



I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER  
ARAŞTIRMALARI KONGRESİ



(04-05 Mayıs 2015 Saraybosna / BOSNA HERSEK)

# I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

## BİLDİRİLER

**Editör:**

Doç. Dr. Hasan KARA

**2015 – DENİZLİ**

I. ULUSLARARASI SOSYAL  
BİLİMLER ARAŞTIRMALARI  
KONGRESİ

**BİLDİRİLER**  
(*PROCEEDINGS*)

(04-05 Mayıs 2015 Saraybosna / BOSNA HERSEK)

**Editör**  
Doç. Dr. Hasan KARA

**2015 - DENİZLİ**

**I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI  
KONGRESİ (04-05 Mayıs 2015 Saraybosna / Bosna Hersek)**

*I<sup>st</sup>. INTERNATIONAL RESEARCH CONGRESS on SOCIAL SCIENCES  
(04-05 May 2015 Sarajevo / Bosnia and Herzegovina)*

**BİLDİRİLER  
PROCEEDINGS**

**Editör:** Doç. Dr. Hasan KARA

**Editör Yardımcısı:** Doç. Dr. Hasan KORKUT

**Pamukkale Üniversitesi E-Yayımları No: 2**

**I S B N:** 978-975-6992-66-1

**Yayın Tarihi** : 28 Aralık 2015

**Yayın Yeri** : Denizli

**Web Adresi** : [www.usobar.org](http://www.usobar.org) / [www.pau.edu.tr](http://www.pau.edu.tr)

**Copyright:** © Pamukkale Üniversitesi, 2015

Tüm hakları saklıdır. Yazılardan yazarları sorumlu olup, yazarların görüşlerinden Pamukkale Üniversitesi, Yayın Kurulu ve Editörler sorumlu tutulamaz. Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğünün yazılı izni olmaksızın bu elektronik kitabın tamamı ya da bir kısmı herhangi bir biçimde çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.



## **Onur Kurulu (Honorary Committee)**

<b>Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI</b>	Pamukkale Üniversitesi Rektörü
<b>Prof. Dr. Yücel OĞURLU</b>	International University of Sarajevo Rektör
<b>Büyükelçi Cihad ERGİNAY</b>	Türkiye Cumhuriyeti Saraybosna Büyükelçisi

## **Düzenleme Kurulu ( Organizing Committee)**

Doç. Dr. Hasan Kara <b>(Kongre Başkanı)</b>	Pamukkale Üniversitesi	<b>Türkiye</b>
Doç. Dr. Hasan Korkut <b>(Kongre Eş Başkanı)</b>	International University of Sarajevo	<b>Bosna Hersek</b>
Prof. Dr. Bilal Söğüt	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Muhidin Mulacic	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Yrd. Doç. Dr. Muhamed Ali	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Yrd. Doç. Dr. Selahattin Akşit	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Uğur	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Nurettin Bilgen	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Soner Sağlam	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Yusuf İnel	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Arş. Gör. Tülay Aygören	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Arş. Gör. Ali Günalan	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Arş. Gör. Betül Ismic	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Arş. Gör. Yasin Demirtaş	International University of Sarajevo	Bosna Hersek

## **Bilim Kurulu (Scientific Committee)**

Prof. Dr. Ali Rıza Erdem	Pamukkale Üniversitesi	<b>Türkiye</b>
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ayfer Özçelik	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Bilal Söğüt	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal Şimşek	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cemil Yücel	Osmangazi Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Eren Yürüdü	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul İşler	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gabriele Schrüfer	Wilhelms-Universität Münster	<b>Almanya</b>
Prof. Dr. Gürer Gülsevin	Ege Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakan Aygören	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı Yazıcı	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İhsan Bulut	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsmail Çetişli	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsmail Yakıt	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kasım İnce	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Keith Doubt	International University of Sarajevo	<b>Bosna Hersek</b>
Prof. Dr. Kenan Arıbaş	Aksaray Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kerima Filan	Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Prof. Dr. Lütfi Özav	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. M. Ensar Yeşilyurt	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akgün	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Özdemir	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Meder	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mesut Idriz	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Prof. Dr. Metin Toprak	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Prof. Dr. Milay Köktürk	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Musa Çıfci	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Arslan	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz Karadeniz	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selahittin Özçelik	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Süleyman Barutçu	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Süleyman İnan	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Turhan Kaçar	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ünal İbret	Kastamonu Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Yunus Balcı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yücel Gelişli	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Adem Sezer	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Adnan Pınar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ali Caksu	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Ali Meydan	Nevşehir Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Bilge Özkan Nalbant	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Erol Duran	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ferhat Ağırman	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Fikri Gül	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Güney Çeğin	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan Kara	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan Korkut	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Hüseyin Korkmaz	Mustafa Kemal Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Kenan Zekić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Lejla Panjeta	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. M. Zahit Yıldırım	Sütçü İmam Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Ali Sarı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Karayaman	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Vefa Nalbant	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Metin Boşnak	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Mithat Aydın	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Muhidin Mulalic	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Murat Öntuğ	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mustafa Buluş	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Nergis Biray	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Orhan Kurtoğlu	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Özgür Kasım Aydemir	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selçuk Burak Haşiloğlu	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Senija Tahirović	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Doç. Dr. Sevcan Güneş	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Süleyman Solmaz	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Tahir Kodal	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Tahsin Tapur	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Talip Yıldırım	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Turgut Tok	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Turhan Çetin	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ufuk Karakuş	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yahya Kadioğlu	Uşak Üniversitesi	Türkiye

Doç. Dr. Yasemin Avcı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yeliz Mohan Bursalı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf Kılıç	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yüksel Kaştan	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Dr. A. Fatma Mataracı	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Abdurrahim Siradag	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Ali Karataş	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Almasa Mulalić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Alper Başer	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Amila Smajović	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Anela Hasanagic	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Ayşegül Koyuncu Okca	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bisera Mavrić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Edita Đapo	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Ergin Jable	The University of Pristina	<b>Kosova</b>
Dr. Filiz Yeşilyurt	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Fisun Akşit	University of Helsinki	<b>Finlandiya</b>
Dr. Joseph Jon Kaminski	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Julie Bates	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Issa H. Ziddy	The State University of Zanzibar	<b>Tanzanya</b>
Dr. Kemal Göz	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Levent Kurgun	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Marco Morini	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Mehmed Ganić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Mehmet Deniz	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mirsad Karić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Muhamed Ali	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Nermin Oruč	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Nermina Zildžo	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Nevzat Gündag	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Nina Bosankić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Nudžejma Obralić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Ognjen Ridić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Osman Barlas Bursalı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Senad Bušatlić	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Tuba Boz	International University of Sarajevo	Bosna Hersek
Dr. Üzeyir Yasak	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Yessengul Kapkyzy	University of Süleyman Demirel	<b>Kazakistan</b>
Erika Hancz	University of Pécs	<b>Macaristan</b>



**Kongre Koordinatörü Doç. Dr. Hasan KARA'nın**  
**Kongre Açış Konuşması**

Sayın Büyükelçim, Sayın Rektörüm, Saygıdeğer Rektör Yardımcılarım,

Kıymetli Dekanlarım, Değerli Akademisyenler, Basın mensupları;

Geleceğin teminatı sevgili gençler, Hanımefendiler ve beyefendiler:

Birinci Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Düzenleme Kurulu adına hepimizi saygıyla selamlıyorum. Kongremize hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Sosyal Bilimlerin farklı disiplinlerindeki bilim insanlarını bir araya getiren benzer kongreler sürekli yapılmakla birlikte, birincisini gerçekleştirmekte olduğumuz bu organizasyon; Avrupa, Asya ve Afrika'yı kapsamak üzere bir batıda bir doğuda olacak şekilde sürekliliği düşünülen ve "Mağripten Maşrik'a" kadar her coğrafyayı kucaklayacak bir kongre olması dolayısıyla benzerlerinden ayrılmaktadır. Oğuz Kağan'ın dediği gibi hedefimiz daha çok dağ, daha çok ırmak ve daha çok toprak aşarak sesimizi farklı diyarlarda duyurmak, o bölgelerle ilgili bilimsel çalışmalara imza atmaktır.

Büyük usta Yahya Kemal Beyatlı bir beyitinde şöyle der:

**"Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan,  
Bir bir Diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan."**

Bu güzel sözden hareketle hem geldiğimiz hem de gittiğimiz yeri bilmek ve unutturmamaktır.

İlk kongreye niçin Saraybosna'dan başladık sorusuna yukarıdaki beyit cevap verirken, Saraybosna'nın; Sultan Fatih'in Kızıl Elması "Evladı Fatihan" ve Bilge Kral Alia İzzetbegoviç'in de manevi emaneti olması, Saraybosna'nın benliğinde Anadolu'yu yansıtmaması ve her insanın o şehirde kendinden bir parça bulmasıdır.

Amacımız bazılarının aksine köprüleri yıkmak değil, atalarımızın yaptığı Mostar gibi, Drina gibi kültürler arasına yeni köprüler kurmaktır. Aynı köprülerden Denizli, Bakü, Kazan, Taşkent, Konya, Semerkant, Astana, İstanbul, Bişkek, Kahire, Üsküp, Cezayir, Priştina, Sivastopol, Delhi, Aşkabat, Şam gibi kadim şehirlere de yenilerini kurmak hedeflerimiz arasındadır.

Etkin görev almaktan şeref duyduğum birinci kongremizin gerçek sahibi siz değerli Sosyal Bilimcilerimizdir. Eğer sizler olmasa ve destek vermeseydiniz kongreyi gerçekleştirmemiz mümkün olmazdı. Biz sadece surda bir gedik açmaya çalıştık ki gençler bu yoldan ilerlesinler diye. Gelecek kongrelerimizde bizim başlattığımız bu yolda genç kardeşlerimizin etkin rolünü beklemekteyiz. Özellikle genç araştırmacılarımızın bu coğrafyaları daha sık ziyaret etmeleri, araştırmalar ve ortak projeler üretmeleri, akademisyen olarak görev almaları, yeni benzeri etkinlikler gerçekleştirmeleri beklentilerimiz arasındadır.

Unutmamalıyız ki bizim bilim ve iyilik yolunda attığımız her adım misliyle karşılık bulacaktır. Hepimizin kendi çapında yapabileceği işler mutlaka vardır. Sevgili gençler istenilirse başarılıdır. Örneğin biz Saraybosna için ne yapabiliriz? Diyerek 6 ay önce zayıf bir ses tonuyla yakın çevremize seslendik. Sesimize tam 133 bildiri ile cevap verildi.

Kongremiz hakkında bazı istatistiki bilgiler vermek isterim. Takvimin çok sıkışık olmasına, geniş kitlelere ve üniversitelere herhangi bir duyuru yapmamamıza, web sitemizin geç faaliyete geçmesine ve sitemizde zaman zaman aksilikler yaşanmasına rağmen;

Gönderilen Bildiri Sayısı : 157

Programına Alınan Bildiri Sayısı : 133

Toplam Katılımcı Sayısı : 180

Kongremiz yoğun bir ekip çalışmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Ön planda hep biz görüldük ancak görünmeyen ve çok emeği geçen gerçek kahramanlarımız hep ola geldi.

Huzurlarınızda;

- Kongrenin ortak düzenleyicileri Pamukkale Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Hüseyin Bağcı'ya ve ev sahibi Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Yücel Oğurlu beylere ve ekiplerine
- Onur Kurulu Üyemiz T.C. Bosna Hersek Büyükelçisi Cihad Erginay Beye
- Kongre Koordinasyonunu sağlayan ve engin fikirleri ile bizi sürekli yönlendiren Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Selahattin Özçelik'e
- Kongre Eş başkanımız kıymetli kardeşim Doç. Dr. Hasan Korkut'a
- Kongre programının düzenini sağlayan Doç. Dr. Muhidin Mulacic'e
- Davetli Konuşmacılarımız Prof. Dr. İsmail Yakıt'a ve Prof. Dr. Şacıir Filandra'ya
- El Sanatları Sergisi ile bize omuz veren Dr. Ayşegül Koyuncu Okca'ya
- Kongre Düzenleme ve Bilim Kurulu Üyelerimize ve özetlerimizi değerlendiren değerli hakemlerimize
- Organizasyon işlerini yürüten Sedef Bosnia Şirketi'ne ve A. Faruk Uzuntaş'a
- Kongrenin Ankara temsilcisi Doç. Dr. Turhan Çetin'e ve Uşak Temsilcisi Y. Doç. Dr. Yusuf İnel'e
- İngilizce çevirileri ve fikirleri ile sürekli desteğini aldığım Yrd. Doç. Dr. Selahattin Akşit'e
- Burada isimlerini tek tek sayamadığım her iki kurumumuzun bütün emeği geçenlerine
- Ve bildirimleri ile çorbada tuzu bulunan siz değerli katılımcılarımıza

Şahsım ve Kongre Düzenleme Kurulumuz adına tek tek teşekkürlerimi sunarım.

Kongremizde unvan sırasına göre katılımcılarımıza oturum başkanlığı görevi verilmeye çalışılmıştır. Arada unuttuğumuz akademisyenler varsa hiçbir art niyet olmadan bizim

hatamızdan kaynaklanmıştır. Kongre programında bütün arkadaşların özel istekleri dikkate alınmaya çalışılmıştır. Yoğunluktan dolayı unuttuğumuz istekler ve yaşattığımız aksamalar olmuşsa kendilerinden özür dilerim. Salon başkanlarından ricamız süreyi özenle kullanmaları ve oturumlarını süre dışına sarkıtmamalarıdır.

Bütün katılımcılarımızdan son gönderme tarihine kadar, yazım kurallarına uygun olacak şekilde bildiri tam metinlerini bize ulaştırmaları gerekmektedir. Bize ulaşan tam metin bildirimler hakem süzgecinden geçirilecek ve 2015 yılı sonuna kadar bildiri kitabı veya daha geniş kitlelere ulaştırılması ve emeklerin boşa gitmemesi açısından e-kitap olarak basılacak ve akabinde bildiri sahiplerine ulaştırılacaktır.

Kongrenin hataları bize, başarıları siz değerli akademisyenlere aittir. Bu duygu ve düşüncelerle kongremizin başarılı ve yararlı olması dileyerek hepinizi tekrar hürmetle selamlarım.

**International University of Sarajevo Rektörü**  
**Prof. Dr. Yücel OĞURLU'nun Kongre Açış Konuşması**

Dear Excellencies, honorable guests, dear academics, my fellow colleagues, dear students, dear friends, dear IUS family.

On behalf of the Congress Organizing Committee, university staff and on my own behalf, I wish to thank you for your presence at our event entitled "International Congress on Social Science", here at International University of Sarajevo. To our respected guests and participants from many places, I would like to extend my hearty welcome to our university, city of Sarajevo and Bosnia and Herzegovina.

I believe that this event will be a wonderful experience for all of us. I also deeply believe that our intellectual exchanges, our discussions and comments will be valuable and stimulating and will make this Congress memorable for all participants. International Congress on Social Science is organized this year for the first time in Sarajevo and the first time our university has been selected to be the host, and we believe with good reason. This is the first year of the Congress but we believe that this important scientific event will, in upcoming years and decades mark many anniversaries in many cities around the world. During the Congress we will have opportunities to hear and discuss on lectures, conclusions, research and presentations from various fields of social sciences.

I deeply believe that this Congress will open new topics and new ways of international cooperation and understanding, and especially to encourage young scientists and researchers who are always expected to create and implement new progressive ideas. Today social and technical sciences continue their progress with the appearance of new sub disciplines of every branch of science. This congress will shed light to these innovations. Experts from various specialized areas of social science will try answer and offer possible guidelines to many questions and dilemmas. All this and much more are the reasons why we are here today and why believe that science has its own history, modern era and of course above all the future.

Please allow me to thank the Congress Chair Assoc. Prof. Dr. Hasan Kara, organizing committee members, distinguished academics of the International University of Sarajevo and Pamukkale University from Turkey and to all who were involved in the organization of this important scientific gathering. I also would like to thank Dean of Faculty of Business and Administration Assoc. Prof. Dr. Hasan Korkut for his valuable efforts. Finishing my welcoming remarks here for not taking much of your time, I wish you successful work during the congress and a pleasant stay in Sarajevo.

**Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı**  
**Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'in Kongre Açış Konuşması**

Sayın Rektörüm, Kıymetli Akademisyenler, Sevgili Öğrenciler, Değerli Misafirler ve Kıymetli basın mensuplarımız;

Pamukkale Üniversitesi ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi işbirliğinde düzenlemekten büyük mutluluk duyduğumuz I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'ne hoş geldiniz diyerek hepimizi en kalbi duygularla selamlıyorum.

Yoğun programı dolayısı ile şu anda aramızda olamayan Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Bağcı hocamın da sizlere sevgilerini, selamlarını ve başarı dileklerini getirdim.

Balkanlara; Osmanlı Devleti tarafından hep önem verilmiş ve baş tacı edilmiştir. Bu coğrafyada ecdadımız adeta sıfırdan şehirler kurmuşlar, köprüler inşa etmişler, bütün Balkan coğrafyasını Türk kültürü ile ilmek ilmek işlemişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de şu anda kongre yapmakta olduğumuz Saraybosna şehridir. Sıfırdan kurulan Saraybosna şehri, Balkanlarda uzunca bir süre medeniyetin ve hoşgörünün başkentliğini yapmıştır. Bir tarihçi olarak ecdadımız ile bir kez daha büyük gurur duyduğumu ifade etmek isterim.

Birinci kongrenin böyle müstesna bir şehirde yapılıyor olması da ayrıca anlamlıdır. Avrupa'nın orta yerinde çok yakın bir tarihte bu topraklara ve Boşnak halkına reva görülen zulüm; bu tür etkinlikler ile tepki almaya devam edecektir.

Kongre, kurultay ve sempozyum gibi etkinlikleri düzenlemek; hele hele uluslararası ortak organizasyonlar tertip etmek uzun uğraşlar, yoğun emek ve sağlam bir ekip çalışması gerektirir. Pamukkale Üniversitesi ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi böyle özverili bir çalışma ile kendi aralarında ilk defa uluslararası düzeyde kongre işbirliğine imza atmışlardır. Her iki üniversitemizi bu işbirliğinden dolayı tebrik ediyor ve işbirliğinin devam etmesini diliyorum.

Kongreye destek veren ve ev sahipliğini üstlenen, bizleri çok sıcak bir ortamda karşılayarak misafir eden Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yücel Oğurlu bey ve ekibine, Kongrenin düzenleyici ortağı Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Bağcı ve ekibine, Kongre koordinatörlüğü üstlenen Doç. Dr. Hasan Kara ve Doç. Dr. Hasan Korkut hocalara, kongreye A dan Z ye emeği geçen her iki üniversitenin bütün çalışanlarına, Düzenleme ve Bilim Kurulu üyelerine Pamukkale Üniversitesi adına ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

Kongreye bildiri ile katılan ve kongremizi şerefliendiren bilim adamlarımıza da ayrıca teşekkür ediyorum. Kongrenin iki ülke arasındaki yakınlaşmaya, bilime katkı sağlamasını ve başarılı geçmesini diliyorum.

Hepinize tekrar en içten saygılarla selamlıyorum.

## Önsöz

Birincisi gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi; 4-5 Mayıs 2015 tarihlerinde Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nin ev sahipliğinde tamamlandı. Etkinlik; başta ev sahibi Uluslararası Saraybosna Üniversite Rektörü Yücel OĞURLU, Kongre Eş Başkanı Doç. Dr. Hasan KORKUT ve Üniversitenin her kademesinde görev yapan akademisyen ve idari personelin güler yüzlü konukseverliği ve misafirlerini memnun etmek için adeta seferber olmalarıyla son derece samimi bir ortamda yapıldı ve başarıyla bitirildi.

Benzer etkinliklerin ilki son derece önemlidir. Hem organizasyonun düzenlenmesi, hem de belleklerde kalıcı izler bırakması gelecek etkinliklere de ışık tutar. Edinilen izlenimler ve alınan olumlu tepkiler zorun başarıldığını ve doğru yolda ilerlendiğini göstermektedir.

Büyük beklentilerle yola çıkmadığımız ilk kongrede; 133 bildirinin programa alınması, bunlardan 127 sinin sözlü olarak sunulması ve 175 değerli bilim insanının kongreyi onurlandırması bizleri son derece mutlu etmiştir.

Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinin bilim kurulunu, Türkiye, Bosna Hersek, Almanya, Finlandiya, Kosova, Tanzanya, Kazakistan ve Macaristan gibi 8 farklı ülkenin üniversitelerinde görev yapan 116 bilim insanı oluşturmuştur. "Bilim Kurulu" ve "Düzenleme Kurulu" üyelerine kongreye yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Kongremizde sunulan ve tamamlanarak kongre koordinatörlüğüne ulaşan çalışmalar, 1000 sayfayı bulan hacimde kongre bildiri kitabı olarak Pamukkale Üniversitesi tarafından 2015 yılında Elektronik Kitap olarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Elektronik kitabın yayınlanmasında her türlü desteği sunan başta Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI hocamıza, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'e, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Resul TAKIM'a, Şube Müdürü Ahmet SARGIN'a, Pamukkale Üniversitesi Yayın Komisyonu üyelerine ve diğer emeği geçenlere şükranlarımı sunarım.

Kitabın bilim dünyasına katkısı siz değerli bilim adamlarına, eksikleri ise hiç şüphesiz bize aittir. Bilim insanlarına kongreye bildiri ile verdikleri destek ve böyle muhteşem bir eserin ortaya çıkmasına olan katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi için yola çıktığımızda belirtildiği üzere Türk izlerini taşıyan farklı şehirlerde (bir batıda bir doğuda) iki yılda bir düzenlenmesi planlanan ve ilkine Mayıs 2015'de batıda Balkanlardan başlanan kongrenin ikincisinin doğuda Türk Dünyasının kadim bir şehrinde Mayıs 2017'de yapılması planlanmaktadır. Eğer Türkiye; 21. yüzyıla damgasını vuracak ise; bilim dünyasından bizlerin Osmanlı hinterlandında yapacağı çok işler vardır. Tarihin bize yüklediği sorumluluğun gereği olarak araştırmalar yapıp gönül bağımızın hiç kesilmediği coğrafyalardaki sorunlara çözümler üretmek asli görevlerimizdendir.

Bildiri kitabının, Türkiye-Bosna Hersek kardeşliğini pekiştirmesini, bilime katkı sağlamasını temenni ediyorum. İkinci kongremizde görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Hasan KARA - **Editör**

## İÇİNDEKİLER (Contents)

Kongre Açılış Konuşmaları .....	vi
Önsöz .....	ix
<b>Bildiriler (Proceedings)</b>	
<i>İdentitet i Politika u Bosni i Hercegovini</i>	
<b>Şaćir Filandra (Keynote Speaker / Davetli Konuşmacı) .....</b>	<b>1</b>
<i>Türk-İslam Dünyasında Sosyal Bilimler</i>	
<b>İsmail Yakıt (Keynote Speaker / Davetli Konuşmacı) .....</b>	<b>7</b>
<i>19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakova'da Arazi Kullanımı Hakkında Gözlemler</i>	
<b>Selahittin Özçelik, Gündüz Derer .....</b>	<b>13</b>
<i>Evlia Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler</i>	
<b>Mehmet Ali Ünal .....</b>	<b>29</b>
<i>Ahmet Cevdet'in Bosna Müfettişliğine Dair Notlar (Temmuz 1863-Kasım 1864)</i>	
<b>Togay Seçkin Birbudak .....</b>	<b>41</b>
<i>XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti</i>	
<b>Durmuş Akalın .....</b>	<b>55</b>
<i>Manastır Vilayetinde İdadilerin Tarihsel Gelişimi</i>	
<b>Mithat Aydın .....</b>	<b>69</b>
<i>Kosova'nın Bağımsızlığını Kazanması, Türkiye ve Türk Kamuoyu</i>	
<b>Tahir Kodal .....</b>	<b>97</b>
<i>Anadolu'nun İlk Kentleri</i>	
<b>Yusuf Kılıç .....</b>	<b>119</b>
<i>İlk Çağda Atın Evcilleştirilmesi - Ehlileştirilmesinde Türklerin Rolü</i>	
<b>Hacı Çoban .....</b>	<b>137</b>
<i>1 Numaralı Özi Silistre Ahkâm Defteri'nde Eflak ve Boğdan'a Dair Kayıtlar</i>	
<b>Alper Başer .....</b>	<b>149</b>
<i>XII. Yüzyılda Avrupa'da Erken Rönesans "Bilimsel Dönüşümün Başlaması"</i>	
<b>Pınar Ülgen .....</b>	<b>159</b>
<i>Belgelerle Arnavutluk'un Osmanlı İdaresinden Ayrılma Süreci</i>	
<b>Yusuf Ziya Bildirici .....</b>	<b>175</b>
<i>Balkan Paktı Oluşum Sürecinde Arnavutluk Dış Politikası ve Türkiye İle İlişkileri (1930-1934)</i>	
<b>Ercan Haytoğlu .....</b>	<b>195</b>
<i>XV. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Cenevizliler (1400-1450)</i>	
<b>Selim Parlaz .....</b>	<b>219</b>
<i>Hekimoğlu Ali Paşa'nın İkinci Bosna Valiliği Döneminde Bir İrtidâd İddiası</i>	
<b>Ayhan Ürkündağ .....</b>	<b>225</b>
<i>Bin Sekiz Yüz Kırk'tan Günümüze Çukurova Boşnakları "175 Yıllık Sosyal Değişim"</i>	
<b>Ufuk Süslü .....</b>	<b>231</b>
<i>Türkçe Organ Adlarının Öğretiminde Tekerlemelerin Yeri</i>	
<b>Mehmet Vefa Nalbant .....</b>	<b>245</b>

<i>Çağatay Türkçesi Son Dönem Şairlerinden Saykali'nin Ravzatü's-Şüheda Adlı Eseri</i>	
<b>Talip Yıldırım</b> .....	<b>253</b>
<i>Yahyâ Bey'in Şiirlerinde Rindâne Tavır ve İstiğnâ</i>	
<b>Ömer Savran</b> .....	<b>261</b>
<i>Türklerin En Uzun Asrında Balkan Ricat'ı ve Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine Yansımaları</i>	
<b>Vedat Yeşilçiçek</b> .....	<b>271</b>
<i>İç Göç Hareketleri ve Göçün Antalya'da Eğitim Üzerindeki Etkisi: Bir Durum Çalışması</i>	
<b>Yüksel Kaştan, İbrahim Bozan</b> .....	<b>277</b>
<i>Yıldırmanın Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi ve İşletmelerde Bir Araştırma</i>	
<b>Esin Barutçu, Murat Atasever</b> .....	<b>299</b>
<i>Washington Economic Agreement and the Implementation of Fiscal Discipline, Currency Board and Stable Exchange Rate in Bosnia and Herzegovina (B&amp;H)</i>	
<b>Edita Dapo, Ognjen Ridic</b> .....	<b>311</b>
<i>Yeni Kurulan İşletmelerin Analizinde Markov Zinciri Yaklaşımı</i>	
<b>Abdullah Özçil, İrfan Ertuğrul, Tayfun Öztaş, Gülin Zeynep Altay</b> .....	<b>319</b>
<i>Determinants of Small and Medium Business Performance</i>	
<b>Senad Busatlic, Emil Knezovic</b> .....	<b>327</b>
<i>Drivers of Customer Satisfaction from the Mobile Commerce and Mobile Marketing: The Case of Mobile Shopping Applications</i>	
<b>Süleyman Barutçu, A. Alper Akgün, H. Utkun Dinçer Aydın</b> .....	<b>339</b>
<i>The People Bank of Zanzibar Limited (PBZ): "The First state-owned Bank set up an Islamic Banking Division in East and Central Africa: Achievements, Challenges and Future Expectation"</i>	
<b>Issa H. Ziddy</b> .....	<b>351</b>
<i>Tobin Vergisi Tartışması</i>	
<b>Arkan Yusufoglu, Fatih Akçay, Habib Küçükşahin, Taha Emre Çiftçi</b> .....	<b>365</b>
<i>Yükseköğretimde Tez Yazım Sürecinin Kritik Yol Metodu (CPM) ile Zaman Analizi</i>	
<b>Gülin Zeynep Altay, İrfan Ertuğrul, Abdullah Özçil, Tayfun Öztaş</b> .....	<b>381</b>
<i>Higher Education and the Economic Development in Bosnia and Herzegovina</i>	
<b>Muhidin Mulalic</b> .....	<b>391</b>
<i>Bilanço Oyunlarına Hile ve Denetim Gözüyle Bir Bakış</i>	
<b>Ahmet Coşkun, Ayşenur Altınay</b> .....	<b>403</b>
<i>Otomobil Satışları, ÖTV, Gelir ve Kredi İlişkisi</i>	
<b>İsmail Aktar, Mehmet Hanifi Kılınç</b> .....	<b>409</b>
<i>Discrimination in Employment: Case of Returnees in Bosnia-Herzegovina</i>	
<b>Alma Jeftic</b> .....	<b>419</b>
<i>Down Sendromlu Kişilerin Girişimcilik Vaka Çalışması- Gülen Yüzler</i>	
<b>M. Levent Kocaalan</b> .....	<b>429</b>
<i>Muhasebe Bürolarının İş Yükü Durumu ve Meslekte Uzmanlaşma: Uşak İlindeki Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Uygulama,</i>	
<b>Ahmet Coşkun, Zübeyde Kaya</b> .....	<b>437</b>
<i>Gender (in) Equality in Political Participation in Bosnia and Herzegovina</i>	
<b>Azra Bičo, Nerkez Opačin</b> .....	<b>447</b>



<i>Kadına Yönelik Şiddet: Gebelikte Şiddet ve Nedenleri</i>	
<b>Sevgi Özkan, Özlem Kayhan</b> .....	<b>457</b>
<i>Citizen Participation in Turkish Local Government System</i>	
<b>Ethem Kadri Pektaş</b> .....	<b>463</b>
<i>Sosyal Sermaye Kavramı Çerçevesinde Üniversite Öğrencilerinin Bilişim Teknolojileri Kullanımı (Güney Florida Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Örnekleri)</i>	
<b>Hüseyin Koçak</b> .....	<b>481</b>
<i>Firmalarda Etkinlik Ölçümü: BİST Bilişim Sektörü Örneği</i>	
<b>Hafize Meder Çakır, Atalay Çağlar, Mustafa Erol, Yaşam Demir</b> .....	<b>491</b>
<i>Kamuyu Aydınlatma Platformundaki İşletmelerin Kurumsal Yönetim İlkelerinden İnsan Kaynakları Politikalarına Uyumunun İçerik Analizi İle Değerlendirilmesi</i>	
<b>Yeliz Mohan Bursalı, İbrahim Aksel</b> .....	<b>503</b>
<i>Erkek Egemen Ailede Erkek Tüketicinin Satın Alma Sürecindeki Yaklaşımı</i>	
<b>Duygu Koçoğlu, S. Burak Haşiloğlu, Tuğçe Aksoy</b> .....	<b>517</b>
<i>Aile Hukukunda Kadın Erkek Eşitliğine İlişkin Bir Düzenleme Olarak Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi,</i>	
<b>Senar Çağırğan Tuncer, Şebnem Meral Yalçın</b> .....	<b>527</b>
<i>Yatırım Amaçlı Konut Seçiminde AHP ve ARAS Yöntemlerinin Uygulanması</i>	
<b>Tayfun Öztaş, İrfan Ertuğrul, Abdullah Özçil, Gülin Zeynep Altay</b> .....	<b>537</b>
<i>Ev Hanımı ve Çalışan Kadınların Hedonik-Faydacı Tüketim Davranışlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma</i>	
<b>Duygu Koçoğlu, M. Atahan Yılmaz</b> .....	<b>551</b>
<i>İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının “Öğretmen” Kavramına Yönelik Metaforları</i>	
<b>Hüseyin Cahit Kayhan, Rukiye Kayhan, Ayşe Sıcak</b> .....	<b>559</b>
<i>Türk Çocuk Şarkılarının Çocukların Değer Eğitimine ve Kelime Hazinesine Katkısının İncelenmesi</i>	
<b>Erol Duran, Esra Yalçıntaş</b> .....	<b>569</b>
<i>Değer Öğretiminde Tarihi Bir Olayın Kullanılmasına Yönelik Örnek Bir Uygulama: “Bosnalı Salih Kadiç’in Yaşadıkları”</i>	
<b>Bahadır Kılcan</b> .....	<b>577</b>
<i>Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Çevre Kavramına İlişkin Öğrenci Algılarının İncelenmesi</i>	
<b>Osman Çepni, Ufuk Karakuş</b> .....	<b>589</b>
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Ekonomi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi</i>	
<b>Hayati Adalar</b> .....	<b>609</b>
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutumları</i>	
<b>Selman Ablak, Bülent Aksoy, Bülent Akbaba</b> .....	<b>623</b>
<i>Turizm Eğitimine Yönelik Memnuniyet Algıları: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma</i>	
<b>Tülay Polat Üzümcü, Ömür Alyakut</b> .....	<b>633</b>
<i>Rekreasyon ve Turizm Kavramları Arasındaki İlişkinin Karşılaştırmalı Bir Analizi</i>	
<b>Yakup Öztürk</b> .....	<b>649</b>

<i>Kültürel Bir Kimlik Olarak Geleneksel Dokumalar</i>	
<b>Ayşegül Koyuncu Okca</b> .....	<b>657</b>
<i>Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği</i>	
<b>Muhammet Akaydın</b> .....	<b>669</b>
<i>Değerler Açısından İnsanın Sosyal Hayatı</i>	
<b>Kemal Göz</b> .....	<b>685</b>
<i>Secular State's Interference in Religion: The Case of Ethiopia(2011-2014)</i>	
<b>Mirsad Karic, Endris Mekonnen</b> .....	<b>693</b>
<i>Sinemanın Terapi Gücü: Sineterapi</i>	
<b>Murat Soydan</b> .....	<b>703</b>
<i>Ak Parti Döneminde Türkiye'nin Balkanlarda Kamu-Kültürel Diplomasi Aracılığıyla Toplumsal-Kültürel Etkinliğini Artırma Politikası,</i>	
<b>Muharrem Ekşi</b> .....	<b>715</b>
<i>Kimlik Politikaları</i>	
<b>Aslı Çavuşoğlu</b> .....	<b>731</b>
<i>"Three Constituent Peoples" In Bosnian Election Law and Discrimination against the "Others"</i>	
<b>Hasan Korkut, Aida Čengić</b> .....	<b>737</b>
<i>Denizli'de Bir Konak: Konyalıoğlu Evinde Düünden Bugüne Meydana Gelen Değişimler</i>	
<b>Murat Dağdelen, Merve Çetin Dağdelen</b> .....	<b>743</b>
<i>Tarihsel Süreçte Boşnakların Türkiye'ye Göçleri ve Sosyal ve Kültürel Özellikleri</i>	
<b>Turhan Çetin, Seda Önger</b> .....	<b>755</b>
<i>Cumhuriyet Dönemi Lise Coğrafya Ders Kitaplarında Balkan Ülkeleri Coğrafyası İçeriğinin İncelenmesi,</i>	
<b>Adem Sezer</b> .....	<b>771</b>
<i>Ulubey'de Yerel Halkın Turizme Katkılarının Değerlendirilmesi</i>	
<b>Raziye Çakıcıoğlu Oban</b> .....	<b>783</b>
<i>Edirne'de Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi</i>	
<b>H. Arzu Gökçe Gündüzoğlu, Gökhan Gündüzoğlu</b> .....	<b>795</b>
<i>Türk Kültür Coğrafyasının Bir Ögesi Çingeneler-Romanlar</i>	
<b>Mehmet Deniz, A. Çağlar Deniz, Abdülkerim Diktaş, Merve Balcıoğlu</b> .....	<b>803</b>
<i>Bosna Hersek Nüfus Yapısının Coğrafi Analizi</i>	
<b>Aşır Yüksel Kaya, İlhan Oğuz Akdemir</b> .....	<b>819</b>
<i>Rumeli Türkülerinde Coğrafi Motifler</i>	
<b>Hasan Kara</b> .....	<b>831</b>
<i>Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Saraybosna'nın Coğrafi Özellikleri ve Kültürel Hayatı</i>	
<b>Turhan Çetin, Ayşegül Çelik</b> .....	<b>849</b>
<i>Coğrafyada Mekânı İnceleme Aracı Olarak Dendrokronoloji (Batı Anadolu Örneğinde)</i>	
<b>Hasan Çukur</b> .....	<b>865</b>
<i>Çürüksu Havzası'nda (Denizli) Yaşayan Bir Grup Çiftçinin Tarım Arazilerine Yönelik Farkındalıkları ve Çevre Bilinci Açısından Önemi,</i>	
<b>Tülay Aygören</b> .....	<b>877</b>

<i>Türkiye’de Kentsel Alanlarda İkametgâh Memnuniyeti ve Konut Yeri Seçimi Üzerine Ampirik Bir Çalışma</i>	
<b>Üzeyir Yasak</b> .....	<b>889</b>
<i>Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Antalya İli Örneği</i>	
<b>Nurettin Bilgen, Tülay Aygören, M. Buğra Aydın</b> .....	<b>897</b>
<i>Coğrafya Dersi 10. Sınıf Çevre ve Toplum Öğrenme Alanında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi</i>	
<b>Servet Karabağ, Ömer Türksever</b> .....	<b>907</b>
<i>Integration of Bosnian Migrants to American Society: Perceptions of Returnees</i>	
<b>Hrustan Šišić</b> .....	<b>919</b>
<i>“The Greater Middle East Initiative and the Turkish-American Strategies Towards the Middle East at the Beginning of the 21<sup>st</sup> Century”</i>	
<b>Muhamed Ali, Serap Fiso</b> .....	<b>929</b>
<i>Foreign Fighters in the Bosnian War</i>	
<b>Mehmet Can</b> .....	<b>937</b>
<i>Kentsel Yaşamın Demir Kafesi</i>	
<b>Merve Çetin Dağdelen</b> .....	<b>947</b>
<i>The Effects of Extracurricular Activities on Academic Achievement of Students at the University of Sarajevo and the International University of Sarajevo</i>	
<b>Yasin Demirtaş</b> .....	<b>953</b>
<i>The Reconciliation Process in Post-War Bosnia: The Case Study of Vitez Municipality</i>	
<b>Ahmed Mehmedović, Mirsad Karić</b> .....	<b>963</b>
<i>Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>	
<b>Yusuf İnel, Erhan Topal</b> .....	<b>977</b>
<i>“Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisi</i>	
<b>Ayşegül Koyuncu Okca (Davetli Sanatçı)</b> .....	<b>985</b>
<b>Kongre Fotoğrafları</b> .....	<b>991</b>



# **BİLDİRİLER**

## **(PROCEEDINGS)**



## Identitet i politika u Bosni i Hercegovini

### *Bosna Hersek'te Kimlik ve Politika*

Prof. Dr. Šaćir Filandra\*

(Keynote Speaker/Davetli Konuşmacı)

#### Uvod

Bošnjaci su jedan od istočnoevropskih naroda koji nisu imali jasno razvijen nacionalni pokret u 19. stoljeću. Oni u doba tzv. preporodnih pokreta nisu imali značajniju sekularnu inteligenciju i građansku klasu koja je u srednjoevropskom i istočnoevropskom društvenom miljeu 19. stoljeća bila nosilac ideje nacionalizma i koja je s industrijskom i financijskom klasom uspostavljala nacionalnu državu. Šta više, njima je evropska ideja nacionalizma bila tuđa. Smatrana je novotarijom, nečim prolaznim i antitradicijskim<sup>1</sup>. To ne znači da su oni bili bez kolektivne samosvijesti. Umjesto nacionalne ideje Bošnjaci su imali vlastitu predodžbu o vjerskoj i kulturnoj posebnosti te izrazitu domovinsku svijest. Iz tih razloga i ovdje se dogodilo da društvena elita težište nacionalnog identiteta nije stavljala na političku već na kulturnu standardizaciju. Jezik i kultura postaju bitnim obilježjem nacionalnog identiteta, a pokretanje časopisa „Behar“ 1901. godine simbolički se može smatrati početkom bošnjačke kulturne standardizacije. I u bošnjačkim prilikama nacionalni identitet temeljio se na mitologiziranju prošlosti, književnosti, vizuelnoj umjetnosti i muzici i u najvećoj mjeri stvarali su ga umjetnici koji su sebe smatrali nositeljima duhovnog zajedništva svog naroda. Njihova konstrukcija identiteta podrazumijevala je „(...) proces izgradnje simboličkih modela koji daju smisao svijetu, nude tumačenje iskustva i omogućavajući ljudima da shvate stvarnost života u svom sadašnjem, ali i prošlom i budućem, obliku.“<sup>2</sup>

Zašto domovinska svijest Bošnjaka nije prerasla u njihovu nacionalnu svijest u historijskom razdoblju kada su takve razvojne stupnjeve činili susjedni im narodi? Razloge kašnjenja ili pravilnije rečeno izostanka nacionalne svijesti kod Bošnjaka treba tražiti u socijalnoj strukturi njihovog tadašnjeg društva, povijesnim prilikama vremena i specifičnoj kulturnoj i duhovnoj tradiciji. Ako cijeli proces cijenimo iz evropske perspektive, a moramo budući da su Bošnjaci stari evropski narod i da je ideja nacija evropsko intelektualno postignuće, onda moramo reći da je u bošnjačkom slučaju nedostajalo društvenih snaga, prije svega sekularne inteligencije i buržuazije, kojoj bi nacionalna svijest bila nužni instrument ekonomskog i političkog razvoja. Takav poticaj za razvoj nacije nije se mogao očekivati od aristokratske, vjerske i tradicionalne vojničke inteligencije. Samo je deset Bošnjaka 1900. godine imalo fakultetsku diplomu stečenu na zapadnim učilištima. Tu, dakle, nije bilo

---

\* Prof. Dr., Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

<sup>1</sup> Među muslimanskim narodima su krajem 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća posebno prisutne rasprave o *nacionalnom* i *ummet* identitetu, a što je imalo refleksi i na pitanje identiteta kod Bošnjaka muslimana. Više o tome vidjeti Abdullah al-Ahsan, *Ummet ili Nacija?*, Libris, Sarajevo, 2004.

<sup>2</sup> Zdzislaw Mach, „Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Evropi“, *Politička misao*, Zagreb, Vol. XXXIV, (1997), br. 4. str. 131.

sretnog spoja između sekularne inteligencije ideje nacionalizma, a kako je to bilo pravilnost u mnogih naroda centralne i istočne Evrope<sup>3</sup>.

### **Nacionalizam, religija i teritorija**

Bosanskomuslimanska lojalnost osmanskome sistemu bila je zasnovana na faktičkom pripadanja tom društvu, zajedničkom političkom sistemu, kulturi i religiji. Njihova kolektivna svijest, autopercepcija sebe kao posebnosti polovinom 19. stoljeća nije se odvijalo na način kao kod komšijskih bosanskih katolika i pravoslavaca. To da su stoljećima bili dio osmanskoga društva u zemlji Bosni najbitnije je odredilo ambijent i način formiranja njihove kolektivne svijesti, učinivši ga različitim od srpskog i hrvatskog nacionalno formativnog toka. Proces postajanja nacijom kod Bošnjaka, dakle, nije tekao kroz konfesionalno-nacionalnu identifikaciju putem crkve, religijske institucije, već je bio više vezan za zemlju, teritoriju i vlast, državu. Crkva je bila najraniji oblik i istovremeno instrument kolektivizacije kod pravoslavaca i katolika, budućih Srba i Hrvata. Budući da su oni s muslimanima stoljećima dijelili zajednički teritorij, jezik i pučku kulturu religija će, njihovom konfesionalno-nacionalnim podvajenjem sredinom 19. stoljeća postati, i cijelo vrijeme i do suvremenosti ostati, bitini činilac diferencijacije bosanskoga stanovništva. U toj činjenici od tada do danas treba tražiti razloge prenaplašene političke anagažiranosti vjerskih institucija kod svih naroda u Bosni.

Nasuprot bosanskim katolicima i pravoslavcima Bošnjaci osjećaj kolektivne supripadnosti nisu mogli tražiti u kategoriji religije, jer je islam bio zajednički s Osmanlijama, a niti u elementima postojećeg osmanskog režima, budući su 1831. godine već u ime vlastitih zemaljskih prava ratovali protiv njega. Odatle je svijest i praksa vlastitoga kulturološkog toka stoljećima izražavana u specifičnoj tradiciji, pismenosti i literaturi (bosanska ćirilica i srednjovjekovna bosanska književnost, begovica i krajišnička pismenost, arebica i alhamijado književnost, narodna predanja i usmeno poetsko stvaralaštvo), svijest o društvenom ekskluzivitetu i kontinuitetu sa srednjovjekovnim plemstvom, bilo izvorište tog zamišljanja posebnosti<sup>4</sup>. Odmah treba istaći da se prvi bošnjački modernisti s početka 20. stoljeća oslanjaju na sve ove etnokulturne elemente ali da od tog materijala ne uspijevaju napraviti zasebnu naciju kao političku zajednicu. Taj isti etnički i kulturni materijal biva uspješno nacionalno artikuliran tek stotinu godina poslije. To samo svjedoči da su i kod Bošnjaka, kao i kod većine drugih naroda, političke pretpostavke igrale odlučujuću ulogu u konstituciji nacije.

Osloboditeljska i preporodna modernizacijska socijalnopolitička gibanja unutar bosanskih katolika i pravoslavaca polovinom 19. stoljeća imala su – pored svih povijesno opravdanih osloboditeljskih i progresivnih osobina – i antimuslimanski kao antiturski stav. Unutar rađajućih nacionalnih pokreta Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini izjednačavani su Bošnjaci s islamom, a islam sa Turcima. To poistovjećivanje njih s Turcima bilo je rodno tlo svih budućih konfesionalno-etničkih sukoba<sup>5</sup>. Neprijateljsko pozicioniranje islama i

---

<sup>3</sup> O susretu humanističke inteligencije i ideje nacionalizma opširnije vidi u Schopflin George, „Language and Ethnicity in Central and Eastern Europe: Some Theoretical Aspects“, *Politička misao*, br. 5. Zagreb, 1996., str.102.

<sup>4</sup> O jeziku, pismu, književnosti i vlastitoj pismenosti bosanskih muslimana za vrijeme osmanskog razdoblja vidjeti Muhsin Rizvić, *Bosna i Bošnjaci: Jezik i pismo*, KDM „Preporod“, Sarajevo, 1999, Muhamed Nezirović, *Krajišnička pisma*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2004; Lejla Nakaš, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Sarajevo: Lingvistički komitet, Sarajevo, 2010.

<sup>5</sup> Da je pitanje historijskog i kulturnog vrednovanja osmanske epohe u povijesti Bosne i danas više nego aktualno na posredan način danas svjedoči i Ivan Lovrenović pišući o nacionalnim percepcijama književnika Ive Andrića. Lovrenović utvrđuje da je od doba razvoja nacionalnih pokreta u doba



Bošnjaka u srpskim i hrvatskim nacionalnim ideologijama polovinom 19. stoljeća jeste činjenica od fundamentalne važnosti i za razumijevanje savremenih odnosa među ovim narodima. Bosanski muslimani su i mimo svoje volje historijskom i socijalnom kontekstualizacijom unutar ovog interpretacijskog toka pozicionirani u čuvare propadajućeg društva i carstva. Stavljani su bili na „tursku stranu“, naspram i nasuprot komšijskih katolika Hrvata i pravoslavaca Srba, čiji pokreti za vlastito nacionalno oslobođenje kao antiturski i antimuslimanski postaju antibošnjački. U vrijeme rješavanja tzv. istočnog pitanja u Evropi ovakvo pozicioniranje Bošnjaka u međunarodnim razmjerama nije bilo nimalo povoljno. Kada se Osmansko carstvo povlačilo s Balkana srpski nacionalisti su očekivalo se da s njim odu i Bošnjaci kao njegove navodne sluge, što se izražavalo riječima „Turci u Aziju“.

Društveni zahtjevi bošnjačke feudalne elite bili su od početka 19. stoljeća višestruko limitirani. Jednom s osmanske strane, koja je u krvi ugušila pokušaj osamostaljenja te pokrajine, a drugi put od unutarbosanskih narastajućih nacionalnih i socijalnih zahtjeva srpskih i hrvatskih masa. U istoj ravni razloga koji su determinirali bošnjačke povijesne formativne tokove bila je subjektivna i objektivna nemogućnost bošnjačke feudalne elite da izađe u susret modernizacijskim zahtjevima novog doba. Njena nespremnost na reforme, ideju socijalne pravde i društvene jednakosti koja je postala općeprihvatljiva poslije francuske građanske revolucije<sup>6</sup>, definitivno je rascijepila bosansko društvo po etnokonfesionalnim šavovima i dodatno onemogućilo stvaranje jedinstvenog bosanskog političkog naroda<sup>7</sup>. Konfesionalna i socijalna podjela u bosanskome društvu u jednom su se povijesnom trenutku podudarile na način da su katolici/Hrvati i pravoslavci/Srbi većinski bili kmetovi, eksploatirani, dok su muslimani/Bošnjaci bili veleposjednici, eksploatatori. Naravno, bilo je i nemuslimana veleposjednika, posebno Srba u austroougarskome razdoblju, kao i muslimana kmetova, ali je ovaj obrazac klasno-konfesionalne podjele bosanskoga društva u osmanskome razdoblju bio i ostao dominantan. Zato se i moglo dogoditi da su

---

modernizacije bosanskoga društva pa do današnjih dana, došlo do diferenciranja dva oprečna gledišta o pitanju vrednovanja osmanske epohe u povijesti Bosne. Jedna se interpretacija, po njemu, može „(...) uglavnom, karakterizirati kao hrišćansko/kršćansko, srpsko/hrvatsko, a druga kao bošnjačkomuslimansko gledište“, (str. 31) odnosno jedna kao turkofobija a druga kao trukofilija. U prvom gledištu naglašava se okupacijski dolazak Osmanlija i islama, represivni karakter vlasti, podjarmljenost, obespravljenost i socijalna bijeda nemuslimanskog stanovništva dok se u drugom gledištu govori o tolerantnosti osmansko-islamskog sistema spram neislamskih zajednica, o osmanskoj Bosni kao paradigmi multietničnosti i tolerantnosti koju su narušili nacionalizmi 19. stoljeća uvezeni iz Srbije i Hrvatske. Oba aktualna interpretativna odnosa prema povijesti u središtu nemaju „(...) čežnja za istinom, koja je odlika znanosti, umjetnosti, a i svake racionalne politike, nego težnja za monopolom nad tumačenjem prošlosti, koja je ambicija nacionalne ideologije i ekskluzivizma,“ (str. 33) Vidi Ivan Lovrenović, „Ivo Andrić, paradoks o šutnji“, *Izraz*, br. 39, Sarajevo, januar-mart 2008., str. 31. i 33.

<sup>6</sup> O dobu nacije u Evropi vidi Erik Hobsbaum, *Nacija i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996.

<sup>7</sup> Socijalne aspekte Pokreta za autonomiju Bosne Husein-kapetana Gradašćevića naglašava Srećka Džaje, a na uštrb njegovih nacionalno-političkih dimenzija. Za Džaju je retrogradni politički karakter autonomističkog pokreta nedvosmislen. On nije bio nikakav nacionalni pokret, „(...) koji bi se borio za političku i zakonsku ravnopravnost svih pripadnika jedne države (...)“, dakle, i muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva, on nije zahtijevao novu socijalnu i političku paradigmu, što su radili svi nacionalni pokreti, već se borio za očuvanje postojeće paradigme. Ako je i postojala bilo kakva šansa da se formira zajednička moderna bosanska nacija po Dažji „potkresali su je u korijenu“ upravo Bošnjaci svojim insistiranjem na neravnopravnim društvenim odnosima, slijepilom spram neophodnosti uvođenja socijalnih i političkih reformi koje bi vodile građanskoj ravnopravnosti u Bosni. Vidi Srećko Džaja, „Politička zbilja i povijesna percepcija Karaulina razdoblja bosansko-hercegovačke povijesti“, u *Pro populo, Život i djelo fra Lovre Karaule (1800.-1875)*, Zbornik radova, ur. Marijan Karaula, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000., str. 12.

napredne evropske socijalne i političke ideje doživljavane kao opasnost za socijalno-politički status Bošnjaka muslimana. Kada se tome doda 1878. godina i naprečac nametnuto življenje u kršćanskome carstvu, lahko je osvijetliti razloge njihova antimodernističkog stava, prepuštanje konzervativizmu, autizmu i izolacionizmu. Novo ih je plašilo i ugrožavalo. Strah za očuvanje fizičke i duhovne egzistencije postaje i do najnovijeg vremena ostaje oblikovatelj njihovog reagiranja i djelovanja.

Istovremeno, stoljetnu poziciju vladajućeg društvenog elementa u Bosni Bošnjaci nisu bili voljni olahko izgubiti ili promijeniti, a što je bilo dodatni razlog netraženja samostalnih nacionalnih rješenja te inercijskog pristajanja na zadati osmanski okvir. Konfesionalno i politički identificirani s Osmanlijama Bošnjaci u 19. stoljeću ostaju bez transformacije konfesionalne identifikacije u nacionalnu, a zatim uspješne borbe za nacionalnu državu, kako se to desilo bosanskim katolicima i pravoslavicima, već se ta transformacija u identitetu izvodi tek krajem 20. stoljeća<sup>8</sup>.

### **Nacionalizacija Islama**

Pad komunističkog režima uzrokovao je promjenu mjesta islama u nacionalnom identitetu Bošnjaka. Nacionalno-politička pitanja sada su postala primarna dok se identitetski sklop vrijednosti i vjerovanja saobrazno logici građanskoga društva spuštao na razinu pojedinca i njegove privatnosti. Sličan identitetski razvoj u suvremenosti nalazimo i kod drugih balkanskih muslimana. Hugh Poulton značajnim smatra da savremene muslimanske zajednice Balkana – a istraživao je Bošnjake, Albance, Pomake i Turke u Bugarskoj, Rome, Muslimane u Makedoniji – identitet ne zasnivaju više prije svega na islamu koliko na sadržajima etniciteta, dok političke elite koriste jezike koji su u biti sekularni.<sup>9</sup> Islam je i od Bošnjaka nacionaliziran postajući instrumentom zadobijanja nacionalne svijesti<sup>10</sup>. I Bošnjaci su tokom rata htjeli okončati nacionalno konstituiranje. Htjeli su biti ravnopravni s drugim nacijama u okruženju, a što je značilo imati svoju teritoriju, vojsku, ime, jezik, simbole i vlast<sup>11</sup>.

Kulturni i politički parametri okruženja u kulturno-tvoračkim procesima nacije pokazali su se i za Bošnjake neizbježnim, što je značilo da je poduzimanje procesa jezičkog definiranja kulturnog nacionalizma bilo neizbježno. Bez obzira na statusno uzdizanje nosioca islama te jačanje islamskih institucija nakon komunizma uticaj islama na ukupnu životnu praksu ljudi nije se povećavao. Na društvenoj sceni svjedočimo prisutnost

---

<sup>8</sup> O modernom političkom funkcioniranju trojstva crkve-nacije-države unutar suvremene srpske političke prakse vidjeti u Olga Popović Obradović, „Crkva – ključni faktor blokade“, *Helsinkička povelja*, Glasilo Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, god. IX, jun-jul 2004. br. 75-76. str. 23-25.

<sup>9</sup> Hugh Poulton, „Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans“, u *Muslim identity and the Balkan state* edited by Hugh Poulton and Suha Taji-Farouki, New York University Press, 1997. p.32.

<sup>10</sup> Slične procese bosanskomuslimanskom prerastanju zajednice vjernika u nacionalnu zajednicu svjedočimo kod Jevreja. Razvoj od "zajednice vjernika" u naciju kod Izraelaca značio je sekularizaciju judaizma. Smatralo se da se održanje i dobro ne može postići na konceptu "zajednice vjernika" već se prišlo sekularnom nacionalizmu. Više o tom procesu vidi u Martin Buber, *Israel nad the World*, Syracuse University Press, 1997. p. 222-223.

<sup>11</sup> I Bougarel priznaje da je reislamizacije nacije kod Bošnjaka bila ograničen i parcijalan proces dok je »nacionalizacija« islama bila bez izuzetka. Sa te tačke gledišta i on priznaje »nacionalni identitet je jači nego religiozni identitet«. Najbolja ilustracija »te nacionalizacije« islama po njemu je bilo cijepanje jugoslovenskih islamskih religioznih institucija duž nacionalnih linija, a to cijepanje su paradoksalno izazvali oni koji su smatrani bosanskim panislamistima. Vidi Xavier Bougarel, »Islam and Politics in the Post-Comunist Balkans«, Rad prezentiran na Socrates Kokkalis Student Workshop: Novi pristupi jugoistočnoj Evropi, Cambridge, Mass, februar 12-13. 1999.

instrumentalizacije religije i nadmoć političkih nad vjerskim akterima zbivanja. Mada je vodstvo Stranke demokratske akcije (SDA) svoju religioznost dodvoravajući se masama sračunato demonstriralo, ideološki se nikada islam u okviru ove najjače bošnjačke nacionalne stranke nije uzimao kao instrument uspostave političke zajednice koja bi transcendirala nacionalnost i podrazumijeva reislamizaciju društva. Stav da se održanje naroda može jedino postići na načelu nacije a ne vjerske zajednice nikada nije bio upitan. Stranka je pored vjernika uspjela u svoje redove vremenom inkorporirati bošnjačke nacionaliste, bosanske patriote ali i brojne karijeriste. Vodstvo nacionalne stranke bilo je religiozno, takvo ostaje do najnovijeg doba, dok je njeno članstvo uvijek bilo s heterogenom vjerskom praksom, religiozno ali i agnostističko i ateističko i uvijek primarno vođeno patriotskim i socijalnim motivima. Imajući sve to na umu nije se teško složiti s zaključakom o neuspjehu islamističkog pokreta među bosanskim muslimanima. Odnosno, ispravnije rečeno, primarni cilj vodstva SDA nije bila re-islamizacija Bosne već postajanje njihove stranke oblikovateljem i predvoditeljem nacionalnog pokreta bosanskih muslimana u političkim prilikama 90. godina<sup>12</sup>. Nakon rata politički cilj SDA je imati i zadržati moć, a svi elementi navodne islamizacije bošnjačkoga društva od ove stranke se samo koriste kao instrument održanja njihove moći uz način zadovoljenja vjerničkih emocija najširih masa.

Da li je postajanje Bošnjaka nacijom značilo njihovo bivanje isključivim i narcisoidnim i kako se taj proces uopće odrazio na njihov ukupni politički profil? Prije svega potrebno je istaći da je strah za vlastitu opstojnost postao vidljiv i prepoznatljiv socio-psihološki okvir oblikovanja i funkcioniranja bošnjačke nacije, ali i izvor mnogih političkih nepromišljenosti njenog vodstva<sup>13</sup>. U moderno doba strah je uvijek bio prisutan i snažan odreditelj bošnjačkog identiteta te izvor oportunitizma, kolebljivosti, snishodljivosti i kompleksa niže vrijednosti kod velikog broja pojedinaca u brojnim generacijama ovog naroda. Genocid u Srebrenici pokazao je šta srpski neofašisti žele učiniti s Bošnjacima, i ta činjenica je realan osnov za strah. Uvjeti političkog življenja Bošnjaka ratom se i njegovim posljedicama usložnjavaju i utiču na svakoliku radikalizaciju pojedinih skupina naroda. Bosanski društveni model o zajedničkoj sreći i harmoniji u različitosti kod njih dolazi u krizu, budući su, kako se često nezvanično može čuti, oni jedini naivno i bezrezervno vjerovali u njega. Mada su postali žrtve netolerancije i nedemokratičnosti od njih se traži da budu demokratičniji i tolerantniji od drugih. Pri tome im se prigovara na želji da svoja religijska osjećanja ispoljavaju kao i drugi, kada god kome zatreba proziva ih za islamski radikalizam, i borba za ravnopravnost identiteta postaje za njih, s obzirom na nemuslimansko okruženje, ključna stvar<sup>14</sup>. Mijenja se i percepcija značenja Evrope kod Bošnjaka. Ona im sada više znači političko-interesnu a manje kulturnu kršćansko-duhovnu kategoriju. S Evropom se definitivno mire nasuprot njenoj rastućoj islamofobičnosti. Evropejstvo prihvataju kao osnov oblikovanja jednog unutrašnjeg društvenog supranacionalnog identiteta, ali i kao vrstu institucionalnog sigurnosnoga štita. U javnosti se vjeruje da biti članom evropskoga političkoga i vojnoga kluba znači osigurati fizičku i političku egzistenciju i narodu i državi. Evropa postaje nada za spas. Ovakvu euroutopiju, istovremeno, često iz neznanja i vlastite nemoći pothranjuju bošnjački političari i

<sup>12</sup> A. Babuna, nav. dj. str. 429.

<sup>13</sup> Ivan Lovrenović o političkom formiranju Bošnjaka kaže sljedeće: "U svakom slučaju to je jedan turbulentan političko-nacionalni proces, veoma složen, u sebi proturječan i dramatičan, a k tomu sav se odvija u okolnostima beskrajne patnje, stradanja, nepravde i gubitika svake vrste, dakle u izuzetno, upravo krajnje napregnutim egzistencijalnim i psihološkim okolnostima za svakog pojedinca i za cijeli narod. Nije pretjerano reći da se nad narod nadvija, kao stvaran osjećaj, psihoza mogućnosti bukvalnog nestanka. Taj osjećaj vezuje se istovremeno – za naciju, za vjeru, za državu. To je i izvor mnogih ideoloških isključivosti, povijesnih zabluda, nedorečenosti, pa i neprihvatljivosti određenih postupaka i rješenja." Vidi *Oslobođenje*, ev.izd. 22.-29. 12. 1994. str. 9.

<sup>14</sup> Usp. Zijo Dizdarević, „Na raskršćima“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 26. avgust. 1995., str. 2.

intelektualci nespremni da se suoče sa surovom realnošću evropske indiferentnosti prema njima. Naličije sladunjave euroutopije je strah da će ih Evropa vremenom kao muslimane asimilirati ili drugima na uništenje prepustiti.

U okviru bošnjačkog nacionalnog identiteta razgraničenje prema drugome danas se uspostavlja kroz najnovije kolektivno iskustvo, a genocid je srž tog iskustva. Ta kolektivna bol izazvana višestrukim ponavljanjem genocidnih radnji od istih aktera (Srba) i na skoro istome području (rijeka Drina) stvorila je skoro mitsku sliku “neprijatelja”. Identitetska granica nakon genocida postala je dvostruka, unutrašnja/psihološka i spoljna/ fizička. Strah postaje sve prisutniji konstitutivni činilac nacionalnog identiteta Bošnjaka. Iskustvo genocida opominje da je i u Evropi moguć fizički nestanak jedne etničke zajednice u 21. stoljeću. Izvorište straha locira se u vrhove srpskih ali i hrvatskih nacionalizama. S druge strane, identitetska granica je fizički uspostavljena političkim sistemom dvoentitetske dejtonske Bosne i Hercegovine. Bošnjaci se na različite načine grupiraju u Federaciju Bosne i Hercegovine, pretvarajući je u svoju sigurnosnu zonu. Na taj način se odvajaju od entiteta Republika Srpska kojeg s obzirom na vlastito bolno ratno iskustvo odreda smatraju genocidnom tvorevinom. Time se njihov politički prostor i fizički i simbolički sužava što u budućnosti može izazvati klaustrofobije, frustracije, radikalizacije i svakovrsna nezadovoljstva.

## Türk-İslam Dünyasında Sosyal Bilimler

### *Social Sciences in Turkish-Islamic World*

**Prof. Dr. İsmail YAKIT\***

**(Keynote Speaker/Davetli Konuşmacı)**

*“Tabiata hâkim olabilmek için önce onu tanımak gerekir, Ancak kanunlarını bilerek tabiata hâkim olabiliriz. Hâkimiyet bilgiden doğar, yani bilmek hükmetmektir. Tabiatı yenmek için onun kanunlarını iyi bilmek gerekir. Bunun için de metod lazımdır. Metodla yürüyen, methodsuz koşandan daha çabuk hedefe ulaşır”*(*Novum Organum*). Bu sözler İngiliz ampirist düşünürlerinden Francis Bacon’a aittir. Bacon’ın bu sözleri gözlem ve deneye dayalı tabiat bilimleri için söylüyordu ama sosyal ve beşeri bilimler alanına da uygulanabilir bir ifadedir Burada kastedilen bilgi ve metottur. Yani, hükmetmenin, sahip olmanın iksiri olan kavramlar. Şu halde ön yargılardan arınmış olarak gerçeğin bilgisine ona en uygun metodla ulaşmak gerekir. Bu evrensel ilke bütün alanların en temel ilkesidir.

Sosyal bilimler, dünyanın ve hayatın insanî ve toplumsal yönlerini inceleyen bir akademik disiplinler topluluğudur. Türkiye’de zaman zaman *sözel bilimler* olarak da anılırlar. Sosyal bilimler, sanat ve beşeri bilimlerden insanı ve insanlığı incelerken, daha ziyade bilimsel metotların kullanımını içermektedir. Bugün, disiplinler arası branşların çoğalmasıyla sosyal bilimler ile fen ve sağlık bilimleri arasındaki sınırlar büyük oranda belirsizliğini hâlâ korumaktadır.

Her bilim alanında olduğu gibi sosyal bilimlerde de metodoloji meselesi önemli bir yer tutar. Gerçi, burada filozofların teorik anlamda metodolojik tartışmalarından bahsetmeyeceğim. Sosyal disiplinlerin kendisine has çok özel metodolojisini de uzun uzadıya anlatacak değilim. Zaten ana hatları itibariyle sosyal bilimlerin metodolojileri genel bilimsel araştırmaların metodolojisinden ayrı düşünülemez. Öte yandan bilim felsefenin kendi disiplinlerinin metodu ne ise sosyal bilimlerin de metodu o olacaktır. Burada felsefenin bahsettiği analitik, sentetik, dedüktif, endüktif, deskriptif gibi metotları ayrıntılı olarak ele alacak da değilim. Zaten ele alınan bir konunun kendi içinde yeri geldikçe bu metotların her biri kullanılır.

Şurası muhakkaktır ki, bir disiplinde metot bilgisi en temel bilgidir. Neticeye en emin şekilde varmamızı ve doğruya ulaşmamızı sağlayacak bir yoldur. Nitekim Francis Bacon’ın dediği daha sonra Decartes’ın tekrar ettiği “Doğru yolda yürüyen bir topal, yoldan çıkan iyi bir koşucudan daha önce hedefe varır” sözünden anlatılmak istenen metottan başka bir şey değildir. Gerçekten yavaş da gitse metotlu bir düşünceyle veya bir araştırmayla, hızlı ve metotsuz yapılandan daha emin ve daha kesin bir neticeye ulaşılır.

Her bilimsel alanda olduğu gibi sosyal bilimler alanında da araştırmacının bir takım hedefleri vardır. Amacı olmayan bir çalışmadan verim alınamaz. Unutmamak gerekir ki, bu hedeflerin her biri kendi içinde uygulanacak bir takım özel yöntemlerle gerçekleşecektir. Yani her biri için farklı araştırma metodu uygulanabilir. Bu hedefleri, evrensel bilim anlayışı doğrultusunda yedi ana madde altında ele alabiliriz: (Geniş Bilgi için

---

\* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Başkanı /ANTALYA,  
[www.ismailyakit.com](http://www.ismailyakit.com), +90.533.725.2299

bkz. İsmail Yakıt, İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi, *İslâmî İlimlerde Metodoloji Mes'lesi Sempozyumu*, 20–21 Haziran, 2003, İSAV, İstanbul, 2005)

1) *Daha Önce Yapılmayanı Yapmak Veya Keşfetmek*: Araştırmacının temel gayesinin ilkinin teşkil eder. Araştırma yapılacak alanda daha önce nelerin yapıp yapılmadığı bilinmelidir. Her ne kadar “gök kubbe altında söylenmedik bir şey yoktur. Yeni dediğimiz her fikir eskinin yeni bir elbise giymiş şeklidir” diye bir söz varsa da, her şey hakkında dikkatli bilimsel çalışmalar yapılmış değildir. Onun için ana hedeflerden birincisi yapılmayanların yapılması, araştırılmayanların araştırılması, yeni bir şey ortaya konulması veya keşfedilmesidir. Birinci hedef budur.

2) *Eksik Olanı Tamamlama*: Her alanda olduğu gibi, sosyal ve beşeri bilimler alanında da eksik olan çalışmalar da vardır. İşte eksik olanları tamamlama işi, araştırmacının bir diğer hedefidir. Bunun için neler eksiktir, neler yapılmış ve nereleri eksik kalmıştır tespit edip, eksik kalan yerlerin tamamlanması için çalışmaların yapılmasıdır. Bu da ikinci bir hedefdir.

3) *Kapalı Olanın Açılması*: Buna eskiler “*muğlakı şerh etmek*” derlerdi. Her disiplinde kapalı, anlaşılması güç fikirler, düşünceler ve hatta sistemler mevcuttur. Bunları anlaşılır şekilde izah etmek, açıklamak için üzerinde araştırmalar yapmak ve onları anlaşılır hale getirmek gerekir. Gerçi şerhçilik yaratıcılığı köreltir diye bir söz söylense de temel eserlerin ve kaynakların anlaşılır şekilde şerh edilmesi hem İslâm dünyasında hem de Batı’da bir dönem çok yararlı olmuştur. Meselâ Fârâbî, Aristo’nun metafiziğini şerh etmemiş olsaydı İbn Sinâ olmazdı. Keza İbn Rüşd Aristo’yu şerh etmeseydi bugün Batı felsefesinin ne halde olacağını kestirmek cidden güçtür. Ancak ileride göreceğimiz gibi, hep şerhçilikle uğraşmak, bilimsel keşiflerin, yaratıcı zekanın gelişmesini engellemiştir.

4) *Uzunun Kısaltılması*: Bir önceki maddenin zıttı gibidir. Eskilerin “telhis” dediği bu yöntemde, bir konudaki lüzumsuz tekrarlar atılarak özelliklerinden bir şey kaybettirmeksizin özetleme anlamına gelir. İslâm filozoflarının çok geniş ve uzun anlatımlarına yer verdikleri eserlerin kısa ve özlü anlatımlarla telhis (özet) edilmesidir. Zaten bu usûle kendileri de baş vurmuşlardır. Nitekim İbn Sinâ’nın “*Necât*”ı “*Şifâ*”nın; Gazzalî’nin “*Kimyâ-yı Saâdet*”i de “*İhyâ*”sının telhisi mesabesindedir.

5) *Karışık Olanı Tertip Edilmesi*: Araştırmacının bir diğer hedefi de bir düzen içinde bulunmayan, belli ve insicamlı bir plandan mahrum olan bilgilerin belli bir plan dahilinde tertip edilerek bir araya getirilmesi ve problematiğinin daha anlaşılır halde sunulmasıdır.

6) *Hataların Gösterilmesi ve Açıklanması*: Eski tabirleriyle “tasnif”, “tashih” ve “tasrih” denilen bu yöntemde bir disiplin içinde tekrar edile gelen tarihî hataların araştırmalarla tespit edilmesi, hatanın nereden kaynaklandığını kimlerden ve nasıl olduğunu, doğrularının neler olduğunun belirtilmesi ve bunların birer birer açıklanması, ilim âlemine haberdar edilmesidir.

7) *Dağınık Olanları Toplama*: Her ne kadar 5. maddedeki hususu hatırlatıyor olsa da ondan tamamen farklıdır. Bir disiplin içinde yer alan ancak müstakil bir çalışma halinde bir araya getirilmemiş ansiklopedi maddelerinde veya filozofların eserlerinde dağınık halde olan bir hususun toplanması ve değerlendirilmesi işlemidir.

Bu temel hedeflerin hepsi, bilhassa sosyal bilimler alanında bilim adamları ve araştırmacılar tarafından devamlı uygulanması gereken hedeflerdir. Ortaçağda gerek Batı ve

gerekse Türk-İslam dünyası, uyguladığı skolastik eğitim sebebiyle, şerhicilik ve telhis alanı dışında başka bir hedefe yönelmedi. Otorite kabul edilen kişilerin eserlerini şerh etmekle yetindi. Yeni alanlara yönelmedi, eksikleri tamamlamaya yönelik kayda değer araştırmalar yapmadı. Sosyal alanda olduğu kadar, fen ve teknik alanda da geri kaldı. Peki, bütün bunların sebepleri nelerdir?

Batı dünyası için bunun cevabı basitti. Hıristiyan Ortaçağ'daki Kilise taassubu bunun başlıca sebebiydi. Peki, İslam Dünyası Ortaçağ'da özellikle 11-13. Yüzyıllarda aydınlık çağını yaşıyordu. Niçin gerilemeye başladı?

Geri kalmanın, çağı yakından takip edememenin elbette bir takım sebepleri vardır. Bunları üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Cehalet, atalet ve zihniyet. Cehalet ve atalet yani tembellik, ilerlemenin, bilgi üretmenin, kalkınmanın önünde muhakkak ki, en büyük engeldir. Ancak benim burada duracağım **zihniyet** meselesidir. Çünkü Türk-İslam toplumundaki ulemanın, câhil olduğunu, tembel olduğunu söyleyemeyiz, ama onların zihniyetleri sebebiyle rasyonel metodları terk etmeleri, araştırma hedeflerine bigâne kalışlarıyla İslam toplumunda bir ilerleme, bir bilgi üretimi ve teknolojik gelişme sağlanamamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Şu halde gerilemenin en büyük âmili zihniyettir. Zihniyet, önce sosyal sonra pozitif bilimlere sirayet ediyor. Siyasi destek de görünce toplum bilimden, bilimsel düşünceden uzaklaşıyor. Toplumda bilenler ilgisiz, ilgililer de bilgisiz hâle geliyor. Selefizmin, Hanbelizmin ve Eş'arizmin etkilerinin hazin serüvenini kısaca bir göz atmamız gerekecektir. (Geniş bilgi için bkz. İsmail Yakıt, *İslam'ı Anlamak*, s. 397-411, Ötüken, İstanbul, 2005)

İslâm dünyasında özellikle ilk dönemlerden itibaren özellikle Emevilerle başlayıp daha sonra devam eden dönemlerde, birçok dini, felsefi, hukuki, siyasi ve tasavvufi anlamda sorunlar ortaya çıkınca, ulemanın birçoğunda farklı zihniyetler yer etmeye başladı. Bunların bir kısmı, muhafazakârlığı arkalarına alarak ve onun verdiği motivasyonla yeniliklere karşı çıkmaya başladı. Hatta vahyin tamamlandığı, dolayısıyla bunun dışında yeni bir şey söylenemeyeceği tezi ortaya atıldı. Daha ileriye giderek **selefiye** adı verilen ehl-i hadisçilerin oluşturduğu grup, felsefe, kelam, mantık gibi akli ilimleri dışlayarak, tamamen Kur'an ve sünneti lafzen olduğu gibi kabul etmeyi prensip edindi. Bunlar İslâm dünyasının geri kalışının zihniyet açısından en büyük âmili olmuşlardır. Kökleri haricilikte başlayan bu zihniyet, Ahmet bin Hanbel'le devam etti. Böylece *Hanbelizm* cereyanı doğdu. Hanbelizm cereyanı örfü din yapmıştır. Arap örfü dinleşmiştir. Bu anlayış İbn Teymiyye ile devam ettirilmiştir.

Ulema ayrıca şer'i sistemi (=şeriatın), tarihi oluşum şekliyle korumayı ve savunmayı ilke edinmiştir. Böylece yeniliklere karşı güvensizlik ana tavır haline geldi ve halkın da desteği bir şekilde sağlandı. Kur'an'ın değişmez standartlar ortaya koyduğu tezi ileri sürülerek, Akli düşünceye, rasyonel yorumlara tamamen açık Kur'an ayetleri yenilikleri, değişimleri ve gelişimleri durduracak şekilde yorumlandı. Zira bunlara göre ortaya çıkan her bir yenilik veya yeni fikir ve düşünceler İslâm'ı yok etme tehlikesi taşıyordu. Bütün bu hareketler, aslı muhafaza veya kaynağa dönüş hareketi diye de adlandırılıyordu. Bunun sonucu olarak müspet ilimlere karşı çıkıldı ve böylece bilim ve teknoloji alanında Batı dünyasından geriye kalındı. 16. Yüzyıla gelindiğinde medreselerde bile artık akli ilimler tedrisattan tamamen kaldırılmıştı.

Selefi zihniyetin, statik yorumladığı Kur'an'ı arka plana atıp, sünneti ön plana çıkarışı tarihin kutsallaştırılmasına sebebiyet vermiştir. Kaldı ki, Hz. Peygamber'in sünneti de yanlış değerlendirilmekte idi. Böylece tarihi olan ile dini olan birbirine girmiş, örf ve

gelenekler din yerine ikame edilmeye başlanmıştır Kur'an'ın dinamik yorumu ve mesajlarının evrenselliği göz ardı edilmiş, asırlar öncesinin yorum ve fetvaları daha sonraki çağların çözüm yolu olmuştur. Hz. Peygamber'in sünnetinin iyi bir analizi yapılmadığından, Kur'ani değerler ile Arap örfünden gelen değerler birbirine girmiştir. Örf ve geleneğe bağlı bu hareketlerin dini bir yönü de yoktur. İşte yukarıda bahsettiğimiz Hanbelizm akımı örfü din haline getirmiş ve İslâm dünyasında kendilerine bir yer bulmuşlardır. Osmanlılar zamanında Kadızadeler ile Birgvi Mehmet Efendi bu akımı temsil etmişlerdir.

Öte yandan İslâm düşüncesinde “Eş'arizm” akımı da gerek düşünce ve gerekse metodoloji açısından olumsuz etkilerde bulundu. Öncelikle ilimlerin “yüksek ilimler(=ilmu'l-âli)” ile “vasıta ilimler(ilmu'l-âlet)” şeklinde ikiye ayrılması ilimler arası dengeyi bozdu. Buna göre tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi ilimler yüksek ilimler, bunun dışındaki ilimler de bu ilimleri anlamak için vasıta olan, alet ilimleriydi. Böylece müspet ilimler açısından ciddi bir dezavantaj ortaya çıktı. Herkes yüksek ilimlere ağırlık verdi. Alet ilimlerine pek ilgi gösteren olmadı. Böylece felsefî düşünceyle beraber, mantık ve müspet ilimler İslâm dünyasında terk edilmeye başlandı. Eş'ari zihniyetin bu nevi taksimatı Kur'an'a da terstir. Kur'an'da ilimler arası denge vardır. Kur'an'a göre antropolog olsun, arkeolog olsun, hukukçu olsun, siyasetçi olsun, teolog olsun, aralarında ilim adamı olma açısından bir fark yoktur. Fark, sadece topluma ve insanlığa sağladıkları yarardadır. Bunlardan kim insanlara daha fazla yararlı oluyorsa, o daha değerli bir uğraş içindedir.

Eş'arilik aynı zamanda düşünce tembelliği de getirdi. İlmî keşifler durdu. Bunu nasıl mı sağladı? Bilindiği gibi Eş'ari düşüncede her şeyin sebebi doğrudan Allah'a dayandırılır. Mesela yağmur nasıl oluşur, nasıl yağar sorusuna bir Eş'arî, Allah'tandır der ve başka açıklama yapmaz. İşte bu şekilde her şeyi Allah'a havale etmek ve ona dayamak zihinde ister istemez bir tembelliği getirmiştir. İnsanlar artık düşünmemeye, sebepleri araştırmamaya başlamışlardır. Hâlbuki Maturidi ekole göre bütün sebepler araştırılacak ve en son olarak Allah'a dayandırılacaktı. Aynı soruyu Maturidi'ye sorulduğunda alınacak cevap aşağı yukarı şöyle olacaktır. Yağmur, buluttan yağar, bulut, su buharından oluşur, su buharı, deniz ve göllerden olur. Deniz ve göller akarsulardan, onlar da dağlara yağın kar ve yağmurlardan olur. Tabiiatta böyle bir devir sistemi vardır ve bu da Allah'ın bir kanunudur.

Nizamiye Medreseleri'nin tedrisatını hâriç tutmak kaydıyla, Selçuklularda ve Kanuni dönemine kadar Osmanlılarda medrese eğitimi ve âlimler arasında Maturidilik anlayışı ve metodolojisi hâkimdi. Her şeyin sebebi araştırılıyor, yeni yeni keşifler, buluşlar yapıyordu. Müspet ilimler dini ilimler kadar revaçta, bilim ve teknoloji altın yıllarını yaşıyordu. Araştırmanın hedefleri bütün yönleriyle uygulanıyor ve her sosyal, beşeri ve doğal olayların sebepleri birer birer araştırılıyordu. Osmanlı devleti de dünyanın en güçlü devletiydi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesine müteakip, Mısır'dan elli kadar Eş'ari uleması İstanbul'a taşındı. Böylece Eş'ari zihniyeti ile Hanbelizm akımı Osmanlı medreselerine yavaş yavaş hulûl etmeye başladı ve 30-40 yıl gibi kısa bir zamanda etkin oldular. Felsefe ve müspet ilimleri medreselerden ihraca çalıştılar, rasathaneyi kapattılar. Maturidilik zihniyetinin hakim olduğu Fatih döneminde müspet ilimlere değer verildiğinden, Türkistan'dan Ali Kuşçu gibi bir astronomi bilgini büyük paralarla getirtilip İstanbul'da rasathane kurdurulurken, bir asır kadar sonra yine İstanbul'da Takiyüddin rasathanesi III. Murat döneminde Eş'ari zihniyetli Şeyhülislâm Kadızade Ahmet Şemseddin'in (1577-1580) astronomi ile uğraşmanın, gökyüzünü incelemenin Allah'ın işine karışmak olduğunu, bu nevi uğraşların uğursuzluk getireceğini ileri sürerek, “*ihrac-ı rasat meş'um... ve akibeti meczumdur, hak ile yeksan oluna*” diye verdiği fetva devrin padişahına arz edilir. Padişah



III. Murat da Kaptan-ı derya Kılıç Ali paşa'ya verip "gereği ile amel oluna" der. Kılıç Ali Paşa da boğazdan Sarıyer sırtlarında olan "rasathaneyi" topa tutar ve hak ile yeksan eder. Tarih: 1580'dir.

Eş'ari zihniyetli ulema sadece bununla kalmaz, medreselerdeki bütün müspet ve akli ilimleri tedrisattan kaldırır. Onlara göre bu ilimlerin bir faydası yoktur. Ahirette insana vereceği bir şey de yoktur, dolayısıyla "gereksüzdür" diyerek önce felsefe ve mantık sonra da aritmetik ve hendese(=geometri) gibi bilimler tedrisattan kaldırılır. O devrin ünlü bilginlerinden Kâtip çelebi bu zihniyete isyan eder. Meşhur kitabı "Mizanü'l-Hak" da birçok örnekle bu tepkisini sergiler. Özellikle hendese yani geometri bilen kadı ile bilmeyen kadının vereceği hükümleri kıyaslar. Geometri bilen müftü ile geometri bilmeyen bir müftünün vereceği fetvaları karşılaştırır ve bu ilimlerin faydasını gözler önüne sermeye çalışır.(Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hak*, s. 10, MEB, İstanbul, 1972)

Medreselerden müspet ilimleri tard eden ulemanın bu olumsuz zihniyeti, matbaanın Osmanlı'ya girişini de geciktirmiştir. Avrupa'da ilk basımevi 1444 de kurulmuştur. Osmanlı'da ilk basımevi 1727 dedir. Yani 283 yıl sonra. Bununla birlikte bu basımevi şartlıdır. Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh kitapları basılmayacaktır. Kaldı ki Kur'an ilk defa 1694 de Hamburg'da basılmıştır. Rus çariçesi Katerina bile Kur'an'ı 6 kez bastırıp Rusya'daki Müslümanlara dağıtmıştır. Kur'an Osmanlı'da ilk defa 1871 de basılabilmıştır.

Methodsuzluğun ve yanlış zihniyetin Osmanlı Türk toplumunu ne hale getirdiği üzerinde fazla söz etmemize gerek yoktur. Türkistan'dan bir heyet Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'e ziyaret gelir ve "Bize, hem Batı'yı hem de İslam'ı iyi bilen âlimler gönderiniz, gelip bizde ders versinler" derler. Bunun üzerine padişah: "öyle âlimler bulsam, kendi medreselerime tayin edeceğim" cevabını verir.

Geri kalış sebepleri görüldüğü gibi cehalet, atalet ve bilhassa zihniyetten kaynaklandığını yukarıda belirtmiştik. Bütün bu olumsuzluklarda sorumluluk yüce İslâm dininin değil, sakim(çürük) bir zihniyetin girdabına takılan Müslümanların ve özellikle ulemanınadır. Atatürk'ün de dediği gibi sorun zihniyet sorunudur. Nitekim o şöyle diyor: "Düşmanlarımız bizi dinin taht-ı tesirinde(etkisi altında) kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı(duraklama ve gerilememizi) buna atfediyorlar. Bu hatadır... Milleti uzun asırlar gaflette bırakan çeşitli sebepler arasında hakiki noktayı bir kelimeyle ifâde olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin kat'i sebebi **zihniyet meselesidir**... İtiraf mecburiyetindeyiz ki, bütün İslâm âleminin cemiyât-ı ictimâiyyesinde (bütün sosyal toplumlarında) hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, şarktan garba kadar, İslâm memleketleri düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların zincir-i esaretine geçmiştir." (İ. Yakıt, *Atatürk ve Din*, s. 54-55, 58, SDÜ, 5. Baskı, Isparta, 2002)

Netice olarak, bilgi hükmetmektir düsturundan hareketle, araştırmanın temel hedeflerine yönelerek, önyargılardan kurtulmuş, olayları ve kaynakları objektif değerlendiren, sağlam bir zihniyete sahip araştırmacılarla, bütün bilim alanlarında olduğu kadar, sosyal bilimlerde de ciddi çalışmalar ve araştırmalar yapmak zorundayız. Ancak böylelikle Türk-İslam düşünce hayatına ve beşeriyete faydalı olabiliriz. Unutmayalım ki, bir toplumun büyüklüğü, sadece silah gücüyle ölçülmez içinde yetiştirdiği büyük edebiyatçı, filozof, şair, sosyolog, bilim ve devlet adamı, ekonomist vb gibi dünya çapındaki sosyal bilimcileriyle de ölçülür.

Bugün dünyada müspet ilimlerden başka hiçbir hakikat kabul etmeyen pozitivizm anlayışı büyük oranda terk edilmekte, pozitif bilimler kadar, sosyal bilimlere de gereken

önem verilmektedir. Şu halde bizlere düşen, bilimsel metodolojinin kurallarını hakkıyla uygulayarak, önyargılardan ve hurafelerden arınmış bir şekilde sosyal ve beşerî alanlarda derinleşmeliyiz.

## **19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakova'da Arazi Kullanımı Hakkında Gözlemler**

*The First Half of the 19th Century in Yakova on Land Use Observations*

**Selahittin ÖZÇELİK\* – Gündüz DERER\*\***

### **Özet**

Yakova, Balkanlarda önemli ve değerli bir konumda olan Osmanlı şehirlerinden biridir. Bu şehir uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı idaresi altında kaldığı dönemlerde dahi çok sayıda milletten ve dinden insan burada yaşamıştır. Bu araştırma ile Yakova'da yaşayan insanların etnik dağılımı, mahalleri, Müslüman ve Gayr-i Müslim dağılımı, iktisadi durumları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bunun için de ML. TMT. 12772 numaralı Yakova Temettuat defterinden istifade edilmiştir. Araştırma özellikle Yakova'da arazi durumlarını ve buradaki iktisadi faaliyetleri göstermesi bakımından önemlidir.

*Anahtar Kelimeler: Yakova, Balkanlar, Osmanlı Devleti, Arazi Kullanımı.*

### **Abstract**

Yakova is one of the important and strategic Ottoman cities in Balkans. Yakova's position is most important for Ottomans and the other local groups live in Balkans. Many ethnic and religious groups lived in Ottoman Empire in this city with city's strategic position. With this research aims to show ethnic dispersion, Yakova's districts, Muslim and non-Muslim dispersion, economic conditions in Yakova. At the same time this research focus on Yakova financial archive documents numbered ML. TMT. 12772 to get some clear results. This article is important to focus on land usage in Ottoman period.

*Keywords: Yakova, Balkans, Ottoman Empire, Land Usage.*

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan BOA. ML. TMT. 12772 numaralı Nefs-i Yakova Temettuat defteri verilerine göre hazırlanmıştır. Defterde yer alan bilgilerin tamamı ayrıntılı olarak başka bir çalışmada değerlendirilecektir. Burada sadece genel olarak nüfus dağılımı ve arazi kullanımı ve arazi gelirleri incelenecektir.

### **1844 Senesine Nefs-i Yakova Nüfusu**

1260 (1844) senesi verilerine göre nefsi-i Yakova 13 mahalleden oluşmakta ve toplam 1569 hanede tahminî 7845 nüfus barındırmaktadır. Elimizdeki defterin eksik bilgiler barındırması ihtimal dâhilinde olup hane ve nüfus miktarının daha fazla olması kuvvetle

---

\* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

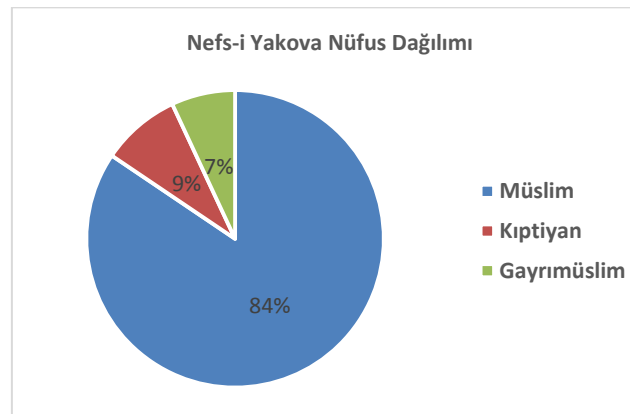
\*\* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

muhtemeldir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Mahalle-i Kebir’de sadece “kıptiyan” nüfus kaydı vardır. Bu mahallede Müslim ve/veya gayrimüslim nüfusun da olması kanaatimizce mümkündür. Temettuat defteri verilerine göre bu tarihlerde nefis-i Yakova’da nüfus dağılımı aşağıdaki gibidir.

**Nefis-i Yakova Hane / Nüfus Dağılımı**

Sıra No	Dinî-Etnik Durum Mahalle Adı □	Müslim		Kıptiyan		Gayrimüslim		Toplam		%
		Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	
1	Çarşı	136	680	0	0	0	0	136	680	8,7
2	Atik	208	1040	0	0	60	300	268	1340	17,1
3	Mahmud Paşa	126	630	0	0	0	0	126	630	8,0
4	Hacı Ömer	230	1150	8	40	49	245	287	1435	18,3
5	Karisme	40	200	0	0	0	0	40	200	2,5
6	Çetek	143	715	0	0	0	0	143	715	9,1
7	Hacı Yunus	52	260	0	0	0	0	52	260	3,3
8	Karahisar	71	355	0	0	0	0	71	355	4,5
9	Baba Çerkeş	56	280	0	0	0	0	56	280	3,6
10	Karadağ	80	400	0	0	0	0	80	400	5,1
11	İbrahim Çavuş	99	495	21	105	0	0	120	600	7,6
12	Göl	84	420	26	130	0	0	110	550	7,0
13	Kebir	0	0	80	400	0	0	80	400	5,1
Toplam		1325	6625	135	675	109	545	1569	7845	100,0
%		84,4		8,6		6,9		100		

İncelediğimiz defterde nüfus tasnifi yukarıda olduğu gibi “Müslim, Kıptiyan, Gayrimüslim (Millet-i Latin)” olarak gösterilmiştir. Ancak Kıpti nüfusun tamamına yakını Müslümandır. Gayrimüslim nüfus ise “millet-i Latin” veya “reaya” olarak yazılmıştır. Anladığımız kadarıyla “Katolik” nüfus” Millet-i Latin, Ortodokslar ise “reaya” olarak yazılmışlardır. Her üç grubu barındıran tek mahalle “el hac Ömer” (Hacı Ömer) mahallesi olup 287 hane-1435 nüfus barındırmaktadır ve en büyük mahalledir. İkinci sırada Mahalle-i Atik (Eski Mahalle) yer almaktadır. Toplam hane/nüfus dağılımını daha açık olarak aşağıdaki grafikte görebiliriz.



Nitekim Müslim nüfusun %84 gibi büyük bir çoğunluğa sahip olduğu açıktır. Latin (Katolik) ve gayrimüslim reaya (Ortodoks) nispeti ancak %7 olarak hesaplanmaktadır. Yaklaşık 40 -45 sene sonrasına ait nüfus sayımlarında Yakova kazası toplam erkek nüfusu aşağıdaki gibidir<sup>1</sup>.

	<b>Müslüman</b>	<b>Bulgar</b>	<b>Latin</b>	<b>Toplam</b>
Erkek Nüfus	9721	261	949	10931
%	89	2	9	100

19. Yüzyıl ortalarında gerek nüfus meslekî iş kolları ve dinî-etnik yapısıyla Osmanlı Balkan kenti özelliğini taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zengin meslek çeşitliliğine sahip olan Yakova'nın bu yapısı hakkında bu çalışmada yer ve zaman darlığı sebebiyle bilgi verilemeyecektir.

#### **Yakova'da Arazi Kullanımı**

19. Yüzyıl Osmanlı tarımı incelenirken genel olarak her hane bir işletme kabul edilmekte ve 10 dönüme kadar toprağı olanlar küçük işletme, 10 dönümden 50 dönüme kadar olanlar orta işletme, 50 dönümden fazla arazisi olanlar büyük işletme olarak nitelendirilmektedir. Biz çalışmalarımızda hiç arazisi olmayanları ayrı bir grup olarak ele alıyor ve onlara da "Topraksız haneler" adını veriyoruz. Genel olarak toplam arazi dağılımı aşağıda gösterilmiştir.

#### **Yakova Arazi Dağılımı**

	<b>Müslim</b>		<b>Kıptıyan</b>		<b>Gayrimüslim</b>		<b>Toplam</b>	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Arazisi Olmayan	370	0	97	0	47	0	514	0
Küçük İşletmeler	840	2319	38	48,5	57	147	935	2514,5
Orta İşletmeler	112	1840,5	0	0	5	78,5	117	1919,0
Büyük İşletmeler	3	225,5	0	0	0	0	3	225,5
İşletme toplam	955	4385	38	48,5	62	225,5	1055	4659,0
Toplam Hane	1325	4385	135	48,5	109	225,5	1569	4659,0

Arazi kaydı olan hane sayısı 1055 olup toplam hanelerin %67'sine denk düşmektedir. İlk bakışta bu düşük bir nispettir. Bunun temel sebebi kent ahalesinin tarım dışı mesleklere yönelmesi ve iş bölümünü ona göre şekillendirmesidir. 4659 dönüm arazi kaydı olmakla birlikte bazı hanelerin nefsi-i Yakova dışında arazilerinin olduğuna dair kayıtlar mevcut ise de bunlarda önemli miktarlarda değildir. Yukarıda yer alan tabloyu daha anlamlı kılabilmek için yüzdelerine bakalım.

<sup>1</sup> Kemal K. KARPAT; Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 182-183.

**Yakova Arazi Dağılımı (Toplam içinde %)**

	Müslim		Kıptıyan		Gayrimüslim		Toplam	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Arazisi Olmayan	28	0	72	0	43	0	33	0
Küçük İşletmeler	63	53	28	100	52	65	60	54
Orta İşletmeler	8	42	0	0	5	35	7	41
Büyük İşletmeler	0	5	0	0	0	0	0	5
İşletme toplam	72	100	28	100	57	100	67	100

Müslim ahalinin %72'sinin arazi kaydı bulunurken, kıptıyan taifesinin %28'inin toprağı vardır. Müslim cemaat ile kıptıyan taifesinin toprağı olmayanlar ve olanlar nispeti birbiri ile ters orantılıdır. Gayrimüslimlerde bu oran %57 olarak hesaplanmaktadır. Müslümanların %28'inin arazi kaydı bulunmamaktadır. Kıptilerde bu oran %72'ye çıkmaktadır. Gayrimüslimlerde toprağı olmayan hane nispeti %43, nefsi-i Yakova toplamında %33 olarak hesaplanmaktadır. Toplam hane sayılarını ve toprağı olmayan haneleri göz ardı ettiğimizde karşımıza şu veriler çıkmaktadır.

**Kendi Toplamı İçinde İşletmelere göre arazi dağılımı (%)**

	Müslim		Kıptıyan		Gayrimüslim		Toplam	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Küçük İşletmeler	88	53	100	100	92	65	89	54
Orta İşletmeler	12	42	0	0	8	35	11	41
Büyük İşletmeler	0,3	5	0	0	0	0	0,3	5

Kıpti ve gayrimüslim hanelerin elinde 50 dönümden fazla arazi kaydı yoktur. Aslında Müslim ahalden de sadece 3 hanenin 50 dönümden fazla arazi kaydı bulunmaktadır. Genel olarak işletmeler 10 dönümden daha az toprağı tasarruf etmektedirler. Son sütuna dikkat edilirse arazi kaydı olan hanelerin %89'unun 10 dönümden daha az toprağı olmasına karşılık toplam arazinin sadece %54'üne sahiptirler. Buna mukabil orta büyüklükteki işletme nispeti %11 iken toplam arazinin %41'ini tasarruf etmektedirler. Toplam arazi miktarının etnik-dinî cemaatlere göre dağılımı % olarak aşağıdaki gibidir.

	Müslim		Kıptıyan		Gayrimüslim		Toplam	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Arazi %	91	94	4	1	6	5	100	100
Toplam nüfus %	84		9		7		100	

Müslüman nüfus toplam nüfus içinde %84 paya sahip iken; arazisi olan hanelerin %91'i Müslümanlardan oluşmakta ve toplam tarım alanlarının %94 gibi önemli bir kısmına sahip olduğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfusun toplam nüfus içindeki payı ile arazisi olan hane ve toplam arazi içindeki payında fazla fark görülmez iken; kıpti nüfus toplam nüfus

içinde %9 paya sahip iken, arazinin ancak %1'lik kısmına sahiptir. Bu cümleden olmak üzere arazi kaydı olan hanelerin ancak %4'ü Kiptilerden oluşmaktadır.

Sadece toprak kaydı olan haneleri dikkate aldığımızda hane başı ortalama arazi miktarları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

#### Hane Başı Ortalama Arazi Dağılımı

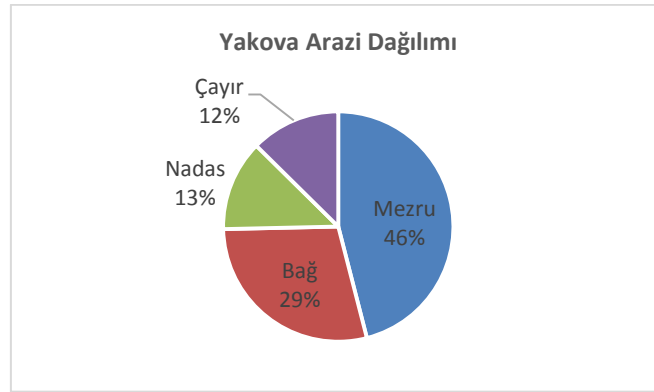
	Müslim	Kiptiyan	Gayrimüslim	Toplam
Küçük İşletmeler	2,8	1,3	2,6	2,7
Orta İşletmeler	16,4	0,0	15,7	16,4
Büyük İşletmeler	75,2	0,0	0,0	75,2
Toplam Arazi	4,6	1,3	3,6	4,4

Toprak tasarruf eden hanelerin ortalama arazi miktarı 4,4 dönüm hesaplanmaktadır. İşletmelerin çoğunun küçük ölçekli olduğu düşünülürse bu miktar daha iyi anlaşılabilir. Bu verilerden çıkan sonuç Yakova kenti ahalisi toprakla daha doğrusu tarımı hayatını borçlu olduğu bir meşgale olarak görmemektedir. Zira bu kadar arazi ile tarım ve hayvancılık yapmak zaten mümkün değildir. Şimdi toprağı tasarruf şekillerine göre hane ve dönüm olarak dağılımına bakalım.

#### Yakova Toprak Kullanımı

Arazi Türü →	Mezru		Bağ		Nadas		Çayır		Toplam	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Mahalle Adı ↓										
Çarşı	31	195	106	139	9	54,5	10	31	113	419,5
Atik	71	337,5	155	196	23	89,5	40	127	168	750
Mahmud Paşa	39	239	88	93,5	22	98	26	111	96	541,5
Hacı Ömer	82	428	190	313	23	145	39	105,5	203	991
Karisme	8	41	11	11,5	5	22	1	1,5	13	76
Çetek	62	323	81	104	18	70	22	62	102	559
Hacı Yunus	23	168	41	52,5	11	71	7	28,5	47	320
Karahisar	16	89	29	45,5	3	24	5	19	37	177,5
Baba Çerkeş	12	40	35	50,5	0	0	8	31	39	121,5
Karadağ	32	146,5	60	84	2	15	13	24	64	269,5
İbrahim Çavuş	28	78	73	130	0	0	12	36	80	243,5
Göl	15	56,5	64	81,5	1	3	4	11	67	152
Kebir	1	2	26	34,5	1	2	0	0	26	38,5
Toplam	<b>420</b>	<b>2143,5</b>	<b>959</b>	<b>1335</b>	<b>118</b>	<b>594</b>	<b>187</b>	<b>587,5</b>	<b>1055</b>	<b>4659,5</b>
%	<b>40</b>	<b>46</b>	<b>91</b>	<b>29</b>	<b>11</b>	<b>13</b>	<b>18</b>	<b>13</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

Tabloda yer alan hane yüzdelerini dikkate almadan toplam arazinin kullanım şekillerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte özet olarak gösterilmiştir.



Toplam arazinin %46'sı 1844 senesi için mezru tarladır. Yani hububat ekimi yapılmış arazidir. Buna nadasa bırakılan %13'lük pay ilave edildiğinde %59 nispetine ulaşırız. Kısaca yarıdan fazlası tarla tarımına ayrılmıştır. Hububat tarımının bağıcılığa nispetle daha geniş alanlara ihtiyaç duyması bu nispeti doğal olarak karşımıza çıkarmaktadır. Toprağı olan hanelerin %40'ı mezru (ekili) tarımla uğraşırken bağıcılık yapan hane nispeti %91 olarak hesaplanmaktadır. Bu çok yüksek bir değerdir. Neredeyse toprağı olan hanelerin tamamına yakını bağıcılık yapmaktadır. Ancak hane başı ortalamalarda göreceğimiz gibi iktisadi anlamda kar getirici ekim-dikim faaliyetinden söz edemeyiz. Hububat tarımı açısından durum açıktır. Aynı şey bağıcılık için de rahatlıkla söylenebilir. Ahali kendi ihtiyaçlarını bile zor karşılayabilecek tarım alanlarına sahiptir. Toplam arazinin %87'lik kısmı tarım alanlarına ayrılmıştır. %13 gibi bir bölüm çayır olarak kaydedilmiştir. Yukarıda yer alan hanelerin kent toplam hane sayısı içindeki nispetleri aşağıdadır.

	Mezru	Bağ	Nadas	Çayır	Toplam
%	27	61	8	12	67

**Hane Başı Ortalama Arazi Dağılımı (Dönüm)**

Arazi Türü □	Mezru	Bağ	Nadas	Çayır	Toplam
Mahalle Adı □					
Çarşı	6,3	1,3	6,1	3,1	3,7
Atik	4,8	1,3	3,9	3,2	4,5
Mahmud Paşa	6,1	1,1	4,5	4,3	5,6
Hacı Ömer	5,2	1,6	6,3	2,7	4,9
Karisme	5,1	1,0	4,4	1,5	5,8
Çetek	5,2	1,3	3,9	2,8	5,5
Hacı Yunus	7,3	1,3	6,5	4,1	6,8
Karahisar	5,6	1,6	8,0	3,8	4,8
Baba Çerkeş	3,3	1,4	0,0	3,9	3,1
Karadağ	4,6	1,4	7,5	1,8	4,2
İbrahim Çavuş	2,8	1,8	0,0	3,0	3,0
Göl	3,8	1,3	3,0	2,8	2,3
Kebir	2,0	1,3	2,0	0,0	1,5
<b>Toplam</b>	<b>5,1</b>	<b>1,4</b>	<b>5,0</b>	<b>3,1</b>	<b>4,4</b>



Yakova'da sakin nüfusun ancak %27'si hububat tarımı yapmaktadır. Hâlbuki bağıcılık yapan hane nispeti toplam hane içinde %61'e çıkmaktadır. Bu dikkate alınması gereken bir sonuçtur. Öyleyse Yakova ahalisinin önceliği bağıcılıktır dememiz mümkündür. Daha önce ifade ettiğimiz gibi tarım dışı toprağıa sahip hane nispeti %12 olarak hesaplanmaktadır. Kullanım şekli ve ürün desenine göre hane başı ortalama toprak dağılımı aşağıda gösterilmiştir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi hane başı ortalama 4,4 dönüm arazi düşmektedir. Ürün desenine göre ortalamalardan anlaşılacağı üzere hane başı ortalama 5,1 dönüm hububat ekimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bağ ortalaması 1,4 dönüm olup genel olarak beklenen sonuçtur. Şimdi kullanım şekillerine göre arazi dağılımına bakalım.

### **Nefs-i Yakova Tarım Alanları Dağılımı**

Buraya kadar genel olarak toplam arazi üzerinden değerlendirmeler yapmıştık. Şimdi sadece tarıma ayrılan toprakların kullanım şekillerine göre dağılımına kısa bir göz atalım. Nefs-i Yakova ahalisi elindeki tarım topraklarını hububat ekim alanı veya bağıcılık için kullanmaktadır. Hububata ayrılan tarım alanları söz konusu sene için "mezru" yani ekim yapıldığı gibi, bir kısmını da "gayrimezru" yani nadasa ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bağ için nadas söz konuş olamaz. Bağlık alanlarda bazen "muattal bağ" kaydı varsa da bu tür kayıtlar çok olması sebebiyle araştırmamızda göz ardı edilmiştir. Toplam Tarım alanlarının dağılımı etnik-dinî cemaatlere göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Nefs-i Yakova Toplam Tarım Arazisi Dağılımı**

<b>Dinî-Etnik Durum →</b>	<b>Müslim</b>		<b>Kıptıyan</b>		<b>Gayrımüslim</b>		<b>Toplam</b>	
<b>Mahalle Adı ↓</b>	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Çarşı	112	388,5	0	0	0	0	112	388,5
Atik	139	565,5	0	0	28	57,5	167	623
Mahmud Paşa	94	430,5	0	0	0	0	94	430,5
Hacı Ömer	165	735,5	3	2,5	34	147,5	202	885,5
Karisme	13	74,5	0	0	0	0	13	74,5
Çetek	102	497	0	0	0	0	102	497
Hacı Yunus	47	291,5	0	0	0	0	47	291,5
Karahisar	35	158,5	0	0	0	0	35	158,5
Baba Çerkeş	38	90,5	0	0	0	0	38	90,5
Karadağ	64	245,5	0	0	0	0	64	245,5
İbrahim Çavuş	72	202	8	5,5	0	0	80	207,5
Göl	66	139	1	2	0	0	67	141
Kebir	0	0	25	38,5	0	0	25	38,5
Toplam	947	3818,5	37	48,5	62	205	1046	4072
%	<b>91</b>	<b>94</b>	<b>4</b>	<b>1</b>	<b>6</b>	<b>5</b>		

Toplam 1046 hanenin tarım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplam nüfusun %90'luk kısmının az çok tarımla uğraştığını göstermektedir. Tarım alanlarının tamamına yakını (%94) Müslüman ahalinin tasarrufundadır. Zaten nüfus olarak da "müslim" cemaatinin çoğunluğu teşkil ettiğini biliyoruz. Toplam nüfus içinde "kıptıyan" cemaati ikinci sırada olmasına karşın tarım alanları hane ve alan sıralamasında üçüncü sıraya düşmektedir.

Dinî-Etnik Durum →	Müslim		Kıptıyan		Gayrimüslim		Toplam		%	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Bağ	859	1156,5	38	44,5	62	133,5	959	1334,5	<b>92</b>	<b>33</b>
Mezru (Ekili)	409	2088	1	2	10	53,5	420	2143,5	<b>40</b>	<b>53</b>
Ekili-Dikili (Mezru+Bağ)	947	3244,5	37	46,5	62	187	1046	3478	<b>100</b>	<b>85</b>
Nadas	113	574	1	2	4	18	118	594	<b>11</b>	<b>15</b>
Tarla (Mezru+Nadas)	414	2662	1	4	11	71,5	426	2737,5	<b>41</b>	<b>67</b>
Toplam Tarım	948	3818,5	37	48,5	62	205	1047	4072		
%	<b>91</b>	<b>94</b>	<b>4</b>	<b>1</b>	<b>6</b>	<b>5</b>				

Toplam tarım alanlarının %67'si tarla tarımına ayrılmıştır. Nadas olarak bırakılan arazi nispeti oldukça düşüktür. 1844 senesi için tarım topraklarının %85'inde ekili-dikili tarım yapılmaktadır. Bağcılığa ayrılan tarım alanları toplamı %33 olarak hesaplanmaktadır. Bu nispetin oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda yer alan tarım alanlarının hane başı ortalamaları aşağıda gösterilmiştir.

#### Hane Başı Ortalama Tarım Alanları Dağılımı (Dönüm)

Dinî-Etnik Durum →	Müslim	Kıptıyan	Gayrimüslim	Toplam
Tarım Türü ↓				
Bağ	1,3	1,2	2,2	1,4
Mezru (Ekili)	5,1	2,0	5,4	5,1
Ekili-Dikili (Mezru+Bağ)	3,4	1,3	3,0	3,3
Nadas	5,1	2,0	4,5	5,0
Tarla (Mezru+Nadas)	6,4	4,0	6,5	6,4
Toplam Tarım	4,0	1,3	3,3	3,9

Tarım arazisi olan hanelere göre hane başı ortalama 3,9 dönüm toprak düşmektedir. Bu ortalama ürün ve cemaatlere göre değişmektedir. Toplamda en fazla ortalamaya Müslüman ahali sahiptir ki 4 dönüm hesaplanmaktadır. Gayrimüslimlerde bu değer 3,3'e Kıptilerde ise 1,3 dönüme kadar düşmektedir. Gerek ekilen gerek nadasa bırakılan tarım alanları hane başı ortalaması genel olarak bağ ortalamasına göre yüksektir. Tablodan açıkça anlaşılacağı gibi hane başı bağ miktarı toplamda ve Müslim ahalide 1,4 iken gayrimüslim cemaatin ortalaması 2,2 dönümdür.

#### İşletmelere Göre Tarım Alanları Dağılımı

Daha önce ifade ettiğimiz gibi toprak kaydı olmayan haneleri bir tarafa bıraktığımızda işletmelere göre tarım alanı dağılımı aşağıda gösterilmiştir.

İşletme türü → Mahalleler ↓	Küçük İşletmeler		Orta İşletmeler		Büyük İşletmeler		Toplam Tarım	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Çarşı	100	194	12	194,5	0	0	112	388,5
Atik	145	349	22	274	0	0	167	623
Mahmud Paşa	77	188,5	16	188	1	54	94	430,5
Hacı Ömer	177	439,5	24	355,5	1	90,5	202	885,5
Karisme	11	36	2	38,5	0	0	13	74,5
Çetek	87	296,5	15	200,5	0	0	102	497
Hacı Yunus	38	109	8	119,5	1	63	47	291,5
Karahisar	31	91	4	67,5	0	0	35	158,5
Baba Çerkeş	36	76	2	14,5	0	0	38	90,5
Karadağ	59	161,5	5	84	0	0	64	245,5
İbrahim Çavuş	75	161,5	5	46	0	0	80	207,5
Göl	65	124,5	2	16,5	0	0	67	141
Kebir	25	38,5	0	0	0	0	25	38,5
Toplam Tarım	926	2265,5	117	1599	3	207,5	1046	4072
%	<b>89</b>	<b>56</b>	<b>11</b>	<b>39</b>	<b>0,3</b>	<b>5</b>		

Arazi kaydı olan hane sayısı 1055 idi. Bunlardan 1046 hanenin tarımla uğraştığı anlaşılmaktadır. Küçük işletme nispeti %89 iken bunların tasarruf ettikleri tarım alanı payı %56 olarak hesaplanmaktadır. Orta büyüklükteki işletmeler toplam tarım işletmelerinin %11'ini oluştururken %39'luk alanda tarım yapmaktadır. Hane nispetine göre oldukça yüksek bir paydır. Büyük işletme sayısı ve tarım alanı oldukça düşük çıkmaktadır. Bu verilere göre nefsi-i Yakova'da tarım faaliyetleri genel olarak küçük işletmeler şeklinde yapılmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak bağcılık ön plana çıkacaktır. Hem işletmelere hem de tarım türlerine veya toprak kullanımına göre arazi dağılımı özet olarak aşağıdadır.

	Bağ		Mezru Tarla		Ekil-Dikili		Nadas		Toplam Tarım	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Küçük İşletme	855	1068,5	304	1109,5	918	2178	38	87,5	926	2265,5
Orta İşletme	102	262,5	113	905	117	1167,5	77	431,5	117	1599
Büyük İşletme	2	3,5	3	129	3	132,5	3	75	3	207,5
Tarım Toplam	959	1334,5	420	2143,5	1038	3478	118	594	1046	4072
%	<b>92</b>	<b>33</b>	<b>40</b>	<b>53</b>	<b>99</b>	<b>85</b>	<b>11</b>	<b>15</b>		

Bu tabloda yer alan değerleri anlamlı olarak değerlendirebilmenin yolu öncelikle işletme toplamalarına göre her ürüne ait hane ve dönümün nispetlerine bakmak olacaktır. Buna dair hesaplamalar aşağıda gösterilmiştir.

Küçük işletmelerin önemli bir kısmının bağcılık yaptığı ve bu işletmelerin sahip olduğu tarım alanlarının %47 gibi önemli bir bölümünün bağ tarımına ayrıldığı anlaşılmaktadır. Küçük işletmelerde her ne kadar mezru (ekili) alanlar %49 paya sahip olsa da hane payları %33'de kalmaktadır.

**İşletme Büyüklüklerine Göre Tarım Alanları Dağılımı (Hane-Dönüm %)**

	Bağ		Mezru Tarla		Ekili-Dikili		Nadas		Toplam Tarım	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Küçük İşletme	92	47	33	49	99	96	4	4	100	100
Orta İşletme	87	16	97	57	100	73	66	27	100	100
Büyük İşletme	67	2	100	62	100	64	100	36	100	100
Tarım Toplam	92	33	40	53	99	85	11	15	100	100

Bu tür işletmelerde nadas alanları oldukça düşüktür. Bunun temel sebebi küçük işletmelerin genel olarak bağcılıkla uğraşan hanelerden oluşmasıdır. Nitekim işletme ölçeği arttıkça bağcılık yapan işletme oranı ve bağ tarım alanları oranı düşmektedir. Buna mukabil işletme büyüklüğü arttıkça mezru ve nadas alanları ve hane nispetleri de artmaktadır. Aynı hesaplamaları tarım arazilerinin kullanımına göre toplamları üzerinden yaparsak aşağıdaki nispetleri buluruz.

**Tarım Türlerine Göre İşletmeler İçinde Hane Ve Alan Dağılımı (%)**

	Bağ		Mezru Tarla		Ekil-Dikili		Nadas		Toplam Tarım	
	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Hane	Dönüm
Küçük İşletme	89	80	72	52	88	63	32	15	89	56
Orta İşletme	11	20	27	42	11	34	65	73	11	39
Büyük İşletme	0,2	0,3	1	6	0,3	4	3	13	0,3	5
Tarım Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ürün veya toprak tasarruf şekillerine göre yüzdelere baktığımızda nadas hariç hepsinde küçük işletme paylarının yüksek olduğu görülüyor. Nadasa ayrılan alanların önemli bir kısmının orta büyüklükte işletmelerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlerin anlamı yukarıdan beri ifade ettiğimiz gibi nefis-i Yakova'da tarımın daha ziyade küçük işletmeler halinde yapıldığının delillerinden biri belki de en önemlisidir. Bu işletmelerde hane başı ortalama arazi miktarları aşağıdadır.

**İşletmelere Göre Hane Başı Ortalama Tarım Alanları (Dönüm)**

	Bağ	Mezru	Ekili-Dikili	Nadas	Toplam Tarım
Küçük İşletme	1,2	3,6	2,4	2,3	2,4
Orta İşletme	2,6	8,0	10,0	5,6	13,7
Büyük İşletme	1,8	43,0	44,2	25,0	69,2
Tarım Toplam	1,4	5,1	3,4	5,0	3,9

Tarım arazisi olan haneler dikkate alındığında hane başı ortalama 3,9 dönüm tarım alanı düşmektedir. Oldukça az olan bu ortalama ürünlere ve kullanım şekline göre değiştiği gibi işletmelere göre de farklılık göstermektedir. Toplam tarım alanı, mezru ve nadas alanlarda işletme büyüklüğü arttıkça hane başı ortalamalar yükselmektedir. Bağcılıkta sadece orta işletmeler bu sıralamayı bozmaktadır. Yine de bağ ortalamalarının düşük olduğu ortadadır.

### 1844-1845 Yıllarına Yakova'da Arazi Gelirleri

Yukarıda ayrıntılı olarak verdiğimiz arazilerden 1844-1845 senelerinde ne kadar gelir elde edildiği veya edileceği temettuat defterlerinde kaydedilmiştir. 1844 yılı verileri kesin olup, 1845 senesi hasılatı tahminî olarak yazılmıştır. Biz bu çalışmada 1844-1845 gelirlerinin ortalamasını alarak değerlendirme yoluna gittik. Her yılın gelirlerini ayrı ayrı değerlendirmek de mümkündür. Defter kayıtlarına göre bağ, mezru tarla ve çayır olarak kaydedilen arazilerden yıllık gelir elde edilmektedir. Haliyle “nadas” yani gayrimenzru tarladan en azından 1844-45 senelerinde gelir elde edilmemektedir. Bu açıklamaya göre arazi gelirlerini bağ, tarla (mezru), çayır olarak ele almak veya tarım (bağ-menzru) ve çayır diye iki ana grup içinde incelemek mümkündür. Genel olarak 1844-1845 yılları ortalama arazi gelirleri aşağıda gösterilmiştir.

#### Nefs-i Yakova 1844-1845 Ortalama Arazi Gelirleri (Cemaatlere Göre)

Cemaatler □	Müslim			Kıptıyan			Gayrimüslim			Toplam		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
Çarşı	113	365	14607	0	0	0	0	0	0	113	365	14607
Atık	139	583,5	23978	0	0	0	28	76	3230	167	659,5	27208
Mahmud Paşa	96	443,5	20157	0	0	0	0	0	0	96	443,5	20157
Hacı Ömer	165	711	29537,5	3	2,5	122,5	34	131,5	3967,5	202	845	33627,5
Karisme	13	52	2380	0	0	0	0	0	0	13	52	2380
Çetek	102	489	20367,5	0	0	0	0	0	0	102	489	20367,5
Hacı Yunus	47	249	9952,5	0	0	0	0	0	0	47	249	9952,5
Karahisar	37	153,5	5772,5	0	0	0	0	0	0	37	153,5	5772,5
Baba Çerkeş	39	121,5	4310	0	0	0	0	0	0	39	121,5	4310
Karadağ	64	254,5	9084,5	0	0	0	0	0	0	64	254,5	9084,5
İbrahim Çavuş	72	238	9077,5	8	5,5	295	0	0	0	80	243,5	9372,5
Göl	66	147	5635	1	2	30	0	0	0	67	149	5665
Kebir	0	0	0	66	36,5	587,5	0	0	0	26	36,5	587,5
Toplam	953	3807,5	154859	78	46,5	1035	62	207,5	7197,5	1053	4061,5	163091,5
%	91	94	95	7	1	1	6	5	4			

Toplam arazi gelirlerinin tamamına yakını Müslümanları tarafından temin edilmektedir. Dönüm nispetleri ile gelir nispetleri arasında paralellik görülmekle birlikte hane paylarında farklılık vardır. Müslüman cemaatin dönüm ve gelir nispeti hane payından yüksek iken; “kıptıyan” ve gayrimüslimlerde hane nispeti dönüm ve gelir nispetinden büyüktür. Bu gelirlerin cemaatlere ve işletmelere göre dağılımları aşağıda gösterilmiştir.

#### Cemaatlere ve İşletmelere Göre Arazi Geliri (Dönüm-Kuruş)

Cemaatler	Müslim			Kıptıyan			Gayrimüslim			Toplam		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletme Türü □												
Küçük İşletmeler	838	2232	88793,5	38	46,5	1035	57	145	5195	933	2423,5	95023,5
Orta İşletmeler	112	1425	61935	0	0	0	5	62,5	2002,5	117	1487,5	63937,5
Büyük İşletmeler	3	150,5	4130,5	0	0	0	0	0	0	3	150,5	4130,5
Toplam Arazi	953	3807,5	154859	38	46,5	1035	62	207,5	7197,5	1053	4061,5	163091,5

Cemaatlerin toplam hane, dönüm ve gelirlerinin işletmelere göre dağılımları % olarak şu şeklide gerçekleşmektedir.

Cemaatler □	Müslim			Kıptıyan			Gayrimüslim			Toplam		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletme Türü □												
Küçük İşletmeler	88	59	57	100	100	100	92	70	72	89	60	58
Orta İşletmeler	12	37	40	0	0	0	8	30	28	11	37	39
Büyük İşletmeler	0,3	4	3	0	0	0	0	0	0	0,3	4	3
Toplam Arazi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Arazi gelir olan hanelerin %89'u küçük işletmelerden oluşmaktadır. Gelir elde edilen arazilerin %60'ı ve toplam arazi gelirlerinin %58'i de bu işletmelerin elindedir. Buna göre küçük işletmeler sayı, dönüm ve gelir açısından ilk sırada yer almaktadır. Orta ölçekteki işletme sayısı 117 olup %11'lik paya sahiptir. Küçük işletmelerin aksine orta işletmelerde dönüm ve gelir payı hane payından yüksek çıkmaktadır. Arazi geliri olan büyük işletmeler sadece 3 adet olup dönüm payı %4, gelir payı %3 hesaplanmaktadır. Toplam arazi gelir, dönüm, hane payları ile Müslüman cemaatin toplam gelirinin işletmelere göre dağılımı birbirine yakındır. Bunun temel sebebi arazi gelirlerinin tamamının Müslüman cemaati tarafından sağlanmasıdır. Zaten kıptıyan cemaati 38 adet küçük işletmeye sahiptir. Gayrimüslimlerin ise toplam 62 işletmesi (hanesi) olup büyük ölçekte işletmeye rastlanmaktadır. Benzer hesaplamaları işletmelerin toplam sayıları ve sahip oldukları arazi ve gelirin cemaatlere göre dağılımı için yaparsak aşağıdaki değerleri elde ederiz.

Cemaatler □	Müslim			Kıptıyan			Gayrimüslim			Toplam		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletme Türü □												
Küçük İşletmeler	90	92	93	4	2	1	6	6	5	100	100	100
Orta İşletmeler	96	96	97	0	0	0	4	4	3	100	100	100
Büyük İşletmeler	100	100	100	0	0	0	0	0	0	100	100	100
Toplam Arazi	91	94	95	4	1	1	6	5	4	100	100	100

İşletme sayısı, dönüm ve gelir miktarlarının dağılımda Müslüman cemaatin çok büyük paylara sahip olduğu açıkça görülmektedir. Orta büyüklükteki işletmelerde kıptıyan cemaatinin payı bulunmamaktadır. Büyük işletmelerin tamamı ise Müslüman cemaate aittir. Son satırda yer alan verileri daha önce değerlendirmiştik. Şimdi işletmelere ve cemaatlere göre hane başı ortalama dönüm ve gelirlere bakalım.

#### **İşletmelere ve Cemaatlere Göre Hane Başı Ortalama Arazi Gelirleri (Dönüm-Kuruş)**

Cemaatler □	Müslim		Kıptıyan		Gayrimüslim		Toplam	
	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş
İşletme Türü □								
Küçük İşletmeler	3	106	1	27	3	91	3	102
Orta İşletmeler	13	553	0	0	13	401	13	546
Büyük İşletmeler	50	1377	0	0	0	0	50	1377
Toplam arazi	4	162	1	27	3	116	4	155

Genel olarak işletme büyüklüğü arttıkça hane başı ortalama dönüm ve gelir miktarı da artmaktadır. İşletme türlerinin tamamında Müslüman cemaatin hane başı dönüm ve gelir ortalamaları yüksek çıkmaktadır. Orta büyüklükte işletmelerde hane başı dönüm ortalaması Müslim ve gayrimüslimlerde aynı olmasına karşın gelir ortalaması Müslüman cemaatinde daha fazla hesaplanmaktadır. Her ne kadar kullanıma göre değişse bile (mezru, bağ, çayır) toplam arazi gelirlerinin dönüm başı ortalamaları aşağıda gösterilmiştir.

#### **İşletmelere ve Cemaatlere Göre Dönüm Başı Gelir Ortalamaları (Kuruş)**

<b>Cemaatler→</b>	<b>Müslim</b>	<b>Kıptıyan</b>	<b>Gayrimüslim</b>	<b>Toplam</b>
<b>İşletme Türü↓</b>				
Küçük İşletmeler	40	22	36	39
Orta İşletmeler	43	0	32	43
Büyük İşletmeler	27	0	0	27
Toplam arazi	41	22	35	40

Ürün çeşidi veya kullanım şekline bakılmaksızın (tarım ve/veya çayır) nadasa ayrılan alanlar ve az miktardaki muattal bağ dışında kalan arazilerden ortalama dönüm başına 40 kuruş gelir elde edilmektedir. Müslümanların elinde bulunan arazilerden elde edilen dönüm başı gelir diğerlerinden daha fazla hesaplanmaktadır. İşletme ölçeği arttıkça dönüm başı geliri de artıyor gibi görünmekle birlikte büyük işletmelerde bu miktar 27 kuruşa düşmektedir. Bunun sebebi herhalde mezru tarım alanları ve çayır gelirleri ile alakalı olmalıdır.

#### **Kullanım şekline – Ürünlere Göre Arazi Gelirleri**

Gerek toplam arazi ve gerekse arazi gelirleri hakkında verilen bilgiler dikkate alındığında gelir kaydı olan arazilerin mezru (hububat ekim alanı), bağ ve çayır olarak kaydedildiği görülür. Bunu tarım gelirleri ve çayır gelirleri olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak çayır gelirlerinin önemli bir yer tutmaması sebebiyle tarım ve tarım dışı diye ayrı bir değerlendirme yoluna gitmedik. Aşağıda toplam arazi gelirlerinin genel tablosu verilmiştir.

Toplam arazi gelirlerinin %68'lik kısmı hububat ekim alanlarından oluşmaktadır. İkinci sırada %22 pay ile bağcılık gelirleri, %10'luk payla çayır gelirleri gelmektedir. Gelir elde edilen arazi paylarında yüzdeler değiş bile sıralama değişmemektedir. Ancak bu gelirleri elde eden işletme sıralamasında bağ geliri olan hanelerin payı %91 ile ilk sıradadır. Daha sonra %40 hane payı ile hububat geliri olan haneler, %18 ile çayır geliri olanlar sıralanmaktadır. Genel tabloya baktığımızda Yakova toplam nüfusunun %67'lik kısmı arazi gelinine sahiptir. BU cümleden olmak üzere toplam nüfusun %61'i bağcılık; %27'si hububat; %12'si çayır geliri elde etmektedir. Kebir mahallesi dışında kalan bütün mahallelerde her üç gelir türüne de rastlanmaktadır. Kebir mahallesinde çayır geliri olan hane kaydı yoktur.

#### **Hane Başı Ortalama Arazi Gelirleri**

<b>Bağ</b>		<b>Mezru</b>		<b>Çayır</b>		<b>Toplam</b>	
Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş
1	37	5	264	3	90	4	155

Gelir çeşidi→	Bağ Toplam			Mezru			Çayır			Toplam Arazi		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
Mahalleler↓												
Çarşı	106	139	4022	31	195	9751	10	31	834	113	365	14607
Atik	154	195	5223	71	337,5	17825	40	127	4160	167	659,5	27208
Mahmud Paşa	87	91,5	3061,5	39	239	14175,5	26	111	2920	96	441,5	20157
Hacı Ömer	189	311,5	8027,5	82	428	22517,5	39	105,5	3082,5	202	845	33627,5
Karisme	10	9,5	267,5	8	41	2075	1	1,5	37,5	13	52	2380
Çetek	81	104	2607,5	62	323	15865	22	62	1895	102	489	20367,5
Hacı Yunus	41	52,5	1625	23	168	7557,5	7	28,5	770	47	249	9952,5
Karahisar	29	45,5	1075	16	89	4250	5	19	447,5	37	153,5	5772,5
Baba Çerkeş	35	50,5	1380	12	40	2155	8	31	775	39	121,5	4310
Karadağ	60	84	2210	32	146,5	6234,5	13	24	640	64	254,5	9084,5
İbrahim Çavuş	73	129,5	3287,5	28	78	5095	12	36	990	80	243,5	9372,5
Göl	64	81,5	2267,5	15	56,5	3120	4	11	277,5	67	149	5665
Kebir	26	34,5	522,5	1	2	65	0	0	0	26	36,5	587,5
Toplam	955	1328,5	35576,5	420	2143,5	110686	187	587,5	16829	1053	4059,5	163091,5
%	<b>91</b>	<b>33</b>	<b>22</b>	<b>40</b>	<b>53</b>	<b>68</b>	<b>18</b>	<b>14</b>	<b>10</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

Daha önce gösterildiği gibi toplam arazi gelirleri hane başı ortalaması 155 kuruş hesaplanmaktadır. Türler gere hane başı ortalamalarda hububat gelirleri dönüm ve gelir ortalamasında ilk sıradadır. Çayır ikinci sırada, bağcılık gelirleri ve dönüm ortalaması üçüncü sıradadır. Türler gere dönüm başı gelir miktarları aşağıda gösterilmiştir.

#### Dönüm Başı Gelir Ortalamaları (Kuruş)

Bağ	Mezru	Çayır	Toplam Arazi
27	52	29	40

1844-1845 yıllarına ait toplam gelir ortalamalarına göre dönüm başı en fazla gelir hububat ekim alanlarından elde edilmektedir. 52 kuruşluk bu ortalama diğere iki türe göre neredeyse 2 kat fazladır. Nitekim dönüm başı çayır ortalaması 29 kuruş, dönüm başı bağcılık geliri 27 kuruş hesaplanmaktadır. Yukarıda türlerine göre değerlendirdiğimiz arazi gelirlerini işletmelere göre durumlarına bakalım.

#### İşletmelere ve Çeşitlerine Göre Arazi Gelirleri Dağılımı

Gelirler→	Bağ			Mezru Tarla			Çayır			Toplam Arazi		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletmeler↓												
Küçük	851	1062,5	29892,5	304	1109,5	57976	113	249,5	7155	933	2421,5	95023,5
Orta	102	262,5	5531,5	113	905	49194,5	72	320	9211,5	117	1487,5	63937,5
Büyük	2	3,5	152,5	3	129	3515,5	2	18	462,5	3	150,5	4130,5
Toplam	955	1328,5	35576,5	420	2143,5	110686	187	587,5	16829	1053	4059,5	163091,5

Bu çizelgede yer alan toplamaların her işletme toplamı içindeki yüzdelik değerleri aşağıda gösterilmiştir.



Gelirler→	Bağ			Mezru Tarla			Çayır			Toplam Arazi		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletmeler↓												
Küçük	91	44	31	33	46	61	12	10	8	100	100	100
Orta	87	18	9	97	61	77	62	22	14	100	100	100
Büyük	67	2	4	100	86	85	67	12	11	100	100	100
Toplam	91	33	22	40	53	68	18	14	10	100	100	100

Küçük işletmelerde arazi geliri olan hanelerin %91'inin bağcılık geliri bulunmaktadır. Buna mukabil bu işletmelerin toplam arazi gelirinin %31'i bağcılık gelirlerinden, arazinin %44'ü bağ alanlarından oluşmaktadır. Hâlbuki hububat geliri olan hane payı %33 iken dönüm payı %46, gelir payı %61'e çıkmaktadır. Orta işletmelerde bağcılık gelir, hane ve dönüm payları azalırken; mezru tarla ve çayırdaki hane, dönüm ve gelir payları artmaktadır. Aynı durum benzer şekilde büyük işletmelerde görülmektedir. Ancak çayır kaydı olan arazilerde dönüm ve gelir payları azalmaktadır. Gelir türlerine göre toplam değerlerin işletmelere göre yüzdelik dağılımları şu şekilde gerçekleşmektedir.

Gelirler→	Bağ			Mezru Tarla			Çayır			Toplam Arazi		
	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş	Hane	Dönüm	Kuruş
İşletmeler↓												
Küçük	89	80	84	72	52	52	60	42	43	89	60	58
Orta	11	20	16	27	42	44	39	54	55	11	37	39
Büyük	0,2	0,3	0,4	1	6	3	1	3	3	0,3	4	3
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bağ gelirlerinin önemli bir kısmı küçük işletmelerden sağlanmaktadır. Aynı şey bağ geliri kadar olmamakla birlikte mezru tarla ve çayır gelirleri için de söz konusudur. Büyük işletmelerde bağ gelir, dönüm ve hane payları yok denecek kadar az olup; gerek mezru tarla, gerekse çayır gelirlerinin önemli bir payının olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük işletmelerin toplam nüfus içinde dikkate alınacak kadar fazla olmadığını yukarıda belirtmiştik. Bu durum gelir dağılımını tabiatıyla etkileyecektir.

#### İşletmelere ve Türlerine Göre Arazi Geliri Ortalamaları

Gelirler →	Bağ		Mezru Tarla		Çayır		Toplam	
	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş	Dönüm	Kuruş
İşletmeler ↓								
Küçük	1	35	4	191	2	63	3	102
Orta	3	54	8	435	4	128	13	546
Büyük	2	76	43	1172	9	231	50	1377
Toplam	1	37	5	264	3	90	4	155

Dönüm başı ortalamalarda haliyle büyük işletmeler ilk sırada yer almaktadır. İşletme ölçeği büyüdükçe dönüm ve gelir ortalamaları yükselmektedir. Sadece bağ gelirlerinde büyük işletmelerde dönüm ortalaması orta büyüklükteki işletmelerde büyük işletmelerden yüksek çıkmaktadır. Türler içinde hububat ekim alanı ve gelir ortalaması diğerlerine göre yüksek hesaplanmaktadır. Küçük işletmelerde bu türe ait ortalama gelir 191 kuruş iken büyük işletmelerde 1172 kuruşa yükselmektedir. İşletmelere ve türlere göre dönüm başı gelir durumu hesaplamaları aşağıdaki gibi çıkacaktır.

**İşletmelere ve Türlerine Göre Dönüm Başı Gelir Ortalamaları (Kuruş)**

	<b>Bağ</b>	<b>Mezru</b>	<b>Çayır</b>	<b>Toplam</b>
Küçük İşletme	28	52	29	39
Orta İşletme	21	54	29	43
Büyük İşletme	44	27	26	27
Arazi Toplam	27	52	29	40

Daha önce son satırda yer alan toplam araziye ait dönüm başı gelir ortalamalarını değerlendirmiştik. İşletmelere göre bu ortalamalar değişmektedir. Özellikle büyük işletmelerde dönüm başı ortalama gelirin 44 kuruş olması dikkat çekmektedir. Buna mukabil hububat gelirinin aynı işletme türünde 27 kuruşa inmesi düşündürücüdür. Hâlbuki hububat gelirinin de artması veya en azından orta işletmeler seviyesinde olması gerekirdi. Çayıra ait ortalamalarda işletmelere göre fazla farklılık görülmemektedir. Son olarak arazi gelir olan ve olmayan haneleri bir tablo içinde gösterelim.

<b>Gelirler</b>	<b>Bağ</b>	<b>Mezru Tarla</b>	<b>Çayır</b>	<b>Toplam Arazi</b>	<b>%</b>
Olmayanlar	614	1149	1382	516	33
Küçük İşletme	851	304	113	933	59
Orta İşletme	102	113	72	117	7
Büyük İşletme	2	3	2	3	0,2
Arazi Toplam	955	420	187	1053	67
Genel Toplam	1569	1569	1569	1569	100

Daha önce ifade ettiğimiz gibi nefis-i Yakova ahalisinin %67'sinin arazi gelir kaydı bulunmaktadır. Bu durumda %33'lük bir kesimin arazi geliri yoktur. Toplam nüfusun %59 gibi önemli bir bölümü 10 dönümden küçük arazilerden gelir elde etmektedir. 10 dönümden fazla araziden gelir elde eden hanelerin nispeti ancak %8'e yaklaşmaktadır. Gelir çeşitlerine göre gelir olan veya olmayan hanelerin nefis-i Yakova toplam nüfusu içindeki dağılımları aşağıda gösterilmiştir.

<b>Gelir türü →</b>	<b>Bağ</b>	<b>Mezru Tarla</b>	<b>Çayır</b>	<b>Toplam Arazi</b>
Olmayanlar	39,1	73,2	88,1	32,9
Küçük İşletme	54,2	19,4	7,2	59,5
Orta İşletme	6,5	7,2	4,6	7,5
Büyük İşletme	0,1	0,2	0,1	0,2
Arazi Toplam	61	27	12	67
Genel Toplam	100	100	100	100

Toplam nüfusun %39'unun bağ, %73'ünün hububat, %88'inin çayır gelir olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle toplam nüfus içinde bağ geliri olan haneler %61 paya sahiptir ve ilk sıradadır. Hububat gelirinde bu pay %27'ye düşmektedir. İşletme türlerine göre yüzdeliklere baktığımızda toplam nüfusun %54,2'sinin küçük işletmelerde bağcılık geliri, aynı şekilde %19,4'ünün aynı işletmelerde hububat geliri bulunmaktadır. Küçük işletmelerde hububat geliri bulunan hane nispeti %59,5 olarak hesaplanmaktadır.

## **Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler\***

*Works Belonging To Osman Şah In Tırhala According To Evliya Çelebi*

**Mehmet Ali Ünal\*\***

### **Özet**

Evliya Çelebi muazzam seyahatnamesinde şehirler, köyler, tarihi eserler, kaplıcalar hakkında bilgiler verdiği gibi okuyucuya türbeler ve ziyaret ettiği ve dualar okuduğu önemli kişilerin mezarlarıyla alakalı geniş malumat sunar. Bunlar arasında bazı tarikatların mühim şeyhleri ile tarihte şu veya bu şekilde rol oynamış hanedan mensuplarının türbeleri de vardır.

Evliya Çelebi'nin türbelerini ziyaret ettiği ve geniş bilgi verdiği tarihî şahsiyetlerden biri de Tırhala'da türbelerini bulunan Osman Şah Bey ve ona ait eserlerdir. Tırhala aynı zamanda meşhur akıncı sülalesi Turhan Beyoğullarının merkezidir. Nitekim Turhan Bey'in ve Oğlu Ömer Bey'in ve diğer sülaleden ünlü akıncı beylerinin türbeleri buradadır.

Evliya Çelebi'nin Osman Şah Bey hakkında verdiği bilgiler bugüne kadar müstakil olarak değerlendirilmemiştir. Evliya'ya göre Osman Şah Bey Yavuz Sultan Selim'in kızının oğludur ve Şehzade Süleyman öldüğü takdirde tahtın varisidir. Osman Şah Bey Tırhala'da câmî, medrese, türbe vs. gibi çeşitli hayır eserleri yaptırmış ve Turhan Beyoğulları ile birlikte Tırhala'nın tarihine damgasını vurmuştur.

Bu bildirimizde Evliya Çelebi'nin Osman Şah Bey hakkında verdiği bilgiler değerlendirilecek ve bu ailenin Osmanlı hanedanı ile münasebetleri ve Tırhala'ya gömülme sebepleri ele alınacak Evliya Çelebi'nin dışındaki kaynaklarda yer alan bilgiler araştırılıp mukayeseli olarak incelenecektir.

### **Abstract**

In his grand seyahatname, Evliya Çelebi gives information on cities, villages, and historical works, thermal springs and also presents extensive information to reader on tombs, graves of famous people he visited and prayed for. Among them, there are also some religious orders' important sheiks and tombs of the members of dynasty who had role in history somehow.

One of the historical figures Evliya Çelebi whose tombs he visited and informs extensively about was Osman Şah. His tomb is in Tırhala and Evliya Çelebi gives information on works belonging to him. Tırhane was the center of famous raider family, Turhan Beyoğulları, as well. Therefore, tombs of Turhan Bey and his son Ömer Bey and famous raider beys of other families were here.

Information given by Evliya Çelebi on Osman Şah has not been independently assessed up to the present. According to Evliya, Osman Şah was son of Yavuz Sultan Selim's daughter and he was heir to the dynasty in case of Şehzade Süleyman's death. Osman Şah had benevolent works like mosque, medrese, tombs, etc. constructed and along with Turhan Beyoğulları left his mark in the history of Tırhala.

This study treats the information given by Evliya Çelebi on Osman Şah, his family's relationship with Ottoman dynasty and reasons why he was buried in Tırhala. Apart from Evliya Çelebi, information from other sources will be researched and comparatively analyzed.

### **Giriş**

\* Bu çalışma; Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenmiştir.

\*\* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,  
[maunal@pau.edu.tr](mailto:maunal@pau.edu.tr), tel: 0532-645 68 13, iş: 0258-2963570

Osmanlı hanedanı Yavuz Sultan Selim zamanına kadar tanınmış ailelerin kızlarını alarak veya tanınmış ailelere kız vererek birçok siyasî evlilikler yaptılar. Germiyanogulları, Karamanogulları, Candarogulları, Aydınoğulları ve Dulkadiroğulları beylik hanedanlarından kızlar aldıkları gibi onlardan kızlarla evlendiler. Ayrıca Bizans imparatorları ve Sırp Prenslarının kızlarıyla da siyasî evlilikler gerçekleşti. 16. yüzyıla girildiğinde Anadolu hanedanlarının çoğu ortadan kalkmıştı. En son II. Bayezid Dulkadiroğullarından bir sultanla evlenmişti. Ondan sonra hanedan evlilikleri sona erdi. Padişahlar ve şehzadelerin soylu ailelerden kız almaları ve yine soylu, tanınmış ailelere kız vermeleri geleneği sona erdi. Osmanlı imparatorluğunun Fatih Sultan Mehmed'le başlayan ve daha merkezîyetçi bir devlet olma sürecinin de bu değişimde önemli rolü oldu. Padişahlar sadece harem-i hümayûnda yetişmiş câriyelerden çocuk sahibi olmaya başladılar. Cârîyeler için nikâh şartı yoktu.

Osmanlı hanedanına mensup kızlar Anadolu'daki *Bey* sülalelerinden tanınmış şahsiyetlerle evlendirildikleri gibi Osmanlı ümerasından ve ulemasından önde gelenleriyle de evlendiriliyordu. 16. yüzyıldan itibaren sadece Osmanlı ümerasından vezirlerle evlendirilmeye başlanmışlardır. Padişah veya şehzadelerin kızlarıyla evlenenler liyakati, hizmeti, padişaha yakınlığı, yakışıklılığı ile tanınmış kimselerdi. Ayrıca kabiliyet ve zekâ cihetinden kusursuz olması icap ederdi<sup>1</sup>. Bilhassa askerî ehliyet şarttı. 16. yüzyılın başlarına kadar hanedana damad olanların çoğu sancakbeyi ve beylerbeyi gibi savaşlarda hizmeti görülen ümeradan kimselerdi. Bunların içinden sonradan vezir ve veziriazam olanlar vardır.

Babası II. Bayezid'i indirerek Osmanlı tahtına çıkan Yavuz Sultan Selim'in annesi Dulkadiroğlu Alâüddeve Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun'dur. Hayatının çoğu seferlerde geçen Yavuz'un adı bilinen tek hanımı Hafsa Sultan'dır. Bundan başka Ayşe Hatun isimli bir cârîyesinden de söz edilir. Yavuz'un bilinen tek oğlu Kanuni adıyla şöhret bulacak Hafsa Sultan adlı eşinden doğan Süleyman'dır. Âlî Mustafa Efendi şehzadelik yıllarında cârîyeden doğan bir oğlunu gizlediği, bunun Üveys Paşa olduğu, oğlu Süleyman'ın da bundan haberdar bulunduğu rivayetini aktarır. Kızları, *Beyhan Sultan* Ferhad Paşa ile *Fatma Sultan* Kara Ahmed Paşa ve sonra Hadım İbrahim Paşa ile *Hafsa Sultan* İskender Paşa ile *Hatice Sultan* Makbul İbrahim paşa ile *Şah Sultan* Lütfi Paşa ve *Hanım Sultan* Çoban Mustafa Paşa ile evlenmiştir<sup>2</sup>.

### **Kara Osman Şah Bey kimdir?**

Evliya Çelebi'nin Tırhala'da eserlerinden bahsettiği Kara Osman Şah Bey Yavuz Sultan Selim'in kızlarından Hanım Sultan'ın İskender Paşa ile olan izdivacından doğan oğludur<sup>3</sup>. İskender Paşa Fatih zamanında saraya alınmış, muhtemelen bostancı ocağında yetişmiş ve bostancıbaşılığa kadar yükselmiş bir zattır. Bostancıbaşılıktan önceki saray hayatı bilinmemektedir.

II. Bayezid devrinde bostancıbaşılık yapan İskender Bey, bu görevi 1510-11 tarihinde Gelibolu donanma kaptanlığına tayin olununcaya kadar sürdürmüştür. Uzun müddet bostancıbaşılık yaptığından dolayı ismi Bostancıbaşı İskender Paşa olarak kalmıştır.

<sup>1</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri", *Bellekten* XL/159, Ankara 1976, s. 468.

<sup>2</sup> Feridun Emecen, Hanım Hatun'un kocasının Çoban Mustafa Paşa olduğunu yazıyor, "Selim I", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 414.

<sup>3</sup> Peçevî, Kara Mustafa Paşa'nın oğludur, (*Tarih-i Peçevî*, c. 1, İstanbul 1283, s. 45) diyorsa da hatalıdır çünkü aşağıda görüleceği üzere vakfiyesinde babasının İskender Paşa olduğu açıktır.

İskender Paşa Aralık 1514 tarihinde, Çaldıran zaferi dönüşünde Yavuz sultan Selim Amasya’da kışladığı sırada vezir rütbesine terfi ettirilerek Mustafa Paşa’nın yerine ikinci vezirlikle divân üyesi olmuş ve derhal Amasya’ya hareket etmiştir.

Yavuz’un Amasya’da kışı geçirmesinden maksadı baharda tekrar İran üzerine yürümektir. Fakat burada çıkan bir yeniçeri isyanı bu planı aksatmış ve padişah öfkeli ve kinli bir şekilde başkent İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır. İstanbul’a geldiğinde Amasya’daki isyanın tertipçilerini ortaya çıkarmak için tahkikata başlamış; bazı vezirleri, yeniçeri ağasını, sekbanbaşını ve diğer bazı yeniçerileri sorguya çekmiş ve kabahatliyi söylemezlerse tahttan çekileceğini söylemiştir. Tahkikat sonucunda olayın tertipçilerini tam olarak tesbit edemediği anlaşılan Yavuz isyanı tahrik ve tertip ettiğine kanaat getirdiği Tacîzâde Cafer Çelebi, Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa ve damadı İskender Paşa’yı suçlu bulmuş ve üçünü de idam ettirmiştir (18 Ağustos 1515). Öldürülmesi üzerine İskender Paşa’nın evi mühürlenmiş ve malları müsadere olunmuştur. İskender Paşa’nın evi hemen boşalttırılarak babasının Çaldıran zaferini tebrik için o gün İstanbul’a gelmiş olan Şehzade Süleyman’a tahsis olunmuştur<sup>4</sup>.

İskender Paşa’nın Yavuz’un kızı Hanım Sultan’dan Mehmedşah, Osmanşah, Süleyman Bey ve Nefise Hatun adlarında üç erkek ve bir kızı olmuştur<sup>5</sup>. Mehmed Şah daha önce vefat etmiştir. Mezarı bilinmeyen İskender Paşa’nın Güngörmez Mahallesi’nde yaptırdığı bir mektebi ve buna ait vakıfları vardır. Bu vakfa ait eski bedestende bulunan vakıfnâme ve mülknâmeler büyük yangında yandığından paşanın büyük oğlu Mora ve İnebahtı sancakbeyi Osmanşah Bey vefatından az evvel babasının vakfını ihya ederek İstanbul’da Üsküdar Kalamış deresi civarındaki on iki parça bostan yerini ve içindeki müştemilatını askerî kassama Aralık 1569 tarihinde tesbit ettirmiştir.

İskender Paşa’nın diğer oğlu Süleyman Bey hakkında fazla bilgi yoktur. Kanunî’nin ilk yıllarında hazineden gündelik verilmişse de büyüyünce ne hizmette bulunduğu bilinmemektedir. Babasının vakfının fazla gelirinden istifade ettiği ve 11 Temmuz 1545’te hayatta bulunduğu anlaşılmaktadır<sup>6</sup>.

Osmanşah Bey’in babasının vakfiyesine ilâve olarak tertip ettirdiği vakfiyenin şahitleri arasında kardeşi merhum Süleyman Bey’in oğlu Mustafa Bey’in imzası vardır. Kanunî Sultan Süleyman’ın saltanatının ilk yıllarında hazineden yevmiye aldığı bilinen Süleyman Bey’in ayrıca babasının vakfının zevâidinden (fazla gelirinden) istifade ettiği 11 Temmuz 1545 tarihli vakıf taksimiyle ilgili belgeden anlaşılmaktadır. Vakfiyeye göre vakfın 40220 akça tutan zevâidinden 16088’er akça Osmanşah Bey ve Süleyman Bey, 8044 akça da Nefise Hatun almaktadır<sup>7</sup>.

Osmanşah Bey’in annesi Hanım (Hatice) Sultan Yavuz Sultan Selim’in yedi kızından sonuncusudur<sup>8</sup>. Padişah kızlarının kızlarına *hanım sultan* denildiği için bazı

<sup>4</sup> Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 469-70.

<sup>5</sup> Uzunçarşılı bir başka yerde, Hanım Sultan’ın çocukları arasında Ali Çelebi’yi de zikr ediyor, “aynı makale”, s. 473, dipnot 11.

<sup>6</sup> Topkapı Sarayı Arşivi, No. 7062’den nakleden Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 470-72.

<sup>7</sup> Topkapı Sarayı Arşivi, No. 7366/1’den nakleden Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 472.

<sup>8</sup> Uzunçarşılı’ya göre Yavuz’un diğer kızları Şâhî, Şehzade, Fatma, Hafsa, Gevher Han, Yeni Han’dır. Yavuz’un kaç kızı olduğu ihtilâflıdır. Alderson Yavuz’un 10 kızı olduğunu kaydetmektedir (A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İstanbul 1998, Çev. Şefaattin Severcan, s. 248-249), Çığatay

kaynaklarda Yavuz'un torunu zannedilmiştir. Adına yapılan mektep ve medreseye Hatice Sultan Câmîi ve medresesi denilmesinden bir adının da Hatice Sultan olduğu anlaşılmaktadır<sup>9</sup>. Hanım ve Hatice sultanlar hakkındaki bilgiler çelişkilidir. Bazı kaynaklarda Hanım Sultan'ın Vezir Çoban Mustafa Paşa ile evlendiği belirtilmektedir<sup>10</sup>. Hatice ve Hanım Sultan'ların Yavuz'un iki ayrı kızı olduğu görüşü de vardır. Şayet Hanım ve Hatice Sultan aynı kişi ise Hatice Sultan İskender Paşa'dan dul kaldıktan sonra Makbul İbrahim Paşa ile evlenmiştir<sup>11</sup>. Fakat Uzunçarşılı Makbul İbrahim Paşa'nın eşine yazdığı mektuplardan ve o devrin kaynaklarının hiçbirinde padişah damadı olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamasından hareketle padişah damadı olmadığını ve evlendiği kişinin Hatice Sultan değil Muhsine adlı başka bir kadın olduğunu ileri sürüyor<sup>12</sup>.

İskender Paşa'nın Hanım Sultan'la ne zaman evlendiği belli değildir. Uzunçarşılı Hanım Sultan'ı 1495 tarihinde doğmuş olabileceği tahmininde bulunuyor. İskender Paşa 1515 yılında öldürüldüğüne göre Hanım Sultan 20 yaşında dul kalmış demektir. Bu durumda Hanım Sultan evlendiğinde 14-15 yaşında olsa 5 çocuğu olduğuna göre neredeyse her sene bir çocuk doğurmuş olur. Dolayısıyla Hanım Sultan 1495'ten daha önce doğmuş olabilir.

Hanım sultan 1538 yılının ilk aylarında vefat etmiş ve babasının türbesi yanına gömülmüştür. Oğlu Osmanşah Bey annesi adına Aksaray'da *Kızıl Musluk* semtinde *Koğacı Dede* mahallesinde aynı senede inşasına başlanmış olan bir câmî ve medrese yaptırmıştır. Câmî ve türbe bâbü's-sa'âde ağası nezaretinde olan vakıflardandır<sup>13</sup>.

Kara Osmanşah Bey şeklinde de zikr edilen Osmanşah Bey, Hanım Sultan'ın İskender Paşa'dan olma oğlu ve Yavuz Sultan Selim'in torunudur. Doğum tarihi tahminî olarak 1499-1500 yıllarıdır. Sicilli-i Osmanî'ye göre babası İskender Paşa'nın 1515 yılında katlinden hemen sonra 16 yaşında iken Bosna sancakbeyliğine tayin edilmiştir. 1518'de buradan azl olunmuş, iki yıl kadar mazul bulunduktan sonra dayısı sultan Süleyman'ın tahta çıktığı sene Mora sancakbeyliğine atanmıştır. 1556 tarihinde tekrar Bosna sancakbeyliğine tayin olunun Osmanşah Bey'e bir müdde sonra Mora ve İnebahtı sancakbeylikleri ikisi birden verilmiş ve 1570 yılında ölümüne kadar görevini sürdürmüştür.

Sultan Süleyman tarafından çok sevilen ve bir ricası iki olmayan Osmanşah Bey cevval, hareketli, cesur ve aynı zamanda imtiyazlı bir sancakbeyi olup debdebesinin vezirler derecesinde olduğu anlaşılmaktadır<sup>14</sup>. Ava ve eğlenceye düşkün, zevk ehli olan Osmanşah Bey'in mutedil bir idareci olduğu belirtilmektedir. Seferlere katılmamış sadece Kanunî'nin

---

Uluçay ise Yavuz'un 6 kızı olduğunu (Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 2001, s. 31) tesbit etmiştir. Feridun Emecen de Yavuz'un 6 kızının adını vermektedir ("Selim I", s.414). Yılmaz Öztuna da Yavuz'un 6 kızını vermektedir (Devletler ve Hanedanlar, Türkiye 1074-1990, c. II, Ankara 1996, s. 157-160).

<sup>9</sup> Uzunçarşılı, "aynı makale", s. 472.

<sup>10</sup> M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001, s. 32-34, öyle anlaşılıyor ki, Çağatay Uluçay'ın Uzunçarşılı'nın Belleten'de 1976 yılında yayınlanan Osmanşah Bey'in vakıfları ile ilgili makalesinden haberi olmamıştır. Çünkü ilk baskısı 1980'de yapılan adı geçen kitabında bundan bahsetmemektedir.

<sup>11</sup> M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, s. 32, dipnot 2.

<sup>12</sup> Uzunçarşılı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzamı Makûl ve Maktûl İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi", *Belleten*, Ankara 1965, c. XXIX/114, s.355-361.

<sup>13</sup> Uzunçarşılı, "aynı makale", s. 473.

<sup>14</sup> "Eğerçi mirlivâ nâmına idi ve lakin beğlerbeğilerden belki vüzerâdan daha şân ü şöhreti ziyâde idi", *Tarih-i Peçevî*, c. 1, s. 45.

son seferi Zigetvar seferine gitmiştir. Osmanşah Bey, hasları geliri harcamalarına yetmediği için bir defasında doğrudan merkez hazinesi adına toplanan İnebahtı cizesini tahsildarın elinden alarak karşılığında bir senet vermiş, hükümet de onun bu davranışına ses çıkarmamış ve verdiği senet borcuna mahsup edilmiştir. Sultan Süleyman'ın şehzadeleri arasındaki çekişmeden usandığı bir zamanda “*Kara Osman'ı getirir yerime nasb ederim*”, yani padişah yaparım diye oğullarını tehdid ettiği ileri belirtilmektedir<sup>15</sup>.

Osmanşah Bey 1570 yılında 73 yaşında Tırhala Yenişehiri'nde vefat etmiştir. Evladı olmayan Osmanşah Bey'in Tırhala'da yaptırdığı cãmi, medrese, imaret ve türbesi evkafına kardeşi Süleyman Bey'in oğlu Mustafa Bey'i vâris ve müteveli koymuştur. Ölümünden sonra muhalledatı İstanbul'a gönderilmiştir<sup>16</sup>.

### **Osmanşah Bey'in Eserleri**

Osmanşah Bey validesi Hanım Sultan'ın vefatından sonra onun adına yukarıda bahsedildiği üzere Aksaray'da *Kızıl Mushuk* semtinde *Koğacı Dede* mahallesinde bir cãmi ve medrese yaptırmış ve 1538 tarihli vakfiyesini tanzim ettirmiştir. Hayatının son senelerinde de babasının vakfına ilave yaparak 1569 tarihinde vakfiyesini düzenlettirmiştir.

Onun üçüncü vakfı Tırhala'da Yenişehir-i fenar kasabasında yaptırmış olduğu cãmi, medrese, imâret ve türbesine aittir. Ölümünden sonra vakfiye vasiyeti üzere yeğeni Süleyman Bey'in oğlu Mustafa Bey tarafından vakfi tertip edilmiş ve şahitler huzurunda Rumeli kadıaskeri Müeyyedzâde şeyhî Abdülkadir Efendi tarafından tasdik olunmuştur. Noksan olan vakfiyenin fotoğrafları Uzunçarşılı tarafından adı geçen makalenin eki olarak yayınlanmıştır.

Vakfiye'de Osmanşah Bey'in elkabı şu şekildedir: “*Fahrü'l-ümerâ'il-kirâm dehrü'l-küberâ'il-faahhâm cãmi'ül-mehâsin ve'l-mefâhir hâvi'ül-hasâil ve'l-me'ser vârisü'l-mecd-i kâbrân'an ekâbir-i zu'l-hasebi'z-zâhir el-muhtass bimezîd-i'inâyeti'l-melikü'l-a'lâ el-merhûmi'l-mebrûr Osmanşah Bey ibnü'l-merhûm İskender Paşa...*”<sup>17</sup>.

Vakfiyeye göre Osmanşah Bey, Mora yarımadasında *Hulumuc* kazasına tâbi *Lazarboğa* köyünde vaki bütün emlakını *Bundigur* çiftliğini cümle arazisiyle beraber 40 çift camusu, 5500 koyunu, 120 baş sığırı ve *Markoplu* köyünde vaki müteaddid ev, hamam ve sığırları bütün mahsulatıyla ve Tırhala'da vaki *Dizdar* mahallesinde kâin değirmenleri ve *Tırhala Deresi* ve ana yol ve *Bayezid Bey Oğlu Çayırı* ve *Karamanlı Deresi*'yle mahdut bağ ve araziye ve adı geçen köyün batı tarafındaki 4 değirmen v sair orman, bostan, mezrea ve çayırı ve çeşitli yerlerdeki değirmenleri ve 120 bin dirhem ve ayrıca 32 bin dirhem rayiç gümüş akçeyi Tırhala'daki eserleri için vakfetmiştir<sup>18</sup>.

### **Evliya Çelebi'ye Göre Osmanşah Bey ve Tırhala'daki Eserleri**

Tırhala Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde tarihî bir şehirdir. Tesalya'nın batı kesimindeki büyük ovanın kuzeybatı ucunda yer alır. Tırhala, küçük *Trikkalinos* nehrinin kenarında deniz seviyesinden 150 m. yükseklikte iyi korunmuş Ortaçağ ve Osmanlı kalesinin

<sup>15</sup> *Tarih-i Peçevi*, c. 1, s. 45.

<sup>16</sup> Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 474-76.

<sup>17</sup> Topkapı Sarayı Arşivi Numara 3681'den nakleden Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 477.

<sup>18</sup> Uzunçarşılı, “aynı makale”, s. 478.

eteklerinde yer alır. Antik dönemde *Trikka* denilen bu şehir, Yunanistan'ın en eski şehirlerinden biridir. Kalede yapılan arkeolojik çalışmalarda erken dönem Bronz çağından günümüze kadar gelen malzemelere rastlanmıştır. Burası M.Ö. 352'de Makedonya Kralı Filip tarafından ele geçirilmiş, M.Ö. 146'da Roma İmparatorluğu'na dâhil olmuştur. Eski Tırhala V. yüzyılda ve VI. yüzyılın başında Barbar kavimlerinin istilâları sırasında yıkılmış ve Bizans İmparatoru Justinianos idaresinde (527-565) tekrar inşa edilmiştir. 1349'da bütün kaleleriyle birlikte Batı Tesalya, Sırp Çarı Stefan Duşan tarafından ilhak edildi. 1355'te Duşan'ın ölümünün ardından iç karışıklıklar çıkmış, 3 yıl sonra Duşan'ın üvey kardeşi Prens Simeon, Tırhala'da imparator ilân edilmiştir. 1359-1393 yıllarında burası Batı Tesalya'daki küçük Sırp beyliğinin ikametgâhı olmuştur. Bizans-Sırp Tırhalası büyük bir kale ile kuşatılmıştı; bu kalenin eteklerinin güney tarafında surla çevrili olmayan bir mahalle bulunmaktaydı.

I. Bayezid ve Gazi Evrenos kumandasındaki Osmanlı birlikleri Batı Tesalya ve Tırhala'yı 1393 sonu ile 1394 başlarındaki bir sefer sırasında fethetmişlerdir. Şehir zorla değil muhtemelen, mahallî Hristiyan nüfusunun yerlerinde kalması ve kiliselerinin muhafazası karşılığında teslim olmaları sonucu ele geçirilmiştir. Bundan ötürü fetih sonrasında Kalambaka manastırlarındaki rahiplere önemli imtiyazlar verilmiş, bu imtiyazlar daha sonraki padişahlar tarafından da sürekli biçimde yenilenmiştir. Osmanlı idaresi altında Tesalya'nın en güçlü kalesine sahip olan Tırhala bütün Tesalya'yı içine alacak biçimde büyük bir sancağın merkezi haline gelmiştir. 1424'te bu sancak İzdin ve Badracık'la verimli Sperchios ovasını içine alarak güney yönünde genişlemiştir.

1402'de Ankara Savaşı'ndan sonra Tesalya'nın bazı bölümleri kısa bir süre için de olsa elden çıkmışsa da kısa süre sonra tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bölgenin fâtihi Gazi Turahan Bey'dir. 1453-1454 tahririne göre Tırhala şehri sekiz müslüman ve altı hristiyan mahallesine sahiptir. Hristiyan mahalleleri içinde Arnavutlar'ın oturduğu bir mahalle de vardır. Bu sırada şehrin 251 müslüman, 212 hristiyan hânesi bulunmaktaydı. Müslüman mahalleleri Trikkalinos nehri boyunca uzanan düzlükte ortaya çıkmıştı ve eski Bizans yerleşmesinin aşağısında kalıyordu. Müslüman nüfusun çoğunluğu dokumacı, deri işçisi, ayakkabı imalâtçısı, çömlekçi, sabuncu, kasap ve kuyumcu olarak kaydedilmiştir. Şehirden tahsil edilen vergilerin çeşitliliği Tırhala'nın bir ticaret merkezi halinde öne çıktığına göstermektedir. Toplam verginin üçte ikisi pazar vergilerinden oluşmaktadır. Şehirde ayrıca koyun yetiştirenlerin bulunduğu ve toplam koyun sayısının 13.800'e ulaştığı kayıtlıdır. Bu durumda hemen her hâneye ortalama otuz koyun düşmektedir. Şehrin tarımsal ürünleriyle ilgili vergileri içinde şarap üretiminin %74'e tekabül ettiği görülür.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Tırhala yavaş bir büyüme göstermiş, 1570'te nüfusu iki katına çıkmıştır. 1466-67'te 317'si Müslüman, 205'i Hristiyan olmak üzere toplam 522 hâne (%62'si müslüman) kaydedilmiştir. Ayrıca kalede bir dizdar ve on iki askerden meydana gelen küçük bir garnizon mevcuttu. 1506 tarihli deftere göre Müslüman nüfus bir öncesine nisbetle düşüş göstermiş ve 260 hâneye inmiştir. Buna karşılık Hristiyanlar 318 hâneye çıkmıştır. İspanya'dan gelen ve kendilerine özel bir statü tanınan Yahudilerden 19 hânenin de Tırhala'ya yerleştiği görülmektedir. 2600-2700 kişilik bir nüfusa sahip olan şehir Tesalya bölgesinin en büyük yerleşme yeri idi. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde nüfusta artış oldu. 1521 tarihli bir tahrir defterine dayanan icmal kayıtlara göre Müslümanlar 322, Hristiyanlar 278 ve Yahudilerin 181 hâne'dir. Bu hızlı büyümenin sebebi yine İspanya'dan sığınmacı olarak gelen yeni bir yahudi yerleşimci dalgasıdır. Böylece nüfus, garnizondaki askerler dâhil %43'ü Müslüman olmak üzere tahminen 3600 kişiye ulaşmıştır. Bu sırada Tırhala'da



1520'lerde camiye çevrilen eski bir mescid, zâviye ve Gazi Turahan Bey Hamamı'nın kaydına rastlanır. 112 dükkânın ve birkaç büyük su değirmeninin kira gelirleri buralara vakfedilmiştir.

Tırhala'da İslâmî hayatın gerçek kurumları ve buna bağı fizikî dış görünüm, Turahanoğlu Ömer Bey ve oğulları ile onların voyvodalarının uzun süreli idaresin döneminde oluşmuştur. Turahanoğlu Ömer Bey, Tırhala'da bir medrese, bir muallimhâne, iki tekke, bir imaret, üç mescid, bir hamam, iki kervansaray ve bir bedesten yaptırmıştır. Bunlara bedestendeki dükkânlarla diğer 141 dükkânın ve otuz yedi su değirmeninin kira gelirlerini vakfetmiştir. 1518'de Ömer Bey'in oğlu Mustafa Bey bir cami ve bir imaret, kızı Fatma Hatun bir mescid, Ömer Bey'in diğer oğlu Hamza Bey bir cami inşa ettirmişlerdir. Diğer cami Lala Hamza'nın oğlu Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Ömer Bey'in âzatl kölesi olan Cevher Ağa iki mescid, bir okul ve Trikkalinos üzerinde bir köprü, Ömer Bey'in eski çarşı Ayas bir mescid ve diğer bir köprü, Hacı Saruca b. Abdullah bir mescid ve bir kervansaray inşa ettirmiştir. Giderleri daha çok su değirmenlerinin ve dükkânların kiralalarıyla karşılanan diğer mescidler Ali b. Hârid, Baba Muhyiddin, Hacı Ömer Bey, Dizdar Hoşkadem, İlyas Subaşı, Kara Doğan ve Karagöz Bey tarafından yaptırılmıştır. 1521'de Tırhala'da 3 cami, 17 mescid, 3 kervansaray, 1 bedesten, 1 medrese, 4 muallimhâne, 2 hamam, 4 zâviye ve Trikkalinos üzerinde 4 köprü mevcuttur.

1569-70 tarihli kayıtlara göre Tırhala'nın nüfusu biraz daha artmış, Müslümanlar 333 hâneye yükselmiş, buna mukabil Yahudiler ise 111 hâneye gerilemiştir. Ancak Hıristiyan unsurlar gözle görülür bir şekilde artış gösterdi 1521'de 278 hâne iken 1570'te 354 hâneye çıkmıştır. Şehir, aralarında bazı Müslüman ve Yahudi ailelerinin müşterek oturduğu mahallelerin de bulunduğu, 25 Müslüman, 8 Hıristiyan ve 2 Yahudi mahallesinden meydana gelmektedir. Mahallelerin adlarından 1521-1570 yılları arasında iki yeni caminin ve en azından 5 yeni mescidin inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1570'ten hemen önce Osmanlı Balkanları'nın en büyük külliyelerinden biri burada yaptırılmıştır. Bu külliye Kanûnî Sultan Süleyman'ın yeğeni olan, uzun süre Tırhala'nın ve Mora yarımadasının valiliğini yapan Osmanşah Bey'in külliyesidir. Külliye büyük kubbeli bir cami, bir medrese, imaret, han, hamam, mektep, yedi kemerli taş köprü ve kurucusunun âbidevî türbesi bulunmaktadır. Osmanşah Bey'in 1571 Eylülünde Mora'nın sancak beyi sıfatıyla görev yaptığı dikkati çekmektedir. Osmanşah Bey bu tarihten az sonra ölmüş olmalıdır<sup>19</sup>.

17. yüzyıl Osmanlı Tırhalası'na ait en iyi tasviri, Kandiye kuşatmasına katılmak için Edirne'den Girit'e giderken 1668 Mayısında yolu üzerindeki bu şehre uğrayan Evliya Çelebi yapmıştır. Evliya önce "köhne-binâ" dediği Tırhala kalesini anlatır. Nice düvelde düvele geçen bu kale Venedik küffârı elinde iken Yıldırım Bayezid Han zamanında yağmalanmış ve yer yer yıkılmıştır. Daha sonra 852 tarihinde Sultan II. Murad Han Selanik ve Yenişehir'in fethi sırasında Tırhala da Venediklilerden alınmıştır. Daha sonra Rum ve Bulgar kefereleri bir fırsat bulup kaleyi istila etmişlerse de Sultan Bayezid-i Veli Modon ve Koron kalelerini fethederken Gâzi Turahan Bey tarafından feth edilmiştir<sup>20</sup>.

<sup>19</sup> Machiel Kiel, "Tırhala", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 114-116; Yukarıda belirtildiği üzere Uzunçarşılı Osmanşah Bey'in ölümünü 1570 olarak vermektedir.

<sup>20</sup> Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (EÇS) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof neşri, 8. kitap, İstanbul 2003, s. 91, "Bânîsi Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekânın bâğ-ı Merâmğâhıdır. Niçe divelden

Tırhala Rumeli eyaletinde sancakbeyliği merkezi olup Süleyman Han zamanında yapılan tahrirde göre paşasının hâss-ı hümayûnu 450.885 akçedir. 36 ze'âmeti ve 529 tîmârı vardır. Evliya, alaybeyi, çeribaşı ve yüzbaşı gibi tımarlı subayları olduğunu belirtir. Tımar ordusu cebelüleri ve paşasının askerleriyle birlikte 3 bin kişi olup Rumeli veziriyle sefere eşerler. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfi vardır. 300 akçe pâyeli *tahtabaşı* nâm şerif kazâdır. Kadiya her sene on kîse mahsûl hâsıl olur. Mahkemesi bir "*ferah-fezâ küşâde*" yerededir. Ayrıca sipâh kethudâyeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı, 150 aded kale neferâtları, muhtesib ağası, bâcdârı, şehir kethudâsı, mi'mâr ağası, harâc ağası, şehir subaşısı vardır<sup>21</sup>.

Tırhala kalesi Venedikliler tarafından imar edilmiş olup, dik, beyaz, yalçın bir kaya üzerindedir. Badem şeklinde, gayet sağlam bir binadır. Çevresi 2100 adımdır. Batıya bakan bir kapısı ve bu kapıdan içeri iki kat demir kapıları vardır. İkisinin arasında 5 adet ev vardır. Ondan yukarıda yalçın kaya yollar üzerinde gidilip bir demir kapıya varılır ki ondan içerisi orta hisardır. Bu hisarda 10 adet kale neferatının evleri vardır. Ayrıca bir câmi ve bir saat kulesi olup çanının sadâsı bir merhale yerden duyulur. Diğer kısımları boştur. Çarşı Pazar ve başka imaret yoktur. Oradan yokuş yukarı yine yalçın kayalar üzere gidilip iç kaleye ulaşılır. Küçük sağlam bir demir kapısı olan iç kalenin kapısından at ve eşek giremez. İç kale gayet sağlam olup dört köşesinde dört yüksek kule vardır. Buğday, darı, pirinç türü hububat deposu olarak kullanılmaktadır. Bir kulesi ise cebehanedir. Kale dizdârı kalede mahbus gibi durup bir top menzili mesafeye gidemez. İç kalede sadece dizdar oturmaktadır. Gayet yüksek olan iç kaleden çevredeki birçok dağlar görünür.

Evliya Çelebi Tırhala şehrini anlatırken 16 Müslüman ve 8 Hıristiyan Mahallesi olduğunu kaydediyor fakat asla Yahudi Mahallesi yoktur, ticaret ile gelip giderler, diyor<sup>22</sup>. Oysa yukarıda bahsedildiği üzere şehirde İspanya'dan göç etmiş ciddi bir Yahudi nüfus olması lazım gelir. 1570'te 2 Yahudi Mahallesi vardı.

Evliya Çelebi Tırhala'da bahçeli ve taştan, kırmızı kiremit örtülü, kerpiç duvarlı, gayet geniş, kaynak suları olan, mükellef ve mamûr ve müzeyyen 2300 evin bulunduğunu

---

divele girüp ba'dehu Venedik küffârı elinde amâr olup gûyâ ravza-i cinân oldukda hemân bir gece Yıldırım Bâyezîd Hân-ı Gâzî Üsküb şehrinden sene (---) târihinde ilgar edüp şebhûn ile bu şehri gâret ü alan [u] tâlân edüp ol kadar mâl-ı defâ'in hazâ'in alup bu kadar bin esîri bend-i zencîr edüp kal'ayı câ-be-câ münhedim edüp gider. Ba'dehu sene 852'de Ebü'l-feth Sultân Mehemed pederi Selânik'i ve Yenişehir'i feth eyleyüp ba'dehu bu Tırhala dest-i Venedik'den alup içine asker-i İslâm kor. Ba'dehu Rûm ve Bulgar kefereleri bir fûrce bulup yine bu kal'aya istilâ etdiklerinde sene 799 târihinde Sultân Bâyezîd-i Velî Mora vilâyetinde Moton ve Koron kal'aları fethine giderken deryâ-misâl asker ile bu kal'a-i Tırhala'ya uğrayup feth eder. Be-dest-i Gâzî Durhân Beğ. Yine Durhân Beğ'e hükûmeti ihsân olunup amâr eder."

<sup>21</sup> EÇS, 8. kitap, s. 91, "Hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre bu da Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtı olup paşasının hâss-ı hümayûnu 450.885 akçedir ve ze'âmeti 36 ve tîmârı 529'dur. Alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kânûn-ı pâdişâhî üzre hîn-i seferde cümle erbâb-ı tîmâr cebelüleriyle ve paşasının askeriyle cümle üç bin leşker-i pür-silâh olup livâları altında Rûmeli veziriyle sefer eşerler. Ve şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfi ve üç yüz akçe pâyesiyle tahtabaşı nâm şerif kazâdır kim ber-vech-i adâlet kadiya beher sene on kîse mahsûl hâsıl olur. Nâhiye kurâları cümle aded ma'mûr kurâlardır. Ve mahkemesi bir ferah-fezâ küşâde yerededir. Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı], kal'a dizdârı, yüz elli aded kal'a neferâtları, muhtesib ağası, bâcdârı, şehir kethudâsı, mi'mâr ağası, harâc ağası, şehir subaşısı vardır"

<sup>22</sup> EÇS, 8. kitap, s. 91, "**Der-sitâyiş-i aşağı şehir-i Tırhala:** Cümle 16 mahalle-i müslim ve cümle 8 aded mahalle-i keferedir, ammâ aslâ Yahûdî mahallesi yokdur. Ticâret ile gelüp giderler."

yazar ve Abdülfettah sarayı, bağ sarayı, Hasan Ağa sarayı, Körahur sarayı, Zaimzâde sarayı gibi önde gelen bazı sarayları zikr eder<sup>23</sup>.

Evliya Çelebi daha sonra Tırhala'nın şehirdeki 8 cuma camisinin adını verir. Bunlar Osmanşah Bey Camiidir. Diğerleri Mustafa Paşa Camii, Gazi Turahan Bey Camii, Lala Paşa Camii, İskender Bey'in Alaca Camii ve Turahanoğlu Ömer Bey Camii'dir. Ayrıca 15 adet daha câmi ve meşit vardır.

Ayrıca 6 medrese, 13 hamam, 5 han ve en büyüğü Osmanşah Bey'e ait 3 imareti zikreder. Evliya Çelebi şehrin 8 tekkesi arasında meşhur Nüreddinzâde'nin bir müridi olan Mehmed Efendi'nin Halvetî Tekkesi'nden bahseder.

Evliya Çelebi, Turahanoğlu Ömer Bey Bedesteni ile Tırhala'nın kiliselerini anlatmaz. 14. yüzyılın ortalarından kalma St. Stefanos Kilisesi hariç diğer altı kilise kalenin aşağısındaki yukarı şehirde yer almaktaydı. Bunlar 16. ve 17. yüzyıllardan kalma, çoğu kıymetli duvar resimleriyle boyanmış ve ahşap oymacılıkla süslenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda şehrin gelişmesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır<sup>24</sup>.

### **Osmanşah Bey'in Eserleri**

Osmanşah Bey'in Tırhala'da yaptırdığı en büyük eser câmidir. Tırhala'nın ve yörenin en büyük camii olan bu eser Evliya Çelebi'ye göre de câmilerin en güzide, en mükemmel ve mükellefi olup Mimar Sinan tarafından inşa olunmuştur. Evliya'ya göre bu tür câmi ancak Tire, Manisa ve *İslâmbol*'da vardır. İstanbul câmilerine göre küçük olmakla beraber "*gâyet binâ-yı rûşen-âbâd ve müzeyyen ü ma'mûr u rûşen binâ câmi'-i dilküşâ-yı ra'nâ-yı ibret-nümâdir.*"<sup>25</sup> Bu câmi de olan âvize, mihrâb ve minberdeki sanatları ve güzelliği vasfetmek ve medhetmek zordur<sup>26</sup>. Câmi dört köşe duvar üzerine oturmaktadır. İçinde başka sütunlar yoktur. İçi beyaz mermer ile döşenmiştir. Etrafında sütunlar üzerinde duran kubbeler medrese-i âlimân hücreleri ile süslenmiş "*harem-i dilküşâdır*". Lâkin câmi şehir kenarında olduğundan cemâati azdır. Fakat ikindiden sonra bütün erbâb-ı dükkân v cümle erbâb-ı ma'rifân ve âşıkân-ı sâdikân guruh guruh câmiin etrafında olan ağaçlık ve çimenlik yerlere otururlar ve zevk ü şevk ederler. Çünkü şehrin tek *teferrücgâh* ve *mesiregâh* yeri burasıdır.

Câmi çevresinde Osmanşah Bey'in hayır ve hasenat eseri olan imaret, medrese, mektep, han ve hamam vs. bulunmaktadır<sup>27</sup>. Evliya'ya göre Osmanşah Bey'in Âl-i Osman

<sup>23</sup> EÇS, 8. kitap, s. 92, "Ve cümle iki bin üç yüz aded tahtânî ve fevkânî ve kârgîr binâ hânedân-ı ra'nâ serâpâ la'l-gûn kiremit örtülü taş ve kerpiç dîvârî şâhâne şâhnişîn ve kasr-ı âlîli ve bâğ u bâğçeli gâyet vâsi' ve âb-ı hayât kaynak sulu mükemmel ve mükellef ve ma'mûr u müzeyyen evlerdir."; "**Der-vasf-ı sarây-ı kibâr-ı a'yân:** Cümleden Abdülfettâh sarâyı, beğ sarâyı, kadı sarâyı, Hasan Ağa sarâyı, Körahûr kethudâsı sarâyı, Zâ'imzâde sarâyı meşhûr sarâyılardır."

<sup>24</sup> Machiel Kiel, "Tırhala", s. 115.

<sup>25</sup> EÇS, 8. kitap, s. 92.

<sup>26</sup> EÇS, 8. kitap, s. 92, "Bunda olan âvize-i maslûbât murassa'lar ve bunda olan mihrâb u minberdeki tasannu'lar ve bunda olan şîrînkârlıg u gûnâ-gûn tasarruflar vâki' olmuştur kim ehl-i vasf anın midhatinden kâsırdır. El-hâsil hüsn [ü] letâfeti, kân-ı zarâfeti vasfdan hâric ve beyân-ı kilik-i cevâhir-nisârdan âric câmi'-i pür-envâdır. Hakkâ ki Sultân Süleymân Hân câmi'in binâ eden Koca Mi'mâr Sinân ibn Abdülmennân Ağa bu câmi'-i beytullâhî binâ edüp var makdûrun sarf edüp atlâs-ı felekde böyle bir kârgerlik bir mi'mâr-ı selef-i mühendisîn etmemişdir. İnkırâzı'd-devrân müebbed ola."

<sup>27</sup> EÇS, 8. kitap, "Ammâ bu câmi'-i müferri[h] şehrin içinden cereyân eden nehr-i (---) kenârında bir düz çemenzâr u lâle'izâr yerde vâki' olup cümle imâreti ve medrese ve mektebi ve hân u hammâm ve

neslinden ve sâhibi tab' ve keremkâr olduğu câmi hayratlarından bellidir. O, ayrıca *Trikkalinos* nehri üzerinde sekiz gözlü bir de köprü yaptırmıştır.

Evliya Çelebi'ye göre Osmanşah Bey, Sultan Süleyman'ın kız kardeşinin oğludur ve yaşça Süleyman'dan büyüktür. Fakat Evliya Osmanşah Bey'in babasını Kara Mustafa Paşa olarak kaydetmektedir. Muhtemelen bunun sebebi Evliya'nın Peçevî Tarihi'ni bu konuda kaynak olarak kullanmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Peçevî de Osmanşah Bey'in babasının Kara Mustafa Paşa olduğunu yazmaktadır.

Evliya Çelebi burada bir rivayet naklediyor; buna göre Selim Şah, Süleyman'ı katledin diye bostancıbaşı'ya teslim etmiş, bostancıbaşı şehit ettim diye bir başka adamın cenazesini Eyyüp sultan civarında daha önce medfun olan Çelebi Şehzade Mustafa<sup>28</sup> yanına gömmüştür. Fakat uzak görüşlü ve Aristo akıllı olan bostancıbaşı Şehzade Süleyman'ı Kullebağçesi'nde bostancı kılığına sokup gizler<sup>29</sup>. Selim Han Mısır'ı feth edip İstanbul'a geldiğinde hastalanıp ölümüne yakın,

*"Pâdişâhım sizden sonra bu tâc u taht, raht u baht kime intikâl eder? İşte hâlâ pâdişâhım bilâ veled kalup Sultân Korkud ile Sultân Ahmed bürâderânlarınıza kıydınız ve ciğer-güşen şehzâde-i âzâde sarı arslan Süleymânınıza kıydınız. Şimdi sâhib-i taht-ı Âl-i Osmân kim olur"* dediklerinde,

Selim Han:

*"Kızım evlâdı, şehzâde-i dânâ Osmânşâh müstakil olsun"*, diye cevap verir. Bunun zerine Osmân Şâh'ı müstakil pâdişâh etmeğe cümle kullar karar verirler.

Bunun üzerine bostancıbaşı "Selîm Şâh'ın hâlet-i nez'inde yüz bin yemîn billâh ile Sarı Süleymân'ı Kullebâğçesi'nde külâh-ı zeriyle ve elinde çapasıyla Selîm Şâh huzûruna" çıkarır. Baba oğul birbirlerini bağrına basar. Bu hadise üzerine Selim Han 40 gün daha sıhhat bulur. Bostancıbaşıyı kubbe veziri yapar. Süleyman Han padişah olur. Fakat kul tâifesi arasında "*Selîm Hân vasiyyet etmişdi. Biz Osmânşâh'ı pâdişâh ederiz, zîrâ ulu şehzâde-i cüvân-bahtdır*" diye dedikodu çıkar. Ortaya çıkan bu durumdan endişe eden Süleyman Han, Osmanşah'ı bir gecede validesiyle birlikte ılgar ile Tırhala sancağına sürdürür ve kayd-ı hayat şartıyla bu livayı Osmanşah'a ihsan eder. Böylece Süleyman Han dedikodudan kurtulup müstakilen padişah olur. Osmanşah Bey de tahta oturmaktan meyûs olup Tırhala içinde bu güzel câmi ve nice yüz adet hayrât ve hasenât bina eder<sup>30</sup>.

Evliya Çelebi'nin bu hikâyeyi nereden aldığını bilmiyoruz.

---

gayri âsâr-ı binâları cümle Osmân Şâh'ın hayrât [u] hasenâtları olup serâpâ âsâr-ı binâları rusâs-ı hâs-ı nilgûn ile mestûr bir âsâr-ı ma'mûrdur."

<sup>28</sup> Bu şehzade Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa olmalıdır.

<sup>29</sup> EÇS, 8. kitap, s. 92, "Bu şehzâde-i cüvân-baht Sultân Bâyezîd ve Sultân Selîm-i Evvel vüzerâlarından Kara Mustafâ Paşa'nın ciğer-güşe cüvânbahtıdır kim Sultân Süleymân'ın hemşîrezâ-desidir kim Selîm Şâh-ı Evvel'in duhter-i pâkîze-ahterinden vücûda gelüp Sultân Süleymân'dan uluca idi. Hattâ Selîm Şâh, Sultân Süleymân'ı katl edin deyü bostancıbaşıya teslim etdikde bostancıbaşı şehîd etdim deyü bir âdemin cenâzesin kılup Eyyüb Sultân civârında mukaddemâ medfûn olan Çelebi Şehzâde Mustafâ yanında ol âdemi defn edüp, ammâ bostancıbaşı-yı dûrbîn-fikr akl-ı Arasto Süleymân şehzâdeyi Kullebâğçesinde bostancı sûretine koyup çapa çaldırır."

<sup>30</sup> EÇS, 8. kitap, s. 92-93.

**Kaynakça**

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “ Yavuz Sultan Selim’in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri”, *Belleten* XL/159, Ankara 1976, s. 467-478.

Emecen, Feridun, “Selim I”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 36, s. 407-414.

*Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*, (EÇS) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof neşri, 8. kitap, İstanbul 2003.

Kiel, Machiel, “Tırhala”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 114-116.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001.

Alderson, A.D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaattin Severcan, İstanbul 1998.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, c. II, Ankara 1996.

*Tarih-i Peçevi*, c. 1, İstanbul 1283.



## **Ahmet Cevdet'in Bosna Müfettişliğine Dair Notlar**

**(Temmuz 1863-Kasım 1864)**

*Notes On Ahmed Cevdet's Inspection In Bosnia*

*(July 1863-November 1864)*

**Togay Seçkin BİRBUDAK\***

### **Özet**

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin siyaset ve yönetim mekanizmasında sayısız görevler üstlenen büyük devlet adamı, tarihçi, sosyolog, hukukçu, edip ve şair Ahmed Cevdet Paşa, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, Adliye, Evkaf, Maârif, Dâhiliye ve Ticaret nâzırlıklarının yanı sıra Bosna ve Kozan'da üstlendiği müfettişlik görevleri ile de devlete büyük hizmetleri dokunmuş bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli bakanlıklarda görev yapan Ahmed Cevdet Paşa sadece sıradan bir devlet adamı olmakla kalmamış, Osmanlı Devleti'nin vak'anüvisliği görevini üstlenmiş, 1848 yılında kurulan İstanbul Dârülmuaallimîni'nde müdürlük yapmış, 1851 yılında kurulan Encümen-i Dâniş'te görev üstlenmiş, 1854 yılında kurulan Şirket-i Hayriye'nin kuruluşunda rol oynamış, Osmanlı medeni kanunu olan Mecelle'nin hazırlanması sürecinde de heyet başkanlığı yapmış bir Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi içerisinde bulunduğu ve Balkanlarda büyük kaynamaların yaşandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat uygulamalarından rahatsız olan Bosna halkının asayişe kavuşturulması ve askerlik meselesi başta olmak üzere sorunların giderilmesi için Bosna'ya müfettiş olarak görevlendirilen Ahmed Cevdet Efendi (1866'dan sonra Paşa) yaklaşık 2 yıl boyunca da burada görev yapmıştır. Neredeyse 20 yıldır siyasi istikrarsızlık içerisinde çalkalanan ve huzursuzluğun hat safhada olduğu Bosna topraklarına yeniden asayiş ve düzeni getiren kişi Ahmed Cevdet olmuştur.

Söz konusu çalışmada sadece Osmanlı Devleti için değil Bosna tarihi için de önemli bir şahsiyet olan Ahmed Cevdet Efendi (Paşa)'nin müfettişlik görevinde bulunduğu 1863 - 1864 yıllarında Bosna'daki mevcut durum ve kendisinin müfettişlik dönemindeki başarılı icraatları ele alınmakta ve Cevdet Paşa'nın yapmış olduğu faaliyetler ekseninde devletlerin iktidarının sadece askeri yöntemlerle sağlanamayacağı, halkın görüş ve düşüncelerine önem verilerek de sorunların aşılabileceğine dair güzel bir örnek sunulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada ana kaynaklar olarak bizzat Cevdet Paşa'nın kaleme almış olduğu eserler ve dönemin arşiv belgeleri kullanılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** *Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek, Tanzimat Devri, Islahat*

### **Abstract**

Ahmed Cevdet Pasha, who took on a lot of duties in politics and administration of the Ottoman Empire in the second half of the 19th century, was a great statesman, historian, sociologist, legist, man of letters, and poet. He served his state as President of the Supreme Court of Appeal and Member of the Council of State as well as in various positions in the Ministry of Justice, the Ministry of Foundations, the Ministry of Education, the Ministry of Internal Affairs, and the Ministry of Commerce. Moreover, he was also an inspector in Bosnia and Kozan. Ahmed Cevdet Pasha, who held office in various ministries of the Ottoman Empire, was not only a statesman but also a historiographer of the Ottoman Empire. He was the manager of Istanbul Teacher Training School (Dârülmuaallimin) set up in 1848, took on a duty in the Council of Science (Encümen-i Dâniş) set up in 1851, played a role in the establishment of Şirket-i Hayriye [Steamship Company] set up in 1854, and chaired the commission preparing Mecelle, the Ottoman code of civil law.

---

\* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara-TÜRKİYE, tsbirbudak@gazi.edu.tr

Ahmed Cevdet Efendi (Ahmet Cevdet Pasha as of 1866) worked as an inspector in Bosnia for almost two years after he was appointed to there to ensure public security and eliminate problems (especially military issues) in Bosnia where people were uneasy about Tanzimat practices in the second half of the 19th century when the Ottoman Empire was experiencing dissolution and there were serious uprisings. It was Ahmed Cevdet who ensured public security and order again in Bosnia where political instability and unrest had been at the highest level for almost 20 years.

The present study deals with the situation in Bosnia between 1863 and 1864 when Ahmed Cevdet Efendi (Pasha), who was an important figure for not only the Ottoman Empire but also the history of Bosnia, served as an inspector there and his successful actions in that period and presents a good example to the fact that the power of a state is not manifested through military methods alone, and problems in an area may be overcome by attaching importance to people's opinions on the basis of the actions taken by Cevdet Pasha. The main resources used in the study are the works written by Cevdet Pasha and archive documents dating back to the above-mentioned period.

**Keywords:** *Ahmed Cevdet Pasha, Ottoman Empire, Bosnia-Herzegovina, Tanzimat Era, Reform*

### **Giriş: Ahmed Cevdet'in Müfettişlik Görevi Öncesinde Bosna-Hersek'in Umumi Vaziyeti**

Osmanlı Devleti'nin Balkan fetihlerinde önemli bir yere sahip olan ve yaklaşık dört yüzyıl hâkimiyeti altında bulundurduğu Bosna-Hersek toprakları XV. yüzyılın ikinci yarısında fethedilmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında, 1463 ve 1464 yıllarında arka arkaya düzenlenen iki sefer neticesinde Bosna toprakları üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Ancak Bosna topraklarının fethi süreci 1528 yılında Yayçe (Jajce) Kalesi'nin alınması ile tam anlamıyla son bulmuştur<sup>1</sup>. Osmanlı Devleti'nin zirve yıllarında fethedilen Bosna'da devletin zayıflama dönemine girmesi ile birlikte doğal olarak bir takım idari sorunlar ortaya çıkmaya başlamış ve Tanzimat yılları Bosna için meselelerin ciddi boyutlarda olduğu bir dönem haline gelmiştir.

Tanzimat Devri Bosna için pek de sakin yıllar olmamıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'ndeki kötü gidişe dur demek için ilan edilen Tanzimat Fermanı pek çok alanda yapısal dönüşümü ifade etmesine rağmen Bosna'da sükûnet ve refahın temini adına olumlu bir etki oluşturamamıştır. Bulduğu konum itibarıyla Avrupalı devletlerin etki alanı içerisinde de yer alan Bosna-Hersek toprakları bu tarihlerde uzun süreli kaosun merkezi haline gelmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılı ile Ahmed Cevdet Efendi'nin Bosna'ya görevlendirildiği tarih olan 1863 yılı arasındaki dönemde Bosna toprakları ayaklanmaların merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat Fermanı uygulamalarının Hıristiyanlara fayda sağlayacağını düşünen Bosnalı Müslümanların muhalefeti ilk başlarda Osmanlı idaresi tarafından anlayışla karşılanmış ve erteleme cihetine gidilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Boşnakların tutumlarında ısrarcı olmaları üzerine Tanzimat'ın zorla da olsa hayata geçirilmesine karar verilmiştir<sup>2</sup>. 1847 yılında Tanzimat kararlarını uygulamak adına Bosna'ya vali olarak görevlendirilen Tahir Paşa, bölgede ayaklanma ile karşılaşmıştır. Ancak asıl büyük isyan hareketi 1849 yılında yaşanmıştır. Askere alma meselesi, reaya üzerindeki olumsuz baskının kaldırılmaması, Bosna'da nüfuz sahibi beylerin Tanzimat uygulamalarının karşısında yer alması ve çeşitli dış nedenler yüzünden 1849 yılında büyük bir isyan hareketi patlak vermiştir<sup>3</sup>. 1847-1851 yıllarında Bosna Valisi olarak görev yapan Tahir Paşa ve sonrasında

<sup>1</sup> Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (trh). **Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 79-84.

<sup>2</sup> Gölen, Zafer (2009). *1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları*, **Turkish Studies**, Vol. 1, No: 1, s. 222.

<sup>3</sup> Gölen, Zafer (2002). *1849-1851 Bosna Hersek İsyanı*, **Bellekten**, C: LXVI, S. 247, s. 906-916.



göreve gelen Hafız Mehmed Paşa isyanı bastırmakta muvaffak olamayınca askeri önlemler daha da arttırılmıştır. İsyân hareketinin genişlemesi üzerine Rumeli Ordusu Kumandanı Ömer Lütfi Paşa geniş yetkilerle Bosna'ya gönderilmiştir. 1850 yılının Haziran ayında bölgeye ulaşan Ömer Lütfi Paşa sert tedbirlere başvurarak bu isyan hareketini ancak ertesi sene Ağustos ayında neticelendirebilmiştir<sup>4</sup>.

Ömer Lütfi Paşa'nın sopa zoruyla sağladığı asayişin ömrü uzun olmamıştır. Nitekim Bosna 1857-1859 yılları arasında yine kargaşaya ve asayiş sorunlarına maruz kalmıştır. Büyük toprak sahipleri ile çiftçi zümre arasındaki ilişkilerin çözülememesi, vergilerin toplanmasında yaşanan sorunların aşılamaması ve dış etkenler bu seferki isyanın sebepleri arasında yer alırken bunlara ek olarak 28 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan İslahat Fermanı ve Hıristiyanların yeni bir takım haklar kazanması zaten 1839'dan beri rahatsızlık içerisinde olan Bosna Müslümanlarını daha da huzursuz etmiştir. Bu da 1857 yılında çıkan isyanın nedenlerinden biri olmuştur. Dış destek yüzünden uzun süre devam eden bu isyan hareketi nihayet 1859 yılında etkisiz hale getirilmişse de bölgede yüzyıllardan bu yana devam eden Osmanlı sisteminin artık çökmek üzere olduğunu gözler önüne sermiştir<sup>5</sup>.

Bosna'da Müslüman ahali ile gayrimüslimler arasında yaşanan arazi anlaşmazlığının çözümü adına 1859 yılında "*Bosna Çiftlikâtı Nizâmname'si*" yayımlanmıştır. Ancak bu nizamname ile bölge ekonomisine bir düzen verilmek istenmişse de uygulamada zorluklarla karşılaşılmiştır. Bununla birlikte bölgede tam anlamıyla bir huzur ortamının oluşturulamaması 1861 yılında ayaklanmaların yeniden başlamasına neden olmuştur<sup>6</sup>. Bu seferki isyanı bastırmakla görevlendirilen isim yine Ömer Lütfi Paşa olmuştur. Özellikle Karadağ'dan destek gören asileri etkisiz hale getirmek için mücadele eden Ömer Paşa, hem Bosnalı asileri hem de Karadağ'ı askeri önlemleri ile etkisiz hale getirmiştir<sup>7</sup>. Özellikle Hersek'te isyancıların yoğun etkisinin bulunduğu beldeler hızlıca denetim altına alınmış ve isyan karşısında etkisiz kalan yerel idareciler görevlerinden azledilmişlerdir. Ağustos 1862'de isyan sona erdirilmiştir<sup>8</sup>.

Tanzimat Devri'nde Bosna ile payitaht arasındaki bir diğer mesele ise askere alma hususunda yaşanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra oluşturulan askerlik sisteminde Osmanlı eyaletlerinden düzenli asker toplanması kararı alınmış ve asker temini süreci başlatılmış olmasına rağmen Balkanlarda Bosna ve İşkodra bölgesinden asker alınamamıştır<sup>9</sup>. Cevdet Paşa'nın da eserinde vurguladığı üzere, 40 seneden bu yana asker vermemek için direnen Boşnaklar üzerine kendisinden önce 6 defa askeri müdahale gerçekleştirilmiş, bunların dördünde başarılı olunmuştur. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa Bosna'yı silah zoruyla zapta muvaffak olmuş ancak ayaklanmanın liderlerinin sürgüne gönderilmesine rağmen lüzumundan fazla sert davranılması yüzünden asker toplamaya

<sup>4</sup> Gölen (2002). *a.g.m.*, s. 919-928.

<sup>5</sup> Gölen, Zafer (2009). *1857-1859 Bosna Hersek İsyânı*, **Bellekten**, C. LXXIII, S. 267, s. 466-479; 521-522.

<sup>6</sup> İzgöer, Ahmet Zeki (1999). *Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna İslahatı*, **Divan**, No: 1, s. 214.

<sup>7</sup> Şentürk, Hüdayi (1995). *Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Lâyiha*, **Bellekten**, C. LIX, S. 226, s. 722-724.

<sup>8</sup> Tural, Erkan (2004). *1861 Hersek İsyânı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamname'si, Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 13, S. 2, s. 98-99.

<sup>9</sup> Akgündüz, Murat (2003). *Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek*, **Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XVIII, s. 116. Hasan Şahin, bu dönemde askere alma hususunda sadece Bosna'da sorun yaşanmadığını; Halep, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden asker temini sürecinin de sancılı ve isyanlarla geçtiğini ifade etmektedir. Şahin, Hasan (2013). *Kırım Harbi'nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesinde Cereyan Eden Muharebelerde Başıbozuk Birlikleri*, **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 49, s. 343-358.

muvaffak olunamamıştır<sup>10</sup>. Bosna için istikrarsızlık dolu yıllar sürerken Ahmed Cevdet Paşa isyanların nedenlerinin incelenmesi, sorunların çözülmesi ve bölgedeki olayların yatıştırılması için Bosna'ya görevlendirilecek ve başarılı bir müfettişlik dönemi geçirecek Bosna tarihinde iz bırakacaktır.

### **1. Ahmed Cevdet'in Bosna Müfettişi Olarak Görevlendirilmesi**

Cevdet Paşa'nın Bosna'ya müfettiş olarak gönderilmesi hususu Osmanlı Devleti'nin Tanzimat yıllarında uyguladığı eyaletlere olağanüstü yetkilerle donatılmış müfettişler gönderilmesi âdetinin bir örneğidir. Sultan Abdülmecid zamanında, belirli bir düzenden bahsetmek mümkün olmamakla birlikte, eyaletlere teftiş amacıyla üst rütbeli kişiler görevlendirilmiştir. Sultan Abdülaziz zamanında da devam ettirilen bu uygulama kapsamında Ahmet Vefik Efendi (Paşa) Bursa'ya, Rıza Efendi Canik'e, Subhi Bey (Paşa) Rumeli'ye, Ziya Bey (Paşa) de Bosna'ya görevlendirilmiştir. Bu müfettişlerin hazırladıkları raporları incelemek üzere de Bâb-ı Âlî'de Cevdet Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur<sup>11</sup>. Bosna müfettişi olarak görevlendirilen Mabeyn-i Hümayun Kitabeti'nden çıkma Ziya Bey bir müddet sonra bu görevinden azledilmiştir<sup>12</sup>. Ziya Bey'den boşalan bu makama 14 Haziran 1863 tarihinde Ahmed Cevdet Efendi getirilmiştir. Aslında Bosna ve Hersek cihetinin teftişine Dîvân-ı Hümayûn Beylikçisi Emin Bey tayin edilmişse de daha cerbezeli (becerikli, kurnaz) bir zatın gönderilmesi tercih edilmiş ve bu kapsamda Emin Bey'in yerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye azasından Ahmed Cevdet Efendi'nin görevlendirilmesi ve kendisine 25.000 kuruş maaş ile 50.000 kuruş harcırah verilmesi uygun görülmüştür<sup>13</sup>. 20 Haziran 1863 günü de Ahmed Cevdet Efendi'ye “*Anadolu Kazaskerliği*” payesi tevcih edilmiştir<sup>14</sup>.

Bosna'ya müfettişlik göreviyle atanan Cevdet Paşa'nın son yıllarında Balkanlarda görev aldığı da dikkati çekmektedir. Bosna görevinden önceki 5 yıllık periyoda baktığımızda Cevdet Paşa'nın iki kez daha bu coğrafyada bulunduğu görülmektedir. 1861 yılında Rumeli'yi teftişe çıkan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya refakat eden Ahmed Cevdet Efendi, ayrıca 2 ay müddetle İşkodra'da bulunmuş ve bölgede meydana gelen isyanı bastırmak üzere görev yapmıştır. Bu kısa sürede İşkodra ve çevresinde sükûneti sağlamayı başarmıştır<sup>15</sup>.

Müfettiş olarak Bosna'ya atanan Cevdet Paşa'ya diğer müfettişlere verilen talimatın aynısı verilmiştir. Ancak Bosna'da askeri bir islahat yapılamadığı için Cevdet Paşa'nın

<sup>10</sup> Cevdet Paşa (1960). **Tezâkir 13-20**, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 267. (Bundan sonra **Tezâkir 13-20** olarak kısaltılacaktır)

<sup>11</sup> Karal, Enver Ziya (trh). **Osmanlı Tarihi**, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 161.

<sup>12</sup> **Tezâkir 13-20**, s. 266. Cevdet Paşa bir diğer eserinde gönderilen müfettişlerin icraatlarını başarısız bulduğunu ifade etmekle birlikte Bosna'ya gönderilen Ziya Bey'in göreve başlar başlamaz yolsuz ve uygunsuz hareketlerde bulunduğu için azledildiğini ve kendisinin görevlendirildiğini yazmaktadır. Cevdet Paşa (1980). **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 61. (Bundan sonra **Ma'rûzât** olarak kısaltılacaktır)

<sup>13</sup> **BOA. İ.DH. 508/34596; A.MKT.MHM. 266/58**. Ahmed Cevdet Efendi'nin maaşını hareketinden itibaren aydan aya bulunduğu mahallin emvalinden almasına karar verilmiştir. **BOA. TŞRBNM. 1/114**.

<sup>14</sup> **Tezâkir 13-20**, s. 266. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan kayıtlardan Anadolu Kazaskerliği payesi alan Cevdet Paşa'nın Bosna Valisi Osman Şerif Paşa başta olmak üzere Bosna Kadısı ve Bosna Eyalet Muhasebecisi Raşid Naşid'den tebrik mektupları aldığı anlaşılmaktadır. **BOA. TŞRBNM. 2/3; 2/5; 2/6**. Tebrik edenler arasında Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık dahil üst düzey görevlerde bulunan ve 1864 yılı itibariyle Trablusgarp Valisi olan Mahmud Nedim Paşa da bulunmaktadır. **BOA. TŞRBNM. 4/15**.

<sup>15</sup> Şimşirgil, Ahmet – Ekinci, Ekrem Buğra (2008). **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul, s. 23.

görevi diğer müfettişlere göre daha farklı bir hâl almıştır. Kendisi İstanbul'dan ayrılmadan önce Sadrazam Fuad Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Fuad Paşa “*Eğer vakt ü hâli müsâid görür isen burada mümkün olacak sûrette tensikâtı icrâ ediver*” diyerek kendisine sözlü bir talimat da vermiştir. Cevdet Paşa bu önemli meselenin kendisine sözlü olarak bildirilmesini yetersiz gördüğünü ifade etse de hemen gereğini yapmak üzere işe koyulduğunu ifade etmektedir<sup>16</sup>. Görev yerine gitmeden önce padişah Sultan Abdülaziz'in huzuruna da çıkan ve Osmanlı sultanı ile bir görüşme gerçekleştiren Cevdet Paşa'nın seyahatinde Hersek Kumandanlığı ve Karadağ Hududu Komiserliği'ne atanan Ferik Osman Paşa kendisine eşlik etmiştir<sup>17</sup>. İstanbul'dan ayrıldıktan 5 gün sonra Korfu'ya ulaşan Cevdet Paşa ve beraberindekiler olumsuz hava koşulları nedeniyle üç gün burada beklemek zorunda kalmışlar; tekrar yola koyulduktan bir gün sonra Bar Limanı'na ulaşmışlardır. Kara yolculuğuyla Klek üzerinden Mostar'a intikal edilmiştir<sup>18</sup>.

## **2. Ahmed Cevdet Efendi'nin Bosna Müfettişliği Dönemi**

Bosna'daki sorunların halli ve askerlik meselesinin çözüme kavuşturulması için Bosna'ya müfettiş olarak görevlendirilen Ahmed Cevdet Efendi Bosna'ya ulaştıktan sonra neredeyse bir yıl boyunca Mostar ve Saraybosna'da ikamet ederek sorunların çözümü adına girişimlerde bulunmuştur; müfettişlik döneminin ikinci yılında ise büyük çaplı bir Bosna seyahatine çıktığı ve Saraybosna'da halk ile devletin barışmasına imkan sağladığı görülmektedir. Bu seyahat ile Cevdet Efendi'nin hem Bosna'nın pek çok farklı yerini görme ve tanıma fırsatı yakaladığını hem de halkın meselelerine daha yakından eğilme ve çözüm bulma imkânını elde ettiğini söylemek mümkündür.

Bosna topraklarına ulaştığı vakit ilk olarak Hersek'te incelemelerde bulunacak olan Ahmed Cevdet Efendi 20 Temmuz 1863 günü Mostar'da mesaisine başlamıştır<sup>19</sup>. İlk olarak halka görevini anlatmaya çalışmış ve bölgedeki sorunların giderilmesi adına faaliyetlerde bulunmuştur. 26 Temmuz 1863 tarihli bir arşiv belgesinden bölgede görev yapan teftiş memurları vasıtasıyla Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'in fermanının Mostar kentinde Türkçe ve Boşnakça olarak iki dilde de halka okunduğu ve ferman hakkında ayrıntılı bilgiler verildiği anlaşılmaktadır<sup>20</sup>. Toplamda 5 ay kadar (Temmuz – Aralık 1863) Hersek Sancağı'nda kalan ve bölgede incelemelerde bulunan Cevdet Efendi, halkın şikâyetlerini dinlemiş ve dört sene önce yayımlanmış olan Bosna Çiftlikâtı Nizamnâmesi'nin buralarda bilinmediğini müşahede etmiştir<sup>21</sup>.

17 Aralık 1863 günü Mostar'dan ayrılan Cevdet Efendi 20 Aralık tarihinde Saraybosna'ya ulaşmıştır. Ahmed Cevdet Efendi'nin şehre girişi esnasında okul çağındaki çocuklar karşılama için şehrin girişine getirilmişler ve Hıristiyan bir kız çocuğu tarafından hoş geldin mesajı okunmuştur<sup>22</sup>. Arşiv kayıtlarına göre Ahmed Cevdet'in Saraybosna'da göreve başlama tarihi 22 Aralık 1863'tür<sup>23</sup>. Yaklaşık 5 ay kadar da burada incelemelerine devam eden Cevdet Efendi 7 Nisan 1864'te Saraybosna vilayet erkânı, meclis azaları ve

<sup>16</sup> **Tezâkir 13-20**, s. 266-267. “*Böyle nâzik ve muhâtaralı bir işe yalnız bir emr-i şifahî ile mübâşerete cesâret olunamaz ise de Fuad Paşa'ya itîmad-ı tâmmım olduğu cihetle bu emr-i mühimmin icrâsına sarf-ı mesâî etmek üzere Dersââdet'te iken rabt-ı kalb eyledim.*” gös.yer.

<sup>17</sup> **Tezâkir 13-20**, s. 266.

<sup>18</sup> **Tezâkir 13-20**, s. 267.

<sup>19</sup> **BOA. TŞRBNM. 2/8; 2/11.**

<sup>20</sup> **BOA. TŞRBNM. 2/27.**

<sup>21</sup> Cevdet Paşa (1986). **Tezâkir 21-39**, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 4-5. (Bundan sonra **Tezâkir 21-39** olarak kısaltılacaktır)

<sup>22</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 19-20.

<sup>23</sup> **BOA. A.MKT.MHM. 290/14.** Cevdet Paşa 17 Aralık'ta Mostar'dan ayrılacağını da İstanbul'a ayrı bir telgrafnâme ile bildirmiştir. **BOA. Y.EE. 142/271.**

bölgenin ileri gelenleriyle<sup>24</sup> Hükümet Konağı'nda umumi meclis toplantısı düzenlemiş ve burada iki ana konu üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki mevcut kalelerin tamiri ve mühimmat ikmalî olmuş, ikinci başlık ise asker alımı meselesi olmuştur. Sultan Abdülaziz tarafından onaylanan düzenleme ile kur'a usulü dâhilinde askerlik hizmeti için 5 sene nizamiye ve 7 sene de redif görevlerinde bulunulmasının benimsendiğine vurgu yapan Cevdet Efendi Bosna'da askerlik hizmetlerinin eyalet dışına görevlendirilmeksizin 3 sene fiili ve 9 senede redif olarak belirlenmesini ve yeni bir nüfus sayımı yapılana kadar kur'a usulünün ertelenmesini gündeme getirmiştir. Söz konusu mecliste Saraybosna Hüsrev Bey Camii hatibi Hâfız Efendi askerlerin yeşil şeritli talia askeri kıyafeti giymelerini gündeme getirmiş ve bu teklif payitahta sorulmak kaydıyla kabul edilmiştir. Toplantı kararları ilk olarak Fuad Paşa'ya şifreli bir telgrafla bildirilmiş, aynı içerik 12 Nisan tarihinde bir arıza olarak kaleme alınarak İstanbul'a gönderilmiştir<sup>25</sup>.

### **2.1. Cevdet Efendi'nin Bosna-Hersek Turu (Mayıs – Ağustos 1864)**

Kışını Saraybosna'da geçiren Cevdet Efendi İstanbul'dan beklenen ferman Saraybosna'ya gelene kadar geçecek olan vakti değerlendirmek adına Bosna'nın şehirlerini teftişe çıkmaya karar vermiştir<sup>26</sup>. Cevdet Efendi ve beraberindekiler, 26 Mayıs 1864 günü Saraybosna'dan Taşlıca'ya (Pljevlja) doğru yola çıkmış ve ertesi gün buraya ulaşarak incelemelerine burada devam etmişlerdir<sup>27</sup>. Yenipazar Sancağı'na bağlı olan bu kazaya geldikten sonra ilk izlenim olarak oldukça olumsuz bir idari ve mali yapının bulunduğu kanaatine varan Cevdet Efendi hemen kaymakam ve mal kâtabinin görevlerinden el çektirilmelerini sağlamış ve tahkikat için bir komisyon kurdurmuştur. Ahmed Cevdet'in Taşlıca'ya gitmesinin ardında yatan neden Osmanlı idaresinin isyancılar tarafından yok sayılması olmuştur. Taşlıca'daki idareyi tanımayan, Seniçe (Sjenica) ve Kolaşin (Kolasin) bölgelerinde yaşayan halkın da hayatını olumsuz yönde etkileyen Drobniak bölgesindeki asilere karşı bir çözüm bulmak için Taşlıca'ya gelen Cevdet Efendi'ye ek olarak Hersek'te görev yapan Mirliva Lehli Mahmud Paşa da görevlendirilmiştir<sup>28</sup>.

Yirmi yedi gün boyunca Taşlıca'da inceleme ve ıslahatta bulunan Cevdet Efendi, Prepol (Hisarcık) üzerinden Seniçe'ye geçmiş, Yenipazar Sancağı'nın merkezi olan bu küçük şehirde sancak temsilcileri ile bir araya gelmiş ve Saraybosna'da anlaşmaya varılan askerlik meselesi hakkında bilgi vererek halkın desteğini almış, bu konuda bir mutabakat mazbatasını hazırlanarak Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiştir<sup>29</sup>.

Ahmed Cevdet Seniçe'de bulunduğu tarihlerde mali olarak sıkıntı yaşadıkları için yardım talebiyle kendisine başvuran Vasovik nahiyesi halkından üç kişilik bir heyet ile de

<sup>24</sup> Cevdet Paşa Mârûzât adlı eserinde askere alma meselesi ile ilgili olarak “*Bu meseleyi nazar-ı dikkate aldığım da gördüm ki evvelâ erkân-ı eyâlet denilen zevâtı iknâ etmek lâzım geliyor. Bosna ve Hersek'te erkân-ı eyâlet denilen zâtlar yirmi kadar âdemden ibaret olup ...*” sözleriyle yirmi kadar Bosnalıyı ikna etmesi durumunda meselenin hallolacağına olan inancını ifade etmektedir. **Ma'rûzât**, s. 81.

<sup>25</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 41-43; **Ma'rûzât**, s. 89-91. Cevdet Paşa'nın mektupları üzerine çalışması bulunan Ahmet Cihan, Ahmed Cevdet Paşa'nın 1863 yılı Temmuz-Aralık ayları arasında Mostar'da ikamet ettiği dönemde 900'ün üzerinde; 1863 Aralık ayından sonra Saraybosna'da bulunduğu dönemde ise 1246 adet yazışmada bulunduğunu ve bu yazışmaların da umumiyetle Türkçe, Latince, Fransızca, İtalyanca ve Boşnakça dillerinde olduğunu ifade etmektedir. Cihan, Ahmet (2007). **Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s. 55. Ahmed Cevdet Paşa'nın Mostar'da bulunduğu dönemde İstanbul'a 30'dan fazla telgrafnâme kaleme aldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. **BOA. Y.EE. 142/85; 142/271**.

<sup>26</sup> **Ma'rûzât**, s. 92.

<sup>27</sup> **BOA. TŞRBNM. 20/116**.

<sup>28</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 49-51.

<sup>29</sup> **Tezâkir 21-39**, 21-39, s. 53. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 4 Temmuz 1864 tarihli bir belgede Cevdet Efendi'nin Seniçe'de bulunduğu bildirilmektedir. **BOA. Y.EE. 142/148**.

ilgilenmiştir. Karadağ muharebeleri sırasında ziraat işleri ile uğraşamadıkları için vergilerini ödeyemediklerini ifade eden bu heyet, Berane Kalesi'nin tamiri için ihtiyaç duyulan kerestenin temini karşılığında vergi borçlarının affını talep etmişlerdir. Cevdet Efendi, isyan sürecinde hakikaten tarımsal faaliyetlerde bulunamayan ancak bu dönemde Karadağlı isyancılarla birlikte hareket etmekten de geri durmayan Vasovik halkının mağduriyetinin giderilmesine hükmetmiş ve vergi borçlarının Berane'deki hizmetlerine mahsup edilmesi için gerekli talimatı vermiştir<sup>30</sup>.

Bir hafta boyunca Seniçe'de kalan Cevdet Efendi, 1864 yılı Temmuz ayının ilk yarısında Yenivaroş (Nova Varos)'a geçmiştir. Buradaki Hıristiyanları daha önce ziyaret ettiği yerlere göre daha terbiyeli ve açık görüşlü olarak nitelendiren Ahmed Cevdet buradaki kaza meclisinin feshine karar vermiş ve ahalinin oy kullanacağı bir seçim neticesinde yeni bir meclisin oluşturulması için gerekli talimatları vermiştir. Yenivaroş'ta kısa süre kalan Ahmed Cevdet, Vişegrad'a hareket etmiştir. Vişegrad'dan Çelebipazarı (Rogatica) ve oradan da İzvornik (Zvornik) Sancağı'nı teftiş için Tuzla'ya doğru hareket etmiş, inşasına devam edilen Saraybosna-İzvornik yolunda incelemelerde bulunmuştur. Tuzla'da çiftlik sahiplerinin meselesi ile ilgilenen Cevdet Efendi, 28 Temmuz 1864'te buradan ayrılmış ve Travnik üzerinden Saraybosna'ya avdet etmiştir. İki aydan daha uzun bir süre Saraybosna dışında incelemelerde bulunan Ahmed Cevdet, kente dönüşünde halk tarafından gayet olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Bu güler yüzlü karşılama için eserinde "... *sanki uzun seferden vatanımıza avdet etmiş gibi*" karşılandığını yazmıştır<sup>31</sup>.

## **2.2.Padişah Fermanının Saraybosna'ya Ulaşması ve Askerlik Meselesinin Halli**

Cevdet Efendi Saraybosna'ya döndükten bir müddet sonra Sultan Abdülaziz'in fermanı Bosna diyarına ulaşmıştır. 17 Ağustos 1864 günü Giritli Mustafa Paşazade Salih Paşa'nın padişahın fermanı ile birlikte Saraybosna'ya doğru gelmekte olduğu haberi alınmış ve hemen hazırlıklara başlanmıştır. Karşılama töreni için iki bölük süvari nizamiye askeri hazır edilmiş, Salih Paşa'yı karşılamak için de bir bölük süvari ile bazı memurlar yola çıkartılmıştır. Şehrin girişine yakın bir yerde karşılama töreni gerçekleştirilmiş ve sayısı binleri bulan halk da bu merasime iştirak etmiştir. Atlas bir kese içerisindeki padişah fermanı Salih Paşa tarafından Ahmed Cevdet'e takdim edilmiş ve eyaletin üst düzey memurlarının da hazır bulunduğu bu ortamda bir konuşma yapan Cevdet Efendi, Osmanlı tarihinde Bosna'nın çok büyük ve önemli zatlar yetiştiren bir yer olduğunu, bir yılı aşkındır devam eden müfettişlik görevi müddetince halkı yakından tanıma olanağı bulduğunu, 40-50 yıldır Bosna'da yaşanan durgunluğun sebeplerini araştırdığını ve görevinin sona ermeye yaklaştığı bu dönemde söz konusu ferman sayesinde Bosna'daki sorunların aşılabacağına inandığını dile getirmiştir. Ahmed Cevdet "... *Bu fermân-ı âli sabahleyin Bosna üzerine yeni doğmuş bir güneş gibidir ki ânın ziyası ...(elkâb) padişahımız Abdülaziz Han efendimiz hazretlerinin envâr-ı teveccühâtıdır*" sözleriyle ferman ve Sultan Abdülaziz'den büyük bir övgü ile bahsetmiştir<sup>32</sup>.

Payitahttan ferman getiren Salih Paşa'nın karşılanmasına ait merasimin ardından gösterişli bir şekilde Saraybosna'ya giriş yapılmış ve padişahın fermanı hükümet konağına getirilmiştir. Ferman, 20 Ağustos 1864 günü şehirde bulunan kışlada Vali paşa<sup>33</sup> tarafından okunmuştur. Fermanın ardından söz alan Cevdet Efendi bu ferman ile Bosna ve Hersek için yeni bir tarihin başladığına vurgu yapmış ve sonrasında dualar ve "*padişahım çok yaşa*" sloganlarıyla tören tamamlanmıştır<sup>34</sup>. Askeri kışlada fermanın okunmasına dair törenin bitimi

<sup>30</sup> Tezâkir 21-39, s. 54.

<sup>31</sup> Tezâkir 21-39, s. 55-65.

<sup>32</sup> Tezâkir 21-39, s. 67-69; Ma'rûzât, s. 95-97.

<sup>33</sup> 1281 (m. 1864) yılına ait Devlet Salnamesi'ne göre Bosna Valisi vezir Osman Paşa'dır. **Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, Sene 1281, Def'a 19, s. 66.

<sup>34</sup> Tezâkir 21-39, s. 71-72.

ve protokol üyelerinin kışlaya girmelerinin hemen arkasından büyük bir gürültü yaşanmıştır. Cevdet Efendi söz konusu gürültünün sebebinin halkın askere yazılmak için gösterdiği heyecan ve istekten kaynaklandığını eserinde ifade ederek, bu istekli zümre için hemen yeşil şeritli askeri kıyafetlerin dağıtılması emrini verdiğini, askerlerle halk arasındaki uhuvvetin bu sayede yakalanabildiğini eserinde bizzat ifade etmektedir. Hatta halkın yoğun ilgisine ve askerlik mesleğine karşı duymaya başladıkları sempatiye dair yaşanan bir olayı da nakleden Cevdet Efendi, Boşnak bir aileden üç kardeşin birden birbirlerinden habersiz olarak askere yazılmaya kalktıklarını, bu çocukların babasının başvurusu üzerine birinin kaydının silinmesine karar verildiğini ancak üç kardeşin birden asker kıyafetlerini çıkarmak istememeleri üzerine kura çekmek zorunda kaldıklarından bahsetmektedir. Cevdet Efendi bu hususta bir diğer örnek olarak Bosnalı gençlerin şehirde yeşil talia kıyafetleri ile dolaştıklarında kızlardan ilgi gördüklerini ifade ederek bu durumun askerlik mesleğine olan rağbeti daha da arttırdığını yazmaktadır<sup>35</sup>.

Bosna'da teşkil edilen askeri birlik ilk ayının sonunda, 21 Eylül 1864 Çarşamba günü, askeri geçit niteliğinde bir tören gerçekleştirilmiş ve halk da bu törene yoğun ilgi göstermiştir. Ahmed Cevdet Efendi etrafındaki kişilerin büyük bir düzene sahip olan bu askeri birliğin henüz bir aylık yeni askerler olduğuna inanmakta güçlük çektiklerini ifade etmektedir. Yapılan törende yeni askerlere övgü dolu sözlerle seslenen Cevdet Efendi hazırlanan sancağı takdim etmiş, dua ve 21 pare top atışının ardından gerçekleştirilen geçit resminin ardından tören tamamlanmıştır<sup>36</sup>.

Bölgede ilk olarak Bosna Birinci Alayı oluşturulmaya başlanmış ve her biri 800 askerden oluşan 6 tabur tesisi için asker kaydına başlanmıştır. Bosna Birinci Alayı'nın kaymakamlığına Travnikli Derviş Bey, alay emniğine ise İsmet Bey seçilmiştir. Çalışma kapsamında 9 senede 6 tabur nizamiye alayı ve 18 tabur redif alayı tesisi hedeflenmiştir<sup>37</sup>. 1864 yılı Eylül ayının sonlarında Sadâret'e gönderilen telgrafta birinci tabur için istenilen sayıda asker kaydının gerçekleştirildiği belirtilmiş ve bu durumdan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir<sup>38</sup>. Cevdet Paşa'nın temellerini attığı bu asker kaydı süreci başarıya ulaşacak ve 1866 yılına gelindiğinde Bosna için askeri teşkilatlanma meselesi halledilerek II. ve III. Ordu'ya bağlı üçer taburlu iki Bosna Alayı tesis edilecektir<sup>39</sup>.

### **2.3. Ahmed Cevdet'in Görevinin Tamamlanarak İstanbul'a Dönüşü**

21 Eylül günü gerçekleştirilen törenin ertesi günü Ahmed Cevdet Efendi ve Mirliva Salih Paşa Saraybosna'dan ayrılmışlardır. Salih Paşa Selanik üzerinden başkent İstanbul'a gitmek üzere hareket ederken, Ahmed Cevdet Travnik'e doğru yola koyulmuştur. 26 Eylül tarihinde Travnik'te tesis edilen tabur için sancak teslim töreni düzenlenmiştir. Törenin ardından 5-6 gün kadar Travnik'te kalan Ahmed Cevdet ve beraberindekiler 2 Ekim 1864 günü Bihke'ye ulaşmış ve buradaki askeri tertibatı incelemişlerdir<sup>40</sup>.

Banja Luka üzerinden Gradiška'ya ve oradan da Sava Nehri üzerinden 26 Ekim 1864 günü Belgrad Zemun'a gelen Ahmed Cevdet, burada Belgrad muhafızı Ferik Ali Paşa ile bir görüşme yapmış ve bir gece burada ikamet ettikten sonra Tuna Nehri<sup>41</sup> vasıtasıyla 29

<sup>35</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 72-73; **Ma'rûzât**, s. 98.

<sup>36</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 79-81; **Ma'rûzât**, s. 101-103.

<sup>37</sup> Ünal, Uğur (2008). **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1875)**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, s. 80.

<sup>38</sup> **BOA. TŞRBNM. 29/132; 30/10.**

<sup>39</sup> Gölen, Zafer (2010). **Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 119.

<sup>40</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 82-86.

<sup>41</sup> Cevdet Paşa Tuna Nehri üzerindeki deniz yolculuğundan övgüyle bahsetmektedir. "*Tuna Nehri'nde vapur ile hareket ne güzel seyahattir. Su leziz, havası temiz, sık sık iskelelere uğranır ve her türlü levâzîmât alınır. Ara sıra iskelelerden vapura çalgıcılar gelir çalgılar çalınır. İki tarafın eşcâr ve*

Ekim günü Vidin'e ulaşmıştır. Vidin'den Köstence'ye geçilmiş ve nihayetinde 2 Kasım 1864 günü Ahmed Cevdet Efendi ve beraberindekiler İstanbul'a ulaşmışlardır<sup>42</sup>.

İstanbul'a varır varmaz beraberinde seyahat eden Bosna Taburu'na mensup dört çavuş ile birlikte Fuad Paşa'yı ziyarete giden Cevdet Efendi, askerler hususunda Fuad Paşa'nın takdirini almış ve Cuma Selamlığı'nda padişahın karşısına çıkarılan bu çavuşlar huzur-ı hümayundaki yirmi dört çavuşun yanına yerleştirilmişlerdir<sup>43</sup>.

Böylece Ahmed Cevdet Efendi'nin Bosna müfettişliği vazifesi son bulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki en mühim görevlilerinden biri olan Ahmed Cevdet İstanbul'da uzun bir müddet ikamet etme şansı bulamayacaktır. Kendisi kısa bir süre sonra Adana, Kozan, Cebelibereket (Osmaniye) bölgesine gönderilecek ve IV. Ordu kumandanı Derviş Paşa ile birlikte bu bölgedeki askerî ve idarî sorunların halli için mücadele edeceklerdir<sup>44</sup>.

Ahmed Cevdet Paşa bu dönemde Bosna'da icra ettiği vazifeden dolayı ikinci rütbeden bir kıt'a Nişân-ı Osmânî ile taltif edilmiştir. İlk kez bir ilmiye mensubuna bu derecede bir nişan verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Cevdet Paşa'ya İstanbul'a dönüşünü müteakiben Bosna askerlerine verilen şeshaneli tüfeklerden bir tane hediye edilmiştir. Sultan Abdülaziz'in Bosna'daki icraatlarından duyduğu memnuniyete atfen kendisine hediye edilen bu tüfeğin çakmak kısmına Bosna'daki yararlılığını belirten bir ifade kazanmıştır. Cevdet Paşa eserinde almış olduğu nişanlardan en değerlisinin bu tüfek olduğunu ifade etmektedir<sup>45</sup>.

### **3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna-Hersek Günlerine Dair İzlenimleri**

Yaklaşık 16 ay boyunca Bosna'da görev yapan ve bu sürede birçok şehir ve kasabayı gezerek incelemelerde bulunan Ahmed Cevdet Paşa bizzat kaleme almış olduğu eserlerinde sadece Bosna-Hersek'e dair devlet işlerinden bahsetmemiştir. Eserlerinde bu dönemi kaleme alırken Bosna'nın bu yıllardaki durumunu anlamamıza yardımcı olacak bilgiler sunmuş, bununla birlikte karşılaştığı farklı ve ilginç olaylardan da bahsetmekten geri durmamıştır. Özellikle Tezâkir adlı eserinde Bosna günlerine dair mufassal bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır.

Soğuk geçen 1863 kışının ardından baharın gelmesiyle Saraybosna'da mesire yerlerine gidildiğini öğrenen Cevdet Efendi, bir gün beraberindekilerle birlikte gezmeye çıkmış ve dönüş yolunda maddi imkânsızlıktan dolayı sevdiği kızla evlenemeyen bir delikanlıya rast gelmiştir. Paşa, bu gence mali anlamda destek olarak evlenmelerini

---

*çemenistânı (bahçe ve ağaçlar) nazar-ı zevk u safâ ile temâşâ olunur. Eğlencesi çok, fırtına korkusu yok. Doğrusu pek güzel bir yolculuktur."* **Tezâkir 21-39**, s. 100.

<sup>42</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 99-104. 20 Ekim 1864 tarihli bir arşiv belgesinde 15 Ekim tarihinde Cevdet Paşa'dan gelen bir telgraftan birkaç güne kadar İstanbul'a geleceğinin anlaşıldığı ifade edilmektedir. Cevdet Paşa'nın İstanbul'a varış tarihinin 2 Kasım olması yolculuk başlangıç tarihinde birkaç günlük bir ertelemenin olduğu ihtimalini ortaya koymaktadır. **BOA. Y.EE. 142/266**.

<sup>43</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 104. Ma'rûzât'tan naklen: "*Vapurdan çıktığım gibi Bâb-ı Âli'ye gidip Bosna çavuşlarını Fuad Paşa'ya takdim ettim. Boy poslarına bakıp hayran oldum. Sathice talimlerine baktım, beğendim. Cuma günü selamlık resm-i âlisinde ânları huzur-ı hümayûna çıkardı. Sultan Abdülaziz Han hazretleri, dördünü de maiyyet-i şâhânedede bulunan yirmi dört çavuşa ilhak buyurdu.*" **Ma'rûzât**, s. 110.

<sup>44</sup> Halaçoğlu, Yusuf (1996). *Fırka-i Islâhiyye*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 13, 1996, s. 35.

<sup>45</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 85, 105; **Ma'rûzât**, s. 104. Hediye edilen tüfekte yer alan ibare şu şekildedir: "*Bosna süç'ân-ı ahâlisinin hizmet-i askerîyeye kabulleri hakkında südür-ı i'zâmdan semâhatlu Cevdet Efendi Hazretlerinin vukû' bulan himmetlerine taraf-ı askerîden yadigâr-ı takdirdir.*" **Ma'rûzât**, s. 110.

sağlamıştır. Cevdet Paşa'nın bizzat kaleme alarak naklettiği bu olayda genç kızın annesinin bu evliliğe olan muhalefeti ve Cevdet Paşa sayesinde bu engelin nasıl aşıldığı çok güzel bir tasvirle anlatılmaktadır<sup>46</sup>.

Cevdet Paşa 1864 yılı ortalarında Bosna'nın taşra olarak nitelendirebileceğimiz kesimine düzenlediği seyahatte Taşlıca'ya da uğramış ve burada malî hayata dair ilginç bir olayla karşılaşmıştır. Eserinde Taşlıca kazasının oldukça yüksek bir mevkiye bulunması ve ikliminin sert olmasının da etkisiyle ticaret yönünden gelişmediğini belirten Ahmed Cevdet, şehirde paranın neredeyse kullanılmadığını ifade ederek başlarına gelen bir olayı nakletmektedir. Kasabanın dışına doğru çıktıkları bir gün yolda gördükleri birkaç çocuğa atiyye (bahşiş, hediye) için birkaç kuruş akçe verdiklerinde, çocukların parayı bilmedikleri için korktuklarını anlatarak Saraybosna'nın Taşlıca gibi yerleşim yerlerine nazaran çok kalkınmış bir belde olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Ancak Taşlıca'nın da Hersek'in dağlık yerleşimlerine kıyasla ileri sayıldığını da vurgulamaktadır<sup>47</sup>.

Bosna içerisinde gerçekleştirdiği seyahat esnasında Yenivaroş'tan Vişegrad'a geçen Cevdet Paşa burada Osmanlı tarihinin en mühim simalarından biri olan Sokullu Mehmed Paşa'nın memleketini de görme imkânı bulmuştur. Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Drina Köprüsü'nü ziyaret eden ve bu eseri Bosna havalisinin en büyük hayır eserleri arasında yer aldığını belirten Ahmed Cevdet, eskiyen köprü ayaklarının tamiri için lazım gelen bir bütçe ile bu iş için bir Alman mühendisin görevlendirildiğini yazmaktadır. Drina Köprüsü'nü ziyareti esnasından köprü'nün yanında bulunan han, hamam ve imaret harabelerinin harap halde olduğunu müşahede eden Cevdet Paşa bu köprü'nün çevresindeki bu yapıların da tamir edilmesi halinde hem Vişegrad'ın hem de köprü'nün muhafazasının kuvvetleneceğine hükmetmiş ve bu işi de Alman mühendise havale ettiğini eserinde nakletmiştir<sup>48</sup>.

Ahmed Cevdet Paşa eserinde Bosna'nın ticari hayatına dair de bilgiler vermektedir. Avusturya, Arnavutluk, Karadağ, Macaristan bölgelerine yapılan tahıl başta olmak üzere gıda ürünleri (buğday, arpa, çavdar, mısır, erik, ceviz, fındık), hayvan ve hayvan ürünleri (sığır, koyun, kurt, hayvan derisi, bağırsağı ve kürkü) ve maden ürünleri (bakır ürünleri, ham veya işlenmiş demir ve bıçak) ihraç edildiğini buna mukabil gıda ürünleri (şeker, kahve, pirinç, zeytinyağı, meyve), tekstil ürünleri (pamuk, bez, basma, mendil, fes, kilim, ipek, elbise) ve maden (ham bakır, kalay, kurşun, tel, teneke) ithal edildiğini kaydetmiş ve ithalat ihracat dengesizliğini de sayısal olarak ortaya koymuştur. Cevdet Paşa'ya göre Bosna'da tahmini olarak 14.000.000 kuruşluk bir ithalat-ihracat açığı oluşmakta ve bu açık payitahttan gönderilen parayla kapatılmaktadır<sup>49</sup>.

Saraybosna'da Avusturya mallarına karşı büyük bir ilginin olduğunu eserinde ifade eden Ahmed Cevdet Paşa müfettişliği döneminde kundura, dericilik alanlarında ustaların yetiştirilmesi ve meslek eğitiminin sağlanması için İstanbul'a adam göndermiştir<sup>50</sup>. Bosna'nın en mühim ihracat maddesi olarak "işlive" denen erik olduğunu bunun da

<sup>46</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 44-47.

<sup>47</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 50-51.

<sup>48</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 56.

<sup>49</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 97-99. Yakınçağda Balkan ekonomileri konuda kapsamlı bir çalışmanın müellifi olan Michael Palairt söz konusu döneme dair Bosna'daki durgun ekonomik hayatın gerekçeleri olarak Bosna Eyaleti'nin nüfusunun az olmasını, nüfus artış hızının azlığını ve Bosna'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları arasında belki de en seyrek nüfusa sahip olmasının yattığını sıralayarak bunlara ek olarak arazinin mühim bir kısmının dağlık-ormanlık olması ve tarımsal iş gücünün kıtlığı yüzünden Bosna ekonomisinin sorunlu bir hal aldığı ifade etmektedir. Palairt, Michael (2000). **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 156.

<sup>50</sup> **Tezâkir 21-39**, s. 65-66.



kurutularak pestil ve arak olarak satıldığını eserinde kaydetmektedir. Erik ihracatında Bosna'da üretilen eriğin Pešte üzerinden Trieste'ye gönderildiğini ve oradan da Amerika'ya satıldığını ifade eden Cevdet Paşa, müfettişliği döneminde sadece idari ve askeri meselelerle değil Bosna halkının elinde kalan erik meselesi ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ancak Amerika'da yaşanan iç savaş nedeniyle Bosna'da yeni kıtaya yapılan erik sevkiyatı önemli bir darbe almıştır<sup>51</sup>.

Ahmed Cevdet'in müfettişlik görevi boyunca üzerinde en çok durduğu konulardan birinin de eğitim meselesi olduğunu söylemek mümkündür. İlmiye sınıfının temsilcisi olan Cevdet Paşa, Bosna'daki görevi müddetince eğitim hayatının geliştirilmesi adına girişimlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Cevdet Paşa, Bosna'daki görevinin ilk zamanlarında, Mostar'da bulunduğu sırada, 18 Hıristiyan çocuğun okuyacak okul bulamadığını müşahade etmiştir. Mostar'daki rüşdiye mektebine kaydedilmek üzere getirilen 18 Katolik Hıristiyan çocuğun okuma-yazma bilmedikleri görülmüş ve bu çocukların sıbyan mektebine kaydedilmelerinin lazım geldiği anlaşılmıştır. Ancak sıbyan mekteplerindeki Kur'an-ı Kerim ve İlmihal dersleri nedeniyle bu çocukların sıbyan mektebine kayıtlarının da münasip olmayacağı nedeniyle hemen yıllık 500 kuruş kira karşılığı bir yer kiralanmış ve aylık 150 kuruş maaşla Müslüman bir hoca temin edilmiştir. 18 Hıristiyan çocuğun eğitim imkânına kavuşması için başlatılan bu hareket neticesinde şehrin diğer Hıristiyan çocukları da okuma imkânı elde etmiş ve okul açılacağı vakit öğrenci sayısı 50'ye ulaşmış, bu çocuklar kısa sürede Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. Mostar'da olduğu gibi Saraybosna'da da eğitim kurumlarını inceleyen Cevdet Efendi buradaki okulların kısmen daha iyi bir durumda olduğunu eserinde ifade etmiştir<sup>52</sup>.

Saraybosna'da da Katolik çocuklar için bir mektep bulunmaması Cevdet Efendi'nin ilgilendiği bir diğer konu olmuştur. Şehirdeki Katolik kilisesinin bir köşesinde eğitim alan bu çocukların bağımsız bir mektebe sahip olması için çaba harcayan Ahmed Cevdet söz konusu okulun yapılması için uygun bir arsa aranması yerine cemaate nakit olarak 10.000 yada 12.000 kuruş atıyye verilmesini ve Saraybosna'daki Katolik cemaatinin şehirde kendilerinin uygun gördükleri bir yerde arsa satın alarak okullarını kurmalarını önermiştir. Bu şekilde Katolik zümrenin daha memnun kalacağını iddia eden Cevdet Efendi'nin önerisi saray tarafından da uygun görülmüştür<sup>53</sup>.

Cevdet Paşa'nın Bosna'daki eğitim hayatına dair izlenimlerinin tamamının olumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Ahmed Cevdet Paşa Bosna'daki görevinin son aylarında eyalet içerisinde çıktığı seyahatten dönüşte bir Müslüman köyünde gördüğü ortamdaki oldukça etkilenmiş ve çok beğenmiştir. Temmuz 1864'te Tuzla'dan Saraybosna'ya dönüş yolunda Poliça adındaki bir karyeye gelen Ahmed Cevdet buradaki genç mektepli çocuklardan çok etkilenmiştir. 120 Müslüman ve 10 gayrimüslim haneden oluşan Poliça'da diğer Bosna kasabalarında görmediği yüksek bir eğitim seviyesiyle karşılaştığını ifade eden Cevdet Paşa seyahatleri esnasında Poliça'dan geçtikleri sırada halkın kendisini karşılamak için bir araya geldiğini, 60 Müslüman öğrencinin tek tip bir kıyafet ve başlarında hocaları ile birlikte ilahiler okuduklarını aktarmakta ve köye girer girmez ilk olarak okullarını gezip, tahsillerini teftiş ettiğini yazmaktadır. Poliça'daki yüksek ilmî ortamdaki hayretle bahseden Cevdet Paşa, çocuklara atıyye dağıtmış ve Bâb-ı Âlî'ye özel bir arıza kaleme alarak kafi miktarda kitap ve risale gönderilmesini de talep etmiştir<sup>54</sup>.

<sup>51</sup> Tezâkir 21-39, s. 97.

<sup>52</sup> Tezâkir 21-39, s. 18-20.

<sup>53</sup> Devlet Arşivleri (2009). **Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, s. 459-461. (BOA. İ.HR. 207/11933)

<sup>54</sup> Tezâkir 21-39, s. 63.

## **Sonuç**

Tanzimat yıllarında siyasî istikrarsızlığın neredeyse istikrar halini almaya başladığı Bosna topraklarında gerek mali gerek idari gerekse askeri meselelerden dolayı halk ile Osmanlı idare merkezi arasında uzun süreli bir çekişme dönemi yaşanmıştır. 1839-1863 yılları arasındaki bu dönemde yaşanan ayaklanmalar bu sorunların çözümüne katkı sağlamaktan çok uzak girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ne isyanlar ve ne de bu isyanlar karşısında Osmanlı idarecilerinin almış olduğu sert askerî tedbirler ister Müslüman ister gayrimüslim olsun Bosnalı tebaanın dertlerine deva olamamıştır. 1863 yılında Sultan Abdülaziz'in Ahmed Cevdet Efendi'yi Bosna'ya müfettiş olarak görevlendirmesinden sonra Bosna'da pek çok şey değişmeye başlamıştır. 1863 yılı yazından 1864 kışına kadar Bosna'da görev yapan, pek çok kenti gezen, buralarda incelemelerde bulunup yaşanan sorunlara çözüm yolları arayan Cevdet Paşa askerlik meselesi başta olmak üzere birçok konuda halk ile merkezî idare arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Devletin tesis etmekle yükümlü olduğu idari itaat mekanizmasının silah tehdidi yahut sopa zoruyla değil muhabbet ve güler yüzle sağlanabileceğine dair Osmanlı tarihinde pek çok örnek bulmak mümkün olacaktır. Cevdet Paşa Tanzimat yıllarında Balkanlardaki kaynaşma ortamı içerisinde çoğu zaman tercih edilmek zorunda kalınan askerî önlemlerin kifayetsiz kaldığı bir ortamda tek bir mermi kullanmaksızın halkın talepleri ile devletin emirlerini bir araya getirmeyi başarmış büyük bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk tarafından çok sevildiğini anladığımız Ahmed Cevdet iki yıla yakın bir süre sonunda görevini tamamlayıp payitahta dönerken Bosna tarihinde iz bırakmayı başarmıştır demek abartılı bir yorum olmasa gerektir. Cevdet Paşa'nın Bosna günlerine dair kaleme alınmış birkaç yorum aşağıda sunulmaktadır.

Cevdet Paşa'nın Tezâkir adlı eserini yayına hazırlayan Cavid Baysun, Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna'daki başarılı faaliyetleri ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: *"1280 bidayetinde Anadolu Kadıaskerliği payesiyle müfettiş olarak Bosna'ya gönderilen bu cerbezeli adam Bosna'yı yatıştırdığı halde memlekete askerlik nizamını sokmaya muvaffak olamadığını bildiğimiz Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yapamadığı teşkilatı kurmak üzere gidiyordu. Bir buçuk sene kaldığı Bosna teftişi vazifesini başarı ile tamamlayan Cevdet Efendi, halkın çok bağlı olduğu ilmiye sınıfını elde ederek Bosnalılardan asker almaya muvaffak olduğunu uzun uzun anlatmaktadır"*<sup>55</sup>.

İsmail Doğan, Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan Tezâkir adlı eser üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında Cevdet Paşa'nın Bosna'da görevine dair şu yorumda bulunmaktadır. *"Cevdet Paşa'nın buradaki gözlem ve incelemeleri ile halkla ilişkileri siyasi görevini çoktan aşan bir faaliyet alanı oluşturmuştur. Onu görevinde başarılı kılan da bu yönüdür. Bu yönüyle o Dersaadet'i Bosna'da temsil eden bir siyasi değil, adeta bir toplum mühendisi, bir barış gönüllüsüdür"*<sup>56</sup>.

Cevdet Paşa'nın Bosna'daki görevi sırasında göstermiş olduğu gayretlerin Sultan Abdülaziz tarafından takdir edilmesi ve ilk kez ilmiye teşkilatı mensubu bir devlet görevlisine Osmânî Nişânı itasında bulunulması Cevdet Paşa'nın göstermiş olduğu büyük başarıya en güzel örnek olsa gerektir.

Bosna'daki görevinin tamamlanmasından sonra Kozan'a ıslahat için gönderilen Ahmed Cevdet, 1866 yılından vezirlik rütbesine ulaşmıştır. Halep'te valilik yaptıktan sonra 1868 yılında kurulan Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye başkan olarak atanmış ve İstanbul'a geri

<sup>55</sup> Baysun, M. Cavid (1954). *Cevdet Paşa – Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair, Türkiyat Mecmuası*, C. 11, s. 216-217.

<sup>56</sup> Doğan, İsmail (1996). *Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1, s. 24.

gelmiştir<sup>57</sup>. Bu tarihten ölüm tarihi olan 1895 yılına kadar geçen yaklaşık 30 yıllık dönemde beş kere Adliye, üç kere Maârif, birer kere de Evkâf, Dâhiliye ve Ticaret ve Zirâat nazırlıkları görevini üstlenecek ve Osmanlı Devleti'nin en zorlu yıllarında pek çok farklı kademe devlete hizmetini sürdürecektir<sup>58</sup>.

## **Kaynakça**

### **I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri**

*Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM.):* 266/58; 290/14.

*İrade Dâhiliye (İ.DH.):* 508/34596.

*Taşra Evrâkı – Bosna Müfettişliği Evrâkı (TŞRBNM.):* 1/114; 2/3; 2/5; 2/6; 2/8; 2/11; 2/27; 4/15; 20/116; 29/132; 30/10.

*Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrâkı (Y.EE.):* 142/85;142/148; 142/266; 142/271.

### **II. Telif ve Tetkik Eserler**

AKGÜNDÜZ, Murat; “*Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XVIII, 2003, ss. 111-130.

BAYSUN, M. Cavid; “*Cevdet Paşa – Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair*”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 11, 1954, ss. 213-230.

Cevdet Paşa; **Tezâkir**, 13-20, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1960; **Tezâkir**, 21-39, Yay. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1986.

Cevdet Paşa; **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

CİHAN, Ahmet; **Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2007.

DOĞAN, İsmail; “*Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir*”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 29, S. 1, Ocak 1996, ss. 15-30.

Fatma Aliye; **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

GÖLEN, Zafer; “*1849-1851 Bosna Hersek İsyanı*”, **Bellekten**, C: LXVI, S. 247, Aralık 2002, ss. 905-930.

GÖLEN, Zafer; “*1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları*”, **Turkish Studies**, Vol. 1, No: 1, 2009, ss. 212-296.

GÖLEN, Zafer; “*1857-1859 Bosna Hersek İsyânı*”, **Bellekten**, C. LXXIII, S. 267, Ağustos 2009, ss. 456-522.

GÖLEN, Zafer; **Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “*Fırka-i Islâhiyye*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 13, 1996, ss. 35-37.

İZGÖER, Ahmet Zeki; “*Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı*”, **Divan**, 1999/1, ss. 211-223.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, trh.

<sup>57</sup> Fatma Aliye (1995). **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Bedir Yayınları, s. 9.

<sup>58</sup> Keskiöğlü, Osman (1966). *Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri*, **Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 1, s. 224-225.

- KESKİÖĞLU, Osman; “*Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri*”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 1, 1966, ss. 221-234.
- Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009.
- PALAIRET, Michael; **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, Sene 1281, Def’a 19.
- ŞAHİN, Hasan; “*Kırım Harbi’nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesinde Cereyan Eden Muharebelerde Başıbozuk Birlikleri*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 49, 2013, ss. 343-358.
- ŞENTÜRK, Hüdai; “*Tuna Vilâyeti’nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Lâyiha*”, **Belleten**, C. LIX, S. 226, Aralık 1995, ss. 715-737.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet – EKİNCİ, Ekrem Buğra; **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul 2008.
- TURAL, Erkan; “*1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnâmesi*”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 13, S. 2, Nisan 2004, ss. 93-123.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, trh.
- ÜNAL, Uğur; **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1875)**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 2008.

## **XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti**

*European Powers and Ottoman Empire in Aden Gulf in XIX. Century\**

**Durmuş AKALIN\*\***

### **Özet**

Aden Körfezi, XIX. yüzyılda Avrupalı büyük devletlerin dikkatlerini çeken yerlerin başında gelir. Hindistan'a Avrupalı denizcilerin gelmeye başladığı tarihlerden itibaren burası önem atfedilen yerlerden biri olarak görüldü. Osmanlı Devleti'nin Aden Körfezi'ne kadar uzanan hâkimiyeti de Portekizli denizcilerle mücadele kapsamında gelişmişti. Ancak zamanla Doğu ile Batı arasındaki ticarete, Hindistan'a giden gemilerin güvenliği ve ihtiyaçları noktasında bu körfezdeki mücadeleler azalmadan devam etti. XIX. yüzyıl ile birlikte gerek dünyadaki teknolojik gelişmeler gerekse de Ortadoğu ve Afrika'da yaşanan hadiseler Aden Körfezi'ne yeniden hareketlilik getirdi. Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ve Asya'ya ulaşmak hem çok zaman alıyordu hem de güvenli değildi. Bu yüzden Avrupa ile Asya arasında daha hızlı ve güvenilir yollar araştırılmaya başlandı. Aden Körfezi'nin önemini arttıran gelişmelerin en başında İngilizlerin bölgede bir dizi askeri faaliyete girişmesi ve bunun sonucunda en stratejik nokta olarak gördükleri Aden'in 1839'da ele geçirilmesi oldu. Aynı dönemlerde Aden Körfezi'ndeki adalar ve bugünkü Somali'nin Afrika sahillerinde başlanan keşif çalışmaları da bu körfezin önemini daha da arttırdı. Ancak hiçbir gelişme Süveyş Kanalı'nın açılması kadar bölge üzerinde etki yaratmadı. İşte bu araştırmayla günümüze kadar etkileri görülen gelişmelerin ve hadiselerin ortasında yer alan Aden Körfezi'nin nasıl değer kazandığı gösterilmeye çalışılacaktır.

*Anahtar Kelimeler: Aden Körfezi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Babü'l Mendeb.*

### **Abstract**

Aden Gulf was one of the most charming places for European countries in XIX. century. This Gulf became such a strategic region for European merchants who arrived to Indian shores. In this period Ottoman Empire was in a rivalry with Portugal sailors to command Aden Gulf and shores. Even though there was a rivalry between Ottoman and Portugal, strategic value of the gulf had increased due to trade collaboration between East and West as well as improved security of sea routes. In XIX. century technologic developments on sailing and several other events in Africa and Middle East brought dynamism to the gulf. Access to India via Cape Route was costly and insecure. Moreover, there were many other difficulties on this route. This situation led several countries and sailors to search for a more economic and secure routes to solve this problem. Aden Gulf became an important location again due to this problem. In the beginning of XIX. century, England captured Aden city. With Capture of Aden, gulf witnessed many military incidents in XIX. century. Europeans set out explorations in Aden Gulf and Somali shores. These explorations brought many military operations to gulf but the the most influential development was the opening of Suez Canal. This study aims to understand strategic importance of the gulf and its effects on politics and military operations in XIX. century.

*Key Words: Aden Gulf, Ottoman Empire, England, France, Babu'l Mendeb.*

### **Giriş**

Aden şehri Kızıldeniz'in girişinde kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısında Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanır.<sup>1</sup> Aden Körfezi tarih boyunca birçok devlet ve siyasi aktör tarafından önemli görülmüş, ticari faaliyetler ve taşımacılık açısından da son

\* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiş ve 2-6 Mayıs 2015'te Bosna Hersek'te I. International Research Congress on Social Sciences'te sunulmuştur.

\*\* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dakalin@pau.edu.tr

<sup>1</sup> Mustafa L. Bilge, "Aden", İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, Eskişehir, 1997, s. 367.

derece stratejik bir nokta olarak kabul edilegelmiştir. Bölge, tarihi süreç içinde birçok denizci ve ticaretle ilgilenen toplumlara ev sahipliği yapmış aynı zamanda uluslararası rekabetin kıyasıya yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Sahip olduğu eşsiz konumu ile Aden Körfezi'nde ve körfezi çevreleyen sahillerde birçok savaş ve sürtüşme yaşanmıştır. Böylesine önemli bir konumda olan Aden Körfezi sahillerinde günümüzde Yemen, Umman ve Somali, birer siyasi aktör olarak yer almaktadırlar. Bu devletlerin ve bu devletlerde yaşayan toplumların tarihi ve siyasi geçmişlerinin şekillenmesinde Aden Körfezi önemli bir yer tutmuştur.

Aden Körfezi'ne bağlı sahillerde ilk dikkat çekici Avrupalı güç Portekizliler olmuştur. Afrika kıtasının dolaşılması ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Portekiz gemileri Hint Okyanusu'na ve Aden Körfezi'ne ulaşmışlardır. Aden Körfezi'ne ulaşan ve Kızıldeniz'e sokulmak isteyen Portekiz güçlerini o sırada bölgenin hâkim kuvvetlerinden olan Memlûkler ve daha sonra Osmanlı Devleti durdurmayı başarmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti, Portekiz gemilerinin Kızıldeniz'i tehdit eden baskılarını önceleri Selman Reis, ardından da Hadım Süleyman Paşa'nın giriştiği hareketlerle son vermiştir. Ancak bu girişimler Hint Okyanusu'ndaki Portekiz varlığını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Yine de Osmanlıların Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ndeki başarılarıyla bir müddet bölgedeki ticari hayat, yerel güçlerle Osmanlı hâkimiyeti altında devam etmiştir.

Portekiz gemilerinin ve denizcilerinin Kızıldeniz'den çıkarılması ve Aden Körfezi'ndeki etkilerinin sınırlanmasından sonra bu defa İngiliz varlığı kendisini hissettirmiştir. İngilizler Hindistan'a yerleştikten sonra varlıklarını daha sağlam bir şekilde güvence altına almak için bir dizi faaliyet içerisine girmişlerdir. Bunlardan biri olarak da 1600'de British East India Company kurulmuştur.<sup>2</sup> İngilizlerin Kızıldeniz taraflarında ilk defa görülmeleri ise Alexander Sharpie'nin kaptanı olduğu *Ascension* adlı geminin 1609'da Aden'e gelmesiyle olmuştur. Bunu 1610 ve 1612'de başka gemiler izlemiştir.<sup>3</sup> Bu sırada Yemen'le ve Aden Körfezi'yle en ilgili olan devlet İngiltere olmuştur. İngiltere'nin ilk temasları 1609 tarihine kadar inse de bölgeye askeri kuvvet göndermeleri XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında gerçekleşmiştir.<sup>4</sup> İngiliz etkisi sadece Aden Körfezi ile sınırlı kalmamıştır. Aden Körfezi'ndeki faaliyetler bir yandan devam ederken diğer yandan da Basra Körfezi ile meşgul olmuşlardır. East India Company, 1619'da Basra Körfezi'nde Hürmüz yakınlarında bir mağaza açmıştır. Ancak Portekiz etkisinden dolayı körfezde daha fazla yayılamamıştır.<sup>5</sup> İngiltere'nin bölgede kurduğu güçlü hâkimiyetinde asıl belirleyici faktör East India Company olmuştur. Genel itibariyle East India Company 1616'dan 1858'e kadar Hindistan üzerinde önemli bir güce bölge ticareti üzerinde hatırı sayılır bir konuma erişmiştir.<sup>6</sup>

### **1. Napoleon Bonapart ve Umman Sahillerinde İngiliz Etkisi**

Aden Körfezi'nde bazı stratejik noktalar, XIX. yüzyıl boyunca Avrupalı devletlerin ilgi gösterdikleri yerler oldu. Bu yerler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tehlike altında olduğunu düşündüğü noktalar ve mümkün olduğunca bu yerler üzerinde nüfuzunu devam ettirmeye çalıştı. XIX. yüzyıl boyunca Maskat, Aden ve Moha önemli ticaret merkezleri oldu. Buraların ticari önemi hem İngilizler hem de Hint yetkililer bakımından son derece

<sup>2</sup> Merip Reports, "Neo-Piracy in Oman and the Gulf: The Origins of British Imperialism in the Gulf", *Middle East Research and Information Project*, 1975, s. 3.

<sup>3</sup> Durmuş Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014a, s. 236.

<sup>4</sup> İhsan Süreyya Sırma, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997, s. 379.

<sup>5</sup> Merip Reports 1975, s. 4.

<sup>6</sup> Merip Reports 1975, s. 3.

kıymetli kabul edildi.<sup>7</sup> Adı geçen şehirler ve körfez aynı zamanda transit taşımacılık açısından da son derece önemliydi.<sup>8</sup> Bu yerler dışında özellikle Kızıldeniz ile Aden Körfezi'nin birleşme noktaları olarak kabul edilen Perim Adası, Şeyh Said ve Cibuti Babü'l Mendeb Boğazı'ndan geçecekler için birer uğrak ve sığınak olarak önem kazandı. Perim'de gemilerin sığınması için eskiden beri elverişli bir liman olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu yüzden tarih boyunca bu bölgelerde hem yerel güçlerin hem de bölge dışı aktörlerin bir rekabeti yaşanmıştır.<sup>9</sup>

Aden Körfezi'nde XIX. yüzyılda Avrupalı devletleri ilgilendiren en önemli gelişme, Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması ile kendisini gösterdi. Bu tarihe kadar bölgede hâkim güç olarak daha çok Osmanlı Devleti görülürken yerel güçler kendi iç idarelerinde serbesttiller. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda giderek zayıflaması ve Rusya'yla yaptığı harplerde ağır yaralar almasıyla gücü eskisine oranla azalmaya başlamıştı. Tam da bu dönemde Napoleon'un Mısır'a çıkması bütün dengeleri alt üst edecek bir hadise oldu. Napoleon, çok konuşulan bu teşebbüsü ile adından ve ülkesinden söz ettirse de Mısır'da tutunamadı. Ancak Napoleon'un Mısır'a çıkması bölgede uzun yıllar kendisini gösterecek olan gelişmelerin başlamasında itici bir faktör oldu.

1798'de Fransızlar Mısır'a girince İngiltere bu durum üzerine Maskat Sultan'ı ile bir anlaşmaya vardı ve bölgedeki Fransız varlığını etkisiz kılmaya çalıştı. 12 Ocak 1798'de yapılan anlaşma ile İngiliz varlığı Basra Körfezi'nde kesin bir şekilde başlamış oldu. İmzalanan anlaşmalar daha çok Hindistan hükümeti üzerinden yapıldı.<sup>10</sup> İngilizler bununla yetinmeyerek Ekim 1798 ortalarında Maskat'taki İngiliz politik acentesi aracılığı ile Fransız ve Hollandalıların Umman bölgesindeki ticari faaliyetlerini kısıtlamak üzere teşebbüse geçti. Bir süre sonra İmam ile bir anlaşmaya vardılar. Buna göre Fransız gemilerinin Maskat Limanı'na girmeleri yasaklanmıştı. İngiltere bu anlaşma ile sadece rakiplerini etkisiz hale getirmiyor aynı zamanda Basra Körfezi sahillerinde silah ve asker bulundurma hakkını da elde ediyordu.<sup>11</sup> Maskat'ta yaşanan gelişmeler aslında Fransa'nın bu şehirdeki sultan ile bağlantılarını kuvvetlendirmesiyle başladı. 1797'de Maskat'ta Fransız tesiri fazlasıyla hissedildi. Napoleon Bonapart da Maskat'ı Hindistan'a saldıracak kuvvetlerin hareket üssü olarak kabul ediyordu. Bu nedenle 1800'de Kaptan John Malcolm Hindistan hükümeti tarafından buraya gönderildi. 1798'de sultan ile Hindistan hükümeti arasında bir anlaşma imzalandı.<sup>12</sup> Gelişmeler bununla sınırlı kalmadı ve Maskat İmamı ile yapılan anlaşmadan sonra İran ile ilk ekonomik anlaşma da 1801'de imzalandı.<sup>13</sup> Bu arada 1807 ve 1808'de Maskat Sultanı, Fransa ile de anlaşarak Maskat'a bir konsolosluk memuru gönderilmesini kabul etti.<sup>14</sup>

Napoleon'un Mısır'a girmesi İngilizleri oldukça endişelendirmişti. Bu yüzden Fransızların Maskat üzerindeki etkisini kırmakla yetinmediler. Napoleon kuvvetleri Mısır'a gelince İngiltere, Fransa'nın Hindistan'ı tehdit edeceği şeklinde endişe duymaya başladı.

<sup>7</sup> Fred H. Lawson, "International Regimes and Commercial Hegemony: Control of the Arabian Littoral, 1800-1905", *The International History Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, s. 88; Fred H. Lawson, "Hegemony and the Structure of International Trade Reassessed: A View from Arabia", *International Organization*, Vol. 37, No. 2, The MIT Press, 1983, s. 325.

<sup>8</sup> Fred H. Lawson, 1983, s. 325.

<sup>9</sup> Durmuş Akalın 2014a, s. 235.

<sup>10</sup> Uzi Rabi, "Britain's Special Position in the Gulf: Its Origins, Dynamics and Legacy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3, Taylor&Francis, 2006, s. 352.

<sup>11</sup> Fred H. Lawson 1983, s. 84.

<sup>12</sup> Adolf Grohmann, "Maskat", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, MEB, Eskişehir, 1997a, s. 349.

<sup>13</sup> J. C. Hurewitz, "The Persian Gulf: British Withdrawal and Western Security", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, Sage Publications, 1972, s. 108.

<sup>14</sup> Adolf Grohmann 1997a, s. 349.

İngilizler bu endişeyle Mayıs 1799'da Perim Adası'nı işgal ettiler.<sup>15</sup> Bu sırada Hindistan'a karşı oluşabilecek tehditlerden dolayı Aden Sultanı ile de görüşmeler başladı.<sup>16</sup> İngiltere'nin Basra Körfezi'nde nüfuz kurmaya başlaması ve Maskat'taki sultan ile görüşmeleri sorunsuz bir şekilde ilerlemedi. İngilizler bölge üzerindeki etkilerini arttırmaya çalışırken Basra Körfezi çevresindeki birçok kabile özellikle de bunlar içinde en güçlüsü olan Kasimiler İngilizlere karşıydı. 1820'de Hindistan hükümetinin gönderdiği kuvvetler bu birliği yendi ve 1820'de bir anlaşma imzalanmasını sağladı. Anlaşma korsanlığı yasakladığı gibi İngilizlerin bölgedeki varlığını da perçinlemiş oldu.<sup>17</sup>

Basra Körfezi'nde XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başında korsanlık yaygındı. Ancak İngiltere bu durum karşısında 1820'de bölgedeki güçlerle yaptığı anlaşmayla bu durumu kontrol altına aldı ve körfezde hâkim bir konuma yükseldi. Bu durum 1835 ve 1853'te yapılan anlaşmalarla devam ettirildi. Böylece körfezde devamlı bir ateşkes elde edildi.<sup>18</sup> İngiltere bölgedeki konumunu 1835, 1843 ve 1853'te yaptığı anlaşmalarla iyice geliştirdi ve Basra Körfezi korsanlıkla anılan bir yer olmaktan çıktı, barış sahilleri şeklinde isimlerle anılmaya başlandı.<sup>19</sup> Böylece İngiltere 1830'lardan itibaren Basra Körfezi'nde bir otorite tesis etti. İngiliz gemileri sahillerin güvenlik altında tutulması için birçok yerel şeyh ile anlaşmalar yaptı.<sup>20</sup> Maskat Sultanı da bu arada diğer büyük güçlerle ilişkilerini koparmadı. Maskat'ta sultan, 1833'te Amerika, 1839'da İngiltere ve 1844'te Fransa ile ticaret anlaşmaları imzaladı. Fransa ile imzalanan anlaşmaya göre Fransa en fazla müsaadeye mazhar devlet olarak kabul edildi.<sup>21</sup>

İngiltere için bölgedeki hâkimiyetin merkezinde Hindistan vardı. Bu yüzden irtibat kurulan veya nüfuz altına alınan bölgelerle Hindistan arasında bağ kurmak için 1862'den itibaren Bağdat ile Hindistan arasında telgraf hatlarını tesis etmişti.<sup>22</sup> Tüm bu gelişmelerle birlikte Maskat, 1870'ten XIX. yüzyılın sonlarına kadar uluslararası ticarete açık bir şehir haline geldi.<sup>23</sup> İngiltere'nin bölgedeki varlığını asıl güçlendiren anlaşmalardan biri de 1892'de yapıldı. Bu anlaşma ile bölgedeki yerel unsurların İngiltere dışında başka hiçbir devletle bağlantı kurmamaları temin edilmiş oldu.<sup>24</sup> 1853'te İngiltere, Kuveyt ve Bahreyn ile ardından 1916'da Katar ile ateşkes anlaşmalarını genişletti. Böylece körfezde etkin bir güç olurken bölgedeki şeyhlerin başka güçlerle irtibat kurmasının da önüne geçmiş oldu.<sup>25</sup> Uzun yıllar Basra Körfezi'ne hâkim olan İngiltere, 16 Ocak 1968'de Basra Körfezi'nden birliklerini çekeceğini duyurdu ve bu işlemi 1971 yılı sonuna kadar tamamladı.<sup>26</sup>

## **2. Somali Sahilleri ve Avrupalı Güçler**

XIX. yüzyıl boyunca Kızıldeniz'in güneyi, Aden Körfezi ve aynı zamanda Afrika boynuzu Hindistan ile yoğun bir ticari bağlantı içindeydi. Bu ticarete Banyan adıyla bilinen

<sup>15</sup> John Baldry, "The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, s. 249-250; Robert R. Robbins, "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, s. 701.

<sup>16</sup> Robert R. Robbins 1939, s. 701.

<sup>17</sup> Uzi Rabi 2006, s. 353.

<sup>18</sup> Merip Reports, 1975, s. 4.

<sup>19</sup> Uzi Rabi 2006, s. 353-354; Hurewitz, J. C. 1972, s. 109.

<sup>20</sup> Gökhan Çetinsaya, "The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II", *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2, Taylor&Francis, 2003, s. 194.

<sup>21</sup> Adolf Grohmann 1997a, s. 349.

<sup>22</sup> Gökhan Çetinsaya 2003, s. 194.

<sup>23</sup> Fred H. Lawson 1983, s. 325.

<sup>24</sup> Uzi Rabi 2006, s. 353-354; Hurewitz, J. C. 1972, s. 109.

<sup>25</sup> Merip Reports, 1975, s. 4.

<sup>26</sup> Uzi Rabi 2006, s. 351.



Hint tüccarlarının hatırı sayılır bir ağırlığı vardı.<sup>27</sup> Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölge iç kısımlarda yaşayan toplulukların dünyanın geri kalanı ile irtibat kurması ve özellikle ticari bakımından kıymet verilen bir yerdi. Tarih boyunca bu bölgelerde bir hareketlilik yaşansa da XIX. yüzyılda bu hareketlilik bölgede hiç olmadığı kadar fazla hissediliyordu. Bu nedenle ilk başta ticari amaçlarla bölgeyle bağlantı kuran Avrupalı g ler gerek ticaretin önemi gerekse de kendi aralarındaki rekabetten dolayı daha sağlam bir şekilde bölgeye yerleşmeye karar verdiler.

Aden Körfezi'nin Somali sahilleri ile en fazla ilgilenen devletlerin başında İngiltere gelir. İngiltere, East India Company üzerinden devam etmekte olan ticarete daha fazla kazanç elde etmek için bölgeyi yakın takibe aldı. Bu kapsamda İngiltere'ye ait bazı ticari gemiler, XIX. yüzyılın başından itibaren bölgeyle ilgilenmeye başlamışlardı. Bunlardan biri olan *Marian* adlı gemi 16 Eylül 1809'da Cape Guardafui'de bulunuyordu.<sup>28</sup> İngiltere'nin ilgisi gelip giden gemilerle sınırlı kalmadı. XIX. yüzyılla birlikte Afrikalıların Somali sahillerine olan ilgisi arttı. Bu konuda ilk ziyaretin Richard Burton tarafından yapıldığı söylense de kendisinden önce Somali sahillerinde bulunan ve bazı incelemeler yapan Avrupalılar olmuştu. Bunlardan biri de 1833-1834'te East India Company adına Berbera'da bulunan Frederick Forbes'ti. Forbes, East India Company adına Somali sahillerinin durumu ve bölgenin birçok y nden değerlendirilmesi ile ilgili birtakım çalışmalar yapmıştı. Bundan sonra 1830'lar 40'lar ve 50'ler boyunca bu keşif ve inceleme gezileri devam etti.<sup>29</sup>

İngiltere'nin Afrika sahillerinde ilgi duyduğu birkaç dikkat çekici şehir vardı. Bunlardan biri Zeyla diğeri de Berbera'ydı. Bu ilgi nedeniyle İngilizler, 1830 ve 40'larda Zeyla ve Berbera'yı daha fazla incelemeye başladılar. Çünkü Harar'dan gelen kervan ticareti oldukça önemliydi ve bu ticaret adı geçen şehirler üzerinden dünyaya açılıyordu.<sup>30</sup> Yine Berbera, İngiltere'nin Somali sahillerinde yaptığı keşifler sırasında 1825'te *Mary Ann* gemisinin mürettebatının katledilmesi ve 1855'te Burton'un seyahati sırasında uğradığı saldırılarla adından çok söz ettirmiş bir şehirdir.<sup>31</sup> Kendisinden  nceki gezilere rağmen en kapsamlı ve adından en çok söz ettiren gezi Richard Burton'un yaptığı gezi oldu. Burton, 1853'te Hadramut üzerinden ve Aden'den Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere bir yolculuk yapmak istedi. Ancak bunu tamamlayamadı. Bu defa Somali taraflarına ve Harar'a doğru bir gezi gerçekleştirmeye karar verdi. Kasım 1854 sonlarında Zeyla'dan ayrıldı. Burton bu bölgelere kapsamlı bir şekilde ilk defa ziyaret gerçekleştiren Avrupalıydı. Burton, 1855 başlarında bu yolculuğuna Berbera'dan başladı ve bölgeyle ilgili detaylı bilgiler topladı.<sup>32</sup> Bu geziler özellikle Somali sahillerine yoğunlaşmıştı. Somali kıyıları ve Berbera, sadece Aden ve Bombay arasında kalmıyordu. Londra ile ulaşımda da önemliydi. Bu yüzden East India Company bölgeye dair incelemeleri ve gezileri destekleme kararı aldı. Bu sayede

<sup>27</sup> Richard Pankhurst, "Indian Trade with Ethiopia, the Gulf of Aden and Horn of Africa in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Cahiers d'Etudes Africanes*, Vol. 14, Cahier 55, EHESS, 1974, s. 453.

<sup>28</sup> Jon R. Godsal, "Richard Burton's Somali Expedition, 1854-55: Its Wider Historical Context and Planning", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11 No. 2, Cambridge University Press, 2001, s. 146.

<sup>29</sup> Roy Bridges, "The Visit of Frederick Forbes to the Somali Coast in 1833", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 4, Boston University African Studies Center, 1986, s. 679-682.

<sup>30</sup> Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge  zerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014b, s. 5.

<sup>31</sup> R. Hartmann, "Berbera", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, MEB, Eskişehir, 1997, s. 525.

<sup>32</sup> Jon R. Godsal 2001, s. 136-137.

1850'lerde önemli inceleme gezilerini destekledi. 1854 yazında Burton'un Somali'ye yaptığı keşif gezisi de yine East India Company tarafından desteklenen gezilerden biriydi.<sup>33</sup>

İngiltere 1868'den önce Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde ve Aden Körfezi'nde Hindistan yolu gerekçesiyle belli bölgelerde bir nüfuz oluşturdu.<sup>34</sup> Keşif gezilerinden sonra ve bölgenin değerinin her geçen gün artmasıyla birlikte İngiltere ve Fransa arasında bir rekabet daha görünür hale geldi. Bu kapsamda, İngiltere 1857'de Perim Adası'nı ele geçirdi. Fransızlar da bu sırada 1859'da Abissina'da belli bölgeleri elde etmeye çalıştılar.<sup>35</sup> Fransızların bu hamlesi, bir süre sonra Obuk'un alınmasıyla sonuçlanacaktı. 1862'de faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Bölgenin giderek Avrupalı güçlerin etkisi altına girmesi nedeniyle Osmanlı Devleti bu durumu önleyici bir takım tedbirler alma yoluna gitti. Bunların en başında geleni ise Somali sahillerini daha iyi elinde tutabilecek olan ve bu konuda oldukça istekli olan Mısır'a bırakmaktı. Bu düşünceyle Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1866'da Babü'l Mendeb'e kadar olan hattı Mısır'a bıraktı. Bu durum 8 Haziran 1873'te Berbera ve Zeyla'nın yine bir fermanla Mısır'a bırakıldığı 1875'e kadar bu şekilde devam etti.<sup>36</sup>

Bu şehirler içinde en dikkat çeken Zeyla, 1874'te Yemen vilayetinin bir sancağı idi. Şehrin idaresi daha sonra 15.000 altın karşılığında Mısır Hidivliğine devredildi. Ancak Mısır, 1884'te bölgeyi terk etmek durumunda kaldı.<sup>37</sup> Bir diğer şehir olan Berbera'yı ise Mısır 1875'te kendi kontrolü altına aldı. Ancak 1884'te Mehdi hareketi neticesinde Berbera'yı da terk etmek zorunda kaldı. Mısır'ın bölgeden çekilişi İngiltere'nin Zeyla ile Berbera'yı elde etmesine neden oldu.<sup>38</sup> İngiliz himayesi bir vali tarafından idare edilirdi ve idare merkezi Berbera'ydı.<sup>39</sup> Somali'nin iç kısımları XIX. yüzyıl sonuna kadar müstakim kalırken Fransa 1884'te, İngiltere 1884'te ve İtalya 1889'da müstemlekelerini işgal ettiler.<sup>40</sup>

Bir ara Mısır'ın bölge üzerindeki hâkimiyeti, İngiltere ve Mısır'ı çok da fazla sürtüşmeye mahal vermeden karşı karşıya getirdi. Mısır'a göre Osmanlı Devleti'nin verdiği ferman, Somali halkının yaşadığı yerlere kadar geçerli iken İngiltere'ye göre bu kabul edilebilir değildi. Ancak buna rağmen İngiltere, Afrika'da Mısır'ın hak iddia ettiği arazinin Cape Guardafui'ye kadar uzandığını 1876'da kabul etmişti.<sup>41</sup> Hâkimiyeti kuvvetlendirmek için 1862'de Şeyh Ahmed Amir, Danakil arazisine müdür olarak atanmıştı. 1871'de de Mümtaz Paşa Musavva'dan Berbera'ya bir ziyarette bulunmuştu.<sup>42</sup> Ancak tüm bu gayretler 1884'te İngilizlerin Somali sahillerine yerleşmesine engel olamamıştı. Bu nedenle kabaca 1860'tan 1884'e kadar Somali sahilleri Mısır Hidivi'nin kontrolü altında kalmıştı denebilir. Ancak Mısırlıların araziyi boşaltması ile Aden'den gönderilen birlikler Berbera'yı ele geçirdiler. 1887'de de İngiliz, Fransız ve İtalyan koruma bölgeleri ilan edildi.<sup>43</sup> Böylece XIX. yüzyılın sonlarında Afrika boynuzu diye adlandırılan kısım Etiyopya, İngiltere ve

<sup>33</sup> Durmuş Akalın, 2014b, s. 7.

<sup>34</sup> Agatha Ramm, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885", *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, s. 211.

<sup>35</sup> Rawson W. Rawson, "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea, and Its Southern Approaches in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, 1885, Wiley, s. 101.

<sup>36</sup> Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 94.

<sup>37</sup> Adolf Grohmann, "Zeyla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997c, s. 553.

<sup>38</sup> R. Hartmann 1997, s. 525.

<sup>39</sup> Enrico Cerulli, "Somali", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, MEB, Eskişehir, 1997, s. 752.

<sup>40</sup> Enrico Cerulli 1997, s. 755.

<sup>41</sup> Halford L. Hoskins, "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics", *Geographical Review*, Vol. 32, No. 1, American Geographical Society, 1942, s. 146.

<sup>42</sup> Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 102.

<sup>43</sup> J. H. Stafford-C. L. Collenette, "The Anglo-Italian Somaliland Boundary", *The Geographical Journal*, Vol. 78, No. 2, The Royal Geographical Society, 1931, s. 102.

İtalya arasında paylaşılmış durumdaydı. 1884'te İngilizler koruma alanlarını Somali'nin kuzeyine doğru genişlettiler. Bu durum Aden ve Babü'l Mendeb'in stratejik konumundan kaynaklandı. İtalya da 1889'dan itibaren Somali'nin belli bölgelerinde hak iddia etmeye başladı.<sup>44</sup>

Aden Körfezi'ne ilgi gösteren devletlerden biri de Almanya oldu. Ancak bölgede yüzyıl içinde çok da etkin bir rol üstlenmedi. Buna karşılık bölgedeki gelişmelerde doğrudan ya da dolaylı olarak adından söz ettiren bir devlet oldu. 29 Kasım 1884'te Kızıldeniz'den Aden Körfezi'ne girişte önemli bir mevki olarak görülen Şeyh Said'in satın alınması mevzusunda adı geçen bir devlet oldu. Konuyla ilgili Le Monde gazetesinde birkaç defa haber oldu.<sup>45</sup>

Osmanlı Devleti gerek uluslararası rekabet gerekse de bölge dinamikleri açısından 1890'lı yıllarda bölgeye olan ilgisini daha da yoğunlaştırdı. Bu kapsamda Avrupalı devletlerin faaliyetleri yakın takibe alındı. Aden Körfezi'ndeki belli şehirler ve araziler ile İngiltere, Fransa ve İtalya'nın elinde tuttuğu yerler ile Osmanlı Devleti tarafından Mısır Hidivliğine bırakılan arazilerin haritalarını çıkartmaya başladı.<sup>46</sup> Bunun yanında Almanya'da çıkan ve Aden Körfezi'nde fenerler yapılmasına dair açıklamaları içeren gazeteler, Avrupalı devletlerin ilgisini gösterdiği için takip edildi.<sup>47</sup> Sadece gazeteler değil, Avrupa devletlerinin kendi aralarında bölge üzerine olan rekabetleri de takip edildi. Örneğin İngiltere ve İtalya'nın Aden Körfezi sahillerindeki nüfuzlarını belirlemek için İngiltere'nin Roma elçisinin yürüttüğü faaliyetler Osmanlı Devleti'nin Roma sefiri tarafından İstanbul'a bildiriliyordu. İki devlet arasında bir protokol imzalandığına dair haberler Osmanlı Devleti tarafından sürekli takip edildi.<sup>48</sup> Osmanlı Devleti sadece takiple kalmadı. Özellikle Somali sahillerinin İngiltere ve İtalya tarafından nüfuz sahası kabul edilmesi karşısında gazetelerden takip ettiği protokollerin muteber olmayacağı ve bölgenin Yemen üzerinden uzun süre Osmanlı idaresi altında olduğu şekilde itirazlarını dile getirdi.<sup>49</sup>

Bölgede İngiltere'den sonra en fazla kendisini gösteren devlet Fransa oldu. İngilizlerin her geçen gün bölgeye daha fazla yerleşmesi karşısında Fransızlar, Babü'l Mendeb'in Afrika sahillerinde ve günümüzde Cibuti olarak kabul edilen araziye daha fazla ilgi gösterdiler. Her ne kadar 1840'ta Kaptan Moresby, Tacura Sultanı ile görüşmeler yapsa da<sup>50</sup> İngiltere bu görüşmelerin devamı getirmedi. Bunun üzerine Fransa'nın hatırı sayılır bir ağırlığı zaman geçtikçe etkisini arttırdı. Fransa, 1852'den itibaren Afrika kıyılarına ilgi duydu ve 1859-60 arasında ve ardından kesin olarak 11 Mart 1862'de Danakil şeflerinden Obuk adlı araziye satın aldı.<sup>51</sup> Satın alma işleminden önce de 1860'ta Fransızlar *La Somme* adlı bir gemiyi Obuk'a göndererek orada bir pozisyon elde etmeye çalışmışlardı.<sup>52</sup>

1890'lı yılların sonunda Aden Körfezi etrafında ve özellikle Yemen sahilleri ile Maskat tarafında dikkat çekici gelişmelerden biri de silah kaçakçılığıdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek artan ve yabancılar eliyle yürütölen bu ticaret Osmanlı Devleti'ni epey uğraştırmıştır. Osmanlı Devleti, Cibuti tarafından Yemen içine silah kaçakçılığı yapılmaması için Fransa ve İngiltere ili görüşmeler yapmış, yerel makamları sık sık

<sup>44</sup> Robert L. Hess, "The Mad Mullah and Northern Somalia", *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 3, Cambridge University Press, 1964, s. 417.

<sup>45</sup> İ.HR. 337/21790; Y.A.HUS. 180/44.

<sup>46</sup> Y.EE. 64/8.

<sup>47</sup> Y.PRK.EŞA. 18/81.

<sup>48</sup> Y.PRK.BŞK. 36/63; Y.A.HUS. 84/299; İ.MTZ (05) 29/1606; Y.A.RES. 70/37.

<sup>49</sup> Y.EE. 50/20.

<sup>50</sup> Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 105.

<sup>51</sup> Agatha Ramm 1944, s. 211.

<sup>52</sup> Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 108.

uyarmıştır.<sup>53</sup> Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti de Aden'e yerleşmiş olan İngilizlerle bu durumu görüşmek üzere çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bu noktada bazı kabilelerin açıklamalarını da delil olarak göstermiştir.<sup>54</sup> Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlı teşebbüsleri bölgedeki Fransız varlığını azaltmaya yetmedi. Böylece ileride Cibuti olarak adlandırılacak bölge, Fransa'nın Aden Körfezi ve Kızıldeniz sahillerinde en önemli üslerinden biri oldu. Cibuti, Fransa için özel bir önem taşıdı. Aden Körfezi ve Kızıldeniz arasında Babü'l Mendeb'e yakın olmasından dolayı 1862'de Fransa tarafından ele geçirilmesinden 27 Haziran 1977'ye kadar Fransız etkisinde kaldı ve aynı tarihte bağımsız oldu ancak yapılan protokollerle Fransız askeri varlığı Cibuti'de kalmaya devam etti.<sup>55</sup> Fransa'nın yerleştiği alanın hemen yukarısında bu defa İtalya bir pozisyon elde etmeye çalıştı. Ancak İtalya'yı Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde en çok uğraştıran Fransa ve İngiltere'nin buradaki güçlü konumuydu. Ancak her iki devletle anlaşarak Abissina'da bir koruma alanı elde edebildi.<sup>56</sup> İngiltere 1868'de hükümet değişikliği ile Hindistan yolu ile ilgili hassasiyetlerinde iniş çıkışlar yaşadığı sırada İtalya bunu bir fırsat olarak gördü ve Kızıldeniz'de önemli kazanımlar için zemin hazırladı.<sup>57</sup> Yakaladığı fırsatları iyi değerlendiren İtalya uzun süre bölgede etkin bir güç olarak kalmayı başardı.

### **3. Yemen Sahillerinde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti Arasında Rekabet**

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de bir hâkimiyet tesis etmesi Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'de Aden'i almasıyla başladı. Bir ara sorunlar çıksa da 1569'da Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa ile Yemen tekrar ele geçirildi.<sup>58</sup> Böylece Yemen Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Ne var ki Yemen'de Zeydi İmamlar ile gerçekleştirilen mücadeleler Osmanlıları fazlasıyla yıpratmaya başlayınca Güney Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti bir süre sonra ortadan kalktı. Buna rağmen Aden stratejik açıdan ve ticari yönden önemini muhafaza etti. Hint tüccarlarının Aden Körfezi'nde gerçekleştirdikleri ticarete Aden şehri bir merkez noktasındaydı. Bu tüccarların önemli bir kısmı da Aden'de oturuyordu.<sup>59</sup> İngiltere'nin Hindistan'a yerleşmesi ve East India Company'nin bölgedeki ağırlığının artmasıyla İngiliz etkisi giderek Yemen sahillerinde görülmeye başladı. Buna rağmen İngilizler, XVIII. yüzyıl boyunca Kızıldeniz ve özellikle Cidde'nin kuzeyindeki alanlarla ilgili pek fazla bilgi sahibi değildi. Osmanlılar da Kızıldeniz'de yabancıların çok fazla etkin olmasına müsaade etmediler.<sup>60</sup>

2 Temmuz 1798'de Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması ile birlikte Kızıldeniz üzerinde İngiltere ve Fransa arasında bir rekabet yaşandı. Bu sırada Osmanlıların da Fransa'ya karşı olması İngiltere'nin işini kolaylaştırdı. Fransa'yı önlemek adına bir ara Kızıldeniz girişindeki adalara yerleşilmeye çalışılsa da adaların elverişsiz koşulları İngilizlerin yerleşmesine mani oldu. Bunda İngiltere'nin bölge politikalarının henüz belirginleşmemesi de etkili oldu. Bu sırada İngilizler Aden şehrine hâkim olan Lahec Sultanı ile 1802'de bir ticaret ve dostluk anlaşması imzaladılar. Ancak İngilizlerin Aden'e kesin

<sup>53</sup> BEO. 1188/89034.

<sup>54</sup> BEO. 1188/89034.

<sup>55</sup> Shaun Gregory, "The French Military in Africa: Past and Present", *African Affairs*, Vol. 99, No. 396, Oxford University Press, 2000, s. 444.

<sup>56</sup> René Albert-Carrié, "Italian Colonial Problems in 1919", *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, The Academy of Political Science, 1943, s. 578.

<sup>57</sup> Agatha Ramm 1944, s. 214.

<sup>58</sup> J. Richard Blackburn, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *Die Welt des Islam*, New Series, Vol. 19, Issue ¼ Brill, 1979, s. 119.

<sup>59</sup> Richard Pankhurst 1974, s. 454.

<sup>60</sup> Edward Ingram, "A Preview of the Great Game in Asia: I: The British Occupation of Perim and Aden in 1799", *Middle Eastern Studies*, Vol. 9, No. 1, Taylor&Francis, 1973, s. 4.

olarak yerleşmeleri 1839'da gerçekleşecekti.<sup>61</sup> Lahec Sultanı Muhsin ile yapılan görüşmeler ise 1831'den itibaren Hindistan hükümeti aracılığı ile başladı.<sup>62</sup>

İngilizlerin Aden'e yerleşmek istemelerinde Mehmed Ali Paşa'ya bağlı Mısır kuvvetlerin Yemen'in kuzeyine hâkim olmaları ve her geçen gün Aden'e yaklaşımları son derece etkili oldu. Ancak Yemen'deki Mısır kuvvetleri Beyrut hadisesi üzerine Yemen'i terk etmek durumunda kaldılar. O sırada Osmanlı Devleti'nin Yemen'e asker göndermesi mümkün olmadığından Yemen'in idaresi Ebu Ariş şeyhi Şerif Hüseyin bin Ali'ye verildi.<sup>63</sup> İngilizler uzun süredir Lahec Sultanı Muhsin ile yürüttükleri görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca duruma müdahale etmeye karar verdiler. 19 Ocak 1839'da Arabistan'ın güneyinde yer alan Aden, Hindistan donanmasına ait gemiler tarafından bombalandı ve East India Company'e ait askerler tarafından ele geçirildi.<sup>64</sup> Kaptan Haines'e bağlı güçler böylece Aden'e yerleşmiş oldular. Bu durum biraz da Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Taiz'i 1837'de almalarıyla endişeye dönüşmesiyle başladı.<sup>65</sup>

1839'dan itibaren Yemen'e yerleşen İngilizler doğrudan ve dolaylı olarak Aden üzerinden bir yönetim kurdular. Aden bir yönetim merkezi haline geldi. Bir süre sonra da çevre kabileler ile yapılan anlaşmalarla bu etki alanı daha da genişletildi.<sup>66</sup> İngiltere'nin Aden'e yerleşmesi ile birlikte Yemen'in Hindistan'la olan bağlantıları daha da gelişti ve Yemen Hindistan için önemli bir merkez noktasına gelmeye başladı.<sup>67</sup> Yaşanan gelişmelerin giderek Osmanlı Devleti'ni endişelendiren bir noktaya gelmesi üzerine Osmanlı Devleti bölgeyle olan irtibatlarını yeniden gözden geçirdi. Son derece muğlak olan ve belli noktalarda da ortadan kalkmış olan hâkimiyetini yeniden tesis etmeye karar verdi. Yemen'in tekrar Osmanlı idaresi altına girmesinde Mekke şerifinin baş muavini Tevfik Paşa'nın Babiali'ye sunduğu bir layiha etkili oldu. Bunun üzerine Abdülmecid onu Yemen'i geri almakla görevlendirdi.<sup>68</sup>

Osmanlı Devleti Yemen'de ikinci defa bir hâkimiyet tesis etmezden önce bölgede bir süre Mısır kuvvetleri hâkim olmuştur. Ancak onların bölgeden ayrılması ile Osmanlı Devleti bölgeye tekrar yerleşmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde Ebu Ariş şeyhi olan Şerif Hüseyin bin Ali ile Sana İmamı arasındaki gerginlik önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti Aden'de İngilizlerin yerleşmesinden itibaren kuzeydeki otorite boşluğundan istifade ile daha kuzeye hâkim olmalarının önüne de geçmek için bölgeye Tevfik Paşa'yı göndermek durumunda kalmıştır. Onun gelişiyile birlikte Hudeyde başta olmak üzere bir dizi şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Sana'nın alınması mümkün olamamıştır.<sup>69</sup> Osmanlı Devleti'nin kesin bir hâkimiyet tesis etmesi 1849'da başlasa da asıl hâkimiyet 1872'de Sana alınınca oldu.<sup>70</sup> Ancak Yemen'de savaş ve kargaşa uzun süre bitmedi.

Osmanlı Devleti, Aden Körfezi'nde artan hareketliliğe karşı sadece askeri tedbirler veya diplomatik teşebbüslerle faaliyetlerini sınırlamamıştır. Yapılan bir iş de kontrol altında tutabileceği limanları ön plana çıkartarak hem bölgedeki varlığını korumak hem de ticari açıdan ortaya çıkan gelişmelerden istifade etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Babü'l Mendeb Boğazı'na yakın ve Osmanlı kontrolü altında kalan Moha iskelesinin geliştirilmeye

<sup>61</sup> Besim Darkot, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 136.

<sup>62</sup> Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 104.

<sup>63</sup> İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 376.

<sup>64</sup> John M. Willis, "Making Yemen Indian: Rewriting the Boundaries of Imerial Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 1, Cambridge University Press, 2009, s. 23.

<sup>65</sup> Paul Dresch, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 3.

<sup>66</sup> John M. Willis 2009, s. 25.

<sup>67</sup> John M. Willis 2009, s. 24.

<sup>68</sup> İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 377.

<sup>69</sup> A.MKT. 134/66 (1264. 7. 15); A.MKT. 160/51 (1264).

<sup>70</sup> Paul Dresch 2000, s. 3.

çalışılması bu kapsamda değerlendirilebilir.<sup>71</sup> Bunun yanında Osmanlı Devleti Aden Körfezi'nde otoritesini İngiltere'nin ve diğer devletlerin baskısı karşısında muhafaza etmekte zorlanmaya başlamasıyla birlikte Babü'l Mendeb Boğazı ve etrafına daha fazla önem vermeye başladı. Ada girişindeki stratejik adalar da dâhil olmak üzere buralar dikkatle takip edilen yerler oldu.<sup>72</sup>

Osmanlı Devleti 1872'de Yemen'in kuzeyinde Sana dâhil olmak üzere belli bölgelere yerleşince İngilizler, Osmanlı Devleti ile vardıkları bir anlaşma sonucunda Yemen'in güneyindeki varlıklarını da bir ölçüde garanti altına almış oldular. 1873'te 9 kabile üzerinde İngiltere'nin nüfuzunu Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirdiler. Bunlar, Abdali, Akrahi, Alavi, Amiri, Avlaki, Fadli, Havşabi, Subayhi ve Yafi kabileleriydi.<sup>73</sup> XIX. yüzyıl boyunca İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısından dolayı Yemen'e gösterdiği ilgi daha da arttı. Bu kapsamda 1882'de Mısır'da İngiliz varlığı sağlam bir şekilde tesis edildikten sonra 1889'da yapılan anlaşma bu ilişki derinleştirildi.<sup>74</sup> İngiltere zaman geçtikte nüfuzunu Aden dışında da etkin hale getirmek için gayret gösterdi. Bu neden Aden Körfezi'nde önemli bir şehir olan Mukalla ile ilgilenmeye başladılar. Mukalla Aden ile Maskat arasında liman sayılabilecek belki de tek mevkidir. Şehrin tarih boyunca Hindistan, Pakistan, Somali, Kızıldeniz ve Maskat şehri ile ticareti önemli bir noktadadır. İngiltere bu şehre hâkim olan El Kaayti hanedanı ile 1888'de bir himaye anlaşması imzalamıştır.<sup>75</sup>

İngiltere, bölgedeki nüfuzunu genişletmek için Aden dışındaki kabileleri etkisi altına almaya çalışmıştır. Böylece kabileler arasındaki rekabette söz söyleme ve etki alanı daha geniş mntıklarara çıkarılma imkânını elde etmiştir. Örneğin 1903'te Sabihi kabilesi ile Hakem Kabilesi arasında meydana gelen gerginliğe müdahale ederek ve Sabihileri desteklemesi bu kapsamda değerlendirilebilecek hadiselerden biridir.<sup>76</sup>

İngiltere bölgedeki nüfuzunu sağlamlaştırdıkça bölgeyle ilgili daha fazla çalışma yapmaya başladı. Bu kapsamda İngilizler 1868'den itibaren Aden dışında kalan diğer alanlarda arazi ile ilgili tetkikler ve topografya çalışmaları yapmaya başladılar. Bu çalışmalar sonucunda 1902-1905 arasında Osmanlı Devleti ile Yemen'in kuzey sınırlarını belirleyecek bir çalışmaya girdiler.<sup>77</sup> Bu koruma anlaşmaları uzun bir dönem aldı. Ama nihayetinde İngilizler Yemen'in güneyindeki 9 kabile ile 1888-1904 arasında değişik koruma anlaşmaları imzaladılar.<sup>78</sup>

Osmanlı Devleti bölgeye Muavin Tevfik Paşa ile hâkim olmaya çalışsa da ne paşa ne de daha sonrasında işler hiç de umduğu gibi gitmedi. Özellikle Asir bölgesi diye adlandırılan bölgede hâkimiyeti kurmak sık sık çıkan isyanlarla mümkün olamıyordu. Bunun yanında Zeydi İmamlar da Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bir başka sorundu. Yemen'de birçok defa isyan meydana gelmiştir. Bu noktada XIX. yüzyıl bitmek üzereyken meydana gelen son iki isyanda 1889 ve 1895 yıllarında çıkmıştır. İlk isyana Ahmet Feyzi Paşa komutasında gönderilen düzenli askerlerle bastırılmıştır. Diğer isyan ise İmam Hamidüddin önderliğinde Zeydilerin ayaklanmasıyla meydana gelmiştir. İsyancıların Yemen'de bazı noktaları alması üzerine Ahmet Feyzi Paşa İstanbul'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler

---

<sup>71</sup> HR. SYS. 105/8.

<sup>72</sup> İ.DH. 872/69665.

<sup>73</sup> John M. Willis 2009, s. 27.

<sup>74</sup> John M. Willis 2009, s. 24.

<sup>75</sup> Adolf Grohmann, "Mukalla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, MEB, Eskişehir, 1997b, s. 796.

<sup>76</sup> BEO. 1973/147915.

<sup>77</sup> John M. Willis 2009, s. 27.

<sup>78</sup> John M. Willis 2009, s. 28.

sırasında Hüseyin Hilmi Paşa da 21 Nisan 1898'de Yemen'e vali olarak tayin edilmiştir.<sup>79</sup> Devam eden isyanların önü ancak 1911'de Sana İmamı ile varılan anlaşmayla alınabildi. Ancak bu defa da Osmanlı Devleti savaşlarla uğraşmak zorunda kaldığından ve ardından çıkan I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle Yemen'le çok fazla ilgilenemedi. Zaten Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilince 1918-1919'da bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Böylece hâkimiyet İmam Yahya'nın eline geçmiş oldu.<sup>80</sup> Aden, XIX. yüzyılda Batı ile Doğu arasında önemli bir yeri olan şehirlerden biri oldu. 1830'larda biraz da Fransa'nın desteği ile Mehmed Ali Paşa Yemen'in kuzeyine kadar geldi. Hindistan'ın nazik durumundan dolayı endişeye kapılan İngiltere 1839'da bu defa Aden'i ele geçirdi. İngiliz varlığı bu şekilde oluşturulan düzenle 1937'ye kadar devam etti.<sup>81</sup>

Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve savaştan çekilmesiyle Yemen'in kuzeyinde İmam Yahya etkili olurken Aden merkezli olarak güney bölgeleri İngiltere himayesinde kaldı. Bir süre sonra İngiltere, burada koruma alanı diye ifade edilebilecek olan Protectorate diye isimlendirdikleri bir yönetim biçimi oluşturdu. Aden Protectorate diye adlandırılan alan Hadramut bölgesi de içinde olmak üzere geniş bir alana yayılır. Bu alan güneyde Aden Körfezi, doğuda Dhufar bölgesi, kuzeyde Rub el Khali çölü ve batıda Perim Adası'na kadar uzanan bir alanı kaplamaktadır. Bu bölgede en kalabalık şehir Aden'dir. Aden'den sonra en kalabalık şehirlerden biri Mukalla'dır.<sup>82</sup> Uzun süre Güney Yemen'de devam eden hâkimiyet 1960'lı yıllarda yaşanan gelişmelerden ve Kuzey Yemen'de kendisini gösteren hareketlenmelerden de etkilenerek bağımsızlık için İngilizleri zorladı. Bunun üzerine İngiltere 1967'de Aden'den çekildi.<sup>83</sup> İngiltere Aden'den çekilince Güney Yemen Rusya'ya yakın bir çizgiye kaydılar.<sup>84</sup> İngiltere, Güney Yemen'de yaşanan gelişmelerden sonra 1971 sonunda Basra Körfezi'ndeki birliklerini geri çekti. Bu durum bir süre sonra ortaya çıkan petrol krizinde de etkili oldu.<sup>85</sup> Ancak uzun süre devam eden rekabette Yemen'in jeopolitik konumu sadece Fransız ve İngilizleri değil, aynı zamanda Hollandalıları, Almanları, İtalyanları ve Amerikalıları da ilgilendirmiştir.<sup>86</sup>

### **Sonuç**

Aden Körfezi, konumu itibariyle XIX. yüzyılda yoğun bir siyasi ve askeri faaliyete sahne olmuştur. Yüzyılın başında belli bölgelerle sınırlı kalan ve daha çok ticarete yoğunlaşan rekabet, yüzyılın ortalarından itibaren askeri alana kaymış ve yavaş yavaş nüfuz sahaları belirginleşmeye başlamıştır. Yüzyılın başlarında dikkat çeken şehirler Aden, Maskat ve Zeyla gibi noktalar olurken zaman geçtikte bunlara yenileri eklenmiştir. Yüzyılın başında bölgeyle en ilgili devlet ise İngiltere olmuştur. Hindistan'ın öneminden kaynaklanan bu İngiliz ilgisi değişmeden yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.

Olayların gelişim seyrine bakıldığında Aden Körfezi'nde faaliyetler üç ana noktaya yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki Umman sahilleri ve Maskat civarıdır. Burada başlangıçta

<sup>79</sup> Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34/Güz 2013, s. 260.

<sup>80</sup> Paul Dresch 2000, s. 9.

<sup>81</sup> Lucine Taminian, "Rimbaud's House in Aden, Yemen: Giving Voice(s) to the Silent Poet", *Cultural Anthropology*, Vol. 13, No. 4, Wiley, 1998, s. 466.

<sup>82</sup> Ruthven W. Pike, "Land and Peoples of the Hadhramaut, Aden Protectorate", *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, American Geographical Society, 1940, s. 627.

<sup>83</sup> Tore Tingvold Petersen, "Transfer of Power in the Middle East", *The International History Review*, Vol. 19, no. 4, Taylor&Francis, 1997, s. 853.

<sup>84</sup> Tore Tingvold Petersen, "Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review", *The International History Review*, Vol. 22, no. 2, Taylor&Francis, 2000, s. 318.

<sup>85</sup> Tore Tingvold Petersen 2000, s. 318.

<sup>86</sup> İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 377.

Fransızlar belli bir avantaj yakalamışken zaman içinde Basra Körfezi de dâhil olmak üzere İngiltere'nin ağırlığı daha görünür hale gelmiştir. Bir diğer alan ise Somali sahilleridir. Burada da özellikle İngiltere'nin önemli bir mevki kazandığını söylemek mümkündür. İngiltere gerek yaptığı keşif gezileri gerekse de Somali sahillerinde kazandığı askeri üstünlük ile bölgede söz sahibi olmuştur. Üçüncü faaliyet noktası ise Yemen sahilleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en fazla etkin olduğu yerlerden biri Yemen'dir. Özellikle kuzeyde Sana da içinde olmak üzere mevcut hâkimiyeti İngiltere ile üstü kapalı bir rekabet şeklinde gelişmiştir. Üstelik kabileler üzerinden devam eden sürtüşmeler de Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin baskın gücüne karşı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını devam ettirmesine bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti sadece Aden Körfezi'nde değil, Kızıldeniz girişinde yer alan Babü'l Mendeb Boğazı ve Afrika sahillerinde de gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. İktidar boşluğunun olduğu noktalara Avrupalı devletlerin arazi satın alarak yerleşme politikalarına karşı bölgedeki yerel unsurlar ile sürekli irtibat halinde kalarak bu durumun ortaya çıkmasına ve mevcut yerleşmelerin genişlemesine engel olmak için gayret içinde olmuştur. Gücünün yetmediği noktalarda Mısır'dan da istifade ederek Avrupalı devletler ile rekabette elini güçlendirmeye çalışmıştır. Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti, Aden Körfezi'nde çok belirgin olmasa da yaşanan gelişmeleri takip etmek için çalışmıştır. Bu durum doğrudan askeri faaliyetler üzerinden olmasa da Moha İskeleyi'nin canlandırılmaya çalışılması gibi ticari alanlarda, Avrupa'daki sefirlerin ülkelerindeki parlamentolarda takip ettiği diplomatik görüşmelerle ve yerel unsurlarla işbirliği şeklinde yapılmak istenmiştir. Ancak Avrupalı güçler bölgede tutunabilmek için epey direnç göstermişlerdir. Bu uğraş sadece XIX. yüzyıla münhasır kalmamış, XX. yüzyıl boyunca ve hatta günümüze kadar bu bölgelerde büyük güçlerin varlığı olağan bir durum halini almıştır.

### **Kaynakça**

#### **a. Arşiv Belgeleri**

A.MKT. 134/66 (1264. 7. 15); 160/51 (1264)

BEO. 1188/89034; 1973/147915;

HR. SYS. 105/8.

İ.DH. 872/69665;

İ.HR. 337/21790;

İ.MTZ (05) 29/1606;

Y.A.HUS. 84/299; 180/44;

Y.A.RES. 70/37;

Y.EE. 50/20; 64/8;

Y.PRK.BŞK. 36/63;

Y.PRK.EŞA. 18/81;

#### **b. Araştırma ve İnceleme Eserler**

Akalın, Durmuş, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014a, s. 234-263.

Akalın, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014b, s. 1-35.



- Albert-Carrié, René, "Italian Colonial Problems in 1919", *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, The Academy of Political Science, 1943, pp. 562-580.
- Baldry, John, "The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, pp. 246-266.
- Bilge, Mustafa L., "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 367-369.
- Blackburn, J. Richard, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *Die Welt des Islam*, New Series, Vol. 19, Issue ¼ Brill, 1979, pp. 119-176.
- Bridges, Roy, "The Visit of Frederick Forbes to the Somali Coast in 1833", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 4, Boston University African Studies Center, 1986, pp. 679-691.
- Cerulli, Enrico, "Somali", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, MEB, Eskişehir, 1997, s. 750-758.
- Çetinsaya, Gökhan, "The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II", *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2, Taylor&Francis, 2003, pp. 194-203.
- Darkot, Besim, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 135-137.
- Dresch, Paul, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Godsal, Jon R., "Richard Burton's Somali Expedition, 1854-55: Its Wider Historical Context and Planning", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11 No. 2, Cambridge University Press, 2001, pp. 135-173.
- Gregory, Shaun, "The French Military in Africa: Past and Present", *African Affairs*, Vol. 99, No. 396, Oxford University Press, 2000, pp. 435-448.
- Grohmann, Adolf, "Maskat", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, MEB, Eskişehir, 1997a, s. 348-351.
- Grohmann, Adolf, "Mukalla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, MEB, Eskişehir, 1997b, s. 795-796.
- Grohmann, Adolf, "Zeyla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997c, s. 551-553.
- Hartmann, R., "Berbera", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, MEB, Eskişehir, 1997, s. 524-525.
- Hess, Robert L. "The Mad Mullah and Northern Somalia", *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 3, Cambridge University Press, 1964, pp. 415-433.
- Hoskins, Halford L., "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics", *Geographical Review*, Vol. 32, No. 1, American Geographical Society, 1942, pp. 140-149.
- Hurewitz, J. C., "The Persian Gulf: British Withdrawal and Western Security", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, Sage Publications, 1972, pp. 106-115.
- Ingram, Edward, "A Preview of the Great Game in Asia: I: The British Occupation of Perim and Aden in 1799", *Middle Eastern Studies*, Vol. 9, No. 1, Taylor&Francis, 1973, pp. 3-18.
- Lawson, Fred H., "Hegemony and the Structure of International Trade Reassessed: A View from Arabia", *International Organization*, Vol. 37, No. 2, The MIT Press, 1983, pp. 317-337.

- Lawson, Fred H., "International Regimes and Commercial Hegemony: Control of the Arabian Littoral, 1800-1905", *The International History Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, pp. 84-112.
- Merip Reports, "Neo-Piracy in Oman and the Gulf: The Origins of British Imperialism in the Gulf", *Middle East Research and Information Project*, 1975, pp. 3-4+27.
- Pankhurst, Richard, "Indian Trade with Ethiopia, the Gulf of Aden and Horn of Africa in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Cahiers d'Etudes Africaines*, Vol. 14, Cahier 55, EHESS, 1974, pp. 453-497.
- Petersen, Tore Tingvold, "Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review", *The International History Review*, Vol. 22, no. 2, Taylor&Francis, 2000, pp. 318-340.
- Petersen, Tore Tingvold, "Transfer of Power in the Middle East", *The International History Review*, Vol. 19, no. 4, Taylor&Francis, 1997, pp. 852-865.
- Pike, Ruthven W., "Land and Peoples of the Hadhramaut, Aden Protectorate", *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, American Geographical Society, 1940, pp. 627-648.
- Rabi, Uzi, "Britain's Special Position in the Gulf: Its Origins, Dynamics and Legacy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3, Taylor&Francis, 2006, pp. 351-364.
- Ramm, Agatha, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885", *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, pp. 211-236.
- Rawson, Rawson W, "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea, and Its Southern Approaches in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, 1885, Wiley, pp. 93-119.
- Robbins, Robert R., "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, pp. 700-715.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997, s. 371-384.
- Stafford, J. H.-C. L. Collenette, "The Anglo-Italian Somaliland Boundary", *The Geographical Journal*, Vol. 78, No. 2, The Royal Geographical Society, 1931, pp. 102-121.
- Taminian, Lucine, "Rimbaud's House in Aden, Yemen: Giving Voice(s) to the Silent Poet", *Cultural Anthropology*, Vol. 13, No. 4, Wiley, 1998, pp. 464-490.
- Yeşilyurt, Yahya, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34/Güz 2013, s. 257-285.
- Willis, John M., "Making Yemen Indian: Rewriting the Boundaries of Imperial Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 1, Cambridge University Press, 2009, pp. 23-38.

## **Manastır Vilayetinde İdadilerin Tarihsel Gelişimi\***

### *Historical Development of İdadies in Monastir Province*

**Mithat AYDIN\*\***

#### **Özet**

Bu çalışma, Manastır vilayetindeki idadilerin kuruluğu ve gelişimi sürecini ele alarak orta öğretimde modernleşme çabasının kurumsal seyrini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Taşrada açılan ilk idadiler arasında yer alan Manastır Askerî ve Manastır Mülkî idadileri ile Görice, Serfiçe ve İlbasan kazalarında tesis edilen idadiler çalışmamıza temel teşkil etmiştir. Bu çerçevede, Manastır Vilayeti dâhilindeki idadilerin, ortaya çıkışı, karşılaşılan sorunlar, öğretim kadrosu, öğrenci durumu ve programı ele alınarak gelişim seyri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Manastır İdadisi, Manastır İdadisi Ziraat Şubesi, Manastır Maarif Müdürlüğü, Görice Mutasarrıflığı, Rum İdadî Mektebi, Maarif Nezareti.*

#### **Abstract**

This study, by addressing the process of establishment and development of the İdadies in Monastir Provincial, institutional course of effort modernization of secondary education course is to aim to create . İdadies built in Görice, Serfiçe and İlbasan counties with The Monastir Military İdadî and the Monastir Property İdadî take placed between the first İdadies, has comprised the basis for the study İdadî. In this context, the development course by undertaking teaching staff, student status, the program, the problems encountered, emergence of İdadî within of the Monastir Province, has been tried to be presented.

**Key Words:** *Monastir İdadî, Agricultural Branch of Monastir İdadî, Monastir Directorate of Education, Rum İdadî Scool, Education Ministry.*

#### **A. Giriş**

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devletinde eğitimin modernizasyonunu, diğer alanlarda yapılan modernleşme çalışmalarından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Osmanlı eğitimindeki modernleşmenin tarihsel köklerini, Batı Avrupa'daki siyasi, iktisadi, askerî, fikrî, ilmî ve teknik gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni bir değişim ve dönüşüm sürecine soktuğu 16. yüzyıl sonlarına kadar götürmek gerekmektedir. Süreci bütün yönleriyle burada değerlendirmemiz mümkün olmasa da, eğitim sahasında yapılan, ancak ikinci planda ve yüzeysel kalan ışlah çalışmalarının da çağın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi mümkün olmamıştır. Sonuçsuz ışlah çalışmaları, 18. yüzyıl başlarında Osmanlı Devlet adamlarını Avrupalı devletlerin üstünlüğünü kabul ile Batı medeniyetinin yörüngesine itmiş, bu ise önce Avrupaî tarzda askerî okulların, sonra da sivil okulların ihdasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Hendesehane, mühendishane, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye gibi okullar, Abdülmecid dönemine kadar askerî sahada açılan okulların başlıcaları olarak sıralanabilir. Rüşdiyeler ise sivil hayata dönük olarak açılan ilk mektepler olmuştur. Avrupa nizamını örnek alarak açılan rüşdiyeleri, ibtidailer, idadiler, sultanîler, meslek ve ihtisas okulları, Darülfünun (üniversite) gibi okullar takip etmiştir.

“Hazırlamak” anlamında olan idadi, başlangıçta kendisinden üstün bulunan her hangi bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren okullar için genel bir ad olarak

\* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin 2013KRM024 numaralı projesiyle desteklenmiştir.

\*\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı-  
DENİZLİ, maydin@pau.edu.tr

kullanılmıştır.<sup>1</sup> Bu anlamıyla idadi adı, 1869 Maarif Nizamnamesi'ne kadar hazırlık sınıfı niteliğinde olan rüşdiye ve sıbyan/ibtidai mektepleri için kullanılmıştır.<sup>2</sup> İdadilerin rüşdiyelerin üstünde yükseköğretime öğrenci hazırlayan okullar olarak ortaya çıkışı, 1869 Vilayet Nizamnamesi'ndeki düzenlemelerle mümkün olmuştur. Nizamnamedeki düzenlemelere göre; idadiler, nüfusu 1.000 haneden fazla olan ve “*hal ve mevkilerince lüzum görünen*” kasabalarda açılacaktı (34. Madde). Müslim ve Gayrimüslim çocuklar bir arada tahsil görecekti (32. Madde). Bununla Müslim ve Gayrimüslim halkı ortak bir kültürde buluşturarak bir Osmanlı kimliğinin tesis edilmesine çalışılmıştır. Nizamnameye göre İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri de Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktı (35. Madde). İdadilerin öğrenim süresi dört yıllık rüşdiyelerin üzerine üç yıl olacaktı. Bu bakımdan idadiler; rüşdiyeler ile sultaniler arasında birer ortaokul olarak düşünülmüştür. Bu okullarda verilecek dersler ise şu şekilde belirlenmiştir: Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel (Ekonomi), Coğrafya, Tarih-i Umûmi, İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi), Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim (38. Madde).<sup>3</sup>

Maarif Nizamnamesi'nde açılması gerekli görülen idadiler, maddi yetersizlikler ve öğretmen yokluğu nedeniyle hemen açılmamıştır. İlk idadinin açılması nizamnamenin yayımlanmasından ancak 4 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu ilk idadi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında İstanbul'da açılmıştır. Bundan iki yıl sonra da Mora Yenişehir'i'nde bir idadi açılmıştır ki, bu idadi Osmanlı taşrasındaki ilk idadi olmuştur.<sup>4</sup> 1876 yılına gelindiğinde Osmanlı coğrafyasında 5 ya da 6 idadi mevcuttu. Bu idadilerin 1'i taşrada, 4 ya da 5'i de İstanbul'da idi. Ancak büyük ölçüde alt yapısı olmayan bu idadilerin çoğu bina, öğretmen ve program açısından yetersiz idi.<sup>5</sup>

İdadiler 1880'lerden sonra Osmanlı vilayetlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunda, vilayetlerde maarif giderleri için 1884'te teşkil edilen Eğitim Fonu'na belli bir ödeneğin ayrılması çok büyük bir faktör olmuştur. Böylece eğitim için kalıcı bir gelir akışı sağlaması, Osmanlı taşrasında idadilerin kısa zamanda çoğalması sonucunu doğurmuştur. Nitekim 1885 yılını takip eden birkaç yıl içinde Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale'de birer idadi açılmış ve aynı yıllarda İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamûratülaziz, Ankara, Üsküp, Piriştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas gibi birçok vilayet ve sancak

<sup>1</sup> Osman Ergin (1977), *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, s.495.

<sup>2</sup> Mesela, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye'ye öğrenci hazırlamak amacıyla oluşturulan rüşdiye düzeyindeki sınıflar için idadi adı kullanılmıştır. İstanbul'daki rüşdiyeler ile Darülmualimin'in öğrenci ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan sıbyan mektebi durumundaki sınıflara da bu ad verilmiştir. Faik Reşit Unat (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.45.

<sup>3</sup> *Düstûr* (1289), 1. Tertib, 2. Cüz, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.190-191. 1869 Nizamnamesi'nde idadiler için öngörülen dersler sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Örneğin açılan ilk idadilerin programında Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellesat (Trigonometri) gibi dersler yer alırken, 1869 Nizamnamesinde bulunan Mantık, İlm-i Mevalid, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabiyye ve Kimya dersleri çıkarılmıştır. Bayram Kodaman (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.117.

<sup>4</sup> Hasan Ali Koçer (1987), *Türkiye'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara, s.130. Unat, *a.g.e.*, s.45. Mora'daki Yenişehir, bazı yayınlarda Yanya'daki Yenişehir ile karıştırılmaktadır. Biz, bu noktada Mora'daki idadinin önce açılmış olduğu kanaatini edindik. Ayrıca, Said Paşa, Yanya'daki idadinin tesisini Bursa, Edirne ve Çanakkale ile beraber 1302 (1884/1885) tarihi icraatları arasında göstermiştir. Bakınız: Ergin, *a.g.e.*, c.3-4, s.925. Fakat, bu idadi, Yanya'nın merkezindeki idadi olmalıdır.

<sup>5</sup> Kodaman, *a.g.e.*, s.117-118.

merkezinde idadilerin açılmasına karar verilmiş ve yapımına başlanmıştır. Erzurum, Hakkâri, Diyarbakır, Zor, Burdur, Karesi, Kaza-i Erbaa, Karahisar-ı Sahip, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice gibi yerlerde idadi açılması için de mahalli yöneticilerle temasa geçilmiştir.<sup>6</sup>

Vilayetlerde idadi açmak için yapılan çalışmalar bir süre sonra eleştirilere sebep olmuştur. Bunun nedeni ise, halktan toplanan maarif vergilerinin, halk çocuklarının gidebileceği okullar dururken, zengin çocukların gittikleri okullar ile İstanbul'daki yüksekokullara harcanması idi. Bunun üzerine 28 Mart 1888 yılında toplanan Maarif Komisyonu, bazı önemli kararlar almıştır. Öncelikle Komisyon “mekâtib-i ibtidâiyenin ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanziminden evvel, mekâtib-i idâdîyenin her vilâyet ve livâ merkezinde tesisine devam olunmasını faidesiz” görederek o zamana kadar açılmış olanların devamına, fakat bundan sonra yapılacak olanların durdurulmasına karar vermiştir. Bununla beraber Maarif Komisyonu, idadilerin işlevi, programı, süresi ve işleyişine ilişkin yapısal değişiklikler öngören kararlar almıştır. Buna göre, idadilerin süresi üç yıldan dört yıla çıkarılmıştır. Taşra idadileri, Darülfünun ve Harbiye okullarına öğrenci yetiştirerek sultaniler seviyesine çıkarılmıştır. Komisyonunun almış olduğu en önemli kararlardan biri de köy ve kasaba çocuklarının okuması için vilayet merkezlerindeki gündüzlü (nehârî) olarak açılmış olan idadilerin yatılıya (leyliye) çevrilmesi olmuştur. Komisyonun idadilerin yapılmaması yönündeki kararı hükümet tarafından kabul edilmemiş ve 1888'den itibaren idadilerin yapılmasına hız verilmiştir. Nitekim 1892 yılına gelindiğinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan vilayet ve elviye merkezlerinde açılan idadi sayısı 34'ü bulmuştur.<sup>7</sup> Böylece açılan idadi okulları, sadece yükseköğretime öğrenci hazırlayan okullar olmakla kalmamış, aynı zamanda rüşdiyeler ile birlikte serbest meslekler, yerel ve resmi hizmetler içinde memur yetiştiren kaynaklar vazifesi görmüştür.<sup>8</sup>

1892 yılında, görülen eksikliklerin giderilmesi ve diğer öğretim basamaklarında uygulanan programlarla bağlantının sağlanması amacıyla yapılan yeni düzenleme ile idadilerin öğrenim süreleri yeniden belirlenmiştir. Taşradaki idadiler öğrenim süreleri itibariyle beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım her vilayet ve sancağın maarif bütçesinin yedi yıllık yatılı idadinin masraflarını karşılayacak güce sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Yeni düzenlemeye göre yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye, son dört yılı idadi, beş yıllık idadilerin ise ilk üç yılı rüşdiye, son iki yılı idadi olarak düzenlenmiştir. 1902 yılında mesleğe yönlendirmek amacıyla, ziraat, sanayi ve ticaret gibi şubeler ilavesiyle idadilerin program ve öğrenim sürelerinde değişikliğe gidilmiş; ancak istenilen sonuç alınamadığından 1906 yılında eski duruma dönmüştür.<sup>9</sup> Bu düzenlemelerle yeniden yapılandırılan idadiler, 1896-1909 yılları arasında yaklaşık %25 ila %52 arasında bir artış göstererek halk arasında ilgi görmüştür. Nitekim 1909'da imparatorluk genelinde idadi sayısı 111'e, buralarda okuyan öğrenci sayısı 20.000'e ulaşmıştır.<sup>10</sup> 1910 yılından itibaren idadilerin lise düzeyinde eğitim veren sultanilere dönüştürülme süreci yaşanmıştır. Bu çerçevede, İstanbul, Edirne, Adana, İzmir, Üsküp, Bursa, Beyrut, Halep Selanik, Trabzon, Harput ve Kastamonu idadileri, sultanilere dönüştürülen ilk idadiler olma vasfını kazanmışlardır. Burada şu hususa değinmek gerekmektedir. Sancak İdadisi'nden mezun olanlar, vilayet idadilerinde ve sultanî okullarında ortaöğretim tahsilini tamamlayarak

<sup>6</sup> Kodaman, *a.g.e.*, s.119.

<sup>7</sup> Kodaman, *a.g.e.*, s.120-121.

<sup>8</sup> Unat, *a.g.e.*, 45.

<sup>9</sup> Unat, *a.g.e.*, s.46; Koçer, *a.g.e.*, s.131.

<sup>10</sup> Kodaman, *a.g.e.*, s.129; Hüseyin Dilaver (2002), “II.Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.15, Ankara, s.83.

mezunların hukukundan tamamen faydalanmış, yüksekokullara imtihansız girmeye hak kazanmışlardır.<sup>11</sup>

Bu arada yukarıda gelişim seyrini verdiğimiz erkek idadiler arasına kız idadilerin katılması 1880 yılında olmuştur. Bu okul, Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında İstanbul'da Babiali caddesinde kiralanmış bir konakta öğretime başlamıştır. Avrupalı okul nizamına uygun olan programına Türkçe ve genel kültür derslerinden başka, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri dersleri konulmuştur.<sup>12</sup> Fakat bu ilk kız idadisi halkın ilgisizliği nedeniyle iki yıl sonra kapanmak durumunda kalmıştır. Kız çocukları için tekrar idadi mektebinin açılması ancak ilk idadiden 31 sene sonra mümkün olmuştur. Açılan bu kız idadisinin öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.

## **B. Manastır Vilayetindeki İdadiler**

Rüşdiyelere öğrenci hazırlamak amacıyla kurulan, öğretim bakımından Sıbyan mekteplerinin üstünde olan idadilere Manastır'da 1845 yılında tesadüf edilmektedir. 2 Aralık 1845 tarihli bir belgede İstanbul, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları için üç askerî idadisinin tesis ve inşaları irade olduğundan Edirne, Manastır ve Çorum'da birer askerî idadinin kurulması yoluna gidilmiştir.<sup>13</sup> Bu okulun, üç yıl sonra kentteki kışla, karakol, Müşir Paşa'nın konağı ile beraber tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Aynı tarihte, okulun imtihan cetvellerinin düzenli olarak tutulduğu anlaşılmaktadır.<sup>14</sup> 1859 yılında okula ilave olarak yapılan resimhane, bu askerî idadinin fiziksel gelişimi açısından önemli bir safha olmuştur.<sup>15</sup>

### **1. Manastır İdadisi**

Bilindiği gibi, idadilerin rüşdiye üstü okullar olarak orta dereceli okul hüviyetini alması, 1869 Maarif Nizamnamesi'nde yapılan düzenlemelerden sonra gerçekleşmiştir. Ancak, Nizamname'nin ilanından sonra vilayetlerde idadilerin açılmasına hemen başlanmadığını belirtmiştik. Vilayetlerde açılan ilk idadiler arasında yer alan Manastır İdadisi'nin ilk yıllarına ışık tutabilecek bilgilere salnamelerden ulaşabilmekteyiz. 1297 (1879/1880) Devlet Salnamesi'ne göre Müdür Binbaşı Mahmud Bey'in idaresindeki Manastır İdadisi, 9 öğretmenli bir okuldur. Öğretmenlerden biri Kolağası, diğerleri ise Yüzbaşı rütbesindedir. Ayrıca okulda 1 Kâtip, 1 Dahiliye Zabiti ve 1 de İman görev yapmaktadır. Okulun ders programında yer alan dersler ise şunlardır: Resim, Lisan, Coğrafya, Münşeat, Riyaziye, Hendese ve Arapça. Bu sırada okulun öğrenci sayısının da 91 olduğu anlaşılmaktadır.<sup>16</sup>

1300 (1882/1883) malî yılından itibaren aşarın 1/7'si ve 1/4'i ile Müsaffakat Vergisi'nin %6'nın maarife ayrılması sonucunda taşrada birçok idadinin açılması mümkün olmuştur. Hatta bu tarihlerde Manastır, İzmir, Selanik gibi büyük yerlerdeki idadilerin yatılı hale getirilmesi süreci başlamıştır.<sup>17</sup> 1887'den itibaren taşra yöneticilerin arzuhalleri üzerine,<sup>18</sup> özellikle de köy ve kazalarda kalıp merkeze gelemeyen fakir çocukların tahsili

<sup>11</sup> Dilaver, *a.g.e.*, s.83.

<sup>12</sup> Unat, *a.g.e.*, 46.

<sup>13</sup> BOA., *C.A.S.*, 307/12682, 02 Za. 1261. Aslında, Anadolu'daki idadinin başlangıçta Ankara'da tesis ve inşa edilmesi düşünülmüştür. Ancak buranın havasının "vahametinin" asker ikamesini daimi surette mümkün kılmayacağına kanaat getirilmiş olması nedeniyle söz konusu idadinin Çorum'da açılmasına karar verilmiştir.

<sup>14</sup> BOA., *İ.D.H.*, 194/10969, 16 C. 1265; BOA., *A.MKT.MHM.*, 16/61, 7 L.1265; BOA., *A.AMD.*, 10/56, 24 L. 1265.

<sup>15</sup> BOA., *A.MKT.MHM.*, 164/66, 7 S. 1276.

<sup>16</sup> *Salname-Takvim 1297*, s.198.

<sup>17</sup> Kodaman, *a.g.e.*, s.119.

<sup>18</sup> Örneğin, bu yönde Aydın Vilayeti'nin 21 Şubat 1887 ve 18 Nisan 1887 tarihli arizaları ile Menemen, Bergama, Çeşme, Urla, Tire ve Ödemiş halkının tayin etmiş oldukları vekillerin kaleme

amacıyla başlatılan çalışmalardan önemli toplumsal yararların elde edilmesi düşünülmüş<sup>19</sup> ve bu düşünceyle de Manastır İdadisi'nin yatılı hale getirilmesi 1887 yılında gerçekleşmiştir.<sup>20</sup>

İdadinin yatılıya dönüştürülmesinden kısa bir süre sonra yaşanan sorunlardan bir diğeri de, okulun giderleri için harcama kaleminin, yani “Mesârif-i Müteferrikası”nın yetersiz durumda bulunması idi. Maarif Nezareti'nin 7 Haziran 1306 (19 Haziran 1890) tarihli yazısıyla, idadinin daha önce aylık 100 Kuruş olan “Mesârif-i Müteferrikası”, bu tarihten itibaren “*leyliye tahvil olduğu cihetle*” 400 Kuruşa çıkarılmıştır.<sup>21</sup>

Diğer taraftan, okulun kısmen yatılıya tahvili üzerine gerekli olan “levâzım”ın tesisi için ciddi bir meblağa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. 27 Ağustos 1308 (8 Eylül 1892) tarihli tahrirata göre bu meblağ 51.902 Kuruş 9 Paradır. Dikkate değerdir ki, bu miktarın 37.609 Kuruş 9 Paralık kısmı, izinsiz kullanılmış ve Vilayetle Maarif Nezareti arasında yazışmalara konu olmuştur. İdadide ihtiyaç duyulan levazımın temini için gerekli olan meblağ ve bunun gerekçesi Maarif Nazırı Zühdü Efendi'nin Sadarete gönderdiği 27 Ağustos 1308 (8 Eylül 1892) tarihli yazısında şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Manastır Mekteb-i İdadisi'nin kısmen leyliye tahvili hakkında irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî irsâl ile mahalline ma'lûmât verilmesi üzerine levâzım-ı te'sisiyesi için 51.902 Kuruş 9 Para sarf olunmuş ise de bundan ancak 14.293 Kuruşun sarfı me'zûniyet tahtında olub mütebâkı (geriye kalan) 37.609 Kuruş 9 Paranın görülen lüzûm-ı 'âcile mebni istizânsız sarf edildiği bu kere gönderilen masraf cedvellerinin tedkikinden anlaşılmiş ve bunun esbâb-ı mucibesi mektebin leyliye tahvili 30 şakird üzerine müretteb olduğu halde oraca 100 talebe kabulüne göre tertib edilmesinden ibâret olduğu 'inde'l-tedkik tebeyyün etmiş olduğundan kabul ve tasdiki zarûrî görünmüş olmağla zikr olunan 37.609 Kuruş 9 Paranın seneleri i'tibariyle ma'arif bûdcesinin te'sisât tertibinden mahsûbu zımında keyfiyetin lüzûmu istizânı lede'l-havale Meclis-i Ma'arif ile muhasebeden ifâde kılınmış olmağla ol vechle icrâ-yı muktezâsi husûsuna müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâretpenâsezâvâr buyurulmak bâbında...”* Nihayetle, Vilayet İdaresi ve Vilayet Maarif Komisyonu'nun kararıyla “levâzım-ı te'sisiye” için 37.609 Kuruş 9 Paranın kullanılması Maarif Nezareti'nce uygun görülüp Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir.<sup>22</sup>

1893 yılında Manastır İdadisi'nin 7. sınıfının açılması, giderek büyüdüğünü göstermektedir. Başlangıçta 4 öğrencisi bulunan idadinin talebe sayısı, “*hadd-i nisâbına vasil olmadığından*” 7. sınıfın açılması yönünde tereddüt hâsıl olmuştur.<sup>23</sup> Nihayetle, söz

---

almış oldukları 17 Aralık 1887 tarihli arzuhal konusunda bakınız: Muzaffer Orhan, *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006, s.21.

<sup>19</sup> İdadilerin leyliye tahvilinde görülen yarar ve toplumun leyli idadilere olan talebi nedeniyle birkaç sene sonra liva merkezlerindeki bütün idadilerin leyliye dönüştürülmesine yol açmıştır. Meclis-i Vükela tarafından yayımlanan bir iradede bütün liva merkezlerinde idadilerin leyli dönüştürülmesinin gerekçeleri şöyle ifade edilmiştir: “...şimdiye kadar memalik-i şahanede küşad edilen otuz dört aded mekatib-i idadiyeden görülen lüzum üzerine Suriye, Beyrut, Selanik, Yanya ve Manastır mektepleri bir aralık leyliye tahvil olunmuş ise de diğer vilayetlerle liva merkezlerinde bulunan idadi mektepleri nehari halinde kalacağı cihetle bunların talebesi yalnız buldukları mahaller ahalisinin evladına muhasır olarak hisse-i iane ile mükellef olan mülhakatı ahalisinin evladı merkezde barınacak yerleri olmamasından dolayı tahsilini bitirmek için merkeze gelmemekte olmasına mebni vilayet merkez idadi mekteplerinin tamamının leyliye tahvili ulum ve fûnunun terakkiyat-ı hazırasına ve icab-ı zamana nazaran livaların nehari ve vilayetlerin yatılı mekteplerinin yekdiğerine olan revabıt ve münasebatı muhafaza edilmek esası üzerine...” Orhan, a.g.e., s.23.

<sup>20</sup> BOA., MF.MKT., 94/89, 09 Za. 1304; MV., 39/45, 23 Za. 1305

<sup>21</sup> BOA., MF.MKT., 118/44, 2 Za. 1307.

<sup>22</sup> BOA., MF.MKT., 212/14, 27 R. 1310; MF.MKT., 149/64, 14 S. 1310; MF.MKT., 152/63, 6 R. 1310

<sup>23</sup> BOA., MF.MKT., 184/33, 29 Ra. 1311.

konusu sınıf 1893 yılı itibariyle açılmış<sup>24</sup> ve bunun için de ihtiyaç duyulan öğrenci sıraları için 500 Kuruş harcanmıştır. Bu hususta Manastır Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen tahriratta şöyle denmiştir: “*Manastır Vilâyeti Maarif Müdürlüğü'ne Manastır Mekteb-i İdâdisi Yedinci Sınıfının bu sene küşâd olunmasına mebni iktizâ eden sıraların i'mâli için 16 Kanun-ı Evvel 309 tarih ve 460 numrolu şukkanızda sarfına lüzûm gösterilen 500 guruşun ber mucib-i iş'âr 250 guruşunun mekteb-i mezbûrun sene-i hâliye tevzi' (Tevzi'-i Mükâfat) karşılığundan ve 250 guruşun dahi mesârif-i müteferrikadan tesviyesi Meclis-i Ma'arifce bi't-tertib muhâsebece mu'âmele-i mahsûbesi ifâ edilmiş olduğundan meblağ-ı mezbûrun mezkûr tertiblerden usûlü da'iresinden sarf ve i'tâsıyla aylık tesâdüf edecek şehriye cedvelinin sütun-ı mahsûslarına idhâli ve evrâk-ı müsbetesinin cedvel-i mezkûrle beraber irsâli siyâkında şukka terkim kılındı. 5 Şubat 309.*”<sup>25</sup>

İdadi binası olarak şehirdeki bir konak kullanılmıştır. Ancak, bu konağın “gayet” harap durumda olması nedeniyle, aslında eğitim ve öğretime fazla elverişli olmadığı sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 27 Teşrin-i sâni 1318 (10 Aralık 1902) tarihli yazısına göre, idadi için yeni bir binanın yapılması amacıyla Hicri 1311 (1893/1894) senesinden itibaren Rumeli Müfettişliği nezdinde müracaatta bulunulmuştur. Yeni idadi binasının inşaatı içinde 420.000 Kuruş masraf hesaplanmıştır. Ancak, Müfettişliğin yaptığı inceleme üzerine, “yeni bir mektebin inşasına” hemen başlansa bile bitirilmesi bir-iki seneyi bulacağından “zayk (dar) ve harab denilen binanın” tamir edilmesi yoluna gidilmiştir. Tamirat için de gerekli olan 1.013 Kuruşun kullanılmasına izin verilmiştir. Diğer taraftan, Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 1 Kanun-ı evvel 1318 (14 Aralık 1902) tarihli tahriratına göre bina dâhilinde ziraat şubeleri için teşkil edilecek dersaneler ile okulun bazı yerlerinin inşaat masrafı için 3.390 Kuruşa ihtiyaç duyulduğu, ancak buna dair müracaatın sonra yapılacağı anlaşılmaktadır.<sup>26</sup>

Manastır İdadisi'nin 1887 yılında leylie (yatılıya) dönüştürüldüğü sırada 25 öğrencinin kaydı yapılmıştır. Bu sırada idadinin 13'ü<sup>27</sup> nehari (gündüzlü) kısımda olmak üzere toplam öğrenci sayısı 38'e çıkmıştır. 1305 (1887/1888) yılı vilayet salnamesine göre<sup>28</sup> leylî kısımdaki 25 öğrenciden 20'si Müslüman, 5'i de Gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin 4'ü Hıristiyan (Bulgar olmalı), 1'i ise Ermeni idi.

Sonraki eğitim-öğretim yılında idadinin leylî kısmındaki öğrenci sayısı 30'a çıkmıştır. Ancak elviye mülhakasında başka idadi bulunmadığından, özellikle “*hariçten gelecek olan talebenin muhtac-ı mu'avenet olanların kısmen olsun meccanen (ücretsiz) mekteb-i mezbûrun leylî kısmına kabulüyle*” 50'ye çıkarılması Manastır Valiliği'nce talep edilmiştir.<sup>29</sup> Mevzuata göre 50 öğrencinin %20'si, yani 10 öğrencinin meccanen eğitim görmesi gerekmektedir. Ancak çok geçmeden bu rakam bile yetersiz bulunmuş, idadinin leylî kısmına kaydolunacak öğrenci sayısının 70'e çıkarılması istenmiştir. İdadinin leylî kısmına yapılan başvuru yoğunluğu, liva mülhakatından gelen yoğun talebin yanı sıra, Manastır Rüşdiye'nin 1890 yılında idadiye dönüşmesi nedeniyle buradan idadinin leylî kısmına kaydolmak isteyenlerin fazla olmasından da kaynaklanmıştır.<sup>30</sup> Maarif Nezaretince yatılı öğrenci sayısının 70'e çıkarılması makul görülmemiş, ancak 1315/1316 (1897/1898-

<sup>24</sup> Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 16 Kanun-ı evvel 1309 (28 Aralık 1893) tarihli yazısında “*bu sene Yedinci Sınıfın küşâdına mebni*” ibaresi, okulun 7. sınıfının 1893 eğitim öğretim yılı Eylül ayında açılmış olduğuna işaret etmektedir. BOA., *MF.MKT.*, 196/16, 11 S. 1311.

<sup>25</sup> BOA., *MF.MKT.*, 196/16, 11 S. 1311.

<sup>26</sup> BOA., *TFR.I.MN.*, 1/9, 13 N. 1320. Manastır İdadisi'nin tamirâtı için Manastır Maarif Müdürlüğü, Rumeli Müfettişliği ve Maarif Nezareti arasındaki yazışmalar konusunda Ek'te belgelere bakınız.

<sup>27</sup> Nehari kısımdaki öğrencilerden 11'i Müslüman, 1'i Hıristiyan, 1'i de Yahudi idi.

<sup>28</sup> SVM-1305, s.154.

<sup>29</sup> BOA., *MF.MKT.*, 113/22, 15 S. 1307.

<sup>30</sup> BOA., *MF.MKT.*, 127/17, 6 Ş. 1308.



1898/1899) ve 1316/1317 (1898/1899-1899/1900) öğretim yıllarında küçük bir artışla öğrenci sayısı 57-58 öğrenciyi bulmuştur. Yatılı öğrenci sayısındaki artış 1322 (1904/1905)'lerde devam etmiş, bu ise, okul idarecilerini yatılı öğrencilerin kalacakları yerlerin hazırlamaları için bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir. 1322 (1906/1907) eğitim öğretim yılında okulda artan öğrenci sayısı nedeniyle üst kattaki koridorun bir camekân ile kapatılıp yatakhane haline getirilmesi teklif edilmiştir. Nitekim kabul edilen teklif üzerine koridorun, yatakhane haline getirilmesine ve bu suretle lazım olan 1.500 Kuruş tutarındaki paranın harcanmasına karar verilmiştir.<sup>31</sup> Aratan öğrenci sayısı nedeniyle bu tarihten sonra da okulun genişletilerek daha fazla öğrenciye eğitim verilmesine çalışılmıştır.<sup>32</sup>

Diğer taraftan asıl olağanüstü öğrenci artışı idadının gündüzlü kısmında meydana gelmiştir. Yukarıda değinildiği üzere 1305 yılında gündüzlü öğrenci sayısı 13 iken, bu sayı 1313/1314 (1895/1896-1896/1897) eğitim öğretim yılında 56'ya çıkmıştır. Okulun öğrenci sayısındaki asıl büyük artış 1316/1317 (1898/1899-1899/1900) eğitim öğretim yılından itibaren meydana gelmiştir. Zira öğrenci sayısı söz konusu eğitim öğretim yılında 155'e, takip eden eğitim öğretim yılında da 187'ye kadar çıkmıştır.<sup>33</sup> 1316-1321 (1898/1899-1903/1904) yılları arasında Manastır İdadisi'nin yatılı ve gündüzlü okuyan öğrenci sayısı şöyledir:

**Tablo 1:** 1313-1319 (1895/1896-1901/1902) yılları arasında Manastır İdadisi'nin öğrenci durumu

Öğretim Yılı	Leyli				Nehari		TOPLAM	
	Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim
	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim				
1313-1314	30	3	13	4	50	6	93	13
1314-1315	30	3	13	4	50	6	93	13
1315-1316	30	3	13	4	50	6	93	13
1316-1317	41	1	13	3	147	8	228	12
1318-1319	37	5	12	3	167	20	216	28

Tablo 1'de görüldüğü gibi Manastır İdadisi'nin leyli kısmındaki öğrenci sayısı 1313-1319 (1895/1896-1901/1902) yılları arasında toplamda (ücretli ve ücretsiz olmak üzere) 46 ila 58 arasında değişmiştir. Daha doğrusu 1313-1316 (1895/1896-1898/1899) yılları arasında 46 olan öğrenci sayısı, 1316 yılından sonra 58'i bulmuştur. Öğrencilerden ücretsiz okuyanların sayısı, mevzuata göre yatılı öğrencilerin toplamının 1/3'ünü geçmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, 1313-1319 yılları arasında ücretsiz öğrenci sayısının, yatılı öğrenciler içindeki oranı %26 ila %34 arasında değişmiştir.<sup>34</sup> Okulun öğrenci sayısındaki

<sup>31</sup> BOA., *MF.MKT.*, 963/76, 4 L. 1324.

<sup>32</sup> Örneğin Manastır Vilayetinin okulun genişletilmesi konusundaki talebini (22 Şubat) 1324 yılı yazışmalarında görmek mümkündür. Bakınız: BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 27 Ca. 1327.

<sup>33</sup> *SNMU-1316*, s.1183; 1317, s.1385; 1318, s.1557; 1319, s.887; 1321, s.662.

<sup>34</sup> 1905 yılında 50 öğrencisi bulunan idadiye 16 ücretsiz öğrencinin alınması gerekirken 17 öğrencinin kaydı yapılıncı Maarif Nezareti'nden izin istenmiştir. Vilayet Maarif Müdürlüğü fazladan kaydedilen ücretsiz 1 Gayrimüslim öğrencinin kayıt gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Mekteb-i Mezkûrun leyli şâkirdânı tertibi elli nefer olub bunların sülüsü on altı buçuk olduğundan meccanen on yedi talebe alınması lâzım geldiği beyânıyla cema'at-ı gayr-i müslime etfâlinde bir çoğu müraca'at etmiş ve bir kaçı da ücret mukannenisiyle dâhil olmuş olmalarına binâ'en merkûm bir nefer fazla kayd olunan talebenin ilcâ'ât-ı mahalliye göre reddi câiz olamayan bir gayr-i müslim*”

artış, özellikle 1316-1317 öğretim yılından itibaren görülmüştür. Nitekim söz konusu öğretim yılında öğrenci sayısı 106'dan 240 (58'li leylî, 182'si gündüzlü olmak üzere)'a çıkmıştır. Bu sayı bir yıl sonra 244 (57'si leylî, 187 olmak üzere)'e ulaşarak küçük de olsa artışını devam ettirmiştir.

Gayrimüslim öğrencilerin toplam öğrenci sayısı içindeki yerine bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: 1313-1314 eğitim öğretim yılında okulun toplamda 106 öğrencisinden 13'ü gayrimüslimdir. Bu öğrencilerden 7'si leylî, 6'sı da gündüzlü kısımda okumaktadırlar. Leylî öğrencilerin 3'ü ücretli, 4'ü de ücretsiz okumaktadırlar. Gayrimüslim öğrenci sayısı, takip eden iki öğretim yılında aynı kalırken, 1318-1319 öğretim yılında en yüksek rakama ulaşmıştır. Buna göre toplamda 244'e ulaşan öğrenci sayısının 8'i leylî, 20'si gündüzlü olmak üzere 28'i Gayrimüslimdir. Bu suretle 1313-1316 arasında 13 olan Gayrimüslim öğrenci sayısının, 1318-1319 Öğretim yılında %100'den fazla bir artışla 28'e çıkması, Gayrimüslim nüfusun okula ilgisinin artmış olduğunu göstermektedir. Bu Gayrimüslim öğrencilerden bir kısmı, kendi cemaat okullarını (idadilerini) bitirdikten sonra İdadi Mektebi'nin üst sınıflarına kayıt yaptıran öğrencilerden oluşmaktaydı. Bu tip öğrenciler, genellikle İdadinin 5. sınıfına kaydolanmayı talep etmekteydiler. Ancak, söz konusu öğrencilerden "*Lisân-ı Osmanî'ye hasr-ı ihtimâm etmek*" ve Türkçe, Arapça ve Farsça derslerinden yapılacak sınavlardan geçer not almak şartı aranmıştır. Buna dair 1905 yılında meydana gelen bir olayda takip edilen yol, Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü eğitim politikasına da ışık tutacak niteliktedir. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 20 Kanun-ı evvel 1320 (2 Ocak 1905) tarihli yazısına<sup>35</sup> yansıyan bu olayda, Rum İdadi Mektebi mezunlarından bir kısmı, Manastır İdadisi'nin 5. sınıfına kaydolanmak üzere başvurduğunda, bunlardan bazıları "*malûmat-ı müktesebeleri sınıf-ı mezûr derslerini mehmâ emken (mümkün olduğu kadar) takib edecek bir halde olmalarına mebni*" kayıtları yapılmış olmasına rağmen, bazılarının "*Arabî ve Farisîden külliyyen bî behere ve lisân-ı Osmanî'den dahi birinci sınıf şakirdânından dahi za'if bir derecede imtihân verebilmekte oldukları cihetle birinci sınıfa kayd ve kabulleri hem kendi rızalarına hem de ta'limât ve nefsü'l-emre münâfi olduğu gibi kendilerinin Arabî ve Farisî'ye 'adem-i vukûfları her hâlde sunûf-ı saireye dahi kabullerine mani' olduğundan*" müracaatları reddedilmiştir. Durumu değerlendiren Maarif Nezareti, Manastır İdadisi'nin 5. sınıfına kaydolanmak üzere başvuran Rum İdadi Mektebi mezunlarının "*Arabî, Farisî ve Lisân-ı Osmanî'den külliyyen bî behere olmadığını ve birinci sınıfa kayd ve kabulleri de rızalarına ve maslahata muvafık görülmediği beyânıyla mumâileyhden sinleri oldukça yetişmiş ve fûnûn-ı saireye vukûfları üçüncü ve dördüncü seneler dersini ta'kibe müsâ'id bulunanların yalnız Lisân-ı Osmanî'ye hasr-ı ihtimâm etmek şartıyla Türkçe ve Arabî ve Farisî'den başka fûnûndan imtihân verebildikleri takdirde üçüncü ve dördüncü seneye kabulleri*" ne karar verilmiştir.

Vilayet halkının idadiye gösterdiği ilgiyi ve bunun ortaya çıkardığı sorunları yerel yöneticilerin yazışmalarından takip etmek mümkündür. 1317 (1901) Haziran Vukuat Cedveli'ne göre sadece 1. sınıf öğrenci sayısı 75 civarındadır. Üstelik bu sayı, "*günden güne tezayüd etmesi*"nden dolayı sonraki eğitim öğretim yılında 90'a ulaşmıştır. Bu ise, Manastır Maarif Müdürlüğü'nün izahatından anlaşıldığı üzere, "*mekteb binâsının harab ve mezkûr mikdarı isti'âb edecek münâsib bir dersihâne gayri mevcûd olmasına göre şimdiki dersihânedeki mevcûd talebe-i mezkûrenin ta'lim ve tedrisden istifâdeleri mahdûd, muhitleri muhattel olacağı tabi'i olduğuna mebni*" söz konusu sınıfın iki şubeye çıkarılmasını gerektirmekteydi. Tabiidir ki, bu yeni durum öğretmenlerin alacakları ücretin de göz önünde bulundurulmasını zaruri kılmaktaydı. Bu nedenle, Maarif Nezareti, 1. sınıfın iki şubeye çıkarılması talebine, ihtiyaç duyulacak meblağın tahsisine bütçenin mevcut durumunun

*talebe idüğü ma'ruzdur. 17 Teşrin-i evvel 321/2 Ramazan 323. Manastır Vilâyeti Maarif Müdürü.*" BOA., MF.MKT., 889/66, 20 Ş. 1323.

<sup>35</sup> BOA., MF. MKT., 828/45, 22 Za. 1322.

uygun olmaması nedeniyle olumlu cevap verememiştir. Buna karşın, “*şube-i mezkûrenin te’sisine hacet bırakılmaksızın tedrisatına devam olunması zarûrî*” bulunmuştur.<sup>36</sup>

Bu noktada, okul yaşamında karşılaşılan sorunlar ve uygulanan mevzuata dair yazışmalara yansıyan bir kaç olaya değinmek, idadilerdeki işleyiş konusunda bazı ipuçları vermesi bakımından yararlı olacaktır. Bu sorunlardan biri, yatılı öğrencilerin izinsiz olarak memleketlerine “fırar etmeleri” durumunda uygulanan disiplin cezasıdır. Bir kere, bu tür durumların belgelere münferiden yansıdığını belirtelim. Söz konusu suçun yaygınlaşmamasında öngörülen cezai müeyyidelerin etkili olduğu kuşkusuzdur. Talimatnameye göre, okuldan fırar edenler “tekdir-i aleni” ile cezalandırılmış, eğer bunlar ücretsiz öğrenciden ise ücretsiz okutulmaması istenmiştir. Aynı suçun ikinci defa tekrarlanması durumunda da öğrencinin okuldan uzaklaştırılması icap etmekteydi. Bu durumlarda gerek idadi yönetiminin, gerekse Maarif Nezareti’nin üzerinde önemle durdukları husus, bu tür suçların diğer öğrenciler arasında yayılmasına meydan vermemektir. Buna dair bir örnekte, Azmi, Lütfi ve Mustafa adında üç öğrenci, 1899 yılı Ramazan ayında kazaları olan Kesriye’ye fırar etmişlerdir. Bunlardan Azmi Efendi’nin önceki senenin Ramazan ayında da okul idaresinden habersiz memleketine kaçmış olduğu anlaşılmıştır.<sup>37</sup> Elbette ki, burada ailelerinden uzun süre ayrı kalmış olan öğrencilerin his dünyasını ortaya koymak lazımdır ki, bu ise derin psikolojik ve sosyolojik tahlilleri gerektirmektedir.

## **1. 2. Manastır İdadisi’nin Öğretim Programı ve kadrosu**

İdadi’nin ilk yıllarında Resim, Arapça, Riyaziye, Lisan, Kozmografya, Farsça ve İlmihal derslerinin okutulduğunu 1292 (1875/1876) Manastır Vilayeti Salnamesi’nden çıkarmak mümkündür. Sonraki yıllarda idadinin öğretim programına yeni dersler eklenmiştir. 1305 yılında okutulan ders sayısı 14’e çıkmıştır. 1305 Vilayet Salnamesi’ne göre, Programda yer alan dersler ile okuldaki öğretmen ve memur kadrosu şöyledir:<sup>38</sup>

Tablo 2’de görüldüğü üzere Manastır idadisi’nde 14 ders okutulmakta olup, bu dersler muhteva itibarıyla dil ve yazı, sosyal, fen ve matematik şeklinde gruplandırılabilir. Bu derslerin her birine farklı öğretmenler girmiş olup, okulda görev yapan öğretmen sayısı 14’tür. Öğretmenlerin 8’i asker kökenli olup, 1’i binbaşı, 2’si Yüzbaşı, 1’i Kolağası, 4’ü de Mülazımdır. Öğretmenlerin 5’inin ünvanı verilmezken, 1’inin Muhasebe Kâtibi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca okulda görev yapan memur ve hizmetlilerden 1’i Ser Mubassır, 2’si Mubassır, 1’i Hastane Memuru, 1’i Mektep Tabibi, 1’i Ser hademe, 1’i Hademe, 1’i Bevvab, 1’i de Sofracı’dır.

İdadi’de okutulan ve Tablo 2’de belirtilen dersler büyük değişikliğe uğramadan en az sekiz yıl okutulmuştur. 1310 (1892/1893) ve 1313 (1895/1896) yılı salnameleri bunu kanıtlar nitelikte bilgi vermektedir. Tablo 2’de yer alan 1305 yılı bilgileri 1310 yılıyla<sup>39</sup> karşılaştırıldığında programdaki derslerde, biri (programdan çıkarılan Müsellesat) hariç herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, dersleri okutan öğretmen kadrosundan 5’i ile okul müdürünün değiştiğini görmekteyiz. Derslerden ikisi (Arapça ve Farsça), öğretmeni bulunmadığından “Münhal” gösterilmiştir. Okulda görevine devam eden öğretmenler ise Tarih öğretmeni Tevfik Efendi, Hukuk-ı İdare öğretmeni Rüstem Efendi, Hendese öğretmeni Halid Efendi, Hüsni Hatt-i Türkî öğretmeni Malik Efendi’dir. Diğer taraftan, okulun memur ve hademe kadrosuna Dâhiliye Memurluğu, Anbar Memurluğu, Hâfız-ı Kütüb Memurluğu ve Mektep Kâtipliği ile iki mubassır daha eklenmiştir. Buna karşılık okulun memur kadrosundan Bevvablık ve Sofracılık görevleri çıkarılmıştır.

<sup>36</sup> BOA., *MF. MKT.*, 596/35, 21 N. 1319.

<sup>37</sup> BOA., *MF. MKT.*, 441/3, 16 Za. 1316.

<sup>38</sup> SVM-1305, s.154.

<sup>39</sup> SVM-1310, s.198.

**Tablo 2:** 1305 yılında Manastır İdadisinde okutulan dersler ve öğretim kadrosu

Yıl	Müdür	Dersler	Öğretmenler	Unvanı	Memur ve Hizmetliler
1305	İsmail Efendi	Hikmet ve Kimya	Said Bey	Binbaşı	Ser Mubassır
		Tarih	Tevfik Efendi	Yüzbaşı	Mubassır
		Hukuk-ı İdare	Rüstem Efendi	-	Mubassır
		Hendese	Halid Efendi	Yüzbaşı	Hastane Memuru
		Coğrafya	Faik Efendi	Mülâzım	Mektep Tabibi
		Müsellesat	Halid Efendi	Mülâzım	Ser Hademe
		Arabî	Hacı Mehmed Ali Efendi	-	Hademe
		Farisî	Ömer Efendi	-	Bevvab
		Hesab ve Cebir	Receb Efendi	-	Sofracı
		Tarih-i Tabi'ye	Davud Efendi	Kolağası	
		Fransızca	Tahir Efendi	Mülâzım	
		Resim	İbrahim Efendi	Mülâzım	
		İmlâ ve lisân-ı Osmanî	İsmail Efendi	-	
		Hüsni Hatt-ı Türkî	Malik Efendi	Muhasebe kâtiplerinde n	

Tablo 2'yi 1313 (1895/1896) yılı Vilayet Salnamesi'ndeki<sup>40</sup> bilgilerle karşılaştırdığımızda ise 1313 yılında ders sayısı 14'ten 13'e düşmüş, 1305 yılı programda bulunan Müsellesat ve Hukuk-ı İdare (ki 1310 yılı programında yer alıyordu) dersleri, 1313 yılı programında yer almamış ancak "Makine" adında yeni bir ders programa konulmuştur. Ayrıca, 1313 yılında, önceki yıllardan farklı olarak iki Gayrimüslim öğretmen okulda görev yapmıştır. Bunlardan Karabet Efendi Fransızca dersine, Kostaki Efendi Resim dersine girmiştir. Karabet Efendi, aynı zamanda Müdür Muavin-i Sânisî görevini yürütmüştür. Esas itibarıyla, 1313 yılı okulun idare sistemi ile memur ve hademe kadrosundaki yapısal değişimle dikkat çekmiştir. Zira o müdür muavinlikleri ihdas edildiği gibi, Anbar memurluğu, Mektep Kâtipliği ve Hademelik görevleri dışında diğer görevler kaldırılmıştır. Muhtemeldir ki, 1310 yılında bahsedilen diğer görevler Müdür Muavinlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Müdür Muavinlikleri ise "Müdür Muavin-i Evveli", "Müdür Muavin-i Sânisî" ve "Müdür Muavin-i Sâlisî" şeklinde yapılandırılmıştır.

Manastır İdadisi'nin ders programında asıl büyük değişiklik, 1316 yılından itibaren gerçekleşmiştir. Bu değişikliği 1316-1321 Maarif salnamelerinde, Tablo 3'te belirtildiği üzere görmek mümkündür.

Tablo 3, 1313 (1895/1896) yılı verileriyle karşılaştırıldığında, okul programına 12 yeni ders konulmuştur. Bu dersler *Rumca*, *Bulgarca*, *Edebiyat ve Ahlâk*, *Malûmât-ı Feniyye*, *Kitâbet-i Resmiye*, *Servet*, *Usûl-i Defteri*, *Servet*, *Kozmografya*, *Ulûm-ı Diniye*, *Makine*, *Kavanin* olup, dil, edebiyat, din, matematik, sosyal ve fen bilimlerini içeren geniş bir alana dağılmıştır. Dil derslerinde dikkate değer bir husus, programa yerel diller olan Rumca (Yunanca) ve Bulgarca derslerinin konulmuş olmasıdır. 1316 yılı programında önceki programdan farklı olarak fen (*Malûmât-ı Feniyye*, *Servet*) ve teknik (makine) bilimler ile din kültürü (*Ulûm-ı Diniye*, *Ahlak*, *Hikmet*) derslerine yer verilmiştir. Öğretmenlerden bir kısmı, bu derslerden sadece birine girerken, bir kısmı ise birkaç derse girmişlerdir.

<sup>40</sup> SVM-1313, s.73.

**Tablo 3:** Manastır İdadisi'nde 1316-1321 yılları arasında okutulan dersler ve öğretim kadrosu

Salnameler	1316, 1317 ve 1318			1319		1321	
	Ders ve Öğretmen			Ders ve Öğretmen		Ders ve Öğretmen	
<i>Rumca ve Fransızca</i>	Ahmed Fevzi (Müdür)	Ahmed Fevzi (Müdür)	Ahmed Fevzi (Müdür)	<i>Rumca, Fransızca, Ahlâk</i>	Ahmed Fevzi <sup>41</sup> (Müdür)	<i>Rumca, Fransızca, Ahlâk</i>	<i>Filib, Kâmil (Yüzbaşı) Mustafa</i>
<i>Edebiyat ve Ahlâk</i>	Vassâf	Vassâf	Vassâf	<i>Edebiyat ve Ahlâk</i>	Vassâf	<i>Mihanik, Fizik, Kimya, Müsellesat, Cebir, Türkçe</i>	Mustafa Hakkı
<i>Malûmât-ı Fenîyye ve Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	<i>Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin <sup>42</sup>	<i>Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya, Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin
<i>Kitabet-i Resmîye ve Servet</i>	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	<i>İlm-i Servet, Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Hayreddin	<i>İlm-i Servet, Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Hayreddin
<i>Kimya ve Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	<i>Mevalid, Müsellesat, Kimya, Hıfzıssıhha</i>	Hüseyin Avni	<i>Hıfzıssıhha</i>	Nebil (Kolağası)
<i>Müsellesât, Kozmografya</i>	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	<i>Hesab, Kozmografya, Hendese, Kavanin</i>	Şevki (Münhal olup vekâletle idare olunmakta)	<i>Hesab, Kozmografya, Hendese, Kavanin</i>	Şevki
<i>Coğrafya</i>	Artin	Artin	Artin	<i>Makine, Hikmet, Coğrafya</i>	Artin	<i>Coğrafya Mevalid</i>	Artin
<i>Tarih</i>	Tevfik	Tevfik	Tevfik	<i>Tarih</i>	Tevfik	<i>Tarih</i>	Tevfik
<i>Cebir</i>	Halid	Halid	Halid	<i>Cebir</i>			
<i>Ulûm-ı Diniye ve Arapça</i>	Hasan	Hasan	Hasan	<i>Akaid-i Diniye ve Arapça</i>	Hasan	<i>Ulûm-ı Diniye ve Arapça</i>	Hasan
<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin	Hayreddin	Hayreddin	<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin	<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin
<i>Makine</i>	Receb Vehbi	Receb Vehbi	Receb Vehbi	<i>Türkçe Cebir</i>	Receb	<i>Türkçe</i>	Faik
<i>Hikmet</i>	Mehdi	Mehdi	Mehdi	-----	-----	-	-
<i>Hesab, Hendese ve Kavânin</i>	Leun Fikri	Leun Fikri	Leun Fikri	-----	-----	-	-
<i>Hüsn-i Hat</i>	Malik	Malik	Malik	<i>Hüsn-i Hat</i>	İbrahim Edhem	<i>Hatt</i>	İbrahim
<i>Resim</i>	Kostaki	Kostaki	Kostaki	<i>Resim</i>	Kostaki	<i>Resim</i>	Kostaki
<i>Bulgar Lisânı</i>	Dimitraki	Dimitraki	Dimitraki	<i>Bulgar Lisânı</i>	Dimitraki	<i>Bulgarca Muallim V.</i>	Salih Efd (Müdür)

<sup>41</sup> Ahmed Fevzi Efendi, 1319 salnamesinde Fransızca, Rumca ve Ahlak muallimi olarak verilmiştir.

<sup>42</sup> 1319 salnamesinde Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya, Fransızca, İlm-i Servet, Usûl-i Defteri muallimi (Bu salnamede Malumat-ı Fenîye dersi verilmemiş, ilk defa İlm-i Eşya dersi verilmiştir.)

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Tevfik Efendi sadece Tarih'e, Artin Efendi Coğrafya'ya, Halid Efendi Cebir'e, Receb Vehbi Efendi Makine'ye, Malik Efendi Hüsn-i Hatt'a Kostaki Efendi Resim'e, Dimitraki Efendi Bulgarca'ya girerken, Okul Müdürü Ahmed Fevzi Rumca ve Fransızca'ya, Vassaf Efendi Edebiyat ve Ahlâk'a Mehmed Hayreddin Efendi Kitabet-i Resmiye, Servet, Malumat-ı Feniye ve Fransızca'ya, Mehmed Fahri Efendi Müsellesat ve Kozmografya'ya, Hasan Efendi Ulûm-ı Diniye ve Arapça'ya, Hayreddin Efendi Türkçe, Farsça ve Arapça'ya, Leun Efendi ise *Hesab, Hendese ve Kavânin'e girmişlerdir*. Okulun öğretmen kadrosuna bakıldığında, öğretmenlerden dördü (Artin, Leun, Kostaki ve Dimitraki) Gayrimüslim'dir. Bunlardan Artin Efendi, aynı zamanda Muavin-i Sâlis olarak okulun idaresinde görev yapmaktadır.

1316 (1898/1899) yılı Maarif Salnamesi'nde belirtilen dersler ve öğretmen kadrosu 1319 (1901/1902) yılına kadar değişmemiştir. Tablo 3'te belirtildiği gibi önceki programa İlm-i Eşya, Mevalid, Hıfzı's-sihha gibi yeni dersler konurken, Ulûm-ı Diniye dersi de Akaid-i Diniye dersine dönüştürülmüştür. Bu arada dersleri okutan öğretmenlerden dördü değişmiştir. Bu dört öğretmenden Müsellesat ve Kozmografya derslerini okutan Şevki Efendi görevini vekâleten yürütmüştür. 1319 yılı programı 1321 (1903/1904)'de Akaid-i Diniye dersi dışında değişmeden devam etmiştir. Akaid-i Diniye dersi ise Akaid ve Ulûm-ı Diniye olarak iki farklı ders olarak programda yer almıştır. 1321 yılındaki esaslı değişiklik öğretim kadrosunda olmuştur. 1321'de, yıllardan beri okul müdürlüğü görevini yürüten Ahmed Fevzi Efendi yerini Said Efendi'ye bırakırken, Filip Efendi, Kâmil Efendi, Mustafa Efendi, Mustafa Hakkı Efendi, Salih Efendi, Nebil Efendi ve Faik Efendi gibi yeni öğretmenler görev almışlardır. Bunlardan Filip Efendi ve önceki yıllarda da okulda görev Artin ve Kostaki Efendilerle beraber okuldaki öğretmenlerden üçü gayrimüslimdir.

### **1. 3. Manastır İdadisi'nde Ziraat Şubesi'nin Açılması**

Manastır İdadisi'nde Ziraat Şubesi'nin açılması yönündeki çalışmaların 1902 yılı yaz başlarında önemli bir noktaya gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet Maarif Müdürü'nün 12 Haziran 1318 (25 Haziran 1902) tarihli yazısında, Ziraat Şubesi'nin açılması için gerekli olan öğrenci sayısının yetersizliğinden bahsedilmiştir. Söz konusu yazıda, Ziraat Şubesi'nin 1. sınıfının teşkili, idadinin 3. sınıf meccani öğrencilerinden karşılanması gerekirken; burada sadece iki öğrenci bulunduğundan, gerekli olan öğrencinin ancak okulun 5. sınıf meccani öğrencilerinden karşılanabileceği belirtilmiştir. Bununla beraber, derslerin okutulması için ihtiyaç duyulan öğretmenlerin tayin edilmesi ve ziraat uygulamalarda kullanılacak aletler ile numune tarlasının temin edilmesi istenmiştir. Bu yazıdan 17 gün sonra Nezaretçe yazılan cevabı yazıda "*Ziraat Şubesi'nin Birinci sınıfını teşkil edecek olan üçüncü senede mevcut olduğu iş'ar kılınan iki meccanî talebe ile bir sınıf teşkili caiz olmadığından sınıf-ı mezkûrden sair arzu edenler ile beşinci sene talebesinden irzâ edeceklerin dahi bunlara ilâvesiyle Ziraat Şubesi'nin birinci senesinin teşkili*" ve istenilen öğretmenlerin tayin edilmesi kabul edilmiştir. Ancak ziraat uygulamalarda kullanılacak arazinin tedârikine gerek görülmemiştir.<sup>43</sup>

Nihayetle, Manastır İdadisi Ziraat şubesinin 28 Kanun-ı evvel 1318 (10 Ocak 1903) günü açıldığını, bu tarihten iki gün sonra Manastır Maarif Müdürü Vassaf Efendi'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda "*Manastır Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi mâh-ı hâlin yirmi sekizinci Cumaertesi günü Zira'at Şubesi'nin resmi küşâdı icrâ ve bu vesile-i hasene ile da'vat-ı hayriye-i cenâb-ı padişâhî edâ kılındığı ma'rûzdur*" denmiştir.<sup>44</sup>

<sup>43</sup> BOA., *MF. MKT.*, 646/42, 20 R. 1320.

<sup>44</sup> BOA., *MF. MKT.*, 684/25, 11 Za. 1320.

Ziraat şubesinin açılması aşamasında görülen güçlükler, öğrenci teminiyle sınırlı kalmamış, öğretmen maaşlarının ödenmesinde de yaşanılmıştır. Öğretmenlerin açılan yeni sınıflarda okuttukları dersler için yapılacak zammın nereden karşılanacağı, dolayısıyla gerekli olan paranın nereden karşılanacağı çoğu zaman sorun oluşturmuştur. Maarif Nezareti, bu sorun karşısında yerel yöneticilerden öğretmenlerin sıkıntıya sokulmamasını ve özellikle de “*tatil-i tedrisata meydan verilmemesine*” özen gösterilmesini istemiştir.<sup>45</sup> Maarif Nezareti, bu tür durumlarda genellikle ihtiyaç duyulan parayı Vilayet Maarif Varidatı’ndan karşılarken, bu olayda harcamanın hazinenin maarif tahsisatına ayrılan kısmından yapılmasını istemiştir.

Bu noktada, Ziraat şubesinde okutulan derslere ve bu derslerin hangi ücret mukabilinde okutulduğuna bir göz atmak yerinde olacaktır. 1904 yılında Ziraat şubesinin 2. sınıfı teşekkül ettiğinde, programı ve derslerin ücret değeri şöyledir:<sup>46</sup>

Ziraat Şubesinin 1 ve 2. sınıf programının verildiği Tablo 4’te anlaşıldığı gibi, 1 sınıfta haftada 20 saat tutarındaki 7 farklı ders sadece bir öğretmen tarafından verilmiştir. 2. sınıfta ise haftalık 12 saat tutan derslerden sadece bir ders için görevlendirme yapılabilmiştir. Aslında ikinci sınıf derslerinin açıkta kalmasının nedeni, daha önce bu derslerin bir kısmına giren Vilayet Ziraat Müfettişi’nin vilayetten ayrılarak İstanbul’a gitmesi ve onun görevini üstlenecek ehil birinin bulunmamasıydı. Her ne kadar dersler vekâleten yürütülmüş ise de, “*bu derslere vukuf-ı tamları olmadıkları cihetle matlûb vechle tedrisât icrâ edilememekte*” olduğundan, mutlaka Dersaadet Ziraat Mektebi (Halkalı Ziraat Mektebi) mezunlarından birinin atanması elzem görülmüştür. Bu arada yeni ziraat öğretmenin atanmasına kadar uygulanacak program için Manastır Vilayeti Maarif Müdürlüğü, İdadi Müdürü Said Efendi ve İdadi Muavin-i Sâlisi Artin Efendi ile veteriner ve başka mesleklerden kimseleri görevlendirmiştir. Maarif Müdürlüğü’nce hazırlanan listede Ziraat Şubesi için görevlendirilen öğretmenlerden Eylül ayında atanan Said ve Artin Efendi’nin dışındakilerin hepsi 1 Teşrin-i sâni 1319 (14 Kasım 1903) tarihinde görevlendirilmişlerdir. Belli ki bu görevlendirme, derslerin sadece boş geçmemesi için yapılmış olmaktan başka bir şey değildi. Nitekim Maarif Müdürlüğü’nün 17 Kanun-ı evvel 1319 (30 Aralık 1903) tarihli yazısında<sup>47</sup> “*28 Teşrin- evvel 319 tarih ve 241 numrolu ‘ariza-i çakeriyle ‘arz kılındığı vechle müfettiş-i mumaileyh ahiren bi’l-isti’fâ me’mûriyetden infikâk eylemiş ve yerine henüz kimse ta’yin edilmemiş ve ta’yin olunacağına dair de bir güne ma’lûmât derdest olunamamış ve vilâyet ma’iyetinde başka zirâ‘at me’muru da müstahdem bulunmamış olduğu cihetle mumaileyhin ‘uhdesinde bulunan derslerle bi’l-umûm zirâ‘at birinci ve ikinci sene dersleri vâki’ olan taharriye rağmen mütevviiyen takdim-i huzûr-ı devletleri kalınan pusulada ‘arz eylediği vechle baytar ve sair gibi fûnûn-ı ma’rûzaya pek de vukûfu olmayan kimseler uhdesine bi’z-zarûr(e) verilmiştir. Derece-i ehemmiyeti derkâr olan mezbur derslerin iki ve üçünün tevhiidiyle Dersa’adet Zirâ‘at Mektebi me’zunlarından münâsiblerinin bi’t-ta’yin iğrâmı icâb-ı maslahatdan bulunmuş olmağla*” denerek, sorunun ihtiva ettiği ciddiyet ortaya konulmaktaydı. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Manastır İdadisi Ziraat Şubesi, gerek fizikî mekân, gerekse öğretim kadrosu bakımından alt yapısı hazırlanmadan açılmıştır. Ne yazık ki, açılışından bir yıl sonra bile sorunun çözümünde ciddi bir mesafe alınamamıştır. Esas itibariyle ziraat şubelerinden Osmanlı ülkesinin geneli için bir verim alınamamıştır. Bu nedenledir ki, 1906 yılında idadilerde eski duruma dönülmüştür.

<sup>45</sup> BOA., *MF. MKT.*, 745/3, 5 Ş. 1321.

<sup>46</sup> BOA., *MF. MKT.*, 753/32, 20 N. 1321.

<sup>47</sup> BOA., *MF. MKT.*, 753/32, 20 N. 1321.

**Tablo 4:** 1904 yılında Manastır İdadisi Ziraat Şubesi 1 ve 2. sınıflarında okutulan dersler ve ücret miktarı

<b>1. Sınıf</b>			
<b>Dersin Adı</b>	<b>Dersin Öğretmeni</b>	<b>Dersin Haftalık Saati</b>	<b>Dersin Ücreti (Kuruş)</b>
Ma'lûmât-ı Zirâ'îyye ve Sıhhiye (İdadide)	Faik Bey (Manastır Vilayeti Ziraat Müdürü)	6	200
Ameliyât-ı Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	6	240
Hüsn-i Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	2	80
Hikmet ve Kimya'nın Zirâ'ate Tatbiki ve 'İlm-i Ahvâl-ı Cevv (Şubede)	Faik Bey	4	160
Nebâtât-ı Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	2	120
<b>Toplam</b>		<b>20</b>	<b>800</b>
<b>2. Sınıf</b>			
Zirâ'î Usûl-ı Defterî	Artin Efendi <sup>48</sup>	1	40
Hikmet ve Kimya'nın Zirâ'ate Tatbiki ve 'İlm-i Ahvâl-ı Cevv	-	4	160
Fen-i Zirâ'at	-	2	80
Nebâtât-ı Zirâ'îyye	-	2	120
Ameliyât-ı Zirâ'îyye	-	3	120
<b>Toplam</b>		<b>12</b>	<b>520</b>

## 2. Manastır Askerî İdadisi

Manastır'da Askerî İdadî'nin 1845 yılında tesis edildiği, bundan üç yıl sonra okul binasının tamir edildiği ve 1859 yılında buraya resimhanenin eklenildiği, yukarıda Manastır'da idadilerin kurulması bahsinde değinilmişti. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde okul, müdür Süleyman Fehmi Efendi'nin idaresinde 9 öğretmen, 1 Kâtip ve 3 Dâhiliye Zabiti'nin görev yaptığı büyük bir askerî idadi görünümündedir. Okulun öğretim kadrosunu oluşturan müdür Süleyman Efendi Binbaşı rütbesindedir. Diğer öğretmenlerden 3'ü Kolağası, 4'ü yüzbaşı, 1'i de Mülâzım-ı sânidir. Dâhiliye Zabitlerinin ise 2'si Yüzbaşı, 1'i de Mülâzım-ı Evveldir. 1310 (1892/1893) yılından 1321 (1903/1904) yılına kadar okulun idaresine ve öğretim kadrosuna bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde, Manastır Askerî İdadisi'nde 1310-1321 (1892/1893-1903/1904) arasında 5 farklı müdür görev yapmıştır. Bunların müdürlük görev süresi 1-3 yıl arasında değişmiştir. 1310 yılında 9 olan öğretmen sayısı 1316'dan sonra 7'ye düşmüştür. Okutulan ders sayısı, 1310-1313 (1892/1893-1895/1896) arasında 9, 1316-1320 (1898/1899-1902/1903) arasında 10, 1321 (1903/1904)'de 7 olmuştur. Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri de şudur: 1316-1319 (1898/1899-1901/1902) yılları hariç öğretmenler tek bir derse girmişlerdir. 1316-1319 yıllarında ise üç öğretmen 2 farklı derse girmiştir. 1310-1313 yıllarında Riyaziye dersine iki farklı öğretmen girmiştir. 1316-1319 arasında birleştirilen dersler ise şunlardır: Hendese ve Makine, Coğrafya ve Kozmografya, Cebir ve Müsellesat.

<sup>48</sup> Artin Efendi'nin 1. sene muallimi olduğu belirtilmiştir.



**Tablo 5:** 1310-1321 arasında Manastır Askerî İdadisinde Müdür, öğretmen ve diğer görevliler.

Yıl	Okul Müdürü	Öğretmen Sayısı	Ders Sayısı	Kâtip	Hesap İşleri Memuru	Dâhiliye Zabiti <sup>49</sup>	İmam
1310	Süleyman Fehmi Efendi	9	9	1	-	3	BB
1313	Ahmed Efendi	9	9	1	-	3	BB
1316	Hamdi Sübhi Efendi	7	10	BB	1	3	1
1317	Ali Efendi	7	10	BB	1	3 <sup>50</sup>	1
1318	Ali Efendi	7	10	BB	1	3	1
1321	Ali Sülhi Efendi	6	5	BB	1	4	BB

BB: Bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca idari olarak önceki yıllardan farklı olarak Ders Nazırlığı görevi teşkil edilmiştir. Bu görev ise 1316'dan 1321 yılına kadar Tarih öğretmeninin uhdesine verilmiştir. Okuldaki diğer görevlilerden Dâhiliye Zabitleri 1321 yılına kadar görevlerini devam ettirmiş, ancak 1321'de bu görev yerine Dâhiliye Yüzbaşısı, Dâhiliye Mülâzım-ı evveli (3 adet) ve Mülâzım gibi görevler ihdas edilmiştir. Ayrıca, 1316-1318 yılları arasında okulda imamlık görevini yapan bir görevliye tesadüf edilmektedir ki, diğer yıllara ait salnamelerde böyle bir görevliye rastlanmamıştır. Okuldaki görevliler arasına 1310 yılında bir de Kâtip katılmıştır. Ancak bu görevlinin adına 1316 yılından sonra rastlanmamıştır. Buna karşın 1316 yılında ilk defa “Umûr-ı Hesabiye Memuru (Hesap İşleri Memuru)” adıyla bir görevli görev yapmaya başlamıştır. Kâtiplik görevini 1316'dan itibaren kuvvetle muhtemeldir ki Hesap işlerine bakan memur yürütmüştür. Tablo 5'te sayısı verilen derslerin 11 yıllık süreçteki dağılımı ise şöyledir:

**Tablo 6:** 1310-1321 yılları arasında Manastır Askerî İdadisi'nde okutulan dersler

DERSLER	1310	1313	1316	1317	1318	1321
Münşeat	+	+	-	-	-	-
Riyaziye	+	+	-	-	-	-
Tarih	+	+	+	+	+	-
Hendese	-	-	+	MN	MN	-
Makine	-	-	+	MN	+	-
Coğrafya	+	+	+	+	+	-
Kozmografya	-	-	+	+	+	+
Cebir	-	-	+	+	+	-
Müsellesat	-	-	+	+	+	-
Jimnastik	+	+	+	+	+	+
Resim/Resim ve Tarama (1321'de)	+	+	+	+	+	+
Fransızca	-	-	+	+	+	-
Kitabet	-	-	-	-	-	+
Lisân	+	+	-	-	-	+

MN: Münhal

<sup>49</sup> 1321 yılında Dâhiliye Zabitleri yerine Dâhiliye Yüzbaşısı, Dâhiliye Mülâzım-ı evveli, Mülâzım gibi görev ihdas edilmiştir.

<sup>50</sup> 1317 ve 1318 yılı salnamelerinde 3 Dâhiliye Zabitanın adı verilirken 1'i “Münhal” olarak verilmiştir.

Tablo 6'ya göre 1310 yılında Manastır Askerî İdadisi'nde şu dersler okutulmaktaydı: 1894 yılında okulun programında yer alan dersler şunlardır: Münşeât, Tarih, Riyâziye, Coğrafya, Resim, Jimnastik ve Lisân. Programdaki dersler 1316 yılına kadar değiştirilmeden okutulmuştur. Bu tarihten sonra programa bazı yeni dersler eklenirken, bazı dersler de programdan çıkarılmıştır. Hendese, Makine, Kozmografya, Cebir, Müsellesat, Fransızca ve Kitabet programa eklenen dersler olmuştur. Bu derslerden Hendese 1317 ve 1318 yıllarında, Makine de 1317 yılında öğretmeni olmadığından boş geçmiştir. Ders programında büyük değişikliğin görüldüğü 1321 yılında, ilk defa Kitabet dersi programda yer bulmuştur.

### **3. Manastır Vilayetine Tabi Kazalarda Açılan İdadiler**

Manastır merkezdeki iki idadi (Manastır İdadisi ve Manastır Askeri İdadisi)'den sonra, geç tarihlerde de olsa vilayet dâhilindeki kazalarda üç idadi daha açılmıştır. Bunlar 1309 (1891/1892)'da Görice'de, 1316 (1898/1899)'da Serfiçe'de ve 1321 (1903/1904)'de İlbasan'da açılan idadilerdir.

#### **3. 1. Görice İdadisi**

Kazalarda idadilerin açılması yönündeki ilk girişimlere Görice'de başlanmıştır. Bu girişimlerin 2 Haziran 1303 (14 Haziran 1887) yılında başlamış olduğu, fakat gerekli olan 200 liranın temin edilememesi nedeniyle akim kaldığı bilinmektedir. Merkezî yönetimin ihtiyaç duyulan parayı karşılayamaması üzerine ahalinin yardımlarına bel bağlanmıştır. Fakat ahali tarafından gerekli olan paranın ancak yarısı karşılanabilmiştir. Kalan kısmının ise ahalinin daha fazla fedakârlığa "hâl ve malca" gücünün olmaması nedeniyle Zaptiye Taburu Sandığı'ndan karşılanması yerel yöneticilerce talep edilmiştir.<sup>51</sup> Maarif Nezareti, bu talebi uygun bulup icrasının "itimada şayan" bir heyete bırakılmasını istemiştir. Buna rağmen, idadinin tesisi yoluna hemen gidilememiş, inşaat işi yılları bulmuştur. Bunun temel nedeninin ise sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla okulun inşası için gerekli olan paranın tedarik edilememesi idi.

Görice İdadisi'nin ortaya çıkış sürecinin 1893 yılı başlarında başlamış olduğu söylenebilir. Görice Mutasarrıflığı'na gönderilen 24 Kanun-ı evvel 1308 (5 Ocak 1893) tarihli tahriratta "*Görice'de bir mekteb-i idadi tertibine dair ahâli tarafından vukû' bulan istid'â is'âf olunmak üzere bulunduğu*" denilmiştir.<sup>52</sup> Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi idadinin açılmasında, daha ziyade bölge halkının merkezi yönetim üzerindeki baskısı etkili olmuştur.

İdadi mektebi kendine ait bir binada olmasa da, 1893 yılında eğitim ve öğretime başladığında kendine ait bir binası mevcut değildi. Başlangıçta Görice idadisi, eğitimine erkek ve kız Hamidiye İbtidaisi'nin birleştirilmesiyle oluşturulan binada başlamıştır. Ancak burasının küçük ve elverişsiz bir yerde olması nedeniyle yeni bir idadi binasına ihtiyaç duyulmuştur.<sup>53</sup> Ancak, 5 Mart 1309 (17 Mart 1893) tarihli irade ile yeni bir idadi binası inşasının mümkün olmadığı belirtilmiş ise de, idadi binası olarak şehirdeki rüşdiye binasının kullanılması istenmiştir.<sup>54</sup> Rüşdiye binasının idadiye tahvili için yapılması gereken bakım ve tamirat için de 24.600 Kuruş gerekliydi. Tamirat ve onarıma yeni iki dershane ve teneffüşhane, bir oda ve beş hela eklenmiştir. Rüşdiyeye yeni bölümlerin eklenmesi öğrenci sayısının giderek artış göstermesinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü başlangıçta okulun 60 olan öğrenci sayısı, "*bir taraftan dahi tezayüd etmekte*" idi. İnşaatın tamamlanması için bir ara yardım defteri açılarak hayırseverlerden bir miktar yardım toplanmışsa da, o sıralar

<sup>51</sup> BOA., *DH. MKT.*, 1431/75, 20 L. 1304.

<sup>52</sup> BOA., *MF. MKT.*, 157/82, 16 C. 1310.

<sup>53</sup> BOA., *MF. MKT.*, 271/68, 10 M. 1313.

<sup>54</sup> BOA., *MF. MKT.*, 165/128, 30 N. 1310.

meydana gelen bir depremle birçok binanın yıkılıp halkın ekonomik açıdan güç duruma düşmesi nedeniyle daha fazla yardım toplanması mümkün olmamıştır. Sonuç itibariyle, rüşdiye binasının masraflarının 1309 (1891/1892) ve 1310 (1892/1893) yılı inşaat tertibinden karşılanması yoluna gidilmiştir.<sup>55</sup> 1893 Mayıs ayında okulun idare ve eğitim kadrosunun tahsisatı hakkında çıkan İrade-i Seniyye<sup>56</sup> idadinin kuruluşu yolunda atılan önemli bir adım olmuştur.

Ne var ki, Görice İdadisi, açılışından sonraki birkaç yıl içinde vermiş olduğu eğitimle yetersiz, niteliksiz ve bölgede gelişme ve kalkınmayı sağlayacak fertleri yetiştirmekten uzak bir okul görünümü vermiştir. Açılışından on sene sonra bile rüşdiye okullarını aşabilecek düzeye ulaşamadığını söylemek mümkündür. Bunun temel nedeninin ise okula ayrılan tahsisat azlığı ile okul idarecileri ve öğretmenlerinin “dirayetsiz” ve “tecrübesiz” olmasından ileri gelmiş olmasıdır. Nitekim Görice İdadi’sinin 1318 (1900/1901) yılı Programı yeniden düzenlenirken Ulum-ı Diniye ve Ahlâkiye, Farsça, Türkçe ve İslam Tarihi derslerine giren Emin Efendi’nin emekliliği, Hesap ve Coğrafya öğretmeni Hafız Ali Efendi ile Hesap, Tarih, Usûl-i Defteri ve Malûmât-ı Ziraiye derslerini veren Süleyman Efendi’nin başka bir yere nakli ve Resim öğretmeni Süleyman Efendi’nin azli talep edilmiştir. Gerek öğretmen, gerekse mubassır atamalarında atanacakların Görice’li olmamasına işaret edilmiştir. Buna mukabil, özellikle Manastır İdadi Mektebi ile Anadolu, Selanik ve Edirne idadilerinden mezun olanların atanması tavsiyesinde bulunulmuştur.<sup>57</sup>

Okulun eğitim kalitesinin istenilen düzeyde olmaması öğrencilerin okula devam etmemesi sonucunu da ortaya çıkarmıştır. Buna dair serzenişi Rumeli Umûm Müfettişliği’ne yazılan bir raporda açık bir şekilde görmek mümkündür: “*Bugün kısmen ve telhisan bazı müşâhadâtın ber vech-i âti ‘arz-ı ihtiyâr olunur. Taşra nehâri mekâtib-i idadiyesinin derece-i matlûbede izhâr-ı âsâr-ı terakki edememeleri başlıca tahsisâtın azlığına mebni dirayetsiz tecrübesiz mu’allimlerin ta’yininden münbe’is bir keyfiyet olduğu buraca daha ziyâde vuzûh ve vucûd ile tezâhür etmiş ve esasen insana mahsûs bir mahallin darlığına bakılmayarak acâyib bazı taksimât ve ta’dilât ile idadi haline ifrâğ edilmesinden ta’lim ve terbiye misillü idadi binâlarının sibyan ve rüşdiyelerden daha başka bir feyz intizâmı zâmin mü’essesât olmak iktizâ edeceği de ne şeklen ve ne de ma’nen isbât olunamamıştır. Mekteb, tarih-i küşâdı olan 309 senesinden beri yalnız üç dört müdürün tebdil ve ‘azliyle dâ’imî bir hâl tevakkuf-ı irâ’e idüb güya geçen sene sedd olunan Arnavud mektebinin kısm-ı idadisini ta’lim ve tedvine hasr edilmiş olmaktan gayri bir meziyeti ihrâz edememiştir. Gelen mekteb müdürlerinin değerlisi değersizinden fark edilemeyecek mertebede büyük bir intizâmsızlık ve idâresizliğin hüküm ferma olduğuna mektebin heyetinde, tedrisâtında, talebe-i müdâvimesinde hiçbir hâl-i sûtûde ve pesendide müşâhid olmamasıyla da hüküm olunub çâre-i islâh medâr-ı istiknâh-ı hakâ’ikde biraz daha ileri gitmek lâzım gelmiştir.*”<sup>58</sup>

Yukarıdaki raporda dikkatimizi çeken hususlardan biri de, 1892 yılında Görice İdadisi’nin, kapanan Arnavut okulunun İdadi Kısmını “*ta’lim ve tedvine hasr edilmiş olmaktan*” başka bir rolünün bulunmamış olduğuna dair serdedilen kanaattir. Burada esas itibariyle Osmanlı merkezi yönetiminin dikkatine sunulan sorun, okulun Arnavut milliyetçiliğini besleyen bir araç olduğu yönündeki endişedir. Raporun diliyle idadi o uğurda “*bâziçe-i inkılâb ve tedenni*” olmuştur.<sup>59</sup> Oysa idadi, kurulduğu sırada “*hissiyat-ı*

<sup>55</sup> BOA., *MF. MKT.*, 271/68, 10 M. 1313.

<sup>56</sup> BOA., *BEO.*, 203/15194, 2 Za. 1310.

<sup>57</sup> BOA., *MF. MKT.*, 707/37, 26 S. 1321.

<sup>58</sup> BOA., *MF. MKT.*, 707/37, 26 S. 1321.

<sup>59</sup> Nüfusunun büyük bir kısmının Arnavud olduğu Görice’de, idadinin Arnavud millî şuurunun gelişiminde oynadığı role ve bu arada Bükreş’in bu süreçte bir üs olma konumuna raporda şu şekilde dikkat çekilmiştir: “*Görice resmen dokuz kûsür bin ve tekâlif ile saireden ma’fuvv tutulmak üzere civârdan nakl edüb yine köylü tanınan beylerle ve emniyetsizlikden ilticâ eyleyen Müslim, Rum ve*

*Osmanniye'nin neşv ü nema bulması*" için bölgede ümit beslenen tek kurum durumundaydı. Çünkü bölgede her tarafta Arnavutça işitilip "*efkâr-ı kavmiyeden zevkiyâb olunmak adeta takarrur etmiş*" iken, "*ta'lim ve terbiye-i Osmaniye*" ile bütün Osmanlı toplumunu bir arada tutacak "*hissiyat-ı Osmaniye*" yok mesabesindeydi. Buna rağmen Osmanlı hükümeti "*şimdiye kadar hiç bir şey yapmayı*" düşünmemiştir.

Rapor, idadi eğitiminin bölgedeki Protestan okullarla bir rekabet halinde olduğunu göstermektedir. Protestan okulların bölge halkı için nitelikli ve cazip okullar halini almasını, Görice İdadisi'nin gelişiminde itici bir güç olarak okumak da mümkündür. Bu nedenledir ki, İdadinin, devamlı ve daha fazla öğrenciye sahip olup yabancı okullarla rekabet edebilmesi için yatılı hale getirilmesi zaruri görünmüştür. Bu bakımdan, özellikle kızların eğitimi meselesinin ele alındığı bahiste idadının kısmen leylîye dönüştürülmesi şu şekilde açıklanmıştır: "*Mekteb-i idadının bu memlekete göre terfisini temin eyleyecek esbâbdan biri de mücedded bir bina vücûda getirilerek kısmen leylîye tahvil edilmesidir. Ta'lim ve terbiye-i ammede bihakkin âmîl ve kâmil tanılan milletler gerek memleketlerinde ve gerek memâlik-i sairede fevâ'id ve menâfi'-i tahsiliyeye en ziyâde idâre-i leylîye tervic ile te'min eylediklerinden sarf-ı nazar burada hiç Protestan olmadığı halde açılan Arnavud kız mektebi derhal senevî onar talebeyi leylî kabul etmekle maksada vusûl bulmuş ve daha yenice mekâtib-i ecnebiye-i leylîye şevâhiden sayılmış olmağla tatbiki ehem ve muktezî görülmüştür.*" Belirtmek gerekir ki, Arnavut Protestan mektepleri, kız çocuklarının ibtidai düzeyde de "hafiyen" eğitim gördükleri okullar olmuştur.

Görice İdadisi, gerek bölgedeki Protestan okullar, gerekse sosyal ihtiyaçlar ve değişen şartların etkisiyle kendini değiştirmeye ve geliştirmeye zorlanmıştır. İdadinin mevcut koşullar karşısındaki eksikliği ve yetersizliği, yukarıda değinildiği üzere nitelsiz öğretim kadrosunun büyük ölçüde emeklilik, azledilme ve başka yere nakil gibi yöntemlerle uzaklaştırılmasına ve nitelikli bir kadronun ihdası yoluna gidilerek giderilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan 1318 tarihli Program ve görevlendirme değişikliğinde 4 öğretmenin değiştirilmesi istenmiştir. 1318 (1900/1901)'de yapılan değişiklikte Programda yer alan dersler, derslerin ait bulunduğu sınıf ve haftalık saati, derslere giren öğretmenlerin aldıkları maaşlar, derslerin gruplandırılması ve yapılan öğretim elemanı değişikliklerinin gerekçesi şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 7'de belirtildiği üzere 1318 (1900/1901) yılında programında öngörülen değişikliğe bakıldığında, mevcut programda yer alan derslerin sayısı, saati, ücreti ve isimleri üzerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Her iki programda da 16 farklı ders yer almıştır. Programda bulunan derslerin toplam ders saati ise 133'tür. Bununla beraber, sonraki yıllarda Hıfzıssıhha dersi programa yeni bir ders olarak eklenmiştir. Bu derse ilk sene Dimitraki adında bir Gayrimüslim girmiştir. Dimitraki Bey, o sene Hendese, Cebir, Usûl-i Defteri derslerini de yürütmüştür.<sup>60</sup> Ancak 1321 Maarif Salnamesi'nde verilen programda Dimitraki Bey'in adına tesadüf edilmemektedir.

---

*Ulahların vücûduyla on beş bini mütecâviz sekeneden ibâret ve Arnavudlarla meskûn diğer galabalık kasabâta kıyâsen mu'tedil idâreli bir memleket ise de mağlûb ve makhûrlarından meşhûr İskender Bey'in lisânı ihyâ edilmek emeliyle ve sâmi-i nâ'im beylerin ibtidai rüşdi derecesindeki ders cedvelini bi't-tertibü'l- gıbbadan millî ve umûmi tarihlere varıncaya kadar tahrir ve Bükteş'te tab' ve temsil ettirdikleri kitapların tedvin ve tederisi şartıyla ilk açılan Arnavudluk mektebinin burada küşâdına münâsebet aldırılmasındaki esbâb vaktiyle ne ise bugün de yine o i'tibâr ve kuvvete göre Görice'nin her yeden ziyâde ehemmiyeti derkâr ve mekteb-i idadının o uğurda hâlâ bâziçe-i inkılâb ve tedenni ittihâz edilmesinde fikr-i mel'anet tabi'iyetiyle müselleme ve işkârdur."* BOA., MF. MKT., 707/37, 26 S. 1321.

<sup>60</sup> SMNU-1319, s.887.

**Tablo 7:** 1318-1319 yılı Görice İdadisi Programı için öngörülen değişiklik

Görice İdadi Mektebi							
Hâl-i Hazır				İdarece Tensib olunan			
Maaş	Görevi	Haftalık Ders Saati	Öğretim Elemanının İsmi	Maaş	Görevi	Haftalık Ders Saati	Öğretim Elemanının İsmi
450	Müdüriyet		Saib Efendi Müdür	600	Müdüriyet		Saib Efendi Müdür
450	Fransızca	12		400	Fransızca	12	
150	Cebir	2		350	Hesap	11	
300	Hendese	5	Hüseyin Hüsni Efendi	80	Türkçe (3,4)	3	Hüseyin Hüsni Efendi
200	Türkçe	14		110	Hüsni-i Hatt	7	
130	Kitâbet	4		110	Kitâbet	4	
100	Hüsni-i Hatt	7		250	Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye	18	
250	Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye	18	Hilmi Efendi	320	Coğrafya	13	Fahri Efendi Serfiçe İdadisi muallimliğine tayin olunduğu halde gönderilmesi ertelenen Darülmualimin-i Rüşdiye'den
220	Arapça	12	Emin Efendi (Tekâüd edilmiştir)	200	Tarih	8	
130	Farsça	8		100	İlm-i Eşya	3	
100	Türkçe (4)	3	Hafız Ali Efendi (Mahal-i âhere nakl olunacaktır )	150	Ma'lûmât- Ziraiye ve Sıhhiye	6	Mustafa Daniş Efendi Gümülcine muallimlerinden .....İdadisi Aliyyülâlâ şahadetnamelilerden
200	Coğrafya	13		150	Türkçe (2,3)	8	
200	Tarih	8		100	Usûl-i Defteri	1	
150	Resim	6	Süleyman Efendi Azl	100	Cebir	2	Münhal
200	Hesap	11	Süleyman Faik Efendi (Mahal-i âhere nakl olunacaktır )	110	Hendese	5	
100	İlm-i Eşya	3		200	Arapça	12	
50	Usûl-i Defteri	1	Münhal	200	Farsça	8	Münhal
150	Ma'lûmât- Ziraiye ve Sıhhiye	6		100	Resim	6	Münhal
130	Mubassır		Davud Efendi Azl	100	Türkçe (1)	6	Münhal
130	Mubassır		Hüseyin Efendi	140	Mubassır		Münhal
80	Hademe		Osman Efendi	80	Hademe		Osman Efendi
80	Hademe		Tosun Efendi	80	Hademe		Tosun Efendi

1318 yılında okulda programdaki dersleri yürüten –Müftü Efendi de dâhil olmak üzere- yedi öğretmen mevcuttur. Mevcut programda münhal görünen tek ders Ma‘lûmât-Ziraiye ve Sıhhiye dersidir. Dikkate değerdir ki, öngörülen yeni programda da 1, 3 ve 4. sınıf Türkçe dersleri münhaldır. Bunun nedeni ise vilayetin üst yazısında belirtildiği gibi Türkçe bilen öğretmenlerin bulunmaması veya az sayıda olmasıdır. Büyük ölçüde Arnavut olan mevcut öğretmenlerin bile Türkçeyi çok az bildikleri anlaşılmaktadır. Değişiklik öngörülen yeni programda okul müdürü ile Müftü Efendi'nin dışındaki öğretmenlerin değiştirilmesi talep edilmiştir. Bunlardan Emin Efendi'nin ileri yaşta olması ve öğretmenlik bilgi ve becerisine sahip bulunmaması nedeniyle emekliliği teklif edilirken, diğerlerinin ise yetersizlikleri nedeniyle başka yerlere nakledilmeleri istenmiştir.

Öğretmenlerin vermiş oldukları ders sayısı 1 ile 4 arasında değişmiştir. Buna göre tek derse giren öğretmenler, Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye ile Resim dersi öğretmenleridir. Her ders ücretlendirilmiş olup, görevlendirilmesinde alana dikkat edilmiştir. Örneğin, Arapça, Farsça ve Türkçe, Kitabet ve Hüsn-i Hatt, Coğrafya ve Tarih derslerinin görevlendirilmesi yapılırken bir arada düşünülmüştür. Görevlendirmelerde dersler, dil, din ve ahlak, matematik, güzel yazı alanlarına göre kategorize edilmiştir. Ücretlendirmelerde ise ders ücretleri 50 ile 400/450 Kuruş arasında değişmiştir. Buna göre 2 saatlik Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye dersi 50 Kuruşluk ücretiyle en düşük ücretli ders iken, 12 saatlik Fransızca dersi 450/400 Kuruşla en yüksek ücrete sahiptir. Öğretmenlerin girmiş oldukları derslerden –her iki programda da birbirine yakın olmakla beraber- almış oldukları ücret tutarı, 150 ile 750/900 Kuruş arasında değişmiştir. Ancak, okul müdürü Saib Efendi'nin müdürlük görevine karşılık olarak 450/600 Kuruş ek ücret almış olduğunu belirtelim. Bu miktar ile okul müdürü toplamda 1.350 Kuruş ücretle okulda en yüksek maaşlı öğretmen/idareci durumundadır. Öğretmenlerin girmiş oldukları derslerden almış oldukları ücret tutarı genel olarak 400-450 Kuruş arasında yoğunlaşmıştır.

Görice İdadisi'nin 1891-1904 yılları arasındaki öğrenci durumu ise Tablo 8'de gösterildiği şekildedir:

**Tablo 8:** 1316-1321 (1898/1899-1903/1904) yılları arasında Görice İdadisi'nin öğrenci sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı		TOPLAM
	Müslim	Gayrimüslim	
1316	56	1	57
1317	71	1	72
1318	71	1	72
1319	71	2	73
1321	64	2	66

Tablo 8'de görüldüğü gibi Görice İdadisi'nin öğrenci sayısı 57 ile 73 arasında değişiklik göstermiştir. Öğrenci sayısındaki yoğunluk 1317-1319 yılları arasında gerçekleşmiştir. Nitekim kuruluş yıllarında 60 olan öğrenci sayısı 1319'da 73'e çıkarak en yüksek rakama ulaşmıştır. Ancak, 1321 yılında 73'ten 66'ya inen öğrenci sayısında küçük bir düşüş gözlenmiştir. Okulun öğrencileri arasında 1316-1318 arasında 1, 1319-1321 arasında 2 gayrimüslim öğrencinin bulunmuş olduğu dikkat çekmektedir. Bu, Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları aracılığıyla Müslim ve Gayrimüslim halkı bir araya getirerek Osmanlı kimliğini bütün Osmanlı halklarına teşmil etmek siyasetinin bir sonucu olarak kabul etmek gerekmektedir. 1321'deki öğrenci düşüşünün Tablo 7'de belirtildiği üzere okulun öğretim kadrosunun yetersizliğiyle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ancak, okuldaki Gayrimüslim sayısının beş yıllık süreçte en fazla 2'de kalması, Osmanlılık siyasetinde bir arpa boyu yol almadığını ortaya koymuştur.

### **3.2.Serfiçe İdadisi**

Serfiçe İdadi binasının temelleri 1302 (1884/1885) yılında padişahın doğum yıldönümünde atılmıştır.<sup>61</sup> Ancak, binanın bitirilmesi yılları bulunmamıştır. İdadi'nin açılışı 1318 (1900/1901) yılında gerçekleştiğine göre sürecin 16 yıl devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca idadi binası bir ara geçici bir süreliğine cephane deposu olarak kullanılmıştır.<sup>62</sup>

Serfiçe İdadisi'nin bir ara -1313 yılında- açılması düşünüldüğünde gündüzlü ve yatılı olarak iki şekilde öğretim verilebileceği tartışılmış ve yerel yöneticilerce tavsiye edilmiştir.<sup>63</sup> Ancak, okulun yatılı kısmının açılması uygun görülmemiş,<sup>64</sup> nehari kısmına dair Manastır Vilayeti'nin olumlu görüşüyle Serfiçe İdadisi gündüzlü olarak açılmıştır. Okul tam olarak Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun 24. yıldönümünde, 31 Ağustos 1900 tarihinde açılarak eğitim öğretime başlamıştır.<sup>65</sup> Okulun ilk müdürü, Diyarbakır İdadisi Müdürlüğü'nden naklen tayin olunan Tahir Rüştü Efendi'dir. Görevini yaklaşık üç yıl devam ettiren Tahir Rüştü Efendi, aynı zamanda programdaki, Fransızca, Farsça, Hıfzıssıhha ve Tarih derslerine girmiştir. Tahir Efendi'den sonra okul müdürlüğüne Osman Fevzi Efendi atanmıştır. Osman Fevzi Efendi ise müdürlük göreviyle birlikte Tarih, Hıfzıssıhha, Farsça, Hendese, İlm-i Eşya ve Usûl-i Defterî derslerine girmiştir.<sup>66</sup> Okul ilk yılında 5 öğretmene 86 öğrenciye sahiptir.<sup>67</sup> İki yıl sonra bu sayı öğretmen kadrosunda aynı kalırken, öğrencilerde 113'e çıkmıştır. Bu 113 öğrencinin 2'si ise gayrimüslimdir.

### **3. 3. İlbasan İdadisi**

İlbasan İdadisi, Sadaretin 13 Mayıs 1319 (26 Mayıs 1903) tarihli Buyruldu'suyla Draç ve Prizren ile birlikte "hemen" açılması istenen idadilerden biridir.<sup>68</sup> Bu bakımdan, İlbasan İdadisi, Görice ve Serfiçe idadilerinden sonra vilayet dâhilindeki kazalarda açılan üçüncü idadidir. Açılış tarihi itibarıyla Merkezdeki Manastır Askeri İdadisi'nden 58 yıl, kazalardaki ilk idadi olan Görice İdadisi'nden de 10 yıl sonra açılmıştır. Başlangıçta İlbasan İdadisi'nin kendi binası olmadığı için kiralanan bir evde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmüştür.<sup>69</sup> İdadi binasının inşası için gerek merkezî, gerekse mahalli kanallardan kaynak temin edilemediği için inşaat işi 1324 (1906/1907)'lere kadar ele alınamamıştır. 1324 yılında idadi binasının inşası için 198.500 Kuruş masraf tespit edilmiştir. Maarif Nezareti, bu miktarın yarısının merkezce karşılanacağını temin ederken, diğer yarısının mahallince karşılanmasını istemiştir.

İdadinin kuruluşundan sonra sadece mekânsal olarak değil, öğretim kalitesi ile de fazla bir gelişme kaydedemediği çok geçmeden görülmüştür. Kuruluşundan (1321) 6 yılı sonra Manastır Valiliği'nin Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıda, Osmanlı Devleti'nin diğer kısımlarında olduğu gibi İlbasan'da da maarifin gelişme gösteremediği, bunun ise "varidatın killeti[nden] (azlığından) ve ilim ve marifetin kader ve kısmetinin layığıyla takdir edilememesinden" kaynaklanmış olduğu, dolayısıyla vilayetteki maarifin ıslahının elzem olduğu dile getirilmiştir. Bu nedenle de ekonomik durumu kötü olan fakir halkın

<sup>61</sup> BOA., *MF. MKT.*, 87/97, 22 Za. 1302.

<sup>62</sup> BOA., *MF. MKT.*, 444/46, 6 Z. 1316.

<sup>63</sup> BOA., *A. MKT.MHM*, 677/28, 18 Z. 1313.

<sup>64</sup> BOA., *MF. MKT.*, 337/63, 28 R. 1314.

<sup>65</sup> BOA., *MF. MKT.*, 527/43, 6 C. 1318; *MF. MKT.*, 522/58, 4 Ca. 1318.

<sup>66</sup> BOA., *MF. MKT.*, 711/6, 6 Ra. 1321.

<sup>67</sup> SNMU-1319, s.888. Maarif salnamesinde idadinin öğretmen ve öğrenci durumuna dair ilk bilgiler 1319 yılı salnamesinde verilmiştir. Söz konusu salnamede bilgilerin 1316-1317 eğitim öğretim yılına ait gösterilmişse de, Maarif Nezareti ile vilayet arasında yapılan yazışmalar verilen bilgilerin 1318 yılına ait olduğunu ortaya koymaktadır.

<sup>68</sup> BOA., *TFR.I.MKM.*, 11/1055, 14 R. 1323.

<sup>69</sup> BOA., *TFR.I.A.*, 9/872, 24 R. 1321; *BEO*, 2138/160302, 18 Ca. 1321.

çocuklarının tahsili için idadinin leyliye dönüştürülmesi teklif edilmiştir. Aynı teklif Görice ve Serfiçe idadileri için de yapılmıştır.<sup>70</sup> Maarif Nezareti, her ne kadar teklifi prensip olarak uygun görmüşse de, vilayet bütçesinin elverişsizliği nedeniyle mevcut durumun devam ettirilmesi talimatı vermiştir.<sup>71</sup>

### **C. Sonuç**

Manastır, 19. yüzyılın “yeni usul” orta öğretim kurumları olan idadilerin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından modern eğitimin ilgi gördüğü vilayetlerden biri olmuştur. Vilayet dahilindeki kazalarda açılan idadiler, 1893-1903 aralığında tesis edilmiştir ki, bu, Osmanlı eğitiminin modernleştirilmesi sürecinde II. Abdülhamid döneminin Tanzimat uygulamalarının bir devamı olduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki, öğretim kadrosu, fiziki ve mali kaynaklar itibariyle alt yapısı olmadan açılan idadiler, daha ziyade mahalli imkânlar nispetinde gelişimini devam ettirebilmişlerdir. Bu bakımdan, zaman zaman idadilerde verilen eğitimin niteliği, bir sorun olarak ele alınmış ve bölgedeki yabancı okulların kaliteli eğitimiyle karşılaştırma konusu olmuştur. Bu ise, Manastır’daki idadilerin gelişiminde bölgedeki yabancı okulların önemli bir etken ve teşvik edici bir güç olarak öne çıktığını göstermektedir. İdadiler, sahip oldukları Gayrimüslim öğrenci yapısıyla Osmanlı kimliğinin tesisinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak okullardaki Gayrimüslim öğrenci sayısının Müslüman öğrencilere oranına bakıldığında bunun büyük çaplı sonuçlar doğuracak ölçüde olmadığını da belirtmek lazımdır. Bununla birlikte Gayrimüslim öğrencilerin kendi cemaat rüşdiyelerinden idadilere geçişte Lisan-ı Osmanî (Türkçe)’ye “hasr-ı ihtimam edilmesi” şartının aranması, Osmanlılık kimliğinin merkezine Türkçenin konulmuş olduğunu göstermektedir. Bunu, Osmanlı yöneticilerinin Arnavut nüfusun yoğunlukta olduğu ve Arnavutçanın hâkim olduğu idadilerde Türkçenin bilinmemesi ya da öğretilmemesinde duyulan kaygıda da görmek mümkündür. Diğer taraftan, okutulan kimi dersler için Gayrimüslim öğretmenlerden yararlanılması, Osmanlı eğitim politikasının pragmatist, modern düşünceye ve dış dünyaya açık bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. İdadilerin yatılıya dönüştürülerek geniş halk kitlelerine açılması ve bu çerçevede idadi eğitiminden fakir öğrencilerin ücretsiz yararlandırılması siyaseti, 19. yüzyıl sonlarında devletin sosyal yönünün kuvvet kazandığını göstermiştir.

### **Kaynakça**

#### *I-Arşiv Belgeleri*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

*Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.)*

203/15194, 2 Za. 1310; 2138/160302, 18 Ca. 1321.

*Cevdet Tasnifi Askeriye (C.AS.)*

307/12682, 02 Za. 1261.

*Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.),*

1431/75, 20 L. 1304.

*İrâde Dâhiliye (İ.DH.)*

194/10969, 16 C. 1265.

<sup>70</sup> BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 28 S. 1327, s.3.

<sup>71</sup> BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 28 S. 1327, s.2.



*Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.)*

94/89, 09/Za/1304; 118/44, 2 Za. 1307; 149/64, 14 S. 1310; 152/63, 6 R. 1310; 212/14, 27 R. 1310; 184/33, 29 Ra. 1311; 196/16, 11 S. 1311; 196/16, 11 S. 1311; 113/22, 15 S. 1307; 127/17, 6 Ş. 1308; 963/76, 4 L. 1324; 1129/62, 27 Ca. 1327; 889/66, 20 Ş. 1323; 828/45, 22 Za. 1322; 596/35, 21 N. 1319; 441/3, 16 Za. 1316; 646/42, 20 R. 1320; 684/25, 11 Za. 1320; 745/3, 5 Ş. 1321; 753/32, 20 N. 1321; 753/32, 20 N. 1321; 157/82, 16 C. 1310; 271/68, 10 M. 1313; 165/128, 30 N. 1310; 271/68, 10 M. 1313; 707/37, 26 S. 1321; 707/37, 26 S. 1321; 707/37, 26 S. 1321; 87/97, 22 Za. 1302; 444/46, 6 Z. 1316; 337/63, 28 R. 1314; 527/43, 6 C. 1318; 522/58, 4 Ca. 1318; 711/6, 6 Ra. 1321; 1129/62, 28 S. 1327; 1129/62, 28 S. 1327.

*Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*

39/45, 23/Za/1305.

*Sadâret Amedi Kalemi (A.AMD.)*

10/56, 24 L.1265.

*Sadâret Evrakı Mektûbî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.)*

16/61, 7 L.1265; 164/66, 7 S.1276; 677/28, 18 Z. 1313.

*Teftişat-ı Rumeli Evrakı Rumeli Müfettişliği (TFR.I.MKM.),*

11/1055, 14 R. 1323.

*Teftişat-ı Rumeli Evrakı Manastır Evrakı (TFR.I.MN.),*

1/9, 13 N. 1320.

*Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı (TFR.I.A.),*

9/872, 24 R. 1321.

*II-Salnameler*

*Sâlnâme-i Vilâyet-i Manastır (SVM)*

1305, 1308, 1313 ve 1314 yılları

*Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye (SNMU)*

1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yılları

*Salname-Takvim 1297,*

*III- Düstûr, 1. Tertib, c.II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289.*

*IV-Araştırmalar*

Dilaver, Hüseyin, "II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, c.15, Ankara, 2002, s.83.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964,

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

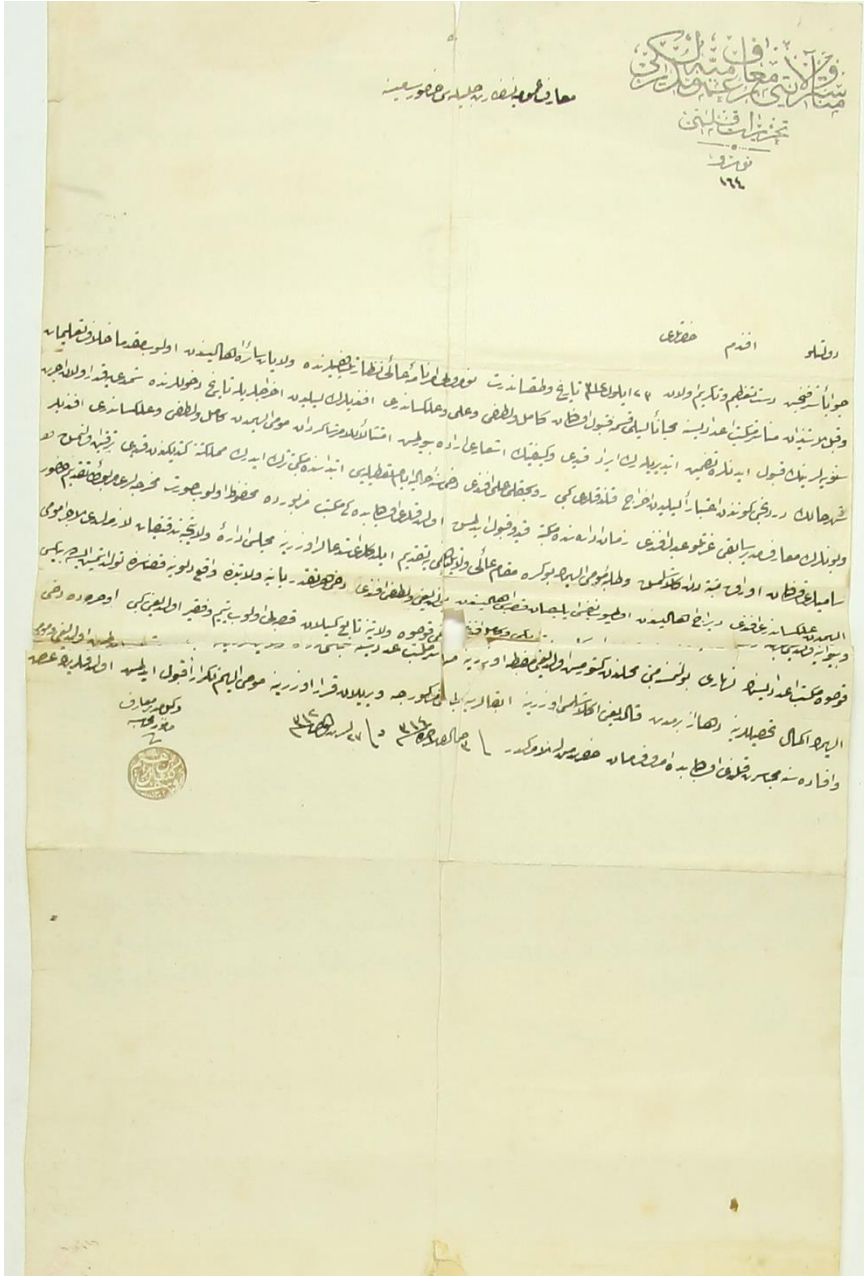
Koçer, Hasan Ali, *Türkiye 'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara, 1987.

Orhan, Muzaffer, *Osmanlı Devleti 'nde Vilayet Yatılı İdadileri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006.

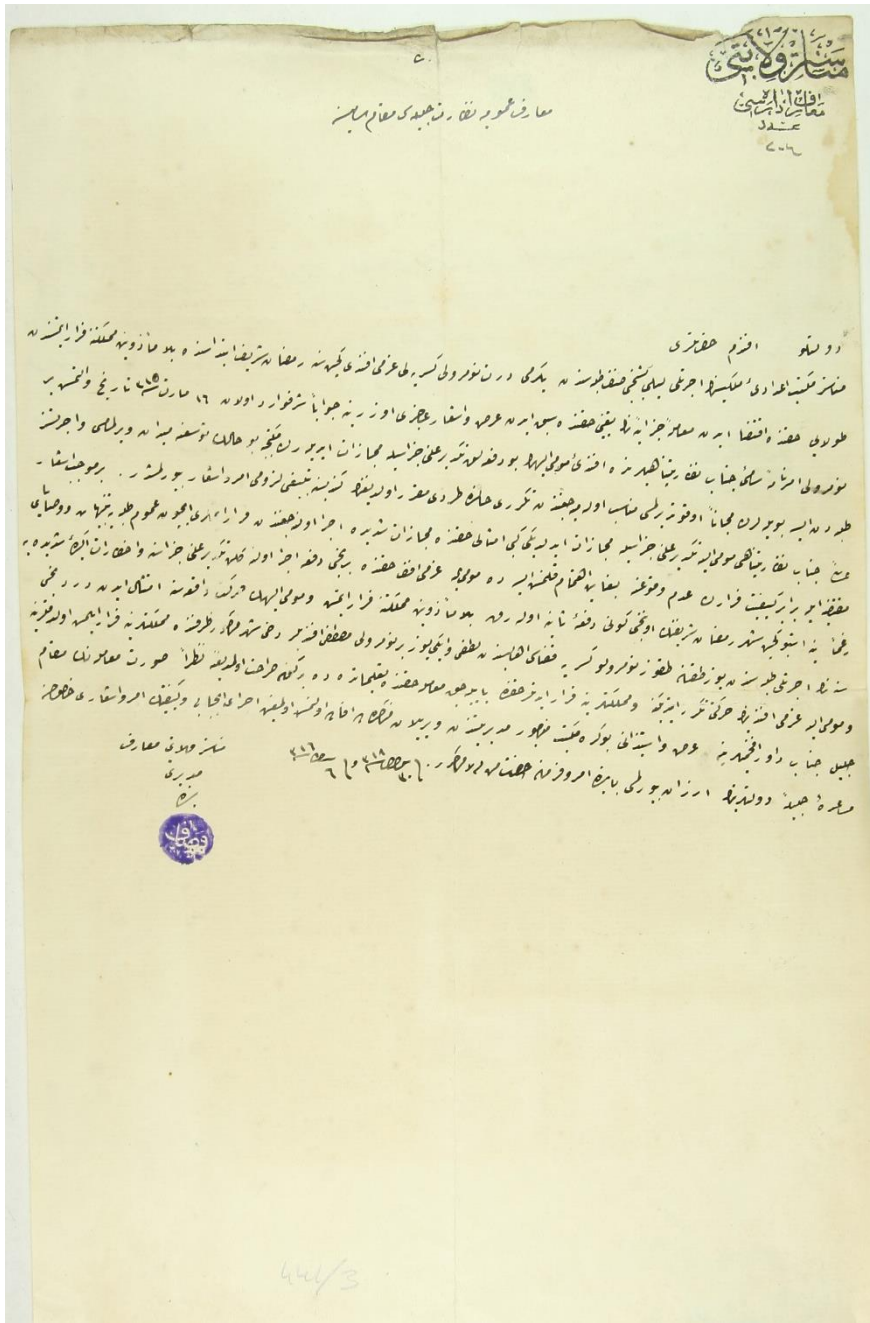
**E. Ekler**

	<b>Cumartesi</b>	<b>Pazar</b>	<b>Pazartesi</b>	<b>Salı</b>	<b>Çarşamba</b>	<b>Perşembe</b>
<b>1. Sene</b>	Fransızca	Hüsn-i Hatt	Hendese-i Hattiye	Farisî	Hüsn-i Hatt	Hendese-i Hattiye
	Hesab	Türkî	Sarf-ı Arabî	Sarf-ı Arabî	Fransavî	İmlâ-yı Türkî
	İmlâ-yı Türkî	Coğrafya-yı Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Tarih-i Osmanî	Fransızca	Farisî
		Hesab				
<b>2. Sene</b>	Hendese-i Hattiye	Tarih-i Tabi'îye	Kavâ'id ve İmlâ	Hendese-i Musattaha	Kavâ'id ve İmlâ	Coğrafya-yı Osmanî
	Fransızca	Nahv-ı Arabî	Coğrafya-yı Umûmî	Farisî	Fransızca	Resim
	Hesab	Tarih-i Umûmî	Nahv-ı Arabî	Tarih-i Tabi'îye	Hesab	Tarih-i Umûmî
<b>3. Sene</b>	Belâgat-ı Osmaniye	Hendese-i Mücesseme	Tabakatü'l-arz	Tarih-i Tabi'îye	Tarih-i Tabi'îye	Resim
	Me'ânî	Fransızca	Usûl-i Defterî	Hendese-i Mücesseme	Me'ânî	Hikmet-i Tabi'îye
	Tarih-i Umûmî	Coğrafya'nın Ziraat, Sanat, Ticaret kısımları	Nahv-ı Arabî	Belâgat-ı Osmaniye	Coğrafya'nın Ziraat, Sanat, Ticaret kısımları	Fransızca
<b>4. Sene</b>	Cebir-i Adi	Kavânin-i Mülkiye	Cebir-i Adi	Müsellesat	Fransızca	Müsellesat
	Tarih-i Umûmî	Lisân-ı Osmanî	Hikmet-i Tabi'îye	Kimya	Kimya	Tarih-i Umûmî
	Mantık	Fransızca	Resim	Mantık	Kavânin-i Mülkiye	Hikmet-i Tabi'îye

**Ek 1:** Manastır İdadisi'nin 1305 (1887/1888) yılı haftalık ders çizelgesi (SVM.1305, s.155.)



**Ek 2:** Manastır İdadisi'nin yatılı kısmında parasız yatılı okuyan Kamil, Lütfi, Ali ve Aleksander adındaki öğrencilerin fakir olmaları ve mezuniyetlerine az bir zaman kalması sebebiyle eğitimlerine aynı şekilde devam etmeleri hususunda Manastır Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Teşrin-i evvel 1312 (8 Kasım 1896) tarihli yazı. BOA., MF. MKT., 354/3, 28 L. 1314



Ek 3: Manastır İdadisi öğrencilerinden Azmi, Lütfi ve Mustafa efendilerin izinsiz olarak memleketlerine "fırar etmeleri" nedeniyle verilecek cezaya ilişkin Manastır Vilayeti Maarif Dairesi'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 6 Şubat 1316 (19 Şubat 1901) tarihli yazı. BOA., MF. MKT., 441/3, 16 Za. 1316.





## **Kosova'nın Bağımsızlığı'nı Kazanması, Türkiye ve Türk Kamuoyu\***

*Kosovo's gaining Independence, Turkey and Turkish Public Opinion*

**Tahir KODAL\*\***

### **Özet**

Bu çalışmada; Yugoslavya'nın dağılmasıyla 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını kazanması, bağımsızlık karşısında Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun tutumu konu edilmiştir. Bu nedenle, konunun daha iyi anlaşılması için çalışmanın giriş kısmında, soğuk savaşın sona ermesinden, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasından söz edilmiştir. Çalışmanın esas kısmının ilk bölümünde; Kosova'nın bağımsızlığını elde ediş süreci üzerinde durulmuş, bu süreçte yaşananlar, Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun tutumu ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, Kosova'nın bağımsızlığını kazanması karşısındaki Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun tavrı ve tepkisi açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bilgiler ışığında varılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

*Anahtar Kelimeler: Kosova, Türkiye, Türk Kamuoyu, Balkanlar.*

### **Abstract**

This study is concerned with Kosovo's gaining independence on 17<sup>th</sup> February in 2008 after the fall of Yugoslavia, the attitude of Turkey and Turkish public opinion towards the independence. Therefore, to make the topic more understandable, there is information about the ending of cold war, the fall of Union of Soviet Socialist Republics and Yugoslavia in the introduction part of the study. The main body of the study lays emphasis on the process of Kosovo's independence and reveals information on what happened during this process and the attitude of Turkey and Turkish public opinion. The second part of the study sheds light on the attitude and reaction of Turkey and Turkish public opinion towards the independence of Kosovo. The last part of the study offers the conclusions drawn in light of the gathered information.

*Keywords: Kosovo, Turkey, Turkish public opinion, the Balkans.*

### **A- Giriş**

Avrupalıların Güney Doğu Avrupa, Türklerin adlandırmasıyla Balkanlar, tarihi süreç içerisinde çok çeşitli dil, kültür ve inanışla birlikte farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu topraklar üzerinde Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi önemli güçlerin egemenlik kurması ve büyümesi bölgenin ekonomik, ticari, siyasal, sosyal ve kültürel değerini ortaya koymuştur. Bu coğrafya kıta geçiş bölgesine sahip olduğu için, önemli stratejik yolları üzerinde barındırılmış, geniş ve verimli arazilere sahip olmuş, bu da hem kıta Avrupasındaki, hem de diğer siyaset ve politika yapıcı güçlerin dikkatini çekmiştir.<sup>1</sup> Bu ilginin temelinde, Avrupa'nın büyük siyasi güçlerinin iç güvenlik kaygısı yanında, Doğu Avrupa, Adriyatik, Ege ve Akdeniz'deki egemenlik mücadelesi yatmıştır.

Bu kadar önemli olan bir coğrafyada Kosova ayrı bir yere sahiptir. Sahip olunan geniş ve verimli Kosova Ovası'nın yarımadanın merkezi bir konumunda yer almış olması,

\* Bu çalışma; Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenmiştir.

\*\* Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, DENİZLİ/ tkodal@pamukkale.edu.tr

<sup>1</sup> Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.3-4.

Kosova'ya her açıdan değer atfetmiştir. İlk, orta ve yeniçağlarda Kosova'nın bu konumu devam etmiş, ticaret, enerji vb. yollarının kesişim noktasına sahip olma şansı burası üzerindeki egemenlik mücadelesine girilmesine neden olmuştur.

Kosova, Roma, Doğu Roma veya Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde kaldıktan sonra, 1389 yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir. XX. Yüzyılın hemen başında 1912 yılında ise Kosova Sırbistan'a bağlanmış, "Osmanlı Barışı" olarak bilinen süreç sona ermiş, Kosova ve Balkanların birçok yerinde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu sorunlar, kendisini Kosova ve Balkanların diğer yerlerinde, mevcut yönetimlerden ayrılma noktasında baş göstermiştir. Ayrıca, Kosova'ya yakın komşu devletlerin Kosova üzerindeki emellerinden kaynaklanmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı yönetiminde kalan Kosova, 1929 yılından itibaren Yugoslavya Krallığı egemenliğinde kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Kosova, İtalyan işgalci güçleri tarafından Arnavutluk ile birleştirilmiş, bu durum kolonileştirme döneminde yerleştirilenlerle başta olmak üzere pek çok Slav kökenli yerleşimcinin bölgeyi terk etmesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında "Bölgesel Halk Konseyi"nin kararıyla Arnavutluk'tan koparak, tekrar Yugoslavya'nın parçası haline gelmiştir.<sup>2</sup>

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya karşı savaşı kaybederken, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin yardımıyla toparlanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) savaştan en karlı ülke olarak çıkmıştır. İngiltere ve Fransa'nın savaşı kazanmasına karşın, yıprandığını gören, ABD'nin yeniden kendi kıtasına çekilme eğiliminde olmasını fark eden Stalin liderliğindeki SSCB, savaş sonrasında iki temel politikasını yani "sıcak denizlere ulaşma" ve "rejim ihraç" politikalarını hayata geçirmek için çalışmalarını hızlandırmıştır.<sup>3</sup>

Bu çalışmalar; İngiltere'yi, Fransa'yı ve ABD'yi son derece rahatsız etmiş, İngiltere'nin teşviki ile kendi kıtasına çekilme eğiliminde ve nükleer güç olan ABD dünya siyasetinde ön plana çıkmış, SSCB'nin karşısındaki yerini almıştır. SSCB'nin yukarıda ifade edilen politikaları takip etmesi ve ABD'nin buna karşı çıkması ve takip ettiği politikalar, dünyanın bloklaşmaya ve kutuplaşmaya gitmesine neden olmuştur. Bu süreçte dünya iki kutuplu hale gelmiş, bir tarafta ABD'nin başını çektiği "Batı Bloğu" yani kapitalist blok, diğer tarafta ise SSCB'nin liderliğindeki "Doğu Bloğu" yani sosyalist blok ortaya çıkmıştır. Dünyadaki pek çok ülke bu süreçte ya batı bloğunun ya da doğu bloğunun yanında yer almıştır. Böylece, II. Dünya Savaşı'nın sonundan yani 1945 yılından SSCB'nin dağılmasına kadar geçer süreye "Soğuk Savaş Dönemi"<sup>4</sup> adı verilmiştir. Bu süreçte lider her iki ülke de, Küba Savaşı örneğinde olduğu gibi, sıcak savaştan kaçınmış, birbirlerine karşı soğuk savaş yöntemlerini kullanmışlardır.

Soğuk savaş döneminde Balkanların kuzeyi neredeyse SSCB'nin kontrolüne girmiştir. Güney Slavları Federasyonu'nun kurulması SSCB'nin temel politikasından biri olduğu için,<sup>5</sup> Slav asıllı toplumların SSCB hâkimiyetine alınması II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilmiştir. Ancak, Balkan toplumlarıyla tarihî kültürel, dinî bağları ve ilişkileri olan Türkiye ve Yunanistan bu süreçte Slav halklarının karşısında yani Batı Bloğu'nda yer almak durumunda kalmıştır.

<sup>2</sup> Birgül Demirtaş Coşkun, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008), *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 27, Ankara 2010, s.57.

<sup>3</sup> Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.851-852.

<sup>4</sup> Henry Kissinger, *Diplomasi*, (Çev.:İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2002, s.393.

<sup>5</sup> Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979, s.156-157.



Yugoslavya Krallığı 29 Kasım 1945'te resmen kaldırılarak, “*Sosyalist Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti*” kurulmuştur. Yugoslavya'nın siyasi hayatında “*ikinci Yugoslavya*” olarak da adlandırılan bu dönemde, devletin yapılanmasında “*milletler üstü*” bir anlayışla yola çıkılmıştır. Gücünü milliyetçi olmayan yapısından alan Halk Cephesi ve Josip Broz Tito, üniter esaslara dayanmayan, federatif bir devlet kurmuştur. Kuruluşu, kurumsallaşması, ekonomisi ve dış politikası ile ilkinden oldukça farklı karakterde olan İkinci Yugoslavya; Josip Broz Tito, federalizm ve sosyalist ekonomi temellerinde yükselmiştir.<sup>6</sup>

Yeni Federal Yugoslavya; Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek Cumhuriyetleri'nden oluşmuştur.<sup>7</sup> Yani Yugoslavya 6 cumhuriyetten meydana gelmiştir. Bu yapılanmada Kosova'nın geleceği ise netleştirilmemiş, federal yapıyı oluşturan yeni bir cumhuriyet olarak hayat hakkı tanınmamıştır. Tito'ya bağlı Kosova Milli Kurtuluş Hareketi'nin öncülünde 10 Temmuz 1945'te Prizren'de toplanan Kosova Bölge Halk Meclisi, Kosova'nın Federal Sırbistan'ın bir parçası olarak Yugoslavya içinde kalması kararını almıştır.<sup>8</sup>

Josip Broz Tito 7 Mart 1945'ten itibaren Yugoslavya'nın siyasi hayatına yön vermiş, liderliğini yapmıştır. O'nun önderliğindeki Yugoslavya siyasî, ekonomik ve sosyal yapılanmada SSCB'ni örnek almıştır. Ancak, Yugoslavya'nın kendine özgü niteliklerini de içine alan özgün bir model oluşturulmuştur. SSCB Anayasası'nın neredeyse kopyası niteliğindeki Yugoslavya Anayasası 1946 yılında yürürlüğe girmiştir.<sup>9</sup> Bu anayasa ile Sırlar, Hırvatlar, Makedonlar, Slovenler ve Karadağlılar federal cumhuriyetin kurucu milli unsurları sayılırken, Arnavutlara ve Boşnaklara yani Müslümanlara millet statüsü tanınmamıştır.<sup>10</sup> Kosova'nın durumu ise, Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nde Federal Sırbistan'a bağlı “*özerk bir bölge*” olarak tanımlanmıştır.<sup>11</sup> Kosova'nın bu statüsü 7 Nisan 1963 tarihli yeni Anayasa'ya kadar devam etmiştir. Yeni Anayasa ile ülkenin adı “*Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti*” olarak değiştirilmiş ve federasyon dahilindeki milletler üçlü bir ifade tarzıyla belirlenmiştir.

Bunlardan ilki Yugoslavya milletleri; yani Yugoslavya dışında devletleri olmayan, anavatanları Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri olanlar (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar, Müslümanlar), İkincisi; Yugoslavya'daki milletler, yani Yugoslavya dışında anavatanları olanlar (Kosova Arnavutları, Türkler, Macarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Slovaklar, Bulgarlar, Çingeneler), Üçüncüsü de nüfusları çok küçük olan azınlıklar (Yahudiler, Almanlar, Polonyalılar, Ruslar)'dır.<sup>12</sup>

1963 Anayasası ile Kosova Arnavutlarının millet statüsü yine reddedilmiş ve onlara milliyet ancak gerçekte azınlık statüsü tanınmıştır.<sup>13</sup> Federal Cumhuriyetin kendi isteğiyle özerk bölge oluşturabileceği maddesinden dolayı, Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin Sırbistan Meclisi tarafından oluşturulabileceği de vurgulanmıştır. Bu durumda Kosova'nın

<sup>6</sup> Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s.80-82.

<sup>7</sup> Mustafa Türkeş, “Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasî Sonuçları”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995, s.969.

<sup>8</sup> Selçuk Ural, “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), Çankırı 2014, s.156-157.

<sup>9</sup> Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, Om Tarih, İstanbul 1999, s.306.

<sup>10</sup> Bahtiyar Sipahioğlu, *Dünden Bugüne Balkanlar*, Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010, s.168-170.

<sup>11</sup> Celalettin Yavuz, “Balkanlaşan Eski Yugoslavya'daki Gelişmeler ve Yeni Ülke Kosova”, *2023 Dergisi*, Ankara 2008, s.9.

<sup>12</sup> Doğan L. Tılıç, *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999, s.58.

<sup>13</sup> Enver Hasni, “Politik ve Hukuki Açından Kosova Krizi”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt: IV, Sayı:1-2, Ankara 1998, s.125.

anayasal statüsü federal düzeyde tamamen ortadan kaldırılmış ve bütünüyle Sırbistan Cumhuriyeti'nin iç düzenlemelerine bağlanmıştır.

Yugoslavya'da rejime karşı örgütlü ve yaygın direnişin ilk örnekleri 1968 yılından itibaren yaşanmaya başlamıştır. Bu ilk ve örgütlü direnişi başlatanlar Kosovalılar olmuştur. 27 Kasım 1968'de başlayan bağımsızlık yanlısı gösterilerde ayrımcı politikalar eleştirilmiş, Sırpların kullandığı “*Metohia*” adının yerine “*Kosova*” isminin kullanılması ve bölgeye bir üniversitenin yapılması istenmiştir.<sup>14</sup> Yugoslavya Hükümeti olaylara tepki göstermekle birlikte, Anayasa'da değişiklik yaparak “*Kosova*” adının kullanılmasını kabul etmiştir.

Kosova İsyanı'yla başlayan süreçte Hırvatistan'da meydana gelen olaylar, Bosna-Hersek'te “*Müslüman Cumhuriyet*”in kurulması için yapılan çalışmalar, Arnavut-Makedon gerginliğinin ortaya çıkması, 1974 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Kosova ve Voyvodina'ya özerkliğin verilmesi, savunma ve dış politika işleri hariç olmak üzere, Tito'nun işleri 6 cumhuriyete bırakması Yugoslavya'da durumun eskisi gibi gitmeyeceği, hatta dağılma sürecinin ilk sinyallerinin ortaya çıktığı izlenimini uyandırmıştır. Siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşayan Yugoslavya'da Josip Broz Tito 4 Mayıs 1980'de hayatını kaybetmiştir.<sup>15</sup> Tito'nun ölümü hem Yugoslavya'da, hem de Dünya'da büyük yankı uyandırmıştır. Tito'nun cenazesine 122 ülkeden temsilci katılmış, birçok devlet başkanı törende hazır bulunmuştur.

Josip Broz Tito'nun ölümü ile toplumları ya da milliyetleri bir arada tutan bağ kaybolmuştur. Tito'nun kişiliğinde bütünlüğü koruyabilen Yugoslavya'da, O'nun ölümünden sonra etnik huzursuzluklar ve milliyetçilik hareketleri yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır.<sup>16</sup> Cumhuriyetler zayıf bir merkezî idare altında Cumhurbaşkanlığı görevini dönüşümlü olarak yürütmüşlerdir. Yugoslav vatandaşlarının diğer komünist ülkelerdeki insanların hiç birinin sahip olamadığı kadar geniş ölçüde sivil özgürlüğe sahip olmasına karşın,<sup>17</sup> diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi, komünist sistem Yugoslavya'da da ekonomik gelişmeyi engellemiş, ekonomik sorunlar halkın hoşnutsuzluğuna neden olmaya başlamıştır.

Bu dönemde, ülkenin geçmişinde yaşananlar, milliyetçiliğin yükselişine neden olmuş ve milliyetçi güçlerin elini güçlendirmiştir. Ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılığı ve federal bütçeye katkıları, milliyetçiliği besleyen bir başka faktör olmuştur. Ayrıca, bu süreçte uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler ve soğuk savaşın sona ermeye başlaması Yugoslavya'nın dış politikadaki “*anahtar rolünü*” ortadan kaldırmış, dağılma sürecini hızlandırmıştır.

### **B- Kosova'nın Bağımsızlığını Kazanması**

Hem Yugoslavya'nın iç politikasında, hem de uluslararası ilişkilerde yaşanan hızlı gelişmeler sonrasında, altı cumhuriyet ve iki özerk yönetime (Kosova ve Voyvodina) bölünmüş olan Yugoslavya'da, Komünist Partisi yönetimindeki cumhuriyetlerin yönetici sınıfları, milli çıkarları belirleyerek bu çıkarlara göre davranma yoluna gitmişlerdir. Buraya kadar ifade edilen nedenler yüzünden, Yugoslavya'nın bu süreçte fikrî olarak üçe bölündüğü görülmüştür.

Buna göre; birinci grupta, Yugoslavya'dan ayrılarak Orta Avrupa devletler grubuna katılmak isteyen Slovenya ve Hırvatistan, ikinci grupta sıkı sıkıya bütünleşmiş federasyon

<sup>14</sup> Sabrina P. Ramet, *Nationalizm and Federalizm in Yugoslavia*, ABD, İndiana University Press, 1992, p.191.

<sup>15</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1980-05-04/03.08.2015>.

<sup>16</sup> Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945*, Newyork 1996, p.326.

<sup>17</sup> Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2 ( 20.Yüzyıl)*, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s.433.

fikrini savunan Sırbistan ve Karadağ, hem ülkenin parçalanmasından, hem de Sırp hâkimiyeti altında yaşamaktan korkan, bu yüzden Yugoslavya'nın devamını isteyen Bosna-Hersek ve Makedonya üçüncü grupta yer almıştır. Böylece, Yugoslavya'nın zihinlerde üçe bölündüğü söylenebilir. Yukarıda adı geçen gruplara ilave olarak, Yugoslav Halk Ordusu da ülkenin bütünlüğünü koruma politikası yanında, sosyalist sistemin de devamından yana tavır takınmıştır.<sup>18</sup>

Yugoslavya Federasyonu'nun fiilen dağılmaya başlaması 1974 Anayasası'nın ihlalleri ile başlamıştır. Yugoslavya Anayasası'nı ilk ihlal eden Sırbistan olmuştur. Yugoslavya'yı dağılmaya götüren süreçte ilk kıvılcım 1981 yılında Kosova Priştina Üniversitesi'ndeki öğrenci olayları ile başlamıştır. Kosovalı Arnavut öğrencilerin başlatmış olduğu eylemler kısa zamanda Kosova, Makedonya ve Karadağ'a yayılmış ve güçlükle bastırılmıştır. Slobodan Milosevic'in 1986 yılında Sırbistan'da Komünist Parti liderliğine gelmesinin ardından, Sırp milliyetçiliği Sırbistan'da daha fazla güçlenmeye başlamıştır.<sup>19</sup> Sırp milliyetçiliğinin hız kazanmasının ve ayaklanmasının ardından başlayan gerginlik, olaylar zincirini oluşturmaya başlamıştır. 1988 ve 1989 yıllarında gerçekleştirilen çeşitli gösteriler ve yürüyüşler düzenlenerek Voyvodina'nın ve nüfusunun %90'ı Arnavut olan Kosova'nın özerklikleri kaldırılarak, doğrudan Sırbistan'a bağlanmıştır.<sup>20</sup>

Yaşanan bu gelişmeler sonrasında Yugoslavya'nın dağılma süreci hız kazanmış, Anayasa'nın Slovenya ve Hırvatistan tarafından ihlali,<sup>21</sup> 1989'da bu iki ülkede serbest seçimlerin yapılması, Ocak-Şubat 1990'da Yugoslav Komünistler Birliği'nin işlevinin ve geleceğinin tartışılması, Cumhuriyetler arasında görüş farklarının ortaya çıkması, federal düzeyde Komünist Parti'nin çözülmesiyle sonuçlanması, kongrenin ardından Cumhuriyetlerde etnik ve milliyetçi anlayışla siyasi partilerin kurulması sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda Komünist Parti'nin öncü ve önder rolüne de son verilmesi anlamını taşımıştır.<sup>22</sup> Yugoslavya'da II. Dünya Savaşı'ndan itibaren yapılan ilk serbest seçimler de bu ülkede patlak verecek iç savaşın habercisi olmuştur. Seçimlerde milliyetçi söylem içerisinde olan siyasi partiler ve koalisyonlar kazanmış, Komünist Partisi büyük bir yenilgi almıştır.

1990 yılının Nisan ayında Kosova'daki hem üniversiteli Arnavut öğrencilerin zehirlenmesi, hem de Sırp'ların Kosova polis teşkilatında görev yapan iki yüzden fazla Arnavut'u işten çıkarması ve yerlerine 2500 kadar Sırp'ı yerleştirmesi sonrasında Kosova Başbakanı ve altı bakanı istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu yaşananların ardından Kosova'ya Sırp asıllı bir Başbakan vekili atanmıştır.<sup>23</sup> Kosova'da çatışma süreci yaşanırken Sırp'lar baskılarına devam etmiş, Temmuz 1990'da Miloseviç yeni bir anayasa değişikliğine gidilmesini istemiştir. Yeni Anayasa'da Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesi ve böylelikle Kosova'nın özerkliğinin kesin olarak ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

Bunun üzerine, Özerk Kosova Meclisi'nin Arnavut üyeleri Kosova'da-Yugoslavya'da yaşananlara ve geline son noktada olup bitenlere karşı harekete geçmişlerdir. Dayatılan yeni Sırp Anayasası'nın hayata geçirilmesine engel olmak, kendi

<sup>18</sup> Simic Predrag, "Yugoslavya Krizinin Dinamikleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt:3, Sayı: 3, Sonbahar 1996, s.16-18.

<sup>19</sup> Mustafa Bereketli, *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.151-152.

<sup>20</sup> Feyzullah Sarı, *Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000)*, Hacettepe Üniv., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.70.

<sup>21</sup> Galip Çağ, "Dağılan Yugoslavya'nın Ardından Makedonya ve Türkiye", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1 (1), Çankırı 2012, s. 205-206.

<sup>22</sup> Tanıl Bora, a.g.e., s.137-138.

<sup>23</sup> Hugh Poulton, *Balkanlar Çatışan azınlıklar Çatışan Devletler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s.84-85.

geleceklerini ve kaderlerini belirlemek amacıyla çok zor fakat bir o kadar da önemli siyasi bir hamleyi gerçekleştirmişlerdir. 183 sandalyeli Kosova Meclisi'nin 2 Temmuz 1990'da gerçekleşen toplantısına 123 Arnavut üyenin 114'ü katılmış, yapılan toplantı ve görüşmelerin ardından Kosova'nın Yugoslavya'daki diğer Cumhuriyetlerle aynı eşit bir statüye sahip olduğu hem Yugoslav, hem de dünya kamuoyuna duyulmuştur.<sup>24</sup> Bir anlamda Kosova Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Kosova'nın bu siyasi hamlesinin ardından, Yugoslavya da Sırbistan Yönetimi aradan üç gün sonra Kosova Meclisini ve Hükümetini feshetmiş, Kosova'nın yönetimini devralmıştır. Bu da 1946 yılından bu yana Kosova'da var olan özerk yönetimin ortadan kaldırılması anlamını taşımış, Kosova'yı resmen kendisine bağlamış ve ayrılmaz bir parçası saymıştır. Ancak, Sırbistan'ın her geçen gün artan bir şekilde takip etmiş olduğu sertlik yanlısı politikası ve çalışmaları Kosova'da dağıtılan meclisin çalışmasını engellememiş, meclisin 111 üyesi ve 30 kadar Arnavut siyasetçi ve aydın bir araya gelerek, "*Kacanica*" adıyla bilinen "*Yeni Kosova Anayasası*"nı ilan etmişlerdir.<sup>25</sup>

Ancak, bu anayasa Sırbistan tarafından illegal olarak nitelendirilmiştir. Çünkü "*Yeni Kosova Anayasası*" ile Kosova Yugoslavya'nın yedinci cumhuriyeti olarak tanımlanmıştır. Buna ilave olarak, Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsız olduğu da ifade edilmiştir. Kosova'da bağımsızlık hareketlerinin bu şekilde yoluna devam etmesinde Aralık 1990'da Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Bu nedenle, Eylül 1990'da merkezi bu günkü Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'te olan "*Kosova Cumhuriyeti Meclisi*" oluşturulmuştur. Kısa bir süre sonra da Eylül 1991'de sürgündeki "*Kosova Cumhuriyeti Meclisi*" gizlice Priştine'de toplanarak, Kosova'nın öteki Yugoslav cumhuriyetleriyle ittifak yapma hakkına sahip, bağımsız bir cumhuriyet olduğuna karar vermiştir.<sup>26</sup>

Kosova Cumhuriyeti Meclisi çalışmaları sürdürmüş ve Kosova'nın geleceğine ilişkin kararlar almaya devam etmiştir. Almış olduğu kararla 26-30 Eylül 1991 tarihlerinde Kosova'da bir referandumun yapılması kararlaştırılmıştır. Yukarıda ifade edilen tarihler arasında gerçekleştirilen referandum sonucunda "*Bağımsız Kosova Cumhuriyeti*" 19 Ekim 1991'de resmen ilan edilmiştir. Aynı toplantıda ve aynı gün İljaz Ramajla Kosova Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir.<sup>27</sup> Yine aynı şekilde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinde Ocak 1991'de Makedonya'nın, Haziran 1991'de Hırvatistan'ın bağımlıklarını ilan ederek Yugoslavya'dan ayrılmasının önemli bir etkisi olmuştur. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti kurulduktan sonra, ülkede Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine, Kosova'da 24 Mayıs 1992'de yapılan, Belgrad'ın "*yasa dışı*" ilan ettiği, ancak engel olmadığı seçimler sonucunda,<sup>28</sup> Demokratik Kosova Partisi lideri ve bağımsızlıktan yana tavır takınan İbrahim Rugova Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin kurulmasını Sırlar kanunsuz olarak nitelendirmiş, bağımsızlık mücadelesine katılanları yakalayıp, yargılamış ve cezalandırmıştır. Kosova'nın bağımsızlığını bir tek Arnavutluk tanımış, diğer bölge ülkeleri ve Avrupalı devletler Bosna-Hersek'te, Slovenya'da gerçekleşen kanlı Yugoslavya savaşına yoğunlaşmış, bir anlamda Kosova öncelikli gündem maddesi olmamıştır. Bu durum, Yugoslavya'nın dağılması ve ardından Kosova'da kanlı olayların başlamasına kadar devam edecektir.

<sup>24</sup> *Milliyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1990, s.8.

<sup>25</sup> Selçuk Ural, a.g.m., s.165.

<sup>26</sup> Selçuk Ural, a.g.m., s.165.

<sup>27</sup> Juliana Kokott, *Human Rights Situation in Kosova 1989-1999*, Kluwer Law International, New York 2002, p.21.

<sup>28</sup> *Milliyet Gazetesi*, 25 Mayıs 1992, s.6.

Yugoslavya'nın parçalanmasının önüne geçilemeyince, Sırbistan ve Karadağ 1992 yılında “*Yeni Yugoslavya*”nın kurulduğunu ilan eden bir anayasa hazırlamıştır. Yeni Yugoslavya'nın yönetimini ve liderliğini elinde tutan, sürdürmek isteyen Sırlar, Kosova'nın durumunu görüşmek üzere Bağımsız Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'yı da toplantıya çağırılmışlardır. Fakat Kosova'nın bağımsızlığından başka yolun olmadığını düşünen, yaşananlardan sonra Sırlar ile bir arada yaşamalarının zorluğunu bilen, Sırbistan'a güvensizlik duyan Kosovalılar bu daveti kabul etmemişler, zihinlerde Sırların liderliğindeki “*Yeni Yugoslavya*”yı bitirmişlerdir.<sup>29</sup>

Kosova'nın bu tavrına karşın, bir yandan da Bosna-Hersek sorunu ile uğraştıklarından, Sırlar Kosova'ya ilişkin çok sert politika takip edememişlerdir. Kosovalılar da bu durumdan yararlanarak, bir yandan Sırlara karşı daha dengeli bir politika takip ederken, bir yandan da Avrupalı devletler nezdinde destek arayışlarına girmişlerdir. Ancak, Kosova sorunu veya krizi bu ülkelerin ve Dünya'nın pek gündeminde olmamış, 1995 yılında Boşnak-Sırp çatışmasını sona erdiren ve Bosna-Hersek'i Hırvatlar, Sırlar ve Boşnaklar arasında bölen Dayton Antlaşması'nda Kosova'nın durumuna değinilmemiştir.<sup>30</sup>

Bu durum Kosova'nın takip edeceği politikanın değişmesine yol açmış, Cumhurbaşkanı Rugova'nın barışçı ve uzlaşmacı tutumunun sonuç vermeyeceği anlaşılmıştır. Bunda; Avrupalı devletlerin Kosovalı Arnavutların bağımsızlıklarına ilgisiz kalması, Fransa'nın 1996 yılında “*Yeni Yugoslavya*”yı tanıması, Kosovalı Arnavutlarda Avrupa'nın dikkatini çekmek için “*şiddet*”e başvurma gerektiğinin ortaya çıkması etkili olmuştur. Arnavutlar çok iyi biliyorlardı ki edilgen kaldıkları sürece kazanacakları pek de bir şey olmayacaktı.<sup>31</sup> Bunun üzerine Kosovalı Arnavutlar arasında UÇK'nun yani Kosova Kurtuluş Ordusu'nun kurulması gündeme gelmiştir. 1990 yılından itibaren bölgede devam eden Sırp-Kosovalı Arnavut çatışması böyle bir örgütlenmeyi gerekli kılmış, Kosova sorununu uluslararası gündeme taşımak, batının desteğini almak ve bağımsız bir Kosova'nın kurulması için UÇK kurulmuştur.

UÇK'nun kuruluşunun ardından bölgedeki Sırp güçlere saldırılar düzenlemiş, çıkan çatışmalarda Sırlar masum halka saldırmış, tıpkı Bosna-Hersek'te olduğu gibi köy baskınları yaşanmış, birçok sivil hayatını kaybetmiş, birçok Arnavut aileye karşı sert tedbirler alınmış, katliamlar yaşanmıştır. Bu saldırılar ve yaşananlar Kosova sorunu uluslararası gündemin ilk sıralarında yer almaya başlamış, Kosovalı Arnavutlar batıdan beklenen desteği sağlamaya başlamıştır.<sup>32</sup> Bu destek; Sırların Şubat 1998'dan itibaren, Kosova'nın 311 kasabasına saldırı düzenlemesi, 266'sını da ağır silahlarla tahrip etmesi, Kosovalıların 217 kasabayı tamamen boşaltması, 500 bin kişinin yerinden-yurdundan uzaklaşması, kanlı çatışmaların artması üzerine daha somut hale gelmiştir. Bosna-Hersek için ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa temsilcilerinden oluşturulan *Temas Grubu* 9 Mart 1998'de Kosova için de toplanıp iki önlemi kabul etmiştir. Toplantıda; Kosova sorununun AGİT'in yanı sıra AB ve Avrupa Konseyi'nin de gündeme girmesiyle, siyasal yollarla ve

<sup>29</sup> Leo Tindemans, *Barışa Çağrı*, (Çev.: Özden Arıkan), Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998, s.146.

<sup>30</sup> Erleta Gjejlani, *Değişen Uluslararası Güvenlik Sistemi Bağlamında Yugoslavya'nın Dağılması ve Kosova'nın Nihai Statüsü Sorunu*, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007, s.80.

<sup>31</sup> Misha Glenny, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999*, Penguin, New York 1999, p.653.

<sup>32</sup> Emir Türkoğlu, “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, (Der.: Ömer E. Lütem), *Balkan Diplomasisi*, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s.118-119.

Kosova'ya daha geniş bir özerklik formülü çerçevesinde çözülmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır.<sup>33</sup>

Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin özellikle politika yapıcı ülkelerinin Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarında daha duyarlı ve etkin olmalarının ardından, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kosova sorununu gündemine almıştır. Bu gelişme Kosova sorununun uluslararası bir boyut kazanmasında önemli bir gelişme olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, Kosova'da barış ve istikrarı sağlamak amacıyla, Yugoslavya'ya her türlü silah satışını yasaklamış, özel polis güçlerini çekerek sivil halka karşı suç işlememesi konusunda Yugoslavya'yı uyarmıştır. 23 Eylül ve 24 Ekim 1998 tarihli BM Güvenlik Konseyi kararlarında; çözülmeyen sorunun bölgede barış ve güvenliğe sürekli bir tehdit oluşturduğu, Belgrat'ın Kosova'daki Arnavutlara karşı sürdürdüğü etnik temizliği durdurması, ateşkesin ilan edilmesi, Yugoslav birliklerinin Kosova'dan çekilmesi istenmiş, aksi halde NATO'nun kuvvet kullanarak devreye gireceği dile getirilmiştir.<sup>34</sup>

Rusya, Çin gibi bazı ülkelerin itirazına karşın, BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği ve Temas Grubu'nun desteğini alan NATO, Miloseviç'in Kosova'da başlattığı saldırılara son vermeyip, askeri birliklerini Kosova'dan çekmemesi ve Kosovalı Arnavutlarla çözüme yönelik bir iletişime geçmemesi halinde, Yugoslavya'ya karşı hava saldırılarının düzenleneceği duyurulmuştur.<sup>35</sup>

Balkanlardaki Rusya rekabeti nedeniyle özellikle ABD'nin ve NATO'nun bu kararlı turumu sonrasında 6 Şubat 1999'da Fransa'nın Rambouillet Kasabası'nda barış görüşmeleri başlamıştır. Rambouillet Konferansı'nda; Kosovalı Arnavutlar ile Sırlar (Yugoslavya) güçleri arasında bir ateşkesin sağlanması, Kosova'ya geniş çaplı özerkliğin tanınması, Kosova'daki Sırp askerlerinin, paramiliter güçlerinin ve istihbarat görevlilerinin azaltılması, Kosova'daki Sırp baskısına son verilmesi, hem Kosova, hem de Sırbistan'da NATO birliklerinin serbestçe hareket etme imkânı sağlanması konuları müzakere edilmiştir.<sup>36</sup> Ancak, bu konularda Kosovalı Arnavutlar uzlaşma metnini imzalamayı kabul etmekle birlikte, Sırlar uzlaşmaz tavırlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle, Kosova'da Sırp egemenliğinden vazgeçilmesini, NATO'nun Kosova ve Sırbistan'da serbestçe hareket etmesini Sırların kabul etmemesi nedenleriyle, Rambouillet Konferansı Kosova konusunda sonuç alınmadan 18 Mart 1999'da dağılmıştır.

Bunun üzerine, NATO'nun 36 bin kişiden oluşan birliği 22 Mart 1999'da Yugoslavya sınırından içeriye girmiştir. Sırlar da aynı gün içinde Kosova'nın güney ve batı bölgelerine saldırmışlar, yapmış oldukları operasyonlarla Arnavutları sınır dışı etmeye başlamışlardır. Bölgede çatışmaların, operasyonların, şiddet eylemlerinin ve katliamların artması nedeniyle, 800 bin Arnavut bölgeyi terke etmiş, insanlar dağlara sığınmıştır. Yaşananlar sonrasında, Rusya ve Çin'in karşı durmasına rağmen, NATO 24 Mart 1999'da hava harekâtı başlatmak zorunda kalmıştır. NATO'nun müdahalesi boyunca Avrupa Birliği, BM Güvenlik Konseyi ve bazı ülkeler operasyonlara destek vermişler, diplomatik ve barışçıl çabalara devam edilmiştir. Kapsamlı bir NATO harekâtı hazırlıkları yapılırken, Yugoslavya lideri Miloseviç'in 9 Haziran 1999'da barış planını imzalamayı kabul ettiği duyurulmuştur.

<sup>33</sup> Nesrin Kenar, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, İstanbul 2005, s.110.

<sup>34</sup> Selçuk Ural, a.g.m., s. 168.

<sup>35</sup> Blerim Shala, *The Diplomatic War for Kosova*, Zeri Yayınevi, Priştine 1999, s.89.

<sup>36</sup> Lester H. Brune, *United States and Balkan Crisis 1990-2005 Conflict in Bosnia and Kosovo*, Claremont CA: Regina Books, USA 2005, p.93-94.

Anlaşmada, Rumbouillet Konferansı'ndaki barış planının kabul edileceği de dile getirilmiştir.<sup>37</sup>

NATO, Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Ordusu ve Federal Yugoslavya Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Polis Gücü arasında 9 Haziran 1999'da Federal Yugoslavya Cumhuriyet güçlerinin Kosova'dan çekilmesini sağlayacak "*Askeri Teknik Anlaşması*" imzalanmıştır. Sırp silahlı güçlerinin Kosova'dan geri çekilmesi üzerine, yerine NATO'nun Kosova Gücü KFOR güvenliği devralmıştır. Bu gücün Kosova'ya yerleşmesini takiben, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı gereğince, Kosova'nın geçici BM yönetimi UNMIK (The United Nation Interim Administration Mission in Kosovo-Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetimi) Kosova çalışmasına başlamıştır.<sup>38</sup>

NATO'nun müdahalesi sonrasındaki süreçte yani 1999-2008 yılları arasında Kosova bir takım kazanımlar elde etmeye başlamıştır. Özellikle UNMIK'in yani Birleşmiş Milletler Kosova İç Yönetim Misyonu'nun denetimindeki bağımsız devletlere özgü kurumlar adım adım Kosova'ya kazandırılmıştır. Ayrıca, NATO'nun sağladığı güvenlik ve denetimle, Kosova'nın kesin statüsünün belirlenmesi konusunda önemli bir aşama oluşturan çerçeve anayasanın hazırlanması ve bu anayasa altında ilk genel seçimler 17 Kasım 2001'de, ilk Yerel seçimler ise 26 Ekim 2002'de gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler uluslararası toplumda ümit verici olarak yorumlanmıştır.<sup>39</sup>

Avrupa'nın, NATO'nun ve BM'nin desteğini almış olan Kosova bağımsızlık hedefi doğrultusundaki çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalar BM Güvenlik Konseyi'nin Kosova'ya ilişkin 24 Ekim 2005'te almış karar gereğince, 26 Şubat 2006'da Kosovalı temsilcilerle Yeni Yugoslavya adına Sırbistan arasında müzakereler yeniden başlamıştır. Müzakerelerde; Sırbistan, "*Kosova'ya özerklikten fazla, bağımsızlıktan az olanı vermeye hazırız.*" politikasını takip ederken, Kosova heyetinin politikası ise "*statü sonrası iki bağımsız devletin ilişkilerini müzakereye hazırız*" olmuştur.<sup>40</sup> Yani, uluslararası desteği almış olan Kosova temsilcileri Kosova'nın bağımsızlığı yönünde tavır takınmış, bu hedef doğrultusunda çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Kosova'nın geleceğine ilişkin yapılan görüşmelerin ardından BM Kosova Özel Temsilcisi Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari tarafından hazırlanmış olan yeni bir plan 2 Şubat 2007'de Sırp ve Kosovalı yetkililere sunulmuştur.<sup>41</sup> Hazırlayanın adıyla anılan Martti Ahtisaari Planı Viyana'da başlayan görüşmelerde ele alınmıştır. Bu planda; Kosova'nın statüsünden açıkça bağımsızlık olarak bahsedilmemiştir. Ancak, Kosova'ya "*kendi anayasası olan uluslararası anlaşmaları müzakere etmeye yetkili bir eyalet*" olabileceği tavsiyesine yer verilmiştir. Yani, Kosova'nın aşamalı bir şekilde bağımsızlığa kavuşması ortaya konulmuştur. Ancak, Sırbistan bu plana karşı çıkmış, hatta kendisi gibi etnik temelli sorunlar yaşayan Romanya, Slovakya, Yunanistan, İspanya gibi ülkelerin desteğini almıştır.

BM Kosova özel temsilcisi Martti Ahtisaari tarafından ve Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin hazırlanan rapor ve kapsamlı öneri BM Güvenlik Konseyi'ne 26 Mart

<sup>37</sup> Shqipran Kadriaj, *Kosova Surunu*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.45-53.

<sup>38</sup> Mustafa Türkeş, "Türkiye'nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim", *ASAM Avrasya Dosyası*, Cilt: 14, Sayı:1, Ankara 2008, s.278.

<sup>39</sup> Numan Baş, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009, s.32.

<sup>40</sup> Selçuk Ural, a.g.m., s.171.

<sup>41</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2007-02-02/21.07.2015>.

2007’de sunmuştur.<sup>42</sup> BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’un tam destek verdiği raporda; “Kosova’nın yakın tarihi, bugünkü gerçekleri ve taraflar arasındaki görüşmeler ışığında, ilk safhalarda uluslararası gözetim altındaki bir bağımsızlığın, Kosova için tek uygun seçenek olduğu” dile getirilmiştir. Böylece; Kosova’ya “Uluslararası Gözetim Altında Bağımsızlık” verilmiş, bir yılı aşkın devam eden nihai statüsü bu şekilde sonlandırılmıştır.

Kosova’nın bu statüsüne Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde özellikle Rusya karşı çıkmıştır. BM’deki veto hakkı olan ülkelerden biri olan Rusya’dan gelen bu itiraz üzerine, Martti Ahtisaari Planı sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmenin ardından, Kosova Başbakanı Hashim Taçi, Kosova Meclis Başkanı Jakub Krasniqi’den meclisi 17 Şubat 2008’de olağanüstü toplantıya çağırmasını istemiştir. Ayrıca, parlamentonun bağımsızlık ilanı için oylama yaptırması, ardından da Avrupa’nın en yeni devletinin bayrak ve öteki sembollerini belirlenmesi gerektiğini Kosova kamuoyuna ve dünyaya ilan etmiştir.<sup>43</sup> Bu gelişme üzerine olağan özel gündemle yerel saatle 15:00 da toplanan Kosova Meclisi’nin hemen açılışında Başbakan Hashim Taçi yapmış olduğu konuşmada Kosova’nın bağımsızlık bildirgesini meclis gündeme getirmiş, BM ve AB’nin destek vermiş olduğu Martti Ahtisaari Planı’na dayanarak Kosova’nın bağımsızlığının ilan edilmesi sürecini başlatmıştır.

Jakub Krasniqi tarafından Pristina’da Kosova Parlamentosu’nda okunan Bağımsızlık Bildirgesi’nin birinci ve ikinci maddelerinde; “Biz bu milletin demokratik yolla seçilmiş temsilcisi olarak, bu bildiri ile Kosova’yu bağımsız ve özgür bir devlet olarak ilan ediyoruz. Bu ilan halkımızın iradesini yansıtmakla beraber, BM Özel Temsilcisi Ahtisaari’nin Kosova’nın statü sorununa çözüm sunan planına uyum sağlamaktadır. Biz Kosova’yu demokratik, laik ve multi etnik, yasalar önünde hakların eşitçe korunması ve ayrımcılıkların olmadığı bir yönetime tabi bir cumhuriyet olarak ilan ediyoruz.”<sup>44</sup> denilerek, Kosova’nın bağımsızlığı dünya kamuoyuna ilan edilmiştir. Böylece, Yugoslavya dağıldıktan sonra, eski Yugoslavya’nın yıllarca özerk bölgesi konumunda olan Kosova da Balkanlarda bağımsız bir devlet olarak uluslararası ilişkilerdeki yerini almıştır.

Başbakan Haşim Taçi bağımsızlığın ilanının ardından parlamentoda yaptığı açıklamada, Kosova’nın artık egemen, özgür ve bağımsız bir devlet olduğunu belirterek “Acılı bir tarihi geride bırakarak farklılıklara saygı göstereceğiz. Aynı zamanda halkımızın, Batı ve Avrupa demokrasi ailesine katılma arzusunu belirterek Kosova’nın bağımsızlığını ilan ettik”<sup>45</sup> demiş, Kosova’nın yüzde 10’unu oluşturan Sırlar dâhil tüm azınlıkların haklarına riayet edeceklerini ve bunları kanunla garanti altına alacaklarını ifade etmiştir.

### **C- Kosova’nın Bağımsızlığı Karşısında Türkiye ve Türk Kamuoyu**

Kosova’da bağımsızlık yönünde Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasında çatışmalar başladığında, yaşananlar Yugoslavya’nın iç meselesi şeklinde değerlendirilmiş, bu bakış açısıyla dış politika şekillendirilmiştir. Bunda Kosova’nın Voyvodina ile birlikte 1974 Yugoslavya Anayasası’nda özerk bölge olarak tanınması, özerk cumhuriyetlerin federe cumhuriyetler gibi Yugoslavya’dan ayrılma haklarının olmaması etkisi olmuştur. Bu nedenle, Türkiye anayasal anlamda ayrılma hakkı bulunmayan Kosova’nın bağımsızlık mücadelesine devam etmeyeceğini ve bağımsızlığını kazanmasının çok zor olduğu yönünde

<sup>42</sup> Ender Kuzu, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Kosova’ya İlişkin Danışma Görüşü’nün Değerlendirilmesi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt:30, Sayı:1-2, İstanbul 2010, s.2.

<sup>43</sup> <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/17/dunya/adun.html/21.07.2015>.

<sup>44</sup> Jakub Krasniqi tarafından okunan Bağımsızlık Bildirgesi’nin İngilizce metni için bkz.: <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635/23.07.2015>.

<sup>45</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-17/22.07.2015>.



bir öngöründe bulunması Kosova'ya karşı soğuk bir dış politika benimsenmesinde etkili olmuştur.

Bunlara ek olarak, Kosovalı Arnavutların anavatan olarak Arnavutluğu görmesi, UÇK'nun varlığı ve şiddete başvurması, Türkiye'nin de terör ile mücadele etmesi, Türkiye'nin Kosova'da bulunan Müslüman Türklerin haklarını korumaya kalkışması, kendisinde de PKK terör örgütünün yürütmüş olduğu terör faaliyetlerinin bulunması da bu politikada etkili olmuştur. Bu nedenlerle; Türkiye, Kosova'da çatışmaların başlaması üzerine çatışan tarafları şiddeti durdurmaya ve sorunu çözmek için siyasi iletişim başlatmaya çağırmıştır.<sup>46</sup> Ayrıca, çatışan taraflara karşı tarafsız bir tutum takınmaya özen göstermiş, her hangi birine destek veriyor görüntüsü oluşturmaktan kaçınmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Kosova'ya yönelik diplomatik girişimlerinde bir taraftan Sırp ve Arnavutlar, diğer yandan bölge ülkeleri ve uluslararası kurumlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye, Kosova'daki tarafları ateşkese çağırmış, zaman zaman UÇK'nun faaliyetleri “*terör eylemi*” veya “*terörist faaliyetler*” olarak değerlendirilmiştir.<sup>47</sup>

Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 15 Temmuz 1998'de gerçekleştirmiş olduğu Arnavutluk gezisinde; “*Kosova halkı bir zulme uğramıştır. Bu bizi üzüntüye sevk etmektedir. Türkiye Kosova halkının haklı davasının yanındadır. Şartlar ne olursa olsun, biz her zaman Arnavutluğun yanında olmaya devam edeceğiz*”<sup>48</sup> demiş, çatışmaların sona ermesi için Türkiye tarafından plan hazırlanmıştır. Plan özetle; şiddetin hemen durdurulması, Kosovalı Arnavutların temel insan haklarının tanınması, savaşı tarafların kısa sürede aralarında diyalog başlatmaları ve tüm yerinden edilmiş kişilerin memleketlerine geri dönmelerine izin verilmesi temeline dayandırılmıştır.<sup>49</sup> Bu plan ile Türkiye, şiddetin durdurulmasının ardından Kosovalı Arnavutlara 1974 Anayasası ile sahip oldukları, ancak Miloseviç tarafından 1989 yılında kaldırılmış olan özerkliklerinin geri verilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca, her iki tarafı da temkinli olmaya ve aralarında siyasi diyalog başlatmaya çağırmıştır.<sup>50</sup>

Cumhurbaşkanı Demirel yapmış olduğu açıklamalarda; Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Barış Gücü dâhil alınacak tüm uluslararası önlemlere katılmaya hazır olduğunu, 1998 Temas Grubu\* ülkelerinin devlet başkanlarına mektup göndererek onları Kosova'da hareketsiz kalmaları halinde Balkanlarda olabilecekler konusunda uyarmıştır.<sup>51</sup>

Kosovalı Arnavutlar ile Sırp arasındaki çatışmaların ilk aşamasında Türkiye Sırp ile de ilişkisini devam ettirme gayretini sürdürmüş, Belgrad'ı da çatışmaları durdurmaya ikna etmek için çaba sarf etmiştir. Bu politikanın sonucu olarak Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Cumhurbaşkanı Demirel'in mesajını Yugoslavya Lideri Miloseviç'e ulaştırmak için 7 Mart 1998'de Belgrad'ı ziyaret etmiştir. Türk Dış İşleri Bakanı'na göre Kosova sorununa kısa sürede barışçı bir çözüm bulunamaz ise savaşın bütün Balkanlara yayılması kaçınılmazdı ve Türkiye için de “*fevkalade tehlikeli*” idi.<sup>52</sup> İsmail Cem temaslarının ardından Türkiye'ye dönmüş, Kosova'yı ziyaret etmemiştir. Bu durum Türk basını tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Türk Dış İşleri Bakanı'nın Priştine'ye uğramadan geri dönmesi,

<sup>46</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1998-03-07/03.08.2015>.

<sup>47</sup> *Ayın Tarihi*, 7 Mart 1998, “Kosova Bölgesindeki Gerilime İlişkin Açıklama, 1998 Yılı İçinde Dışişleri Bakanlığı Tarafından Yapılan Açıklamalar Sorulara Cevaplar, Basın Toplantıları, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara 1999, s.79.

<sup>48</sup> *Milliyet Gazetesi*, 15 Temmuz 1998, s.18.

<sup>49</sup> Birgül Demirtaş Coşkun, a.g.m., s.60.

<sup>50</sup> Sami Kohen, “Kosova Politikamız: İlkeler ve Gerçekler”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Mart 1998, s.18.

\* Temas Grubu ilk kez Bosna-Hersek Savaşı sırasında ve 1994 yılında kurulmuştur. Temas Grubu'nda ABD, Rusya, İngiltere, Almanya ve Fransa yer almıştır.

<sup>51</sup> “Türkiye Her Türlü Katkıya Hazır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1998, s. 9.

<sup>52</sup> Birgül Demirtaş Coşkun, a.g.m., s. 61.

Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığına destek vermediği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığı konusunda bu şekilde davranmasında bölgesel aktörlerle birlikte hareket etme politikasından kaynaklanmıştır. Türkiye bu süreçte görüşlerini, Bulgaristan'a, Arnavutluk'a ve Makedonya'ya iletmiştir. Hatta Türkiye'nin gayretleri ile Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Bulgaristan dışişleri bakanları 8 Haziran 1998'de İstanbul'da toplanmış, Kosova sorunu karşısında ortak bir tutum belirlenmesi için gayret gösterilmiştir.<sup>53</sup> Ancak, toplantıda önerilen plan Yugoslavya Dış İşleri Bakanı tarafından reddedilince, bunda başarılı olunamamıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamalarda, şiddetin tırmanması kınanmış, taraflara diyalog çağrısı yapma dışında bir sonuç elde edilememiştir.<sup>54</sup>

Türkiye'nin ilk başlardaki Kosova politikası aktif ama temkinli bir şekilde yürütülmüştür. Türkiye aynı coğrafyada, benzer inanç sistemine dâhil Kosovalı Arnavutlara karşı Bosna-Hersek'teki politikasını devam ettirmemiştir. Türkiye Kosovalı Arnavutların koruyuculuğunu üstlenmemiş, onların bağımsızlık isteklerine karşı olumlu bir karşılık vermemiştir. Türkiye Bosna-Hersek'te yaşananları iki devlet arasında yaşanan bir savaş olarak değerlendirirken, Kosova'yı ise iç çatışma şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca, Bosna-Hersek'te soykırıma varan kanlı olaylar yaşanmış, Boşnaklar Anavatan ve kurtarıcı olarak Türkiye'yi görürken, Kosovalı Arnavutlar öncelikle anavatan ve kurtarıcı olarak Arnavutluk'u görmüşlerdir.<sup>55</sup> Bu nedenle, Türkiye ilk başta Kafkaslarda, Ortadoğu'da, Orta Asya'da izlediği tüm politikaları, Balkanlarda da devam ettirmiş, öncelikle bölge ülkeleri ve Batılı devletlerle birlikte hareket etmeye gayret göstermiştir. Ancak, Türkiye'nin bu politikası iktidar ve muhalefet arasında zaman zaman eleştirilere konu olmuş, TBMM'de tartışmalar yaşanmıştır.<sup>56</sup>

NATO'nun Kosova'ya yapacağı müdahale Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde onaylanmadan, Türkiye daha önceden söz vermiş olduğu gibi NATO'nun müdahalesini desteklemiştir. Hatta bir takım hukuki sorunlara rağmen, bu müdahaleye aktif olarak katılmıştır. Türk uçakları, ilk başta denetim uçuşlarına katılmışlar, daha sonra da bombardımanlarda yer almışlardır. Ayrıca, Türkiye, hava üslerini NATO uçaklarına açmış, ancak operasyonda bunlara ihtiyaç duyulmamıştır.<sup>57</sup> Bunlara ilave olarak, Türkiye Arnavutluk ve Makedonya'da kurmuş olduğu mülteci kamplarında her türlü insani yardımı yapmış, bölge halkına hem maddi, hem de manevi yardımda bulunmuştur. Kızılay'ın kurduğu bu kamplarda 6.400 mülteciye hizmet verilmiş, 7.458 kişiyi de Türkiye'ye kabul etmiş ve bunların Kırklareli'ndeki Gaziosmanpaşa Mülteci Kampında barınmalarına imkân tanımıştır.<sup>58</sup> Ancak, Türkiye buraların geçici barınma yerleri olduğunu, Kosova'nın Kosovalılardan arındırılması politikasına asla alet olmayacağını, Kosovalı "soykırım" kurbanlarının yerlerine ve yurtlarına dönmesi için NATO'nun çalışma yapması gerektiğini de Başbakan düzeyinde dile getirmekten geri durmamıştır.<sup>59</sup>

Kosova'da sivillere yönelik katliamların artmasının ardından Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in ağzından, Sırp yönetimine yönelik eleştirilerini arttırmış, Kosova'da Müslüman Arnavutlara "soykırım" uygulandığını dile getirmiş ve olayların asıl sorumlusu

<sup>53</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1998-06-08/03.08.2015>.

<sup>54</sup> Sami Kohen, "Sırlara Mesaj Verildi, Ama...", *Milliyet Gazetesi*, 10 Haziran 1998, s.22.

<sup>55</sup> Birgül Demirtaş Coşkun, a.g.m., s.62.

<sup>56</sup> *TBMM Genel Kurul Tutanağı*, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 64. Birleşim, 10 Mart 1998, s.62.

<sup>57</sup> Sami Kohen, "Türkiye Ne Kazandı Ne Kaybetti", *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1999, s.20.

<sup>58</sup> Sami Kohen, a.g.m., s.20.

<sup>59</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1999-04-04/03.08.2015>.

olarak Sırpı görmeye başlamıştır.<sup>60</sup> Böylece; Türkiye, Kosova'daki Sırp-Arnavut anlaşmazlığında temkinli davranmayı bırakarak, Kosova'nın bağımsızlığını desteklediğini ve tanyacağını ortaya koyması bakımından önemlidir. Sırbistan'ın uluslararası toplum nezdinde giderek prestij kaybetmesi, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası alanda tanınmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı olmadan ve uluslararası hukuk açısından tartışmalı olan bir müdahalede yer alması, desteklemesi, hatta aktif olarak Sırp hedeflerini bombalaması Türkiye'nin Kosova politikasında temel bir değişimdir. Türkiye bunu yaparken, diğer taraftan da yine çok taraflı bir politika takip etmeye devam etmiştir. NATO'nun Kosova'ya müdahale ettiği ve müdahaleyi sürdürdüğü dönemde Türkiye, Kızılay'ın Arnavutluk ve Makedonya'da kurmuş olduğu mülteciler kamplarını ziyaret eden Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Sırpı Kosovalı Arnavutlara “*etnik temizlik*” yani “*soykırım*” uygulamakla suçlamıştır. Miloseviç'in Kosova ile ilgili amaçlarına ulaşamayacağını belirten Demirel, Sırp liderin Eski Yugoslavya Savaş Suçluları Mahkemesi tarafından yargılanması gerektiğini de dile getirmiştir.<sup>61</sup>

Kosova'da Sırp-Arnavut çatışması ve katliamların NATO'nun hava harekâtı ile bitirilememesi üzerine, Türkiye yavaş yavaş Kosova'ya uluslararası gücün yerleştirilmesi noktasına gelmiştir. Bunu da NATO zirvesine katılmak üzere 21 Nisan 1999'da ABD'ye giden Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, ertesi gün Pittsburgh'da basın mensuplarının Kosova ile ilgili sorularını yanıtlarken dile getirmiş, “*Kosova'dan kovulan insanlar mutlaka geri dönmelidir ve güvenlikleri uluslararası güçler tarafından sağlanmalıdır*”<sup>62</sup> ifadelerine yer vermiş, Kosova'ya uluslararası gücün yerleştirilmesi gerektiğini dünya kamuoyu ile paylaşmıştır.

Kosova, NATO müdahalesinin ardından, Türkiye'nin istediği ve desteklediği gibi, uluslararası toplum tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu (UNMIK) yönetiminde başlıca güç haline gelmiş, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararına göre Kosova Sırbistan'ın parçası sayılmakla birlikte, Belgrad'ın bölge üzerindeki etkisi kalmamıştır. Türkiye bu dönemde güvenlik ve siyasi alanda olmak üzere iki temel politika takip etmiştir. Güvenlik politikaları bağlamında, Türkiye en baştan itibaren uluslararası barış gücünün bir parçası olmuştur. Nüfusunun büyük bir kısmı Türklere oluşan Prizren, Mamuşa ve Dragos'ta konuşlandırmak üzere Birleşmiş Milletler Kosova Barış Gücüne (Kosova Force-KFOR) asker gönderilmiştir. Siyasi olarak da Ankara, Kosova'daki Türk azınlığın durumuyla yakından ilgilenmiştir.

NATO'nun Kosova'da yönetimi devraldığı ve Kosova'nın statüsünün geleceğine ilişkin BM'de görüşmelerin yeniden başladığı 1999-2005 yılları arasında Kosova'daki Türklere iki alternatif ile karşı karşıya kalmışlardır. Ya Arnavutlaşma, ya da Arnavut kimliğine asimile olmayı kabul edeceklerdi. Bu iki seçenekle karşı karşıya gelindiğinde, Türkiye'nin karar alıcıları Kosova'daki azınlığın yaşadığı zorlukların farkında olmuştur. NATO operasyonlarından sonra Kosova'ya giden Dışişleri Bakanı İsmail Cem Türkiye'nin Koordinasyon Ofisini hizmete açmış, Türk toplumunun haklarının devam ettirilmesi çağrısında bulunmuştur.<sup>63</sup>

Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, NATO Müdahalesinden sonra Türklere baskıların arttığını ifade etmiştir. Türkiye'nin tüm çabalarına ve azınlığın isteklerine rağmen, UNMIK yönetiminde Kosovalı Türklere bazı yasal haklarını kaybetmişlerdir. 1974

<sup>60</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1999-04-04/03.08.2015>.

<sup>61</sup> Sedat Ergin, “Demirel ve Kosova Krizi”, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/04/13/24.07.2015>.

<sup>62</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/1999-04-22/03.08.2015>.

<sup>63</sup> Eylem Altunya, *The Kosova Crisis and Turkey (1991-2001)*, Bilkent Üniv., Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.134.

Anayasası'nda Türkçe Üç resmi dilden biri iken, UNMIK yönetiminde hazırlanılan Anayasa'da Türkçe Resmi Dil olarak tanınmamıştır. Ancak, BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Bernard Kouchner Türk toplumuna mektup göndererek kendi bölgelerinde anadillerini kullanmaya devam edeceklerini ifade etmiştir.<sup>64</sup> Böylece Türkiye'nin de desteğini alan Kosovalı Türkler bazı haklarını kaybetmekle birlikte, fiilen Kosova siyasetinde önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

Türk Dışişleri Bakanlığı 28 Ekim 2005 yılında yapmış olduğu açıklamada; “gelecekteki statüsü her ne olursa olsun” Kosova'nın demokratikleşmesi ve tüm halkların temsil edilmesinin önemini vurgulamıştır.<sup>65</sup> Türkiye'nin bu açıklamasından, Kosova'nın her türlü statüye kavuşabileceği, bu seçenekler arasında “bağımsızlık” statüsünün de var olduğu anlaşılmıştır. Türkiye bir anlamda 2005 yılından itibaren yavaş yavaş Kosova'nın bağımsız bir devlet olabileceğine olan inancını ortaya koymaya başlamıştır.

Arnavutluk'un başkenti Tiran'a iki günlük resmi ziyarette bulunan Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 2 Şubat 2007'de yapmış olduğu açıklamada; Kosova'nın nihai statüsüyle ilgili kararın, çoğunluğun görüşü ve oradaki azınlığın hak ve hukukunun da garanti altına alınarak verilmesini istemiştir. Gül, Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari'nin Kosova'ya ilişkin raporunu açıklayacağını hatırlatmıştır. Gül, Kosova'nın nihai statüsüyle ilgili kararın, çoğunluğu görüşü hesaba katılarak, bununla birlikte orada yaşayan azınlıkların hak ve hukukunun da garanti altına alınması gerektiğini söylemiş, Kosova'daki Türk azınlıkla oradaki Arnavutların, Müslüman olduklarını ve dayanışmaları gerektiğini belirtmiştir.<sup>66</sup>

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ağzından dile getirmiş olduğu politikasında Kosova'nın dolaylı olarak bağımsızlığını desteklemiştir. Çünkü Kosova'nın %90 nüfusu dikkate alındığında, “çoğunluğun görüşü”nün bağımsızlıktan yana olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını elde etmesi yönündeki çabalarını ve Kosova'nın fiili bağımsızlığını öngören Ahtisaari Planı'nın kabul edilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde de de girişimlerde bulunmuştur. Böylece, Türkiye Kosova'nın bağımsızlığı konusundaki politikasını iyice netleştirmiştir. Yani, Batılı ve politika yapıcı devletlerin “bağımsız Kosova” fikrine giderek daha sıcak yaklaşmasının ardından, Türkiye'nin de bu politikaya uyum sağlama gayretine giriştiği gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda Türkiye; NATO çerçevesinde Kosova'da görev yapan Çok Uluslu Güney Kuvvet Komutanlığı (KFOR)'nin komutasını 29 Mayıs 2007'de düzenlenen törenle devralmış<sup>67</sup>, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül resmi ziyaret için Türkiye'de bulunan Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadić ile 29 Kasım 2007'deki görüşmesinin ardından ortak basın toplantısı düzenlemiş, görüşmelerde Balkanların istikrarı, refahı ve güvenliğine katkıda bulunma yönünde ortaklaşa atılacak adımların ele alındığını belirtmiş, Tadić'in Kosova sorunu hakkında ülkesinin tutumu ve yaşanan son gelişmelerle ilgili kendisine bilgi verdiğini söylemiş<sup>68</sup>, Türkiye'nin Kosova sorununa bakışını anlatmıştır. Ayrıca, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmeye yaklaştığı günlerde Ankara'yı ziyaret eden Kosova Geçici Yönetim Başkanı Fatmir Seydiu ile 6 Şubat 2008'de görüşmüş<sup>69</sup>, Kosova'ya Türkiye'nin her türlü desteği vereceği tekrarlanmıştır.

<sup>64</sup> Birgül Demirtaş Coşkun, a.g.m., s. 68.

<sup>65</sup> *Ayın Tarihi*, “BM Güvenlik Konseyi'nin Kosova Nihai Statüsünün Görüşmeler Yoluyla Belirlenmesine Başlanması Yönündeki Kararı Hakkında”, *Dışişleri Bakanlığı Açıklaması*, No: 163, <http://www.mfa.gov.tr/12.04.2015>.

<sup>66</sup> <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/02/03/siy112.html/22.07.2015>.

<sup>67</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2007-05-29/03.08.2015>.

<sup>68</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2007-11-29/03.08.2015>.

<sup>69</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-06/03.08.2015>.

Bütün bunlardan sonra Türkiye; Kosova'nın, BM ve AB'nin destek vermiş olduğu Marti Ahtisaari Planı'na dayanarak bağımsızlığını ilan etmesi halinde her türlü desteği vereceğinin işaretlerini ortaya koymuştur. Bunu da kısa bir süre sonra dış politikadaki uygulamalarıyla gösterecektir. Bunun ilk ve önemli göstergesi Kosova'nın bağımsızlığı karşısında takınmış olduğu tutum ve davranışlar olmuştur. Başbakan Haşim Taçi'nin parlamentoda 17 Şubat 2008'de yapmış olduğu açıklamada; Kosova'nın artık egemen, özgür ve bağımsız bir devlet olduğunu belirtmiş, "*Acılı bir tarihi geride bırakarak farklılıklara saygı göstereceğiz. Aynı zamanda halkımızın, Batı ve Avrupa demokrasi ailesine katılma arzusunu belirterek Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettik*"<sup>70</sup> demiş, Kosova'nın yüzde 10'unu oluşturan Sırp dâhil tüm azınlıkların haklarına riayet edebileceklerini ve bunları kanunla garanti altına alacaklarını ifade etmiştir. Böylece, Kosova'nın bağımsızlığı ilan edilmiş, bir anlamda Türkiye gibi ülkeler tarafından tanınması istenmiştir.

Kosova Meclisi'nin bağımsızlık ilanı kararı aldığı toplantı Türkiye'de görsel basında canlı bağlantı ile kamuoyuna duyurulmuş, Türk Hükümeti yaşananları yakından ve canlı olarak izleme fırsatı elde etmiştir.<sup>71</sup> Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye, ABD'den sonra, bu ülkeyi tanıyan ikinci ülke olmuştur. Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından kurulmuş olan Hükümetin Bakanlar Kurulu 18 Şubat 2008'de toplanmış, bağımsızlığını ilan eden Balkanların yeni ülkesi Kosova Cumhuriyeti'nin resmen tanındığı Türk ve Dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Kosova Başbakanı Haşim Taçi'yi telefonla arayan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bağımsızlık kararının hayırlı olması temennisinde bulunmuştur. Balkanlar'da barış ve istikrarı önemsediklerini belirten Başbakan Erdoğan, "*Bölgedeki gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Türkler ve Arnavutlar dâhil olmak üzere Kosova'ya oluşturan bütün unsurların birlik ve beraberliği, Kosova'nın geleceğini güçlendirecektir*"<sup>72</sup> demiştir.

Dışişleri Bakanlığı adına yazılı açıklama ise; Dışişleri Bakanı ve Başmüzakereci Ali Babacan tarafından yapılmıştır. Yazılı açıklamada; "*Türkiye Cumhuriyeti, Kosova Meclisi'nin bağımsızlık bildirgesinin muhtevasını ve unsurlarını memnuniyetle karşılamış ve bu anlayıştan hareketle, Kosova Cumhuriyeti'ni tanıma kararı almıştır. Türkiye, Balkanlar'ın huzur ve istikrara kavuşmasını dış politika önceliklerinden biri olarak belirlemiştir. Türkiye, son yıllarda büyük acılar yaşamış, Balkanlar'da kalıcı barış anlayışının hâkim olmasına önem vermekte, Kosova'nın bağımsızlığının, bölge ülkeleri arasındaki istikrar ve güven ortamının takviye edilmesi için de vesile teşkil etmesini temenni etmektedir*"<sup>73</sup> denilmiştir.

Bunlara ilave olarak, Sırbistan'ın, Balkanlar'ın geleceğinde önemli rolü ve sorumluluğu bulunduğunu ve Türkiye'nin, bölgesel ve ikili bağlamda Sırbistan ile ilişkilerinin ve işbirliğinin gelişmesine değer vermekte olduğunu da dile getiren Babacan, açıklamasında, "*Türkiye, Kosova'da hukukun üstünlüğü ile evrensel insan hakları, demokrasi ve çoğulcu değerlerin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Türkiye, Kosova ile komşuları arasında karşılıklı güven ve işbirliği ortamının yaratılmasının zaruret teşkil ettiği görüşünü de taşımaktadır. Türkiye, Kosova ile arasındaki mevcut köklü tarihi, kültürel ve beşeri bağların daha da güçleneceğine inanmakta olup, Kosova'nın kalkınmasını teminen yardım ve katkılarını sürdürecektir*"<sup>74</sup> denilmiştir.

Kosova Cumhuriyeti'nin tanınmasında bir takım nedenler yanında, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin takip etmiş olduğu dış politikasının etkisi daha fazla olmuştur. Dış politikada; Türkiye'yi merkez ülke olarak kabul eden ve bölgesel gelişmelerde

<sup>70</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-17/03.08.2015>.

<sup>71</sup> NTV Canlı Yayın, 17 Şubat 2008, Saat:16:23.

<sup>72</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-18/03.08.2015>.

<sup>73</sup> [http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8258200/19\\_Subat\\_2008/04.08.2015](http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8258200/19_Subat_2008/04.08.2015).

<sup>74</sup> [http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8258200/19\\_Subat\\_2008/04.08.2015](http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8258200/19_Subat_2008/04.08.2015).

aktif rol oynaması gerektiğini savunan AKP Hükümeti, inisiyatif geliştiren ve küresel gelişmelerin dışında kalmayan bir dış politika takip etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin "*etkinlik alanı*" oluşturması gereken Balkanlardaki Boşnaklar ve Arnavutlar Türkiye için önemli halklar olarak görülmüş, Türkiye ile "*tarihi ve kalbi*" yakınlığı olan bu iki halk ile işbirliği yapmanın zorunluluk olması,<sup>75</sup> Kosova'nın tanınmasında önemli bir etken olmuştur.

ABD, Fransa, İngiltere ve Arnavutluk, Kosova Cumhuriyeti'ni Türkiye ile aynı gün içinde resmen tanıyan ülkeler olmuştur. Bu ülkeler Kosova Cumhuriyeti'ni tanıdıkları için ve Sırbistan da Kosova'nın bağımsızlık sürecini engelleyemediği için eski Yugoslavya'nın başkentinde protesto edilmişlerdir. Kosova'nın bağımsızlık ilanını protesto amacıyla çok sayıda gösterici meydanlara inmiş, Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da yapılan gösteri sırasında, Türkiye, ABD, İngiltere ve Sırbistan büyükelçiliklerine taşlı saldırıda bulunulmuştur.<sup>76</sup>

Yukarıda adı geçen ülkeler Kosova'ya destek verirken, öte yandan Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadiç, Kosova'nın bağımsızlığını hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini söylemiş, Sırbistan Başbakanı Vojislav Koštunica da bağımsızlık ilanını kınayarak, Kosova'nın "*sahte devlet*" olduğunu söylemiştir.<sup>77</sup> Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına en sert tepkiyi gösteren BM üyesi ülke ise Rusya olmuştur. Rusya Kosova'nın tek yanlı bağımsızlık ilan etmesini kınamıştır.<sup>78</sup> Ayrıca, Rusya'nın NATO özel temsilcisi Dimitriy Ragozin Belçika'nın başkenti Brüksel'de yaptığı açıklamada, tüm AB üyesi ülkelerin Kosova'nın bağımsızlığını tanınması ve NATO'nun Kosova'daki yetkilerini aşması halinde Rusya'nın dünya arenasındaki saygınlığını korumak için askeri güce başvurabileceği uyarısında bulunmuştur.<sup>79</sup>

Kosova'nın bağımsızlığı resmi düzeyde çok olumlu bir şekilde karşılanırken, yazılı Türk basınında daha çok "*olumlu ancak ihtiyatlı olunması gerektiğine ilişkin*" tepkiler gösterilmiştir. Bu şekilde bir tutum benimseyen gazetelerden biri de Cumhuriyet Gazetesidir. Gazete "*Kosova'da Tarihi Gün*" başlığı ile Balkanların en yeni Cumhuriyetini kamuoyuna duyurmuştur. Gazetenin ilk sayfasından yapılan duyuruda; Kosova Meclisi'nin bağımsızlık kararının bütün dünyada yankı uyandırırken gelişmelerin dikkatle izlendiği dile getirilmiştir.<sup>80</sup> Kosova'nın bağımsızlığına Sırbistan'ın tepki gösterdiğini, Türkiye'nin de "*temkinli*" davrandığını, ancak Kosova'nın bağımsızlığının tanınması konusunda özel çaba sarf edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi'nde ye alan köşe yazısında ise Kosova'nın bağımsızlığını ilan edeceğinin Haşim Taçi'nin seçimleri kazanmasından beri belli olduğu belirtilerek, "*Yugoslavya'nın parçalanma sürecinin de bittiği, bundan böyle aynı bölgede artık yeni bir devlet çıkmayacağı açıktır... Kosova'nın bağımsızlığı bu ülkenin ezici çoğunluğunu oluşturan etnik grup için sevindiricidir. Ama kimse, Arnavutların Sırplardan daha demokratik ve daha az şoven olduğunu da söyleyemez. Bu açıdan bölgede yaşayan küçük Türk azınlık için daha demokratik ve özgürlükçü bir sonuç beklemek hayal olacaktır*"<sup>81</sup> denilmiştir. Böylece, Kosova konusunda çok acele edilmemesi, Kosovalı Arnavutların da mikro milliyetçilik konusunda diğer Balkan toplumlarından farklı olmadığı dile getirilmiştir.

<sup>75</sup> Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.317.

<sup>76</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-21/03.08.2015>.

<sup>77</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-17/03.08.2015>.

<sup>78</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-17/03.08.2015>.

<sup>79</sup> <http://www.ayintarihi.com/turkce/date/2008-02-22/03.08.2015>.

<sup>80</sup> *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 2008, s.1.

<sup>81</sup> *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 2008, s.4.

Bazı basın organlarında ise daha temkinli yazılara yer verilmiştir. Bunda; Irak'ın Kuzey'indeki Kürt Yönetimi Lideri Mesut Barzani'nin Birleşmiş Milletlerde Kosova'nın bağımsızlığını elde ediş yöntemine ilişkin heyet göndermesi nedeniyle, Türkiye'nin Kosova'ya ilk tanıyan ülke olmamak için ihtiyatlı davranmasının etkisi olmuştur.<sup>82</sup> Bu yüzden bazı gazetelerde ve yazılarda; Kosova'nın bağımsız olabileceğine hiçbir zaman inanılmadığı dile getirilmiş, büyük bir hayalin gerçekleştiği ifade edilmiştir. Kosovalıların "*Rreröfte Pavaresia e Kosoves: Yaşasın bağımsız Kosova!*" diyerek bağımsızlıklarını ilan ettikleri, fakat bu mutluluğun kısa sürme ihtimalinin olduğu, özellikle Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliği sayesinde Kosova'nın yeniden Sırbistan'ın bir parçası haline getirilebileceği de hatırlatılmıştır.<sup>83</sup>

Türk basınında bu şekilde yorumlara yer verilmesinde Kosova ve Balkanlar konusundaki bazı uzmanların yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerin de etkisi olmuştur. Bu konuda örneğin; Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Balkanlar uzmanı Erhan Türbedar, Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiğini, bundan sonra bağımsızlığın tanınması sürecinin yaşanacağını belirterek, "*Siz istediğiniz kadar bağımsızlığınızı ilan edebilirsiniz, ama birileri tanımyorsa, bu sadece kâğıt üzerinde kalır*"<sup>84</sup> demiş, bu konuda ihtiyatlı olunması gerektiğini dile getirmiştir.

Ayrıca, Kosova'nın bağımsızlığının Dünyanın başka yerlerinde de örnek alınabileceğini, bunun domino etkisi yaratabileceğini dile getiren yazılar da yer almıştır. "*Ve işte, "Balkanlaşmak" denilen şey küresel çerçevede budur ki, modernist salçaya bulanmış ilkel kavmiyetçiliklerin "mikro milliyetçilik" e dönüşmesiyle eşanlamlıdır*"<sup>85</sup> denilmiş, 21. Yüzyıldaki mikro milliyetçiliğe Kosova'nın örneklik yaptığı ifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak, "*Fakat daha "Balkanlaşmak" deyiminin yerleştiği an kesin cevaplanmış bir soru var: "Mikro" suyla da, "makro" suyla da kavmiyetçilik daima bela saçtı ve de saçıyor.*" sözleriyle, Kosova'nın bağımsızlığının domino etkisiyle, Dünya'nın başka yerlerinde de bela saçabileceği öngörüsünde bulunulmuştur.<sup>86</sup>

Kosova'da bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, yayına çıkan gazeteler tanınmaya yönelik beklentilerini manşetlerine taşımışlardır. Kosova'nın en çok okunan gazetelerinden Koha Ditore, "*Artık Devletiz. Tanınmayı Bekliyoruz*" manşetini tercih etmiştir. Epoka E Re Gazetesi de, "*Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını bekliyoruz*" şeklinde manşet atmıştır. Zeri Gazetesi, "*Uluslararası Toplumun Desteği ile Kosova bağımsızlığını ilan etti*" derken, Express gazetesi "*Yaşasın Kosova Cumhuriyeti*" manşetini atmıştır. Laym Gazetesi ile "*Hayırlı Olsun*" manşetini kullanmıştır.<sup>87</sup>

Kosova'nın bağımsızlığına karşı, yukarıda ifade edilen ve Kosova'da yayınlanan gazetelerde yer alan yayınlar gibi, olumlu tepkiler gösteren yayın organlarından biri de Zaman Gazetesi olmuştur. Gazete "*Kosova Artık Bağımsız*" başlığı ile Kosova'nın bağımsızlığını okurlarına duyurmuş, "*Kosovalıların 20 yıllık hayali dün gerçekleşti. Kosova bağımsızlığını ilan ederek Avrupa'daki 49. ülke oldu. Sırbistan'dan uluslararası toplumun gözetiminde kopan Balkanların yeni ülkesine AB, ABD ve Türkiye de destek verdi. Balkanlar dün tarihî günlerinden birini yaşadı. 1999 NATO operasyonunun ardından Birleşmiş Milletler denetiminde olan Kosova bağımsızlığını ilan etti. Kosova parlamentosundaki*

<sup>82</sup> *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 2008, s.11.

<sup>83</sup> Ferai Tınç, "Kontrollü Bağımsızlık", <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/yazarlar/2008-02-18/04.08.2015>.

<sup>84</sup> <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/18/dunya/04.08.2015>.

<sup>85</sup> <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/18/dunya/04.08.2015>.

<sup>86</sup> Hadi Uluengin, "Kavmiyetçi Domino", <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/yazarlar/2008-02-21/04.08.2015>.

<sup>87</sup> <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/18/dunya/04.08.2015>.

*olağanüstü oturuma katılan 109 milletvekili, Balkanlar'ın yeni ülkesini bağımsız yapan bildirgeyi açık oylamada oybirliğiyle ayakta alkışlayarak kabul etti. Sırp vekillerin katılmadığı oturumda bildirge milletvekilleri tarafından tek tek imzalandı”<sup>88</sup> denilerek, haberin devamında bağımsızlık sonrasında yaşananlar ve duyulan sevinçler ortaya konulmuştur.*

#### **D- Sonuç**

Kıta geçiş bölgesi konumunda olan ve tarihin her döneminde önemli bir yere sahip olan Balkanlarda yer alan Kosova yarımadasının merkezi konumunda olmuş, ticaret, enerji vb. yolların kesişim noktasında yer almış, ilk, orta, yeniçağlarda ve günümüzde üzerinde egemenlik mücadelesi yapılan yerlerden biri olmuştur. Kosova, Roma, Doğu Roma yani Bizans İmparatorluklarının yönetiminde kaldıktan sonra 1389 yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na bağlanan Kosova 1929 yılından sonra da Yugoslavya Krallığı'nın yönetimine girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Sosyalist Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni Federal Yugoslavya; Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek Cumhuriyetlerinden oluşmuştur. Kosova ise 1946 Anayasası ile Sırbistan'a bağlı “özerk bir bölge” olarak tanımlanmış, 1974 Anayasası ile de Kosova'ya özerklik verilmiştir. Bu durum, Kosova'nın bağımsızlığına kadar devam etmiştir.

Yugoslavya'nın dağılması Tito'nun ölümünden sonra ve 1974 Anayasası'nın ihlalleri ile başlamıştır. Bu süreçte Kosova'nın bağımsızlığına ilişkin ilk kıvılcım Kosova Priştina Üniversitesinde başlamıştır. Ancak, Sırlara karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi kolay olmamış, zorlu mücadeleleri bünyesinde barındırmış, büyük sıkıntılar yaşanmış, can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Yugoslavya'nın dağılma sürecinin hız kazandığı dönemde toplanan Özerk Kosova Meclisi tarafından 2 Temmuz 1990'da ilan edilen yeni Kosova Anayasası yani “*Karanica*” ile Kosova'nın bağımsızlığı tüm dünyaya duyurulmuştur. Ancak, bu durum Sırbistan tarafından kabul edilmemiş, Sırlar ile Kosovalı Arnavutlar arasında özellikle 19 Ekim 1991'de Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin ilanından ve UÇK'nun kurulmasından sonraki süreçte şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. UÇK'nun takip etmiş olduğu Sırp güçlere saldırı politikası ve Sırların sivil halka yönelik katliamları sonrasında Kosova Sorunu uluslararası kamuoyunda ön sıralarda yer almaya başlamış, AB, BM Güvenlik Konseyi'nin ve NATO'nun çalışmaları sonrasında Kosova Marti Ahtisaari Planı ile “*Uluslararası Gözetim Altında Bağımsızlık*” statüsünü 26 Mart 2007'de elde etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararına dayanarak da 17 Şubat 2008'de toplanan Kosova Meclisi Kosova'nın bağımsızlık bildirgesini tüm dünyaya ilan etmiştir.

Kosova'da bağımsızlık yönünde Kosovalı Arnavutlar ile Sırlar arasında ilk çatışmalar başladığında, Türkiye yaşananları Yugoslavya'nın iç meselesi olarak görmüş ona göre politikasını oluşturmuştur. Ayrıca, 1974 Anayasası'nda Kosova'nın özerk bölge olarak tanınması ve anayasal anlamda ayrılma hakkına sahip olmaması nedeniyle, Kosova'nın bağımsızlık mücadelesine devam etmesinin zor olduğunu düşünmesi, yaşanacakları öngörememesi nedeniyle Kosova'ya karşı ilk başta soğuk bir dış politika takip etmiştir. Bunlara ek olarak, Kosova'daki UÇK gibi, ayrılıkçı ve şiddet yanlısı PKK terör örgütü ile mücadele etmesi, Türkiye'nin Kosova'daki şiddetin ortadan kaldırılması ve olayların yatıştırılması yönünde politikalar takip etmesine neden olmuştur. Bu politika zaman zaman Türkiye'de muhalefet partilerince eleştirilmiştir. Ancak, öncelikle bölge ülkeleri ve Batılı devletlerle birlikte hareket etme politikası takip eden Türkiye'nin politikası, Kosova'da şiddetin ve sivil ölümlerinin artması, Sırların katliamlara varan uygulamaları sonrasında,

<sup>88</sup> <http://www.zaman.com.tr/18.02.2008/26.04.2015>.



AB ülkeleri ve ABD ile paralel olarak değişmiştir. Türkiye'nin Kosova'ya karşı değişen politikasının ardından, her türlü insani, askeri, siyasi ve politik destek yapılmaya başlanmıştır. Türkiye, zaman zaman Sırpların Kosova'da “soykırım” yaptığına ilişkin sert açıklamalar yapmaktan bile geri durmamış, Kosova'nın ve Kosovalıların bağımsızlığına ilişkin “*reel politik*” bağlamında elinden gelen ne varsa yapma gayretini göstermiştir. Bu destek Kosova'nın bağımsızlığını elde edene kadar devam etmiştir.

Kosova Meclisi'nin bağımsızlık ilanı kararı aldığı toplantı Türkiye'de görsel basında canlı bağlantı ile kamuoyuna duyurulmuş, Türk Hükümeti yaşananları yakından ve canlı olarak izleme fırsatı elde etmiştir. Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye, ABD'den sonra, bu ülkeyi tanıyan ikinci ülke olmuştur. Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından kurulmuş olan Hükümetin Bakanlar Kurulu 18 Şubat 2008'de toplanmış, bağımsızlığını ilan eden Balkanların yeni ülkesi Kosova Cumhuriyeti'nin resmen tanındığı Türk ve Dünya kamuoyuna duyurulmuştur.

Kosova Cumhuriyeti'nin tanınmasında bir takım nedenler yanında, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin takip etmiş olduğu dış politikasının etkisi daha fazla olmuştur. Dış politikada; Türkiye'yi merkez ülke olarak kabul eden ve bölgesel gelişmelerde aktif rol oynaması gerektiğini savunan AKP Hükümeti, inisiyatif geliştiren ve küresel gelişmelerin dışında kalmayan bir dış politika takip etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin “*etkinlik alanı*” oluşturması gereken Balkanlardaki Boşnaklar ve Arnavutlar Türkiye için önemli halklar olarak görülmüş, Türkiye ile “*tarihi ve kalbi*” yakınlığı olan bu iki halk ile işbirliği yapmanın zorunluluk olması, Kosova'nın tanınmasında önemli bir etken olmuştur.

Kosova'nın bağımsızlığı resmi düzeyde çok olumlu bir şekilde karşılanırken, yazılı Türk basınında daha çok “*olumlu ancak ihtiyatlı olunması gerektiğine ilişkin*” tepkiler gösterilmiştir. Türk basınında bu şekilde yorumlara yer verilmesinde Kosova ve Balkanlar konusundaki bazı uzmanların yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerin de etkisi olmuştur. Ayrıca, Irak'ın kuzeyindeki Kürt Yönetimi Lideri Mesut Barzani'nin Birleşmiş Milletlerde Kosova'nın bağımsızlığını elde ediş yöntemine ilişkin heyet göndermesi, hem Türkiye'nin, hem de Türk basınının Kosova'nın bağımsızlığı konusunda ihtiyatlı davranmasında etkili olmuştur. Bütün bunlara karşın, Kosova'nın bağımsızlığının Türkiye ve Türk milleti tarafından memnuniyetle karşılandığına ilişkin ve bağımsızlığa destek veren yazıların ve yorumların sayısı hiç de azımsanamayacak kadardır. Bunlara ek olarak, Türk televizyonları Kosova'nın yeni bayraklarının Türkiye tarafından karşılanmasını, Kosova'nın bağımsızlık sürecini anlatan haber programları sık sık Türk kamuoyu ile paylaşmışlardır.

Kosova'nın bağımsızlığın üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, hem siyasilerden yapılan açıklamaların, hem de görsel ve yazılı basında yer alan ortak görüşün “*Bağımsız Kosova Cumhuriyeti*” ile iyi ilişkilerin kurulması ve yeni cumhuriyetin yaşaması için gerekli desteğin verilmesi şeklinde değişmeye başladığı görülmüştür. Bu bağlamda gelişmeler olmuş, Kosova Cumhuriyeti 28 Ağustos 2008'de Türkiye'de Büyükelçilik açmış, Türkiye Büyükelçilik binasının yapımında ve açılışında Kosova'ya destek vermiştir. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin ilk Türkiye Büyükelçisi olarak da Bekim Seydiu atanmıştır. Böylece, Türkiye-Kosova ilişkileri daha kurumsal düzeyde ve iyi bir şekilde yürütülme imkânı bulmuş, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. Bu ilişkiler her geçen gün gelişerek devam etmektedir.

### **Kaynakça**

- “BM Güvenlik Konseyi’nin Kosova Nihai Statüsünün Görüşmeler Yoluyla Belirlenmesine Başlanması Yönündeki Kararı Hakkında”, *Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, No: 163, Ayın Tarihi, <http://www.mfa.gov.tr/12.04.2015>*.
- “Kosova Bölgesindeki Gerilime İlişkin Açıklama, *Ayın Tarihi, 1998 Yılı İçinde Dışişleri Bakanlığı Tarafından Yapılan Açıklamalar Sorulara Cevaplar, Basın Toplantıları, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara 1999*.
- “Türkiye Her Türlü Katkıya Hazır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1998.
- AKYOL, Taha, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979.
- ALTUNYA, Eylem, *The Kosova Crisis and Turkey (1991-2001)*, Bilkent Üniv., Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- BAŞ, Numan, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009.
- BEREKETLİ, Mustafa, *Berlin Antlaşması’ndan Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- BORA, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.
- BRUNE, Lester H., *United States and Balkan Crisis 1990-2005 Conflict in Bosnia and Kosovo*, CLAREMONT CA: Regina Books, USA 2005.
- CALVOCORESSİ, Peter, *World Politics Since 1945*, Newyork 1996.
- ÇAĞ, Galip, “Dağılan Yugoslavya’nın Ardından Makedonya ve Türkiye”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1 (1)*, Çankırı 2012.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- DEMİRTAŞ COŞKUN, Birgül, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:7, Sayı:27*, Ankara 2010.
- ERGİN, Sedat, “Demirel ve Kosova Krizi”, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/04/13/24.07.2015>.
- GJEJLANİ, Erleta, *Değişen Uluslararası Güvenlik Sistemi Bağlamında Yugoslavya’nın Dağılması ve Kosova’nın Nihai Statüsü Sorunu*, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007.
- GLENNY, Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999*, Penguin, New York 1999.
- HASNİ, Enver, “Politik ve Hukuki Açından Kosova Krizi”, *Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt: IV, Sayı:1-2*, Ankara 1998.
- <http://arsiv.sabah.com.tr>
- <http://www.assembly-kosova.org>
- <http://www.ayintarihi.com>
- <http://www.cumhuriyet.com.tr>
- <http://www.hurriyet.com.tr>
- <http://www.milliyet.com.tr>

<http://www.zaman.com.tr>

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşım Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009.

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 2 ( 20.Yüzyıl)*, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

KADRİAJ, Shqipran, *Kosova Surunu*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

KENAR, Nesrin, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, İstanbul 2005.

KİSSİNGER, Henry, *Diplomasi*, (Çev.:İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2002.

KOHEN, Sami, “Kosova Politikamız: İlkeler ve Gerçekler”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Mart 1998.

KOHEN, Sami, “*Sırlara Mesaj Verildi, Ama...*”, *Milliyet Gazetesi*, 10 Haziran 1998.

KOHEN, Sami, “Türkiye Ne Kazandı Ne Kaybetti”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1999.

KOKOTT, Juliana, *Human Rights Situation in Kosova 1989-1999*, Kluwer Law International, New York 2002.

KUZU, Ender, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Kosova’ya İlişkin Danışma Görüşü’nün Değerlendirilmesi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt:30, Sayı:1-2, İstanbul 2010.

Malcolm, Noel, *Bosna’nın Kısa Tarihi*, Om Tarih, İstanbul 1999.

NTV

POULTON, Hugh, *Balkanlar Çatışan azınlıklar Çatışan Devletler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993.

PREDRAG, Simic, “Yugoslavya Krizinin Dinamikleri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:3, Sayı: 3, Sonbahar 1996.

RAMET, Sabrina P., *Nationalizm and Federalizm in Yugoslavia*, ABD, İndiana University Press, 1992.

SARI, Feyzullah, *Türkiye’nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000)*, Hacettepe Üniv., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

SHALA, Blerim, *The Diplomatic War for Kosova*, Zeri Yayınevi, Priştine 1999.

SİPAHİOĞLU, Bahtiyar, *Dünden Bugüne Balkanlar*, Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010.

*TBMM Genel Kurul Tutanağı*, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 64. Birleşim, 10 Mart 1998.

TILIÇ, Doğan L., *Milliyetçiliğın Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999.

TINÇ, Ferai, “Kontrollü Bağımsızlık”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/yazarlar/2008-02-18/04.08.2015>.

TİNDEMANS, Leo, *Barışa Çağrı*, (Çev.: Özden Arıkan), Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998.

TÜRKEŞ, Mustafa, “Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasal Sonuçları”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995.

- TÜRKEŞ, Mustafa, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim”, *ASAM Avrasya Dosyası*, Cilt: 14, Sayı:1, Ankara 2008.
- TÜRKOĞLU, Emir, “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, (Der.: Ömer E. Lütem), *Balkan Diplomasisi*, ASAM Yayınları, Ankara 2000.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- ULUENGİN, Hadi, “Kavmiyetçi Domino”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/yazarlar/2008-02-21/04.08.2015>.
- URAL, Selçuk, “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), Çankırı 2014.
- YAVUZ, Celalettin, “Balkanlaşan Eski Yugoslavya’daki Gelişmeler ve Yeni Ülke Kosova”, *2023 Dergisi*, Ankara 2008.

## **Anadolu'nun İlk Kentleri\***

### *The First Cities of Anatolia*

**Yusuf KILIÇ\*\***

#### **Özet**

Anadolu coğrafyası dünya üzerindeki coğrafi konumu, canlı ve bitki yaşamına uygun iklimi sayesinde Paleolitik Devri'nden itibaren insanlığın izlerinin görüldüğü bir yer olmuştur. Bu sahada, Mezolitik, Neolitik ve Maden Devri kültürlerinin de sırasıyla yaşanmış olduğu arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan buluntularla açıklığa kavuşturulmuştur. Tarihi devirlere gelindiğinde ise, bu coğrafyada nüfus hareketliliğinin yoğunlaştığı ve iskân sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Şu halde Anadolu'nun ilk kentlerinin oluşum sürecini tarihi seyir içerisinde bu coğrafyadaki ilk insanlık izlerinden başlayarak kent olgusunun ortaya çıktığı Kalkolitik ve Tunç Devirlerine kadar incelemek gerekmektedir.

Anadolu Paleolitik insanı mağaralarda ve diğer korunaklı alanlarda barınmış, geçimini avcılık ve toplayıcılıktan sağlamış besin üretme aşamasına ulaşamamış olduğundan üretici olmaktan ziyade tüketici konumunda olmuştur. Anadolu'nun ilk köy yerleşimleri ise Neolitik Dönemde ortaya çıkmıştır. Zira Neolitik Dönemde meydana gelen sosyo-kültürel gelişmeler yerleşik hayat düzenini zorunlu kılmıştır. Bunu takip eden Kalkolitik Dönem köyden kentte geçiş devresidir. Burada kent yalnızca yerleşimlerin kalabalıklaşması değil, yeni yönetim biçiminin; bürokrat ve zanaatkâr sınıfının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bunun devamı olan Tunç Döneminde ise kent devletlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Tunç Döneminin temel özelliklerinden birisi de artık çivi yazılı kaynakların tutulmuş olmasıdır. Söz konusu kaynaklardan çok sayıda kent devletinin ismi tespit edilmiştir. Ancak bahsi geçen kentlerin büyük çoğunluğunun lokalizasyonu yapılamamıştır.

**Anahtar kelimeler:** *Anadolu, Kent*

#### **Abstract**

Due to its geographical location on earth and thanks to its climate suitable for the living and plant life, Anatolia has been a place where the traces of humankind have been seen since Paleolithic era. It is understood from findings of the archeological excavations that cultures belonging to Mesolithic, Neolithic and Mine Age also lived in this region. It is also seen that population mobility increased and the number of the settlements rose up in the this geography during the antiquity. Thus, it is necessary to investigate the formation of the early settlements of Anatolia in historical order beginning from the early traces of humankind to the Chalcolithic and Bronze age, the times when the notion of city first appeared.

Anatolian people in Paleolithic era lived in caves and in other protected places, and continued their lives by hunting and collecting, however, they could not go through food production stage, and these people remained in consumer position. The first village settlements in Anatolia appeared in Neolithic era. The reason for this fact was because socio-cultural changes of that era made settled life necessary. Following Neolithic era, Chalcolithic era was a transition from the villages to the city life which meant not only congestion of the settlements, but also the formation of new regimes creating the bureaucrat and craftsman class. Following, in Bronze age, the appearance of city states is observed. One of the prominent characteristics of the Bronze age is the cuneiform records. From these cuneiform records, many of the city names have been identified. However, localization of many cities in these records has not been made.

**Key Words:** *Anatolia, City*

---

\* Bu çalışma 2015 KRM024 Proje Numarası ile Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

\*\* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, ykilig@pau.edu.tr

### **A-Coğrafi Mekân Olarak Anadolu**

Anadolu, coğrafi konum olarak Güneybatı Asya'nın ucunda yer almakta olup, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada'dır. Anadolu, Asya ile Avrupa Kıtalarını birbirine bağlayan bir köprü ve aynı zamanda da onları birbirinden ayıran bir sınır oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Anadolu coğrafyasının özel konumu, bu coğrafyada kurulan medeniyetlerin oluşumuna önemli bir etki yapmıştır. Dolayısıyla Anadolu coğrafyası, doğu ve batı yönlerinden dışa açık olduğundan, burada oluşturulan medeniyet ve kent kültürü, çoğu kere çevredeki yüksek medeniyetlerin etkisinde kalmıştır. Anadolu coğrafyası, aynı zamanda almış olduğu yabancı kültürleri bünyesinde barındıran ve ayrıca doğu-batı kültürlerinin etkileşiminde önemli bir vasıta görevi üstlenen yapıdadır. Bu durum Anadolu'da oluşturulan kültürün dışarıdan almış olduğu etki sebebiyle farklı renklerden oluşmasını sağladığı gibi, bu renkliliğin dışa taşmasını, yani Anadolu'nun çevresindeki komşu memleketlerin toplumlarını etkilemesini de beraberinde getirmiştir. Bu karşılıklı etkileşme çağlar boyu devam etmiştir. Başka bir ifadeyle Eskiçağ Anadolu kültürü incelendiğinde ilk zamanlar için, doğu medeniyetlerinden ne derece etkilendiği açık bir şekilde görüleceği gibi, söz konusu kültür unsurlarını batı toplumlarına nasıl taşımış olduğu da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla kent kavramının oluşması Anadolu'nun doğusundaki Mezopotamya'da daha erken, batısındaki topluluklarda ise daha geç bir döneme tesadüf etmektedir. Bununla birlikte zamanla doğu-batı toplumları arasında iletişim ve ulaşımın hızlanması ve özellikle uygarlığın yükseltilmesi alanında batı toplumlarının öncülük etme aşamasına gelmeleri sonucunda, Eskiçağ Anadolu insanı bu kez de batı kültürlerinin etki alanında kalmış ve bu kültürleri doğu toplumlarına taşıma vazifesi görmüştür. Böylece Eskiçağ Anadolu insanı tarihi boyunca doğu-batı medeniyetlerinin yeni kültür aktiviteleri arasında bocalamaya devam etmiştir.

Diğer taraftan insanın 1-1,5 milyon yıl kadar önce Afrika'dan tüm dünyaya yayılmaya başlamış olduğu dikkate alındığında, onun Anadolu topraklarını keşfinin diğer kıtalardan daha önce olduğu düşünülebilir. Çünkü Anadolu, insanın ortaya çıktığı Doğu Afrika'nın Rift vadisine yakın ve onun kuzeydeki devamı Antakya-Maraş grabeni üzerindedir. İnsanın Anadolu'ya göç nedeni beslenmek için yeni kaynaklar bulmaktır<sup>1</sup>. Ayrıca Anadolu Yarımadasının, kıtalararası "kara köprüsü" işlevi böylece Afrika- Avrupa arasında olmak üzere başlamış, Anadolu insanının bu yayılımında özellikle Avrupa'ya geçişinde zorunlu bir köprü görevi görmüştür<sup>2</sup>. Ayrıca insanlık tarihinin, üzerinde yaşanan mekânın coğrafi şartlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu düşünüldüğünde, Anadolu kent tarihini incelerken de bu sahanın coğrafi koşullarını mutlaka dikkate almak gerekmektedir. Nitekim Anadolu, iklimi canlı yaşamına müsait, kaynak suları bol, toprakları bereketli, muhtelif bitki türleri yetiştiren ve maden yatakları bakımından zengin bir sahadır.

Anadolu coğrafyası tüm bu özelliklerinden dolayı Paleolitik (Yontma Taş) Devri'nden itibaren insanlığın izlerinin görüldüğü bir yer olmuştur. Bu sahada, Mezolitik (Orta Taş), Neolitik (Yeni Taş) ve Maden Devri kültürlerinin de sırasıyla yaşanmış olduğu arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan buluntularla açıklığa kavuşturulmuştur. Tarihi devirlere gelindiğinde ise, bu coğrafyada nüfus hareketliliğinin yoğunlaştığı ve iskân sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Şu halde Anadolu'nun ilk kentlerinin oluşum sürecini tarihi seyir içerisinde bu coğrafyadaki ilk insanlık izlerinden başlayarak kent olgusunun ortaya çıktığı Kalkolitik ve Tunç Devirlerine kadar incelemek gerekmektedir.

<sup>1</sup> Suna Doğaner, "Tarih Öncesi Çağlarda Anadolu'da Savaş ve Coğrafya" Stratejik Araştırmalar Dergisi, S.10, İstanbul 2004, s.55., Mehmet Özdoğan, "Yazısız Zamanlar (Tarih Öncesi)", Arkeo Atlas Dergisi, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.27.

<sup>2</sup> Mehmet Özdoğan, "Yazısız Zamanlar (Tarih Öncesi)", Arkeo Atlas Dergisi, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.47.

## **B-Anadolu'nun Mağara Yerleşimleri (Paleolitik Ve Mezolitik Devir)**

Bu zaman diliminde hayat süren insanların bıraktıkları maddi kültür kalıntıları, özellikle taşların yontulmasıyla biçimlendirilmiş her türlü araç gereç onların yaratmış oldukları kültüre “Eski Taş” veya “Paleolitik Kültür” adı verilmesini sağlamıştır. Genel olarak mağaralarda ve diğer korunaklı alanlarda barınan, geçimlerini avcılık ve toplayıcılıktan sağlayan bu devrin insanları besin üretme aşamasına ulaşamamış olduklarından üretici olmaktan ziyade tüketici konumunda olmuşlardır. Bütün bunlara bakarak bu kültür evresine “Avcılık ve Toplayıcılık Kültür Dönemi” adı da verilmektedir<sup>3</sup>.

Gerçekten Paleolitik Devirde insan kuşları avlayabilmek için ok uçları ve diğer hayvanları avlamak için çakmak taşından kesici av aletleri, dikiş dikebilmek için kemik veya tahtadan iğneleri yapmış, bütün bunları çakmak taşı kullanarak şekillendirmiştir<sup>4</sup>. Ayrıca iki çakmak taşının birbirine sürtülmesiyle hem ateşi bulmuş hem de el becerilerini geliştirmiştir. Taştan ve fildişinden heykelcikler<sup>5</sup>, mağara duvarlarına günlük hayattaki olayları ve özellikle de avlamış oldukları hayvanları tasvir eden basit resimler yapmıştır. Avcıların avladıkları hayvanların resimlerini çizmeleri, onlara olan vefa borçlarını, cömertliklerini esirgememek ve ruhlarını onurlandırmak<sup>6</sup> amacıyla yaptıkları bir ritüel olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan sosyal yaşamdaki bu ilk gelişmeler cinsel farklılaşma çizgisi üzerinde de önemli rol oynamıştır. Böylece kadınların toplayıcılık erkeklerin avcılık yaparak gerçekleştirdikleri “birinci toplumsal iş bölümü” ortaya çıkmıştır. Bunu, aynı çizgi üzerinde ileride ikinci toplumsal iş bölümü izleyecektir. Erkeklerin avcılıkta kadınların toplayıcılıkta uzmanlaşmalarıyla başlayan birinci toplumsal iş bölümü daha başka toplumsal ve düşünsel etkiler de yaratmıştır. Kadın ve erkek yalnız korunma, üreme alanında değil beslenme, yani ailenin geçimini temin etme alanında da birbirlerine bağlanmışlardır. Ortaya çıkan ortak hayat ve kolektif davranışlar, insanoğluna konuşmayı ve teşkilatlanmayı da kazandırmıştır. Ayrıca takım avı, avlananlar arasında iletişim gereksinimini arttırmış, böylece dil ve ona bağlı olarak düşünce gelişimi gerçekleşmiştir. Bu insanların duygusal ve düşünsel yaşamlarını geliştirip zenginleştirmelerini, geçim etkinlikleri dışında da etkinlikler yapmalarını yaratmıştır<sup>7</sup>.

Bu güne kadar yapılan araştırmalar neticesinde Anadolu'nun güney, güneydoğu bölgeleri ile İstanbul Boğaz'ı çevresinde bulunan sahile yakın dağların yamaçlarındaki mağaralarda Paleolitik Devir insanının yaşadığına dair önemli izler bulunmuştur<sup>8</sup>. Bunları özetleyecek olursak:

Hatay bölgesindeki Musadağ'ın Akdeniz'e bakan yamaçları üzerinde, Mağaracık Köyü civarındaki bir mağarada beş kültür katı tespit edilmiştir. En üstteki Roma Devri'nin hemen altında üst Paleolitik kültür safhası olan “Aurignacien” devre ait, onun altında ise Orta Paleolitik Lövaluvazo-Musteriyen tipte sileksten uçlar, kazıyıcı ve delici aletler bulunmuştur<sup>9</sup>.

<sup>3</sup> Recep Yıldırım, Uygurlık Tarihine Giriş, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.15.

<sup>4</sup> Lane Goldman Hunt, The World History, Chicago 1954, s.19.

<sup>5</sup> Ekrem Akurgal, Anadolu Uygurlıkları, Net Turistik Yayınları, İzmir 2007, s.21.

<sup>6</sup> Editör Neil Kagan, National Geographic Resimli Dünya Tarihi, Washington 2007, s.16.

<sup>7</sup> Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara 1990, s.12-14.

<sup>8</sup> Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK, Ankara 1998, s.10

<sup>9</sup> F. Kınal, a.g.e., s.10.

Yine Anadolu'nun güney sahillerinde 1946 yılından beri yapılan araştırmalar, Antalya yöresinin de Paleolitik Devirde iskân edildiğini göstermiştir. Özellikle Karain Mağaraları Paleolitik kültürün yoğun olarak yaşandığı alanlardır<sup>10</sup>.

Karain kazılarına paralel olarak Antalya Müzesi adına 1950 yılından beri kazılan Öküzini Mağarası Anadolu Kültür tarihi açısından son derece önemli bir yerleşimdir. Burada yapılan araştırmalar sonucunda çok sayıda çakmaktaşı dilgi, dilgicik, çekirdek; az sayıda çanak-çömlek parçası, cilalı taşlar, öğütme ve bileği taşları gün ışığına konulmuştur<sup>11</sup>. Yine az miktarda yaban geyiği ve domuz kemiği de bulunmuştur<sup>12</sup>.

Paleolitik Devri takip eden Mezolitik Devir ise (M.Ö. 15.000–9000) yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır<sup>13</sup>. Kültür bütünlüğü açısından daha çok Paleolitik Devir kültürüyle büyük benzerlik gösteren bu devir, Eski Taş Devri ile Yeni Taş Devri arasında bir geçiş evresidir. Bu devir genellikle mikrolit denilen küçük taş aletlerle karakterize edilmektedir<sup>14</sup>. Bu tip küçük taş aletler Anadolu'nun kuzeyinde Samsun civarında Tekkeköy, Isparta Göller Bölgesi'ndeki Baradiz mevkiinde, Antalya Beldibi, Karain ve Çarkini mağaralarında, Ankara Keçiören ve Gündül'de bulunmuştur. Yoğun olarak ise İstanbul Boğazı'nın iki yakasında, Ürgüp Göreme yöresinde, Balıkesir, Kahramanmaraş- Adıyaman arsında, Malatya-Elazığ civarında ve Şanlıurfa Birecik, Suruç ilçelerinde, Konya Pınarbaşı, Karadeniz kıyı kumları üzerinde Ağaçalı, Gümüşdere, Akçalı, Şile, Ambarlıdere, Gelibolu Yarımadası'nda Akbaş Şehitliği ve ören mevkiinde rastlanmıştır. Ayrıca az miktarda Kars, Bayburt ve Erzurum civarında ortaya çıkarılmıştır.

### **C-Anadolu'nun İlk Köy Yerleşimleri (Neolitik Devir)**

Neolitik Devir avcılık ve toplayıcılıktan ilk üretime geçiş dönemidir. Bundan önceki insan topluluklarının yaşam düzenleri avlanma ve yenilebilir bitkilerin derlenmesine dayanmaktaydı. Bu dönemde yeni iklim şartlarına ve onun oluşturduğu çevreye uyum sağlayan insanoğlu üretime geçerek belki de tarihindeki ilk devrimi gerçekleştirmiştir. Neolitik Devirde insanlar artık tarım yapmaya, hayvan evcilleştirmeye ve su yataklarına yakın yerlerde sabit köyler kurmaya başlamışlardır. 6000 yıldan daha uzun bir süreyi kapsayan bu dönemde teknolojik yenilikler ortaya çıkmış, toplumun yaşam biçimi değişmiş ve hayata bakış açısı farklılaşmıştır. Günümüz medeniyetinin temelleri bu devirde atılmıştır denilebilir. Nitekim sanayi devrimine kadar geçen zamandaki hayat tarzı bu devrin izlerini taşımaktadır<sup>15</sup>.

Bu dönemin en önemli buluşları ziraatın keşfi ve domuz, öküz, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesidir. Ayrıca insanlar tarlalara ettikleri mahsulü korumak için tarlaların etrafına yabani hayvanlar tarafından aşılması zor çitler yapmışlar ve tarlalarını beklemek için tarla civarında yerleşmeye mecbur kalarak, barınak olarak sazlardan basit kulübeler inşa etmişlerdir. Böylece ziraatla birlikte yerleşik hayat tarzı da doğmuş ve köyler

<sup>10</sup> Işın Yalçınkaya, Harun Taşkıran, Marcell Otte, B. Kösem, K. Ceylan, "1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitiğinin Önemi", 18. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri I, Ankara 27-31 Mayıs 1996, s.3.

<sup>11</sup> Işın Yalçınkaya, "1990 Öküzini Kazısı", 13. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri I, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991, s.59.

<sup>12</sup> Metin Kartal, "Öküzini Mağarası", Arkeo Atlas Dergisi, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.61.

<sup>13</sup> Bkz. Klaus Schmidt, "Göbeklitepe 2006 Yılı Kazısı" 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara 2008, s.417-428. Ayrıca Klaus Schmidt, Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

<sup>14</sup> F. Kinal, a.g.e.,s.12.

<sup>15</sup> R. Yıldırım, a.g.e., s.22.



teşekkül etmeye başlamıştır<sup>16</sup>. Ancak Anadolu Neolitik Devrimi coğrafi faktörlerin etkisiyle her bölgede farklı zamanlarda farklı şekillerde olmuştur. İklimi müsait, toprakları bereketli ve su kaynakları bol olan alanlarda erken başlayan bu dönem, söz konusu özelliklerin birkaçından yoksun olan yerlerde ise doğal olarak daha geç zamanlarda başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte Neolitik Devirde karşımıza çıkan bir diğer önemli olguda hızlı değişim sürecidir. Daha önce ifade edildiği üzere bu devrin en önemli özelliği tarımsal üretimin başlaması ile birlikte yerleşik hayat düzeninin ortaya çıkmasıdır. Aynı zamanda insanlar bir arada yaşama geleneğini başlatarak bireylerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerinin sağlıklı yürümesi için belirli kurallar benimsemişlerdir. Sözlü olarak ifade edilen ve toplum içerisinde geçerli olan yasaklayıcı bu kurallar hak olgusunun ortaya çıkmasının ilk izleri olarak kabul edilmelidir. Böylece hukukun temelleri atılmıştır denilebilir. Öte yandan daha fazla iş gücü gerektiren tarımsal faaliyetlerin başlaması ve bunun devamında özel mülkiyet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte çalıştıran ve çalışan sınıfları oluşmak suretiyle uzun süre varlığını devam ettiren efendi ve kölelik müesseselerinin temelleri atılmıştır. Ayrıca aile ve toplum içerisinde iş bölümünün zorunlu bir şekilde yapılmasıyla birlikte belirli mesleklerin oluşmasının zemini hazırlanmıştır. Yine aile yapısında büyük değişimler meydana gelmiş anaerkil aile geleneği yavaş yavaş biterken buna karşılık ataerkil aile yapısı ortaya çıkmıştır. Oysa bundan önceki dönemlerde milyon yılı geçen insan yaşamında değişim süreci çok yavaş gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu dönemi deneme yanılma yöntemleriyle yeni arayışların olduğu, kültürü oluşturan öğelerin tümünün sürekli olarak biçim değiştirdiği çok dinamik bir süreç olarak algılamamız gerekmektedir. Ancak bu hızlı değişim yalnızca ilk üretim toplumlarının yerleştiği iki çekirdek bölgeler için geçerlidir. Bu çekirdek bölgelerin dışında çok daha durağan bir yaşamın varlığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu devirde birbirinden farklı iki çekirdek bölge olarak; Yakındoğu Neolitik diye adlandırılan Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'nun güney kısımlarının dâhil olduğu birinci bölge ve İç Anadolu'da özellikle Konya, Niğde çevresindeki ikinci bölgeyi verebiliriz<sup>17</sup>. Bu sahaların dışında da Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Neolitik Devir yerleşimlerine rastlanmıştır. Bütün bu yerleşimleri özet şeklinde vermeye çalışırsak; Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi: Çanak Çömleksiz Neolitik Devir'de genellikle geçim ve su kaynakları dikkate alınarak, yurt yeri seçiminde hammadde kaynaklarına yakın, göl, bataklık kıyısındaki yüksekçe doğal tepeler ve eşikler ilk sırayı almıştır. Çeşitli av hayvanları dışında bu tip alanlar, kuş, balık ve çeşitli yumuşakçaların bol bulunabildiği ve tarıma müsait topraklara sahip yerlerdir. **Çayönü**<sup>18</sup> (Diyarbakır) bu özellikleri taşımaktadır. Yine yaz-kış akan çay ve derelerin kıyılarındaki yükselti de köy yeri olarak seçilmiştir. Bunlara örnek olarak **Hallan Çemi**<sup>19</sup> **Mezraa Teleilat**<sup>20</sup> (Şanlıurfa) ve **Cafer Höyük**<sup>21</sup> (Malatya) mevkileri verilebilir. Günümüzde yarı kurak az yağış alan yerlerden birinde, Fırat Nehri'nin yan

<sup>16</sup> F. Kınal, a.g.e., s.13.

<sup>17</sup> M. Özdoğan, a.g.m., s.66.

<sup>18</sup> Bkz. Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", Anadolu'da Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.57 (57-97). Burada ilk "Tarım Köy Topluluğu" kültürü şimdiye kadar başka yerde rastlanmayan ve kültür tarihi bakımından büyük önem taşıyan çeşitli öğeleri içermektedir. Bkz. Halet Çambel ve Diğerleri, "1986 Çayönü Kazısı", 9. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1987, s.40.

<sup>19</sup> Bkz. Michael Resenberg, "Hallan Çemi", Anadolu'da Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.1.

<sup>20</sup> Bkz. Mehmet Özdoğan, "Devrimlerin Atası Neolitik Çağ", Arkeo Atlas Dergisi, S.1, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.66.

<sup>21</sup> Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda bulunan höyük en başından beri bir tarımcı köyüdür. Bkz. Jacques Cauvin ve Diğerleri, "Cafer Höyük", Anadolu'da Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.110.

vadisindeki **Nevali Çori**<sup>22</sup> (Şanlıurfa) mevkiinin yurt yeri olarak seçilmesinde daha başka bir özelliğe sahip olmasının rol oynadığı sanılmaktadır. Ayrıca **Körtik Tepe**<sup>23</sup> (Diyarbakır) ve **Göbeklitepe**<sup>24</sup> (Şanlıurfa), Çanak Çömleksiz Neolitik Devir'in Güneydoğu Anadolu'daki diğer yerleşimlerdir. Tüm yer seçimlerinde en önemli özellik yakın çevrede içimi tatlı bir su kaynağının var olmasıdır<sup>25</sup>.

İç Anadolu Bölgesinde özellikle Konya ve Niğde çevresindeki yerleşim alanlarına gelince; Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik kültürlerinin yayılım alanı, araştırma eksikliği nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Fakat bu kültür evresinde yabani koyun, keçi ve sığır avcılığının hala önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. “Konya Gölü” gibi göllerin eski alanları içinde gelişen çayırliklar muhtemelen bu hayvan sürüleri için uygun ortam oluşturmaktaydı. Orta Anadolu insanları sadece bu hayvanları avlamakla kalmayıp aynı zamanda bu hayvanlar üzerinde bir nevi evcilleştirme denetimi sağlamışlardır. Bu kültürün yayılım alanı İç Anadolu'nun Güneydoğu, Güney ve Göller Bölgesi'ndedir<sup>26</sup>.

Mevcut araştırmalara göre, İç Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik kültürün en iyi temsil edildiği yer ise Aksaray ilinin 25km güneydoğusunda yer alan **Aşıklı Höyük**<sup>27</sup> Burada avcılığın yapıldığına dair deliller ve obsidiyen malzeme bulunmuştur<sup>28</sup>. Ayrıca Karaman yakınlarındaki **Canhasan** ile Beyşehir bölgesinde yer alan **Suberde** yerleşimlerinde yapılan araştırmalar esnasında da bu devrin son evresinin izlerini andıran bulgular ortaya konulmuştur<sup>29</sup>.

Bunu takip eden Çanak Çömlekli Neolitik Dönemde çiftçiliğe dayalı gerçek köy yaşantısı tüm sosyal kurumlarıyla şekillenmeye başlamıştır. M.Ö.7000-5500 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu çağın sonunda avcılık artık beslenme için yaşamsal önemde olmaktan çıkmış, günümüzde olduğu gibi boş zaman uğraşısı haline gelmiştir. Buna karşın başta buğday ve arpa olmak üzere mercimek ve baklagillerin yoğun olarak ekilip biçildiği ve giderek bunların tür çeşidinin arttığı görülmektedir. Ayrıca, çiftçiliğin temel bir ekonomik girdi haline dönüşmesi tarla açmak için doğal çevrenin değiştirilmesini gerektirmiştir. Bu esnada kimi yerde çayırklar bazı yerlerde ise ormanlıklar açılarak tarla haline getirilmiştir. Bu dönemde tarım hala kuru tarım şeklinde yapılmakta, saban ve döven gibi ilkel tarımın mekanik aletleri bilinmemektedir. Diğer taraftan Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerin sayısının büyük oranda artarak yüzü aştığı tahmin edilmektedir<sup>30</sup>.

Ayrıca Çanak Çömleksiz Neolitik topluluklarının kültürel ilişkileri daha çok güney bölgeleri ile Suriye ve Doğu Akdeniz kıyılarıyla sürdürülürken, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile birlikte kuzey-güney yönündeki iletişimin zayıfladığı, bunun yerini doğu-batı

<sup>22</sup> Şanlıurfa ilinin Hilvan ilçesinin Kantara Köyü yakınlarında Kantara Çayı'nın iki yakasında yer almaktadır. Bkz. Harald Hauptmann, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem” Anadolu'da Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.136.

<sup>23</sup> Diyarbakır ili, Bismil ilçesi Ağıl Köyü yakınlarında yer almaktadır. Bkz. Vecihi Özkaya vd., “Körtik Tepe 2006 Kazısı”, 29. Kazı sonuçları Toplantısı, C.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara 2008, s.351.

<sup>24</sup> Bkz. K. Schmidt, a.g.m., s.417.

<sup>25</sup> Savaş Harmankaya - O. Tanındı - M. Özbaşaran, TAY - Anadolu Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik, Ege Yayınları, İstanbul 1997, s.15.

<sup>26</sup> M.Özdoğan, a.g.m., 82.

<sup>27</sup> Ufuk Esin- Savaş Harmankaya, “Aşıklı Höyük” Anadolu'da Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 255.

<sup>28</sup> Machtel J. Mellink, “Archeology in Anatolia”, American Journal of Archeology, Vol. 95, No.1, 1991, s. 128.

<sup>29</sup> M. Özdoğan, a.g.m., s.79-80.

<sup>30</sup> M. Özdoğan, a.g.m., s.88.

eksenindeki kültür bölgesinin aldığı anlaşılmaktadır. Yine de Güneydoğu Anadolu ile Anadolu platosu arasında önemli farklar görülmektedir<sup>31</sup>.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’de Anadolu’da yoğun bir nüfus hareketliliğinin yaşandığı yerleşim sayısının artmasından anlaşılmaktadır. Kalabalık topluluklar iklim şartları, su kaynakları ve toprağın verimliliğine bağlı olarak daha çok Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi’nin özellikle Göller Yöresinde yaşamışlardır. Göller Yöresinde Hacılar ve Kuruçay Höyükleri bu dönemin en önemli örneklerini temsil etmektedir<sup>32</sup>.

#### **D-Anadolu’nun İlk Kent Yerleşmeleri (Kalkolitik Ve Tunç Devri )**

Kalkolitik Dönem (M.Ö.5600-3750) tarihleri arasını kapsamaktadır. Proto Kalkolitik Çağ, İlk Kalkolitik Çağ, Orta Kalkolitik Çağ ve Geç Kalkolitik Çağ olmak üzere kendi içerisinde dört bölüme ayrılmaktadır. İlk Kalkolitik Çağ birçok özelliğiyle Neolitik Dönemin bir devamı olarak görülmektedir<sup>33</sup>. Ancak bu dönem sosyo-ekonomik gelişmeler bakımından köyden kente geçiş olarak tanımlanmaktadır. Burada kent yalnızca yerleşimlerin kalabalıklaşması değil, yeni yönetim biçiminin; bürokrat ve zanaatkâr sınıfının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Kurumsallaşan ticaret ve ekonomik çıkar bölgeleri güç göstergeleri Kalkolitik Dönemde oluşan kent devletlerinin simgeleridir. İnsan toplulukları arasındaki alış veriş isteği eşya listelerinin tespitini gerektirmiş bu nedenle sembol ve resimli işaretler kullanılmaya başlamıştır. Böylece daha sonraları ortaya çıkacak ilkyazı sistemlerinin temellerinin atıldığı düşünülebilir. Ayrıca madencilik açısından büyük gelişimin olduğu, yoğun bakır kullanımı dışında tunç yapımının da başladığı bir dönemdir<sup>34</sup>. Kentleşme sürecine giren toplulukların yeni geliştirdikleri ekonomik düzenin gereği “ekonomik çıkar bölgesi oluşturmak” dünya tarihinde ilk kez Kalkolitik Çağ’da gerçekleşmiştir. Ancak Neolitik Dönemin çiftçiliğe dayalı besin üretimi, yerleşik köy yaşantısı da bu özelliklerini koruyarak uzun süre daha devam etmiştir. Bunun yanı sıra Kalkolitik Dönem, bölgelere göre çok farklı sosyo-ekonomik düzeyi yansıtan kültürler mozağini içermektedir<sup>35</sup>.

Kalkolitik Çağ’ın Anadolu’daki en parlak merkezi James Mellaart tarafından kazılan Burdur yakınındaki Hacılar yerleşmesidir. Burası Batı Anadolu’da ilk surla çevrilen yerleşim yeridir. Burada bulunan anıtsal vazolar özellikle anılmaya değerdir<sup>36</sup>. Bu çağın diğer bir önemli merkezi ise Denizli ili Çivril ilçesi yakınlarındaki Beycesultan höyüğüdür. Yine ilk defa J. Mellaart tarafından kazılan höyük son yıllarda Eşref Abay ve ekibi tarafından kazılmaktadır. Burada ortaya çıkarılan yapılar Megaron benzeri plan özellikleri taşımaktadır. Yapıların içinde ocaklar, kilden sekiler ve silolar tespit edilmiştir. Çanak çömleği siyah veya kahverengi ağıldır. Ayrıca kulplu kâseler geniş ağızlı çömlekler amforalar bulunmuştur<sup>37</sup>.

Diğer taraftan Anadolu’da M.Ö. 3200-3000 tarihleri arasındaki dönem Kalkolitik Dönem kültüründen Tunç (Bronz) Dönemi kültürüne geçiş olarak kabul edilmektedir. Bu kültür değişmesinin M.Ö. 3. binyılda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Genel olarak Tunç

<sup>31</sup> M. Özdoğan, a.g.m. , s. 90.

<sup>32</sup> S.Doğaner, a.g.m., s.57.

<sup>33</sup> Savaş Harmanakaya, Anadolu Arkeolojik Yerleşimleri (TAY) 3 (Kalkolitik), Ege Yayınları, İstanbul 1998, s.8.

<sup>34</sup> S.Harmanakaya, a.g.e., s.8.

<sup>35</sup> Mehmet Özdoğan, “ Kalkolitik Çağ”, Arkeo Atlas Dergisi, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.110.

<sup>36</sup> Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 67, Ankara 2003, s.8.

<sup>37</sup> Turan Efe, “Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı” Arkeo Atlas Dergisi S.II, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2003, s.101.

Dönemi kendi içerisinde üç safhaya ayrılarak incelenmektedir<sup>38</sup>. Bunlar İlk Tunç (M.Ö. 3000-2000), Orta Tunç (M.Ö. 2000-1500) ve Son Tunç (M.Ö. 1500-1200)<sup>39</sup> diye üç alt bölüme ayırılmışlardır.

Anadolu'da İlk Tunç Çağı kültürünün başlıca özellikleri şunlardır: Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'nın düz ovalık alanlarında bulunan yerleşmeler kentsel gelişimlerini arttırarak devam ettirmişlerdir. Öte yandan Transkafkas kökenli bazı kalabalık gruplar geçitleri aşarak Doğu Anadolu Bölgesi ve özellikle Fırat Havzası'na gelip yerleşerek büyük kültür değişimlerine yol açmışlardır. Ayrıca etrafları kale duvarları ile tahkim edilmiş ve kendilerini koruyacak orduları olan küçük şehir devletleri kurulmuş ve bu devletlerarasında mücadeleler başlamıştır. Her ne kadar daha önceki yerleşmelerin devam ettiği görülse de, yerleşme sayısında büyük bir artış olmuş ve Anadolu'da nüfus büyük bir hareketlilik ve yoğunluk kazanmıştır. Aynı zamanda bölgeler arası ulaşım artmış ve buna bağlı olarak ticaret alanında son derece önemli ilişkiler kurulmuştur.

Anadolu halklarının sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı ile ilgili bilgilerin artık Mezopotamya toplumlarının yazılı metinlerinden öğrenilmiş olması da dönemin başka önemli bir özelliğini ortaya koymaktadır. Gerçekten Anadolu toplumlarının henüz yazıyla tanışmadıkları bu devirde kendi memleketlerinin sınırlarını aşarak Anadolu'nun orta kısmına kadar gelen Mezopotamyalı Akat Devleti'nin krallarının kendi başarılarını anlattıkları yazılı metinlerde bu memleketin sosyal, siyasi ve ekonomik bünyesi hakkında önemli bilgilere yer vermişlerdir. Anadolu'nun bu devirdeki tarihine ışık tutan Akatça metinler ünlü kral Sargon ve torunu Naram-Sin'e aittirler<sup>40</sup>.

Gerek arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular gerekse Mezopotamya Devletlerinin krallarının bıraktıkları çivi yazılı belgelerden elde edilen bilgilere göre bu dönemin yerleşme sayısı binleri bulacak kadar çoktur. Ancak çalışmanın sınırlarını zorlamamak için söz konusu yerleşmelerin belli başlı olanları üzerinde durulmuştur.

**Alaca Höyük**, Çorum ili Alaca ilçesinin kuzeybatısındadır. İlk defa 1835 yılında W.G. Hamilton tarafından tanıtılan bu yerleşme yeri özellikle Hitit dönemi kabartma ve resimleri ile birçok gezginin dikkatini çekmiştir. Burası Atatürk'ün emirleri ile 1935 yılında da R.O Arık tarafından kazılmıştır<sup>41</sup>. 1936 yılında H.Z. Koşay ve daha sonra ise M. Akok tarafından 1983 yılına kadar kazıları devam etmiştir. Tüm bu kazılar esnasında Kalkolitik Devir'den Demir Devri'ne kadar süren yaklaşık 15 yapı evresi ortaya çıkarılmıştır. Bu esas evrelerden III. evre İlk Tunç Çağı'na tarihlenmektedir<sup>42</sup>.

**Boğazköy (Hattuşaş)**, Çorum il merkezinin güneybatısında; Sungurlu ilçesinin güneydoğusunda; Boğazkale adlı ilçe merkezinin hemen doğusunda yer alan çok büyük bir yerleşme yeridir. M.Ö. 2. bin yılında Hitit Krallığı'nın başkenti hüviyetiyle ün kazanmıştır. Bu alan; çok sayıda su kaynağı ve çevresinde ekim yapılacak verimli topraklar sayesinde yerleşmeye çok müsaittir. M.Ö. 3. binyılda; yörenin günümüze göre daha sulak ve bitki

<sup>38</sup> F. Kınal, a.g.e., s.36. Ayrıca Hasan Bahar, Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen Yayınları, Konya 2010., s.198., T.Efe a.g.m., s.97.

<sup>39</sup> E. Memiş, ETT, s.13.

<sup>40</sup> Bkz. Ekrem Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Bursa 2006, s.112.

Ayrıca kral Sargon'un Anadolu seferini bu memlekette ticaret yapan ve baskılara maruz kalan Akatlı tüccarların isteği üzerine yaptığı bilinmektedir. Daha sonra Sargon'nun torunu Naram-Sin'nin de Hatti kralı Pampa'nın önderliğindeki 17 şehir devletinden müteşekkil Anadolulu koalisyona karşı yeniden savaştığı "Narams-Sin Efsanesi"nde anlatılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Tahsin Özgüç, Kültepe Kaniş/Neşa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.3-4.

<sup>41</sup> Alaca Höyük'te yapılan ilk kazı çalışmaları için bkz. Remzi Oğuz Arık, "Alaca-Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri", Belleten, C.1, S.1, Ankara 1937, s.210-221.

<sup>42</sup> S Harmankaya, a.g.e., s.13/4/2002.

örtüsü açısından daha zengin olduğu tahmin edilmektedir. Kentin; ilk yerleşim izleri Kalkolitik Çağ'a kadar gitmektedir. Ayrıca İlk Tunç Çağ III. evresi ve Koloni Dönemi yerleşmesi doğal olarak üstteki Hitit Dönemi kalıntıları tarafından örtülmüştür<sup>43</sup>.

**Alişar Höyük**, Yozgat il merkezinin güneydoğusunda; Sorgun İlçesi'nin güneyinde yer almaktadır. Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşme izlerinin olduğu görülmüştür. Alişar'ın İlk Tunç Çağı tabakaları Güneydoğu Anadolu, Kuzey Anadolu ile İç Anadolu Bölgesi arasındaki ilişkileri açığa çıkarabilecek konumdadır. Yapılan araştırmalarda tarım ve hayvancılığa dayalı karma besin ekonomisinin izlerine rastlanmıştır. M.Ö. 3. binyıl içinde kentin güçlü savunma duvarı ile çevrelenmiş bir beylik merkezi olduğu düşünülmektedir<sup>44</sup>.

**Kültepe (Karahöyük)**, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Eski adı Kaniş olan bu merkezde, Türk kazılarında önce 1893 – 1925 yılları arasında dört defa kazı yapılmıştır. Bunlardan 1925 yılında B. Hrozny tarafından gerçekleştirilen en son kazıda höyük tepesinin eteklerinde, *karum*da bine yakın çivi yazılı tablet bulunmuştur<sup>45</sup>. 1948-2006 yılları arasında da Tahsin Özgüç tarafından kazılan bu yerleşmede 20.000'i aşkın Eski Asur Lehçesi ve Çivi Yazısıyla yazılmış tablet bulunmuştur. Aynı zamanda bu kazılar esnasında ortaya çıkarılan çanak- çömlek ve diğer arkeolojik malzeme buranın M.Ö. 2. bin yılının başlarından itibaren önemli bir yerleşme yeri ve ticaret merkezi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kültepe kazılarının verdiği epigrafik ve arkeolojik bol malzeme dışında, Anadolu arkeolojisi için yapmış olduğu en büyük hizmet, Alişar, Alacahöyük ve Boğazköy gibi Orta Anadolu'nun önemli yerleşimlerinin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki durumları hakkında da kesin ve aydınlatıcı bilgiler vermesidir. Ayrıca başta çivi yazılı tabletler olmak üzere gün yüzüne çıkarılan arkeolojik malzeme M.Ö. 2.binyıl Anadolu- Mezopotamya ticari, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkileri hususunda da önemli bilgiler vermiştir.

**Hassek Höyük**, Fırat Nehri'nin sol kıyı terasında bulunan höyük, Atatürk Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır. Yapılan araştırmalarda bu yerleşmenin Son Kalkolitik ve İlk Tunç M.Ö. 3100-2700 tarihlerindeki bölgeler arası ilişkilerle ilgili önemli sonuçlar vermiştir. Özellikle Güney Mezopotamya'da rastlanılan Uruk Devri yerleşme tarzı ve kültür buluntularının burada var olması Uruk Kültürünün yayılım alanının sınırlarının genişliğini tespit etmede Hassek Höyük'ün önemini ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte kuzey bölgelerindeki toplumlarla olan ilişkilere de ışık tutan ipuçları bulunmuştur. Ayrıca ortaya çıkarılan çanak-çömlek malzemesinin yanı sıra özel mülkiyetin varlığına işaret eden silindir mühür baskılarının bulunması da son derece önemlidir<sup>46</sup>.

**İkiztepe**, Samsun ilinin Bafra Ovası'nda Kızılırmak Nehri'nin batı yakasında, deniz seviyesinden 20 m yükseklikte yer almaktadır. Burada Son Kalkolitik Çağ'dan Helenistik Dönem'e kadar devam eden kesintisiz yerleşmelerin olduğuna ait buluntular ortaya çıkarılmıştır<sup>47</sup>.

**Maşathöyük**, Tokat ili Zile ilçesinin 20 km güneybatısında, çok verimli olan Maşat Ovası'nda yer almaktadır. Buradaki İlk Tunç Çağı buluntularını inceleyen Kutlu Emre yerleşmenin Son Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı III'ün ilk ve orta safhalarının var olduğunu ileri sürmüştür.

**Horoztepe**, Tokat ili Erbaa ilçesinin güneyinde İnbat Deresi'nin yanındadır. Biri tepede diğeri tepenin güneyindeki mezarlıkta olmak üzere iki yerde yapılan Horoztepe

<sup>43</sup> S. Harmankaya, a.g.e., s.17/4/2005.

<sup>44</sup> S. Harmankaya, a.g.e., s.13/4/2002.

<sup>45</sup> Emin Bilgiç-Sabahattin Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s.2.

<sup>46</sup> Manfred R. Behm-Blancke, "Hassek Höyük" Arkeo Atlas Dergisi, S.2, İstanbul 2003 s.27.

<sup>47</sup> Önder Bilgi, "İkiztepe" Arkeo Atlas Dergisi, S.2, İstanbul 2003, s.105.

kazıları buradaki yerleşimin İlk Tunç Çağı'nın son safhasına ait olduğunu ortaya koymuştur<sup>48</sup>.

**Tilkitepe**, Van ili, Van Havaalanı içerisinde yer almaktadır. Tilkitepe Höyük'ü Van Gölü Havzası'nın en eski kültürü ile ilgili bilgi sunan ender yerleşme yerlerinden birisidir. Burada yapılan kazılar esnasında yerleşmenin M.Ö. 5000 yılına kadar uzandığı ve Kuzey Mezopotamya'daki Halaf Kültürünün karakteristik özelliklerini taşıyan çanak-çömleğin bulunduğu saptanmıştır. Diğer taraftan Karaz keramik örneklerinin İlk Tunç Çağları'ndaki varlığının ipuçları bulunmuştur<sup>49</sup>.

**Truva**, Burası ilk kez Çanakkale İngiliz Konsolosu olan koleksiyoncu F. Calvert tarafından saptanmış, 1863 ve 1865 yıllarında küçük çaplı kazılar yapılmıştır. 1870 senesinde ise Alman Heinrich Schliemann tepede kazılara başlamıştır. Heinrich Schliemann tarafından sekiz yıl devam ettirilen kazılar sonunda 7 kültür tabakası tespit edilmiştir. Daha sonra Amerikalılar tarafından 1932-1938 senelerinde Carl Blegen'in başkanlığında bir kazı daha yapılmıştır. Günümüze kadar devam eden geçen 131 yıllık süre içerisinde yapılan 31 kazı sezonu<sup>50</sup> neticesinde üst üste dokuz şehrin varlığı tespit edilmiştir. Hafirler tarafından I. Truva şehri İlk Tunç Çağı devresine koyulmuştur<sup>51</sup>.

**Bademağacı**, Antalya ili Merkez ilçeye bağlı; Bademağacı Köyü'nün 2,5 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. 1993 yılından beri kazılan höyük yerleşmesinin en eski tabakası Erken Neolitik Döneme ait olan bir köy yerleşmesi niteliğindedir. Kalkolitik Dönemde yerleşme son bulduktan sonra uzun süre atıl kalmıştır. Fakat M.Ö. 2600 yıllarına yani İlk Tunç Çağı'na gelindiğinde buranın yeniden yerleşmelere sahne olduğu ve kent yaşamına geçtiği görülmüştür<sup>52</sup>.

**Demircihöyük**, Eskişehir il merkezinin yaklaşık 25 km batısında; Çukurhisar Kasabası'nın kuzeybatısındadır. Demircihöyük Anadolu'yu boğazlara bağlayan eski, doğal eksen üzerinde, tam olarak geniş Anadolu platosu ve Marmara Denizi arasında kalan sınır bölgesinde bulunmaktadır<sup>53</sup>. İlk defa 1937 yılında kazılan höyükte kazılar belirli aralıklarla devam etmiştir. Yapılan kazılar esnasında İlk Tunç Çağı'nın I ve II. evrelerinde buranın yurt edinildiği anlaşılmıştır.

**Zincirli Höyük**, Gaziantep il merkezinin batısında, Amanos Dağlarından doğu-batı istikametinde geçit veren Belen Geçidi'nin İslâhiye Fevzi Paşa çıkışına yakın yol ayrımında yer almaktadır<sup>54</sup>. Modern yerleşmenin altında kalmıştır. 1888 yılında ilk defa kazılan yerleşmede Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı tabakalarının üstünde yoğun bir şekilde Demir Çağı iskânları tespit edilmiştir. Burada ortaya çıkarılan buluntuların çoğu Geç Hitit Beylikleri Devri'ne aittir<sup>55</sup>.

**Karahöyük**, Konya il merkezinin yaklaşık 7km güneybatısındadır. 1953 yılından itibaren Sedat Alp başkanlığında höyüğün anlaşılmasına ve tabakalanmasına yönelik yapılan kazılar belli aralıklarla devam etmiştir (ALP, 1992, 301-306).<sup>56</sup> Kazılar esnasında bol

<sup>48</sup> F. Kınal, a.g.e. s.43-44.

<sup>49</sup> Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir 1997, s.12.

<sup>50</sup> Manfred Korfmann, "Troia Homeros'un Mirası, İlk Tunç Çağı", Arkeo Atlas Dergisi, Sayı:2, İstanbul 2003, s.130-137.

<sup>51</sup> F. Kınal, a.g.e., s.21-22.

<sup>52</sup> Gülsün Umurtak, "Bademağacı", Arkeo Atlas Dergisi, S.2, İstanbul 2003, s.108.

<sup>53</sup> Manfred Korfmann, "Demircihöyük", Arkeo Atlas Dergisi, S.2, İstanbul 2003, s.111.

<sup>54</sup> Aslı Özyar, "Geç Hitit Krallıkları", Arkeo Atlas Dergisi, S.4, İstanbul 2003, s.10-36.

<sup>55</sup> S. Harmankaya, a.g.e. s.17/2/02.

<sup>56</sup> Sedat Alp, "Konya-Karahöyük 1991 Kazısı", 14. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s.301-306.

miktarda tek renkli ve hendesi bezemeli hem el hem de çark yapımı çömlek, İlk Tunç Çağı yerleşmesinde insan kalıntıları ve mezarlar, mühürler ve yanmış tahıl taneleri bulunmuştur<sup>57</sup>.

### E-Anadolu'nun İlk Kent Devletleri (Asur Ticaret Kolonileri Devri)

İlkçağ Anadolu tarihinde M.Ö. 1974-1719 yılları arasındaki 255 yıllık sürece “Asur Ticaret Kolonileri Devri” adı verilmektedir. Bu tarihler arasında Anadolu’ya ticaret yapmak amacıyla gelen Asurlu tüccarlar beraberlerinde çivi yazısını getirmiş ve Eski Asur lehçesiyle yazılı tabletler oluşturmuşlardır. Böylece Anadolu’nun tarihi devirlere girmesi sağlanmıştır. Çoğu ticari ve hukuki senet mahiyetinde olan bu tabletlerin az bir kısmı Hattuşaş (Boğazköy), Alışar ve Kaman-Karahöyük’te, büyük çoğunluğu ise Kayseri’nin 20km. Kuzeydoğusundaki modern Karahöyük Köyü yakınında bulunan Kültepe mevkiinde<sup>58</sup> ortaya çıkarıldıklarından umumiyetle “Kültepe Tabletleri” olarak adlandırılmışlardır. Kültepe’de 1948 yılından beri aralıksız bir şekilde sürdürülen kazılar esnasında<sup>59</sup> gün yüzüne çıkarılan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde muhafaza edilen tabletler üzerinde yapılan transkript ve tercüme çalışmaları devam etmektedir.

Şuana kadar yapılan çalışmalar neticesinde, Anadolu’da Asurlular tarafından kurulmuş olan ve *Karum* adı verilen pazaryerlerinin merkezi Kültepe (Eski Kaniş/Neşa) idi. İdari olarak bütün *karum*lar ve daha küçük pazaryerleri olan *wabartum*lar Kaniş’e o da doğrudan Asur’a bağlıydı. Kaniş, başkent Asur ile kendine bağlı bütün diğer Anadolu *Karum Wabartum*ları arasında gerekli bağı kuruyordu. Söz konusu dönemde Asur Ticaret Kolonileri organizasyonunda Kaniş’in önemi ve Yakındoğu’nun, bilhassa Asur ve Anadolu toplumlarının ticari, hukuki ve ekonomik durumlarını aydınlatması noktasında Kültepe Tabletleri bilgilerimizin temel kaynağını oluşturmaktadırlar<sup>60</sup>.

Koloni Devri’nde Anadolu’da pek çok şehir devletinin varlığından bu tabletler sayesinde haberdar olunmaktadır. Ancak şu ana kadar yapılan araştırmalarda, *Kaniş Krallığı* ile *Hattuş Krallığı* (Merkezi bugünkü Boğazköy olup, Asur Ticaret Kolonileri Devri’nden sonra Hitit Devleti’nin başkenti olmuştur.) ve *Tegarama Krallığı*nın merkezi<sup>61</sup> dışında diğer krallık merkezlerinin yerleri henüz bulunamamıştır. Buna karşılık, bu krallık merkezlerinde en az birer *Karum* veya *Wabartum*ların olduğunu dikkate alarak, Asur koloni şebekesinin yayılış alanına göre düşünmemiz gerekmektedir. Bu noktada Asur koloni şebekesinin Anadolu’nun tümüne yayılmadığını, sadece bugünkü Orta Anadolu bölgesi ile buranın dar anlamada doğusunu, güneyini ve kuzeyini kapsamış olduğunu söylemek gerekir. Asur koloni kapsamındaki alan, yaklaşık olarak batıda Konya Ovası’ndan, doğuda Elazığ’a, güneydoğuda Şanlıurfa toprakları üzerinden Suriye memleketine ayrıca Mardin toprakları üzerinden Irak ülkesine, güneyde Niğde’den kuzeyde belki de Karadeniz kıyılarına kadar uzanan kısımdan ibarettir.

Metinlerde geçen diğer krallık isimleri ve onların muhtemel merkezleri aşağıdaki şekildedir:

<sup>57</sup> Geniş bilgi için bakınız: Sedat Erkut, “Konya Karahöyük’te Ele Geçen M.Ö. II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği”, *Bellekten*, C.LXXII, S.263, Ankara 2008, s.1-4.

<sup>58</sup> Burada yapılan kazılar neticesinde tepenin eteğindeki düzlüğün, tabletlerde “karum” denilen Asurlu tüccarlara ait Pazar mahallesi olduğu, tepesinde o zamanki Kaniş şehri harabesi olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı kazı raporlarında Pazar mahallesine daime Kaniş Karum’u denilmekte, tepedeki kazılardan da Kültepe Kazıları diye bahsedilmektedir. Bkz. F. Kinal, a.g.e., s.60.

<sup>59</sup> Bkz. F.Kinal, a.g.e., s.60; E. Memiş, ETT, s.63.

<sup>60</sup> Tahsin Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.4.

<sup>61</sup> H. A. Şahin, a.g.e., s.36. Burada *Tegarama* şehrinin adının *Tilgarimmu* ya da *Togarma* isimlerine benzerliğinden dolayı bugünkü Gürün şehrine lokalize edilmesinin olabileceği savunulmaktadır.

**Mama Krallığı**, Mama ülkesinin Kaniş ile komşu olduğu ve Asur-Kaniş kervan yolunun üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hahhum yolu tehlikeli olduğu zamanlarda Mama üzerinden girmeleri tembihlenmektedir. Mama'nın dağlık bir yerde bulunduğu ve Kaniş'in doğusunda yer aldığından genellikle Kahramanmaraş Afşin havalisine yerleştirilmektedir<sup>62</sup>. Daha doğrusu Kahramanmaraş- Göksun arasına konulmaktadır<sup>63</sup>.

**Zalpa Krallığı**, Zalpa Krallığının merkezi konusunda pek çok teklifler ileri sürülmüştür. Kaniş kraliçesi efsanesine dayanılarak, Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü yerde olacağı ifade edilmiş, daha sonra iki adet Zalpa isimli şehrin bulunduğu birinin Bafra yakınlarındaki İkiztepe höyüğü<sup>64</sup>, diğerinin ise Güneydoğu Anadolu'da özellikle Gaziantep ve yöresinde olacağı düşünülmüştür<sup>65</sup>. Son araştırmaların birinde de Acemhöyük'ün Zalpa şehri olabileceği iddia edilmiştir.

**Hurama Krallığı**, Hurama şehrinin Kaniş-Fırat Nehri arasında bulunduğu söylenmektedir. Nitekim yol güzergâhlarını gösteren bir belgede Hurama'dan Hahhum'a oradan Timelkia'ya ve en nihayet Kaniş'e ulaşılmaktadır. Hurama'nın Kaniş'e varan güzergâh üzerinde ve Kaniş'e yakın olduğu da iddia edilmektedir<sup>66</sup>. Bir başka belgede ise Hurama, Luhuzatia ve Şalahşuwa ile birlikte geçmektedir. Ancak bu sıralamanın yönünü tayin etmek mümkün değildir<sup>67</sup>.

**Timelkia Krallığı**, Kültepe metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu krallığın merkezi Asur-Kaniş arasındaki ana güzergâh üzerindedir<sup>68</sup>. Ayrıca Hurama-Hahhum arasında, Kaniş'in güneyinde yer aldığı ve bu krallığın Kaniş'e doğru son istasyon olduğu düşünülmektedir<sup>69</sup>.

**Hahhum Krallığı**, Hahhum yer adı ilk defa Yeni Sumer Devri kralı Gudea'ya ait yazıtlarda geçmektedir. Kral yazıtında tanrısı Ningirsu için yaptırdığı tapınak inşaatında kullanılan altın tozunu buradan getirdiğini ifade etmektedir. Hahhum'un yeri konusunda birçok görüş vardır. Fırat nehri kenarında Adıyaman Samsat'a ya da buranın kuzeyinde bulunan Lidar Höyüğe yerleştirilmiştir. Ayrıca Hahhum'un Hurama ile Timelkia arasında bulunduğu dair bir belgede, Hurama-Hahhum-Timelkia- Kaniş kervan güzergâhı ortaya çıkmaktadır<sup>70</sup>.

**Luhuzatia Krallığı**, Kültepe metinlerinde Luhuzatia'nın kral ve kraliçesinden bahsedilmesi buranın bir krallık merkezi olduğunu göstermektedir. Bu şehrin yeri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle Hititler zamanından itibaren Luhuzantia veya Lawazantia<sup>71</sup> adıyla bilinen şehrin, çok önemli bir kült merkezi olan Kummanni'nin

<sup>62</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.25.

<sup>63</sup> Khaled Nashef, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes IV, Wiesbaden 1991, s.83. Bundan sonra RGTC IV şeklinde kısaltma yapılacaktır.

<sup>64</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.27.

<sup>65</sup> Özlem Sir Gavaz, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine" Anadolu/Anatolia 31, Ankara 2006, s.2.(s.1-18)

<sup>66</sup> K. Nashef, RGTC IV, s.61.

<sup>67</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.29.

<sup>68</sup> K. Nashef, RGTC IV, s.120.

<sup>69</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.30.

<sup>70</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.31.

<sup>71</sup> L. Gürkan Gökçek, "Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi" I Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Kahramanmaraş 2004, s.314-315.



doğusunda bulunduğu kabul edilmektedir<sup>72</sup>. Son araştırmalarda Elbistan Karahöyük'e yerleştirilmektedir<sup>73</sup>.

**Waşhania Krallığı**, Bu şehrin Kaniş'in batısında bulunduğu Kaniş'ten itibaren Asurlu tüccarların batı yönünde uğradıkları ilk durak olduğu görölmektedir. Waşhania'dan itibaren ise yolun iki kısma ayrıldığı birinin kuzey yönünde ilerleyip Malita ve Wahşuşana'ya, diğerinin ise batı yönünde devam edip Nenaşşa, Ulama ve en son olarak Puruşhattum'a vardığı anlaşılmaktadır<sup>74</sup>.

**Wahşuşana Krallığı**, Koloni Devri'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Wahşuşana şehrinin yerini tayine yarayan birkaç belge bulunmaktadır. Bunlardan biri batı yönünde Waşhania-Malita üzerinden Wahşuşana'ya ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir belgede yine aynı yönde Waşhania- Nenaşşa- Athuruşna üzerinden Wahşuşana'ya ulaşıldığı ifade edilmektedir. Kaniş'in kuzeyinden giden yolda Tawinia- Durhumit- Tuhpia üzerinden Wahşuşana'ya varılmakta ve devamlı Puruşhattum'a uzanılmaktadır<sup>75</sup>.

**Puruşhattum Krallığı**, Puruşhattum şehrinin yeri ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürölmüştür. Bu şehrin yerinin belirlenmesinde yardım sağlayacak birkaç belge ele geçmiştir. Bir masraf listesine göre, Kaniş'ten batı yönünde Asurlu tüccarların uğradıkları son merkez Puruşhattum'dur. Waşhania'dan sonra Nenaşşa ve Ulama üzerinden Puruşhattum'a varılmaktadır. Diğer yandan Wahşuşana'dan hem Ulama hem de şalatuvar üzerinden Puruşhattum'a gidilmektedir. Puruşhattum'un Tuz Gölü'nün güneyinde yani Acemhöyük olacağı<sup>76</sup> iddia edilmesine rağmen burada yazılı belge bulunamamasıyla kesinlik kazanmamıştır. Tuz Gölü'nün kuzeyinde olacağı kabul edilen Wahşuşana ile Tuz Gölü'nün doğusundaki Ulama'dan ve batısındaki şalatuvar'dan bura ulaşılması Puruşhattum'un Tuz Gölü'nün güneyinde bulunacağını göstermektedir<sup>77</sup>.

**Nenaşşa Krallığı**, Kultepe metinlerinden, kervanların Waşhania şehrinden sonra ilk duraklarının Nenaşşa şehri olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten Nenaşşa, Kaniş'in batısındaki ikinci önemli istasyondur. Burası yolların kavşak noktasında yer almaktadır<sup>78</sup>. Nenaşşa şehri ismi klasik dönem Nanassos ile identifiye edilmektedir<sup>79</sup>. Burası Aksaray il merkezinin 40 km doğusunda bulunan Nenezi köyüne adı verilen yer olmalıdır<sup>80</sup>.

**şalatuvar Krallığı**, krallığın merkezi olan şalatuvar şehrinin Wahşuşana ve Puruşhattum arasında olduğu ve burada küçük ticaret merkezi (Wabartum) bulunduğu bilinmektedir<sup>81</sup>. şalatuvar şehri Tuz gölünün batısına Konya Cihanbeyli ilçesinin kuzeyindeki Yeniceoba taraflarına lokalize edilmektedir<sup>82</sup>.

**Ulama Krallığı**, Kultepe metinlerinden Ulama şehrinin yeri konusunda önemli bilgiler vardır. Bunların birinde Kaniş'ten itibaren Waşhania- Nenaşşa-Ulama- Puruşhattum

<sup>72</sup> H.A.şahin, a.g.e., s.34.

<sup>73</sup> Remzi Kuzuoğlu, Kultepe Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları, Bunların Lokalizasyonu ve Diğer Yönleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s.151.

<sup>74</sup> H.A. şahin, a.g.e., s.37.

<sup>75</sup> H.A. şahin, a.g.e., s.39.

<sup>76</sup> K. Nashef, RGTC IV, s.31.

<sup>77</sup> H.A. şahin, a.g.e., s.43.

<sup>78</sup> Nenaşşa'nın Roma Devleti Anadolu egemenliği döneminde de önemli bir yol kavşağı olduğu konusunda bkz. David French, Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Mil Taşları, (Çev. Hacı Yolcu), British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara 1981, s.22.

<sup>79</sup> Sebahattin Bayram, "Kultepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, TTK, Ankara 1994, s.213.

<sup>80</sup> Bilge Umar, Anadolu'daki Tarihsel Yer Adları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s.601.

<sup>81</sup> H.A. şahin, a.g.e., s.47.

<sup>82</sup> S. Bayram, a.g., s.213.

güzergâhı geçmektedir. Bu güzergâhı dikkate alarak Ulama şehrinin muhtemelen Aksaray'ın batısında şehir merkezine yakın bir yerde olacağını düşünebiliriz<sup>83</sup>.

**Tawinia Krallığı**, Tawinia şehri Kaniş'in kuzeyinden giden yolun üzerinde önemli bir istasyondur. Kızılırmak kavisi içerisinde olup, Boğazköy-Merzifon arasına lokalize edilmiştir<sup>84</sup>.

**Durhumit Krallığı**, Kızılırmak kavisi içinde olduğu düşünülen önemli bir şehirdir<sup>85</sup>. Bu şehirde bakırın damıtıldığı tasfiyehanelerin varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla Orta Karadeniz bölgesinde bulunan bakır yataklarıyla arasında bir bağ kurulmakta olup, bu alana çok uzakta olmadığı düşünülmektedir<sup>86</sup>. Ayrıca Asurlu tüccarların Harran-Suçinnum adı verilen kuzey yolundan ve Tawinia şehri üzerinden buraya ulaştıkları açıktır<sup>87</sup>.

**Tuhpia Krallığı**, Bu krallığın merkezi olan Tuhpia şehrinin yeri ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Nitekim Kızılırmak havzasının kuzeydoğusunda aranmakta olup Hattuş'un batısında<sup>88</sup>, Boğazköy ile Merzifon arasında olabileceği ya da daha güneyde olması gerektiği konusunda görüşler bulunmaktadır. Ancak Tuhpia şehri havalisinde bakır istihsal edildiği için bu şehrin bölgedeki bakır madenlerinin yataklarına yakın bir yerde bulunması gerektiğini akla getirmektedir<sup>89</sup>.

**Tiştürna Krallığı**, Tiştürna şehrinin daha çok kuzey Anadolu bölgesinde<sup>90</sup>, Kızılırmak kavisi içerisinde ve bölgedeki bakır yataklarına yakın bir yerde olduğu düşünülmektedir. Gerçekten Kültepe metinlerinden Tiştürna'nın bir madencilik merkezi olduğu anlaşılmaktadır<sup>91</sup>.

**Ankuwa Krallığı**, Hitit kraliyet metinleri ve diğer Hititçe metinlere göre, bu krallığın merkezi olan Ankuwa'nın birçok su kaynağının birleştiği bereketli yer olan, Yozgat Alışar Höyük yakınında olacağı kabul görmektedir<sup>92</sup>. Burada Eski Asur lehçesi ve çivi yazısıyla yazılmış tabletler bulunmuştur.

**Kuşşara Krallığı**, bu krallıkla ilgili bilgilerimiz Kültepe metinlerinin yanında Boğazköy'de bulunan Anitta metnine dayanmaktadır. Bu belgeye göre Kuşşara kralı Pitanha Asur Ticaret Kolonileri Devrinin sonuna doğru, Kuşşara'dan çıkarak o zamanki Orta Anadolu'nun pek çok şehrini zapt etmiştir, bu şehirler Harkimaş, Zalpuwa, Neşa (Kaniş), Hattuş ve Şalatuvar'dır<sup>93</sup>.

Kuşşara Krallığının merkezi olan Kuşşara şehrinin yeri henüz bulunabilmiş değildir. Kuşşara'nın muhtemelen Kaniş'in kuzeydoğusunda Kızılırmak Nehri'nin Karadeniz dağlık alanına doğru olan yerde olabileceği ifade edilmektedir<sup>94</sup>. Kültepe metinlerinde Şamuha ile birlikte geçmesi de bu görüşün doğru olacağını düşündürmektedir<sup>95</sup>.

Kültepe metinleri sayesinde bu krallıkların siyasi, iktisadi ve sosyal durumları hakkında da bilgiler elde edilmektedir. Gerçekten Kültepe metinlerinden bu dönemin

<sup>83</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.48.

<sup>84</sup> Louis L. Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Mouton 1970, s.272.

<sup>85</sup> Klaas R. Veenhof- Jesper Eidem, *Mesopotamia the Old Assyrian Period*, Göttingen 2008, s.156.

<sup>86</sup> K.R. Veenhof- J.Eidem, a.g.e., s.86.

<sup>87</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.52.

<sup>88</sup> S. Bayram, a.g.m., s.230. (211-231)

<sup>89</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.54.

<sup>90</sup> K.R. Veenhof- J. Eidem, a.g.e., s.151.

<sup>91</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.56.

<sup>92</sup> Jhon Garstang-O.R.Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959, s.17.

<sup>93</sup> E. Memiş, ETT, s.68.

<sup>94</sup> Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 B.C.*, Oxford 2007, s.113.

<sup>95</sup> H.A. Şahin, a.g.e., s.60.

krallıklarının yapısı, kralın yanında kraliçe ve veliahdın durumu, ayrıca saraydaki diğer görevlilerin fonksiyonları öğrenilmektedir<sup>96</sup>. Buna göre, Puruşhattum, Hahhum ve Kuşara gibi büyük şehirlerde *rubu'um rabium* adı verilen "büyük mahalli krallar" vardı. Ayrıca metinlerde geçen diğer şehirlerdeki *rubu'um* adı verilen ve nüfuz bakımından daha zayıf olan krallar da bunlara bağlı idiler<sup>97</sup>. Bununla birlikte *şarrum* "tabi kral"<sup>98</sup> adı verilen normal olarak şehir ve yakın çevresini idare eden müstakil yöneticiler de vardı. Bunların unvanlarından dönemin siyasi teşkilatlarının nüfuz ve yapı bakımından farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Zira bu metinlerde ifade edilen *şarrumlar* kraldan yani *rubu'um*'dan izinsiz askeri harekâta bulunmayacakları gibi, kendi adlarına dış politika takip etmeye de yetkili değildirler. Ayrıca *rubu'umlar* arasında zaman zaman ihtilafların çıktığı, bazen de anlaşmaların yapıldığı da bilinmektedir<sup>99</sup>.

### **Sonuç**

Anadolu'nun dünya üzerindeki coğrafî konumu ve muhtelif bitki ve hayvan türlerinin yetişmesine uygun bir iklime sahip olması buranın tarihin erken devirlerinden itibaren iskân edilmesinin temel sebepleridir. Ayrıca Anadolu coğrafyasının doğu-batı yönünde dışa açık olması da burada oluşan medeniyet ve kent kültürünün çevredeki yüksek medeniyetlerin etkisinde kalmasına neden olmuştur. Bu durum Anadolu kültürünün farklı renklerden oluşmasını sağladığı gibi, bu renkliliğin dışa taşmasını yani çevredeki toplumların kültürlerini etkilemesini de beraberinde getirmiştir. Bu karşılıklı etkileşme çağlar boyu devam etmiştir. Öyle ki, Eskiçağ Anadolu kültürü incelendiğinde ilk zamanlar için doğu medeniyetlerinden ne derece etkilendiği açık bir şekilde görüleceği gibi, söz konusu kültürün batı toplumlarına nasıl taşınmış olduğu da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Meseleye kentlerin ortaya çıkış süreci açısından baktığımızda ise, kent kavramının oluşmasının Anadolu'nun doğusundaki toplumlarda daha erken, batısındaki toplumlarda ise daha geç bir dönemde başladığı görülmektedir. Bununla birlikte zamanla doğu-batı toplumları arasında ulaşım ve iletişimin hızlanması ve özellikle uygarlığın yükseltilmesi alanında batı toplumlarının öncülük etme aşamasına gelmeleri sonucunda, Eskiçağ Anadolu insanı bu kez de batı kültürlerinin etki alanında kalmış ve bu kültürleri doğu toplumlarına taşıma vazifesi görmüştür.

Anadolu coğrafyası tüm bu özelliklerinden dolayı Paleolitik Devri'nden itibaren insanlığın izlerinin görüldüğu bir yer olmuştur. Bu sahada, Mezolitik, Neolitik ve Maden Devri kültürlerinin de sırasıyla yaşanmış olduğu arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan buluntularla açıklığa kavuşturulmuştur. Tarihi devirlere gelindiğinde ise, bu coğrafyada nüfus hareketliliğinin yoğunlaştığı ve iskân sayısının oldukça arttığı görülmektedir. şu halde Anadolu'nun ilk kentlerinin oluşum sürecini tarihi seyir içerisinde bu coğrafyadaki ilk insanlık izlerinden başlayarak kent olgusunun ortaya çıktığı Kalkolitik ve Tunç Devirlerine kadar incelemek gerekmektedir.

Anadolu'daki ilk insan izleri Paleolitik Dönemde görülmektedir. Paleolitik insan mağaralarda ve diğer korunaklı alanlarda barınmış, geçimini avcılık ve toplayıcılıktan sağlamış besin üretme aşamasına ulaşamamış olduğundan üretici olmaktan ziyade tüketici konumunda olmuştur. Paleolitik insanının izleri Anadolu'nun Güney ve Güneydoğu bölgeleri ile İstanbul Boğazı çevresinde görülmektedir.

<sup>96</sup> H.A. şahin, a.g.e., s.13.

<sup>97</sup> H. Sever, a.g.m., s.2.

<sup>98</sup> Emin Bilgiç-Sabahattin Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s.105.

<sup>99</sup> Kemal Balkan, Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup, TTK Basımevi, Ankara 1957, s.8.

Anadolu'nun ilk köy yerleşimleri ise Neolitik Dönemde ortaya çıkmıştır. Zira Neolitik Dönemde meydana gelen sosyo-kültürel gelişmeler yerleşik hayat düzenini zorunlu kılmıştır.

Bunu takip eden Kalkolitik Dönem köyden kentte geçiş devresidir. Burada kent yalnızca yerleşimlerin kalabalıklaşması değil, yeni yönetim biçiminin; bürokrat ve zanaatkâr sınıfının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bunun devamı olan Tunç Döneminde ise kent devletlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Tunç Döneminin temel özelliklerinden birisi de artık çivi yazılı kaynakların tutulmuş olmasıdır. Söz konusu kaynaklardan çok sayıda kent devletinin ismi tespit edilmiştir. Ancak bahsi geçen kentlerin büyük çoğunluğunun lokalizasyonu yapılamamıştır.

### **Kaynakça**

- AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 67, Ankara 2003.
- AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınları, İzmir 2007.
- ALP, Sedat, "Konya-Karahöyük 1991 Kazısı", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1992. s.301-306.
- ARIK, R. Oğuz Arık, "Alaca-Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri", *Bellekten*, C.1, S.1, Ankara 1937, s.210-221.
- BAHAR, Hasan, **Eskiçağ Uygarlıkları**, Kömen Yayınları, Konya 2010.
- BALKAN, Kemal, **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, TTK Basımevi, Ankara 1957.
- BİLGİ, Önder, "İkiztepe" *Arkeo Atlas Dergisi*, S.2, İstanbul 2003. s.105.
- BİLGİÇ, Emin,- Sabahattin Bayram, **Ankara Kültepe Tabletleri II**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.
- CAUVIN, Jacques, vd., "Cafer Höyük", *Anadolu'da Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007. s.99-114.
- ÇAMBEL, Halet, vd., "1986 Çayönü Kazısı", *9. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1987, s.39-64.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir 1997.
- DOĞANER Suna, "Tarih Öncesi Çağlarda Anadolu'da Savaş ve Coğrafya" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.10, İstanbul 2004, s.55-62.
- EFE, Turan, "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı" *Arkeo Atlas Dergisi* S.II, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2003, s.94-137.
- ERKUT, Sedat, "Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö. II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği", *Bellekten*, C.LXXII, S.263, Ankara 2008. s.1-4.
- ESİN, Ufuk,- Savaş Harmankaya, "Aşıklı Höyük" *Anadolu'da Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

- FRENCH, David, **Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Mil Taşları**, (Çev. Hacı Yolcu), British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara 1981.
- GARSTANG, Jhon,-O.R.Gurney, **The Geography of the Hittite Empire**, London 1959.
- GAVAZ, Özlem Sir, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine" *Anadolu/Anatolia* 31, Ankara 2006, s.s.1-18.
- GÖKÇEK, L. Gürkan, "Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi" *I Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kahramanmaraş 2004, s.309-318.
- HARMANKAYA, Savaş, vd., TAY (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2): Neolitik, Ege Yayınları, İstanbul 1997.
- HARMANKAYA, Savaş, (Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri- 3) Kalkolitik, Ege Yayınları, İstanbul 1998.
- HAUPTMANN, Harald, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem" *Anadolu'da Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007. s.131-164.
- HUNT, L. Goldman, **The World History**, Chicago 1954.
- KAGAN, Neil (ed.), **National Geographic Resimli Dünya Tarihi**, Washington 2007.
- KARTAL, Metin, "Öküzini Mağarası", *Arkeo Atlas Dergisi*, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002,s.61.
- KINAL, Firuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK, Ankara 1998.
- KORFMAN, Manfred, "Troia Homeros'un Mirası, İlk Tunç Çağı", *Arkeo Atlas Dergisi*, Sayı:2, İstanbul 2003, s.130-137.
- KORFMAN, Manfred, "Demircihöyük", *Arkeo Atlas Dergisi*, S.2, İstanbul 2003. s.
- KUZUOĞLU, Remzi, **Kültepe Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları, Bunların Lokalizasyonu ve Diğer Yönleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- MANFRED, R-Behm-Blancke, "Hasek Höyük" *Arkeo Atlas Dergisi*, S.2, İstanbul 2003. s.27.
- MELLINK, Machtel J., "Archeaology in Anatolia", *American Journhal of Archeaology*, Vol. 95, No.1, 1991, s.123-153.
- MEMİŞ Ekrem, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Ekin Yayınları, Bursa 2006.
- MIEROOP, Marc Van De, **A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 B.C.**, Oxford 2007.
- NASHEF, Khaled, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes IV**, Wiesbaden 1991.
- ORLIN, Louis L. Orlin, **Assyrian Colonies in Cappadocia**, Moutun 1970.
- ÖZDOĞAN, Aslı Erim, "Çayönü", *Anadolu'da Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.57-97.
- ÖZDOĞAN, Mehmet "Yazısız Zamanlar (Tarih Öncesi)", *Arkeo Atlas Dergisi*, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.24-63.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, "Devrimlerin Atası Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas Dergisi*, S.1, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.66-87.

- ÖZDOĞAN, Mehmet, “ Kalkolitik Çağ”, *Arkeo Atlas Dergisi*, S.I, D.B.R. Yayıncılık, İstanbul 2002, s.110-130.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, **Kültepe Kanış/Neşa**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZKAYA, Vecihi Özkaya vd., “Körtik Tepe 2006 Kazısı”, *29. Kazı sonuçları Toplantısı, C.I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara 2008. s.351-370.
- ÖZYAR, Aslı, “Geç Hitit Krallıkları”, **Arkeo Atlas Dergisi**, S.4, İstanbul 2003. s.10-33.
- RESENBERG, Michael, “Hallan Çemi”, *Anadolu'da Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007. s.1-11.
- SCHMIDT, Klaus, **Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar** (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- SCHMIDT, Klaus, “Göbeklitepe 2006 Yılı Kazısı” *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara 2008. s.417-428.
- ŞENEL Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Verso Yayıncılık, Ankara 1990.
- UMAR, Bilge, **Anadolu'daki Tarihsel Yer Adları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.
- UMURTAK, Gülsün, “Bademağacı”, *Arkeo Atlas Dergisi*, S.2, İstanbul 2003. s.108.
- VEENHOF, Klaas R.,- Jesper Eidem, **Mesopotamia the Old Assyrian Period**, Göttingen 2008.
- YALÇINKAYA, Işın, vd., “1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitiğinin Önemi”, *18. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri I*, Ankara 27-31 Mayıs 1996. s.1-10.
- YALÇINKAYA, Işın, “1990 Öküzini Kazısı”, *13. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri I*, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991, s.55-70.
- YILDIRIM, Recep, **Uygarlık Tarihine Giriş**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

## **İlk Çağda Atın Evcilleştirilmesi-Ehlileştirilmesinde**

### **Türklerin Rolü**

#### *The Role of Turks in Domestication of Horse during Ancient Times*

**Hacı ÇOBAN\***

#### **Özet**

At fosillerine ilk defa Dünyanın oluşum süreçlerinden Erken Eosen dönemde rastlanmıştır. Miyosen dönemde gelişimleri devam ederek midilli boyutlarına ulaşmış ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bu dönem at fosillerine Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerinde de rastlanmıştır. Dünya insanlar ve hayvanlar için yaşanabilir hale geldikten sonra insanlar hayvanları önceleri avlamaya daha sonra da evcilleştirme ve devamında çeşitli amaçlar için ehlileştirmeye başlamışlardır. İnsanlar muhtemel sıraya göre hayvanlardan önce köpeği, sonra koyun, keçi, reneyiği gibi hayvanları, üçüncü olarak sığır türü büyük baş hayvanları, dördüncü sırada da eşek, deve, at vs. hayvanları evcilleştirmişlerdir. İnsanlar Paleolitik çağda yaban atını av hayvanı olarak görüp avlamışlardır.

Günümüzdeki at nesillerinin çeşitliliği, ilk evcilleştirilen yabani atların da boy ve şekil yönünden birçok cins ayrıldığını göstermektedir. Bugünkü yeryüzünde bulunan atların kökeni Przewalski ve Tarpan adıyla bilinen yabani atlara dayanmaktadır. Her iki at cinsinin de Orta Asya'da; Kafkaslardan Çin'e kadar uzanan bölgede evcilleştirildiği kabul edilmektedir. Kuzey Avrupa'da ise daha sonraları at tipleri evcilleştirilmiştir. Başlangıçta atlar sadece bir besin kaynağı olarak kullanılmış olmakla birlikte, aralarındaki iletişimin gelişmesi sonucu onun diğer özelliklerini fark eden insanoğlu, çok ilkel de olsa geliştirdiği bazı araç ve yöntemlerle onu ehlileştirmeye başlamıştır.

Ön-Türk kökenli Asya halkı olan Saka (İskitler)'lar tarafından atın M.Ö. en az 6000 yıl önce ehlileştirildiği ve bir binek hayvanına dönüştürüldüğü biliniyor. Ata binmenin başlangıcı yaklaşık olarak M.Ö.4000 civarına (M.Ö.4000-3.500) tarihlenmektedir ve Ukrayna bozkırlarında gerçekleşmiştir.

At ilköğ insanın hayatında devrim niteliği taşıyan büyük bir değişime vesile olmuştur. Atı en erken evcilleştiren kavimlerden biri sayılan Türkler atla önceleri yaya olarak gidemedikleri yerlere kolayca giderek avlanma, daha önceden evcilleştirdikleri hayvanlar için otlak bulma ve yaşantılarını daha uygun sürdürebilecekleri yerleri keşfetme imkânına kavuşmuşlardır. Atı evcilleştiren Türklerin tarihinde "Atlı Göçebe Kültürü" denen yeni bir sayfa açılmış ve bu kültürün merkezinde olan at Türklerin hayatının her alanında yer almaya başlamıştır.

Bu çalışmamız da atın ilk defa Türkler tarafından ehlileştirildiği ve hayatlarının her alanında diğer milletlerle kıyasladığımızda çok daha verimli şekilde istifade ettiklerinin anlaşılmasına vurgu yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *At, Ehlileştirme, Türkler, Atlı Göçebe*

#### **Abstract**

Horse fossils were first found in early Eocene period. Their evolution continued in Miocene period and they reached pony size and diversified. Horse fossils in this period were seen at various places in Anatolia. After the earth has become a habitable planet for both people and animals, people hunted animals in the beginning, then they started domesticating for some purposes. The estimated sequence of domestication is dog in the first place; then sheep, goat and reindeer, cattle in the third place and donkey, camel, horse etc. eventually. During Paleolithic age wild horses were hunted.

Today diversity in the horse types indicates that domesticated wild horses could be classified differently in terms of size and form. The origins of the existing horses are wild horses known as Przewalski and Tarpan. Both of these types were regarded to be domesticated in Central Asia, in the region from Caucasia to China. In the north Europe different horse types were domesticated

---

\* Yrd. Doç.Dr. Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 66200, Yozgat-TÜRKİYE

afterwards. Firstly, horses were seen as food, with the help of improving communication people noticed unknown qualities of them and then they started to domesticate horses using some primitive tools and methods.

It is a known fact that horse was domesticated at least 6000 years ago B.C. by Sacae (Scythians) who were Asian people and turned to an animal which can be ridden. Start of the horse riding was about 4000 B.C. (4000-3500 B.C.) and achieved at Ukrainian steppes.

Horse has caused a revolutionary change in social life of primitive people. Turks as one of the first nations domesticating horse provided them to travel to the farther places which could not be gone on foot easily and gave them the chance of hunting there and chance of finding fields for their animals, discovering the places where they might live comfortably. A new page was open in Turkish history called "nomadic horseman culture" and horse started to take place in every phase of life as the object in the center of this culture.

In this study, it was tried to emphasize that horse was first domesticated and benefitted from it effectively in every phase of their lives compared to the other civilizations.

**Keywords:** *Horse, Domestication, Turks, Nomadic horseman*

### **Atın Evcilleştirilmesi- Ehlileştirilmesi ve Türkler**

At, tapir, gergedan, fil, domuz, deve ve primatların da içinde olduğu memeli hayvanların çoğu, ilk kez Erken Eosende 10 kg.dan daha küçük hayvanlar olarak ortaya çıkmışlardır. 55 milyon yıl önce, küçük bir orman hayvanı olan en eski at cinsi Hyracotherium'un fosilleri, Doğu Asya, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın Erken Eosen katmanlarında bulunmuştur. Miyosende memeli çeşitliliği zirveye ulaşmış, Avrupa-Asya, Asya-Afrika ve Asya-Kuzey Amerika Kıtaları arasında hayvan göçleri yaşanmış ve Atlar da midilli boyutlarına ulaşmıştır. Orta ve Geç Miyosen dönende, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki memeli göç yollarının uğrak yeri Anadolu olmuştur. Orta Avrupa da Alt ve Orta Miyosende yaygın olarak yaşayan Anchitherium Aurelianense türü fosil örneklerine, Türkiye de Orta Miyosen dönem kazı çalışmalarında; Paşalar (Bursa), Çandır (Ankara), Sofça (Kütahya), Yeni-Eskihisar (Muğla), Tüney (Ankara), Sarıçay (Muğla), İnönü I (Ankara), Sarpdere (Çanakkale), Nebisuyu (Çanakkale) ve Bayraktepe (Çanakkale) coğrafi bölgelerinde rastlanmıştır<sup>1</sup>.

Hayvanlar için evcilleştirilme sırası genellikle şöyle düşünülmektedir: Köpek muhtemelen ilk evcilleştirilen hayvanlardandı. İkinci grupta evcilleştirilenler vahşi halleri insanlar gibi mevsimsel göçler sürdüren göçebe hayvanlardı (koyun, keçi, rengineyiği). Üçüncü grup, tarımla birlikte gelen yerleşik hayat ile evcilleştirilmiş sığır gibi hayvanlardı. Dördüncü grup ulaşım aracı olarak evcilleştirilenlerdi (eşek, yaban eşeği, deve, at). At ve deve insan kullanımına en son giren hayvanlar olmuştur. Keçi ve koyunun evcilleştirilmesi radyokarbon tarihlleme yöntemi ile M.Ö. 6.000'lere atfedilmektedir. Keçinin evcilleştirilmesi daha da erken başlamış olabilir<sup>2</sup>.

İnsanların yaklaşık 12.000 yıldır evcilleştirerek yanında bulundurduğu hayvanlardan At ve köpek insanlar için özel bir yere sahiptir. Atın evcilleştirilmesi, ata bağımlılığın zorlu bir çaba sonunda kabul ettirilmesi ile gerçekleşmiş olmalıdır. Paleolitik çağda yaban atı, av hayvanı olarak insanlar tarafından uzun bir süre yaygın biçimde avlanmıştır.

<sup>1</sup> Yiğit, Ayhan (2011) İnsanın Eski dostu Atın Evrimi, Anadolu Geç miyosen Dönem Atları, Aktüel Arkeoloji, s.67-68-70

<sup>2</sup> Baskıcı, M. Murat (1998) Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir bakış, A.Ü.S.B.F.Dergisi, 53 S: 1- 4, s.84, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5532.pdf>



At üstüne ilk yazılı kalıntı olan Cemdet-Nasr bulgularındaki daha geç bir döneme ait Sümer yazıtlarında at “dağ eşeği” olarak tarif edilir ki bu da eşeğin Ortadoğu'da daha erken evcilleştirildiğini gösterir. M.Ö.4000–3000 yılları arasında insanlar atı kullanmaya başlamışlardır.

Günümüzdeki at nesillerinin çeşitliliği, ilk evcilleştirilen yabani atların da boy ve Şekil yönünden birçok cinse ayrıldığını göstermektedir. Bugünkü yeryüzünde bulunan atların kökeni halen Sibirya ve Moğolistan ormanlarında yabani olarak yaşamasına devam eden Przewalski (yabani Moğol atı), ve Paleontolojik verilerden Orta Asya'da Güney Rusya'dan Kafkaslara kadar uzanan bölgede, yaşadığı anlaşılan, son numunesinin 1887 yılında ölümüyle yeryüzünden tamamen kaybolmuş olan Tarpan adı verilen yabani atlara dayanır. Tarpan, Arap atı başta olmak üzere bütün sıcakkanlı at ırklarına köken teşkil etmektedir. Orta Asya'da; Kafkaslardan Çin'e kadar uzanan bölgede hem Tarpan ve hem de Przewalski yabani atlarının evcilleştirildiği kabul edilmektedir. Kuzey Avrupa'da ise daha sonraları at tipleri evcilleştirilmiştir<sup>3</sup>.

İngiliz Exeter Üniversitesinden Alan Outram tarafından Kazakistan'ın bugünkü Akmola eyaleti içinde yer alan tarihi Botai kültürüne ait bölgede yapılan araştırmalarda bulunan arkeolojik bulgular, atların bu bölgede 5 bin 500 yıl önce de insan yaşamının parçası olduğunu tespit etmiştir<sup>4</sup>.

Fosil kayıtlarına göre atlar günümüzden 55 milyon yıl önce Kuzey Amerika'da ortaya çıkmışlar ve buradan diğer kıtalara yayılmışlardır. Tek tırnaklılar takımının bir ailesi olan Equidae içinde atların soyu, günümüzde ayakta kalmış tek cins olan Equus'a dayanıyor. Son yıllarda fosillerde mitokondrial DNA analizleri, Equus içindeki ana gruplar olan kaballinlerle, zebra ve eşeğlerin 3 milyon yıl önce ayrıştıklarını ve daha sonra öteki kıtalara yayıldıklarını gösteriyor. Equus'un soyu, iklim değişikliği ve atların avlanmaları gibi sebeplerle 10 bin yıl önce Amerika'da tükenmiştir. Ancak Eski Dünya'da soylarını devam ettirerek ayakta kalmış ve 6 bin yıl önce Orta Asya'da evcilleştirilmiştir<sup>5</sup>.

Ön-Türk kökenli Asya halkı olan Saka'lar tarafından atın Milattan en az 6000 yıl önce ehlileştirildiği ve bir binek hayvanına dönüştürüldüğü biliniyor. Sakaların etkisi Asya kıtasının en doğusunda bulunan Sakhalin adasının adındaki Sakha adından, Avrupa'nın en batısına yerleşmiş olan İskoç adına kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Asya dağlarında bulunmuş ve açılmış olan kurganlarda pek çok at iskeleti bulunmuş, atın ölen sahibi ile birlikte kurban edilip gömülmüş olduğu ortaya çıkarılmıştır<sup>6</sup>.

Göçebe hayat yaşayan insanoğlu yabanî hayvanları takip ederek kazandığı tecrübe sonucunda hayvan topluluklarını evcilleştirmeyi öğrendi. Avrasya göçebelerinin evcilleştirdiği başlıca hayvanlar, Türkçede koyun, keçi, inek, at, deve, yak ve ren olarak bilinir. Ancak bu hayvanların hepsi aynı zamanda evcilleştirilmemiştir. M.Ö. 9000 yıllarına kadar rastlanılan hayvan kemiklerine göre önce koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar

<sup>3</sup> Altuntaş, Mustafa (2000) Geçmişten Günümüze At, Türk Veteriner Hekimliği Dergisi,1(2), s.37

<sup>4</sup> Demir, Cemal (2009) Türklerin atla yoldaşlığı 5bin500 yıl önce başlamış New York(Turkish journal) 6 Mart2009 Cuma ("Amerikan Bilimsel Gelişme Birliği(AAAS)" tarafından yayınlanan haftalık Science dergisinin 6 Mart 2009 tarihli sayısında yer verilen araştırma, atı ilk kez evcilleştiren Türklerin, bunu yaklaşık 5 bin 500 yıl önce gerçekleştirdiğini belirledi.”)

<sup>5</sup> Yiğit, Ayhan (2011) İnsanın Eski dostu Atın Evrimi, Anadolu Geç miyosen Dönem Atları”, Aktüel Arkeoloji, Ocak 2011, s.72.

<sup>6</sup> Berkmen, Haluk (2011) At, Ata ve A Harfî, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, 300(50), s.54

evcilleştirilmiştir. Büyük baş hayvanlardan ise ineğin en eski örneklerine MÖ 6000, atın 4000 ve devenin ise 3000 yıla kadar giden örneklerine rastlanmıştır<sup>7</sup>.

Eski çağlara ait insan iskeletleri arasında at iskeletlerine rastlanması, at ile insan arasındaki tanışıklığın insanlık tarihi kadar önceye dayandığını ortaya koymaktadır. Başlangıçta atlar sadece bir besin kaynağı olarak kullanılmış olmakla birlikte, aralarındaki iletişimin gelişmesi sonucu onun diğer özelliklerini fark eden insanoğlu, çok ilkel de olsa geliştirdiği bazı araç ve yöntemlerle onu evcilleştirmeye başlamıştır. Atın Türkler tarafından ehlileştirildiği, aynı dönem kültürüne ait alp mezarlarından çıkan at kemiklerinden de anlaşılmaktadır<sup>8</sup>.

Yakın tarihlere kadar ilk evcilleştirme de bilinen ilk kemik bulguları Orta Asya'da Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlardaydı. Önceleri evcilleştirilen hayvanlar hem yük hem insan taşımakta kullanılıyordu, özel bir teknik olarak binicilik atı evcilleştirenlerce icad edilmiştir. At bir gem aracılığı ile sürülmekte ve gem atın dişleri üzerinde iz bırakmaktadır. Dolayısıyla ata binmenin kökenini bulabilmek için dişler üzerindeki izler incelenmiştir. Buna göre ata binmenin başlangıcı yaklaşık olarak M.Ö.4000 civarına (ya da M.Ö.4000-3.500 arasına) ve Ukrayna bozkırlarına tarihlenmektedir<sup>9</sup>.

Turan Ovasında Kuraklıktan, çölleşmeden ve aşırı sıcaklardan bunalmaya başlayan bu insanlar için, M.Ö. 5000 ve 4000'li yıllarda artık üçüncü yerleşim merkezlerine doğru ikinci büyük göçlerini yapmaları kaçınılmaz olmuştur.

Dünyada ilk defa atı ehlileştiren insanlar büyük bir taşıma ve ulaştırma olanağına kavuşmuşlardır. Bu dönemde, insanların toplumsal faaliyetleri oldukça gelişmiş, komşu şehir ve ülkelerle ticari ilişkiler kurulmaya başlanmış olması gerekir. At sırtındaki bu insanlar için dünyaları küçük gelmeye başlamış, onlar sayesinde dağlar fethedilmeye, dağlar ötesi ülkelere ulaşmaya başlanmıştır. Havalarda ısındıkça havası serin, suyu bol ve berrak olan, bol otlu ve verimli yaylalara doğru at sırtında göç ederek, oralarda yeni yerleşim merkezleri kurmuş olabilirler<sup>10</sup>.

M.Ö.4000 yıllarında Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde atların evcilleştirilmesiyle birlikte savaşların şeklide değişmeye başladı. Atlar sahibine yaya olarak gidebileceğinden çok daha uzak yerlere gitme, birden saldırıya geçme, karşı taraf üstün savunma oluşturmadan önce kaçma imkânı veriyordu. Bu durum süvari birliklerinin ve özellikle de atların iyi bir askeri silah olduğunu gösteriyordu<sup>11</sup>.

Atın evcilleştirilmesi, binek hayvanı olarak kullanılması ve at neslinin ıslahı M.Ö. 4000-2000 tarihlerinde, bugün Ukrayna ve Rusya arasında kalan steplerde başladı. Atlar ilk önceleri etlerinden, sütlerinden, kıllarından ve diğer ürünlerinden yararlanılmak üzere yetiştirilirdi. Atların ıslahına, atların evcilleştirilmesinin hemen ardından başlandı. Atların özel işler için kullanılmaya başlaması, ıslah çalışmalarının daha da yoğunlaşarak sürdürülmesine sebep oldu. M.Ö.1000 yıllarında, İran dillerinin konuşulduğu ülkelerde de savaş atlarının yetiştirildiği bilinmektedir. Partlar döneminde, Amu Derya nehri çevresindeki

<sup>7</sup> Şahin, İlhan (2010) Göçebeler ve Küreselleşme: Merkezî Asya Göçebeleri Örneği, International Journal of Central Asian Studies, 14, s.204

<sup>8</sup> Ünver, A.Fuat (2006) Antik çağdan modern olimpiyatlara binicilik sporu ve Türk biniciliğinin olimpik gelişimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışmanı Prof. [Faik İmamoğlu](#), [Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı](#), s.5

<sup>9</sup> Baskıcı, M. Murat (1998) Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış, A.Ü.S.B.F. *Dergisi*, Cilt 53 Sayı 1-4, Ocak-Aralık s.88,89

<sup>10</sup> Köksoy, Mümin (2002) Orta Asya'nın Paleocoğrafik Evrimi ve İnsan Topluluklarına Etkisi, Türkler, 1, s.482

<sup>11</sup> Diamond, Jared (2008) Tüfek, Mikrop ve Çelik, Tübitak Popüler Bilim kitapları, Çeviri Ülker İnce, 19.basım, s.84

bölge at yetiştirmek için çok uygun olması ile ünlenmişti. At yetiştiricileri, tıknaz bozkır atı ile vahalarda ve çöl sınır bölgelerinde yaşayan 3000 yıl boyunca süvari atı olarak kullanıldığı bilinen, Karabair ve Akhal-Teke gibi uzun boylu (yüksek cidagolu) ve hızlı atların kanlarını karıştırarak daha dayanıklı ve hızlı atlar yetiştirmişlerdir.

At binme muhtemelen hayvan gütmeye ihtiyacının bir sonucu olarak doğdu. Sürülerin at üzerinde daha iyi ve hızlı kontrol edebilme çobanların ve hayvan besleyen göçebe toplulukların işini kolaylaştırmış olmalıdır. Zaman içinde atın önemi daha da arttı ve mezar buluntularından da anlaşılacağı gibi, bir kült objesine bile dönüştü. Bozkırlarda iyi bir at hayat ve ölüm arasındaki sınırı belirleyebilirdi ve bu göçebe kültürü de ata hak ettiği statüyü verdi. Bu kültürün ana silahları olan ok ve yay için de durum aynıydı. Önemli bir silah olmasının yanında ok ve yay birer tören objesiydi ve kutsal veya dini anlamlar taşırlardı. Arkeolojik kazılarda bulunan atlı okçu figürlerinin şaman törenlerinde kullanıldığı düşünölmektedir. İskit dönemindeki en önemli gelişme olan kompozit yay ve sağlam bozkır atları, binicinin askerî anlamda etkin hale gelmesini sağladı. Zırhlı askerleri taşıyabilen ama ahır ve yiyecek olmaksızın hayatta kalamayan uzun boylu atların aksine, bu at türü bozkırın çetin koşullarında hayatta kalabiliyordu<sup>12</sup>.

Dünya da atın tek bir anavatanının olmadığı, altı ayrı coğrafî bölgede birbirinden bağımsız olarak evcilleştirildiği ve yayıldığı aynı zamanda ve son yıllarda DNA testleri esas alınarak yapılan araştırmalardan 17ayrı genetik gruptan oluştuğu anlaşölmüştür<sup>13</sup>.

İlk çağın önemli uygarlıklarından Sümerler milattan 2000 yıl önce, Mısırlılar 1400 yıl önce, Babiller 1200 yıl önce atı binek aracı olarak kullanmışlardır. Atların Azerbaycan'da ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında somut bilimsel veriler yoktur. Ancak At ve köpeklerle ilgili, defin adetleri ve gömölere Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde rastlanmıştır. Bu gömölere Azerbaycan'ın yanında Güney Kafkasya, Anadolu, Mezopotamya ve Orta Asya da Altay yapılarında da rastlanmıştır<sup>14</sup>.

Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da M. Ö. 15. ve 14.yüzyıllarda güçlü bir devlet Kuran Hurri kökenli Mitanniler Atı milyonlarca yıldan beri tanıyan birçok kavimin yaşadığı coğrafyada at eğitmekte çok ileri gitmişler ve onlardan kalan Kikkuli isimli bir at eğitimcisinin çivi yazılı metinleri Hititler ve diğer bölge kavimlerini etkilemiştir<sup>15</sup>.

At ilkel insanın hayatında devrim niteliği taşıyan büyük bir değişime vesile olmuştur. Atı en erken evcilleştiren kavimlerden biri sayılan Türkler atla önceleri yaya olarak gidemedikleri yerlere kolayca giderek avlanma, daha önceden evcilleştirdikleri hayvanlar için otlak bulma ve yaşantılarını daha uygun sürdürebilecekleri yerleri keşfetme imkânına kavuşmuşlardır. Atı evcilleştiren Türklerin tarihinde “Atlı Göçebe Kültürü”\* denen yeni bir sayfa açölmüş ve bu kültürün merkezinde olan at Türklerin hayatının her alanında yer almaya başlamıştır. At hem binek hayvanı hem de göç sırasında nakliye aracı olarak kullanılıp insan hayatını kolaylaştırmanın yanında eti yiyecek, sütü kırmız yapılıp

<sup>12</sup> Özveri, Murat; Türk ve Pers Atlı Okçuluğu, Çeviri: Mert Topçubaşı, Not: Mounted Archery in the Americas” adlı çok yazarlı kitapta bir bölüm olarak yayınlanmıştır.

<sup>13</sup> Ünal, Ahmet (2013) Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri Ve “Tavlaya Çekmek”le İlgili Teknik Bir Ayrıntı”, Çorum Kültür Sanat-Bilim, Kültür Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi, 14, s.45

<sup>14</sup> Halilov, Toğrul (2011) Gemikaya Anıtının Ortadoğu Kültürüyle Bağlılığı, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3), s.25-26

<sup>15</sup> Ünal, Ahmet (2013) Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri Ve “Tavlaya Çekmek”le İlgili Teknik Bir Ayrıntı”, Çorum Kültür Sanat-Bilim, Kültür Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi, 14, s.47

içecek, derisi döşeme, giysi ve tulum olarak yiyeceklerin saklanması ve taşınmasında kullanılmıştır. Ayrıca kuyruğundan ve yelesinden sağlam ipler elde edilmiştir<sup>16</sup>.

Tek tanrıya inanan göçebe kültürü, totenizm ve Şamanizm'den gelen kültür, at besleyen, çoban, savaşçı bozkır kültürü Türklerin oluşturduğu kültürlerdir. Türklerin de içinde yer aldığı Ural-Altay toplumlarının; İktisadi alanda hayvan yetiştirme ve geliştirme özelliği ile sosyal alanda üstün devlet, kurma yeteneği dünya tarihinde önemli bir yer edinmelerine sebep olmuştur<sup>17</sup>.

Bozkır sakinlerinin hayat tarzlarının asıl manzarasını büyük ölçüde at yetiştirme teşkil eder. Eski çağlardan beri vahşi hayvanların klâsik diyarı olan Bozkır dünyasının Altay ve Tiyenşan dağlarına kadar uzanan batı(garbî) kısmında eguus Gmelini, Antonii denilen ufak yapılı, demirkırı renginde, nispeten uzun ve ince bacaklı, mağrur başlı bugün saf kan Arap ve İngiliz atlarının atası olan at yaşamıştır. Bozkırın şark kısmının da kendine has Moğol midillisi (equus Przewalski) denilen ve sürüler halinde yaşayan yelesi dik, kısa ve kalın boyunlu, büyük başlı yabanî at vardı. Bu iki cins atın ehlileştirilmesi Avrasya da eski çağların karanlığına kadar çıkar ve tabiatın bahşettiği imkânlarla uyarak at, bozkırın evcil hayvanı karakterini kazanmıştır<sup>18</sup>.

Türkler ehlileştirdikleri atların genetik yapısına dahi dikkat ederlerdi. Türklerin atları üstün bir genetik yapıya sahip idiler. Eski Türkler arasında 200'den fazla at ırkı vardı. Türkler yeni yeni nesiller ortaya çıkarmak için çalışmışlardır. Türk kabileleri en iyi at nesline sahip olmakla övünürlerdi. Bu durum kabileler arasında en iyi at nesli yetiştirme yarışını da beraberinde getirmiştir. Eski Türk atları 1.45-1.55 m. nadiren 1.60 m. yüksekliği olan tıknaz yerden yapılı, karınlı, güçlü sağrı, oldukça ince fakat sağlam kemikli, kaslı, küçükbaşlı, çabuk, çevik, dayanıklı atlardı<sup>19</sup>.

Bugün ekonomik işlevini yitirse bile, binlerce yıllık ilişkiden anlaşılacağı üzere at, tarih boyunca insanoğlunun en güvenilir yaşam desteği olmuştur. İnsanoğlu için atla, uyumlu bir ilişki kurmak birey için önemli bir imtihandır. At güçlü olduğu kadar duyarlı ve hatta ürkek bir yapıya sahiptir.

Usta bir binici olmanın ilk şartı, binicinin kendisini iyi tanıması ve yönetmesi; işin sırrı ise duygularını, davranışlarını anlayabilmesi ve denetleyebilmesidir. Binicinin, atı yönlendirmeye kalkışmadan önce, bu ilişkiye içtenlikle ve ciddiyetle hazırlanması gerekmektedir. At üzerinde binicinin duruşu, ağırlık noktasını atının ağırlık noktasına odaklayabilmesi, atın ağzını denetleyen ellerini ve yanları denetleyen bacaklarını uygun biçimde kullanması, engel atlarken zamanında kalkıp oturması, atla iletişimi sağlayan beden dilinin kullanılmasıdır. Bu ifadelerin özgüvenle ve kararlı bir biçimde uygulanması, atın da aynı güven ve kararlılıkla hareket etmesini sağlamaktadır.

Binici attan istediklerini açıkça belli edebilmelidir. Atın daha önce aldığı eğitim ve alışkanlıklarla öğrenmiş olduğu dili anlamalı ve konuşmalıdır. Binici en değerli iletişim aracı olan beden dilini doğru ve yerinde kullandığı sürece, kamçı, mahmuz gibi araçlara gerek

<sup>16</sup> Cumakunova, Gülzura (2009) Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde Atçılık Terminolojisi, Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fak.,Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 6(2),s.41

\* **Atlı Göçebe Kültürü**; Bozkır kültürü de denen Avrasya coğrafyasında Türkler tarafından geliştirilen, at, koyun ve demir üzerine kurulmuş devlet kurmada etkili sosyal organizasyon niteliklerine de sahip olan Türk kültürüne verilen isimdir.

<sup>17</sup>Bilhan, Saffet (2006) İlk Çağlarda Türk Kültür Hareketleri, Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar, Ankara Üniversitesinin 60.kuruluş yılı armağanı, Editör Doç. Dr. Doğan Atılğan, s.318

<sup>18</sup> Deer, Jozsef (1954) İstep Kültürü, DTCF. Dergisi, 1-2, s.161

<sup>19</sup> Güleç, Ertuğrul (2005) Türk At Irkları, Anadolu At Irklarını Yaşatma Ve Geliştirme Derneği Tarafından Neşredilmiştir, 2.Baskı, s.4,5 ve 17

kalmayacaktır. Böylece binicinin davranışları atın davranışlarında karşılığını bulacaktır. Binici atla uzlaşarak çekişmeye girmeden, zorlanmadan, atın ihtiyaçlarını göz önüne alarak hedefin ortak olmasına dikkat etmelidir. En önemlisi de güven yaratmalıdır. nk at bütün fiziksel gücüne rağmen çekingen ve kaygı düzeyi yüksek bir hayvandır.

Binici, kendisine gvendike ve bu güveni atına yansıtıka, at da kendisini, binicisinin ritmine ve komutlarına uyarlamakta zorluk çekmeyecektir. İnanılmaz duyarlılığı ve içgüdüleriyle, at binicinin ne kadar kararlı, istekli ve kendine güvenen biri olduğunu anlayacak ve aksi bir tutum sezerse, sahip olduğu gücü kullanarak binicinin hayatını zorlaştıracaktır. Atla empati kurmak, atın neden böyle davrandığını anlamak ve belki de yeniden güven tazelemek en uygun tutum olacaktır. Binicilikte yaşanan her Şey binicinin sorumluluğundadır. Tıpkı insan ilişkilerinde olduğu gibi, binicinin atı anlaması için önce kendisini anlaması, atı yönetmesi ve denetlemesi için ise kendisini yönetmesi ve denetlemesi gerekmektedir<sup>20</sup>.

Atı evcilleştiren İnsanoğlu ona hükmedebilmek için insani ilişkilerinde olduğu gibi atına da davranışlarında zen göstermeli ve adeta onunla bütünleşmelidir ki bunun örneklerini tarihin akışı içinde birçok destan ve efsanelere konu olan At ve binicisinin bütünleşmesinde görmek mümkündür.

Tarihi seyir içinde Türk destanlarındaki alp kişilerin kolu kanadı olan at motifi Dede Korkut'la bazı halk hikyelerinde de devam eder. *Oğuz Kağan-Alaca At, Köroğlu-Kırat, Alpamiş-Bayıpar, Er Tştk-al Kuyruk, Edige-Timavar, Battal Gazi-Aşkar* rneklerinde olduğu gibi, destan kahramanlarının atları sahipleri ile birlikte ve birbirlerini tamamlayacak Şekilde anılırlar<sup>21</sup>.

Atın dünya medeniyet tarihinde önemli bir yer tuttuğu ve at sayesinde mesafe mefhumunu yenen insanoğlu, doğrudan doğruya ata dayanan bir feodalizm devri açmıştır. Bu sayede tarih yapan ve devir açan sıfatlarına sahip olan bu hayvan gerçekten beşeriyetin gelişim tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir<sup>22</sup>.

Afanosyeva ve Andronova kültür verilerine göre de M.Ö.1700'de ata binilmeye başlanmıştır. Ata binme ise, etinden ve sütünden faydalanmanın ikinci safhasını teşkil ettiği için, onun bu yıllardan önce ehlileştirilmiş olmasını gerektirir, at ilk defa Orta Asya'da ve kuzey yörelerinde alt Paleolitik devirden itibaren ehlileştirilmiş ve Ural-Altay kökenli kavimler vasıtasıyla, diğer bölgelere yayılmıştır. Bilhassa M.Ö. III. binde Ural-Altay yöresi ile Güney Rusya bozkırları arasındaki kültürel bağlar ilginçtir<sup>23</sup>.

Bozkırlarda aralarında ata binme ve tekerlekli arabaların kullanımının önemli yer tuttuğu birçok yeni gelişmeler M.Ö. III. binyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönem buluntu merkezlerinden Balhan mezarları kültürü ve Andronova kültürü gmlerinde binek ve koşum atları kalıntılarının erken örnekleri ortaya çıkarıldığı gibi bozkırların batısında Don vadisinde de bolca at iskeletlerine rastlanmıştır<sup>24</sup>.

Türkler siyasi ve sosyal hayatlarında at'a kutluluk derecesinde değer verirler ve destanlarında yeminlerinde bağlılığını dile getirdiği demir ve demirciliği de aynı kutsal

<sup>20</sup> Doğan, Selen; Demiral, zge(2007) Kurumların Başarısında Duygusal Zeknın Rolü ve nemi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 14(1), s.210-211

<sup>21</sup> Yardımcı, Mehmet(2009) "Türk destanlarında Tipler ve Motifler", Çukurova Üniv. Türkoloji Araştırmaları Merkezi [http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/halkbilim\\_ana\\_04.php](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/halkbilim_ana_04.php) 17.06.2009,

<sup>22</sup> Kınal, Füruzan(1953) Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi, Belleten, C:XVII, 66, Nisan 1953, s179

<sup>23</sup> Aksoy, Mustafa (1998) Türklerde At Kültürü ve Kımız, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim1998, s.40

<sup>24</sup> Durmuş, İlhami (1997) Bozkır kültürünün oluşumu ve gelişiminde at, G.. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, C:1,S: 2, Ankara 1997, s.14

mertebeğe yükseltirler. At ve demire önem verilen bu kültür, Türklerin atalarını diğerk topluluklardan çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına götürmüştür. Savaşçılık kabiliyetini iyice güçlendiren demirciliği yanında, otlak ve su için mücadeleler dolayısıyla metaneti artmış, huzur içinde yaşayabilmek için insanların karşılıklı saygı hissi ile donanması gerektiğini de öğrenmiş ve sürekli barış için herkesin uyması zorunlu "hukuk" düşüncesi ile "devlet" fikrine ulaşmıştır. İşte savaşçılığına, hukuk fikrine ilaveten yine at sayesinde sağladığı sürat kavramı ve maddi araç olarak sahip bulunduğu demir vasıtası ile Türkler, kendilerine bağladıkları insanları idare etmek üzere yeryüzünde ilk siyasi kadroları vücuda getirmiş, ilk kanun koyucu millet olmuştur. Türklerin geniş sahalara hükmedebilmeleri, sürat bakımından at'ın sağladığı üstünlük yanında, vurucu silah olarak demir aletler ve savaş vasıtalarını M.Ö.2.bin başlarında yaygın olarak kullanmalarıyla mümkün olmuştur<sup>25</sup>.

Atın binek hayvanı olarak kullanımının yanında demirin de yaygın olarak kullanımının gerçekleştiği dönem M.Ö.1200'lerdir. Atın hızı, demirin vurucu gücü ve Türk insanının devlet kurucu vasfı birleşerek güçlü bozkır devletleri kurulmaya başlamıştır. Nitekim demir kullanımının umumileştiği M.Ö.1200 yıllarından itibaren teşkilatlı bozkır devletleri ortaya çıkmışlardır<sup>26</sup>.

Atın ilk ehlileştirilmesi ve karakteristik bir at çobanı kültürünün yaratılması vatani iç Asya olan ilk Türklüğe atfedilebilir. Atın ehlileştirilmesi ve atlı-çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık tarihinde ulaşılan başarı, kavimlerin ve diğerk kültürlerin gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur. Tarihî bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esaslı için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir. Ata binmedeki sistemli binicilik süvarinin teşekkülü, Koşum-üzengi-gem gibi unsurlar yüksek kültürlerin yakınlığı ve tesiri sayesinde meydana gelen yüksek kültür unsurlarıdır<sup>27</sup>.

Atın binek hayvanı olarak kullanılmasıyla M.Ö. II. bin yılın başlarında hareketli hayat tarzı geniş coğrafyalara kısa zamanda yayılmaya başlamış, M.Ö. I. bin yıl içerisinde de attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ve maden ekonomisinin geliştirilmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı bozkır topluluklarının gelişiminde büyük ölçüde etkili olmuştur. Atın binek hayvanı olarak kullanımı ve demirin kullanılmaya başlaması, Türklerin büyük bozkır devletleri kurmasında önemli birer vasıta olmuşlardır<sup>28</sup>.

Arkeolojik verilere göre Seradny-Stoh(Ahşap-mezar) kültürü insanının iktisadi yapısı hayvancılığa dayandığı, özellikle de at yetiştiriciliğine dayandığı görülür. Çünkü kazılarda çıkarılan kemiklerin yarısından fazlasını at oluşturmaktadır. Ayrıca boynuzdan yapılmış eğer bulgularının varlığı da atın binit olarak kullanıldığını göstermekteydi. Atlı çoban biniciler sayıca kalabalık at sürülerini daha kolay ve etkili bir şekilde kontrol edebilmekteydi. Türk halkları arasında at yetiştiriciliğinin geniş manada gelişimi, Türkçe kelimeler arasında at için ortak kelimeler arasında iki kelime mevcuttur; beygir ve kısrak da ayrıca bu kelimelere ek olarak binici, kırbaç, yular, üzengi, toynak, rahvan, yele, eğer vb. gibi atla ilgili ortak kelimeler bulunmaktadır. Vahşi atlar Herodotos döneminde bile Karadeniz bozkırlarında mevcuttu. Sonuçta, atların ilk olarak burada Eski-Türkler tarafından evcilleştirildiğini öne sürmek için her türlü neden vardır. Dinyeper'in sağ yakasındaki

<sup>25</sup>Kafesoğlu, İbrahim (1987) Türk Milli Kültürü,3.baskı, s.212, 213 ve s.12

<sup>26</sup> Durmuş, İlhami(2008) Eski Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurları, Gazi Üni. Türkiyat Dergisi, 2, Bahar, s.27

<sup>27</sup> Koppers, Wilhelm (1995) İlk Türklük ve İlk İndogermenlik, Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der völkerkundlichen Universalgeschichte(1), Belleten, 5(20), 2. baskı, s.471-472, Almanca, s.522-523

<sup>28</sup> Durmuş, İlhami (2008) Eski Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurları, Gazi Üni. Türkiyat Dergisi, 2, Bahar, s.26-27

Türklerin komşuları Tripolyelilerin vahşi atlarla tanış olmalarına karşın, iktisadi yaşamında at çok küçük bir yer tutuyordu. At Türkler tarafından kullanılmaya başlanmıştı<sup>29</sup>.

Atlı kültürün Türklerin icadı olduğu yönünde V. Stetsyuk'un varmış olduğu bu sonuç çok daha önce W. Eberhard ve W. Koppers gibi akademisyenler tarafından da kabul edilmişti. Ancak yazar diğerlerinden farklı olarak at yetiştiriciliğinin Orta Asya'da değil, Ukrayna topraklarında başladığını öne sürmektedir. Günümüzde Liège Üniversitesi'nden Protohistorya uzmanı Marcel Otte, Brest Üniversitesi'nden Filolog Jean Le Dû, Halle/Saale Üniversitesi'nden Protohistorya uzmanı Alexander Häusler, Utah-Salt Lake City Üniversitesi'nden antropolog Henry Harpending, Roma'dan tarihçi Paolo Galloni, Nice Üniversitesi'nden Filolog Philippe Dalbera, Molis Üniversitesi'nden Filolog Gabriele Costa, Stendhal de Grenoble Üniversitesi'nden filolog Michel Contini, Bologna Üniversitesi'nden filolog Franco Cavazza, ve filolog Francesco Benozzo, Valencia Üniversitesi'nden filolog Xaverio Ballester ve Utrecht Üniversitesi'nden emekli filolog Profesör Mario Alinei'den oluşan akademisyenler topluluğu uzun ve hararetli tartışmalardan sonra atlı kültürün Türklerin icadı olduğu ve Seredniy Stoh (ahşap-mezar) ile Pit (oyma-mezar) kültürlerini Altay kabilelerine atfederek bu kültürlerin yaratıcıları olarak Türklerin görülmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir<sup>30</sup>.

Hunlar atçı millettir. Atı başkaları sadece yük çektirmek için kullanırlarken Hunlar bir daha inmemek üzere at sırtına ilk binen kavim olmuştur, yola, savaşa, ava at üstünde gidebiliyorlardı. Çocuklarını daha küçük yaşlarda oyun kabilinden ata alıştırmak için kuzuların koyunların sırtına bindirir, eline de ok verirler kuş gelincik ve farelere nişan atırırlardı çocuklar büyüdüklerinde ciddi nişan almasını öğrenmiş oluyorlardı<sup>31</sup>.

Hayvanların evcilleştirilmesinin fetih savaşları üzerindeki en dolaysız etkisi Avrasya atları yoluyla oldu. Atlar askerlikte oynadıkları rol bakımından bu kıtada eski çağlardaki savaşlarda günümüzün jipleri ve Sherman tanklarının rolünü yerine getirdiler. Atlar sayesinde Hunlar ve onların arkasından Asya steplerinin başka halkları dalgalar halinde gelip Roma imparatorluğunu ve ondan sonra kurulan devletleri titrettiler<sup>32</sup>.

Atın brekisefal topluluklar tarafından ehlileştirildiği, Atlı hayvan kültürünün en fazla Baykal gölünden Urallar'a kadar uzanan göçebelere bölgesinde geliştiği bilinmektedir. Atı evcilleştiren ve atlı hayvan kültürünü ortaya çıkaranların Türklerin ataları olduğu bu gün artık kabul edilmektedir<sup>33</sup>.

Atın evcilleştirilip ehlileştirilmesi ile Türk tarihindeki önemli bir evre olan "atlı-göçebe kültür" evresi meydana gelmiştir. Bu yüzden at, göçebe Türklerin maddi ve manevi kültürünün oluşumunda her zaman vazgeçilmez bir unsur olmuştur. At ile Türkler, önceleri yaya olarak gidemedikleri yerlere giderek avlanma, daha önce evcilleştirdikleri havanlarına otlak arama, daha uygun yaşayabilecekleri yerleri keşfetme imkânına kavuşmuşlardır<sup>34</sup>.

Köktürk yazıtlarında da bahsedilmesinden anlaşılacağı üzere Türk kültür ve medeniyet tarihinde Atlar hem göçebe hem de yerleşik yaşayanlar için önemli bir yere sahiptir. Köktürk yazıtlarında atlardan, daha ziyade "savaş vasıtası" olarak bahsedilmektedir.

<sup>29</sup> Stetsyuk, Valenty (2008) Seredniy Stoh ve Yamnaya Kültürleri, Çev: Fatih Şengül, Gazi Üni. Akademik Bakış Dergisi, 1(2), Yaz, s.217, 218

<sup>30</sup> Şengül, Fatih; Stetsyuk, Valenty (2008) Seredniy Stoh ve Yamnaya Kültürleri, Gazi Üni. Akademik Bakış Dergisi, 1(2), Yaz, s.217, dipnot:2

<sup>31</sup> Ligei, L(1986) Bilinmeyen iç Asya, çev. Sadrettin Karatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.46,47

<sup>32</sup> Diamond, Jared (2008) Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çeviri; Ülker İnce, Tübitak Popüler Bilim Kitapları,19.basım, s.101

<sup>33</sup> Gürün, Kâmuran(1981) Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, 1, s.34

<sup>34</sup> Cumakunova, Gülzura (2009),a.g.m.,s.41

Savaşın şiddeti, zorluğu, çetinliği; kahramanların cesareti, mahareti, yiğitliği, başarısı hep atlarla birlikte dile getirilmiştir<sup>35</sup>.

Türkler Atlarını kendi karakterlerine göre yetiştirirlerdi. Türk atı, çevik, süratli, dayanıklı, cana yakın, gururlu, cesur, zeki, güvenilir, sahibine büyük bir sevgi ile bağlı, sahibinin kader arkadaşı, vefakâr, cefakâr, sahibinin gerçek dostu ve adeta ailesinin bir ferdidir<sup>36</sup>.

Tarihte ilk defa koşum takımlarını keşfederek atı çekim hayvanı olmaktan öte binmeyi ve ona hâkim olmayı öğrenen Türkler biniciliği de tarih sayfasına çıkarmışlardır. Türklerin ata binmedeki maharetleri *“Türkler... bir defa eyere oturduktan sonra küçük ve çirkin ama yorulmak bilmeyen ve yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Bütün hayatları atları üzerinde kâh bacaklarını ayırarak, kâh kadınlar gibi yan oturarak geçirirlerdi. At üzerinde kurultay toplarlar, alış veriş yaparlar, yerler içerler hatta atın boynuna doğru eğilerek uyurlar”* şeklinde anlatılmaktadır<sup>37</sup>. Bu ve benzeri ifadelerden hem Türklerin yaşantılarında ata verdikleri önem hem de Atın ehlileştirilmesinde eyerin bulunuşu ve kullanılmaya başlamasıyla ne kadar büyük bir aşamanın kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Türklerin atın ehlileştirilmesine verdikleri önemi gösteren verilerden birisi de Türk mitolojilerinde at ile ilgili bilgilerin çokluğudur. Mitler milletlerin karakteristik özelliklerini saklarlar. Türk mitolojisinde At; Tanrıları gören ve onlara yakın olan, Şaman inancına göre Gökten indiği kabul edilen ve göğe çıkışın atın ruhu ile olduğuna inanılan, öteki dünyaya at ile gidilmesi, Atkuyruğunun bağımsızlık sembolü tuğların yapımında kullanılması, Ab-ı hayat suyu içip ve ölümsüzler arasında yer alması, çeşitli vesilelerle Tanrıya ve kutsal ruhlara kurban edilmesi gibi hususlarda at Türklerin mitolojilerinde yer almıştır. Mitolojide bu kadar çok ve farklı özelliklerde yer alması Türklerin atın ehlileştirilmesine verdiği önemi göstermektedir<sup>38</sup>.

Şimdiye kadar atın evcilleştirilmesi-ehlileştirilmesi ile ilgili verdiğimiz bilgi ve belgelerde, her ne kadar atın ilk defa nerede ve ne zaman evcilleştirildiği kesinlik kazanmasa da bütün araştırmacıların ortak kanaati atı tarihte ilk evcilleştiren-ehlileştiren kavimler arasında Türklerin çok önemli bir yerinin olduğunun işaret edildiği görülmektedir. Genellikle Türk coğrafyasında ehlileştirilen at diğer bölgelerde de evcilleştirilmiş ve ehlileştirilmiş olsalar bile, Türklerin attan yararlanması ile diğer milletlerin attan yararlanması arasında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Diğer milletler atı sadece yük taşıma ve savaş arabasında kullanırlarken, Türkler atın etinden, sütünden, tüylerinden yararlandıkları gibi; hem yük taşımada hem de binek hayvanı olarak gücünden ve süratinden de yararlanmışlardır. Türkler için at savaşların en önemli aracı olmanın yanında, asaletin timsali, düğünlerin, derneklerin, hatta cenaze törenlerinin bile insandan ayrılmaz parçasıdır. Bütün bunların sonucunda da Türklerin; Dini, Siyasi ve Kültürel hayatlarında at önemli bir unsur olmuş ve diğer kavimler Türklerden Atlı Kavimler olarak bahsetmişlerdir.

<sup>35</sup> Alyılmaz, Cengiz (1996) Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4, s.158,159

<sup>36</sup> Güleç, Ertuğrul (2005) Türk At Irkları, Anadolu At Irklarını Yaşatma Ve Geliştirme Derneği Tarafından Neşredilmiştir, 2.Baskı, s.5

<sup>37</sup> Altuntaş, Mustafa (2004) [Atın mezarı olur mu](https://mustafaaltuntas.wordpress.com/2010/10/26/308/Erişim-Tarihi:30.04.2015), Türk Veteriner Hekimliği Dergisi, 1-2, <https://mustafaaltuntas.wordpress.com/2010/10/26/308/Erişim-Tarihi:30.04.2015>

<sup>38</sup> Bozkurt, Süleyman (2012) Türk Mitolojisinde At, Kayseri Türk Ocağı Dergisi, 12(124),s.9 vd.



### **Kaynakça**

- Aksoy Mustafa, “Türklerde At Kültürü ve Kımız”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim 1998.
- Altuntaş Mustafa, ” Geçmişten Günümüze At” Türk Veteriner Hekimliği Dergisi, 2000, Cilt:1, Sayı:2;37
- Alyılmaz Cengiz, “Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar” Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 4, yıl 1996,Erzurum, s.158,159
- Baskıcı M.Murat, “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir bakış”, A.Ü.S.B.F.Dergisi, Cilt 53 S: 1-4,Ocak-Aralık 1998,Ankara 1998, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5532.pdf>
- Berkmen Haluk, “At, Ata ve A Harfi” , Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Sayı,300,Cilt 50, Aralık 2011,
- Bilhan Saffet, “İlk Çağlarda Türk Kültür Hareketleri”, Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar, Ankara Üniversitesinin 60.kuruluş yılı armağanı, Editör: Doç. Dr. Doğan Atılgan, Ankara 2006.
- Bozkurt Süleyman, “Türk Mitolojisinde At”, Kayseri Türk Ocağı Dergisi, Yıl: 12, Sayı:124, Temmuz-Ağustos 2012, Orka Matbaacılık, Kayseri 2012, s.9 vd.
- Cumakunova Gülzura, “Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde Atçılık Terminolojisi”, Ank.Üni. Dil Tarih Coğrafya Fak.,Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,cilt 6,Sayı 2,haziran 2009 Ankara.
- Deer Jozsef, “İstep Kültürü”, DTCF. Dergisi, Sayı,1–2. Ankara 1954, s.161
- Demir Cemal, ”Türklerin atla yoldaşlığı 5bin500 yıl önce başlamış ”New York(Turkish journal) 6 Mart2009 Cuma("Amerikan Bilimsel Gelişme Birliği (AAAS)" tarafından yayımlanan haftalık Science dergisinin 6 Mart 2009 tarihli sayısında yer verilen araştırma, atı ilk kez evcilleştiren Türklerin, bunu yaklaşık 5 bin 500 yıl önce gerçekleştirdiğini belirledi.”)
- Diamond Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çeviri Ülker İnce, Tübitak popüler bilim kitapları,19.basım, Ankara 2008.
- Doğan Selen, Özge Demiral, “Kurumların Başarısında Duygusal Zekanın Rolü ve Önemi”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, Yıl:2007, Manisa2007.
- Durmuş İlhami, “Bozkır kültürünün oluşumu ve gelişiminde at”, G.Ü. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, C:1,S: 2, Ankara 1997.
- Durmuş İlhami, “ Eski Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurları”, Gazi Üni. Türkiyat Dergisi, S:2,Bahar, Ankara 2008.
- Güleç Ertuğrul, Türk At Irkları, Anadolu At Irklarını Yaşatma Ve Geliştirme Derneği Tarafından Neşredilmiştir,2.Baskı, Ankara 2005
- Gürün Kâmuran, Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, I.Cilt, Karacan Yayınları,1981.
- Halilov Toğrul,“Gemikaya Anıtının Ortadoğu Kültürüyle Bağlılığı” , Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:3,Haziran 2011.
- Kafesoğlu İbrahim, Türk Milli Kültürü,3.baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1984, s.212,213, Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s.12

- Kınal Füzuran, “Eski Önasya’da Ehli Atın Tarihi”, *Belleten*, C:XVII, S:66, Nisan 1953, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1953, s179
- Koppers Wilhelm, “*İlk Türklük ve İlk İndogermenlik*” “Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der völkerkundlichen Universalgeschichte(1)”, *Belleten*, C:V, Sayı 20, 1.baskı 1941, ikinci baskı, 1995, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Köksoy Mümin, “Orta Asya’nın Paleocoğrafik Evrimi ve İnsan Topluluklarına Etkisi”, *Türkler*, C:1, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002.
- Lıgetı, L. Bilinmeyen iç Asya, çev. Sadrettin Karatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- Özveri Murat, Türk ve Pers Atlı Okçuluğu, Çeviri: Mert Topçubaşı, Not: Mounted Archery in the Americas” adlı çok yazarlı kitapta bir bölüm olarak yayınlanmıştır.
- Stetsyuk Valentyn, “Seredniy Stoh ve Yamnaya Kültürleri”, Çev: Fatih Şengül, Gazi Üni. Akademik Bakış Dergisi, Cilt 1, S:2, Yaz 2008, Ankara 2008.
- Şahin İlhan, “Göçebeler ve Küreselleşme: Merkezî Asya Göçebeleri Örneği”, The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies, International Journal of Central Asian Studies Volume 14, 2010.
- Şengül Fatih, Valentyn Stetsyuk , “Seredniy Stoh ve Yamnaya Kültürleri”, Gazi Üni. Akademik Bakış Dergisi, C:1, S: 2, Yaz 2008 Ankara, s.217 de dipnot,2.
- Ünal Ahmet, “Eski Anadolu’da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri Ve “Tavlaya Çekmek”le İlgili Teknik Bir Ayrıntı”, Çorum Kültür Sanat-Bilim, Kültür Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi, Sayı:14 ( Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı), il Kültür Turizm Müdürlüğü yayınları Çorum 2013.
- Ünver A.Fuat, Antik çağdan modern olimpiyatlara binicilik sporu ve Türk biniciliğinin olimpik gelişimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışmanı Prof. Faik İmamoğlu, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara 2006.
- Yardımcı Mehmet, “Türk destanlarında Tipler ve Motifler”, 17.06.2009, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, [http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/ halkbilim\\_ana\\_04.php,s](http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/ halkbilim_ana_04.php,s)
- Yiğit Ayhan, “İnsanın Eski dostu Atın Evrimi, Anadolu Geç miyosen Dönem Atları”, Aktüel Arkeoloji, Ocak 2011, İstanbul

## **1 Numaralı Özi Silistre Ahkâm Defteri'nde Eflak ve Boğdan'a Dair Kayıtlar**

*Records About the Wallachia and Moldovia in the First Ahkam Daftar of Özi Silistre*

**Alper Başer\***

### **Özet**

Eflak ve Boğdan, Osmanlı Devleti'nin idari yapısında özel bir konuma sahip olmuştur. Bu Romen voyvodalıklarının tarihini konu alan araştırmalar için Başbakanlık Osmanlı Arşivi çok önemlidir. Bu arşivde mevcut bulunan önemli kaynaklardan birisi de “*Özi Silistre Ahkam Defterleri*”dir. Bu defterlerde özellikle Romen ve Osmanlı toplumlarının özellikle ekonomik ve sosyal ilişkileri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1 numaralı Özi Silistre Ahkâm Defterinde Romen voyvodalıklarına ait kayıtlar incelenerek değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Özi, Silistre, Eflak ve Boğdan, Ahkâm Defteri*

### **Abstract**

Wallachia and Moldovia has a special position in the administrative structure of the Ottoman Empire. Prime Ministry Ottoman Archives is very important for the study of the history of these Romanian principalities. One of the important sources present in this archive are the “*Özi Silistre Ahkam Defterleri*”. In these daftars there are knowledge especially about the economic and social aspects of the Ottoman and Romanians society. In this study the first daftar of the Özi Silistre Ahkam Defterleri was examined and the data about the Romanian principalities were evaluated.

**Key Words:** *Özi, Silistre, Moldovia, Ahkam Daftar*

### **Giriş**

Osmanlı Devleti mirasçısı olduğu Ortadoğu devletlerinden tevarüs ettiği özel bir adalet anlayışına sahiptir. Bu adalet anlayışını tamamlayan ve fiiliyata geçiren temel araç ise halkın doğrudan doğruya şikâyetlerini padişaha iletebilmesidir. Bu anlayışta halk padişaha ne kadar rahat ulaşabilirse padişah o kadar adil sayılırdı. Padişahın adaleti hayata geçirebilecek en son mevki olması nedeniyle adaleti arayan halk bazen bireysel bazen de topluca şikâyetlerini padişaha ve en üst düzey yargı organı olan Divan-ı Hümâyûn'a iletebilmektedir<sup>1</sup>.

Divân-ı Hümâyûn'da alınan kararların, suretlerinin kayda geçirilmesiyle farklı defter türleri ortaya çıkmıştır. Bu defterlerin ilki ve en önemlisi Mühimme Defterleri olarak tanımlanan defter serisidir. Divan-ı Hümâyûn'un devletin idari problemlerinin yanı sıra yüksek mahkeme fonksiyonunu da yürütmesinden dolayı hem idari yapıya hem de yargıya ait kararlar bu defterlerde karşımıza çıkmaktadır. İdari ve adli sorunların artması, kâtip sınıfının uzmanlaşması gibi nedenlerle 1649 yılından itibaren şikâyetlere dair Divan-ı

---

\* Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, baseralper@mynet.com

<sup>1</sup> Halil İncalcık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlıda Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2000, s. 49.

Hümâyûn'da alınan kararlar ayrı defterlere kaydedilmeye başlamış bunun neticesinde de Şikâyet Defterleri ortaya çıkmıştır<sup>2</sup>.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan kayıtları ihtiva eden Özi Silistre Ahkâm Defterleri ise Şikâyet Defterlerinin devamı olan Ahkâm Defterleri içerisinde yer almaktadır. Şikâyet Ahkâm Defterleri de diyebileceğimiz bu seri ise Ali Paşa'nın sadareti sırasında Reisülküttâb Mehmed Ragıb Efendi'nin müdahalesi ile 1742 yılından itibaren ortaya çıkmıştır. Şikâyet ahkâm defterlerinde, şikâyetlerin vilayetlere göre ayrı defterler halinde tutulduğu görülmektedir<sup>3</sup>. Özi Silistre Ahkâm Defterleri 1742-1877 yılları arasındaki hükümleri içeren 49 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerde Özi, Silistre, Kefe, Çirmen, Kırk Kilise, Niğbolu ve bunlara ait kazalar ile Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına ait hükümler yer almaktadır<sup>4</sup>. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bu seriden sadece 12 numaralı ve 1760-1770 yılları arasındaki dönemi kapsayan defter incelemeye konu olmuştur<sup>5</sup>.

Bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden 1 numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri kapakta yer alan “*Defter-i Silistre*”, “*min evâil-i cemaziye'l-ahire sene 1155 ila evâil-i Şa'bân sene 1156*” ifadesi ile başlamaktadır. İlk sayfada diğer ahkâm defterlerinde olduğu gibi “*Biismi te'âlâ Haza kuyûd-ı ahkâmü's-şikâyât fi zamân-ı sadr-ı sudûru'l-vüzerâ hazret-i Ali Paşa yesârallahu mâişâ ve fi ibbân-ı hazret-i Mehmed Ragıb Efendi Reisü'l-küttâb nâle ma yeşâ*” ifadesi yazılıdır. Bu ibarelerden defterin 3 Ağustos 1742-30 Eylül 1743 tarihleri arasındaki dönemi kapsadığı anlaşılmaktadır.

Defter incelediğinde son sayfa numarasının 291 son hükmün ise 1237 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ifade edilmelidir ki sayfa numarası doğru olmakla birlikte toplam hüküm numarası yanlıştır. Hükümlere numara verilirken bir dizi hata yapıldığı görülmektedir. Örneğin 224 ve 234 numarası verilip ayrı bir hüküm telakki edilen metinler aslında önceki hükmün devamıdır. Yine sayfa 102'de Tırnova kazâsı nâibi ile Tırhala kâdısı Abdülkerim'e gönderilen hükümlere numara verilmediği görülmektedir. Sayfa 106 ve 107'de yer alan hükümlerin ise hiçbirisinin numaralandırılmadığı görülmektedir. Defterde kullanılan yazı diğer ahkâm defterlerinde de olduğu gibi divanidir. Defterdeki hüküm suretlerinin farklı kâtiplerce yazıldığını düşündürtecek şekilde yazılar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kimi yazılar oldukça rahat okunurken kimisi ise kırık divani ile zor okunur şekilde yazılmıştır. Hükümlerin önemli bir bölümünde yargılanma sürecinin devam edeceğini düşündüren “...şer'i cevâpları var ise civârında vâki olan İbrail kâdısı mevlânâ zide fazluhu şer'i görülüüb istihkâk-ı hak eylemen üzre havâle eylemen için yazıldı...”, tarzı ifadeler kullanılmıştır. Boğdan voyvodasına gönderilen hükümlerin tamamında İbrail kâdısı, Eflak voyvodasına gönderilenlerde ise İbrail ve Yergöğü kadıları, voyvodaların davaları havale edebilecekleri yargı makamı olarak gösterilmiştir.

<sup>2</sup> Mübühat Kütikoğlu, “Mühimme Defteri”, *TDVİA*, C. 31, s.520. Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 131; şikâyet defterlerinin genel özellikleri ve içeriği için ayrıca bkz., Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri”, *AUHFD* (61/1) 2012, s.175-206.

<sup>3</sup> Ramazan Günay, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1, S. 17, s.16; Nahide Şimşir, “Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX/1994, s.358-361.

<sup>4</sup> Yusuf İhsan Genç vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s.30.

<sup>5</sup> Yasemin Aygün, *12 Numralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri (1174-1184/1760-1770), Özet-Değerlendirme-Metin*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

### A. Eflak Voyvodası'na Gönderilen Hükümlere Dair Gözlemler

Günümüz Romanya'sının güney bölümünü oluşturan Eflak, Tuna ile Karpatlar arasında bir bölgedir. Eflak Voyvodalığı siyasi bir yapı olarak 1310 yılında Basarab'ın idaresi altında teşekkül etmiştir<sup>6</sup>. Eflak'ın en azından bir bölümü ilk defa I. Beyazıt döneminde Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır<sup>7</sup>. II. Mehmet zamanında Osmanlı hâkimiyeti Eflak üzerinde kökleşmiş bundan sonra ise arada isyan hareketleri görülse de bu hâkimiyet uzun yüzyıllar boyunca devam etmiştir<sup>8</sup>. Çalışmaya konu olan dönemde Mihail Rakoviça'nın ikinci defa Eflak Voyvodası olarak görev yaptığı görülmektedir<sup>9</sup>.

1 numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri'nde Eflak voyvodasına gönderilen yirmi beş adet hüküm yer almaktadır. Hükümlerin tamamına yakınında Eflak Voyvodası'na ifadesi tercih edilirken bir tanesinde Eflak Beyine hüküm ki ifadesi kullanılmıştır<sup>10</sup>. Eflak Voyvodasına ya da Boğdan Voyvodasına hüküm ki ifadesinin ardından ise daha sonraki Özi ve Silistre ahkâm defterlerinde kullanıldığını gördüğümüz "*hutimet avâkâbuhû bi'l-hayr*" ifadesine<sup>11</sup> rastlamamaktayız ki bu da defterlerin formunun zaman içinde oturduğunu göstermektedir. Defterde Eflak'ı ilgilendiren hükümlerin büyük çoğunluğu ticari anlaşmazlıklar ve alacak verecek davaları hakkındadır. Bunun yanı sıra hükümlerde cinayet ve gaspın yanı sıra vasilik davaları ile de karşılaşırız. Ticaret hakkında bilgi veren hükümler Eflak ile Osmanlı arazisinin diğer bölgeleri arasında canlı bir ticaretin olduğunu ortaya koymaktadırlar. İbrail, Hırsova, Üsküdar, Vidin, Yergöğü, İstanbul gibi devletin farklı bölgelerinden gelen tüccarlar Eflak'ta ticaret işlerine girmişlerdir<sup>12</sup>.

Bu hükümlerde dikkat çeken bir olgu da Eflak'ın başkenti Bükreş'te Müslüman tüccarlardan oluşan bir kolonin varlığıdır<sup>13</sup>. Örneğin Molla Hasan bin İbrahim ile Ahmed Ağa bin Yusuf "*...Bükreş sâkinlerinden olub tüccâr tâifesinden...*" olarak tanımlanırlar. Her iki tüccarında H.1150/ M. 1737-1738 senesinden beri Bükreş'te buldukları anlaşılmaktadır. Anlaşmazlık içindeki bu ortakların Bükreş'te dükkânlara sahip oldukları görülmektedir<sup>14</sup>. Üsküdarlı bazirgan Hacı Mehmed'in de H. 1150 senesinden H. 1156 senesine kadar olan süre zarfında Eflak'da ikamet ettiği görülmektedir<sup>15</sup>. Müslüman tüccarlar

<sup>6</sup> Kemal Karpat, "Eflak", *TDVİA*, C. 10, s. 466-469; Aurel Decei, "Eflak", *MEBİA*, C. IV, s.178-180.

<sup>7</sup> Mihail Guboğlu, "Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrulamalar", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1988, s.834-835; Viorel Panaite, "Osmanlı Hakimiyetinin Tuna Nehrinin Kuzeyinde Yayılışı: XIV ve XV. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan", *Türkler*, C 9, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara 2002, s.208-209.

<sup>8</sup> Decei, a.g.m, s.183; Panaite, a.g.m, s. 210-211.

<sup>9</sup> Subhi Mehmed Efendi, Mihail'in atanmasının sebebini "*...Mihal voyvoda ez kadîm Devlet-i Aliyye-i dâimü'l-karârın hizmet ü ubûdiyyetinde ızhâr-ı sadâkat ü istikâmet ve niçe müddet vilâyet-i Boğdan'da pâ- bercâ-yı mesned-i hükümet olub, hıfz u hırâseti memleket-i pâdişâhî ve himâyet ü sıyânet-i reâya vü ahâlîde evzâ ü etvârı mücerreb bir pir-i müeddeb olmağla...*" şeklinde ifade eder, Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Mesut Aydiner, İstanbul 2007, s. 719.

<sup>10</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.19/ h.94.

<sup>11</sup> Aygün, a.g.t, s. 110 vb.

<sup>12</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.133/ h.592; s. 140/ 623; s.149/h.658; s.188/842; s.249/1114 vb.

<sup>13</sup> Bu ticaret kolonisinin en azından 1590'lı yıllardan beri faaliyet gösterdiği Naima Tarihi'nde bulunan ifadelerden anlaşılmaktadır, Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naimâ*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 76-77.

<sup>14</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.51/h. 231.

<sup>15</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.s.188/h. 842.

dışında imparatorluğun farklı bölgelerinden gayr-i Müslimlerin de Bükreş'te yaşadıkları ve faaliyet gösterdikleri yine defterde yer alan hükümlerden anlaşılmaktadır<sup>16</sup>.

Eflak'taki ticari faaliyetin unsurlarına baktığımızda Eflak'tan satın alınan başlıca metallerin hayvan ve hayvansal ürünler olduğu görülür<sup>17</sup>. Eflak'ın İstanbul'un koyun ihtiyacını karşılayan bölgelerden biri olduğu bilinmektedir. İstanbul Kassabbaşı Ahmed'in Eflak'tan koyun alımı ile görevlendirdiği adamlara müdahale edilmemesine dair olan hüküm bu minvalde dikkat çekmektedir<sup>18</sup>. Koyunun sadece İstanbul'a değil çevredeki diğer önemli yerleşim birimlerine de satıldığı görülmektedir<sup>19</sup>. Koyun dışında revgan-ı sade ve peynirde ticarete konu olan hayvansal ürünler içindedir<sup>20</sup>. Hayvansal ürünlerin dışında ticareti yapılan mallar arasında ipek, ibrişim, pamuk ipliği ve kahve dikkati çekmektedir<sup>21</sup>.

Eflak ile imparatorluğun diğer bölgeleri arasında yapılan ticarete günümüz de olduğu gibi farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır. İstanbul'da yaşayan Seyyid İbrahim ve kardeşi Ömer Eflak tüccarlarından Dragiç ve Pitro Gostani ile en iyi kalite peynir satın almak üzere anlaşılır. Fakat aldıkları peyniri İstanbul'a getirdiklerinde peynirin en üst kalite olmadığı hatta yarısından fazlasının hileli olduğu ortaya çıkar. İstanbul'daki diğer tüccarların ve Bağçekapı'daki bazirganların da bu duruma tanıklık ettikleri görülmektedir<sup>22</sup>. Ticaretle ilgili diğer bir sıkıntı ise ticaret için Eflak'a giden tüccarların sık sık karşı karşıya geldikleri soygunlardır. Hırsova'dan kasabasından Ebubekir Beşe'nin Eflak'ın Çoran (?) köyünde<sup>23</sup> Pop Petro'nun<sup>24</sup> ya da Salih Beşe'nin yaşadıkları<sup>25</sup> bu duruma örnektir Soygunlara bazen cinayetlerin de karıştığı görülmektedir. İbrahim, Emine ve Müyesser'in babaları İbrahim Eflak'taki Prankon (?) kasabasında bulunan manastırda misafir iken gece manastırda bulunan altı rahip tarafından öldürülür ve mallarına el koyulur<sup>26</sup>. Diğer bir hükümde de ticaret tarikiyle Eflak'a giden Hüseyin'in Eflak yakınlarındaki Karş köyünde misafir iken köy halkından isimleri bilinen sekiz kişi tarafından öldürüldüğü ve üzerindeki para ve diğer kıymetli eşyalar yağmalandığı anlatılır<sup>27</sup>.

Hükümlerde sık karşılaşılan bir konu da alacak davalarıdır. Bu davaların genelinin Eflak voyvodalarının üst düzey ve zengin elitini konu aldığını görmekteyiz. Bizzatihi Eflak voyvodası Mihal'in kendisi dahi bu tür bir hükme konu olmuştur. Voyvoda, tercüman Aleksandr'a Boğdan voyvodalığı zamanında borçlandığı ve 1743 yılı itibariyle ödemediği borcu ödemesi için uyarılmıştır<sup>28</sup>. Yine Eflak boyarlarının da borçlarını ödemesinin sağlanması voyvodaya emredilmiştir<sup>29</sup>. Her iki davada da dikkat çeken durum alacaklıların iddialarını ispatlayan temessüke sahip olmalarıdır.

<sup>16</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.140/h. 623.

<sup>17</sup> Naima Mustafa Efendi, Eflak'ı, "Eflak memleketinde koyun ve sığır ve asel ve nemek çok olub" şeklinde anlatır, Naima Mustafa Efendi, a.g.e, s. 76; Diğer bir ahkâm defterinde Eflak'ın "Kılâr-ı âmirem mesâbesinde olan Eflak..." şeklinde tanımlandığı görülmektedir, Aygün, a.g.t, s.129.

<sup>18</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 79/ h.355.

<sup>19</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 149/ h.658.

<sup>20</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 102/453; h. 132/589.

<sup>21</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 140/h. 623.

<sup>22</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 102/453.

<sup>23</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.133/592; s.249/h. 1115.

<sup>24</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 54/h.246.

<sup>25</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 180/h. 806.

<sup>26</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 9/h.45.

<sup>27</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 243/1094.

<sup>28</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.180-805.

<sup>29</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.127/h. 564.

Eflak voyvodasına gönderilen hükümlerde sosyal hayata dair de kıymetli bilgilere rastlanılmaktadır. Eflak'taki etnik yapının bir parçasını oluşturan ve Bükreş'te yaşayan Yahudiler hakkındaki bir hüküm Yahudi toplumu arasındaki bir zorla el koyma olayı hakkındadır<sup>30</sup>. Yahudiler dışında Eflak köylerinde Müslümanların da yaşadığı Boza köyünde ikamet eden Mehmet'in davasından anlaşılmaktadır<sup>31</sup>. Sosyal hayat hakkındaki en ilginç davalardan biri de günümüzde de toplumlar arasında problem olan farklı kültürler arasındaki evlenme olayından kaynaklanmıştır. Yergöğü sakinlerinden ve sadattan olarak tanımlanan İbrahim ticaret için bulunduğu Eflak'ta bir Hıristiyan ile 1000 akçe mihr-i muaccel vererek evlenmiştir. İbrahim'in bir müddet sonra ölümü üzerine bu evlilikten doğan kızı Mariya'nın vasiliği sıkıntı konusu olmuştur. İbrahim'in kardeşi Halil, Mariya'yı kendi yanına almak istediğinde boyarlar Halil'i engellemişlerdir. Eflak voyvodasına duruma müdahil olması ve kızın Halil'e verilmesi emredilmiştir<sup>32</sup>.

Hükümlerde karşımıza çıkanlar arasında İstanbul Rum Patriki Paisus'u da vardır. Paisus, selefi Benefores'in (VI. Neophytus?) Silistre Metropolit Var Tomaş'dan alacağına peşindedir. Bu alacağın Benefores'in şahsına değil patrikliğe ait bir alacak olduğu anlaşılmaktadır. Bu davanın Eflak voyvodasına gönderilmesine yol açan unsur ise Var Tomaş ve Benefores'in Eflak'a kaçmış olmalarıdır<sup>33</sup>.

### **B. Boğdan Voyvodasına Gönderilen Hükümlere Dair Gözlemler**

Romanya'nın Moldova kısmında teşekkül eden Boğdan Vovodalığı Altınorda Devleti'nin çöküş sürecinde ortaya çıkmıştır. Osmanlılar ilk defa I. Mehmed zamanında Eflak'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Boğdan arazisine akın düzenlemişlerdir. 1455 yılının eylül ayında Petru Aron'un Osmanlı hâkimiyetini tanınmasıyla birlikte Boğdan, Osmanlı idari yapısının bir parçası haline gelmiştir<sup>34</sup>. II. Bayezıt'ın 1484 yılında Kili ve Akkirman'ı fethi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Boğdan seferi sonucunda Boğdan üzerindeki Osmanlı kontrolü daha da artmıştır<sup>35</sup>. Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir'in Prut Savaşı (1711) sırasında Rusya ile işbirliği yapması üzerine Osmanlı Devleti yerel hanedanlardan ziyade Boğdan'a İstanbul'da ikamet eden Fenerli Rum ailelerden voyvoda atamaya başlamıştır<sup>36</sup>. Çalışmaya konu olan dönemde daha önce Eflak Voyvodalığından azledilen Konstantin Mavrakordato'nun Boğdan Voyvodalığı görevini yürüttüğü görülmektedir<sup>37</sup>.

1 numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri'nde Boğdan voyvodasına gönderilen on altı adet hüküm yer almaktadır. Bu hükümlerde Eflak voyvodasına gönderilen hükümlerde olduğu gibi alacak verecek anlaşmazlıkları, zorla mala el koyma ve ticari ortaklıklara dair konular yer almaktadır.

Zorla mala el koyma davaları içinde en ilginç olanlardan biri 1736-1739 yılları arasında devam eden savaş döneminde gerçekleşmiştir. Hotin sakinlerinden ve otuz ikinci bölüğün mensuplarından olan Ahmet yaklaşan Rus tehdidi nedeniyle çobanlarıyla birlikte iki bin yedi yüz elli baş koyun, iki yüz altmışaltı baş öküz ve inek, yüz dokuz baş kısrak ve bargirini güvenli bir bölgeye götürmeye çalışırken Boğdan reayasından farklı kişiler

<sup>30</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 75/ h. 334.

<sup>31</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 237/h. 1072.

<sup>32</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.19/h. 94.

<sup>33</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.131/h. 583.

<sup>34</sup> Aurel Decei, "Boğdan", *MEBİA*, C. II, s. 697-700.

<sup>35</sup> Mihail Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, C. L, S. 198, 1987, s.727-805; Decei, "Boğdan", s. 699-700.

<sup>36</sup> M. Alaaddin Yalçınkaya, " Osmanlılar Döneminde Eflak ve Boğdan (Memleketeyn), *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Derleyen: Osman Karatay-Bilgehan Gökdağ, Ankara 2006, s. 391-392.

<sup>37</sup> Subhî Mehmed Efendi, a.g.e, s. 719.

tarafından mallarına zorla el koyulmuştur. Koyunlara el koyan Delre (?) Yorgaki istiladan sonra el koyduğu birlikte iki bin yedi yüz elli baş koyundan dört yüz otuz üç koyunu iade etmiş ve geri kalanı da iade edeceğine dair temessük vermiştir. Buna rağmen geri kalan koyunları iade etmemiştir. Dönemin Boğdan voyvodası Konstantin'den el konulan malları iade ettirmesi emredilmiştir<sup>38</sup>. Benzer bir gasp hükmü de H. 1155 yılının cemaziyelahiri tarihlidir. Burada da yine Boğdan reayasından Yuvaçe ve kardeşi Kostaş (?) Mustafa'nın hizmetkârları Vasili ve Yuva'ı yaralayarak on iki baş tay ve kısrak ile kırk sekiz baş öküz ve sığırlara el koymuşlardır<sup>39</sup>.

Hükümlerde dikkat çeken bir olgu da Boğdan tüccarı kavramıdır. Sabık Kalas Gümrüğü Emmini Dizdarzade Osman'ın alacaklı olduğu Kurd Hacı Ali oğlu Mahmud ile Rizeli Osman "*Boğdan tüccârından*" olarak tanımlanmaktadır. Bu da Eflak'ta olduğu gibi Boğdan'da Müslüman tüccarların faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır<sup>40</sup>. Ne yazık ki Boğdan voyvodasına gönderilen hükümlerde Eflak voyvodasına gönderilen hükümlerindeki kadar net bir şekilde ticarete konu olan malların yazıldığını göremiyoruz. Bununla birlikte Boğdan ile yapılan ticaretin, hayvan ticareti olduğu görülmektedir. Duka isimdeki gayr-i Müslim ile Boğdan'da yaşayan Bulgar Piro'nun ortaklıkları koyun ve sığır üzerindedir<sup>41</sup>. Celep taifesinden Petro'nun yine celep taifesinden olan Duka ile davası hayvan tüccarları arasındaki davalara güzel bir örnektir<sup>42</sup>. Ticaretle uğraşanlar arasında yeniçeri sınıfından olanlar dikkati çekmektedir. Hotin yamaklarından ve dergâh-ı mualla yeniçerilerinden Hasan'ın Boğdan'daki Çernova'ya gidip mallarını sattığı ve dönüş yolunda ise Deli Boyar'ın liderliğini yaptığını bir grup tarafından soyulduğunu arz-ı hali neticesinde yazılan hükümden anlamaktayız<sup>43</sup>.

Hükümlere göre şahıslar arasındaki davalara konu olan sorunlar arasında alacak verecek anlaşmazlıkları ön sıralarda yer alır. H. 1150 senesinde ticaret için bulunduğu Boğdan'da vefat eden Çerkes Süleyman'ın eşi Havva<sup>44</sup>, Hotin Defterdarı Dervis Mehmet'in ve Hoca Mehmet'in arz-ı hallerine<sup>45</sup> cevap olarak yazılan hükümler bu tür anlaşmazlıklara örnek olarak verilebilir.

Boğdan Voyvodasına gönderilen hükümler sosyal hayat hakkında da kıymetli bilgiler içermektedir. Örneğin bu hükümlerden bir tanesi Boğdan reayasından bazılarının Hotin'de bulunan Müslümanlar için çobanlık yaptıklarını ortaya koyar. Hotin sakinlerinden Bekir'in vasisi olduğu İsmail'e ait hayvanların çobanlarının Boğdan reayasından Yorgaki ile Yopol (?) olduğunu görmekteyiz ki bu hüküm aynı zamanda sınırların geçişkenliğini de göstermektedir<sup>46</sup>. Sosyal hayata dair dikkat çekici diğer bir hüküm ise Safiye isimli bir bayanın İstanbul kadısına, kadı vasıtasıyla da divana akseden öyküsünü gözlerimizin önüne sermektedir<sup>47</sup>. Safiye Hanım anlaşılmaktadır ki; Boğdan'da Yaş kasabası civarında yaşarken Mora Seferi<sup>48</sup> sırasında esir edilmiştir fakat esir edilmeden kısa bir süre önce Yaş

<sup>38</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 130/ h. 578.

<sup>39</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 21/ h. 100.

<sup>40</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 91/h. 405; s. 92/ h. 411.

<sup>41</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 45/ h. 204; bu davanın takip eden hükmü için bkz. s. 70/h. 312.

<sup>42</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 126/ h. 559

<sup>43</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.30/h.143.

<sup>44</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.20/f. 99.

<sup>45</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s.58/h. 267.

<sup>46</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 52/ h. 238.

<sup>47</sup> BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri, s. 265/h. 1179.

<sup>48</sup> Mora seferi ile kastedilen olay Damad Ali Paşa'nın 1716 yılında Venediklilerin elinde bulunan Mora yarımadasına düzenlediği sefer olmalıdır.



kasabasında vaki Homuşun (?)da bulunan Gölbaşı'nda vaki bir kuyuya on beş keselik malını saklamayı başarmıştır. Esir edildikten sonra Müslüman olan Safiye Hanım zamanla kendisine yeni bir hayat kurmayı başardıktan sonra servetinin peşine düşmüş ve servetinin iadesi için bir hüküm almayı başarmıştır.

### **Sonuç**

Eflak ve Boğdan voyvodalığı uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin ayrıcalıklı bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eflak ve Boğdan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin siyasi ve hukuki boyutları üzerine çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte bu voyvodalıklarda yaşayan toplumun doğrudan Osmanlı idaresi altında yaşayan diğer topluluklarla ilişkisine dair söylenenler çok azdır. İşte bu noktada Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde muhafaza edilmekte olan Özi ve Silistre Ahkâm Defterleri müstesna bir yere sahiptir. Bu çalışmada 1 numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri'nde Eflak ve Boğdan voyvodalarına gönderilen hükümler incelenmiştir. Çalışmaya konu olan defterde kırkı aşkın hükmün Eflak ve Boğdan voyvodalarına gönderildiği görülmüştür. Bu hükümlerin Eflak ve Boğdan halkı ile Osmanlı Devleti'nin tebaası olan diğer topluluklar arasındaki ilişkilerin ticari, sosyal boyutlarına ve toplumsal hayatta ortaya çıkan sorunlara dair kıymetli bilgiler içerdiği anlaşılmıştır. Sonuç olarak 1742 yılı ile birlikte ortaya çıkan Şikâyet Ahkâm Defterleri içerisinde yer alan Özi ve Silistre Ahkâm Defterleri Eflak ve Boğdan voyvodalığının sosyo-ekonomik tarihini konu alan araştırmalar için vazgeçilmez bir kaynaktır.

### **Kaynakça**

- BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri.
- Aygün, Yasemin; *12 Numralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri ( 1174-1184/1760-1770), Özet-Değerlendirme-Metin*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Yusuf İhsan Genç vd. İstanbul 2000.
- Decei, Aurel; "Eflak", *MEBİA*, C. IV, s.178-189.
- \_\_\_\_\_ ; "Boğdan", *MEBİA*, C. II, s. 697-705.
- Emecen, Feridun; "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 111-157.
- Guboğlu, Mihail; "Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrulamalar", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1988, s.829-843.
- \_\_\_\_\_ ; "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, C. L, S. 198, 1987, s.727-805.
- Günay, Ramazan; " Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1, S. 17, s.9-29.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur; " Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *AUHFD* (61/1) 2012, s.175-206.

- İnalcık, Halil; “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlıda Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2000, s. 49-71.
- Karpat, Kemal; “Eflak”, *TDVİA*, C. 10, s. 466-469.
- Kütükoğlu, Mübühâ; “Mühimme Defteri”, *TDVİA*, C. 31, s.520-523.
- Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.
- Panaite, Viorel; “Osmanlı Hâkimiyetinin Tuna Nehrinin Kuzeyinde Yayılışı: XIV ve XV. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan”, *Türkler*, C. 9, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara 2002, s.206-218.
- Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Mesut Aydınır, İstanbul 2007.
- Şimşir, Nahide; “Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX/1994, s.357-390.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin; “ Osmanlılar Döneminde Eflak ve Boğdan (Memleketeyn), *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Derleyen: Osman Karatay-Bilgehan Gökdağ, Ankara 2006, s.386-396.

**EK: Örnek Hükümler**

**Örnek 1:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.21/h 100.

Boğdan Voyvodası Konstantin voyvodaya hüküm ki,

Mustafa nâm kimesne arzihâl idüb Boğdan'da vâki` Taraksun(?) kasabası sâkinlerinden Zorşin nâ zimmi oğullarından Yuvançe ve karındaşları ve Kostaş nâm zimmi birbirleriyle yekdîl ve bin yüz elli senesinde bunun hizmetkârları Vasil ve Yuvan nâm zimmilerin önlerine çıkub mesfûr Vasilinin başını yarıp ve mesfûr Yuvan'ın dahi göğsünü dağladıklarından mâada yedlerinde olan on iki re's tay ile kısrak ile kırk sekiz re's öküz ve sığırların cebren ve kahren alub götürüb gadr itmeleriyle marifet-i şer' ile talep eyledikde ba'zı kimesneye istinâden virmekte ta'allül ve muhâlefet eylediklerin ve Şeyhülislâm'dan fetavâ-yı şerif virildüğü bildürüb fetavâ-yı şer'iyyesi mücebince şer'le görülüb tamâmen tahsil ve alıverilmek bâbında emr-i şerifim ricâ itmeğün sen ki voyvoda-yı mumâileyhsin mesfûrları getürdüb cebren ahz eyledikleri davarları alıviresin, şöyle ki şer'i cevâbları var ise civârında vâki İbrail kâdısı mevlânâ zide fazlehu huzûrunda şer' ile görülmek için havâle isticâl için yazılmışdır. Evâhir-i C 1155

**Örnek 2:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s. 58/h. 267

Boğdan Voyvodası, (boşluk) voyvodaya hüküm ki,

Hoca Mehemed Efendi dimekle ma'rûf kimesne gelüb bunun bin yüzeli serdengeçti Ahmed Ağa dimekle marûf kimesne zimmetinde ber müceb-i temessük iki yüz yetmiş sekiz guruş ve birinci bölük Yasakçı Hasan Ağa dimekle marûf kimesne zimmetinde dahi temessükü mücebince yüz altmış guruş alacak hakkı olub ve mezbûrun hala Boğdan'da olmağla müteveccih olan hakkı mezbûrlardan talep eyledikde virmemegiñ gadr-ı külli eylediklerin bildirüb zimmetlerinde zuhûr iden hakkı tahsil ve bî-kusûr alıvirelüb taallül ve muhâlefet itdirilmemek bâbında hükmi hümayûnum ricâ itmeğün sen ki voyvoda-i mumâileyhsin mesfûrları getürdüb zimmetinde müteveccih olan hakkı alıviresiz şöyle ki müteveccih olan hakkı edâda ta'allül iderler ise ahvâllerin şer'le görülmek için civârında vâki İbrail kâdısı mevlânâ zide fazlahuya havâle eylemen emrim olmuşdır. Evâsıt-ı S 1155.

**Örnek 3:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.79/h. 355

Eflak voyvodası Mihâl voyvodaya hüküm ki,

İstanbul kassabbaşısı el-hac Ahmed zide meciduhu südde-i saâdetime arz-ıhâl idüb Asîtâne-i saâdet'de olan ibâdullahın def-i müzâyaka ve zarûretleri için koyun mübâyaa eylemek üzere Eflak cânibine adam irsâl itmeğün akçesi ile koyun mübâyasına kimesne tarafından müdâhale ve mümânaat olunmamak için sen ki voyvoda-i mumâileyhsin sana hitâben hükmi hümayûnum ricâ itmeğün vech-i meşrûh üzre amel olunmak için yazılmışdır. Evâil-i L 1155

Koyun kalemi tarafından gelen ilm ü haber kâimesi mucebince terkîn

**Örnek 4:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.132/h. 589

Hala Eflak voyvodası Mihal voyvodaya hüküm ki,

Yergöğü sükkânından tüccâr tâifesinden el-hâc Mustafa nâ kimesne gelüb bundan akdem bin yüz elli senesinde Nemçe istilâsı esnâsında memleket-i Eflak'da İslanta (?) nâm karyeye karîb olmağla iştirâ eylediği revgan-ı sâde vesâir eşyâlarından karye-i mezbûrede sâkin konak sâhibi Marihili (?) Kalon Todor nâm zimmilere bir def'a yedi kantar ve bir def'a yigirmi kantar revgan-ı sâde emaneten vaz' eyledikden mâada on bir pûş tulum ve bir bârgir ve iki araba mae levazımât ve derûn-ı arabalarda kalan eşyâ bahâsı yüz guruş ber müceb-i defter teslim itmeğin selefin Konstantin Voyvoda zamânında tahsiline mübâşeret olunmuş iken voyvoda-i mezbûr azl olmağın hala zimmetlerinde kalduğın bildürüb mesfûrların zimmetlerinde olan revgân-ı sâde ve bârgir ve eşyâ-ı sâiresin alıvırmek bâbında hüküm-i hümâyûnum ricâ itmeğin sen ki voyvoda-i mumâileyhsin mesfûrları getürdüb zimmetlerinde olan revgân-ı sâde ve sâir eşyâları alıviresin şöyle ki şer'i cevâbları var ise şer' ile görölüb icrâ-yı hak eylemen için civârında vâki Yergöğü kâdısı mevlânâ zide fazlehuya havâle eylemen için yazılmışdır. Evâhir-i Z 1155.

**Örnek 5:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.180/h. 805

Hala Eflak voyvodasına hüküm ki,

Aleksandri nâm tercümân arz-ı hâl idüb sen ki voyvoda-i mumâileyhsin mesfûrın bundan akdem bin yüz kırk senesinde Boğdan voyvodalığın esnâsında cihet-i karzdân iki bin beş yüz guruş alacağı olmağla bu ana değin tehîr ve tâleb eyledikde dürlü illet ve bahâne ile edâ itmeyüb zimmetinde kalduğın bildürüb temessükün mücebince zimmetinde olan ol mikdâr guruş hakkı tamamen kendüye edâ ve teslim olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ eylediği ecilden temessükün mücebince tahsil olunmak için yazılmışdır. Evâil-i RA 1156

**Örnek 6:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.188/h. 842

Eflak Voyvodası Mihal voyvodaya hüküm ki,

Abdullah nâm kimesne gelüb bunun Eflak'da sâkin Üsküdarlı bâzîrgân Hacı Mehemmed nâm kimesne zimmetinde cihet-i şer'den bin yüz elli senesinden beru dört yüz seksen guruş alacak hakkı olub birkaç def'a tarafından vekîl ve mektûb ile adem irsâl ve varub merkûmdan taleb eyledikde şirrete sülûk ve dürlü dürlü tezvîrata tasaddi birle ibtâl-ı hak ve gadr murâd eylediğün ve tarafından Mehemmed nâ kimesneyi vekîl eylediğın bildürüb hakkı alıvırlüb icrâ-yı hak olunmak bâbında hüküm-i hümâyûnum ricâ eylemeğin sen ki voyvoda-i merkûmsin mezbûr Hacı Mehemmed'in zimmetinde olan ol mikdâr guruş hakkını vekîl-i mezkûra tamamen alıviresin şöyle ki şer'i cevâblı olur ise civârında vâki' mevlânâ Yergöğü kâdısı huzûrunda şer'le görölme için havâle eylemek emrim olmuşdır deyü yazılmışdır. Evâsıt-ı RA 1155

**Örnek 7:** BOA, 1 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri s.280/h. 1237

Eflak Voyvodası Mihal Voyvodaya hüküm ki,

(Boşluk) Nâm kimesne südde-i saâdetime arz-ıhal idüb Eflak'da vâki Bükreş kasabasında sâkin bunun oğlı (boşluk) nâm kimesne bin yüz elli senesinde fevt oldukda emvâl ve eşyasını almak için Bükreş'e vardıkda eşyasını ahz ve arabaya tahmîl ve dokuz yaşında kız (boşluk) nâm sâgîre ile Asitâne-i saâdet'e gelmek üzere iken Bükreş sükkânından İsmayıl nâm Yahudiler gelüb mesfûr İsmayıl Yahudi bunun arabasını basub kızın bana vir deyü cebren kızını alub yanında mevcûd üç yüz guruş ma'lûm-ü'l-mikdâr eşyasını dahi gasb idüb buna ziyâde gadr ve teâddi eylediğın bildürüb alıvırmek bâbında emr-i şerifim ricâ eylemeğin sen ki voyvoda-i mumâileyhsin mesfûr İsmayıl Yahudiyi getürdüb kızın ve akçesin ve eşyasını alıviresin şöyle ki şer'i bir cevâblı var ise civârında vâki' Yergöğü kâdısı zide fazlahuya şer'le görölme için havâle eylemen için yazılmışdır. Evâsıt-ı B 1156.

## **XII. Yüzyılda Avrupa’da Erken Rönesans “Bilimsel Dönüşümün Başlaması”**

*The Early Renasisance in Europe in 12th Century “The Beginning of the Scientific Transformation”*

**Pınar ÜLGEN\***

### **Özet**

XI. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa, pek çok alanda önemli ve büyük gelişmeler yaşamıştır. Bugünün şartlarıyla kıyasladığında küçük görülebilen; fakat hiç de önemsiz olmayan gelişmeleri bunlar. Bu ilerlemeler, toplumsal yapıda, teknolojiye, entelektüel ve eğitim alanlarında gerçekleşmiş ve XII. yüzyıl boyunca hep aynı standartta devam etmiştir. Batı Avrupa halkı, inanılmaz bir enerji göstermiştir hem dini hem de siyasi, ekonomik ve de kültürel aktivitelerde. Yeniliklere tamamiyle açık bir toplum oluşmuştu. Ayrıca bu dönemin en belirleyici özelliklerinden olan çeviri ve de önemli eserlerin yorumlanması öğrencileri cezbetmekteydi. Bu durum, dolayısıyla bilimin gelişimine olanak sağlayacak zemini oluşturmaktaydı. Hatta bu dönemin erken Rönesans olarak adlandırılmasındaki en önemli unsurdur bu çeviri hareketleri. Çünkü bu dönemde sayısız Arapça ve Yunanca eserler Latinceye çevrilmiştir. Bu ilerlemelerin kaydedilmesinde pek çok önemli isim öne çıkmaktadır. Hatta bu dönemin temel taşı sayılabilecek isimlerdi bunlar. Peter Abelard, bunların en önemlisi olarak kabul edilir. Çünkü o, çalışma şekli ve de tecrübesiyle önemli bir oranda dinleyici kitlesine sahipti. Bu nedenle de büyük öğretmen lakabıyla tanınmaktaydı. Onun Avrupa’nın her tarafından öğrencileri vardı. Onu dinlemek ve Paris’teki sınıfına katılmak için gelen öğrencileri mevcuttu. Peter ABELARD da öğrencileri olmadan yaşayamayacak biriydi yani işini severek yapmakta ve de bununla gurur duymaktaydı. Burada ismini belirtmeden geçemeyeceğimiz bir diğer isim de Calirvaux’lu St. Bernard gibi büyük bir kilise adamıdır. Tamamen denilebilecek derecede halkın görüşüne göre hareket eden bir kişilikti. Avrupa’da hâkimiyet kurabilmişti; çünkü insanlar, o dönemde ifade edilebilen ideallere inanmaktaydı. Bu da Rönesans yaşanmasının vazgeçilmez öncüllerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Şu da bir gerçek ki; bütün Avrupa’nın Ortaçağ boyunca var olan sosyal yaşantısı pek çok büyük ideallere dayanmaktaydı. Bu idealler, Hristiyanlık inancından ve dolayısıyla kiliseden etkilenmekteydi. Ancak Barbara Tuchman adlı tarihçinin dediği gibi “ .... Hristiyanlık, Ortaçağın matriksi gibiydi. O, doğumu, ölümü, evliliği, hukuku ve hatta tıbbı ... yönetti”.Tuchman’ın düşüncesine göre evet kilise egemen bir güçtü; ancak XII. yüzyıldaki din anlayış, aşamalı bir şekilde değişim göstermiştir. Şöyle ki; daha erken dönemde insanlar, daha fazla Hristiyan olmaya çalışırken, bu dönemde daha hümanist olmak için çaba harcanmıştır. XIV. ve XV. yüzyıldaki tarihi Rönesans boyunca bu durum, dünya hümanizmi olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde adalet ya da hukuk, hem dini hem de laik idi. Aslında iyi bir yönetim için gerçek anahtar, barış ve güvenlik idi. Kısacası XII. yüzyıl, Batı Avrupa’da medeniyetin yeniden doğduğu bir dönemdi. Yani bir “Rönesans” dönemiydi: “Erken Rönesans”.

**Anahtar Kelimeler:** *Ortaçağ, Avrupa, Bilim, Rönesans, XII. Yüzyıl.*

### **Abstract**

Since 11th century, many and important developments happened in the West Europe. Compared with today conditions, they can be seen unimportant but they were not unimportant developments. These developments happened in the social structure, technology, intellectual and education fields. And also during 12th century these developments continued at the same standart. Public of West Europe showed incredible energy at the religious, politic, economic and culturel activities. A new society that is open to the innovations occurred. And also, translation and comment of the important works were the features of that period, so they attracted students. This case became the basic of the scientific developments. Even the translations activities were the most important factor about calling this period as Early Renaissance. Because in this period many Arabic and Greek Works were translated to the

---

\* Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, TÜRKİYE

Latin. Many important names appeared about reporting these developments. Even these names can be account basic stone of that period. Peter Abelard is accepted as the most important of them. Because he had got an important listener group because of his working style and experiment. So he was recognised as the great teacher. He had got students from all of Europe. Peter Abelard was a person who couldn't live without students and he did his job fondly. He was proud of this. We can't pass without his name, another name is Calirvauxlu St. Bernard. He was a church man. He was a person that behaved according to the opinion of public. He ruled in Europe; because people believed the ideals that can be expressed. This case was accepted as one of the indispensable factors of the Renaissance life. Doubtless it is real; during Middle ages, the social life of Europe stood to the great ideals. These ideals were affected from the Christianity and church. But Historian named Barbara Tuchman said: "The Christianity was as matrix of the Medieval. It ruled...born, marriage, law and even medicine...". According to the thought of Tuchman, yes !church was a dominant power; but in the 12th century religious understanding changed gradually. Such as, in the early period people studied to become Christian very much but in that period people studied to become humanist very much. During the Renaissance in the 14th and 15th century, this case expressed as the world humanism. In that period, law or justice were both religious and secular. The real key for a good government was peace and security. Shortly,12th century was a period that civilization in the West Europe was borning again. Namely, it was a Renaissance period: "Early Renaissance".

**Key Words:** *Middle Ages, Europe, Science, Renaissance, 12th Century.*

## **Giriş**

"Spientia est viro prudentia" yani "bilgelik, gerçek sağduyudur."

### **Thomas Aquinas**

Bilgelikğin ve bilimin temel taşı oluşturulan "Rönesans", kelime anlamı olarak Fransızca'da "rebirth" yani "yeniden doğuş" anlamına gelmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre "Rebirth" kelimesi orijinal anlamda ilk defa "rinascita" kelimesini keşfeden tarihçi Georgia Vassari( 1511-1571 ) tarafından kullanılmıştır.<sup>1</sup>

Ortaçağda ise Rönesans kelimesi farklı zamanlarda önemli gelişmeleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kelime ile üç yerde karşılaşmaktayız: Karolenj Rönesansı, Otto Rönesansı ve de XII. yüzyıl Rönesansı. Aslında bunlar, çok da bilinen Rönesanslar olmamakla birlikte Ortaçağı Ortaçağ yapan önemli özellikleri barındırmaktadır bünyelerinde. Tarihte her dönemin kendine ait bir özelliği olduğu gibi Ortaçağın da kendine özgü özellikleri vardır. Özellikle de Ortaçağda bir dönem, özgürlük düşüncesi salgın bir hastalık gibi yayılmaya başlamıştı diyebiliriz. Yani bu kavram, çok popülerdi. Zamanla da özgürlük düşüncesi, Ortaçağ Rönesansının en belirgin yüzü olmuştur. Çünkü burada bütün dini düşüncelere ve de diğer görüşlere karşı bir eleştiri oluşmaya başlamıştı.<sup>2</sup> Dolayısıyla bu durum sorgulayıcılığı, merak duygusunu ve de yaratıcılığı arttırmıştı.

İlk olarak karşımıza XII. yüzyıldaki gelişmelere zemin hazırlamış olan pek de bilinmeyen "Karolenj Rönesansı"<sup>3</sup> çıkmaktadır. Bu rönesansın oluşumuna Avrupa'da

---

<sup>1</sup>Alex Novikoff, "The Renaissance of the Twelfth Century Before Haskins", *The Haskins Society Journal*, (2005), c.16, s. 104-116. Ayrıca Rönesans kelimesini ilk kullanan kişi Fransız Jules Michelet'tir. 1833-62 yıllarında "La Renaissance (Rönesans)" adlı eseri yazmıştır. Ancak kendisi milliyetçi bir Fransız olduğundan dolayı onun anlattığı Rönesans ise XVI. yüzyılda Fransa'da başlayandır. Buna karşılık Jacob Burckhardt ise 1860 yılında Rönesansı XV. yüzyıl İtalyan fenomeni olarak tanımlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jerry Brotton, *The Renaissance*, UK, Oxford University press, 2006, s. 20-22.

<sup>2</sup>Walter H. Pater, *Studies in the History of the Renaissance*, Oxford- London, 1873, s. 14

<sup>3</sup> Bu terimle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Folz, *The Coronation of Charlemagne*, UK, 1974, s. 68.

öğrenmenin yeniden doğuşu, gerçek anlamda monarşilerin merkezileşmeye ve de kurumsallaşmaya başlaması zemin oluşturmuştur.<sup>4</sup> Bu ilerleme, Frank kralı Charlemagne ile birlikte 768-814 yılları arasında başlamıştır. Charlemagne, öğrencilerin rahatlıkla Latince ve Yunanca öğrenebilecekleri yeni okulların ve kiliselerin yapılmasına öncülük etmiştir. Bu nedenle de onun dönemi Karolenj Rönesansı olarak adlandırılmaktadır. İkinci sırada ise Otto dönemindeki yenilikler gelmektedir. 936-973 yılları arasındaki Büyük Otto ya da II. Otto'nun saltanatı süresince de yeni piskoposluklar açılmıştır. Bu da onun dini gücünden kaynaklanmaktadır. İşte bunların ardı sıra gerçekleşen XII. yüzyıl Rönesansı da Ortaçağ Rönesanslarının üçüncüsü ve de sonuncusu olarak kabul edilmektedir.<sup>5</sup> Aralarındaki en büyük fark, Karolenj ve de Otto Rönesanslarının biraz daha kendilerine ve şahıslara özgü olup toplumsal değişime yönelik olmalarıydı.<sup>6</sup>

Karolenj Rönesansının içeriğinde sınırların genişlemesi, para, yazı ve hukuk alanlarında reform niteliğinde yapılan değişiklikler bulunmaktadır. Ayrıca bu Rönesansın dini karakterli olduğu bile söylenebilir; çünkü bilginler, çoğunlukla keşişlerdir.<sup>7</sup> Karolenj Rönesansını sağlayan başlıca etmenler olarak ilk başta 774 yılında Lombard Krallığının<sup>8</sup> ele geçirilmesi<sup>9</sup> ve de Alcuin ile Charlemagne arasındaki işbirliği gösterilebilir. Çünkü Alcuin, çok önemli bir bilgidir.<sup>10</sup> Bu destekle Rönesans devri başlamış bunu takiben manastır ve katedral okullarının açılması ve de “scriptorium” denilen yazıhanelerin kurulması gösterilebilir.<sup>11</sup>

İşte bu özgürlük duygusu ve de bu yenilikçi düşünceler, XII. yüzyılın başında ve XIII. yüzyılın sonunda büyük bir kırılma noktası haline gelmiştir. Mimari, entelektüel hayat ve diğer alanlardaki değişim rüzgârı, bu yüzyılı önemli hale getirirken daha önceden var olan karanlık çağ gerçeği artık yok olmuştur. “Karanlık çağ” tabirinin yerine artık daha sonra belirteceğimiz gibi hakkında değişik görüşlerin bulunduğu “Rönesans” ya da “Yeniden canlanma” tabirleri kullanılmaya başlanacaktı.<sup>12</sup>

## **XII. Yüzyıl Rönesansı**

XII. yüzyılda Rönesans oluşumuna zemin hazırlayan pek çok etmen olmakla birlikte asıl temeli bu dönemde gerçekleşen bilimsel dönüşüm oluşturmuştur. Biz de burada bu bilimsel dönüşümü ve Rönesansla ilgili görüşleri değerlendirmeye çalışacağız.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Karolenj ve Otto Rönesanslarının ardından XI. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da gözle görülür önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönem Rönesansını anlayabilmek için yeni ve de farklı bir pencereden bakmak gerekmektedir. Çünkü bu değişimde halkın isteklerinin dikkate alınması ve düşüncelerdeki değişiklikler önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca o dönem Avrupasındaki yapıyı da anlamak gerekmektedir. Yani kilise ve Hristiyanlık inancıyla ilgili unsurlar önemlidir.

Özellikle de Ortaçağ boyunca Avrupa'da sosyal hayatın dayandığı idealler önemli oranda göze çarpmaktadır. Bu idealler, kilise ve Hristiyanlık inancıyla ilgilidir. Bunlardan

<sup>4</sup> Robert S. Hoyt- Stanley Chodorow, *Europe in the Middle Ages*, New York, 1976, s. 329.

<sup>5</sup> Robert S. Hoyt- Stanley Chodorow, *Europe in the Middle Ages*, s. 366

<sup>6</sup> Robert S. Hoyt- Stanley Chodorow, *Europe in the Middle Ages*, s. 164.

<sup>7</sup> R. R. Bolgar, *The Classical Heritage and Its Beneficiaries*, Cambridge University press, UK, 1975, s. 139.

<sup>8</sup> Burada Verona adlı şehirde katedral kilisesinin zengin bir kütüphanesi bulunmaktaydı.

<sup>9</sup> Donald Bullough, *The Age of Charlemagne*, Great Britain, 1965, s. 121.

<sup>10</sup> Edward L. Cutts, *Charlemagne*, London, 1882, s. 308.

<sup>11</sup> Aloysius R. Caponigri, *A History of Westren Philosophy*, University of Notre Dame Press, USA, 1971, s. 93; B. Bischoff, *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*, Cambridge University Press, Great Britain, 1994, s. 24.

<sup>12</sup> Walter H. Pater, *Studies, In the History of the Renaissance*, Oxford- London, 1873, s.8.

herkes etkilenmekteydi. Aslında kilise, herşeyi yönetmekteydi de denilebilir. Ya da onun kontrolü altındaydı da denilebilir. Barbara Tuchman<sup>13</sup>, kitabı “A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century (Uzaktaki Bir Ayna:14. Yüzyıl Felaketi)”<sup>14</sup> adlı eserinde şöyle yazmıştır:

“Hristiyanlık, Ortaçağ hayatının matriksi gibidir: bir yumurtayı kaynatmak için edinilen bilgileri uygulamak için harcanan zamanın uzunluğu kadar vakit almaktadır. O, doğum, evlilik, ölüm, cinsellik ve yemek gibi pek çok olayı yönetmektedir; tıp ve hukuk için kurallar koymaktadır, sorunlarla ilgili konulara filozofluk ve bilginlik yapar. Kilisedeki üyelik bir seçim sorunudur. O, zorunlu ve alternatifsizdir. Çünkü onu çıkarmak kolay değildir.”<sup>15</sup>.

Barbara Tuchman’ın verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hristiyan inancı, o dönemde çok baskındı; fakat XII. yüzyıl, aşamalı bir dönüşüm geçirmekteydi. Daha erken dönemlere baktığımız zaman insanlığın daha fazla Hristiyan olmaya çalıştığını, XII. yüzyılda ise bu değişim rüzgarını daha fazla insanı Hristiyan yapmak için uğraştığını görmekteyiz. XIV. ve XV. yüzyıllarda tarihi Rönesans boyunca bu duygular, dünya hümanizmi olarak ifade edilebilecektir. Aslında XII. yüzyılda daha iyimser bir din ve kader anlayışı hâkimdir. Hristiyanlık matriksi, Papalar tarafından verilebilen Hristiyanlık bilgisinin tekelciliği, rahipler ve keşişler ve de sıradan insanın bağlılığı bizi Ortaçağ dünyasının inanç çağından başka hiçbirşey olmadığı şeklinde bir düşünceye yönlendirmektedir farkında olmadan. Burada asıl önemli olan nokta, Ortaçağın, tamamen bunlardan ibaret olmadığıdır. Bu fark edildiği anda Ortaçağ için var olan karanlık kavramı anlamını yitirecektir.

Ortaçağda inanç ifadeleri 3 kültürel şekilde ifade edilebilirdi: Doğru inanç, XII. yüzyıl söylemi ve de özveri. Bunların yanı sıra XII. yüzyılda inanç konusunda çok ciddi bir hareketlenme söz konusuydu. Özellikle inanç nedir? Sorusu gündeme gelerek tartışma yaratmıştır. Yani daha önce de bahsettiğimiz gibi bu dönemde sorgulama başlamıştır. IV. Lateran konsiliyle<sup>16</sup> sonuçlanan Hristiyan skolastikliği, Hristiyanlık ve de Yahudilik bu dönemde daha anlaşılır hale gelmiştir. Aslında inanç bir niyet hareketiydi. İşte tam da bu durumda ElliotWolfson şöyle bir söylem de bulunmuştur:

“Konuşmayanların konuşanlardan daha yüksek sesle konuştukları nedir?”<sup>17</sup> Bu durumda tarihte kaç tane Rönesans olduğu sorusu sıkça gündeme gelmektedir. Dolayısıyla “Rönesans mı yoksa Rönesanslar mı?” Hangisini tartışmalıyız ya da kullanmalıyız?<sup>18</sup>

---

<sup>13</sup>Barbara Tuchman, asıl adı Barbara WertheimTuchman, olup Amerikalı bir tarihçidir. I. Dünya Savaşının başlangıcını konu alan ve “August 1914 (1914 Ağustos)” adıyla da yayımlanan “The Guns of August (1962; Ağustos Toplar)” adlı kitabıyla Pulitzer ödülünü kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest Becker, “The Pulitzer Prizes-General Nonfiction”, 2012, s. 11-27.

<sup>14</sup> Bu eserde hikayemsi bir tarz kullanılmıştır.

<sup>15</sup>Barbara Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century*, Ballantine, 1979.

<sup>16</sup> IV. Lateran Konsili, Papa III. Innocentius tarafından toplanmıştır. 19 Nisan 1213 yılında pap fermanı ile toplanmıştır. Roma’nın Lateran denilen yerinde toplanmış olup 1215 yılında, sayıca pek çok kişiyi ağırlamıştır. 12. Ekümeniklikkonsili olup büyük konsil ya da genel LateranKonsili olarak da adlandırılmaktadır. Buraya 71 patrik ve metropolis piskoposları, 412 piskopos, 900 aziz ve rahip katılmıştır. Bkz. “Fourth Lateran Council (1215)”, *Catholic Encyclopedia*, (Ed. Charles Herbermann), Robert Appleton Company, 1913.

<sup>17</sup>Elliot Wolfson, “Martyrdom, Eroticism, and Asceticism, ”*Jews and Christians in Twelfth-Century Europe*, (Ed. Michael Signer - John Van Engen), Notre Dame University Press, Notre Dame, 2001, s. 174; Serena Elliott, *The Twelfth Century Renaissance and the Religion of Intent: Interiority and the Emergence of Selfhood Across Religious Boundarie*, Raleigh, North Carolina, 2011, s. 57.



Yani tarihte sadece İtalyan Rönesansı mı var herkesin bildiği ve de belleklere kazınan. Yoksa gerçekte başka Rönesanslar da var mıydı?... Daha öncekiler kabul edilmeli mi yoksa tek tip Rönesans mı kabul edilmeli... Bunlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu nokta da bazı tarihçilerin Rönesansla ilgili görüşlerine kısaca değinmekte fayda vardır.

Bu konuda ilk çalışmayı yapan ünlü tarihçi Charles Homer Haskins'e<sup>19</sup> göre Ortaçağlar modernize edilebilseydi; Ortaçağla ilgili pek çok düşünce, "de-Modernization" olarak adlandırılırdı. R. I. Moore ise XII. yüzyıl Rönesansının kültürel gelişmeleri de içeren ilk Avrupa devrimi olduğunu, daha az toleranslı ve daha fazla misafirperver bir toplum ya da eziyet eden bir toplumun oluşturulmasına sebep olduğunu savunmaktadır.<sup>20</sup>

Richard W. Southern ise bu dönemi "sessiz bir devrim ya da Rönesans" olarak adlandırmaktadır. Southern'e göre XII. yüzyıl, medeniyet yaratılmasından başka hiçbirşeye tanıklık etmemektedir.<sup>21</sup> Bu da farklı bir söylem olup bakış açısına göre değişim göstermektedir. Evet! Yeni bir medeniyet, yeni düşünceler ve de yenilikler ortaya çıkmıştır. Bu söylem, olumsuz değil de olumlu olarak algılanırsa insanların Ortaçağa bakış açıları da değişecektir.

XII. yüzyılın bir Rönesans dönemi olarak adlandırılmasında son dönemlerde daha kesin çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi, Lynn White tarafından yazılan kitap ve makalelerdir. Tarihçi Lynn White, özellikle XII. yüzyılın tanıklık ettiği teknolojik ve bilimsel çalışmalardan bahsetmektedir.<sup>22</sup> Lynn White tarafından verilen bilgiler, oldukça önemli olup Rönesansıgerçekleştiren asıl unsurların bilimsel ve teknolojik gelişmeler olduğuna dikkat çekmektedir. Rönesans kelimesinin gerçek anlamda manasını bu görüşte bulduğu söylenebilir.

İşte bu nokta da XII. yüzyılın en dikkat çekici bir diğer tarafı olan hem laik hem de dini olan adalet sistemi ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde iyi bir güvenlik, barış ve yönetim için bir anahtar sayılabilmektedir XII. yüzyıl. Bundan dolayı XII. yüzyılda adalet sistemini değiştirmek için büyük çabalar harcanmıştır. Benedikten rahibi BolognalıGratian tarafından "Decretium Gratiani"<sup>23</sup> adlı bir kanun hukuku kiliseye verilmiştir.<sup>24</sup> Buna göre;

---

<sup>18</sup>Bu konuyla ilgili farklı tanımlamalar için şu kaynaklara da ek olarak bakılabilir: R.R. Bolgar, *The Classical Heritage and Its Beneficiaries*, Cambridge, 1954; Marcia L. Colish, *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition, 400-1400*, New Haven and London, 1998. Bolgar, İtalyan Rönesansıyla 12. yüzyıl rönesansını karşılaştırmakta ve de Karolenjlerin zayıflığına ve güçlülüğüne dikkat çekmektedir. Colish ise daha positif bir yaklaşımla konuyu değerlendirmektedir. Ayrıca bkz. Frederick B. Artz, *The Mind of the Middle Ages, An Historical Survey A. D. 200-1500*, Chicago and London, 1980; Jacques Le Goff, *Medieval civilization 400-1500*, Oxford, 1988.

<sup>19</sup> Charles Homer Haskins, yaklaşık 1070'li yıllarda başlayan geç Ortaçağlardaki Rönesans hakkında araştırma yapıp yazan ilk tarihçidir.

<sup>20</sup>R. I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Power and Deviance in Western Europe, 950-1250*, Oxford, 1987; R.I. Moore, *The First European Revolution, c. 970-1215*, Oxford, 2000.

<sup>21</sup>Richard W. Southern, *The Making of the Middle Ages*, New Haven, 1953; Ayrıca bkz. Christopher Brooke, *The Twelfth Century Renaissance*, London, 1969.

<sup>22</sup>Lynn T. White, *Medieval Technology and Social Change*, New York, 1964; Leidulf Melve, "The Revolt of the Medievalists", *Journal of Medieval History*, 2006, s. 238. Ayrıca aynı konuyu savunan ve çalışmalarında yansıtan diğer önemli çalışmalar için bkz. M.D. Chenu, "Nature, Man, and Society in the Twelfth Century", *Essays on new theological perspectives in the Latin West*, Chicago- London, 1979; Alexander Murray, *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford, 1978; Brian Stock, *Myth and Science in the Twelfth Century*, Princeton, 1972; Robert Bartlett, *Gerald of Wales 1146-1223*, Oxford, 1982; Tina Stiefel, *The Intellectual Revolution in Twelfth-Century Europe*, New York, 1985.

<sup>23</sup>Decretium Gratiani adlı eser, Concordia discordantium canonum- "Kanunların uyumla örtüşmemesi" ya da "Concordantia discordantium canonum" adıyla da bilinmektedir. XII. yüzyılda

“Humanus genus duobus regitur, natural iudicetiuere et moribus. Ius naturae est quo in lege et eu angelio continetur, quoquisque iubet uralii facere quod sibi uult fieri et prohibet uralii inferre quod sibi nolit fieri. Unde Christus in eu angelio:“ Omnia quecunque uultis ut faciantuobis homines et uo seadem faciteillis. Haec est enim lex et prophetae”<sup>25</sup>

“İnsan ırkı her iki taraftan yani hem doğa hukuku hem de davranışlar tarafından yönetilmektedir. Doğanın hakkı, istediğini ve yapılmasını istediklerini başkalarına yapmayan ve bunu komut veren hukukta ve İncil’in içeriğinde bulunmaktadır ve kendisine yapılmasını istenmeyen durumlar da başkaları için kasten yasaklanmıştır. Dolayısıyla Hristus (İsa) İncil’de şöyle der: “ Nasıl ki sizin herşeyi insanlara yaptığınız gibi onlar da size aynı şekilde bunları yapmalıdır. Bu aynı zamanda da peygamberlere ait bir yasadır “. Bu kanun hükmüyle birlikte XII. yüzyıldaki anlayış değişikliği de gözlenmektedir.

XII. yüzyılın en önemli yüzü olan öğrencilere bakıldığında ise öğrenme için daha aç oldukları ve araştırmalarını coşkuyla yaptıkları görülecektir. Bu dönem öğrencileri, Latin klasiklerini okurlar, Roma hukuku metinlerini analiz ederler ve de kilise babaları olarak adlandırılanların çalışmaları üzerinde yorumlar yaparlardı. Bu noktada İslam dünyasının ne kadar büyük bir bilgi hazinesine sahip olduğunu da söylemek gerekmektedir. Çünkü aslında anlatmaya çalıştığımız bu Rönesansın asıl temel taşının İslam dünyasında bulunmakta oluşudur. Çünkü bu taşlar alınarak Batı’da inşa edilmişlerdir. Yani Rönesans diyebileceğimiz tarihte ezberbozan bir dönem yaratılmıştır. Bu dönem, sadece Avrupa’ya değil tüm Ortaçağ’ı ilgilendiren değişimlere sahne olmuştur. Karolenj Rönesansı ve ardından XII. yüzyıl Rönesansı, XV. yüzyıldaki Rönesans hareketinin tetikleyicisi olmuşlardır. İşte bu aşamada bilginler, bu bilgileri almak için önemli bir aracı konumunda olan İspanya’ya gitmişlerdir. Çünkü burada Doğu Biliminin Batı’ya aktarımında önemli bir aracı olan Endülüs Emevileri bulunmaktaydı. Ayrıca Yunan elyazmalarının çevirilerini ele geçirmek için de Konstantinopolis’e gitmişlerdir. Bu bilginler, böylece Yunan bilim ve felsefe bilgisini Batı’da yenilemişlerdir. Bunlara bir de Arap tıp ve matematik hazinelerini de eklemişlerdir. Bu yenilenmiş enerji, insanoğlunu en basit problemlerde bile düşünmeye sevketmiştir. Ve de asıl olay olan çeviri hareketi, XII. yüzyılda başlamıştır. Buna son noktayı koyanlar da Galileo ve de Copernicus olacaktır XVII. yüzyılda.<sup>26</sup>

Bahsettiğimiz çeviri hareketinin başlamasını İslam dünyasında bilim alanında meydana gelen gelişmeler tetiklemiştir. Şöyle ki; Müslümanların Akdeniz dünyasında yaptığı fetihlerle birlikte Edessa<sup>27</sup>, Cündişapur<sup>28</sup> ve İskenderiye okulları İslam dünyasındaki bilimsel çalışmaları etkilemiştir. Bu bölgelerdeki bilim adamları sayesinde Yunanca’dan, Farsça’dan ve Süryanice’den Arapça’ya tercüme yapılmıştır.

---

yazılmış bir kanun hukuku koleksiyonudur. *Ap. Const. Providentissima Mater Ecclesia*, Pope Benedict XV, 27 May 1917.

<sup>24</sup> Norman Zacour, *An Introduction to the Medieval Institutions*, St. Martin’s Press, New York, 1976, s. 137.

<sup>25</sup> Bu metnin orijinali, Ysidorus V. *Libro Ethimologiarum*, c.2’de bulunmaktadır.

<sup>26</sup> Susan Wise Bauer, *The History of the Renaissance World: From the Rediscovery of Aristotle to the Conquest of Constantinople*, W.W. Norton press, New York, 2013, s. 1.

<sup>27</sup> Burası günümüzdeki adıyla Harran’dır. Burada bilim adamları tarafından Yunan felsefe ve tıp eserleri Süryanice’ye ve Arapça’ya çevrilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Chikh Bouamrane, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”, *İTEM*, (Çev. Hüseyin Şimşek), S. 14, 2009, s. 384; S. Johna, *The Mesopotamian Schools of Edessa and JundiShapur: Theroots of Modern Medical Schools*, *AmSurg*, 69, 2003, s. 627-630.

<sup>28</sup> İran’ın Ahvaz şehri yakınında bulunan bu şehir, önemli bir entelektüel başkent haline geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Azizi MH, “Gondishapur School of Medicine: the most important medical center in antiquity”, *Arch Iran Med.*, 11, 2008, s.116-119.

Özellikle İslam dünyasındaki eserlerin çevirileriyle uğraşan önemli isimler, Sevilleli John, Santallalı Hugh, Cremonalı Gerard, Carinthialı Hermann, Brugesli Rudolf, Chesterli Robert..vs. bulunmaktadır.<sup>29</sup>

Ayrıca Batı ile Doğu arasındaki bu etkileşime en basit örnek olarak bazı kavram ve kelimeler gösterilebilir. Şöyle ki; “Algorism” kelimesini el-Harezmi kullanmıştır. “algebro, zero, almanac, zenith, nadir, and azimuth, alkali, elixir, alembic” gibi kelimeler de yine Batı’ya Doğu’dan geçmiştir.<sup>30</sup> Ayrıca Bathlı Adelard ise el-Harezmi’nin astronomi tablolarını çevirmiştir. Batlamyus’un “almagesti”, 1175 yılın da Arapça’dan Latince’ye çevrilmiştir. Ayrıca el-Mes’udi, İbn Havkal, el-İstahri gibi bilim adamlarına ait coğrafya eserleri Ortaçağda Avrupa’da bilinmiyordu. Bu çeviri hareketiyle birlikte bu eserlerin tümü tanınmış oldu.<sup>31</sup>

İslam bilim ve kültürünün Avrupa’ya geçişini sağlayan bu unsurlar genel olarak, Endülüs İslâm medreseleri, Yahudiler, Haçlı Seferleri, Seyyahlar, Moğollar ve Sicilya Müslümanları olarak sıralanabilir.<sup>32</sup>

Bu geçiş yollarıyla XI. yüzyılda buradaki Müslümanların öğrenim merkezi Toledo’ya kaymıştır<sup>33</sup>. Toledo Okulu, İngiltere ve İskoçya dâhil olmak üzere Avrupa’nın her yanından bilim adamlarını Toledo’ya çekmiştir<sup>34</sup>. Bunlar arasında Kur’an’ın ilk çevirmeni olan Chesterli Robert diye anılan Robertus Anglicus, ayrıca Daniel Morley ve Bathlı Adelard<sup>35</sup> gibi isimler bulunmaktadır<sup>36</sup>. Böylece Arapça eserlerin Latince’ye çevirisi 1130-1150 yıllarında Toledo’da başlamıştır<sup>37</sup>. Toledo Başpiskoposu Raymundus Lullus<sup>38</sup> bu alanda çalışmalar yapanlar arasındaydı. <sup>39</sup>. Bir tercüme merkezi açtırarak İbn Sina ve Fârâbî’nin eserlerinin yanı sıra Aristo’nun Arapça’ya tercüme edilmiş eserleri ve Müslüman bilim adamları tarafından bu eserlere yapılan yorumlarını da Latince’ye tercüme ettirmiştir.<sup>40</sup> Raymundus’un ölümüne kadar Toledo şehrinde temsilcileri bulunmaktaydı. Bu kişilerin en

<sup>29</sup> Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Harvard University press, Cambridge, London, 1927, s. 11.

<sup>30</sup> Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, s. 291

<sup>31</sup> J. K. Wright, *Geographical of the time of the Crusades*, Dover publications, New York, 1965, s. 77.

<sup>32</sup> S. T. Arnold, *The Legacy of Islam*, (Ed. Alfred Gullaume), Clarendon Press, London, 1931, s. 44.

<sup>33</sup> J. Goody, *Avrupa’da İslâm Damgası*, (Çev. Şahabettin Yalçın ), Etkileşim Yay, İstanbul, 2005, s. 46-51.

<sup>34</sup> O. Spies, *Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri*, (Çev. Neşet Ersoy), ATO Dergisi N. 8, ATO Yayınları, Ankara, 1974, s. 17.

<sup>35</sup> Bath’lı Adelard’ın çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Lous Charles Karpinski, “Robert of Chester’s, Latin Translation of The Algebra of Al-Khowarizmi”, *Contributions to The History of Science*, The Macmillan Company, London, 1915, s. 24. Bath’lı Adelard XII. yüzyılın başlarında İspanya’ya giderek Öklid’in “Elemenler” adlı eserini tercüme etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, American Book-Stratforf Press, NewYork, 1945, s. 439.

<sup>36</sup> S.T. Arnold, *The Legacy of Islam*, (Çev. Alfred Gullaume), The Clarendon press, London, s. 28.

<sup>37</sup> Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesi’ne Etkileri*, Litera Yay, 2004, İstanbul, s. 236.

<sup>38</sup> Robertus Anglicus’un felsefe hakkındaki görüşleri için bkz. Otto Keicher, *Raymundus Lullus und Seine Stellungzur Arabischen Philosophie*, Druck Und Verlag Der Aschendorffschen Buchhandlung, Münster, 1909.

<sup>39</sup> A. Gürkan, *İslâm Kültürünün Garbı Modernleştirmesi*, Akçağ Yay, İstanbul, 1969, s. 236.

<sup>40</sup> “Collège de Traducteur-Toledo School” adıyla da bilinmektedir bu tercüme merkezi. Burada yapılan çalışmalar, Avrupa’yı da etkilemiştir. Buraya kitaplar, Kurtuba’dan getiriliyordu. Toledo’da yapılan tercüme, Fransa’nın iç kesimlerindeki Chartres’ta bulunan okullara ulaştırılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yay, İstanbul, 2004, s. 237; A. Gürkan, *İslâm Kültürünün Garbı Modernleştirmesi*, s. 305.

ünlüsü Dominico Gundisalvi idi.<sup>41</sup> Gundisalvi'nin seçmiş olduğu eser yardımcıları tarafından tercüme edilmiş kendisi de esere son hali vermiştir.<sup>42</sup> Bu dönemde yapılan tercüme faaliyetlerinin en önemlisi Kur'an'ı Kerim'in Toledolu Marcus tarafından ikinci defa Latince'ye tercüme edilmiş olmasıdır.<sup>43</sup>

XII. yüzyılda Ortaçağ Avrupası'nın önemli bilim adamlarından biri olan daha önce adı geçen Cremonalı Gerard, Batlamyus'un "Almagest" adlı eserinin Arapça kopyasını incelemesiyle Toledo kentinde çeviri faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.<sup>44</sup> Onun 1178 yılında tamamladığı Almagest çevirisinin Latincesi Batı Avrupa'da yayınlanınca Toledo kenti önemli bir eğitim merkezi olmuştur. Toledo'da çevirmen olan başrahip Dominico Gundissalvi, Johannes Hispalensis, Cremonalı Gerard ve Alman Hermann, tercüme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Yapılan ilk çeviriler, genelde matematik, astroloji, tıp, doğa felsefesi, psikoloji, ayrıca mantık ve metafizik gibi alanlarda idi.<sup>45</sup>

Bu bilimsel farkındalığın devamında Avrupa'da bulunan bazı bilim adamları da Endülüs'te medreselere giderek Müslüman bilim adamlarından dersler almışlardır. Bu bilim adamlarının en önemlilerinden biri de Albertus Magnus'tur. 1207-1280 yılları arasında yaşam süren Albertus Magnus Dominiken Tarikatı'nın içerisinde yetişmiş bir din ve bilim adamıdır. Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve İbn Tufeyl gibi Müslüman filozofların Aristo felsefesine dair yorumlarını öğrenmiştir. Albertus Magnus'un Platon'dan çok Aristo felsefesini seçmesinin temelinde İbn Rüşd'ün çalışmalarına olan hayranlığı yatmaktadır.<sup>46</sup> Bu dönemde Doğu felsefesinden etkilenen bir diğer felsefeci de Albertus Magnus'un varisi Thomas Aquinas'tır. 1225-1274 yılları arasında yaşayan Thomas Aquinas, Katolik Kilisesi'nin resmi öğretisini kurmuştur. Aquinas, kutsal olan ve kutsal olmayan bilgilere akılcı bir temel aramış ve "Summa Contra Gentiles (Kâfirlere Karşı)" adlı eserinde, İbn Rüşd gibi, bilginin iki kaynağı bulunduğundan söz etmiştir.<sup>47</sup>

Bilimin Rönesansın gerçekleşmesinde ne kadar önemli olduğu Thomas Aquinas tarafından şöyle dile getirilmektedir:

"...Praeterea, haec doctrina per studium acquiritur. Sapientia autem per infusi onem habetur, unde inter septem dona spiritus sancti connumeratur, ut patet Isaiae XI. Ergo haec doctrina non est sapientia".

"Ayrıca bu doktrin çalışılarak elde edilir. Aynı zamanda bilgeliğe infüzyon olarak sahip olunur. Bu yüzden İsa'nın 11 örneğinde olduğu gibi Kutsal Ruhun 7 hediyesi arasında hesaba katılmaktadır. Bu nedenle bu bilim, bilgelik değildir."<sup>48</sup> Yani gerçek bilim sağduyu gerektirdiği gibi çalışılarak elde edilir. Her doktrin bilim sayılmaz.

Bunun yanı sıra Thomas Aquinas, Aristo'nun yüzyıllardır var olan "modus vivendi" yani "yaşam biçimi" haline gelen sorusunu yeniden gündeme getirerek Batı dünyasındaki eleştirel bir birleşme ile bunu yaşamıştır. Bu durum, bilimselliğe neden olan etmenlerdendir. Roger Bacon, akılcılığı ve deneyi bilgiye ulaşmada tek yol olarak görmüştür. Optiği doğa

<sup>41</sup> S. T. Arnold, *The Legacy of Islam*, (Ed. Alfred Guillaume), Clarendon Press, London, 1931, s. 347.

<sup>42</sup>Ş. Yıldız, "Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 1, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, s. 521.

<sup>43</sup>Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yay, İstanbul, s. 238.

<sup>44</sup>S.T. Arnold, *The Legacy of Islam*, (Ed. Alfred Guillaume), Clarendon Press, London, s. 347.

<sup>45</sup>W. M. Watt, *İslam Avrupa'da*, (Çev. Hulusi Yavuz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul, 1989, s. 108-114.

<sup>46</sup>D. Kennedy, "St. Albertus Magnus", *In The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York, 1907.

<sup>47</sup>S. Tekeli, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yay, Ankara, 2009, s. 111.

<sup>48</sup> S. Thomae Aquinatis, *Summa Theologica*, Parisus, 1880; St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, (Çev. Fathers of the English Dominican Province), 1947, s.2.

felsefesinin odak noktası olarak gören Bacon'un alışmaları, Eski Yunan ve İslâm optik geleneklerinin belirgin izlerini taşımaktadır. Kendisinde İbnü'l-Heysen'in etkisi fazlasıyla görülmektedir<sup>49</sup>.

Ayrıca Bacon, Arapça eserlerden ilham alarak tasarladığı simya deneyleri için bir laboratuvar kurmuştur. Bu laboratuvardaki deneyimlerini bir kitap haline getirerek Parisli Jean adlı bir bilim adamıyla Papa'ya göndermiştir<sup>50</sup>.

Bu, Doğu-Batı etkileşimiyle gerçekleşen erken aydınlanmada dikkat çeken bir diğer nokta da Batı tarafından çevrilen eserlerin sadece Doğu'ya ait olmayıp, Batı'nın kendi klasik eserlerini de çevirmiş olmalarıdır. Doğu'da aydınlanma hareketi daha önce başlamıştı. Bunu da Batı'nın klasik eserlerini Arapça'ya çevirerek yapmıştı. Bu dönemde de Batı, kendi kültürünü Doğu vasıtasıyla yeniden canlandırmaya çalışmıştır.

Sonuçta bu döneme en büyük damgayı, Rita Copeland tarafından da tartışılan latin ve yerel kültürler arasındaki ayırımın ön plana çıkması vurmuştur. Ayrıca Latince metinlerin yerel dillere evirileride büyük önem arz etmektedir.<sup>51</sup>

İşte bu bilimsel dönüşüm çerçevesinde dikkat çeken iki toplum ve de onlara ait çalışmalar vardır. Bunlar, Yahudilere ait entellektüel çalışmalar ile Araplara ait olanlardır.<sup>52</sup> Özellikle Arap etkisi bu noktada yadsınamaz. Çünkü İslam dünyası bilim alanında XII. yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, tüm çalışmalarda dikkat çeken en önemli nokta, XII. yüzyılda artık, doğa ve insan unsurlarının incelenmeye başlanması ve de doğadaki olabilirlikler konusunda sorgulamaların başlanmasıdır. Burada teknolojik gelişmelerin yanısıra entellektüel Rönesans dediğimiz dönemin varlığından da bahsetmek mümkündür.

Hatta bu gelişmelerle birlikte XII. yüzyılda kitap üretimi konusunda Batı Avrupa'nın en önde gelen ülkesi Almanya olmuştur.<sup>53</sup> XII. yüzyılda bilimsel alandaki gelişmeler, özellikle kendisini son dönemlere doğru kurulan üniversitelerde göstermektedir. Buralarda bilimsel ve entellektüel hayatın kurumsal hale getirildiğinden bahsedilebilir.

Edward Grant, Ortaçağ Üniversitelerine farklı bir vurgulama yaparak şöyle demiştir: "Ortaçağ üniversiteleri modern muadillerinden daha büyük oranda bilim üzerinde vurgu yapmışlardır."<sup>54</sup>

Bu noktada kökendeki karanlık dönem ve de XII. yüzyılın latin olmayan kültürü üzerinde bir odaklanma söz konusudur diyebiliriz. Hatta Brian Stock'a göre XI. ve XII.

<sup>49</sup>T. Witzel, "Roger Bacon", *In The Catholic Encyclopedia*, New York, 1912.

<sup>50</sup> Bu eserinin dördüncü bölümüne "deney olmaksızın hiçbir şey yeterince bilinmez" diyerek başlamaktadır. Bu bölümde, matematikten "bilimlerin ilki", "felsefenin alfabesi", "bilimlerin kapısı ve anahtarı" gibi övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Ö. şentürk, *Fransiskan Hareketinin Ortaçağ Avrupasındaki Önemi ve Ortaçağ Avrupasına Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

<sup>51</sup>Rita Copeland, *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages*, Academic Traditions and Vernacular Texts, Cambridge, 1995, s. 6; Toby Huff, *Rise of Early Modern Scienc: Islam, China and the West*, Cambridge, 1993, s. 180-181.

<sup>52</sup> George Makdisi, *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West: with Special Reference to Scholasticism*, Edinburgh, 1990.

<sup>53</sup> Erik Kwakkel, Rosamond Mckitterick, Rodney Thomson; *Studies in Medieval and Renaissance BookCulture*, Leiden University press, 2012, s. 127-128.

<sup>54</sup>Edward Grant, "Science in the Medieval University", (Ed. James M. Kittleson - Pamela J. Transue), *Rebirth, Reform and Resilience: Universities in Transition, 1300-1700*, Ohio State University Press, Columbus, 1984, s. 68.

yüzyıllardaki Rönesansı anlayabilmek için o dönemde hukuk, felsefe ve teoloji alanlarda yapılan entellektüel gelişmeleri de anlamak gerekmektedir.<sup>55</sup>

Felsefe alanına baktığımızda genel anlamda daha önce bahsettiğimiz Aristoteles'i görmekteyiz. Aristoteles'in yankısı temelde Salisbury'li John'a<sup>56</sup> ait politik felsefede ve tıbbi düşüncede kendisini bulmuştur.<sup>57</sup>

Ayrıca genel olarak şunları söylebiliriz ki; bilginler, Aristo'nun Yunanca çevirilerini okumak için Doğu'ya gitmişlerdir. Ayrıca bilginler, Arap bilimini ve Müslüman bilginlerin büyük yorumlarını da keşfetmişlerdi. Öklidinmatemetiği, Batlamyus'un astronomisi ve Galen ve Hipokratın tıbbi buna ek olarak sayılabilir.

Bunun yanı sıra XII. yüzyılın en önemli değişim aracı daha önce bahsetmiş olduğumuz üniversitelerdir. Manastır ve katedral okulları artık sayıları artmış olan öğrencileri barındıramaz duruma gelmişlerdi. Bu yeni okulların ya da farklı bir tarza sahip olan üniversitelerin kurulması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle öğrenciler, master bulabilecekleri yerlerde toplanmaya başlamışlardı. Bu durum, XII. yüzyılın geç dönemlerinde Oxford, Paris ve Bologna gibi yerlerde büyük üniversitelerin kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu üniversitelerin herbiri ayrı alanlarda uzmanlaşmışlardır. Bologna, hukukun merkezidir. Gratian, Roma hukukunu kanun hukukuyla birleştirmiştir 1141 yılında. Fransa ise teoloji merkezi olmuştur. Teoloji denilince Peter Abelard<sup>58</sup>, XII. yüzyılın en ünlü teologu olarak karşımıza çıkmaktadır. Abelard, çalışmalarında önce mantık daha sonra teoloji çalışmıştır. SIC ET NON<sup>59</sup> onun önemli bir eseridir.<sup>60</sup>

Ayrıca Abelard hakkında da değişik görüşler ileri sürülerek, onun çok iyi bir mantıkçı ve hümanist olduğu ve de onun bu iki farklı yönü felsefeye dönüşmüş olduğu anlatılmaktadır.<sup>61</sup>

Clairvaux'lu Bernard, bu dönemde hem Abelard'ın karşıtı hem de bir başka dehası kabul edilir. Onun etkisiyle Abelard'ın düşünceleri 1141 yılında Sens konsilinde kınanmıştır.<sup>62</sup>

---

<sup>55</sup>Brian Stock, *The Implications of Literacy- Written language and Models of Interpretation in The Eleventh and Twelfth Centuries*, New Jersey, 1983; Brian Stock, *Listening For The Text: On The Uses of The Past*, Philadelphia, 1996; Michel Banniard, "Language and Communication in Carolingian Europe", *The New Cambridge Medieval History*, (Ed. R. McKitterick), c. 2, Cambridge, 1995, s. 695-708.

<sup>56</sup>Cary J. Nederman, "Aristotelianism and the Origins of "Political Science" in the Twelfth Century", *Journal of the History of Ideas*, 52, 1991.

<sup>57</sup>Danielle Jacquart, "Aristotelian Thought in Salerno", *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, (Ed: Dronke), Cambridge, 1988, s. 427; *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, (Ed. Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol Dana Lanham), Harvard University press, s. 471.

<sup>58</sup> Peter Abelard'ın yazdığı en önemli eserlerden birisi, Heloise'ye yazdığı mektuplardan oluşan *Historia calamitatum* adlı eserdir. Ayrıca bu konuyla ilgili bakılacak eserler; Latince metin ise *Abelardo ed Eloisa: Epistolario*, (Ed. ve Çev. Ileana Pagani), Turin, 2004, ss. 103-657. Bu mektupların İngilizce tercümesi *The Letters of Abelard and Heloise*, (Çev. Betty Radice- Ed. Michael T. Clanchy), London, 2003, ss. 1-210.

<sup>59</sup> "Sic et Non (Evet ve Hayır)", Hristiyan skolastiğine ait en erken Latince metindir. Peter Abelard'a aittir. Teolojideki dialektikle alakalı olup bilginlere ve öğrencilere yol gösteren bir kitaptır. İçerisinde teolojide yeni iddialar sunan ve olumsuzlukların anlatımına da izin veren 158 tane soru bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Abelard, *Sic et Non*, (Çev. W. J. Lewis-Ed. Blanche B. Boyer -Richard McKeon), Chicago University Press, 1976.

<sup>60</sup>William R. Cook, Ronald B. Herzman, *The Medieval World View*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 216.

<sup>61</sup> John Marenbon, *The Philosophy of Peter Abelard*, Cambridge, 1997.

<sup>62</sup>Esmond Wright, *The Medieval and Renaissance World*, Chartwell Books New Jersey, 1979, s. 125.

Leidulf Merve tarafından ifade edildiğine göre Wallece K. Ferguson'un ifadesiyle Ortaçağcılar için bir slogan oluşturulmuştur. Bu slogan şöyledir: "Revolt of Medievalist" yani "Ortaçağcıların devrimi".<sup>63</sup> Ferguson, busloganı Jacob Burckhardt'ın İtalyan Rönesansının modernitesi üzerine çekmiştir.<sup>64</sup> Ama aynı slogan, XII. yüzyıl Rönesansı için de söylenebilir.

Çünkü bunu destekleyecek pek çok unsur bulunmaktadır. XII. yüzyılın gelişmeleri politika<sup>65</sup>, şiir<sup>66</sup>, edebiyat<sup>67</sup> ve de entelektüel bireysellik<sup>68</sup> olarak adlandırılan sınıflara ayrılabilir. Bu da bu dönemi Rönesans olarak adlandırmamıza yardımcı olabilecek etmenlerdendir.<sup>69</sup>

Hatta bunlardan en dikkat çeken halk aşklarında kadını içeren şiirlerin yazılmaya başlanmasıdır. Bunun da en ünlüsü Abelard ve Heloise'dir.<sup>70</sup>

XII. yüzyılda ayrıca latinve şiirlerde<sup>71</sup> yeniden bir değerlendirme konusunda ayrıca bir deneyim yaşanmıştır. Ayrıca saray aşk kültürüne farklı bir bakış açısı getirmektedir.<sup>72</sup>

Açıksası bütün bu gelişmelerin başlangıçları, XII. yüzyılda ya özel bir çalışmayla ya da öğretiler ve eğitim ile gerçekleşmiştir. Bu noktada da karşımıza Bologna, Paris ve Salerno üniversiteleri çıkmaktadır. Çünkü üniversiteler, bu değişimin ana merkezleridir. XII. yüzyıl Rönesansı geçmiş yıllardaki gelişmelerin kurumsallaşmış şekilleridir. Her yüzyıl bir değişimin göstergesi olduğu gibi XII. yüzyıl da böyledir. Bu nedenle Avrupa için bu dönem oldukça önemli olup Rönesans olarak adlandırılmaktadır.

Son olarak konuyu Toby E. Huff'un, bu konuda yaptığı şöyle bir yorumla toparlamak yerinde olacaktır:

"XII. yüzyıldaki bilimsel devrim, Modern dönemin olduğu kadar XII. yüzyılın da bir ürünüdür"<sup>73</sup>. Huff'un bu görüşü, bizi XII. yüzyıldaki Rönesans varlığına biraz daha yaklaştırmaktadır. Batı'daki Rönesans daha çok bir etkilenme olarak uygulanabilirdi. Çünkü bilginin birikimi ve incelenmesiyle erken dönemlerde bu durum, kendisini üniversite şeklinde bir kurumsallaşmayla gerçekleştirmiştir.

---

<sup>63</sup>Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*, Boston, 1948.

<sup>64</sup>Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, c.1-2, New York, 1958.

<sup>65</sup>Janet Coleman, "The Individual and the Medieval state", *The Individual in Political Theory And Practice*, (Ed. J. Coleman), Oxford, 1996, ss. 1-33.

<sup>66</sup>Haijo Westra, "Individuality, Originality and the Literary Criticism of Medieval Latin texts", *Poetry and Philosophy in The Middle Ages*, (Ed. J. Marenbon), Leiden, 2001, ss. 281-93.

<sup>67</sup>Sverre Bagge, "The Individual in Medieval Historiography", *The Individual in Political Theory and Practice*, (Ed. Coleman), ss. 35-57.

<sup>68</sup>Sverre Bagge, "The "Autobiography" of Abelard and Medieval Individualism", *Journal of Medieval History*, 19, 1993, ss. 327-50.

<sup>69</sup> John F. Benton, "Consciousness of Self and Perceptions of Individuality", *Culture, Power and Personality in Medieval France*, London, 1992, ss. 327-56; John F. Benton, "Individualism and Conformity in Medieval Western Europe", *Culture, Power and Personality*, Benton, ss. 313-26.

<sup>70</sup>C. Stephen Jaeger, *Ennobling love, Insearch of a Lost -Sensibility*, Philadelphia, 1999; Listening to Heloise, *The Voice Of a Twelfth-Century Woman*, (Ed. B. Wheeler), Basingstoke, 2000.

<sup>71</sup>T. M. S. Lehtonen, *Fortuna, Money, and the Sublunarworld, Twelfth-century Ethical Poetics And The Satirical Poetry Of The Carmina Burana*, Helsinki, 1995; P. Methonen, *Old Concepts And Newpoetics, Historia, Argumentum And FabulaIn The Twelfth And Early Thirteenth-Century Latin Poetics Of Fiction*, Helsinki, 1996.

<sup>72</sup> C. Stephen Jaeger, *The Origins Of Courtliness, Civilizingtrends And The Formation of Courtly Ideals 939-1210*, Philadelphia, 1985.

<sup>73</sup>Toby E. Huff, *The Rise Of Early Modern Science: Islam, China And The West*, Cambridge, 1993.

Bu bilimsel canlanma konusunda Brehaut şunu ortaya koymaktadır:

“...Güven geliştirilmişti ve bilimsel sonuçlarının tutarsız olmasına karşın buna bağlı olarak düzenlenen her fikre inanılmaktadır. Buna göre İsidore zamanındaki tutum bizimkinin tam tersidir. Ona göre doğaüstü dünya kanıtlanabilirdi. Bir Ortaçağ düşünürünün zihninde doğaüstü dünya daha toparlanmış olabilirdi doğallıktan ve de modernlikten farklı olarak. Ayrıca ölçülemeyecek derecede güçlü ve eleştirilmeyen boyutta dogmatik bir anlayışla tahkim edilmişti...<sup>74</sup>

İşte Ortaçağda ilk başlarda var olan bu anlayışa karşı XII. yüzyılda bir sorgulayış başlamıştır. Bu sorgulama ve merak bilim ve teknolojinin gelişimine zemin hazırlamıştır.

Sonrasında ise yeni bir Ortaçağ ile karşılaşmaktayız. Bireycilik, akılcılık ve sekülerizm yani laikleşme kavramları sadece modern zamanın değil, aynı zamanda XII. yüzyılın da birleştirici noktalarıydı.<sup>75</sup> Şüphesiz XII. yüzyıl, Batı Avrupa’da uygarlığın yeşillenmesi ve de Rönesans olarak adlandırılmaktadır. Bunu da kabul etmek yerinde olacaktır.

### **Sonuç**

“Karanlık çağ” deyimini aslında Ortaçağ için kullanılmaması gereken bir deyim. Çünkü karanlık çağ denildiğinde o dönemde hiçbir gelişmenin yaşanmamış olması gerekir. Belki bir süre bir gerileyiş olmuş olabilir. Ama sonrasında görüldüğü üzere Rönesans tabiri kullanılacak kadar önemli gelişmelere sahne olmuştur Ortaçağ. Bu dönemdeki görünüm, doğaldır ve de modern zamanlardaki entellektüellikle daha ters bir görünüm göstermektedir. Bilimsel bilginin bedeninde maddi evren oluşturulmuştur modern zamanlarda. O dönemlerde ise bilimin bütün branşlarında bir yenilik arayışı vardır.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, bireycilik, akılcılık ve sekülerizm yani laikleşme kavramları sadece modern zamanın değil, aynı zamanda XII. yüzyılın da birleştirici noktalarıydı.<sup>76</sup> Şüphesiz XII. yüzyıl, Batı Avrupa’da uygarlığın yeşillenmesi ve de Rönesans olarak adlandırılmaktadır. Bunu da kabul etmek yerinde olacaktır.

Bu Rönesans, Ortaçağ Rönesansı olarak da adlandırılabilir. XV. yüzyıldaki Rönesans, Charles Haskins’in deyimiyile büyük sayılabilir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki; hiçbir Rönesans tek değildir ve de tek başına gerçekleşmemiştir.

Karşılaştırma yapmak gerekirse, XII. yüzyıl Rönesansı, ne Karolenj Rönesansı gibi hanedanlık ve saray rönesansı olmanın aksine hanedanlık ve saray ürünü olmuştur ne de İtalyan rönesansı gibi sadece tek bir ülkede gerçekleşmiştir ve tek bir ülkeye bağlı olmuştur. Ya da gerçekten İtalya gibi, Roma hukukunun her bir parçasına sahip olmuş olsaydı, hukuktaki yerini korumada bu kadar kararlı bir parçayı oluşturamazdı. Ya da Fransa gibi zaten bütün olarak hem rahipleriyle hem de filozoflarıyla ünlü olurdu. İngiltere’ye gelince Fransa ile yakın ilişkiler içerisindeydi. İspanya ise İslam dünyasıyla bağlantılı olduğu için özellikle Kuzey Avrupa’ya bir geçiş olmuştur. Kısacası XII. yüzyıl Rönesansı, tüm bunların birleşimidir.

<sup>74</sup>Isidore of Seville, *An Encyclopedia of the Dark Ages*, (Çev. Ernest Brehaut), Longmans press, New York, 1912, ss. 67-68.

<sup>75</sup>Ronald F.E. Weissman, “Reconstructing Renaissance Sociology: the Chicago School and the Study of Renaissance Society”, *Persons in Groups, Social Behavior as Identity Formation in Medieval and Renaissance Europe*, (Ed. R.C. Trexler), New York, 1985, ss. 40-52.

<sup>76</sup>Ronald F.E. Weissman, “Reconstructing Renaissance Sociology: the Chicago School and the Study of Renaissance Society”, ss. 40-52.



### **Kaynakça**

- “Fourth Lateran Council (1215)”, *Catholic Encyclopedia*, (Ed. Charles Herbermann), Robert Appleton Company, 1913.
- Abelard, Peter; *Sic et Non*, (Çev. W. J. Lewis-Ed. Blanche B. Boyer - Richard McKeon), Chicago University Press, 1976.
- Abelard, Peter; *The Letters of Abelard and Heloise*, (Çev. Betty Radice- Ed. Michael T. Clanchy), London, 2003, ss. 1–210.
- Ap. Const. Providentissima Mater Ecclesia*, Papa Benedict XV, 27 May 1917.
- Arnold, S. T.; *The Legacy of Islam*, (Ed. Alfred Guillaume), Clarendon Press, London, 1931.
- Artz, Frederick B.; *The Mind of the Middle Ages. An Historical Survey A. D. 200-1500*, Chicago- London, 1980.
- Azizi MH, “Gondishapur School of Medicine: The most Important Medical Center in Antiquity”, *Arch Iran Med.*, 11, 2008, s.116-119.
- Bagge, Sverre; “The “Autobiography” of Abelard and Medieval Individualism”, *Journal of Medieval History*, 19, 1993, ss. 327-50.
- Bagge, Sverre; “The Individual in Medieval Historiography”, *The Individual in Political Theory and Practice*, (Ed. Coleman), ss. 35-57.
- Banniard, Michel; “Language and Communication in Carolingian Europe”, *The New Cambridge Medieval History*, (Ed. R. McKitterick), c. 2, Cambridge, 1995, s. 695-708.
- Banniard, Michel; “Language and Communication in Carolingian Europe”, *The New Cambridge Medieval History*, c. 2, (Ed. R. McKitterick), Cambridge, 1995, ss. 695-708.
- Bartlett, Robert; *Gerald of Wales 1146-1223*, Oxford, 1982.
- Bauer, Susan Wise; *The History of the Renaissance World: From the Rediscovery of Aristotle to the Conquest of Constantinople*, W.W. Norton press, New York, 2013.
- Becker, Ernest; “The Pulitzer Prizes-General Nonfiction”, 2012.
- Benton, John F.; “Individualism and Conformity in Medieval Western Europe”, *Culture, Power and Personality*, Benton, ss. 313-26.
- Benton, John F.; “Consciousness of Self and Perceptions of Individuality”, *Culture, Power and Personality in Medieval France*, London, 1992, ss. 327-56.
- Bischoff, B.; *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*, Cambridge University Press, Great Britain, 1994.
- Bolgar, R. R.; *The Classical Heritage and Its Beneficiaries*, Cambridge University press, UK, 1975.
- Bolgar, R.R.; *The Classical Heritage and Its Beneficiaries*, Cambridge, 1954.
- Bouamrane, Chikh; “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”, İTEM, (Çev. Hüseyin Şimşek), S. 14, 2009, ss. 383-396.
- Brooke, Christopher; *The Twelfth Century Renaissance*, London, 1969.
- Brotton, Jerry; *The Renaissance*, UK, Oxford University press, 2006.
- Brown, J. Wood.; *An Enquiry into The Life and Legend of Michael Scot*, Edinburgh, 1897.

- Bullough, Donald; *The Age of Charlemagne*, Great Britain, 1965.
- Burckhardt, Jacob; *The Civilization of the Renaissance in Italy*, c.1-2, New York, 1958.
- Caponigri, Aloysius R.; *A History of Western Philosophy*, University of Notre Dame Press, USA, 1971.
- Chenu, M.D.; *Nature, Man and Society in The Twelfth Century. Essays on New Theological Perspectives in the Latin West*, Chicago and London, 1979.
- Coleman, Janet; "The Individual and the Medieval State", *The Individual in Political Theory and Practice*, (Ed. J. Coleman), Oxford, 1996, ss. 1-33.
- Colish, Marcia L.; *Medieval foundations of the Western intellectual tradition, 400-1400*, New Haven and London, 1998.
- Cook, William R.; Ronald B. Herzman, *The Medieval World View*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Copeland, Rita; *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages*, Academic Traditions and Vernacular Texts, Cambridge, 1995.
- Cutts, Edward L.; *Charlemagne*, London, 1882.
- Elliott, Serena; *The Twelfth Century Renaissance and the Religion of Intent: Interiority and the Emergence of Selfhood Across Religious Boundaries*, Raleigh, North Carolina 2011.
- Ferguson, Wallace K.; *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*, Boston, 1948.
- Folz, Robert; *The Coronation of Charlemagne*, UK, 1974.
- Goff, Jacques Le; *Medieval civilization 400-1500*, Oxford, 1988.
- Goody, J.; *Avrupa'da İslâm Damgası*, (Çev.Şahabettin Yalçın), Etkileşim Yay, İstanbul, 2005.
- Grant, Edward; "Science in the Medieval University", (Ed. James M. Kittleston and Pamela J. Transue), *Rebirth, Reform and Resilience: Universities in Transition, 1300-1700*, Ohio State University Press, Columbus, 1984.
- Gürkan, A.; *İslam Kültürünün Garbı Modernleşirmesi*, AkçağYay., İstanbul, s. 305.
- Haijo Westra, "Individuality, Originality and the Literary Criticism of Medieval Latin texts", *Poetry and Philosophy In The Middle Ages*, (Ed. J. Marenbon), Leiden, 2001.
- Haskins, Charles Homer; *The Renaissance of the Twelfth Century*, Harvard University press, Cambridge, London, 1927.
- Hoyt, Robert S.; Chodorow, Stanley; *Europe in the Middle Ages*, New York, 1976.
- Hoyt, Robert S.; Chodorow, Stanley, *Europe in the Middle Ages*, New York, 1976.
- Huff, Toby E.; *The Rise Of Early Modern Science: Islam, China And The West*, Cambridge, 1993.
- Isidore of Seville, *An Encyclopedia of the Dark Ages*, (Çev. Ernest Brehaut), Longmans press, New York, 1912.
- Jacquart, Danielle; "Aristotelian Thought in Salerno", *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, (Ed. Dronke), Cambridge, 1988.

- Jaeger, C. Stephen; *The Origins Of Courtliness, Civilizing Trends and The Formation of Courtly Ideals 939-1210*, Philadelphia, 1985.
- Jaeger, C. Stephen; *Ennobling Love, Insearch of a Lost Sensibility*, Philadelphia, 1999; Listening to Heloise, *The Voice Of a Twelfth-Century Woman*, (Ed. B. Wheeler), Basingstoke, 2000.
- Johna, S.; "The Mesopotamian Schools of Edessa and JundiShapur: Theroots of Modern Medical Schools", *AmSurg*, 69, 2003, s. 627-630.
- Karlığa, Bekir; *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yay, İstanbul, 2004.
- Karpinski, Lous Charles; "Robert of Chester's, Latin Translation of TheAlgebra of Al-Khwarizmi", *ContributionstoThe History of Science*, The Macmillan Company, London 1915.
- Keicher, Otto; *Raymundus Lullus und Seine Stellungzur Arabischen Philosophie*, Druck Und Verlag Der Aschendorffschen Buchhandlung, Münster,1909.
- Kennedy, D.; "St. Albertus Magnus", *In The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York, 1907.
- Kwakkel, Erik; Mckitterick, Rosamond; Thomson, Rodney; *Studies in Medieval and RenaissanceBookCulture*, Leiden University press, 2012.
- Lehtonen, T. M. S.; *Fortuna, Money, and the Sublunar world, Twelfth-century Ethical Poetics And The Satirical Poetry of The Carmina Burana*, Helsinki, 1995.
- Makdisi, George; *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West: with Special Reference to Scholasticism*, Edinburgh, 1990.
- Marenbon, John; *The Philosophy of Peter Abelard*, Cambridge, 1997.
- Melve, Leidulf; "The Revolt of the Medievalists", *Journal of Medieval History*, 2006.
- Methonen, P.; *Old Concepts And New Poetics, Historia, Argumentum and Fabula in The Twelfth and Early Thirteenth-Century Latin Poetics of Fiction*, Helsinki, 1996.
- Moore, R.I.; *The First European Revolution, c. 970-1215*, Oxford, 2000.
- Moore, R.I.; *The Formation of a Persecuting Society, Power and Deviance in Western Europe, 950-1250*, Oxford, 1987.
- Murray, Alexander; *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford, 1978.
- Nederman, Cary J.; "Aristotelianism And The Origins Of "Politicalscience" In The Twelfth Century", *Journal of the History of Ideas*, 52, 1991.
- Novikoff, Alex; "The Renaissance of the Twelfth Century Before Haskins", *The Haskins Society Journal*, c.16, 2005, s. 104-116.
- Pater, Walter H.; *Studies in the History of the Renaissance*, Oxford- London, 1873.
- Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, (Ed.Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol Dana Lanham), Harward University press.
- Russell, Bertrand; *History of Western Philosophy*, American Book-Stratforf Pres, NewYork, 1945.
- S. Thomae Aquinatis, *Summa Theologica*, Parisus, 1880;
- St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, (Çev. Fathers of the English Dominican Province), 1947.

- Southern, Richard W.; *The Making of the Middle Ages*, New Haven, 1953.
- Spies, O.; “Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri”, (Çev. Neşet Ersoy), *ATO Dergisi*, N. 8. Ankara: ATO Yayınları, 1974.
- Stiefel, Tina; *The Intellectual Revolution in Twelfth-Century Europe*, New York, 1985.
- Stock, Brian; *Listening for the text: on the uses of the past*, Philadelphia, 1996.
- Stock, Brian; *Myth and Science in the twelfth Century. A Study of Bernard Silvester*, Princeton, 1972.
- Stock, Brian; *The Implications of Literacy- Written Language and Models of Interpretation in The Eleventh and Twelfth Centuries*, New Jersey, 1983.
- Tekeli, S.; *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yay, Ankara, 2009.
- Watt, W. M.; *İslam Avrupa'da*, (Çev. Hulusi Yavuz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul, 1989.
- Weissman, Ronald F.E.; “Reconstructing Renaissance Sociology: The Chicago School and the Study of Renaissance Society”, *Persons in groups, Social behavior as identityformation in Medieval and Renaissance Europe*, (Ed. R.C. Trexler), New York, 1985, ss. 40-52.
- White, Lynn T.; *Medieval Technology and Social Change*, New York, 1964.
- Witzel, T.; “Roger Bacon”, *In The Catholic Encyclopedia*, New York, 1912.
- Wolfson, Elliot; “Martyrdom, Eroticism, and Asceticism,” *Jews and Christians in Twelfth-Century Europe*, (Ed. Michael Signer-John Van Engen), Notre Dame University Press, Notre Dame, 2001.
- Wright, Esmond; *The Medieval and Renaissance World*, Chartwell Books New Jersey, 1979.
- Wright, J. K.; *Geographical Lore of the Time of the Crusades*, Dover publications, New York, 1965.
- Yıldız, Ş.; “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 1, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa.
- Zacour, Norman; *An Introduction to the Medieval Institutions*, St. Martin's Press, New York, 1976.

## **Belgelerle Arnavutluk'un Osmanlı'dan Ayrılma Süreci**

### *Separation Process of Albania from the Ottoman Empire in Documents*

**Yusuf Ziya BİLDİRİCİ\***

#### **Özet<sup>1</sup>**

İttihatçılar, gelişmelere II. Abdulhamit'in izlediği pasif ve yanlış dış siyasetin neden olduğuna düşünüyorlar, meclisin açılıp Hristiyanlara eşit haklar verilmesi halinde Makedonya'nın elden çıkmayacağına ve ülkenin bütünlüğünün bozulmayacağına inanıyorlardı.

İttihatçılar bu gelişmeyi II. Abdulhamit'e karşı siyasî bir propaganda aracı olarak kullandılar. 12 Temmuz'da harekete geçerek 23 Temmuz'da anayasayı yürürlüğe koydurmayı başardılar. Ardından Sultan' karşı yaptıkları darbe sonrası Arnavutluk'taki hareketlenmeyi önleyemedikleri gibi, kurtardıklarını sandıkları Makedonya ve Doğu Trakya dışında kalan Balkan topraklarını izledikleri yanlış siyaset ve politikadan dolayı dört yıl içerisinde tamamen kaybettirdiler.

**Anahtar kelimeler:** *Arnavutluk, Milliyetçilik, İsyan, Malisör Hareketi, Meşrutiyet.*

#### **Abstract**

Whereupon Ottoman State improved the relations with Germany, Edward VII the King of England and Tsar Nicholas Edward met in Reval on June 9, 1908 to share the Balkans and the strategic Ottoman territories.

The Unionists thought that II. Abdulhamit's passive and wrong foreign policy caused the issues and believed that if council opened and equal rights had been given to Christians, Macedonia wouldn't be lost, and that territorial integrity of the country wouldn't be disintegration.

The Unionists used these developments as a political propaganda against II. Abdulhamit. Taking action on 12 July, they managed to impose the constitution on 23 July. Then after the coup against the Sultan, not only they could not prevent movements in Albania, but also they lost completely Balkan territories because of the wrong politics and policies except conjectured as saved Macedonia and East Thrace within four years.

**Keywords:** *Albania, Nationalism, Rebellion, Malisa Movement, the Constitution.*

#### **Giriş**

Coğrafi konum itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Balkanlar, pek çok milletin hâkimiyet kurmak istediği bir alan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a yerleşmelerinin ardından bölgede huzurlu ortam oluşmuştur. Fransız İhtilâli'nin etkisi ve emperyalist güçlerin kışkırtmaları sonucu başlayan, çete ve isyan hareketleri Balkanlar'daki huzurlu ortamı bozmuştur. Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri nedeniyle Balkanlar, 19. Yüzyıldan başlayarak millet olma duygusunun artmasına bağlı olarak ortaya çıkan isyan hareketlerinin merkezi durumuna gelmişti. Çalışmamızda Osmanlıcılık, İslâmcılık, Milliyetçilik etkisinin Arnavutlar üzerindeki etkisi incelenecektir. I.Dünya Savaşı öncesinde Arnavutların milliyetçilik hareketleri üzerinde şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ele aldığımız çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin katkısıyla Arnavutluk sorununu değerlendirmeye çalışacağız.

\* Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. [yziya@pau.edu.tr](mailto:yziya@pau.edu.tr) Bu çalışma Proje No: 2874 ile PAÜ BAP tarafından projelendirilmiştir.

<sup>1</sup> Bu çalışma 2013 KRM024 Proje Numarası ile Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasında hakimiyetini oluştururken, milletler sadece yönetim, maliye ve askerlikle sınırlı tutmuş; eğitim, adalet ve benzeri işlerin yürütülmesini, milletlerin kendi inisiyatifine bırakmıştı. Bu nedenle Balkan milletleri, Osmanlı hâkimiyetinde kendi toplumsal yaşamlarını dış etkilenmelerden ayrı bir şekilde sürdürme ortamı bulmuşlar, inânc serbestliği sağlanmış<sup>2</sup>, askerlik gibi yükümlülüklerden sorumlu tutulmamışlardı.

Osmanlı devlet adamları farklı diller konuşan Balkan milletlerinin etnik yapılarını da dokunmadılar. Çeşitli topluluklar, Osmanlı yönetiminden öncesinde olduğu gibi, sosyal aktivitelerini sürdürdüler. Devletin eyalet düzeninde, merkezî kontrole dayalı sistem, merkeze bağlı hareket eden güçlü bir ordu ve düzenli ekonomik işleyiş<sup>3</sup>, Balkan milletlerinin uzun yıllar başarıyla yönetilmesini sağladı.

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıla değin uygulamaya koyduğu Osmanlı milleti sistemiyle, Balkan milletleri arasında birliği sağlamıştı. Osmanlı vatandaşı olanların yönetimde rol almalarına, ortak sorumluluk taşımalarına ve rejimi sahiplenmeyi sağlayan işleyişle bu sistemin daha da genişleme göstermesi işten bile değildi. Zamanla Rusya'nın ve Batılı güçlerin etkisiyle gelişme gösteren milliyetçi duyguların ön plâna çıktığı ortamda, etnik yapı çeşitliliğiyle<sup>4</sup> Osmanlı Devleti, vatandaşlık yapısını korumaya çalıştı. Osmanlı'ya bağlı Hıristiyan unsurlar arasında gelişme gösteren Fransız İhtilâli sonrası milliyetçilik düşünceleri, Müslüman Arnavut vatandaşlar arasında da yayılmaya başladı. Osmanlı devlet adamları mevcut sistemi, anayasal eşit haklarla belirlemiş Osmanlı vatandaşlığını devreye koyarak kötü gidişatın önünün alınacağını düşündüler.

### **Osmanlı Devleti İdaresinde Arnavutluk**

Arnavutluk coğrafyasının coğrafi şartları gereği, Fatih Sultan Mehmet zamanında başlatılan fetih hareketlerini zorlaştırmıştı. 1443 yılında Macar Hünyadi Yanoş ile yapılan Morava Savaşı sırasında Osmanlı devşirmesi İskender Bey'in firar ederek bağımsızlık mücadelesine girişmesi ve Papa'lıktan destek alması fethi geciktiren nedenlerdi<sup>5</sup>.

Fatih Sultan Mehmet tarafından Bosna'nın 1463 yılında fethedilmesi<sup>6</sup> karşısında Macaristan ve Venedik Osmanlıya karşı güçlerini birleştirdiler<sup>7</sup>. İskender Bey'in 1468 yılında ölmesi üzerine Arnavutluk'un fethinin gerçekleşmesine<sup>8</sup> karşın, onun başlattığı bağımsızlık fikri Arnavutlar arasında iz bıraktı.

Arnavutluk'un fethi üzerine binlerce Arnavut İtalya'ya göç ederken, yerleşiklerin çoğunluğu İslâmiyeti seçti. Devlet kademesindeki konumlarına rağmen, Arnavutlar 16. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren her fırsatta ayaklandılar. Kuzeyli kabilelerin başlattığı her ayaklanmaya Katolik dünyasından gelen destek, Osmanlı'nın da İslamlaştırma politikası izlemesine yolaçtı. Bunun sonucunda 16. ve 17. yüzyıllarda özellikle Orta Arnavutluk'ta

---

<sup>2</sup> Bayraktutan, Yusuf (1996) Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Ankara, s. 50.

<sup>3</sup> Karpat, Kemal H.(1996) Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları. İstanbul, s. 42.

<sup>4</sup> Shaw, Stanford (1985) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., C. 4, İletişim Yay., İstanbul, s. 1002.

<sup>5</sup> Osmanlı Ansiklopedisi (1996) Tarih, Medeniyet, Kültür, Fatih Sultan Mehmet Maddesi, Haz: Komisyon, c.2, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 66.

<sup>6</sup> Baltacı, Emrullah (2008) Balkan Tarihine Genel Bir Bakış, İstanbul, s. 9

<sup>7</sup> İnalçık, Halil (2009) Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 113.

<sup>8</sup> Osmanlı Ansiklopedisi, c. 2, s. 70.

Osmanlı'ya bağlılık arttı. Politikanın aynı başarıyı sağlayamadığı dağlık bölgelerde Katolik inançlar devam ederken, yabancı ülkelere göç gerçekleşmeye başlamıştı<sup>9</sup>.

İkinci Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti zayıflamaya ve gerilemeye başladı. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişi durdu. Osmanlı savunma pozisyonuna geçmek zorunda kaldı ve Balkanlar'daki hâkimiyeti zayıflamaya başladı<sup>10</sup>. İkinci Viyana yenilgisinin ardından, Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik yönden zayıflamaya başlaması ile birlikte bu etkinin yarattığı ekonomik ve toplumsal çözülme süreci de hızlanmıştı<sup>11</sup>.

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren içine düştüğü mali bunalımın etkileri, Arnavutluk'ta 17. yüzyıl ortalarından itibaren hissedilmeye başlanmış, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasını durdurmak için merkezleştirmeye yönelik uygulamaya koyduğu reformlar beklenen sonuçları vermemişti. Akdeniz'e çıkmayı ve Balkanları kontrol etmek için Boğazların kontrolünü ele geçirmeyi hedefleyen Rusya, "PanSlavizm" politikasını öne çıkararak Slav halklardan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ı, Osmanlıya karşı kışkırtmaya başlamıştı<sup>12</sup>.

18. yüzyılda Arnavutluk'un değişik bölgelerinde yerel güçlü aileler tarafından kontrol edilen çok sayıda Paşalık yönetimi ortaya çıktı. Bağlı oldukları eyalet yönetimlerinden bağlarını koparan paşalık yönetimleri uyguladıkları toprak aristokrasisi ile komşu kasaba ve köylere saldırarak kendi paşalık sınırlarını genişletmeye başladılar. Bu durum uzun yıllar sürecek bir iç çatışmayı da başlatmıştı<sup>13</sup>.

1768-1774 yıllarında Rusya ile yapılan savaşlar sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile İstanbul'da Rus Ortodoks Kilisesi kuruldu ve burada yaşayan Ortodokslar üzerinde Rusya'nın koruyuculuğu başladı. Bu antlaşmanın ardından Rusya'nın Ortodoks inançlı milletleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma faaliyetleri arttı<sup>14</sup>. Rusya, Orta ve Doğu Avrupa'nın bütün Slav milletlerini bünyesinde topladıktan sonra Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Devleti'nden önemli topraklar elde edecek, Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs, Batı Anadolu sahilleri ve İstanbul'a ulaşmayı hedefleyen Slav birliğini gerçekleştirmek istiyordu<sup>15</sup>.

Osmanlı Devleti gücünün zayıflaması ile bölgedeki kontrolü de kaybetti. Süren çatışmalar Kuzey Arnavutluk'ta Büyük İşkodra Paşalığı, Güney Arnavutluk'ta Büyük Yanya Paşalığı'nın kurulması ile son buldu. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bunalım başladığında, Arnavutluk'ta büyük bir yönetim kargaşası ve ekonomik bunalım görülmeye başlamıştı. Merkezi otoritenin zayıflaması yerel önderleri harekete geçirdi ve ayaklanmalar ortaya çıktı. Güneyde Yanya Valisi Ali Paşa, kuzeyde Buşati ailesi tarafından yapılan ayaklanmalar ve direnişler 1831 yılında kırıldı ve Osmanlı egemenliği yeniden sağlandı.

<sup>9</sup> Ademi, Rahman (2013) "Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 26, Bahar, s. 8-9.

<sup>10</sup> Bayraktar, Caner (2011) "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 30.

<sup>11</sup> Akyol, Gürkan (2007) Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 12.

<sup>12</sup> Beydilli, Kemal (1999) "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *BALKANLAR*, İstanbul, s. 30.

<sup>13</sup> Koloğlu, Orhan (1993) "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", Balkanlar, Eren Yayınları, İstanbul, s. 24.

<sup>14</sup> Bayraktar, Caner , a.g.m., s. 30-31.

<sup>15</sup> Önen, Nizam (2003) Turancı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944), (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 12.

Ancak Tanzimat Fermanı doğrultusunda gerçekleştirilen yönetsel ve toplumsal reformların etkisinin sınırlı kalması bağımsızlık düşüncelerini söndüremedi<sup>16</sup>.

Balkanlarda büyük Slav devletlerinin kurulma plânına karşı olan Avusturya-Macaristan'ın ise, bu yarımadada kendi yayılma projeleri vardı. Almanya ise kendi rakipleri olan İngiltere ve Fransa ya karşı Rusya ve Avusturya- Macaristan'ı çıkartmayı hedefliyor ve onların aralarını düzeltmek için çaba gösteriyordu. Siyasi birleşmeyi gerçekleştikten sonra büyük devletlerarasında yer alan İtalya'nın ise, Doğu Adriyatik denizinde kendi emelleri vardı. Bu ortamda, 1875 yazında ilk önce Hersek ve sonra Bosna'da ayaklanma başladı. 1876 yılının ilkbaharında Bulgaristan'da da ayaklanma olmasına rağmen ayaklanma bastırıldı. Hemen sonra Rusya'nın kışkırtmasıyla Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân ettiler. Bu savaştan da zaferle çıkmayı başaran Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya, kendisi savaşa girmek için hazırlıklara başladı. Bütün bu olaylar 19. yüzyıl sonlarında Doğu Sorunu'nun başlangıcını teşkil ediyordu<sup>17</sup>.

Doğu Sorunu'nun başlaması, Arnavutlar için yeni, tehlikeli ve çok karmaşık bir durum meydana getirmişti. Balkan devletleri, Arnavut topraklarını bölmek için siyasî ve askerî harekâtlar düzenliyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetini derinden sarstı. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ, Romanya bağımsız oluyor, Özerk Bulgaristan Prenslığı kuruluyor, Arnavutluk'a Rusya'nın denetiminde özerklik veriliyor, Bosna-Hersek'te reformlar yapılması kabul ediliyordu. Rusya'nın Balkan milletleri üzerindeki nüfuzunun artmasına kayıtsız kalmayan İngiltere'nin girişimi, Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya'nın katılımlarıyla yapılan 13 Temmuz'da imza edilen Berlin Barış Antlaşması sonucu, Osmanlı toprakları Makedonya ve Arnavutluk ile sınırlı kalıyordu<sup>18</sup>.

Arnavutlar, Berlin Antlaşması ile Karadağ'a verilen topraklarını geri almak üzere her türlü inançtan katılımlarla tepkilerini ortaya koymaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum, onların milliyetçi duygularının artmasına yolaçtı. Aslında Batılı devletler 1878'lerden itibaren Osmanlı topraklarında sistemli bir ayrıştırma politikası gütmekteydiler. Yunan ayrıştırmasında izlenen bu yol, 19. yüzyılın sonlarında Avusturya, Sırbistan, İtalya ve Rusya arasında rekabet konusu olan Adriyatik ve Balkanlarda üstünlük sağlama girişiminde, Arnavutluk toprakları önem kazanmıştı. Büyük güçlerin ve Balkanlardaki Sırp, Karadağ ayrılıkçılarının Arnavut isyanına taraf olmaları üzerine Osmanlı, Balkanlardaki son toprak parçasını elde tutmak için asker gönderince, çatışmalar 1911 yılında yoğunlaştı. İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğü geleneğini bırakırken, Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki etkinliğine karşı bağımsız bir Arnavutluk kurulması yönünde hareket edecektir. Böylelikle birçok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti, Arnavutluk'ta gelişen ayrılıkçı isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır<sup>19</sup>.

### **1.Balkanlar'da Milliyetçilik Akımı**

Balkan milliyetçilikleri içinde ilk göze çarpan Yunan ulusçu hareketi olmuştur. Fransız İhtilâli'nden etkilenmiş olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu içinde her zaman ruhen mevcut olmuştu. Yunan milliyetçiliği genellikle daha zengin olan ve modern Avrupa'nın zenginlik yaratan ekonomilerini, kendi Müslüman-Osmanlı beylerinden daha iyi anlayan halklar arasında doğmuştu. Bir başka grup olan Slavlarda ise, Osmanlı döneminde bu grubun idari yönden bir özerklikleri olmadığı gibi dini yönden de Rum kilisesine bağlı oldular. 1864 yılında Bulgar kilisesinin kurulması Bulgar milliyetçiliğinde bir aşama olarak

<sup>16</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 11-12.

<sup>17</sup> Tuncer, Hüner (2003) "Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878), Ankara, s. 105.

<sup>18</sup> Bayraktar, Caner , a.g.m., s. 33.

<sup>19</sup> Birecikli, İhsan Burak (2009) "Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Reşat GENÇ'e ARMAĞAN" Özel Sayı-II, Temmuz, Cilt: 2, s. 1028-1031.



görüldü. Balkan milliyetçilikleri içinde yer alan bir diğer grup olan Türkler ve Arnavutların milliyetçiliği ise, en geç ortaya çıkmıştı<sup>20</sup>.

Balkan milliyetçiliğinin başlangıcını yukarıda değindiğimiz özelliklerden dolayı, Fransız İhtilâli sonrasına ve onun etkilerine bağlamak ne kadar yanlış ise, bu hareketi bütünüyle Rusya'nın bir kışkırtması olarak görmek ve yaşanan gerginliklerden kaynaklanan bir milli uyanış biçimiyle değerlendirmek te bir o kadar yanlıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemine girdiğinde özellikle Rusya sonun başlangıcını belirlemede etki sahibi olmuştur. 19. yüzyıl ortalarında Rusya, Balkanlarda yayılmacı emelleri içinde önceleri din eksenli bir siyaset yoluyla buradaki Hıristiyan topluluklar üzerinde nüfuzunu arttırmak istedi. Daha sonraları değişikliğe giden Rusya PanSlavizm politikasına döndü. PanSlavizmin Avusturya-Macaristan'a karşı nüfuz mücadelesinde Rusya'ya bazı getiriler kazandıracığı beklenmekteydi. Bu amaçla önce Bulgar kilisesinin Rum kilisesinden ayrılmasını sağlayan, sonra Bulgarca'yı yeniden canlandırmaya çalışan Rusya, sonunda milli bir uyanış hareketi başlatmayı sağladı. Rusya, Balkan ülkeleri içinde PanSlavizm söylemiyle büyük Bulgaristan oluşturmaya çalıştı. Bunun için Bulgar komitacılarına ayaklanmaları için büyük destek verdi<sup>21</sup>.

Balkanlarda milletler sorununun ileri aşamasında ve sorunun giderek bir milliyetçilik hareketine dönüşmesinde 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı bir dönüm noktası oldu. Bu savaş öncesinde Doğu Sorunu konusunda Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan şansöyeleri 1876 Mayıs'ında Berlin'de bir araya gelerek Berlin Memorandumu'nu oluşturdular. Osmanlı İmparatorluğu'na Hıristiyan uyruklular konusunda yeni reformlar yapma yükümlülüğü getiren bu memorandum İngiltere tarafından reddedildiyse de Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yolun bir hazırlayıcısı oldu<sup>22</sup>.

1877-78 Savaşı, aslında Müslüman Osmanlı toplumunu yıkmayı ve yerini ulusal devletlere bırakmayı amaçlayan bir din savaşıydı. Ayestafanos ve Berlin antlaşmaları, dini milliyetin psikolojik temeli yaparak yalnızca inanç grupları arasındaki dinsel uçurumu genişletmekle kalmadılar, aynı zamanda Osmanlı millet sistemi altında çeşitli etnik ve dinsel gruplar tarafından yüzyıllar boyu uygulanan karşılıklı hoşgörü ve kabul geleneklerini zayıflattı ve bütünüyle ortadan kaldırdılar<sup>23</sup>.

Osmanlı Devleti ilk milliyetçilik saldırılarına karşı küçük tavizler vererek farklı din ve etnisiteden milletleri bir arada tutmayı başardı. Ancak Abdulhamit bu tarz bir politikanın uzun vadede problemleri ortadan kaldırmayacağını ve Balkanların Hıristiyan milletlerinin içine girdiği bağımsızlık sürecini ortadan kaldırmayacağını düşünerek İslamcı bir devlet politikası izleme yoluna gitti. Abdulhamit'in bu politikası ile Balkanlar'ın kalbinde Müslüman çoğunluğa sahip Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'da Osmanlı vatandaşları genel görünümüyle devletine bağlılığı devam ettiriyordu. Söz konusu bağlılığın tükendiği nokta 1908 Jön Türk ihtilâli oldu. Jön Türk İhtilâli'ne ivmesine veren Makedonya ve Arnavutluk olup, sonrasında bu bölge halkı tarafından Osmanlı ötekileştirilirken, II. Meşrutiyet Balkanlar açısından bir kırılma ve kuruluş anı yapacaktır<sup>24</sup>.

<sup>20</sup> Ortaylı, İlber (1985) "Balkanlarda Milliyetçilik", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, s. 1027.

<sup>21</sup> Yetim, Fahri (2011) "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 /, s. 291.

<sup>22</sup> Tuncer, Hüner, (2009) Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878), İstanbul, s. 128-131.

<sup>23</sup> Karpaz, Kemal H (2004) Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Ankara, s. 199-200.

<sup>24</sup> Fşahazi, Falma (2008) "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 38 (Mart), s. 165-170.

## **2. Arnavutluk'ta Milliyetçilik Hareketleri**

Avrupa Hristiyan dünyası görünüşte insaniyet maskesi altında İslâm'a karşı büyük bir düşmanlık beslemekteydiler. İslâm dünyasının koruyucusu pozisyonundaki Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak suretiyle Balkanlardaki topraklardan atılmasından yanaydılar. Bu coğrafyada Bulgarların devlet aleyhine hareketlerini memnuniyetle izleyen Batılılar, Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı Arnavutluk üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırdılar. Berlin Antlaşması ile Arnavutluk topraklarının Karadağ'a ve Yunanistan'a verilmesi yoluyla onların milliyetçi duygularının harekete geçirilmesini ve Osmanlı'ya karşı kuvvet kullanmalarını sağlayarak amaçlarına ulaşmaya çalıştılar<sup>25</sup>.

Batılı devletler, Arnavutların mukavemetlerinin önemli bir engel teşkil ettiğini gördükleri için, Padişaha bu meseleyi halletmesi için baskı uygulamaya karar verdiler<sup>26</sup>. İtalya ve Avusturya Balkanlar'da bir dengenin oluşması için Osmanlı idaresinden koparılmış bir Arnavutluğu, Fransa ve Rusya ise Arnavutluk topraklarının komşuları olan Yunanistan ve Karadağ tarafından paylaşılması taraftarıydılar<sup>27</sup>. Osmanlı Hükümeti, Arnavutların tepkilerinden istifade ederek Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının hükümlerini sürüncemede bırakmak istiyordu. Ayrıca cemiyeti istediği yöne kanalize ederek Boşnaklarla işbirliği yaptırıp Avusturya'yı durdurmayı plânliyordu<sup>28</sup>.

1878 Berlin Kongresi'nde, Rus Çarlığı'nın Ayestefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden aldığı birkaç liman da dâhil olmak üzere, Arnavutluk'un bazı bölgelerinin Karadağ'a verilmesi<sup>29</sup> kararlarına karşı çıkan Arnavutlar, Osmanlıların da desteğiyle Prizren'de bir ulusal birlik oluşturdular. 10 Haziran 1878 tarihinde başlayan kongre sonucu oluşturulan Prizren Birliği Arnavutluk'un tek vilayet altında toplanması, diplomatik mücadeleye geçilmesi, bağımsızlık statüsünün hazırlanması konularında çalışma alanları belirledi<sup>30</sup>.

Sultan Abdulhamit, Avrupa karşısındaki siyasi konumunu güçlendirmek için, başta Prizren Birliği olmak üzere Arnavut muhalefetini el altından desteklemişti. Karadağ'a bırakılan yerleri silahlı mücadele sonrasında kurtaran Arnavut birliği, bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi başlattı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden Arnavutluk'ta ıslahat yapılmasını talep etti<sup>31</sup>.

19. yüzyılın sonlarında Avusturya, Sırbistan, İtalya ve Rusya arasında ciddi bir rekabet konusu olan Adriyatik ve Balkanlar'da üstünlük mücadelesinde Arnavut toprakları önem kazandı. Özellikle İngiltere ve Almanya arasındaki rekabetin kızıştığı bir dönemde İngiltere İtalya aracılığıyla, Almanya da Avusturya aracılığıyla Arnavutluk üzerinde nüfuz mücadelesine girdiler. Balkanlar'daki statukonun değişmeye başlaması, bazı Arnavutları gelecekteki konusunda endişelendirmeye başlayınca Batı'dan destek arayışları başladı. Ancak Arnavut liderleri arasında ulusal amaçlar konusunda halâ derin fikir ayrılıkları vardı. Bazıları Jön Türk rejiminin düşürülmesinden başka bir şey istemezken, diğerleri idari özerklikten yanaydılar. Sırbistan, Adriyatik Denizi'ne açılmak için Kuzey Arnavutluk topraklarını ele geçirmek emelindeydi. Avusturya, onların bu emellerine karşı Arnavutların

<sup>25</sup> Kılıç, Selda (2006) "Bir Osmanlı aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM), sayı: 19, Ankara, 263-265.

<sup>26</sup> Yiğit, Yücel (2009) "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8, s. 2471.

<sup>27</sup> Ademi, Rahman, a.g.m., s. 10.

<sup>28</sup> Yiğit, Yücel, a.g.m., s. 2472.

<sup>29</sup> Yiğit, Yücel, a.g.m., s. 2470.

<sup>30</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 13.

<sup>31</sup> Balcı, Ramazan (2012) "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayeti Salnamesi'ne Mahsus Mevadd-ı İslâhiye Layihası'nın Uygulanması", Türkiyat Mecmuası, C. 22, Güz, s. 4.

milli bilinçlerinin arttırılmasından yanaydı. Sırlar gibi Karadağlılar da bölgedeki varlıklarını sürdürmeyi amaçlıyorlardı. Kosova bölgesinde Arnavut milli bilincinin uyanması buradaki Sırp emellerine karşı koyma anlamı taşıyordu. Bu uyanışın gelişmesi Epir'deki Yunan emellerini, Karadağ'ın Kuzey Arnavutluk'taki emellerini de tehdit etmekteydi<sup>32</sup>.

Bu şartlar altında Makedonya Meselesi'ne Arnavutlar da konu olmaya başladı. Bükreş'te mevcut Arnavut Komite Merkezi, Makedonya'daki hadiselerle katılımı sağlamak amacıyla Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerine birer kişi göndererek oralara silah sevkiyatının yapılması için teşebbüslerde bulundu. Bulgaristan'ın başardığı gibi onlar da Arnavutluk'ta bir prenslik kurma düşüncesindeydiler. Berlin Kongresi sonrasındaki süreçte bağımsızlığına kavuşan Sırbistan, Arnavutların yaşadığı Kosova ve diğer vilayetlere Ortodoks papazlar göndererek halkı isyana teşvik etmeye çalıştı ve Rusya'nın Prizren Konsolosu aracılığıyla İpek ve Deçani'deki manastırlara silah sevkiyatı yaptı. Arnavutlar, Bulgarlarla beraber Sırp çetelerinin Kosova Vilâyeti'ndeki silahlı faaliyetlerine daha ziyade Osmanlı Devleti'nin yardımları sayesinde karşı koydular. Bu direnişini aşamayan Sırlar ve özellikle Bulgarlar, Batılı hâmilelerinin destekleri ile Müslümanları bölgeden uzaklaştırmak maksadıyla saldırmaya başladılar. Arnavut Müslümanlarının ezici çoğunlukta oldukları İpek, Priştine ve Prizren sancaklarının Kosova, Debre ve Elbasan sancaklarının ise Manastır Vilâyeti'ne bağlı olmaları hem Sırların hem de Bulgarların hesaplarını bozmaktaydı. Bu maksatla Ekim 1904 tarihli Mürzteg Programı'nın 3. maddesi gereği, Arnavutların birlik istemelerine karşın, söz konusu sancaklar Kosova ve Manastır vilâyetlerinden çıkarılmalıydı. Avusturya İmparatorluğu'nun Balkanlar'ın güneyine doğru yayılmak istemesi Arnavutları ciddi olarak endişelendiriyordu<sup>33</sup>.

Arnavutların İslam dinini samimiyetle kabul etmedikleri, Cezayir Koyunu deyip domuz eti yedikleri ve gayr-ı İslami olan birçok uygulamaya çekinmeden devam ettikleri bilinmektedir. Onlar Osmanlı idarecilerin pantolon ve frak gibi Batılıların giydikleri kıyafetlere açıkça karşı çıktılar. Arnavutlar, nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları Kosova Vilâyeti'nde ıslahat programının bu gibi hafif ve zararsız maddelerini bile kabul etmemiyorlardı. Bu nedenden dolayı binlerce Arnavut, Osmanlı idaresine tepki olarak, İpek ve Yakova'da toplanıp, Mitroviçe'yi ele geçirmek istedi. Bu sırada çatışma çıktı ve çok sayıda ölü ve yaralı oldu. 4 Nisan 1903 Mitroviçe'de toplanan Arnavutlar, Padişaha çektikleri telgrafta ıslahatın icrasının durdurulmasını, aksi takdirde isyandan vazgeçmeyeceklerini söylediler. Kosova Valisi Şakir Paşa ile Sait Paşa, Yakova'ya ulaşarak meseleyi çözdüler ve İpek taraflarında isyancıların kapattığı yolu açmayı başardılar. Arnavut isyancıların ciddi direniş göstermeden teslim olmalarının ardından, Osmanlı idarecileri halkın elindeki silahları topladılar<sup>34</sup>. Bu uygulamanın Arnavutlar tarafından bir güvensizlik işareti olarak algılandığı kuşkusuzdur.

Avrupa Devletlerinin gönderdiği donanma, Arnavutların bağımsızlık için savaştıklarını görerek tutum değiştiren Osmanlıların da desteğiyle, söz konusu limanları Arnavutların elinden alarak Prizren Birliğini dağıttı. Prizren Birliği'nin dağılmış olmasına rağmen, bağımsızlık hareketi başka örgütler tarafından yürütülmüş ve II. Meşrutiyet sonrası güç kazanmıştı. 1905 yılı sonlarından itibaren Arnavutlar arasında yeniden canlanmaya başlayan ulusçu faaliyetler büyük bir hızla gelişti ve 1907 ortalarında kuzeyli ve güneyli Arnavutlar arasında ortak bir hareket başlatma çabaları, yabancı devletlerin dikkatini çekecek boyutlara ulaştı. Osmanlı yönetimi bu ulusçu faaliyetler üzerine, harekete katıldığı sanılan çok sayıda Arnavut'u tutukladı veya sürgüne gönderdi<sup>35</sup>.

<sup>32</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 1029-1030.

<sup>33</sup> Ademi, Rahman, a.g.m., s. 10-14.

<sup>34</sup> Ademi, Rahman, a.g.m., s. 9.

<sup>35</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 12-13.

Ayrılıkçı hareketlere katılanların arasında birkaç Müslüman Arnavut varsa da, genelde çoğunluk Hıristiyan Arnavutlar'dı. Hıristiyan Arnavutlar, yaşadıkları bölge itibariyle Yanya, Manastır ve Serfice'de daha çok Yunanlılara yakınlık göstermekteydiler. Ancak Jön Türklerin şiddetli bir rejim düşmanı olmaları ve Balkanlardaki Müslüman halka zulüm yapan Hıristiyan çetecilerle işbirliği yapmaları, Müslüman olan birçok Arnavut'un Osmanlı düşmanı olmasını teşvik etti. 19 Mayıs 1907 tarihinde New York'taki Arnavut, Arap, Ermeni ve Makedonyalılarından oluşan 800 kişilik büyük bir grup, "yaslı Türklerle kavgaya girişmek üzere" toplantı yaptılar. Amaç Jön Türklerle beraber hareket edip Osmanlı rejimini devirmektir<sup>36</sup>.

II. Abdulhamit, Arnavutlara vergi muafiyeti dâhil ayrıcalıklı bir statü tanımış ve hep özel muamele etmiş olmasına rağmen, Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında parçalanacağını tahmin ederek, Sırp'ların ve Yunanlıların Arnavutluğu bölmek ve ilhak etmek niyetinde olduklarını öğrenince, milliyetçi tepkilerini ortaya koymaya başladılar. Bu noktadan itibaren, aralarında İsmail Kemal ve Naim Fraşeri gibi Bâbîâlî'nin hizmetinde yüksek mevkilerde bulunan birçok kişi ayrılıkçı emellerini açıkça dile getirmeye başladılar. Bazıları İttihat ve Terakki şubeleri olarak siyasî örgütlerini kurdular<sup>37</sup>. Yabancı elçiliklerin desteğiyle çalışan misyonerlerin ve Gayrimüslim okullarının ayrılıkçı fikirleri besleme ve dış kaynaklı isyan hareketlerine aracılık etme yolunda önemli katkıları vardı<sup>38</sup>.

### **3. Arnavutluk'ta Bağımsızlık Hareketleri**

19. Yüzyıl Balkan hakları için milli kimliğin inşası, milliyetçiliğin yayılması ve milliyetçi-ayrılıkçı ayaklanmaların gelişmesi dönemi oldu<sup>39</sup>. 19.yüzyılda gitgide Avrupalı güçlerin etkisine giren ve milliyetçi duygularla çalkalanan bir dünyada, Osmanlı Devleti çok çeşitli etnik yapısıyla hayatta kalmaya çabalamaktaydı. Batılı devletler sistemli bir politika izleyerek Osmanlı topraklarını koparmakta idiler. İzlenen yol; okul ve eğitim sistemiyle milliyetçi fikirleri yaymak, borçlarla devletin mali iflasını sağlamak, isyan çıkarılacak bölgelerde reformlar yapılmasında ısrar etmek, Osmanlı, bu reformları gerçekleştirirken isyan bölgelerinde silahlı direniş hareketleri oluşturmak, bölgeye yarı otonomi istemek ve bölgenin bağımsızlığını sağlamak<sup>40</sup> idi.

Siyasal amaçlı ilk Arnavut gerilla hareketi Bulgar isyancı gruplarının faaliyetlerine karşı bir tepki olarak 1899'da Hacı Molla Zekâ tarafından kuruldu. Ragoza Şehbenderliği'nin bildirmesi üzerine, Viyana Sefareti, küçük yaşlarda Amerika'ya gidenlerin Askere Alma Kanunu gereği askerlik hizmetlerini yerine getirmek üzere geri dönmelerini istedi<sup>41</sup>.

Balkan devletleri konsoloslukları, istihbarat teşkilatları, silahlı çete oluşumlarını kullanarak Arnavutları Osmanlılarla çatıştırmak için faaliyet gösteriyor ve Arnavutları kışkırtıyorlardı. Osmanlı Devleti bu faaliyetlere ve Rumeli'deki diğer sorunlara rağmen Arnavutların İmparatorluk için güçlü bir payanda olmasını devam ettirmeye çalıştı<sup>42</sup>.

Karadağ Hükümeti çeşitli ülkelerde bulunan ırkdaşlarının ülkelerine geri dönmeleri için büyük bir çaba gösteriyordu. Çağrıya uyanların çoğu memleketlerine dönerken Hükümet, Amerika'da bulunanların geri dönüşlerini kolaylaştırmada dış ülkelere bulunan

<sup>36</sup> Ademi, Rahman, a.g.m., s. 16.

<sup>37</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 1035.

<sup>38</sup> Balcı, Ramazan, a.g.m., s. 29.

<sup>39</sup> Bayraktar, Caner, a.g.m., s. 31.

<sup>40</sup> Birecikli, İhsan Burak (2010) Arnavutlar ve Arnavut Sorunu 1908-1914, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 104.

<sup>41</sup> BOA, HR.SYS, 134/42 14/1.

<sup>42</sup> Birecikli, İhsan Burak a.g.t.,s. 99.

vatandaşlarından yardım alınmasını salık veriyordu. Yolcu nakliyesi yapan translantik vapurları birçok Karadağlıyı İtalya yoluyla taşıdı<sup>43</sup>. 4 Mayıs 1900 tarihinde Karadağ'a topraklarına geçen ileri gelenlerinden 600 Arnavut ihtillci Karadağ himayesinde, Arnavutluk'ta isyana katılmak amacıyla hazır bulunuyorlardı<sup>44</sup>.

1905'te Osmanlı yönetimine karşı ayaklanma çıkarmak amacıyla çok sayıda Arnavut kasabasında komiteler oluşturulmuştu. Osmanlı yönetimine karşı konuşlanan Üsküp'teki İttihat Terakki şubesi çoğunlukla Arnavutlardan oluşuyordu. 16 Mayıs 1907'de yörede yaşayan İsmail Efendi'nin çok feci şekilde dövülmesi olayı, Süleyman, Hsn, Hasan, Halil, Ahmed, şaban, Salih, Mustafa, İzzet, Mehmed, Salih, İbrahim avuş, Feyzullah, Nalband Ali, Mehmed efendilerden oluşan Merkez-i Umum Rumeli Muhacirn-i İşlmiye Cemiyeti yeleri tarafından protesto edilmişti<sup>45</sup>. Surpa Mutasarıfı'nın askir-i şahane tarafından işgal olunmuş olduğu ilaveten beyan edilmektedir<sup>46</sup>.

1907 yılında Amerika'ya Türk ve Ermenilerden başka Arnavut, Bulgar ve Rumlar'dan Amerika'ya gidenlerin olduğu ve bu g edenlerin Amerika'da iş bulamadıklarından dolayı perişan bir halde geri döndükleri öğrenilmişti. Bu maksatla Osmanlı vatandaşlarının Amerika'ya göç etmesinin uygun olmadığı ve engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına Hkmete karar veriliyordu<sup>47</sup>.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olan Arnavut asıllı İsmail Bey, yurtdişında iken büyük glerden ilk olarak Avusturya'ya yanaşmış, Arnavut ulusal bilincini arttırmak için Avusturya'dan okullar kurmasını istemişti. Daha sonra İtalya'ya yanaşan İsmail Bey, 1907 yılında Korfu'da İtalyan-Arnavut Eylem Komitesi'nin kurulmasında rol aldı. Onun amacı, bu devletlerin yardımıyla Arnavutlar için özerklik elde etmektir. 1907 yılında İsmail Bey, Makedonya'daki Yunan ve Arnavut komitelerini birleştirme girişiminde bulunmuş; konuyu Yunan Dışişleri Bakanı ve diğer yetkililerle görüşmek üzere bir süre Atina'da kalmış ve 22 Mart 1907'de Atina'da Yunan-Arnavut Yunan-Arnavut Cemiyet-i İttihadiyesi'ni kurmuştu. Bu cemiyetin kuruluş amacı: Arnavut topraklarında statuko muhafaza edilecek, eğer statuko bozulacak olursa serbest bir Arnavutluk teşkil edilecek, Yunan sınırları tekrar tesis edilecek ve Arnavutluk biri Epir diğeride de asıl Arnavutluk olarak iki kısıma ayrılacaktı. İsmail Bey bu sırada siyasi fikirlerini Arnavut kulbleri vasıtasıyla halka ulaştırmaya çalışıyordu<sup>48</sup>.

Aynı yıl Debre Arnavut komitesi İttihat Terakki Cemiyeti ile birleşmiş, 1908'e gelindiğinde İttihati rgtlenme Arnavutlar arasında iyice yayılmış, cemiyet ile Arnavut komiteleri arasında olumlu bir bağ kurulmuştu. Ergiri'de cemiyet mensupları aynı zamanda bölgedeki Arnavut komitelerine de ye idiler. Cemiyetin Üsküp şubesi daha çok Arnavut yelerden oluşmaktaydı. Cemiyetin Tiran'daki şubesi birkaç Türk hariç tamamen Arnavutlardan meydana geliyordu. Selanik'teki Arnavut Komitesi de cemiyet ile birleşmişti<sup>49</sup>.

1908 yılında iln edilen İkinici Meşrutiyet'in ortaya çıkardığı otorite boşluğunu değerlendiren Bulgarlar bağımsızlıklarını iln ettiler. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i<sup>50</sup> topraklarına kattı. 1909'da Manastır'da toplanan Ulusal Kongre, tam

<sup>43</sup> BOA, HR.SYS, 134/42.

<sup>44</sup> BOA, HR.SYS, 134/42.

<sup>45</sup> BOA, DH. EUM. VRK, 16/35; BOA, HR.SYS, 40/4.

<sup>46</sup> BOA, HR.SYS, 40/4.

<sup>47</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 150.

<sup>48</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 111.

<sup>49</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 110.

<sup>50</sup> Zeyrek, Suat (2013) "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet çekişmeleri zerine Genel Bir Bakış", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6/2, s. 33.

bağımsızlık yolunda ilk adımı atarak, Osmanlı Devleti içinde İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya'yı içine alacak şekilde özerk bir Arnavutluk isteğinde bulunarak bir ulusal birlik komitesi seçti<sup>51</sup>.

Sultan II. Abdulhamit'in tahttan indirilmesiyle oluşan bu iktidar değişikliği büyük bir coşku yaratmıştı. Kuzey'de tedirginlik ve endişe hâkim olmasına karşın, Güney'de Arnavutlar yeni yönetime karşı daha memnundular. Bazı Arnavutlar Meşrutiyet'i memnuniyetle karşılamakla beraber, ulusal taleplerinde ısrarlarını sürdürerek özerklik isteklerinden vaçgeçmiyorlardı<sup>52</sup>.

Anadolu ve Balkanlardan çeşitli yollarla Amerika'ya geçen Ermeni ve Balkan asıllıların buradaki ayrılıkçı çalışmalarından haberdar olan Osmanlı Padişahı, 24 Mayıs 1908 tarihinde, Amerika Hükümeti ile dostane ilişkilerini canlı tutmak amacıyla siyaseten, Başkan Ruzvelt'in hanımı Madam Rozdali Ruzvelt ve kızı Lonig adına Devlet Nişanı verilmesini kararlaştırmıştı<sup>53</sup>.

Hüseyin Hilmi Paşa 1902-1908 yılları arasında Rumeli Genel Müfettişi olarak görev yaptı. Bu bölge adeta kaynayan bir kazanı andırıyordu. Rum, Bulgar, Sırp çeteleri en acımasız terör hareketlerinde bulunuyorlardı. O genel müfettişlik görevi sırasında bölgede yabancı güçlerin faaliyetlerini önlemeye çalıştı. Bu müfettişlik dönemine ait arşiv belgelerinde; Manastır, Selanik, Kosova, Yanya, Edirne ve İşkodra ile bu vilayetlere bağlı sancak, kaza ve köylerine ait tahrirat kayıtları, Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavut fesat komitelerinin zararlı faaliyetleri yer almaktaydı. Rumeli Müfettişliği'ne gelen bir yazıda; İsmail Kemal'in Atina'da kurduğu matbaada Arnavutça gazete ve kitaplar bastırıldığı, bunların Rum mekteplerinde okutulduğu ve İsmail Kemal'in Yunan ve İtalyan devlet adamlarıyla görüşmelerde bulunduğu ve bu tür faaliyetlere karşılık önlem alınması gerektiği ifade edildiği, İtalyalı Napoli mebusu Mösyö Semola'nın fesad çıkarmak için Arnavutluğa geldiği bildiriliyordu<sup>54</sup>.

Osmanlı yerel idarecilerine göre, isyan halinde bulunan Mayorların ileri gelenleri Karadağlıların niyetlerinde samimi olmadıklarını anlayarak Arnavutluk'a geri dönmüşlerdi. Çetiniye Sefiri, birkaç bin asi ve cahil Mayorun Arnavutların fikirlerine tercüman olamayacağını, Karadağ Kralının cahil Mayorlardan yararlanmak istediğini düşünüyordu 16 Mayıs 1911<sup>55</sup>. 24 Tem 1913'te Üsküb'ten alınan istihbarata göre, Drac Mutasarrıfı Mahmud Bey ile komiseri Mahmud Celaleddin Arnavutluk istiklalinin temini için çalışmaktaydılar<sup>56</sup>. Aynı tarihte Kosova Valisi Mazhar Bey'in aldığı istihbata göre; Radovişte'de Bulgaristan asıllı Doktor Tomof adında bir şahıs, Ustrumca'dan Radovişte'ye gelerek Anadolu ve Arnavutluk'ta Türkler arasında boşu boşuna telef olacaklarından bahsederek, buldukları mevkilerden başka yerlere gidib askerlik yapmamak konusunda direktmeleri telkininde bulunmakta, Osmanlı yönetimine karşı direnmelerini telkin etmekteydi<sup>57</sup>.

#### **4. Arnavutluk'un Bağımsızlığını Kazanması**

Çoğunluğu Müslüman olduğu halde devletin kanunlarına uymamayı yıllardır alışkanlık edinmiş olan bazı Arnavutlar, Hristiyan unsurlardan da ileri gitmişler,

<sup>51</sup> Başdoğan, Ferhat (1991) "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", Stratejik Etütler Bülteni Cilt 25, No 86, Eylül İstanbul, s. 66.

<sup>52</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 118.

<sup>53</sup> BOA, Y. PRK. EŞA, 52/52.

<sup>54</sup> Birecikli, İhsan Burak (2009) "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", Gazi Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 5, Kış, s. 112.

<sup>55</sup> BOA, HR.SYS, 134/42.

<sup>56</sup> BOA, DH. EUM. MTK, 3/44.

<sup>57</sup> BOA, DH. EUM. MTK, 3/44.

Meşrutiyetin ilânından Balkan Harbi'nin ilânına kadar geçen dört yıl içinde üç büyük ayaklanma yapacak kadar yabancı ve düşmanca bir tavır içine girmişlerdi. Uyanan milliyetçilik duygusunun etkisiyle Arnavut beylerinin bir kısmı Avusturyalıların, bir kısmı İtalyanların, bir kısmı da Yunanlıların propaganda ve amaçlarına alet olmuşlardı. Arnavutlar bu devletlerin, verdikleri silahları, Osmanlı kuvvetlerine karşı kullanmaktan çekinmemişlerdi.

Balkanlarda hızı kesilmeyen ayrılıkçı hareketler karşısında Jön Türk Hükümeti, merkezî otoritenin güçlenmesi için sıkı tedbirler aldı. Arnavutların yaşadıkları bölgelerde silahların toplanmasına, zorunlu askerliğin konulmasına ve vergilerin tahsiline karar verildi. Arnavutlar bu durumdan memnun olmadılar. 1909 yılında Hükümet tarafından Çeteler Kanunu'nun çıkarılması durumu daha da ağırlaştırdı. Bu kanuna göre çetelerin, faaliyet gösterdiği alan için o bölge halkı sorumlu tutulacaktı. Çeteye katılmanın cezası idam idi. Ayrıca çeteye katılan ferdin ailesi de sorumlu tutulacak ve mal varlığına el konulacaktı<sup>58</sup>.

İşkodra ve Kosova'dan gelen istihbarat raporlarına göre, Sırbistan ve Karadağ'dan isyancı Hristiyanlar için silah ve cephane kaçakçılığı yapılmaktaydı. 31 Mart Olayı sonrası Arnavutlarda Hükümete karşı önemli bir direnç hareketi başladı. Hükümet, Mart 1909'da askerlik görevini reddeden 80 kişiyi Yanya'da idam ettirdi. 1909 yılı Nisan ayının sonlarında ayaklanmalar İpek, Yakova, Loma, Vulçetrin, Debre, Seniçe bölgelerine sıçradı. Cavit Paşa 10 Mayıs'ta birkaç tabur piyade, topçu ve makinalı tüfekle İpek'e ve 16 Mayıs'ta Yakova'ya girdi. Katılan diğer kıtalarla beraber 10 tabur piyade, 5 batarya top ve 2 makinalı tüfek bölüğüne ulaşan Cavit Paşa isyancıların üzerine yürüdü ve silah taşımaya yasakladı<sup>59</sup>.

1910 yılının Mart ayında Kosova bölgesinin kırsal alanında yaşayan halkı Malisörler pazarlarda mallara konulan yeni vergiler nedeniyle silahlara sarıldı. Arnavut ayaklanmasına sona erdirmek amacıyla Hükümet etkili tedbirler aldı. Dış güçlerin ve bazı mebusların tahrik ve destekleriyle isyan eden Malisörlere karşı, Nisan ayının ortalarında Kosova Kuvve-i Mürettebesi adıyla 30 taburu bulan bir kuvvetle Şevket Turgut Paşa Üsküp'e geldi<sup>60</sup>. 2 Mayıs 1910'da Mahmut Şevket Paşa, destek bir kuvvetle yardıma gitmiş, İşkodra ve Malisörlerin silahsızlandırılması rağmen isyanlar sona erdirilememişti. İsyancı Malisörlerin sayısı 8 bine yaklaşmış ve Karadağ'ın desteklediği isyan bütünüyle Malisya'yı sarmıştı. Hükümet yapılacak askeri harekâtı yönetmek için Şevket Turgut Paşa'yı görevlendirdi ve İşkodra'da örfi idare ilân edildi<sup>61</sup>.

1910 İlkbaharında on iki Arnavut aşireti ortak hareket kararı almışlar ve Kaçanik Geçidi'ni tutmuşlardı. 5 bin Arnavut geçidi işgal ederek, Üsküp-Mitroviçe demiryolu hattını, dolayısıyla Müretteb Kosova Kolordusu'nun irtibat hattını kesmişlerdi<sup>62</sup>. Kaçanik Vadisi'nde, Arnavut aşiretler ile Osmanlı Ordusu arasında yaşanan birkaç çatışmadan sonra isyan bastırıldı. Kaçanik ve Çernalova geçitleri isyancıardan temizlendikten sonra üç koldan ilerleyen ordu Prizren'i Mayıs ortalarında ele geçirdi. Daha sonra Yakova ve İpek'e ilerleyen ordu Kosovalıların itaat etmelerini sağladı. İşkodra'da örfi idare ilân edilmesinden sonra halkın elindeki 79 bin kadar silah toplatıldı ve 18-26 yaş arası erkekler askerlik için kayıt altına alındı. Şevket Turgut Paşa 22 Ağustos'ta İşkodra'yı terk ederek Selanik'e doğru

<sup>58</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer (2014) "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIV/2, Kış, s. 164-165.

<sup>59</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 242-252; Zeyrek, Suat, (2012) "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyancıları ve Sonuçları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 32, s. 310.

<sup>60</sup> Karasu, Cezmi (1848) "İhtilallerinin Osmanlılar Tarafından Algılanışı", Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı I, Ocak-Şubat, Yıl: 6, Sayı: 31, s. 242; Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet... Bir Bakış", s. 43.

<sup>61</sup> Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 43.

<sup>62</sup> Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet'te... Sonuçları", s. 310.

hareket etti. Mirdita'dan geçerken birliklerine Debre'yi isyancılardan temizleme ve halkı silahsızlandırma görevi verdi. Silahını teslim etmek istemeyenler Karadağ'a geçtiler. İlbasan'da sıkıyönetim ilân edilerek Arnavutça eğitim yapan Öğretmen Okulu gibi okullar kapatıldı<sup>63</sup>.

Bu kaos ortamını, Avusturya, İtalya ve özellikle sınırlarını genişleterek İşkodra'yı kendi başkenti yapmak isteyen Karadağ kullandı. Katolik Malisörlerin Karadağ'ın topraklarına geçişi, onların Osmanlılara karşı kullanılması için kaçırılmayacak bir fırsattı<sup>64</sup>. Aynı zamanda Jön Türklerle anlaşmazlığa giren Arnavut milliyetçileri de bu iltica ve isyan hareketini kendi siyasetleri doğrultusunda değerlendirmek istiyorlardı. Hükümetin müdahalesiyle bazı Arnavut isyancılar tutuklanmış, Latin harflerle neşredilen gazete ve dergilerin yayını yasaklanmıştı. Bu olaylar, 1910 sonbaharından itibaren milliyetçi Arnavut Manastır Gizli Komitesi'nin yeni bir ayaklanma organizesine neden oldu<sup>65</sup>.

Ayaklanmanın ülke içindeki merkezi Manastır şehri olurken, yurt dışındaki merkezi Podgoriça'ydı. Podgoriça'daki ayaklanmayı düzenleyen komite tamamen Karadağlı gizli istihbaratın kontrolündeydi. Bu süreçte Arnavutluk'taki isyanla başlayan Makedonya'daki hoşnutsuzluk, giderek bölgenin tümüne yayılmış ve kısa bir süre öncesine kadar neredeyse durma noktasına gelmiş olan siyasî cinayetler ve olaylar yılsonuna doğru yükselmisti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin 1910 yılına ait yıllık raporunda, yıl boyunca 161 cinayetin işlendiği ve Ekim ayından itibaren ise suçların oranında bir artış olduğu belirtilmekteydi<sup>66</sup>.

Arnavutluk olaylarının Balkanlarda gerginliği artırması ve isyanları önlemede iktidarın başarısızlığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğmasını sağlamıştı. Fırka, mecliste bir araya gelen Arnavut, Rum ve Bulgar 60-70 kadar mebusan oluşuyordu. Arnavut mebuslar artık muhalif tarafa geçiyorlardı<sup>67</sup>. Mecliste Arnavut mebuslarla İttihat ve Terakki yanlısı mebuslar arasında çekişme devam edip gidiyordu. İttihat ve Terakkici Serez Mebusu Derviş Bey'in, Arnavut İsmail Kemal'i mecliste tartaklaması üzerine İsmail Kemal Bey, "*Bu tokat size pahalıya mal olacak*" diyerek bir kinle meclisi terk ediyordu<sup>68</sup>.

Görüşmeden sonra İsmail Kemal, Arnavutların, "Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmayı değil, Arnavutluk'un özerkliğinin tanınmasını talep ettiklerini" belirtti. Çetine'deki İngiliz elçisini ziyaret eden İsmail Kemal, "Osmanlıların hala Arnavutların taleplerini anlayamadıklarını" vurguladı. Ona göre Jön Türklerin en büyük yanlısı milliyetin tanınmamasıydı<sup>69</sup>. İsmail Bey 1911 Malisör isyanı çıkınca Karadağ'a geçmiş, Karadağ Kralı'nın sofrasında Malisörlerle diz dize oturacak kadar kinine mağlup olmuş<sup>70</sup>, Arnavutluk bağımsızlık hareketinin başına geçmiş ve Arnavut ihtilal hareketlerini yönlendirmişti<sup>71</sup>.

1911 yılında yeniden başlayan Arnavut isyanı, Osmanlı yönetimini oldukça uğraştırdığı gibi Makedonya'daki diğer uluslara ait örgütlerin işbirliği yapmalarına zemin hazırladı<sup>72</sup>. Karadağ Kralı Nikola, Kuzey Arnavut isyancılarına silah ve sığınak vererek asileri Osmanlı'ya karşı destekledi. Osmanlı Devleti ise Balkanlardaki bu son önemli

<sup>63</sup> Birecikli, İhsan Burak a.g.t., s. 241-256; Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 312.

<sup>64</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer, a.g.m., s. 172-173; Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 311.

<sup>65</sup> Birecikli, İhsan Burak, "Avlonyalı... (1870-1908)", s. 98.

<sup>66</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer, a.g.m., s. 178.

<sup>67</sup> Burukçu, Öner (2012) II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 210.

<sup>68</sup> Zeyrek, Suat., "II. Meşrutiyet'te... Bir Bakış", s. 46-47.

<sup>69</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 39-41.

<sup>70</sup> Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 47.

<sup>71</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 245-246.

<sup>72</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer, a.g.m., s. 182.



bölgesinin kontrolünü elde tutmak amacıyla asker gönderdi. Bunun üzerine Balkanlardaki çatışmalar 1911 yılında yoğunlaştı. Avusturya ve İtalya, Arnavutluk statukosunun bozulması durumunda özerk veya bağımsız bir devlet haline getirmeye karar vermişlerdi. Rusya'nın bağımsız bir Arnavutluk inşasına olumlu bakmasına karşın, İngiltere'deki Gladstone Hükümeti, Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan geleneksel siyasetten ayrılmış, Avusturya ve Rusya'nın Balkanlarda üstünlük kurmalarına karşı politika gütmekteydi. Katolik Arnavutlara Avusturya'nın, Ortodoks olanlara Rusya'nın sahiplenmesi karşısında İngiltere, bağımsız bir Arnavutluk kurulması fikrini benimseyerek Arnavutları sahiplendi. Böylece içte ve dışta birçok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Sorunu uluslararası bir vaziyet alıyordu<sup>73</sup>.

Asker kaydetmeler, yeni vergiler ve silahlara elkonulması olayları karşısında Arnavutlar 1911 Şubat'ında yeniden isyan ettiler ve Karadağ'da bulunan Arnavut göçmenler İşkodra sınırında saldırıya geçtiler<sup>74</sup>. Arnavutlar, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde çıkardıkları isyanı başlatıp, Manastır ve Yanya'ya yayararak, Hükümeti Arnavutluk'a özerklik vermek konusunda zorlamayı düşünmüşlerdi. Ancak Karadağ isyanının sadece ilhak etmek istediği bölgelerle sınırlı kalmasını istiyordu. 1911 Mart ayının ilk günlerinde Karadağ'da toplanan Malisörler Kongresi'nde Kral Nikola, isyanın başarıya ulaşmasından sonra İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya'da Karadağ bayrağının dalgalanacağını söyledi. Kosova vilayetinde isyanı başlatması için İsa Boletini'ye emir verdi. Ayaklanmanın desteklenmesi için Avusturya ve İtalya, Arnavutluk'a silah, cephane ve erzak yığdılar. Sırbistan ve Karadağ da bölgeye büyük miktarlarda silah gönderdiler. Malisörlerin silah ve cephaneleri Karadağ'dan sağlanmaktaydı. İsa Boletini'ye destek amacıyla, 10 taburu seferber etmiş, 6 tabur daha seferber konuma getirildi. İsa Boletini, Mitroviçe civarında bir kuleye kapanarak, nişancı taburlarıyla mücadeleye başladı<sup>75</sup>. Gelişmeler üzerine Batılı devletler Arnavutluk Karadağ'ın tarafsız kalmasını, aksi takdirde doğacaklardan sorumlu olacağını ihtar etmişlerdi. Karadağ'ın Arnavutluk üzerindeki emellerini sezen bazı isyancı liderler tepki gösterdiler. Çetine Hükümeti Malisörlere baskı yapmak amacıyla, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi Sadeddin Bey ile görüşmelere başladı. Bu görüşmelerde Malisörler hakkında genel bir af çıkarılması hususunda anlaşıldılar. 14 Mart'ta alınan karar gereği Karadağ'ın isyancılara yaptığı bütün yardımların kesileceği tebliğ edildi. Kral Nikola, Malisörlerin isyanı 24 Mart'ta başlatmaları için kışkırtıyordu. İsyancıların ilk saldırı yeri Karadağ sınırında Rapşa'daki Osmanlı gümrüğüydü. Bir gün sonra 25 Mart'ta Traboini'deki gümrüğe saldırdılar. İsyan Karadağ sınırı boyunca büyük bir hızla yayılıyordu. 27 Mart'ta isyancılar Tuzi'deki garnizonu kuşatıp Osmanlı güçleri ile çarpıştılar. İsyancıların başarılarını gören Kral Nikola onları silahlandırmayı kabul etti. İşkodra Valisi Bedri Paşa, isyancıların çoğunun Katolik olmasına karşın, 27 Mart'ta Müslümanlara çağrıda bulunarak Hükümetin dağıttığı silahlarla dini yok etmek isteyenleri cezalandırmalarını istedi. Osmanlı Ordusu karşısında İşkodra'nın kuzeyindeki dağlık bölgede yaşayan Katolik Arnavutlar birleştiler ve Podgoriçe asilerin merkezi konumuna geldi. Güneyde ikinci bir cephenin açılması Osmanlı Hükümeti'ni zor durumda bıraktı. Arnavutlar özerklik taleplerinden vazgeçirtilerek reform istemeye ikna edilmeye çalışıldı. Bazı Arnavut liderler silahlı güç gösterisi yaparak taleplerinde ısrar ettiler<sup>76</sup>.

1911 yılının Mart ayının sonlarına doğru Arnavut asıllı İtalyan avukat olan Terenc Toçi Karadağ topraklarına girdi. Terenc Toçi, Karadağ'ın Arnavut topraklarının bir kısmında gözü olduğunu isyancıları da bu yüzden desteklediğini gazetesinde kamuoyuna duyuruyordu. İsyancılar Gjakova, Has ve Loma'da Osmanlı garnizonlarına saldırmaya başladılar.

<sup>73</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 1030-1031; Burukçu, Öner, a.g.t., s. 96.

<sup>74</sup> Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet... Sonuçları", s. 312

<sup>75</sup> Yiğit, Yücel, a.g.m., s. 2480.

<sup>76</sup> Birecikli, İhsan Burak a.g.t., s. 242-277; Zeyrek, a.g.m., s. 312-313.

Karışıklıklar Arnavutluk'un iç bölgelerine yayılmaya başladı. Katolik Malisörler ve bazı Arnavut milliyetçileri, Makedon çeteler Makedonya'da da isyanın başlatılması hususunda anlaşılardır<sup>77</sup>.

Ayaklanmanın diğer bölgelere yayılmasını önlemek amacıyla Osmanlı Hükümeti tedbirler aldı. Devlet, özellikle ayaklanmaların hiç durmak bilmediği Kosova'da daha hassas durmaya çalışıyordu. Hükümet önleyici tedbirler olarak Arnavutça eğitim veren bazı okullar açmaya ve bir yıl önce iç Arnavutluk'ta cezalandırılan bazı Arnavut milliyetçilerini affetmeye karar verdi<sup>78</sup>. Bir yandan da halkın gönlünü kazanmaya yönelik bu tip tedbirlerin yanısıra Üsküp, Prizren, Peja, Gjakova ve Mitroviçe'deki garnizonlarını takviye etti. Ayrıca Selanik- Mitroviçe ve Selanik- Manastır tren hatları da güçlendirdi. Ayaklanmanın yayılmasını engellemek amacıyla Hacı Adil Bey ve Eyüp Sabri Bey'den oluşan bir Hükümet heyeti iç Arnavutluk'a giderek, halkın isyancılara desteğini önlemeye çalıştılar. Şevket Turgut Paşa, isyanı bastırmak amacıyla 29 Mart'ta İstanbul'dan deniz yoluyla ayrıldı. İsyen bölgelerinde 8 bin askerle gereğinden fazla aceleci davranılarak şiddet kullanılması Arnavut isyancılara yeni taraftar kazandırmıştı<sup>79</sup>.

1 Nisan'da Kastrati gölünün yakınlarında, Osmanlı güçleri ile isyancılar arasında çatışmalar meydana geldi. Bazı yerlerde yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu İşkodra'ya doğru çekilmek zorunda kaldı. Bu büyük bir paniğe sebep olurken, artık bütün umutlar gelecek yeni takviyelere bağlandı. Çarpışmalar 2 Nisan'da da devam etti. 5 Nisan'da ise Hot, Gruda ve Kelmend'de çok şiddetli çarpışmalar oldu. Katolik Malisörler 6 Nisan 1911 tarihinde, Deçiç Dağı'na Arnavut bayrağını çektiler. 19-21 Nisan tarihlerinde Hot Dağı, Bozhaj, Deçiç ve bazı yerlerde çarpışmalar oldu. 22 Nisanda Osmanlı güçleri Şipşaniku Kalesi'nden çıkarak isyancılara iki taraftan ani bir saldırı düzenlediler. 16 saat çarpıştıktan sonra Osmanlı ordusu 300 ölü ve 20 silahını Arnavutların ellerine bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. İsyancılar yapılan kısa bir ateşkesi, esirlerin takası için kullandılar. Asi liderleri esir değişimi için Tuzi Kaymakamı'na müracaat ettiler<sup>80</sup>.

27 Nisan'da İtalya'da yaşayan Terenc Toçi, Mirdita ve Dukagin kabile reislerini ve Mat ve Debre'den Müslümanları topladı ve Mirdita'da kendi başkanlığında bir Arnavutluk Geçici Hükümeti kurduğunu bir beyanname ile ilan etti. Hükümet binası Kemize'de olacaktı. Aslında onun kurduğu hükümet, Türkiye'ye savaşı ilan etmeyi plânlayan İtalya'nın eseri idi. Arnavut isyanının büyümesi üzerine Babiâli, Şevket Turgut Paşa'yı güvenliği sağlamak üzere görevlendirdi. Paşa, İşkodra'ya vardığında 11 Mayıs 1911'de örfi idare ilan etti. Kosova'da yapılan askeri operasyonlar sırasında Şevket Turgut Paşa ve Mahmut Şevket Paşa, halkı silahsızlandırmak için sert tedbirlere başvurdular. Terenc Toçi hükümeti Malisörlere Şevket Turgut Paşa'nın ordusuyla savaşa devam etmeleri yönünde çağrı yaptı<sup>81</sup>.

Katolik Malisörlerin direnişiyle karşı karşıya kalan Şevket Turgut Paşa 12 Mayıs'ta isyancıların teslim olması halinde affedileceğini vurgulayan bir beyanat verdi. Ancak bunun da isyancılarda herhangi bir etkisinin olmadığını gören Şevket Turgut Paşa, İşkodra Sancağı'nda sokağa çıkma yasağı ilân etti. Terenc Toçi'nin manevrasının Malisörler üzerinde büyük bir etkisi olmadı. Podgoriçe bir kez daha Arnavut mültecilerle dolmuş ve çatışmalar Karadağ-Arnavutluk sınırında devam etmişti. Rusya, bir yandan tarafsızlık tavsiye ederken diğer yandan Arnavut asilere yardım etmekte olan Karadağ'ı destekleyerek, Arnavutlar ve Slavlar arasında işbirliği yaratmayı ve böylelikle Avusturya'nın plânlarını

<sup>77</sup> Birecikli, İhsan Burak a.g.t., s. 266-267.

<sup>78</sup> Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet... Bir Bakış", s. 43.

<sup>79</sup> Külçe, Süleyman (1944) Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir, s. 403-405; Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet'te... Sonuçları", s. 313.

<sup>80</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 242-277.

<sup>81</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 242-277.

bozmayı amaçlamıştı. Babiâli, asilere birkaç defa aman dilemeleri için süre verdi. Fakat onlar isyanda inat ettiler. 15 Mayıs'ta Avlonya'da toplanan Arnavutlar, İstanbul'a gönderdikleri bir telgrafla Arnavut topraklarının özerkliğini istediler.<sup>82</sup>

Bütün Rumeli'nin ve Rum unsurlarına karşı bir bekçi durumunda olan Arnavutlara karşı olan onca harekâttan sonra, gönül alıcı bir davranışta bulunmak üzere 5 Haziran'da Sultan V.Mehmed Reşad'ın bizzat katıldığı bir Rumeli seyahati düzenlendi. 11 Haziran'da Sultan Selanik'ten Üsküp'e hareket etti. Padişahı karşılamak için Kosova'dan aralarında aşiret reislerinin de bulunduğu yaklaşık 5 bin Arnavut Üsküp'e geldi. Sultan burada yönetici ve yerel halkla yapılan görüşmelerden sonra, 15 Haziran'da Priştine'ye geçti.<sup>83</sup> Sultan, 16 Haziran'da, Priştine'de 1910 yılında ayaklanmaya katılanlar hakkında af ilan etti. Ertesi gün ise şevket Turgut Paşa Kuzey Arnavutluk'ta patlak veren ayaklanmaya katılanlarının affedildiğini duyurdu.<sup>84</sup>

Yanya gizli komitesi bu tür bir girişimde bulunarak 23 Temmuz'da, vilayetteki kazalara Arnavutluk'un özerkliği için silahlı toplântılar yapılması emrini verdi. Bu sırada kuzeyde Babiâli, Malisor isyancılara önerilerini bildirmekteydi. Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın araya girmesiyle 28 Temmuz'da Osmanlı Hükümeti ile Karadağ arasında yeni bir anlaşma imzalandı. Buna göre Kral Nikola Karadağ'daki, Malisörleri 48 saat içinde buradan çıkararak eski topraklarına döndüreceğine söz veriyordu. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti şkodra'nın yeni valisi Abdullah Paşa'yı yeni bir af ilân etmesi için yetkili kıldı. Yeni af 30 Temmuz'da Podgoriça şehrinde ilân edildi. Bu af, Tuzi Kaymakamı tarafından Türkçe, Fransızca ve Arnavutça olarak okundu. Bu tarihten sonra Sadeddin Bey Malisörlerin evlerine dönmeleri için Perşembe günü 3 Ağustos'a kadar süre tanıdı.<sup>85</sup> Anlaşmanın amacı Karadağ topraklarında bulunan Malisor sorununun çözülmesiydi. Kral Nikola Karadağ'daki malisorları 48 saat içinde buradan çıkararak eski topraklarına döndüreceğine söz veriyordu. Buna karşılık güneyli isyancılar 21 Temmuz'da Hükümetin Kuzey Arnavutluk'a tanıdığı ayrıcalıkların tümünün, eşit şekilde güneye de tanınmasını istediler. Kuzeylilerle Ağustos 1911'de Podgoriçe'de imzalanan anlaşmanın ardından Hükümet, güneylilere de yaklaşık aynı ayrıcalıkları tanıyan bir anlaşmayı Tepedelen'de imzaladı. Ancak Görice ve Avlonya komiteleri Cepo Toplantısı'na ve reform taleplerine yönelik kararlara katılmayarak, özerklik konusunda ısrarlı olduklarını gösterdiler.<sup>86</sup>

Sadeddin Bey yine Malisörlere evlerine dönmelerini tavsiye etti. Gruda ve Hoti'nin aşiretleri dönmeyi kabul etmediler. 4 Ağustos'ta Malisörler son bir toplantı yaptılar ve katılanların çoğunluğu dönmeye karar verdiler.<sup>87</sup>

Aralık ayında İsmail Kemal ve Hasan Priştine'nin girişimiyle İstanbul'da bazı Arnavutlar bir toplantı düzenleyerek, Arnavutluk'ta, Kosova'da başlayarak diğer bölgelere de yayılmak üzere genel bir isyanın organize edilmesine karar verdiler. İttihat Terakki Cemiyeti tarafından meclisin dağıtılmasının hemen ardından, Ocak 1912'de Hasan Priştine, Kosova'daki hazırlıkları tamamlamakla görevlendirildi. İsmail Kemal ise, Avrupa'yı dolaşarak Arnavut hareketine sempati duyan hükümetlerden diplomatik ve maddi destek istedi. Bu amaçla 15 bin silah satın almak için para bulmaya çalıştılar. Avusturya ve İtalya istenen silahları Arnavutlara verdiler. Balkan Savaşı öncesinde Hükümetin aldığı askeri

<sup>82</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 280-304

<sup>83</sup> Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet'te... Sonuçları", s. 316.

<sup>84</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 299-304; Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 316-317.

<sup>85</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 274-275.

<sup>86</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.t., s. 242-278.

<sup>87</sup> Bayur, Yusuf Hikmet (1991) Türk İnkılabı Tarihi, Trablusgarb ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının Paylaşması İçin Anlaşmalar, Cilt: II, I.Kısım. Ankara, s. 566.

tedbirlere rağmen, İpek, Yakova ve Priştine’de karışıklıklar sürüp gittiği gibi ayaklanmaları yatıştırmak için İstanbul’dan gönderilen I.Tümen de onların tarafına geçti<sup>88</sup>.

Ancak İttihatçı basın bu iyimserliğine rağmen çetecilik azalmamış, tam tersine Makedonya örgütleri 1912 sonbaharında faaliyetlerini arttırarak Balkan Savaşları öncesinde giriştikleri eylemlerle bağlı buldukları ülkelerinin kamuoylarını savaşa hazırladılar<sup>89</sup>.

Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Arnavutluk’ta kanlı çarpışmalar meydana geldi. Arnavutluk İsyanı geçen seneden daha geniş bir alanda yayılma göstermişti. Tribuna gazetesi Arnavutluk isyanında Avusturya’nın tahriklerinin etkili olduğunu belirtiyordu. Bir yandan da Arnavutluk’ta fesat çıkarmak üzere 3 Toska’nın geldiği ve Pirlepe’ye gidecekleri haber alınmıştı. Dışarıdan uzanan ehl-i salib parmağı her türlü tahrik ve işgalle, isyanla Hükümetin Arnavutluk’taki ıslahatları tesirsiz hale geliyordu. Cami minareleri tepelerine kartal bayrağı asılmıştı<sup>90</sup>.

İttihatçı Hükümet, 1912 Temmuz’unda devrilmesinden kısa bir süre önce, Yanya halkına hitaben yayımlanmış olduğu bir beyannameye; halkı çeteler konusunda uyarıyor, muhbirlik yaparak hükümete yardım edenlerin ödüllendirileceğini duyuruyordu. İttihatçı basında yer alan haberlere bakılırsa, Makedonya’da alınan önlemlerle çetecilik durma noktasına gelmişti ve bir iki yıla kadar da ortadan kalkacaktı<sup>91</sup>.

Arnavutlar 1912 Kasım’ında, büyük ölçüde topraklarının Sırbistan ve Yunanistan tarafından ilhakının önüne geçmek için bağımsızlıklarını ilân ettiklerinde, Jön Türkler kendilerini en sadık Osmanlı kardeşlerinin ihanetine uğramış gibi hissettiler. Onların bu hareketlerini Osmanlıcılığa ve İslâm bütünlüğüne yıkıcı bir darbe olarak gördüler. Balkan Harbi sırasında; Müslümanlarla tarafsız Hristiyanları kazanmak, siyasal amaç peşinde koşan Rum, Bulgar, Sırp unsurları sıkı bir kontrol altında tutmak, anlaşmalarına engel olmak gerekirken, tümüyle ters düşen bir siyaset izlenmiş, Batı Rumeli’nin en güçlü topluluğu olan Arnavutlar iyi idare edilmeyerek küstürülmüştü. I. Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun kısmen mağlup bir halde Güney Arnavutluk’a geri çekilerek sığındığı sıralarda Arnavut milliyetçilerinin bağımsızlık çabaları son haddini bulmuştu<sup>92</sup>.

Yunanistan-Sırbistan-Karadağ-Bulgaristan ittifakı 8 Ekim 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. 30 Mayıs 1913’te yapılan Londra Antlaşması sonucu Osmanlı Devleti açısından bozgun oldu. Kuzey-Orta Makedonya ve Kosova topraklarını Sırbistan, Doğu Makedonya, Edirne ve Kırklareli’ni Bulgaristan, özerk Girit Adası’nı ve Güney Makedonya’yı Yunanistan aldı. Yenipazar Sancağı Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edildi<sup>93</sup>.

Bir kısmı Türk hâkimiyetinde ve bir Müslüman prensin idaresinde olarak muhtariyet talep etmekte, bir kısmı Balkan hükümetleri ile münasebeti olan ecnebi bir prensin idaresinde bir Arnavutluk teşkilini, bir kısmı da Arnavutluk’un, Avusturya-Macaristan denetiminde istiklalini istemekteydi. İtalya ile Avusturya ise istiklalini istemekle beraber Arnavutluğu ikiye bölmeyi düşünmekteydi. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Berat Mebusu olan İsmail Kemal, Arnavut milliyetçilerini toplayıp 28 Kasım 1912 günü farklı din ve mezheplerden 83 delegeden oluşan bir kurul topladı. Ulusal Meclis denilen bu kurul,

<sup>88</sup> Birecikli, İhsan Burak a.g.t., s. 299-304

<sup>89</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer, a.g.m., s. 185.

<sup>90</sup> Zeyrek, Suat, a.g.m., s. 320.

<sup>91</sup> Kerimoğlu, Hasan Tamer, a.g.m., s. 185.

<sup>92</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 1035-1036

<sup>93</sup> Bayraktar, Caner, a.g.m., s. 30-34.

Avlonya'da bağımsızlık bayrağını açarak İsmail Kemal başkanlığında ilk Arnavut hükümetini kurdu. Böylece bağımsızlık yplunda önemli bir adım atılıyordu<sup>94</sup>.

Sırların Kuzey Arnavutluk topraklarında ilerlemesi Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nu, Yunanistan'ın Avlonya dâhil Güney Arnavutluk'u ilhak etmek istemesi İtalya'yı rahatsız etti. Çatışmanın Avrupa'nın tümünü içine alacak bir savaşa dönüşmesini önlemek isteyen İngilizlerin çağrısıyla, Londra'da Balkan ülkelerinin de katılımı ile 1913 yılında toplanan konferans Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Arnavutların çoğunluğunun yaşadığı Kosova bölgesi Sırbistan'a bırakıldı ve Arnavutluk'un ilk hükümet başkanı İsmail Kemal Vlora oldu<sup>95</sup>. 30 Mayıs 1913 tarihinde yapılan Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti Arnavutluk üzerindeki bütün haklarından vazgeçmek zorunda kaldı<sup>96</sup>.

Arnavutluk Yunanistan sınırının da Londra Konferansı ile oluşturulan uluslararası komisyon tarafından belirlenmesinden sonra, Avrupa Devletleri 29 Temmuz'da Arnavutluk'un tarafsız, kalıtsal, egemen ve büyük güçlerin garantisi altında bir bağımsız prenslik olarak kalmasına karar verdiler. Avrupa devletlerinin İsmail Kemal Vlora'nın yerine yeni Arnavutluk Devleti'nin başına getirdikleri Avusturyalı Prens Wilhelm Von Wied'in ülkeye gelmesinden sonra, Başbakan Turhan Paşa'nın 1913'te kurduğu yeni hükümet ülkede otorite tesis etmeye çalıştı.<sup>97</sup>

Kuzey Arnavutluk Avusturya ve Bulgarlar arasında taksim edilmiş gibiydi. Piriştine, Prizrin ve Debre Bulgarlar'da, İlbasan Avusturyalılar'da, İtalyanlar ise Avlonya'da yerleşmişlerdi. Avusturyalılar elde ettikleri hududu korumak, Kuzey Arnavutluk'tan çıkmamak niyetindeydiler. Bu siyasi maksad erişmek için Arnavutluk'da az veya çok her fedakârlığı yapıyorlardı. Gündeliği 3 guruş mukabilinde gönüllü asker kayd ediyorlar. Arnavut kıtaatı teşkil ediyorlar. Tenfizatda bölük, tabur ve alay kumandanları tayin olunuyordu<sup>98</sup>.

Vaktiyle Bulgarlar tarafına İlbasan'da vali tayin olunan İrfan Bey, Bulgarlar oradan çıkdıktan sonra tamamen Avusturyalıların lehine döndü. Bundan başka İlbasan'da bulunan ve bugün Avusturyalıların yardımıyla kuvvetini 3-4 bine çıkararak matlubî Cemal Paşa Zade Ahmed Beğ de bu suretle Avusturyalılar tarafına kazanılmıştı. Bulgarların Arnavut Prenslığı'ne çalışmaktaydılar<sup>99</sup>.

Büyük devletler, bir taraftan Arnavutları Osmanlı'dan kopmaları ve bağımsız olmaları için kışkırtırken, diğer taraftan da Arnavut topraklarını Balkan devletlerine paylaştırmaktaydılar. Osmanlı Hükümeti Arnavutluk'u resmen tanımasa da ortaya çıkan bazı durumların zorlamasıyla Arnavutluk hakkında bir tutum benimsemek zorunda kalmıştı. Osmanlı Hariciye Nezareti 11 Ağustos 1913 tarihi itibarıyla Arnavutluk'un kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmış addolunması gerektiğini Sadrazamlık makamına bildirmişti. İngiltere de müttefiki olmasına karşın, Rusya'nın etkisi altında olan Slavların bölgede aşırı güçlenmesinden rahatsız olduğu için, Germen ittifakının adayının tahta geçmesine ses çıkarmamış göründü. I: Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Arnavutluk, İtalya, Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılan Arnavutluk, 1920 yılına kadar bu üç ülke içinden özellikle

<sup>94</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 1038.

<sup>95</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 14.

<sup>96</sup> Başdoğan, Ferhat, a.g.m., s. 66.

<sup>97</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 15.

<sup>98</sup> BOA, DH.EUM.VRK, 16-35 1.

<sup>99</sup> BOA, DH.EUM.VRK, 16-35 1/1.

İtalya tarafından işgal edildi. Antlaşma ile Arnavutluk'un kuzeyini Karadağ ve Sırbistan, güneyini Yunanistan, kalan topraklarını ise İtalya'nın alması kararlaştırıldı<sup>100</sup>.

1919 yılında Turhan Paşa başkanlığında kurulan Arnavutluk Hükümeti, 18 Ocak'ta toplanan Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderdi. 21 Ocak 1920'de Lushaje'de yapılan ikinci kongre ile Arnavutluk'un toprak bütünlüğünün korunması ve İtalyan işgalinin sona erdirilmesi kararı alınarak, Süleyman Delvina başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu<sup>101</sup> ve İtalyanlar 24 Aralık 1914'ten beri işgal altında tuttukları Avlonya'dan çıkarıldılar. Nihayet İtalya, 3 Ağustos 1920'de imzalanan Tiran Antlaşması ile Arnavutluk'un bağımsızlığını kabul etti<sup>102</sup>.

## **Sonuç**

Balkan milletleri bazı istisnalar dışında, Osmanlı Devleti'nin idaresinde buldukları zamanlarda büyük sorunlar yaşamadılar. Gerek Osmanlı adalet anlayışı, gerekse kültür yapısı gereği Balkanlar, Anadolu ile benzeşmekteydi. 19. yüzyılda Avrupa etkileyen milliyetçilik akımı Balkanları da etkisi altına aldı.

Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olan Balkanlardan pay koparma yarışına Yunanistan, İtalya ve dolaylı olarak İngiltere de katılınca, buradaki milletlerin sorunu uluslararası boyutlara taşındı.

Sıcak denizlere inmek konusunda tarihî emelleri olan Rusya, Kafkaslardaki Türk hanlıklarını ustaca politikalarla ortadan kaldırdıktan sonra, sürekli Türk varlığı üzerindeki yayılmacı politikasını Balkanlarda da sürdürdü. Görünüşte Balkan milletlerini bir bayrak altında toplamayı amaçlayan, perde gerisinde ise tümünü Ruslaştırmayı amaçlayan PanSlavizm hareketiyle Rusya, Balkan milletlerini Osmanlı'dan ayırıştırarak yaşanan çatışmaların körükleyicisi olmuştur.

Bölgede yayılmacı emelleri olan Rusya, İtalya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı kuvvetleriyle çatışan Arnavutlara sürekli silah ve danışman desteği vererek çatışmaları hızlandırmışlardır. Yunanistan ve Bulgaristan Türk düşmanlığı gereği isyancılara silah satışları yaparak bölgenin alevlenmesine katkıda bulundular. Katolik Arnavutların bağımsızlık için Osmanlı'ya karşı verdikleri mücadeleye, zamanla Müslüman Arnavutlar da katılarak güç vermişlerdir. Başlangıçta özerklik talepli Arnavut isyan hareketi, Balkan savaşlarından sonra Arnavut milliyetçi hareketinin Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık istemini gündeme taşımıştır.

1517 yılından 1912 yılına değin Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalan Arnavutluk, Balkanlardaki ayrılıkçı isyanları fırsat bilen isyancıların hareketi sonrası 28 Kasım 1912 yılında bağımsızlıkla sonuçlanacaktır.

## **Kaynakça**

### **A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri**

BOA, DH. EUM. MTK, 3/44.

BOA, DH. EUM. VRK, 16/35

BOA, DH. EUM. VRK, 16-35 1,

<sup>100</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 39-40; "Arnavutluk Meselesi...", s. 1040-1041.

<sup>101</sup> Akyol, Gürkan, a.g.t., s. 16.

<sup>102</sup> Birecikli, İhsan Burak, a.g.m., s. 39-40; "Arnavutluk Meselesi...", s. 1040-1041.

BOA, DH. EUM. VRK, 16-35 1/1

BOA, HR. SYS, 134/42

BOA, HR. SYS, 134/42 14/1.

BOA, DH. EUM. MTK, 3/44.

BOA, Y. PRK. EŞA, 52/52.

### **B-Sürelili Yayınlar**

BALTACI, Emrullah, Balkan Tarihine Genel Bir Bakış, İstanbul 2008.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Ankara 1996.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Trablusgarb ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının Paylaşması İçin Anlaşmalar, Cilt: II, I.Kısım, Ankara 1991.

İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

KARPAT, Kemal H, Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Ankara 2004.

KARPAT, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları. İstanbul. 1996, s. 42.

Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih, Medeniyet, Kültür, Fatih Sultan Mehmet Maddesi, Haz: Komisyon, c.2, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

KÜLÇE, Süleyman, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir 1944.

MİLAS, Herkül, Geçmişten Bugüne Yunanlılar, İstanbul 2004.

TUNCER, Hüner, “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1853-1878), Ankara 2003.

TUNCER, Hüner, Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878), İstanbul 2009.

### **D-Makaleler**

ADEMİ, Rahman, “Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 26, Bahar 2013.

BALCI, Ramazan, “Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayeti Salnamesi’ne Mahsus Mevadd-ı İslâhiyye Layihası’nın Uygulanması”, Türkiyat Mecmuası, C. 22, Güz 2012.

BAŞDOĞAN, Ferhat, “Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, Stratejik Etütler Bülteni, Cilt 25, No 86, İstanbul, Eylül 1991.

BAYRAKTAR, Caner, “Balkanlarda Osmanlı Hâkiimiyeti ve Siyasal Mirası”, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2011.

BEYDİLLİ, Kemal, “Balkanlar’da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası”, BALKANLAR, İstanbul 1999.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, Gazi Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Reşat GENÇ’e ARMAĞAN” Özel Sayı-II, Temmuz 2009, Cilt: 2.

- FSHAZİ, Falma, “2. Meşrutiyet ve Arnavutluk’taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı’nın Düşman Olduğu O An”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 38 (Mart 2008).
- KARASU, Cezmi, “1848 İhtilallerinin Osmanlılar Tarafından Algılanışı”, Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı I, Ocak-Şubat 2000, Yıl: 6, Sayı: 31.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu” 1908-1912, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIV/2, Kış 2014.
- KILIÇ, Selda, “Bir Osmanlı aydınının Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri”, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM), sayı: 19, Ankara 2006.
- KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)”, Balkanlar, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- ORTAYLI, İlber, “Balkanlarda Milliyetçilik”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1985.
- SHAW, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ans. C.4, İletişim Yay. İstanbul, 1985.
- YETİM, Fahri, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılıma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 / 2011.
- YİĞİT, Yücel, “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8, Fall 2009.
- ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2013) 6/2.
- ZEYREK, Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2012/1, Sayı: 32.

### **C-Tezler**

- AKYOL, Gürkan, Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2007.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak, Arnavutlar ve Arnavut Sorunu 1908-1914, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- BURUKÇU, Öner, II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- ÖNEN, Nizam, Turancı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944), (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.



## **Balkan Paktı Oluşum Sürecinde Arnavutluk Dış Politikası Ve Türkiye İle İlişkileri (1930-1934)**

### *Albanian Foreign Policy in the Formation of the Balkan Pact and Relationships with Turkey (1930-1934)*

**Ercan HAYTOĞLU\***

#### **Özet**

Osmanlı Devleti döneminde yüzyıllarca birlikte yaşamış iki halk, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığı ile ayrılmıştır. Arnavutluk – Türkiye ilişkileri 1912-1920 arasında Türk-Arnavut halkları arasında dostluk çizgisinde kalmış, ancak diplomatik ilişkiler Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşları nedeniyle gelişmemiştir.

1920'den itibaren başlayan diplomatik ilişkiler 1925'te Arnavutluk'ta Cumhuriyet ilanı ile gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile Arnavutluk ilişkileri 1928'de Ahmet Zogu<sup>1</sup>'nin 1 Eylül 1928'de krallığını ilan etmesiyle bozulmuştur.

Balkanları savaştan uzak barış içinde tutmak için oluşturulmak istenen Balkan Paktı'na başlangıçtan itibaren Arnavutluk'ta ilgi göstermiştir. Bu ilgi Türkiye - Arnavutluk ilişkilerinin iyileşmesinde etkili olmuştur. Balkan konferanslarına katılan Arnavutluk özellikle İtalya ile gelişen ilişkileri ve özellikle Yugoslavya ile azınlık sorunu nedeniyle Dördüncü Balkan Konferansında olumlu tutumunu değişirmiştir. Arnavutluk, Balkan ülkelerinin işbirliği yönündeki olumlu yaklaşımına rağmen, Bulgaristan ile birlikte hareket ederek olumsuz tutumunu sürdürmüştür.

Arnavutluk'un giderek İtalya'ya yaklaşması ve Kral'ın oğlunun Osmanlı hanedan üyesi ile evlilik gerçeleştirilmesi gibi nedenlerden Türk-Arnavut ilişkilerinin yeniden kopmasına yol açmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Arnavutluk, Türkiye, Atatürk, Dış politika, Atatürk, Balkan Paktı, Ahmet Zogu.*

#### **Abstract**

Two communities that lived together for ages in the Ottoman Period separated in 1912 with the independence of Albania, during the disintegration period of the Ottoman Empire. Turkish-Albanian relations remained friendly from 1912 to 1920; however, diplomatic relations could not develop due to the Balkan wars, the First World War and the Turkish Independence war.

Diplomatic relations, which started in 1920, grew in 1925 as the republic was founded in Albania. In 1928 Turkish-Albanian relations deteriorated as Ahmet Zogu declared himself king on 1 September 1928.

The Balkan Pact aimed to prevent a Balkan war and maintain peace, and Albania showed interest from the beginning. This interest was effective for the amelioration of Turkish-Albanian relationship. However, Albania's participation in Balkan conference changed its positive attitude, especially due its developing relationship with Italy and its minority problem with Yugoslavia. Despite the Balkan countries' positive attitudes for cooperation, Albania acted together with Bulgaria and kept its negative attitude. Albania gradually became closer to Italy, and the son of the king married one of the members of the Ottoman dynasty, which led to Turkish-Albanian relations being cut once again.

**Key Words:** *Albania, Turkey, Atatürk, Foreign Policy, Atatürk, Balkan Pact, Ahmet Zogu.*

---

\*Doç.Dr. ,Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Pamukkale/DENİZLİ, [ehayt@pau.edu.tr](mailto:ehayt@pau.edu.tr)

\*\*Bu çalışma PAÜ BAP Komisyonunun 2015KKP005 numaralı kongre destek projesi ile desteklenmiştir.

<sup>1</sup> Arnavutluk kralının adı belgelerde Zog, Zogu ve Zogu şeklinde yer almaktadır. Biz çalışmamızda Zogu'yu kullanmayı tercih ettik.

## Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, milli çıkarlar ve güvenlik politikalarına uygun olarak gerçekçilik, barış ve bağımsızlık esasları üzerine kurulmuştur. Mustafa Kemal (Atatürk) döneminde şekillenen dış politika, önemli ölçüde Atatürk sonrası dönemde de devam etmiştir. Atatürk'ün dış politika esasları Balkan ülkeleri ile ilgili politikalarında da etkili olmuştur. Avrupa'ya açılan coğrafyasının devamını oluşturan Balkan devletleri ile ilişkilerini geliştirmek için var olan sorunların aşılmasına ve barış temelli diplomatik ilişkilerin sürdürülmesine yönelik özel bir çaba gösterilmiştir. Bu yönde atılan adımlar Balkan devletleri ile geçmişte yaşananların politik yaklaşımların gölgesinden sıyrılarak, gelişmiş ikili ilişkiler kurma yönünde şekillenmeye başlamıştır<sup>2</sup>.

Arnavutlar, 1908'de başlattıkları bağımsızlık mücadeleleri Mayıs 1912'de başlayan Arnavutluk isyanı ile Arnavutların bulunduğu coğrafyanın tamamına yaymışlardır. Osmanlı Devleti'nin isyanın bastırılması yönünde aldığı tedbirler yetersiz kalınca Arnavutlar 28 Kasım 1912'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Balkan savaşları ile Arnavutluk – Türkiye arasındaki coğrafi bağın kopması ile 1912-1920 yılları arasında diplomasi ve dostluk ilişkileri kesintiye uğramıştır. Bu yıllar hem Arnavutluk, hem de Osmanlı Devleti için kendi iç ve dış sorunlar ile boğuştuğu zor yıllar olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yenedünya düzeninde Türkiye için Balkan Devletleri stratejik önem kazanırken, Türkiye'de Balkan devletleri için stratejik önem kazanmıştır. Diplomatik ilişkiler TBMM ile İtalyan emperyalizmine ve Sırp müdahalecilerine karşı mücadelesini sürdüren Arnavutlar arasında<sup>3</sup> ilk kez 1920'de gerçekleşmiştir. Selahattin Saip Bey'in Arnavutluk'a gitmesi önemli gelişmeler için somut bir adım olmuştur<sup>4</sup>. Diplomatik ilişki, Arnavutluk'un temennisi ve Türkiye'nin daveti ile gerçekleşmiştir. Arnavutluk demokrasi yolunda ilerleme kararlılığında iken, Sırlar ve İtalyanlar Arnavutluk üzerinde baskıcı politikalarını hiç eksik etmemişlerdir<sup>5</sup>. Türkiye 1921'de Arnavutluk Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştır<sup>6</sup>. Arnavutluk halkının Türkiye ile yakın ilişkiler kurulması yönündeki baskısına rağmen iki ülke arasında ilişkiler istenen şekilde gelişmemiştir.

Milli Mücadele sonrası Türkiye'de gerçekleşen inkılaplar iki ülke ilişkilerinin yeni bir döneme girmesinde etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile Ahmet Zogu'nun başbakan olduğu dönemde başlayan yakınlaşma, 15 Aralık 1923'te imzalanan anlaşmalar ile perçinlenmiştir. Arnavutluk'ta 21 Ocak 1925'te Cumhuriyet ilan edilmiş, Ahmet Zogu, 1 Şubat 1925'te Cumhurbaşkanı seçilmiş, Cumhuriyetin ilanı 1926'da Türkiye'nin Tiran

<sup>2</sup> Barış Ertem, (2010) "Mustafa Kemal'in Balkan Politikası ve Mustafa Kemal Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Ağustos-Eylül, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, s.1-2. <http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/12.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2015)

<sup>3</sup> Gazmend Shpuza, (1990) Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri, *Atatürk Yolu*, Cilt:2, Sayı:6 s.335, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ankuayd/issue/view/5000000364> (Erişim tarihi: 5 Ocak 2015)

<sup>4</sup> Selma Yel – Halil Özcan, Mustafa Kemal'in Selahattin Saip Bey'i Arnavutluk'ta Görevlendirmesinin Sebep ve Sonuçları (1920-1923), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:70, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-70/mustafa-kemalin-selahattin-saip-beyi-arnavutlukta-gorevlendirmesinin-sebep-ve-sonuclari-1920-1923> (Erişim Tarihi, 24 Nisan 2015)

<sup>5</sup> Anıla Polat, (2005) Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti ile İlişkileri (1920-1938), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:33, s.1. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/766/756> (Erişim Tarihi: (5 Ocak 2015)

<sup>6</sup> Shkoza'nın Arnavutluk'a dönmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalar yapması ve Arnavutluk'a döndükten sonra Savunma Bakanı olması ve ordunun yönetiminde etkin bir konuma yükselmesi tesadüf olmasa gerektir. Polat, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk...*, s.2.

elçiliğini açması ile sonuçlanmıştır. Elçilik görevine Tahir Lütfi Bey (Tokay) atanmış<sup>7</sup> ise de diplomatik ilişkiler iki ülke arasında beklenen düzeyde gelişmemiştir<sup>8</sup>.

Arnavutluk dış politikasında denge unsuru olarak İtalya'yı gören Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun 1 Eylül 1928'de Monarşi rejimine geçerek kendisini "Kral" ilan etmesi, Türkiye ile diplomatik ilişkileri gererek kopma noktasına getirmiştir<sup>9</sup>. Cumhuriyet konusunda hassas olan Atatürk, cumhuriyet rejiminden ayrılarak krallığa dönüşen Ahmet Zogu yönetimine kararlı bir tepki göstererek tanımamıştır. Bu durum iki ülke ilişkileri adeta soğuk savaş dönemine girmesine neden olmuştur.

Türkiye somut tepkisini 3 Ekim 1928'de Tiran elçisi Tahir Lütfi Bey'i geri çekerek göstermiş<sup>10</sup> ve Türkiye Arnavutluk'taki diplomatik temsilini maslahatgüzarlık seviyesine indirmiştir<sup>11</sup>. Türkiye'nin bu tutumuna Ahmet Zogu'nun cevabı, Arnavutluk'un Ankara büyükelçisini geri çekmek ve İstanbul konsolosluğunu kapatmak olmuştur<sup>12</sup>.

Savaş sonrası 1928 Briand-Kellog Paktının imzalanmasına kadar devam eden süreçte, silahsızlanma ve barışın sürekli kılınması için uluslararası işbirliği ön planda tutulmuş ise de 1929 Dünya ekonomik krizi ile uluslararası ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. İtalya'da Faşizmin, Almanya'da Nazizmin yükselişi ve Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgali silahsızlanma ve devamlı barış ümitlerinin zayıflamasına yol açmıştır.

Bu gelişmeler Ortadoğu ve Balkanlar arasında bir köprü olan Türkiye ile Faşizm'in etki ve rüzgarlarından kendisini kurtaramayan Arnavutluk için yeni bir döneme gelindiğini göstermiştir. İtalyan Hükümeti'nin Türkiye üzerinde Ahmet Zogu'nun krallığını tanınması için baskı uyguladığı<sup>13</sup> ve iki ülke arasında ilişkilerin kopma noktasına geldiği bir zamanda Atatürk devreye girmiştir. Balkanlarda bir barış paktı oluşturulması amacıyla ilişkilerin yeniden normalleşmesi yolunda bir adım daha atmıştır.

### **Balkan Paktı Oluşumunda Türkiye-Arnavutluk İlişkileri**

Avrupa Devletlerinin savaş sonrası güvenlik kaygılarına bağlı olarak gerçekleşen Locorno ve Küçük Antant gibi yakınlaşmalar, Balkan devletlerinin de kendi güvenlik kaygıları ile gruplaşmalarını tetiklemiştir. Türkiye Balkan ülkelerinin aralarındaki işbirliğini geliştirme kararlılığını, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin devam ettiği bir süreçte göstermiştir. Balkan Paktı oluşması yönünde ilk adım Bükreş'teki Türk Büyükelçiliğinde görev yapan Ragıp Baydur'un 1926'da Romanya Dışişleri Bakanı Duca'ya altı Balkan devletinin bir araya gelmesiyle Balkan Paktı oluşturması önerisi yapmasıyla atılmıştır. Bu adımdan bir yıl sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras "Balkanlar Balkan halklarına aittir" sloganı ile Balkan Paktı hedeflerini ikinci kez dile getirmiştir<sup>14</sup>. Mussolini'nin ekonomik kriz bahanesi ile Balkanlarda yayılcı politika izlemesi Balkan ülkeleri üzerinde rahatsızlık yaratmıştır<sup>15</sup>.

<sup>7</sup> Bilal N. Şimşir, (2001) *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (Büyükelçilik Anıları (1985-1988))*, ASAM Yayınları Ankara, s.18.

<sup>8</sup> Shpuza, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", s.338.

<sup>9</sup> Ertem, "Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...", s.3-4.

<sup>10</sup> Ertem, a.g.e., s.3.

<sup>11</sup> Halil Özcan, (2011) *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.215.

<sup>12</sup> Ertem, "Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...", s.3-4, Polat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk...", s.5.

<sup>13</sup> Shpuza, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", s.342.

<sup>14</sup> Ertem, "Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...", s.4.

<sup>15</sup> Sabri Balkaya, (2004) Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgaristan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:60, Cilt:XX, Kasım,

Türkiye'nin Balkan Paktı için girişim başlatmasında, revizyonist devletlerin Avrupa ve Balkanlarda yarattığı güvenlik tehlikesi etkili olmuştur. Bu pakt ile Balkan devletlerinin birbirleriyle çekişmelere son vererek birbirleriyle yakınlaşmaları, Balkan milletlerinin birbirleriyle kaynaşmaları amaçlanmıştır. Atatürk süreci; "*Efendiler, unutmayalım ki Balkan milletlerinin ataları birbirlerinin hıusımları idiler... Biz Balkan Birliğini tarihi tekamülün tabii bir neticesi gibi kabul etmeliyiz*"<sup>16</sup> sözleriyle desteklemiştir<sup>17</sup>. Balkan ülkelerinin sınırlarının karşılıklı garanti altına alınması yönündeki bu ilk çabalar sonuçsuz kalmıştır. Türkiye'nin çabası ancak 1928'de Venizelos'un Balkanlarda işbirliğine olumlu bakmasıyla somutlaşma yoluna girmiştir.

Avrupa devletleri arasında rekabetin artması, silahsızlanmanın mümkün olmaması ve barışın sürekliliğine yönelik inancın yavaş yavaş kaybolması, Balkan birliği düşüncesinin kuvvetlenmesine yol açmıştır<sup>18</sup>. Balkan ülkeleri arasında birliğin oluşmasına yönelik sonuç veren teorik beklenti Cenevre'de toplanan Milletlerarası Barış Bürosu'nca gerçekleştirilmiştir. Büro tarafından Balkan Birliği kurulmasına yönelik öneri, Atina'da 6-10 Ekim 1929'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan eski başbakanı M. Papanastasiou'ya yapılmıştır<sup>19</sup>. Balkan birliğinde yer alacak devletlerin birbirlerinin hakimiyetlerini sınırlandırmayacağı ve Balkan devletlerinin birbirlerine karşı saldırıda bulunmayacakları bir paktı gerçekleştirilmeleri hedeflenmiştir<sup>20</sup>. Bu amaçla Balkan devletleri arasında resmi olmayan bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Bu karar Balkan Paktı'na giden yolda dört konferanstan ilkinin gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır<sup>21</sup>. Bu gelişmenin yaşanmasında Türkiye – Yunanistan arasındaki sorunların büyük ölçüde çözüme kavuşturulması temel etken olmuştur.

Balkanlarda revizyonist devletlerin giderek agresifleşen tutumları nedeniyle sürekli barışın gerçekleşmesinin imkansız olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Balkan ülkelerinin aralarındaki sorunları biran önce çözüme kavuşturarak barış ve güvenliğin temini için bir pakt oluşturmaları isabetli görülmüştür. Arnavutluk bu gelişmeleri önce içeride Genç Arnavut Teşkilatı ve Milli İttihad Partisi'nin İtalya aleyhinde başlattığı muhalefet ile sonrasında başta Türkiye olmak üzere diğer Balkan devletlerinin İtalya'ya karşı oluşturmaya çalıştıkları ittifak çabaları ile sentezlemiştir. İtalya, bu gelişmeleri yakından takip ettiği için İtalya-Arnavutluk arasındaki beş yıllık süresi bitmek üzere olan Tiran anlaşmasını yenilememek için harekete geçmiştir. İtalya'nın harekete geçmesine, Arnavutluk Balkan Konferansına katılma kararı ile karşılık verilmiştir. Ayrıca, bu kararda konferansta Yugoslavya ve Yunanistan'da yaşayan azınlık Arnavutların sorunlarını anlatmak düşüncesi de etkili rol oynamıştır<sup>22</sup>.

### **Birinci Balkan Konferansı'nda Arnavutluk Türkiye İlişkileri**

Konferans, Atina'da 6-10 Ekim 1930'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'un katılımıyla toplanmıştır. Altı devletin hükümet başkanları ve Milletler Cemiyeti adına onursal başkan La Fanten'den bir meclis oluşmuştur. Arnavutluk ve Türkiye heyetleri, konferans vesilesi ile Zogu'nun krallığını ilan sonrası ilk kez bir araya gelmişlerdir. Konferans süresince Arnavutluk ile Yugoslavya heyetleri,

---

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-60/basinimize-yansidigi-sekliyle-balkan-antanti-surecinde-turkiye-ve-bulgaristan> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2015)

<sup>16</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.223.

<sup>17</sup> Özcan, *a.g.e.*, s.226.

<sup>18</sup> Ertem, "*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*", s.5.

<sup>19</sup> Ertem, *a.g.m.*, s.4.

<sup>20</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.227.

<sup>21</sup> Ertem, "*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*", s.4.

<sup>22</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.228.

Arnavutluk-İtalya ilişkileri ve Yugoslavya'daki Arnavut azınlıklar konusunda sürekli karşı karşıya gelmişlerdir. Arnavutluk ile Yugoslavya heyetleri arasında sürekli tartişmalar yaşanırken<sup>23</sup>, Arnavutluk – Türkiye arasında yakınlık oluştuğu gözlemlenmiştir. Ancak bu olumlu yakınlama ilişkilerin tam olarak normalleşmesine yol açmamıştır.

Konferansta Balkan devletleri arasında siyasi, ekonomik, kùltürel işbirliği gerçekleştirilmesi için daimi teşkilat kurulması, Balkan devletleri dışişleri bakanlarının her yıl bir toplantı gerçekleştirmesi, “*Balkan Paktı*” oluşması için hazırlık yapılarak, sorunların çözümlünde savaş yolunun yasaklanarak, sorunların barış yolunda çözümlenmesi kararları alınmıştır<sup>24</sup>.

### **İkinci Balkan Konferansı'nda Arnavutluk Türkiye İlişkileri**

Tiran Maslahatgüzarı Rüştü Bey'in Temmuz 1931'de merkeze alınması ile yerine Barselona Maslahatgüzarı Zeki Hakkı Bey getirilmiştir. Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı'nın bu atamaya yönelik yaklaşımı, 24 Ağustos 1931'de ayrılan maslahatgüzarın Arnavutluk tarafından tanınmadığı için yeni maslahatgüzarında resmi sıfatı olmadığı için tanınmayacağı şeklinde olmuştur. Türkiye'nin tutumu, bu ve buna benzer yaklaşımlar devam etse de iki ÷lke arasındaki ilişkilerin tamamen kopmaması yönünde gelişmiştir. Maslahatgüzar, Arnavutluk'ta “*hiçbir yere davet edilmeden sadece bir gözlemci gibi*” bulunmak durumunda kalmıştır. Türkiye buna rağmen Tiran elçiliğini açık tutmak için çaba sarf etmiş, Arnavutluk'taki gelişmeleri doğrudan değerlendirme ve temelde Balkan birliğine Arnavutluk'u dahil etme ümidiyle hareket etmiştir<sup>25</sup>. Atatürk, Arnavutluk heyetinin II. Balkan Konferansına katılmasını Türkiye-Arnavutluk ilişkilerini düzeltmek için fırsat olarak görmüştür.

Diplomatik ilişkiler bu durumda iken II. Balkan Konferansı aşamasına gelinmiştir. İkinci konferansa Arnavutluk'un katılıp-katılması Arnavutluk'ta tartişmalara neden olmuştur. Arnavutluk'taki muhalifler I. Konferansta Arnavut azınlıklar sorunu konusunda somut bir çözüml elde edilemediğini ve ikinci konferansın Arnavutluk'u tanımayan ve kendisinin toprak parçası sayan bir ÷lkede toplanması nedeniyle konferansa gidilmesinin doğru olmayacağı üzerinde durulmuştur. Ancak, Kral Zogu ilişkilerinin düzelmesi konusunda istekli olması sebebiyle, Arnavutluk heyetinin konferansa katılması, ancak Türkiye'nin krallık rejimini tanımadığı taktirde geri dönölmesi kararını vermiştir<sup>26</sup>. Katılma kararı arkasından belirlenen delege isimleri ile heyet başkanı Mehmet Konie Bey'in adı Konferans Umumi Katipliğine bildirilmiştir<sup>27</sup>.

Konferans için Yıldız Sarayı toplantı salonları hazırlanmış ve bir hafta öncesinden hazırlıklar tamamlanmıştır<sup>28</sup>. Mehmet Konica başkanlığında Bedri Ali, Doktor Kemal, Patirkert Fişta, Ziya, İhsan Libohuve, Suat ve Arslan beylerden oluşan Arnavutluk heyeti 17 Ekim 1931'de tren ile İstanbul'a gitmek için yola çıkmışlardır. Arnavutluk heyeti, Sirkeci istasyonu ile kalacakları Pera Palas'ta Türk-Arnavut ve Balkan Birliği bayrakları ile karşılanmıştır<sup>29</sup>.

Konferansın açılış toplantısı Dolmabahçe sarayında 20-26 Ekim 1931'de 200 temsilcinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Toplantıda Teşkilat, Siyasi Mukarenet, Hırsı Mukarenet, İktisadi Mukarenet, Sıhhat ve İçtimai Riyaset, Münakalat komisyonları

<sup>23</sup> Özcan, *a.g.e.*, s.228-229.

<sup>24</sup> Ertem, “*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*”, s.4.

<sup>25</sup> Özcan, “*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, s.216-217.

<sup>26</sup> Özcan, *a.g.e.*, s.230-231.

<sup>27</sup> *Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1931, Sayı:437, S.1.

<sup>28</sup> *Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1931, Sayı:437, S.1.

<sup>29</sup> Özcan, “*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, s.230-231.

kurulmuştur. Hırsi Mukarenet Komisyonu başkanlığına Arnavutluk heyeti Başkanı Mehmet Konica, Teşkilat Komisyonu Başkanlığına Türkiye delegesi Hasan Bey, Mukarenet Komisyonu başkanlığına Arnavutluk delegesi M. Stefas, İktisadi Mukarenet Komisyonu Başkanlığına Yunan delegesi Papanastasya, Sıhhat ve İçtimai Siyaset Komisyonu Başkanlığına Sırp delegesi M. Yoniçve ve Münakalat Komisyonu başkanlığına da Bulgaristan delegesi M. Sakazof seçilmişlerdir. Bu komisyonlar haricinde ara komisyonlarda oluşturulmuştur<sup>30</sup>.

Konferans Dolmabahçe Sarayı büyük salonunda Başvekil İsmet Paşa'nın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Türkiye delegesi Hasan Bey ve diğer ülkelerin heyet başkanları da birer konuşma yapmışlardır. Konuşmalar arkasından Başkanlık divanı seçimi yapılmış ve diğer toplantılar için Yıldız Sarayına geçilmiştir. Yıldız Sarayı'nda yapılan toplantılarda Balkan devletlerini ilgilendiren temel sorunlar ele alınmıştır<sup>31</sup>.

Konferansta Arnavutluk Heyeti Başkanı Mehmet Konica, Osmanlı Devleti zamanında Türklerin diğer milletlerden çok daha büyük acılar yaşamalarına rağmen, Türkiye'nin geçmişi unutarak eski evlatlıklarına Türk milletine has bir meziyet olan lütfkarlıkla kucağını açtığını görmenin gerçekten heyecan verici olduğunu belirtmiştir<sup>32</sup>. Arnavutluk delegesi Mehmet Koniça Bey ekalliyetler sorunu hakkında “*İstanbul Konferansı ademi tecavüz, emniyet ve muaveneti müteakile misakile beraber ekalliyetler meselesini gelecek sene toplanacak olan Üçüncü Balkan Konferansına terk ve havale etti. Altı Balkan devleti murahasından teşekkül edecek hususi bir encümen misak ve ekalliyetler meselesini tetkik edecek ve kaleme alacağı raporu behemahal üçüncü konferansın içtimaından üç ay evvel heyeti murahaslara tebliğ edecektir*” demiştir. Sorunun çözümü konusunda Türkiye'nin tarafsız duruşu ile sorunun çözümünde Arnavutluk'a yardım edeceğine olan inancını belirtmiştir<sup>33</sup>.

Konferansta Arnavutluk ile Yugoslavya arasındaki ekalliyetler sorununa sürekli sert tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur<sup>34</sup>. Arnavut ve Yugoslav delegeleri arasındaki sert tartışmalar daha ziyade Türk heyeti aracılığı ile yatıştırılabılmıştır. Balkan devletleri arasında azınlıklar sorununa siyasi bir anlaşma formülü bulmak için konu Romen Başdelegesi M. Pella'ya havale edilmiştir<sup>35</sup>.

İkinci Balkan Konferansının toplanmasına kadar süren Türkiye -Arnavutluk arasındaki gerginliğin izleri İkinci Balkan Konferansı ile silinmeye başlamıştır<sup>36</sup>. Arnavutluk heyeti Türk yetkililer tarafından kabul edilmiş ve Arnavutluk - Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için heyetler bir araya gelmişlerdir. İlişkilerin iyileştirilmesi üzerine görüşmelerde bulunulmuştur<sup>37</sup>. Arnavutluk heyeti İstanbul'a geldikleri andan itibaren ayrılıncaya kadar “*ikinci vatan*” diye hitap ettikleri ve Türkiye ve Türk halkına olumlu ve sıcak mesajlar vermişlerdir<sup>38</sup>.

II. Balkan Konferansının kapanış toplantısının Ankara'da yapılması kararlaştırılmış ve Balkan konferansı delegeleri iki tren ile Ankara'ya gitmişlerdir. Heyetler, sabah şehri

<sup>30</sup> *Son Posta*, 20 Teşrinievvel 1931, Sayı:445. s.1.

<sup>31</sup> *Son Posta*, 20 Teşrinievvel 1931, Sayı:445, s.1.

<sup>32</sup> Özcan, “*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, s.233.

<sup>33</sup> Ahmet Hilali, “*Ekalliyetler Meselesi*”, *Akşam*, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687, s.6.

<sup>34</sup> Ahmet Hilali, “*Ekalliyetler Meselesi*”, *Akşam*, 25 Teşrinievvel 1931, No:4685, s.1, Ahmet Hilali, “*Ekalliyetler Meselesi*”, *Akşam*, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687, Necmettin Sadık, “*Gazi Hazretlerinin Nutku*”, *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1931, No:4688, s.1.

<sup>35</sup> *Akşam*, 25 Teşrinievvel 1931, No:4685, s.1.

<sup>36</sup> Ertem, *a.g.m.*, s.4.

<sup>37</sup> Polat, “*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk...*”, s.4.

<sup>38</sup> Özcan, “*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, s.231.

gezip öğleden sonra konferansın son toplantısı için TBMM'ne gelmişlerdir. Atatürk, Meclis Başkanı Kazım Paşa, Hariciye ve Dahiliye vekilleri ile Meclis'e gelmiş ve harf sırasına göre ülkelerin heyetlerini selamlayarak karşılamıştır. Harf sırasına göre ilk olan Arnavutluk heyeti üyeleri selamlanarak salona alınan ilk heyet olmuştur.

TBMM'nde 25 Ekim 1931'de gerçekleştirilen toplantı, Atatürk'ün heyete Fransızca hitap etmesiyle başlamıştır. Atatürk'ün konuşması bitiminde salondan ayrılması ile delegelerin toplantısı devam etmiştir<sup>39</sup>. Siyasi komisyon raporu oybirliği ile kabul edilmiştir. Romanya delegesi M.Pella veda konuşması yapmış, arkasından Ruşen Eşref Bey ve en son Hasan Bey'in konuşmasıyla konferans son bulmuştur<sup>40</sup>.

Atatürk, Ahmet Zogu dâhil bütün Balkan devletleri başkanlarına Balkan delegelerinin şahsına ve Türk milletine karşı gösterdikleri hissiyattan duyduğu memnuniyet ile kutlama mesajları göndermiştir<sup>41</sup>.

Ahmet Zoğu'ya çektiği 26 Ekim 1931 tarihli telgrafta; *"İkinci Balkan Konferansı azasını bugün Ankara'da kabul etmekle hakiki bir memnuniyet hissettim. Arnavut milli teşekküllerinin müçtemi mümessilleri tarafından hakkımda ve Türk milleti hakkında izhar olunan temenniyetten pek mütehasis oldum.*

*Bu vesile ile Zatı Heşmetpenahilerinin saadet hali ve asil Arnavutluk milletinin refahı için en samimi temenniyatta bulunurken yalnız kendi hissiyatımı değil, bütün Türk milletinin hissiyatını da ifade etmekte olduğumu zannediyorum"*<sup>42</sup> derken Zogu'yu "kral" olarak nitelemesi, Ahmet Zogu tarafından "olumlu" ve "tam tanınma" olarak kabul edilmiştir<sup>43</sup>.

Arnavutluk Türkiye'nin jestine Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Ekim 1931 Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Dışişleri Bakanlığına Türk Bayrağı çekerek ve Saray nazırı ile hükümet adına teşrifat memurunun elçiliğini ziyareti karşı jesti ile cevap vermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu jسته memnuniyet duyguları ile Arnavutluk sefir ya da maslahatgüzarının bir an önce Ankara'ya gelmesi arzusu ile cevap vermiştir<sup>44</sup>. Türkiye-Arnavutluk ilişkileri karşılıklı jestler ile olumlu bir düzelme gözlemlenmiştir. Kral Zogu 29 Ekim 1931'de Atatürk'ün telgrafına; *"İkinci Balkan konferansının içtimalı vesilesiyle Zatı devletlerinin Arnavut milletiyle şahsım hakkında izhar buyurdıkları temenniyattan pek mütehasis oldum. Kendi namıma ve Arnavut milleti namına Zatı devletlerinin saadet hali ve asil Türk milletinin refahı için en samimi temenniyatta bulunmaktayım. Ahmet Zogu"*<sup>45</sup> şeklinde cevap vermiştir. Bu cevapta aslı anlamlı olan 1 Eylül 1928'de krallığını ilan ettiğinden bu telgrafa kadar "Ahmet" adı Türklüğü ve İslamı çağrıştırması nedeniyle yalnız Zogu'yu kullanır iken "kral" yerine "Ahmet Zogu"yu kullanmış olmasıdır<sup>46</sup>. Atatürk'ün bu şekildeki hitabı Arnavutluk'ta büyük bir sevinç ile karşılanmış, aradaki buzların eriyerek soğuk savaş döneminin sona ermesini yol açmıştır.

<sup>39</sup> Akşam, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687 s.2.

<sup>40</sup> Akşam, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687 s.2.

<sup>41</sup> Akşam, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687 s.1.

<sup>42</sup> Bilal N. Şimşir, (1993) Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları – 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.304-305.

<sup>43</sup> 1930'dan sonra Türkiye'nin Arnavutluk ile ilişkilerinin iyileşmeye başlamasını Mustafa Kemal'in "krallık" ile ilgili daha önceki duygusal kızgın tutumundan vazgeçerek sakinleşmesine bağlamaktadırlar. Özellikle İngiltere'nin Mustafa Kemal'in tavrının siyasi nedenlerden kaynaklanmadığı değerlendirilmesinin gerçeği yansıtmadığı açıktır. Elçinin Tiran'a hemen gönderilmemesi de bunun en somut göstergesidir. Shpuza, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", s.342-343.

<sup>44</sup> Özcan, "Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", s.241.

<sup>45</sup> Şimşir, "Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1", s.305.

<sup>46</sup> Özcan, a.g.e., s.242.

Maslahatgüzar Zeki Hakkı Bey, Atatürk'ün Arnavutluk'ta yarattığı etkiyi; “*Büyük Reiscumhurumuzun telgrafları Arnavutluğu hakikaten samimi bir sürur ve şükran heyecanı içinde bıraktı. Yeni vaziyetin hudusu şeklindeki incelik ve zerafete herkes hayran kaldı*” sözleriyle değerlendirmiştir<sup>47</sup>. Tiran'da ki havayı da; “*Büyük Reiscumhurumuzun telgrafları Arnavutluğu hakikaten samimi bir sürur ve şükran heyecanı içinde bıraktı. Yeni vaziyetin hudusu şeklindeki incelik ve zerafete herkes hayran kaldı. Sabık Hariciye Nazırı Yobek Elçiliğe gelerek, büyük saadet hissettiğini ifade ve Gazi hazretlerine, Başvekil Paşa Hazretlerine ve Zat-ı Samilerine hislerinin iblağına rica ve Cumhuriyet Bayramınızı tebrik etti. Alman ve Yunan maslahatgüzarları da gelerek tebrik ve sevinçlerini izhar ettiler*” sözleriyle yansıtmıştır. Maslahatgüzar bu telgraf sonrası Arnavutluk'ta büyük bir ilgiyle karşılanmaya ve tüm davetlere çağrılarak özel ilgi ve iltifat gösterilmeye başlanmıştır<sup>48</sup>. Böylece Atatürk'ün Arnavutluk-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi yönündeki iyi niyet gösterisi çok geçmeden karşılığını bulmuştur.

Krallığı resmen tanımayan Türkiye'nin temsilcisi olarak Maslahatgüzar, Arnavutların olumsuz diplomatik tutumları ile adeta elçilik binasına hapsedilmiş iken, gelişmeler sonucunda el üstünde tutulmaya başlanmıştır<sup>49</sup>. Maslahatgüzar Zeki Hakkı Bey Kral Zogu tarafından Arnavutluk bağımsızlık yıl dönümünde özel olarak kabul edilmiştir<sup>50</sup>. 29 Kasım 1931'den bir hafta sonra 6 Aralık 1931 günü maslahatgüzar Ankara'ya gönderdiği telgrafta; “*Dün Kral tarafından suret-i hususiyede kabul edildim. Beliğ bir Türkçe ile ve istisnai surette yanında kimse olmayarak ve harikulade bir samimiyetle şöyle söyledi:*

*“Türkiye'ye bizi rapteden bağlar mukaddestir. Onlara asla dokunulamaz. Birçok şeylerimizi Türkiye'ye medyunuz. Sui tefehhümün nihayet bulmasından mesudum. Binihaye hürmet ettiğim Gazi hazretleri memleketi ihya hususunda insana hayret veren bir deha göstermişlerdir. Bizim yapmaya çalıştığımız onunki yanında hiçtir. Sizi ecnebi diplomat olarak görmüyorum. Hariciye Nezareti ile halledemediğiniz ehemmiyetsiz bir iş için bile derhal bana geliniz”<sup>51</sup> dediği bilgisini vermiştir.*

Atatürk'e Maslahatgüzara karşı Kral'ın bu yakın davranışı bildirilince, Atatürk'de kendisinin aynı duyguları taşıdığına Kral Zogu'ya bildirilmesini istemiştir. Maslahatgüzar Zeki Hakkı Bey, Atatürk'ün dileklerini Kral'a iletince Kral Zogu, Arnavutluk'un Türkiye'nin doğal müttefiki olduğunu ve kendisinin de ebediyen Gazi'ye bağlı kalacağını belirtmiştir<sup>52</sup>. Bir hafta geçmeden maslahatgüzar ile tekrar görüşen Zogu, “*Türkiye Arnavutluğun ve Arnavutluk Türkiye'nin tabii müttefikidir. Gazi'ye ebediyyen merbut kalacağım. Bunları Tevfik Rüştü Beyefendiye aynen iş'ar ediniz. Şahsınıza meveddeti mahsusum var. İsteddiğiniz zaman bana geliniz*” diyerek Türkiye ile Arnavutluk arasında ittifaktan söz etmiştir<sup>53</sup>.

Tiran Maslahatgüzarı Arnavutluğun istiklalini kazanmasının yıldönümünde elçiler heyeti ile tebrik için saraya gittiklerinde yaşananları Harice Vekaletine gönderdiği telgrafta; “*Kral el sıkarken Türkiye Maslahatgüzarı önünde bilhassa durarak iltifatta bulundu. Muhterem Reiscumhurumuz Gazi Hazretlerinin hatırlarını büyük bir hörmetle istifsar*

<sup>47</sup> Şimşir, “*Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, s.22.

<sup>48</sup> Bilal N. Şimşir, (1981) *Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge*, (Türk – Arnavut İlişkileri Üzerine), Prof.Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan (Ayrı Basım), Ankara, s.306, Şimşir, “*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1*”, s.305.

<sup>49</sup> Şimşir, “*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1*”, s.306-310.

<sup>50</sup> Şimşir, a.g.e., s.311.

<sup>51</sup> Şimşir, “*Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge*”, s.306, Şimşir, a.g.e., s.312.

<sup>52</sup> Kral Maslahatgüzar ile “*açık bir Türkçe ve samimi ifadelerle*” konuşmuştur. Özcan, “*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*”, 247-248.

<sup>53</sup> Şimşir, “*Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge*”, s.306-307.



eyledi. Gece verilen suarede gördüğüm saray nazırı, Kralın bililtizam bütün heyeti süfera içinde Türkiye'ye ve büyük reisine olan samimi hörmət ve muhabbetini izhar etmek istediğini acizlerine ayrıca izah etmesine dair emri mahsus aldığı ifade eyledi.

Kralın acizlerini birkaç gün sonra hususi surette kabul edeceğini arz eylerim efendim” dediğini belirtmiştir<sup>54</sup>. Kral, bu süreçte Kudüs'te toplanacak kongre için Tiran elçiliği tarafından Arnavutluk'un düşüncesini öğrenmek üzere yaptığı görüşmede Kral'ın, konferans için davet almadığını ve “...alsa da katiyyen Arnavutluk(un) iştirak etmeyeceğini, Kral(in) hilafet lafını bile istemediğini” belirtmiştir<sup>55</sup>.

Arnavutluk'un II. Balkan konferansına yakın ilgi göstermesinde Kral Zogu'nun İtalya ile beş yıl süreli “Dostluk ve Güvenlik Anlaşmasını” 1931'de yenilemek istememesi de etkili olmuştur<sup>56</sup>. Balkanlarda birlik oluşması olasılığı İtalya'yı fazlası ile rahatsız etmiştir. Arnavutluk'un oluşacak bir birlikte yer alması, Balkanlardaki İtalyan nüfuz ve siyasetini etkisizleştireceği ve İtalya'nın Arnavutluk'u istilasına engel teşkil edeceği için kesinlikle engellenmeye çalışılmıştır<sup>57</sup>.

Karşılıklı olumlu mesajlaşmalara rağmen iki ülke arasında devlet başkanları arasında başlayan yakınlaşmanın oluşturduğu dostluk döneminde resmi ilişkiler geri çekilen elçilerin karşılıklı olarak atanamaması nedeniyle beklenen ölçüde gelişmemiştir<sup>58</sup>. Atatürk, Arnavutluk'u İtalya'nın etkisinden kurtararak Balkan birliğinin bir üyesi haline getirmek istemiştir. Türkiye, Arnavutluk'taki “kral”lık rejimini tam olarak tanımak için, saltanatın kaldırılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkalarının durumu hakkında ortaya koyduğu gerçekler çerçevesinde acele etmemiştir. Arnavutluk'u yanında tutmak ve Türkiye ile Atatürk sevgisini Arnavutluk halkı üzerinde daim kılmak için sıcak mesajlar ile ilişkilerin sürdürülmesine çalışmıştır<sup>59</sup>. Balkan ülkelerinin sınırları ve barışına hizmet edecek olan bu konferans<sup>60</sup> Türkiye-Arnavutluk ilişkilerin normalleşmesine önemli katkı yapmıştır<sup>61</sup>.

Birinci ve İkinci Balkan Konferanslarında Arnavutluk ve Bulgaristan azınlık sorununu ileri sürerek birlikte hareket etmişlerdir. Balkan ülkelerinden azınlık sorununa bakış açıları ile ayrılmışlardır<sup>62</sup>. Arnavutluk –Türkiye arasındaki olumlu hava, özellikle Yugoslavya'da yaşayan Arnavutların milli, kültürel ve hürriyet açısından Arnavutluk'un istediği haklara kavuşmadığı için<sup>63</sup> Arnavutluk'un paktın bir parçası haline gelmesinin önünde önemli bir sorun teşkil etmiştir.

Bulgaristan dışındaki ülkeler Balkan ülkeleri arasında gümrük birliğine yönelik görüş birliğine vardıkları halde, Bulgaristan azınlık sorununun istediği doğrultuda

<sup>54</sup> BCA. 030.10.233.570.14. (2 Kanunuevvel 1931)

<sup>55</sup> BCA. 030.10.229.543.23. (24 Teşrinisani 1931)

<sup>56</sup> Arnavutluk bu tavrını ısrarla sürdürmeye çalışmış, 1934'te Yugoslavya ile yaptığı Ticaret Anlaşması ile İtalya'yı tamamen karşısına almıştır. Tayfun Atmaca, (2007) *Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Birakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara, s.78. İtalya Kral Zogu'nun tutumuna Durozza'ya donanma göndererek tepki vermiştir. Atmaca, *Zogu ve Atatürk*, s.82.

<sup>57</sup> İtalya böyle bir birliğin oluşmaması için açıktan olmasa da gizli şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Özellikle Arnavutluk'un Yugoslavya'ya karşı azınlık sorununu öne sürerek arkasında durmasında kışkırttığı anlaşılmaktadır. BCA. 030.10.226.523.30 (9 Teşrinisani 1929) s.3-4 ve 5.

<sup>58</sup> Kral Maslahatgüzar ile “açık bir Türkçe ve samimi ifadelerle” konuşmuştur. Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s.247-248.

<sup>59</sup> Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s. 244-245.

<sup>60</sup> Pakta Bulgaristan'da dahil olmamıştır. Polat, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk ...”, s.5.

<sup>61</sup> Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s.249.

<sup>62</sup> BCA. 030.10.226.523.30 (9 Teşrinisani 1929) s.3.

<sup>63</sup> Özcan, a.g.e., 234.

çözülmemesi nedeniyle konferanstan çekilmiştir<sup>64</sup>. Bu görüşmelerde Arnavutluk, Bulgaristan'ı yalnız bırakarak azınlıklar konusunda daha yumuşak tavır sergileme yoluna gitmiştir<sup>65</sup>.

### **Üçüncü Balkan Konferansı'nda Arnavutluk Türkiye İlişkileri**

Bükreş'te toplanacak Üçüncü Balkan Konferansının ertelenmesi için Bulgarların teklifi ile Arnavut Milli Grubunun da azınlık meselesinin konferans gündeminden çıkarılmış olması nedeniyle; "... *bu şerait dahilinde konferansa iştirak edemeyeceğini diğer Balkan memleketleri milli gruplarına bildirmesi*" istenmiştir<sup>66</sup>.

Üçüncü Balkan Konferansı Bükreş'te 23-26 Ekim 1932'de toplanmıştır<sup>67</sup>. Balkan Birliği Meclisi Bükreş'te 19 Mart 1933'te son toplantısını yaparak dağılmıştır. Bulgaristan'ın Dördüncü Balkan Konferansı gündemine azınlıklar meselesinin ele alınması isteğine Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk ve Yugoslavya karşı çıkmışlardır. Bu nedenle Bükreş'te Balkan Misakının imzalanması mümkün olmamıştır. Bu görüşmeler esnasında İtalya'dan beklediği ekonomik desteği bulamayan Arnavutluk Bulgaristan'dan uzaklaşırken Yugoslavya'ya yaklaşılmaya başlamıştır<sup>68</sup>.

Tiran'da yabancı misyon şefleri Kral Zogu tarafından 28 Kasım 1932'de bağımsızlık yıldönümü resepsiyonunda kabul edilmişlerdir. Saray Nazırı tarafından Türkiye Maslahatgüzarı H. Basri Reşit Bey Kral'a takdim edildiğinde Kral; "*pek ziyade takdirhanı olduğu Reisicumhur Gazi Hazretlerine selamı mahsusunun ve Başvekil Paşa Hazretleriyle, Hariciye Vekili Beyefendiye*" selamlarının iletilmesini istemiştir<sup>69</sup>.

Türk maslahatgüzarının Pazartesi itibariyle kabul edileceği bilgisi üzerine Pazartesi günü maslahatgüzar H. Basri Reşit ile Kral'ın görüşmesi gerçekleşmiştir. Maslahatgüzar görüşmenin başında Türkiye'nin Arnavutluk'a karşı samimi dostluk hisleri ile dolu olduğunu paylaşarak, her yerde olduğu gibi Balkanlarda barış siyasetine dayalı hareket etmek üzere görevlendirildiğini; "*Buradaki memuriyetim devam ettiği müddetçe iki devlet ve iki millet arasındaki dostluk rabitalarının idame ve takviyesine büyük bir şevk ve gayretle...*" çalışacağını ifade etmiştir<sup>70</sup>.

Kral Zogu'da Arnavutluk'un Türkiye'ye dostluk bağı ile bağlı olduğunu, beş yüz yıllık kardeşlik hisleriyle dolu bulduklarını, her iki devletin başka devletler ile yapacakları ittifakların bu bağa zarar vermeyeceğini ve İsmet Paşa'nın Arnavutluk'a gelmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Türkiye'de gerçekleşen ilerlemeyi ilgi ile takip ettiğinden bahisle, ekonomik krizin Türkiye ticareti ve ihracatı üzerindeki tesirinin olup olmadığını, Türkiye'nin Mısır ile olan ticari ilişkilerinin memnuniyet verici olup olmadığını sormuştur. Görüşme sonunda kendisini yabancı bir ülkede hissetmemesini, şayet iki hükümet arasında sorun çıkacak bir şey olduğunda Saray Nazırı'na ulaşarak sorunun çözümü için doğrudan kendisine müracaat edebileceğini söylemiştir<sup>71</sup>.

Tiran maslahatgüzarı H. Basri Reşit Bey'in Arnavutluk Dışişleri Bakanı Cafer Villa ile ilk görüşmesi Atina temasından dönmesi sonrası gerçekleşmiştir. Bu ziyarette Villa, Arnavutluk'un Türkiye'ye olan dostluğundan, Türkiye'deki gelişmelerin Arnavutlar için çok iyi ve faydalı bir örnek oluşturduğundan bahisle; Türkiye'nin Balkanlardaki dengede

<sup>64</sup> Ertem, "*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*", s.5.

<sup>65</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.249.

<sup>66</sup> BCA. 030.10.226.523.30 (9 Teşrinisani 1929) s.5.

<sup>67</sup> Ertem, "*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*", s.5.

<sup>68</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.249-250.

<sup>69</sup> BCA. 030.10.233.570.22 (4 Kanunusani 1933) s.1.

<sup>70</sup> BCA. 030.10.233.570.22 (4 Kanunusani 1933) s.1.

<sup>71</sup> BCA. 030.10.233.570.22 (4 Kanunusani 1933) s.2-3.

önemli bir rol oynadığını bizzat gözlemlediğini değinerek, Türkiye Arnavutluk ilişkilerinin sadece *“hissiyatla”* açıklanamayacağını, ortak menfaatlara dayalı ilişkiler olduğunu vurgulamıştır<sup>72</sup>. Böylece, Atatürk’ün telgrafının Türkiye Arnavutluk arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Arnavutluk’ta 1933 yılı başında yeni bir kabine revizyonu gerçekleştirilmesi için Pandeli Evangeli kabinesinin istifası gerçekleşmiştir. Yeni kabine hemen kurulamamıştır. Türkiye bu hükümet boşluğunun nedeninden; *“Hükümet mehafilinden tereşşuh eden malumata nazaran, bu tehhürün, mali ve iktisadi sahalarda İtalya ile anlaşmak mümkün olmadığından ileri gelmekte olduğu ve yeni kabinenin teşkil olunabilmesi için bu meseleleri Hükümetiyle müzakere etmek üzere birkaç gün evvel Roma’ya gitmiş olan İtalya sefirinin avdetinin beklendiği bildirilmekte”* cümleleri ile haberdar edilmiştir<sup>73</sup>. Bu kabine revizyonu için; *“Kral bütçenin icap ettiği ıslahatı yapmak için kabineyi daha faal bir vaziyete getirmek maksadile bu değişikliği yapmıştır”* denilmekte, ise de; İtalyan elçisinin gelmesi ile yeni kabine oluşturulması yoluna gidilmesi<sup>74</sup> İtalya etkisini ortaya koymuştur. İtalya bu sırada Arnavutluk’un ekonomik krizde bulunmasından faydalanarak bir gümrük birliğine zorlamak için Arnavutluk siyaseti üzerindeki baskısını artırmış<sup>75</sup>, Tiran Paktını yenilemesi için Arnavutluk üzerinde çoktan mali ve ekonomik baskı uygulamaya başlamıştır<sup>76</sup>. İtalya tütün ve yumurta ithalatını Türkiye’den yaptığı için, Arnavutluk’un tütün ve yumurtalarını gümrük resminden muaf tutacak olursa Türkiye’nin *“en ziyade mazharı müsaade millet”* hükümlerine göre, bu süreçte Türkiye’nin de talepte bulunacağını ileri sürerek, Arnavutluk’un önerilerini geri çevirmiştir<sup>77</sup>. Bu da Arnavutluk – İtalya arasındaki ilişkilerin bir boyutuyla Türkiye’yi de ilgilendirdiğinin bir göstergesi olmuştur.

1933’ün ilk çeyreğinde Bükreş’te Türk heyeti ile Arnavut Heyetinin görüşmeleri Ankara’da Arnavutluk elçiliğinin açılması ile sonuçlanmıştır. Arnavutluk hükümeti öğrenimini Türkiye’de yapmış ve Türk ordusunda görev almış Arnavutluk’un Üsküp Başkonsolosu Cavit Leskoviku’yu *“fevkalade murahhas ve orta elçi”* sıfatıyla elçi olarak atamıştır<sup>78</sup>. 14 Mayıs 1933’te Arnavutluk Hükümetinin Ankara’ya yeni elçisi Cavit Leskoviku atamasıyla diplomatik ilişkilerin yeniden normalleşmesi gerçekleşmiştir<sup>79</sup>.

Cavit Bey güven mektubunu Atatürk’e sunmadan basına; *“...Türkiye hakkındaki ihtisasatım, muhabbet, takdir ve hayranlıktan ibarettir. Tahsilini Türkiye’de yapmış, Türk ordusunda hizmet etmiş benim gibi bir adamın bu memlekete karşı derin muhabbeti olması pek tabiidir. Kendileriyle dostluğum ta mektep sıralarında başlayan ve ordu hayatında da devam eden samimi arkadaşlarıma tekrar kavuştuğum için bahtiyarım. Bu arkadaşlarımla bir kısmı bugün genç Türkiye’nin yüksek mevkilerini işgal eden şahsiyetlerdir.*

<sup>72</sup> BCA. 030.10.233.571.4 (4 Mart 1933).

<sup>73</sup> BCA. 030.10.233.570.24 (25 Kanunusani 1933) s.1.

<sup>74</sup> Arnavutluk Meclisinde bulunan milletvekilleri ve Kabine üyelerinin belirlenmesinde tamamen Kralın iradesi söz konusu olmuştur. BCA. 030.10.233.571.1 (9 Şubat 1933) s.1-2.

<sup>75</sup> İtalya ile Arnavutluk arasında bir gümrük birliği Arnavutluk’un İtalya tarafından ilhakı anlamına gelecekti. BCA. 030.10.220.486.3 (21 Şubat 1933) s.1-2.

<sup>76</sup> BCA. 030.10.233.571.14 (16 Temmuz 1933), BCA. 030.10.233.570.24 (25 Kanunusani 1933) s.2. Bu amaçla birçok müzakere yapılmış, hatta İtalya çok sert nota vermiş ise de uzun süre sonuçsuz kalmıştır. BCA. 030.10.233.571.15 (9 Temmuz 1933)

<sup>77</sup> BCA. 030.10.233.570.24 (25 Kanunusani 1933) s.2. Ancak İtalya’nın bu baskılarını Kral Zogu akıllı hareket ederek İtalyanların teklifini bu aşamada kabul etmemiştir. BCA. 030.10.220.486.3 (4 Kanunusani 1933) s.3.

<sup>78</sup> Elçi olarak atanmasında Türkçe bilmesi ve Türkiye’ye karşı dostane hislere sahip olması atanmasında etkili olmuştur. Özcan, *“Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”*, s.269.

<sup>79</sup> Ertem, *“Mustafa Kemal’in Balkan Politikası...”*, s.4.

*Buradan giderken bıraktığım Osmanlı hükümetile bugün gördüğüm genç ve dinç müterakki Türkiye arasında büyük farklar buluyorum. Türk teceddüt ve inkılabını yakından görüp tetkik edebilmek bana daha şimdiden büyük bir zevk veriyor. Dünyayı hayretler içinde bırakan bu inkılap, Türkiye'yi ve Türk milletini herkesin nazarında yükseltmiştir. Ben bunu vücuda getiren birçok mühim simaları tanımak şerefile mübahiyim.*

*Türkiye'nin halaskarı Gazi Hz. asırların pek az yetiştirdiği büyük ve tarihi simalardandır. Gerek müşarünileyh hazretlerinin ve gerekse onun kıymetli mesai arkadaşlarının Türkiye'yi kurtarmak hususunda gösterdikleri büyük fedakarlıklar ne kadar takdir edilse azdır” şeklinde demeç vermiştir. Türkiye – Arnavutluk ilişkileri için de ; “İki hükümet arasındaki münasebat çok dostane ve samimidir, diyebilirim. Türk ve Arnavut milletleri asırlarca beraber yaşamış, aralarında kardeşlik, arkadaşlık rabitaları husul bulmuş iki millettir. Bu rabitaları hiçbir kuvvet izale edemez” demiştir<sup>80</sup>.*

Atatürk, Arnavutluk büyükelçisini 14 Mayıs 1933 günü Çankaya’da kabul etmiştir. Tören’de Cavit Bey, Atatürk ile bir arada bulunmaktan büyük bir mutluluk duymuş<sup>81</sup> Kral Zogu’nun Atatürk için iyi dileklerini sunmuş, Türkiye – Arnavutluk ilişkilerinin geliştirilmesi için çalışacağını ve bu çabaların bu dostluğun barışa katkı yapacağına dikkat çekmiştir. Cavit Bey konuşmasında; “Mufahham metbuunun Türkiye Cumhuriyetinin ikbali ve asil Türk milletinin yeniden dirilmesini ve büyük mukadderatına doğru yürüyüşünü kendisine borçlu bulunduğu şanlı kurtarıcısı ve yüksek ıslahatçısının saadeti hakkındaki temennilerini, müşarünileyh namına söylemek için bu fırsattan istifade ile bahtiyarım.

*Türkiye’ye karşı duyduğum ve eski sarsılmaz arkadaşlık ve dostluk hatıralarının değişmez bir hale getirdiği derin sevgi hisleri, Kraliyeti güzel memleketinizde temsil etmek ve Arnavut milletini kardeş Türk milletine bağlayan halis ve samimi bağların kuvvetlenmesine çalışmak için vazifeyi bana daha zevkli göstermektedir.*

*Beni şereflendiren ve şahsi duygularıma uyan bu vazifeyi Türkiye ve Arnavutluğun yalnız karşılıklı menfaatlerine değil, sulh davasına müfit olmak hususundaki müşterek emellerine de tekabül eden eyi anlaşılmak siyasetine samimi bir arzu ile hizmet ifaya çalışacağım”<sup>82</sup>.*

Cavit Leskoviki’nin kabul mektubunu Atatürk’e sunarken okuduğu söylevinde Atatürk ve Türkiye’ye yönelik derin sevgi hisleri ile Türkiye - Arnavutluk ilişkilerinin geliştirilmesi üzerine çalışacağına dair söylediği sözler olumlu hava oluşturmuştur<sup>83</sup>. Atatürk, Elçi’nin sözlerine karşılık; “Mufahham metbuunuz namına Türkiye Cumhuriyeti ve şahsım hakkında ifade ettiğiniz asil temenniler beni bilhassa mütehassis etmiştir. Bu temennilerde kahraman Arnavut milleti ile onun mümtaz Hükümdarı hakkında beslediğim yüksek takdir hislerinin samimiyetle inikas ettiğini görüyorum. Memleketime ait dostluk ve arkadaşlık hatıralarının yüksek vazifenizi size daha cazip kıldığını gösteren sözlerinizi zevkle dinledim. Bunlar bizim için ne çok kıymetlidir. Bu dostluk havası içinde yüksek vazifenizin ifası güç olmayacaktır. Birbirlerine asırlık samimi bağlarla bağlı iki milletin karşılıklı dostluk ananeleri çok kuvvetlidir. Bu ananeler milletlerimizin menfaatleri kadar sulh maksadına da uygun düşen her gayreti kolaylaştıracak mahiyettedir... ” demiştir<sup>84</sup>.

Arnavutluk Hükümetinin Ankara’ya yeni elçi göndermesine rağmen, Türkiye Hükümeti’nin Tiran’a elçi göndermesi 1933 yılı içinde mümkün olmamıştır. İlişkilerin normalleşmesi 29 Ekim 1933’te Ahmet Zogu’nun Cumhuriyet Bayramını kutlayan mesajı ile

<sup>80</sup> Şimşir, “Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1”, s.316-317, Şimşir, “Atatürk’ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın’a Yönerge”, s.307-308.

<sup>81</sup> Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s.269.

<sup>82</sup> Şimşir, “Atatürk’ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın’a Yönerge”, s.308.

<sup>83</sup> Şimşir, “Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1”, s.319.

<sup>84</sup> Şimşir, “Atatürk’ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın’a Yönerge”, s.308-309.

hız kazanmıştır. Zogu'nun mesajında Cumhuriyetin Onuncu Yılında Atatürk'e hayranlığını bir kez daha dile getirir ve kardeşçe selamlarken, Türkiye Cumhuriyetini; "*On sene evvel tesis edilmiş ölmez eser*" diyerek, Türkiye'nin sürekli gelişeceğine inancını belirtmesi etkili olmuştur<sup>85</sup>.

29 Ekim 1933'de Kral Zogu Cumhuriyetin onuncu yıldönümünü kutlamış<sup>86</sup>, Atatürk de 28 Kasım 1933'te Arnavutluk'un bağımsızlık günü münasebetiyle dostluk içeren kutlama mesajı ile Kral Zogu'nun jestinin karşılığını vermiştir<sup>87</sup>. Arnavutluk'un bağımsızlığının 21. Yıldönümünde Kral Zogu yabancı misyon şeflerini kabul etmiştir. Ancak Kral Zogu'nun "*pek neşesiz*" olduğu görülmüştür. Kral konuşmalar sonrası diğer yıllarda olduğu gibi misyon şeflerinin hiçbiri ile konuşmadan ellerini sıkarak yanlarından ayrılmıştır. İtalya'ya karşı olması muhtemel milli vurguya hizmet etmesi açısından 1933 törenlerine diğer yıllardan daha fazla kaza heyetleri getirilerek Kral tarafından kabul edilmeleri ve gençlik teşkilatlarına geçit törenleri yaptırılmasına daha fazla önem verilmiştir<sup>88</sup>.

### **Dördüncü Balkan Konferansı'nda Arnavutluk Türkiye İlişkileri**

Son Balkan Konferansı Selanik'te 5-11 Kasım 1933'de toplanmıştır. Bulgaristan'ı paktın içinde tutma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu nedenle Balkan Paktının imzası yine mümkün olmamıştır.

Konferansa hasta olduğu için son dakikada Heyet Başkanı Mehmet Konica'nın katılması mümkün olmamıştır. Konica'nın arkadaşı tarafından okunan nutkunda; Türkiye ve Yunanistan'a yönelik çok özel ve çok samimi bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Konica Türk-Yunan Mübadelesine işaret ederek; "*Bu muahedename geçmişi unutmak, gelecekte barış ve dostluk içerisinde yaşamak isteyen iki Hükümetin cesaret, irade ve akliselimin ifadesidir*" sözleriyle değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerde Balkan birliği içerisinde Avrupalı dostlar bulunması önerisi, Arnavutluk - İtalya ilişkilerinin yeniden canlandığına işaret etmiştir. Yugoslavya ile yaptığı görüşmelerde aradığını bulamayan Arnavutluk, böylece tekrar İtalya'ya yanaşma yolunda olduğunun işaretini vermiştir. Balkan birliği fikrinin önemsendiğine sürekli vurgu yapılmış ise de<sup>89</sup>, Arnavutluk Balkan paktını imzalayan ülkeler arasında yer almamıştır.

### **Balkan Paktı'nın İmzalanması ve Yaşanan Diğer Gelişmeler**

Şubat 1934'te Belgrad'ta toplanan Balkan devletleri toplantısına katılan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya pakt için görüş birliğine varmıştır. Böylece bu dört devlet 9 Şubat 1934'te Atina'da Balkan Paktı'nı imzalamıştır<sup>90</sup>. Paktın üçüncü maddesinde Arnavutluk ve Bulgaristan için açık kapı bırakılmıştır<sup>91</sup>.

Balkan Paktı'nın imzalanmasından Arnavutluk hoşnut olmamıştır. Pakta girmeleri konusunda girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması Arnavutların kırılmasına yol açmıştır. Dışişleri Bakanı Cafer Villa Balkan Paktına baştan beri olumlu baktığı için ihtiyatlı bir dil kullanmıştır. Türk elçisine Paktın imzası arkasından; "*Paktı eyi bir şey ad ettiğini ve zamanla daha da tekamül edeceği kanaatinde bulunduğunu*" ifade etmiştir<sup>92</sup>. Çünkü artık Arnavutluk'un dış politikasında Yugoslavya'dan uzaklaşarak yeniden İtalya'ya yaklaşmaya

<sup>85</sup> Şimşir, "*Yönerge*", s.309.

<sup>86</sup> Şimşir, "*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1*", s.321.

<sup>87</sup> Polat, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk...*", s.5.

<sup>88</sup> BCA. 030.10.233.572.1 (21 Kanunuevvel 1933)

<sup>89</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.252.

<sup>90</sup> Ertem, "*Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...*", s.5.

<sup>91</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.258.

<sup>92</sup> BCA. 030.10.233.572.5 (24 Mart 1934)

başladığı için Balkan Paktına bakışı olumsuz bir hal almıştır<sup>93</sup>. Ekonomik sıkıntılarında kurtulamayan, Yugoslavya ve Yunanistan'daki azınlık Arnavutlar sorununa somut çözüm bulamayan Arnavutluk'un Balkan Paktı ülkelerinden konferanslar süresince özellikle maddi yardım için bir işaret alamaması etkili olmuştur. Çünkü Arnavutluk'un ihtiyaç duyduğu yardıma ancak İtalya'nın olumlu cevap verebileceği ve Arnavutluk'un İtalya'ya yaklaşmadığı zaman İtalya'nın saldırgan tavrı ile karşılaşabileceği düşüncesi kuvvet kazanmıştır.

İtalya'nın Fiyeri isyanı ile Arnavutluk'u sıkıştırarak anlaşma imzalamaya mecbur etmesinden sonra paktın üçüncü maddesinde yer verilen özel husus tekrar değerlendirilmiştir. İtalya ile yaşanan Arnavutluk'un artık İtalya'ya tabi olması ve bağımsız dış politika izlemesi imkânı ortadan kalktığı için Balkanlar dışı devlet olarak değerlendirilerek pakta girmesinin önü kapatılmıştır<sup>94</sup>.

Arnavutluk üzerinde 1926'dan itibaren artan askeri ve ekonomik borçlar İtalya'nın Arnavutluk üzerinde baskısını artırmıştır. Arnavutluk bağımsız politika güdemeyecek bir duruma gelmiştir. Arnavutluk'un İtalya ile sınırının olduğu halde, Türkiye ile Romanya'nın Arnavutluk ile sınırının bulunmaması, paktın içinde yer almasını engelleyen bir durum olarak değerlendirilmiştir<sup>95</sup>. Bu da Arnavutluk – Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi önündeki en büyük engeli oluşturmuştur.

Pakt içinde Arnavutluk'un yer alması için Atatürk özel çaba göstererek, "Kral" olarak tanımadığı Zogu'yu "Kral" olarak tanımayı dahi kabul etmiştir. Arnavutluk'a verdiği desteğin diğer bir somut göstergesi de, Arnavutluk'a gönderdiği elçiler olmuştur<sup>96</sup>. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ruşen Eşref (Ünaydın)'in ilk kez elçi olarak Tiran'a atanması bu açıdan çok önemli görülmüştür.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile 1 Nisan 1934'te karşısına oturarak Ruşen Eşref'e yazdırdığı yönerge ile Tiran'a göndermesi de nadir yaşanan bir diplomatik durum olmuştur. Yönerge ile yeni elçinin bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından yazdırılanları kendi ağzından Kral Zogu'ya aktarması istenmiştir<sup>97</sup>. Arnavutluk'a atanacak elçi seçiminde ve iletilecek mesaja verilen önem anlaşılmıştır.

Atatürk'ün Arnavutluk'un pakta girmesini ne kadar çok istediğinin bu elçi atanması gelişmesi en somut delili olmuştur. Arnavutluk ile ilişkilere verdiği öneme binaen elçiye bir yönerge ile göndermeyi tercih etmiştir. Uzun süredir Tiran'a elçi atanmamasını uygun elçinin bulunamayışına bağlama yolu tercih edilmiştir. Ruşen Eşref, elçi olarak Tiran'a gönderilmesini; *"Ben reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Umumi katibi idim, bilirsiniz. Arnavutluğa bir sefir göndermek lüzumu Hariciye Vekaletinden kendisine arzolunduğu zaman tereddüt etti. Bu tereddüt üzerine günler geçti. Tereddüdünün sebebini anlamak için Hariciye Vekili benim vesatetime müracaat etti. Vazifem icabı, Hariciye Vekilinin bu istizmacını büyük Şef'ten sordum. Bana verdiği cevap şu idi:*

*Tereddüdümde haklıyım, çünkü Tevfik Rüştü bana Arnavutluk hükümeti için ismini bilmediğim, şahsiyetini tanımadığım ve benim dostum Arnavutluk'ta benim düşündüğüm gibi vazife ifa edip etmeyeceğine hiçbir nevi kanaatim olmayan bir zatı göndermeği muvafık*

<sup>93</sup> Özcan, "Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", s.260.

<sup>94</sup> Mehmet Gönlübol, Cem Sar, (1989) Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt 1, 7. Baskı, Ankara, s.103.

Özcan, a.g.e., s.265.

<sup>95</sup> Ertem, "Mustafa Kemal'in Balkan Politikası...", s.5.

<sup>96</sup> Özcan, "Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", 271.

<sup>97</sup> Bu belge elçilere göreve başlarken pek verilmeyen yazılı yönerge olarak Türk diplomatik belgeleri içinde benzeri pek az bulunan belgelerden biridir. Şimşir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge", s.299-300.

bulmadığımdandır. Ben istiyorum ki Arnavutluğa gidecek olan mümessilimiz benim yakından bildiğim, ahlakına inandığım ve benim düşüncelerime yakından vakıf bir zat olsun. Öyle bir zat bulunmadıkça Arnavutluk için teklif olunan sefirlerin memuriyetini tastik etmeyeceğim.

Ben, Riyaseticumhur Umumi Katibi olarak vazifemi samimiyetle ifa ettim, yani Gazi'nin mütaleasını Hariciye Vekili Beyefendiye olduğu gibi arz ettim. Ve bundan sonradır ki Hariciye Vekili son ve kati teklifini yaptı. Bu teklif neticesinde, ki buna Başvekil İsmet Paşa Hazreleri de iştirak buyurdular, acizleri elçiliğe tayin olundum. Bundan, itiraf edeyim ki, bir cihetçe mahzunum. Hüznümü izaha hacet yok. Fakat hüznümü izale eden şudur ki Şefimin büyük dostluk alakası gösterdiği muhterem Arnavutluk için beni tercih etmesidir. Hüznümü izale eden şudur ki ben Arnavutluk'ta onun benden beklediği gibi vazife yapmağa muvaffak oldukça ki – bu vazife Arnavut – Türk kardeşliğini, dostluğunu yükseltmektir – daima onun yanında gibi mütehasis olacağım”<sup>98</sup> sözleriyle değerlendirmiştir.

Atatürk ayrıca yönerge ile ilk olarak elçiliye atanan Ruşen Eşref'e tavsiyeler ile Balkan Paktı içinde Arnavutluk'u görmek arzusunu dile getirmiştir<sup>99</sup>. Bu konuda; “Arnavutluğun Balkan Pactı'na girmesi hususunda sarıh ve kat'i teşebbüsler henüz olmamışsa bunda da Arnavutluk menfaatinin icabı hakim tutulmuştur. Benim esas fikrim, Arnavutluğun daima bu pacte'in tabii ve daimi azası görmektir. Bu arzumun fiilen tecellisinin gene Arnavutluk devletinin kendini müsait şartlar içinde görmesi sayesinde az zamanda vukubulacağı ümniyesini muhafaza etmekte ve müsait an'a intizar etmekteyiz. Arnavutluk bu pacte'a dahil olmadığı halde pacte'in Arnavutluk Hükümeti'nin Balkan hudutlarını temin etmesi keyfiyeti sureti mahsusada iltizam edilmiştir”<sup>100</sup>.

Atatürk, yönergede tüm Balkan ülkelerine karşı Türkiye'nin Balkan politikasını; “hakiki, ciddi ve ileri dostluk ve her noktai nazardan karşılıklı emniyet ve samimiyet içinde müşterek çalışmak” şeklinde vurgulayarak, Ruşen Eşref'e; “Balkan devletleri mümessilleri ile irtibat ve münasebette onları bu noktai nazara getirmek ve devlet ve hükümetlerini bu nokta üzerinde çalışmağa davet etmelerini teşvik etmek” talimatını vermiştir<sup>101</sup>.

Türkiye'nin Arnavutluk'un bu pakta girmesini ümit ettiği belirtilerek, Türkiye'nin Balkan politikası ve İtalya hakkındaki düşüncelerin paylaşılmasına yer verilmiştir. İtalya'ya karşı davranış konusunda “hiçbir şahsa karşı ve hiçbir mecliste İtalya'nın lehinde ya da aleyhinde konuşulmayacağı” garantisini vermiştir<sup>102</sup>.

Elçi Ruşen Eşref tarafından iletilmesini istediği hususlar ile ilgili bir mesajı da; “Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız, kendimizden uzak görmeyiz. Devlet ve millet olarak kuvvetlenmesini ve terakki etmesini ve Balkanlar'da layık olduğu mevki kuvvetle, bilhassa müstakil, emniyetli bir surette almasını ciddi ve kat'i olarak isteriz. Buna emniyet edebilirler.

“Türkiye-Arnavutluk siyasi münasebetlerinin base'ı budur. Bu hususta bana (Atatürk'e), Cumhuriyet hükümetine ve Fırkamıza tamamen emniyet edebilirler... Türk milletinin de hissene ve kalben Arnavut milletini kardeş bildiğine şüphe etmemelidir...”<sup>103</sup>.

21 Ekim 1933'te Genel Sekreterliğe atanan Ruşen Eşref<sup>104</sup> paktın imzalanmasından sonra 17 Mart 1934 tarihli kararname ile elçilik görevine atanmıştır<sup>105</sup>. 2 Nisan 1934'te

<sup>98</sup> Şimşir, “Yönerge”, s.310-311.

<sup>99</sup> Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s.273.

<sup>100</sup> Şimşir, “Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünyaydın'a Yönerge”, s.311.

<sup>101</sup> Şimşir, “Yönerge”, s.311.

<sup>102</sup> Özcan, “Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”, s.272.

<sup>103</sup> Şimşir, “Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünyaydın'a Yönerge”, s.300.

<sup>104</sup> BCA. 030.10.02.40.74.1, (21 Ekim 1933)

<sup>105</sup> BCA. 030.10.02.43.15.6, (17 Mart 1933) Bu atamanın olumlu bir etki yaptığı Tiran'da yayınlanan İlyria gazetesinde Şurayı Devlet Reisi Mehti Fraşeri'nin 25 Mart 1934 tarihli makalesine yansımış

Ankara'dan yola çıkmış ve 8 Nisan Pazar günü Draç Limanında karşılanmıştır. Arnavutluk hükümeti namına Hariciye protokol şefi Mösyö Rok Stani iltifatlı cümleler ile karşılanarak tahsis edilmiş otomobil ile elçiliğe götürülmüştür. Ruşen Eşref 10 Nisan 1934 Salı sabah protokol gereği Kral ve annesinin defterini imzalamış ve Hariciye Nazırı Cafer Villa tarafından kabul edilmiştir.

Ruşen Eşref ile Arnavutluk makamları kadar İtalyan elçisi ve diğer elçilerde ilgilenmiştir. İtimatnamesini Kral Zogu'ya sununcaya kadar kimse ile görüşmemiş Draç'ta kendisine özel mektup ile *"hoş geldin"* diyen ve daha sonra elçiliğe ayrıca telefon eden ve yemek davetinde bulunan İtalyan elçisi Koh'a *"itimatnami Kral'a sunmadım"* diyerek davetini kabul etmemiştir<sup>106</sup>. İtalya'nın Türkiye Tiran elçisinin gelişinden telaşlandığı anlaşılmıştır<sup>107</sup>. Ruşen Eşref Bey'in Romanya Katibinin Tevfik Bey'e söylediği sözleri aktarmasıyla açıkça anlaşılmaktadır. Ruşen Eşref Tiran'a gidişinin; *"Yeni elçi, Arnavutluğu da Balkan paktına mı sokacak? Sizin elçi buraya tayin edildiğinden beri burada İtalyan Elçisi Roma'ya belki 15 rapor verdi. Basri Reşit Beyin dediğine göre de geçen akşam kendi evindeki çayda Alman Maslahatgüzarı Mösyö Fon Luckvvald, Almanya'nın Ankara'daki Büyük Elçisi Mösyö Ron Rosemberg'in benim hakkımda çok medihkarane bir rapor yazmış olduğunu söylemiş"*<sup>108</sup> sözleriyle yarattığı etkiden Ankara'yı haberdar etmiştir. Paktın imzasından iki ay sonra, Balkan Paktı'na katılmamış olan Arnavutluk ve Bulgaristan'a verilen önemin devam ediyor olması, özellikle Arnavutluk'un paktın içine çekilebileceği olasılığı fazlasıyla İtalya'yı rahatsız etmiştir.

Elçi Ruşen Eşref Bey 14 Nisan 1934'te Arnavutluk protokol şefi tarafından telefon ile aranmış ve Kral tarafından 18 Nisan günü saat 11.00'de kabul edileceği söylemiştir. Protokol Şefi ve itimatnameyi Fransızca, sonrasında Kral isterse huzurda Türkçe hitap edebileceğini, bir gün sonra protokol ziyaretlerinde bulunacağını belirtmiştir. Ertesi günü Protokol Şefi elçiliğe gelerek elçinin Kral ile doğrudan Türkçe hitap etmesinin istendiğini söylemiştir.

Protokol Şefinden sonra elçiliğe Arnavutluk'un Ankara Büyükelçisi Cavit Bey gelmiştir. Cavit Bey, Ruşen Eşref Bey'e; *"Dün Kral Hazretleri tarafından kabul edildiği zaman Kralın Türkiye elçisini Tiran'da görmekle duyduğu hazdan, Türkiye'ye karşı beslediği sevgiden, ben Türkçe konuşursam çok memnun kalacağını bildirdiğinden bahsetti"* demiştir. Cavit Bey ayrıca Arnavutluk'taki bütçe sıkıntıları sebebiyle Ankara'daki Arnavutluk Elçiliği ile İstanbul'daki Arnavutluk Konsolosluğu'nun kapatılacağını ifade etmiştir.

Kralın yaverlerinden Muharrem Bayraktar Bey tarafından elçilik heyeti iki otomobil ile elçilikten alınmıştır. Saray'da Saray Teşrifat Müdürü tarafından karşılanarak Başyaver Miralay Sereçi'nin bulunduğu salona alınmışlardır. Bu kabul ve tanışma sonrası Kral tarafından Ruşen Eşref Bey kabul edilmiştir. Kral elçiyi büyük bir salonda ayakta karşılamış ve yanına hiçbir memur almayarak bizzat görüşmüştür<sup>109</sup>.

Ruşen Eşref, Kral Zogu ile görüşmesini ayrıntılı rapor ile Ankara'ya bildirdiği raporda; *"Kral beni büyücek bir salonda kabul etti. Kendisi orta yerde ayakta duruyordu. Yanında ne Hariciye Nazırı vardı ne de başka bir memur. Mülakat yalnız ikimiz arasında olacaktır. Bana doğru ilerledi. Öyle ki protokolün tespit ettiği üç reveranstan üçüncüsünü ancak, bana uzatıp kuvvetle sıktığı elimi eline verirken bitirebildim. Önce kendisi: "Safa geldiniz Beyefendi" diyerek Türkçe konuştu... "Buyurun Beyefendi" diye bürosuna ilerledi..."*

---

olmalıdır. Türkiye, Türk inkılabı ve Mustafa Kemal'den övgü ile bahsetmesi elçilik ataması ile birlikte değerlendirilebilir. BCA. 030.10.233.572.7 (9 Mayıs 1934) s.4.

<sup>106</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.2-3.

<sup>107</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.2-3.

<sup>108</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.4.

<sup>109</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.6-7.



Kendisi, iki pencerenin ortasındaki duvarın önünde, yüzü kapıya doğru olan büronun başına geçti. Bana da karşısındaki koltukta yer gösterdi. Oturmadan önce, itimatnamemi ve muhterem selefim Tahir Lütfi Bey'in vedanemesini takdim ettim. Reiscumhur Hazretlerinin dostane ve muhabbetkarane selamlarını getirdiğimi söyledim. Teşekkür etti, oturmaklığımu işaret etti"<sup>110</sup>.

Ruşen Eşref Bey, kendisine ikram edilen sigarasını içmeye başlamadan Atatürk'ün lisanından iki ülkenin birbirine yaklaşmasına ve kuvvetlendirilmesine çalışacağını, Kral'ın bu konuda iradeleri olur ise Hükümetine iletceğini belirtmiştir<sup>111</sup>.

Kral Zogu Türkiye ile ilgili olarak; "Beş asır Türkiye ile his ve hars iştirakinde bulduk. Bu beraber yaşayış bizim üzerimizde silinmez sevgi ve minnet hisleri bırakmıştır. Beş asır Arnavut milletinin vahdetini Türkiye muhafaza etmiştir. Türkiye olmasaydı Arnavutluk kendini ne Slav istilasından kurtarabilirdi, ne de Latinlerin Arnavutluğu haritai cihandan silmelerinin önüne geçilebilirdi. Varlığımızın esasını Türkiye'ye medyunuz. Biz necip Türk milletine büyük kardeş diye bakarız, onun devletini büyük kardeş devlet görürüz. Bugün bile yeni Arnavutluğu teşkil eden Hükümet unsurlarının ekseriyeti Türkiye'de tahsil ve terbiye görerek yetişmiş olanlardır. Onun için biz Türkiye'nin Elçisini burada görmekte pek çok seviniriz. Siz burada yabancı değilsiniz, kendinizi kendi memleketinizde gibi biliniz. Tabii hükümetle temas edeceksiniz, yalnız bununla kalmayınız. Rica ederim, memlekette biri imiş gibi geziniz, halkla sık sık ve yakından temas ediniz. Memleketimizin necip Türk milletine karşı beslediği duyguyu ve sevgiyi kendi gözlerinizle görünüz. Hükümetle sık sık temas ediniz, dilediğinizi sorunuz, öğreniniz, hatta secrete işleri bile, bunu samimi kalbimden söylüyorum, benim şahsımda size, milletinize, büyüklerinize bir dost bulacaksınız.... Beni istediğiniz zaman gelip görünüz, hatta bir iş için olmayıp sırf konuşmak için olsa bile... Gerçi bunu öteki elçiler biraz kıskanırlar, fakat bunun hiç ehemmiyeti yok. Çünkü herkesin bilmesi lazım gelir ki, Arnavutluk'ta Türk elçisi yabancı bir varlık sayılmaz"<sup>112</sup> demiştir.

Elçinin Arnavutluk'u nasıl bulduğunu, sıkılıp sıkılmadığını sormuş, elçinin Arnavutlukta bulunmaktan bahtiyar olduğunu, Arnavutluk'taki gelişmeleri gördüğünden mutlu olduğunu belirtmesiyle; Kral büyük bir samimiyetle; "Memleketin her yanını görürseniz bu nikbinliğinizi muhafaza edemeyeceğinizden korkarım" diye sözlerine devam etmiştir. Kral; "yapacak birçok imar, umran ve iktisadi refah işi varken büyük ve sürekli buhran, çaresizlik ve vasıtasızlık yüzünden" çok sıkıntı ve ızdırap çektiklerini paylaşmıştır<sup>113</sup>.

Kral Türkiye'nin krizi aşmak için neler yaptığını öğrenmek için özel çaba sarf etmiştir. Türkiye'de yapılan işlere dair kitapların kendisine ulaştırılmasından memnuniyet duyacağını, "Hepsini okumak isterim" sözleriyle belirtmiştir. Arnavutluk'ta yeterli yetişmiş eleman ve sermaye bulunmadığını belirtmiş ve Türkiye nüfusu ile ilgili olarak bilgi almak istemiştir. Nüfusun 17 milyon olduğunu öğrenen Kral, kendilerinin ülke nüfusunun artması için sağlık alanında tedbir almaya çalışıyor olsalar da yeterince başarılı olmadıklarını paylaşmıştır. Ülkede var olan asayişten dolayı son derece memnun olduğunu sözlerine eklemiştir<sup>114</sup>.

Kral kabulün sonuna doğru bir itirafta bulunarak; gerçekte "Cumhuriyet"ten yana olduğunu, ancak şartlar gereği kendisini "kral" ilan etmek zorunda kaldığını adeta Atatürk'ten özür dilercesine ifade etmiştir. Kral, "Bu asayiş eskiden yoktu. Dahili

<sup>110</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.7-8.

<sup>111</sup> Şimşir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge", s.313-314.

<sup>112</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.8-9 ve 10.

<sup>113</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.10-11.

<sup>114</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.11-14.

tezepzübün çokluğu, Arnavutluğun varlığını tehlikeye düşürmüştü. Her yanımızdaki yabancı faaliyetler bizi darma dağınık etmek tehlikesini gösteriyordu. Bunun önünde ancak kendi şahsi gayelerimizden fedakarlıkta bulunarak geçebildik. Yoksa esasta ben de Cumhuriyet taraftarıyım, Gazi hazretleri kadar cumhuriyetçiyim, emin olsunlar, fakat şeraitin icabı bizi bu yolda harekette bulunarak dahili vahdeti temine sevketti. Bunu böyle bilmelerini rica ederim. Gazi Hazretlerinin ve eserlerinin hayranıyım. Kendilerine benim derin ve kalbi hürmetlerimi bildirin. Beni bir küçük kardeşi telakki etsinler. Beni nasihatlerinden ve irşatlarından uzak bulundurmasınlar. Terakkiye giden memleketinizi memleketimize örnek sayıyoruz, biz sizi numune alıyoruz” sözleriyle ifade etmiştir. Başbakan İsmet Bey ile Dışişleri Bakanına selamları ile görüşme bitmiştir<sup>115</sup>. Ruşen Eşref’in elçiliği döneminde önemli ölçüde Türkiye – Arnavutluk ilişkileri olumlu gelişmelere sahne olmuştur.

Arnavutluk Hükümeti maddi sıkıntı nedeniyle Türkiye’deki elçiliğini kapatmaya ve kapatılan elçiliğin işlerinin Atina’daki elçilik vasıtasıyla yürütülmesine karar vermiştir<sup>116</sup>. Elçi Ruşen Eşref Arnavutluk’un Atina ve Ankara elçiliğine tayin olunan Cavit Bey’in Atina’ya hareket ettiğini ve Ekim ayı içinde Ankara’ya geleceğini bildirerek kendisine Türkiye için yeniden itimatname verilip verilmeyeceği kendisinden sormuştur. Cevap; “*Evvelce yapılan tebligata göre ilga keyfiyeti yalnız Ankara’daki sefarethanenin kaldırılmasından ibaret bulunmasına ve Sefir Cavit Bey Leskoviç’in vedaname takdimi sureti ile vazifesine nihayet verilmemiş olmasına nazaran kendisine yeniden itimatname tanzimine lüzum olmadığı cevaben Tiran elçiliğimize bildirilmiştir*” şeklindedir<sup>117</sup>. Arnavutluk Hariciye Nazırı Ankara elçiliğin kapatılmasından üzüntü duyduklarını, ancak maddi nedenlerden kapatmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Ancak maddi durum etkili olsa dahi, Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Litvanya devletleri nezdinde yeni elçilikler kurulmasına karar verilmesi bir çelişki olmuştur. Ankara elçisinin kaldırılmasında yalnız maddi nedenler değil, Balkan Paktı dışında bırakılması etkili olmuştur<sup>118</sup>.

Ruşen Eşref 15 Ekim 1934 günlü kararname ile Tiran elçiliğinden Atina elçiliğine atanmıştır<sup>119</sup>. Tiran elçiliğine de 23 Ekim 1934’te Manisa Milletvekili Yakup Kadri Bey atanmıştır<sup>120</sup>.

Arnavutluk gazetelerinden Vatra 30 Ekim 1934’te Ankara’da başlayacak Balkan Ülkeleri Dışişleri Bakanları konferansının çok önemli olduğu vurgulayarak Küçük Antant ile Balkan Paktı ülkelerinin birleşmesiyle bir blok oluşacağı belirtilmiştir. Bu habere göre; “*Bu blok, her ne kadar birçok devletlerin birleşmesiyle vücuda gelecekse de ve her ne kadar bu devletlerin menfaatleri birbirile kabili telif değilse de bu müthiş ve korkutucu bir bloktur*” denilmiştir. Yeni blokun genel siyaset üzerinde etki yapacağı için küçük devletlerin bağımsız siyaset takip etmelerinin mümkün olmayacağı, büyük devletlerin politikalarının takipçisi olacakları haberi yer almıştır<sup>121</sup>. Arnavutluk’un aynı gün tarihli Besa gazetesi ise toplanacak konferansta Yugoslavya Hariciye Nazırı Mr. Yevtitch Balkan paktı ülkeleri ile Küçük antant ülkelerinin birleşmesini teklif edeceğini belirterek yeni bir organizasyon oluşacağına işaret ediyor. Yugoslavya ve Romanya’nın Küçük Antantın üyesi olduklarını Türkiye ve

<sup>115</sup> BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.14.

<sup>116</sup> Arnavutluk hükümeti Ankara’daki ve Sofya’daki elçiliklerini kaldırarak Atina’daki elçisini aynı zamanda Türkiye, Belgrat’taki elçisini de aynı zamanda Bulgar Krallığı nezdine tayin etme kararı vermiştir. BCA. 030.10. 233.572.11 (17 Ekim 1934) s.2-3.

<sup>117</sup> BCA. 030.10. 233.572.11 (17 Ekim 1934) s.1.

<sup>118</sup> BCA. 030.10.233.572.5 (24 Mart 1934), s.3.

<sup>119</sup> Atina birinci sınıf elçiliğine ikinci derece ile tayin edilmiştir. BCA. 030.10.02.48.70.13 (15 Ekim 1934) . *Resmi Gazete* 25 Ekim 1934.

<sup>120</sup> BCA. 030.10.02.49.72.10 (23 Ekim 1934), *Resmi Gazete* 23 Ekim 1934, BCA. 030.10. 74.491.13 (31 Ekim 1934)

<sup>121</sup> BCA. 030.10. 233.572.15 (29 Ekim 1934) s.3.

Yunanistan'ın birleşmeye taraftar olmasına bağlı olduğunu, Türkiye'nin taraftar olduğu, Yunanistan'ın taraftar olmadığı bilgisi verilmiştir<sup>122</sup>.

Balkan Paktı Konseyi Ankara'da Yunan Dışişleri Bakanı başkanlığında toplanarak paktın iyi işlenmesi için programı hakkında görüşmeler yapılmıştır. Balkan paktı, pakt üyesi ülkelerin sınırlarını garanti etme üzerine olduğu halde Arnavutluk ve Bulgaristan gibi ülkeler pakta şüphe ile bakmışlardır<sup>123</sup>.

Arnavutluk özellikle İtalya ile ilişkilerin bozuk olduğu dönemlerde Türkiye'ye yaklaşmış, ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde Türkiye'den uzaklaşmıştır. Balkan paktına yaklaşımı da aynı çizgide olmuştur.

Türkiye'nin Arnavutluk vatandaşlarına ve Türkiye'de yaşayan Arnavutlara karşı olumsuz bir tutumu söz konusu olmamıştır. Arnavutluk Müslümanlarından göç ve iltica suretiyle ülkemize gelenlere bir soruşturma sonrası Türk Vatandaşlığına geçmeleri konusunda gerekli kolaylıklar gösterilmiştir<sup>124</sup>.

Ruşen Eşref'ten sonra 23 Ekim 1934'te Tiran elçiliğine atanan Yakup Kadri Bey<sup>125</sup> Arnavutluk'a gittiği gün, iki önce ölen Kralın annesi<sup>126</sup> Hatice Hanım için 40 günlük bir yas ilan edildiğini öğrenmiştir<sup>127</sup>. Yakup Kadri Bey ancak 30 Kasım 1934 günü Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilmiştir<sup>128</sup>. Yakup Kadri'nin güven mektubunu sunması gecikmiştir<sup>129</sup>.

Kralın 26 Kasım 1934'te ölen annesi için Atatürk başsağlığı mesajı göndermiştir<sup>130</sup>. Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Kral Zogu'ya "*Uğradığımız çok acı yas dolayısıyla en samimi taziyelerimin onanmasını rica ederim*" sözleri ile taziyede bulunmuştur. Kral Zogu'da, Atatürk'e; "*Büyük yasıma lütfen iştiraklerinizden dolayı fevkalade mütehasis olarak en samimi teşekkürlerimin kabulünü rica ederim*" sözleriyle cevap vermiştir<sup>131</sup>. Aynı süreçte Arnavutluk ulusal bayramı münasebetiyle Atatürk Kral Zogu'ya "*Arnavutluk Milli bayramı münasebetiyle Zatı Haşmetanelerinden hararetle tebriklerimi ve memleketinin*

<sup>122</sup> BCA. 030.10. 233.572.15 (29 Ekim 1934) s.4, BCA. 030.10. 233.572.13 (7 Kasım 1934) s.4.

<sup>123</sup> Fransa basını olumlu bakarken Balkan paktına, Arnavutluk ve Bulgaristan basını Paktın gizli kısımlarının var olduğu şüphesiyle Pakta kuşkuyla bakmışlardır. BCA. 030.10. 233.572.13 (7 Kasım 1934) s.2-3, BCA. 030.10. 233.572.14 (29 Teşrinisani 1934) s.3.

<sup>124</sup> Bu konuda kabul edilen kararnameleler; BCA. 030.18. 01.02.10.23.3 (26 Nisan 1930), BCA. 030.18. 01.02.14.63.4 (8 Ekim 1930), BCA. 030.18. 01.02.19.26.10 (12 Nisan 1931), BCA. 030.10. 01.02.23.61.5 (17 Ağustos 1931), BCA. 030.10. 01.02.23.63.9 (6 Eylül 1931), BCA. 030.10. 01.02.24.74.19 (11 Kasım 1931), BCA. 030.10. 01.02.24.79.16 (19 Aralık 1931), BCA. 030.10. 01.02.31.64.9 (21 Eylül 1932), BCA. 030.10. 01.02.36.36.8 (15 Mayıs 1933), Nansen Pasaportuna sahip eski Arnavutluk prensi De Wied'in zevcesine Türkiye için vize verilmiştir. BCA. 030.10. 01.02.38.57.20 (10 Ağustos 1933). 1934 sonrasında devam etmiştir. Bkz. BCA. 030.10. 01.02.87.69.16 (19 Temmuz 1939).

<sup>125</sup> BCA. 030.10.02.49.72.10 (23 Ekim 1934), Resmi Gazete 23 Ekim 1934, BCA. 030.10. 74.491.13 (31 Ekim 1934)

<sup>126</sup> Yakup Kadri Bey karşılanması esnasında Elçilik Katibi Tefik Bey'in yaklaşarak kulağına Arnavutluk Protokol Şefine yönelik, Kralın annesinin ölümü üzerine üzüntülerini belirten birkaç söz söylemesinin iyi olacağını söylemesiyle ilgili olarak, ölümden haberinin olmadığını, hemen hüzünlü bir yüz takınarak: "*Ne yazık ki,*" dedim, "*bu güzel memlekete ayak basarken kafi derecede sevinemiyorum. Majeste Kral'ın uğradığı felaketten çok üzgünüm*" demiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, s.74.

<sup>127</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.281, Yakup Kadri Bey, kırk günlük yas müddetinin Kral tarafından -sözde Türk elçisinin hatırı için- yarıya indirilmiş olduğunu ve bu yirmi günlük sürenin kendisine çok uzun geldiğini belirtmiştir. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.75.

<sup>128</sup> Özcan, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*", s.281.

<sup>129</sup> Şimşir, "*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1*", s.342.

<sup>130</sup> Özcan, a.g.e., s.281.

<sup>131</sup> Zaman, 3 Kanunuevvel 1934, No:166 s.2.

*büyüklüğü ve refahı için olan temennilerimi kabul etmelerini rica ederim”* sözleri ile kutlarken, Kral Zogu; *“Göndermek lütfunda buldukları tebrik ve temennilerden dolayı Zatu devletlerinden teşekkürlerimin ve değişmez dostluğumun teminatını kabul etmelerini rica ederim”* sözleriyle cevap vermiştir<sup>132</sup>.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) elçi olarak ancak 12 Aralık 1934'te selefinin vedanamesini ve güven mektubunu sunabilmiştir. Kral, Yakup Kadri Bey'i kabulünde Ruşen Eşref ile yaptığı gibi Türkçe konuşup, bilgi alıp Türkiye ile ilgili aynı düşünceleri paylaşmıştır. Ancak bu düşüncelerin samimiyeti şüpheli davranışlar Arnavutluk resmi kurumlarından eksik olmamıştır<sup>133</sup>.

Arnavutluk – Türkiye arasındaki en önemli sorun Ahmet Zogu'nun krallığı ilanı, Faşist İtalya yönetimi ile işbirliği yapması, Arnavutluk'un Faşist İtalya'nın politikalarının etkisinden kurtulamaması ve gelenekçi yapıdan kendisini soyutlayamaması olmuştur. Hatta Ahmet Zogu'nun 1936'da daha ileri giderek Osmanlı saltanatının bakiyeleri ile yakınlaşarak Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in kız kardeşi prenses Saniye ile oğlu Prens Abid'i evlendirmesi, iyileşme yoluna giren Arnavutluk – Türkiye ilişkilerinin yeniden gerilmesine yol açmıştır<sup>134</sup>. Elçi Yakup Kadri Bey düğün yapılacağı duyumunu Ankara ile paylaşınca hükümet ve Dışişleri Bakanlığının *“bunda pek büyük bir siyasi olay manası bulmuş”* ve elçinin *“hemen Tiran'dan çıkıp gitme”*si emrini vermiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Balkan Devletleri elçilerine *“tebligat”* göndererek *“...bu hadiseden sade Türkiye Cumhuriyeti'nin menfaatlarına değil, Balkan Anlaşmasına da zarar getirebilecek bir siyasi huzursuzluk çıkabileceği”* uyarısında bulunmuştur<sup>135</sup>.

Arnavutluk'un 1939'da işgaline kadar ağır aksak ilişkiler devam etmiştir. Arnavutluk İtalya'ya olan yüklü borçları nedeniyle İtalya'nın siyaset çizgisini takibe mecbur kalmıştır<sup>136</sup>.

## **Sonuç**

Arnavutluk - Türkiye ilişkileri Arnavutluk siyaseti ve Arnavut halkı çerçevesinden bakıldığında iki ayrı özellik sergilemektedir. Arnavutluk'ta ilk olarak Ahmet Zogu'nun *“Krallık”* yönetimi ilişkileri gererken, Arnavutluk halkının özellikle monarşi karşıtı reformistleri tarafından büyük bir dostluk ve yakınlık söz konusu olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti, Arnavutluk'ta cumhuriyet ile yönetilmesinden yana olmuştur. Bölgede monarşi ve totaliter rejimlerden ziyade cumhuriyet rejimlerinin yaygınlaşmasından yana tavır geliştirmiştir.

Türkiye 1928 ve 1936'da iki kez büyükelçisini çekmekle yetinmeyip, elçiliğini maslahatgüzarlık seviyesine indirmiş olsa dahi Arnavutluk ile 1934-1936 yılları arasında diplomatik ilişkiler tamamen kopmadan devam etmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesindeki olumsuz yaklaşımların kaynağı önemli ölçüde Arnavutluk olmuştur. İtalya-Arnavutluk ilişkileri Arnavutluk ile Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde

<sup>132</sup>Zaman, 7 Kanunuevvel 1934, No:170 s.2.

<sup>133</sup> Özcan, *“Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri”*, s.281-282, Şimşir, *“Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-1”*, s.341, Yakup Kadri Bey *“bir türedi hükümdar sarayına mahsus özentili gösterişlerden pek uzak bir sadelikle... Buyurun Yakup Kadri Beyefendi”* hitabıyla İstanbul Türkçesi ile kabul edildiği bilgisini vermiştir. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.78.

<sup>134</sup> Shpuza, *“Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri”*, s.344-345.

<sup>135</sup> Bu talimatın üzerinden yirmi dört saat geçmeden Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan elçilerinin hemen Tiran'ı terk ederek herhangi bir diplomatik özür ile düğüne katılmamaları emredilmiştir. Karaosmanoğlu, *“Zoraki Diplomat”*, s.98.

<sup>136</sup> Atmaca, *Zogu ve Atatürk*, s.100.

önemli etki yapmıştır. Balkan ülkelerinden özellikle Yugoslavya ile azınlık sorunu temel sorun olarak kendisini göstermiştir. Olumsuzluklara rağmen Arnavutluk – Türkiye ilişkilerinde Cumhuriyetin ilanının yıldönümü ile Arnavutluk’un bağımsızlık yıl dönümlerinin karşılıklı jestler ile kutlanmasına özen gösterilmiştir.

II. Dünya Savaşı öncesi yakınlaşmaların çok önemli olduğu bir devrede Arnavutluk’un siyasal tercihini Faşist İtalya’dan yana yapması, Arnavutluk – Türkiye ilişkilerinin canlanmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. İki ülkenin ilişkilerindeki olumsuzluklar milli çıkarların çatışmasından kaynaklanmamış, Arnavutluk’un İtalya’dan bağımsız politikalar geliştirememesinden kaynaklanmıştır.

İtalyan Faşizminin Akdeniz’de yarattığı tehditkâr tutum, Türkiye’yi İtalya’dan sürekli uzaklaştırırken, devamlı olarak İtalya’yı Arnavutluk’a yaklaştırmıştır.

### **Kaynakça**

#### **I. Arşiv Belgeleri**

- BCA. 030.10.233.570.14. (2 Kanunuevvel 1931).  
BCA. 030.10.229.543.23. (24 Teşrinisani 1931).  
BCA. 030.10.226.523.30 (9 Teşrinisani 1929) s.3-4 ve 5.  
BCA. 030.10.226.523.30 (9 Teşrinisani 1929) s.5.  
BCA. 030.10.233.570.22 (4 Kanunusani 1933) s.1.  
BCA. 030.10.233.570.22 (4 Kanunusani 1933) s.2-3.  
BCA. 030.10.233.571.4 (4 Mart 1933).  
BCA. 030.10.233.570.24 (25 Kanunusani 1933) s.1.  
BCA. 030.10.233.571.1 (9 Şubat 1933) s.1-2.  
BCA. 030.10.220.486.3 (21 Şubat 1933) s.1-2.  
BCA. 030.10.233.571.14 (16 Temmuz 1933).  
BCA. 030.10.233.571.15 (9 Temmuz 1933).  
BCA. 030.10.220.486.3 (4 Kanunusani 1933) s.3.  
BCA. 030.10.233.572.1 (21 Kanunuevvel 1933)  
BCA. 030.10.233.572.5 (24 Mart 1934).  
BCA. 030.10.02.40.74.1, (21 Ekim 1933).  
BCA. 030.10.02.43.15.6, (17 Mart 1933).  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.2-3.  
BCA. 030.10.233.572.7 (9 Mayıs 1934) s.4.  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.4.  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.6-7.  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.8-9 ve 10.  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.10-11.  
BCA. 030.10.233.572.8 (14 Mayıs 1934) s.11-14.

- BCA. 030.10. 233.572.11 (17 Ekim 1934) s.1.  
BCA. 030.10. 233.572.11 (17 Ekim 1934) s.2-3.  
BCA. 030.10.233.572.5 (24 Mart 1934), s.3.  
BCA. 030.10.02.48.70.13 (15 Ekim 1934) .  
BCA. 030.10.02.49.72.10 (23 Ekim 1934).  
BCA. 030.10. 74.491.13 (31 Ekim 1934).  
BCA. 030.10. 233.572.15 (29 Ekim 1934) s.3.  
BCA. 030.10. 233.572.15 (29 Ekim 1934) s.4.  
BCA. 030.10. 233.572.13 (7 Kasım 1934) s.2-3.  
BCA. 030.10. 233.572.13 (7 Kasım 1934) s.4.  
BCA. 030.10. 233.572.14 (29 Teşrinisani 1934) s.3.  
BCA. 030.18. 01.02.10.23.3 (26 Nisan 1930).  
BCA. 030.18. 01.02.14.63.4 (8 Ekim 1930).  
BCA. 030.18. 01.02.19.26.10 (12 Nisan 1931).  
BCA. 030.10. 01.02.23.61.5 (17 Ağustos 1931).  
BCA. 030.10. 01.02.23.63.9 (6 Eylül 1931).  
BCA. 030.10. 01.02.24.74.19 (11 Kasım 1931).  
BCA. 030.10. 01.02.24.79.16 (19 Aralık 1931).  
BCA. 030.10. 01.02.31.64.9 (21 Eylül 1932).  
BCA. 030.10. 01.02.36.36.8 (15 Mayıs 1933).  
BCA. 030.10. 01.02.38.57.20 (10 Ağustos 1933).  
BCA. 030.10. 01.02.87.69.16 (19 Temmuz 1939).  
BCA. 030.10.02.49.72.10 (23 Ekim 1934).  
BCA. 030.10. 74.491.13 (31 Ekim 1934).

## **II. Resmi – İnternet Yayınlar**

- BALKAYA, Sabri, (2004), Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgaristan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:60, Cilt:XX, Kasım, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-60/basinimiza-yansidigi-sekliyle-balkan-antanti-surecinde-turkiye-ve-bulgaristan> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2015)
- ERTEM, Barış, (2010) “Mustafa Kemal’in Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Ağustos-Eylül, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/12.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2015)
- SHPUZA, Gazmend, (1990), Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri, *Atatürk Yolu*, Cilt:2, Sayı:6 s.335, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ankuayd/issue/view/5000000364> (Erişim tarihi: 5 Ocak 2015)
- YEL Selma-ÖZCAN Halil, Mustafa Kemal’in Selahattin Saip Bey’i Arnavutluk’ta Görevlendirmesinin Sebep ve Sonuçları (1920-1923), *Atatürk Araştırma Merkezi*

*Dergisi*, Sayı:70, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-70/mustafa-kemalin-selahattin-saip-beyi-arnavutlukta-gorevlendirmesinin-sebep-ve-sonuclari-1920-1923> (Erişim Tarihi, 24 Nisan 2015)

### **III. Kitaplar ve Makaleler**

ATMACA, (2007) Tayfun, *Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, (1989) Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt 1, 7. Baskı, Ankara.

ÖZCAN, Halil, (2011), *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

KARAOŞMANOĞLU, (1998), Yakup Kadri, Zoraki Diplomat, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

POLAT, Anıla, (2005) Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti ile İlişkileri (1920-1938), Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:33, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/766/756> (Erişim Tarihi: (5 Ocak 2015)

ŞİMŞİR, Bilal N, (2001) *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (Büyükelçilik Anıları (1985-1988))*, ASAM Yayınları Ankara.

ŞİMŞİR, Bilal N, (1993) Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları – 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ŞİMŞİR, Bilal N, (1981) *Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge*, (Türk – Arnavut İlişkileri Üzerine), Prof.Dr.Ahmet Şükrü Eşmer'e Armağan (Ayrı Basım), Ankara.

### **IV. Gazeteler**

*Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1931, Sayı:437.

*Son Posta*, 20 Teşrinievvel 1931, Sayı:445.

Ahmet Hilali, "Ekalliyetler Meselesi", *Akşam*, 27 Teşrinievvel 1931, No:4687.

Ahmet Hilali, "Ekalliyetler Meselesi", *Akşam*, 25 Teşrinievvel 1931, No:4685.

Necmettin Sadık, "Gazi Hazretlerinin Nutku", *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1931, No:4688.

*Akşam*, 25 Teşrinievvel 1931, No:4685.

*Zaman*, 3 Kanunuevvel 1934, No:166 s.2.

*Zaman*, 7 Kanunuevvel 1934, No:170 s.2.

*Resmi Gazete* 23 Ekim 1934

*Resmi Gazete* 25 Ekim 1934.





## **XV. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Cenevizliler**

**(1400-1450)\***

*Ottomans and Genoese in the First Half of the XVth Century*

*(1400-1450)*

**Selim PARLAZ\*\***

### **Özet**

1352 yılında başlayan Osmanlı Ceneviz ilişkileri özellikle ekonomik ve siyasi alanda gelişim göstermiştir. XV. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Osmanlıların özellikle merkez Ceneviz yönetiminden ziyade zamanla onların kolonileri ile olan ilişkileri ağırlık kazanmıştır. Yüzyılın ilk padişahlarından I. Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Osmanlı Ceneviz ekonomik ve siyasi ilişkileri önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu ilişkileri yönlendiren ise her iki tarafın birbirinden farklı beklentileri olmuştur. Osmanlılar için Cenevizlilerin siyasi anlamda desteğini almak ve donanma oluşumu noktasında denizcilik tecrübelerinden yararlanmak son derece önemli idi. Ceneviz yönetimi için de Doğu Akdeniz’de ticari varlıklarını devam ettirebilmenin yolu hızlı bir şekilde Anadolu’da ve Balkanlarda yayılmaya başlayan ve her geçen gün güçlenen Osmanlılarla ticaretlerini sürdürebilmekten geçiyordu. İşte bu farklı beklentiler, çalışmamızın esas belirleyicisi olup konu ayrıntılı bir şekilde örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

### **Abstract**

Starting in 1352 the Ottoman Genoese relations has shown progress in economic and fieds in particular. In the first half of the XVth century, the Ottoman Empire, especially gained weight relations with their colonies rather than the central management of Genoese. The period of the first Sultans of the century Mehmed I. and II. Murad Genoa and Ottoman relations continued to expand political and economic ways. This relationship had directing the different expectations of both sides. Getting political supports of Genoese and benefit from the experience in the marine formation point was extremely important for Ottoman. Also for Genoese government a way to maintain their commercial presence in the eastern Mediterranean continue to trade with the Ottoman Empire which began to spread in Anatolia and the quickly That's different expectations, is the decisive issue of our study will try to explain in a detailed way through examples

### **1. Giriş**

Osmanlı Devleti ile Ceneviz kent devletinin ilişkileri XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nin topraklarını genişletmeye başladığı dönemde kurulmuş ve Ceneviz Cumhuriyeti’nin 1797’de son bulmasına kadar sürmüştü. Bu ilişkiler iki devlet arasında diplomatik, siyasi, sosyal, ekonomik ve aynı zamanda kültürel anlamda etkileşime neden olmuştu. Merkezi Liguria bölgesinin kıyıları olan Ceneviz, Doğu Akdeniz’de özellikle XIV. yüzyıldan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar hüküm sürmüştü. Ancak Ceneviz tüccarları Levante olarak adlandırdıkları bu topraklardaki ticaretlerine Osmanlı Devleti kurulmadan çok önce başlamışlardı. Zamanla Levant bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden birine dönüşen Ceneviz, Sakız Adası, Pera, Midilli, Eski ve Yeni Foça vd. kolonileri sayesinde Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan devletlerden biri konumundaydı. Cenevizlilerin gemileri her yıl Cenova’dan Sakız adasına oradan İstanbul ve Anadolu topraklarına, Karadeniz’e doğru hareket etmekteydi. Bu hareketin zaman geçtikçe ulaştığı bölgelerden biri de Osmanlı toprakları olacaktı.

---

\* Bu çalışma; Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenmiştir.

\*\* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sparlaz@pau.edu.tr

Öte yandan Ceneviz Cumhuriyeti'nin tüccarları Doğu'da, İran'a ve Basra Körfezi'ne doğru yol alıyorlardı. Cenevizliler, bu nedenle XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın ilk yarısı arasında oldukça zengin bir şehir devletine dönüşmüştü. Bu yüzyıllar arasında Tebriz uluslararası ticaret yollarının kavşağı durumuna gelirken Trabzon, Samsun, Antalya ve Efes gibi Anadolu'nun kıyı kentleri ticaret merkezleri niteliğine kavuşmuş ve oralarda bulunan Ceneviz tüccar toplulukları, Avrupa yünülerini satarak yerine başta baharat olmak üzere Asya mallarını satın almışlardı<sup>1</sup>. Cenevizliler, Doğu Akdeniz'de güçlü bir devlet kurmuş olmalarına rağmen bütün Akdeniz havzasını kontrol edecek güçlü bir ekonomik ve askeri güçten yoksundu. Bu nedenle de Bizans Devleti'nin düşmesinin ardından Osmanlıların topraklarını genişletmesiyle Doğu Akdeniz'de yeni ve güçlü bir devlet ile uğraşmak zorunda kalmışlardı. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cenevizliler güç savaşında geride kalırken Osmanlılar, orduları ve zenginlikleri sayesinde Akdeniz'de yayılmacı politikalar geliştiriyorlardı. Osmanlı Devleti ile uzun yüzyıllar temas halinde olan Cenevizliler onların gücünün farkında idiler. Bazı zamanlarda dostluk bazen de düşmanlık arasında gidip gelen ilişkilere rağmen iki devlet de aralarındaki ticaretten büyük kârlar elde ediyorlardı.

## **2. Osmanlı-Ceneviz Siyasi Ve Diplomatik İlişkileri**

XIV. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Osmanlı-Ceneviz siyasi ve diplomatik ilişkileri zamanla gelişim göstermiştir. Bu gelişimi göstermesindeki en önemli araçlardan biri Foça, Sakız, Galata vd. Ceneviz kolonilerinin faaliyetleri ve onlarla yapılan antlaşmalardır. Örneğin, Çelebi Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında İzmir'i ele geçirmiş olan Cüneyd Bey üzerine yürümek zorunluluğunu duyması o yörede bulunan Foça ve Sakız'daki Ceneviz kolonileri ile ilişkileri ön plana çıkarmıştı. Nitekim şehrin sadece karadan kuşatılarak alınması güç olduğu için kendisine denizden yardım edebilecek müttefik kuvvetler aramaya başladığında Foça, Sakız ve Midilli'deki Cenevizliler desteklerini vermişlerdir. Onların işbirliğiyle müttefik bir donanma İzmir'i denizden kuşatarak ablukayı tamamlamışlardı. Foça, Sakız ve Midilli Ceneviz kolonileri kendi kadırgaları ile gelip şehri deniz yönünden sıkıştırmışlardı. Nitekim 10 günlük bir kuşatmadan sonra kazanılan bu başarı da Cenevizlilerin önemli bir katkısı olmuştu<sup>2</sup>.

XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinin belirleyicisinin Ceneviz kolonileri olduğunu belirtmiştik. Bu konuyu en iyi açıklayan kişilerden biri de olan Camillo Manfroni, Ceneviz'in takip ettiği siyasa için şöyle demektedir: Artık Cenova'nın özel ve belirgin bir politikası söz konusu değildir. Zaman zaman şu ya da bu yabancı hükümdara uyan ve daima siyasal partiler arasında dengeyi gözetten bir durum geçerli olmuştur. Bu nedenle Cenova Devleti'nin yararlarından çok Levante'deki yerel yöneticilerin çıkarları gözetilmektedir<sup>3</sup>.

Osmanlı Devleti'nin fetret döneminde yaşadığı sıkıntıları atlama konusunda ve beyliğin tekrar toparlanma sürecinde özellikle güçlü bir donanma oluşturma sürecinde Cenevizlilerden yararlanmıştır. Onları Osmanlı donanmasının kuruluş çalışmalarında teknisyen olarak görevlendirdikleri gibi gemilerin sevk ve idarelerini de vermişler hatta Osmanlı donanmasında savaşlara dahi katılmışlardır. Nitekim Venedik amirali Pietro Loredano'nun 1416'daki Gelibolu savaşında Osmanlı donanmasından aldığı esirler arasında çok sayıda Cenova'lı bulunuyordu<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Özbaran, Salih, (2013), "Baharat: Serüveni ve Ticareti Üstüne Bir Özet", *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul, s.279.

<sup>2</sup> Turan, Şerafettin, (2000), *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, Ankara, s.373-375.

<sup>3</sup> Manfroni, Camillo, (1898), "Le relazioni fra Genova, l'impero Bizantino e i Turchi", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, XXVIII, Genova, p.719.

<sup>4</sup> Ş. Turan, a.g.e., s.372. C. Manfroni, a.g.e., p.728.

II. Murat dönemine geldiğimizde o saltanatı süresince gerek Foça ve Sakız gerekse Galata Cenevizlileri ile dostane ilişkilerin bozulmamasına dikkat etmiştir. Cenevizliler de benzer şekilde Osmanlılarla aralarının açılmamasına özen göstermiştir. Ayrıca Cenevizliler, 1421'den 1435'e kadar sürecek olan Milano dukalığının tahakkümü altına girmiştir. II. Murad tahta çıktığı zaman Bizans imparatoru II. Manuel Paleolog'un (1391-1425) tehditlerine maruz kalmış ve o II. Murad'a karşı tahtta hak iddia eden rakibi Mustafa Çelebi'yi desteklemiştir. Bu sırada Yeni Foça (Focea, Foggia Nuova) mültezimi Giovanni Adorno, II. Murad'a ayaklanan şehzadeye karşı olan mücadelesinde 7 harp gemisi<sup>5</sup> ile silahlı ve zırhlarla donatılmış 2000 Ceneviz askeri vererek destek olmuştur. Böylece Osmanlı ordularının Çanakkale Boğazını geçişlerinde yardım etmiştir. Ancak bunun karşılığında da 1416'dan itibaren on sene zarfında Osmanlı hazinesine 20.000 duka tediyesini bir ahitname ile taahhüt etmiş olsa da bu vergiden indirim ödünü sağlamıştır. Cenevizlilerin yardımıyla Mustafa Çelebi meselesini halleden ve vaziyetten fevkalade memnun kalan II. Murad Edirne'de şenlikler tertip ettirmiş, ziyafetler vermiş ve bu merasimde Adorno ile adamları da davetli bulunmuştur<sup>6</sup>. Padişah, Podesta'nın sadıkane hizmetine mükâfat olmak üzere, Yeni Foça gümrük resmini onlara bıraktığı gibi, o civardaki Perithoreon kalesini de Podesta'ya<sup>7</sup> terk etmiş, Ceneviz kumandan ve kaptanlarına da hediyeler vererek yerlerine geri göndermiştir<sup>8</sup>. Galatalılar'la kurulan dostluk ise Galata surları üzerinde II. Murad'ın armasının kazılmasına kadar varmıştır<sup>9</sup>.

### **3. Osmanlı-Ceneviz Ekonomik İlişkileri**

Cenevizlilerin Doğu Ege'de Sakız, Eski Foça, Yeni Foça, Midilli ve Galata kolonilerinin güvenliği ve iâşesi için Osmanlılar ile dost olmaları son derece önemliydi. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin Venedik'e karşı yanlarında yer almaları da 1453'e kadar sürecek olan Osmanlı-Ceneviz işbirliğinin<sup>10</sup> nüvesini oluşturmakta olup Venedik'e karşı değişmez bir temel siyaset olarak aynı tarihe kadar devam edecekti<sup>11</sup>. Prof. Balard'ın

<sup>5</sup> Bu harp gemileri içerisinde üç veya dört güverteli yuvarlak yelkenli olan göke, köke, kuka ya da cocha olarak adlandırılan gemiler de bulunmaktadır. Neşri, bu gemilerle ilgili olarak Tahâretsiz Hatib'in Cenevizden dört bin filoriye bir tüccar gökesi satın aldığını, II. Murad'ı ve askerini bu gemiyle Ece-ovası'na geçirdiğini ve oradan da Gelibolu'ya ulaştırdığını yazmaktadır. Müneccimbaşı da Tahâretsiz Hatib'in eşya yüklü bir Ceneviz gemisini Gelibolu'da beş bin dinara kiralayarak Sultan II. Murad'a gönderdiğini belirtmektedir. Mehmed Neşri, (1995), *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C.II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara, s.565. Müneccimbaşı Ahmet Dede, (1974), *Müneccimbaşı Tarihi*, C.I, Haz. İsmail Erünsal, İstanbul, s.203. Osmanlılar tarafından 16. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan Göke hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bostan, İdris, (2012)“Göke: Akdeniz'de Türk Rüzgarının Şiddeti”, *Ntv Tarih Dergisi*, S.43, s.72-75, a.g.y., “Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler”, *Türk Denizcilik Tarihi I*, Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran, İstanbul 2009, s.335-336.

<sup>6</sup> II. Murad döneminde Yeni Foça toplumu ve Ortaçağ Ege'sinde Osmanlılar ve Cenevizliler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Basso, Enrico, (1993), “Genovesi e Turchi nell'Egeo medievale: Murad II e la Societas Folie Nove”, *Quaderni Medievali*, V. 36, pp.31-52.

<sup>7</sup> Podesta veya vicario, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki Sakız, Galata, Amasra ve Kefe gibi Ceneviz kolonilerindeki en rütbeli devlet görevlisidir ve o bölgenin yöneticisidir. K. Fleet, a.g.e., s.243

<sup>8</sup> Gökbilgin, M. Tayyib, (1993), “XV. Asrın Birinci Yarısında II. Murad Devrinde Hıristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar Mücadeleleri Esnasında Edirne”, *Edirne*, Ankara, s.121.

<sup>9</sup> Ş. Turan, a.g.e., s.376.

<sup>10</sup> Nitekim Osmanlılar ile Cenevizliler, 1431 yılında Venediklilere karşı işbirliği yapmışlardır. 28 gemiden oluşan Venedik donanmasının Cenevizlilerin hâkimiyetinde bulunan Sakız adasına yaptıkları saldırı, Osmanlı kuvvetlerinin yardımıyla bertaraf edilmiştir. Manfroni, Camillo, (1900), “Nuova Raccolta di Documenti Genovesi”, *Giornale Storico e Letterario della Liguria*, Genova, p.183, 185. Varese, Carlo, (1835), *Storia Della Repubblica di Genova*, C. III, Genova, p.231.

<sup>11</sup> XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinin dostluktan ziyade mücadele şeklinde geçtiği görülmektedir. Bu dönemden itibaren ilişkilerin seyri hakkında daha geniş bilgi için

belirttiği gibi Cenevizliler için önemli olan Osmanlılara karşı kurulacak bir Hıristiyan ittifakına katılmaktan ziyade diğer İtalyan denizci kent devleti Venediklilerin hak iddialarına karşı Doğu'daki Ceneviz kolonilerini ve ticari ağlarını, bağlantılarını korumak ve devam ettirmektir<sup>12</sup>. Bu bağlamda Osmanlılarla işbirliği yapmak onların stratejik hedeflerinden biriydi.

XIV. yüzyılda Anadolu'da yoğun bir şekilde varlığını gördüğümüz devletlerden biri olan Cenevizliler için özellikle buğdayın tedarik edilmesi son derece önemli bir konuydu. Bu bağlamda onlar Karadeniz'deki, Ege'deki ve Batı Anadolu'daki kolonileri aracılığıyla gereksinimlerini karşılamaya çalışıyorlardı. Ancak, Yıldırım Bayezid döneminde Batı Anadolu topraklarında buğday ihracının yasaklanması onları ciddi bir sıkıntıya sokmuştu. 1402 yılına kadar yaşanan bu sorun daha sonra aşılmış ve 1406 yılından itibaren tekrar buğday satın almak için Anadolu'ya gelmeye başlamışlardı<sup>13</sup>.

Ekonomik ilişkilerin bir başka boyutunu da Osmanlı-Ceneviz tüccarları arasında yapılan ticaret oluşturuyordu. Bu emtiadan birini de değerli madenlerden biri olan bakır oluşturuyordu. Nitekim 1404 yılında Bursa'da oturan tüccar Hacı Mustafa Sakız adasına giderek Ceneviz tüccarlarından bakır satın almıştır<sup>14</sup>.

Tüccar kolonilerinden meydana gelen Cenevizliler için Osmanlılar ile yaptıkları ticaret, şüphesiz devletlerinin zenginliğinin önemli bir vasıtasıydı. Ceneviz tüccarları, Anadolu'ya sadece ticaret için gelen kişiler değildi. Aynı zamanda aracı ve devlet görevlilerinden biri olabiliyorlardı. Mesela, Cenevizli tüccarlar, mültezim olarak görev yapmaktaydı. II. Murad döneminin başında Gelibolu'daki mültezimin taht için ayaklanan Mustafa'nın peşinde olan Sultan Murad ve ordusunu boğazlardan geçirmek için Ceneviz kökelerini kullandırması, ikili ilişkilerin seyri açısından önemli bir gelişmeydi. Bu gibi buhranlı zamanlarda Osmanlıların Anadolu-Rumeli arasında Boğazlardan geçişinde Ceneviz donanmasının yardımı hayati bir önem taşıyordu.

Osmanlılar, erken dönemlerden itibaren zengin iltizamları, özellikle Anadolu'dan şap ihraç imtiyazını Cenevizlilere vermişti. Nitekim Foça'da bulunan yeni podesta Giovanni Adorno, 1415 yılında Çelebi Mehmed'den bu bölgenin maden imtiyazını almıştır. Adorno, sultandan aldığı şap işleme haklarına karşılık, görevde kaldığı on yıl boyunca yılda 20.000 altın duka ödemek zorundaydı. Ancak 1421 yılında Çelebi Mehmed'in ölümü ve Mustafa Çelebi hadisesi nedeniyle şap madeni işi tatil edilmişti. Ayrıca Cenevizlilerle Katalanlar arasındaki muharebe neticesinde Katalanların Ceneviz gemilerinin İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere'ye deniz seferleri yapmalarına mani olmaları nedeniyle Cenevizlilerin maden işletmesi durma noktasına gelmişti. Bu nedenle Adorno, büyük bir borç altına girmiş ve madenin yıllık imtiyaz bedellerini verememişti. Adorno, Osmanlı hazinesine olan yirmi yedi bin Bizans altını tutan borcunu ancak II. Murad'ı saltanat mücadelesine giren Mustafa Çelebi'ye karşı destekleyerek ödeyebilmiştir. Yani II. Murad, tahtta hak iddia eden rakibi Mustafa Çelebi ile mücadelesinde boğazlardan geçebilmek karşılığında şaptan doğan alacaklarından feragat etmiştir<sup>15</sup>. Bununla beraber XV. yüzyılın önemli Ceneviz

---

bkz. Parlaz, Selim, (2014), *Osmanlı-Ceneviz İlişkileri(1450-1600)*, Basılmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

<sup>12</sup> Balard, Michel, (1978), *La Romanie Genoese*, C. II, Roma, p.125.

<sup>13</sup> Çavuşdere, Serdar, (2009), "Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.46, Ankara, s.291.

<sup>14</sup> Fleet, Kate, (2009), *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. s.116.

<sup>15</sup> Foça şap madenlerinin Cenevizliler tarafından işletilmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Daş, Mustafa (2009), "Ortaçağ'da Foça Şap Madenlerinin Cenevizliler Tarafından İşletilmesi", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I*, İzmir, s.234-245.

tüccarlarından olan ve 1424'te Giovanni Adorno'nun<sup>16</sup> ölümünden sonra onun yerine Yeni Foça Podestaliğine atanan Percivalle Pallavicino (1425-1427), da II. Murad'a Cüneyd ile olan mücadelesinde Sakız adasından kiraladığı 3 kadırğa ile yardımcı olmuştur. Yine Sultan II. Murad, 20 Ekim 1444 tarihinde Varna seferi için Anadolu'dan Rumeli sahillerine doğru hareket ederken kırk bin kişilik ordusunun her bir neferi için bir Venedik duka altını<sup>17</sup> vermek suretiyle Ceneviz gemileriyle Rumeli sahiline geçmiştir<sup>18</sup>.

Osmanlı yönetimindeki topraklardan Cenevizlilerin satın alıp götördükleri başlıca ürünlerden biri de balmumuydu. Nitekim Ceneviz tüccarlarından Agostino di Franchi 1438 yılında Gelibolu'da 1369 akçeye 3 çuval balmumu satın almaktadır. Aynı zamanda tabaklanmış post (pellamen), keçi ve koyun postu ticareti de yapılmaktadır. Ceneviz tüccarları tabaklanmış kösele ve keçi postunu Gelibolu'dan koyun postunu ise Bursa ve Edirne'den alarak ihraç etmektedir<sup>19</sup>. Benzer şekilde 1441 ve 1442 yıllarında Ceneviz tüccarlarından Giovanni Andrea ve Giovanni Doria'nın Edirne ve Galata'da yoğun bir şekilde ticaret yaptıkları bilinmektedir<sup>20</sup>. Yine 10 Eylül 1442 tarihli bir noter kaydına göre Edirne'de, 17 Eylül 1442 tarihli bir noter kaydına göre Gelibolu'da ve 31 Ağustos 1443 tarihli bir başka noter kaydına göre de Bursa'da Ceneviz tüccarları ile Osmanlı tüccarlarının ticari alışverişlerde buldukları görülmektedir<sup>21</sup>.

#### **4. Sonuç**

Ortaya koymaya çalıştığımız bilgiler 1400-1450 yılları arasında Osmanlı ve Ceneviz ilişkilerinin yoğun bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Özellikle merkez Ceneviz yönetiminden ziyade Sakız, Foça, Midilli ve Galata gibi Ceneviz kolonilerinin aracılığıyla siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerin sürdürüldüğü verilen bilgilerle teyit edilmektedir. Her iki devletin çıkarlarının belirleyici olduğu ilişkilerde özellikle ekonomik ve ticari alışverişin son derece önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Cenevizliler için varlıklarının sebebi olan ticaret, aynı önemini bu dönem için de sergilemektedir ve Osmanlı toprakları onlar için vazgeçilmez özelliğini devam ettirmektedir.

Sonuç olarak bu makale Osmanlı-Ceneviz diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerini açıklayan örnekleri vermek suretiyle hazırlanmıştır. Bu süreçte ticarete konu olan emtia ve ticaret merkezleri, liman kentleri ile ilgili örnekler vermek suretiyle Cenova Devlet Arşivi noter kayıtları, mektuplar, raporlar ve politik materyaller faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu uzun süreçteki Sakız, Yeni Foça, Midilli ve Galata kolonileri aracılığıyla açıklanmaya çalışılan Osmanlı-Ceneviz ilişkileri başlı başına bir kitabın konusunu oluşturabileceğinden, resmin bütününe aydınlatan bazı örnekler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

<sup>16</sup> Giovanni Adorno'nun faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Caselli, Cristian, (2013), Genoa, "Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality", *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, 25:2, p.256.

<sup>17</sup> Osmanlı dış ticaretinde kullanılan standart altın para olan Venedik dukası, XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında en çok kullanılan yabancı para konumundaydı. Pamuk, Şevket, (1999) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, s.70-71.

<sup>18</sup> Bonincontri'nin yıllıklarında ise Osmanlı ordularının Rumeli sahillerine geçerken II. Murad'ın 70.000 duka ödediği belirtilir. Guglielmotti, P. Alberto (1871), *Storia della Marina Pontificia nel medio evo dal 728 al 1499*, V. II, Firenze, s.165.

<sup>19</sup> K. Fleet, a.g.e., s.30.

<sup>20</sup> Bliznyuk, Svetlana, (1997), "Genovesi a Costantinopoli ed Adrianopoli Alla Meta Del XV Secolo In Base a Documenti Dell'archivio Di Stato Di Genova", *Byzantinische Zeitschrift*, Volume 90, Issue 1, p.13.

<sup>21</sup> Roccatagliata, Ausilia, (1982), *Notai Genovesi In Oltremare Atti Rogati A Pera e Mitilene*, Genova, p.49, 53, 58, 70.

### **Kaynakça**

- Balard, Michel, *La Romanie Genoese*, C. II, Roma 1978
- Basso, Enrico, “Genovesi e Turchi nell’Egeo medievale: Murad II e la Societas Folie Nove”, *Quaderni Medievali*, V. 36, 1993, pp.31-52.
- Bliznyuk, Svetlana, “Genovesi a Costantinopoli ed Adrianopoli Alla Meta Del XV Secolo In Base a Documenti Dell’archivio Di Stato Di Genova”, *Byzantinische Zeitschrift*, Volume 90, Issue 1, 1997, Pages 13–23.
- Bostan, İdris, “Göke: Akdeniz’de Türk Rüzgârının Şiddeti”, *Ntv Tarih Dergisi*, S.43, Ağustos 2012, s.72-75,
- \_\_\_\_\_, “Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler”, *Türk Denizcilik Tarihi I*, Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran, İstanbul 2009, s.335-336.
- Caselli, Cristian, Genoa, “Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality”, *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, 25: 2, 2013, pp.252-263.
- Çavuşdere, Serdar, “Ege’de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.46, Ankara 2009, s.275-303.
- Daş, Mustafa, “Ortaçağ’da Foça Şap Madenlerinin Cenevizliler Tarafından İşletilmesi”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I*, İzmir 2009, s.234-245.
- Fleet, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “XV. Asrın Birinci Yarısında II. Murad Devrinde Hıristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar Mücadeleleri Esnasında Edirne”, *Edirne*, Ankara 1993, s.119-135.
- Guglielmotti, P. Alberto, *Storia della Marina Pontificia nel medio evo dal 728 al 1499*, V. II, Firenze 1871.
- Manfroni, Camillo, “Le relazioni fra Genova, l’impero Bizantino e i Turchi”, *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, S. XXVIII, Genova 1898, pp.577-856.
- \_\_\_\_\_, “Nuova Raccolta di Documenti Genovesi”, *Giornale Storico e Letterario della Liguria*, Genova 1900, pp.179-186.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C.II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1995.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C.I, Haz. İsmail Erünsal, İstanbul 1974.
- Özbaran, Salih, “Baharat: Serüveni ve Ticareti Üstüne Bir Özet”, *Umman’da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul 2013, s.273-293.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.
- Parlaz, Selim, *Osmanlı-Ceneviz İlişkileri (1450-1600)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2014.
- Roccatagliata, Ausilia, *Notai Genovesi In Oltremare Atti Rogati A Pera e Mitilene*, Genova 1982.
- Varese, Carlo, *Storia Della Repubblica di Genova*, C. III, Genova 1835.

## **Hekimoğlu Ali Paşa'nın İkinci Bosna Valiliği Döneminde Bir İrtidâd İddiası**

*An Irtidâd Claim in the Second Bosnian Governorship of Hekimoğlu Ali Paşa*

**Ayhan Ürkündâğ\***

### **Özet**

İslam toplumunda din değiştirme hadiseleri “ihtidâ” ve “irtidâd” kavramları ile tanımlanmışlardır. İhtidâ terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm'a girip Müslüman olmayı ifade ederken irtidâd Müslüman bir kimsenin kendi rızası ile İslam dinini terk etmesidir. Bu çalışmada Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci Bosna valiliği döneminde meydana gelen bir irtidâd iddiası ve beraberindeki gelişmeler incelenmiştir.

*Anahtar Kelimeler:* Bosna, Hekimoğlu Ali Paşa

### **Abstract**

In the Islamic societies changing religion is described with the concepts of ihtida and irtidâd. While the term ihtida defines the Islamization of a non-religious or other religions believers; irtidâd describes a Muslim persons changing his religion with his or her consent. In this work an irtidâd claim happened in the second Bosnian Governorship of Hekimoğlu Ali Paşa and the developments after this incident were examined.

*Key Words:* Bosnian, Hekimoğlu Ali Paşa

### **Giriş**

Hristiyan dünyasının kenarında bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı beyliğinin kimlik inşasında din her zaman önemli bir unsur olmuştur. Devletin oluşum sürecinde “Gaza teorisi” ideolojik altyapıyı oluşturmuştur<sup>1</sup>. Kendi içinde esnek olan bu ideoloji istimâlet politikaları ile birlikte Osmanlı yönetiminin Hristiyan topluluklar tarafından da kabulünü kolaylaştırmıştır. Bizans ve Balkan devletlerinden ele geçirilen büyük topraklar Osmanlı devletinin çok dilli ve çok dinli bir toplum haline dönüşmesiyle neticelenmiştir<sup>2</sup>. II. Mehmet'in millet sistemini kurumsallaştırmasıyla birlikte dini aidiyeti temel alan yapı devletin mihenk taşlarından birini oluşturmuş ve Fransız İhtilali'nin yıkıcı etkilerine kadar varlığını sürdürmüştür<sup>3</sup>.

Dini kimliklerin toplumsal konumu bu kadar belirlediği bir dünyada din değiştirme hadiseleri sosyal hayat içerisindeki temel fay hatlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren din değiştirme hadisesi çok yoğun olmamakla beraber zaman zaman görülen bir durum olmuştur<sup>4</sup>.

---

\* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

<sup>1</sup> Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul 1972.

<sup>2</sup> Mücteba İlgürel, “İstimâlet”, **TDVİA**, Ankara 2001, s. 362-363; Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1**, Türkiye İş Bankası Yayınları, B. 29, İstanbul 2009, s. 12-13

<sup>3</sup> İlber Ortaylı, “Millet (Osmanlı'da Millet Sistemi)”, **TDVİA**, C.30, Ankara 2005, s. 65-70.

<sup>4</sup> Mehmet Şeker, **Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramını ve Mühtedîler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 15, 25-27.

Osmanlı Devleti bir İslam devletidir ve devletin egemen sınıfının Müslümanların elinde bulunması din değiştirme hadiselerinin çoğu zaman İslamiyet'in kabulü şeklinde gerçekleşmesiyle sonuçlanmıştır. Devletin tebaası konumunda bulunan Hristiyan ve Yahudilerden bazıları ekonomik, kültürel, psikolojik, siyasi, dini, devlet kademlerinde ilerleme isteği, İslam dinini doğru din olarak görme düşüncesi, ölüm cezasından kaçma, Müslüman toplum içerisinde yaşamının getirdiği zorluklardan dolayı kendi inançlarını terk ederek Müslümanlığı tercih etmişlerdir<sup>5</sup>. Bu tür din değiştirmeler başta padişah olmak üzere devlet adamları ve müslüman ahali tarafından teşvik edilmiş hatta İslamiyeti tercih edenlere yardım ve destek için vakıflar tesis edilmiş veya vakıfların bir kısım geliri bu tür hadiseler için ayrılmıştır<sup>6</sup>.

İslam toplumunda din değiştirme hadiseleri "ihtidâ" ve "irtidâd" kavramları ile tanımlanmışlardır. İhtidâ; sözlükte "doğru yolu bulmak, yol göstermek" mânalarına gelen "hüdâ" (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup gerçeğe ulaşmak ve doğru yolu bulmak demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm'a girip Müslüman olmayı ifade eder. İhtidâ eden kimseye "mühtedî" denir<sup>7</sup>. Hidâyete ermek anlamına gelen ihtidâ, başka bir dine mensup bir kişinin kendi dinini terk ederek İslâm dinini kabul etmiş olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir<sup>8</sup>.

İrtidâd kelimesi ise sözlükte "dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek" anlamındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak müslüman bir kimsenin kendi rızası ile İslam dinini terk etmesini ifade eder<sup>9</sup>. İrtidâd eden erkeğe "mürtedd", kadına ise "mürtedde" denir. İslam hukukunda mürteddin ağır cezası bulunmaktadır. İrtidâd edenin kadın ve erkek oluşuna göre cezanın niteliği değişebilmektedir. İslam hukukçuları arasında tam bir görüş birliği sağlanamamış olsa da irtidâd eden kişi erkek ise ölüm cezası verilmektedir. İrtidâd eden kadın ise yine İslam hukukçuları arasında tam bir görüş birliği olmasa da ölüm cezasından daha aşağıda bir ceza verilmektedir<sup>10</sup>.

İhtidâ ve irtidâd kavramlarını açıkladıktan sonra bildirimizin konusunu oluşturan olayı izah edelim. 1745 yılında Bosna'da meydana gelen bu irtidâd olayı ve sonrasında yaşanan gelişmeler irtidat olayının Osmanlı toplumunda kişisel bir tercihten ziyade politik bir olaya dönüşebileceğini göstermektedir. Bu hadise hakkında kaynağımız Osmanlı Devleti'nin meşhur sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi veren ve oğlu İsmail Ziyâî tarafından kaleme alınan "Metâlî ül-Aliyye (Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa)" isimli eserdir<sup>11</sup>.

<sup>5</sup> Bu sürecin manada analizi için bkz. Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları**, TTK, Ankara 1999, s. 58-76; Ali Köse, "İhtidâ", **TDVİA**, C.21, s. 556-557; Marc David Baer, **IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtidâ ve Fetih**, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 2010, s. 22, 42.

<sup>6</sup> Şeker, **a.g.e.**, s.85-100; Çetin, **a.g.e.**, s. 97-99.

<sup>7</sup> Köse, **a.g.m.**, s. 554.

<sup>8</sup> Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 607; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Döneminde İhtidâ" **Köprü Dergisi**, S. 91, Yaz 2005, s.1

<sup>9</sup> Kaşif Hamdi Okur, "İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1 2012 s. 346-355.

<sup>10</sup> Pakalın, **a.g.e.**, s. 82, 624; İrfan İnce, "Ridde", **TDVİA**, C. 35, Ankara 2008, s. 88-89; Ali Osman Kurt, **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Din Değiştirme**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2014, s. 157-194.

<sup>11</sup> Eserin mukaddime kısmında eserin yazarı için "za'îf ve nahîf râkım ul- hurûf İsmail Ziyâî bin Sadr-ı a'zam-ı vâfeham Gâzi Ali Pâşâ bin ser-etıbbâ-i Nuh Efendi" şeklinde bir bilgi yer almaktadır. İsmail Ziyâî, **Metâlî ül-Aliyye (Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa)**, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler



Osmanlı yönetici sınıfı içerisinde dünyaya gelen Hekimoğlu Ali Paşa III. Ahmed döneminde sarayda hizmet ederek kariyerine başlamıştır. Türkmen Ağalığı, Beylerbeyilik vezaret ve 1731 yılında İran savaşlarındaki başarıları ve Darüssade Ağası Hacı Beşir Ağa'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı olan sadaret mevkiine getirilmiştir. 1735 yılında bu görevinden azledilerek Midilli adasında zorunlu ikamete gönderilmiştir. 1736 yılında önce Kandiyeli arkasında Bosna valiliği görevine atanmıştır. 1736-1739 yılları arasında devam eden savaş döneminde Avusturya cephesindeki başarılar kazanmış, Belgrad'ın geri alınmasında büyük rol oynamıştır. 1740 yılında Mısır valiliğine atanarak Mısır'daki karışıklıkları bastırmıştır. Bundan sonrada önemli görevlerde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa 1744 yılında ikinci kez Bosna valisi olarak atanarak Bosna'ya gelmiştir<sup>12</sup>.

Paşa Bosna'ya gelişinden kısa bir süre sonra Bosna'ya sınır komşusu olup Venedik yönetiminde bulunan İsbulit? isimli şehirden Kanbeloğlu? adında bir tercüman elçilik hizmeti ile kendisine ziyarete gelmiştir. Ziyaret sırasında elçi, Ali Paşa'ya iki konunun acilen çözülmesi gerektiği yoksa hududun her iki yakasında bulunan ahali arasında büyük çatışmaların yaşanabileceğini ifade etmiştir. Bu iki meseleden birincisi; Venedik tebaası olan iki kişinin Devgina? isimli kazada müslümanlar tarafından öldürülmesi ve ikincisi ise 1744 yılı içerisinde Devgina kazası Müslümanlarından Kopçazade ailesinden Leyla isimli genç bir kızın kendilerine sığınması ve Hristiyan olmasıdır. Müslüman ahali kızın bir an önce kendilerine teslim edilmesini Venedikliler'den talep etmişlerdir. Ali Paşa elçiyi dinledikten sonra olayı araştırmak ve değerlendirmek için bir adamını görevlendireceğini Kanbeloğlu'na ifade etmiştir<sup>13</sup>.

Olayın ciddiyetini idrak eden Ali Paşa, eski Masraf Kâtibi İsmail Efendi'yi bu tanassur olayını araştırmakla görevlendirmiştir. Ali Paşa, İsmail Efendi'ye vermiş olduğu talimatta Venedikliler'e sığınmış olan kızla bizzat görüşmesini ve kızını yeniden İslam'a davet etmesini hüsnü rızası ile kelime-i şahadet getirir ise kızını alıp eri getirmesi emretmiştir. Eğer kız mürtede olmuş ise kızını orada bırakıp durumu kızın memleketindeki müslüman ahaliye ve ailesine izah etmesini ve ahalinin herhangi bir taşkınlığa girişmesinin engellenmesi gerekliliğini belirtmiştir. Ali Paşa'ya göre kız Hristiyan olmuş ise bu sebepten ötürü Venedikliler'e bir anlaşmazlık yaşanması gereksizdir<sup>14</sup>. Ali Paşa'nın bu hareketin altında yatan temel neden 1736-1739 yılları arasında devam eden ve özellikle Rus cephesindeki yıkıcı savaşın etkileri olmalıdır. Venediklerle yaşanacak yeni bir çatışmaya Avusturya'nın tarafsız kalacağı düşünülemezdi.

Venedik elçisi birkaç gün dinlendikten ve gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra İsmail Efendi ile birlikte İsbulit'e doğru yola koyulmuştur. İsmail Efendi, Avlonya'da Venedik elçisinden ayrılarak, onu şehrine yolcu etmiştir. Avlonya'dan yoluna devam eden İsmail Efendi Devgina kazasına giderek Ali Paşa'nın şehir halkına ve yöneticilere hitaben göndermiş olduğu emirleri muhataplarına okuduktan sonra ketledilen Venedikliler hakkında bir soruşturma başlatmıştır. Kaza halkı öldürülen iki Venediklilerin hırsızlık ve eşkıyalık yaptıkları için öldürüldüklerini İsmail Efendiye ifade etmişlerdir. İsmail Efendi bölge halkını ifadeleri doğrultusunda hazırlamış olduğu raporu bir Ali Paşa'ya göndermiştir. Daha sonra yanına şehrin kaymakamı Salih Ağayı, Venedikliler sığınmış kızın abisi olan Tatar beyini ve

---

Kısmı, n: T 1207; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s 89.

<sup>12</sup> Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *TDVİA, C. 17., s166-168*.

<sup>13</sup> **Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa**, vrk. 73-a/74-b.

<sup>14</sup> **Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa**, vrk.75-b

mektep hocasını yanına alarak meselenin çözümü için Venedik sınırına doğru yola çıkmıştır<sup>15</sup>.

İsmail Efendi ve yanındakiler Venedik şehri İsbulit'e ulaştıklarında şehir halkı gelenlerin kim olduğu öğrenmek için Türk heyetinin yanına gelmiştir. İsmail Efendi kendisini Bosna valisi Ali Paşa'nın mutemet bir adamı ve yetkili kişisi olarak tanıtmıştır. İsmail Efendi'yi şehrin kilise başvekili, tercüman Kanbeloğlu ve diğer yetkililer karşılamıştır. Şehrin yöneticisi olan general şehirde bulunmadığı için Türk heyeti o gün misafir edilmiştir. Ertesi gün taraflar bir araya gelerek, meselenin çözümü için nasıl bir yol izleyecekleri hakkında ilk görüşmeyi gerçekleştirmişlerdir. İsmail Efendi bu görüşmede; kızın kendi yanına getirilmesini, kızla görüşmesi esnasında yalnızca kendi adamları ve karşı taraftan ise sadece yetkili olan reisin bulunmasını, kızla yapacağı konuşma esnasında kimsenin müdahale etmemesini ve İsmail Efendi kızı "var git" demediği müddetçe kimsenin kızı karışmamasını, kız kendisi ile gitmek isterse müdahale edilmemesini şart koşturmuştur. Bu şartlar doğrultusunda eğer kız mürtedde ise kızı burada bırakacağını ama Müslüman ise onu alıp Bosna'ya götüreceğini karşı tarafa beyan etmiştir. Karşı tarafında onay vermesi ile bu şartları temel bir anlaşma yazıya geçirilmiştir<sup>16</sup>.

Anlaşmanın yazıya geçirilmesinde sonraki gün kız İsmail Efendi'nin yanına getirilmiş ve kimlik tespiti yapıldıktan sonra İsmail Efendi şahitlerin huzurunda kızla görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmenin içeriği Venediklilerin iddia ettiği gibi kızın Hristiyan olmadığını fakat toplumsal baskı nedeniyle artık ailesinin yanına geri dönmek istemediğini ortaya koymaktadır. Kızın İslam üzere kalması fakat geri dönmek istememesi sorunu daha da karmaşık hale getirmiştir. İsmail Efendi bunun üzerine şehrin Venedikli yöneticisinden aldığı mektuplarla yeniden Bosna'ya dönmüş ve durumu Ali Paşa'ya izah etmiştir. Ali Paşa yapılan ilk anlaşmada kızın Müslüman ise iade edilmesi gerekliliği hakkındaki maddeye dayanarak kızın iade edilmesini isteyen ve aynı zamanda gözdağı da veren bir mektubu İsmail Efendi ile Venediklilere göndermiştir. İsmail Efendi İspulit'e geldikten sonra görüşmelerin ikinci turu başlamıştır. Venedikliler kızın Hristiyan olduğunu iddia ederek kızı iadeye yanaşmamışlardır<sup>17</sup>.

İsmail Efendi ikinci kez Leyla ile bir araya gelmiştir. Bu toplantıda Leyla İsmail Efendi'nin gayretleri neticesinde Müslüman olduğunu tanıkların huzurunda ifade ederek Bosna'ya geri dönmek istediğini belirtmiştir. Bu gelişme üzerine Venedikliler Leyla'nın geri dönmeye izin vermek zorunda kalmışlardır. Leyla İsmail Efendi ile birlikte Bosna'ya geri dönmüş ve bu hadise toplumsal çatışmalar doğurmadan çözümlenmiştir.

## **Sonuç**

Modern öncesi toplumlarda din değiştirme hadisesi çok önemli bir konudur. Osmanlı toplumunda da durum farklı değildir. 18. Yüzyılın ortalarında Bosna eyaletinde yaşayan Leyla isimli müslüman bir genç kızın irtidâd ettiği iddiası ile Venediklilere sığınması ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Yukarıda anlatıldığı üzere farklı dini inanışlar modern öncesi ve hatta modern dönemde de toplumsal kimliği oluşturan ana unsurlardan olmuştur. Bu çalışmada bu durum dönemin kaynakları ışığında ortaya konulmuştur.

<sup>15</sup> **Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa**, vrk.76-a

<sup>16</sup> **Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa**, vrk.76-b/78-a

<sup>17</sup> **Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa**, vrk.78-b/134a.

### **Kaynakça**

- Afyoncu, Erhan *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009,
- Aktepe, Münir, “ Hekimoğlu Ali Paşa”, **TDVİA**, C. 17, s. 166-168.
- Baer, Marc David, **IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih**, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 2010.
- Çetin, Osman, **Sicillere Göre Bursa’da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları**, TTK, Ankara 1999.
- İlgürel, Mücteba, “İstimalet”, **TDVİA**, Ankara 2001, s. 362-363
- İnalçık, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1**, Türkiye İş Bankası Yayınları, B. 29, İstanbul 2009
- İnce, İrfan, “Ridde”, **TDVİA**, C. 35, Ankara 2008, s. 88-89;
- İsmail Zıyâî, **Metâlf ül-Aliyye (Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa)**, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kısımı, n: T 1207.
- Kazıcı, Ziya, “Osmanlı Döneminde İhtidâ” **Köprü Dergisi**, S. 91, Yaz 2005, s.1
- Köse, Ali, “İhtidâ”, **TDVİA**, C.21, s. 556-557;
- Kurt, Ali Osman, **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Din Değiştirme**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2014, s. 157-194.
- Okur, Kaşif Hamdi, “İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1 2012 s. 346-355.
- Ortaylı, İlber, “Millet (Osmanlı’da Millet Sistemi)”, **TDVİA**, C.30, Ankara 2005, s. 65-70.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993
- Şeker, Mehmet, **Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramını ve Mühtedîler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Witteck, Paul; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul 1972.

EK-I: İSMAİL ZİYÂÎ, METÂLÎ ÜL-ALİYYE  
(TARİH-İ HEKİMOĞLU ALİ PAŞA), VR. 76B-77A



## **Bin Sekiz Yüz Kırk'tan Günümüze Çukurova Boşnakları. “175 Yıllık Sosyal Değişim”**

*Çukurova Bosnians from 1840's to Present. “175 years of Social Evolution”*

**Ufuk Süslü\***

### **Özet**

Ondokuzun yüzyıldan günümüze, Osmanlı coğrafyasında farklı zamanlarda, farklı nedenlerle göçler yaşanmıştı. Değerlendirmelerim, sosyal psikolojiyi ilgilendiren grup olan Çukurova Boşnakları üzerinedir.

Sosyal psikolojinin penceresinden bakınca, göç sürecinin Çukurova Boşnakları üzerinde, üç aşamalı sosyo-etnik<sup>1</sup> kimlik kırılması yarattığını tespit ettim. 1840-1920 yılları arasında yaşanan savaşların ve sosyal olayların etkisiyle oluşan kimlik, ikincisi; Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla başlayan ve 1960 darbesine kadar olan süreçte yaşanan göçlerde dil ve çevre sorunlarından kaynaklanan iskân, işsizlik ve çaresizliklerle uğraşan göçmen kimliği, son olarak 1992 Bosna Savaşında “mülteci” durumuna düşen Boşnakların diaspora kimliği ve bunun halihazırda bölgeye uyum sağlamış yerleşik Boşnaklar da yeniden oluşan kimlik algısına etkilerini gördüm.

İlk iki kimlik kırılması zamanla unutulmuştu. Çukurova Boşnakları, yeni vatana uyum sağlarken doğal olarak eski kimliklerini ve dillerini, adetlerini de unutmaya yüz tutmuşlardı. Bosna Savaşı bu unutulmuş Retro-kimliği<sup>2</sup> yeniden hatırlattı. Kültür, folklor ve geleneğin canlanması ve dilin yeniden öğrenilmesi amacıyla dernekler kuruldu, yurdun batı kesimindeki kültürünü ve dilini yaşatan Boşnak tanıdık ve akrabalarından yardım istendi. Bu yeniden kimlik uyanışı 175 yıllık bir değişimin işaretiydi.

Araştırmamın en ilginç bulgusu, “Çiçekli” Boşnak köyüdür. Buraya 1840'larda gelen 3 ailenin torunları, “Boşnakoğulları” olduklarını, “Boşnak'tan geldiklerini iddia ediyorlar fakat Bosna'yı ve Boşnakçayı bilmiyorlardı. Bulgularımın bilimsel amaçlı korunması gerektiğine inandığım için bölgede 8 saatlik video çekim çalışması yaptım, olayların şahitleriyle yüz yüze konuştum. Edindiğim bilgileri sosyal ve psikolojik kimlik çalışmaları açısından irdeledim. Çıkan sonuçları tebliğ olarak sunmaya karar verdim. Bu tebliğ, 175 yıldır yaşanan gerçek hikâyelerden oluşmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** *Diaspora algısı, Sosyo-etnik, Retro-kimlik, Göç, Muhacir, Sosyal değişim, Mülteci, Boşnak Kimlik algısı, Sosyal Psikolojik sorunlar.*

### **Abstract**

Nineteenth century to the present day, at different times of the Ottoman geography, has experienced migration for different reasons. My assessment is that interest groups on the social psychology of Cukurova Bosnians.

Looking out the window of social psychology, the Cukurova of Bosnian migration process, I found that a three-stage socio-ethnic<sup>3</sup> identities created fracture. The war between the years 1840-1920 and

---

\* St Clements Üniversitesi Sosyal Psikoloji PhD Öğrencisi. RUBASAM Yön. Kurulu üyesi (Rumeli Stratejik Araştırma Merkezi)

<sup>1</sup> Grekçe “ethnos”, “halk” anlamında kullanılırken, buradan türetilen “etnisite” , atalara ait ortak mirasla karakterize edilen bir topluluktan geldiğine inanan bireyleri/sosyal grupları ifade etmektedir (Kurubaş:2008). Köken vurgusu biyolojik olmaktan ziyade sosyolojiktir. Grekçe de, kan bağına dayalı birliği ifade eden ve kabile anlamına gelen “genos” tan farklı anlam içerir (Smith:1986). Doç. Dr. Erol Kurubaş, “Doğu Batı, Etnik Sorunlar” makalesinden alıntı, sayı 44. Nisan 2008. Sayfa 13

<sup>2</sup> Retro-kimlik, eski unutulmuş kimlik, yumuşak asimilasyon sonucunda kaybolmaya yüz tutan biyo-genetik kimlik/genos algısıdır.

<sup>3</sup> Greek is "ethnos" "public" is used to mean, here derived from the "ethnicity", ancestors of the common heritage characterized by that comes from a community of believers individuals / social

formed by the impact of social event ID, the second; The establishment of the Republic of Turkey starting and settlement arising from language and environmental problems in people who have migrated in the period up to the 1960 coup, the immigrant identity dealing with unemployment and despair, and finally in 1992 the Bosnian War in the "refugee" status falling Bosniak diaspora identity. I saw the effects of perception re-emerging identity built Bosnians in which adapts to the area already it.

The first two identity breakages were forgotten by the times. Cukurova Bosnians, while new home to fit naturally in the old identity and language, they also keep forgetting to their old native language and their culture. Bosnian War reminds this forgotten retro-ID<sup>4</sup>. Culture, folklore and traditions and language revival was established associations in order to re-learn, experience the culture and language in the western part of domestic Bosnian acquaintance and asked for help from relatives. This was the signal for a 175-year re-awakening of identity change.

The most interesting findings of my research, "Çiçekli" is a Bosnian village. 3 family of grandchildren coming in here 1840', "Boşnakoğulları" and that "they argue, but they did not know they came from the Bosniak and Bosnian language. I did 8 hours of video shots work in the area because I believe these findings should be protected for scientific purposes, I talked face to face with the witness of the event. I examine the information I learn in terms of social and psychological identity work. I decided to submit the results of the paper. This notification is made up of the true story that happened 175 years.

**Keywords:** *Perception of the Diaspora, Socio-ethnic, Retro-identity, Emigrant, Immigration, Refugee, Social change, Bosnian, Perception of identity, Social Psychological problems.*

### **Bosna Savaşı ve Kimlik Algısı Üzerine**

Çalışmam da ana temaları belirlerken sosyal psikoloji de uygulanan "Alan Deneyi"<sup>(5)</sup>, "Gözlem ve Mülakat"<sup>(6)</sup> teknikleri, yapılandırılmamış (spontane) mülakat tekniği<sup>(7)</sup> ve niteliksel (sözel) çalışmaya<sup>(8)</sup> önem verilmiştir.

1992 Bosna savaşında Srebrenica "Soykırımı" algısı (bu algı Türkiye Boşnaklarına aittir), Türkiye'deki etnik olarak en yakın grup olan yerleşik Boşnakların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde olumsuz yüklemeye yapan kalıcı bir etki bırakmıştır.

Sosyal psikolojide "bilişsel tutarsızlık" kuramına göre, insanların eylem ve düşünceleri arasındaki uyumsuzluk, birey üzerinde olumsuz duygulara yol açar. Çeşitli etnik grupların soykırım iddialarında buldukları günümüzde, 'grup adına suçluluk' ve 'grup adına kırgınlık' duygularının köken ve sonuçlarına ilişkin modeller, hem zarar veren hemde zarar gören gruplarca önemsenmektedir<sup>(9)</sup>.

Bu tutarsızlık psikolojisi günümüzde Türkiyedeki Boşnak lobisini etkilemektedir. Bunun yansıması hem Bosnaya hemde Türkiyedeki diğer Boşnak bireylere de duygusal hasar verebilmektedir. Bu da uluslararası ilişkilerde toplumların barışı ve huzuruna hasar olarak dönmektedir. Bu varsayılan grup adına kırgınlık duygusu ve yansıması, Adana

---

groups represent (Kurubaş: 2008). Here the emphasis is sociological rather than biological origins. Greek said, expressing the unity based on kinship and tribal meaning "genos," which has a different meaning (Smith 1986). Assoc. Dr. Erol Kurubaş, "East West magazine, Ethnic Problems" Excerpt from article number 44 April 2008. Page 13.

<sup>4</sup> Retro-identity, old forgotten identity, vanishing smooth assimilation results in bio-genetic identification / perception is genos.

<sup>5</sup> "En güzel psikoloji Sosyal Psikoloji" Nuran Hortaçsu, İmge Ya. 2012 Ankara, s. 95

<sup>6</sup> a.g.e, s.82/83

<sup>7</sup> a.g.e, s.84

<sup>8</sup> a.g.e, s. 79/80

<sup>9</sup> a.g.e, s. 74

Boşnaklarını da etkilemiştir. Unutulan ve kaybolmaya yüz tutmuş “hayalet kimliğin” yeniden ruh bulmasına ve canlanmasına neden olmuştur.

Kültürler arası psikolojik yapılar toplumların iletişiminde etken bir unsurdur. Hoefstede'nin yaptığı çalışmalara göre ABD, Kuzey Avrupa ve Avustralya toplumlarında “bireycilik” çok yüksektir. Avrupanın Balkanlar bölgesi, Asya, Afrika ve Ortadoğu toplumların da ise “Toplumculuk” duygusu daha yüksektir <sup>(10)</sup><sup>(11)</sup>. Zaten inanç ve kültür öğeleri de benzer özellikler taşıdığından Boşnaklar ve Türkler de toplumcu yapı egemendir. Bu olgu Boşnakların göç tercihlerinde neden Türkiye'yi seçtiklerini açıklamaktadır. Farklılıkların uyumu zordur ama Türkiye'ye göçle gelen Boşnaklar (tüm Balkan Müslüman grupları) kolay uyum sağlayabilmişlerdir. Kısaca bu toplumlar benzer toplumsal bakış açılarına ve inançlarına sahiptirler.

### **Göç Süreci**

Boşnakların göç süreci zaman içerisinde ağır zorluklar ve travmalarla geçmiştir. Bunda hem savaşın, psikolojik baskının ve çevresel şartların hemde ekonomik ve kültürel farklılıkların da etkin rolü olmuştur. Göç, muhtelif tarihlerde ama hemen hemen aynı nedenlerle olmuş, anavatan olarak görülen Türkiye'ye intikal edilmeye neden olan bir kaçış, geçmişten uzaklaşma ve güvende olma arzusu için araç olmuş eylemdir.

Boşnak göçleri<sup>(12)</sup>, Osmanlı hinterlandında vatandaş olarak buldukları ve günümüzde birer devlet olan coğrafyalardan 3 aşamalı olarak gerçekleşmiştir;

- 1- Osmanlı dönemi ve Osmanlı vatandaşı/tebası olarak gelenler,
  - a) Resmi görev, iş ve eğitim amaçlı (1876 `ya kadar)
  - b) Zorunlu olarak, güvende olmak amaçlı (1840`lar dan sonra 1883`ten 1920`ye kadar)
- 2- Cumhuriyet dönemi gelenler (I. dalga). Daha çok zorunlu olmuş bir süreci kapsar.
  - a) 1920 – 1940 Balkan savaşları ve I. Dünya savaşı sonrası,
  - b) 1940 – 1965 II. Dünya savaşı ve ekonomik nedenlerle,
- 3- 1992 Bosna savaşı ve sonrası gelenler (II. dalga). Bu gruptakiler Trakya bölgesinde açılan mülteci kamplarında kalanları, akrabalarının yanına yerleşenleri ve öğrenci olarak gelenleri kapsar. Diaspora olan BIH vatandaşı grup olma özelliği taşırlar.

Üçüncü grupta gelenler, daha önce gelenlerden farklı olarak Türkçe öğrenmişler ve kendilerine sürekli devlet yardımları yapılmıştır. Özellikle 2. Dönemde gelen Boşnak muhacirler en sıkıntı çeken grup olmuştur. Sırp baskılarından kaçarak geldikleri ülkede (Osmanlı ve Türkiye cumhuriyet dönemlerinde) zaten yedi cephede savaşıyor ve kıtlıkla mücadele ediyordu.

Tek güvenceleri canlarının emniyette olmasıydı buda onlara yetiyordu. Bu nedenle geldikleri ülkede canla başla çalıştılar. Anadolunun kurtuluşu için cephelere gittiler, şehit oldular gazi oldular. Onlar artık Anadolunun has evlatlarıydılar. Türkiye Cumhuriyetinin asli

---

<sup>10</sup> a.g.e, s. 54

<sup>11</sup> N. Sakallı, 2013 s. 45

<sup>12</sup> Not: Yugoslavya'dan: 1804'te isyan eden Sırp'ların şiddet hareketleri sırasında, Semendire'ye bağlı yerlerde Türklere karşı girişilen katliâmdan kaçanlar, Rumeli ve Bosna-Hersek'e göç ettiler. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla Ruslardan yardım gören Sırp'lar, Türkler üzerindeki şiddet hareketlerini ve baskıyı daha da arttırdılar. Bu sırada kaçabilen Türkler, Manastır, Üsküp ve Kosova'ya yerleştiler. 1826'da imzalanan Akkerman antlaşmasıyla, 150 000'e yakın Türk, Sırbistan'dan çıkarıldı; Belgrad ve diğer Türk kalelerinden 15 000 kadar Türk, Anadolu'ya göç ederek Sakarya ırmağı çevresine yerleşti. 1908-1923 yılları arasında 300 000, 1923-1933 arasında da 108 179 Türk, Türkiye'ye göç etti. Yugoslavya'daki rejim değişikliğinden sonra da göç hareketleri devam etti. 1934-1960 yıllarında 160.922 kişi Türkiye'ye yerleşti. Yugoslavya'dan göçler, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1960-1970 arasında 43.753 serbest göçmen gelmiştir.

kurucu unsurlarından bir halktılar. Azınlık asla olmadılar (diaspora hiç olmadılar) ve kendilerini “aklen Türk kalben Boşnak” hissettiler.

### **Sosyal Uyum Mücadelesi**

Yüz yetmiş beş yılın muhasebesini sosyal psikolojik kuramlar dahilinde göç, göçün etkileri, toplumsal uyum, kırılmalar, kabullenmeler, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarına bu durumların nasıl yansıdığı ve sonuçları üzerinde duracağım. Metod olarak daha çok gözleme dayanan ve bire bir görüşmelerle yaptığım incelemeler ve çıkarımlara dayanacağım. Bu arada yaptığım görüşmeleri 7 saatlik video kaydıyla belgeledim.

Görüştiğim bireylerin duygu ve davranışlarını yakından tekrar tekrar inceleme fırsatım oldu. Kendimde Boşnak bir aileden gelmemden dolayı yanlılıktan uzak, sağlıklı bir çalışma olması için bu kayıtları da arşivledim. Ayrıca yerel kaynaklardan ve sosyal mecradan da faydalandım. Doktora alanım olan sosyal psikolojinin davranış, uyum, göç, travma, analiz yöntemlerine de başvurdum.

1840 larda Çukurova sancağına (Adana o dönemde nir Osmanlı Vilayetidir) ilk gelen yerleşik Boşnaklar iç göç ile Konya'nın Ereğli kasabasından (Karaman Vilayetinden) 3 kardeş aileleriyle birlikte gelmişlerdir. Yerleştikleri yer kurak ve çevresel olarak kıraç olduğundan, çalışarak ve toprağı işleyerek kısa zamanda ağaçlık ve yemyeşil hale getirmişler. Komşu yerel köylüler buraya çiçek gibi anlamında “Çiçekli” demişler. Halen köyün adı “Çiçekli” dir.

Çiçeklinin girişinde, yolun solunda hemen size karşılayan bir tabela dikkat çekici olup, solmaya, kaybolmaya yüz tutmuş bir kimliği haykırır. “Boşnakoğulları” un değirmenidir bu tabela. Köy muhtarı Mehmet Karakuş “Boşnaklı” dan geldiklerini ısrarla söylerken, en (100 ün üstünde) “utluk nene” den de bahsetmeden duramıyor. Bosnayı hiç görmediklerini, Boşnakça tek kelime dahi (Boşnak kelimesi hariç!) bilmediklerini, hatta “utluk (kutlu) nene” nin dahi Boşnakça bilmediğini söylediler. Görüşme talebimi çok yaşlı olduğu ve hastalığından dolayı istemediler.

Utluk nene geçmişin izlerini torunlarına anlatan önemli bir figür. Muhtar bütün bildiklerini ondan duyduğunu söyledi. 1840 dan günümüze bu köyün 1600 bireylik bir popülasyona eriştiğini hayretle öğrendim. Şuan köyde 30 hane Boşnak kaldığını, genlerin ise Büyük Şehirlere göçtüklerini anlattılar.

Bölge köylerine kız verdiklerini, Özcan (lar) soy adındaki bireylerin Boşnak olduklarını da öğrenmiş oldum. Cıvardaki yaklaşık 8 köyde de Boşnaklıdan gelenlerin olduğunu köy muhtarı Karakuş anlatmıştı. Çiçekli de, geçmişten gelen göç Travmasının izleri yok, varsada kaybolan Boşnak kimliği gibi o anılarda yok olmuş. Köylüler sakin, huzurlu (köy cenazesine katıldım) ve oldukça çalışkan görünüyorlar. Köyün her yeri ekilebilir arazilerle donanmış ve ağaçlık. Buradaki Boşnaklar Çukurova kültürünü özümsemişler. Kasket ve şalvar giyiyorlar. Şiveleri Adana ağızı ile konuşuyorlar.

### **İkinci Grup ve Travma İzleri**

İkinci grup ve zoraki göçün I. dalgası olarak sınıflayacağım Boşnaklar daha çok kent kültürüne sahipler. Köylerde yaşayanlar da kent ile yakından ilişkililer. Hem köyde hem de şehir merkezinde evleri ve akrabaları var. Bu grupdakiler Boşnak kimliğine sahipler fakat Adana kültürüyle entegre olduklarından Boşnakça konuşmadıkları görülür. Çoğu 2. veya 3. Nesil Boşnaklardır. Daha çok Adana dışından gelen Sivas Boşnaklarının (Kolaşınlar) Boşnak kimliğini yaşattıkları (evlerinde) ve Boşnakçayı iyi konuştukları görülür.

Buna rağmen Boşnakçaları daha düzgün olan ve Yozgat, Kayseri gibi yerlerden yine iç göç ile gelen Boşnaklarda vardır. Aynen sivas Boşnakları gibi, bunlarda kendi aralarında



ve evlerinde daha çok Sancak ağzıyla konuşurlar. Çocukları ise Boşnakçayı daha az öğrenmişlerdir. Nedeni ise bölgedeki “çatal dil/yılan dilli” algısının yaygınlığıdır.

Özellikle yerleşik Türkmen-Yörük Türkleri Boşnakçayı yabancı dil olarak gördüklerinden, ilk gelen göçmenlerin de Türkçeyi bilmemelerinden dolayı karşılaştıkları öteki muamelesinde Boşnakçanın çocuklara öğretilmesi baskılanmış bir davranış olmuştur. Zamanla bu algı unutulmuş, gençler Türkçeyi iyi öğrenmiş ama bu seferde Boşnakçayı unutmulaşlardır. Türkçenin düzgün konuşulması Boşnakların sosyal uyum sağlamasında önemli rol almıştır. Boşnaklar üzerinde ki bir diğer algıda önceleri Arnavutlarla karıştırılmalarıdır. Bu da zamanla düzelmiştir. Bu yüzden bazı yerlerde resmi kayıtlarda yörede Boşnaklar olmasına ragmen Arnavut olarak tek kimlik beyan edilmiş ve kayıtlara geçmiştir. Payas sokollu vakfiyesinde ve kalesinde görevli Kale dizdar ve 73 askerinin maaş kayıtları “Arnavut” olarak geçmektedir. Bunda Arnavut’ların da yöreye Boşnak’lar ile beraber gelmeleri etken olmuştur. Boşnak bireyler daha çekinik davrandıklarından Arnavut kimliği öne çıkmış olabilir. Bu grupta ise rol modeli Bosnalı salih efendidir.

Salih efendi, miyeviçlerden olup 1876 da önce Mersin-Tarsus (Adana Vilayeti sancağına bağlı) ve ardından Çukurova’ya gelmiş ve girişimciliğiyle fark yaratmış bir figürdür. Bu dönemde merkezde Salih efendi ve iki kardeşinin aileleri ve fabrikasında çalışanlarla birlikte toplamda bir kaç yüz Boşnak aile olduğu tahmin edilmektedir. Tahmin diyorum çünkü resmi kayıtlar yok. Daha çok görgü şahitleri ve yaşayanların anlattıklarına dayanan bilgilerdir. Mesela Martinoviç ailesi Salih efendinin un fabrikasında çalışmışlar.

1876 ile 1920 dönemi Türkiye içinde zor geçen bir dönemdir. Bu zor dönemlerde 23 Kasım 1883 yılında, Adana’ya Bosnadan 2000 hanelik Boşnak muhacirin gönderilmesi ve iskanı için Dahiliye Nazırlığı Adana vilayetiyle yazışmalar yapılmıştır<sup>(13)</sup>. Çevresel ve sosyal şartların da konu edildiği bu yazışmalarda, Boşnakların bakımsız kalan bağ, bahçe ve zeytinlikleri ıslah edip çalışabilecekleri kanatine varılmıştır. Gözlemlerime dayanarak bu yazışmaya konu olan 2000 hane Boşnak muhacirin, günümüzde Ceyhan Hamidiye bucağı olarak anılan bölgeye iskan edildiğini söyleyebilirim.

İskan edilen Boşnak popülasyonu yaklaşık 7000 ila 9000 birey olabilir. Resmi bir kayıt olarak sadece elimizde bu arşiv belgesine dayanarak günümüze uyarladığımızda Adana’daki Boşnak nüfusuna uyduğunu/denk geldiğini görebiliriz. Tabi iskandan sonra sıtma, malaria vb. hastalıklardan vefat edenleri de düşünmeliyiz. Bunun dışında diğer savaş ve isyan sonucu oluşan olumsuzluklarında göçmenler üzerinde olumsuz etkilerini göz ardı edemeyiz.

Adana bölgesinde Ermeni isyanları ve Fransızların 4 yıl 6 ay süren işgalleri, tüm vatandaşların üzerinde ağır bir travma oluşturmuştur. Boşnaklar zaten Bosnada yaşanan isyan ve savaşlar sonucu eş zamanlı travma yaşadıklarından bu olaylarda ikinci bir travma olmuştur.

### **Lobi Çalışmaları ve Kimliğin Oturması**

1992 savaşıyla başlayan grup çalışmaları sonucunda Boşnak dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Böylece sosyal etki kaynakları artınca, gerek bireysel gerek de toplumsal sosyal etki hedefleri arasında bire bir etkileşim/iletişim artmaya başlamıştır.

Zimbardo ve Leippe (1991)’e göre, ‘Sosyal Etki’ 3 farklı ortamda gelişir. Türkiyedeki farklı şehirlerde ikamet eden Boşnak grupları/bireyleri arasında, kişiler arası iletişimle başlayan sosyal etki, 92 Bosna savaşının oluşturduğu ivmeyle birey-grup iletişimine neden olmuştur. Son olarak medya ve basın aracılığıyla Türkiye’nin diğer

<sup>13</sup> Dr. Fahriye Emgili, “Boşnakların Türkiye Göçleri”. Bilge yayınları, 2012 İstanbul, s. 290/291 den aktarma; BOA, HR.SYS, No.256/2, belge sıra No. 51-53

bölgelerindeki aynı sosyal-psikolojik süreçten hemşerilerle ilgili haberler yer almaya başlamıştı. Böylece bire bir, grup ve medya (Zimbardo, 1991) `nın neden olduğu yaygın bir “Sosyal Etki” Boşnak kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur <sup>(14)</sup>. Bir diğer asli unsurda sosyal etkinin yarattığı ‘hedefte değişim’ etkisi (N.Sakallı, 2001) `de Boşnak kültür ve kimliğinin yerleşmesine neden olmuştur.

### **Uyum**

M.Şerif`in “Otokinetik” kuramı (1936) ve Asch`in “Çizgiler Deneyi” kuramı (1956), gerçek yaşamda insanların diğer bireylere ‘uyduklarını’ ve ‘uyuma’ davranışı sergilediklerini göstermiştir. Bunun nedeni bireylerin içinde buldukları toplumdaki dışlanmamak, kabul görmek ve sevilip-sayılmak istemeleridir. Göçle dışardan/farklı bir yerden gelen göçmenlerin, uyuma konusunda gösterdikleri davranışın temel gerekçesini bize açıklamaktadır <sup>(15)</sup>.

Boşnakların uyum sürecinde etkilimolan diğer sosyal psikolojik olguda, durumlarından hoşnut olup olmadıkları konusunda, Bosnada kalan hemşerilerine göre daha şanslı saymaları, kendilerini şanslı görmeleridir. Günümüzde dahi bu “kıyaslama”<sup>(16)</sup> `nın etkilerini, Balkanların savaşlarla anılması ve bölgesel huzursuzlukların varlığı sonucu, göç etmiş muhacirlerde görebiliriz. Adana`ya gelen boşnakların uyum süreci bununla kalmamıştır. Göçmenlerin yoksul olması, az güce sahip olmaları ve kendilerine olan güvensizlikleri bu uyum davranışını tetiklemiştir. Diğer nedenler ise, sosyal psikologların ‘sosyal Onay’ ihtiyacı dedikleri olgunun etkisidir. İnsanlar bir topluma ait olmak isterler ve bir grup içinde olma güdüsü kuvvetlidir.

İnsanlar ayrıca bilgiye erişme, belirsiz durumlarda karar alma ve güvenliklerini sağlama, yaşamlarını uzatma içinde uyuma muhtaçtırlar. Bilgiye dayalı sosyal etki uyuma konusunda çok önemli bir yer tutmaktadır <sup>(17)</sup>. Böylece Türkçe konuşmayı öğrenmişler ve Türkçeyi anladıkları içinde ait olmak istedikleri Çukurova değerleri hakkında bilgiye de sahip olmuşlardır. Bu onların uyum sürecini kısaltmış ve adaptasyon sağlamıştır.

Bireyler güvendikleri, bağlı oldukları bu yeni toplumdaki öğrendikleri bilgilere uyarak, Boşnak kimlik ve değerleri açısından, doğru karar aldıklarını düşünerek rahatlamışlar<sup>(18)</sup> ve Çukurova halkları içinde kabul edilmişlerdir. Vatan kaybetmiş, ağır travmalar yaşamış göçmenler, ‘sevilme’ ihtiyacını karşılayacak olumlu bir ortamı da Çukurovada kardeşlerinin yanında bulmuşlardır. Öte yandan bazı göçmen topluluklarındaki bireysel davranış sergileyen göçmenlerde maalesef kimlik bunalımı ve kaybı daha hızlı olabilmektedir.

Buna rağmen aynı mahallelerde ve sosyal oluşumlarda grup olabilmemiş (dernekleşebilmiş) göçmenler ise buldukları ortama uyum sağlasalar bile, kendi asli

<sup>14</sup> “Sosyal Etkiler Kim Kimi Nasıl Etkiler” Nuray Sakallı. İmge ya. Ankara 2013, s. 15/19/20

<sup>15</sup> N. Sakallı, 2013, s. 37

<sup>16</sup> Nurdan Hortaçsu, “En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji”, İmge, 2012 Ankara, s.34. 1958 de ABD de sosyal psikologlar Thomas ve Znaniecki`nin Arupa ve ABD deki Polonyalı göçmenler züerinde yaptıkları bir çalışmada da aynı çarpıcı sonuçları görürüz. Göçmenler Avrupa ve ABD deki kötü yaşam koşulları içinde yaşadıklarından dolayı, araştırmacılar, göçmenlerden Polonyadami yoksa göç ettikleri yerlerde mi daha rahat ve hoşnut olduklarını sorduklarında, Polonyalı göçmenlerin durumlarından hoşnut olduklarını tesbit ettiler. Bunun nedeni ise; Polonyalı göçmenlerin kendilerini ABD de kendilerinden daha iyi koşullarda yaşayan kişilerle değil de Polonyada açlık çeken vatandaşlarıyla kıyaslamaları olduğu sonucudur. Sosyal Psikologlar bu çalışmaya “Kıyaslama Grubu” adını verdiler. Benzer bir çalışmada 1965 de Newcomb Bennington Collge `da yapmış aynı sonuçlara varmıştırlar.

<sup>17</sup> N.Sakallı, 2013, s. 39

<sup>18</sup> N. Sakallı, 2013, s.39

kimliklerini, değerlerini ve dillerini koruyabilmişlerdir. Adana`da bu etki ‘Kolaşın’ lar da daha fazladır. Yozgattan gelenlerde nispeten korunabilmişlerdir. İstanbul da Pendik ve Bayrampaşa ilçelerinde Boşnaklar hala güçlüdürler ve kimliklerini korumaktadırlar. Adana da bu etki zayıftır. Kurulan iki dernek, henüz sosyal kimlik, kültür çalışmaları, uyum, aidiyet v.b konularda çalışmalardan yoksundur. Açılan Boşnakça kurslara rağbet oldukça azdır. Teferiç geleneği 20 yıl önce başlatılmış önceleri ‘Pita’ günleri olarak adlandırılmış sonraları ise Boşnak kültür öğresi olan ‘Teferiç`e’<sup>(19)</sup> geçiş yapılmıştır.

Derneklerin rolü daha çok turistik ve kültürel gezilerle icra edilmektedir. Dayanışmadan çok çatışmalarada neden olması açısından dernekçilik konusunda bir birlik ve mutabakat henüz sağlanamamıştır. Boşnak federasyonunun da 16 dernek, federasyon dışında ise 60`a yakın dernek mevcuttur. Kişisel ve siyasi çıkar hesapları sonucu maalesef istenen lobi etkisi oluşturacak platform oluşturulamamaktadır.

### **Göçün Psikolojik Nedeni Ne Olabilir?**

Jack Brehm (1960)`in psikolojik “Tepkisellik” kuramına göre, herhengi bir ikna etme girişimine karşı (olumlu veya olumsuz), gösterilen güdüsel bir durumdur. Brehm`e göre bireyler özgürlüklerine önem verirler. Bosna da, Sırp isyanları ve milliyetçilik akımları başlayınca (1800 lerin başında), iç huzur bozulmuş ve müslüman unsurlar (Türk, Boşnak, Arnavut, Pomak vb.) bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Aynı durum Balkan savaşlarında (1913-14) ve soğuk savaş sonrası dağılan yugoslavyanın iç savaşla oluşan ve bağımsızlık için savaşan 1992 Bosna savaşında da gözlemlenmiştir. Kısaca bireylerin özgürlükleri tehdit altında kalınca, bireylerde psikolojik bir tepkisel davranış gelişir. Göç bu tepkisel davranışın sonucudur.

John B. Watson`ın Davranışçı kuramına göre, Boşnakların göç davranışlarını tanımlarsak şu sonucu elde edebiliriz. Göçün akış şeması; “Doğal uyarıcı etki Savaştır, koşulsuz uyarıcı ise şidet sonucu oluşan travma ve koşulsuz tepki de göç`tür. Ayrıca koşullu uyarıcı ise, etnik ayırım ve savaş; koşullu tepki yine göç`tür”<sup>(20)</sup>. Göç konusunda sonuç olarak şunu söyleyebilirim; bireylerin özgürlükleri tehdit altında kalınca bireyler göç ederler<sup>(21)</sup>. Ayrıca tehdit altındaki kişiler sosyal etki yaratmaya çalışanlara karşı direnç gösterirler.

### **Boşnaklar Azinlik Değildir**

Moscovici (1985)`e göre, azınlık grubu bastırılmış ve reddedilmiş düşünce ve davranışları temsil eden insanlardan oluşurlar. Türkiye`de Boşnak göçmenler/muhacirler hür ve özgür olarak bu kuramdaki özellikleri taşımamaktadırlar. Boşnaklar, içinde birlikte yaşadıkları diğer halklarla iletişimlerinde, duyu, düşünce ve davranışlarında adeta bir heykeltraşın heykeli yonttuğu gibi Türk toplumuyla bir brilerini değişime uğratmışlar, biyolojik ve duygusal etkilemişlerdir. Sosyal psikoloji de buna ‘Mikelanj Etkisi’<sup>(22)</sup> denir.

### **Sosyal Problemler**

Poplin`in (1978:4) tanımına göre sosyal problem, topluma veya toplumu oluşturan grup ve kurumlara (Boşnaklar ve dernekleri gibi) tehdit içeren bir davranış modelidir<sup>(23)</sup>.

<sup>19</sup> Teferiç, Kırım Türklerinde ‘Tepreç’ (tepinmek, eğlenmek) le aynı anlamdadır. Bu bağın ucu araştırılmalıdır. Boşnak`ların, Kafkas ulusları ile bağlantıları olduğu muhakkaktır. ‘Güslü’ e akordeon gibi, fülüt gibi müzik aletleri ve sevdalinka ezgileri de benzetmektedir.

<sup>20</sup> Paul Kleinman “Psiko101”, Okyanus ya. İstanbul 2014, 4. Basım, s. 72

<sup>21</sup> N.Sakallı a.g.e, s. 170

<sup>22</sup> Nevzat Tarhan “Toplum Psikolojisi”, Timaş ya. İstanbul 2014 7. Baskı, s. 57

<sup>23</sup> Nurşen Adak “sosyal Problemler sosyolojisi”, Siyasal ya. İstanbul 2009, s. 18

Fakat Çukurova Boşnaklarıyla yaptığım çalışmalarda, gözlem ve mülakatlarda but anıma uyacak bir tehdit algısı tespit edilmemiştir..

Bazı saklı problemler olabilir. Bu durum belirli koşulların (doğum oranı, işsizlik, dil v.b) çok sayıda kişi tarafından paylaşılan ama grup içinde saklı kalan sapsmalar olduğunu gösterebilir. Fullar ve Myers'a göre (1941) her sosyal problem objektif bir durum ve subjektif bir tanımdan oluşurlar. Bu konuda sağlıklı bir analiz için Adana Boşnakaları hakkında sağlam nitel ve nicel veriler resmi olarak elimizde yoktur.

Objektif olarak saklı kalmış koşullar sonucunda, Boşnak popülasyonunun doğum oranının, Boşnakçanın konuşulmasının, işsizlik oranının, negative ayrımcılık v.b gibi oluşan durumların hepsi birer sosyal problem olarak algılanması mümkündür. Bu durumun araştırılması yapılmamıştır. Nedenleri arasında, sosyal problemin subjektif yönüyle oluşabilecek tehdit algılaması olabilir.

Çukurova da Türk vatandaşı olup da bölgenin diğer dillerini (Arapça, Kürtçe, Boşnakça, Arnavutça) konuşanlar çift dilli/çatal dilli olarak damgalanırlar. İlk dönemlerde Boşnakların yerleştiği Köprüköyü mahallesi, "Gavurköy" olarak bölge halkı tarafından adlandırılmıştır. Fakat bu alışkanlık daha sonar terk edilmiştir.

West ve Turner'a (2005) göre kişiler arası 'Halo' etkisi oluşturan bir yaklaşım vardır. Halo etkisi etkisel dizesiz bilgilendirme durumudur. Boşnaklar, Adanaya geldiklerinde yerli dili konuşmadıkları için yerli halk üzerinde ilk anda oluşan ve sonraki kararlar üzerinde belirleyici olan halo etkisiyle<sup>(24)</sup> karşılaştılar. İlk etki negatifti, zamanla olumlu çağrışımlar ve uyum başlayınca etki pozitifte döndü. Bu etki eğer düzelme göstermeseydi, Boşnak-yerli iletişimde olumsuz iletişim başlayabilirdi. Bu da önyargı ve stereotiplere neden olacaktı.

Bu algısal farklılık daha çok Adana vilayetinin 1918 ve 1922 yılları arasında Fransız ve Ermenilerce 4,5 yıl işgal edilmesiyle oluşmuş travmatik bir tepkiden kaynaklanmaktadır. Ermenilerin Ermenice konuşması ve halkın anlamamı yanstma kuramına uygun olarak yore halkınca tehdit olarak algılanmıştır. Boşnakların müslüman inançları yöre halkında güvenli ve uyumlu imaj oluşturmuştur. Kısaca objektif sosyal problemin tezahürü sapma, kınama, dedikodu, yasak eylem<sup>(25)</sup> olarak tezahür edebilir. Bu etkiler ilk nesil Boşnaklar için geçerli olsalarda daha sonra saydığım nedenlerden ötürü kabullenme ve uyum sağlanmıştır.

İkinci ve üçüncü nesillerde bu tür sosyal problem ile karşılaşılmemaktadır. Sosyal değerlerdeki farklılıkların en aza inmesi sonucu sosyal problemler de azalmıştır. Buna ragmen Merton'un tanımıyla, olumlu işlevler ile olumsuz işlevlerin, ahenk ve bütünleşmeyi bozacak yapıda bir yoke den, azaltan 'disfonksiyonel' bir sosyal problem Boşnaklar ile yerli halk arasında yoktur denilebilir<sup>(26)</sup>.

William F. Ogburn'un (1950) çalışmasına dayanan hızlı sosyal değişimlerin neden olduğu 'kültürel gecikme' nin yol açtığı toplumsal gerilime neden olacak bir sosyal problem de yaaşanmamıştır. Boşnaklar hızlı sosyal değişime uyum sağlamışlardır. Maddi kültür öğelerinde meydana gelen değişimlere, manevi ve etik kültürel davranışlar ve düşünceler ile yak uydurulabilir.

Etkileşim yaklaşımının bakış açısına göre, bölgedeki Boşnakların sosyalleşmesi ve toplum üyelerinin nesnel gerçekliği oluşturması, ortak eylemlerinin bir ürünü olarak

<sup>24</sup> Prof. Dr. Demet Gürüz ve Doç. Dr. Ayşen Temel Eğinli " Kişilerarası İletişim", Nobel ya. 4. Basım Ankara 2014, s. 91/92

<sup>25</sup> N.Adak a.g.e, s. 21

<sup>26</sup> N. Adak a.g.e, s. 26/27

görülebilmek<sup>(27)</sup>. Ortak eylemler dil ve jestler aracılığıyla taşınırlar. Bu anlam ve bağlamda fizyolojik özellik dışında yerleşmiş bir Boşnağı, Boşnağım demedikçe tanımlamak zordur. Boşnaklar orta gelirlidir. İlk gelenler yoksulluk çekmişlerdi. Yoksulluğun tek nedeni ekonomik değildi, aynı zamanda güç ve gelir dağılımındaki dengesizlik, eğitim düzeyinin düşüklüğü, kalifiye olmayan iş gücü, politika uygulamaları, sosyal desteğin yokluğu, yoksunluk, tarihsel, sosyo ekonomik ve kültürel yapı yoksullukla yakından ilgilidir<sup>(28)</sup>.

İlk gelenler daha çok kol-kas gücü gerektiren işlerde çalışmışlardır. İş sahaları daha çok inşaatçılık, sıva ve karo işçiliği üzerinedir. Evlerini aynı mahallede imece usulü yapmışlardır. Büyük ve geniş aileler ise aynı avlu içinde tek odalarda ikamet ediyorlardı. Bu mahalleler; Kuruköprü, Yeşilevler, Döşeme, Sinanpaşa ve Köprüköyü gibi merkezden biraz uzak yerlerdi. Döşeme mahallesi merkeze en yakın yerdir.

Ölüm oranının anlatılanlara göre yüksek olduğu dönem ilk göçmenlerin yaşadıkları ve tüm yurttaki sıkıntıların olduğu dönemdir. Ölümler daha çok veba, tifüs, kolera, verem ve sıtmadan kaynaklanmaktaydı. İlaç ve aşı yetersizliği özellikle bebek ve yaşlı ölümlerinde artış göstermiştir. Hemen her ailede bebek ölümüne rastlanır. 1960 lardan sonraki ikinci nesil daha rahat bir ortamda yaşamışlardır. Okuma oranı artmış ve dışarda okuyup mühendis ve doctor olanlarda artış olmuştur. Giderek ekonomik durumlarında düzelmelere rastlanmıştır. Seçilen meslekler arasında iktisat, işletme, doctor, eczacı, mimar ve mühendislik görülmektedir.

### **Aile Yapısı**

Boşnak ailelerinde de 1980 lere doğru geniş aile yapısı terk edilmiştir. İş bulup evlenen gençler kendi yuvalarını kurabilme gücüne sahip olmuşlardır. Aile işi şiddete hemen hiç rastlanmaz. Akraba evliliği minimal seviyelerdedir. Yabancıdan kız alıp verme yaygınlaşmış, heterojen özellik kaybolmaya yüz tutmuştur.

Arnavutlarla evlilikler ve birlikte yaşama daha sık rastlanır bir durumdur. Çocuk sayısı giderek azalmaktadır. Entegrasyon sağlandığından bir çok very toplumla aynı seviyede Kabul edilebilir düzeydedir. Boşanma eylemi onaylanmaz. Boşnak dışı evliliklerde boşanma oranı daha fazladır. Kız çocukları ailelerine daha çok bağlıdırlar. Yaşlı oranı fazladır. Aşırı uçlar ve politize gruplar yoktur.

Gans`ın (1962) kentli ve köylüleri anlatan çalışmasında, göçmen nüfusun ikinci ve hatta 3. Nesillerde dahi etnik temelli ilişkileri sürdürmenin yanı sıra, oturdukları semtle özdeşleştiğini ve böylelikle cemaatin sınırları ile tanımlana bilen yerel bir özellik kazandığını<sup>(29)</sup> göstermiştir. Bu bağlamda Boşnakların önceleri yoğun olarak yaşadıkları mahallelerden taşınarak daha da genişlediklerini söyleyebiliriz.

Göçmenler yinede yoksul mahallelerde yaşamaktadırlar. Gans`a göre hem uydu kentlerde hemde merkezlerde küçük köyler şeklinde yaşamaktadırlar<sup>(30)</sup>. Böylece kentlerdeki sosyal problemler göçmenlerde yansımaktadır. Bunlar gecekondulaşma, yoksulluk, eğitim ve sağlık sorunlarıdır. Durkheim`e göre suç normaldir, fonksiyoneldir. Suçun olmadığı bir toplum düşünülemez (İçli, 1993). Boşnaklar arasında da suç tanımına giren davranışlar olmaktadır. Suçu önleme açısından Boşnakların aile yapıları ve bağları güçlüdür. Bu sebepten suça karışma ve suç oranında düşüktür.

---

<sup>27</sup> N. Adak, s. 29

<sup>28</sup> N. Adak, s. 32

<sup>29</sup> N. Adak s. 193

<sup>30</sup> N. Adak s. 193

### **Çocukların Uyum Rollerindeki Etkileri**

Kültürel ve entellektüel gelişim ve uyum çocukluk dönemlerinde başlar ve gelişir. Jean Piaget'in çocuklar üzerine yaptığı sosyal psikoloji çalışmaları sonuçlarına göre Boşnaklara genelleme yaparsak, Boşnak göçmenlerin çocuklarına uyguladıkları davranışlar ve edimsel şemalar sonucu göçmen çocukları yeni topluma daha kolay adapte olmuşlardır.

Çocuklar genetic ve kültürel evrim sonucunda daha doğduğu an bilgiin ve öğrenmenin nimetlerinden faydalanmaya başlarlar. Şemalar bilginin temel yapı taşlarıdır. Her şema bir durumu (dil, normlar, değerler, etik, örf, folklör v.b) anlamak ve ona cevap vermek için kullanılan bağlantılı dünya sembolleri dizisidir. Çocuklar bu şemalar vasıtasıyla öğrenirler ve duygu, davranış ve düşüncelerini şekillendirirler<sup>(31)</sup>. Göçmenlerin ilk nesillerinde bu şemalar zaten geldikleri toplumun sembollerine göre oluşmuşlardır. Fakat yeni kuşaklar, yeni bölgenin şemalarını öğrenmek zorundadırlar. Bu nedenle uyum sürecinde çocukların rolü büyüktür. Boşnakların asimilasyonu (özümseme) ve akomodasyonu (uydurma) ilk önce çocuklarında oluşur. Buna araç olanlar ise bizzat ebeveynlerin kendisidir. Yoksa genç nesillerde kendi sıkıntılarının aynısına maruz kalma tehdidiyle karşı karşıya olacaklardır. Piagetin entellektüel gelişme dediği olguyu bu adaptasyon sağlayacaktır.

Çukurovada Boşnak aileler, çocukları Türkçeyi tam ve doğru öğrensinler diye kendilerince fedakarlık yaparak, aile içinde Boşnakçayı konuşmamışlar ve çocuklar kendi anadillerinden mahrum bırakılmışlardır. Albert Banduranın sosyal öğrenme kuramına göre (1977), Boşnak çocukları kendi kültürel kimliğine yakın sembolik modellerdende uzaklaşmışlar ve çevresel pekiştirmeye de açık kalmışlardır<sup>(32)</sup>. Çocukların rol modellerini, oluşan boşlukta, TV ve sinema starları doldurmuştur. Çevrelerindeki ve okullarındaki Boşnak olmayan bireyler de rol odeli olmaya adaydırlar. Bu etki iki nesil sonra Boşnaklarda "ben kimim" sorusunun daha sık sorulmasına neden olmuştur.

### **Kanaat Önderi/Lider Sıkıntısı**

Çukurova'da günümüz Boşnakları, ilk nesillerin yaşadıkları kültürel değerlerden uzaklaştıkları ve melez bir kimlik oluşturduklarından dolayı kanaat önderlerinden de mahrum kaldılar. Günümüzde lider sıkıntısı çeken grupların başında Boşnaklar gelmektedir. Diğer yörelerdeki (İzmir, İstanbul gibi) mevcut liderlerin varlığı, bölgeyi tanımadıkları için yeterli gelmemektedir.

Kurt Lewin "Alan Kuramın" da olduğu gibi, Boşnakların yaşam alanları oldukça heterojendir. Halbuki birey ve çevre arasında algılanan gerginliklerin çözümünde bu alan ve alanı kontrol eden liderlerin rolü büyüktür. Bu da sosyal psikolojinin temel varsayımı olan davranışın, bireyin özellikleriyle bireyin çevresinin etkileşmesi sonucu olduğu düşüncesidir<sup>(33)</sup>.

Grup akil insan, kanaat önderi, rol modeli veya liderden yoksun olunca yerel yönetimlere katılım imkanı ve politika yapma konusunda da dışarıda kalmaktadır. 175 yıllık Boşnak tarihinde sadece bir kere Ege Bağatur döneminde (1970 lerde), Belediye meclis üyesi iken başkan vekilliği yapmış il genel meclis üyesi Boşnak Fehmi Arazlı vardır. Yaklaşık 9 Boşnak köyünden 3' ünün muhtarı boşnaktır.

### **Adanalı Boşnakların Özellikleri/Katkıları**

Adanalı ünlü yazar Orhan Kemal'in kitap karakterlerinde Boşnaklara rastlarız. Kemal 1950 lerin Adanasında o günün yaşam koşullarını tanımlar. Kitaplarını okuyanlar

<sup>31</sup> Kleinman a.g.e, s. 123/124

<sup>32</sup> Kleinman a.g.e, s. 130

<sup>33</sup> Kleinman a.g.e s. 158

Boşnakları da az çok tanır. Yazar Orhan Kemal'in eşi Musliçler'den Hayriye hanımda Boşnaktır. Boşnakları yakından tanıyan Orhan Kemal onlardan etkilenir ve romanlarında onlara yer verir. Böylece Boşnaklar Adana da edebiyat alanında da katkıda bulunmuş olurlar. Mesela "Hanımın Çiftliği"n deki Cemşir ağanın 4 eşinden biri Boşnak'tır ve onun kızı Güllü de romanın baş kahramanıdır.

Orhan Kemal Cemile karakterine de yer verir romanlarında. Arkadaş ıslıkları, Avare yıllar, Grev, Dünya evi, Cemile gibi eserlerinde baş kahramanları Boşnaklar olmuştur. Kahveci Aliş, Cemile, Güllü, Maho karakterleri Boşnak'tır. Tetka der teyzeye ve Kahveci Alişin Akordeon ve Gusli çalmasından bahseder. Kitaplarında Boşnaklara bu kadar yer veren başka bir Türk romancısına rastlayamazsınız. Tüm Boşnaklara Orhan Kemal'in bu romanlarını okumasını öneririm. En azından kendilerini bir başka bakış açısından tanımış olurlar.

1950'lerde Boşnaklar Köprüköy sporu kurarlar. Köprü spor o dönemde amatör takımdır. Adana'nın amatör spor kulüpleri; Sümerbank, Milli Mensucat, Toros spor, Seyhan spor'un kuruluşlarında Boşnaklarında katkıları vardır. Boşnaklar bu kulüplerde top oynamışlardır. Mesela Selim Nurgel Milli Mensucatin (orta bek) 'geçilmez' lakaplı orta uçtur. Ayrıca birde çılgınlar/Şimşekler grubu vardır.1940 larda birçok Boşnak Adana spor yanlısı olduğundan bu kulübe üye olmuştur.

Voleybolda ise; Milli bayan voleybolcu Nalân Gülergin (İskenderoviç), Ali Rıza Akın (Beşiktaş, DSİ, şimdi antrenördür) Ufuk Akalın (A milli antrenörü, SSK, TMO) Utku Süslü (DSİ; SSK, Petrol ofisi), Selin Akın 8 Çukurova Ü. , Bahçelievler koleji, Ankara Numune), Semih Akın (Halk Bank, İBB Yeniköy, DSİ), Ramiz Zevker (DSİ, Tokat, Hatay TEDAŞ) Cumali Yıldır(Baba Cumali-Galatasaray, Arçelik, Tuborg).Yüksel Yıldız da Sasa, Adana DSİ ve Tokat Niksar'da oynamıştır.

Ufuk Akalın, Emin Tara'nın torunudur. Emin Tara çetecilik yapmış ve bir Sırp paşasını vurduğu için Sırbistan'a girişi yasaklanmış olan kişidir. Emin aco (amca) çetenin sağlığıdır aynı zamanda.1903 yılında, Raonička Buna) Raonik ayaklanması olmuştur.Bu dönemde Sırlara karşı savaşılan/direnen aileler; Yeni Pazar (Novi Pazar) da Mujčinoviç kardeşler, Abid Alisanoviç, Ruşid ve Emin Tara (<sup>34</sup>)dır. Sırlar bu direnen ailelere "Türkofiller" (Osmanlı yanlısı) adını takmışlardır.

Cumhurbaşkanı yaveri olan Metin Özbek'de Adanalıdır. Metin Özbek aynı zamanda benimde ilkokuldan sınıf arkadaşım olmaktadır. Bir dönem Numune hastanesi başhekimliği yapan Genel Cerrah Atilla Akova'da Boşnak'tır. 1980 öncesi terör olaylarında kaybettiğimiz şehit polis memuru Adnan Can'ı (Çurçeviç) da rahmetle anmalıyız.

### **Diaspora Algısı Nedir?**

Boşnaklar 4 farklı nedenden dolayı diaspora (Türkiye, Anavatan ve asli unsur yaklaşımından dolayı bu kavramın dışında tutulmuştur) oluşturmuşlardır. Nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. II. Dünya savaşından önce (1820 ve 1840 Mora isyanından sonra) terk edenler; ABD, Avustralya, (Türkiye), Arap ülkeleri.
2. Almanların bozguna uğraması nedeniyle Balkanlar da değişen dengelerin kurbanı olan Boşnaklar; Avustralya, Fransa, İngiltere, ABD, Arjantin, (Türkiye).
3. Batı ülkelerine ekonomik imkanlar/iş bulmak/çalışmak nedeniyle gidenler. Bunlar anavatan ile bağlantıları devam edenlerdir. Göçmen değillerdir fakat en kalabalık grubu oluştururlar. Lobi olarak faaliyet imkanları vardır.

<sup>34</sup> Dr. Eyüp Muşoviç, " yeni Pazar nüfusunun etnik oluşumu ve etnik yapısı".Eylül 2004 Alanya, s.87

4. Siyasi nedenlerle gidenler ki bunlarda en etkili lobicilerdir. Mesela Fransa'ya giden Zülfikar Paşiç burada bile Boşnak Enstitüsü açarak en etkili Lobi faaliyetlerini yapmış ve Boşnak kültürünü tanıtmıştır. Enstitünün çalışmaları halen devam etmektedir.

1922 de ABD'de "Sancak" derneği kurulur ve başına da eski politikacı SDA (Boşnak Partisi) İsviçre bürosunun başkan yardımcısı Rıfat Zeceviç getirilir. SBMM (Sancak Milli Direniş Birliği) nin ABD şubesinin başına Yeni Pazar kökenli Esad Salihoviç gelmiştir. Bunların yoğun olarak buldukları ülkeler; Almanya, İsviçre, Avusturya, İsveç, İsviçre, ABD, Kanada, Avustralya, Türkiye'dir. ABD orijinli bu kuruluş BIH dışındaki tüm Boşnakları güç oluşumu için "Diaspora" olarak nitelemektedir.

Türkiye yerleşik Boşnakları ve derneklerin tamamı (Karadağ Dernekleri hariç) buna karşıdır. Boşnaklar için Türkiye "Ana Vatan" dır. Ana vatanda diaspora olunmaz fikri yaygın görüş olarak belirtilmektedir. Hiçbir resmi kayıt ve deklarasyonda diaspora kelimesi geçmemektedir. Boşnak "Lobi" sinden de bahsedilse bile, lobi olarak çalışma yapıldığı görülmemiştir. Okumak için gelen BIH vatandaşı Boşnak öğrencilerin TBMM'i izniyle kurdukları "Genç Boşnaklar Derneği" Diaspora ve Lobi olarak faaliyet yapması Türkiye Boşnakları tarafından kabul görmektedir.

### **Travma Sonrası Yas Süreci**

Bosna göçleri travma süreçlerini ardı ardına tetikleyen olaylarla doludur. 175 yıllık Adana sürecinde, Balkanlarda 11 kez Boşnaklara soykırım uygulanmıştır. Boşnaklar yas tutamayan bir halktır. Travma etkilerinin en aza indirilmesi yas tutmakla mümkündür. Sosyal psikolojite temel bir kural vardır; "yas, kaybın yaşandığı yerde tutulmalıdır"<sup>(35)</sup>.

Halbuki Boşnaklar göç etmişlerdi, bu kuralı asla uygulama fırsatı bulamadılar. Ender kişiler cesaret edip kendi vatanlarına pasaportla geçerek yas tutma imkanı bulabilmişlerdir. Bunlardan biride eşimin anneanesi Vasfiye Özgür (memişoviç) tir. 1933 de geldiği anavatanına 1974 de giderek yasını tutabilmiştir. Yasını gereğince tutamayan büyüklerimiz de sıkıntıları gözleme imkanımız oldu. Tansiyon problemleri, çaresizlik, depresyon, kabullenme ve hayatına yeni ortama göre düzenleme gayreti, arzu etme ama gerçekleştirememenin ezikliği gibi duygularla vefat edene kadar yaşadılar.

Yas tutamamının üç sonucu olur. İlki gelişimsel doğal krizler, ikincisi, rutin işlerin aksamasına neden olan durumsal krizler ve son olarak kompleks krizler ve travmalar yaşanır. Travmalar, şiddet, taciz, tecavüz, savaş, terör gibi etkenlerden kaynaklanan, birey üzerinde fiziksel, duygusal, davranışsal, bilişsel tepkiler ve travma sonrası stres bozukluğuna neden olan ağır bir durumdur.

### **Sonuç**

Türkiyedeki Boşnaklar ve Boşnak oluşumları, lobi kurum ve kuruluşları, dernekler, STÖ'ler, İş adamları, yazarlar, medya kuruluşları, Sosyal girşimciler, BIH için uluslararası kamuoyu gücüdür.

1992 sonrası BIH den Türkiyeye eğitim ve iş için gelen BIH vatandaşları ve bunların TBMM den özel izinle kurdukları "Genç Boşnaklar" derneği ile "Dünya Boşnak Konseyi" (ABD merkezli) üyeleri BIH için diaspora oluşturabilecek potansiyele sahiptirler. Türk vatandaşları olan yerleşik Boşnaklar ise Lobi gücü olarak kamuoyu oluşturma potansiyeline sahiptir.

<sup>35</sup> Ayten Zara "Yaşadıkça psikolojik Sorunlar ve Başa çıkmanın yolları", İmge ya. Ankara 2011 s. 83



Karadağlı Boşnaklar ve Sırbistan Boşnakları ile BIH den gelenler arasında farklılıklar göze batmaktadır. Halbuki hepsi Boşnaktır ve Aslolan BIH ve Bosnanın bütünlüğü için çalışmaktır. Hedeften ve liderden yoksun birlik problemleri olan bir Boşnak topluluğu vardır ve giderek ayrışmaktadır. Boşnak dernekleri sayısı yetersizdir. 60'a yakın dernek vardır. Federasyonda ise 16 dernek bulunmaktadır. Federasyonun katı kurallarından dolayı güç birliği sağlanamamaktadır.

Boşnak lider ve kanaat önderleri koro halinde değil maalesef solo sanat icra eden bireyler gibi hareket etmektedirler. Gençlerin önü açılmamaktadır. Türkiyenin siyasi hastalıkları maalesef Boşnaklara da sirayet etmiştir. Boşnak lobisi ve siyasi gücü çok zayıftır. Uluslararası çalışmalardan haberdar olmak zordur. Görünmez bir el bu çalışmaları gizlemektedir. Mesela Dünya Boşnak Kogresinden çoğu derneğin haberi bile yoktur.

Çukurova Boşnakları da BIH için fırsattır. Özellikle Orta doğuya ve Asyaya açılan kapıdır. Adana eski İpek Yolu üzerinde önemli ve stratejik bir bölgedir. Gerek gıda gerekse iş alanı bakımından zengindir. Adana'da BIH Konsolosluğu açılmalıdır. Adana; Mersin ve İskenderun limanlarının tam ortasındadır. İstanbul - Bağdat tren yolu Adana'dan geçmektedir. Uluslararası TEM otoyolu da Adana dan geçmektedir. Uluslararası hava limanı Tarsus'a yapılmaktadır.

### **Son Söz; Pozitif Kimlik Kazanmak (Adanalılık)**

Sosyal psikolojide “sosyal kimlik” çok önemlidir. Sosyal kimlik kuramına göre bireyin içinde bulunduğu topluma uyumunda üç önemli kavramın var olduğu görülmüştür; sosyal sınıflandırma, sosyal kıyaslama ve sosyal özdeşleşme (N. Sakallı, “sosyal Etkiler”. 2013, s.179/181 den aktarma; Abrams ve Hogg, 1990). Çukurova yerleşik Boşnakları, her üç süreç içerisinde sosyal değişime gönüllü maruz kalarak pozitif bir kimlik kazandıklarını görürüz. Sosyal psikolojiye göre azınlık (burada göçmen) grup üyelerinin, içinde buldukları baskın topluma/gruba karşı uygulayabilecekleri iki tür strateji mevcuttur. Bunlar; sosyal hareketlilik (bireysel strateji) ve sosyal değişme (grup stratejisi). 175 yıllık gelişmelere baktığımızda Çukurova da Boşnakların ikincisini tercih ettiklerini anlıyoruz.

Yine araştırmalarıma göre Boşnaklar üzerinde uyum ve sosyal değişim sürecinde etkili olduğunu düşündüğüm üç unsur dan birincisi, Boşnakların çalışkanlıklarına karşılık yerlilerin “misafirperver” davranışları ikincisi, önyargılardan arınarak önceleri olumsuz yaklaşımları pozitif hale uyarlamaları ve son olarak daha önce bahsettiğim “kıyaslama” sonucu yerlerinden ve göç kararlarından memnuniyet duygusudur. Kısaca, 175 yıllık sosyal değişimin adı; ‘Adanalılık’ olmuştur.

### **Kaynakça**

1. Paul Kleinman “Psiko101” 4. Basım Okyanus yay. İstanbul 2014
2. Prof. Dr. Demet Gürüz ve Doç. Dr. Ayşen Temel Eğinli “Kişilerarası İletişim” 4. Basım Nobel yay. Ankara 2014,.
3. Ayten Zara “Yaşadıkça Psikolojik Sorunlar ve Başa Çıkma Yolları”, İmge yay. Ankara 2011
4. Nurşen Adak “Sosyal Problemler Sosyolojisi” Siyasal Yay. Ankara 2009
5. Nuran Hortaçsu “En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji”, İmge yay. Ankara 2012
6. Nuray Sakallı “Sosyal Etkiler” İmge yay. 4. Baskı, Ankara 2001

7. Prof. Dr. Nevzat Tarhan “Toplum Psikolojisi”, Timaş yay. 7. Baskı, İstanbul 2014
8. Cezmi Yurtsever “Payas Tarihi”, 3. Baskı Adana 2012
9. Cezmi Yurtsever “Çukurova Tarihi”, Adana 2008
10. Abdullah Hacıoğlu “Adananın Konuşan Cadde ve Bulvarları”, Adana 2012
11. Behçet Çelik “Adana`ya Kar Yağmış” İletişim ya. İstanbul 2012. Cezmi Yurtsever “Adana Tarihi”, Adana 2012
13. Bağcılar Belediyesi “Uluslararası Balkan Sempozyumu; Balkan Savaşlarının 100. Yılı”, İstanbul 2012
14. Ali Fuat Örenç ve İsmail Mangaltepe “ Balkanlar ve Göç”, Bursa 2013
15. Dr. Gözde Ramazanoğlu “ Adana`da Tarih, Tarihte Adana”, Etik ya. İstanbul 2012.
16. Dr. Fahriye Emgili, “Boşnakların Türkiye Göçleri”. Bilge yayınları, 2012 İstanbul.

## **Türkçe Organ Adlarının Öğretiminde Tekerlemelerin Yeri\***

### *Place of Rhymes in Teaching the Turkish Organ Names*

**Mehmet Vefa Nalbant\*\***

#### **Özet**

Çocukların dil gelişiminde oyunların büyük önemi vardır. Özellikle bu oyunlar sırasında dile getirilen tekerlemeler, kafiyeli, secili olmaları ve bunlardan kaynaklanan ahenkleri dolayısıyla kolay öğrenilebilmeleri sayesinde çocuğun sözcük hazinesinin gelişmesine katkıda bulunurlar. Bu tekerlemelerde yer alan anlam olayları ise çocuğun anlam dünyasının gelişmesine olanak sağlar. Bu bildirinin sınırları içerisinde organ adlarının öğretimini hedef aldığını düşündüğümüz bazı tekerlemelerdeki anlam olayları üzerinde durulmuştur.

*Anahtar Sözcükler:* Tekerleme, organ adları, anlam bilimi, metafor.

#### **Abstract**

Games have a great importance in the development of children's language. In this game have got a rhyming and alliterative rhymes. Rhymes can learn and easy looks particularly harmonious. In this way, contribute to the development of the child's vocabulary. Located meaning of the events in these rhymes provide opportunities to expand the child's sense of the world. In the confines of this report, focused on teaching bodies name rhymes meaning events in the target area.

*Key Word:* (nursery) rhyme, organ names, semantic, metaphor.

#### **Giriş**

Vezin, kafiye, seci ve aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu manzum nitelikli basmakalıp sözler olarak tanımlanan tekerlemeler, bir olaya, oyuna, sözlü veya yazılı edebi bir metne başlamak üzere bir giriş formeli olarak kullanılmışlardır.

Tekerlemeler sözün gerçeklik, mantık, anlamlılık gibi sınırlamalarına bağlı kalmadan ses ve söz oyunlarının rahatlıkla yapılabildiği; hayal, düş, aşkınlık, yalan, mizah ve çocuk zihninden kaynaklanan serbest bir yaratıcılığın ürünleridir (Duymaz 2002: 28).

En eski şekilleri şaman esrimelerine kadar götürülen tekerlemelerin (Duymaz 2002), özellikle çocuk oyunlarında saymaca yaparken kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle seçme sırasını tespiti yarayan bu tekerlemelerde, tekrarlanan sesler, hayal ve gerçek hayattan alınmış sözcükler ve bunların art arda sıralanmasıyla çocuğun dil becerisinin de gelişmesi sağlanmaktadır.

#### **1. Tekerlemelerin Tasnifi**

Birbirinden farklı amaçlarla oluşturulan tekerlemeler bu amaçları doğrultusunda bilim adamlarınca tasnif edilmişlerdir. Pertev Naili Boratav, Mehmet Yardımcı ve Doğan Kaya, tekerlemelerin tasnifi konusunda çalışmış bilim insanlarından birkaçıdır (Duymaz, 2002). Konuyla ilgili son tasnif ise Ali Duymaz'a aittir. Duymaz tekerlemeleri A. Belirli bir oyun ve metne bağlı tekerlemeler B. Yazılı veya Gelişmiş Edebiyat Tekerlemeleri C. Diğer Tekerlemeler olmak üzere üç ana gruba ayırdıktan sonra bu gruplardaki tekerlemeleri de

\* Bu bildiri Pamukkale Üniversitesi, BAP Birimi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı.

kendi içinde başka alt gruplara bölmek yoluna gitmiştir. Bizi ilgilendiren ve birinci temel grupta yer alan tekerlemeler ise;

- I. Çocuk Oyunları Tekerlemeleri
  - a) Ebe seçimi ve ebe çıkarma tekerlemeleri (sayısmacalar)
  - b) Oyuna eşlik eden tekerlemeler
  - c) Yanıltmacalar ve şaşırtmacalar
  - ç) Yergi, övgü, kızdırma ve alay tekerlemeleri
  - d) Oyun daveti ve dağılma sırasında söylenen tekerlemeler
  - e) Oyuncak yapımı sırasında söylenen tekerlemeler

şeklinde sınıflandırılmışlardır. Bu temel grubu (A) oluşturan diğer alt gruplar ise ana başlıklarla şöyle kurulmuştur:

- II. Tören ve İnanç Tekerlemeleri
- III. Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler
- IV. Seyirlik Oyunlar ve Halk Sporlarına Bağlı Tekerlemeler

İkinci temel grup (B) ise I. Aşık Edebiyatı Tekerlemeleri II. Tekke-Tasavvuf Edebiyatı Tekerlemeleri III. Edebi Metinlerin Değiştirilmesiyle oluşmuş Tekerlemeler alt gruplarından oluşmuştur (Duymaz 2002: 25-27).

Bildirimize konu alan ve organ ve organ adları üzerine temellenmiş tekerlemeler Duymaz'ın tasnifinde yergi, övgü, kızdırma ve alay tekerlemeleri başlığında ele alınmış ve fiziksel özelliklerle ilgili yergi ve kızdırma bildiren tekerlemeler arasında gösterilmiştir. Bu tekerlemelerden ikisi şöyledir:

- Oymak ağız
- Fındık burun
- Tahta manlay
- Kabak baş (Duymaz 2002: 127)
- Çarık ağız
- Çokmar burun
- Patlak göz
- Çatma kaş
- Araba yolu
- Bitli çayır (Duymaz 2002: 128)

Örnek verilen bu tekerlemelerde organ adları birer fiziksel yergi aracı olarak ve olumsuz benzetmelerle alay konusu edilmek üzere yapılandırılarak metaforlaştırılmıştır. Buna rağmen aşağıdan yukarıya dikey bir sırayla organ adlarının anıldığı ve benzetmelerin organların beğenilmeyen yanları öne çıkarılarak dile getirildiği görülmektedir. Bu ve benzeri tekerlemelerde birer yardımcı duygu unsuru olarak alay, övgü, yergi ve kızdırmadan yararlanılsa da temel amaç organ adlarının öğretimidir. Bu nedenle bu ve buna benzer tekerlemeler, tasniflerde ayrı bir başlık altında örneğin öğretimlik tekerlemeler başlığı altında incelenmelidir.

Yapı ve söylem bakımından aynı olmakla birlikte organ adlarının olumlu tarafları öne çıkarılarak kurulmuş ve amacı bu organ adlarının öğretimi olan tekerlemeler, söz konusu edilen tekerleme sınıflandırılmalarının dışında bir görünüm arz etmekte ve bilinçli bir amacı hedef edinmektedir. Özellikle 4-10 yaş arası çocukların bedenlerinin bölümlerini ve bu

bölümlerin adlarının öğretilmesi için oluşturulmuş tekerlemelerde tanıtılacak organların metaforlarla öğretilmesi ve bu metaforların yere veya nesneye bağlı olarak dile getirilmesiyle organ adlarının vezin ve kafiyenin de yardımıyla ve somutlaştırılarak öğretilmesi sağlanmaktadır.

## **2. Organ Adlarının Öğretilmesini Hedef Alan Tekerlemeler**

Bazı halk şiiirlerinde ve masallarında tekerleme adı altında büyüklere yönelik bazı şiiirlere rastlanılsa da tekerlemeler çocuklara yönelik olarak oluşturulmuş ürünlerdir. Kendilerine has kelime oyunlarına sahip olan tekerlemelerde amaç, kafiye, aliterasyon ve seciden hareketle yeniden inşa edilmiş bir ahenk ve anlam dünyasıdır. Tekerlemelerde birbirini tutmayan hayal ve düşünceler art arda sıralanarak olması mümkün olmayan durumlar, tabiat kanunları ile çelişen görüntü ve davranışlardan hareketle hayali bir dünya tablosu sergilenir (Ungan, 2009:218). Bu hayali dünyanın oluşturulmasında anlambiliminin inceleme alanı giren anlam olaylarına sıkça başvurulur. Deyim aktarmaları, ad aktarmaları, benzetmeler bu anlam olaylarından en sık karşılaşılanlarıdır. Tekerlemeler ses, biçim ve sözcük düzleminde çocuğun dil gelişiminin sözlü yönünün gelişimine yardımcı olurken, diğer yandan sözcüklerin, kavram, kapsam, çağrışım gibi görünmeyen zihinsel taraflarının da zenginleştirilmesine hizmet etmektedir.

Bugüne kadar tekerlemelerin incelenmesine yönelik yapılan çalışmalarda tekerlemelerin çocuk dilinin gelişimine çeşitli şekillerde etkisi araştırılsa da, bunların anlambilimini ilgilendiren yönü üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Oysaki öğretimlik tekerlemelerin bu temel hedefe ulaşmada en çok seslerin ve ahengin gücünden de yararlanarak anlam olaylarına başvurduğu görülmektedir.

Tekerlemelerde sıklıkla deyim aktarmalarına başvurulmuştur. Bizim öğretimlik tekerlemeler olarak değerlendirdiğimiz tekerleme bütüncemizde de anlatımın daha çok deyim aktarmaları kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

### **2.1. Öğretimlik Tekerlemeler Ve Anlam Olayları**

Taramalarımız sonucu elde ettiğimiz bazı tekerlemeler yukarıda çocuk tekerlemeleri alt başlıklarında yer alan tekerleme şekillerinden farklı bir karakter gösterir. Bunlardan birkaçı saymaca gibi görünse de buldurarak öğretmeye dayalı bir amaç doğrultusunda oluştuıkları görülmektedir. Fakat bir saymacaya dayanmayan sadece kafiye, seci ve aliterasyonla oluşturulan ahenkle bazı organ adlarının öğretimini amaçlayan tekerlemelerin de bulunduğunu görmekteyiz. Fakat gerek saymaca şeklinde kurulmuş olsun gerek saymaca şeklinde kurulmamış olsun her iki tekerleme şeklinde de temel amacın organ adlarının öğretimini olduğu görülmektedir.

#### **2.1.1. Deyim Aktarması Görülen Tekerlemelerde Organ Adları Öğretimi**

Deyim aktarması, aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kuran, birinin adını ötekine aktaran bir eğilim bir dil olayıdır. Çoğunlukla anlatıma güç katmak ve etkili olmak amacıyla ya da kısa yoldan, kolay anlatmak üzere bir kelimeyi yeni bir anlamla değişik bir kavramı yansıtmak üzere kullanmak isteğinden seçilen bu anlatım yolu, başlangıçta bireyin, tek insanın malıdır. Zamanla başkaları tarafından kullanıldıkça benimsenip dile yerleşebilir; mecazi anlam ve yan anlam olarak sözlüklerde yer alır. Özellikle soyut kavramların yazı diline oranla az olduğu halk dilinde soyutu somutla anlatma yönelimi dolayısıyla sıkça görülür (Aksan, 1978: 124). Deyim aktarmaları;

1. Organ adlarının, vücutla ilgili sözcüklerin doğaya uygulanması: Fırın ağzı, dolap gözü vb.
2. Doğa ile ilgili sözcüklerin insana uygulanması: tilki adam.
3. Somutlaştırma
4. Duyularla ilgili kavramlar arasında aktarmalar

olmak üzere dört kısımda incelenir.

Üzerinde durduğumuz öğretimlik 7 tekerlemeden 5'inde deyim aktarmasına başvurularak anlatımın sağlandığı ve doğadaki unsurların organ adlarına uygulanmasıyla, organ adlarının doğaya bağlı; yer-alan, alt-üst, büyüklük-küçüklük gibi kavramlarla da daha da somutlaştırılarak öğretilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Oymak ağız,  
Fındık burun  
Üzüm göz,  
Kalem kaş  
Tahta alın  
Kabak baş  
Çarık ağız,  
Sopa burun  
Patlak göz,  
Çatma kaş  
Araba kapısı  
Yaba sapı  
Kolda taşı  
Elde taşı  
Bitli başı  
Dişsiz ördek  
Araba kapısı  
Gırç gırç

Şeklindeki tekerlemede alttan üste doğru bir çizgi üzerinde ağızdan başlayarak en tepeye yani başa varıncaya kadar boynun yukarısında yer alan organlar bir benzetme unsuruna dayanılarak dile getirilmiş, kafiyeden de yararlanılarak akılda kalıcı olması sağlanmak istenmiştir. Bu tekerlemelerde her organ adı tabiatta şekilce kendisine uygun düşecek bir unsura aktarılmıştır. Tekerlemenin gülünç olması için aktarılan unsurlar bazen olumsuz yönleriyle ortaya konmuş ve doğada bu olumsuzluğu ortaya koyacak yüzey şekillerine ya da nesnelere benzetilmiştir. Tam tersine olarak bazı organ adları olumlandırılmış ve beğenilecek şekilde ve onların olumlu yanlarını yansıtacak nesne veya başka doğa unsurlarına aktarılmışlardır. Bu anlamda aşağıdan yukarıya bir hat üzerindeki ağız boşluk olması ve kabul görmeyen bir özellik olan büyük olması yönüyle oymak veya nesne olarak çarıktır. Burun küçüklüğü ile fındık, uzun olmasıyla da sopadır. Gözler üzüm, kaşlar yine şekilleri ile yaydır veya çatılmıştır. Bu çizginin en üstünde yer alan alın düzlüğü ve sertliği nedeniyle tahtadır. Her ne kadar tahta çağrışım olarak bir olumsuzluğa işaret ediyorsa gibiyse de, bizce burada olumlu veya olumsuz bir unsura aktarma söz konusu değildir. Baş ise herhangi bir unsura aktarılmadan bitli olmasıyla anılmıştır.

Bir başka tekerlemede ise, sadece ağız, burun, yanak ve gözlerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu tekerlemede de yine aşağıdan yukarıya bir sıra izlendiği görülmektedir. Bu sıralamadan, öğrenilen unsuru akılda daha kalıcı tutmak için yararlanıldığı açıktır. Tekerleme şöyledir;

Ağzım minnacık  
Burnum hokkacık  
Yanaklarım elmacık  
Gözlerim boncuk  
Benim adım çocuk

Burada burnun hokka, yanakların elma, gözlerin ise boncuk şeklinde deyim aktarıldığı görülmektedir. Doğayla ilgili unsurlar organ adlarına uygulanarak deyim aktarması yapılmıştır. Küçültme ekleriyle organlara küçüklük ve sevimlilik katılırken, bu küçültme ve sevimlilik çocuk sözcüğüyle bağlanmıştır.

Burun, kaş ve karın gibi vücut parçalarının öğretilmesini sağlayan aşağıdaki tekerlemede ise, insan (adam) ceviz gibi saçma ve ilgi kurulamayacak bir nesneye aktarılmıştır. Böylece tekerlemenin saçma ve komik bir cümle ile başlaması ve dikkat çekici olması sağlanmıştır. Tekerlemelerin devamında burun çeşmeye, keman kaşa, karın ise büyük ve boş olması dikkate alınarak davula benzetilerek deyim aktarması sağlanmıştır.

Ceviz adam şip şap  
Burnu akar hor hor  
Kaşı keman gıy gıy  
Karnı davul güm güm

Bazı tekerlemelerde ise, organ adlarından hiç söz edilmeden sadece en çok öne çıkan ve bilinen özelliklerinin mekân-yüzey-alan ilişkisi içinde aktarılması sağlanmıştır.

Gıdı gıdı mahallesi (gıdık ve çene)  
Hor hor çeşme (burun)  
Aynacılar (göz)  
Kemancılar (kaş)  
Düz bayır (alın)  
Otlı çayır (saç ve baş)

Tekerlemelerde, öğretimi üzerinde en çok durulan vücut unsurlarından biri parmaklardır. Parmaklar sayı saymaya yarayan organlar olmaları yönüyle de önem taşırlar. En küçük parmak bu özelliği ile ve kişileştirilerek, orta parmak ise genellikle direk şekline benzerliği ile aktarılmıştır.

Bu baş parmak  
Bu bedel parmak (İşaret parmağı)  
Bu orta direk (Orta parmak)  
Bu gül ağacı (Dördüncü parmak)

Bu da küçük hacı (Serçe parmak)<sup>1</sup>

Aşağıdaki tekerlemede ise avuç içi bir yüzey olarak metaforlaştırılarak bir kuşun konacağı alan olarak sunulur. Ardından sırayla baş parmaktan serçe parmağa varıncaya kadar her bir parmak bir işi yerine getiren bir şahıs olarak aktarılır. Küçüklüğü dolayısıyla bir cümlenin çocuk edasıyla serçe parmağına söylenmesi de ilgi çekicidir. Parmakların hepsi kapanınca beş sayısına ve elin yumruk şeklindeki tamamına ulaşılmış olur.

Buraya bir kuş konmuş (avuç içi)

Bu tutmuş (baş parmak)

Bu getirmiş (İşaret parmağı)

Bu pişirmiş (orta parmak)

Bu yemiş (Yüzük parmağı)

Bu hani bana, hana bana demiş (serçe parmağı)

Deyim aktarması kullanılarak organ adlarının öğretimini sağlayan tekerlemelerde benzetme unsurlarının genellikle doğadan seçildiği, insan yapımı nesnelere kurulmuş deyim aktarmalarının bunlara göre daha az olduğu dikkat çekmektedir.

### **2.1.2. Bir Anlam Olayının Görülmediği Tekerlemelerde Organ Adları Öğretimi**

Bu tip öğretimsel tekerlemeler, diğer tekerlemelerin yapısına benzemekle birlikte öğretim amaçladıkları organların veya bu organların kullanıldığı işlevlerin öğretiminde temel anlama yer vermeleri ve bir anlam olayı bulundurmamaları yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tipte iki tekerleme bulunmaktadır.

Bu tekerlemelerin ilkinde el ve ayakların işlevlerinden bir tanesine yer verilmiştir. Ellerin birbirine çırpılarak, ayakların ise yere vurularak oluşturdukları ses ve bu sesin barındırdığı ritim duygusu ile tekerlemenin sonu dans etmek eylemine bağlanmıştır.

Küçük dostum gelsene

Ellerini versene

Ellerimizle şap şap

Ayaklarımızla rap rap

Bir şöyle, bir böyle

Dans edelim seninle

İkinci tekerlememizde ise sağ ve sol el kavramlarına ve her elde beşer parmak oluşuna dikkat çekilmek istenmiş ve parmakların sayı saymadaki rolü ve bu arada birlik, beşlik ve onluk sisteminin öğretiminin sağlanması amaçlanmıştır.

---

<sup>1</sup> Bu tekerlemenin sağlamasında emeği geçen ve elindeki malzemeyi kullanmama izin veren Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, emekli öğretim görevlisi Ekrem Kıracı'ya teşekkür ederim.



Sağ elimde beş parmak,  
Sol elimde beş parmak  
Say bak, say bak, say bak.  
Hepsi eder on parmak.  
Sen de istersen saymak  
Say bak, say bak, say bak.  
Hepsi eder on parmak.

### **Sonuç**

1. Tekerlemeler 4-10 yaşa arası çocukların dil gelişiminde kullanılan/kullanılabilecek önemli halk edebiyatı ürünlerindedir. Sözlü gelenek ortamında oluşmuş olmalarına ve sözlü gelenekle yaygınlaşmalarına rağmen, yapma tekerlemelerin üretilmesine ve bunların dil becerilerinin geliştirilmesi konusunda yöntemlerin oluşturulması konusu üzerinde durulmalıdır.
2. Tekerlemeler farklı şekillerde tasnif edilmişlerdir. Hangi şekilde olursa olsun bu tasniflerde öğretimlik tekerlemeler şeklinde bir alt başlıkla konu edindiğimiz tekerlemeler ayrıca ele alınmalıdır.
3. Tekerlemeler, ses, biçim, sözcük düzleminde ve sözcüklerin metin içinde yeni kazandıkları anlamların öğretilmesi konusunda birden fazla görevi yerine getirmektedirler. Sözcüklere eşlik eden seci, aliterasyon ve kafiye bu sözcüklerin eğlenceli bir şekilde ve çoğu kez ritimle çocuğun dil hazinesine kazandırılmasını sağlarken bu sözcüklerin ifade ettiği, temel, yan ve mecaz anlamların da yerleşmesine olanak sağlar.

### **Kaynakça**

- DUYMAZ, Ali (2002). *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELÇİN, ŞÜKRÜ(1998), “Tekerleme” *Türk Dünyası El Kitabı*, Üçüncü Cilt Edebiyat (Türkiye), Ankara: TKAE Yay.
- KAYA, Doğan, (1999). *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNAL, Mehmet Naci, (2002). “Türkçe'nin Eğitimi Ve Öğretiminde Oyun Tekerlemelerinin Yeri Ve Önemi”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2002, Sayı 9, ss. 3-17.
- Tekerlemeler*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11867.tekerlemelerpdf.pdf?0>., Alıntılanma tarihi: 03.04.2015
- UNGAN, Suat (2009). Dil Gelişim Aracı Olarak Tekerlemeler, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1.



## **Çağatay Türkçesi Son Dönem Şairlerinden Saykali'nin Ravzatü's-Şüheda Adlı Eseri**

*Saykali, One of the Last Period Poets of Chagatai Turkish and His  
Literary Work Named "Ravzatü's-Şüheda"*

**Talip YILDIRIM\***

### **Özet**

Doğu Türkçesi yazı dilleri arasında yer alan ve Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemini oluşturan Çağatay Türkçesi, Klasik Öncesi Devir, Klasik Devir ve Klasik Sonrası Devir olarak üç bölüme ayrılır. Saykali, Klasik Sonrası Dönem temsilcilerindedir. Ravzatü's-Şüheda, Saykali'nin 7 eserinden biridir. Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin Farsça "Ravzat üş-Şüheda" adlı eserinin Çağatay Türkçesine çevirisidir. Eserde, Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in Yezid ve adamları tarafından Kerbelâ'da şehit edilişi konu edilmektedir. Eser 2 bölüm ve 408 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Eser, 1904 yılında Taşkent'te taş baskı olarak basılmıştır. Bu bildiride bu eser ve Saykali tanıtılmaya çalışılmıştır.

*Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Doğu Türkçesi, Saykali, Ravzatü's-Şüheda, Kerbela*

### **Abstract**

A member of Eastern Turkic literary languages, Chagatai Turkish, being the second period of North-East Turkic, is divided into three periods as Pre- Classical Period, Classical Period and Post-Classical Period. Saykali, is one of the representatives of Post- Classical Period. Ravzatü's-Şüheda is one of his seven Works. It is the Chagatai translation of Hüseyin Vaiz Kâşifi's "Ravzat üş-Şüheda" written in Persian. The topic of the work is the murder of Huseyin, the son Ali the Caliph and the grandson of the prophet, by Yezid and his men in Kerbela. The work is consisted of two parts and 408 pages. Each page has 23 lines. The work was published in 1904 in Tashkent through lithography. In this paper, this work and Saykali was introduced.

*Key Words: Chagatai, East Turkic, Saykali, Ravzatü's-Şüheda, Kerbela*

Çağatay Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci döneminin adıdır. 15. yüzyıl başlarından başlar, 20. yüzyıl başlarına kadar devam eder. Klasik Öncesi Devir, Klasik Devir ve Klasik Sonrası Devir olarak üç bölüme ayrılır. Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesinin son dönemi olup, aynı zamanda Özbek Türkçesine geçiş dönemidir<sup>1</sup>.

Çağatay edebiyatının XV. yüzyılın başlarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar süren klâsik devri epeyce incelenmiştir. Bu devrin şairleri ve eserleri hakkında, hepsi aynı ölçüde olmamakla beraber, yine de oldukça geniş bir bilgimiz vardır. Klâsik Çağatay edebî eserlerinin, pek az istisna ile Türkiye ve Batı Avrupa kitaplıklarında bulunması, hattâ bazen tek nüshalarının sadece bu kitaplıklardan birinde saklanmış olması, Türkiye ve Avrupa'da bulunan Türkologların klâsik Çağatay edebiyatı üzerindeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Böylece hiç olmazsa bu devirde yaşayan Çağatay şairlerinin kimler

---

Bu çalışma Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir.

\* Doç.Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz. Prof.Dr. A.Bican Ercilasun, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara, 2007; Janos Eckmann, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Ankara, 1996; Abdülkadir İnan, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C3, Ankara, 1976; Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, 3. cilt, 1977.

olduklarını ve neler yazdıklarını tesbit etmek mümkün olmuştur. Çağatay edebiyatının klâsik devirden sonraki gelişmesini inceleyenler ise daha güç durumdadırlar. Çünkü bu devirde yaşayan Çağatay şairlerinin ve eserlerinin tam listesi daha yapılmamıştır. Kaynaklarda adları geçtiği halde eserleri bilinmeyen nice yazarlar bulunduğu gibi, yazarı bilinmeyen birçok eserler de vardır. Ayrıca bu devre ait Çağatayca eserleri Sovyetler Birliği dışında elde etmek de pek güçtür. Bunun için bu devir Çağatay edebiyatının araştırılması gerekmektedir<sup>2</sup>.

Son dönemin temsilcilerinden biri de o sekizinci yüz yılda Türkistan'da yaşamış olan şairlerden Saykali'dir. Esas adı Sabir olan Saykali, 1730 yılında Hisar'da doğmuştur. Saykali, Hisriy mahlasıyla eserler vermiştir. 1789 yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında bilgi azdır. Bazı gerçeklere onun kitaplarında rastlanmaktadır. Mesela, 1918 yılında Kazan'da basılan "Kitabi Saykali'de bu eserin Hicri 1211, Miladi 1796 yılında yazıldığı hakkında bir tarih vardır. "Devanı Saykali" de taş baskısı olarak yayımlanmıştır. Fakat kitabın ilk üç sayfası eksik olduğu için ne zaman, nerede basıldığını bilinmemektedir. "Divan"daki gazeller, mesneviler, muhammesler Fuzulî edasında yazılmıştır. Tam Türkistan Türkçesiyle yazılmış olup dili de iyidir. Mana bakımından ve dünyayı, insanı anlatış bakımından da kıymetli bir kitaptır. Sovyet döneminde Saykali'nin eserleri geniş bir şekilde öğrenildi. 1945 yılında yayımlanan "Özbek Edebiyatı Hrestomatiyası" (Özbek Edebiyatı Dersliği)'nin ikinci cildinde şairin eserlerinden örnekler verilmiştir. Daha sonra edebiyatçı âlim Rahim Aliyev, Saykali'nin "Behram ve Gülendam" adlı destanını 1960 yılında yayımladı (Özbekistan Bilimler Akademisi Neşriyatı). R. Aliyev'in adı geçen kitabın ön sözünde yazdığına göre, "Saykali'nin bize kadar aşağıdaki eserleri gelmiştir:

1. "Kıssa-i İbrahim binni Muhammed"
2. "Kıssa-i Şehzade Behram ve Gülendam"
3. "Kıssi Hemrah ve Hurlıka"
4. "Ravzatüş şüheda"
5. "Ahtamname."
6. "Veysul Karan"
7. "Vaynul arab" /Bu kitap 9 sayfadır./

Özbek Sovet Ensiklopediyası'nda da Saykali'nin 38 bin mısradan ibaret olan edebi mirasının Özbekistan Bilimler Akademisi Doğuyu Öğrenme Enstitüsü ile Leningrad, Tiflis, Duşanbe, Semerkant, Hokant şehirlerindeki elyazması arşivlerinde saklanmakta olduğunu; Hocasaid Abdulmalikhan binni Saidemir Muzafferhan'ın hazırladığı "Mecmuai eş'ari türkiy" külliyyatında da (1881) Saykali'nin eserlerinden örnekler verildiği yazılmaktadır. (9. c, Taşkent 1977, 44. s.) "Kitabi Saykali", hacim olarak oldukça büyük bir eser olup onda peygamberler tarihi, manzum bir şekilde anlatılmaktadır. Şair, eserde insanlar, dünya, Allah, cemiyetler, tarihler hakkındaki kendi düşüncelerini bildirmekte, adalet ve adaletsizlik, zalimler ve mazlumlar, iyilik ve kötülük, sevinç ve kederler, aşk ve ayrılık hakkında güzel beyitler yazmaktadır. Saykali'nin kitap okurlarınca aşına olunan eseri, "Behram ve Gülendam" destanıdır. Bu, Türkistan eski edebiyatında eskiden yazılan konuda yeni bir eserdir. Eserin aslı, halk efsanesidir. Destanın 1786-87 yılında yazılan asıl nüshasından istinsah edilen nüshaları, Kazan matbu basmaları vardır. Eser, bu nüshalar esas alınarak 1960 yılında 10.000 adet basılmıştır. Destanda, Rum şehzadesi Behram ve Çin melikesi Gülendam'ın aşkı terennüm edilmektedir. Firdevsî ve Nizamî Farsça destanlarında, Nevaî

<sup>2</sup> Eckman, Janos (1996), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Çev. O. Fikri Sertkaya), TDK Yay., Ankara.

Türkçe destanında Behram hakkında güzel eserler yazmışlardır. Saykali, yaratıcılık meydanında böylesi büyük şairlerle rekabete cüret eden ve bunun üstesinden gelen bir şair olarak değerlendirilir. Destanın dili, eserin yazıldığı dönemde, bütün Türk haklarının yaşadığı ülkelerde okunması mümkün olan Orta Türk dilinde yazılmış olmasından dolayı dikkati çekmektedir. Araştırmacılar bu hususu, ayrı konu olarak araştırırlar belki. Sözün kıyası, bu destan, bugünkü edebiyat diliyle adlandırıldığında manzum bir romandır. Diğer destanlardan farklı yönleri, şekilde serbestçe kalem oynatmasında ortaya çıkmaktadır. Mesela, sadece mesneviden değil, yeri geldiğinde gazel şeklinden de faydalanmaktadır, yine gerektiğinde muhammese de müracaat etmektedir. Bu destan, Türkistan edebiyatında destancılık sanatının gelişimine ve Türkistan edebî-medenî fikrine büyük tesir etti, kendi katkısını ekledi diye söylememiz mümkündür<sup>3</sup>.

Çağatay son dönem eserlerinden biri olan Ravzatü’ş-Şüheda, Saykali’nin 7 eserinden biridir. Hüseyin Vaiz Kâşifi’nin Farsça “Ravzat üş-Şüheda” adlı eserinin Çağatay Türkçesine çevirisidir. Eserde, Hz. Ali’nin oğlu, Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in Yezid ve adamları tarafından Kerbelâ’da şehit edilişi konu edilmektedir. Eser 2 bölüm ve 408 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Eser, 1904 yılında Taşkent’te taş baskı olarak basılmıştır.

Eser hamd ve sena ile başlar. Hz. Adem’den başlayarak Hz. Muhammed’e kadar olan diğer peygamber kıssaları ile devam eder Bu kıssalar başlıklar halinde kısa bölümlerden oluşur. Birinci bölümün büyük bir bölümünü bu kıssalar oluşturmaktadır. Yine birinci bölüm içinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in hayatına giriş yapılır. İkinci bölüm ise tamamen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Eserin 29, 160, 161, 260 ve 261. Sayfaları eksiktir.

Eserin I. Bölümü tarafımdan kitap olarak hazırlanmaktadır. Eserin transkribesi tamamlanma aşamasındadır. Eser dil özellikleri bakımından Çağatay son dönem özelliklerini yansıtırsa da, imla, ses ve şekil bilgisi bakımından uyumsuzluk gösteren tarafları vardır. Özellikle ünlü uyumu konusunda tam olarak uyum görülmez. Çağatay Dönemi eserlerinde, Türkçe kelimelerde birkaç istisna dışında, genelde ünlü uyumu tamdır. Ekseriyetle Arapça ve Farsça kelimelerde ünlü uyumunun bozulduğu görülür. Fakat incelediğimiz eserde Türkçe kelimelerde kullanılan eklerde ünlü uyumunun tam olmadığı görülmektedir. *اوييغا* öyiğa, *بولماگەي* bolmagey, *كورغىل* körgıl, *نوكارلار ييغا* nökerleriğa, *كوزيغا* köziğa, *كورماگە* körmekğa gibi birçok kelimedede ünlü uyumunun bozulduğu görülmektedir. Ekler, kef’le yazılması gereken yerlerde kaf’la, kaf’la yazılması gereken yerlerde kef’le yazılmıştır. Aynı şey gayın ve kef’ler içinde geçerlidir.

### **Ünlü Uyumuna Uymayan Ekler**

+nı / +ni Akkuzatif Eki: nâme+nı 184/b, seyâhat+nı 179/7 , söz+nı 175/13, şüh+nı 191/2 , şıddıq+nı 188/2.

+dın / +din Ayrılma Eki: ‘adâvet+din 178/10, âdem+din 173/4, bâ’is+din 175/15, cemâ’at+dın 182/21, cihân+dın 174/5.

+ı / +i, +sı / +si Teklik 3. Şahıs İyelik Eki: dost+ı 178/17, ekvâl+i 178/16, emr+i 180/22, felâh+i 193/2, rüde+si 172/6.

-Dı / -Di Belirli Geçmiş Zaman Ekleri: sal+dı 182/21, sor+dı 190/4, tat+dı 188/14, tin+di 192/12, yığ+dı 189/19.

<sup>3</sup> Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 15 Özbek Edebiyatı II, s.125, Ankara, 2000.

-miş / -miş Belirsiz Geçmiş Zaman Ekleri: kil+miş 190/14, yit+miş 186/2, bir+miş 178/7.

-ğıl / -ğil, -kıl Emir Teklik 2.Şahıs Ekleri: ayt+kıl 174/4, berme+ğıl 181/18, beyân+kıl 188/17, bil+ğıl 186/10, çıkma+ğıl 186/8.

+siz İsimden İsim Yapım Eki: güneş+siz 186/20, ige+siz 173/22, yer+siz 191/15, ‘adâlet+siz 183/20.

-ür Geniş Zaman Eki: ir-ür 183/5, kil-ür 187/18, öldür-ür 185/13.

-sun/ -sün Emir Teklik 3.Şahıs Ekleri: bol-sun 192/11, kıl-sun 184/6, olma-sun 186/20, otur-sun 192/16, tur-sun 182/13

-ğünça / -günçe, -künça, -kuça Zarf Fiil Ekleri: öl-günçe 186/16.

Fiilden Fiil Yapım Ekleri:

-ür: ir-ür 183/5, kil-ür 187/18, öldür-ür 185/13.

-dur- / -dür-, -tur- / -tür- : ol-dur 193/21.

-mu / -mü Soru Ekleri: bar-mu 172/15

Çağatay döneminin en belirgin ses özelliklerinden biri olan ilk hecede i harfinin veya kapalı e'nin kullanılmasıdır. Eserde kelimelerde bu durumun genel olarak devam ettiğini görmekle beraber özellikle men ve sen kelimelerinde çoğunlukla i veya kapalı e'nin gösterilmediği, çok az yerde bu şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Yine eserde imek fiilinin doğu Türkçesi özelliği olarak er- şeklinin yanında, Oğuz Türkçesinin etkisi ile i- şeklinin de kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında yine Oğuzca'nın etkisi ile bol- ve ol- şekillerinin bir arada kullanıldığı saptanmıştır.

Eser şekil bilgisi bakımından incelendiğinde gramer yapısının dönem özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Aşağıda belli başlı şekil bilgisi özelliklerinden örnekler verilmiştir.

## **Ad Durum Ekleri**

### **İlgi Durumu (Genitive)**

+nıng / +niğ, +nuğ / +nüğ, şahıs zamirlerinden sonra +iğ

bâl+iğ 174/3, bil+iğ 179/8, biz+iğ 182/2, kadr+iğ 181/18, cân+iğ 174/3

### **Belirtme Durumu (Accusative)**

+nı / +ni, +n

mu+nı 174/21, oğlak+nı 176/9, ravza+nı 172/17, şâdıq+nı 187/5,seyâhat+nı 179/7.

Teklik 3. Şahıs eklerinden sonra +n

oğl+i+nı 184/2,toğm+i+nı 189/9, behrağ+i+nı 183/1, eṭrâf+i+nı 184/b, kalkan+i+nı 190/22.

### **Yönelme Durumu (Dative)**

+ğa / +ge, +ka / +ke, 1.ve 2. teklik iyelik eklerinden sonra +a / +e

‘adâvet+ğa 178/15, ‘âlem+ğa 189/9, ara+ğa 182/9, leşker+ğa 187/10, yol+ğa 184/b

cây+ım+a 180/21, kaş+ım+a 176/10, orn+ım+a 190/5.

### **Bulunma Durumu (Locative)**

+da / +de, +ta / +te

intihā+da 174/13, dünyā+da 189/2, maşlaşat+da 180/2, orta+da 183/19, yir+de 190/7.

#### **Ayrılma Durumu (Ablative)**

+dın / +din, +tın / +tin

yol+dın 184/b, ādem+din 173/4, ara+dın, 183/11, baş+dın 177/10, vilāyet+din 178/b.

#### **Eşitlik Durumu (Equative)**

+ça / +çe

cinan+çe 174/18

#### **Vasıta Durumu (Instrumental)**

+n, +la / +le

Bu durum zaman ekleri içinde geçerlidir. *Gelecek Zaman: bolğay, bolmağay, kılğay, digey, bolgey, iylegey; Geniş Zaman: bolur, kılur, yığlaşur, birür, irür, köydürür; Öğrenilen Geçmiş Zaman: kılmış, tapmış, körmüşler, kiyinmiş, işitmiş; Görülen Geçmiş Zaman boldı, kaldı, şondı, birdi, kildi, yoluştı, baştı, çıştı, kitti, kisti, yitti.*

Sonuç olarak başta belirtildiği gibi Çağatay Türkçesinin son dönem eserleri üzerinde yapılan çalışmalar oldukça azdır. Yapılan bu çalışma ile son dönem eserlerinde bir daha gün yüzüne çıkarılmaya ve Doğu Türk Yazı Dili çalışmalarını hizmetine sunulmaya çalışılmıştır. Son dönem metinlerinde ilk başta göze çarpan biraz önce de belirtildiği gibi ünlü uyumunun tam olmadığı, ilk hecede i-e sesi gibi konular bu alanla ilgili çalışmalar arttıkça daha belirgin bir hale gelecektir.

Eserden örnek bölümler:

şena ol pādiřāh lā-mekāne  
şıfatı zāhiri zātı niřāne

mekānsızdur iten kevn ü mekānnı  
cihetsizdür iten cümle ciřānnı

anı deryā-yı şun' in şa' rı bolmas  
ciřāna maşşarı emvāc irür bes

ne kim olsa řuřūrı řib ü bālā  
yaratıpdur anı vācib te' āla

odur řadīr kemāl-i şudreti bar  
feleklerni sūtünsuz řıldı iřřār

yaratdı māh u řūrřid ü kevākeb  
birip ziynet feleklerni ' acāyib

ķılıp suv cārı kökde pāk zāt ol  
atadı atını başr-i şayat ol

ki oldur bizni řūt üstide tutğan  
barıp andın medāre bāde yitgen

zihî kudret zihî eltaf u rezzâk  
bolur andın pedid bizlerğa erzâk

her iş kılsa ańğa düşvâr imesdür  
ańğa hiç vâsıta der-kâr imesdür

odur hâlık heme maħlûk irür bes  
munı bilsün müselmân bolsa her kes

eger halk-ı cihân cem' olsalar ger  
ki bir nâhın yarata bilmegeyler

ki ol yektâ irür ma' bûd-ı ' âlem  
yiter andın ne kim maqşûd-ı ' âlem

....

hâzret-i şallallahu te' âlâ ' aleyhi ve sellem na' tlarını beyânıda

dürûd-ı bî-' aded ol reh-nümâğa  
uşal kim bâ' iş arz u semâğa

mübârek atı anı yâ u sîndür  
tamâm-ı enbiyâğa ol niğîndür

aħad birle yakın Aħmed atı kim  
bir irdi bolmasa ortada bir mim

Muħammed atıdur haqķ atı birlen  
oķur-sin kelime-i evvelde iy cân

irür ańğa ħudâdın sanı yok ' avn  
tufeylidin yaratıldı iki kevn

....

kışşa-i hâzret-i Ebu' l-beşer Ādem şafiyullah şalavâtullahi ' aleyhi ve sellem

kil imdi Şayķali haddińni bilsenġ  
belâ yüzlense andın bolma dil-teng

beşer evlâdını bilsenġ atası  
idi Ādem nebiler ibtidâsı

henüz Ādem şafı kilmey ' ademdin  
nasib bar irdi ańğa derd-i ġamdın

anı ferzendlerin anda melâ' ik  
çü körmey ta' na iyler irdiler lik

barurdılar şehâdet tâ alar nîz  
bolur evlâd-ı Ādem bes ki ħûn-rîz

ol irdi bir biridin ibn-i ' Ādem



evveldin an tokerler ta ki bu dem

.....

azret-i Cebre' il 'aleyhisselam seyyid inam 'aleyhisalevatı vesselam izmetleria kilip  
azret-i imam Huseyin 'ali maam-ı Őehadetidin aber birgenleri

iŐiting bu ikayetni 'acayib  
kiltrpdur mun Kunz'-arib

ki bir kun Fatma Őehzadelerni  
kigzup kirte ol zadelerni

yubardı MuŐtafanı izmetleria  
alar bardi babasın Őobetia

krup ol ikisin seyyid-i 'alem  
soyer irdi alp tizleria hem

arardı yzi birlen arasıa  
kzi tuŐti Husyenni yaasıa

....

ıŐŐa-i azret-i Nu-ı nebiyullah 'aleyhiŐŐalavat-ı vesselam bol turur

kil imdi Őaykali iyle rivayet  
peyambarlardın iylep isti'anet

niuk tdi cihandın enbiyalar  
Huda saldı alara kob belalar

iŐiting imdi ol Nu-ı nebidin  
ne kunler krdi ol pir  Őabidin

ki touz yz illik yl o server  
belanı avmidin kop krdi yek-ser

....

ıŐŐa-i azret-i Eyub Aleyhisselam

kil imdi Őaykali dil-aste ma' yub  
niuk tti cihandın Őah Eyub

anı hem ıŐŐasını meŐhur irur bes  
tamamın munda encam itse bolmas

beyan iyley nie korgen belasın  
bolup Őabır kiuran ibtilasın

ki er kim korse dehre derd-i zarı  
irer ba soz dil ahı guzarı

senem Őabır konglde bolsa derding  
guvahıngdur anı ol ah-ı serding

....

kışşa-i Hazreti Zekerya vü Yahyâ aleyhisselam eşşelevat vesselam

kil iy Őaykal Hudâĝa sal özünĝi  
tefekkür birle ayĝıl her söziĝni

eger körsetse singe yüz belâni  
beli dip tur belâ bilme belâni

nicük kim yaŝşılar kördi belâni  
belâ urdı unutmadı Hudâni

belâ körgen nebiler irdi bisyâr  
birisi Hazret-i Yahyâdur iy yâr

anı dik sözlerin Şerh-i kıŝaŝda  
menem yâd iyley endek bir nefesde

### **Kaynakça**

- Caĝferoĝlu, A., (1948). "Çaĝatay Türkçesi ve Nevaî", *TDED*, c. II, Sayı 3-4, s. 141-154.
- , (1964). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul.
- Eckmann, J., (1988), *Çaĝatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaaĝaç), İÜEF yay., İstanbul.
- , (1996). *Harezm, Kıpçak ve Çaĝatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TDK Yay. Ankara.
- Eraslan, K., (1986). "Çaĝatay Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı 11* (Divan Şiiri), sayı 415, 416, 417, TDK Yay., Ankara.
- Ercilasun, A.B., (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara.
- İnan, A., (1976). "Çaĝatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, C. 3.
- Köprülü, F., (1977). "Çaĝatay Edebiyatı", *İA*, 3. cilt, MEB Yay.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 15 Özbek Edebiyatı II, Ankara, 2000.

## **Yahyâ Bey'in Şiirlerinde Rindâne Tavrı ve İstiĝnâ**

### *Rindane Attitude and Istigna in the Poems of Yahya*

**Ömer SAVRAN\***

#### **Özet**

Rumeli kökenli Şairlerden biri olan Yahyâ Bey, XVI. yüzyılda özellikle mesnevî alanında tanınmış sanatçılardan biridir. Arnavut asıllı olan ve Dukakin ailesine mensup olan Şair, geldiği yerden hareketle Taşlıcalı diye de anılır. Asker kökenli bir Şair olan Yahyâ'nın Hayâlî ile birlikte Kanunî'nin Bağdat seferine katıldığı ve orada Fuzûlî ile tanıştığı da kaynaklarda bahsedilmektedir. Hamse sahibi olmanın yanında hacimli bir dîvânı da bulunan Şair, döneminde mesnevi ve gazel alanının güçlü isimlerinden biri olarak görülmüş ve övülmüştür. Dîvânında 515 gazele yer veren Şair, genellikle âşikâne ve rindâne tarzda Şiirler yazmıştır. Bazı Şiirlerinde ise rindâne tarzın yanında dini ve tasavvufî unsurların da öne çıktığı görülmektedir.

"Yahyâ Bey'in Şiirlerinde Rindâne Tavrı ve İstiĝnâ" adlı bu çalışmada diğer Rumeli Şairlerinin Şiirlerinde de görülen istiĝnâ hâli ve rindâne söyleyiş özellikleri üzerinde durulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** *Rumeli, (Taşlıcalı) Yahyâ Bey, istiĝnâ, rindâne üslup.*

#### **Abstract**

Yahya Bey, among the poets originated in Rumeli, is a famous artist in the field of masnavi in 16th century. As being Albanian origin and belonging the Dukakin family, the poet is referred as Taşlıcalı. It is also mentioned in the literature that, as a soldier, Yahya and Hayalî participated together to Kanunî's Baghdad campaign and Yahya met with Fuzulî in there. Besides being the owner of a Hamse, the Poet has a voluminous Divan. In his period, he was seen as one of the powerful figures in the field of ghazals and masnavi and was praised. The poet generally wrote âshikane and rindane style poems and there are 515 ghazals in his divan. Beside the rindane style poems, it is also seen that religious and mystical elements come forward in some of his poems.

In this study, we focused on the Rindane and Istigna speech features which are also seen in other Rumeli poets.

**Key Words:** *Rumeli, Taşlıcalı Yahya, Istigna, Rindane attitude*

#### **Taşlıcalı Yahyâ'nın Hayatı (ö.990/1582)**

Yahyâ Bey<sup>1</sup>, XVI. yüzyılda yaşamış, dört padişah devrini görmüş, dîvân ve hamse sahibi bir Şair olup Dîvân Şiiri de denilen klasik Őiirimizin önde gelen temsilcilerindedir. Doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmeyen Yahyâ, kendisinin de dîvânında ve Gencine-i Râz adlı mesnevisinde belirttiği üzere<sup>2</sup> Arnavut asıllıdır ve ünlü Dukagin ailesine mensuptur (Çavuşoğlu1983: 7; Kılıç: 2010: 672).

Ailesine nispetle Dukaginzâde, memleketinden dolayı Taşlıcalı diye anılan Şair, Arnavutluk'tan devşirilerek İstanbul'a getirilmiş ve Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitime tabi tutulmuştur. Çeşitli vesileler ile devrinin önemli Şairleri ve nesir ustalarıyla tanışan Yahyâ, aynı zamanda Kemâlpaşazâde, Kadri Efendi ve Muhyiddin Çelebi gibi döneminin önde gelen âlimlerinin sohbet halkasına da katılmış ve onlardan istifade etmiştir (Çavuşoğlu,

\* Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

<sup>1</sup> Şairin hayatı, sanatı ve eserleri hakkındaki bilgilerin yazımında Çavuşoğlu (1983), Yahyâ Bey ve Dîvânından Örnekler ile Kaya (2013)'nin "Yahyâ Bey" adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

<sup>2</sup> Arnavud aslı olupdur aslum

Kılıç ile dirilir her faslum (Kılıç, 2010: 672)

1983:7-8; Çavuşoğlu, 1986: 343; İsen, 1994: 286; Canım, 2000: 578; Kılıç, 2010: 672-676; Kaya, 1986: 9-14; Kaya, 2011: 156).

Yahyâ, Kemâlpaşazâde'ye bir kaside sunmuş ve bu kasideyi onun çadırında bizzat okumuştur. Orada hazır bulunan devlet adamları ve sanatçılar şiiri beğenmelerine karşın sadece aralarında rekabet bulunan Hayâlî Bey, şairi eleştirmiştir. Kaynaklara göre bu durum, iki şair arasındaki meşhur düşmanlığın başlamasına sebep olmuştur (Çavuşoğlu, 1986: 343; Kaya, 2013: 1). Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferlerine de katılan Yahyâ Bey, Kanunî'ye II. İrakeyn seferi vesilesiyle sunduğu kasîdesinde Hayâlî ile kendisini karşılaştırarak:

"Bana olaydı Hayâlî'ye olan rağbetler  
Hak bilür sihr-i helâl eyler idüm şi'r-i teri

Ben erenler nacağyam ol ışıklar teberi  
Ben savaş günü çeriyem ol hemân çerde cerî" K 7/38-40

şeklindeki mısralarıyla, sultanın Hayâlî'ye gösterdiği rağbeti kendisinden esirgemesine sitem etmiştir (Şentürk, 1999: 391).

Birçok devlet adamına medhiyeler yazan Yahyâ, Şah Tahmasb'ın Osmanlıya sığınan kardeşi Elkas Mirzâ onuruna İstanbul'da düzenlenen şölende (1548) sunduğu bir kasideyle aynı zamanda padişahın damadı olan Rüstem Paşa'nın da gönlünü kazanmıştır. Selefî İbrâhim Paşa'nın koruduğu Hayâlî Bey'i pek sevmeyen Rüstem Paşa, Yahyâ Bey'e önce Ebû Eyyûb Ensârî mütevelliliğini sefer dönüşünde ise kaplıca, ardından Orhan Gâzî ve Bolayır çok geçmeden de İstanbul'daki Bayezid mütevelliliklerini vermiştir. Ancak Yahyâ'nın, Şehzâde Mustafa'nın 960/1553'te öldürülmesi üzerine yazdığı mersiyesinde Rüstem Paşa'yı itham etmesi, Paşa'nın azline sebep olmuş ve bu durum Paşa'nın şaire olan himayesini de ortadan kaldırmıştır. Aradan iki yıl geçmeden Rüstem Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi ve rakiplerinin de kışkırtmaları üzerine Yahyâ Bey önce vakıf mütevelliliğinden azl edilmiş, daha sonra da İzvornik (Sırbistan) sancağına sürülmüştür (Çavuşoğlu, 1986: 344; İsen, 1994: 286-287; Şentürk, 1999: 391; Kaya, 2011: 156, Kaya, 2013: 1).

Kanunî'den ve diğer diğer devlet adamlarından umduğu ilgiyi göremeyen şair, Rumeli serhaddine giderek Yahyâlı Akıncı Ocağı'na katılmıştır. Zigetvar seferi sırasında Kanunî'ye son kasidesini sunan şair, padişahın ölümünden sonra Gülşenî Şeyhi Üryânî Mehmed Dede'ye intisap etmiş ve kendisini tamamen tasavvufa vermiştir.

Yahyâ Bey'in ölüm tarihi ve yeri ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmiş olmakla birlikte, 990/1582 yılında vefat ettiği bilgisi kabul görmüştür. Mezarı, Sırbistan sınırları içinde kalan İzvornik yakınındadır (Çavuşoğlu, 1986: 344-345; İsen, 1994: 289; Kaya, 1986: 15-16; Kaya, 2011: 156).

### **Edebî Kişiliği**

Kanunî'nin Bağdat Seferi'ne Hayâlî Bey'le birlikte katılan ve bu sırada Fuzûlî ile görüşen Yahyâ Bey, askerliğinin yanı sıra şairlik vasfı da bulunan ve bu sebeple de "kalem ve kılıç sahibi" diye anılan Rumeli kökenli şairlerden biridir. O, hamse ve mürettep bir divân sahibi olmasının yanında, korkusuzluğu ve gözü pekliği ile de tanınan bir sanatçıdır. Zira Şehzâde Mustafa Mersiyesi gibi bir şiirin şairin yaşadığı dönemin şartlarında kaleme alınması hayli cesaret gerektiren tehlikeli bir iştir (Banarlı, 1983: 598; Çavuşoğlu, 1986: 343-345; Kaya, 2011: 156).

Yaşadığı dönemde gazel ve mesnevî alanının güçlü isimlerinden biri olarak kabul edilen Yahyâ Bey, Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Ahdî ve Âlî gibi tezkireciler tarafından kişiliği, şiirleri ve hamsesi ile haklı bir şekilde övülmüştür. Taşlıcalı Yahyâ'nın bilhassa kasideleri dikkat çekicidir. Kasidelerinin özellikle teşbîb bölümlerinden itibaren hemen her beyitte savaşlara bizzat katılmış bir asker ve bir Osmanlı gazisinin coşkun ruh hâlini akıcı bir üslup ve gür bir sesle yansıttığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan şiirlerinde yer alan “bazı tasvirlerdeki orijinallik, soyut-somut tezadını pek çok yerde başarılı bir biçimde kullanması ve konu farklılığında göstermiş olduğu titizlik” (Kaya, 2013: 1) gibi hususlar da onun kasideleriyle ilgili söylenmesi gereken diğer özellikler arasındadır (Çavuşoğlu, 1986: 345; Kaya, 2011: 156-157).

Şairin gazellerinin umumiyetle âşıkâne ve rindâne olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklara göre şairin özellikle Üryânî Mehmed Dede'ye bağlandıktan sonra yazdığı şiirleri daha çok dinî, tasavvufî ve rindâne tarzdadır (Çavuşoğlu, 1977: 343; Çavuşoğlu, 1986: 345; Kaya, 2013: 1).

Kasîde ve gazellerinin yanında musammatları ve şehrengîzleri ile de dikkat çeken şair, daha önce de ifade edildiği üzere edebiyatımızın hamse sahibi şairlerinden biridir. Yahyâ'nın mesnevîleri, mahallî renkleri yansıması ve yalın bir dille yazılması sebebiyle önemli bulunmuştur.

Şairin bahsedilmesi gereken diğer bir özelliği ise edebiyatımızda Necâtî ile başlayarak Zâtî ile devam edip Nedîm'e kadar intikal eden “zarif, ahenkli, sade ve yerli unsurlardan” yararlanılarak şiir yazma (Bilkan, 2006: 255) geleneğine vermiş olduğu katkıdır. Yahyâ, şiirlerinde pek çok atasözü, deyim ve halk dilinden alınma söyleyişleri kullanmak suretiyle söz konusu geleneğin taşıyıcılarından biri olmuştur (Çavuşoğlu, 1986: 345; Kaya, 2013:1).

### **Eserleri**

**1. Dîvân:** Şair, dîvânını Kanunî'ye sunmuştur. Divanda 34 kasîde, 515 gazel, 5 tercî-i bend, 4 terkîb-i bend ve 2 şehrengîz bulunmaktadır. Eserin tenkitli neşri Mehmet Çavuşoğlu tarafından (İstanbul, 1977) yapılmıştır.

**2. Hamse:** Şairin hamsesinde bulunan mesnevîler şunlardır:

**a. Şâh u Gedâ:** Beşerî aşktan ilâhî aşka geçişin anlatıldığı eser, 1000 beyit civarındadır.

**b. Gencîne-i Râz:** 3051 beyitten oluşan mesnevîde dinî-ahlâkî, tasavvufî konular işlenmiştir.

**c. Yûsuf u Zelîha:** 5179 beyitten oluşan bir eserdir.

**d. Kitâb-ı Usûl:** İsmi bazı kaynaklarda “Usûlnâme” olarak da geçen eser, 3100 beyit civarındadır.

**e. Gülşen-i Envâr:** Şehzâde Mustafa'nın vefatına da yer veren eser, 2810 beyitten oluşmuştur.

**3. Edirne Şehrengîzi:** Edirne'nin güzellerinin ve güzelliklerinin tasvir edildiği eser 215 beyittir.

**4. İstanbul Şehrengîzi:** İstanbul'un güzellerinin ve güzelliklerinin işlendiği eser, 345 beyittir.

### **Yahyâ Bey'in Şiirlerinde Rindâne Tavrı ve İstiğnâ**

Klasik Türk edebiyatının yanında Dîvân edebiyatı da denilen edebî anlayış çizgisinde eser veren sanatçılar, gerek konunun seçimi ve işlenişinde gerekse de biçimde kendilerini sınırlayan belli bir kurallar manzumesine göre hareket etmişlerdir. Şekil ve muhteva yönüyle belirli sınırlamalar içinde olan şairler, kendi sanat kabiliyetlerini ve tarzlarını ortaya koyma adına çeşitli imkânlarla başvurmuşlardır.

Pala (1995: 48) eski edebiyatımızın bu yönünü bir çalışmada şöyle vurgular: *“Dîvân şiirinin içyapısını oluşturan konu ve mazmûnlar, hemen her şair için aynı olmakla birlikte, ifadedeki his ve hayâl kudreti onları birbirlerinden ayırır. Şekil yönüyle birbirlerine çok benzeyen, hattâ nazire olarak yazılan manzûmelerde bile şâirlerin şahsî özellikleri, ayırdedici bir unsurdur. Tabiatları ve mizâçlarının farklılıklarına ilâveten, şiir kültür ve birikimleri de her şâiri ister istemez belli bir tarza yöneltir. Buna, dili kullanma ve gelenekten istifâde becerisi de eklenince her şâirin kendi miktarı, şiirine yansıtıverir.”*

Klasik Türk edebiyatı şairleri arasında “Rumeli şairleri” diye nitelendirilen şairlerin de diğer sanatçılara göre kısmen de olsa belli yönlerden ayrıldığını söylemek mümkündür. Çeltik’in de konuyla ilgili bir çalışmada (2008: 411) naklettiği üzere Fuat Köprülü, Rumeli şairleriyle ilgili bir değerlendirmesinde, onların istiğnâ sahibi, rint meşrep, lâubâlî bir tavırlarının bulunduğunu belirtmiştir. Köprülü değerlendirmesinde Rumeli şairlerinin *“samimilik, kuvvetli ilham, lâubâlîlik, gurur ve istiğnâ, mahallî renklere îtina...”* (Köprülü 1988: 554) gibi yönlerden farklılıklar gösterdiğini söylemiştir.

Mustafa İsen de Rumeli şairlerinden Usûlî’yi değerlendirirken ondaki özelliklerin Rumeli şairlerinin pek çoğunda görüldüğünü ifade ederek şöyle der: *“Âlem-i tekliften bile âzâde tavırlar, samimi ve derinliği olan bir ruh, hep yükseklerde gezen ve kayıt tanımayan bir aldırılmaz tavrı, onların başlıca hususiyetleridir. Bu özellikleri isterseniz Hayâlî’ye, isterseniz Hayretî’ye, dilerseniz Usûlî’ye ait olarak düşünelim. Sonuçta bunların hepsi için geçerli olduğu görülecektir.”* (İsen, 1990: 12, Çeltik, 2008:411).

Yukarıda belirtilen hususiyetlerin Rumelili şairlerden biri olan Yahyâ Bey için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada, şairin dîvânında dikkat çeken istiğnâ hâli ve rindâne söyleyiş özellikleri, örnekler çerçevesinde değerlendirilecektir. İncelememizde üzerinde durduğumuz örneklerden de anlaşılacağı üzere, diğer şairler gibi Yahyâ Bey de rint bir tavrı sergilemiş, gönül zenginliği içerisinde dünyanın maddî kıymetlerine değer vermeyen, fakirlik ve istiğnâ yolunu tutmuş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Öyle ki şair, istiğnâ sahiplerinin sultanlara bile baş eğmeyeceğini ifade etmiştir.

### **İstiğnâ**

“Ginâ” kökünden türeyip zengin olmak, ihtiyaç duymamak gibi anlamları olan “istiğnâ” (Uludağ, 1996: 277), şiirde daha çok tasavvufî bir kavram olarak, gönül zenginliğini ifade eder. Varlığı Hakk’a vererek onu zengin, kendini yoksul bilen istiğnâ sahibi kimse, dünyanın hiçbir şeyine değer vermez; onun yanında abâ ile atlasın değeri birdir. O, kendi başına sultan olur; dünyanın beylerine, sultanlarına itibar etmez (Çeltik, 2008: 412).

Diğer klasik edebiyat sanatçıları gibi Yahyâ Bey de içinde bulunduğu edebî anlayışa bağlı olarak yukarıda ifade edilen konular çerçevesinde şiirler kaleme almıştır. Yahyâ, şiirlerinde dünyaya değer vermemeyi öğütleyen rindâne tavrı ve istiğnâ hâlini pek çok yerde ele aldığı gibi bazı müstakil şiirlerinde de dile getirmiştir. Şair, konu bütünlüğü bulunan aşağıdaki “geç” redifli şiirinde konuyla ilgili şunlardan bahsetmiştir:

Tanrı’nın gerçek güzelliğini dileyen kişi, her türlü hevesten, arzudan, bir yere ve bir şeye bağlanıp kalmaktan vazgeçmeli ve ölümlü şeyleri bırakmalıdır:

Cemâl-i Hakkı maksûd eyle gün gibi havâdan geç  
Urûc it âlem-i bâlâyâ bir bir mâsivâdan geç G 42/1

Tanrı'yı dileyen kişi, dünyayı sevenlere değil, Allah dostlarına yakınlık duymalıdır:

Der-i dervişe var ahbâb-ı dünyâ bâbına varma  
Cünûd-ı evliyâdan ol vücûd-ı eşkiyâdan geç G 42/2

Beyitte “evliyâ” (Tanrı'nın sevdikleri) ve “eşkiyâ” (Tanrı'ya başkaldıranlar) kavramları ile iki farklı prototipin mukayesesinin yapıldığını ve istiğnâ ehlinin birincinin yanında olması gerektiğine işaret edildiğini söylemek mümkündür.

Sufî olan kişi, ikiyüzlülük elbisesini çıkarıp yani olduğu gibi görünüp sonbahar mevsimindeki lale gibi sade olmalıdır:

Riyâ esbâbını terk eyle mecnûn gibi ey sûfi  
Hazâna uğramış lâle gibi tâc u kabâdan geç G 42/3

Beyitteki “esbâb” ibaresinin asıl anlamı olan “sebepler, bağlar, araçlar”dan farklı olarak burada “esvâb” yani “giyecek şey, urba” anlamını taşıdığını; yine beyitte geçen “sofi” kelimesinin de asıl anlamı olan “derviş, bir tarîkate bağlı kimse veya mürşid, şeyh” anlamlarından farklı olarak “kendisini sufi diye gösteren riyakâr” şeklinde kullanıldığını belirtmek gerekir (Çavuşoğlu, 1983:147).

İstiğnâ ehli, halkın kendilerine değer vermesinin yükü altına girmemeli, hatta sultanın iltifatından bile feragat edip geri durmalıdır:

Mukayyed olma halkun bârî bâr-ı i'tibârına  
Ferâgat eyle şâhun iltifâtından gedâdan geç G 42/4

Ey Yahyâ, (velîler) gibi hakikati belâ yoluyla bul, ölümsüzlük sahrasına gitmek için Kerbelâ yolunun geçidinden yürü:

Erenler gibi ey Yahyâ belâ yolundan irşâd ol  
Bekâ sahrâsına derbend-i râh-ı Kerbelâdan geç G 42/5

Burada “belânın en şiddetlisi peygamberlere, sonra velîlere (Allah dostlarına) isâbet eder” meâlindeki hadise işaret vardır. Kerbelâ'nın zikredilmesi ile ise hem Hz. Hüseyin'in şehit edildiği yerin adı olmasına hem de bu mekânın yeryüzünde tasavvur olunabilecek en uğursuz, en çileli, en belâlî hâdiseye sahne olmasına telmih yapılmıştır (Çavuşoğlu, 1983:147).

Yahyâ Bey, istiğnâ hâliyle ilgili benzer duyguları, aynı yüzyılda yaşamış olan Muhibbî (Kanunî), Bâkî, Hayâlî ve Fuzûlî gibi şairlerce de rağbet gören “istemez” (Pala, 1995: 48) redifli şiirinde de dile getirmiştir. Ona göre, yoksulluk ve yokluk hâliyle hâllenmiş kişi, sultandan bir şey kabul etmez; Allah'ın buyurduğundan başka buyruk istemez:

Bende-i fakr u fenâ teklîf-i sultân istemez  
Emr-i ma'rûf-ı Hudâdan gayrı fermân istemez G 150/1

Evliyalar ile zikir halkasına oturarak Tanrı'nın güzel isimlerini ananlar, dünya saltanatını elde etme yolundaki her türlü şeyden kaçınırlar. Onların gözünde Hz. Süleyman'ın mührünün bile bir kıymeti harbiyesi yoktur:

Halka-i zikre nigîn olan güzîn-i evliyâ  
Âleme hükm itmeğe mühr-i Süleymân istemez G 150/2

Buradaki “zikir halkası”nın dervişlerin ve zâhitlerin bir araya gelerek Allah’ın güzel isimlerini yüksek sesle (cehrî) veya içten (kalbî) tekrar için teşkil ettikleri halka anlamında kullanıldığını; yine “mühr-i Süleymân” ifadesi ile de sultan Peygamberlerden kabul edilen Hz. Süleyman’ın kaşında ism-i a’zâm yazan yüzüğü vasıtasıyla cinlere, devlere ve şeytanlara bile hükmedebildiğini hatırlamak gerekir.

Aşk padişahı olan yani âşıklıkta en yüksek makama erişen kişi, dünya saltanatını istemez. Zira dünya saltanatının pek çok mükellefiyetleri vardır:

Başına dîvâneveş halkı üşürmez dâ’imâ  
Pâdişâh-ı aşk olan unvân-ı dîvân istemez G 150/3

“Unvân-ı dîvân” tamlamasıyla, dîvân sahibi olan padişahın dünya saltanatı sahipliğine ve halkın, dîvânın kurulduğu gün gelerek padişaha ihtiyaçlarını arz etmelerine işaret edildiğini söylemek mümkündür (Çavuşoğlu, 1983: 173).

Sultanların çadırını örümcek ağına saymayan (ona örümcek ağı kadar değer vermeyen kişi), bir köşeye tek başına çekilip Tanrı’yı anmak varken, kubbesi Zuhâl yıldızının bulunduğu yedinci felek olan şa’şaalı sarayı dahi istemez:

Saymayan çetr-i hümâyûnı örümcek ağına  
Künc-i uzlet var iken eyvân-ı Keyvân istemez G 150/4

“Gönlü zengin, ruhu temiz olan ve Allah’ın da lütfu sayesinde, Hakk’ın rızasına, sevgisine mazhar olmuş” hâl ehli için ayrılık derdi başka bir âlemdir (onun başka bir zevki vardır); gerçek âşık olan, sevgiliye kavuşmanın bile kolay olmasını istemez:

Ehl-i hâle başka bir âlem durur derd-i firâk  
Âşık-ı sâdik visâl-i yârî âsân istemez G 150/6

Sevgilinin aşkı ile zenginleşen bu halden memnun olan Yahyâ, Hz. Lokman’dan dahi derdine derman istemez. Zira bilir ki hekimler aşk derdine derman bulamaz:

İşk-ı dilber şöyle istiğnâ virür Yahyâya kim  
Hazret-i Lokmândan derdine dermân istemez G 150/7

Hz. Peygamber’in yolunun yolcusu olanlar, Karun’a uyup onun yaptığı gibi dünya malı peşinde koşmazlar:

Fakr ile fahr eylerüz Kâruna taklîd itmezüz  
Sâlik-i râh-ı Resûlüz mâlik-i mâl olmazuz G 175/4

Burada Hz. Peygamber’e atfedilerek hadis olduğu rivâyet edilen “El-fakru fahrî” yani “fakirlik benim övüncümdür” sözüne ve O’nun mütevazı yaşayışına işaret olunmaktadır (Çavuşoğlu, 1983:185; Yılmaz, 1992: 49).

Dünya malına talip olmadıkları için yel gibi hafif (yüksüz) olanlar güç ve ihtişamın sembolü (İran padişahlarından) Keykubâd ve Dârâ’nın sarayında ağırılanmayı kendilerine yük sayarlar:

Keykubâdun i’tibârı bârına yüklenmezüz  
Yel gibi Dârâların dârına dâhil olmazuz G 176/4

İstiğnâ sahipleri Tanrı’nın denize gönderdiği gibi kendilerine de gıdalarını göndereceğine inandıklarından başkalarının artıklarının peşinden koşmazlar:

Deryâ gibi gıdânı sana gönderür Hudâ  
Zînhâr bakma iller eline toğan gibi G 456/4



### **Rintlilik**

Kaynaklarda “halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi, rıza mertebesine erdiği için her şeyin İlâhî takdire göre meydana geldiğini bilen bunun şuur ve idrakine varan kâmil insan” (Uludağ, 1996: 437) diye tarif edilen rint kavramı eski şiirimizde bir mazmun olarak da karşımıza çıkar.

Eski edebiyatımızda üzerinde durulan başlıca tiplerden biri olan bu kavramla ilgili çeşitli kaynaklarda bazıları yukarıdaki ifadelerle örtüşen şu bilgilere de yer verilmiştir: Rint, irfan bilgisine ulaşmıştır. O, her şeyin Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiğini bilir. Tevekkül sahibidir. Şiirde, zahit, sofı bazen de vâiz diye geçen kimseler onun zıttı tiplerdir. Melâmet hâlinde olduğundan onların eleştirilerini dikkate almaz. Dış görünüşe, giyim kuşama, dünyalık işlere önem vermez. Hiçbir şeye üzülmez. Hiçbir kuralla kayıtlanmaz, özgür bir yaşayışı vardır. Geçmiş ve gelecek derdinde olmadan içinde bulunduğu anın kıymetini bilip onu değerlendirir (Pala, 1995: 449; Şentürk, 1996: 2; Mengi, 2000: 215, Çeltik, 2008: 427).

Dîvân şairleri kendilerini rint olarak değerlendirmişler ve içinde yaşadıkları topluma da bu düşüncelerini telkin etmeye çalışmışlardır. Edebiyatımızda rindâne söyleyiş diye adlandırılan ve şairlerimizce daha çok gazel sahasında yer verilen söz konusu tarz ve üslûpla ilgili Yahyâ Bey'in de pek çok şiiri bulunmaktadır. Şairin çeşitli manzumelerinde konuyla ilgili dile getirdiği hususlar aşağıdaki şekildedir:

Yahyâ'ya göre, gönlü aşk ile zengin olan kişi ne vuslata sevinir, ne de yardan ayrı kalmanın hüznünü çeker. Çünkü o, Tanrı'ya tevekkül etmiştir:

Ganîdür ışık ile gönlüm ne mâlüm ne menâlüm var  
Ne vasl-ı yâra handânam ne hicrândan melâlüm var G 59/1

Aşk hastası olan rint, öyle bir hâle bürünmüştür ki, ne sağ olma derdinde ne de ölüm korkusundadır:

Ne sağ olmak murâdumdur ne ölmekden kaçır cânım  
Cihânda hasta-i ışık olalı bir hoşça hâlüm var G 59/2

Rint olan kişi, ne aşk derdiyle hüznün kulübesine sığınır ne de dost meclislerine meyleder. Ayrıca rint meşrep olan kişi, aşk derdinden dolayı kendini ayıplayan kaba sofulara da aldırılmaz:

Ne meyl-i külbe-i ahzân ne seyr-i sohbet-i yârân  
Ne ta'n-ı zâhid-i nâdân ne ceng ü ne cidâlüm var G 59/3

Aşk hayranı olan rint, öyle bir hâle bürünmüştür ki çevresinden ve orada olup bitenlerden azadedir:

Ben ol hayrân-ı ışkâm ki yitürdüm akl u idrâki  
Ne âlemde haberdâram ne kendümden hayâlüm var G 59/4

Dünya geçicidir ve Bâkî olan sadece Allah'tır. Bu sebeple şair, dervişlik elbisesini atlastan elbiseye değişmez:

Cihân fânîdür ey Yahyâ Hüve'l-Hayy u Hüvel'l-Bâkî  
Değişmem atlas-ı çarha benüm bir köhne şâhım var G 59/5

Biz Allah yolunda bağlanmış divâneleriz, dünyaya bağlı olanları yani her türlü eziyet ve minnete katlanarak dünya malı peşinde koşanları seyretmek adeta bize bir nasihattir:

Sâhib-i idrak-i pâküz kaydı yok divâne-yüz  
Ehl-i dünyânun temâşâsı nasihatdür bize G 381/5

Dış dünyaya kayıtsız olan ve dünyaya ait bütün bağlardan kurtulmak isteyen rint, ne can ne cihan ne de hasret ister. O, sözü her daim cananına/sevgilisine getirir ve “ Ne olurdu, herkes benim sevdiğimi sevseydi de, hepimiz yalnız onu konuşsak, ondan söz etseydik.” der:

Dâr-ı dünyâ delü gönlüm gibi vîrân olsa  
Ne cihân olsa ne cân olsa ne hicrân olsa G 386/1

Kâşkî sevdüğümü sevse kamu ehl-i cihân  
Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânân olsa G 386/2

Rint şairlere göre zâhir yani dış görünüş değil, iç yani gönül önemlidir. Dış görünüşe önem verenlerin hâli onlara göre kadınların süslenmesi gibidir. Gönül beden gibi aşağılarda oyalanmak yerine “Sidre”ye yani ulaşılabilecek en yüksek mertebelere yönelmelidir:

Zâhirin ma’ mûr idenler bâtının eyler harâb  
Merd isen zerrîn libâs ile tonanma zen gibi G 438/4

Sidre-i ‘âlîde kılsun murg-ı cânun âşiyân  
Oyalanma ‘âlem-i süflîde ey dil ten gibi G 438/5

Rint öyle bir hâldedir ki, mescid ile meyhanenin onun gözünde bir farkı yoktur:

Harâbât ehline birdür reh-i mescidle meyhâne  
Akarsu gibi rind olan yürür geh toğrı gâh eğri G 473/6

Rint olanlar akla güvenerek onu övüp göklere çıkaranları değil, şarap gibi daima ayıbını kendi yüzüne vuranları (yüzünü kızartanları) kendilerine rehber edinirler:

Yüzle her vech ile ‘aybını hemân bâde gibi  
Sevme her ‘aklı hümâsın uçuran hayvânı G 502/2

Rintler ilahi aşk sarhoşu oldukları için dünyaya ve nimetlerine karşı ilgilerini kesmişlerdir:

Mahv itdi câm-ı ‘ışkun kayd-ı cihânı benden  
Kevniyyet-i İlâhî dûr olmasun İlâhî G 503/5

### **Sonuç**

Rumeli kökenli şairlerden biri olan Taşlıcalı Yahyâ Bey, eserleri ve eserlerinde kullanmış olduğu üslûp ve tarzı ile XVI. yüzyıla damgasını vurmuş önemli şairlerden biridir. Divânının yanında aynı zamanda hamse sahibi oluşu ile de tanınan şair, özellikle Kanunî’nin oğlu Şehzade Mustafa’nın ölümüne yazmış olduğu mersiyesi ile de haklı bir şöhrete ulaşmıştır.

Gazellerinde genellikle âşıkâne ve rindâne tarzda şiirler yazan şair, bazı şiirlerinde ise dinî ve tasavvufî konulara da yer vermiştir. Yahyâ Bey’in şiirleri arasında, diğer Rumelili şairlerce de kaleme alınan istiğnâ ve rindâne söyleyişin güzel ve özgün diye nitelendirebilecek çok sayıda örneği bulunur. Şair, “varlığı Hakk’a vererek onu zengin bilip dünyanın hiçbir şeyine önem vermeyen” istiğnâ sahipleri ile ilgili düşüncelerini pek çok yerde işlediği gibi konu bütünlüğü içinde birkaç müstakil şiirinde de ele almıştır. Kendilerini

istiĝna ehlinden kabul eden şairlere göre istiĝnâ tlkesinde sultan-bende (kul) ayrımı yoktur. Bu sebeple istiĝnâ sahipleri gerektiĝinde dünya malı iin sultanlara bile baş eĝmemelidir.

Yahyâ Bey'in şairlerinde üzerinde durduĝu konulardan biri de istiĝnâ ile aralarında dünyaya deĝer vermeme, melâmet hâlini yaşama gibi türlü yönlerden sıkı bir ilişki bulunan rindâne syleyiştir. Bu başlık altında şair, " İlahî aşk sarhoşu olan rintlerin dünyaya karşı kayıtsız olmaları ve dünya nimetlerinden alakalarını kesmeleri, zâhire yani dış görünüşe deĝil i derinliĝine önem vermeleri, Allah yoluna baş koymuş divane oldukları ve akıldan ziyade gnle, irfana önem vermeleri..." gibi mevzulara deĝinmiřtir.

Rintlikle ilgili şair, her ne kadar diĝer klasik Türk edebiyatı şairlerince konu edinilen benzer özelliklerden bahsetse de gerek şairlikten gelen kabiliyeti gerekse de yaşadığı topluma askerî ve sivil yönlerden bakabilmenin hususiyetiyle zgn manzumeler ortaya koyabilmiş sanatılardandır.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin gerek hayattaki konumları ne olursa olsun iinde buldukları toplumun deĝer yargıları ve edebî zevki ile örtüşen eserler vermeye alıştıkları bilinen bir husustur. Yahyâ Bey gibi benzer konuları ele alan klasik edebiyat sanatılarının eserlerinde bahsettikleri bu güzel haslet ve deĝer yargılarının günümüz insanınca da anlaşılıp günlük hayata yansıtılabilmesi temennimizdir.

### **Kaynaka**

- Banarlı, Nihat Sami (1983) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: MEB.
- Bilkan, Ali Fuat (2006), "Orta Klasik Dönem: şair", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, İstanbul: KTB. Yayınları.
- Canım, Rıdvan (hzl.) (2000), *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzemâ*, Ankara: AKM Yayınları.
- avuşoĝlu, Mehmed (1969), "Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahyâ Bey'in İstanbul şehr-engîzi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVII*: 73-108.
- avuşoĝlu, Mehmed (1986), "Yahyâ Bey, Dukagin-zâde", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII. İstanbul: MEB Yay, 343-347.
- avuşoĝlu, Mehmed (hzl.) (1977), *Yahyâ Bey, Dîvan*, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- avuşoĝlu, Mehmed (hzl.) (1979), *Yahyâ Bey, Ysuf ve Zelîhâ*, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- avuşoĝlu, Mehmed (hzl.) (1983), *Yahyâ Bey ve Dîvânından rnekler*, Ankara: KTB. Yayınları.
- eltik, Halil (2008), *Dîvân Sahibi Rumeli şairlerinin şair Dünyası*, Ankara: MEB. Yayınları.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1990), *Uslî Divânı*, Ankara: Akaĝ Yayınları.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1994a), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısımı*, Ankara: AKM Yayınları.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1994b), *Acıyı Bal Eylemek, Klasik Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akaĝ Yayınları.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1998), *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt*, Ankara: Akaĝ Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (2011), "Taşlıcalı Yahyâ" , *İslâm Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul: TDV. Yayınları.

- Kaya, Bayram Ali (2013), “Yahyâ Bey”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=204> Erişim Tarihi 19.10.2015).
- Kaya, İ. Güven (1985), *Dukaginzâde Yahyâ Beğ'in Sanatı*, Doktora Tezi, Kosova: Kosova Üniversitesi.
- Kaya, İ. Güven (1986), “Dukagin Oğulları ve Dukaginzâde Yahyâ Beğ”, *Çevren*, XIII/52: 9-18.
- Kaya, İ. Güven (2006), “Yahyâ Bey'in Kasîdelerindeki Tarihî Gerçekler”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXVIII: 53-75.
- Kılıç, Filiz (hzl.) (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Komisyon (1998), “Yahyâ Bey, Taşlıcalı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VIII. İstanbul: Dergâh Yayınları, 542-544.
- Köprülü, M. Fuat (1988), “Türkler (Türk Dili-Edebiyatı)”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XII/2.
- Kutluk, İbrahim (hzl.) (1978), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, Ankara: TTK Yayınları.
- Levend, Ağâh Sırrı (1958), *Türk Edebiyatında Şehr-Engizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Mengi, Mine (2000), “Rind ve Zahit Tipleri”, *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, Ahmet (1987), “Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Kendi Şiiri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmesi”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* I: 227-234.
- Pala, İskender (1995) “İstiğnâ Beyitleri”, *Müstesna Güzeller*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Pala, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İskender (1997) “Rindâne Gazel”, *Şi'r-i Kadîm Şiir Şerhleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Solmaz, Süleyman (hzl.) (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Ankara: AKM Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atilla (1996), *Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atilla (1999) *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1996), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet (1992), *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

## **Türklerin En Uzun Asrında Balkan Ricat'ı ve Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine Yansımaları**

*Retreat from Balkans in the Longest Century of Turks and its Impacts on the Stories of Ömer Seyfettin*

**Vedat YEŞİLÇİÇEK\***

### **Özet**

1908 yılından itibaren Selanik III. Ordu Nizamiye Taburu'na nakledilen Ömer Seyfettin, bu bölgede ve daha sonra Bulgaristan hududunda "Yakorit" bölümünde görev yapmıştır. Türk hikâyecilik geleneğinin en önemli ve usta kaleminin Balkan coğrafyasında edindiği bu izlenimler, onun hikâyelerinin temelini oluşturacak; aynı zamanda bu hikâyeler, Türk tarihinin en acı dönemlerinden biri olan Balkan Savaşları'nın da "Ruznâmesi" hüviyetini taşıyacaktır. Ömer Seyfettin hatıralarının bir kısmında, bu hazin öyküden uzun uzun söz eder. Burada ricatın sadece bir fotoğrafından bahsederken "tam beş bin ev imiş" (Ömer Seyfettin, 2000: 273) cümlelerine yer vermektedir. "14 Teşrin-i evvel Köprülü" mıntıkasında yaşanan bu fecaatin travmaları yazarın *Primo Türk Çocuğu, Bir Çocuk Aleko, Nakarat, Başını Vermeyen Şehit, Kızıl Elma Neresi, Bomba, Beyaz Lâle, Bahar ve Kelebekler...* vb. hikâyelerinde karşımıza trajik anlatımlar olarak çıkacaktır.

*Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Bosna, Ömer Seyfettin*

### **Abstract**

Ömer Seyfettin, whoswastransferredtotheArmy III in Selanik, served here andthen in "Yakorit" on theborder of Bulgaria. Theimpression he obtainedduring his service constitutedthebasis of thestories of Ömer Seyfettin, themostimportantandmasterauthor of Turkishstorywriting. Besides, his experienceswould be the 'Ruzname' of the Balkan Wars, one of themosttragicperiods of TURkishhistory. Insome of his memories, Ömer Seyfettin writesaboutthissadstory in a detailedway. Here, whiledepictingthewithdrawalfromonlyone Picture, he writesthesentence "excatlyfivethousandhouses". TWeseetragicstories in his his Works such as *Primo Türk Çocuğu, Bir Çocuk Aleko, Nakarat, Başını Vermeyen Şehit, Kızıl Elma Neresi, Bomba, Beyaz Lâle, Bahar and Kelebekler*.

*KeyWords: Balkan Wars, Bosnia, Ömer Seyfettin*

### **Giriş**

1884 yılında Balıkesir Gönen'de doğan Ömer Seyfettin'e ait bu bilgi kendisinden on yaş büyük ablaları tarafından da doğrulanmıştır (TTK, 1985: 1). Babası Yüzbaşı Ömer Şevki Efendi, annesi ise İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup Fatma Hanım'dır.

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde yukarıda belirttiğimiz üç ayrı unsurun çok önemli yeri vardır: doğduğu yer, babası ve annesi. Yazarın hikâyeleri dikkatle incelendiğinde neredeyse kronolojik olarak hayatı, çocukluğu ve gençliği bütün ayrıntıları ile belirlenir. Bu sergüzeşt içinde babasının yeri, daima askerliğin mizacına uygun "disiplin" anlayışıdır. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde gördüğümüz sarsılmaz ve tartışılmaz disiplin unsurları, onun babasından edindiği yaşam biçimiyle açıklanabilir. Annesi Fatma Hanım ise "İlk Namaz" adını taşıyan hikâyede tecessüm eden "iman" cephesini inşa edecektir. Hayatına tesir eden farklı kurum ve kişiler olmakla birlikte Harbiye'de okurken çok etkilendiği hukuk hocasının şu sözleri onun hayatına yön veren ışık olacaktır:

*"Faziletli olmak insanın elinde değildir fakat kim isterse namuslu olabilir, bu ihtiyari bir şeydir."*(Alangu, 1968: 27).

\* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Hocasının bu sözlerindeki ahlâk ve fazilet anlayışı yazarımızın bütün hikâyelerine tesir edecek şahsiyetlerin ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Ömer Seyfettin'in bu yıllarda Aka Gündüz'le olan tanışması da şahsiyetinin ve edebî eğilimlerinin teşekkülünde önemli bir aşamadır.

Ömer Seyfettin, 22 Ağustos 1903'te Piyade Asteğmeni rütbesi ile merkezi Selanik'te bulunan III. Ordu Komutanlığı'nın İzmir Redif Fırkasına tayin olur. Beş yıl kadar bu bölgede, özellikle Kuşadası ve civarında kalan Ömer Seyfettin, burada yoğun bir biçimde şiir ve hikâye yazacaktır. Aynı dönemde yazarımızı tanıma imkânı bulan Türk roman geleneğinin büyük ismi Yakup Kadri, "İkdam" gazetesinde yayımlanan bir makalesinde, "*Bu genç zabıt bilâ fasıla neşeli, bilâ fasıla şuh ve cevval, o fikirden bu fikire, bu bahisten o bahise atlar... Ne kadar munis, ne kadar hafif bir zekâsı vardı...*" (Yakup Kadri, 1908) değerlendirmelerini yapmaktadır. Yakup Kadri'nin Ömer Seyfettin'deki hayal ve zekâ derinliğine hayran olması, bir yazarın başka bir yeteneği keşfetmesindeki ayrıntılara işaret etmektedir.

Ömer Seyfettin 1908'li yıllarda İzmir'de açılan Jandarma Zabitan ve Efrat Mektebi öğretmenliğine atanır (TTK, 1985: 7). Bu yıllarda çok faydalı hizmetler veren yazar, aynı zamanda İzmir'in işgali yıllarına tekabül eden dönemde yerli folklorik malzemelerden esinlenerek meşhur eseri "Yalnız Efe"yi kaleme alacaktır. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan olunca Ömer Seyfettin bu kez III. Ordu'nun Selanik'te bulunan Nizamiye Taburuna nakledilir (TTK, 1985: 8). Burada Serez Mutasavvıflığına bağlı Menlik Kazası Razlık Kasabası yakınlarındaki "Yakorit" Köyü sınır bölüğü komutanlığı görevini üstlenir. Bir süre sonra ise Manastır'ın "Pirlepe" komutanlığına getirilir. Bu süre içinde Velmeğe, Osenova, Pirbeliçe, Serez, İştîp, Babina, Demirhisar, Cuma-yı Bâlâ Köprülü gibi Balkan şehirlerinde görev yapar. Buralardaki sosyo-kültürel ve siyasi yapılanmaları yakından inceleme imkânı bulur. Daha sonra hikâyelerine konu edeceği birçok fecaati ve kahramanlık öykülerini bizzat müşahade eder. Bütün gördükleri aslında bir trajediden ibarettir. Devlet-i Âli dediğimiz ve neredeyse beş yüz yıldır bu coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti, devasız bir hastalığa tutulmuş, gün geçtikçe erimektedir. Bütün varlığı ile bir vatansever olan Ömer Seyfettin'i elinden kayıp giden bu mirasa bakarken ona ihanet eden çeteleri, Osmanlıya karşı birleşip fitne çıkaran grupları da teessürle izlemektedir. Fiilen onlara karşı cephe savaşı veren yazar, fikren ve kalemin de mücadelesini sürdürür. Bu süreç onu "Yeni Türk Milliyetçiliği" fikrine yöneltecektir. Birçok eserinde bu müessif olayları işleyen Ömer Seyfettin, "Nakarat" adını taşıyan hikâyesinde,

*"Yattığım odanın yalnız bir penceresi var. Ocağı, tavanı sanki kömürden yapılmış gibi simsiyah... Kapıyı tutmaya iğreniyorum. Lamba yok. Fena kokulu yağlı bir is çıkaran teneke bir kandil, sarı sönük bir ziya neşrediyor. Vücudum zihnim yorgun... Düşünemiyorum..."* (TTK, 1985: 9).

Cümlesi ile yaşadığı büyük zihni ve fikri travmayı anlatır. Ömer Seyfettin'in bu yıllarda Ali Canip'le tanışması, yaşadığı buhranı, şuurulu bir aydınlanmaya çevirmesinde etkili olacaktır. İstanbul'da "Aşiyân", "Musavver Hâle", "Düşünüyorum", "Zekâ" gibi dergilere yazı gönderen Ömer Seyfettin, Selanik'te de "Bahçe", "Hüsn ve Şiir" gibi dergilere şiir ve hikâyeler göndermektedir. Ali Canip'le tanışıklıkları onun "Kadın" adlı dergiye göndermiş olduğu bir şiirden dolayı gerçekleşmiştir (TTK, 1985: 11). Asıl adı "Hüsn ve Şiir" olan "Genç Kalemler" dergisindeki 18 Nisan 1911 tarihli yazısı ise bu kadim dostluğu hem de Türkçülük şuurunun fiiliyata arzını sağlayacak gelişmelerin başlangıcı olacaktır.

Bu dönemde yayımladığı "Bahar ve Kelebekler", "Pamuk İpliği", "İrtica Haberi", "Bomba" adlı hikâyeleri hem yazarın edebî şahsiyetinin zemin bulmasına hem de "Millî Edebiyat" dediğimiz bir edebî dönemin hayat bulmasına vesile olacak eserlerdir. Selanik'te yayımlanan ilk hikâyesi olan "PrimoTürk Çocuğu" adlı hikâyesi, yazarın milliyetçilik

ilkesine bağlı kalarak yazdığı çok önemli bir “dava” hikâyesidir. Bu hikâyede Türklük mefkûresine ihanet edenleri acımasızca eleştirirken yanlıştan doğruya doğru evrilen Primo’yu yüceltecektir. Bu hikâyede Kenan tipi bakın nasıl çizilir:

*“... Bu zavallı mütefekkir gölge, gayet muhterem bir genç mühendis Kenan Beydi... Ecnebi ve Levanten mahfillerinde, taassup ve hayvanlık denilen Türklükten nefretiyle, Türklüğe yani medeniyetsizliğe karşı olan gareziyle, Avrupa muaşeret kaidelerindeki vukuf ve maharetiyle ... meşhurdu... Tahsilini Paris’te bitirmişti. (...) Dokuz senedir masondu... Ne anane ne mazi ne vatan ne de kavmiyet tanırdu” (Türk Klasikleri, 1992: 186-187).*

Yazarın burada okuyucuya ulaştırdığı duygu “nefret” duygusudur. Ancak bu karşılıklı bir durumdur. Ömer Seyfettin’e göre “İçten Satılmışlık” duygusu nefretin en galiz noktası ile ifade edilebilir. Yazar okuyucuya bu duyguyu ulaştırırken vatan, millet, kavmiyet gibi konuların ne kadar önemli olduğunu da vurgulamak ister.

Ömer Seyfettin’i bu siyasi zemine çeken nedenler sadece Balkanlar’da yaşadığı fecaatler değildir. Daha sonra dost olacağı Ziya Gökalp’in fikrî cephesi de yazarımızı etkileyecektir.

Trablusgarp’ın ardından yaşanan Balkan Savaşları ise yazarın hayatında yeni bir hüznü sayfanın açılmasına yol açacaktır. 10 Ekim 1912 tarihiyle başlayan “günlüklerinde” bu acı dolu günlerin izlerine rastlıyoruz:

*“Ne felaket yarabbi, ricatin, inhizamın en çirkinini gördüm. Bugün burada Köprülünün önündeyiz. İki fırka kaçtı. Yalnız bizim nizamiye fırkaları kaldı. Birden ricat emri verildi. Hep kendimizi galip sanıyorduk. Meğerse müthiş bir surette mağlup imişiz. Toplar filan hep kaçtı. En nihayet bizim tabur kalmıştı. Biz de çekildik. Bütün gece tam on iki saat yürüyerek, sabaha karşı Kiliseli’ ye geldik. Oradan dün sabah kalktık. Buraya döküldük. Yolda uzun bir muhacir kafilesine tesadüf ettik. Oh ne felaket... Kadın, çocuk, çoluk, tam beş bin ev imiş” (TTK, 1985: 11).*

Yazarın yaşayarak tanıklık ettiği bu acı hikâye(ler), Türklerin en uzun asrındaki “Balkan Ricat”ının siyah beyaz kareleridir. Öylesine canlı ve öylesine etkileyicidir ki yazar, etrafında intihar etmek isteyen subaylardan bahseder. Aynı yılın 29 Ekim’inde defterine düştüğü not ise bütün yaşananların özeti gibidir:

*“Demek Türklerin yaşama hakkı yokmuş” (TTK, 1985: 12).*

Bu cümle bir yönüyle “zamanın fotoğrafını” yansıtırken asıl yönüyle Batı’nın kolektif şuur altının bir yansıtmaktadır. Ömer Seyfettin, burada kardeşçe ve birlik içinde yaşadığımız yerli haklarla olan bir savaştan değil, Batı’nın oyunuyla savaşı körükleyen “çetelerden” duyduğu nefreti satırlarına ve hikâyelerine yansıtır.

Ömer Seyfettin ve birliği, bu süreçte, Komanova’da Sırp'lara karşı savaşmış, 24 Ekim’ de yaşanan yenilgiden sonra ise Arnavutluk’a doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Ömer Seyfettin bu bölgede “Yanya” kalesinin savunulmasında görev almış, burada uzun süren bir kuşatmadan sonra 18 Ocak 1913’ te esir düşmüştür (TTK, 1985: 12). Esaret günleri “Nafliyon” adlı bir kasabada bir yıl sürecektir. Burada yaşadıkları 1967 yılında yayınlanacak olan “Balkan Harbi Ruznamesi” adlı eserinde bir araya getirilecektir.

30 Teşrin-i sani 1319 (1903) Pirbeçile’de yaşadıklarından özetleyerek yazıya aktardığı düşüncelerinin bir bölümünde, yemek yemek ve ihtiyaçlarını gidermek için gittiği bir dükkândan ve dükkân sahibinin güzel kızından etkilendiğini anlatır. Yazar, kızın da ondan etkilendiğini düşünmekte Bulgarca söylediği “Naş naş, çarigrad naş...” nakaratlı ezginin kendisine söylenen bir aşk ezgisi olduğunu düşünmektedir. Kız son derece güzeldir.

Bu karanlık ve yıkıcı günlerde Yunan Mitolojisinden fırlayıp çıkagelmiş bir tanrıça gibidir adeta... Bu onun her dükkâna uğrayışında yaşaran şuh bir enstantaneye dönüşmüştür. 9 Mart 1922’de buradan ayrılmak zorunda kalan yazar, günlerdir zihnini bulandıran hatta zaman zaman onu bu dünyadan koparıp hayal ettiği mesut bir dünyaya kaçmaya zorlayan kızı son kez görmek ister. Ancak kız yoktur. Hancıya günlerdir duyduğu ve bir aşk namesi olduğunu düşündüğü “naş... naş çarigrad naş...” nakaratını sorar. Aldığı cevap, yazar için bir iç muhasebenin dışında, bilincine işlenmiş mefkûrenin dışı vurumuna neden olacaktır. Kendisinin “Seni seviyorum” şeklinde tercüme ettiği bu cümle aslında “bizim olacak, bizim olacak, İstanbul bizim olacak” anlamına gelmektedir. Yazar, bir Bulgar kızının yüzüne bakarak söylediği bu cümledeki cesaretle, kendi düştüğü şehvet duygularını karşılaştırınca büyük bir ıstırap duyacaktır.

*“Evet, hiç şüphesiz, benim ahmak, şehvetten başka bir şey düşünmez, bir şeyden anlamaz, budala genç zabitin hediyesini şimdi almıştı. Taraçadan yalnız bana değil, bütün milletime karşı savrulan o cesur, metin, o azimkâr küfrüyle teşekkür ediyordu”* (Ömer Seyfettin, 1992: 99-100).

Yazar, Balkanlarda geçirdiği yıllarda buna benzer birçok hadise yaşayacaktır. Belki de beş yüz yıldır beraber yaşadıkları ve hiçbir ayrı gayrısı olmadığını düşündüğü halklar, çok kısa bir sürede azılı düşmana dönüşmüştür. Bu yazarın düşüncelerinde ve gönlünde büyük yaralar ve beraberinde büyük çatışmalara yol açacaktır. Birbirinden farklı siyasi düşüncelerin girdabında savrulan yazar, aslında bu tür öykülerinde bütün benliğiyle dönemin büyük şaşkınlıklar yaşayan “aydını”nı temsil eder. “Hürriyet Bayrakları” adını taşıyan hikâyesinde Türk aydınının yaşadığı bu travmatik durumun portresi çizilir. Bir mülazımla girdiği tartışmadaki şu bölümler dikkat çekicidir. Yanındaki mülazım ve askerlerle birlikte, ricatı bizatihi müşahede ettikleri Balkan coğrafyasındaki bir bölgeye yaklaşmışlardır. Burada küçük bir Bulgar köyünde asılmış kırmızı hürriyet bayraklarını gören mülazım sevinir ve yazara onların en sadık “Osmanlı” olduğunu anlatmaya başlar: Yol boyunca, mülazım ve yazar anlatıcı konumunda olan Ömer Seyfettin bu konuda sohbet etmekte, bir nevi durum değerlendirmesi yapmaktadırlar. Mülazım halen “Osmanlılık” düşüncesi ile meselelere yaklaşmakta, yaşanan felaketin boyutlarını idrak etmekte direnmektedir.

*“ – Kendimi tutamadım.*

*– Bu Bulgarlar ha..?*

*–Evet, bu Bulgarlar! Bunlar en sadık Osmanlılardır. Komitacılarla hiç münasebetleri yoktur. Komitacılardan nefret ederler. (...)*

*–Ben susuyor dinliyordum. (...)*

*–İster misiniz oraya kadar gidelim, dedi. (...)*

*–Haydi, gidelim, dedim. (...)*

*... Kırmızı hürriyet bayrakları takan eve ancak yirmi otuz adım vardı, durduk. Kimse bizimle ilgilenmiyordu. Mülazım şaşkın şaşkın:*

*–Kolay gelsin gosbodin, dedi...*

*Bulgar hâlâ işini bırakmıyor, başını çevirip bize bakmıyordu. (...) Sert bir küfür kadar çirkin bir şive ile:*

*–Neznam Türkçe bre! diye haykırdı.*

*Ben ve mülazım donmuş kalmıştık. (...)*

*–Haydi, artık gidelim dedim. Cevap vermedi. Beni takip etti (Ömer Seyfettin, 1992: 100-101-102).*

25 Temmuz 1326 (1910)’da yazdığı ve “Türk Yurdu”nda 1913’te 56. Sayıda yayımlanan bu satırlar aslında çöken bir mefkûrenin sahadan anlatımından ibarettir. Biz nasıl düşünürsek düşünelim bazı Balkan halkları çoktan “ulus devlet” düşüncesi ile hareket eder olmuştur. Bu hikâyede karşılaştığımız Bulgar köylüsünün tavrı “Osmanlılık” denilen mefkûrenin çöküşü ile yüzleşme olarak algılanmalıdır. Yazarla tartışan ve hâlâ bunu



göremeyen mülazım ise aslında bizde hâlâ varlığını sürdüren “aydın” tipine bir göndermedir. Burada yazar, cephede olmalarına, her şeyin bütün vahametiyle gözlerinin önünde gerçekleşiyor olmasına rağmen insanların bu gerçekleri görmek istemeyişine vurgu yapar. Yazar ve mülazım, imgesel anlamda Türk aydınının düştüğü çıkmazı temsil eden karakterler konumundadırlar.

“Bomba” adını taşıyan öyküsünde bu düşünce biraz daha pekişecektir. Boris ve eşi Magda’nın konuşmaları ile başlayan hikâye, Boris’in önce dağda bir komitacı olduğuna vurgu yapar. Boris Meşrutiyet ilan edilince dağdan inmiş ve silahını teslim etmiştir. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen komitacılar rahat durmamakta, Osmanlı devletinin bütün iyi niyetli ve barışçı girişimlerini akamete uğratma anlamında gayr-i kanuni ve gayr-i ahlaki yollara başvurmaktadırlar. Boris ise bu karmaşanın son bulması düşüncesi ve eski huzurlu hayatlarına dönmeleri düşüncesi ile Magda ile evlenmiş üç ay sonra doğacak çocuklarının onlara şimdiden verdiği heyecanı yaşamaktadır. Sıkıntılı bir gününde eşine yaşananlarla ilgili olarak:

*“Evet, ben de bu hayalin hakikat olacağına kail değilim, dedi. Lâkin bu hayaldeki insanlık fikrine meftunum! Düşün. Muharebeler kalkacak. Cinayetler olmayacak. Hain politika unutulacak, herkes kardeş gibi... Çalışacaklar ve mesut olacaklar”* (Ömer Seyfettin, 1973: 26-27).

Şeklinde bir değerlendirme yapar. Boris Makedonya’da çıkan olaylardan dolayı uzun zamandır plan yapmakta, hatta mülklerini satıp Amerika’ya gitmeyi düşünmektedir. Mağda bu sürpriz haber karşısında çok mesut olur. Ancak mutlulukları gece gelen “Komitalar” yüzünden bozulur. Hikâye Boris’in acımasızca ölümüyle, trajik bir sahneyle, son bulur. Bu hikâyede komitacılarla yerli halk arasına konan ayırım önemlidir. Ömer Seyfettin, tümüyle Balkan halklarının düşman olduğu kanaatinde değildir. Hikâyede Komitacıları konuşuran Ömer Seyfettin, onların ağzından şu değerlendirmeyi yaptırır:

*“... Sen de maksada vefasız kaldın. Burada ikiniz de bizim için çalışacağınız yerde, babanıza malları sattırıp kaçmak istediniz. Sizin için milletin verdiği parayı arzu ettiniz. İşte biz buna müsaade etmiyoruz. Elinizden paraları alacağız. Buradan bir yere gidemeyeceksiniz. Bizim için çalışacaksınız”* (Ömer Seyfettin, 1973: 98).

Ömer Seyfettin’e göre, Türklerin çekilmek zorunda kaldığı yerlerde güvenlik ve adalet yok olmuş, buranın Komitacıları sadece Türklere değil, oranın yerli insanlarına da zulmetmiştir. Hâlbuki Türklerin yönetiminde Balkanlardan Bağdat’a uzanan bir coğrafyada uzun yıllar sükûn ve huzur hâkim olmuştur. Bomba hikâyesindeki olay ve karakterlerin seçimi bu anlamda çok önemlidir. Aslında bu tür anlatılarda kurgu daha çok Türk orjinli karakterler üzerinden yaratılan dramlar etrafında şekillenirken burada yazar, yerli bir aileyi seçerek mesajını okuyucuya ulaştırmayı düşünmüştür. Burada yazarın bir yönüyle Osmanlı devletinin yüzyıllar içinde inşa ettiği kardeşlik ve adalet duygularına bir gönderme yapılmış, öte taraftan da bu coğrafyada oynanmakta olan asıl kirli oyunun karakterlerinin teşhiri amaçlanmıştır. Bu düşünce yazarın farklı hikâyelerinde de karşımıza çıkar.

Ömer Seyfettin “Külâh” adını taşıyan hikâyesinin girişinde, muhacir bir genç olan Mıstık’ın Bulgaristan’dan Bağdat’a uzanan geniş coğrafyayı “müsavi” olarak nitelemesine vurgu yapar. Balkan Savaşları nedeniyle rahatı kaçan Mıstık, Dimetoka’dan İstanbul’a sığınır. Yazar bölgeler arasındaki bu geçişi bunun dışındaki birçok hikâyesinde kullanacaktır. Böylece eskiden yaşanan rahatlığın ve barışın altını çizecek, yeni dönemin ise bütün yerli halklara getirdiği sınırlamaları dikkate sunacaktır.

Balkan Harbi’nin Türk milletinin dimağında açtığı yara; göçler, mübadele yılları, ölüm ve ayrılıklarla birleşip onulmaz bir derde dönüşecektir. Ömer Seyfettin’in birçok sahnesine şahitlik ettiği yıkımlar hemen bütün hikâyelerinde kendini hissettirir.

Yazarın “Beyaz Lale” adını taşıyan hikâyesinde de benzer türden bir komitacı zulmü anlatılır. Bu Komitacıların Türk kadınlara tecavüz edip, işkence etmeleri ve nihayetinde öldürmeleri, Ömer Seyfettin’in bu süreçte yaşanan olaylara ilişkin hassasiyetleri anlatmaya mâtuf olarak algılanmalıdır. Ancak Banarlı özellikle “Beyaz Lale” adlı hikâyeden hareket ederek bu tür öykülerdeki sahnelerin itici ve küçültücü unsurlar taşıdığını bu yüzden yazarın tavrı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar. Söz konusu hikâyelerdeki sahneleri işaret ederek, “asla güzel olmayan bir anlatımla” yazıldığını söyler (Banarlı, 1983: 1105).

Ömer Seyfettin, Balkanlarda yarı vahşi bir çete hayatının ortaya çıktığını, bu hayvanî hayatın zorbalıkla birleşerek, sadece Türklere değil kendi kavimlerine de zulmettiğini ortaya koymaya çalışır. Zaman zaman çizdiği bu resimdeki vahşi hayat, onun okuyucuya iletmeye çalıştığı mesajın kıymetini arttırmaya yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bu tesiri arttırabilmek için, kendi tarihinden ve mazisine yoğun bir şekilde telmih yapan Ömer Seyfettin, okuyucusundaki tesiri sağlamlaştırmak amacıyla hikâyelerinde, “beklenmedik son”lara yer verir. Bu şaşırtıcı tavır, hikâyelerindeki anlamı kuvvetlendirmekte, vermek istediği mesajı da daha kalıcı hâle getirmektedir. Gerçekçi gözlemlere dayanarak oluşturduğu bu vaka hikâyelerinde yazar, Türklük şuurunun bir ideolojiye dönüşmesi gayretini güder. Sadece Balkan savaşlarını konu alan hikâyelerinde değil farklı konularda ele aldığı anlatılarında da aynı tavrı sürdürür. “Diyet” adını taşıyan hikâyesinde, kahramanın eserin sonunda kolunu kütüğün üstüne koyarak baltayla kesmesi ve diyetini ödemesi sahnesi, bu özelliğinin en belirgin olduğu hikâyelerindendir.

### **Sonuç**

Ömer Seyfettin, Balkan Savaşları’na bizzat asker olarak katılmış burada yaşanan olayları gerçekçi gözlemlerle hikâyelerine aktarmıştır. Bu yönüyle onun eserleri, basit birer kurmaca olmanın ötesinde, tarihi hakikatleri yansıtan “belgeler” olma özelliği de taşımaktadır. Yazar, bu hakikatleri olabildiğince tarafsız olarak yansıtmıştır. Bu durum, hikâyelerinin oluştuğu yıllara ait kendi anıları ile karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır.

Ömer Seyfettin, hikâyelerinde bir “suçlu-suçsuz” işaret etmektense, durumu bütün yönleri ile ortaya koyduktan sonra okuyucunun bir değerlendirme yapmasını amaçlayan eserler kaleme almıştır. Yaşadığı dönemin siyasi yönelimlerini ve bu yönelimler etrafında derinleşen buhranları da bu hikâyeleri aracılığı ile tartışan Ömer Seyfettin, aslında bir “aydın” duyarlılığı ile siyasi, sosyal ve kültürel çözümler yapmıştır.

Hikâyelerinde çok belirgin olmasa da folklorik açıdan kıymet arz eden birçok malzemeye yer vermiş, böylelikle o dönem Balkan coğrafyasının sosyo-kültürel yapısı ile ilgili özelliklerin günümüze aktarılmasına katkı sağlamıştır.

### **Kaynakça**

- Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Ömer Seyfettin, Bomba (Ömer Seyfettin Külliyyatı) Remzi Zaimer Yayınları, İstanbul, 1973.
- Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri 3 (Bomba), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri, Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar, Haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tahir Alangu, Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romani, May. Yayınları, İstanbul, 1968.
- Türk Klasikleri, Seçme Hikâyeler (Ömer Seyfettin), MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- Yakup Kadri, Ömer Seyfettin Bey, İkdâm (Gazete), 10 Mart 1908.

## **İç Göç Hareketleri ve Göçün Antalya’da Eğitim Üzerindeki Etkisi: Bir Durum Çalışması**

### *Internal Migration and Impact of Migration on Education in Antalya: A Case Study*

**Yüksel KAŞTAN\* - İbrahim BOZAN\*\***

#### **Özet**

Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte başlayan büyük kentlere yönelik göç dalgaları, bu kentlerde büyük sorunların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. En önde gelen sorunlar ise özellikle okul çağında göç yaşamak zorunda kalan çocukların ve onların ailelerinin yaşadığı birtakım sorunlardır. Bunun yanında yoğun olarak göç alan bölgelerde çalışan öğretmen ve okul yöneticilerinin yaşadıkları sorunlar giderek artmaktadır.

Ülkede az gelişmiş bölgelerden iş olanaklarının daha geniş olduğu turizm, sanayi ve ticaret merkezlerine yoğun bir göç yaşandığı görülmektedir. Yoğun göç alan şehirlerden biri de Antalya’dır.

Bu araştırmada Antalya iline göç etmiş ailelerin çocuklarının ve öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar belirlenmiştir. Araştırma bütüncül çoklu durum deseninde nitel bir çalışma olmuştur. Buna uygun olarak araştırma İsmail Hakkı Kaya İlkokulu, Demirgül İlkokulu, Baraj İlkokulu, Şehit Kahraman Çelikbaş İlkokulu ve 80. Yıl Cumhuriyet İlkokulu’nda geçmiştir. Araştırmanın evrenini, Antalya’nın Kepez ilçesindeki okullarda görevli 4. sınıf öğretmenleri, araştırmanın çalışma grubunu ise bu ölçüte uyan ve gönüllülük esasına göre seçilen 23 öğretmen (4. sınıf öğretmeni) oluşturmuştur. Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak bireysel görüşme ve odak grup görüşme kullanılmıştır. Veri toplama araçları olarak, açık uçlu sorulara dayanan yarı yapılandırılmış bireysel görüşme ve odak grup görüşme formları kullanılmıştır. Veri toplama araçlarının da özellikleri dikkate alınarak veriler içerik analizi ile incelenmiştir. Bu veri analizine dayanarak araştırmanın bulgu ve yorumları oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucuna dayalı olarak önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmada öğretmen görüşlerine göre elde edilen sonuçlardan bazılarına göre, bölgenin çok fazla göç alması sebebiyle öğretmenler Antalya’nın diğer bölgelerine göre zor şartlarda görev yapmaktadırlar. Bu bölgelerdeki okullarda donanım eksikliği yaşanmaktadır. Öğretmenler göç yaşayan ailelerle iletişim sorunu yaşamaktadır. Veliler çocuğuna ve okula karşı ilgisiz davranmaktadır. Öğretmenlere göre okulun akademik başarı durumu düşüktür. Öğrenciler uyum sorunu yaşamakta ve bunun sonucunda saldırgan ve içe kapanık davranışlar göstermektedirler. Göç eden aileler maddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu yüzden çocukları küçük yaşta çalıştırmaktadırlar. Çocuklar okula devamsızlık yapmakta ve başarıları düşmektedir. Öğrenciler Türkçeye hâkim olamama nedeniyle dil sorunları yaşamaktadır. Yaşanan sorunlar öğretmenlerin iş doyumunun azalmasına ve bu bölge okullarından tayin isteyip ayrılmalarına neden olmaktadır. Öğretmenler sorunlara yönelik “Göç yaşamış aileler seminer vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmelidir.” dile getirmişlerdir.

**Anahtar Kelimeler:** *Göç, eğitim, öğretmen, göç yaşamış öğrenci.*

#### **Abstract**

Waves of migration towards big cities in Turkey, starting with the 1950s, the major problems that have brought in these cities. The most prominent problems, especially in school-age children are forced to live migration and the problems experienced by some of their families. Besides the intense migration of the problems experienced teachers and employees of school administrators is increasing.

The business opportunities of the least developed regions in the country have wider tourism, industry and trade center that has seen an intensive migration. Antalya city is also one of intense migration.

\* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.

\*\* Uzman Öğretmen, Gündoğmuş Yatılı İlköğretim Bölge Okulu, Antalya.

In this study, the children of migrated Antalya province has designated problems faced by parents and teachers. Research has been a qualitative study with an integrated multi-state pattern. Accordingly, the research İsmail Hakkı Kaya Primary School, Primary School Demirgöl, Dam Elementary School, Martyrs and Heroes of the 80th Anniversary of the Republic passed the Rainbow Primary School Primary School. The population of the investigation, officers of Antalya Kepez district in 4th grade teachers in schools, while the working group's research fits these criteria on a voluntary basis and selected 23 teachers (4th grade teacher) was created. In this study, as the data collection methods used in individual interviews and focus group discussions. As data collection tools, based on open-ended questions, semi-structured individual interviews and focus group discussions were used in forms. Data taking into account the characteristics of the data collection instruments were analyzed using content analysis. The findings based on the data analysis and interpretation of research has been established. Suggestions were made based on the results of the research.

According to research by the teachers' views on some of the results obtained, the region because they do not take too much immigration teachers working in difficult conditions compared to other regions of Antalya. Schools in this region are experiencing a lack of equipment. Teachers are experiencing problems communicating with families living immigration. Parents acting indifferent to the child and school. According to the academic success of the school teacher status is low. Students having difficulty in harmony and show the attacker and consequently introverted behavior. Migrating families are experiencing financial difficulties. So the children are running at a young age. Children make school attendance and achievement are reduced. Students living language problems due to inability to dominate Turkish. Problems experienced a decrease in teachers' job satisfaction leads to separation and determination of whether the school district. Teachers for the problems "Migration family lived seminars and so on. should be trained in various activities. "voiced.

**Keywords:** *Immigration, education, teachers, students experienced immigration.*

## **Giriş**

Göç, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre için bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır. Kılıçkaya'ya (1988) göre göçün bir yer değiştirme olayı olması, bireyin bazı değişikliklerle karşı karşıya gelmesine neden olur. Birey geldiği yeni yer ile eskiden oturduğu yer arasındaki farklılığa ve benzerliğe göre çeşitli uyum problemleri yaşar;“Çocuğun gittiği yerin kültürü ve toplumsal çevresine uyabilmesi için kendi rolünü bilmesi ve her şeyden önce ise dili algılayabilmesi gerekmektedir. Bir kültür bocalaması yaşayan çocukların uyum sorunları mutlaka olacaktır” (Kılıçkaya, 1988, s. 4).

Balcıoğlu'na (2001) göre bireyin davranış biçimleri için göçebe veya yerleşik olması ile köyde ya da kentte yaşıyor olması önemli belirleyicilerdir. Çok hızlı gerçekleşen iç göçle büyük kent mahallelerine eklenen taşra insanının derin ruhsal sıkıntılarının dışavurumu, toplumsal problemleri sıklıkla tek tek veya toplu vakalar hâlinde kent gündemine taşımaktadır. Demografik etkenlerin ekonomik ve kültürel etkenlerle iç içe bulunması suç olgusunu ortaya çıkarmakta ve suçluluğun artışına sebep olmaktadır. Göç ettiği yerle içine girdiği yeni ortam arasında bir bağdaşıklık göremez. Bu kişiler çaresizlik ve mahrumiyet içinde, çoğu zaman farklı şekillerde bunalıma düşmektedir. Toplumdaki bireylerin normal dışı davranışlar içinde olmalarında kırdan kente göçün rolü de vardır (Gün, 2000,s. 2).

Göç, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik, eğitim v.b. tüm bünyesi ile yakından ilişkili ve etkileyici bir olaydır. Türkiye'nin bütün bölgelerinde yaşanan köyden kente göçün olumsuz etkilerinin başında toplumsal yapının temel ögesi olan eğitimin özellikle ilköğretim işleyişinin yetersizleşmesi ve yaygınlaştırılmaması gelmektedir. Şensoy (2005), göçün ilk önce ekonomik alanda kendisini fark ettirdiğini, zaman içinde toplumsal ilişkiler, kültür, ulusal politikalar ve uluslararası ilişkiler alanında da kendini hissettirdiği

ifade etmektedir. Buna bağlı olarak göç ile kente gelen çocuk, ailesinin geleceğine ait tutumlarından tamamıyla etkilenmektedir.

Aslan (2001) ise göçün nedenlerini zorunluluk ve gönüllülük olarak açıklamıştır. Bireylerin gönüllük nedeni olarak göç sebeplerini yeni yerlerin beklenti ve isteklerini karşılama umudu; zorunluluk nedeni olarak ise devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesi sırasında nüfusta oluşturulan hareketlilik olarak ifade edilmiştir. İnsanların gerek zorunluluktan gerekse gönüllü olarak başlattıkları bu göç hareketleri onların öncelikle kendi hayatlarındaki daha sonra ise toplum hayatını ilgilendiren beslenme, barınma ve en önemlisi sağlık ve eğitim alanlarındaki sorunlarla karşılaşmalarına neden olduğu görülmektedir.

Büyük kentlere göç eden bu kırsal nüfus, kentte yaşamak uğruna bu yoksulluğa katlanmaktadır. Bu insanlar yoksulluğu hayatlarının bir parçası olarak algılamaktadırlar. Büyük kentlerin gecekondulu halkının sahip olduğu bu durum onun toplum hayatına her yönüyle katılmasını engeller. Bu katılımın asgari seviyede olması ise bu insanların içlerine kapanmasına neden olmaktadır. Göç eden nüfusun en büyük problemi iş üzerinedir. Bu nüfusun eğitim düzeyi düşüktür. Sahip oldukları bilgi birikimi tarımsal yapıya uygun olduğu için, bunları kent ortamında kullanmalarına imkân bulamamaktadır.

Özellikle düzensiz kentleşmeden ve göçlerden doğan sorunlar çok değişiktir. Dinçer'e (1997) göre alt yapıdan genellikle yoksun olan kentlerin, hızlı bir nüfus artışı nedeniyle konut sağlama, temiz su ve sağlık hizmetleri, okul ve ulaşım, eğitilmiş personel, çöp ve enerji sorunlarını çözmeye bakımından ne kadar yetersiz kalacağını kestirmek zor değildir. Çünkü plansız yerleşim bölgelerini düzeltmek, ilkel yaşam koşullarını iyileştirmek çok güç olduğu gibi, kaybedilmiş sağlıklı bir çevreyi de özellikle fiziksel mekan olarak yeniden kazanma olanağı hemen hemen hiç yok gibidir. Bu etkilerin ortadan kaldırılması için nüfus hareketlerine göre tedbirlerin alınması gereklidir.

Türkiye'de iç göç halen önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Göç, sadece bölgeler arası değil, aynı bölge, hatta aynı il içinde taşradan merkeze doğru devam etmektedir. Bu durum şehirler için alt yapı, konut, sağlık, işsizlik gibi sosyal ve ekonomik sorunları ortaya çıkarmaktadır. Göçler dolayısıyla bu sorunlar, her kademedeki fiziki alt yapı, derslik, donanım, öğretmen açığı şeklinde kendini göstermektedir. Buna bir de hızlı nüfus artışı eklendiğinde, öğretim alanındaki yatırımlar AB standartlarına ulaşmamıza yetmemektedir. "Fiziki yetersizlik, kalabalık sınıflar, ikili öğretim, öğretmen ve öğretim elemanı yetersizliği ve dengesiz dağılım, eğitim ve öğretim alanında çözümlenmesi gereken problemler olarak görülmektedir" (Birinci, 2003, s. 1).

Nar'a (2008) göre göç sürecinden en fazla etkilenen ise şüphesiz çocuklar olmaktadır. Göç, çocuk ve ergenlerin ruh sağlığında çeşitli tahribatlara sebep olabilmektedir yani göç, çocuk ve ergen açısından risk içermektedir. Göçe maruz kalan çocuk ve ergenlerde uyum sorunları oluşabilmektedir. Bu durum çocukların eğitimlerine de yansımaktadır ve bu çocuklar göç ettikleri yerlerdeki okullarda çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar. İlköğretim çağındaki çocukların yaşadıkları eğitim sorunları aşağıda sıralanmıştır:

"Uyum, bireyin sahip olduğu özelliklerin kendi benliği ile çevre arasında dengeli bir ilişki kurabilmesi ve bu ilişkiyi sürdürdürebilmesidir" (Köknel, 1989, s. 9). "Uyumlu kişilik özellikleri, gerçeği yeterli biçimde algılamak, gerçeklerle rahat bir ilişki içinde olmak, endişesiz olarak kendini kabul etmek, davranışlarında doğal olmak, olumlu arayış gösteren motivasyonlara sahip olma, davranışlarında esnek olmak, kendine güveni olmak, rolünü bilmek, gelecekte beklenen beklenti ve amaçları olmaktır" (Tufan, 1987, s. 4).

Göçlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde öğrencilerin yaşadığı en önemli sorunlardan birisi, öğrenci velilerinin okula ve çocuklarının eğitim sürecine karşı

ilgisizliğidir. Bu mahallelerde yaşayan ailelerin çocuk sayısı oldukça fazladır. “Okulların eğitim politikalarının tek elden çıkması neticesinde, çevreye uygun eğitim politikaları geliştirme imkânı yoktur. Bu bağlamda, okulun başat sorunu, öğrenci velilerinin okula ilgisizliği olarak görülmektedir” (Sarı, 2004, s. 15).

Kıray'ın (1982) çalışmasına göre kente göç ile birlikte, ailenin çocuklar üzerindeki denetimi azalmaktadır. Ayrıca aile içinde yeni kent toplumunun istediği kişiliği verecek şekilde otorite ve sevgi ilişkileri gelişmemiştir. Göç eden anne baba köydeki davranış biçimlerini hemen değiştirmemekte, bu durum kentin özgür dünyasında bulunan gencin aile ile sorunlar yaşamasına yol açmaktadır. Erkeğin egemen olduğu ataerkil ailelerde babanın sözü geçer. Türkiye’de doğu bölgeleri başta olmak üzere aile yapısına bakıldığında ataerkil aile yapısının baskın olduğu görülmektedir.

Sarı'nın (2004) çalışmasına göre çoğu zaman, öğrenciye davranış kazandırması amacıyla düzenlenecek olan (yetiştirme kursu, gezi vb.) sosyal etkinliklerde son kararı baba vermektedir. Babanın okula gelmemesi ve toplantılara iştirak etmemesi dolayısıyla öğretmenlerin babayı etkilemesi de mümkün olmamaktadır. “Göç eden ailelerin %50'sinin okul çağına gelmiş çocukları okula gidebilmektedir. Geri kalan %50'sinin yarısına yakını hiç okul yüzü görmemiş ya da okulu terk etmek zorunda kalmıştır. Mevcut eğitim hizmetinden ise gerekli verim alınmamaktadır” (Aslan, 2001, s. 2). Büyük çoğunlukla, ebeveynin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve psikolojik koşulların getirdiği gerginlik yoğun bir şekilde çocuğa yansımaktadır. Bu da çocuğun bütün ilişkilerinde bir anlamda belirleyici ve yönlendirici olmaktadır. Çocuklar eğitim araç ve gereçlerinden yoksun olduğu gibi barındıkları mekânların konumu ve ailenin kalabalıklığı açısından da ders çalışma imkânları bulunmamaktadır.

Antalya 1927’de yapılan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımında nüfus büyüklüğü açısından 63 il arasında 29. sırada yer alıyordu ve kilometrekareye düşen kişi sayısı 1927’de yaklaşık 11 idi. 1960’lı yıllarda başlayan köyden kente göç dalgası, 1985 yılındaki sayımında kent nüfusunun köy nüfusunu geçmesiyle devam etmiştir. Antalya’nın nüfus bakımından şu an kalabalık olması da 1960’dan sonraki dönemdeki göçlerden kaynaklanır. Antalya dışından gelip Antalya’da çalışan tarım işçileri zamanla Antalya’ya yerleşmiş ve bu durum Antalya’da kontrolsüz bir şehirleşmeyi beraberinde getirip, çok hızlı bir gecekondulaşmaya sebep olmuştur. Bu gecekondulaşma özellikle Kepez ilçesinde kendini göstermiş olup bölgenin hala çözülmeyi bekleyen sorunları arasındadır. Antalya nüfusundaki bu artış 1980-2000 yıllarında turizm sebebiyle artmaya devam etmiştir. Turizm ile Antalya dış ülkelerden göç aldığı gibi sektörün büyümesi ve iş imkânlarının artmasıyla beraber Türkiye’nin diğer şehirlerinin yanında kendi ilçe ve köylerinden de göç almaya başlamıştır. Antalya bu sebeplerin bir araya gelmesiyle beraber Türkiye’nin en çok göç alan illeri sıralamasında 2000 ve 2005 yıllarında birinci sıraya yükselmiştir.

2000 yılı sonrası Kepez ilçesi başta olmak üzere Antalya’nın il içi ve il dışı aldığı göç doğal olarak eğitimi etkilemiştir. Antalya’da birçok bölgede şehir merkezinin dışına doğru yeni yerleşim yerleri oluşmaya başlamıştır. Böylece önce mevcut okulların öğrenci sayıları hızla artmış, sonra yeni yerleşme yerlerine okullar yapılmıştır. Bu okulların kuruluş aşamasında problemleri olmuştur. Bu bölgelerdeki öğrenci sayısının artmasıyla bu öğrencilerin uyum sorunları başta olmak üzere birçok problem ortaya çıkmıştır.

### **Yöntem**

Göç eden aileler çocuklarının eğitimini ikinci planda düşünmektedir. Oysaki sık sık okul değiştiren bir çocuğun yeni gittiği her okulda, o çevrenin yaşamına uyabilmek için sıkıntı çektiği herkesçe bilinmektedir. “Çocuğun maddi, manevi ve toplumsal çevresinin değişmesi, çocukta çoğu kez olumsuz etkiler bırakır. Böyle bir çocuk, güçsüz kaldığı

durumlarda okuldan ve derslerden soğuyarak tembellik yapma yoluna gidebilir. Bu nedenle öncelikle çocuğun okulu gereksiz yere değiştirilmemelidir” (Binbaşıoğlu, 2004, s. 130).

Araştırma ile göç olgusunun eğitim üzerinde ve özellikle ilkokullarda ortaya çıkardığı sorunlar belirlenmeye çalışılacaktır. Araştırma öğretmenlerin bu sorunlara yönelik çözümlerini dikkate alarak bu okulların eksikliklerinin daha derinlemesine araştırılarak anlaşılması ve bu okullardaki eksikliklerin düzeltilmesi ve bu okulların geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu araştırma ile Antalya ili Kepez ilçesindeki göç alan bölgelerdeki okulların sorunlarına ilişkin öğretmenlerin görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. İsmail Hakkı Kaya İlkokulu, Demirgöl İlkokulu, Baraj İlkokulu, Şehit Kahraman Çelikbaş İlkokulu ve 80. Yıl Cumhuriyet İlkokulu’nun sorunları ve çözümlerine ilişkin öğretmenlerin görüşleri nelerdir? Bu amaca uygun olarak nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılır. Yin’e (1984) göre durum çalışması, araştırılan olguyu kendi yaşam çerçevesi içinde inceleyen, olgu ve içinde bulunduğu ortam arasındaki sınırların kesin hatlarla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan bir araştırma yöntemidir (Özçelik, Yıldırım,2002).

Araştırmada durum çalışması desenlerinden bütüncül çoklu desen kullanılır. Bütüncül çoklu durum desenlerinde, isminden de anlaşılabilceği gibi birden çok kurum ve öğretmen söz konusudur. Bütüncül çoklu durum deseninin çalışılması doğal olarak daha çok problemlerle karşılaşılması demektir. Nicel çalışmalar ile karşılaştırıldığında, nitel çalışmalar derinlemesine bilgi, kavrayış ve anlayış sağlamaktadır. Nitel araştırmada, tümevarım ilkesiyle hareket edilir ve incelenen probleme ilişkin toplanan verilere açıklamalar getirilir. Nitel çalışmalarda amaç, sayılar yoluyla genellenebilir sonuçlara ulaşmak değil; araştırılan konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır. Araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliği açısından verilerin olabildiğince ayrıntılı ve doğrudan sunulması önemlidir Bu tür durumların çalışılması daha sonraki araştırmalara temel oluşturacaktır (Yıldırım, Şimşek,2005).

### **1.Örnekleme**

Araştırma bütüncül çoklu durum desenine uygun olarak Antalya Kepez’deki İsmail Hakkı Kaya İlkokulu, Demirgöl İlkokulu, Baraj İlkokulu, Şehit Kahraman Çelikbaş İlkokulu ve 80. Yıl Cumhuriyet İlkokulu’nda geçmektedir. Bu okullarda görevli 23 kişilik 4. sınıf öğretmeni yer almaktadır.

Araştırmanın çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine ve gönüllülük esasına göre seçilmiştir. Bu örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırmıştır. Araştırmanın evrenindeki tüm öğretmenlere ulaşılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bu ölçüte uyan ve gönüllülük esasına göre seçilen 23 öğretmen ile oluşturmaktadır.

Katılımcıların soruları içtenlikle cevaplamaları için isimleri belirtilmeyip kodlanarak araştırmacı tarafından saklı tutulmuştur. Katılımcıların görüşlerinden alıntılar yapılırken şu kodlama sistemi yapılmıştır. Öğrt; öğretmen, Örneğin (Öğrt1), kodu birinci olan öğretmeni ifade etmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşmeye başlanılmadan önce kişisel özellikleri öğrenilmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel özellikleri ve bu araştırmada katıldığı alanlar aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerden 8 tanesi erkek, 15 tanesi ise bayandır. Öğretmenlerden 5 tanesinin emeklilikleri dolmuş olup kıdemleri 1/4’tür. Çalışma yılı en fazla olan ise 32 yıllıktır. Öğretmenlerden kıdemi en az olan 7/1 olarak görünmektedir. Çalışma yılı 5 yıldır. Öğretmenlerin yaşları 29 ile 54 arasında değişmektedir.

**Tablo 1.** Araştırmaya Katılan Öğretmenlere İlişkin Veriler

Katılımcı Öğretmenler	Cinsiyet	Kıdem	Yaş	Çalışma Yılı	Katıldığı Alanlar
Öğrt1	Erkek	5/1	36	12	Bireysel Görüşme
Öğrt2	Erkek	1/2	48	25	Bireysel Görüşme
Öğrt3	Kadın	6/2	34	10	Bireysel Görüşme
Öğrt4	Erkek	1/1	46	24	Bireysel Görüşme
Öğrt5	Erkek	1/4	50	28	Bireysel Görüşme
Öğrt6	Kadın	2/3	42	20	Bireysel Görüşme
Öğrt7	Kadın	5/2	37	13	Bireysel Görüşme
Öğrt8	Kadın	6/3	35	11	Bireysel Görüşme
Öğrt9	Kadın	4/3	39	17	Bireysel Görüşme
Öğrt10	Erkek	6/3	35	10	Bireysel Görüşme, Odak Grup Görüşme
Öğrt11	Kadın	7/3	34	8	Bireysel Görüşme, Odak Grup Görüşme
Öğrt12	Erkek	1/4	49	26	Bireysel Görüşme
Öğrt13	Kadın	7/1	29	5	Bireysel Görüşme, Odak Grup Görüşme
Öğrt14	Kadın	5/3	37	14	Bireysel Görüşme, Odak Grup Görüşme
Öğrt15	Kadın	2/1	46	21	Bireysel Görüşme
Öğrt16	Erkek	1/4	51	27	Bireysel Görüşme
Öğrt17	Kadın	4/1	40	14	Bireysel Görüşme
Öğrt18	Kadın	1/4	54	32	Bireysel Görüşme
Öğrt19	Kadın	5/2	36	13	Bireysel Görüşme
Öğrt20	Erkek	1/4	51	29	Bireysel Görüşme
Öğrt21	Kadın	7/3	32	7	Bireysel Görüşme
Öğrt22	Kadın	5/2	36	13	Bireysel Görüşme
Öğrt23	Kadın	5/1	38	14	Bireysel Görüşme

## 2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nitel veri toplama yöntemi ve bu yöntemlere uygun araçlar kullanılmıştır. Bu veri toplama yöntemlerinden birincisi görüşme formlarıdır. Katılımcıların okullarında yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşlerini almak amacıyla açık uçlu sorulara dayanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları katılımcı türüne uygun bireysel görüşme formlarına dönüştürülmüş ve bu formlar uygulanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Görüşme soruları uzman görüşü alınarak içerik geçerliliği sağlanmıştır.

Çalışmada yer alan bireysel görüşme soruları; “Çalıştıkları okulun eğitim koşulları hakkındaki görüşleri nelerdir?”, “Okulla ilgili yaşadığı kişisel sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir?”, “Okulla ilgili yaşadığı eğitsel sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir?”, “Göç yaşamış öğrencilerin yaşadığı sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir?”, “Göç alan bölgelerde yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerileri hakkındaki görüşleri nelerdir?” şeklindedir.

## 3. Verilerin Toplanmasında Etik Prosedürler

Bu araştırmada öğretmen olarak tek katılımcı türü bulunmaktadır. Bu katılımcılarla görüşmeye geçmeden önce kendileri araştırmanın amacı hakkında bilgilendirildi. Araştırmanın katılımlarının gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirileceği belirtildi. Araştırmada hiçbir surette isimlerinin geçmeyeceği ve kendilerine takma bir isim atanacağını söylendi. Bu sayede araştırmanın gizliliği ve güvenliği konusunda katılımcılara güven verildi. Araştırmanın kaydedilmesindeki iki neden açıklandı: birincisi görüşmeden elde edilecek verilerin daha iyi analiz edilebilmesi ve ikincisi zaman kazanmak. Katılımcıların görüşmenin kaydedilmesi konusunda hem fikir olmaları ve araştırmaya gönüllü olarak katılacaklarını beyan etmelerinin ardından onlardan araştırmaya katılım için izin formunu okuyup imzalamalarını istenildi.



#### **4.Verilerin Analizi**

Araştırma nitel veri toplama aracı olarak bireysel görüşmeler kullanılmıştır: Veri toplama araçlarının da özellikleri dikkate alınarak veriler içerik analizi ile czmlenmiştir. Fox'a göre (1969) içerik analizi, sözel ve yazılı verilerin belirli bir problem veya amaç bakımından sınıflandırılması, belirli değişken veya kavramların ölçülmesi ve bunlardan belirli bir anlam çıkarılması için taranarak kategorilere ayrılmasıdır (Yalçın ve diğerleri,2009:3). Ierik analizinde temel amaç, toplanan verileri aılayabilecek kavramlara ve ilişkiler ulaşmaktır. Nitel araştırma verileri dört aşmada analiz edilir: (1) verilerin kodlanması, (2) temaların bulunması, (3) kodların ve temaların düzenlenmesi, (4) bulguların tanımlanması ve yorumlanması ulaşmaktır (Yıldırım, şimşek, 2005).

Bu nedenle, araştırma verilerinin czmlenmesi sürecinde öğretmenlerin verdikleri yanıtlar, araştırma amacına göre kodlanmıştır. Verilerden hareketle, kodların benzerlik ve farklılıkları, birbiriyle ilişkili olmaları dikkate alınarak kategoriler oluşturulmuş ve her bir öğretmenin görüşü, orijinal formu ve anlamı bozulmadan bu kategorilere yerleştirilmiştir. Analiz birimi olarak cümleler kullanılmıştır. Nitel verilerin czmlenmesi betimsel analizlere (doğrudan alıntılara) uygun olarak yapılmıştır. Veriler, genel ve alt kategorilere göre düzenlenmiş ve işlenmesi için kavramsal bir yapı oluşturulmuştur. Daha sonra, her bir kategorinin hangi sıklıkla tekrar ettiği (frekans) bulunmuştur. Frekans değerleri aynı zamanda yüzde olarak ta verilmiştir. Böylece, nitel veriler nicelleştirilmiştir. Nitel verilerin nicelleştirilmesindeki temel amaç; güvenirliği arttırmak, yanlılığı azaltmak ve kategoriler arasında karşılaştırmalar yapmaktır (Yıldırım,şimşek,2005). Sorulara ğretmenlerin verdikleri cevaplar ayrı olarak değerlendirilmiştir. Buradaki amaç cevaplar arasında kıyaslama yapılabilmesini sağlamaktır. Verilerin analizinde, toplamda ne kadar görüş ifade edildiğinin görülmesi açısından toplam frekanslar verilmiştir. Bazı sorularda öğretmenlerin birden fazla görüş ifade ederken bazı sorularda ise herhangi bir görüş ifade etmemişlerdir. Ayrıca ğretmenleri her soruya verilen cevaplardan birkaçı da aynen sunulma yoluna gidilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla bir uzmanın czmlenmeleri dikkate alınmış ve ortak noktalar belirlenmiştir.

#### **5.Karşılaşılan Gclkler**

Öğretmenlerle yaşanan zorluklardan birisi okuldaki öğretmenlerin de çok yoğun çalışmalarından dolayı görüşmeye zaman ayırmakta zorlanılmasıdır. Öğretmenlerle yapılan görüşme saatlerinin ayarlanması sorun olmuştur. Görüşmeler teneffüslerde yapılamazdı çünkü teneffüsler 10 dakika ile sınırlıydı, görüşme ise en az 20 dakika sürmektedir. Bu sebeplerden dolayı bazı öğretmenlerle görüşmeler boş derslerinde yapılmıştır. Bazı öğretmenlerle ise görüşmeler öğle arasında ve okul saatleri dışında yapılmıştır. Bazı ğretmenler dersten sonra saat 15.00'te evlerine gitmeyip bu araştırmaya vakit ayırmışlardır. Odak grup görüşmede öğretmenleri bir araya getirmek için zamanı ayarlamak zor olmuş ama öğretmenlerin özverili bir şekilde okula mesai dışı bir saatte gelmeleri ve saatlerini ayırmaları sayesinde sağlanmıştır.

#### **Bulgular**

##### **1. Öğretmenlerle Bireysel Görüşmelerden Elde Edilen Bulgular**

##### **1.1.ğretmenlerin çalıştıkları Okulun Eğitim Koşulları Hakkındaki Görüşleri**

Bu probleme yanıt bulabilmek amacıyla öğretmenlerin okulun eğitim koşullarına ilişkin görüşleri ile ilgili frekans ve % dağılımı belirlenmiştir. Tablo 4'de elde edilen veriler görülmektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi genel olarak öğretmenlerin çalıştıkları okulun eğitim koşulları yorumlanırsa; ilk sırada % 95,65 ile okulun bulunduğu bölgenin yoğun g olması

sebebiyle çeşitli sorunların yaşanması, ikinci olarak % 60,86 ile Antalya'nın diğer bölgelerine göre şartların zor olması ve daha sonra sırası ile %52,17 ile okulun donanım eksikliğinin olması, %30,43 ile velilerin eğitime ve çocuğuna karşı ilgisiz olması, %17,39 ile okulda güvenlik sorunlarının yaşanması, %8,70 ile çocukların eğitime karşı ilgisiz olması, %8,70 ile velilerin eğitim seviyesinin düşük olması, %4,34 ile öğrencilerin kalabalık ailelerde yaşamaları, %4,34 ile okulda temizlik sorunlarının yaşanması ve %4,34 ile velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişim sorunu yaşanması yer almaktadır. Katılımcıların bu konudaki bir kaç görüşü şu şekildedir:

*Öğrt1: Valla okulun bulunduğu semt, biz ilk geldiğimiz sıralar burası hep gecekonduydu. Gecekondu semtiydi. Mesela o yıllarda müdür yardımcılığı da yaptım 2006-2007 gibi. Yaşadığım sıkıntı buraya devamlı öğrenci hareketi olur. Sirkülasyon çok olur. Mesela bir çocuk gelir. 1 hafta kalır. 1 ay veya en fazla 3 ay. 3 ay sonra başka bir semte, başka bir mahalleye taşınırlar. Burası zaten okulumuz 76'da kurulmuş. İsmail hakkı Kaya diye bir hayırsever arsa bağışlıyor. İlk kurulduğunda barakalar var. Daha sonra işte bu 81'de buranın Teomanpaşa olmasının nedeni ihtilal de bir generalin bir tanesi burada valilik yapmış, Antalya valisi. Bu mahalleye de adı verilmiş. Buraya işte zamanında Doğu'dan, Güneydoğu'dan vatandaşlarımız gelmiş. Arkasından işte hani biliyorsunuz malum Antalya sıcak memleket. Adam diyor ya Doğu'da burası soğuk, burada öleceğime giderim Antalya'da ölürüm düşüncesiyle burası devamlı göç alıyor.*

**Tablo 2.** Öğretmenlerin Çalıştıkları Okulun Eğitim Koşullarına İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Eğitim Koşulları	Öğrt1	Öğrt2	Öğrt3	Öğrt4	Öğrt5	Öğrt6	Öğrt7	Öğrt8	Öğrt9	Öğrt10	Öğrt11	Öğrt12	Öğrt13	Öğrt14	Öğrt15	Öğrt16	Öğrt17	Öğrt18	Öğrt19	Öğrt20	Öğrt21	Öğrt22	Öğrt23	F	%	
Okulun bulunduğu bölgenin yoğun göç alması sebebiyle sorunların yaşanması	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	22	95,65
Antalya'nın diğer bölgelerine göre şartların zor olması	√	√	√	√	√	√	√				√	√	√	√		√	√			√	√				14	60,86
Okulun donanım eksikliğinin olması		√	√	√	√	√	√				√						√		√		√	√	√	√	12	52,17
Velilerin eğitime ve çocuğuna karşı ilgisiz olması										√		√	√	√	√		√			√					7	30,43
Okulda güvenlik sorunları yaşanması			√		√														√					√	4	17,39
Çocukların eğitime karşı ilgisiz olması										√					√										2	8,70
Velilerin eğitim seviyesinin düşük olması															√									√	2	8,70
Öğrencilerin kalabalık ailelerde yaşamaları	√																								1	4,34
Okulda temizlik sorunları yaşanması																		√							1	4,34
Velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişim kuramama																							√		1	4,34

*Öğrt7: Ya biz tabi varoş diye söylenebilecek bir yerdeyiz. Bu çevredeki herkes bizim gibi. Belki bizden daha kötü olabilir civarımızdaki okullar. Ama tabi merkezle kıyaslırsak, bir kere onların imkânları çok fazla var. Yani biz fotokopyi bile cebimizden ödüyorum yeri geliyor. Sınıfa alacağımız bir teknolojik araçtan tutun da, bir sıra örtüsünden tutun da, okulun bir camı çerçevesi kırıldığı zaman bile bunu karşılayacak bir maddi olanaklarımız yok. Güvenlik görevlimiz yok bile şu anda kapımızda. Çünkü parasını toplayıp veremedik. Devletin ve milli eğitimin ödenek gibi bir şeyi de yok zannedersenem. Ya da yeterli miktarda değil. Böyle olunca, biz istediklerimizi alamayınca istediğimiz şartlarda da eğitim veremiyoruz. Çünkü çocuklarda da imkânsızlıklar var.*

Öğrt10: Öğrencinin eğitime bakışı açısından fark var. Hepsinin bakış açısı beslenme barınma. Bunlar ön planda olduğu için ailenin eğitime bakışı ikinci planda kalıyor.

Öğrt11: Sürekli öğretmen bir şeyler vermek zorunda. Ya da kırtasiyeciyile muhatap oluyorsun o hediye ediyor. Hep bu şekilde velilerin çok fazla maddi açıdan bir desteği yok açıkçası. Hani olmuyor mu tabi ki olanlar var. Ama tabi o da sınırlı kalıyor yani.

Öğretmenler çalıştıkları okulun eğitim koşulları hakkındaki görüşlerini, okulun bulunduğu bölgenin yoğun göç olması sebebiyle çeşitli sorunların yaşanması, Antalya'nın diğer bölgelerine göre şartların zor olması, okulun donanım eksikliğinin olması, velilerin eğitime ve çocuğuna karşı ilgisiz olması, okulda güvenlik sorunlarının yaşanması, çocukların eğitime karşı ilgisiz olması, velilerin eğitim seviyesinin düşük olması, öğrencilerin kalabalık ailelerde yaşamaları, velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması, öğrencilerin göçten dolayı sık okul değiştirmek zorunda kalmaları, okulda temizlik sorunlarının yaşanması, velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişim sorunu yaşanması şeklinde dile getirmişlerdir.

## 2. Öğretmenlerin Çalıştıkları Okulla İlgili Yaşadıkları Kişisel Sorunlar Hakkındaki Görüşleri

Bu probleme yanıt bulabilmek amacıyla öğretmenlerin çalıştıkları okulda yaşadıkları kişisel sorunlara ilişkin görüşleri ile ilgili frekans ve % dağılımı belirlenmiştir. Tablo 3'te elde edilen veriler görülmektedir.

**Tablo 3.** Öğretmenlerin Çalıştıkları Okulla İlgili Kişisel Sorunlarına İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Kişisel Sorunlar	Öğrt1	Öğrt2	Öğrt3	Öğrt4	Öğrt5	Öğrt6	Öğrt7	Öğrt8	Öğrt9	Öğrt10	Öğrt11	Öğrt12	Öğrt13	Öğrt14	Öğrt15	Öğrt16	Öğrt17	Öğrt18	Öğrt19	Öğrt20	Öğrt21	Öğrt22	Öğrt23	F	%	
Göç yaşamış velilerle iletişim sıkıntısı yaşama	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√			√	√		18	78,26	
Çeşitli sorunlar nedeniyle okuldan tayin istemeyi düşünmek zorunda kalma	√					√	√	√	√		√		√		√		√		√	√	√	√	√		14	60,86
Veli ve öğrenciler tarafından saygısızlık, saldırı, aracına zarar verme vb. davranışlara maruz kalma	√	√	√	√					√				√	√	√	√	√				√	√			13	56,52
Velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula katkıda bulunamamaları		√	√	√	√					√	√		√				√								8	34,78
Okul ve okul çevresinde güvenlik sorunlarının yaşanması					√		√	√			√		√					√						√	7	30,43
Velilerin okuldan yardım bekleme düşüncesi		√			√			√							√						√				5	21,73
Okulda hırsızlık olaylarının yaşanması					√		√			√	√		√												5	21,73
MEB'in okullarda öğretmenlere sahip çıkmaması ve değer vermemesi			√				√																√		3	13,04
Velilerin gelmemesinden dolayı tanışmama								√													√				2	8,70

Tablo 3'te görüldüğü gibi genel olarak öğretmenlerin çalıştıkları okulda yaşadıkları kişisel sorunlar yorumlanırsa %78,26 ile göç yaşamış velilerle iletişim sıkıntısı yaşama ilk sırada yer almakta ve daha sonra sırasıyla %60,86 ile çeşitli sorunlar nedeniyle okuldan tayin istemeyi düşünmek zorunda kalma, %56,52 ile veli ve öğrenciler tarafından saygısızlık, saldırı, aracına zarar verme vb. davranışlara maruz kalma, %34,78 ile velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula katkıda bulunamamaları, %30,43 ile okul ve okul çevresinde güvenlik sorunlarının yaşanması, %21,73 ile velilerin okuldan yardım bekleme düşüncesi, %21,73 ile okulda hırsızlık olaylarının yaşanması, %13,04 ile MEB'in okullarda öğretmenlere sahip çıkmaması ve değer vermemesi, %8,70 ile okulda temizlik sorunlarının yaşanması ve %8,70 ile velilerin gelmemesinden dolayı tanışamama gelmektedir.

Katılımcıların bu konudaki bazı görüşleri aşağıda verilmiştir:

*Öğrt1: Hani Kürtçe bilen bir velim olduğu zaman zaten çocuklardan Kürtçe bilen birisi oluyor. Benim anlattıklarımın anlıyor mu, benim söylediklerimden bir şey çıkarıyor mu, tabii ki biliyorsunuz biz sınıf öğretmeniyiz, hani öğretmenlik çok farklı yetenektir. Mesela adam 10 şey bilir bir tanesini anlatamaz; ama siz 1 şey bilirsiniz 10 tane şey anlattığınız. Öğretmenlik budur zaten. Mesela o veliye de onu anlayacağı şekilde, biraz ikimiz gitgide konuşabiliyoruz, inebiliyorum seviyesine. İşte mesela şey diyor bir tanesi, duvardan atlama konusu oldu da, "Öğretmenim çocuk duvardan atlıyor". Ben de veliye dedim ki; "Sen ona duvardan atlamaması gerektiğini söyledin mi?" dedim. Yani bir öğretmen duvardan atla der mi çocuğa. Ben çocuğun arkasından koşsam duvardan atlama desem, atlama diye bağırırsam, çocuk ne yapacak duvardan atlayacak. Belki oradan bir araba gelecek, panikleyecek, araba çarptı çocuğa bir şey oldu. Yani bunları anlatıyoruz. Veliye mesela okul nedir, kent nedir, şehirlilik nedir, ben velilerime bunu anlatıyorum toplantılarda. İşte okulun hakkında bilgi edinmek istiyor, ben dedim ya buradaki öğretmen arkadaşlar eğitim almışlar zaten. Buranın okul olduğunu, biliyor adam. Ama sen veli olarak okul kültürünü bilmiyorsun, bunları rahat rahat söylüyoruz.*

*Öğrt2: Yüzünü okula dönmüş velilerimiz yok. Hemen hemen çok az sayıda. Örneğin güvenlik için ne bileyim okul aile birliği bir şeyler yapmayı düşünüyor. Kermes olsun, benzeri aktivitelere katılmıyor. Ben şuna bağlıyorum. Çoğu asgari ücret veya asgari ücretin altında gelirleri olan insanlar. Doğal olarak az önce de belirttiğim gibi onların günlük kaygıları, bu bölgede yaşayan bütün insanlar için söylüyorum, kültürlerine bakılmaksızın hepsinde aynı sıkıntı var. Onlar için 2 liranın bile çok büyük önemi var. Onun için yok yani yok. Burada nedense şöyle bir imaj oluşuyor. Bu tabii daha önce yılların bir birikimi. Okul bize bir şeyler versin. Çocuğun diyelim ki ayakkabısı yırtılmış. Ee okul bize ayakkabı vermeyecek mi? İşte çantası yıpranmıştır, çanta vermeyecek mi? Okula yüzünü dönme noktasında da beklentileri okul değil. Onları eğitim öğretimin içine katabilmek için çok uğraşıyoruz.*

*Öğrt3: Gazetelerde de çıktı. Müdür yardımcımız Hasan Bey'e saldırı oldu veliler tarafından. Dediğim gibi bu çevrede öğretmenin çok fazla bir değeri yok. Çocuklarını eğiten insan olarak görmüyorlar.*

*Öğrt6: Öğrencilere verdiğimi alamıyorum. Çok uğraşıyorsun ama karşılığını çok alamıyorsun.*

*Öğrt23: Belki de benim emek verdiğim çocuklarım ve de ben onlara hiçbir emeğimi esirgmeden gerçekten kendi çocuğum gibi gerçekten de güzel yerlere gelsin diye içten emek verdiğim çocuğum belki bir gün benim çocuğuma saldıracak diyorum yıllar sonra. Bu düşünce üzüyor beni. Belki bana şey yapacak yani bilemiyorsun bir yerde yani çünkü büyüdükçe kanıksıyorlar dediğim gibi. Bizler anlatmaya çalışıyoruz ama işte aile tabii daha önemli etken. Tabii zaman zaman tedirgin de ediyor. Ama doğru olanı her zaman için söyleyeceğiz. Yani onların kandırılmaması için bir olduğumuzu, beraber olduğumuzu, eşit olduğumuzu her zaman anlatacağız. Ama kaygılandırmıyor mu geleceğe bakış açısından? Kaygılandırıyor, üzüntü veriyor. Onların hani başka güçlerin elinde maşa olarak kullanılması üzüntü verici ülkemiz için, bizim için, halk için. Çünkü arada hep suçsuz insanlar yok olup gidiyor. Olan onlara oluyor. Davranış problemleri büyüdükçe bariz bir şekilde ortaya çıkıyor.*

Öğretmenlerin çalıştıkları okulla ilgili yaşadıkları kişisel sorunlarına ilişkin görüşlerini genel olarak yorumladığımızda, göç yaşamış velilerle iletişim sıkıntısı yaşama, çeşitli sorunlar nedeniyle okuldan tayin istemeyi düşünmek zorunda kalma, veli ve öğrenciler tarafından saygısızlık, saldırı, aracına zarar verme vb. davranışlara maruz kalma, velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula katkıda bulunamamaları, okul ve okul çevresinde güvenlik sorunlarının yaşanması, karamsarlık yaşama, öğrenciye verilen emeğin karşılığını alamama, velilerin okuldan yardım bekleme düşüncesi, okulda hırsızlık olaylarının yaşanması, MEB'in okullarda öğretmenlere sahip çıkmaması ve değer vermemesi, velilerle kültürel açıdan sorun yaşama, okulda temizlik sorunlarının yaşanması, velilerin gelmemesinden dolayı tanışmama, ulaşım sıkıntısı, motivasyonun düşmesi, çocukları nedeniyle sabahları işe geç kalma, gelecek açısından kaygı duyma sorunlarını yaşadıkları anlaşılmaktadır.

### **3.Öğretmenlerin Çalıştıkları Okulla İlgili Yaşadıkları Eğitsel Sorunlar Hakkındaki Görüşleri**

Bu probleme yanıt bulabilmek amacıyla öğretmenlerin çalıştıkları okulda yaşadıkları eğitsel sorunlara ilişkin görüşleri ile ilgili frekans ve % dağılımı belirlenmiştir. Tablo 4'te elde edilen veriler görülmektedir.

Tablo 4'e göre öğretmenlerin okulla ilgili yaşadıkları eğitsel sorunları yorumlarsa; ilk sırada %91,30 ile göç yaşamış velinin okula karşı ilgisizliği ve daha sonra sırası ile %78,26 ile okulun akademik başarı durumunun düşük olması, %78,26 ile öğrencilerde kavga, küfür, hırsızlık, kurallara uymama vb. davranış bozukluklarının görülmesi, %73,91 ile velinin çocuğuna karşı ilgisiz olması, %73,91 ile göçle gelen öğrencinin sınıf seviyesinin gerisinde kalması ve başarısız olması, %65,21 ile velinin çocuklara ders ve ödevlerinde destek olmaması, %34,78 ile göç yaşamış velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle sorun yaşanması, %30,43 ile siyasi ve etnik sıkıntılarının okula ve öğrencilere yansması, %26,08 ile okulda donanım eksikliği, %21,73 ile öğretmenlerin sık tayin istemesi, %17,39 ile öğretimin 2. planda kalması, %17,39 ile okulun bulunduğu mahallenin yoğun göç alması nedeniyle öğrenci sirkülasyonu yaşanması, %17,39 ile öğrencilerin devamsızlık yapması, %17,39 ile okulda temizlik problemlerinin yaşanması, %13,04 ile başarılı öğrencilerin aileleri tarafından okuldan alınıp başka okula gönderilmeleri, %13,04 ile velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması gelmektedir. Katılımcıların bu konudaki bazı görüşleri aşağıda verilmiştir:

*Öğrt1: Valla genellikle ilgili veli zaten her zaman geliyor devamlı, o da zaten dediğim gibi ortalama işte her sınıfta 1 öğrenci olsa 20-30 veli, 900 öğrenciden 100 velimiz ilgili dedim ya okula karşı ilgili olan velimiz çok az. Onun haricinde mesela ilgisiz veliler de 15 günde 1 veya ben veli toplantısında yaptığımda geliyor. Bu da işte o dediğim koşullardan, sosyo ekonomik koşullardan.*

*Öğrt4: Yalnız tanımadıklarım var. Okula gelmeyenler, çağırdığım halde gelmeyenler var. Sınıf veli toplantısı yapıyoruz zaman zaman onlara gelmiyorlar. Böyle durumlar var. Okulumuzun zaten % 80'i Doğu ve Güneydoğu'dan gelme öğrenciler. Oturmuş aile dediğimiz Antalyalı olan her sınıfta ya 1 ya 2. Onlar zaten ilgililer geliyorlar. Ev ziyaretleri oluyor öğretmenler tarafından ve okul idaresi tarafından ev ziyaretleri yapılıyor. Evlerde okula gelmeyen velilere bazı çalışmalar yapılıyor. Yapıldığı halde gelmiyorlar. Okul aile birliği genel kurul toplantısına bile ancak yeterli sayıyı zor tamamlıyoruz yani. Veliler ilgisiz yani.*

*Öğrt7: Çocuklar sürekli bir şiddet durumu halindedir. Evde bunu gördüklerinden midir artık, yetişme tarzlarından mıdır, koridorda bile sürekli birbirini iten kakan, merdivenlerden aşağıya yuvarlamaya çalışan öğrenciler var yani sürekli bir şiddet durumu söz konusu. Yani öyle çocuklar var ki arkadaşının bisküvisini çalıp kaçıyor çocuk. Çünkü yok, heves ediyor. Onun da canı çekiyor. Ee bu sefer yapacak bir şey yok. Çalınana mı sahip çıkacaksın, çalana mı, ona da bir şey diyemiyorsun. Biz bu olayları çok sık yaşıyoruz gerçekten. Temizlik de bir problem burada. Biz çocuklara değerler eğitimi diye bir dersimiz var biliyorsunuz. Sürekli özgüvendir, sorumluluktur. Her gün belki 1 saatimi buna ayırmama rağmen yine etrafi kirleten, yine okulun bahçesine çöp atan yine bizim öğrencilerimiz.*

Maalesef yani çok fazla nasihat de etmemeye başladık. Yani artık bambu ağacının olayı gibi böyle söyleye söyleye, o da böyle suyu, gübresi veriliyor, toprak yüzeyine hiç çıkmıyor. Sonra 5 yılın sonunda birden büyüyen bir ağaç. İnşallah ilerleyen zamanlar da bunun şeyini göreceğiz diye düşünüyorum. Şimdi okulda genel bir disiplinsizlik söz konusu diyebiliriz. Bu bakıldığı zaman da bariz bir şekilde görülüyor. Ya ben idareden kaynaklanan, biz öğretmenlerden kaynaklanan kısımları da vardır illaki, kendimizi bunu dışında tutamayız.

**Tablo 4.** Öğretmenlerin Çalıştıkları Okulla İlgili Eğitsel Sorunlarına İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Eğitsel Sorunlar	Öğrt1	Öğrt2	Öğrt3	Öğrt4	Öğrt5	Öğrt6	Öğrt7	Öğrt8	Öğrt9	Öğrt10	Öğrt11	Öğrt12	Öğrt13	Öğrt14	Öğrt15	Öğrt16	Öğrt17	Öğrt18	Öğrt19	Öğrt20	Öğrt21	Öğrt22	Öğrt23	F	%	
Göç yaşamış velinin okula karşı ilgisizliği	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	21	91,30
Okulun akademik başarı durumunun düşük olması	√	√		√	√		√	√	√			√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	18	78,26
Öğrencilerde kavga, küfür, hırsızlık, kurallara uymama vb. davranış bozuklukları	√	√				√	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√	√	√	√	18	78,26
Velinin çocuğuna karşı ilgisiz olması	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√	√	√	√	17	73,91
Göçle gelen öğrencinin sınıf seviyesinin gerisinde kalması başarısız olması	√			√	√		√	√		√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	17	73,91
Velinin çocuklara ders ve ödevlerinde destek olmaması		√	√	√		√	√	√	√			√	√		√	√	√	√			√	√	√	√	15	65,21
Göç yaşamış velilerin Türkçe bilmemesi		√	√				√						√	√			√	√			√				8	34,78
Siyasi ve etnik sıkıntılarının okula ve öğrencilere yansması			√							√			√				√	√				√	√		7	30,43
Okulda donanım eksikliği olması					√						√			√		√	√	√					√		6	26,08
Öğretmenlerin sık tayin istemesi										√	√	√		√	√										5	21,73
Öğretimin 2. planda kalması	√	√																				√	√		4	17,39
Okulun bulunduğu mahallenin yoğun göç alması nedeniyle öğrenci sirkülasyonu yaşanması				√	√						√					√									4	17,39
Öğrencilerin devamsızlık yapması							√		√	√													√		4	17,39
Okulda temizlik problemlerinin olması							√													√	√	√			4	17,39
Ailelerin başarılı öğrencileri başka okullara göndermeleri			√					√					√												3	13,04
Velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması			√				√										√								3	13,04

Öğrt8: Her gün kavga dövüş oluyor. Ama artık ayrıldı ya 1. kademede fazla olmuyor. Genel olarak 2. kademede müthiş kavgalar oluyor. 1. kademe öyle değil. Ama potansiyel var. Kavga edebilecek tipler var.

*Öğrt13: Benim 2-3 tane var öğrencim ailelerinde problem var. Okuma yazma bilmiyor. Dil bilmediği için sen ona anlatamıyorsun. Şimdi bir de 4. sınıfın konuları ağır. Sen çalıştır diyorsun, bende başka kimse yok evde ben okuma yazma bilmiyorum diyor.*

*Öğrt15: Velilerin katkısı dediğim gibi ben kendi sınıfım adına düşük görüyorum. 10 tane velim bayan okuma yazma bilmiyor. Benim öğrencilerime çok da yararlı olamıyorlar bu konuda. Ama yeni nesil daha da farklı. Günden güne de şey oluyor. Nesil gençleşiyor. Anne baba okuma yazmayı biliyorlar. Çocuk açısından da daha yararlı olabiliyor. En azından öğretmen olarak şunları şu şekilde yaptır dediğin zaman anne yardımcı olabiliyor. Okuma yazma bilmeyince zaten bir şey bilmiyor çocuk kimi örnek alacak. Evde abi abla da yoksa yerine göre kendi başına ne yapabildiyse öyle gidiyor.*

*Öğrt23: Yani eğitim araç-gereçlerinin olmayışından tutunuz hani şey bile ben biraz önce söyledim güvenliğe para topluyoruz. Para toplamak zorunda kalıyor öğretmen. Ders yapması gerektiği yerde yok onun için para yok bunun için para çünkü çok eksiklerimiz var. Ve bunları bir şekilde el birliğiyle halledebileceğimiz şeyler. Hani güvenlik için para, kitap alalım para yani öğretmen bunlarla uğraşmak zorunda kalıyor ders içerisinde.*

Öğretmenlerin çalıştıkları okulla ilgili yaşadıkları eğitsel sorunlarına ilişkin görüşlerini genel olarak yorumladığımızda, göç yaşamış velinin okula karşı ilgisizliği, okulun akademik başarı durumunun düşük olması, öğrencilerde kavga, küfür, hırsızlık, kurallara uymama vb. davranış bozukluklarının görülmesi, velinin çocuğuna karşı ilgisiz olması, göçle gelen öğrencinin sınıf seviyesinin gerisinde kalması ve başarısız olması, velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula ve çocuklarına katkıda bulunmaması, velinin çocuklara ders ve ödevlerinde destek olmaması, velinin eğitim ve kültür seviyesinin düşük olması, öğrencilerin sigara, alkol, tiner, uyuşturucu vb. madde kullanımına yönelmeleri, göç yaşamış velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle sorun yaşanması, siyasi ve etnik sıkıntılarının okula ve öğrencilere yansması, okulda donanım eksikliği olması, öğretmenlerin sık tayin istemesi, öğretimin 2. planda kalması, okulun bulunduğu mahallenin yoğun göç alması nedeniyle öğrenci sirkülasyonu yaşanması olması, öğrencilerin devamsızlık yapması, okulda temizlik problemlerinin yaşanması, başarılı öğrencilerin aileleri tarafından okuldan alınıp başka okula gönderilmeleri, velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması, öğrencilerin düzensiz yaşam sürmeleri, öğretmenlerin ilgisiz olması, sınıfların kalabalık olması, öğretmenlerin asli görevlerinin dışında işlerle uğraşmak zorunda kalması sorunlarını yaşadıkları anlaşılmaktadır.

#### **4.Öğretmenlerin Göç Yaşamış Öğrencilerin Yaşadığı Sorunlar Hakkındaki Görüşleri**

Bu probleme yanıt bulabilmek amacıyla öğretmenlerin göç yaşamış öğrencilerin yaşadığı sorunlara ilişkin görüşleri ile ilgili frekans ve % dağılımı belirlenmiştir. Tablo 5'te elde edilen veriler görülmektedir.

Öğretmenlerin göç yaşamış öğrencilerin yaşadığı sorunlar hakkındaki görüşleri yorumlanırsa; ilk sırada %78,26 ile okula ve yaşadığı çevreye uyum sağlayamama, daha sonra ise sıra ile %60,86 ile evde yaşayan birey sayısının fazla olmasının olumsuz etkisi, %56,52 ile ekonomik sıkıntı yaşama, %39,13 ile ailelerinin okutmama düşüncesi, %30,43 ile aileleri tarafından bir işte çalıştırılmaları, %26,08 ile okul dışından farklı grupların güvenlik tehdidi oluşturması, %21,73 ile aile içinde şiddet, küfür vb. sıkıntılarının yaşanması, %17,39 ile çevresinde gördüğü yaşama özenme, %13,04 ile ailenin parçalanmış olmasının psikolojik olarak olumsuz etkisi, %8,70 ile anne babanın okuma yazma bilmemesinin olumsuz etkisi, %4,34 ile toplama sınıflarda öğrenim görme ve %4,34 ile erken yaşta okula başlama gelmektedir. Katılımcıların bu konudaki bazı görüşleri aşağıda verilmiştir:

*Öğrt4: Çevre değişikliği, arkadaş değişikliği, öğretmen değişikliği bunlar çocukları etkiler. Yeni bir ortam ve gelmiş buraya babası iş bulmuş mu bulamamış mı bunlardan etkileniyor.*

Öğrt5: Göç yaşayan öğrencilerin sıkıntıları, bir kere sosyal ilişkiler yönünden değil de yani yine işin içerisine ekonomik sebepler giriyor. Ekonomisi rahat olmayan, ekonomik refahı olmayan insanlar bu sıkıntıyı yaşarlar zaten. Yani burada insanlar birbirleriyle belki 3-5 gün uyum sorunu yaşar ama onun cebinde harcayacak 1 kuruşu yok kantinde. Bizim kantinimiz mesela hayal kırıklığına uğramış kantindir. 2000 mevcutlu bir okulda bir kantin tutmak için insanlar mücadele vermişler ama kantini tuttuklarına pişman olmuşlardır. Niye? Burada 2000 mevcut var ama 10 kuruş cebine koymadan gelen çocuklar olduğu için kantin hayal kırıklığına uğramıştır. İşte bunun cevabı budur bence. O çocuk para harcamadıkdan sonra mutlu olacağını sanmıyorum. En büyük sorunlar bence bu. Ekonomik refah yerinde olmadıktan sonra, diğer konular atlatılır. Yani insanlar birbirleriyle iletişimde belki 3-5 gün sorun yaşayabilirler. Ama bu çok önemli bir sorun değil. Bunlar atlatılıyor zaten. Çocuk 2 gün sınıfa yabancı duruyor belki ama 3. gün bakıyor burası da bir sınıf, burada da arkadaşlar var. Ama esas neden ekonomik neden. Anne babada yok zaten işte, bu bölgeye geliyorlar. Bu bölgeye çalışma amacıyla geliyor ama umduğunu bulamıyor. Buradan tekrar taşı tarağı toplayıp gidiyor. Daha çok hal bize yakın olduğundan, halde çalışma amacıyla gelen vatandaş sayısı çoktur. Bunlar o amaçla gelip fakat aradığını bulamayıp hayal kırıklığına uğrayıp tekrar dönmektedir. Veyahut ta işte akrabası tarafından kendisinin sıcak bir bölge olduğunu, rahat bir yaşam sürdüreceğini söyleyerek, akrabasının burada olmasının ona bir referans olduğunu düşünerek gelip gene hayal kırıklığına uğrayıp dönen velilerimiz vardır.

**Tablo 5.** Öğretmenlere Göre Göç Yaşamış Öğrencilerin Sorunlarına İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Göç Yaşamış Öğrencilerin Sorunları	Öğrt1	Öğrt2	Öğrt3	Öğrt4	Öğrt5	Öğrt6	Öğrt7	Öğrt8	Öğrt9	Öğrt10	Öğrt11	Öğrt12	Öğrt13	Öğrt14	Öğrt15	Öğrt16	Öğrt17	Öğrt18	Öğrt19	Öğrt20	Öğrt21	Öğrt22	Öğrt23	F	%
Okula ve yaşadığı çevreye uyum sağlayamama	√	√		√	√	√	√	√		√	√	√	√	√		√	√	√	√			√	√	18	78,26
Evde yaşayan birey sayısının fazla olmasının olumsuz etkisi	√	√	√				√				√	√	√		√	√		√	√	√	√		√	14	60,86
Ekonomik sıkıntı yaşama		√	√		√		√		√		√		√	√	√			√	√	√	√			13	56,52
Ailelerinin okutmama düşüncesi							√	√		√	√	√		√		√						√	√	9	39,13
Aileleri tarafından bir işte çalıştırılmaları					√		√			√	√				√							√	√	7	30,43
Okul dışından farklı grupların güvenlik tehdidi oluşturması									√	√	√			√	√		√							6	26,08
Aile içinde şiddet, küfür vb. sıkıntıların yaşanması				√	√													√				√	√	5	21,73
Çevresinde gördüğü yaşama özenme													√			√				√			√	4	17,39
Ailenin parçalanmış olmasının psikolojik olarak olumsuz etkisi											√				√							√		3	13,04
Anne babanın okuma yazma bilmemesinin olumsuz etkisi												√							√					2	8,70
Toplama sınıflarda öğrenim görme												√												1	4,34
Erken yaşta okula başlama																					√			1	4,34

Öğrt6: Uyum problemi var öncelikle. Mesela çocuk geliyor. Bu sene geliyor. Bu sene burada sene sonunda bakıyorsun gidiyor. Yer değiştiriyorlar. Kısa süreli kalıyorlar yani bence en büyük problem uyum.



*Öğrt11: Kendi ailevi sorunları da var. Mesela benim sorun yaşadığım velilerden biri ayrılmış. İşte birbirlerini görmüyor. Çocuk birisinde kalıyor. Öyle de var. Bu tabii sorun. Ailede çocuk 5 gün annede, 3 gün babada oluyor. Böyle olduğu zaman o diyor onla görüşsün o diyor onla görüşsün. Kimle görüşeceksin, kimseyle görüşmeden dönemi bitirdiğim oluyor yani. Çocuk da bunlardan etkileniyor tabii Bu bir neden bence. Bölünmüş aileler bir sebep.*

*Öğrt12: Öncelikle anlattığımız konular anlaşılmıyor. Çocuk kendi çevresinde Kürtçe konuşuyor veya Zazaca var veya daha değişik şeyler var. İşte bizim anlattığımız Türkçeyi tam olarak anlamayan öğrenciler var. Onun için eğitimde gerileme oluyor burada. Mesela bir kelime söylediğim zaman onlar daha değişik anlamlar katabiliyor. Değişik anlamlar çıkarabiliyor.*

*Öğrt13: Bir de üst sınıflardaki öğrencilere özeniyor mesela bizim öğrencilerimiz. Üst sınıflardaki öğrencilerde kavga, problem her şey var. Birbirleriyle zaten çok kavga ediyorlar. Küfürler havada uçuşuyor. Çocuklar biraz ergen havasına giriyor. Çevresindeki iyi öğrenciler de gidince kötü öğrenciler daha çok örnek alınıyor. Bak o bu şekilde yapıyor, ben de yapabilirim yani Kötüyü örnek almak daha kolay. O yüzden disiplin sorunları artıyor.*

*Öğrt15: Pazarıcı olanlar hafta sonları çocukları yanında götürüyor. O şekilde çalıştıklarını görüyoruz.*

Öğretmenler göç yaşamış öğrencilerin yaşadığı sorunları; okula ve yaşadığı çevreye uyum sağlayamama, evde yaşayan birey sayısının fazla olmasının olumsuz etkisi, ekonomik sıkıntı yaşama, Türkçeye hâkim olamama nedeniyle dil sorunları yaşama, ailelerin kendilerinden beklentileri olmaması, ailelerinin okutmama düşüncesi, aileleri tarafından bir işte çalıştırılmaları, ailenin ilgisizliği, arkadaşlarına ve çevresine karşı çekingenlik yaşama, okul dışından farklı grupların güvenlik tehdidi oluşturması, aile içinde şiddet, küfür vb. sıkıntılarının yaşanması, arkadaşları tarafından dışlanma ve alay edilme, çevresinde gördüğü yaşama özenme, ailenin parçalanmış olmasının psikolojik olarak olumsuz etkisi, anne babanın okuma yazma bilmemesinin olumsuz etkisi, toplama sınıflarda öğrenim görme ve erken yaşta okula başlama olarak dile getirmişlerdir.

### **5.Öğretmenlerin Göç Alan Bölgelerde Yaşanan Sorunlarla İlgili Çözüm Önerileri Hakkındaki Görüşleri**

Bu probleme yanıt bulabilmek amacıyla öğretmenlerin göç alan bölgelerde yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerilerine ilişkin görüşleri ile ilgili frekans ve % dağılımı belirlenmiştir. Tablo 6'da elde edilen veriler görülmektedir.

Tablo 6'ya göre, öğretmenlerin göç alan bölgelerde yaşanan sorunlar hakkındaki çözüm önerileri yorumlanırsa; ilk sırada %30,43 ile göç yaşamış aileler seminer vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmeleri, daha sonra ise sıra ile %17,39 ile göç alan bölgelerde çalışan öğretmenler samimi, özverili ve sabırlı olmaları, %13,04 ile göç yaşanmadan göç veren bölgelerdeki sorunların yerinde çözülmesi gerektiği, %8,70 ile göç yaşayan bölgelerde sosyal etkinliklerin artırılması gerektiği, %4,34 ile göç alan bölgelerdeki çocuklara yönelik ücretsiz kursların açılması, %4,34 ile göç yaşamış öğrencilere kitap okuma alışkanlığı kazandırılması ve %4,34 ile göç yaşamış çocuklara olumlu davranışlar kazandırılması gelmektedir. Katılımcıların bu konudaki bazı görüşleri aşağıda verilmiştir:

*Öğrt6: Ne yapılabilir, veliyle iletişim kurulabilir. Kurslar olabilir. Ailelerin bilinçlendirilmesi olabilir. Tek başına öğretmen yeterli değildir. Mutlaka yani eğitimde öğretmen, aile, çevre çok önemli. Yani sadece öğretmenden beklenirse yanlış olur.*

*Öğrt8: Her şeyden önce veliler sürekli böyle seminerdir, bir şekilde bilinçlendirilmeli. Mesela psikologlar gelebilir. Ben bile kendi çocuğum küçük olmasına rağmen bir toplantı seminer olduğunda gidiyorum. Onlar da aynı şekilde okula çekilmek için, yani uzmandan bilgi alması gerekiyor. Şöyle söyleyeyim Antalya'ya geliyor uzman psikologlar falan. Onlarla görüştürülebilir. Ya da asılabilir şu saatte şurada şu var diye. Yani % 20 si gelse yine başarıdır.*

**Tablo 6.** Öğretmenlerin Göç Alan Bölgelerde Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Yaşanan sorunlara yönelik önerileri	Öğrt1	Öğrt2	Öğrt3	Öğrt4	Öğrt5	Öğrt6	Öğrt7	Öğrt8	Öğrt9	Öğrt10	Öğrt11	Öğrt12	Öğrt13	Öğrt14	Öğrt15	Öğrt16	Öğrt17	Öğrt18	Öğrt19	Öğrt20	Öğrt21	Öğrt22	Öğrt23	F	%
Göç yaşamış aileler seminer vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmelidir.		√				√		√					√				√				√		√	7	30,43
Göç alan bölgelerde çalışan öğretmenler samimi, özverili ve sabırlı olmadır.			√							√							√	√						4	17,39
Göç yaşanmadan göç veren bölgelerdeki sorunlar yerinde çözümlenmelidir.		√														√				√				3	13,04
Göç yaşayan bölgelerde sosyal etkinlikler artırılmalıdır.		√								√														2	8,70
Göç alan bölgelerdeki çocuklara yönelik ücretsiz kurslar açılmalıdır.										√														1	4,34
Göç yaşamış öğrencilere kitap okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır.												√												1	4,34
Göç yaşamış çocuklara olumlu davranışlar kazandırılmalıdır.																					√			1	4,34

*Öğrt17: Başarının artması için anne babanın eğitim alması lazım en başta. Mesela okuma yazma bilmeyen bir velim geldi. Ben dedi okuma yazma öğrenmek istiyorum dedi. İdare mesela bunu önemsemedi. Boşverdi bu veli. Bu konuda şey yapılabilir. Okuma yazma öğretilirse, onlara işte çocuk eğitimi hakkında anne baba eğitimi verilirse, çocuklara nasıl davranacaklar, çocukların fikirleri nedir bunları bilirse veli daha iyi olacağını ben düşünüyorum. Ama maalesef böyle bir çalışma yapılmıyor. İstenirse çok rahat yapılır.*

*Öğrt19: Ailelere belediyeler çok yardım sağlamalı. Öğrencilerin çoğu ihtiyacı yok yani. Bunlar yapılıyor da binde bir. Bu bölge için daha fazla yapılmalı.*

*Öğrt20: Velilerin bence ekonomik durumu, nasıl düzeltilir onu bilmiyorum da ekonomik durumu sosyal devlet olarak düzeltilmesi, yani velinin isteği, çocuğuyla beraber istekli olması gerekiyor.*

*Öğrt3: Öğretmenin elinde sınıfında kötü bir tablo yaratma da öğretmenin elinde olduğunu düşünüyorum ben. Öğretmen samimi olursa gerçekten velisinin o kötü niyetini, en azından kötü görüşünü ortadan kaldırabilir. Öğretmen kötü niyetliyse veli de onu anlıyor. İnsanlar sonuçta birbirlerini anlayabilirler. Ben Türk-Kürt olayı diye yaklaşırsam karşımdaki velinin kötü davranması gayet doğal. Bana kötü gözle bakması gayet doğal. Ama ben her insanı eşit düşünürsem, veli de benim bu düşüncemin samimi olduğunu görürse bana yaklaşımı farklı olur diye düşünüyorum ben. Öğretmen kendi değerini kendi yaratmalı diye düşünüyorum.*

Öğretmenler göç alan bölgelerde yaşanan sorunlara yönelik, “Göç yaşamış aileler seminer vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmelidir.”, “Belediyeler ve çeşitli kurumlar göç yaşamış insanların sorunlarına çözüm bulmalıdır.”, “Göç alan bölgelerde çalışan öğretmenler samimi, özverili ve sabırlı olmadır.”, “Göç yaşanmadan göç veren bölgelerdeki sorunlar yerinde çözümlenmelidir.”, “Göçü engellemek zordur, çözüm yoktur.”, “Göç yaşayan bölgelerde sosyal etkinlikler artırılmalıdır.”, “MEB göç alan bölgelerdeki okullara donanım olarak destek

sağlamalıdır.”, “Göç alan bölgelerdeki çocuklara yönelik ücretsiz kurslar açılmalıdır.”, “Okullar bir an önce ilkokul-ortaokul olarak ayrılmalıdır.”, “Göç yaşamış öğrencilere kitap okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır.”, “Göç alan bölgelerde yapılaşmaya izin verilmemelidir.”, “Öğretmenlerin toplumda saygınlığı artırılmalıdır.”, “Göç yaşamış çocuklara olumlu davranışlar kazandırılmalıdır.” gibi çözüm önerilerini ortaya koymuşlardır.

### **Sonuç ve Tartışma**

Bu çalışma ile göç alan okullarda yöneticilerin, öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin yaşadıkları sorunlar ve çözümleri hakkındaki görüşleri nitel desenli olarak araştırılmıştır. Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular, yapılan çözümlemelere dayalı olarak ortaya çıkan sonuçlar ve geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Araştırmada kullanılan nitel desen öğretmenlerin söz konusu sistemler hakkındaki düşüncelerinin derinlemesine elde edilmesine sağlamıştır. Nitel araştırmanın doğası gereği genelleme yapılmamakla birlikte öğretmenlerin söz konusu sorunlar hakkındaki düşüncelerinin öğrenilmiş olması konunun farklı boyutlarıyla birlikte bir bütün olarak görülmesi açısından önemlidir.

### **Bireysel Görüşmelerden Elde Edilen Sonuç**

Öğretmenlerin tamamına yakını tarafından okulun eğitim koşulları ile ilgili olarak, okulun bulunduğu bölgenin yoğun göç olması sebebiyle çeşitli sorunların yaşanması görüşü dile getirilmiştir. Daha sonra Antalya'nın diğer bölgelerine göre şartların zor olması ve okulun donanım eksikliğinin olması görüşleri öğretmenler tarafından genel olarak söylenmiştir.

Karakuş(2006) çalışmasında öğretmenlerin yoğun göç alan yerleşim yerlerindeki okullarda çalışmanın diğer okullara göre daha zor olduğunu düşündüklerini belirlemiştir. Bu nedenle de bu okullardan biran evvel kurtulmanın yollarını aramaktadırlar. Bu okullarda çalışan öğretmenler karşılaşılan sorunlardan ötürü iş doyumlarının düştüğünü ve daha sinirli ve sabırsız hale geldiklerini, davranışlarının olumsuz yönde değiştiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin bu okullarda çalışmanın zor olduğunu düşünmeleri ile bu araştırmadaki öğretmenlerin çalıştıkları okulun şartlarının zor olmasını ifade etmeleri sonucuyla paraleldir.

Ayrıca öğretmenler velilerin okula ve çocuğuna katkıda bulunmaması, velilerin eğitime ve çocuğuna karşı ilgisiz olması, okulda güvenlik sorunlarının yaşanması, velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle çocuklarına imkânlar sunamaması, okulun donanım olarak iyi durumda olması, çocukların eğitime karşı ilgisiz olması, velilerin eğitim seviyesinin düşük olması, MEB desteği olmaması, öğrencilerin kalabalık ailelerde yaşamaları, velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması, öğrencilerin göçten dolayı sık okul değiştirmek zorunda kalmaları, okulda temizlik sorunlarının yaşanması, velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişim sorunu yaşanması gibi görüşleri belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin çalıştıkları okulla ilgili yaşadıkları kişisel sorunlarına ilişkin görüşlerini genel olarak yorumladığımızda, göç yaşamış velilerle iletişim sıkıntısı yaşama, çeşitli sorunlar nedeniyle okuldan tayin istemeyi düşünmek zorunda kalma, veli ve öğrenciler tarafından saygısızlık, saldırı, aracına zarar verme vb. davranışlara maruz kalma sorunlarını öğretmenlerin çoğunun dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula katkıda bulunamamaları, okul ve okul çevresinde güvenlik sorunlarının yaşanması, karamsarlık yaşama, öğrenciye verilen emeğin karşılığını alamama, velilerin okuldan yardım bekleme düşüncesi, okulda hırsızlık olaylarının yaşanması, MEB'in okullarda öğretmenlere sahip çıkmaması ve değer vermemesi, velilerle kültürel açıdan sorun

yaşama, okulda temizlik sorunlarının yaşanması, velilerin gelmemesinden dolayı tanışamama, ulaşım sıkıntısı yaşama, motivasyonun düşmesi gibi kişisel sorunlar da öğretmenler tarafından ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin okullarıyla ilgili yaşadıkları eğitsel sorunlar yorumlanırsa; göç yaşamış velinin okula karşı ilgisizliği sorunu öğretmenlerin tamamına yakını tarafından söylenmiştir. Daha sonra okulun akademik başarı durumunun düşük olması, öğrencilerde kavga, küfür, hırsızlık, kurallara uymama vb. davranış bozukluklarının görülmesi, velinin çocuğuna karşı ilgisiz olması, göçle gelen öğrencinin sınıf seviyesinin gerisinde kalması ve başarısız olması, velilerin ekonomik sıkıntı nedeniyle okula ve çocuklarına katkıda bulunmaması, velinin çocuklara ders ve ödevlerinde destek olmaması, velinin eğitim ve kültür seviyesinin düşük olması sorunları yoğun olarak belirtilmiştir. Ayrıca öğretmenler öğrencilerin sigara, alkol, tiner, uyuşturucu vb. madde kullanımına yönelmeleri, göç yaşamış velilerin Türkçe bilmemesi nedeniyle sorun yaşanması, siyasi ve etnik sıkıntılarının okula ve öğrencilere yansması, okulda donanım eksikliği olması, öğretmenlerin sık tayin istemesi, öğretimin 2. planda kalması, okulun bulunduğu mahallenin yoğun göç alması nedeniyle öğrenci sirkülasyonu yaşanması, öğrencilerin devamsızlık yapması, okulda temizlik problemlerinin yaşanması, başarılı öğrencilerin aileleri tarafından okuldan alınıp başka okula gönderilmeleri, velilerin öğretmene bakış açısının olumsuz olması, öğrencilerin düzensiz yaşam sürmeleri, öğretmenlerin ilgisiz olması, sınıfların kalabalık olması, öğretmenlerin asli görevlerinin dışında işlerle uğraşmak zorunda kalması gibi eğitsel sorunlar da dile getirmişlerdir.

Öğretmenlerin ve yöneticilerin okullarında yaşadıkları göçle gelen öğrencilerin akademik başarısının düşük olması, öğrencilerde kavga, küfür, hırsızlık, kurallara uymama vb. davranış bozukluklarının görülmesi, göçle gelen öğrencilerin devamsızlık sorunlarının fazla olması, ailelerin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişimde sıkıntı yaşanması, öğretmenlerin sık tayin istemesi, bölgedeki siyasi sorunların okula yansmasıyla sorunların ortaya çıkması, velilerin ekonomik sıkıntı içinde olmasının okula yansması, öğretmenin saygısızlık, saldırı ve aracına zarar verilmesi gibi olaylardan dolayı kendini güvende hissetmemesi, ailelerin eğitim ve kültür seviyelerinin düşük olması sorunlarının ortak olduğu görülmektedir. Bu yüzden göç alan bölgelerdeki okullarda çalışmanın yönetici ve öğretmenlerde benzer sorunlar ortaya çıkardığı söylenebilir.

Öğretmenlerin bazıları öğretimin 2. planda kaldığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu Karakuş'un (2006) araştırmasını desteklemektedir. Araştırmaya göre öğretmenler öğretime yeterli zamanın ayıramamaktadır. Sürekli değişen mevcutlar ve yeni gelen öğrencilerin uyum sorunlarıyla ilgilenen öğretmenin önü kesilmektedir. Bunun gibi nedenler, öğretime ayrılan zamanın büyük bir kısmını çalmaktadır.

Nar'ın (2008) araştırması sonucunda öğretmenlere göre, veliler çocuklarının eğitimine karşı çok ilgisiz bir tavır içindedirler. Veli toplantılarına katılan veli sayısı çok az olmaktadır. Bu sonuçlar ile araştırmadaki öğretmenlerin belirttiği göç yaşamış velinin okula karşı ilgisizliği ve çocuğuna karşı ilgisiz olması sonuçları örtüşmektedir.

Öğretmenlerin göç yaşamış öğrencilerin yaşadığı sorunlarla ilgili görüşleri yorumlanırsa; okula ve yaşadığı çevreye uyum sağlayamama, evde yaşayan birey sayısının fazla olmasının olumsuz etkisi, ekonomik sıkıntı yaşama, Türkçeye hâkim olamama nedeniyle dil sorunları yaşama, ailelerin kendilerinden beklentileri olmaması, ailelerinin okutmama düşüncesi, aileleri tarafından bir işte çalıştırılmaları sorunları yoğun olarak söylenmiştir. Ayrıca ailenin ilgisizliği, arkadaşlarına ve çevresine karşı çekingenlik yaşama, okul dışından farklı grupların güvenlik tehdidi oluşturması, aile içinde şiddet, küfür vb. sıkıntılarının yaşanması, arkadaşları tarafından dışlanma ve alay edilme, çevresinde gördüğü yaşama özenme, ailenin parçalanmış olmasının psikolojik olarak olumsuz etkisi, anne

babanın okuma yazma bilmemesinin olumsuz etkisi, toplama sınıflarda öğrenim görme ve erken yaşta okula başlama gibi sorunlar da ifade edilmiştir.

Nar'ın (2008) araştırmasına göre öğretmenlerin, öğrencilerinin aile bütçesine katkı sağlaması amacıyla küçük yaşta çalıştırıldıklarını ve ailelerin kız çocuklarını okutmak istememesini ifade etmeleri bu araştırma ile aynı sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Yine Nar'ın (2008) araştırmasında öğretmenler, öğrencilerin ailelerinde şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Şiddete maruz kalan öğrenciler korkak ve sinik davranışlar göstermektedir. Bu bulgular araştırmanın öğrencilerin arkadaşlarına ve çevresine karşı çekingenlik yaşama ve aile içinde şiddet, küfür vb. sıkıntıların yaşanması bulgularıyla aynı sonucu ifade etmektedir.

Tok'un(2010) araştırmasına göre öğretmenler göç yaşamış öğrencilerin sözcükleri söylemede, anlatmak istediklerini tam olarak ifade etmede, metinlerle ilgili sorulara cevap vermede sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç, bu araştırmada öğretmenlerin dile getirdiği öğrencilerin Türkçeye hâkim olamama nedeniyle dil sorunları yaşama sonucuyla desteklenmektedir.

Öğretmenler göç alan bölgelerde yaşanan sorunlara yönelik, "Göç yaşamış aileler seminer vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmelidir." çözüm önerisini yüksek oranda dile getirmişlerdir. Daha sonra öğretmenler "Belediyeler ve çeşitli kurumlar göç yaşamış insanların sorunlarına çözüm bulmalıdır.", "Göç alan bölgelerde çalışan öğretmenler samimi, özverili ve sabırlı olmalıdır.", "Göç yaşanmadan göç veren bölgelerdeki sorunlar yerinde çözümlenmelidir.", "Göçü engellemek zordur, çözüm yoktur.", "Göç yaşayan bölgelerde sosyal etkinlikler artırılmalıdır.", "MEB göç alan bölgelerdeki okullara donanım olarak destek sağlamalıdır.", "Göç alan bölgelerdeki çocuklara yönelik ücretsiz kurslar açılmalıdır.", "Okullar bir an önce ilkokul-ortaokul olarak ayrılmalıdır.", "Göç yaşamış öğrencilere kitap okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır.", "Göç alan bölgelerde yapılaşmaya izin verilmemelidir.", "Öğretmenlerin toplumda saygınlığı artırılmalıdır.", "Göç yaşamış çocuklara olumlu davranışlar kazandırılmalıdır." gibi çözüm önerilerini ortaya koymuşlardır.

### **Öneriler**

-Göç yaşamış ailelerin seminer, konferans vb. çeşitli faaliyetlerle eğitilmesi gerekmektedir.

-Okullardaki bu sorunları en aza indirmek için insanların göç etmeleri engellenmelidir. Bunun için yoğun olarak göç veren bölgelerdeki sorunlar çözümlenmelidir. Böylece göç alan bölgelerdeki okullarda yaşanan öğrenci sirkülasyonunun azaltılması sağlanabilir.

-Göç yaşayan öğrencilere şiddeti önleme konusunda seminerler ve çeşitli eğitimler düzenlenmelidir. Yöneticilerin ve öğretmenlerin disiplin konusunda ortak tavırda olmaları gerekmektedir. Disiplin sorunları oluşmadan önlenmesi için öncelikle kurallar sebepleriyle öğrencilere açıklanmalıdır. Disiplin sorunları yaşandığında öncelikle öğrencilerle yanlış davranışta bulunma sebebi sorulmalı ve sorunun üzerinde hemen yoğunlaşılmalıdır. Öğrenciler bir disiplin suçu işlediklerinde ise yaptırımını belirli olmalı, gerektiğinde ise yaptırımlar uygulanmalıdır.

-Göç alan bölgelerdeki okulların çoğunda bilgisayar, projeksiyon, fotokopi makinesi gibi araç-gereçler yetersiz durumdadır. Bu okulların donanım eksiklikleri giderilmelidir.

-Bu öğrencilere yönelik uyum programları yapılmalıdır. Bununla birlikte ücretsiz kurslar açılarak bu öğrenciler desteklenmelidir. Maddi durumu yeterli olmayan öğrenciler için üst kurumlar kurslar için ek kaynak (kitap) sağlayabilir.

-Öğrenci başarısını arttırmak için öncelikle onları bilgilendirme, güdüleme çalışmaları yapılmalıdır. Öğrenciler için çeşitli geziler düzenlenerek ufukları genişletilmeli, eğitim alabilecekleri kurumlar, yerler tanıtılmalıdır. Öğrencileri güdülemek amaçlı sınıflar arası bilgi yarışmaları düzenlenebilir.

-Öğrenci başarısının arttırılması için rehberlik hizmetleri bu okullarda çalışmalarını arttırmalıdır. Rehberlik hizmetleri öğrencileri bilgilendirme ve güdüleme çalışmaları yapmalıdır. Ayrıca velileri de bilgilendirerek onları çocuklarının eğitimiyle ilgilenmeye teşvik etmeye çabalamalıdır.

-Göç yaşayan velilerin bazıları çocuklarını okutmak istememektedir. Bu yüzden öğrencilerde devamsızlık problemi yaşanmaktadır. Çocuklarını okula göndermeyen velilerle görüşmeler yapıp onları ikna etmeye çalışılmalıdır. Veliler bu durumla ilgili karşılaşıacağı yaptırımlar konusunda bilgilendirilmelidir. Gerektiğinde üst kurumlarla iletişime geçerek yaptırımlar uygulanmalıdır.

-Öğrencilerin sigara, alkol, tiner, uyuşturucu vb. madde kullanımını önlemek için rehberlik servisiyle sınıf rehber öğretmenlerinin işbirliği halinde çalışması gerekmektedir. Öğrencilere yönelik olarak madde kullanımının zararları konusunda seminerler düzenlenmelidir. Velilerle de iletişim kurularak onların böyle durumlarda çocuklarına nasıl davranmaları gerektiği anlatılmalıdır. Velilerde bu konuyla ilgili farkındalık oluşturulabilirse onlarla daha kolay işbirliği yapılabilir.

-Okulların kütüphaneleri geliştirilmelidir. Bunun için öğretmen ve öğrencilere danışılarak eksiklikler belirlenmeli buna göre temin edilmelidir.

-Öğrencilerin kendilerini rahat ve güvende hissedebilmeleri için güvenlik sorununa çözüm getirilmeli, bunun yanında öğrencilerin rahatça oyun oynayabileceği alanlar ve kendilerini geliştirebilecekleri sosyal tesisler yapılmalıdır.

-Okullarda velilerin veli toplantılarına katılımını arttırmak ve okula bakışlarının değiştirilmesi amacıyla ailelerden okula yardım adı altında para istenmemelidir.

-Göç ile gelen aileler için hizmet veren aile merkezleri kurulmalıdır. Bu merkezlerde hem eğitici çalışmalar hem de iş bulma ve sosyal yardım hizmetleri yapılmalıdır.

### **Kaynakça**

Aslan, C. (2001) *Göç-Eğitim-Batman ve Çocuk: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Göçün Aile ve Çocuk Eğitimi Üzerindeki Etkisi*. <https://www.google.com.tr/webhp?hl=tr#hl=tr&q=egitim.cu.edu.tr%2Fmyfiles%2Fopen.aspx%3Ffile%3D942.doc%E2%80%8E> adresinden 18 Mayıs 2013'te alınmıştır.

Balcıoğlu, İ. (2001) *Şiddet ve Toplum (1. baskı)*. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Binbaşıoğlu, C. (2004) *Ailede Ve Okulda Eğitim Sorunları*. (2. Baskı) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Birinci, N. (2003) Cumhuriyetin 80. Yılında Milli Eğitim Üzerine Bir Bakış <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi44/birinci.html> adresinden 23 Şubat 2012 tarihinde alınmıştır.

- Dinçer, M. (1997) Göç-Doğal Kaynaklar İlişkinine Çevre Güvenliğı Açısından Bir Bakış. *Toplum Ve Göç Bildiriler Kitabı*, s.54-67, Ankara: DİE Yayınları.
- Gün, Z. (2000) *Kültürler Arası Gelişimsel Psikoloji*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karakuş, E. (2006) *Göç Olgusu ve Eğitime Olumsuz Etkileri (Sultanbeyli örneğı)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kılıçkaya, N. (1988) *Yurt Dışı Deneyimi Geçiren Ve Geçirmeyen Lise Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kıray, M. (1982) *Toplum Bilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Köknel, Ö. (1989) *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Nar, B. (2008) *Göçün Eğitime ve Eğitim Yönetimine Etkileri(Dilovası Örneğı)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özçelik, E. ve Yıldırım, S. (2002, 23-25 Mayıs). *Web Destekli Öğrenme Ortamlarında Bilişsel Araçların Kullanımı: Bir Durum Çalışması*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Uluslararası Açıkta ve Uzaktan Eğitim Sempozyumunda sunulmuştur, Eskişehir.
- Sarı, D. (2004). *Okul Yönetimi ve Halkla İlişkiler*. mebk12.meb.gov.tr/.../16013611\_deryasarokulynetimivehalklailelikiler adresinden 5 Haziran 2013'te alınmıştır.
- Şensoy, S. E. (2005) *Kent ve Göç Van İline Çevre İl ve İlçelerden Göç Edenlerin Sorunlarına Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tufan, B. (1987) *Türkiye'ye Dönen İkinci Kuşak Göçmen İşçi Çocuklarının Psiko-Sosyal Durumları*. Ankara: D.P.T. Sosyal Planlama Başkanlığı, Planlama Dairesi Yayınları.
- Yalçın, N. Ve diğerleri,(2009) “*Hacettepe Üniversitesindeki Makalelerin Niteliğı: İçerik Analizi*,” **I.**
- Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildirileri Kitabı**, 1-3 Mayıs, Çanakkale, s.3.
- Yin, R. K. (1984). *Case study research: Design and methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H.(2005), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.





## **Yıldırmanın Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi ve İşletmelerde Bir Araştırma**

### *The Effect of Mobbing on Organizational Silence and Research in Organizations*

**Esin BARUTÇU\* - Murat ATASEVER\*\***

#### **Özet**

Bu çalışmanın amacı, yıldırma mağduru olan çalışanların örgütsel sessizlik eğiliminde bulunup bulunmadıklarını tespit etmek, yıldırma ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki düzeyini belirlemektir. Çalışmanın kavramsal temel kısmında yıldırma ve örgütsel sessizlik kavramları tanımlanmış, örgütsel sessizliğe neden olan faktörler ve örgütsel sessizlik konuları üzerinde durulmuştur. Bu çalışma için kullanılacak veriler, Gaziantep'te tekstil sektöründeki 211 çalışana anket uygulanmak suretiyle elde edilmiştir. Anket yolu ile toplanan veriler SPSS 16.0 yazılımı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yıldırma davranışlarıyla örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak, araştırmada önerilen hipotezler, birbirleriyle ilişkilidir ve kabul edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Yıldırma, Örgütsel Sessizlik, Tekstil Sektörü*

#### **Abstract**

The purpose of this survey is to determine that the employees, who are the victims of mobbing, whether trend in organizational silence or not and to determine the relationship between organizational silence and mobbing. definition of organizational silence is given. The conceptual basis of the work speaking styles of employees in the organization, factors which cause organizational silence, the types and results of organizational silence are mentioned. The data to be in this study are obtained from 211 employees working in textile sector in Gaziantep. Data, which are collected by survey, are analysed in SPSS 16.0. According to research results, it is found that there is a significant relationship between mobbing behavior and organizational silence. Consequently, all hypotheses are supported and revealed related each other.

**Key Words:** *Mobbing, Organizational Silence, Textile Industry*

### **1. Giriş**

Son yıllarda hemen hemen tüm örgütler entelektüel sermayeye daha fazla değer vermektedirler. İşletme sahipleri ve üst düzey yöneticiler, çalışanları bir makine olarak gören klasik yönetim anlayışının aksine, onları örgüt amaçlarına ulaşabilmek için gerekli olan en önemli etken olarak değerlendirmektedirler. Örgütlerde farklı kişilik yapılarına sahip çok sayıda birey bulunmaktadır. Aynı çatı altında çalışan bu kişilerin zaman zaman üstleri, iş arkadaşları ya da astlarıyla sorunlar yaşamaları olasıdır. Ancak rahatsız edici davranışlar, sıradan çatışmaların dışına çıkıp, sürekli aynı kişiyi veya grubu hedef alıyorsa sorunun daha önemli olduğu söylenebilir.

Çalışma hayatındaki birçok insanın yaşadığı ama yeni yeni farkına vardığı yıldırma aktif çalışanları, pasif çalışanlara dönüştürmeyi hedeflemektedir. Yıldırma mağdurları kendilerine duydukları güveni kaybetmekte ve örgüt içindeki sorumluluklarını tam olarak yerine getirememektedirler. Bu durum onların fizyolojik ve psikolojik sağlığına zarar vermekte ve sağlık izinlerinin, işgücü devir hızının, tedavi masraflarının vs. artmasına sebebiyet vermektedir. Modern örgütler, değişim ve gelişimin sürekliliği için çalışanlarının görüş, fikir ve düşüncelerine ihtiyaç duymaktadır. Ancak yapılan araştırmalar çalışanların

---

\* Doç.Dr. ,Pamukkale Üniversitesi, İ.B.F. İşletme, Türkiye

\*\* Yüksek lisans, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye

sessiz kalma eğilimi içinde olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Örgütsel sessizlik, çalışanların herhangi bir konu veya durumla ilgili görüş, fikir ve düşüncelerini kasıtlı olarak diğer kişilerle paylaşmamasıdır.

Bu araştırmanın amacı, çalışanların yıldırma eylemlerine maruz kalma ve örgütsel sessizlik düzeylerini belirleyebilmektir. Bunun yanı sıra yıldırma davranışları sonucu çalışanların sessiz kalma eğilimi gösterip göstermediklerini ölçebilmektir.

## **2. Kavramsal Temel**

### **2.1. Yıldırma Kavramının Tanımı ve Gelişimi**

Yıldırma, İngilizce “mob” kökünden gelmektedir. “Mob” sözcüğü, şiddete ve rahatsızlık vermeye meyilli olan, yasaya uygun olmayan kalabalık anlamındadır. Yıldırma kavramının, yuvalarını korumak için saldırganın etrafında uçan kuşların davranışlarını betimlemek amacıyla 19. yüzyılda ilk kez biyologlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Tınaz, 2011: 10). Aynı kavram daha sonra 1960’larda, etolog Konrad Lorenz, bir grup kuşun tek olan başka bir kuşa karşı saldırmasını ya da cephe oluşturmasını anlatabilmek için kullanmıştır. Yani yıldırma; aynı kuluçkadan çıkan kuşlar arasında yaşanan ve diğer kuşların, aralarındaki en zayıf kuşu yiyecek ve sudan uzak tutarak dışlaması ve en sonunda da fiziksel saldırılarla öldürerek grubun dışına atması (Westhues, 2002: 2) olarak ele alınmıştır.

1970’lerde ise kavramı Konrad Lorenz’den devralan İsveçli Dr. Peter Paul Heinemann yıldırma, çocuklardan oluşan küçük grupların, tek ve güçsüz bir çocuğa karşı giriştiği yıkıcı ve saldırgan davranışları tanımlamak için kullanmıştır (Leymann, 1996: 167). Leymann ve Gustavsson’un, 1984’te İsveç’te yayınladığı bilimsel raporla yıldırma terimi çalışma yaşamında duygusal taciz ve saldırıları da kapsar şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Leymann, 1996: 167). Leymann’ın görüşleri ve çalışmaları, örgütlerdeki yıldırma davranışlarına ilişkin araştırmalara zemin hazırlamıştır. Leymann örgütte yıldırma davranışının varlığını tespit etmekle kalmamış, davranışa özgü nitelikleri, ortaya çıkış şekli ve sonucunda doğabilecek psikolojik çöküntüleri de ele almıştır (Yüçetürk, 2005: 231). Leymann yıldırma, “bir ya da birkaç kişi tarafından, çeşitli nedenlere dayanarak bir başka kişiye, sistematik bir biçimde, düşmanca ve ahlak dışı bir iletişim tarzıyla yöneltilen psikolojik terör” olarak tanımlamaktadır (Leymann, 1990: 120).

Bununla birlikte, yıldırma ile ilgili literatürde üzerinde uzlaşmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Yapılan tanımlardan öne çıkanlar yukarıda tablo halinde sunulmuştur. Bu tanımlar yapılırken, yıldırmanın özellikleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak tüm tanımlarda genellikle ortak olan dört nokta görülmektedir. Bunlar; süreklilik ve sıklık, güçler arasında dengesizlik, çeşitlilik ve saldırganlıktır.

Yıldırma bir süreçtir ve bu olgunun meydana gelmesinin temelinde insanın varlığı yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, yıldırmanın insandan ve insan ilişkilerinden kaynaklandığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik araştırmacıları yıldırma neden olan, yıldırma etkilenen ve son olarak yıldırma sürecinde dolaylı veya dolaysız olarak yer alan kişi ya da kişilere götürmektedir (Karyağdı, 2007: 28). Buna göre yıldırma sürecinin içerisinde yer alan üç gruptan söz etmek mümkündür. Bunlar; Yıldırma Aktörleri, Yıldırma Mağdurları ve Yıldırma İzleyicileri’dir.

**Yıldırma Aktörleri:** Yıldırmanın özellikleri ile ilgili çalışma yapmak zordur ve yıldırma aktörlerinin özellikleri, genellikle mağdurların düşünceleri temel alınarak belirlenir (Vartia, 2003: 16). Yıldırma aktörleri genellikle; iki davranış seçeneği arasında en fazla saldırgan olanı seçen, yıldırma ortamı yakaladıkları zaman çatışmanın devam etmesi ve kızıışması için ellerinden geleni yapan, yıldırmanın, karşıdaki kişide yaratacağı olumsuz sonuçları bilen, kabul eden ve bu durumu umursamayan, hiçbir suçluluk duygusu duymayan,

sadece suçsuz olduklarına inanmakla kalmayıp, aynı zamanda iyi bir şey yaptıklarını da zanneden, suçu başkalarına yükleyen, sadece kıskırtmalara tepki olarak bu şekilde davrandığına inanan kişilerdir (Tınaz vd., 2008: 38). Yıldırma aktörlerini bu davranışlara yönelten nedenlerin başında duygusal zekâdan yoksun olmaları, korkaklıkları, nevroitik rahatsızlıkları ve kişilik bozuklukları gelmektedir (Vartia, 2003: 13-15).

**Tablo 1:** Farklı Araştırmacıların Yıldırma Anlamında Kullandığı Kavramlar ve Bunların Tanımları

Yazar	Kavram	Tanım
Brodsky (1976)	Taciz	Bir kişinin diğer bir kişiyi yıpratmak, engellemek, ona eziyet etmek ya da ondan bir tepki almak amacıyla yaptığı, tekrarlı, rahatsız edici ve ısrarlı girişimler
Thylefors (1987)	İftira/Başkasını Haksız Yere Suçlama	Bir kişinin belirli bir süre boyunca başka bir kimseye sistematik, negatif davranışlarda bulunması
Matthiesen, Raknes ve Rrökkum (1989)	Yıldırma	Bir kişinin, çalışma gruplarındaki kişileri hedef alan, sürekli, tekrarlayan negatif davranışları ya da temasları
Leymann (1990)	Yıldırma/Psikolojik Terör	Bir ya da daha fazla kişi tarafından sistematik bir biçimde genelde hedeflenen bir kişiye yöneltilen düşmanca ve etik olmayan iletişim
Kile (1990)	Sağlığı Tehlikeye Sokan Liderlik	Bir üst tarafından açık veya üstü kapalı olarak, uzun süre boyunca sergilenen sürekli küçük düşürücü ya da taciz edici eylemler
Wilson (1991)	İşyeri Travması	Yöneticinin, sürekli ve kasıtlı olarak yaptığı rahatsız edici davranışları sonucunda, bir çalışanın kişiliğinin, karakterinin bozulması
Adams (1992)	Bullying/Zorbalık	Kamu ya da özel sektörde, kişiyi küçük düşüren ya da alçaltan, sürekli eleştiri ve kişisel taciz/saldırı içeren davranışlar
Vartia (1993)	Taciz	Bir kimsenin bir başkasına tekrarlayan ve zamana yayılan negatif davranışlarda bulunması durumu
Björkqvist, Österman ve Helt-Back (1994)	İşyerinde Taciz	Kendilerini koruyamayacak durumda olan, bir ya da daha fazla kişiye yöneltilen ve bu kişilere zihinsel bazen de fiziksel acı veren, devamlı tekrarlanan davranışlar
Keashly ve Jagatic (2003)	Yıldırma/Duygusal Taciz	Bir örgütte çalışan kişiye yöneltilen sistematik, düşmanca, sözlü ve sözlü olmayan davranışlar
Davenport, Schwartz ve Elliott (2003)	Yıldırma/Duygusal Taciz	Bir kişinin, diğer insanları başka bir kişiye karşı etrafında toplaması, ima ve alay gibi yöntemlerle onu işten çıkmaya zorlaması

(Einarsen, 2000: 382; Tınaz, 2011: 21-22)

**Yıldırma Mağdurları:** Yıldırma mağdurları “başkalarının davranışlarından zarar gören ve kendilerine karşı yöneltilen bu zarar verici davranışlara karşı koyabilecek ve bu davranışları durdurabilecek yetenek, pozisyon ve kaynaklara sahip olmayan kişi ya da grup” olarak tanımlanabilmektedir (Maines ve Robinson, 1994: 2). İşyerinde yıldırma hedef olan kişilerle yapılan görüşmeler, bu kişilerin üstün özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Zeki, yetenekli, başarı yönelimli, dürüst, güvenilir, kendilerini işine adanmış bu kişilerin mesleki kariyerleri pek çok olumlu özellik taşımaktadır. Politik davranamayan bu kişilerin, örgütlerine aidiyet duyguları ileri derecede gelişmiştir ve işleriyle özdeşleşmişlerdir

(Yüçetürk, 2005: 28). Bu kişiler gelecekte üst mevkilere yükselebilecek oldukları izlenimi vermektedirler. Fakat yıldırma davranışlarına maruz kalmaları sonucunda bu özelliklerinin birçoğunu yitirirler (Dökmen, 2008: 163).

**Yıldırma İzleyicileri:** Yıldırma sürecinde izleyici olarak rol alanlar, iş arkadaşları, yöneticiler ve işverenler gibi sürece doğrudan doğruya karışmayan ancak bir şekilde süreci algılayan, yansımalarını yaşayan, kimi zaman ise sürece katılan kişilerdir (Savaş, 2007: 17). Yıldırma izleyicileri kendilerine çok güvenen bireyler olup, taraflardan birine duydukları yakınlığı açıkça belli etmekte ya da her iki tarafa da kesinlikle yanaşmamaktadırlar. Bazen de izleyici konumundaki kişiler, çatışmanın doğrudan anahtar kişileri olabilmektedirler (Tınaz, 2011: 114-115). Yıldırma izleyicileri üç gruba ayrılabilir: İzleyicilerden bazıları yıldırma aktörlerine benzerken, bazıları ise yıldırma sürecine karşı koymaya çalışırlar. Son gruptaki izleyiciler ise sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Tınaz vd., 2008: 50).

Yıldırmanın bireylere, örgütlere ve topluma yönelik sosyal, psikolojik ve ekonomik yönden çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, bireyler üzerinde psikolojik rahatsızlıklar, sağlık sorunları ve kişilik haklarına yapılan saldırılar şeklinde görülürken, örgütler üzerinde performans, motivasyon, bağlılık, tatmin ve maliyetler açısından yaşanan istenmeyen düşüşler ya da yükselişler şeklinde kendini göstermektedir. Toplum üzerinde ise dolaylı olarak mutsuz ve sağlıklı bireyler, kamu bütçesine yansıyan maliyetler vs. şeklinde sonuçlar doğurmaktadır.

## **2.2. Örgütsel Sessizlik Kavramı**

Sessizliğin kelime anlamı; sükût, ortalıkta gürültü olmama durumudur (Türkçe Sözlük, 2011: 2079). Daha önce yapılan araştırmalara bakıldığında sessizliğin, konuşmanın olmaması veya açık bir şekilde anlaşılabilir bir davranışın sergilenmeyişi olarak tanımlandığı görülmektedir (Dyne vd., 2003: 1361). Kavram ilk bakışta iletişime kapalı olma durumunu çağırırsa da aslında etkili bir iletişim aracı olarak görülebilir. Çünkü günlük hayatta bireyler ve iş yaşamında çalışanlar sessiz kalarak birçok konuda çevrelerine çeşitli mesajlar iletmektedirler (Taşkiran, 2011: 70). Pinder ve Harlos tarafından 2001 yılında yapılan çalışmada örgütsel sessizlik, çalışanın örgütün durumuyla ilgili duygusal, davranışsal ve zihinsel ifadelerini bu durumu etkileyecek ya da düzeltebilecek kişilerden esirgemesi (Pinder ve Harlos, 2001: 334) şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka tanıma göre örgütsel sessizlik, çalışanların işi veya işleriyle ilgili teknik ve davranışsal sorunlara yönelik bilgi, görüş ve düşüncelerini bilinçli olarak üstlerine iletmeyip suskun kalmaları şeklinde ifade edilebilir (Çakıcı, 2010: 10).

**Örgütsel Sessizliğin Nedenleri:** Çalışanların sessiz kalmaları için birçok neden vardır. Bu nedenler genel olarak bireysel, yönetsel ve örgütsel faktörler olarak ifade edilebilir. Örgütsel sessizlik tercihinin nedenleri sessizliği itiraz ve muhalefet olarak kabul eden bazı çalışmalarda, memnuniyetsizlik içinde olan çalışanların ortak bir kararla sessizlik içinde işten ayrılabilmesi ve bu sessiz işten çıkışın prensipli iş gücü devri olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir (Pinder ve Harlos, 2001: 337).

Çeşitli örgütsel sorun ve olaylar karşısında sessiz kalan çalışanlar, çoğu zaman örgüt içinde edindikleri tecrübeler, çalışılan ortam, örgüt normları gibi nedenlerle sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Sabuncuoğlu, 2009: 318). Bunun yanı sıra mensubu olunan kültürün de sessizlik üzerinde etkileri olabilmektedir. Örgütsel ve kültürel faktörler hiyerarşik yapı, sessizlik iklimi, sağır kulak sendromu, haksızlık kültürü, güç mesafesi ve öğrenilmiş çaresizlik olarak sıralanabilir (Pinder ve Harlos, 2001: 346).

Çalışanlar örgüt içindeki sorunlar hakkında konuşmanın boşuna olduğuna, fikir ve kaygıları dile getirmenin tehlikeli olduğuna inanırlar (Morrison ve Milliken, 2000: 714). Bu tip yapılanmalar ve yönetici davranışları daha yaygın oldukça konuşmanın hoş karşılanmadığına dair ortak görüş daha güçlü hale gelmektedir. Bu durum, örgüt

çalışanlarının bildiklerini söylemedikleri ve örgüte faydası olabilecek bilgi ve fikirleri kendilerine sakladıkları paradoksal bir ortam yaratarak sessizlik kültürünün oluşmasına yol açmaktadır (Vakola ve Bouradas, 2005: 442).

Daha yüksek güç mesafesi yönelimli çalışanlar üstlerin tüm emirlerini eleştirmeksizin kabul etme eğiliminde oldukları için, yöneticilerin bu kişileri konuşmaya teşvik etmesi daha zordur, çünkü bu tür bir davranış onların yerleşmiş kültürel anlayışlarına ters bir durumdur (Şehitoğlu, 2010: 47). Kırk ülkenin yer aldığı araştırmada Hofstede, Türk toplumunu, örgütsel güç mesafesinin fazla olduğu kültürler arasına katmıştır (Sargut, 2010: 229). Bir örgütte çalışanlar konuşmak istediklerinde veya konuştuklarında bu durum örgüt tarafından engelleniyorsa çalışanlar zaman geçtikçe konuşmamaya yönelecek, diğer bir ifadeyle öğrenilmiş çaresizliği tercih edeceklerdir (Durak, 2012: 52). Üst yönetimin, çalışanların sessiz kalma davranışlarının altında yatan nedenleri anlamaları zordur. Sessizlik kasıtlı, karmaşık ve ses çıkarmaktan daha gizli yaşanan belirsiz bir davranıştır. Fakat örgütte böyle bir davranış varsa yöneticiler de bunların sebeplerini anlama sorumluluğuna sahiptir. Aksi takdirde sessizlik davranışı örgütü sarar ve bunun sonucunda örgüte zarar verebilecek durumlar ortaya çıkabilir (Çakıcı, 2010: 34).

**Örgütsel Sessizliğin Sonuçları:** Sessizliğin hem örgütsel düzeyde hem de bireysel düzeyde olumsuz ve yıkıcı sonuçlar doğurabileceği ve örgütün performansını kötü yönde etkileyeceği yapılan araştırmalar ile ortaya konmuştur. Ayrıca, çalışanların sahip oldukları fikir ve bilgileri kendilerine saklamaları, örgüt içinde alınan kararları, hataların düzeltilmesini ve değişimle ilgili süreçleri olumsuz yönde etkilemektedir (Vakola ve Bouradas, 2005: 443).

Örgütsel değişimin ve gelişimin yaşanabilmesi için alınan kararlara çalışanların katılımını sağlamak ve fikirlerini almak hayati önem taşımaktadır (Barutçu, 2000: 142). Ancak örgütsel sessizlik kritik bilgilerin yönetime ulaşmasını, problemler ile yüzleşmeyi ve yeniliği olumsuz yönde etkilemektedir (Tangirala ve Ramanujam, 2008: 38-39). Örgütsel sessizlik bilişsel uyumsuzluğun artmasına da sebep olmaktadır. Bu uyumsuzluk çalışanlarda iş ile ilgili bocalamaların ve kaygıların artmasına sebep olmaktadır. Örgütsel sessizlik devam ettikçe uyumsuzluğu ortadan kaldırmak ya da azaltmak daha da zor olacaktır (Ehtiyar ve Yanardağ, 2008: 58-59).

### **3. Araştırmanın Önemi ve Amacı**

Bu araştırmanın amacı çalışanların yıldırma eylemlerine maruz kalma ve örgütsel sessizlik düzeylerini belirleyebilmektir. Bunun yanı sıra yıldırma davranışları sonucu çalışanların sessiz kalma eğilimi gösterip göstermediklerini ölçebilmektir.

#### **3.1. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler**

Araştırma için kullanılacak anketlerin belirlenmesinde, konu ile ilgili önceden geliştirilmiş, çalışmalarda daha çok tercih edilen ve geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Araştırmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkinlerin ölçümünü yapabilmek üzere iki farklı ölçek kullanılmış ve bunun yanı sıra çalışanların kişisel özelliklerini tespit etmeye yönelik demografik sorular da sorulmuştur.

Araştırma kapsamında yıldırma davranışlarını ölçebilmek için LIPT Questionnaire (Leymann Inventory of Psychological Terror) ölçeğinden ve Tokat ve arkadaşlarının kullandığı ölçekten yararlanılmıştır (Tokat vd., 2011: 190). Ankette yıldırma davranışlarıyla ilgili 26 ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadelere katılım durumu "1=Kesinlikle katılmıyorum", "5=Kesinlikle katılıyorum" şeklinde belirlenip temel ölçekleme yöntemi olarak 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

Örgütsel sessizlik kavramı için ise Çakıcı'nın kullandığı ölçekten yararlanılmıştır (Çakıcı, 2010: 108-111). Ayrıca bu konuda araştırma yapan Durak'ın çalışmasında yer alan

ölçekten de istifade edilmiştir (Durak, 2012: 164-167). Sessiz kalman konulara katılım durumu “1=Hiçbir zaman sessiz kalmam”, “5=Her zaman sessiz kalırım” şeklindedir. Çalışanların sessiz kalma nedenleri ve örgütsel sessizliğin neden olduğu sonuçlara katılım durumu ise “1=Hiç katılmıyorum”, “5=Tamamen katılıyorum” şeklinde belirlenip temel ölçekleme yöntemi olarak 5’li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

### **3.2. Ana Kütle ve Örneklem Seçimi**

Bu araştırmada uygulama alanı olarak tekstil sektörü seçilmiştir. Araştırmanın ana kütlelerini Gaziantep I. Organize Sanayi Bölgesi’nde tekstil sektöründe faaliyet gösteren 46 işletme oluşturmaktadır ([www.gaosb.org](http://www.gaosb.org)). Araştırmanın ana kütlelerini oluşturan tüm çalışanlara ulaşmak imkânsıza yakın olduğundan örneklem alma yoluna gidilmiş ve basit tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 11 işletmeye 350 adet anket dağıtılmış olup, Bu süre sonunda işletmelerden toplanan anket sayısı 276 olmuştur ve geri dönüş oranı % 79 olarak hesaplanmıştır. Geri dönen anketlerden 65 tanesi soruların eksik cevaplanması ya da tüm sorulara aynı cevabın verilmesi gibi nedenlerle güvenilir bulunmadığı için araştırmaya dâhil edilmemiş ve 211 anket hipotezleri test etmek üzere analize tabi tutulmuştur.

### **3.3. Araştırma Hipotezleri**

Araştırmanın bu kısmında, önceki bölümlerde teorik olarak incelenen kavramlar ışığında oluşturulan hipotezler ortaya konmaktadır. Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

**H<sub>1</sub>:** Yıldırma ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

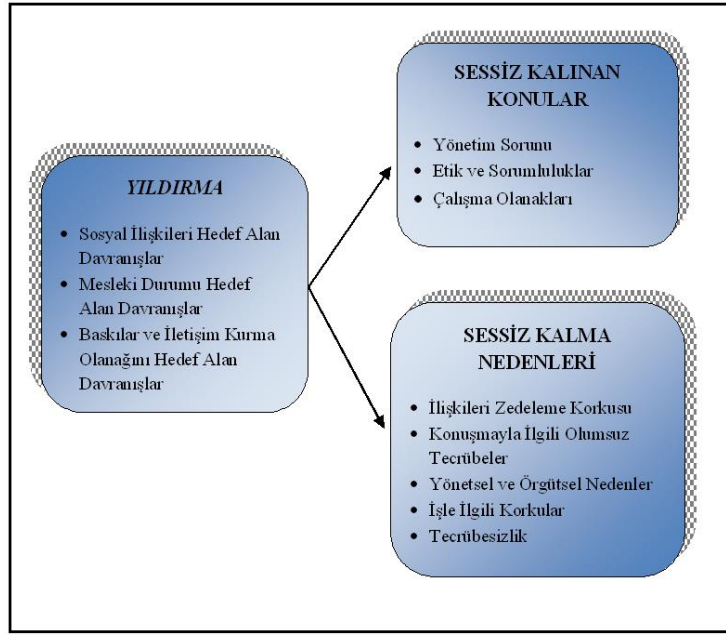
**H<sub>2</sub>:** Yıldırmanın boyutlarıyla çalışanların sessiz kaldığı konular arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

**H<sub>3</sub>:** Yıldırmanın boyutlarıyla çalışanların sessiz kalma nedenleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

### **3.4. Araştırma Modeli**

Çalışmada başlıca amaç konuyu değişkenler arasındaki ilişkilerle açıklayabilmektir. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmaların sadece bir teknikle açıklanması oldukça zor olsa da yapılan bu araştırmanın genel anlamda açıklayıcı bir araştırma olduğu söylenebilir.

Araştırmanın modeli temel olarak yıldırma ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmektir. Buna göre araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.



Şekil 1: Araştırma Modeli

### 3.5. Araştırma ile İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Bu kısımda, ankette yer alan 77 sorudan elde edilen veriler “SPSS 16.0 for Windows” adlı istatistik paket programıyla değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla, katılımcıların demografik özelliklerine ait frekans tabloları, değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmalarını da içeren ölçek bulguları, ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri ve son olarak da araştırma hipotezlerinin test edilmesi yer almaktadır.

Araştırmaya katılanların % 60,2’si erkek, %39,8’i ise kadın; % 63,5’i 26-45 yaş aralığında, % 54,5 evli, % 34,6 ‘ı bekar; Çalışanların % 39,8’i lise mezunu, % 33,6’sı ise ön lisans mezunudur. İlköğretim ve lisans mezunları yaklaşık olarak aynı orana sahipken, en düşük oran ise % 2,4 ile lisansüstü eğitim oluşturmaktadır. Çalışanların % 30,3’ü üretim bölümünde, % 17,1 pazarlama ve muhasebe bölümlerinde,% 7.1’i insan kaynakları bölümü ve % 7,6’sı ise finansman bölümünde çalışmaktadır.

#### 3.5.1. Ölçek Bulguları

Araştırmada kullanılan yıldırma ölçeğine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine göre en yüksek ortalama 3,82 ile “Çalışanlar arasındaki ilişkiler dostça ve samimi değildir, çoğu zaman çıkar ilişkisi hâkimdir” yargısına aittir. Yıldırma davranışlarında ikinci sırada 3,55 ortalama ile “Çalıştığım örgütte sağlıklı bir örgütsel iletişim yoktur” yargısı yer almaktadır. En yüksek üçüncü ortalama ise 3,53 ile “Kendimi örgütte ailenin bir parçası gibi hissetmiyorum” ifadesine aittir. Üç maddenin ortak yönü çalışanlar arası ilişkilerde yaşanan sorunları gözler önüne sermesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca en düşük değerlere bakıldığında ilk sırada 2,20 ortalama ile “zaman zaman yüksek sesle azarlanırım” yargısı yer almaktadır.

Sessiz kaldıkları konulara ait aritmetik ortalamalara göre en yüksek aritmetik ortalama ile (3,92) yöneticilerin bilgi ve beceri yetersizlikleri gelmektedir. İkinci sırada 3,63 ortalama ile meslektaşların bilgi, beceri ve teknik yetersizlikleri durumu yer almaktadır. Buradan hareketle araştırmaya katılan çalışanların yöneticilerinin ve meslektaşlarının yetersizliklerinde konuşmak yerine sessiz kalmayı tercih ettikleri söylenebilir. En düşük

değerlerde ise 1,77 ortalama ile ilk sırada kötü muameleye (küfür, hakaret, suçlama vs.) maruz kalma durumu yer almaktadır.

Sessiz Kalma Nedenlerine İlişkin ortalamalar ve standart sapma değerlerine göre örgütsel sessizliğin nedenleri arasında en yüksek ortalamayla (3,65) konuşmanın bir fayda sağlamayacağı düşüncesi gelmektedir. İkinci sırada ise 3,63 ortalama ile konuşulan zamanlarda edinilen olumsuz tecrübeler yer almaktadır. İki madde birlikte değerlendirildiğinde çalışanların daha önceden konuşmayı tercih ettikleri zamanlarda üst yönetim tarafından destek görmedikleri ve bu nedenle konuşmanın bir şeyi değiştirmeyeceği inancına sahip oldukları yorumu yapılabilir. Sessiz kalma nedenlerinde üçüncü sırada ise 3,37 ortalama ile problem çıkararak, arabozucu biri olarak algılanmama çabası yer almaktadır.

### **3.5.1.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri**

Araştırmada anketin güvenilirliğini ölçmek üzere Cronbach'ın Alfa yöntemi kullanılmıştır. Cronbach'ın Alfa değeri yıldırma ölçeği için 0,884; örgütsel sessizlik ölçeği için 0,804 bulunmuştur. Bu değerler  $0,80 < \alpha < 1$  arasında yer aldığından anket ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir (Ural ve Kılıç, 2011: 262).

Yıldırma ile ilgili yapılan faktör analizi sonucunda ilgili faktörler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar; sosyal ilişkileri hedef alan davranışlar, mesleki durumu hedef alan davranışlar ve baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlardan oluşmaktadır. Buna göre yıldırma ölçeği için yapılan KMO değeri 0,818 olup, Barlett testi sonuçları da anlamlı çıkmıştır (test değeri: 811,631 ve  $p < 0,001$ ). Elde edilen üç faktöre ilişkin toplam açıklanan varyans % 57,635 olarak bulunmuştur.

Sessiz kalınan konulara ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre KMO değeri 0,741 olup, Barlett testi sonuçları da anlamlı çıkmıştır (test değeri: 334,775 ve  $p < 0,001$ ). Elde edilen üç faktöre ilişkin toplam açıklanan varyans % 58,775 olarak bulunmuştur. Çalışanların konuşmayıp sessiz kalmayı tercih ettiği konularda yapılan faktör analizi sonucunda ilgili faktörler yönetim sorunları, etik ve sorumluluklar ve çalışma olanakları şeklinde üç başlık altında toplanmıştır.

Çalışanların sessiz kalma nedenlerine ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda ilgili faktörler beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar; ilişkileri zedeleme korkusu, konuşmayla ilgili olumsuz tecrübeler, yönetsel ve örgütsel nedenler, işle ilgili korkular ve tecrübesizliktir. KMO değeri 0,720 olup, Barlett testi sonuçları da anlamlı çıkmıştır (test değeri: 639,179 ve  $p < 0,001$ ). Elde edilen beş faktöre ilişkin toplam açıklanan varyans % 62,680 olarak bulunmuştur.

### **Hipotezlerin Test Edilmesi**

Araştırmanın hipotezleri korelasyon analizi ve regrasyon analizleri ile test edilmiştir. Buna göre elde edilen veriler ve sonuçları aşağıdaki gibidir:

***H<sub>1</sub>***: *Yıldırma ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.*

**Tablo 2:** Yıldırma ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Yıldırma	Örgütsel Sessizlik
Yıldırma	1	
Örgütsel Sessizlik	,627**	1

İstatistiksel anlamlılık düzeyi \*\* 0,01'dir.

Tablodaki sonuca bakıldığında yıldırma ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiye ait değerler pozitif yönlü (,627) olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi sonucundaki değer



0,40 ile 0,70 arasında olduğundan orta derecede bir ilişki olduğu söylenebilir. Buna göre yıldırma davranışları ile örgütsel sessizlik arasında ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak hipotez kabul edilmiştir.

**H<sub>2</sub>:** Yıldırmanın boyutlarıyla çalışanların sessiz kaldığı konular arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

Tablo değerleri dikkate alındığında ( $F=45,929$ ,  $p<0,05$ ) sonuçların anlamlı olduğu söylenebilir. Buna göre sosyal ilişkileri hedef alan davranışlar ( $p=,036$ ), mesleki durumu hedef alan davranışlar ( $p=,000$ ) ve baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlar ( $p=,000$ ) boyutları anlamlı çıkmıştır ( $p<,05$ ).

Yıldırmanın boyutlarının beta değerlerine bakıldığında çalışanların sessiz kaldığı konular üzerinde pozitif yönde bir etki yaptığı söylenebilmektedir. Sessiz kalınan konular üzerine, baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlar ( $t=5,002$ ) en çok etkiyi yaparken, mesleki durumu hedef alan davranışlar ( $t=4,176$ ) ikinci sırada yer almaktadır. En az etkiyi ise sosyal ilişkileri hedef alan davranışlar ( $t=2,116$ ) boyutu yapmaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucunda düzeltilmiş  $R^2$  değeri ise 0,401 olarak bulunmuştur. Buna göre yıldırmanın boyutlarının çalışanların sessiz kaldığı konular üzerinde % 40 etkisinin olduğu söylenebilir. Sonuç olarak hipotez kabul edilmiştir.

**Tablo3:** Yıldırmanın Boyutlarının Çalışanların Sessiz Kaldığı Konular Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	p
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	1,195	,114		10,511	,000
	Sosyal İlişkileri Hedef Alan Davranışlar	,088	,042	,146	2,116	,036
	Mesleki Durumu Hedef Alan Davranışlar	,141	,034	,276	4,176	,000
	Baskılar ve İletişim Kurma Olanağını Hedef Alan Davranışlar	,190	,038	,337	5,002	,000

Bağımlı değişken: Sessiz Kalınan Konular;  $R=,632$ ;  $R^2=,456$ ; Düzeltilmiş  $R^2=,401$   $F=45,929$ ;  $p=,000$

**H<sub>3</sub>:** Yıldırmanın boyutlarıyla çalışanların sessiz kalma nedenleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

Modelin değerlerine bakıldığında ( $F=39,641$ ,  $p<0,05$ ) sonuçların anlamlı olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan bilgilere göre mesleki durumu hedef alan davranışlar ( $p=,033$ ) ve baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlar ( $p=,000$ ) boyutları anlamlı çıkmıştır ( $p<,05$ ). Anlamlı çıkan bu iki boyut sessiz kalma nedenlerine pozitif yönde etki ederken, sosyal ilişkileri hedef alan davranışlar boyutunun  $p$  değeri 0,05'in üzerinde çıkmıştır ( $p=,223$ ).

**Tablo 4:** Yıldırmanın Boyutlarının Çalışanların Sessiz Kalma Nedenleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları.

Model		Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	p
		B	Std. Hata	Beta		
		(Sabit)	1,108	,152		
1	Sosyal İlişkileri Hedef Alan Davranışlar	,068	,056	,086	1,221	,223
	Mesleki Durumu Hedef Alan Davranışlar	,096	,045	,146	2,142	,033
	Baskılar ve İletişim Kurma Olanacağını Hedef Alan Davranışlar	,337	,051	,461	6,650	,000

Bağımlı değişken: Sessiz Kalma Nedenleri; R= ,604; R<sup>2</sup>= ,365; Düzeltilmiş R<sup>2</sup>=,356 F= 39,641; p= ,000

Sessiz kalma nedenleri üzerinde en büyük etkiye sahip boyut, baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlardır (t=6,650). Regresyon analizi sonucunda düzeltilmiş R<sup>2</sup> değeri ise 0,356 bulunmuştur. R<sup>2</sup> değeri yıldırmanın sessiz kalma nedenlerine % 36 oranında etki ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak hipotez kabul edilmiştir. Yıldırma ve örgütsel sessizlik ilişkisini ele alan ve Karaman İl Özel İdaresi'nde 75 çalışan üzerinde uygulanan bir araştırmada da yıldırma ve örgütsel sessizlik arasında orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir (Özcan, 2011: 122).

H<sub>2</sub> ve H<sub>3</sub> sonuç tabloları birlikte incelendiğinde, baskılar ve iletişim kurma olanağını hedef alan davranışlar boyutunun, çalışanların açıkça konuşmayı sessiz kalmayı tercih etmelerinde önemli bir etki yaptığı görülmektedir. Mesleki durumu hedef alan davranışlar boyutunun da çalışanların sessiz kalma tercihinde etkili olduğu söylenebilir. Fakat bu iki boyutla karşılaştırıldığında, sosyal ilişkileri hedef alan davranışlar boyutunun örgütsel sessizlik üzerinde daha az etkili olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

#### 4. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, yıldırma ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, çalışanların yıldırma davranışlarına maruz kalmalarının, onların açıkça konuşmak yerine sessizliği tercih etmelerinde etkili olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda ulaşılan bu bulgular ışığında kişiye, örgüte ve devlete düşen bazı görev ve sorumluluklar öneri şeklinde aşağıda sıralanmıştır:

- Yöneticiler, klasik yönetim anlayışının dışına çıkarak çalışanların tutum, duygu ve davranışlarını anlamaya özen göstermelidir. Çalışana her şeyden önce insan olduğu için değer verilmelidir.
- Yıldırma davranışlarının önüne geçilebilmesi için gerekli olan örgüt içi politika ve prosedürler uygulanmalıdır.
- Yıldırma karşı farkındalığın artırılabilmesi için çalışanlara yönelik kurslar verilmelidir.
- Çalışanlardan neler beklendiği net bir şekilde ortaya koyulmalı ve yetki-sorumluluk dengesi en doğru şekilde ayarlanmalıdır.
- Örgütlerin iletişim kanalları açık ve şeffaf olmalıdır.
- Yönetimin yapıcı eleştirilere açık olması ve önyargılardan arınması gerekmektedir.

- Örgütler ayakta kalabilmek ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmek adına çalışanları yeni fikir ve görüşler için teşvik etmeli ve böylelikle çalışanların sessiz kalmalarını önlemelidir.
- Yıldırma ile ilgili yasal boşluklar giderilmeli ve yıldırma mağduru kişilerin hakları koruma altına alınmalıdır. Devlet bu konuyla ilgili sendika ve derneklerin sayısının artırılması için öncülük etmelidir.

### **Kaynakça**

- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde İşgören Sessizliği: Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Barutçu, E. (2000) *Örgütsel Değişim Yönetimi ve Denizli Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dökmen, Ü. (2008). *Yaşama Yerleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Durak, İ. (2012). *Korku Kültürü ve Örgütsel Sessizlik*, 1. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Dyne, L. V., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003). "Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs", *Journal Of Management Studies*, 40 (6), 1359-1392.
- Ehtiyar, R. ve Yanardağ, M. (2008). "Organizational Silence: A Survey on Employees Working in a Chain Hotel", *Tourism and Hospitality Management*, 14 (1), 51-68.
- Einarsen, S. (2000). "Harassment and Bullying at Work: A Review of the Scandinavian Approach", *Aggression and Violent Behaviour*, 5 (4), 379-401.
- Karyağdı, A. (2007). *Örgütlerde Yıldırma (Mobbing) ve Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Leymann, H. (1990). "Mobbing and Psychological Terror at Workplaces", *Violence and Victims*, 5 (2), 119-126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 165-184.
- Maines, B. ve Robinson, G. (1994). "The No Blame Approach to Bullying", A Paper Presented to the British Association for the Advancement of Science, 'Science in the World Around Us', *Psychology Section - Coping with Challenging Behaviour*, 1-10.
- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World", *Academy of Management Review*, 25 (4), 706-725.
- Özcan, N. (2011). *Mobbing'in Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi ve Örgütsel Sessizlik: Karaman İl Özel İdaresinde Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Pinder, C.C. ve Harlos, K.P. (2001). "Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived Injustice", *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20: 331-369.
- Sabuncuoğlu, Z. (2009). *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış*, MKM (Marmara Kitap Merkezi) Yayıncılık, Bursa.
- Sargut, A. S. (2010). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

- Savaş, F. B. (2007). *İşyerinde Manevi Taciz*, 1. Basım, Beta Basım, İstanbul.
- Şehitoğlu, Y. (2010). *Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Algılanan Çalışan Performansı İlişkisi*, (Doktora Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Tangirala, S. ve Ramanujam, R. (2008). “Employee Silence On Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate”, *Personnel Psychology*, (April 1) 61, 37–68.
- Taşkıran, E. (2011). *Liderlik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki Etkileşim: Örgütsel Adaletin Rolü*, 1. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Tınaz, P., Ergin, H. ve Bayram, F. (2008). *Çalışma Psikolojisi ve Hukuki Boyutlarıyla İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*, 1. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Tınaz, P. (2011). *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*, 3. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Türkçe Sözlük, (2011). Akalın Ş. H. ve diğ., 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ural A. ve Kılıç İ. (2011). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, 3. Basım, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Vakola, M. ve Bouradas, D. (2005). “Antecedents and Consequences of Organizational Silence: An Empirical Investigation”, *Employee Relations*, 27 (4-5), 441-458.
- Vartia, M. (2003). “Workplace Bullying: A Study on the Work Environment, Well-Being and Health”, *People and Work Research Reports 56*, University of Helsinki.
- Westhues, K. (2002). “The Mobbings at Medaille College”, *University of Waterloo*, 30 (1), 8-10, Canada.
- Yüçetürk, E. (2005). “İş Yaşam Kalitesini ve Verimliliğini Azaltan Gizli Bir Sendrom: Yıldırma (Mobbing)”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 20 (231), 97-108.

## **Washington Economic Agreement and the Implementation of Fiscal Discipline, Currency Board and Stable Exchange Rate in Bosnia and Herzegovina (B&H)**

*Washington Ekonomik Anlaşması ve Bosna-Hersek'te Mali Disiplin, Para Kurulu ve Sabit Kur Uygulaması*

**Edita Dapo\* - Ognjen Ridic\*\***

### **Abstract**

The Washington Consensus approach regarding the economic, political and legal development was proposed by the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank (WB) to Bosnia and Herzegovina (B&H) in the period of post-war reconstruction and transitional economic transformation. The Washington Consensus is package of ten macroeconomic and structural policies and their implementation was crucial in order to make proper qualitative changes in the economy and move towards market-determined methods of allocating resources, making production decisions and distributing output. In this paper we will explain and evaluate implementation of three of these policies, being; fiscal discipline, currency board and stable exchange rate, over time. This paper will also make comparisons with other transitional countries in the region in order to draw the lessons and make recommendations for future development of B&H. It can be concluded that B&H has been stagnating in its economic development, and that B&H government must improve its fiscal discipline and economic environment by undertaking thorough and necessary reforms.

**Key words:** *Washington Consensus, macroeconomic policies, structural policies, fiscal discipline, currency board, stable exchange rate.*

### **1. Introduction**

Transition process in Bosnia and Herzegovina started in 1989, but was interrupted by aggression from 1992-1995. The process of transformation restarted in 1996, immediately after the Dayton Peace Accord was signed. At that time, Bosnia and Herzegovina's government needed to undertake numerous measures to recover country from the war damages, as well as to manage transition to the market economy.

Two external factors played crucial rule in the post-war development of Bosnia and Herzegovina. The first was the Dayton Peace Accord. The Accord was signed in December of 1995, ended military hostilities on the territory of Bosnia and Herzegovina and defined the country's external borders. The Accord outlined the Constitution of the state. Two entities and one District have been established. One entity is the Federation of Bosnia and Herzegovina (F.B&H) and the other is Republika Srpska. District Brčko represents the separate administrative unit. The Dayton Peace Accord placed banking and customs regulations at the central state level, while fiscal policy was transferred to the entities and District. Later, after 2002, B&H's government established new institutions at the state level and started collecting indirect taxes on the state level, (i.e. tariffs, value added taxes, excises etc).

---

\* Assist. Prof. Dr., International University Sarajevo (IUS), Faculty of Business Administration (FBA), Department of Economics.

\*\* Assist. Prof. Dr., International University Sarajevo (IUS), Faculty of Business Administration (FBA), Department of Management.

The other external factor that was important for development of B&H is the “Washington consensus”, which provides basic advices and recommendations for transformation of the system in the transitional countries.

In this paper, we will first explain “Washington Consensus” policies and review previous literature on the three subjects, fiscal discipline, currency board and stable exchange rate. We also discuss their applicability and evaluate these policies in the case of Bosnia and Herzegovina.

## **2. Washington Consensus**

In this section, we will describe and explain the Washington Consensus approach to the development and discuss previous literature on this subject. The Washington Consensus is considered to be a neoclassical economic approach, which states that the best way of guaranteeing the effective allocation of resources is to leave such allocation to free market competition. IMF and WB were advising the countries in process of transition to implement the package of policies in order to make qualitative changes in the economy, and move towards market-determined methods of allocating resources, making production decisions and distributing output.

In the 1990s, the “Washington Consensus” became a synonym for “neo-liberalism” or “market-fundamentalism”, regardless of the meaning with which the term was initially used by Williamson (1999). The Washington Consensus is divided into two sets of policies: macroeconomic and structural policies. Macroeconomic policies are: exchange rates (stable exchange rate to ensure export competitiveness), fiscal discipline (budget deficit should be small enough, implying a primary surplus of several percentages of GDP) and fiscal liberalization (i.e. eliminating preferential interest rates for privileged borrowers, achieve a positive real interest rate, with the ultimate objective of the market-determined rates).

Structural policies of the Washington Consensus are: privatization (privatization of state enterprises), deregulation (abolishment of regulation that impede entry of new firms or restrict competition), trade liberalization (replacement of quantitative restrictions with tariffs, which should be progressively reduced), foreign direct investment (FDI) (removal of discrimination by abolishing barriers on entry of foreign firms, with domestic and foreign firms being allowed to compete on equal terms), tax reform (broadening of tax base and improvement of tax administration), property rights (establishing the legal system that secures property rights throughout the economy without excessive costs), and public expenditures priorities (redirection of expenditures from areas with a low economic return. The examples of these are: administration, defense, indiscriminate subsidies to areas with high economic return and the potential to improve income distribution (i.e. redistribution of public funds in favor of the education and health sectors).

The “Washington Consensus” has had a huge influence on the economic policies of transition economies in the last decades. The “Washington Consensus” accelerated globalization which is not always favorable for developing countries. Stiglitz (2002) was arguing that Washington Consensus policies were based on neoclassical assumptions of the naturalness, spontaneity and efficiency of the markets. It suggested that the role of the government should be restricted to enhancing systems of laws, enforcing contracts and providing stable currency. However, it ignores the theory of the market failure as a rationale for government intervention. Japanese economists were also opposing the Washington Consensus approach stating that development countries needed some kind of support in order to overcome their structural weaknesses. The purpose of the structural adjustment is to place the nations on the path towards sustainable development. Structural adjustment is important and should be regarded as a mean to adjusting long-term goals but in order to achieve that government should take an active role in development (Kapur, 1998), (Stiglitz,

2002), (Kohama, 2003).

Yanagihara (1998) called “Washington Consensus” a “framework approach” arguing and criticizing it because it was based on the idea that economies do not function efficiently when there are distortions introduced by the governments. This approach calls for liberalization of the economy as soon as possible and pays no attention to the question of which industries will grow or which industries should be developed. Japanese post-war experience proved that Japanese so called “ingredient approach” was successful because it first set the goals and then promoted certain sectors.

Ohno & Ohno (1998) also criticised this neoclassical approach. In his opinion, the neoclassical approach did not define proper priorities and the implementation is not appropriate in time scope and speed of transformation. He does not support the notion that governments can simultaneously solve all the problems. Kohama (2003) argued that the Washington Consensus is a naïve and unrealistic approach, because, as such, it hinders developing nations from initiating their own self-reliant efforts. He underlines that the driving force behind economic development is the willingness of a government and people to help them selves. He pointed out that the people’s confidence in government and governments’ clear vision of the economic future is crucial for development.

### **3. Evaluation of Washington Consensus Policies in B&H**

There have been many approaches suggested to measure effects of the proposed reforms. Khan (1990) classified four methods of evaluating the Washington Consensus program as: (a) the *before-after approach*; (b) the *with-without approach*; (c) the *actual-versus-target approach* and (d) the *comparison-of-simulations approach*. We will use before-after approach, which compares macroeconomic performances under the reforms and describes the progress of certain policies, as well as “with-without” approach, when we compare B&H with other countries in the region. In order to evaluate the progress of transition and ten policies of the Washington Consensus program, we will discuss and evaluate one-by-one policy.

#### **3.1. Currency Board and Stable Exchange Rate**

Immediately after the war, there were several currencies used in B&H (BH dinar, Yugoslav dinar, Croatian kuna and Deutsche mark). Only Deutsche mark was the currency used across the entire country, while other currencies were used just in certain parts or areas of the country.

Based on the Dayton Peace Agreement the Central Bank of B&H (CBBH) was established in 1997, with the most important function to “formulate, adopt and control the monetary policy of B&H”. The CBBH conducts monetary policy through a currency board arrangement. Political interests could not jeopardize CBBH, partly because it was headed by neutral Executive Director of the World Bank, Peter Nicoll, during first several years, partly because the monetary policy was restricted and CBBH could not create money.

The currency board provides a firm nominal anchor in the form of a fixed exchange rate. This was considered critical for the very uncertain postwar economic situation in B&H. Furthermore, it enabled a rule-based approach to monetary policy that took into account the difficulty there would be in establishing institutions and making political decisions in the complex political environment that existed in B&H after the war.

There are three essential features of the currency board, all of which are specified in the CBBH Law. First, fixed exchange rate: the B&H currency, the convertible mark (BAM), was tied to the Deutsche mark (DEM) at a fixed exchange rate of 1:1. This exchange rate allowed the two currencies to be used together during the period in which citizens were

building up their trust in the new currency. It has been tied to the euro at the same rate as the Deutsche mark (1.95583 per euro) since the euro was introduced in January of 1999. Second, full foreign exchange backing: the domestic currency liabilities of the CBBH had to be fully backed with convertible foreign assets. Third, full convertibility: the CBBH had to be prepared to exchange BAM for DEM at any time for any amount. Now, the BAM is convertible into euro (Kovacevic, 2004).

Monetary policy in the form of the currency board arrangement in B&H has achieved undoubted results. The stability of the local currency that was used in the whole territory of B&H, as well as the transparency in CBBH's operations has contributed significantly to the development of the banking sector and also development of confidence in banking institutions.

### **3.2. Fiscal Liberalization**

At the beginning of 1990s B&H was in the same situation like all post-war countries, rebuilding its economy and society after the destructive war. Factories, plants and equipment were devastated and companies were completely insolvent and needed financial support. The banking system in B&H, under the self-managed economy was at a higher level of development compared to the other transition countries, but far from capitalist countries. The banking system that existed at the end of the war (in 1995) was weak, with most banks' assets being state-owned and over 90 percent of the loans non-performing (World Bank, 1996).

Most banks' foreign currency deposits had been seized by the National Bank of Yugoslavia prior to the war, as well as all personal and companies' savings. Nowadays, B&H has been negotiating with Serbia and Slovenia hoping that the personal savings will be returned. Demand for savings' services was constrained by the mistrust in the banking system and the loss of savings habits during the war period. In the survey conducted by Mareco Index Bosnia (MIB) in 2003<sup>1</sup>, only 26% of participants in the survey, stated that they had a bank account of some kind, 38% of participants said they did not have an account, but would like to have one, while 36% affirmed they did not have and did not like to have one. The survey obviously states the loss of the will for an account opening and this is partially due to lost habits and loss of trust in the banking system. Financial liberalization was proposed, in order to reduce the role of the government that existed in the previous system and to give markets greater role in development. Immediately after the war, interest rates were enormously high.

Number of state owned banks was decreasing, while the foreign banks had rapid expansion in B&H, which has contributed to financial system's stability. The banking sector is the only economic sector where privatization was done in an appropriate manner.

**Table 1.** Overview of Interest rates in B&H from 1998-2013

	1998	2000	2004	2009	2013
Lending interest rates	73.5 %	30.5 %	10.3 %	7.9 %	6.9 %
Deposit interest rates	51.9 %	16 %	4 %	4 %	3 %
Real Interest rates	76.3%	13.3 %	7.5 %	7.9 %	4.9 %

**Source:** World Bank Indicators Database

<sup>1</sup> This survey contains the most recent research available on savings habits in BiH. The survey sample contained 2900 respondents from throughout the country. The study was funded by USAID.



**Table 2.** Capital structure of the banking sector in Bosnia and Herzegovina

In thousands of BAM

Banks/Year	2000	%	2004	%	2008	%	2013	%
<b>State (FB&amp;H)</b>	240,139	48	161,915	18	44,690	3	51,668	2
<b>Private (FB&amp;H)</b>	255,135	52	743,495	82	1,594,092	97	2,269,387	98
<b>State (RS)</b>	85,807	60	2,807	1	3,201	1	46,001	7
<b>Private (RS)</b>	56,947	40	191,385	99	406,281	99	578,955	93

**Source:** Banking Agency of Federation of Bosnia and Herzegovina; Banking Agency of Republika Srpska

From year 2000 to 2013, the state ownership of banks by total capital decreased in Federation of B&H from approximately 240 million to 52 million BAM, or relatively to privately owned capital, from 48% down to only 2% (see Table 2.), which represents the only state owned bank left, the Union Banka. In RS the development during the same period was of the similar nature, reducing the significance of state owned banking from 85 million to 46 million BAM, or from 60% down to 7% of the total capital. In RS entity, the state owns only one bank, the Banka Srpske, and the entity government has minority ownerships in other banks, too.

The financial sector lacks sophistication in the sense that consumers and businesses are not offered a wide range of financial products and services. The infrastructure for providing banking and other financial services, measured by the penetration of bank branches and ATMs, is fairly strong. However, a more vibrant financial sector would help support sustainable economic growth, which is badly needed if B&H is to catch up with the standards of its more advanced neighboring countries.

### 3.3. Fiscal Discipline

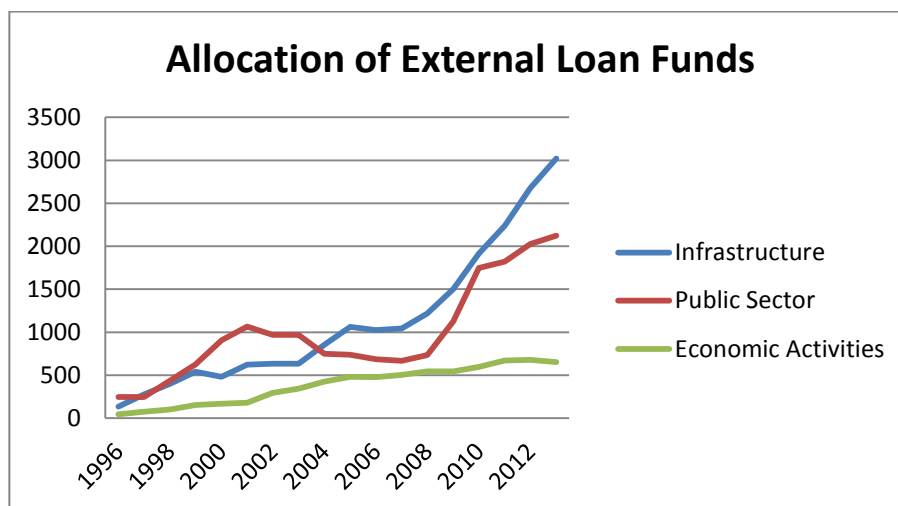
Fiscal discipline is defined as the capacity of a government to maintain smooth financial operation and long-term fiscal health. The budget deficit is the difference between government outlays and tax revenues. During the transition, tax revenues decreases along with production, and need for government spending generally increases, especially in B&H which was post/war country. Two budget priorities in particular strain the budget: first, subsidies to state-owned enterprises, and second, the social safety net.

**Table 3.** Government's Deficit as percentage of GDP from 1996 to 2013

	1996	1998	2002	2006	2009	2013
Government's Budget (% of GDP)	-4.4	-5.2	-4.5	0.9	-5.82	-2.05

**Source:** EBRD, Transition Reports, Various Years

B&H replaced its sales tax system with value added tax (VAT) on January 01, 2006. Introduction of VAT was the final phase of a reform that went on for many years in the area of indirect taxes and one of the most drastic reforms in B&H after the war. VAT is collected at the state level, while other taxes are collected on entity, cantonal or municipal levels.



**Figure 1. Allocation of External Loan Funds**

Source: Ministry of Finance and Treasury of B&H

Budget deficits for each year are added to the previous year’s debt stock and produce a new stock owed. In 2013, the public debt of B&H was 40 percent of the GDP. The Copenhagen criteria state that the total external debt condition of being less than 60 percent of the GDP is important for a country to join the European Union. B&H is still not considered to be an over- indebted country and it satisfies the new members’ inclusion criteria, but the problem it faces is that the large amount of external debt is allocated to largely inefficient public sector in order to cover the government’s deficit.

**Table 4.** Exports and Imports of Goods and Services in Bosnia and Herzegovina 1990-2012  
(in millions of current USD)

	1990	1995	1999	2003	2007	2012
Exports	968	417	1,200	1,794	4,089	5,211,3
Imports	1,135	1,460	2,725	3,993	8,751	9,359,9

Source: United Nations, National Accounts Main Aggregates Database (2013).

Bosnia and Herzegovina is a post-war country with few natural resources, huge unemployment and obsolete technology, and some economists, like Stojanov (2002) argued that B&H has to protect some industries, in order to catch up with the EU and to improve the international competitiveness. From a perspective of economic theory “differing resources endowment, being latecomer, or undergoing reconstruction from war does not in itself constitute a market failure” and does not justify industrial policy Having in mind insufficient demand, obsolete technology and fact that economies of scale are non-existent in any of the

connected industries proves that the protections would just keep the economy trapped at the certain level. B&H's exports are considered by many economic analysts to be, too low. Exports are dominated by raw materials and products intensive in unskilled labor. Opportunities for participating in international supply chains, especially within the EU, are insufficiently taken advantage of. In sectors where BH firms are present, such as textiles and leather products, the long-run sustainability of their participation is threatened by tough competitive pressures, calling for an upgrading and improvement of production (Komiya, 1990; p.291).

#### **4. Conclusion**

In this paper, we discussed the recommendations regarding the three out of ten policies of the Washington Consensus that were implemented in B&H. After deep analysis of policies we can conclude that B&H made progress in certain areas like stability of exchange rate, privatisation of the banking sector, and financial liberalization. However, other policies recommendations were not conducted in a proper manner. Privatization of the state enterprises was neither performed nor finished properly. Fiscal discipline and public sectors reforms are necessary to follow up the relative success of the currency board and stable exchange rate.

#### **References**

1. Banking Agency of Federation of Bosnia and Herzegovina & Banking Agency of Republika Srpska. (2014), Capital structure of the banking sector in Bosnia and Herzegovina.
2. European Bank for Reconstruction and Development EBRD. (2013), Transition Reports, Various Years.
3. Freedom House. (2014), Various years, Nations in Transition Reports. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2014#.VWJTdE8irIU>
4. Kapur, D. (1998), "The IMF: A Cure or a Curse", Foreign Policy, vol. 111, pp. 114–126.
5. Khan, M. (1990), "The Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs" IMF Staff Papers, vol. 37, pp. 195-231.
6. Kohama, H. (2003), External Factor for Asian Development, Japan Institute of International Affairs and ASEAN Foundation.
7. Komiya, N. (1990),
8. Kovacevic, M. (2004). Ekonomski Institut Beograd.
9. Ministry of Foreign Trade and Economic Relations (MFTER). (2007), Trade related needs assessment report, (2007), Sarajevo.
10. Ministry of Finance and Treasury of B&H. (2013), Allocation of External Loan Funds.
11. Ohno, K. & Ohno, I. (1998), Japanese Views on Economic Development: Diverse Paths to the Market, Routledge.
12. Stiglitz, J. (2002), Globalization and its Discontents, W. W. Norton, New York.

13. Stojanov, D. (2000), "Supply Side Industrial Strategy: The Case of Bosnia and Herzegovina" *Cooperation South Journal*, no. 2.
14. Yanagihara, T. (1998), *Development and Dynamic Efficiency: "Framework Approach" versus "Ingredient Approach"*.
15. United Nations, National Accounts Main Aggregates Database. (2013), *Exports and Imports of Goods and Services in Bosnia and Herzegovina 1990-2012*.
16. Williamson, J. (1999), *Economic Reform: Content, Progress, Prospects*, Paper Presented at the 50th Anniversary Celebration of the University of Baroda, November, 23.
17. World Bank. (1996), *Bosnia and Herzegovina - The priority reconstruction and recovery program: the challenges ahead*, World Bank Report.
18. World Bank Group. (2014), *Bosnia and Herzegovina Partnership: Country Program snapshot 2014*. <http://www.worldbank.org.ba>
19. World Bank Group. (2014), *Doing Business 2014, Economy Profile: Bosnia and Herzegovina*, Report.

## **Yeni Kurulan İşletmelerin Analizinde Markov Zinciri Yaklaşımı**

### *The Markov Chain Approach in The Analysis of Newly Established Businesses*

**Abdullah ÖZÇİL\* - İrfan ERTUĞRUL\*\*  
Tayfun ÖZTAŞ\*\*\* - Gülin Zeynep ALTAY\*\*\*\***

#### **Özet**

Markov Zinciri Yaklaşımı sosyal ve ekonomik konularda uygulama alanı olan geniş bir konudur. Markov süreci belirsizlik varsayımı altında stokastik süreçleri kapsamaktadır. Yaklaşımın uygulama alanı olan konulardan biri de şirket ekonomik yapılarının gelecekteki durumlarının tahmin edilmesidir. Uygulama kapsamında Denizli ilinde faaliyette bulunan firmaların durumları incelenmiştir. Çalışmanın verileri Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nden elde edilmiştir. Çalışmanın amacı şirketlerin kurulma ve kapanma durumlarının Markov zinciri yaklaşımı ile analiz edilmesidir. Şirketlerin gelecekteki durumları yapılan uygulama ile öngörülebilecektir. Çalışma ticari ve sanayi yapı için yapılacak olan eylem planlarına yardımcı olacaktır. Yapılan çalışma teşvik ve düzenleme açısından Denizli Ticaret Odası'na ve benzer çalışmalara faydalı olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *İşletme; Sayısal Yöntemler; Markov Zinciri; Tahmin; Ekonomik ve Mali Yapı*

#### **Abstract**

Markov Chain Approach is a large topic with applications in social and economic issues. Markov process involves stochastic processes under the assumption that uncertainty. One of the applications of Markov approach is to predict the future state of the economic structure of the company. Status of the companies operating in Denizli has been examined within the scope of application. Data were obtained from The Union Chambers and Commodity Exchanges of Turkey. The aim of this study is to analyze the establishment and closure of companies status with the Markov chain approach. Future status of companies may be prescribed by the study. The study will assist to commercial and industrial strategies. The study will be useful to Denizli Chamber of Commerce with regard to encouragement and arrangements and similar studies.

**Key Words:** *Business Administration; Quantitative Methods; Markov Chain; Forecast; Commercial and Industrial Structure*

#### **Giriş**

Günümüzde ekonomik olaylar değerlendirilirken ve karar verme eyleminde bulunurken gelecek ile ilgili görüş ve öneriler son derece önemlidir. Gelecek ile ilgili kararlar verilirken en önemli etken belirsizlik durumudur. Uygulanabilecek tahmin modelleri ile belirsizlik durumunun etkisi minimum düzeye indirgenmeye çalışılmaktadır. Markov zincirlerine ilişkin ilk uygulamaların fiziksel sistemlerde yapılmış olduğu fakat daha sonraki uygulamaların, finans, pazarlama, genetik, ilaç sektörü, demografik, psikoloji ve politik bilimler gibi çok farklı alanlara yayıldığı görülmektedir (Tütek, 2012: 587). Tahmin

---

\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, aozcil@pau.edu.tr

\*\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, iertugrul@pau.edu.tr

\*\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, toztas@pau.edu.tr

\*\*\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme (İngilizce) Bölümü, gzeynepa@pau.edu.tr

modelleri ile ilgili birçok farklı yöntem olması ve kullanım alanlarının farklılığı nedeniyle bu çalışmada, genellikle farklı alanlarda kullanılan markov süreci yaklaşımı şirket sayılarının tahmini için kullanılarak, markov sürecinin kullanım alanına katkıda bulunulmuştur.

Markov sürecinin ekonomik olaylar ile ilgili kullanım alanının artması alınabilecek mali kararlar ve uygulanabilecek stratejiler açısından karar vericilerin doğru ve etkin hareket etmelerine olanak sağlayacaktır. Bu çalışma şirket sayılarının değişimi ile ilgili belirsizlik durumunun en aza indirgenmesi ve yapılabilecek eylem planlarına dayanak oluşturması amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde markov süreci ile ilgili bilgi ve literatür taramasına yer verilmiştir. Uygulama bölümünde markov süreci ile şirket sayılarının gelecekteki durumunun tahmini yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise analiz sonuçları, öneri ve bulgulara yer verilmiştir.

### **I. Markov Zinciri**

Markov zinciri kavramı ilk olarak 1906 yılında bir matematikçi olan Andrei Markov tarafından şiiirlerdeki sesli - sessiz harf sayısının tahmin edilmesi için kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Sonrasında Markov, Romanovsky, Kolmogorov, Doeblin, Doob, Feller, Chung ve Sarymsakov tarafından Markov zincirleri analizinin temellerini oluşturan çalışmalar yapmışlardır (Tütek, 2012: 587).

Baillo ve Fernandez (2007), kredi derecelendirme gelişimi için basit markov zinciri kullanmışlardır. Öz ve Erpolat (2010), dolar kuru alış fiyatlarındaki ve İMKB Ulusal 100 endeksindeki değişimleri iki kategorik dizi olarak ele alıp, bu dizilerin birbirlerini ne oranda etkilediklerini çok değişkenli markov zinciri modeli ile ortaya koymuşlardır. Akyurt (2011), ülke derecelendirme sistemini Markov zinciri yaklaşımı ile analiz etmiştir. Bai ve Wang (2011), koşullu markov zincirini makro ekonomik zaman serisi verilerine uygulamışlardır. Kani ve Ardehali (2011), kısa dönemli rüzgâr hızı tahmini için markov zinciri içeren yeni bir yapay zeka ağı önermişlerdir. Özel ve Solmaz (2012), Markov zinciri yaklaşımı ile 108 yıllık deprem verilerinden faydalanarak deprem büyüklüklerinin ve tekrarlanma yıllarının tahminini yapmıştır. Jiang vd. (2013), grafiksel modellerin görüntüsündeki çıkıntıları algılamak için Markov zincirini kullanmışlardır. Zhao vd. (2014), Çin'deki enerji tüketimini zamanla değişen ağırlıklı yüksek mertebeden markov zinciri yöntemi ile tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Chotard vd. (2014), doğrusal kısıtlı optimizasyon problemlerinde strateji değerlendirmesi amacıyla Markov zinciri yöntemini kullanmışlardır. Yoder vd. (2014), rüzgar enerjisindeki değişimlerin kısa dönemli tahmin edilmesinde Markov Zinciri yöntemini kullanmışlardır.

Markov süreçlerinde herhangi bir performans değerinin periyodik sonuçları incelenebilmekte ve bu değerlerin sabit bir periyottaki değişimi izlenebilmektedir (Özdağoğlu vd., 2012: 121). Markov zincirleri metodunun esası; geçmişteki ve şimdiki olay ve olayların gelecekteki olasılıklarını bulmaktır (Doğan, 1995: 393).

$\{X_t, t \in T\}$  stokastik sürecine, değişken kümesindeki herhangi bir  $X_{t_n}$ 'nin değeri  $X(t_1), X(t_2), X(t_3), \dots, X(t_{n-1})$  verilen değerlerine göre koşullu olasılık dağılımı  $X(t_{n-1})$  değerine bağlı olduğu durumda markov süreci denilmektedir ve eşitlik (1)'de olduğu gibi gösterilmektedir (Spanos, 1999: 433).

$$P \{X_{t+1} = i_{t+1} \mid X_t = i_t, X_{t-1} = i_{t-1}, \dots, X_1 = i_1\} = P \{X_{t+1} = i_{t+1} \mid X_t = i_t\} \quad (t = 0, 1, 2, \dots) \quad (1)$$

$$P \{X_{t+1} = j \mid X_t = i\} = p_{ij}(t) \quad (t = 0, 1, 2, \dots) \quad (2)$$

Eşitlik (2)'deki olasılık t'den bağımsızdır, varsayımı yapılmaktadır. Eğer sistem i durumundan j durumuna geçerse, bu duruma i durumundan j durumuna geçiş denilmektedir ve  $p_{ij}$  olasılığı tek adım geçiş olasılığı olarak adlandırılmaktadır (Pinsky ve Karlin, 2010: 79). Tek adım geçiş olasılığı için eşitlik (3) geçerlidir (Rolski vd., 1999: 269).

$$\sum_{j=1}^n p_{ij} = 1, \quad p_{ij} \geq 0, \quad (i,j=1,2,\dots,n) \quad (3)$$

Eşitlik (2) aynı zamanda şimdiki durum ile bir sonraki durumun zaman içinde değişmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu duruma durağanlık varsayımı denilir (Winston, 2004: 925). Yani geçiş olasılıkları  $p_{ij}$ 'ler sabittir. Bu varsayımı sağlayan Markov zincirine ise durağan Markov zinciri denir (Öztürk, 2007:799).

Tek adımlı geçiş matrisi (P) zincirin kısa dönem tek adımlı kısmını ifade etmektedir (Stirzaker, 2005: 116). Fakat Markov matrisi bir adımdan daha fazla geçişi içeren olasılıkların hesabında da kullanılabilir (Feldman ve Valdez-Flores, 2010: 145). Bir Markov zinciri m zamanında i durumundayken, n periyot sonra j durumunda olma olasılığı nedir sorusunun cevabına ulaşmak için n-adımlı geçiş olasılıklarından faydalanılır (Winston, 2003: 928). N adımlı geçiş olasılıkları arasındaki ilişki eşitlik (4)'teki Chapman- Kolmogrov eşitlikleri ile açıklanmaktadır (Beichelt, 2006: 209).

$$P_{ij}^{m+n} = \sum_{k=0}^{\infty} P_{ik}^{(m)} P_{kj}^{(n)} \quad m, n, i, j \geq 0 \quad (4)$$

Markov zincirinin geçiş matrisi olan P'nin ve j durumunun başlangıç olasılığı  $a^{(0)} = \{ a_j^{(0)} \}$  olsun.  $a^{(n)} = \{ a_j^{(n)} \}$  n geçişten sonra Chapman- Kolmogrov eşitliğinden yararlanılarak eşitlik (5)'te gösterildiği gibi hesaplanmaktadır (Taha, 1992: 644).

$$a^{(1)} = a^{(0)} P$$

$$a^{(2)} = a^{(1)} P = a^{(0)} P P = a^{(0)} P^2$$

$$a^{(3)} = a^{(2)} P = a^{(1)} P^2 P = a^{(0)} P^3 \quad (5)$$

$$a^{(n)} = a^{(0)} P^n, \quad n=1,2,\dots$$

$P^n$ ; n adımlı geçiş matrisi,

$$P^n = P^{n-m} P^m, \quad 0 < m < n$$

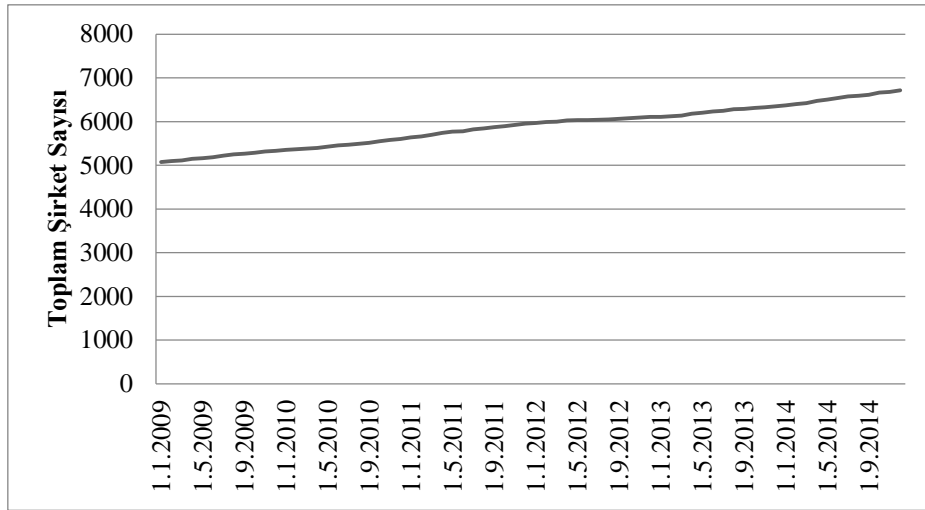
Geçişler doğrultusunda süreç, bir periyottan sonrakine sürecin değişme eğilimlerini belirleyen, koşullu olasılıklar veya geçiş olasılıkları kümesi ile özetlenir.  $p_{ij}$  geçiş olasılıklarından oluşan bu kümeye Geçiş Olasılıkları Matrisi denir. "s" sayıda durum olan bir süreç için bu matris s x s bir matristir ve genellikle P ile eşitlik (6)'da gösterilen biçimdedir (Tütek, 2012: 591).

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & \cdots & p_{1s} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{s1} & \cdots & p_{ss} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Özet olarak markov zincirleri fiyat vb. dalgalanmalar konusunda karar vericiye yardımcı olabilecek sayısal bir yöntem olarak düşünülmektedir. Çünkü markov zincirinde geçmiş verilerden bağımsız olarak bir sonraki dönemde değişkenin değeri sadece mevcut durumdaki değere bağlı olarak değişmektedir (Özdağoğlu vd., 2012: 120-121).

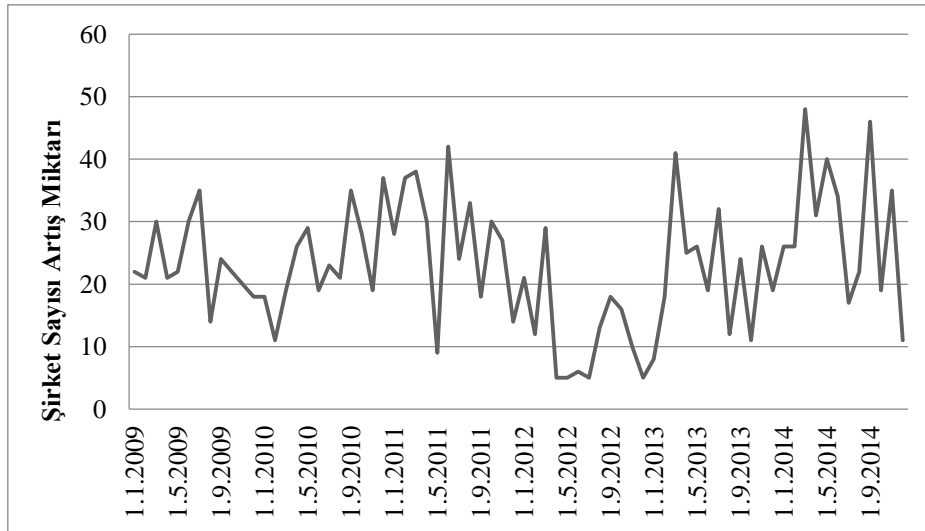
## II. Uygulama

Uygulamada 2009-2014 yılları arası 72 aylık süre boyunca Denizli'de kurulan ve kapanan şirket sayıları analiz kapsamına alınmıştır. Analiz kapsamını oluşturan şirket türleri; Anonim, Limited, Kollektif, Komandit ve Kooperatif şirket türleridir. Denizli ilindeki şirket toplam sayısı 2009 yılı başında 5072 iken 2015 yılı başında da 6727 olarak, şirket sayısı artışı grafik 1'de gösterilmiştir.



**Grafik 1.** 2009 - 2014 Yılları Arasındaki Toplam Şirket Sayısı (Kaynak: [www.tobb.org.tr](http://www.tobb.org.tr) ve [www.dto.org.tr](http://www.dto.org.tr))

Şirket sayıları incelendiğinde, şirket sayılarının zaman içerisinde değişim gösterdiği ve artan bir trende sahip olduğu görülmektedir. Artış ya da azalışların olmadığı ya da verilerin sabit bir ortalama etrafında dağıldığı seriler durağan seri olarak adlandırılmaktadır. Durağan olmayan bir seriyi durağan hale getirmek için fark alma yöntemi kullanılır. Bu yöntemde  $Y_t$  değerinden  $Y_{t-1}$  değeri,  $Y_{t-1}$  değerinden  $Y_{t-2}$  değeri çıkarılarak son gözlem değerine kadar birbirini takip eden değerlerin farkları alınır (Aktaş, 2013: 192). Bu nedenle markov zinciri durağanlık varsayımı nedeniyle şirket sayıları artış miktarları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Durağanlık varsayımını sağlayan toplam şirket sayısı artış miktarları grafik 2’de gösterilmiştir.



**Grafik 2.** 2009 - 2014 Yılları Arasındaki Toplam Şirket Sayısı Artış Miktarları

Markov sürecindeki olasılık değerlerinin tanımlanması amacıyla artış miktarlarının sınıflandırılması tablo 1’de gösterilmiştir. Şirket sayılarının artış miktarı ile ilgili sınıflandırma yapılırken, eşitlik (7) yardımıyla veriler standardize edilmiştir (Özgürel ve Kılıç, 2003: 107).



$$X_{Ort} = \frac{\sum_{i=1}^t X_i}{t}, \sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^t (X_{ort} - X_i)^2}{t-1}, \sigma = \sqrt{\sigma^2}, SPI = \frac{(X_i - X_{ort})}{\sigma} \quad (7)$$

Literatür ve benzer çalışmalar nedeniyle artış miktarları sınıflandırması, 0.603 birimden oluşan 7 sınıflandırma şeklinde yapılmıştır.

**Tablo 1.** Şirket Artış Miktarları Sınıflandırması ve Başlangıç Vektörü

Alt Sınır	Üst Sınır	Sınıflandırma Adı	Üye Sayısı	Başlangıç Vektörü
-1.76476	-1.16204	S1	11	15.28%
-1.16204	-0.55931	S2	7	9.72%
-0.55931	0.043415	S3	21	29.17%
0.043416	0.646141	S4	14	19.44%
0.646142	1.248867	S5	11	15.28%
1.248868	1.851592	S6	5	6.94%
1.851593	2.454318	S7	3	4.17%
<b>Toplam</b>			<b>72</b>	<b>1.00</b>

Şirket artış miktarları ile ilgili sınıflandırma yapıldıktan sonra her bir gruba ait frekans değerleri bulunmuştur. Bulunan frekans değerlerinin toplam içerisindeki yüzdelerinin olasılık değerleri ile başlangıç vektörü bulunmuştur. Frekans değerleri arasındaki geçişlerden, geçiş frekansları matrisi tablo 2’de gösterilmiştir.

**Tablo 2.** Geçiş Frekansları Matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	Satır Toplamı
S1	5	1	2	1	0	0	1	10
S2	1	0	3	3	0	0	0	7
S3	1	2	7	2	6	2	1	21
S4	2	1	5	3	1	1	1	14
S5	2	3	2	2	1	1	0	11
S6	0	0	0	2	2	1	0	5
S7	0	0	1	1	1	0	0	3

Geçiş olasılıkları matrisi, geçiş frekansları matrisindeki satır toplamları üzerinden olasılık değerlerinin bulunmasıyla hesaplanmıştır ve tablo 3’te gösterilmiştir.

**Tablo 3.** Geçiş Olasılıkları Matrisi (P)

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
S1	0.5000	0.1000	0.2000	0.1000	0.0000	0.0000	0.1000
S2	0.1429	0.0000	0.4286	0.4286	0.0000	0.0000	0.0000
S3	0.0476	0.0952	0.3333	0.0952	0.2857	0.0952	0.0476
S4	0.1429	0.0714	0.3571	0.2143	0.0714	0.0714	0.0714
S5	0.1818	0.2727	0.1818	0.1818	0.0909	0.0909	0.0000
S6	0.0000	0.0000	0.0000	0.4000	0.4000	0.2000	0.0000
S7	0.0000	0.0000	0.3333	0.3333	0.3333	0.0000	0.0000

Geçiş olasılıkları matrisi ile başlangıç vektörünün çarpılması ile bulunan birinci dönem olasılık matrisi tablo 4’te gösterilen şekilde hesaplanmıştır. Ayrıca ikinci ve üçüncü dönem olasılık matrisi, önceki dönem olasılık matrisi ile P matrisinin çarpımı sonucunda eşitlik 8’de gösterildiği gibi hesaplanmıştır (Özgürel ve Kılıç, 2003: 108).

$$V^n = V^{n-1} * P = V^0 * P^n \quad (8)$$

**Tablo 4.** Olasılık Matrisleri

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
V1	0.159722	0.098611	0.280556	0.195833	0.152778	0.069444	0.043056
V2	0.163062	0.098347	0.279795	0.196825	0.150165	0.068485	0.04332
V3	0.164325	0.097966	0.280064	0.196416	0.149486	0.068055	0.043689

Çalışma kapsamında bulunan sonraki 3 dönem olasılık matrisleri incelenmiştir. 2015 yılı ilk üç ayı içerisinde gerçekleşen şirket artış sayıları sırasıyla 37, 33 ve 51'dir. Çalışma kapsamında bulunan sonuçlar için olasılık değerlerine bakıldığında sırasıyla 0.069444, 0.150165 ve 0.043689 olasılıklarının gerçekleştiği görülmektedir. Bulgular sonucunda tespit edilen 2015 yılı içerisinde gerçekleşen verilerden hareketle daha hızlı bir artış olduğu yönündedir.

### **Sonuç**

Şirket sayıları belirsiz piyasa ve ekonomik koşullar nedeniyle tutarsız değişimler gösterebilmektedir. Denizli ilinde ve tüm Türkiye genelinde Kosgeb tarafından düzenlenen girişimcilik ve Kobi destekleri ile bu tutarsızlığın giderilmesi ve gelecek dönemlerdeki şirket sayısının artan oranlı ve kontrollü bir şekilde artması hedeflenmektedir.

Uygulama aşamasında 2009 - 2014 dönemindeki 72 aylık Denizli ili şirket sayılarının değişimi ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Markov süreci analizi sonucunda olasılık yoğunluklarının, izleyen 3 aylık yansıması izlenmiştir. Yöntem verilerdeki değişimin farklılıkları nedeniyle yetersiz kalmıştır. Uzun dönemli veriler ile daha doğru sonuçlar elde edilebilecektir. Çalışmada ele alınan dönem sonrası 3 aylık gerçekleşen değerler, uygulanan yöntem sonucu oluşan beklentilerin üzerinde olumlu olarak sonuçlanmıştır.

### **Kaynakça**

- Aktaş, D. (2013). *İstatistiksel Analiz*, Beta yayınevi, İstanbul.
- Akyurt, İ. Z. (2011). "Ülke Derecelendirme Sisteminin Markov Zinciri İle Analizi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi-Yönetim*, 22(69), 45-60.
- Bai, J. ve Wang, P. (2011). "Conditional Markov Chain and Its Application In Economic Time Series Analysis", *Journal of Applied Econometrics*, 26 (5), 715-734.
- Baillo, A. ve Fernandez, J. L. (2007). "A Simple Markov Chain Structure For The Evolution of Credit Ratings", *Applied Stochastic Models In Business And Industry*, 23(6), 483-492.
- Beichelt, F. (2006). *Stochastic Processes in Science, Engineering and Finance*, Chapman & Hall/CRC, USA.
- Chotard, A., Auger, A., ve Hansen, N. (2014). "Markov Chain Analysis of Evolution Strategies on a Linear Constraint Optimization Problem", *2014 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC)*, 6-11 July, Beijing, China, 159-166.
- Doğan, İ. (1995). *Yöneylem Araştırması Teknikleri ve İşletme Uygulamaları*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir.
- Feldman, R. M., Valdez-Flores, C. (2010). *Applied Probability and Stochastic Processes*, Second Edition, Springer Science+Business Media, Berlin.

- Jiang, B., Zhang, L., Lu, H., Yang, C. ve Yang, M.-H. (2013). "Saliency Detection via Absorbing Markov Chain", *2013 IEEE International Conference on Computer Vision (ICCV)*, 1-8 December, Sydney, Australia.
- Kani, S. A. P. ve Ardehali, M. M. (2011). "Very Short-Term Wind Speed Prediction: A New Artificial Neural Network–Markov Chain Model", *Energy Conversion and Management*, 52(1), 738-745.
- Öz, E. ve Erpolat, S. (2010). "Çok Değişkenli Markov Zinciri Modeli ve Bir Uygulama", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2), 577-590.
- Özdağoğlu, A., Özdağoğlu, G. ve Gümüş, G. K. (2012). "Altın Fiyatındaki Dağılımların Markov Zinciri ile Analizi: Uzun Erimli Olasılıklar", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(Haziran - Aralık), 119-142.
- Özel, G. ve Solmaz, A. (2012). "Türkiye’de Deprem Tekrarlanma Zamanının Tahmini ve Neotektonik Bölgelere Göre Depremselliğın Markov Zinciri ile İncelenmesi", *Çankaya University Journal of Science and Engineering*, 9(2), 125-138.
- Özgürel, M. ve Kılıç, M. (2003). "İzmir İçin Geleceğe Yönelik Yağış Olasılıklarının Markov Zinciri Modeliyle Belirlenmesi", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 40(3), 105-112.
- Öztürk A. (2007). *Yöneylem Araştırması*, Genişletilmiş 11. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Pinsky, M. A., ve Karlin, S. (2010). *An Introduction to Stochastic Modeling*, Fourth Edition, Academic Press - Elsevier, USA.
- Rolski, T., Schmidli, H., Schmidt, V. ve Teugels, J., (1999). *Stochastic Processes for Insurance and Finance*, Wiley Series In Probability and Statistics, John Wiley & Sons Inc., London.
- Spanos, A. (1999). *Probability Theory and Statistical Inference: Econometric Modeling with Observational Data*, Cambridge University Press, New York.
- Stirzaker, D. (2005). *Stochastic Processes & Models*, Oxford University Press, New York.
- Taha, H. A. (1992). *Operations Research An Introduction*, Fifth Edition, Macmillan Publishing Company, New York.
- Tütek, H. H., Gümüőođlu, Ő. ve Özdemir, A. (2012). *Sayısal Yöntemler Yönelisel Yaklaşım*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Winston, W. L. (2003). *Operations Research: Applications and Algorithms*, Fourth Edition, Duxbury Press, California.
- Yoder, M., Hering, A. S., Navidi, W. C., ve Larson, K. (2014). "Short-Term Forecasting of Categorical Changes in Wind Power With Markov Chain Models", *Wind Energy*, 17(9), 1425-1439.
- Zhao, W., Wang, J. ve Lu, H. (2014). "Combining Forecasts of Electricity Consumption in China With Time-Varying Weights Updated By A High-Order Markov Chain Model", *Omega*, 45(2014), 80-91.



## **Determinants of Small and Medium Business Performance**

### *Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler Performans Belirleyicileri*

**Senad Busatlic\* - Emil Knezovic\*\***

#### **Abstract**

The importance of Small and Medium Enterprises (SMEs) has been recognized by both academicians and practitioners. Modern economy brought several “innovations” such as free markets, private ownership and entrepreneurship, but the main drives of economic growth are SMEs. This was also acknowledged by governments that are now focused more on improving the conditions for it. In simple words, performance of nations is affected by performance of SMEs.

In the last few decades, we have a shift in focus from large to small companies and thus more importance is given to SMEs. The ability to survive in modern business is the key point of any organization. Even though the impact on performance is multidimensional, research related to determinants of successful small businesses highlights three important categories: individual, organizational and environmental.

This paper analyzes SMEs of Bosnia and Herzegovina regarding the determinants of business performance. It is done by applying the three common categories in the form of manager`s individual characteristics, business strategies and market intensity.

**Key words:** *Small and Medium Enterprises (SMEs), business strategy, business environment, competition intensity, human capital, business performance*

#### **1. INTRODUCTION**

The modern economy cannot be analyzed without inclusion of the small and medium enterprises (SMEs). Their importance may be seen in relation to the number of enterprises and employment that come with it. (Savlovschi & Robu, 2011) Today, SMEs have high contribution toward achieving overall national income. The past few decades proved the importance of SMEs in economic development of countries. SMEs, such as they are, represent the next step for micro companies, while all big companies were developed from it. More than 90% of companies in all countries even in the developed ones such as United States and United Kingdom belong to SMEs. (OECD, 2003) More important role is related to developing countries, where SMEs represent the “fuel of development process”. Golden ages of development was “lived” by Taiwan, Korea, and Columbia on the burden of fast development and expansion of SMEs. Similar contribution of SMEs can be found in developed countries also, such as in the case of Japan. (Veselka, 2005; Nugent & Yhee, 2001; Zheng, Storesletten & Zilibotti, 2011; Pandya, 2012)

Even though SMEs represent a high portion of domestic companies, they are also the most vulnerable part of the economy which is characterized by a high failure rate.

This study has several questions to answer:

- What is the human capital of SMEs managers in terms of experience and educational background?
- What is the mostly organizational imperative in terms of strategy pursued by SMEs?

---

\* Assistant Professor, International University of Sarajevo, BiH, sbusatlic@ius.edu.ba

\*\* Ph.D. Candidate, International University of Sarajevo, BiH, emilknezovic@hotmail.com

- How do SMEs perceive their environment in terms of changes in the industry and market competition?

Since SMEs are regarded as a very important part of economical development, in this paper we analyze the factors that affect the performance of these companies. This paper presents the first step toward helping the SMEs in order to improve their performance.

## **2. POSITIONING OF SMEs IN ECONOMY**

At the Policy Dialogue Workshop in St. Petersburg in Russia, Fao (2003) presented four general advantages that SMEs bring to countries:

- SMEs are the Engine of Growth which refers to the fact they are the largest provider of employment in most countries and that they are a major source of technological innovation, new jobs and new products
- SMEs are Essential for a Competitive and Efficient Market; this refers to the fact that they play an important role in removing imbalances in the economy through high turnovers and adaptability. Since entry and exit barriers are low it makes this sector more competitive and it forces enterprises to be flexible. This also results in competitive market pressure that is directed to all companies involved in it, especially, the big ones.
- SMEs are Critical for Poverty Reduction; this refers to the fact that the employment force of SMEs is mostly low income. Especially, in poor region this factor is crucial and represents the only option for poor and low educated people.
- SMEs Play a Particularly Important Role in Developing Countries; this refers to the fact that SMEs are a major driver in the development process of the countries. They also provide an option of self employment, where people start their own companies (entrepreneurship).

On the other hand, Fao (2003) also highlighted few disadvantages that may be divided into the three groups:

- Market failures cause biases against SMEs, this refers to asymmetric information on SMEs that borrow money. This is also related with imperfect completion in the “borrowing market”. There are also higher costs of R&D and training for SMEs and these results in low budget investment in human resources and technology.
- Small size creates cost disadvantages for SMEs; this refers to not having enough influence to change the “environmental factors” to their favor. Policies and regulation imposed by the government make disproportional costs on SMEs. Due to the inability to use economies of scale, private institutional agreements are not favorable for SMEs also. All of this results in high transaction costs and an inability to use economic advantages that are offered.
- SMEs are limited in capability development, this refers to the fact that due to small size, they mostly lack management capacity and they cannot pay for qualitative support services such as legal, financial or training. Also, they do not have capability of quality access and analysis of information.

## **3. DETERMINANTS OF BUSINESS PERFORMANCE**

Going through literature we can see that even though SMEs are regarded as a very important part of economical development, the research regarding the determinants of

business performance is scarce. (Nwachukwu & Oseghale, 2010) Further, those determinants are in most cases divided into three categories: individual characteristics of the firm with the focus on manager, characteristics of the firm and environmental characteristics of the firm.

### **3.1.Individual characteristics of the firm**

The question regarding manager influence on organizational performance has been a hot topic in the last two decades. Empirical literature in the work of Mackey (2008) suggests that the influence is at modest level and that other factors, especially those out of control, should also be considered.

This impact is expected to be much higher in the context of SMEs since manager-operations relationship is much more direct. In this area, manager and entrepreneur term is used interchangeably. The important role of a manager in SMEs has been supported by literature, but the empirical evidences were weak. (Chrisman, Bauerschmidt & Hofer, 1999) Further they state that the focus on the types and quality of entrepreneur behavior and decisions has been demanded. Behavior and decisions are represented as a function of skills, experience and values. Baum, Locke & Smith (2001) found out that direct impact on firm's growth had CEO's specific competencies and motivations and firms strategies, while CEO's general competencies, traits and environment had indirect impact. Significantly, traits, skills and motivation of an entrepreneur are directly or indirectly contributing to organizational growth. (Baum & Locke, 2004)

According to Armstrong (2009) human capital (HC) is consisted out of knowledge, skills and abilities of the people employed in an organization. Transferring this to a narrower scope, we may see that each individual is consisted out of these factors. Human capital falls under the intangible resources and thus this resource may provide a competitive advantage since it is hard to copy them. (Barney, 1991) Thus human capital of managers in SMEs matters in process of achieving the organizational goals. Those with higher levels of HC are supposed to have higher knowledge, skills and expertise that are related to management activities inside the organization. (Allen, 2006)

### **3.2.Characteristics of the firm**

The most common indicator analyzed in this area is organizational strategy. Each enterprise that is established is based on a certain business model (design of value creation, delivery and capture mechanism) through which it delivers value to customers, motivates them to buy and earn profit. (Teece, 2010) Allen (2006) states that strategy is the way in which business utilizes its resources in order to compete and thus those who align better their actions and commitments with core competencies are expected to perform better.

A number of researches that included strategy as a variable used generic strategies by Porter (1980). (Schuler & Jacksonm 1987; Youndt, Snell & Dean, 1996; Allani et al., 2003) He proposed two ways in which a company may compete in the market; by low cost or differentiation. Further he added the scope of the market in which companies compete; broad or narrow. Even though researches used these strategies it is important to eliminate issues regarding it in the research. Regarding the cost strategy things are pretty clear since it tries to reduce costs and increase efficiency. On the other hand differentiation strategies have several ways through which they can be expressed. In the research we mostly find extension of differentiation strategies (Schuler & Jackson 1987; Chrisman, Bauerschmidt & Hofer, 1999; Katou, 2010). This extension of differentiation strategy may be grouped to three categories (quality, service and innovation) such as in work of Allen (2006).

### **3.3.Characteristics of the environment**

Significant results have been found in analyzing influence of sector variables on organizational growth. (Woldie, Patricia & Adebimpe 2008) According to Chrisman, Bauerschmidt & Hofer (1999) both obsolete and relative impact of industry structure is present regarding the organizational performance.

However, Allen (2006) argues that environment, as a variable, is much more influential than the industry; especially in the case of SMEs where in most cases they operate in one industry. Indeed results show that external environment belongs to the group of the most significant factors of SMEs success. (Chittithaworn et al., 2011) According to Dess & Beard (1984) we have three important dimensions of environment: complexity, dynamism and munificence. Dynamism refers to stability of environment which generally indicates the degree to which companies may have more accurate planning. So as the changing rate is higher, it is expected that managers will have less time to prepare for changes. (Allen, 2006)

## **4. METHODOLOGY**

The data for this research was obtained by using primary data collection method. Self-administered questionnaires were delivered to micro enterprises in Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH) from which we obtained 352 usable responses.

In the Federation of Bosnia and Herzegovina, the criteria, according to the Law on the Promotion of Small Business Development of FBiH, are presented in the table below.

**Table 1:** Bosnia and Herzegovina criteria for SMEs  
(Tuzla Canton, Ministry of Development and Entrepreneurship, 2012)

<b>Company category</b>	<b>Assets (mill. Of €)</b>	<b>Revenue (mill. Of €)</b>	<b>Employees</b>
Micro	0.20	0.20	0-9
Small	2.00	2.00	10-49
Medium	15.00	20.00	50-249

### **4.1.Measures of business performance determinants**

For the purpose of this study, we used following determinants:

- Human capital which was measured by experience (industry and managerial position) and educational background of managers
- Organizational strategy which was measured by innovation, quality, customer service and cost leadership
- Business environment which was measured by the degree of change in the industry, the degree of change in technology and market competition

### **4.2.Analysis**

Descriptive statistics are used to analyze characteristics of the sample. These statistics are showing the sense of the measure. In simple words descriptive statistics are procedures used to summarize, organize, and make sense of a set of scores or observations.



## 5. RESULTS

In this section, we present descriptive results of a survey conducted in SMEs of Federation of Bosnia and Herzegovina.

### 5.1. Profile of respondents

**Table 2:** Profile of SMEs

<b>Age of the company (years of operation)</b>		
1-5	29	8.20%
6-15	150	42.6%
Over 15	173	49.2%
<b>Age (avg.)</b>	16.5	
<b>Size of the company (number of employees)</b>		
Micro (0-9)	114	32.4%
Small (10-49)	191	54.3%
Medium (50-249)	47	13.3%
<b>Size (avg.)</b>	25.7	
<b>Industry</b>		
Manufacturing	96	27.3%
Service	151	42.9%
Trade	87	24.7%
Other	18	5.10%

Only 8.2% of enterprises belong to those that are in business from 1 to 5 years, 42.6% are companies between 6 and 15 years, while the largest share of companies belong to those above 15 years of existence. What we can say from here is that responses were mainly gathered from the companies that have already established themselves in the business.

Grouping the companies in accordance to the Law on the Promotion of Small Business Development of Federation of Bosnia and Herzegovina, which is mentioned in the previous part, 32.4% of data was gathered from micro companies, 54.3% from small companies and 13.3% from medium sized companies. On average, SMEs employed 25 workers.

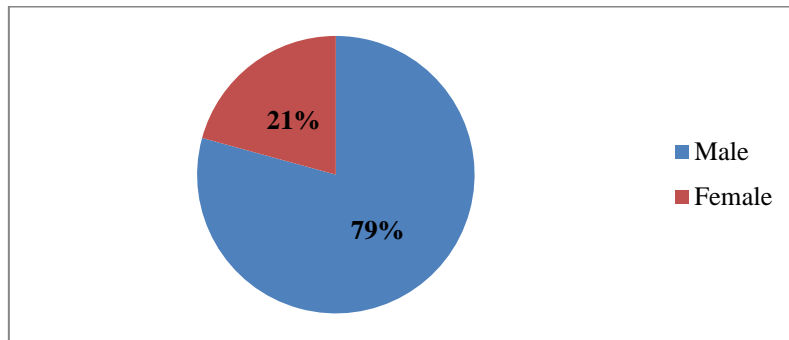
As far as industries in which they operate are concerned, 27.3% were manufacturing companies, 24.7% were trade and most of companies were dealing with services (42.9%). Companies that do not belong to any of these three categories were represented by 5.1%.

### 5.2. Individual characteristics of the firm

In this part we present the individual characteristics of top managers in SMEs with the main focus on human capital. In this case, human capital is measured by experience possessed by manager and educational background.

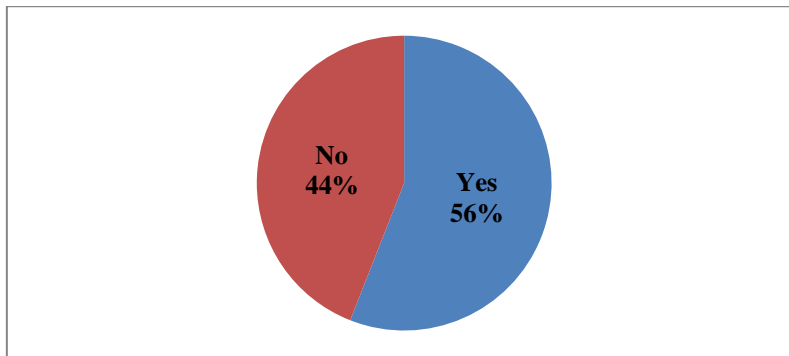
Before we start with presenting these results, first let us have a look at a few demographic factors.

**Figure 1. Gender of manager**



From the table above, we may conclude that SMEs are managed by mostly male managers, which basically shows the fact that the trend of women managers/entrepreneurs is still in the development phase.

**Figure 2. Manager/Founder**



From the figure above, we may see the longevity of entrepreneurial spirit in SMEs. So, in the case of Federation of Bosnia and Herzegovina, there is an entrepreneurial strength in manager of SMEs as more of the companies in this study were represented by the people who had founded and are still running the business.

### **5.2.2.Human capital of managers**

Human capital of SMEs managers was analyzed through two main indicators; experience and educational background. The experience of managers was measured by two items; the experience in the industry and the experience as a manager of a particular enterprise.

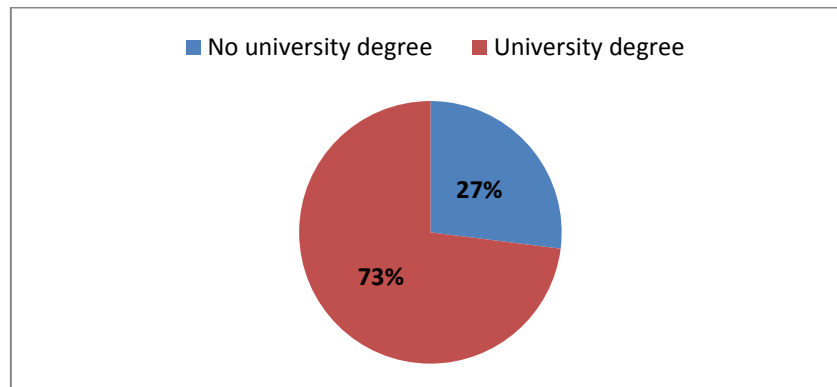
**Table 3: Managers' experience**

Industry experience			Managerial experience		
Years	No.	%	Years	No.	%
1-5	48	13.6	1-5	109	31.0
6-10	98	27.9	6-10	85	24.1
11-15	63	17.9	11-15	67	19.0
16-20	81	23.0	16-20	72	20.5
Over 20	62	17.6	Over 20	19	5.4
<b>Average</b>	<b>14.9</b>		<b>Average</b>	<b>10.8</b>	

The table above presents the data regarding the experience of managers in SMEs by which we can see that the highest category of managers fall within those who work between 6 and 10 years. Average time spent in the industry by managers is around 15 years.

On the other hand, managerial experience falls, for the most part, in category of those who work up to 5 years on managerial position. This is the expected result since when time passes there is a higher possibility that there will be changes in that position (done by force or voluntary).

**Figure 3.** Managers' educational background



Educational background of managers shows that more of them possess university diploma

as which can be an indicator of higher quality managers. Digging deeper into this type of education shows, 148 of managers had a first degree of a university diploma (Bachelor), 102 of them had diplomas of second degree (Masters) and 7 of them were PhD holders.

### **5.3.Characteristics of the firm**

As strategic management is considered as a very important part of organizational success, decisions made by managers have strategic impact. One of the decisions that has to be made is organizational imperative in term of strategy that the company will employ in order to deal with competitors in the market.

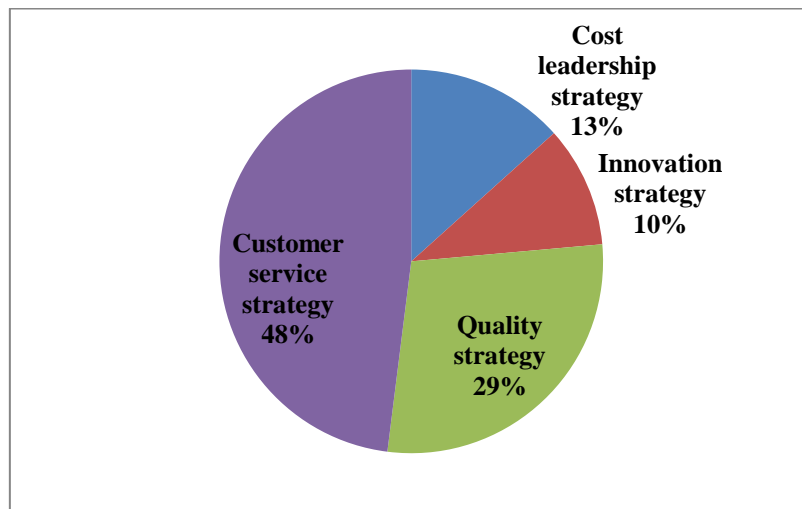
To understand the situation of SMEs in Federation of Bosnia and Herzegovina, we present the figure below.

From the figure, we may see that the customer service strategy is the number one option for SMEs in this country. This is in accordance to the statement made by Papulova & Papulova (2006) that says that real competitive advantage lies in the ability to satisfy customer needs in a better way than your competitors does.

The second placed strategic option is the one regarding the differentiation in quality. Having the differentiation types of strategy as the first option tells us that SMEs in FBiH are willing to fight in the market by offering the additional value to its customers. However, the data gathered also tells us that innovation as a strategy is used in a very low degree which means that business society in terms of SMEs is not so innovative.

Having the cost reduction as the primary weapon against the competitors is also low among the SMEs.

**Figure 4.** Organizational strategy

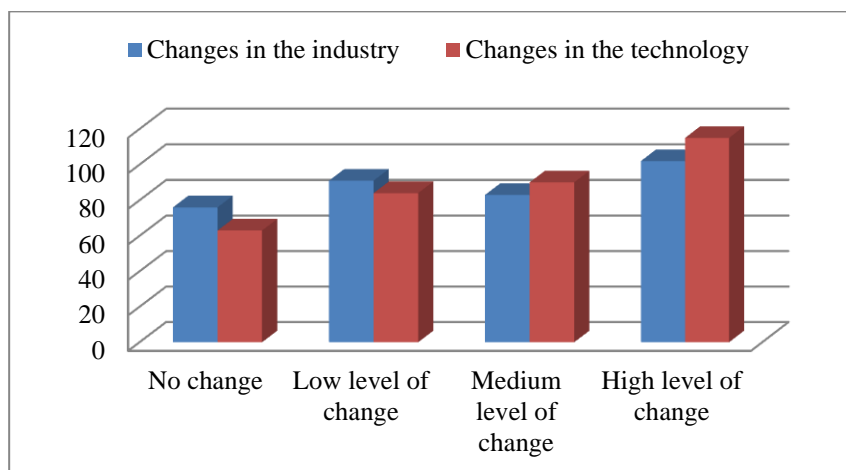


**5.4.Characteristics of the environment**

In the case of environment, for the purpose of this study, we used two indicators. One was related to environmental change which was measured by two items; change in the industry in general and change in the technology. Another one was market completion which was measured by the intensity of competition for the main product.

As it concerns, the environmental uncertainty the results are presented by the figure below.

**Figure 5.** Change in business environment

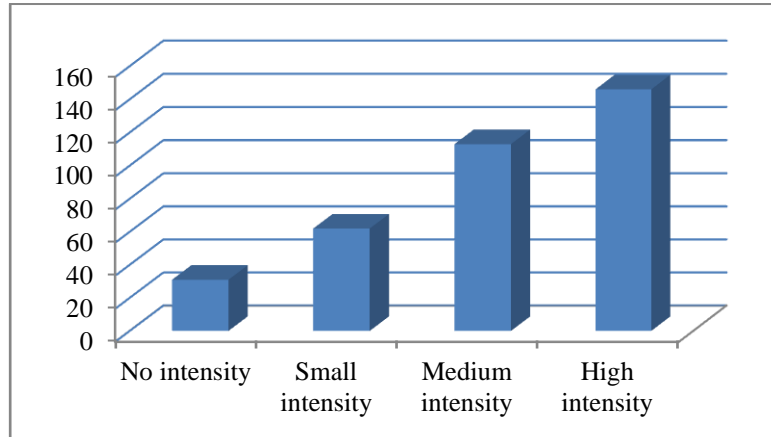


The results regarding the environment and market competition were taken with the respect to managers’ perception. Even though, the opinions are spread in almost equal shares (21%-29%) the managers of SMEs in FBiH perceive their environment in the largest share as uncertain (29%). Regarding the technology change, the findings indicate similar conclusions.

The results are quite different regarding the competition in the market. The lowest number of managers responded that there is no intensity in competition for their companies (9%). As we go to higher levels of intensity the number of companies that agree with it also

risers. Small intensity in competition is faced 18% of SMEs; medium intensity is faced by 32% of SMEs while the high intensity is faced by the largest number of SMEs (41%).

**Figure 6. Market competition**



## **6. CONCLUSION**

The aim of this study was to analyze small and medium enterprises from Federation of Bosnia and Herzegovina. In order to do it, we used descriptive analysis with the focus on three main determinants of business performance; human capital of managers, organizational strategy and organizational environment.

As it concerns human capital, SMEs are governed by mostly highly educated people (with a university diploma) and with average experience in the industry of 15 years and 11 years on managerial positions.

The most used strategic option for SMEs is the one of adaptability to customers' needs and wants. Looking to differentiation strategy in general (innovation, quality and customer service) we may conclude that SMEs are rather differentiation oriented than cost leadership oriented.

In the case of environment, the perception on change in the industry and technology is almost equally staggered from no change to high change. On the other hand, SMEs perceive their market competition, by largest part, as high intensive. No intensity in market competition is represented by the lowest share.

### **6.1.Limitations of the study**

This study has been limited by two main factors. First one is that SMEs were taken from different kind of industries which constraints the additional conclusions and recommendations. Another limitation is regarding the measure of three determinants. It would be much stronger to include additional measures in individual characteristics of the firm such as managers know how or personal traits. In the case of characteristics of the firm, measure such as organizational growth could be included. Finally, government regulations and policies could also be measured in terms of environment characteristics.

### **6.2.Future studies**

Having the limitations in mind and possible improvements in that area, the impact of these determinants on actual business performance should be examined. Descriptive results

give us an overall picture but do not show us how these determinants affect performance of SMEs. Since SMEs are a very important part of the economy, having the results regarding the determinants and performance link could give us the possibility to discuss the recommendations for both companies and the government in order to improve the conditions for SMEs and to help them improve their performance.

### **References**

- Allani, N., Arcand, M. & Bayand, M. (2003), 'Impact of Strategic Human Resources Management on Innovation', *2th International Conference on Management of Technology, IAMOT*, France 13-15 May
- Allen, R. M. (2006), *Strategic human resource management and firm performance: what can we learn from small businesses?*, Ph.D Thesis, Cornell University, U.S.
- Armstrong, M. (2009), *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*, Kogan Page, London and Philadelphia.
- Barney, J. (1991), 'Firm Resources and Sustained Competitive Advantage', *Journal of Management*, vol. 17, no. 1, pp. 99-120
- Baum, J. R., & Locke, E. A. (2004), 'The relationship of entrepreneurial traits, skill and motivation to subsequent venture growth', *Journal of Applied Psychology*, vol. 89, no. 4, pp. 587-598
- Baum J.R., Locke E.A., Smith K.G. (2001), 'A Multidimensional Model of Venture Growth', *the Academy of Management Journal*, vol. 44, no. 2, 292-303.
- Chittithaworn, C., Islam, Md. A., Keawchana, T., Muhd Y. & Dayang, H. (2011), 'Factors affecting business success of small & medium Enterprises (SMEs) in Thailand', *Asian Social Science*, vol. 7, no. 5, pp. 180-190
- Chrisman, J.J., Bauerschmidt, A., & Hofer, C.W. (1998), 'The determinants of new venture performance: and extended model', *Entrepreneurship Theory and Practice*, vol. 23, no. 1, pp. 5-30
- Dess, G. G. & Beard, D. W. (1984), 'Dimensions of organizational task environments', *Administrative Science Quarterly*, vol. 29, no. 1, pp. 52-73
- Fao, Q. (2003), 'Importance of SMEs and the Role of Public Support in Promoting SME Development', *Creating A Conducive Legal & Regulatory Framework for Small and Medium Enterprise Development in Russia A Policy Dialogue Workshop*, St. Petersburg
- Katou, A.A. (2010), 'Test of a Causal HRM-Performance Linkage Model: Evidence from the Greek Manufacturing Sector', *Applied H.R.M. Research*, vol. 12, no. 1, pp. 1-16
- Mackey, A. (2008), 'The Effect of CEOs on Firm Performance', *Strategic Management Journal*, vol. 29, no. 1, pp. 1357-1367
- Nugent, B. J. & Yhee, S. J. (2001), 'Small and Medium Enterprises in Korea: Achievements, Constraints and Policy Issue', *Small Business Economics*, vol. 18, no. 1-3, pp. 85-119.
- Nwachukwu and Oseghale (2010), 'Determinants of small business performance: A meta analysis', *Economics & Business Journal: Inquiries & Perspectives*, vol. 3, no. 1, pp. 65-76.

- OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development, (2003), Smart, as well as beautiful: the Bologna Process - Promoting entrepreneurship and innovative SMEs in a global economy, *OECD Observer*, 238, Retrieved June 29, 2014 from [http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1092/Smart, as well as beautiful: the Bologna Process.html](http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1092/Smart,_as_well_as_beautiful:_the_Bologna_Process.html)
- Pandya, V. M. (2012), 'Comparative analysis of development of SMEs in developed and developing countries', *The International Conference on Business and Management*, Phuket - Thailand
- Papulova, E. & Papulova, Z. (2006), 'Competitive Strategy and Competitive Advantages of Small and Midsized Manufacturing Enterprises in Slovakia', *Journal of E-Leader*, Slovakia
- Porter, M. E. (1980). '*Competitive strategy*', New York Free Press
- Savlovski, L.I. & Robu, N. R. (2011), 'The Role of SMEs in Modern Economy', *Economia, Seria Management*, vol. 14, no. 1, pp. 277-281
- Schuler, R. & Jackson, S. (1987), 'Linking competitive strategies and human resource management practices', *Academy of Management Executive*, vol. 1, no. 3, pp. 207-219
- Teece, D.J. (2010), 'Business Models, Business Strategy and Innovation', *Long Range Planning*, vol. 43, no. 1, pp. 172-194
- Tuzla Canton, (2012), '*Information on the status of small and medium enterprises in Tuzla Canton in the 2011th year with a proposal of guidelines for the future*', Ministry of Development and Entrepreneurship
- Veselka, M. (2005), 'Taiwan's Economic Development: The Role of Small and Medium-Sized Enterprises Beyond the Statistics', *Second conference of the European Association of Taiwan Studies*, Ruhr University Bochum
- Woldie A., Patricia L. & Adebimpe, A. (2008), 'Factors influencing small and medium enterprises (SMEs): An exploratory study of owner/manager and firm characteristics', *Banks and Bank Systems*, vol. 3, no. 3, pp. 5-13
- Youndt, M. A., Snell, S. A., Dean, J. W., Jr, & Lepak, D. P. (1996), 'Human resource management, manufacturing strategy, and firm performance', *Academy of Management Journal*, vol. 39, no. 4, pp. 836-866
- Zheng, S., Storesletten, K. & Zilibotti, F. (2011), 'Growing Like China', *American Economic Review*, vol. 101, no. 1, pp. 196-233





## **Drivers of Customer Satisfaction from the Mobile Commerce and Mobile Marketing: The Case of Mobile Shopping Applications**

*Mobil Ticaret ve Mobil Pazarlamada Müşteri Memnuniyeti Faktörleri: Mobil Alışveriş Uygulamaları Örneği*

**Süleyman BARUTÇU\* - Ali Alper AKGÜN\*\* - Hicran Utkun DİNCER AYDIN\*\*\***

### **Abstract**

The advents of mobile commerce, marketing and selling have introduced great opportunities not only to the traditional retail but also to new electronic retail industries. Mobile retailers (m-retailers) should use efficient and successful strategies to gain sustainable competitive advantages in mobile commerce (m-commerce). One of these strategies is improving their mobile customer satisfaction (m-customer satisfaction). The main objectives of this study are to (1) call mobile commerce's entrepreneurs attention to customer satisfaction in m-shopping, (2) provide a theoretical and empirical framework for determining drivers of m-customer satisfaction from m-shopping applications characteristics including convenience, usability, reciprocity, entertainment, appearance, accessibility, customization, interaction, privacy, security, trust, information quality, mobility and perceived price level, (3) determine antecedent factors for increasing m-customer satisfaction level in m-shopping in Turkey, which have not previously been investigated, and (4) and highlight what is needed to increase m-customer satisfaction from m-shopping and m-application. For those objectives, first, literature were reviewed about customer satisfaction to verify the drivers of customer satisfaction and m-customer satisfaction; second, the empirical study results conducted to determine the drivers of m-customer satisfaction and measured m-shoppers satisfaction level from m-stores in Turkey were presented.

**Key Words:** *Mobile Marketing, Mobile Applications, Customer Satisfaction*

### **Özet**

Mobil ticaret, pazarlama ve satış alanındaki gelişmeler, sadece geleneksel perakende satış alanına değil aynı zamanda yeni elektronik perakende satış endüstrilerine de büyük olanaklar sunmuştur. Mobil satıcılar, mobil ticarete sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmak için etkin ve başarılı stratejiler kullanmalıdırlar. Mobil müşteri memnuniyetinin sağlanması, bu anlamda kullanılabilir stratejilerden bir tanesidir. Bu çalışmanın temel amaçları; (1) mobil ticaret girişimcilerinin dikkatini mobil alışverişteki müşteri memnuniyetine çekmek, (2) kolaylık, kullanılabilirlik, karşılıklılık, eğlence, görünüm, ulaşılabilirlik, kişiselleştirme, etkileşim, gizlilik, emniyet, güven, bilgi kalitesi, hareketlilik ve algılanan fiyat düzeyini içine alan mobil alışveriş uygulamalarının niteliklerinden yola çıkarak mobil müşteri memnuniyeti faktörlerini belirlemek amacıyla teorik ve pratik bir çerçeve hazırlamak (3) Türkiye'de henüz araştırılmamış olmakla beraber mobil alışverişte müşteri memnuniyetini arttırmak için öncelikli faktörleri belirlemek ve (4) Mobil alışveriş ve uygulamalarından müşteri memnuniyetini arttırmak için gerekli olan noktaları öne çıkarmaktır. Bu amaçlara ulaşabilmek için öncelikle müşteri memnuniyeti ve mobil müşteri memnuniyeti faktörlerini ortaya koyabilmek için müşteri memnuniyeti ile ilgili literatür taranmış, ardından Türkiye'deki mobil mağazalardan mobil alışveriş yapan müşterilerin tatmin düzeyini ölçmek ve mobil müşteri memnuniyetinin faktörlerini belirlemek için uygulama sonuçları sunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** *Mobil Pazarlama, Mobil Uygulamalar, Müşteri Memnuniyeti*

---

\* Professor, Pamukkale University, FEAS, Department of Business Management, Denizli, TURKEY

\*\* Lecturer, Pamukkale University, Bekilli Vocational School, Department of Marketing, Denizli, TURKEY

\*\*\* Lecturer, Pamukkale University, Bekilli Vocational School, Department of Public Relations, Denizli, TURKEY

## **Introduction**

Advances in information and communication technologies are not only offering new commercial channels to companies but also significantly influencing the way in which companies conduct their businesses and marketing activities. During the past decade, after the Internet, mobile communications has surged to the forefront of the business environments. Thus, in 21<sup>st</sup> century, these new advanced technologies have emotional impacts towards everything from lifestyle to business. The Internet has proven to be an efficient way of communicating, marketing and selling products and services. In parallel with Internet, mobile communications and 4G technologies have emerged to play an important role in business and especially in direct marketing.

In the literature, the performance improvement potential of electronics “e” is the use of internet and web technologies. An “e” can be put in front of concepts, if it requires the use of internet and web technologies. For example, in order to point internet store, online store or virtual store, instead of them, electronic store (e-store) was preferred. Similarly, in this study, “m” is the abbreviation of concepts related to mobile phones. In order to point mobile terms, m-commerce, m-marketing, m-store, m-advertising and m-customer satisfaction were used.

Besides Internet and personal computers, mobile phone (mobile smart phone) is very important for marketers, because it is so popular and gives to people mobility. Therefore, emerging mobile technology has been expected to bring a lot of opportunities for marketers. If m-commerce is adopted by mobile phone users, m-stores (m-retailers) can get a new revenue-generating direct marketing tool after Internet.

M-retailers need to remain competitive in highly competitive business industry. One of the ways of remaining competitive and improving competitive advantage is to attract more customers and increase customer retention. To succeed them, customer satisfaction is one of the key concepts. From both the theoretical and the empirical perspectives, customer satisfaction is very important for companies’ competitiveness and can be considered the essence of success in today’s highly competitive world of business. Thus, most of the managers have been placing significant attention on customer satisfaction to increase their profitability and market share and battle for competitive differentiation. In this study, m-commerce, m-marketing, m-customer satisfaction concepts are analyzed and details of the drivers of m-customer satisfaction, research methodology, questionnaire design, data collection and data analysis are provided.

## **Mobile Marketing, Mobile Commerce and Mobile Application**

One of the marketers’ desires is to be able to interconnect with potential customers and to contact them anywhere and anytime. M-phone made a revolutionary contribution to fulfilling the anywhere and anytime connectivity marketers’ wishes (Barutçu, 2007; Barutçu 2008). Yuan and Cheng (2004) emphasized that m-marketing is getting increasingly popular because m-phone is a personal device used in marketing. Scharl et al. (2005) defined m-marketing as using a wireless medium to provide m-consumers with time- and location-sensitive, personalized information that promotes products, services and ideas, thereby benefiting all stakeholders. Shortly, m-marketing refers to marketing activities and programs performed via mobile phone in m-commerce.

The rapid growth of m-phone has come up with a new term: m-commerce. It has a strong impact on industries like e-commerce in general (E-Business Report, 2000) and transformed m-commerce into a major driving force for the next wave of e-commerce (Liang and Wei 2004). The growth and use of m-commerce as an emerging technology has the potential to dramatically change the way consumers make business. M-commerce driven by

wireless communication technology is also generating interest from marketers (Aungst and Wilson, 2005). In the literature, all mobile commerce definitions are very similar. In principle, any transaction with a monetary value conducted via mobile communication networks can be considered m-commerce (E-Business Report, 2000). As regards this definition, Siau et al. (2001) defined m-commerce as a new type of e-commerce transaction conducted through m-devices using wireless telecommunication networks and other wired e-commerce technologies; Clarke (2001) defined m-commerce as the application of wireless communications networks and devices to the execution of transactions with monetary value; Frolick and Chen (2004) defined m-commerce as any form of mobile communication between a business and its customer; Dholakia and Dholakia (2004) defined m-commerce for electronic commerce transactions carried out via m-phones and wireless terminals; Bai et al. (2005) simply identified as the transaction conducted over a wireless telecommunication network, either directly or indirectly.

M-commerce, m-marketing and m-shopping are carried out via m-applications. The number of applications available for download in leading app stores is 1.5 million in Android and 1.4 million in Apple's App Store as of May 2015 (www.statista.com, Last visited: 30 May 2015). Thus, m-consumer satisfaction from m-shopping and m-application has been the subject of much attention in the m-marketing, m-stores and m-commerce.

### **Customer Satisfaction Concepts**

From both the theoretical and the empirical perspectives, for companies' competitiveness, customer satisfaction is very important and is considered the essence of success in today's highly competitive business world (Bitner and Hubbert, 1994). Most of the managers are placing significant attention on customer satisfaction today. In fact, a Juran Institute study found that a full 90% of the top managers were convinced that maximizing customer satisfaction maximizes profitability and market share (Bhote, 1996). Moreover, customer satisfaction was the key to retaining their customers, building customer loyalty and gaining more profits (Reichheld, 1996). Customer satisfaction has increasingly been identified as one of the key factors in the battle for competitive differentiation and customer retention (Su, 2004). Therefore, the aim of managing customer satisfaction is to obtain a higher rate of customer retention and improve a company's market share and profits.

Customer satisfaction is often defined as the customers' post-purchase comparison between pre-purchase expectation and performance received (Oliver, 1980). According to Zeithaml et al. (1990), customer satisfaction depended on the balance between customers' expectations and customers' experiences with the products and services, and they added when a company is able to lift a customer's experience to a level that exceeds that customer's expectations, then that customer will be satisfied. Oliver (1999) defined customer satisfaction as an evaluation of the perceived discrepancy between prior expectations and the actual performance of the products or services. Kotler (2000) defined customer satisfaction as a customer's feelings of pleasure or disappointment resulting from comparing product's perceived performance in relation to his/her expectations. Kim et al. (2003) emphasized that customer satisfaction was a post-purchase attitude formed through a mental comparison of the product and service quality that a customer expected to receive from an exchange. The reason why customer satisfaction is important is that improving customer satisfaction has a higher chance of purchasing products and service from the same store and remaining loyal customers (Kim and Eom, 2002).

The majority of consumer satisfaction research has been focused on the product and service levels and discussed extensively traditional retailing literature. Nowadays, m-customer satisfaction is accepted as one of the key influence in m-customers' future purchase

intentions and decisions, and known as one of the indicators of the m-stores' future profits in m-commerce. M-customers who are not totally satisfied might not pay for a product and service from m-store, if they have a choice of shopping somewhere else. Therefore, determining the key drivers of m-customer satisfaction is increasingly drawing the attention of academic researchers and m-store managers. For example many academician like Taha et al. (2013), Okazaki and Mendez (2013), Li and Yeh (2010), Kuo et al. (2009), Choi et al. (2008), Wang and Liao (2007), Kim et al. (2005), Wu and Wang (2005) and Cheong and Park (2005) determined some drivers for m-customer satisfaction as transaction process, system quality, content reliability, convenience, usability, reciprocity, entertainment, appearance, accessibility, customization, interaction, privacy, security, trust, information quality, mobility and perceived price level, visibility, customer service, functionality of mobile device, and availability. To sum up, different factors, sub factors and researchers of each driver in the mobile marketing literature were seen. Therefore, empirical studies should be conducted to determine drivers of m-customer satisfaction and measure m-customer satisfaction level in Turkey.

### **Research Methodology**

The purposes of this research are to develop a framework for determining the drivers of m-customer satisfaction, measure m-customer satisfaction level from m-shopping applications and examine current intentions about m-shopping in Turkey.

### **Questionnaire Development**

Although m-commerce has entered and penetrated everyday life, customer satisfaction in m-commerce has rarely been studied because of its short history (Choi et al. 2008: 315). Reviews on the subject reveal the existence a few numbers of index models for m-customer satisfaction with a trend to the specialization of a specific domain in m-commerce. Researchers used different factors that affects m-customer satisfaction in m-commerce even they used the same model. For example, both Taha et al. (2013) and Choi et al. (2008) concentrated around ACSI (American Customer Satisfaction Index) and uses eleven factors in their research as the antecedents of m-customer satisfaction in mobile commerce. But the factors they use in their studies are different than each other. Taha et al. (2013) used appearance, entertainment, reciprocity, mobility, usability, convenience, accessibility, customization/ interaction, security, trust, privacy. Choi et al. (2008) preferred convenience, transaction process, system quality, content reliability, perceived price level, visibility, security, customer service, customization, functionality of mobile device, and availability. Therefore, different factors, sub factors and researchers of each driver in the mobile marketing literature were seen and analyzed.

In this study, fourteen essential factors for m-customer satisfaction were categorized into convenience, usability, reciprocity, entertainment, appearance, accessibility, customization, interaction, privacy, security, trust, information quality, mobility and perceived price level by reviewing different articles and self-created. As seen in Table 1, the questions, reflected drivers of m-customer satisfaction, were developed based on these literatures or created by researchers. The questionnaire was prepared in Turkish, and then translated in English.

**Table 1.** Some of the prior researches on drivers of m-customer satisfaction

Drivers	Description	Researchers (Reference)
Convenience	Quick shopping	New Created
	Finds the content they need	Taha et al. (2013), Li and Yeh (2010), Wang and Liao (2007)
	Efficient filtration to find the products	New Created
	Voice call to search products	New Created
	Use of mobile payment systems	Wang and Liao (2007)
	Easy to use menu	Taha et al. (2013), Li and Yeh (2010), Kuo et al. (2009), Wang and Liao (2007), Choi et al. (2008), Kim et al. (2005), Cheong and Park (2005), Wu and Wang (2005)
	Comparing of different products' characteristics that customers need	New Created
Usability	Adequate product range	New Created
Reciprocity	Provides possibility to customers for sharing their comments	Taha et al. (2013)
	Provides possibility to customers for sharing their favorite products on social media	Taha et al. (2013)
Entertainment	Provides enjoyable experience	Taha et al. (2013), Cheong and Park (2005)
	Encourages customers to shopping	Taha et al. (2013)
Appearance	Attractive design	Okazaki and Mendez (2013), Li and Yeh (2010),
	Uses fonts properly	Kuo et al. (2009), Wang and Liao (2007), Choi et al. (2008), Kim et al. (2005)
Accessibility	Works errorless	Taha et al. (2013), Kuo et al. (2009), Choi et al. (2008)
Customization	Customized content for individuals	Li and Yeh (2010), Wang and Liao (2007)
Interaction	Video chat opportunity	New Created
	Quick responses to customer inquiries	Taha et al. (2013), Kuo et al. (2009), Wang and Liao (2007), Choi et al. (2008)
	Answers About Inquiries is Useful and Solve Problems	Taha et al. (2013), Choi et al. (2008), Cheong and Park (2005)
Privacy	Warrants to keep my personal information	Taha et al. (2013)
Security	Warrants to keep my credit card information	Taha et al. (2013)
Trust	High transaction trustworthiness	Taha et al. (2013), Li and Yeh (2010)
	Consistency of products' views with the real products	New Created
Information quality	Up to date content	Taha et al. (2013), Kuo et al. (2009), Wang and Liao (2007), Choi et al. (2008), Kim et al. (2005)
Mobility	Provides information navigation to present instant information	Taha et al. (2013)
Perceived Price Level	More appropriate price offers according to traditional shops	Choi et al. (2008)

### **Methodology, Scaling and Sampling**

The primary data was collected through survey methodology. Most questions were presented on nominal and interval scales. In the structured questionnaire, there were sixty-five questions in four sections. In first section, seven questions were asked for the characteristics of respondents and their mobile phones. In the second section, twenty-six pair of questions designed by KANO Model was constructed for ideal mobile shopping application that respondent wants to use. However, these questions have not analyzed in this paper yet. In third section, twenty-six questions were asked to determine their current satisfaction levels from m-shopping applications. In the fourth section, six questions are asked to find out their attitudes towards m-shopping, measure overall m-customer satisfaction level from m-shopping process, and determine their repurchase intention from m-stores.

The survey sample frame is students in the Pamukkale University, Denizli-Turkey. Thus, the survey is conducted among students who review/purchase products and services and/or find the most affordable products and services from m-shopping applications. A sample size was determined according to the formula of determining the sample size  $[n = N \cdot t^2(p \cdot q) / d^2 (N-1) + t^2(p \cdot q)]$ . P is 0,8 because the proportion of the population, students, having the smart phones is very high. Thus, sample size is determined as 245 among 55.000 students in Pamukkale University. The questionnaire was pre-tested by twenty students in order to construct the validity of the measurement scale. 267 questionnaires were distributed to students in different faculties, vocational and graduate schools. The students volunteered to participate the survey were selected by convenience sampling method, a non-probability sampling method, because of their convenient accessibility and proximity to the researcher. 22 questionnaires were not evaluated because of some missing answers and 245 completely answered questionnaires used for analysis.

The reliability of the questionnaire was assessed by the Cronbach alpha reliability coefficient. Reliability value was calculated as 0,854 and exceeded the suggested value of 0.70. With SPSS 15.0 for Windows, frequency and descriptive data analysis were used to analyze data collected from survey. Mean and standard deviations of questions used Likert scale were calculated. Multiple regression analysis was used to analyze the relationship among the drivers of m-customer satisfaction, overall m-customer satisfaction, retention and recommendation.

### **Findings of Research**

245 questionnaires were answered in the survey. As seen Table 2, among the 245 respondents, 64,1% were females, 51,8% of the respondents were ages 21-23, 56,7% of the respondents were undergraduate students, 48,6% of the respondent's monthly income was below 500 TL and 42% of their family income was 2000-4000 TL. In terms of the respondents' mobile phone brand name and operating systems, among 245 students, 51,84% of them has Samsung and 13,47% of them has Apple-iPhone, 81,2% has Android and 13,5% of them has Apple iOS.

As seen in Table 3, according to the descriptive statistics of m-customer satisfaction drivers from m-stores, results showed that a majority of the m-customers stated that m-shopping applications characteristics like quick shopping, comparing of different products' characteristics, efficient filtration to find the products, use of mobile payment systems, easy to use menu, finds the product/service contents they need, adequate product range, provides possibility to customers for sharing their comments, provides possibility to customers for sharing their favorite products on social media, provides enjoyable experience, encourages

customers to shopping, attractive design, uses fonts properly, works errorless, quick responses to customer inquiries, answers about inquiries is useful and solve problems, warrants to keep my personal information, warrants to keep my credit card information, high transaction trustworthiness, consistency of products' views with the real products, up to date content and the price level are very satisfactory.

**Table 2.** Respondents' profile

<b>Gender</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	<b>Education Level</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
Female	157	64,1	Graduate Degree	20	8,2
Male	88	35,9	Undergraduate Degree	139	56,7
<b>Total</b>	245	100,0	Associate Degree	86	35,1
<b>Age</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	<b>Total</b>	245	100,0
≤ 18	2	,8	<b>Mobile Phone Brand Name</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
19-20	81	33,1	Apple-IPhone	33	13,47
21-23	127	51,8	Samsung	127	51,84
≥ 24	35	14,3	Windows Phone-Nokia Lumia	4	1,63
<b>Total</b>	245	100,0	Sony	11	4,49
<b>Monthly Student Income</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	LG	15	6,12
≤ 500 TL	119	48,6	General Mobile	13	5,31
501-1000 TL	89	36,3	HTC	5	2,04
1001-1500 TL	19	7,8	Others .....	37	15,10
≥ 1501 TL	17	6,9	<b>Total</b>	245	100,0
<b>Total</b>	244	99,6	<b>Mobile Phone Operating System</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
<b>Monthly Family Income</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	Apple iOS	33	13,5
≤ 2000 TL	102	41,6	Android	199	81,2
2001-4000 TL	103	42,0	Microsoft Windows Phone OS	6	2,4
4001-6000 TL	23	9,4	Blackberry OS	1	,4
≥ 6001 TL	15	6,1	Others .....	6	2,4
<b>Total</b>	243	99,2	<b>Total</b>	245	100,0

Consequently, in terms of these variables, m-customers' expectations from m-stores and m-shopping are partly met, and m-stores managers are meeting m-customer needs. However, most of the m-customers indicated that m-shopping applications characteristics like voice call to search products, video chat for negotiations, and customized content for individual, and information navigation to present instant information were dissatisfactory for m-customers, and they are not satisfied. Thus, these dissatisfactory characteristics are the areas to be improved by m-stores application designers.

According to the 3 attitude statements towards m-shopping, the respondents have positive attitudes ( $\bar{x} = 3,6337$ , std. deviation=1,00129) towards m-shopping with m-shopping applications. In previous studies, m-customers had negative attitudes towards m-shopping in 2007 and 2008 (Barutçu, 2007: Barutçu 2008). Therefore, Turkish m-customers changed their attitudes towards m-shopping. Results also revealed that a large majority of m-customers are satisfied from m-shopping and m-applications ( $\bar{x} = 3,7265$ , std. deviation=1,19541). Moreover, respondents are willing to continue m-shopping from m-stores ( $\bar{x} = 3,7469$ , std. deviation=1,21519), and most of the m-customers recommend their friends to use m-shopping ( $\bar{x} = 3,5000$ , std. deviation= 1,19842). Consequently, the respondents have repurchase intentions and continue to shop from m-stores with m-shopping applications.

**Table 3.** Descriptive statistics of m-customer satisfaction drivers

Drivers	Mobile Shopping Applications Characteristics	Mean	Std. Deviation
Convenience	Quick shopping	3,4694	1,21638
	Comparing of different products' characteristics	3,2776	1,19275
	Efficient filtration to find the products	3,5041	1,21624
	Voice call to search products	2,6281	1,36423
	Use of mobile payment systems	3,1025	1,25780
	Easy to use menu	3,4041	1,27876
	Finds the product/service contents they need	3,5224	1,23661
Usability	Adequate product range	3,3975	1,13753
Reciprocity	Provides possibility to customers for sharing their comments	3,2857	1,34591
	Provides possibility to customers for sharing their favorite products on social media	3,5429	1,21543
Entertainment	Provides enjoyable experience	3,3959	1,19527
	Encourages customers to shopping	3,3333	1,25967
Appearance	Attractive design	3,4407	1,15991
	Uses fonts properly	3,5347	1,20272
Accessibility	Works errorless	3,3320	1,21735
Customization	Customized content for individuals	3,0571	1,29817
Interaction	Video chat opportunity	2,5514	1,39969
	Quick responses to customer inquiries	3,1639	1,20943
	Answers about inquiries is useful and solve problems	3,1557	1,08882
Privacy	Warrants to keep my personal information	3,5861	1,20218
Security	Warrants to keep my credit card information	3,6889	1,23401
Trust	High transaction trustworthiness	3,5720	1,13453
	Consistency of products' views with the real products	3,4074	1,18647
Mobility	Provides information navigation to present instant information	2,9180	1,32460
Information quality	Up to date content	3,7131	1,18966
Perceived Price Level	More appropriate price offers according to traditional shops	3,4549	1,28701

The relationships among m-customer satisfaction drivers were tested using the multiple regression analysis with fourteen factors entered into the regression equation simultaneously. The  $R^2$  was used to assess the model's overall predictive fit. Overall m-customer satisfaction level from m-store shopping was the dependent variable; fourteen factors were entered as independent variables. The average scores of the factors representing each variable were used in the data analysis. Properties of the causal paths, including Beta ( $\beta$ , standardized path coefficients), t-values, and variance explained for each equation are presented in Table 4.

As can be seen from Table 4, the  $R^2$  value of ,459 indicated that 46% of the variance in m-customer satisfaction was explained by the fourteen independent variables, with a significant F value of 8,908 ( $p < 0,05$ ). Thus, 54% of the variance in m-customer satisfaction was explained by the other independent variables.



**Table 4.** Multiple regression analysis for the drivers of m-customer satisfaction

Dependent	Independent	R	R <sup>2</sup>	F	Beta*	T	Sig.
Overall satisfaction from m-store	Convenience	,677	,459	8,908	-,181	-2,020	,045
	Usability				,411	3,959	,000
	Reciprocity				,007	,108	,914
	Entertainment				,265	3,077	,002
	Appearance				-,101	-,961	,338
	Accessibility				,032	,373	,710
	Customization				,025	,336	,737
	Interaction				-,156	-1,827	,070
	Privacy				,113	,997	,320
	Security				,167	1,460	,147
	Trust				,088	,903	,368
	Mobility				-,149	-1,525	,129
	Information quality				,043	,451	,653
	Perceived Price Level				,255	2,952	,005
Recommendation to other m-customers	Overall satisfaction from m-store	,744	,554	299,995	,744	17,320	,000
Repurchase intention	Overall satisfaction from e-store	,762	,580	336,204	,762	18,336	,000

\*β, standardized path coefficients

The regression analysis results shown in Table 4 indicated that just four, convenience usability, entertainment and perceived price level, drivers of m-customer satisfaction are significant. Convenience, usability, entertainment and perceived price level had the strongest effect on m-customer satisfaction levels towards using with beta weights (β) of 0,045; 0,000; 0,002 and 0,005 respectively, with all being significant at  $p < 0,05$ . Thus, quick shopping, comparing of different products' characteristics, efficient filtration to find the products, voice call to search products, use of mobile payment systems, easy to use menu, finds the product/service contents they need, adequate product range, provides enjoyable experience, more appropriate price offers are the most important variables to influence buying behaviors from m-stores.

The influence of m-customer satisfaction on m-customers' repurchase intention and recommendation behaviors were also analyzed. M-customer satisfaction was significantly and positively influences repurchase intention using beta weights of 0,762 ( $p < 0,000$ ), and recommendation to other m-customers using beta weights of 0,744 ( $p < 0,000$ ). Therefore, m-customer should be satisfied to repurchase from m-stores and recommend m-shopping other m-customers.

### Conclusion

One of the key elements of m-marketing is realizing m-customer satisfaction. Managers of m-stores should have a better understanding of m-marketing strategy and also have an interest in safe and captivated m-shopping and high m-customer satisfaction since it is essential ingredients for successful long term m-marketing success. Therefore, m-store marketers need to be aware of the overall m-shopping processes and how various drivers of the m-shopping affect m-customer satisfaction level. Defining the drivers of m-customer

satisfaction can support m-store managers in further changing their strategies and help to improve m-customer satisfaction levels from m-shopping applications.

This study investigates the drivers that possibly influence the m-customer satisfaction of m-stores among m-customers by using 245 questionnaires. Findings of the study indicate that m-store designers and managers may need to put emphasis on specifying convenience, usability, entertainment and perceived price level, and their sub categories. These factors can lead to repurchase intention from m-stores, because, totally satisfied m-customers can repurchase products and service repeatedly from m-stores. They also need to solve voice call to search products, video chat for negotiations, customized content for individual and information navigation to present instant information problems. Respondents are not satisfied from these four m-shopping applications' characteristics.

Consequently, the m-shopping applications should be designed to satisfy the m-customers wants and wishes. The key is how to convert voices of m-customers into design characteristics. In the further study, the Kano Model will be used to prioritize the drivers of m-customer satisfaction, and transfer the wants of m-customers into the right design characteristics of m-stores in order to increase m-customer satisfaction.

### **References**

- Aungst, S. G, Wilson, D. T. (2005) A primer for navigating the shoals of applying wireless technology to marketing problems, *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 20 (2), 59-69.
- Barutçu, S. (2007) Attitudes towards mobile marketing tools: A study of Turkish Consumers, *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, Special Issue: Mobile Marketing, Vol.16 (1), 26-38.
- Barutçu, S. (2008) Consumers' Attitudes towards Mobile Marketing and Mobile Commerce in Consumer Markets, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 8 (1), 17-34.
- Bai, L., Chou, D. C., Yen, C. D, Lin, B. (2005) Mobile commerce: its market analyses, *International Journal Mobile Communications*, Vol. 3 (1), 66-81.
- Bhote, K. R. (1996) *Beyond Customer Satisfaction to Customer Loyalty*, American Management Association, New York, NY, USA.
- Bitner, M.J., Hubbert, A.R. (1994) Encounter satisfaction versus overall satisfaction versus quality, 72-94, in Rust, R.T., Oliver, R.L. (Eds), *Service Quality: New Directions in Theory and Practice*, Sage Publications, USA.
- Cheong, J., Park, M. (2005), "Mobile Internet acceptance in Korea", *Internet Research*, Vol. 15 (2), 125-140.
- Choi, J., Seol, H., Lee,S., (2008), Customer satisfaction factors of mobile commerce in Korea, *Internet Research*, Vol. 18 (3), 313-335.
- Clarke, I. (2001) Emerging value propositions for mobile commerce, *Journal of Business Strategies*, Vol. 18 (2), 133-148.
- Dholakia, R. R. (2004) Electronic markets in the post-euphoric phase: relationships, values and behaviors, *Telematics and Informatics*, Vol. 21 (2), 115-121.
- E-Business Report (2000), *Mobile E-Business- Mobile Commerce*, European Commission Enterprise Directorate General, No. 3

- Frolick, M.N., Chen, L.D. (2004) Assessing mobile commerce opportunities, *Information Systems Management*, Vol. 21 (2), 53-61.
- Kim, D.J., Ferin, D. L., Rao H. R. (2003) A Study of the Effect of Consumer Trust on Consumer Expectations and Satisfaction: the Korean Experience, ICEC 2003, Pittsburgh, PA, USA.
- Kim, E. B., Eom, S. B (2002), Designing effective cyber store user interface, *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 102 (5), 241-251.
- Kim, H., Kim, J. and Lee, Y. (2005), An empirical study of use context in the mobile Internet, focusing on the usability of information architecture, *Information Systems Frontiers*, Vol.7 (2), 175-86.
- Kotler, P. (2000), *Marketing Management, International Edition*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, USA.
- Kuo, Y., Wu, C., Deng, W., (2009), The relationships among service quality, perceived value, customer satisfaction and post-purchase intention in mobile value-added services", *Computers in Human Behavior* Vol.25, 887-896.
- Li, Y., Yeh, Y., (2010) Increasing trust in mobile commerce through design aesthetics, *Computers in Human Behavior*, Vol. 26, 673-684
- Liang, T. P., Wei, C. P. (2004) Introduction to the Special Issue: Mobile Commerce Applications, *International Journal of Electronic Commerce*, Vol. 8(3), 7-17.
- Okazaki, S., Mendez, F., (2013), Exploring convenience in mobile commerce: Moderating effects of gender, *Computers in Human Behavior*, Vol.29, 1234-1242.
- Oliver, R.L. (1980) A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction judgments, *Journal of Marketing Research*, Vol. 17, November, 460-469.
- Oliver, R.L. (1999) Whence Consumer Loyalty, *Journal of Marketing*, Vol. 63 (Special Issue), 33-44.
- Reichheld, F.F. (1996) *The Loyalty Effect: The Hidden Force Behind Growth, Profits and Lasting Value*, Harvard Business School Publications, Boston, MA, USA.
- Scharl, A., Dickinger A., Murphy, J. (2005) Diffusion and success factors of mobile marketing, *Electronic Commerce Research and Applications*, Vol. 4, (2), 159-173.
- Siau, K., Lim, E. P., Shen, Z. (2001) Mobile commerce: promises, challenges, and research agenda, *Journal of Database Management* 12 (3), 4-13.
- Su, A.Y.L. (2004) Customer satisfaction measurement practice in Taiwan hotels, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 23 (4), 397-408.
- Taha, A., Jahed, D.H., Ahmad, M.N., Zakaria, N.H., (2013), Antecedents of Customer Satisfaction in Mobile Commerce: A systematic literature review, 3rd International Conference on Research and Innovation in Information Systems (ICRIIS' 13), 554-558
- Wang, Y., Liao, Y., (2007), The conceptualization and measurement of m-commerce user satisfaction", *Computers in Human Behavior*, Vol. 23, 381-398.
- Wu, J. and Wang, S. (2005), What drives mobile commerce? An empirical study evaluation of the revised technology acceptance model, *Information and Management*, Vol. 42(5), 719-729.

[www.statista.com/statistics/276623/number-of-apps-available-in-leading-app-stores/](http://www.statista.com/statistics/276623/number-of-apps-available-in-leading-app-stores/) (Last visited: 30 May 2015)

Yuan, S. T., Cheng, C. (2004) Ontology-based personalized couple clustering for heterogeneous product recommendation in mobile marketing, *Expert Systems with Applications*, Vol. 26 (4), 461-476.

Zeithaml, V.A., Parasuraman, A., Berry, L.L. (1990) *Delivering Quality Service; Balancing Customer Perceptions and Expectations*, The Free Press, New York, NY, USA.

**The People's Bank of Zanzibar Limited (PBZ):  
“The first state-owned bank set up an Islamic Banking Division  
in East and Central Africa: achievements, challenges and future  
expectations”**

*Zanzibar Halk Bankası Limited (PBZ)*

*“Doğu ve Orta Afrika'da İşlami Bankacılık Alanında İlk Devlet  
Bankasının Kurulması: Başarılar, Zorluklar ve Gelecekteki Beklentiler”*

**Issa H. ZIDDY\***



**Abstract**

Zanzibar, which is part of the United Republic of Tanzania since 1964, has autonomy, which enabled to exercise its own activities related to development policy, economic and capital-related activities. As regards to the mentioned autonomy, Zanzibar was able to maintain the prestigious Islamic institutions established before it was united with Tanganyika. These institutions have helped to promote Islamic culture among the Zanzibar people on one hand, and economic activities on the other side. Among these institutions are Waqf (endowments) and Trust Commission that was established in 1905, and the Office of Chief Kadhi of Zanzibar established in 1897 and the Office of Mufti of Zanzibar that was created in 2001.

The economic system of the people of Zanzibar's is based on fishing and farming. Clove is still a major export commodity along with coconut, spices and other merchandise. In late years, seaweed and tourism has become one of the main tributaries that bring in foreign currency. Although, the majority of Zanzibar people is Muslims, there was no any establishment of Islamic banks. It was in 2011, when the People's Bank of Zanzibar Ltd introduced the first ever Islamic banking owned by the State of Zanzibar.

This paper discusses the first of its kind experience in East and Central Africa for the establishment of Islamic banking and its development in the state bank of Zanzibar. The study focuses on the achievements and challenges faced by the Islamic Bank in Zanzibar in the arenas of creativity, innovation, responsibility, and support and participation of relevant stakeholders. Is there any strategic plan that take into account the improvement of professional accomplishments and expertise, and create public awareness around the latest patterns of Islamic Banking? Are there any plans to improve the Islamic investment system in cooperation with other fiscal establishments that are compliant with Islamic legal philosophy?

The study also aimed to explore the future prospects by looking of its organizers and other stakeholders that through them happened the advancement of Islamic economics and development

---

\* PhD, Dean, School of Kiswahili and Foreign Languages (Nkrumah Campus) The State University of Zanzibar, Tanzania

efforts of the Islamization of economics programs in order to give the citizen of Tanzania an opportunity to practice the types of economic worship in the different fields.

**Keywords:** *Islamic banking, People's Bank of Zanzibar, Sharia*

### **Introduction:**

Zanzibar which consists of two main islands of Unguja and Pemba and several other smaller islands, some of which are uninhabited, appears entirely as a dot in the Indian Ocean. With an area of about 2589 square kilometers and a population of about 1.3 million, according to National census of 2012, it is indeed a small place. Even though, Zanzibar has a colorful and romantic part with a prominent position in the history of East Africa. The following map indicates the location of Zanzibar in the world.



**Figure 1:** the location of Zanzibar on the world map (Source: wikimedia.org)

Historically, Zanzibar developed as a Centre of Swahili culture. The majority of her people speaks Kiswahili language. 98% of Zanzibaris believe in Islamic Religion, which is also spread throughout the coastal areas of East Africa.

In April 1964, Zanzibar forms a portion of the United Republic of Tanzania. The Union Government is responsible for defense, external affairs, fiscal policy and higher education, while the Zanzibar Government has autonomy over Zanzibar's development policy, recurrent and capital activities and non higher education.

### **Emergence of Islamic Institutions in Zanzibar**

With regard to above mentioned autonomy, Zanzibar has maintained the inherited Islamic Institutions which help to promote the Islamic culture of the Zanzibar people on one side and their economic activities on another side. Among these institutions are the Commission for Waqf and Trust Property (CWTP) which was created by the Waqf Decree no. 2 of 1905 and was re-constituted by Act No. 5 of 1980. The intent of the Decrees was to protect the wealth and assets of the Muslim Community, to enhance the religious, cultural, societal and educational institutions in Zanzibar and to alleviate poverty among Muslims.

Kadhis' Court is another inherited Islamic institution and the oldest court in the history of Zanzibar. It began far in 1897 when first exclusive and formal Sultan's Court system was established as district courts. Kadhi Court was reorganized by the Court Decree 1923, 1963 and 1985. The Court has power to exercise jurisdiction in the determination of questions of Muslim law relating to personal status, marriage, divorce, inheritance or gifts in proceedings in which the parties profess the Muslim religion.

The influence of Islamic culture of Zanzibar leads to the establishment of a new Islamic institution, namely the office of the Grand Mufti of Zanzibar. This was made under the Act No.9 of 2001.

The Mufti has a coordinating as well as a decision-making role with respect to Islamic matters in Zanzibar. The Mufti may seek the opinion of some "Ulamaa" of Zanzibar in any particular issues before giving a "fatwa" that is, the final decision of the Mufti on controversial issues brought to him for decision.

The purpose of bringing up these institutions in this theme is to indicate how Zanzibar people are taking Islamic principles as the primary instrument for quantifying and measuring their daily behavioral activities including economic and income generation.

### **Economic activities of Zanzibaris and the establishment of PBZ**

For the people of Zanzibar, farming and fishing are the primary economic activities. From the beginning of the 19<sup>th</sup> century to the mid-1970s Zanzibar exported a large proportion of the world's supply of cloves, and the islands' economy were based mostly on this commodity. Some diversification has occurred since then as the world market price for cloves fell dramatically in the 1980s, but cloves are still a major export, along with coconut products and other spices. In recent years, seaweed has also become an important export commodity. The potential for tourism to be a major earner of foreign currency has been recognized and being developed.

Although, the majority people of Zanzibar are Muslims, and they are making money from the mentioned economic activities, there is no evidence that showed that there was an operation of Islamic banking activities. Historically, Zanzibar realized operations of the two foreign banks. These are Standard Bank and National and Grindlays Bank. These banks were nationalized by the Government soon after the Revolution of 1964. These nationalized operations may have furnished the basis for the conception of the Peoples Bank of Zanzibar (PBZ) which is developed and established the Islamic Banking Division in 2011.

This study is aimed at evaluating it so as to find its achievements, challenges and prospects. Jetha Lila was the Indians locally-owned bank in Zanzibar. Although, it was appropriated by the Revolutionary Government of Zanzibar to go on with its activities, it was hard to keep running after losing many of its customers as they fled the island when they brought in the deterioration of the economic system after the economic policy changed to socialist.

### **Establishment of PBZ**

The People's Bank of Zanzibar Limited was founded on 30th June 1966 in accordance with the Zanzibar companies Decree (Cap 153). Entirely owned by the Government of Zanzibar, PBZ is one of the oldest commercial Banks in Tanzania. The bank served as both Commercial Bank and a Central Bank of the Revolutionary Government of Zanzibar until 2001 when the latter function was transferred to the Bank of Tanzania (BOT). Hence, PBZ became among the commercial banks of Tanzania. It is licensed by BOT which is the Central Bank and the national regulator of banks in the country.

As of December 2014, PBZ was a medium-sized financial institution, with total assets valued at approximately Tanzania shillings 395.4 billion (US\$ 214.89 billion). At that time, the bank's shareholders' equity was about Tanzania Shillings 34.62 billion (US\$18.82 billion). Presently, the bank is employing 236 full-time staff in all its network of 10 branches and 4 service centers both in Zanzibar and in Tanzania mainland. In addition to the conventional banking services that it offers, The PBZ launched an Islamic bank division in 2011.<sup>1</sup>

### **Establishment of Islamic Banking Division**

The research that was conducted by PBZ in 2008 in Zanzibar learnt that many people, especially Muslims were not deposited their money in banks because of religious beliefs.

After the discovery of this gap, special actions were taken by PBZ leadership to convince the government and other stakeholders such as BOT an urgent need of establishment of Islamic Banking Division in PBZ especially since there are teachings in Islam that recognize the establishment of Islamic economy at least for Muslims. The actions taken include submission of study documents which build arguments for the importance of the introduction of Islamic Banking in PBZ, training tours in countries with highly experienced bankers transactions on Islamic Banking perspectives such as Malaysia, Qatar, the United Arab Emirates, Kuwait, the Kingdom of Saudi Arabia and others that are supporting the establishment and sustainability of Islamic Banking in the world. More or less of those leading Islamic countries such as the Kingdom of Saudi Arabia have formalized a strong regulatory structure for Islamic Banking. Dubai has formed Dubai International Financial Center (DFIC) and Qatar has formed the Qatar Financial Centre (QFC). Other activities that have been conducted by PBZ were invitation of Islamic bankers' experts in the country to facilitate in the Islamic Banking issues, to organize and attend seminars and workshops with this virtue.

After three years of these measures and struggle, the formal establishment of the Islamic Division Banking in the PBZ was officially launched in 2011.

The photo below indicates some above mentioned activities.



**Figure 2:** one of the Seminars on sensitizing issues of the PBZ Islamic Banking Division, its roles and services. (Photo by PBZ)

---

<sup>1</sup> Interview with the Managing Director of PBZ on December, 2014



The left side photo shows some of the participants of the high table. These are (from the right of the reader): Director of Islamic Banking Division Mr. Mohammed Zahor, Managing Director of the PBZ Mr. Juma Amour Mohammed, and Member of the Sharia Committee Sheikh Shamim Khamis Machano, International Expert of the Islamic Economy and Islamic Banking Professor Monzer Kahf and others. The right side photo shows Prof. Monzer Kahf is insisting something regarding the Islamic Banking. Sitting at his right side is Dr. Issa Ziddy the former Chairperson of the Sharia Committee of the PBZ Islamic Banking Division. This seminar was attended by Islamic Institutions and Muslim Leaders of Zanzibar.

### **A parallel dimension that is taken by PBZ Islamic Baking**

After the official launching of PBZ Islamic Banking, it was realized that there is a need of proceeding on two activities at the same time. The cause of taking these two dimensions together is coming from the reality of the people of Zanzibar who are conservative Muslims following traditional Islam on one side and the need of competing at least economically in this world on another side. The dimensions that are taken include the following issues:

#### **Creating awareness**

The first dimension was to continue with the role of creating awareness and educating fellow Muslims about their Islamic role and responsibilities in promoting and implementing Islamic economy in their daily life activities. It was a new thing to them because traditionally, it is difficult for the Muslims of this region to relate the link between economy and *Ibadaat* or the role of Islam in the economy. PBZ Islamic Banking leadership from the commencement till today where its growth is more than 100% year by year is organizing different activities to reach people and introduce them the importance of Islamic Banking spiritually and economically.<sup>2</sup>

It was and still there are some difficulties among Zanzibar and Tanzania citizen to understand technical issues linked to the Islamic economy in general and Islamic Banking in particular. On this side, The PBZ Islamic Banking observed more than 14 key questions that are frequently asked by their customers and other people who wanted to understand more about the nature and activities of Islamic banking in general and PBZ in particular. Some of these questions and its answers are as follows:

#### **1. What is Islamic Banking?**

Islamic Banking is banking or banking activity that is consistent with the principles of *sharia* and its practical application through the development of Islamic economy. The Islamic banks are required to observe the Islamic economics, ethics and principles that are to ensure honesty, transparency and fair trade, and to abstain from hoarding, cheating and illegal activities.

#### **2. What is the origin of Islamic banking?**

The origin of the modern Islamic bank can be traced back to the very birth of Islam when the Prophet himself acted as an agent for his wife's trading operations. Islamic partnerships (*mudarabah*) dominated the business world for centuries and the concept of interest found very little application in day-to-day transactions. Such partnerships performed an important economic function. They combined the three most important factors of production, namely: capital, labor and entrepreneurship, the latter two functions usually

---

<sup>2</sup> Interview with the Director of Islamic Division on December, 2014

combined in one person. The capital-owner contributed the money and the partner managed the business. Each shared in a pre-determined share of the profits. If there was a loss, the capital-provider lost his money and the manager lost his time and labor.

Modern Islamic banking grew due to the desire of customers to fashion all aspects of their life in accordance with the principles of their faith. The first modern experiment with Islamic Banking was undertaken in Mit Ghamr Egypt by Dr Ahmad Elnaggar. In 1971, the Mit Ghamr Savings Project became part of the Nasser social bank, which is in existence to date. In 1975, the Islamic Development Bank was initiated with the mission of providing funding for projects in the OIC member countries.

In the same year (1975) Dubai Islamic bank opened its doors being the first commercial Islamic bank. Within ten year period (1975-1985) 27 more Islamic Banks were established and many Conventional banks offered Islamic banking products or opened Islamic banking windows.

By the year 200 there were more than 200 Islamic Financial Institutions worldwide. Bahrain was the first GCC country to develop a comprehensive approach to Islamic banking and finance. Bahrain also is the host to the AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions). AAOIFI being one among four Influential Islamic Organizations three others are; IFA- Islamic Fiqh Academy based in Jeddah, IFA- Islamic Fiqh Academy based in India and IFSB- Islamic Financial service Board based in Malaysia. Qatar, the United Arab Emirates and Kuwait have formally supported Islamic Banking. The Kingdom of Saudi Arabia has, since 2000, rapidly formalized a robust regulatory structure for Islamic Banking. Dubai has formed Dubai International Financial Center (DFIC) and Qatar has formed the Qatar Financial Centre (QFC). With this development the Islamic banking now has the total assets of USD 1.6 trillion worldwide.<sup>3</sup>

### 3. How does Islamic banking differ from conventional banking?

Islamic Banking is a banking system that is based on the principles of Islamic law (Sharia) and guided by Islamic economics. Conventional banks are based on fully man-made principles. Two basic principles behind Islamic banking are the sharing of profit and loss and, significantly, the prohibition of the collection and payment of interest. Paying and Collecting interest is not permitted under Islamic law.

### 4. How firm is the need for Islamic banking and finance Zanzibar?

In Zanzibar, Islamic Banking is growing at a very high pace, for instance the growth at PBZ is more than 100% year by year. Also, Islamic Banking has a competitive advantage. This means that less marketing is required than conventional banking and better cost control as a result of country's population composition. The morale and commitment to serve is higher among Muslim bankers and staff due to religious related values. In Islamic Banking, there is also less use of money for speculative purposes and thus a chance of investment failure and market volatility in investment is reduced. There is also an innovative aspect of Islamic Banking – the use of mobile banking, e-banking, etc. a blend of tradition and modern life can be easily served to customers. Lastly, even members of other faith can choose it for ethical reasons.

### 5. What types of Islamic financial products are presently available at the PBZ Islamic Bank?

Islamic banking products include; current account deposits, *Mudharaba* savings and

---

<sup>3</sup> PBZ – Q&A: Islamic Banking, 2011, p. 1-4

time deposits, *Murabaha* financing, *Baimuajal* financing, sharia compliant Mortgage financing, Ikhlas Education financing and Lease (*ijara*) financing. In Islamic banking as well PBZ offers array of banking services like Telegraphic transfers, Trade finance, Automatic teller machines (ATM) services etc. All these are available at all Islamic banking branches.

6. What are the opportunities for Islamic banking targeted at Small and Medium Entrepreneurs (SME's) in PBZ Islamic Banking?

The SME sector forms a critical pillar not only for the economy, but also for PBZ's growth strategy. Hence this will involve an important allocation of PBZ overall product development focus and expertise. This sector will remain the backbone of the economy, and as a leading bank in offering sharia compliant products, PBZ view the development and growth of small businessmen, women and entrepreneurs as its responsibility. PBZ has therefore invested in developing a unique bouquet of products and services tailored at meeting the financial needs of this important segment. By providing a unique value proposition, PBZ expects to reshape the SME banking space, providing a sustained opportunity to unlock the potential of thousands of small and medium enterprises across Zanzibar and Tanzania.

7. What are the prospects for introducing *Sukuk*/ Islamic bond in Zanzibar?

*Sukuk* are Islamic investment instruments that are registered in the name of their holders. *Sukuk* holder's funds are combined together to obtain profits. The holders don't only have a right to revenue, but are also owners of the underlying asset. The holders would participate in the profits or losses of the investment proportionate to their ownership of their assets and therefore *sukuk* holders will also be exposed to ownership risk.

The prospect of introducing *sukuk* in this market (Tanzania) depends on the appetite of the regulator Bank of Tanzania (BoT). The regulator has an important role to play in providing the environment of introducing this instrument (liquidity management tool). Islamic banks now in Tanzania are eager to hear that this instrument will be in place as soon as possible. This will release their tension of holding the huge idle cash. The regulatory framework for Islamic banking business is the answer to the question of the introduction of *Sukuk* in this market.

8. What is the Sharia stance / *hukm* towards investment and/or speculation in financial markets, such as forex, stocks, commodities and derivatives?

A derivative is an instrument whose value is derived from the value of one or more underlying, which can be commodities, precious metals, currency, bonds, stocks, stock indices, etc. Four most common examples of derivative instruments are Forwards, Futures, Options and Swaps.

Most of the derivatives in corporate *gharar* (excessive un-certainty and, or absolute risk), gambling, interest and support speculative activities. Islamic sharia rules out, particularly the ban on *gharar* and on the sale of debt for debt, it does not allow transactions devoid of real/productive activities. Derivatives involving such financial contracts which themselves are prohibited in Sharia (*Riba* based bonds & forward foreign exchange where mutual exchange is not simultaneous) are clearly un- acceptable according to the Shariah principles.

A study on the behavior of the Derivatives market reveals that it has the potential to cause a serious breakdown in the financial system because of the trading of the non- existing assets instead of the real assets.

9. How does the PBZ Islamic bank make money?

Islamic banks as for conventional banks do rely on shareholders' funds and the customers' deposits. With the shareholders' funds and customers' deposits the Islamic banks as the manager of funds invest them in *halal* ventures. The returns from these investments are profits which are then distributed/shared to the banks themselves and to its depositors.

10. What is the future of PBZ Islamic banking and other Islamic banking in Tanzania in the near, medium and long term?

While a large number of corporate and conventional banks were severely impacted by the economic downturn, the Islamic banking sector stood solid and has continued to perform well throughout the financial crisis. This sector is growing at a rate of 15 to 20 percent year by year. Moving forward, it appears that this sector is well poised to continue growing at a steady pace within the global financial landscape, while out-pacing the growth of the rest of the banking sector.

As PBZ approach to developing new products is rooted in responsible and ethical business practices, it is able to launch services that are strictly sharia compliant and this involves a robust set of guidelines. In essence, Islamic banking and finance is perhaps more appropriate for SME's and startups given the available variety of products and options, allowing the bank to support the business in its initial stages.

As the local Islamic banking sector evolves, there will be numerous opportunities in the short, medium and long term.

Going forward PBZ intends to introduce new products in the market such as *Istisna*, *Salam* and *Murabaha* line of credit. *Murabaha* line of credit is a revolving fund extended to a customer for a particular period with agreed limit which is to be paid within the agreed period. The customer is allowed to be financed for a number of purchases during the facility period, but should not exceed the agreed limit in any point of time.<sup>4</sup>

From these fundamental questions, PBZ Islamic Banking Division leadership came up with answers in the form of publications such as pamphlets, booklets, fliers, and others. PBZ distribute them without payment to the people who are attending in PBZ offices, trainings, seminar and workshops or during the sensitization meetings conducted in different districts and villages where the population of Muslims is high both in Tanzania mainland and Zanzibar.

So far PBZ Islamic Banking has carried out or participating in conferences with Muslim Religious leaders, Muslim Institutions, Imams and also local Muslims in some districts of Zanzibar and Tanzania. In spite of these hard works done, there is still more job to be done in order to reach more people in their respective places and help them hear the word of Islamic Banking and Islamic economy. The picture below shows the attendance of participants in one of the creating awareness seminars.

---

<sup>4</sup> Interview with the Director of PBZ Islamic Banking Division on December, 2015



**Figure 3:** some participants of one among the awareness seminars conducted by the PBZ Islamic Bank to different stakeholders. This one was conducted at Zanzibar Grand Hotel in December 2012. (Photo by the researcher)

### Products and Services

The second dimension followed by PBZ since its official inauguration is to produce quality services via different products.

So far, PBZ Islamic banking products are in two separate contracts. The foremost one is under deposit mobilization contracts (الوديعة) and another is under fund utilization contracts (Financing (التمويل)). The products that fall under deposit mobilization contracts are Current account deposits, Mudharaba savings accounts and Mudharaba investment accounts.

The existing products that come under deposits utilization are

- *Murabaha* financing (بيع مرابحة)
- *Bai Muajjal* financing (بيع مؤجل)
- *Ikhlas* Education financing
- Lease financing (الإجارة) for automobiles, offices, houses and so on.

Treasury Operations that include the Foreign Currency purchase, sale and Securities has been inaugurated recently.

PBZ Islamic banking is planning to launch new products in the near future, among them are:

*Salam* for agricultural goods, *Istisna* for construction and manufacturing goods, *Musharaka* (المشاركة) for diminishing *musharaka* in assets and importation of goods.

PBZ Islamic Banking is also has a plan to introduce products such as:

Trade and Finance; this will include LC processing based on *Murabah*, *Wakalah* (الوكالة) and *Musharaka* concepts, Bills for collection and Guarantees – bid bonds and performance bonds.

### **Successes of PBZ Islamic Banking**

In Tanzania, Islamic Banking is growing at a very high speed, for instance the growth at PBZ is more than 100% year by year. Also, PBZ Islamic Banking has a competitive advantage. This implies that less marketing is needed than conventional banking and better cost control as a result of country’s population composition. The work spirits and commitment to serve is higher among PBZ bankers and staff due to religious related values.

In PBZ Islamic Banking, there is also less use of money for speculative purposes and thus a chance of investment failure and market instability in investment is reduced. There is also an innovative aspect of PBZ Islamic Banking – the use of mobile banking, e-banking and other accessories and devices; a blend of tradition and modern life can be easily served to customers.

Lastly, it has been understood that members of other faith are choosing this Bank for ethical reasons.

The following are indicators that demonstrate the performance of PBZ Islamic Banking in brief as it appeared in the documents of PBZ Islamic Banking (Interview with Managing Director of PBZ January, 2014).

1. Growing and increasing number of customers, deposits and financing by Tanzania Shillings.<sup>5</sup>

	Dec 2011	Dec 2012	Dec 2013	Dec 2014
<b>Customer recruitment</b>	8,477	12,927	29,922	46,200
<b>Deposits</b>	5.1 billion	20.3 billion	44.7 billion	79.3 billion
<b>Financing</b>	152 million	6.2 billion	17.8 billion	31.4 billion

**Figure 4:** Performance of PBZ Islamic Banking that has relation to the growing of number of customers, development of deposit and financing amount.

- 2- Muslims got the option and chance of implementing economic worship

3- Increasing numbers of PBZ Islamic Bank branches from 1 in 2011 to 4 in 2014 is another indicator of success. The Bank has begun with only one branch in Mwanakwerekwe Zanzibar, followed by Chakechake branch in Pemba, Lumumba Branch in Dar es Salaam and Mpirani Branch where the headquarters of the PBZ Islamic Bank is situated. The following photographs represent some of the branches of PBZ Islamic Bank both in Zanzibar and Tanzania mainland.

<sup>5</sup> Quarterly performance report (IBD) for the quarter ended June 30th, 2014



**Figure 5:** some branches of the PBZ Islamic Bank and one among the customer service offices.

This study observed the preparation of the opening of two new PBZ Islamic Bank branches which will be opened soon at Tazara, Dar es Salaam and in Mtwara Region. These events will be accompanied by the opening of other branches in Mwanza, Arusha and then in Mbeya and Tanga.

4- PBZ Islamic Bank has managed to advance the growth of the economic system of the country by increasing the frequency of finance presence in the formal system. One among the consequences of the survey that was directed by the Bank in 2008 was the refusal of some Muslims to bank their money in the conventional banks, argued that their faith forbids them to suffice such a sin action. The grounds of this growth can also be experienced when one observes clearly the trend of increasing of depositors, deposits and financing activities in the above table.

5- Increased number of those who are hired and got financing, in particular among young Muslims generation is evidence that depicts the safe functioning of the PBZ Islamic bank.

### **Challenges facing PBZ Islamic Banking**

There are some critical challenges in Tanzania if it will delay to get solution may cause the decrease of the speed of performance that PBZ is realizing since its founding in 2011. Some of these challenges are:

- Lack of awareness; although there are tremendous activities aimed at reaching more people, especially Muslims, the gap between those who have been reached and those who are not yet reached is very big. Tanzania is very big country

where the population of Muslims is more than 23 million. There is a need of establishing a work plan that will show the road map of spreading awareness in different corners of the country. The sensitization must handle the big question that peoples are asking frequently, which shows that although there are sensitizations in some areas of the country, still there are also a limited understanding and awareness, especially in terms of distinguishing between the Interest (الربا) and Trade (البيع) in particular. This misinterpretation and misunderstanding of the mentioned concept make some people to conclude that there is no difference between conventional and Islamic banking. This is the wrong conclusion. Measures must be done to clear this misconception.

- Lack of regulatory, legal frameworks to sustain the Islamic banking business in Tanzania.

Four years have passed since PBZ Islamic Bank launched its activities in Tanzania. Alongside PBZ, there are other Islamic Banks in Tanzania such as Amana Islamic Bank and some Islamic windows in few banks. The PBZ Islamic Bank is the only State Bank until today that established Islamic banking. There has been a discussion since then to establish a legislative and legal framework aimed at making the bank comply with international banking principles. The Central Bank of Tanzania said that it is finalizing legislation to regulate Islamic banks in Tanzania.

The bank's Deputy Governor who was speaking during Islamic Banking Seminar organized by the People's Bank of Zanzibar (PBZ) in Dar es Salaam on December 2014 agreed that Islamic banks in the country were currently operating without such principles. He also agreed that the introduction of the Islamic service has assisted the country's economy. He insisted that Islamic banking service has been growing by more than 100 per cent year on year, while continuing to perform well throughout the financial ups and downs. As an example, he praised PBZ Islamic Banking by saying:

“As a leading bank in offering Sharia compliant products, I am informed that PBZ has focused on the development and growth of small businessmen, women and entrepreneurs investing in developing a unique bouquet of products and services,” (<https://www/bot.tz.org>)

The year 2013 was the best for the PBZ bank, posting a record audited profit of Sh. 4, 930.97 million compared to the 2012 audited profit of Sh. 1,397.29 million.

PBZ's Non Performing Loans (NPLs) were among the lowest in the sector, as of October 2014 NPLs was 2.42 per cent compared to the industry average of 7.65 percent.

Although, the Central Bank admits in this huge development of PBZ Islamic Banking, the low speed of establishing the legislative and regulatory framework of Islamic banks in Tanzania may change this expansion to deprivation.

Let Tanzania Muslims pray that the Central Bank of Tanzania will finalize the construction of legislation that will regulate Islamic banks in Tanzania as soon as possible in the sake of peoples' and national saving.

### **Expectations**

After this short review of the PBZ Islamic Bank of Zanzibar, Tanzania, the researcher is delighted to conclude this paper by congratulating the Bank by reaching huge development in the short time since its establishment. If this is the trend during these four years, let make people trust in this bank and work with it. It is very true that the well



organized Islamic banking system is the redeemer of the people's economy.

According to what the researcher has heard and read from the PBZ managing director, who confirmed that "the PBZ Islamic Bank has been able to launch services that are strictly Sharia law compliant governed by 'a robust set of guidelines.'" And predicted that: "There will be numerous opportunities in the short, medium and long terms..." (www.Islamic.pbztd.com), and according to the data that this study has gained and analyzed, there is a strong believe that the future of Tanzania economy will determine on how the Islamic Banking is working in Tanzania.

## **References**

### **1. PBZ Documents:**

Islamic Banking: Rationale, Growth and Features

PBZ – Q&A: Islamic Banking, 2011

Quarterly performance report (IBD) for the quarter ended June 30th, 2011

Quarterly performance report (IBD) for the quarter ended December, 2014

Standard Operating Procedure – Bai Muajjal Self Financing, 01/08/2011

Standard Operating Procedure – Murabaha Staff Financing 01/08/2011

The Peoples Bank of Zanzibar limited, Islamic Banking Division, Shariah Charter

### **2. Web sites:**

[www.academia.edu/3643191/](http://www.academia.edu/3643191/) (Jaffer Kesowani, Comparative Study between Islamic & Conventional Banks; Case study, Islamic banks Tanzania, 2012)

[www.bot.tz.org](http://www.bot.tz.org)

[www.Conventional.pbztd.com/products](http://www.Conventional.pbztd.com/products)

[www.Islamic.pbztd.com](http://www.Islamic.pbztd.com)

[www.Khalfanabdallah.blogspot.com/2012](http://www.Khalfanabdallah.blogspot.com/2012) (Islamic Banking in Tanzania)

[www.Zanzibar-travel-travel-guide.com](http://www.Zanzibar-travel-travel-guide.com)

### **3- Interviews**

PBZ Managing Director

Director of PBZ Islamic Banking Division

Director of PBZ Islamic Banking Kariakoo Branch Dsm



## **Tobin Vergisi Tartışması**

### *Tobin Tax Discussion*

**Arkan YUSUFOĞLU\* - Fatih AKÇAY\*\* -**

**Habib KÜÇÜKŞAHİN\*\*\* - Taha Emre ÇİFTÇİ\*\*\*\***

#### **Özet**

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin evriminde yeni bir aşamaya gelinmiştir. Bu yeni aşamada sermaye birikiminin sağlanması üretimden ziyade finans sektörü aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Küreselleşme ile sınırların önemini yitirdiği dünyada hareket eden paranın miktarı mal ticaretinin kat ve kat üstüne çıkmıştır. Finans kapital spekülasyon bir karakter sergilemektedir. Spekülasyon sermaye hareketleri özellikle 80'lerin sonundan itibaren gelişmekte olan ülkelerde, etkileri tüm dünyada hissedilen ciddi krizlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1972 yılında nobel ödüllü iktisatçı James Tobin tarafından önerilen ve kendi adıyla anılan Tobin Vergisi, uluslararası sermaye hareketleri üzerine ad valorem, düşük oranlı ve bütün ülkeler için geçerli olacak bir döviz işlem vergisidir. Önerildiği tarihte pek ilgi görmeyen bu fikir, spekülasyon sermaye hareketlerinin olumsuz etkileri gözlenmeye başlandıkça tekrar tekrar gündeme gelmiştir. Çeşitli ülkelerde Tobin Vergisi benzeri vergiler uygulanmış fakat deneyimler aynı yönde olmamıştır. Son olarak 2014 itibarıyla Avrupa Birliği bünyesinde uygulanacak bir finansal işlem vergisinin tartışmaları sürmesi Tobin'in önerisinin güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Tobin Vergisi, Finans*

#### **Abstract**

From the second half of the 20th century, the evolution of capitalism has reached a new stage. In this new stage, capital accumulation is carried out by financial sector rather than production. With globalization, the national borders lost their importance and the amount of money that moving around the world became times and times above than the amount of trade of goods. Finance capital has a speculative characteristic. Speculative capital movements has led to serious crises especially in developing countries, that effects are felt all over the world since the end of the '80s. In this context Tobin Tax is a low rate and ad valorem tax on foreign exchange transactions upon international capital movements which proposed in 1972 by nobel prize winner economist James Tobin and named after himself. The Tobin Tax idea is underrated first but witnessing the negative effects of speculative capital movements make it came into agenda repeatedly by time. Taxes like Tobin Tax have applied by various countries but the experiences have not been in the same direction. Finally on going discussions of a financial transaction tax to be applied in the European Union is the evidence of that Tobin's idea keeps itself up to date.

**Key Words:** *Tobin Tax, Finance*

#### **Giriş**

Küreselleşme ve onun alt başlıklarından sayılabilecek olan finansal liberalizasyon ile birlikte uluslararası sermaye hareketleri daha akışkan ve daha karmaşık hale gelmiştir. Bugün, uluslararası döviz piyasalarındaki günlük işlem hacmi 5 trilyon ABD Dolarına ulaşmıştır. Dolaşımdaki bu para, dünya ticaret hacminin çok üzerinde bir miktardır ve yarısına yakını kısa vadeli. Söz konusu bu kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketleri

---

\* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi

\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi

\*\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi

\*\*\*\* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi

ekonomilerin finansal kırılmalıklarını arttırmaktadır. 1990'lı yılların başından itibaren finansal serbestleşme hareketleri gerçekleştiren ülkelerin yaşadığı krizler, (94 Meksika, 97 Doğu Asya, 98 Rusya 2000-2001 Türkiye Krizleri) 1972 yılında öne sürülen Tobin Vergisi tartışmalarını tekrar tekrar gündeme getirmiştir. Son olarak 2008 Küresel Finansal Krizi'nin ardından Avrupa Birliği içerisinde uygulanacak olan Tobin Vergisi benzeri uygulamaların tartışmaları halen sürmektedir.

Bu çalışmada; küreselleşme, finansal serbestleşme kavramları irdelenip dünyada ve ülkemizde yaşanmış krizler üzerinde durulacak, ikinci bölümde Tobin Vergisi ve Tobin Vergisi ve benzeri finansal işlem vergisi ülke uygulamaları ışığında Tobin Vergisi'nin uygulanabilirliği ve spekülasyon sermaye hareketlerini önlemede etkin bir yöntem olup olamayacağı tartışılacaktır.

## **1. Küreselleşme**

Küreselleşme, kimi yazarlar tarafından coğrafi keşiflere kadar geri götürülse de şu an algıladığımız şekliyle 1980'li yıllarda gündeme gelmeye başlamış bir kavramdır. Arka planında 1970'lerde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki karlılıkların düşmesi, iç piyasanın doyması sonucu dış piyasalara açılma ihtiyacı yatan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ideolojik bakımdan tek kutuplu kalan dünya ve teknolojik gelişmelerle hız kazanan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bir değişim ve bütünleşim sürecidir.

Küreselleşme ile birlikte günümüzde siyasal sınırlar önemini yitirmiş, ekonomiler sermayenin ve iş gücünün mobilite kazanması sebebiyle birbirlerine entegre olmuştur. Şu an dünya çapındaki borsalarda, yerel saat farklılıkları da göz önünde bulundurulduğunda, 24 saat işlem yapmak mümkün olmaktadır. İşte küreselleşmenin bu gibi sonuçlarından dolayı, artık bir ülke ekonomisinde yaşanan kriz dalga dalga yayılarak bütün dünyayı etkileyebilmektedir.

### **1.1. Finans, Finansallaşma ve Finansal Liberalizasyon**

Dilimize Fransızca'dan geçmiş bir kelime olan finans, fonların tedariki ve bu fonlardan efektif olarak yararlanma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda finansal piyasa, fonların toplandığı ve talep üzerine belirli bir alana kanallendirildiği bir aracı, dağıtıcı görevi görmektedir. Yatırımların finansmanının sağlanabilmesi noktasında finansal piyasanın önemi ve düzgün işleyen piyasaların ekonomik büyüme ve kalkınmaya pozitif etkilerinin olacağı açıktır.

Finansallaşma ise birçok yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Krippner finansallaşmayı, karların geleneksel üretim ya da ticaretten ziyade finansal sektörden sağlanması olarak tanımlar (Krippner, 2005: 174). Palley finansallaşmayı, finansal piyasaların, finansal kurum ve aktörlerin ekonomi politikası ve ekonomik çıktılar üzerinde tesirini arttırdığı ve ekonomik yapıya mikro ve makro düzeylerde transforme eden bir süreç olarak tanımlamaktadır (Palley, 2007: 2). Lapavitsas' a göre finansallaşma, olgun kapitalist ekonomilerdeki sistematik bir dönüşümdür. Bu dönüşümün, büyük finans dışı şirketlerin finansal olarak güçlenmeleri sonucu banka kredilerine olan bağımlılıklarının azalması, bankaların finansal piyasalarda aracılık hizmetlerini genişletmeleri ve hane halklarının finans dünyasıyla olan ilişkilerinin, hem borçlu hem de varlık tutan olarak giderek artması gibi üç temel bileşeni vardır (Lapavitsas, 2011: 611-612). Epstein ise finansallaşmanın tanımını, finansal aktör ve kuruluşların, finansal güdülerin, finans piyasalarının yerel ve uluslararası ekonomide gerçekleşen işlemlerdeki öneminin artması olarak yapmaktadır (Epstein, 2002: 3).

O halde finansallaşmayı, sermaye birikiminin olmazsa olmazı olan kârın geleneksel yollardan (reel sektörden) vazgeçilerek finans sektöründen elde edilmesine yönelinen,

globalleşen sistem içerisinde ulusal ya da uluslararası piyasa ayrımı gözetmeden finans dışı firmaları ve hane halklarını içine alan bir değişim süreci olarak tanımlanabilir.

### **1.1.1. Finansal Liberalizasyon**

Kredi kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının serbest piyasada belirlenmesi, bankacılık ve geniş anlamda finansal sektöre giriş serbestliği, banka özerkliği, bankaların özel mülkiyeti, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan (Kar ve Taş, 2003: 180) finansal liberalizasyonun, finansal piyasaların derinleşmesi sonucu yatırım finansmanının kolaylaşması, büyük çaplı sermaye akımlarının gerçekleşmesi, yeni firmaların piyasaya girmesi ve istihdamda yaratacağı genişleme ile uzun dönemde ekonomik büyümeye pozitif katkı verecek olmasının yanında, riskli alanlara girmeyi teşvik etmesi, makro ekonomik dengesizliklere yol açması ve krizlere karşı kırılganlıklara neden olduğu da göz önüne alınmalıdır (Ranciere vd, 2008: 2; Levchenko vd, 2009: 210).

Petrol Şokları'na kadar dünyada hâkim iktisadi görüş olan keynesyen iktisat görüşünde devletin ekonomiye olan müdahalesi bir ekonomide denge sağlama noktasında bir araç olarak görülmüştür. Keynesyen iktisat uygulamalarının terkedilmeye başlanması finans sektöründe de devlet müdahaleciliğinin sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Nitekim izleyen dönemde Bretton-Woods sisteminin uygulanmasından vazgeçilmiştir.

### **1.2. Küreselleşme Sürecinin Arka Planına Kısa Bir Bakış**

II. Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen 20-25 yıllık süreç kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılır. Bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde ciddi ekonomik büyümeler gözlemlenmiştir. Fordist üretim tarzının hâkim olduğu piyasada, ücret-fiyat sarmalıyla karlılıklar korunabilirken bir yandan da işçi sınıfının taleplerine cevap verilebilmiştir. Aynı dönem içerisinde gelişmiş kapitalist ülkelerde doğudaki sosyalizm tehdidiyle sosyal-refah devleti uygulamaları kendine yer bulabilmiştir. Bu gibi nedenlerle tüm sınıflar için olumlu gelişmelerin gözlemlendiği bu süre kapitalizmin altın çağı olarak anılır.

1960'ların ortalarına gelindiğinde ise kar elde etme içgüdüsüyle yapılan aşırı kapasite yatırımları ve sermayenin organik bileşiminde yaşanan artış sonucu karların azalması kaçınılmaz olmuştur. Mohun (2006) tarafından derlenen Şekil 1. deki verilerde de gözlenebileceği gibi 1960'ların ortasından itibaren kar oranları sert bir düşüş trendine girmiştir. Karlılıklarda gerçekleşen bu düşüşün telafi edilememesi ise reel yatırımların giderek azalması finansal yatırımların ise artması sonucunu doğurmuştur.

**Şekil 1. ABD ' de 1964-2001 Yılları Arası Ortalama Kar Oranları**



**Kaynak:** Mohun, 2006:348

1970'lerde yaşanan petrol şokları ve stagflasyon olgusuna karşı uygulana gelen keynesyen politikaların çözüm üretmede başarısız olmasıyla, 1980'lere gelindiğinde kapitalizmin evriminde bir dönüm noktası yaşanmıştır. ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher, Türkiye'de Turgut Özal önderliğinde arz yanlı neo-liberal politikalar egemen hale gelmeye başlamış ve sermayenin önündeki her türlü engelin kaldırılabilmesi için aynı dönemde; finansal liberalizasyon ve küreselleşme gibi olgular gündemde geniş yer tutmaya başlamıştır.

### **1.3. Dünya'da ve Türkiye'de Spekülatif Sermaye Hareketleri Kaynaklı Finansal Krizler**

Sermaye birikimi, iktisatçılar tarafından, iktisadi kalkınmanın temel dinamiği olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle yetersiz sermaye birikimi bazı ülkelerin ekonomik anlamda geri kalmasının en büyük nedenidir (Kar ve Tatlısöz, 2008: 437). Gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi gereğinden fazla olup, aşırı birikim krizlerine neden olabilmekteyken, aksine gelişmekte olan ya da geri kalmış ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olması kalkınmanın önündeki engel olarak göze çarpmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri temelde iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak adlandırılan, üretime kanalize edilmiş ve uzun vadeli yatırımlardır. İkincisi ise, daha çok yüksek faiz ve düşük kurdan getiri elde etmek adına ülkelere kısa vadeli giriş çıkışlar yapan literatürde finans kapital veya sıcak para gibi isimlerle anılan spekülatif karakterli fonlardır.

Kısa vadeli spekülatif sermayenin yarattığı etkiyi ve faiz/kur arbitrajının nasıl işlediğini kısa bir örnekle açıklamaya çalışacak olursak:

22.04.2015 itibarıyla T.C. Merkez Bankası döviz kuruna göre 1 ABD Doları 2.6879 Türk Lirası'dır. Ülkeye 10.000.000\$ girmesi durumunda bunun Türk Lirası karşılığı 26.879.000 TL olacaktır. Bu tarih için mevduat faizi oranının %10 olduğu ve 1 ay süreyle kaldığı varsayımıyla

Aylık Faiz Getirisi = (Ana Para / 100) x (Faiz Oranı / 12) x Ay Sayısı

Brüt Getiri: 223.991,667 Vergi Stopajı (%15): 33.598,75 Net Getiri: 190.392,917

22.05.2015 tarihinde yatırımcının ülkeyi terk etme kararı alması halinde elinde net olarak 27.069.392 TL olur. Aynı tarih için döviz kurunun 1 ABD Doları 2,5959 Türk Lirası seviyesine geldiği varsayımı altında 10.427.748 \$ ile ülkeyi terkeder. Bu da yurt dışına 427.748 \$'lık (varsayılan kura göre 1.110.391 TL) kaynak transferi anlamına gelir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise yukarıdaki hesaplamalar tek bir yatırımcı ve 10.000.000 \$ için yapılmıştır

İşte yukarıda örneklenmeye çalışılan gibi spekülatif sermaye hareketlerinin sebep olduğu ani giriş çıkışlar ülkeleri finansal açıdan zor duruma sokmakta yurt dışına yapılan kaynak transferleri ülkelerin ekonomik krizler yaşamasına neden olmaktadır.

80'lerle birlikte Bretton-Woods sisteminin terkedilmesi, devlet müdahalelerinin ve kontrollerinin kaldırılması, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerin kronikleşmiş ödemeler bilançosu açıklarından kaynaklanan fon ihtiyaçlarıyla birleştiğinde sermaye için yeni ve karlı alanlar ortaya çıkmış ve spekülatif sermaye hareketleri yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Finansal liberalizasyonun yol açtığı finansal kırılganlıklar 90'lı yıllara gelindiğinde birçok gelişmekte olan ülkede küresel boyutta etkilere sahip finansal krizler yaşanmasına neden olmuştur.

### **1.3.1. 1994-95 Meksika Krizi**

1973-74 Petrol Şokları sonrası Meksika yüksek enflasyon ve ekonomik durgunlukla karşı karşıya kalmıştır. Literatürde stagflasyon olarak adlandırılan bu olgunun aşılabilmesi için 1980 sonrası küresel ekonomi politikalarında hakim hale gelen neo-liberal çerçevesi, serbest ticaret, deregölasyonlar, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, ticari bankaların özelleştirilmesi gibi uygulamaları içeren programlar başlatılmış ve ÷lkeye hızlı Şekilde giren yabancı sermaye ile 1988-1994 döneminde olumlu çıktılara ulaşılmıştır. Fakat yaşanan bu sermaye girişlerinin büyük bölümü portföy yatırımı olarak gerçekteşmiştir.

1994'e gelindiğinde ise göstergeler tersine dönmeye başlamıştır. Aynı yıl sabit kur sisteminden vazgeçilerek pesonun dalgalanmaya bırakılmasıyla pesoda yaşanan değer kaybı ÷lkeden yoğun sermaye kaçışlarına neden olarak, bütün Güney Amerika'yı etkisi altına alan bir ekonomik kriz ile sonuçlanmıştır.

### **1.3.2. 1997 Doğu Asya Krizi**

Doğu Asya Krizi 1997'de Tayland'da başlayan ve Asya Kaplanları olarak bilinen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore'nin para birimleri, borsaları ve diğer kıymetlerinin değerlerinde büyük ölçekli düşüşlere neden olan ve küresel boyutta etkileri olan bir finansal krizdir.

1960-1990 arasındaki otuz yıl boyunca bu ÷lkeler, hızlı büyüme, düşük enflasyon, makroekonomik denge, güçlü mali pozisyonları, yüksek tasarruf oranları ve gelişen ihracat sektörleriyle etkileyici bir ekonomik performans sergilemişlerdir (Aghevli, 1999: 28). 90'lı yıllarda sermaye akımlarını çekebilmek için yerel paralarını dolara endekslemeleri ve kurun dolar lehine gelişmesi bu ÷lkelerde cari açıkları tetikleyen bir etmen olmuştur. Nitekim 1997'de Tayland para birimi bahtın devalüe edilmesi ile patlak veren ve kısa sürede önce Asya ÷lkelerini sonrada küresel ölçekte gelişmekte olan ÷lkeleri etkileyen bir kriz yaşanmıştır.

IMF'e göre 1997'de yaşanan kriz dört temel sebebe dayanır. Bunlar; yabancı sermaye yatırımlarının verimli alanlara yönlendirilememesi ve kısa vadeli borçlardaki artışlar, diş faktörler, son yıllardaki tutarsız makroekonomi ve döviz kuru politikaları ile finans kesimindeki yapısal zayıflıklardır (Karlık vd, 1999: 1).

### **1.3.3. 1998 Rusya Krizi**

Rusya, 17.075.400 km<sup>2</sup>'lik yüz ölçümü ve zengin doğal kaynaklarıyla 18. yüzyıldan beri dünya siyaseti ve ekonomisinde söz sahibi bir ÷lke olmuştur. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Rusya'da ciddi ekonomik problemler yaşanmıştır. Yüksek enflasyon ve kamu açıkları gibi yapısal sorunların yanında, vergi gelirlerinin arttırılması yerine borçlanmayla finansman yolunun tercih edilmesi Şeklindeki politika tercihleri, yabancı sermaye akımlarının Meksika Krizi sonrası Rusya'ya yönelmesine neden olmuştur.

1997 Doğu Asya Krizi sonrası oluşan güvensizlik ortamı, Rusya ekonomisinden ciddi sermaye çıkışlarına neden olmuş ve ekonomik krize yol açmıştır. Rusya Merkez Bankası Başkanı Sergey Dublinin'e göre krizden yabancı spekülátörler sorumludur. Batılı bankerler, ticaret yapmaktansa daha kolay bir kazanç yolu olan büyük miktarlarda devlet bonusu almayı tercih etmişlerdir (Açıkgöz, 2008: 48).

### **1.3.4. 1999 Brezilya Krizi**

Brezilya uzun dönem enflasyon sorunları ve borç krizleri ile karşı karşıya kalmıştır. 1980'li yıllarda enflasyon oranı %100'ü aşmış ve 1993-94 yılında %2700 seviyesine ulaşmış, hiper enflasyon yaşanmıştır (Yılmaz, 2006: 118). Temmuz 1994'de Brezilya hükümeti yeni

para birimi reali tedavüle çıkarmış ve realin değerini Amerikan dolarına sabitlemiştir. Real Planı ile enflasyon 1998 yılında %1,3 düzeyine çekilebilmiş ve daraltıcı politikalar ile birlikte 1994-1997 döneminde yıllık ortalama %4'lük büyüme hızına ulaşılmıştır, uygulanan başarılı özelleştirme programıyla da gelişmekte olan ülkelere model olarak gösterilen Brezilya uluslararası sermayenin hızla aktığı bir ülke haline gelmiştir (Keskin, 2008: 102). 1998 yılında Rusya'da yaşanan krizin yarattığı panik ortamı Brezilya'da da ciddi sermaye kaçışlarına neden olmuş ve ülkede yaşanacak olan krizi tetiklemiştir.

#### **1.4. Türkiye'de Finansal Serbestleşme ve Krizler**

24 Ocak 1980 tarihinde Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarında keskin bir dönüş yaşanmıştır. 1983 yılında Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla hızlı şekilde uygulamaya konan arz yönlü neo-liberal politikaların bir ayağını da finansal serbestleşme oluşturmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle serbestleşmenin ilk adımı olan mal piyasalarının yani ticaretin serbestleştirilmesi, ardından finansal piyasaların serbestleştirilmesi yönündeki politikalar uygulamaya geçirilmiştir. Finansal piyasaların serbestleştirilmesi süreci, öncelikle yurtiçi finansal piyasaların serbestleşmesi, ardından da yurtdışı finansal serbestleşmenin sağlanması yönünde uygulamaya konulan politikalara bağlı olarak aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir (Gürbüz, 2006: 78). Faiz oranları, döviz kuru ve döviz cinsinden işlem yapabilme gibi konularda devlet kontrollerinin kaldırılması ve IMKB'nin kurulmasının ardından, 1989 yılında 32 sayılı 'konvertibiliteye geçiş' kararı ile sermaye akımlarının serbestliği sağlanmıştır. Alınan kararlar, uluslararası finansal sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak tam anlamıyla finansal serbestleşme sağlanmıştır.

**Tablo 1.** 1981-1987 Yılları Bazı Ekonomik Göstergeler

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
GSYİH (Milyar \$)	71	64.5	61.6	59.9	67.2	75.7	87.1
Enflasyon (%)	36.6	30.8	31.4	48.4	45	34.6	38.8
Yıl Sonu Döviz Kuru 1 Dolar/TL	129.7	185.1	274	432.5	574	755.9	1.018
Yabancı Sermaye (Milyon \$)			46	113	99	125	115
Cari İşlemler Dengesi/ GSMH%			3.1	2.4	1.5	1.9	0.9
GSYİH Yıllık Büyüme %	4.9	3.6	5	6.7	4.2	7	9.5

**Kaynak:** TCMB, Dünya Bankası ve DPT verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'deki ekonomik göstergeler incelendiğinde, iyi bir ekonomik büyüme ivmesi kazanıldığı, ticaretin liberalizasyonu sonucu artan ihracat ve yaşanan ekonomik büyümeye paralel olarak cari açığın GSMH'ya olan oranının azaldığı görülmektedir. Yine veriler incelendiğinde TL'nin düzenli olarak dolar karşısındaki değerinin düşmesi, cari işlemler dengesini etkileyen bir diğer faktör olarak göze çarpmaktadır. Aynı dönem için enflasyonla mücadele konusunda başarılı olduğu söylenemeyecektir ve son olarak 83 yılından itibaren düzenlilik arzetmese de ülkeye yabancı sermaye girişlerinin artarak devam ettiği görülmektedir. İzleyen dönemde uygulanan politikalar sonucu oluşan kamu açıkları ve bunların yüksek faizli borçlanmayla finanse edilmeye çalışılması ise ekonomide kronik problemlerin yapısal olarak yerleşmesine neden olmuştur.

Uygulanan politikaların neden olduğu, sermaye girişleri → talep genişlemesi (büyüme) → cari açık (Boratav, 2009: 196) döngüsü aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmeye çalışılmıştır.



**Tablo 2.** Yabancı Sermaye Hareketleri ve Kriz İlişkisi

	<b>Yabancı Sermaye/GSMH</b>	<b>Cari Denge/GSMH</b>	<b>Büyüme Hızı</b>
Büyüme 84-88	2,2	-0,8	6,2
Büyüme 89-93	3,3	-1,2	5,0
<b>Kriz 1994</b>	-4,8	2,0	-6,1
Büyüme 95-97	3,4	-1,4	7,7
Daralma 98-99	3,0	0,3	-1,2
Büyüme 2000	8,1	-4,9	6,3
<b>Kriz 2001</b>	-1,7	2,6	-9,4

**Kaynak:** Boratav, 2009:194

Tablo 2'deki veriler ışığında, yabancı sermaye hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan etkileri olduğu, sermaye girişlerinin yaşandığı dönemde cari açık ve büyüme yaşanırken sermaye hareketlerinin tersine döndüğu noktalarda ekonomik krizler yaşandığı gözlemlenmektedir.

#### **1.4.1. 1994 Türkiye Krizi**

Türkiye'de 1989 yılında sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesiyle birlikte artan sermaye girişleri, Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunları geçici olarak bertaraf etmeyi başarmış ancak uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sürecini beraberinde getirememiştir (Açıkgöz, 2008:49).

**Tablo 3.** 1989-1994 Yılları Arası Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri (Milyon \$)

	<b>Kısa Vadeli Sermaye</b>	<b>Portföy Yatırımları</b>	<b>Diğer Uzun Vadeli Ser.</b>	<b>Doğrudan Yatırımlar</b>	<b>Toplam Sermaye Hareketleri</b>
1989	-584	1386	-685	663	780
1990	3000	547	-210	700	4037
1991	-3020	623	-783	783	-2397
1992	1396	2411	-938	779	3648
1993	3054	3917	1370	622	8963
1994	-5127	1158	-784	559	-4194

**Kaynak:** İnsel ve Sungur, 2003:7

Yukarıdaki Tablo 3, 1989 sonrası Türkiye'de yaşanan sermaye hareketlerini göstermektedir. 1991 yılında Körfez Savaşı nedeniyle yaşanan sermaye çıkışı dışında 1994'e kadar ülkeye yabancı sermaye girişinin hızla arttığı 1993 yılında 9 milyar \$ seviyesine geldiği görülmektedir. Diğer dikkat çekici bir husus ise, kısa vadeli sermaye ile portföy yatırımlarının toplam sermaye hareketleri içindeki payının yüksekliğidir.

Ülkeye yoğun yabancı para girişi yerli paranın aşırı değerlenmesine yol açarak, ithalatı cazip hale getirirken ihracatı zorlaştırıcı etki yaratmıştır. Bunun sonucu olarak, 1993 yılına gelindiğinde cari açık 6,4 milyar dolar seviyesine gelmiş ve bu açıkların finansmanı için kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) ihtiyacı önem kazanmıştır. Aynı dönemde kamu açıklarının finansmanında merkez bankası kaynaklarının (hazineye kısa vadeli avans)

sıkça kullanılır hale gelmesi ekonomide parasallaşmaya dolayısıyla yüksek enflasyona neden olmuştur.

Kamu finansmanının yüksek maliyetini düşürme arzusunda olan hükümetin 1993 yılı sonunda peş peşe beş hazine ihalesini iptal etmesi ise 1994 yılında yaşanan kriz ve 5 Nisan Kararları ile sonuçlanmıştır.

1994 krizinin Türkiye ekonomisine faturası ağır olmuştur. 5 Nisan 1994'de döviz rezervleri 3 milyar \$'la dibe vurmuş, enflasyon oranı TÜFE bazında %106 seviyelerine gelmiştir, TL 24 saat içinde (5-6 Nisan) yaklaşık %39 oranında değer kaybetmiştir (Şimşek, 2007: 48).

#### **1.4.2. 2000-2001 Türkiye Krizleri**

Türkiye'de 1998 yılının ortalarında ekonomide başlayan daralma süreci, dünyada yaşanan ekonomik durgunluğun da etkisiyle, 1999 yılında derinleşmiştir. 1998 yılında Rusya krizinin etkisiyle gerçekleşen 6,7 milyar dolarlık sermaye çıkışı sonucunda, Hazine ihale faizleri ve dolayısıyla faizler genel düzeyi önemli oranda yükselmiş ve 1999 yılı sonlarında Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik faiz oranı %106'ya ulaşmıştır (Keskin, 2008: 200). Aynı dönemde enflasyon ve bütçe açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda 9 Aralık 1999 tarihli IMF'e sunulan ve kabul gören Niyet Mektubu sonrasında, 1 Ocak 2000'den itibaren üç yıllık bir ekonomik süreci kapsayan maliye, para, kur ve gelir politikalarının yanı sıra, yapısal değişimleri de içeren enflasyonu düşürme programını uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda 1 dolar + 0.77 euro'luk bir döviz sepetine sabitlenen bir kur çapası uygulamasına geçilmiştir.

2000 yılı içinde programda hedeflenen amaçlara ulaşmada sapmalar yaşanmıştır. Bu sapmaların içinde en ciddi olanı cari açığın hedeflenenin çok üstüne tırmanmasıdır. Cari açığın finansmanı için önem arz eden sıcak paranın, iç ve dış gelişmelerin sebebiyet verdiği güvensizlik ortamı nedeniyle yaşanan sermaye çıkışı, bankaların açık pozisyonlarıyla birleştiğinde kriz ortaya çıkmıştır. Yaşanmakta olan kriz IMF kaynaklarıyla hafifletilebilmiş daha doğrusu kriz ertelenmiştir.

Kasım 2000'de meydana gelen bu dalgalanma, faizlerde hızlı bir yükselişe sebep olmuş, bazı bankaların mali yapılarını bozmuş ve Şubat 2001'deki hazine ihalesi öncesi de yaşanan olumsuz gelişmeler programa olan güvenin tamamen ortadan kaybolmasına sebebiyet vermiştir. Türk Lirasına karşı meydana gelen atak, likidite sıkışıklığı ve ödemeler sisteminin kilitlenmesine sebep olmuştur. 22 Şubat 2001'de Merkez Bankası, döviz kuru sisteminin sürdürülemeyeceği kanısına varmasıyla Türk Lirasını yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakmıştır (Şimşek, 2007: 53). Krizin faturası ağır olmuştur, kriz sırasında para piyasasındaki gecelik faizler dört haneli rakamlara ulaşırken, 25 banka TMSF'ye devredilerek zararları bütçeye büyük yükler bindirmiş, işsizlik oranı %10,3'e yükselmiş, yılsonunda ekonomi %10'a yakın bir oranda küçülmüştür. Yerli ve yabancı spekülâtorler çok büyük kazançlar elde ederken Türkiye halkı ¼ oranında fakirleşmiştir.

#### **2. Spekülatif Sermaye Hareketlerinin Önlenmesinde Kullanılabilecek Bir Araç Olarak Tobin Vergisi**

Tobin Vergisi, Nobel Ödüllü iktisatçı James Tobin tarafından ilk kez 1972 yılında olmak üzere, bir çok defa yayınladığı makale ve konuşmalarında uluslararası spekülatif sermaye hareketlerinin etkilerini azaltmak için önerilmiş bir işlem vergisidir. Tobin daha sonra bu fikrini, "İyice yağlanmış çarklara bir avuç kum atmak" (Tobin, 1978: 158) şeklinde özetlemiştir.

Tobin'e göre, "*Ulusal ekonomiler ve ulusal hükümetler, istihdam, milli gelir ve enflasyona ilişkin ulusal ekonomik politika amaçlarından önemli ölçüde taviz vermedikleri ve ciddi*

*zorlukları göğüslemedikleri sürece, büyük meblağlara ulaşan yabancı paralar arasındaki fon hareketlerini ayarlamada yetersiz kalmaktadırlar. Özellikle finansal sermayenin mobilitesi ulusal faiz oranları arasındaki sürdürülebilir farkı sınırlandırmakta ve sonuçta merkez bankaları ve hükümetlerin ulusal ekonomileri ile uyumlu para ve maliye politikaları izlemelerini ciddi ölçüde kısıtlamaktadır. Benzer şekilde, döviz kurları üzerinde yapılan spekülasyonun sonucu olarak varlıklarda ve borçlardaki geniş kaymalar ya da döviz kurları üzerindeki geniş hareketler ciddi ve sancılı ekonomik sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Ulusal politikalar bu sonuçlardan kaçınma ya da bunları dengeleme konusunda nispeten güçsüzdürler.”(Tobin, 1978: 154).*

Bu bağlamda Tobin Vergisi uluslararası sermaye hareketleri üzerine advalorem, düşük oranlı ve bütün ülkeler için geçerli olacak tek oranlı % 0,1 ile %1 arasında değişen bir döviz işlem vergisi uygulanmasını öngörmektedir (Şen vd, 2004: 93). Tobin’in önerisini ilginç kılan bir diğer husus ise spekülatif sermaye hareketlerinin günümüzdeki seviyesinin henüz çok altında olduğu bir tarihte öne sürülmüş olmasıdır. Bu nedenledir ki önerildiği tarihte pek ilgi çekememiştir.

Esasen Tobin’in, Keynes’ in menkul kıymet piyasasındaki spekülasyonların önlenmesi için Wall Street’te Londra Borsası’nda olduğu gibi piyasaya girişte ek bir maliyet getirilmesi fikrinden etkilendiği öne sürülebilir. Keynes’e göre, hisse senedi piyasasında uygulanacak böyle bir vergi, amacı kısa vadeli alım satım kârı elde etmek olanları etkileyecek, temel göstergelere bakarak yatırım yapanları ise etkilemeyecektir (Saraçoğlu ve Şahan, 2004: 72). Keynes finans piyasasına uygulanacak bir vergi önerirken Tobin döviz işlemleri üzerine bir vergi uygulanmasını önermiştir.

### **2.1. Tobin Vergisinin Amacı**

Tobin vergisinin temel amacı spekülatif sermaye hareketlerini engellemektir. Spekülasyona ek maliyet getirilmesi durumunda bu tür sermaye akımlarının caydırılması, temel makro göstergelere göre yatırım planlarını yapanların ise (üretim kanalına doğrudan yabancı sermaye) bundan etkilenmeyecekleri öngörülmektedir.

Tobin vergisinin bunun dışındaki bazı amaçları ise şöyle sıralanabilir (Pehlivan ve Öz, 2011: 55)

- Kısa vadeli spekülatif sermayeye dayalı işlemlerin döviz piyasası üzerindeki istikrarsızlık yaratıcı etkisinin azaltılması ve bunun sonucunda reel mal ve hizmet ticareti için rahat bir finansal sistemin oluşturulması,
- Ulusal ekonomi politikalarının, uluslararası ekonomik krizlerden daha az zarar görmesine katkıda bulunmak,
- Gelir elde edilmesi ve bu gelirin küresel kamu malı ve hizmetlerinin finansmanında kullanılması.

### **2.2. Tobin Vergisinin Uygulama Biçimi**

Tobin vergisinin mantığı, herhangi bir para biriminin diğerine dönüştürülmesi sırasında bu işlem üzerine düşük oranlı advalorem bir vergi uygulanmasıdır. Buna göre herhangi bir ulusal para diğerine çevrilmek istendiğinde toplam işlem hacmi üzerinden belirli bir oranda vergilendirilecektir (Şen vd, 2004: 94). Küçük oranda belirlenmiş bu vergi bir dövizin değerine dönüsen her birimi için talep edilecektir. Tobin’in kendisinin önerdiği bu oran %0.1 ile %0.5 arasındadır (Göktaş, 2002: 83). Uygulanacak vergi oranı hususunda fikir birliği oluşmamış olmasına rağmen genel kabul gören öneri oranın %1’i aşmamasıdır.

Tobin Vergisi hakkındaki görüşünü “*Vergi uygulamaya konulduğunda, işlem maliyetlerini gözle görülür şekilde yükselteceğinden piyasaları geniş dalgalanmaları*

*dengeleme hususunda uyaracaktır”* şeklinde dile getiren Spahn’a göre verginin etkinliği vergi oranı, vergi tabanı, işlem yapanların vergiye tepkisi, muafiyetler, vergi kaçırma ve vergiden kaçınmanın boyutları gibi değişkenlerden etkilenecektir (Spahn, 1996: 24-25). Bu bağlamda vergiden elde edilecek gelirin miktarı David Felix (1995)’in hesaplama metoduna göre:

**Tablo 4.** Tobin Vergisiyle Elde Edilecek Gelir

Vergilendirilebilir Döviz İşlemi	Yıllık Vergi Hasılatı (Milyar \$)	
	% 0.5 Vergi Oranına Göre	% 1 Vergi Oranına Göre
5 trilyon \$ x 240 <sup>a</sup> = 1200 trilyon \$	1800	3600
- % 20 <sup>b</sup> = 960 trilyon \$		
- % 20 <sup>c</sup> = 720 trilyon \$		
- % 50 <sup>d</sup> = 360 trilyon \$		

<sup>a</sup> 1 Yılda İşlem Günü Sayısı

<sup>b</sup> Vergi İstisnası (1200 trilyon \$ üzerinden)

<sup>c</sup> Tahmini Vergi Kaçağı (1200 trilyon \$ üzerinden)

<sup>d</sup> İşlem Hacmindeki Azalış (720 trilyon \$ üzerinden)

**Kaynak:** Felix, 1995:205

Tablo 4’e göre günlük döviz işlem hacminin 5 trilyon \$ ve yıllık döviz işlem gününün 240 olduğu varsayımı altında, yılda brüt 1200 trilyon \$ tutarında bir vergi matrahı oluşacaktır. Ancak bu matrah üzerinden sırasıyla %20 vergi istisnası, %20 tahmini vergi kaçağı dikkate alındığında matrah 720 trilyon \$’a düşecektir. İşlem hacmindeki tahmini azaltıcı etkinin de %50 olacağı kabul edildiğinde vergilendirilebilir döviz işlem hacmi 360 trilyon \$ olacaktır. Uygulanacak vergi oranı %0,5 iken 1.8 trilyon \$ %1 iken 3.6 trilyon \$ gelir elde edilmesi söz konusu olacaktır. %0.01 oranında uygulanacak bir vergiden elde edilecek gelir olan 36 milyar \$/yıl Tobin’in önerdiği gibi IMF Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların kontrolüne verilerek (Tobin, 1978: 159), dünyada açlık başta olmak üzere birçok sorunun finansman probleminin çözümünde kullanılabileceği açıktır.

**Tablo 5.** Tobin Vergisinin Lehinde ve Aleyhindeki Görüşler

Olumlu Görüşler	Olumsuz Görüşler
Spekülatif sermaye hareketlerini azaltıcı etki yaparak ekonomilerin krizlere karşı kırılganlıklarını azaltır.	Tobin Vergisi küreselleşme ve finansal liberalizasyon felsefesine aykırıdır.
Ayırma kuramına uygun olması dolayısıyla gelir dağılımında adalet sağlanmasına katkı sağlar.	Sektörel ayırım yapmadan bütün döviz işlemleri üzerine uygulanacağından üretici sektörler zarar verebilir.
Ulusal ekonomi politikalarını spekülatif baskılara karşı daha bağımsız hale getirir.	Tam anlamıyla çalışabilmesi için verginin küresel boyutta uygulanması gerekir fakat bunu sağlayacak küresel bir otorite yoktur.
Gelir sağlar.	Vergi piramitleşmesine neden olabilir.
	Verginin konusu matrahı ve oranı üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır.
	Vergi uygulamaya koymayan ülkeler vergi cenneti konumuna gelip, spekülatif akımları çekebilir.
	Tobin vergisinin spekülasyonu azalttığına dair ampirik bulgu olmaması

Tobin vergisi kendi mantığı içinde birçok avantaj ve dezavantaj barındırmaktadır. Bu bakımdan verginin lehinde de aleyhinde de pek çok görüş mevcuttur. Bunları tablo 5'deki gibi sıralamak ve çoğaltmak mümkün olacaktır.

### **2.3. Tobin Vergisi Ülke Uygulamaları**

Tobin Vergisi fikri ortaya atıldığı günden bugüne Kanada, İngiltere, ABD, Belçika, İtalya, Arjantin gibi ülkeler ile Dünya Bankası, IMF, OECD, G – 8, G – 20 gibi uluslararası organizasyonlarda çeşitli tarih ve şekillerde Tobin Vergisi gündeme alınmıştır (Arıkan ve Yurtsever, 2004: 131-132). Avrupa Birliği içerisinde 2014 yılından itibaren geçerli olacak Tobin Vergisi benzeri bir uygulamanın ise tartışmaları sürmektedir. Ayrıca Tobin Vergisi, İngiltere, İsveç, Brezilya, Şili ve Malezya gibi ülkelerde çeşitli isim ve biçimlerde uygulanmıştır.

#### **2.3.1. Birleşik Krallık Uygulaması**

İngiltere'de, hali hazırda Tobin Vergisi benzeri bir uygulama geçerlidir. Söz konusu uygulama, Birleşik Krallık menşeli şirketlerin hisse senetlerinin satılması ya da el değiştirmesine ilişkin belge ve dokümanlardan alınan vergi (Stamp Duty) ile elektronik hisse senedi satış sistemi üzerinden yapılan işlemlerden tahsil edilen vergiyi (Stamp Duty Reserve Tax) içermektedir. Vergi, her iki durum için de, işlemin Birleşik Krallık ya da ülke dışında yapılmasından ve işlemin ülkede yerleşik ya da yerleşik olmayanlar tarafından gerçekleştirilmesinden bağımsız olarak uygulanmaktadır (Güler vd, 2012: 26). Söz konusu vergi, menkul kıymete ödenen değer üzerinden %0,5 oranında hesaplanmaktadır.

Vergi, işlem hacimlerini büyük ölçüde kısıtladığı yönünde yoğun eleştirilere maruz kalsa da uygulanmaya devam etmesine rağmen Avrupa Birliği dâhilinde uygulanacak bir finansal işlem vergisine İsveç, Danimarka, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Lüksemburg ile birlikte karşı çıkan grupta bulunmaktadır.

#### **2.3.2. İsveç Deneyimi**

İsveç'te Tobin Vergisi benzeri bir uygulama, 1 Ocak 1984 itibariyle tüm hisse senedi alım (ve hisse senedi opsiyonları) üzerinde % 0,5 oranında bir vergi piyasaya duyurulduğunda başladı. Vergi İsveç aracılık hizmetlerini kullanan yerli ve yabancı müşterilere uygulandı ve doğrudan tarh edilmiştir. 1987 yılına kadar olan süre geçiş dönemi kabul edilmiş ve inter-broker işlemleri muaf tutulmuştur. Uygulanan çift yönlü (alımda ve satımda) vergileme net vergi yükünü % 1 e çekmekteydi. 1986 yılında bu oran 2 katına çıkarıldı. 1989 ise yılında sabit getirili menkul kıymetler de vergi kapsamına alınmıştır (Baldwin, 2011: 3)

Vergi gelirlerindeki artış, 1984-1989 döneminde hayal kırıklığı yaratan düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu bütçe yanılıgısına yol açan en temel etken vergiden kaçınmadır. Ayrıca menkul kıymet işlemleri üzerine getirilen böyle bir verginin diğer vergiler üzerindeki ikincil etkileri de göz önüne alınmalıdır (Schulmeister vd, 2008: 21). Vergiyle elde edilmesi beklenen gelir 1,5 milyar İsveç Kronu iken yalnızca 50 milyon İsveç Kronu gelir elde edilebilmiştir. Ayrıca verginin uygulandığı dönem boyunca 1984-1991 finansal işlemlerin Londra borsasına kaydığı görülmüştür. Bunun sonucu olarak Nisan 1990 itibariyle verginin uygulanmasından vazgeçilmiştir.

#### **2.3.3. Brezilya Uygulaması**

Brezilya 1990'lı yıllardan itibaren yoğun sermaye akımlarına maruz kalmış ve neticesinde 1999 yılında, Doğu Asya ve Rusya krizlerinin de etkisiyle meydana gelen sermaye kaçışları nedeniyle, krize sürüklenmiştir. Söz konusu gelişmelerin ardından

Brezilya’ da kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini önleyebilmek adına kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz ile sermaye girişlerindeki gerçekleşen artışın cari açık sorununu ve derinleşmesi riskini beraberinde getirdiğinden ülkede bu mekanizmaların tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda Brezilya’ da Ekim 2009 itibariyle % 2 oranında Mali İşlemler Vergisi (IOF) uygulanmaya başlamıştır. Para ve sermaye piyasalarında işlem yapan yabancı sermayeye uygulanan IOF başlangıçta döviz transfer işlemleri, sigorta kontratları ve bono transferleri olmak üzere sabit getirili menkul kıymetler ve hisse senedi türü işlemler yapan kısa vadeli yabancı yatırımlara uygulanmış, uzun vadeli yabancı yatırımlar muaf tutulmuştur. Vergi oranı, Ekim 2010 tarihinde % 4’e, Mart 2011 tarihinde ise % 6’ya yükseltilmiş ve vergiye tabi yabancı sermaye yatırımlarının vadesi 90 günden 2 yıla çıkarılmıştır (Güler vd, 2012: 31). Brezilya’ da döviz işlemlerine % 0,38 oranında bir vergi uygulanmaktadır, bu vergi aynı zamanda belirli işlemler için %2.38 ve %5.38 gibi oranlarda hesaplanabilmektedir. İhracatla ilgili işlemler ise vergiden muaftır (Matheson, 2011: 10). G-20 ülkeleri içerisinde Tobin’in önerdiği gibi döviz işlemleri üzerinden alınan bir finansal işlem vergisini uygulayan tek ülke Brezilya’dır.

#### **2.3.4. Şili Deneyimi**

Şili 90’ lı yıllarda sıcak para akımlarının önünü kesmek ve finansal istikrar sağlama amacıyla Tobin Vergisi benzeri bir uygulama başlatmıştır. 1991-1998 döneminde, bankalara faizsiz döviz işlemleri için merkez bankasına %20 oranında zorunlu rezerv yatırma zorunluluğu getirilmiştir. Yatırılan bu tutar ancak 1 yılın sonunda çekilebilmekteydi. 1992’ de karşılık oranı %30’ a çıkartılmış, 1995 yılından itibaren de kişi başına 200.000 doların altında kalan işlemler zorunlu karşılık uygulamasından muaf tutulmuştur. 1998’ de zorunlu karşılık oranı %30 ‘ dan %10’ a çekilmiş izleyen yıl ise bu uygulamaya son verilmiştir (Shome, 2011: 12).

Şili’de uygulanan politikalar, kısa dönemli akımları caydırmak ve sermaye girişlerinin yapısını değiştirmek açısından başarılı olmuştur. Ülkeye giren toplam sermaye miktarı azalmamış, bileşiminde değişim yaşanmış ve kısa vadeli sermaye uzun vadeli sermaye ile ikame edilebilmiştir. Ülkeye giren toplam sermaye içerisinde kısa vadeli sermaye hareketlerinin payı %73 iken %3’e düşmüştür. Kısa vadeli sermaye girişlerinin azalması ekonominin kırılganlığını, dolayısıyla da finansal kriz riskini azaltmıştır (Keskin, 2009: 160). Şili deneyimi, bundan sonra üretilecek politikalarda Tobin Vergisi’nin uygulanabilirliği ve başarıya ulaşılabilirliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

#### **2.3.5. Malezya Deneyimi**

Malezya, Asya Krizi’ne tepki olarak başlangıçta IMF programlarına benzer bir politika izlemiştir. Ancak kısa bir süre sonra, bu politikaların sonuç vermemesi nedeniyle 1 Eylül 1998’de Malezya hükümeti, IMF politikalarından tümüyle farklı olarak, sermaye akımları ve kur işlemleri üzerinde geniş kapsamlı sıkı kontroller uygulamaya başlamıştır (Keskin, 2009: 158). IMF destekli politikalar; dalgalı kur rejimi, faiz oranlarını yükseltme, sıkı maliye politikası, geniş özelleştirme uygulamalarını içermektedir. Malezya hükümetinin uyguladığı program ise sabit kur rejimi, faiz oranlarını düşürmek, genişletici maliye politikası uygulanması ve sermaye kontrollerini içermektedir (Açıkgöz, 2008: 107).

Malezya’ da hayata geçirilen uygulamalar (Kaplan ve Rodrik, 2001: 36):

##### **1-2 Eylül 1998:**

- 1- Döviz kuru 1 dolar=3.80 Ringgit olarak sabitlendi,
- 2- Yerleşik olmayanların vadeli ringgit alım-satımları ön izne tabi tutuldu,

- 3- Ringgite dayalı tüm varlıkların satışının onaylanmış yerli bir aracı kurum vasıtası ile yapılması zorunlu hale getirilerek off shore ringgit piyasaların kapanması sağlanmıştır,
- 4- Yerleşik olmayanların yurtdışı hesaplarında tuttıkları ringgiti dövize çevirmeleri için merkez bankası onayı alınması zorunlu kılınmıştır,
- 5- İhracat ve ithalat ödemelerinin döviz ile yapılması zorunluluğu getirilmiştir,
- 6- Yurt dışı hesaplar için krediler döviz satışı ile sınırlandırılmıştır,
- 7- Dış hesaplara olan borçlar ringgite dayalı varlıkların alımına yapılan ödemeler ve mevduat plasmanlarıyla sınırlandırılmıştır,
- 8- Malezya vatandaşlarının yurt dışı seyahatlerinde ülkeden çıkarabilecekleri para 10.000 ringgit yabancı uyrukluların ise 1000 ringgit olarak sınırlandırılmıştır,
- 9- Yerleşik olmayanların Malezya menkul değerlerinin satışından elde ettikleri geliri yurt dışına transfer etmeden önce 12 ay ülkede tutmaları zorunlu kılınmıştır,
- 10- Yerleşik olmayan muhabir bankalara ve borsa simsarlarına yurt içi kredi sunulması yasaklanmıştır.

#### **1999 yılında yapılan değişiklikler:**

- 1- 5 Şubat 1999 tarihinde yatırımların yurtdışına çıkarılabilmesi için Malezya’da en az bir yıl süre ile tutulması zorunluluğu aşamalı vergi sistemi ile değiştirilmiştir.
- 2- 15 Şubat 1999 tarihinden sonra Malezya’ya girecek fonlar için sermayenin giriş veya çıkışında vergilendirilmesi söz konusu olmayıp; ancak bir yıldan önce Malezya dışına çıkarılması durumunda bunlardan sağlanacak karın %30; bir yıldan sonra çıkarılması durumunda ise %10 oranında vergilendirilecektir.

Malezya’da uygulanan politikalar şok tedavisi mahiyetindedir ve Doğu Asya Krizi sonrası IMF programı takip eden ülkelere nazaran daha hızlı toparlanma yaşamasında etkili olmuştur. Tobin Vergisi benzeri uygulamaların başarılı örneklerinden biridir.

#### **Sonuç**

Kapitalizmin geldiği bu noktada artık krizler olağanüstü durumlar olmaktan çıkıp rutin ve beklenen olgular haline gelmiştir. Küreselleşme olgusuyla artık krizler yaşandıkları ülkelerle sınırlı kalmayıp domino etkisi yaratarak, bütün dünyayı etkisi altına almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin cari açık problemleri ve bu açıkları kısa vadeli yabancı sermaye “sıcak para” ile finanse etme çabaları ülkeler açısından bir açmaz oluşturmaktadır. Şöyle ki ülkeye giren yabancı sermayenin kur üzerinde dolayısıyla ithalat-ihracat ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri sermayenin girişi ve çıkışı için ayrı ayrı ele alındığında, cari açıklar sıcak para girişlerinin hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Finansallaşmış olan sermayenin, kapitalizmin mantığı gereği yalnızca kar elde etmeye odaklandığı ve ülke ekonomilerine olan olumsuz etkilerini göz önünde bulundurmayacakları açıktır. Kontrolsüz finansal serbestleşmenin sebebiyet verdiği sorunlar 90’lı yıllardan itibaren dünyanın dört bir yanında ve ülkemizde yaşanan finansal krizler ve krizden etkilenen milyonlar açısından bakıldığında, ekonomilerin kısa vadeli sermaye akımlarının yarattığı kırılganlıklardan, korunması elzemdir.

Bu bağlamda Tobin Vergisi, Amerikalı iktisatçı James Tobin tarafından ilk kez 1972 yılında uluslararası spekülâtif sermaye hareketlerinin etkilerini azaltmak için önerilmiş bir işlem vergisidir. Tobin tarafından “*İyice yağlanmış çarklara bir avuç kum atmak*” olarak açıklanmış olan bu vergi, uluslararası sermaye hareketleri üzerine advalorem, düşük oranlı

ve bütün ülkeler için geçerli olacak bir döviz işlem vergisidir. Önerinin ortaya konduğu yıllarda pek ilgi toplamamış olmasına karşın izleyen dönemlerde sıkça gündeme gelen bir konu haline almıştır. Tobin Vergisi ve benzeri finansal işlem vergileri çeşitli ülkelerde çeşitli adlarda uygulanmış ve uygulanmaktadır. Kimi ülkelerde başarılı sonuçlar alınırken diğer bir kısım ülke de ise başarıya ulaşamamış ve uygulanmasından vazgeçilmiştir. Tobin vergisinin başarıya ulaşması hususunda uygulamanın ne ölçüde ve hangi kararlılıkta olduğu ile ülkelerin kendi iç dinamiklerinin de son derece etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 2008 yılında başlayan küresel kriz sonrası Avrupa Birliği dahilinde 2014 yılı itibariyle hayata geçirilecek Tobin Vergisi benzeri uygulamaların tartışmaları hala devam etmektedir.

Tobin Vergisi'nin avantajları ve dezavantajları göz önünde bulundurulduğunda, küresel boyutta verginin uygulanabilirliğinin ütöpik olduğu görüşündeyiz. Küresel boyutta verginin uygulanmasını sağlayacak bir otoritenin var olmaması bu fikri taşımamızdaki en temel etmendir. Verginin sadece belirli ülkeler içerisinde uygulanması durumunda spekülâtif sermaye akımlarının vergiyi uygulamayan ülkelere doğru kayacağı açıktır. Verginin küresel boyutta, aynı oranda ve aynı koşullar altında uygulanması halinde dahi spekülâtif sermayenin ülkelerin, ekonomik istikrar-istikrarsızlık, faiz oranları, Tobin Vergisi harici muhattap olacakları ek maliyetler gibi göstergeler doğrultusunda belirli ülkelere kayacakları da öngörülebilir bir gerçektir. Bu durumda ise Tobin Vergisi spekülâtörlerin karlarını bir nebze azaltmaktan başka bir işlev görmeyecektir. Elde edilen gelirin ise küresel kamu malı üretiminin finansmanında kullanılması için uluslararası kuruluşlara aktarılması hususunda ülkelerin gönüllü davranacakları şüphelidir. Sonuç olarak günümüzde gelişmekte olan ülke ekonomilerinin cari açık sorunları ve sıcak paraya bağımlılıkları da göz önünde bulundurulduğunda küresel boyutta Tobin Vergisinin uygulanabilirliği bulunmamaktadır.

### **Kaynakça**

- Açıkgöz, Şenay, (2008); “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerini Kontrol Etmede Kullanılabilecek Araçlar”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Aghevli, Bijan B., (1999); “The Asian Crisis Causes and Remedies”, Finance & Development, pp. 28-31
- Arıkan, Zeynep ve Yurtsever, Hatice, (2004); “Sermaye Hareketlerinin Vergilendirilmesine İlişkin Bir Öneri: Tobin Vergisi”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 189, s. 122–133.
- Baldwin, Adam N.S.G., (2011); “The Tobin tax: Reason or Treason? A Comparative Study of the Potential Effects of a UK Tobin Tax”, Adam Smith Institute, Briefing Paper
- Boratav, Korkut, (2009); “ Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007”, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- Epstein, Gerald, (2002); “Financialization, Rentier Interests, and Central Bank Policy”, Department of Economics and Political Economy Research Institute (PERI), University of Massachusetts, Amherst
- Felix, David, (1995); “The Tobin Tax Proposal, Background, issues and prospects”, Futures, Vol. 27, No. 2, pp. 195-208,
- Göktaş, A., (2002); “Küreselleşme ve Vergi Gelirlerinin Bileşimine Etkileri, Sermaye Hareketlerinin Vergilendirilmesi Önerisi”, Yaklaşım Dergisi, Sayı: 90, s. 80-87



- Güler, Begüm, Keleş, Esra ve Uçar, Özgür, (2012); “Finansal İşlem Vergileri ve Avrupa Birliği Uygulaması”, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, Ankara
- Gürbüz, Rana, (2006); “Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”, T.C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- İnsel, Aysu ve Sungur, Nesrin, (2003); “ Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III-1999: IV”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2003/8
- Kaplan, Ethan ve Rodrik, Dani, (2001); “Did The Malaysian Capital Controls Work?”, NBER Working Paper, No: 8142
- Krippner, Greta R., (2005); “The Financialization of American Economy”, Socio Economic Review, Vol: 3, pp.173-208
- Kar, Muhsin ve Taş, Seyhan, (2003); “İktisadi Kalkınmada Para ve Sermayenin Yeri”, Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, s.159-195, Bursa: Ekin Kitabevi
- Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma, (2008); “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, KMU İİBF Dergisi, Sayı:10, s.436-458
- Karlık, Rıdvan, Tonus, Özgür ve Çatalbaş, Nazım, (1999); “Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye”, Marmara Üniversitesi, Yayın No: 640, (Prof. Dr. Orhan Oğuz'a Armağan), s. 259-279
- Keskin, Nagehan, (2008); “ Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- Keskin, Nagehan, (2009); “Sermaye Kontrolleri: Nedenleri, Türleri ve Ülke Deneyimleri”, Sosyo Ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran, ss.147-166
- Lapavitsas, Costas, (2011); “Theorizing financialization”, Work Employment Society, Vol: 25 pp.611-626
- Levchenko, Andrei, A., Ranciere, Romain, Thoenig, Mathias, (2009); “Growth and risk at the industry level: The real effects of financial liberalization”, Journal of Development Economics, Vol: 89, pp.210-222
- Matheson, Thornton, (2011); “Taxing Financial Transactions: Issues and Evidence”, IMF Working Paper
- Mohun, Simon, (2006); “Distributive Shares in the US Economy, 1964–2001”, Cambridge Journal of Economics, Vol: 30, pp.347-370
- Palley, Thomas I., (2007); “Financialization: What It Is and Why It Matters”, The Levy Economics Institute Working Paper No:525
- Pehlivan, Osman ve Öz, Ersan, (2011); “Uluslararası Vergilendirme”, Derya Kitabevi, Trabzon
- Rancière, Romain, Aaron Tornell ve Frank Westermann, (2008); "Financial Liberalization", The New Palgrave Dictionary of Economics, Second Edition, Eds., Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume

- Saraçoğlu, Fatih ve Şahan, Özgür, (2004); “Tobin Vergisi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, Sayıştay Dergisi, Sayı:55 s.71-82
- Schulmeister, Stephan, Schratzenstaller, Margit ve Picek, Oliver, (2008); “A General Financial Transaction Tax Motives, Revenues, Feasibility and Effects”, Research Study by the Austrian Institute of Economic
- Shome, Parthasarathi, (2011); “Financial Transactions Taxes”, Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No:254
- Spahn, Paul Bernd, (1996); “The Tobin Tax and Exchange Rate Stability”, Finance & Development, Vol:33, No:2, pp.24-27.
- Şen, Öz ve Keskin, (2004), “Tobin Vergisi Spekülatif Amaçlı Döviz Hareketlerini Önlemede Bir Çözüm Olabilir mi?”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 190, s. 92-108.
- Şimşek, Ali Rıza, (2007); “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, T.C. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,
- Tobin, James, (1978); “A Proposal For International Monetary Reform”, The Eastern Economic Journal, Vol: 4, No:3-4, July-October 1978, pp.153-159, Cowles Foundation Paper 495
- Yılmaz, Aykut, (2006); “Küreselleşme Sürecinde Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve İktisadi İstikrar”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

## **Yükseköğretimde Tez Yazım Sürecinin Kritik Yol Metodu (CPM) ile Zaman Analizi**

### *Time Analysis of Thesis Writing Process in Higher Education With Critical Path Method (CPM)*

**Gülin Zeynep Altay\* - İrfan Ertuğrul\*\* - Abdullah Özçil\*\*\* - Tayfun Öztaş\*\*\*\***

#### **Özet**

Lisans eğitimi sonrasında akademik çalışmalarına devam etmek isteyen öğrenciler eğitimlerini üniversitelerin yüksek lisans programlarıyla sürdürürler. Öğrencilerin ders dönemi ardından mezun olmaları için ortalama bir yılda uzmanlaşmak istedikleri bir alanda araştırma yapıp, tez yazmaları gerekmektedir. Başlangıç ve bitiş noktaları olan bu süreç bir proje olarak ele alınıp, bu projenin faaliyetleri belirlenmiştir. Faaliyetlerin ortalama tamamlanma süreleri ve öncelik sıralamaları Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün farklı anabilim dallarından öğrencilere anket uygulanarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda tez yazım sürecinin zaman analizi QM for Windows ve ProjectLibre programları yardımıyla yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Proje Yönetimi; Proje Zaman Analizi; Planlama, Zaman Çizelgeleme; Gantt Şeması; CPM/PERT*

#### **Abstract**

If students who graduated from university wants to persue their education, they will apply master programmes. After completing course period, they have to research thesis topic and write thesis approximately within one year. In this article the process of thesis writing was taken into account as a project which has a start and a finish point. Therefore activities of this project were determined. Periods of activites and the priorities were specified by making a questionnaire with students from various departments of Pamukkale University Institute of Social Sciences. Accordingly, the process of thesis writing was analysed with the help of QM for Windows and ProjectLibre programmes.

**Key Words:** *Project Management; Project Time Analysis; Planning; Scheduling; Gantt Chart; CPM/PERT*

#### **1. Giriş**

Lisansüstü eğitimin ilk aşaması olan yüksek lisans eğitimi lisans öğretimine dayalı eğitim-öğretim ve araştırmanın sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yükseköğretimdir (YÖK, 2013: 1. Bölüm 3. Madde). Lisans eğitiminden farklı olarak yüksek lisans eğitimi bireyleri araştırma yaparak toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bilim insanı, öğretim elemanı yapmayı hedefleyen bir faaliyet olarak tanımlanmaktadır. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Yönetmeliğinin 2. Bölüm 5. Maddesinde yüksek lisans programı “*En az dört yıl süreli bir yükseköğretim kurumundan lisans diploması ya da buna eşdeğer bir derece almış olanların, bu eğitim üzerine yapacakları dört yarıyıl süreli öğretim, bilimsel araştırma, sanatsal tez ve uygulama etkinliklerini kapsar*” şeklinde tanımlanmıştır. Belirli bir anabilim dalında yüksek lisans eğitimi almaya hak kazanmış bireyler genel olarak 2 dönem boyunca farklı konularda dersler almaktadırlar. 2 dönemin sonunda derslerden

---

\* Arş. Grv., Pamukkale Üniversitesi İşletme (İngilizce) Bölümü, gzeynepa@pau.edu

\*\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, iertugrul@pau.edu.tr

\*\*\* Arş. Grv., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, aozcil@pau.edu.tr

\*\*\*\* Arş. Grv., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, toztas@pau.edu.tr

başarılı olma koşulu altında yüksek lisans eğitiminin tez aşamasına geçebilmektedirler. Ders döneminde alınan dersler, yapılan araştırma çalışmaları sonucu öğrenci danışman hocasının da yönlendirmesiyle bir tez konusu belirlemektedir. Belirlenen tez konusu doğrultusunda gerekli literatür taramasının yapılması, konuyla ilgili yapılacak analiz için veri toplanması ve uygulamanın yapılması gibi süreçlerden geçilmektedir.

Hayatın her alanında özellikle de mesleki başarılarla ve hedeflere ulaşabilme konusunda zamanın etkin yönetilmesi oldukça önemlidir. Zamanın etkin ve verimli kullanımı her bireyin yaptığı işe göre değişmekle beraber günümüzde bireylerden beklenen mesleki, eğitsel bilgi ve becerilerin miktarının hızla artması her alanda başarılı olmak için zamanın iyi kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Alay ve Koçak, 2003: 329). Dolayısıyla yüksek lisans eğitiminde de tez yazım sürecinin planlanması, zaman yönetiminin iyi yapılması başarılı bir tez sürecinin kilit noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada, tez yazım süreci başlangıç ve bitiş noktaları olan bir proje olarak ele alınarak, projenin zaman analizi yapılmıştır.

Proje genel olarak, önceden belirlenmiş özel amaçlara ulaşmak üzere kaynakların nasıl kullanılacağını gösteren bir çalışmadır (Akan, 2006: 4). Farklı bir tanım olarak proje, özgün bir ürün, hizmet ya da sonuç yaratmak için yürütülen geçici bir girişimdir (PMI, 2004: 5). Bu tanımda projenin önemli iki özelliği göze çarpmaktadır. Öncelikle geçicilik özelliği projenin başlangıç ve bitiş noktalarının olduğunu ifade etmektedir. Yani projeler de canlılar gibi doğar, büyür ve ölürler (Başerok, 2005: 352). Fakat geçicilik her zaman sürenin kısa olduğu anlamına gelmemektedir. Geçicilik kavramı projeye ortaya çıkarılan ürün için söz konusu değildir; çünkü projelerin amacı kalıcı sonuçlara ulaşmaktır (PMI, 2004: 5). İkinci olarak proje sonucunda ortaya çıkan ürünün, hizmetin özgün olması özelliği bulunmaktadır. Yani daha önce yapılan çalışmalardan en az bir yönüyle farklı olması beklenir (ISO-KATEK, 2011: 9). Bunların yanında proje; fizibilite çalışmalarını gerektiren, belirli bir gereksinimi gidermeye yönelik olan ve etkileri uzun yıllar süren bir kavram olduğu söylenebilir (Albayrak, 2009: 9).

Proje yönetimi fikri oldukça geçmişe dayanmaktadır. Tarihte ilk proje yönetimi uygulaması bazı çevrelere göre piramitlerin veya Çin Seddi'nin yapımı olarak kabul edilse de, genel olarak bu kavram ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri Askeri Kuvvetleri tarafından geliştirilen Manhattan Projesi ile ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2009: 23). 1950'lerin sonu 1960'ların başında roket ve savunma endüstrileri neredeyse bütün faaliyetlerde proje yönetimini kullanmışlardır. 1970'ten 1980'lerin başına kadar birçok şirket daha önce kullandığı yöntemlere ait faaliyetlerinin karmaşık olması ve bu faaliyetlerin boyutlarının büyüklüğü nedeniyle projenin yönetiminde yetersiz kalması sonucunda proje yönetimi sürecini resmileştirmek için yeniden yapılandırılmıştır. 1990 yılına kadar proje yönetiminin uygulanması bir seçenek olmaktan çıkıp, gereklilik haline gelmiştir. 1990'lardan sonra ise nihayet şirketlerin üst düzey yöneticiler tarafından proje yönetiminin faydaları fark edilmeye başlanmıştır. 2000'li yıllarda da proje ekipleri ve proje yönetim ofisleri yaygınlaşmıştır (Kerzner, 2009: 53). Proje yönetiminin büyümesi son 40 yılda oldukça farklı bir boyut kazanmıştır ve her geçen gün gelişmeye devam etmektedir.

Günümüzde artan rekabet ortamı projelerin tespit edilen süreden daha kısa sürede tamamlanmasına ve kaynakların etkin kullanılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla proje yönetimi projelerin başarılı olarak yürütülmesini sağlamaktadır. (Kutlu, 2001: 164). Ayrıca proje yönetimi maliyetlerin ve zaman çizelgesinin kontrolünü yapabilmek için ortaya çıkmıştır (Ahuja vd., 1994: 6). Proje yönetimi projenin amacına ulaşması için gereken bir dizi faaliyetlerin düzenlenmesidir (Cleland ve Ireland, 2002: 39). Yani proje yönetimi, projelerin planlanması ve kontrolü için geliştirilmiş özel bir yönetimdir (Akan, 2006: 6). Proje yönetilirken belirli adımlardan geçilir. Öncelikle ele alınan problem tanımlanır ve

probleme çözüm seçenekleri geliştirilir; daha sonra projenin planlaması yapılır, plan uygulanır, süreç gözlemlenir ve kontrolü yapılır ve son olarak da hedefe ulaşıldıysa proje sonlandırılır (Heagney, 2011: 15).

Proje yönetimi birçok alanda kendine uygulama alanı bulmaktadır. Proje planlama tekniklerinden CPM inşaat sektöründe çizelgeleme için sıklıkla kullanılmaktadır (Galloway, 2006: 697, Temiz Kutlu, 2001: 164). Proje çizelgeleme, atama problemi ya da kaynak dağıtımı gibi ele alınarak, çözümü zor olan durumların kolaylaştırılması için genetik algoritmalara dayanan yeni teknikler ortaya çıkarılmıştır (Chang vd., 2001: 107). Proje planlama tekniği olan PERT karınca kolonisine benzetilerek incelemesi yapılmıştır (Abdallah vd., 2009: 10004, Aghaie ve Mokhtari, 2009: 1051). Proje zaman yönetiminde faaliyetlerin süreleri gerçek hayattaki belirsizliğinden kritik yol analizinde faaliyetlerin süreleri bulanık sayı olarak kullanıldığı birçok çalışma bulunmaktadır (Chen ve Hsueh, 2008: 1289, McCahon, 1993: 146, Gazdik, 1983: 304, Wang ve Hao, 2007: 133).

Proje yönetiminin önemli aşamalarından olan planlanma, belirlenen amaçları belirli bir sürede gerçekleştirmek için kaynakları verimli bir biçimde kullanma tekniğidir (Albayrak, 2009: 395). Dolayısıyla zaman, projenin tamamlanabilmesi için çok önemli bir noktadadır. Projelerdeki en genel problemlerden biri gerçekçi olmayan zamanlama planlarıdır. Dolayısıyla projenin zamanında bitirilebilmesi için gerekli süreçlerin iyi anlaşılması gerekmektedir. Projenin planlaması ve zaman çizelgesinin oluşturulabilmesi için ilk adım iş dağılım yapısının oluşturulmasıdır. Bu yapı projede yapılması gereken faaliyetlerin tanımlanmasını, faaliyetlerin öncelik sıralamalarını ve sürelerini kapsamaktadır (Render vd., 2012: 480). Eğer faaliyet süreleri kesin olarak biliniyorsa projenin bitiş süresi kesin olarak hesaplanabilmektedir, ancak faaliyet süreleri kesin olarak bilinmiyorsa projenin bitiş süresi olasılıksal hesaplamalar ile bulunabilmektedir (Kobu, 2010: 509).

## **2. Materyal ve Metod**

Geçmişten günümüze yöneylem araştırması teknikleri proje yönetiminin planlanmasında uygulanmaktadır. Bu alanda uygulanan en eski teknik olan zaman çizgisi ve kilometre taşı şeması olarak da bilinen Gantt şemaları 1918 yılında Henry Gantt tarafından geliştirilmiştir (Timor, 2010: 447). Gantt şeması zaman çizgisi boyunca projenin tüm faaliyetleri ve bu faaliyetlerin başlangıç ve bitiş tarihlerinden oluşmaktadır. Gantt şemasında faaliyetler yukarıdan aşağıya sıralanırken zaman ise soldan sağa doğru ilerlemektedir, böylece tüm faaliyetlerin ne zaman başlayıp ne zaman bitmesi gerektiği açık bir şekilde görülebilecektir (Albayrak, 2009: 415).

şirketler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, işgücü azalması ve işlerin daha fazla karmaşıklaşması nedeniyle daha pratik teknik araştışlarına girmiştir (Özkan, 2012: 157). Bu doğrultuda, Gantt şemasının daha gelişmiş şekli olan CPM (Critical Path Method) diyagramları, Kelly of Remington-Rand ve Walker of Dupont tarafından 1950'li yıllarda geliştirilmiştir. CPM'den hemen sonra PERT (Program Evaluation and Review Tecnique) Birleşmiş Milletler donanması tarafından geliştirilmiştir (Mouhoub vd., 2011: 4575). CPM ve PERT yöneticilere projelerin planlanması, çizelgelenmesi ve kontrolü için yardımcı olan en popüler nicel analiz teknikleridir (Render vd., 2012: 480).

CPM ve PERT'in ortak adımları şu şekilde sıralanmaktadır (Render vd., 2012: 480).

1. Projeyi oluşturan faaliyetler belirlenir.
2. Faaliyetlerin öncelik sıralaması yapılır.
3. Faaliyetler arasındaki ağ diyagramı kurulur.
4. Her faaliyetin zaman tahmini yapılır.
5. Kritik yol belirlenir.

6. Ağ diyagramından projenin planlanması, gözlemlenmesi ve kontrolü için faydalanılır.

CPM, proje için zaman çizelgesi oluşturmaya yarayan şebeke temelli bir yöntemdir. Proje zaman çizelgesinin oluşturulabilmesi için kritik yolun belirlenmesi gerekmektedir. Kritik yol, projenin başlama ve bitiş faaliyetlerini birleştiren kritik işlemler zinciri olarak tanımlanmaktadır (Albayrak, 2009: 428). Kritik yolun belirlenmesi için iki ayrı yol bulunmaktadır. İleriye doğru hesaplama eşitlik (2.1), geriye doğru hesaplama eşitlik (2.2)'de gösterildiği yapılmaktadır.

$$EF_{ij} = \max_i \{ES_{ij} + t_{ij}\} \quad (2.1)$$

$$LS_{ij} = \min_i \{LF_{ij} + t_{ij}\} \quad (2.2)$$

Bir başka deyişle kritik yol ilk faaliyetten son faaliyete kadar tüm faaliyetlerin bolluklarının sıfır olduğu en uzun yol olduğu söylenebilir (Mummolo, 1997: 377). Bolluk, projenin toplam süresini geciktirmeksizin bir faaliyetin süresinde ortaya çıkabilecek gecikme miktarıdır (Timor, 2010: 452). Bolluk hesaplanmadan önce her bir faaliyet için erken başlangıç, geç bitiş ya da geç başlangıç, erken bitiş süreleri belirlenir. Bolluk eşitlik (2.3) ve eşitlik (2.4)'te gösterilen şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{Bolluk} = LS - ES \quad (2.3)$$

$$\text{Bolluk} = LF - EF \quad (2.4)$$

Kritik yol üzerinde olan bir faaliyetin süresindeki bir artış toplam proje süresini de kesinlikle arttırmaktadır (Atlı ve Kahraman, 2013: 129). Fakat kritik yol üzerinde olmayan faaliyetlerin bollukları sıfır olmadığı için faaliyet sürelerinde bolluk miktarı kadar bir artış olsa da projenin toplam faaliyet süresinde herhangi bir artış olmayacaktır.

CPM ve PERT'in geliştirildiği ilk temel yaklaşımda birbirlerine benzemektedir fakat aralarındaki fark, faaliyet sürelerinin tahmin edilme şeklidir (Render vd., 2012: 480). Eğer proje planlamasında belirlenen faaliyetlerin süreleri kesin olarak biliniyorsa CPM'den faydalanılmaktadır (Mouhoub vd., 2011: 4575). Çünkü CPM deterministik bir yöntemdir (Kerzner, 2009: 500). PERT ise olasılıksal teknikler kullanan bir yöntemdir. Başka bir deyişle PERT faaliyetlerin kesin olarak belirli bir sürede tamamlanma olasılıklarının hesaplanabildiği bir yöntemdir (Heagney, 2011: 83). Her bir PERT faaliyeti için 3 nokta tahmini belirlenir. Bunlar iyimser süre tahmini, en olası süre tahmini ve kötümser süre tahminidir (Lootsma, 1989: 174).

a = İyimser tamamlanma süresi

m = En olası tamamlanma süresi

b = Kötümser tamamlanma süresi

Genel olarak, ortalama tamamlanma süresi ve varyansı eşitlik (2.5), (2.6)'daki formüller yardımıyla hesaplanmaktadır (Shiplely vd., 1997: 50).

$$t = \frac{a + km + b}{c} \quad (2.5)$$

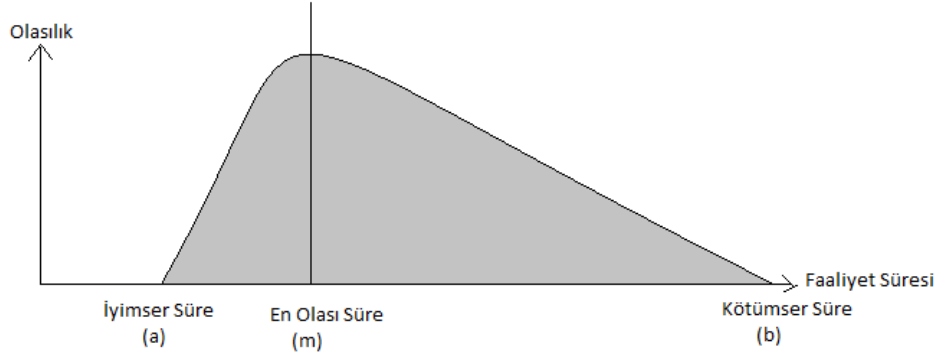
$$\sigma^2 = \left(\frac{b-a}{c}\right)^2 \quad (2.6)$$

3 nokta tahmininde ele alınan faaliyet sürelerinin Beta dağılımı gerekmektedir. Bu sürelerin dağılım grafiği Şekil 1'de bulunmaktadır. Dolayısıyla faaliyet sürelerinin Beta dağılımına sahip olduğu varsayımı altında formüllerdeki ağırlıklar k=4, c=6 olmaktadır.

Böylece bu süreler doğrultusunda PERT için projenin beklenen tamamlanma süresi ve varyansı eşitlik (2.7) ve (2.8)'de gösterilen forma dönüşmektedir.

$$t = \frac{a + 4m + b}{6} \quad (2.7)$$

$$\sigma^2 = \left(\frac{b-a}{6}\right)^2 \quad (2.8)$$



**Şekil 1:** 3 nokta tahmini ile Beta olasılık dağılımı (Render vd., 2012: 484)

### 3. Uygulama

Tez yazım sürecinin zaman analizi için, bir proje olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla proje yönetiminin planlanmasında kullanılan tekniklerden faydalanılmıştır. Bunun için öncelikle tez yazım sürecinin faaliyetleri ve bu faaliyetlerin birbirlerine göre öncelik sıralamaları yapılan anket doğrultusunda belirlenmiştir. Bu faaliyetler ve öncelik sıralamaları tablo 1’de verilmiştir.

**Tablo 1:** Tez yazım sürecinin faaliyetleri ve öncelik sıralamaları

Faaliyetler	Açıklama	Öncül Faaliyeti
A	Tez konusuna karar verilmesi	-
B	Kaynak taraması yapılması	A
C	Okuma yapılması	A
D	Tezin yazılması	B, C
E	Veri toplanması	A
F	Uygulama yapılması	E
G	Jüri üyeleriyle görüşülmesi	F
H	Tezin basıma hazır hale getirilmesi	D, G
I	Tezin jüri üyeleri tarafından incelenmesi	D, G, H
J	Düzeltilmelerin yapılması	D, H, I
K	Geçici mezuniyet/mezuniyet belgesinin alınması	D, J

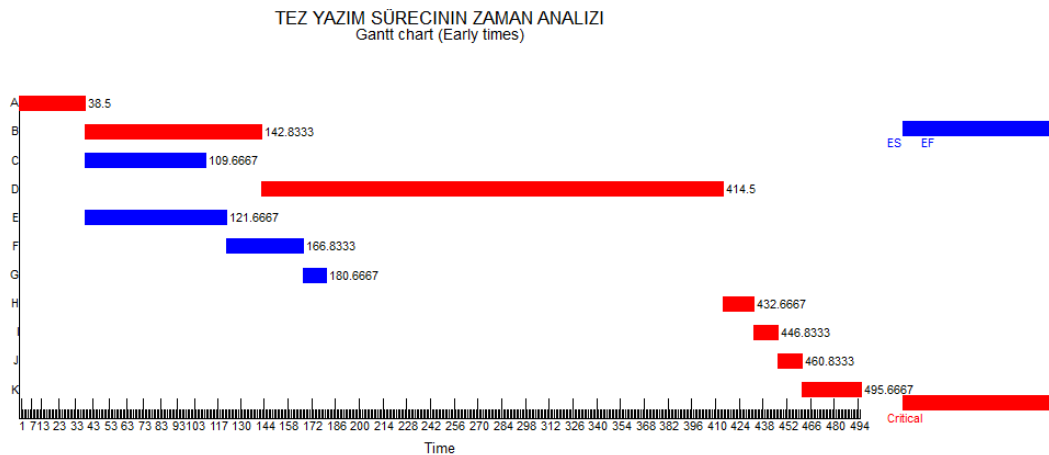
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans öğrencisi olarak kayıtlı olan ve 2014 yılında tez savunması yapmış kişilere anket uygulanarak belirlenen faaliyetlere öğrencilerin ne kadar zaman harcadıkları öğrenilmiştir. Her bir faaliyetin ne kadar zamanda tamamlanacağı kişiden kişiye değiştiği için ortalama tamamlanma süresi olasılıksal bir durumu ortaya çıkarmaktadır. CPM faaliyet süreleri kesin olarak bilindiği durumda kullanılırken, PERT ise faaliyetlerin tamamlanma süreleri olasılıksal olarak hesaplandığında kullanıldığı için tez yazım sürecinin faaliyet süreleri PERT yönteminin üç nokta tahmini ile hesaplanmıştır. Üç nokta tahmininde bulunan iyimser tamamlanma süresi ve kötümser tamamlanma süresi için, anket yolu ile toplanan her bir öğrencinin faaliyetlere

harcadığı zamanlar incelenmiştir. Dolayısıyla iyimser tamamlanma süresi için söz konusu faaliyeti en kısa sürede tamamlayan öğrencinin harcadığı süre alınırken, kötümser tamamlanma süresi için de söz konusu faaliyeti en geç tamamlayan öğrencinin süresi alınmıştır. Üç nokta tahmininde ağırlığı en fazla olan süre yani en olası tamamlanma süresi olarak da uç değerlerden etkilenmediği için medyan seçilmiştir. Veriler bu sürelerin objektif bir şekilde değerlendirilebilmesi için Sosyal Bilimler Enstitü bünyesindeki çeşitli bölümlerdeki yüksek lisans öğrencilerinden elde edilmiştir. Bu bölümler: İngiliz Dili ve Edebiyatı, Maliye, Arkeoloji, Tarih, İşletme, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi'dir.

**Tablo 2:** QM for Windows PERT uygulama sonuçları

	Optimistic time	Most Likely time	Pessimistic time	Activity time	Standard Deviation	Variance
A	7	26	120	38,5	18,83	354,69
B	21	60	365	104,33	57,33	3287,11
C	7	60	180	71,17	28,83	831,36
D	120	195	730	271,67	101,67	10336,11
E	14	30	365	83,17	58,5	3422,25
F	7	21	180	45,17	28,83	831,36
G	1	7	54	13,83	8,83	78,03
H	7	15	42	18,17	5,83	34,03
I	7	12	30	14,17	3,83	14,69
J	0	6	60	14	10	100
K	7	13	150	34,83	23,83	568,03
Project results						
Sum of crit act var						14694,67
Square root of total					121,22	

3 nokta tahmini sonucu elde edilen faaliyetlerin olası tamamlanma süreleri Tablo 2'de QM for Windows programıyla elde edilmiştir. Elde edilen faaliyet süreleri ve öncelik sıralamaları göz önüne alınarak Şekil 2'de gösterilen Gantt diyagramı program çıktısı olarak elde edilmiştir.

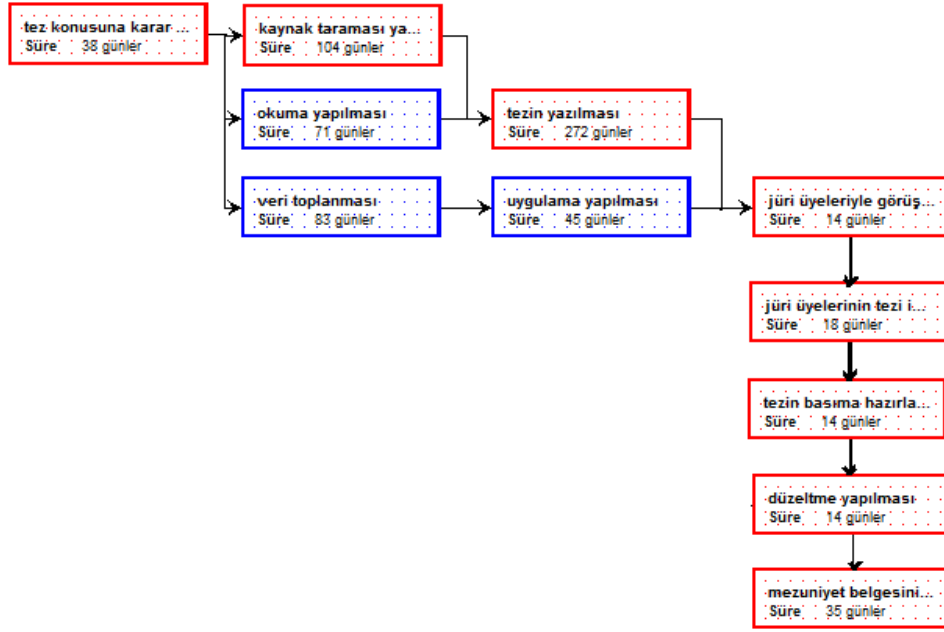


**Şekil 2:** Tez Yazım Sürecinin Zaman Analizinin Gantt Diyagramı (QM for Windows)

Şekil 2'de gösterilen Gantt şeması proje yönetimi uygulamaları sonucu elde edilen ve proje planlamasını kolaylaştıran, proje yönetimine yön veren diyagramdır. Şekil 2'ye bakıldığında da A, B ve D faaliyetlerinin kritik yol üzerinde olduğu görülmektedir. Yani



“Tez Konusunun Belirlenmesi”, “Kaynak Taramasının Yapılması”, “Tezin Yazılması”, “Tezin Basıma Hazır Hale Getirilmesi”, “Jüri Üyelerinin Tezi İncelemesi”, “Düzeltilme Yapılması” ve “Geçici Mezuniyet/Mezuniyet Belgesinin Alınması” faaliyetleri kritik faaliyetlerdir.



Şekil 3: Ağ Diyagramı (Project Libre)

Şekil 3’te Project Libre programından elde edilen ağ diyagramı görülmektedir. Ağ diyagramı faaliyetlerin öncelik sıralarını ve faaliyet sürelerini göstermektedir.

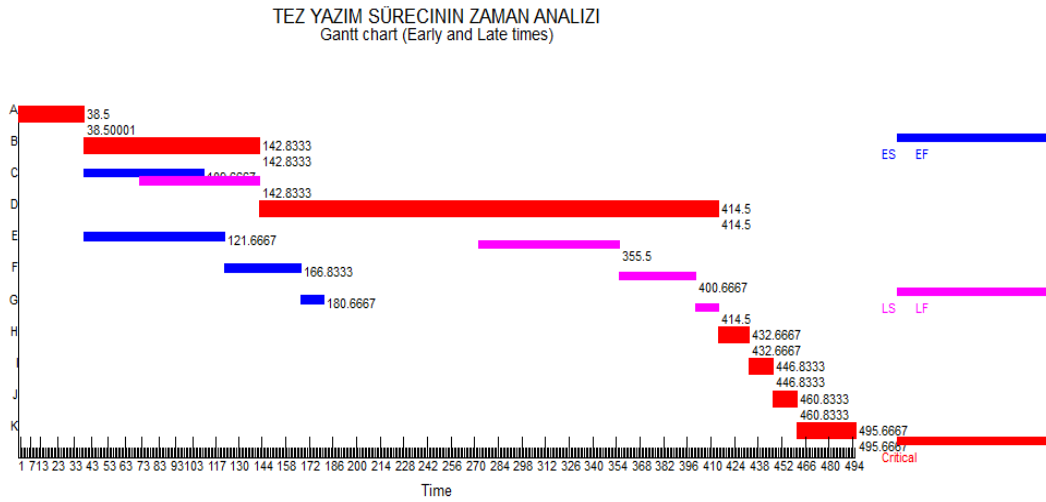
**Tablo 3:** Faaliyetlerin erken başlama, erken tamamlanma, geç başlama, geç tamamlanma süreleri ve bollukları (QM for Windows)

Activity	Activity time	Early Start	Early Finish	Late Start	Late Finish	Slack	Standard Deviation
Project	495,67						121,22
A	38,5	0	38,5	0	38,5	0	18,83
B	104,33	38,5	142,83	38,5	142,83	0	57,33
C	71,17	38,5	109,67	71,67	142,83	33,17	28,83
D	271,67	142,83	414,5	142,83	414,5	0	101,67
E	83,17	38,5	121,67	272,33	355,5	233,83	58,5
F	45,17	121,67	166,83	355,5	400,67	233,83	28,83
G	13,83	166,83	180,67	400,67	414,5	233,83	8,83
H	18,17	414,5	432,67	414,5	432,67	0	5,83
I	14,17	432,67	446,83	432,67	446,83	0	3,83
J	14	446,83	460,83	446,83	460,83	0	10
K	34,83	460,83	495,67	460,83	495,67	0	23,83

Tablo 3 incelendiğinde ise A, B, D, H, I, J, K faaliyetlerinin bolluklarının (LS - ES veya EF - LF) sıfır olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bollukları sıfır olan faaliyetlerin kritik yol üzerinde olduğu yorumu yapılır. Fakat kritik olmayan faaliyetler bollukları sıfır olmadığı için faaliyetlerin başlangıç ve bitiş zamanları konusunda esnek olabilmektedir. Dolayısıyla

C, E, F, G faaliyetleri bolluk miktarları kadar gecikme yaşadığı durumda tezin tamamlanması gereken toplam zamanda herhangi bir gecikme yaratmayacaktır. Bir başka deyişle, tez yazım sürecinde okuma yapılması faaliyetinin bolluğu yaklaşık 33 gün, veri toplanması, uygulama yapılması, jüri üyeleriyle görüşülmesi faaliyetleri ise yaklaşık 234 gündür. Yani okuma yapılması 33 gün, veri toplanması, uygulama yapılması ve jüri üyeleriyle görüşülmesi 234 gün ertelense ya da faaliyet süresi bu kadar süre artsa da, tez döneminin zamanında tamamlanmasına engel oluşturmayacaktır.

Anket sonucu belirlenen süreler doğrultusunda PERT analizi için tez yazım sürecinin toplam süresi 495 gün olarak bulunmuştur. Bu süreç tez konusuna karar verilmesinden başlayarak, mezuniyet belgesinin alınmasına kadar birçok faaliyeti kapsamaktadır. Tablo 3 QM for Windows programı çıktısı olarak elde edilmiştir. Bu tabloda her bir faaliyetin standart sapmaları da bulunmaktadır fakat projenin yani tez yazım sürecinin standart sapması, kritik olan faaliyetlerin (A-B-D-H-I-J-K) standart sapmalarının toplamından oluşmaktadır. Dolayısıyla tez yazım sürecinin standart sapması 220,82 gündür.



**Şekil 4:** Erken ve Geç Tamamlanma Sürelerini İçeren Gantt Diyagramı (QM for Windows)

Şekil 4 ise, bir proje yönetimi sürecinde proje yöneticisinin faaliyetler için belirleyeceği stratejilere karar vermesine destek olabilecek bir diyagramdır.

#### 4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı yüksek lisans öğrencilerinin tez dönemlerinin zaman yönetimini etkili bir şekilde nasıl yapabileceklerine yönelik yeni bir bakış açısı sağlamaktır. Bir proje gibi ele alınan tez yazım süreci daha küçük faaliyetlere bölünerek yönetimi kolaylaştırılmıştır. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans öğrencisi olan ve 2014 yılında tez savunmasını başarıyla tamamlamış öğrencilerle anket yapılarak belirlenen faaliyetler, öncelik sıralamaları ve her bir faaliyete öğrencilerin ne kadar zaman harcadığı tespit edilmiştir. Belirlenen bu süreler anketi dolduran kişiler arasında değiştiği için ortalama süreler PERT analizinin üç nokta tahmin yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Faaliyet süreleri kesin olarak bilinmediğinden CPM yerine PERT uygulanmıştır. Veriler düzenlendikten sonra QM for Windows ve Project Libre programları kullanılarak Gantt diyagramı ve Ağ diyagramı çıktı olarak elde edilmiş ve yorumlanmıştır. Yapılan uygulama sonucunda tez yazım sürecinin kritik faaliyetleri yani gecikmesi durumunda sonuçları toplam tez döneminin uzamasına sebep olacak faaliyetler; “Tez

konusuna karar verilmesi”, “Kaynak Taraması Yapılması”, “Tezin Yazılması”, “Tezin Basıma Hazır Hale Getirilmesi”, “Tezin Jüri Üyeleri Tarafından İncelenmesi”, “Düzeltilmelerin Yapılması”, “Geçici Mezuniyet/Mezuniyet Belgesinin Alınması” olarak belirlenmiştir. Ayrıca kritik olmayan yani belirli miktarda gecikmesi durumunda tez döneminin planlanan zamanda tamamlanmasına engel oluşturmayan faaliyetlerin “Okuma Yapılması”, “Veri Toplanması” ve “Uygulama Yapılması” olduğu belirlenerek, kritik olmayan faaliyetlerin sırasıyla 33, 234, 234 gün ertelendiğinde toplam süreyi etkilemeyeceği görülmüştür.

Günlük hayattaki çalışmalar da bu çalışmada yapıldığı gibi bir proje olarak ele alınarak faaliyetlere ayrılarak, bu faaliyetlerin süreleri belirlendikten sonra çalışmaların zaman ve maliyet analizi yapılabilir. Böylece bir bütün olarak karmaşık olan süreçler küçük faaliyetlere bölünerek daha anlaşılabilir ve yönetilebilir hale getirilebilir.

### **Kaynakça**

- Abdallah H., Emara H. M., Dorrah H. T., Bahgat A. (2009) “Using Ant Colony Optimization Algorithm for Solving Project Management Problems”, *Expert Systems with Applications*, 36 /6, 10004-10015.
- Aghaie A., Mokhtari H. (2009) “Ant Colony Optimization Algorithm For Stochastic Project Crashing Problem In PERT Networks Using MC Simulation”, *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 45/11-12, 1051- 1067.
- Ahuja H. N., Dozzi S. P., Abourizk S. M. (1994) *Project Management Techniques in Planning and Controlling Construction Projects*, John Wiley& Sons, New York.
- Akan E. (2006) *Proje Yönetiminin Gemi İnşaat Sanayisinde Üretim Maliyetlerine Etkisi* İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alay S., Koçak S. (2003) “Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimleri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki”, *In Theory& Practice*, 35, 326- 335.
- Albayrak B. (2009) *Proje Yönetimi ve Analizi* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Atlı Ö., Kahraman C. (2013) “Fuzzy Critical Path Analysis”, *Journal of Engineering and Natural Sciences Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 128-140.
- Başerok Y. (2005) “Otomotiv Sanayiinde Değer Mühendisliğinin Proje Yönetimine Uygulanması” *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Chang C. K., Christensen M. J., Zhang T. (2001) “Genetic Algorithm for Project Management”, *Annals of Software Engineering*, 11/1, 107- 139.
- Chen S. P., Hsueh Y. J. (2008) “A Simple Approach to Fuzzy Critical Path Analysis In Project Networks”, *Applied Mathematical Modelling*, 32/7, 1289-1297.
- Cleland D. L., Ireland L. R. (2002) *Project Management Strategic Design and Implementation*, McGraw- Hill, New York.
- Galloway P. D. (2006) “Survey Of The Construction Industry Relative To The Use Of CPM Scheduling For Construction Projects”, *Journal Of Construction Engineering And Management*, 132/7, 697- 711.
- Gazdik I. (1983) “Fuzzy Network Planning – FNET”, *IEEE Transactions On Reliability*, 32/ 3, 304-313.
- Heagney J. (2011) *Fundamentals of Project Management*, AMACOM, New York.

- ISO- KATEK (2011) *İstanbul Sanayi Odası Kalite ve Teknoloji İhtisas Kurulu Proje Yönetimi Klavuzu*, İstanbul.
- Kerzner H. (2009) *Project Management A Systems Approach to Planning, Scheduling and Controlling*, John Wiley& Sons, New York.
- Kobu B. (2010) *Üretim Yönetimi* Beta Basım Yayım Dağıtım, Bursa.
- Kutlu N. (2001) “Proje Planlama Teknikleri ve PERT Tekniğinin İnşaat Sektöründe Uygulanması Üzerine Bir Çalışma” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2, 164-195.
- Lootsma F. A. (1989) “Stochastic and Fuzzy PERT”, *European Journal of Operational Research*, 43/2, 174- 183.
- McCahon C. S. (1993) “Using PERT As An Approximation of Fuzzy Project- Network Analysis”, *IEEE Transactions On Engineering Management*, 40/2, 146-153.
- Mouhoub N. E., Benhocine A., Belouadah H. (2011) “A New Method For Constructing A Minimal PERT Network”, *Applied Mathematical Modelling*, 35/9, 4575-4588.
- Mummolo G. (1997) “Measuring Uncertainty And Criticality In Network Planning By PERT-path Technique”, *International Journal of Project Management*, 15/6, 377-387.
- Özkan Ş. (2012) *Yöneylem Araştırması Nicel Karar Teknikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2014) *Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*, Denizli.
- PMI (2004) *A Guide to The Project Management of Knowledge* Third Edition Project Management Institute, USA.
- Render B., Stair R. M., Hanna M. E. (2012) *Quantitative Analysis for Management*, Pearson, New York.
- Shiple M. F., Korvin A., Omer K. (1997) “BIFPET Metodology versus PERT in Project Management: Fuzzy Probability Instead of The Beta Distribution”, *Journal of Engineering and Tecnology Management*, 14/1, 49-65.
- Timor M. (2010) *Yöneylem Araştırması* Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Wang J. H., Hao J. (2007) “Fuzzy Linguistic PERT”, *IEEE Transactions On Fuzzy Systems*, 15/ 2, 133-144.
- Yükseköğretim Kurulu (2013) *Yükseköğretim Kanunu (2547)*, Ankara.

## **Higher Education and the Economic Development in Bosnia and Herzegovina**

*Bosna Hersek'te Yükseköğretim ve Ekonomik Gelişme*

**Muhidin Mulalic\***

### **Abstract**

The relationship between higher education and economic development has gained significant attention as a result of the emergence of 'knowledge economy' that emphasizes knowledge, production, accumulation, transfer and application. Although economic development of a state depends on many factors higher education institutions play key role in delivering and providing knowledge. Therefore, many countries such as Finland, South Korea, Singapore, Denmark, Australia and New Zealand put at the core of their economic policy education, knowledge and information technology. Considering these examples it is significant to explore the link between higher education and economic development in Bosnia and Herzegovina by especially taking into consideration institutions of higher learning? It is significant to explore so-called 'rates of return' in terms of increasing tax revenues, savings, investments, productivity and the creation of civic society; 'producing human capital' for the labour market and 'the creation of new technologies'. This paper will explore and analyze the international and local literature on the relationship between higher education and the economic growth.

**Keywords:** *Economic Development; Education; Universities; Human Capital and New Technologies.*

### **Introduction**

Studying the relationship between education and economic growth began in the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> century with Adam Smith and Alfred Marshall. In their classical works they were also analyzing investments in education and their impact on 'the wealth of nations'. Then, making one step forward, economists in the 20<sup>th</sup> century began studying such relationship by using empirical estimates, considering direct investments, returns and income (Krueger and Lindahl 2001). Studies have also shown personal pay-off from education whereby individual earnings and wages increase in terms of the number of years of schooling. Investments in education significantly affect GDP growth in terms of productivity, employability, innovation and using of modern technology. Such studies began with works of Gary S. Becker (1962 and 1964) and Jacob Mincer (1974).

Education is essential ingredient for prosperity and there is common believe that without reading, writing and calculation it is impossible to function in a society. Education plays significant role in economic development as educated population with knowledge and skills are the greatest resource of a state. Then, schooling is necessary for industrial development as it generates cognitive, behavioral and social development of individuals that are critical for production, consumption, use of knowledge and labor.

In-depth research analysis is not necessary to determine that education offered in developed and developing countries differs tremendously. Significance of human capital and centuries old attention on education in developed countries have been extremely important in the process of economic growth. This is why even today 'the Education for All' is at the center of the Millennium Development Goals. Another good example was Tony Blair's political campaign in 1997, who introduced famous slogan "education, education and

---

\* Assoc. Prof. Dr., International University of Sarajevo, [mmulalic@ius.edu.ba](mailto:mmulalic@ius.edu.ba)

education” as three of his key political priorities. Therefore, many European countries began considering so-called massive education as major prerequisite of economic development. According to Trani and Holsworth (2010)

In many countries, the need for highly skilled individuals has opened up access to universities to individuals who may have previously been excluded. Admissions policies are being rethought to the extent that there is a greater need for more university-trained individuals and less justification for highly restrictive access policies. In addition, the allocation of students across majors has become a major item of concern in many nations. In some places, this can mean thinking about how the government can provide incentives to encourage students to enter economically relevant math- and science-related fields where there is a substantial shortage of qualified individuals (p. 11).

This paper presents and analyzes the main local and international research studies that discuss the relationship between education and economic growth. Then, as complementary to the relationship between education and economic growth, this paper puts in the perspective higher education in Bosnia and Herzegovina. Finally, last part of the paper tackles potential role of education in economic development in Bosnia and Herzegovina.

### **An Outline of Higher Education in Bosnia and Herzegovina**

In Bosnian multi-fragmented education system there is no ministry of education at the state level as it is the case with other countries. Higher education in Bosnia and Herzegovina is administratively divided among two entities, Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH), Serb Republic (RS) and the District Brčko (BD). Administrative responsibilities are further divided among ten cantons. Education legislative authority is distributed among the Parliament of Bosnia and Herzegovina, People’s Parliament of Republic of Serbs, Parliament of FBiH and ten cantons and their parliament assemblies and parliament of the District Brčko. Therefore 12 ministries of education have responsibility over higher education in terms of education and scientific philosophy, financing and monitoring of the institutions of higher learning (Tiplic and Welle-Strand, 2006, pp. 18-19; Adila Pasalic, 2008, 360-362). For instance, although the *Agency for Development of Higher Education and Quality Assurance* (<http://hea.gov.ba>) should be in charge of quality assurance, licensing and accreditation, opening of new universities is administered at cantonal ministries in entity FBiH and the Ministry of education and culture in entity RS. Therefore, “it is therefore difficult to speak of one higher education system in Bosnia and Herzegovina. It is probably more realistic to speak of 12 different higher education “systems” that exist in the country, that is to say 10 in FBiH, 1 in RS, and 1 in Brčko District” (*Higher Education in Bosnia and Herzegovina*, 2012, 4). At the state level, the Ministry of Civil Affairs (<http://www.mcp.gov.ba>) and its sectors and committees have the mandate to coordinate educational policies in Bosnia and Herzegovina.

In Bosnia and Herzegovina there are eight public universities and over thirty private universities ([http://hea.gov.ba/akreditacija\\_vsu/Default.aspx](http://hea.gov.ba/akreditacija_vsu/Default.aspx)). According to European Commission document on *Higher Education in Bosnia and Herzegovina* (2012) in the winter semester of the 2009/2010 academic year there were 105 137 registered students across 43 higher education institutions in Bosnia and Herzegovina, including 24 universities (8 public and 16 private), 17 colleges, and 2 private faculties. In 2009/2010, there were 8 439 professors and assistants, out of which 5 822 in FBiH and 2 617 in RS. In year 2010, 18 177 students graduated in BiH (p. 3). Latest statistical indications show that “in the academic year 2014/2015, there were 108.008 students enrolled in winter semester of the first cycle of

higher education.” Similarly so in 2014/2015 there were 9.581 professors and assistants (*Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina*, 2015, p. 1 and p. 14). Perhaps it is important to mention that public universities were not integrated and faculties had high autonomy and financially independent legal entities from the Rectorate. However, beginning from 2007 with the adoption of new law of higher education autonomies of faculties were taken over and public universities became integrated.

Bosnia and Herzegovina joined the Bologna process in 2003 together with other countries of the Western Balkans. In the same year Bosnia and Herzegovina ratified *The Convention of European Council* about the recognition of diplomas. In 2005, Rector’s Conference was also initiated but without significant executive powers, institutional memory, activities and projects. Then, the Coordinating Board at the state level began to coordinate higher education across entities and cantons. With assistance of EU/VE SHE II (2006-2008) Bosnia and Herzegovina developed seven key strategies for the implementation of Bologna process and, as a result, in 2007 *General Framework of Higher Education* was adopted. This law sets the basic standards and principles upon which entity and cantonal education laws are based. These developments also contributed towards the establishment of Agency for Accreditation and Quality Assurance and Center for Information and Recognition of Documents (<http://cip.gov.ba/>) (*Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina 2008 – 2015*, 2008, p. 6-8). In the following years different projects like SHE III were aimed at the qualification framework, quality assurance and overall the reform of higher education. Therefore, the Bologna process started to be taken more seriously with overall belief that the development and transition of Bosnia and Herzegovina is impossible without effective institutions of higher learning that operate according to European Higher Education Area (EHEA) and European Research Area (ERA). In another words, higher education reforms in Bosnia and Herzegovina are inevitable for matching the quality of education offered in the EU countries (*Strategic Development of Education in Canton Sarajevo 2010 – 2015*, 2010, p. 1). Considering these developments and given circumstances Bosnia and Herzegovina managed to create common European space of higher education. Some improvements and developments are visible in the implementation of ECTS system, three cycles of study, diploma supplement, adaption and change of curriculum, teaching, learning and assessment approaches. According to Tiplic and Welle-Strand (2006) since most of the BiH’s universities are partially funded by international agencies they significantly contributed towards the above-mentioned improvements and developments (p. 16).

Major problem the institutions of higher learning are faced with is the system of financing. Higher education institutions depend on cantonal budgets for funding that are very limited due to economic crisis. In Bosnia and Herzegovina public spending on higher education is quite low (4% GDP in RS and Brcko District and 5% for FBiH) and 77.7% of the budget allocated for education is spent on salaries while remaining budget is allocated for material expenditure and investments. For instance, the University of Sarajevo in 2008 allocated 53.07% for salaries (*Strategic Development of Education in Canton Sarajevo 2010 – 2015*, 2010, p. 1). Another example is University of Banja Luka that out of total budget of 34.105,000,000 KM for expenditures allocated 32.732,000,000 KM for salaries (Brankovic, 2012, p. 30). This situation forced public universities to charge tuition for students.

### **Education as a Determinant of Economic Development**

According to Adelman (1961) the definition of economic development is “the process by which an economy is transformed from one whose rate of growth of per capita income is small or negative to one in which a significant self-sustained rate of increase of per

capita income is a permanent long-run feature (p. 1). Various defined, the definition of economic development has several dimensions. It includes *desired outcomes* in given environment and requires tangible social, economic conditions and physical manifestations; *community structure* in form of mobilized stakeholders, organizations, businesses and networks and groups of people; and *the processes* which involve purpose-based actions and strategies using skills and capabilities (Ahiakpor, 2001, p. 69).

According to different studies education, often referred to as literacy rate, is one of the key factors that affects the economic growth. As a result, many countries have been investing in education in order to increase the economic growth (Baldwin and Borrelli, 2008: 183-204). Studies on the relationship between education and economic growth show a positive relationship as every year spent in education affects one's income and consequently the economic growth (Krueger & Lindahl, 2001; Pereira & St Aubyn, 2009; Sianesi & Reenen, 2003). According to Reisz and Stock (2012) beginning from the 1960s, a body of research emerged on newly founded universities and emerging impact of newly founded universities on the economic growth began to be studied more seriously. Research studies have clearly indicated that higher education institutions play a key role in delivering the knowledge requirements for development. There is strong association between higher education participation rates and levels of development (Bloom, Canning and Chan, 2006). Some scholars use the conception of a 'pact' to explain university's commitment and its foundational rules, practices, beliefs and resources that are attuned with existing socio-political environment in which the university operate (Gornitzka, Maassen, Olsen and Stensaker, 2007, p. 184). Such pact or 'partnership' depends on national, institutional and external stakeholders participation.

Barro (1991, 1997) and Mankiw, *et. al.*, (1992) in their works also indicated the tendency of positive and measurable link between education and economic growth. Their studies indicated that such investment is inevitable not only in human capital but also as a way of facilitating research and development and technology diffusion. Barro (2001) in his study, applied on the number of countries, affirmed that the educational level of the work force has positive impact on national income. Obviously if a state spends more on education, incomes will consequently grow up at times amounting more than the investment. However, this is only investment in the development of human capital but there are also a variety of external benefits such as fostering technological innovation, thereby making capital and labor more productive (Aghion, *et. al.*, 2010). Actually, education itself is often considered as a product or a commercial service and as such is an integral part of economic development.

In their classical studies human capital theorists Schultz (1961, 1963, 1972), Becker (1962, 1964) and Mincer (1974) found that investing in education affects individual earnings. They looked at individual earnings as a function of years of education and they found that an extra year of education raised the earnings of an individual. Similarly so many other studies examined the relationship between education and individual earning. These research studies indicated that the income depends on the level of education (Dickson, & Harm 2011; Psacharopoulos, 2004; Psacharopoulos and Patrinos, 2004; Harmon, Oosterbeek, and Walker, 2003; Heckman, Lochner and Todd, 2008 and Woessmann, 2002). In this regard, Schultz (1989) stated that the developed countries usually invest in specialized human capital and, as a result, human capital improves both human resource productivity and physical assets productivity.

Education as key determinant of economic growth is reflected in the development of human capital, fostering of innovation, using of modern technology and for diffusion and transmission of knowledge (Mankiw, *et al.*, 1992; Aghion and Howitt, 1998 and Benhabib and Spiegel, 1994). Numerous research studies have been conducted on the relationship



between the years of schooling and economic growth (Barro, 1991; Topel, 1999; Temple 2001; Aghion and Howitt, 2005; Krueger and Lindahl, 2001 and Woessmann, 2003). Gary Becker analyzed the degree of education and the growing income of educated individuals to the total investment. In similar study in Great Britain, Jenkins (1995) found that total factor productivity is clearly conditioned by different education levels. The higher education qualifiers affect higher annual production growth. Then, research and development also stimulate productivity and economic growth (Lederman and Maloney, 2013). For this reason

This type of 'evidence' has led to a number of countries putting knowledge and innovation policies, as well as higher education, at the core of their development strategies. The best known model in a developed country is that of Finland which, following the deep recession of the early 1990s, selected knowledge, information technology and education as the major cornerstones of the new (economic) development policy (Hölttä & Malkki 2000). South Korea, Singapore, Denmark, Australia and New Zealand have also followed this route successfully (Cloete, *et. al.*, 2011, p. 2).

The above survey is a brief illustration how education may affect economic growth. In brief and as a conclusion, education directly conditions the human capital inherent in the labor, which increases consequently productivity and growth (Pana & Mosora, 2013). Second, education is inevitable for the innovative capacity of the economy, knowledge economy, technology, production and economic processes that altogether promote economic growth (Aghion and Howitt, 1998). Finally, through adoption of new knowledge education also deals with processing and the application of new technologies, which again promotes economic growth (Benhabib and Spiegel, 1994).

### **Education as a Precondition for Bosnian Economic Development**

In 2008 the Council of Bosnia and Herzegovina adopted *Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina 2008-2015* (<http://www.vetbih.org/portal/images/stories/politika-i-strategija/BIH-Strategija-BOSANSKI-JEZIK.pdf>). According to *Education for All 2015 National Review Report: Bosnia and Herzegovina* this document defines education priorities aimed at "raising the level of education of the population and the competence of the workforce, improving the effectiveness of education and training, prevention of social exclusion among children and youth and expanding opportunities for adult education and training, as well as the quality assurance and revitalization of research in education" (p. 4.) Bosnia and Herzegovina is currently working on the adoption of new strategic plan that should link the labor market, stakeholders and innovative curricula; modernize education system and its administration; reform the financing of the education system; introduce integrative education development model according to EU standards as to harmonize education systems at cantonal and entity levels.

In Bosnia and Herzegovina there is a need of more investment in education as to improve its quality and to make education compatible with the market needs. Obviously, with the investment in education, fostering of entrepreneurship spirit, training and development of human resources Bosnia and Herzegovina can reduce unemployment rate and develop its economy. Since 1990s until today small investments in higher education have been reduced to a minimum and they are exclusively aimed at public universities that largely depend on the budget. Therefore, lack of investments in the higher education significantly influenced the quality of higher education in terms of infrastructure and human capital. According to international standards 2% of GDP should be allocated for education while in FBiH it is at 0.28% (Federal Ministry of Education, 2012: 8). According to

*Strategic Development of Education Canton Sarajevo 2010-2015* “higher education is perceived as public expenditure and not as an investment in human capital” (n.p.). Then, unlike in industrialized countries higher education in Bosnia and Herzegovina is only financed from public and not from private sources. Excellent examples of private participation in investments in public higher education are USA, Korea and Chile (Branković, 2012, pp. 17-18).

The annual budget for higher education in Bosnia and Herzegovina is 56,75 million €, which is approximately 550 € per student. In comparison, developed countries invest per student significant amount of money. For example, USA invests per student 14.851 €, Canada 10.934 €, Sweden 9.918 €, Scotland 9.101 €. Therefore, the budget allocated for higher education in Bosnia and Herzegovina is 20 to 40 times less than in Europe, and the rest of the world. According to yet another study in 2010, each student was allocated with 1.674,16 KM at public universities. Average allocation in the EU countries is between 8.000 EURO and 36.000 EURO depending on the field of study (Brankovic, 2012, p. 42).

Good examples of capital investments in education are newly established institutions of higher learning, which could directly affect an economic growth. For instance, the International University of Sarajevo (IUS) has invested significant amount of money in building a modern campus. Besides, there is significant impact that students, staff and the University expenditures have on the local community. Students and staff make significant expenditures on housing, utilities, telephone, food, entertainment, services, clothing, purchasing of books, health, education and tuition. There are certainly financial contributions of the University on surrounding communities. Fresh capital investments by some private universities do not only influence the development of the economy but also increase state revenues (Mulalic, 2012, p. 363).

Bosnia and Herzegovina has 9.9% illiteracy rate as based on 1991 census. There is very low participation in higher education at 16%, which is expected to be increased to 32% by 2015. According to UNDP 2004 survey only 4.3% of people possess higher education. Then, university enrollment is very low and it is at 24%. On the top of that there is political instability and brain-drain of the young people (*Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina 2008 – 2015*, 2008, p. 2). Yet it is important to mention that in the span of five years (2004-2009) the number of students enrolled in universities indicated growing trend as the number of enrolled students increased from 84.475 to 109.579 (Brankovic, 2012, p. 41).

In Bosnia and Herzegovina there is no clear control and monitoring of student's enrolments at the institutions of higher learning and often graduates do not match market needs. According to *European University Association* (2009) participation in education in Europe is 50% while participation in higher education in Bosnia is only at 16%. Despite the large number of universities in Bosnia and Herzegovina, only 15% of young people go on to attend one. This is in contrast to developed countries where significant numbers of young people attend university. Actually, in some countries within the last ten years student numbers have doubled. For instance, in Europe 52%, in Japan 49%, in Canada 59% and in the USA an amazing 81% of young people attend university. In order to increase admission at the universities Reisz and Stock (2012) stated

... private education may exist in a given country because it offers ‘better, more, or different’ higher education than the public sector (Geiger, 1986). From this point of view, a measurable relationship between private higher education enrolment and a country's wealthy population could mean that private higher education offers an alternative for the rich to obtain ‘better’ higher education. In this case, a positive correlation between enrolment in

private institutions and per capita GDP might be expected. If, on the other hand, the private sector supplies ‘more’ enrolment options in higher education and thus plays a largely demand absorbing role (Levy) in an educational system, then the private higher education sector should have a stronger presence in countries whose public systems have insufficient capacity (p. 200).

Bosnia and Herzegovina grapples with extremely high unemployment rate. In June 2015 there were 539.512 unemployed and 712.353 employed people. 43% of young people are unemployed (*Labour and Employment Agency in Bosnia and Herzegovina*, <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=1954&langTag=en-US>). In this regard it is important to mention that job strategy is also closely linked with economic growth and development of education (Diamond, 2005: 109-185 and Harvey, 2001: 97–109). To start with, universities themselves are among the largest employers. Perhaps, Canton Sarajevo is good example where four universities employ significant number of people. Then, universities produce skilled labor that is inevitable for functioning of companies. In addition, Bosnia-Herzegovina will eventually join the European Union; therefore, the European market will be open for qualified graduates that possess not only the knowledge, skills and ability of using modern technologies but also effectively use the foreign languages. There is the need for skilled labor because the percentage of skilled labor in Bosnia-Herzegovina is extremely low in comparison to European countries.

Advocators for higher education hold that there is also correlation between education and income. Of course, higher educational level can increase individual’s income up to 70 percent and there is higher probability of being employed (Hanushek and Woessmann, 2009). At theoretical level there are theories that argue on the relationship between education and earnings or income. Education awards the individual additional values, which increase his/her productivity, which in turn can be translated into higher earnings. In simple terms the productivity is the ratio of outputs to inputs. Therefore, there is the relationship between education and productivity. An increase in education could have a permanent impact on economic growth and consequently an increase in the production level (Pana & Mosora 2013).

Economy and practical knowledge and skills are needed because of scientific and technological demands of the modern world. There should be an emphasis not on theoretical but practical knowledge. Recent technological progress in computers has stimulated large investments in information technology. There is close relationship between economic development, technology and education (Ćosić and Fabac, 2001: 516-544). Certainly there is the role of technology in educational processes; investments in building modern laboratories, scientific-research databases and libraries; impact on economic development in terms of economic initiatives, transfer of knowledge and technology, development of new products and opening of new services and jobs.

Institutions of higher learning stimulate other industries, opening of new jobs and additional investment in the form of the projects. According to Trani and Holsworth (2010) “during the 1980s and 1990s, Ireland essentially reinvented itself as an information technology capital and, in the process, skillfully used its universities as an incubator for talent and for the establishment of collaborations between the academy and the best-known multinational corporations” (p. 12). Nowadays, every university is research-driven institution with a focus on knowledge, technology and their diffusion. It is mandatory that universities service the business sector by producing human capital, knowledge based on research and publications, research projects and consultancy. Unfortunately research and development is at very low lever and Bosnia and Herzegovina is lagging behind other Western Balkans countries such as Montenegro, Macedonija, Serbia, Croatia, Slovenia and Kosovo

(Brankovic, 2012, pp. 42-43). Ćurković (2010) holds that “Bosnia-Herzegovina allocates only 0.05% of its GDP in research and development” (p. 136).

### **Concluding Remarks**

The purpose of education is not solely aimed at economic development. Honestly, many courses do not affect economic development such as courses related to arts, music, literature, philosophy, history and others. From pure economic and commercial point of view studying these courses is waste of time. Often, courses like mathematics also do not affect the economic development and they are not important in some sectors like in services, similarly as in banking sector students or later graduates don't need biology or chemistry. However, such courses are complementary and they are indispensable for holistic development of students. Education also plays the role in social cohesion, reduction of social inequality and development of needed knowledge and skills in one society.

The universities sometimes depend on political framework for the development whereby they don't focus on their own strategies and policies that should be aimed at the development. Therefore, because of wrong perceptions universities don't play direct role in the development and the development is considered as sole responsibility of the state. On the contrary knowledge produced at the university should be decisive for capacity building and economic development. Impact of higher education on economic growth is clearly visible from extremely dependent relationship between higher education participation rates and economic growth rate (Reisz and Stock, 2012, p. 200). From 'rates of return' perspective there are both the private and public benefits of investing in higher education. Higher education play significant role in the creation of the human capital that is indispensable for the labour market. Private firms and companies are in need of new technologies, whose knowledge and application depend on higher education. Finally, lifelong learning and preparation for jobs also depends on higher education and its quality.

In Bosnia and Herzegovina it is important to develop effective higher education strategic plans; increase investments in higher education; develop qualified human capital; and put emphasis on practical knowledge, research and technology; and articulate both social and economic dimensions of education.

### **References**

- Ahiagpor C.W. James. 2001. *Multinationals and Economic Development: An Integration of Competing Theories*. Taylor & Francis.
- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. 2015. [http://www.bhas.ba/saopstenja/2015/EDU\\_2015\\_001\\_01-bos.pdf](http://www.bhas.ba/saopstenja/2015/EDU_2015_001_01-bos.pdf)
- Agency for Development of Higher Education and Quality Assurance, *List of accredited Higher Education Institutions in Bosnia and Herzegovina*. 2014. [http://hea.gov.ba/akreditacija\\_vsu/Default.aspx](http://hea.gov.ba/akreditacija_vsu/Default.aspx)
- Aghion. P. and Howitt. P. 1998. “Capital Accumulation and Innovation as Complementary Factors in Long-Run Growth.” *Journal of Economic Growth*. 3: 111-130.
- Aghion, Philippe & Howitt, Peter. 2005. "Growth with Quality-Improving Innovations: An Integrated Framework," *Handbook of Economic Growth*, in: Philippe Aghion & Steven Durlauf (ed.), *Handbook of Economic Growth*, edition 1, volume 1, chapter 2, pages 67-110 Elsevier.

- Aghion, P, Dewatripont, M, Hoxby, C, Mas Colell, A, and A. Sapir. 2010. "The Governance and performance of Universities: Evidence from Europe and the US." *Economic Policy*, 25, 7-59.
- Baldwin, N. and Borrelli, S.A. 2008. "Education and Economic Growth in the United States: Cross-National Applications for an Intranational Path Analysis." *Policy Sciences*, 41(3), pp. 183-204.
- Barro, R. J. 1991. "Economic Growth in a Cross Section of Countries." *Quarterly Journal of Economics* 106(2), 407–443.
- Barro, R. J. 1997. *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Barro, R. J. 2001. "Human Capital and Growth." *American Economic Review* 91(2), 12–17.
- Basic Information about Education [Osnovne informacije o obrazovanju]*. Available at: [www.mcp.gov.ba/...obrazovanje/osnovne\\_inf](http://www.mcp.gov.ba/...obrazovanje/osnovne_inf)
- Becker, G. S. 1962. "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis." *Journal of Political Economy*, 1962, 70(5), pp. 9-49.
- Becker G. S. 1964. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. University of Chicago Press.
- Benhabib, J. and Spiegel, M. M. 1994. "The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-country Data." *Journal of Monetary Economics* 34(2), 143–174.
- Bloom, D. Canning, D. and Chan, K. 2006. *Higher Education and Economic Development in Africa*. Washington DC: The World Bank
- Brankovic Nina. 2012. *System of Financing Higher Education in Bosnia and Herzegovina*. Banja Luka: Center for Research and Studies (GEA)
- Cloete Nico, Tracy Bailey, Pundy Pillay, Ian Bunting and Peter Maassen. 2011. *Universities and Economic Development in Africa*. CHET: Wynberg.
- Ćosić K. and Fabac, R. 2001. Gospodarski rast, tehnološki razvitak i suvremeno obrazovanje. [Economic Growth, Technological Development and Contemporary Education] *Ekonomski pregled*. 56(5-6): 516-544
- Ćurkovic, B. 2010. Analiza stanja kadrovskih resursa u pogledu osiguranja kvalitete komparativnih s onima u zemljama EU i BiH. In Mitrovic P. (Ed.) *Proceedings of International Round Tables on the Implementation of Bologna Process in the Federation of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Federal Ministry of Education Bosnia and Herzegovina. pp. 133-151.
- Diamond A. 2005. *The European Employment Strategy: Labour Market Regulations and New Governance*. Oxford, UK: University Press.
- Dijana Tiplic and Anne Welle-Strand. 2006. "Bosnia-Herzegovina's Higher Education System: Issues of Governance and Quality." *European Education*. 38(1), 16–29.
- Dickson, M., & Harm on, C. 2011. "Economic Returns to Education: What we know, what we don't know, and where we are going—some brief pointers." *Economics of Education Review*. 30(6), 1118–1122.
- Education for All 2015 National Review Report: Bosnia and Herzegovina*. 2014. <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002299/229929E.pdf>

- Eugene P. Trani and Robert D. Holsworth. 2010. *The Indispensable University: Higher Education, Economic Development, and the Knowledge Economy*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Gornitzka. A. Maassen, P. Olsen. J.P. and Stensaker. B. 2007. 'Europe of knowledge': Search for a new pact. In: P. Maassen and J.P. Olsen (eds). *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Hanushek, E. A. and Woessmann, L. 2009. "Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation." NBER Working Paper No. 14633. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research.
- Harmon, C., Oosterbeek, H., & Walker, I., 2003. *The Returns to Education: Microeconomics, Journal of Economic Surveys*, 17:115-155
- Harvey, L. 2001. "Defining and Measuring Employability." *Quality in Higher Education*. 7:97-109.
- Higher Education in Bosnia and Herzegovina*. 2012. European Commission Tempus.
- Hölttä S and Malkki P. 2000. *Response of Finnish Higher Education Institutions to the National Information Society Programme*. Helsinki University of Technology.
- Human Development Reports | UN Development Programme. 2004. Retrieved August 20, 2014, from <http://hdr.undp.org/en/data>
- Irma Adelman. 1961. *Theories of Economic Growth and Development*. Stanford: University Press.
- James J. Heckman & Lance J. Lochner & Petra E. Todd. 2008. "Earnings Functions and Rates of Return." *Journal of Human Capital*. 2(1):1-31.
- Jenkins. H. 1995. "Education and Production in the United Kingdom." *Economics Discussion Paper No 101*, Nuffield College, Oxford University.
- Kreso, Adila Pasalic. 2008. "The War and Post-war Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina." *International Review of Education*. 54: 353–374.
- Krueger, A. B. and Lindahl, M. 2001. "Education for Growth: Why and for whom?" *Journal of Economic Literature* 39(4): 1101–1136.
- Labour and Employment Agency in Bosnia and Herzegovina*. 2015. <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=1954&langTag=en-US>.
- Lederman D. and Maloney W. F. 2013. *R&D and Development*. World Bank Policy Research Working Paper.
- Mankiw, N. G., Romer, D., and Weil, D. 1992. "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." *Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407–437.
- Mincer A. J. 1974. *Schooling, Experience and Earnings*. NY Columbia: University Press.
- Mulalic, M. 2012. "Prospects and Challenges of Private Higher Education Institutions in Bosnia and Herzegovina." *The Journal of International Social Research*. 5: 361-371.
- Pana, M.-C., & Mosora, C. 2013. "From Quantity to Quality in Addressing the Relationship Between Education and Economic Development." *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 93: 911–915.
- Pereira, João & St. Aubyn, Miguel. 2009. "What Level of Education Matters most for Growth?: Evidence from Portugal." *Economics of Education Review*. 28(1): 67-73.

- Psacharopoulos. G. 2004. "Economics of Education: from Theory to Practice." *Brussels Economic Review*. 47(3-4): 341-358.
- Psacharopoulos G. & Patrinos. H. A. 2004. "Returns to Investment in Education: A further update." *Education Economics*. 12(2): 111-134.
- Reisz, R. D. and Stock, M. 2012. Private Higher Education and Economic Development. *European Journal of Education*. 47(2): 198-212.
- Robert D. Reisz & Manfred Stock. 2012. "Private Higher Education and Economic Development." *European Journal of Education*. 47(2): 198-212.
- Sianesi B. & Reenen. J.V. 2003. "The Returns to Education: Macroeconomics." *Journal of Economic Surveys*. 17: 157-200.
- Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina 2008–2015* (Official Gazette BiH no. 63/08).  
[http://www.erisee.org/downloads/library\\_bih/EducStrategy2008\\_2015\\_engl.pdf](http://www.erisee.org/downloads/library_bih/EducStrategy2008_2015_engl.pdf)
- Strategic Development of Education in Canton Sarajevo 2010 – 2015*. 2010. Sarajevo.
- Schultz. T. W. 1961. "Investment in Human Capital." *American Economic Review*. 51: 1–17.
- Schultz. T. W. 1963. *The Economic Value of Education*. New York: Columbia University Press.
- Schultz. T. W. 1972. *Investment in Education: The Equity–Efficiency Quandary* (ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- Schultz, T. W. 1989. "Investing in People: Schooling in low Income Countries." *Economics of Education Review*. 8(3): 219-223.
- Temple. J. R. W. 2001. "Generalizations that aren't? Evidence on Education and Growth." *European Economic Review*. 45: 905-918.
- Tiplic, D. and Welle-Strand, A. 2006. "Bosnia-Herzegovina's Higher Education System: Issues of Governance and Quality." *European Education*. 38(1): 16-30.
- Trani Eugene P. and Holsworth Robert D. 2010. *The Indispensable University: Higher Education, Economic Development, and the Knowledge Economy*. New York: Rowman & Little Filed Publishers.
- Topel. R. 1999. "Labor Markets and Economic Growth." in *Handbook of Labor Economics*, ed. O. Ashenfelter and D. Card. Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Woessmann, L. 2003. Specifying human capital. *Journal of Economic Surveys*. 17(3): 239–270.
- Woessmann, L. 2002. *Schooling and the Quality of Human Capital*. Berlin: Springer.





## **Bilanço Oyunlarına Hile ve Denetim Gözüyle Bir Bakış**

### *An Overview to Balance Games in Terms of Manipulation and Supervision*

**Ahmet COŞKUN\* - Ayşenur ALTINAY\*\***

#### **Özet**

Bilindiği üzere, bir Şirketin bilançosu Şirketin mali durumunu, gelir tablosu ise faaliyet sonuçlarını göstermektedir. Bir başka deyişle faaliyet raporları, Şirketin mali durumunun fotoğrafıdır. Şirketler yılsonunda çektiymiő oldukları mali durumlarının fotoğrafını yani faaliyet raporlarını bankalara, borsaya, yatırımcılara ve diğer ilgili kuruluşlara göndermektedirler. Bu raporlar genellikle kredibilite gücünü arttırmak için kullanılmaktadır. Şirketler kredibilite gücünü arttırmak isterlerse faaliyet raporlarının olduğundan farklı görünmesini isteyebilirler. Bu noktada devreye bilanço oyunları girmektedir. Bilanço oyunları bir anlamda bilanço makyajıdır. Bilanço makyajlaması vergi kaçırma ve kredi puanının yükseltilmesini sağlamayı hedefler. Şirketi olduğundan daha karlı ya da olduğundan daha az karlı gösterme çabasıdır.

*Anahtar Kelimeler: Bilanço makyajlaması, hile, denetim*

#### **Abstract**

As known, a balance sheet of a firm shows the financial situation and the income table shows the outcomes of its activities. In other words, an activity report is the photo of the financial situation of a firm. Firms send the photo of their financial situation taken at the end of the year, that is their activity reports, to the banks, stock-exchange, investors and others involved. These reports are used to increase the credibility power of the firm. If the firms want to increase their power of credibility, they may want their reports look different than what they really are. In such a case, balance sheet games may occur. Balance games are in a way makeup sheets. Makeup sheets are aimed at tax evasion and increasing credit score. This is an effort to Show the firm more profitable or less profitable than it really is.

*Key words: Makeup sheet, trick, control*

#### **Giriş**

Muhasebe ile gerçekteymiő olan parasal hareketler kayıt altına alınır ve belirli zaman diliminin sonunda bu veriler finansal tablolara dönüşür. İşletme sahipleri ya da yöneticiler, bu finansal tabloları bazı beklentilerin gerçekteymiőmesi adına ya olduğundan fazla, ya da olduğundan daha düşük gösterme eğiliminde olabilirler. Bunun için daha fazla finansman sağlama, kredibilitiyi artırma gibi düşüncelerle işletme daha karlı gibi gösterilebilir. Ya da daha az vergi vermek ve daha az kar dağıtmak ya da kar dağıtmamak gibi düşüncelerle finansal tablolar zarar ya da daha az kar etmiş şeklinde gösterilebilir. İşte bu tür yapılan işlemler bilanço makyajlaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

#### **1.Bilanço Makyajı Nedir?**

Genel olarak bu kapsamda iki türlü makyaj yapılmaktadır. Bunlardan ilki Şirketi olduğundan karlı gösterme çabasıdır. Ancak, bilançonun genel kabul görmüş muhasebe ilkelere ve bilanço ile ilgili ilkelere uygun olarak oluşturulması gerekmektedir. Bu ilkelere kasıtlı olarak aykırı davranımlar söz konusu olduğunda ise, bu aykırılıklara bilanço hileleri denilmektedir. Uygulamada bilançooya yönelik olarak uygulanan hileler tür ve sayı ağıısından

---

\* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu,

\*\* Öğr.Gör., Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu,

çok çeşitlidir. Bu hileler, bilanço örtülmesi, bilanço makyajlaması ve bilanço süslemesi gibi isimlerle anılabilmektedirler. Ancak, makyajlanmış bir bilanço tabii ki gerçeği yansıtmayacaktır. Kısa vadeli çıkarlar için ya da görüntüyü kurtarabilmek adına yapılan bilanço oyunları aracılığıyla işletmeler mali durumlarını aslına uymayan bir şekilde getirmektedirler. Makyajlanmış bilançoya bakarak alınan kararlar, karar vericileri yanıltmaktadır. Bu noktada işletmenin mali tablolarına bakarak alınması gereken kararlar mutlaka makyajsız bilanço incelendikten sonra alınmalıdır. Ancak, karar vericiler her zaman bu olanağa sahip olamayabilirler.

### **1.1. Bilançonun Güzelleştirilmesi**

Bilançonun güzelleştirilmesi denildiğinde, işletmenin servet ve sermaye işlem yapısını, likidite durumunu, borç ödeyebilme yeteneğini, kârlılık ve verimliliğini, faaliyet sonucunu, gerçek durumdan daha iyi gösterilmesini sağlamak üzere, bazı işlem ve önlemlerle bilanço olumlu şekilde çeki düzen verilmesi (Bozkurt, 2009: 70) şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bilanço güzelleştirmekteki amaç ise (Bozkurt, 2009: 70);

- Kreditörlerden daha fazla kredi alabilmek,
- İşletmenin borsadaki hisse senetlerinin fiyatlarını arttırmak,
- Vergi ödeyerek daha fazla itibar sağlamak,
- Şirket ortaklarına fazla kâr dağıtmak,
- İşletme hakkında endişeye düşen ve şüphelenen ortakları teskin etmek,
- İşletmenin kamuoyundaki imajını güçlendirmek
- Yeni ortakların işletmeye katılmasını teşvik etmek şeklinde sıralanmaktadır.

İşletmenin durumunun olduğundan daha iyi gösterilmesini ve bilançonun güzelleştirmesini sağlamak amacıyla, aşağıda belirtilen yöntemlerden yararlanılmaktadır (Gürsoy, 2009: 49);

- Aktif kıymetlerin yüksek değerlendirilmesi,
- Amortisman ayrılmaması,
- Başkalarına ait malların işletmenin malları gibi gösterilmesi,
- Giderlerin aktifleştirilmesi,
- Bir kısım dönem giderlerinin gelecek dönem gideri olarak gösterilmesi,
- Gelecek dönem gelirlerinin (örneğin, kira geliri) cari dönem geliri olarak gösterilmesi,
- Şüpheli alacaklara karşılık ayrılması,
- Bir takım giderlerin yasal defterlere hiç kaydedilmemesi,
- Satılmayan malların satılmış gibi gösterilmesidir.

### **1.2. Bilanço Kötüleştirmesi**

İşletmenin finansal ve iktisadi durumunun gerçekte olması gerektiğinden daha kötü olarak gösterilmesi ile kıymetlerin düşük olarak değerlendirilmesi ile bilanço olumsuz olarak maskelenmiş olmaktadır. Bilançonun olumsuz olarak maskelenmesindeki amaçlar şu şekilde sıralanmaktadır.

- Az vergi ödemek,
- Az kazanç dağıtmak, ya da hiç dağıtmamak,

- Hisse senetlerinin borsa fiyatlarını manipölasyonla düşürmek,
- Ayrılan ortaklarla veya ortakların varisleriyle avantajlı anlaşmalar yapmak,
- İşletmelerin alacaklılarıyla daha avantajlı anlaşmalar yapmak.

Bilanço ilkelerinin amacı, sermaye koyan ve sonradan kendine ait karı işletmede bırakan sahip ve hissedarlar ile alacaklıların işletmeye sağladıkları kaynaklar ve bunlarla elde edilen varlıkların muhasebe kayıt, hesap ve tablolarında anlamlı bir şekilde tespit edilmesi ve gösterilmesi yoluyla, belli bir tarihte işletmenin finansal durumunun açıklanması ve ilgililer için gerçeğe uygun olarak yansıtılmasıdır (Akdoğan ve Tenker, 1997: 44). Bilanço maskelenmesinin istenilen amaca göre bilançonun güzelleştirilmesi (olumlu) ve bilançonun kötüleştirilmesi (olumsuz) şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada bilanço makyajlamasının hile ve manipölasyondan ayırt edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Aşağıda yer alan başlıklarda hile ve manipölasyon kavramlarına değinilecektir.

## **2. Hile nedir?**

Herhangi bir şeyi sahibinden kanuni olmayan bir şekilde almak, iki yöntem ile mümkün olabilmektedir. Bu yöntemlerden birincisi, fizikî güç kullanma diğeri ise, hile yoludur (Özdemir ve Özkul, 2010: 8).

Pek çok farklı nedenle, hilenin tek ve kapsamlı bir tanımını yapmak oldukça güçleşmektedir. Dolayısıyla, hile kavramı uygulamada pek çok farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Türk Dil Kurumu'na göre, hile "birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika..." olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011). Doktrinde, hilenin en yaygın tanımı ise, çeşitli insani beceriler ile birinin diğeri üzerinden yarar sağlayacağı her türlü düzenlemedir. Hilenin genel içeriğinde, sürpriz, dalavere, üçkâğıtlılık, kurnazlık, açığözlülük, dürüst olmama gibi yollarla birinin aldatılmasıdır (Bozkurt, 2009: 60).

Genel olarak hile kavramından bahsederken bazı özelliklerin varlığından söz etmek gerekmektedir. Aşağıda yer alan başlıklarda hile kavramının içerdiği unsurlara değinilecektir.

### **2.1. Hile Kavramının İçerdiği Özellikleri**

Genel olarak hile kavramında aşağıda sıralanan unsurların yer alması gerektiği kabul edilmektedir.

- Hile eylemi, hileyi yapan tarafından gizlice sürdürülen bir faaliyettir.
- Hile eyleminde, hilekârın kendisine yarar sağlama esası vardır.
- Kesinlikle kasıt unsuru bulunmaktadır.
- Kurban bir şekilde aldatılmaktadır.
- Her durumda hile eyleminden kurban kişi veya işletme zarar görmektedir (Demirbaş, 2005: 167).

## **3. Muhasebe Manipölasyonu Nedir?**

Muhasebe manipölasyonu finansal bilgi kullanıcılarının işletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçları üzerindeki algılarını etkilemeye yöneliktir. En önemli finansal bilgi kullanıcısı olan yatırımcılar, manipölasyonun en önemli hedefi durumundadır. Yöneticiler, muhasebe manipölasyonu ile yatırımcıların zihinlerinde iyimser bir "kar beklentisi"

yaratmak ve bu şekilde yatırımcıların yeni hisse senetleri satın almalarını amaçlamaktadır (Bekçi ve Avşarlıgil, 2012: 131).

#### **4. Hileli Ortaya Çıkarma Kontrolleri**

Hileli malî tabloların varlığı, pek çok açıdan bir risk unsuru haline gelirken işletmede yapılan hileleri tespit etmek de oldukça güçleşmektedir. Hilenin ortaya çıkarılmasında denetim çalışması, denetim standartları doğrultusunda kaliteli bir biçimde planlanıp tamamlanmış olsa da, finansal tablolardaki bazı önemli yanlışlıklar ortaya çıkartılamayabilir (Güredin, 2007: 139).

Ağırlıklı olarak belgeler üzerinde yapılan hilelerin, hatalardan ayıklanarak ortaya çıkartılması oldukça zor olmakla birlikte imkânsız değildir. Hilenin çoğunlukla doğası gereği başlangıç aşamasında hiçbir belirti vermemesi hile faaliyetinin başlangıç aşamasının işletme tarafından fark edilememesi ya da geç fark edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla, hilenin ortaya çıkarılmasında hileli yapan kişinin bile farkında olmadığı bazı uyarıları iyi takip etmek gerekmektedir. Hileli ortaya çıkarma sürecinde hakim olunması gereken öncelikli üç unsur teori, farkındalık ve metodolojidir (Özdemir ve Özkul, 2010: 91).

Aşağıda teori, farkındalık ve metodoloji kavramları açıklanmaya çalışılacaktır.

##### **4.1. Teori Unsuru**

Teori, hilenin bir işletmede nasıl meydana geldiğinin anlaşılmasıdır. Teori unsurunda hilenin tanımı ve hile üçgeninde yer alan baskı, fırsat ve haklı gösterme unsurlarının iyi bilinmesi ve takip edilmesi gerekmektedir (Özdemir ve Özkul, 2010: 92).

##### **4.2. Farkındalık Unsuru**

İşletmenin hile gizleme yöntemlerini ve hileli işlem belirtilerini iyi bilmesi ve takip etmesi farkındalık unsurunu oluşturmaktadır (Özdemir ve Özkul, 2010: 91).

##### **4.3. Metodoloji Unsuru**

Hileli işlemleri ortaya çıkarmak için gerekli olan hile riski yönetim programı hazırlanırken hilenin yapılış amacının, hile riski değerlendirme sürecinin ve hile soruşturmasının programa dâhil edilmesi yerinde olacaktır (Özdemir ve Özkul, 2010: 92).

#### **5. Proaktif Hile Denetimi**

Proaktif yaklaşım, fırsat ve tehditleri doğmadan görmek, bir durumu, ya da olasılığı önceden tahmin edip ona göre belirli çıkarımlar ve duruşlar hazırlamaktır. Önceleri sadece geçmiş uygulamaların kontrolünden ibaret olması yönüyle reaktif bir süreç olan iç denetim, danışmanlık ve değer katma gibi işlevler ile birlikte aynı zamanda proaktif bir süreç haline gelmiştir. Buna göre, değişime ve yeniliklere açık ve dinamik, işletmenin iş ve işlem akışlarına, iç kontrol mekanizmalarının ve yönetim sistemlerinin çalışmalarına bağlı olarak doğabilecek riskleri proaktif biçimde önceden öngörebilecek yapıda olmalıdır. Doğabilecek risklere ilişkin proaktif tedbirleri almayı amaçlayan, çağdaş ve uluslararası standartlara uygun, kaliteli ve üstün vasıflı objektif bir denetim niteliği taşınmalıdır (Alagöz, 107; Özdemir ve Özkul, 2010: 100).

Aşağıda yer alan başlıklarda proaktif hile denetiminde kullanılan yöntemlere değinilecektir.

##### **5.1. Veri Madenciliği**

İşletmenin yönetilmesinde en önemli eleman veridir. Veriler birçok kaynaktan toplanabilir. Birçok sistemde depolanabilir. Potansiyel hile faaliyetlerinin belirlenmesi olasılığı veri madenciliği ile geliştirilmiştir. Ancak, bunlar kusursuz değildir ve hile riskini azaltmak için oluşturulan diğer faaliyetlerle birlikte kullanılmaları gerekmektedir. Hile

yapanlar genellikle örgütün sisteminde uyarıcı sinyaller bırakmaktadır. Örgütlerin iş yapma kapasitelerini arttırmak için muhasebe, satış, satın alma ve bordrolama fonksiyonlarına ait büyük miktarda işlemlerini depolamalarını sağlayan veri tabanları geliştirilmiştir. Bunlar nadiren hileyi ortaya çıkarmada kullanılmaktadır (Pehlivanlı, 2011: 77).

### **5.2. Sayısal Analiz ve Benford Kanunu**

1938 yılında Frank Benford adlı bir fizikçi her bir rakam için rakamların rastlanma oranını veren bir matematik kuralı geliştirmiştir. Bugün Frank Benford'un adıyla anılan Benford Kanunu'na göre, eğer herhangi bir istatistik verisinden veya herhangi bir sayılar tablosundan rastgele seçilen sayının ilk hanesinin bir olma olasılığı ile bütün sayıların bir olma olasılığı aynı değildir. Şirket veri tabanının sayısal analizinde kullanılan Benford Kanunu, hile analizinde de kullanılmaya başlamıştır. Özellikle, büyük veri kümeleri ile çalışılırken, işlem ve süreçlerin karmaşık olduğu ve hata tespitinin güçleştiği durumlarda Benford Kanunu ile genel bir analiz yapılabilmektedir (Alagöz, 2008:110).

### **5.3. Analitik İnceleme Prosedürleri**

Çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler ile işletmenin kayıtları arasındaki anlamlı ilişkilerin incelenmesiyle elde edilen bilgilerin, denetçi tarafından geliştirilen beklentilere uyup uymadığına bakılması işlemlerine analitik inceleme prosedürleri denilmektedir.

Analitik inceleme prosedürleri üç aşamada gerçekleştirilmektedir. Bunlar, hesaplar ve oranlar için beklentilerin geliştirilmesi, denetçi tarafından geliştirilmiş beklentilerin dışındaki olağanüstü ve belirgin farklılıkların belirlenmesi ve belirlenen farklılıkların çalışma koşullarındaki bir değişimden mi yoksa mali tablolarındaki önemli bir düzensizlikten mi kaynaklandığının araştırılmasıdır.

Analitik inceleme prosedürlerinin düzgün bir biçimde kullanılması denetçilere zaman avantajı sağlamaktadır. Böylece, denetim maliyetleri de belirli oranlarda düşmektedir (Özdemir ve Özkul, 2010: 100).

### **5.4. Sürekli Denetim**

Sürekli denetim, kâğıtsız gerçek zamanlı muhasebe ortamında hazırlanmış finansal tablolara uygun görüş verebilmek amacıyla elektronik denetim kanıtlarının toplanmasıdır.

Sürekli denetimde gerçek zamanlı verilerle çalışıldığı için şirketlerin gerçek dünyalarına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu yöntemle sadece potansiyel riskler ve bu risklerin olası etkileri değil, aynı zamanda gerçekleşmiş risklerin matematiksel büyüklükleri de takip edilebilmektedir.

Sürekli denetim iki ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar, sürekli kontrol değerlendirmesi, diğeri ise, sürekli risk değerlendirmesidir. Sürekli denetimin uygulanabilirliği, ancak teknoloji yatırımlarının artırılmasına ve bilgili denetçilerle çalışılmasına bağlıdır (Alagöz, 2008:120).

### **5.5. Fısıltı Ortamı**

Çalışma ortamında meydana gelen ve kötü sonuçları olabilen veya kamuya, müşteriye kötü yansımaları olabilecek olayları fısıltı olarak ifade etmek mümkündür. İşletmenin ilgili birimine yapılan bildiri iç fısıltı, işletme dışına yapılan bildirim ise dış fısıltı olarak gruplandırılabilir.

Bazı işletmeler, yapılan hataların ortaya çıkarılmasında fısıltı yöntemini etkin kullanabilmek için ihbar hatları oluşturmaktadırlar. Hile şüphesini ortaya atan kişinin kimliğinin gizli olması kişileri ihbara teşvik etmektedir. Yönetim, kendisine hileyi önleme veya gerçekleşmiş bir hileyi ortaya çıkarmada, kendisine bu kanalla ulaştıran tüm bilgileri

titizlikle kullanarak hile konusunda avantajlı konuma geçebilmektedir (Küçüksezen ve Küçükkocaoğlu, 2006: 15).

### **Sonuç**

Muhasebe hileleri ve muhasebe manipülasyonları yöntemleri ve teknikleri incelendiğinde, yapılan muhasebe hilelerinin genellikle işletme kaynaklı olduğu ve sıklıkla da muhasebe ilke ve standartları kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle, bazılarında göre muhasebe ilke ve standartlarının kural esaslı olması muhasebe hilelerine neden olurken, aksi görüşlere göre de muhasebe ilke ve kurallarının ilke esaslı oluşu, mesleki yargıyı işletme yönetimine bıraktığı için hileleri doğmaktadır. Her iki görüşün de dayandığı varsayımlar incelendiğinde, muhasebe manipülasyonlarının kamuyu yanıltıcı amaçla kullanılması muhasebe ilke ve standartları kapsamında olmayan bir durumdur ve ülkelerde hiçbir düzenleyici otorite böyle bir durumun olmasını istememektedir.

Finansal tablolarını gerçekten uzaklaştıracak bilanço oyunlarının karar vericiler zarar vermesinin önlenmesi için muhasebe ilke ve standartları ile denetim ilke ve standartlarının uygulama alanlarının çoğaltılması ve meslek mensuplarının (muhasebeci ve denetçiler) mesleki yargılarının eğitim ve uygulamalar yardımıyla geliştirilmesi gerekmektedir.

### **Kaynakça**

- Akdoğan N. ve Tenker N. (2007). Finansal Tablolar ve Malî Analiz Teknikleri, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Alagöz A.(2008). İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi ve Denetim Komiteleri ile İç Denetim Birimi İlişkisinin Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü, Tablet Yayınları, Konya.
- Bozkurt N. (2009). İşletmelerin Kâra Deliği Hile, Alfa Yayınevi, İstanbul (I. Basım).
- Demirbaş M. (2005). İç Kontrol ve İç Denetim Faaliyetlerinin Kapsamında Meydana Gelen Değişimler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C: 4, S: 7, ss: 167-188.
- Güredin E. (2007), Denetim ve Güvence Hizmetleri, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Küçüksezen C. ve Küçükkocaoğlu G. (2006). Finansal Bilgi Manipülasyonu, İMKB Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. 1st Annual International Accounting Conference, İstanbul
- Özkul U. F. ve Almalı Ö. Z. (2010) İşletmelerde Hile Riski Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul.
- Pehlivanlı D. (2011), Hile Denetimi Metodoloji ve Raporlama, Beta Yayınları, İstanbul.

## **Otomobil Satışları, ÖTV, Gelir ve Kredi İlişkisi**

### *The Relationship Between Automobile Sales, Tax, Income and Credit*

**İsmail AKTAR\* - M. Hanifi KILINÇ\*\***

#### **Özet**

Bu alışma otomobil satışlarını etkilediği dūřünölen ÖTV, GSYH ve Krediler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Veriler TCMB, ODD, TUIK'ten elde edilmiş ve 2007 üçüncü çeyreği ile 2014 birinci çeyreğini kapsamaktadır. Otomobil satışları motor hacmi (1600cc, 1600cc-2000cc ve 2000cc üřtü) bazında ayrıştırılmıştır. Granger yöntemi kullanılarak bağımsız değişkenlerin motor hacmi baz alınarak otomobil satışlarına olan etkisi araştırılmıştır. Bulgularımız ÖTV'nin en fazla Granger nedenselliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Politika yapıcılar yurtiçi otomobil piyasasını canlandırmak için en ok ÖTV indirimine bel bağlamalıdır.

**Anahtar Kelimeler:** *Granger nedensellik, otomobil satışları, gelir, ÖTV*

#### **Abstract**

This study investigates the relationship between automobile sales and ÖTV, GDP and Credits. The data comes from TCMB, ODD and TUIK. Automobile sales are categorized base on engine sizes (1600cc, 1600cc-2000cc and 2000cc above). The effects of the independent variables are analyzed based on the engine size. Findings support that ÖTV Granger causes automobile sales most. Our suggestion to policy makers they should pay attention to decrease in OTV if they want to boost the Turkish automobile market.

**KeyWords:** *Granger causality, automobilesales, income, special tax*

#### **Giriş**

Toplumların mobilizasyonu ağlar boyunca önem arz etmiştir. 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında hayatımıza giren otomobiller ekonominin itici sanayilerinden biridir. Türkiye'de 1980 yılına kadar daha çok "yatırım" aracı olarak görölen otomobil, 1980 sonrası izlenen liberalizasyon politikaları ve dışa açılma ile birlikte marka çeşitliliğinin de yardımıyla yatırımdan çok tüketim aracına dönüşmüştür.

Devletin vergi toplamada yaşadığı sorunlar, dolaylı vergilere ağırlık vermesine özellikle de lüks tüketim maddelerinden alınacak vergilerin aşırı yüksek tutulmasına neden olmuştur. 2002 yılına kadar çeşitli fon adları altında alınan bu vergiler, özel tüketim vergisi (ÖTV) adı altında tek kalem altında toplanmıştır. Bugün ÖTV devletin önemli vergi kaynakları arasında gösterilmektedir. ÖTV ile tüketim (özellikle de otomobil satışları) arasındaki ilişki iktisat yazınında inceleme konusu olmuştur. Birçok makaleler bu konuya eğilirken, ÖTV ve motor hacimleri (cc bazında) arasındaki ilişkiyi inceleyen bir yazına rastlanılmamıştır. Bu makalemizin iktisat yazınında yer alan bu boşluğu doldurmaya yardımcı olacaktır. Ayrıca otomobil ile gelir (GSYH) arasındaki ilişki de makalede incelenecektir. Gelir ile otomobil satışları arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Özellikle 1600cc veya üştü otomobillerde bu pozitif ilişkinin daha yüksek olması beklenilmektedir. Otomobil satışları üzerinde bir diğer etken kredi olanaklarıdır. Taşıt kredileri otomobil satışlarının önemli bir itici faktörü olması beklenmektedir.

Makalenin birinci bölümü literatür taraması, ÖTV hakkında kısa bilgi verildikten sonra, Kredi olanaklarının, GSYH'nın ve ÖTV'nin otomobil satışları üzerindeki etkisine

\* Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

\*\* Yalova Üniversitesi, SBE, Ekonomi Tezli Yüksek Lisans öğrencisi

ayrılmıştır. İkinci bölümde data ve metodoloji üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm regresyon sonuçları ve bulgulara ayrılmış. Sonuç kısmında makale değerlendirildikten sonra görüş ve önerilerde bulunulmuştur.

### **Otomotiv Sektörü**

Otomotiv sektörü, ülkelerin yolcu ve yük taşıma ihtiyaçlarını karşılayacak karayolu taşıtlarını içine alan sektördür. Otomotiv sanayi, sanayileşmiş ülkelerde ekonominin önemli lokomotiflerinden biridir. Çünkü otomotiv sanayisi ekonominin diğer sanayileri ile yakın ilişkilidir. Otomotiv sanayi, demir-çelik, petro-kimya gibi temel sanayilerde başlıca alıcı olup, bu sanayilerdeki teknolojik gelişmelerin de sürükleyicidir. Turizm, altyapı ve inşaat ile ulaştırma ve tarım sanayilerinin gereksinim duyduğu her türlü motorlu araç, sanayi ürünleri ile elde edilmektedir. Otomotiv sanayisinde yapılan üretim genel olarak otomobil ve ticari araç olarak sınıflandırılır. Sektörde yapılan üretimin yüzde 90'ı otomobil ve kamyonetlerden oluşan hafif araçlar sınıfı oluşturmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014)

Türkiye'de üç büyük sektör arasında yer alan olan otomotiv sanayinin elli yıllık bir geçmişi vardır. Daha çok Marmara Bölgesi ve çevresinde kurulmuş olup 17 ana ve yaklaşık 1250 yan sanayiden oluşmaktadır. Türkiye'de ithal ve yerli araçlar dâhil yaklaşık 45 marka aracın satışı yapılmaktadır. Üretilen araçların % 40'ı ihraç edilmekte geriye kalan % 60 iç pazarda satılmaktadır. Türkiye Otomotiv Sanayinde dış ticaretinin % 75'ini Avrupa Birliği ülkeleri ile yapmaktadır. Otomotiv Sektörü, ihracatının artmasına bağlı olarak Türkiye'de üretilen araçların uluslararası piyasalarda söz sahibi olmaya başlaması ile birlikte yaratmış olduğu katma değer, açmış olduğu istihdam alanı, devletin vergi gelirlerine olan katkısı ve birçok sektör için itici güç olmasıyla ülke ekonomisinde büyük önem taşımaktadır. (Kargın, 2009)

Türkiye'de 2013 yılı sonu itibarıyla 1000 kişiye 121, hane başına 0,45 otomobil düşmektedir. 2010 yılı sonu itibarıyla 27 Avrupa Birliği ülkesi için ortalama 1000 kişiye 477 otomobil düşmekteyken, hane başına düşen otomobil sayısı ortalama 1,14'tür (TÜİK, 2014). 2010 yılında Türkiye'de bin kişiye 103 otomobil düşerken, kişi başı milli geliri Türkiye'nin yüzde 10 altında olan Meksika'da 190, yüzde 15 altında olan Malezya'da 325 otomobil düşmektedir. Gelir seviyesi Türkiye'ninkine yakın olup da bu oranın daha düşük olduğu ülkeler Panama, Maldivler, Azerbaycan ve Peru'dur. Bu verilere bakıldığında, Türkiye'ye benzer gelir grubunda olan ülkelere göre daha düşük bir tüketim bandında olduğu görülmektedir. (TEPAV, 2013)

**Tablo 1:** Dünya ve Türkiye Üretimi (\*1.000)

Yıllar	Dünya	Türkiye	Pay (%)
2000	58.243	431	0,74
2001	56.503	271	0,48
2002	59.345	347	0,58
2003	61.480	534	0,87
2004	65.381	823	1,26
2005	67.547	879	1,3
2006	70.486	988	1,4
2007	74.494	1.100	1,48
2008	71.422	1.147	1,61
2009	63.242	870	1,38
2010	79.516	1.095	1,38
2011	81.967	1.189	1,45
2012	86.469	1.072	1,24
2013	88.310	1.126	1,27
2014	90.189	1.170	1,3

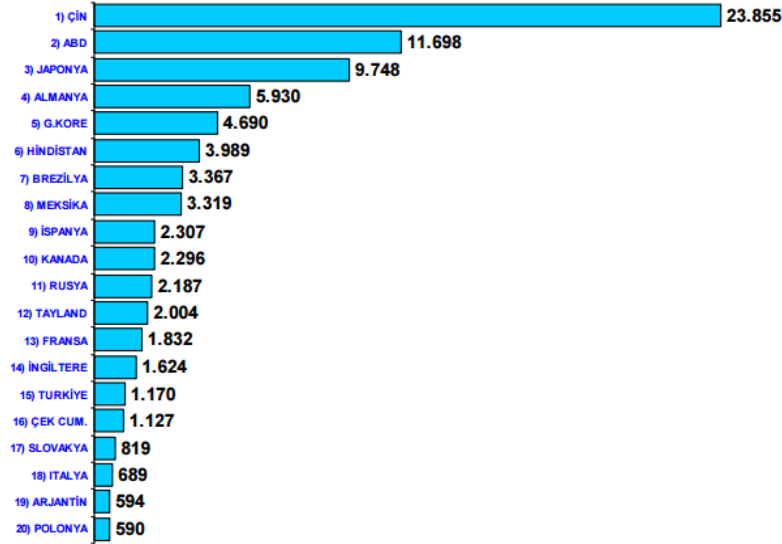
**Kaynak:** ODS

2000–2014 yılları arasında dünya ve Türkiye üretimine bakıldığında, Türkiye'nin motorlu araç üretiminde aldığı payın 2008 yılına kadar arttığı, 2008 yılından 2010 yılına



kadar düştüğü, 2011 yılında tekrar yükselerek yüzde 1,45 düzeyine geldiği görülmektedir. 2012 ve 2013 yıllarında tekrar azalmış, 2014 yılına gelindiğinde Türkiye'nin payının yüzde 1,3 oluğu görülmektedir.

**Grafik 1:** Dünya 2014 Yılı Motorlu Araç Üretimi (\*1.000)



**Kaynak:** OSD

2014 yılı dünya motorlu araç üretiminde, Türkiye toplam 1.170 bin adetlik üretimi ile 90 milyon adetlik dünya motorlu araç üretiminde on beşinci sırada yer almaktadır. İlk sırada 23,8 milyon adet ile Çin, 11,7 milyon adet ile ABD ikinci sırada ve 9,7 milyon adet ile Japonya üçüncü sırada bulunmaktadır. (Otomotiv Sanayi Derneği, 2015)

### **Türkiye’de Otomotiv Sektörünü Etkileyen Faktörler**

Motorlu taşıtların talebini etkileyecek birçok etken bulunmaktadır. Fiyat, gelir, gayrisafi milli hâsıla, vergiler, kredi olanakları, benzin fiyatları, yedek parça fiyatları, işsizlik oranı, hane başına gelir, hurdaya ayrılma oranı ve nüfus gibi faktörler otomobil satışlarını etkilemektedir. (Eken & Çiçek, 2009)Otomotiv sektörü yöneticilerinin gelecek dönemle ilgili beklentilerini ifade ederken, sektörün büyümesini yavaşlatacak temel faktörler olarak ÖTV, Milli gelir ve kredi olanaklarını görmeleri Eken ve Çiçek’in ifadelerini doğrulamaktadır.

2013 ve 2014 yıllarında otomotiv sektöründeki kuruluşlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, kişi başına düşen milli gelirin artışıyla birlikte vergi yüklerinin büyümeyi etkileyecek en önemli faktörler olduğu tabloda görülmektedir. Otomobil satış vergilerinin yüksek olması, talebi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

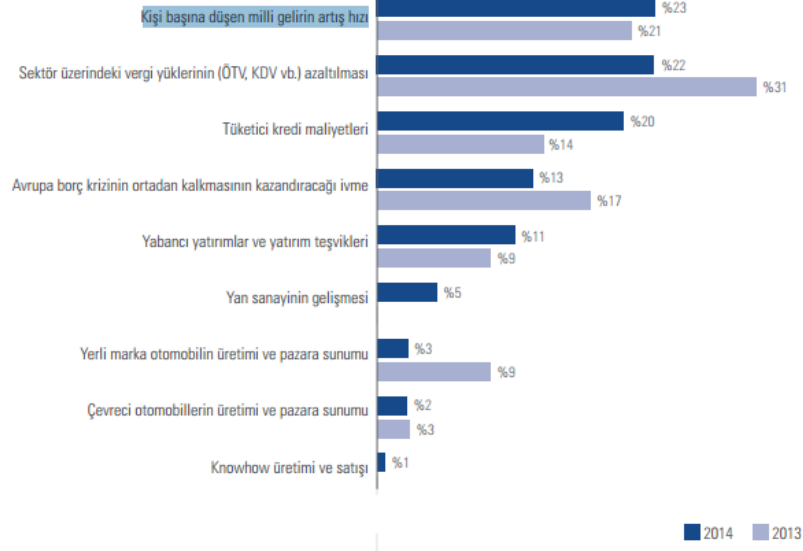
Türkiye’de Otomotiv sektörünün geleceği ile ilgili beklentiler, dünyadaki üreticiler arasındaki keskin rekabete, büyüme ile ilgili beklentilerin düşük olmasına, kredi olanaklarına getirilen sınırlamalar ve vergi konusunda önümüzdeki yıllarda bir iyileştirmenin olmayacağı beklentisi gibi nedenlerden dolayı büyümenin yavaşlayacağı yönünde. (KPMG, 2014)

### **Milli Gelir**

Alper, Mumcu ve Serdar 2000 yılında yapmış oldukları çalışmayla, gelirden ki artışın, düşük, orta ve yüksek gelir düzeyindeki ülkelerde otomobil talebini farklı biçimlerde etkileyebildiğini göstermişlerdir. Bu çalışmaya göre, orta-düşük gelir düzeyindeki ülkelerde gelirdeki % 1’lik bir artışın 1000 kişi başına düşen otomobil sayısında %1,29’luk bir artışa

neden olmaktadır, orta-yüksek gelir düzeyindeki ülkeler için %2'lik bir artışa ve yüksek gelir düzeyindeki ülkeler için % 0,75 artışa neden olmaktadır. (Alper & Mumcu, 2000)

**Grafik 2:** 5 yıllık dönemde pazarın büyümesine etki edeceği düşünülen faktörler



**Kaynak:** KPMG

### **Kredi Olanakları**

Otomotiv sektörü için önemli olan kredi olanakları satışları artırıcı yönde etki etmekte olup, bu imkân Türkiye’de ilk kez 1989 yılında Yapı kredi bankası tarafından tüketiciye sağlanmıştır. (Eken & Çiçek, 2009) Önemli bir kısmı taşıt kredisi ile finanse edildiği için faiz oranlarının düşmesiyle kredi olanaklarının artması, makro ekonomik koşullardan doğrudan etkilenen motorlu taşıt talebini olumlu yönde etkileyecektir. (Otomotiv Sanayii Derneği, 2009)

### **Özel Tüketim Vergisi**

Yükümlülerin kişisel durumları dikkate alınmaksızın sadece üretim, tüketim ve değişim gibi olaylara dayanan, üretilen, satılan ve tüketilen mal ve hizmetlerden alınan dolaylı bir vergi türüdür. (Taylar, 2012)

ÖTV, bütün mal ve hizmetleri değil, belli malları konu edinen bir vergi türüdür. Bu mallar, her ülkeye ve sosyal değişimlere paralel olarak değişmektedir. Bununla birlikte bu mallarla ilgili bazı özellikleri görmek mümkündür. Örneğin, bu mallara olan talebin fiyat esnekliğinin düşük olması gerekmektedir. Sigara alkollü içecekler gibi keyif verici ve alışkanlık yapan mallarda bu durumu görmekteyiz. Bu özelliğe sahip olmayan bir maldan vergi alması durumunda, vergiden beklenen yüksek hasılat amacına ulaşmak kolay olmayacaktır. Ayrıca toplum tarafından lüks olarak kabul edilen mallar, bu vergi kapsamına alınmakta ve artan oranlı olarak vergilendirilmektedir. (Görgün, 2004)

12.06.2002 tarihinde, yürürlüğe giren Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) Kanunu toplam on altı değişik vergi, harç ve bazı fon uygulamalarını yürürlükten kaldırmış ve 1 Ağustos 2002 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Özel tüketim vergisi uygulaması ile belirli ve az sayıda mal grubu kapsama alınarak bir yandan söz konusu malların vergilendirilmesine ilişkin oldukça karmaşık hale gelen mevcut yapının basitleştirilmesi sağlanmakta diğer yandan ise basitleşen sistem yardımıyla yükümlülerin vergiye gönüllü uyumla katkı sağlanması hedeflenmiştir. (Özel Tüketim Vergisi Kanunu Gerekçesi, 2002) Ayrıca dolaylı

vergiler alanında Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlanması ve dolaylı vergilerde sadeleştirme yapılması hedeflenmiştir. (Plan ve Bütçe Komisyon Raporu, 2002)

Kanunda belirtilen ve basitleştirmeye gidilmeden önce ÖTV yerine alınan vergiler şunlardı: Akaryakıt fiyat istikrar payı, Trafik tescil harcı, taşım alım vergisi, Ek taşıt alım vergisi, Ek vergi, Akaryakıt Tüketim Vergisi, Tütün mamulleri ve alkollü içeceklerin ithal veya satışından alınan sanayi destekleme fonu, Eğitim, gençlik, spor ve sağlık hizmetleri vergisi, Motorlu Taşıtların kayıt, tescil ve devirlerinde alınan eğitime katkı payı, Motorlu Taşıtların kayıt, tescil ve devirlerinde alınan özel işlem vergisi, Tütün mamulleri ve alkollü içeceklerden alınan mera payı, Taşıt alım vergisinin ¼'ü oranında alınan evre kirliliğini önleme fonu, Toplu konut fonu, Tütün mamulleri ve alkollü içeceklerin ithal veya satışından alınan tütün, tütün mamulleri ve alkollü içkiler düzenleme kurumu payı, Şehit, malul, dul ve yetimleri payı, Federasyonlar fonu. (akırıoğlu, 2005) ÖTV ile mevcut vergi sisteminin basitleştirildiği, KDV ve ÖTV olarak iki tür verginin uygulanmaya başlandığı ve eski vergi tahsil düzeyinin muhafaza edildiği görölmüştür. (Bedir, 2002)

Tablo 2, ÖTV kapsamına dâhil edilen vergi, harç, fon ve payları vermektedir. Görüldüğü üzere Tüketim Vergisi Kanununda, ÖTV kapsamına giren mallar, dört liste halinde düzenlenmiştir. 1 sayılı listede, akaryakıt, doğalgaz, madeni yağlar ve Sloven türevleri; 2 sayılı listede, otomobil, motosiklet, uçak, helikopter, yat ve kotra; 3 sayılı listede, alkollü içkiler, sigara ve tütün mamulleri ile kolalı gazozlar bulunmaktadır. 4 sayılı listede ise: lüks tüketim malları grubuna giren ürünler bulunmaktadır. (Aksu, 2011)

Bakanlar Kurulu, Özel Tüketim Vergisi Kanununun 12. Maddesine göre, otomobiller için belirlenen oranları bir katına kadar artırmaya, sifıra kadar indirmeye yetkilidir. ÖTV, motorlu araçlarda motor silindir hacmine göre üç farklı oran uygulanmaktadır. Otomobillerin silindir hacmi büyüdükçe oranları da artmaktadır. Bu oranlara bakıldığında, ÖTV oranlarının yıllar itibariyle sürekli arttığı görölmektedir. ÖTV oranlarındaki bu artışın daha çok yüksek silindir hacmine sahip otomobiller aleyhine olduğu görölmektedir. Kanunun ilk yürürlüğe girdiği tarihte 1600 cc ve altı motor hacmine sahip otomobillerden alınan vergi ile 2000cc ve üzeri motor hacimli otomobillerden alınan vergi oranları arasındaki fark %23 iken, 2014 yılındaki düzenleme ile bu fark%100'e yükselmiştir. (Aksu, 2011)

**Tablo 2:** Özel Tüketim Vergisi Kapsamına Alınan Vergi, Harç, Fon ve Paylar

	<b>I. SAYILI LİSTE</b>	<b>II. SAYILI LİSTE</b>	<b>III. SAYILI LİSTE</b>	<b>IV. SAYILI LİSTE</b>
<b>ÖTV'DEN ÖNCE</b>	Akaryakıt Tüketim Vergisi	Taşıt Alım Vergisi	Ek Vergi	
	Akaryakıt Fiyat İstikrarı Fonu	Ek Taşıt Alım Vergisi	Eğitim, Gençlik, Spor, Sağlık Hizmetleri Vergisi	
		Trafik Tescil Harcı	Malul, Şehit, Dul ve Yetim Payı	
		evre Kirliliğini Önleme Fonu	Savaş Sanayi Destekleme Fonu	
		Özel İşlem Vergisi	Tütün Fonu	
		Eğitime Katkı Payı	Toplu Konut Fonu	
			Mera Payı	
			Federasyonlar Fonu	
	KDV	KDV	KDV	KDV
<b>ÖTV'DEN SONRA</b>				
	KDV+ÖTV	KDV+ÖTV	KDV+ÖTV	KDV+ÖTV

**Kaynak:** (Doğan, 2003)

ÖTV Kanunu ilk yürürlüğe girdiği tarihte belirlenen, 1600 cc ve altı motor hacimli araçlar için %27, 1600 cc ve 2000 cc arasındaki motor hacimli araçlar için %46, 2000 cc ve

üzeri motor hacimli araçlar için %50 olarak belirlenen oranlar, 2003 yılının 10. ayından itibaren sırasıyla %30, %52, %75'e çıkarılmış ve bu tarihten itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 2004 yılının 10. ayından itibaren, %37, %60, %84'e çıkarılmış, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisini azaltmak ve piyasanın canlanması için ÖTV 3 ay boyunca %18, %54 ve %80 oranlarına indirilmiş, bu sürenin sonunda motor hacmi 1600 cc altında olan araçlardan alınan ÖTV 3,5 ay daha, bu defa farklı bir oranda, %27 olarak alınmaya devam etmiş, diğerlerinde ise eski oranlara dönmüştü. 2011 yılının Ekim ayında alınan bakanlar kurulu kararıyla, silidir hacmi 1600cc ve 2000cc arasındaki araçlar için %80, 2000cc ve üzeri araçlar için %130 olarak belirlenmiş, bir sonraki yılın yine ekim ayında ise motor hacmi 1600 cc'nin altında olan araçlardan alınan %37'lik vergi %40 olarak belirlenmiştir. En son 1 Ocak 2014 tarihinde yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararıyla oranlar %45, %90 ve %145'e çıkarılmıştır. (Bakanlar Kurulu Kararları, 2003-2014)

Tablo 3 motor hacimlerine göre ÖTV oranlarını göstermektedir. Yıllar itibariyle en çok artış(yaklaşık %300) motor hacmi 2000cc üzeri araçlarda gerçekleşmiştir.

Motorlu taşıt satışları üzerinden ÖTV ve KDV alınmaktadır. Motorlu taşıtın ilk iktisabındaki vergisiz fiyatına önce ÖTV uygulanmakta ve toplam üzerinden % 18 KDV alınmaktadır. Yani ÖTV'den de KDV alınmaktadır. Bunun sonucunda, toplam vergi yükü 2000cc motor hacimli araçlarda %189,1'e ulaşmıştır.

Örneğin vergilendirmeden önceki fiyatı 100000 lira olan, motor hacmi 2000 cc'nin üzerinde bir araçtan alınacak vergi şu şekilde hesaplanacaktır:

Önce %145 ÖTV hesaplanır( $100000 * 1,145 = 145000$ )

Sonra ÖTV de bu ilk fiyata eklenerek %18 KDV hesaplanır ( $(100000 + 145000) * 0,18 = 44100$ ).

Toplam vergi yükü,  $145000 + 44100 = 189100$  lira olmaktadır. Bu hesaplamadaki vergiden alınan vergi miktarı 26100 liradır. (Altındağ, 2006)

**Tablo 3:** Özel Tüketim Vergisindeki değişimler

	Tem.02	Eki.03	Ağu.04	Şub.09	May.09	Eyl.09	Eyl.11	Eyl.12	Oca.14
Motor Hacmi 1600 cc' ye kadar olan araçlar	27%	30%	37%	18%	27%	37%	37%	40%	45%
Motor Hacmi 1600 ile 2000 cc arasındaki araçlar	46%	52%	60%	54%	60%	60%	80%	80%	90%
Motor Hacmi 2000 cc üzerindeki araçlar	50%	75%	84%	80%	84%	84%	130%	130%	145%

Tablo 4, ÖTV ve KDV yüklerini verdikten sonra ortaya çıkan toplam vergi yükünü göstermektedir. En ağır yükün 2000cc üzeri araçlarda olduğunu görüyoruz.

**Tablo 4:** Otomobillerdeki vergi yükü

Araç Cinsi	ÖTV Yükü	KDV Yükü	Toplam Vergi Yükü
1600 cc' ye kadar olan	45%	18%	71,10%
1600-2000 cc arasındaki	90%	18%	122,50%
2000 cc üzerindeki	145%	18%	189,1%

**Kaynak:** OSD verileri kullanılmıştır.

### **ÖTV Oranlarındaki Değişimlerin Araç Satışlarına Etkisi:**

2008 yılının son çeyreğinde ABD'de başlayan finansal krizin kısa bir sürede küresel krize dönüşmesiyle, 2008'in ikinci yarısında ihracat sipariş iptalleri ve iç pazar daralması sonucunda 2008 yılı üretiminde ciddi düşüşler yaşandı. Krizin etkisiyle artan stokların eritilmesi ve talebin canlandırılması amacı ile Hükümetin 15 Mart / 16 Haziran tarihleri arasında uyguladığı, motor hacmi 1600 cc olan araçlarda ise 30 Eylül 2009 tarihine devam ettirdiği ÖTV indirimi ile iç pazarda yüzde 23'lük bir artış sağlandı. (Otomotiv Sanayii Derneği, 2010)

**Tablo 5:** 2009 yılı Özel Tüketim Vergisindeki değişimin Mart ayı üzerindeki etkisi

	Araç Satışları(Adet)		
	Şub.09	Mar.09	Artış
Motor Hacmi1600 cc' ye kadar olan araçlar	11.306	34.315	203,50%
Motor Hacmi1600 ile 2000 cc arasındaki araçlar	2.748	5.624	104,66%
Motor Hacmi 2000 cc üzerindeki araçlar	438	683	55,96%
	Şub.08	Mar.08	Artış
Motor Hacmi1600 cc' ye kadar olan araçlar	17.156	28.283	64,85%
Motor Hacmi1600 ile 2000 cc arasındaki araçlar	3.081	4.760	54,49%
Motor Hacmi 2000 cc üzerindeki araçlar	959	1.104	15,48%

Tablo 5 araç satış miktarları ve oranlarını motor hacmine göre vermektedir. En fazla artış 1600 cc ye kadar olan araçlarda yaşanmış, en düşük artış 2000 cc üzeri araçlarda gerçekleşmiştir.

**Tablo 6:** 2009 yılı Özel Tüketim Vergisindeki değişimin Ekim ayı üzerindeki etkisi

	Araç Satışları(Adet)		
	Eyl.09	Eki.09	Azalış
Motor Hacmi1600 cc' ye kadar olan araçlar	43.461	10.602	-75,60%
	Eyl.08	Eki.08	Azalış
Motor Hacmi1600 cc' ye kadar olan araçlar	21.221	15.638	-26,30%

**Kaynak:**ODD verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 6, 2009 yılında gerçekleşen ÖTV değişimlerinin etkisini açık bir şekilde göstermektedir. 16 Şubat 2009 yılında yürürlüğe giren, 3 aylık ÖTV indiriminin etkisiyle, bir önceki yılın Mart ayında gerçekleşen artış %64 iken, bu oran 2009 yılının aynı döneminde %203 olmuştur. Yine aynı şekilde Eylül ayının sonuna kadar, silindir hacmi 1600 ü geçmeyen araçlarda azalarak devam eden ÖTV indiriminin etkisini Ekim ayında görmekteyiz. 2008 yılı Ekim ayında, bir önceki aya göre %26'lık bir azalma gerçekleşmişken, 2009 yılında vergilerin eski oranına dönmemesinin etkisiyle bu azalma %75 oranında olmuştur. Aynı şekilde 2011, 2012 ve 2014 yıllarına bakıldığında vergi artışlarının satışlara yansıdığı görülmektedir.

Özel Tüketim Vergisindeki artışların daha çok yüksek silindir hacimli araçların aleyhine olması, 1600 cc- 2000cc arasındaki silindir hacimli araçlar ve 2000cc üzerinde silindir hacmine sahip araçların pazar paylarının düşmesine; silindir hacmi 1600 cc'yi geçmeyen araçların pazar paylarının artmasına neden olmuştur. Otomobil pazarında talep, vergi yükünün diğerlerine göre çok daha az olduğu silindir hacmi 1600 cc'nin altında olan araçlara yönelmiştir. 1600cc altı araçların pazar payı 2006 yılı sonunda %78 iken, bu oran 2014'ün sonunda %95,18 olmuştur. ÖTV'deki yükselişlerin daha çok olduğu 1600 cc-2000 cc arası otomobillerde ve 2000 cc üzerindeki otomobillerde, 2006 yılı sonunda sırasıyla %18

ve %4 iken, 2014 yılının sonunda %3,84 ve %0,98'e gerilemiştir. 2014 yılı Aralık ayı sonunda satılan otomobillerin %95,18' i 1.600 cc ve altı, % 3,84'ü 1.60 cc - 2.00 cc ve %0,98'ide 2000 cc üstü motorlu araçlardan oluşmuştur.

**Tablo 7:** Motor Hacmine Göre Otomobil Pazar Payları

MOTOR HACMİ	PAZAR PAYLARI								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<b>1600 cc altı</b>	78%	78%	80%	82%	81%	89%	92,60%	94,13%	95,18%
<b>1600 cc-2000 cc arası</b>	18%	18%	16%	15%	17%	9%	6,40%	4,97%	3,84%
<b>2000 cc üzeri</b>	4%	4%	4%	2%	2%	2%	1,00%	0,90%	0,98%
<b>TOPLAM</b>	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

**Kaynak:** ODD verileri kullanılmıştır

Tablo 7, araçların motor hacimlerine göre Pazar paylarını vermektedir. Beklendiği gibi vergi oranı daha düşük olan 1600cc altı araçlar piyasada dominant faktördür. Vergi oranları tüketicinin tercihlerin etkileyerek, küçük hacimli araçları almalarına neden olmaktadır.

### **Ekonometrik Bulgular**

Bu çalışmada, 2007 yılının üçüncü çeyreğinden başlanarak 2014'ün birinci çeyreğine kadar olan veriler kullanılmıştır. Bu dönemin seçilme nedeni ÖTV oranlarında yaşanan artış ve azalışlardır. Otomobil satış verileri ile ÖTV serisi Otomobil Distribütörleri Derneği (ODD), krediler TCMB ve Milli Gelir verileri TÜİK'ten alınmıştır. Otomobil satışları, krediler ve milli gelir serilerinin logaritmik fonksiyonları modele dâhil edilmiştir. Seriler arasında nedensellik ilişkisi Granger yöntemi ile test edilmiştir.

Granger Nedensellik testi denklemde yer alan bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkeni daha iyi tahmin edebildiğini söylemektedir (Granger, 1969; s:424).VAR (Vektör Otoregresif Modeller) modeli incelenen tüm değişkenleri birlikte ele alarak belirli bir sistem içinde inceler. Modelde en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike, Schwartz, H-Q gibi kriterler kullanılmaktadır.(ERASLAN VE KATI, Dumlupınar Ü. SB DERGİSİ 44. sayı ) Çalışmamızda, model kurulurken uygun gecikme uzunluğunu, VAR modeli kurarak, Lag Order Selection Criteria'dan elde edilen sonuçlara göre belirlendi.

**Tablo 8:** Krediler ve Otomobil satışları arasındaki Granger Nedensellik ilişkisi

PAIRWISE GRANGER CAUSALİTY TESTS			
SAMPLE: 2007Q3 2014Q1			
LAGS: 5			
NULL HYPOTHESIS:	Obs	F-Statistic	Probability
LNReelKredidoes not GrangerCause CC2000 üstü	22	3.31241	0.04551
LNReelKrediGrangerCause cc1600-2000		3.66702	0.03379
LNReelKredidoes not GrangerCause cc1600 altı		3.56015	0.03691

Tablo 8'de görmüş olduğumuz sonuçlar, motor hacimlerine göre otomobil satışları ile krediler arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Silindir hacmi 1600cc'ye kadar olan araç satışlarının % 95 olasılığın üzerinde bir olasılıkla kredi olanaklarından etkilendiğini,

görmekteyiz. Bu durum, silindir hacmi 1600 ile 2000 cc arasında olan araçlarda ve 2000 cc üzerinde olan araçlarda da benzerdir.

**Tablo 9:** Milli Gelir ve Otomobil satışları arasındaki Granger Nedensellik ilişkisi

PAIRWISE GRANGER CAUSALITY TESTS			
SAMPLE: 2007Q3 2014Q1			
LAGS: 4			
NULL HYPOTHESIS:	Obs	F-Statistic	Probability
LN MILLIGELIR does not Granger Cause LNCC1600UST	23	1.94417	0.15885
MILLIGELIR does not Granger Cause LNCC1600	23	3.59272	0.03239

Yukarıdaki tabloda Milli gelir ile 1600cc altı araçlardaki nedensellik ilişkisi Granger yöntemiyle test edilmiştir. Tablonun da gösterdiği gibi Milli Gelir 4 gecikme ile silindir hacmi 1600cc altı olan araç satışlarını, %5 anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. Motor hacmi 1600cc üstü araçlarda ise nedensellik bağı Granger yöntemi ile test edildiğinde beklentilerimizin aksine milli gelir artışı 1600cc üstü araçlarda satışlarına etkilememektedir.

**Tablo 10:** ÖTV ve otomobil satışları arasındaki Granger Nedensellik ilişkisi

PAIRWISE GRANGER CAUSALITY TESTS			
SAMPLE: 2007Q3 2014Q1			
LAGS: 2			
NULL HYPOTHESIS:	Obs	F-Statistic	Probability
OTV2000üstüdoes not GrangerCause CC2000 üstü	25	5.88637	0.00977
OTV1620 does not Granger Cause LNCC1620		3.91082	0.03685
ÖTV 1600 altıdoes not GrangerCause cc1600 altı		0.1127	0.89454

Tablo 10'de ÖTV'deki değişmelerin silindir hacimlerine göre otomobil satışları üzerinde etkili olup olmadığını gösteren Granger nedensellik testi sonuçlarıdır. Bu sonuçlara göre, Özel Tüketim Vergisindeki değişmelerin % 99 gibi büyük bir olasılıkla 2000 cc motor hacmine sahip araç satışları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde 1600 ve 2000 cc motor hacmine sahip araçların satışları üzerinde ÖTV'nin etkisini % 94 gibi bir olasılıklar görüyorken, 1600 cc ve altı motor hacmine sahip araçların satışları üzerinde %89 olasılıkla görölmektedir.

### **Sonuç ve Öneriler**

2007-2014 yıllarını kapsayan çeyrek veriler kullanılarak Otomobil satışları ile Milli Gelir, Kredi Olanakları ve ÖTV arasında Granger nedensellik testi uygulanmıştır. İlgili veriler TCMB, ODD ve TÜİK web sayfalarından temin edilmiştir.

Grafik 2'de yer alan KPMG kaynaklı verilerin de göstermiş olduğu gibi otomobil satışlarını Türkiye pazarında en çok etkileyen faktörler; Milli Gelir, Kredi Olanakları ve ÖTV, arasında en fazla Granger nedenselliği gösteren ÖTV olmuştur. ÖTV ile otomobil satışları arasındaki Granger nedensellik bağı %99 olasılıkla yer almaktadır.

Bu çalışmamız ışığında politika yapıcılara tavsiye edebileceğimiz, otomobil pazarını canlandırmak için ÖTV indiriminin diğer faktörlere göre %99 olasılıkla diğer faktörlerden daha fazla işe yarayacağı biçimindedir.

Tüm bu nedensellik testleri ışığında, bireylerin piyasada 1600cc üstü araçlar yerine 1600cc altı araçlara yöneldiğini göstermektedir. Satış rakamları da piyasada satılan otomobiller içerisinde en büyük Pazar payının, %95 ile 1600cc altı araçlara ait olmasını anlamlı hale getirmektedir.

#### **Kaynakça**

- Aksu, S. (2011). Türkiye'de Otomotiv Sektörüne Yönelik Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. KIRIKKALE.
- Alper, E., & Mumcu, A. (2000, EKİM). Türkiye'de Otomobil Talebinin Tahmini. İSTANBUL, BEBEK: Ekonomi Bölümü, ve Ekonomi ve Ekonometri Merkezi.
- Altındağ, M. (2006). ÖTV'ye tabi ürünlerde toplam vergi yükü. *YAKLAŞIM DERGİSİ* .
- Bakanlar Kurulu Kararları. (2003-2014). 6257 Sayılı Kararname. RESMÎ GAZETE.
- Bedir, A. (2002). *Türkiye'de Otomotiv Sanayi Gelişme Perspektifi*. DPT.
- Çakırdoğan, T. (2005). Özel Tüketim Vergi ve Etkileri. 24. ADANA.
- Doğan, U. (2003). Özel Tüketim Vergisi. *Vergi Sorunları Dergisi* (174).
- Eken, H., & Çiçek, M. (2009). Türkiye'de Otomotiv Sektöründeki Ürünlerin Kredilerle Finansmanının Satışlara Etkisi. *Maliye Finans Yazıları* (84), 61-79.
- Görgün, H. (2004). Türkiye Ve Avrupa Birliği'nde ÖTV'ye Geçiş Ve Sonrası. BURSA.
- Kargın, N. (2009). Küreselleşme Sürecinde Otomotiv Sektörü Ve Bu Süreçte Türkiye'nin Yeri. İSTANBUL.
- KPMG. (2014). *Türkiye Otomotiv Sektörünün Geleceğe Yolculuğu 2017 Öngörülleri*. KPMG.
- Otomotiv Sanayi Derneği. (2015). *Otomotiv Sanayii 2014 Değerlendirme Raporu*. OSD.
- Otomotiv Sanayii Derneği. (2009). *Otomotiv Sanayii 2008 Yılı Değerlendirme Raporu*.
- Otomotiv Sanayii Derneği. (2010). *Otomotiv Sanayinde 2009 ve 2010 yılına Bakış*. OSD.
- Özel Tüketim Vergisi Kanunu Gerekçesi. (2002). RESMÎ GAZETE.
- Plan ve Bütçe Komisyon Raporu. (2002). *Özel Tüketim Vergisi Kanunu Tasarısı Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/988)* . RESMÎ GAZETE.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Otomotiv Sanayi Çalışma Raporu*. Ankara: Kalkınma bakanlığı.
- Taylar, Y. (2012). Vergi Teorisi Açısından Özel Tüketim Vergileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 435-465.
- TEPAV. (2013). *Dünya ve Türkiyede Otomotiv Sektörü*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- TÜİK. (2014, Şubat 27). *Türkiye İstatistik Kurumu*. NİSAN 20, 2015 tarihinde Basın Odası Haberleri: [http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2014\\_9\\_20140227.pdf](http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2014_9_20140227.pdf) adresinden alındı



## **Discrimination in Employment: Case of Returnees in Bosnia-Herzegovina**

*Bosna Hersek'e Kesin Dönüş Yapanlar Örneğinde İş Ayrımcılığı*

**Alma Jeftić\***

### **Abstract**

Bosnia and Herzegovina's migration tradition is complicated since it includes both voluntary, economically driven migration and forced migration during and after the war of 1992–1995. However, majority of young people who left Bosnia-Herzegovina (BiH) received higher-level education degrees abroad and decided to return to their country. This article seeks to explore the major problems these returnees are faced with. Special emphasis is on specific recruitment strategies that have been applied in civil service of BiH, as well as other problems relevant to the employment: labour market, process of recognition of foreign diplomas, human rights and discrimination. The labour market in BiH is characterised by a very low activity rate, which is about half of the EU average, and a rather high unemployment rate of 27.6%. In order to explore the categories of problems several methods were applied: discrimination test – analysis of discrimination practices in public administration in BiH, and comparative study of recruitment strategies applied in both private and public organizations in BiH. It is to conclude that returnees are faced with several problems starting with recognition of foreign diplomas, hiring practices that favour local graduates and application of distribution obtained through 1991 census (proportion of Bosniaks, Serbs and Croats is taken into consideration during recruitment, while minorities do not have equal rights), and lack of employment opportunities in private sector.

**Key words:** *Migration, returnees, Bosnia-Herzegovina, recruitment, discrimination*

### **1. Introduction**

One of the biggest hindrance to sustainability of return in Bosnia and Herzegovina is lack of employment opportunities for returnees as well as problems related to foreign diploma recognition and discrimination in employment. Majority of young people who left Bosnia and Herzegovina before or during 1992-1995 war graduated from universities and institutions of higher education abroad. However, their situation is not pleasant when they return to their homeland, since the process of foreign degree recognition is expensive and often too long.

The labour market in BiH is characterised by a very low activity rate, which is about half of the EU average, and a rather high unemployment rate of 27.6%. The main aim of this article is to explore the major obstacles of returnees to Bosnia-Herzegovina with regard to employment. In order to explore these categories of problems several methods were applied: discrimination test – analysis of discrimination practices in public administration in BiH, and comparative study of recruitment strategies applied in both private and public organizations in BiH.

Majority of the conclusions drawn directly from the analysis can be applied to all citizen of Bosnia and Herzegovina and not only returnees. However, since the returnees presnet very vulnerable group due to the lack of experience in new political and economic regime, majority of the conclusions will be related to them.

---

\* Senior Assistant, Psychology Program, Faculty of Arts and Social Sciences, International University of Sarajevo, [ajeftic@ius.edu.ba](mailto:ajeftic@ius.edu.ba)

## **2. Recruitment Reform – Aims and Problems**

The current situation in relation to HRM in BiH is complex. A legal framework is in place, but there are different approaches for the development of certain HRM functions, and different legal solutions across the levels of government. These differences are evident in law, and are also applied in practice. Lack of unified procedures and requirements hamper mobility within the territory and the procedures are often lengthy, cumbersome and costly. HRM tools are not always fully implemented (Public Administration Strategy in Bosnia and Herzegovina, 2006). One of the basic HRM strategies is recruitment strategy.

Recruitment reform in countries members of European Union defaults the achievement of fast and effective recruitment process and procedure. In Ireland, the procedure of “fast employment” is implemented, and it embraces these changes: a large number of vacancies, in comparison with the period before reform, registrations via Internet, Internet applications, possibility of applying during the “deadline” day and fast scoring (Demmke, 2004: 125).

The other part of recruitment reform in Ireland is the establishment of “SMART Centres”, specialised for selection procedures (testing and interview) (Demmke, 2004: 125). Since April 2001 Civil Service Commission has been tested more than 3920 candidates in SMART Centre, and it has been successful in several areas:

1. increased number of applications;
2. complete procedure (from application to selection and assignment) is less than two weeks, in comparison with the duration of 27 weeks during traditional procedure;
3. increased number of applicants who response to testing procedure;
4. the possibility to choose the most appropriate time for testing is offered to all candidates;
5. pleasant atmosphere;
6. more interaction – video administration and assistant staff (Demmke, 2004: 126).

The similar situation occurred in Belgium and France. In Belgium, for example, the Protocol between the Federal Department for Recruitment and Assignment and other responsible governments is signed. The Protocol implicates enhanced testing procedure, cooperation between organs for recruitment, improved application of information technologies during the preselection period, variable deadlines (Demmke, 2004: 126).

The Observatory for Public Employment was established in France on July 13 2000, with the main aim to monitor and analyse current public administration trends and development (Demmke, 2004: 126). One of the questions the Observatory deals with is the attractiveness of public administration as employer. But, the recruitment reform in Bosnia and Herzegovina is still in the beginning. The large number of tasks and procedures is delegated to Civil Service Agency, but the main problems are lack of adequate tests, lack of knowledge on selection procedures and psychological methods that can be applied within it.

Recruitment strategies in public sector need to consider recruitment policy which is applied in law. This policy needs to consider equal opportunities across ethnicity, race, gender and disability. This defaults accommodation of psychological selection methods to recruitment policy which exists in country. The basic problems occurring during the selection procedure in civil service in Bosnia and Herzegovina are corruption and the inappropriate use of „national key“, that implies violation of basic human rights.

## **2.1. Recruitment Procedure and Human Rights**

As recruitment policy needs to consider equal opportunities across ethnicity, race, gender and disability, it will be important that diversity policies are prominent, and implemented across BiH. When it is about employment process of civil servants in Public administration in BiH, it is well known that „national key“ and „quotas“ are included, besides psychological strategies.

„Quotas“ are based on the Article 2 of the Law on Civil Service in Federation Bosnia and Herzegovina. According to this Article, the overall aim is to achieve structure of employees that corresponds to the citizen's structure obtained by population census from 1991 (Hadziavdić et al., 2007: 417-418). So, someone can obtain the best results on test of knowledge and interview, but he/she will not be employed just because of „national key“. According to the Article 1 of the Convention concerning discrimination in respect of employment and occupation, the term „discrimination“ includes:

1. Any distinction, exclusion or preference made on the basis of race, colour, sex, religion, political opinion, national extraction or social origin, which has the effect of nullifying or impairing equality of opportunity or treatment in employment or occupation;
2. Such other distinction, exclusion or preference which has the effect of nullifying or impairing equality of opportunity or treatment in employment or occupation as may be determined by the Member concerned after consultation with representative employers' and workers' organisations, where such exist, and with other appropriate bodies.
3. Any distinction, exclusion or preference in respect of a particular job based on the inherent requirements thereof shall not be deemed to be discrimination (Janusz, 1996: 261-262).

According to the Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights:

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accept, and will take appropriate steps to safeguard this right.
2. The steps to be taken by a State Party to the present Covenant to achieve the full realization of this right shall include technical and vocational guidance and training programmes, policies and techniques to achieve steady economic, social and cultural development and full and productive employment under conditions safeguarding fundamental political and economic freedoms to the individuals (Janusz, 1996: 90).

So, the right to work exists and is recognized as one of the fundamental human rights. Also, definition of discrimination is clear, and the Article 14 of the European Convention on Human Rights prohibits discrimination. Are „quotas“ one form of violation of this Article? Nevertheless, they are used in public administration, mostly in cases when it is about Bosniaks, Serbs and Croats. But if the question is whether discrimination occurred when „quota-system“ is applied during employment procedure, than „the discrimination test“ should be considered firstly.

## **2.2 The Discrimination Test-Analysis of Hiring Practices in Public Administration in Bosnia and Herzegovina, According to the ECHR Art. 14**

In order to establish whether an individual or community has suffered discrimination in violation of the European Convention on Human Rights Article 14 („*The enjoyment of the*

*rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status”<sup>1</sup>), the following test can be used:*

1. Do facts of the case point to a differential treatment?
2. Does such differential treatment have a legitimate aim, i.e. is there a rational and objective justification in relation to the aim and result of the proposed measure?
3. Is there an acceptable proportionality between the measures proposed and the legitimate aim pursued?

Let us assume we are comparing Bosniak, Croat and Serb who have done the same test and interview during the job selection procedure. The only one of them is employed, but that was not the one with the best result, that was one who was most „suitable“ according to the national key and structure.

Answer on first question:

*Are the dominant and non-dominant groups in a comparable situation? Some would argue that they are not if the comparison is between CPs<sup>2</sup> and non CPs but it could also be said that according to international human rights treaty obligations, CPs and non CPs are in a comparable situation i.e. they are all lawfully resident in BiH and are entitled to equality in access to employment based upon their qualifications. So, the answer is YES.*

Answer on second question:

*The overall aim is to achieve structure of employees that corresponds to the citizen's structure obtained by population census from 1991. That is prescribed by the Article 2 of the Law on Civil Service in Federation Bosnia and Herzegovina (Hadživdić et al., 2007: 417-418).*

*While the 1991 census has been adopted as a legal fiction in BiH just to move the governing process along, it is still unlawfully discriminatory because it certainly does not reflect the displacement of persons during the war among other factors. Also the failure of government to undertake a census reflecting current conditions reflects a human rights violation of the obligation to respect the rights of all persons lawfully present in BiH under international human rights law. Such an omission is an obstacle to all persons in BiH realising their human rights.*

*It is not discrimination as potentially it violates the rights of all, but it certainly is a serious human rights violation because like the laws favoring CPs and war veterans, it provides government with a justification under domestic law to unlawfully discriminate in the distribution of essential economic and social goods and services in violation of its international human rights treaty obligations. But this justification is not valid because under BiH law when there is a conflict between domestic and international law, the international law prevails over the domestic as stipulated in Dayton. Further, in the case of a conflict, the Government is obligated to change the law to comply with the international human rights law.*

*The 1991 census in combination with all laws disproportionately favouring CPs and war veterans are serious obstacles to equal access to vulnerable groups of all sorts in BiH, not just non-CPs. But lets give government the benefit of the doubt and assume that the*

---

<sup>1</sup> European Convention on Human Rights, Art. 14, Prohibition of Discrimination

<sup>2</sup> Constituent people

*legitimate aim of government under the Law on Civil Service was to ensure equality in access to public employment for all lawfully resident in a particular municipality and the means of achieving that aim is to use the 1991 census as a criteria for establishing hiring quotas. Only under this assumption, the answer can be YES.*

Answer on the third question:

*It can be argued here that if the legitimate aim was equality in acces to public employment, that using the 1991 census as a means to achieving that aim was disproportionate to achieving the legitimate aim of equal access to municipal employment. In fact, the census may not even be very relevant because there are serious questions as to wheter it reflects the real census in most municipalities. Thus there is a question as to whether there is a genuine connection between the means used (i.e. the 1991 census) and the aim of ensuring effective (i.e. genuine) equality in access to employment. And as the national key is based upon the census, then the government authorities fail the proportionality test. So, the answer is NO.*

Conclusion

**There are, at the very least, serious human rights concerns under BiH's international human rights treat obligations as to whether the criteria used to determining hiring quotas for state employment are discriminatory prima facie (on their face) because the means used (i.e. the national key) to achieve the legitimate aim of equal access to public employment may not be relevant to the aim.**

**3. Discrimination in Employment-From War-Time, Dayton Agreement to “Peace”**

A weak economic situation and the difficulties of economic transition and post-war reconstruction make employment opportunities scarce in general, and in many areas extremely high levels of unemployment negatively affect the entire population. However, endemic discrimination against members of minority communities continues to disproportionately affect returnees, denying them equal access to employment (Amnesty International, 2008). Without employment many returnees are unable to ensure or maintain an adequate standard of living and, facing destitution, many either decide to go back to their area of displacement, or commute there to continue working. Others emigrate in search of work.

This lack of equal access to employment has its roots in the war, when mass dismissals of workers belonging to the "other" ethnic group, coupled with the illegal expropriation of their businesses and other assets (motivated by both ethnic hatred and intolerance as well as personal gain), featured typically as one of the early stages of a process, eventually resulting in the forcible transfer or deportation of members of minority groups. In 1999 the OSCE Mission to BiH made a comprehensive study of discrimination in access to employment. This study, relying on information collected by the organization's field offices, the F BiH Ombudsman's legal aid offices, as well as on court records, found that there had been widespread dismissals of workers based on their ethnicity or political views during the war, coupled with the subsequent recruitment of workers belonging to the majority ethnic group, remaining or resettling in the area. Many workers were not formally fired but instead were put on so-called waiting lists (a practice which had also been widely used before the war to deal with the surplus of workers during times of decreased production), most often on grounds of their ethnicity, and were not reinstated in their jobs after the end of the conflict (Amnesty International, 2008).

While efforts have been made to create multi-ethnic employment in government institutions, this process has been painfully slow and cumbersome and has not always proven

to be sustainable. For example, the recruitment of minority (returnee) police officers throughout the country by UNMIBH/IPTF, which gathered full pace from 2000 onwards, encountered many problems. Minority officers were often appointed as "token" signs of integration, but subjected to unequal treatment and discrimination. In Srebrenica, less than 10 per cent of police officers belong to minority communities; moreover, it has reportedly been difficult to retain them, because of pay differences between the RS and the FBiH (Amnesty International, 2008).

The right to be free from discrimination, including in the enjoyment of the right to work, is enshrined in a number of international human rights standards and treaties to which BiH is party. These include the ICESCR, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Convention against Racial Discrimination), the International Labor Organization (ILO) Convention No. 111 and Protocol No. 12 to the ECHR, which prohibits discrimination in the enjoyment of any right set forth by law. The Framework Convention for the Protection of National Minorities prohibits any discrimination based on belonging to a national minority (Amnesty International, 2008).

In November 2001 the OSCE (in conjunction with the OHR, the UNHCR and the OHCHR) adopted the Fair Employment Practices Strategy, which laid down standards for employment practices and mechanisms to promote inclusive and non-discriminatory hiring practices by private and public employers in the country and to enhance free movement of workers (Amnesty International, 2008).

In 2002 OSCE field offices established a Fair Employment Project in some key minority return areas. Targeted employers were asked to agree to implement non-discriminatory employment policies in return for technical advice and assistance from the OSCE. By mid-2003, 24 employers, seven of them municipal administrations and 17 private and state-owned companies, had participated in the project.

The project also comprised a number of training seminars and roundtables involving NGO and trade union representatives, employers, and the relevant authorities.

The fair employment principles are shown in the following table:

**Table 1:** *The Fair Employment Principles* (Amnesty International, 2008)

1. All workers have the right to equal treatment regardless of sex, race, colour, nationality, language, religion, political or other opinion, ethnic or social origin, property, birth, membership or non-membership of a trade union, disability or other status.
2. These principles apply to all conditions of employment, including recruitment, promotion, discipline, dismissal, lay-off, pay, benefits, facilities, services, transfer, training and membership and benefits of workplace organisations. In particular, employment opportunities at all levels, including management, should be publicly and widely advertised according to objective criteria and open to all.
3. Workers have the right not to be subjected to harassment on the above grounds where this had the purpose or effect of creating an intimidating, hostile, offensive or disturbing environment. In particular, political, nationalistic or religious images or phrases and other manifestations that have this purpose or effect should be removed.
4. Workers should not be subjected to apparently neutral criteria that adversely impact workers to whom any of the above grounds apply, unless those criteria are objectively justified and proportionate.
5. Workers should not be subjected to any detriment as a result of raising issues under these principles.

6. Employers should ensure that all workers are aware of these principles and that these principles are put into effect.

The FBiH and RS labour laws were both amended in 2000.

Article 5[1] of the FBiH Law on Labor prohibits discrimination against workers and persons seeking employment on the basis of : *"race, color, sex, language, religion, political or other opinion, ethnic or social origin, financial situation, birth or any other circumstance, membership or non-membership of a political party, membership or non-membership of a trade union, physical or mental impairment"*, in respect of recruitment, training, promotion, terms and conditions of employment, cancellation of the labor contract or other issues arising out of labor relations. Victims of discrimination in employment are explicitly granted the right to bring a complaint before the competent court (Article 5[3.1]), which can then order employment, reinstatement, or the provision or restoration of any right arising from the contract of employment (Article 5[3.3]). In those cases where the complainant presents obvious evidence of discrimination, the FBiH Law on Labor provides that the respondent party has the *onus* to present evidence that any differential treatment was not made on discriminatory grounds (Article 5[3.2]) (Amnesty International, 2008).

Article 5 of the RS Law on Labor provides that:

*"[a] worker, or a person seeking employment, may not be placed in an unequal position when trying to realize the right to work or the right to find employment, on grounds of race, ethnic origin, skin color, sex, language, religion, political or other conviction, social origin, financial situation, membership or non-membership of a trade union or a political organization, physical or mental health or other characteristics not directly related to the nature of the employment"*.

Article 5 also recognizes the right of victims of such discrimination to bring a complaint before a competent tribunal, with the authority to order an employer to reinstate a complainant and to ensure that their right to adequate reparation is respected (Amnesty International, 2008).

It is obvious that changes must be done in order to prevent the violation of the Article 14 of the European Convention on Human Rights, and also, in order to harmonize domestic laws with European legislation, that implies reform of the selection procedures.

#### **4. Future of Recruitment Procedure in Public Administration in Bosnia and Herzegovina**

It is much more easier to talk about recruitment methods in private sector, because it is not important to follow laws and regulations properly. In one study on selection procedure and minority groups, D. Fields et al., finds that resource dependence theory predicts that firms facing persistent shortages of critical resources will develop alternative sources or substitutes for these resources and make dedicated efforts to maintain supplies of these resources (Fields et al., 2005: 168). The authors discovered that previously mentioned human resource methods involve cognitive and social forces operating at the individual and collective levels. But within the public sector, situation is more complex.

Is it possible to talk about human resource and recruitment strategies in public administration in Bosnia and Herzegovina, when quota system is always applied? That laid psychologist who deals with human resource in Sizif's position. But, the fact that BiH is multiethnic country simply cannot be neglected. If it is compared with Belgium, which has 10 provinces and three regions, the quota-system is well seen.

In Belgium, language quotas have existed since 1930s, with most ministries choosing to adopt parity between Flemish speakers and Francophones. A 1966 law formalized this system. From the middle ranks of grade 1 onwards „complete parity“ is required: 40% for Dutch-speakers, 40% for French-speakers, 10% for bilingual Dutch-speakers, and 10% for bilingual French-speakers (Kingdom of Belgium, Public Administration Country Profile, 2006). So, if it is about quotas, Bosnia and Herzegovina is not the only country which uses them. But, also, there are two rules regarding positive discrimination, which are also applicable in case of Bosnia and Herzegovina:

Regarding positive discrimination (or positive action which is the term used in EU law) there are two rules which reflect the current legal trends on the subject internationally:

1. Positive action can be implemented to address longstanding inequality between individuals or groups of individuals but it cannot be permanent. Such measures must be repealed when the inequalities which gave rise to the positive action cease. Thus it is important for states to monitor state hiring practices and to be pro active when trying to ensure that qualified candidates from all ethnic groups have access to state employment and equal opportunities to seek it. So the question is, should Dayton and all the other domestic law which give more favourable treatment to CPs be amended to address inequality between CPs and non-CPs to ensure that there is a level playing field for example when CPs and nonCPs compete for employment? Or if Dayton and all laws which are more favourable to CPs must stand, should there be implementation of laws in specific sectors to protect national minorities and to even provide positive action to ensure equality in hiring practices.
2. Positive action cannot go so far as to become reverse (i.e. unlawful) discrimination. Thus positive action does not mean hiring unqualified people. In the context of EU law it may mean giving a preference in hiring to a non-CP to correct long-term systemic discrimination under two conditions:

(a) the non-CP must meet the qualifications for the job, and

(b) If the non-CP is given a preference the hiring authorities must look at the other candidate(s) qualifications to determine if there is any characteristic in any of their backgrounds which would over ride the granting of a preference to the non-CP.

To grant any one a hiring preference based solely upon race, sex, religion, disability, or other grounds is generally unlawful under EU and international human rights law. There can be exceptions depending upon the level or marginalisation and disadvantage an individual or group has suffered (eg. in the case of the Roma community).

Now, when two rules of positive action are concerned, it can be assumed that human resource practices in public administration in Bosnia and Herzegovina have future. The quotas are important factor, but not the only one.

## **5. Conclusion**

It is to conclude that returnees are faced with several problems starting with recognition of foreign diplomas, hiring practices that favour local graduates and application of distribution obtained through 1991 census (proportion of Bosniaks, Serbs and Croats is taken into consideration during recruitment, while minorities do not have equal rights), and lack of employment opportunities in private sector.

However, one of the possible ways for overcoming these obstacles is application of scientifically established human resource management techniques of selection and



recruitment. Human resource management emphasizes „the human“ side of the business - development and management of the most important resource of the company or the institution– people. Taken into the consideration that human resources management includes the understanding of employees, organization and business, it is multidisciplinary and based on psychology, sociology, law and management. The main goal of human resource management is monitoring and evaluation of labour efficacy, as well as recruitment and selection. Therefore, modernization of human resource methods (recruitment and selection) is one of the preconditions for the prevention of discrimination in employment.

### **References**

1. Bosnia and Herzegovina: Behind Closed Gates – Ethnic Discrimination in Employment. Amnesty International. 25 Oct. 2008 <<http://www.amnesty.org/en/library>>
2. Demmke, C. (2004). Evropske državne službe između tradicije i reforme. Maastricht: EIPA.
3. Fields, D.L., Goodman, J.S., Blum, T.C. (2005). Human Resource Dependence and Organisational Demography: A Study of Minority Employment in Private Sector Companies. *Journal of Management*, 31(2). 167-185.
4. Hadžić, I., Išerić, E., Silađi, Ž., Džihanović, Š. (2007). Priručnik za polaganje ispita općeg znanja za državne službenike u organima državne službe u Federaciji Bosne i Hercegovine. Sarajevo: ADS.
5. Janusz, S. (1996). *The Struggle Against Discrimination*. Paris: UNESCO.
6. Kingdom of Belgium: Public Administration Country Profile. (2006). Belgium: DPADM, DESA, UN.
7. Public Administration Reform Coordinator's Office. (2006). *Public Administration Strategy in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: PARCO and Human Dynamics.



## **Down Sendromlu Kişilerin Girişimcilik Vaka alışması- Gülen Yüzler\***

*Entrepreneurship Case Study of Individuals with Down Syndrome -  
Smiling Faces*

**Mehmet Levent KOCAALAN<sup>\*\*\*</sup>**

### **Özet**

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %10'unu [600 milyon insanı] meydana getiren engelliler, özellikle eğitim, istihdam, kamu hizmetleri, ulaşım, iletişim, eğlenme, dinlenme olanakları, örgütlenme ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda bir takım ayrımcı/dışlayıcı tutum ve davranışlara maruz kalan bir önemli bir 'sosyal kategori' olarak nitelendirilmektedir. (Özgökçeler vd, 2010). Bu nedenle engellilerin istihdamı genelde kuruluşların destek hizmetlerinde pasif işlerde gerçekleştirilmektedir.

Engelliler yaşamda dezavantajlı doğarlar. Bu dezavantaj onlara sağlanacak olanakların yetersizliği ile daha da güçleşir. Özellikle Zihinsel engelliler için hem bireyi kendisi hem de ailesi bakımından daha da güçtür. Zihinsel engelliler, eğitim çağından çıktıktan sonra, herhangi bir yerde istihdam edilmesi güç olmaktadır. Bu bireylerin kendi psikolojik ve sosyal yaşamı oldukça sıkıntılıdır. Bu aileye de yansır. Bu nedenle zihinsel engellilerin yapabilecekleri işlerde istihdam edilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı zihinsel engelli bireylere istihdam yaratılmasını sağlamaktır. Bu çalışmada zihinsel engelli bireylere istihdam yaratıcı olanakları gözden geçirilmesi üzerinde durulacaktır. Bu projede, zihinsel engelli bireylerin sosyal ortama katılması, ruhsal olarak kendilerini iyi hissetmesi, maddi kazanç oluşturulması ve ailenin çocuklarına sağlanan bu olanaklardan dolayı daha mutlu olması hedeflenmiştir. Yukarıda sözü edilen yararların sağlanmasında ve zihinsel engellilerin yapabilecekleri bağlamında düşünüldüğünde, en uygun istihdam alanının kafe işletmeciliği olacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede, bir zihinsel engellilerin çalıştığı bir kafe projesi geliştirilmiştir.

Denizli Belediyesi ve Pamukkale Üniversitesi tarafından koordine edilen Down Sendromlu bireylerin çalışma hayatına kazandırılması amacı ile "Gülen Yüzler" isimli bir "Down Kafe" formatında proje tasarlanmıştır. Bu proje kapsamında, IQ seviyesi 60-80 arasında olan 14 adet down sendromlu yaşı 18'den büyük olan down sendromlu kişiler seçilmiştir. 7 adet üniversite öğrencisi seçilerek, gerekli eğitimleri verilmiş ve 1 öğrenci 2 engellinin servis, kişisel problem, motivasyon ve iletişim problemlerinden sorumlu olacak şekilde eğitimleri verilmiştir. Ayrıca engelli ailesi de projeye dâhil edilerek, haftada 1 gün en iyi yaptıkları pasta-börek-kek konularının birinde ürün yapmaları istenecek ve projede aktif olarak katılmaları sağlanacaktır. Down sendromlu bireylerin el hareket yetenekleri sınırlı olduğu için, servis için özel aparatlar yaptırılacaktır.

Bu proje ile uygun sistem kurulduğu takdirde, engelli bireylerin piyasa şartlarında rekabet edebilir işlerde çalışabilecekleri ispatlanacaktır. Bu projenin yer seçiminde, üniversite ve lise çevresinin yoğun olmasına özen gösterilecektir. Aynı zamanda, yapılacak pazarlama ve tanıtım çalışması ile, sürekli bir müşteri kitlesinin oluşturulması sağlanacaktır. Böylece zihinsel engelli bireylerin sürekli bir işte çalışarak, çalışıp para kazanmanın ve yaşadığı evde tüketen değil, eve katkıda bulunan birey olma özgüvenini sağlayacak bir sistem kurulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *Down Sendromu, Girişimcilik, Gülen Yüzler*

### **Abstract**

In approximately 10% of the world's population [600 million people] that constitute disabilities, especially in education, employment, public services, transportation, communications, entertainment, recreation facilities, a number of areas such as health care organizations and non-discriminatory / exclusionary attitudes and behaviors exposed an important 'social category' are referred to as.

\* Bu Proje, Pamukkale Üniversitesi BAP Birimi tarafından 2015KKP069 nolu proje ile desteklenmiştir.

\*\* Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi

(ÖZGÖKÇE et al, 2010). Therefore, employment of people with disabilities in jobs typically performed passive support services organizations.

Disadvantaged people in life are born with disabilities. This disadvantage can be especially difficult by the paucity of facilities to be provided to them. Both for himself and his family members, especially in terms of mentally handicapped even more difficult. People with intellectual disabilities, education after the age, it is difficult to be employed anywhere. Their psychological and social life of these individuals is very distressing. This is reflected in the family. For this reason, it is important to employ people with mental disabilities in jobs they can do. The aim of this study is to create employment for individuals with intellectual disabilities. In this study, individuals with intellectual disabilities review will focus on the creative possibilities of employment. In this project, the social environment of individuals with intellectual disabilities to participate spiritually, to feel good about themselves, their children and their families are provided the opportunities for the creation of financial gain is intended to be more than happy. The above mentioned benefits and mental disabilities can make in the context of ensuring the proper operation of cafe area was thought to be employed. In this context, the project is developed in a cafe working with mental disabilities.

This project is coordinated by the Pamukkale University and a partner Denizli Municipality. The working life of individuals with Down syndrome in order to gain the "Smiling Faces" is a "Down Kafe" format, designed the project. Under this project, the IQ level of 60-80 range and age level is greater than 18 with Down syndrome, Down syndrome, 14 individuals were selected. 7 college student chosen given the necessary training and the first two disabled student services, personal problems, motivation, education, and communication problems are to be responsible for. Also included in the project's family was disabled, 1 day a week in one of the best product they will be asked to issues of pie, cake, pastry, and will actively participate in the project. Used motor skills for individuals with Down syndrome is limited, the service shall be performed special apparatus.

With this project, the system is installed, if appropriate, individuals with disabilities to work in jobs will be evidenced competitive market conditions. This project is located in the selection of college and high school will be taken to be a busy environment. Also, to do with marketing and promotional work, and ensuring a steady customer group. Thus, individuals with mental retardation working in permanent jobs, work at home make money, and does not consume his home, established a system to provide confidence to the individual contributors.

**Key Words:** *Down Syndrome, Entrepreneurship, Smiling Faces*

## **1. Giriş**

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %10'unu [600 milyon insanı] ve Türkiye'de ise toplam nüfusun yaklaşık %12,29'unu [910 bin insanı] meydana getiren engelliler, özellikle eğitim, istihdam, kamu hizmetleri, ulaşım, iletişim, eğlenme, dinlenme olanakları, örgütlenme ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda bir takım ayrımcı/dışlayıcı tutum ve davranışlara maruz kalmakta ve kalan bir önemli bir 'sosyal kategori olarak nitelendirilmektedir. En temel haklara erişimden mahrum bırakılan engelliler, tarih sahnesi içinde, önceleri, ikinci sınıf, yardıma-bakıma muhtaç, bağımsız olarak kendi yaşamını sürdüremeyen ve/veya korunmaya gereksinimi olan bireylere yönelik "patolojik" bir vaka olarak ele alınmıştır. (Özgökçeler 2010) Bu yaklaşımı, özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerden başlayarak, engellilere dönük "hak-temelli hareketler" olarak gerçekleşmeye başlamıştır.

Engelli kişilerin toplumdan dışlanmak yerine topluma kazandırılması, çağdaş sosyal politikaların en önemli konusunu teşkil etmektedir. Engellilerin toplum içerisinde yer alınmasında, istihdam edilmesinde ve iş yaşamının bir parçası olmasında, toplumun üzerine önemli görevler düşmektedir. Engellilerin, çevresindeki kişilere veya devlete bağımlı olarak yaşaması yerine, yetenekleri ve yapabilecekleri nispetinde istihdam edilebilmesi için gerekli olan sistemin toplum tarafından kurulması gerekmektedir.

Engellilerin istihdam edilmelerinde, işverenlerin engelli çalıştırma konusunda yeterli süreçlere sahip olunmaması ve bazen de engellilerin yeterli vasıflara sahip olmamalarının yanı sıra, toplumda, işverenlerde, işyerlerinin engelli olmayan çalışanlarında bulunan önyargılar etkili olmaktadır. Engellilerin yeterli vasıflara sahip olmadıkları, üretken olmadıkları, işyerine uyum gösteremeyecekleri gibi gerçek olmayan inançlar, engellilerin istihdamını güçleştirmektedir. Ayrıca, bu önyargılar engellilere karşı ayrımcı davranışların oluşmasına da neden olmaktadır.

Bu nedenden dolayı, engelli bireylere dönük olarak, engellilerin engel durumlarına göre yapabilecekleri işlerin belirlenmesi ve güçlü oldukları sektörlerin belirlenmesi gerekmektedir. İstihdam edilecek olan engellilerin, hangi sektörlerde başarı sağlayacaklarının tespit edilmesi ve engel durumlarına göre süreçlerin belirlenmesi gerekmektedir.

Gerçekleştirilecek bu çalışma kapsamında, down sendromlu bireylere göre tasarlanmış bir kafe formatının, çeşitli disiplinlerde çalışan akademisyenlerin işbirliği ile oluşturulması ve kurulması tasarlanmıştır.

Bu proje kapsamında üniversitenin özel eğitim, pdr, turizm-otelcilik, işletme ve finans-muhasebe birimlerinde görev alan akademisyenler, kendi uzmanlık alanlarında engellerle dönük süreçlerin oluşturulmasında görev almışlardır. Bu proje teorik olarak oluşturulmuş ve pratik olarak Denizli’de kurulması planlanmaktadır.

## **2. Down Sendromlu Bireylere Dönük Down Kafe Kurulma Sistematiği**

### **2.1. Neden Kafe Konsepti**

Zihinsel engelli bireylerin istihdam edilmesi konusu ile ilgili olarak, çeşitli iş kolları incelenmiştir. Down sendromlu bireylerin el becerileri sınırlı olduğu için, istihdam kapsamında kurulacak işletmeye iyi bir sistem kurulması ve işletmede yoğun olarak sistemin işletilmesi üzerinde durulmuştur. Böylece fazla işgücü yoğunluğu olmayacak, buna karşın gelirin iyi olmasına bakılacaktır.

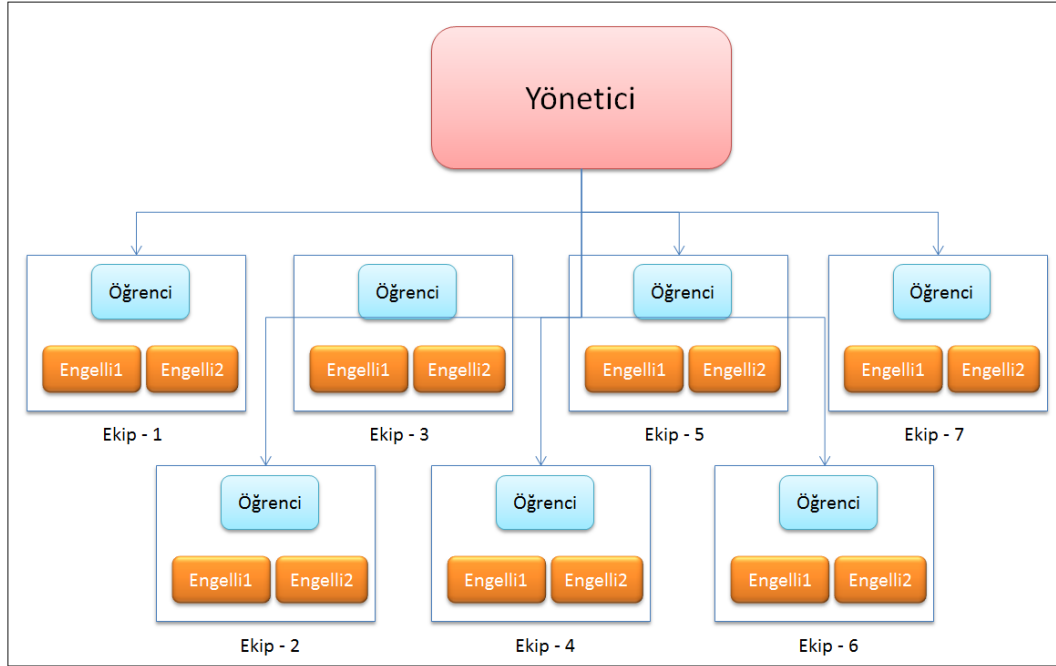
Yapılan inceleme sonucunda, kafe işletmesinin fazla işgücü yoğunluğu olmayan bir işkolu olduğu görüşüne varılmıştır. Bu işkolunda ürünlerin hazırlık aşamasında biraz dikkat, biraz da ürün kalitesine dönük olarak malzemelerin dikkatli ve ölçülü kullanılmasının önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Bunun için kurulacak sistemde ölçü aletlerinin önemi ve yapılacak ürünlerin kalitesinin büyük önemi bulunmaktadır.

### **2.2. Ekipler Nasıl Kurulacak?**

Bu nedenden dolayı, “Down Kafe” konseptli projede, normal bireyler ile zihinsel engelli bireylerin bir arada çalışacağı bir konsept tasarlanmıştır. “Body” sistematiği ile tasarlanan bu konseptte, 2 engelli çalışan için, beceri yetenekleri yüksek 1 adet öğrencinin ekip yapılması üzerinde durulmuştur. 2 zihinsel engelli + 1 öğrenci ile bir takım kurularak, ekibin kaynaşmış ve uyum içerisinde çalışması için, çalışmaya başlamadan önce gerekli eğitimlerin verilmesi sağlanacaktır. Bu proje sayesinde, bu ekibin içerisine engelli ailesinin de alınması planlanmaktadır. Engelli ailesi + engelli + öğrenci bir arada karşılıklı dayanışma ile birbirlerine güven sağlanması gerçekleştirilecektir.

Bu ekipler içerisinde yer alacak öğrencilerin seçiminde, öğrencilerde bazı yetkinliklerin olmasına önem verilecektir. Bu öğrencilerin sosyal, pdr eğitimi konusunda bilgili, iletişim yeteneği yüksek, el beceri yetenekleri olan, yönetim tekniklerini bilen, empati yapabilen ve ekip çalışmasına uygun kişilerden olmasına önem verilecektir. Genelde gündüz çalışacakları için, öğrencilerin 2. öğretimde okuyan öğrencilerden seçilmesine dikkat edilecektir.

Gerekirse, bu öğrencilerin engellilerle bir arada olması ve beraber zaman geçirmeleri için, gerekli altyapı çalışmaları yapılacaktır. Örneğin; günlük yaşamda bir arada yaşamaları için, özellikle birbirlerini daha iyi anlamaları için, birlikte yaşamaları sağlanacaktır. Bu aşamada, engelli ailelerinin de devrede olmaları sağlanacaktır. Gerekirse, ekip olarak birlikte spor aktivitelerinde bulunması, sinemaya gitmesi ve diğer etkinliklerin yapılması sağlanacaktır.



**Şekil.1.** Organizasyon Yapılanması

### 2.3. Eğitim Çalışmaları

Proje, 14 hafif zihinsel engelli bireyin özel eğitim ile yetiştirilmesi ve 8 adet normal bireyin (üniversite öğrencileri tercih edilecek) toplam 22 kişiden oluşacaktır, Denizli belediye sınırları içerisinde, Denizli belediyesi tarafından tahsis edilen bir alanda (bu alanın müşteri potansiyeli olmasına dikkat edilecektir) müşterilere dönük bir kafe formatı yapılacaktır. Bu kafe formatında, Denizli ve ege bölgesinin öne çıkan ürünleri satılacaktır.

Zihinsel engelli bireylerin, servis ve basit ürünlerin hazırlanması faaliyetlerinde çalıştırılması planlanmaktadır. Bu nedenden dolayı, zihinsel engelli bireylerin eğitilmeleri amacıyla, Pamukkale Üniversitesinde özel eğitim konusunda görev yapan öğretim elemanları tarafından uygun kişilerin seçilme ve eğitim modülleri oluşturulacaktır.

1. Öncelikle bu projede çalışabilecek 18 yaşından gün almış zihinsel engelli bireylerin seçim kriteri oluşturulacaktır. Seçim süreci, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR ve Özel Eğitim Öğretim Elemanlarının geliştirmiş oldukları ölçekler ile yapılacaktır.
2. Eğitim modülleri oluşturulacaktır.
  - a. Beceri Öğretimi Modülü: Sıcak ve soğuk içecekleri hazırlama, yiyecek hazırlama, masalara servis açma, servis etme, sunma, işletme bünyesinde bulunan makinaları

- (kahve makinası vb.) kullanma, servis sonrası hizmetler, işyerinin genel temizliği ve hijyen gibi konularda genel beceri eğitimi verilecektir.
- b. İletişim ve Yaşam Becerileri Modülü: İşyerinde nezaket kurallarına uymaya dönük beceriler, Müşterilerle iletişim kurma becerileri, İşyerindeki arkadaşlarla yardımlaşma, İşe gidiş-gelişte servis kullanma becerisi, işyerinde ve servis kullanımında güvenlik kurallarının bilinmesi, zamanı etkin kullanma ve sorun çözme becerileri edinilecektir.
  - c. Hafif Zihinsel Engelli Bireylere Yabancı Dil Öğretimi: Hafif zihinsel engelli bireyler, yaklaşık 80-100 kelime yabancı dil öğrenebilmektedir. Gerektiği takdirde Yabancı Turistler veya yabancı öğrenciler ile iletişim sırasında kullanabilecekleri terim ve konuşmalar İngilizce olarak sınırlı şekilde öğretilenecektir.
  - d. Hafif Zihinsel Engelli Bireylerle Çalışacak Normal Bireylerin Eğitimi: Kuruluş bünyesinde çalışacak olan normal bireylerin, hafif zihinsel engelli bireyler ile nasıl çalışmaları gerektiği konusunda bilgilendirme yapılacaktır.
  - e. Korunmalı İşyerine Hazırlık Çalışmaları: Korunmalı işyerinin kurulması için yapılacak faaliyetler planlanarak, uygulamaya geçilecek ve bu konuda kilit personele eğitim verilecektir.
3. Gerekli altyapı ve donanım temin edilecektir. Yörük çadırı kurulacak ve oturma alanı turistlere dönük olarak dizayn edilecektir. Gerektiği durumda, zihinsel engelli bireylere dönük aparatlar kullanılabilir. Örneğin; sıcak ürünlerin servisi için bardak koyulabilen taşıma tepsileri kullanılacaktır.
  4. Projenin pazarlama çalışmaları gerçekleştirilecektir. Özellikle Pamukkale Üniversitesinde ve projenin kurulacağı yerde, çevre halkının görüşmeler yaparak, projenin farkındalığı sağlanacaktır.

#### **2.4. Bu Proje Kapsamında 6 Genel Hedef Belirlenmiştir**

1. Zihinsel engelli bireylerin sosyalleşmesini sağlamak: Engelli bireylerin çalışması ve insanlara hizmet etmesi ile birlikte, topluma faydalı bir birey yaratılması ile, gelen müşteriler ile kaynaştırılması ve engelli bireyin sosyalleştirilmesi planlanmaktadır. Böylece engelli bireylerin dezavantajlı bireyler değil, toplumla bir arada yaşayan bireyler haline getirilmesi planlanmaktadır.
2. Zihinsel engelli bireylere istihdam sağlamak: Zihinsel engelli bireyler, toplumda istihdam yönünden en dezavantajlı grup olmaktadır. İşe adaptasyonları daha geç olduğu için, normal bireylerin çalıştıkları işlerde, istihdam yönünden en az tercih edilen bireylerdir. Zihinsel engellilere dönük olarak tasarlanan bu projede, işletmenin işleyişi, zihinsel engellilere dönük olarak yapılandırılacaktır.
3. Denizli Bölgesinde ilk defa bir “Korunmalı İşyerinin” açılmasını sağlamak. Denizli’de gerçekleştirilecek olan ve engellilerin, çalışma hayatına girecekleri bu projede, faaliyetin sürekliliğinin sağlanması için, korunmalı işyeri yapılması öngörülmektedir. Bu proje ile ilgili olarak gerekli altyapı çalışması gerçekleştirilerek, İşkur ile ortaklaşa korunmalı işyeri gerçekleştirilecektir.
4. Denizli Çalışma Hayatına katkıda bulunmak: Engelli bireylerin serbest piyasa şartlarında diğer rakip işletmelerle rekabet edebilmeleri için, bazı üstün yönlerinin olması gerekmektedir. Kurulacak işletmenin, işgücü yönünden diğer rakip işletmelerden dezavantajlı bir işletme olarak görünmesine rağmen, AB tarafından alınacak hibe fonu ve Denizli Belediyesi tarafından tahsis edilecek ücretsiz yerler vasıtasıyla, fiyat yönünden diğer rakip işletmeler ile rekabet edebilecek duruma gelecektir.

5. Kurulacak “Down Kafe” formatının, Türkiye’de kurulan en iyi örnek olacaktır: Türkiye’de kurulmuş olan diğer “Down Kafe” formatları incelenerek, bu yerlerin üstün özellikleri tespit edilerek, işletmenin tasarlanması sırasında sisteme adapte edilecektir.

6. Kurulacak organizasyonun, dünyada en iyi örnek olması için çalışılacaktır: Projenin sürdürülebilirlik aşamasında, dünyadaki örnekler ile kıyaslama çalışması yapılarak, sistem ile ilgili olarak dünyadaki en iyi “Down Kafe” formatının olması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

### **2.5. Bu Proje Kapsamında 6 Özel Hedef Belirlenmiştir**

1. Çalışma durumunda olan fakat iş aramayan normal işsizlere örnek olmak: Bu projenin gizli ve özel hedeflerinden en önemli olanı, engelli bireylere uygun çalışma ortamı kazandırıldığı takdirde, işsiz bulunan ve pasif iş hayatında bulunan normal insanlar için, bu proje örnek teşkil edecektir. Bu durumda bulunan normal insanların şevklerinin artırılması için bu projenin başarılı olmasında büyük önem arz etmektedir.

2. Zihinsel engelli bireylerin, aile bütçesine katkı sağlaması: Engelli bireyler genelde devletin ve ailelerinin yardımı ile hayatlarını idame ettirmektedir. Özellikle zihinsel engelli bireyler, piyasada istihdam piyasasında fazla iş olanağı bulamamaktadır. Bu proje ile, zihinsel engelli bireylerin insanlığa yararlı olma hissini sağlamaları ve özgüvenlerinin artırılması planlanmaktadır. Engellilerin aile bütçelerine katkıda bulunulmasını sağlamak için, her ay düzenli olarak ücret verilmesi planlanmaktadır.

3. Zihinsel engelli bireylerin, ekonomiye katkı sağlamaları: Yapılacak “Down Kafe” formatı ile bir işletme oluşturulması planlanmaktadır. Bu projenin en önemli çalışanları, zihinsel engelli bireyler olacaktır ve ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır. Korunmalı işyeri statüsüne geçtikten sonra, devlete vergi veren bir yapıya kavuşacaktır.

4. Zihinsel engelli bireylerin, kurulacak sistem sayesinde neler yapabilecekleri görülecektir: Zihinsel engelli bireyler, aktif işgücü piyasasında istihdam olarak fazla talep görmeyen bireylerdir. Kurulacak sistem sayesinde, insanların rağbet ettikleri bir uğrak yeri yaratılacaktır. Bu proje için, konusunda profesyonel akademisyenlerden yardım alınmıştır. Zihinsel engellilere dönük olarak tüm eğitim programları, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim bölümü akademisyenlerinin koordinasyonunda, PDR, Turizm Otelcilik, Finansman-muhasebe ve işletme bölümlerinde uzman akademisyenlerin kurduğu bir sistem içerisinde, zihinsel engelli bireylere en az iş düşecek şekilde bir sistem tasarlanmıştır. Sistemin aksaksız işletilmesi ile engellilerle fırsat verildiği zaman, neler yapılabileceği görülecektir.

5. Hizmet almak için gelen müşterilere, sıra dışı bir faaliyet imkânı sunmak: Denizli’de kafe formatında, sıra dışı bir yer tasarlayarak, müşterilerin kendilerini rahat hissedecekleri bir ortam sağlamak.

6. Denizli yöresinin, yöresel ürünlerinin tanıtımı: Denizli bölgesinde bulunan yöresel ürünlerin tanıtıldığı bir mekân ortamı yaratmak. Bu konuda, Denizli’de iş yapan firmalarla çalışılacaktır. Örneğin; Denizli’nin ünlü şekercisi Hacı Şerif’in ünlü dondurmalı irmik helvası ürününün sunumu yapılabilecektir. Bununla birlikte, Denizli ve egeye mal olmuş ürünlerin satışı yapılacaktır. Bu ürünlerin yapılması sırasında, zihinsel engelli bireylerin ailelerinden yardım alınacaktır. Ürün üretmeye istekli ailelerin, belli ürünlerde uzmanlaşmaları sağlanarak, sürekli ürün üretmeleri ve bu ürünlerin satışı sonrasında, elde edilecek gelirin belli bir kısmının, engelli ailesine verilerek, engelli birey ile engelli ailesinin bu projeden para kazanmalarını ve aile bütçesine katkıda bulunmaları sağlanacaktır.



### **3. Sonuç**

Engelli bireyler toplumun en büyük azınlık gruplarından birisidir. Bu insanlar engelli olmaları nedeniyle hem kamusal alanda hem de özel alanda pek çok sorun yaşamaktadırlar. Başlıca sorunları toplumdaki dışlanma, ayrımcılık ve önyargılardır.

Glen yüzler projesi ile engelliler arasında en zor istihdam edilen grup olan zihinsel engelli bireylere iş olanağı sağlanarak, down sendromlu bireylerin topluma karışmalarının sağlanması, topluma hizmet eden birey hissini kazanmaları ve engelli bireylerin de topluma faydalı ve katma değerli işler yapabileceklerine dönük somut işlerin yapılabilceği faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenden dolayı, engelli bireylerin en iyi Şekilde retebilmelerinin sağlanması için, engel durumlarının iyi analiz edilmesi ve özel engele sahip olan bireylerin hangi iş kollarında üstünlük sağlayabileceklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, down sendromlu bireylerin istihdam piyasasında yer alabilmeleri için Denizli’de Down Kafe kurulmasına karar verilmiştir.

Bu konseptin kurulması ile, öncelikle Denizli’de down sendromlu bireylerin istihdam edilmesi sağlanacak, daha sonra bu konsept için kurulacak franchising sistemi ile öncelikle Türkiye çapında, daha sonra Avrupa Birliği ve diğer ülkelere, Glen Yüzler projesinin yaygınlaştırılması planlanmaktadır.

### **Kaynakça**

- Arıkan , (2002). ‘‘Sosyal Model çerçevesinde zrllğe Yaklaşım’’ Ufkun tesi *Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- Autor D.H. & Duggan M. G., (2003). The Rise in the Disability Rolls and the Decline in Unemployment. *The Quarterly Journal of Economics* Vol. 118, No. 1 (Feb., 2003), 157-205
- Ayta S, (2005). İstihdam ve Koruma Alanı Yaratmak zere zrller için Sosyal Yaşam Merkezi Projesi, 20-24.
- Gkbay İ.Z., Ergen A, zdemir N., (2011). Engelli bireylerin istihdamına yönelik bir vaka çalışması: ‘engelsiz eğitim’. Temmuz 2011 1-8, C.9, 36
- Kumin L. & Schoenbrodt (2015). Employment in Adults with Down Syndrome in the United States: Results from a National Survey. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, Article first published online: 6 APR 2015 DOI:10.1111/jar.12182
- Neale M. & Argyrous G. (2003). The ‘disabled’ labour market: the Disability Support Program and unemployment. *Journal of Australian Political Economy*, The, No. 51, June 2003: 5-28.
- zgkeler S, Alper Y., (2010). zrller Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1 . Sayı 1 . 2010, ss. 33-54, ISSN: 1309-2448.
- Öztürk M., (2011), ‘‘Türkiye’de Engelli Gerçeği’’ *Msiad Yayınları*, 27-34



## **Muhasebe Bürolarının İş Yükü Durumu ve Meslekte Uzmanlaşma: Uşak İlindeki Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Uygulama**

*Workload Status of Accounting Office and Vocational Specialization: A Research on the Members of Accountancy Profession in Uşak*

**Ahmet COŞKUN\* - Zübeyde KAYA\*\***

### **Özet**

Muhasebe meslek mensuplarının, muhasebe bürolarındaki iş yükünde her geçen gün artış meydana gelmektedir. Bu artış gerek muhasebe meslek mensubunun kendisinden, gerekse mükellefinden ve diğer etkenlerden kaynaklanmaktadır. Muhasebe bürolarında gereksiz ölçüde artış gösteren bu iş yükü, muhasebecilik mesleğinde uzmanlaşmaya gidilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Meslek mensubunun meslekte uzmanlaşmaya gitmesi hem meslek mensubunun kendisine, hem de muhasebecilik mesleğine katkılar ve avantajlar sağlamaktadır.

Bu çalışma; Uşak Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına (USMMMO) kayıtlı Uşak il merkezinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM), muhasebe bürolarındaki iş yükü hakkındaki görüşlerini ve meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış açılarını ortaya koymayı amaç edinmiştir. Uşak il merkezinde USMMMO'ya kayıtlı faaliyet gösteren 71 muhasebe meslek mensubu ile yüz yüze görüşme yapılarak anket uygulanmıştır. Yapılan bu anket çalışmasından elde veriler SPSS 16.0 programı yardımı ile analiz edilmiştir ve yorumlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda muhasebe meslek mensupları, muhasebe bürolarındaki iş yükünün artış gösterdiğini ve bundan dolayı meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

**Anahtar Kelimeler:** *Muhasebe Meslek Mensubu, Muhasebecilik Mesleği, Meslekte Uzmanlaşma, İş yükü.*

### **Abstract**

The workloads of accounting occupational groups are increasing day by day. This increase results from both the accountant himself/ herself and clients and other factors. This workload, increasing unnecessarily, makes it inevitable to specialize in the occupation of accounting. Specializing of a member of this occupational group will give benefits to the member and the occupation.

This study aims to reveal the perspectives of the public accountants (SM) and independent accountant and financial advisors (SMMM) registered at Uşak Chamber of Public Accountants and Independent Accountants and Financial Advisors (USMMMO) on the workload in the Office and on specializing. Questionnaires were conducted with 71 members of the occupational group working in the center of Uşak city on a face to face basis. The data obtained were analyzed and evaluated with the help of SPSS 16.0 program. According to the result of the questionnaire, the occupational group members think that the workload in accounting offices is increasing and therefore, people must specialize.

**Key words:** *Occupational group of accountants, Accounting, Specializing in the occupation, Workload*

### **Giriş**

İşletmelerde meydana gelmiş olan mali nitelikteki işlemlerin ve durumların kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi, analiz edilmesi, yorumlanması ve bu sonuçların ilgili kişilere raporlayan bilgi sistemine muhasebe denilmektedir (Demir, 2012: 110). Muhasebecinin yapmış olduğu işe de muhasebe mesleği denilmektedir. Bu mesleğin ortaya

---

\* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Y.O., E-mail: ahmet.coskun@usak.edu.tr

\*\* Öğr.Gör., Uşak Üniversitesi, Sivil Havacılık M.Y.O., E-mail: zubeyde.kaya@usak.edu.tr

çıkma sebebi, kayıt gerekmesinin oluşudur (Güvemli, Aytulun ve Şişman, 2013: 21). Muhasebecilik mesleği günümüzde evrensel bir meslek halini almıştır ( Altan, 2004: 30).

Yapılan çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde muhasebecilik mesleği ele alınarak, muhasebe bürolarındaki iş yükü ve meslekte uzmanlaşma hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde çalışmanın metodolojisini oluşturup; çalışmanın amacı, kapsamı ve çalışmada kullanılan yöntem hakkında genel bilgilere yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın bulguları yer almaktadır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.

### **1. Muhasebecilik Mesleği**

Ülkemizde muhasebecilik mesleğinin geçmişi 1930'lu yıllara dayanmaktadır (Ayboğa, 2003: 334). Türkiye'de 01.06.1989 tarihli ve 3568 sayılı meslek kanununun yürürlüğe girmesiyle beraber muhasebe mesleğinin de gelişmesi hızlanmıştır (Aysan: 2013, [archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/.../03-mustafaaysan10.doc](http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/.../03-mustafaaysan10.doc)).

Eski 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'na göre, bu mesleği icra edenlere “Serbest Muhasebeci”, “Serbest Muhasebeci Malî Müşavir”, “Yeminli Malî Müşavir” denilmektedir. ([http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568\\_eski.pdf](http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568_eski.pdf)). 3568 sayılı yeni Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'na göre, bu mesleği icra eden kişilere serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavir denilmektedir ([http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568\\_yeni.pdf](http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568_yeni.pdf)).

Muhasebecilik mesleğinin olumlu yanlarının yanında, olumsuz tarafları da görülmektedir.

Muhasebe meslek mensupların karşılaşmış olduğu birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar şunlardır (Kalaycı ve Tekşen, 2006: 96);

- Toplumun en iyi muhasebeciyi belirlemedeki esası, en az vergi ödeten muhasebeci olarak görüyor olması
- Çoğunlukla her gün kanunlarda meydana gelen değişikliklerin takip edilememesi
- Meslek mensuplarının çoğunluğunun ucuz defter tutmalarından ötürü, meslektaşları için bir sorun teşkil etmektedir
- Alınan ücretlerin emeğinin karşılığı olarak görülmemesi
- Muhasebe meslekte iş yükünün çok fazla olması

Muhasebe meslek mensuplarının en şikâyetçi oldukları sorunların başında her geçen gün iş yükünün artıyor olması yer almaktadır. Bu iş yükünün meslek mensuplarına pek çok dezavantajları bulunmaktadır. İş yükünün önüne geçilebilmesi için ise birtakım faaliyetlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Burada gerek meslek mensuplarına, gerek mükellefe, gerekse devlete büyük sorumluluklar düşmektedir. İş yükünün azaltılmasındaki etkenlerden biri de meslekte uzmanlaşmaya gidilmesidir. Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi durumunda meslek mensuplarına ve muhasebe mesleğine olumlu katkılar sağlanabilecektir. Böylelikle mükelleflerinde daha sağlıklı bilgiye ulaşması mümkün olabilecektir.

Muhasebe meslek mensuplarının uzmanlaşabilmesini gerçekleştirebilmek için de meslek örgütleri ve üniversiteler gibi birtakım kurumların iş birliği yapması durumu da önemli bir faktördür (Hacırüstemoğlu, 2009: 17).

### **2. Çalışmanın Metodolojisi**

Çalışmanın bu bölümünde; çalışmanın amacı, çalışmanın kapsamı ve çalışmada kullanılan yöntem hakkında genel bilgiler yer almaktadır.

## **2.1. Çalışmanın Amacı**

Çalışmanın amacı; Uşak il merkezinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin, muhasebe brularındaki iş yükü durumu hakkındaki görüşlerini ve meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış aıllarını ölçmektir.

## **2.2. Çalışmanın Kapsamı**

Çalışmanın kapsamını Uşak Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (USMMMO)'na kayıtlı Uşak il merkezinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci(SM) ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavir(SMMM)'ler oluşturmaktadır. Uşak ilinde USMMMO'ya kayıtlı faaliyet gösteren toplam 182 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır ve 71 muhasebe meslek mensubuylayz yüze görüşme yapılarak anket uygulanmıştır.

## **2.3. Çalışmada Kullanılan Yöntem**

Çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formları, muhasebe meslek mensuplarıyla görüşme yapılarak, bu konu hakkındaki düşüncelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Oluşturulan bu anket formu  bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde meslek mensuplarının demografik bilgileri, ikinci bölümde meslek mensuplarının muhasebe brularındaki iş yükü durumu hakkındaki görüşleri, üçüncü bölümde ise meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış aıllarının ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci ve üçüncü bölümü 5'li likert ölçekli sorulardan oluşmakta olup, "1= kesinlikle katılmıyorum", "2=katılmıyorum", "3=kararsızım", "4=katılıyorum", "5=kesinlikle katılıyorum" şeklindedir. Anket verilerinin değerlendirilmesi işlemi istatistiksel paket programı olan SPSS 16.0 yardımı ile gerçekleştirilmiş olup frekans analizi yapılmıştır.

## **3. Çalışmanın Bulguları**

Çalışmanın bu bölümünde; anket verilerinin frekans analiz sonuçları yer almaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının demografik bilgileri, meslek mensuplarının muhasebe brularındaki iş yükü durumu hakkındaki görüşleri ve meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış aılları hakkındaki bilgiler tablolar yardımı ile gösterilerek, yorumlaması yapılmıştır.

### **3.1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Bilgileri**

Uşak ilinde faaliyet gösteren ve ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının demografik bilgileri Tablo 1'de görüldüğü gibidir. Tablo 1'e bakıldığında;

- Muhasebe meslek mensubunun %97,2'sinin serbest muhasebeci mali müşavir(SMMM) olduğu görülmektedir.
- Erkeklerin sayısı, kadınlara göre daha fazladır.
- Meslek Mensuplarının %90'ı evlidir.
- Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine bakıldığında ise %70'inin lisans mezunu olduğu ve bundan ötürü muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür.
- Meslek mensuplarının yaş dağılımında ise 38-49 yaş grubu %51'lik kısmı oluşturmakta olup, çoğunluktadır.
- Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki tecrübelerine bakıldığında ise %42'lik bir oranla 18 yıl ve üzeri deneyime sahip oldukları görülmektedir.
- Muhasebe meslek mensuplarının %73'ünün gelir düzeyleri ise 1001-5000 TL arasındadır ve muhasebecilik mesleğinin gelir düzeyi iyidir denilebilir.
- Meslek mensuplarının mükellef sayılarına bakıldığında ise %33'ünün 61 ve üzeri olduğu görülmektedir.
- Meslek mensuplarının çalıştırdığı personel sayısına bakıldığında ise %68'i nin 1 ya da 2 personel çalıştırmakta olduğu görülmektedir.

**Tablo 1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Bilgileri**

		Kişi Sayısı	%			Kişi Sayısı	%
<b>Meslek Mensubu Unvanı</b>	SM	2	2,8	<b>Cinsiyet</b>	Erkek	62	87,3
	SMMM	69	97,2		Kadın	9	12,7
<b>Medeni Hal</b>	Evli	64	90,1	<b>Yaş</b>	26-31	3	4,2
	Bekâr	7	9,9		32-37	13	18,3
<b>Eğitim Düzeyi</b>	Lise	13	18,3		38-43	20	28,2
	Ön Lisans	7	9,9		44-49	17	23,9
	Lisans	50	70,4		50 ve üzeri	18	25,4
	Yüksek Lisans ve Üzeri	1	1,4	<b>Meslekteki Tecrübe</b>	0-5 yıl	4	5,6
<b>Gelir Düzeyi</b>	1001-3000 TL	25	35,2		6-11 yıl	12	16,9
	3001-5000 TL	27	38,0		12-17 yıl	25	35,2
	5001-7000 TL	15	21,1		18 ve üzeri	30	42,3
	7001 TL ve üzeri	4	5,6	<b>Çalıştırılan Personel Sayısı</b>	1 kişi	22	31,0
<b>Mükellef Sayısı</b>	1-20	3	22		2 kişi	26	36,6
	21-40	4,2	31,0		3 kişi	15	21,1
	41-60	22	24		4 kişi	6	8,5
	61 ve üzeri	31,0	33,8		5 kişi ve üzeri	2	2,8

### 3.2. Muhasebe Meslek Mensuplarının, Muhasebe Bürolarındaki İş Yükü Durumu Hakkındaki Görüşleri

Muhasebe meslek mensuplarının, muhasebe bürolarındaki iş yükü durumu hakkındaki görüşlerini ölçmek amacıyla, meslek mensuplarına yirmi tane 5'li likert ölçekli sorular sorulmuştur. Bu ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0.919 çıkmıştır.

Alfa katsayısı  $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$  aralığında ise bu ölçeğin, yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu sonucunu vermektedir (Kalaycı, 2010:405).

#### 3.2.1. Muhasebe Bürolarındaki İş Yükü Hakkındaki Görüşlerin Frekans Dağılımı ve Yüzdeleri

Meslek mensuplarının muhasebe bürolarındaki iş yükü durumu hakkındaki görüşlerini ölçmek amacıyla hazırlanan soruların, frekanslarının(f) dağılımı ve yüzdeleri(%) tablo 2'de görüldüğü gibidir.

Tablo 2'ye bakıldığında; Muhasebe Meslek Mensuplarının %71,9'u, meslek mensuplarının, evrak kaydı yapmak, defter tutmak, beyanname hazırlamak, mükelleflerin sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülükleri düzenlemek ve bu benzer birtakım işleri yapmakla yükümlü olması gerektiği görüşüne katılmaktadır.

Muhasebe meslek mensuplarının %81,7'si gelişen teknoloji ile birlikte muhasebe bürolarındaki iş yükünün artmakta olduğunu düşünmektedirler.

Muhasebe meslek mensuplarının %83,1'i mükelleflerin(İşveren) niteliksiz olmasından dolayı muhasebe bürolarında iş yükünün artmakta olduğunu belirtmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %78,9'u, mükelleflerin(İşveren) eğitimsiz olmasından dolayı muhasebe bürolarındaki iş yükünün artmakta olduğunu düşünmüşlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %84,5'i, mükelleflerin(İşveren) niteliksiz personel çalıştırmamasından dolayı, muhasebe bürolarındaki iş yükünün artmakta olduğunu düşünmektedirler.

**Tablo 2: Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bürolarındaki İş Yükü Durumu Hakkındaki Görüşlerinin Frekans Dağılımı Ve Yüzdeleri**

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Muhasebe Meslek Mensupları evrak kaydı yapmak, defter tutmak, beyanname hazırlamak, mükelleflerin sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülükleri düzenlemek ve bu benzer birtakım işleri yapmakla yükümlü olması gerekmektedir.	8	6	6	30	21	f
	11,3	8,5	8,5	42,3	29,6	%
Gelişen teknoloji ile birlikte muhasebe bürolarındaki iş yükü de artmaktadır	6	5	2	19	39	f
	8,5	7	2,8	26,8	54,9	%
Mükelleflerin(İşveren) niteliksiz olmasından dolayı muhasebe bürolarında iş yükü artmaktadır	6	4	2	26	33	f
	8,5	5,6	2,8	36,6	46,5	%
Mükelleflerin(İşveren) eğitimsiz olmasından dolayı muhasebe bürolarında iş yükü artmaktadır	5	6	4	21	35	f
	7	8,5	5,6	29,6	49,3	%
Mükelleflerin(İşveren) niteliksiz personel çalıştırmasın-dan dolayı, muhasebe bürolarında iş yükü artmaktadır	5	3	3	35	25	f
	7	4,2	4,2	49,3	35,2	%
Devletin düzenlemiş olduğu birtakım kuralların yetersiz oluşundan dolayı bürolarda iş yükü artmaktadır.	5	3	4	27	32	f
	7	4,2	5,6	38	45,1	%
Muhasebecilik mesleğinin toplumda saygın bir yere sahip olmamasından dolayı iş yükü artmaktadır	13	8	5	19	26	f
	18,3	11,3	7	26,8	36,6	%
İş yükünün artmasında muhasebeci her şeyi bilir düşüncesi yatmaktadır.	4	3	4	27	33	f
	5,6	4,2	5,6	38	46,5	%
Muhasebecilerin eğitim seviyesi iş yükü durumunu etkilemektedir	13	14	8	22	14	f
	18,3	19,7	11,3	31	19,7	%
Muhasebecilerin uzmanlık alanına girmediği halde mükelleflere danışmanlık hizmeti veriyor olması iş yükünde artış meydana getirmektedir	7	5	1	27	31	f
	9,9	7	1,4	38	43,7	%
Muhasebeciler, iş kaybını önleyebilmek için istemediği halde mükelleflerine danışmanlık hizmeti vermektedir.	6	7	2	29	27	f
	8,5	9,9	2,8	40,8	38	%
Mükelleflere yapılan danışmanlığın sebebi, diğer meslektaşlar tarafından alıştırmış olmasından kaynaklanmaktadır	8	4	4	28	27	f
	11,3	5,6	5,6	39,4	38	%
İş yükünün önüne geçilebilmesi için mükellefleri bilinçlendirme konusunda taviz verilmemesi gerekir	6	5	5	27	28	f
	8,5	7	7	38	39,4	%
Ancak ek ücret karşılığında mükelleflerime danışmanlık hizmeti verebilirim ve bu benim için sorun teşkil etmemektedir	8	11	8	24	20	f
	11,3	15,5	11,3	33,8	28,2	%
İş yüküm her geçen gün artış göstermektedir fakat mükelleflerden almam gereken ödemeleri zamanında alamamaktayım.	3	6	2	16	44	f
	4,2	8,5	2,8	22,5	62	%
İş yükünün azaltılabilmesi için meslekte birtakım yasaların çıkması gerekmektedir.	4	4	1	19	43	f
	5,6	5,6	1,4	26,8	60,6	%
İş yükünün azaltılabilmesi için mükelleflerin çalıştırmış olduğu personelin eğitimi olması çok önemlidir.	3	7	1	29	31	f
	4,2	9,9	1,4	40,8	43,7	%
İş yükünün azaltılabilmesi için meslek mensuplarına cezai yaptırımların uygulanması gerekmektedir	27	16	10	10	8	f
	38	22,5	14,1	14,1	11,3	%
Odalarla birlikte çalışmalar yapılarak mükelleflerin bilinçlendirilmesi şarttır	3	4	3	29	32	f
	4,2	5,6	4,2	40,8	45,1	%
İş yükü durumunun azaltılabilmesi için TÜRMOB' a büyük görevler düşmektedir.	3	5	2	20	41	f
	4,2	7	2,8	28,2	57,7	%

Muhasebe meslek mensuplarının %83,1'i, devletin düzenlemiş olduğu birtakım kuralların yetersiz oluşundan dolayı bürolardaki iş yükünün artmakta olduğunu belirtmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %63,4'ü muhasebecilik mesleğinin toplumda saygın bir yere sahip olmamasından dolayı iş yükü arttığını düşünmekte iken, %29,6'sı bu görüşe katılmamaktadır.

Muhasebe meslek mensuplarının %84,5'i, iş yükünün artmasında muhasebecinin her şeyi bilir düşüncesinin yatmakta olduğunu belirtmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %50,7'si muhasebecilerin eğitim seviyesinin iş yükü durumunu etkilemekte olduğunu düşünürken, %38'i eğitim seviyesinin iş yükü durumunu etkilemediğini düşünmektedirler.

Muhasebe meslek mensuplarının %81,7'si muhasebecilerin uzmanlık alanına girmediği halde mükelleflere danışmanlık hizmeti veriyor olması iş yükünde artış meydana getirmekte olduğu düşüncesine katılmaktadırlar.

Muhasebe meslek mensuplarının %78,8'i, muhasebecilerin, iş kaybını önleyebilmek için istemediği halde mükelleflerine danışmanlık hizmeti vermekte olduğunu düşünmekte olup ayrıca meslek mensuplarının %77,4'ü mükelleflere yapılan danışmanlığın sebebi, diğer meslektaşlar tarafından alıştırılmış olmasından kaynaklanmakta olduğunu da düşünmektedirler.

Muhasebe meslek mensuplarının %77,4'ü, iş yükünün önüne geçilebilmesi için mükellefleri bilinçlendirme konusunda taviz verilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %62'si ancak ek ücret karşılığında mükelleflerine danışmanlık hizmeti verebileceğini ve bunun onlar için sorun teşkil etmeyeceğini söylemişlerdir fakat meslek mensuplarının %26,8'i bu görüşe katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %84,5'i iş yükünün her geçen gün artış göstermekte olduğunu fakat mükelleflerden alması gereken ödemeleri de zamanında alamamakta olduğu düşüncesine katılmaktadırlar.

Muhasebe meslek mensuplarının %87,4'ü iş yükünün azaltılabilmesi için meslekte birtakım yasaların çıkması gerektiğini, %84,5'i mükelleflerin çalıştırmış olduğu personelin eğitilmiş olmasının çok önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının %25,4'ü iş yükünün azaltılabilmesi için meslek mensuplarına cezai yaptırımların uygulanması gerekmekte olduğunu düşünmekte iken, %60,5'i ise cezai yaptırımların uygulanmasının gerekmediğini düşünmektedirler.

Muhasebe meslek mensuplarının %85,9'u odalarla birlikte çalışmalar yapılarak mükelleflerin bilinçlendirilmesinin şart olduğu görüşüne katılmaktadırlar.

Muhasebe meslek mensuplarının %85,9'u, iş yükü durumunun azaltılabilmesi için TÜRMOB' a büyük görevler düşmekte olduğunu ifade etmişlerdir.

### **3.3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslekte Uzmanlaşmaya Yönelik Bakış Açıkları**

Muhasebe meslek mensuplarının, meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış açılarını ölçebilmek için, meslek mensuplarına on iki adet 5'li likert ölçekli sorular sorulmuştur. Sorulan bu ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha)'sı 0.910 olarak ortaya çıkmıştır..

Alfa katsayısı,  $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$  aralığında olduğu için, bu ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir denilebilmektedir (Kalaycı, 2010: 405).



### 3.3.1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslekte Uzmanlaşmaya Yönelik Bakış Açılarının Frekans Dağılımı ve Yüzdeleri

Meslek mensuplarının meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış açılarının frekanslarının(f) dağılımı ve yüzdeleri(%) tablo 3'de görülmektedir. Tablo 3'e bakıldığında;

Muhasebe meslek mensuplarının %88,7'si, muhasebe mesleğinde uzmanlaşmaya gidilmesinin şart olduğunu düşünmektedirler.

Meslek mensuplarının %85,9'u, meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi için meslek mensuplarının eğitim seviyesinin yüksek olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Meslek mensuplarının %40,9'u, meslekte uzmanlaşma ile bürolarda daha az personel çalıştırılarak büro giderlerinde bir azalma olacağına katılırken, %40,9'u ise bu görüşe katılmamaktadır.

Meslek mensuplarının %60,6'sı meslekte uzmanlaşma ile birlikte meslek mensuplarının gelirinde bir artış meydana geleceğini düşünmektedirler.

**Tablo 3:** Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslekte Uzmanlaşmaya Yönelik Bakış Açılarının Frekans Dağılımı ve Yüzdeleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Muhasebe mesleğinde uzmanlaşmaya gidilmesi şarttır.	5	1	2	27	36	f
	7	1,4	2,8	38	50,7	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi için meslek mensuplarının eğitim seviyesinin yüksek olması gerekmektedir.	2	4	4	32	29	f
	2,8	5,6	5,6	45,1	40,8	%
Meslekte uzmanlaşma ile bürolarda daha az personel çalıştırılarak büro giderlerinde bir azalma olacaktır.	10	19	13	18	11	f
	14,1	26,8	18,3	25,4	15,5	%
Meslekte uzmanlaşma ile birlikte meslek mensuplarının gelirinde bir artış meydana gelecektir.	5	7	16	22	21	f
	7	9,9	22,5	31	29,6	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi mesleğin prestijini daha da artıracaktır.	4	3	5	27	32	f
	5,6	4,2	7	38	45,1	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi verimliliği artıracaktır.	4	3	4	29	31	f
	5,6	4,2	5,6	40,8	43,7	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi bürolarda iş yükünü hafifletecektir.	7	14	10	20	20	f
	9,9	19,7	14,1	28,2	28,2	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi mesleğin kalitesini artıracaktır.	4	1	4	31	31	f
	5,6	1,4	5,6	43,7	43,7	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilerek bilirkişi unvanı elde edilebilecektir.	7	3	11	27	23	f
	9,9	4,2	15,5	38	32,4	%
Meslekte uzmanlaşma gerçekleştirilirken kota uygulaması sağlanıp, uzmanlaşma alanları bu kotaya göre belirlenmelidir	9	6	21	15	20	f
	12,7	8,5	29,6	21,1	28,2	%
Meslekte uzmanlaşmayı gerçekleştirebilmek için meslek mensuplarına eğitimler verilmeli ve bunun karşılığında sertifika alınmalıdır.	7	2	5	30	27	f
	9,9	2,8	7	42,3	38	%
Meslekte uzmanlaşmaya gidilerek mükelleflerden alınacak olan tahsilat sorunu çözülebilir.	6	12	18	13	22	f
	8,5	16,9	25,4	18,3	31	%

Meslek mensuplarının %83,1'i meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi mesleğin prestijini daha da artıracığına, %84,5'i verimliliği artıracığını, %56,4'ü bürolarda iş yükünü

hafifleteceğine, %87,4'ü mesleğin kalitesini artıracığına, %70,4'ü bilirkişi unvanı elde edebileceğini düşünmektedirler.

Meslek mensuplarının %49,3'ü, meslekte uzmanlaşma gerçekleştirilirken kota uygulaması sağlanıp, uzmanlaşma alanlarının bu kotaya göre belirlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Meslek mensuplarının %80,3'ü, meslekte uzmanlaşmayı gerçekleştirebilmek için meslek mensuplarına eğitimlerin verilmesi gerektiğini ve bunun karşılığında sertifika alınması gerektiğini düşünmektedirler.

Meslek mensuplarının %49,3'ü, meslekte uzmanlaşmaya gidilerek mükelleflerden alınacak olan tahsilat sorununun çözülebileceğini düşünmektedirler.

#### **4. Sonuç ve Değerlendirme**

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bürolarındaki iş yükü her geçen gün artmaktadır. Bu artışın meslek mensuplarına bir takım avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. İş yükü ile ilgili birtakım yasaların çıkması halinde mükellefler ve meslek mensupları bilinçlenmiş olacak ayrıca meslek mensupları daha fazla gelir elde etme imkânına sahip olabilecektir. Ayrıca iş yükünün dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, meslek mensuplarının her şeyi bilir düşüncesine sahip olmaları ve istemeden, iş kaybını önleyebilmek amacıyla danışmanlık hizmeti yapıyor olmasıdır. Meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi de önemli konulardan biridir. Meslekte uzmanlaşmaya gidildiği takdirde gerek muhasebe mesleğine, gerek meslek mensuplarına gerekse mükelleflere sağlayacağı bir takım faydalar söz konusudur.

Yapılan bu çalışmanın amacı; meslek mensuplarının muhasebe bürolarındaki iş yükü hakkındaki görüşlerini ve meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış açılarını ölçmektir. Uşak ilinde faaliyet gösteren 71 muhasebe meslek mensubuna yapılan anket çalışması toplam 41 sorudan oluşmaktadır. 9 soru meslek mensuplarının demografik bilgilerini, 20 soru muhasebe bürolarındaki iş yükü hakkındaki görüşlerini ve 12 soru ise meslekte uzmanlaşmaya yönelik bakış açılarını ölçebilmek amacıyla oluşturulmuştur. Çalışmada SPSS 16 programından yararlanılarak frekans analizi gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak meslek mensupları; iş yükünün artış gösterme sebepleri olarak, mükellefin niteliksiz olması, eğitimsiz olması, mükellefin niteliksiz personel çalıştırması, devletin düzenlemiş olduğu birtakım kuralların yetersiz oluşu, muhasebecilik mesleğinin saygın bir yere sahip olmaması, muhasebecinin her şeyi bilir düşüncesine kanılması, muhasebecilerin uzmanlık alanına girmediği halde mükelleflerine danışmanlık hizmeti veriyor olması ve bu danışmanlık hizmetini iş kaybını önleyebilmek amacı ile vermesi gibi sebeplerden kaynaklandığını düşünmektedirler. Meslek mensupları bu iş yükünün azaltılabilmesi için mükelleflerin bilinçlendirilmesi, meslekte birtakım yasaların çıkması, mükelleflerin çalıştırmış olduğu personelin eğitilmiş olması, odalarla birlikte çalışmalar yapılarak mükelleflerin bilinçlendirilmesi ve TÜRMOB'a büyük görevler düştüğünü belirtmişlerdir. Meslek mensupları iş yükünün azaltılabilmesi için meslek mensuplarına cezai yaptırımların uygulanması görüşüne katılmamaktadırlar.

Meslek mensupları; muhasebe mesleğinde uzmanlaşmaya gidilmesinin şart olduğunu, meslekte uzmanlaşmaya gidilmesi için meslek mensuplarının eğitim seviyesinin yüksek olması gerektiğini, meslekte uzmanlaşma ile birlikte meslek mensuplarının gelirinde bir artış meydana geleceğini, meslekte uzmanlaşmanın mesleğin prestijini daha da artıracığını, meslekte uzmanlaşmanın verimliliği artıracığını, iş yükünü hafifleteceğini, mesleğin kalitesini artıracığına, bilirkişi unvanı elde edebileceğini düşünmektedirler.

Meslek mensupları meslekte uzmanlaşma gerçekleştirilirken kota uygulaması sağlanıp, uzmanlaşma alanlarının bu kotaya göre belirlenmesi gerektiğini, meslekte uzmanlaşmayı gerçekleştirebilmek için meslek mensuplarına eğitimlerin verilmesi gerektiğini ve bunun karşılığında sertifika alınması gerektiğini düşünmektedirler. Meslekte uzmanlaşmaya gidildiğinde mükelleflerden alınacak olan tahsilat sorununun çözülebileceğini düşünmektedirler. Meslek mensuplarının meslekte uzmanlaşma ile bürolarda daha az personel çalıştırılarak büro giderlerinde bir azalma olacağına ise eşit bir katılım görülmektedir.

### **Kaynakça**

- Altan, M. (2004). " Muhasebecilik Mesleğinin Toplumda Algılanma Biçimi Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, 29-54.
- Ayboğa, H. (2003). "Globalleşme Sürecinde Ülkemizde Muhasebe Mesleği ve Meslek Mensuplarının Eğitimi", *Marmara Üniversitesi IIBF Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 1.
- Aysan, M.A. "Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişimi", [archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/.../03-mustafaaysan10.doc](http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/.../03-mustafaaysan10.doc), Erişim Tarihi: 22.12.2013
- Demir, B. (2012). "Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler Ve Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Kasım, Cilt 1, Sayı 4, Makale 13, 109-120.
- Hacırüstemoğlu, R. (2009)."Muhasebede Uzmanlaşma", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:93,17-27.
- Güvemli, O., Aytulun, A. ve Şişman, B. (2013). "Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişmesi ve İlk Meslek Örgütlenmesi: Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği-1942", *MUFİTAD Dergisi*, Ocak, Sayı 4, 19-49.
- Kalaycı, Ş. ve Tekşen, Ö. (2006). "Muhasebecilik Mesleğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Isparta İl Merkezi Uygulaması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 31, Temmuz, 90-101.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 5.Baskı, Asil Yayın: Ankara
- 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu, [http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568\\_yeni.pdf](http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568_yeni.pdf), Erişim Tarihi: 22.12.2013
- 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu, [http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568\\_eski.pdf](http://www.tesmer.org.tr/images/docs/3568_eski.pdf), Erişim Tarihi:22.12.2013



## **Gender (In) Equality in Political Participation in Bosnia and Herzegovina**

*Bosna Hersek'te Siyasi Katılımda Cinsiyet Eşitliği*

**Bićo, Azra\* - Opaćin, Nerkez\*\***

### **Abstract:**

The focus of this paper is the distribution of gender and their political participation on a cantonal level of Bosnia and Herzegovina. Three leading parties in Canton Sarajevo are going to be analyzed: the Party of Democratic Action (SDA), the Social Democratic Party (SDP) and the Union for a Better Future of Bosnia and Herzegovina (SBB BiH). The analysis in this study will first start with a comparison of the number of candidates to be elected at the municipal and the cantonal level and their genders. Furthermore, by using descriptive analysis we aim to show gender inequality in three leading parties, according to the results of the local elections held in 2012. Also, by using descriptive analysis we will compare the number of candidates who were nominated and the number of candidates who were elected according to genders, to find the possible cause. Results show that the problem lies in the overall low political participation of females on the political scene in Bosnia and Herzegovina. In addition, we will analyze and discuss economic and sociopolitical reasons for such low political participation of females. Several suggestions are going to be made through a positive example of a rather small political party in BiH, Naša Stranka.

**Key words:** *Gender Inequality, Political Participation, Bosnia and Herzegovina, Descriptive Analysis, Political Parties, Canton Sarajevo*

### **Introduction**

Political participation is an important part of every society because it directly affects citizen's lives on a daily basis. Political participation on its primary level allows people to elect and support their leaders, and it is mainly perceived as an awareness of citizen rights. With a higher rate of political participation, this awareness evolves to a higher level and allows the citizens to take an active stance, in the form of decision makers of a country's political system.

Political participation means the actions of private citizens through which they try to support, or to stimulate a change of government and politics. Under political participation we can consider the freedom to vote, to speak out, the opportunity to register as candidate, to have a campaign, and to be elected.

The distinction between two types of political participation must be made. The first type is the unconventional participation, which is much more uncommon behavior that challenges or defies government channels or the dominant culture. Unconventional participation is characterized by citizen's distrust in political system, a highly developed sense of group consciousness and a strong sense of political efficacy. The second type, conventional participation, is a relatively routine, added behavior that uses the channels of representative government. Under conventional participation we can distinguish two types of

---

\* Faculty of Business and Administration, International University of Sarajevo, Hrasnićka cesta 15, Ilidža, 71200 Sarajevo, B&H, [azrabico@hotmail.com](mailto:azrabico@hotmail.com)

\*\* Faculty of Business and Administration, International University of Sarajevo, Hrasnićka cesta 15, Ilidža, 71200 Sarajevo, B&H, [nerkezopacin@gmail.com](mailto:nerkezopacin@gmail.com)

behaviors: supportive and influencing. Bosnia and Herzegovina (BaH) is characterized mainly by conventional participation.

According to Huntington and Nelson (1976), by political participation we mean activity by private citizens designed to influence government decision-making. Dahrendorf (2003) stated that political participation affords citizens in a democracy an opportunity to communicate information to government officials about their concerns and preferences and to put pressure on them to respond.

Political theorists claimed that all individuals ought to have an appropriately equal opportunity to influence decision making process (Verba, 1978). Munroe (2002) defined political participation in the terms of the degree to which citizens are exercising their right to engage in political activities (e.g. to protest, to speak freely, to vote, to influence or to get more energetically involved).

Bosnia and Herzegovina has been coping with problem of low female political participation rate, resulting in gender inequality. The reason for this political issue lies in the structure of the labor force. Low female political participation rate is closely related to the fact that female labor force participation rate in Bosnia and Herzegovina is also lower.

Somun-Krupalija (2011) reported that Bosnian women still experience barriers to participating fully in the world of work.

Schlozman, Burns and Verba (1999), found that women are less likely than men to accumulate participatory factors on the job because they are less likely to be in the workforce at all, to be in the workforce full-time, or to be in high-level jobs. The net effect of these processes is that a substantial fraction of the gender gap in political activity can be explained by gender differences in workplace experiences.

There are numerous sociopolitical and socioeconomical reasons why women do not engage in politics as actively as man do.

Alesina and Giuliano (2011), investigated that the more individuals rely on the family as a provider of services, insurance, and transfer of resources, the lower is one's civic engagement and political participation. This argument as well is not to the favor of women since they tend to be more dependent on the resources of their spouse than the men do.

According to Coffé, and Bolzendahl (2010), women are more likely to have voted and engaged in private activism, while men are more likely to engaged in direct contact, collective types of action, and be more active members of political parties.

### **Gender Equality – Legal Overview**

One of the key issues is that women in Bosnia and Herzegovina face strong barriers to fully participate in the labor force, which causes low political participation rates of women. Gender equality in labor market is crucial in order to ensure a fair and productive labor market which provides decent work for men and women.

Gender equality is guaranteed in Bosnia and Herzegovina by law, the parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina passed the Gender Equality Law (GEL) in 2003 (revised in 2010).It prohibits discrimination on the grounds of the sex and sexual orientation.

Promoting gender equality is universally recognized as a central policy goal in economics and social policy throughout the world. Bailyin (2006) stated that addressing inequalities between men and women allows for the establishment of a social order in which women and men share the same opportunities for full participation in the both the economics and domestic labor market.

Women's increased involvement in the economy was one of the most significant changes in labor markets during the past century. In relation to this, Goldin (2006) reports: The first concern is "horizon." That is, whether at the time of human capital investment a woman perceives that her lifetime labor force involvement will be long and continuous or intermittent and brief. The second concern is "identity". That is, whether a woman finds individuality in her job, occupation, profession, or career. The third concerns "decision making." Here the distinction is whether labor force decisions are made fully jointly, if a woman is married or in a long term relationship, or, on the other hand, whether the woman is a "secondary worker" who optimizes her time allocation by taking her husband's labor market decisions as given to her. It was a change from passive actors, who take the income and time allocation of other members as given, to active participants who bargain somewhat effectively in the household and the labor market.

One of the key issues why women in Bosnia and Herzegovina face barriers actively take a stand in public life (politics) is the issue of social role of women. That role is related to the role that women play in household and the burden of domestic workload that is placed on her.

Distribution of candidates on list for elections according to gender was made in the following way. Every list of candidates includes candidates of both genders male and female which are equally distributed. Equal distribution is said to exist when one of the genders takes at least 40% of the share out of total number of candidates on the lists (Electoral Law of Bosnia and Herzegovina).

Candidates of the gender that is less represented are distributed on the list in the following way: at least one candidate from the less presented gender will be listed among two first candidates. Two candidates of the less presented gender will take the place among the first five candidates on the list, and three candidates of less presented gender will take the place among first eight candidates on the list.

By these measures equality of genders should be reached. The reality is that it is not reached, and that political parties are fictionally placing female candidates just to satisfy the quota, but these female politicians are not active members of parties as male candidates are.

### **Analysis and Findings**

According to the Dayton Peace Agreement, local or municipal elections are to be held in Bosnia and Herzegovina (Jokay, 2001). The Dayton Peace Agreement allowed eligible voters to register in one of the three places: where they currently live, where they lived at the time of consensus in 1991 or where they intend to live in the future.

Local or municipal elections were held in Bosnia and Herzegovina on October 7 2012. Local elections of 2012 in Bosnia and Herzegovina cost 12 million KM.

Each political party nominates one candidate to the list for Municipality Major or City Major. Political parties nominate their candidates for Municipality Council taking into consideration that they have to satisfy the gender distribution criteria proscribed by Electoral Law of Bosnia and Herzegovina. Once Municipality Council members are elected they nominate candidates for Municipality Assembly, and usually second best is elected as the president of Council of Assembly of Municipality.

As it can be seen from Table 1 labor force participation rate of females as percentage of female population of ages 15-64 (which is known as working age population), is on a rather dissatisfying level. In year 2008 it amounted to 39, 4% and through our next four years it did not show any significant increase. From 2008 to 2012 it increased only by 2, 5% amounting to 41, 9% in year 2012. Such a low labor force participation rate of females is

dissatisfying and argued to be one among major reasons for low political participation of females in Bosnia and Herzegovina. Therefore we can conclude that low labor force participation rate of females is directly related to low political activity of females in BaH.

**Table 1.** Labor Force Participation Rate of Females in Bosnia and Herzegovina, in Percentages

Year	2008	2009	2010	2011	2012
<i>Labor force participation rate, female (% of female population ages 15-64)</i>	39,4	40,1	41,7	41,8	41,9

**Source:** Author's elaborations on Labor Force participation Rates For Females, World Bank

Table 2 (see Appendix 1) shows general indicators of local elections 2012. The number of political parties that were certified amounted to 84, there were 59 coalitions and there were total of 224 independent candidates. The number of total certified candidates according to gender amounted to 19.592 male candidates while there were 10.759 female candidates. This inequality in terms of nominated candidates is highly accented for the position of Major where there were 40 female candidates nominated for the position, while there were 510 male candidates nominated. The trust of people is to be judged by the elected candidates. The electorate of Bosnia and Herzegovina showed that there is higher trust for male candidates than for female. The number of male candidates elected for position of municipality Major amounts to 135 while for the females it amounted to 5. For position of Municipality Council and Municipality Assembly there were a total of 3.105 candidates elected out of 2.578 male candidates as opposed to 498 females, resulting in evident gender inequality in local governance 1 levels of Bosnia and Herzegovina. As for the national minorities in Bosnia and Herzegovina even within this underrepresented group gender inequality of elected is transparent. The number of male candidates elected in this group is 24 while only 5 of female candidates were elected.

Since the major focus of result of local elections of 2012 is on municipalities of Canton Sarajevo Table 3 provides results of elected candidates by gender across municipalities of Canton Sarajevo.

Throughout all 9 municipalities of Canton Sarajevo there is evident gender inequality. The electorate body in general seems to have more trust in the political competency of male candidates than of that of female ones. Ilijaš Municipality has the lowest share of female candidates elected, amounting to 8%, while Trnovo Municipality has the highest share of 33,33% female candidates elected as it can be seen from Table 3. In general three municipalities of Canton Sarajevo have rather similar figures of candidates elected and those are municipality of Novo Sarajevo, Stari Grad Sarajevo and Trnovo. These figures are still imbalanced but they give justified hope that with right measures imposed for supporting female political activism, this image will be balanced in future.

According to the results of local elections in BaH, we can say that in Canton Sarajevo three parties were winners. Those are: the Party of Democratic Action (SDA), the Social Democratic Party (SDP) and the Union for a Better Future of Bosnia and Herzegovina (SBB BiH). Table 4 present data on nominated and elected candidates of these three parties across nine municipalities of Canton Sarajevo, according to gender criterion. Row highlighted in grey presents nominated candidates, while the one in white is number of candidates that are elected. T represents total number, M represents male and F represents female.



**Table 3.** Share of Elected Candidates by Gender across Municipalities of Canton Sarajevo for 2012 Local Elections

<b>Municipality</b>	<b>Male%</b>	<b>Female%</b>
Centar Sarajevo	77,42	22,58
Hadžići	81,48	18,52
Ilidža	Est.86,20	Est. 18,80
Ilijaš	Est. 92%	Est. 8%
Novi Grad Sarajevo	77,42	22,58
Novo Sarajevo	67,74	32,26
Stari grad Sarajevo	67,74	32,26
Trnovo	66,67	33,33
Vogošća	84,00	16,00

**Source:** Author's elaborations based on post-election Results, Central Election Commission Bosnia and Herzegovina

As it can be seen from Table 4 (see Appendix 2) at Municipality Centar Sarajevo political party SDA, SDP and SBB BIH female candidates are outnumbered by male candidates elected. In all three parties we can see same scenario in all municipalities, the number of candidates nominated on the list is in favor of men as well, leading to gender inequality, but satisfying the proscribed quota. For instance there is no single case where at least the number of female and male candidates that are nominated is even (in terms of numbers). Municipalities of Trnovo and Vogošća seems to have no trust in the female candidates of parties of SDP and SBB BIH where there are 0 female candidates elected from those parties, while in Trnovo 0 female candidates were elected from parties of SDA and SBB BIH. This leads to the conclusion that mistrust in female candidates is more visible in suburbs of a City, possibly due to traditional stereotype that politics is a male-reserved field of action. Municipality of Stari Grad Sarajevo and Municipality of Novo Sarajevo have the highest total number of female candidates from all three selected parties that are elected, and it amounts to 7.

Canton Sarajevo has its strategic point as a canton which is the capital of BaH. Therefore the results are disappointing in a sense that this is the most urban area of the county, yet characterized by high mistrust in women politicians. Results of elected candidates for the position of municipality Major are proof of that mistrust. For nine municipalities of Canton Sarajevo, as it can be seen from Table 5 all the candidates are male. Therefore for the position of Major we can say that there is 100% gender inequality. Political affiliation of winning candidate for position of major through municipalities can be seen as well from Table 5.

**Table 5:** Candidates Elected to the Position of Municipality Major, according to Political Party Affiliation and by Gender, across Municipalities of Canton Sarajevo for 2012 Local Elections

<b>Municipality</b>	<b>Political Party Affiliation of Major</b>	<b>Gender</b>
Centar Sarajevo	SDP	Male
Hadžići	SDA	Male
Ilidža	SDA	Male
Ilijaš	SDA	Male
Novi grad Sarajevo	SDA	Male
Novo Sarajevo	SDA	Male
Stari grad Sarajevo	SBB BIH	Male
Trnovo	SDP	Male
Vogošća	SDA	Male

Source: Author's elaborations based on post- election results, Central Election Commission Bosnia and Herzegovina

## **Conclusion**

Politics are traditionally perceived as male domain and women find it unwelcoming and hostile. Barriers to women political participation are more pronounced in post conflict societies, which may be characterized by militarism, a volatile security situation, or political domination of small groups, elites, as well.

Bosnia and Herzegovina's political scene has been coping with the problem of women being underrepresented in politics. In general women have no motivation for political activism. There is the problem of traditional stereotypes that are tying women to house and to role of mother. On the other hand there is the problem of lack of socialization of women. The reason for low political affiliation of women lies in the fact that female labor force participation rates are lower than those of male. Therefore, for men through their business connections, networking and lobbying, it is easier to actively participate in politics. In general women lack the capital to start their own business and it is among the most important reasons why they do not interfere in politics. Most of politicians are in business, and have their own capital, and due to that have even more incentive to join politics in order to be able to create governmental policies that directly affect their business performance.

Due to this, a major concern of BaH should be stimulating female entrepreneurs and providing them with the capital to start up a business.

There are several crucial steps in order to increase gender equality at Bosnian and Herzegovina:

- Training of the labor force especially women.
- Implementation of Gender Equality Law and cooperation of state institutions with trade unions.
- Empowering women in business entrepreneurship
- Promotion of transparent and equal hiring practices of both men and women in both private and public sector.
- Organizing education programs against gender stereotypes in employment, and stimulating financial institutions to give loans to female entrepreneurs.
- Stimulating financial institutions to give loans to female entrepreneurs

Empowering female entrepreneurship is the key to higher female political participation.

In general politics are perceived as male dominated. From the social aspect it is the area where social role and linkage of father-son relation is pronounced. This is highly applicable for political scene of Bosnia and Herzegovina.

On the other hand the most common role women in Bosnia play is those of wife, mother and widow. According to Jennings (1983) these are said to be confining and isolating roles, roles that do not permit easy access to such political resources as money, contracts, organizational life, channels of communication, and general skill levels that typically accompany high rates of political participation. Even when women break out of such traditional roles, it is argued that they must continue to carry traditional roles, along with the new ones which is considered as extra burden.

The female occupational structure differs substantially from men. Female occupations are in general much less paid than those of man, giving no incentive to give an extra effort for political activism to most of female population. Future recommendation for NGO's and government as well is to work on the promotion of female candidates to have a large number of women elected at all governance levels, but to ensure large impact of women once they are elected at these positions.

There is positive example of political party Naša stranka, which nominated four female candidates for the position of major at four municipalities of Canton Sarajevo, Novi Grad Sarajevo, Stari Grad Sarajevo, and Novo Sarajevo. Also, according to the list of candidates Naša stranka proves as a positive example. In municipality Stari Grad there had 11 female and 13 male candidates, municipality Centar 10 female and 14 male, municipality Novo Sarajevo 17 female and 14 male, Novi Grad 8 female and 14 male, Ilidža 12 female and 17 male, Vogošća 13 female and 14 male and finally municipality Ilijaš 5 female and 8 male. Out of these candidates 12 seats have been won. Out of these 12 seats 6 are female and 6 male. Naša stranka serves as the only example of a party existing in BiH that has an equal amount of female and male candidates participating on the local level in municipality council. (see Appendix 3 and Appendix 4) Overall policy of Naša stranka is to equally give a chance to all members to raise their voice. Gender issues are not an issue in this party. Hopefully this trend will spread to other parties by showing a good and relatively successful example of a small political party in BiH.

### **References**

- Alesina, A., & Giuliano, P. (2011). Family ties and political participation. *Journal of the European Economic Association*, 9(5), 817-839.
- Bailyn, L. (2006). *Breaking the mold: Redesigning work for productive and satisfying lives*. Cornell University Press.
- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex Roles*, 62(5-6), 318-333.
- Dahrendorf R. The Challenge for Democracy//Journal of Democracy. 2003. No 14 (4).
- Huntington, S. P., & Nelson, J. M. (1976). *No easy choice: Political participation in developing countries*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jennings, M. K. (1983). Gender roles and inequalities in political participation: Results from an eight-nation study. *The Western Political Quarterly*, 364-385.
- Jokay, C. (2001). Local government in Bosnia and Herzegovina. *Stabilization of Local Governments*, ed. E. Kandeva, Budapest: OSI/LGI, 89-140.
- Munroe, T. (1985). *An Introduction to Politics: Lectures for First Year Students*. Canoe: Kingston
- Retrieved May 18, 2015, from <http://www2.fiu.edu/~milch002/CPO3643/outlines/participation.htm>
- Retrieved May 2, 2015 from <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/64146/69205/F195754431/BIH64146.pdf>
- Retrieved May 2, 2015 from [https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Izborni\\_zakon\\_PRECISCENI\\_TEKST-bos.pdf](https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Izborni_zakon_PRECISCENI_TEKST-bos.pdf)
- Retrieved May 2, 2015 from <https://www.izbori.ba>, Central election Commission Bosnia and Herzegovina.
- Retrieved May 20, 2015, from <http://www.worldbank.org/>
- Schlozman, K. L., Burns, N., & Verba, S. (1999). "What happened at work today?" a multistage model of gender, employment, and political participation. *The Journal of Politics*, 61(01), 29-53.

Somun – Krupalija L., Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study , International Labor Office, Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality.

Verba, S. (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. University of Chicago Press.

## Appendices

### Appendix 1

**Table 2.** Indicators of Local Elections 2012

ELECTORATE	GENDER STRUCTURE OF ELECTORATE	AGE STRUCTURE OF ELECTORATE	TURNOUT	GENDER STRUCTURE OF VOTERS WHO	AGE STRUCTURE OF VOTERS WHO VOTED	CERTIFIED POLITICAL SUBJECTS	CERTIFIED CANDIDATES	GENDER STRUCTURE OF ELECTED
FBIH 1.866.169 or 59,26%	F: 1.577.894 or 50,11%	< 30 years Total: 673.400 or 21,38%	BIH Federa tion 1.013. 040 or 54,79 %	F: 877.088 or 49,28%	<30 years Total: 363.886 or 21,73%	Political Parties: 84	F:10.759 or 35,44% For mayor: 40	For municipality/cit y major:140 or M:135 96,42% F:5 or 3,58%
						Coalition s: 59	Municipal Councils 10.694 National minorities:2 5	For MC/MA 3.105 M:2.578 or 83,81% F:498 or 16,19%
RS 1.199.179 or 38,10%	M: 1.571.386 or 49,89%	>30 years Total: 2.475.880 or 78,62%	RS: 689.392 or 59,18 %	M:902.630 or 50,72%	> 30 years Total: 1.415.832 or 78,27%	Independ ent candidate s 224	M: 19.592 or 64,56% For mayor 510	National Minorities: M:24 or 82,76% F:5 or 17,24%
BD BIH 83.932 or 2,64%			BD BIH 42.519 or 51,57 %			List of independ ent candidate s: 16 with 106 candidate s No. of Candidat es' lists 2.251	Municipal Councils: 18.958 National Minorities:1 24	

*Source:* Author's elaborations of Indicators of Local elections, Central Election Commission Bosnia and Herzegovina

**Appendix 2**

**Table 4.** Nominated and Elected Candidates of Three Leading Parties (SDA, SDP, SBBBIH) for Municipality Council and Municipality Assembly, Across Municipalities of Canton Sarajevo by Gender for 2012 Local Elections

	SDA	SDP	SBB BIH
Centar Sarajevo	T:33 M:22 F:11 M:8 M:7 F:1	T:34 M:16 F:18 M:9 M:7 F:2	T:34 M:22 F: 12 M:4 M:3 F:1
Hadžići	T:29 M:19 F:10 M:10 M:8 F:2	T:29 M:19 F:10 M:3 M:2 F:1	T:29 M:19 F:10 M:3 M:3 F:0
Ilidža	T:29 M:18 F:11 M:8 M:7 F:1	T:29 M:19 F:10 M:5 M:4 F:1	T:29 M:15 F:14 M:4 M:3 F:1
Ilijaš	T:27 M:18 F:9 M:9 M:8 F:1	T:27 M:18 F:9 M:4 M:4 F:0	T:27 M:20 F:7 M:4 M:4 F:0
Novi grad Sarajevo	T:34 M:24 F:10 M:11 M:8 F:3	T:34 M:22 F:12 M:8 M:8 F:0	T:34 M:19 F:15 M:5 M:3 F:2
Novo Sarajevo	T:34 M:23 F:11 M:9 M:8 F:1	T:34 M:19 F:15 M:6 M:3 F:3	T:34 M:22 F:12 M:5 M:2 F:3
Stari grad Sarajevo	T:34 M:20 F:14 M:7 M:2 F:5	T:34 M:20 F:14 M:5 M:5 F:0	T:33 M:22 F:11 M:8 M:6 F:2
Trnovo	T:15 M:10 F:5 M:2 M:2 F:0	T:15 M:9 F:6 M:6 M:4 F:2	T:9 M:7 F:2 M:1 M:1 F:0
Vogošća	T:27 M:19 F:8 M:11 M:8 F:3	T:27 M:17 F:10 M:4 M:4 F:0	T:27 M:17 F:8 M:3 M:3 F:0

*Source: Author's elaborations based on post-election results, Central Election Commission Bosnia and Herzegovina*

### Appendix 3

**Table 6.** Nominated candidates of Naša stranka across municipalities of Canton Sarajevo by Gender for 2012 local elections.

Naša stranka	
Centar	M:14 F: 10 1 Female candidate for the municipality Mayor
Ilidža	M: 17 F: 12
Ilijaš	M: 8 F: 5
Novi Grad	M: 14 F: 8 1 Female candidate for the municipality Mayor
Novo Sarajevo	M: 14 F: 17 1 Female candidate for the municipality Mayor
Stari Grad	M: 13 F: 11 1 Female candidate for the municipality Mayor
Vogošća	M: 14 F: 13

*Source: Naša stranka archives.*

### Appendix 4

**Table 7.** Elected candidates at the municipality council of Naša stranka across municipalities of Canton Sarajevo by Gender for 2012 local elections.

Naša stranka	
Centar	One male, two female
Ilidža	One male
Novi Grad	One male, one female
Novo Sarajevo	One male, two female
Stari Grad	Two male
Vogošća	One female
TOTAL	6 male, 6 female

*Source: Central Election Commission Bosnia and Herzegovina.*

## **Kadına Yönelik Şiddet: Gebelikte Şiddet ve Nedenleri\***

### *Violence Againsts Woman: Violence During Pregnancy and Causes*

Sevgi ÖZKAN\*\* - Özlem KAYHAN\*\*\*

#### **Özet**

Son yıllarda gerek basılı yayın organlarında, gerekse görsel medyada yer alan haberler kadına yönelik şiddetin ne kadar arttığını göstermektedir. Bu nedenlerle kadına yönelik şiddet, araştırmaların da vazgeçilmez bir konusu haline gelmiştir.

Herkes şiddete maruz kalabilir. Ancak, kadına yönelik şiddet başlı başına ele alınması gereken geniş bir konudur. Türkiye’de, kadına yönelik şiddet en çok aile içi şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların çoğu hayatlarının bir bölümünde şiddete maruz kalmaktadır. Bu durum gebelikte de ortaya çıkabilmektedir. Gebelik süreci kadın hayatında bir takım sağlık sorunlarını ve hayati riskleri beraberinde getirebilmektedir. Buna ek olarak, bu süreçte, bir de şiddete maruz kalınması hem anne hem de fetüs açısından sağlığı olumsuz etkilemektedir. Şiddet ile mücadele, sadece şiddete maruz kalma durumlarına yönelik bir eğitimle değil, şiddet uygulayan ve uygulamaya meyilli bireylerin eğitimi ile daha anlamlı hale gelecektir.

Bu araştırmada alan yazın taraması yapılarak Türkiye’de, kadınların gebelik döneminde karşılaştıkları şiddet durumu konu edinilmiştir. Çalışma ilgili literatürden bir derlemedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Şiddet, kadın, gebelikte şiddet, aile içi şiddet*

#### **Abstract**

News contained in the printed and visual media publications shows that much of the increased violence against women in recent years. For these reasons, violence against women has become a subject of research in dispensable.

Anyone can be exposed to violence. However, it is a large topic in itself that must be addressed violence against women. In Turkey, domestic violence is the most common type of violence against women. Most women are exposed to violence in a part of their lives. This situation can also occur during pregnancy. The period of pregnancy can sometimes bring about vital health issues and risks. In addition, in this process, exposure to violence adversely affects the health of both mother and fetus. Combating violence, not only with training for situations of violence but also with the training of individuals whose violence. Will be come more meaningful.

In this research has done literature review study in Turkey, The situation of women experience violence during pregnancy were examined. The study is a compilation of the relevant literature.

**Key Words:** *Violence, woman, violence during pregnancy, domestic violence*

#### **Kadına Yönelik Şiddet**

Kadına yönelik şiddet coğrafi sınır, ekonomik gelişmişlik ve öğretim düzeyine bakılmaksızın tüm dünyada ve kültürlerde son derece yaygın görülen bir olaydır. Son yıllarda gerek basılı yayın organlarında, gerekse görsel medyada yer alan haberler kadına yönelik şiddetin ne kadar arttığını göstermektedir. Bu nedenlerle kadına yönelik şiddet, araştırmaların da vazgeçilmez bir konusu haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü şiddeti “Fiziksel zorlama veya gücün kendi kendine, bir başkasına bir gruba veya topluluğa karşı kasıtlı olarak kullanımıdır ki bu her iki gücün kullanımı, yüksek bir zarar, ölüm, psikolojik hasar, olumsuz bir gelişim veya yoksunluk gibi sonuçlara neden olur (WHO, 2002:32).” şeklinde tanımlamaktadır. Yine WHO’ya göre şiddet, kişinin kendisine yönelik, kişiler arası, topluluğa yönelik şiddet olmak üzere üç kategoride incelenmektedir (WHO, 2002: 31).

\* Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sağlık Yüksekokulu.

\*\*\* Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sağlık Yüksekokulu

Şiddetin kaynağını ise, fiziksel, cinsel, psikolojik ve yoksunluk veya ihmal içeren nedenlerle açıklamaktadır.

Herkes şiddete maruz kalabilir. Ancak, kadına yönelik şiddet başlı başına ele alınması gereken geniş bir konudur. Türkiye’de, kadına yönelik şiddet en çok aile içi şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Enstitüsü tarafından yapılan, Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet araştırması (2009), verilerine göre ülke genelinde 10,798 evlenmiş kadınla görüşülerek elde edilen verilerde, kadınların yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel şiddete uğrama oranı %39,3 olarak belirlenmiştir. Cinsel şiddet yaşama durumları %15,3 iken her iki şiddet türünden en az birini yaşama durumları %41,9 olarak bulunmuştur. Bu oranın bu kadar yüksek olması cinsel şiddetin genellikle fiziksel şiddetle birlikte görüldüğünü göstermektedir. Duygusal şiddet kişilerin algısına göre değişmekle birlikte araştırma sonuçlarına göre ülke genelinde en yüksek değer %37,4 ile hakaret, küfür içeren davranışlarda görülmektedir. Evlenmiş kadınların %43,9’u duygusal şiddet içeren davranışlardan en az birini yaşadığını ifade etmişlerdir. Ekonomik şiddet bir diğer şiddet biçimi olup, bu şiddete ilişkin davranışlar incelendiğinde ülke genelinde %23,4 ile işten çıkmaya neden olma davranışı en fazla görülen ekonomik şiddet biçimidir (KGSM, 2009). Demir ve arkadaşlarının (Demir ve ark, 2015) makalelerinde de dile getirildiği gibi, şiddet algısını sadece fiziksel şiddette bağlı zarar görme olarak görmek doğru değildir. Şiddet kadının fiziksel, ruhsal ve sosyal etkileri ile olumsuz etkilendiği ve bu etki ile yaşam kalitesinin düşmesine, birçok sağlık sorununa da sebep olan bir durumdur. Şiddetin bu etkileri kadınların üreme sağlığını da olumsuz etkilemektedir.

Şiddetin üreme sağlığına etkileri, istenmeyen gebelikler, aile planlaması hizmetlerine ve yöntemlerine ulaşmada yetersizlikler, güvensiz düşükler, pelvik enfeksiyon, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, cinsel istek ve sıklığında azalma, cinsel ilişki korkusunu kapsayan psikolojik problemler, fiziksel ve ruh sağlığı sorunları, depresyon ve anksiyete bozuklukları, kronik ağrı belirtileri gibi üreme sağlığı problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Şirin ve Ünsal Atan, 2012: 292-293).

Bu makalede Türkiye’de gebelikte şiddet konulu araştırmaların yöntem, amaç ve uygulandığı grup açısından analizi yapılmakta ve ilgili çalışmaların sonuçları incelenmektedir. Tablo 1’de Türkiye’de gebelikte şiddet konusunu ele almış betimsel çalışmalara yer verilmektedir. Gebelikte şiddet konusunda 2002 ve 2015 yılları arasında 7 makale ile karşılaşmıştır. Bu araştırmalarda 5’i gebeler üzerinde uygulanırken, 1 tanesi ebe, hemşire ve hekimler üzerinde, diğeri de en az bir kere hamilelik öyküsü olan kadınlar üzerinde uygulanmıştır.

Tablo 2’de Türkiye’de gebelikte şiddet konulu derleme çalışmaları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 2002-2015 yılları arasında yapılan 3 çalışmada da şiddetin kadın üreme sağlığı üzerine etkisinin ele alındığı görülmektedir.

Kadınların çoğu hayatlarının bir bölümünde şiddete maruz kalmaktadır. Bu durum gebelikte de ortaya çıkabilmektedir. Gebelik süreci kadın hayatında bir takım sağlık sorunlarını ve hayati riskleri beraberinde getirebilmektedir. Buna ek olarak bu süreçte bir de şiddete maruz kalınması hem anne hem de fetüs açısından sağlığı olumsuz etkilemektedir. Yukarıdaki iki tabloda yer alan araştırmalara ilişkin verilere aşağıda yer verilmektedir.

Aile içi şiddet, diğer travmalar gibi gebe kadında antenatal bakım eksikliği, erken doğum, düşük, plasentanın erken ayrılması, doğum öncesi kanama ve erken membran rüptürü gibi pek çok soruna neden olmakta, bebekte ise düşük doğum ağırlığı, fetusta kırıklar, uterus, akciğer ya da dalak rüptürü, fetal yaralanma ve fetal distres gibi yaşama şansını azaltılabilecek sorunlara yol açmaktadır (Şirin ve Ünsal Atan, 2012: 294). Gebe kadınlarda aile içi şiddetin en dramatik sonucu anne ve bebek ölümleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şirin ve Ünsal Atan, 2012: 294).



**Tablo 1:** Türkiye’de Gebelikte Şiddet Konulu Betimsel (tanımlayıcı ) Araştırmalar

Yılı	Çalışma	Yöntem	Amaç	Uygulandığı Grup
2012	Sağlık Profesyonellerinin gebelikte Şiddet konusundaki farkındalıklarının belirlenmesi	Betimsel	Sağlık profesyonellerinin gebelikte Şiddet konusundaki farkındalıklarını ve bunu etkileyen faktörleri belirlemek	Ebe, Hemşire ve Hekimler
2013	Trimestirlara Göre Gebelerde Şiddet Yaşama Durumu, Etkileyen Faktörler ve Perinatal Sonuçlar	Betimsel	Gebe kadınların trimestirlara göre ve doğumlarından sonra Şiddet yaşama durumlarını, Şiddeti etkileyen faktörleri ve perinatal sonuçlarını değerlendirmek	Gebeler
2008	Çanakkale’de Gebelikte Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Etkileyen Faktörler	Betimsel	Kadınların gebeliklerinde fiziksel Şiddete uğrama durumlarını ve gebeliğin aile içinde kadına yönelik fiziksel Şiddeti artırıcı yada azaltıcı bir özelliği olup-olmadığını ve fiziksel Şiddetin sosyo demografik özelliklerle ilişkisini belirlemek	Gebeler
2002	Hamilelikte Aile İçi Eş Şiddeti	Betimsel	Kadınların hamilelik esnasında aile içi eş Őiddetine maruz kalma sıklığını ve uğradıkları Şiddet türlerini tespit etmek	En az bir kere hamilelik öyküsü olan kadınlar
2009	Gebelikte Şiddet ve Benlik saygısı	Betimsel	Gebelik döneminde kadınların Şiddete maruz kalma durumlarının benlik saygıları üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarmak	Gebeler
2005	Gebelikte Fiziksel Şiddet ve Etkileyen Etmenler	Betimsel	Gebelikte aile içi fiziksel Şiddet sıklığını ve etkileyen etmenleri belirlemek	Gebeler
2010	Gebelikte Eşi Tarafından Kadına Uygulanan Fiziksel, Duygusal, Cinsel ve Ekonomik Şiddet ve İlişkili Faktörler	Betimsel	Gebelikte eşi tarafından kadına uygulanan fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik Şiddet ve bununla ilişkili faktörleri belirlemek	Gebeler

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (KSGM, 2009), tokat atma veya bir Şey fırlatma ile başlayan fiziksel Şiddet davranışlarının, bıçak, silah gibi aletlerle tehdit etme ve kullanma boyutuna vardığını ifade etmektedir. Şekil 1, ilgili araştırma verilerinden uyarlanarak hazırlanmıştır. Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (KSGM, 2009), verileri ülke genelinde en az bir kez gebe kalmış her on kadından birinin gebeliği sırasında eşi veya birlikte olduğu kişi tarafından fiziksel Şiddete maruz kaldığını, özellikle gebelik sayısının az olmasına rağmen 15-24 yaş gebe kadınların yüzde 11’inin böyle bir Şiddetle karşılaştığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu yaş grubunda Şiddet yaşamış gebe kadın oranının bu denli yüksek olması dikkat çekicidir. Tablo 3 bu verilere ilişkin sonuçları göstermektedir. Ayrıca adolesan yaş olarak değerlendirilen bu yaşlar gebelik açasından birçok riskleri de beraberinde getirirken birde Şiddet olgusunu yaşamaları kadın sağlığı açasından vahim bir tablodur.

Giray ve arkadaşları (2005), yapmış oldukları araştırmada gebelik döneminde kadınların %63’ünün sözel, %20’sinin fiziksel Şiddet gördüklerini, Şiddetin sıklıkla eşleri tarafından uygulandığı ve Şeklinin ise, sarsma-hırpalama-itme Şeklinde olduğunu

belirtmektedirler. Ayrıca kadınların gebelik sürecinde %20'sinin, evlilikleri boyunca %23,7'sinin şiddete maruz kaldığı saptanmıştır (Giray, 2005: 218). Güler'in (2010) yapmış olduğu çalışmada ise, gebelerin %18,1'inin fiziksel, %53,6'sının duygusal, %32,5'inin cinsel, %29,3'ünün ekonomik şiddete maruz kaldıkları saptanmıştır.

**Tablo 2:** Türkiye'de Gebelikte Şiddet Konulu Derleme Makaleler

Yılı	Çalışma	Yöntem	Amaç	Uygulan- dığı Grup
2015	Aile İçi Şiddetin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi	Derleme	Aile içi şiddetin kadın üreme sağlığını olumsuz yönde etkileyen yönleri dikkat çekmek	---
2002	Kadına uygulanan Şiddetin Üreme Sağlığına Etkileri	Derleme	Kadına uygulanan şiddetin üreme sağlığına olumsuz etkilerine dikkat çekmek	---
2011	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi: Türkiye Örneği	Derleme	Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın üreme sağlığına ilişkin başlıca etkileri kadına yönelik şiddet, namus cinayetleri, kızlık zarı kontrolü, cinsiyet seçimi ya da ihmal, istenmeyen ya da ergen gebelikler, sağlıksız koşullarda düşükler, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, hastalıkların tanısında gecikme, üreme sağlığı hizmetlerine ulaşamamadır. Bunların da sonucunda kadınlar daha çok hastalık yüküne sahip olmakta, engelliliğe maruz kalmakta ya da ölmektedir. Bu makale ile bu konulara dikkat çekmek amaçlanmıştır	---

**Şekil 1:** Fiziksel şiddet davranışlarına ilişkin süreç



Sosyo-demografik özelliklerine göre ise, öğrenim durumunun düşük olması, eşin çalışmaması, sosyal güvencenin bulunmaması gibi sebeplerin tüm şiddet türlerine neden olduğu ifade edilmiştir. Şiddetin yaşanması kadınların doğum öncesinde düzenli bakım alamama sonucunu doğurmuştur. Ayrancı arkadaşlarının araştırma sonuçları, gebelerin %71,4'ünün şiddet türlerinden en az birine maruz kaldığı, %94,1'i ruhsal/sözel şiddet, %36,4'ü fiziksel şiddet, %5,4'ü cinsel şiddet, %28,2'si ekonomik şiddet gördüğünü ortaya koymaktadır. Ruhsal/sözel şiddet gören kadınlar en çok bağırma maruz kalırken, bunu eleştiri ve azarlama takip etmektedir. Fiziksel şiddet gören kadınların %97,5'i şiddet eyleminin yüze tokat atma şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.

**Tablo 3:** Gebelikte Fiziksel Şiddet<sup>1</sup>

		Gebeliği sırasında fiziksel şiddet yaşamış kadınlar	En az bir kez gebe kalmış kadın sayısı
<b>Yerleşim Yeri</b>	Kent	9.6	7,618
	Kır	9.8	2,677
<b>Bölge</b>	Batı Marmara	5.3	821
	Kuzeydoğu Anadolu	17.6	964
<b>Yaş</b>	15-24	11.3	1,011
	25-34	8.7	3,491
	35-44	9.5	2,936
	45-59	10.3	2,857
<b>Eğitim</b>	Eğitimi Yok/İlköğretim bitirmemiş	14.4	2,649
	İlköğretim birinci kademe	9.2	5,056
	İlköğretim ikinci kademe	8.1	805
	Lise ve üzeri	6.0	1,785
<b>Refah Düzeyi</b>	Düşük	12.9	4,004
	Orta	9.3	4,393
	Yüksek	5.0	1,898
<b>Türkiye</b>		<b>9.7</b>	<b>10,295</b>

Kadınların gebeliklerinde şiddete maruz kalma durumları incelendiğinde sırasıyla; ekonomik zorluklar, eş ile arasındaki kültürel düzey farklılıkları, günlük işler, eşinin psikolojik sorunları ilk sıralarda yer almaktadır. Yaşanan şiddetin sonuçlarına bakıldığında kadınların %24,5'inde düşük, düşük tehdidi altında sürekli izleme doğum, prematüre ya da düşük doğum ağırlıklı bebek gibi anormal durumlar meydana geldiği ifade edilmektedir (Ayrancı, 2002:79-82). Taşpınar ve arkadaşlarının çalışmasında gebelerin %18,5'inin gebeliklerinden önce, birden fazla gebeliği olanların %16,6'sının daha önceki gebeliklerinde, %10,3'ünün ise şu anki gebeliklerinde fiziksel şiddete uğradıkları saptanmıştır. Evliliklerinin herhangi bir zamanında fiziksel şiddet görme oranı %19,9'dur. Gebe kalmadan önce fiziksel şiddet gören kadınların %40,7'si şu anki gebeliklerinde de şiddet görmektedir. Araştırma sonucunda 35 yaşından büyük, 25 yaşından küçük gebelerin ve düşük gelirli gebelerin daha çok şiddet gördüklerini ortaya koymuştur. (Taşpınar ve ark., 2008: 63).

Tablo 4, fiziksel veya cinsel şiddet yaşamış kadınların son 4 hafta içinde bazı ruhsal sorunların yaşanıp yaşanmadığına ilişkin verileri göstermektedir. Bu veriler incelendiğinde şiddet yaşayanların ruhsal sorunlarının şiddet yaşamayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunlardan hayatına son vermeyi düşünme şiddet yaşamamış kadınlara oranla şiddet yaşamışlarda yaklaşık üç katıdır(KGSM, 2009). Ayrancı ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada kadınların %42,7'sinin duygusal olarak hoşnutsuz olduklarını, %22,7'si ruhsal sıkıntıya girdiklerini, %20'sinin yalnızlığa itildiğini ifade etmektedirler. (Ayrancı, 2002:79).

Son yıllarda insanlar arasında şiddet davranışları giderek artış göstermektedir. Şiddete en çok maruz kalan insan grubu ise şüphesiz ki kadınlardır. Kadınların hayatlarında en önemli dönemlerinden biri olan gebelik süreci zaten bir takım sıkıntıları ve zorlukları içinde barındırırken, birde buna eşi ve çevresindekilerden gelen şiddet davranışları eklenmesi durumu daha da zor ve sağlıksız bir hale getirmektedir. Gebelikte şiddet konusunda yapılan tüm bu çalışmaların verileri göstermektedir ki, şiddet giderek artmakta ve bunun en çok zararını çeken anne ve bebek olmaktadır. Kanuni yaptırımlar şiddet ile mücadelenin bir çözümü olamaz ve olmamaktadır. Şiddet ile mücadele, sadece şiddete maruz kalma durumlarına yönelik bir eğitimle değil, şiddet uygulayan ve uygulamaya meyilli bireylerin eğitimi ile daha anlamlı hale gelecektir.

<sup>1</sup> KSGM, 2008:76. Tablo: 5.3 Gebelikte Fiziksel Şiddet'ten uyarlanmıştır.

**Tablo 4:** Fiziksel veya cinsel şiddet ve son 4 hafta içinde yaşanan bazı ruhsal sorunlar

Son 4 hafta içinde	Şiddet Yaşamış	Şiddet Yaşamamış
Sık baş ağrısı	36.4	24.7
İştahsızlık	58.0	43.4
Uyku sorunu olma	48.4	34.2
Pek çok şeyden kolayca korkma	33.6	22.3
Ellerin titremesi	36.5	21.9
Kendini sinirli, gergin ve endişeli hissetme	73.3	56.0
Hazımsızlık çekme	38.0	26.5
Zihni toplamakta sorun yaşama	54.8	34.9
Kendini mutsuz hissetme	60.8	35.6
Daha sık ağlama	43.3	23.6
Günlük faaliyetlerde isteksizlik	59.3	44.3
Karar vermede zorluk yaşama	46.8	29.5
Gün içinde yapılan işleri aksatma	55.5	44.8
İşe yaramadığını düşünme	38.2	20.6
Zevk aldığı şeylere karşı ilgiyi kaybetme	46.7	27.0
Kendini değersiz hissetme	41.8	18.4
Hayata son vermeyi düşünme	13.3	3.7
Kendini hep yorgun hissetme	77.2	60.0
Midede rahatsızlık hissi	48.9	35.0
Hemen yorulma	74.1	56.7

(KSGM, 2009:79. Tablo 5.4 Fiziksel veya cinsel şiddet ve son 4 hafta içinde yaşanan bazı ruhsal sorunlar).

#### Kaynakça

- Ayrancı, Ü., Günay, Y. ve Ünlüoğlu, İ.** (2002). Hamilelikte aile içi şiddet: Birinci basamak sağlık kurumuna başvuran kadınlar arasında bir araştırma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*,2002;3:75-87.
- Demir, S. ve Yeşiltepe Oskay, Ü.** (2015). Aile İçi Şiddetin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi. *Dicle üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2015; 5(1): 35-38.
- Giray, H., Keskinöğlu, P., Sönmez, Y., Meseri, R., Karakuş, N.E., Yücecin, N. Ve Günay, T.** (2005). Gebelikte Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Etkileyen Etmenler. *Sted*, 2005, cilt 14, sayı 10, ss. 217-220.
- KSGM.** (2009). T.C. Başbakanlık KSGM (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü) Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara.
- Şenol, D.,Yıldız, S.** (2013). Kadına Yönelik Şiddet Algısı, Erkek ve Kadın Bakış Açısıyla, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara: 2013.
- Şirin, A ve Ünsal Atan, Ş.** (2012). Üreme Sağlığı ve Kültürlerarası Yaklaşım. Kültürler Arası Hemşirelik (Edt. Ümit Seviğ, Gülbu Tanrıverdi), İstanbul Tıp Kitabevi.
- Taşpınar, A., Bolsoy, N., Kaya, F., Şirin, A., Şirin, G.** (2008). Physical Violence and Affecting Factors During Pregnancy in Çanakkale. *Aile ve Toplum Yıl: 10 Cilt: 4 Sayı: 13 Sayfa:63-76*
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu,**(1995). Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları. Ankara.
- TNSA.** (2013). Türkiye 2013 Nüfus Ve Sağlık Araştırması. 20.03.2015 tarihinde elde edilmiştir. [http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA\\_2013\\_ana\\_rapor.pdf](http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA_2013_ana_rapor.pdf).
- WHO (World Health Organization),** (2002). World report on violence and health, Chapter 1. Violence - A Global Public Health Problem. Geneva.

## **Citizen Participation in Turkish Local Government System**

### *Türk Yerel Yönetim Sisteminde Hemşehri Katılımı*

**Ethem Kadri Pektaş\***

#### **Abstract**

The efficient and effective participation of the citizen to the administration is the one of the main ways of the democratisation. The active participation of citizen in decisions and actions at local and regional level is essential to build more democratic and prosperous societies. The purpose of this study is to define and clarify; local governance, some methods in citizen participation, some international documents related to citizen participation at local level, the constitutional basis of local governments and types of local governments in Turkey, some provisions in Turkish legislation related to citizen participation at the local level and the main participatory and democratic governance mechanisms in Turkish Local Government System. On the other hand, in this study, it has been investigated the problem areas of citizen participation processes and it has been shared some recommendations to improve citizen participation at local level in Turkey.

**Keywords:** *Local Governance, Citizen Participation, Local Government.*

#### **Özet**

Vatandaşın/hemşehrinin kamu yönetimine etkili ve verimli katılımı demokratikleşmenin başlıca yollarından birisidir. Bölgesel ve yerel düzeyde halkın karar ve faaliyetlere katılımı daha demokratik ve müreffeh toplumların inşası için bir gerekliliktir. Bu çalışmanın amacı yerel yönetim, vatandaş katılımında bazı yöntemler, yerel düzeyde hemşehri katılımına ilişkin uluslararası metinler, Türkiye’de yerel yönetimler ve yerel düzeyde hemşehri katılımıyla ilgili anayasal ve yasal düzenlemeler, Türk Yerel Yönetim Sistemi’nde temel katılımcı ve demokratik katılım mekanizmaları hakkında tanım ve açıklamalar yapmaktır. Bu çalışmada ayrıca; hemşehri katılımı süreçlerinin problem alanları araştırılmakta ve Türkiye’de yerel seviyede hemşehri katılımının geliştirilmesine yönelik bazı öneriler paylaşılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** *Yerel Yönetişim, Hemşehri Katılımı, Yerel Yönetim.*

### **I. Introduction**

Local governments which have begun to strengthen since the 19th Century, have become the examples of freedom, equality and participatory administration. Coming up to the 2000s, localisation has been called the path to democracy and democratisation. The key of the democratisation is the efficient and effective participation of the citizen to the administration. The active participation of citizen in decisions and actions at local and regional level is essential to build more democratic, inclusive and prosperous societies.

Participation in the democratic life of any community is about more than voting or standing for election, although these are important elements. Participation and active citizenship is about having the right, the means, the space and the opportunity and where necessary the support to participate in and influence decisions and engage in actions and activities so as to contribute to building a better society.

### **II. Local Governance**

The term of good governance means; focusing on the public institutions’ purpose and on outcomes for citizens and service users, performing effectively in clearly defined

---

\* Assoc. Prof, Afyon Kocatepe University, Department of Public Administration, Turkey, pektas@aku.edu.tr

functions and roles, promoting values for the whole organisation and demonstrating the values of good governance through behaviour, taking informed, transparent decisions and managing risk, developing the capacity and capability of the governing body to be effective and engaging stakeholders and making accountability real<sup>1</sup>.

Local governance comprises of a set of institutions, mechanisms and processes through which citizens and their groups can articulate their interests and needs, mediate their differences and exercise their rights and obligations at the local level. It requires partnership between local governmental institutions, civil society organizations and private sector for participatory, transparent, accountable and equitable service delivery and local development.

It necessitates empowering local governments with authority and resources and building their capacity to function as participatory institutions that are responsive and accountable to the concerns and needs of all citizens. At the same time, it is concerned with strengthening of grass roots democracy and empowering citizens, communities and their organizations such as Community Based Organizations (CBOs) and Non-Governmental Organizations (NGOs) to participate as equal partners in local governance and local development process<sup>2</sup>.

According to European Committee on Local and Regional Democracy (2009); the principle of “Fair Conduct of Elections, Representation and Participation” is the first principle of the twelve principles<sup>3</sup> of Good Democratic Governance at Local Level. According to the committee on this issue;

- Local elections are conducted freely and fairly, according to international standards and national legislation, and without any fraud.
- Citizens are at the centre of public activity and they are involved in clearly defined ways in public life at local level.
- All men and women can have a voice in decision-making, either directly or through legitimate intermediate bodies that represent their interests. Such broad participation is built on the freedoms of expression, assembly and association.
- All voices, including those of the less privileged and most vulnerable, are heard and taken into account in decision-making, including over the allocation of resources.
- There is always an honest attempt to mediate between various legitimate interests and to reach a broad consensus on what is in the best interest of the whole community and on how this can be achieved.
- Decisions are taken according to the will of the many, while the rights and legitimate interests of the few are respected<sup>4</sup>.

### **III. Citizen Participation**

Local officials rely on citizen input to stay informed about public concerns as well as to gain insight into citizen preferences. When the flow of information is from the electorate

---

<sup>1</sup> The Chartered Institute of Public Finance and Accountancy (2004); ‘The Good Governance Standard for Public Services’, p.5.

<sup>2</sup> Serban; ‘Citizen Participation in Local Governance in Southeast Europe’, p.2.

<sup>3</sup> 1. Fair Conduct of Elections, Representation and Participation, 2. Responsiveness, 3. Efficiency and Effectiveness, 4. Openness and Transparency, 5. Rule of Law, 6. Ethical Conduct, 7. Competence and Capacity, 8. Innovation and Openness to Change, 9. Sustainability and Long-term Orientation, 10. Sound Financial Management, 11. Human rights, Cultural Diversity and Social Cohesion, 12. Accountability.

<sup>4</sup> European Committee on Local and Regional Democracy (2009); ‘Council of Europe Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level’, p.8-10.

to the decision maker, citizen participation is occurring. There are many examples of citizen participation in everyday life. It may be informal communication with local leaders at church, voting in local elections, supporting organizations that represent particular views, or sending e-mail to local officials. When well-organized, citizens and interest groups can have a powerful influence on the outcome of decisions. Access to information and electronic communication are making citizens more effective in getting their views across<sup>5</sup>.

Citizen participation is closely linked to the concepts of sustainable development and democratic governance. The concept of good governance carries in it the essence of democracy through the mechanism of institutionalised citizen participation. In practice, citizen participation is generally expressed through information, awareness-raising, consultation, questioning and dialogue. For citizens who do not have the right to vote, participation in local life in their community enables them to stay informed and express their views on the challenges the community faces. Therefore, citizen participation, particularly in the most vulnerable communities, covers different processes that can be represented by the following model:

- **Information:** One-way relationship in which citizens, particularly the most vulnerable groups, receive information from governments, CSOs (Civil Society Organizations) etc. The impact citizens may have is reduced because they are viewed solely as users.
- **Consultation:** Two-way interaction via forums, opinion surveys, polls, etc. It is important to note that this may include formulating opinions on issues already set out by the government as well as active engagement in defining the content of policy and preparing it.
- **Representation:** Presence within institutions where decision-making takes place. Close partnership with governmental bodies; citizens can set up an agenda and define its content.
- **Volunteering:** When it is recognized and supported, volunteering can yield significant results in helping the most excluded and vulnerable people participate in community life. Volunteering can also reflect the commitment of citizens to developing their own community.
- **Monitoring:** Watchdog role; monitoring public policies; inspection; evaluation of public services<sup>6</sup>.

#### **IV. International Documents Related to Citizen Participation at Local Level (European Examples)**

International documents related to citizen participation at local level in Europe and their some important provisions are listed below:

##### ***1961 European Social Charter (Turin - Council of Europe)***

“Article 14. The Right to Benefit from Social Welfare Services

With a view to ensuring the effective exercise of the right to benefit from social welfare services, the Contracting Parties undertake:

1. To promote or provide services which, by using methods of social work, would contribute to the welfare and development of both individuals and groups in the community, and to their adjustment to the social environment;

---

<sup>5</sup> Leatherman and Howell (2000); ‘Meaningful Input to Public Policy Citizen Participation Strategies’, p.1.

<sup>6</sup> United Nations Development Programme (2009); ‘E-governance and Citizen Participation in West Africa Challenges and Opportunities’, p.18.

2. To encourage the participation of individuals and voluntary or other organisations in the establishment and maintenance of such services.”

***1985 European Charter of Local Self-Government (Strasbourg - Council of Europe)***

“Article 3. Concept of Local Self-Government

(...) This right shall be exercised by councils or assemblies composed of members freely elected by secret ballot on the basis of direct, equal, universal suffrage, and which may possess executive organs responsible to them.

This provision shall in no way affect recourse to assemblies of citizens, referendums or any other form of direct citizen participation where it is permitted by statute.”

***1992 The European Urban Charter (Strasbourg - Council of Europe)***

“The European Declaration of Urban Rights

(...) citizens of European towns have a right to:

1. Security, 2. An Unpolluted and Healthy Environment, 3. Employment, 4. Housing, 5. Mobility, 6. Health, 7. Sport and Leisure, 8. Culture, 9. Multicultural Integration, 10. Good Quality Architecture and Physical Surroundings, 11. Harmonisation of Functions, 12. Participation, 13. Economic Development, 14. Sustained Development, 15. Services and Goods, 16. Natural Wealth and Resources, 17. Personal Fulfilment, 18. Inter-Municipal Collaboration, 19. Financial Mechanisms and Structures, 20. Equality.”

12. Participation: In pluralistic democratic structures and in urban management characterised by co-operation between all the various partners, the principle of subsidiarity, information and freedom from over-regulation; (...)

- Citizen participation in local political life must be safeguarded through the right to elect representatives, freely and democratically
- Citizen participation in local political life must be effective at all levels of the local, political and administrative structure
- Citizens are entitled to be consulted over all major projects affecting the future of the community
- Urban management and planning must be based upon maximum information on the characteristics and special features of the town
- Local political decisions should be based on urban and regional planning conducted by teams of professionals
- Political choices, the final stage in the decision-making process, should be vital and comprehensible
- Local authorities should ensure the participation of young people in local life”.

***1992 Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (Strasbourg - Council of Europe)***

“The member States of the Council of Europe, signatory hereto, (...)

Aware of the active participation of foreign residents in the life of the local community and the development of its prosperity, and convinced of the need to improve their integration into the local community, especially by enhancing the possibilities for them to participate in local public affairs,

Have agreed as follows:



Article 4. Each Party shall endeavour to ensure that reasonable efforts are made to involve foreign residents in public inquiries, planning procedures and other processes of consultation on local matters.”

***1994 Charter of European Cities & Towns towards Sustainability (Aalborg Charter - Aalborg - European Commission)***

“I.13 Citizens as Key Actors and the Involvement of the Community

We, cities & towns pledge to meet the mandate given by Agenda 21,

(...) We shall ensure that all citizens and interested groups have access to information and are able to participate in local decision-making processes.”

Part III

Engaging in the Local Agenda 21 Processes: Local Action Plans Towards Sustainability

(...) The creation of a vision for a sustainable community through a participatory process involving all sectors of the community.”

***1996 European Social Charter (Revised) (Strasbourg - Council of Europe)***

“The Parties accept as the aim of their policy, to be pursued by all appropriate means both national and international in character, the attainment of conditions in which the following rights and principles may be effectively realised:

(...) 15. Disabled persons have the right to independence, social integration and participation in the life of the community.”

***1997 Parliamentary Assembly Resolution 1121 on “Instruments of Citizen Participation in Representative Democracy” (Council of Europe)***

“A truly living democracy depends on the active contribution of all citizens. Their participation in political life and their co-operation within political institutions are thus a decisive factor for the smooth functioning of democratic institutions.”

***1998 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention - Aarhus - United Nations Economic Commission for Europe)***

“Article 1. Objective

In order to contribute to the protection of the right of every person of present and future generations to live in an environment adequate to his or her health and well-being, each Party shall guarantee the rights of access to information, public participation in decision-making, and access to justice in environmental matters in accordance with the provisions of this Convention.”

***2003 Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life (Strasbourg - Council of Europe)***

“Principles

1. The participation of young people in local and regional life must constitute part of a global policy of citizens’ participation in public life, as set out in Recommendation Rec (2001) 19 of the Committee of Ministers to member states on the participation of citizens in local public life.
2. Local and regional authorities are convinced that all sectoral policies should have a youth dimension. They therefore undertake to comply with the provisions of this

charter and to implement the various forms of participation, which follow in consultation and co-operation with young people and their representatives.

3. The principles and various forms of participation advocated in this charter apply to all young people without discrimination. In order to achieve this, special attention should be paid to promoting the participation in local and regional life of young people from disadvantaged sectors of society and from ethnic, national, social, sexual, cultural, religious and linguistic minorities.”

***2004 Aalborg+10 - Inspiring Futures (The Aalborg Commitments - Aalborg - European Commission)***

“The Aalborg Commitments

1 Governance

We are committed to energising our decision-making processes through increased participatory democracy.

We will therefore work to:

(...) 2. Build participation and sustainable development capacity in the local community and municipal administration.

3. Invite all sectors of local society to participate effectively in decision-making.”

***2008 European Urban Charter II, Manifesto for a New Urbanity (Strasbourg - Council of Europe)***

“European towns and cities belong to their citizens; (...)

European towns and cities are responsible for building a model of urban government which takes account of the new demands of democracy, particularly where participation is concerned.

We reaffirm (...) the validity of the values and principles contained in our European Charter of Local Self-Government drawn up in 1985, and in particular the belief that the right of citizens to participate in public affairs can be fully exercised at the local level.

We therefore encourage, (...) the use of citizens’ assemblies, local referendums and all forms of direct citizen participation.

In the (...) spirit of involvement of all the components of the urban population, the right to vote and to stand in elections to urban local assemblies must be granted to migrants, who contribute in many different ways to the life of the community.

Our towns and cities must work to establish extensive local e-democracy.”

***2013 Parliamentary Assembly Resolution 1964 “Good Governance of Large Metropolises” (Council of Europe)***

“Good governance of metropolitan areas encompasses all forms of co-ordination and regulation that contribute to increased efficiency and transparency of the political and administrative system and that effectively increase the quality of life of an urban region.

For many years, citizen participation has been recognised as a particularly valuable element of good democratic governance at the local level.”

## **V. Local Governments in Turkey**

Turkey (Republic of Turkey/Türkiye Cumhuriyeti) is a parliamentary, multi-party republic located between Asia and Europe. The capital city is Ankara (5,150,072), other major cities are; İstanbul (14,377,018), İzmir (Smyrna) (4,113,072), Bursa (2,787,539) and

Antalya (2,222,562). The area of Turkey is 783,562 km<sup>2</sup> and its population is 77,695,904 (31 December 2014)<sup>7</sup>.

The Grand National Assembly is composed of 550 seats and elections take place every four years. These elections are held by proportional vote, but with a minimum threshold of 10% of the votes at the national level to enjoy representation at the Assembly. The President of the Republic was designated by the National Assembly for seven years until October 2007. Constitutional reforms including the election of the President by direct universal suffrage and the reduction of the President's term to five years were adopted by referendum in 2007. The present constitution was adopted in November 1982 and amended in 1995, 1999, 2001, 2004, 2007 and 2010. Political power is highly centralized at the national level.

Turkey is divided into seven geographical regions (Marmara, Aegean, Mediterranean, Central Anatolia, Eastern Anatolia, South-eastern Anatolia and Black Sea) with no political or administrative connotations. The central government is based on the principle of deconcentration and is arranged through provinces (headed by provincial governors) and districts (headed by district governors). There are presently 81 provinces and 919 districts (2015) in the country.

#### **A. The Constitutional Basis of Local Governments**

The following are the fundamental principles, as laid down in the Constitution, with respect to local governments (Constitution of the Republic of Turkey, Art.127):

- The formation, duties and powers of the local governments are regulated by law in accordance with the principle of decentralised administration;
- Local governments have public legal entities;
- Local governments are autonomous organisations which are based on the principle of decentralised administration;
- Their general decision-making bodies are formed by election;
- Procedures concerning the formation of elected bodies of local governments, their dissolution or their removal, and any appeals thereon, are subject to judicial review;
- The central administration has the power of administrative tutelage over the local governments in the framework of principles and procedures set forth by law, with the objective of ensuring the functioning of local services in conformity with the principle of the integral unity of the administration, securing uniform public service, safeguarding the public interest and meeting local needs in an appropriate manner;
- Local governments are allocated financial resources in proportion to their duties;
- Local government organisations may form unions among themselves with an authorisation from the Council of Ministers.

#### **B. Local Electoral System in Turkey**

The Constitution slates the fundamental requirement that decision-making bodies of local governments are to be formed by election. Elections in local governments are held once every five years based on the principles of free, equal, secret, direct, universal suffrage, with public counting of the votes, and under the direction and supervision of the judiciary. In elections for membership to general provincial councils and municipal councils, a system of

---

<sup>7</sup> Turkish Statistical Institute (2015); [http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=1590](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590) (16.03.2015)

proportional representation with a threshold of ten per cent is applied. In elections for mayors and village masters, however, the majority voting system is implemented.

### **C. Types of Local Governments in Turkey**

There are three types of local government in Turkey: 1. Special Provincial Administrations, 2. Municipalities, 3. Villages

#### **1. Special Provincial Administrations**

Each province in Turkey has a 'special provincial administration'. Special Provincial Administrations are public legal entities with administrative and financial autonomy whose decision-making organs are elected. They are established at the provincial level to provide for the common local needs of citizens living within the provincial borders.

Special provincial administrations have functions and responsibilities both within and outside municipal boundaries. They are established by the law on establishing provinces and their legal personality terminates with the abolishment of the province. There are 51 special provincial<sup>8</sup> administrations in the country. Each of these administrations consists of a general provincial council, a provincial executive committee, and, as its head, the governor.

#### **2. Municipalities**

Municipalities are public legal entities with administrative and financial autonomy whose decision-making organs are elected. They are established to provide for the common local needs of citizens living within municipal boundaries.

The organs of municipalities are: the municipal council, the municipal executive committee and the mayor. Municipalities may be established in settlements with a population of 5,000 or more. Municipalities are compulsory in provincial and district centres regardless of their population. There are 1,396 municipalities<sup>9</sup> in the country. These are classified into five types: "metropolitan municipality", "provincial municipality", "metropolitan district municipality", "district municipality" and "town municipality".

#### **3. Villages**

Settlements with populations below 5,000 are classified as villages. There are currently 18,337 villages<sup>10</sup> (2015) in the country. They are administered by a village association, a council of elders and a village master (muhtar).

#### **4. Neighbourhoods**

Neighbourhoods are sub-units within municipalities, and each neighbourhood is led by an elected neighbour master (muhtar) and a council of elders. Neighbourhoods are not local governments, however, the law provides for their participation in some aspects of local government. There are currently 31,855 neighbourhoods<sup>11</sup> (2015) in the country.

---

<sup>8</sup> On the 30th of March 2014 (Local Elections 2014), number of special provincial administrations decreased from 81 to 51 in Turkey under the 'Law on Establishment of New Metropolitan Municipalities' (Law No. 6360, 2013).

<sup>9</sup> On the 30th of March 2014 (Local Elections 2014), number of municipalities decreased from 2,950 to 1,396 in Turkey under the 'Law on Establishment of New Metropolitan Municipalities' (Law No. 6360, 2013).

<sup>10</sup> On the 30th of March 2014 (Local Elections 2014), number of villages decreased from 34,434 to 18,337 in Turkey under the 'Law on Establishment of New Metropolitan Municipalities' (Law No. 6360, 2013).

<sup>11</sup> Ministry of the Interior (2015); <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

## **VI. Some Provisions in Turkish Legislation Related to Citizen Participation at Local Level**

Some provisions in Turkish legislation related to citizen participation at local level and their some important provisions are listed below:

- Constitution of the Republic of Turkey, no 2709; (1982);
- Law on Right of Information Acquirement, no 4982 (2003);
- Law on Metropolitan Municipalities, no 5216 (2004);
- Law on Special Provincial Administration, no 5302 (2005);
- Law on Unions of Local Authorities, no 5355 (2005);
- Law on Municipalities, no 5393 (2005);
- Regulation on Voluntary Participation in Services of Special Provincial Administrations and Municipalities, no 25961 (2005);
- Regulation on Citizens' Assembly, no 26313 (2006).

### ***Constitution of the Republic of Turkey***

#### *Characteristics of the Republic*

Article 2. The Republic of Turkey is a democratic, secular and social state governed by rule of law, within the notions of public peace, national solidarity and justice, respecting human rights, loyal to the nationalism of Atatürk, and based on the fundamental tenets set forth in the Preamble.

#### *Right to Vote, to Be Elected and to Engage in Political Activity*

Article 67. In conformity with the conditions set forth in the law, citizens have the right to vote, to be elected, to engage in political activities independently or in a political party, and to take part in a referendum.

Elections and referenda shall be held under the direction and supervision of the judiciary, in accordance with the principles of free, equal, secret, direct, universal suffrage, and public counting of the votes. (...)

All Turkish citizens over eighteen years of age shall have the right to vote in elections and to take part in referenda.

#### *Entry into Public Service*

Article 70. Every Turk has the right to enter public service.

### ***Law on Municipalities (2005) Law No: 5393***

#### *Establishment of Municipalities and Boundaries*

##### *Establishment*

Article 4. (...) Where it is decided by the board of aldermen of one or more than one village or an application is made in writing to the territorial government by at least one half of the electors plus one, or (...) The file proceeded shall be sent to the Ministry of Interior together with the remarks of the governor. The municipality shall be established in that place upon receipt of approval of the State Council under a joint decree.

##### *Incorporation and Joining*

Article 8. (...) and more than one of the half of the electors residing in these places apply for joining another county, voting shall be made related to this application in village,

county or parts hereof willing to join, without applying to votes of the inhabitants of the county to be joined. If the voting result is positive, the document related to the application shall be sent to the joined municipality by the Governor. (...) Joining shall be realized upon approval of the Municipal Council. (...)

#### *Neighbourhoods and Neighbourhood Administration*

Article 9. A neighbourhood shall be governed by a master (muhtar) and an executive committee. (...)

The master shall, with voluntary participation of neighbourhood residents, identify common needs, enhance the neighbourhood's quality of life, conduct relations with the municipality and other public entities, deliver opinion on matters of interest for the neighbourhood, cooperate with other institutions and perform other duties as prescribed by laws.

The municipality (...) shall consider the neighbourhood residents' common wishes when making decisions and endeavour to ensure that services are provided in such a way as to meet the neighbourhood's needs.

#### *Law Related to Fellow-Citizenship*

Article 13. Everyone is a fellow-citizen (townsman) of the county (town) which she/he lives in.

The fellow-citizens (townsmen) shall be entitled to participate in the decisions and services of the municipality, to acquire knowledge about the municipal activities and to benefit from the aids of the municipal administration.

It is a basic principle to extend aid without hurting human feelings. (...)

#### *Municipal Council Meetings*

Article 20. (...) In addition, the town's inhabitants shall be informed of the venue and time of the meeting by the usual means.

Council meetings shall be public.

On a reasoned proposal by the council chairman or one of the councillors, it may be decided by the simple majority of the participants to hold the session in camera. (...)

#### *Agenda*

Article 21. The municipal council's agenda for the first day of each month shall be determined by the mayor and notified to the councillors at least three days in advance and the public shall be informed of the agenda by various means. (...)

#### *Finalization of Council Resolutions*

Article 23. (...) Summary of the finalized decisions of the council shall be announced to public within seven days through appropriate means.

#### *Specialist Commissions*

Article 24. (...) Commission reports shall be public, and publicized by various means, and (...)

#### *Citizens' Assembly*

Article 76. In the day-to-day life of the town or city, the citizens' assembly shall endeavour to implement the following principles: development of a vision of the town or city's future and of an awareness of citizenship of the town or city; protection of the town's

or city's rights, laws and regulations; sustainable development; environmental awareness; social solidarity and mutual assistance; transparency; accountability; participation and local self-government.

The citizens' assembly shall comprise representatives of public professional organizations, trade unions, notaries public, universities if any, the civil society organizations concerned, political parties, public entities and neighbourhood masters, and other parties concerned.

The municipality shall provide assistance and support in order to ensure that the assembly's activities are conducted effectively and efficiently.

Opinions formed within the citizens' assembly shall be placed on the agenda of the municipal council and deliberated at its first meeting. (...)

#### *Voluntary Participation in Municipal Service*

Article 77. In order to enable public participation in the services and to increase the efficiency and to carry out the activities in the most economic manner, the Municipality shall prepare programs for the volunteers who are willing to contribute health, training, sports, environmental, cultural and social services, formation of libraries, parks etc. and other services rendered to the old people, women and children, disabled, poor people and to those in destitute. (...)

### **VII. The Main Participatory and Democratic Governance Mechanisms in Turkish Local Government System**

The main participatory and democratic governance mechanisms in Turkish Local Government System are; Townsman's Law, Right of Information Acquirement, Right to Litigate, Voluntary Participation in Local Services, Neighbourhood Managements, Specialist Commissions and Municipal Councils, Local Elections and Citizens' Assemblies.

#### **A. Townsman's Law**

According to the Law on Municipality, everyone is a 'townsman' of the town in which she or he lives. Townsman have the right to participate in the decisions and services of the municipality, the right to obtain information about municipality activities and the right to benefit from aid provided by the municipal administration.

#### **B. Right of Information Acquirement**

The Law on Right of Information Acquirement which came into force in 2004 provides that everyone has the right to obtain information concerning the activities of all public entities, including local governments. Local governments are responsible for taking the necessary administrative and technical measures so as to present, with the exception of those prohibited by law, all kinds of information or documentation to the applicants, and to respond to applications for obtaining information in an effective, timely and accurate manner.

#### **C. Right to Litigate**

The right to apply to the judiciary against any kind of action or operation of the administration, and the administration's responsibility to make amends for any damage created by the administration's own action and operation is guaranteed under the Constitution. In this way, all those harmed by the actions and operations of local governments may apply to the judicial authorities in relation to such actions and operations and may demand compensation for damages, if any.

#### **D. Voluntary Participation in Local Services**

Special Provincial Administrations and Municipalities will carry out programmes designed to encourage the voluntary participation of the public in the provision of health care, educational, sporting and environmental services, social welfare and assistance services, libraries, parks, traffic and cultural services and services for the elderly, women, children, people with disabilities, the poor and destitute. Such involvement will help promote solidarity and participation, and will help to increase effectiveness and efficiency in the provision of local services.

#### **E. Neighbourhood Managements**

There are neighbourhoods (mahalle) within municipal borders. Although they do not have public legal personality, these neighbourhoods have shared needs and priorities, have a community relationship amongst residents, and are led by neighbourhood master and their councils of elders who are elected by the public. In effect, a neighbourhood master plays a dual role:

- On the one hand, she/he performs some of the duties and responsibilities as a unit of the central administration, while
- On the other hand she/he ensures the delivery of local services in the neighbourhood by working in close cooperation with the municipality with which it is affiliated.

The municipality is responsible for providing the necessary assistance in kind and support, within the limits of its budgetary resources, to meet the needs of the neighbourhood and the masters' office and resolve any problems. It will also consider the neighbourhood residents' common wishes when making decisions, and will endeavour to ensure that services are provided in such a way as to meet the neighbourhood's needs.

- The specific scheme of neighbourhood governance provides significant opportunities to promote participation in neighbourhoods.
- Neighbourhood masters, elected by citizens and enjoying strong political legitimacy, are contact points for citizens at neighbourhood level and work on administrative, social and physical infrastructure monitoring.
- Neighbourhood masters, with diminishing administrative functions due to new legislations and e-government practices and thus risking a total severance of traditional ties with citizens, can assume a new role for social leadership in their neighbourhoods in the face of new needs of the society, novel means of governance and participation and due to an increased expansion of the principle of 'decentralised service provision' by local governments.
- Neighbourhood masters emerge as prominent actors to ensure social cohesion and inclusion in their neighbourhoods through social projects, social assistance, education, awareness campaigns/activities jointly developed with neighbourhood residents or social projects jointly executed with municipalities/district governorships.
- The development of neighbourhood governance may be a significant solution to problems experienced in the relations of neighbourhood masters and municipalities.
- Municipalities should on one hand allow citizens to take up more effective roles in the governance of own neighbourhood on the basis of voluntary involvement, and on the other hand develop efficient collaboration with neighbourhood masters through systematic feedback conduits.



## **F. Specialist Commissions and Municipal Councils**

### *Specialist Commissions*

When meetings of the specialist commissions of the special provincial administration or of the municipality are held, and where such meetings discuss issues relevant to a neighbourhood, the right to participate and provide opinions is granted to the neighbourhood masters and heads of public entities in the province, as well as to representatives of public professional organisations, universities, and trade unions in the province, and to representatives of civil society institutions concerned with the issues under discussion. These participants will not have the right to vote, however.

### *Municipal Councils*

- The powerful mayor model continues to exist in the Turkish municipal system after the local administration reform.
- Political parties which have elected councillors in municipal councils and municipal bureaucrats appear as significant actors in decision making in addition to the mayor's policies.
- Specialist commissions stand out as bodies where councillors mostly meet to examine matters referred to them free of all concerns and overt or covert intentions, and endeavour to make good decisions. Where reports and views produced by such commissions are adopted unanimously by the relevant commission, such papers are usually adopted by municipal councils.
- The relations between municipal councils and neighbourhood masters are not strong. Neighbourhood masters convey day-to-day problems to the municipalities. The problems so conveyed are not of the kind that would be followed up or decided upon by councillors, but merely problems of repair and maintenance regularly included in the service portfolios of municipal units.
- According to councils, neighbourhood masters are not considered as actors who can organize local participation at neighbourhood level. Therefore it is the case in most municipalities that neither municipal councils as entities nor councillors as individuals have any meaningful relations with neighbourhood masters in terms of local government<sup>12</sup>.

## **G. Local Elections**

In Turkey, national political parties achieve better penetration into the local structures of representation. Nevertheless, recent research shows that local issues and the personality of the candidate are just as important for the electorate. Local elections are multi-party elections. Municipal elections are single ballot elections and the candidate who finishes at the top of the list carries the municipality. The local electoral system is based on the principle of proportional representation. For the election of the general councils (provincial), each district is a constituency; for the election of mayors and municipal councils, each town or village is a constituency. The lands falling within a metropolitan municipality form the constituency for electing a metropolitan mayor.

The direct democratic procedures prescribed by law are very limited. Citizens are called upon to participate directly in decision-making when a new community is created in a populated area, such as a village, a group of villages, or even through consolidation. The rate of participation in local elections in Turkey is relatively high. In 2014, this was 89.20% for

---

<sup>12</sup> Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments', p.7-8.

the election of mayors, 89.48% for the metropolitan mayors, 88.64% for the general provincial councillors and 89.15% for the municipal councillors<sup>13</sup>.

**Table 1: Voter Turnout Data for Turkey (Local Elections)**

<b>Elections (Year)</b>	<b>Mayors</b>	<b>Municipal Councillors</b>	<b>Metropolitan Mayors</b>	<b>General Provincial Councillors</b>
1984	85.6%	85.6%	85.4%	91.5%
1989	78.0%	78.0%	72.5%	81.5%
1994	90.5%	90.3%	89.3%	92.2%
1999	85.2%	84.9%	84.1%	86.9%
2004	73.27%	73.27%	70.60%	76.25%
2009	84.17%	84.06%	83.17%	85.01%
2014	89.20%	89.15%	89.48%	88.64%

Sources: Löffler and Kösecik (2011); ‘Strengthening Public Participation at Local Level through Changes in the Electoral System in Turkey’, p.19. Supreme Electoral Board (2015)<sup>14</sup>.

The following table (Table 2) shows the distribution of elected officials in the 2009 local elections across different types of municipalities, including the neighbourhood level. What becomes immediately obvious is the underrepresentation of women at all levels.

**Table 2: Distribution of Elected Officials in 2009 Nationwide Local Elections**

<b>Title of Office Holder</b>	<b>Men</b>	<b>Women</b>	<b>Women Percentage</b>	<b>Total</b>
Mayors	2,921	27	1.09%	2,948
Municipal Councillor	30,450	1,340	4.22%	31,790
General Provincial Councillors	3,269	110	3.26%	3,379
Village Masters (Muhtars)	34,210	65	0.19%	34,275
Members of Village Executive Committees	137,848	329	0.24%	138,177
Neighbourhood Masters (Muhtars)	18,178	429	2.31%	18,607

<sup>13</sup> United Cities and Local Governments; ‘County Profile: Turkey’, p.III.

<sup>14</sup> Supreme Electoral Board;

<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/BelediyeBasKanligi2014.pdf>,

<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/BelediyeMeclisUyelig2014.pdf>,

<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/Buyuksehir2014.pdf>,

<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/ilGenel2014.pdf> (01.05.2015).

Members of Neighbourhood Executive Commit.	71,174	1,409	1.95%	72,583
TOTAL	298,050	3,709	1.23%	301,759

Source: Löffler and Kösecik (2011); 'Strengthening Public Participation at Local Level through Changes in the Electoral System in Turkey', p.15.

## **H. Citizens' Assemblies**

One legally mandatory participation mechanism which is unique to Turkey is the system of called 'citizens' assemblies'. They are conceived to act "as a bridge between civil society and local authorities", aspiring to integrate all levels and interests of civil society. However, in reality, the local authorities, in particular, the mayor retain a strong influence on the selection of those members who play a leading role in the citizens' assemblies.

It is literally a "mission impossible" for any citizens' assembly to implement 11 objectives as listed in 'Duties of the Citizens' Assembly' of the 'Regulation on Citizens' Assembly'. 'Focus' is key to strategic success. Therefore, trying to pursue so many different objectives at the same time makes it very hard to achieve success. This is compounded by the fact that the structure, organs and decision-making processes are very complex. Even the municipal council has a more simple structure.

In particular, citizens' assemblies cannot simultaneously be:

- An effective partnership for better coordination between the public, private and non-profit sectors,
- A legitimate forum for citizen consultation,
- An independent watchdog for monitoring public services/policies,
- A platform to support NGOs and volunteers,
- A mechanism to increase participation, in particular from disadvantaged groups.

Clearly, it is always challenging to "legislate participation". At present, citizens' assemblies are too much artificial and too often perceived as the "backyard of the municipality" and they are seen to be strongly influenced by the municipality (and in particular, the mayor) which determines who is part of the game.

## **VIII. Some Recommendations to Improve Citizen Participation at Local Level in Turkey**

### **A. Recommendations for Neighbourhood Managements**

Things that can be done by neighbourhood masters by own efforts are;

- To assess themselves and progress of their works: At what levels do they work effectively with neighbourhood residents and local institutions, where do they need improvements?
- To improve their neighbourhood residents, to identify volunteer street representatives and assistants, to establish a team of master's office and jointly lay down working principles.
- To prioritize neighbourhood problems, to create solutions jointly with their team to problems that they can handle and to share successes.
- To develop a vision for their neighbourhood, to generate ideas for the future of their neighbourhood, to make efforts to reflect such ideas onto strategic plans.

- To design, in their neighbourhood, more systematic social assistance, and social support mechanisms and activities particularly for disadvantaged groups.

Things that can be done by citizens' assemblies are;

- To involve neighbourhood masters in working groups, social and cultural projects early.
- To cooperate with neighbourhood masters to draw more participation and volunteers from neighbourhoods to citizens' assemblies.
- To use the publication means of neighbourhoods to inform citizens of assembly's works and activities relevant to the neighbourhoods.

Things that can be done by municipalities and councillors are;

- To establish a desk for neighbourhood masters in the municipality under a specialist person.
- To increase contacts of councillors with neighbourhood masters.
- To establish specialist commissions and working groups that bring together neighbourhood masters and councillors, focus on neighbourhood issues.
- To design and build neighbourhood masters' offices, to the extent possible, at locations near the neighbourhood/quarter houses and at a spatial size that could accommodate meetings with citizens.
- To establish cooperation with neighbourhood masters at the earliest stage for decisions and infrastructure projects of interest to the neighbourhood.
- To share with neighbourhood masters the strategic plans and annual implementation programmes.
- Where the council is to deliberate on, or pass resolutions for, issues of interest to the neighbourhood, to inform the neighbourhood masters in advance and to ensure that neighbourhood masters participate in council meetings on their neighbourhoods<sup>15</sup>.

## **B. Recommendations for Municipal Councils**

- To motivate citizens to participate and to explain why and how they participate
- To make participation a regular part of decision making processes
- To define citizens' role at the beginning of each decision making process
- To design the participation process carefully, to inform citizens timely and fully on the subject, role and participation process
- To demonstrate the effects of citizens' contributions, to inform them what has been achieved by their contributions in the implementation of decisions
- To make council meetings interesting for public participation<sup>16</sup>.

## **C. Recommendations for Citizens' Assemblies**

- To identify strengths and weaknesses of citizens' assemblies,
- To perform benchmarking and to learn from experiences of neighbouring towns,

---

<sup>15</sup> Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments', p.17-18.

<sup>16</sup> Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments', p.16.

- To meet other groups that support citizens' assemblies, to share experiences, to discuss problems and to continue to collaborate,
- To demonstrate what citizens' assemblies can do by their roles, potentials, connections etc. To define how they can contribute to municipal councils and neighbourhood masters,
- To organize public conferences or forums,
- To identify groups not represented in citizens' assemblies and to ensure their participation,
- To adopt a deliberative and rational decision making attitude instead of imperative behaviour of parties in meetings, particularly the meetings of the executive committee,
- To publicize meeting minutes and discussions,
- To eliminate the impression that citizens' assemblies are bodies that approve pre-defined decisions,
- To hold meetings at public locations. To reserve time at the beginning or end of meetings to allow public participants to voice views,
- To videotape meetings, broadcast on the internet or local media,
- To create opportunities to reach new volunteers on one-on-one basis to employ such persons in their areas of interest,
- To provide project management support to working groups on social and cultural projects,
- To prepare communications plan for citizens' assemblies, to develop communication means and methods (boards in relevant entities and offices of neighbourhood masters etc.),
- To ensure that significant leaders, decision makers in the society make supportive statements for citizens' assemblies,
- To receive feedback through citizen and stakeholder surveys on works and productions
- To congratulate achievements, publicly reward volunteers and working groups<sup>17</sup>.
- To define and formalize the working relations of citizens' assemblies with municipal councils<sup>18</sup>.

## **Conclusion**

Since the first years of 21. Century, the government of Turkey has introduced a series of reforms that are often subsumed under the term "decentralisation". A number of laws have been passed that aim to reorganise the division of tasks and the relations between the central government and local/regional authorities.

In particular, these reforms demonstrate that Turkey has adapted to the demands of the global discourse on effectiveness, good governance, the optimal level of decision-making and management of services for citizens, local governance and subsidiarity.

---

<sup>17</sup> Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments', p.15.

<sup>18</sup> Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments', p.14-15.

However, there are a lot of problems related to local democracy. So, it will take a long time to institutionalize and complete citizens' participation process at local level in Turkey.

### **References**

1. Daniel Serban; 'Citizen Participation in Local Governance in Southeast Europe'.
2. Elke Löffler and Muhammet Kösecik (2011); 'Strengthening Public Participation at Local Level through Changes in the Electoral System in Turkey'.
3. European Committee on Local and Regional Democracy (2009); 'Council of Europe Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level'.
4. John Leatherman and Marlene Howell (2000); 'Meaningful Input to Public Policy Citizen Participation Strategies'.
5. Ministry of the Interior (2015); <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
6. Support to Further Implementation of Local Administration Reform in Turkey (2011); 'Final Report on the Second Consultation Workshop on Strengthening Public Participation in Local Governments'.
7. Supreme Electoral Board (2015);  
<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/BelediyeBaskanligi2014.pdf>,  
<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/BelediyeMeclisUyeligigi2014.pdf>,  
<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/Buyuksehir2014.pdf>,  
<http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/ilGenel2014.pdf> (01.05.2015).
8. The Chartered Institute of Public Finance and Accountancy (2004); 'The Good Governance Standard for Public Services'.
9. The Department of the Environment, Community and Local Government, Ireland; 'Referendum Results 1937-2013'.
10. The International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2014); <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?id=102>
11. The Turkish Economic and Social Studies Foundation, <http://www.tesev.org.tr>
12. Turkish Statistical Institute (2014); <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=15974>
13. Ulaş Bayraktar and Élise Massicard (2012); 'Decentralisation in Turkey', (Focales 07), Agence Française de Développement (AFD).
14. United Cities and Local Governments; 'County Profile: Turkey' (2014), [http://www.cities-localgovernments.org/gold/Upload/country\\_profile/Turkey.pdf](http://www.cities-localgovernments.org/gold/Upload/country_profile/Turkey.pdf)
15. United Nations Development Programme (2009); 'E-governance and Citizen Participation in West Africa Challenges and Opportunities'.

## **Sosyal Sermaye Kavramı Çerçevesinde Üniversite Öğrencilerinin Bilişim Teknolojileri Kullanımı (Güney Florida Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Örnekleri)\***

*The Use of Information Technology by University Students in the Framework of Social Capital (Samples of University of South Florida, International University of Sarajevo and Afyon Kocatepe University)*

**Hüseyin Koçak\*\***

### **Özet**

Son iki yüzyıl boyunca sermaye olgusunun hep para ve maddi değerlerden oluştuğu şeklinde algıya karşın, son yıllarda insan ve insana ait farklı değerler sermaye olarak kabul görmeye başlamıştır. Sosyal sermaye; toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırarak, toplumun üretkenliğini artıran, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik anlamda verimliliğe ve etkinliğe büyük katkı yaptığı öngörülen sosyal sermayenin, temelde sosyal ilişkilerdeki kalite olduğu bilinmektedir. Bu nedenle sosyal yapının sağlıklı olması, ekonomik ilişkilere de pozitif etki yapmaktadır. Her ne kadar yeni ve gelişen bir konu olsa da sosyal sermaye kavramı, ileride az gelişmişliği açıklayan en iyi yöntemlerden biri olacaktır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler sosyal sermaye açısından ülkelerinin aksayan ve yanlış yönlerini tespit ettiği takdirde, başarılı bir şekilde kalkınmalarını gerçekleştirmeleri için izlenecek adımlar belli olacaktır. Bilişim teknolojilerinin doğru kullanımı ile sosyal sermaye arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal sermaye açısından iyi durumda olan ülkeler bilişim teknolojilerinin doğru kullanımı konusunda iyi durumdadırlar. Bilişim teknolojilerinin amacına uygun kullanımı sosyal sermayeyi güçlendirmektedir. Bu çerçevede üç farklı ülke üniversitelerinden 829 öğrenciye sorular yöneltilmekte, bulgular karşılaştırılmalı bir biçimde analiz edilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Sosyal Sermaye, Üniversite Öğrencileri, Bilişim Teknolojileri, USF, İUS, AKÜ*

### **Abstract**

During the last two centuries, despite all cases of capital in the form of perception that consists of money and material values, different values of the human being has begun to accept the capital in recent years. Social capital is defined as the norm and networking features; forming community members, civil society organizations and facilitating coordination activities between public institutions, improve the productivity of society and trust. In economic terms stipulated that social capital makes a great contribution to the effectiveness and efficiency, it is known that the quality of basic social relations. Therefore, the healthy social structure makes a positive impact on economic relations. Although new and developing subject social capital is obvious that one of the best way to demonstrate the future the underdevelopment. If the less developed and developing countries have identified shortcomings and wrong aspects of the country in terms of social capital, to be followed for the successful realization of the development steps will be determined. There is a positive relationship between social capital and the correct use of information technology. Countries that are in good condition in terms of social capital are in good condition for the correct use of information technology. Intended and correct use of information technology is strengthening social capital. In this context, questions are being asked to 829 university students from three different countries, then the results are analyzed in a comparative way.

**Key Words:** *Social Capital, University Studens, Information Teknoloji, USF, IUS, AKU*

\* Bu çalışma AKÜ, BAP Hızlı Destek Projesi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kocak@aku.edu.tr

## **I. Giriş**

Sosyal sermaye ve bilişim teknolojileri ile ilgili gerek sosyal bilimler alanında gerekse teknik düzeyde pek çok çalışma yapılmaktadır. Sosyal sermaye denildiğinde genel olarak; kişilerarası ilişkileri düzenleyen, yöneten, ekonomik ve sosyal gelişmeye katkıda bulunan kurumlar, ilişkiler, davranışlar ve değerler anlaşılmaktadır. Bilişim teknolojileri denildiğinde ise, bilgi toplumu olma yolunda bilgiye ulaşma, veri aktarma işlevine sahip elektronik aygıtlar, bilgisayar ve internet kullanımı akla gelmektedir. Sosyal sermaye kavramı ve bilişim teknolojileri alanında çok sayıda çalışma olmasına rağmen bu iki kavramın birbiri ile ilişkisi bağlamında çalışmalar oldukça azdır. Sosyal sermaye açısından yeterli düzeyde olan ülkeler ekonomik ve toplumsal açıdan ileri ülkeler konumundadır. Bir ülkenin sosyal sermaye yapısı o ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde önemli bir paya sahiptir.

Bilişim teknolojilerinin üretimi ve kullanımı noktasında, sosyal sermaye açısından iyi durumda olan ülkeler bir adım öne geçmektedir. Sosyal sermaye açısından güçlü ülkeler bu teknolojileri ülkelerinin daha çok gelişmesine katkıda bulunacak biçimde üretim odaklı kullanırken, sosyal sermaye açısından yetersiz denilebilecek ülkeler bu konuda ne yazık ki tüketim odaklı ve yanlış bir kullanım içindedirler. Yaşamın her alanını etkileyen bilişim teknolojilerinin yanlış bir biçimde ve salt tüketim amaçlı kullanımının ülkeleri ileri götürmesi söz konusu değildir. Asıl olan bir taraftan sosyal sermaye açısından güçlü bir toplum olmak ve bilişim teknolojilerini bilgi toplumuna ulaşma ve üretim amaçlı kullanmaktır. Bu kritik noktayı yakalayan ülkeler her zaman süreci iyi değerlendirmekte ve bir adım önde olmaya devam etmektedirler.

Bu bildiride öncelikle kavramsal düzeyde sosyal sermaye üzerinde durulmakta, ardından bilişim teknolojileri ele alınmaktadır. Çalışma, Güney Florida Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi toplam 829 öğrenci ile yüz yüze yapılan alan araştırmasının bulguları ile desteklenmekte, karşılaştırmalı analiz yapılmaktadır.

## **II. Sosyal Sermaye Kavramı**

Sosyal sermaye en yalın biçimde; en az iki kişi arasında, güvene dayalı kurulabilen iletişim imkânı olarak tanımlanabilir. Biraz daha geniş bir tanımlamayla, toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki yatay ve dikey karakterli koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini artıran, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri(Temple, 2000:23) şeklinde tanımlamak mümkündür. Ekonomik açıdan ise sosyal sermaye, kişi ve kurumlar arası güvene dayalı ilişkilerin, ekonomik etkinliğe ve üretime yansımaları şeklinde kabul edilmektedir(Karagül, 2010:138).

Sosyal sermayenin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının değerli bir servet olduğudur. İletişim ağları, sosyal bağlılık için bir temel oluşturur; çünkü sosyal bağlılık, karşılıklı avantajlar için -yalnız insanların doğrudan tanıdıklarıyla değil, bir kişinin diğerleriyle ortaklaşa çalışmasını- sağlamaktadır(Field, 2008:16).

Ülkelerin ekonomik gelişmeleriyle olumlu bir etkileşim içinde olan sosyal sermayeye özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik başarı için acil olarak yatırım yapılması gerekmektedir. Çünkü az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişim süreçlerinde, sosyal problemler ekonomik zorluklar karşısında çoğunlukla görmezden gelinmektedir. Ancak geline noktada, ikinci plana itilen sosyal sorunların olumsuz etkilerinin, ülkelerin ekonomik alandaki başarısızlığında çok önemli rol aldığı düşünülmektedir(Parasız, 1997:128-129).

Genel olarak toplumların ekonomik anlamda başarılı olabilmeleri doğrudan ilgili alanlardaki performansına bağlı değildir. İktisadi kalkınma için, ekonomik faaliyetleri



dolaylı olarak etkileyen sosyal faktörleri de dikkate almak gerekmektedir. Bu kapsamda toplumsal barışı, uzlaşmayı ve güven ile iletişim düzeyini temsil eden sosyal sermaye olgusunun önemi göz ardı edilmemelidir(Karagül-Masca, 2005: 49).

Sosyal sermayenin yokluğu, diğer hiçbir iktisadi ve sosyal değer ile kıyas edilemeyecek ölçüde ağır bir maliyete neden olabilir. Çünkü güven ortamının yokluğu, toplumsal çatışma ve sonuçta eldeki varlıkların da yok olması demektir.

### **III. Bilişim Teknolojileri Ve Toplum**

Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere paralel olarak, birçok evreyi geride bırakan dünya, geçen iki bin yılın sonlarında yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu aşama; sanayi sonrası toplum, kapitalizm ötesi toplum, bilgi çağı, bilgi toplumu gibi kavramlarla tanımlanmaktadır(Erişti, 2010:1).

Teknoloji, “İnsanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç gereçlerle bunlara ilişkin bilgilerin tümü” olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre aslında insanın çevresini kontrol etmek ve değiştirmek için çok eskiden beri icat ettiği her türlü araç, gereç ve ilgili bilgilerin tümünün teknoloji kapsamına girdiği görülmektedir. İnsanların daha çok dağınık bir halde doğayla iç içe yaşarken topluluklar haline gelmeleri ve sözel iletişimin artması onları doğadan bir nebze uzaklaştırmıştır. Daha sonra görsel ve yazılı iletişimin gelişmesiyle iletişim yazıyla aktarılabilir hale gelmiştir ve daha uzak mesafelerin birbirine bağlanmasına olanak sağlamıştır. Basım tekniklerinin gelişmesiyle yazılı eserlerin artması okur-yazarlığı arttırmış, bilginin birikim sürecini başlatmış ve uluslararası bilgi iletişimini sağlamıştır. Daha sonra elektronik gelişmelerle birlikte telefon, radyo, televizyon, bilgisayar, İnternet gibi yeni iletişim araçlarının ortaya çıkması artık yerel toplum kavramını tüm dünyaya yaymıştır.

İletişim teknolojilerinin çoğalması eşi benzeri görülmedik bir tempoda gerçekleşmektedir. 21.yüzyılın ilk on yılında dünya çapında internete bağlananların sayısı 350 milyondan 2 milyarın üzerine çıkmıştır. Aynı dönemde 750 milyon olan cep telefonu abone sayısı şimdilerde 6 milyarın üzerindedir. Bu teknolojiler dünyanın en ücra yerlerine giderek hızlı bir tempoyla yayılmaktadır(Schmidt-Cohen, 2013:12).

Teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağlayan öğrencilerin mobil araçlar üzerinden bilgi kullanımı ve bilgiye erişimde gösterdikleri özellikler hızlı bir şekilde değişim göstermektedir. Mobil uygulamalardaki hızlı gelişim, çoğunlukla öğrenci olan ağ kuşağının davranışlarının incelenmesi ihtiyacını da ortaya koymaktadır(Çakmak-Yalçın, 2013:58).

Şu anda kullanılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin, insanı, içinde bulunduğu gerçek çevreden, gerçek toplumdaki uzaklaştırmakta, sanal bir ortamda sosyalleşmeye doğru itmekte olduğu da söylenebilir. Elbette dünyanın öbür ucundaki bir dostunuzla, akrabanızla ya da arkadaşınızla haberleşme ve sosyal iletişim kurma imkânı sağlayan bu teknolojiler faydalıdır; ancak yerinde kullanıldığı ve dozajı iyi ayarlandığı sürece.

Özellikle gençlerin en verimli olabilecekleri boş zamanlarını bu sosyalleşme teknolojileriyle harcamaları bu hastalığın en belirgin yan etkilerinden biridir. Türkiye, dünyada facebook kullanımında dördüncü sıradadır haberinden çok, belki en çok sevinilecek haber şu olurdu: “Türkiye’de üniversitelerde gençler arasında internet ve facebook kullanımı hızla azalmaktadır. Gençler daha çok çevreleriyle etkileşim içinde elle tutulur projeler üzerinde çalışmaya başlamışlardır”.

Bilişim teknolojilerinin kullanımı ve sosyal sermaye arasındaki ilişki bağlamında üç farklı ülkeden üniversite öğrencilerine çeşitli sorular sorulmuş ve farklı cevaplar alınmıştır. Bulgular ve analizleri, ülkeleri karşılaştırma açısından önem arz etmektedir. Katılımcıların

verdiği cevaplar ülkeler bazında bazı sorularda benzer özellikler göstermekle birlikte, farklı kullanım alışkanlıklarını da bünyelerinde barındırmaktadırlar.

#### **IV. AKÜ, USF ve IUS Öğrencileri İle Yapılan Alan Araştırmasının Bulguları ve Yorumlar**

Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım düzeyi ve alışkanlıkları açısından Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Güney Florida Üniversitesi'nden toplam 829 öğrenci ile yüz yüze yapılan alan araştırmasının bulguları ve değerlendirmeler şu şekildedir;

##### **1.Cinsiyet**

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Erkek	139	51,5
	Kadın	131	48,5
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	Erkek	156	52,3
	Kadın	142	47,7
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Erkek	219	83,9
	Kadın	42	16,1
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

Katılımcıların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında erkek ve kadın oranlarında belli bir denge olduğu görülmektedir. USF için bu oran %51,5 erkek, %48,5 kadın şeklinde iken, AKÜ için %52,3 erkek, %45,6 kadın şeklindedir. IUS öğrencilerinin ise %83,9'unun erkek, %16,1'inin kadın şeklinde dağıldığı görülmektedir.

##### **2. İnsanlarla(fiziksel olarak yakınızda olsa bile), ne tür bir iletişim kurmayı tercih edersiniz?**

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Yüz yüze	207	76,7
	Sosyal Ağlarla	12	4,4
	Telefonla	14	5,2
	Mesajla	27	10,0
	Maille	10	3,7
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	Yüz yüze	253	84,9
	Sosyal Ağlarla	13	4,4
	Telefonla	29	9,7
	Mesajla	3	1,0
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Yüz yüze	160	61,3
	Sosyal Ağlarla	30	11,5
	Telefonla	56	21,5
	Mesajla	12	4,6
	Maille	3	1,1
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

Katılımcılara “insanlarla, (fiziksel olarak yakınızda olsa bile) ne tür bir iletişim kurmayı tercih edersiniz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu yüz yüze iletişimi tercih ederim şeklinde yanıt vermişlerdir. USF öğrencilerinin büyük çoğunluğu %76,7, AKÜ öğrencilerinin %84,9'u ve IUS öğrencilerinin %61,3'ü yüz yüze iletişim kurmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Aslında bu sonuç genel beklentilerin de ötesinde yüksek çıkmıştır.

Toplumda gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte, birincil ilişki ya da yüz yüze iletişim diye tanımlanan iletişim biçimin azalacağı öngörülmektedir. Oysa bu soruya verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere yüz yüze iletişim kurma isteği ilginç bir biçimde önemini

korumaktadır. Sosyal bilimler ve insani ilişkiler açısından olumlu sayılabilecek bir davranış ve iletişim biçimini olarak ‘‘yüz yüze iletişim’’ biçiminin önemini hala koruması, toplumsal yapı ve bireyler açısından sevindirici bir durumdur. Sosyal sermayenin ana bileşenlerinden olan iletişim, karşılıklı güven gibi davranış biçimlerini önemini yitirmesi sosyal sermayeyi zayıflatacağı gibi, toplumlara da olumsuz etkileyebilir.

### 3. Günlük ortalama internet kullanma süreniz kaç saattir?

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	0-2 saat	17	6,3
	2-4 saat	89	33,0
	4-6 saat	89	33,0
	6-8 saat	40	14,8
	8 saat ve üstü	35	13,0
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AK	0-2 saat	86	28,9
	2-4 saat	105	35,2
	4-6 saat	85	28,5
	6-8 saat	15	5,0
	8 saat ve üstü	7	2,3
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	0-2 saat	38	14,6
	2-4 saat	88	33,7
	4-6 saat	84	32,2
	6-8 saat	35	13,4
	8 saat ve üstü	16	6,1
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

Günlük ortalama internet kullanma süreniz kaç saattir? Şeklindeki soruya 6 saat ve üzeri internet kullanma oranları USF ğrencileri arasında %27.8, AK ğrencileri arasında %7.3 ve IUS ğrencileri arasında %19.5 Őeklinindedir. Günlük ortalama internet kullanma süresi önemli olmakla birlikte internetin ne amaçla kullanıldığı da oldukça önemlidir.

### 4. İnterneti en çok hangi amaç için kullanıyorsunuz?

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Eğitim-Araştırma	128	47,4
	Oyun	25	9,3
	İletişim-Sosyal medya	82	30,4
	Video-Müzik-Film	35	13,0
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AK	Eğitim-Araştırma	67	22,5
	Oyun	19	6,4
	İletişim-Sosyal medya	174	58,4
	Video-Müzik-Film	38	12,8
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Eğitim-Araştırma	91	34,9
	Oyun	46	17,6
	İletişim-Sosyal medya	94	36,0
	Video-Müzik-Film	30	11,5
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

Bir nceki soru ile bağlantılı olarak, ‘‘interneti en çok hangi amaç için kullanıyorsunuz?’’ Şeklindeki soruya USF ğrencilerinin %47.4’ eğitim-araştırma amaçıyla kullanım yanıtını verirken, AK ğrencilerinin %22.5’i eğitim-araştırma seçeneğini işaretlemişlerdir. IUS ğrencilerinin ise, %34.9’u aynı seçeneği işaretlemişlerdir. Benzer

biçimde USF öğrencilerinin %30'u iletişim ve sosyal medya amacıyla internete girdiklerini söylerken bu oran AKÜ öğrencilerinde %58.4'ü bulmaktadır. IUS öğrencilerinin ise %36 oranında iletişim ve sosyal medya amaçlı internet kullanmaktadırlar.

Bu durumun aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkili olduğu söylenebilir. İnternet teknolojilerini eğitim ve araştırma amaçlı ya da sosyal medya ve iletişim amaçlı kullanmak toplumda yaşayan bireylerin kişisel tercihleridir. Birincisinde daha çok üretim odaklı ve bilgiye ulaşma amaçlı kullanılan teknoloji, ikincisinde eğlence ve tüketim amaçlı kullanılmaktadır.

##### 5. Sosyal Ağlardan en çok kullandığınız hangisidir?

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Hiç kullanmam	26	9,6
	Facebook	151	55,9
	Twitter	29	10,7
	Linkedin	8	3,0
	Youtube	56	20,7
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	Hiç kullanmam	9	3,0
	Facebook	218	73,2
	Twitter	17	5,7
	Linkedin	4	1,3
	Youtube	50	16,8
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Hiç kullanmam	62	23,8
	Facebook	130	49,8
	Twitter	31	11,9
	Linkedin	11	4,2
	Youtube	27	10,3
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

“USF öğrencileri arasında %55.9 ile Facebook ve %20.7 ile de Youtube olmuştur. Bu oranlar AKÜ öğrencileri için sırasıyla %73.2 ve %16.8 iken IUS öğrencileri için %49.8 facebook ve %10.3 youtube şeklindedir.

Sosyal ağlar, sosyal hareketler ve ulusal güvenlik arasında ilişki olduğu kabul edilmektedir. Hatta son günlerde bazı ülkeler bu konularda önemli önlemler almaktadır. Örneğin İngiltere’de İçişleri Bakanı’na Youtube videolarının ulusal güvenliği tehdit eden içeriğini anında inceleme ve gözden geçirmeyi sağlayan özel erişim yetkisi verildiği bildirilmektedir. Benzer biçimde Türkiye’de 30 Mart 2014 yerel seçimleri öncesi yaşanan kimi sokak hareketlerinde Facebook ve Youtube kullanıcılarının büyük bir etkisi olduğu düşünüldüğünden, söz konusu sosyal ağlara karşı hükümet yetkilileri yasaklama dâhil bazı önlemleri uygulamaya koymuşlardır.

Kanımızca sosyal ağlar artık sosyal yaşamın kaçınılmaz birer gerçeği haline gelmiştir. Ülke yöneticileri sosyal ağları yasaklama ve kapatma yoluna gittiklerinde, kendi destekçilerinden bile büyük tepkiler almaktadır. Bunun yerine suç işleyenlerin saptanması ve hukuk çerçevesinde onların cezalandırılması yoluna gidilmelidir. Öte yandan sosyal ağ kullanımının yaygınlığı ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi arasında doğrudan bir ilişki kurmak söz konusu değildir. Eğer olsaydı sosyal medya kullanımında dünyada üst sıralarda bulunan Türkiye’nin gelişmişlik göstergeleri açısından da üst sıralarda olması beklenirdi. Ama gerçekte durum bundan farklıdır.

6. Sosyal ağlara günün en çok hangi saatlerinde bağlanırsınız?

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	08:00-16:00	127	47,0
	16:00-24:00	128	47,4
	24:00-08:00	15	5,6
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	08:00-16:00	27	9,1
	16:00-24:00	259	86,9
	24:00-08:00	12	4,0
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	08:00-16:00	72	27,6
	16:00-24:00	157	60,2
	24:00-08:00	32	12,3
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

USF öğrencilerinin çok küçük bir kesimi %5.6'sı gece 24:00-08:00 arası sosyal ağlara girmeyi tercih etmektedir. Kullanıcıların %48.7'si 08:00-16:00 arası, %44.2'lik kısmı ise 16:00-24:00 arası sosyal ağlara girmektedir. AKÜ öğrencilerinin çok büyük bir kesimi %86'9 u internete 16:00-24:00 arası girmektedir. IUS öğrencileri arasında internete en çok girilen zaman aralığı %60.2 ile 16:00-24:00 arasındır.

Belli saatlerde yoğunluğun olmasının teknik olarak belli bir anlamı olsa gerekir. Yoğun kullanıcının belli zaman aralığında ısrarla sosyal ağlara girmek istemesi doğal olarak beraberinde bu teknik sorunlara yol açmaktadır. Servis sağlayıcıların ücretlendirme politikalarını belirlerken, kullanım yoğunluğunu dikkate almalarında yarar bulunmaktadır.

7. Kişinin kullandığı cep telefonu, laptop vb. cihazların markası ve fiyatı o kişiye bir statü veya üstünlük sağlamaktadır.

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Kesinlikle katılıyorum	32	11,9
	Katılıyorum	71	26,3
	Fikrim yok	66	24,4
	Katılmıyorum	73	27,0
	Kesinlikle katılmıyorum	28	10,4
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	28	9,4
	Katılıyorum	54	18,1
	Fikrim yok	34	11,4
	Katılmıyorum	79	26,5
	Kesinlikle katılmıyorum	103	34,6
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Kesinlikle katılıyorum	8	3,1
	Katılıyorum	27	10,3
	Fikrim yok	87	33,3
	Katılmıyorum	108	41,4
	Kesinlikle katılmıyorum	31	11,9
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

“Kişinin kullandığı cep telefonu, laptop vb. cihazların markası ve fiyatı o kişiye bir statü veya üstünlük sağlamaktadır”. şeklindeki bir yargıya USF öğrencilerinin %38.2’si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde karşılık vermişlerdir. %37.4’ü ise bu düşünceye katılmadığını ve kesinlikle katılmadığını bildirmiştir. Konu hakkında fikir bildirmeyenlerin oranı %24.4’tür. AKÜ öğrencilerinin toplam %27.5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum, %61.1’i katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum biçiminde karşılık vermişlerdir. Benzer biçimde IUS öğrencileri %13.4 oranında katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum biçiminde yanıt verirken, bu duruma katılmayan ve kesinlikle katılmayanların oranı ise, %53.3’tür.

Bu oranlara sosyolojik olarak bakıldığında kişinin kullandığı cihazın marka ve fiyatı o kişi için bir üstünlük ve statü nedeni değildir. Ancak öğrencilerin hala yüksek oranda bu cihazlarla statü arasında bir bağ kurduğu görülmektedir. Bu konu üzerinde daha dikkatle durulmalı ve daha derinlemesine araştırma ve analizler yapılmalıdır. Özellikle akıllı telefon kullanıcı oranlarına bakıldığında da bu durum açıkça görülmektedir. Acaba ülkenin ekonomisi ve kişilerin maddi durumları bunları almaya elverişli mi? Yoksa bir toplum baskısı nedeniyle insanlar gösterişli tüketime mi yönelmektedirler?

#### **8. İnternet kullanımının artışı aile içi ilişkileri ve iletişimi olumsuz etkilemektedir.**

ÜNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Kesinlikle katılıyorum	12	4,4
	Katılıyorum	52	19,3
	Fikrim yok	63	23,3
	Katılmıyorum	82	30,4
	Kesinlikle katılmıyorum	61	22,6
	<b>Toplam</b>	<b>270</b>	<b>100,0</b>
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	98	32,9
	Katılıyorum	100	33,6
	Fikrim yok	26	8,7
	Katılmıyorum	37	12,4
	Kesinlikle katılmıyorum	37	12,4
	<b>Toplam</b>	<b>298</b>	<b>100,0</b>
IUS	Kesinlikle katılıyorum	1	,4
	Katılıyorum	25	9,6
	Fikrim yok	61	23,4
	Katılmıyorum	94	36,0
	Kesinlikle katılmıyorum	80	30,7
	<b>Toplam</b>	<b>261</b>	<b>100,0</b>

“İnternet kullanımının artışı aile içi ilişkileri ve iletişimi olumsuz etkilemektedir”. Şeklindeki yargıya, kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum diyen USF öğrencilerinin toplam oranı %23.7’dir. AKÜ öğrencilerinin %66.5’ise internet kullanımının artışının aile içi ilişkileri ve iletişimi bozduğunu düşünmektedir. IUS öğrencileri arasında internetin aile içi ilişkileri olumsuz etkilemediğini düşünenlerin oranı ise %66.7’dir.

Eğitim ve araştırma dışı yoğun internet kullanımı öğrencilerin okul başarısını düşürmektedir. Biçimindeki bir düşünceye katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diyen USF öğrencilerinin toplam oranı %44.1’dir. Akademik başarıyı düşürmediğine inananların oranı ise %32.2’dir. Bu konuda fikir belirtmeyenlerin oranı %23.7’dir. AKÜ öğrencileri arasında bu oranlar %53.7, %33.9 ve %12.4’tür. IUS öğrencilerinin %21.5’i olumsuz etkilediğini, %53.3’ü olumlu etkilediğini dile getirmektedirler. Özellikle akademik başarı söz konusu

olduğunda akademik amaçlar dışında yoğun internet kullanımının akademik başarıyı olumsuz etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Toplumun sahip olduğu eğitim duzeyinin sosyal sermayenin oluşumunda etkili olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

**9. Eğitim ve araştırma dışı yoğun internet kullanımı ğrencilerin okul başarısını duşurmektedir.**

UNİVERSİTE		Sıklık	%
USF	Kesinlikle katılıyorum	25	9,3
	Katılıyorum	94	34,8
	Fikrim yok	64	23,7
	Katılmıyorum	68	25,2
	Kesinlikle katılmıyorum	19	7,0
	Toplam	270	100,0
AKU	Kesinlikle katılıyorum	46	15,4
	Katılıyorum	114	38,3
	Fikrim yok	37	12,4
	Katılmıyorum	67	22,5
	Kesinlikle katılmıyorum	34	11,4
	Toplam	298	100,0
IUS	Kesinlikle katılıyorum	13	5,0
	Katılıyorum	43	16,5
	Fikrim yok	66	25,3
	Katılmıyorum	90	34,5
	Kesinlikle katılmıyorum	49	18,8
	Toplam	261	100,0

**Sonuç ve Oneriler**

Her ne kadar yeni ve gelişen bir konu olsa da sosyal sermaye, ileride az gelişmişliği açıklayan en iyi yontemlerden biri olacağı açıktır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ulkeler sosyal sermaye açısından ulkelerinin aksayan ve yanlış yonlerini tespit ettiği takdirde, başarılı bir şekilde kalkınmalarını gerçekleştirmeleri için izlenecek adımlar belli olacaktır.

Sosyal sermaye kavramının onemi gittikçe artmaktadır. Sosyal sermayesini gulendiren toplumlar daha sağlıklı gelişebilir. Bilgi ve iletişim teknolojileri akıllıca kullanılırsa sosyal sermayenin gulenmesine katkıda bulunabilir. Aksine bilgi ve iletişim teknolojilerinin amaç dışı yoğun kullanımı sosyal sermayeyi zayıflatır. Bu da toplumların gelişmeleri onunde buyuk bir engeldir. Teknolojiyi ureten ve tasarlayanlar, onu tuketen ve kullananlardan her zaman ileride olacaktır.

Turkiye internet kullanan nufus bakımından Avrupa’da 5.sıradadır. Ama gelişmişlik açısından aynı şeyi soylemek zor gorunmektedir. Bireysel kullanım oranı %56 ile dunya ortalaması olan %42.3’ un uzerinde bulunmaktadır. Bu konuda daha ileri araştırma ve analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

ABD, bilişim teknolojilerinin uretimi, tasarlanması ve doğru kullanımı konusunda onde gorulmektedir. Bu durumun diğer ulkeler için ornek olması beklenir.

Bilim ve teknolojiyi yalnızca ithal eden ve kullanan bir toplum değil, ureten ve tasarlayan bir toplum olmak gerekir. Sosyal sermaye zenginini toplumlar hem ekonomik olarak gulenmekte hem yeniliğe çok daha açık olmakta ve hem de yeniliklere çok daha çabuk uyum sağlamaktadırlar.

**Kaynakça**

- Çakmak, Tolga-Yalçın, Haydar (2013) “Üniversite Öğrencilerinin Mobil Teknoloji Kullanımı: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, ss.47-61.
- Erişti, Bahadır (2010) Eğitimde Dönüşümler, (İçinde), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dönüşümler, Editör, H. Ferhan Odabaş, Nobel Yayın No:1527, Ankara.
- Field, John (2008) Sosyal Sermaye, (çev. Bahar Bilgen-Bayram Şen), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Karagül, Mehmet (2010) Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi, Nobel Yayın No:1562, Ankara.
- Karagül, Mehmet-Masca, Mahmut (2005) “Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss.37-52.
- Parasız, İ (1997) Modern Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi.
- Schmidt, Eric-Cohen, Jared (2014) Yeni Dijital Çağ, Çev. Ümit Şensoy, Optimist Yayınları, İstanbul.
- Temple, J (2000) “Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries”, OECD Working Paper No:00/36.



## **Firmalarda Etkinlik Ölçümü: BİST Bilişim Sektörü Örneği**

### *Efficiency Measurement of Firm: BIST IT Sector Case*

**Hafize MEDER ÇAKIR\* - Atalay ÇAĞLAR\*\*  
Mustafa EROL\*\*\* - Yaşam DEMİR\*\*\*\***

#### **Özet**

Günümüzde giderek artan rekabet, firmaları daha etkin çalışmaya yöneltmektedir. Bu nedenle firmaların etkinliklerinin ölçülmesi ve etkin olmaya firmaların etkinliklerini artırmanın yollarını araması gerekmektedir.

Bu çalışmada BİST’de işlem gören Bilişim Sektöründeki firmaların etkinlikleri veri zarflama analizi yönteminin temel modellerinden olan girdi ve çıktı yönelimli CCR modeli kullanılarak araştırılmaya çalışılmıştır. Analizde kullanılan girdiler özkaynaklar, personel sayısı ve satışların maliyetidir. Çıktılar ise; satış gelirleri ve net dönem kârı değerleridir. Bu veriler Dea Solver Online (Veri Zarflama Analizi Programı) programı kullanılarak girdi yönelimli ve çıktı yönelimli olmak üzere ölçeğe göre sabit getiriye göre değerlendirilmiştir.

Buna göre sektördeki etkin olan firmalar belirlenmiş ve etkin olmayan firmaların etkin konuma geçebilmeleri için analizde kullanılan girdi-çıkıtı değişkenlerinin sapmaları verilerek ne oranda iyileştirmeleri gerektiğinin belirlenmesine çalışılmıştır. Ayrıca etkin olan firmaların süper etkinlik skorları ile referans sıklığı skorları da belirlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Etkinlik Ölçümü, BİST, Bilişim Sektörü, Firma*

#### **Abstract**

Nowadays increasing competition leads firms to work more effectively. Therefore, measuring the effectiveness of companies and the ways of reforming ineffective companies are considered to be worth investigation.

This study aims to investigate the BIST' traded on the activities of companies in the IT sector, using one of the basic model of data envelopment analysis method-input and output-oriented CCR model-. Inputs used in the analysis are equity, number of employees and the cost of sales. The outputs used in the analysis are sales revenue and net profit. The data set is evaluated by fix income method of Dea Solver Online (DEA Program), including input and output-oriented according to constant returns to the scale.

Accordingly, this study determines the efficient companies in sector. It shows that the deviation of the input-output variables used in the analysis is to make inefficient companies efficient what percentage should improve. In addition, reference frequency and super efficiency scores of efficient companies themselves are also determined.

**Key Words:** *Efficiency Measurement, BIST, IT Sector, Firm*

#### **Giriş**

Günümüz ekonomik koşullarında dünyada reel sektör ve finans sektörü yanında bilişim sektörü de oldukça önemli hale gelmiştir. Bilişim sektörü dünya ticaretinin hızını artıran; gerek işletmeler, gerekse bireylerin iletişimini kolaylaştıran ve hızlandıran bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, sektörün etkin ve verimli şekilde faaliyet göstermesi büyük önem arz etmektedir ve ölçülmesi gerekir.

---

\* Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, [hmeder@pau.edu.tr](mailto:hmeder@pau.edu.tr)

\*\* Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, [acaglar@pau.edu.tr](mailto:acaglar@pau.edu.tr)

\*\*\* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, [m.erol@vdk.gov.tr](mailto:m.erol@vdk.gov.tr)

\*\*\*\* Akdeniz Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, [yasamdemir@hotmail.com.tr](mailto:yasamdemir@hotmail.com.tr)

Etkinliğin ve verimliliğin ölçülmesi için birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de veri zarflama analizi (VZA) dir. VZA, birden çok ve farklı ölçeklerle ölçülmüş ya da farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktının karşılaştırma yapmayı zorlaştırdığı durumlarda, karar birimlerinin görece performanslarını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tabanlı bir tekniktir. VZA, birçok modelle iç içe geçmiş bir fikir, düşünce ve yöntem topluluğudur. CCR ve BCC modelleri bu yöntemin en temel iki modelidir. Bu modeller, “girdiye yönelik” ve “çıkıya yönelik” olmak üzere iki grupta incelenebilir. Temelde birbirlerine çok benzemekle beraber girdiye yönelik VZA modelleri, belirli bir çıktı bileşimini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırır. Çıkıya yönelik VZA modelleri belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştırmaktadır.

### **1- Literatür**

Etkinliğin parametrik olarak ölçülemediği alanlarda kullanımı yaygın olan veri zarflama analizi yöntemi ile ilgili yerli ve yabancı çok sayıda çalışma yapılmıştır. Veri zarflama analizi, 1957’de Farrell’in (Farrell, 1957:253-290) yaptığı tek girdi-tek çıkıya dayanan çalışması ile literatüre girmiş olup, bundan esinlenerek Charnes, Cooper ve Rhodes 1978 yılında çoklu girdi-çoklu çıktı (CCR) yöntemini geliştirmiş ve A.B.D.’deki devlet okullarının verimliliklerini ölçmede kullanmışlardır. Veri zarflama analizinin gelişimi ile ilgili diğer bir çalışma ise, Banker, Charnes ve Cooper tarafından, ölçüğe göre değişken getiriye esas alan BCC Modellerinin geliştirildiği çalışmadır.

Dünyada veri zarflama analizi özellikle eğitim, banka ve hastane kurumlarına yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin; 2000 yılında Harris vd. tarafından, 2001 yılında Grasskopf vd. tarafından ABD’deki hastanelerin verimliliğini ölçmek için, Abbott ve Doucouliagos (2003) Avustralya’daki üniversitelerin etkinliğini, Casu ve Molyneux (2003) Avrupa bankalarının üretim etkinliklerini, Flegg vd. (2004) İngiltere’deki yükseköğretimin etkinliğini ölçmek için VZA’ni kullanmışlardır.

Ülkemizde de değişik sektörlere ait VZA tekniklerinin kullanımına rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Bakırcı (2006) tarafından otomotiv sektörünün etkinliğini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada otomotiv sanayinde faaliyette bulunan “İlk 500 Firma” sıralamasına giren seçilmiş 13 firmanın 1999 ve 2004 yıllarında çok sayıda girdi ve çıktısı kullanılarak kaynak kullanımındaki etkinlikleri değerlendirilmiştir. Kaynar ve Bircan (2007) telekomünikasyon sektöründe yapmış oldukları çalışmada, Veri Zarflama Analizi yardımıyla ülkemizin de üyesi bulunduğu OECD ülkelerinin telekomünikasyon sektörlerinin etkinlik puanları ölçerek karşılaştırmışlardır. Özden (2008), eğitim sektörü ile ilgili olarak 2006 yılı sonu itibari ile Türkiye’deki 25 vakıf üniversitesinden 24’ünün VZA ile görece toplam, teknik ve ölçek etkinliklerini ölçmüş ve incelemiştir. Altan (2010) sigortacılık sektöründe yaptığı çalışmada, Türk Sigorta Sektörü’nde hayat dışı branşında faaliyet gösteren yirmi beş sigorta şirketinin 2005 - 2007 dönemi içinde etkinliklerinin veri zarflama analizi yardımıyla ölçülerek sektörün genel durumunun belirlenmesini amaçlamıştır. Cenger (2011), İMKB’de işlem gören çimento sektöründe faaliyet gösteren 12 firmanın 2003 yılı itibari ile etkinliklerinin değerlendirilmesinde VZA yöntemini kullanmıştır.

Veri zarflama analizi yöntemi ile ilgili yukarıda verilen çalışmaların yanında literatürde yer alan yerli ve yabancı bazı çalışmalara ve bu çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin bilgilere aşağıda tabloda yer verilmiştir.

## **2- Yöntem ve Metodoloji**

### **2.1. Veri Zarflama Analizi**

Parametrik olmayan bir yöntem olan VZA performans ölçümünde sık kullanılan bir yöntemdir. VZA, ürettikleri mal ve hizmet açısından birbirine benzer ekonomik karar birimlerinin görelî etkinliklerinin ölçülmesi amacıyla geliştirilen parametresiz bir etkinlik ölçüm yöntemidir (Boussofiane vd. 1991:7).

Veri Zarflama Analizinde bir karar verme biriminin etkinlik skoru, çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına bölünmesiyle tanımlanmaktadır. Doğrusal Programlamadan yararlanarak çözülen bu problemde ağırlıkları atamak güçtür. Bu noktada VZA ile her bir karar verme biriminin kendi etkinlik skorunu en büyük yapacak şekilde girdi ve çıktı ağırlıklarının seçileceği ve aynı ağırlık değerleri altında tüm diğer karar verme birimlerinin etkinlik skorlarının bire esit ya da daha küçük olacağı varsayılır (Golany, 1988:239).

Karşılaştırılmalı etkinlik analizi için kullanılan VZA modelleri, çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak farklı şekilde sınıflandırılabilir. İlk olarak ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdiye ve çıktıya yönelik olarak; kesirli ağırlıklı ve zarflama modellerini içine alan CCR modelleri ve bunu takiben ölçeğe göre değişken getiri varsayımını kabul eden BCC modellerinin yanında, bugün pek çok farklı modele farklı sınıflandırmalarla rastlamak mümkündür (Adler vd., 2002:2). VZA doğrusal programlama yönteminin geliştirilmiş bir biçimi olduğu için tüm doğrusal programlama modelleri için geçerli özellikler VZA için de geçerlidir (Oruç, 2008:19).

1978 yılında geliştirilen CCR modeli girdiye yönelik ve çıktıya yönelik olmak üzere iki farklı şekilde incelenmektedir. Girdiye yönelik CCR modeli ile çıktıya yönelik CCR modelinde elde edilen zarflama yüzeyi aynıdır, ancak etkin olmayan karar verme birimlerinin her iki yöntemde de sınır üzerinde farklı izdüşümleri alınmaktadır. Girdiye yönelik CCR modelinde verimli olan bir karar verme birimi çıktıya yönelik karar verme biriminde de mutlaka verimlidir (Sarı, 2011:67).

Girdiye yönelik CCR modeli veri zarflama analizinin temelini oluşturmakta olup ağırlıklı veri zarflama modelleri bu modelin eksik yönlerini gidermek için bu modeli esas alarak geliştirilmiş modellerdir. Modelin çözülmesi sonucu elde edilen skorlar görelî etkinlik ölçütleri olup, bu skorun 1 olması etkinlik analizi yapılan karar biriminin etkin olduğunu, 1'den küçük olması da etkin olmadığını göstermektedir.

Belli bir girdi bileşimiyle en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştıran çıktıya yönelik CCR modeli ağırlıklandırılmış girdinin ağırlıklandırılmış çıktıya oranının en azlanması şeklinde özetlenebilir. Çıktıya yönelik oransal model girdiye yönelik oransal modelin tersi şeklinde olup bu modelde girdi/çıkıtı oranının minimizasyonu esas alınır.

**Tablo -1:** Veri Zarflama Analizi İle Yapılan Etkinlik Ölçüm Çalışma Örnekleri

<b>Araştırmacı</b>	<b>Çalışmanın Amacı/Kapsamı</b>	<b>Girdi Değişkenleri</b>	<b>Çıktı Değişkenleri</b>
Easton, Murphy ve Pearson (2002)	İşletmelerin satın alma performansının değerlendirilmesi	-Toplam satın alma faaliyet gid. -Satın almada çalışan profesyonel eleman sayısı -Satın almada çalışan idari personel sayısı -Etkin tedarikçi sayısı	-Satın alma departmanı tarafından yapılan alımlar -Satın alma eliyle yapılan toplam şirket alımlarının yüzdesi
Stancheva ve Angelova (2004)	Üniversite kütüphanelerinin etkinliğinin ölçülmesi	-Personel -Baskı giderleri -Elektronik baskı giderleri -Yapı alanı -Ücretler -Kütüphane teknik ekipmanı	-Kayıtlı okuyucu sayısı -Hizmet alan müşteri sayısı -Ödünç alınan ürün sayısı
Haugland, Myrtveit ve Nygaard (2007)	Hizmet sektöründe pazar yönelimi ve performans analizi	-Otel oda sayısı -İşçi sayısı	-Satış hasılatı -Doluluk oranı
Yalama ve Sayım (2008)	İmalat sektörünün performans değerlendirilmesi	-Cari oran -Finansal Kaldıraç Oranı -Özkaynak/Toplam Aktif -Özkaynak/T. Yabancı Kaynak -KVYK/Toplam Pasifler -Maddi Duran Varlık/Özkaynak -Net Satışlar/Aktif -Net satışlar/Özkaynak	-Özsermaye Karlılığı -Aktif Karlılığı
Kaya, Öztürk ve Özer (2010)	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektöründeki işletmelerin etkinlik ölçümü	-Cari oran -Asit-test oranı -Finansal kaldıraç -Alacak DH -Stok DH -Maddi duran varlık DH -Aktif DH	-Satışların kârlılığı -Aktif kârlılığı -Özsermaye kârlılığı
Cravioto vd (2011)	İnsani gelişme endeksi, enerji ve çevre göstergeleri arasındaki performans analizi	-Kişi başına elektrik tüketimi -Kişi başına düşen emisyon	-İnsani gelişim endeksi
Cenger (2011)	İMKB’de işlem gören çimento şirketlerinin performanslarının ölçülmesi	-Cari Oran -Nakit Oran -Maddi Duran Varlık/UVYK -Borçluluk oranı	-Özsermaye karlılığı -Aktif Karlılığı -Satışların Karlılığı -Stok devir hızı -Alacak devir hızı
Öncel ve Şimşek (2011)	Türkiye’de Bölgeler Arası Kaynak Kullanım Etkinliğinin Ölçülmesi	-Toplam işgücü sayısı -Kişi başına banka kredisi -Kişi başına kamu yatırım harcama -Kişi başına teşvik belgeli yatırım tutarı	-Kişi başına GSYİH -Bin kişi başına düşen özel otomobil sayısı -Şehirleşme oranı -On bin kişiye düşen hastane yatak sayısı -Üniversite mezun oranı
Ahmadi ve Ahmadi (2012)	İran’ın imalat sektöründe etkinlik analizi	-Çalışan sayısı -Sermaye Yapısı -İmalat sanayinin kullandığı hammadde -İmalat sanayinde kullanılan yakıt	-İmalat sanayi katma değeri
Sarıçam ve Erdumlu (2012)	Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün karşılaştırmalı verimlilik düzeyleri değerlendirilmesi	-Net varlıklar -Çalışan sayısı	-Vergi öncesi kar -İhracat gelirleri -Brüt katma değer

## 2.2. Verilerin Elde Edilmesi

Bu alışmada, Türkiye’deki bilişim sektörünün etkinlik düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Etkinlik düzeyinin tespit edilmesinde veri zarflama analizi yöntemlerinden CCR modeli kullanılmıştır. Bu amaçla BİST’de işlem gören 15 bilişim firmasının (Tablo -2) 2011 dönemine ait mali tablo verileri kullanılmıştır.

Bu analizle firmaların etkinlik dereceleri elde edilmeye çalışılmış, etkinsizlik nedenleri belirlenmiş ve geleceğe yönelik projeksiyonlar geliştirilmiştir.

Karar birimlerinin seçiminde, birimlerin üretim teknolojisi açısından birbirlerine benzemeleri dışında, çalışmada kullanılacak olan doğrusal programlama modelinin gerektirdiğinden az olmamasına da dikkat edilmelidir. Seçilen girdi sayısı  $m$  ve çıktı sayısı  $p$  ise, en az  $m+p+1$  adet karar biriminin alınması, araştırmanın güvenilirliği açısından önemli bir kısıttır. Diğer bir kısıt ise, araştırma kapsamına alınan karar birimi sayısının, toplam değişken sayısının en az iki katı olması gerektiğidir (Boussofiene, Dyson ve Rhodes, 1991: 15). Bu kısıtlar da dikkate alınarak girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiştir.

**Tablo-2:** alışmada Kullanılan Firma Listesi

SIRA	KODU	İŞLETME ADI
1	ALCTL	ALCATEL LUCENT TELETAS
2	ANELT	ANEL TELEKOM
3	ARENA	ARENA BİLGİSAYAR
4	ARMDA	ARMADA BİLGİSAYAR
5	DGATE	DATAGATE BİLGİSAYAR
6	DESPC	DESPEC BİLGİSAYAR
7	ERICO	ERİCOM TELEKOMÜNİKASYON
8	ESCOM	ESCORT TEKNOLOJİ
9	İNDES	İNDEKS BİLGİSAYAR
10	KAREL	KAREL ELEKTRONİK
11	KRONT	KRON TELEKOMÜNİKASYON
12	LINK	LİNK BİLGİSAYAR
13	LOGO	LOGO YAZILIM
14	NETAS	NETAS TELEKOM
15	PKART	PLASTİKKART

Bu veriler, ölçeğe göre sabit getiri modelinin hem girdi yönelimli, hem de çıktı yönelimli versiyonları kullanılarak analiz edilmiştir.

Verilerin analizi için VZA programlarından biri olan Dea Solver Online programı kullanılmıştır.

**Tablo-3:** Analizde Kullanılan Girdi ve ıktı Değişkenleri

Girdi değişkenleri	çıktı değişkenleri
Satışların Maliyeti (SM)	Satış Gelirleri (SG)
Personel Sayısı (PS)	Net Dönem Kârı (NDK)
zkaynaklar (OK)	

## 2.3. Elde Edilen Bulgular ve Analizi

Girdi yönelimli yaklaşım, aynı miktar çıktıyı elde etmek için minimum girdi miktarının ne olması gerektiğini belirleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım ölçeğin sabit getirisi esasına göre analiz yapmaktadır. Yani girdilerdeki değişim aynı oranda çıktıya dnmektedir.

Çıktı yönelimli yaklaşım ise; mevcut girdilerle maksimum çıktının ne olması gerektiğini araştırır. Girdi yönelimli hesaplanan etkinlik değerleri ile çıktı yönelimli hesaplanan etkinlik değerleri birbirinden farklı bulunmasına rağmen, her iki modelle saptanan etkin olmayan firmalar aynı firmalardır.

Girdi ve çıktı yönelimli CCR modeline göre hesaplanan VZA sonucunda toplam etkinsizlik değerlerine göre

15 firmadan 6'sı (ARMDA, DGATE, DESPC, INDES, LINK, LOGO) etkin, 9 firma (NETAS, KAREL, PKART, ANELT, ERICO, ALCTL, ESCOM, ARENA, KRONT) ise etkin değildir.

Etkin olmayan firmalara ilişkin etkinsizlik skorları ile aktivite düzeyi ve referans firmalar aşağıdaki tabloda (tablo 4) gösterilmiştir.

Tablo 4 de belirtildiği üzere etkin olmayan firmalar arasında girdi yönelimli ve çıktı yönelimli hesaplamada yaklaşık 0,01'lik etkinsizlik skoru ile Kron Telekomünikasyon ile Arena Bilgisayar firmaları etkinsizlik skoru en yüksek firmalardır. Netaş Telekom firması ise girdi yönelimli hesaplamada 0,32 ve çıktı yönelimli hesaplamada 0,48'lik etkinsizlik skoru ile sektördeki etkinliği en düşük firma olmuştur.

**Tablo-4:** Etkin Olmayan Firmaların Etkinsizlik Skorları ile Aktivite Düzeyi ve Referans Firmalar

NO	FİRMA	CCR MODELİ					
		GİRDİ YÖNELİMLİ			ÇIKTI YÖNELİMLİ		
		Etkinsizlik Skoru	Aktivite Düzeyi	Referans Firmalar	Etkinsizlik Skoru	Aktivite Düzeyi	Referans Firmalar
1	NETAS	0.326379	1.406424	DESPC	0.484514	2.087857	DESPC
			3.948317	LOGO		5.861332	LOGO
2	KAREL	0.312815	<b>0.185613</b>	<b>ARMDA</b>	0.455213	<b>0.270106</b>	<b>ARMDA</b>
			<b>0.529140</b>	<b>LINK</b>		<b>0.770011</b>	<b>LINK</b>
			<b>2.090768</b>	<b>LOGO</b>		<b>3.042513</b>	<b>LOGO</b>
3	PKART	0.211281	0.062829	ARMDA	0.267879	0.079660	ARMDA
			0.112668	DESPC		0.142849	DESPC
			0.427155	LOGO		0.541581	LOGO
4	ANELT	0.162219	<b>0.249295</b>	<b>ARMDA</b>	0.193629	<b>0.297566</b>	<b>ARMDA</b>
			<b>0.606311</b>	<b>LOGO</b>		<b>0.723711</b>	<b>LOGO</b>
5	ERICO	0.059584	0.071299	DESPC	0.063359	0.075817	DESPC
			0.055191	LOGO		0.058688	LOGO
6	ALCTL	0.054495	<b>0.640016</b>	<b>ARMDA</b>	0.057636	<b>0.676904</b>	<b>ARMDA</b>
			<b>0.379321</b>	<b>LOGO</b>		<b>0.401183</b>	<b>LOGO</b>
7	ESCOM	0.038429	0.240483	ARMDA	0.039965	0.250094	ARMDA
			0.681534	DESPC		0.708771	DESPC
			0.569295	LOGO		0.592047	LOGO
8	ARENA	0.013763	<b>1.496732</b>	<b>ARMDA</b>	0.013955	<b>1.517618</b>	<b>ARMDA</b>
			<b>0.541174</b>	<b>DGATE</b>		<b>0.548726</b>	<b>DGATE</b>
			<b>0.146762</b>	<b>DESPC</b>		<b>0.148810</b>	<b>DESPC</b>
9	KRONT	0.013196	0.028294	DESPC	0.013373	0.028672	DESPC
			0.232755	LINK		0.235867	LINK
			0.207446	LOGO		0.210220	LOGO

Tablodaki aktivite düzeyi ve referans firmalar etkin olan firmaların etkin olmayan firmaların etkinlik düzeyinin hesaplanmasında ne sıklıkla kullanıldığını gösteren verilerden oluşmaktadır. Tablo 4'te belirtilen referans olma sıklığı göstergesi ise etkin olan firmaların analizde etkin olmayan firmalar için ne sıklıkta kullanıldığını göstermektedir.

VZA sonucu hesaplanan firmaların referans olma sıklığı ve süper etkinlik değerlerine de Tablo-5’de yer verilmiştir.

**Tablo 5:** Etkin Firmaların Süper Etkinlik Değerleri ve Referans Olma Sıklıkları

Girdi Yönelimli			Çıktı Yönelimli		
Firma	Süper etkinlik değerleri	Referans Olma Sıklığı	Firma	Süper etkinlik değerleri	Referans Olma Sıklığı
LOGO	6.473844	8	LINK	1.884036	2
DESPC	2.622095	6	DESPC	1.638194	6
DGATE	1.713643	1	DGATE	1.384177	1
INDES	1.641528	0	ARMDA	1.020718	6
ARMDA	1.021157	6	INDES	1.011907	0
LINK	-----	2	LOGO	-----	8

Süper etkinlik değerleri, belirlenen etkin firmaların kendi içerisinde en etkinden en az etkiye doğru sıralanmasını göstermektedir.

Etkinlik değerinin bir (1) değerinin üzerinde değer alması daha etkin olduğunu göstermektedir.

Tablo 5’de verilen sonuçlar incelendiğinde;

Süper etkinlik skoruna göre en etkin olan şirketler girdi yönelimli modelde Logo firması ve çıktı yönelimli modelde ise Link firmasıdır.

Etkin olmayan firmalar için en sık referans alınan firma 8 defa referans gösterilen Logo Yazılım firmasıdır.

Armada ve Despec Bilgisayar firmaları da 6 defa etkin olmayan firmalar için referans olarak en sık referans gösterilen firmalar olmuştur.

Referans alınan şirketler sektörde diğer firmalar tarafından örnek alınabilecek firmalardır.

İndeks Bilgisayar firması analize göre etkin firma olmasına rağmen referans olarak hiç gösterilmemiştir.

Yapılan analizde, etkin olmayan firmaların elde edilen girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin sapma değerleri Tablo-6’da verilmiştir.

Sapma yüzdelere ilişkin açıklamalar oldukça uzun süreceği için yalnızca etkinsizlik skoru en yüksek olan Netaş Telekomun girdi ve çıktı değişkenlerinin sapma yüzdelerinin açıklaması ile yetinilmiştir.

Netaş Telekom’un **girdi yönelimli CCR modeli** açısından; referans kümesindeki diğer bilişim firmalarına göre toplam etkinsizliğinin kaynakları;

- Satışların maliyeti,
  - Personel sayısı,
  - Özkaynakların fazlalığı
  - Net dönem kârının istenen düzeyden az olmasıdır.
- Analize konu olan firma,
- Personel sayısını %48,5 ve
  - Özkaynaklarını %84,7 oranında azaltırsa
  - Net dönem kârını da %30,8 oranında artırır
- Referans kümesindeki etkin firmalar gibi etkin hale gelecektir.

Netaş Telekom'un **çıktı yönelimli CCR modeli** açısından; referans kümesindeki diğer bilişim firmalarına göre toplam etkinsizliğinin kaynakları;

- Özkaynak değişkenindeki fazlalık ile
- Satış gelirleri ve net dönem kârının istenen düzeyden az olmasıdır.

Analize konu olan firma,

- Özkaynaklarını %24,4 oranında azaltırsa,
- Satış gelirlerini %32,6,
- Net dönem kârını da %53,4 oranında artırırsa

Referans kümesindeki etkin firmalar gibi etkin hale gelecektir.

**Tablo 6:**Etkin Olmayan Firmaların Girdi ve Çıktı Değişkenlerine İlişkin Sapma Oranları

<b>GİRDİ YÖNELİMLİ CCR MODELİ</b>						
FİRMA	Gerçek Değer/Sapma	GİRDİLER			ÇIKTILAR	
		Satışların Maliyeti	Personel Sayısı	Özkaynak	Satış Gelirleri	Net Dönem Kârı
NETAS	Gerçek Değer	583.589.490	2.711	718.547.155	677.022.039	36.133.087
	Sapma(%)	<b>+48.5</b>	<b>+48.5</b>	<b>+84.7</b>	<b>+0.0</b>	<b>-30.8</b>
KAREL	Gerçek Değer	223.979.430	2.094	251.971.500	296.715.523	23.176.536
	Sapma(%)	<b>+45.5</b>	<b>+103.8</b>	<b>+45.5</b>	<b>-0.0</b>	<b>-0.0</b>
PKART	Gerçek Değer	104.394.807	269	56.207.797	116.458.528	4.033.479
	Sapma(%)	<b>+26.8</b>	<b>+26.8</b>	<b>+26.8</b>	<b>+0.0</b>	<b>-30.4</b>
ANEL	Gerçek Değer	241.165.635	539	76.007.754	257.267.265	187.832
	Sapma(%)	<b>+19.4</b>	<b>+60.8</b>	<b>+19.4</b>	<b>-0.0</b>	<b>-97.5</b>
ERICO	Gerçek Değer	20.915.809	30	17.492.258	25.281.579	50.740
	Sapma(%)	<b>+6.3</b>	<b>+6.3</b>	<b>+79.4</b>	<b>+0.0</b>	<b>-97.1</b>
ALCTL	Gerçek Değer	546.374.374	1.266	87.251.001	587.069.224	124.013
	Sapma(%)	<b>+5.8</b>	<b>+274.5</b>	<b>+5.8</b>	<b>-0.0</b>	<b>-98.9</b>
ESCOM	Gerçek Değer	397.211.253	366	121.970.502	455.964.566	38.172
	Sapma(%)	<b>+4.0</b>	<b>+4.0</b>	<b>+4.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>-99.8</b>
ARENA	Gerçek Değer	1.586.227.214	456	177.693.668	1.698.354.457	20.346.175
	Sapma(%)	<b>+1.4</b>	<b>+1.4</b>	<b>+1.4</b>	<b>+0.0</b>	<b>-33.6</b>
KRONT	Gerçek Değer	8.490.252	117	30.239.453	22.895.426	5.084.034
	Sapma(%)	<b>+1.3</b>	<b>+1.3</b>	<b>+35.4</b>	<b>-0.0</b>	<b>-0.0</b>
<b>ÇIKTI YÖNELİMLİ CCR MODELİ</b>						
FİRMA	Gerçek Değer/Sapma	GİRDİLER			ÇIKTILAR	
		Satışların Maliyeti	Personel Sayısı	Özkaynak	Satış Gelirleri	Net Dönem Kârı
NETAS	Gerçek Değer	583.589.490	2.711	718.547.155	677.022.039	36.133.087
	Sapma(%)	<b>-0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>+24.4</b>	<b>-32.6</b>	<b>-53.4</b>
KAREL	Gerçek Değer	223.979.430	2.094	251.971.500	296.715.523	23.176.536
	Sapma(%)	<b>-0.0</b>	<b>+40.1</b>	<b>-0.0</b>	<b>-31.3</b>	<b>-31.3</b>
PKART	Gerçek Değer	104.394.807	269	56.207.797	116.458.528	4.033.479
	Sapma(%)	<b>+0.0</b>	<b>-0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>-21.1</b>	<b>-45.1</b>
ANELT	Gerçek Değer	241.165.635	539	76.007.754	257.267.265	187.832
	Sapma(%)	<b>-0.0</b>	<b>+34.7</b>	<b>-0.0</b>	<b>-16.2</b>	<b>-97.9</b>
ERICO	Gerçek Değer	20.915.809	30	17.492.258	25.281.579	50.740
	Sapma(%)	<b>-0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>+68.7</b>	<b>-6.0</b>	<b>-97.3</b>
ALCTL	Gerçek Değer	546.374.374	1.266	87.251.001	587.069.224	124.013
	Sapma(%)	<b>+5.8</b>	<b>+274.5</b>	<b>+5.8</b>	<b>-0.0</b>	<b>-98.9</b>
ESCOM	Gerçek Değer	397.211.253	366	121.970.502	455.964.566	38.172
	Sapma(%)	<b>+0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>-3.8</b>	<b>-99.8</b>
ARENA	Gerçek Değer	1.586.227.214	456	177.693.668	1.698.354.457	20.346.175
	Sapma(%)	<b>+0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>+0.0</b>	<b>-1.4</b>	<b>-34.5</b>
KRONT	Gerçek Değer	8.490.252	117	30.239.453	22.895.426	5.084.034
	Sapma(%)	<b>-0.0</b>	<b>-0.0</b>	<b>+33.6</b>	<b>-1.3</b>	<b>-1.3</b>



### **3- Sonuç**

Bu çalışmada, 2011 yılında Türkiye’de bilişim sektöründe faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören 15 firma ele alınarak etkinlik analizi yapılmıştır. Analizde kullanılan girdiler zkaynaklar, personel sayısı ve satışların maliyetidir. ıktılar ise; satış gelirleri ve net dönem kr değerleridir. Bu veriler Dea Solver Online (Veri Zarflama Analizi Programı) programı kullanılarak girdi yönelimli ve çıktı yönelimli olmak üzere ölçeğe göre sabit ve değişken getiriye göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Bilişim sektöründeki analize konu olan 15 firmanın 6’sının etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etkinsizlik skorlarına göre CCR modelinde NETAS etkinsizlik skoru en yüksek firmalardır. Etkin bilişim firmaları içinde süper etkinlik değerine göre LOGO ve LINK firmaları süper etkinlik değeri en yüksek firmalardır. LOGO firması etkin olmayan firmalar için referans olarak en sık referans gösterilen firma olmuştur.

Mevcut girdiye göre maksimum çıktının elde edilmesi konusunda bilişim sektöründeki firmaların daha başarılı olduğu görülmektedir. Genel olarak analize konu olan firmaların kısıt olarak dikkate alınması şartıyla bilişim sektörünün etkin olduğu söylenebilir. Analizde ortaya çıkan girdi ve çıktılara ilişkin sapma değerlerinin gerekli düzeltmeler yapılarak giderilmesi neticesinde sektördeki tüm firmaların etkin olabilmesi mümkündür. Ancak, bilişim sektöründe analizi yapılan firmaların etkinliklerinin ölçülmesinde modelde kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin bir kısıt oluşturduğu ve elde edilen sonuçların bu kısıtlar altında değerlendirildiği göz ardı edilmemelidir.

### **Kaynakça**

- ABBOTT M., DOUCOULIAGOS C., (2003). “The Efficiency of Australian Universities: A Data Envelopment Analysis”. **Economics of Education Review**, Cilt:22, Sayı:1, ss. 89-97.
- ADLER, N., L. FRIEDMAN, ve Z. S. STERN, (2002). “Review of Ranking Methods in the Data Envelopment Analysis Context”, **European Journal of Operational Research**, Vol: 140, Issue: 2, ss.249–265.
- AHMADI, V. ve A. AHMADI, (2012). “Application of Data Envelopment Analysis in Manufacturing Industries of Iran.”, **Journal Of Contemporary Research In Business**, Cilt:4, Sayı:8, ss.534-544.
- ALTAN, M. S., (2010). “Türk Sigortacılık Sektöründe Etkinlik: Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Bir Uygulama”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 185-204.
- AYDAGL, A., (2006). Veri Zarflama Analizi, **Hava Harp Okulu Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü, HUTEN Yıl Sonu Semineri**, www.hho.edu.tr/HUTEN/seminerler\_ing.htm.
- BAKIRCI, F., (2006). “Sektörel Bazda Bir Etkinlik lm: VZA ile Bir Analiz”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 199- 217.
- CASU B. and P. MOLYNEUX, (2003). “ A Comparative Study of Efficiency in European Banking”, **Applied Economics, Taylor and Francis Journals**, Vol. 35(17), ss.1865-1876.
- BOUSSOFİANE, A., DYSON, R. VE RHODES, E. (1991). “Applied Data Envelopment Analysis, **European Journal of Operational Research**, Vol:II, No: 6, ss. 1-15.

- BOUSSOFIANE, A., R. DYSON ve E. RHODES, (1995). “Applied Data Envelopment Analysis”, **European Journal of Operational Research**, Vol:2 , No:6, ss.1-15.
- CENGER, H., (2011). “İMKB’ de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 3-4, ss. 31-44.
- CHAMES, A., COOPER, W.W., LEWIN, A.Y., and LAWRENCE M. S.; (1994). “Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology and Applications”, **Kluwer Academic Publisher**.
- CRAVIOTO J., Y. EIJİ, O. HİDEKİ and N. I. KEİİCHİ, (2011). “Performance Analysis Between Well-Being, Energy and Environmental Indicators Using Data Envelopment Analysis”, **Zero-Carbon Energy Kyoto 2010 Green Energy and Technology**, ss.49-55.
- EASTON, L., D.J.MURPHY and PEARSON, J.N., (2002). “Purchasing Performance Evaluation: With Data Envelopment Analysis.”, **European Journal of Purchasing & Supply Management** 8, ss.123-134.
- FARRELL, M. J., (1957). “**The Measurement of Productive Efficiency**”, Journal of The Royal Statistical Society, Series A, 120(3), pp: 253-290.
- FLEGG T., D.O., ALLEN, K. FIELD and T. W., THURLOW (2004). “Measuring the Efficiency of British Universities: A Multi-period Data Envelopment Analysis”. **Education Economics**, December Cilt:12, Sayı:3, ss.231-249.
- GOLANY, B., (1988). “A Note On Including Ordinal Relations Among Multipliers In Data Envelopment Analysis”, **Management Science**, Vol:34, Sayı:8, ss.1029-1033.
- GRASSKOPF, S., D. MARGARİTİS, V.VALDMAİNS, (2001). “The Effects of Teaching on Hospital Productivity”. **Socio- Economic Planning Sciences**, Vol:35 Sayı:3, ss.189–204.
- HAUGLAND, S. A.; MYRTVEİT, I. ve NYGAARD, A. (2007). “Market Orientation and Performance in the Service Industry: A Data Envelopment Analysis”, **Journal of Business Research**, 60, ss.1191-1197.
- ÖNCEL A. ve S. ŞİMŞEK, (2011). “Türkiye’de Bölgelerarası Kaynak Kullanım Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçülmesi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 37, ss.87-119
- KAYA, A., M. ÖZTÜRK ve A. ÖZER, (2010). “Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektördeki İşletmelerin Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, ss. 129-147.
- KAYALIDERE, K. ve S. KARGIN, (2004). “Çimento ve Tekstil Sektörlerinde Etkinlik Çalışması ve Veri Zarflama Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, ss. 196-219.
- KAYNAR, O. ve H. BİRCAN, (2007). “OECD Ülkelerinin Telekomünikasyon Sektörlerinin Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi-2”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı:1, s. 361-382.
- ORUÇ, K. O., (2008). “Veri Zarflama Analizi ile Bulanık Ortamda Etkinlik Ölçümleri ve Üniversitelerde Bir Uygulama”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Isparta.

- ÖZDEN, Ü. H., (2008). “Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye’deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 2, ss. 167-185.
- SARI, T., (2011). “Üretimde Maliyet İyileştirme Takımlarının Verimlilik Performansının Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi ve Bir Uygulama”, **Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Gebze.
- SARICAM, C., ve N. ERDUMLU, (2012). “Evaluating Efficiency Levels Comparatively: Data Envelopment Analysis Application For Turkish Textile and Apparel Industry”, **Journal of Industrial Engineering and Management**, Vol:5, Sayı:2, ss.518-531.
- STANCHEVA, N. Ve V. ANGELOVA, (2004). “ Measuring the Efficiency of University Libraries Using Data Envelopment Analysis.”, **10th Conference on Professional Information Resources**, Prague, May 25-27.
- YALAMA, A. ve M., SAYIM, (2008). “Veri Zarflama Analizi İle İmalat Sektörünün Performans Değerlendirmesi.”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:23, Sayı:1, ss.89-107



## **Kamuyu Aydınlatma Platformundaki İşletmelerin Kurumsal Yönetim İlkelerinden İnsan Kaynakları Politikalarına Uyumunun İçerik Analizi İle Değerlendirilmesi**

*Evaluation with Content Analysis of Human Resource Policy in Compliance with the Corporate Governance Principles for Businesses in Public Disclosure Platform*

**Yeliz Mohan Bursalı\* - İbrahim Aksel\*\***

### **Özet**

İşletmeleri ve tüm paydaşları yakından ilgilendiren “Kurumsal Yönetim” kavramı son yıllarda gerek literatürde gerekse uygulamada önem kazanmaktadır. Bu konuda en kapsamlı bilgiye ise Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)’nin hazırladığı “Kurumsal Yönetim İlkeleri” raporundan ulaşmak mümkündür. OECD’nin raporu yayımlamasından sonra dünyadaki birçok ülke kendi kurumsal yönetim ilkelerini yayımlamıştır. Ülkemizde kurumsal yönetim ilkeleri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayımlanmıştır. İşletmeler ilkelerin bir kısmına uymak zorunda değilken bir diğer kısmına uymakla yükümlü tutulmuşlardır. ‘İnsan Kaynakları Politikaları’ işletmelerin uymakla yükümlü tutulmadıkları kurumsal yönetim ilkeleri grubunda yer almaktadır.

Araştırmanın amacı, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)’na kayıtlı işletmelerin, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nun yayımladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri’nden ‘İnsan Kaynakları Politikalarına’ uyumluluğunu içerik analizi yoluyla incelemektir. Araştırma sonuçlarına göre, söz konusu işletmelerin SPK’nun kurumsal yönetim ilkeleri açısından “insan kaynakları politikaları”nda istenilen düzeyde kurumsal olmadıkları söylenebilir.

*Anahtar Kelimeler: İşletmeler, İnsan Kaynakları, İçerik Analizi*

### **Abstract**

In recent years the concept of corporate governance which is closely concerned for businesses and all stakeholders, is important both literature and also practice. The most comprehensive information on this subject is available from the report of Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) Corporate Governance Principles. After the report is published by OECD, many countries have published their corporate governance principles. The corporate governance principles in our country is published by Capital Markets Board of Turkey (CMBT). Businesses that do not have to comply with some of the principles are obliged to comply with another part. ‘Human Resource Policies’ are located between the groups of corporate governance principles are not obliged to follow the businesses.

The purpose of the study is to examine the compatibility through the content analysis of Human Resource Policy in Compliance with the Corporate Governance Principles for Businesses in Turkey Public Disclosure Platform. According to a study, in terms of "human resources policies" of corporate governance principles of CMBT were found the said enterprises are not at the required level of institutional.

*Key Words: Businesses, Human Resource, Content Analysis*

---

\* Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Denizli-Türkiye

\*\* Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Denizli-Türkiye

## **Giriş**

Bir işletmede firma sahipleri, yönetim kurulu üyeleri, yöneticiler, kredi kuruluşları, tedarikçiler, çalışanlar ve müşteriler gibi çeşitli paydaşlar arasındaki ilişkilere rehberlik eden ayrıntılı bütün kural ve normlardan oluşan kurumsal yönetim (Pauly ve Reich,1997: 8), özellikle 1990'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başlarında dünyada ve Türkiye'de önemli bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Dünyada yaşanan krizler ile başlayan süreç ve devamında gelişmiş ülkelerdeki büyük işletmelerin isimlerinin karıştığı skandallar işletmelerin iyi yönetilip yönetilmediği sorusunu gündeme getirmiştir. Tam da bu noktada "ideal şirket yönetimi" (Arslantaş, 2012: 2), iyi yönetim anlamına gelen kurumsal yönetim ve bu kapsamda ortaya koyulan çeşitli ilkeler, kötü yönetildiği düşünülen işletmeler için bir referans kaynağı olmuştur.

Kurumsal yönetim ile ilgili yazın ele alındığında, en kapsamlı ilkeler listesini, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin ilk olarak 1999 yılında yayımladığı, 2004 yılında geliştirdiği ve üye ülkelere rehber olma özelliği taşıyan "Kurumsal Yönetim İlkeleri" raporunda (OECD, 2004) görmek mümkündür. Ülkemizde ise kurumsal yönetim ilkeleri, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 2003 yılında yayımlanmış, OECD Kurumsal Yönetim İlkelerinin 2004 yılında revize edilmesinden sonra, 2005 yılında mevcut ilkelerde değişiklikler yapılmıştır (Pamukçu, 2011: 137). SPK'nun 2003 yılında hazırladığı rapor halka açık şirketler için tavsiye niteliğini taşımaktayken, 2004 yılında "Uyum Beyanı" düzenlemesi ile halka açık şirketler, kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uymakta olduklarını ve uymadıkları hususlar ile ilgili gerekçelerinin neler olduğunu faaliyet raporlarında açıklamakla yükümlü tutulmuşlardır. SPK'na kayıtlı işletmelerin kamuya açıklaması gereken verilerine Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden ulaşmak mümkündür. Zira işletmelerin SPK'nun Kamuyu Aydınlatma Platformu Tebliği kapsamında, kamuya açıklanacak her türlü bilgi ve belgeyi KAP'na göndermesi gerekmektedir (SPK, KAP Tebliği, 2013).

Bu çalışmada, KAP'nun 'Ulusal Pazar' kategorisinde yer alan 216 işletmenin uyum raporunda sundukları beyanlar değerlendirilmiştir. Buna göre söz konusu işletmeler açısından, son tebliğ ile uyulması zorunlu olmayan ancak uyulmadığında gerekçesi ile belirtilmesi istenen GRİ alanda kalmış «İşletmelerin İnsan Kaynakları Politikaları»'na ilişkin maddeler inceleme kapsamına alınmıştır.

## **Kavramsal Çerçeve**

### **Kurumsal Yönetim Kavramı**

Kurumsal yönetim, ekonomik ve ticari anlamda faaliyet gösteren örgütlerin yönetiminin düzenlenmesi ve yönetim sorunlarının çözümlenmesinde nispeten yeni sayılabilecek önemli yaklaşımlardan birisini oluşturmaktadır. Başlangıçta halka açık şirketlere yönelik bir anlayış olarak gündeme gelen kurumsal yönetim, bugün hem halka açık olmayan sermaye şirketleri hem de kamu kurumları için bir referans kaynağı olarak görülmeye başlamıştır. Zira hangi alanda faaliyet gösterirse gösterebilir bu anlayış çerçevesinde yönetilen işletmelerin, dar bir grubun elinde denetimsiz bir biçimde yönetilmekten kurtularak, güçlü ve bağımsız denetim sistemleri altında şeffaf, sorumlu, adil ve hesap verebilir yönetim süreçlerine kavuşacağı ifade edilebilir. Kavramın özünü, şirketlerin, hem pay sahiplerini hem de diğer paydaşlarını birlikte ele alarak her bir taraf açısından maksimum yarar sağlayacak biçimde yönetilmeleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede kurumsal yönetimin, özellikle yerli-yabancı, büyüklü-küçüklü her kesimden yatırımcılar ve de genel olarak toplumsal güvenin yaratılmasında son derece önemli bir rol oynadığı belirtilebilir.

Batı yazınında ‘corporate governance’ olarak ifade edilen bizdeki karşılığı şirket yönetkisi, şirket yönetişimi, kurumsal yönetim kavramlarına karşılık gelen ancak genel kabulde kurumsal yönetim olarak varlık bulan kavramın tanımlanması konusunda tam bir görüş birliğinden söz etmek pek de mümkün değildir (Aguilera ve Jackson, 2003). Zira odağında iyi şirket yönetiminin yer aldığı kurumsal yönetim bu yönüyle ekonomi, finans, muhasebe, hukuk, yönetim gibi birçok farklı disiplinden beslenmekte ve her bir disiplinin konuya yaklaşımları çeşitli farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Bunun da ötesinde dünya üzerinde kurumsal yönetime ilişkin her bir ülke açısından farklı uygulamaların söz konusu olması kavrama yönelik belirli bir tanımlama yapılmasını zorlaştırmaktadır. OECD kurumsal yönetimi, “anonim şirketlerin yönetiminde ve faaliyetlerinde kar sağlanması ve hissedarlara dağıtılması esas ve amacını oluşturan geleneksel yapıların yanı sıra, hem hissedarlar ve yöneticilerin hem de şirket çalışanlarının, müşterilerinin, fon sağlayıcılarının, alacaklıların ve devletin çıkarları ile haklarının önemsendiği bir anlayış” (OECD, 1998: 27) olarak tanımlamaktadır. Yönetim ve karar alma süreçlerinin tüm paydaşların işbirliği ve etkin katılımı ile yapılmasını öngören kurumsal yönetim kavramı bir başka tanıma göre; bir kurumun, beşeri ve mali sermayeyi çekmesini, etkin çalışmasını, ait olduğu toplumun değerlerine saygı göstermesini uzun dönemde ortaklarına ekonomik değer yaratmasını sağlayan her türlü kanun, yönetmelik, kod ve uygulamalar (TÜSİAD, 2002: 9) biçiminde tanımlanabilir.

### **Kurumsal Yönetim İlkeleri**

İşletmelerin tüm paydaşlarının çıkarlarını gözetmeyi ve bu çıkarları mümkün olabildiğince eşit bir biçimde uyumlaştırmayı hedefleyen kurumsal yönetimle birlikte bireysel, toplumsal ve ekonomik amaçların dengelenmesi sonucu işletmeler açısından ideal, iyi yönetimin gerçekleştirilmesi mümkün olabilecektir. Bu şekilde iyi yönetimi gerçekleştirmenin ve nihayetinde toplumsal güveni sağlamanın yolu, kurumsal yönetim ilkelerini odağa yerleştirerek, bu ilkeler çerçevesinde belirlenecek amaçlar, oluşturulacak stratejiler, politikalar ve yapılacak uygulamalardan geçmektedir (Kavut, 2010: 12). Bu durumun önemi, özellikle 90’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başında dünyada yaşanan ekonomik krizler ve sonrasında ortaya çıkan şirket skandallarının sonuçları göz önüne alındığında çok daha iyi anlaşılmaktadır. Yaşanan bu tür olumsuzluklar ve küreselleşmenin şirketlerin önüne çıkardığı değişimler kurumsal yönetim adına yapılan düzenlemeleri gündeme getirmiştir. Bu çerçevede dünya genelinde tüm şirketler için kılavuz niteliğinde OECD (1999) tarafından hazırlanıp yayımlanan kurumsal yönetim ilkeleri ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Zaman içerisinde konuyla ilgili çalışmalarına devam eden OECD, 2004 yılında ilkelerde bir güncellemeye gitmiş ve ilkeleri altı başlık halinde düzenlemiştir (OECD, 2004). Kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde düzenlenen ilkeler 6 temel başlık altında sınıflandırılabilir:

1. Etkili bir kurumsal yönetim çerçevesi için gereklilikler
2. Hissedarların hakları
3. Hissedarların adil bir muamele görmesi
4. Kurumsal yönetimde doğrudan çıkar sahiplerinin rolü
5. Kamuoyuna açıklama yapma ve şeffaflık
6. Yönetim kurulunun sorumlulukları

OECD tarafından yayımlanan ilkeler, hem OECD ülkelerinin hem de diğer ülkelerin uygulama ve düzenlemelerine rehber olması açısından önem taşımakta olup (Doğan, 2007: 70), Türkiye’de oluşturulan ilkeler için de temel çerçeveyi oluşturması açısından anlam taşımaktadır. Dünyadaki gelişmelere paralel biçimde Türkiye’de de

kurumsal yönetim ilkeleri, 1999'da OECD tarafından yayımlanan ilkeler temel alınarak ve Türkiye'nin kendine özgü koşulları da göz önünde bulundurularak 2003 yılında SPK tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır. OECD'nin 2004 yılında ilkelere ilişkin yaptığı düzenlemeden sonra SPK da 2005 yılında yayımladığı ilkelere ilişkin ek bir düzenleme yapmıştır (Pamukçu, 2011: 137). Söz konusu ilkelerin son hali "Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ" olarak 30.12.2011 tarihli ve 28158 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (SPK, 2011).

Sermaye Piyasası Kurulu'nun kurumsal yönetim ilkeleri 4 ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar (SPK, 2011);

1. *Pay Sahipleri*: Pay sahiplerinin haklarını (bilgi alma ve inceleme hakkı, genel kurula katılma hakkı, oy hakkı, azınlık hakları, kar payı hakkı, payların devri vb.) kullanmalarını kolaylaştıran düzenlemelere ilişkin ilkeler
2. *Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık*: kamuyu aydınlatmanın esasları ve araçlarına ilişkin kurallar ile ortaklık pay sahipleri, yönetim kurulu üyeleri ve yöneticiler arasındaki ilişkilerin kamuoyuna açıklanması ilkesi ve periyodik mali tablo ve raporlamanın rolü, bağımsız denetim işlevi, ticari sır ve içeriden öğrenenlerin ticareti, kamuya açıklanması gereken önemli olay ve gelişmeler
3. *Menfaat Sahipleri*: Menfaat ya da çıkar sahipleri ile ilgili şirket politikası, çıkar sahiplerinin şirket yönetimine katılımının desteklenmesi ve şirket mal varlığının korunmasına ilişkin ilkeler
4. *Yönetim Kurulu*: Yönetim kurulunun temel işlevleri ve faaliyet esasları ile ilgili görev ve sorumlulukları, yönetim kurulunun oluşumu, seçimi, yönetim kuruluna sağlanacak mali haklar, kurul içinde oluşturulacak komitelerin yapısı ve bağımsızlığı gibi konulara ilişkin ilkeler

Sermaye Piyasası Mevzuatı'na tabi tüm işletmelere yönelik olarak SPK tarafından 2003 yılında yayımlanan kurumsal yönetim ilkelerine uyum konusunda gönüllülük esas alınmış ve bu kapsamda şirketler zorunlu tutulmamışlardır. 2004 yılında, ilkelerle aynı amaca hizmet edeceği düşünülen ve halka açık şirketlerin geçmiş faaliyet dönemindeki performansları konusunda hissedarları ve menfaat sahiplerini bilgilendirmek için uyum raporu hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Buna göre 2005 yılından başlayarak, borsada işlem gören şirketlerin kurumsal yönetim uygulamaları çerçevesinde durumlarının incelenebilmesine yönelik, web sitelerinde geçmiş yıla ilişkin asgari unsurları içeren Kurumsal Yönetim Uyum Raporu'na yer vermeleri gerektiğine karar verilmiştir (Arslantaş, 2012: 23). "Uyum Beyanı" düzenlemesi ile halka açık şirketler, kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uymakta olduklarını ve uymadıkları hususlar ile ilgili gerekçelerinin neler olduğunu faaliyet raporlarında açıklamakla yükümlü tutulmuşlardır.

Yukarıda sözü edilen 30.12.2011 tarihli ve 28158 sayılı tebliğ yayınlana kadar SPK'nun işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlamasına yönelik tavrı "uygulamıyorsan açıkla" biçiminde gerçekleşmiştir. Bu son tebliğ ile SPK'nun raporundaki kurumsal yönetim ilkelerinden işletmelerin yükümlü tutulduğu ilkelerin oranı artmakla birlikte tavsiye olunan ilkeler hâlâ mevcudiyetini sürdürmektedir. İşletmelerin uymakla yükümlü tutuldukları ve yükümlü tutulmadıkları ilkeler özetle şu şekildedir;

*SPK'nun İşletmeleri Uymakla Yükümlü Kıldığı Maddeler:*

1. Pay Sahipleri
  - Genel kurula katılım hakkı
  - Genel kurul toplantı ilanı
  - Şirketin internet sitesinde genel kurul hakkındaki ilanlar



- Pay sahipleri, yönetim kurulu üyeleri ve yönetici akraba ve yakınlarına ilişkin yükümlülükler
  - Şirket varlıkları hakkındaki yükümlülükler
4. Yönetim Kurulu
- Yönetim kurulunun yapısı
  - Yönetim kurulu üye sayısı
  - Yönetim kurulunda icrada görevli olan ve olmayan üyeler hakkındaki yükümlülükler
  - Yönetim kurulunda bağımsız üyeler bulundurma
  - Yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı
  - Bağımsız yönetim kurulu üyelerinin görev süresi
  - Bağımsız yönetim kurulu üyelerinin nitelikleri
  - Bağımsız yönetim kurulu üyelik süreci
  - Yönetim kurulu toplantılarının şekli
  - Bağımsız üyelerin çoğunluğunun onayı
  - Yönetim kurulu bünyesinde oluşturulan komiteler
  - Yönetim kurulundaki komitelerin yapısı
  - Komitelerin belirlenme şekli ve ilanı
  - Bağımsız üyelerin komitelerdeki fonksiyonu
  - İcra başkanının (genel müdür) komitelerde görev alamaması
  - Yönetim kurulu üyelerine ve üst düzey yöneticilere sağlanan mali haklar
  - Yönetim kurulu üyelerinin ve üst düzey yöneticilerin ücretlendirilme esasları
  - Bağımsız yönetim kurulu üyelerinin ücretlendirilmesi

*SPK'nun İşletmeleri Uymakla Yükümlü Kılmadığı (Tavsiye Niteliğindeki) Maddeler:*

1. Pay Sahipleri
  - Pay sahipliği haklarının kullanımının kolaylaştırılması
  - Bilgi alma ve inceleme hakkı
  - Oy hakkı
  - Azlık hakları
  - Kar payı hakkı
  - Payların devri
2. Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık
  - Kamuyu aydınlatma esasları ve araçları
  - İnternet sitesi
  - Faaliyet raporu
3. Menfaat Sahipleri
  - Menfaat sahiplerine ilişkin şirket politikası
  - Menfaat sahiplerinin şirket yönetimine katılımının desteklenmesi
  - **ŞİRKETİN İNSAN KAYNAKLARI POLİTİKASI**
4. Yönetim Kurulu
  - Yönetim kurulunun işlevi
  - Yönetim kurulunun faaliyet esasları

Görüldüğü gibi “İnsan Kaynakları Politikaları” da SPK'nun işletmeleri yükümlülük altında bırakmadığı kurumsal yönetim ilkeleri arasında yer almaktadır. İşletmelerin başarı ve/veya başarısızlığında en önemli paydaşlardan birini oluşturan çalışanlar ve çalışanlara

yönelik birçok önemli konuyu kapsayan “İnsan Kaynakları Politikaları”nın bu şekilde gri bir alanda kalması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

## **Araştırma**

### **Araştırmanın Amacı ve Konusu**

Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), sermaye piyasası ve borsa mevzuatı gereğince kamuya açıklanması gerekli bildirimlerin elektronik imzalı olarak iletildiği ve kamuya duyurulduğu elektronik sistemdir (KAP, 2015). Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) ‘Kamuyu Aydınlatma Platformu Tebliği’ kapsamında, kamuya açıklanacak her türlü bilgi ve belgenin Kamuyu Aydınlatma Platformu'na (KAP) gönderilmesi gerekmektedir (KAP Tebliği, 2013). Dolayısıyla SPK'na kayıtlı işletmelerin kamuya açıklaması gereken tüm verilerine KAP üzerinden ulaşmak mümkündür.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ‘İnsan Kaynakları Politikaları’ SPK tarafından hazırlanan raporda işletmelerin uymakla yükümlü tutulmadıkları, uymalarının tavsiye niteliğinde ele alındığı menfaat sahipleri başlığı altında yer almaktadır. Bu durumda işletmeler, bu başlık altında geçen ilkelere uyup uymama konusunda serbest bırakılmışlardır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, Kamuyu Aydınlatma Platformu'na kayıtlı işletmelerin Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'nun yayımlanmış olduğu “Kurumsal Yönetim İlkeleri”den Menfaat Sahipleri başlığı altındaki ‘İnsan Kaynakları Politikaları’na uyumluluğunu içerik analizi yoluyla incelemektir.

### **Araştırmanın Kapsamı**

KAP'na kayıtlı 552 işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler, 9 ayrı pazar başlığı altında kategorileşmiştir. Bu çalışmada “Ulusal Pazar” kategorisinde yer alan 216 işletmeden basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 100 işletmenin, KAP ve kurumsal web sayfaları kanalıyla paylaştıkları Kurumsal Yönetim Uyum Raporları'nda yer alan bilgilerinin, SPK'nun “Kurumsal Yönetim İlkeleri”yle uyumu değerlendirilmiştir.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Çalışmada, araştırma kapsamına giren 100 işletmenin kurumsal internet (web) sayfalarında yayınlamış oldukları “Kurumsal Yönetim Uyum Raporları” incelenmiş ve işletmelerin “Kurumsal Yönetim Uyum Raporları”nın içerik analizi yoluyla SPK'nun yayınlamış olduğu “Kurumsal Yönetim İlkeleri”ne ne derece uyduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

İçerik analizi, yazılı, sözlü ya da görsel iletişim mesajlarını analiz yöntemidir (Cole, 1998:54). Başlangıçta açık bilgilerin objektif, sistematik ve nicel açıklaması olarak ele alınan bu kavram, daha sonra gizli içerikleri yorumlamayı kapsayacak doğrultuda genişletilmiştir (Graneheim ve diğ., 2004: 105).

Genel olarak içerik analizi bir metin içerisinde belirli kelime, içerik ve kavram kullanımının belirlenmesi ve sayılması ile kalitatif olarak başlamaktadır. Bu noktadan sonra belirli kelimeler ve içeriklerinin sıklık ve sayısının belirlenmesine odaklanılarak kantitatif olarak devam etmektedir (Kondracki & Wellman, 2002). Buradan elde edilen verilerin katsayı ve oransal olarak değerlendirildiğinde (Örn. Dahlsrud, 2008) daha anlamlı sonuçlar verdiği belirtilebilir.

Çalışmada, SPK'nun “Kurumsal Yönetim İlkeleri”yle ilgili yayınlanan son tebliği dikkate alınmıştır (30.12.2011 tarihli ve 28158 sayılı Resmi Gazete). Araştırmada, tebliğ içerisinde “*Menfaat Sahipleri*” başlığı altında tavsiye niteliğinde yer alan ‘İnsan Kaynakları Politikaları’, araştırmacılar tarafından 16 konu başlığı altında değerlendirilmiş ve kodlanmıştır. Bu konu başlıkları şu şekilde belirtilebilir;

*İnsan Kaynakları Politikasına İlişkin Konular*

1. İşe alım eşitliği
2. Kariyer eşitliği
3. Halefiyet planlaması
4. Yazılı işe alım kıstasları
5. Tüm haklarda adil davranma
6. Eğitim programları geręekleřtirme
7. Çalışanları bilgilendirme toplantıları dzenleme
8. Grev tanımlarını belirleme
9. Performans kriterlerini çalışanlara duyurma
10. Ödöl sisteminin varlığı
11. Ücretlendirmede verimliliği esas alma
12. Çalışanlara yönelik hisse edindirme planları
13. Irk, din, cinsiyet vs. konularında ayrımcılık yapılmaması
14. Fiziksel, ruhsal ve duygusal muamelelere karşı koruma
15. Dernek kurma özgürlüğü
16. Toplu iş sözleşmesi hakkı

Araştırma ölçüsü olarak belirlenen bu 16 kriter işletmelerin raporlarında yer almış (1-bir) ve yer almamış (0-sıfır) olarak kodlanmıştır. Çalışmanın başlangıcında yer alan bilgiler niteliksel ve niceliksel olarak kategorize edilmek istenmiş fakat sadece 2 işletmede (işletmede verilen eğitime süresine dair) niceliksel veriye ulaşılmış diğer hiçbir işletmede ve hiçbir konuda niceliksel veriye ulaşılmamıştır.

Araştırmada veriler, söz konusu kritere ilişkin açıklama var – açıklama yok şeklinde kodlanmıştır. İşletmelerin uyum raporlarında yer alan açıklamalarda ise genellikle SPK'nun yayınlamış olduğu rapordaki ifadeler, her bir işletme tarafından kendisine özgü bir biçimde uyarlanarak kullanılmış olsa da 'açıklama var' biçiminde değerlendirilmiştir. Örneğin işletmelerin uyum raporlarında ayrımcılık açıklamasına ilişkin genellikle "*alışanlardan ayrımcılık konusunda herhangi bir şikâyet alınmamıştır*" ifadesine yer verilmiştir. Çalışmada işletmeler tarafından bu yönde verilen bilgiler de "*açıklama var*" olarak kodlanmıştır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen işletmeler 9 sektör olarak sınıflandırılmıştır. Bunlar;

1. Eğitim, sağlık, spor, diğer hizmetler
2. Elektrik, su, gaz
3. İmalat
4. Mali
5. Teknoloji
6. Toptan-perakende ticaret, otel, lokanta
7. Ulaştırma ve haberleşme
8. İnşaat ve bayındırlık
9. Holding-grup

### **Araştırmanın Bulguları**

Araştırma çerçevesinde değerlendirilen işletmelerin uyum raporlarında 16 konu başlığı altında sınıflandırılan insan kaynakları politikalarına ilişkin verilere genel olarak bakıldığında birçok başlık için yeterli düzeyde bilgi paylaşılmadığı dikkat çekmektedir. Başlıklara ilişkin elde edilen bulgular tablo 1’de görülmektedir.

SPK’nun tavsiye niteliğinde de olsa işletmelerin uyum raporlarında yer almasını istediği konular içerisinde sadece “işe alım eşitliği (58 işletmede açıklama var)”, “eğitim programları gerçekleştirme (59 işletmede açıklama var)”, “çalışanları bilgilendirme toplantıları düzenleme (50 işletmede açıklama var)”, “performans kriterlerini çalışanlara duyurma (59 işletmede açıklama var)” ile “ırk, din, cinsiyet vs. ayrımcılık yapılmaması (76 işletmede açıklama var)” konularında işletmelerin yarısından fazlasının bilgi verdiği görülmektedir. Buna karşılık özellikle “halefiyet planlaması (93 işletmede açıklama yok)”, “fiziksel, ruhsal ve duygusal muamelelere karşı koruma (88 işletmede açıklama yok)”, “dernek kurma özgürlüğü (98 işletmede açıklama yok)” konularında işletmelerin büyük bir çoğunluğunda herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş olması manidar görülmektedir. Burada üzerinde hassasiyetle durulması gereken başlığın “fiziksel, ruhsal ve duygusal muamelelere karşı koruma” olduğu düşünülmektedir. Zira bugün gerek literatürde gerekse uygulamada “yıldırma-mobbing” konusu önem kazanmış ve bu konuda birçok çalışma başlatılmıştır. Buna rağmen işletmelerin sadece %7’sinde bu konuya ilişkin bir bilginin varlığı son derece düşündürücüdür. Bir diğer dikkat çeken konu başlığı da “çalışanlara yönelik hisse edindirme politikası”dır. Verilere göre, işletmelerin hiçbirinde çalışanlarının işletmeye hissedar olması yönünde bir planı bulunmadığı görülmektedir.

**Tablo 1.** İşletmelerin İnsan Kaynakları Politikalarına İlişkin Rapor İçeriğinin Frekans Dağılımı

	Açıklama yok	Açıklama var
İşe alım eşitliği	42	<b>58</b>
Kariyer eşitliği	56	44
Halefiyet planlaması	<b>93</b>	7
Yazılı işe alım kıstasları	69	31
Tüm haklarda adil davranma	60	40
Eğitim programları gerçekleştirme	41	<b>59</b>
Çalışanları bilgilendirme toplantıları düzenleme	50	<b>50</b>
Görev tanımlarını belirleme	65	35
Performans kriterlerini çalışanlara duyurma	41	<b>59</b>
Ödül sisteminin varlığı	55	45
Ücretlendirmede verimliliği esas alma	54	46
Çalışanlara yönelik hisse edindirme planları	<b>100</b>	
İrk, din, cinsiyet vs. ayrımcılık yapılmaması	24	<b>76</b>
Fiziksel, ruhsal ve duygusal muamelelere karşı koruma	<b>88</b>	12
Dernek kurma özgürlüğü	<b>98</b>	2
Toplu iş sözleşmesi hakkı	68	32

İşletmelerin kurumsallaşma düzeylerini gösteren kariyer eşitliği (%44), yazılı işe alım kıstaslarının varlığı (%31), görev tanımlarının belirlenmiş olması (%35) ile ücretlendirme (%45) ve ödül (%46) sistemi konularında çok az bilgiye yer verilmesi de kurumsal yönetim raporu açısından değerlendirildiğinde bir tezat oluşturmaktadır.

**Tablo 2.** İşletmelerin İnsan Kaynakları Politikalarına İlişkin Rapor İçeriğinin Sektörel Dağılımı

AY: açıklama yok AV: açıklama var	Eğitim, Sağlık, Spor, Diğer hizmetler	Elektrik, Su, Gaz	İmalat	Mali	Teknoloji	Toptan- Perakende Ticaret, Otel, Lokanta	Ulaştırma ve Haberleşme	İnşaat ve Bayındırlık	Holding- Grup	
İşletme Sayısı	<b>6</b>	<b>6</b>	<b>39</b>	<b>11</b>	<b>5</b>	<b>11</b>	<b>2</b>	<b>14</b>	<b>6</b>	
İşe alım eşitliği	A	5	2	14	3	3	6	1	7	1
	Y	1	4	25	8	2	5	1	7	5
Kariyer eşitliği	A	3	4	24	5	3	5	1	7	4
	Y	3	2	15	6	2	6	1	7	2
Halefiyet planlaması	A	6	6	38	9	4	9	2	13	6
	Y	0	0	1	2	1	2	0	1	0
Yazılı işe alım kıstasları	A	5	4	26	7	4	9	2	10	2
	Y	1	2	13	4	1	2	0	4	4
Tüm haklarda adil davranma	A	5	2	23	7	4	7	1	8	3
	Y	1	4	16	4	1	4	1	6	3
Eğitim programları gerçekleştirme	A	4	1	18	3	2	3	1	7	2
	Y	2	5	21	8	3	8	1	7	4
Çalışanları bilgilendirme toplantıları düzenleme	A	4	1	23	3	1	7	1	6	4
	Y	2	5	16	8	4	4	1	8	2
Görev tanımlarını belirleme	A	3	4	29	7	4	7	1	8	2
	Y	3	2	10	4	1	4	1	6	4
Performans kriterlerini çalışanlara duyurma	A	2	2	19	4	3	3	1	6	1
	Y	4	4	20	7	2	8	1	8	5
Ödül sisteminin varlığı	A	4	3	24	4	2	4	2	10	2
	Y	2	3	15	7	3	7	0	4	4
Ücretlendirmede verimliliği esas alma	A	6	3	18	7	2	5	1	9	3
	Y	0	3	21	4	3	6	1	5	3
Çalışanlarma yönelik hisse edindirme planları	A	6	6	39	11	5	11	2	14	6

İrk, din, cinsiyet vs. ayrımcılık yapılmaması	A	0	0	11	3	1	3	1	3	2
	Y									
	A	6	6	28	8	4	8	1	11	4
	V									
Fiziksel, ruhsal ve duygusal muamelelere karşı koruma	A	6	4	35	10	5	10	2	12	4
	Y									
	A	0	2	4	1	0	1	0	2	2
	V									
Dernek kurma özgürlüğü	A	6	6	39	10	5	10	2	14	6
	Y									
	A	0	0	0	1	0	1	0	0	0
	V									
Toplu iş sözleşmesi hakkı	A	6	5	20	8	4	9	2	8	6
	Y									
	A	0	1	19	3	1	2	0	6	0
	V									

Tablo.1’de dikkat çeken ve en fazla paylaşılan bilgi olarak görülen “ayrımcılık” konusu (%76) ise farklı bir değerlendirme konusudur. Çünkü ayrımcılık konusunda bilgi paylaşan işletmelerin hemen hepsi, “*çalışanlardan ayrımcılık konusunda herhangi bir şikâyet alınmamıştır*” şeklinde bir paylaşımında bulunmuştur. Bu ifade bunu paylaşan işletmede ayrımcılık olmadığı anlamına gelmemekle birlikte böyle bir bilgi paylaşımının bile araştırma için önemli olduğu yukarıda ifade edilmiştir.

İşletmelerin çalışanlarına tüm haklarda adil davranma (%60) ile toplu iş sözleşmesi ve sendikalaşma (%68) konusunda uygulamalarının işletmeler açısından olmaması geliştirilmesi gereken konular arasında değerlendirilmelidir.

İşletmelerin uyum raporlarındaki bilgilere ilişkin araştırmada ele alınan konuların sektörel olarak nasıl bir dağılım gösterdikleri Tablo.2’de görülebilir.

Tablo.2 paylaşılan bilgilere ilişkin sektörel dağılım anlamında genel olarak bir bilgi verse de bu verilerin içerik analizinde katsayı ve oransal olarak verilmesi daha doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Bu nedenle Tablo.3’te söz konusu bu değerler katsayı ve oran olarak hesaplanmıştır.

**Tablo 3.** İşletmelerin İnsan Kaynakları Politikalarına İlişkin Rapor İçeriğinin Sektörel Katsayı Dağılımı

SEKTÖR	Eğitim, Sağlık, Spor, diğer hizmetler	Elektrik, Su, Gaz	İmalat	Mali	Teknoloji	Toptan-Perakende Ticaret, Otel, Lokanta	Ulaştırma ve Haberleşme	İnşaat ve Bayındırlık	Holding -Grup
İşletme Sayısı	6	6	39	11	5	11	2	14	6
PB <sub>i</sub>	25	43	224	75	28	68	9	82	42
PBO <sub>i</sub>	0,26	0,45	0,36	0,43	0,35	0,39	0,28	0,37	0,44

Tablo.3’te görülen PB<sub>i</sub> katsayısı, aşağıdaki formülde görüldüğü gibi oluşturulan bilgi sınıflamasında (toplam 16) yer alan paylaşılan bilgiler toplanarak bulunmuştur.

$$PB_i = \sum_{j=1}^x S BS_{ji}$$

$PB_i$  = paylaşılan toplam bilgi puanı  $i$

$S_{BS_{ji}}$  = paylaşılan bilgi sınıflaması  $j$  paylaşılan bilgi sayısı  $i$

$x$  = paylaşılan konuların toplamı  $i$

$PBO_i$  katsayısı ise her bir sektör için elde edilen  $PB_i$  katsayısının sektördeki toplam açıklanan bilgi sayısına oranlanmasıyla elde edilmiştir.

$$PBO_i = \frac{PB_i}{\sum_{k=1}^y S BS_k} \times 100$$

$PBO_i$  = paylaşılan bilgi oranı  $i$

$PB_i$  = paylaşılan toplam bilgi puanı  $i$

$SBS_k$  = sektördeki işletme sayısı  $k$  paylaşılan bilgi sayısı  $i$

$y$  = paylaşılan konuların toplam puanı  $i$

Yukarıdaki formüller dikkate alındığında sektörlerin katsayıları 1'e yaklaştıkça SPK'nun ilkeleri açısından "insan kaynakları politikaları"nda kurumsal olduğu söylenebilir. Bununla birlikte araştırma sonuçlarına göre hiçbir sektör katsayısı 0,5'yi bile geçmemektedir (bkz. Tablo 3). Araştırma kapsamındaki işletmeler sektörel olarak değerlendirildiğinde kurumsal yönetim uyum raporlarındaki bilgi paylaşımı yüksek olan sektörler olarak elektrik-su-gaz (0,45), mali sektör (0,43) ve holdingler (0,44) görülmektedir.

Bu sektörlerin insan kaynakları politikalarında diğer sektörlerle kıyasla iyi durumda olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında söz konusu bu sektörlerin insan kaynaklarına ilişkin konularda paylaşmış olduğu bilgiler değerlendirildiğinde, diğer sektörlerle kıyasla niteliksel bakımından bilgilerin daha yoğun ve kapsamlı bir şekilde ele alınmış olması da bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin diğer sektörlerde "ödül sistemi"nin sadece varlığından bahsedilirken söz konusu sektörlerde bu sisteme ilişkin bilgiler daha detaylı paylaşılmaktadır.

## **Sonuç**

Çalışmada Türkiye'nin en büyük işletmeleri arasında yer alan 100 işletme "Kurumsal Yönetim İlkeleri" bağlamında "İnsan Kaynakları Politikaları" açısından değerlendirilmiştir. Kurumsal yönetim ilkeleri şablonu olarak ise SPK'nun hazırlanmış olduğu "Kurumsal Yönetim İlkeleri" temel alınmıştır. Bu raporda SPK ilkeleri, zorunlu olarak uyulması gereken ilkeler ve tavsiye niteliğindeki ilkeler olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir.

Çalışmada tavsiye niteliğindeki ilkeler kategorisinde değerlendirilen "İnsan Kaynakları Politikaları" irdelenmeye ve araştırma kapsamındaki işletmelerin SPK'nın tavsiye ettiği insan kaynakları politikalarına ne derece uyduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporları incelenen işletmelerin insan kaynakları politikalarına ilişkin verileri genel olarak değerlendirildiğinde, paylaşılan bilgilerin basmakalıp cümleler biçiminde olduğu, konuya ilişkin detaylı ve içerik yönünden zengin bilgilere rastlanmadığı ifade edilebilir. Bu durum, ya işletmelerimizde insan kaynaklarına yeterince önem ve özenle yaklaşmadığı ve raporlara da mevcut durumun bu şekilde yansıdığı biçiminde yorumlanabilir ya da söz konusu ilkelere uyum zorunluluğunun olmaması sebebiyle işletmelerin raporda mevcut durumlarına ilişkin temel bilgileri verip, çok fazla detaya girmedikleri biçiminde yorumlanabilir. Konu hangi biçimde yorumlarsa yorumlansın, araştırmadaki veriler ışığında, araştırmaya konu olan işletmelerin SPK'nun kurumsal yönetim ilkeleri açısından "insan kaynakları politikaları"nda istenilen

düzyde kurumsal olmadıkları söylenebilir. Araştırma kapsamında yapılan içerik analizi ve elde edilen katsayılar dikkate alındığında, işletmelerin 1 katsayısına yaklaştıkça kurumsallaştıkları varsayılmaktadır. Ne yazık ki sektör ortalamaları değerlendirildiğinde araştırma kapsamındaki hiçbir işletmenin 0,5 katsayısını bile geçemedikleri görülmektedir. Kurumsal yönetime paydaş teorisi çerçevesinden bakıldığında, işletmelerin en önemli paydaşlarından birisini oluşturan çalışanlarına, insan kaynaklarına gereken özeni ve hassasiyeti göstermedikleri söylenebilir. Bununla birlikte bugün işletmelerin başarısı için her türlü kaynağın önünde olan nitelikli insan kaynağının, işletme başarısındaki etkisi göz önüne alındığında bu konuya biraz daha yoğunlaşmaları önerilebilir.

Araştırma sadece işletmelerin “Kurumsal Yönetim Uyum Raporları”nı dikkate aldığı için fiili durumu yansıtmayabilir. Bir başka ifadeyle yukarıda da belirtildiği üzere araştırma kapsamındaki işletmeler söz konusu bu ilkeleri uyguluyor ve fakat raporlarında belirtmiyor olabilirler. Bu durumda kurumsallaşmanın başka bir boyutu tartışma konusu olabilir.

Araştırmada, “Kurumsal Yönetim İlkeleri”nden sadece insan kaynakları politikaları değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ileriki araştırmalarda kurumsallaşmanın farklı boyutları da dikkate alınabilir. Ayrıca farklı işletme grupları da araştırma kapsamında ele alınabilir. Mali sektörde yer alan işletmelerin insan kaynakları açısından olumlu durumunun yeni mezun öğrencilerin bu sektörü tercih etmesinde ne kadar etkili olduğu daha sonraki araştırmalarda bir diğer araştırma konusu olarak değerlendirilebilir.

### **Kaynakça**

- Aguilera, Ruth V., Gregory Jackson (2003), “The Cross-National Diversity of Corporate Governance: Dimensions and Determinants”, *Academy of Management Review*, 28(3): 447-465.
- Arslandaş, Cem C. (2012), *Kurumsal Yönetimin Yönetim Kuruluna Yansımaları*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Cole F.L. (1988) Content analysis: process and application. *Clinical Nurse Specialist* 2(1):53–57.
- Dahlsrud, A. (2008), “How Corporate Social Responsibility is Defined: An Analysis of 37 Definitions”, *Corporate Social Responsibility And Environmental Management*, 15(1):1-13.
- Graneheim, Ulla Hällgren, and Berit Lundman, (2004), "Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures and Measures to Achieve Trustworthiness.", *Nurse Education Today*, 24.2, 105-112.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu, <http://www.kap.gov.tr/kap-hakkında/genel-bilgi.aspx> (15 Ocak, 2015)
- Kavut, Lerzan (2010), “Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Raporlama: İMKB 100 Şirketlerinin Çevresel Açıklamalarının İncelenmesi”, *Yönetim*, 21(66): 9-43.
- Kondracki, N. L., & Wellman, N. S. (2002). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 34, 224-230
- OECD (2004), “Principles of Corporate Governance”, <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf> (15 Ocak 2015)



- OECD Business Sector Advisory Group on Corporate Governance (Ira M. Millstein, Michel Albert, Sir Adrian Cadbury, Robert E. Denham, Dieter Feddersen, Nobuo Teteisi), (1998), "Corporate Governance: Improving Competitiveness and Access to Capital in Global Markets", OECD Yayınları, Paris.
- OECD, (1999), "OECD Principles of Corporate Governance", OECD Yayınları, Paris.
- OECD, (2004), "OECD Principles of Corporate Governance", OECD Yayınları, Paris.
- Özsoy, Zeynep (2011), Kurumsal Yönetim ve Yönetim Kurulları, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Pamukçu, Fatma (2011), "Finansal Raporlama ile Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflıkta Kurumsal Yönetimin Önemi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan/2011, 133-148.
- Pauly, Louis W., Simon Reich (1997), "National Structures and Multinational Corporate Behavior: Enduring Differences in the Age of Globalization", International Organization, 51(1), Winter 1997, pp. 1-30.
- Saygılı Ş, "Finans Kesiminde Yeni Eğilimler ve Kurumsal Şirket Yönetimi", Kurumsal Şirket Yönetimi (Corporate Governance) Konferansı, TCMB 14-18 Nisan 2003.
- SPK (2011), "Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ", <http://www.spk.gov.tr/displayfile.aspx?action=displayfile&pageid=66&fn=66.pdf&submenuheader=null>, (erişim 24 Nisan 2015)
- SPK, (2013), "Kamuyu Aydınlatma Platformu Tebliği", sayı: 28864, 27 Aralık 2013.
- TÜSİAD (2002), "Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi", TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2002-12-336, Aralık.



## **Erkek Egemen Ailede Erkek Tüketicinin Satın Alma Sürecindeki Yaklaşımı**

*Purchasing Process for Male Consumers in Male-Dominated Family*

**Duygu KOÇOĞLU\* - S.Burak HAŞILOĞLU\*\* - Tuğçe AKSOY\*\*\***

### **Özet**

Erkek egemen aile yapısının ağırlıklı olduğu ölkemizde eğitim düzeyinin ve çalışan kadın sayısının artması ile aile içinde kadının ve erkeğin rolleri zaman içerisinde değişmeye başlamıştır. Bu araştırmanın amacı, erkek tüketicilerin aile içindeki egemenlik düzeyini demografik değişkenlere göre belirlemek, aile içinde satın alma rollerini tespit etmek ve erkeklere yönelik yapılacak pazarlama çabalarına ışık tutmaktır. Araştırma kapsamına Denizli’de yaşayan akademisyenler ve işçiler alınmıştır. Araştırma sonucunda akademisyen erkeklerin işçi erkeklere göre aile içinde satın alma kararında daha egemen bir rol üstlendikleri görölmüştür.

*Anahtar kelimeler: Aile ve erkek tüketici.*

### **Abstract**

In our country, which male-dominated families are a lot in number, with the increase of education level and the number of working women, the roles of women and men have started to change in time. The aim of this study is to determine the level of male consumers’ dominance in the family according to the demographic variables, to identify their purchasing roles in the family and to shed light on the marketing efforts for the male consumers. The study comprises of the academicians and workers living in Denizli. The study reveals that when compared with the male workers, the male academicians have a more dominant role about the purchasing issues in

*Key Words: Family and male consumers*

### **Ailede Erkek Tüketici Rolü**

Günümüz pazarlama anlayışının temel unsurlarından birisi, tüketiciye yönelik tutumdur. İşletmelerin hedef pazarı olan tüketicileri ve tüketicilerin davranışlarını yakından takip etmek, pazarlama faaliyetlerinin odak noktası olmuştur. Pazarlama yönetimi için, tüketicide meydana gelen değişiklikleri ve tüketicinin satın alma kararını etkileyen faktörleri dikkate almadan, tüketici satın alma karar sürecine müdahale etmek ve buna uygun pazarlama vasıtaları belirlemek şüphesiz mümkün değildir.

Tüketiciler kendisine sunulan çok sayıda seçenek karşısında farklı davranış modelleri sergilemektedir. Pazarlama bu farklılığı açıklarken, sosyoloji ve psikoloji gibi başka disiplinlerden yararlanmakta ve tüketici satın alma kararını etkileyen temel faktörleri, sosyal ve psikolojik faktörler olarak incelemektedir.

Aile ve aile içinde üstlenilen roller, tüketici satın alma kararını etkileyen sosyal faktörlerden birisidir. Aile en küçük toplum birimini oluşturmakla beraber satın aldığı ürünlerin çokluğu ve sıklığı bakımından oldukça büyük tüketim topluluğu olarak kabul edilir. Tüketici satın alma kararında ailenin ve aile içinde erkeğin veya kadının üstlenmiş olduğu rollerin etkisi büyüktür. Bu yüzden pazarlama bilimi ailenin satın alma davranışı ile yakından ilgilenir.

---

\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, DENİZLİ

\*\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, DENİZLİ

\*\*\* Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi DENİZLİ

Literatürde başlıca aile tipleri; küçük aile, geniş aile, anaerkil aile ve ataerkil aile olarak sıralanmıştır. Küçük aile anne-baba ve çocuktan oluşan aile olarak, geniş aile ise büyükanne ve büyükbabanın dâhil olduğu aile yapısı olarak tanımlanmaktadır. Anaerkil ailede, egemenlik ve sonsöz kadının, ataerkil ailede ise egemenlik ve sonsöz erkeğindir. Lee ve Beatty, (2002: 25), erkeklerin karar verici pozisyonu gereği satın alma kararlarında daha egemen bir role sahip olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel aile yapısında, etkin ve egemen rol babanın, açıklayıcı ve yardımcı rol annededir (Lindquist-Sirgy, 2003: 23).

Kadının para kazanmaya başlamasıyla birlikte geleneksel aile düzeninin dayandığı kadın-erkek rolleri yerini, paylaşımcı cinsiyet rollerine bırakmıştır (Fortin, 2005:419; Günay ve Bener, 2011:160). Ekonomik ve toplumsal yaşantıdaki değişimler aile üyelerinin satın alma kararları üzerindeki rollerini önemli ölçüde değiştirmiş, geleneksel yaşam tarzında erkekler, mutfak ve temizlik vb. alanlarla hiç ilgilenmezken, artık bu alanlarla ilgilenir hale gelmişlerdir (İslamoğlu, 2003: 204). Kadının ve erkeğin rollerindeki bu değişme, erkeğin feminenleşmesi, kadının ise maskülen yapıya dönüşmesi olarak ifade edilmekte ve bu dönüşümün giderek arttığı belirtilmektedir. Sosyo-ekonomik değişimler ve kadınların çalışma hayatına girmesi bu artışın sebebi olarak görülmektedir. Bunun yanında, erkeklerin daha çok ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgilenmeleri erkeklerdeki feminenliği arttırdığı düşünülmektedir (Özkan ve Lajunen, 2005:109).

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin ve karı ve kocanın eğitim düzeylerinin yükselmesi, anlaşarak evlenmiş olmaları, kadının çalışması ve ortak gelire katkısının artması gibi özellikler gösteren daha modern yapıdaki ailelerde kadın-erkek rollerinin daha eşitlikçi yönde değişmekte olduğu gözlenmektedir (İmamoğlu, 1994: 34). Erkeklerin ev işlerine daha fazla katılmaları, bazı ailelerde erkeğin evde iş yapıp çocuk bakması ve bayanın dışarıda çalışması, bazı ürünlerde değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir (Koç, 2012: 383).

Ailenin satın alma kararında kadının ve erkeğin rolleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır [Davis1970), Putnam ve Davidson (1987), Mohan (1995)]. Bu çalışmaların birçoğunda, kadının ve erkeğin satın alma kararlardaki egemenliğinin, ürüne göre değişmekte olduğu ifade edilmektedir. Davis (1970), otomobil alımında erkeğin, mobilya alımında ise kadının daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Belch ve Willis (2002)'nin kadın ve erkek tüketiciler üzerinde yaptıkları araştırmada, aile satın alma kararındaki rollerde önemli değişimler olduğunu ve kadınların bütün karar alanlarında daha etkili rol üstlenmeye başladıklarını ifade etmektedirler.

Görüldüğü üzere aile içi satın alma kararında kadın ve erkeğin egemenlik rollerinde ürün, belirleyici olmaktadır. Bunun yanı sıra kişisel ürünlerde bile eşlerin birbirini etkilediği, bazı ürünlerde ise müşterek kararlar alındığı bilinmektedir. Pazarlamacılar yıllarca, ailede hangi ürünlerde kadının, hangisinde erkeğin sonsöz hakkına sahip olduğunu ve hangi ürünlerin satın alma kararını müşterek verdiklerini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmışlar ve yapmaya da devam etmektedirler.

### **Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Hipotezleri**

Araştırmanın amacı; erkek tüketicilerin ailede satın alma kararlarında egemenlik düzeylerini belirlemek, yaş, gelir, meslek ve evlilik süresi değişkenleri bakımından farklılıkları ortaya koymak ve erkeklere yönelik yapılacak pazarlama çabalarına ışık tutmaktır. Araştırmada verilerin toplanmasında, sosyal bilimciler tarafından en fazla tercih edilen anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda demografik bilgilerin yanında, erkeğin ailede egemenliğini ölçmeye yönelik, 5'li Likert tipinde ölçek maddelerine yer verilmiştir.

Ölçek maddeleri belirlenirken “ailede roller” ile ilgili literatürden yararlanılmıştır. Ölçeğin, faktör analizi ile belirlenen boyutları Tablo 1’de sunulmuştur.

Araştırma kapsamında, Denizli’de bir fabrikada çalışan 60 evli erkek işçi ve Pamukkale Üniversitesi’nde bir fakültede görev yapan 52 evli akademik personel ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Her iki grupta da tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi kullanılmış; ancak iki farklı ana kütle için en az %30’na ulaşılmıştır.

Araştırmanın temel hipotezleri şunlardır:

H1: Egemen erkek rollerinin iki farklı meslek grubuna göre anlamlı farklılığı vardır.

H2: Egemen erkek rollerinin yaş dağılımına göre anlamlı farklılığı vardır.

H3: Egemen erkek rollerinin maaşlarına göre anlamlı farklılığı vardır.

H4: Egemen erkek rollerinin evlilik sürelerine göre anlamlı farklılığı vardır.

H5: Egemen erkek rolleri ile erkeğin satın alma davranışı arasında anlamlı farklılık vardır.

Analizlerde, değişkenler arasındaki farklılıkları ortaya koymak için t- testi ve ANOVA analizi uygulanmıştır.

### **Ölçeğin İç Tutarlılığı ve Temel Bileşenler Analizi**

Araştırmada kullanılan 14 ölçek maddeleri için yapılan iç tutarlılık analizi sonucunda güvenilirlik katsayısı (alfa) 0,834 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek maddelerinin hangi faktörlerde yer aldığını bulmak için Temel Bileşenler Analizinden yararlanılmıştır. Varimax döndürme yönteminin kullanıldığı faktör analizi sonucunda 4 boyut ortaya çıkmıştır (kümülatif değer=%68,586). Maddelerin ve boyutların yer aldığı Tablo 1’de; birinci faktör, aile çevresinde egemen erkek; ikinci faktör, dış çevrede egemen erkek; üçüncü faktör, uzlaşmacı erkek ve dördüncü faktörün eşitlikçi erkek şeklinde ifade edilmesi uygun görülmüştür.

**Tablo 1: Ölçek maddelerine ait faktör analizi**

Bağımsız değişkenler /Maddeler	FAKTÖRLER			
	1	2	3	4
Kadın, maaşını evin erkeğine vermelidir.	,848			
Bayram gibi özel günlerde kadın, eşinin elini öpmelidir.	,827			
Eşinin kıyafetlerine karışırım.	,763			
Tatil planını erkekler yapmalıdır.	,680			
Telefonumda mutlaka siyah renk tercih ederim.		,826		
Otomobil alımına erkekler karar vermelidir.		,703		
Otomatik vitesli arabalar kadınlar için üretilmiştir.		,637		
Eve mobilyayı kadınlar seçmelidir.			,831	
Beyaz eşyayı kadınlar seçmelidir.			,710	
Evlendikten sonra değiştim.			,568	
Kullandığım telefon modeli eşimin telefon modelinden düşük olmamalıdır.				,869
Eşim tüm şifrelerimi bilir.				,731
Eşimin tüm şifrelerini bilirim.				,698
Burçlarla ilgilenirim.				,655

**1:Aile çevresinde egemen erkek**

**2: Dış çevrede egemen erkek**

**3: Uzlaşmacı erkek**

**4: Eşitlikçi erkek**

### Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamındaki erkek tüketicilerin egemenlik düzeyleri farklı meslek grupları (işçi/akademisyen) dikkate alınarak incelendiğinde, sadece eşitlikçi erkek rolünde, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.  $P < 0,05$  olduğu için H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir (H1<sub>d</sub>: Kabul). Aynı tablodan görüleceği üzere, eşitlikçi erkek faktörüne ait işçilerin aritmetik ortalaması, akademisyenlerin aritmetik ortalamasından çok daha yüksektir (Tablo 2).

**Tablo 2: Erkek tüketicilerin meslek grubuna göre farklılığı (t-test)**

Faktörler	Meslek	N	Ort.	S.S.	P	Hipotezler
Faktör 1 Aile çevresinde egemen erkek	İşçi	60	2,941	1,324	0,060	H1 <sub>a</sub> : Red
	Akademisyen	53	2,547	0,849		
Faktör 2 Dış çevrede egemen erkek	İşçi	60	2,927	1,027	0,756	H1 <sub>b</sub> : Red
	Akademisyen	53	2,987	0,999		
Faktör 3 Uzlaşmacı erkek	İşçi	60	3,622	1,040	0,398	H1 <sub>c</sub> : Red
	Akademisyen	53	3,465	0,908		
Faktör 4 Eşitlikçi erkek	İşçi	60	3,433	0,955	0,000	H1 <sub>d</sub> : Kabul
	Akademisyen	53	2,575	0,864		

Araştırma kapsamındaki erkek tüketicilerin egemenlik düzeyleri yaş değişkeni dikkate alınarak incelendiğinde, aile çevresinde egemen erkek, dış çevrede egemen erkek ve eşitlikçi erkek rollerinde, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu bağlamda,  $P < 0,05$  olduğu için, H2<sub>a</sub>, H2<sub>b</sub>, H2<sub>d</sub> hipotezleri kabul edilmiştir (Tablo 3).

**Tablo 3: Erkek tüketicilerin yaş değişkenine göre farklılığı (ANOVA)**

Faktörler		N	F	P	Hipotezler
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	Gruplar arası	30	2,649	0,000	H2 <sub>a</sub> : Kabul
	Grup içi	82			
	Toplam	112			
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	Gruplar arası	30	1,973	0,008	H2 <sub>b</sub> : Kabul
	Grup içi	82			
	Toplam	112			
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	Gruplar arası	30	1,350	0,145	H2 <sub>c</sub> : Red
	Grup içi	82			
	Toplam	112			
Faktor4 Eşitlikçi erkek	Gruplar arası	30	1,681	0,034	H2 <sub>d</sub> : Kabul
	Grup içi	82			
	Toplam	112			

Erkek tüketiciler yaş değişkenine göre değerlendirildiğinde, aile çevresinde egemen erkek faktörü aritmetik ortalamalarının ilerleyen yaşlarda azaldığı, 50 yaşından sonra ise artmakta olduğu görülmektedir. Dış çevrede egemen erkek rolü ile eşitlikçi erkek rollerinde ise egemenlik düzeyi, yaş ilerledikçe artmakta 50 yaşından sonra azalmaktadır. Uzlaşmacı erkek rolünde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir (Tablo 4).

**Tablo 4: Erkek tüketicilerin yaş değişkenine göre ortalamaları**

Faktörler	Yaş	N	Ort.	S.S.
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	20-29	10	2,850	1,131
	30-39	40	2,625	1,034
	40-49	50	2,690	1,195
	50+	13	3,346	1,174
	Toplam	113	2,756	1,139
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	20-29	10	2,900	0,889
	30-39	40	2,800	0,895
	40-49	50	3,233	1,030
	50+	13	2,410	1,123
	Toplam	113	2,955	1,010
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	20-29	10	3,766	0,770
	30-39	40	3,483	1,053
	40-49	50	3,546	0,970
	50+	13	3,589	1,001
	Toplam	113	3,548	0,979
Faktor4 Eşitlikçi erkek	20-29	10	3,450	0,632
	30-39	40	2,931	0,916
	40-49	50	3,030	1,125
	50+	13	3,019	1,033
	Toplam	113	3,031	1,006

Araştırma kapsamındaki erkek tüketicilerin egemenlik düzeyleri maaş değişkeni dikkate alınarak incelendiğinde bütün faktörlerde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle aile çevresinde egemen erkek, dış çevrede egemen erkek, uzlaşmacı erkek ve eşitlikçi erkek rollerinde, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu bağlamda H3 hipotezi bir bütün olarak kabul edilmiştir (Tablo 5).

**Tablo 5: Erkek tüketicilerin maaş değişkenine göre farklılığı (ANOVA)**

Faktörler		N	F	P	Hipotezler
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	Gruplar arası	4	3,110	,018	H3 <sub>a</sub> :Kabul
	Grup içi	108			
	Toplam	112			
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	Gruplar arası	4	4,123	,004	H3 <sub>b</sub> :Kabul
	Grup içi	108			
	Toplam	112			
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	Gruplar arası	4	5,907	,000	H3 <sub>c</sub> :Kabul
	Grup içi	108			
	Toplam	112			
Faktor4 Eşitlikçi erkek	Gruplar arası	4	8,977	,000	H3 <sub>d</sub> :Kabul
	Grup içi	108			
	Toplam	112			

Erkek tüketiciler maaş değişkenine göre değerlendirildiğinde, aile çevresinde egemen erkek rolünde, gelir düzeyi düşük erkeklerde egemenlik düzeyi, yüksek gelirli erkek tüketiciye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Uzlaşmacı erkek rolüne ait değerler, gelir düzeyine bağlı olarak artış göstermektedir. Eşitlikçi erkek rolünde ise, düşük gelire sahip erkeklerin daha eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir (Tablo 6).

**Tablo 6: Erkek tüketicilerin maaş değişkenine göre ortalamaları**

Faktörler		N	Ort.	SS.
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	-1999	52	3,0913	1,33581
	2000-2999	8	1,9063	,59668
	3000-3999	24	2,5313	,62690
	4000-4999	16	2,7656	,91955
	5000+	13	2,3462	1,12518
	Toplam	113	2,7566	1,13952
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	-1999	52	3,0385	1,01761
	2000-2999	8	1,7500	,55635
	3000-3999	24	2,8194	,76125
	4000-4999	16	3,1875	1,04682
	5000+	13	3,3333	1,09713
	Toplam	113	2,9558	1,01037
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	-1999	52	3,8013	,96848
	2000-2999	8	2,7500	1,03510
	3000-3999	24	2,9861	,80745
	4000-4999	16	3,5625	,81394
	5000+	13	4,0513	,81475
	Toplam	113	3,5487	,97988
Faktor4 Eşitlikçi erkek	-1999	52	3,5048	,93867
	2000-2999	8	2,0938	,59668
	3000-3999	24	2,4063	1,02101
	4000-4999	16	3,0000	,42817
	5000+	13	2,9038	,95491
	Toplam	113	3,0310	1,00619

Araştırma kapsamındaki erkek tüketicilerin egemenlik düzeyleri evlilik süresi değişkeni dikkate alınarak incelendiğinde, sadece dış çevrede egemen erkek rolünde, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu bağlamda yalnızca H<sub>4b</sub> hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 7).



**Tablo 7: Erkek tüketicilerin evlilik süresi değişkenine göre farklılığı (ANOVA)**

Faktörler		N	F	P	Hipotezler
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	Gruplar arası	3	1,479	,224	H4 <sub>a</sub> : Red
	Grup içi	109			
	Toplam	112			
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	Gruplar arası	3	2,780	,045	H4 <sub>b</sub> : Kabul
	Grup içi	109			
	Toplam	112			
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	Gruplar arası	3	1,557	,204	H4 <sub>c</sub> : Red
	Grup içi	109			
	Toplam	112			
Faktor4 Eşitlikçi erkek	Gruplar arası	3	,309	,819	H4 <sub>d</sub> : Red
	Grup içi	109			
	Toplam	112			

Dış çevrede egemen erkek rolünün, evlilik süresi ile birlikte artmakta; ancak 20 yıldan sonra azalmakta olduğu görülmektedir (Tablo 8). Uzun yıllar süren evlilikler, erkeklerin siyah renk tercihini azaltmakta, otomobil alımında erkeğin karar vermesi gerektiği şeklindeki düşüncelerini değiştirmektedir.

**Tablo 8: Erkek tüketicilerin evlilik süresi değişkenine göre ortalamaları**

Faktörler	Evlilik süresi	N	Ort.	SS.
Faktor1 Aile çevresinde egemen erkek	0-5	21	2,321	0,891
	6-10	26	2,711	1,090
	11-20	52	2,899	1,209
	21+	14	2,964	1,224
	Toplam	113	2,756	1,139
Faktor2 Dış çevrede egemen erkek	0-5	21	2,714	0,871
	6-10	26	2,859	0,934
	11-20	52	3,224	0,909
	21+	14	2,500	1,442
	Toplam	113	2,955	1,010
Faktor3 Uzlaşmacı erkek	0-5	21	3,190	1,067
	6-10	26	3,461	0,989
	11-20	52	3,679	0,878
	21+	14	3,761	1,127
	Toplam	113	3,548	0,979
Faktor4 Eşitlikçi erkek	0-5	21	3,166	0,9264
	6-10	26	2,932	0,998
	11-20	52	3,062	1,045
	21+	14	2,892	1,059
	Toplam	113	3,031	1,006

Erkek tüketiciler meslek grubu değişkenine göre değerlendirildiğinde, "eşimin kıyafetlerine karışırım", "tatil planını erkekler yapmalıdır", "otomobil alımına erkekler karar vermelidir" şeklindeki ifadelerde akademisyenlerin egemenlik düzeylerinin işçilere göre

daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 9). Eğitim düzeyi arttıkça erkeklerin egemenlik rollerinin azalacağı, daha eşitlikçi ve uzlaşmacı yaklaşıma sahip olacağı şeklindeki beklentiye rağmen analiz sonuçları bu düşüncüyü doğrulamamıştır.

**Tablo 9: Erkek tüketicinin meslek grubuna göre satın alma rolü**

Bağımlı değişkenler	Meslek	N	Ort.
Eşimin kıyafetlerine karışırım.	İşçi	60	3,05
	Akademisyen	53	3,15
Tatil planını erkekler yapmalıdır.	İşçi	60	2,73
	Akademisyen	53	2,85
Otomobil alımına erkekler karar vermelidir.	İşçi	60	3,35
	Akademisyen	53	3,45
Otomatik vitesli arabalar kadınlar için üretilmiştir.	İşçi	60	2,63
	Akademisyen	53	2,94
Eve mobilyayı kadınlar seçmelidir.	İşçi	60	3,45
	Akademisyen	53	3,74
Beyaz eşyayı kadınlar seçmelidir.	İşçi	60	3,82
	Akademisyen	53	3,47

Araştırmanın son aşamasında, faktör analizi sonucunda belirlenen egemen erkek rollerine ait her bir faktör ile erkeğin satın alma sürecindeki baskın olma yaklaşımları arasındaki anlamlı farklılığı araştırmaya yönelik bulgulara yer verilmiştir. Tablo 10'da ilk faktör olan, aile çevresinde egemen erkek rolü ile erkek tüketicinin satın alma sürecindeki baskın olma yaklaşımları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılığı test eden H5.1 alt hipotez sonuçları gösterilmektedir.

**Tablo 10: Aile çevresinde egemen erkek satın alma davranışı (Faktör1)**

Satın alma sürecine ait baskın olma yaklaşımı değişkenleri		N	F	P	Hipotezler
Eşimin kıyafetlerine karışırım.	Gruplar arası	13	15,818	,000	H5.1 <sub>a</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
Tatil planını erkekler yapmalıdır.	Gruplar arası	13	23,009	,000	H5.1 <sub>b</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
Otomobil alımına erkekler karar vermelidir.	Gruplar arası	13	4,069	,000	H5.1 <sub>c</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
Otomatik vitesli arabalar kadınlar için üretilmiştir.	Gruplar arası	13	4,677	,000	H5.1 <sub>d</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
Eve mobilyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	13	4,182	,000	H5.1 <sub>e</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
Beyaz eşyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	13	3,774	,000	H5.1 <sub>f</sub> : Kabul
	Grup içi	99			
	Toplam	112			

Tablo 11'de ise dış çevrede egemen erkek rolü ile erkek tüketicinin satın alma sürecindeki baskın olma yaklaşımları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılığı test eden H5.2 alt hipotez sonuçları gösterilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere H5.2 hipotezine ait bütün alt hipotezler kabul edilmiştir.

**Tablo 11: Dış çevrede egemen erkek satın alma davranışı (Faktor2)**

Satın alma sürecine ait baskın olma yaklaşımı değişkenleri		N	F	P	Hipotezler
Eşimin kıyafetlerine karışırım.	Gruplar arası	12	10,582	,000	H5.2 <sub>a</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Tatil planını erkekler yapmalıdır.	Gruplar arası	12	8,037	,000	H5.2 <sub>b</sub> :Kabul
	Grup içi	100			
Otomobil alımına erkekler karar vermemelidir.	Gruplar arası	12	14,646	,000	H5.2 <sub>c</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Otomatik vitesli arabalar kadınlar için üretilmiştir.	Gruplar arası	12	16,441	,000	H5.2 <sub>d</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Eve mobilyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	12	3,976	,000	H5.2 <sub>e</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Beyaz eşyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	12	6,500	,000	H5.2 <sub>f</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
	Toplam	112			

Tablo 12’de dördüncü faktör olan eşitlikçi erkek rolü ile erkek tüketicinin satın alma sürecindeki baskın olma yaklaşımları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılığı test eden H5.4 alt hipotez sonuçları gösterilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere H5.4 hipotezine ait bütün alt hipotezler kabul edilmiştir.

**Tablo 12: Eşitlikçi erkek satın alma davranışı (Faktor4)**

Satın alma sürecine ait baskın olma yaklaşımı değişkenleri		N	F	P	Hipotezler
Eşimin kıyafetlerine karışırım.	Gruplar arası	12	10,582	,000	H5.4 <sub>a</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Tatil planını erkekler yapmalıdır.	Gruplar arası	12	8,037	,000	H5.4 <sub>b</sub> :Kabul
	Grup içi	100			
Otomobil alımına erkekler karar vermemelidir.	Gruplar arası	12	14,646	,000	H5.4 <sub>c</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Otomatik vitesli arabalar kadınlar için üretilmiştir.	Gruplar arası	12	16,441	,000	H5.4 <sub>d</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Eve mobilyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	12	3,976	,000	H5.4 <sub>e</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
Beyaz eşyayı kadınlar seçmelidir.	Gruplar arası	12	6,500	,000	H5.4 <sub>f</sub> : Kabul
	Grup içi	100			
	Toplam	112			

## Sonuç

Erkeğin üstünlüğünü öngören toplumsal kalıplar, ailede son sözün erkeğin olması gerektiği düşüncesi, her alanda toplumun davranış modellerini etkilemiştir. Ancak son yıllarda meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeler kadının ve erkeğin aile içindeki egemenlik düzeylerini değiştirmiştir. Pazarlama dünyasının buna duyarsız kalması mümkün değildir. Özellikle cinsiyet farklılığı, ailede kadının ve erkeğin üstlenmiş olduğu egemen

roller tüketici satın alma davranışını etkileyen önemli faktörler olarak görülmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırma sonucunda, erkek tüketicinin dört kategori içerisinde ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bunlar; Aile çevresinde egemen erkek, Dış çevrede egemen erkek, Uzlaşmacı erkek, Eşitlikçi erkek rolleridir. Bu roller, ailede yaşa, mesleğe, gelire ve evlilik süresine göre farklılık gösterebilmektedir. Erkek tüketicinin eğitim seviyesi arttıkça satın alma kararında daha eşitlikçi bir yaklaşım sergileyeceği düşüncesi doğrulanmamıştır. Ayrıca akademisyen erkeklerin işçi erkeklere göre aile içinde satın alma kararında daha egemen bir rol üstlendikleri tespit edilmiştir. Aile içi egemenlik rollerini ve bunlarda meydana gelen değişiklikleri tespit etmek, değişen tüketici ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması açısından önemlidir. Çalışmada tespit edilmiş olan egemen erkek rollerinin dikkate alınmasının, ailenin satın alma karar sürecinin her aşamasına müdahale etmek isteyen pazarlamacılar için yol gösterici olacağı ve erkek tüketicilere uygulanacak pazarlama araçlarını belirlemede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

### **Kaynakça**

- Belch, Michael A., and Laura A. Willis. "Family decision at the turn of the century: Has the changing structure of households impacted the family decision-making process?." *Journal of Consumer Behaviour* 2.2 (2002): 111-124.
- Davis, Harry L. "Dimensions of marital roles in consumer decision making." *Journal of Marketing Research* (1970): 168-177.
- Fortin, N.M. (2005). Gender Role Attitudes and the Labour-Market Outcomes of Women Across OECD Countries. *Oxford Review of Economic Policy*. 21, 3, 416-438.
- Günay, G., Bener, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. *Cumhuriyet Üniversitesi E-Dergileri*, 15 (3): 157-171.
- İmamoğlu, E.O. (1994). *Değişim Sürecinde Aile; Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler*. Aile Kurultayı. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- İslamoğlu, A.H. (2003). *Tüketici Davranışları*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Koç, E. (2012). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- LEE, Christia K.C. ve Sharon E. BEATTY (2002), "Family Structure and Influence in Family Decision Making", **Journal of Consumer Marketing**, Vol.19, No.1, pp.24-41.
- Lindquist, J.D., Sırgıy, M.J. (2003), *Shopper, Buyer, And Consumer Behavior: Theory, Marketing Applications And Public Policy Implications*, Ohio: Atomic Dog Publication, Cincinnati.
- Martinez, E., Polo, Y. (1999), "Determining Factors in Family Purchasing Behavior: An Empirical Investigation", *The Journal Of Consumer Marketing*, Vol.16(5), pp.461-472.
- Mohan, M. (1995), "The Influence Of Marital Roles in Consumer Decision Making", *Irish Marketing Review*, Vol.8, Pp.97-107.
- Özkan, T. & Lajunen, T. (2005). Masculinity, femininity, and the Bem sex role inventory in Turkey. *Sex Roles*, 52(1-2), 103-110.
- Putnam, M., Davidson, W.R. (1987), *Family Purchasing Behavior: Iı Family Roles By Product Category*, Management Horizons Inc., A Division Of Price Waterhouse, Columbus, Oh.

## **Aile Hukukunda Kadın Erkek Eşitliğine İlişkin Bir Dzenleme Olarak Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi**

*The Regime of Participation in Acquired Property as a Regulation Concerning the Equality Between Man and Woman in Family Law*

**Senar Çağırgan Tuncer\* - şebnem Meral Yalçın\*\***

### **Özet**

Eşlerin evlenmeyle kurdukları evlilik birliğinde, malvarlıklarına ilişkin konuların büyük bir kısmı, evlilik birliğinde mal rejimleriyle dzenleme altına alınmiştır. Önceleri mal rejimlerine ilişkin dzenlemelerdeki ataerkil anlayış, kadın aleyhine sonuçlar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebeple tarihi süreç içinde mal rejimi sistemleri, eşler arasında eşitlik ilkesi dikkate alınarak yeniden dzenleme altına alınmiştır. Eşlerin eşitliği ilkesine göre dzenlenen mal rejimlerinden birisi, İsviçre Medeni Kanununda ve daha sonra Türk Medeni Kanununda yasal mal rejimi olarak kabul edilen, “Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi” dir. Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi, mal rejiminin başlangıcından itibaren bu rejimin devamı süresince, eşlerin karşılığını vererek edindiği malvarlığının, parasal değer olarak eşler arasında, kural olarak yarı oranında paylaşılmasını öngörmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Aile Hukuku, Mal Rejimi, Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi, Edinilmiş Mal, Kişisel Mal*

### **Abstract**

In the conjugal union which is established by marriage, all issues arising out of the assets of the spouses are arranged by the regulations on matrimonial regimes. From the patriarchal understanding of the past, unfavorable legal results had emerged for women. That is why, in the historical process the matrimonial regimes had been regulated on the basis of equality between the spouses. One of the matrimonial regimes which is regulated on the basis of such equality and recognized as the legal matrimonial regime both by the Swiss and the Turkish civil codes is “The Regime of Participation in Acquired Property”. From the moment it takes effect, The Regime of Participation in Acquired Property provides for the equal participation of the assets acquired by the spouses in exchange for money.

**Keywords:** *Family Law, Property Regime, The Regime of Participation in Acquired Property Acquired Property, Personal Property*

### **1. Giriş**

Tarihi süreçte, insanlar açısından en çok üzerinde durulan istekler özgürlük ve eşitliktir. Eşitlik kavramı, ilk bakışta somut ve kolay anlaşılabilir gözükse de, bu kavram üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Nitekim farklı devirlerin ve farklı sınıfların eşitlik anlayışı değişiklik göstermiştir (şenel,1969:241). Ancak genel ifadesiyle, insanlar arasında çeşitli sınıf ayrıcalıklarının kaldırılması hukuki eşitlik olarak tanımlanabilir (şenel,1969:260). Kadın erkek arasındaki çok eski devirlerden beri süregelen eşitsizlik sorunu, bu eşitlik anlayışından hareketle, hukuki anlamda çeşitli alanlarda yapılan dzenlemelerle farklı cinsler arasında ayrıcalıklar kaldırılarak, çözülmeye çalışılmaktadır.

Kadın erkek arasındaki ayrıcalıkların kaldırılması yönündeki hukuki gelişmeler, öncelikle Kamu Hukuku alanında, bazı devlet Anayasalarında kadın-erkek eşitliğine ilişkin

---

\* Pamukkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi.

\*\* Pamukkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü Öğretim Görevlisi

maddeler konulması ve kadına oy hakkı verilmesi, çalışma hürriyetinin sağlanması, kadının da kamu görevlisi olabilmesi gibi kamu haklarının sağlanmasıyla daha hızlı olarak başlamıştır (Cansel, 1977: 24). Nitekim kadın-erkek eşitliği yani cinslerin eşitliği ilkesi, Anayasalara girmiş olmasına rağmen daha ziyade Kamu Hukuku alanında uygulama alanı bulmuş, Özel Hukuk alanında ise anayasadaki cinslerin eşitliğine ilişkin hüküm, uzun süre bir Program Maddesi olarak kalmıştır (Cansel, 1977: 24). Oysaki kadın erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için eşitlik ilkesinin Kamu Hukukunda ve bu arada anayasalarda sadece “ulu bir ilke” olarak kabul edilmesi yeterli değildir (Ertaş, 1997: 13). Özel Hukuk alanında da kadın erkek eşitliğinin ayrıca düzenlenmesi ve hayata geçirilmesi zorunludur (Ertaş, 1997: 13). Bu açıdan Özel Hukuk alanında kanun koyucular tarafından kadın erkek arasındaki eşitlik, özellikle Aile Hukuku açısından evlilik birliğinde eşler arasında sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre; ailede kadına erkekle eşit yetkiler verilmiş, yeni haklar tanınmış, eşlerin eşitliğine aykırı hükümler Medeni Kanunlardan çıkarılmış ve kadının iktisaden korunması için mal rejimleri, nafaka ve miras hukuku alanlarında kadın lehine yeni çözüm tarzları ortaya konulmuştur (Gürkan, 1973:322). Gerçekten Aile Hukukunda eşitsizlik yaratan ve kadını iktisadi anlamda güçsüz bırakan düzenlemelerden biri de mal rejimleridir. Bu yüzden mal rejimlerine ilişkin düzenlemelerde eşlerin eşitliğinin sağlanabilmesi için, eşlerin evlilik birliği içinde edindikleri malvarlıklarının eşler arasında paylaşılmasına yönelik çözüm yolları ortaya konulmuştur.

Çalışmamızda eşler arasında eşitlik ilkesini gerçekleştirmek amacıyla, mal rejimi sona erdikten sonra, eşlerin mal rejimi süresince edindikleri malların parasal değerinin yarı oranında paylaşımını öngören edinilmiş mallara katılma rejimi incelenmiştir. Çalışmamızda öncelikle edinilmiş mallara katılma rejiminde mal grupları üzerinde durularak, mal rejimi devam ederken eşlerin malvarlıkları üzerindeki hak ve yetkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın son kısmında ise; edinilmiş mallara katılma rejiminin sona ermesi ve edinilmiş malların eşler arasında ne şekilde paylaşılacağı üzerinde durulacaktır.

## **2. Mal Rejimi Kavramı**

Ailenin ve bu arada Aile Hukukunun temelini evlenme teşkil eder. Kanunlarda genellikle evliliğin tanımı yapılmamıştır. Bunun sebebi evliliğin toplumdaki değişimlerden etkilenen, zamana ve yere uyum sağlayan hareketli yapısıdır. Bu açıdan kanun koyucular evliliği tanımlamak yerine, evlilik sonucu ortaya çıkan eşler arasındaki birlikteliği “evlilik birliği” olarak tanımlamakla yetinmişlerdir (Gürkan, 1973:322). Evlilik birliği, evliliğin akdedilmesiyle eşler arasında kurulan, eşlerin ortak bir yaşamı paylaştıkları, karşılıklı hak ve yükümlülükler doğuran bir yaşam ortaklığıdır. Bu ortak yaşam eşler arasında, manevi bağların kurulması yanında, mali bir takım ilişkilerin de ortaya çıkmasına sebep olur (Öztan, 2004: 42). Nitekim bir yaşam ortaklığı kuran eşler aynı evi, aynı sofrayı, aynı geleceği, aynı yaşamı paylaşmaya başlarlar. Bu nedenle barınma, bakım, yeme içme gibi ev masraflarını birlikte karşılayan, kişisel veya aileye yönelik olarak mal edinmeye ve ileriye yönelik bir takım yatırımlar yapan eşler arasında ekonomik bazı ilişkilerin de ortaya çıkması kaçınılmazdır (Aksoy, 1964: 19; Öztan, 2004: 42; Acabey, 2001: 778,779). Bu açıdan, evlilik birliğinde eşler arasında manevi olduğu kadar, iktisadi bir birliktelik de kurulur (Aksoy, 1964: 16; Öztan, 2004: 42; Acabey, 1998: 2). Eşler arasındaki bu iktisadi ilişkilerin büyük bir kısmı Aile Hukukunda “mal rejimi” adı altında düzenleme altına alınmıştır. Evlilik birliğinde mal rejimleri; evlenmeyle kurulan evlilik birliği içinde eşlere ait malvarlığına ilişkin olarak, hem eşler hem de eşlerle üçüncü kişiler arasındaki hukuki ilişkileri, mülkiyet durumunu, malların yönetimini, mallardan yararlanmayı ve bu mallar üzerinde tasarrufu ve son olarak da mal rejiminin sona ermesi halinde malların paylaşımını düzenleyen kurallar bütünüdür (Acabey, 1998: 6; Acabey, 2001: 780; Dural, Öğüz ve Gümüş, 2008: 188).

### **3. Mal Rejimi Sistemleri**

Aile Hukukunda mal ayrılığı ve mal ortaklığı olmak üzere iki temel mal rejimi modeli vardır (Zeytin, 2008: 30):

Mal ayrılığı rejiminde, eşlerin malvarlıkları ayrıdır. Eşler, yasal sınırlar içinde malvarlıkları üzerinde diledikleri gibi yönetim, yararlanma ve tasarruf yetkisine sahiptir. Bu mal rejiminde kadın kazançlarına, malvarlıklarına ve bunları yönetme hakkına tek başına sahip olduğu için bu rejimin, kadına ekonomik bağımsızlık ve özgürlük tanıdığı, bu nedenle de eşlerin eşitliğine en uygun rejim olduğu düşünülebilir. Ancak birçok ailede eşler, aile ekonomisi açısından farklı rollere sahiptir (Harris- Short ve Miles, 2011: 432). Bazı ailelerde, bir taraf ailenin geçimini sağlamak için çalışırken, diğer taraf çalışmayı bırakıp evin ve ailenin bakımını üstlenmiştir. Mal ayrılığı rejimi, evliliğin sona erdiği durumlarda eşler arasındaki sosyal roller sonucu, özellikle çalışmayıp evin sorumluluğunu üstlenen eş açısından, adaletsiz bir durum yaratır (Harris- Short ve Miles, 2011: 432). Nitekim çoğu toplumda halen egemen olan ataerkil anlayış sonucu, evlilik sürecinde elde edilen mallar çoğu zaman kocanın adına kaydedilmektedir. Buna karşılık ev işlerini gören, çocukların bakımıyla ilgilenen, tarlada, eşinin işyerinde veya dışarıda gelir getiren bir işte çalışan kadının bu malların edinilmesindeki katkısı, dikkate alınmamaktadır (Gürkan, 1978: 392; Acabey, 1978: 73).

Mal ortaklığı sisteminde ise; eşler bu sisteme göre ortak mal sayılan mallar üzerinde, mal rejimi devam ettiği süreçte birlikte mülkiyet hakkına sahip olup, bu mallar üzerinde ancak birlikte tasarrufta bulunabilirler. Mal rejimi sona erdikten sonra ortak mallar, eşler arasında aynî esasa göre paylaşılır (Zeytin, 2008: 30). Mal ortaklığı sisteminde, eşlerin ortak mallar üzerinde birlikte mülkiyet hakkına sahip olması, mal ayrılığı rejimindeki eşler arasındaki malvarlığının dağılımı açısından ortaya çıkan adaletsizliği engeller nitelikte olmasına karşın, bu mal rejimi eşlerin ekonomik yönden bağımsızlığını neredeyse ellerinden almaktadır.

Bu sebeplerle, evlilik birliğinde eşlerin eşitliğinin sağlanması yanında ekonomik ve sosyal hayatın eşler için gereklerinin yerine getirilmesi açısından, bu mal rejimi sistemlerinin katı olarak uygulanması, elverişli değildir (Zeytin, 2008: 31). Bu durumu dikkate alan kanun koyucular, bu iki sistem arasında çözüm yolları ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çözüm yollarından birisi 1907 tarihli İsviçre Medeni Kanununda yasal mal rejimi olan mal birliği rejimi yerine, 5.10.1984 tarihinde yapılan ve 1.1.1988 yılında yürürlüğe giren değişlikle yasal mal rejimi olarak kabul edilen, edinilmiş mallara katılma rejimidir (Acabey, 1998: 130; Massanti-Müller, 1995: 4); Kılıçoğlu, 2011: s. 55). İsviçre Medeni Kanununu kaynak kanun olarak alan, 22.11.2001 kabul ve 01.01.2002 yürürlük tarihli Türk Medeni Kanununda da edinilmiş mallara katılma rejimi yasal mal rejimi olarak kabul edilmiştir.

Edinilmiş mallara katılma rejiminde, eşlerin malları edinilmiş mallar ve kişisel mallar olarak iki gruba ayrılır (Öztan, 2004: 250). Eşlerin, her iki grupta da yer alan malvarlığı değerleri üzerinde, tek başına mülkiyet hakları vardır (Acabey, 1998: 100). Eşler, yasal sınırlar içinde kendi mülkiyetinde bulunan kişisel ve edinilmiş malları tek başına yönetebilir, bu mallardan yararlanabilir ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunabilir (TMK m. 223/I). Bu açıdan edinilmiş mallara katılma rejimi temel yapısı itibariyle mal ayrılığı sistemi içinde yer alması sebebiyle eşlere, hem edinilmiş malları hem de kişisel malları üzerindeki mülkiyet hakkının kullanımı açısından serbesti tanır. Bunun yanında, mal rejiminin sona erdiğinde, eşlerin mal rejimi süresince edindikleri mallarının başka bir oran belirlenmemişse parasal olarak yarı yarıya paylaşımı, bir eşin diğer eşin malvarlığına yaptığı katkı sebebiyle değer artış payına hak kazanması ve eşlerin mal grupları arasında meydana gelen değer kaymalarının denkleştirmeye tabi olması gibi özellikleriyle, eşler arasında mali yönden eşitliği sağlayıcı niteliktedir (Öztan, 2004: 249; Zeytin, 2008: 65).

#### **4. Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi**

##### **4.1. Edinilmiş Mallara Katılma Rejiminde Mal Grupları**

Edinilmiş mallara katılma rejiminde eşlerin malları; edinilmiş mallar ve kişisel mallar olmak üzere iki gruba ayrılır.

Kişisel Mallar mal rejimi sona erdiğinde paylaşım dışında iken; edinilmiş mallar, paylaşımına tâbidir.

##### **4.1.1. Edinilmiş Mallar**

Edinilmiş mallara katılma rejiminde edinilmiş mallar, Türk Medeni Kanunu madde 219 hükmünde; mal rejiminin başlangıcından itibaren, bu rejimin devamı süresince eşlerin karşılığını vererek edindiği malvarlığı değerleri olarak tanımlanmıştır. Buna göre; edinilmiş mallara katılma rejiminin iki temel unsuru; mal rejiminin devamı süresince edinilen bir malvarlığı değeri olması ve malvarlığı değerinin karşılığı verilerek edinilmiş olmasıdır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında beş bent halinde edinilmiş mallara örnek olarak, eşlerin bazı kazanımları sayılmıştır. Buna göre;

- Çalışmasının karşılığı olan edinimler,
- Sosyal güvenlik veya sosyal yardım kurum ve kuruluşlarının veya personele yardım amacı ile kurulan sandık ve benzerlerinin yaptığı ödemeler,
- Çalışma gücünün kaybı nedeniyle ödenen tazminatlar,
- Kişisel mallarının gelirleri,
- Edinilmiş malların yerine geçen değerlerdir.

Maddedeki sayım, sınırlayıcı değil örnekleyici niteliktedir (Özta, 2004: 251).

Kanun edinilmiş malları Türk Medeni Kanunu madde 219/I hükmünde eşlerin karşılığını vererek edindiği malvarlığı değerleri olarak tanımlamakla birlikte, ikinci fıkrasında örnek olarak saydığı malvarlığı değerlerinin bazıları karşılığını vererek edinme kavramına uymamaktadır (Özta, 2004: 250). Bu açıdan kanun, beş bent halinde saydığı edinilmiş mal örneklerini, karşılığını vererek edinme kavramına uymasa da edinilmiş mal olarak kabul etmiştir (Özta, 2004: 252; Sarı, 2007: 139). Buna göre; edinilmiş malların tespitinde sadece yasada yapılan tanım (TMK m. 219/I) yeterli olmamaktadır. Edinilmiş mal kavramı içine giren mallar yanında yasada edinilmiş mal olarak sayılan malvarlığı değerleri ve Türk Medeni Kanunu madde 220 hükmünde sınırlayıcı şekilde sayılan kanun gereğince kişisel mallar da dikkate alınarak edinilmiş malların tespiti yapılmalıdır.

##### **4.1.2. Kişisel Mallar**

Kişisel mallar kanunla veya kanunda öngörülen sınırlar içinde, eşler arasında yapılan mal rejimi sözleşmesiyle belirlenebilir (Hausherr, 2002:1096).

##### **4.1.2.1. Kanuna Göre Kişisel Mallar**

Türk Medeni Kanunu madde 220 hükmüne göre aşağıda sayılanlar kanun gereğince kişisel mal olarak belirlenmiştir:

- Eşlerden birinin yalnız kişisel kullanıma yarayan eşya,
- Mal rejiminin başlangıcında sahip olunan mal varlığı değerleri veya miras yoluyla edinilen malvarlığı değerleri yahut karşılıksız kazanma yoluyla elde edilen malvarlığı değerleri,
- Manevi tazminat alacakları,



- Kişisel malların yerine geçen değerler.

Buna göre Türk Medeni Kanunu 220 hükmünde, edinilmiş mallara katılma rejiminde kanuna göre kişisel mallar, tek tek sayma yöntemi ile sınırlı sayıda belirlenmiştir (Hausherr, 2002:1096; Sarı, 2007: 169)

#### **4.1.2.2. Sözleşmeye Göre Kişisel Mallar**

Türk Medeni Kanunu madde 221 hükmü, sadece bu maddede belirtilen sınırlar içinde eşlere mal rejimi sözleşmesiyle kişisel mal yaratma imkânı vermiştir. Eşlere kişisel mallara ilişkin olarak verilen düzenleme imkânı sadece maddede sayılan durumlarla sınırlıdır (Sarı, 2007:181). Buna göre sözleşmeye göre kişisel mallar:

- Bir mesleğin icrası veya bir işletmenin faaliyetini sürdürebilmesi için gerekli olan malvarlığı değerleri, mal rejimi sözleşmesiyle kişisel mal olarak kabul edilebilir (TMK m. 221/I).
- Eşler, kişisel malların gelirlerinin kişisel mal olarak kalmasını mal rejimi sözleşmesiyle kabul edebilirler (TMK m.221/II).

#### **4.1.3. İspat**

Eşler arasındaki mal ortaklığı rejimi sona erdiğinde, eşlerin malvarlığı değerlerinin, eşler arasında geçeli olan mal ortaklığı rejiminin türüne göre, kanun hükümleri ve eşler arasındaki mal rejimi sözleşmesinin hükümleri çerçevesinde kişisel mal mı, ortaklık malı mı olduğu tespit edilir. Eşlerin malvarlığı değerlerinin hangi mal grubuna girdiğinin tespitinde Türk Medeni Kanunu madde 222/III hükmüyle edinilmiş mallara katılma rejiminde, edinilmiş mallar için getirilmiş olan ispat kolaylığı sağlayan karine, mal ortaklığı rejiminde Türk Medeni Kanunu madde 261 hükmüyle ortaklık malları için getirilmiştir. Bu hüküm, Medeni Kanunun genel hükümlerinde yer alan ispat kuralına (TMK m. 6) uygun olarak düzenlenmiştir (Hausheer, 2002:1239). Bu maddeye göre; eşlerden biri tarafından kişisel malı olduğu ispatlanmadığı sürece tüm malvarlığı değerleri edinilmiş mal sayılır. Bu karineye göre; eşler aksini ispat etmediği sürece bütün malvarlıkları edinilmiş mallar içinde yer alır. Bir malvarlığı değerinin kişisel mal olduğunu iddia eden kişi bu iddiasını ispat yükü altındadır.

Mal ortaklığı rejiminde, ispat yüküne ilişkin Türk Medeni Kanunu madde 221 hükmü emredici niteliktedir. Bu nedenle eşlerin sözleşmeyle ispat yüküne ilişkin farklı bir düzenleme kararlaştırmaları mümkün değildir (Sarı, 2007: 189).

Bir malın kişisel mal olduğuna dair iddiada, bu malın, kanunda veya eşler arasında yapılan mal rejimi sözleşmesinde belirtilen kişisel mallara girdiğinin kanıtlanması gerekir. İspatın ne şekilde yapılacağı, iddia sahibinin, kişisel mal olduğunu iddia ettiği malın, hangi sebeple kişisel mal tanımına girdiğini öne sürmesine göre değişir. Eşlerden birinin kişisel kullanımına girdiği için, eşin kişisel malı olduğuna ilişkin iddia, maddî vakıanın ispatı niteliğinde olduğu için her türlü delille ispatlanabilir (Sarı, 2007: 190). Eşler tarafından mal rejimi sözleşmesiyle kişisel mal olarak kararlaştırıldığı iddiası ise; sadece kanuni şekil şartına uyularak yapılan mal rejimi sözleşmesi ve bu mal varlığı değerinin mal rejimi sözleşmesinde kişisel mal olarak kararlaştırılan malvarlığı grubuna girdiğinin tespitiyle mümkündür (Sarı, 2007: 190).

Türk Medeni Kanunu madde 216 hükmünde düzenlenen envanterden, ispat yükünün yerine getirilmesinde yararlanılabilir (Hausheer, 2002: 1240; Sarı, 2007: 190; Şıpka, 2013: 126). Türk Medeni Kanunu madde 216/II hükmüne göre; envanter, malların getirilmesinden itibaren bir yıl içinde yapıldığında, aksi ispat edilene kadar doğru olarak kabul edilir. Envanterin hazırlanmasından geriye doğru bir yıl içinde getirilen ve envantere kişisel mal

olarak belirtilen mallar açısından ispat yükü yer değiştirir. İspat yükü, malın kişisel mal olmadığını iddia eden tarafa geçer (Öztaş, 2004: 241; Şipka, 2013: 126).

## **4.2. Mal Rejimi Devam Ederken Eşlerin Mallarına İlişkin Hak ve Yetkileri**

### **4.2.1. Mülkiyet Durumu**

Edinilmiş mallara katılma rejiminde kural olarak eşler malvarlıkları üzerinde tek başına mülkiyet hakkına ve yasal sınırlar içinde bu mallar üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir (TMK m.223). Kanuni sınırlamayla kastedilen, evliliğin genel hükümlerinde ailenin korunması açısından getirilen, aile konutu gibi (TMK m.194) kısıtlamalardır (Zeytin, 2008: 83). Bu açıdan edinilmiş mallara katılma rejimi kural olarak eşlerin malvarlıkları açısından bir değişiklik meydana getirmez (Sarı, 2007: 52).

Edinilmiş mallara katılma rejimine göre bir malın bir eşin mülkiyetinde olduğunu iddia eden bunu ispatla yükümlüdür. Bunun ispat edilemediği hallerde, malın eşlerin müşterek mülkiyetinde olduğu kabul edilir (TMK. m.222/I, II). Kanun bu şekilde müşterek mülkiyet karinesini kabul etmiştir (Kılıçoğlu, 2011: 83). Aynı maddede, bir eşin bütün mallarının aksi kanıtlanmaya kadar edinilmiş mal sayılacağı karinesi öngörülmüştür (Kılıçoğlu, 2011: 83).

### **4.2.2. Yönetim, Yararlanma, Tasarruf**

Türk Medeni Kanunu madde 223 hükmüne gereğince; eşlerden her biri, kişisel malları ile edinilmiş malları üzerinde tasarruf, yönetim ve yararlanma hak ve yetkisini korumaktadır. Buna göre edinilmiş mallara katılma rejiminde, edinilmiş mal-kişisel mal ayrımı yapılmaksızın eşler, tüm malvarlığı değerleri üzerinde, mal rejiminin devamı süresince, kanuni sınırlar içinde malvarlığı üzerinde sahip olunan haktan doğan yetkilerini, diğer eşten bağımsız olarak kullanabilecektir (Sarı,2007: 54). Türk Medeni Kanunu madde 224 hükmüne göre ise, eşlerden her biri kendi borçları nedeniyle bütün malvarlığıyla sorumludur.

## **5. Mal Rejiminin Sona Ermesi ve Sona Erme Anı**

Türk Medeni Kanunu madde 225 hükmüne göre edinilmiş mallara katılma rejimini sona erdiren sebepler; eşlerden birinin ölümü, eşlerin mal rejimi sözleşmesiyle başka bir mal rejimini kabul etmesi, boşanma, mahkeme tarafından evliliğin iptaline karar verilmesi ve olağanüstü rejime geçiş olarak sayılmıştır.

Edinilmiş mallara katılma rejiminin sona erme sebeplerine göre sona erme anı:

-Eşlerden birinin ölümü halinde, ölüm tarihi,

-Sözleşmeyle başka rejime geçilmesi halinde: sözleşmede öngörülen tarih,

-Mal rejiminin mahkeme kararıyla sona erdiği durumlarda (boşanma, butlan, olağanüstü rejime geçiş) ise, Türk Medeni Kanunu madde 225 hükmüne göre, dava tarihidir.

## **6. Mal Rejiminin Tasfiyesi**

Edinilmiş mallara katılma rejiminde, evlilik süresince eşlerin edinilmiş mallarının kazanılmasında, evlilik kurumunun özelliği gereğince eşler arasında işbölümü ve işbirliği olduğundan hareket edilerek, evlilik sona erdiğinde eşlerden her birinin diğerine yaptığı katkının parasal değer olarak kendisine ödenmesi kuralı benimsenmiştir (Sarı, 2007: s. 102). Bu nedenle Türk Medeni Kanunu madde 236/I hükmünde, edinilmiş mallara katılma rejimi kanunda öngörülen sebeplerden biriyle sona erdiği takdirde, eşlerin edinilmiş mallarının mal rejiminin sona erdiği andaki durumu ve sürüm değeri tespit edilerek, bu değerlerin yarı oranında diğer eşe katılma alacağı adı altındaki parasal değerlerin verilmesi öngörülmektedir.

Katılma alacağının tespiti ve hesaplanması, edinilmiş mallara katılma rejiminin tasfiyesi aşamasını oluşturur (Sarı, 2007: s. 103).

### **6.1. Eşlerin Malvarlıklarının Belirlenmesi**

Edinilmiş mallara katılma rejiminin tasfiyesinde ilk olarak eşlerin malvarlıklarının, mal rejiminin sona erdiği an itibariyle belirlenmesi yapılır (Sarı, 2007: s. 109). Daha önce de belirttiğimiz üzere malvarlığı değerinin kendisine ait olduğunu iddia eden eş, bunu ispatlamakla yükümlüdür. Eşlerden hangisine ait olduğu ispat edilemeyen mallar onların paylı mülkiyetinde sayılır (TMK m. 222/II). Bundan sonra eşlerin malları edinilmiş mallar ve kişisel mallar olarak ayrılır. Aksi ispat edilinceye kadar eşlerin tüm malvarlıkları edinilmiş maldır (TMK.m.222/III).

Türk Medeni Kanunu madde 226/I gereğince; mal rejiminin son bulması halinde, eşlerden her biri diğerinde bulunan mallarını geri alır. Ancak eşlerin malları arasında paylı mülkiyete tâbi mal varsa, eşlerden biri daha üstün bir yararı olduğunu kanıtlamak suretiyle diğerinin payını ödeyip, o malın bölünmeden kendisine verilmesini isteme hakkına sahiptir (TMK m. 226/II).

### **6.2. Artık Değer ve Hesaplanması**

Artık değer Türk Medeni Kanunu madde 231/I hükmüne göre; artık değer, ekleme ve denkleştirmeden elde edilen miktarlar da dâhil olmak üzere, her eşin edinilmiş mallarının toplam değerinden, bu mallara ilişkin borçların düşülmesiyle elde edilen net değerdir. Artık değer hesabında edinilmiş malların tasfiye anındaki sürüm değeri esas alınır ( TMK m. 232).

Artık değer hesabında artık değer aktif kısmını; mal rejiminin sona erdiği anda mevcut edinilmiş mallar, eklenecek değerler, denkleştirme ve değer artış payı alacağı; pasif kısmını ise değer artış payı borcu, denkleştirme borcu ve edinilmiş mal grubuna ait borçlar oluşturur (Zeytin, 2008: 216). Türk Medeni Kanunu madde 230 /II hükmüne göre bir borcun hangi mal grubuna ait olduğu belirlenemiyorsa o borcun, edinilmiş mal grubuna ait olduğu kabul edilir.

#### **6.2.1 Eklenecek Değerler**

Türk Medeni Kanunu madde 229 hükmüne göre aşağıda belirtilen değerler, edinilmiş mallara eklenecek değerler olarak belirtilmiştir:

- Mal rejiminin sona ermesinden önceki bir yıl içinde diğer eşin rızası olmadan, alışılmış hediyeler dışında yaptığı kazandırmalar.
- Bir eşin mal rejiminin devamı süresince diğer eşin payını azaltmak amacıyla yaptığı devirler.

#### **6.2.2. Denkleştirme**

Türk Medeni Kanunu madde 230 hükmüne göre; eşlerin kişisel mallarıyla edinilmiş mallarının ya da edinilmiş mallarıyla kişisel mallarının borçlarının ödenmiş olduğu hallerde, tasfiye sırasında bir denkleştirme istenebilmesi kabul edilmiştir. Eşin kişisel mal grubuna ait bir borcu, edinilmiş mal grubundan ödendi ise, edinilmiş mal grubunun kişisel mal grubundan denkleştirme alacağı vardır (Zeytin,2008: 217).

#### **6.2.3. Değer Artış Payı Alacağı**

Mal rejiminin devamı süresince, eşlerden her birinin diğerine bir malın edinilmesine, iyileştirilmesine veya korunmasına hiç ya da uygun bir karşılık almadan yaptığı katkıdan dolayı hak kazandığı alacağa, değer artış payı alacağı denir.

### **6.3.Artık Değere Katılma Alacağı**

Yasa artık değer paylaşılmasında yarı yarıya hak sahibi olma ilkesini kabul etmiştir. Buna göre her eş veya mirasçuları, eşler arasında aksine bir anlaşma yoksa diğer eşe ait artık değer yarısında hak sahibi olacaktır (TMK m.236). Tasfiyede eşlerin birbirinden olan alacaklarla takas edilmesi esası öngörülmüştür (Kılıçoğlu, 2011: 125). Eşlerin artık değerden yan yarıya pay alması ilkesi emredici bir hüküm olarak öngörülmemiştir. Eşlerin artık değer paylaşılmasında mal rejimi sözleşmesiyle başka bir esas kabul edebilmeleri olanaklı kılınmıştır. Ancak eşler arasında yapılacak bu tür anlaşmaların müşterek olmayan çocukların ve bunların altsoylarının saklı paylarını ihlâl etmemesi ilkesi benimsenmiştir (TMK m. 237).

Katılmadan doğan alacağın ve değer artışı payının derhal ödenmesinin borçlu eş için ciddi güçlükler doğurması halinde, uygun bir süre erteleme talep edilebileceği kabul edilmiştir (TMK m.239).

### **Sonuç**

Kadın erkek arasındaki çok eski devirlerden beri süregelen eşitsizlik sorunu Aile Hukuku alanında, özellikle eşler arasında eşitliğe aykırı hükümler kaldırılıp yerine kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik, çağdaş düzenlemeler yapılarak çözülmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda, mal rejimi hukukunda eşler arasında eşitsizliğe sebep olan hükümler, çoğu ülkede değişikliğe uğramıştır. Özellikle toplumda genel kabul görmüş sosyal roller sebebiyle, çoğu zaman maddi yönden güçsüz kalan kadının aleyhine sonuçlar doğuran mal rejimi sistemleri terkedilmiştir. Bunların yerine eşlerin evlilik süresince bir nevi kader birliği yaparak kazandıkları mallarının, mal rejiminin sona ermesinden sonra eşit olarak paylaşımını amaç edinen mal rejimi sistemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu yeni mal rejimi sistemlerinden birisi edinilmiş mallara katılma rejimidir.

Edinilmiş mallara katılma rejiminde eşlerin malları, edinilmiş mallar ve kişisel mallar olarak iki grup maldan oluşur. Eşlerin, mal rejimi süresince ekonomik özgürlüklerinin sağlanması için, her iki grupta da yer alan malvarlığı değerleri üzerinde, tek başına mülkiyet hakları vardır. Eşler, yasal sınırlar içinde kendi mülkiyetinde bulunan kişisel ve edinilmiş malları tek başına yönetebilir, bu mallardan yararlanabilir ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunabilir.

Mal rejimi sona erdiğinde, eşler mal rejimi süresince edindikleri mallarını, başka bir oran belirlenmemişse, kural olarak nakdi şekilde, yarı oranında paylaşırlar. Bunun yanında bir eşin diğer eşin malvarlığına yaptığı katkı sebebiyle değer artış payına hak kazanması ve eşlerin mal grupları arasında meydana gelen değer kaymalarının denkleştirmeye tabi olması gibi özellikleriyle de, edinilmiş mallara katılma rejimi, eşlerin eşitliği ilkesine uygun bir düzenlemedir.

### **Kaynakça**

- Acabey, Beşir (2001) “Medeni Kanun Tasarısının Evlilik Birliğinde Yasal Mal Rejimine İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, Prof. Dr. Hayri Domaniç’e 80. Yaş Günü Armağanı, Cilt: 2, İstanbul, s. 777-799.
- Acabey, M. Beşir (1998) Evlilik Birliğinde Yasal Mal Rejimi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Aksoy, Muammer; Mukayeseli Hukuk Açısından Karı-Koca Mal Rejimi ve Miras Hukuku ile Bağı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

- Cansel, Erol (1977) “Medeni Kanunda Kadın Erkek Eşitliği İlkesinin Değerlendirilmesi (Mukayeseli Hukuk)”, Medeni Kanun’un 50. Yılı, Ankara, s. 23-42.
- Dural, Mustafa, Öğüz, Tufan ve Gümüş, Mustafa Alper (2008) Türk Özel Hukuku Cilt: III, 2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ertaş, Şeref (1997) “Demokrasi, Eşitlik ve Gelişen Aile Hukuku”, İzmir Barosu Dergisi, Sayı: 4, s. 12-19.
- Gürkan, Ülker (1973) “Karının İktisaden Korunması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1-4, s. 317-352.
- Gürkan, Ülker (1978) “Türk Kadınının Hukuki Statüsü ve Sorunları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1-4, s. 381- 396.
- Harris-Short, Sonia/Miles, Joanna (2011) Family Law, Oxford University Press, Second Edition, New York.
- Hausheer, Heinz (2002) Basler Kommentar zum Schweizerischen Privatrecht (Hrsg. Von Honsell/Vogt/Geiser), Zivilgesetzbuch I, Art. 1- 456 ZGB, 2.Auflage, Basel.
- Kılıçoğlu, Ahmet (2011) Katkı-Katılma Alacağı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Masanti-Müller, Regula (1995) Verwaltung und Vetretung in der Gütergemeinschaft, Bern.
- Öztañ, Bilge (2004) Aile Hukuku, 4. Bası, Turhan Yayınevi, Ankara.
- Sarı, Suat (2007) Evlilik Birliğinde Yasal Mal Rejimi Olarak Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Şenel, Alâattin (1969) “Eşitlik Kavramı ve Tarihsel Gelişmesi”, Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan, Ankara, s. 241 - 268.
- Şıpka, Şükran (2013) Türk Hukukunda Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Uygulamaya İlişkin Sorunlar, XII Levha Yayınevi, İstanbul.
- Zeytin, Zafer (2008) Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Tasfiyesi, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.



## **Yatırım Amaçlı Konut Seçiminde AHP ve ARAS Yöntemlerinin Uygulanması**

### *Application of AHP and ARAS Methods in Housing Selection for Investment*

**Tayfun Öztaş\* - İrfan Ertuğrul\*\* - Abdullah Özçil\*\*\* - Gülin Zeynep Altay\*\*\*\***

#### **Özet**

Konut fiyatları incelendiğinde fiyat düzeylerinin istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Konut fiyatlarındaki artış, konutların yatırım amaçlı kullanımını arttırmaktadır. Bu amaçla Denizli ilinde yatırım amaçlı konut satın alınması analiz edilmiştir. Birden fazla alternatif arasından amaçlara en uygun olan alternatifin seçilmesi çoklu kriterli karar verme yöntemleri ile yapılabilmektedir. Bu çalışmada yatırım amaçlı konut seçiminde AHP ve ARAS yöntemleri kullanılmıştır. AHP yöntemi ile konut seçiminde etkili olan kriterlerin ağırlıkları karar vericilerin değerlendirmelerine göre belirlenmiştir. Belirlenen ağırlıklar kullanılarak ARAS yöntemi yardımıyla seçilen alternatifler sıralanmıştır ve optimal alternatif seçilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Yatırım; Konut Fiyat Endeksi; Çoklu Kriterli Karar Verme; AHP; ARAS.*

#### **Abstract**

When housing prices are analyzed, it is seen that the price level has increased steadily. Increase in the housing prices raises using of housings for investment. For this reason purchasing of housing for investment in Denizli was analyzed. Selecting of the optimal alternative among the more than one alternative is made with Multi-Criteria Decision Making Methods. In this paper AHP and ARAS methods were used for housing selection for investment. Weights of criteria which have an important role on housing selection were determined with AHP method according to decision makers' evaluations. Selected alternatives were ranked with ARAS method using determined weights and then optimal alternative was selected.

**Keywords:** *Investment; House Price Index; Multi-Criteria Decision Making; AHP; ARAS.*

#### **1.Giriş**

İnşaat sektörü Türkiye'nin ekonomik anlamda büyümesinde önemli rol oynayan sektörlerden birisidir. İnşaat sektörü dolaylı olarak üretim ve istihdamı arttırdığından dolayı özellikle sanayisi gelişmemiş illerde bölge halkının ekonomik faaliyetlere katılmasını sağlamaktadır. İnşaat sektörünün faaliyet alanı olarak ilk akla gelen konut ile sınırlı değildir. Türk inşaat sektörü yıllar içerisinde yoğun bir teknik ve uzmanlık bilgisi isteyen baraj, santral, köprü vb. alanlarda da ilerleme kaydetmiştir (Emlak Konut GYO, 2014: 53).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan iktisadi faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hâsıla raporuna göre inşaat sektörünün yıllara göre büyüme hızı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde yıllar bazında alıcı fiyatlarıyla Türk Lirası cinsinden GSYH'de artış gözlemlenmektedir; ancak büyüme hızında 2000 yılından itibaren bazı yıllarda aksi söz konusu olsa da bir düşüş eğilimi göze çarpmaktadır. Benzer şekilde inşaat

---

\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, toztas@pau.edu.tr

\*\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, iertugrul@pau.edu.tr

\*\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, aozcil@pau.edu.tr

\*\*\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme (İngilizce) Bölümü, gzeynepa@pau.edu.tr

sektörü incelendiğinde 2009 yılı haricinde artış gözlemlenmektedir. Sektörün büyüme hızı incelendiğinde ise GSYH kadar düzenli olmasa da genel itibarıyla bir azalış söz konusudur. İnşaat sektörü ile GSYH arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek için bu iki değişken arasındaki korelasyon %84 olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle iki değişken arasında güçlü sayılabilecek pozitif bir ilişki olduğu yorumu yapılabilmektedir.

**Tablo 1.** Yıllara göre GSYH ve inşaat sektörü büyüme hızları

	GSYH*	GSYH Büyüme Hızı	İnşaat Sektörü Değeri	Sektör Büyüme Hızı
<b>1998</b>	70 203 147 160	-	4 085 861 042	-
<b>1999</b>	104 595 915 540	48,99%	5 687 700 824	39,20%
<b>2000</b>	166 658 021 460	59,34%	8 405 525 875	47,78%
<b>2001</b>	240 224 083 050	44,14%	10 702 029 406	27,32%
<b>2002</b>	350 476 089 498	45,90%	14 707 328 659	37,43%
<b>2003</b>	454 780 659 396	29,76%	18 405 464 200	25,14%
<b>2004</b>	559 033 025 860	22,92%	24 660 999 858	33,99%
<b>2005</b>	648 931 711 811	16,08%	28 694 133 986	16,35%
<b>2006</b>	758 390 785 210	16,87%	35 849 263 172	24,94%
<b>2007</b>	843 178 421 420	11,18%	41 013 267 389	14,40%
<b>2008</b>	950 534 250 716	12,73%	44 657 644 372	8,89%
<b>2009</b>	952 558 578 826	0,21%	36 577 636 585	-18,09%
<b>2010</b>	1 098 799 348 446	15,35%	45 669 500 016	24,86%
<b>2011</b>	1 297 713 210 117	18,10%	57 751 313 559	26,45%
<b>2012</b>	1 416 798 489 819	9,18%	62 156 828 152	7,63%
<b>2013</b>	1 567 289 237 901	10,62%	69 557 490 072	11,91%
<b>2014</b>	1 749 782 267 330	11,64%	79 743 527 843	14,64%

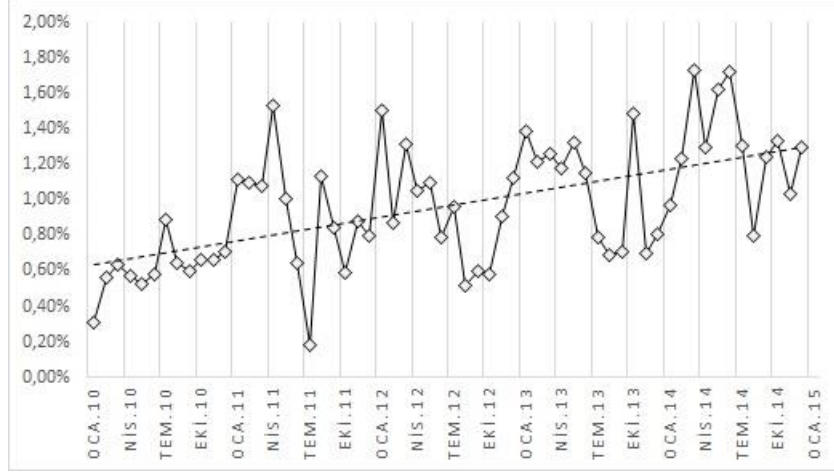
\*Alıcı fiyatlarıyla, (Kaynak: TÜİK)

İnsanların satın aldıkları mal ve hizmetlerin fiyatları çeşitli nedenlerle sürekli olarak değişmektedir. Bu nedenle belirli bir maliyet ve standartta tüketim yapmaktan zevk alan bir kişi, aynı standardı yeni fiyatlarla sürdürebilmek için ne kadarlık bir maliyete neden olacağını bilmek isteyecektir (Afriat ve Milana, 2009: 4). Fiyatlardaki değişim seviyesinin bilinmek istenmesi fiyat endeksi kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günlük hayatta fiyat endeksleri sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, enflasyonu ölçen Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) hemen hemen herkesin bildiği bir kavramdır. Konut piyasalarındaki dinamikleri takip etmek için kullanılan fiyat endeksi Konut Fiyat Endeksi olarak isimlendirilmektedir. Getiri açısından bakıldığında konut fiyatları direkt olarak ulaşılabilen bir bilgi değilken; bir hisse senedinin fiyatı herkes tarafından rahatlıkla ulaşılabilen bir bilgidir (Eichholtz, 1997: 175). Bu açıdan konut fiyat endeksleri yatırımcıya konut fiyatlarının değişime ile ilgili bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir. Türkiye’de aylık konut fiyat endeksi düzenli bir şekilde Merkez Bankası tarafından yayınlanmaktadır. Merkez Bankası tarafından yayınlanan Ocak 2010- Ocak 2015 dönemi konut fiyat endeksindeki aylık değişimler Şekil 1’de gösterildiği gibidir.

Türkiye Konut Fiyat Endeksi’nin aylık değişimleri incelendiğinde değişimin negatif bölgeye hiç düşmemesi nedeniyle fiyat düzeyinde sürekli bir yükseliş olduğu sonucu çıkmaktadır. Fiyat endeksinin hareket yapısı incelendiğinde ise birkaç dönemde dalgalanma gözlemlense de fiyat düzeyinde bir artış eğilimi olduğu trend doğrusu yardımıyla da görülebilmektedir. Bu göstergeler altında yatırım yapmak isteyen bir kişinin bu amaçla konut



satın almasının mantıklı olduğu düşünölmektedir. Bu nedenle yatırım amacıyla satın alınacak konut seçilirken optimal seçeneğin belirlenebilmesi için çoklu kriterli karar verme yöntemlerinden faydalanılmıştır.



**şekil 1.** Türkiye konut fiyat endeksindeki aylık değişimler (Kaynak: TCMB)

Çalışmanın geri kalan kısmında sırasıyla ikinci bölümde seçim yapmak için kullanılacak kriterler, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve ARAS yöntemleri tanıtılmıştır, üçüncü bölümde ise Denizli ilinde bir uygulama yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

## **2. Materyal ve Yöntem**

Bu çalışmada yatırım yapmak amacıyla konut satın alınması durumunda AHP ve ARAS yöntemleriyle karar verme süreci ele alınmıştır. Karar verme sürecinde alternatif olarak belirlenen konutlar Denizli ilinde bulunmaktadır. Alternatif olarak belirlenen konutlarla ilgili bilgiler konu hakkında faaliyet gösteren emlakçılar aracılığıyla elde edilmiştir. Karar verme sürecinde optimal alternatifini belirleyecek kriterler ve bu kriterlerin seçilme nedenleri aşağıda gösterildiği gibidir.

- Konutun büyüklüğü: Evin metrekare cinsinden net kullanım alanını gösteren bir ölçüdür. Günümüzde aileler, evin her ferdine ait bir oda olmasını istemektedir. Bu nedenle de mümkün olduğunca geniş ev satın alma isteğinde bulunmaktadırlar.
- Ortak giderler: Konutun bulunduğu bina veya site ile ilgili her bir konuta eşit olarak düşen sabit giderlerdir. Bu giderler genel olarak aydınlatma, bakım, temizlik, çevre düzenlemesi, ısınma, güvenlik ve personel giderlerinden oluşmaktadır. Konut sahipleri olabildiğince fazla hizmet almak isterken, bu hizmetlerin maliyetinin en düşük seviyede olmasını isterler. Değerlendirmeler Türk lirası cinsinden yapılmıştır.
- Bina yaşı: Satın alınan konutta zaman içerisinde yıpranmalar yaşanacağından dolayı binanın yaşı arttıkça taşıyıcı sistemlerinde, elektrik-su-doğalgaz tesisatlarında problemler artacaktır. Bu tür problemler konut sahibinin sürekli olarak tamirat masraflarıyla karşılaşmasına ya da bina güvenliği konusunda sorunlar yaşamasına neden olacaktır. Yatırımcılar bu nedenle konut satın alırken mümkün olduğunca bina yaşı küçük konutları tercih etmektedirler. Bina yaşı yıl bazında değerlendirilmiştir.

- Şehir merkezine olan uzaklık: Günümüzde şehirler konut yapılabilecek boş arazi imkânı, çekim merkezi gibi nedenlerle çok farklı bölgelerde yaşam merkezlerine sahip olmaktadır. Bu nedenle çeşitli noktalara yakınlığa bakılarak bir konutun diğerine göre avantajlı olduğu söylenebilir. Çalışmada karşılaştırma olarak şehir merkezine uzaklık seçilmiştir; çünkü insanlar resmi/özel işleri için şehir merkezlerine gitmek zorunda kaldığından her bir alternatif için objektif bir ölçüm değeri elde etmek istenilmiştir. Şehir merkezine uzaklık kilometre cinsinden ele alınmıştır.
- Fiyat: Yatırımcıların, konut satın alınırken ödeyeceği değerdir. Konutun büyüklüğü, binanın yaşı, konutun bulunduğu kat, şehir merkezine uzaklık, konutun bulunduğu çevrenin sunduğu sosyal imkânlar, ulaşım olanakları gibi konular fiyat üzerinde son derece etkilidir. İnsanlar davranışsal olarak satın almak istedikleri mal veya hizmetlerin minimum maliyetli olmasını isterler. Bu nedenle de seçimi yapılacak konutun minimum maliyetli olması gerekmektedir. İncelemeler yapılırken Türk lirası para birimi olarak kullanılmıştır.

### **2.1. AHP Yöntemi**

AHP yöntemi, T.L. Saaty tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Yöntem, karmaşık problemler karşısında anlaşılması kolay, uygulaması karmaşık olmayan ortak bir yöntem olmamasına tepki olarak geliştirilmiştir (Bhushan ve Rai, 2004: 15). AHP yöntemi genel olarak göreceli ölçüm için geliştirilmiş bir teori ve metodolojidir. Göreceli ölçümde niceliklerin tam ölçümünden ziyade nicelik arasındaki oranlar incelenir (Brunelli, 2015: 1).

Yöntem genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada karara ilişkin amaçlar, kriterler, kısıtlar ve alternatifler belirlendikten sonra hiyerarşik şekilde düzenlenir. İkinci aşamada hiyerarşinin her seviyesinde ilişkili bileşenler arasında ikili karşılaştırmalar yapılır. Üçüncü aşamada ise hiyerarşinin bütün seviyelerindeki ikili karşılaştırmaların sonuçları çözüm algoritması ile birleştirilir. Bu şekilde alternatif planların göreceli önemliliği elde edilmiş olur (Saaty, 1988: 110). Bu özelliklerden dolayı AHP yöntemi alternatifleri değerlendirmek için karar vericileri girdileri puanlara (fayda ölçümlerine) dönüştürmüş olur. AHP yöntemi işletmelerde, ekonomide birden fazla karar vericinin ve kriterin bulunduğu karmaşık durumlarda kullanılan güçlü bir yönetim aracıdır. Kullanıcıların yönetsel kararlara güvenmesi, yöntemin algı farklılıklarını (tutarsızlıkları) uzlaştırması ve kolay kullanılabilir ticari yazılımların bulunması yöntemin avantajlarından (Handfield vd., 2002: 75).

AHP yönteminin literatürde çok geniş bir uygulama alanı bulunmaktadır. Yöntemin kullanıldığı değişik alanlardaki çalışmalar incelenecek olursa, doğrusal programlama ile tedarikçi seçiminde (Ghodsypour ve O'Brien, 1998: 201), çevresel kriterler bağlamında tedarikçi değerlendirilmesinde (Handfield vd., 2002: 72), bulanık mantık yardımıyla havayolu hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde (Tsaur vd., 2002: 108), yemek hizmeti sunan şirketlerin karşılaştırılmasında (Kahraman vd., 2004: 173), işletmelerde kurumsal kaynak planlaması için sistem seçiminde (Wei vd., 2005: 48), bakım stratejisinin belirlenmesinde (Bevilacqua ve Braglia, 2000: 75) ve nakit akışı modellemesinde (Zayed ve Liu, 2014: 175) vb. konularda kullanılmaktadır.

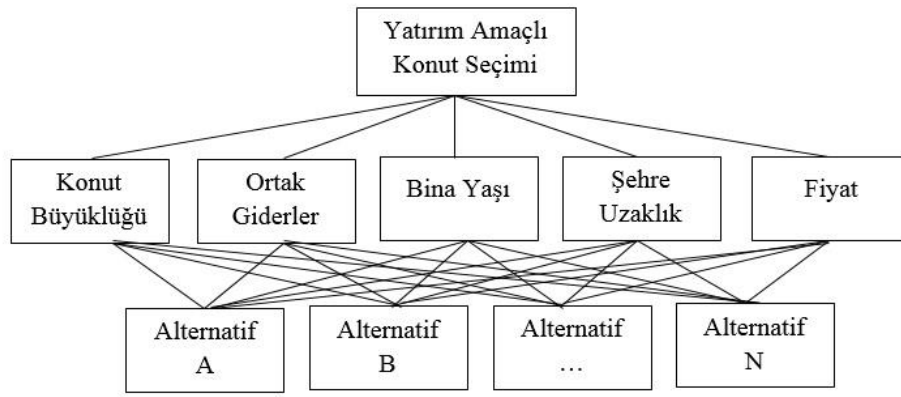
AHP yönteminin bir karar verme sürecinde izlediği metodoloji adımları şu şekilde sıralanabilir (Bhushan ve Rai, 2004: 15-17):

1. Adım: Problem hedef, kriterler, alt kriterler ve alternatifler şeklinde hiyerarşik olarak ayrıştırılır. Problemi hiyerarşik bir şekilde ayrıştırılabilmek bir karar verme sürecinin en önemli ve en yaratıcı aşamasıdır. Bu aşama AHP yönteminin temel sürecidir. Hiyerarşi, herhangi bir seviyedeki bileşenlerin hemen alt seviyedeki bileşenlerle ilişkisini

göstermektedir. Şekil 2’de konut seçiminde  $N$  adet alternatif olması durumunda problemin hiyerarşik yapısı gösterilmiştir.

2. Adım: Hiyerarşik yapıdaki bileşenler karar vericiler tarafından eşit, çok az güçlü, güçlü, çok güçlü ve aşırı güçlü olarak ikili karşılaştırılan alternatiflere ait ölçüm değerleri toplanır. Bu değerlendirmeler her kriter için yapılmaktadır.

3. Adım: İkinci adımda yapılan değerlendirmeler sayısal değerlere dönüştürülür. Bu dönüşüm bir kare matriste toplanır. Matrisin köşegen elemanları 1 değerine sahip olmaktadır. Eğer matrisin  $i$ . satırındaki eleman  $j$ . sütundaki elemandan belirli bir kriterde daha iyi ise  $(i,j)$  değeri 1’den büyük olmalıdır; aksi takdirde  $j$ . Sütundaki eleman  $i$ . satırdaki elemandan daha iyi olacaktır. Matrisin  $(j,i)$  elemanının değeri  $(i,j)$  elemanının değerinin tersine eşitir. Değerlendirmeler ve bu değerlendirmelerin matematiksel karşılıkları Tablo 2’de gösterildiği gibidir.



**Şekil 2.** Problemin hiyerarşik yapısı

4. Adım: Alternatiflerin, kriter ya da alt kriterlere göre ağırlıklarını belirleyebilmek için normalize edilmiş özvektör ve özdeğerler hesaplanır. Normalleştirme işlemi bir sütundaki değerin, bulunduğu sütundaki değerlerin toplamına bölünmesi ile bulunmaktadır (Ömürbek vd., 2013: 107).

**Tablo 2.** Karşılaştırma değişkenlerinin sayısal karşılıkları

Değerlendirme	Sayısal Değer
Eşit	1
Çok Az Güçlü	3
Güçlü	5
Çok Güçlü	7
Çok Aşırı Güçlü	9
Ara Değerler	2, 4, 6, 8
Karşılaştırmadaki İkinci Elemanın Birinci Elemana Göre Baskınlığı	Ters değerler

5. Adım: Karşılaştırmaları nesnel bir hale getirmek ve tutarsızlıkları giderebilmek için tutarlılık indeksi hesaplanır. Eğer hesaplanan tutarlılık indeksi başarılı kabul edilmezse karşılaştırmalar için kullanılan cevaplar gözden geçirilmelidir. Tutarlılık indeksi Eşitlik (2.1)’de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$CI = (\lambda_{\max} - n)/(n - 1) \quad (2.1)$$

Eşitlik (2.1)'de  $\lambda_{\max}$  karar matrisinin en büyük özdeğerini göstermektedir. Tutarlılık indeksi, rastgelelik indeksine (RI) oranlanarak, tutarlılık oranı bulunur. Bu oranın 0,1 değerinden küçük olması önerilmektedir. Rastgelelik indeks değerleri Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

**Tablo 3.** Rastgelelik İndeks Değerleri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0,00	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

(Kaynak: Aydın vd., 2009: 75)

6. Adım: Her bir alternatifin değeri, alt kriterlere ait ağırlıklarla çarpılarak her bir kritere göre yerel değeri bulunur. Daha sonra ise yerel değerler kriterlerin ağırlıklarıyla çarpılarak global değerlere ulaşılır.

## 2.2. ARAS Yöntemi

ARAS yöntemi 2010 yılında Zavadskas ve Turskis tarafından tanımlanan çok kriterli bir karar verme yöntemidir. ARAS yöntemi, bir fayda fonksiyonu yardımıyla bir alternatifin karmaşık görelî etkinliğini belirleyebilir. Bu etkinlik, görelî etki değerine ve kriterlerin ağırlığına göre belirlenmektedir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163). Yöntem, incelenen alternatifleri açıklayan normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış kriter puanlarının toplamının, optimal alternatifi belirleyen normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış kriter değerlerinin toplamına oranı karşılıklı karşılaştırılan alternatifler tarafından ulaşılan optimallik derecesini verir (Turskis ve Zavadskas, 2010: 426).

ARAS yöntemi kendisine binalar için uygun temel tipi seçiminde (Zavadskas vd., 2010: 129), inşaatlardaki proje müdürlerini değerlendirmede (Zavadskas vd., 2012: 510), bina ve insan çevresini yenileme alternatiflerini değerlendirmede (Tupenaite vd., 2010: 264), marka genişlemesi politikası için ürün geliştirmede (Zamani vd., 2014: 412), sera gazı salınımını azaltmak için çayırarda gübreleme yönetiminde (Balezentiene ve Kusta, 2012: 2), tarihi binaları korumada alternatif önceliklerinin belirlenmesinde (Kutut vd., 2014: 290) vb. konularda kullanılmaktadır.

ARAS yönteminin hesaplama yapmak için kullandığı aşamalar şu şekildedir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165):

1. Adım: Karar matrisi  $X$  oluşturulur. Matrisin satırları  $m$  adet uygun alternatif değerini, sütunlar ise  $n$  adet makul kriter değerini ifade etmektedir. Karar matrisi Eşitlik (2.2)'de gösterildiği gibidir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdots & x_{0j} & \cdots & x_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m}; j = \overline{1, n} \quad (2.2)$$

Eşitlik (2.2)'de gösterilen  $X$  matrisinde  $x_{ij}$ ; alternatif  $i$ 'nin kriter  $j$ 'ye göre performansını göstermektedir;  $x_{0j}$  ise kriter  $j$ 'nin optimal değerini göstermektedir. Eğer kriterlerin optimal değeri bilinmiyorsa  $x_{0j}$  değeri Eşitlik (2.3) yardımıyla belirlenebilir.

$$x_{0j} = \max_i x_{ij}, \text{ eğer } \max_i x_{ij} \text{ tercih edilebilirse,}$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij}^*, \text{ eğer } \min_i x_{ij}^* \text{ tercih edilebilirse,} \quad (2.3)$$

2. Adım: Ölçümlerden kaynaklı birim farklılıkları yorumlamaları zorlaştırdığından dolayı bu farklılıkları ortadan kaldırmak adına ölçüm değerleri normalize edilir. Normalizasyon işlemi maksimize edilecek özellikler için Eşitlik (2.4), minimize edilecek özellikler için Eşitlik (2.5) yardımıyla yapılmaktadır. Normalize edilmiş karar matrisi ise Eşitlik (2.6)'da gösterilmiştir.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (2.4)$$

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ij}^*}; \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (2.5)$$

Eşitlik (2.5)'de minimize edilecek ölçüm değerleri standartlaştırılırken ölçüm değerleri iki aşamalı şekilde normalize edilmektedir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \cdots & \bar{x}_{0j} & \cdots & \bar{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{i1} & \cdots & \bar{x}_{ij} & \cdots & \bar{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \cdots & \bar{x}_{mj} & \cdots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m}, j = \overline{1, n} \quad (2.6)$$

Normalize edilmiş karar matrisindeki ölçüm değerleri 0 ile 1 arasında yer alacağından dolayı kolaylıkla birbirleriyle karşılaştırılabilir olacaktır.

3. Adım: Uzmanlar tarafından belirlenen ağırlıklar yardımıyla normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış matris hesaplanır. Ağırlıklar 0 ile 1 arasında herhangi bir değeri alabilmektedir; ancak ağırlıklar hesaplamalar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğundan dolayı özenle seçilmesi gerekmektedir. Uzmanlar tarafından belirlenen ağırlıklar  $w_j$  ile gösterilir. Bu gösterim  $j$  kriterinin önemini göstermektedir ve bütün kriterlerin ağırlıklarının toplamı 1'e eşit olmalıdır. Normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış karar matrisi  $\hat{X}$ , Eşitlik (2.7) yardımıyla hesaplanır ve bu matris Eşitlik (2.8)'de gösterildiği gibidir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j; i = \overline{0, m} \quad (2.7)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \cdots & \hat{x}_{0j} & \cdots & \hat{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{i1} & \cdots & \hat{x}_{ij} & \cdots & \hat{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \cdots & \hat{x}_{mj} & \cdots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m}; j = \overline{1, n} \quad (2.8)$$

4. Adım: Normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış karar matrisi elde edildikten sonra optimallik fonksiyonu  $S$ , Eşitlik (2.9)'da gösterildiği gibi belirlenir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij}; i = \overline{0, m} \quad (2.9)$$

Eşitlik (2.9)'da gösterilen  $S_i$ ,  $i$  alternatifinin optimallik fonksiyonunun değerini göstermektedir. Bu değerlere göre en büyük değere sahip alternatif en iyi, en düşük değere sahip alternatif ise en kötü olarak değerlendirilir. Bu nedenle fonksiyon değerlerinden faydalanılarak bir sıralama yapılabilir. Karşılaştırmalar sonucunda her bir alternatifin fayda derecesi  $S_0$  ile karşılaştırılarak belirlenir. Her bir alternatifin fayda derecesi  $K_i$  ile gösterilmek üzere, Eşitlik (2.10)'da gösterildiği gibi hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}; i = \overline{0, m} \quad (2.10)$$

Eşitlik (2.10) yardımıyla elde edilen sonuçlar artan şekilde sıralandığında alternatifler istenilen şekilde sıralanmış olacaktır. Bu sayede karmaşık alternatiflerin göreceli etkinlikleri fayda fonksiyonlarına göre belirlenmiş olacaktır.

### 3. Uygulama

Bu çalışmada, Denizli ilinin farklı bölgelerinde yer alan 5 farklı konut alternatif olarak seçilmiştir. Konutlar seçilirken karar vericileri en fazla yönlendireceği düşünülen fiyat kriterinin, alternatifler arasında çok geniş bir aralıkta olmamasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle de seçilen yatırım amaçlı satın alınması planlanan konutların fiyatları 400.000 ile 500.000 TL arasında değişmektedir. Alternatif olarak belirlenen konutlara ilişkin bilgiler Tablo 4'te gösterildiği gibidir.

**Tablo 4.** Alternatiflere ait ölçüm değerleri

	Konutun Büyüklüğü	Fiyatı	Ortak Gider	Bina Yaşı	Şehir Merkezine Uzaklığı
Alternatif 1	220	430.000	200	4	7,4
Alternatif 2	190	500.000	0	20	5,6
Alternatif 3	270	430.000	100	13	5,4
Alternatif 4	197	405.000	185	0	3,5
Alternatif 5	260	500.000	350	0	11,2

Alternatiflere ilişkin bilgiler Tablo 4'e göre incelendiğinde konutların büyüklüğünün 190 ile 260 metrekare arasında, konutlara ait ortak giderlerin 0 ile 350 TL arasında, konutların bulunduğu binaların yaşlarının 0 ile 20 yıl arasında ve son olarak konutların Denizli şehir merkezine uzaklığının 3,5 ile 11,2 kilometre arasında değiştiği görülmektedir.

Uygulama için seçilen alternatifler AHP yöntemiyle incelenirken 8 yatırımcı adayı ile grlmtr ve kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için Tablo 2’de gösterilen Şekilde ikili karşılaştırmalar yapmaları istenmiştir. Bu karŐılaŐtırmalara ilişkin sonuçlar Tablo 5’te gösterildiği gibidir.

Tablo 5 incelendiğinde köŐegenlerin eşitlik durumundan dolayı 1’e eşit olduğu görülmektedir. Bunun dışında diğer karşılaştırmalar incelendiğinde; örneğin, konut büyüklüğünün fiyata göre öneminin 0,12 olduğu; buna karşılık fiyatın ise konut büyüklüğüne göre öneminin 8,25 değerine sahip olduğu görülmektedir. Bu değerler AHP yönteminin 4. adımına göre normalize edildiğinde kriterlere ilişkin ağırlıklar, ağırlıklandırılmış toplam vektör ve özdeğerler elde edilmiştir. Bu değerler Tablo 6’da gösterildiği gibidir.

**Tablo 5.** Kriterlere ilişkin karşılaştırma matrisi

	Konutun Büyüklüğü	Fiyatı	Ortak Gider	Bina Yaşı	Şehir Merkezine Uzaklığı
Konutun Büyüklüğü	1,00	0,12	2,75	0,28	0,25
Fiyatı	8,25	1,00	8,50	3,50	4,63
Ortak Gider	0,38	0,12	1,00	0,12	0,23
Bina Yaşı	4,00	0,30	8,75	1,00	3,38
Şehir Merkezine Uzaklığı	4,25	0,22	4,50	0,32	1,00

Tablo 6’da gösterilen  $w_i$  değerleri kriterlerin önem derecelerini göstermektedir. Bu açıdan incelendiğinde konut seçiminde en önemli kriter fiyat iken, en az önemli kriter konutun büyüklüğü olarak değerlendirilmektedir. Burada elde edilen ağırlıklar ARAS yönteminde de kullanılacaktır. Ağırlıklandırılmış toplam vektör Tablo 5’deki değerler ile kriter ağırlıklarının matris çarpımı ile hesaplanmaktadır. zdeğerler ise ağırlıklandırılmış toplam vektör değerlerinin  $w_i$  ağırlıklarına ayrı ayrı bölünmesi ile elde edilir ve bu değerlerin aritmetik ortalaması maksimum zdeğer  $\lambda_{max}$ ’ı 5,42 olarak vermektedir. EŞitlik (2.1) ve Tablo 3’teki  $n=5$  değerine karşılık gelen rastgelelik indeksi 1,12 ile tutarlılık oranı 0,09 olarak hesaplanmaktadır ve bu değerin 0,10’dan küçük olması nedeniyle kriterlerin tutarlı oldukları yorumu yapılmaktadır.

**Tablo 6.** Normalize edilmiş ikili karşılaştırma değerleri

	Konutun büyüklüğü	Fiyatı	Ortak Gider	Bina Yaşı	Şehir Merkezine Uzaklığı	$w_i$	Ağırlık. Toplam Vektör	
Konutun büyüklüğü	0,06	0,07	0,11	0,05	0,03	0,06	0,33	5,22
Fiyatı	0,46	0,57	0,33	0,67	0,49	0,50	2,87	5,69
Ortak gider	0,02	0,07	0,04	0,02	0,02	0,03	0,18	5,19
Bina Yaşı	0,22	0,17	0,34	0,19	0,36	0,26	1,44	5,61
Şehir Merkezine Uzaklığı	0,24	0,13	0,18	0,06	0,11	0,14	0,76	5,36

AHP yönteminde kriterler incelendikten sonra alternatifler her bir kritere göre aynı Şekilde ikili karşılaştırıldığında Tablo 7’de gösterilen ağırlık değerleri ve tutarlılık oranları elde edilmiştir.

**Tablo 7.** Alternatiflere ilişkin ikili karşılaştırma değerleri

	Konutun Büyüklüğü	Fiyatı	Ortak Gider	Bina Yaşı	Şehir Merkezine Uzaklığı
Alternatif 1	0,11	0,24	0,07	0,17	0,10
Alternatif 2	0,03	0,04	0,55	0,03	0,20
Alternatif 3	0,44	0,19	0,23	0,07	0,20
Alternatif 4	0,05	0,50	0,12	0,36	0,46
Alternatif 5	0,38	0,04	0,03	0,36	0,03
CR	0,10	0,06	0,07	0,08	0,04

Tablo 7’de gösterilen değerler 0,10 ve daha küçük değerlere sahip olduğundan dolayı bulunan değerlerin tutarlı oldukları yorumu yapılmaktadır. Tablo 6 ve Tablo 7’de bulunan ağırlık değerleri matris çarpımı yapıldığında AHP yönteminin genel sıralaması Tablo 8’de gösterildiği gibi hesaplanmıştır.

**Tablo 8.** Alternatiflerin AHP yöntemine göre sıralaması

	Puan	Sıralama
Alternatif 1	0,19	2
Alternatif 2	0,08	5
Alternatif 3	0,18	3
Alternatif 4	0,42	1
Alternatif 5	0,14	4

Tablo 8’deki sonuçlar incelendiğine karar vericilerin değerlendirmelerine göre en iyi alternatifler sırasıyla 4-1-3-5-2 şeklinde bulunmuştur. Alternatiflerin özellikleri incelendiğinde Alternatif 4’ün en düşük maliyetli olmasından dolayı yatırımcının en yüksek getiri elde edebilmesi açısından yöntem sonucunun mantıklı olduğu yorumu yapılmaktadır.

Alternatifler ARAS yöntemiyle incelendiğinde karar matrisi Tablo 9’da gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

**Tablo 9.** ARAS yöntemine ilişkin karar matrisi

	Konutun Büyüklüğü	Fiyatı*	Ortak Gider	Bina Yaşı	Şehir Merkezine Uzaklığı
	max	min	min	min	min
w <sub>i</sub>	0,06	0,50	0,03	0,26	0,14
Optimal	270	405	0	0	3,5
	220	430	200	4	7,4
	190	500	0	20	5,6
	270	430	100	13	5,4
	197	405	185	0	3,5
	260	500	350	0	11,2

\*bin TL



Tablo 9’da gösterilen alternatiflere ilişkin optimal değerleri belirlemek için belirli bir standart olmadığından dolayı Eşitlik (2.3)’ten faydalanılmıştır. Eşitlik (2.4) ve Eşitlik (2.5) yardımıyla hesaplanan normalize edilmiş karar matrisi Tablo 10’da gösterildiği gibidir. Karar matrisinde minimize edilecek 0 değerli durumlar 1 olarak donüştürülmüştür.

**Tablo 10.** Normalize edilmiş karar matrisi

wi		0,06	0,50	0,03	0,26	0,14
Optimal	0	0,19	0,18	0,49	0,30	0,25
	1	0,16	0,17	0,00	0,07	0,12
	2	0,14	0,15	0,49	0,01	0,15
	3	0,19	0,17	0,00	0,02	0,16
	4	0,14	0,18	0,00	0,30	0,25
	5	0,18	0,15	0,00	0,30	0,08

AHP yöntemiyle hesaplanan ağırlıklar yardımıyla ağırlıklandırılmış-normalize edilmiş karar matrisi ve Eşitlik (2.9) ve (2.10) yardımıyla hesaplanan optimallik fonksiyonu ve fayda dereceleri Tablo 11’de gösterildiği gibidir.

**Tablo 11.** ARAS yöntemine göre fayda dereceleri ve sıralamalar

	Konutun büyüklüğü	Fiyatı	Ortak Gider	Bina Yaşı	şehir Merkezine Uzaklığı	S	K	Sıra
0	0,01201	0,09160	0,01723	0,07608	0,03487	0,23	1,00	
1	0,00978	0,08627	0,00009	0,01902	0,01649	0,13	0,57	3
2	0,00845	0,07419	0,01723	0,00380	0,02179	0,13	0,54	5
3	0,01201	0,08627	0,00017	0,00585	0,02260	0,13	0,55	4
4	0,00876	0,09160	0,00009	0,07608	0,03487	0,21	0,91	1
5	0,01156	0,07419	0,00005	0,07608	0,01090	0,17	0,75	2

Tablo 11 incelendiğinde sıralamanın optimal seçeneğin fayda derecesine göre yapıldığı görülmektedir. Bu durumda ARAS yöntemine göre alternatif sıralamasının 4-5-1-3-2 şeklinde olduğu görülmektedir.

## **Sonuç**

Bu alışmada TCMB tarafından yayınlanan Türkiye Fiyat Konut Fiyat Endeksi’ne göre konut fiyat düzeyinin artış eğiliminde olması nedeniyle konut satın almanın iyi bir yatırım olacağı düşüncesi oluşturmuştur. Bu nedenle oklu Kriterli Karar Verme Yöntemleri’nden AHP ile ARAS uygulama yöntemleri olarak seçilmiştir.

Çalışmada her iki yöntemin de teorik olarak tanıtımı yapıldıktan sonra Denizli il sınırları içerisinde farklı bölgelerde bulunan 5 farklı konut fiyat, ortak gider, bina yaşı ve şehir merkezine uzaklık kriterleri altında incelenmiştir. Uygulamada öncelikle AHP yöntemi sekiz farklı yatırımcının görüşleri ele alınmış olup; önem dereceleri belirlendikten sonra sonuçların tutarlı olması nedeniyle 4-1-3-5-2 nolu alternatiflerin sırasıyla en iyi alternatifler olduğu sonucu elde edilmiştir.

AHP yöntemi ile elde edilen objektif ağırlıklar daha sonra ARAS yöntemi ile uygulanmış olup yöntem metodolojisi izlendikten sonra fayda derecelerine göre en iyi alternatiflerin sırasıyla 4-5-1-3-2 şeklinde olduğu görülmüştür. Her iki yöntemin sonuçları incelendiğinde en iyi seçeneğin 4. Alternatif olarak bulunması nedeniyle yöntemlerin tutarlı olduğu ve bu şartlar ile bilgiler altında yatırım yapılabilecek optimal seçeneğin 4 nolu alternatif olduğu sonucuna varılmıştır.

### **Kaynakça**

- Afriat, S.N., Milana, C. (2009). *Economics and the Price Index*, Routledge, Oxford.
- Aydın, Ö., Öznehir, S., Akçalı, E. (2009). “Ankara İçin Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Modellenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/2, 69-86.
- Balezentiene, L., Kusta, A. (2012). “Reducing Greenhouse Gas Emissions in Grassland Ecosystems of the Central Lithuania: Multi-Criteria Evaluation on a Basis of the ARAS Method”, *The Scientific World Journal*, 2012, 11 pages, doi:10.1100/2012/908384.
- Bevilacqua, M., Braglia, M. (2000). “The Analytic Hierarchy Process to Maintenance Strategy Selection”, *Reliability Engineering & System Safety*, 70/1, 71-83.
- Bhushan, N., Rai, K. (2004). *Strategic Decision Making: Applying the Analytic Hierarchy Process*, Springer-Verlag, London.
- Brunelli, M. (2015). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*, Springer, Cham.
- Eichholtz, P.M.A. (1997). “A Long Run House Price Index: The Herengracht Index, 1628-1973”, *Real Estate Economics*, 25/2, 175-192.
- Emlak Konut GYO. (Aralık 2014). Gayrimenkul ve Konut Sektörüne Bakış, [http://www.emlakgyo.com.tr/\\_Assets/Upload/Images/file/EKGYO-Aral%C4%B1k-Konut-Raporu-Final.pdf](http://www.emlakgyo.com.tr/_Assets/Upload/Images/file/EKGYO-Aral%C4%B1k-Konut-Raporu-Final.pdf) (15.04.2015).
- Ghodsypour, S.H., O'Brien, C. (1998). “A Decision Support System For Supplier Selection Using An Integrated Analytic Hierarchy Process And Linear Programming”, *International Journal of Production Economics*, 56-57, 199-212.
- Handfield, R., Walton, S.V., Sroufe, R., Melnyk, S.A. (2002). “Applying Environmental Criteria to Supplier Assessment: A Study in The Application of The Analytical Hierarchy Process”, *European Journal of Operational Research*, 141/1, 70-87.
- Kahraman, C., Cebeci, U., Ruan, D. (2004). “Multi-Attribute Comparison Of Catering Service Companies Using Fuzzy AHP: The Case of Turkey”, *International Journal of Production Economics*, 87/2, 171-184.
- Kutut, V., Zavadskas, E.K., Lazauskas, M. (2014). “Assessment of Priority Alternatives for Preservation of Historic Buildings Using Model Based on ARAS and AHP Methods”, *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 14/2, 287-294.
- Ömürbek, N., Üstündağ, S., Helvacıoğlu, Ö.C. (2013). “Kuruluş Yeri Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Kullanımı: Isparta Bölgesi'nde Bir Uygulama”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11/21, 101-116.
- Saaty, T.L. (1988). What is the Analytic Hierarchy Process? (pp. 109-121). In: Mitra, G., Greenberg, H.J., Loostma, F.A., Rijkaert, M.J., Zimmermann, H.J. (eds), *Mathematical Models for Decision Support*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.

- Tsaur, S.H., Chang, T.Y., Yen, C.H. (2002). "The Evaluation of Airline Service Quality by Fuzzy MCDM", *Tourism Management*, 23/2, 107-115.
- Tupenaite, L., Zavadskas, E.K., Kaklauskas, A., Turskis, Z., Seniut, M. (2010). "Multiple Criteria Assessment of Alternatives for Built and Human Environment Renovation", *Journal of Civil Engineering and Management*, 16/2, 257-266.
- Turskis, Z., Zavadskas, E.K. (2010). "A New Fuzzy Additive Ratio Assessment Method (ARAS-F). Case Study: The Analysis of Fuzzy Multiple Criteria in order to Select the Logistic Centers Location", *Transport*, 25/4, 423-432.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2015). Türkiye Konut Fiyat Endeksi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (17.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (NACE Rev.2), [http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=2217](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2217), (15.04.2015).
- Wei, C.C., Chien, C.F., Wang, M.J.J. (2005). "An AHP-based Approach to ERP System Selection", *International Journal of Production Economics*, 96/1, 47-62.
- Zamani, M., Rabbani, A., Yazdani-Chamzini, A., Turskis, Z. (2014). "An Integrated Model for Extending Brand Based on Fuzzy ARAS and ANP Methods", *Journal of Business Economics and Management*, 15/3, 403-423.
- Zavadskas, E.K., Turskis, Z. (2010). "A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making", *Technological and Economic Development of Economy*, 16/2, 159-172.
- Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Vilutiene, T. (2010). "Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method", *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, X/3, 123-141.
- Zavadskas, E.K., Vainiūnas, P., Turskis, Z., Tamošaitienė, J. (2012). "Multiple Criteria Decision Support System for Assessment of Projects Managers in Construction", *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 11/2, 501-520.
- Zayed, T., Liu, Y. (2014). "Cash Flow Modeling for Construction Projects", *Engineering, Construction and Architectural Management*, 21/2, 170-189.



## **Ev Hanımı ve alışan Kadınların Hedonik-Faydacı Tüketim Davranışlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma**

*A Study about Hedonic-Utilitarian Consumption Habits of Housewives and Working Women*

**Duygu KOOĞLU\* - Mustafa Atahan YILMAZ\*\***

### **Özet**

Günümüz tüketicisi, ürün satın alırken sadece rasyonel fayda beklememekte, duygusal amaçlar da gütmektedir. Özellikle kadının alışverişi zevk ve eğlence aracı olarak görmesi, satın alma tercihlerinde hazcı alışverişi tutkusunun baskın olması, pazarlamacılara duygusal güdüleri kullanma ve yönlendirmeleri bakımından yol gösterici olmaktadır. Araştırmanın amacı, kadınların hedonik (hazcı) ve faydacı tüketim davranışlarını ev hanımı ve çalışan ayırımını dikkate alarak detaylı bir şekilde incelemektir. Araştırmada anket yöntemi kullanılmış, 149 kadın tüketicikle birebir görüşme yapılmıştır. Araştırmada alışan ve çalışmayan kadın tüketicinin hedonik ve faydacı tutumunda anlamlı farklılık görülmezken, eğitim düzeyleri dikkate alındığında sadece faydacı boyutta anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

*Anahtar kelimeler: Hedonizm, Faydacılık ve Hedonik tüketici*

### **Abstract**

Modern consumer has an emotional aims beside rational benefits while shopping. As long as shopping is considered as an enjoyable act by women and their passion for hedonic consumption on purchasing choices leads marketers to use and form emotional motives. This research aims to investigate Hedonic-Utilitarian consumption habits of housewives and working women. A total of 149 female respondents participated in the survey. As a result, there are no significant difference between working women and housewives, but the difference between education levels were significant on the utilitarian dimension

*Key Words: Hedonism, utilitarianism and hedonic consumer*

### **1. Hedonizm ve Faydacılık**

Günümüzde temel ihtiyalar düzeyinin açılmasıyla birlikte, haz alma ihtiyacı ortaya çıkmakta, bu da insanların tüketim davranışlarına yansımaktadır. Tüketmek ve alışverişi yapmak giderek daha fazla oranda, ihtiyaç olmanın ötesine geçmekte, zevk ve eğlence aracı olarak görülmektedir. Tüketicinin alışverişten zevk alması ve bunu bir sosyal faaliyet olarak görmesinde perakendeciliğin gelişmesi ve alışveriş merkezlerinin cazibesi şüphesiz çok etkili olmaktadır. Alışveriş merkezlerinin son yıllarda sayılarının giderek arttığı görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri, toplumda meydana gelen sosyo-ekonomik değişikliklerin yaşam şekline yansması, zamanın kısıtlı olması ve alışverişi kolay ve hızlı şekilde yapmak zorunda olmalarıdır.

Allard vd, (2009: 40), en iyi alışveriş tecrübesini hissettirmek için alışveriş merkezlerinin eşsiz bir şey sunması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü günümüzde bir perakendecinin düşük fiyatlar sunması, açık kalma süresinin uzaması, geniş ürün yelpazesıyla faaliyet göstermesi veya uygun yer seçimi başarılı olmak için yeterli görülmemekte, perakendeciliğin eğlence yönü giderek önemli bir rekabet aracı olarak kabul

\* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, DENİZLİ

\*\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İşletme Bölümü, DENİZLİ

edilmektedir. (Arnold ve Reynolds, 2003; Allard vd, 2009). Bu bağlamda hedonik ve faydacı motivasyonlar pazarlamacılar için ön plana çıkmakta ve tüketici davranışlarını yönlendirmede önem kazanmaktadır. Anderson vd (2014: 774) 'ne göre faydacı motivasyonlar alışverişin işlevselliğiyle, hedonik motivasyonlar da alışveriş tecrübesinin kendisinden keyif almayla ilgilidir.

Alışveriş merkezi oryantasyonu hedonik ve faydasal unsurlardan yararlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bir yandan alışveriş merkezlerinin hedonik değerlerinin geliştirilmesi restoranlar, sinemalar, dekorasyonlar, animasyonlar ve duyuusal deneyimlerle başarılmışken; diğer yandan müşterilerin alışveriş görevlerini yerine getirmelerinde yardımcı olması faydasal değer artırılmasını sağlamıştır (Allard vd, 2009: 41). Özellikle şehir merkezlerinde alışveriş merkezleri giderek yaygınlaşmıştır. Kim (2006) şehir merkezindeki tüketicilerin şehir dışında yaşayanlara göre daha yüksek hedonik alışveriş motivasyonuna sahip olduğunu belirtmiştir. Kim (2006) 'e göre şehir merkezindeki tüketiciler için alışveriş eğlence temelli bir motivasyondur ve boş zaman aktivitesi olarak görülmektedir.

Her hangi bir tüketici için tam olarak hedoniktir ya da faydacıdır demek gerçekçi olmaz, her bireyin kendine özgü hedonik ve faydacı ağırlığı vardır. Alışveriş, hesaplanamayacak birçok uyarıcıdan etkilenerek gerçekleşir. Önemli olan bu uyarıcıları etkileyerek satın alma motivasyonunu güçlendirmektir. Haas ve Kenning (2014), perakendecilikte satış personeline danışmanın satın almada kararsızlık gibi durumlarda elde edilen faydacı motivasyonun yanında, alışverişten keyif alma gibi hedonik motivasyonlar da sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Jones vd (2006: 979)'ne göre perakendecilikte tatmin olma, ağızdan ağza iletişim ve alışveriş tekrarı beklentisi, geleneksel faydacı yönelimlerden çok alışverişin ürünle ilişkisi olmayan, hedonik yönüyle ilgilidir.

Türk Dil Kurumuna göre, hedonizmin kelime anlamı hazcılıktır. Tüketimden keyif almak, tüketim kültüründe genel olarak hedonizmle ilişkilendirilir. Hedonizm, günümüz tüketim toplumuna damgasını vurmuştur. Hedonik ürünler tüketiciler tarafından hedonik ve sembolik fayda yaratma kapasitesi sebebiyle talep edilirler. Hedonik tüketime, seyahatlerde, alışverişlerde, eğlence ve internet kullanımında karşılaşılmaktadır (Teo ve Sidin, 2014: 390).

Normal bir insanın kendisi için en iyi olana karşı istekli olduğu söylenir. Bu duruma öz sevgi denilmektedir. Hedonistler “en iyi” kavramının haz ve acı üzerinden tanımlanabileceğini ve hedonizmi öz sevgiyle açıklamanın yetersiz olduğunu düşünmektedirler (Chandler, 1975: 223, 232). Hedonizm ve arzu tatmini “kişinin hayatını en iyiye götüren şey” in tanımlanmasında birbirine rakip olarak görülmektedir. İyi hayat tanımını; hedonizm keyifli bir hayat olarak, arzu tatmini ise daha sert bir şekilde “iyi hayata sahip olmak için keyif almaya gerek yoktur, sadece istediğin şeyi elde etmen yeterlidir” şeklinde yapmaktadır. Çok farklı görümler de “iyi hayat” tanımlanmasında hedonizm ve arzu tatmini makul düzeyde birbirlerine çok yakındırlar (Heathwood, 2006: 539).

Holbrook ve Hirschman'a (1982: 92-93) göre, hedonik tüketim, kişinin ürünlerle ilgili yaşadığı çoklu-duyuusal, fantezi ve duyuusal tecrübelerin yönlerini ifade etmektedir. Bu yazarlar, Hedonik tüketim perspektifinde ürünlerin, nesnel varlıklardan çok subjektif semboller olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Faydacı yaklaşım ise, satın alıcıyı mantıksal problem çözücü olarak kabul etmektedir (Sarkar, 2011: 58). Tüketici seçimleri faydacı ve hedonik değerlendirmelerle yönlendirilir ve genel olarak hedonik mallar keyif, eğlence, heyecan gibi tecrübesel tüketim sunarken, faydacı mallar daha çok araçsal ve fonksiyonel tüketim sunmaktadır (Dhar ve Wertenbroch, 2000: 60). Faydacı tüketimde, ailesine karşı yüksek sorumluluk duyan bir kadın tüketim kararı verirken ailesinin çıkarlarını ön planda tutar (Liao vd, 2005: 174). Verilen alışveriş kararları daha realisttir ve hazcılıktan uzaktır. Babin vd (1994) keyifsiz olduğu halde alışverişin neden tekrar edildiğini, yüksek derecede faydacı değer sayesinde

açıklanabileceğini savunmuş ve bu davranışların tekrarlanmasını, ihtiyaçların karşılanması için yerine getirilmesi gereken bir iş gibi görülmesine bağlamıştır.

## **2. Hedonik Kadın Tüketici**

Eskiden beri erkekler çalışıp para kazanırken, kadınlar, evin idamesi ile ilgili ihtiyaçları karşılama yönünde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu rol alışveriş faaliyetlerinde daha etkin olmalarına yol açmıştır. Günümüzde evin sorumlulukları yanında, kadının ekonomik hayata atılması ve çalışan kadın sayısının artması ile birlikte kendi parasını kazanmaya başlaması, kadının alışveriş faaliyetlerindeki etkin rolünü artırmıştır.

Ekonomik bağımsızlıklarını ilan eden ve kendine güveni gelen kadınlar elde ettikleri statü ve başarının etkisiyle kaliteli, modaaya uygun malları satın almayı hak ettiklerini düşünmektedirler (Liao vd, 2005: 174). Bir taraftan ailede temel ihtiyaçları karşılamadaki rolleri ile faydacı, diğer taraftan ekonomik katkıları nedeniyle hedonik tutumları ortaya çıkmaktadır. Teo ve Sidin (2014) çalışmasında, kentlerde yaşayan çalışan kadınların hedonik yönden yüksek eğilime sahip olduğunu belirtmekte; dışarı çıkma, girişken olma, konuşkanlık, heyecan ve macera arama gibi dışa dönük davranışları hedonik olarak tanımlamakta ve bunların günümüz kadınlarında belirgin olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Hedonik tüketim kozmetik ürünlerde, kıyafetlerde ve cep telefonlarında belirgin olarak görülmektedir (Teo ve Sidin, 2014: 390). Özellikle kozmetik ürünlerde markanın sağladığı hem faydacı hem de hedonik olumlu etkiler, kadınların tatminine katkıda bulunmaktadır. Örneğin bir kozmetik ürününün yarattığı hedonik etki, kadın tüketicinin daha çekici ya da daha genç hissetmesini sağlamasıyla getirdiği keyif gibi duygusal tecrübelerden oluşur. Kozmetik ürününün yarattığı faydacı etki ise, fiziksel görünümde taahhüt edilen vücut şekillendirme, kırışıklık giderme, sıkı ve parlak bir cilt gibi değişimlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesini ifade eder (Apaolaza-Ibáñez vd, 2011: 794-798). Hedonik etki ile tatmin olan kadının ürün ya da marka sadakatini oluşturmak mümkündür. Buna karşılık Jones vd'ne göre (2006: 979), faydacı alışveriş değeri oldukça gereklidir, ancak sadakat oluşturmak için tek başına yeterli değildir.

Keyif almak insan yaratılışından gelen bir motive unsurdur. (Okada, 2005: 43). Pazarlamacılar tüketici davranışlarını yönlendirmede bu motivasyon unsurunu, ürün tasarımından tutundurmada belirledikleri reklam mesajlarına kadar tüm pazarlama çabalarında kullanmaktadırlar ve kullanmaya da devam edeceklerdir. Örneğin Coca Cola'nın "Hayatın tadı", Etü Browni'nin "Mutlu et kendini!" Fanta'nın "Eğlenceyi paylaş", Magnum'un "Aklını başından alır", Migros'un "Alışverişin en keyiflisi" gibi. Özellikle son yıllarda giderek daha fazla oranda kullanılan bu mesajlar, tamamen tüketicinin hedonik tutumuna odaklanmakta; daha fazla zevk ve eğlencenin daha fazla tüketimle sonuçlanması beklentisiyle hazırlanmaktadır.

## **3. Araştırmanın Amacı Yöntemi ve Hipotezleri**

Araştırmanın amacı, kadınların hedonik ve faydacı tüketim davranışlarını ev hanımı ve çalışan ayırımını dikkate alarak, diğer demografik değişkenlerle birlikte detaylı bir şekilde incelemektir. Araştırmada verilerin toplanmasında, sosyal bilimciler tarafından en fazla tercih edilen anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamına Denizli 'de yaşayan kadın tüketiciler alınmış, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi ile seçilen 149 kadın tüketici ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Anket formu, Babin vd. (1994)'nin geliştirdiği Hedonik ve Faydacı alışveriş ölçeğinde yer alan 15 sorudan meydana gelmektedir. Ölçek Türkçe'ye

uyarlanarak çevrilmiştir. Anketlerin cevaplandırılmasında 5'li Likert tutum ölçeği kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan kadın tüketicilerden elde edilen verilerle yapılan analizde aşağıdaki hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır.

H1a: Kadınların hedonik ve faydacı tutumlarında çalışma durumuna göre farklılık vardır.

H1b: Kadınların hedonik ve faydacı tutumlarında medeni duruma göre farklılık vardır.

H1c: Kadınların hedonik ve faydacı tutumlarında eğitim düzeylerine göre farklılık vardır.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde, SPSS paket programı kullanılmıştır. Yapılan analizler sırasıyla, demografik özelliklere ait frekans analizleri, ölçeğe ait güvenilirlik analizi, değişkenler arasındaki farklılıkları ortaya koymak için t- testi, ANOVA ve Tukey testidir.

#### **4. Araştırma Bulguları**

Araştırmada kullanılan ölçek maddeleri için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Alfa güvenilirlik katsayısı (alfa) 0,81 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Babin vd. (1994) geliştirdiği bu ölçek toplam varyansın %64 nü açıklamaktadır. Babin vd.' nin çalışmasında yapılmış olan faktör analizinde "Hedonik" ve "Faydacı" olarak iki faktör tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan kadın tüketicilere ait demografik özelliklere bakıldığında %70'nin evli olduğu görülmektedir. Kadın tüketicilerin %47'si çalışan %53'ü ise ev hanımıdır. En fazla katılımcı 26-36 yaş aralığında bulunmaktadır (Tablo 1) .

**Tablo 1:** Kadın tüketicilerin demografik özellikleri

Demografik bilgiler		N	%		N	%	
Yaş	18-25	26	0,18	Eğitim	İlköğretim	43	0,29
	26-36	48	0,32		Lise	33	0,23
	37-47	38	0,25		Üniversite	46	0,30
	48-59	33	0,22		Lisans üstü	27	0,18
	60 ve üzeri	4	0,03				
Medeni durum	Evli	103	0,70	İş	Çalışan	68	0,47
	Bekâr	46	0,30		Ev hanımı	81	0,53

Araştırmada kullanılan ölçek maddelerine verilen cevapların ağırlıklı ortalamaları değerlendirildiğinde; kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumunun orta ve yüksek düzeylerde olduğu söylenebilir. Alışverişi eğlenceli bulan kadın tüketiciler yüksek düzeyde, alışveriş mağazalarını heyecan verici bulanlar ise orta düzeydedir. "Gerçekten ihtiyaç duyduğum şeyleri satın alırım" ve "planladığım şeyleri satın alırım" diyenlerin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Tablo 2).



**Tablo 2:** Ölçek maddeleri ortalamaları

Hedonik ve faydacı tutum	$\bar{X}$	S.S
Alışveriş yapmak gerçekten eğlencelidir.	3,75	1,036
Alışverişe harcadığım zaman, diğer yapabileceğim şeylere göre daha eğlencelidir.	3,18	1,199
Alışveriş mağazalarının heyecan verici yeni ürünlerle dolup taşmasından hoşlanırım.	3,30	1,244
Alışveriş yapmayı sadece satın alabileceğim ürünler yüzünden değil, faaliyet olarak seviyorum.	3,09	1,229
Zorunda olduğum için değil, istediğim için alışverişe devam ederim.	3,39	1,204
Anlık karar verebildiğim için alışveriş yaparken iyi zaman geçiririm.	3,38	1,121
Alışveriş sırasında genel olarak sorunlardan uzaklaşıyorum.	3,49	1,204
Alışveriş sırasında macera duygusu hissederim	2,63	1,219
Alışveriş yapmak benim için keyifli zaman geçirmektir.	3,58	1,082
Alışverişte planladığım şeyleri satın alırım.	3,74	0,970
Gerçekten ihtiyaç duyduğum şeyleri satın alırım	3,74	1,039
Alışverişte tam da aradığım şeyleri bulurum	3,33	0,986
Alışverişimi tamamlamak için başka mağazalara gitmek zorunda kalmak beni hayal kırıklığına uğratar.	3,33	1,253

$\bar{X}$ = 1,00 – 2,33 Düşük,  $\bar{X}$  = 2,34 – 3,66 Orta,  $\bar{X}$  = 3,67 – 5,00 Yüksek

Araştırma kapsamındaki kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları değerlendirildiğinde, ev hanımları ile çalışan kadın tüketiciler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir (Hedonik<sub>(146)</sub>= -0,599, p>0.05), (Faydacı<sub>(146)</sub>= -1,362, p>0.05). p>0.05 olduğu için, H1a hipotezi reddedilmiştir (Tablo 3). Bu sonuca göre, kadınların hedonik ve faydacı tutumlarında, çalışmasının herhangi bir değişiklik yaratmadığı söylenebilir.

**Tablo 3:** Çalışan ve çalışmayan kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları

İş	N	$\bar{X}$	S.S	df	t	p	
Hedonik yaklaşım	Çalışan	68	3,18	0,85	146	-0,599	0,55
	Ev hanımı	81	3,27	0,78			
Faydacı yaklaşım	Çalışan	68	3,45	0,70	146	-1,362	0,17
	Ev hanımı	81	3,61	0,62			

Kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları değerlendirildiğinde, evli ve bekâr kadın tüketiciler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. (Hedonik<sub>(147)</sub>= -0,732, p>0.05), (Faydacı<sub>(147)</sub>= 0,864, p>0.05). p>0.05 olduğu için, H1b hipotezi reddedilmiştir (Tablo 4). Bu sonuca göre, kadın tüketicinin evli veya bekâr olmasının, hedonik ve faydacı tutumlarında bir değişiklik yaratmadığı söylenebilir.

**Tablo 4:** Medeni durumlarına göre kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları

Medeni durum		N	$\bar{X}$	S.S	df	t	p
Hedonik yaklaşım	Evli	103	3,20	0,77	147	-0,732	0,46
	Bekâr	46	3,30	0,90			
Faydacı yaklaşım	Evli	103	3,57	0,62	147	0,864	0,38
	Bekâr	46	3,47	0,75			

Araştırma kapsamındaki kadın tüketicilerin eğitim düzeylerine göre, hedonik ve faydacı yaklaşımları ANOVA ile analiz edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, hedonik yaklaşımda eğitim düzeyleri arasında istatistik olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ( $Hedonik_{(145)} = 1,635$ ,  $p > 0.05$ ). Faydacı yaklaşımda ise, eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir [ $Faydacı_{(145)} = 3,243$ ,  $p < 0.05$ ]. Faydacı boyutta  $p < 0.05$  olduğu için, H1c hipotezi kısmen kabul edilmiştir (Tablo 5).

Bu farklılığın hangi eğitim düzeylerinde olduğunu anlamak için Tukey testi yapılmış, farklılığın sadece ilköğretim ve lisansüstü kadın tüketiciler arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, kadın tüketicinin eğitim düzeylerinin, hedonik tutumda değişiklik yaratmadığı ancak faydacı tutumda değişiklik yarattığını söylemek mümkündür. Ayrıca ilköğretim mezunu kadınlar alışveriş sırasında lisansüstü eğitim alanlara göre daha faydacı eğilime sahiptir.

**Tablo 5:** Eğitim düzeylerine göre kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları

Eğitim Durumu		N	$\bar{X}$	S.S	df	F	p	Tukey
Hedonik yaklaşım	İlköğretim	43	3,20	0,84	145	1,635	0,184	
	Lise	33	3,49	0,63				
	Lisans	46	3,17	0,73				
	Lisans ve üstü	27	3,06	1,04				
Faydacı yaklaşım	İlköğretim	43	3,77	0,67	145	3,243	0,024	0,029*
	Lise	33	3,57	0,59				
	Lisans	46	3,43	0,62				
	Lisans ve üstü	27	3,32	0,73				0,029*

#### 4. Sonuç

Birbirine zıt kavramlar olarak ele alınan hedonizm ve faydacılık sosyoloji ve psikoloji kadar pazarlama biliminin de üzerinde çalıştıkları önemli yaklaşımlar olmuştur. Bu araştırmada özellikle alışveriş denilince ilk aklı gelen kadın tüketicilerin hedonik ve faydacı tutumları incelenmiş; kadınların evli veya bekâr, çalışan veya ev hanımı olmalarının hedonik ve faydacı olma tutumlarını etkilemediği görülmüştür. Eğitim düzeylerinin ise sadece faydacı tutumu etkilediği, eğitim düzeyi arttıkça faydacı tutumun azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar herhangi bir genelleme yapmaya uygun değildir. Çünkü zaman kısıtlılığı nedeniyle tüm demografik değişkenler ele alınmamıştır. Bir sonraki çalışmaya bu değişkenlerle birlikte, erkek tüketicileri de dâhil etmek, daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyabilmek adına önemli görülmektedir. Hedonik tüketiciyi ve hedonik tüketim davranışını yakından incelemek, bunu dikkate alan pazarlama araçları geliştirmek; tüketiciyi etkileme ve satın almaya motive etmede kolaylık sağlayacaktır.

**Kaynakça**

- Chandler, Hugh S. (1975) Hedonism, American Philosophical Quarterly, Vol. 12, No. 3 (Jul., 1975), s. 223-233.
- Heathwood, Chris, (2006) Desire Satisfactionism and Hedonism, Philosophical Studies,128:539-563.
- Holbrook, Morris B., Hirschman, Elizabeth C., (1982) Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions, Journal of Marketing, Vol. 46, No. 3, s. 92-101.
- Sarkar, Abhigyan (2011) Impact of Utilitarian and Hedonic Shopping Values on Individual's Perceived Benefits and Risks in Online Shopping, International Management Review, Vol. 7 No. 1 2011, s. 58-65
- Dhar, Ravi ve Wertenbroch, Klaus (2000) Consumer Choice between Hedonic and Utilitarian Goods, Journal of Marketing Research, Vol. 37, No. 1 (Feb., 2000), s. 60-71.
- Okada, Erica Mina (2005) Justification Effects on Consumer Choice of Hedonic and Utilitarian Goods, Journal of Marketing Research, Vol. 42, No. 1 s. 43-53.
- Liao, Tsai-Ju., Bei, Lien-Ti., ve Widdows, Kealoha (2005) The Effects of Culture on Women's Opinions and Consumption Values for both Hedonic and Utilitarian Products in China and Taiwan, Consumer Interests Annual Volume51,2005 s. 171-181.
- Apaolaza-Ibáñez, Vanessa., Hartmann, Patrick., Diehl, Sandra., ve Terlutter, Ralf (2011) Women satisfaction with cosmetic brands: The role of dissatisfaction and hedonic brand benefits, African Journal of Business Management Vol. 5(3), s. 792-802.
- Kim, Hye-Shin (2006) Using Hedonic and Utilitarian Shopping Motivations to Profile Inner City Consumers, Journal of Shopping Center Research, Volume 13, Number 1, s. 57-79.
- Arnold, Mark J., Reynolds, Kristy E., (2003) Hedonic shopping motivations, Journal of Retailing 79, s. 77-95.
- Babin, J. Barry., Darden, William R., ve Griffin, Mitch (1994) Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value, Journal of Consumer Research, Vol. 20, No. 4 (Mar), s. 644-656.
- Anderson, Kelley C., Knight, Dee K., Pookulangara, Sanjukta., ve Josiam, Bharath (2004) Influence of Hedonic and Utilitarian Motivations on Retailer Loyalty and Purchase Intention: A Facebook Perspective, Journal of Retailing and Consumer Services, 21, s. 773-779.
- Haas, Alexander., ve Kenning, Peter (2014) Utilitarian and Hedonic Motivators of Shoppers' Decision to Consult withSalespeople, Journal of Retailing, 90, 3, s. 428-441.
- Teo, Carol Boon Chui., ve Sidin, Samsinar Md (2014) Development and Validation of Female Hedonic Orientation Scale, Procedia - Social and Behavioral Sciences 130, s. 390-399.
- Allard, Thomas., Babin, Barry J., Chebat, Jean-Charles (2009) When income matters: Customers evaluation of shopping malls' hedonic and utilitarian orientations, Journal of Retailing and Consumer Services 16, s. 40-49.

Jones, Michael A., Reynolds, Kristy E., ve Arnold, Mark J. (2006) Hedonic and utilitarian shopping value: Investigating differential effects on retail outcomes, *Journal of Business Research* 59, s. 974–981.

## İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının “Öğretmen” Kavramına Yönelik Metaforları\*

*Primary Mathematics Teachers’ Methapors About the Teacher Concept*

Hüseyin Cahit KAYHAN\*\* - Rukiye KAYHAN\*\*\* - Ayşe SICAK\*\*\*\*

### Özet

Bu araştırma, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının öğretmen kavramına yönelik metaforlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Türkiye’de, metafor araştırmalarında, eğitim ile ilgili temel kavramları içeren bir çok çalışma mevcuttur; Bunlar, Öğrenci, öğretmen kavramı, meslek olarak öğretmenlik, Öğrenme kavramı, okul kavramı, okul müdürü (yönetici) kavramı, Müfettişlik kavramı, veli eğitimi ve okula başlama, bilgi kavramı şeklindedir. Araştırmanın katılımcıları 42 İlköğretim matematik Öğretmen adaydır. Veriler “*Öğretmen* ..... *dır.*” şeklinde bir ifadenin yer aldığı veri toplama aracı kullanılarak toplanmıştır.

Araştırma, felsefi bakış açısı yönüyle nitel bir araştırmadır ve verilerin analizinde içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin zihinsel modellerini yansıtan ifadelerinde 11 farklı metaforla karşılaşmıştır. Öğretmen adaylarının ifadelerinde en sık tekrar edilen vurgu rehberlik üzerine olmuştur. Bu durum, öğretmen ve öğretmende bulunması gereken nitelikler açısından değerlendirildiğinde ilgili bölümün üstlendiği misyonu yerine getirme adına doğru yolda olduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Metafor, Öğretmen, Matematik Öğretmen Adayı*

### Abstract

This research has been conducted in order to determine prospective primary mathematics teachers’ metaphors about the teacher concept. In Turkey there are various studies on fundamental concepts related to education, these are the concepts of student, teacher, school, school principle (administrator), inspector, parent education and school starting age, knowledge. The participants of the study are 42 prospective primary mathematics teachers. The data is gathered by means of an instrument that contains an expression like “Teacher is .....”

The study is qualitative from the philosophical perspective and content analysis is used to analyse the data. As a result of the study 11 different metaphors are found in their expressions that reflect their mental models related to the concept of “Teacher”. The guidance is the most encountered word in prospective teachers’ expressions. This result shows that when it is considered in the light of the qualities that a teacher should possess, their department is on the right track in accomplishing its mission.

**Anahtar Kelimeler:** *Metafor, Öğretmen, Matematik Öğretmen Adayı*

### Metafor nedir?

Türkçe’ye Fransızca’dan geçen, Antik Yunanca’da "taşımaya, transfer etme" anlamlarına gelen "metafor" sözcüğü, Aristoteles’te "mecaz" anlamında kullanılmış, Antik Çağ’ın sonlarına doğru ise, anlam daralmasına uğrayarak Türkçe’deki "istiare, eğretileme" kavramları karşılığında kullanılmaya başlanmıştır (Wikipedia, 2015).

\* Pamukkale Üniversitesi, BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Yrd.Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.

\*\*\* Denizli, Kale, Belenköy Ortaokulu, Matematik Öğretmeni.

\*\*\*\* Öğrenci, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Matematik Eğitimi

Metaforun, çoğunlukla benzerliğe dayanmadığına, benzerliğin metaforun hedef ve kaynak alanları arasındaki ilişkiyi açıklamada çoğu zaman yeterli olmadığına dikkat çeken Çalışkan (2009), metaforu söz figürü olmanın ötesinde gerçekliği bilgiyi kavramada alternatif yorumlar getiren, kimi zaman kendine özgü bir gerçeklik, bilgi üreten mekanizmadır (Çalışkan, 2009:99) şeklinde tanımlamaktadır.

### **Türkiye’de eğitim alanında yapılan metafor araştırmaları**

Metafor belirlemek amacı ile her konuda çalışma yapmak mümkündür. Türkiye’de de eğitim alanında yapılan birçok araştırma mevcuttur.

Türkiye’de, metafor araştırmalarında, eğitim ile ilgili temel kavramları içeren çalışmaları, **Öğrenci kavramı** (Saban, 2009; Eraslan Çapan, 2010; Aydın ve Pehlivan, 2010), **öğretmen kavramı** (Saban, 2004; Saban, Koçbeker, Saban, 2006; Cerit, 2008a; Oğuz, 2009; Aydın ve Pehlivan, 2010; Yıldırım, Ünal ve Çelik, 2011; Ekiz ve Koçyiğit, 2013), **meslek olarak öğretmenlik** (Ocak ve Gündüz, 2006; Çelikten, 2006; Kalyoncu, 2012), **Öğrenme kavramı** (Arslan ve Bayrakçı, 2006), **okul kavramı** (Balcı,1999; Cerit, 2006; Saban, 2008; Aydoğdu, 2008;Doğan, 2014), **okul müdürü (yönetici) kavramı** (Aydın, 2007; Cerit, 2008a; Dönmez, 2008; Yalçın, Erginer, 2012), **Müfettişlik kavramı**, (Töremen ve Döş, 2009), **veli eğitimi ve okula başlama** (Kılıç ve Arakan, 2010), **bilgi kavramı** Saban, 2008) şeklinde sıralamak mümkündür.

### **Araştırmanın Amacı**

Bu araştırmanın amacı, metaforlar yardımıyla ilköğretim matematik öğretmen adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin zihinsel modellerini ortaya koymaktır. Araştırmanın Amacı (özelde), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Matematik Eğitimi alanın da öğrenim gören ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına yönelik metaforlarını belirlemektir.

- Böylece mevcut öğretmen adaylarının nasıl bir öğretmen olacaklarına ilişkin çıkarımlar elde etme,
- Var olan lisans programının öğretmen yetiştirme adına nasıl bir bakış açısı ortaya koyduğuna yönelik çıkarımlarda bulunma amacını gütmektedir.

### **Araştırmanın Evren ve Örneklemi**

2014-2015 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, İlköğretim Matematik Eğitimi Anabilim Dalı’nda öğrenim gören öğretmen adayları (n=42) araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Evren ise ilgili bölümde öğrenim gören tüm öğrenciler olarak düşünülmüştür.

### **Problem Durumu**

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının öğretmenlik kavramına ilişkin metaforları nelerdir?

### **Alt Problemler**

1. Öğretmenlik kavramına ilişkin öğretmen adaylarının akıllarına ilk gelen tanımlar nelerdir?
2. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik kavramına yönelik sahip oldukları metaforlar ortak özellikler bakımından hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir?
3. Öğretmen adaylarının, öğretmenlik kavramına yönelik sahip oldukları metaforların kategorizasyonundaki dağılım nasıldır?

### **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırma, felsefi bakış açısı yönüyle nitel bir araştırmadır ve verilerin analizinde içerik analizi uygulanmıştır. Öğretmen adaylarının yazdığı ifadeler öncelikle numaralandırılmış ve ortak özellikleri yansıtan ifadeler bir araya getirilerek sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmadan hareketle kategoriler ve alt kategoriler belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin zihinsel modellerini yansıtan ifadelerinde 11 farklı metaforla karşılaşılmıştır.

### **Verilerin Toplanması**

Veri toplama aracı Şekil 1’de görüldüğü gibi öğretmen kavramının ardından verilen boşluğu tamamlamaya yöneliktir. Burada, öğretmen adaylarından, öğretmen kavramına ilişkin olarak 3 ayrı tanımlama yapmaları ve akıllarına gelen ilk düşünceyi birinci sırada yazmaları istenmiştir. Öğretmen adaylarının yazacağı ifadeler üçlü karşılaştırma şeklinde analiz edilerek belirlenmek istenmiştir. Böylece öğretmen adaylarının “öğretmen” kavramına yükledikleri anlama ilişkin zihinlerindeki ilk imaj ile sonraki imajlar arasındaki farka bakılmak istenmiştir. Ancak bu bildiri metninde sadece ilk cümlelerine yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü cümleleri arasındaki farklılıkların analizi bir başka makalede ele alınacaktır.

**Şekil 1:** Veri toplama aracının yapısı

Öğretmen, ..... dır.

Öğretmen, ..... dır.

Öğretmen, ..... dır.

### **Verilerin Analizi**

Öğretmen adaylarının yazdığı ifadeler öncelikle numaralandırılmış ve ortak özellikleri yansıtan ifadeler bir araya getirilerek sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma 3 ayrı kişinin kodlamasıyla kategoriler ve alt kategorilerin belirlenmesi şeklinde gerçeleştirilmiştir. Kodlama ve kategori işleminde 3 ayrı araştırmacı birbirinden bağımsız olarak hareket etmiştir. Daha sonra bu 3 kişinin işlem sonuçları bir araya getirilerek kategorizasyonun benzeşen ve benzeşmeyen yönleri ele alınmıştır. Araştırmanın sonucunda, Şekil 2’de de görüldüğü gibi, öğretmen adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin zihinsel modellerini yansıtan ifadelerinde 11 farklı metaforla karşılaşılmıştır.

### **Bulgular**

Araştırmanın amacı doğrultusunda, “İlköğretim matematik öğretmen adaylarının öğretmenlik kavramına ilişkin metaforları nelerdir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda aşağıda her bir alt probleme ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

#### **Birinci alt probleme ilişkin bulgular:**

Araştırmanın birinci alt problemi, “Öğretmenlik kavramına ilişkin öğretmen adaylarının akıllarına ilk gelen tanımlar nelerdir?” şeklinde ifade edilmişti. Bu soruya cevap aramak amacı ile Öğretmen ..... dır.” şeklindeki ifadeyi

öğretmen adaylarının tamamlaması istenmiştir. Elde edilen veriler incelendiğinde öğretmen adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin ilk tanımlamaları şu şekilde olmuştur;

1. *Herkesi meslek sahibi olabilmeleri için yetiştiren kişidir.*
2. *Ressamdır; renk renk desen desen işler öğrencisini. Ve eserin kusursuz olması için her şeyi ortaya koyar.*
3. *Dünyayla insan arasındaki tercümandır.*
4. *Öğrencisinin düşünme sürecine, bilgi düzeyine katkı sağlayan bir varlıktır.*
5. *Rehber, danışmandır. Yol göstericidir. Yani eğitime ihtiyacı olan bireylere öğretimi aktaran, öğreten. Bireyleri yönlendiren konumdadır.*
6. *Benim için tetikleyici güçtür. Girdiğim çıkmazlarda bana yol gösteren en anlamlı kişilerden biridir. Düşünmeyi, duygulanmayı, saygılı olmayı, değerli olmayı öğreten bir kaynaktır.*
7. *Rehberdir.*
8. *Çok yönlüdür.*
9. *Sınıfın lideridir. Düzeni sağlar.*
10. *Bir fedakârdır.*
11. *Gelecek nesillerin yaratıcısıdır. Ve geleceği inşa eder.*
12. *Bir öğreticidir.*
13. *Candır.*
14. *Emir verendir.*
15. *Devletin memurudur.*
16. *Devletin memurudur.*
17. *Atanmak, öğretmen olabilmek için çile çekendir. Fakülte bitirdiği halde öğretmen olmayan, devlete kendini kabul ettirmek için çabalayandır.*
18. *Öğrencinin geleceğidir. Öğrenci için her şeydir.*
19. *Geleceği inşa eden fikir mimarıdır.*
20. *Sınırlarını dersle çizmeyendir.*
21. *Yeni bilgiler aktaran, öğreten. Öğretirken öğrenendir.*
22. *Toplumunu cahillikten kurtarandır.*
23. *Anne, babamızdan sonra güvenebileceğimiz insanların başında gelir. Emeklerin karşılığı ödenmez.*
24. *Bana en çok annemi ve babamı ifade ediyor. Çünkü ikisi de öğretmen onun için öğretmenler bana çok sıcak gelir. Yani ailemden biriymiş gibi görünür.*
25. *Öğretmenim canım benim canım benim seni ben pek çok pek çok severim. Sen bir ana sen bir baba her şey oldun artık bana. Okut, öğret ve nihayet yurda yarar bir insan et falan filan işte.*
26. *Rehberdir. Öğrencilere rehberlik eder.*
27. *Yol göstericidir.*
28. *Rehberdir.*
29. *Bir modeldir, rehberdir.*
30. *Gelişim psikolojisini bilenler kritik dönemlere dikkat edip, gelişim görevlerinin yerine getirmesinde en önemli rehberdir.*
31. *Yol göstericidir.*
32. *Benim için rehberdir.*
33. *Işıktır.*
34. *Yol göstericidir.*
35. *Eğitim bilimi dersleri almış alanında uzman kişidir.*
36. *Hem akademik hem de mesleki bilgi olarak donanımlı olmalıdır.*
37. *Öğrencilerin güzel ahlaklı, iyiyi doğruyu bilen bireyler olmasını sağlar.*
38. *Rehberdir.*
39. *Yol göstericidir.*



40. *Yeri gelince anne yeri gelince babadır.*

41. *657'ye tabii para karşılığı öğrencilere ders anlatma görevi verilmiş memurdur.*

42. *Anne ve baba gibidir.*

### **İkinci alt probleme ilişkin bulgular:**

Araştırmanın ikinci alt problemi, “Öğretmen adaylarının, öğretmenlik kavramına yönelik sahip oldukları metaforlar ortak özellikler bakımından hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir? Şeklinde ifade edilmişti. 42 öğretmen adayının yazmış olduğu tanımlamalar incelenerek aynı ifadeler veya aynı kavramı ortaya koyan tanımlamalar bir araya getirilmeye çalışılmıştır. 3 ayrı araştırmacının verileri bir araya getirildikten sonra belirlenen kategoriler doğrultusunda öğrenci tanımlamaları öncelikle Microsoft Word yazılım programının Yazı Tipi Rengi ve Metin Vurgu Rengi özellikleri kullanılarak ayrıştırılmış daha sonra, aynı başlıklar altında ifade numaraları da belirtilerek şu şekilde sıralanmıştır.

**Rehber vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (5, 7, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 39)

5.Rehber, danışmandır. Yol göstericidir. Yani eğitime ihtiyacı olan bireylere öğretimi aktaran, öğreten, bireyleri yönlendiren konumdadır.

7.Rehberdir.

26.Rehberdir. Öğrencilere rehberlik eder.

27.Yol göstericidir.

28.Rehberdir.

29.Bir modeldir, rehberdir.

30.Gelişim psikolojisini bilenler kritik dönemlere dikkat edip, gelişim görevlerinin yerine getirmesinde en önemli rehberdir.

31.Yol göstericidir.

32.Benim için rehberdir.

33.Işıktır.

34.Yol göstericidir.

38.Rehberdir.

39.Yol göstericidir.

**Fedakâr vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (2, 10, 13, 20)

2.Ressamdır; renk renk desen desen işler öğrencisini. Ve eserin kusursuz olması için her şeyi ortaya koyar.

10.Bir fedakardır.

13.Candır.

20.Sınırlarını dersle çizmeyendir.

**Aileden biridir vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (23, 24, 25, 40,42)

23.Anne, babamızdan sonra güvenebileceğimiz insanların başında gelir. Emeklerin karşılığı ödenmez.

24.Bana en çok annemi ve babamı ifade ediyor. Çünkü ikisi de öğretmen onun için öğretmenler bana çok sıcak gelir. Yani ailemden biriymiş gibi görünür.

25.Öğretmenim canım benim canım benim seni ben pek çok pek çok severim. Sen bir ana sen bir baba her şey oldun artık bana. Okut, öğret ve nihayet yurda yarar bir insan et falan filan işte.

40.Yeri gelince anne yeri gelince babadır.

42.Anne ve baba gibidir

**Devlet memurudur vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (15, 16, 17, 41)

**15.Devletin memurudur.**

**16.Devletin memurudur.**

**17.Atanmak, öğretmen olabilmek için çile çekendir. Fakülte bitirdiği halde öğretmen olmayan, devlete kendini kabul ettirmek için çabalayandır.**

**41.657'ye tabii para karşılığı öğrencilere ders anlatma görevi verilmiş memurdur.**

**İletişimi Sağlayandır vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (3)

**3.Dünyayla insan arasındaki tercümandır.**

**Bilgi aktarandır vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (12, 21)

**12.Bir öğreticidir.**

**21.Yeni bilgiler aktaran, öğreten. Öğretirken öğrenendir.**

**Düşünmeyi öğretendir vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (4, 6, 8)

**4.Öğrencisinin düşünme sürecine, bilgi düzeyine katkı sağlayan bir varlıktır.**

**6.Benim için tetikleyici güçtür. Girdiğim çıkmazlarda bana yol gösteren en anlamlı kişilerden biridir. Düşünmeyi, duygulanmayı, saygılı olmayı, değerli olmayı öğreten bir kaynaktır.**

**8.Çok yönlüdür.**

**Gelecektir vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (1, 11, 18, 19, 22)

**1.Herkesi meslek sahibi olabilmeleri için yetiştiren kişidir.**

**11.Gelecek nesillerin yaratıcısıdır. Ve geleceği inşa eder.**

**18.Öğrencinin geleceğidir. Öğrenci için her şeydir.**

**19.Geleceği inşa eden fikir mimarıdır.**

**22.Toplumunu cahillikten kurtarandır.**

**Uzmandır vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (35, 36)

**35.Eğitim bilimi dersleri almış alanında uzman kişidir.**

**36.Hem akademik hem de mesleki bilgi olarak donanımlı olmalıdır.**

**Eğitendir vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (37)

**37.Öğrencilerin güzel ahlaklı, iyiyi doğruyu bilen bireyler olmasını sağlar.**

**Yönetendir vurgusunun öne çıktığı tanımlamalar:** (9, 14)

**9.Sınıfın lideridir. Düzeni sağlar.**

**14.Emir verendir.**

Bu işlemlerin ardından 3 araştırmacı bir araya gelerek kategori isimlerinin uygun olup-olmadığını son kez tartışmış ve şekil 2'de de görüldüğü gibi 11 ayrı kavramsal kategori ortaya konmuştur.<sup>1</sup> 5. Kategori olan “İletişimi sağlayandır” ve 10.kategori olan “Eğitendir” vurgusunun öne çıktığı tanımlamalarda tek tanımlama yer almaktadır. Bu tarz çalışmalarda genellikle tek kalan ifadeler diğer adı altında bir kategoriye atılır. Ancak burada “Öğretmen”

<sup>1</sup> Bildiri metninin siyah –beyaz basılması durumunda okunamama ihtimali göz önünde bulundurularak kategorilere ilişkin açıklama yapmaya ihtiyaç duyulmuştur. 1.Kategori: Rehberdir 2.Kategori: Fedakârdır 3.Kategori: Aileden biridir 4.Kategori: Devlet memurudur 5.Kategori: İletişimi sağlayandır 6. Kategori: Bilgi aktarandır 7. Kategori: Düşünmeyi öğretendir. 8. Kategori: Gelecektir 9. Kategori: Uzmandır 10. Kategori: Eğitendir 11. Kategori: Yönetendir.

kavramına yönelik farklı bir yönü vurguladığı ve de bu vurgunun önemli bir durum ortaya koyduğu düşünülerek ayrı ayrı birer kategori olarak ele alınması uygun görülmüştür.

**Şekil 2:** Öğretmen adaylarının İfadelerinden çıkan kategoriler

<b>1.Kategori: Rehberdir.</b>	<b>7.Kategori: Düşünmeyi öğretendir.</b>
<b>2.Kategori: Fedakardır.</b>	<b>8.Kategori: Gelecektir</b>
<b>3.Kategori: Aileden biridir.</b>	<b>9.Kategori: Uzmandır</b>
<b>4.Kategori: Devlet memurudur.</b>	<b>10.Kategori: Eğitendir</b>
<b>5.Kategori: İletişimi sağlayandır.</b>	<b>11. Kategori: Yönetendir</b>
<b>6. Kategori: Bilgi aktarandır.</b>	

### **Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular:**

Araştırmanın üçüncü alt problemi, “Öğretmen adaylarının, öğretmenlik kavramına yönelik sahip oldukları metaforların kategorizasyonundaki dağılım nasıldır? Şeklinde ifade edilmişti. Yüzde ve frekans hesaplaması yapılarak öğretmen adaylarının öğretmenlik kavramına yönelik metaforlarının nasıl bir dağılım gösterdiği Tablo 1’de görülmektedir.

**Tablo 1:** Öğretmen adaylarının, öğretmenlik kavramına yönelik sahip oldukları metaforların kategorizasyonuna ilişkin yüzde-frekans dağılımı

<b>KATEGORİLER</b>	<b>n</b>	<b>%</b>
1.Kategori: Rehberdir	13	30,95
2.Kategori: Fedakârdır	4	9,5
3.Kategori: Aileden biridir	5	11,91
4.Kategori: Devlet memurudur	4	9,5
5.Kategori: İletişimi sağlayandır	1	2,39
6. Kategori: Bilgi aktarandır	2	4,77
7.Kategori: Düşünmeyi öğretendir	3	7,14
8.Kategori: Gelecektir	5	11,91
9.Kategori: Uzmandır	2	4,77
10.Kategori: Eğitendir	1	2,39
11. Kategori: Yönetendir	2	4,77

Öğretmen adaylarının ifadelerinde en sık tekrar edilen vurgu rehberlik üzerine olmuştur. Yaklaşık %31’i öğretmen kavramını, rehberlik hizmeti verilmesi gereken bir meslek olarak görmektedir. Bunu yaklaşık %12’lik bir dilimle aileden biridir kategorisi ve gelecektir kategorisi izlemektedir. Öğretmenin fedakâr bir kişi olduğunu vurgulayanlar %9,5’lik bir dilimi oluşturmaktadır. Yine öğretmeni devlet memuru olarak görenlerin yüzdeliği aynı şekildedir. Öğretmenin düşünmeyi öğretendir tanımlamasını yapanların oranı, % 7,14’tür ki oldukça düşük bir oran olarak karşımıza çıkmıştır. Tablo değerleri incelendiğinde öğretmeni bilgi aktaran kişi olarak tanımlayanların da mevcut olduğu görülmektedir. En düşük yüzdelik “iletişimi sağlayandır” ve “eğitendir” kategorilerinde karşımıza çıkmaktadır.

## **Sonuç ve Tartışma**

Öğretmen adaylarının ifadelerinde en sık tekrar edilen vurgu rehberlik üzerine olmuştur. Yaklaşık %31'i öğretmen kavramını, rehberlik hizmeti verilmesi gereken bir meslek olarak görmektedir. Bu durum, öğretmen ve öğretmende bulunması gereken nitelikler açısından değerlendirildiğinde ilgili bölümün üstlendiği misyonu yerine getirme adına olumlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde öğretmenden beklenenin rehberlik hizmeti vermek olduğu ve yol gösterici olması gerektiği önemle dile getirilmektedir. Öğretmenin, bilgi aktarmaktan ziyade öğrencilerinin bilgiyi kavraması, uygulaması, duyup içtiktlerini, okuduklarını, yaşadıklarını analiz etmesi ve sentezleyerek bir değerlendirme yapabilmesine fırsat verecek öğrenme ortamı/ortamları oluşturma gibi bir rolü vardır. İnternet dünyasının sağladığı hizmetlerle, artık bilgiye ulaşmak bir tuşa dokunacak kadar yakındır. Araştırma sonuçlarının güzel bir tarafı “bilgi aktaran” kategorisinin düşük olmasıdır. Yaklaşık %5 'lik bir kısım öğretmeni bilgi aktaran kişi olarak tanımlamaktadır. Bu oranın daha da düşürülmesi amaç edinilmelidir. Öğretmen adaylarının %9,5'i öğretmeni devlet memuru olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de her yıl eğitim fakültelerinden birçok öğretmen adayı mezun olmaktadır. İlköğretim matematik öğretmen adaylarının sayısı da günden güne artış göstermektedir. Bilhassa lisans eğitiminin son yılı KPSS kurslarında sınavlara hazırlanma şeklinde geçmektedir. Ve her mezun olan öğretmen adayı kamu personeli olma çabası içerisinde. Bu açıdan bakıldığında mezun durumundaki adayların hemen hemen hepsi bu sınava girerken, bu çalışmada öğretmen kavramına “devlet memurudur” diyenlerin %9,5 olması sevindirici bir durumdur. Ama öğretmenliği günümüz devlet memuru anlayışından kurtarmanın da bir gereklilik olduğu unutulmamalıdır.

Öğretmen, “düşünmeyi öğretendir” diyenlerin oranı %7,14 olup oldukça düşüktür. Bilhassa örüntülerle dolu bir ders olan matematiğin öğretimi ile uğraşacak kişilerin matematiksel düşünceyi öğretmesi kaçınılmazdır. Matematik örüntüler üzerine kurulu bir disiplindir ve örüntüler bağıntıları, bağıntılar fonksiyonları anlamayı gerektirir. Matematik dersine bu bağlamda bakıldığında, matematiksel düşünceyi harekete geçirecek, dolayısıyla da bilimsel düşünceyi harekete geçirecek anlayışta bir ders ortamının sağlanması bir gerekliliktir. Öğretmen, “düşünmeyi öğretendir” anlayışının gelişmesi elbette düşünmenin yollarını bilmekle olur. Bu bağlamda matematiksel kavramların analizi ve kavramların birbiri ile olan ilişkisini anlamaya dayalı eğitimlere ihtiyacımız olduğu bir kez daha görülmektedir.

Öğretmen “yönetendir” diyenlerin ifadelerinden birisi “öğretmen emir verendir” şeklinde karşımıza çıkmıştır ki, bu durum eğitim karamı ile hiçbir zaman bağdaşmaz. Böyle bir zihinsel modelin, bir öğretmen adayında da olsa, karşımıza çıkması istenmeyen öğretmen davranışları ile karşılaşıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırma ilköğretim matematik öğretmen adaylarını kapsamıştır. Benzer çalışmalar diğer disiplinlere yönelik eğitim alan öğretmen adaylarına da uygulanarak yapılmalıdır. Böylece, eğitim fakültelerinin (özelde, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesinin) öğretmen yetiştirmeye yönelik misyonuna ne kadar hizmet ettiğini görmek mümkün olacaktır.

### **Kaynakça**

- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M.** (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim*, 35(171), 100-108.
- Aydın, B.** (2007). İlköğretim öğrencileri açısından yönetici imajı. *XVI. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler*, 1, 583-588. Tokat
- Aydın, İ. S. ve Pehlivan, A.** (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının “öğretmen” ve “öğrenci” kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (3), 818-842.
- Aydoğdu, E.** (2008). *İlköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin sahip oldukları okul algıları ile ideal okul algılarının metaforlar yardımıyla analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Balcı, A.** (1999). Metaphorical images of school: School perceptions of students, teachers and parents from four selected schools (in Ankara). Yayımlanmamış doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Cerit, Y.** (2006). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin okul kavramıyla ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6 (3), 692-699.
- Cerit, Y.** (2008a). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin müdür kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 3-13.
- Cerit, Y.** (2008b). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.
- Çalışkan, N.** (2009). Metaforların izinde Bir Yazarın Kavramlar Dünyasına Giriş: Cemil Meriç’in Bu Ülke’inde Kitap Metaforları. *Dil Araştırmaları*, sayı 4 Bahar, ss87-100
- Çelikten, M.** (2006). Eğitim sisteminde kullanılan kültür ve öğretmen metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 269–283.
- Doğan, D.** (2014). Analysis of the School Concept through the Perspectives of Candidate Teachers via Metaphors. *Journal of Theoretical Educational Science*, 7(3),361-382.
- Dönmez, Ö.** (2008). Türk eğitim sisteminde kullanılan yönetici metaforları (Kayseri ili örneği). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Ekiz, D. Ve Koçyiğit, Z.** (2013). Sınıf Öğretmenlerinin “Öğretmen” Kavramına İlişkin Metaforlarının Tespit Edilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi Mayıs 2013 Cilt:21 No:2 ss.439-458*.
- Eraslan Çapan, B.** (2010). Öğretmen adaylarının üstün yetenekli öğrencilere ilişkin metaforik algıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 140-154.
- Kalyoncu, R.** (2012). Görsel Sanatlar Öğretmeni Adaylarının “Öğretmenlik” Kavramına İlişkin metaforları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 9, sayı 20, ss. 471-484.
- Kılıç, F. & Arakan, K.** (2010). Birinci sınıf velilerinin veli eğitimine ve çocuklarının okula başlamalarına ilişkin algılarının metaforlar (mecazlar) yardımıyla analizi, *9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, ss. 908-910. Elazığ.
- Ocak, G. ve Gündüz, M.** (2006). Eğitim fakültesini yeni kazanan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine giriş dersini almadan önce ve aldıktan sonra öğretmenlik

- mesleği hakkındaki metaforlarının karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 293-309.
- Oğuz, A.** (2009). Öğretmen adaylarına göre ortaöğretim öğretmenlerini temsil eden metaforlar. *Milli Eğitim Dergisi*, 182, 36-56.
- Saban, A.** (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.
- Saban, A., Koçbeker, B. N. ve Saban, A.** (2006). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6, 461-522.
- Saban, A.** (2008). İlköğretim I. kademe öğretmen ve öğrencilerinin bilgi kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar. *İlköğretim Online*, 7(2), 421-455.
- Saban, A.** (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulama Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Saban, A.** (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip olduğu metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Töremen, F. ve Döş, İ.** (2009). İlköğretim öğretmenlerinin müfettişlik kavramına ilişkin metaforik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9, 1973-2012.
- Wikipedia Sözlük**, (2015). [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mecaz\\_internet\\_sitesinde\\_14.02.2015](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mecaz_internet_sitesinde_14.02.2015) tarihinde elde edilmiştir.
- Yalçın, M. Ve Erginer, A.** (2012). İlköğretim Okullarında Okul Müdürüne İlişkin Algular I. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimciler Dergisi*, cilt 1, sayı2, 229-256.
- Yıldırım, A., Ünal, A. ve Çelik, M.** (2011). Öğretmen kavramına ilişkin öğretmen, yönetici ve müfettiş algılarının analizi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 92-109.

## **Türk Çocuk Şarkılarının Çocukların Değer Eğitimine ve Kelime Hazinesine Katkısının İncelenmesi**

*The Investigation of The Contribution of Turkish Children's Songs to The Children's Vocabulary and Values Education*

**Erol DURAN\* - Esra YALÇINTAŞ\*\***

### **Özet**

Bu araştırmanın birincil amacı, Türk çocuk şarkılarında yer alan değerleri incelemek ve bu değerlerden en çok hangilerine şarkılarda yer verildiğini belirlemektir. Araştırmada ayrıca, şarkıların çocukların kelime hazinesine katkısı araştırılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve verilerin analizi, betimsel analiz tekniği kullanılarak yapılmıştır. Veriler, internet ortamında en popüler olan ve en çok dinlenen şarkılar arasından seçilen 10 şarkının MEB tarafından belirlenen 19 değer kapsamında incelenmesiyle elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, belirlenen şarkılarda "sevgi, sorumluluk, yardımlaşma ve saygı" değerlerinin ağırlıklı olarak öne çıktığı; "özgüven, özgürlük, işbirliği, paylaşma ve estetik" değerlerinin az da olsa şarkılarda yer aldığı; geri kalan "hoşgörü, özsaygı, dayanışma, barış, adalet, doğruluk, dürüstlük, sabır, temizlik ve vatanseverlik" değerlerinin ise şarkılarda yer almadığı görülmüştür. Ayrıca insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan şarkıların hayatın her anında yer alabilen önemli bir kültür olması da, çocukların kelime hazinesine oldukça büyük bir katkısı olduğunu göstermiştir. Araştırmanın bu yönleriyle alana ve uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre önerilere de yer verilmiştir.

*Anahtar Kelimeler: Çocuk şarkıları, değerler eğitimi, kelime hazinesi*

### **Abstract**

This research has been conducted so as to determine is that the most which ones of those values existing in the Turkish children's songs and so as to examine which the values existing in the Turkish children's songs. In the research, is also investigated the contribution to children's wordrobes of songs. The study used qualitative research methods and data was analyzed by using descriptive technique. The datas were collected by examining the scope of nineteen values was determined by the Ministry of Education, the ten songs was selected from among the most popular and most listened children's songs on the Internet. According to the results, was seen to that the values of "love, responsibility, helping and respect" predominantly comes to the forefront; that the values of "self-confidence, freedom, cooperation, sharing and aesthetic" exists less; that values of "tolerance, self-esteem, solidarity, peace, justice, accuracy, honesty, patience, cleanliness and patriotism" does not exist in the songs. In addition, the songs of which is a language and cultural heritage as a source of initial training was concluded that a sizable impact on the children's wordrobes. By this dimension, this study is supposed to contribute to the field and to the practitioners as well. Also according to research results, the suggestions are given.

*Key Words: Children's songs, values education, wordrobe*

### **Giriş**

Müzik, insan yaşamında vazgeçilemez bir yer tutar. Geleneksel yaşantı aracı olmaktan, örgün eğitim kademelerinde davranış kazandırma disiplinine; boş zaman değerlendirme alışkanlığından, kuşaklararası iletişim görevi üstlenmeye kadar geniş bir alanda müziğe önemli bir görev yüklenmektedir (Yıldız, 2005: 74). Çocuğa gerek ailesinde

\*Doç. Dr.,Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi

\*\*Öğretmen, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

gerekse okullarda sağlanan müzik eğitimi “şarkılar” aracılığıyla verilmektedir. Bu nedenle şarkı öğretimi, müzik eğitiminin en önemli unsurlarından birisidir. Şarkı öğretiminin amacı, öğrencilere bir şarkıyı ezgisiyle ve tartımıyla doğru öğretmenin yanında, öğrenciye müziği sevdirmek, öğrencinin müziksel gelişimine hizmet etmek ve bireysel gelişimine olumlu katkıda bulunmaktadır (Afacan, 2010: 91).

Müziğin ve şarkıların çocukluk döneminde çeşitli işlevleri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu gerçeğin bir sonucu olarak da toplumun yaşantılarının bir ürünü olan şarkıların yani sözlü müziğin oluşturulması ve devam ettirilmesi önemini hiç kaybetmemiştir (Yıldız, 2005: 74). Müzik ve şarkılarla yaparak-yaşayarak-uygulayarak öğrenme, öğrenmeyi aktif hale getirmektedir (Karkın ve Kılıç, 2011: 104-105). Şarkılar, kafiye ve yinelemelerle öğrenmeyi kolaylaştırırken aynı zamanda etkili ve eğlenceli bir öğrenme sağlar. Şarkılardaki uyumlu ve ezgili sesler çocukların dil öğrenimlerini ve kişilik gelişimlerini (Bilgin ve Şaktanlı, 2008: 71) olumlu yönde etkiler, onların yaratıcılıklarını ortaya çıkarır. Dilden zevk alınarak kültürel değerler öğrenilir ve dilin imkânları keşfedilir. Şarkılar, eğitici ve öğretici özelliklerinden dolayı eğitimin bir parçasıdır. Çocuklar bir yandan eğlenirken diğer yandan Türkçenin imkânlarını zorlarlar (Önal, 2002: 14-15) ve sözlü edebiyata kendilerince katkıda bulunurlar. Çocukların öğrendikleri her bir yeni kelime onlar için yeni bir ufuk demektir. Söz ve müziği bir araya getiren şarkılar, kültürel değerlerin devamlılığı açısından bir gerekliliktir (Yıldız, 2005: 74). Çocuklara şarkılarla verilen müzik eğitimi, zamanla toplumda yerleşir ve toplum tarafından kullanılabilir hâle gelir. Bu yönüyle şarkıların toplumun müzik geleceğini belirlediğini ve değerler bilincinin yerleştirilmesinde son derece etkili ve önemli olduğunu söyleyebiliriz.

### **Amaç**

Bu araştırmanın amacı, Türk çocuk şarkılarının çocukların değer eğitimine ve kelime hazinelerine katkısını incelemektir. Bu amaçla şu sorulara cevap aranacaktır:

- 1) Türk çocuk şarkılarında çocuklara yönelik ne tür değerler yer almaktadır ve hangi değerlere daha çok yer verilmiştir?
- 2) Türk çocuk şarkılarında en çok hangi sözcükler tekrar edilmektedir?
- 3) Türk çocuk şarkılarının çocukların kelime hazinelerine katkısı nedir?

### **Yöntem**

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizinde, betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analize göre, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analizde, bireylerin görüşlerini yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilmektedir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Buna göre toplanan veriler ilk olarak betimlenir. Daha sonra yapılan betimlemeler yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 158-159).

### **Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması**

Araştırma verileri, 10 tane çocuk şarkısının ele alınıp incelenmesi sonucu ortaya çıkan değerlerin analiziyle toplanmıştır. Şarkılar seçilirken günümüzde en popüler olan ve en çok dinlenen şarkılar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple internet ortamında en çok dinlenen ve bilinen 30 şarkı arasından 10 şarkı rastgele (random) yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Tespit edilen şarkılar, değerler eğitimine yönelik olarak taranmış ve



incelenmiştir. şarkıların değerlere göre sınıflandırılmasından sonra elde edilen veriler yorumlanmıştır.

### **Bulgular ve Yorumlar**

Araştırmanın bulguları ve bulgulara ait yorumlar, alt problem sırası dikkate alınarak verilmiştir.

### **Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar**

Okullarda değerler eğitimi kapsamında verilen ve MEB tarafından belirlenmiş olan sevgi, hoşgörü, saygı, sorumluluk, zgven, özsaygı, dayanışma, paylaşma, yardımlaşma ve işbirliği (MEB, 2014a), barış, adalet, doğruluk, dürüstlük, sabır, vatanseverlik (MEB, 2014b), temizlik, estetik ve zgrlk (MEB, 2014c) değerlerinin analizi yapılan Türk şarkılarındaki dağılımı aşağıda belirtilmiştir. Düzenleme yapılırken şarkıların başlıkları kullanılmıştır:

**Tablo 1.** *Değerlerin şarkılar zerindeki Dağılımı*

Değerler	şarkılar
Sorumluluk	Arı Vız Vız Vız, Tembel Çocuk, Bak Postacı Geliyor, Hayvanlar Ne İster?
Sevgi	Arı Vız Vız Vız, Mini Mini Bir Kuş, Bak Postacı Geliyor, Hayvanlar Ne İster?
Yardımlaşma	Kırmızı Balık, Mini Mini Bir Kuş
Saygı	Bak Postacı Geliyor
Özgüven	Küçük Kurbağa
zgrlk	Mini Mini Bir Kuş
İşbirliği	Pazara Gidelim
Paylaşma	Pazara Gidelim
Estetik	Vücudumuz
Hoşgörü, zsaygı, dayanışma, barış, adalet, doğruluk, dürüstlük, sabır, temizlik ve vatanseverlik	-

Tabloda da görüldüğü gibi şarkılarda “sorumluluk” (görev, çalışma ve okul sorumluluğu) değeri ağırlıklı olarak işlenmiştir. İkinici sırada “sevgi” (hayvan sevgisi, insan sevgisi) değeri, üçüncü sırada ise “yardımlaşma” (iyilik yapma, yardım etme) değeri yer almıştır. Özgüven, zgrlk, işbirliği, paylaşma ve estetik değerlerinin yer aldığı şarkılar da bulunmaktadır. Bu değerler baskın olarak yer almasa bile belirtilen şarkılarda açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Hoşgörü, zsaygı, dayanışma, barış, adalet, doğruluk, dürüstlük, sabır, temizlik ve vatanseverlik değerleri ise incelenen şarkılarda yer almamaktadır. Ayrıca “Ali Babanın iftliği” şarkısının içeriğinde herhangi bir değere rastlanmamıştır. Değerlerin analiz edilen şarkılarda yer alışlarıyla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir:

**Tablo 2.** Değerlerin Şarkılardaki Yer Alma Durumlarına Örnekler

Değerler	Şarkılarda Yer Alış Biçimlerine Örnekler
Sorumluluk	<ul style="list-style-type: none"><li>• Arılar hep çalıştı Arı vız vız vız diye çalışır</li><li>• Kalksana artık sabah oldu Okul vakti yaklaştı Haydi kalk</li><li>• Bugün yalnız bu kadar darılmayınız Yarın yine gelirim hoşçakalınız</li><li>• Köpeğim benden ne ister? Hadi gel sana ben et vereyim.</li></ul>
Sevgi	<ul style="list-style-type: none"><li>• Arı balını biz çok severiz</li><li>• Yaz geldi, nazlı çiçekler Güzel güzel açalım</li><li>• Mini mini bir kuş Pencereme konmuştu</li><li>• Hadi git güle güle uğurlar olsun Ellerin dert görmesin kismetle dolsun</li><li>• Cici köpeğim, cici kediciğim, cici eşeğim, cici tavuğum.</li></ul>
Yardımlaşma	<ul style="list-style-type: none"><li>• Kırmızı balık dinle, sakın yemi yeme Balıkçı seni tutacak, sepetine atacak.</li><li>• Mini mini bir kuş donmuştu Pencereme konmuştu Aldım onu içeriye Cik cik cik ötsün diye</li></ul>
Saygı	<ul style="list-style-type: none"><li>• Bak postacı geliyor selam veriyor</li><li>• Çok teşekkür ederim postacı sana Pek sevinçli haberler getirdin bana</li></ul>
Özgüven	<ul style="list-style-type: none"><li>• Kulağım yok, kuyruğum yok, Yüzerim derede...</li></ul>
Özgürlük	<ul style="list-style-type: none"><li>• Pır pır ederken canlandı Ellerim bak boş kaldı</li></ul>
İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"><li>• Pazara gidelim, bir tavuk alalım Pazara gidip bir tavuk alıp napalım</li></ul>
Paylaşma	<ul style="list-style-type: none"><li>• Hapur hupur hapur hupur yiyelim.</li></ul>
Estetik	<ul style="list-style-type: none"><li>• Her insanda bir burun, bir de ağız var Sen hiç gördün mü üç kulaklı bir adam? Olur mu hiç üç kulak?</li></ul>

“Sorumluluk” değerinin yer aldığı şarkılardan alınan örneklere bakıldığında, “arıların çalışması ve çalışkanlığı, okul vakti yaklaştığı için kalkma sorumluluğu, postacının ertesi gün tekrar gelip görevini yapacak olması, sahibi olunan hayvanları besleme sorumluluğu” gibi ifadelerle bireye “sorumluluk” değerinin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. “Sevmek, ellerin dert görmesin” gibi fiil ve deyişler ile “mini mini kuş, cici köpeğim, cici kediciğim, cici eşeğim, cici tavuğum, nazlı çiçekler” gibi hitaplardan “sevgi” değerine şarkılarda yer verildiği anlaşılmaktadır. “Yardımlaşma” değeri şarkılarda “kırmızı balığı yemi yememesi için uyarması, donmuş olan minik kuşu içeriye alması” gibi durumlarla ifade edilmektedir. “Postacının selam vermesi, herkesin postacıyı karşılaması ve ona teşekkür etmesi” ifadelerinin yer alması “saygı” değerini ortaya koymaktadır. Bir başka şarkıda yer alan “kulağım yok, kuyruğum yok, yelkenim yok ama yüzerim derede” ifadeleri de “özgüven” değerlerini işaret etmektedir. “Pır pır ederken canlandı, ellerim bak boş kaldı” sözleriyle kuşun canlanınca uçup gitmesi ve özgür olması söz konusu olduğundan “özgürlük” değeriyle ilişkilendirilebilir. “İşbirliği” değeri birlik ve beraberliği vurgulayan “pazara gidelim, tavuk alalım, tavuğu napalım” sözleriyle belirtilmiştir. “Paylaşma” değeri ise, “hapur hupur yiyelim” ifadesinin birlikte yeme ve bölüşme anlamından ortaya çıkmaktadır. Son olarak şarkılardan birinde insan vücudu ele alınarak “Her insanda bir burun, bir de ağız var. Sen hiç gördün mü üç kulaklı bir adam? Olur mu hiç üç kulak?” gibi ifadelerle herhangi bir organın normal bir insanda olandan fazla olması durumunda estetikliğin bozulacağı anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu şarkı da “estetik” değeriyle ilişkilendirilebilir.

### **İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar**

İncelenen şarkılara bakıldığında bazı kelimelerin ve kelime gruplarının nakaratlarda sık sık tekrar edildiği ya da diğer kelimelere göre daha çok vurgulandığı görülmüştür. Bunlar, çocukların şarkıları söylerken ritimsel ahenkli tekrarlarını içeren ve şarkılara renk katan anlamsız kelimeler ve kelime grupları olabildiği gibi şarkılardaki baskın duygunun vurgulanmak istendiği anlamlı kelimeleri de içerebilmektedir. Aşağıdaki tabloda şarkılarda sıklıkla geçen anlamlı ve anlamsız kelime ve kelime gruplarına yer verilmiştir:

**Tablo 3. Şarkılarda Sıklıkla Geçen Anlamlı ve Anlamsız Kelimeler ve Kelime Grupları**

Şarkı içinde tekrar edilen anlamlı kelimeler ve kelime grupları	Küçük kurbağa, Ali Babanın Çiftliği, kırmızı balık, arı, tembel çocuk, pazar, gidelim, almak, göz, yüz, tavuk, köpek, kedi, eşek, kulak, el, gel hadi, vereyim, cici, iki, üç, ayna, görmek.
Şarkı içinde sıklıkla yer alan anlamsız kelimeler ve kelime grupları	Ku vak vak vak, kuvak kuvak, mee mee, ü ürü ü ürü, hav hav, miyav miyav, möö möö, gıt gıdak, aii aii, ingaa ingaa, vız vız, cik cik, hapur hupur, vak vak, mırnav mırnav, heyy.

Şarkılarda sıklıkla geçen anlamlı kelime ve kelime grupları genellikle şarkıdaki vurguyu arttırmak ve dikkat çekmek için özellikle nakaratlarda daha baskın olan tekrarları içermektedir. Bunlar “küçük kurbağa, küçük kurbağa” ve “tembel çocuk, tembel çocuk” gibi şarkının ana karakterine sesleniş ifade eden sıfat tamlaması şeklinde olabileceği gibi; “Ali babanın bir çiftliği var”, “Artık sabah oldu, gün doğdu”, “Okul vakti yaklaştı” ve “Pazara gidelim” örnekleri gibi tam bir cümlenin tekrarı da olabilir. Şarkılar incelendiğinde, birçok

hitap ve seslenişle de karşılaşmaktadır. Bu hitaplar genellikle çocuğun şarkıdaki karakterleri daha iyi anlamasını ve zihninde canlandırabilmesini sağlayan sıfatlardır (Tembel çocuk, küçük kurbağa, kırmızı balık, minik kuş, inci diş, cici köpek). Daha birçok benzer sıfat ve betimlemeler sayesinde çocuk şarkıyı daha iyi benimsemektedir. Şarkılarda sıklıkla yer alan anlamsız kelime ve kelime grupları ise, çocuğun ritim duygusunu geliştirerek müzik eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ahenkli söyleyiş çocuğun şarkıyı daha kolay öğrenmesini ve daha çok zevk almasını da sağlamaktadır.

### **Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar**

Türk çocuk şarkılarıyla müzik eğitimi verildiğinde çocuğun; zihinsel, duygusal, psikolojik gelişimlerle de çocuğun dil gelişimine olumlu katkılar sağlanmaktadır. Şarkılarla çocuğun sözcük dağarcığının geliştiği, daha akıcı ve güzel konuşmaya başladığı görülmektedir (Okumuş ve Karadağ, 2014: 290). Şarkılarda fiilleri, sıfatları, hitapları, seslenmeleri, zıt anlamlı kelimeleri, ikilemeleri, deyimleri, tekerlemeleri, renkleri, duyuları, organ adlarını, Türk sayı sistemini vb. pek çok somut ya da soyut kavramı ve bunların anlamını bulmak mümkündür (Çıblak-Coşkun, 2013: 505-506).

Şarkılarda yer alan sıfatlar, hitaplar ve seslenişler şunlardır: “küçük kurbağa, kırmızı balık, fırtınalı gün, karlı buzlu hava, nazlı çiçek, sıcak yuva, mini mini bir kuş, tembel çocuk, cici köpeğim, cici kediciğim, cici eşeğim, cici tavuğum, inci diş”. Türkçenin temel kurallarının ve söz dağarcığının geliştirilmesine yönelik (Çıblak-Coşkun, 2013: 505-506) karşılaşılan bu sıfatlar ya da hitaplar çocuğun kendini müzik diliyle ifade edebilmesi açısından önem taşımaktadır. Sonrasında çocuklar şarkılardan birçok fiili de öğrenmektedirler. Bunlara örnek verirsek: “yüzmek, gelmek, atmak, dinlemek, yemek, tutmak, kaçmak, bağırarak, açmak, çalışmak, koklamak, emmek, sevmek, uyuklamak, çıkmak, donmak, konmak, almak, canlanmak, ötmek, kalmak, kalkmak, doğmak, yaklaşmak, gitmek, almak, demek, selam vermek, merak etmek, teşekkür etmek, getirmek, darılmak, gelmek, istemek, vermek, görmek, vb”. Bu fiiller şarkılarla birlikte çocuğun zihnine yerleşir. “Baba, bebek, çocuk, adam” gibi şahsı ifade eden kelimeler de şarkılardan öğrenilebilir. Eşya isimleri çocuğun şarkılardan öğrenebileceği bir diğer kelime grubunu oluşturmaktadır. “Olta, sepet, pencere, ayna” bunlardan bazılarıdır. Şarkılarla ayrıca “el, kol, bacak, burun, ağız, kulak, yanak, baş, dudak, göz, kaş, parmak, diş, çene” gibi organ isimleri; “kırmızı” gibi renk isimleri; “bal, et, süt, ot, yem” gibi meyve, sebze, yiyecek isimleri öğretilmektedir. Bunlardan başka “kurbağa, balık, kuzu, horoz, köpek, kedi, inek, tavuk, eşek, arı, kuş, ördek” gibi hayvan isimleri ve “menekşe, gül” gibi bitki isimleri; “yaz, kış, fırtına, kar, buz, sabah, gün, yarın, bugün, sonra, önce” gibi zaman kavramı ve mevsim isimleri de şarkılarda işlenmektedir. Aynı zamanda şarkılarda “balıkçı, postacı, çiftçi” gibi meslek isimleri; “teşekkür ederim, güle güle, uğurlar olsun, ellerin dert görmesin” gibi sevgi ve saygı ifadeleri; “var-yok, gitmek-gelmek, vermek-almak, atmak-tutmak, önce-sonra” gibi zıtlık içeren durumlar öğretilmektedir. Türk çocuk şarkıları sayesinde çocuklara daha bebeklikten itibaren temel bir eğitim sunulmaktadır. Böylece çocukların birçok konuda bilgi edinmeleri sağlanmaktadır. Özellikle de okul öncesi dönemde çocuğa öğretilmesi gereken temel kavramlar çocuk şarkıları yoluyla verilebilmektedir.

### **Sonuç ve Öneriler**

Araştırmada, Türk çocuk şarkılarının çocukların değer eğitimine ve kelime hazinelerine katkısı incelenmiştir. Bu amaçla belirlenen 10 şarkı, MEB’in belirlemiş olduğu 19 değer kapsamında analiz edilmiştir. Türk çocuk şarkılarında çocuklara yönelik ne tür

değerler yer aldığı, en çok hangi değerlere yer verildiği, hangi sözcüklerin tekrar edildiği ve şarkıların çocukların kelime hazinelere katkısı incelenerek yorumlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, 19 değerden 9'unun (sevgi, saygı, sorumluluk, özgüven, yardımlaşma, özgürlük, işbirliği, paylaşma, estetik) belirlenen şarkılarda işlendiği ve en çok bu değerlere yer verildiği görülmüştür. Özellikle “sorumluluk”, “sevgi”, “yardımlaşma” ve “saygı” değerleri ağırlıklı olarak çocuk şarkılarında yer almaktadır.

“Küçük kurbağa, Ali Babanın Çiftliği, kırmızı balık, arı, tembel çocuk, tavuk, köpek, kedi, eşek, kulak, ku vak vak vak, mee mee, ü ürü ü ürüü, hav hav, miyav miyav, gıt gıdak, aii aii, vız vız, cik cik, hapur hupur” gibi anlamlı ve anlamsız kelime ve kelime gruplarının şarkılarda sıkça yer aldığı belirlenmiştir. Bu kelimeler ve kelime grupları, genellikle vurguyu artırmak ya da şarkıya daha ritimsel bir söyleyiş katmak amacıyla tekrar edilmektedirler. Ayrıca çocukların ilgisini, dikkatini çekmeyi sağladığı, eğlendirdiği ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı da söylenebilir. Şarkılardaki bu yinelemeler, özellikle 0-5 yaş arası okumaz yazma bilmeyen ve duyduklarını adeta bir kasete kaydeder gibi beynine kaydeden çocuklar için, işitsel duyuya dayalı bir öğretim sağlamaktadır. Müzik ve şarkılar aracılığıyla verilen bu öğretimin oldukça başarılı olması beklenmektedir (Modiri, 2010: 507-508).

Müzik, özellikle de şarkı / türkü, yani sözlü müzik, toplumların yaşantılarının bir ürünüdür ve aynı zamanda sözlü ve müziksel öğelerinin birlikteliğinden oluşan kültürel değer olarak bir gerekliliktir (Yıldız, 2005: 74). Bu gereklilik, çocukların kelime hazineleri üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Beyni olumlu uyaran doğru seçilmiş şarkılar eşliğinde günlük yaşamı renklendirilen çocuklar, daha sakin, uyumlu ve mutlu yapıda bireyler olmalarının yanı sıra algı, dikkat, dinleme ve tekrarlar ile birçok kelimeyi daha kolay ve daha eğlenceli bir şekilde öğrenebilmektedirler. Özellikle çocuğun beyin gelişiminin %80 ini tamamladığı 0-3 yaş arası ilk dönemde müzikle iletişiminin sağlanması önemli olup, çocukların zekâ gelişimini, beslenmeden sonra, en olumlu etkileyecek faktörlerinden biri olduğu bir gerçektir (Alkaya-Yener, 2011: 123). Şarkılarla çocuklara birçok fiil (yüzmek, dinlemek, kaçmak, çalışmak, vb); sıfat, hitap ve sesleniş (küçük kurbağa, kırmızı balık, tembel çocuk, vb); eşya isimleri, organ isimleri, akraba isimleri, renkler, mevsimler, meyve, sebze, yiyecek, hayvan ve bitki isimleri, meslek isimleri, zaman kavramı, zıtlık içeren durumlar gibi soyut ve somut pek çok kelime ve bunların anlamları öğretilir. Dolayısıyla bu dönemde verilecek müziksel bir öğretim çocukların kelime dağarcığına katkı sağlarken, aynı zamanda okul öncesi eğitimine de temel oluşturmaktadır.

Çocuk şarkılarının, eğitim açısından doğru kullanıldığı takdirde çocukların zekâ, kişilik ve sosyal gelişimlerine olumlu yönde etki ettiği (Sager, İmik ve Demirkol, 2014: 325-326); onlara disiplinli olma, hızlı problem çözme ve her konuda sistematik çalışma alışkanlıkları kazandırmada etkili olduğu söylenebilir (Alkaya-Yener, 2011: 119). Çocuğun müzikle duygusal ve bilişsel becerilerinin yanında, hareket etmeyle kas gelişimleri, şarkı söylemeyle de dil becerileri büyük ölçüde gelişmektedir.

Çocukları müzikle ne kadar erken yaşta tanıştırsak, müziğin onlar üzerindeki etkileri de o kadar kalıcı olacaktır (Alkaya-Yener, 2011: 124). Önemi daha anne karnındayken başlayan müziğe, özellikle okul öncesi dönemde yapılan tüm etkinliklerde yer verilmesi gerekmektedir. Çocuklar için bir anlama aracı olan şarkılar, onların sosyalleşme sürecine katkıda bulunmakta (Ülgen, 1997); estetik duygusu kazandırırken, yaratıcılık becerileriyle birlikte dikkat, algılama, dinleme ve tekrarlar becerilerini de geliştirmektedir (Gültek, 2002: 29).

Anne babaların şarkıların çocuğun bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine, dil gelişimlerine etkisi ve kültürel değerlerin aktarılmasındaki işlevleri konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Müzik eğitimine olabildiğince erken yaşlarda başlanmalıdır. Bunun için teknolojik unsurlar kullanılarak da çocuklara özenle seçilmiş

şarkılar dinletilebilir. Dinletilecek şarkıların çocuğun yaşına, Türkçemize uygun olmasına ve ritimlerinin yerinde olmasına dikkat edilmelidir. Bu denli önemli olan çocuk şarkıları konusunda ve müzik eğitimi alanında daha fazla araştırma yapılmalı ve çocuklar üzerindeki olumlu etkileri arttırılmaya çalışılmalıdır.

### **Kaynakça**

- Afacan, Şenol (2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çocuk Şarkılarını Bilişsel Çözümleme ve Uygulama Düzeyleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 11 (2), s. 89-106.
- Aklaya-Yener, Yeşim (2011). Müziğin Çocuklar ve Yaşlılar Üzerindeki Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, s. 119-124.
- Bilgin, Selçuk ve Şaktanlı, Süleyman Cem (2008). İlköğretim Okulları 1.Devre Müzik Dersinde Şarkı Seçimi. *Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, s. 70-80.
- Çıblak-Coşkun, Nilgün (2013). Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (4), s. 499-513.
- Gültek, Buğra (2002). Müziğin Çocuklar Üzerindeki Olumlu Etkileri. *Çoluk Çocuk Dergisi*, 11, s. 29.
- Karkın, A. Metin ve Kılıç, Ilgım (2011). “Oyun, Dans ve Müzik” Dersinin Müzik Öğretmenliği Mesleği Açısından Yeri ve Önemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19 (1), s. 103-112.
- MEB (2014a). *Okul Öncesi Eğitim Programı ve Kılavuzu*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> adresinden 15.12.2014 tarihinde alınmıştır.
- MEB (2014b). *Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> adresinden 15.12.2014 tarihinde alınmıştır.
- MEB (2014c). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> adresinden 15.12.2014 tarihinde alınmıştır.
- Modiri, Işıl Güneş (2010). Okul Öncesinde Müzik Aracılığı İle Yabancı Dil Öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), s. 505-516.
- Okumuş, Melis ve Karadağ, Esen (2014). Popüler Müziklerin Okul Öncesi Dönem Çocukları Üzerindeki Etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), s. 289-297.
- Önal, Mehmet Naci (2002). Türkçenin Eğitimi ve Öğretiminde Oyun Tekerlemelerinin Yeri ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, s. 1-17.
- Sager, Turan, İmik, Ünal ve Demirkol, Perçin (2014). Televizyon Çocuk Programı Müziklerinin İlköğretim Müzik Dersine Katkılarına Yönelik Görüşler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, s. 321-354.
- Ülgen, Gülten (1997). *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Yıldız, Nedim (2005). Çocuk Şarkıları Üzerine Bir İnceleme. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 73-100.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

## **Değer Öğretiminde Tarihi Bir Olayın Kullanılmasına Yönelik Örnek Bir Uygulama: Bosnalı Salih Kadiç'in Yaşadıkları**

*A Model Study of Using an Historical Event in Value Teaching: Experiences of Bosnian Salih Kadiç*

**Bahadır KILCAN\***

### **Özet**

Bu araştırma, ilkokul dördüncü ve ortaokul yedinci sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında doğrudan verilecek değerler arasında yer alan vatanseverlik değerinin kazandırılmasında tarihi bir örnek olayın değer analizi yaklaşımına göre işlenmesine yönelik bir uygulamadan oluşmaktadır. Uygulama Ankara ili Yenimahalle ilçesinde yer alan bir ortaokulda, sekizinci sınıfa devam eden öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde öğrencilerden, onlara sunulan örnek olay metnini okuyup soruları cevaplamaları istenmiştir. Örnek olay metni öğrencilere okutulmadan önce bu olayın yaşanmış gerçek bir olay olduğu belirtilerek olayın geçtiği yer ve olayın kahramanı hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Öğrencilerin sorulara verdikleri cevapların analizinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmış ve en çok vurgulanan kavram ve temalar ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan kavram ve temalar öğrenci görüşlerinden aynen alıntılar yapılarak sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonunda öğrencilerin aktarılmak istenen vatanseverlik değerini büyük ölçüde algıladıkları ve benimsedikleri görülmüştür.

*Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, değer öğretimi, değer analizi, vatanseverlik*

### **Abstract**

This study is composed of a practice towards teaching a historical event in the frame of value analysis approach in introducing the value of patriotism that is one of the direct values to be gained in teaching programme of social sciences lesson of fourth and seventh grades. This study was conducted with current 8<sup>th</sup> grade students studying in a secondary school located in Ankara, Yenimahalle district. During the study, participant students were asked to answer the questions after reading the case study text that they were given. Before students read the case event, they were told that it was true and that they were given information about the heroes of it. Descriptive analysis was used to analyze the answers students gave and the most often stressed concepts and themes were uncovered. The uncovered concepts and themes were presented with direct quotations from students' opinions and they were then commented. Results of the study revealed that students mostly perceived and adopted the value of patriotism.

*Keywords: Social studies, value teaching, value analysis, patriotism*

### **Giriş**

Değerler doğru, güzel olan, kabul edilen ve erişilmek istenen anlamını ifade için kullanıldığı gibi bir şeye atfedilen kıymet hükmü anlamının ötesine geçerek, değerli olan şeyler için bir üst "isim" haline gelerek de kullanıldığı görülmektedir (Arslan ve Yaşar, 2007: 8-9). Bunun yanında değerlerin belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar, ayrıca, bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak, istenen, arzulanan, ilgi ve ihtiyaç duyulan şeyler hakkında bilgi veren kavramlar olarak da tanımlandığına (Erdem, 2003: 56) şahit olunmaktadır. Ülken (1969: 73) ise değeri; her toplumun sahip veya bağlı olduğu kültürünü meydana getiren inanışlar, fikirler ve normlar olarak tanımlamış ve bu tanımlamanın içine teknik, sanat, bilgi, ahlak, din, hukuk, dil ve iktisat gibi değerlerinde girebileceğinden bahsetmiştir. Bir başka boyuttan bakarak onu birey ve toplum açısından düşündüğümüzde ise değer, vazgeçilmesi

---

\* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, bahadir@gazi.edu.tr

mümkün olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve değerlerin yetişmekte olan genç kuşaklara kazandırılması hem bu değerlerin devamlılığının sağlanmasında hem de yetişmekte olan bu bireylere toplumda statü kazandırmada etkili olduğu söylenmektedir (Arweck ve Nesbitt, 2004: 251).

Değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve kazandırılması konusunda *değerler eğitimi*, üzerinde insanların ortak bir görüşe vardığı bir terim haline gelmiştir. Yaman'a (2012: 17) göre değerler eğitimi insani, ahlaki, kültürel, ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşabilen ve bireylerin herhangi bir, kişi, varlık, olay, durum karşısında ortaya koyduğu duyarlılıkların özümsemesi ve benimsenmesi sürecini ifade etmektedir. Values Education Study (2003) ise değerler eğitimi; değer kazandırma etkinliği olarak tarif edilmekle birlikte; bazen, açık ve şuurlu bir şekilde öğretilme teşebbüsü bazen de doğrudan ya da dolaylı olarak kişilerin değerler hakkındaki anlayış ve bilgisini geliştirmek, onlara birey ve toplumun üyesi olarak belli değerler doğrultusunda davranabilmelerini sağlamak için gerekli beceri ve eğilimleri aşılama şeklinde tanımlanmaktadır (Akt. Hökelekli ve Gündüz, 2007: 385).

Değerler eğitiminin okullarda nasıl yapılması gerektiğiyle alakalı farklı değer eğitim yaklaşımlarından söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlar kendilerine ait felsefi ve siyasi bir temele dayanmakla birlikte, kendilerine ait eğitimsel uygulamalara da sahiptirler. Bu eğitimsel uygulamaların, öğrenciye kazandırılmak istenen değerler eğitim faaliyetinin bazen geleneksel telkin yaklaşımı, ahlaki muhakeme yaklaşımı, değer açıklama yaklaşımı, değer analizi yaklaşımı ve bazen de gözlem yoluyla öğrenme yaklaşımı temel alınarak yapıldığı söylenebilir (Veugeliers, 2000: 37; Akbaş, 2004: 96; 2005: 90-94).

Yukarıda bahsedilen yaklaşımlardan biri olan ve bazen bilişsel karar verme olarak da adlandırılan değer analizi yaklaşımı güçlü bir felsefi eğilimi bünyesinde barındırmaktadır. Sosyal bilim eğitimcileri tarafından geliştirilen bu yaklaşım, daha çok mantıklı düşünmeye ve sonuç çıkarmaya vurgu yapmaktadır. Değer analizinde öğrencilerin, değer konularıyla etkileşerek ahlaki kararları yapılandırırken, mantıksal düşünme ve bilimsel araştırma süreçlerini kullanmalarına adım adım yardım etmek ve konuların doğruluğu ve araştırılan konular hakkında kanıtlanabilir bilgiler sağlamaya onları sevk etmek amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımda temel varsayım değer vermenin, bu bilgilerden türeyen olguları ve inançları belirleme ve savunmanın bilişsel süreç olduğudur. Ayrıca bu yaklaşım ahlaki gelişim yaklaşımında sunulan kişisel ahlaki ikilemlerden ziyade, öncelikle sosyal değerler üzerine odaklanmaktadır (Lickona, 1977: 21; Huitt, 2004: 6).

Bu yaklaşımın uygulamasında kullanılan birçok basamak öğretmenin soracağı seri sorulara bağlıdır. Genel itibariyle desteklenen değer analizi yaklaşımının amacına ulaşmasında öğrencilerin gerekli olan bütün yeterlilikleri kazanana kadar her bir aşamayı sırası ile uygulamak yatmaktadır (Yıldız ve Çalışkan, 2007).

Türkiye'de kullanılmakta olan programlar, eğitim programlarında 2005 yılında meydana gelen köklü değişimin ürünleridir. Bu köklü değişime uğrayan programlardan birisi de sosyal bilgiler dersi öğretim programıdır. Uygulanmakta olan sosyal bilgiler dersi öğretim programının bir ögesi olarak programda yer alan değerlerin, daha önceki programda üstü kapalı bir biçimde öğrencilere kazandırılması hedeflenmekteyken, yeni program değerlerin farklı yaklaşımlarla gelecek nesillere kazandırılmasını amaçlamaktadır.

Uygulanmakta olan eğitim programlarındaki yenilikçi anlayışla beraber değerler eğitimiyle ilgili gerek sosyal bilgilerde gerekse diğer disiplinlerde ortaya konmuş çeşitli çalışmaların (Akbaba, Kılcan ve Çepni, 2013; Aktaş, 2010; Akbaş, 2008; Aktepe, 2010; Aladağ, 2009; Altan, 2011; Çekin, 2012; Ersoy, 2010; Hökelekli ve Gündüz, 2007; Keskin, 2008; Keskin vd, 2012; Kılcan ve Akbaba, 2013; 2014; Kunduroğlu, 2010; Tahiroğlu, Yıldırım ve Çetin, 2010; Tahiroğlu, 2011; Tokdemir, 2007; Tozlu ve Topsakal, 2007;



Ulusoy, 2007; Yalar, 2010; Yeşil ve Aydın, 2007; Yıldırım, 2009; Yiğittir ve Keleş, 2011; Ziebertz, 2007) arttığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu değer öğretimine yönelik uygulama örneklerinden ve değer eğitim yaklaşımlarını temel alarak değer ğretimi yapmaktan uzaktır. Yapılan bu çalışma değer öğretimine yönelik bir uygulama rneği sunması ve sosyal bilgiler dersinde bir örnek olaydan hareketle değer analizi yaklaşımı kullanılarak vatanseverlik değerinin öğrencilere kazandırılmaya çalışılması bakımından önemlidir

## **Yöntem**

### **Araştırmanın Modeli**

Bu araştırmada, bir örnek olay metninden hareketle araştırmacı tarafından sekizinci sınıf seviyesine uygun bir metin haline getirilen görüşme formu ile örnek olayın ğrenci fikirleri bakımından incelenmesi amacıyla nitel yaklaşımla gerçekleştirilmiş ve bu amaçla durum çalışması deseninden faydalanılmıştır. Durum çalışmasının diğer araştırma türlerinden farklılaşan yönü ‘nasıl’ ve ‘niçin’ sorularını temel alan, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemesine olanak sağlayan araştırma yöntemi olmasıdır (Yıldırım ve şimşek, 2006).

### **Çalışma Grubu**

Bu araştırmanın çalışma grubu 2014-2015 eğitim ğretim yılının bahar döneminde Ankara ilinin Yenimahalle ilçesinde bulunan amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir (uygun) rnekleme yöntemine göre seçilmiş bir ortaokulda 26 erkek ve 29 kız olmak üzere toplam 55 sekizinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların sekizinci sınıflardan seçilmesinin nedeni sosyal bilgiler ğretim programında doğrudan verilmesi planlanan ‘‘vatanseverlik’’ değerinin yedinci sınıflarda yer almasındandır. Sekizinci sınıftaki öğrencilerin sosyal bilgiler programında yer alan vatanseverlik değerini kazanmış oldukları varsayılmaktadır. Katılımcıların yer aldığı okulun kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine uygun olarak görülmesi ise; eğitim fakültelerinin son sınıftaki ğretmen adaylarına hitap eden ‘‘ğretmenlik Uygulaması’’ dersi kapsamında araştırmacının görev yaptığı faklten de ğretmen adaylarının bu araştırmanın yapıldığı okulda staj yapıyor olması ile açıklanabilir. Yani araştırmacı, öğretmenlik uygulaması dersini alan ğretmen adaylarının staj için gittikleri okulun idari personelini ve o okulda görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleri ile daha önceden tanışmaktadır. Bu durum araştırmanın uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Alan yazında araştırma yapılacak örnekleme grubuna kolay ulaşılabilirliğin, yani örnekleme grubunun uygunluğunun, araştırmanın uygulama sürecini zaman, para ve mekn bakımından ekonomikleştirdiği çeşitli araştırmacılar (Merriam, 2013; Patton, 2002; Yıldırım ve şimşek, 2006) tarafından dile getirilmektedir.

### **Veri Toplama Aracı**

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacı tarafından geliştirilen örnek olay metni ve bu metne yönelik olarak değer analizi yaklaşımının basamakları dikkate alınarak Yıldız ve alışkan (2007) tarafından hazırlanmış olan 5 adet sorudan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan örnek olay, kurtuluş savaşı yıllarında yaşanan gerçek bir tarihi olaydır. Bu bağlamda olay, vatanseverlik değerinin kazandırılmasında kullanılabileceği düşünülerek araştırmacı tarafından sekizinci sınıf seviyesine uygun bir metin haline getirilmiştir. Katılımcılara uygun hale getirilen olay metninin araştırmacı tarafından veri toplama aracı olarak kullanılmasında olay kahramanın oğlu ile Süslü (2015) arasında 1995 yılında Bosna dergisinde yayımlanmak üzere yapılmış röportajın katkısı vardır.

## **BOSNA'LI SALİH KADIÇ**

Mondros ateşkes antlaşması ile 27 Aralık 1918'de, Anadolu'nun birçok bölgesi gibi Adana'da Ermeni çetelerinin desteği ile Fransız ordularının işgaline uğramıştır. İşgalcilerin amaçları, Çukurova bölgesinde Avrupa devletlerinin de destek verdiği bir Ermeni devleti kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda 1918-1919 yıllarında işgalciler, Adana ve Çukurova yöresinde zulüm ve işkenceye başvurarak halka eziyet etmekten geri durmamışlardır. Bunca baskıya dayanamayan Adanalılar örgütlenerek "Kilikya Milli Kuvvetler Teşkilat"ını kurmuşlar. Bu teşkilatta mücadele eden kahramanlardan biri de Bosnalı Salih Kadiç'dir.

İstiklal harbine de katılmış olan Bosnalı Salih Kadiç, aynı zamanda istiklal madalyası sahibi bir gazidir. 1885'de Saray Bosna'da doğmuştur. Çiftçi bir ailenin çocuğudur. Osmanlının, Balkanlardan çekilme sürecinde Boşnaklar akın akın Anavatan Türkiye'ye göç etmeye başladığında aynı sebepten dolayı Kadiç ailesi de 1902 yılında Türkiye'ye göç etmiştir. O tarihte Bosnalı Salih Kadiç 18 yaşında bir delikanlıdır. Kadiç ailesi önce İstanbul'a, ardından çiftçiliğe daha elverişli olan Adana'ya yerleşmiştir. O dönemde Adana'da Fransız işgali vardır. Fransızlar Ermenilerle birlikte Türklere eziyet, işkence ve zulüm etmektedirler. Bu zulüm ve işkenceye dur diyebilmek için Bosnalı Salih Kadiç ve arkadaşları Ermenilere karşı birlikte harp etmeye başlamışlardır. Bu Boşnak gençler öz yurtlarını savunmak için uzun mücadeleden sonra 5 Ocak 1922'de Adana'yı işgalden kurtarıp şehri Fransız ve Ermenilerden temizlemişlerdir. Ama asıl problem ortadan kalkmamıştır. Çünkü Türkiye topraklarının büyük çoğunluğu işgal altındadır. Mustafa Kemal Paşa tüm eli silah tutanları göreve çağırmıştır. Bunlardan biri de Bosnalı Salih Kadiç'dir. Bosnalı Salih Kadiç ve arkadaşları imanla, aşkla ve ibadet şuuru içinde vatanlarını her fırsatta savunmuşlardır. Bosnalı Salih Kadiç ve arkadaşları ilk önce Afyon cephesine, oradan 3 ay savaşa hazırlık eğitimi aldıktan sonra da Dumlupınar cephesine tayin ve sevk edilmişlerdir. Bu cephede İnönü Paşanın komutasında 2 ay savaşmışlardır. Savaşın devam ettiği günlerden birinde Mareşal Fevzi Çakmak Paşa, gece saat 01.00 sularında orduyu toplayarak askerlerine şu emri vermiştir; *"hedefiniz Yunan mevzileri!!!"*

Sabaha karşı ordu tüm kollardan mevzilere bir silah atımı kadar yaklaşmıştır. O gün savaş ikinci vaktine kadar sürmüş ve Yunan bozguna uğratılmıştır. Bu muharebede Bosnalı Salih Kadiç sağ kolunu kaybetmiş arkadaşları da çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. Bu savaş 4 ay sürmüştür, sonuçta düşman denize dökülmüş, Türkiye artık tek ve hür bir devlet haline gelmiştir. Bosnalı Salih Kadiç ve arkadaşları terhis olmuşlar ve evlerine dönmüşler. Bosnalı Salih Kadiç 85 yaşında 1972 yılında vefat etmiştir.

### **Uygulama Süreci**

Araştırmanın uygulama süreci başlamadan önce katılımcılara uygulama hakkında gerekli bilgiler verilmiş ve uygulama süreci başlatılmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen örnek olay metni katılımcıların okuması için onlardan da yardım alınarak tüm katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılara yapılan uygulamanın bir sınav olmadığı, ders öğretmeni ile paylaşılmayacağı ve uygulama sonunda herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmayacakları açıkça söylenmiş ve veri toplama aracına isimlerini ya da kendilerini açık edecek her hangi bir şeyi (öğrenci ve sıra numarası) yazmalarına gerek olmadığı söylenmiştir. Katılımcılara araştırmanın neden yapıldığı, ne işe yarayacağı gibi konularda kısa açıklamalar yapılarak

uygulama için motive olmaları<sup>1</sup> sağlanmıştır. Daha sonra sorulara samimi duygu ve dūřüncelerini ifade eden yanıtlar vermeleri istenerek anlaşılmayan noktalarda onlardan gelen sorulara dönük olarak gerekli açıklamalar yapılmıştır.

### **Verilerin Analizi**

Uygulama sonucunda katılımcıların verdikleri cevaplar, nitel bir veri analiz yöntemi olan betimsel analiz yaklaşımına uygun olarak incelenmiştir. Yıldırım ve şimşek'e (2006) göre betimsel analizde, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar kullanılarak da sunulabilir. Betimsel analizde araştırmaya konu olan katılımcıların görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilmektedir. Bu bağlamda betimsel analiz sonucunda ulaşılan kavramlar betimsel bir biçimde sunulmuş ve katılımcılara ait görüşlerden aynen alıntılar yapılarak bulgular kısmı oluşturulmuştur. Aynen alıntılarının aktarılmasında katılımcılara verilen kodlamalar (K,1 - K,55) kullanılmıştır. Katılımcılara ait cevapların analizinde herhangi bir frekans ve yüzde hesaplaması yapılmamış, sıklıkla vurgulanan düşüncelerden yola çıkılarak daha az vurgulanan görüşlere doğru her görüş yansıtılmaya çalışılmıştır.

### **Bulgular ve Yorum**

**1. “Bosnalı Salih Kadiç imanla, aşkla ve ibadet şuru içinde vatani her fırsatta savunmuştur. Vatanın savunulması neden bu kadar önemlidir?” sorusuna verilen cevapların analizi:**

Katılımcıların yukarıdaki soruya verdikleri yanıtlar doğrultusunda yapılan içerik analizi sonucunda cevapların dört ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlar “bağımsızlık bilinci”, “refah içinde yaşama isteği”, “gelecek nesli düşünme” ve “yurt bilincine sahip olma” kategorileridir.

#### *Bağımsızlık Bilinci*

Katılımcılar tarafından vatan savunulmasının bağımsızlık bilinci ile açıklanmasına sebep olarak; Türk insanının bağımsızlığına düşkün olması ve vatanın korunamadığı takdirde başka devletlerin himayesinde yaşamak zorunda kalınacağı şeklindeki düşüncelerdir. Bu durum katılımcı cevaplarında; “*Türk insanı özgürlüğüne düşkündür. Onun için bağımsızlık düşüncesi savaşlarda ön plandadır. Hangi insan sürekli denetim altında olmayı, kendi isteğini özgürce yapamamayı ister ki...*”(K,28), “*O zamanlar vatan büyük işgal altındaydı ve kurtarılması gerekiyordu. Çünkü o vatanda yaşayanlar, o vatanın sahipleri sömürge altında yaşayamazlardı. Birçok insan bunun farkında oldukları ve vatanlarını sevdikleri için büyük bir aşkla savaşmışlar*” (K,41), ve “*...Vatanını koruyamayanlar hem maddi hem de manevi yönden bağımsız olamazlar. Hep başka devletlerin himayesinde yaşamak zorunda kalırlar ve bunu hiçbir birey istemez*” (K,40) şekilde yer almaktadır.

#### *Refah İçinde Yaşama İsteği*

Katılımcılar tarafından vatan savunulmasının refah içinde yaşama isteği olarak açıklanmasına sebep olarak; Türklerin eziyet, işkence ve zulme maruz kalmadan rahat bir şekilde yaşayabilmek isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum katılımcı cevaplarında; “*Vatan sınırları içerisinde bulunana insanların eziyet görmemesi için vatanın*

<sup>1</sup> Katılımcıların araştırmanın neden yapıldığını sormaları üzerine; araştırmanın Bosna-Hersek’de yapılacak bir sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulacak bir çalışmanın veri kaynağını oluşturacağı söylenmiştir. Kendi düşüncelerinin -yazacaklarının- yurtdışında gerçekeşecek olan bir toplantıda başkaları tarafından görülecek olması katılımcıların, uygulama süreci için motive olmalarına katkı sağladığı araştırmacı gözlemiyle doğrulanmıştır.

*düşman kuvvetlerine karşı savunulması önemlidir” (K,50), “Fransızlar, Ermenilerle birlikte Türklere eziyet işkence ve zulüm etmişlerdir. Bence Bosnalı Salih Kadiç bu eziyete dur diyebilmek için savaş başlatmıştır...” (K,29) ve “Düşman öz yurda girerse halka eziyet edecek ve kutsal değerlere zarar verecektir” (K,43) şekilde yer almaktadır.*

#### *Gelecek Nesli Düşünme*

Katılımcılar tarafından vatan savunulmasının gelecek nesli düşünme olarak görülmesindeki sebebin, kendilerinden sonraki nesillerin geleceğini düşünmüş olduklarından yani gelecek nesle işgal altında olmayan bir yurt bırakma isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum katılımcı cevaplarında; *“Eğer vatan savunulmasaydı, biz şu an bu kadar rahat olmazdık. Elimizin altında her imkân var. İnternette televizyona ne ararsak var. Eğer o gün vatan savunulmasaydı biz rahat olamazdık” (K,21) ve “Gelecekte oğullarına, torunlarına iyi, işgal altında olmayan, bağımsız bir vatan bırakmak için önemlidir” (K,44) şekilde yer almaktadır.*

#### *Yurt Bilinci Sahip Olma*

Katılımcılar tarafından vatan savunulmasının yurt bilincine sahip olma olarak görülmesindeki sebebin, kendi yurtlarının başkalarına verilemeyeceği ve yurtsuz kalındığında başka gidilecek hiçbir yerlerinin olmayacağına yönelik düşüncelerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum katılımcı cevaplarında; *“Yaşadığımız toprak kendi yurdumuz, vatanımız. Kim kendi yurdunu başkasına verir ki? Hiç kimse...” (K,55) ve “Vatan içinde bir ailen ve akrabaların var. Orası senin vatanın...” (K,7) şekilde yer almaktadır.*

Katılımcıların vatan kavramına yükledikleri anlam birinci soruya verdikleri cevapta önemli rol oynamıştır. Ortaya çıkan temalar ve verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların yansıttığı vatan algısının gerçekçi olduğu görülmektedir. Çünkü vatan denilen toprak parçası üzerinde yaşayan insanlarda bağımsızlık bilinci olması gereklidir ki o toprak parçası vatan olarak görülsün. Bunun yanında vatanın; üzerinde yaşayan insanların refah içinde yaşabilmek ve gelecek nesle sorunsuz bir vatan bırakmak için uğrunda mücadele edebilecekleri bir toprak parçası olarak görülmesi katılımcılar tarafından gerçek anlamıyla özümsemiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca kavramın bu şekilde algılanmasında ve açığa çıkmasında okunan örnek olayın da önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

## **2. “Bosnalı Salih Kadiç için nasıl birisidir diyebiliriz? Ve Onun için en önemli değer nedir?” sorularına verilen cevapların analizi:**

Yukarıdaki soruya paralel olarak katılımcıların verdikleri cevaplar iki bölüm olarak analiz edilmiştir. Önce Bosnalı Salih Kadiç’in kişisel özelliklerine ilişkin tanımlar ortaya çıkarılmış ardından onun için en önemli değer ne olduğu sorusu üzerinde durulmuştur. Bosnalı Salih Kadiç’in nasıl bir birisi olduğuna ilişkin soruya verilen cevapların analizinde en sık vurgulanan kavramın *vatansever* olduğu ve onu sırasıyla *cesur ve kahraman, fedakâr ve imanlı* kavramların izlediği görülmüştür.

Sorunun ikinci bölümüne katılımcılara yöneltilen ve Bosnalı Salih Kadiç için en önemli değer ne olduğu sorusuna verilen cevaplar çok büyük oranda “vatan” kavramının üzerinde yoğunlaştığı ve bunu “bağımsızlık” kavramının izlediği görülmektedir. Bu durum katılımcı cevaplarında; *“Vatanını ve milletini çok seven bir Bosnalıdır. Onun için en önemli değer vatandır. Vatani için her şeyi yapmaya gerekirse canını vermeye hazırdır” (K,40), “En önemli özelliği vatansever birisi olmasıdır. Onun için en önemli değer de vatandır. Salih Kadiç vatani için canını bile yok sayabilen birisidir” (K,14) ve “Vatani düşmen işgalinden kurtarmak için aşkla, şevkle, düşmana karşı kahramanca savaşan bir kişidir. Onun en önemli değeri bence vatandır” (K,5) şekilde yer alırken, Bosnalı Salih Kadiç için en önemli değer “bağımsızlık” olduğunu katılımcı cevaplarında; *“Vatanına, milletine ve ülkesine çok bağlı ve ülkesi için elinden gelen her şeyi yapan birisidir. Tabi ki ülkesinin**

*bağımsızlığı onun en önemli değerlerindedir” (K,53) ve “Bosnalı Salih Kadiç vatansever ve fedakâr bir insandır. Bağımsızlık onun için en önemli değerdir” (K, 52) şekilde yer almaktadır.*

Ayrıca katılımcıların bazıları Bosnalı Salih Kadiç’i vatansever, cesur ve kahraman, fedakâr ve imanlı olarak tanımlamanın yanında, onun bu gibi özelliklerinin de kendilerine örnek teşkil etmesini; *“Bosnalı Salih Kadiç için en önemli değer vatan sevgisidir. Vatanını, onun uğruna bir kolunu feda edebilecek kadar çok seviyor olması hepimize örnek bir davranıştır” (K,33) ve “ Vatan toprakları için canını bile düşünmeden aşkla, ibadetle, şuurla savaşmıştır. Sevgi dolu, merhametli, örnek alınabilecek insanlar arasındadır...” (K,29) şeklinde ifade etmektedirler. Bu durum katılımcıların Bosnalı Salih Kadiç tarafından yapılanları benimsemiş olduklarının göstergesidir. Bu bağlamda katılımcıların verdikleri cevaplar çalışmanın amacına ulaştığının göstergesi olarak görülebilir. Değer analizi yaklaşımı kullanılan bu çalışmanın amacına ulaşmasında örnek olay metninde sunulan kahramanın sahip olduğu değerlerin katılımcılar tarafından örnek alınması gerektiği inancı büyük önem taşımaktadır.*

### **3. Bosnalı Salih Kadiç’in sahip olduğu değerleri sen de önemsiyor musun? Neden? Sorularına verilen cevapların analizi:**

Araştırmanın bu sorusu için çok önemlidir diyebiliriz. Çünkü Bosnalı Salih Kadiç’in özelliklerine ilişkin çıkarımlar yapan katılımcıların, aktarılmak istenen değeri ne kadar önemsedığı ve kabullendiğine ilişkin en temel yargılara bu soru ile ulaşılmaktadır. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevapların analizinde katılımcıların tamamı Bosnalı Salih Kadiç’in sahip olduğu değeri önemsediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılar vatanseverlik değerini önemsemelerinin ve kabullenmelerinin gerekçelerini ifade etmek için; *“Önemsiyorum. Çünkü Salih Kadiç vatanımıza bu kadar değer vermeseydi biz bu topraklarda yaşıyor olamazdık beklide. Çünkü her can her insan önemlidir. ‘Bir kişiden ne olacak’ mantığıyla gidersek zaten bizden hiçbir şey olmaz” (K,13), “Elbette önemsiyorum. Bu değerler belirli bir toprak parçasının içinde yaşayan herkes için geçerlidir ki! Neden ben önemsemeyeyim?” (K,19), “Önemsiyorum. Çünkü o bizim vatanımızı korudu. Ben de bunları yapabilir miydim bilmiyorum. Ama en azından çaba harcardım” (K, 23), “Önemsiyorum. Çünkü Bosnalı Salih Kadiç için vatan sevgisi neyse benim için de odur...” (K,25) ve “Önemsiyorum.... Ülkemizde öyle bir savaş yok. İnşallah da olmaz. Ama olursa onun kadar olamam belki ama yaparım herhalde” (K,53) şeklinde ifadeler kullanmışlardır.*

Yukarıdaki görüşlerden katılımcıların örnek olay kahramanını vatani için çok büyük fedakârlıklar yapan, vatansever birisi olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Aynı zamanda katılımcıların, olay kahramanının başına gelenlerin kendilerinin başına geldiği takdirde onun kadar olmasa bile yine de uğraş verileceklerini düşünmeleri vatanseverlik değerinin katılımcılar tarafından kabullenildiğinin göstergesi sayılabilir.

### **4. “Bugün mutlu ve huzurlu yaşamamızda Bosnalı Salih Kadiç’in nasıl bir katkısı vardır? Sorusuna verilen cevapların analizi:**

Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar arasında en sık ifade edilen görüş *“canı pahasına savaşması ve vatana sağ kolunu vermesi”* şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra *“birlik ve beraberliği sağlaması”* da bu soru için verilen cevaplarda belirtilen görüştür.

#### *Canı Pahasına Savaşması ve Vatana Sağ Kolunu Vermesi*

Katılımcıların, bugün mutlu ve huzurlu yaşam sürmelerinde Bosnalı Salih Kadiç’in *canı pahasına savaşmasının* payının olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bu durumu katılımcılar; *“Bizim böyle mutlu ve huzurlu olmamızda sayısız katkı sağladılar. Ama en*

*önemli katkıları canı pahasına savundukları ve korudukları, bize emanet ettikleri bu vatandır”(K,30), “Canını ortaya koyarak savaşmıştır, kolunu kaybetmiştir. Yani bizim mutluluğumuz Türkiye’nin geleceği için savaşmıştır”(K,26) ve “Bosnalı Salih bize, vatan ve toprağı sağ kolunu verdi. Bizi büyük bozgundan kurtardı” (K,7) şeklinde ifade etmektedirler.*

#### *Birlik ve Beraberliğı Sağlaması*

Katılımcıların, bugün mutlu ve huzurlu yaşam sürmelerinde Bosnalı Salih Kadiç’in *birlik ve beraberliğı sağlamasının* payının olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bu durumu katılımcılar; *Adana ve çevresinde Fransızların işgaline bir tepki vererek milletimizin uyanmasını sağlamış, halkı teşkilatlandırmıştır”(K,52) ve “Onlar sayesinde bu topraklar düşman işgalinden kurtuldu. Milletimizin o zor dönemlerde birlik ve beraberliğini sağlayarak o günleri atlatılabildi”(K,31) şeklinde ifade etmektedirler.*

Yukarıdaki görüşlerden katılımcıların bugünün şartlarında mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamalarında örnek olay kahramanının canı pahasına savaşmasının ve hatta bu uğurda kolunu yitirmiş olmasının ve savaş yıllarında birlik ve beraberliğı sağlama konusunda büyük uğraşlar vermesinin payının olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bu durum katılımcılar tarafından kabullendiğı düşünölen vatanseverlik değerinin vatanın birlik ve beraberliliğı için fedakârlıklar yapma gerekliliğini de beraberinde getireceğinin anlaşıldığının göstergesi olabilir.

#### **5. “Bosnalı Salih Kadiç’i hangi yönleriyle kendine örnek alabilirsin?” sorusuna verilen cevapların analizi:**

Bu soru katılımcıların aktarılmak istenen değeri ne kadar kabullendiklerine ilişkin önemli ipuçları sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Katılımcıların Bosnalı Salih Kadiç’i hangi yönleriyle örnek almak istediklerine ilişkin düşünceleri vatanseverlik değeri çerçevesinde yoğunlaştığı ve bunu sırayla cesaretilik ve kahramanlık, azimlilik, fedakârlık ve imanlı olmak kavramlarının izlediğı görölmüştür.

Katılımcıların yarıdan fazlası Bosnalı Salih Kadiç’i vatanseverlik yönüyle kendilerine örnek alabileceklerini belirtmişlerdir. Bu durumu katılımcılar; *“Bosnalı Salih Kadiç’i vatanseverliğı ile kendime örnek alabilirim. Bazı insanlar var bana ne deyip oturur. Bazıları var canını ortaya koyar. Ben vatanı için canını ortaya koyan birisi olacağım” (K,29) ve “Vatanı için canla, başla savaşması ve hiç tereddüt bile etmeden savaşlara katılması yani vatanseverlik yönüyle örnek alırım” (K,5) şeklinde ifadelendirmektedirler.*

Bazı katılımcılar ise Bosnalı Salih Kadiç’i cesaretilik ve kahramanlık, azimlilik, fedakârlık ve imanlı olmak yönüyle kendilerine örnek alabileceklerini belirtmişlerdir. Bu durumu katılımcılar; *“Bosnalı Salih Kadiç’in cesaretini ve canını hiç düşünmeden ortaya koyması, ülkesi için savaşması örnek alınacak özellikler” (K,11) ve “Bir işi kazanana kadar ne olursa olsun asla pes etmemesini her zaman hedefinin peşinden koşmasını örnek alırım”(K,30) şeklinde ifadelendirmektedirler.*

Katılımcıların yarıdan fazlası vatanseverlik yönüyle kendilerine örnek alabileceklerini belirtmişlerdir. Bu soruya verilen cevaplar üçüncü soruya verilen cevapla tutarlılık göstermektedir. Katılımcılar üçüncü soruda Bosnalı Salih Kadiç’in vatansever birisi olduğunu ve onun bu yönünü önemsediklerini belirtmişlerdir. Bu soruya verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır ki katılımcıların önemsedikleri bu değeri benimsenme ve yaşantılarının bir parçası yapma eğiliminde oldukları söylenebilir.

## **Sonuç ve Tartışma**

Günümüzde, değer eğitimi konusunda Türkiye’de yapılan akademik çalışmaların içeriğinin gün geçtikçe artış gösterdiği görülmektedir. Ancak bu çalışmaların bir iki başlık altında toplandığı ve bunlarında genelde kuramsal, teorik bilgilerden ve tarama çalışmaları kökenli araştırmalardan ibaret olduğu söylenebilir. Bunun yanında değer öğretimine yönelik uygulama örnekleri içeren çalışmaların sayısındaki artış yukarıda belirtilen çalışma türlerine göre daha azdır. Yapılan bu çalışma değer öğretimine yönelik bir uygulama örneği sunması bakımından önemlidir. Ayrıca araştırmada kullanılan örnek olayın yaşanmış tarihi bir olay olması, tarihsel kaynakların ve olayların sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerler eğitimi ile ilişkilendirilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Tarihsel olayların değer öğretim sürecinde kullanılması bu olayların ve kahramanlarının öğrenciler tarafından tanınmasını sağlayacağı gibi sosyal bilgiler öğretim programında yer alan vatanseverlik değerinin de somut örneklerle öğrenciler tarafından algılanmasını da kolaylaştıracaktır. Çünkü değer öğretim sürecinde öğrencilere verilecek somut olaylar değer öğretimi için kullanılacak değer eğitim yaklaşımları için kaynak bir materyal niteliği taşımaktadır.

Değerlerin öğrencilere kazandırılması işlemi uzun vadede sistemli ve sabırlı çalışmayı gerektiren bir süreçtir. Değer öğretiminde örnek olaylardan ve bu olayın kahramanlarının model olarak sunulması değer öğretiminde sık kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada da gerçek yaşamdan derlenen örnek bir olay metni kullanılarak sosyal bilgiler öğretim programında doğrudan verilmesi planlanan değerlerden biri olan vatanseverlik değerinin kazandırılma süreci incelenmeye çalışılmıştır. Ortalama bir ders saati süren uygulamanın sonunda öğrencilerin olay kahramanının yaşadıklarından hareketle kahramanda bulunan ve öğrencilere aktarılması planlanan değeri algıladıkları, kabullendikleri ve benimsedikleri görülmüştür. Bu sonuç, Yıldız ve Çalışkan (2007) tarafından vatanseverlik değerinin öğretimi için “Zarife Nine” adlı örnek olay metninin değer analizi yaklaşımında kullanılarak vatanseverlik değerinin öğretilmesi amacıyla yapılan çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın amacına ulaştığı söylenebilir. Ayrıca çalışmanın bulgular kısmında katılımcıların örnek olay kahramanı hakkında “*Bosnalı Salih Kadiç’in cesaretini ve canını hiç düşünmeden ortaya koyması, ülkesi için savaşması örnek alınacak özellikler*” ve “*Canını ortaya koyarak savaşmıştır, kolunu kaybetmiştir. Yani bizim mutluluğumuz Türkiye’nin geleceği için savaşmıştır*” şekilde ifadelerde bulunmaları onlara kazandırılmak istenen değeri algıladıklarının, kabullendiklerinin ve benimsediklerinin kanıtıdır, denebilir. Bu durum Kılcan (2013) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmada katılımcılar vatanseverlik değerini “*vatan tehlikede olduğunda kurtarılması için her şey feda edilmelidir*” şeklinde ifadelerle vatanseverliği fedakârlık olarak algılamaları, öte yandan aynı değere yönelik vatanın vazgeçilmez olduğu ve vatani korumanın ve sevmenin sorumlu olunan görev şeklinde algılanması bu çalışmaya katılım gösterenlerin vatanseverlik değeri algılarıyla paralellik göstermektedir. Çünkü vatanseverlik ülkenin daha iyi bir geleceğe sahip olabilmesi için o ülkede yaşayan insanların çaba göstermesi ve gerektiğinde vatanın istikbali için ölmeyi bile göze almaları demektir ve bu durum onların vatanseverlik duygusuna sahip olduklarının birer göstergesidir (Kulukısa vd, 2005: 53). Bu durum aslında Türk milletinde son zamanlarda gerçekleşmiş bir duygu değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Danışman (1939 Akt.; Yazıcı ve Yazıcı, 2010: 650) tarafından hazırlanan Yurt Bilgisi kitabında “*Türkler... Yurtlarını korumak için seve sevine ölürlür. Türkler dünyada yurtseverlikle ün yapmışlardır. Türk tarihi baştanbaşa kahramanlıklar, yurtseverliklerle dolu şan ve zafer destanıdır.*” şeklindeki ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bu tarzda ifadelerin Cumhuriyet yıllarında, ders kitaplarında yer alıyor olması vatanseverlik değerinin öğretiminin yeni olmadığı yani Türk eğitim sisteminde köklü bir geçmişe sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

### **Kaynakça**

- Akbaba, B., Kılcan, B. ve Çepni, O. (2013). The effect of 2011 Van earthquake on 8th grade students' value rankings. *Mevlana International Journal of Education (MIJE)* Vol. 3(4), pp. 75-85.
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekteleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akbaş, O. (2005). *Değer öğretiminde yeni yaklaşımlar*. İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve klavuzu (6-7. Sınıflar), Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(10), 9-27.
- Aktaş, N. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler programında verilen değerleri edinme düzeyleri (Erzincan Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde "yardımseverlik" değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aladağ, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde değer eğitimi yaklaşımlarının öğrencilerin sorumluluk değerini kazanma düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Altan, M. Z. (2011). Çoklu zekâ kuramı ve değerler eğitimi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(4), 53-57.
- Arslan, Z. Ş. ve Yaşar, F. T. (2007). Yükselen değer kavramı üzerine eleştirel bir yaklaşım. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1(1), 8-11.
- Arweck, E. & Nesbitt, E. (2004). Values education: The development and classroom use of an educational programme, *British Educational Research Journal*, 30(2), 245-261.
- Çekin, A. (2012). Değer açısından ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kazanımları: Bir içerik analizi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 105-119.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 55-72.
- Ersoy, A. (2010). İlköğretimde değer kazanımlarının incelenmesinde karikatür kullanımı: Dayanışma değeri örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 79-104.
- Hökelekli, H. ve Gündüz, T. (2007). Üstün yetenekli çocukların değer yönelimleri ve eğitimleri. İçinde, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*. İstanbul: DEM. ss. 371-396.
- Huitt, W. (2004). *Values Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University. Web: <http://www.edpsycinteractive.org/topics/affsys/values.html>, adresinden 14 Ocak 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.



- Keskin, Y., Öksüz, Y., Gelen, İ. ve Yılmaz, H. B. (2012). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin bazı evrensel değerleri kazanım düzeylerinin karşılaştırılması (Samsun İli Örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 351-374.
- Kılcan, B. (2013). *Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kılcan, B. ve Akbaba, B. (2013). Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan kültürel mirasa duyarlılık değerine ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi. *Journal of World of Turks* , 5(3), pp.113-137.
- Kılcan, B. ve Akbaba, B. (2014). Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan estetik değerine ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(4), 1047-1076. [Online]: <http://eku.comu.edu.tr/>
- Kolukısa, E.A., Oruç, Ş., Akbaba, B. ve Dündar, H. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler 4 öğretmen kılavuz kitabı*, Ankara: A.
- Kunduroğlu, T. (2010). *4. sınıf fen ve teknoloji dersi öğretim programıyla bütünleştirilmiş "değerler eğitimi" programının etkililiğinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lickona, T. (1977). *An integrated approach to moral, value, and civic education with adolescents: An analysis of current theory and practice and recommendations for program implementation*. The adolescent Education commission New Jersey Department of Education. ERİC Document. No: ED137194.
- Merriam, S. B. (2013). Araştırmanın desenlenmesi ve örneklem seçimi (Çev. S.Turan ve D.Yılmaz), S. Turan (Çev. Ed.), *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*, Ankara. Nobel. s.55-82.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). London:Sage.
- Süslü, U. (2015). 5 Ocak Adana'nın kurtuluşu ve Bosna'lı Salih Kadiç, [http://www.igman.tv/ 5-ocak-adananin-kurtulusu-ve-bosnali-salih-kadic/#.VSMAvfmsWSo](http://www.igman.tv/5-ocak-adananin-kurtulusu-ve-bosnali-salih-kadic/#.VSMAvfmsWSo), adresinden 07 Nisan 2015 tarihinde edinilmiştir.
- Tahiroğlu, M. (2011). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde doğa sevgisi, temizlik ve sağlıklı olma değerlerinin eğitimi ve değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T. ve Çetin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:30, 231-248.
- Tokdemir, M. A. (2007). *Tarih öğretmenlerinin değerler ve değer eğitimi hakkındaki görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Tozlu, N. ve Topsakal, C. (2007). Avrupa birliğine uyum çerçevesinde değerler eğitimi. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*. İstanbul: DEM. ss. 177-202.
- Ulusoy, K. (2007). *Lise tarih programında yer alan geleneksel ve demokratik değerlere yönelik öğrenci tutumlarının ve görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Veugelers, W. (2000). Different ways of teaching values, *Educational Review*. 52(1), 37-46.
- Yalar, T. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler programında değerler eğitiminin mevcut durumunun belirlenmesi ve öğretmenlere yönelik bir program modülü geliştirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi eğitimde yeni ufuklar*, (Göz. Geç. 2.Baskı). Ankara: Akçağ.
- Yazıcı, S. ve Yazıcı, F. (2010). Yurtseverlik eğitimi: Tarih ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin algı, tutum ve eğitimsel uygulamalarına yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 649-660.
- Yeşil, R. ve Aydın, D. (2007). Demokratik değerlerin eğitiminde yöntem ve zamanlama. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 65-84.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, K. (2009). Values education experiences of Turkish class teachers: A phenomenological approach. *Eurasian Journal Of Educational Research*, 35, 165-184.
- Yıldız, M. ve Çalışkan, H. (2007). Tarihi bir olayın sosyal bilgiler dersinde değer öğretiminde kullanılmasına yönelik örnek bir uygulama. *Kök Araştırmalar*, 9(2), 119-128.
- Yiğittir, S. ve Keleş, H. (2011). Sosyal bilgiler dersinde değer eğitimine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri, *Milli Eğitim*, Sayı: 189, 144-154.
- Ziebertz, H. G. (2007). Çokkültürlü bir toplumda değerler eğitimi modelleri. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*. İstanbul: DEM. ss. 445-466.

## **Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Çevre Kavramına İlişkin Öğrenci Algılarının İncelenmesi\***

*The Examination of the Perceptions of Students Regarding the Concept of Environment Included in the Social Studies Curriculum*

**Osman ÇEPNİ\*\* - Ufuk KARAKUŞ\*\*\***

### **Özet**

Bu araştırmada, Sosyal Bilgiler 6 ve 7. sınıf öğretim programında yer alan "Çevre" kavramının sekizinci sınıf öğrencileri tarafından nasıl algılandığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; öğrencilerin ilgili kavrama ilişkin geliştirdikleri metaforlar, çizdikleri resim/karikatürler ve o kavrama ilişkin öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu; Türkiye İstatistik Kurumu'nun (2012) sosyo-ekonomik düzey (SED) verileri göz önünde bulundurularak, 2012-2013 eğitim-öğretim yılı güz döneminde, Karabük ili merkez ilçeden üst, orta ve alt SED'e sahip yerleşim yerlerinde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle seçilmiş olan 6 farklı devlet okulunda öğrenim gören 431 (197 kız - 234 erkek) sekizinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Nitel araştırma deseninde tarama modelinde gerçekleştirilmiş araştırmada üçgenleme şeklinde veri toplamaya uygun olarak nitelendirilen nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda, araştırmacı tarafından hazırlanan "Çevre .... gibidir/benzer, çünkü ...." ibaresini içeren formlar, "Çevre" kavramına ait öğrencilerden çizmeleri istenilen resim/karikatürler ve öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme formları araştırmanın verilerini oluşturmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Toplanan verilerin sonucunda öğrencilerin çevre kavramına yönelik toplam 64 geçerli metafor geliştirdikleri görülmüştür. Geliştirilen bu metaforlar 5 farklı kategoride toplanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda SED farkı gözlemeksizin katılımcıların büyük bir çoğunluğunun çevre kavramını; "kendisine verilen öneme bağlı olarak değişebilen, vazgeçilmez olan, huzur veren, olumsuz görüntü oluşturabilen, değişime açık, öğretici olan ve sonsuzluğu olan" şeklinde algıladıkları görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Çevre, Kavram, Algı, Metafor, Ortaokul, Sosyal Bilgiler*

### **Abstract**

The purpose of this study was to determine how 8th grade students perceive values such as being benevolence which were involved in social sciences teaching program for 6 and 7th graders. Therefore, metaphors and pictures/cartoons that students formed and drew for each of the values and interviews conducted with students about the related value were examined. This qualitative study designed in survey model used data research techniques such as collecting data via metaphors, semi-structured interview, and document analysis under triangulation method. Considering the data supplied by Turkish Statistical Institute (TES) about Socio-Economic Status (SES), a total of 602 (317 female - 285 male) 8th graders chosen by maximum variation sampling method from 9 primary schools located in low, middle, and high socio-economical areas of central districts of Ankara participated in the study. Content analysis was conducted to analyze and interpret the data of the study. Results demonstrated that; Without regarding the difference of SES, nearly all of the participants stated that they perceived benevolence as "*something beneficial*". Furthermore, participants particularly from middle and high SES perceived this value as "*expecting something in return from someone*" while participants from low SES perceived it as "*a labour of love*".

**Keywords:** *Value, benevolence, pictures/cartoon, metaphor, qualitative study, social sciences.*

\* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü ve Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje birimi tarafından desteklenen (04/2012-33) "Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Coğrafi Kavramlara İlişkin Öğrenci Algılarının İncelenmesi" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir

\*\* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, e-posta: ocepni@karabuk.edu.tr

\*\*\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: ukarakus@gazi.edu.tr

## **Giriş**

Kavram herhangi bir varlık veya nesneden söz edildiğinde onunla ilgili olarak zihinde oluşan ilk çağrışım olarak da ele alınabilir. (Çepni, Ayas, Akdeniz, Özmen, Yiğit ve Ayvacı, 2005). Ortaokul programı içerisinde bulunan sosyal bilgiler dersi, farklı disiplinlerle ilişki içerisinde. Bu nedenle, her disiplinin bu alana kattığı pek çok kavram bulunmaktadır. Tüm bunlar dikkate alınarak hazırlanmış olan yeni sosyal bilgiler programında kavram öğretimi, üzerinde hassasiyetle durulan hususlardan biri olmuştur. Bu nedenle, temel bilgilerin öğrencilere etkili bir biçimde kazandırılmasında kavram öğretiminin önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir (Beydoğan, 1998).

İnsanlar yaşamları boyunca çeşitli kavramlarla karşılaşır ve eğitim, öğretim, gözlem yoluyla bu kavramları öğrenirler. Kavramlar örtük bir öğrenmeyle öğrenilebileceği gibi formel eğitim yoluyla da kazanılabilir. Öte yandan, kavramların kazanımında ilk çocukluk yıllarının daha kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir (Kaygusuz, 2011). Öğrenme sürecine birtakım ön bilgilerle katılan öğrenciler, yeni öğrendikleriyle bilgi ve beceri düzeylerini geliştirebilir. Bu süreçte öğrencinin etkin tutumu ve öğrendiklerini yaşama aktarabilme becerisi önemsenmelidir. Öğrenme sürecinin aktif bir üyesi olarak öğrencinin daha önce bildiği kavramlarla yeni öğrendiği kavramlar arasında kuracağı anlamsal bağlar, sürecin etkililiğine katkı sağlayabilir (Regis, 1996, Akt. Çaycı, 2003, ss. 22). Bu nedenle öğrencilerin zihinlerinde yer eden kavramlara ait ön bilgilerinin incelenerek ortaya çıkarılmasının kavram öğretiminin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesinde önemli bir yer tuttuğu ileri sürülebilir.

Sosyal bilgiler dersinin amaçlarının gerçekleştirilmesi için; sosyal bilgiler öğretim programında yer verilen her kavramın, bireylerin zihninde aynı anlamı oluşturacak şekilde geliştirilmesi gerekir (Taşlı, 2005). Öğrencilerin yaşamları boyunca faydalanabilecekleri etkili bir sosyal bilgiler eğitimi için; sosyal bilgiler programı içerisinde geçen temel kavramların ilköğretim döneminde öğrencilere doğru bir biçimde aktarılması önemli görülebilir. Ortaokulun, lise yıllarındaki derslerin temelini oluşturduğu düşünüldüğünde, ortaokul düzeyindeki sosyal bilgiler eğitiminin önemi daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının en önemli özelliği, öğrenci merkezli bir yapı arz etmesi ve öğretme-öğrenme sürecinde öğrencinin etkin olduğu bir anlayışa sahip olmasıdır. Yapılandırmacılık yaklaşımı temel alınarak hazırlanmış olan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı kazanım, öğrenme alanı, beceri, kavram ve değer öğretimi gibi öğeleri bünyesinde barındırmaktadır (Ata, 2006, ss. 74-77). Bu öğeler arasında kavramların oldukça önemli bir yer kapladığı ifade edilebilir.

2005 yılında yenilenen sosyal bilgiler öğretim programı kavram öğretimine önem vermiş ve öğrencilerin etkili bir biçimde kavramları öğrenmeleri gerektiği ifade edilmiştir (Samancı, Kılıç ve Abay, 2005). Öğrencilerin sosyal bilgilere ilişkin kavramları öğrenmeleri, yaşam boyu karşılaşacakları sosyal problemleri ve çatışmaları çözmelerinden onlara yardımcı olabilir (Elvan, 2011). Kavramlar, sosyal bilgiler öğretim programının önemli bir unsurudur. Bu bağlamda, sosyal bilgiler dersinin amaçlarına ulaşabilmesi ve öğrencilerin kendilerinden beklenen kazanımları elde edebilmeleri için programdaki kavramları etkili bir biçimde çözümlenmeleri gerekmektedir (Doğanay, 2005, ss. 271).

Mevcut durumda coğrafya eğitimi sosyal bilgiler dersi kapsamında 4. sınıftan başlayıp 7. sınıfa kadar devam etmektedir. Bu düzeyde öğrencilere Türkiye'nin coğrafi özelliklerine ilişkin temel düzeyde bilgiler kazandırılmaktadır (Akınoğlu ve Bakır, 2003). İlgili süreçte, öğrencinin gelişim düzeyi de göz önünde bulundurularak sayıca daha az coğrafya terim ve kavramın öğrencilere kazandırıldığı görülmektedir (Turan, 2002). İlkokul süreci sonrası sınıf büyüdükçe, programlar içerisinde coğrafya konularının kapsamı da genişlemektedir. Zaman zaman ünite adları değişmekle birlikte, 6. yıl programlarında

coğrafya ve dünyamız ile Türkiye; 7. yıldaki Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ve yurdumuzun komşuları, başlıca temel coğrafya konularını oluşturmaktadır (Zeybek, 2006 ss. 235). Sosyal bilgiler programı içerisinde yer alan 6. ve 7. sınıf coğrafya konularında kazandırılması düşünülen coğrafyaya ait kavram listesi tablo 1 de gösterilmiştir.

**Tablo1.** Sosyal Bilgiler Dersi 6 ve 7. Sınıflar Öğretim Programında Yer Alan Coğrafya Kavramları (MEB, 2005)

	Kavramlar	Düzyey	Düzyey	No	Kavramlar	Düzyey	Düzyey
1.	Afet	⊙		15.	Keşif		⊙
2.	Beşeri ortam	⊙	⊙	16.	Kıta	⊙	
3.	Bölge	⊙	⊙	17.	Kutup	○	⊙
4.	Coğrafi konum	⊙	⊙	18.	Küresel sorun	○	⊙
5.	Çevre	⊙	⊙	19.	Nüfus	⊙	⊙
6.	Çevre kirliliği	⊙	⊙	20.	Okyanus	○	⊙
7.	Doğal kaynaklar	⊙	⊙	21.	Ölçek	⊙	
8.	Doğal ortam	⊙	⊙	22.	Sanayi	⊙	⊙
9.	Ekvator	○	⊙	23.	Şehirleşme	⊙	⊙
10.	Enerji	⊙	⊙	24.	Turizm	⊙	⊙
11.	Göç	⊙	⊙	25.	Ulaşım	⊙	⊙
12.	Harita	⊙	⊙	26.	Yerleşme	⊙	⊙
13.	İklim	⊙	⊙	27.	Yön	⊙	⊙
14.	İskân	○	⊙				
○ Bu kavram <b>giriş</b> düzeyinde verilecektir.							
⊙ Bu kavram <b>geliştirme</b> düzeyinde verilecektir.							
⊙ Bu kavram, <b>pekiştirme</b> düzeyinde verilecektir.							

Çevre kelimesinin kökenine bakıldığında; “*environs*” yani bir yeri çevreleyen veya çevresindeki alan olarak tanımlanır (Atalay, 2004, ss. 87). Çevre, insanın veya herhangi bir canlının yaşadığı ortamdır (Özey, 2001). Canlı varlıkların yaşamsal bağlarla bağlı oldukları, etkiledikleri ve aynı zamanda çeşitli yollardan etkilendikleri bu alana çevre ya da ortam denir (Güney, 2004). Coğrafi anlamda çevre, coğrafi yeryüzü veya Dünya ekosisteminin boyutları dahilinde kalan çevredir (Doğanay, 2005, ss. 46). Çevre herkes için farklı bir anlam ifade edebilir. Bazı kimseler için çevre, yere atılan çöp, kimisi için İstanbul ve Çanakkale boğazından geçen petrol tankerleri, kimisi için intihar eden ve karaya varan balinalar, bazıları için de biyosfer, atmosfer, hidrosfer, litosferden oluşan ekosfer yani canlı ve cansız varlıklar ve bunların yaşadığı ortamın tümüdür (Efe, 2002, ss. 32).

Son yıllarda, öğrencilerin temel kavramlarla ilgili algılamaları ve kavram yanlışlarını ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalarda bir artış gözlenmektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde, Sosyal Bilimler alanında var olan kavramlara yönelik öğrenci algı ve yanlışlarını belirleyen yerli yabancı bazı araştırmalar yapılmıştır (Akengin ve Süer, 2011; Alım, Özdemir ve Yılar, 2008; Alkış, 2006; Aydın, 2010; Aydın ve Ünalı, 2010; Aydın, 2011; Bradbeer, Healey ve Kenale, 2004; Coşkun, 2010; Çepni, 2013, Çepni, 2014; Demirkaya ve Tokcan, 2007; Karakuş ve Kılıçoğlu, 2012; Kılıçoğlu, 2011; Walshe, 2007). Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, genel olarak öğrencilerin soyut coğrafi konuları anlamalarında bazı zorluklar yaşadıkları ve kavram yanlışlarına sahip olduklarına işaret etmektedir.

İlgili alanyazında yapılan bu çalışmalara rağmen öğrencilerin algı ve yanlışlarının farklı veri toplama araçları (metafor, resim veya karikatür) kullanılarak ve derinlemesine bir biçimde incelendiği araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

## **Yöntem**

Bu araştırmada sekizinci sınıf öğrencilerinin, Sosyal Bilgiler 6 ve 7. Sınıf Öğretim Programında yer alan çevre kavramını nasıl algıladıklarını belirlemek amacıyla; mecazlar yoluyla veri toplama, görüşme ve döküman analizinden oluşan nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle üçgenleme (metot üçgenlemesi) şeklinde veri toplamaya uygun olduğu söylenebilir. Metot üçgenlemesi, çalışma için farklı metotların kullanımını içerir. Bu metotların kullanımına görüşme, gözlem, döküman analizinin değişim belirleme amaçlı aynı anda kullanılması örnek olarak verilebilir. Bütün metotlardan elde edilen bulgular aynı ya da benzer sonuçları vermesi bulgularda geçerliliğin sağlandığının göstergesidir (Guion, 2002).

## **Araştırma Deseni**

Araştırma nitel paradigma kapsamında tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, bir grubun özelliklerini belirlemek ya da geçmişte veya halen var olan bir durumu betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı biçiminde tanımlanmaktadır. Bu şekilde, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde tanımlanmaya çalışılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010, ss. 16; Karasar, 2010).

## **Çalışma Grubu**

Bu araştırmanın random olarak seçilmiş çalışma gurubunu; TUIK (2012) sosyo ekonomik düzey verilerine dayalı olarak, 2012-2013 eğitim öğretim yılının güz döneminde, Karabük ili merkez ilçesinde alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde bulunan yerleşim yerlerinde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle seçilmiş olan dokuz ortaokuldaki; mecazlar aracılığıyla veri toplamak için çalışmaya katılım gösteren, alt sosyo-ekonomik düzeyden 119 (52 kız - 67 erkek), orta sosyo-ekonomik düzeyden 141 (64 kız - 77 erkek) ve üst sosyo-ekonomik düzeyden 171 (81 kız - 90 erkek) toplamda ise 431 (197 kız - 234 erkek) sekizinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Maksimum çeşitliliğe dayalı örnekleme seçiminde amaç, genelleme yapmak için çeşitlilik sağlamaktan ziyade çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olgunun olup olmadığını ortaya koymaya çalışmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Maksimum çeşitliliğe dayalı örnekleme yönteminin bir takım olumlu özellikleri bulunmaktadır. Bunlar arasında örnekleme ilişkin her durumun kendine özgü boyutlarıyla derinlemesine tanımlanabilmesi ve farklı özellik gösteren durumlar arasında ortaya çıkabilecek ortak kategorilerin belirlenmesi gösterilebilir (Patton, 1987).

## **Veri Toplama Araçları**

Sekizinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersi, coğrafya konuları içerisinde yer alan “çevre” kavramına yükledikleri anlamları ayrıntılı ve olduğu gibi betimlemeye çalışılan bu araştırmada veri toplama aracı olarak;

**1. Mecazlar yoluyla veri toplama formu:** Araştırmada ilk olarak öğrencilerin sosyal bilgiler 6 ve 7. sınıf öğretim programında yer alan coğrafi kavramlara yükledikleri anlamlara ilişkin metaforları belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bir dizi araştırmada (Aydın, 2010a; Aydın, 2010b; Aydın, 2011; Aydın ve diğerleri 2011; Güven ve Güven, 2009; Kılcan, 2013; Saban, 2008a; 2008b) kullanılan<sup>1</sup> metaforlar yoluyla veri toplama formu kullanılmıştır. Metafor, bir şeyi başka bir şeye göre düşünme ve kavramları daha iyi anlamak için başvurulan insani akıl yürütmenin bir unsuru olarak ifade edilebilir (Lakoff ve Johnson, 2010). Bununla birlikte metafor, bireyin soyut ve karmaşık bir olguyu açıklamada başvuracağı zihinsel imge olarak da ele alınabilmektedir (Saban, 2004; Yob, 2003). Mecazın

<sup>1</sup> Örnek olarak; “Çevre ... gibidir. Çünkü...” gibi ifadelerin yer aldığı form kullanılmıştır.

(Metafor), betimleyici bir role sahip olmasının, çalışılan konuya yönelik zengin bir resim sunmasının ve görsel yönünün güçlü olmasının, nitel paradigma çerçevesinde desenlenen araştırmalarda kullanımı daha uygun hale getirdiği söylenbilir (Yıldırım ve şimşek, 2011).

**2. Doküman incelemeesi:** Metafor oluşturulan “evre” kavramına ilişkin katılımcılardan çizmeleri istenilen resimler/karikatürlerden oluşan materyal kullanılmıştır. Yıldırım ve şimşek’e (2006) göre, yazılı malzemeler nitel araştırmalar kapsamında doküman incelemeesi kapsamına girdiği gibi görsel malzemelerde doküman kapsamına girmektedir ve nitel araştırmalarda kullanılabilir. Bu tip materyaller tek başlarına bir araştırmanın veri kaynağı olacağı gibi gözlem, görüşme ve doküman incelemeesi gibi veri toplama yöntemleri ile ek veri kaynağı olarak kullanılabilir.

**3. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu:** Araştırmanın diğer bir veri toplama aracı; veri toplama formunda yer alan her bir kavrama ilişkin çalışma gurubundaki bireylerle gerekleştirilmif olan yarı yapılandırılmış görüşmedir. Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı, genel olarak önceden hazırladığı soruların dışına pek çıkmadan sorularını yöneltir. Bununla birlikte öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda görüşülen kişilerin bakış aıllarını ortaya çıkarmada daha derinlemesine bilgi sahibi olmak amacıyla haricen sorular yneltebilme esnekliğine sahiptir (Glesne, 2012, ss. 140). Bu teknik, hem sabit seçenekli cevaplamayı hem de ilgili alanda derinlemesine inceleme yapmaya imkn vermesi nedeniyle daha sağlıklı veri toplamaya mümkün hale getirebilmektedir. Geçerli ve tam bilgi toplayabilmek için sürecin göz ardı edilmeden irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda görüşme yapılan bireye kendini ifade etme fırsatı vermesi bakımından ilgili yöntem nitel araştırmada sıklıkla kullanılmaktadır (Balcı, 2010b; Büyüköztürk ve diğerleri, 2010).

### **Verilerin Toplanması**

Verilerin toplanması süreci "uygulama aşaması 1" ve "uygulama aşaması 2" şeklinde gerçekleşmiştir.

#### *Uygulama Aşaması 1 (Ekim, 2012)*

Araştırmanın birinci uygulama aşamasında her bir öğrenciye, evre kavramıyla ilgili metafor formu dağıtılmıştır. Çalışmaya başlamadan önce araştırmacı kendisi ve araştırmayı yapma amacı hakkında kısa bilgiler sunmuştur. Çalışmanın nasıl yapılacağı konusuna geçmeden önce öğrencilere verilen formda yer alan yönerge okunarak araştırma konusunda bilgilenmeleri amaçlanarak çalışmaya başlanmıştır. Elde edilen veriler araştırmacı tarafından sosyo-ekonomik düzeylerine göre düzenlenerek, öğrenciler tarafından evre kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlar, gerekçeleri, o gerekçeye ve kavrama uygun olarak çizdikleri resim/karikatürler bir alan uzmanı eşliğinde gözden geirilmif ve benzer resim/karikatür çizenler, farklı resim/karikatür çizenler ve hiç resim/karikatür izmeyenler tespit edilmiştir. Bu işlemede; resim ve karikatürlerin öğrenciler tarafından özenle çizilip çizilmediği, çizilen resim ve karikatürlerin anlaşılabilirliği, oluşturulan metaforun gerekçesini yansıtıp yansıtmadığı gibi hususlar araştırmacı ve alan uzmanı tarafından görüş birliği göz önünde bulundurulularak detaylı bir biçimde incelenmiştir.

#### *Uygulama Aşaması 2 (Mayıs – Haziran, 2012)*

Araştırmanın ikinci uygulama aşaması olan görüşmeye başlamadan önce araştırmacı; her sosyo-ekonomik düzeyden evre kavramına ilişkin benzer, farklı ve hiç resim izmeyenlerden en az bir görüşme yapmak için maksimum çeşitlilik rneklemeye yöntemine uygun olarak katılımcı belirlemiştir. Bu belirleme sonrasında araştırmacı, öğrencilerle okuldaki müsait bir ortamda bir araya gelmiş ve ortak bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada; öğrencilere, yapılacak olan görüşmenin çalışmanın bir devamı niteliğinde olduğu, katılımın gönüllülük esasına dayandığı, istedikleri zaman görüşmeyi bırakabilecekleri ve görüşmeye katılmak istemeleri halinde yapılan görüşmenin bir ses kayıt

cihazı vasıtasıyla kayıt altına alınacağı hususlarında bilgilendirme yapılmıştır. Bir sonraki aşamada, öğrencilerin kavramlar hakkında oluşturdukları metaforları daha derinlemesine incelemek amacıyla öğrenciler tek tek görüşmenin gerçekleştirileceği ortama alınmıştır. Burada öğrencilere ilgili kavramla ilgili neler düşündükleri sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmede; çevre kavramına ilişkin benzer resim/karikatür çizenlerden bir görüşme, farklı resim/karikatür çizenlerden bir görüşme ve çevre kavramına ilişkin hiç resim çizmeyenlerden bir görüşme olmak üzere toplam 7 adet görüşme yapılmıştır. Her bir öğrenciyle 1 dakikayı geçmeyen görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler için öğrencinin ve araştırmacının konuya daha etkili bir biçimde odaklanabileceği ortamlar tercih edilmiştir.

### **Verilerin Analizi ve Yorumlanması**

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi insan davranışları üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışmaya fırsat tanıyan ve özellikle sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulan bir tekniktir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010). İçerik analizi salt bir betimleme ve tasvir aracı ya da tekniği olmadığı, aksine çıkarım yapma yoluyla sosyal gerçeğin belirli boyutlarını araştıran bir yöntem olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda içerik analizinin; seçici, sınıflandırıcı ve nicelleştirici bir yöntem olduğu da söylenebilir. İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Araştırma sonrasında elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması süreci Saban'dan (2009) yararlanılarak aşağıdaki aşamalarda gerçekleştirilmiştir.

*Kodlama ve Ayıklama Aşaması:* Bu aşamada ilk olarak araştırmaya katılan katılımcıların ürettiği metaforlar Excel programında alfabetik sıraya dizilerek bir liste meydana getirilmiştir. Araştırmanın amacına göre katılımcıların yazılarında, metaforları belirgin bir şekilde ifade edilip edilmediğine bakılarak, her katılımcının formda dile getirdiği metafor kodlanmıştır. Çevre kavramına ilişkin herhangi bir metaforun oluşturulmadığı formlar, metaforun yer aldığı ancak gerekçesi bulunmayan ve çevre kavramının tanımının yer aldığı formlar işaretlenmiştir. Belirtilen gerekçelerle 332 katılımcı tarafından belirtilen “*Çevre insanın dolaştığı yerler gibidir. Çünkü çevrede oyun alanı ve gezilecek yerler vardır (A59, KÖ)*”, “*Çevre mahalle ortamı gibidir. Çünkü çevremizde de kirlenen insanlar vardır. Bu yüzden hem çevremiz hem de mahalle ortamımız kirlenir (O39, KÖ)*”, “*Çevre güzel insanlar gibidir. Çünkü çevremiz temiz olduğu kadar insanlarda temizdir (Ü29, EÖ)*” gibi ifadelerin yer aldığı formlar ve 5 katılımcı tarafından boş bırakılan toplam 337 form, elenerek araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

*Örnek Metafor Derleme Aşaması:* Bu aşamada “metafor analizi” (Saban, 2009) ve “içerik analizi” (Yıldırım ve Şimşek, 2006) teknikleri kullanılarak her metafor parçalara ayrıştırılmıştır. Bu aşamanın amacına göre katılımcıların yazdıkları metaforlar tekrar okunup gözden geçirilerek, her metaforda (1) benzeyen, (2) benzetilen ve (3) benzeyen ve benzetilen arasındaki bağıntı analiz edilmiştir. Katılımcıların zayıf yapıli zihinsel imgeleri içeren anketlerin ayıklanmasından sonra Çevre kavramına yönelik olarak alt SED’den 25 katılımcıdan toplam 18, orta SED’den 31 katılımcıdan toplam 21, üst SED’den 31 katılımcıdan toplam 23 geçerli metafor elde edilmiştir. Metafor formlarının ayıklama, derleme ve geçerli kabul edilme sonrasındaki sayıları tablo 2 de gösterilmektedir.

*Kategori Geliştirme Aşaması:* Bu aşamada katılımcılar tarafından “çevre” kavramına yönelik geliştirilen metaforlar, katılımcıların oluşturdukları metaforun gerekçesine bakılarak kategorilendirilmiştir. Buna göre çevre kavramı üst (gösterilen öneme bağlı olan, olumsuz görüntü, vazgeçilmez olan, huzur kaynağı) ve alt (vazgeçilmez olan, huzur kaynağı olan, gösterilen öneme bağlı olan, sonsuz olan) SED’lerde 4’er, orta (gösterilen öneme bağlı olan, vazgeçilmez olan, huzur kaynağı olan, değişime açık, öğretici olan) SED’de ise 5 farklı kategori altında toplanmıştır.



**Tablo 2.** Çevre Kavramına Yönelik Oluşturulan Metafor Formlarının Ayıklama, Derleme ve Geçerli Kabul Edilme Sonrasındaki Sayıları

		Sosyo-Ekonomik Düzey			Toplam
		Üst	Orta	Alt	
Form Durumu	Boş	3	1	1	5
	Geçersiz	138	102	92	332
	Geçerli	31	38	25	94
	<b>Toplam</b>	<b>172</b>	<b>141</b>	<b>118</b>	<b>431</b>

*Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması:* Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, araştırmada ulaşılan 6 kavramsal kategori altında verilen metaforların, söz konusu bir kavramsal kategorileri temsil edip etmediğini belirlemek amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacı tarafından oluşturulan katılımcılara ait metafor listeleri ve kavramsal kategorileri içeren listeler uzmanlar tarafından incelenmiştir. Daha sonra uzmanın yaptığı eşleştirmeler ile araştırmacının oluşturduğu kategoriler karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları belirlenerek araştırmanın güvenilirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır. Nitel araştırmalarda, uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun % 90 ve üzeri olduğu durumlarda arzu edilen düzeyde bir güvenilirlik sağlanmaktadır (Saban, 2009).

**Tablo 3.** Uzman görüşü sonrası eşleştirilmesinde değişikliğe gidilen metaforlar, kategorileri ve bu kategorilerin yüzde cinsinden güvenilirlik değerleri.

SED	Uzman Görüşü Sonrasında Kategori Değişikliği Yapılan Metafor ve Sayısı		Toplam
Çevre	Üst	Bir metafor ( <i>Cennet</i> ) 4. kategori ile eşleştirilerek değiştirildi	96
	Orta	iki metafor ( <i>Mutluluk</i> ) 3. kategori ile, ( <i>Yeşil Alan</i> ) 2. kategori ile eşleştirilerek değiştirildi	91
	Alt	Bir metafor ( <i>Temizlik</i> ) 3. kategori ile eşleştirilerek değiştirildi	95

**Verilerin Bilgisayar Ortamına Aktarılma Aşaması:** Katılımcıların geliştirdikleri metaforlar kategorilere ayrıldıktan sonra, bütün veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu işlemlerden sonra, metaforların ve buldukları kategoriyi temsil eden katılımcıların sayısı (f) ve yüzdesi (%) hesaplanmıştır. Bu hesaplama tabloları ile birlikte oluşturulan metafor kategorilerini açıklamak için katılımcılar tarafından metaforun oluşturulma gerekçesini belirten ifadelerden yüksek frekansa sahip olanları temsil edenler aynen alınarak bulgular kısmına yerleştirilmiştir. Bu yerleştirmelerde katılımcılara ait kodlamalar (Ü15, K.Ö (Kız Öğrenci); O179, E.Ö (Erkek Öğrenci); A121, K.Ö vb.) kullanılmıştır. Yerleştirilen ifadelerin ardından o katılımcı tarafından çizilmiş daha önceden elemeye tabi tutulmuş resim/karikatür, hem katılımcının oluşturduğu metaforu hem de bu metafora ait gerekçeyi desteklemesi açısından bulgular kısmına yerleştirilmiştir. Bu işlemde sonra araştırmanın ikinci aşaması olan görüşmeden elde edilen veriler, yukarıda bahsedilen araştırmanın birinci aşamasından elde edilmiş olan metafor gerekçelerini ve buna bağlı olarak öğrenci tarafından çizilmiş resim/karikatürleri desteklemesi için bulgular kısmında resim/karikatürden sonra gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

### Bulgular

Tablo 4 incelendiğinde, alt SED'deki katılımcılar "Çevre" kavramına yönelik 18 metafor geliştirmişlerdir. Geliştirilen metaforların yarısından fazlası (14) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Geriye kalan 4 metafor ise 2-4 katılımcı tarafından temsil

edilmektedir. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı yaklaşık olarak 1,4'tür. Bu kavrama ilişkin metaforların frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında "Yaşadığımız Yer" ( $f = 4$ ), "Doğa" ( $f = 3$ ) ve "insan" ( $f = 2$ ) gelmektedir.

**Tablo 4:** Katılımcıların "Çevre" Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Çiçek	1	0.25	10	İnsan Vücudu	1	0.25
2	Çöplük	1	0.25	11	İnsan	2	0.50
3	Doğa	3	0.75	12	Karabük	1	0.25
4	Eşya	1	0.25	13	Kitap	1	0.25
5	Evimiz	1	0.25	14	Mutluluk	1	0.25
6	Güneş	2	0.50	15	Okyanus	1	0.25
7	Hayat	1	0.25	16	Sevdikleriyle Olmak	1	0.25
8	Hazine	1	0.25	17	Temizlik	1	0.25
9	Huzur	1	0.25	18	Yaşadığımız Yer	4	1.00
Toplam						25	100

Tablo 5 incelendiğinde, alt SED'deki katılımcıların "Çevre" kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından 4 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Her metafor katılımcıların yaptıkları açıklamalar doğrultusunda metaforun gerekçesini oluşturan düşünce kapsamında gruplandırılmıştır.

**Tablo 5.** Alt Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Katılımcıların "Çevre" Kavramına Yönelik Sahip Oldukları Metafor Kategorileri

Sıra No	Kategori Adı	Metafor	Metafor Sayısı	Toplam Metafor
1	Vazgeçilmez Olan	Doğa, Evimiz, İnsan, Yaşadığımız Yer, Yaşam Kaynağı	5	10
2	Huzur Kaynağı Olan	Çiçek, Güneş, Hazine, Huzur, Karabük, Mutluluk, Sevdiklerinin Yanında Olmak	7	8
3	Gösterilen Öneme Bağlı Olan	Çöplük, Eşya, Hayat, Kitap, Temizlik	5	5
4	Sonsuz Olan	İnsan Vücudu, Okyanus	2	2

#### **Kategori 1: Vazgeçilmez Olan**

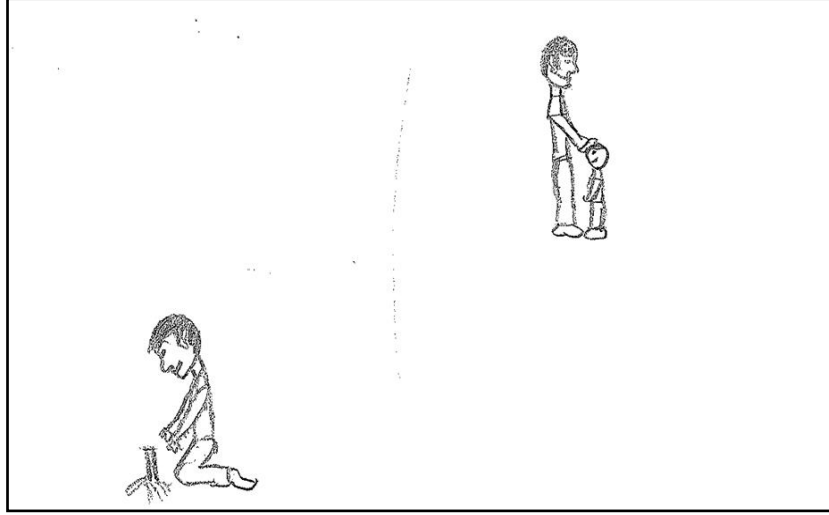
Tablo 5 incelendiğinde "vazgeçilmez olan" kategorisinin toplam 5 metafor ve 10 katılımcı (%2.50) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında "Doğa" ( $f = 3$ ), "Yaşadığımız Yer" ( $f = 3$ ) ve "insan" ( $f = 2$ ) gelmektedir. Aşağıda katılımcıların "vazgeçilmez" kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine, bazı katılımcılar tarafından geliştirilen metafora ait resme / karikatüre ve görüşmeye yer verilmiştir.

*"Çevre doğa gibidir. Çünkü doğa bir yaşam yeridir. Doğanın bir kanunu vardır. Doğarsın, büyürsün, ölürsün. Çevre de aynıdır. Doğarsın yaşarsın oraya ait olursun sonra bir bakarsın her yer ev her yer fabrika."* (A23, EÖ).

“Çevre **yaşadığımız yer** gibidir. Çünkü çevre bir temiz doğa kaynağıdır. Yaşam için olmazsa olmazdır. Çevre yok olursa yaşam kaynağımız gider.” (A5, EÖ).

Çevre **insan** gibidir. Çünkü çevreye de insana da değer vermek gerekir. Çevre bizim ihtiyaçlarımızı karşılar. İnsanlara da değer veririz sır paylaşırlar.” (A10, EÖ).

(Görüşme A10, EÖ) Ben çevreyi insana benzettim. Çünkü insan kendini değerli hissetmek ister. O yüzden yakın arkadaşımınla bildiğim bir şeyi paylaşırsam ona kendini değerli hissettirim. Çevre de öyledir ona iyi davranmalıyız.



### Kategori 2: Huzur Kaynağı Olan

Tablo 5 incelendiğinde “huzur kaynağı” kategorisinin toplam 7 metafor ve 8 katılımcı (%2.00) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılan “güneş” ( $f = 2$ )’tır. Aşağıda bazı katılımcının “huzur kaynağı olan” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiğine yönelik gerekçelere ve bazı katılımcılara ait resim / karikatüre ve görüşmeye yer verilmiştir.

“Çevre **güneş** gibidir. Çünkü çevremize baktığımızda bazı insanlar içimizi ısıtırlar. Güneşte insanın içini ısıtır.” (A62, KÖ).

“Çevre **mutluluk** gibidir. Çünkü çevrede o kadar çok şey var ki ağaçlar, çiçekler, böcekler, kuşlar. İnsanlar bunları görünce içlerine huzur geliyor.” (A7, KÖ).

(Görüşme A7, KÖ) Çevre sevinçler, huzur ve mutluluk gibidir. Çünkü çevre bize insanın mutlu olabilmesi için her şeyi sunuyor. Çiçekler, böcekler, hava, deniz, yeşil alan. Bunların hepsi beni heyecanlandırıyor ve içimde yaşama sevinci oluyor.

### Kategori 3: Gösterilen Öneme Bağlı Olan

Tablo 5 incelendiğinde “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisinin toplam 5 metafor ve 5 katılımcı (%1.25) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçesine yer verilmiştir.

“Çevre **hayat** gibidir. Çünkü çevre demek hayatımızı yaşayabileceğimiz bir yaşam alanı demektir. Hayatta ancak oksijen olduğu müddetçe kalabiliriz. Eğer çevre kirliliği gibi sebeplerle hava kirliliği olursa oksijen bulamayız. Bu sebepten çevremizdeki kirleticileri uyarmalıyız. Fabrika ve egzozlardan çıkan karbondioksitler çevreyi kirletirler. Bunları önleyici tedbirler almalıyız.” (A56, EÖ).

#### **Kategori 4: Sonsuz Olan**

Tablo 5 incelendiğinde “Sonsuz Olan” kategorisinin toplam 2 metafor ve 2 katılımcı (%0.50) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “*Sonsuz Olan*” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine yer verilmiştir.

*“Çevre okyanus gibidir. Çünkü her ikisinin de ucu bucağı belli değildir. Git git bitmez.” (A19, KÖ).*

*(Görüşme A19, KÖ) Çevre okyanus gibidir. Baktığımızda çevre çok geniş bir alandır. Neresidir dersiniz belki şimdi gösteremem o kadar büyük yani. Okyanusta öyledir. Her tarafı kaplar ve sonu yoktur.*

Çevre kavramına ilişkin kategorilerle ilgili oluşturulan metaforların gerekçelerine bakıldığında; katılımcılar çevre kavramını genel olarak vazgeçilmez olan ve huzur veren bir kavram olduğu yönünde görüşler bildirmişlerdir. Ayrıca çevre kavramına ait gerekçelerde katılımcılar çevreyi, kendisine verilen öneme bağlı olarak değişebilen ve sonsuzluğu olan bir kavram olarak değerlendirmişlerdir.

**Tablo 6.** *Orta Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Katılımcıların “Çevre” Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar*

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Ağaç	2	0.62	12	İnsan	2	0.62
2	Akciğer	2	0.62	13	İnsanın Midesi	1	0.31
3	Anne	1	0.31	14	Karalanmış Kâğıt	1	0.31
4	Arkadaş	1	0.31	15	Mutluluk	1	0.31
5	Ayna	1	0.31	16	Oksijen	2	0.62
6	Çalışkan Öğrenci	1	0.31	17	Orman	1	0.31
7	Çuha Çiçeği	1	0.31	18	Öğretmen	1	0.31
8	Doğa	2	0.62	19	Temizlik	1	0.31
9	Evimiz	5	1.55	20	Vücudumuz	1	0.31
10	Halka	1	0.31	21	Yaşam Alanı	2	0.62
11	İç Organlarımız	1	0.31				
Toplam						31	100

Tablo 6 incelendiğinde, orta sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcılar “Çevre” kavramına yönelik 21 metafor geliştirmişlerdir. Geliştirilen metaforların yarısından fazlası (14) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Geriye kalan 7 metafor ise 2-5 katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı yaklaşık olarak 1.48’dir. Bu kavrama ilişkin metaforların frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “evimiz” ( $f=5$ ), “doğa” ( $f=2$ ) ve “akciğer” ( $f=2$ ) gelmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde, orta sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcıların “Çevre” kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından 5 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Her metafor katılımcıların yaptıkları açıklamalar doğrultusunda metaforun gerekçesini oluşturan düşünce kapsamında gruplandırılmıştır.

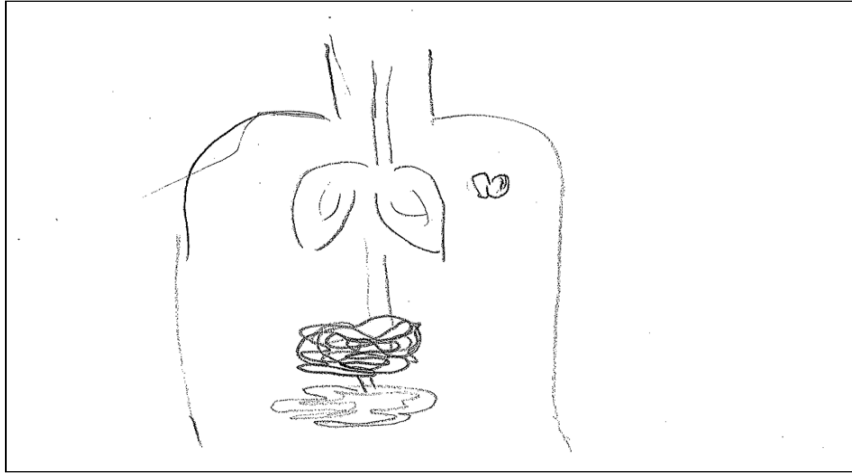
**Tablo 7.** Orta Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Katılımcıların “Çevre” Kavramına Yönelik Sahip Oldukları Metafor Kategorileri

Sıra No	Kategori Adı	Metafor	Metafor Sayısı	Toplam Metafor
1	Gösterilen Öneme Bağlı Olan	Ağaç, Akciğer, Evimiz, İç Organlarımız, Karalanmış Kâğıt, Temizlik	6	11
2	Vazgeçilmez Olan	Akciğer, Doğa, Halka, İnsan, İnsanın Midesi, Oksijen, Orman, Yaşam Alanı, Yeşil Alan	9	10
3	Huzur Kaynağı Olan	Çiçek, Güneş, Hazine, Huzur, Karabük, Mutluluk, Sevdiklerinin Yanında Olmak	7	8
4	Değişime Açık	Ağaç, Arkadaş, Ayna, Çalışkan Öğrenci, Çuha Çiçeği, Oksijen	6	6
5	Öğretici Olan	İnsan, Öğretmen	2	2

### Kategori 1: Gösterilen Öneme Bağlı Olan

Tablo 6 incelendiğinde “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisinin toplam 6 metafor ve 11 katılımcı (%3.41) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “evimiz” ( $f = 5$ ) ve “iç organlarımız” ( $f = 2$ ) gelmektedir. Aşağıda katılımcıların “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelere yer verilmiştir.

“Çevre **iç organlarımız** gibidir. Çünkü insanı bir organı ağrıdığında her bir organı bu ağrıdan etkilenir. Çevre de bu yüzden bir insanın organlarına benzer. Çevremizi temiz tutmazsak bizde bu olaylardan etkileniriz.” (O97, KÖ).



(Görüşme O97, KÖ) Çevre de iç organlarımız da aynıdır. Çünkü benim bir yerim ağrıdığında ve hastalandıysa diğer organlarıma da sıçrayabilir. Çevre deki durumda böyledir. Dışarıya pislik atarsak o pislik orada mikrop üretir ve bu mikroptan diğer canlılar etkilenir.

“Çevre **evimiz** gibidir. Çünkü evimizi nasıl temiz tutarsak çevremizi de temiz tutmalıyız. Her ikisi de bizden kendilerini temiz tutmamızı ister.” (O27, EÖ).

### **Kategori 2: Vazgeçilmez Olan**

Tablo 6 incelendiğinde “vazgeçilmez olan” kategorisinin toplam 9 metafor ve 10 katılımcı (%3.10) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “Doğa” ( $f = 2$ ) gelmektedir. Aşağıda katılımcının “vazgeçilmez olan” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçeye, bazı katılımcılar tarafından geliştirilen metafora ait resme / karikatüre ve görüşmeye yer verilmiştir.

“Çevre **orman** gibidir. Çevrenin güzelliklerini daha iyi anlayabilmemiz ve onun güzelliklerinden faydalanabilmemiz için yeşil alana ihtiyacımız vardır. Çevreye bu alanları sağlayacak olan şey ormanlarımızdır. Ormansız çevre olumsuz hayat koşulları oluşturur.” (O7, KÖ).



### **Kategori 3: Huzur Kaynağı Olan**

Tablo 6 incelendiğinde “huzur kaynağı” kategorisinin toplam 2 metafor ve 2 katılımcı (%0.62) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “huzur kaynağı olan” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçesine yer verilmiştir.

“Çevre **anne** gibidir. Çünkü insanlara bir anne şefkatiyle yaklaşır. İnsanların onunla oynamasına izin verir. Kollarını açar. Her ikisi de bizi mutlu eder. Huzur verir.” (O63, KÖ).

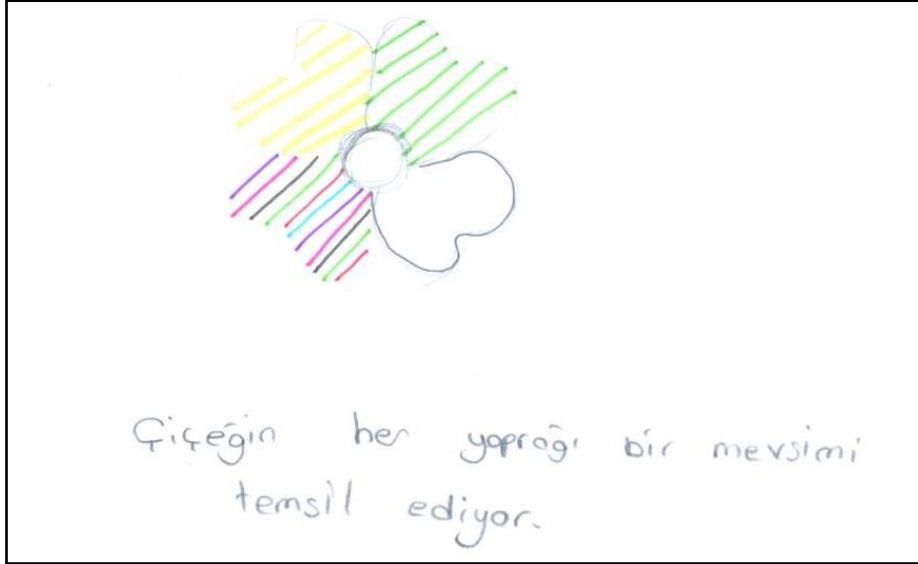
### **Kategori 4: Değişime Açık**

Tablo 6 incelendiğinde “Değişime Açık” kategorisinin toplam 6 metafor ve 6 katılımcı (%1.86) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “değişime açık” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine yer verilmiştir.

“Çevre **çuha çiçeği** gibidir. Çünkü farklı sıcaklıkta farklı renklere bürünür. Kışın beyaz yazın yeşil sonbaharda sarı ilkbaharda rengârenktir. Çevremizde mevsimlere göre sürekli renk değiştirir.” (O118, KÖ).

(Görüşme O118, KÖ) Çevreyi çuha çiçeğine benzetebiliriz. Çünkü çuha çiçeği sıcaklığına göre havanın farklı renklere bürünebilir. Yazı kışı farklıdır. Rengarenk bir görüntüsü vardır. Çevremize baktığımızda da mevsim değişimleri sırasında sürekli renk değiştirir.

“Çevre **ayna** gibidir. Çünkü çevrede her şeyi bulabilirsiniz. Aynaya her batığınızda kendiniz üzerindeki değişiklikleri fark edebilirsiniz. Çevre de zamanla değişiyor.” (O42, KÖ).



#### Kategori 5: Öğretici Olan

Tablo 6 incelendiğinde “Öğretici Olan” kategorisinin toplam 2 metafor ve 2 katılımcı (%0.62) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “öğretici olan” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine yer verilmiştir.

“Çevre **insan** gibidir. Çünkü çevreye ne kadar iyi bakarsak bir insana bakarmış gibi o da tüm güzelliklerini bize sunar ve hayatımızı kolaylaştırır. İşte insanlar da böyledir. İnsana ne kadar çok ilgi gösterirsek o da bize yardımcı olur.” (O116, EÖ).

“Çevre **öğretmen** gibidir. Çünkü çevrede yaşaya yaşaya insanlar bulunduğu ortama uyum sağlıyor ve çevre bize bir şeyler öğretiyor. Öğretmende sınıfta yeni gelen öğrencilerin uyum sürecini yönetir ve onlara yeni şeyler öğretir.” (O67, EÖ).

Çevre kavramına ilişkin kategorilerle ilgili oluşturulan metaforların gerekçelerine bakıldığında; katılımcılar çevre kavramını genel olarak kendisine verilen öneme bağlı olarak değişebilen, vazgeçilmez olan, huzur veren bir kavram olduğu yönünde görüşler bildirmişlerdir. Ayrıca çevre kavramına ait gerekçelerde katılımcılar çevreyi, değişime açık ve öğretici olan bir kavram olarak değerlendirmişlerdir.

Tablo 8. incelendiğinde, üst sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcılar “Çevre” kavramına yönelik 23 metafor geliştirmişlerdir. Geliştirilen metaforların yarısından fazlası (19) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Geriye kalan 5 metafor ise 2-4 katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı yaklaşık olarak 1.3’tür. Bu kavrama ilişkin metaforların frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “evimiz” ( $f = 4$ ), “insan” ( $f = 4$ ) ve “arkadaş” ( $f = 2$ ) gelmektedir.

**Tablo 8.** *Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Katılımcıların “Çevre” Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar*

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Aç Bir Hayvan	1	0.31	13	İnsan Damarında Dolaşan Kan	1	0.31
2	Akvaryum	1	0.31	14	İnsan	4	1.36
3	Alaattin'in Sihirli Lambasını Bulan İnsan	1	0.31	15	Küçük Bir Çocuk	1	0.31
4	Annemiz	1	0.31	16	Mutluluk	1	0.31
5	Arkadaş	2	0.62	17	Oksijen	1	0.31
6	Ayna	1	0.31	18	Ozon Tabakası	1	0.31
7	Barınak	1	0.31	19	Sevdiklerimiz	1	0.31
8	Bir Vücut	1	0.31	20	Temizlik	2	0.62
9	Cennet	1	0.31	21	Vücudumuz	1	0.31
10	Etrafi Kendimize Göre Yorumlamamız	1	0.31	22	Yaşam Tarzı	1	0.31
11	Evimiz	4	1.36	23	Yaşam Yeri	1	0.31
12	Hayatımız	1	0.31				
Toplam						31	100

Tablo 9 incelendiğinde, üst sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcıların “Çevre” kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından 4 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Her metafor katılımcıların yaptıkları açıklamalar doğrultusunda metaforun gerekçesini oluşturan düşünce kapsamında gruplandırılmıştır.

**Tablo 9.** *Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Katılımcıların “Çevre” Kavramına Yönelik Sahip Oldukları Metafor Kategorileri.*

Sıra No	Kategori Adı	Metafor	Metafor Sayısı	Toplam Metafor
1	Gösterilen Öneme Bağlı Olan	Alaattin'in Sihirli Lambasını Bulan İnsan, Arkadaş, Ayna, Etrafi Kendimize Göre Yorumlamamız, Evimiz, Hayatımız, İnsan Damarında Dolaşan Kan, İnsan, Küçük Bir Çocuk, Temizlik, Vücudumuz, Yaşam Tarzı	12	17
2	Olumsuz Görüntü	Aç Bir Hayvan, Akvaryum, Bir Vücut, Evimiz, Ozon Tabakası	5	6
3	Vazgeçilmez Olan	Arkadaş, Barınak, Oksijen, Yaşam Yeri	4	4
4	Huzur Kaynağı	Annemiz, Cennet, Mutluluk, Sevdiklerimiz	4	4

#### **Kategori 1: Gösterilen Öneme Bağlı Olan**

Tablo 8 incelendiğinde “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisinin toplam 12 metafor ve 17 katılımcı (%5.27) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “insan” ( $f = 4$ ) ve “evimiz” ( $f = 2$ ) gelmektedir. Aşağıda katılımcıların “gösterilen öneme bağlı olan” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelere, bazı katılımcılar tarafından geliştirilen metafora ait resim / karikatüre ve görüşmeye yer verilmiştir.



“Çevre **evimiz** gibidir. Çünkü evini temiz tutan bir insan çevreye çıktığında bu hassasiyeti gösterecektir. Kişi davranışlarının aynasıdır.” (Ü78, EÖ).

“Çevre **insan** gibidir. Çünkü insanın bir organında bir hasar ortaya çıkarsa diğer organları da zarar görebilir hastalık ortaya çıkar. Çevre de böyledir. Örneğin dışarıya bir pil attığımızda ortadan kaybolmaz. Bu pil insan sağlığına zararlı olduğu gibi dolayısıyla çevreye de zararlar verebilir.” (Ü2, EÖ).

(Görüşme Ü2, EÖ) Çevre insan gibidir. Çünkü insan kötü bir hastalığa yakalandığı zaman bazı zamanlar sağlam olan diğer organları da bundan zarar görebilirler. Çevre de böyle. Zararlı atıkları denize ya da karaya atarsak çevre zarar görecektir.

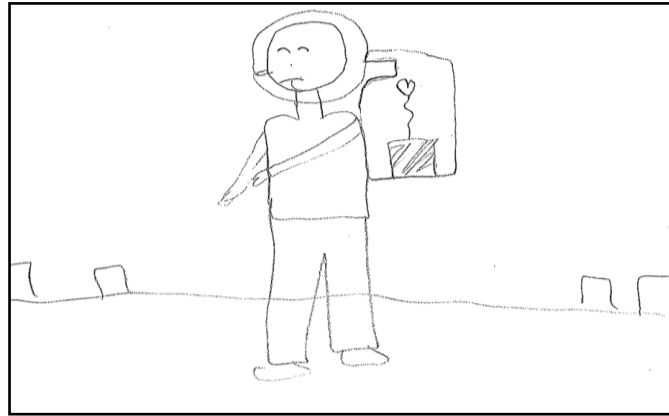
### **Kategori 2: Olumsuz Görüntü**

Tablo 8 incelendiğinde “olumsuz görüntü” kategorisinin toplam 5 metafor ve 6 katılımcı (%1.86) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “evimiz” ( $f = 2$ ) gelmektedir. Aşağıda katılımcının “olumsuz görüntü” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçesine yer verilmiştir.

“Çevre **evimiz** gibidir. Çünkü çevreyi de evimizi de korumamız gereken bizleriz. Çevreyi de evimizi de koruyacak ya da kirletecek olan bizleriz.” (Ü47, KÖ).

### **Kategori 3: Vazgeçilmez Olan**

Tablo 8 incelendiğinde “vazgeçilmez olan” kategorisinin toplam 4 metafor ve 4 katılımcı (%1.24) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcıların “vazgeçilmez olan” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine, bazı katılımcılar tarafından geliştirilen metafora ait resim / karikatüre ve görüşmeye yer verilmiştir.



“Çevre **oksijen** gibidir. Çünkü çevrenin önemi büyüktür. Yaşadığımız çevrenin temiz olması, kültürlü olması bizim dünyamıza ne kadar önem katarsa, oksijen de hayatımız için çok önemlidir. Oksijensiz bir çevre yaşanılmaz bir hayat olur” (Ü67, KÖ).

(Görüşme Ü67, KÖ) Çevre oksijen gibidir. Çevre için gerekli olan oksijen eğer havada olmaz ise çevredeki canlılar ortadan kalkar.

“Çevre **arkadaş** gibidir. Çünkü çevremiz olmaz ise kendimizi mutsuz, üzgün hissederiz. Sevdiğimiz bir arkadaşımızın yanımızdan ayrılması gibidir. Benim açımdan mesela çevre bir insandan bile daha önemli olabilir bazen.” (Ü167, KÖ).

#### **Kategori 4: Huzur Kaynağı Olan**

Tablo 8 incelendiğinde “huzur kaynağı” kategorisinin toplam 4 metafor ve 4 katılımcı (%1.24) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcının “huzur kaynağı olan” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçesine yer verilmiştir.

*“Çevre sevdiğimiz gibidir. Çünkü ne kadar çok seversek sevelim kırabiliriz. Kırılmak istemese bile onları kaybedebiliriz. Çevre de böyledir. Onu ne kadar seversek sevelim kirletir daha kötü hale getirebiliriz. Ama ona gereken değeri gösterirsek çevre de bize huzur veren anlar yaşatır” (Ü25, KÖ).*

*(Görüşme Ü25, KÖ) Çevre sevdiğimiz gibidir. gerekli değeri verirsek çevre de sevdiğimiz de bize karşılığını en iyi şekilde verecektir.*

Çevre kavramına ilişkin kategorilerle ilgili oluşturulan metaforların gerekçelerine bakıldığında; katılımcılar çevre kavramını genel olarak kendisine verilen öneme bağlı olarak değişebilen, olumsuz görüntü oluşturabilen, vazgeçilmez olan ve huzur veren bir kavram olduğu yönünde görüşler bildirmişlerdir.

#### **Sonuç ve Tartışma**

Bu araştırma, 8. sınıf öğrencilerinin çevre kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metafor ve resim/karikatürler yardımıyla ortaya çıkarmak ve bu metaforları belli kavramsal kategoriler altında toplamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu araştırmanın bulguları, birkaç önemli noktaya dikkat çekmektedir.

“Çevre” kavramına ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde, çalışma grubunda bulunan katılımcıların “çevre” kavramına yönelik toplamda (Alt-Orta-Üst SED) 83 geçerli metafor ürettikleri görülmektedir. Bu durum mevcut araştırma kapsamında yer alan diğer kavramlarla karşılaştırıldığında “çevre” kavramına yönelik katılımcıların daha az geçerli metafor oluşturduğunu göstermektedir. Balcı'nın (2010a) araştırma bulguları ilköğretim düzeyinde en düşük seviyede kazanılan coğrafi kavramın sosyal çevre olduğunu göstermektedir. Bu bulgu araştırmanın ilgili bulgusuyla benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların “çevre” kavramına ilişkin daha az geçerli metafor üretmeleri, “çevre” kavramının kapsamının geniş, kısmen karışık ve soyut olmasından ileri gelebilir. Çevre kavramına yönelik katılımcılar, “annemiz”, “insan vücudu”, “akciğer”, “hayat”, “çuha çiçeği” gibi birbirinden farklı metaforlar kullanmıştır. Bu durum, çevre kavramının tek bir metaforla bir bütün olarak açıklanabilmesinin mümkün olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgu, Aydın (2011) tarafından yapılan üniversite öğrencilerinin çevre kavramına yönelik, “anne”, “atardamar”, “fidan”, “gül”, “hayat”, “insan”, “kalp” gibi birbirinden farklı metaforlar oluşturduğu çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir.

“Çevre” kavramına ilişkin katılımcıların geliştirdikleri metaforlara, buna bağlı olarak oluşturulan metafor kategorilerine ve katılımcılar tarafından çizilen resim/karikatürlere (097, KÖ - Ü2, EÖ - A10, EÖ - O7, KÖ - Ü67, KÖ) bakıldığında, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun çevre kavramını “gösterilen öneme bağlı ve vazgeçilmez olan” şeklindeki algıladıkları görülmektedir. Ayrıca “gösterilen öneme bağlı” kategorisine ait olarak katılımcılarla yapılan görüşmelerdeki (Görüşme Ü2, EÖ - O97, KÖ) “Çevre insan gibidir. Çünkü insan kötü bir hastalığa yakalandığı zaman bazı zamanlar sağlam olan diğer organları da bundan zarar görebilirler. Çevre de böyle. Zararlı atıkları denize ya da karaya atarsak çevre zarar görecektir” ve “Çevre de iç organlarımız da aynıdır. Çünkü benim bir yerim ağrıdığı ve hastalandıysa diğer organlarıma da sıçrayabilir. Çevre deki durumda böyledir. Dışarıya pislik atarsak o pislik orada mikrop üretir ve bu mikroptan diğer canlılar etkilenir.” ve “vazgeçilmez olan” kategorisine ait

katılımcılarla yapılan görüşmelerdeki (*Görüşme A10, EÖ - O67, KÖ*) “*Ben çevreyi insana benzettim. Çünkü insan kendini değerli hissetmek ister. O yüzden yakın arkadaşımın bildiğim bir şeyi paylaşırsam ona kendini değerli hissettirim. Çevre de öyledir. Ona iyi davranmalıyız.*” ve “*Çevre oksijen gibidir. Çevre için gerekli olan oksijen eğer havada olmaz ise çevredeki canlılar ortadan kalkar.*” şeklindeki ifadelerle desteklendiği görülmektedir.

“*Çevre*” kavramına ilişkin ortaya çıkan bir başka sonuç ise özellikle alt ve orta SED olmak üzere bütün katılımcılar tarafından çevrenin, “*huzur kaynağı*” olduğu şeklindeki algılarıdır. Bu sonucun, katılımcı tarafından çizilen (*A7, KÖ*) resim/karikatürle de desteklendiği görülmektedir. Oluşturulan bu kategorinin, bazı araştırmacılar tarafından “*çevre*” kavramına ilişkin yapılan çalışmalarda sınıflandırmalarla da benzerlik gösterdiği görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin ve coğrafya öğretmenlerinin çevre kavramına ilişkin algılarının açığa çıkarıldığı iki ayrı çalışmada, katılımcıların oluşturdukları metaforlarda çevreyi “*huzur kaynağı*” olarak da algıladıkları görülmektedir. Bunların yanında, SED farklı gözetilmeksizin katılımcılardan bazılarının “*çevre*” kavramını “*sonsuz olan*” “*değişime açık*” ve “*öğretici olduğu*” şeklinde algıladıkları görülmektedir. Ayrıca “*değişime açık*” kategorisine ait olarak çizilen resim (*O118, KÖ*) ve yapılan görüşmedeki (*Görüşme O118, K.Ö*) “*Çevreyi çuha çiçeğine benzetebiliriz. Çünkü çuha çiçeği sıcaklığına göre havanın farklı renklere bürünebilir. Yazı kışı farklıdır. Rengarenk bir görüntüsü vardır. Çevremize baktığımızda da mevsim değişimleri sırasında sürekli renk değiştirir.*” şeklindeki ifadeler, katılımcının bu düşüncesini destekler niteliktedir.

Katılımcıların çevreye ilişkin geliştirdikleri metaforların genellikle “*Çöplük, temizlik, ağaç, evimiz, yeşil alan*” şeklinde olması ve çevrenin diğer unsurlarına (toprak, su, hava, flora ve fauna) yönelik çok az metafor oluşturmaları, onların çevre konusundaki bilişsel bilgi düzeylerindeki eksikliklerinin bir göstergesi olabilir. Bu bulgu, Tahiroğlu (2011) tarafından yapılan çalışmadaki öğrencilerin çevreye yönelik ifadelerinin büyük oranda “*ağaçlandırma*” ve “*çevre temizliği*” şeklinde olması, öğrencilerin çevreye ilişkin olarak canlılara, sulara ve havaya yönelik görüş bildirmemeleri sonucuyla da örtüşmektedir. Bu durum çevre kavramının temizlikten, çöplükten ya da ağaçlardan ibaret olmadığı, aynı zamanda çevrenin yukarıda da belirtilen başka unsurlarının (toprak, su, hava, flora, fauna) olduğu şeklindeki bilincin öğrencilerce edinilmediğinin ya da eksik edinildiğinin göstergesi olabilir.

Tüm kategorilerde dikkat çeken bir nokta da katılımcılar tarafından temiz bir çevrenin önemli olduğunun dile getirilmiş olmasıdır. Çevre bilinci, doğayı tanımanın ve ona zarar veren etkenlerin bilinmesinin yanı sıra çevreyi koruma yönünde davranış göstermeyi de ifade eder. Bu bağlamda, öğrencilerin bu yönde metaforlar oluşturmaları olumlu karşılanabilir.

### **Öneriler**

- Ortaokul öğrencilerine coğrafya konularıyla ilgili kavramlar öğretilmeden önce, öğretilecek kavramlar hakkında öğrencilerin ön bilgileri doğru bir biçimde tespit edilmeli ve gerçekleştirilecek öğretim buna göre planlanmalıdır. Yapılan çalışma, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler müfredatında yer alan çevre kavramına ait öğrencilerdeki bilişsel, psikomotor ve duyuşsal bilgi düzeylerinin ne durumda olduğunun ortaya konması ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin sonraki basamaklarında (Lise coğrafya dersleri) uygulayıcıların, öğrencilerdeki bu kavrama ilişkin ön bilgilerin ne düzeyde olduğunu görmeleri ve buna bağlı olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini düzenlemeleri anlamında öğretmenlere kaynak teşkil etmesi açısından önemli görülebilir.
- Yapılan çalışma sonucunda sosyal bilgiler müfredatında yer alan çevre kavramına yönelik yanlışların olduğu görülmektedir. Kavram öğretimine geçmeden önce bu yanlış ve

eksiklikler giderilmelidir. Ayrıca derslerde bir kavramın öğretimine başlamadan önce, öğrencilere o kavramla ilişkili diğer kavramlar ve temel bilgiler kazandırılmalıdır.

- Metaforlar, ortaokul öğrencilerinin çevre kavramına ilişkin sahip oldukları algıları anlamada, açığa çıkarmada ve açıklamada güçlü birer araştırma aracı olarak kullanılabilir. Bu araştırmaya özgü olarak çevre kavramına ilişkin öğrencilerin oluşturdukları metaforlardan elde edilen bulgular, ders kitapları, öğretim programları ve öğretim süreçlerinin yeniden ele alınmasında müfredatta yer alan çevre kavramına yönelik bir bakış açısı kazandırabilir.
- Çalışmanın bulgular kısmında sunulmuş olan metaforlar ve metafor kategorileri, bundan sonra gerçekleştirilecek kavram öğretimi faaliyetlerinde, eğitimciler için kılavuz niteliği taşıyabilir.
- Karmaşık ya da soyut kavramların öğretiminde doğru metaforların seçilmesi önemlidir. Eğitimdeki metaforlar, karmaşık kavram ve olguların açıklanmasında önemli bir araç olarak görülebilir. Bu düşünceden yola çıkarak benzer araştırmaların farklı çalışma gruplarında öğrenim gören öğrencilerden, öğretmen yetiştiren kurumlardaki öğretmen adaylarından, eğitimcilerden ve akademisyenlerden oluşan gruplar içerisinde tekrarlanması önerilebilir.

### **Kaynakça**

- Akengin, H. ve Süer, S. (2011). Coğrafi kavramlar bakımından öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri ve bu kavramların geliştirilmesi üzerine deneysel bir araştırma [An Experimental Research on Readiness Levels of Students in Terms of Geographical Concepts and Development of These Concepts]. *Marmara Geographical Review*, 7(24), 26-48.
- Akinoğlu, O. ve Bakır, S. A. (2003). İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını öğrenmeleri ile ilgili durum analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 8, 107-122
- Alım, M., Özdemir Ü. ve Yılar, B. (2008). 5. sınıf öğrencilerinin bazı coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri ve anlama yanılığları, *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 11(1), 151-162.
- Alkış, S. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin yağış kavramını algılamaları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ata, B. (2006). Sosyal bilgiler öğretim programı. İçinde, C. Öztürk (Editör), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım* (ss. 71-83) (3.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, F. ve Eser Ünalı, Ü. (2010). Coğrafya öğretmen adaylarının “coğrafya” kavramına ilişkin algılarının metaforlar yardımıyla analizi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2(2), 600-622.
- Aydın, F. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar [Secondary School Students' Metaphors about the Geography Concept]. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(3), 1313-1322.
- Aydın, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin “çevre” kavramına ilişkin metaforik algıları. [The Metaphoric Perceptions of University Students Towards Environment Concept]. *Eastern Geographical Review*, 26, 25-44.

- Aydın, F., Kaya, H., & Coşkun, M. (2011). Primary 8<sup>th</sup> grade students' understanding of global warming: A qualitative study. *World Applied Sciences Journal*, 12(9), 1428-1434.
- Balcı, A. (2010a). Acquired levels of geographical concepts among 5th grade students. *Education*, 130(3). 363-376.
- Balcı, A. (2010b). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler* (Göz. Geç. ve Gen. 8. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Beydoğan, Ö. (1998). *Çocuklarda kavram öğrenme ve kavram öğretme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Bradbeer, J., Healey, M., & Kneale, P. (2004) Undergraduate geographers' understandings of geography, learning and teaching: A phenomenographic study, *Journal of Geography in Higher Education*, 28(1), 17-34.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (7. Baskı) [Scientific research methods]. Ankara: Pegem Akademi.
- Çaycı, B. (2003). *İlköğretim öğrencilerinin (4. ve 5. sınıflar) fen bilgisi dersine karşı olan tutumları ile çevremizi tanıyalım ünitesinde yer alan kavramların öğrenilme düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çepni Osman 2013. *Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan coğrafya kavramlarına ilişkin*. Ph. D. Thesis, Unpublished. Ankara: Gazi University.
- Çepni, S., Ayas, A. P., Akdeniz, A. R., Özmen, H., Yiğit, N. ve Ayvacı H. G. (2005). *Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi*. Ankara: Pegem A.
- Coşkun, M. (2010). Lise öğrencilerinin iklim kavramıyla ilgili metaforları (zihinsel imgeleri). [Metaphors (Mental Images) Of High School Students About "Climate" Concept] *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 919-940.
- Demirkaya, H. ve Tokcan, H. (2007). Öğretmen adaylarının iklim kavramı algılamaları: fenomenografik bir çalışma [Teacher Candidates Understandings Of Climate: A Phenomenographic Study]. *Turkish Journal of Social Studies*, 11(2), 105-118.
- Doğanay, A. (2005). Öğretimde kavram ve genellemelerin geliştirilmesi. İçinde, C. Öztürk ve D. Dilek (Editörler), *Hayat ve sosyal bilgiler öğretimi* (Yeni programa göre geliştirilmiş). Ankara: Pegem A.
- Efe, R. (2002). Coğrafyada beş temel kavram ve bunların öğretim metot ve teknikleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1, 27-42
- Elvan, Ö. (2012). *Sosyal bilgiler öğretiminde çalışma yaprakları kullanılmasının kavram yanlışlarını gidermeye etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş* (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev. Ed.). Ankara: Anı. (Orjinal Basım, 1999).
- Guion, L. A., Diehl, D. C., & McDonald, D. (2002). *Triangulation: Establishing the validity of qualitative studies*. <http://edis.ifas.ufl.edu/fy394> adresinden 05.06.2013 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Güven, B. ve Güven, S. (2009). İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde metafor oluşturma becerilerine ilişkin nicel bir inceleme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 503-512

- Karakuş, U., & Kılıçoğlu, G. (2012). Level of understanding of eight-grade elementary students in Turkey with regard to geographical concepts. *International Journal of Academic Research Part B*, 4(4), 163-170.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi* (21. Baskı). Ankara: Nobel.
- Kaygusuz, Ç. (2011). *İlköğretim beşinci sınıf matematik dersi programında yer alan çember alt öğrenme alanına ait kavram yanlışlarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kılcan, B. (2013). *Sosyal bilgiler programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Ankara.
- Kılıçoğlu, G. (2011). *Sosyal bilgiler derslerinde kavramsal değişim metinlerinin kavram yanlışlarını giderme üzerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). [The impact of conceptual change texts on misconceptions in social studies courses] (Published doctoral thesis). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2010). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil* (Çev. Ed. Y. Demir) İstanbul: Paradigma. (Orjinal Basım. 1980).
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park:
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.SAGE.
- Saban, A. (2008a). İlköğretim I. kademe öğretmen ve öğrencilerinin bilgi kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *İlköğretim Online*, 7(2), 421-455.
- Saban, A. (2008b). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Samancı, O., Kılıç, D. ve Abay, S. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersi yeni öğretim programında yer alan kavramlar. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 237-252.
- Tahiroğlu, M. (2011). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde doğa sevgisi, temizlik ve sağlıklı olma değerlerinin öğretimi ve değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Taşlı, İ. (2005). 4.-7. sınıf sosyal bilgiler programı üniteleri ile ilgili kavram bulmacaları örnekleri. *Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 166. <http://yayim.meb.gov.tr> adresinden 03.09.2013 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Walshe, N. (2007). Understanding teachers’ conceptualisations of geography. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 16(2), 97-119.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, 22, 127-138.
- Zeybek, İ. (2006). Coğrafya. İ. H. Demircioğlu (Ed.) *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık. ss. 206-214.

## **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Ekonomi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi\***

*The Examination of Attitudes of Social Studies Teacher Candidates Towards Economics Lesson According to Verious Variables*

**Hayati ADALAR\*\***

### **Özet**

İlköğretim seviyesinde ekonomi eğitiminin düzenleyicisi olan öğretmenin bu alandaki yetkinliği oldukça önemlidir. Bu anlamda öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik tutumlarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmada Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının lisans eğitimlerinin ikinci döneminde aldıkları ekonomi dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde yapılmış betimsel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından 2014 geliştirilen ve uygulaması yapılarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Ekonomi Dersi Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme aracı 2014-2015 eğitim öğretim yılı güz döneminde Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi lisans programında öğrenim gören 2., 3. ve 4.sınıf öğretmen adaylarından oluşan toplam (200) katılımcı üzerinde uygulanmış, 190 anket değerlendirmeye alınarak SPSS 17.00 paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma verilerinden alınan sonuçlara göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Sosyal Bilgiler, Öğretmen Adayları, Ekonomi Dersi*

### **Abstract**

In the elementary grade, the competency of teachers who are designator of economics education is very important issue. In this sense, the determination of attitudes of social studies teacher candidate towards economics lesson have definitely importance. In this research, it was aimed that the examination of the attitudes of social studies teacher candidates towards economics lesson which they have taken in the second season of their undergraduate education in terms of verious variables. This research is descriptive study which are conducted survey model. In this study, “Economics Lesson Attitude Scale” whose validity and reliability is performed by researcher in 2014 is used as a data collection tool. The scale was applied to 2th, 3th, and 4th grade (200) teacher candidates studying at Gazi University Faculty of Education Social Studies Education in 2014-2015 fall semester. 190 questionnaires by putting into perspective are analyzed with SPSS 17.00 packaged software. According to the consequences received from research datum, it was decided that the attitudes of social studies teacher candidates towards economics lesson were been medium-level.

**Key Words:** *Social Studies, Teacher Candidates, Economic Lesson*

### **Giriş**

Ekonomi, Sosyal Bilimlerin önemli bir disiplinidir. Çünkü her toplum, kıtlığın temel ekonomi problemiyle karşılaşır. Eşyalar, hizmetler ve zaman için isteklerimiz, sahip olduğumuz kaynaklardan daha büyüktür. Bu durumdan dolayı biz isteklerimizin hepsini hemen karşılayamayız, biz hangilerini karşılamayı istediğimizi seçmeliyiz ve bunu yaparken bazılarında vazgeçmeliyiz (Buckles, 2001:165). Kısacası ekonomi, insanların sınırsız tüketim isteklerinin sınırlı (kıt) kaynaklarla en iyi nasıl tatmin edileceğini inceleyen bir Sosyal Bilim dalıdır (Ertek, 2006: 3).

\* Bu çalışma I. International Research Congress on Social Sciences, 02 - 06 May 2015, Sarajevo/ Bosnia and Herzegovina: International University of Sarajevo’da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

\*\* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

Ekonomi bilimi, öncelikle dünyayı ve insanı anlamaya yardım eden, gerek günlük yaşamda gerekse iş hayatında bireylerin doğru kararlar almasını kolaylaştıran bir bilimdir. Ekonominin uğraş alanı ise; aileden başlayarak tüm ekonomi ile ilgili birimlerin plan ve kararlarını içerir. Kendisinden önce ekonomi hakkında birçok görüş belirtilse de, Klasik Ekonomi Geleneği'nin 1776'da Adam Smith'le başladığı kabul edilir. O'nu bu kadar önemli yapan, ekonominin literatür analizinden ve ahlaki araştırmasından çok, işleyişiyle ilgilenmesiydi. Adam Smith, 1776'da "Ulusların Zenginliği" adlı bir eser yayınlamış, bu kitapta kendinden önce yapılamayan, kapsamlı ve tutarlı bir iktisadi düzen modeli ortaya koymuştur. Bu kitap ekonomi konularını sistematik bir şekilde ele alıp inceleyen ilk kitap olduğu için Adam Smith'e "ekonominin kurucusu" unvanını kazandırmıştır (Ertek, 2006: 26).

Ne ekonomisiz bir toplum, ne de insansız bir ekonomi düşünülebilir. Buradan hareketle, ekonomi ilminin insanla başladığı ve insanla devam ettiği söylenebilir. İnsanoğlunun, yeryüzündeki yaşamı başladığı günden itibaren çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, üretimde bulunmak, ticaret yapmak ve elindeki ürünleri korumak gibi, esas itibarıyla "ekonomik" karakterli çeşitli faaliyetlerde bulunduğu kuşkusuzdur. Bundan dolayı insanlar, toplum halinde yaşamaya başladıktan sonra sürekli olarak kıtlıkla mücadele etmek zorunda kalmışlar ve dolayısıyla ekonomi bilimi, en ilkelinden en modern toplumlara kadar insanlığın her zaman ilgi alanında olmuştur (Altınok, 2000: 3; Savaş, 1998: 17).

### **Ekonomi Eğitimi ve Sosyal Bilgiler**

İnsanlar ve toplumlar sürekli bir değişim içerisinde yer almakta ve karmaşık sorular ve sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sebeple, toplumlar ve insanlar için Sosyal Bilimlerin önemi çok büyüktür. Toplum içinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarıyla, toplumun beklentileri arasındaki dengeyi sağlamada, bireylere gerekli bilgi, beceri ve tutumları kazandırma açısından Sosyal Bilimlere önemli görevler düşmektedir. Sosyal Bilimlerin değişimi ve sürekliliği inceliyor olması, bireyi toplumsallaştırma amacı güden eğitimde, Sosyal Bilimlerin etkin bir yer kazanmasını sağlamış ve eğitimin Sosyal Bilimlerin uygulama alanı durumuna gelmesi "Sosyal Bilgiler" kavramını meydana getirmiştir. (Dönmez, 2003: 41). Günümüzde "değişimin bilimi" şeklinde tanımlanan Sosyal Bilgiler; 20. yüzyılın başlarında birçok ekonomik, sosyal ve politik olaylar (modern endüstrinin doğuşu, dünya ülkelerinin katıldığı büyük savaşların olması, tarih, coğrafya, ekonomi, politika ve sosyoloji öğretiminin önemli görülmesi) nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki orta dereceli okullarda okutulmaya başlamıştır (Dönmez, 2003: 34; Moffatt, 1957: 1).

Sosyal Bilgilerin temel amacı etkili vatandaş yetiştirmektir. Bu genel amaç doğrultusunda; Sosyal Bilgiler dersinin eğitim öğretimde yaşamın laboratuvarı olarak görülmesi ve bu dersin temel amaçlarına ulaşılabilmesi için sadece kitap, dergi ve sınıf öğretmeninin anlattıklarıyla sınırlanılmadan, öğrencinin; sorgulayan, üreten, etkili vatandaş olarak yetişmesini sağlamak gerekir (Barth ve Demirtaş, 1997: 8). Etkili bir vatandaş, ülkesinin bütün görevlerini ve sorumluluklarını yerine getiren vatandaşdır. Bu aynı zamanda milletin iyi bir üyesi olduğu anlamına gelir. İyi vatandaşlık; vatandaşın yasalara uyması, vergilerini ödemesi, okula gelmesi ve ülkesini savunmaya yardımcı olmaya istekli olması anlamına gelir (Barr, Barth & Shermis, 1978: 21).

İnsanlar her gün kıtlıkla karşılaştıkları için seçim yapmak zorunda kalmaktadır. Vatandaşlar ürünlerin satılması ve verimli kaynakların kullanılması yoluyla ekonomiyi etkileyen birçok karar vermektedirler. Bu nedenle Sosyal Bilgiler öğretmenleri öğrencileri, onların kendi toplumlarındaki, ülkelerindeki ve tüm dünyadaki yaşam standartları hakkında bir fikir sahibi olmaya teşvik etmelidir. Öğrenciler yakın çevrelerinin ekonomik olanaklarını ve milli kaynakları tanımalı ve bunları korumanın önemini kavramalıdır. Öncelikle kendi



eşyasını, okulunu, okulunun eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığını kazanmalıdırlar. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenmelidirler. Kısacası; ekonominin ana basamaklarını öğrencilere Sosyal Bilgiler dersinde aşamalarıyla öğretmek, yarının yetişkinleri için gerekli olacaktır (Akhan, 2009: 172).

İnsanlar, işsizlik, enflasyon, enerji kaynakları ve çevresel konularla ilişkili olan ekonomi problemlerinin birçoğuyla her an karşılaşır. Bugünün ekonomik problemlerinin birçoğu, küresel boyuttadır ve kaynakların tüketilmesiyle, kaynakların dağılımındaki eşitsizliklerle ve hayat kalitesindeki düşüşle ilgilidir. Ekonomi eğitiminin amaçları, Sosyal Bilgilerin amaçlarıyla doğrudan uyuşan amaçlardır (Webb, 1997: 65). Bu nedenle ekonomi eğitimi, Sosyal Bilgiler müfredatının önemli bir bileşeni durumundadır. Ayrıca Sosyal Bilgilerin, ekonomi eğitimi olmadan başarısız, vatandaşlığı geliştirme gibi açık bir amacı vardır (Miller, 1988). Ekonomi eğitimi, Sosyal Bilgiler müfredatında vatandaşlık eğitiminin anahtar bileşenlerini ve bu temel kriterlerini karşılar.

### **Ekonomi Eğitiminde Öğretmenin Önemi**

Ekonomi programlarına katılmış öğretmenler tarafından yetiştirilen öğrencilerin yeterliliğini inceleyen çalışmalar, ekonomi eğitimine hiç ders almamış öğretmenlerle eğitim gören öğrencilere kıyasla bu öğrencilerin ekonomi kavramlarını anlamlandırmada daha iyi bir bilişsel yeterlilik gösterdiği sonucu ile hem fikirdir. Becker, ekonomi eğitimi almış öğretmenlerin öğrencilerinin seviyelerinin ekonomi eğitim programı almamış öğretmenlerin öğrencilerine göre daha iyi olduğunu rapor etmiştir. Benzer şekilde, Highsmith, Thornton ve Vredevel, öğrenci performansı ve ekonomide öğretmen yetiştirme arasında büyük bir pozitif yakınlık olduğunu göstermiştir (Akt: Racich, 1982: 16).

Meszaros ve Suiter (1998); öğretmenlerin sahip olduğu ekonomi bilgilerinin, doğrudan öğrencilerin performansını etkilediğini ileri sürmektedir. Allgood ve Walstad (1999) ise öğretmenlerin aldığı ekonomi derslerinin sayısının, öğretmenin ekonomi bilgileri için bir gösterge olarak kullanılmasının yanıltıcı olduğunu, öğretmenlerinin ekonomiye karşı tutumlarının daha belirgin bir gösterge olduğunu söylemişlerdir. İlköğretim seviyesinde, öğretmen eğitiminin öğrencilerin ekonomi anlayışı üzerindeki ilişkisini araştıran Morgan'ın (1991) araştırma sonuçları da ekonomi konularında öğretmen eğitiminin önemine işaret etmektedir.

Ekonomi disiplini ilköğretim seviyesinde öğretmek için önemli birçok sebep olmasına rağmen bu amacı gerçekleştirmek için uygulamada engeller vardır. Ekonomi konularının ilköğretim öğrencilerine öğretilmesinde etkin rol oynayan öğretmenleri yetiştiren akademik kadro, genellikle ekonomi müfredatının geliştirilmesinde, uygulamalarında ve öğretim yöntemlerinde yeterince tecrübeli değildir. Bu nedenle de ekonomi eğitiminin uygulanmasında ilköğretim öğretmenlerinin ekonomi bilgisi oldukça zayıftır. Bu sorun aynı zamanda, iyi vatandaşlar olarak ekonomik kararlarını doğru almasını beklediğimiz gençleri yetiştiren öğretmenlerle, onları yetiştiren akademisyenler arasındaki hayati bağın önemine vurgu yapmaktadır (Vargha, 2004: 28).

Araştırmalar ilköğretim öğretmenlerinin, ekonomi eğitimini çok fazla öğretmediklerini ortaya koymaktadır (Meszaros & Suiter, 1998; Schug & Clow, 2002; Vargha, 2004). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının sıklıkla ekonomi eğitiminden yoksun olduğu ve bu nedenle ekonomiyi Sosyal Bilgiler müfredatına dâhil etmekle çok az ilgilendikleri sıklıkla görülmektedir. Ekonomi alanındaki araştırmalar ve ekonomi öğretmesi beklenen Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin yeterliliği hakkındaki araştırmalar çok sınırlıdır. Walstad ve Watts (1985), ilköğretim öğretmenlerinin ekonomiyi öğretmediklerini düşündüklerini ve Sosyal Bilgiler dersindeki zaman kısıtlamalarını bir engel olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bu araştırmacılar ayrıca, öğretmenlerin ekonomi eğitimlerinin

yetersiz olduğunu düşündüklerini ve ekonomi öğretme becerilerine güvenmediklerini de ortaya koymuşlardır.

Kısacası ilköğretim seviyesinde ekonomi eğitiminin düzenleyicisi olan öğretmenin etkililiği oldukça önemlidir. Öncelikle öğretmenin ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin ekonomi eğitiminin gerekliliğini bilmesi gerekir. Öğretmenin; öğrencilerine ekonomi bilgilerini vermesinin yanı sıra kazandıracığı bilgiyi pratikte kullanmasını sağlama ve ekonomik karar verme becerisinin gelişimine katkıda bulunması gerekir (Riabova, 2003: 34).

### **Amaç**

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının (SBÖA) lisans eğitimlerinin birinci yılının ikinci döneminde aldıkları ekonomi dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Türkiye’de etkin vatandaş yetiştirmede önemli bir rolü olan sosyal bilgiler dersinin sosyal bilimler disiplinlerinden bir tanesi olan ekonomi bilimi ile çok güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Zira Sosyal Bilgiler dersinin yetiştirmeyi hedeflediği etkili vatandaş, politik, sosyal ve ekonomik konularda bilgi ve becerilerini uygulayan ve eyleme dönüştüren kişidir. Bu çerçevede ilk akla gelen husus ise ekonomi okuryazarlığı konusunda öğretmen eğitiminin önemidir. Çünkü ilköğretim seviyesinde ekonomi eğitiminin düzenleyicisi olan öğretmenin etkililiği oldukça önemlidir. Gerek ekonomi dersinin içeriği gerekse dersin verilme şekli gibi birçok neden öğretmen adaylarının bu derse yönelik tutumlarını da olumsuz etkilemektedir. Bu anlamda öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik tutumlarının belirlenmesi, tutumlarına etki eden değişkenlerin bilinmesi ve bu derse yönelik tutumlarının iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri getirmesi açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

### **Yöntem**

Bu araştırma tarama modelinde yapılmış betimsel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından 2014 geliştirilen ve uygulaması yapılarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Ekonomi Dersi Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek 3 boyuttan (Sevme, Değer Verme, Aktarım) oluşmaktadır. Geliştirilen ölçeğin faktör yük değerleri .51 ile .94 arasında değişirken, madde test korelasyon değerleri .61 ile .89 arasında değişmektedir. Faktörlerin Cronbach alpha değerleri ise sırasıyla .95, .92, ve .91 gibi oldukça yüksek değerde bulunmuştur. Tüm ölçeğin Cronbach alpha değeri ise .97 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme aracı 2014-2015 eğitim öğretim yılı güz döneminde Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi lisans programında öğrenim gören 2., 3. ve 4.sınıf öğretmen adaylarından oluşan toplam 200 katılımcı üzerinde uygulanmış, 190 anket değerlendirmeye alınarak SPSS 17.00 paket programı ile analiz edilmiştir.

### **Verilerin Analizi**

Tarama modelindeki bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine ilişkin tutum puanları betimsel istatistik ile belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların tutum ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete ve kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğü bulundurma durumlarına göre farklılaşma durumu ilişkisiz örneklem için t-testi (Independent Samples t-Test) ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların ekonomi derine yönelik tutum ölçeğinden aldıkları puanların sınıf düzeyi, baba öğrenim durumlarına ve anne öğrenim durumlarına göre farklılaşma durumu ise ilişkisiz örneklem için tek faktörlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ile belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel çözümlemeleri SPSS 17.0 programı kullanılarak yapılmış ve çalışmada anlamlılık düzeyi [ $p < .05$ ] olarak kabul edilmiştir.

## **Bulgular**

Bu alışmada Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının (SBÖA) ekonomi dersine yönelik tutumlarında; “Cinsiyet, Sınıf Düzeyi, Anne Eğitim Düzeyi, Baba Eğitim Düzeyi ve Bireysel Kütüphanesinde Ekonomi Sözlüğüne Sahip Olma Durumu” değişkenlerinin etkili olup olmadığı irdelenmiştir. Burada öncelikle çalışma grubunun demografik özellikleri irdelenmiştir.

### **1. Çalışma grubunun demografik özellikleri**

**Tablo 1.** *Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Yüzde ve Frekans Değerleri*

<b>Cinsiyet</b>	<b>f</b>	<b>%</b>
Erkek	93	48,9
Kadın	97	51,1
Toplam	190	100,0

Tablo 1’e göre çalışma grubunun %48,9’unu erkeklerden oluştururken, 51,1’ini kadınlar oluşturmaktadır.

**Tablo 2.** *Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Yüzde ve Frekans Değerleri*

<b>Sınıf</b>	<b>f</b>	<b>%</b>
2.Sınıf	71	37,4
3.Sınıf	54	28,4
4.Sınıf	65	34,2
Toplam	190	100,0

Tablo 2’ye bakıldığında, katılımcı Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının %37,4’ünü 2. Sınıflar oluştururken, % 28,4’ünü 3. sınıflar ve %34,2’sini ise 4. sınıflar oluşturmaktadır.

**Tablo 3.** *Katılımcıların Baba Öğrenim Durumlarına Göre Yüzde ve Frekans Değerleri*

<b>Baba Öğrenim Durumu</b>	<b>f</b>	<b>%</b>
İlköğretim	123	64,7
Lise	48	25,3
Üniversite	19	10,0
Toplam	190	100,0

Katılımcıların baba öğrenim durumlarının incelendiği tablo 3’e göre, babaları ilköğretim mezunu olanların oranı %64,7 gibi yüksek bir değerde olduğu görülürken; babaları lise mezunu olanların oranı %25,3 iken babaları üniversite mezunu olanların oranı ise %10,0 olarak belirlenmiştir.

**Tablo 4.** *Katılımcıların Anne Öğrenim Durumlarına Göre Yüzde ve Frekans Değerleri*

<b>Anne Öğrenim Durumu</b>	<b>f</b>	<b>%</b>
İlköğretim	169	88,9
Lise	18	9,5
Üniversite	3	1,6
Toplam	190	100,0

Katılımcıların anne öğrenim durumlarının incelendiği tablo 4’e göre, anneleri ilköğretim mezunu olanların oranı %88,9 gibi oldukça yüksek bir değerde olduğu görülürken; anneleri lise mezunu olanların oranı %9,5 iken; anneleri üniversite mezunu olanların oranı ise %1,6 gibi oldukça düşük oranda olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 5.** *Katılımcıların Kişisel Kütüphanelerinde Bir Ekonomi Sözlüğüne Sahip Olma Durumlarına Göre Yüzde ve Frekans Değerleri*

<b>Kişisel Kütüphanesinde Bir Ekonomi Sözlüğü?</b>	<b>f</b>	<b>%</b>
Var	26	13,7
Yok	164	86,3
Toplam	190	100,0

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcı Sosyal Bilgiler öğretmenlerinden kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğüne sahip olanlar %13,7 gibi oldukça düşük randa olduğu görülürken; kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğüne sahip olanlar ise %86,3 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçtan öğretmen adaylarının bu konuda yeterince farkındalığa sahip olmadıkları söylenebilir.

## **2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik genel tutumları**

Bu bölümde öncelikle SBÖA'nın Ekonomi dersine yönelik tutumlarının genel değerlendirilmesi yapılmak amacıyla öncelikle ölçeği oluşturan tutum maddeleri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

**Tablo 6.** *Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları*

<b>Tutum İfadeleri</b>	<b><math>\bar{X}</math></b>	<b>S</b>
1. Ekonomi dersini severim.	2,88	1,22
2. Ekonomi dersine öğrenme isteğiyle gelirim.	2,97	1,18
3. Ekonomi dersinde zamanın nasıl geçtiğini anlamam.	2,52	1,09
4. Ekonomi dersinden nefret ederim*.	3,27	1,20
5. Ekonomi dersi benim için ilgi çekici değildir*.	3,00	1,21
6. Ekonomi dersiyle ilgili kitap ve metinleri okumaktan hoşlanırım.	2,76	1,07
7. Ekonomik sistemler (Para teorileri, milli gelir, bütçe analizleri, kar- zarar analizleri vb.) üzerinde araştırma yapmaktan zevk alırım.	2,65	1,11
8. Ekonomi dersini sıkıcı bulurum*.	2,96	1,22
9. Ekonomi dersi ile ilgili elime geçen her yayını okumak isterim.	2,38	1,03
10. Ekonomi dersi hakkında konuşmaktan hoşlanmam*.	2,97	1,21
11. Ekonomi dersinde öğrendiklerimizin hayatımıza ilerleyen yıllarda katkı sağlayacağını düşünüyorum.	3,71	,96
12. Devam mecburiyeti olmasaydı ekonomi dersine girmezdim*.	3,01	1,24
13. Ekonomi dersi ülke ve dünya ekonomisi konusunda farkındalığımı artırır.	3,71	,90
14. Ekonomi dersinde öğrendiklerimin ufkumun genişlemesine katkı sağladığımı düşünüyorum.	3,38	1,10
15. Ekonomi ile ilgili kurumlar (Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı, TOBB, DPT v.b.) hakkında araştırma yapmak hoşuma gider.	2,73	1,10
16. TV ve radyolarda ekonomi programlarını takip ederim.	2,65	1,11
17. Ekonomi dersi tüketim ve israf konularında bilinçlenmemize yardımcı olur.	3,63	1,01
18. Serbest zamanlarımda ekonomi dersi ile ilgili kitaplar okurum.	2,27	1,04
19. Ekonomi dersinde edindiğim temel ekonomi bilgisinin mesleki yeterliliğime önemli katkı sağlayacağını düşünüyorum.	3,27	1,06
20. Ekonomi dersi sayesinde günlük hayatımı ekonomik yaşama fikrine uygun düzenleme bilinci kazanırım.	3,27	1,02
21. Gazetelerin ekonomi sayfalarını okurum.	2,69	1,16
22. Ekonomi dersi bize ülke ekonomisine katkı sağlama bilincine sahip etkin vatandaş olma becerisi kazandırır.	3,53	1,02
23. Ekonomi dersi sayesinde temel ekonomik kavramların günlük hayat ile ilişkisini kurabilme becerisi kazanırım.	3,43	1,07

\* Ters kodlanmış maddeler

Daha sonra gerek ölçeğin tamamına yönelik toplam tutum puanları gerekse ölçeğin üç alt boyutu olana “sevme, değer verme ve aktarım” boyutlarına yönelik toplam tutum puanları incelenmiştir. Daha sonraki aşamada ise bağımsız değişkenler olarak kabul edilen “cinsiyet, sınıf düzeyi, baba ve anne öğrenim durumları ve kişisel kütüphanesinde bir ekonomi sözlüğü bulundurma durumları” ile derse yönelik tutum arasındaki istatistiksel ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ekonomi dersine yönelik tutumları ölçmek amacıyla kullandığımız bu ölçek 5’li likert tipi bir ölçek olduğundan ölçeğin her bir maddesine verilen cevaplar için belirlenen puan değerleri: {1.00-2.46=alt değer; 2.61-3.40=orta değer; 3.41-5.00=üst değer} olarak belirlenmiştir. Buna göre, 3., 9., ve 18. maddelerin puan değerleri “alt değer kategorisinde” yer aldığı gözlenirken, 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12., 14., 15., 16., 19., 20., ve 21. maddelerin puan değerleri “orta değer kategorisinde”, 11., 13., 17., 22., ve 23. Maddelerin puan değerleri ise “üst değer kategorisinde” yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

**Tablo 7. Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Toplam Tutum Puanları**

	Öğrenci Sayısı	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
	N			$\bar{X}$	S
<b>Toplam</b>	<b>190</b>	<b>23</b>	<b>114</b>	<b>69.74</b>	<b>19.04</b>

Tablo 7’deki analiz sonuçlarına göre, SBÖA’nın ekonomi dersine yönelik tutum puanları orta düzeydedir. Ölçekten alınan en düşük puan 23, en yüksek puanı ise 114’tir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarının ortalama puanları ( $\bar{X}=69.74$ )’dür. Ölçekten alınabilecek maksimum puanın 115 olması dikkate alındığında SBÖA’nın ekonomi dersine tutumlarının çok yüksek olmadığı ve orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

### **3. Cinsiyet değişkeni ve ekonomi dersine yönelik tutum**

**Tablo 8. Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişkiye Yönelik T-testi Sonuçları**

Grup	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Erkek	93	72,10	19,31	188	1,681	<b>,094*</b>
Kadın	97	67,48	18,60			

**\*p>0.05**

Tablo 8 analiz edildiğinde, erkek öğretmen adayları ile kadın öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik toplam tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür [ $t_{(188)}=1.681$ ;  $p>.05$ ]. Buna göre SBÖA’nın ekonomi dersine yönelik tutumlarında cinsiyet faktörünün anlamlı bir farklılığa sebebiyet vermediği söylenebilir.

Katılımcıların cinsiyetleri ile ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişki duruları da incelenmiş. Buna göre, ölçeğin sevme ve değer verme boyutlarında anlamlı bir farklılık gözlenmezken, aktarım boyutunda ise katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum tablo 7’de incelenmiştir.

**Tablo 9.** *Katılımcıların Ekonomi Dersini “Aktarım” Boyutuna Yönelik Tutumları ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişkiye Yönelik T-testi Sonuçları*

Grup	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Erkek	93	19,37	6,23	188	2,695	<b>,008*</b>
Kadın	97	17,00	5,92			

\***p<0.05**

Tablo 9 analiz edildiğinde, erkek öğretmen adayları ile kadın öğretmen adaylarının ekonomi dersinin aktarım boyutuna yönelik tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [ $t_{(188)}= 2,695$ ;  $p<.05$ ].

Aritmetik ortalama puanlarına bakıldığında farklılığın, erkek sosyal bilgiler öğretmen adayları lehine olduğu görülmektedir. Bu bulgu, erkek sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersini aktarmaya ilişkin tutumlarının kadın sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre daha olumlu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

#### **4. Kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğüne sahip olma değişkeni ve ekonomi dersine yönelik tutum**

**Tablo 10.** *Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları ile Kişisel Kütüphanelerinde Bir Ekonomi Sözlüğüne Sahip Olma Durumları Arasındaki İlişkiye Yönelik T-testi Sonuçları*

Ölçüm	Grup	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Derse Yönelik Genel Tutum	Var	26	86,88	15,76	188	5,278	<b>.000*</b>
	Yok	164	67,03	18,11			
Sevme	Var	26	31,11	6,98	188	5,319	<b>.000*</b>
	Yok	164	22,43	7,84			
Değer Verme	Var	26	31,53	6,01	188	3,045	<b>.003*</b>
	Yok	164	27,39	6,50			
Aktarım	Var	26	24,23	4,95	188	5,847	<b>.000*</b>
	Yok	164	17,20	5,80			

\***p<.05**

Tablo 10’a göre kütüphanesinde bir ekonomi sözlüğü olan SBÖA ile kütüphanesinde bir ekonomi sözlüğü olmayan SBÖA’nın tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [ $t_{(188)}= 5,278$ ;  $p<.05$ ]. Buna göre SBÖA’nın kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğü bulundurma konusundaki farkındalıkları ile ekonomi dersine yönelik olumlu tutum geliştirmeleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Ölçeğin her bir alt boyutu bağlamında baktığımızda aynı farklılığın olduğu tabloda görülmektedir. Bu anlamda kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğüne sahip olan öğretmen adaylarının bir ekonomi sözlüğü olmayan öğretmen adaylarına göre ekonomi dersine yönelik sevme [ $t_{(188)}= 5,319$ ;  $p<.05$ ], değer verme [ $t_{(188)}= 3,045$ ;  $p<.05$ ] ve aktarım [ $t_{(188)}= 5,847$ ;  $p<.05$ ] boyutlarında daha olumlu bir tutuma sahip oldukları söylenebilir.

**4. Sınıf düzeyi değişkeni ve ekonomi dersine yönelik tutum**

**Tablo 11.** *Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Ekonomi Dersine Yönelik Tutum Puan Ortalamaları*

Ölçüm	Sıra	Grup	N	$\bar{X}$	S
Derse Yönelik Genel Tutum	1	2. Sınıf	71	65,28	18,53
	2	3. Sınıf	54	71,29	16,59
	3	4. Sınıf	65	73,33	20,73
	Toplam		190	69,74	19,04
Sevme	1	2. Sınıf	71	21,56	7,73
	2	3. Sınıf	54	24,50	6,97
	3	4. Sınıf	65	25,13	9,41
	Toplam		190	23,62	8,27
Değer Verme	1	2. Sınıf	71	26,25	6,40
	2	3. Sınıf	54	28,59	5,50
	3	4. Sınıf	65	29,30	7,25
	Toplam		190	27,96	6,58

Tablo 11 analiz edildiğinde 2. sınıfta bulunan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=65.28$ , 3. sınıfta bulunan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=71.29$ , 4. sınıfta bulunan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=73.33$  olduğu görülmüştür. SBÖA'nın öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının, sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü ANOVA uygulanmış ve bulgular Tablo 12'de verilmiştir.

**Tablo12.** *Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları*

Ölçüm	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark Scheffe
Derse Yönelik Genel Tutum	Gruplar arası	2383,694	2	1191,847	3,369	<b>,037*</b>	<b>1-3</b>
	Gruplar içi	66156,179	187	353,776			
	Toplam	68539,874	189				
Sevme	Gruplar arası	491,997	2	245,99	3,697	<b>,027*</b>	<b>1-3</b>
	Gruplar içi	12442,71	187	66,53			
	Toplam	12934,71	189				
Değer Verme	Gruplar arası	346,422	2	173,21	4,127	<b>,018*</b>	<b>1-3</b>
	Gruplar içi	7848,320	187	41,97			
	Toplam	8194,742	189				

\* p<.05

Tablo 12 analiz edildiğinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine ilişkin tutum toplam puanları ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [ $F_{(2-187)}=3.369$ ,  $p<.05$ ]. Anlamlı farklılıkların hangi sınıf düzeyleri arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Scheffe testi sonuçlarına göre, “4. Sınıf”taki öğretmen adaylarının ( $\bar{X}=73,41$ ), “2. Sınıf”taki öğretmen adaylarına göre ( $\bar{X}=65,30$ ) ekonomi dersine yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt boyutları bağlamında incelendiğinde ise ekonomi dersini aktarım boyutunda

anlamli bir farklılık görülmezken, bu dersi sevme [ $F_{(2-187)}=3.697$ ,  $p<.05$ ] ve derse değer verme [ $F_{(2-187)}=4.127$ ,  $p<.05$ ] boyutlarında yine yukarıda bahsi geçen aynı gruplar lehinde anlamli farklılığın olduğu görülmektedir.

### 5. Baba eğitim durumu değişkeni ve ekonomi dersine yönelik tutum

**Tablo13.** *Katılımcıların Baba Eğitim Durumlarına Göre Ekonomi Dersine Yönelik Tutum Puan Ortalamaları*

Ölçüm	Sıra	Grup	N	$\bar{X}$	S
Derse Yönelik Genel Tutum	1	İlköğretim	71	68,18	19,62
	2	Lise	54	73,22	18,67
	3	Üniversite	65	73,17	14,71
Toplam			190	53,00	8,48

Tablo 13 analiz edildiğinde baba eğitim durumu ilköğretim olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=68.18$ , 3 baba eğitim durumu lise olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=73.22$ , baba eğitim durumu üniversite olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=73.17$  olduğu görülmüştür. SBÖA'nın öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının, sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü ANOVA uygulanmış ve bulgular Tablo 14'de verilmiştir.

**Tablo14.** *Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları ile Baba Eğitim Durumları Arasındaki İlişkiye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları*

Ölçüm	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Derse Yönelik Genel Tutum	Gruplar arası	1642,225	3	547,408		
	Gruplar içi	66897,649	186	359,665	1,522	,210**
	Toplam	68539,874	189			

\*\*  $p>.05$

Tablo 14 analiz edildiğinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine ilişkin tutum toplam puanları ile baba eğitim durumu değişkeni arasında anlamli bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [ $F_{(3-186)}=1,522$ ,  $p>.05$ ]. Buna göre SBÖA'nın baba eğitim durumlarındaki farklılığın ekonomi dersine yönelik tutumlarında anlamli bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

### 5. Anne Eğitim Durumu değişkeni ve ekonomi dersine yönelik tutum

**Tablo15.** *Katılımcıların Anne Eğitim Durumlarına Göre Ekonomi Dersine Yönelik Tutum Puan Ortalamaları*

Ölçüm	Sıra	Grup	N	$\bar{X}$	S
Derse Yönelik Genel Tutum	1	İlköğretim	71	70,28	18,71
	2	Lise	54	66,11	22,98
	3	Üniversite	65	61,33	10,69
Toplam			190	69,74	19,04



Tablo 13 analiz edildiğinde anne eğitim durumu ilköğretim olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=71.28$ , anne eğitim durumu lise olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=66.11$ , anne eğitim durumu üniversite olan SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının aritmetik ortalamasının  $\bar{X}=61.33$  olduğu görülmüştür. SBÖA'nın öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının, sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü ANOVA uygulanmış ve bulgular Tablo 16'da verilmiştir.

**Tablo16.** *Katılımcıların Ekonomi Dersine Yönelik Tutumları ile Anne Eğitim Durumları Arasındaki İlişkiye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları*

Ölçüm	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Derse Yönelik Genel Tutum	Gruplar arası	499,062	2	249,531	,686	<b>,505**</b>
	Gruplar içi	68040,811	187	363,855		
	Toplam	68539,874	189			

\*\* p>.05

Tablo 16 analiz edildiğinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekonomi dersine ilişkin tutum toplam puanları ile anne eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [ $F_{(3-186)}=1,522, p>.05$ ]. Buna göre SBÖA'nın anne eğitim durumlarındaki farklılığın ekonomi dersine yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

### **Sonuç ve Tartışma**

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının lisans öğrenimlerinin ikinci dönemlerinde aldıkları 'ekonomi' dersine yönelik tutumlarının incelendiği bu çalışmada ulaştığımız sonuçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- SBÖA'nın Ekonomi dersine yönelik tutum puanlarının %25'lik alt (28.75)/ %50'lik orta (57.5)/ %75'lik üst (86.25) sınır değerleri dikkate alındığında, ekonomi dersine yönelik tutumlarının (**69.74**) ile orta değere yakın olduğu söylenebilir. Öğretmen adaylarının ekonomi dersine yönelik tutum ve motivasyonlarının gerek **ekonomik bilgi ve beceri** gerekse **ekonomi okuryazarlığı** ile doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde, bu sorunun çözümüne yönelik çok yönlü çalışmalar yapılması gerekliliği önem arz etmektedir.
- Cinsiyet değişkenine göre ekonomi dersine yönelik genel anlamda anlamlı bir farklılığa rastlanmazken, bu derse yönelik toplam tutum puanlarının "aktarım boyutunda" incelendiğinde ise cinsiyet bağlamında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu farklılığı ölçekteki ifadeler bağlamında ele aldığımızda, erkeklerin kadınlara göre;
  - *Ekonomi dersiyle ilgili kitap ve metinleri okumaktan hoşlanma,*
  - *Ekonomik sistemler (Para teorileri, milli gelir, bütçe analizleri, kar-zarar analizleri vb.) üzerinde araştırma yapmaktan zevk alma,*
  - *TV ve radyolarda ekonomi programlarını takip etme* gibi konular söz konusu olduğunda daha olumlu bir tutuma sahip oldukları anlaşılmaktadır.
- SBÖA'nın kişisel kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğü bulundurmaları ile ekonomi dersine yönelik olumlu tutum göstermeleri arasında **doğru orantılı ve yüksek düzey** bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tutum maddeleri incelendiğinde, sadece

“*Ekonomi dersinin tüketim ve israf konularında bilinçlenmeye yardımcı olması ve ülke ekonomisine katkı sağlama bilincine sahip etkin vatandaş olma becerisi kazandırması*” gibi derse değer verme boyutunu oluşturan iki konuda anlamlı bir farklılık olmadığı diğer tüm üç boyutta ve bu boyutları oluşturan maddeler temelinde bakıldığında ise ortaya çıkan anlamlı farklılığın oldukça manidar olduğu görülmektedir. Buradan hareketle bireylerde özellikle üniversite çağına gelmeden ilköğretim veya lise seviyesinde ekonomiye yönelik olumlu tutum geliştirmesi bakımından bireylerin kütüphanelerinde bir ekonomi sözlüğüne yer verme kültürü kazanmış olmalarının oldukça önemli olacağı ifade edilebilir.

- Sınıf düzeyleri bağlamında SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutum puanları ortalaması dikkate alındığında, **sınıf düzeyi arttıkça** ekonomi dersine yönelik tutumun da olumlu yönde arttığı söylenebilir. Bu farklılığın oluşmasında öğretmen adayların sınıf düzeyi arttıkça edindikleri genel öğretmenlik tecrübeleri ve sosyal hayatlarında her geçen gün daha sık karşılaştıkları **ekonomi olgusu** ve **ekonomik yaşama ve karar verme becerisinin** önemine yönelik inançlarındaki değişimle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.
- Sınıf değişkeni bağlamında her ne kadar farklılık söz konusu olsa da dersin boyutları temelinde bakıldığında ise “**aktarım**” boyutunda anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür.
- Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Ekonomi dersine yönelik tutumlarında “anne eğitim durumları ve baba eğitim durumları” değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Diğer taraftan tutum puanları ortalamasına bakıldığında; SBÖA'nın baba eğitim durumları arttıkça derse yönelik tutum puanlarında kademeli olarak bir artış gözlemlenmişken, anne eğitim durumları arttıkça derse yönelik tutum puanlarında kademeli olarak bir azalmanın gözlemlenmiş olması da ayrıca manidardır.

Bu çalışma, her ne kadar SBÖA'nın ekonomi dersine yönelik tutumlarını ortaya koyması bakımından ilk çalışmalardan birisi olsa da, benzer ölçme araçları kullanılarak daha farklı örneklemeler üzerinden başka araştırmalar yoluyla yapılacak karşılaştırmalı analiz çalışmaları alan yazına katkı sağlayacaktır.

### **Kaynakça**

- Akhan, N. E. (2009). Sosyal Bilgilerde Ekonomi Konularının Öğretimi. Sosyal Bilgiler Öğretimi. M. Safran (Editör). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Allgood, R. ve Walstad, W. (1999). The Longitudinal Effects Of Economic Education On Teachers And Their Students. *Journal of Economic Education*, 30 (2): 99-111.
- Altınok, S. (2000). İktisada Giriş. Konya: Kuzucular Yayıncılık.
- Barr, R., Barth, J. L. ve Shermis, S. S. (1978). The Nature Of The Social Studies. California: ETC Publications.
- Barth, J. L. ve Demirtaş, A. (1997). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi. YÖK, Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi. Ankara.
- Buckles, S. (2001). What Is-And Isn't-Economics Education. *Theory Into Practice*. 26 (3): 163-169.
- Dönmez, C. (2003). Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler. Sosyal Bilgiler Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu. C. Şahin (Editör). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ertek, T. (2006). Temel Ekonomi. (Birinci Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Meszaros, B. ve Suter, M. (1998). The Case For Economics In The Elementary Classroom. *Region*. 12(4): 104-109.
- Miller, S. L. (1988) Economic Education For Citizenship. Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, DC.
- Moffatt, M. P. (1957). Sosyal Bilgiler Öğretimi. (Çev: Nesrin Oran) New Jersey Montclair, New Jersey, İstanbul: Devlet Öğretmen Koleji.
- Racich, M. J. (1982). Economic Education In The Elementary Grades: Implementation and Evaluation. A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of the Requirements of the Degree of Doctor of Education. Illinois State University.
- Riabova, I.G. (2003). Training the Teacher for the Economic Education of Younger Students. *Russian Education and Society*, 45 (8): 26–35.
- Schug, M. ve Clow, J. (2002). Is It Time for Social Studies to Be Financially Fit? *Social Studies*. 94 (4): 180-183.
- Vargha, L. D. (2004). Buyer Beware! Economics Activities for Middle School Students. *The Social Studies*. 95 (1): 27–32. Web: <[http://www4.infotrieve.com/journals/toc\\_details.asp](http://www4.infotrieve.com/journals/toc_details.asp)> adresinden 15 Haziran 2015 tarihinde alınmıştır.
- Walstad, W. ve WATTS, M. (1985). Teaching Economics In The Schools: A Review of The Survey Findings. *Journal of Economic Education*, 16 (2): 135-146.
- Webb, S. K. (1997). A Comparative Assessment of Two Distinct Teaching Methods in Economics Education of Twelfth Grade Students at Hoover High School as Measured by Students Scores on Economic Literacy And Economic Attitudes. Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Education. The University of Alabama.



## **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutumları**

### *The Attitudes Of The Social Science Pre Service Teachers Towards Cultural Heritage*

**Selman ABLAK\* - Bülent AKSOY\*\* - Bülent AKBABA\*\*\***

#### **Özet**

Bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma gurubunu 2014-2015 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Gazi, Akdeniz ve Uşak Üniversitelerinin sosyal bilgiler eğitimi anabilim dallarında öğrenim gören 447 öğretmen adayı oluşturmuştur. Mevcut durumun betimlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen bu çalışma nicel araştırma deseninde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Akbaba (2014) tarafından geliştirilen “Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Ölçeği” ve katılımcı bilgi formu kullanılmıştır. Yapılan uygulama sonrasında katılımcılardan elde edilen veriler nicel araştırma deseninde çözümlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları cinsiyete, STK’ya üye olma durumuna, sınıf düzeyine, aile gelir düzeyine, anne-baba eğitimi ve ikamet edilen yere göre farklılaşmazken; müze dersi alma durumuna ve öğrenim gördükleri üniversiteye göre anlamlı bir farklılık göstermiştir.

**Anahtar kelimeler:** *Sosyal bilgiler öğretmen adayı, kültürel miras, tutum*

#### **Abstract**

The purpose of this study is the determination of the attitudes of the social sciences pre-service teachers towards the cultural heritage. The working group of the research was constituted by 447 pre-service teachers studying social sciences in Gazi, Akdeniz and Uşak universities 2014-2015 academic year. The study was realized by the use of quantitative research model in order to elucidate the current situation. The data were collected by the use of “The Measurement Scale Towards The Cultural Heritage” developed by Akbaba (2014). The quantitative data obtained from the participants were evaluated by the use of quantitative research model. The data obtained from the research showed that there were not significant changes in the attitudes of the participants according to the gender, being a STK member, class level, the income level of the parent’s. However the attitudes of the students showed a statistically important change according to taking the museum course and the university they were studying.

**Keywords:** *Social sciences pre – service teachers, cultural heritage, attitude*

#### **Giriş**

Kültür konusunda çok farklı tanımlar yapılmıştır. Genel kabul gören şekliyle kültür; insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik (Uygur, 1996: 17), bir topluluğun dünya görüşünü kadrolayan manevi değerlerle, bu manevi güçlerin faal hayata yansımından doğan teknolojinin oluşturduğu bir bütün (Kafesoğlu, 1984: 1), tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (TDK, 2015). Farklı bir ifadeyle kültür,

\* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: selmanablak@gazi.edu.tr

\*\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: baksoy28@gmail.com.tr

\*\*\* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: akbaba@gazi.edu.tr

üyelerinin her birine kendi yerini tahsis eden, üyelerin bu yerlerde bütünün ruhuyla çalışabildikleri ve güçlerinin bu bütün açısından gösterdikleri başarıya göre belli bir adaletle ölçüldüğü büyük bir örgüt (Wittgenstein, 2009: 126) olarak tanımlanmaktadır.

Kültürel miras ise insanlık tarihinin başlangıcından bu yana insanın yaratıcılığı ve toplumlararası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan, gelecek nesillere aktarılması, korunması gereken, somut yapılar (kaleler, saraylar, anıt eserler, arkeolojik alanlar, tarihi kentler ve dokular, kültürel peyzajlar) ve soyut inanışlardan (dil, gelenek, dans, müzik, tören) oluşan kültürel değerlerin tümüne verilen addır. Bu değerler bize geçmişle bugün arasında bağlantı kurarak, içinde yaşanılan kültüre ve dünyaya bir temel oluşturup geçmişimiz ve medeniyetimizin kültürel serüveni hakkında bilgi vermektedir (Deren, 2006: 7; Ünsal ve Pulhan, 2012: 34; Yılmaz, Külcü, Ünal ve Çakmak, 2012: 373).

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle kültür ve özgün kimliklerin tehdit altında olması, toplumların kültürünün temel taşları öğelerin tanıtılması, korunması ve özgün niteliklerini kaybetmeden gelecek kuşaklara aktarılması için koruma bilincinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Toplumlar birikimlerini genç nesillere aktararak devamlılıklarını sağlamak amacıyla var olan kültür öğelerini genç kuşaklara aktarmaya çalışırlar. Bugün devletlerin çoğu bu aktarımı eğitim yolu ile gerçekleştirmektedirler (Gürgil, 2011: 14). Eğitim müfredatlarını oluşturan derslerin hemen hepsi kültüre dair içerik taşımakta ve kültürel mirasa yönelik kısmi katkılar sağlamaktadır. Ancak millî kültürün aktarımında ülkenin dilinin ve edebiyatının aktarılmaya çalışıldığı dersler ile sosyal bilimlerin ürünü olan dersler öncelik taşımaktadır (Safran, 2008; Sözer, 2008; Öztürk, 2006). Kültürü insanın meydana getirdiği her şey olarak değerlendirdiğimizde sosyal bilgiler dersi burada ayrı bir anlama bürünmektedir. Çünkü sosyal bilgiler temelde insanı ve hayatı konu edinmektedir (Köstüklü, 1999; Doğanay, 2004; Safran, 2008). Bu anlamda kültürel mirasa yönelik duyarlılığın oluşturulmasında eğitim müfredatının uygulayıcıları olan öğretmenlerin kültürel mirasa karşı tutumlarını belirlemek, onların, kültürel mirasa yönelik meydana getirecekleri sağlıklı bir duyarlılığın oluşmasında önemli sayılabilir. Çünkü kültürel mirasa vasat bir duyarlılık gösteren eğitmenen kültürel mirasa duyarlılığı ön planda tutacak bir tutum içerisinde olmasını beklemek doğru olmaz (Akbaba, 2014).

## **Yöntem**

### **Araştırmanın Deseni**

Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, bir grubun özelliklerini belirlemek ya da geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, farklılaştırma çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu uygun bir şekilde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2010; Büyüköztürk ve diğ., 2010: 16).

### **Çalışma Grubu**

Araştırmanın çalışma grubu 2014-2015 eğitim öğretim yılının bahar döneminde Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 181, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 149, Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 117 olmak üzere toplam 447 öğretmen adayından oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri tablo 1’de verilmiştir.

**Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı**

Değişkenler	Alt Kategoriler	N	%	Toplam (N)
Üniversite	1. Gazi	181	40.5	447
	2. Akdeniz	149	33.3	
	3. Uşak	117	26.2	
Cinsiyet	1. Kız	211	47.2	
	2. Erkek	236	52.8	
Aile gelir	1. 0-700	41	9.2	
	2. 701-1500	168	37.6	
	3. 1501-2500	155	34.7	
	4. 2501-Üzeri	83	18.6	
Sınıf	1. 1. Sınıf	99	22.1	
	2. 2. Sınıf	118	26.4	
	3. 3. Sınıf	141	31.5	
	4. 4. Sınıf	89	19.9	
Baba Eğitimi	1. Okuryazar	28	6.3	
	2. İlkokul	216	48.3	
	3. Ortaokul	72	16.1	
	4. Lise	78	17.4	
	5. Üniversite ve üzeri	53	11.9	
Anne Eğitimi	1. Okuryazar	90	20.1	
	2. İlkokul	240	53.7	
	3. Ortaokul	58	13.0	
	4. Lise	42	9.4	
	5. Üniversite ve üzeri	17	3.8	
İkamet yeri	1. Köy	85	19.0	
	2. İlçe merkezi	135	30.2	
	3. İl merkezi	227	50.8	
Müze dersi alma durumu	1. Evet	123	27.5	
	2. Hayır	324	72.5	
STK' üyelik	1. Evet	33	7.4	
	2. Hayır	414	92.6	

### Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, Akbaba (2014) tarafından geliştirilen “Developing attitude towards cultural heritage scale: A validity and reliability study” adıyla yayımlanan Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Ölçek “Toplum İçin Kültürel Miras”, “Kültürel Mirasa Yönelik Duyarlılık” ve “Kültürel Mirasın Aktarımı” (cultural heritage for the society, consciousness of cultural heritage, the transfer of cultural heritage) olmak üzere 3 alt boyut ve 32 maddeden oluşmaktadır.

Ölçeğin 9 maddeden oluşan “Toplum İçin Kültürel Miras” faktörünün Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı ise 0.86; 12 maddeden oluşan “Kültürel Mirasa Yönelik Duyarlılık” faktörünün Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı ise 0.87; 11 maddeden oluşan “Kültürel Mirasın Aktarımı” faktörünün Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı ise 0.84 olarak belirlenmiştir.

Ölçekteki maddeler “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinden “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine doğru 1’den 5’e doğru puanlanmaktadır. Ölçeğin tamamına yönelik bir değerlendirmede ölçeği oluşturan olumsuz maddelerin tersten puanlanması gerekmektedir.

### **Verilerin Analizi**

Araştırmada istatistiksel analizler SPSS 20 programı kullanılarak yapılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, İlişkisiz (bağımsız) Örneklem İçin t-Testi ve İlişkisiz Örneklem İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için LSD ve Dunnett's C çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

### **Bulgular**

**Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Betimsel İstatistikleri**

Değişken	<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>S</i>
Tutum Ölçeği	447	3.37	.44

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının (n=447) kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları orta düzeyin üst sınırına yakındır ( $\bar{X}=3.37$ ). Bu bilgilere göre, öğretmen adayların kültürel mirasın korunmasına ve geliştirilmesine yönelik olumlu düzey kabul edilebilecek bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

**Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılığı İçin Bağımsız t-Testi Sonuçları**

Cinsiyet	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
Erkek	236	3.36	.49	-.810	445	.418
Kadın	211	3.39	.39			

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermediği görülmektedir [ $t(445) = -.810$ ,  $p > .05$ ]. Bu sonuca göre, kız ve erkek öğrencilerin kültürel mirasa yönelik tutumunun benzer olduğu görülmektedir.

**Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Müze Eğitimi Dersi Alma Durumlarına Göre Farklılığı İçin Bağımsız t- Testi Sonuçları**

Müze Dersi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
Alan	123	3.46	.36	2.723	445	.007
Almayan	324	3.34	.47			

Tablo 4'te öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamalarının müze eğitimi dersi alma durumlarına göre anlamlı bir fark gösterdiği görülmektedir [ $t(445) = 2.723$ ,  $p < .05$ ]. Bu verilere göre öğretmen adaylarından müze eğitimi dersi alanların ( $\bar{x}=3.46$ ), almayanlara ( $\bar{x}=3.34$ ) göre kültürel mirasa yönelik tutumları daha olumludur.



**Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Sivil Toplum Kuruluşuna Üye Olma Durumuna Göre Farklılığı İçin Bağımsız t- Testi Sonuçları**

STK Üyeliği	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
Var	33	3.51	.36	1.852	445	.065
Yok	414	3.36	.45			

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamalarının sivil toplum kuruluşuna üye olma durumlarına göre anlamlı bir fark göstermediği görülmektedir [ $t(445) = 1.852, p > .05$ ]. Bu bulgular ışığında öğretmen adaylarının sivil toplum kuruluşuna üye olma durumlarının, kültürel mirasa yönelik tutumları üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

**Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Öğrenim Gördükleri Üniversitelere Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

Üniversite	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>
Gazi Üni. (A)	181	3.41	.36
Akdeniz Üni. (B)	149	3.42	.34
Uşak Üni. (C)	117	3.25	.62
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Öğrenim Gördükleri Üniversitelere Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	<i>p</i>	Anlamlı Fark (Dunnet's C)
Gruplar arası	2.385	2	1.193	6.232	.002	A-C, B-C
Gruplar içi	84.960	444	.191			
Toplam	87.345	446				

Tablo 7'de öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puanlarının öğrenim gördükleri üniversiteler göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum düzeyleri arasında öğrenim görülen üniversiteye göre anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir [ $F(2-444) = 6.232, p < .05$ ]. Başka bir deyişle, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları, öğrenim gördükleri buldukları üniversiteye bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Üniversiteler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Dunnet's C testi sonuçlarına göre; Uşak Üniversitesinde ( $\bar{x} = 3.25$ ) öğrenim gören öğretmen adayları, Gazi Üniversitesinde ( $\bar{x} =$

3.41) ve Akdeniz Üniversitesinde ( $\bar{x} = 3.42$ ) öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha düşük bir tutum ortalamasına sahiptir.

**Tablo 8.Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

Sınıf Düzeyi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>
1. Sınıf (A)	99	3.36	.32
2. Sınıf (B)	118	3.36	.49
3. Sınıf (C)	141	3.33	.45
4. Sınıf (D)	89	3.46	.47
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 9.Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	<i>p</i>
Gruplar arası	.978	3	.326	1.673	.172
Gruplar içi	86.367	443	.195		
Toplam	87.345	446			

Tablo 9’da öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puanlarının sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [ $F(3-443) = 1.673, p > .05$ ].

**Tablo 10.Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

Ailenin Gelir Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>
0-700 arası (A)	41	3.37	.56
701-1500 arası (B)	168	3.42	.38
1501-2500 arası (C)	155	3.33	.46
2501 ve üzeri (D)	83	3.35	.46
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 11. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar arası	.697	3	.232	1.188	.314
Gruplar içi	86.648	443	.196		
Toplam	87.345	446			

Tablo 11’de öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puanlarının ailenin gelir durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları ailenin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [ $F(3-443)= 1.188, p>.05$ ]. Bu bulgu katılımcıların gelir düzeylerinin kültürel mirasa yönelik tutumları üzerinde farklılık oluşturmadığı şeklinde yorumlanabilir.

**Tablo 12. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

Babanın Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	S
Okur-yazar (A)	28	3.32	.51
İlkokul Mezunu (B)	216	3.39	.43
Ortaokul Mezunu (C)	72	3.33	.48
Lise Mezunu (D)	78	3.34	.50
Üniversite mezunu ve üstü (E)	53	3.41	.29
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 13. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar arası	.424	4	.106	.539	.707
Gruplar içi	86.921	442	.197		
Toplam	87.345	446			

Tablo 13’de öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puanlarının babalarının eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [ $F(4-442) = .539, p>.05$ ]. Başka bir ifadeyle, öğretmen

adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları, babalarının eğitim durumuna bağlı olarak değişmemektedir.

**Tablo 14. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

Annenin Eğitim Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>
Okur-yazar (A)	90	3.29	.58
İlkokul Mezunu (B)	240	3.40	.40
Ortaokul Mezunu (C)	58	3.40	.29
Lise Mezunu (D)	42	3.35	.48
Üniversite mezunu ve üstü (E)	17	3.30	.43
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 15. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	<i>p</i>
Gruplar arası	1.085	4	.271	1.390	.236
Gruplar içi	86.260	442	.195		
Toplam	87.345	446			

Tablo 15’de öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum ölçeği puanlarının annelerinin eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [ $F(4-442) = 1.390, p > .05$ ]. Başka bir ifadeyle, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları, annelerinin eğitim durumuna bağlı olarak değişmemektedir.

**Tablo 16. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının İkamet Yerlerine Göre Dağılımına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları**

İkamet Edilen Yer	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>S</i>
Köy (A)	85	3.32	.58
İlçe Merkezi (B)	135	3.36	.40
İl Merkezi (C)	227	3.40	.40
Toplam	447	3.37	.44

**Tablo 17. Öğretmen Adaylarının Kültürel Mirasa Yönelik Tutum Puanlarının İkamet Yerlerine Göre Dağılımına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar arası	.448	2	.224	1.145	.319
Gruplar içi	86.897	444	.196		
Toplam	87.345	446			

Tablo 17’de öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puanlarının ikamet edilen yere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları gösterilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları ikamet edilen yere göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [F(2-444) = 1.145, p>05].

### **Sonuç ve Öneriler**

Bu araştırmada, öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre belirlenmesi amaçlanmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamalarının sivil toplum kuruluşuna üye olma durumlarına göre değişiklik göstermemiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları müze eğitimi dersi alma durumlarına göre anlamlı bir fark göstermiş; müze eğitimi dersi alanların müze eğitimi dersi almayanlara göre kültürel mirasa yönelik tutumları daha yüksek çıkmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları, öğrenim gördükleri üniversiteye bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmiştir. Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı’nda öğrenim gören öğretmen adaylarının, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı ve Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı’nda öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha düşük bir tutum ortalamasına sahip olmuşlardır. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutumları, sınıf düzeyine bağlı olarak benzer bulunmuştur. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları ailenin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları anne-baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Öğretmen adaylarının kültürel mirasa yönelik tutum puan ortalamaları ikamet edilen yere göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuçlardan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır;

Bu araştırmada, üniversite değişkenine göre, öğrencilerin kültürel mirasa yönelik tutumlarının farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Tutum puanları düşük olan üniversite öğrencilerinin kültürel mirasa yönelik tutumlarını olumlu yönde değiştirecek farklı yöntem ve tekniklerin uygulandığı öğrenme ortamlarına yer verilmesi önerilmektedir.

Müze eğitimi ile ilgili ders alan öğrencilerin ders almayan öğrencilere göre kültürel mirasa yönelik tutumlarının daha yüksek olmasından hareketle müze eğitimi ile ilgili derslerin bütün sosyal bilgiler öğretmen adaylarına zorunlu ders kapsamında verilmesi önerilmektedir. Ayrıca öğrencilerin müze ve ören yerlerine ücretsiz girmeleri sağlanmalıdır.

Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarında doğrudan kültür içerikli veya kültürel mirasa yönelik içerikte dersler eklenmelidir.

### **Kaynakça**

- Akbaba, B. (2014). Developing attitude towards cultural heritage scale: A validity and reliability study". Educational Research and Reviews, 9(20)(1046-1054).
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (7. Baskı). Ankara: Pegem A.
- Deren, A. S. (2006). *Sanal ortamda kültürel miras enformasyon sistemlerinin kurulması ve Türkiye için durum analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Doğanay, A.(2004). Sosyal Bilgiler Eğitiminin Genel Amaçları Ne Olmalıdır? *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, (15-17 Mayıs 2003), İzmir.
- Gürgil, F.(2011). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Halk Kültürünün Yeri: İlköğretim Öğrencilerinin Halk Kültürü Dersi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Milli Kültür-Siyaset İlişkisi*. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,4.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Köstüklü, N. (1999), *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Konya: Günay Ofset.
- Öztürk, C. (2006). *Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış*. C. Öztürk, (Ed.), *Hayat Bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (21-50). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A.Öcal (Ed.), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* içinde (1-19). Ankara: Pegem Akademi.
- Sözer, E. (2008). Sosyal Bilgiler Dersinin Tanımı, Kapsamı Ve İlköğretim Programındaki Yeri. Ş. Yaşar, (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (41-55). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uygur, N. (1996). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünsal, D. ve Pulhan, G. (2012). Türkiye’de kültürel mirasın anlamı ve yönetimi. A. Aksoy ve D. Ünsal (Eds.). *Kültürel miras yönetimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Yayınları. ss. 30-65.
- Wittgenstein, L. (2009). *Kesinlik üstüne + Kültür ve değer*. (Çev. D. Şahiner). İstanbul: Metis.
- Yılmaz, B., Külcü, Ö., Ünal, Y. ve Çakmak, T. (2012). AccessIT projesi ve dijitalleştirme uzaktan eğitim programının değerlendirilmesi, *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 370-390.

<http://tdk.gov.tr> Erişim: 15 Mayıs 2015

## **Turizm Eğitimine Yönelik Memnuniyet Algıları: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma**

*The Perspectives of the Tourism Program Students of Vocational Schools to the Future of this Career*

**Tülay Polat Üzümcü\* - Ömür Alyakut\*\***

### **Özet**

Turizm sektörünün gerektirdiği hizmet kalitesi, kalifiye işgücüne bağlı olup, bu ihtiyaç ancak ve ancak, etkin ve nitelikli turizm eğitimiyle sağlanabilir. Turizm eğitimi ülkemizde, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde verilmekte olup, meslek yüksekokullarında iki yıllık ön lisans eğitimi ile turizm sektöründe çalışacak ara eleman yetiştirmek amaçlanmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar, turizm mezunu öğrencilerin, okulda aldıkları eğitim sonucunda, turizm sektöründe umduklarını bulamadıkları ve bu nedenle sektörde çalışmaktan vazgeçtiklerini ortaya koymaktadır. Turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, öğrencilerin sektörde kalmak istememelerinin önemli nedenlerinden birinin turizm okullarında verilen eğitimin sektör ihtiyaçlarına uymaması olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmada; meslek yüksekokulunda turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm eğitimine ilişkin algıları ve aldıkları turizm eğitimine ilişkin memnuniyet düzeyi belirlenmeye çalışılmaktadır. Araştırma, Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksek Okulunda turizm eğitimi alan öğrencilerine uygulanacak olup, anket verileri SPSS 15 paket programı ile frekans, faktör analizi ve ANOVA analizlerine tabi tutulacaktır. Araştırma bulgularına göre; daha önce mesleki eğitim almış öğrencilerin turizm sektöründe bilgi ve deneyimleri olması sebebiyle, turizm eğitimi hakkında daha çok olumlu yargıları olduğu ve aldıkları turizm eğitimine ilişkin memnuniyet düzeylerinde ise hem memnun hem de memnun olmayanların birbirine yakın düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** *Meslek Yüksek Okulu, Turizm Eğitimi, Öğrenci Memnuniyeti.*

### **Abstract**

The service quality required by tourism sector depends on qualified labor, and this need can be provided with the education of effective and qualified tourism. In our country, tourism education is provided at secondary and higher education degrees; and in vocational schools, via a two-year-associate education, it is aimed to train intermediate staff who will be employed in the tourism sector. Yet, the previous studies reveal that the graduates of the tourism programs got disappointed and gave up working in this sector after training in the school. In the researches carried out on tourism vocational students, it is stated that one of the most important reasons for the students' not wanting to stay in the sector is that the education provided at tourism high schools does not meet the need of the sector. Accordingly, in this study, the perspectives of the tourism program students of the vocational schools to the future of tourism education and their satisfaction levels have been investigated. While the research will be applied to the students receiving education at Kocaeli University Kartepe Tourism Vocational School, questionnaire data will be evaluated for frequency analysis, factor analysis and ANOVA analysis using the SPSS 15 software package. According to research findings, it is understood that as the students who formerly received vocational education have the knowledge and experience in tourism sector, they have more positive judgement about tourism education. With regard to their levels of satisfaction about tourism education, either contented or discontent students' are approximately at the same level.

**Key words:** *Vocational School, Tourism Education, Student Satisfaction.*

---

\* Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm MYO, Kartepe-Kocaeli

\*\* Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm MYO, Kartepe-Kocaeli

## **1. Giriş**

Toplumun en önemli unsurlarından olan eğitim, toplumsal gelişmenin temel yapı taşlarından birisidir. Eğitim, toplumların yaşaması, gelişimi ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, gerekli bilgiye ve beceriye sahip insan gücünü yetiştirmek işlevini üstlenmektedir (Demir, 2013). Turizm eğitimi ise, turizm sektöründe verimliliği artırmak, hizmet veren personele meslekî formasyon kazandırmak, yetişmiş kalifiye eleman sağlamak, teori ve pratik arasında bağlantı kurmak, halkta olumlu bir turizm bilinci oluşturmak gibi amaçlar gütmektedir (Gürbüz ve Dağdeviren, 2007).

Türkiye’de gençlerin temel hedeflerinden birinin üniversiteyi kazanmak, üniversiteye giren öğrencilerin ise girdikleri bölümden memnun, başarıyla mezun olmak ve yaşam beklentilerini gerçekleştirmeye çalışmak olduğu düşünülürse, bu konunun hem kendileri hem de toplumsal yaşam açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin beklentilerinin karşılanma düzeyi hem başarılarını hem de memnuniyet düzeylerini etkiler. Beklentiler karşılanmadığı zaman şikâyetler ve memnuniyetsizlik artmakta, şikâyetler azaldığı oranda memnuniyet düzeyi artmakta, şikâyetler arttığı oranda ise memnuniyet düzeyi azalmaktadır (Şahin vd, 2011). Üniversite öğrencilerinin, üniversiteye ilişkin yüksek beklentilerine karşılık, karşılaştıkları duruma ilişkin algılarının düzeyi düştükçe, o oranda güdüsüzleşmelerine ve başarı düzeylerinin düşmesine yol açmaktadır (Şahin vd, 2011). Bu sebeple üniversitelerde verilen turizm eğitiminde öğrenci beklentilerinin düzenli aralıklarla ölçmek ve beklentileri doğrultusunda, mevcut durum ve hizmetleri geliştirmektedir. Turizm eğitiminin amacına ulaşması için, teori kadar, uygulama olanaklarının da yeterli olması gerekmektedir. Uygulamayı bilmeden mezun olan öğrencinin iş bulma şansı azalmakta, öğrencinin en alt kademedeki işlerde görevlendirilmesiyle, stajın amacına ulaşmasını engellemektedir (Tuyluoğlu 2003: 12). Ayrıca Anadolu turizm-otelcilik, kız meslek lisesi, ağırlama gıda vb. mesleki eğitim almış öğrencilerin, lisede aldıkları eğitimden çok farklı olmayan bir eğitim alması da onları üniversite de turizm eğitimine olan inancıtan uzaklaştırmaktadır.

Turizm eğitiminde, temel unsur insandır ve temel bilgilerin yanı sıra kültür ve davranış bilimleri üzerine eğilmeyi de gerektirir (Hacıoğlu, 1990). Bu doğrultuda, turizm sektörünün nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere, turizm eğitimi veren okullar açılmış, nitelikli ara eleman istihdamı tam olarak karşılanamamıştır. Bu ihtiyacın karşılanamamasının nedenleri yapılan araştırmalarla irdelendiğinde; turizm mezunlarının eğitimleri ile turizm sektörünü karşıladıklarında, aldıkları eğitimin sektörün gerçekleri ile örtüşmediği ve turizm eğitiminin beklentileri karşılamadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda araştırmada; turizm sektöründe ara eleman olarak çalışan MYO turizm öğrencilerinin, mesleki turizm eğitiminden beklentileri ve öğrencilerin turizm eğitime ilişkin algılarını belirlemek ve turizm eğitiminden duydukları tatmin ve memnuniyet düzeyini belirlemek amaçlanmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin aldıkları turizm eğitimi memnuniyetsizlik düzeyi ile turizm eğitiminin gerekliliğine ilişkin algıları arasında bir ilişki olup olmadığı da araştırmanın bir diğer sorunsalını teşkil etmektedir.

Çalışmanın literatür kısmında; turizm eğitimi ve mesleki turizm eğitiminin genel yapısı, daha önce turizm eğitimi konusunda yapılmış akademik çalışmalar ile turizm eğitime yönelik memnuniyet ile ilgili araştırmacıların çalışma sonuçları özet bir şekilde verilecektir. Araştırma kısmında ise, Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksekokulu turizm öğrencileri üzerinde uygulanan saha çalışmasına ait bulgular yer alacaktır. Araştırmada, mesleki deneyime sahip öğrencilerin,-turizm sektöründe uzun süreli staj yaptıklarından-mesleğin gerekliliğine yönelik beklentilerinin daha gerçekçi olması ve okul tercihini bilinçli yapmış olabileceği ve bu sebeple turizm eğitiminin gerekliliğine inanarak gelmiş olabileceği tahminlenmektedir. Ayrıca bu öğrenciler, mesleği ve sektörü daha önceden tanımaları ve turizm eğitimi hakkında bir fikir sahibi olmaları sebebiyle,



memnuniyet düzeylerinin de buna paralel olumlu olması beklenmektedir. Bununla birlikte, meslek yüksekokulları turizm eğitiminde; uygulama derslerinin ve yetkin akademik personel sayısının yetersizliği ve uygulamaya dayalı derslerin azlığı gibi nedenlerle, öğrencilerin turizm eğitimini yeterli bulmadıkları ve turizm sektöründe çalışmak ya da yönetici olmak için turizm eğitiminin gerekliliğine ilişkin inançlarının ise zayıf olduğu tahminlenmektedir. Buna ilaveten, mesleki deneyimi olmayan turizm öğrencilerinin, yeterli ve gerçekçi bilgiye sahibi olmamaları ve beklentileri ötesinde bir eğitim ile karşılaşarak, hayal kırıklığına uğramaları sonucunda, turizm eğitiminden memnun olmamaları ve sektörden uzaklaşmaları mümkündür. Çalışmanın sonuç kısmında ise, MYO turizm bölümü öğrencilerinin, okudukları okul ve bölümden memnuniyetsizlik düzeyine göre, okudukları okul eğitiminin gerekliliğine ilişkin algılarının farklılaşıp farklılaşmamasına yönelik tartışma ve MYO turizm bölümlerinde turizm eğitim programları, uygulama ve stajlar ile eğitimcilerle yönelik öneriler yer alacaktır.

## **2. Literatür İncelemesi**

Araştırmanın literatür kısmında; genel olarak turizm eğitimi ve Türkiye’de turizm eğitiminin genel çerçevesi verilecek; yaygın ve örgün eğitim sistemi, üniversitelerde turizm eğitimi ve memnuniyet kavramı ile turizm eğitime yönelik memnuniyet hakkında bilgi verilecektir.

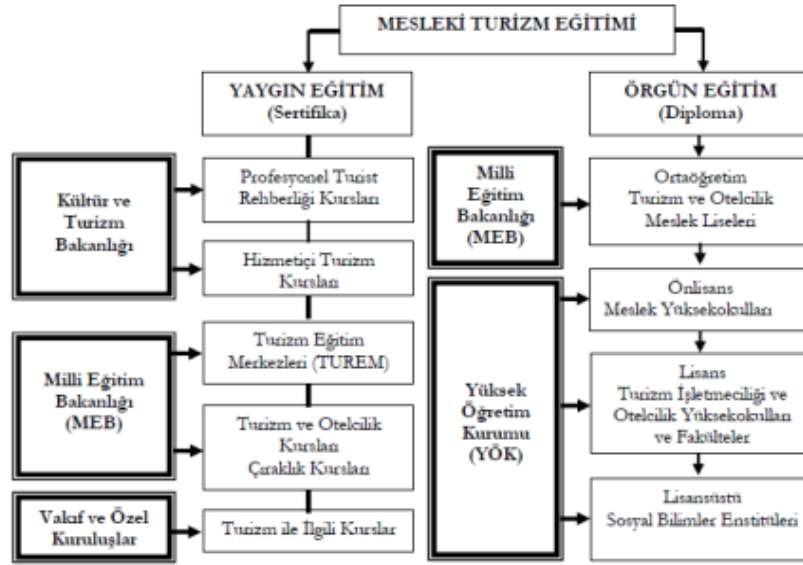
### **Turizm Eğitimi ve Mesleki Turizm Eğitiminin Genel Görünümü**

Eğitim, sanayi ve hizmet sektörünün gereksinim duyduğu bilgi ve beceriye sahip nitelikli işgücünü geliştirip, çalışanları daha verimli kılarak, ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunur (Baltacı, vd.,2012). Turizm eğitimi kapsamında ise, üzerinde durulan konu, mesleki eğitimdir. Genel olarak mesleki eğitim, bir toplumdaki bireylerin meslek sahibi olabilmeleri ve bireye mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve uygulama yeteneklerini kazandırarak, kişinin kabiliyetlerinin fiziksel, entelektüel, duygusal, sosyal ve ekonomik yönlerden geliştirilmesini sağlama sürecidir (Aksu ve Bucak, 2012: 9). Mesleki turizm eğitimi, teorik ve pratik öğrenimden, meslek ahlakına ve mesleğin temel prensiplerine kadar uzanan çeşitli disiplinlerin verildiği, belirli bir iş için sağlanması gereken bir eğitimdir (Üzümcü ve Bayraktar, 2004). Mesleki turizm eğitiminin temel amacı, turizmin ihtiyaç duyduğu mesleki formasyonu vermektir. Turizm eğitimi veren kurumlar hem turizm işletmelerinin ihtiyacı olan pek çok hizmeti sağlayabilecek alt kademe insan gücünü, hem ara insan gücü olarak tanımlanan orta kademe işgücünü, hem de turizmle ilgili kamu ve özel sektör kurumlarına yönetici, araştırmacı ve planlayıcı elemanları yetiştirmek amacıyla üst kademe insan gücünü sağlamaktır (Aymanıuy vd, 2013: 104). Toplum düzeyinde verilen turizm eğitiminin amacı ise, toplumda turizm bilincini geliştirmek, turizm kaynaklarını koruma anlayışını geliştirmek, ilkeli dürüst hizmet anlayışını kazandırmaktır. Özetle turizm eğitiminin amaçları (Üzümcü ve Bayraktar, 2004: 80):

- Eğitim yoluyla teorik ve pratik ilişki kurmak, turizm sektörünün gelişmesine katkıda bulunmak,
- Turizm sektörüne yetişmiş kalifiye personel sağlamak ve turizmin ekonomik kalkınmadaki yerini ve önemini anlatmak,
- Vatandaşta olumlu bir turizm bilinci yaratmak,
- Turizm sektöründe çalışanlara mesleki bir formasyon kazandırmak,
- Turizm işletmelerinde çalışanların bilgi ve becerilerini artırmak,
- İnsanların turizme ilgisini çekmek, nitelikli turizm eğitimcileri yetiştirmektir.

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi (Şekil 1), örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Örgün mesleki turizm eğitimi, örgün eğitim veren ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarındaki okullardan oluşmaktadır. Yaygın turizm eğitimi ise; gerek resmi gerekse özel kurumlar tarafından verilen kısa süreli mesleki kurslar niteliğinde olup, sertifika verilmektedir (Baltacı, vd,2012: 18). Örgün eğitim, belirli yaş gruplarındaki ve aynı seviyedeki bireylere amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitim olup, kendi içinde genel ve mesleki eğitim olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür (Hacıoğlu vd.,2008: 4).

Şekil 1: Türkiye’de Mesleki Turizm Eğitiminin Genel Görünümü

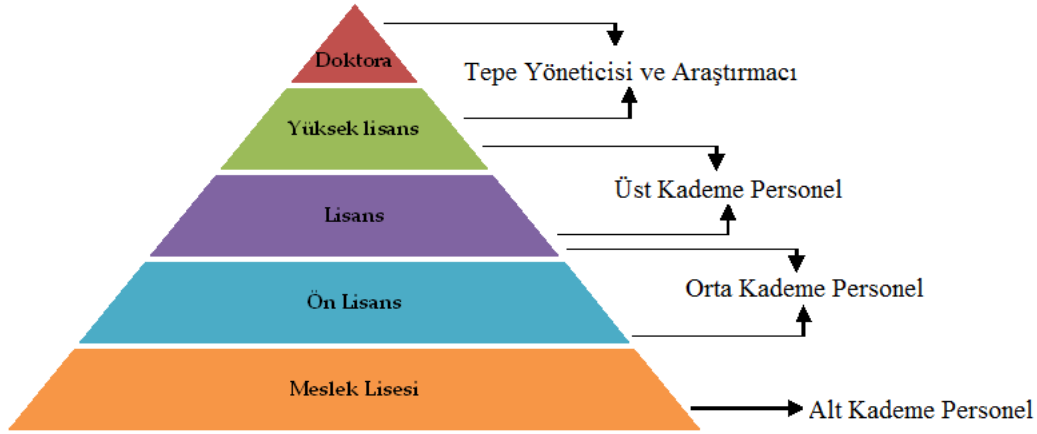


Kaynak: Aymanıkuy vd, (2013).

Örgün turizm eğitimi olarak adlandırılan mesleki düzeyde formasyon veren turizm eğitim ve öğretimi, turizm sektörünün değişik dalları için bilgili, becerikli, yetenekli, verimli ve bilinçli elemanlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Yaygın turizm eğitimi ise, farklı yaş grupları ve seviyelerindeki bireylere, amaçlara uygun hazırlanmış programlarla verilmektedir (İbicioğlu vd, 2003). Bugün, örgün eğitim kapsamında yer alan, ortaöğretim düzeyinde eğitim veren turizm meslek liseleri, sektörün çalışan ihtiyacını karşılamayı amaçlarken; sektördeki ara eleman ya da orta kademe yönetici ihtiyacının karşılanması ise ön lisans düzeyindeki meslek yüksekokullarının amaçları arasında yer almıştır. Sektörün, eğitimi ve üst düzey yönetici ihtiyacı ise lisans düzeyinde eğitim veren turizmle ilgili yüksekokullar ve fakülteler tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca lisans eğitimini tamamlayanlar için, lisansüstü turizm eğitimi verilmektedir (Hacıoğlu vd,2008).

Şekil 2’de Türkiye’deki Turizm Eğitim Öğretim Kademeleri piramidinde yer alan eğitim kurumları ve personelin turizm sektörü için işlevsel ve çözüm üretebilir olabilmesi için Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) piramidine göre şekillendirilmesi gerekmektedir (Hacıoğlu, 1990). ILO piramidine göre; en altta yer alan eğitimsiz-niteliksiz personel oranı %25 olarak verilmiş, sonraki kademede yer alt kademe personel ise otelcilik meslek liselerinden karşılanacak olup, oranı %46 olarak verilmiştir. Bir üst basamak olarak ise orta kademe yöneticiler olan MYO mezunları %21 olarak belirlenmiş olup bu oran meslek okulları olan, Turizm MYO ve Turizm YO’dan karşılanacaktır. Son olarak piramidin üst seviyesi gelmektedir. Burada ise üst düzey yönetici ve uzman insan ihtiyacı lisans ve lisansüstü eğitimle karşılanması amaçlanmakta olup, %8 düzeyindedir (Aksu ve Bucak, 2012).

**şekil 2:** Eğitim Düzeyi ve Yönetmel Kademe Piramidi



**Kaynak:** Erdiñ ve Yılmaz, 2012: 19.

Türkiye’de turizm sektörünün en fazla ihtiyaç duyduğu, bu araştırmanın da çalışma alanını oluşturan meslek yüksekokulları (MYO), nitelikli ara elemanı yetiştiren (Güzel vd.2014) meslek okullardır. MYO’ların yapısında iki yıl süreli ön lisans düzeyinde sektörlerle ilgili mesleki eğitim verilen bu okulların mezunlarına "ara eleman" kimliği verilmiştir. Ara eleman, yönetici ve idari personel arasında yer alan kademedir. Bu kademenin istihdamı ile turizm sektöründe verimlilik ve kalitenin artacağı muhakkaktır (Davras ve Bulgan, 2012).

Avrupa Birliği ülkelerinde turizm eğitimi veren kurumlar incelendiğinde, genelde kurslar ve ortaöğretim düzeyinde yoğunlaşmakta olduğu görülür iken, Türkiye’de turizm eğitimi veren okullar daha çok yükseköğretim düzeyinde yoğunlaşmaktadır (Üngüren ve Ehtiyar, 2008). Türkiye’de kurulması ve faaliyete geçirilmesi en kolay yükseköğretim kurumları meslek yüksekokulları olup, ülkenin turizm sektöründe gösterdiği gelişmeye paralel olarak sayısı zaman içerisinde sürekli olarak artmıştır. ÖSYM verilerine göre; 2013 itibariyle meslek yüksekokulları turizm programı 91 üniversitede bulunurken (Dinçer vd,2013: 42), öğrenci sayısı 2012-2013 öğretim yılı itibariyle 41.755’e ulaşmış, eğitimcilerin büyük çoğunluğu ise öğretim görevlilerinden oluşmakta olup, öğretim elemanı başına yaklaşık 158 öğrenci düşmektedir (Boylu, Arslan, 2014: 544-545).

### **Turizm Eğitime Yönelik Memnuniyet**

Memnuniyet, elde edilenlerin beklentileri karşılaması ve/veya üstüne çıkılması olarak kabul edilmektedir (Sökmen, 2011). Memnuniyet kelimesi Arapça kökenli olup, ihsan, lütuf, iyilik gören anlamındaki Minna kökünden gelmektedir. Öğrenci memnuniyeti kavramı da öğrencinin iyilik, lütuf ve ihsan görmüş olma durumu anlamına gelmektedir. Öğrencinin bu iyiliği görmesi hususunda muhatap yükseköğretim kurumu yöneticileri ve öğretim elemanlarıdır (Sert, 2012: 4). Hem eğitim kurumunun değerleri hem de öğrencinin kişisel özellikleri nedeniyle algılanan değer bireyden bireye farklılık gösteren öznel bir durumdur. Diğer yandan kültürel farklılıklar, coğrafı özellikler ve diğer bazı özel durumlar algılanan değer etkilemektedir. Öğrencilerin okul seçiminde kurum imajı ile kalite ve değer algılamasının önemli olduğu sonucunun ortaya konulduğu bir çalışmada (Paramewaran ve Glowacka, 1995); bu unsurların öğrenci beklentilerinin artmasına yol açması, memnuniyet düzeyini etkilemektedir. Öğrencilerin kurumsal itibarı yüksek bir okuldaki mezun olmalarının kolaylıkla iş ve staj yeri bulabileceklerine olan inancı, beklenti-memnuniyet ilişkisindeki algılamaların farklı olmamasında etkisini gösterebilmektedir (Demir ve Demir, 2011).

Özellikle turizm sektöründeki işletmeler tarafından kurumsal itibarı olan bir üniversitedeki öğrencilerin tercih edilmesi, öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin artmasında önemli bir rol oynamaktadır (Demir, 2013). Öğrenci memnuniyetini ve boyutlarını ölçen birçok yazar, öğrencilerin üniversitelerin müşterisi olduğu düşüncesini açıkça benimsemektedir (Sert, 2012). Öğrencilerin memnuniyet ve bağlılığının sağlanmasının yolu ise, öğrenci beklentilerini ölçmek ve bu beklentiler doğrultusunda hizmetleri geliştirmektedir (Demirli ve Kerimgil, 2009). Öğrenci memnuniyetini ve boyutlarını ölçen birçok yazar, öğrencilerin üniversitelerin müşterisi olduğu düşüncesini açıkça benimseyerek öğrenci memnuniyetinin ölçülmesi kapsamında, eğitim bir hizmet olarak görülmektedir (Sert, 2012: 4).

Eğitim kurumunun fiziki yapı ve donanımların modern görünümü ve teknolojik araç-gereçlerle düzenlenmesi öğrenciler açısından çekicilik yaratabilmekte ve öğretim elemanlarına da bazı kolaylıklar getirmektedir. Akademik olduğu kadar idari hizmetlerin de öğrenciler tarafından, sorunlara çözüm getirci bir yaklaşım olarak görülmesi ve gerektiğinde muhatap bulunması, algılanan kalite ve değer yüksek olmasını sağlamaktadır (Demir, 2013).

Turizm eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda öğrenci memnuniyetinin eğitim-öğretim kalitesi açısından önemli olduğu ortaya konulmuştur. Turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında, mesleki derslerin uygulamalı, sektörde kullanılan son teknoloji örneklerini içeren, öğrencilerin ilgi alanına göre seçmeli ve alanında uzman kişilerce verilmesi, oluşan beklentilerin karşılanmasında önemli rol oynayarak, öğrenci memnuniyetinin oluşmasına katkı sağlayabilmektedir. Öğrenci memnuniyeti, eğitim kurumlarında beklentilerin karşılanma düzeyi olarak görülmektedir. Öğrenci memnuniyeti, eğitim kurumları kadar, iş dünyasının da nitelikli elemanlar yetişmesi düşüncesiyle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Sektörel anlamda yetişmiş, donanımlı ve nitelikli bireylerin ancak kaliteli hizmet ve eğitim sunan kurumlardan yetişeceği bilinmektedir. Dolayısıyla, öğrenci memnuniyetini sağlayabilmek için onların beklentilerinin farkında olmak, kaliteli eğitim sunmak ve sürekli olarak öğrenci hizmetlerini geliştirmek zorunda olduklarının farkında olan eğitim kurumları, rekabet avantajı sağlamanın sonuçlarını elde edebilmektedir (Eren vd, 2013).

### **3. Turizm Eğitimi Üzerine Yapılmış Araştırmalar**

Araştırmalar, Ülkemiz yükseköğretim kurumlarında sunulan turizm eğitiminin öğrencilerin beklentilerini karşılamadığını ve öğrencilerin tatmin düzeylerinin oldukça düşük olduğunu göstermiştir. Aşağıda konuya ilişkin yapılan literatür taramasında, araştırmacıların çalışma sonuçları özet bir şekilde yer almaktadır (Baltacı vd, 2012).

Yapılan çalışmalarda, turizm eğitimi almış olan öğrencilerin memnuniyetsizlikleri nedeniyle, mezuniyetten sonra farklı çalışma alanlarına yöneldikleri tespit edilmiştir. Bu memnuniyetsizliğin nedenleri olarak araştırmacılar tarafından şu nedenler belirlenmiştir (Aktaran: Çatı ve Bilgin 2013):

- Sektörün yapısı gereği sezonluk istihdamın olması (Kozak, 2009; Pelit ve Güçer, 2006; Roney ve Öztin, 2007),
- Düşük ücret ve çalışma koşullarının elverişsizliği (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2000; Roney ve Öztin, 2007),
- İş tanımlarının ve mesleki standartların olmayışı (Tüylüoğlu, 2003),
- Staj süresince yaşanan olumsuz deneyimler (Kozak ve Kızılırmak, 2001; Pelit ve Güçer, 2006),
- Öğrencilerin turizm alanını istemeyerek tercih etmeleri (Aksu ve Köksal, 2005; Güzel, 2006; Üngüren, 2007),
- Uzun çalışma saatleri, mesleğin sosyal statü seviyesinin düşüklüğü (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2000),

- Turizmle ilgili mesleklerin, meslekte çalışan eğitilmiş işgörenlerin ve mezunların herhangi bir yasal düzenlemeyle korunmamasıdır (Üngüren ve Ehtiyar, 2008).

**Tablo 1:** Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Üzerinde Yapılmış Araştırmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Kızılırmak (2000), Kuşlivan (2000), Ağaoğlu (1991), Tüylüoğlu (2003), King ve arkadaşları (2003), Altman ve Brothers (1995)	Turizm sektörünün işgücü ihtiyacını, turizm eğitimi almamış işgücünü istihdam ederek karşılamakta olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca turizm eğitimi almış mezunların büyük çoğunluğunun turizm sektörü dışında istihdam edildiği saptanmıştır.
Ünlüönen (2004), Kuşlivan ve Kuşlivan(2000)	Öğrencilerin okumakta oldukları programa ve mezuniyet sonrası iş imkânları ile ilgili değerlendirmelerinde zamanla olumsuz yönde değişimler saptanmış, öğrencilerin çoğunluğunun seçtiği bölümden pişman oldukları ifade edilmiştir.
Ünlüönen (2004), Kuşlivan ve Kuşlivan (2000)	Öğrencilerin okumakta oldukları programa ve mezuniyet sonrası iş imkânları ile ilgili bakış açılarında zamanla olumsuz yönde değişimler saptanmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun seçtiği bölümden pişman oldukları ifade edilmiştir
Aksu ve Köksal (2005)	Öğrencilerin sektöre karşı olumsuz bir tutum ve görüş içerisinde oldukları saptanmış, olumsuz tutum ve görüş içerisinde olan öğrencilerin yanında olumlu görüş beyan eden öğrenciler de bulunmuş, bu öğrencilerin turizm bölümünü ilk sırada ve istekli seçerek, stajlarını yurt dışında gerçekleştirdikleri belirtilmiştir.
Güzel (2006), Aktaş ve Boyacı (1992)	Yükseköğretim kurumlarında sunulan turizm eğitiminin öğrencilerin beklentilerini karşılamadığını ve öğrencilerin tatmin düzeylerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.
Kozak ve Kızılırmak (2001), Pavesic ve Brymer(1990), Baron ve Maxwell (1993), Gez (1994)	Staj yapan öğrencilerin yapmayan öğrencilere göre sektöre karşı daha olumsuz tutum içinde oldukları, mezunların zamanla turizm sektöründe çalışmak istemediklerini ifade görülmüştür.
Pelit ve Güçer (2006) Çakır (1998), Kuşlivan ve Kuşlivan (2000), Baron ve Maxwell (1993)	Öğrenciler, verilen eğitimin staj esnasında yarar sağlamadığını ve staj yaptıkları kurumlarının kendilerini ucuz iş gücü olarak gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıca öğrencilerin staj stajın öğrencileri meslekten uzaklaştırdığı saptanmıştır.
Demirer (2000), Johnstone (1994)	Turizm işletmeciliği öğrencilerinin, sektör temsilcilerinin beklentilerini tam anlamıyla karşılamadıkları tespit edilmiştir.
Koyuncu (2000)	Turizm işletmeciliği öğrencilerinin beklentilerinin sektörle uyuşmadığını saptamış ve çalışma koşullarının öğrencileri olumsuz tutum içersine sürüklediği ifade edilmiştir.
Üzümcü ve Bayraktar (2004)	Turizm eğitmenlerinin verdiği mesleki eğitimi etik açılarından inceledikleri araştırmada, etik ilkelerin tam olarak uygulanmadığını ve verilen eğitimin yetersiz olduğunu saptamışlardır.
Purcell ve Quinn (1996)	Turizm endüstrisinde çalışanların eğitim durumları diğer sektörlerde çalışanlara göre düşük kaldığı tespit etmiştir.
Koko ve Guerrier (1994)	<i>Turizm eğitimi almış mezunların çalışma koşullarının zorluğu, katılım ve gelişim fırsatlarının sınırlılığı, motivasyon yetersizliği ve iş tatminsizliğinden dolayı sektörü terk ettiklerini saptamışlardır.</i>

**Kaynak:** Pelit ve Güçer, 2006: 143-144.

Turizm eğitiminin her kademesinde öğrencilerin pratik bilgi ve becerilerle donatılması zorunludur. Her ne amaçla ve hangi mesleki kademedede kullanılırsa kullanılsın,

turizm eğitiminin her kademesinde teori ile uygulama birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturacak şekilde yürütülmek zorundadır. Turizm sektörünün dinamik bir yapıya sahip olması, bu alanda verilen eğitimin, dinamik bir yapıya sahip olmasını gerektirmektedir. Diğer bir anlatımla, verilen eğitimin sadece teorik olması yeterli değildir. Verilen eğitimin başarılı olması için uygulamalı eğitime de yer veriliyor olmasına ihtiyaç vardır (Pelit ve Güçer, 2006:143-144).

#### **4. Araştırma**

Ülkemiz turizm sektöründe nitelikli turizm personeline duyulan ihtiyaç sebebiyle, turizm sektöründe çalışacak personelin yetiştirilmesi için turizm eğitimine önem verilmesi bir zorunluluktur. Nitelikli personel ihtiyacının ve hızlı değişen tüketici beklentilerinin karşılanması noktasında problemlerin yaşanması, konunun hem sektör hem de eğitim veren okullar açısından sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda araştırma, turizm sektörünün ara işgücü ve orta kademe yönetici ihtiyacını karşılayan MYO daki turizm eğitimini ele alması, turizm eğitimi veren kurumlardan mezun olan öğrenci sayısının her geçen yıl artmasına rağmen, bu artışın turizm sektörüne yansımaması ve öğrencilerin sektörü tercih etmemelerinin araştırılması bakımından oldukça önemlidir.

Araştırmada, meslek yüksekokulunda eğitim gören turizm öğrencilerinin turizm eğitimi gerekliliğine ilişkin düşünceleri ve aldıkları turizm eğitiminden memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmış, bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır. *Meslek Yüksekokulu Turizm Öğrencileri;*

- a. *Bu mesleğin eğitimine ne kadar inanıyor?*
- b. *Bu mesleki eğitim öğrenci beklentilerini karşılıyor mu?*
- c. *Genel olarak turizm eğitiminden memnun mu?*
- d. *Turizm eğitimi almak turizm sektöründe çalışmayı kolaylaştırıyor mu?*
- e. *Yönetici olmak için turizm eğitimi almak gerektiğine inanıyor mu?*
- f. *Mesleğin eğitimine olan inanış, eğitimden memnuniyetine göre farklılaşıyor mu?*

#### **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmanın amacı, Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde meslek yüksekokullarında turizm eğitimi alan öğrencilerin, mesleğin gerekliliğine ilişkin bakış açılarını tespit etmek ve bu öğrencilerin, eğitimini aldıkları turizm okulu ve/veya turizm bölümünden memnuniyet düzeyinin belirlenmesi ve bunların nedenlerinin araştırılmasıdır. Araştırmanın evrenini Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm MYO öğrencileri olup, toplam 800 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma evreni olarak ilgili okulun seçilme nedeni, ulaşılabilirlik ve uygulamada kolaylıktır. Araştırmanın örneklem grubu, Kartepe Turizm MYO’da turizm eğitimi alan turizm öğrencileri arasından kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş 223 öğrenciden oluşmaktadır.

Araştırmanın literatür bölümü, turizm yazınında yer alan konuyla eğitim ve turizm ile ilgili kaynakların taranması ile oluşturulmuş, alan araştırmasında ise anket aracından faydalanılmıştır. Araştırma da anket aracının tercih edilme sebebi, geniş bir örneklem üzerinde kolay veri toplamayı olanaklı kılması ve verilerin rahatlıkla analiz edilebilir olmasıdır. Anketler 2014 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksekokulu; Turizm-Otelcilik, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Programı ile Turizm Rehberliği programları öğrencileri üzerine uygulanmıştır. Uygulanan anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda öğrencilere ait demografik bilgiler, ikinci kısımda öğrencilerin tercih nedenleri ve üçüncü bölümde ise turizm eğitimine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Anketin ikinci ve üçüncü bölümünde öğrencilerin algılarını ölçmek üzere, 5’li

Likert ölçekli sorular kullanılmaktadır. Araştırmanın anket sorularının hazırlanmasında; eğitimin gerekliliğine ilişkin sorularda Aymankuy ve Aymankuy (2013) ve turizm eğitimi memnuniyet algılarına yönelik sorularda Baltacı vd (2012) alışmalarından yararlanılmıştır.

**Tablo 2:** Örneklemin Nitelikleri

		<b>Frekans</b>	<b>Yüzde</b>
<b>Cinsiyet</b>	Kadın	147	65,9
	Erkek	76	34,1
<b>Yaş</b>	17-21	186	83,4
	22-26	33	14,8
	27-31	4	1,8
<b>Eğitim</b>	Düz lise	59	26,4
	Anadolu Lisesi	11	4,9
	Anadolu Turizm ML	38	17,0
	Süper Lise	6	2,7
	Kız Meslek Lisesi	93	41,8
	Diğer	16	7,2
<b>Alan</b>	Kat	3	1,3
	Ön büro	11	4,9
	Mutfak	81	36,3
	Servis	19	8,5
	Ağırlama-Gıda	12	5,4
	Seyahat	3	1,3
	Diğer	63	28,3
	Yanıtsız	31	13,9
	<b>Sınıfı</b>	Birinci sınıf	111
İkinci sınıf		112	50,2
<b>Öğretim</b>	Gündüz	121	54,3
	Gece	102	45,7
<b>Bölüm</b>	Otelcilik	205	91,9
	Seyahat	8	3,5
	Rehberlik	10	4,5
<b>alışma Alanı</b>	Konaklama	65	29,1
	Yiyecek-İçecek	89	39,9
	Seyahat	25	11,2
	Rehberlik	17	7,6
	Diğer	19	8,5
	Yanıtsız	8	3,6

Anketin ilk bölümü olan, örneklemin nitelikleri ve tercih nedenlerine ait bilgilere ait bulgular Tablo 2`de sunulmuştur. Anketi yanıtlayan öğrencilerin %65,9`u kız, %34,1`i erkek öğrencilerden, %83,4`ü 17-21 yaş, %14,8`i 22-26 yaş ve %1,8`i ise 27-31 yaş grubundan oluşmaktadır. Almış oldukları lise eğitimi sorulduğunda; %41,3 ile kız meslek lisesi mezunları, %26 düz lise, %16,6 Anadolu turizm meslek lisesi, %4,9 Anadolu lisesi, %2,7 süper lise ve %7,2 oranında diğer liselerden olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerin liselerdeki bölümlerine bakıldığında ise; öğrencilerin %36,3 mutfak, %8,5 servis, %5,4 ağırlama-gıda, %4,9 ön büro, %1,3 kat, %1,3 seyahat ve %28,3 diğer bölümlerde okudukları görülmektedir. Bulgulara göre; anketi yanıtlayan öğrencilerin, %57,9`unun turizm ile ilgili bir mesleki eğitim almış olduğu, bunların %50,2`sinin yiyecek-içecek ile ilgili, %6,2 sinin konaklama ile ilgili ve %1,3`ünün ise seyahat ile ilgili bölümlerde mesleki bir turizm eğitimi

aldıkları anlaşılmaktadır. Anketi yanıtlayan birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin her ikisi de eşit bir dağılım gösterirken, birinci eğitim öğrencilerinin ikinci öğretim öğrencilerinden yalnızca %5 daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilerin meslek yüksekokulundaki bölümleri incelendiğinde, tamamına yakın bir kısmı %92 ile turizm-otelcilik, %7 ile seyahat ve rehberlik bölümlerindedir. Tablo 2'ye göre, öğrencilerin çalışmak istedikleri alanlar; çoğunlukla %69 oranında -yiyecek içecek ve konaklama- okuduğu bölüme paralel olarak otelcilik ve %18,8 ile seyahat işletmeciliği ve rehberlik bölümleridir.

### **Geçerlik ve Güvenilirlik**

Anketin ikinci bölümünde ise, öğrencilerin, turizm sektöründe çalışmaları ve kariyer basamaklarını çıkmalarında, turizm eğitiminin gerekliliğine bakışları ve bu eğitimden memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi ve mesleğin eğitime olan inanın, eğitimden memnuniyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek hedeflenmiştir. Bu amaçla araştırmada, öğrencilerin turizm eğitimi memnuniyet düzeyine yönelik bulgular Tablo 3'te, ölçme aracının geçerliliğinin tespit edildiği veriler ise Tablo 4'te verilmiştir. Faktör analizi sonuçları, 10 ifadenin 5 faktör altında toplandığını göstermektedir.

**Tablo 3:** Turizm Eğitimi Memnuniyet Düzeyi Tablosu

Genel olarak aldığım turizm eğitiminden memnun değilim.	Sıklık	%
Kesinlikle katılıyorum	30	13,5
Katılıyorum	62	27,8
Fikrim Yok	42	18,8
Katılmıyorum	69	30,9
Kesinlikle katılmıyorum	17	7,6
Yanıtsız	3	1,3
Stajlardan memnun değilim.	Sıklık	%
Kesinlikle katılıyorum	45	20,2
Katılıyorum	45	20,2
Fikrim yok	62	27,8
Katılmıyorum	51	22,9
Kesinlikle Katılmıyorum	17	7,6
Yanıtsız	3	1,3
Mesleki derslerin ve uygulamaların yetersiz olduğunu düşünüyorum.	Sıklık	%
Kesinlikle katılıyorum	47	21,1
Katılıyorum	58	26,0
Fikrim yok	28	12,6
Katılmıyorum	75	33,6
Kesinlikle katılmıyorum	11	4,9
Yanıtsız	4	1,8
Ders programları iyi hazırlanmıyor.	Sıklık	%
Kesinlikle katılıyorum	42	18,8
Katılıyorum	52	23,3
Fikrim yok	30	13,5
Katılmıyorum	60	26,9
Kesinlikle katılmıyorum	36	16,1
Yanıtsız	3	1,3
Total	223	100,0



Faktör analizinin ardından ölçümlerin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Turizm MYO öğrencilerinin, eğitimin gerekliliğine ilişkin algılarına ait güvenilirlik (Cronbach Alfa) değerleri, ortalama, standart sapma, değerleriyle birlikte Tablo 4’de verilmektedir. Eğitimin gerekliliğine ilişkin algıları ölçen sorularımızın 1 faktör altında toplandığı ve bu sonuçlara göre, ölçeklerimiz geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini karşıladığı görülmektedir.

**Tablo 4:** Eğitim Gerekliliğine Ait Faktör Analizi Tablosu

Bileşen Matrisi	Bileşen
	1
Turizm sektöründe çalışmak için turizm eğitimi almak gereklidir.	,765
Turizm sektöründe yönetici olmak için turizm eğitimi almak gereklidir.	,818
Turizm eğitimi almak turizm sektöründe çalışmamı kolaylaştırır.	,744
Bu okulu kazandığımda çevreden olumlu tepkiler aldım.	,621
Turizm eğitimi almış biri olarak turizm sektöründe çalışmak saygınlığımı artırır.	,717

\* Cronbach’s Alfa: 0,777

*Genel olarak aldığım turizm eğitiminden memnun değilim* yargısına, %38,5’inin katılmadığı, %41,3’ünün katıldığı, %18,8’inin fikri olmadığı ve %1,3’ünün soruyu yanıtsız bıraktığı görülmektedir. Öğrencilerin *stajlardan memnun değilim* sorusuna; %30,5’i katılmadığını belirtirken, %40,4’ü katıldığını, %27,8’i fikri olmadığını belirtmiş, %1,3’ü ise soruyu yanıtlamamıştır. Ayrıca, *Mesleki derslerin ve uygulamaların yetersiz olduğunu düşünüyorum* ifadesine öğrencilerin; %38,5’i katılmazken, %47,1’i katılmış, %12,6’sı fikrim yok demiş ve %1,8’i ise soruyu yanıtsız bırakmıştır. Yine öğrenciler, *Ders programları iyi hazırlanmıyor* yargısına, %43 oranında katılmadıklarını, %42,1 katıldıklarını, %13,5 fikirleri olmadığını belirtirken, %1,3’i ise soruyu yanıtsız bırakmıştır. Kartepe MYO turizm öğrencilerinin almış oldukları eğitimlerine ilişkin değerlendirmelerinde, anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Memnuniyet ve memnun olmama düzeylerinin birbirine çok yakın olması, fikrim yok oranının yüksekliği ve tüm sorularda yanıtsız oranın varlığı buna delil teşkil etmektedir.

Turizm öğrencilerinin, turizm sektöründe çalışmaları ve kariyer yapabilmeleri için; öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları genel memnuniyetsizlik algılarına göre eğitimin gerekliliği algısının farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla veriler, Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) testine tabi tutulmuştur. Tablo 5’de görüleceği üzere; öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları genel memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitimi gerekliliğine ilişkin algıları, grup içi ve gruplar arasında yönelik olarak ( $p<0.002$ ) farklılıkları açıklayabilme potansiyeline sahiptir. Diğer bir deyişle, bu bulgular turizm MYO öğrencilerinin eğitimden duyulan memnuniyetsizliğin, eğitimin gerekliliğine ilişkin algılarına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Yapılan analiz, böylesi bir farklılığın varlığına dair istatistiksel olarak anlamlı bir kanıt sağlamaktadır.

**Tablo 5:** Genel Memnuniyetsizlik Algılarına Göre Eğitimin Gerekliliğine İlişkin Anova Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	13,422	5	2,684	3,841	,002
Within Groups	151,673	217	,699		
Total	165,095	222			

Araştırmada, öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları staj memnuniyetsizlik algılarına göre eğitimin gerekliliği algısının farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla veriler, Anova testine tabi tutulmuştur. Öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları staj memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitiminin gerekliliğine ilişkin algıları, Tablo 6'da görüldüğü üzere, grup içi ve gruplar arasında yönelik olarak ( $p < 0.067$ ) farklılıkları açıklayabilme potansiyeline sahip değildir.

**Tablo 6:** Staj Memnuniyetsizlik Algılarına Göre Eğitiminin Gerekliliğine İlişkin Anova Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7,616	5	1,523	2,099	,067
Within Groups	157,479	217	,726		
Total	165,095	222			

Öğrencilerin Mesleki Ders Memnuniyetsizliği Algılarına göre eğitiminin gerekliliği algısının farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan Anova testi Tablo 7'de görülmektedir. Öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları staj memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitiminin gerekliliğine ilişkin algıları, grup içi ve gruplar arasında yönelik olarak ( $p < 0.083$ ) ile farklılıkları açıklayabilme potansiyeline sahip değildir.

**Tablo 7:** Mesleki Ders Memnuniyetsizliği Algılarına Göre Eğitiminin Gerekliliğine İlişkin Anova Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7,195	5	1,439	1,978	,083
Within Groups	157,900	217	,728		
Total	165,095	222			

Yapılan araştırmada, öğrencilerin ders programları memnuniyetsizlik algılarına göre, eğitimin gerekliliği algısının farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Tablo 8'de görüleceği gibi; öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları genel memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitimi gerekliliğine ilişkin algıları, grup içi ve gruplar arasında yönelik olarak ( $p < 0.660$ ) farklılıkları açıklayamamaktadır.

**Tablo 8:** Ders Programları Memnuniyetsizliği Algılarına Göre Eğitiminin Gerekliliğine İlişkin Anova Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	2,445	5	,489	,652	,660
Within Groups	162,650	217	,750		
Total	165,095	222			

## Sonuç

Yoğun rekabetin yaşandığı turizm sektöründe, kaliteli hizmetin ve misafir memnuniyetinin sağlanması istihdam edilen işgücünün nitelikli olmasıyla, nitelikli turizm personeli de, nitelikli turizm eğitimi almış öğrenciler ile mümkündür. Bu öğrencilerin

özellik, beklenti ve isteklerinin birbirinden farklı olması, eğitim sisteminin güncel konuları ve yenilikleri içermesini gerektirmektedir. Özellikle yükseköğretimde, öğrencilerin memnuniyetini artırmak için üniversiteler büyük çaba harcamakta, düzenli olarak öğrenci beklentilerini ölçerek, öğrenci beklentileri doğrultusunda, mevcut durum ve hizmetleri geliştirmeye çalışmaktadırlar (Demirli ve Kerimgil, 2009).

Ülkemizde yükseköğretim kurumlarında turizm eğitimi veren turizm programları yıllar içerisinde sayısal olarak artmış ve beraberinde sorunları getirmiştir. Bu süreçte üniversitelerin yönetim ve akademik kadrolarının, turizm eğitimi konusunda gerek sayıca gerekse nitelik bakımından yeterli olmayan öğretim elemanlarınca yerine getirilmeye çalışılması, turizm sektörüne yönelik olarak öğrenci beklentilerinin karşılanması bakımından sıkıntılı olmasına neden olmuştur (Demir, 2013). Ayrıca turizm eğitimi veren eğitim kurumlarının sayısının artmasına karşın, bunun turizm sektörüne de yansımadağı görülmüştür (Üngüren ve Ehtiyar, 2008). Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi Başkanlığı (METARGEM) tarafından 1999-2000 eğitim-öğretim yılında yapılan araştırmada, konaklama işletmelerinde çalışanların yaklaşık %74'ünün, restoran işletmelerinde çalışanların %80'inin ve seyahat işletmelerinde çalışanların da %76'sının örgün turizm eğitimi almadıkları tespit edilmiştir. Yine Mısırlı(2002) tarafından yapılan bir araştırmada, beş yıldızlı 105 konaklama tesisindeki 412 orta kademe yöneticisinin, yarıdan fazlasının herhangi bir düzeyde turizm eğitimi almadığı belirlenmiştir (Aymankey ve Aymankey,2013). Bu bağlamda, Türkiye turizm sektörünün temel sorunlarından birisi, turizm eğitimi almış çalışan sayısının eksikliği ve turizm eğitimi almış öğrencilerin büyük bir kısmının turizm sektörüne yansımamasıdır. Bu sebeple, öğrencilerin turizm eğitiminin gerekliliğine ilişkin görüşleri ve memnuniyet algıları belirlenerek, eksikliklerin giderilmesi ve eğitim kalitesinin artmasını sağlamak amacıyla araştırma yapılmıştır. Bu araştırma, turizm sektöründe en fazla ihtiyaç duyulan, ara eleman olarak çalışan Meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik hazırlanmıştır. Araştırmanın çalışma alanını oluşturan Kartepe Turizm MYO, Türkiye'de MYO'lar içerisinde yalnızca turizm eğitimi veren birkaç turizm meslek yüksekokulundan birisidir. Bununla birlikte Kartepe Turizm MYO, diğeri meslek yüksekokullarından farklı olarak; uygulama oteline ve uygulama laboratuvarlarına ve turizm kütüphanesine sahiptir.

Araştırmada, öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları genel memnuniyetsizlik algılarına göre eğitimin gerekliliği algısının farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere veriler, Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) testine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, öğrencilerin turizm eğitiminden duydukları genel memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitimi gerekliliğine ilişkin algıları farklılıkları açıklayabilme potansiyeline sahip olduğu ve öğrencilerin genel memnuniyetsizlik algılarına göre eğitimin gerekliliğine ilişkin algılarının, grup içi ve gruplar arası ortalamalarının birbirinden farklılığın önemli olduğu görülmüştür ( $p<0.002$ ). Buna göre, grup içi ve gruplar arasındaki memnuniyetsizlik farkı azaldıkça, eğitimin gerekliliğinin arttığı sonucuna varılmıştır. Kartepe MYO turizm öğrencilerinin almış oldukları diğeri memnuniyetsizlik algıları ve turizm eğitimi gerekliliğine ilişkin değerlendirmelerinde ise, staj memnuniyetsizlik algılarına göre eğitiminin gerekliliği(0,67), mesleki ders memnuniyetsizliği algılarına göre eğitiminin gerekliliği(0,83), ders programları memnuniyetsizliği algılarına göre eğitiminin gerekliliği(0,66) anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Bu araştırma, Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm MYO öğrencilerine uygulanmış olup, Kocaeli ili ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple, turizm eğitimi gören öğrencilerin turizm sektörüne yönelik algı ve eğilimlerinin daha fazla üniversitede yapılması ve detaylı araştırılması faydalı olacaktır.

Araştırmamız ve daha önceki araştırma bulguları ışığında, Türkiye'de meslek yüksekokullarında turizm eğitimine yönelik şu öneriler getirilebilir:

- Turizm eğitimi veren yeni okulların açılmaması ve mevcut bölümlerin müfredatlarının revize edilmesi,
- Yeni okul açılması zorunluysa veya kontenjanlar yükseltilecekse ILO piramit oranları dikkate alınarak yapılması gerekmektedir (Aksu ve Bucak, 2012).
- Üniversitelerdeki turizm eğitimine ilişkin müfredatta yaşanan sorunların çözümünün sağlanabilmesi için YÖK bünyesinde “Turizm Mesleki Eğitim Konseyi” nin kurulması (Hacıoğlu Yüksel, Aksu vd,2012),
- Üniversitelerin turizm bölümünden mezun olanların başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere, diğer kamu kurumlarında daha fazla istihdamının sağlanabilmesi,
- MYO öğrencilerinin, mesleki dersleri, sektörden yöneticilerle iletişimi kurularak, öğrencilerin meslekle iç içe olmaları sağlanmalıdır. Hatta “öğrencilere uygulama deneyimi olan, turizm endüstrisinin içinden gelmiş öğretim elemanlarınca ders verilmelidir” (Hacıoğlu vd.2008: 131).
- Ülkemiz genelinde MEYOK (Meslek Yüksekokulları Kurulu) turizm komitesinin üye okullarının birbiri ile turizm eğitimi konusunda uyumlu olması gereklidir.
- Turizm işletmelerinde çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve turizm eğitimi almış personele öncelik verilmesi ve turizm mezunlarının turizm işletmelerinde çalıştırılması zorunluluğu oranının artırılmalıdır.
- Turizm eğitimi veren, akademisyen ve öğretmenlere 10 yılda bir, beş yıldızlı otel ve/veya A gurubu acenteler/profesyonel turist rehberi eşliğinde uygulama deneyimi zorunluluğu getirilmeli, Managment Trainee (Yönetim Stajı) yapmaları sağlanmalıdır.
- Öğrenci memnuniyetinin sağlanmasında öğrencinin okul yönetiminde karara katılması, öğretim elemanları ile akademik olduğu kadar sosyal iletişim de kurabilmesi sağlanarak, öğrencilerin kariyer planlarında daha fazla düşünme, eğitim deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeylerini arttırma, entelektüel gelişimleriyle ilgili kazanımlar elde etmeleri sağlanmalıdır.
- Turizm okulları öğrenci beklenti ve memnuniyetini belirli aralıklarda, ölçme verileri toplayarak öğrencilerin gereksinim ve isteklerini tespit etmeli, onların beklentilerini karşılayacak kalitede hizmet sunabilmeli ve sürekli hale getirerek onların memnuniyet düzeyini arttırabilmelidir (Demir, 2013).
- Turizm-otelcilik, ağırlama gıda vb. mesleki eğitim almış öğrencilerin, lisede aldıkları eğitimde çok farklı olmayan bir eğitim alması onları turizm eğitimine olan inançtan uzaklaştırmaktadır. Bu sebeple, bu öğrencilere, zengin seçmeli ders olanağı tanınması, yaptıkları staj yerine yönetim stajı getirilmesi gerekmektedir.

Turizm eğitimi almış ve alan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik araştırmalardan; turizm eğitimi almış, özellikle üniversite mezunlarının sektörü terk etme ve başka sektörlerde çalışmak istedikleri anlaşılmıştır. Bu sorunların devam ediyor olması, yapılan çalışmalar sonucu öne sürülen çözüm önerilerinin uygulamaya dönüştürülmesinde başarıya ulaşamadığı izlenimini vermektedir (Üngüren ve Ehtiyar, 2009: 2097). Bu sebeple; turizm eğitimi ile ilgili akademik çalışmaların derinleştirilerek, hem nicel hem nitel araştırmalarla daha etkili sonuçlar alınması ve bu sonuçların Turizm Bakanlığı, YÖK ve MEB tarafından dikkate alınarak yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda, turizm eğitiminin yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

### **Kaynakça**

- Aksu M., Bucak T.(2012). Mesleki Turizm Eğitimi, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, Temmuz, Cilt: 4, Sayı: 2.
- Aymankuy Y., Tetik N., Girgin , K. G. ve Aymankuy, Ş. (2013). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimindeki Staj Uygulamasına Öğrenci ve Akademisyenlerin Bakışları (BTİOYO'da Uygulama), *International Journal of Human Sciences*, (10)1, 101-128.
- Aymankuy Y. ve Aymankuy Ş.(2013). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği), *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:35, Mart–Nisan, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız–Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan.
- Baltacı F., Üngören E., Avsallı H. ve Demirel O.N.(2012). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:1, s.17-25.
- Boylu Y. ve Arslan E.(2013). Türkiye'deki Turizm Eğitiminde Son Rakamsal Gelişmeler, 14. Ulusal Turizm Kongresi (Yenilik) Bildiriler Kitabı, Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi Yayınları No: 1,1. Baskı: Kasım 2013, ISBN: 978-605-5216-74-0, Matbaa Sertifika No :13268, Detay Yayıncılık: Kayseri, 539-556.
- Çatı K. ve Bilgin Y.(2013). Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri, Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, s.23-45.
- Davras M.G. ve Bulgan, G.(2012). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İngilizce Hazırlık Eğitimine Yönelik Tutumları: Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2) 2012, 227 – 238.
- Demir (2013). Beklenti, algılanan kalite-değer ve memnuniyet ilişkisi: Turizm lisans öğrencileri üzerine bir uygulama. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 307-324.
- Demir Mahmut, Şirvan Şen Demir (2012), Yükseköğretim Kurumlarında Örgütsel Sessizlik: Turizm Lisans Eğitimi Kurumları Örneği, Millî Eğitim sayı:193, Kış/2012.
- Demirli Cihad, Seda Kerimgil (2009), “Yükseköğretimde Eğitim Öğretimle İlgili Öğrenci Memnuniyeti Ölçeğinin Geliştirilmesi”, e-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 4, Number: 4, Article Number: 1C0104, ISSN:1306-3111, s.1393.
- Dinçer F.İ., Akova O ve Kaya F. (2013). Meslek Yüksekokulu Turizm Ve Otel İşletmeciliği Programı Öğrencilerinin Kariyer Planlaması Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi Örneği, *3.Uluslararası Meslek Yüksekokulu Sempozyumu*, Ardahan s.42-56.
- Eren, Özgül Ve Kaygısız, Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin Belirlenmesi: Nevşehir Üniversitesi Örneği, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:35 Yıl: 2013/2 (15-27 S.)*
- Erdinç S.B.ve Yılmaz G. (2012). *Turizm Eğitimi, Konferansı-Tebliğler, Sonuç Bildirgesi*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:3381, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları:366, Ankara.

- Gürbüz Ali Kemal, Ayhan Dağdeviren, Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Kurumların Ders Programlarının Fonksiyonel Açından İncelenmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10 Sayı 18, Aralık 2007, ss.157-167.*
- Güzel, T., Akdağ, G., Güler, O. ve Şener, S. (2014). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizmde Kariyer Algılamaları: Çanakkale, Mersin ve Kıbrıs'ta Bir Araştırma, 18 Nisan 2014, *3.Doğu Akdeniz Sempozyumu*, s:176-187, Mersin. ISBN:978-605-4940-06-6.
- Hacıoğlu, N. (1990), "Yükseköğretimde Mesleki Turizm Eğitimi Geliştirme Perspektifleri", *Turizm Eğitimi Konferansı*, Ankara: Turizm Bakanlığı, 91-100.
- Hacıoğlu N., Kaşlı M., Şahin ve Tetik N.(2008). *Türkiye'de Turizm Eğitimi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008.
- İbicioğlu, H., Avcı U.ve Boylu, Y. (2003). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynaklarının Eğitiminde Stratejik Sektörel Eğitim Organizasyonlarının Uygulanabilirliğine Yönelik Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 69-90.
- Hacıoğlu N., Yüksel A., Aksu A. vd.(2012). *Turizm Eğitimi, Konferansı-Tebliğler, Sonuç Bildirgesi*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:3381, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları:366, Ankara.
- Kozak M.A.(2009). Akademik Turizm Eğitimi Üzerine Bir Durum Analizi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke) Bahar, Sayı 22, s.2.*
- Pelit Elbeyi, Evren Güçer (2006), Turizm Alanında Öğretmenlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm İşletmelerinde Yaptıkları Stajları Değerlendirmeler Üzerine Bir Araştırma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl: 2006 Sayı: 1, s.143-144.*
- Sert S. (2012), Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Memnuniyet Düzeyleri İle Not Ortalamaları Arasındaki İlişki, *Turizm Eğitimi Konferansı*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:3381, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları:366, Ankara.
- Sökmen Alptekin, Öğrenci Memnuniyetine Yönelik Ankara'daki Bir Meslek Yüksekokulunda Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi 3/4 (2011) 66-79.*
- Şahin, İ., Zoraloğlu, Y. R., & Şahin Fırat, N. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçları, eğitsel hedefleri, üniversite öğreniminden beklentileri ve memnuniyet durumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, Vol. 17, Issue 3, pp: 429-452
- Tuyluoğlu Tuğba (2003), Türkiye'de Turizm Eğitiminin Niteliği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Üngüren E., ve Ehtiyar R.(2008). Geleceğin Turizmcilerinin Umutsuzluk Tipolojilerinin Belirlenmesi, *www.Esosder.org ISSN:1304-0278 Bahar, C.7 S.24.*
- Üzümcü T.P.ve Bayraktar S.(2004). Türkiye'de Turizm Otel İşletmeciliği Alanında Eğitim Veren Yükseköğretim Kuruluşlarındaki, Eğitimcilerin Turizm Mesleki Eğitiminin Etkisel Açından İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *3.Bilgi-Ekonomi-Yönetim Kongresi*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

## **Rekreasyon Ve Turizm Kavramları Arasındaki İlişinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi**

### *Comparative Analysis Of The Relation Between The Facts Of Recreation And Tourism*

**Yakup ÖZTÜRK\***

#### **Özet**

Turizm ve rekreasyon genel olarak insanların hayat kalitesini artırarak, tatmin düzeylerini etkilemektedir. Gerek rekreasyon, gerekse turizm katılımcıların gönüllü olarak seçtikleri ve boş zamanlarını değerlendirdikleri etkinlikleri kapsar. Literatürde rekreasyon-turizm ilişkiden söz edilmektedir. Günümüzde birbirini tamamlayan iki kavram olan rekreasyon ve turizm, bazı araştırmalarda Rekreasyonel Turizm olarak adlandırılabilir. Fakat turizm ve rekreasyon terimlerinin, belirgin bir çok açıdan farklı olduğunu veya turizmin rekreasyon kavramının içinde kullanılmalarının kabul edilemeyeceğini belirterek bu görüşlere karşı fikir belirtilebilmektedir.

Bu çalışmada, turizm ve rekreasyon kavramları ele alınarak, bu kavramlar arasındaki ilişki karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bu çalışma rekreasyon ve turizm kavramlarının birbiri ile yakın ilişkili olduğu ancak, aynı anlamda kullanımının kabul edilemeyeceği görüşünü destekler niteliktedir.

*Anahtar kelimeler: turizm, rekreasyon, turizm ve rekreasyon ilişkisi*

#### **Abstract**

Tourism and recreation increase human life quality and affect their satisfaction level. Either recreation and tourism cover participants willingness activity choices that evaluates their leisure time. The relation between recreation and tourism is mentioned in the literature. At present recreation and tourism are two supplementary facts which can be named as recreational tourism in some resources. However, contrasting with the former view, it is indicated in some other resources that terms of tourism and recreation is so different in many prominent ways and the use of tourism in recreation fact is unacceptable.

In this study, through handling tourism and recreation facts, the relations between them are analyzed by comparison. This study supports the view that recreation and tourism facts have a close relation nevertheless their use in the same meaning cannot be accepted.

*Key words: tourism, recreation, tourism and recreation relationship*

### **1. Giriş**

Turizm ve rekreasyon ilişkisi, mutlu olma, eğlenme, boş zaman, hoşlanma gibi kavramların sık sık birlikte ve ortak kullanılması nedeniyle çoğu zaman bu iki kavramın birbirini yerine kullanılması sonucunu doğurmaktadır (Karaküçük, 2008, s. 173). Turizm ve rekreasyonun ortak noktaları olduğu gibi her ikisinin birbirinden farklı yönleri de vardır. Giderek daha fazla iç içe kullanılan turizm ve rekreasyon kavramlarının ve faaliyetlerinin hem birleştirilmesi ve hem de birbirinden ayrılması zorlaşmaktadır.

Rekreasyon ve turizm kavramlarının net olarak anlaşılabilmesi için boş zamana ilişkin yaklaşımların incelenmesi gerekmektedir. Bu anlamda, boş zaman üzerine birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar araştırmacıların kendi disiplinlerindeki teorik alt yapı üzerine bina edildiğinden, tanımsal olarak boş zaman kavramının keskin bir biçimde hatlarının çizilmesi mümkün olamamıştır. Ayrıca boş zaman ve buna bağlı gelişen

---

\* Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Meslek Yüksekokulu,  
yakupozturk@karatekin.edu.tr

kavramların, başlangıçta sosyolojik temelli teoriler üzerinden geliştiği bilinse de günümüzde yalın bir teorik bakış açısıyla ele alınmaması gerekmektedir (Metin, Kesici, & Kodaş, 2013, s. 5023).

Turizm aktiviteleri ile boş zaman arasında çok yoğun bir nedensellik söz konusudur. İnsanlar çalışma hayatından arta kalan boş zamanlarının bir kısmını veya tamamını kişisel gelirlerine bağlı olarak turizm faaliyetleri içerisinde değerlendirmektedirler (Erol, 2003, s. 7). Turizm, boş zaman değerlendirmeyle ilgili olay ve ilişkileri kapsamaktadır. Boş zaman değerlendirmenin, turizm tanımlarında yer alması 1970'li yıllara rastlamaktadır. Bu konuda Ernst Spatt, turizmi dinlenme ve onunla ilgili ihtiyaçların tatmini sebebiyle boş zamanların değerlendirilmesinden ortaya çıkan ilişkiler, etkinlikler olarak göstermektedir. Boş zamanın insanın zindelik ve sağlığına kavuşması yanında çok hareketli bir tatil yapmaya da harcanabileceğini savunmaktadır (Hazar, 2009, s. 17).

Çalışmanın yanında, insanların kendilerince özgür olarak kullanabilecekleri boş zamanın önemli bir ihtiyaç olduğu görüşünün yaygınlaşması ve uygulamaya konulmuş olması, günümüz gelişmekte olan ve özellikle gelişmiş ülkelerde, rekreasyon aktiviteleri olarak yeni yaşam biçimleri yaratmıştır. Bu yaşam biçimlerini etkileyen rekreasyon uygulamaları, hem çeşit hem de katılan insanlar bakımından sürekli zenginleşmiştir. İşte, bu rekreasyon uygulamaları etkinliklerinin en önemli aşamalarından birini "Turizm" oluşturmaktadır (Karaküçük, 1999, s. 185).

Kuramsal inceleme niteliğindeki bu çalışmada, birbirini tamamlayan rekreasyon ve turizm kavramları irdelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle zaman ve boş zaman kavramları açıklanmış, daha sonra rekreasyon ve turizmin benzerlik ve farklılık gösteren özellikleri ortaya konulmuştur. Böylelikle, turizm ve rekreasyon kavramlarının anlam ve özelliklerine ilişkin açıklama yapılarak terminolojide yaşanan kavram karmaşasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

## **2. Zaman Kavramı**

Günümüzde oldukça fazla kullandığımız zaman kavramı aslında insanoğlunun yarattığı, hayatın akışını bir düzen içerisinde yürütmek amacı ile oluşturulmuş ve kullanılagelmiştir. Zaman, insan için yaradılışından bu yana büyük önem taşıyan bir olgudur. İnsanın gelişmesinde, hayat akışını şekillendirmesinde, günlük faaliyetlerini düzenlemesinde ve hangi alanda olursa olsun mesleki başarısında zaman anlayışının payı büyüktür (Karaküçük, 1999, s. 3). Hayatımızda bu denli önemli bir role sahip olan ve "zaman nedir?" diye sorulduğunda tam bir cevap verilemeyen bu kavramı açıklayabilmek için çeşitli yazar, araştırmacı v.b. tarafından birçok tanımı yapılmıştır. Ancak zaman göreceli bir kavramdır. Bu doğrultuda genel ve net bir tanım yapmak mümkün olmamaktadır (Türkmen, 1999, s. 2). Zaman kavramı belki de en basit olarak saatler, günler ve haftalar olarak tanımlanabilir (Karaküçük & Gürbüz, 2007, s. 16). Sözlük anlamı olarak zaman; bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre veya vakittir. Zaman kavramının başlıca özellikleri şunlardır (Hazar, 2009, s. 6):

- Zaman, ödünç alınamaz.
- Kiralanamaz.
- Satın alınamaz.
- Çoğaltılamaz.
- Depolanamaz.
- Tasarruf edilemez.
- İyi değerlendirilemeyenlerde stres yaratır.

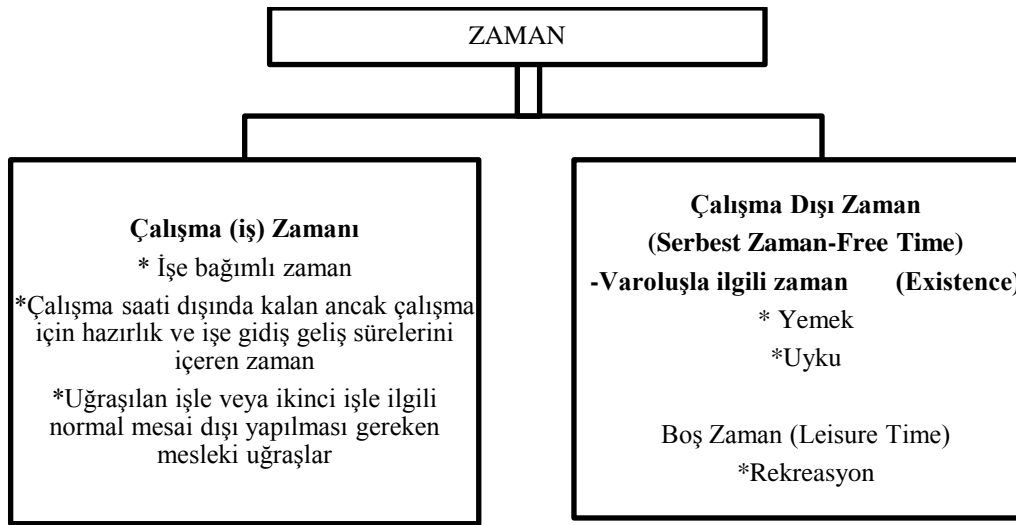


Ayrıca; Drucker'e göre, en kıt ve essiz, Mackenzie'e göre son derece nazik, Tyler'e göre hayattaki en acımasız en katı element ve Laiken'e göre ise temel bir kaynak olan bir varlıktır (Karaküçük, 1999, s. 9).

Bazı araştırmacılar zamanı tanımlayabilmek için zamanı farklı parçalara ayırmanın gerekliliği görüşünü savunmaktadırlar (Karaküçük & Gürbüz, 2007, s. 17).

Garzia zamanı; 1. Çalışma Zamanı, 2. Çalışmaya bağlı etkinliklere ayrılan zaman, 3. Yasamı sürdürmeye yönelik etkinlikler 4. Serbest zaman olarak bölümlere ayırırken, Meygeri de; 1. Temel ihtiyaçların giderilmesine ayrılan zaman (uyku, temizlik, giyinme, yemek yemek v.b.), 2. Serbest etkinliklere ayrılan zaman (eğlence, spor, dinlenme vb.), 3. Diğer etkinliklere ayrılan zaman, olarak gruplama yapmıştır (Gökmen, Açıkalin, & Koyuncu, 1985, s. 14-15)

**Şekil 1: Zaman Kullanım Bölümleri**



**Kaynak:** (Karaküçük, 2008, s. 14)

## 2.1. Boş Zaman Kavramı

Boş zaman olgusu, çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren bir konu olarak da oldukça önemlidir. Ayrıca toplumsal hayatın bir denge üzerine oturması, toplumsal sağlık ve huzurun sağlanması bağlamında da boş zaman ve kültürü önemlidir.

Boş zaman ve serbest zaman kavramları çoğunlukla aynı şey olarak kabul edilmekte ve aynı tanım içerisinde yer almaktadır. Buna rağmen boş zaman ve serbest zaman kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Boş zaman (Leisure) ve Serbest Zaman (Free time) iki farklı dünyada yaşar (Mannell & Iso-Ahola, 1987, s. 317) ve işlevsel olarak içerikleri birbirinden oldukça farklıdır. İç içe olmalarına karşın taşıdıkları anlam ve ifade ettikleri olgu birbirinden oldukça farklıdır.

Parker, serbest zaman ile boş zamanın aynı kavram olmadığını ifade etmiştir. İş'ten arta kalan zaman (serbest zaman) aslında birçok zorunluluk ve sorumluluğunda yerine getirildiği zamandır. Bu sorumluluklar, uyku, yeme-içme, aile ile geçirilen zaman ve temel fizyolojik gereksinimler olarak sıralanabilir. Boş zamanı tüm bunlardan ayırabilmek için daha belirgin bir tanımlamaya ihtiyaç vardır (Göral, 2013, s. 9).

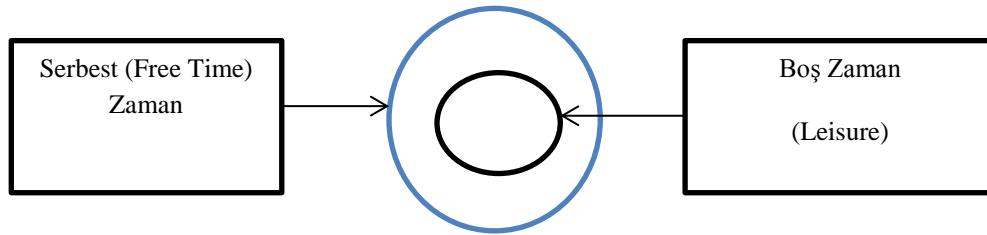
Boş zaman, çalışma zamanı ve temel gereksinimlerin karşılandığı zamanın dışında kalan serbest zaman içerisinde yer alan bir zaman aralığıdır. Yabancı literatürde "leisure" olarak anılan boş zamanı Leisure kelimesinin etimolojisini inceleyerek açıklamaya çalışmakta fayda vardır. Leisure Latince "özgür olmak (to be free)" anlamına gelen "Licere"

kelimesinden gelmektedir. Fransızcaya da “serbest zaman (free time)” ve İngilizce kelimeler olan “license (toplumun yükümlülüklerinden muafiyet)” ve “liberty (hürriyet, özgürlük)” anlamına gelen “loisir” olarak girmiştir (Uğurlu, 2005, s. 18).

Birçok araştırmacı boş zaman ve serbest zaman kavramları arasında çeşitli farklar olduğunu belirtmiştir. Garzia’ya göre, her insanın serbest zamanı (free time) olabilir, ancak boş zamanı (leisure time) olmayabilir (Karaküçük, 2008, s. 29).

Buna göre; boş zaman(Leisure) spesifik uğraşlarla harcanan zamandır ve serbest zamanın(Free Time) bir parçasıdır (Mieczkowski, 1990, s. 10).

**Şekil 2:** Boş Zamanın Çağdaş Anlayış Biçimi



**Kaynak:** (Mieczkowski, 1990, s. 11)

Boş zaman, turizm ve rekreasyon terimlerini içine alan bir kavramdır. Çünkü turizm ve rekreasyon boş zamanı olan insanların, bu boş zamanlarında gerçekleştirecekleri etkinliklerle ilgilidir.

### **3. Rekreasyon**

Rekreasyon günümüzde birçok anlamın yüklendiği ve kapsamına çok çeşitli aktivitelerin alındığı sıkça kullanılan bir kavramdır. Rekreatif etkinlikler, bireyin yaşamındaki birçok sıkıntıdan kurtulmasını ve bireyin kendisini geliştirmesini sağlayarak, bireylerin kendilerini, ilişkilerini ve sosyo-kültürel uyumlarını olumlu yönde etkilemektedir (Tütüncü & Aydın, 2014, s. 118). Boş zaman değerlendiriminin kişisel ve toplumsal gelişime olumlu etkisi incelendiğinde rekreasyon üzerinde durulması gereken bir kavramdır.

#### **3.1. Rekreasyon ile ilgili Temel Kavramlar**

Rekreasyon kavramı günümüzde pek çok yerde en sık kullanılan kelimelerden biri haline gelmiştir. Hatta pek çok insan boş zaman ve rekreasyon kelimesini bir diğerinin yerine kullanmaktadır. Ancak, bu iki kavram her ne kadar da bir birisi ile yakından ilişkili olsa da farklı anlamlar taşırlar (Karaküçük & Gürbüz, 2007, s. 30) Gunn’a göre rekreasyonun birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların birçoğu; boş zamanda yapılan aktivite, zevk ve eğlence için aktivite ve de insan yaşamını zenginleştirici aktiviteler terimlerini barındırmaktadır (Uğurlu, 2005, s. 12).

Rekreasyon, yenilenme, yeniden yaratılma veya yeniden yapılanma anlamına gelen Latince recreatio kelimesinden gelmektedir. Türkçe karşılığı yaygın bir şekilde boş zamanları değerlendirme olarak kullanılmaktadır. Bu ise bireylerin yada toplumsal kümelerin boş zamanlarında gönüllü olarak yaptıkları dinlendirici ve eğlendirici etkinlikler anlamını taşımaktadır (Karaküçük, 2008, s. 59)

Lundberg (1980:4)’e göre rekreasyon, pasif veya aktif olarak insanların münferit yada grup halinde sportif, kültürel, doğa ile ilişkili, tarihi amaçlı etkinlik ve faaliyetlere kişisel hiçbir zorlama yada baskı altında kalmadan tamamıyla özgür iradesi ile fiziksel ve zihinsel haz almak üzere yapmış oldukları etkinliklerdir.

Yukarıda ki tanımlara yenilerini eklemek mümkündür. Yapılan bütün bu tanımlar incelendiğinde rekreasyonun özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

- Rekreasyon faaliyetlerinin seçimi gönüllü olmalıdır ve faaliyetlere devam ve katılım zorunluluğu bulunmamalıdır.
- Rekreasyon boş zamanda yapılır, özgürlük hissi verir.
- Çalışılmayan zaman ile ilgilidir, tembellik değildir.
- Demografik etmenlerden bağımsızdır.
- Rekreasyon bir faaliyeti gerektirir ve çok çeşitli faaliyetler içerir.
- İnsanlar rekreasyon yoluyla kültürel eylemleri tekrarlarlar. Böylece gelecek kuşaklara kültür aktarımı sağlanır.
- Rekreasyon, toplumun geleneklerine, törelerine ahlaki ve manevi değerlerine uygun olmalı ve sosyal değerlere ters düşmemelidir.
- İnsanlar, diğer kişi ya da kuruluşların düzenledikleri etkinliklere katıldıkları gibi, etkinliği kendileri de oluşturabilirler.
- Rekreasyon, rekreatif etkinliklere katılma sonucu ortaya çıkan bir deneyimdir.

#### **4. Turizm Kavramı**

Turizm kavramına ilişkin olarak yürütülen her çalışmada ilk ve en büyük zorluk, turizm tanımının net bir şekilde yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Turizm kelimesinin Latince'de dönmek, etrafında dolaşmak, geri dönmek anlamına gelen "tornus" kökünden üretildiği söylenmektedir (Sezgin, 2001, s. 13). Turizm tanımı çok basit bir konu olmamakla birlikte çeşitli öğelere göre farklı tanımlamalar yapılabilmektedir. Boş zamanı değerlendirmek, eğlence, seyahat turizmin içerisinde yer almaktadır. Fakat turizmin tanımında yer alan bu öğeler yapılan tanımlamalara göre sıklıkla değişmektedir (Vanhove, 2005, s. 1). Spatt'a göre turizm, dinlenme ve onunla ilişkili ihtiyaçların tatmini sebebiyle boş zaman harcamasından ortaya çıkan, tüketim harcamaları ile belirlenen geçici yer değiştirmeye bağlı ilişkilerin ve olayların tamamıdır (Toskay, 1989, s. 32). Dünya Turizm Örgütü (WTO)'nün tanımına göre turizm; sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir getirici hiçbir uğraşta bulunmamak şartı ile bireylerin geçici süre konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin tümüdür (Sarı & Özüpek, 2011, s. 28)

Turizm tanımı içerisinde şu özellikler bulunmaktadır:

- Turizm, kişilerin sürekli olarak yaşadıkları yerin dışında olan bir olaydır.
- Turizm olayında seyahat nedeninin geçici olması gerekmektedir.
- Turizmde seyahat nedeninin bir yerde çalışmak, iş yapmak amacı olmaması gerekir.
- Turizm olayına katılan kişilerin gittikleri yerde tüketici durumunda olması gerekir.
- Turizm olayında yapılan geçici konaklamadan sonra sürekli ikamete geri dönüşmesi gerekmektedir.

Bu öğelerinde yer aldığı ortak noktalar itibari ile turizmin genel olarak tanımı; daimi olarak ikamet edilen yerler dışında ziyaretçi ve tüketici olarak tatil, eğlence, dinlenme kültür vb. gereksinimlerin giderilmesi için yapılmış olan seyahat ve geçici konaklama hareketleri olarak yapılabilir (Gürbüz, 2002, s. 50).

#### **5. Rekreasyon Ve Turizm Arasındaki İlişki**

Turizm ve rekreasyon genel olarak insanların hayat kalitesini artırarak, bireysel tatmin düzeylerini etkilemektedir. Dolayısıyla turizm ile rekreasyon arasında ortak bir yaşam ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, rekreasyon ve turizm arasındaki ilişki ve etkileşimler giderek artan bir ilgiyle araştırma konusu yapılmaktadır (Karaküçük, 2008, s. 187).

Rekreasyon ve turizm arasındaki ilişki özellikle her iki alanın da tanımlarında boş zaman geçmesi ile fark edilebilir. Ayrıca gerçekleştirilen etkinlikler açısından da turizm ve rekreasyon arasında yakın bir ilişkiden bahsetmek mümkündür.

Dinlenme, eğlenme ve gelişme özellikleriyle bütünleşmiş olan turizm olayı, rekreasyonun bir yönünü ve önemli bir alanını oluşturmaktadır (Karaküçük, 2008, s. 210). Rekreasyon ve turizm arasında kesin bir ayrım ya da sınır yoktur. Rekreasyon ve turizmin ortak noktaları mevcut olduğu gibi birbirinden farklı yanları da vardır. Bu iki aktivite, aynı çevre ve olanakları paylaşır. Dolayısıyla, birbirinin yerine kullanılması, birbirinin içerisine yerleştirilmeye çalışılması ve aynı anlamı ifade ettiğini söylemek olanaksızdır.

Turizm ve rekreasyon arasındaki ilişkiler belirgin olmamakla birlikte, turistik ve rekreasyonel faaliyetler bir çok yönden birbiriyle kaynaşmış durumdadır (Hacıoğlu, Dinç, & Gökdeniz, 2009, s. 51). Hazar (2009, s.39) turizm ve rekreasyon arasındaki başlıca ilişkileri şu şekilde sıralamıştır:

- Gerek rekreasyonda gerekse turizmde doğal ve beşeri değerler (insan yapısı olan tarihi eserler, kültürel değerler vb.) kaynak olarak kullanılmaktadır.
- Bir yöre ve ülkedeki insanların rekreasyona yönlendirilmesi, turistik rekreasyonun dolayısıyla iç turizmin gelişmesini sağlayacaktır.
- Rekreatif alanlar (spor tesisleri, anfi tiyatrolar, piknik alanları, koşu yolları, konser salonları vb.) ve buralardaki organize etkinlikler, animasyon hizmetlerine canlılık getirmektedir. Rekreasyon bazen standart ürün paketi içinde yer alan bir animasyon ürünü niteliği taşımakta, diğer ifade ile turistik ürünün bir halkası olabilmektedir. Örneğin; paket tur kapsamında gidilen bölgedeki festivallerin, önemli sportif karşılaşmaların izlenmesi gibi.
- Rekreatif yerler veya işletmeler, turistler için boş zaman değerlendirme imkânı yaratmaktadır. Bu nedenle bir bölgedeki cazibe, faydalılık, kolay elde edilebilirlik özelliklerine sahip rekreatif etkinlikler, turistlerin konaklama süresini uzatmaktadır. Mieczkowski (1990) ise, turizm ve rekreasyon arasındaki farklılıkları şu şekilde sıralamıştır (Demir & Çevirgen, 2006, s. 19-20):

- Turizm faaliyetleri, boş zaman ve çalışma zamanı ile ilgili iken, rekreasyon faaliyetleri sadece boş zamanda gerçekleştirilir.
- Turizm, rekreasyon faaliyetlerinin aksine geçici yer değiştirme hareketlerini kapsamamasına rağmen, rekreasyon faaliyetleri için yer değiştirme zorunluluğu yoktur.
- Rekreasyon ve turizm kavramı sadece anlamlarında birbirinden farklılık göstermezler, aynı zamanda uygulamada da birbirlerinden farklıdırlar.
- Turizm faaliyetleri, ticari açıdan ekonominin önemli bir parçasını oluşturur. Rekreasyon faaliyetlerinin de, ticari özellikleri olmasına rağmen daha zayıf ve yetersizdir.
- Turizm merkezlerindeki faaliyetlerin aksine, rekreasyon faaliyetleri bazı özel yetenekler gerektirir.

Koç (1991)'a göre turizm ve rekreasyon arasındaki benzer noktalar şu şekilde özetlenebilir (Koyuncu, 2012, s. 30-31):

- Her iki olguda, yani gerek turizm gerek rekreasyon iç itimi sonucu ortaya çıkar,
- Her iki etkinlikte de zorlama yoktur, gönüllü olarak yapılır,
- Her iki kavramda fiziksel veya düşünsel bir hareketlilik içerir,
- Her iki etkinlikte serbest zamanda yapılır,
- Her yaştaki ve sosyal yapıdaki bireyler için söz konusudur,
- Her iki etkinlikte bireysel veya toplu olarak yapılabilir,
- Turistlerin ve rekreasyonistlerin katıldığı aktiviteler dikkate alındığında her iki grubunda çoğu zaman aynı aktiviteye katıldığı görülür.

- Hem rekreasyon hem de turizm temelli bir aktivite değildir, her ikisi de büyük oranda değişen ekonomik durumlara, modalara, gelenekler, sosyo-politik hususlara, eğitim ve hükümet politikalarına, tanıtım faaliyetlerine bağlı olarak gelişir ve değişir,
- Çevreyi geliştirmek, ulusal mirası korumak ve restore etmek için harcanan çabalar, turizm ve rekreasyona katkı sağlar,
- Yerel rekreasyon için yüksek kaliteli kullanımlar, genelde turizme ilgiyi artırır ve konaklama ve diğer hizmetler için talep oluşturur,
- Parklar, kayak resortları gibi egzotik serbest zaman gelişmeleri rekreasyonistler gibi turistleri de çeker. Oteller ve diğer konaklama tesisleri, devamlılıklarını bu yerel kullanıcıların oluşturduğu gelir ile sağlar.

## **6. Sonuç ve Öneriler**

Bu çalışmada, turizm ve rekreasyon kavramları ele alınmış, bu kavramlar arasındaki ilişki karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışmada belirtilen turizm ve rekreasyonun ilişkileri ve farklılıklarından da anlaşılabilceği üzere; bu iki kavramın kesin bir şekilde birleştirilmesi veya birbirinden ayrılması oldukça zordur. Turizm ve rekreasyonun ortak noktaları olduğu gibi her ikisinin de birbirinden farklı yönleri de vardır. Gerek turizmde gerekse rekreasyonda kaynaklar ortaktır ve amaç benzerliği söz konusudur. Dolayısıyla, birbirinin yerine kullanılması, birbirinin içerisine yerleştirilmeye çalışılması ve aynı anlamı ifade ettiğini söylemek olanaksızdır.

Turizm ve rekreasyon arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelendiğinde turizm kavramı ve turistik faaliyetlerin rekreasyonu kapsadığı veya turizm ve rekreasyonun birbiri ile ilişkili ancak farklı disiplinler olduğunun savunulduğu da görülmektedir. Her iki kavramın boş zamanda yapıyor olmaları, yenilenme ihtiyacı gibi ortak noktaları olduğu ancak turizmde seyahat ve konaklama olgusu varken rekreasyonda böyle bir zorunluluğun olmaması gibi her ikisinin de kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı alanların var olduğu söylenebilir.

Turizm ve rekreasyon arasındaki yakın ilişkiye rağmen bazı farklılıklarda bulunmaktadır. Turizm talebi, ülkenin farklı bölgelerinden veya diğer ülkelerden kaynaklanırken, rekreasyon talebi, belirli bir yerde ikamet eden yerleşik nüfus tarafından oluşturulmaktadır. Turizm aktiviteleri konaklama özelliği açısından rekreasyonel faaliyetlerden daha uzun bir zamanı gerektirmektedir.

İlgili destinasyonlarda turizmin gelişmesinde rekreasyonel faaliyetlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bir destinasyonun turizm potansiyelini doğal güzellikler (ormanlar, nehirler vb. ), tarihi zenginlikler (tarihi kalıntılar, kaleler ve diğer antik mimari eserler vb.), kültürel değerler (dini değerler, fuarlar, festivaller, el sanatları vb.), yapay değerler (tema parkları vb.) oluşturmaktadır. Bu açıdan yöneticiler turistik gelişmeye etkisi açısından rekreasyonel faaliyetlerin ve rekreasyon alanlarının önemini kavramalıdır. Bu bağlamda çekicilik unsuru olarak rekreasyonel etkinlikler turizmi geliştirici amaç ve faaliyetleri doğrultusunda turizm ile ilişkili olarak ortak amaç doğrultusunda geliştirilmelidir.

Sonuç olarak genel kanı iki kavram arasında yakın bir ilişkinin olduğu fakat farklı disiplinler olduğu yönündedir. Bu kapsamda çalışmanın, turizm ve rekreasyon arasındaki ilişkiye dikkat çekerek benzer araştırmalara kaynak teşkil edeceği düşünölmektedir.

### **Kaynakça**

- Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Erol, M. (2003). *Turizm Pazarlaması*. İstanbul: Ekin Kitabevi.
- Gökmen, H., Açıkalin, A., & Koyuncu, N. (1985). *Yüksek öğrenim Öğrencilerinin Serbest Zaman Etkinlikleri ve Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Göral, Ş. (2013). *İnternet Ortamında Geçirilen Boş Zamanın Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk Ve Yaşam Doyum Değerlerine Etkisi*. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gürbüz, A. (2002). Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Teknoloji Dergisi*(1-2), 49-59.
- Hacıoğlu, N., Dinç, Y., & Gökdeniz, A. (2009). *Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hazar, A. (2009). *Rekreasyon Ve Animasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karaküçük, S. (1999). *Rekreasyon Boş Zamanları Değerlendirme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaküçük, S., & Gürbüz, B. (2007). *Rekreasyon ve Kent(li)leşme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koyuncu, İ. (2012). *Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma; Aksaray Güzelyurt İlçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Lundberg, D. E. (1980). *The Tourist Business*. Boston: CBI Publishing Inc.
- Mannell, R. C., & Iso-Ahola, S. (1987). Psychological Nature Of Leisure And Tourism Experience. *Annals Of Tourism Research*, 14(3), 314-331.
- Metin, T. C., Kesici, M., & Kodaş, D. (2013, Nisan). Rekreasyon Olgusuna Akademisyenlerin Yaklaşımı. *Journal Of Yaşar University*, 30(8), 5021-5048.
- Mieczkowski, Z. (1990). *World Trends in Tourism and Recreation*. New York: Peter Lang Publishing.
- Sarı , G., & Özüpek, N. (2011). Seyahat Acentalarında Uygulanan Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin İç Tanıtıma Etkisi: Manavgat Örneği. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(1), 25-45.
- Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm Ve Turizm Mevzuatı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Toskay, T. (1989). *Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları.
- Türkmen, İ. (1999). *Yönetimsel Zaman ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik*. Ankara: MPM Yayınları.
- Tütüncü, Ö., & Aydın, İ. (2014). Toplum ve Açık Hava Rekreasyon Faaliyetleri: ABD Örneği. *Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 118-120.
- Uğurlu, A. (2005). *Rekreasyonel Amaçlı Doğa Sporlarının Turizmde Kullanılması Antalya Köprülü Kanyon Rafting Uygulaması*. Antalya: T.C. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vanhove, N. (2005). *The Economics of Tourism Destinations*. London: Elsevier Publishing

## **Kültürel Bir Kimlik Olarak Geleneksel Dokumalar\***

### *Traditional Weaving As A Cultural Identity*

**Ayşegül KOYUNCU OKCA\*\***

#### **Özet**

Birçok tanımı yapılan kültür kısaca; bir millete kimlik kazandıran, milletler arasındaki benzer ve benzemezlikleri belirleyen, tarihsel süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve insanoğlunun doğada yapıp ettiği her şey olarak tanımlanmaktadır. Kültürel kimlik ise doğduktan sonra elde edilenler ve kazanılanlar ile doğru orantılı olarak ortaya çıkmaktadır ve özellikle bir millete ait ortak değerler çerçevesinde değerlendirilen unsurlara bağlıdır. Bu ortak değerlerin zaman içerisindeki gelişimi, değişimi ve devamlılığı kültürel kimliğin netleşmesinde en önemli faktördür.

Bilimsel, teknolojik, ekonomik gelişme ve değişimler hızla gerçekleşirken milletler arasındaki sınırların önemi de ortadan kalkmaktadır. Ancak bu süreç dünyayı giderek küçültürken bir millete ait kültürel kimlikleri de beraberinde yok etmektedir. Türk milletinin kültürel izlerini ve manevi dünyasının en güzel örneklerini geleneksel sanatlar arasında yer alan dokumalarda gözlemlemek mümkündür. Geleneksel dokumalar yüz yıllardır yaylak-kışlak yaşam biçimi sürdüren Yörüklerin yaşantısında önemli bir yere sahip olarak Türk kültür tarihinden günümüze ulaşan bütün değerler gibi üretildiği tarihsel süreci yansıması nedeni ile Türk coğrafyasının anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde, Türk kültürünün yapı taşları arasında yerini alarak önemli bir belge özelliği taşımaktadır.

Bu çalışmada geleneksel dokumalar kültürel bir kimlik olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel dokuma örnekleri tanıtılarak, kültürel bir kimlik olarak geleneksel dokumalardaki üretim ve kullanım alanlarına dikkat çekilmiştir. Örnekler üzerinden kültürel kimliğin belgeleri ortaya konularak kültürel çeşitliliğin farkındalığı oluşturulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Kültür, Kültürel Kimlik, Geleneksel Dokumalar, Yörük, Yörük Dokumaları*

#### **Abstract**

Culture that many definitions have been made is shortly defined as everything that give identity to a nation, determine the similarities and dissimilarities between the other nations, transmitted from generation to generation in the historical process and everything that make human in nature. The cultural identity is associated proportionally with those obtained after the birth and achievements and especially due to the factors considered in the framework of shared values of a nation. The development, change and continuity over time of those common values is the most important factor in the clear of cultural identity.

The importance of borders between nations are abolished as scientific, technological, economic development and changes are quickly materializing. However, this process while minimizing the cultural identity of a nation is going to destroy the world with it. Turkish cultural traces of the nation and the best examples of their spiritual world is possible to observe in weaving among traditional arts. Traditional weaving as to have a significant place of nomadic life who live as pasture-wintering for centuries, like all values who survived the Turkish cultural history due to the reflection of the historical process that produced the understanding and evaluation of the Turkish geography, taking its place among the building blocks of the Turkish culture carries an important document feature.

In this study traditional fabrics were evaluated as a cultural identity. Traditional weaving samples are introduced, as a cultural identity has drawn attention to the production and use of areas in the

---

\* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2871 nolu Kongre Katılım Desteği Projesi kapsamında desteklenmiştir.

\*\* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, [aysegulkoyuncu@pau.edu.tr](mailto:aysegulkoyuncu@pau.edu.tr), Denizli.

traditional weaving. Putting forward the documentation of cultural identity through examples of awareness of cultural diversity has been pursued.

**Key Words:** *Culture, Cultural Identity, Traditional Weaving, Nomad, Nomad Weaving*

## **Giriş**

Birçok tanımı yapılan kültür kısaca; bir millete kimlik kazandıran, milletler arasındaki benzer ve benzemezlikleri belirleyen, tarihsel süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve insanoğlunun doğada yapıp ettiği her şey olarak tanımlanmaktadır. İnançların, geleneklerin, düşüncelerin oluşturduğu manevi kültür ile bu doğrultuda ortaya konan her türlü uygulamalar, somut olgu ve pratikler bütünü insanoğlunun içinde yaşadığı toplumun kültürel kimliğini oluşturmaktadır.

Kültürel kimlik ise doğduktan sonra elde edilenler ve kazanılanlar ile doğru orantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle bir millete ait ortak değerler olan ahlak anlayışından örf ve adetlere, edebiyatından musikiye, ana dilinden sembollere, giyim-kuşamından mutfağına, hukukundan eğlenceye, mili gününden dini bayramına, mimarisinden o topluma ait geleneksel sanat alışkanlıklarına kadar çok geniş bir çerçevede değerlendirilen unsurlara bağlıdır. Bunların zaman içerisindeki gelişimi, değişimi ve devamlılığı kültürel kimliğin netleşmesinde en önemli faktördür. İnsan doğal ve toplumsal çevresi ile birlikte ilişkilerini şekillendirir ve kültür vasıtası ile iletişim kurarak içinde biçimlendiği kültüre uygun bir kimlik taşır. Kültürel kimlik bu bakımdan değerlendirildiğinde kültürden ayrılması imkansız bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Bilimsel, teknolojik, ekonomik gelişme ve değişimler hızla gerçekleşirken milletler arasındaki sınırların önemi de ortadan kalkmaktadır. Ancak bu süreç dünyayı giderek küçültürken bir millete ait kültürel kimlikleri de beraberinde yok etmektedir. Türk milletinin kültürel izlerini ve manevi dünyasının en güzel örneklerini geleneksel sanatlar arasında yer alan dokumalarda gözlemlemek mümkündür. Tarihsel, kültürel ve birçok mirası bünyesinde barındıran Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, farklı kültürel özelliklere sahip çeşitli etnik gruplar mevcuttur. Bu etnik gruplar arasında önemli bir yere sahip olan Yörükler ve onların ürettikleri geleneksel dokumalar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Aslında Yörük kelimesi ne bir ırkı ne de bir topluluğu ifade etmede kullanılır. Bu halk bazen kendi oymağının ismi ile bazen de kendi köylerinin isimleri ile anılır.

Geleneksel dokumalar yüz yıllardır yaylak-kışlak yaşam biçimi sürdüren Yörüklerin yaşantısında önemli bir yere sahip olarak Türk kültür tarihinden günümüze ulaşan bütün değerler gibi üretildiği tarihsel süreci yansıtmaya nedeni ile Türklerin yaşamının, coğrafyasının ve kültürünün anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde önemli bir belge özelliği taşımaktadır.

Geleneğe dayalı olarak üretimi yapılan dokumaların malzemesine, dokuma tekniğine, rengine, motifine, desenine ve fonksiyonuna bakıldığında sürdürülen hayat biçimi ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Dokumalar yaşamın her alanında kullanım alanı bulmuştur. Gerek taşımada, örtmede gerekse saklamada ve sarmada kullanılmıştır<sup>1</sup>. Bu özelliklerden bazıları günümüzde önemini yitirmiş olmasına rağmen dokuma tekniği, rengi, motifleri ve deseni halen önemini korumaktadır. Yıllarca bu konunun incelenmesi, dikkatli bir şekilde yorumlanması öncelikle batılı araştırmacıların çalışma konusu olmuştur. Ancak son yıllarda Türk araştırmacıların da bu konuya ilgi duymaya başlaması ile çözümlenmesi uzmanlık ve çok zaman alan bu konuda hala bilinmeyenlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

<sup>1</sup> Şerife Atlıhan, "Batı Anadolu'da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar", **Erdem**, Halı Özel Sayısı I, Cilt: 10, Sayı: 28, Ankara, 1999, s. 35.



Bu yüzden gizemli özelliğini halen bünyesinde barındıran geleneksel dokumaların araştırılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Yaşam biçimlerinde meydana gelen değişimler sonucunda ona bağlı olarak gelişen ürünler de gün geçtikçe azalmaya başlamıştır. Bu yüzden Türk kültür kimliğinin izlerinin görüldüğü geleneksel dokumalar bu çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. Bu çalışmada geleneksel dokumalar kültürel bir kimlik olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel dokuma örnekleri tanıtılarak, kültürel bir kimlik olarak Türk kültüründe geleneksel dokumaların üretim ve kullanım alanlarına dikkat çekilmiştir. Örnekler üzerinden kültürel kimliğin belgeleri ortaya konularak kültürel çeşitliliğin farkındalığı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için yöntem anlayışımız ışığında amaca ulaşmada gerekli olan verileri elde etmek için alan araştırması yapılmış, gözlem ve söyleşi teknikleri kullanılarak gerekli bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca literatür taraması yapılarak bu çalışmanın bilimsel bir tabana oturtulması sağlanmıştır. Yörük yaşam biçimi ve bu yaşam biçimine bağlı olarak ortaya çıkan dokuma çeşitleri de fotoğraflanarak belgelenmiştir.

### **Kültürel Kimlik Olarak Geleneksel Dokumalar**

Coğrafi olarak geniş bölgelere yayılan, kültür taşıyıcıları olarak adlandırılan ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Yörükler, günümüz Anadolu'sunun kültürel dokusunun vazgeçilmez öğelerinden birisidir. Yörükler; yazın yaylalarda ve serin otlaklarda, kışın kışıklarda ve sıcak ovalarda hayvancılık ile uğraşırlar ve küçük-küçük gruplar halinde yaşarlar. Hayvanlarını yaz aylarında daha serin ve verimli otlaklara götürme mecburiyeti göç ve yayla yaşam biçimini beraberinde getirmiştir.

Yörüklerin yaşam biçimi; düşünüşlerini, davranışlarını, giyim-kuşam ve süslemelerini, dokuma, yemek ve buldukları ortamı düzenleme biçimlerini de etkilemiştir. Geçim kaynaklarının hayvancılığa bağlı olmasından dolayı yetiştirmiş oldukları hayvanlardan azami ölçüde faydalanmayı bilmişlerdir. Bu yüzden kullandıkları ürünler de doğal olarak bu çerçevede şekillenmiştir. Anadolu'daki Yörük yaşamında yaylaların yeri ve önemi özellikle ekonomik anlamda çok büyüktür. Çünkü Yörüklerin asıl üretim yerleri yaylalardır<sup>2</sup> (Bkz. Fotoğraf: 1-2).



**Fotoğraf 1-2: Yörüklerin Yaşam Yerleri: Yaylalar**

<sup>2</sup> Nuray Yılmaz-Ayşegül Koyuncu, Yörük Yaşam Biçiminin Geleneksel Dokumalara Yansıması, **10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu (19-20 Kasım 2009 İzmir)**, Printer Ofset, İzmir, 2009, s. 380-381.

Orta Asya bozkırlarındaki iklim ve tabiat koşulları, etkisini en fazla eski Türk yaşam biçimi üzerinde göstermiştir. Orta Asya’da köy ve şehir gibi sürekli yerleşim yerleri kurulmuş olmasına rağmen Türkler genellikle yayla hayatı sürdürmüşlerdir<sup>3</sup>. Türk’ü yaylak ile kışlak arasında yaşamaya iten Orta Asya’nın çetin iklim ve tabiat şartları olmuştur. Türkler Anadolu’ya göç etmeden önce Orta Asya’nın bozkır coğrafyasında uzun ve sert geçen kış ayları, kısa süren yaz ayları ve verimli otlaklar daha çok hayvancılığa elverişli olduğu için Türkleri hayvancılık yapmaya itmiştir<sup>4</sup>. Bu yüzden Türklerdeki yayla hayatı genel olarak Orta Asya steplerinde doğmuş ve gelişmiştir. XI. yüzyıldan itibaren göçler ile Anadolu’ya taşınmış olan Türkler öncelikli olarak dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Evini de Anadolu’nun farklı tarihi, coğrafi, kültür yapısına göre şekil vererek yayla hayatından gelen alışkanlıklar ile biçimlendirmiştir<sup>5</sup>. Bozkırın zor şartları içerisinde binlerce yıl çevre koşullarına karşı geliştirdikleri uyum stratejisi<sup>6</sup> ile mücadele ettikleri için geldikleri yeni yurtlarında da kendilerine özgü yaylak-kışlak arasında geçen bir yaşam biçimi ile yeni ekolojik ortama uyum sağlamaya çalışmışlar, Anadolu’daki kültürler ile etkileşim göstererek<sup>7</sup>, maddi ve manevi olarak oldukça zengin bir kültür ortaya koymuşlardır.

Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türk toplumlarının uzun zaman alan göçler esnasında beraberinde taşıyıp, konakladıkları ve yerleştikleri bölgelerde öğrettikleri en dikkat çekici kültür değerlerinden birisi de kuşkusuz dokumacılıktır<sup>8</sup>. Bu zengin kültür yapısı içerisinde geleneksel dokumalar yaşamın her alanında varlığını sürdürmüştür.

İnsanoğlu yüzyıllardır yaşadığı fiziksel ortamı değiştirmekte ve sahip olduğu konutunu tarihi, coğrafi ve kültür yapısına göre şekillendirmektedir. Yaylacı ve hayvancı Türkler, yerleşik hayata geçince, eski düzenlerini ve inanışlarını kaybetmemişlerdir. Zaten hayvancılıktan vazgeçmek, o toplumun ekonomisi için bir yıkım olurdu<sup>9</sup>.

Zaman içerisinde alçak alanlar yerleşik hayata geçenler için önemli bir yerleşim alanı olurken yüksek ve dağlık alanlar geçimlerini hayvancılık ile sağlayanlar için başlıca

---

<sup>3</sup> **Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.,** Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 50., Tuncer Baykara, **Türk Kültürü**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 115.

<sup>4</sup> Ayşegül Koyuncu Okca, “Geleneksel Dokuma Örneklerinden Azık Torbaları (The Examples Of Traditional Weaving: Food (Azık) Bags)”, **Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimari, Bilim, Tarih, edebiyat, Sanat ve Folklor) (VI. International Turkic Culture, Art And Cultural Heritage Symposium/Art Activity (Archaeology, History of Art, Architecture, Science, History, Literature, Art and Folklore) (17-21 Eylül/September Milano/İtalya 2012)**, Aksis Grafik Anka Basım Yayın Ltd. Şti., s. 171.

<sup>5</sup> **Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.,** Mehmet Eröz, **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s. 97., İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 147., Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 40., İlhan Şahin, “*Göçebeler*”, **Osmanlı IV**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 132., Latif Armağan, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, **Osmanlı IV**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 142-150.

<sup>6</sup> Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 114.

<sup>7</sup> Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay. ve Kit. Ltd.. Şt., İstanbul, 1987, s. 35-42.

<sup>8</sup> Ayşegül Koyuncu, “Serinhisar (Denizli) Düz Dokumalarının Teknik ve Desen Özellikleri”, **II. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) Kongresi ve Sanat Etkinlikleri (14-15 Mayıs 2009-Konya)**, Konya, 2009, s. 195.

<sup>9</sup> Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2000, s. 132. “T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları:638, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri Dizisi: 46”

yaşam alanı haline gelmiştir<sup>10</sup>. Hayvancılığa bağlı olarak şekillenen ekonomik yapı ile gelişen yaşam biçimi ile bütünleşen yerleşme biçimindeki gerekli olan konut yapısı ise geçicidir ve çekirdeğini taşıması-kurması-sökmesi kolay olan kara çadırlar oluşturur. Kara çadır Anadolu'nun farklı doğal ve kültürel çevre koşullarında yeniden biçimlenmiştir<sup>11</sup> (Bkz. Fotoğraf: 3-4).



**Fotoğraf 3-4:** Yörüklerin Evleri: Kara Çadır

Yılın belli dönemlerinde yer değiştiren Yörükler bu yer değiştirme süreçlerinde eşya taşıma olgusu ve günler bazen haftalar süren yolculukları yüzünden kolay taşınabilen eşyalar üretmeye ve kullanmaya mecbur kalmışlardır. Bu eşyaların üretiminde başlıca geçim kaynakları olan hayvanlardan elde edilen yün ve kılı kullanmayı ustalikle gerçekleştirmişlerdir. Yörük dokumlarının teknik özellikleri incelendiğinde yünden daha fazla kıl kullanıldığı kolayca görülür. Bunun sebebi ise Yörüklerin daha fazla keçi beslemesidir. Yörükler gibi sürekli yer değiştiren topluluklarda az yer kaplayan, birden fazla amaca hizmet edecek kadar fonksiyonel ve hafif eşyalar üretmek ve bu eşyaları kullanmak hayatı kolaylaştıran en önemli usur olmuştur.



**Fotoğraf 5-6:** Yörük Yaşam Biçiminde Kadın

<sup>10</sup> Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Bedriye Denker, “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 20, Ankara, 1960, 136-142., Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 35.

<sup>11</sup> Mehmet Eröz, **a.g.e.**, s. 97.

Yörük yaşam biçiminde kullanılan çadır ve çadırın iç mekân döşemesi sosyal kurallara bağlı olarak şekillendiği için geleneksel konuta geçişte de bu kurallar uygulanmaya devam etmiştir. Türk kültüründe kadın daima erkeğin yanında, onun destekçisi, güç ve ilham kaynağı olmasının yanı sıra toplumun en küçük birimini oluşturan ailenin yapı taşıdır (Bkz. Fotoğraf: 5-6). Geleneksel dokumalardaki tüm motifler kadının kültürel birikiminin bir yansımasıdır.

Gündelik hayatta kullanılan bir kültür ürününü bezemek demek ona estetik bir boyut eklemek anlamına gelmektedir<sup>12</sup>. Doğa ile iç içe yaşayan Yörük kadınının can verdiği geleneksel dokumalar görmesini, duymasını, hissetmesini bilene birçok mesaj vermektedir. Yüzyıllarca motifleri ile konuşup renkleri ile anlaşılan Yörük dokumalarının şifrelerini çözmek aslında hiç de zor değildir. Tüm gün doğa ile mücadele halinde olan kadının, çadırını doğanın bütün renklerini kullanarak süslemesi çok da anlaşılacak bir durum değildir. Hem renklerin hemde tasarım ilkelerinin çıkış noktası doğadır. Doğaya bakıldığında, bütünü içindeki hiçbir parça rahatsız edici olmadığı gibi doğa kendi içinde dengeyi, birliği, bütünlüğü, zıtlığı, armoniyi ve uyumu da bünyesinde barındırır (Bkz. Fotoğraf: 7-8).



**Fotoğraf 7-8:** Çadırın Döşenmesinde Geleneksel Dokumaların Kullanımı



**Fotoğraf 9-10-11:** Azık Torbası ve Heybenin Kullanımı

<sup>12</sup> Doğan Kuban, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 254.

Türk kadını bebeğini kendi elleriyle dokumuş olduğu beşikte sallayarak büyütmiş, azığını azık torbalarında muhafaza etmiş, mahsulünü kendi zevkine göre dokuduğu heybe, torba ve çuvalın yardımı ile ekmiş, taşımış ve depolamış, sofrasını kendi hayvanlarından elde ettiği yün ve kıldan dokuduğu sofraya bezinin üzerine kurmuş, ibadetini kendi beslediği hayvanlardan elde ettiği yünden namazlağılarda eda etmiş, yakınına son yolculuğuna uğurlarken yine kendi elleri ile dokuduğu halı ve kilime sararak yolcu etmiştir (Bkz. Fotoğraf: 9-10-11-12-13-14-15-16).



**Fotoğraf 12-13:** Ekmek Mendili, Heybe ve Çuvalın Kullanımı



**Fotoğraf 14-15-16:** Çuval ve Namazlağının Kullanımı

Tüm bunların yanı sıra Yörük kadını dokumayı sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda psikolojik beklentilerine de cevap vermek, sembolik ve mitolojik anlamlar yükleyerek, stilize ettiği biçimleri çeşitli renklerle zenginleştirerek birer sanat eseri olarak dokumuştur. Dokumasını yaparken aynı zamanda vermek istediği mesajları; sevinci, acıyı, hüznü, umudu, mutluluğu vb. duyguları dokumasına ilmek ilmek aktarmıştır. Böylelikle sözsüz bir iletişim kurmayı başarmıştır. Günlük yaşam biçiminin neredeyse tamamen dokumalara aktarılması, gelenek ve göreneklerin izlerinin motiflere yansıtılması aslında görsel bir bellek oluşturarak yüzyıllardır yapılagelen bir uğraş olmanın ötesinde bir anlam kazanarak döneminin belgeleri yani kültürel kimliği olmuştur.

Türkler Orta Asya'da çadır ve evlerinin içini çeşitli tekniklerde dokunmuş yaygılar ve keçe ile döşemekte hatta bu ürünler ile süslemekteydi. Bu gelenek yüzyıllar boyunca anadan kıza bir miras gibi aktararak sürdürülmüştür. Günümüzde de bu gelenek halen devam etmektedir. Yaylacılık yaparak hayatlarını devam ettiren Türklerin kolayca taşıyabildikleri halı, kilim, keçe gibi ürünler aynı zamanda evdeki refah seviyesini de gösteren en iyi belgelerdir. Halı varlığın göstergesi olarak sayılmaktayken kilim, cicim, zili ve sumak tekniği ile dokunmuş dokumalar yokluğu göstermektedir.

Halı genellikle çeyiz ve ticari bir meta olarak üretilirken kilim, cicim, zili ve sumak tekniklerinde üretilen dokumalar daha çok günlük yaşamın bir parçası olmuş, eskidikçe yerine yenisi dokunmuştur. Hatta kilim, cicim, zili ve sumak tekniğinde üretilen dokumalar halının altına serilerek yerden gelecek olan nemi ve soğuğu engellemek için kullanılmıştır. Bu durum ise halının daha kıymetli olduğunu belgeler niteliktedir. Kilim, cicim, zili ve sumak tekniğinde dokunan yaygıların halı kadar nem ve toz tutmadığı, daha az malzeme kullanılarak üretildiği ve geçmişten bu yana Yörüklerin çadırlarının içini koruyan ve süsleyen pratik bir ihtiyaç malzemesi olduğu bilinmektedir<sup>13</sup>.

Liflerin kırkım aşamasından dokumaya hazır hale getirilinceye kadar geçirdiği işlemler Yörük yaşamının da bir parçası olarak işlem görmüştür. Kırkım, yıkama, tarama, yay ile atma, burma hazırlama, eğirme, bükme işlemi Yörük kadınının günlük işlerinden sadece küçük bir bölümüdür. Kıl genellikle kendi doğal renginde kullanılırken, yün desen ipliği olarak kullanılacağı için çeşitli renklerde boyanır. Yörük kadını hayvanlarından elde etmiş olduğu bu iplikleri bazen doğal boyalar ile kendisi renklendirirken bazen de göçler sırasında konakladıkları yerleşik alanlarda bulunan boyacılara boyatırlardı. Yörük dokumalarının en belirgin özelliklerinden birisi de canlı ve parlak renklerin bir arada ustalıkla kullanılmasıdır.

Türkler yaylak-kışlak arasında geçen bir yaşam biçimi sürdürdükleri için dokuma kültürünün yayılımı oldukça hızlı gerçekleşmiştir. Sürekli yer değiştirdikleri için farklı yaşam biçimine ve kültürlere sahip topluluklar ile karşılaşmışlardır. Bu durum onların kültürel değerlerine dayanarak ortaya koymuş oldukları motiflerden oluşan ürünlerini yaymada büyük kolaylık sağlamıştır. Bu yüzden kilim, cicim, zili ve sumak dokumaların tarihlendirilmesi ve bölgesel özelliklerinin belirlenmesi oldukça zordur. Çünkü kültürel yayılma ile bu tekniklerde üretilen dokumalar kolaylıkla yayılım alanı bulmuştur.

Türk kültüründe dokuma yapmak, ihtiyacı karşılamak için yapılan günlük bir uğraşından ziyade yüzyıllardır sürdürülen bir gelenektir, kısacası yaşamın tam kendisidir. Isınma ve soğuktan korunmak amacı ile çeşitli kullanım alanları bulan geleneksel dokumalar zaman içerisinde gelişmiş, bir tekniğin ya da birden fazla tekniğin aynı üründe kullanılması ile çeşitlilik göstermiştir.

Dokuma tezgâhlarının portatif olması, kolay taşınabilmesi yaylak-kışlak arasında yaşam süren bir toplum için büyük bir getiri haline dönüşmüştür. Tamamen dokuyucuların kendi imkânları ile meydana getirdikleri tezgahlar çok hızlı ve kolay bir şekilde takılıp, söküldüğü için Yörük yaşam biçimi süren toplulukların gündelik kullanım ihtiyaçlarını karşılanması için her gittikleri yerde dokuma geleneği yaşamın içinde devam eden bir doğal üretim mekanizması olarak işlem görmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Barınma ihtiyaçlarını karşılayan çadırın önüne kurulan ıstar tezgâhlarda farklı ebatlarda çeşitli teknikler ve zengin bir renk paleti kullanılarak yer yaygıları, sedir-divan örtüleri, duvar kilimleri, yük kilimleri, yorgan kilimleri, yastıklar, eşik kilimleri, beşikler, namazlağılar (seccadeler), okuntu kilimleri, yorgan kilimleri, yük kilimleri, at-deve çulları, perdeler, yastıklar, çullar, çuvallar, garçınlar, iteğiler, ekmek mendilleri (sofra bezleri), mafraşlar,

<sup>13</sup> Belkıs Acar, "Kaybolan Değerlerimiz", **Türkiyemiz**, Sayı: 6 (17), 1975, s. 39.

savanlar, oklavallıklar, taraklıklar, arkalaçlar, kaşıklıklar, tuzluklar, heybeler ve torbalar dokunmuştur.

### **Sonuç**

Milletler varlıklarını geçmişten gelen milli kùltür değerlerinin özüne sahip çıkarak koruyabildikleri ölçüde ve yenilikleri özümseyerek bünyesinde barındırması ile uzun süre kalıcılığını sürdürebilirler.

Geleneksel dokumacılık insanların iklim ve doğa koşullarından doğan temel ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan ve zaman içerisinde anadan kıza aktarılarak usta-çırak ilişkisi içerisinde devam eden geleneksel bir sanattır. Anadolu insanının zengin bir sanat anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Bu anlayışla birlikte geleneksel kùltüre dokuma sanatının sağladığı katkılarının büyük olduğu düşünölmektedir. Geleneksel Yörük dokumalarına bakıldığında malzeme, fonksiyon, teknik, desen ve renk açasından sürdürölen hayat biçimi ile doğru orantılı olduğu görölmektedir. Kendi kendine yetebilen bir toplum olarak Türk kùltüründe geleneksel dokumalardaki renk, motif ve desen çeşitliliği aslında okumasını bilene bir kitap yazmasını bilene bir dstandır.

Türk kùltür tarihinden gelen bütün değerler gibi geleneksel dokumalar da üretildiği tarihsel süreci yansıtmaması nedeni ile Türk coğrafyasının anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde ve onu üreten topluma ait çeşitli bilgiler vermesi açasından önemli bir belge özelliği taşımaktadır.

Yörükler günlük kullanım eşyalarını yine kendi besledikleri hayvanlardan elde ettikleri hammaddeler ile kendileri üretmişlerdir. Ayrıca konar-göçer olarak yaşamlarını sürdürmeleri dokumaların fonksiyonelliğini de ön plana çıkartmıştır. Ancak Yörük yaşam biçiminin giderek azalması ile birlikte bu ekonominin işleyişini değiştirmiş, geleneksel dokumalar fonksiyonelliğini kaybederek sayılarında da fark edilir bir azalma meydana gelmiştir.

Geleneksel yaşam biçiminin bir parçası olarak geçmişte yoğun olarak üretilen, üretildikleri dönemde bir amaca hizmet eden zengin renk, motif ve desenlere sahip geleneksel dokumaların her biri kùltürel birikimleri meydana getirmektedir<sup>14</sup>. Yaşam biçimleri, inançları, duyguları, değer yargıları, örf ve adetleri dokumalarda hayat bularak nesilden nesile aktarılmıştır.

Yaşam içinde kendiliğinden oluşan kùltürel birikimler geleceğe bir değişim, gelişim ve süreklilik içinde aktarılırlar. Aktarma işlemi ise toplumlarca üretilip tüketilen bilgi, beceri ve değer yargılarının yaşama geçirilmesi ile gerçekteştirilir. Bu bağlamda bir milletin kùltürü ve o kùltür içinde yer alan unsurlar, o ulusun insanların geçmişi ile gelecek kuşakları arasında bağ kurmada önemli rol oynar. Çünkü kùltür var olmanın ve değişmenin temelidir<sup>15</sup>. Bir toplumun ürettiklerini güvence altında tutmayı başaran ve o toplumun geçmişi ile

<sup>14</sup> Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İsmail Öztürk, **Koruma Kùltürü ve Geleneksel Tekstillerin Korunması-Onarımı**, Mor Fil Yayınları, Ankara, 2007, s. 33.

<sup>15</sup> Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İsmail Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kùltürel Değişim ve Müzecilik Açasından Kùltürün Maddi Ürünlerinin Önemi". **V. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi, Maddi Kùltür Seksiyon Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 331. "T.C. Kùltür Bakanlığı Yayınları"

geleceği arasında köprü olma özelliği gösteren yegâne olgu olarak tarif edilen kültür<sup>16</sup> ancak yaşadığı ve yaşatıldığı sürece amacına hizmet edebilir.

Hem fiziksel ihtiyaçların karşılandığı, hem psikolojik beklentilere cevap veren, sembolik ve mitolojik anlamları bünyesinde barındıran, doğanın zengin renk ve biçiminin göstergesi olan geleneksel dokumalar bilinçsiz tüketim, zamanın ve mekânın şartları yüzünden bir gün yok olup gitme tehlikesi altındadır. Bu yok oluşu durdurmak ve gelecek kuşakların emaneti olan geleneksel dokumaların varlığını yaşamın içinde sürdürmek oldukça zordur. Ancak bu dokumaların değişen yaşam biçimi içerisinde yeni kullanım alanlarını bulması ile malzeme, teknik, renk ve desen özellikleri ile yaşatmaya çalışmak kültürel devamlılığın sağlanması için büyük önem taşımaktadır. Eğer bu tür bir devamlılık yaşamın içinde sağlanamıyorsa Türk kültürünün vazgeçilmez unsurları arasında yer alan, bir dönemin kültürüne ve yaşam biçimine en iyi şekilde şahitlik yapmış olan geleneksel dokumalar gerekli koruma-onarım işlemlerine tabi tutularak belgelenmeli ve müzelere kazandırılmalıdır.

### **Kaynakça**

- Acar, Belkıs (1975) “Kaybolan Değerlerimiz”, **Türkiyemiz**, Sayı: 6 (17).
- Armağan, Latif (1999) “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, **Osmanlı IV**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Atlıhan, Şerife (1999) “Batı Anadolu’da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar”, **Erdem**, Halı Özel Sayısı I, Cilt: 10, Sayı: 28, Ankara.
- Baykara, Tuncer (2003) **Türk Kültürü**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Denker, Bedriye (1960) “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 20, Ankara.
- Eker, Metin (2004) “Kültürün Yeniden Üretimi ve Sanat Eğitiminin Gelecekçi Stratejileri Bağlamında Küresel Eğilimlerin Rolü”, **Gazi Üniversitesi’nin Resim İş Eğitimde Yeni Yaklaşımlar II. Sanat Eğitimi Sempozyumu (28-30 Nisan 2004)**, Ankara. “Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi”
- Eröz, Mehmet (1991) **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (1997) **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1986) **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Koyuncu, Ayşegül (2009) “Serinhisar (Denizli) Düz Dokumalarının Teknik ve Desen Özellikleri”, **II. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) Kongresi ve Sanat Etkinlikleri (14-15 Mayıs 2009-Konya)**, Konya.
- Koyuncu Okca, Ayşegül “Geleneksel Dokuma Örneklerinden Azık Torbaları (The Examples Of Traditional Weaving: Food (Azık) Bags)”, **Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimari, Bilim, Tarih, edebiyat, Sanat ve Folklor) (VI. International Turkic Culture, Art And Cultural Heritage Symposium/Art Activity (Archaeology, History of Art,**

<sup>16</sup> Metin Eker, “Kültürün Yeniden Üretimi ve Sanat Eğitiminin Gelecekçi Stratejileri Bağlamında Küresel Eğilimlerin Rolü”, **Gazi Üniversitesi’nin Resim İş Eğitimde Yeni Yaklaşımlar II. Sanat Eğitimi Sempozyumu (28-30 Nisan 2004)**, Ankara, 2004, s. 123-124. “Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi”



**Architecture, Science, History, Literature, Art and Folklore) (17-21 Eylül/September Milano/İtalya 2012)**, Aksis Grafik Anka Basım Yayın Ltd. şti.

Köprölü, Fuad (1991) **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kuban, Doğan (1995) **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Orhonlu, Cengiz (1987) **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay. ve Kit. Ltd.. şt., İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2000) **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara. "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları:638, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri Dizisi: 46"

Öztürk, İsmail (1997) "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kültürel Değişim ve Müzecilik Açısından Kültürün Maddi Ürünlerinin Önemi". **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri**, Ankara. "T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları"

Öztürk, İsmail (2007) **Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillerin Korunması-Onarımı**, Mor Fil Yayınları, Ankara.

Şahin, İlhan (1999) "**Göçebeler**", **Osmanlı IV**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Nuray-Koyuncu, Ayşegül (2009) "Yörük Yaşam Biçiminin Geleneksel Dokumalara Yansıması", **10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu (19-20 Kasım 2009 İzmir)**, Printer Ofset, İzmir.



## **Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği\***

### *Occupational Health and Safety in Textile and Apparel Sector*

**Muhammet Akaydın\*\***

#### **Özet**

Avrupa Birliği uyum yasaları gereğince ölkemiz için daha kapsamlı ve modern bir iş kanununa duyulan ihtiyaç 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile giderilmeye çalışılmıştır. İşyerlerindeki mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının sürekli iyileştirilmesini amaçlayan bu kanun, ayrıca işveren ve iş görenlerin yetki, sorumluluk, görev, hak ve yükümlölüklerini düzenlemektedir. Bu Kanun ile koruyucu, önleyici önlemler artırılarak daha bilinçli ve sorumlu bir sistemin kurulması hedeflenmiştir.

Tekstil sektöründeki yoğun rekabet ve çalışma ortamı aynı zamanda iş kazalarını ve meslek hastalıklarını da beraberinde getirmektedir. Ölkemizde her yıl yaklaşık 75.000 iş kazası meydana gelmekte ve 1000 işçi bu kazalarda hayatını kaybetmektedir. İş kazaları nedeniyle Türkiye'nin yıllık ekonomik kaybı 7 milyar TL olarak hesaplanmaktadır. Bu kazaların yüzde 98'i önlenebilir kazalardan oluşmaktadır. Hem insan sağlığının ve çalışma güvenliğinin korunması hem de mevcut ekonomik kayıpların en aza indirilmesi için bütün sektörlerde olduğu gibi Tekstil sektöründe de alınabilecek proaktif tedbirlerle toplum huzuru ve refahı artırabilecektir.

Çalışmada tekstil sektöründeki iş sağlığı ve güvenliği tehlikeleri; hareketli aksamalardan kaynaklanan riskler, yangın, gürültü, tozla ilgili meslek hastalıkları, tehlikeli kimyasallardan kaynaklanan riskler, iş ekipmanlarından kaynaklanan riskler ve ergonomik olmayan çalışma şekillerinden kaynaklanan riskler olarak belirlenmiş ve bu tehlikelerin risklerinin en aza indirilebilmesi için alınması gereken tedbir ve çalışmalar hakkında teorik ve uygulamalı bilgiler verilmiştir.

***Anahtar kelimeler:** İş sağlığı ve güvenliği, tekstil sektörü, tehlike ve riskler.*

#### **Abstract**

The necessity for a more extensive and modern labour law in accordance with the law of harmonization code of the European union has been aimed to be satisfied with the occupational health and safety law numbered 6331. This law which is aimed at continuous amendment of current health and safety conditions also regulates the powers, responsibilities, rights and obligations of both employers and employees. With this law, it is targeted that a more conscious and responsible system will be established by enhancing protective and preventive measures.

With regard to changing demands, a great many firms get involved in fabrication networks in this manner. Intense competition and work environment in textile sector brings occupational accidents and diseases with it. In our country approximately 75.000 occupational accidents occurs each year and 1000 workers lose their lives. Annual economic loss of Turkey on account of occupational accidents is calculated as 7 billion TL. %98 of these consist of preventable accidents. In order that both human health, operating safety will be provided and current economic loss will be minimized, with proactive measures that could be taken in textile sector, as in all sectors, peace and welfare of society can be escalated.

In this survey, occupational health and safety dangers in textile sector have been identified as risks stemming from moving parts, fire, noise, occupational diseases related with dust, dangerous chemicals, work equipment and missing manner of work. Besides, theoretical and practical information is given concerning the necessary measures to be taken so as to minimize such risks.

***Key words:** Occupational health and safety, textile sector, dangers and risks*

---

\* Bu çalışma, PAÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin 2015KKP062 numaralı kararı ile 2013KRM024 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

\*\* Doç. Dr. Muhammet AKAYDIN, PAÜ Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu.

## 1. Giriş

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 20 Haziran 2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda kabul edilmiş, 30 Haziran 2012 tarihli, 28339 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Böylelikle, Avrupa Birliği uyum yasaları gereğince ülkemiz için daha kapsamlı ve modern bir iş kanununa duyulan ihtiyaç, bu yeni yasa ile giderilmeye çalışılmıştır. Ülkemizdeki işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği olanaklarının iyileştirilmesi ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının artırılmasını amaçlayan bu kanun, ayrıca işveren ve iş görenlerin yetki, sorumluluk, görev, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektedir. Bu Kanun ile koruyucu, önleyici önlemler artırılarak daha bilinçli ve sorumlu bir sistemin yaratılması hedeflenmiştir.

İşçi çalıştıran bağımsız çalışanların, kamu çalışanlarının, 50 ve daha az işçi çalıştıran işyerlerinin de kanuna dâhil edilmiş olması, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun 4857 sayılı İş Kanunu’ndan en önemli farkıdır.

“Kanun, 50 çalışan sınırı olmaksızın kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine uygulanacaktır. Kanun, İş Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Basın, Deniz ve Borçlar Kanunu çalışanlarına, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlara faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanacaktır. Sadece güvenlik ve istihbarat birimleri, afet ve acil durum birimleri, ev hizmetleri, yanında çalışmanı olmayan esnaflar, rehabilitasyon kapsamında çalışan tutuklu ve hükümlüler kapsam dışında kalmaktadır ”.

İşveren, çalışanların işyerlerindeki sağlık ve güvenlik önlemlerini almakla yükümlüdür. Bu bağlamda işveren, işçilerin eğitimlerini, aldıkları eğitimi güvenli bir şekilde uygulayıp uygulamadıklarını, güvenlik tedbirlerini yerine getirip getirmediğini denetlemek, izlemek ve riskleri önlemekle de yükümlüdür. İşverenlerin ‘risk değerlendirmesi’ yapma zorunluluğu, kanunla getirilen önemli yeniliklerden biridir. Çünkü 4857 sayılı İş Kanunu’nda risk değerlendirmesine yer verilmemiş; bu konu, işyerlerinin kendi yetkileri içerisinde görülmüştür. İşverenler, bu yeni kanun ile; risklerden kaçınma, risklerin analiz edilmesi ve risklerle kaynağında mücadele edilmesi gibi risk odaklı çalışmalar yapmak zorundadırlar. İşverenler, kendi bünyelerinde çalıştırdıkları uzman kişiler aracılığıyla ya da şirket dışından yardımcı hizmet alarak bu uygulamaları gerçekleştirebilirler.

Çalışan temsilcileri, riskin azaltılması için öneride bulunma ve gerekli tedbirlerin alınmasını işverenden isteme hakkına sahiptir. İşveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmak zorundadır.

Daha önce çalışma yaşamının sadece %2’si İş Sağlığı ve Güvenliği uygulamaları kapsamındayken, uygulamaya kademeli geçilecek dahi olsa, kanunun tüm çalışanları kapsamaması yönünden çalışma hayatı için önemli bir adımdır.

Bununla birlikte, mevzuatın olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Kanun’da her ne kadar, “İşyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanlarının hak ve yetkileri, görevlerini yerine getirmeleri nedeniyle kısıtlanamaz, bu kişiler, görevlerini mesleğin gerektirdiği etik ilkeler ve mesleki bağımsızlık içerisinde yürütür” maddesi olsa da uygulamanın bu şekilde olmadığı bilinmektedir.

Bu yeni yasa ile alt işverenlere yönelik olarak yapılan düzenlemeler de yeterli olmamış, işletmelerin ve işyerlerinin gereksinimleri dikkate alınırken işçilik haklarına yönelik olabilecek istismarların önüne geçilememiştir [(Ocaktan, 2013), (Umdü, 2014), (Özdemir, 2014)].

## **2. Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün İSG Sorunları ve Çözüm Önerileri**

Türkiye, tekstil ve hazır giyim sektörü 1950'lerden itibaren istihdamın lokomotifi konumundadır. Sektör istihdamı, toplam istihdamda %13,6, toplam imalat sanayi istihdamı içinde %23,9'luk bir paya sahiptir. Sektörün istihdam açısından önemli bir özelliği, özellikle kadınlara iş olanağı sağlamasıdır. Değişen talepler doğrultusunda esnek üretim olanağının en fazla olduğu bu sektör, 1980'lerden itibaren, esnek üretim tarzına uygun olarak uluslararası yaygın bir üretim ağına sahiptir. Büyük tekstil ve hazır giyim şirketleri, bir taraftan merkezlerinde nitelikli, çekirdek işgücünü koruyarak üretimi, diğer taraftan da daha az nitelikli çevre işgücü ihtiyacını gerek iç piyasadaki diğer küçük firmalardan gerekse işgücünün ucuz olduğu ülkelerdeki daha küçük şirketlere fason iş vererek sağlamaktadır. Değişen talebe göre çok sayıda firma, bu şekilde üretim ağlarına dâhil olmaktadır.

Aralık 2012 verilerine göre, Türkiye'de toplam 1.538.006 işyeri ve 11.939.620 sigortalı çalışan mevcuttur. 2012 yılının kayıtlarına göre, Türkiye'de tekstil ürünleri imalatı yapan 17.313 işyeri, 430.213 sigortalı çalışanı, giyim eşyaları imalatı yapan 33.977 işyeri ve 454.754 çalışanı vardır.

Tekstil sektöründeki bu yoğun rekabet ve çalışma ortamı aynı zamanda iş kazalarını ve meslek hastalıklarını da beraberinde getirmektedir. Ülkemizde her yıl yaklaşık 75.000 iş kazası meydana gelmekte ve 1000 işçi bu kazalarda hayatını kaybetmektedir. İş kazaları nedeniyle Türkiye'nin yıllık kaybı da 7 milyar TL olarak hesaplanmaktadır. Bu kazaların yüzde 98'i de önlenabilir kazalardan oluşmaktadır. Bu durumda Türkiye'deki iş güvenliği tedbirlerinin yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiklerine göre, 2012 yılında meydana gelen 74.871 iş kazasının 5970'i tekstil sektöründe meydana gelmiştir. Bu kazalar sonucunda, 2012 yılında 18 çalışan vefat etmiştir. Bu istatistiki bilgiler doğrultusunda tekstil sektörü, SGK tarafından sınıflandırılan 99 sektör arasında, hem meydana gelen iş kazası sayısı hem de ölümlü iş kazası sayısı bakımından Metal-İnşaat-Madencilik sektörlerinden sonra 4. sırada yer almaktadır (Tezcan, 2008).

Tekstil Sektöründeki İş Sağlığı ve Güvenliği Tehlikeleri;

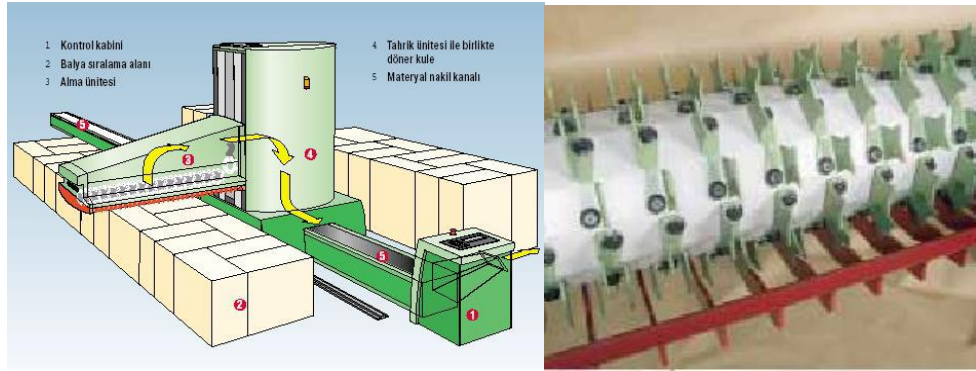
- 1- Hareketli Aksamlardan Kaynaklanan Riskler
- 2- Yangın
- 3- Gürültü
- 4- Tozla İlgili Meslek Hastalıkları
- 5- Tehlikeli Kimyasallardan Kaynaklanan Riskler
- 6- İş Ekipmanlarından Kaynaklanan Riskler
- 7- Ergonomik Olmayan Çalışma Şekillerinden Kaynaklanan Riskler

### **2.1. Hareketli Aksamlardan Kaynaklanan Tehlikeler**

Tekstil sektörünün bütün bölümlerinde kullanılan makinalarda hareketli aksamdan kaynaklanan tehlikeler bulunmakta ve bu tehlikelerin yol açtığı işçilerin; kolunun, elinin, parmaklarının ya da vücudunun başka bölümlerinin hareketli aksamlar arasında sıkışarak ezilmesi, kopması, kırılması şeklinde iş kazaları sıklıkla meydana gelmektedir. Bu sebeple tekstil sektörünün, iş sağlığı ve güvenliği açısından en önemli problemi hareketli aksamlara karşı yeterli ve uygun koruyucu önlemlerin alınmamasıdır.

Tehlikeli hareketli aksamlar, harman hallaç ve tarak makinelerinin olduğu bölümlerdeki değişik yüzey profillerine (teller) sahip silindir ve bu silindirlere hareket veren

motor, kayış-kasnak, dişli-zincir mekanizmaları, mil ve diğer hareket aktarma elamanlarında karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda yüksek hızlarda dönen bu silindirlere örnekler verilmiştir.



**Şekil 1.** Otomatik balya yolucu ve yolma görevi gören disklerin açık profilleri

Yukarıda örnekleri verilen yüksek devirlerde dönen silindirler ve bu silindirlere hareket sağlayan motor ve kayış, kasnak, mil sistemlerine işçinin elini yada kolunu herhangi bir sebeple temas ederek kaptırması sonucunda meydana gelecek iş kazalarının ne kadar kötü olacağı açıktır (Uğurlu, 2011).

Bu kazaların önlenmesi için alınması gereken tedbirler aşağıda sıralanmıştır;

1-Teknik imkanlar ölçüsünde bütün hareketli aksamlar uygun koruyucular, kapaklar içinde yada fotosel vb. tertibatlar ile korunan alanlarda bulunmalıdır.

2-Bu koruyucular ya da kapaklar açılmak istendiği zaman, içindeki hareketli aksamın hareketi tamamen durmadan bu kapakların açılmasını ve kapaklar açıkken makinanın çalışmasını engelleyecek siviç sistemleri bulunmalıdır.

3-Bu koruyucular ya da kapaklar herkes tarafından açılmamalı, bunları açacak tertibat sadece o makinalarla çalışan yetkili kişilerce açılabilir.

Vater makinasında özellikle dönen manşonlar ve silindirin etrafına istenmeyen fitil ya da iplik sarılmaları meydana gelmekte, bunların elle temizlenmeye çalışılması sırasında parmak kaptırmaları ve yaralanmalar meydana gelebilmektedir. Bu ve benzeri kaza senaryoları ve üretim ile ilgili durumlarda kullanılmak üzere düşünülmüş acil stop gerji teli hayati öneme sahiptir. İşçi hangi bölgede kaza geçirirse geçirsin makineyi durdurabilmektedir. Dönen manşonlar ve küçük silindirlerin etrafına istenmeyen fitil ya da iplik sarılmaları ile bunların uygun şekilde temizlenmesi aşağıdaki resimde gösterilmiştir (Uğurlu, 2011).



**Şekil 2.** Tehlikeli alana girilmesi halinde balya yolucunun hareketini durduran fotosel tertibatı.

Makinada ayrıca yatay doğrultuda hareket sırasında kırmızı bölgelere temas edilmesi halinde hareketi durduran tertibatlar bulunmaktadır.



**Şekil 3.** Uygun şekilde korumaya alınmış kayış-kasnak sistemi/ **Şekil 4.** Fital makinasının yüksek hızla dönen parçalarına karşı koruma sağlayan şeffaf siperlik koruyucu



**Şekil 5.** Vatter makinası Acil Stop Gergi Teli

İşçinin sarılan fitili temizlemek için kullandığı makineye gırgır ya da temizleme tabancası denmektedir. Pil ile çalışan bu makinelerin tetiğine işçi bastığı zaman makinanın uç kısmı dönmeye başlamakta ve fitil bu uç kısmın üzerine sarılarak temizlenmekte, bu sayede işçinin parmağı tehlikeli bölgeye girmemektedir.



**Şekil 6.** Bobin makinalarında kasaların risk oluşturduğu alanların uygun şekilde işaretlenmesi.

İplik işletmelerinde iş akışı içerisinde ortaya çıkan telefler pres makinalarında preslenmekte ve gerek işletme içerisinde gerekse geri dönüşüm amaçlı olarak kullanılmakta gerekse başka işletmelere satılabilmektedir. Teleflerin preslendiği preslerde de sık sık iş kazası meydana gelmektedir. Bunun başlıca sebepleri; preslerde çift el kumanda tertibatının ve kapak siviçlerinin bulunmamasıdır. Kapak siviçi bulunmadığı için kapakları kapanmadan çalıştırılabilen preslerde pres başlığının inmesi sırasında herhangi bir dalgınlık ve ihmal durumunda el, kol hatta baş sıkışması şeklinde meydana gelmiş bir çok kaza örnekleri mevcuttur.



**Şekil 7.** Kapak siviçi bulunmayan, kapağı açıkken çalışan güvensiz bir pres.

Bu kazaların önlenmesinde en etkin yöntem; preslemede işçi gereksinimi olmayan otomatik presleme makinalarıdır. Aşağıdaki resimde gösterilen otomatik presleme makinasında telefler hava ile ilk önce 1. bölmeye taşınmakta ve dolduğu zaman otomatik olarak preslenmekte, bu işlem sırasında ortaya çıkan yeni teleflerde 2. bölmeye taşınmakta ve işlem bu şekilde takipli olarak devam etmektedir.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir hususta; işletmede faaliyet olduğu sürece bu güvenlik önlemlerinin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Çağımızda insan hayatına verilen değerin artması ve teknolojinin gelişmesiyle son dönemlerde üretilen makinaların birçoğunda bu güvenlik önlemleri bulunmakta, kuruluş aşamasında oldukça güvenli kurulmakta fakat zaman geçtikçe bu güvenlik tertibatları bakımsızlık, gerek görmeme, bakım ve temizlik esnasında devre dışı bırakma ve verimi düşürme gibi nedenlerle devre dışı kalmakta ve bir kaza anında gerekli korumayı sağlayamamaktadır. Aşağıda iyi ve kötü uygulama örnekleri verilmektedir (Uğurlu, 2011).



**Şekil 8.** Kayış kasnak koruyucuları çıkartılmış vaziyette çalıştırılan büküm makinası





**Şekil 9.** Koruyucusu bulunan ve bulunmayan dokuma makinası rapiyer kasmağı

Dokuma makinalarında en tehlikeli durumlardan biri, makinanın ilk çalıştırılması ya da kopuş gibi sebeplerle durup tekrar çalıştırılması sırasında işçinin elinin tarak bölgesinde olmasıdır. Dokuma tarağı çok yüksek hızlarla tefeleme denilen hareketi yaparak çözgü iplikleri arasında atılan atkı ipliklerini kumaşa sıkıştırmaktadır. İşçinin elinin tarak hareket alanında bulunması durumunda nasıl bir kazanın meydana geleceğı açıktır. Bu sebeple dokuma makinalarında makinanın ilk ya da yeniden çalıştırılması esnasında işçinin elini koruyacak fotosel tertibatları bulunmalıdır. Eğer işçinin eli bu bölgede ise tarak tefeleme hareketini yapmamalıdır. Bu fotosel tertibatı maalesef bazı (özellikle eski) makinelerde bulunmamaktadır. Aşağıda bu yöntemin çalışma prensipleri ve iki değışik tip fotosel tertibat örneğı verilmiştir (Uğurlu, 2011).



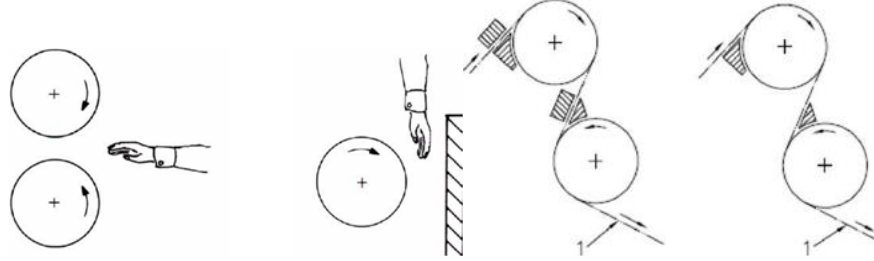
**Şekil 10.** Gelişmiş model tarak fotosel tertibatı, daha geniş koruma sağlamaktadır.

Tekstil sektöründe özellikle kumaş oluşumundan sonraki ön terbiye-boyama/baskı-apre aşamalarında en önemli hareketli aksam risklerinden biri de merdanelerdir. İplikler kumaş halini aldıktan sonra değışik işlemlerde kumaşın makinelerde taşınması iki silindir (merdane) birbirine zıt yönde dönerek kumaşa içe doğru silindirlerin arasından geçecek şekilde hareket vermesiyle sağlanmaktadır. Bu içe doğru hareket sırasında herhangi bir sebeple işçinin parmaklarının, saçının ya da elbisesinin bir parçasının bu merdaneler arasına girmesiyle çok ciddi kazalar meydana gelmektedir (Uğurlu, 2011).

Normal çalışma sırasında çok fazla risk oluşturmayan bu merdanelerde özellikle makinalara ilk kumaş verirken işçi bütün merdane çiftleri arasından kumaşı eliyle geçirmekte ve büyük risk oluşmaktadır. Bu durumlarda makinanın habersiz çalıştırılması ya da başka bir şekilde harekete geçmesinde işçinin eli merdane çifti arasında sıkışmaktadır.

Terbiye bölümlerinde aşağıdaki şekillerde gösterilen türde merdane çiftleri neredeyse bütün makinalarda mevcuttur. Yukarıda bahsedildiğı üzere bu merdaneler arasından elle kumaş geçirme mümkün olduğunca azaltılmalıdır. Aynı zamanda bu merdane

çiftleri arasına kapılmayı önleyecek aşağıdaki şekillerdeki gibi uygun koruyucular yapılmalıdır. Acil durumlar için silindirler boyunca acil durum gergi telleri bulunmalıdır. Herhangi bir kapılma durumunda işçi anında merdaneleri durdurabilmelidir.



**Şekil 11.** Kumaş-silindir arası kapılmalarını önlemek için koruyucular

Konfeksiyon işletmelerinde genellikle makinalar, iplik-dokuma/örme-terbiye işletmelerine göre daha küçüktür ve hareketli aksam riski daha azdır. En önemli risk kesimhanelerde kesim motorlarına parmakların temas etmesi sonucu meydana gelen parmak kopmalarıdır. Kesim sırasında, sağ el ile kesim motoruna yön verilmekte ve sol ile de kumaşa bastırılmaktadır. Parmak kesilmelerinin önlenmesi için alınabilecek en önemli önlem çelik örgü eldiven giyilmesidir. Piyasada 3 parmak ve 5 parmak olmak üzere 2 tip çelik örgü eldiven bulunmaktadır. 3 parmaklı eldivenler daha rahat kullanım nedeniyle daha çok tercih edilmektedir. Çelik eldiven giyilmesi dışında önlem olarak;

-Kesim motoru bıçak koruyucusu indirilmeden kesim yapılmamalıdır. (Koruyucu, bıçağı tam olarak korumadığından koruyucu indirilse bile çelik eldiven giyilmelidir.)

Tecrübesiz işçilerin kendi başlarına kesim yapmasına izin verilmemelidir.

Benzer şekilde daha detaylı, keskin dönüşlerin bulunduğu yerlerin kesilmesinde kullanılan kumaş hızzarlarında da aynı tehlike mevcuttur. Bu hızzarlarla çalışmalarda da her iki elde çelik eldiven giyilmelidir.

Konfeksiyon işletmelerinde en çok kullanılan makinalar, düz dikiş makinaları, overlok, reçme makinası gibi makinalardır. Farklı tipte dikiş yapmalarına rağmen benzer parçalardan oluştuklarından dolayı benzer riskler içerir. Genel olarak bir dikiş makinasının hareketli parçaları, makinanın kayış-kasnak sistemi, horoz denilen iplik verici ve iğnelerdir. Bu koruyucuların olmadığı durumlarda kayış-kasnak sisteminde dikkatsizlik sonucu parmak yaralanmaları, aşağı yukarı hızla hareket eden horoz tertibatında baş yaralanmaları ve saç dolaşması, iğnede ise makineye kumaş verirken parmağa iğne batması şeklinde kazalar mevcuttur. Ayrıca yine iğne kısmında iğnenin kırıldığı durumlarda aynı zamanda iplik de koparsa iğnenin ucundan fırlayan parça işçinin gözüne gelerek yaralanmasına sebep olmaktadır. Bazı yeni makinalarda bu durumun önlenmesi için şeffaf küçük siperlikler bulunmaktadır (Uğurlu, 2011).

## **2.2. Yangın**

Tekstil sektörünün hammaddesi elyaftır. Elyafın kolay tutuşabilir olmasından dolayı sektörün en önemli iş güvenliği risklerinden biri de yangındır. Yangın çıkması için oksijen, yanıcı madde (elyaf) ve ateş kaynağı yeterlidir.

Yangına karşı yeterli önlem alınabilmesi ve herhangi bir yangın anında doğru söndürme yönteminin kullanılması için farklı elyafların tanınması çok önemlidir. Elyaf sınıflarının yangın konusunda gösterdikleri davranış birbirinden çok farklıdır. Hatta, aynı sınıftaki elyaflar bile kendi içinde farklılık göstermektedir.

Genel olarak tekstilde işlem basamakları göz önüne alındığında, ilk basamaktan son basamağa doğru (elyaftan-dikilmiş hazır giyim) yangın riski azalmaktadır. Bunun sebebi, elyafın ince ve kolay tutuşur özelliğinin iplik ve kumaşa dönüştüğü azalmasıdır. Bu doğrultuda elyaf depoları, çırçır fabrikaları, harman hallaç dairesi ve tarak dairesi yangın açısından daha risklidir.

Yapılması gereken ilk iş, yangına sebep olabilecek kaynakları belirlemektir. İşletmede risk analizi yaparak bu kaynaklar ortaya çıkarılmalıdır. Bunlar;

- ✓ Proseste malzemenin ısınmasına neden olabilecek ekipmanlar,
- ✓ Elektriksel ekipmanlar,
- ✓ Sürtünmeden kaynaklanan ısınma ve mekanik kıvılcımlar, statik elektrik,
- ✓ Atık malzemelerin yanması,
- ✓ Sigara,
- ✓ Kazan, fırın vs. ısıtıcılar,
- ✓ Sıcak çalışma içeren bakım işleri,
- ✓ Herhangi bir sebeple başlayan yangınlar olarak sınıflandırılabilir.

Ortamda kumaş tozlarının bulunması ve temizlenmediğinde toz yığımlarının oluşması, leke çıkarma işleminde kullanılan çözücü maddeler yangın olasılığını dikkate almayı gerektirmektedir. Tozların birikmesi sonucu yanmanın ilk şartı olan yanıcı madde ortamı sağlanmakta ve tutuşturucuların çokluğu (taşlama esnasında çıkan kıvılcımlar, elektrikli ekipman kullanımı, ısınan pres yüzeyleri) ile yangın için gerekli ortam ortaya çıkmaktadır.

Yangına karşı yeterli önlem alınabilmesi ve herhangi bir yangın anında doğru söndürme yönteminin kullanılması için elyafın tanınması çok önemlidir. Elyaf sınıflarının yangın konusunda gösterdikleri davranış birbirlerinden çok farklıdır. Hatta aynı sınıftaki elyaflar bile kendi içinde farklılık göstermektedir. Örneğin pamuk içten içe yanarak sinsi bir yanma davranışı gösterir ve yangının erken aşamalarda fark edilmesi oldukça zordur. Sentetik esaslı maddeler ise yanıcılık değerleri ile daha büyük tehlike oluşturmaktadır.

Elektrik tesisatının yangına ve elektrik çapmalarına sebep olmaması için bütün elektrik tesisatı (Aydınlatmalar, paratoner tesisatı, topraklama tesisatı ve kablolar, panolar vb. iç tesisat) yetkili ve ehil kişilerce işletilmeli, bakımı yapılmalı ve yılda bir kez periyodik olarak topraklama dirençleri de ölçülerek kontrol edilmelidir (Uğurlu, 2011), (Tezcan, 2008).



**şekil 12.** İçi hav kaplamış elektrik panosu ve gelişigüzel atılmış sigara izmaritleri.

### **2.2.1. Isıtma Sistemi ile İlgili Hususlar**

Bir tekstil işletmesindeki en güvenli ısıtma sistemi, havadaki muhtemel hav veya uçuntunun tutuşmasına yeterli olmayacak sıcaklıkta ve düzeyde olan sistemdir. Bunun için en uygun sistem sıcak su ya da buhar kazanları kullanılarak yapılan radyatörlü ısıtmadır. Eğer radyan veya elektrikli ısıtma kullanılması gerekiyorsa, ısıtıcılar mümkün olduğu kadar yüksek seviyelerde bulunmalı veya tekstil malzemesinin tutuşmasını önleyecek şekilde bölme yapılmalıdır. Bu sistemler toz veya hav yoğunluğu fazla olan proseslerin olduğu bölümlerde kesinlikle uygun değildir (Uğurlu, 2011).

### **2.2.2. Depolama ile ilgili hususlar:**

Tekstil malzemelerinin depolandığı alanlar yüksek yangın riskine sahip alanlardır. Bu alanlar; bağımsız bir bina veya bölümde, herhangi bir üretim alanının dışında bir alanda, işletmenin diğer alanlarından yangın duvarları, yangına dirençli kapı ve pencerelerle ayrılmış bağımsız bir bölümde olmalıdır.

### **2.2.3. Elektrikli Tutuşma Kaynakları ile ilgili Hususlar**

- ✓ Elektriksel kaynaklar pek çok yangının başlangıcını oluşturmaktadır. En sık gözlenen sebepler;
  - ✓ Elektrik kablolarında aşırı yüklenme, hatalı topraklama,
  - ✓ Hasar görmüş yalıtım, elektrik panolarında açık iletkenli kısımların olması,
  - ✓ Elektrikli cihazların üstünde veya iç kısımlarında toz, tüy, hav vs. birikiminin olması,
  - ✓ İşletme içinde (özellikle konfeksiyon işletmelerinde) yoğun olarak uzatma kablosu kullanılması ve aynı uzatma ile birden çok makinenin çalıştırılması sonucu kısa devre oluşması,
  - ✓ Uzatma ve genel iletim kablolarının işletme içinde dağınık şekilde bulunması,
  - ✓ Üretim sırasında ortaya çıkan hav ve tozların elektrik panoları ve tesisat üzerinde birikmesi sonucu ısınmaya dayalı yangınlar,
- ✓ Etanj olmayan aydınlatma lambalarının üzerinde biriken elyafların tutuşmasına dayalı yangınlar olarak sıralanabilir (Tezcan, 2008).

### **2.2.4. Yangın Anıyla İlgili Alınması Gereken Önlemler**

Olası bir yangını erken algılayabilmek ve yangına anında müdahale edebilmek için depolara yangın algılama sistemi kurulmalıdır. Fakat proses gereği hav veya toz açığa çıkan bölümlerde duman detektörleri yanlış alarm verebilmektedir. Bu dikkate alınarak bu bölümlerde duman yerine alev ya da ısı detektörleri kullanılması daha yararlı olacaktır. Yüksek yapılarda ise en uygun algılama sistemi ışın detektörleridir.

İşyerinin kapasitesine uygun sayıda ve kullanılan hammaddeyi söndürmede etkili yangın söndürücüler temin edilmelidir. Bu söndürücüler, işletme içinde kolay görülebilecek yerlere asılmalı, önlerine kolay ulaşılmasını önleyecek şekilde malzeme depolaması yapılmamalıdır.

Yangına suyla müdahale edebilmek amacıyla işletme içine yangın dolapları kurulmalı, yeterli kapasitede su rezervi oluşturulmalıdır. Sistemin yeterli basınç ile desteklenmesi için elektrikli ve dizel yangın pompası tesis edilmelidir.

Sıcak çalışma izin formu oluşturularak gerekli önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Çalışma uygulanan bölge, çalışma bittikten sonra 1 saat boyunca gözlem altında tutulmalıdır.

Konfeksiyonda; her uzatma kablosu yalnız bir makineyi beslemeli, çoklu prizlerin kullanımına izin verilmemeli, uzatma kablolarının düzenli şekilde, kablo kanallarından

geçirilmesi sağlanmalı, elektrik pano kapakları sürekli kapalı tutulmalı, panoların yakın çevresine yanıcı malzeme depolaması yapılmamalıdır. Tüm aydınlatma tesisatı etanj hale getirilmelidir (Tezcan, 2008).

### **2.3. Gürültü**

Özellikle konfeksiyon atölyelerine girildiğinde ilk dikkat çeken unsurlardan biri de ortamda bulunan gürültüdür. Makinelerin yarattığı gürültü nedeniyle, 8 saatlik çalışma periyodunda çalışanlarda gürültüden kaynaklı stres, işitme kayıpları ve kulak çınlaması gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Gürültü seslerin üst üste düzensiz olarak gelmesi ile ortaya çıkar. Ya iplik ve dokuma fabrikalarındaki gibi “devamlı” ya da pres atölyelerindeki gibi kesik kesiktir. İşyerlerinde ölçüm yaparken gürültünün niteliğine dikkat etmek gerekir. İşe alımlar esnasında gerekli muayeneler yapılmalı, işitme kaybı olan işçiler gürültülü işlerde çalıştırılmamalıdır. Gürültü, insanlarda, kısa süreli çalışmalarda geçici sağırılığa; uzun süreli çalışmalarda ise sürekli sağırılığa neden olmaktadır. Gürültünün insan üzerinde yorgunluk, stres, sinirlilik ve uykusuzluk gibi psikolojik etkilere de neden olduğu tespit edilmiştir. Gürültü, ayrıca iş verimim de önemli ölçüde etkilemektedir.

Gürültü, çağımızın önemli endüstriyel ve çevre sorunlarından biridir. Endüstriyel makine ve araç-gerecin çıkardığı sesler, yeterli ve etkin önlemler alınmadığı takdirde özellikle o iş kolunda çalışanlara önemli ölçüde zarar verebilmektedir.

Gürültünün insan sağlığı üzerindeki olası etkileri şu şekilde özetlenebilir:

Psikolojik etkiler; sinir bozukluğu, korku, rahatsızlık, tedirginlik, yorgunluk, zihinsel etkilerde yavaşlama, uykusuzluk vb.

Gürültünün konuşma ile olan iletişimi önlemesinden dolayı, iş verimine ve iş güvenliğine olan etkileri.

Fizyolojik etkileri; işitme duyusunda oluşturduğu olumsuz etkiler (İşitme duyusunda azalma, kulak ağrısı, mide bulantısı, kas gerilmeleri stres, kan basıncında artış, kalp atışlarının ve kan dolaşımının değişimi, vb.)

Kulakta yüksek düzeyde gürültüye (85 dB(A)' dan fazla olan) uzun süreler (aylar ve yıllarsa) maruz kalma sonucu oluşan, geriye dönüşü olmayan işitme kayıpları;

- Kişisel duyarlılığa,
- Gürültünün düzeyine (sesin toplam enerjisine),
- Gürültünün - sesin frekans dağılımına,
- Günlük toplam maruziyet- sunuk kalma süresine,
- Kişinin gürültünün etkisinde kaldığı sürenin uzunluğuna,
- Gürültünün, sürekli, kesikli ya da darbeli oluşuna bağlıdır.

Görüldüğü gibi gürültüye bağlı işitme kaybında birçok etkenin ilişkisi söz konusudur. Bu da insanları olumsuz etkiden korumak için alınması gereken önlemleri güçleştirmektedir. Sorunun çözümlenebilmesi, çalışanların korunabilmesi için etkilenme düzeylerinin, eşik değerlerinin saptanması ve buna göre işyerlerinde gürültü düzeyi ve frekans dağılımı ölçülerek değerlendirme yapılması gerekir (Uğurlu, 2011).

#### **2.3.1. Gürültü Düzeyinin Ölçülmesi:**

Gürültü düzeyinin ölçülmesi ve analizi için ses düzeyi ölçü aletleri, frekans analizörleri ve kişisel veya ortam gürültü dozimetreleri kullanılır. İşyerinde değişik

noktalardan yeterli sayıda ölçüm yapılarak işyeri gürültü haritası çıkarılmalı ve yüksek gürültülü yerler işaretlenmelidir. Ayrıca işçilerin kişisel maruziyetlerini gösterecek şekilde işçiler için ayrı ayrı ölçüm yapılmalıdır.

İşyeri çalışma ortamında gürültü düzeyinin yüksek olup olmadığına karar vermek için teknik olmayan bazı basit kurallar da vardır. Örneğin; yanında bulunan bir kişinin konuşmasının anlaşılabilirliği için, o kişinin alışılmış konuşma tonunun dışında ses tonunu arttırarak konuşması gereği veya kişinin anlaması için kulağına doğru bağırarak zorunluluğu doğuyorsa, gürültü müsaade edilebilir (kulak koruyucusu kullanılmadan çalışılabilir) düzeyi aşmış demektir (Mezarcıöz, 2014).

### **2.3.2. Gürültü kontrolü**

#### **1. Gürültüyü Kaynağında Önlemek veya Azaltmak**

- ✓ Gürültü çıkartan işlemi daha az gürültülü işlemle değiştirmek.
- ✓ Daha az gürültü çıkartan makineleri kullanmak (ikame).
- ✓ Gürültü çıkartan makinelerin işleyişini yeniden düzenlemek (bakım, titreşen veya vuran bölümleri yumuşak maddelerle kaplamak, süreçte bazı değişiklikler)

#### **2. Ses Enerjisinin Yayıldığı Yolda Gürültüyü Azaltmak**

- ✓ Gürültü kaynağı ve ona maruz kalan kişi arasındaki uzaklığı arttırmak.
- ✓ Sesin havada yayılmasını önlemek için ses emici engeller kullanmak.
- ✓ Sesin duvar, tavan ve taban gibi geçebileceği ve yansıtılabileceği yerleri ses emici malzeme ile kaplamak veya böyle malzemelerle yapmak.
- ✓ Gürültü kaynağını ses emici malzeme ile kapatmak veya ayırmak.

#### **3. Gürültüyü, Gürültüye Maruz Kalan Kişide Engellemek**

- ✓ Gürültüye maruz kalan kişiyi tecrit etmek.
- ✓ Kişisel koruyucu kullanmak.
- ✓ Gürültüye maruziyet- sunuk kalma süresini azaltmak veya gürültülü yerlerde rotasyonla çalıştırmak (idari kontrol).
- ✓ İş programını değiştirmek

4. Son çare olarak; İşçiler belirli gürültülü bölgelerde kulak koruyucuları kullanmalıdır (Uğurlu, 2011), (Tezcan, 2008), (Mezarcıöz, 2014).

### **2.3.3. Tekstil Sektöründe Gürültülü Bölümler**

Tekstil sektöründe iplik üretim hattında yer alan harman hallaç-cer-tarak- penyöz bölümlerinde gürültü seviyesi 80-85 dB(A), fitil ve vater bölümünde 85-93 dB(A), dokuma hazırlık, haşıl ve taharlama bölümlerinde 80-85 dB(A), iplik büküm, katlama bölümlerinde 95-105 dB(A), örme bölümünde 80-85 dB(A), dokuma bölümünde 93-100 dB(A), kumaş boyama bölümünde 80-85 dB(A) aralığındadır.

Burada belirtilen değerler yaklaşık değerler olup, bina yapısına ve boyutlarına, gürültü yansıma durumuna ve makinaların eski-yeni olma durumuna göre değişebilmektedir. Bu gürültü seviyeleri değerlendirildiğinde fitil ve vater, dokuma, büküm ve katlama bölümlerinde çalışan işçilerin yüksek gürültüye maruz kaldıkları ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yukarıda belirtilen çözüm yolları ile azaltılamayan gürültülü yerlerde (fitil ve vater, dokuma, büküm ve katlama bölümlerinde) çalışan işçilere kulaklıklar verilmeli, kulaklık kullanmanın önemi ve nasıl kullanması gerektiği öğretilmeli, uygun denetim mekanizmaları ile işçilerin verilen kulaklıkları düzenli olarak kullanmaları sağlanmalıdır. Kulaklıkların gürültüyü kaç desibel düşürdüğü bilinmeli ve ona göre verilmelidir [(Uğurlu, 2011). (Tezcan, 2008) (Mezarcıöz, 2014)].

## 2.4. Tozlar

Tozdan kaynaklanan tehlike, tozun içerdiği maddeler ve tozu oluşturan parçacıkların byklğne bağlıdır. Parçacıkların boyutu ne kadar küçük olursa hava ile solunduğunda akciğerde o kadar derinlere nüfuz eder. Böylece, akciğerin savunma sistemine hasar verir. Gözle görülemeyen bu tozlar, ancak mikroskopik teknikler kullanılarak tanımlanabilir. Bu tür tozlar, uzun zaman boyunca akciğerde birikir ve pneumoconiosis (pnömokonyoz/toz hastalığı) olarak adlandırılan akciğer hastalığına neden olur. Özellikle tekstilde kot taşlama işçiliği yapan kişiler için silisyum kristalleri ve asbest içeren tozlar tehlikelidir. Çırcır, iplik ve dokuma işi yapılan işyerleri ile hazır giyim işletmelerinin kesim bölümlerinde meydana gelen tozlar, çalışan üzerinde kısa süreli, olumsuz etkilere (iş veriminin düşmesi ve dikkatin azalması sonucu kaza riski vb.) sahiptir. Uzun vadede ise bu tozlar (pamuk, keten, sisal, jt, kendir), bisinozis adı verilen meslek hastalığına neden olabilir.



**Şekil 14.** İş Güvenliği Tedbirleri Alınmadan Uygunsuz Şekilde Yapılan Kot Kumlama İşi/ **Şekil 15.** Kumlama İşlemlerinde Tozun nlenemediği Durumlarda Kullanılması Gereken Dışarıdan havalandırılan Kişisel Kişisel Koruyucu Maske ve Giysi

Alınabilecek en önemli tedbir, işlemler sırasında ortaya çıkan tozun gaz, buhar ve kokunun kaynağında emilerek ortama yayılmasını engellemektir. Bu sağlanamıyorsa eğer bu tür işler, kapalı bir ortamda yapılmalı ve çalışanların gerekli kişisel koruyucu donanımları kullanması sağlanmalıdır. Ayrıca, bu işlerde çalışanların periyodik olarak muayeneleri yapılarak erken teşhis ve tedavi ile hastalığın oluşması ve ilerlemesi durdurulmalıdır. Temiz hava, çalışanın sağlık durumu ve çalışma gücünün yüksek bir düzeyde sürdürebilmesi için gerekli koşulların başında gelir. Birçok hallerde, doğal havalandırma ile temiz bir hava sağlanabilir. Doğal havalandırmanın sağlanmadığı yerlerde ise uygun havalandırma sistemleri kurulmalı ve rahatsız edici hava akımlarının meydana gelmesi önlenmelidir (Mezarcıöz, 2014).

## 2.5. Kimyasal Riskler

Tekstil sktrnn iplik, dokuma ve konfeksiyon bölümlerinde kimyasal maddelerin kullanımı yaygın değildir. Kimyasal madde, sadece dokuma işlemi öncesinde, haşillama sırasında kullanılır. Ancak, haşıl zltisi nişasta bazlı olmasından dolayı tehlikeli değildir. Bundan dolayı, yukarıda anlatılan işlemlerde kimyasal risk çok azdır ya da yoktur. Ancak, genel olarak terbiye diye adlandırılan n terbiye (yıkama, yakma, beyazlatma vb.), boyama, baskı ve apre işlemlerinde yoğun olarak kimyasal madde kullanımı mevcuttur. Bu yüzden, tekstil sktrnde kimyasal riskin en yoğun olduğu bölüm boyama işletmeleridir.

Boyama işletmelerinde; zcler, boyar maddeler, asitler ve bazlar en çok kullanılan kimyasallardır. zclerin çoğu sıvı organik kimyasallardır. Bu maddelerin özellikle de yağ ve gres gibi suda znmeyen diğer maddeleri zebilme özelliklerinden

dolayı sanayide kullanılmaktadır. Bu çözücülerin pek çoğu ortam sıcaklığında çabucak ve kolayca buharlaşır. Bunlar, alev alabilir. Sigara ve kaynak yapılırken çıkacak kıvılcım veya statik elektrik, çözücülerin kolayca alevlenmesine neden olabilir. Çözücülerin buharları hava akımıyla hareket ederse, uzaktaki bir ısı kaynağı tarafından bile alev alması mümkündür.

Solunum yolu, organik çözücülerin vücuda girmesinde temel yol olmakla beraber, deri yolu ile de vücuda girmesi mümkündür. Kan dolaşım sistemine giren organik çözücüler, beyin, karaciğer gibi organlara da taşınabilir. Çözücülerin insan üzerindeki etkisi, buharlaşabilme oranına ve suda çözünürlüğüne bağlıdır. Ortaya çıkabilecek risk ise maruz kalınan süre ve çözücü buharının havadaki yoğunlaşmasına bağlıdır.

Boyar maddeler ipliğe, kumaşa rengini veren kimyasallardır. Değişik tipte boyar maddeler vardır. Dünyada ve ülkemizde yaygın olarak, pamuklu boyamada reaktif boyarmaddeler; polyester boyamada dispers; yün boyamada ise asit boyar maddeler kullanılmaktadır. Kullanılan boyar maddeler, genellikle toz halindedir. Tartılarak bir kaba alınan boyar maddeler, çözeltiye ilave edilmektedir. Bu işlemler sırasında boyar madde toz halinde olduğundan toz bulutu meydana gelmektedir. Dikkat edilmesi gereken husus, bu zararlı toz bulutunun işçi tarafından solunmamasıdır.

Mümkün olduğunca toz boyar maddeler yerine granül ya da sıvı halde olan boyar maddeler seçilmelidir. Sıvı boyar maddelerin 9 ay, toz boyar maddelerin 3 yıl kullanım ömrüne sahip olması, toz boyar maddelerin nakliye ve depolamada 3 kat daha az yer kaplaması sebebiyle sıvı boyar maddeler daha az tercih edilmektedir.

Boyar maddelerin depolanması, tartımının yapılması ve taşıma kabına alınması diğer kimyasallardan ayrı bir bölümde yapılmalıdır. Bu bölümlerin 3 tarafı kapalı olmalıdır. Bu bölümlerde toz birikmesinin önlenmesi için duvarları düz ve pürüzsüz olmalı, yerleri kolay temizlenebilir olmalı, kaygan olmamalıdır. Temizlik çözeltileri oluşturularak düzenli olarak temizlenmeli ve toz birikmesi önlenmelidir.

Bu bölümlere uygun havalandırma tertibatları koyularak işçinin tozu soluması önlenmelidir. Ortamdaki toz yoğunluğu giderilemiyorsa, çalışanlara kişisel koruyucu donanımlar verilmelidir.

Çözelti içine dökülen toz boya yeterince ıslatıldıktan ve karıştırıldıktan sonra işleme başlanmalıdır. Aksi halde, yine toz oluşması muhtemeldir. Mümkün ise toz boyalar suda çözünen poşet vb. ile çözeltiye atılmalıdır. Toz boyar maddeler ile çalışan işçiler, yemeklerden önce ve dinlenme (çay) aralarında ellerini yıkamalıdır.

Tekstil terbiyesinde yaygın olarak kullanılan asitler ve bazlar korozif maddelerdir. Dolayısıyla, bu maddelerin cilt ve göz ile temasında ciddi problemler oluşmaktadır. Bu maddeler ile yapılan çalışmalarda, dirseklere kadar uygun ve yeterli korumayı sağlayacak eldivenler ve koruyucu gözlükler kullanılmalıdır. Bu kişisel koruyucular işçilere zimmet karşılığında verilmeli ve bunların nasıl kullanılacağı öğretilmelidir. Belli periyotlarda ve herhangi bir tahribat durumunda ise bu koruyucular yenilenmelidir. Vücudun herhangi bir bölgesi (cilt ve göz) ile temas riskine karşı, bu korozif kimyasalların etkilediği yerlere acil önlem için göz ve vücut duşları yerleştirilmelidir. Bu duşlar, kolay ulaşılabilir ve daima faal olmalıdır. İşçilere kullanımı konusunda eğitim verilmelidir.

Benzer özelliğe sahip kimyasal maddeler bir arada, uygun depolarda muhafaza edilmelidir. Parlayıcı ve patlayıcı maddeler bir arada depolanmamalıdır. Asitlerin kullanıldığı yerlerde, bu maddelerin asit üzerine ilave edilmemesi konusunda uyarıcı yazılar bulunmalıdır.

Özellikle boyahanelerde, baskı yapılan tesislerde, terbiye ve ön terbiye yapılan tesislerde kullanılan kimyasalların bazılarının kanserojen etkisi olduğu; burun, gırtlak ve



mesane kanseri riskini arttırdığı anlaşılmıştır. Konfeksiyonda leke çıkartma işlemleri için kullanılan perkloretilen, trikloretilen, tetrakloretilen vb. çözücüler havada buharlaşarak zehirli gaz oluşturmaktadır (Mezarcıöz, 2014).

## **2.6. Kullanılan Ekipmanlardan Kaynaklanan Riskler**

Tekstil sektöründe en çok kullanılan ekipmanlar; kaldırma, yük taşıma arabaları ve forklift, transpalet, elektrikli ütü, buharlı ütü, buhar kazanı, serim-kesim tezgâhları, makas, iğne, maket bıçağı, hızar, konveyör, pres, etiketleme, kodlama ekipmanı, zımba, dikiş makinesi, ofis ekipmanları, kompresör, pompa, yıkama/kurutma makineleri gibi doğrudan üretimi ilgilendiren ekipmanların yanında, üretimi destekleyen birimlerde kullanılan ekipmanlar (torna, freze, matkap, kaynak, boya tabancası, el taşlama, daire testere) tekstil üretim tesislerinde kullanılan temel ekipmanlardır.

- ✓ Forkliftler, yetkili operatörler tarafından kullanılmalı, başkaları tarafından kullanılmasını önleyecek tedbirler alınmalıdır.
- ✓ Yılda bir kez, uzman bir makine mühendisi tarafından kaldırma testleri ve kontrolleri yapılarak uygun bir rapor düzenlenmelidir.
- ✓ İşletme içinde ve bahçesinde keskin dönüşlerin bulunduğu kısımlara küresel aynalar yerleştirilmelidir. Forklift ve yaya yolları işaretlerle ayrılmalıdır.
- ✓ Forkliftlerde operatör yanında başka birisinin binmesi önlenmelidir.
- ✓ Forkliftlerde yükler mümkün olduğunca yere yakın taşınmalı ve iş bitince yük askıda bırakılmamalıdır. Kayma, dağılma riski bulunan yüklerin taşınmasında özel önlemler alınmalıdır.
- ✓ Kapalı alanların havasını kirleten ve egzozundan çıkan kıvılcıklar yüzünden yangına sebep olacak dizel forkliftler yerine, elektrikli forkliftler kullanılmalıdır.
- ✓ Kompresörlerin hava tankları, buhar kazanları gibi basınçlı kaplar, bir patlama anında parçalara ayrılarak şarapnel etkisi oluşturduğundan, bunlar işçilerin bulunmadığı patlamaya dayanıklı bölümlerde bulunmalıdır.
- ✓ Tekstil işletmelerinin bulunduğu ortamlarda toz yoğun olduğundan ve bazı aşamalarda belli termal şartların (sıcaklık ve nem oranı) mesleki gereklilik olmasından dolayı havalandırma tesisatı -tam teşekküllü klima- büyük önem arz etmektedir (Mezarcıöz, 2014).

## **2.7.Ergonomik Olmayan Çalışma Şekilleri**

Ergonomi temelde işi ve işyeri şartlarını çalışanlara uygun hale getirme bilimidir. Uygunluk ne kadar artarsa, iş güvenliği ve iş verimi o kadar artacaktır. Ergonomi sadece tekstil sektörü için değil bütün sektörler için önemli bir kavramdır. Ancak emek yoğun sektörlerde ve insana dayalı tekrarlı hareketlerin yoğun olarak yapıldığı yerlerde daha da önem kazanmaktadır. Tekstil sektörü açısından değerlendirildiğinde;

- ✓ Bütün çalışmalar insanın doğal duruşuna en uygun şekilde yapılmaya çalışılmalıdır. Doğal duruş, iş için en güvenli ve rahat duruştur, Doğal olmayan uygunsuz duruşlar kas ve eklemlere baskı yapması sonucu vücudun fiziksel limitlerini zorlayarak kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına sebep olur ve iş stresini artırır. Bu konuda işçilerin fikirlerinin alınması çok önemlidir.
- ✓ İnsan ayakta iken daha çok yorulacağından işler mümkün olduğu ölçüde oturularak yapılacak şekilde düzenlenmeye çalışılmalıdır.
- ✓ Yük kaldırma işleri teknoloji elverdikçe, otomatik makinalar ve iş makinaları ile yapılmalı, el ile taşımının zorunlu olduğu durumlarda işçilere doğru yük kaldırma ile ilgili eğitim verilmeli, işyerine bu konu ile ilgili afişler asılmalıdır.
- ✓ Oturularak çalışılan işlerde sandalyeler işçilere göre ayarlanabilir olmalıdır. Sandalyeler ayarlandığından çalışma masaları dirsek seviyesinde olmalıdır.

- ✓ Oturularak çalışılan ve sürekli tekrarlı işlerin yapıldığı konfeksiyon sektörlerinde iş etütleri ve zaman etütleri yapılarak birleştirilecek parçalar işçiye en yakın, en kolay ulaşılabilir bölgelerden alınmalıdır. İşçinin sürekli belini döndürerek parçalara ulaşmaya çalışması önlenmelidir.
- ✓ Ayakta çalışma masalarında yapılan işlerde masa yüksekliği yapılan işe uygun olmalıdır. Güç gerektiren işlerde bel seviyesine yakın, dikkatli bakmayı gerektiren ince işlerde ise göz seviyesine yakın olmalıdır.
- ✓ Başta kalite kontrol bölümleri olmak üzere işyerinin bütün bölümleri uygun ve yeterli şekilde aydınlatılmalıdır. Aydınlatma işçinin gözüne yansımayacak şekilde yapılmalıdır.
- ✓ Ortam sıcaklığı yapılan işe uygun olmalıdır.
- ✓ Makina ve bilgisayarlar için ekranlar ayakta veya oturarak çalışırken göz seviyesinde olacak şekilde yerleştirilmelidir (Uğurlu, 2011).

### **Sonuç**

Bu çalışmada, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yeni ve önemli getirileri üzerinde durulmuş, tekstil sektörü açısından İş Sağlığı ve Güvenliği sorunları incelenmiştir. Bu kanun; kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerin, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanların faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanmaktadır.

Günlük hayatta kullandığımız kıyafetlerin üretimi söz konusu olduğunda, diğer iş kollarında olduğu gibi yapılan işlerin sınıflandırılması önem kazanmaktadır. Temel girdisi elyaf olan üretim çalışmasında kumaşın son ürün haline gelmesine kadarki tüm süreçler, yapılan işler, kullanılan ekipman, malzeme, kimyasallar, enerji vb. dikkate alınmak zorundadır. Bu durum, iyi bir risk analizi ve değerlendirmesini gerektirmektedir.

### **Kaynakça**

- Mezarcıöz, S. 2014. "İş Sağlığı ve Güvenliği Dersi, Ders Notları," Çukurova Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Tekstil Mühendisliği Bölümü, Adana.
- Ocaktan, M. C. 2013. "6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Sonrası Çalışma Hayatına Bakış," İşveren Dergisi, sayı 76-77.
- Oğuz, A. Y. 2013. "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, İş gören ve İşverenin Hukuki Yükümlülükleri," Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara. s. 113.
- Özdemir, E. 2014. "6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun Çalışma Yaşamına Etkileri," <http://isyasami.yenibiris.com/Default.aspx?pageID=498&nID=70349&NewsCatID=327&AuthorID=15>, son erişim tarihi: Haziran 2014.
- Tezcan, E. 2008. "Hazır Giyim Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Tehlikeleri," Mühendis ve Makine, cilt 49, sayı 584, s. 25-27.
- Uğurlu, F. 2011. "Tekstil Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Adana, s.50.
- Umdu, E. 2014. "İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü Oluşmalı," [http://www.zaman.com.tr/yorum\\_is-sagligi-ve-guvenligikulturu-olusmali\\_2219217.html](http://www.zaman.com.tr/yorum_is-sagligi-ve-guvenligikulturu-olusmali_2219217.html), son erişim tarihi: Mayıs 2014.
- Yavuz, S. 2014. "Türkiye'de Tekstil Sektöründe İşg Çalışma Koşulları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri," <http://212.175.131.61/www.isggm.gov.tr/htdocs/files/taix/> Sinan\_yavuz.pdf., son erişim tarihi: Ocak 2014.

## **Değerler Açısından İnsanın Sosyal Hayatı**

### *Social Life of Human in Terms of Values*

**Kemal GÖZ\***

#### **Özet**

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan gerçek o kadar açık ve net olarak ortadadır ki, değerler sistemi her topluma has olarak varlığını sürdürmüştür. İnsanlar, yaşadıkları toplumun değerler sistemine göre hayatlarını devam ettirmişler ve her dönem bu değerler insanın dünyasını şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda insanlık tarihi, doğru yahut yanlış olarak yapılan davranışların mutlaka değerler sistemi içerisinde yer bulduğunu ortaya koymaktadır.

İlkçağ filozoflarından günümüze kadar felsefede değer kavramının etkili ve sağlam bir arka planının var olduğu açıktır. Bu anlamda değer, her türlü amaç ve hedefler, ilgi ve çıkarlar, tutkular, saygı ve saygısızlık, inanma ve inanmama, sözünde durma veya durmama, dürüst olma ya da olmama, sevgi ve nefret gibi maddi-manevi, olumlu- olumsuz her türlü benimsenen ve insan hayatında etkin olan şeyler olarak ifade edilebilmektedir.

İnsan, varlığını devam ettirirken çevresini etkiler ve aynı zamanda çevresinden etkilenir. Bu yönüyle etkili bir şekilde iletişimi kullanır. Toplumu oluşturan bireyler ortaya koydukları genel kabul gören konularda birbirleriyle etkileşimi devamlı sürdürürler. Bunun neticesinde ortak paylaşımlardan bahsetmek mümkündür. Toplumun üyesi olarak insan, toplumun genel özelliklerine sahip bir küçük modeli gibidir. Bu yönüyle değerler, bireylerin ortaya koydukları davranışlarını rasyonel bir şekilde içselleştirmelerini sağlayan olgulardır. Değerler bir inanış ve kabul örneğidirler. Değerlerin olduğu her yerde inanç ve kabul olgusunun varlığından bahsetmek kaçınılmazdır.

Toplumu ayakta tutan ve üyelerini birbirine bağlayan belirli değerler birikiminin varlığı kaçınılmazdır. Bu değerler birikimi kültürel değerleri ve bir medeniyetin varlığını ortaya koymaktadır. Ahlâkî değerlerle harmanlanan toplumsal değerleri belirli kategorilerde incelemek mümkündür. İlk çağ filozoflarından günümüze gelinceye kadar bu konu hep düşünen insanların gündeminde olmuş ve rasyonel bir şekilde değerlendirilmiştir. Bütün inanç sistemleri ve filozoflar tarafından değerlendirilen faziletler/erdemler hikmet, iffet, cesaret ve adalet olmak üzere dört ana başlıkta kendini göstermektedir. İslâm ahlâk filozofları da bu kavramlara İslâm ahlâkî bakışıyla değerler yüklemişler ve bu sınıflandırmayı devam ettirmişlerdir. Bu çalışmamızda, faziletler/erdemler bağlamında günümüz insanının toplumsal hayatı, değerlerle olan etkileşimi İslâm ahlak felsefesinin bakışıyla ortaya konulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *İnsan, Din Felsefesi, Değer, Sosyal Hayat*

#### **Abstract**

Value system has existed in the history of humanity as unique to each community. People live their lives according to their society's value system and these values have been shaped the mental world. In this context, the behaviors whether it's right or wrong have a place in value system.

The concept of value in the history of philosophy from antiquity to today has the effective and strong background. In this context, all kinds of goals and objectives, attentions and benefits, passions, respect and disrespect, belief and unbelief, keeping promise or breaking promise, to be honest or not to be honest, to love and hate, unspiritual and spiritual, positive and negative things taken up seriously by people can be evaluated in the concept of value.

Man affects its environment and also is affected by the environment throughout his life. In addition, he effectively use the communication. Individuals continue to interact with each other on general issues accepted by their society. As a result, that is possible to talk about common sharings. Man as a member of society is similar to little prototype with general characteristics of the society. In this

---

\* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri (İslâm Felsefesi) Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: kemalgoz@pau.edu.tr)

respect, values are the instrumans which enable people to internalize their behaviors in a rational manner. Values represent forms of belief and admission. It is necessary that to mention there are belief and admission where value is.

There has to be some values in a society which get connection members with each other. These values indicate the existence of cultural values and civilization. It is possible to investigate social values connected with moral values in specific categories. From the past to this day, this issue has been always discussed by philosophers in a rational way. In general, belief systems and the philosophers evaluated values as wisdom, chastity, bravery and justice in four main categories. Muslim moralist philosophers gave Islamic form to this moral values and maintained this classification. In this study, the social life of modern man in the context of virtues, his interaction with the value will be presented in terms of Islamic moral philosophy.

**Key Words:** *Human, Islamic Philosophy, Values, Social Life,*

## **Giriş**

Değer kavramı, düşünce tarihinde, değişik disiplinler tarafından farklı anlamlar yüklenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefi bir kavram olarak anlamıyla ilgili felsefe sözlüklerinde açıklamalara bakıldığında kavramın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Cevizci bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır:

- Değer bir ölçüt olarak, olanla olması gereken ayrımını içerir ve her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görünür.
- Değer teorik bir tavır ve yönelimden daha çok pratik bir tavır ve yönelimi ifade etmektedir. Bireyin kendi kişisel amacı ve davranışlarıyla olan ilişkisini ifade etmek üzere nesneye sonradan eklenen özelliktir.<sup>1</sup>

Değer kavramı, olgular ve nesnelere hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargıları ifade etmek için de kullanılır. Aynı zamanda neyin iyi neyin kötü olduğunu açıklıkla belirleme ifadesi olarak da ifade edilmektedir.<sup>2</sup>

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan gerçek o kadar açık ve net olarak ortadadır ki, değerler sistemi her topluma has olarak varlığını sürdürmüştür. İnsanlar yaşadıkları toplumun değerler sistemine göre hayatlarını devam ettirmişlerdir. Her dönem insanın dünyasını değerler şekillendirmiştir de diyebiliriz. İnsanlık tarihi, doğru yahut yanlış olarak yapılan davranışların mutlaka değerler sistemi içerisinde yer bulduğunu ortaya koymaktadır.

İlkçağ filozoflarından günümüze kadar felsefede değer kavramının etkili ve sağlam bir arka planının var olduğu açıklıkla söylenebilmektedir. Bu anlamda Mengüşoğlu, değeri, her türlü amaç ve hedefler, ilgi ve çıkarlar, tutkular, idealler, her türlü güç ve iktidar etkenleri, ün ve şan hırsı, övme ve yerme, saygı ve saygısızlık, inanma ve inanmama, sözünde durma veya durmama, dürüst olma ya da olmama, sevgi ve nefret gibi maddi-manevi, olumlu- olumsuz her türlü benimsenen ve insan hayatında etkin olan şeyler olarak ifade etmektedir.<sup>3</sup>

Değeri değerli kılanın ne olduğu önemlidir. Bir şeyi değerli kılan ona yüklenen anlam mıdır, yoksa yapılanlar ona yüklenen anlamla mı değerli olmaktadır. Dünyayı anlamlandıran bir varlık olarak insan, yapıp ettikleriyle bunu gerçekleştirmektedir. İnsanın varlığının dünyayı anlamlı ve değerli kıldığı da bu noktada açıklıkla değerlendirilmektedir.

<sup>1</sup> Cevizci, Ahmet (2010), Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, s.399-400

<sup>2</sup> Bolay, Süleyman Hayri(2009), Felsefe Doktrinleri Ve Terimleri Sözlüğü, 10. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.74.

<sup>3</sup> Mengüşoğlu, Takiyettin(1985), Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.204.

## **1. Değerler ve İnsan Hayatı**

İnsan olarak yapıp-ettiklerimizin tamamının bir değer ile ilgili olduğunu söylememiz mümkündür. Değerler, toplumları ayakta tutan en önemli unsurlardır. Bireyler bu değerleri içselleştirebildikleri ölçüde, toplum huzur ve refaha kavuşacaktır. Değerlerine sahip çıkmayan ve onları yeni nesillere ulaştırmayan toplumların büyük sosyal çalkantılar yaşadıkları görülür. Toplum bilimleri yönüyle de değerler, toplumu birliktelik içerisinde tutan çimento gibidir. Bu yönüyle değerler toplumu ayakta tutarlar ve o toplumun hayata ve olaylara bakışını şekillendirirler. Aynı zamanda değerler, yaptıklarımızı kontrol ederler, değerlendirirler ve yön verirler.

İnsan, varlığını devam ettirirken çevresini etkiler ve aynı zamanda çevresinden etkilenir. Bu yönüyle etkili bir şekilde iletişimi kullanır. Toplumu oluşturan bireyler ortaya koydukları genel kabul gören konularda birbirleriyle etkileşimi devamlı sürdürürler. Bunun neticesinde ortak paylaşımlardan bahsetmek mümkündür. Toplumun üyesi olarak insan, toplumun genel özelliklerine sahip bir küçük modeli gibidir. Bu yönüyle değerler, bireylerin ortaya koydukları davranışlarını rasyonel bir şekilde içselleştirmelerini sağlayan olgulardır. Değerler bir inanış ve kabul örneğidirler. Değerlerin olduğu her yerde inanç ve kabul olgusunun varlığından bahsetmek kaçınılmazdır.

Ahlâkî değerlerle harmanlanan toplumsal değerleri belirli kategorilerde incelemek mümkündür. İlk çağ filozoflarından günümüze gelinceye kadar bu konu hep düşünen insanların gündeminde olmuş ve rasyonel bir şekilde değerlendirilmiştir. Bütün inanç sistemleri ve filozoflar tarafından değerlendirilen faziletler/erdemler olarak hikmet, iffet, cesaret ve adalet kendini göstermektedir. İslâm ahlâk filozofları da bu kavramlara islâm ahlâkî bakışıyla değerler yüklemişler ve bu sınıflandırmayı devam ettirmişlerdir. Bu erdemlere kısa bir bakış konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

### **1.1. Hikmet**

İslâm ahlâk felsefesinde çok önemli kavramlardan olan hikmet, şecaat, iffet ve adaletle birlikte dört önemli erdemlerden biridir. Bu erdem, varlıkların hakikatini bilmeyi ifade ettiğine göre, insan bunu nasıl gerçekleştirecektir? İşte burada doğru ve faydalı olan her bilginin bu kavramın kapsamına girdiğini görüyoruz. Düşünce tarihinde incelenen filozofların bu konudaki değerlendirmeleri de ortaya koymaktadır ki, hikmet eşyanın hakikatini isteyenin birinci kaynağıdır.

- Hikmet sözde ve davranışlarda isabet ve her şeyi yerli yerine koymaktır.
- Hikmet hem bilgi, hem de iştir. Bilmek ve bildiğini davranış olarak göstermektir.
- Hikmet varlıkların içindeki manaları anlamaktır. Varlıkla arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip varlıkların özünü ve amaçlarını kavramak demektir.
- Hikmet, güzel ve doğru işlere yönelmektir.
- Hikmet, siyasette, insanın gücü yettiği kadarıyla Yüce Yaratıcı 'ya benzemeye çalışmasıdır. Bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırması ile mümkün görülmektedir.
- Hikmet, Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmaktır.<sup>4</sup>

Gazâlî'ye göre, hikmet, kendi irademizle yaptığımız işlerimizde doğruyu yanlıştan ayırt edebilmemizi sağlayan bir hal ve keyfiyettir.

---

<sup>4</sup> Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi(1978),Hak Dini Kur'an Dili, C.2., s.915-929.

## **1.2. İffet**

Sözlükte helal ve güzel olmayan davranışlardan uzak olmak anlamlarına gelen iffet, ahlâk felsefesi kavramı olarak, insandaki arzu ve istek gücünün ölçülülükle aklın kontrolüne sokularak elde edilen bir erdem olarak ifade edilmektedir. Yeme içme ve cinsi arzu hususlarında ölçülü davranmak bu erdemin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İffet erdemi, aklın ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde dînî değerlerin de yol göstermesiyle yeme, içme ve cinsi arzulara orta yolun bulunmasıdır.<sup>5</sup> Ragıb el-İsfahâni'de bu erdem insanın nefsinde yerleşik şehvi arzuları frenleyen, dengeleyen onun galibiyetini engelleyen bir nitelik olarak tasvir edilmektedir.

Şu kesinlikle belirtilmektedir ki, iffet erdemi mutlaka bireyin kendi hür iradesiyle ortaya konulmalıdır. Nefsin aşırı isteklerinin dengelenmesi hür irade ile gerçekleştirilirse bir anlam ifade edebilmektedir. Değilse, zorlama, korku ve gerçekleştirme imkânlarından yoksun olma gibi durumlarla yerine getirilmemesi bu erdeme sahip olduğunu ortaya koymaktan uzaktır. İnsan eğer bu erdeme hür iradesiyle sahip olmamışsa onu engelleyen şartlar ortadan kalktığına aşırılıklara doğru savrulacaktır. İslâm ahlâk sistemi, bireyin kendisini, Yaratıcı olan Allah ve kul olan diğer insanlar nazarında değersizleştirerek küçük düşürecek davranışlardan uzaklaşmasının iffet olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. İffetten yoksun olmak bütün güzelliklerden yoksun olmak olarak da ifade edilmiştir.

## **1.3. Şecaat(Cesaret)**

İslâm ahlâk felsefesi değerlendirmelerinde öne çıkan bir başka erdem şecaattir. Tevekkül ve sabırla kalbin kuvvet ve metanetini oluşturan en önemli erdemlerdendir. Bu erdem sahibini insânî erdemlerin en yüksek derecelerine ulaştırır. Sözlükte cesaret, yiğitlik ve kahramanlık gibi anlamlara gelen şecaat nefsin öfke duygusunun akla itaat etmesiyle kazanılan bir erdemdir.<sup>6</sup>

Övülen işlerin en öne çıkan özelliğinin sabır ve metanet olduğu belirtilerek bu erdeme işaret edilir. Kalbinde sabır ve metanet bulunmayanların dostluk ve sadakatlerinde sebat ve metanet yer edinemez. Bu da insanların, diğer insanlar nazarındaki değerlerini etkileyen bir erdemdir.

İslâm Ahlâk filozofları bu erdemin muhtevasına dâhil olan davranışları çok teferruatlı bir şekilde ortaya koymuşlardır. Şecaat, cesaretin bir göstergesi olarak kendi haklarını ve toplumun haklarını savunma vasıtası olarak değerlendirilmektedir. Bu erdemin kapsadığı alanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Fedakârlık,
- Sıkıntılara sabretme,
- Tevazu sahibi olma,
- Yumuşak huylu olma,
- Yaratılmışlara karşı merhametli olma,
- Gayret ve ideal yüceliğine sahip olma hasletleri bu erdemin alanında değerlendirilmektedir.
- Hataları affetmek,
- Hoşgörü sahibi olmak,

<sup>5</sup> Çağrı, Mustafa (200), "İffet", s.506-507.

<sup>6</sup> Çağrı, Mustafa(2010), "Şecaat",s.402-403.

- Dostların verdiği sıkıntılara katlanmak Őcaat erdeminin görünüşleri arasında zikredilmektedir.

İnsan olmanın en önemli erdemlerinden olan Őcaat erdemi insanlığın bugün de ihtiyaç duyduğu önemli erdemleri alt başlıklarında barındırmaktadır.

#### **1.4. Adalet**

Bireysel ve toplumsal hayatta dirlik ve düzeni, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşama olarak tarif edilen adalet erdemi, davranış ve kararlarda hakka göre hüküm vermek, eşit olmak ve eşit davranmak anlamlarına gelen bir kavram olarak insanlık tarihinde önemi her zaman devam ettirmiştir.<sup>7</sup>

Allah'ın isimleri arasında da zikredilen adalet, Kur'an'da ve Peygamber'in hadislerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Düzen, denge, eşitlik ve hakikate uygun hükümler vermek anlamlarına gelmekte ve bireylerin kişisel ve toplumsal yaşantularının temelini oluşturmaktadır.

İslm ahlk felsefesinin değerlendirmelerinin de bu kavramlar çerçevesinde oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Toplumun genel kabulleriyle ortak bir yapı taşı gibi oluşturulan değerleri/erdemleri Őylece sıralamak mümkündür:

- Büyüklere ve küçüklere Sevgi, Saygı, Hoşgörü,
- zgrlk ( Bağımsız ve zgr düşünebilme yetisi), Sorumluluk,
- Adalet ve Eşitlik,
- Diğerkmlık, Kardeşlik, Yardımlaşma, dayanışma,
- Doğruluk, alışkanlık, Misafirperverlik, İyilik yapmak, İyimser olmak,
- Paylaşımcı olmak, Fedakr davranmak,
- Őefkat ve merhamet sahibi olmak,
- Alçakgönüllü olma ve Selamlaşma,
- Kültürel Mirasa sahip ıkma

#### **2. Değerlerin Tarihi Seyri**

Değerlere muhatap olan, birbirleriyle iletişim ve etkileşim içerisinde olan insandır. İnsan her hususta mükemmel olarak yaratılmış bir varlık olması münasebetiyle yaşadığı Şartları ve ortamı sahip olduğu akılla sorgulayabilmektedir. Her halükarda sahip olduğu değerleri korumakta ve yeni nesillere ulaştırmaya gayret sarf etmektedir.

Toplumun ayakta tutan ve üyelerini birbirine bağlayan belirli değerler birikiminin varlığı kaçınılmazdır. Bu değerler birikimi kültürel değerleri ve bir medeniyetin varlığını ortaya koymaktadır. Bu değerler insan yaşamının belirlenen ve kabul edilen medeniyetin ortaya koyduğu sistem içerisinde olgunlaşan bireyleri topluma kazandırmakta ve birliktelik ve beraberlik duyularının yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle medeniyetler arasında köprü rolü üstlenen değerlerin toplumlar arasında değerliklik gösterecekleri de açıktır.

Değerlerden bahsederken korunması gereken beş önemli değerden bahsetmek önemli olsa gerektir. İslmi düşüncenin kendinden sonraki dönemlere de ışık tutacak Şekilde temel hak ve hürriyetlerin güvenliğini Şu Şekilde formüle ettiği görülür:

- Can güvenliği

<sup>7</sup> ağrıı, Mustafa(1988), "Adlet", s.341-343.

- Mal güvenliği
- Akıl güvenliği
- Nesil güvenliği
- Din güvenliği

İnsanlığın en önemli değeri hayatı, yani canı korumak olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Bu önemli değer olmazsa insan ve onun varlığından bahsetmenin mümkün olmadığı açıktır. Yaşama özgürlüğü olarak da zikredebileceğimiz bu değer, insanlık tarihinde çok çetin mücadelelere ahit olmuştur. Bu değeri elde edebilmek yahut sahip olabilmek öyle çok kolay olmamıştır. İnsanlık tarihi hâlâ yazılı metinler noktasında bile istenilen noktaya gelemediğini uygulamalarıyla ortaya koymaktadır.

İnsanlık tarihinde değerlerin tarihi seyri çok yavaş ve kısıtlı alanlarda sürdürülebilmiştir. İslâmî değerler açısından bakıldığında uygulamaların ve yazılı metinlerin canı korumak adına başlangıçtan bu yana çok hassas davrandığını söylemek mümkündür. Bir cana kıymanın insanlığı öldürmek, bir canı kurtarmanın da insanlığı kurtarmak olarak değerlendirmek ve aynı zamanda insanların canının mukaddes olduğu düşünce yapısını hayata hâkim kılmak bir medeniyetin değerleri olarak ortada durmaktadır.

Batı medeniyetinde değerlerin tarihi seyri çok iç açıcı olmasa gerektir. İlk çağ filozoflarında bile ahlâkî değerlerin en üst noktada değerlendirildiği göz önüne alınırsa kendini medenî dünya olarak ortaya koyanların karnelerinin pekiyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Temel hak ve hürriyetlerin yazılı metinlerde zikredilmesinin en önemlilerinden olan “İnsan hakları evrensel Beyannamesi” ancak on Aralık 1948 de Birleşmiş Milletler’de imzalanabilmiştir. Amerika’da ırk ayrımcılığıyla mücadele noktasında anayasanın kabul tarihi 1791’dir. Malcolm X’in Amerika’da insanî değerler için yaptığı mücadelelerin tarihi daha çok eski olmasa gerektir. Temel hak ve hürriyetlere erişebilmek adına yapılan mücadelelerin devam etmekte olduğu göz ardı edilemeyecek olan bir gerçekliktir.

Temel hak ve hürriyetler konusunda Avrupa ülkelerinin durumu da aynı noktada seyretmektedir. İnsanın tabii hukuktan kaynaklanan evrensel doğal ve devredilemez hak ve hürriyetlere sahip olduğu gerçeği Fransa’da “Fransız Yurttaş Hakları Bildirisi’nde” ancak 1789 tarihinde siyasi tarihteki yerini alabilmiştir.<sup>8</sup>

İnsanlık tarihinde yaptırım üçüne sahip bir bele olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak anılan “İnsan haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme” Avrupa Birliği ülkeleri tarafından 4 Kasım 1950 de imzalanarak yürürlüğe girmiştir. 1961 yılında imzalanan AVRUPA SOSYAL ŞARTI ile sosyal hayata ait eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Sosyal değerlerin, bilhassa aile kurumunun korunmasıyla ilgili hususlar bu ek sözleşmeyle gündeme getirilebilmiştir.

Yaşanan bu tarihi süreç de açık bir şekilde göstermektedir ki, insanlık değerleri uygulamayı bir kenara bırakacak olursak yazılı belgelerde bile yerini daha yirminci yüzyılda alabilmiştir.

İnsan hayatının korunması hususunda insanlık tarihindeki uygulamalar ise insanlık vicdanını sızlatacak niteliktedir. Mart 1992’den Aralık 1995 tarihine kadar süren “Bosna Savaşı” yaşanan acı örneklerden biri olarak insanlık hafızasındaki yerini unutturmayacaktır. Üç yıldan fazla devam eden bu savaş sırasında resmi olmayan rakamlarla yüz binden fazla insan hayatını kaybetmiş ve iki milyondan fazla insan da yerini yurdunu terk ederek göçmen

---

<sup>8</sup> Göz, Kemal(2006), İslâm’da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler, s.143 vd.



durumuna dūřmüřtür. Bütün bu acılar medenî Avrupa'nın ortasında hem de yirminci yüzyılda cereyan etmiřtir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, toplumsal değerler bağlamında yaşlıların durumunu genel olarak ortaya koyarak özelde Bosna toplumunun yaşlılara verdiği değeri ortaya koymaya çalışmak konunun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

### **Sonuç**

Toplumları ayakta tutan, onların devamlılığını sağlayan önemli yapı taşlarından olan toplumsal değerler hayatîyetlerini sürdürdükleri ölçüde yeni nesiller tarafından içselleştirilmesinin kolay olacağı açıktır. Herhangi bir toplumu yakından tanımak ve o toplum hakkında değerlendirmelerde bulunabilmek için onların değerlerine bakmak gerekmektedir. Bir toplumun yaşam tarzı ve bireyleri arasındaki iletişim o toplumun değer standartlarını da ortaya koyan göstergelerdir. Toplumun gelişmişlik seviyesini ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzeyini değerler göstermektedir.

Değerleri hayatımızda önemli kılan bireylerarası ilişkilerdir. Bu da başlangıçta ailede kendini göstermektedir. Toplumun genel kabulleri olarak da ifade edilebilen değerler, aileden yukarıya doğru toplumun bütün katmanlarını içinde harmanlamakta ve toplumu oluşturan bütün bireyler tarafından bilinen, benimsenen ve bunlara uyulan zenginlikler olarak kabul edilmektedir. Sosyal yapının korunması ve devamlılığında önemli bir etkiye sahip olarak toplumsal ilişkilerin düzenleyicileri arasında yer alan değerler, toplumu oluşturan bireylerin davranışlarının bu değerlere uyumunu belirler. Bu bağlamda değerler toplumda birlik ve beraberliği, dayanışmayı, yardımlaşmayı ve paylaşmayı canlı tutan ve aynı zamanda bireyin sorumluluklarının bilincinde olmasını sağlayan unsurlardır. Bu bilinç sayesinde ki değerler, bireyin davranışlarını kontrol eder ve bireyin o topluma ait kimliğini oluşturma sürecinde ona yardımcı olur.

Bilinçli ve amaçlı davranışların genel ölçüsü olarak kabul edilen değerler, toplum içerisinde sosyal bir davranış icra edecek olan bireyin referansının da kaynağını oluşturmaktadırlar. Kültürel değerlerle bireyin ve toplumun hayatında uygulama sahası bulan bu davranışlar, aynı anda kültürel değerleri de şekillendirici roller oynamaktadırlar. Bu yönüyle de değerler kültürel mirasın nesilden nesile aktarımını sağlayan en önemli vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak toplumun ahlâkî, estetik ve davranış değer yargılarının mevcudiyetlerini ortaya koyarak sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

Değerlerin insanların sosyal hayatlarında sosyalleşme adına önemli görevler ifa ettiğini görmekteyiz. Birey, değerleri hayatında içselleştirdiği ölçüde toplumun bir parçası olarak yerini alabilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler, kişinin karakter ve şahsiyet oluşumunu etkilemektedir.<sup>9</sup>

Toplumsal değerler, insanın hayatında önemli değişiklikleri gerçeleştirirler. Bu değişiklikler, devamlılık gerektiren bir sürecin ürünüdürler.<sup>10</sup> Bunlar hemen elde edilen bilgi birikimleri olmaktan ziyade, zaman içerisinde insanın hayatında varlığını hissettiren önemli kazanımlardır. Bu kazanımlar bireye çok çeşitli metotlarla verilebilmektedir. Eğitici drama bu etkili metotlardan biri olarak eğitim tarihinde yerini almıştır. Bu metot bizzat pratik uygulamalarla yeni yetişen nesillere değerlerin sağlıklı bir şekilde iletilmesini ve içselleştirilmesini sağlayabilen bir araç olarak kullanılabilir. Bu metotla çocuklarda şu değerlerin sağlıklı bir şekilde içselleştirildiğini söylemek mümkündür:

<sup>9</sup> Mutluel, Osman(2014), Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi, s.61-63.

<sup>10</sup> Mutluel, Osman(2014), A.g.e., s.66.

- Arkadaşlık ilişkileri gelişir.
- İletişim becerileri gelişir.
- Bilgi edinme isteği artar.
- Kişiliği gelişir.
- Hoşgörülü olur.
- İşbirliği içinde hareket etmeyi öğrenir.
- Zihinsel Kapasitesi gelişir.
- Yalnızlık hissinden kurtulur.
- En önemlisi kendine güveni artar.
- Paylaşmayı öğrenir.
- Sosyal yardımlaşmanın önemini kavrar.

Bireylerin mutluluğu yakalayabilmesi ve erdemli bir toplumu oluşturabilmeleri için sosyal hayat içerisinde birbirlerine her hususta ihtiyaçları olduğu gerçeği yirmi birinci yüzyılın da önemli gerçeklerindedir. Bu ideale dönük olarak bireylerden üst yöneticilere kadar herkesin üzerine düşen sorumlulukları olduğu da açıktır.

Birey bazında, toplum tarafından kabul edilen değerleri özümsemek içselleştirmek ve bir davranış biçimine dönüştürmek en önemli görevdir.

#### **Kaynakça**

- Bolay, Süleyman Hayri (2009), Felsefe Doktrinleri Ve Terimleri Sözlüğü, 10. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Cevizci, Ahmet (2010), Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul.
- Çağrı, Mustafa (1988), “Adâlet”, TDVİA., C.1,ss.341-343,İstanbul.
- (1985), “Fazilet”, TDVİA. C.12, ss.268-271, İstanbul.
- (2000), “İffet”, TDVİA., C.21, ss.506-507,İstanbul.
- (2007), “İslâm Ahlâkı ve Temel Değerleri”, İslâm Ahlâkı ve Sevgi, ss.49-54,TDV. Yay. Ankara.
- (2010), “Şecaat”, TDVİA., C.38,ss.402-403, İstanbul.
- Göz, Kemal (2006), İslam’da Ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler, Aysu Ofset, İstanbul.
- Mengüşoğlu, Takiyettin (1985), Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mutluel, Osman (2014), Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi, Boy Yay., Bolu.
- Yazır, Muhammed Hamdi (1978), Hak Dini Kur’an Dili,C.I-IX., Eser Yayınları, İstanbul.

## **Secular State's Interference in Religion: The Case of Ethiopia(2011-2014)**

*Dinde Laik Devlet Girişimi: Etiyopya Örneği(2011-2014)*

**Mirsad KARİC\* - Endris MEKONNEN\*\***

### **Abstract**

The religiously diversified Ethiopia, on the ground of its constitution, has already separated state and church. Ethiopia, therefore, is a secular state. The irreversible exclusion of religion from the state power remains to be the only notable manifestation to the state's identity as a secular, i.e. a neutral and a state to all. However since July 2011 Ethiopian Muslims have bitterly been alleging the government of interference in their religion violating the constitutional secularism. This paper mainly questions if the alleged interference could be substantiated and why the government- the secular state- interfered so. It examined the hypothesis that the state substantiated in defending all its measures denying the allegations. The state on the contrary accused the Muslims aspiring of establishing an Islamic State. The paper approached the origination, developments and progresses of the Muslims movement and their demands along with the government's engagements before and after imprisonment of their leaders. Examining the developments and progresses thoroughly, the paper's conclusion found the state interfered in religion. The close analysis of the rationales that the government has repeatedly been forwarding has shown that the state accusation of Muslims were proven far from existence. The paper finally recommends the state to positively understand the Ethiopian Muslims demand along with their due recognition of the secular identity and constitutional order of the state.

**Keywords:** *Secularism, Religion, State interference, Ethiopian Muslims.*

### **Introduction**

Different states adopted secularism as the identity of their government<sup>1</sup> which helped them to effectively distance religion from acquiring parallel position and subordinate to politics. The public-private equation has so far predominantly been applied and played much in confining religion in the private sphere. However the issue of politics versus religion does not seem to come to an end only because politics achieved a triumph over religion.

Accordingly, a secular government means, undoubtedly, religion is out of the domain. Secular states, nonetheless, are not satisfied in doing so and keep extending interferences in religion and religious institutions. There has been quite proliferation of supposedly secular-state's interference in religion and religious institutions (religious affairs in general) after a clear separation of the state and the religion especially in the world's new political order after the conclusion of the cold war. In some countries where the constitution

---

\* Dr., International University of Sarajevo

\*\* (M.A.) International University of Sarajevo

<sup>1</sup>For instance see the table titled "Types of State-Religion Regimes" by Kuru, A. (2007), "Passive and Assertive Secularism: Historical Conditions, Ideological Struggles, and State Policies toward Religion", *World Politics*, Vol. 59, pp. 568-594. Or, though not directly referring states as secular ones and needs update Barro and Mcleary included list of many states as neither of them as state religion: Barro, R. and Mcleary, R. (2005), "which countries have state religions?", *The Quarterly Journal of Economics*, pp. 1331-1370.

Available at: [http://scholar.harvard.edu/files/rachelmccleary/files/state\\_religion.pdf](http://scholar.harvard.edu/files/rachelmccleary/files/state_religion.pdf) [accessed on 16/01/15]

clearly separates the political and the religious spheres, the state's dominancy transgress and put its huge hand to disturb the institutional affairs of religions if not the belief per se.

A decade and half years, after the 1995 constitution came into effect, the late Prime Minister Meles Zenawi, for the first time, in one of his live parliamentary discussions declared his government's concern about the perceived threat up on the secular state.<sup>2</sup> The incumbent PM, Hailemariam Dessalegn, on the other occasion claimed<sup>3</sup> the enduring Muslim peaceful and huge demonstration to be 'the voice of the minority' having an agenda of 'establishing an Islamic state'<sup>4</sup>. This was exactly the time when Ethiopian Muslims, across the country, were staging an open Mosque-confined protest against what they alleged to be the government's constitutional breach referring to their religion and religious institutions interferences.

The emerged discourse as the result of the dispute between the Ethiopian Muslims and the [secular] government accused of breaching the constitution and intervenes in religion and religious institutions is the violation of the state's secular identity guaranteed by the constitution. Ethiopian Muslims produced numbers of evidences to support their claims that the government violated the state's constitutionally enshrined secular identity. The close analysis of the evidences along with the aerial actions that the government has been engaged with showed the state has been in clear violation of its secular identity. This paper is more specifically interested in the investigation of concrete events and the reasons behind the violation of the state secular identity by the government under the ruling of EPRDF.

#### *The [Secular] State Violation of Secularism*

#### **Why the [Secular] State Interfered in Religion?**

Post 1974 Ethiopia has been moving forward with substantial records of such immense changes and advancements of the very essential state-church separation. The recent unprecedented state engagement however is in contradiction to the established attribute of the state of affairs that religion and religious institution became target of the shift in the state's position. More specifically such serious and new wave of attack on the segment of the nation-the victim of unfair state policy for century undoubtedly depicted the direct state interference, believed to be the breaching of the constitutionally ingrained secularism. Why the positively growing state secularity-neutrality showed a sharp decline which affected growing hope citizens envisaged after securing their religious equality and avoiding any possible revival intimidation on their religious institutions.

The perceived transgression of the state power, that traversed its secluded secular dominion with sense of unaccountability to affect the respective other domain which by law has been made to exist free and protected from any interfering factor other than from member of its own domain, is the derivative of either of each of the independent hypothesized reasons or the combination possibly exists amongst them.

#### **Counter 'Radicalization'**

The Ethiopian Muslim society especially the new generation is growing 'radicalized'-a cliché- has been made to surface as existing threat putting the supposedly prototype and history-old peaceful co-existence among religious groups in the country. The late PM in the 25<sup>th</sup> regular session of the House of Peoples' Representatives the late PM Meles Zenawi mythically exemplified, amongst the others, and purportedly an Ethiopian branded unity in diversity without putting time boundary. He said:

---

<sup>2</sup>Available at: [https://www.youtube.com/watch?v=w\\_kb78-XCVA](https://www.youtube.com/watch?v=w_kb78-XCVA) [accessed on 28/10/14]

<sup>3</sup>Available at: [http://www.youtube.com/watch?v=ayK\\_eY1jub4](http://www.youtube.com/watch?v=ayK_eY1jub4) (3:11-5:29) [accessed on 28/10/14]

<sup>4</sup>Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=EGsOAmQdZ2E> [accessed on 28/10/14]

*'Recently a man was telling me what happened some time ago in Wello<sup>5</sup>. It was in a village where in Muslims and Christians lived together. Once there was a draught and the Christians could no more afford to run the church and decided to move to another place along with the 'Tabot'<sup>6</sup>. The Muslims heard the rumor that the 'Tabot' was going to move out. It wasn't long before they reacted to what they thought was a destructive move. They went to their Christian neighbors asking 'What are you doing?' The Christians answered 'we are moving out due to financial problems. Clearly we cannot leave our Tabot behind'. The Muslims then responded, 'The Tabot is our mutual property, our shared culture and heritage even though you ascribe spiritual belief to it. As Christians its spiritual worship and value is clearly yours. The same thing applies to our mosque as it is part of the village and rightly considered as such even for strangers. It is part of the village we have been sharing. You can't take the Tabot without counseling us. Let's sit on the table and discuss ways you can solve your problems without moving out'. This was how I heard they solved the problem.'<sup>7</sup>*

[In Ethiopia context] history of co-existence, more or less is a fairy-story<sup>8</sup> argued Hassen Taju, a locally renowned Islamic writer, in reference to such aforementioned narrations articulated to describe the ideal living-together. The PM's attempt to idealize the ever unrealized culture of peoples' togetherness represented a call to the continuation of the pseudo co-existence.

Two completely different timely bounded and situation-driven phenomena are very important bases of analysis as far as peaceful co-existence are taken into consideration. The first could be the situation in the *passé* when the people with different religion were ruled under regimes in which religion was only and sacred underpinning of the guidance. The second on the other hand would be the differently-featured and religion-proof extant status quo because of which religions and other beliefs have been made to subsist equally and freely exercisable by the supreme law of the state-the constitution. The discoursed narrative within these two differently characterized subjects lacks equivalency obliging the need to have adjustments of the same narration. Consequently resembling co-existence during the time when regimes had biased religious orientation with the prevailing co-existence when, because of the biased religious orientation and its bad consequences post 1974 regime determinedly excluded religion from the state political orientation would rather be sense of resistance, if not denial to the right to live up to the flourishing vicissitudes reaffirming the demised discriminatory social foundation as a substratum. The rejection of the *passé* co-existence and not to live up to it whose foundation overwhelmingly annulled mutual recognition and respect has come now incorrectly dubbed as 'radicalization' that the government, among the other things, justified the need to take action. This surprisingly backfired rather.

The public has been developing sense of doubts towards the appeals of the government, if not rejecting and keep showing tangible support and solidarity to the legitimate demands of their Muslims fellowmen and women. The public trust on the government has declined significantly ever since the last three years. Notably the sparked hot movement that started at the beginning of 2012 and keeps its momentum until now become unprecedented scenario to show the positive culmination of the co-existence built up on realized symbiotic recognition and reverence. No better time has been witnessed since the

---

<sup>5</sup>A province in the northeastern part of Ethiopia

<sup>6</sup>A consecrated wooden altar slab made of wood or stone, which symbolizes the Ark of the Covenant (containing the Ten Commandments).

<sup>7</sup>Available at: [https://www.youtube.com/watch?v=w\\_kb78-XCVA](https://www.youtube.com/watch?v=w_kb78-XCVA) (4:05-5:55) [accessed 28/05/14]

<sup>8</sup>Taju, H., "co-existence story more or less is a fairy-story", interview on coexistence, conducted by 'Fact' magazine, on Sep. 2013, No. 11, pp. 19, 31-33, Addis Ababa.

EPRDF regime came to power that depicted how colorful and strong is the deep rooted culture of co-existence than since 2012.

The recent state engagement seemingly in countering radicalization failed short succeeding the fruits it projected to collect it became, instead, a counterproductive move manifesting three basic states of affairs. The failure to understand and recognize the existing reality of the comparative wellbeing of the state of co-existence and unable to capitalize it could be one thing. The fibers constituting the garment of peaceful co-existence now and then are quite different. Citizens welcomed the prevalent state of affairs established upon sense of equality and mutual understanding. It could have, consequently, been in the public interest and manageable to have state promotions in consolidating such realities rather than portraying an exaggerated mythical narrations. Secondly, the move further exposed how fervent to act and the level of the state's interference. The scale of wide-ranging efforts the state has been investing ostensibly countering radicalization was extremely unbalanced and hard to win public sympathy. The last but not the least matter was the colorful surfacing of the peaceful co-existence rather than disintegration and divide. Evaluating all state produced media outlets since the beginning of the Muslim movement one unambiguously could comprehend how divisive, hate-driven and dangerous they all were. In conclusion, the unperceived and exaggeratedly portrayed radicalization, but if any that would not definitely be beyond the control of the legal accountability and enforcements connected to individual[s], was systematically set up to justify the state interference in religion.

### **Curbing Threat of Establishing an Islamic State**

The hullabaloo of attempting to establish an Islamic (Shari'a) state evoked hovering typically after the commencement of the Muslims popular protest since January 2012. It would be logical, therefore, to investigate the A to Z progress of the sustained Ethiopian Muslims peaceful movement particularly its initiation, the way it organized itself and the legal references pursued. In doing so it would be helpful to have the answer for the second and the third questions of the thesis.

### **Haramaya to Awoliya: July-December 2011**

The state sponsored and organized Ahabash indoctrination training held at Haramaya University in July 2011 one at Harrar Campus and the other at the main Campus. Roughly estimated around 1,300 participants<sup>9</sup> from all structures of the Majlis across the country were included. The title given to the congregation was "Training on Religious Tolerance." Confirmed to be ingenuous at last via the theoretical and ideological analysis magazine that EPRDF has been publishing, virtually all the trainers were members of the Ahabash sect and Lebanon nationals.<sup>10</sup> The unexpected feature of the conference, ostensibly convened to discuss on religious tolerance, was completely changed into imposition of Ahabash doctrines. On the due course of time the whole attendants were requested to show their submission to the Ahabash sect belief by renewing *shahada*,<sup>11</sup> which amongst the others factors caused a dramatic decline of the number of participants.

The [secular] State on the other hand, represented by Dr. Shiferaw T/Mariam-Minister of MOFA- contrary to the constitutionally marked boundary between state and

---

<sup>9</sup>Davison, W. (2013), The Christian Science Monitor, Available at: <http://www.csmonitor.com/World/Africa/2012/0531/Muslims-accuse-Ethiopian-government-of-meddling-in-mosques> [accessed on 16/11/2014]

<sup>10</sup>See the EPRDF theoretical and ideological analysis journal: Addis Raey May-June 2012, 2<sup>nd</sup> Year, Vol. 3(9), p.21.

<sup>11</sup>To say: la ilaha illa Allah Muhammadun Rasulallah [No God but Allah, Muhammad is His Messenger] an Islamic Creed and reciting it qualifies one to accept Islam as his/her religion

religion conveyed<sup>12</sup> the clear alliance to the conclusion of the training and pledged to provide all supportive facilities. Shortly after the Haramaya Ahbash indoctrination program in the first week of Ramadan-2011, the public, especially in the capital, had enough information on Ahbash indoctrination campaign and reflexive actions but cognitive in putting oneself ready to resist the developments notably were sensible.

Early December 2011 happened to be the time things had changed swiftly. The letter dated to the last day of December 2011 that bore a signature belonged [at that time] to the peace and security chief of the EIASC, Jamal Mohammed Salah, was the turning point. It signaled the internal tension had reached at a point of no return. The dismissal measure meant to include the long time serving Imam of the Masjid and his deputy in the compound typically because of their repudiation of the Ahbash indoctrination<sup>13</sup> but not yet clear why the security guards at the gate were subjected to replacement. The thirty six boarding students studying Arabic and Islamic education in the college were, for that matter, target of the Majlis amongst them were graduating students whose concluding sessions were declined to be pursued.<sup>14</sup> They were given a letter whose content read the college curriculum should be revised and they could come back when they would be informed to do so. In the same row twenty four Arabic teachers were sacked but the measure extended to reach the Dean and vice dean of the college discontinuing the college to function and closed at the end.<sup>15</sup> Friday January 20, 2012 huge mass of Muslims both from Addis Ababa and its surrounding neighboring assembled at Awoliya on Friday prayer time. The very bold event of the time at the middle of the remarkable calm and tranquility was listing and announcing on the spot the 20 members of the proposed committee in charge. Most of them were young and some were elected in absentia- a symbolic scenario representing the handing over of the struggle to the public and Awoliya was preferred to be the center for every gathering.

#### **Awoliya to the Month of Yekatit 26 (March 5, 2012)**

The January 27 2012 public demonstration put the profound establishment of the stated principles to save the public interest from any unnecessary impediments and focused only on assuring the achievements of legitimate demands. The 20 members committee discussed further on its composition and unanimously agreed to readjust and incorporate elders [*Yager Shmaglle*], business men, Scholars and community representatives as the former constitution was much concentrated with the younger generation. Finally they came up with a revised list of 17 individuals and requested the public to approve it.

The mass accepted the adjustment with a legal binding approach by putting signatures on the framed petition while the demands condensed into three main representatives and timely verified questions.

1. The persons who controlled the Majlis' administration did not have the vote of the people. Therefore, these illegal persons should stand down and the community should be allowed to elect its own leaders.
2. The coercive imposition of the Ahbash sect doctrines on Ethiopian Muslims being carried out by the Majlis should entirely be stopped.

---

<sup>12</sup>Private archive

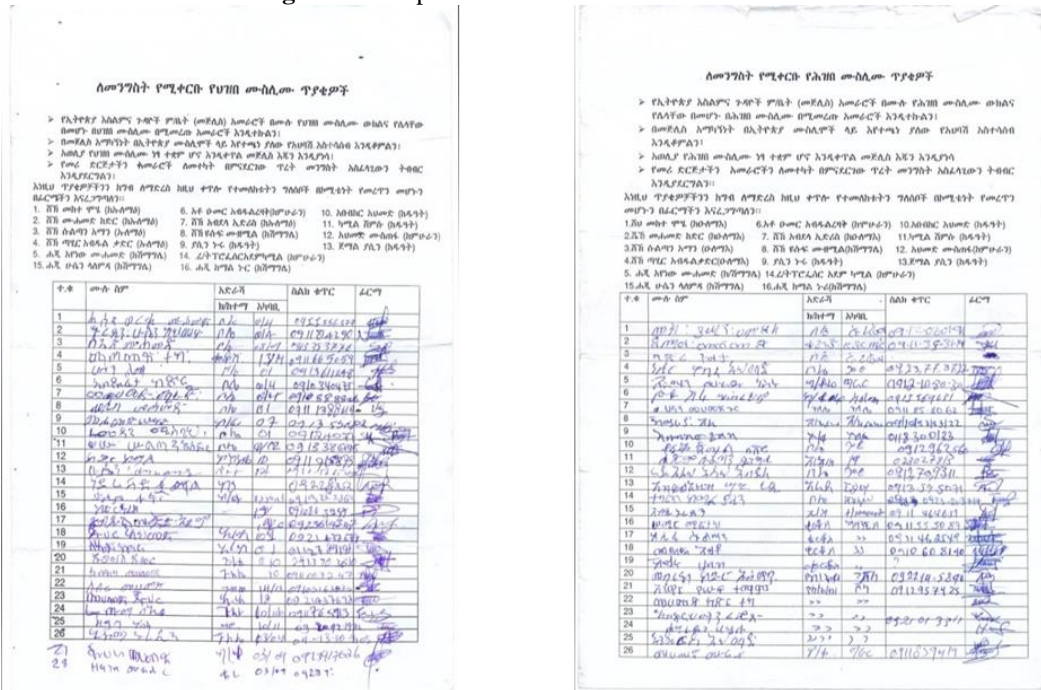
<sup>13</sup>For those who refused to be trained or to teach this imposed theology, the government began dismissing them from their positions and closing their mosques and schools.' Read the remark given by M. Zuhdi Jasser USCIRF Commissioner-who visited Ethiopia between December 15 and 19 2012 as part of a U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF) delegation. Available at: <http://www.mzuhdjasser.com/13199/ethiopia-violent-religious-extremism> [accessed on 16/11/2014]

<sup>14</sup>Interview with former student of Awoliya College: 15/10/2014 Private archive

<sup>15</sup>Interview with former student of Awoliya College: 15/10/2014 Private archive

3. Awoliya, which is the only Muslim Mission School and the sole property of the Muslim community, should continue under the public ownership. Therefore, we request the Majlis that usurped the institute should give it back to the Muslim community.<sup>16</sup>

Figure 2: Samples of Collected Petitions



4. Framed, popular and unanimously supported questions with a legally binding representation to find proper solutions, the 17 member Arbitration Committee (AC) finally emerged as the legal and sole voice of the Muslims movement across the country.

The very prior task the AC executed between January 30 and February 3, 2012 was submitting a formal letter in which the identified three questions and their anticipated solutions were stated in detail to different government offices including the Ministry of Federal Affairs (MoFA). The State Minister of Federal Affairs, Mulugeta Wuletaw, briefly hosted the AC emphasizing the need to have time that his office would be able to deal with the submitted questions and sought their coming back on 13<sup>th</sup> of the same month<sup>17</sup>. *Yekatit 26* (March 5, 2012), however, was scheduled as the last appointment during which the Ministry would come up with the final and binding solution to the Muslims demands.

**Yekatit 30 (March 9, 2012)**

Presided by the Dr. Shiferaw T/Mariam, the Minister of MOFA, at the ministerial head office the AC discussed the questions extensively to meet the public demand as satisfactorily as possible in an enlightened manner and serene atmosphere part of which was reportedly displayed via the state media.<sup>18</sup> What was broadcasted via the state television was too short and vague to understand and reach a conclusion that the government had given the

<sup>16</sup>These questions, in English, are the equivalent translation of the Amharic version included in the collected petitions whose sample could be seen in the figure, p.81.

<sup>17</sup>Available at: [http://www.yourepeat.com/watch/?v=oaic\\_pfsjeY](http://www.yourepeat.com/watch/?v=oaic_pfsjeY) [accessed on 23/11/2014]

<sup>18</sup>Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=r5eENjeSFV0> 4:10- 8:15 [accessed on 28/11/2014]



answers in accordance with the public expectation. Accordingly, the AC regular report to the public and presenting their discussion with the government officials was dreadfully awaited. Three days later, on Friday, the massive influx was so spectacular covered all of the surroundings which signaled that the purported answers the government aired via the media were not satisfactory and binding enough to convince the Muslims drop their demand and return back home. The AC meticulously presented its report<sup>19</sup> including the unanimous decision it arrived that it believed what the mofa responded vis-à-vis the Muslims demand lacked clarity and determination. Because MOFA was not the last decision maker in the government hierarchy, the AC added, it decided to take the unfulfilled public demand one step up to communicate the Prime Minister office as quickly as possible.

### **A praised Engagement turned down to be a threat**

The demand developed to have another round discussion with the government that the Muslims requested shortly after hearkening the seemingly affected the state of affairs that the government has explicitly been pursuing. The AC's call to the public request of further clarifications which later was submitted officially to MoFA and then to PM office indicated no sign of acceptance. Once praised to be a civilized and legitimate mass movement whose legal representatives were approached by the state officials and had peaceful dialogue with, finally fell in to the politically motivated whispering campaigns trap and started receiving mistreatments.

The particular discourse that has been leading the campaign camp was the 'intention and conspiring to change the secular state in to an Islamic (sharia) state.' The attempt to attach the public apparent demand with such discourse aimed in fact to silence if not squashing and void of any tangibly supportive substantiations and attributes. The discourse has hitherto been made to have a one to one relation with the public demonstration since December of 2011. Badly presaged terms such as 'sharia state', 'radicals', 'extremists', 'terrorists', 'salafist', 'wahhabist', 'the old-Islam vs. the new-Islam'... dominantly became part of the formal rhetoric of [secular] state officials and media outlets.

The same state official, Minister Dr. Shiferaw T/Mariam who had been at the front line to sit down and negotiate with public delegates-the AC, issued a controversial remark in his official interview with the Amharic version of the bi-weekly reporter newspaper issued on Sunday, March 18, 2012. In less than two weeks after the last discussion with the AC- he openly argued supporting once again the Ahbash sect of its originality and best fit to Ethiopian Muslims. He further claimed the ongoing public movement against the prevailing status quo has nothing to do with it rather aspire to establish an Islamic state rejecting the constitutionalized secular order.<sup>20</sup> The persistent of the discourse- the alleged aspiration of establishing an Islamic state- remained strong and top state issue as it could be referred from the incumbent PM Haile Mariam Dessalegn interview with a pro-state media<sup>21</sup>. However, apart from overwhelmed hegemony of all spheres in a manner that the other part of the story could never be entertained the government failed to substantially justify its violation of the secular dominion and interfere in religion.

### **War on Terror: A Global Discourse**

The likelihood that the government would extend to use the anti-terrorism law vis-à-vis the peaceful Muslims movement first surfaced when the late PM Meles Zenawi in his last

---

<sup>19</sup> Available at: <https://soundcloud.com/save-awelia/report-by-ustaz-abubekr-ahmed> [accessed on 28/11/2014]

<sup>20</sup> Available at: <http://www.ethiopianreporter.com/news/293-news/3680-2011-10-12-06-18-47.html> [accessed on 05/12/ 2013]

<sup>21</sup> Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=EGsOAmQdZ2E> [accessed on 05/12/ 2013]

parliamentary address in April 2012. The Arbitration Committee, simultaneously, submitted its request to his office to have discussion to find solution. The PM, in his speech, directly pigeonholed the peaceful protest that his people has been undertaking as driven by and echoing what he referred to be 'salafists'. The 'salafists', he mentioned, do have political ambition and this have been realized after the popular revolutions in Tunisia, Egypt, Libya, Syria and Yemen.<sup>22</sup> In clear reference to the swelling Muslims demonstration he alleged 'salafists' in Ethiopia have been trying to achieve to change the state in to an Islamic one. The domestic Muslims movement, consequently, has characteristically been set up to be identified as part and parcel of the regional and global threat. This would enable the government to issue alarm that state is not safe anymore from what other states-alliances of the war on terror- have been suffering from.

Two importantly related dynamics could be analyzed, accordingly, that substantiate the state's capitalization of war on terror discourse. The first is related to further legitimize the state's intervention in religion. The forceful imposition of the purported moderate Ahabash granted further leverage to continue its indoctrination without stopping. The state intolerance to the public reaction against Ahabash and questioning its state supporting grew to the level of intimidations, arrests and killings. April 27, 2012, ten days after the late PM parliamentary discussion security forces shoot and killed at least four and arrested many Muslims in the town of Asasa in the Arsi region of Southern Ethiopia.<sup>23</sup> The crackdowns have widely been reported in all public and pro-state media outlets as the states reactions to fight terrorism, extremism, aspiration to establish Islamic state and calls to Jihad.<sup>24</sup>

The second most important dynamic is related to the imprisonment of members of the AC. The security forces justified the framework created by the late PM Meles Zenawi to interpret the demands of the Muslims as violent protest inspired by the political dynamics in the region. Accordingly the members of the AC began to receive close security surveillances, intimidations and unwarranted short time detentions. The AC, particularly, became the center of target that both the state officials and security forces all the time taking about and obsessed with. They have been accused of conspiring to take advantage of the religious motive to achieve their hidden political agenda.<sup>25</sup> The government despite of its bitter accusation and series of warnings it failed short of providing substantial evidences to win the public heart. This rather brought the understanding of the inevitability that the AC-under certain scrutiny- might end in custody. Meanwhile the AC increased its frequency of exposure through varieties of media both local and abroad to further clarify the responsibilities it assumed and the peaceful progress it has been pursuing rejecting any allegation as unsubstantiated.<sup>26</sup>

Nonetheless, between July 13 and 21, 2012, the government arrested all the 17 members of the AC releasing them all later but nine.<sup>27</sup> They have been held in *Ma'ekelawi*

---

<sup>22</sup>See the speech from 8:10 on ward. Available at: [https://www.youtube.com/watch?v=w\\_kb78-XCVA](https://www.youtube.com/watch?v=w_kb78-XCVA) [accessed on 17/12/2014]

<sup>23</sup>Available at: <http://www.amnesty.org/en/library/info/AFR25/016/2012/en> [accessed on 27/11/2014]

<sup>24</sup>Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=nVd69NGh6nI> [3:50-7:10] [accessed on 27/11/2014]

<sup>25</sup>See the statement issued by MOFA: [http://www.ethiopiafirst.info/news/Documents/Federal\\_Affairs\\_Ministry.pdf](http://www.ethiopiafirst.info/news/Documents/Federal_Affairs_Ministry.pdf) [accessed on 27/11/2014]

<sup>26</sup>Available at: <http://dw.de/p/14qJt>, [http://www.voanews.com\\_06\\_08\\_12.Mp3](http://www.voanews.com_06_08_12.Mp3), <https://www.youtube.com/watch?v=K-92Nx5m8Q8> [accessed on 27/11/2014]

<sup>27</sup>Available at: <http://www.ethiopian.tv/ethiopian-news-thursday-december-12-2013/> [accessed on 27/11/2014]

federal police detention center for almost four months where in torturing and other techniques of interrogations were executed upon them.<sup>28</sup> In clear violation of the right to be presumed innocent before the law, the government produced and broadcasted against a fictitious thriller movie-*Jihadawi Harakat*-complete with tortured confessions, hearsays, and a nest of vile gossips-all in the name of fighting terrorism.<sup>29</sup> These members of the AC along with other detainees, finally, brought to the court procedures and charged under the Anti-Terrorism Proclamation.

In conclusion, the government has managed to portray the Ethiopian Muslims movement as a terrorist's activity by drawing parallel between the domestic peaceful movement- that demanded constitutional rights- and the regional and continental political dynamics- that has resulted change in regimes since 2011. The government unreservedly has used the heavily criticized Anti-Terrorism Proclamation to impeach the members of the AC which only showed how the global discourse has locally been effectively misused to silent the legitimate demands and international criticism.

### **Conclusion**

The revolution that erupted in 1974 is a great landmark in Ethiopia [...] and has eradicated one of the most stable and enduring social orders on the continent... and Ethiopia has made a sharp break with the past.<sup>30</sup> Among other things that the *Derg* regime laid the basement for the state's feature was the complete separation of the state and the church. Thirteen years later the *Derg* drafted its first constitution which could be considered as a binding legal framework that the state would not have a Christian identity any more. Addicted to the Marxist-Leninist political ideology the regime became extremely intolerant to religion and antagonistic. Religions, according to the leading ideology, were deemed as impediments to growth and reasons for backwardness. All religions have been under irresistible clampdown and were all striving-hard for their survival. This highly watered down the very promising prosperity and the idea of state-church separation-secularism- was far from discussion, conceptualization and realization.

The EPRDF regime, in power since 1991, after the overthrowing of the socialist *Derg* regime, boldly put constitutional articles that re-affirm the secular identity of the state. Secularism from its conception demanded the separation of state and church. However, the 1995 constitution moved further steps and drew respective boundaries that the state and religion should not violate. Sixteen years after it has been in effect the state secularism became center of dispute between the vast Muslim majority and the [secular] government. They accused one another to breach their corresponding boundaries and interfere. Following the allegedly state sponsored importation of a little known religious sect- also called Ahabash- from Lebanon and nation-wide coercive indoctrinations Muslims accused the state to transcend the boundary.

At the very early time of the public grievances- manifested in demonstrations- both Ethiopian Muslims through their representatives and the state have been engaged in peaceful conversations. The government later abandoned all sort of negotiations and reproached Muslims to conspire with external terrorist networks to establish an Islamic state. The government finally imprisoned and charged members of the AC under the state's 2009 Anti-Terrorism Proclamation and their court procedure has been continuing.

---

<sup>28</sup> Available at: <http://ethsat.com/new/members-of-the-muslim-arbitration-committee-say-they-were-tortured/> [accessed on 27/11/2014]

<sup>29</sup> Awol, A. (2014), "Ethiopia: Where Conscience is always on trial", *Aljazeera*, Available at: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/04/ethiopia-where-conscience-consta-20144105374788379.html> [accessed on 17/12/2014]

<sup>30</sup> Tareke, G. (1991), *Ethiopia: Power and Protest*, Cambridge University Press, Cambridge, p.xii.

The vast majority of Muslim protestors produced series of open evidences to support what they referred to be the state's violation of the secular boundary and religious interference. The discussion made depicted the scope of the interference in practice. On the other hand the [secular] government failed not only to provide convincing responses to what the Muslims have been accusing it. Nor it substantiated the allegation what it in return came up with and pointed to Muslims of changing the constitutionalized secular order in to Sharia-based order.

Two conclusions could, then, be drawn. The undisputable intervention of the state in religion and religious institutions would come first. The intervention indicated the violation of the constitutionally enshrined secularism by the government. The second conclusion is related to Ethiopian Muslims on two inseparable ongoing phenomena. Firstly, their demands have been framed with three defined questions. None of the questions and the procedures they have been pursuing indicated any of the government accusations to change the constitution in to sharia law. Secondly, Ethiopian Muslims through their leaders vehemently rejected the allegation that they have been conspiring to establish an Islamic state.<sup>31</sup> They rather utilized the formulated threat and changed it into an opportunity to express their contentment with the constitutionally guaranteed secular identity of the Ethiopia.

### **References**

- Addis Raey May-June 2012, 2<sup>nd</sup> Year, Vol. 3(9), p.21.
- Barro, R. and McCleary, R. (2005), "which countries have state religions?", *The Quarterly Journal of Economics*, pp. 1331-1370.
- Available at: [http://scholar.harvard.edu/files/rachelmccleary/files/state\\_religion.pdf](http://scholar.harvard.edu/files/rachelmccleary/files/state_religion.pdf) [accessed on 16/01/15]
- Davison, W. (2013), *The Christian Science Monitor*,
- Available at: <http://www.csmonitor.com/World/Africa/2012/0531/Muslims-accuse-Ethiopian-government-of-meddling-in-mosques> [accessed on 16/11/2014]
- Awol, A. (2013), "Ethiopia: The 'War on Terror' and The Trial of 28 Community Leaders", *Opendemocracy*, Available at: <https://www.opendemocracy.net/awol-allo/ethiopia-%E2%80%98war-on-terror%E2%80%99-and-trial-of-28-community-leaders> [accessed on 17/12/2014]
- Awol, A. (2014), "Ethiopia: Where Conscience is always on trial", *Aljazeera*, Available at: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/04/ethiopia-where-conscience-consta-20144105374788379.html> [accessed on 17/12/2014]
- Kuru, A. (2007), "Passive and Assertive Secularism: Historical Conditions, Ideological Struggles, and State Policies toward Religion", *World Politics*, Vol. 59, pp. 568-594
- Taju, H., "co-existence story more or less is a fairy-story", interview on coexistence, conducted by 'Fact' magazine, on Sep. 2013, No. 11, pp. 19, 31-33, Addis Ababa.
- Tareke, G. (1991), *Ethiopia: Power and Protest*, Cambridge University Press, Cambridge, p.xii.

### **PRIVATE ARCHIVES**

- Sample of petitions collected voting for the Arbitration Committee
- The Haramaya University Campus conference recorded audio
- Ghion Hotel press release by Dr. Shiferaw T/ Mariaym and Dr. Semir Qadi
- Recorded interviews of students from Awoliya College

---

<sup>31</sup> Available at: <http://dw.de/p/14qJt> [accessed on 24/11/14]

## **Sinemanın Terapi Gücü: Sineterapi**

### *Cinetherapy: The Therapeutic Power of Cinema*

**Murat Soydan\***

#### **Özet:**

Bu çalışmanın amacı sinemanın bir terapi aracı olarak nasıl kullanıldığını tespit etmektir. Sinema filmi onu üretenler açısından bir ifade aracıdır. Derdi olmayan kişi sinema filmi yapamaz. Derdi olacak ki onu kamusallaştırıp onun etrafında bir kamuoyu oluştursun. Sinema filmini üreten açısından durum böyleyken, onu izleyen izleyici açısından durum nasıldır? Bunun için sinema filmini neden izliyoruz sorusunu cevaplandırmak gereklidir. Bu soruya verdiğimiz cevap ile sinema izleme alışkanlığımızın sebebi de ortaya çıkar. Sinema filmlerini izleme sebeplerimizi genel olarak 5 kavramsal kategori altında toplayabiliriz: Ruhsal boşalım, hayatın yansıması, kültürel gelişim, eğlendirme aracı, hayal âlemi olarak sinema filmleri. Bu 5 izleme sebebi aynı zamanda, izleyicilerin kendilerini sinema filmleri ile nasıl terapi ettiklerini de ifade etme açısından önemlidir. Sineterapiyi, sinema filmlerinin kişinin psikolojik tedavisinde kullanılması olarak tanımladığımızda, izleyiciler de kendilerini nasıl hissediyorlarsa, hangi yönlerden zayıf olduklarını düşünüyorlarsa, o eksikliği giderecek, kendilerini güçlü hissettirecek filmlere yönelir ve kendi kendilerini terapi sürecine sokmuş olurlar. Bunun sonucunda da kendi duygularıyla rahat iletişime geçmiş ve zorluklarla da başa çıkmış olurlar. Bu çalışmada sinemanın terapi gücünden yararlanan sineterapinin teorisi ve pratikleri dile getirilecektir. Bu bağlamda çalışmanın giriş bölümünde sinema ve sineterapinin çerçevesinin çizilecek; birinci bölümde ise sineterapinin tanımı, nasıl yapıldığının anlatılacak; ikinci bölümde ise sineterapi uygulamalarından bahsedilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** *Sinema filmi, algı, sineterapi,*

#### **Abstract:**

The aim of this study was to determine how to use the cinema as a therapy tool. Cinema film is a expression tool in terms of producing it. People cannot film without concern. Because concern will create a community around it. What about audience? Why do we watch cinema film? It is necessary to answer the question for that reason. These conceptual categories are; "cinema movies as a tool of psychical discharge", "cinema movie as reflection of life", "cinema movies as a tool of cultural development" "cinema movies as an entertainment tool" and "cinema movies as a dreamland". This categories are reason of the audience how themselves therapy with cinema films. Cineteraphy is one of tool with the use films in a person's psychological teraphy. So the audiences how they feel themselves, they follows connected film about that feeling. Audiences which direction poor they think themselves, they follows connected film about that thinking. So audiences tend to movies will make themselves feel strong. Thus, they put themselves in the therapy process. In consequence, they are put into communication with their comfortable feeling and they will come to deal with the difficulties. In this essay will be studied theory and practice of cinetherapy benefiting from the power of cinema therapy. In this context, the introduction of the study will draw the frame of the cinema and cineteraphy. In the first part of the definition of cineteraphy and tell how it is made; the second part will be discussed cineteraphy application.

**Key Words:** *Cinema film, perception, cineteraphy*

#### **Giriş**

Sanat kendisini ifade etmeye çalışan ve bunu kitlelere duyurmayı amaçlayan herkesin kendisine yer bulduğu özgün ve özgür bir platformdur. Derdi olan, söyleyecek sözü, paylaşacak çalışması olanlar, sanat dallarıyla, duygu ve düşüncelerini kamusallaştırırlar.

---

\* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü

Dolayısıyla toplumda var olan her birey, eğer isterse, kendini bu yolla çok güçlü bir şekilde ifade edebilir. Çünkü sanatın dönüştüren bir gücünün olduğu herkesin kabulüdür. Sanatın dönüştürücü olduğuna dair bu kabul ise, çok güçlü ve istikrarlı bir biçimde kendini var etmiş ve sürekli yenilemiştir. Sanatın bu dönüştürücü gücünden yararlanmak isteyen herkes, kendi sanatsal düşüncesi etrafında kamuoyu oluşturmak için uğraş vermiştir. Çünkü sanatsal ürünü üreten kişi kendi rengiyle üretecektir. Sanatçı, sanatsal üretimi gerçekleştirdiğinde her ne kadar kendi rengini verse de, o rengi paylaşan onu tüketenler, kendilerinde o sanat ürünün karşılığını bulduğunda bir özdeşleşme hissi yaşarlar. Bu durumda üretilen sanatsal ürün, kamusallaşmış ve başkaları tarafından da sahiplenilmiş demektir. Sanatçı eserlerini toplum için ürettiğini kabul ettiği sürece, bu sahiplenilme ve özdeşlik kurulma sanatın tüm dalları için geçerlidir. Peki, nedir sanat? Sinemanın, yedinci sanat olarak nasıl bir özelliği vardır?

Sanat; duyguların ve düşüncelerin yaratıcı ifadesidir, kişiye özgüdür. Sanatın özünde diğer ifade araçlarından ayrı olarak yaratıcılık vardır. Önemli olan ve ayırt edici özelliği de budur. Fakat sanatçı toplum içinde yaşamaktadır. Toplumun yaşadığı her şey ile bizzat karşılaşmakta, benzer pratikleri tecrübe etmektedir. Üzülme, eğlenme, ağlama, gülme, acıma, sahiplenme, sahiplenilme, öç alma, başkası olma vb., rolleri hem tecrübe etmekte hem de sanat ürünlerinde bunları somut hale getirmektedir. Bunu tüketen insanlar da aynı halleri paylaşarak, özdeşlik sağlarlar. Böylece sanatçı ve sanatsal ürün amacına ulaşmış olur. Bu gerek temel sanatlar olan mimarlık ve müzik, gerekse bu iki temel sanat anlayışları ile bağlantılı olan resim heykel; şiir ve dans için geçerlidir. Ancak tüm bu sanat dallarıyla birlikte ve ilişkili bir biçimde var olan, aynı zamanda bu sanat dalları arasında estetik çevrimi tamamlayan, en güçlü sanat dalı sinema, kamusallaşan insanın ifade araçları arasında en güçlü olanıdır. Kendini var etmek isteyen her insanın çılgılığı, genelde sanatın diğer dalları ile özel de ise sinema ile ötekilerine duyurulur.

Yedinci sanat olarak sinema, kendini ifade etmek isteyen, film yapacak para ve ekipmanı olan herkesin yapabileceği varsayımıyla, daha büyük motivasyonla ürün verilen bir platformdur. Özellikle sinema teknolojisinin hızlı gelişimi, görselliğin her türlü aracının çok hızlı bir şekilde tüketilmesi ile sinema filmi, genel olarak, herkeste karşılık bulmuştur. Güçlü dram, bilim kurgu, komedi, macera, politik içerikli senaryoların, görsel efekti bol kurgusal süreçle birleşmesi, müzikle, işlenen içeriğin ve görselin güçlendirilmesi, ses teknolojisinin de en profesyonel şekilde bu unsurlara destek vermesi, sinema filmi, çok güçlü bir uyarıcı olarak karşımıza çıkarmıştır.

Sinema filminin izleyici ile kurduğu ilişki şu türdendir: Gerçekliğin izlenen imge ile kesişmesi ve özdeşlik kurma. İzleyici, izlediği imgeyi gerçek hayatta yaşadıkları, duydukları, hissettikleri vb., ile kesiştirerek, özdeşlik kurarak rahatlama sağlamaktadır. İzleyici özdeşlik kurarak, kendi hayatında yaşadıkları yoksunlukların, ezikliklerin, yenilmişliklerin intikamını alır, eksiklerini tamamlar, eğlenme ihtiyacını karşılar, benzerlerini görerek karşılaştığı sorunlarla başa çıkmak için direnç geliştirir. Gidemediği yerlere gider, yiyemediklerini yer, giyemediklerini giyer, okuyamadıklarını okur, dolayısıyla kültürel gelişmişlik sağlar. Çünkü izlediği imge onun yaşamak isteyip de yaşayamadıklarını yerine getirmektedir. Özellikle sinema filmlerinde imge gerçekliğin yerine geçerek, onunla ilgili yapılması gereken her şeyi yapar.

İmgenin burada gerçeğin yerine geçmesi, izleyicinin onu izleyip onunla sanki gerçekmiş gibi bağlantı kurması ve dolayısıyla rahatlama, boşalım sağlama, eksikliğini gidermesi, eğlenmesi, kendini geliştirmesi, genelde sanatın tüm dallarının özelde ise sinemanın, terapide kullanılmasının yolunu açmıştır. Çünkü sinema filmleri içeriği, müziği, sesi, dramaturjisi, görüntüsü, kurgusu etkisi altına aldığı izleyicinin duygu, düşünce davranıştan oluşan tüm yaşantısını harekete geçirip, ona rahatlama şansı vermektedir. Bu da sinemanın bir terapi aracı olarak kullanılabileceğini gösterir. Bunun için önce izleyicinin neden sinema filmi izlediğinin sorusuna cevap bulması gerekir. Eğer sağlıklı bir şekilde

sinema filmlerinin terapi sürecinde izleyiciye yardımcı olması isteniyorsa, izleyicinin tam olarak tanımlayamadığı sorunla ilgili filmlerin seçilmesi, terapi sürecinin kolay ve başarılı geçmesini sağlayacaktır. Aslında bilinçli veya bilinçsiz her sinema filmi izleyicisi, filmleri terapi amaçlı izler. Çünkü sinema filmi izlemek, eğer mesleki bir şey değilse, meslek icabı filmleri izlemiyorsa, her film izleme davranışı terapi amaçlıdır diyebiliriz. Terapistlerin terapi amaçlı kullandıkları filmler ve film izleme seansları dışında izlenen filmler de terapi amaçlıdır. Bu şekildeki film izleme davranışının belli başlı sebepleri vardır. Bunları 5 kavramsal kategoride ele alabiliriz: Ruhsal boşalım, hayatın yansıması, kültürel gelişim, eğlendirme aracı, hayal âlemi olarak sinema filmleri (Soydan, 2011: 1-22). Bu 5 izleme sebebi aynı zamanda, izleyicilerin kendilerini sinema filmleri ile nasıl terapi sürecine soktuklarını da ifade etme açısından önemlidir.

Sineterapiyi, sinema filmlerinin kişinin psikolojik tedavisinde kullanılması olarak tanımladığımızda, izleyiciler de kendilerini nasıl hissediyorlarsa, hangi yönlerden zayıf olduklarını düşünüyorlarsa, o eksikliği giderecek, kendilerini güçlü hissettirecek filmlere yönelir ve kendi kendilerini terapi sürecine sokmuş olurlar. Bunun sonucunda da kendi duygularıyla rahat iletişime geçmiş ve zorluklarla da başa çıkmış olurlar. Herkes yaşadığı zaman dilimine karşılık gelen filmleri izler. Çok mutlu olduğunda izlediği film ile çok huzursuz ve mutsuz olduğu zaman izlediği filmler birbirlerinden çok farklıdır. Entelektüel bir uğraşı yoksa kişinin, katmanlı sinemanın katmanları arasında gidip gelemez ve dolayısıyla film amaca hizmet etmez. Örneğin çok yorgun olduğunuzda *Stalker / İz sürücü* (Yön. Andrei Tarkovsky, 1979) filmini izleyip yorgunluk atmanız düşünülmez. Ya da kişisel gelişim sağlamak istediğinizde *Recep İvedik* serisini izleyip bunu gerçekleştirmeniz mümkün değildir. Dolayısıyla bunun sağlıklı olması için sineterapinin teorisini ve buna dair pratiklerini detaylandırmak gerekir. Bu ise I. Bölümün konusudur.

## **I. Bölüm: Sineterapi**

Sineterapi aslına bakılırsa sanat terapisi olarak yeni bir terapi yöntemidir. Bir bakıma, yeni olması sebebiyle tamamlayıcı da denebilir. Sineterapi, edebi eserlerin, kişinin ruh sağlığını korumak ve geliştirmek amaçlı kullanıldığı bibliyoterapiden köklerini alır (Aka ve Gençöz, 2010: 70). Aslında hem bibliyoterapi hem de ondan beslenen sineterapi, sanat terapisi parantezinde değerlendirilmektedir. Sanat terapisi, sanat materyallerinin kullanıldığı dışavurumcu bir terapi biçimidir. Yaratıcı sürecin psikolojik yönünü özellikle farklı sanat materyallerinin duygusal özelliklerini anlama ile geleneksel psikoterapötik teori ve teknikleri birleştirir (Aydın, 2012: 69). Görüldüğü gibi yalnızca sineterapi değil, toplumda yaşayan bireylerin bir şekilde ilişkide bulunduğu, estetik çevrim içinde bulunan her türlü sanat ürünü terapi aracı olarak kullanılmaktadır. Bunun bu şekilde çeşitli olması tek başına çok değerlidir. Çünkü toplumda yaşayan her birey, kendine uygun olan sanat çeşidi ile kendini ifade eder. Bu sanat eserinin sahibi açısından böyle olduğu gibi, onu tüketen açısından da böyledir. Herkes kendi karşılığını bulduğu sanat aracı ile terapi sürecini gerçekleştirir.

### **A-Sanat Psikoterapileri**

Estetik çevrimi tamamlayan tüm bu sanat çeşitleri ile gerçekleştirilen psikoterapileri, sanat psikoterapileri başlığı altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar: Görsel sanatlar terapisi, dans / hareket terapisi, müzik terapisi, intermodel-dışavurumcu sanat terapisi, şiir terapisi ve bibliyoterapi şeklinde isimlendirilmektedir.

#### **1-Görsel Sanatlar Terapisi:**

GST'de renkli kalemler, pastel, gibi kuru boya; ebru, guaj, akrilik, yağlı boya gibi ıslak medya; kil, oyun hamuru, tel ve benzeri heykel malzemeleri; kolaj ve asamblaj için kullanılabilecek, renkli kağıtlar, dergi ve dönüştürülebilir atıklar ile çeşitlendirilebilecek

sanat malzemeleri aracılığıyla, birey iç ruhsal deneyimlerini dış temsillere dönüştürür (<http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/>, E.T: 20.03. 2015).

### **2-Dans / Hareket Terapisi:**

DT'nin temeli, kişinin hareketlerinin, düşünce sistemini ve hislerini yansıttığı prensibine dayanır. Kişinin hareketlerinin algılanması, fark edilmesi ve hareket repertuarının genişletilmesi sonucu, bu sürece tanıklık eden dans terapisti, kişinin farkındalığını arttırmaya, yeni hareket algıları oluşturmaya ve böylece duygularında ve sözel iletişimde yeni iletişim mekanizmaları geliştirebilmesine yardımcı olur (Güney, 2012).

### **3-Müzik Terapisi:**

MT, bir müzik terapistinin bir danışan veya grupta, onların fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal ve kognitif ihtiyaçlarına karşılık verebilmek adına iletişim, diyalog, öğrenim, mobilizasyon, ifade, organizasyon ve bunlarla ilişkili diğer terapötik amaçları gerçekleştirebilmek ve kolaylaştırmak amacıyla planlı bir süreçte müzik ve/veya müzikal unsurları (ses, ritim, melodi ve armoni) kullanmasıdır (Aydın, 2012:1 ).

### **4-İntermodel-Dışavurumcu Sanat Terapisi:**

DST, drama/tiyatro, dans/hareket, yaratıcı yazı (şiir, hikâye, vb.), öykünme (story-telling) ve görsel sanat (resim, heykel, fotoğraf, vb.) dallarının birlikte ve bütünleşmiş bir biçimde bireysel değişim, gelişim ve sağaltım amacı ile kullandığı yaratıcı sanat terapisi türüdür. Birey intermodel geçişler sayesinde, ürettiği sanat eserinin estetik ve düşsel gerçekliğini derinlemesine deneyimleme fırsatını elde eder. Yorumlama esnasında zihinsel olarak fikir yürütmek yerine, resmedilen bir imge, dans yoluyla canlandırıldığında, imgenin barındırdığı sembolik anlam gerçek bir yaşantıya dönüşebilir. Birey bilişsel çağrışımların ötesinde bütünlük taşıyan anlamları keşfedebilir (Adalı, 2012: 2)

### **5-Şiir Terapisi ve Bibliyoterapi:**

Dil, sembol ve hikayenin iyileştirici gücünü temel alarak, şiir, oyun, monolog gibi yaratıcı yazı çalışmalarıyla, terapi amacı ile sürdürüldüğü şiir terapisine, çeşitli edebiyat eserlerinin ruh sağlığını geliştirmek ve korumak için kullanıldığı bibliyoterapi sıklıkla eşlik eder. Günlük tutmak ve izdüşümsel (reflective) yazı çalışmaları, zorlayıcı ve travmatik deneyimlerin duygu yükünü atarak, özümsemesi ve yeniden anlamlandırılmasında önemli katkılar sunar (<http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/>, E.T: 20.03. 2015). Bizim çalışmamızın konusu olan sineterapi de bibliyoterapiden beslenir ve onun sürecini takip ederek danışanlara yardımcı olunur.

### **B-Sineterapi ve Basamakları**

Köklerini bibliyoterapiden alan sineterapi yaklaşımı hastanın durumuna göre seçilen bir filmin, hastayla birlikte seyredilmesinden veya hastaya ödev olarak verilmesinden sonra terapi süresince filmin üzerinden tartışma yürütülerek, hastanın duygu ve düşüncelerinin irdelenmesini içerir (Berg-Cross, Jennings ve Baruch'tan aktaran Aka ve Gençöz, 2010: 70). Bibliyoterapi ile aynı aşamalar üzerine kurulan sineterapinin özdeşleşme, katarsis, içgörü ve bütünleşme basamakları vardır.

#### **1- Özdeşleşme (Identification)**

Sürecin bu bölümünde bireyler seyrettikleri karakterlerle kendileri arasında bir benzerlik görürler veya kendilerinin bu karakterlerle kişilik yapısı ya da karşılaşılan sorunlar açısından özdeşleştiklerini düşünürler. Karakterle kurulan benzerlik ya da özdeşleşme yoluyla seçilen karakterin davranış ve düşüncelerinin gözlemlenmesi bireylerin kendi davranış ve düşünce biçimlerini de sorgulamaya başlamalarına aracılık edebilir (Morawski'den aktaran Aka ve Gençöz, 2010: 70).



## **2- Katarsis (Catharsis)**

Bireyler seçilen karakterin dūřınce ve davranışlarının yanında duygularıyla da özdeşim kurduklarında, o ana kadar bastırılan ya da fark edilmeyen duygular ve i çatışmalar ortaya çıkabilir. Bu duygu ve i çatışmaların özdeşleşilen karakter tarafından dışavurumu ya da seyirci tarafından ağlama veya gūlme şeklinde ortaya çıkan dışavurumu rahatlatma ya da arınma sağlayabilir (Stamps'dan aktaran Aka ve Gençöz, 2010: 70).

## **3- İçgörü (Insight)**

Bireyler zdeşim kurdukları karakterin davranışlarına, duygularına ve deneyimlerine dışarıdan bakarak, kendi durumlarıyla ilgili içgörü kazanabilirler (Morawski'den aktaran Aka ve Gençöz, 2010:70). Eğer zdeşim kurulan karakter yaratıcı ve başarılı bir şekilde karşısına çıkan sorunları zebebiliyorsa, bu karakter bireyler için rol modeli oluşturabilir. Ayrıca bireyler direkt olarak uygulama yapmadan, risk almaksızın çeşitli çözüm yollarını görebilirler (Sharp, Smith ve Cole'den aktaran Aka ve Gençöz, 2010:70).

## **4-Bütünleşme (Universalization)**

Bu aşamada, bireyler yaşadıkları sorunların kendilerine özgü olmadığını, başkalarının da aynı sorunlarla karşılaşabileceğini fark ederler. Böylelikle hissettikleri yalnızlık ve dışlanmışlık duyguları azalır ve kendi çözümlerini görebilmeye başlarlar (Jeon, 1992 akt. Sharp, Smith ve Cole'den aktaran Aka ve Gençöz, 2010:70).

Bu dört aşamadan oluşan sineterapi sürecinde en önemli aşama özdeşleşme aşamasıdır. Birey kendisini izlediği karakterin yerine koyduğunda, onun kendinde bir karşılığının olduğunu hissettiğinde terapi süreci daha kolay ilerleyip, sağlıklı bir sonuca ulaşabilir. Bunun sağlayan sinema filmleri psikolojik açıdan destek kaynağı görevi görebilirler. Ancak bu faydanın oluşabilmesi için seyircinin faydanın varlığı hakkında bilinçlendirilmesi, doğru filmlerin seçimi ve filmin ardından uygun tartışma ortamının yaratılması gerekmektedir (Gençöz, 2007a: 54). Bu yüzden de sineterapide kullanılan bir filmin bireyin sorunlarını zme ve içgörüyü artırma alanlarında yardımcı olabilmesi için özdeşleşme önemlidir. Özdeřleřme bireyin kendisini seyrettiği ya da okuduğu karakter olarak hayal ettiği, asıl olduğu kişiye unuttuğu, odaklanılan karakterin duygularının ve tecrübelerinin aynısını hissedecek şekilde kendisini o karakterin yerine koyabildiği bilişsel ve duygusal bir işlemdir (Cohen, 2001; Van Beneden, 1998 aktaran Aka ve Gençöz, 2010: 70). Bunlarla birlikte sineterapi süreci özetle řu şekildedir: Sineterapi uygulamasında terapist hastanın durumuna uygun olan filmi seçer ve hastadan dev olarak bu filmi seyretmesini ister. Hasta filmi seyredip terapi seansına geldiğinde film üzerinden gidilerek problem yaratan duygu, dūřınce ve davranışlar ele alınır. Tartışılan bu konuların, daha sonra, hastanın yaşadığı problemlerle paralellikleri ele alınır. Amaç, hastanın kendi problemine film yardımı ile yavaş yavaş yaklaşarak yeni ve alternatif bakış açılarının geliştirilmesidir (Gençöz, 2008:7).

Sineterapinin nasıl uygulandığına gelince: 7-9 kişilik gruplar halinde ya da bireysel olarak uygulanabilir. Film ya da kısa görüntülerden oluşan klipler kullanılabilir. Film terapistle olabileceği gibi ev devi şeklinde, dışarıda da izletilebilir. Filmin seyredilmesinden önce kişinin terapideki hedefler doğrultusunda uyarılması, ilgili bölümlere özellikle dikkat etmesi, filmi durdurarak not alması ve birden fazla seyretmesi istenebilir. Daha sonra terapiye gelen kişiye terapist tarafından sorular sorulur. Devamında terapist film üzerinden başlayarak yorumların, yardım alan kişinin gerçek hayatı ile bağlantılarının kurulmasına yardımcı olur. Bundan sonraki aşama ise problem üzümü için yeni alternatifler üretme ve bunları uygulama egzersizlerine geçilebilir (Gençöz, 2007b: 24).

**Tablo 1:** İntihar ve intihara Eşlik Eden Belirtileri İşleyen Filmlerin Listesi (Gençöz, 2008:7).

Film	Eşlik Eden Belirti
A Woman Under the Influence (1974)	Bipolar bozukluk
Deal Poets Society (1989)	Ölümcül yöntem, depresyon, umutsuzluk, ergen
Elvira Madigan (1967)	Karşılıklı intihar
Fatal Attraction (1987)	Manipülatif teşebbüs
Full Metal Jacket (1987)	Cinayet ve intihar
Girl, Interrupted (1999)	Teşebbüs, depresif duygulanım
Good Morning, Vietnam (1987)	Hipomanik epizod
Harold and Maude (1972)	Çoklu teşebbüs
It's a Wonderful Life (1946)	Stres ve teşebbüs
Last Tango in Paris (1972)	Depresyon
Mishima (1985)	Geleneksel intihar
Mommie Dearest (1981)	Bipolar bozukluk
Mosquito Coast (1986)	Bipolar bozukluk
Mr. Jones (1993)	Bipolar bozukluk
My First Wife (1984)	Depresyon, terkedilme
Night, Mother (1986)	Umutsuzluk, öldürmeye niyet
Ordinary People (1980)	Teşebbüs, suçluluk, yardım çağrısı, ergen
Patch Adam (1998)	İntihar düşünceleri
Rain (2001)	Depresyon, içki
Scent of a Woman (1992)	Ölümcül yöntem, açık intihar planı, beklenmedik davranışlar
Summer Wishes, Winter Dreams (1973)	Depresyon
Suicide Club (2002)	Suç, müzik, şiddet, grupla intihar
The Hospital (1971)	Açık intihar planı, kolay erişim
The Hours (2002)	Depresyon, bipolar bozukluk
The House of Sand and Fog (2003)	Umutsuzluk
The Last Emperor (1987)	Teşebbüs
The Last Picture Show (1971)	Depresif duygulanım
The Tenant (1976)	Bulaşıcılık
The Wrong Man (1956)	Uyum bozukluğu, depresyon
The Virgin Suicides (1999)	Kontrolcü ve baskıcı anne
Wilbur Wants to Kill Himself (2002)	Çoklu teşebbüs, aşk

Sanat terapileri içinde diğerlerine nazaran daha yeni olan ve daha çok bibliyoterapi içinde, şimdilik, değerlendirilen sineterapi özellikle ABD’de yaygın olarak kullanılan bir terapi şeklidir. Bu bağlamda sinema filmlerinin psikoterapi sürecinde kullanımının gittikçe arttığını söylemek mümkündür. ABD’de, yapılan bir araştırmada 827 psikolog arasında yapılan bir çalışmaya göre psikologların % 67’si psikoterapide sinema filmlerini kullandıklarını bildirmişlerdir. Psikologların % 88’i film kullanımının terapi sürecine faydalı bir katkı sağladığını belirtirken % 1’i de filmlerin potansiyel zararlarına dikkat çekmişlerdir. Araştırma sonucu olarak ortaya çıkan terapötik etkilerin kuvvetli algılandığı 27 filmlik listede ilk sırada *Ordinary People* (1980) bulunurken, listede intiharla ilgili bir diğer film de *It's a Wonderful Life* (1946)dır. (Lampropoulos ve ark. aktaran Gençöz, 2008:5).

## II.Bölüm: Sineterapi Uygulamaları

Genelde sanatın özel de ise bir sanat dalı olarak sinemanın insanın iç dünyasının dışarıya yansıtılma yolu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda sinema perdesinden yansıyan görüntüler, insani bir duygunun ya da düşüncenin ifadesi olduğunu söyleyebiliriz (Gençöz, 2007: 20). Bundan dolayı çağın büyülü sanatı olarak sinema, insanların kendilerini yansıttıkları ve bu yolla kendi kendilerini rahatlatmaları çok önemli bir katarsis aracıdır. Bu yalnızca sinema filmi yaratıcısı için değil onu tüketen açısından da böyledir.

Seyirci ve film arasında duyguların ifadesine dayalı olarak ortak bir dilin kullanıldığı durumlarda bir seyirci olarak kendimizi hikâyeye daha yakın hissederiz. Filmde meydana gelen olayların, bizim kendi hayatımızda yakaladığımız ve anlamlandırmaya çalıştığımız olaylara olan yakınlığı artıkça filmin içine daha fazla çekilmemiz mümkün olur. Bu şekilde filmdeki kahramanla birlikte benzer duygular hissederken kahramanın yerine geçer gülmeye ya da ağlamaya başlarız (Gençöz, 2007b: 22). Bu süreç sağlıklı bir şekilde yaşandığında, yani özdeşlik kurulduğunda, filme dâhil olup, rahatlama yaşamamızda mümkün olacaktır.

Bu sayede etkilendiğimiz filmleri sadece unutmamakla kalmaz, çoğu zaman günlük hayatımızda olayları anlamak, açıklamak ve başkalarıyla paylaşmak isterken bir referans noktası olarak kullanırız. Böylelikle etkili filmlerin toplum içinde yeni normlar, inançlar ve davranış kalıpları oluşturmaları mümkün olmakta, psikoloji ve sosyal etkileri nedeniyle sinema filmlerinde işlenen konuların önemi daha da artmaktadır (Gençöz, 2006: 82). Çağın en etkili sanatı ve aynı zamanda kitle iletişim aracı olarak sinema filmleri sayesinde çoğu zaman sebebini bilmediğimiz birçok şeyin farkına varmak ve bunu çözmek mümkün olacaktır. Bununla birlikte sinema filmleri aynı zamanda kişisel gelişimimizi de sağlayan bir yoğunlukta bizi rahatlatacak ve önemli bir yoksunluktan kurtararak, rahatlatacaktır. Sineterapi ile ilgili uygulamalara aşağıdaki başlıklarda yer verilecektir.

#### **A-Yetersizlik Hissi ve Sineterapi**

Sineterapi tekniğini kendi uygulamalarında kullanan terapist, John W. Hesley, bir terapi aracı olarak sinema filmlerini kendi tecrübeleri üzerinden aktarmıştır. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: “Babam II. Dünya Savaşında öldüğünde iki yaşındaydım. Annem beni hep, babamın mükemmel, nazik, iyi kalpli ve cesur biri olduğunu söyleyerek büyüttü. Fakat annemin fark etmediği şey şuydu: Babamı her defasında daha çok tanrılaştırarak tasvir ettiğinde, ben de her defasında babamla asla boy ölçüşemeyeceğime daha çok ikna oluyordum. Böylece, hiç bir zaman babamın olduğu gibi bir adam olamayacağıma inanarak, yetersizlik hissini hep taşıdım. Daha sonra, *Er Ryan'ı Kurtarmak* (Yön. Steven Spielberg, 1998) adlı filmi seyrettim ve tuhaf bir şey oldu. II. Dünya Savaşındaki askerlerin aslında ne kadar genç olduklarını ilk kez fark ettim. Aslında onlar sadece yalnız, korkmuş ve yaşamda kalmaya çalışan çocuklardı. Çoğu birer kahraman olmaktan ziyade, ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorlardı ve kuşkusuz babam da onlarla aynıydı. Sonuçta, öldüğünde sadece 23 yaşlarında genç bir adamdı, fakat benim aklımda o hep bir dev gibi kalmıştı. Daha da önemlisi, benim gözümde bir babadan çok, bir kahraman gibiydi. Filmı seyretmek, onun da bir ölümlü olduğunu ve gerçeğin bu olduğunu fark etmeme yardımcı oldu. O gün sinemadan, sanki omuzlarımdan dayanılmaz bir yük kalkmış gibi hissederek ayrıldım. (aktaran Gençöz ve Aka, 2007: 59-60).

#### **B-Depresyon ve Sineterapi**

Depresyondan yeni çıkmış ve terapiyi sonlandırmak isteyen Fran takma adlı kişinin sineterapi ile terapi sürecinin nasıl devam ettirildiğinin anlatıldığı bir diğer örnek ise terapist Birgit Wolz tarafından tecrübe edilmiştir: “ Terapiyi sonlandırmak üzere olduğumuz aşamada, seanslardan birine akli başından gitmiş bir şekilde, çok üzölmüş olarak geldi. Beklenmedik bir şekilde işine son verilmişti, çünkü çalıştığı şirket küçölme politikası uygulamaya başlamıştı. Fran aslında işini sevmiyordu ama çalışma arkadaşlarına çok bağlıydı. İş yerinden kafası allak bullak olmuş bir şekilde ayrıldıktan sonra da, o ruh haliyle hafif yaralandığı bir araba kazasına neden olmuştu. Bu talihsiz olaylar, kendine karşı olan özeleştirilerini, çalışma arkadaşlarından ayrılmaktan ve yaptığı kazadan duyduğu üzüntüyü artırmıştı. Fran'e *Frida* (Yön. Julie Taymor, 2002) adlı filmi seyretmesini tavsiye ettim ve seyrederken dikkat edilmesi gereken noktaları anlattım. *Frida*, Meksikalı ressam Frida Kahlo'nun yaşamı boyunca karşılaştığı zorlukları nasıl güçlü ve cesaretli bir şekilde göğüslediğini anlatıyordu. Ressam, acısının onu değiştirmesine ve çektiği acının yaptığı

etkileyici resimlere yansımaya izin vermiş, bu da onun zorluklarla baş edebilmesine yardımcı olmuştu. Fran'ı filmi, kendisini *Frida*'nın yerine koyarak seyretmesi konusunda yönlendirdim. Film Fran'ı derinden etkiledi ve kendi için yeni seçenekler keşfetmesinde yardımcı oldu. Filmin yarattığı duygusal etkinin ve filmde *Frida* tarafından örneklenen rol modelinin yardımıyla, Fran'e kendini anlaması ve bütünleşmeyi sağlayacak aşamaları gerçekleştirmesinde rehberlik ettim. Bunların sonucunda Fran, üzüntüsünden kurtularak, kendine güvenini geri kazandı ve fotoğrafçılığa olan tutkusunu yeniden keşfetti. Fotoğrafçılık konusunda eğitim almıştı ama şimdiye kadar uygulayamamıştı. Sonuç olarak da, duygusal ve fiziksel yaraları iyileştikten sonra, fotoğrafçılıkta yeteneklerini gösterebileceği bir iş buldu" (aktaran Gençöz ve Aka, 2007: 60).

### **C-Bağımlılıklarla Başa Çıkma ve Sineterapi**

Sern adlı İsveç doğumlu, 32 yaşında, önceki terapistleri tarafından "zor ve değişime dirençli" olarak tanımlanan bir kişiye odaklanan sineterapi uygulaması ise şu şekilde ilerlemiştir: Terapist, Sern'le aynı ülkeden olan yönetmen Ingmar Bergman'la başlamaya karar verdi. Çünkü kültürel bağlarının yanında, Bergman'ın filmlerindeki konu, kavram ve bunların derinlemesine işlenme biçiminin, Sern'in zekâsına uygun olacağını ve hastanın psikolojik halini yansıtacağını düşünüyordu. Sern'in yaşamı ve iç dünyası *Fanny ve Alexander* (Yön. Ingmar Bergman, 1982) adlı filmde yansıtılan aile yapısındaki karışık ve çok boyutlu duygularla, *Persona* (Yön. Ingmar Bergman, 1966)'daki kayıp kazanç temaları, bireysellik ve kimlik mücadelesiyle, *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri* (Yön. Ingmar Bergman', 1955)'ndeki kişilerarası yakın ilişkilerle, *Yaban Çilekleri* (Yön. Ingmar Bergman, 1957)'ndeki hayal gücü, depresyon, başarı ve yaşlanma konularıyla bağlantı kurularak tartışıldı. Terapist ve Sern, Bergman filmlerinin seyirciyi nasıl derinden etkilediği ve Sern'in hislerinin filmleri seyretmeden önce, seyrederken ve sonrasında nasıl etkilendiği üzerinde duruldu. Bir noktada Sern, *Yaban Çilekleri*'ni terapistle beraber ayrı ayrı seyretmeyi ve seyrederken filme olan tepkilerini kaydetmeyi kabul etmişti. Bir sonraki seans bu filmin yarattığı duygular ve bu duyguların Sern'in benlik kavramıyla olan ilişkisine ayrıldı. Sern sineterapidan çok etkilenmişti ve neredeyse her seansta filmler hakkında bir tartışma başlatıyordu. Hatta alkolle olan savaşını terapistin daha iyi anlayabilmesi için terapist, *Kayıp Haftasonu* (Yön. Billy Wilder, 1945) adlı filmi ve nasıl yaşadığını anlayabilmesi için de *Gül ve Şarap* (Yön. Blaise Edwards, 1962)'ı seyretmesini tavsiye etti. Seans sırasında "Beni oradaki Jack Lemmon adlı karakter olarak düşün, işte oradaki benim yaşamım" diye de nadir gösterdiği bir duygusallık ekledi. Diğer birkaç seans, bu filmlerdeki karakterlerin ayrıntılı analizleriyle ve Sern'in bu karakterlerle kurduğu özdeşim tartışılarak devam etti. Bu, terapistin Sern'in yaşamına olan bakış açısını genişlettiği gibi, dolaylı yoldan hastalarından birinin alkolle mücadelesini anlamasını da sağlamıştı. Terapide filmlerin tartışıldığı seanslar ilerledikçe, Sern de, daha enerji dolu olmaya, daha net konuşmaya başlamış ve terapi sürecinde daha sabırlı bir hale gelmişti. İsteksizliği uzun bir süreden sonra ilk defa ortadan kalkmış, terapiye devam etmeye karşı istek duymaya başlamıştı. Böylece, kendi tedavi ve gelişim sürecine daha fazla yüklenmeye başlamıştı. Artık duygularını açıklamada daha az direnç gösteriyordu ve terapinin bir sonucu olarak kendisi hakkında iç görüşü oluşmaya başlamıştı. Sern terapinin son seanslarına kadar, hatta terapinin bitiminden sonra da motivasyonunu korumaya devam etti." (aktaran Gençöz, Aka, 2007: 61).

Bu üç örnekte de görüldüğü gibi karakterlerin sinema filmi vasıtasıyla terapi sürecine sokulması, özdeşleşme sağlandığında ancak mümkün olmaktadır. Böylece danışan kişinin tedavisi ve kendinin içinde bulunduğu durumun farkına varması sağlanacaktır. Devamında danışan kişinin katarsis, boşalım sağlanmasıyla rahatlaması sonrasında terapi süreci nihayete erecektir.

## **Sonuç**

Sineterapinin ne çapta etkili olduğu şu an bilimsel olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Bunun temel sebebi de bu alanda henüz yeterli sayıda bilimsel çalışmaların yapılmamış olmasıdır. Bununla birlikte daha önce var olan ve sanat psikoterapilerinin bir türü olan bibliyoterapiden kökenlerini alan sineterapı, bibliyoterapinin takip ettiği sürecin benzerini takip ederek danışanların terapi sürecine eklenmesini sağlamaktadır. Bu profesyonel olarak bu şekilde ilerlemekle birlikte aslına bakılırsa her film izleme süreci bir terapi sürecidir ve bunu kişi bir terapistte ihtiyaç duymadan da gerçekteşirebilmektedir. Yeter ki kişi neden film izlediğini bilsin ve neden o anda o filmi izlediğinin farkında olsun. Bu sağlandığı takdirde her film izleme davranışının, terapistle yapılan izleme davranışı kadar etkili olmasa da benzer şekilde faydalı olacağını mümkündür.

Herkes farklı gerekçelerle film izlemektedir. Eğer bir terapi süreci olarak film izlemeyi gerekli görüyorsanız, sineterapinin dört aşamalı bir süreç olduğu gerçegi ni de asla gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Özdeşleşme, katarsis, içgörü ve bütünleşmeden oluşan bu dört aşama sağlıklı bir şekilde aşılırsa, amaçlanan şeye ulaşmak mümkündür. Bunun neden film izliyoruz sorusuna verdiğimiz cevapla da ilgi si bulunmaktadır. Genel olarak sinema filmleri: Ruhsal boşalım, hayatın yansıması, kültürel gelişim, eğlendirme aracı, hayal âlemi olarak sinema filmleri şeklinde değerlendirilir ve izlenir.

şimdi bu film izleme sebeplerinin nasıl sineterapiye yardımcı olduğunu biraz daha detaylandırarak olursak:

Ruhsal boşalım aracı olarak sinema filmi ve sineterapi ilişkisinde sinema filmi ayna gibidir, çünkü yaşam beyaz perdeye yansır. Filmde yansıyan bir karakter, aynada yansıyan kendimizdir. Kendimizi olu mlamak ya da yermek ve daha iyi bir ben ya da mutlu-anamlı bir yaşam için harekete geçip geçmemek bundan sonra bize kalmıştır. Sinema filmi ayna olarak görevini yapmıştır. Beyaz perde karşısına kurulan insan birkaç saatliğine yansıyana bakar. Empati kurar, katarsis sağlar ya da rahatsız olup kendini tartar. Diğer bir deyişle film izlemeden önceki sen ile sonraki sen arasında bir fark oluşur. Beyaz bir kâğıdı yazı ile doldurmak, oradaki kurmaca karakterlere can vermekle beyaz perdedeki sinema filmi karakterleri arasındaki ortak nokta ise kendimizi görmektir.

Hayatın yansıması olarak sinema filmi ve sineterapi ilişkisinde sinema filmi hayat gibidir. Çünkü sinema filmi tıpkı hayatta olduğu gibi, bazen güldüren, bazen ağlatan, bazen korkutan, bazen de düşündüren, toplumu şekillendiren, yönlendiren, kültür ihraç eden, kültür ithal eden, küreselleşmeyi sağlama aracı, kendimize dair bir şeyler, yapmak isteyip de yapamadıklarımız, görmek isteyip de göremediklerimiz, duyguların tatmini, bazen gerçekte bazen hayal ürünü, bazen sıkıcı bazen akıcı, teknolojik güç gösterisi, bazen zararlı bazen faydalı, bazen taraflı bazen tarafsız, bazen de müstehcendir.

Kültürel gelişim aracı olarak sinema filmi ve sineterapi ilişkisinde sinema filmi okyanustaki bir damlaya benzer. Çünkü okyanus neredeyse sonsuz denebilecek uçsuz bucaksız bir su kütesine işaret eder. Bütün bir insanlık ve evren, içindeki bütün yaşanmışlıkla birlikte aynen okyanusa benzemekte, okyanustaki bütün bir çeşitliliğe aynen “hayatta” da karşılaşılmaktadır. İşte her bir film hayat okyanusundan alınan bir parçadır. Nasıl ki bir okyanus damlası bütün heterojenliğiyle bize okyanustan haber verir aynen öylede tek bir film bütün çeşitliliğiyle bize hayatın farklı renklerinden bir demet sunar. Böyle bir filmi de ancak hayatın anlamının ne olduğunu idrak etmiş, kendini ve varlığı anlamış ve anlamlandırmış birisi yapabilir.

Eğerlendirme aracı olarak sinema filmi ve sineterapi ilişkisinde sinema filmi antidepresandır. Çünkü bazen sıfıkıcı, yorucu iş hayatından uzaklaşmak için sinemaya gidilir ve birden karşımızda kendi hayatımızı buluruz. O zaman, hayatımızın hiç de

sandığımız kadar sıkıcı olmadığını keşfedip mutlu mesut evimize döneriz. Çünkü izlemiş olduğumuz sinema filmindeki karakterlerde bizler gibidir. Bizim yaşamış olduklarımıza benzeri ya da daha ağır şeyleri yaşamışlardır.

Hayal âlemi olarak sinema filmi ve sineterapi ilişkisinde sinema filmi kapıya benzetebilir. Çünkü sinema salonunda bir buçuk-iki saat süren bir sinema filmi, bizleri içinde bulunduğumuz sıkıntılar, mutluluklar yaşadığımız, planlar yaptığımız kendi hayatlarımızdan alarak hiç bilmediğimiz ülkelere, yaşamlara, asla olamayacağımız tarihlere veya senaristin ve yönetmenin hayal dünyasında kurulmuş hiç olmayacak başka dünyalara kendi gerçekliğimizden senaristin ve yönetmenin kurdukları hayal dünyasına geçmemizi sağlamaktadır.

Sonuç olarak sineterapi ister bir terapist eşliğinde yapılsın isterse izleyicinin kendisi yapsın bundan sonra daha da güçlenerek terapi sürecinde yerini alacaktır. Bugün biraz da çekimser kalınmasının sebebi bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların biraz az oluşudur. Ancak bu eksiklik giderildiği zaman daha güçlü bir şekilde sineterapiden yardım almak mümkün olacaktır. Bu alanda yapılan her yeni çalışma, sineterapinin güçlenmesi ve müstakil bir terapi biçimi olması açısından değerlidir. İnterdisipliner bir alan olması açısından özellikle sinema ve psikoloji disiplinlerinden gelen akademisyenlerin birlikte çalışmaları gerekmektedir.

#### **Kaynakça**

- Adalı, B. Y. (2012) Birleşik Sanat Yaklaşımı ya da Intermodalite. [www.sanatpsikoterapileridernegi.org/](http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/), E.T: 20.03.2015
- Aka, B. T. ve Gençöz, F.(2010). Sinematerapinin Mükemmeliyetçilik ve Mükemmeliyetçilikle İlgili şemalar Üzerindeki Etkisi, Türk Psikoloji Dergisi, 25(65),69-77.
- Aydın, B. (2012). Tıbbi Sanat Terapisi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 4(1), 69-83.
- Aydın, E. (2012) Müzik Terapi: İşleyiş ve Yaklaşımlar. [www.sanatpsikoterapileridernegi.org/](http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/),
- Berg-Cross, L., Jennings, P. ve Baruch, R. (1990). Cinematherapy: Theory and application. Psychotherapy in Private Practice, 8(1), 135-156
- Cohen, J. (2001). Defi ning identifi cation: A theoritical look at the identifi cation of audiences with media characters. Mass Communication & Society, 4(3), 245-264. E.T: 20.03.2015
- Gençöz, F. (2006). Sinemada Psikolojik Bozukluklar, Bilim ve Teknik, 82-86.
- Gençöz, F. (2007a). Sinema Filmlerinden Psikolojik Fayda Sağlamak, Güncel Psikoloji ve Psikiyatri, Yaz, 52-56.
- Gençöz, F. (2007b). Sinema, Duygular ve Sinematerapi, Popüler Bilim, 20-24.
- Gençöz, F. (2008). Sinema Filmlerinde İntihar: Araştırma, Eğitim ve Sinematerapi, Kriz Dergisi, 16(2),1-9.
- Gençöz, F. ve Aka, B.T. (2007). Sinema Tadında Psikoterapi, Bilim ve Teknik, 58-61,
- Güney, S. S. (2012) Dans ve Hareket Terapisi. [www.sanatpsikoterapileridernegi.org/](http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/), E.T: 20.03.2015

- Lampropoulos GK, Kazantis N, Deane FP (2004) Psychologists' use of Motion Pictures in Clinical Practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 35, 535- 541.
- Morawski, C. M. (1997). A role of bibliotherapy is in teacher education. *ReadingHorizons*, 37, 243-259.
- Sharp, C., Smith, J. V. ve Cole, A. (2002). Cinematherapy: metaphorically promoting therapeutic change. *Counselling Psychology Quarterly*, 15, 269-276.
- Soydan, M. (2011). Sinema Filmi İle İlgili Metaforlar: Öğretim Üyelerinin Sinema Filmi Algıları, *TSA Dergisi*,
- Stamps, L. S. (2003). Bibliotherapy: How books can help students cope with concerns and conflicts. *The Delta Kappa Gamma Bulletin*, Fall, 25-29.
- Van Beneden, P. (1998). Viewer 'identification' with characters in television and film fiction. Retrieved January 10, 2007  
<http://www.aber.ac.uk/media/Students/pjv9801.html>
- [www.sanatpsikoterapileridernegi.org/350iir-terapisi.html](http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/350iir-terapisi.html), E.T: 20.03.2015
- [www.sanatpsikoterapileridernegi.org/goumlrsel-sanatlar-terapisi.html](http://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/goumlrsel-sanatlar-terapisi.html), E.T: 20.03.2015





## **AK Parti Döneminde Türkiye'nin Balkanlarda Kamu-Kültürel Diplomasi Aracılığıyla Toplumsal-Kültürel Etkinliğini Artırma Politikası**

*Turkey's Policy for Enhancing the Societal-Cultural Effectiveness in Balkans Through Public-Cultural Diplomacy During AK Party Era*

**Muharrem EKŞİ\***

### **Özet**

1990'larda Türkiye, Balkanlarda istikrarsızlık ve çatışmalardan dolayı doğal olarak güvenlik odaklı politika izlerken 2000'lerde bölgenin görece istikrara kavuşmasından sonra AK Parti döneminde yumuşak güç odaklı toplumsal-kültürel etkinliğini artırma politikası izlemeye başlamıştır. Buradan hareketle, AK Parti hükümetlerinin Balkan politikasının ağırlıklı olarak tarihi ve kültürel miras üzerinden formüle edildiği ileri sürülebilir. Bu çerçevede '*AK Parti dönemi Türkiye'nin Balkan politikası, kamu diplomasisi temelli, kültürel odaklı ve yumuşak güç araçlarına dayanan bir diplomasi*' olarak tanımlanabilir. Türkiye'nin Balkanlarda etkinliğini ortak tarih ve kültüre özellikle Osmanlı mirasına vurgu yaparak artırma politikası hem bölgede hem de akademik camiada bir tehdit ve yayılmacı-hegemonik bir politika olarak Yeni-Osmanlılık algısına yol açmıştır. Nitekim Ekim 2009 yılında Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Bosna'da Yunus Emre Türk kültür merkezinin açılışında Osmanlı tarihine vurgu yaparak bölge ülkelerini Türkiye'nin liderliğinde bütünleşmeye çağırarak konuşması, Yeni-Osmanlılık algısının temel dayanağı olmuştur. Oysa Türkiye'nin bölge ülkelerini AB ve NATO ile entegrasyona teşvik etmesi ve desteklemesi, Yeni-Osmanlılık iddialarla çelişmektedir. Diğer taraftan AK Parti döneminde açılan yumuşak güç kurumları olan Yunus Emre Enstitüsü, Türk kültür merkezleri, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, daha önce açılan fakat daha etkin hale getirilen TİKA, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Diyanet, TRT, Anadolu Ajansı Balkanlarda Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarının yeniden güçlendirilmesine yönelik önceki dönemlerden farklı kamu diplomasisi olarak tanımlayabileceğimiz bir politika izlenmeye başlamıştır. Kamu diplomasisi yaklaşımı çerçevesinde Türkiye, Balkan toplumlarıyla doğrudan ilişki kurma politikasına geçmiştir. Bu da Türkiye'ye bölgede hem çok daha geniş bir etkinlik ve hareket alanı sunarken hem de bölge halklarıyla derin ilişkiler inşa etmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Balkan politikasının kamu diplomasisi kurumlarının etkinlikleri üzerinden toplumsal ve kültürel boyutu analiz edilmiştir. Bu makalede AK Parti döneminde Türkiye'nin Balkan politikası, eğitim diplomasisi, diaspora diplomasisi, kültürel diplomasisi, TV diplomasisi ve hepsini içeren kamu diplomasisi çerçevesinde ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Türkiye, Balkanlar, Kültürel Diplomasi, AK Parti*

### **Abstract**

In 1990s Turkey had intrinsically pursued security-focus policy due to instability and conflicts in the Balkans, but it has unlikely adopted a soft power-oriented policy for enhancing societal-cultural effectiveness during AK Party era after the relative stabilization in the region in 2000s. From this point of view, it could be assert that the ruling government has principally formulated Balkan policy through the historical and cultural legacy. In this context, '*Turkey's Balkan strategy during AK Party decade defines as "public diplomacy-based, cultural diplomacy-focus and the instruments of soft power-oriented"*'. Turkey's policy for enhancing its influence by accentuating common culture and history in particular the legacy of Ottoman has led to a perception of threat as Neo-Ottomanist, revisionist and hegemonic policy both in the region and in academic circle. Therefore, the Foreign Minister Davutoğlu's speech of calling for Turkey's leadership to the integration of countries of the region by underling the Ottoman history in the inauguration of the Yunus Emre Institute Turkish Cultural Center in Bosnia has been a mainstay of the Neo-Ottoman perception. Whereas, Turkey's

---

\* Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ve Kamu Diplomasisi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, Kırklareli Üniversitesi, e-mail: [eksimuharrem@gmail.com](mailto:eksimuharrem@gmail.com)

encouraging and supporting the integration of the countries of region with the EU and NATO is in contradiction with the Neo-Ottoman claims. On the other hand, this policy can be defined as public diplomacy that is quite different from the previous periods of Turkey's Balkan policy. Ak Party has initiated to implementation of soft power institutions such as Yunus Emre Institute Cultural Centers and the Office of Public Diplomacy, The Presidency for Turks Abroad and Related Communities opened by the ruling government and previously opened but made more effective institutions of TİKA, TRT, Anadolu Agency and Diyanet Foundation in order to strengthen Turkey's historical and cultural ties in the Balkans by AK Part. In the framework of public diplomacy approach Turkey has maintained a policy of building direct relations with the Balkan people. To that effect, this policy provides Turkey both a much wider sphere of influence and building deeper relations with the living people of the region. In this context, Turkey's social and cultural dimension of the Balkan policy is analyzed in terms of the activities of public diplomacy institutions. In this article, Turkey's Balkan policy is scrutinized within the framework of education diplomacy, diaspora diplomacy, cultural diplomacy, TV diplomacy and public diplomacy comprising all of them.

**Key Words:** *Turkey, Balkans, Cultural Diplomacy, AK Party*

### **Türkiye'nin Balkan Politikası**

1990'larda Yugoslavya'nın dağılması sonucu Balkanlarda bir arada yaşamış toplumlar arasında ortaya çıkan kültür, din, kimlik ve milliyetçilik temelli çatışmalar, devletleri izledikleri dış politikada kültür unsurlarına önem vermeye itmiştir. Türkiye'nin de 2000'lerden itibaren Balkan politikasını kültür temelinde formüle etmesinde özelde Balkanlarda genelde küresel siyasette 1990'lardan itibaren özellikle de 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra kültür temelli çatışmaların artması etkili olmuştur. Küresel siyasetin kültür temelli çatışmalar dönemine girmesiyle Huntington'un 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan 'medeniyetler çatışması' makalesi<sup>1</sup> ve 1996 yılında yayınlanan 'Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması' kitabı<sup>2</sup> dünyada ilgi odağı olmuştur. Çünkü Huntington, medeniyetler çatışması tezinde dünyada Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların kültür dinamikleri üzerinden yaşanacağını ileri sürmekteydi. Nitekim 1990'larda Balkanlardaki çatışmalar ve 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin "İslamcı" terörizme savaş açması ve Haçlı Seferleri gafi<sup>3</sup> dünyada Huntington'un bu tezinin gerçekleşmeye başladığı fikrini uyandırmıştı. Bu çerçevede küresel siyasetin hem olgusal olarak hem de düşünsel açıdan kültürel çatışmalar bağlamında dönüşmeye başlaması, konstrüktivist Alexander Wendt'ten hareketle devletleri de uluslararası sistemin temel dinamiklerini Huntington gibi kültür üzerinden anlamlandırmaya itmiştir.

Bu bağlamda küresel siyasette 2000'lerde kamu diplomasisi ve kültür diplomasisinin önemi artmaya başlamış ve devletler de dış politikalarını yumuşak güç, kamu diplomasisi ve kültür diplomasisi çerçevesinde yeniden formüle etmeye başlamışlardır. Türkiye de AK Parti (AKP) iktidarı döneminde Balkanlardaki nüfuzunu kültür temelinde artırma stratejisini uygulamaktadır. Bu bağlamda bu makalenin temel araştırma sorusu, AKP döneminde - 2000'lerde- Türkiye'nin Balkan politikasının değişen yönü nedir? Olarak belirlenmiştir. Bu soru çerçevesinde araştırmanın temel argümanı, AKP dönemi Türkiye'nin Balkan politikası, ağırlıklı olarak kamu-kültür diplomasisi temelinde yumuşak güç politikası izlenerek bölgede kültürel-toplumsal etkinliği artırma stratejisinin izlendiğidir. Bu çerçevede 'AK Parti dönemi Türkiye'nin Balkan politikası, kamu diplomasisi temelli, kültürel odaklı ve yumuşak güç

<sup>1</sup> Huntington, Samuel (1993), "The Clash of Civilizations?", Foreign Affairs, Summer Issue,

<sup>2</sup> Ibid. (1996), The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, Simon& Schuster, New York.

<sup>3</sup> "Bush 'Haçlı Seferi' demek istememiş", NTV, 19 Eylül 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/107413.asp#BODY>, ABD Başkanı Bush'un haçlı seferi deyimini kullandığı video için bk. Erişim tarihi: 30 Mayıs 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=rsP2SrJww-I>

araçlarına dayanan bir diplomasi stratejisi' olarak tanımlanabilir. Bu strateji<sup>4</sup> çerçevesinde Türkiye, Balkanlarda kamu diplomasisi kurumları olarak Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, TRT, Anadolu Ajansı, Kültürel diplomasi olarak Yunus Emre Enstitüsü, Dış yardım diplomasisi olarak TİKA, dini diplomasi olarak Diyanet, diaspora diplomasisi olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) gibi yumuşak güç araçlarını devreye sokmuştur. Bunların dışında kamu diplomasisi çerçevesinde STK'ların da toplumlar arası kültürel ilişkileri artırmaya yönelik faaliyetleri eklenebilir. Bu bağlamda AKP döneminde Türkiye'nin Balkan politikasına yeni kurum, araç ve mekanizmalar eklenmesiyle önceki dönemlerden farklı ve özgün bir diplomasi tarzı izlendiği iddia edilebilir. Süreklilik bağlamında ise Türkiye, Balkanlarda 1990'lardan itibaren mütemadiyen aktif diplomasi izlemektedir. 2000'lerde AKP iktidarı, Balkan politikasını önceki dönemlerden farklı olarak hem ilgilendiği konular hem de uyguladığı araç, yöntem ve mekanizmalar bağlamında çeşitlendirmiştir. Balkan politikasındaki bu çeşitlilik ve farklılığı sağlayan kamu-kültür diplomasisidir.

### **Kamu Diplomasisi**

Kamu diplomasisi, modern anlamda 1960'larda ABD'de ortaya çıkmış bir kavramdır<sup>5</sup>. İlk defa bugünkü anlamıyla eski bir diplomat olan Edward Murrow, kamu diplomasisini, "uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasinin ötesindeki boyutlarını, hükümetlerin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturmalarını, özel ve çıkar gruplarının diğer ülkelerle etkileşimini, ... kültürler arası iletişim sürecini kapsamaktadır" şeklinde 1965 yılında tanımlamıştır<sup>6</sup>. Türk Dil Kurumunun yayınladığı *Türkçe Sözlük* de "bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoylarına anlatma amacıyla uygulanan politika" olarak ifade edilmiştir. Bu tanımlardan hareketle, kamu diplomasisi, geleneksel diplomasiden farklı olarak devletten devlete ilişkiler yerine devlet-toplum ve toplumdaki topluma ilişkileri ve özelden kültürel ilişkileri esas almaktadır. Bu haliyle de kamu diplomasisi doğal olarak klasik diplomasinin kurumları yerine kamu diplomasisinin yeni kurum, araç, yöntem ve mekanizmaları uygulanmaktadır. Kamu diplomasisinde kurumsal olarak Dışişleri Bakanlıkları yerine sivil alana hitap eden kültür kurumları bu yeni diplomasi tarzını yürütmektedir. Kamu diplomasisinde araçsal ve yöntemsel olarak geleneksel diplomasinin resmi mekanizmaları yerine Halkla İlişkiler, PR, imaj-itibar-prestij ve algı yönetimi, propaganda, lobcilik, ulus markalama, gündem belirleme ve iletişim araçlarıyla enformasyon programları uygulanmaktadır. Böylece diplomasi alanına kültür-sanat etkinlikleri, dil öğretimi, uluslararası burs programları, farklı kültür ve toplumlararası değişim programlarının uygulanması eklenerek dış politikanın çeşitlendiği ve ülkelerarası ilişkilerin toplumsal ve kültürel düzeyde derinleşmesine yönelik yeni ilişki tarzlarının geliştirildiği söylenebilir. Bu yönüyle sivil alanda toplumsal düzeyde ilişki inşa etmenin diplomasisi olan kamu diplomasisiyle devletler, klasik diplomasiden farklı olarak kültürel temelli toplumlararası ilişkilerini geliştirmekte hatta derinleştirmektedirler. Türkiye de Balkanlarda kamu diplomasisiyle doğrudan bölge insanıyla sivil ve samimi ilişkiler tesis etme yaklaşımı yönünde hareket ederek nüfuzunu artırmaktadır. TİKA, YTB, KDK ve Yunus Emre

<sup>4</sup> AKP iktidarının kamu-kültür diplomasisi tarzında genel bir dış politika formüle etmesi ve aynı zamanda Balkanlarda kültürel araçlarla etkinliğini artırma politikası uygulaması stratejik bir karar olarak nitelendirildiği için bu makalede AKP'nin Balkan politikası kültürel diplomasi temelli bir 'strateji' olarak tanımlanmıştır.

<sup>5</sup> Nancy Snow and Philip M. Taylor (eds.), *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York and London, 2009, s.6.

<sup>6</sup> Gullion, Edmund A., "What is Public Diplomacy?", *The Edward R. Murrow Center of Public Diplomacy*, The Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University, <http://fletcher.tufts.edu/Murrow/Diplomacy>

Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri gibi yumuşak güç ve kamu-kültür diplomasisi kurumlarının toplumsal ve kültürel alanda faaliyetler yürütmesinin Türkiye'ye Balkanlarda rakiplerine göre çok daha geniş bir etkinlik ve hareket alanı sunduğu ileri sürülebilir. Zira Türkiye, klasik diplomasinin sınırlı alan ve araçları yerine kamu diplomasisinin neredeyse tüm çeşit, araç ve mekanizmalarını Balkanlarda etkili bir şekilde kullanarak bir yandan nüfuzunu toplumsal alanda genişletmekte bir yandan da kültürel alanda derinleştirmektedir.

### **Kültür Diplomasisi**

Kamu diplomasisinin kültür-sanat faaliyetleri bağlamında onun bir çeşidi ya da dalı olan kültür diplomasisi aslında kamu diplomasisiyle iç içe geçmiştir. Zaten kamu diplomasisinin kültür-sanat faaliyetleri açıkça kültürü içerdiğini göstermektedir. Farklı olan husus, kültürel diplomasi olarak yeni bir diplomasi sanatının geliştiğidir. Bu münasebetle ayrı bir kavram olarak diplomasi terminolojisinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Literatürün çoğunluğunda da kültür diplomasisi, kamu diplomasisinin bir alt bileşeni olarak geçmektedir<sup>7</sup>. Kültür diplomasisi üzerine literatürde çok fazla tanım olsa da en fazla atıf yapılan Milton Cummings'in insanlar arasında değerler, fikirler ve kültür-sanat öğelerinin değişimi tanımıdır<sup>8</sup>. Bu yönüyle kültür diplomasisi, bireysel ve sivil toplum temelli kültür-sanat faaliyetleri olarak doğrudan birey ve halklar arası sivil ilişkiler inşa etme olarak değerlendirilebilir. Bu da devletlere hem çok geniş bir alanda manevra imkânı sağlarken nüfuzlarını da derinleştirmelerini sağlamaktadır. Böylece devletler, kültür diplomasisiyle kültürel iletişim ve etkileşim faaliyetlerinde bulunmaktadırlar.

Aslında diplomasi alanında kültürün kullanılması yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca devletler tarafından kültür, diplomatik bir araç olarak her zaman kullanıla gelmiştir. Genel olarak ise kültür sadece dış politika aracı değil, devletlerin kimliklerini ve küresel siyasetin dinamiklerini etkileyen unsurlardan biridir. Kültürün 2000'lerden itibaren tekrar önem kazanmasında küresel siyasetin yeni çatışma dinamiklerinin kültürel kodlar üzerinden yeniden şekillenmesi etkili olmuştur. Özellikle El-Kaide'nin 11 Eylül terör saldırıları ve sonrasında küresel siyasetin çatışma dinamiklerinde kültürel unsurların etkili olduğu bir döneme girilmiştir. Zira 2000'lerin başında küresel çapta El-Kaide, Afrika'da Boko Haram ve Eş-Şebab, Ortadoğu'da 2013'te ortaya çıkan IŞİD gibi terör örgütleri bağlamında kültür ve din unsurların artık yeni küresel siyasetin temel çatışma dinamiği olduğu Huntington'un medeniyetler çatışması tezinin düşünsel çerçevesini aşmış artık olgusal olarak bilfiil gerçekleştiği hemen hemen hergün medyadan açıkça gözlemlenmektedir. Bu anlamda küresel siyasetin kültürel çatışmalar dönemine girdiği 2000'lerde Balkanlarda da artan yabancı düşmanlığı, İslamofobi ve radikalleşme eğilimleri, kültürel diplomasinin önemini tekrar artırmıştır. Bu nedenle devletler de dış politikalarında kültür diplomasisine ağırlık vermeye başlamışlardır. Nitekim Türkiye de 2002 yılından itibaren Balkan politikasını kültür üzerinden yeniden formüle ederek stratejik olarak kültür diplomasisi ağırlıklı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, bir yandan Balkan ülkeleriyle kültür antlaşmaları yaparak bölge ülkeleriyle devlet düzeyinde kültürel ilişkilerini geliştirme politikası izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak 2004 yılında Bosna-Hersek ile "Kültürel, Eğitimsel, Bilimsel, Gençlik ve Spor Alanlarında Değişim programı" antlaşması imzalanmıştır. Yine aynı yıl Kosova ile "Kültürel İşbirliği Anlaşması" ve Makedonya ile "Kültürel Değişim Protokolü" imzalanmıştır. Daha sonra 2006 yılında Hırvatistan ile "Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat, Gençlik ve Spor Alanlarında İşbirliği Programı", 2007'de Yunanistan ile "Kültürel Değişim Programı", 2008'de ise Macaristan ile "Bilim, Kültür,

<sup>7</sup> Mark, Simon (2009) "A Greater Role for Cultural Diplomacy", Clingendael, s.1. [http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20090616\\_cdsp\\_discussion\\_paper\\_114\\_mark.pdf](http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20090616_cdsp_discussion_paper_114_mark.pdf),

<sup>8</sup> Cummings, Milton C. (2003) Jr., Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey, Center for Arts and Culture, Washington, s.1.

Eğitim Değişim Programı”, Bulgaristan ile “Bilim, Eğitim ve Kùltür Alanlarında İşbirliği Programı” icra edilmiştir. Son olarak 2009 yılında Sırbistan ile “Kùltürel İşbirliği Programı” imzalanmasıyla Türkiye, Balkanlarda devletlerarası kùltürel ilişkilerin diplomatik temelini antlaşmalarla<sup>9</sup> atmış oluyordu.

Öte yandan sivil ve toplumsal düzeyde ise Türkiye, 2007 yılında yeni kurduğu Yunus Emre Enstitüsü ile bölgede 2009 yılından itibaren kùltür merkezleri açarak doğrudan bölge insanıyla ilişki inşa etmeye yönelik kùltür diplomasisi izlemeye başlamıştır. Çünkü kamu diplomasisi ve kùltürel ilişkiler sadece devlet eliyle yürütülecek bir konu değildir. Sivil ve toplumsal alanda diplomatik araç olarak kùltürün kullanılması tarihsel olarak kùltür enstitüleri ve merkezleri aracılığıyla yürütülmektedir. Bu şekilde devletler, sivil alana hizmet eden kùltür, dil enstitüleriyle yumuşak güç olarak küresel siyasette prestij ve statülerini artırmaktadır.

### **Yumuşak Güç**

Kamu diplomasisi ile kùltür diplomasisinin ortak noktası ve zemininde yer alan yumuşak güç kavramı, literatüre 1990 yılında Joseph Nye<sup>10</sup> ile girmiş ve 2000’lerde kamu diplomasisinin temel bileşeni haline gelmiştir. Hatta yumuşak güç kavramı, kùltürel güç<sup>11</sup> olarak da nitelendirilmiştir. Bunda yumuşak güç kavramını tanımlarken Nye’in kùltür unsurunu yumuşak gücün temel kaynağı olarak kavramsallaştırması etkili olmuştur. Nye, yumuşak güç kavramını diğer toplumlara çekici gelen kùltür, siyasi değerler ve dış politika olmak üzere üç kaynağa dayandırarak başkalarının tercihlerini kaba güç ve zorlama olmaksızın şekillendirme ve böylece diğerlerinin sizin istediğinizi istemelerini sağlamak olarak tanımlamıştır<sup>12</sup>. Buradan hareketle de yumuşak gücün işleyiş mantığını da cezbetmeye dayandırmış olmaktadır.

Ayrıca buna kùltür diplomasisi ile yumuşak güç inşa edilmesi argümanı da eklenebilir. Diğer bir ifadeyle, yumuşak güç kaynakları olan kùltür, değerler ve dış politika, değişim programları, kùltürel ve enformasyonel faaliyetler gibi kamu diplomasisi uygulamalarıyla hayata geçirilmektedir<sup>13</sup>. Yumuşak gücün kamu diplomasisi program ve yöntemleriyle politikaya tahvil edilmesi boyutu da yumuşak gücü, kamu-kùltür diplomasisiyle doğrudan ilişkili ve iç içe yapmaktadır. Ezcümle kamu-kùltür diplomasisi, yumuşak güç politikasıdır. Devletler, dış politikada yumuşak güç politikasını kùltür enstitüleri açarak uygulamaktadır. Türkiye de 2000’lerden itibaren kamu diplomasisini kùltür, dış yardım, diaspora ve dini diplomasi olmak üzere çok yönlü uygulamaya başlamıştır.

### **Türkiye’nin Balkan Politikasının Tarihsel Gelişimi Bağlamında Değişen Araç ve Uygulamaları**

Öncelikle Balkan kelimesinin Türkçe olması itibarıyla Türkiye açısından bölgenin önemi daha baştan açıkça anlaşılmalıdır. Buradan hareketle, Türkiye’nin Balkanlarda kùltürel ve tarihsel derinliğe sahip olduğu çıkarılmaktadır. Kùltür, dil, din ve tarihsel köklü bağlantılarıyla Türkiye’nin Balkanlarda diğer ülkelere nazaran kamu-kùltür diplomasisi ve

<sup>9</sup>Antlaşmalar için bk. <http://teftis.kultur-turizm.gov.tr/TR,14104/kultur-ve-turizm-anlasmalari-dizini.html>

<sup>10</sup> Nye, Joseph S. , Jr. (1990), Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power, Basic Books, New York, 1990; Nye, Joseph S. Jr. (1990), Soft Power, Foreign Policy, No.80, Twentieth Anniversary, (Autumun), ss.153-171.

<sup>11</sup> Ferguson, Niall ( 2006) “Think Again: Power”, Foreign Policy (Washington), no.134, ss.18-24.

<sup>12</sup> Nye, Joseph S. Jr. ( 2004), Soft Power: The Means to Success in World Politics, Public Affairs, New York, s.11-14.

<sup>13</sup> Ibid, s.107

yumuşak güç bakımından büyük bir avantaja sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Balkanlar, Pax Ottomana olarak nitelendirilen 500 yıllık Osmanlı egemenliği ve mirasının bugün hala derin etkilerini muhafaza etmektedir<sup>14</sup>. Osmanlı-Türk-İslam kültürü bir anlamda Balkanlara damgasını vurmuştur. Bölgedeki Müslüman Osmanlı bakiyesi toplumlar, Türk azınlıklar ve Türkiye’de yaşayan Balkan kökenli nüfus<sup>15</sup>, Türkiye’nin Balkanlarda doğrudan tarihsel ve kültürel bağlantıları olup aynı zamanda bu durum Türkiye’nin sürekli bölgeyle ilgilenmesini gerekli kılan bir özelliktir. Zaten Balkanlardaki Türk ve Müslüman toplumların Türkiye’ye koruyucu-hami olarak bakmaları<sup>16</sup>, Türkiye’nin bölgeyle sürekli ilgilenmesini zorunlu kılmaktadır. Türk dış politikasının Balkanlardaki tarihsel gelişimine bakıldığında da Türkiye için bölgenin hep önemini koruduğu söylenebilir. Zira Türkiye kuruluşundan itibaren Balkan kimliğini yani Osmanlı gibi bir Balkan ülkesi olduğunu hep vurgulamıştır<sup>17</sup>. Çünkü Türkiye’nin Balkanlarla tarihsel-kültürel bağları dış politikasını şekillendirmektedir.

Bu durum 2000’lerde Türkiye’nin bölgede *kültür diplomasisi temelli ve yumuşak güç odaklı politika stratejisinin* de ne kadar isabetli olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Balkanların Türkiye açısından ehemmiyeti kültürel ve tarihsel bağlantılar ve yakınlığın ötesinde stratejik açıdan da kaynaklanmaktadır. Trakya bölgesiyle Türkiye’nin coğrafi olarak bir Balkan ülkesi olma durumu ülkeye Balkan kimliğini de katmaktadır. Daha da ötesi Türkiye’nin öncülü Osmanlı İmparatorluğunun bir Balkan devleti olarak kurulması ve ilk bu coğrafyadan yayılması bölgenin stratejik açıdan önemini ortaya koymaktadır. Zira askeri açıdan Türkiye’nin küçük bir Trakya bölgesiyle Balkanlarla sınırı, ülke savunma stratejisinde ülke derinliğinden yoksun olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle Balkanlar, Türkiye’nin savunma stratejisi bağlamında askeri-güvenlik bakımından da stratejik öneme sahiptir. Ayrıca Balkanlar, Türkiye’nin Avrupa’ya açılış kapısıdır. Türkiye’nin Avrupa ülkeleriyle ticareti için de Balkanlar tek kara bağlantısı olması bakımından vazgeçilmez bir ticaret yoludur. Bölgedeki istikrarsızlık doğrudan Türkiye’nin kara ticaretini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle de Türkiye’nin Balkan politikası hep istikrarı destekleme üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca Balkanlar, Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde de önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkiye’nin Balkanlarda ilişkilerini geliştirmesinin kendisine AB yolunu açacağı gibi aynı zamanda AB’nin enerji ihtiyacında Türkiye’nin en önemli kozu olan boru hatları güzergâhı bakımından da Balkanlar stratejik noktayı teşkil etmektedir. Türkiye’den Avrupa’ya transit geçecek nakil hatları bir yandan Türkiye’yi enerji koridoru yapmakta öte yandan AB’yi Türkiye’ye muhtaç kılmaktadır. Bununla birlikte, Balkanlarda Türkiye’nin en büyük rakibinin de yine AB ve Almanya olduğunu vurgulamak gerekmektedir. AB, bölgede büyük ekonomisiyle Türkiye’ye nazaran avantajlı olduğu gibi Türkiye’de tarihsel ve kültürel açıdan avantajlı konumda bulunmaktadır. AB’nin Balkanları kendi çatısı altında bütünleştirme politikası ile Türkiye’nin de 2000’lerden itibaren AKP iktidarında Balkanlarda bölgesel liderlik politikasına geçmesi çatışmaktadır. Bu bağlamda her iki aktör de birbirlerini rakip olarak görmektedir. Dolayısıyla Balkanların Türkiye açısından hem stratejik hem de tarihsel-kültürel önemi dış politikasını da belirlemiştir.

Yukarıda ifade edilen Türkiye’nin kuruluşundan beri Balkanlarla hep ilgilendiği argümanı, olgusal olarak 1934 yılında imzalanan Balkan Paktı ve sonrasında 1953-75

<sup>14</sup> Demirtaş, Birgül (2013), “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, Perception, Summer, Vol. XVIII, Number 2, ss. 163-184, s.166.

<sup>15</sup> Türkiye’de yaşayan Balkan kökenli nüfusun 7 milyon civarında olması içerde Türk dış politikasının Balkan perspektifinin belirlenmesinde kamuoyu baskısı olarak belirleyici olmaktadır. İlhan Uzgel (2001), “Balkanlarla İlişkiler”, Baskın Oran (Editör), Türk Dış Politikası, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s.170

<sup>16</sup> Ibid. s.170.

<sup>17</sup> Ibid. s.167.

arasındaki Balkan İttifakı, Dostluk ve İşbirliği Antlaşmalarından izlenmektedir. Sadece Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısından dolayı Türkiye'nin münhasır bir Balkan politikası olmadığı söylenebilir. Ancak yine de 1960-70'lerde Soğuk Savaşın yumuşama döneminde Türkiye'nin dış politikada çok yönlülüğe geçerek 1960'lardan itibaren günümüze Balkanlara ilgisinin kesintisiz sürdüğü ileri sürülmektedir<sup>18</sup>. Soğuk Savaş sonrası dönemde 1990'larda Sovyetlerin dağılmasıyla Balkanlarda güç boşluğu oluşmuştur. Bu da bölgeyi uluslararası nüfuz mücadelesi haline getirmiştir. Türkiye, ABD, Almanya ve İtalya Balkanlarda etkinliklerini artırma politikası izlemeye başlamışlardır. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Balkanlarda hemen hemen bütün devletler ve bölge halkları bağımsızlıklarının tanınması ve destek için Türkiye'ye başvurmuşlardır<sup>19</sup>. Bu durum Balkanların Türkiye'ye verdiği önemi açıkça göstermektedir. Böyle bir ortamda Türkiye de Kafkasya ve Orta Asya'da olduğu gibi Balkanlara da ilk başlarda duygusal olarak yaklaşmıştır. 2000'lerde AKP iktidarı döneminde de tartışılan Yeni-Osmanlılık iddiasıyla politika izleme, ilk olarak 1990'larda Balkanlarda Pax Ottomana-Osmanlı Barışını- sağlama iddiasıyla TİKA liderliğinde kamu-kültür diplomasisi ve yumuşak güç politikası izlenmesinin başlangıcı Özal döneminde kendini göstermiştir. Ancak Türkiye'nin bölgede oluşan güç boşluğunu doldurma ve Osmanlı gibi düzeni sağlama iddiasındaki politikası kısa sürmüştür. Zira Yugoslavya'nın dağılması ve bölgede milliyetçiliğin yükselişe geçmeye başlamasıyla Balkanlar bugün bile çatışma, parçalanma, istikrarsızlık ve etnik temizlik gibi pejoratif sıfatlarla anılmasını sağlayacak çatışma dönemine girmiştir. 1990'lar Balkan tarihi için tam bir çatışma ve istikrarsızlık dönemi olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin 1990'lardaki Balkan politikası güvenlik odaklı ve istikrarı sağlamaya yönelik belirlenmiştir. Osmanlı düzenini sağlama politikası başarısız olsa da Türkiye, özellikle Bosna Savaşı sırasında belki de tarihinin en aktif ve en uzun süreli diplomasisini izleyerek etkin varlığıyla Balkanlarda önemli bir aktör olduğunu ispatlamıştır<sup>20</sup>.

2000'lerde ise Balkanların göreceli istikrar dönemine girmesi ve Türkiye'nin de AKP ile yeni bir döneme girmesiyle 1990'lardaki güvenlik ve istikrar odaklı dış politika yerine kamu-kültür diplomasisi temelli ve yumuşak güç odaklı yeni bir dış politika formüle edilmiştir. 2000'lerde Türkiye'nin Balkan politikasının AKP iktidarının kimliğine paralel olarak tarihsel-kültürel kodlar üzerinden formüle edildiği söylenebilir. Zira AKP elitleri başta Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Balkanları Osmanlı-Türk-İslam medeniyeti dairesi içinde yeniden tanımlamışlardır. Hatta AKP iktidarı döneminde Osmanlı tarihiyle barışma yaklaşımının bir uzantısı olarak Balkanlara 'Evlad-ı Fatihan' yani Osmanlı bakiyesi olarak bakıyorlardı. Haliyle bu dönemde Türkiye'nin Balkan politikası, AB'nin Balkanlarla entegrasyon politikasına benzer tarzda Türkiye ile Balkan toplumları özellikle Müslüman-Osmanlı bakiyesi ile kültürel işbirliği-entegrasyon- üzerine inşa edilmiştir. Bu politika ise kamu-kültür diplomasisi stratejisi izlenerek hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ancak genel itibarıyla AKP döneminde Türkiye'nin Balkan politikasının 2009 yılından itibaren aktif hale geldiği söylenebilir. Bunda bölgesel gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin ilk olarak Ortadoğu politikasına ağırlık vermesi etkili olmuştur. Zira 2003'te ABD'nin Irak işgali doğal olarak Türkiye'nin dikkatini Ortadoğu'ya çevirmesini zorunlu kılmıştır. Yine bölgesel gelişmeler bağlamında 2009'da Bosna-Hersek Federasyon'unda çatışma olasılığının yükselmesine karşı Türkiye, Balkanlarda aktif bir diplomasi izlemeye başlamıştır. Bu minvalde AKP hükümetleri 2002'den 2014 yılına kadar genel olarak dış politikada aktif diplomasi izlediği genel kabul görmektedir. Nitekim Balkanlarda kırılğan çatışma olasılığının belirmesi üzerine Türkiye, Bosna ve Sırbistan arasında diyalog ve işbirliği mekanizması tesis ederek yoğun ve proaktif bir diplomasi izlemeye başlamıştır.

<sup>18</sup> Ibid. s.175.

<sup>19</sup> Ibid. s.491.

<sup>20</sup> Ibid. s.501.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Balkanlarda aktif diplomasisi ve etkinliği ağırlıklı olarak kamu-kültürel diplomasi izlemesiyle gelişmektedir. Türkiye, Balkan dış politikasını sadece geleneksel Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçilikler üzerinden yürütmek yerine yeni kurduğu ve kamu diplomasisi çerçevesinde yeniden yapılandığı kurumlar üzerinden formüle ederek yürütmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda Türkiye, AKP hükümeti döneminde Balkanlarda Yunus Emre Enstitüsü aracılığıyla kültürel diplomasi, TİKA ile dış yardım diplomasisi, YTB ile diaspora diplomasisi, Diyanet ile dini diplomasi, TRT ve Anadolu Ajansı ile TV diplomasisi ve enformasyon diplomasisi olmak üzere çok yönlü bir kamu diplomasisi izlemeye başlamıştır.

### **Yunus Emre Enstitüsü**

Türkiye'nin kültür diplomasisinden sorumlu yumuşak güç kurumu olarak 2007 yılında kurulan<sup>21</sup> Yunus Emre Enstitüsü, 2009 yılında faaliyete geçerek ilk kültür merkezini Balkanlarda açarak nüfuz alanını ve yayılacağı bölgeyi belirlemiş oluyordu. Zaten dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Bosna Yunus Emre Enstitüsü Türk kültür merkezinin açılış konuşmasında 'ilk kültür merkezinin Bosna'da açılmasının rastgele olmayıp üzerinde detaylı düşünülmüş stratejik bir karar' olduğunu ilan etmiştir<sup>22</sup>. Böylece Türkiye, ağırlıklı olarak Balkanlarda izleyeceği dış politikasını yürüten kurum olarak Yunus Emre Enstitüsünü ve diplomasi yöntemi ve aracı olarak da kültür diplomasisini bir strateji olarak belirlemiştir. Türkiye'nin Balkanlarda kültürel diplomasi temelli bir strateji formüle etmesinde daha önce de vurgulandığı üzere bölgedeki tarihsel ve kültürel bağlarının etkili olduğu gibi aynı zamanda kültür temelli politikaların devletlere yeni güç alanları sunması da etkili olmuştur. Zira kültürel alanda politika izlemekle Türkiye, Balkanlarla ilişkilerini toplumsal düzeyde derinleştirerek diğer rakiplerine nazaran çok daha geniş bir alanda nüfuzunu artıracak manevra imkânı elde etmiş oluyordu. Ayrıca Türkiye'nin kültür temelli dış politika izlemesinde Balkanlarda tarihsel geçmişini yeniden yazma ve Türkiye merkezli yeni anlatılar inşa etme amacının da etkili olduğunu eklemek gerekmektedir. Yeni-Osmanlılık olarak da tartışma konusu olan Türkiye'nin Balkan politikasını Osmanlı mirası retoriği üzerinden kurması ve bölgeyle kültürel entegrasyonu hedeflemesiyle Balkanlarda Türkiye'nin kültürel patronajlığını inşa etme stratejisi olarak algılanmıştır. Özellikle Ekim 2009 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Bosna'da Yunus Emre Türk kültür merkezinin açılışında Osmanlı tarihine vurgu yaparak bölge ülkelerini Türkiye'nin liderliğinde bütünleşmeye çağıran konuşması, Yeni-Osmanlılık algının temel dayanağı olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin bölge ülkelerini AB ve NATO ile entegrasyona teşvik etmesi ve desteklemesi, Yeni-Osmanlılık iddialarla çelişmektedir. Ancak Türkiye'nin AKP liderliğinde izlediği dış politika sadece Balkanlarda değil Ortadoğu'da da Osmanlı geri mi dönüyor eleştirilerine ve algısına yol açmıştır.

Türkiye'nin Yunus Emre Enstitüsü gibi diğer yumuşak güç inşa eden TİKA, Diyanet gibi kurumlarla Balkanlarda Osmanlı-İslam eserlerini restore etmesi, tarihsel ve kültürel varlığını canlandırmaya yönelik faaliyetleri Yeni-Osmanlılık olarak algılanmıştır. Gerçekten de AKP elitlerinde bir Osmanlı hayranlığı olduğu açıkça gözlemlenmektedir. İslami referanslara dayanan AKP elitlerinin tarihe baktıklarında ilk olarak Osmanlıyı görmeleri ve ona özlem duymaları doğaldır. Ancak bu özlemlerini dış politika uygulamaları hem konjonktürel olarak Osmanlıyı geri getirmenin mümkün olmaması hem de ülkenin sahip olduğu güç, kapasite ve araçlar bakımından da sorunludur. Zaten Türkiye, 1990'larda Balkanlarda Yeni-Osmanlılık politikasının yetersizliğini ve bölgede oluşan güç boşluğunu dolduramayacağını açıkça görmüştü. Her ne kadar 2002'den itibaren Türkiye'nin

<sup>21</sup>Yunus Emre Enstitüsü ve Vakfının Kuruluş Kanunu için bk., <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/kurumsal/vakif-kanunu>

<sup>22</sup> Yunus Emre Bülteni, Yıl:1, Sayı:2, Aralık 2009, s.3.



ekonomik büyümesi ve dünyanın 16. büyük ekonomisi olarak yükselmesi, iddialı dış politika uygulamaya geçmesine imkân sunmuşsa da yine de Balkanların ekonomik gücü olan AB'yi mevcut parametreler çerçevesinde geçmesi olasılık dışıdır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin ekonomik büyümesine paralel olarak Balkanlarda ticaretini üç katına kadar çıkararak 1 milyar Avroya çıkarması ve bölgedeki Türk firmalarının yatırımlarını 4,4 milyar Avroya çıkarmaları önceki dönemlere kıyasla büyük bir gelişmedir<sup>23</sup>. Aynı zamanda Türkiye'nin bu ekonomik yükselişi bölgede etkin bir kamu-kültür diplomasisi izleme imkânı sunmaktadır. Zira yumuşak güç politikası izleyebilmek de güçlü ve büyüyen bir ekonomiyle mümkündür<sup>24</sup>. Türkiye, 2002'den itibaren ekonomik büyümesini Balkanlarda kamu-kültür diplomasisi faaliyetlerine yansıtmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Balkanlarda 2009 yılından 2015 yılına kadar 7 yılda toplam 13 Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi açmış ve 2016'da 3 tane daha açmayı planına eklemiştir. Buna göre Balkanlardaki kültür merkezleri: Bosna-Hersek'te Saraybosna Foynitsa, Mostar olmak üzere 3 adet Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ve şubesi açılmıştır. Aynı şekilde Kosova'da Priştine, Prizren ve İpek olmak üzere üç adet kültür merkezi-şubesi açılmıştır. Arnavutluk'ta Tiran (Balkanlarda Bosna'dan sonra açılan ikinci merkezdir) ve İşkodra olmak üzere iki adet açılmıştır. Makedonya'da Üsküp'te, Karadağ'da Podgaritsa, Sırbistan'da Belgrad, Romanya'da Bükreş ve Köstence'de kültür merkezleri açılmıştır. Bunların haricinde Hırvatistan'da Zagreb'te, Moldova'da, Bulgaristan Sofya'da 2016 yılına kadar birer kültür merkezi açılması planlanmaktadır<sup>25</sup>.

Ayrıca Balkanların hemen hemen çoğunda Türkoloji projesi kapsamında bölge ülkelerinin üniversitelerinde Türkiye'den gönderilen Türkçe hocaları nezaretinde Türkçe kursları verilmektedir. Bunların yanında Türkiye, Balkanlarda sadece kültür merkezi ve üniversitelerde Türkçe kurslarıyla yetinmeyerek bilfiil üniversite kurarak da nüfuzunu yükseltmektedir. 2004 yılında Bosna'da Saraybosna Uluslararası Üniversitesi (IUS) tamamen Türkiye devleti tarafından kurulmuştur. Ayrıca 2008 yılında Arnavutlukta Tuğut Özal Vakfı tarafından Epoka Üniversitesi ve 'STK' olarak nitelendirilen Gülen cemaati de Saraybosna'da Uluslararası Burç Üniversitesini kurmuştur. Diğer taraftan Türkiye, Balkan üniversitelerinde Türkoloji, Türk Dili ve Edebiyatı kürsüleri kurmaktadır. 2005 yılında Zenica Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Mostar Cemal Bıyediç Üniversitesinde Türk Dili, Hırvatistan Zagreb'te Türkoloji kürsüsü, Kosova Priştine Üniversitesinde Türk Dili bölümü, Makedonya Aziz Kiril Metodiy Üniversitesinde Türk Dili, İştıp Gotse Delçev Üniv. Türk Dili, Kalkandelen Üniv. Türk Dili, Romanya Bükreş Üniv. Türkoloji, Sırbistan Novi Sad Üniv. ve Belgrad Üniv. Türk Dili, Bulgaristan Plovdiv (Filibe) Paisiy Hilendarski Üniv. Türk Dili, Shumen (Şumnu) Episkop Konstantin Üniversitesinde Türk Dili bölümleri kurulmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye, bir nevi Balkanlarda Türkçe atağı başlatmıştır. Nitekim Türkiye'nin Balkanlardaki bu politikasından rakibi Almanya hayli rahatsızlık duymuştur<sup>26</sup>. Çünkü Türkiye'nin politikaları Balkanların Türkçe'yi okullarda seçmeli ders olarak müfredata almalarıyla başarıya ulaşmıştır. Bosna-Hersek Federasyonu kantonlarının üçünde ilk ve ortaöğretimde Türkçenin seçmeli yabancı dil olarak okutulmasını sağlamıştır. Bosna-Hersek Federasyonuna ait Hersek-Neretva, Bosna-Podrinje, Zenitsa-Doboy kantonları Eğitim Bakanlıkları tarafından 2012-2013

<sup>23</sup> Ekinc, Mehmet Uğur (2014), "A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period", Insight Turkey, Vol. 16, no. 1, ss.103-125, s. 113.

<sup>24</sup> Literatürde yumuşak gücün uygulanabilmesi için büyük bütçe gerektiği " yumuşak güç, sert paraya ihtiyaç duyar"(soft power needs hard dollar) şeklinde özlü söz haline gelmiştir. Schneider, Cynthia P. (2005), "Diplomacy That Works", Jan Melissen, The New Public Diplomacy: Soft power in International Relations, Macmillan, New York, s.163.

<sup>25</sup> Yunus Emre Enstitüsü 2014 Faaliyet Raporu, s. 12.

<sup>26</sup> <http://www.dirilispostasi.com/bosna-modeli-ile-balkanlarda-egitim-acilimi/>

eğitim-öğretim döneminde Türkçenin ilköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde 6. sınıftan 13. sınıfa kadar ikinci seçmeli yabancı dil olarak okutulması kararı almıştır. Böylece 2012-2013 eğitim-öğretim döneminden itibaren Bosna Hersek'te 6 bin öğrenci Türk öğretmenlerden Türkçeyi seçmeli yabancı dil olarak öğrenmeye başlamıştır<sup>27</sup>.

Diğer taraftan Yunus Emre Enstitüsü, bölgeye yönelik olarak Balkanlarda Kültürel Mirasın Yeniden İnşası, Balkanlarda Geleneksel Türk El Sanatlarının İhyası, 100 Türkiye Kütüphanesi, Yerinde Tarih, Kosova Kitabeleri projeleri gibi büyük bütçeli kültürel diplomasi programları yürütmektedir<sup>28</sup>. Türkiye'nin Balkanlarla tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendirmeye yönelik olarak da Balkan ve Anadolu Türküleri, Balkanlarda Osmanlı Mirası, Osmanlı İzleri, Balkanlarda Tasavvuf, Balkanlarda Türk Edebiyatı gibi çeşitli faaliyet ve etkinlikler düzenlemektedir<sup>29</sup>. Dolayısıyla Türkiye'nin Balkan politikasının ağırlık merkezini her ne kadar Yunus Emre Enstitüsü ve kültürel diplomasi oluştursa da başta da vurgulandığı üzere kamu diplomasisinin tüm boyutlarını bölgede görmek mümkündür.

### **Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı**

Türkiye'nin Balkanlarda diaspora diplomasisini yürüten kurum olarak 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), ağırlıklı olarak STK ve öğrencilere yönelik değişim ve burs programları uygulayarak bölge toplumuyla bütünleşme politikası izlemektedir. Zira Balkanlarda Türkiye'nin en büyük rakibi olan AB'nin 2003 yılında Balkanlarda entegrasyon sürecini başlatmasına paralel olarak Türkiye'de YTB kurumuyla Balkanlardaki etnik ve dil farklılıklarına rağmen Osmanlı'nın İslam-Türk kültürü etkisinin bir uzantısı olarak Türk olarak adlandırılan Müslüman toplumlarla Türkiye arasındaki bağları gençler üzerinden kuvvetlendirmek üzere büyük bir öğrenci hareketliliği programı uygulamaya başlamıştır. Ayrıca YTB, Türkiye'nin bölgedeki doğal diasporası olan Türk ve Müslüman toplumların STK hüviyetinde Balkan lobisi ve diasporası oluşturmalarına yönelik faaliyetler yürütmekte ve karşılıksız mali destekler vermektedir. Böylece Türkiye, bölgede nüfuz alanlarını toplumsal düzeyde genişleterek potansiyel güç unsuru olan Türk-Müslüman varlığını diaspora diplomasisiyle politikaya ve güce tahvil etme stratejisi izlemektedir. Bu minvalde YTB, Balkan ülkelerinde STK, düşünce kuruluşları ve meslek kuruluşlarına yönelik programlar düzenleyerek ve mali destekler sağlayarak onları hem buldukları ülkenin siyasetinde hem de küresel politikada diaspora ve lobiye dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Balkanlar Düşünce Kuruluşları İşbirliği programı ve 47 dernekten müteşekkil Balkanların en büyük STK konfederasyonu olan MATÜSİTEB'in bölgesel çapta etkili bir STK ve Balkan lobisi olmasına yönelik destekler verilmektedir<sup>30</sup>.

Bunların yanında YTB, Balkanlarda AB ile yarışacak düzeyde büyük bir öğrenci ve burs programları uygulamaktadır. YTB, ABD'nin Fulbright ve AB'nin Jean Monnet burs programları tarzında Türkiye Bursları programı kapsamında bir yandan 1600 Balkan kökenli öğrencinin Türkiye'de eğitim almasını sağlarken öte yandan 12 bin civarında Türk öğrencinin Balkanlarda eğitim almasını sağlamaktadır<sup>31</sup>. Böylece Türkiye, Balkan

<sup>27</sup> Ekşi, Muharrem (2014), Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.209.

<sup>28</sup> Yunus Emre Enstitüsü Projeleri, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/projeler/devam-eden-projeler>

<sup>29</sup> Yunus Emre Enstitüsünün Balkanlardaki Faaliyetleri,

<http://yee.org.tr/turkiye/tr/haberler/bizden-haberler/balkanlarda-osmanli-mirasi-ve-defter-i-hakani-etkinligi-2486>,<http://yee.org.tr/arnavutluk-tiran/tr/haberler/bizden-haberler/balkanlarda-tasavvuf-sempozyumu-2552>,<http://yee.org.tr/bh-saraybosna/tr/haberler/bizden-haberler/saraybosnada-balkanlarda-osmanli-izleri-ve-bosna-hersek-konferansi-2130>,

<http://www.balkangunlugu.com/2015/04/yunus-emre-enstitusu-osmanli-mirasina-sahip-cikiyor.html>

<sup>30</sup> Türkiye'nin verdiği desteklere kurumun resmi websitesinden açıkça anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. <http://matusiteb.org.mk>

<sup>31</sup> <http://www.balkanurksiad.org/Sayfa.aspx?goruntule=384>

gençlerinin karşılıklı olarak kültürler arası bağlarını eğitimsel ve kültürel düzeyde inşa etmektedir. Ayrıca 2 bin civarında Balkan ülkeleri öğrencilerine Türkiye Bursları tahsis edilmiştir<sup>32</sup>. Özellikle sırasıyla Bosna, Arnavutluk, Makedonya ve Kosova, Türkiye Burslarından en fazla yararlanan ülkeler olarak öne çıkmıştır. Her yıl Balkanlardaki burs verilen öğrenci sayısı artarak devam etmiş ve son olarak 2014 verilerine göre 8 bin Balkanlı öğrenciye burs tahsis edilmiştir<sup>33</sup>. Ayrıca YTB, sadece burs vermeye devam etmemiş ve öğrencilere ve gençlere yönelik kültürel programlar düzenlemekte ve Balkanlarda temelde eğitim ve STK alanında projelere destekler vermeye devam etmektedir. Görüldüğü üzere Yunus Emre Enstitüsüyle paralel biçimde YTB'nin de Balkanlarda diaspora ve eğitim diplomasisi yürütmesinin yanında dış yardım diplomasisi açısından Türkiye'nin bölgedeki ilk kurumu olan TİKA da entegre biçimde bölgedeki Türkiye'nin kamu diplomasisi alanında güçlü ve etkin bir yer edinmiştir.

### **Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)**

1992 yılında kurulan ve 2011 yılında AKP hükümeti tarafından kamu diplomasisi çerçevesinde yeniden yapılandırılan TİKA, 1990'lar boyunca genel olarak savaş sonucu hasar görmüş olan okul ve hastane yapımı ve restorasyonu uğraşırken 2000'lerde yumuşak güç odaklı kalkınma yardımları temelinde proje tabanlı çalışmaya başlamıştır. AKP elitlerinin Osmanlı-İslam referanslarının da etkisiyle 2000'lerde ağırlıklı olarak Osmanlı mirası ve İslami eserlerin restore edilmesi ve cami yapımı faaliyetleri artmıştır. AKP hükümeti döneminde TİKA'nın Arnavutluk'ta Parruce Camiinin iç restorasyonu ve Nazire camisi olmak üzere ülkedeki beş caminin restorasyonu, Makedonya'da Mustafa Paşa camii ve İshak Çelebi camii restorasyonu<sup>34</sup>, Bosna'da Sancakbeyi ve Hünkar camilerinin restore edilmesi, Kosova'daki Prizren Emin Paşa camii restorasyonu<sup>35</sup> gibi çoğunlukla Osmanlı mirası İslam eserlerinin yeniden kazandırılması faaliyetlerinin arttığı<sup>36</sup> söylenebilir.

Türkiye'nin ilk yumuşak güç kurumu olan TİKA, Balkanlarda restorasyon faaliyetleri haricinde kültür-sanat, eğitim, sağlık ve teknik altyapı, üretim sektörleri gibi çok geniş bir yelpazede çeşitli projeler yürütmektedir. Sadece 2013 yılında TİKA, Balkanlarda 400 proje gerçekleştirmiştir<sup>37</sup>. Örneğin TİKA, Arnavutluk'ta Öğrenci yurdu, hastane, idari ve sivil altyapılar, siber güvenlik, hukuk, engelli çocuklar geliştirme merkezinin donanımı, kadın sığınma evi projesi, yaşlılar için Bakımevi, kütüphane dijitalizasyon merkezinin kurulması, tarım ve ormancılık, turizm ve camii restorasyonları gibi çok çeşitli faaliyet ve projeler yürütmektedir<sup>38</sup>. Bosna'da ise üniversite tadilatı, Şarkiyat Enstitüsüne teknik ekipman temini, Balkan Araştırmaları Merkezinin kurulması, okul tadilatları, Medrese inşaatı, spor salonu tadilatı, uzaktan eğitim sisteminin kurulması, sağlık merkezleri ve hastane inşaatı, kültür ve eğitim kompleksi inşaatı ve diğer sosyal altyapı hizmetleri gibi çok geniş ve çeşitli alanlarda büyük projeler gerçekleştirilmiştir<sup>39</sup>. Kosova'da Prizren Üniversitesinin tadilat ve tefrişatı, okullarda Bilgisayar ve Laboratuvar kurulması, hukuk ve eğitim programları ve 4 camii inşaat ve restorasyonları gibi çeşitli alanlarda faaliyetler

<sup>32</sup> <http://kdk.gov.tr/sayilarla/binlerce-uluslararasi-ogrenci-turkiye-burslari-projesiyle-turkiyede/7>

<sup>33</sup> <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/28548637.asp>

<sup>34</sup> TİKA Balkanlar ve Doğu Avrupa: Proje ve Faaliyetler,

[http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/balkanlar\\_tr.pdf](http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/balkanlar_tr.pdf)

<sup>35</sup> "Prizren Emin Paşa Camii TİKA'ya emanet", Balkan Günü, 10 Şubat 2013,

<http://www.balkangunlugu.com/2013/02/prizren-emin-paa-camii-tkaya-emanet.html>

<sup>36</sup> "TİKA Osmanlı Mirasına Sahip Çıkıyor", TRTTÜRK, 20 Mart 2015,

<http://www.trtturk.com/haber/tika-osmanli-mirasina-sahip-cikiyor-117709.html>

<sup>37</sup> TİKA 2013 Faaliyet Raporu, s.11, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf>

<sup>38</sup> Ibid., s.26-30.

<sup>39</sup> Ibid. s.33-39.

yapılmıştır<sup>40</sup>. Makedonya’da 620 öğrenciye burs desteği, öğrencilere yönelik gezi programları, okul binası inşaatı ve tefrişatı, Tetova ve Kirli Metodi Üniversitelerine teknik destek, medrese ve camii restorasyon, tadilat ve inşaatları, sağlık, sosyal altyapı, tarım, ulaştırma<sup>41</sup> gibi bir ülkenin ve belediyesinin yapması gereken kamu hizmetlerini yerine getiren TİKA, Türkiye adına Balkanlarla entegrasyonu sağlamak amacıyla çok çeşitli sektörlerde büyük katkılar sunmaktadır. Bu anlamda TİKA’nın faaliyetleriyle bölgedeki hiçbir ülkenin yarışamayacağı ileri sürülebilir. Hatta Balkanlarda Türkiye kadar hırslı bir politika izleyen ülkenin olmadığı iddia edilebilir. AB’nin Balkanlarla entegrasyon sürecindeki faaliyetleriyle mukayeseli olarak incelendiğinde de TİKA’nın Balkanlara eşi görülmemiş hizmet götürdüğü faaliyet raporlarından açıkça anlaşılmaktadır.

TİKA’nın Balkanlardaki esas büyük katkısı ise kalkınma yardımlarıdır. Özellikle de AKP hükümeti döneminde TİKA’nın Balkanlardaki kalkınma yardımları 7 kattan fazla artış göstermiştir. 2002 yılında 8 milyon dolar olan kalkınma yardımları 2012 yılında 70 milyona çıkarılmıştır. Sürekli artmaya devam eden TİKA’nın kalkınma yardımları, 2013 yılı itibariyle Bosna’ya 22.28, Kosova’ya 15.26, Karadağ’a 13.32, Makedonya’ya 13.19, Arnavutluk’a 9.24, Moldova’ya 6.12, Sırbistan’a 6.06 milyon dolar olmak üzere toplamda 85,47 milyon dolara ulaşmıştır<sup>42</sup>. Buna göre Türkiye’nin Bosna’ya verdiği önem, Balkanlarda en fazla yardım alan ve TİKA’nın 5 kıtada 120 ülke arasından da en fazla yardım alan 6. ülke konumunda olması<sup>43</sup> açıkça görülmektedir. TİKA’nın 1990’lardan itibaren yürüttüğü faaliyet alanına son dönemlerde Balkanlarda İslami alanda yardımcı bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı da eklenmiştir.

### **Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı**

AKP hükümetleri döneminde özellikle 2006 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfının (Diyanet) dış politikada artan etkinliği uluslararası düzeyde fark edilmeye başlanmıştır. Türkiye için yeni bir olgu olan dini bir kurumun dış politika alanında faaliyetler yürütmesi ve yumuşak güç inşa etmesi aslında kamu diplomasisi literatürü ve uygulamalarında var olan geleneksel bir araçtır. Kamu diplomasisinde dini diplomasi, temelde dini topluluk ve cemaatlerle ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. AKP döneminde de Diyanet’in bir dış politika aracı olarak kullanılmasını<sup>44</sup> kamu diplomasisi minvalinde değerlendirmek mümkündür. Zaten Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 62. Maddesinde devletin yurtdışında yaşayan vatandaşlarının kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gereken tedbirleri alır hükmü<sup>45</sup> Diyanet’e yurtdışında faaliyette bulunması için anayasal olarak alan açmaktadır. Nitekim bu çerçevede Diyanet, kuruluşundan itibaren yurtdışına din görevlileri göndermektedir.

AKP döneminde farklı olan ise Diyanet’in dış politika alanında faaliyetler yaparak yumuşak güç inşa etmesi nedeniyle rakip ülkeler tarafından Türkiye’nin artan etkinliğinin küresel düzeyde dikkat çekmesidir. Özellikle Diyanet’in uluslararası düzeyde dikkat çeken iki büyük projesi kurumu ilgi odağı haline getirmiştir. İlk olarak 2006 yılında başlattığı

<sup>40</sup> Ibid. s.49-53.

<sup>41</sup> Ibid. s. 55-61.

<sup>42</sup> TİKA 2013 Kalkınma Yardımları Raporu, s.11 ve 91,  
<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2013.pdf>

<sup>43</sup> Ibid, s.20.

<sup>44</sup> Özkan, Diyanet’i AKP hükümetinin yeni dış politika dinamikleri arasında zikretmektedir. Özkan, Mehmet (2014), “Yeni dönemde yeni dış politika dinamikleri”, <http://haber.star.com.tr/acikgorus/yeni-donemde-yeni-dis-politika-dinamikleri/haber-933532>

<sup>45</sup> T.C. Anayasasınının 62. Maddesi: “Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır” şeklinde geçmektedir.

‘Uluslararası İlahiyat Programı’<sup>46</sup> ki Avrupa’da büyük yankı uyandırmıştır<sup>47</sup>. Zira programın odak bölgesi Avrupa seçilmiştir. Diyanet’in Türkiye merkezli İslami anlayışı yayma amaçlı bu programı AB’nin bölgede kendi anlayışına göre İslam’ı dönüştürme amacıyla<sup>48</sup> çelişmektedir. Diyanet’in diğer küresel düzeydeki girişimi ise Hadis projesidir<sup>49</sup>. Diyanet’in Hadis projesiyle Türkiye merkezli Müslüman dünyasına İslam modelini sunma çalışmalarına başlaması uluslararası ilgi odağı olmuştur<sup>50</sup>. Hatta eski CIA Türkiye masası şefi ve İslam üzerine uzman Graham Fuller, son yayınladığı ‘Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu’da Liderlik’ adlı kitabında Hadis projesiyle Türkiye’nin Müslüman Ortadoğu’ya İslam modeli sunarak İslam dünyasının liderliğine oynadığını ileri sürmüştür<sup>51</sup>. 2008 yılında başlatılan bu projenin hiç bir İslam ülkesinde olmaması dolayısıyla Fuller, bu projeden hareketle Türkiye’nin Diyanet kurumuyla Müslüman dünyaya yegâne model sunacak tek ülke olduğunu vurgulamıştır<sup>52</sup>.

Bununla birlikte, Yunus Emre Enstitüsü ve TİKA’nın faaliyetlerinin Yeni- Osmanlılık tartışmalarına yol açtığı gibi aynı şekilde Diyanet’in dış politika alanında devreye girmesi de Türk dış politikasının İslamlaşması tartışmalarına yol açmıştır<sup>53</sup>. Bu tartışmalar makalenin konusunun dışında olduğu için sadece Diyanet’in artan etkinliği bağlamında burada zikredilmiştir. Dolayısıyla AKP döneminde Diyanet’in dış politika alanındaki faaliyetleriyle Müslüman toplumlarla ilişkilerin geliştirilmesi stratejisinin belirlenmesi, Türk dış politikasının araçsal ve kurumsal düzeyde çeşitlenmesi olarak kamu-kültür diplomasisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Diyanet’in Balkanlardaki Müslüman toplumlarıyla ilgilenmesi de kamu diplomasisinin dini diplomasi boyutuna girmektedir. Zaten Balkanlarda Türk demenin Müslüman olarak algılanması ve mevcut 17 milyon civarındaki Müslüman nüfus<sup>54</sup> doğal olarak Diyanet’in bölgeyle yakından ilgilenmesini gerektirmektedir. Zira Balkanlar, Osmanlı-Türk-İslam kültür mirasının bölgesidir. Çünkü Balkanlara İslam’ı yayan Osmanlı Devletinin etkisi bugün hala devam etmektedir. AKP elitleri de İslami referansları gereği Balkanları, Türk-İslam medeniyeti dairesi içerisinde görmektedirler<sup>55</sup>. Bu çerçevede son

<sup>46</sup> “Uluslararası İlahiyat Programı, 2006 Tanıtım Kılavuzu, s.3, <http://www2.diyaret.gov.tr/DisliiskilerGenelMudurlugu/SiteAssets/Sayfalar/IlahiyatFakulteleri/uip2012kilavuz.pdf>

<sup>47</sup> “Mehmet Görmez: Avrupa Diyanet’in kapisına gelecek”, 7 Mart 2015, Dini Haberler, <http://www.dinihaberler.com/mehmet-gormez--avrupa-diyaret-in-kapisna-gelecek--73517.html>

<sup>48</sup> Jenkins, Philip (2006), “Demographics, Religion, and the Future of Europe”, Orbis, Foreign Policy Research Institute, Summer, ss.519-539, s.520.

<sup>49</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı Hadis Projesi Basın Açıklaması, 2008, <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/basin-aciklamasi-hadis-projesi/6177>

<sup>50</sup> “Devrim gibi Hadis projesi”, Milliyet, 28/02/2008, <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/28/guncel/axgun02.html>

<sup>51</sup> Fuller, Graham (2014), Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East, New York: Bozorg Press, s.119

<sup>52</sup> Küresel düzeyde İslami model geliştirmeye yönelik Hadis projesi, sadece dini nitelikli olmayıp İslam dünyasına siyasi model sunarak bir nevi İslami modern güç haline getirecek bir modernizasyon girişimi olarak algılanmaktadır. Ibid.

<sup>53</sup> Tabak, Husrev (2014), “Religiously Framing Turkey’s Humanitarian and Cultural Diplomacy”, Cesran, <http://cesran.org/religiously-framing-turkeys-humanitarian-and-cultural-diplomacy.html>;

Gürsel, Kadri (2015), “‘Yeni Türkiye’nin ‘kültür emperyalizmi’ aygıtı: Diyanet”, Al-Monitor, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/03/turkey-official-islamic-body-cultural-imperialism.html#ixzz3bAVLLH00>

<sup>54</sup> İsmaili, Adnan (2013), Balkan Müslümanlarının Son Durumu, Balkan İşbirliği Raporu, s.2, <http://balkanisbirligi.org/wp-content/uploads/2014/01/Balkan-Raporu.pdf>

<sup>55</sup> İslami camianın Balkanları nasıl algıladığına yönelik bk. Kaplan, Yusuf (2015), “Güçlü bir Balkan stratejisi şart”, YeniŞafak, <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/yusufkaplan/guclu-bir-balkan-stratejisi-sart-2011087>

zamanlarda Diyanet üzerinden Türkiye'nin Balkanlardaki Müslüman toplumlara yönelik ilgisi artmaya başlamıştır<sup>56</sup>. Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan'da yeni müşavirliklerin açılmasıyla kurumsal düzeyde Diyanet'in bölgede etkinliğini sistematik biçimde artırma stratejisi izlediği anlaşılmaktadır. Bu kurumsal yapılanmanın yanında Balkanlarla İslam ümmeti anlayışı çerçevesinde ilişkileri yeniden inşa etmeye yönelik 'Balkan Ülkeleri Diyanet İşleri Başkanları Toplantıları mekanizması kurulmuştur<sup>57</sup>. Ayrıca Balkanlarla ilişkilerin temelini sağlayacak olan gençlere yönelik olarak Türkiye'de okutulmak üzere bölgeden burslu statüde öğrencilerin getirilmesi faaliyetleri yürütülmektedir<sup>58</sup>. Böylece aynen ABD'nin Fulbright burs programı gibi Diyanet'in eğitim programları ve burslarıyla Türkiye'de eğitim gören bu gençlerin ülkelerine döndüklerinde Türkiye merkezli İslam anlayışının bilfiil yayıcıları olmalarının beklendiği düşünülebilir. Diğer taraftan Diyanet, Balkanlarda TİKA gibi camii yapma faaliyetlerine başlamıştır. Arnavutluk'ta Diyanet Vakfı, Balkanların en büyük camisinin (Tiran Namazgâh Camii) temelini 14 Mayıs 2015 tarihinde atarak bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmektedir<sup>59</sup>. Ayrıca Diyanet, yerel din görevlisi yetiştirme amaçlı Arnavutluk'ta İlahiyat Fakültesi açmayı planlamaktadır<sup>60</sup>. Dünya genelinde 10 ülkede 16 eğitim kurumu açan Diyanet, Bulgaristan'da 3 İmam Hatip Lisesi ve Yüksek İslam üniversitesi açmıştır<sup>61</sup>. Bunların haricinde Diyanet Balkanlarla fikrîsel birliği sağlamaya yönelik sadece 2013 yılında toplam 200 civarında konferans, panel ve sempozyum düzenlemiştir<sup>62</sup>. Görüldüğü üzere Diyanet, Balkanlarda Müslüman toplumlara yönelik çoğunlukla eğitim temelli faaliyetler yürütmektedir. Bu anlamda Diyanet'in faaliyetleri din ağırlıklı eğitim diplomasisi olarak da nitelendirilebilir. Zaten eğitim diplomasisi de kamu diplomasisinin geleneksel türevlerinden biridir. Kamu diplomasisinin diğer bir boyutu da iletişim araçlarıyla icra edilen TV diplomasisi ve enformasyon programlarıdır.

### **TRT ve Anadolu Ajansı**

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte küresel siyasette devletlerarasında enformasyon savaşları dönemi başlamıştır<sup>63</sup>. Devletler kendi politikalarına meşruiyet ve destek sağlayarak uluslararası kamuoyunu ikna ve etkileme politikaları izlemeye başlamışlardır. Bunun için devletler, kendi kitle iletişim araçlarını dış politika aracı olarak kullanma stratejisini benimseyerek kamu diplomasisinin bir çeşidi olan TV diplomasisini uygulamaktadırlar. Kamu diplomasisinin de en önemli araçları durumunda olan TV, haber ajansları, radyo, gazete, film ve diziler, uluslararası toplumu cezbetmek üzere ülkelerin

<sup>56</sup> "Mehmet Görmez: Avrupa Diyanet'in kapısına gelecek", 7 Mart 2015, Dini Haberler, <http://www.dinihaberler.com/mehmet-gormez--avrupa-diyamet-in-kapisna-gelecek--73517.html>

<sup>57</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı Kurumsal Mali ve Beklentiler Raporu, s.12

<sup>58</sup> Balkan-Kafkas ülkeleri ile Asya ve Afrika ülkelerinden 2012 yılında 450 öğrenci İmam-Hatip liselerinde okutulmak üzere burslu statüde öğrenci getirilmiştir. Ibid. S.12; Ayrıca yine bu ülkelerden lisans ve lisansüstü eğitim görmeleri için bin öğrenci getirilmiştir. Ibid. S.6.

<sup>59</sup> "TDV Arnavutluk'a Balkanların En Büyük Camisini İnşa Ediyor", Diyanet, <http://www.diyamet.tv/tdv-arnavutluk-a-balkanlarin-en-buyuk-camisini-insa-ediyor/>

<sup>60</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı, Gündem Arnavutluk, s.8,

<http://www2.diyamet.gov.tr/DisliskilerGenelMudurlugu/Documents/arnavutluk.pdf>

<sup>61</sup> Türkiye Diyanet Vakfından Yurtdışı eğitim Atağı", 2 Mart 2015, <http://www.diyamet.tv/turkiye-diyamet-vakfindan-yurt-disi-egitim-atagi/>

<sup>62</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı Faaliyet Raporu,

<http://www2.diyamet.gov.tr/StratejiGelistirme/Faaliyet/2013%20Yıllık%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

<sup>63</sup> Jabri, Vivienne (2007), War and the Transformation of Global Politics, Palgrave Macmillan, New York, s.9; Robinson, Piers (2001), "Theorizing the Influence of Media on World Politics: Models of Media Influence on Foreign Policy", European Journal of Communication December, vol. 16 no. 4, ss. 523-544; "Cyberconflict and Global Politics: New Media, War, Digital Activism", <http://irevolution.net/2010/01/16/cyberconflict-global-politics/>

hikâyelerinin anlatıldığı bir araca dönüşmüşlerdir. Türkiye’de ilk defa AKP iktidarı döneminde kitle iletişim araçlarını kamu diplomasisi amacıyla kullanmaya başlamıştır. Balkanlar, Türkiye’nin enformasyonel kamu diplomasisi stratejisinin ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Çünkü Balkanlara özel önem atfedilerek Anadolu Ajansı Saraybosna’yı merkez yapmıştır<sup>64</sup>. 2012 yılında Anadolu Ajansı Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça yayın hayatına başlamıştır<sup>65</sup>. Ayrıca Belgrad, Priştine ve Sofya temsilciliklerini de açan<sup>66</sup> Anadolu ajansı Balkanlarda bir Türkiye markası, Türkiye’nin görünen yüzü olmuştur. Bunun da ötesinde Anadolu Ajansı, kısa sürede Balkanların en önde gelen haber kaynağı haline gelmiştir<sup>67</sup>. Türkiye böylece Anadolu Ajansıyla Balkanlarda Türkiye merkezli bakış açısıyla haberlerin topluma sunulması stratejisini başarıyla uygulamaktadır.

Nitekim küresel siyasette enformasyon savaşlarının önem kazanmasından itibaren devletler kendi perspektiflerinden haberleri sunma stratejisine yönelmişlerdir<sup>68</sup>. Çünkü kitle iletişim araçlarında kullanılan dil ve söylemlerle gerçeklik ve imaj inşa edilerek küresel siyasetin dil ve fikirler üzerinden biçimlendirilmesi gerçekleştirilmektedir. Bunun bilincine varan AKP yöneticileri Türkiye’nin en büyük haber kanalı TRT’yi uluslararası nitelikte kamu diplomasisi aracı haline dönüştürme çalışmalarına başlamışlardır. 2009 yılında TRT AVAZ kanalı, Balkanlardan Orta Asya’ya, Ortadoğu’dan Kafkaslara 27 ülkede yaklaşık 250 milyon nüfuslu bir coğrafyaya hitap edecek uluslararası bir kamu diplomasisi yürütecek kitle iletişim aracı haline getirilmiştir. 2010 yılında da TRT TÜRK kanalı, Balkan coğrafyasını her yönüyle ele almaya ve izleyicilerine Türkiye merkezli bir Balkan coğrafyası inşa etmeye yönelik strateji benimsemiştir. Böylece Türkiye bu kitle iletişim araçlarıyla Balkan toplumlarıyla 7/24 sürekli iletişim halinde her gün ilişki üretmektedir. TV, dizi, film ve haber ajansları vasıtasıyla Türkiye ile Balkanlar arasında toplumsal köprü kurularak ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’nin Balkanlara yönelik bu politikayı belirlemede Balkanlardan gelen taleplerin esas belirleyici olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Aynen Yunus Emre Enstitüsü Türk kültür merkezlerinin Balkan ülkelerinde açılmasını esas belirleyen talepler olduğu gibi TRT Balkan TV kurulmasına yönelik yoğun talepler<sup>69</sup> üzerine TRT, Balkan programlarını artırma eğilimine girmiştir. Bu amaçla TRT Balkan Avazı, Balkanlar ve Göç belgeselleri, Balkan Atlası, Balkan hikâyeleri gibi programları düzenlemeye başlamıştır<sup>70</sup>. Son olarak Balkanlarda Türk dizileri özellikle Osmanlı İmparatorluğunun altın çağı ve zirve dönemi Kanuni Sultan Süleyman dönemini anlatan ‘Muhteşem Yüzyıl’ Balkanların favori dizisi haline gelmiştir<sup>71</sup>. Türkiye’nin bütün bu

<sup>64</sup> Saraybosna Anadolu ajansı, <http://www.aa.com.tr/tr/mod/tag/saraybosna>

<sup>65</sup> “Anadolu Ajansı "BHS" 3 yaşında”, <http://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/477137--anadolu-ajansi-bhs-3-yasinda>

<sup>66</sup> Anadolu ajansı Kurumsal Yapısı, <http://www.aa.com.tr/tr/kurumsal/63803--->

<sup>67</sup> “Anadolu Ajansı "BHS" 3 yaşında”, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/477137--anadolu-ajansi-bhs-3-yasinda>

<sup>68</sup> Xie, Shuang, Boyd-Barrett, Oliver (2015), “External-National TV News Networks’ Way to America: Is the United States Losing the Global “Information War”?”, *International Journal of Communication* 9, ss.66-83.

<sup>69</sup> “Kosovalılardan "TRT Balkan kurulsun, merkezi bursa olsun platformu"na destek”, *Milliyet*, 11 Şubat 2014, <http://www.milliyet.com.tr/kosovalilardan-trt-balkan-kurulsun-merkezi-bursa-yerelhaber-22260/>

<sup>70</sup> TRT AVAZ Programları, <http://www.trtavaz.com.tr/program/balkan-atlasi/17842>, <http://www.trtavaz.com.tr/program/balkanlar-ve-goc/11069>, <http://yee.org.tr/romanya-bukres/ro/news/news-from-us/trt-balkan-atlasi-programi-bukres-yetkmd-1759>, <http://www.trtavaz.com.tr/program/balkan-konserleri/21467>

<sup>71</sup> Jovanovic, Ivana ve Tokyay, Menekşe (2012), “TV Series Fosters Balkan, Turkey Relations”, *Southeast Times*, [http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en\\_GB/features/setimes/features/2012/12/21/feature-04](http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/12/21/feature-04)

kamu diplomasisi, kültür diplomasisi, diaspora diplomasisi, dış yardım diplomasi ve TV diplomasisini koordinesini de Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü yapmaktadır.

### **Sonuç**

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) sadece kamu diplomasisini koordine etmekle kalmayıp kendisi de özgün kamu diplomasisi programları uygulamaktadır. Özellikle bunlar içinde Gençlik programları öne çıkmaktadır. KDK, Türkiye-Balkanlar arasında Gençlik Köprüsü programıyla Balkan ülkelerinden öğrencileri tüm masrafları karşılanarak Türkiye'ye gezi programları düzenlemektedir<sup>72</sup>. Böylece Balkan gençlerinin Türkiye hakkında yerinde bilgi sahibi olmaları ve Türk toplumuyla iletişim ve etkileşim kurmalarına imkân sağlamaktadır. Bunun sonucunda Türkiye ile Balkanlar arasında ortak sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve bu yolla nihayetinde toplumlar arasında ortak gündem inşa edilmesi hedeflenmektedir.

Diğer taraftan Türkiye'nin Balkan stratejisinin kültür-temelli olması, Balkan ülkeleriyle ilişkilerinin siyasi ve ekonomik yönlerine önem vermediği anlamına gelmez. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye, Bosna'da siyasi tıkanıklık meydana gelince hemen devreye girip üçlü mekanizma kurabilme araç ve imkânlarına sahip olduğunu ispatlamıştır. Ayrıca AKP döneminde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticareti, 2000'lerin başında 2 milyar dolardan 2014 yılında 21 milyar dolara ulaşarak 7 kat artmıştır<sup>73</sup>. Ancak yine de Türkiye'nin hedefleri ve Balkan ülkelerinin dış ticareti bağlamında Türkiye'nin mevcut ekonomik ilişkilerinin rakipleri AB ve Almanya'nın gerisinde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Ayrıca Türkiye ile Balkan ilişkileri sadece devletin kamu diplomasisi kurumlarıyla sınırlı olmayıp STK, İş dünyası ve Belediyelerin de Balkanlara yönelik faaliyet ve programlarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira sivil alanda bu aktörlerinde Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında ilişkilerin geliştirilmesinde ve yumuşak güç üretilmesinde vazgeçilmez katkıları söz konusudur. Araştırmanın konusu Türkiye'nin kamu diplomasisi kurumları düzeyinde belirlendiği için sivil aktörlerin Balkanlarla ilişkilerdeki rolleri ayrı bir araştırma konusudur.

Son tahlilde bu çalışmada Türkiye'nin Balkanlarla ilişkileri, kültürel ve toplumsal düzeyde etkinliğini artırma stratejisi çerçevesinde irdelenmiştir. Buna göre, Türkiye'nin AKP hükümetleri döneminde Balkan politikasını '*kültür temelli, yumuşak güç odaklı ve kamu diplomasisi merkezli*' formüle ettiği argümanı ileri sürülmüştür. Böylece Balkanlarla ilişkilerde devletten devlete ilişkilerin ötesinde devletten topluma hatta toplumlar arası düzeyde ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi yönteminin bir dış politika stratejisi olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Balkan politikası, önceki dönemlerden farklı olarak dış politika araçları, kurumları ve mekanizmaları yönünden çeşitlendirilmiştir. Bu bağlamda AKP dönemi Balkan politikası, dış politikaya kültürel-toplumsal öğeleri katması bakımından hem de yeni yöntem ve araçlar kazandırması açısından çok yönlü özgün bir dış politika izlenmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin Balkan politikası diğer bölgelerler Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya ile mukayese edildiğinde başarı hikâyesiyle dolu olduğu iddia edilebilir.

<sup>72</sup> “‘Balkanlar Türkiye Gençlik Köprüsü’ programı, 5 ülkeden 37 gencin katılımıyla düzenlendi”, KDK, <http://kdk.gov.tr/haber/balkanlar-turkiye-genclik-koprusu-programi-5-ulkeden-37-gencin-katilimiyla-duzenleniyor/438>

<sup>73</sup> “Türkiye'nin 12 Balkan ülkesiyle ticaret hacmi 21 milyar dolar”, Bugün, 06/02/2015, <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/turkiyenin-12-balkan-ulkesiyle--haberi/1477056>



## **Kimlik Politikaları**

### *Identity Politics*

**Aşlı Çavuşoğlu \***

#### **Özet**

Modern dönem politik talepler arasında; günümüzde, en acil sorun olarak kendisini tanımlayan mesele, kimlik taleplerinin verdiği politik mücadele olarak görülebilir. Çeşitli kimlikler, birbirlerinden farklı tanınma ve barınma talebine sahiptirler.

Tüm mücadeleler sömürü, baskı ve eşitsizliğe karşı mücadeleyi de içerir. Bu çalışmada kimlik politikalarının temel sorunlarına değinilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** *Kimlik, Kimlik Politikaları, Felsefe*

#### **Abstract**

Among the political demands of the modern era the most important problem can be the identity claim seen as a political struggle. Several identities, have different demands recognition and accommodation of each other.

All struggles exploitation, includes the struggle against oppression and inequality. In this study It will be referred to the basic problem of identity politics

**Key Words:** *Identity, Identity Politics, Philosophy*

#### **Kimlik Politikaları \*\***

Son elli yılda sosyal teorilerin ele aldığı sorunların kimlik terimi olmaksızın anlaşılamayacağı açıktır. Ancak diğer yandan kimlik terimi o kadar popülerleşmiştir ki bu terimi yaygın anlayışlarda olduğu gibi kullandığımızda, sorunlarımıza bir çözüm olma konumu şüphelidir. Başlarda sosyal bilimler böyle muğlak bir terimi ele almaktan kaçınsa da günümüzde kimlik meselesi sosyal bilimlerin en önemli konularından biri olmuştur.(Mollaer, 2014:11)

Kimliğin ilk olarak özdeşleşme kavramı ile beraber yürüdüğünü söylemekte yarar vardır. Örneğin bir çocuk; toplumsal değer ve tutumlarda yerini anlayabilmek için ailesine “biz kimiz?” sorusunu sorar. Bu, aynı zamanda “ben yaşantımda hangi tutumu almalıyım” sorusunun bir ifadesidir.(Gleason, 2014:31) Çocuk kendisine verilen “bizim kim olduğumuza” dair cevapla tatmin olur. Biz; Türk, Sünni, Tatar, Alevi, Hristiyan, Almanızdır. Çocuk, bundan sonra “biz”e üyeliğini ve onunla uyumlu olan hazır tutumları kabul edecektir. Aktarılan değerler ile bireye, toplumun neresinde olduğu, ne gibi hak ve sorumluluklarının bulunduğu, nerede, nasıl davranması gerektiği gibi bir takım doğrular öğretilir. Böylece bir toplumsal kimlik ve konum kazanılır. (Örs, 2010:12)

Kimlik; 1960'lara kadar kökenini saptamaya imkân vermeyecek bir genişlikte kullanılan bir terimdir. Erikson, kimliğin, bireyin derin ruhsal yapısı içinde “konumlandığını” iddia etmiştir. Kimlik; bireyler ve onları çevreleyen toplumsal ortam arasındaki etkileşimle şekillenir ve değişir. Temel olarak kimlik; kişinin kendi varlığının “içsel aynılığı ve sürekliliğinde” gerçekleşen bir güvendir. (Gleason, 2014:33)

---

\* Yrd. Doç. Dr, Pamukkale Üniversitesi Felsefe Bölümü

\*\* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bap Birimi Tarafından Desteklenmiştir.

Ancak sosyologlar ve felsefeciler kimliği, birey ve toplum arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak görme eğilimindedirler. Bu demektir ki “içsel” olandan daha fazlası kavramın içinde gizlidir.(Gleason, 2014:34) Kimlik; en genel tanımıyla temelde belli biri tarafından tayin edilme, bu tanımlamayı kabul etme, ona eşlik eden gerekli rolleri içselleştirme ve bu kurallar uyarınca hareket etme meselesidir. Ayrıca kimlikler sadece toplumsal olarak verilmemiştir, onların aynı zamanda toplumsal olarak ayakta tutulması gerekmektedir. Örneğin aile bireylerine verilen kimlikler “analık, atalık, evlatlık” korunması gereken kimliklerdir. O halde kimlik, bireyin hareket dizisine işaret eder, söz konusu ilişki de bütün tarafların katıldığı eylemler topluluğuna işaret eder.(Örs, 2010:12)

Kimlik kavramı; kişisel kimlik ve toplumsal kimlik boyutlarıyla ele alınabilir. Kişisel kimlik; bir bireyin yaşadığı çevreye yaklaşımını ve bu dünyada bulunduğu konumu belirleyen inanış ve bağlılıklarını ifade etmektedir. Toplumsal kimlik ise bireyin kendini tanımlamasına ve kendisini bunun ayrılmaz bir parçası olarak görmesini sağlayan ilişkilere işaret eder.(Parekh, 2014:53) Toplumsal kimlik çoğul bir kavramdır. Bir bireyin farklı kimlikleri tartması ve belli bir kısmına öncelik vermesi, kendi benlik anlayışı ile toplumsal ve siyasi ortamı arasındaki diyalektiğin bir sonucudur. Bu tanımlamalar şu sorunun cevabını arayan tanımlamalardır: “bizi bireyselleştiren, tanımlayan, diğerlerinden farklı kılan ve bizim herhangi bir diğeri değil de “bu” olmamızı sağlayan etken nedir? (Parekh, 2014:54)

Bir şeyin kimliği; kendisini şu veya bu şekilde tanımlayan temel özelliklerden oluşup bu şekilde diğer kimliklerden ayrılır. Örneğin kapitalizm, batı medeniyeti, liberalizm, modernlik, Hristiyanlık gibi kavramların kimliklerini, her birinin oluşum kaynağını ve diğerlerinden farklı yönlerini inceleyebiliriz. Tam da aynı şey, insanların kimliği için de geçerlidir. Bu kavramlardan farklı olarak insanlar, kim olduklarını yansıtmaya ve ne olmak istediklerine karar verme yetisine sahiptirler. Bu durumda bir bireyin kimliğini araştırma yolu, onu “o” yapan öğeleri, bireyin dünyaya bakış açısını, kendini bu dünyayla nasıl ilişkilendirdiğini ve neden başkası değil de kendisi olduğunu incelemekten geçmektedir. (Parekh, 2014:54) İnsanlar özgün bireylerdir ve benlik bilinçleri onların merkezleridir. Göz ardı edilemeyecek bir iç dünyaya ve öznelliğe sahiptirler. İşte bu, kişisel kimliktir ve bu kimliğin inşa araçlarıdır. Diğer taraftan insanlar toplumsal olarak bağımlıdırlar, farklı etnik, dinsel, kültürel, mesleki, milli ve benzeri toplulukların mensupları olmakla, başkalarına resmi olan veya olmayan birçok yönden bağılıdırlar. (Parekh, 2014:55) Bu da toplumsal kimliktir. İnsanlar, planlanmış veya planlanmamış sayısız etkileşimlerle şekillenip gelişirler. Aileleri, okulları, kültürleri, dinleri ve toplumun geniş kesimi onları belli bir kalıba sokar. Ayrıca kendi kişisel deneyimlerinin yarattığı etkinin öznesidirler. Toplumsal bir varlık olarak insan çeşitli ilişkilere dâhil olur, bu ilişkiler sonucunda farklı roller edinir. Kendisini buna göre tanımlar ve buna göre tanımlanır. Örneğin vatansever bir kimliğe sahip kişi diğerleri ile ilişkisinde ülküdaş kimliğine sahiptir.

İnsanın çeşitli nitelikleri ve ilişkileri vardır ve bunların bazıları sosyal olarak bireyleri sınıflandırmada kullanılır. Oluşan sosyal kategoriler ise, toplumsal normlar tarafından yönetilirler. Örneğin kadın olmak pek çok toplumda sadece biyolojik değil, sosyal manada bir kategoridir. (Parekh, 2014:61) Onların belli özellikler kazanmaları, belli şekilde davranmaları belli şekilde giyinmeleri, belli işleri yapmaları toplum tarafından uygun görülür. Ya da vatansever olmak kişilerin belli davranış kalıplarını kabul etmiş olduğunu gösterir. Başka açıdan bakacak olursak; örneğin ırka dayalı toplumlarda kişilerin ırkları, onların ilişki biçimlerini de belirlemektedir. Örneğin bir siyah ile bir beyaz kişinin maruz kaldığı durumlar aynı olmayacaktır. Kişiler renklerinin belirleyiciliği altında toplumda değer bulacaklar, bu onların kendi kimlik inşalarını bile bu değer üzerinden kurlmalarına neden olacaktır. (Parekh, 2014:62)

İşte toplumsal kategoriler, bireyleri belli kişiler olarak tanımladığı ve belirlediği, belli normlara ve beklentilere tabi tuttuğu için, bu tür kimlikler toplumsal kimliklerdir.

Toplumsal kimlikler denildiğinde öne çıkan kavramlar normatıflık ve iktidardır. Görüşler ya da kimlikler mevcut inançlarla meşrulaştırılırlar ve bunlar mevcut iktidar ilişkileriyle ayakta dururlar. Toplum, mensuplarından, taleplerine yani normlarına uymasını ister. Aynı zamanda toplumsal kimliklerini içselleştirmelerini, yani kendilerini buldukları kategoriye göre tanımlarını ve tanımlamalarını ister. Kişiler kendilerini; orta sınıf, beyaz, iyi Müslüman, kadın vb. gibi tanımlar, buna inanır ve davranırlarsa bu, toplumsal kimliklere dâhil oldukları anlamına gelir. Bu, ahlak mühendisliğinin derin bir şeklidir; bir nevi toplumun mensuplarına derin kökler işlemeyle “ruhun fethi” dir. (Parekh, 2014:62) Bu durumda toplumsal ilişkilerimizi istediğimiz gibi ve toplumsal kimliklerimiz olmadan yapılandıramayız. Örneğin bulunduğumuz semtin, mesela Göztepe’nin taraftarı olmadan yaptığımız esnafılık faaliyeti taraftar olduktan sonraki durum ile farklıdır. O halde bu kimlikler; düzenin, öngörülebilirliğin ve dolayısıyla özgürlüğün kaynağıdır. Ancak onlar aynı zamanda buna karşı bir tehdittir. Örneğin kişiler, bu takıma ait bir kimliğe sahip olmak istemeyebilirler. Bu durumda mevcut işleyiş, onlar için bir tehdit olacaktır.

Bir toplumda her zaman kimliği tanınan bireyler yoktur. Her zaman kimliği tanınmayanlar, yani meşru olarak kabul görmeyip saygı gösterilemeyenler de mevcuttur. Bu şekilde kimliği tanınmayanlar, tanınmak için mevcut toplumsal kimlikleri esnetmeyi veya yeni bir kimliğin oluşmasını talep edebilirler. Diğer yandan bir toplum içinde, kimliği tanınan, ancak aşağılanan kesimler de mevcuttur. Bu mücadeleler çok çeşitlidir. (Tully, 2013:539)Bu kişiler, ya kendilerine hükmeden normlara meydan okur ya da kendi kimliklerini yanlış inanış veya yanlış yönlendirilmiş değerler adı altında reddeder. Bu durum az önce bahsettiğimiz özgürleşmenin önünde engel olarak kimlik meselesidir.

Kimlik meselesinin diğer sacayağı da, kimliklere bağlanma düzeyinin önemli olup olmama meselesidir. Toplumsal kimlikler, her bir bireyde aynı değer ve konumda karşılık bulmamaktadır. Bununla ilgili olarak vatandaşlık kimliği ele alınabilir. Bir kimse vatandaşlığı, ahlaki bir ilişki olarak görüp kurallara uyar ancak bu uymada bir minnettarlık duygusu söz konusu değildir. Mesele vatanla kişinin kurdukları karşılıklı zorunluluk ilişkisidir. Bu kişiler, başka bir ülkeye gittiklerinde de aynı ilişki seviyesini devam ettirirler. Ancak bazı kişiler kendilerini ülkeleriyle tanımlarlar, ülkeyi kendileri olarak görürler, kendilerini ülkenin koruyucusu ve sahibi olarak görürler. (Parekh, 2014:64) Bir yönetim sisteminin dayanağı olan nüfus başka kolektif kimliklere sahip olabilir.(Poggi, 2008:36) Aynı konu bireyler arasındaki yakın ilişkiler meselesinde de mevcuttur. Örneğin iki farklı kişi, iki çocuk babası, babalık rolünü aynı şekilde üstlenmeyebilirler. Bir kişi için babalık, sadece bir roldür ve o rolü bitirdikten sonra hayat eskisi gibi devam eder. Ancak diğer baba için babalık denilen şey, toplumsal ve kişisel kimliğin temelini oluşturur. Bu demektir ki kişinin tüm kimliği bununla oluşur ve tanımlanır. Buna derin anlamlar yükler. Ancak bu rol sona erdiğinde yani çocuk evden ayrıldığında kişi kimliğini kaybetmiş olur ve boşluğa düşer. (Parekh, 2014:65)

Bir başka açıdan bakarsak, kişiler kendi doğalarındaki zayıflığı ya da dezavantajlı durumu bir kimliğe çevirebilir. Kişi kendisini, örneğin sağır olmak üzerinden inşa ettiyse bu sağlıksız durumun ortadan kalkmasını istemez. Çünkü o zaman dezavantajları üzerinden inşa ettiği kimliği, yani tüm benliği ortadan kalkacaktır. Toplumda dezavantajı sayesinde edindiği avantajlı kimlik ortadan kalktığında bundan rahatsız olur. (Parekh, 2014:66) Sıraladığımız tüm örnekler ışığında söylenebilir ki; aynı toplumsal kimliği paylaşan insanlar her zaman birbirleriyle aynı anlamları bu kimliklere yüklemeyiz. Mesele; çoğu toplumsal kimliğin asgari bir davranış biçimi buyurmasıdır. Yani hiçbir toplumsal kimlik boş bir kâğıt parçası değildir ancak aynı zamanda sonuna kadar yazılıp çizilmiş de değildir. (Parekh, 2014:66)

Toplumsal kimlik bireylerin kendilerini bu dünyada nasıl konumlandığını ve yönlendirdiğini de temsil eder. Örneğin bir kişiyi avukat olarak, Beşiktaşlı olarak, iyi biri olarak, dindar olarak, siyah olarak değil de kadın olarak görmek, sosyal dünyayı cinsiyet

üzerinden ikiye bölmektir ve cinsiyetin insan hayatında önemli bir nitelik olduğunu ima etmek demektir. Aynı şey birinin kendini ve diğerlerini renk, etnisite ve sınıf bağlamında görmesinde de geçerlidir. O halde insanlar farklı şekillerde ortaya çıkarlar; farklı şeylere öncelik verirler ve farklı bir şekilde sınıflayıp, sınıflandırılıp anlaşılırlar. Tüm toplumsal kimlikler dünyaya belli bir bakış açısı sundukları müddetçe çoğul kimliklerdir ve çoğul perspektif anlamı taşırlar. Her bir perspektif ise; kişinin kavrama yetisini besler, diğerlerinin sınırlamalarını giderir, dünya daha geniş bakılmasını sağlar. Tüm toplumsal kimlikler bizi belli bir toplulukla birleştirdiği, bizi tarihsel hikâyesinin bir parçası yapıp hayatımıza anlam ve derinlik kattığı müddetçe bu kimliklerin çoğulluğu bize birden fazla aidiyet, sadakat ve anlam kaynağı sunarak, hayat hikâyeleri inşa etmemizi sağlar. Çoğul kimliklere sahip olmak, kişiye ahlaki ve duygusal açıdan belli bir kimliğe gereğinden fazla anlam yüklememe bakışı sağlar.

Farklı kimlikleri yaşam içinde dengeli tutma ihtiyacı yargı kapasitesini, ılımlılığı, kendine hâkim olmayı ve öz disiplini güçlendirir. Bahsettiğimiz aksine çoğul kimlik değil tek bir kimliğin baskın olduğu durumlarda ise bireyler dünyayı tek bir bakış açısından görürler. Bu durumda insanoğlu tek bir eksene yerleşir. Bireyler sadece düşman ya da arkadaş kategorisiyle var olabilirler. Kişilerdeki ortak yönler göz ardı edilir. Bu durumda kimliği sınırlandıran nokta edinilemez, kazanılamaz. Bu durumda kişiler sahip oldukları kimliklere çok sıkı tutunurlar ve yaşamlarının tek anlamı olduğunu düşünürler. Kimliği dış tehditlerden korurlar ve konuya sadece bu perspektiften bakarlar. Bu durumda ise kişiler kimliğe sahip olmaktan ziyade kimlik tarafından sahip olunup kimliğin esiri olurlar. Bu da bahsi geçen ruhun fethinin en marjinal şeklidir. (Parekh, 2014:67)

Modern dönem düşünürlerinden Taylor ve Foucault'nun kimlik meselesine dair karşılaştırmalı incelemesi, kişinin kimliğinin esiri olması durumuna da ışık tutmaktadır. Taylor'a göre kimlik; kişinin kendisi olmasını mümkün kılan, bireysel ve kolektif anlamın bir kaynağıdır. Oysa Foucault'a göre kimlik, baskıcı bir kısıtlamanın kaynağıdır. Kimlik, kendi kendini yaratmanın bir engelidir ve özgürlüğe çekilmiş bir settir. (Weir, 2014:106) Taylor'a göre eğer bir aidiyet fikrinden yani kimlikten vazgeçiyorsak hiç bir şeyin öneminin olmadığı bir dünyaya bırakılıyoruz demektir.

Oysa Foucault'a göre kimlik takıntımızın ötesine geçebildiğimiz sürece daha iyi olanı, yani özgürlüğü bulabiliriz. Zira kimliklerimiz varlığımızı kuşatan, tanımlayan ve kim olduğumuzu normallik ve sapkınlık sınırları açısından bize dayatan disiplin rejimleri tarafından üretilmektedir. Bu demektir ki modern kimlikler, ruhumuza demir atan hâkimiyetin derinleşmesi ve güçlenmesinin sonuçlarıdır. Modern birey, yargılandığı, ölçüldüğü şekliyle tanımlanır. Aynı zamanda eğitilmek, düzeltilmek normalleştirilmek zorunda olan bireydir. Taylor'a göre ise mesele zor altında olmak durumu değildir. Zira kendi kimliklerimizi diğerleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde tanımlarız. Örneğin diyalojik varlıklar olduğumuz için “ben kimim” sorusu zorunlu olarak “biz kimiz” sorusuna bağlanmaktadır. Bu noktada Foucault'a göre iktidar ağları, Taylor'a göre ise diyalog ağları tarafından oluşturulmaktadır. O halde Foucault'a göre modern sosyal dünya dayatılmış ve kısıtlı bir bölgedir ve birey tabi kılınmıştır. Oysa Taylor'a göre sosyal olan imkân sağlayıcıdır. “Bir biz olmaksızın ben de yokumdur.” (Weir, 2014:114) Bu durumda birinci tekil şahıs kuran da üçüncü tekil şahıs ya da üçüncü çoğul şahıstır. Bu durum ise ruhun fethiyle ya da ahlaki mühendislikle değil kişinin kendini inşa etmesiyle ilgilidir.

**Kaynakça**

- Ball, Terence; Bellamy, Richard, “Kimlik Politikaları” 20.Yüzyılda Siyasal Düşünceler Tarihi, Çev: Mehtap Güven, Iğın Yıldız, Mehmet Altun, Babil Yayınları, 2013
- Gleason, Philip, “Kimliği Tanımlamak, Semantik Bir Tarih,” Kimlik Politikaları, Ed: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, 2014
- Mollaer, Fırat, “Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime”, Kimlik Politikaları, Ed: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, 2014
- Örs, Birsen. H, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010
- Parekh, Bhikhu, “Kimliğin Mantığı”, Kimlik Politikaları, Ed: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, 2014
- Poggi, Gianfranco, Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği, Çev: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- Weir, Allison, “Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler”, Kimlik Politikaları, Ed: Fırat Mollaer, Doğu Batı Yayınları, 2014



## **“Three Constituent Peoples” in Bosnian Election Law and Discrimination against the “Others”**

*Bosna Seçim Kanununda “Üç Kurucu Halk” ve “Diğerlerine” Karşı Ayrımcılık*

**Hasan Korkut\* - Aida Čengić\*\***

### **Abstract**

In Bosnia and Herzegovina there are 17 national minorities present, making five percentage of total population. Unfortunately these minorities are not enjoying the same rights as the other three constituent peoples: Bosniaks, Croats and Serbs. In the Dayton Peace Agreement, more precisely in Annex 4, which is the Constitution of Bosnia and Herzegovina, minorities are classified as "Others". Dayton Peace Agreement was signed with the aim of stopping the war and was supposed to be a *temporary measure*. But the fact remains that the negative sides of this peace agreement even twenty years after it was signed were not amended, although a real need for these changes is evident. The lack of political dialogue has slowed down the progress of Bosnia and Herzegovina, primarily regarding membership in the European Union. First steps to protect minorities were made in 2003, when the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina adopted the Law on the Protection of Rights of Members of National Minorities. Since then, subsequently a couple of laws relating to minorities at cantonal, entity and state level were passed. Yet minorities are faced with the greatest forms of discrimination because they do not enjoy some of the basic human rights. Especially interesting is the opinion given by the European Commission for Democracy through Law where it was stated that the Constitution of Bosnia and Herzegovina is contrary to European Convention on Human Rights. The aim of this paper is to show how and in what ways are the minorities in Bosnia and Herzegovina subjected to discrimination. The focus will also be on the analysis why the Constitution and the Election Law of Bosnia and Herzegovina should be changed.

**Keywords:** *Minorities, Human Rights, Constitution, Peace, Election*

### **Introduction**

Bosnia and Herzegovina is very interesting state due to the fact that has always been the desire of both Western and Eastern worlds, as a an inheritance of various empires that were present on this territory, today Bosnia and Herzegovina is a home to a twenty different nations. In Bosnia and Herzegovina, there are 17 national minorities, making 3 to 5 percent of the total population. They are Albanians, Montenegrins, Jews, Turks, Ukrainians, Slovenians, Germans, Roma, Poles, Slovenians, Russians, Romanians, Ruthenians, Italians, Macedonians, Hungarians and Czechs.<sup>1</sup> Taking into account the events from not so distant past, Bosnia and Herzegovina had to reconcile all the differences and set the solid grounds for the future. Today, Bosnia is a state based on “values of tolerance and coexistence of various ethnic groups.”<sup>2</sup>

In December 1995, the war in Bosnia and Herzegovina officially ended, and it is the beginning of a new phase of Bosnia and Herzegovina as an independent state. The new

---

\* Assoc. Prof. Dr. Dean, International University of Sarajevo

\*\* International University of Sarajevo

<sup>1</sup> Bosnia and Herzegovina, Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, “*Law on the Protection of Rights of Members of National Minorities.*” Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 2002. p.1. Print. Oct. 2014.

<sup>2</sup>Pejanović, Mirko, and Borislav Radović. “The Political Development of Bosnia and Herzegovina in the Post-Dayton Period.” Sarajevo: Šahinpašić, 2007. p. 225. Print. Oct. 2014.

socio-political order of Bosnia and Herzegovina was imposed by the General Framework for Peace in Bosnia and Herzegovina, w as Dayton which is also called Dayton Peace Agreement. Although this peace agreement served its main purpose, which was to end a war, twenty years later there are many ambiguous things within this peace agreement. The need for amendments of the agreement itself has many times been addressed. However, why it was not yet been changed it still not known. Mostly because elected political parties are continuously failing to find a compromise regarding most important things. The Dayton Peace Agreement, the Constitution of Bosnia and Herzegovina and the Election Law of Bosnia and Herzegovina are three supreme documents, and due to the fact that they are deeply interrelated, they all have discriminatory parts. According to the Constitution of Bosnia and Herzegovina and Election Law of Bosnia and Herzegovina, the seventeen above mentioned national minorities cannot be elected on the most important positions in the government of Bosnia and Herzegovina.

### **Three Constituent Peoples and the “Others” in Bosnia And Herzegovina**

Namely, Bosnia and Herzegovina is composed of three constituent peoples who are Bosniacs, Croats, and Serbs, and the “Others”<sup>3</sup> consisting of these 17 national minorities and all those who do not want to be identified as members of one of the three constituent peoples.

According to some unofficial data from census that took place in October 2013, it is assumed that 50, 4 % of a total population are Bosniaks, 31,7% are Serbs, and 14,60% are Croats. They actually make up the majority in Bosnia and Herzegovina. Approximately 5,30% are the “Others”. To be specific, Bosnian political reality is based on the power sharing model between three constitute peoples, while the “Others” are face with different forms of discrimination.

Due to the limitations set out in Articles IV and V of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, national minorities and the “Others” do not enjoy the same rights as the three constituent peoples. The fact that the “Others” do not enjoy the same rights as three constituent peoples was confirmed in the analysis which was done by the European Commission for Democracy through Law, known as the Venice Commission, an advisory body to the Council of Europe. In this analysis they stated following: “The Constitution of Bosnia and Herzegovina incorporates a large number of international human rights instruments, grants priority to the European Convention on Human Rights over all other law, underlines the democratic character of the state and puts strong emphasis on the prohibition of discrimination. On the other hand, the state institutions are structured not to represent citizens directly but to ensure representation of the constituent peoples“, moreover “that persons not belong to the three constituent peoples risk being neglected, and often they are forced to artificially identify with one of the three peoples, even though they could belong to a different category.”In other words said the Venice Commission notes that Bosnia and Herzegovina did not initiate the necessary steps in order to equally involve minorities in the political reality, even Bosnia and Herzegovina claims to resect all the all of the basic human rights, further in the Preamble of the Constitution itself it is written that Bosnia is dedicated to “human dignity, liberty, equality, justice, tolerance“ and that Constitution is “inspired by all other human rights instruments such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenants on Civil and Political Rights and on Economic, Social and Cultural Rights, and the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.”

---

<sup>3</sup> Constitution of Bosnia and Herzegovina, Preamble, Print. Nov. 2014.



Zoran Pajic states that “the composition of all common institutions (the Parliamentary Assembly, the Presidency, the Council of Ministers, etc.) is based upon the two entities, three nations formula.”<sup>4</sup> As it can be concluded in Bosnia and Herzegovina everything is marked by a deep division. If one does not belong to one of the three constituent peoples, one cannot enjoy basic human rights-right to be elected and right to the political participation.

### **The Discrimination in the Bosnian Case**

The discrimination in Bosnian case is seen in the supreme documents of Bosnia and Herzegovina that are: the current Constitution of Bosnia and Herzegovina and the Election Law of Bosnia and Herzegovina. In the Article IV it is stated that “The House of Peoples shall comprise 15 Delegates, two-thirds from the Federation (including five Croats and five Bosniacs) and one-third from the Republika Srpska (five Serbs).”<sup>5</sup> Article V concerns with the elections for the Presidency of Bosnia and Herzegovina and it states that: “The Presidency of Bosnia and Herzegovina shall consist of three Members: one Bosniac and one Croat, each directly elected from the territory of the Federation, and one Serb directly elected from the territory of the Republika Srpska.”<sup>6</sup> In both of these Articles the position are ensured for the members of the members of the three constitute peoples: Bosniaks, Croats and Serbs, while all the “Others” even do not have the right to run for these positions.

The election law of Bosnia and Herzegovina is also one of the two sources of the discrimination of the “Others” in Bosnia and Herzegovina. The Preamble of this law states that main aim the law is “promoting of fair and democratic elections” as well as achieving of democratic goals. Taking part in the election process, either by having the right to elect or to run for the election is one of the basic human rights, which is also emphasized in many international documents. However in Bosnian case even the “Others” have the right to elect they do not have the right to be elected to some of the most important positions.

In the election law it is stated that the “ members of the Presidency of Bosnia and Herzegovina directly elected from the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina - one Bosniak and one Croat shall be elected by voters recorded in the Central Voters Register to vote for the Federation of Bosnia and Herzegovina... the member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina that shall be directly elected from the territory of RS - one Serb shall be elected by voters recorded in the Central Voters Register to vote in the Republika Srpska. Candidate who gets the highest number of votes shall be elected.”<sup>7</sup>

Similarly when it comes to the election in the House of Peoples of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina it is stated that it “shall consist of 15 Delegates, of whom two-thirds from the Federation (including five Croats and five Bosniaks) and one-third from the Republika Srpska (five Serbs). Croat and Bosniak Delegates to the House of Peoples of the Parliamentary Assembly of BIH from the Federation shall be elected by the Croat and Bosniak Caucus of Delegates as appropriate to the House of Peoples of the Federation of BIH. Croat and Bosniak Delegates to the House of Peoples of the Parliament of the Federation of BIH shall elect delegates from their respective constitutive people. Serb

---

<sup>4</sup>Pajic, Zoran. “A Critical Appraisal of the Constitution of Bosnia and Herzegovina”. Post-War Protection of Human Rights in Bosnia and Herzegovina: O’Flaherty and Gregory Gisvold. Cambridge: Kluwer Law International.1998: 1-12. Print. Oct. 2014

<sup>5</sup>Constitution of Bosnia and Herzegovina, Article IV. Print. Nov. 2014.

<sup>6</sup> Ibid., Article V. Section 1. Print. Nov. 2014.

<sup>7</sup>Election Law of Bosnia and Herzegovina, Article 8.1. “Official Gazette of Bosnia and Herzegovina 3/2006”. Print. Mar. 2015

Delegates and Delegates of the Others to the House of Peoples of the Parliament of the Federation of BiH shall not participate in the process of electing.”<sup>8</sup>

Basically these articles are matching the Articles IV and V of the Constitution of Bosnia and Herzegovina respectively.

Venice Commission also adopted a new opinion regarding the discriminatory parts of the Election Law and addressed new issues. Among many things they stated that “rules in the Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina on the election of the Federation House of Peoples and the Federation President and Vice President provide for a privileged position of two of the three constituent peoples of BiH, the Bosniacs and Croats, in these elections and are therefore indeed incompatible with the reasoning in the decision of the Constitutional Court which requires an equal status of all three constituent peoples throughout Bosnia and Herzegovina”. De facto this means that in Federation of Bosnia and Herzegovina “*not* all members of the Federation House of Peoples may vote but only the Croat and Bosniac members.”

On the other hand Republika Srpska, smaller Bosnian entity has a slightly different approach because all members of the National Assembly may take part in the election, however it is also noted that usually “their choice is limited to Serb candidates.”<sup>9</sup>

### **The Role of the `The Others` in the Bosnian Society**

As already noted in Bosnia and Herzegovina there are 17 officially recognized national minorities. They are identified as the “Others”. For centuries, their role and presence makes Bosnia and Herzegovina unique and rich county. The two largest minority groups are Jewish and Roma communities.

Jewish community is considered the oldest one. Bosnian Jews settled in Bosnia during the 15<sup>th</sup> of century, after the Spanish King ordered them to leave Spain. They found asylum in Bosnia which at time was under Ottoman rule. In 1878 Bosnia was conquered by Austro-Hungarian Empire. The Jewish community continued to live without any issues in a new stated. However in the period of governance of Yugoslavia, the situation for Jews slightly changed yet, Jews in Bosnia and Herzegovina continued being the influential part of the Bosnian-Yugoslavian community. In today Bosnia and Herzegovina Jewish community is playing important role.

The minority group that is considered to be the largest one is Roma community, even though there is no official number of Roma. Unlike the Jewish minority, Roma minority lives on the edge of poverty. Also most members of Roma society do not attend school and are unemployed, discriminated on all levels. .

Roma, Jewish and remaining fifteen minority groups, as well as all those who do not want to be identified as Bosniaks, Croats or Serbs, are forced to be identified as the “Others.”

### **The Sejdić-Finci v. B&H Case and Zornic v. B&H Case**

The Sejdić- Finci v. B&H is a case which initiated by two eminent citizens of Bosnia and Herzegovina, Dervo Sejdić and Jakob Finci, Roma and the Jewish, respectively. This case challenged the existing Constitution of Bosnia and Herzegovina due to the fact that some articles of Bosnian Constitution are discriminatory. The applicants complained of their ineligibility to stand for election to the House of Peoples and the Presidency of Bosnia and Herzegovina because of their origin. The European Court of Human Rights stated that

---

<sup>8</sup>Ibid.

<sup>9</sup> “Draft Joint on Amendments to the the Electoral Law of Bosnia and Herzegovina“. Venice Commission, Apr. 2007. Web. Mar. 2015.

Constitution of Bosnia and Herzegovina “makes a distinction between “constituent peoples” (persons who declare affiliation with Bosniacs, Croats and Serbs) and “Others” (members of ethnic minorities and persons who do not declare affiliation with any particular group because of intermarriage, mixed parenthood, or other reasons).<sup>10</sup> They emphasized also that “only persons declaring affiliation with a “constituent people” are entitled to run for the House of Peoples (the second chamber of the State Parliament) and the Presidency (the collective Head of State).<sup>11</sup> Even judgment was given in 2009; still the implementation of this case did not happen, because this means that both Constitution and Election Law of Bosnia and Herzegovina must be subjected to amendments. However Bosnian political parties are failing to find a compromise regarding this issue.

The most recent case ruled by the ECHR is *Zornic v. Bosnia and Herzegovina*. This case is just another example of the position of “Others” in a deeply divided Bosnia and Herzegovina. Namely, in this case Ms. Azra Zornić filed an suit against Bosnia and Herzegovina, because she, as an active participant in the political and public life, could not run for elections to the second chamber of the State parliament (the House of Peoples) and to the collective Head of State (the Presidency). The reason being that Ms. Zornić decided not to “declare affiliation with any of the “constituent people” (namely, Bosniacs, Croats and Serbs), but simply as a citizen of Bosnia and Herzegovina, she is ineligible to stand for election”<sup>12</sup>

The ECHR ruled in favor of Ms. Zornić and in its reasoning emphasized that Ms. Zornić’s case was identical to *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*. Moreover, they emphasized that “the constitutional provisions which prevented Ms. Zornić – and the applicants in that case – from running for election were on the ground of origin and had been put in place to ensure peace following a brutal conflict in Bosnia and Herzegovina”.<sup>13</sup>

### **Conclusion**

As long unconstitutional Constitution of Bosnia and Herzegovina and Election Law are in effect and are not subjected to needed amendments “ the Others” in Bosnia and Herzegovina will continue to be discriminated and will not have one of the basic human rights- right to political participation. Therefore, the only solution for this is a rapid change of the Electoral law and the Constitution of Bosnia and Herzegovina. Indeed these are very simple steps to be done and by changing only two sentences this problem can be solved. At same time, the Bosnian path towards EU membership can be accelerated and membership in the EU opens up new opportunities for citizens of Bosnia and Herzegovina. Although this is still ongoing issue, the main aim is to draw attention to the importance of the presence of the “Others” in Bosnia and Herzegovina as well as to encourage amendments of the Constitution of B&H and the Election Law of B&H.

---

<sup>10</sup>Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina. European Court of Human Rights. 22 Dec. 2009. Print. Mar. 2015.

<sup>11</sup>Ibid., p.4. Print. Mar. 2015.

<sup>12</sup>Zornić v. Bosnia and Herzegovina. European Court of Human Rights.July 2014. n.p. Web. Apr. 2015

<sup>13</sup> Ibid., n.p. Web. Apr. 2015.

## **References**

- Abazović, Dino. "Bosnia and Herzegovina: Ten Years after Dayton." Ed. Arie Bloed and Rainer Hofmann. *European Yearbook of Minority Issue*, 2005. Web. Mar. 2015
- Bieber, Florian. "Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina: Preparing for EU accession." *Political Science and Politics*, Apr.2010. Web. Feb. 2015.
- Bieber, Florian. "Tip My Hat to the New Constitution." *Transitions Online*, Feb. 2006. Web. Mar. 2015.
- Choudhry, Sujit. "Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?" *Edinburgh Law Review: Vol 13*, 2009. Print. Apr. 2015.
- Dervoz, Armin. "Constitutional Marginalization of National Minorities in Bosnia and Herzegovina Study on Political Participation of National Minorities with the Special Focus on the Position of Jewish and Roma Minorities." *Jagiellonian University*, 2010 Web. Mar 2015.
- "Draft Joint on amendments to the the Electoral Law of Bosnia and Herzegovina". Venice Commission, 2007. Web. Mar. 2015
- Deschouwer, Kris. "Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Belgium." *UNRISD Project on Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector*, 2004.Web. Feb. 2014.
- Džihić, Vedran. "Multiple Faces of the Bosnian "Crisis Circle": Ethno-nationalism and Ethno-politics in Post-Dayton-Bosnia and Their Effects on Democratization." Web. May 2015.
- Hodžić, Edin, and Nenad Stojanović. "New Constitutional Engineering? Challenges and Implications of the European Court Of Human Rights Decision in the Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina." *Analitka – Center for Social Research*, 2011. Web. Mar. 2015.
- "Jakob Finci Novi Predsjednik MeđureligijskogVijeća U BiH." *Oslobođenje*, 2015. Web. May 2015.
- Kasapović, Mirjana. "Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?" *Political Institutions and Political Processes*, 2005. Web. Mar. 2015.
- Pajić, Zoran. "A Critical Appraisal of Human Rights Provisions of the Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina." *MartinusNijhoff Publishers*, 1998. p.10. Web. Jun. 2015.
- Zornić v. Bosnia and Herzegovina. *European Court of Human Rights*. July 2014.Web. May

## **Denizli’de Bir Konak: “Konyalıoğlu Evi’nde Dünden Bugüne Meydana Gelen Değişimler”**

*A Mansion in Denizli: "The Architectural Renavations İn Konyalıoğlu Mansion From Past to Present"*

**Murat DAĞDELEN\* - Merve ÇETİN DAĞDELEN\*\***

### **Özet**

Yaşamın idame ettirilmesinin en önemli noktalarından bir tanesi de, insanların temel gereksinimlerini giderdiği evler olmuştur. Geleneksel Türk evlerine bakıldığında, bu evlerin bir yaşam şekli içerisinde şekillendiğini görmekteyiz. Türk evleri, farklı coğrafi özelliklere ve bu özelliklere bağlı farklı kültür yapısına neden olabildiği gibi genel yaşayış itibarıyla de ortak özellikler göstermiştir. Bu özellikler bizlere geçmişten kalan bir miras olarak da değerlendirilebilir. Denizli ili konut mimarisi hakkında yapılan bu araştırma, bölgedeki yaşam ve mimari olgularının dünden bugüne bir miras olarak geldiğini ve bu mirasa ne kadar sadık kalındığını gözler önüne sermektedir.

Türk kültürüne çok önemli katkı sağlayan Denizli’deki Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’ne ait olan Türk evleri, dönemin özelliklerini yansıması açısından önemlidir. Dolayısıyla çalışmada Osmanlı Dönemi Türk evlerinin değişimle birlikte bozulmaya yüz tutması, terk edilmesi ve korumasız bir şekilde çağdaş yapılaşmanın içerisinde silinmesi, bazı kurumların devreye girmesiyle engellenmiş ve projelendirilip restore edilmiştir. Konyalıoğlu Evi de buna örnektir. Yıkılma noktasında iken bu ev Denizli Valiliği İl Özel İdaresi tarafından restore edilip ayakta tutulmuş ve daha sonra mülkiyeti Denizli Büyükşehir Belediyesine verilmiş olup, günümüzde ise Denizli Konağı restorantı olarak hizmet vermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Türk Evleri, Denizli Konağı, Restorasyon, Proje, Denizli.*

### **Abstract**

One of the most important point’s is in human life the maintenance of the life that has been the basic needs of people go home. Architecture of Turkish houses vary according to geographical features, regional cultures and ways of life at regional people. However they have many common features. These properties can also be considered as a legacy of the past to us. This research about the residential architecture at Denizli proume shows us that regional life and architecture are the heritage of history and how this heritage has been is named until present today.

Turkish houses belonging to Ottoman period were let to destruction by natural elements and can temporary urbanization, but recently some institutions action and tultilled projects at restoration at these houses. And this paper research documents the restoration process at Konyalıoğlu mansion. Denizli providing significant contributions to Turkish culture, it is important to reflect the of the period. Konyalıoğlu mansion was at the point at destruction, when Denizli Metropolitan Municipality restored this mansion and tack the property at the mansion. And now, Konyalıoğlu mansion serves as Denizli Konağı Restourant.

**Keywords:** *Turkish Houses, Denizli mansion, Restoration, Project, Denizli.*

Anadolu Türk Konut mimarisinde evler çoğunlukla iki katlıdır. Katların önemi, alt ve üste göre değişmektedir. Alt katlar ikinci dereceden işlerin görüldüğü bölümleri içerir. Bu mekânlar ev planlarının belirlenmesinde birinci derecede rol oynamazlar. Evlerin asıl oturulan yerleri üst katlarıdır. Misafirlerin kabul edildiği başoda da burada yer alır(Sayan, 1987:99).

\* Arş.Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

\*\* Arş.Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Konyalıoğlu evi 19 yy.'a tarihlendirilmiş olup, Denizli'nin geçmiş dönemlerdeki köklü ailelerinden biri olan Konyalıoğlu ailesine ait bir ev iken, 2009 yılında Denizli İl Özel İdaresi tarafından kamulaştırılarak restore edilmiş, 2010 yılında imzalanan protokolle Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararıyla Denizli Belediyesi'ne devredilmiştir. Aynı yıl içerisinde tarihi dokusuna uygun olarak tefrişatı tamamlanan Konyalıoğlu Evi, 2010 yılı sonunda hizmete girmiştir. Günümüzde kafe ve restoran olarak Beltaş A.Ş. tarafından işletilmekte ve Denizli Büyükşehir Belediyesi hizmet vermektedir. Aynı zamanda "Mavi Ev" olarak bilinmektedir(Kahveci,2007:1).

Denizli Konaklarından biri olan Konyalıoğlu evi, Denizli ilinin merkezinde Değirmenönü Mahallesi'nde yer alan Osmanlı geleneğini devam ettiren ahşap-kargir malzemeli bir Türk evidir. Yapı, iki katlı dikdörtgen planlı avlulu bir yapıdır. Beden duvarları kerpiç malzeme ile inşa edilmiştir. Üst kat sofası 9 ahşap direk avluya açılmaktadır. Direkler arası bursa kemerine benzer bir formdadır. Her iki katta da sofaya açılan üçer oda mevcuttur. Yapının sofası, ön cephesinde dışa dikdörtgen şeklinde bir çıkma yapmaktadır. Yapıların kapılarında, tavanlarında ve içinde yer alan dolaplarında ahşap süslemeler oldukça dikkat çekicidir. Pencereleri dikdörtgen formlu ve sadedir. Osmanlı Dönemi mimari özelliklerini yansıtan yapı kırma çatılı ve alaturka kiremitle örtülüdür.

Yapının bahçe sınırlarını kerpiç duvar belirliyor. Evin zemin katının yola cephe olan kuzey duvarı ve bahçeye bakan batı duvarı ahşap direk ve ahşap hatıllarla desteklenmiş yığma kerpiç olup, bahçe içinde kalan güney ve doğu duvarları ise ahşap direkler arası bağdadi sıvalıdır. Kuzey batıdaki oda başlangıçta kuzey cephesine cumba yapılmıştır. Avlunun karşı tarafında bahçede tek katlı Denizli mutfak evi yapısı yer almaktadır. Ancak mutfak kısmı harap halde olduğundan, çatısının ise tamamının kerpiç yığma duvarlarının önemli bir bölümü eskimiştir. Restorasyon sonrası mutfak aynı yerinde yer almaktadır. Yapının orijinal tuvaleti avluda yer almakta olup ancak yıkıldığını görmekteyiz. Avlunun kuzey kısmında artezyen suyu ve küçük bir arık olduğunu düşündüren izler bulunmaktadır.

Geleneksel Türk konut mimarisindeki sofanın işlevi bütünüyle burada görülmektedir. Sofa, odalar içerisinde ana mekân özelliği yanı sıra, aile açısından da ortak kullanım alanı içerisinde değerlendirilir. Bu anlamda sofanın evin ana mekânı olarak görülür(Sayan,2009:162).

Sofa bahçe yönünde açılmaktadır. Sofanın bahçeye kısmında olduğu görülmektedir. Bütün odaların pencereleri sofaya açılan pencerelerinden, ahşap direklerin taşıdığı bir çatısı bulunmaktadır. Ahşap direklerin altı ahşap korkuluklarla, üstü ise bursa kemeriyle bağlanmıştır. Sofanın bir tarafında yer alan odalar bağdadi tekniğinde yapılmıştır. Odalara sofadan girilmektedir. Yan odalar orta odaya göre daha geniş yapılmıştır. İki katın plan şeması aynı olsa da odaların yüksekliğinden ve oda kapılarındaki, tavadaki işlemlerden yaşama katı olduğu alenen anlaşılmaktadır. Giriş katının odalarına bahçe kotundaki sofadan girilmektedir. Odaların iki duvarı boyunca dolaplar yer almaktadır. Dolapların birleştiği köşeye yunmalık<sup>1</sup> yapılmış, diğer kısımlar ise yüklük olarak kullanılmıştır. Odanın sofa tarafında iki tane giyotin pencere yer almaktadır. Yunmalık dışında evde ayrı bir banyo yapılmamıştır.

Yapının sofasının tavanı çıtalardan kareler şeklinde oluşmaktadır. Baş odanın tavan kaplamasında çıtalardan oluşan karelerin arasına çiçek motiflerinin baskısı bulunmaktadır. Giriş katının tavan kaplaması ahşap kaplama olup üst katta ise duvarla tavan bağdadi kuşakla birleşmektedir. Küçük çıtalarla çıtakari tekniğiyle yapılmış olan tavan kaplamasında çıtalardan oluşan karelerin arası baskı boyama tekniğiyle çiçek motifleriyle doldurulmuştur.

<sup>1</sup> Geleneksel Türk evlerinde odanın içinde dolap biçimindeki yıkanma yeri.

Evin giriş kısmına göre sol cephesinde ocaklar yer almakta olup, bu nedenle bu cephe kerpiçten yapılmıştır. Ocağın iki tarafında da duvar içine gömülmüş dolaplar yer almaktadır. Bu dolapların şekli bütün odalarda aynı yapılmıştır ve üç kısımdan oluşmaktadır. Dolapların st kısmında ahşap oymalarla süslenmiş bir raf bulunmaktadır. Orta kısımlarında çift kanatlı dolap olarak kullanılmaktadır. Alt kısımlarında ise dolap içinden kilitlenen bir çekmece yer almaktadır.

Dolaplar ve kapılar yöresel oyma işçilikleri ile dikkat çekmektedir. Kapıların aıldığı duvar boydan boya dolap ile kaplanmıştır. Birinci katın bütün dolapları işlemeli yapılmış olup, başodanın kapısı üzerindeki ta ile diğer kapılardan farklı kılınmış. Bu durum, ta kapının daha yüksek görünmesini sağlamıştır. Odaların önemlerine göre kapıların üzerindeki işlemeleri ise farklılıklar dikkat çekmektedir.

Yapıda restorasyon öncesi eskime oranı çok fazla değildir. Tavanlarda küçük de olsa deformasyonlar görülmektedir. Ayaktaki pencere korkulukları, üst kat pencerelerindekiler ve merdiven korkulukları birbirinden farklı olup zaman içinde yenileri ile değiştirildikleri anlaşılmaktadır. Özellikle hayat korkuluklarını taşıyan desteklerin üst başlıkları farklılıklar göstermektedir. Pencere korkuluğunun oymalı olan başlığının asıl tarihi model olduğunu görmekteyiz.

Yapının kapı ve pencereleri, başodanın kapısı, merdivenlerden çıkınca sofanın kuzeyinde yer almaktadır. Kapının üstünde ta bulunup ve çevresinde ise geniş bir pervaz yer almaktadır. Yapıya girişte sofanın kuzeyinde orta odanın giyotin penceresi<sup>2</sup> görülmektedir. Odaların pencereleri bahçeye bakmakta olup, sadece alt kat pencereleri yol tarafına(kuzeye) bakmaktadır. Odanın pencere sayısı artırılarak yapının daha fazla ışık alması amaçlanmıştır. En fazla ışık alan bu oda mescit olarak kullanılmıştır. Yol tarafına bakan pencereler, aşağıdan yukarı sürmeli yapılmıştır. Üst katın pencereleri önünde ise ahşap parmaklıklar yer almaktadır. Pencerelerin malzemesi ahşaptır. Pencerelerin altından ve üstünden hatıl geçmektedir. Pencerenin ykseklėi ise üst sınırı belirlemektedir. Odaların kapıları, odaların önemlerini dışarıdan vurgulamaktadır. Alt katın odaları sade tahtalardan yapılmış, üst katta yan odaların kapıları odalar ile birbirine açılı bir şekilde odaya açılıyor. Kapıların, sofa tarafında kalan yüzleri oymalı yapılmıştır.

### **Değerlendirme ve Sonuç:**

Konyalıoğlu Evi için tüm yapılmış olan onarımlar Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Blėe Kurulu'nun toplantı sonucunda kurul üyelerinin restorasyon onayı alındıktan sonra yapının restore edilme yoluna gidildiği görülmektedir(Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Blėe Kurulu,2007:1). Yapının çatısında yapılan incelemeler sonucunda, ağır hasarlı olması sebebiyle çatının tamamının yapıldığı tespit edilmiştir. Kapıların ve dolapların eski hallerine bakılıp, orta derecede eskimiş olduğu görülmüş, özel el oyması işçilikleri nedeniyle kapakları menteşelerinden çıkarılıp yerinde bakımı yapıldıktan sonra eski yerlerinde kullanılabilir hale getirildiği grlmştir. Restorasyon ekibi tarafından kapıların temizlenip bakımı yapıldıktan sonra pervazları yenilenerek yeniden kullanılması sağlanmıştır. Döşemeler ve sedirlerin hasarlı olması ve aslına uygun olmayan tadilatlar yapılmasından dolayı döşemelerin aslına uygun ahşaplarla yenilenmesi grlmştir. Tavanlardaki taşıyıcı sistemin büyük ölçüde sağlam olması nedeniyle üstteki ızgarasının onarılıp, tavan tahtalarının eğrilikleri de düzeltilip, eskiyen ıtalarının da değiştirilip tamir edildiği tespitine varılmıştır(Kahveci,2007:2).

Cam ve pencerelerin restorasyonu ise, ısı yalıtımlı cam ve doğrama yapılarak, tüm pencere doğramalarının yenilendiği, çok eskiyen pervazların da yenilendiği, eksilen korkuluk

<sup>2</sup> Giyotin Pencere: Düşey sürme penceredir.

ve küpeştelere<sup>3</sup> karşılaştırma sonucunda aslına uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Ekibin, taşıyıcı sistemde yer alan çürüyen direkleri söküp yenilemek yerine, bu direklerin bazılarının yanlarına bir tane direk dikilip çiftlenerek sağlamlaştırılarak hem onarım ilkelerine uygunluğu açısından hem de yapının özgünlüğünü korumak adına doğru bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Bunun yanı sıra bahsettiğimiz durumla bağlantılı olarak, ahşap direklerin çok kuru ve birkaç yıl beklemiş karaçam veya yıkılan tarihi yapılardan çıkan tomruklarla yapılması, aslına uygun bir çalışma olmuştur(Kahveci,2007:3).

Ayrıca temel çevresindeki yerler açılarak temel duvarlarına takviye yapılması, bazı bölümlerde yapının zamanla oturma yaparak, zemin kotunun alçaldığı noktalarda taş temel duvarlarını yükseltilecek tamir edilmesi eski kotuna getirilip düzeltilmiştir. Bahçeye ön yoldan girişte sola gelen yani yapının kuzeyindeki bahçe duvarındaki nişlerin düzenlenmesi ve panolar için kullanılması üzerine de kısa bir saçakla korunması sağlanmıştır. Dolayısıyla bahçenin tamamı, özellikle duvar kenarları taşınabilir panolarla sergi yapmaya uygun olması amaçlanmıştır(Kahveci:2007:3).

Konyalıoğlu Evi'nin kapalı kısımları daha çok sosyal ve kültürel amaçlı olarak kullanılmak üzere çalışma odaları, sergi, arşiv ve depo amaçlı kullanılmak üzere yapılmıştır. Ancak günümüzde kafe ve restoran olarak kullanıldığından farklı işlevde bir mekân düzenlemesi içine girilmiştir(Kahveci,2007:3).

Elektrik tesisatının mümkün olduğunca ana yapıya dokunmadan süpürgelik altı, kapı kasa kenarları ve pervaz altlarından doluşturılarak düşünülmesine karşın, gerek klimalar ve ses sistemlerinin gerekse elektrik tesisatının yapıya zarar vermesinin önüne geçilmediğini, ahşap malzemeye çakılan çivilerin zararlarını da yadsımamak gerekir. Bu durum haricinde yapılan tüm onarımlarla Konyalıoğlu Evi'nin günümüzde var olması için imkân tanınmıştır.

### **Kaynakça**

- Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal Daire Başkanlığı (2007). "*Konyalıoğlu Evi Rölöve ve Restorasyon, Restitüsyon Raporu*", Denizli.
- İnceoğlu, Necati (1986). "*Denizli Evleri*", İst., sayı 47.
- İnceoğlu, Necati (2004). *Geleneksel Türk Mimarisi Denizli*, Tasarım, İst., s.20.
- İnceoğlu, Necati(1988). "*Denizli Evleri ve Kent Dokusu*", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*, Tasarım, Denizli, s. 292-294.
- Kahveci, Hülya (2007) "*T.C Denizli Valiliği Konyalıoğlu Evi(Mavi Ev) Rölöve ve Restitüsyon Raporu*", Denizli.
- Küçük R.-Küçük Bahittin (2006). "Denizli'de Geleneksel Yaşamın Geleneksel Mimariye Etkileri 'Fındık Sokak Örneği'", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler II*,(6-8 Eylül 2006 Denizli), s.238.
- Marım R. Ebru (2000). Eski Denizli Evleri Denizli Geleneksel Konut Mimarisi'nin Şehrin Gelişimi ve Değişimiyle Oluşan Yeni Yapısı, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , İstanbul.
- Çolakoğlu Ö-Erdem H. (2006). "Geleneksel Denizli Evlerinin Dekorasyonu'nda Kapı ve Pencerelerin İncelenmesi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler II*, (6-8 Eylül 2006 Denizli), s. 229.

<sup>3</sup> Küpeşte: Merdiven, balkon ve teraslarda, alüminyum veya benzeri metallere yapılan korkuluk sistemlerine denir.

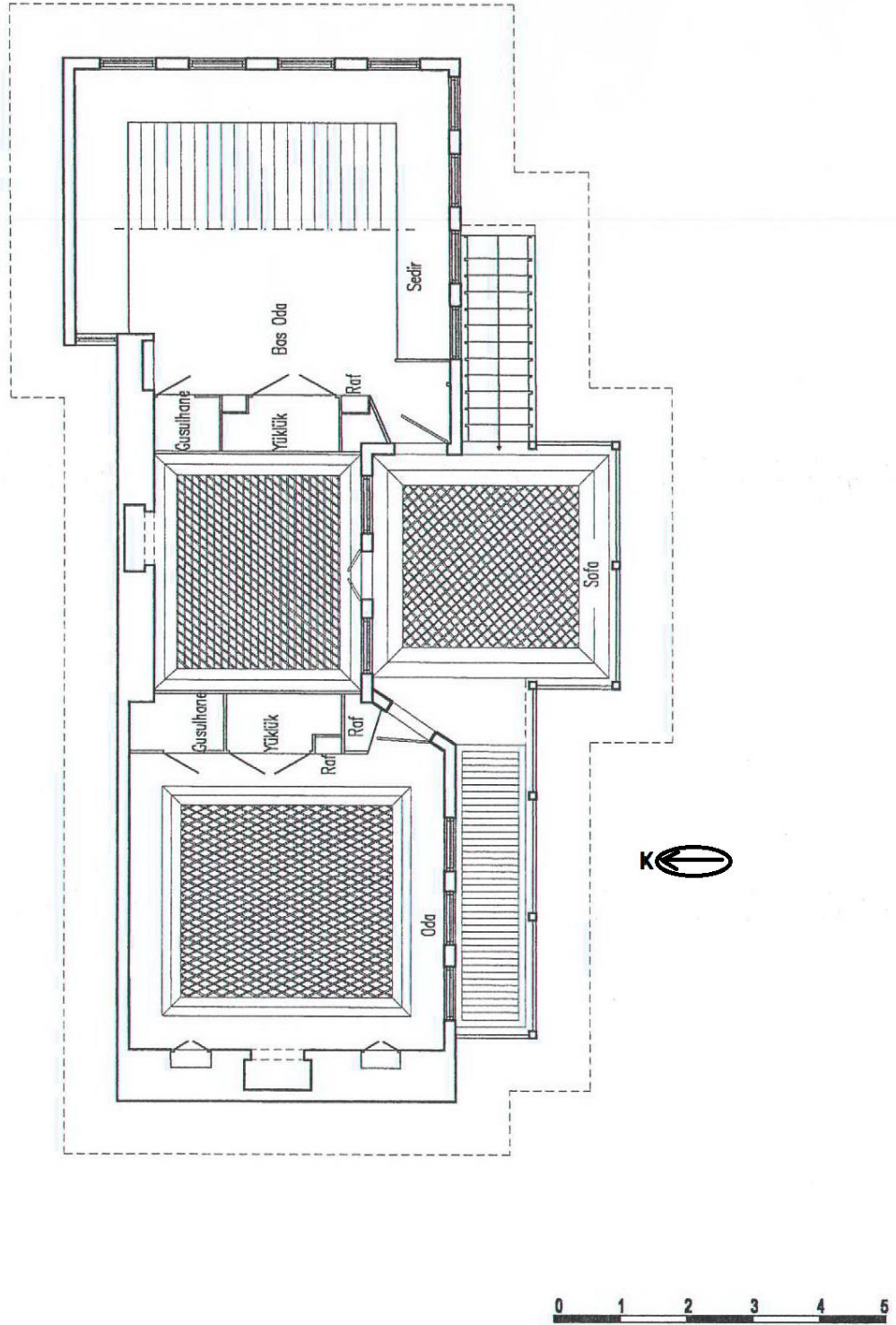


Sayan, Yüksel (1997). *Uşak Evleri*, Kùltür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, s.23.

Sayan, Yüksel (2009).*Sivrihisar Evleri*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay. , İzmir, s. 162.

T.C Kùltür ve Turizm Bakanlığı Aydın Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2007). *Konyalıoğlu Evi Karar*, Aydın.

### Çizimler ve Fotoğraflar



**Çizim:1** Konyalıoğlu Evi Vaziyet Planı (Marım, 2000:94) Çizim: cm



**Foto. 1.** Konyalıoğlu Evi, GÜneyden bir Görünüm.(Denizli B.Şehir Belediyesinden)



**Foto.2.** Konyalıoğlu Evi, GÜneyden bir görünüm.(Murat Dağdelen)



**Foto. 3.** Konyalıoğlu Evi, Kuzeye bakan Cephesi (Denizli B.Şehir Belediyesinden)



**Foto. 4.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası ( Murat Dağdelen)



**Foto. 5.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Öncesi Avluya Bakan Cephesi, (Denizli B.Şehir Belediyesiinden)



**Foto. 6.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası Avluya Bakan Cephe. (Murat Dağdelen)



**Foto. 7.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Öncesi 1. Kat Ahşap Tavan. (Denizli B.Şehir Belediyesinden)



**Foto. 8.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası 1. Kat Ahşap Tavan. (Murat Dağdelen)



**Foto. 9.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Öncesi Baş Oda Dolapları. (Denizli B.şehir Belediyesinden)



**Foto. 10.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası Baş Oda Dolapları. (Murat Dağdelen)



**Foto. 11.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Öncesi Zemin Kat Doğu Kapısı. (Denizli B.Şehir Belediyesinden)



**Foto. 12.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası Zemin Kat Doğu Kapısı. (Murat Dağdelen)



**Foto. 13.** Konyalıoğlu Evi Restorasyon Öncesi Kapıdan Detay. (Denizli B.Şehir Belediyesinden)



**Foto. 14.** Konyalıoğlu Evi, Restorasyon Sonrası Kapıdan Detay. (Murat Dağdelen)



## **Tarihsel Süreçte Boşnakların Türkiye'ye Göçlerinin Sosyal ve Kültürel Özellikleri**

### *Social and Cultural Characteristics of Migrations of Bosniaks to Turkey in the Historical Process*

**Turhan Çetin\* - Seda Önger\*\***

#### **Özet**

Bu araştırmada Boşnakların 1878'den 1970 yılına kadar Türkiye'ye göçlerini etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleri ortaya konulmuştur. Fatih Sultan Mehmet idaresindeki Osmanlı ordusu, 1463 yılında Bosna'yı fetheder. Osmanlı egemenliği Bosna'da 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

Hıristiyanlığın Bogomil mezhebine bağlı olan Boşnaklar, bu mezhebin İslâm dini ile benzerliğinden dolayı Osmanlıların Bosna Hersek'i fethi ile kısa zamanda kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. 19. yüzyılda diğer unsurlar Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanırken Müslüman Boşnaklar sadık kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama Dönemine girmesi ve 1876 yılında Sırpaların Osmanlı'ya karşı başlattıkları isyan 1877/1878'de Osmanlı-Rus Savaş'ına dönüşmüştür. Bu savaşın sonunda Bosna Hersek toprakları Avusturya Macaristan İmparatorluğu kontrolü altına girmiştir. Bu tarihten sonra ülke içindeki nüfus oranlarının dengesi değişmiştir. Özellikle Katolikler Avusturya'nın çeşitli bölgelerinden Bosna'ya getirilip yerleştirilirken, Müslüman Boşnak nüfus çeşitli nedenlerden dolayı göçe zorlanmıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgalinden 1918 yılına kadar Bosna'dan Türkiye'ye beş büyük göç dalgası yaşanmıştır. İlk büyük göç, 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgalinden hemen sonra gerçekteşmiştir. İkinci göç, 1882 yılında Avusturya'nın Boşnaklara askerliği zorunlu hale getirmesi ile gerçekteşmiştir. Üçüncü göç dalgası 1900 yılında, dördüncü göç 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ilhaki ile ve beşinci göç dalgası ise 1918 yılında meydana gelmiştir.

Bosna-Hersek'in demografik yapısında göç olgusu daima önemli etkiye sahip olmuştur. Ülkede doğum oranları yüksek olmasına rağmen, birçok insanın ülkeyi terk etmek zorunda kalmasından dolayı nüfus artışı düşük olarak görölmektedir.

***Anahtar Kelimeler:** Boşnaklar, Bosna Hersek, Göç, Göçü etkileyen sosyal ve kültürel faktörler.*

#### **Abstract**

In this study, the Bosniak's social and cultural characteristics affecting their migration to Turkey from 1878 to 1970 have been revealed. The Ottoman Army administered by Mehmed the Conqueror conquers Bosnia in 1463. The Ottoman domination in Bosnia has continued until Berlin Treaty signed in 1878.

The Bosniaks who belong to Bogomil sect of Christianity, due to the similarity between this sect and Islamic religion, have become Muslim in mass in short time with the Ottoman conquest of Bosnia. Muslim Bosniaks have remained loyal to Ottoman while other groups have rebelled against the Ottoman Empire in the 19 century. The Ottoman Empire's entrance into the period of stagnation and rebellion that the Serbs started against the Ottoman in 1876 haveturned into the Ottoman-Russian war in 1877/1878. At the end of this war the territory of Bosnia Herzegovina has been brought under control of Austria Hungary. From this date on, the balance of the population in the country has

---

\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, cetin.turhan@gmail.com

\*\* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı, sedaonger@gmail.com

changed. Especially while Catholics from various regions of Austria have been settled down in Bosnia, the Muslim Bosniak population has been forced to immigrate due to a variety of reasons.

From the Austria Hungarian occupation of Bosnia to 1918, five great migration waves from Bosnia to Turkey have occurred. The first great migration has occurred shortly after the Austria Hungarian occupation of Bosnia in 1878. The second migration has occurred after Austria obligated the Bosniaks to do military service in 1882. The third migration wave in 1900, the fourth immigration in 1908 with the Austria Hungarian annexation of Bosnia-Herzegovina, and the fifth migration wave have occurred in 1918. The phenomenon of migration has always a significant effect on the demographic structure of Bosnia and Herzegovina. Although birth rate has been high in the country, the population growth has been low due to the fact that many people had to leave the country.

**Keywords:** *Bosniaks, Bosnia-Herzegovina, Migration, Social and Cultural Factors Affecting Migration.*

## 1. Giriş

Bosna Hersek, Avrupa kıtasının Güneybatısında, Balkan yarımadasının ise Kuzeybatısında bulunan bir ülkedir. Doğu ve güneydoğusunda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batıda ise Hırvatistan ülkeleri ile çevrilidir. Bosna Hersek'in, sahip olduğu tarihî, dinî, etnik ve kültürel dokusu açısından zengin bir mirasa sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden Bosna, yüzölçümü bakımından küçük ancak tarihî açıdan önemlidir (Kırbaç Dedeiç, 2013:2).

Bosna-Hersek topraklarında yaşayan toplumların "Bosnalılar" olarak adlandırılması Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Ancak Bosnalı tabiri ile Bosna Hersek topraklarında yaşayan bütün topluluklar; Sırlar, Hırvatlar ve Müslüman Bosnalılar ile diğer toplulukları da tanımlanmaktaydı. Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Bosna'da yaşayan insanlara Boşnaklar denildiğini ve bu ifadenin sadece Boşnakları değil; Sırlar, Bulgarlar, Yahudiler, Yunan, Ermeni ve Franklar gibi toplulukları da kapsadığını belirtir. Boşnaklara özellikle XIV. ve XVI. Yüzyılda *Müslümanlar* veya *Müslüman Slavlar* da denilmektedir (Alparslan, 2006: 36).

Bosna ve Hersek'in siyasal sınırları 18. ve 19. Yüzyıllar boyunca (1699-1878 arası) bir dizi anlaşmalarla belirlenmiştir. (İzzetbegoviç, 2003:1). Osmanlı Döneminde Tuzla, Srebrenitsa ve Bijeljina'ya ait kayıtların bulunduğu defterlerde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin arasında meydana gelen herhangi bir çatışmaya dair bir belge bulunmamaktadır. Bu durum, onların Osmanlı idaresi altında sakin bir hayat sürdürdükleri ve barış içinde yaşadıklarına kanıt olarak gösterilebilir (Gündüz, 2009).

Yirminci yüzyılda, temelinde farklı etnik gruplar arasındaki çatışmanın bulunduğu çok sayıda savaş yaşanmıştır. Bunların önemli bir bölümü, Soğuk Savaş Dönemi'nin hemen sonrasında yaşanmıştır. Hatta günümüzde bile yaşanmaya devam etmektedir. Bosna Savaşı'nda II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'daki en büyük "etnik temizlik" faaliyetlerinin yürütüldüğünü söylemek abartı olmaz (Öner, 2013:2).

Balkanların kalbinde yer alan, kültür ve dinlerin kesişme noktasında bulunan, birçok defa dünya tarihinin akışını önemli derecede etkileyen ve Bosna Hersek olarak adlandırılan bu bölgenin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmeden diğer gelişmelerin anlaşılabilmesi oldukça zordur. Bosna'nın tarihinde yer alan en önemli hadise, içinde yaşayan halkların kendi aralarındaki çatışmalar ile dış güçlerin sürekli müdahil olmasıdır.

Milattan önceki dönemlerden başlayarak, Boşnakların yaşadığı topraklar, İliir, Kelt, Got, Pers, Hun, Avar, Peçenek, Slav ve Türk boyları gibi birçok farklı soya, geçici veya kalıcı olarak ev sahipliği yapmıştır. Bu topraklar siyasi olarak Bosna-Hersek Krallığı (1377-1463), Osmanlı Devleti (1463-1878), Avusturya-Macaristan Devleti (1878-1918), Yugoslavya Krallığı (1918-1945), Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti (1945-1992) ve Bosna-

Hersek Cumhuriyeti (1992-bugün) yönetimlerinde kalmıştır. Tarih açısından bakıldığında, Bosna'da, mahalli bir devletin Ortaçağ'dan bugüne kadar, sürekli olarak var olduğu görölmektedir (Emgili, 2012: 58).

Avarlar üst sınıfı teşkil etmiş ve hem Slavlarla beraber, hem de müstakil olarak Bosna'ya yerleşmişlerdir. Bazı yer adlarından (Obri, Obruk, Obrobas) hareket ederek, Avarların uzun süre müddet için Bosna'da varlıklarını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Hunlardan sonra Bosna'ya gelen ve yerleşen ikinci büyük Türk kavminin Avarlar olduğu anlamı taşımaktadır. Avarların adı ve sanı, bugüne kadar Türk-Avar kökenli olan yer adlarının sayesinde muhafaza edilmektedir (Alpaslan, 2006; Emgili, 2012: 59).

Osmanlı Devleti balkan topraklarına ayak baştığı zaman sadece ırk ve din bakımından farklı bir topluluklarla değil, kendi ırkdaşlarından insanların da mevcut bulunduğu topluluklarla karşılaşmıştır. Hem Karadeniz'in kuzeyini takip ederek Balkanlara gelmiş olan Avar, Uz, Peçenek ve Kumanların bakiyeleri hem de Anadolu'dan gelmiş olan Türkiye Selçuklu Türkleri vardı. Balkanlardaki Osmanlı ilerleyişi, Orta Asya'dan Anadolu'ya akan göçebe Türk kavimlerinin beslediği ve hızlandırdığı bir süreçtir (Karpat, 2010a; Babuna, 2000).

Osmanlılar, 1389 Kosova Savaşı'nda Sırp Ordusunu yendikten sonra kalıcı olarak yerleştikleri Balkanlarda kendilerine özgü bir düzen kurmuşlar ve bu düzeni 1878 Osmanlı-Rus harbine kadar da sürdürmüşlerdir.

Türkler, Katolik ve Ortodoks Bosnalıları dinlerinde serbest bırakmışlardır. 15. yüzyıl sonlarından başlayarak Bosnalıların çoğu kendi istekleriyle Müslüman olduklarını ifade etmektedirler. Bu arada tarikatlar, İslamiyet'in Hıristiyan halk arasında yumuşak ve kabul edilebilir yollardan yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Özel bir Türkleştirme politikası izlenmemekle birlikte, uygulanan gönüllü veya mecburi iskân uygulamaları ile Batı Trakya, Bulgaristan, Sancak, Makedonya, Yunanistan gibi bölgelerde yoğun bir Türk nüfusunun oluşması sağlanmıştır (Emgili, 2012: 66).

Fatih Sultan Mehmet idaresindeki Osmanlı ordusu, 1463 yılında Bosna'yı fethetmiştir. Bosna'daki Osmanlı egemenliği 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Yani Osmanlı Bosna Hersek'te yaklaşık 415 yıl hüküm sürmüştür. Bosna-Hersek'in fethi, bölgenin sosyal yapısında önemli gelişmelere sebep olmuştur. Timar sistemi uygulanıp yerli beylerin güçlerinin kırılması ve köylerin üzerindeki baskıların azalması sağlanmıştır. Bölgede, hayvancılık ve madencilik gelişmiştir. Hersek bölgesinde ise hayvancılıkla uğraşanların boş ziraat alanlarına yerleştirilmeleriyle, harap bölgelerinin gelişmesi ve ziraatın gelişmesi için yeterince insan gücü sağlanmaya çalışılmıştır (İpek, 1994).

Osmanlı döneminde Bosna'da meydana gelen en çarpıcı gelişme, Bosna Sarayı gibi yeniden kurulan, olağanüstü gelişme gösteren şehirlerin ortaya çıkmasıdır (Emgili, 2012: 79). Nitekim 1660 yılında Bosna'yı ziyaret eden Evliya elebi bu şehirde 17 bin hanenin (yaklaşık 80-100 bin nüfus olduğu tahmin edilmektedir), 104 caminin, 169 çeşmenin ve 1080 dükkânın ihtiva eden bir kapalı çarşının bulunduğunu ifade etmektedir. Kapalı arşıda Hindistan, Arabistan, İnan ve Bohemya'dan gelen malların satıldığını belirtmektedir.

Hıristiyanlığın Bogomil mezhebine bağlı olan Boşnaklar, bu mezhebin İslam dini ile benzerliğinden dolayı Osmanlıların Bosna Hersek'i fethinden sonra kısa zamanda kitleler halinde Müslüman olmuşlar ve geleceklerini Osmanlı Devleti'nin kaderiyle birleştirmişlerdir. Bunun karşılığında da vergi muafiyetinden, toprak tasarruf hakkına varana kadar bir dizi ayrıcalık elde etmişlerdir. Sultanlar da Bosna'nın iç dinamiklerine müdahale etmemişlerdir. Bosnalılar 19. Yüzyılda diğer etnik unsurlar Osmanlı imparatorluğuna karşı

ayaklanırken Müslüman Boşnaklar Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardır. Boşnaklar vatanlarında özgür olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Gölen, 2009: 1).

Bosna Hersek'in işgalinden sonra, belli zamanlarda, özellikle de ülkede siyasi huzursuzlukların yaşandığı dönemlerde artan göç olayları yaşanmıştır. Bu göç dalgalarından, üç etnik grup arasında, en çok Müslümanlar (Boşnaklar) etkilenmiştir.

Balkan yarımadası, Avrupa'nın kapısı ve önemli bir geçidi olması nedeniyle son derece stratejik bir öneme sahiptir. Avrupa'yı kuzey Afrika, Ortadoğu ve Anadolu üzerinden Asya'ya bağlar. Bu yüzden, balkan yarımadası, her çeşit istila için doğal bir geçit ve yayılma yolu olmuştur. Tarihin her döneminde güneydoğudan, kuzeydoğudan ve kuzeyden gelen kavimlerin istilasına uğramıştır (Seyhan, 2007). Nitekim Ahmet Davutoğlu, 16 Ekim 2009'da Saraybosna'daki konuşmasında: Balkanlar'a dair üç özellikten bahseder. İlki jeopolitik açıdan balkanlar tampon bir bölgedir. İkincisi balkan bölgesinin jeoekonomik özelliğidir. Üçüncü özellik ise balkan bölgesinin jeokültürel etkileşim bölgesi olmasıdır.

Balkanlarda Türk sözcüğü, Müslüman ile eşanlamlıdır. Bu özdeşleşmenin başlıca göstergesi dindir (Karpat, 2010b). Boşnakların kültürel kimliğinde Türk ve İslam izleri derinleşmiş ve Boşnak tarihi ile Türk tarihinin birbiriyle kaynaşmasına yol açmıştır (Gündüz 2012: 13).

## **2. Bosna Hersek'te Boşnak Nüfusu ve Diğer Milletler**

Bosna'nın fethinden sonraki dönemlerin nüfusu ve etnik yapısı ile ilgili bazı seyyahların bilgileri incelendiğinde: 1624'te Bosna'yı ziyaret eden papalık görevlisi Petros Masarechi'e göre nüfus ise, Müslümanlar 900.000 (%66), Katolikler 300.000 (%22) ve Ortodokslar 150.000 (%11) kişidir. 1807-1808'de Fransız seyyahı Chyamente Des Fosses'in gözlemlerinde, Müslümanlar 600.000 (% 49), Katolikler 120.000 (%10) ve Ortodokslar 500.000 (%41) kişidir. Yine Fransız bilgini Ami Bove'nin verdiği 1836 tarihli nüfus oranları ise Müslümanlar 700.000 (%70) ve Hristiyanlar 300.000 (%30) kişidir. 1870 tarihinde Türk makamlarınca yapılan istatistik sonuçlarına göre Bosna Hersek'teki Müslüman nüfus 315.228 (%50,8), Katolikler 78.383 (%12,7) ve Ortodokslar 226.312 (%36,5) kişi olarak belirtilmiştir.

**Tablo 1.** 1870 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu

Vilayet	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene	Toplam
Saraybosna	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.675
İzvornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	560.199
Bihke	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.393
Yeni Pazar	147.942	85.952	0	112	2.086	236.093
Banya Luka	84.061	126.288	40.554	65	1.656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
Toplam	870.128	636.208	220.353	3.669	16.041	1.746.399

Ahmed Cevdet paşa 1863'teki müfettişliği esnasında Bosna-Hersek'in nüfusu hakkında Tezâkir'de; Müslümanların 472.000 (%41,2), Katoliklerin 184.000 (%16,1), Ortodoksların 488.000 (% 42,7) olduğu bilgisini vermiştir.

Avusturya'nın Bosna Hersek'i ele geçirdikten sonra yaptığı resmî sayım oldukça önemlidir. Çünkü işgal esnasında şehit düşenler, sürgün edilenler ve göç edenlerden geriye kalan nüfus miktarını gösterir. Buna göre Müslümanlar 448.613 (% 39), Katolikler 208.391 (%18) ve Ortodokslar 496.485 (%43) kişi olarak verilmiştir. Yine Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak ettikten sonra 1910 yılı sayımı sonucuna göre Müslüman nüfus oranı %32'ye düşerken, Katolikler %23'e ve Ortodokslar %44'e yükselmiştir. Bu da imparatorluğunun bu süreçte Müslüman nüfusu azaltmak için her türlü girişimi uyguladığını göstermektedir.

**Tablo 2.** 1885-1910 Yılları Arasında Nüfus Sayımlarına Göre Bosna-Hersek Nüfusu

Bosna-Hersek	1885	%	1889	%	1910	%
Müslümanlar	448.613	38	548.632	36	612.137	33
Katolikler	265.788	20	334.142	21	434.061	23
Ortodokslar	496.761	42	571.250	43	673.246	44

1921 tarihinde Yugoslavya'nın kuruluşundan sonra yapılan nüfus sayımında Bosna Hersek'teki Müslümanların sayısı 612.137 (%31), 1931 yılında Müslüman nüfusu 716.584 kişidir. 1991 yılı Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan ettikten sonraki nüfus sayımında verilere göre Müslüman Boşnakların sayısı 1.889.122 (%43.41), Sırp 1.367.155 (%31.25), Hırvatlar 753.242 (%17.22) ve diğer etnik gruplar da 354.860 (% 8.11) kişi ve 364.860 kişi de diğer etnik gruplar olmak üzere ülke nüfusunun toplam 4.374.379 kişi olduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra 2013 yılında nüfus sayımı yapılmış ancak sonuçları halen açıklanamamıştır.

**Tablo 3.** Bosna Hersek'te Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus
1879	1.158.440	550.651	607.789
1885	1.336.091	631.066	705.025
1895	1.568.092	739.902	828.190
1910	1.898.044	903.192	994.852
1921	1.890.440	924.231	966.209
1931	2.323.555	1.138.515	1.185.040
1948	2.564.308	1.327.376	1.236.932
1953	2.847.459	1.461.900	1.385.559
1961	3.277.948	1.678.283	1.599.665
1971	3.746.111	1.911.511	1.834.600
1981	4.124.256	2.073.343	2.050.913
1991	4.377.033	2.193.238	2.183.795
2009*	4.613.414	-	-
2011*	3.831.555	-	-

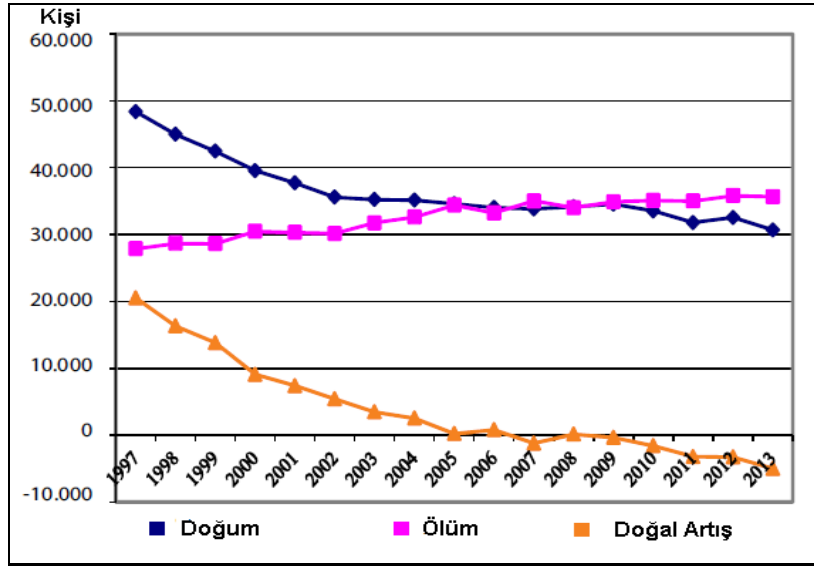
\* Bu tarihlerdeki nüfuslar Dünya Bankası'nın tahminleridir.

1971 yılında Bosna Hersek Müslümanları Yugoslavya'da millet olarak tanınmışlardır. Ancak Müslüman kelimesi büyük M harfi ile yazılırsa Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak halkının etnik ismi kast edilmekte; küçük m ile yazılırsa dinî tabiiyeti ifade etmekteydi. Yani Yugoslavya'nın farklı yerlerinde yaşayan Türkler, Arnavutlar, Makedonlar vb. anlaşılmaktaydı. Müslüman kelimesinin alışılmış klâsik anlamı dışında Boşnakların ırk isimlendirilmelerinde kullanılmasıyla ilk kez millet statüsünü almış oldular. Zira 1948 nüfus sayımında kendilerine üç şekilde kaydolma imkânı verilmiştir. Müslüman Sırp, Müslüman

Hırvat ya da milletini açıklamak istemeyen Müslümanlar; Bu sayımda Boşnakların yaklaşık %90'ı üçüncü grupta yani milletini açıklamak istemeyen Müslüman adıyla kaydolmuştur (İmamovic 1998:563-568 Aktaran Kırbac Dedeiç, 2013:8).

Bosna Hersek'in demografik yapısında göç olgusu daima önemli etkiye sahip olmuştur. Ülkede doğum oranları yüksek olmasına rağmen, birçok insanın ülkeyi terk etmek zorunda kalmasından dolayı nüfus artışı düşük olarak görülmektedir. Ancak özellikle savaştan sonraki dönemde diğer ülkelere giden Boşnakların tamamı geriye dönmemiş ve diğer sebeplerde birleşince nüfus artış hızı giderek azalmaktadır (Şekil 1). Nitekim Dünya Bankası verilerine göre Bosna Hersek'in 2013 yılı nüfus artış hızı binde -1,4 olarak tahmin edilmiştir.

**Şekil 1.** Bosna Hersek'te Nüfus Artış Hızının Tarihsel Seyri



Batılı devletler, Balkanlarda Hıristiyan unsurların bağımsız devlet kurmaları desteklenirken, Müslümanlara aynı destek verilememiş hatta Bosna örneğinde inceleneceği gibi siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkmalarına belki de engel olmak düşüncesiyle işgal edilmişti. Berlin antlaşması, Osmanlı düzeninin temel taşı olan eşitlik kavramını ve dini cemaatlerin özerkliğini ortadan kaldırmıştır. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgalini Bosna'da yaşayan Müslümanların din, mezhep ve mahkemeleriyle olan ilişkileri, Avusturya memurlarının Müslüman halkın can, namus, mal, gelenek ve dini törenlerine zarar vermemesini, zarar veren kişilerin cezalandırılması gibi hükümleri düzenleyen bir antlaşma, 21 Nisan 1879'da imzalandı. İstanbul Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma ile Boşnakların hukuki durumları belirlenmişti. Ancak Berlin Kongresi kararlarının ardından çok sayıda Boşnak, vatanlarında azınlık olarak yeni konuma uyum sağlamakta zorlandığı için ya da halife sultanın idaresi altında yaşamayı tercih ettiği için kendi istekleriyle göç etmeyi tercih etmişlerdir (Şimşir, 1989; Çakmak ve Atılğan, 2012; Emgili, 2012: 83).

Yıllara göre verilen nüfus sayımlarında Müslüman nüfusun oranının gittikçe azaldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de Avusturya-Macaristan'ın izlediği yerleştirme siyaseti sonucunda, Katoliklerin Bosna-Hersek'e yerleştirilmeleri ve Boşnakların da buradan göç etmesi olarak gösterilebilir. Diğer taraftan Boşnakların nüfusları oransal olarak gerilemekle beraber, tüm Avusturya-Macaristan dönemi boyunca ülkenin en önemli topluluklarından birini oluşturmaya devam etmişlerdir (Demirel, 2008; Elibol, 2007; Emgili, 2012: 88).

Bosna topraklarında yaşayan diğer dini unsurlardan farklı olarak, Boşnaklar Müslüman'dır. Bu yüzden de 1880'lerden itibaren, bu insanların kederi de siyasi gelişmelere paralel olarak değişmiştir. Daha doğru bir ifadeyle, dünya siyasetini belirleyen güçlerin sürdürdükleri siyaset sonucunda, balkan topraklarında yaşanan demografik, siyasi ve etnik gelişmeler Bosna'yı da içine almıştır. Bundan ötürü de, Bosna'da yaşayan Müslümanlar için zor bir dönemin kapıları açılmıştır (İzzetbegoviç, 2003; Kırbaç, 2012; McCarty, 1998; Emgili, 2012).

### **3. Boşnakların Göç Etmesini Etkileyen Sosyal ve Kültürel Faktörler**

Göç; insanların sosyal, ekonomik, siyasi, dini nedenlerle veya terk edilen bölgenin iticiliği, yerleşilecek yerin çekiciliği gibi sebeplerle yaşadıkları yerden başka bir yere, kendi istekleriyle veya zorunlu olarak hayatlarının gelecekteki kısmının bir bölümünü veya tamamını geçirmek üzere yaptıkları yer değiştirmidir (Çetin, 2008).

Müslüman ve Hırvat milletvekillerinin katılımıyla Bosna ve Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanması için bir halk oylaması yapılması kararı alınır. Oylamada Bosna Hersek'in bağımsızlığı için halkın %99'u evet oyu kullanmıştır. Halk oylamasının devam ettiği 1 Mart 1992'de Sırlar Saraybosna'da ilk kurşunu sıkarlar ve katliamları başlatırlar. Olaylar kısa sürede Saraybosna'nın her tarafına yayılır. Şehir, Müslümanlar ve Sırlar arasında ikiye ayrılır. Olaylar kuzeydoğu Bosna'ya doğru yayılır. Ülkenin kuzeyinden her gün katliam haberleri gelir. Bu gelişmeler üzerine devlet, meclisi feshederek savaş hâli ilân eder. Devlet başkanı Aliya İzetbegovic, bütün yetkileri üzerine alır. 20 Mayıs 1993'te ilk düzenli ordu oluşturulur. Bosna'nın doğusunda Zvornik, Visegrad, Foca, Gorazde, Srebrenica gibi şehirlerde Müslüman halk katledilir. Diğer taraftan Hersek'in orta ve güneyinde Hırvatlar devlet kurduklarını ilân ederler ve başkentini de Mostar olarak gösterirler. Bu kez Sırlar gibi Hırvatlar da saldırıya geçerek sivil halkı katletmeye başlarlar. 1995 yılına kadar sürecek bu katliamlarda yaklaşık 350.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Kırbaç Dedeiç, 2013:7).

Boşnak göçünün, Türkiye ile Bosna-Hersek arasında mevcut olan gönül bağını, ayrılmaz bir köprü haline getirmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Göç döneminde, Türkiye her türlü yardımı yapmıştır. Bugün, Anadolu'nun hemen her yerinde Boşnak muhacirlere rastlamak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti döneminde, her zaman Bosna'dan göçmen gelmeye devam etmiş, hatta 1990.21 yıllarda bile, Bosna Müslümanları, bir kurtuluş yeri olarak gördükleri Türkiye'ye geçici veya kalıcı olarak göç etmişlerdir (Emgili, 2012: 420).

Aslında bütün göçmenler, canlarının ve mallarının açıkça ya da üstü kapalı bir şekilde tehdit edilmesi yüzünden harekete geçmişlerdir. Yağma, taciz, yokluk insanları huzursuz etmiştir. Bu yüzden, insanlar kendileri için yaşanılması zor olduğuna inandıkları Bosna'yı, bir daha geri dönmek üzere, terk etmeye razı olmuşlardır.

Avusturya-Macaristan yönetiminde 1881 yılında Bosna'ya gelen Yosip Stadler, Müslümanların Katolik dinine geçmeye zorlandığını söylemiştir. Bu türdeki ilk olay 1881 yılında olmuştur. Birçko'dan gelen Müslümanlardan Zilata adında bir kadının zorla dininin değiştirildiği saptanmıştır. Bu olaydan sonra, Müslümanlar tüm ülkede telaş yaşamıştır. Bu olay yabancı ülkelerde Avusturya-Macaristan'ın aleyhine kullanılmıştır (Emgili, 2012: 197).

Bir diğer psikolojik baskı yöntemi de, açılan okullar yolu ile Müslüman çocuklara Hırvat dili ve kültürü ile Avusturya milliyetinin benimsetilmeye çalışılmasıydı. Müslümanlar, karşı karşıya kaldıkları bu gibi din baskısı sebebiyle Avusturya resmi makamlarına başvurularda bulunmuşlardır. Ancak, bu başvurular sonuçsuz kalmıştır. Avusturya, bu faaliyetle Müslüman halkı sindirmeye çalışıyor ve böylece onları ya yok etmeye veya göç etmeye zorlamak suretiyle, bölgede "etnik temizlik" metodunu uygulamaya

koymuştu. Sonuçta, Müslümanların emlak ve arazilerine el konuldu, Katolik ayinlerine katılmaya zorlandılar ve en son olarak da Müslümanlara ibadet yasağı getirilmiştir (Emgili, 2012: 198).

Osmanlı döneminde Müslümanların, cumhuriyet döneminde ise Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunanların, (soydaşların) zorunlu göçlerinin başlıca itici nedenleri: savaşlar, katliamlar, yağmalar, tecavüzler, baskı ve ayrımlar, tecritler, sürgünler ve asimilasyonlardır.

Bosna Hersek'ten Türkiye'ye ilk kitlesel göç hareketlerinin, Berlin kongresi kararları ile Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan yönetimine bırakıldığı döneme denk gelmektedir. Bu toplumsal ve siyasi hareketin asıl nedenlerini kavrayabilmek için, temeldeki sosyal, politik ve ideolojik kökenleri dikkate almak gerekir. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın Boşnaklara karşı izlediği siyasî, sosyal ve idarî tutumları da incelemek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama dönemine girmesi ve 1876 yılında Sırp'ların Osmanlı'ya karşı başlattıkları isyan 1877-1878'de Osmanlı-Rus Savaşı'na dönüşmüştür. Bu savaşın sonunda Bosna Hersek toprakları Avusturya-Macaristan imparatorluğu kontrolü altına girmiş ve ülke içindeki nüfus oranlarının dengesi değişmiştir. Özellikle Katolikler Avusturya'nın çeşitli bölgelerinden Bosna'ya getirilip yerleştirilirken, Müslüman Boşnak nüfus çeşitli nedenlerden dolayı göçe zorlanmıştır.

Avusturya-Macaristan döneminde, Bosna Hersek'in Ortodoks, Katolik ve Müslüman ahali arasında çatışma ortamı hazırlayan Avusturya, Müslümanlar üzerinde istediği otoriteyi kuramayınca baskı ve asimilasyona başlamıştır. Avusturya'nın atadığı mahalli idareciler halkı ağır vergilerle bunaltarak mallarına el konulmuş ve cinayetler yoluyla Müslümanları Bosna Hersek'ten göç ettirmeye çalışmıştır. Hatta bazı mahallelerde camilere şarap ve domuz eti doldurularak Müslümanların ibadet hürriyetlerinin kısıtlandığı görülmüştür. Saraybosna ve diğer şehirlerdeki okullarda öğrenim dilinin Almanca olması ve din eğitiminin Katolik mezhebini öğretecek şekilde programlanmasıyla Müslüman talebeler Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hatta bazı çocuklar ailelerinden zorla alınarak kiliselerde dinleri değiştirilmiştir (BOA, 1992).

Yine adalet sisteminde ise Müslümanlar aleyhine keyfi para, sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır. 415 yıldan fazla Osmanlı devleti içinde yaşadıkdan sonra, başka din, kültür ve gelenekten yöneticilerin Bosna'ya atanması, Boşnakları tereddütte düşürmüştür. Bunun yanında, imtiyazlı toplumsal, ekonomik ve siyasi statünün yitirilmiş olması, can ve mal güvenliğinin bulunmaması ve ağırlaşan baskılar yüzünden, Boşnakların bir kısmı göç yolunu seçmiştir (Türbedar, 2006).

Boşnakların Türkiye'ye göç etmelerinin başlıca siyasal, sosyal, tarihi ve kültürel nedenleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır (Emgili, 2012; Kırbaç, 2013):

- Asimilasyondan korkmaları
- İşyerlerine ve topraklarına el konulması ve hiçbir tazminat ödenmemesi
- Bu toprakların Bosna'ya yeni getirilen Hristiyan köylülere dağıtılması ve Boşnakların kasıtlı olarak fakirleştirilmesi
- Ortodoks ve Katoliklerin Boşnaklara zorla din değiştirme politikası uygulaması
- Boşnakların Müslüman olmayan yönetime razı olmamaları
- Müslüman çocukların kiliseye Hristiyanlık propagandası için zorla kiliselere götürülmesi,
- 1946 yılında şeriat mahkemelerinin kaldırılması, başörtü yasağı, mektepler ve Kur'an kurslarının yasaklanması,



- Müslümanların “Gayret” ve “Narodna Uzdanica (Ulusal Umut)” gibi kültürel ve ilmi faaliyetler yürüten kurumları ile matbaa ve yayınevlerinin kapatılması,
- Saraybosna’da 1964 yılında İslam dini ile ilgili kitapların basılmasının yasaklanması,
- Camilerin müzelere, depolara ve hatta ahırlara dönüştürülmesi
- 1882’de yürürlüğe giren savunma kanununa göre, Bosna’da kalacak erkekler “gâvura” askerlik yapmak mecburiyetinde kalacaktı ve 15 yaş üstündeki erkek çocuklarına göç izni verilmeyecekti.
- Gittikçe yoksullaşan çiftçi ailelerin, geçim dayanağı olarak gördükleri erkek çocuklarının uzun yıllar askerlik yapmak üzere evden ayrılması durumunda doğacak iş gücü kaybına bağlı olarak geçim işlerini idare edecek dayanaktan yoksun kalma korkusu.
- Yeni idareye (Avusturya-Macaristan) duyulan güvensizlik.
- Can ve mal güvenliğinin kalmaması.
- Osmanlı Hükümeti’nin göç edenlere sağladığı yardımlar ve imkânlar.
- İşgal (1878-1879), İlhak (1908), Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve II. Dünya Savaşı’nın (1939-1945) yarattığı yoksulluk.
- Türkiye’de daha iyi şartlara kavuşulacağına duyulan inanç.
- Boşnak adının, resmî olarak kullanılmasının yasaklanması.
- Eğitim sisteminde (tarih, edebiyat gibi kültürel ders kitaplarında) Boşnak dilinin tanınmaması,
- Millî meselelerini gündeme getiren ve rejimi eleştirilenlerin ağır şekilde cezalandırılması,
- Boşnak çocukların Hristiyan olmaları için ikna edilmeye çalışılması hatta bazılarının bu amaçla kaçırılması,
- 1924’te Sırpların Sancak bölgesindeki Şahovic’te Boşnaklara büyük bir katliam yapması,
- 1995’te Srebrenitsa kentinde Sırp ordusunun Avrupa’nın gözü önünde yaklaşık 10.000 Müslüman Boşnak’ı hunharca katletmesi.

Entelektüel Boşnaklardan bazıları ve yüksek memurlar o yıllarda en çok göç edenlerdi. Aydınların ve yüksek mevkilerdeki memurların ülkeyi terk etmeleri yüzeysel bir bakışla normal gibi görülebilir. Ancak, bu göç, içeride sonu gelmeyen bir fikri karmaşanın doğmasına sebep olmuştur. Yeni duruma alışmaya ve bunu kavramaya, anlamaya çalışan halk, başı dara düştüğünde, ona yol/yordam gösterecek, fikir verecek ve onu yönlendirecek birilerini bulmakta zorluk çekmiştir (Emgili, 2012; Yapıcı, 2012).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna’yı İşgalinden 1918 Yılına Kadar Bosna’dan Türkiye’ye Beş Büyük Göç Dalgası Yaşanmıştır. İlk Büyük Göç, 1878 Yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna’yı İşgalinden Hemen Sonra Gerçekleşmiştir. İkinci Göç, 1882 Yılında Avusturya’nın Boşnaklara Askerliği Zorunlu Hale Getirmesi İle Gerçekleşmiştir. Üçüncü Göç Dalgası 1900 Yılında gerçekleşmiştir. Dördüncü Göç 1908 Yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’i İlhakı İle yaşanırken, Beşinci Göç Dalgası İse 1918 Yılında Meydana Gelmiştir.

Bu Beş Büyük Göç Dalgasının Yanı Sıra 1934 Yılında Türkiye, Bir Yasa İle Komşu Ülkelerle Olan Muhacir Sorunu Çözmek İçin Müzakere Başlatmış ve Göç Almıştır. Yine 1950-1951 Yıllarında Da Boşnak Göçmenler Türkiye’ye Gelmiştir. (Bu Tarihte Bulgaristan’dan Da Kitleli Göçler Yaşanmıştır (Balkanları Türklerden Arındırma-Ruslar).

Bosna Hersek ve Sancak Bölgesinden (Bugünkü Sırbistan ve Karadağ Arasında Çoğunluğu Müslüman ve Boşnak Olan Bölgedir) 1970'li Yıllara Kadar Göçler Devam Etmiştir. Sadece 1878'den II. Dünya Savaşının Başlangıcına (1939) Kadarki Sürede 400.000 Civarında Boşnak'ın Türkiye'ye Göç Ettiğini Tahmin Edilmektedir. Son göç dalgası ise Bosna'da yaşanan 1992-1996 tarihleri arasındaki savaş sırasında yaşanmıştır. Bu tarihlerde kesin rakamlar olmasa da yaklaşık olarak 20.000 kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir.

1930'dan ve 1953'ten sonra Bosna Hersek ve özellikle sancak bölgesinden Türkiye'ye göç etmek isteyen Boşnaklar, Üsküp ve çevresine yerleşip bir müddet yaşadıkdan sonra konsolosluklarımıza "Türk" olduklarını kabul ettirip davet mektubu "vesika" temin ederek göç etmekteydiler (Bu tarihteki ikili anlaşmalar gereği Boşnaklar Türk olmadığı için Türkiye'ye doğrudan göç etmeleri mümkün görünmüyordu). Bunlardan bir kısmı davet mektubu alamadığı veya başvurusu kabul edilmediği için Türkiye'ye göç edemeyip Makedonya'da kalmış ve buradaki Boşnak azınlığı oluşturmaktadır (Ayanoğlu, 2012: 378). Boşnaklar kendi imkânları ile karayolu, denizyolu ya da demiryolu ulaşımını kullanarak, Anadolu'ya geçişte önemli konumda olan Üsküp, Prizren, Priştine gibi kentlere yerleştiler. Rumeli topraklarına yerleştiremeyenler gemiler, trenler ve kara yolu ile Osmanlı topraklarına gelen muhacirler, önce buldukları yerlere en yakın olan iskele veya istasyonlara ulaşmışlar, sonra da iç kısımlara nakledilmiştir (Emgili, 2012; Kaptan, 2008; Sancaktar, 2012; Demirel, 2008).

Bosnalı muhacirler için, hem yerleşim yeri, hem de Anadolu'ya geçiş durağı olması bakımından Makedonya önemli idi. Sırbistan da, Makedonya ile Bosna arasında bulunduğundan, Boşnakların göç güzergâhı üzerinde yer almaktaydı. Avusturya hükümeti, kişinin başvuru yaptığı şehre en yakın güzergâhtan göç etmesini şart koşuyordu. Boşnak muhacirler, Türkiye'ye gelirken dört güzergâhı takip etmişlerdir:

- 1 - Bar Limanı (Karadağ'ın Adriyatik Denizi Kıyısında) Üzerinden
- 2 - Belgrad Üzerinden
- 3 - Dubrovnik Limanı (Hırvatistan'ın Adriyatik Denizi Kıyısında/ Bosna Hersek'e Yakın) Üzerinden
- 4 - Sancak Üzerinden

Muhacirler, at arabalarıyla veya yaya olarak belli limanlara veya tren istasyonlarına kadar göçmekteydiler. Oralardan da, Osmanlı Devleti'nin kendilerine tahsis ettiği şekilde trenler veya vapurlarla Anadolu'ya taşınmaktaydılar. Muhacirler çoğunlukla da Bosna'dan Belgrad'a oradan Niş ve Sofya üzerinden Edirne ve İstanbul'a gelmişlerdir. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgal ve ilhakından sonra Karadağ üzerinden, 50.000 civarında muhacir, İstanbul, sancak ve Makedonya'ya göç etmiştir (Emgili, 2012).

Yüzyılın gördüğü iki büyük Balkan Savaşıyla birlikte; yüz binlerce balkanlarda yaşayan Türk öldürülmüş, yüz binlercesi yurtlarından sürülmüş ve Osmanlı'nın ana temellerinden birisi olan Rumeli kaybedilmiştir (Karpas, 2010a).

Türkiye'ye göç edenlerin temel olarak çok büyük beklentilerle göç ettiklerini söylemek mümkün değildir. Bu anlamda, zorunlu göç sonrasında göçmenlerin karşılaşmasını bekledikleri ilk unsur 'güvenlik' içinde yaşanacak bir yerdir. Bu beklenti çoğunlukla gerçekleştiği için göçmenlerinin diğer beklentilerinin gerçekleşme düzeyinin yüksek olmaması olumsuz bir etki yaratmamıştır.

#### **4. Boşnakların Türkiye'ye Göçleri**

19. asrın son çeyreğinde Anadolu'ya hem Balkanlardan hem de Kafkaslardan Türk ve Müslüman yüzbinlerce muhacir gelmiştir. Muhacirlerin Anadolu'ya gelişi ve yerleşmesi

nüfus bakımından büyük değişmelere sebep olmuş, nüfus sayısı sürekli artmıştır. İlk gelen muhacirlerin kırsal kesimlere yerleştirildiği gözlenmiştir. Daha sonra muhacirlerin ise büyük şehirlerin kenar mahallelerine yerleştikleri görülmektedir. Buna örnek olarak 1881-1892 arasında Ankara’da ve Çorum’da Boşnak mahalleleri ortaya çıkması verilebilir. Gelen Boşnak muhacirlerin bir kısmı zanaatkârdı ve onların geçim sağlamak konusunda daha az zorlandığı söylenir. Boşnak muhacirlerin en büyük sorunu ise dildi. Türkçe bilmiyorlardı. Osmanlı Döneminde 1878’ten sonra gelen Boşnaklar, İzmir, Eskişehir, Bursa, Yenişehir, Ankara, İstanbul, Karamürsel, İnegöl, Biga, Afyonkarahisar, İzmit ve Adapazarı’na yerleşirler. Boşnak muhacirlere ev yapmak için devlet toprak vermiştir. Bazı muhacirler dağlık yerleri ve köyleri tercih ederken bazıları büyük şehirleri tercih etmişlerdir.

İstanbul’a yerleşen Boşnaklar, Bosna’daki durumlarını gündeme getirmek ve müdahale etmek için bir dernek kurmuş ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’i ilhak etmesine karşı 1908 yılında İstanbul’da mitingler düzenlemiş bu konuda mücadele etmişlerdir (Bandzovic 2006:626-636 Aktaran Kırbaç Dedeiç, 2013; Kırbaç Dedeiç, 2012).

Türkiye’ye gelen göçmenlerin en önemli özelliği ise tamamının Müslüman olmasıdır. Türkiye’ye gelen göçmenlerin yaş, cinsiyet, öğrenim, meslek, anadil, medenî durumu vb. niteliklerini gösteren istatistik bilgiler yetersiz olup belli yıl ve gruplara ait bazı bilgiler toplanabilmektedir (Doğanay 1997:194). Bu konuda Göç Genel Müdürlüğü (yeni kurulmasından dolayı) yeterince kayıt tutamamıştır.

Türkiye’ye gelen göçmenlere devlet tarafından uygulanan politikalar doğrultusunda barınma ve iş olanakları sağlanmıştır. Gelenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olması kırsal alana yapılacak yerleşime uyum sağlamaları açısından, iklimin ve geldikleri üretim tarzlarının önemini artırmıştır. Ayrıca göçmenlerin büyük çoğunluğunun il, ilçe ve köylere serpiştirilmek suretiyle yerleştirilmelerinin, onların sosyal bakımdan çevreye ve topluma uyması, kaynaşması yönünden daha az sakıncalı olacağı düşünölmüştür. Göçmenlere iş imkânlarının sağlanması ve çalışma şartlarının iyileştirmesi amacıyla aynî ve nakdî yardım yapılmış, bu çerçevede çiftçi ailelere toprak, tohum, çevirim ve donatım kredisi, zanaatkâr göçmen ailelerine de konutun yanı sıra döner sermaye kredisi verilmiştir. 1960 yılından sonra gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunun kentlere yerleştiği görölmektedir. Bu dönemde gelenler serbest göçmen statüsünde oldukları için daha önce Türkiye’ye göç etmiş yakınlarının bulunduğu yerleşim yerlerini tercih etmişlerdir. Bu tercihte istihdam, iklim ve kültürel yakınlık boyutları önemli ölçüde etkili olmuştur (Doğanay 1997:194).

1881 yılında yürürlüğe giren askerlik yasası, Müslümanlar arasında 1883 yılına kadar sürecek kitlesel göçlere neden oldu. Bu göç dalgaları 1900 yılında en yüksek orana ulaşmıştır. Göç ile ilgili verilerin sağlıklı olmamasın dolayı Avusturya-Macaristan döneminde göç eden Müslümanların sayısı hakkında kesin bir rakam vermek çok zordur. Eyalet yönetimi göç eden kişilerin kaydını düzenli olarak ancak 1883’ten sonra tuttuğu için, bu arada göç edenlerin sayısı ile ilgili rakamlar en tartışmalı noktayı oluşturmaktadır. Türkiye’ye göç edenlerin sayısı ile ilgili rakamlar en tartışmalı noktayı oluşturmaktadır. Türkiye’ye göç edenlerin sayısının 300.000 olduğuna dair tahminlerin biraz abartılı olduğü söylenebilir. Nüfus sayımından sonraki demografik gelişim dikkate alınarak yapılan hesaplamalar, göçmenlerin sayısının yaklaşık olarak 150.000 kişi civarında olduğunu göstermektedir.

1892 yılından sonra, göç edenlerin meslek ve yaş gruplarına göre istatistiği tutulmaya başlanmıştır. Bu verilere göre, 1891-1897 yılları arasında göç eden Boşnakların faaliyet gösterdikleri ekonomik sektörlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Türkiye’nin birçok yerleşim biriminde yaşayan Boşnakların, iktisadi ve kültürel yönden, Türkiye’de önemli bir etkisinin olduğü tespit edilmiştir. Zaten, muhacirlerin bir

kısmı varlıklı ailelerden geldiklerinden, daha ilk gelişte kendi işyerlerini kurarak ticarete ve üretime katkı sağlamışlardır. Tarım alanlarında yerleştirilenler de, ileri üretim yöntemleri ve çalışkanlıkları ile üretimi artırmışlardır. Genel olarak da, dindar bir bakış açısıyla medeni hayatı benimsemişler ve devleti üstün değer olarak kabul etmişlerdir (Demirel, 2008; Emgili, 2012).

1992 yılında Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilanı üzerine, Sırpların, etnik temizlik politikası altında kalan ve memleketlerini terk etmek zorunda kalan 1.300.000 kişiden, 20.000 civarında Boşnak Türkiye'ye gelmiştir. Bunlardan büyük çoğunluğu İstanbul'un Pendik ve Bayrampaşa ilçelerinde akrabalarının yanında ikamet etmişler, diğerleri ise Kırklareli'ndeki göçmen kampına yerleştirilmiştir (Ayanoğlu, 2012: 394).

**Tablo 4.** 1891-1897 Arasında Göç Edenlerin Ekonomik Sektörlere Dağılımı

Meslek Grupları	Sayı	%
Ziraat (Toprak Sahipleri Dâhil)	3.764	71,27
Zanaatkârlar	555	10,51
İşçi ve Gündelikçiler	395	7,46
Tüccarlar	280	5,30
Serbest Meslek Sahipleri	118	2,24
Diğerleri	170	3,22

Babuna, 2000.

## 5. Dayton Anlaşması ve Bosna Hersek'e Yansımaları

Srebrenitza katliamının ardından o güne kadar olaylar karşısında kayıtsız kalan Avrupa kamuoyunda Sırlara karşı baskılar artmış, NATO güçleri de 30 Ağustos-10 Eylül 1995 tarihleri arasında Bosna'daki Sırlara karşı hava operasyonları düzenleyerek Sırp hedeflerini vurmuştur. Bunun ardından Sırp, ABD'de Hırvat ve Boşnak taraflarıyla yapılan görüşmeler neticesinde 21 Kasım 1995'te Bosna'da barışı sağlayan Dayton Anlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu anlaşma Dayton'da o zamanki Devlet Başkanı Aliya İzzet Begoviç, Sırbistan Devlet Başkanı Slobadan Miloseviç ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tuğman tarafından ABD'nin Ohio eyaletindeki Dayton kenti yakınında parafe edilen anlaşma 14 Aralık 1995'te Paris'te resmen imzalanmıştır (Kaptan, 2008: 34). Bu arada açıklaması gereken bir husus vardır. O da Devlet Başkanı Aliya İzzet Begoviç'in Dayton Anlaşmasını isteyerek imzalamadığı, imzalamak zorunda bırakıldığı açıkça bilinmektedir. Zira Hristiyan dünyası özellikle de Avrupa tamamen Bosna Hersek'in aleyhine davranmaktaydı.

1995 yılı sonunda başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun girişimleriyle Bosna Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya dışişleri bakanları bir araya getirilerek yeni bir Bosna Hersek düzeni üzerinde uzlaşıldı. Buna göre, Bosna Hersek federasyonu (FBİH) ve Sırp cumhuriyeti (RS) adı altında iki ana bölgeden oluşacaktı (FBİH, ülke topraklarının %51'ini, RS ise %49'unu teşkil edecekti).

Savaş sonrası nüfus sayımlarında ve etnik kimlik kategorisinde, "Boşnak", "Sırp", "Hırvat" ve "Diğerleri" seçenekleri bulunuyordu. Boşnakların kendilerini eskiden olduğu gibi "Müslüman" ya da "Bosnalı" olarak tanımlaması halinde "diğerleri" kategorisinde kayıt

edilecekti. Karmaşık sorularla, özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti'ndeki Boşnakların sayısı düşürülmek istenmektedir. Savaştan önceki topraklarına geri dönen Boşnaklar için kötü sonuçlar doğurabilir. Bosna Sırp cumhuriyeti Yerel Yönetimler Kanunu'nun 3'üncü maddesi gereği, son nüfus sayımına göre, %51 ve üzeri Sırp nüfusun yaşadığı bir şehirde, Boşnak birinin belediye başkan yardımcısı, belediye meclis başkanı ya da resmi kurumlarda yönetici pozisyonunda bulunması mümkün değildir. Bu bağlamda Boşnakların nüfus sayımı ve etnik kimliklerin belirlenmesinde Boşnak olarak kendilerini ifade etmeleri önem arz etmektedir.

Hırvatların Katolik mezhebinden olmaları hemen tüm Avrupa ülkelerinden (özellikle de Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan) hem savaş sırasında hem de savaş sonrası büyük miktarda para, silah, gıda ve diğer yardımı almalarında etkili olmuştur.

Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) Bosna soykırımı ile ilişkili olarak Sırbistan'ı aklayan tutumu uluslararası barış, istikrar ve güvenliği sağlama ve korumada birincil derecede yetkili ve sorumlu uluslararası kuruluş olan Birleşmiş Milletler'in (BM) meşruiyetini bir kez daha tartışmaya açmıştır (Çakmak ve Atılğan, 2012). Nitekim BM'in Genel Kurulunda mazlum milletler (özellikle de Müslümanların fazla olduğu ülkeler) ve devletlerle ilgili neredeyse hiçbir olumlu kararın alınmaması, ya da bu devletlere yapılan haksızlıkların muhataplarına herhangi bir yaptırım kararının bulunmaması, bu kurumun sadece veto hakkı bulunan beş ülkenin karşılıklı çıkarlarını korumaktan öteye geçemediğini açıkça göstermektedir.

## **6. 1995 Sonrası Bosna Hersek'te Nüfus Özellikleri ve Geri Dönüş Göçünün Önemi**

Bosna-Hersek'te barışın inşa edilmesi ile yerinden edilmişlerin geri dönüşü de başlamış oldu. Bosna'da geri dönüşün iki temel boyutu vardır: geri dönüş siyaseti ve geri dönüşün sürdürülebilirliği. Geri dönüş siyaseti, gerek Bosna devleti gerek uluslararası toplumun izlediği politikaları kapsamaktadır. Siyasi yetkililer ile uluslararası toplumun izledikleri politikalar göz önünde bulundurulduğunda, Bosna'da geri dönüş sürecinin üç evrede gerçekleştiği söylenebilir. Bu aşamaların ilki, ağırlıklı olarak çoğunluk geri dönüşünün gerçekleştiği 1996-1997 dönemidir. İkincisi, uluslararası toplumun geri dönüşle ilgili izlediği politikaların değiştiği ve azınlık geri dönüşüne öncelik verildiği 1998-2000 dönemi ve üçüncüsü de 2000 yılından başlayarak günümüze dek devam eden ve 2001 ve 2002 yıllarında mülklerin geri ediniminin ivme kazanması sonucu azınlık geri dönüşünün en üst seviyeye ulaştığı dönem olarak görülmektedir (Öner, 2013). Bu bağlamda Ocak 1996 ile Aralık 2001 döneminde BMMYK kaynakları 387.269 mültecinin geri dönüş yaptığını belirtmiştir. Dayton Antlaşması ile barış kısmen sağlanmış, sorunlar halledilmeden sadece ABD'nin her iki tarafa baskı neticesi geçici olarak dondurulmuştur. Bunun üzerine Avrupa'nın diğer ülkelerine göç etmiş olan Boşnaklar gibi Türkiye'ye gelenlerin de bir bölümü Bosna-Hersek'e geri dönmüşlerdir (Ayanoglu, 2012: 396; Taşkiran, 2010).

## **Sonuç ve Öneriler**

Türkler balkanlarda yaklaşık 550 yıl / Bosna Hersek'te ise 415 hüküm sürmüştür. Bu sürede hiçbir etnik gruba kötü muamele edilmemiş, insanlara baskı ve zulüm yapılmamış, kimsenin adı zorla değiştirilmemiş, hiç kimsenin dini inanışına ve ibadetine karışılmamış, okulları kapatılmamış, dilleri yasaklanmamış, dini bayramların kutlanması yasaklanmamış ve insanlığın diğer temel hakları ellerinden alınmamıştır. Bu yönetim anlayışı Türklerin yönettiği yerlerde adaletle hükmettiğinin göstergesidir. Aynı davranışı balkanlarda yaşayan Türk kardeşlerimiz, soydaşlarımız ve dindaşlarımız fazlasıyla hak etmektedir.

Yakın tarihin en karanlık sayfalarından birini teşkil eden Bosna savaşı (1992-1995) esnasında uluslararası Kızılhaç örgütü verilerine göre, Bosna Hersek'te 312.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 20.000 kişinin de kaybolduğu bilinmektedir. Bu savaşta hayatını kaybedenlerin büyük bir bölümü Müslüman'dır. Bu kayıpların 200.000 kadarı Boşnak halkına ait olup, bu halk dünyanın gözü önünde sistematik bir soykırıma tabi tutulmuştur. Bu soykırımın en çok bilineni Srebrenitsa'da yaşananlardır. Savaş sonrasında Srebrenitsa'da açılan bir toplu mezardan, çocuk kadın ayırt edilmeden katledilmiş yaklaşık 8.000 kişinin cesedi çıkartılmıştır.

Öldürülen Boşnakların büyük bir bölümüne işkence yapılmış ve on binlerce Müslüman kadına Sırp askerleri tarafından tecavüz edilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan bu en büyük felaket, tarihe bir utanç vesikası olarak geçmiştir.

2015 yılında bile Ermenilere soykırım yapıldığı iddiaları konusunda nutuk atan Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve diğer devlet başkanlarının Srebrenitsa'da yapılan katliamlar ile ilgili herhangi kelime etmemeleri bence Srebrenitsa katliamı kadar utanç vericidir.

Sözde Ermenilere soykırım yapıldı diye beyanat veren (din adamlarının siyasi konularda açıklama yapmaları doğru olarak kabul edilmemektedir, din adamları tarafsız olmalıdır) Papa'nın, Hırvatların ve Sırpaların Bosna Hersek'te yaptığı zulüm ve katliamları da dile getirebilecek bir açıklama yapmasını tüm mazlum milletler özellikle de Müslüman Dünyası sabırsızlıkla beklemektedir. Kanımca bu bekleyiş çok uzun sürecektir.

Hem Türk kökenli Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya göçmenleri hem de Boşnak ve Arnavut göçmenler, anavatan olarak Türkiye'yi görmektedirler. Anadolu'ya olan göçlerde ortak özellik, paylaşılan kültürdür. Ortak kültürel kökenin bulunması, diğer göç alan ülkelerde olduğu gibi, yerli kültürün değerlerini tehdit edici bir yapının ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu durum göçmenlerin Türkiye'deki uyumlarını kolaylaştırmıştır.

Tarih boyunca birçok dinlerin, dillerin, kültürlerin ve medeniyetlerin kaynaşma alanı olan Bosna Hersek'te hoşgörü ve birlikte yaşamak mutlaka sağlanmalıdır. Böylece 1878 yılından günümüze kadar yaşanan trajedik göç olayları tarihteki yerini alacak ve benzeri bir durum bir daha yaşanmayacaktır.

Göç konusunda Türkiye'deki kurumlar arasında yetki kargaşası görülmekte ve sağlıklı göç verileri bulunamamaktadır. Göçmen nüfus ile ilgili başbakanlığa bağlı "göç müsteşarlığı" ya da "göç bakanlığı" acilen kurulmalıdır. Söz konusu kurumda; uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, ekonomist, sosyolog, psikolog, coğrafyacı, tarihçi, siyaset bilimci başta olmak üzere ilgili alanlardan uzmanlar istihdam edilmelidir. Sadece Mülkiyeli mantığı ile göç kavramları araştırılıp ortaya çıkarılması ve göçe bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözülmesi mümkün değildir.

### **Kaynakça**

- Ağanoğlu, H. Y. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Alparslan, Ş. (2006). *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları.
- Babuna, A. (2000). *Bir Ulusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2005). *91, 164, Mad 540 Ve173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939 / 1520-1533)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Defter-i Hâkânî Dizisi, X.
- Bayraktar, Z. (2014). Geleneğin Aktarımında ve Yaşatılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü İzmir Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Örneği. *Türk, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(3):193-206.
- Şimsir, B. N. (1989). *Turkish Emigrations From The Balkans*. Ankara: Turkish Exodus, Printed at Turkish Historical Society.
- Çakmak, C. ve Atılğan, C. (2012). BM, Bosna Soykırımını ve Küresel Adalet. *Bilge Strateji*, 4(7):11-30.
- Çetin, T. (2008). The Socio-economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) From Bulgaria to Turkey. *Turkish Studies*, 3(7):241-270.
- Demirel, M. (2008). Türkiye’de Bosna Göçmenleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2): 285-306.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*. Ankara.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005). *Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları. İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533)*.
- Doğanay, F. (1997). *Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*. Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-22 Kasım 1996, D.İ.E.-Sosyoloji Derneği, Ankara, 1997, s.194-205.
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, (2) :135-160.
- Emgili, F. (2012). *Yeniden Kurulan Hayatlar-Boşnakların Türkiye’ye Göçleri (1878-1934)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1978). *Prof. M. Tayyib Okiç ve Bosna Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gölen, Z. (2009). *Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1878)*. Alter Yayıncılık, Ankara.
- Gündüz, T. (2009). XIX. Yüzyılın Sonlarında Tuzla ve Çevresinde Sosyal Hayata Dair Gözlemler (1878-1883). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 50:137-144.
- Hacıoğlu, Ü., Dinçer, H., Çelik, İ. E. (2015). Ekonomik Rehabilitasyon Süreci ve Yatırım Çevresi: Bosna Hersek Örneği. *Bilig*, 74: 97-124.
- İpek, N. (1994). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İzzetbegoviç, A. (2003). *Tarihe Tanıklığım*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kaptan, A. (2008). *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Karpat, K.H. (2010a). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K.H. (2010b). *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kırbaç A. D. (2013). Boşnakların Türkiye’ye Göçleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 35.
- Kırbaç, A. D. (2012). Tarih ve Gelenek Bağlamında Türkiye’de Boşnaklar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1):696-711.

- Kondo, S. (2003). *Bosna Hersek Coğrafyası*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün* (Çev: Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oruç, H. (2005). 15. Yüzyıl'da Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 18:249-271.
- Öner, N. ve Şirin, A. (2013). Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna Hersek'te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2 (1):1-22.
- Özder, A. (2012). Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 25: 213-237.
- Pasic, A., İhsanoğlu, E. (1994). *Islamic architecture in Bosnia and Hercegovina*. Organisation of Islamic Conference Research Center.
- Sancaktar, C. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Kültürel ve Demografik Mirası. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2: 53-93.
- Seyhan, E. (2007). *Bosna Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Tacoğlu, T., Poyraz, A., ve Gülaysağır, A. (2012). Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği. *Turkish Studies*, 7(1): 1941-1965.
- Taşkıran, C. (2010). *Balkanlarda İzlerimiz*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Tekin, C. H. (2012). *Bosna-Hersek Devleti*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Türbedar, E. (2009). Bosna Hersek Ekonomisi Yokluğun Gölgesinde Kalan Bir Makroekonomik İstikrar. *Ekonomik Yaklaşım*, 20 (73): 69-88.
- Yapıcı H. (2012). 93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1):181-189.
- Yılmaz, S. (2012). *Bosna Hersek'te Durum ve Türkiye*. <http://acikarsiv.aydin.edu.tr/erişim tarihi 21.02.2015>.
- Yorulmaz, H. (2007). *Osmanlı'nın Batı Yakası: Bosna*. İstanbul:3F Yayınları.
- Yüksel, A., Karademir, Z. (2014). Osmanlı İdaresinde Tuzla Sancağı'nın Sosyal, İktisadi ve Askeri Vaziyeti Hakkında Bazı Bilgiler. *Tarih Okulu Dergisi*, 18: 269-283.



## **Cumhuriyet Dönemi Lise Coğrafya Ders Kitaplarında Balkan Ülkeleri Coğrafyası İçeriğinin İncelenmesi**

*An Investigation of the Content of the Balkan States Geography in High School Textbooks of Republic Period*

**Adem SEZER\***

### **Özet**

Ders kitapları, bir toplumun kendi çocuklarını gelecekte birer olgun birey olarak yaşamaya hazırlamak için, aktarmak istediği ve resmen kabul görmüş olan bilgileri içerirler. Tarih ve coğrafya ders kitapları aracılığıyla toplumlar köklerini, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığını, bu yerin nasıl tanımlanıp nitelendirilebileceğini, başka bir deyişle kim olduklarını açıklamaya çalışırlar. Cumhuriyet Dönemi Coğrafya ders kitaplarında yer alan Balkan Ülkeleri Coğrafyasına ilişkin bilgiler bize bu dönemdeki Balkan Ülkelerine ilişkin bilgi ve bakış açısını da yansıtabilecektir. Araştırmada, Cumhuriyet döneminde uygulanan Coğrafya Dersi Müfredat Programlarını temsil eden Ülkeler Coğrafyası ders kitapları içeriğinde Balkan Ülkeleri Coğrafyasına nasıl yer verildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu maksatla 1924'ten günümüze farklı özellikleri ile öne çıkmış olan yedi müfredat programını temsil eden on bir coğrafya ders kitabı içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

*Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Coğrafya Dersi, Ders Kitabı, Cumhuriyet Dönemi*

### **Abstract**

Towards preparing a society's children to live as educated individuals in future, textbooks involve knowledge that they want to teach and officially accepted. Through the textbooks of history and geography, societies try to explain their own origins, why and how they live in given place, and also how to identify and state this place. In other words, they attempt to clarify who they are. The knowledge about Balkan State Geography in the textbooks of Republic Period also reflect us knowledge and perspectives about the Balkan States. In study, it is aimed to explore how the Balkan State Geography has been incorporated to the content of textbooks of the Regional Geography course. In the light of this purpose, by using content analysis, we have examined eleven textbooks of the Geography course, featured various characteristics since 1924.

*Key Words: the Balkans, Geography course, Textbook, Republic Period.*

### **Giriş**

Balkanlar; Avrupa kıtasının Güneydoğusunda yer alan ve Güneydoğu Avrupa olarak ta adlandırılan bir yarımadadır. Balkan adı 19. yüzyıl başlarından beri kullanılmaktadır. "sık ormanlarla kaplı sıradağ ya da çalılıklarla kaplı engebeli arazi" anlamına gelmektedir (Özey, 2010:263).

Balkanlar olarak adlandırılan bölgenin sınırlarına ilişkin yapılan tanımlamalarda ortak bir kanaat yoktur. Bölgenin doğusu, batısı ve güneyi denizlerle çevrilidir. Bölgenin kuzey sınırına ilişkin üç görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Tuna nehri ve onun kolu sava ırmağı balkanlar olarak tanımlanan bölgenin kuzey sınırını oluşturmaktadır. Bu sınıra göre bölge 505.000 km<sup>2</sup> yüzölçümüne sahiptir. Başka bir görüşe göre eski Yugoslavya ve Romanya ülkelerinin kuzey sınırları bölgenin kuzey sınırını oluşturmaktadır. Bu sınıra göre de toplam 788.685 km<sup>2</sup>'lik bir alana tekâmül etmektedir. Bir diğer sınırlandırma ise; Osmanlı devletinin 1526'da Mohaç zaferiyle elde ettiği Avrupa'daki en geniş sınırları bölgenin kuzey sınırlarını oluşturmaktadır. Buna göre ise bölge 1.000.000 km<sup>2</sup>'lik bir alana sahip olur(Özey, 2010:263).

---

\* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özey'in Siyasi Coğrafya (2010:270) adlı eserinde, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Yunanistan Balkan ülkeleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin Trakya Yarımadası da Balkan yarımadası içerisinde kabul edilmektedir. Trakya dâhil bütün balkan ülkelerinin yüzölçümü 788.392 km<sup>2</sup> dir.

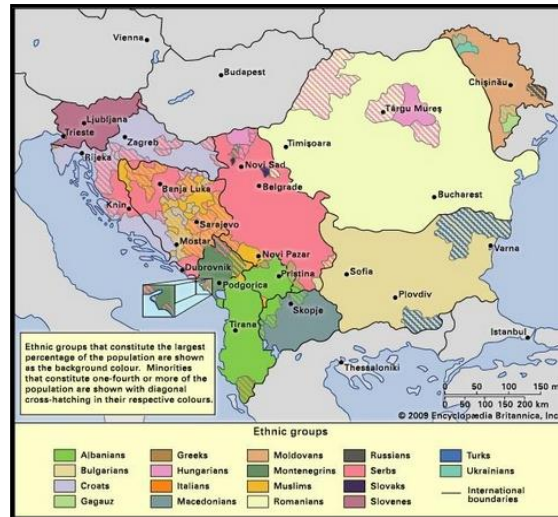
İnternet ortamında yayın yapan Worldatlas (erişim: 03.04.2015) Balkanları anlatan bölümünde 10 ülkeyi balkan ülkesi olarak kabul etmiştir (Harita 1).

**Harita 1:**Worldatlas'a Göre Balkanlar Haritası



**Kaynak:**<http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/europe/balkans.htm>, 03.04.2015).

**Harita 2:** Britanika Ansiklopesine Göre Balkanlarda Yaşayan Nüfusun Etnik Gruplara Göre Coğrafi Dağılışı



**Kaynak:**<http://global.britannica.com/place/Balkans>, 03.04.2015)

Britanika ansiklopedisinde (erişim: 03.04.2015) ise, Avrupa'nın güneyindeki üç büyük yarımada'nın en doğusundaki, Balkanlar yarımadası olarak adlandırılmaktadır.

Balkanların sınırları konusunda evrensel bir kesinlik olmamakla birlikte genellikle, balkan ülkeleri, tamamı veya bir kısmı yarımada içinde bulunan Slovenya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Karadağ, Romanya, Sırbistan olarak karakterize edilirler. Yunanistan ve Türkiye'nin bazı bölümleri de Balkan Yarımadası olarak tanımlanan coğrafi bölge içinde yer almaktadır. Balkanlar yarımadası nüfus bakımından 18 farklı etnik grubu barındırmaktadır (Harita: 2).

Balkan coğrafyası Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Milleti için hem Jeopolitik, jeostratejik hem de Jeokültür bakımından büyük önem arz etmektedir. Bölgenin Osmanlı imparatorluğu döneminde uzun bir süre Türk egemenliği altında kalmış olması Türk Milletinin etnik ve dini anlamda bu bölge ile güçlü bağlarının oluşmasına imkân sağlamıştır. Osmanlı imparatorluğunun iskân politikası gereği bölgeye önemli bir nüfus yerleştirilmiştir. Bölgeye yerleştirilen Müslüman Türk nüfusunun etkisiyle yerli etnik grupların da bir kısmının din olarak İslam dinini seçmiş olmaları, Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonrada kültürel bağların kopmadan devam etmesini sağlamıştır. Her ne kadar balkan savaşları, 1. Dünya savaşı ve sonrasında bölgede yaşanan siyasi ve ideolojik sorunlar neticesinde yaşanan göçlere rağmen halen daha bölgede önemli sayılabilecek düzeyde Türk ve Müslüman nüfusun yaşıyor olması Türkiye'nin ve bölgede yaşayan Türk ve Müslüman nüfus açısından kültürel bağların sağlam kalması önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış ilişkilerinde Balkanlar, Coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından da öncelik taşımaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil eden Balkanlar, Türk ulusunu şekillendiren tarihi süreçteki özel konumu, bölgesel bütünleşme ve tüm bölge ülkeleriyle paylaştığımız Avrupa Birliği üyelik hedefi bağlamında geleceğe dönük içerdiği potansiyel ile de büyük öneme haizdir (<http://www.mfa.gov.tr/balkanlar-ile-iliskiler.tr.mfa>, 03.04.2015).

Türkiye açısından siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda önemli kabul edilen bu bölgenin coğrafi özelliklerin tanınıyor ve biliniyor olması bölge ile Türkiye arasındaki bağların gelecekte de güçlü olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda okul programları ile geleceğin büyükleri olacak gençlere balkan ülkeleri coğrafyasının öğretilmesi gerekmektedir. Okul programlarında okutulan coğrafya dersleri de bu işlevi en iyi şekilde görüyor olması gerekmektedir.

### **Araştırmanın Amacı**

Coğrafya dersi, 1924 yılında hazırlanan Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programından günümüze, Ortaöğretim müfredat programları içerisinde yer almıştır. Müfredat programları içerisinde yer alan her bir dersin Milli Eğitimin genel amaçları doğrultusunda üstlendiği bir alt amacı vardır. Öğrencilere kazandırılmak istenen amaçlara ilişkin içerik ise ders kitaplarında bir bütün halinde verilir.

Ders kitapları, bir toplumun kendi çocuklarını gelecekte birer olgun birey olarak yaşamaya hazırlamak için, aktarmak istediği ve resmen kabul görmüş olan bilgileri içerirler. Bu özelliği ile bir toplumun siyasal ve toplumsal normlarını bireylerinin belleklerine kazımaya çalışırlar. Tarih ve Coğrafya ders kitapları aracılığıyla toplumlar köklerini, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığını, bu yerin nasıl tanımlanıp nitelendirilebileceğini, başka bir deyişle kim olduklarını açıklamaya çalışırlar (Pingel, 2003: 1 akt: Aslan, 2010). Bu nedenle, Cumhuriyet Dönemi Coğrafya ders kitaplarında yer alan Balkan ülkeleri coğrafyasına ilişkin bilgiler bize bu dönemdeki Balkan ülkelere ilişkin bilgi ve bakış açısını da yansıtabilecektir.

Araştırmada, Cumhuriyet döneminde uygulanan Coğrafya Dersi Müfredat Programlarını temsil eden Ülkeler Coğrafyası ders kitapları içeriğinde Balkan ülkelerine nasıl yer verildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

### **Materyal ve Metot**

Türk Milli Eğitim Sisteminin en belirgin özelliklerinden birisi sıkça değiştirilmesidir. Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programı 1924 yılında hazırlanmıştır. En sonuncusu ise 2005 yılında uygulamaya geçirilmiştir. Coğrafya dersi müfredat programında da bu süre içerisinde Türk Milli Eğitim sisteminin yapılanmasına uygun olarak değişikliklere gidilmiştir. Değişikliklerden bazıları bir önceki programdan önemli farklılıklar getirirken bazıları bir önceki programın üzerinde yapılan düzeltmeler şeklinde yapılmıştır.

Araştırmada Cumhuriyet dönemi müfredat programlarını temsil eden ve içeriğinde Balkan ülkeleri coğrafyasına ilişkin bilgilerin yer aldığı Ortaöğretim Ülkeler Coğrafyası ders kitapları (tablo 1) incelenmiştir. Coğrafya dersi müfredat programları, içeriğinde Balkan Ülkeleri coğrafyasına ilişkin bilgilerin bulunduğu Ülkeler Coğrafyası dersleri dikkate alınarak yedi döneme ayrılmıştır. Her dönemi temsil eden ders kitapları belirlenmiştir. Kitapların belirlenmesinde kitabın üzerinde Milli Eğitim Bakanlığın onayından geçtiğine dair yazının olması kriter olarak alınmıştır. İnceleme bütün kitabın okunması ve Balkan ülkeleri coğrafyasına ilişkin bilgileri içeren ifadelerin not edilmesi şeklinde yapılmıştır. Bu ifadeler araştırmanın bulgular kısmında aynen veya özetlenerek aktarılmıştır. Aynen alınan ifadeler italik olarak yazılmıştır.

**Tablo 1:** Araştırma Kapsamında İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Bilgiler

<b>Dönem</b>	<b>Kitabın adı</b>	<b>Yazar</b>	<b>Basım Yılı ve Yeri</b>
1924-42	Coğrafya	Faik Sabri	1935-1936 Kanaat Kitabevi (3. Baskı), İstanbul
	Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler	Behçet Güçer ve Faik Sabri Duran	1933 Devlet Matbaası (2. Baskı) İstanbul 1939 -1941 Kanaat Kitabevi (4.-5. Baskı) İstanbul
1942-57	Ülkeler Coğrafyası	Aziz Devrimci Memduh Utku Ekrem Teziş	1951 Cumhuriyet Matbaası, İstanbul
1957-73	Ülkeler Coğrafyası Lise II	Sırrı Erinç Sami Öngör	1969 Güven Yayınevi, İstanbul
1973-83	Ülkeler Coğrafyası Ülkeler İnsanlar ve Sorunları	Sırrı Erinç Sami Öngör	1979 Milli Eğitim Basımevi (Beşinci Basılış)
1983-92	Coğrafya II	Reşat İzbirak	1989 Milli Eğitim Basımevi
1992-05	Ülkeler Coğrafyası	Yusuf Erdoğan	1996 Basım A.Ş.
2005----	Coğrafya 9-10-11-12	Abdülcabbar Gültepe Burhan Güncegördü Sunay Kılıçarlan Abdullah Pural Ahmet Aydın Belgin Turoğlu Demet Yıldırım Hacı Murat Görer Sema Zeytinçioğlu	2008 MEB Devlet Kitapları

## Bulgular

**1924-1942 Dönemi:** 1924 yılındaki Hazırlanan ilk program, içerik ve ders saati sayısında yapılan bazı değişikliklerle son şeklini 1934 yılında almış ve 1942 yılına kadar uygulanmıştır (Geçit, 2008). Bu programda Coğrafya dersi Liselerin ikinci sınıfında haftada 2 saat olarak “Büyük ve Komşu Memleketler Coğrafyası” adı altında okutulmuştur. Program kitabında ders kapsamında hangi devletlere yer verileceği ve devlet incelemelerinin nasıl yapılacağı açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1934;48).

Bu döneme ilişkin incelenen 1. kitap, Faik Sabri'nin yazdığı, 1935-36 yılında Kanaat Kitabevi tarafından 3. kez basımı yapılan “Coğrafya” ismini taşımaktadır. Akdeniz Devletleri ana başlığı altında 27-33. Sayfalar arasında “Balkan Memleketleri” alt başlığı içeriğinde balkan devletleri işlenmiştir. Bölgenin sınırları belirlendikten sonra sırasıyla Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yunanistan ülkeleri anlatılmıştır.

Ükelere ait içerik incelendiğinde, genel anlamda sınırlar çizildikten sonra, ülkelerin Fiziki, Beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinden bahsedilmiştir. İncelenen ülkeler içerisinde Arnavutluk en az anlatılan ülkedir. Türkiye ve Bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere fazla yer verilmemiştir.

Yugoslavya ve Arnavutluk'un anlatıldığı bölümlerde Türklerden ve Türkiye ile olan ilişkilerden hiç bahsedilmemiştir. Romanya'nın anlatıldığı bölümde sadece “Türkiye Romanya'ya meyve ve sebze satar ve Romanya'dan kereste, petrol ve benzin alır.” Cümlesi yer almıştır. Bulgaristan'ın anlatıldığı bölümde ise “Bulgarlar Orta Asya'dan gelmiş olan eski Türklerdir.” İfadesi yer almıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türklerden hiç bahsedilmemiştir. Yunanistan'ın anlatıldığı bölümde ise Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Ticari ilişkiye diğer ülkelere nazaran daha geniş yer verilmiştir. Ticarete konu olan malların isimleri teker teker sayılmıştır. Fakat Yunanistan'da yaşayan Türklerden hiç bahsedilmemiştir. Bölüm içerisinde 6 resim ve bir harita kullanılmıştır.

Bu döneme ilişkin incelenen 2. kitap, Behçet Güçer ve Faik Sabri Duran tarafından yazılan, 1931, 1933, 1938, 1939 1941 yıllarında 5 kez basımı yapılan “Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler” ismini taşımaktadır. Kitabın 1933, 1939 ve 1941 yılı baskıları incelenmiştir. Üç baskıda içerik olarak birbirine çok benzemektedir. Konuların sayfa dizilişlerinde farklılıklar vardır. Kitap yedi kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım “Balkan Devletleri” adını taşımaktadır. Bölüm içerisinde Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya anlatılmıştır. Bu bölüm için ayrılan sayfa sayısı 57'dir. İkinci kısım Tuna Memleketleri adını taşımaktadır. Bu kısım içinde Romanya anlatılmıştır. Romanya için 16 sayfa ayrılmıştır.

Ülke incelemelerinde oldukça ayrıntıya inilmiş, her konu alt başlıklar altında incelenmiştir (Sınırları ve büyüklüğü, Yeryüzünün şekilleri, İklimi, Nehirleri, Nüfusu ve ahalisinin cinsleri, Hükümet ve şehirler, İktisadi hayatı). Son paragraf Türkiye ile olan ilişkilere ayrılmıştır. Kitap görseller açısından oldukça zengindir.

**Tablo 2:** 1924-42 dönemi 2. kitap içeriğinde yer verilen ülkelere ait sayfa ve görsel sayıları

Ülke	Sayfa	Harita	Resim
Bulgaristan	18	1	21
Yunanistan	18	3	21
Yugoslavya	21	2	28
Romanya	16	2	23

Yapılan incelemede, bölgede yaşayan Türklere ilişkin bilgilere sadece ülkelerin nüfuslarının anlatıldığı bölümlerde yer verilmiştir. Yugoslavya nüfusunun anlatıldığı

bölümde ülkede yaşayan Türklerle ilgili bilgi, Sayfa 46'da "*Makedonya da Türklere, Bulgarlara ve ....tesadüf edilir.*" (1993 baskısında bu bilgi yoktur.). şeklinde bir cümle içerisinde geçmektedir. Yunanistan'ın anlatıldığı bölümde (s. 30) "*....Garbi Trakya'daki Türkler yerlerinde bırakılmıştır. Bunların miktarı 22.000 kadardır.*"

Bulgaristan'ın anlatıldığı bölümde ülkede yaşayan Türklerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir (s.s. 10-11). Genel nüfus içerisindeki sayılarının ne olduğu, nerelerde yaşadıkları, hangi işlerle meşgul oldukları anlatılmıştır. Eğitim durumları, dilleri ve Türkiye ile olan irtibatlarına yer verilmiştir. Ayrıca Bulgaristanlı Türk köylülerinin kıyafetleri isimli birde resim kullanılmıştır. Kitabın 1933 baskısı ülkedeki Türk varlığını anlatan içerik bakımından diğerlerinden daha zengindir (s.s.3-25). Kitapta diğerlerinden farklı olarak Bulgar Türklerinin buraya nereden ve nasıl geldikleri anlatılmıştır. Burada yerleştikten sonra lisanlarını unuttukları ve Slavlaştıkları ve daha sonra da Bizans'ın tesiri ile Ortodoks dinine girdikleri de anlatılmıştır.

Kitaba göre (s.s.69-70), Romanya'da yaşayan Türkler, 1925 nüfus sayımına göre toplam nüfusunun %1'ini, Dobruca nüfusunun %7'sini oluşturmaktadır. Bunun dışında aynı bölüm içerisinde "*Romanya'da yaşayan Hıristiyan Gagavuzlar da Oğuz Türklerinden inerler*" ve "*Romanya Türklerinden bir kısmı kendi istekleri ile Türkiye'ye hicret etmeye başlamışlardır. Şimdiye kadar 56 000 muhacir göç etmiş ve bunlar Trakya'da yerleştirilmiştir.*" şeklinde iki bilgi bulunmaktadır. Kitabın 1933 baskısında bu bilgiler yoktur. Sadece kitabın 85'ci sayfasında "*....Dobruca nüfusunun %7' si Türk (44.000)...*" bilgisi yer almaktadır.

**1942-1957 Dönemi:** 1942 coğrafya müfredat programında lise 2. sınıflarda okutulan "Büyük ve Komşu Memleketler Coğrafyası" ismi bu programda yerini "Devletler Coğrafyası'na" bırakmıştır. Haftada iki ders saati olarak okutulmuştur. İçerikte önceki programa göre önemli değişiklikler yapılmıştır (Geçit, 2008, Engin, Akbaş, Gençtürk, 2003). İncelenen devlet sayısı ve işleniş sırasında değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemi temsilen, Aziz Devrimci, Memduh Utku ve Ekrem Teziş tarafından yazılmış, Ders Kitapları Türk Ltd. Şti. tarafından Cumhuriyet Matbaasında 1951 yılında basılmış, "Ülkeler Coğrafyası" adını taşıyan ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı giriş ve devamında on bölümden oluşmaktadır. Balkan ülkelerine ait içerik birinci ve ikinci bölümde yer almaktadır (I. Komşu Devletler: Bulgaristan, Yunanistan, ..; II. Tuna Boyu Devletleri: Romanya, Yugoslavya, ..)

Bir önceki döneme ait 2. Kitapla kıyaslandığında içerik oldukça sığ, görsel destek azalmıştır. "*Yüzey Şekilleri, İklim, Akarsular, Nüfus ve Şehirler, Ekonomik Durum, Ulaşım ve Ticaret*" ülkelere ait bilgilerin konu başlıklarını oluşturmaktadır. Son paragrafta Türkiye ile olan ilişkilere yer verilmiştir.

Ders kitabının birinci Bölümünde Komşu Devletler Başlığı altında Bulgaristan ve Yunanistan incelenmiştir. Bulgaristan başlığı altında ülkedeki Türk varlığı üç cümlede görülmektedir (s.s.10). "*Bulgaristan'da azınlık halinde Türk, Rum, Romen ve Yahudilere tesadüf edilir. Türkler nüfusun %10'u kadar olup en çok Deliorman ve güneydoğuda otururlar. 1951 yılı içinde 250.000 Türk ana yurda göç etmiş olacaktır.*"

Yunanistan başlığı altında ülkedeki Türk varlığı (s.s.16). "*Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde ana vatana göç etmemiş 100.000 kadarda Türk vardır.*"

Ders kitabının ikinci bölümünde ise Tuna Boyu Memleketleri başlığı altında Balkan ülkelerinden Romanya ve Yugoslavya incelenmiştir. Romanya'nın işlendiği bölümde Nüfus ve Şehirler başlığı altında Bulgaristan'daki Türk nüfusundan (s.61) "*Dobruca'da ahali çok karışıktır. Burada nüfusunun 50.000 ini Türk, geriye kalanının çoğu Bulgar'dır.*" Şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Romanya'da yaşayan Türklerle ilgili tek cümle, yine Nüfus ve

şehirler başlığı altında (s. 67) “*Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar Makedonya’da; Almanlar, .....oturlar*” şeklinde geçmektedir.

**Tablo 3:** 1947-1952 Dönemi Kitap İçeriğinde Yer Verilen Ülkelere Ait Sayfa Ve Görsel Sayıları

Ülke	Sayfa	Harita	Resim
Bulgaristan	6	1	3
Yunanistan	6		5
Yugoslavya	6		3
Romanya	6	1	3

**1957-1973 Dönemi:** 1957-58 ders yılından itibaren uygulamaya konan lise müfredat programında 2. Sınıf düzeyinde haftada 2 saat olarak okutulan coğrafya dersinin içeriği “Ülkeler Coğrafyasından” oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1960;45-46). Bu dönemi temsilen Sırrı ERİNÇ ve Sami ÖNGÖR tarafından yazılmış, “Ülkeler Coğrafyası Lise II” adını taşıyan kitabın, Güven Basım ve Yayınevi tarafından 1969 yılında yapılan basımı incelenmiştir.

İncelenen ders kitabında Balkanlar ismi kullanılmamıştır. Balkan devletlerine ait içerik Komşu Devletler (Bulgaristan, Yunanistan) ve Tuna Boyu Devletleri (Romanya, Yugoslavya) başlıkları altında yer almaktadır. Ülke incelemeleri; Tabiat şartları, Nüfus ve şehirler, Ekonomik Hayat başlıkları altında yapılmıştır. Türkiye ile ilişkilerden bahsedilmemiştir. Ülkelerde yaşayan Türklerden çok az bahsedilmiştir.

Bulgaristan’ın nüfus bilgilerinin verildiği bölüm içerisinde bir paragraf ülkede yaşayan Türklere ayrılmıştır. Ayrıca şekil 6 olarak verilen harita “*Bulgaristan’ın muhtelif bölgelerinde Türklerin genel nüfusa oranı*” başlığını taşımaktadır.

“*Nüfusun %10 kadarını Türkler meydana getiriyordu. Türklerin en toplu olarak yaşadıkları bölge Deliorman bölgesidir (bilhassa şumnu çevresinde nüfusun yarıdan çoğu Türk’tür. şekil 6 ya bakınız). Bulgaristan’da yaşayan Türklerin 150 000 kadarı 1950-51 senelerinde toptan bu memleketten ayrılmaya zorlanmışlardır.*”

Yunanistan’a ait bölümde yer alan “*Nüfus ve şehirler*” başlığı altında ülkedeki Türklerden bahsedildiğini görmekteyiz. “*Atatürk Selanik’te doğmuştur. Doğduğu ev bugün müze olarak saklanmaktadır.*” Bazı şehirlerin Türkçe isimleri de verilmiştir. “*Ksanti (Türkçe adı: Yenice), Komotini (=Gümülcine)*”. Ülkede yaşan Tük nüfusuna ilişkin bilgiler ise şu şekildedir: “*İstiklal harbinden sonra yapılan büyük ölçüdeki mübadeleye rağmen Türklerin oranı %3 kadardır. Türklerin toplu olarak bulunduğu bölge Batı Trakya’dır. Burada oranları %25’i geçer.*”

Romanya da yaşayan Türklerden nüfus başlığı altında “*....., Türkler (özellikle Dobruca’da olmak üzere, nüfusun % 1 kadarı), ...kısını meydana getiriyordu.*” şeklinde bahsedilmiştir. Yugoslavya’nın anlatıldığı bölümde, ülkede yaşayan Türklerden bahsedilmemiştir. “*Yugoslavya’da Müslüman Nüfus*” başlıklı bir harita kullanılmıştır.

**Tablo 4:** 1957-1973 Dönemi Kitap İçeriğinde Yer Verilen Ülkelere Ait Sayfa Ve Görsel Sayıları

Ülke	Sayfa	Harita	Resim
Bulgaristan	6	5	1
Yunanistan	7	2	3
Yugoslavya	4	2	1
Romanya	4	1	1

**1973-1983 Dönemi:** 1973-1983 yılları arasında uygulanan coğrafya müfredat programında ülkeler coğrafyası dersi lise 2. sınıflarda iki saat olarak okutulmaya devam

etmiştir. Programın uygulanışına ilişkin yapılan açıklamalarda, ülkeler incelenirken göz önünde tutulacak hususlar içerisinde “Türklerin yaşadığı ülkelerdeki durumlarına yeterince değinilecektir.” ifadesi yer almaktadır (Geçit, 2008).

Bu dönemi temsilen Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılmış, “*Ülkeler Coğrafyası (Ülkeler İnsanlar ve Sorunları)*” adını taşıyan, Milli Eğitim Yayınevi tarafından 1979 yılında beşinci baskısı yapılan ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı giriş ve devamında yedi bölümden oluşmaktadır.

İşleniş diğer kitaplardan farklıdır. Balkanlar, Güney Avrupa içerisinde ülkelere ayrılmadan, “*Doğal Koşullar, Kültürel Gelişim, Siyasal Bölünüşü ve Ekonomi*” başlıkları altında işlenmiştir. Ülkelere ilişkin bilgilere çok az yer verilmiştir. İlgili bölümde balkan ülkeleri ayrı başlık altında incelenmediğinden ülkelere ait sayfa sayısı söylenememiştir. Kitabın önemli eksikliklerinden biride ülkelere ait harita ve görsellerin (Yunanistan’a ait iki görsel hariç) kullanılmamış olmasıdır.

Ders kitabında VIII. Ders olarak işlenen Güney Avrupa içerisinde (s.s. 61-71) yer alan Balkanlar, Türk dünyası coğrafyası içerisinde önemli yerlerden birisidir. Kitabın 69. Sayfasında Güney Avrupa’nın “siyasi bölünüşünün” anlatıldığı bölüm içerisinde “*Güney Avrupa’nın doğu kesimini işgal eden Balkan yarımadası, memleketimiz bakımından büyük bir önem taşır. Bunun başlıca nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:*” şeklindeki ifadenin devamında dört madde halinde açıklama yer almıştır.

Balkanlarda yaşayan Türklerin bölgede Yüzyıllar süren Türk egemenliği döneminde Anadolu’dan yapılan göçlerle oluştuğu anlatılmıştır. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarından sonra özellikle Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Balkanlardan Anadolu’ya göç yaşandığı anlatılmıştır. Balkan ülkelerinde (Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk) Türklerin yaşadıkları şehirler ve ülke nüfusları içerisinde Türklerin oranı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türkçe Güney Avrupa’da konuşulan diller arasında sayılmıştır (s. 68).

**1983-1992 Dönemi:** 1983-92 döneminde uygulanan coğrafya dersi müfredat programında Ülkeler coğrafyası konuları Lise II ve III. Sınıf derslerinin ikinci bölümü olarak okutulmuştur. Programda 31’i lise II. Sınıfta 12’si Lise III. Sınıfta toplam 43 devletin ismi sıralanmıştır. Program kitabında, ülkeler incelenirken göz önüne bulundurulacak hususlar içinde “*ülkemizde tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunan ülkeler üzerinde yeterince durulacak. Bu arada Türklerin bulunduğu yerler belirtilecektir.*” şeklinde açıklama yer almıştır (T.C. Milli Eğitim Gençlik ve spor Bakanlığı,1987). Bu dönemde uygulanan programı temsilen, Prof. Dr. Reşat İzberak tarafından yazılan, Milli Eğitim Basımevi tarafında 1989 yılında beşinci basımı yapılan “*Liseler İçin Coğrafya II*” adını taşıyan ders kitabı incelenmiştir.

Liseler İçin Coğrafya II isimli ders kitabında, Balkan Ülkelerine ait içerik, kitabının II. Bölümünün II. Ünite: Ders 19-20 “*Balkan Ülkeleri-Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk*” (s.s. 164-172) ve “*Doğu Avrupa Ülkeleri –Romanya*”(s.s. 175-176) başlığını altında yer almaktadır. Ülke incelemelerinde önce ülkelerin “başkenti, yüzölçümü, nüfusu, idare şekli, dili, dini ve para birimin” yazıldığı bir bölüm yer almaktadır. Ülkeler ile ilgili bilgilerin verilmesinde her hangi bir başlık kullanılmamıştır. Son paragrafta Türkiye ile olan ilişkilere yer verilmiştir. Farklı bir özellik kitabın ilgili bölümlerindeki içeriği uygun okuma parçalarının kullanılmış olmasıdır.

Bu ünite de işlenen ülkeler de yaşayan Türkler ile ilgili en geniş bilgi Bulgaristan konusu içerisinde yer almaktadır. Bulgaristan’da yaşayan Türklere ilişkin bilgi verilmeden önce Osmanlı dönemi Bulgaristan’ın Siyasi durumu açıklanmıştır. Daha sonra ülke nüfusu içerisinde Türklerin Durumu ve Yaşadıkları yerlere ilişkin bilgi aktarılmıştır (s. 165).



“Türkler Nüfusun %10’undan Çoğunu teşkil eder ise de, Bir kısmı Türkiye’ye göç etmiştir. Daha önce bölgede Bulgar nüfusuna yakın Türk Nüfusu vardı, Türkler, Özellikle Bulgaristan’ın kuzey doğusundaki Deli Orman Bölgesi’nde, Rodop’ların ortasında, Filibe Ovasında toplu bulunuyorlardı.”

Yunanistan’ın anlatıldığı bölümde Ülkedeki Türlerle ilgili olarak kısa bir paragraf yer almaktadır (s. 167). “Batı Trakya’da Türkler vardır. Daha önce, Makedonya ve Batı Trakya’da Çok sayıda Türk nüfusu vardı. 1923 Lozan Barış antlaşması ile Türklerin çoğunluğu Türkiye’ye yerleşmiş. Türkiye’den de Rumlar Yunanistan’a göç etmiştir.”

Yugoslavya’nın anlatıldığı bölümde ülkedeki Tür varlığı nüfusun anlatıldığı paragraf içinde (s. 169) iki kelimedenden oluşan bir cümle ile (Türkler’de vardır.) anlatılmıştır. Arnavutluk anlatılırken yine aynı şekilde bir cümle (s. 171) kullanılmıştır (Ülkede Türk’ler de bulunmaktadır.). Balkanların anlatıldığı bölümün sonunda yer alan iki okuma parçası dikkate değerdir. Bunlardan birincisi (s. 173) “Türklerin Balkan Ülkelerinde Bulunuşunun Sebepleri” başlığını taşımaktadır. Okuma parçasında Balkan adının Türkçeden geldiği, bölgenin tarih boyunca Avrupa ve Asya’dan göç aldığı ve yarımadanın siyasi bölünüşü anlatılmıştır. Daha sonra Osmanlı döneminde Türklerin Balkanlara nasıl yerleştikleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci okuma parçası ise (s. 174) “Balkanlar’da Türk-İslam Kültürünün, Gelenek ve Göreneklerin Etkisi Belirgindir” başlığını taşımaktadır. Bu parçada yine Türklerin balkanlara geçiş sürecine ilişkin tarihi bilgiler verildikten sonra Türk kültürünün bölgedeki izleri (Cami, mescit, medrese, çeşme, köprü, vb.) açıklanmıştır. Ayrıca bölgenin nüfusuna ilişkin de genel bilgiler verilmiştir.

Ders kitabında Romanya Doğu Avrupa Ülkeleri başlığı altında incelenmiştir. Romanya’da ki Türk varlığına ilişkin bilgilerin biraz daha ayrıntılı olduğu söylenebilir (s. 175). “Dobruca, Romanya’nın Karadeniz kıyı bölümünde bir eyalettir. .... Burası Türklerin Çok eskiden yerleştikleri bir bölgedir. Bugün de önemli (400.000 kadar) Türk topluluğu vardır. Bölgede 400 kadar cami ve mescit yapılmıştır. 1937’den beri Romanya baş müftüsü, bu bölgenin dini lideri olarak kabul edilmiştir. Atatürk devrinde “Balkan Paktı”nın yarattığı temiz hava ile Dobruca Türkleri, hür ve rahat bir devre geçirmişlerdir.

Bölgenin güneyinde, bugünkü Bulgaristan’ın kuzey hudut kesiminde yer uzanan yerdeki Silistre, eski bir Türk şehridir. Türk tarihinde “Silistre Savunması” yer tutmuştur. Burası, hala, çevresiyile birlikte Tuna boyu Türk’lerinin varlıklarını korudukları yerlerden biridir.”

İki cümleden oluşan son paragrafta, Türkiye Romanya ilişkileri “Türkiye ile ikili ticaret ilişkileri bulunmaktadır. Türk azınlığa okullarında Türkçe de öğretilmektedir.” şeklinde anlatılmıştır.

**Tablo 5:** 1983-1992 Dönemi Kitap İçeriğinde Yer Verilen Ülkelere Ait Sayfa Ve Görseller Sayıları

Ülke	Sayfa	Harita	Resim
Bulgaristan	2	-	
Yunanistan	2		1
Yugoslavya	2		2
Romanya	2		
Arnavutluk	1		

**1992-2005 Dönemi:** Bu dönemde “Ülkeler Coğrafyası” programda ayrı bir ders olarak yerini almıştır. Bu dönemi temsilen Yusuf Erdoğan tarafından yazılan, 1994 yılında ders kitabı olarak kabul edilmiş, Basım A.Ş. Web Ofset tarafından 1996 yılında basımı yapılan “Ülkeler Coğrafyası” ders kitabı incelenmiştir. İncelenen ilk ders kitabında Balkan ülkelerine ait içerik, I. Ünite “Komşularımız; Bulgaristan, Yunanistan” ve III. Ünite

“*Balkan Ülkeleri; Makedonya, Yugoslavya (Sırbistan – Karadağ), Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Arnavutluk*” başlıkları altında yer almıştır. Romanya ise “Başlıca Avrupa Ülkeleri” başlığını taşıyan IV. Ünite içerisinde Doğu Avrupa alt başlığı altında yer almıştır.

Ülke incelemelerinde ülkelerin “Bayrağı, yüzölçümü, nüfusu, idare şekli, başkenti, önemli şehirleri, dili, dini ve para birimi” ile ilgili bilgilerin bulunduğu bir liste kullanılmıştır. Ülkelerin coğrafi özelliklerinin anlatıldığı yazılı metin içerisinde alt başlıklara yer verilmemiştir. Son bir ya da iki paragrafta o ülke ile Türkiye ilişkilerine yer verilmiştir. Bir paragraf ise ülkedeki Osmanlı hâkimiyet dönemini anlatılmıştır.

Bulgaristan ve Yunanistan konuları işlenirken ülkede yaşayan Türklere bir ya da iki cümle ile değinilmiştir. Bulgaristan konusunda (s.s. 30-34): ülke bilgileri içerisinde “*Dili: Bulgarca ve Türkçe*” olarak belirtilmiştir. Nüfus bilgilerinin verildiği bölüm içerisinde ise “*En büyük etnik azınlık olan Türkler nüfusun %10’unu meydana getirir. Ülkede Türkler Filibe, Hasköy, Kırcaali, Mestanlı şehirleri ile Kuzeydeki Deli Orman bölgesinde (Şumnu, Eskicuma) yoğun olarak yaşamaktadırlar.*” İncelen 2000 yılı basımı kitapta konu anlatımın dışında ayrı bir çerçeve içerisinde (s. 26) “*Orta Asya’dan gelen ve Balkanlara yerleşen Tuna Bulgarları, Türklerin bir koludur. ....*” şeklinde başlayan kısa Bulgar tarihi ve II. Dünya savaşından sonra Bulgaristan’da yaşayan Türklerin uğradıkları baskı ve neticesinde Türkiye’ye yapılan göç hakkında bilgi verilmiştir.

Yunanistan’daki Türk varlığı bir cümle ile (*Yoğun olarak Batı Trakya’da (İskeçe, Gümülcine, Dedeagaç) yaşayan yaklaşık 200.000 Türk, Yunan hükümetince baskı altında tutulmaktadır*) anlatılmıştır (s. 35). 2000 yılı basımı kitapta ise ülkedeki Türk varlığı “*Yunanistan’da 150.000 kadar Türk vardır. Türklerin az bir kısmı Rodos ve İstanköy adalarında, büyük bölümü ise Batı Trakya’daki Meriç, Rodop, İskeçe, Kavala, Drama ve Serez şehirlerinde yaşar*” cümleleri ile anlatılmıştır.

III ünite de yer alan *Balkan Ülkelerindeki Türk varlığını anlatan bilgiler nüfus ve yerleşme konuları içerisinde verilmiştir. Ayrıca Ülkelerin Osmanlı hâkimiyetine giriş ve Çıkış tarihleri de verilmiştir. Ülkelerdeki Türk varlığına ilişkin bilgiler şu şekildedir. Makedonya (s.77); “Nüfusun %60’ını Makedonlar, ..., %5’ini Türkler, ... oluşturur. Türkler, Üsküp, Struga, Pirlpe ve İştıp civarında yaşamaktadırlar.” Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ) (s.79); “Ayrıca Arnavutlar Macarlar ve Türkler Ülkede yaşayan diğer etnik gruplardır.” Bosna-Hersek (s.80); “Bunların dışında çok az Türk, Karadağlı ve .....” Arnavutluk (s.87); “En önemli azınlıklar Türkler, Yunanlılar, ...”*

IV. Ünite de Romanya’nın anlatıldığı (s.s. 164-168) bölümde ülkede yaşayan Türklere ilişkin bilgi Romanya’nın nüfusunun anlatıldığı paragrafta (s. 166) “*.....Romanya’nın Dobruca bölgesinde 100.000’e yakın Türk yaşamaktadır. Türkler milli örf ve adetlerini hala muhafaza etmektedirler.*” şeklinde yer almaktadır.

**2005 ve Sonrası Dönem:** 2005 yılında ilk ve Ortaöğretim programları tamamen değişmiştir. Coğrafya dersi de bu süreçte önemli değişikliklere uğramıştır. Derslerin isimleri Coğrafya 9-10-11-12 olarak düzenlenmiştir. Bu dönemde coğrafya ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığının kendi yazarları tarafından hazırlanmış ve farklı özel yayın evlerine bastırılmıştır.

2005 programında Ülkeler coğrafyası adı altında bir ders okutulmamaktadır. Programın ülkelerle ilgili olan kısmı “*Küresel Ortam: Ülkeler ve Bölgeler*” teması içerisinde dört sınıf düzeyine dağıtılmış olarak yer almaktadır. Ders kitaplarında Balkanlar ve Balkanlardaki ülkelere ilişkin içerik yok denecek kadar azdır. 11. Sınıf kitabında sayfa 142’de Türk Kültürünün yayılış alanı anlatılırken *Bosna-Hersek* ismi kullanılmıştır. Sayfa 146’daki bir etkinlik içerisinde Mostar Köprüsünün fotoğrafı kullanılmıştır.

**Tablo 6:** 1992-2005 Dönemi Kitap İçeriğinde Yer Verilen Ülkelere Ait Sayfa Ve Görsel Sayıları

Ülke	Sayfa	Harita	Resim	Şekil
Bulgaristan	4	1	2	
Yunanistan	4		3	2
Makedonya	2	1	1	
Yugoslavya (Sırbistan- Karadağ)	2		2	
Bosna-Hersek	2		2	
Hırvatistan	2		3	
Slovenya	1		1	
Arnavutluk	2		2	
Romanya	3	1	3	

### **Sonuç**

Balkan ülkeleri; Balkan devletleri, Tuna Memleketleri, Komşularımız, Doğu Avrupa Ülkeleri ve Güney Avrupa Başlıkları altında işlenmiştir. En geniş içerik 1924-42 dönemini temsilen incelenen 2. kitapta yer almaktadır. Arnavutluk, yedi ayrı dönemin sadece üçünde, ders kitaplarında yer almıştır. Fakat bütün balkan ülkeleri tek bir balkan ülkeleri başlığı altında incelenmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum bize Türkiye'nin Balkan ülkelerine ilişkin bakışın toplu değil dağınık olduğunu göstermektedir.

Ders kitaplarında kullanılan görseller ilgili konuya ilişkin algının tam olabilmesi için görseller önemlidir. İçeriğin sunumunu desteklemek amacıyla kullanılan görseller açısından ders kitapları dönemlerine göre farklılık göstermektedir. 1924-42 dönemi görsellere, özellikle resimlere en fazla yer verilen dönem olarak dikkati çekmektedir. İlk dönem kitaplarında beşeri ortama ilişkin görseller daha çok kullanılmıştır. 1942-1992 arası dönemde kitaplarda görseller daha az kullanılmıştır. 1992 sonrasında tekrar görsellere daha fazla yer vermeye başlanmıştır. Korint kanalın fotoğrafı 3 farklı döneme ait 4 kitapta kullanılmış olması dikkat çeken bir durumdur. Kitaplarda kullanılan görsellerde, Türk kültürüne çok az yer verilmiş olması yine önemli bir eksiklik olarak dikkati çekmektedir.

Coğrafya bilgisinin sunulmasında haritalar en önemli araç olmasına rağmen bazı kitaplarda ülkeleri anlatmak için haritalar kullanılmamış olması önemli bir eksikliklerdir.

1983-92 döneminde okutulan kitaplarda okuma parçaları kullanılmıştır. Bu bölgeye ilişkin coğrafi bilinç oluşturmada önemli bir katkı yapmaktadır.

Mevcut lise coğrafya öğretim programında ülkeler coğrafyası adında bir dersin olmaması ve Türkiye'nin Jeopolitiği ve Jeostratejisi açısından oldukça önemli olan Balkan ülkelerinin coğrafya dersi içeriğinde hiç yer almaması önemli bir eksikliklerdir.

### **Öneriler**

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış ilişkilerinde Balkanlar, Coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından da öncelik taşımaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil eden Balkanlar, Türk ulusunu şekillendiren tarihi süreçteki özel konumu, bölgesel bütünleşme ve geleceğe dönük içerdiği potansiyel ile de büyük öneme sahiptir. Bu nedenle;

Özellikle bu coğrafyada yaşayan Türk ve Müslüman azınlık ders kitaplarında daha ayrıntılı anlatılması gerekmektedir. Bu gün dünyayı tanımak için pek çok kaynak bulunmaktadır. Fakat kontrolsüz ortamlarda edinilen bilgilerin ne kadar sağlıklı olacağı

meçhuldür. Bu nedenle; Her şeye rağmen okul programlarında gelecek neslimize dünyayı daha iyi tanıtmak ve anlamalarını sağlamak için güncel bilgilerle donatılmış bir ülkeler coğrafyası dersinin ve ders araç gereç ve kitaplarının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Böyle bir ders içerisinde Balkanlar coğrafyası ayrı bir bölüm olarak ele alınmalıdır. Bölümün içeriğinde yer alacak bilgiler, Jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültür açısından açıklayıcı hassasiyette olmalıdır. Bölgenin Türkiye ile olan bağlarını, programı alan öğrencilere öğretmeyi amaçlamalıdır.

#### **Kaynakça**

Aslan, E. (2010). “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Ders Kitapları”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt:35, Sayı:158 (215-231)

Özey, R. (2010): Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya, Aktif yayınevi, İstanbul.

<http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/europe/balkans.htm> (Erişim:03.04.2015)

<http://global.britannica.com/place/Balkans>, (Erişim: 03.04.2015)

[http://www.mfa.gov.tr/balkanlar\\_ile-iliskiler.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa), (Erişim: 03.04.2015)

## **Ulubey’de Yerel Halkın Turizme Katkılarının Değerlendirilmesi**

### *The Evaluation of the Contribution of Local People to the Tourism in Ulubey*

**Raziye AKICIOğLU OBAN\***

#### **Özet**

Ulubey, Ege Bölgesinde Uşak ili sınırları içerisinde bir yerleşimdir. Tarihsel süreçte Uşak ve yakın çevresinde farklı milletlerin uzun süreli egemenliği, Uşak’ta olduğu kadar Ulubey’de de tarihi ve kültürel açıdan oldukça zengin bir potansiyel ortaya çıkarmıştır. Son yıllarda Türkiye’de büyüklüğü ve yapısal özellikleriyle ender bir güzelliğe sahip olduğu belirtilen kanyonun fark edilerek ziyaret edilir duruma gelmesi, Ulubey’deki turistik cazibeyi arttırmıştır. Zaman zaman turlar ve okul gezileri kapsamında ziyaret edilen kanyon sayesinde Ulubey’de turistik bir canlanma başlamıştır. Bu da yörede bulunan diğer turistik alan ve değerlerin de harekete geçirilmesi gerektiğini fark ettirmiştir. Bu amaçla yörede bir takım projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı da, Ulubey ve yakın çevresini ziyaret eden turist profilini belirleyerek yerel halkın turizm sürecine nasıl katkı verebileceğini anlamak ve ona göre yapılabilecekleri tespit etmektir. Çalışma, aynı zamanda “Ulubey ve yakın çevresinin Turizm Potansiyeli ve Değerlendirilmesi’ne” ilişkin olarak yürütölen Bilimsel Araştırma Projesi için bir altlık olarak da düşünölmüştür. Biliyoruz ki, herhangi bir alanda iyi bir turizm planlaması yapabilmek için turizme açılması düşünölen alandaki potansiyeli belirlemek kadar, orada yaşayan yerel halkın bu sürece ne kadar hazır olduğunu ve sürece nasıl dâhil edileceğini tespit etmek de önemlidir. Bu da turizm faaliyetlerinin sürdürölebilirliği, doğal ve kültürel alanların korunması, etkin kullanılması ve yöre ekonomisinin çeşitlenerek canlanmasını sağlamaktadır. Bu düşöncelere bağlı olarak Ulubey’de yerli ve yabancı turist sayısı ve özelliklerini, yerel halkın bu turistlere hangi katkıları verebileceğini ortaya çıkarabilecek 44 soru ve 4 bölümden oluşan 5 li likert ölçek uygulanmıştır. Sonuçlar SPSS 15.0 programı kullanılarak değerlendirilmiş olup metin içerisindeki ilgili bölümlerde tablo ve grafiklerle ifade edilmiştir. Araştırma, Ulubey’deki turist sayısının artırılması yanında, yöredeki doğal ve kültürel değerlerin bu vesileyle korunması ve doğru kullanımlarla ekonomiye katkı vermesi yolundaki sürdürölebilir turizm uygulamalarına yerel halkın da desteğiyle katkı vermeyi hedeflemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Ulubey, turist profili, yerel halk, sürdürölebilir turizm*

#### **Abstract**

Ulubey is a settlement in the province of Uşak in Aegean Sea Region. In the historical process, long-term dominance of different nationalities around near Uşak creates a very rich historical and cultural potential. Furthermore, with the presence of the canyon that is precious beauty with the size and the structural features lead to increase of the tourist attraction. A tourist boom began in Ulubey through canyons visited occasionally within the scope of tours and school trips. This has realized that you need to be mobilized in other touristic values in the region. For this purpose a number of projects are being implemented in the region.

The aims of this study are to determine the tourist profile visited Ulubey and it’s surrounding, and to understand how support the local people to the tourism process and to identify what can be done accordingly for the tourism planning in that place. The study also supports the Scientific Research Project carried out in relation to the tourism potential and the assessment of the near environment in Ulubey". If we intend to open to tourism in any field, we know that, to make a good tourism planning we should determine the potential of this area and then we need to specify the local people how to be involved in this process. This leads to the sustainability of tourism activities, protection of natural and cultural areas, providing a diversified and efficient use of the revival of the local economy.

---

\* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Faköltesi, OÖSAEB., Coğrafya Eğitimi ABD., Buca, İzmir, Türkiye

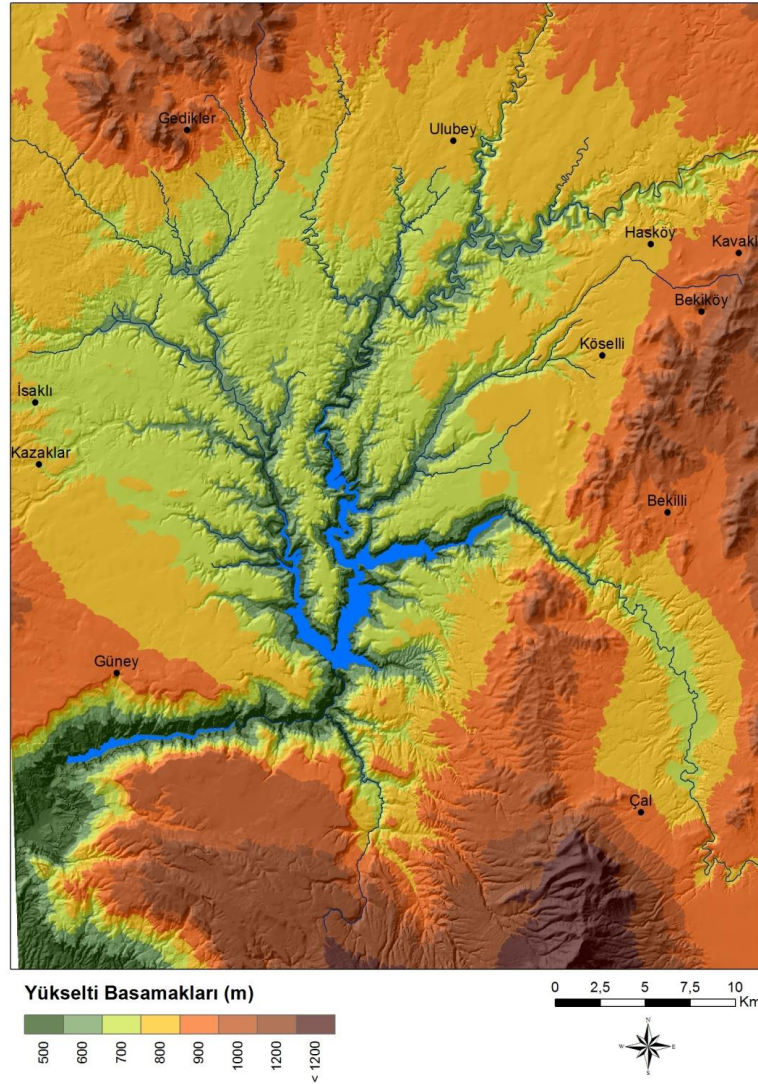
Therefore, the study is focus on the evaluation of the contributions of the local people in terms of tourism in Ulubey. Study has carried out with the implementation 5-point likert scale that includes 44 questions within 4 sections. Results has been evaluated using the SPSS 15.0 program and are expressed in the table and graphs in the related sections. The study is important in terms of sustainable tourism planning and may contribute to the protection of the natural and cultural values and support the socio-economic development of Ulubey.

**Key Words:** *Ulubey, tourist profile, local people, sustainable tourism*

## Giriş

Ulubey, Ege Bölgesi'nde Uşak ilinin güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Doğusunda Avgan, güneydoğusunda Köseli, Bekiköy ve Hasköy, batısında İnay ve Gedikler, güneybatısında İsaklı ve Kazaklar, güneyinde ise Denizli'nin Güney ve Çal ilçeleriyle çevrelenmiştir.

### ULUBEY KANYONU VE ÇEVRESİ MORFOMETRİ HARİTASI



Ulubey, sahip olduğu kanyonla bir yandan topografyaya ilginç bir görünüm sunarken bir yandan da çok sayıda flora ve faunaya ev sahipliği yaparak farklı bir ekosistem alanı oluşturmaktadır. Ayrıca geçtiği güzergâhlar boyunca oldukça ilginç morfolojik görünümle oluşturan kanyon ve çevresindeki alanlar, turistik açıdan da son derece zengin doğal ve kültürel çekiciliklere sahiptir.

Kanyona adını veren Ulubey, M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanan oldukça eski bir yerleşim tarihine sahiptir. Tarihsel süreçte Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender, Bizans, Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler ve Osmanlı yönetimi altında kalmış olan yerleşim, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde 1517-1545 yılları arasında Kütahya sancağına bağlı "Ulu Göbek" köyü olarak geçmektedir. Daha önceleri ise Osmanlı kaynaklarındaki adı "Kiçi Göbek" olarak belirtilmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise merkezi bir noktada olması sebebiyle "Göbek" olarak adlandırılmış olup, 1953 yılında da Uşak iline bağlanmıştır.

Yerleşimin uzun tarihi geçmişi, Ulubey'de farklı milletlerin kendi kültürlerine ait zengin bir yapılı çevre oluşturmasını sağlamıştır. Doğal olarak oluşmuş bir kanyon ve çevresinde gelişen bu tarihi ve kültürel yapı, Ulubey için önemli bir turistik cazibe oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu turistik çekiciliklerin doğal, tarihi ve kültürel açıdan detaylı bir şekilde tespitinin yapılması, bu alanların değerlendirilmesindeki ilk aşamayı oluşturmaktadır. Sonrasında bu potansiyelin turizm ile değerlendirilmesi için yapılması gerekenlerin planlanması gelmektedir. Tüm bu çalışmalar yapılırken, yöreye gelen turist profiline ve bu turiste yerel halkın nasıl katkıda bulunabileceğinin de belirlenmesi gerekmektedir. Öyle ki turizm, ev sahibi-turist arasında yüksek etkileşimli bir alandır. Bu çalışma da Ulubey'e gelen turistlerin eğilimlerinin belirlenmesi ve yerel halkın katkı verebileceği alanların tespit edilerek gelecekteki turizm planlaması için bir altlık oluşturabilmeyi hedeflemektedir.

Ulubey ve yakın çevresi doğal, tarihi ve kültürel çekicilikler bakımından oldukça yoğun bir bölgedir. Bu birikimin turizmle etkinleştirilmesiyle, Ulubey'in ekonomik yapısının güçlenerek sosyo-ekonomik ve kültürel yönden daha da gelişmesi sağlanabilecektir.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırma, Ulubey'deki yerel halkın gözündeki turist profilini algılamaya ve yerel halkın bu turiste verebileceği hizmet tipi ve kalitesini belirlemeye yöneliktir. Bu amaçla Ulubey'de yerli ve yabancı turist sayısı ve özelliklerini, yerel halkın bu turistlere hangi katkıları verebileceğini ortaya çıkarabilecek 44 soru ve 4 bölümden oluşun bir anket uygulanmıştır.

Anket, "cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, turizmle uğraşılıyorsa hangi hizmet, doğum yeri ve Ulubey'de bulunma süresi" gibi kişisel bilgiler ile (demografik kısım), "turizmin gelişiminde yerel halkın önerileri, yerel halkın turizme katkı verebileceği alanlar ve turist profili" başlıkları altında üç diğer kategorinin yer aldığı bir 5'li likert ölçek uygulamasıdır. Öncelikle turizmin aktif olduğu Ulubey merkezde 20 kişilik bir gruba ön çalışma yapılmıştır. Ön çalışma neticesinde anket formlarında yer alan soruların güvenilirlik analizleri yapılmış ve örneklem büyüklüğü seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü % 90 güvenilirlikle "basit rastgele örnekleme yöntemi" kullanılarak belirlenmiştir. Örneklem grubu hakkında bilgi edinmeye yönelik olarak tanımlayıcı istatistiklerden; frekans dağılımları, ortalama ve standart sapma ve çapraz tablolardan yararlanılmıştır. Sonuçlar SPSS 15.0 programı kullanılarak analiz edilmiş olup değerlendirme sonuçları yukarıda belirtilen kriterlere göre tablolara dönüştürülerek ilgili bölümlerde yorumlanmıştır.

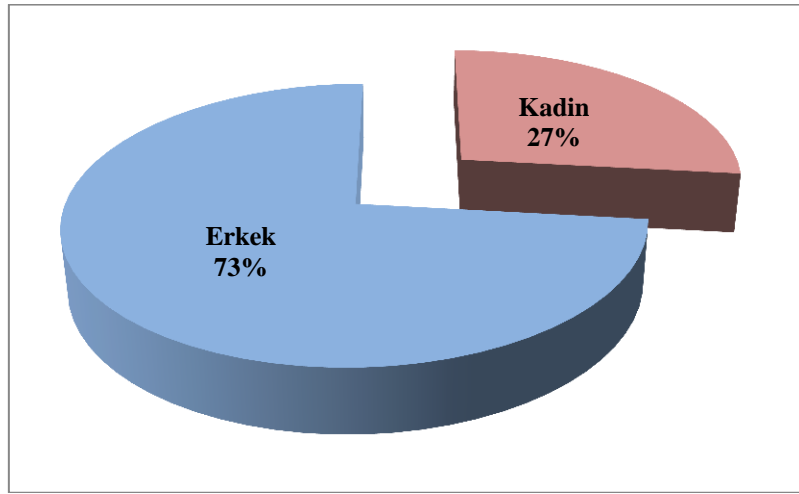
## **Bulgular**

### **1. Demografik Bilgiler**

Bu bölümde, anket uygulamasına katılanların “cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mesleği, doğum yeri ve Ulubey’de yaşama süresi...” gibi demografik bilgilerinin frekans dağılımları araştırılmıştır. Buna göre:

#### **1.1.Cinsiyet Değişkenine İlişkin Dağılım**

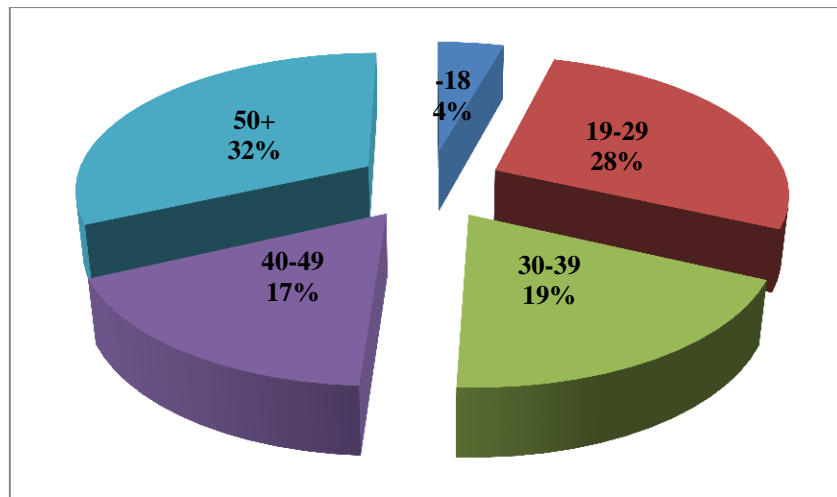
Cinsiyet değişkenine göre dağılımda, katılımcıların % 73’ü erkek, % 27’si kadındır (Şekil 1).



**Şekil 1.** Cinsiyet Değişkenlerinin Dağılımı

#### **1.2. Yaş Değişkenine İlişkin Dağılım**

Yaş değişkenine göre dağılımda, araştırmaya dâhil olan katılımcıların % 32’si 50 yaş ve üzeri, % 17’si 40-49 yaşları arasında, % 19’u 30-39 yaşları arasında, % 28’i 19-29 yaşları arasında, % 4’ü ise 18 yaşın altındadır (Şekil 2).

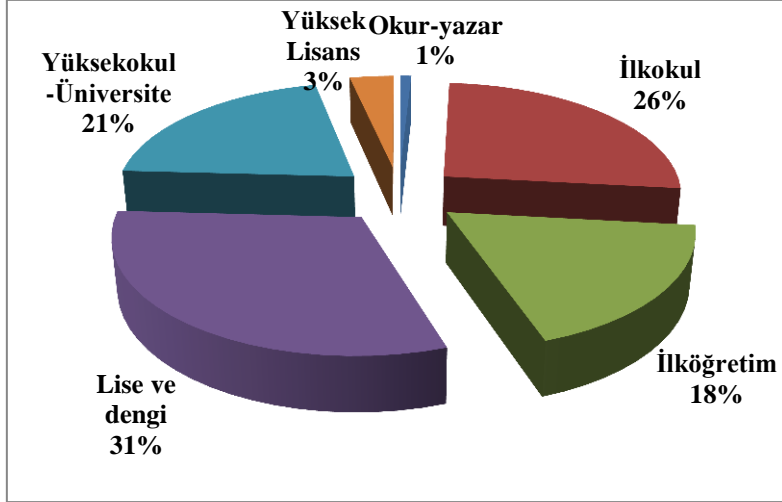


**Şekil 2.** Yaş Değişkenine İlişkin Dağılım



### 1.3. Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Dağılım

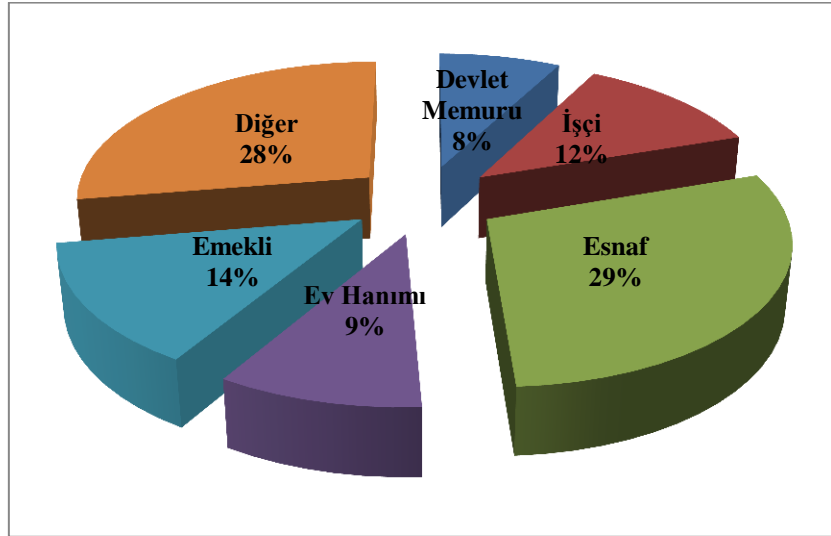
Eğitim durumuna ilişkin dağılımda, araştırmaya dâhil olan katılımcıların % 1'i okur-yazar, % 26'sı ilkokul, % 18'i ilköğretim, % 31'i lise ve dengi, % 21'i yüksekokul-üniversite ve % 3'ü yüksek lisans eğitim düzeyine sahiptir (şekil 3).



şekil 3. Eğitim Durumuna İlişkin Dağılım

### 1.4. Meslek Değişkenine İlişkin Dağılım

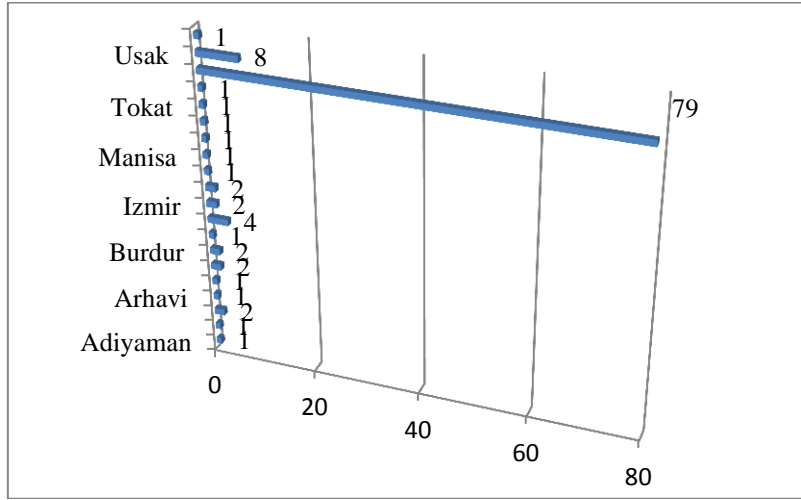
Meslek değişkenine ilişkin dağılımda, araştırmaya dâhil olan katılımcıların % 8'i devlet memuru, % 12'si işçi, % 29'u esnaf, % 9'u ev hanımı, % 14'ü emekli ve % 23'ü diğer meslek gruplarına sahiptir (şekil 4).



şekil 4. Meslek Değişkenine İlişkin Dağılım

### 1.5. Doğum Yeri Değişkenine İlişkin Dağılım

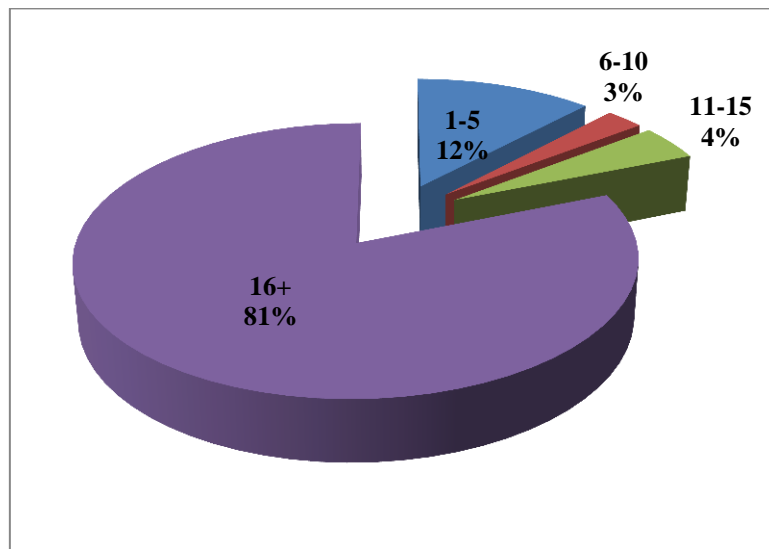
Doğum yeri değişkenine ilişkin dağılımda, katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 82'si) Ulubey İlçesi doğumlu olduğu görülür (Şekil 5). Bu da araştırma sorularına verilen cevapların güvenilirliğini arttırmaktadır.



Şekil 5. Doğum Yeri Değişkenine İlişkin Dağılım

### 1.6. Ulubey'de Yaşama Süresi Değişkenine İlişkin Dağılım

Ulubey'de yaşama süresi değişkenine ilişkin dağılımda, katılımcıların % 81'i 16 yıldan fazla, % 4'ü 11-15 yılları arası, % 3'ü 6-10 yılları arası ve % 12'si 1-5 yılları arasında Ulubey'de yaşamaktadırlar (Şekil 6). Ulubey'de yaşama süresinin yüksek olması, yerel halkın bu yerleşimi ve özelliklerini daha iyi biliyor olması anlamına da gelebilir. Dolayısıyla gelen turist profilini ve bu turiste sunabileceklerini daha iyi yorumlamasını sağlayarak çalışmamızın doğru yönlendirilmesine yardımcı olacak bir sonuçtur.



Şekil 6. Ulubey'de Yaşama Süresi Değişkenine İlişkin Dağılım

### **1.7.Turist Profiline İlişkin Dağılım**

Ankete katılanların turist profili ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde, Ulubey halkının;

- Ulubey'e gelen turistlerin çoğunun yerli turist olduğu,
- Ulubey'e günübirlik gelen yerli turistlerin çoğunun özel araçlarıyla geldikleri,
- Yabancı turistlerin Ulubey'e daha çok hafta sonu geldikleri,
- Ulubey'e gelen turistlerin çoğunun günübirlik turlarla geldikleri,
- Ulubey'e gelen turistlerin çoğunun kanyonu görmek için geldikleri
- Cilandras Köprüsünü görmeye gelen turistlerin Ulubey'e de uğradıkları
- Blaundos Antik Kentini görmeye gelen turistlerin Ulubey'e de uğradıkları

konularında **hemfikir oldukları, ancak;**

- Günübirlik gelen turistlerin çoğunun Uşak-Ulubey otobüsleriyle geldikleri
- Yerli turistlerin Ulubey'e daha çok hafta içi geldikleri
- Ulubey'e gelen yerli turistlerin çoğunun Uşak'tan geldikleri
- Ulubey'e gelen turistlerin tarihi konakları görmeye geldikleri
- Termal kaynaklara gelen turistlerin Ulubey'e de uğradıkları
- Adıgüzel Barajı'nı ziyaret eden turistlerin Ulubey'e de uğradıkları
- Kula, Pamukkale'yi ziyaret eden turistlerin Ulubey'e de uğradıkları
- Ulubey'de bulunan turistik işletmelerin sahiplerinin Ulubey dışından geldikleri konularında ise **kararsız** oldukları anlaşılmaktadır.

### **2. Yerel Halkın Turizme Katkı Verebileceği Alanlara İlişkin Dağılım**

Yerel halkın turizme katkı sağlayabileceği alanlar incelendiğinde, ankete katılanlar;

- Ziyaretçilere rehberlik edebileceklerini,
- Ziyaretçilere oda tahsis edebileceklerini,
- Ziyaretçilere yöresel yemekler yapıp sunabileceklerini,
- Ziyaretçilere yöresel bitkilerden ürünler (kekik, adaçayı vb.) sunabileceklerini,
- Ziyaretçilere yöresel gıda ürünleri (tarhana, erişte, reçel, bal vb.) sunabileceklerini,
- Ziyaretçilere ürettikleri hayvansal ürünleri (süt, tereyağı, peynir, yoğurt, ...) sunabileceklerini,
- Ziyaretçilere yöresel el sanatlarına ait ürünler sunabileceklerini,
- Ziyaretçilere yöresel el işi (dantel, tığ işi, oya vb.) sunabileceklerini belirtmektedirler.

Ancak başka hangi alanlarda katkı sağlayabilecekleri konusunda ise yönlendirmeye ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler.

#### **2.1.Cinsiyet Değişkeni ile Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım**

Cinsiyet değişkenine göre turizme katkı sağlama alanları değerlendirildiğinde; aşağıdaki maddeler açısından Ulubey'de yaşayan erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla katkı sağlayabilecekleri belirlenmiştir.

F1 - Ziyaretçilere oda tahsisi

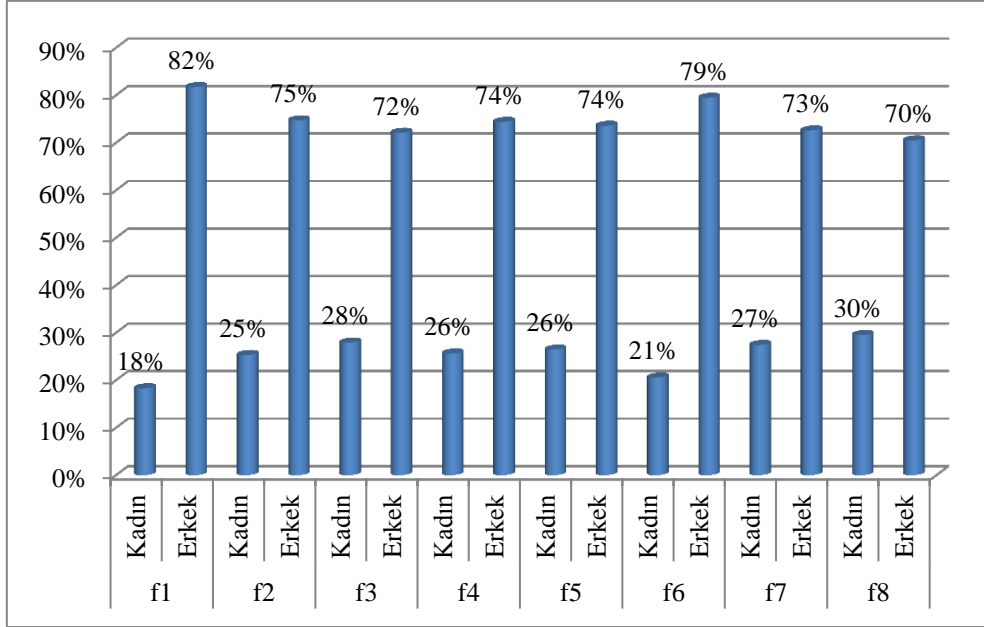
F2 - Ziyaretçilere rehberlik

F3 - Ziyaretçilere yöresel yemekler yapıp sunabilme,

F4 - Ziyaretçilere yöresel bitkilerden ürünler (kekik, adaçayı vb.) sunabilme,

F5 - Ziyaretçilere yöresel gıda ürünleri (tarhana, erişte, reçel, bal vb.) sunabilme,

- F6 - Ziyaretçilere ürettikleri hayvansal ürünleri sunabilme,  
F7 - Ziyaretçilere yöresel el sanatlarına ait ürünler sunabilme,  
F8 - Ziyaretçilere yöresel el işi (dantel, tığ işi, oya vb.) sunabilme.



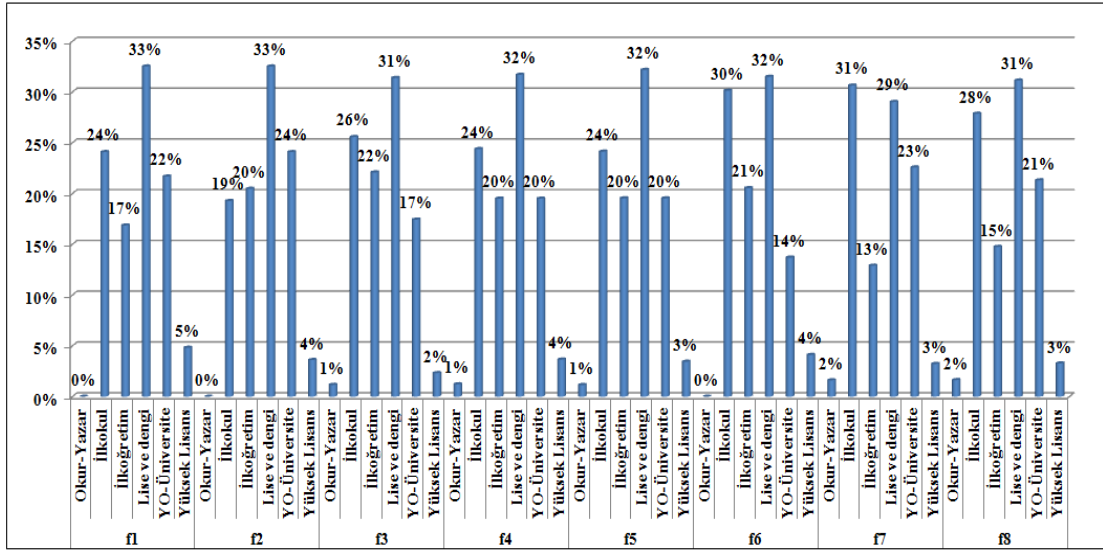
**Şekil 7:** Cinsiyet Değişkeni ile Turizm Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım

İlgili tablo incelendiğinde (tablo 7), erkeklerin hizmet sunma oranı ilginç bir şekilde daha fazladır. Ancak ankete katılanların % 73 erkek, %27 kadın olduğu göz önüne alındığında, bu sonuç normal görülebilir. Turizm uygulamalarında arzu edilen, kadınların daha fazla üretken olması ve ekonomik olarak bu sektörün içinde yer alabilmesidir.

### **2.2.Eğitim Değişkeni İle Turizm Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım**

Eğitim değişkenine ilişkin dağılım incelendiğinde, yerel halkın hemen tüm eğitim seviyesinde aşağıdaki hizmetlere destek verebileceği anlaşılmıştır. Ancak lise ve dengi okul mezunlarının en üst seviyede yer aldığı görülmektedir.

- F1 - Ziyaretçilere oda tahsis edebilme,  
F2 - Ziyaretçilere rehberlik edebilme,  
F3 - Ziyaretçilere yöresel yemekler yapıp sunabilme,  
F4 - Ziyaretçilere yöresel bitkilerden ürünler (kekik, adaçayı vb.) sunabilme,  
F5 - Ziyaretçilere yöresel gıda ürünleri (tarhana, erişte, reçel, bal vb.) sunabilme,  
F6 - Ziyaretçilere ürettikleri hayvansal ürünleri sunabilme,  
F7 - Ziyaretçilere yöresel el sanatlarına ait ürünler sunabilme,  
F8 - Ziyaretçilere yöresel el işi (dantel, tığ işi, oya vb.) sunabilme.



**Şekil 8:** Eğitim Değişkeni İle Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım

### **2.3. Yaş Değişkeni ile Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım**

Yaş değişkenine ilişkin dağılıma bakıldığında, 19 ile 50+ yaş arasındaki katılımcıların aşağıdaki konularda turizme katkı sağlama oranlarının yüksek olduğu görülür; ancak, diğer yaş gruplarının da farklı alanlarda katkı oranları değişiklik gösterebilmektedir (tablo 9).

F1 - Ziyaretçilere oda tahsis edebilme,

F2 - Ziyaretçilere rehberlik edebilme,

F3 - Ziyaretçilere yöresel yemekler yapıp sunabilme,

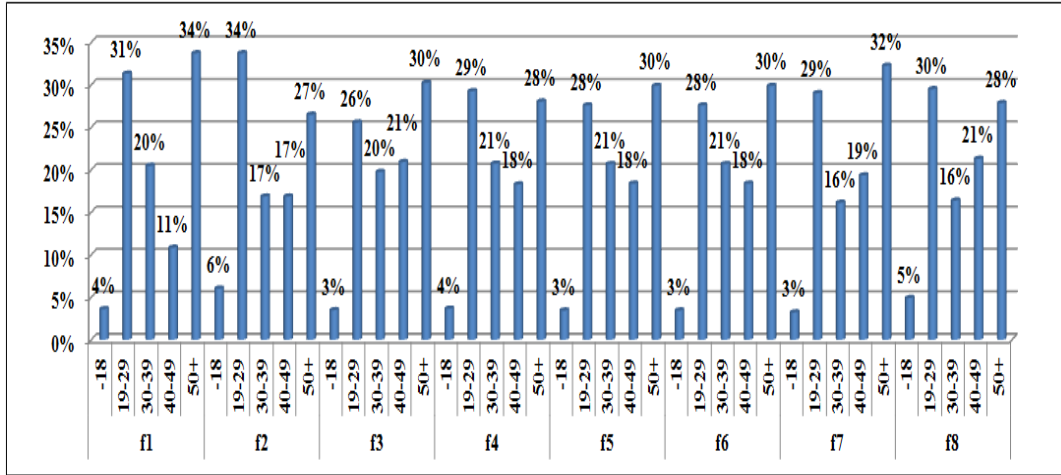
F4 - Ziyaretçilere yöresel bitkilerden ürünler (kekik, adaçayı vb.) sunabilme,

F5 - Ziyaretçilere yöresel gıda ürünleri (tarhana, erişte, reçel, bal vb.) sunabilme,

F6 - Ziyaretçilere ürettikleri hayvansal ürünleri sunabilme,

F7 - Ziyaretçilere yöresel el sanatlarına ait ürünler sunabilme,

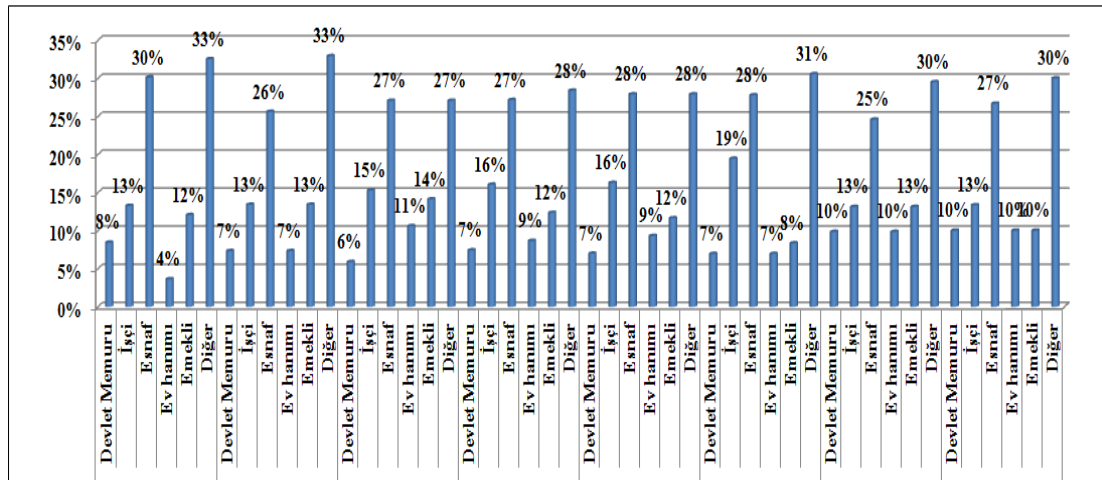
F8 - Ziyaretçilere yöresel el işi (dantel, tığ işi, oya vb.) sunabilme.



Şekil 9: Yaş Değişkeni İle Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım

#### 2.4. Meslek Değişkeni ile Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım

Meslek değişkenine ilişkin dağılıma bakıldığında ise, hemen her meslek gurubunun turizme katkı verebileceği, ancak özellikle esnaf ve emekli kesiminin daha istekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu da esnafın doğrudan sektörle ilişkili olmasından kaynaklanırken, emeklilerin bu işle uğraşacak zaman bulmaları ve emekliliği değerlendirecekleri zevkli bir alan olmasıyla ilişkili olarak değerlendirilebilir.



Şekil 10: Meslek Değişkeni İle Turizme Katkı Sağlama Alanlarına İlişkin Dağılım

#### 3. Turizmin Gelişimi İçin Yerel Halkın Önerilerine İlişkin Dağılım

Turizmin gelişimi için yerel halkın önerileri değerlendirildiğinde, katılımcılar;

- Ulubey'deki turizm potansiyelinin tespit edilmesi gerektiğine,
- Ulubey'e ilişkin tüm turistik ürün değerlerinin envanterinin çıkarılmasına,
- Ulubey'deki tarihi mekânların iyileştirilerek turizme hizmet edecek şekilde düzenlenmesine,
- Ulubey'deki turizm faaliyetlerinin yerel halkın da içinde olacağı şekilde planlanması gerektiğine,

- Ulubey'in turizm potansiyelini tanıtacak aktivitelere yer verilmesi gerektiğine,
- Okullarda ve halk eğitim merkezlerinde turizmin Ulubey'deki sosyo-ekonomik yapıya etkisi hususunda eğitim çalışmalarına yer verilmesi gerektiğine,
- Belediye'nin turizme yönelik altyapı eksikliklerini tamamlaması gerektiğine,
- Ulubey'in turizmine ilişkin yayınların hazırlanıp çoğaltılması gerektiğine,
- Ulubey'e ilişkin taşınması kolay hediyeelik eşya üretiminin yapılması gerektiğine,
- Ulubey'e ilişkin periyodik toplantıların (panel, konferans, sempozyum vs.) düzenlenmesi gerektiğine,
- Ulubey'in turizm potansiyelini yerel halka tanıtacak kısa geziler düzenlenmesi gerektiğine,
- Ulubey'de tanıtım faaliyetlerinin artırılması gerektiğine,
- Ulubey'in paket turlar kapsamına alınması gerektiğine tamamen katılmaktadırlar.

### **Sonuç ve Değerlendirme**

Ulubey ve çevresinin kendine has bir doğal ve kültürel görünümü ve yapısı bulunmaktadır. Uşak içerisinde önemli turistik ürün değeri potansiyeline sahip yerleşim, bu yönüyle turizmin canlandırılması için oldukça uygun bir coğrafi alandır. Ancak Ulubey'de uygulanan "yerel halk anketi" sonuçlarına göre;

- Ulubey kanyonu ve çevresi yeteri kadar tanınmamakta,
- Ulubey'de genelde yerli turist bulunmakta,
- Ulubey'in turlar kapsamında yeterince ziyaret edilmediği,
- Yabancı turistin bu bölgeden pek haberdar olmadığı,
- Ulubey'le ilgili bazı çalışmaların yapıldığı, ancak henüz yeterli olmadığı,
- Yerel halkın turizme sıcak baktığı, katkı verme konusunda da yönlendiriciye ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Özetle, yöre ekonomisinin kalkınmasında turizmin önemli bir sektör olarak fark edilmeyi beklediği ortadır.

Ulubey ve çevresindeki turizm planlamalarındaki turistik uygulamalar, doğrudan karar vericiler vasıtasıyla yapılmaktadır. Oysa kaynağın bulunduğu coğrafi mekânda yaşayan yerel halkın bu konuyla doğrudan ilişkili olduğu genellikle göz ardı edilmektedir.

Bu çalışma, yerel halkı merkeze alarak onun gözlemlerine dayalı olarak gelen turist profilini belirlemekte ve bu turiste yerel halkın hangi hizmetleri sunabileceğini tespit etmektedir. Bu da turizmle ilişkili ekonomik faaliyetlerin planlamasında doğrudan yerel halkın uygulama içine dâhil edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

### **Kaynakça**

- KOÇAN, Nurhan (2011). “Uşak’ta Tarihi Çevrenin Korunması ve Uygulamalar”, II. Uşak Sempozyumu, 13-15 Ekim 2011, Cilt I, S:45-61, Uşak Valiliği, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yay. Uşak.
- MARTI (2013). Bölge Proje Üretiyor, Kalkınmanın Çarkları Hızla Dönüyor, “Ulubey Kanyonu, Dünyanın En Büyük İkinci Kanyonu”, Zafer Kalkınma Ajansı, Kurumsal Dergisi, ISSN:1303-0272, Ekim 2013, Yıl:3, Sayı:7, S:44-47, Kütahya.
- OBAN, Raziye ÇAKICIOĞLU (2009). “Tourist Developments in the Sleeping Valley (Muğla-Milas) according to the Opinions of the Local People”, Journal of Tourism Challenges and Trends, Mountain Tourism, Volume II, No.1, S:125-136. Editura Universitara Bucureşti, 2009. ISSN: 1844-9743.
- OBAN, Raziye ÇAKICIOĞLU (2013). “Yerel Halkın Kültürel Miras Alanlarına İlişkin Bilinç Düzeyinin Ölçülmesi: Karşıyaka Örneği”, 2. Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu, 6-8 Kasım 2013, s: 89-105, Karşıyaka Belediyesi, İzmir.
- OBAN, Raziye ÇAKICIOĞLU (2014). Yerel Halkın Kültürel Miras Alanlarına Olan Bilinç Düzeyinin Ölçülmesi: Buca. Geleneksel Buca Çalıştayı, Dokuz Eylül Buca’yi Konuşuyor, 5-6 Mayıs 2014, Buca-İzmir.
- OBAN, Raziye ÇAKICIOĞLU (2014). Turizm Konusunda Yerel Halkın Bilinç Düzeyinin Önemi, Yeni Türkiye 59, Türk Eğitimi Özel Sayısı, Mayıs, Haziran 2014, Yıl 10, Sayı 59, s: 1234-1243, ISSN: 1300-4174.
- SEMERCİ, Bekir (2013). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulubey Tarihi, Başsaray Matbaası, ISBN:978-605-63549-0-8, SS.111, İzmir.
- TÜRKYILMAZ, Şuayip (2011). “Murat Dağı, Ulubey Kanyonları ve Uşak Çevresinde Ekoloji Temelli Doğa Eğitimi Projesi, II. Uşak Sempozyumu, 13-15 Ekim 2011, Cilt I, S:101-105, Uşak Valiliği, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yay. Uşak.
- UŞAK SEMPOZYUMU (2001). 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu-1 (Dünü, Bugünü, Yarını), 25-27 Ekim 2001, Cilt 1, ss.564; Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. Umut Matbaası, ISBN: 975-96468-3-8, İstanbul.
- UŞAK SEMPOZYUMU (2001). 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu-1 (Dünü, Bugünü, Yarını), 25-27 Ekim 2001, Cilt 2, ss.1112; Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. Umut Matbaası, ISBN: 975-96468-3-8, İstanbul.
- UŞAK İL KÜLTÜR VE TURİZM ENVANTERİ (2005). Uşak Tarihçesi ve Ören Yerleri, Tarihi ve Kültürel Değerleri, Uşak Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İl Özel İdare Müdürlüğü Yay. Ss:75, Uşak.
- ZAFER KALKINMA AJANSI (2012). “Ulubey Kanyonları Alternatif Turizm Potansiyelinin Tespiti, Turizm Fiziksel Planlaması” Proje Kitapçığı, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Uşak Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. Uşak, Ocak 2012.



## **Edirne’de Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi**

### *Temporal Land Use Change in Edirne*

**Hediye Arzu GÖKÇE GÜNDÜZOĞLU\* - Gökhan GÜNDÜZOĞLU\*\***

#### **Özet**

Her geçen gün artan Dünya nüfusunun en büyük gereksinimlerinden temel olanı beslenmedir. Tarımın sürekliliği, birim alandan maksimum verimin elde edilmesi, öncelikle verimli tarım alanlarında uygun tarımın yapılmasıyla mümkündür. Son derece basık bir topografyaya sahip olan Edirne ili Merkez ilçesi, Meriç ve Tunca nehirlerinin taşıdığı alüvyonlarla tarımsal açıdan zengin toprakların varlığını mümkün kılmıştır. Buğday ve eltik üretiminin ön planda olduğu şehirde, tarım önemli ekonomik uğraşlardan biridir. Ancak nüfusun artmasıyla birlikte yeni konut ve sosyal alanların açılması, tarımsal potansiyeli yüksek alanların amaç dışı kullanımına neden olmaktadır. Bu çalışmada 1990, 2000 ve 2010 yıllarındaki arazi kullanımları karşılaştırılarak tarım ve yerleşim alanlarındaki yıllara bağlı değişim tespit edilmiştir. Arazi kullanımının tespit edilebilmesi için sınıflandırılmış uydu görüntüleri kullanılmıştır. Söz konusu yıllar arasında yapay yüzeylerin genel olarak tarımsal açıdan oldukça önemli olan I. II. III. ve IV. sınıf araziler üzerinde gelişme göstermiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Edirne, Arazi kullanımı, Arazi kabiliyet sınıflaması*

#### **Abstract**

One of the basic requirements of growing world population is nutrition. The sustainability of agriculture and obtaining maximum yield per unit area is only possible with suitable farming in productive agriculture areas. Edirne Central District with an extremely flat topography has a lot of productive agriculture areas because of the aluvions carried by Meri and Tunca rivers. Edirne in where wheat and rice production is in the forefront, agriculture is one of the most important economic activities. However, occurrence of new residential and social areas because of increasing population causes of the misuse of productive agricultural areas. In this study with comparing the land use of 1990, 2000 and 2010, the annual change in agriculture and settlement areas determined. Classified satellite images were used to determine the land use classes. In generally during year by year artificial surfaces were spread on the I. II. III. and IV. Land capability classes which are very important for agriculture.

**Key Words:** *Edirne, Land use, Land capability classes.*

#### **Giriş**

İnsan nüfusunun artmasına rağmen, temel bir gereksinim olan beslenme ihtiyacı tarım alanlarındaki sınırlılıkla bir sorun haline gelmektedir. Tarımsal değeri yüksek sahalarn, amaç dışı kullanımının önüne geçilmesi, sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Günümüz koşullarında toprağın arzı arttırılamayacağından dolayı özellikle verimli toprakların iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve niteliklerine uygun olarak kullanılması önem kazanmaktadır (Yılmaz, 2001s:152). Özellikle arazinin yerleşim alanı hale gelmesi, sahanın tarımsal fonksiyonunun geri dönülemez şekilde yok olmasına neden olmaktadır.

Son derece sade bir topografya sahip olan Edirne ili Edirne merkez ilçesinde geniş düzlükler ve basık tepeler yer almaktadır. Merkez ilçe topraklarının büyük kısmını alüvyal topraklar oluşturmaktadır. Karasal iklim özelliklerinin hüküm sürdüğü çalışma alanında

---

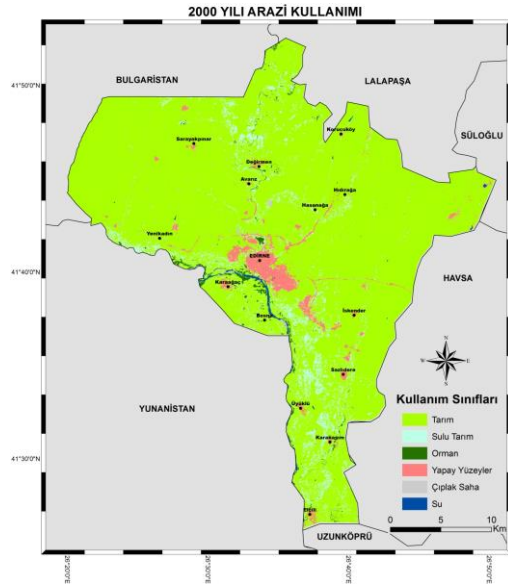
\* Arş. Gör. D.E.U. B.E.F. Coğrafya Eğitimi A.B.D.

\*\* Harita Müh. Karşyaka Belediyesi

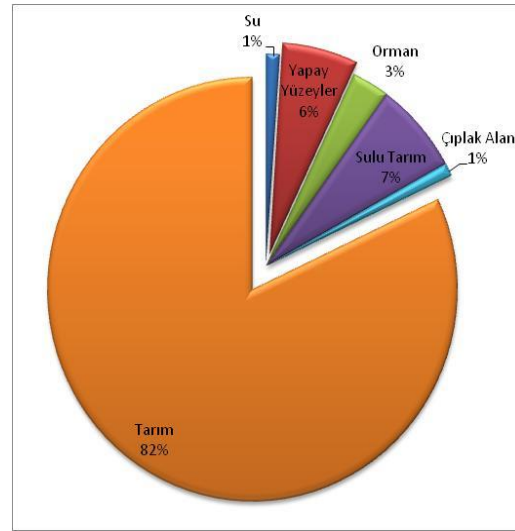


## 2000 Yılı Arazi Kullanımı

2000 yılına ait uydu görüntüsünün değerlendirilmesi sonucunda çalışma alanının %89'lık kısmı tarım alanı olarak belirlenmiştir. Yapay yüzeyler Edirne ilçesinin %6'lık kısmını oluşturmaktadır (Harita 2, Grafik 2). Ormanlık alanlar toplam alanın %3'ne gerilemiştir. 10 yıllık bir süreçte ormanlık alanda %50'lik azalma meydana gelmiştir. Merkez ilçe ve evre ilçelerde 1990 ve 1991 yıllarında meydana gelen orman yangınları sebebi ile toplam 135 ha ormanlık alan yok olmuştur (Edirne İl evre Durum Raporu, 2012, s: 165). Orman varlığındaki azalmada söz konusu yangınların etkisi vardır. 2000 yılı ormanlık alanları genellikle Meriç nehri civarında gözlenmektedir. Bu saha, Meriç nehri ışlahı, toprak ve su erozyonunu önlem için yetiştirilen kavaklardır (Foto-1).



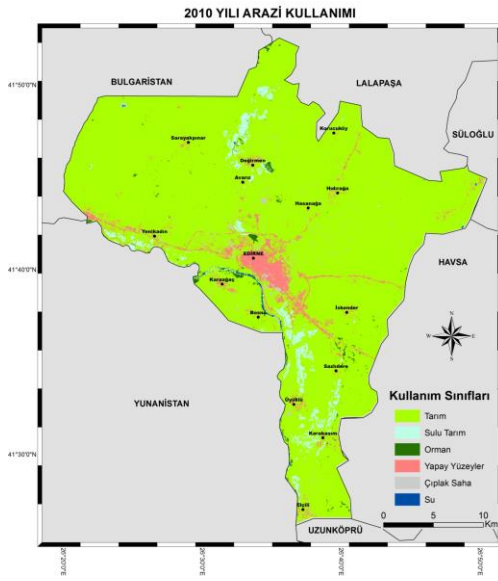
**Harita 4:** 2000 yılı Edirne ilçesi arazi kullanım durumu



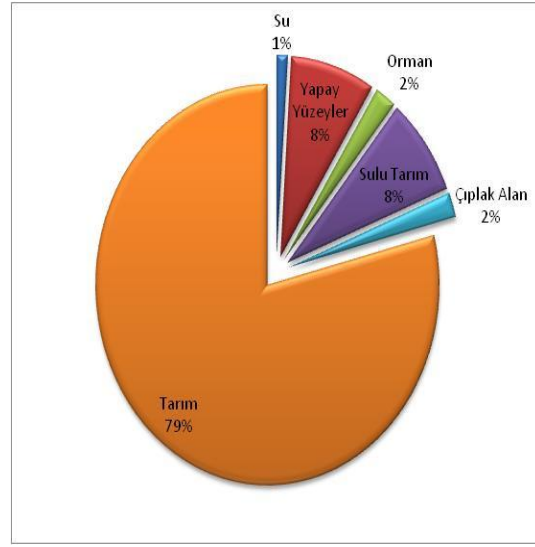
**Grafik 2:** 2000 yılı Edirne ilçesi arazi kullanım durumu grafiği

## 2010 Yılı Arazi Kullanımı

2010 yılında tarım alanları %87'ye, orman alanları ise %2'ye gerilemiştir. Buna karşın yapay yüzeyler %8'e çıkmıştır (Harita 3, Grafik 3). İnsan eliyle sonradan oluşturulan her türlü alanı içinde barındıran (yerleşim yeri, sanayi tesisleri, yol boyu dinlenme tesisleri, askeri alanlar, kamusal yapılar vb.) yapay yüzeylerde ciddi bir artış yaşanmıştır. Kentsel yerleşimin görüldüğü alanda meydana gelen genişleme dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra yapay alanlar İstanbul – Edirne karayolu üzerinde dikkate değer bir yoğunluk göstermektedir. Bu gzergh üzerinde yer alan yapay alanları villa tipi konutlar oluşturmaktadır. Kentin batısında kalan Bulgaristan ve Yunanistan'a açılan sınır kapıları, kentin gelişimini mecburi olarak doğu aksına yönlendirmiştir (Foto-2). 2010 yılı uydu görüntüsüne göre ormanlık alanlara Sazlıdere, Değirmen, Karaağaç ve Elili Köyleri çevresinde rastlanmaktadır. Özellikle Elili Köyü ve çevresindeki ormanlık alanların tamamını kavak (*Populus alba*) toplulukları oluşturmaktadır.

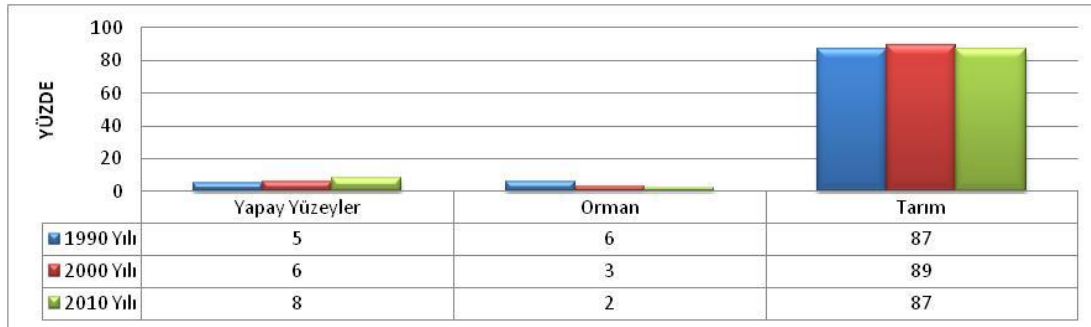


**Harita 5:** 2010 yılı Edirne ilçesi arazi kullanım durumu



**Grafik 3:** 2010 yılı Edirne ilçesi arazi kullanım durumu grafiği

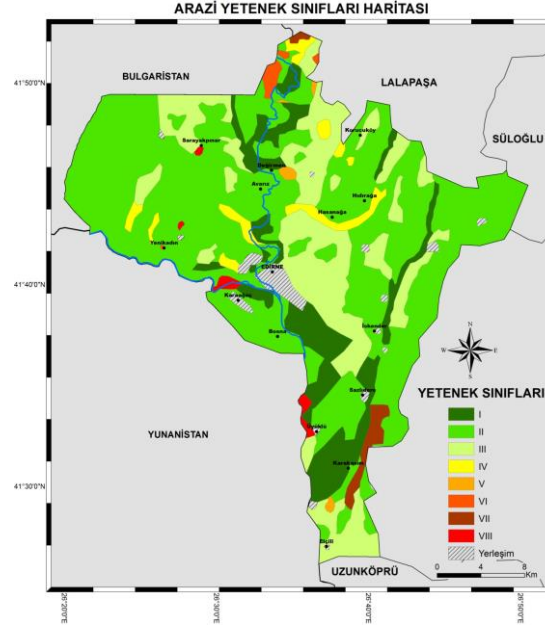
#### Arazi Kullanım Tarzının Yıllara Bağlı Değişimi



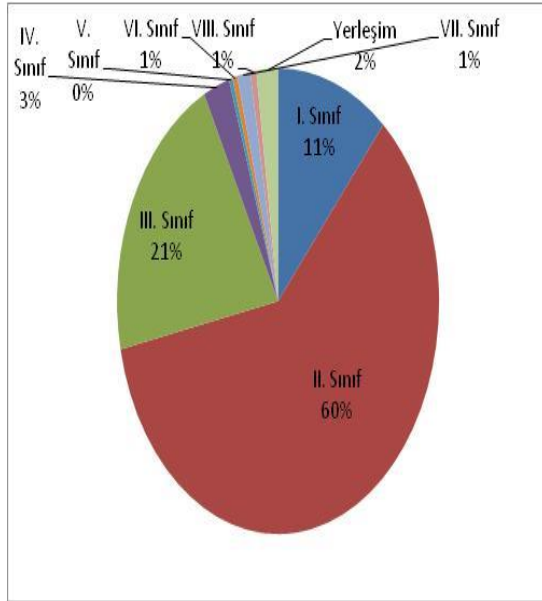
**Grafik 4:** Yıllara göre arazi kullanımını değişimi

Yıllara bağlı arazi kullanımını değişimi incelendiğinde özellikle yerleşim gibi sınıfların içinde yer aldığı yapay yüzeylerde bir artış olduğu gözlemlenirken ormanlık alanlarda ciddi bir azalma ortaya çıkmıştır. 1990 yılında %6 oranında olan ormanlık alanlar 2010 yılında %2'ye gerilemiştir (Grafik-4).

## Arazi Kullanımının Arazi Yetenek Sınıflarına Göre Değerlendirilmesi



Harita 6: Edirne ilçesi arazi yetenek sınıfları haritası



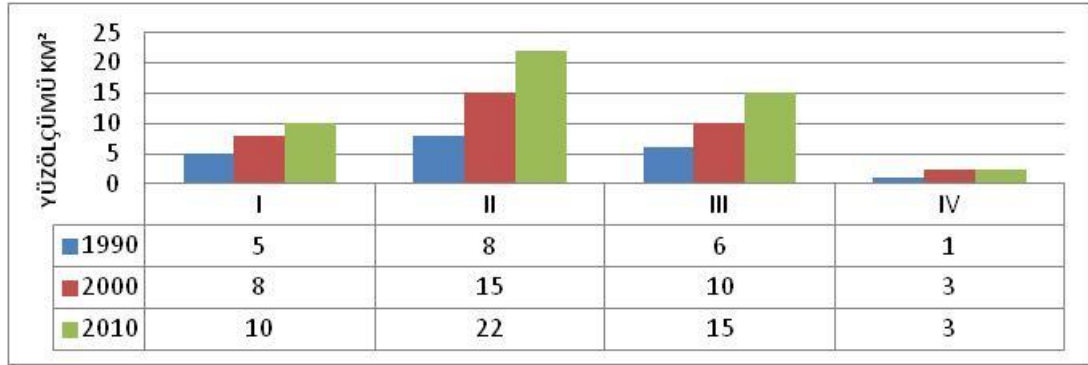
Grafik 5: Arazi yetenek sınıflarının yüzdelerli değerleri

Yetenek	Yüzölçümü (Km <sup>2</sup> )
I. Sınıf	94
II. Sınıf	501
III. Sınıf	172
IV. Sınıf	22
V. Sınıf	3
VI. Sınıf	4
VII. Sınıf	11
VIII. Sınıf	5
Yerleşim	18

Tablo 1: Arazi yetenek Sınıflarının yüzölçümü olarak kapladığı alan

Çalışma alanının arazi yetenek sınıfları incelendiğinde sahanın %95'lik kesiminin tarım faaliyetleri için elverişli olan I, II, III ve IV. Sınıf arazilerden oluştuğu görülmektedir (Grafik 5). Buradan da anlaşılacağı üzere çalışma alanı tarımsal üretim açısından yüksek potansiyele sahiptir. Edirne Merkez yerleşim alanının güneydoğusunda özellikle I. ve II Sınıf tarım arazileri bulunmaktadır. Bu saha aynı zamanda Edirne yerleşim alanının gelişim sahasıdır.

Grafik-6'da yapay yüzey alanlarının arazi yetenek sınıfları üzerindeki yıllara bağlı değişimi görülmektedir. Bu grafiğe göre özellikle 2010 yılında I. II. ve III. Sınıf tarım arazileri üzerindeki yerleşimin arttığı gözlenmektedir. Bu durum çalışma alanının tarımsal potansiyelinin verimli bir şekilde kullanılmadığının bir göstergesidir.



**Grafik 6:** Yapay yüzeylerin AYS'ye göre dağılımı

### **Sonuç ve Öneriler**

Bu çalışmada 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait uydu görüntüleri kullanılarak arazi kullanımı tespit edilmiş ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Ayrıca çalışma alanının yıllara bağlı arazi kullanımındaki değişim sahanın arazi yetenek sınıfları ile karşılaştırılmıştır.

Buna göre özellikle 2010 yılında I. ve II. Sınıf tarım arazilerinin yapılaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca yıllara bağlı değişim göz önüne alındığında çalışma alanının yaklaşık %6'sını kaplayan ormanlık alanların 2010 yılında %2 değerine düştüğü görülmüştür. Bu elde edilen değerler ışığında aşağıdaki sonuç ve öneriler ortaya konulmuştur.

1. Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin kesişim alanında kurulmuş bir kent olan Edirne, tarımsal açıdan son derece önemli topraklara sahiptir.
2. Edirne kent merkezi büyümekte ve bu büyüme değerli tarım alanları üzerinde gerçekleşmektedir. Yerleşim alanlarının planlamasında, tarımsal değeri nispeten düşük alanlar tercih edilmelidir.
3. Tarım alanlarında oransal bir azalma dikkat çekmemektedir. Ancak sınırlı orman alanlarındaki azalma dikkate değer ölçüdedir. Özellikle Meriç nehri yakın çevresinde yapılacak ağaçlandırma sahaları, son yıllarda etkisi daha da artan taşkın riskini önlemede katkı sağlayacaktır. Bunun için öncelikle nehrin yakın çevresinin yeniden planlanması gerekmektedir.
4. Sürdürülebilir tarım desteklenerek birim alanda alınan verimin artırılması sağlanmalıdır. Yerel çiftçinin birim alandan daha fazla ürün elde etmesi hem kentin kalkınmasında, hem de tarım alanlarının korunmasında etkili olacaktır. Bu amaçla öncelikle sahanın ürün deseninin belirlenmesi gerekmektedir.



**Foto 1:** Meriç nehri çevresindeki kavaklık alanlar



**Foto 2:** Edirne Merkez ilçesi doğu aksında gelişen yerleşim alanları

**Kaynakça**

- Çivi A. ve diğ., (2009) Corine (Coordination Of Information On The Environment) Projesi, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, İzmir.
- Çukur H., Gündüzoğlu G. (2008) “Identify of The Vegetation Properties in The Western Anatolia By Landsat Images”, 5. Th International Conferance on the Geographic Information Systems, Istanbul.
- Edirne Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2012), Edirne İl Çevre Durum Raporu, Edirne.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2005) Edirne Tarım Master Planı,
- Kara, F. ve Karatepe, A., (2012). “İstanbul-Uzaktan Algılama Teknolojileri İle Beykoz İlçesi(1986-2011) Arazi Kullanımı Değişim Analizi” Marmara Coğrafya Dergisi, sayı 25, s. 378-389, İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2001) “Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanımı Ve Afyon Örneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt III, Sayı: 1, s. 151-16



## **Türk Kültür Coğrafyasının Bir Ögesi Çingener-Romanlar\***

*A Member of Turkish Cultural Geography "Gypsies-Roma People"*

**Mehmet DENİZ<sup>1</sup> -A. Çağlar DENİZ<sup>2</sup> -**

**Abdülkerim DİKTAŞ<sup>3</sup>, -Merve BALCIOĞLU<sup>4</sup>**

### **Özet**

Hindistan'dan uzun zaman önce ayrılan Çingener; Anadolu, Karadeniz'in kuzeyi ve Afrika üzerinden Avrupa'ya kadar göç etmişlerdir. 18. ve 19. yüzyıllarda Amerika kıtasına da göç eden Çingener, tarihin en uzun ve hâlâ devam eden göçlerinden birini yaşamaktadırlar. Geçmişte Avrupa'da Mısırlı olduklarına inanılarak *Küçük Mısırlı* ya da *Mısırlı* şeklinde nitelendirilmişlerdir. Bu sebeple Batı dillerinde Egyptian'dan türeyen Gypsy terimini tam olarak karşılama da Çingene manasında kullanılmıştır. Benzer bir şekilde Osmanlı döneminde de Mısırdan geldiklerine inanılmış olup Mısırlı manasına gelen *Kıpti-Kıptiyan* adı ile anılmışlardır. Göç ettikleri ya da yerleştikleri hemen her bölgede ayrımcılığa uğramış olan Çingenerin tarih boyunca en rahat yaşadıkları dönem ve bölgeler, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Tuna boyları olmuştur. Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra da özellikle Müslüman Çingener Anadolu'ya yeniden göç etmişlerdir. Türkiye, Çingene ve ya bugün tercih edilen kullanımı ile Roman nüfusunun fazla olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, bu araştırmada Çingenerle ilgili çalışmaların analizi yapılarak tarihsel süreçte onların dünyadaki ve Türkiye'deki durumu incelenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Çingene, Roman, Kıpti, Kültür Coğrafyası, Etnik Coğrafya*

### **Abstract**

Gypsies left long time ago from India and they migrated to Europe by passing Anatolia, North of Black Sea and over the North Africa. Gypsies who migrated to America in 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries, live immigration which in the longest immigration of history and still goes on. In past, it was believed that they were Egyptian and they called "Little Egyptian" or "Egyptian". Because of this, in west languages Gypsy derived from Egyptian, even if Gypsy is not exactly the same meaning, "gypsy" used in the meaning of gypsy. Also, in the period of Ottoman. It was believed that Gypsies came from Egypt and they called "Kıpti-Kıptiyan" means Gypsy. Gypsies were exposed to discrimination wherever they migrated or located, but through history Tuna River which are in the border of Ottoman empire were the last place and period for Gypsies. After Ottoman empire was destroyed, especially Muslim Gypsies migrated again to Anatolia. Turkey takes place as one of the countries which over population of the Gypsy or nowadays preferred called the name of Roman in the study, analysed past studies on tried to research situation of Gypsies in Turkey and world through historical period.

**Keywords:** *Gypsies, Roma people, Kıpti, Cultural Geography, Ethnic Geography*

### **Giriş**

Coğrafya doğal ortam ve insanların karşılıklı ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Tarihi gelişimi süresince kimi araştırmacılara göre ansiklopedik devre diye de adlandırılan ilk coğrafi bilgilerin daha ziyade seyahatnameler ve doğal çevre unsurları ile ilgili olduğunu

\* Bu araştırma Uşak Valiliği tarafından desteklenmektedir.

<sup>1</sup> Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

<sup>2</sup> Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

<sup>3</sup> Arş.Gör., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü

<sup>4</sup> Arş.Gör., Uşak Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

söylemek mümkündür. Bu sebeple de “Coğrafya, temelde bir yeryüzü ilmidir” (Doğanay, 2002a: 1) şeklinde de tanımlanmaktadır. Ancak sonraları klasik dönem olarak da adlandırılan dönemle birlikte özellikle tarih ilmi ile olan ilişkisinin önemi üzerinde durulmuş ve bilimsel manada çevreyi şekillendiren en büyük unsur olan insan faaliyetlerinin konu edinildiği Beşeri Coğrafya da akademik olarak gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1800’lü yıllarda Carl Ritter (Die Erkunde) ve Friedrich Ratzel (Anthropogeographie-Antropocoğrafya) çalışmaları ile Beşeri Coğrafyanın ayrı bir dal olarak ortaya çıkması ve ilerlemesi mümkün olmuştur. Daha yakın tarihlere gelindiğinde ise 20. yüzyıl başlarında özellikle Carl Ortwin Sauer’in *Agricultural Origins and Dispersals* (1952) ve *The Morphology of Landscape* (1925) adlı eserleri ile Kültürel Coğrafya popüler olmaya başlamıştır. (Bkz. Doğanay ve Sever, 2011: 37-41; Doğanay, 2002b, 28-33; Özgüç ve Tümertekin, 2000: 25-129; Tümertekin ve Özgüç, 2002: 3-31; Özgen, 2010). Post modern coğrafya ekolleri içinde de kültürel coğrafya çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel Coğrafya günümüzde Beşeri Coğrafyanın önemli çalışma alanlarından birini oluşturur (Gibson ve Waitt, 2009: 411). Bazı çalışmalarda coğrafyanın doğal olaylar dışındaki tüm çalışma alanlarının Kültürel Coğrafyanın konusu olduğu belirtilmektedir (Jordon-Byckov ve Domosh, 2003’den Aktaran: Arı ve Köse, 2005: 54).

Kültür Coğrafyası ya da Kültürel Coğrafya yaşanan çevrenin fiziki özelliklerinden ziyade oradaki kültürleri vurgular (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 105). Kültürel Coğrafya araştırmalarında Arı ve Köse’nin de belirttiği gibi, yeryüzünü asıl şekillendirenin insan olduğu ve onun kültürleri üzerine yoğunlaşılması gerektiğine inanılır (Arı ve Köse, 2005: 54). Farklı kültür renklerine ulaşmak post modern paradigmanın nüvelerinden biridir (Özgen, 2010: 7).

Beşeri Coğrafya çalışmaları kültürel yaklaşımlar, yerler ve mekânlardan kaynaklanan anlamlar, değerler ve durumlardaki vurgulara dikkat çeker. Bunları da anlamak için kültürün ne olduğu konusunu bilmek gerekmektedir (Domosh vd., 2010: 2). Latince kökenli kelime olan *cultura*, ibadet etme, koruma, yetiştirme-geliştirme, ikamet etmek-yaşamak gibi anlamları olan *colere* kelimesinden türemiştir. Bu anlamların hepsi günümüzde bu kelimedenden türeyen farklı kelimeler halini almışlardır. Örneğin yetiştirme ya da toprağı işleme manasına gelen kültivasyon; ikamet anlamında koloni ve ibadet anlamına gelen *kült* kelimeleri, Latince kökenleri olan bu kelimelere örnek olarak gösterilebilir (Williams, 2008: 16).

Günümüz Türkçesinde farklı araştırmacıların ilgi alanlarına göre olan ancak hemen her kesim tarafından da kabul gören kültür tanımlamaları söz konusudur. Örneğin Türk Dil Kurumu’nun *Büyük Türkçe Sözlük ve Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*’nde ifade edilen bazı kültür tanımları aşağıdaki gibidir:

-*Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.*

-*Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.*

-*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.*

-*Bireyin üyesi olduğu toplumdan öğrendiği bilgi, gelenek, görenek, davranış, yasa, sanat, uygulamı, zanaat gibi özdeksel ve tinsel ürünlerden oluşan bütün. bk. kültür kalıtı, kültür alanı, alt kültür, çevresel kültür, uygarlık, krş. halk kültürü, halkbilim.*

*-Bir halkın ya da bir toplumun özdeksel ve tinsel alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü: Yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel gereksemelerin elde edilmesi için kullanılan her türlü araç gereç; uygulanan teknikler; düşünceler, beceriler, inançlar, geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum, davranış ve yaşama biçimlerinin topu. ”([http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55787deb46e915.91449213](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55787deb46e915.91449213) (11,06,2015))*

Farklı araştırmacılar tarafından “*Belirli bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve birbirine aktarılan bilgi tavır ve davranış kalıpları*” (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 105) ve “*çevrenin insan tarafından meydana getirilen kısmı*” (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 105) şeklinde de tanımlar yapıldığı görülmektedir.

Gökalp (1970) “*Kültür, yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani iktisadi ve fenni hayatlarının âhenkli bir bütünüdür*” (s. 30) şeklinde bir tanım yapar. Kültür tanımını yaparken bunu hars ve tezhib şeklinde ikiye ayrılması gerektiğinden ve birinin milli ve halk tarafından oluşturulup geliştirildiğinden; diğersinin ise özel bir eğitim ile elde edilen duyuş, düşünüş ve yaşayış olduğundan söz eder (Gökalp, 1970: 104-110). Başka bir eserinde ise kültür tanımını yaparken milli olduğundan, dinsel, ahlaksal, estetik duyguların toplamı olup, esin ve sezgiler ile oluşturulabileceğinden (Gökalp, 1991: 4-5) bahsettiği görülür. Kafesoğlu da kültürün milli yönünü vurgulayan bir tanım yapmıştır. Ona göre birbirinden farklı inanış, eğilim, düşünce, kullanış ve davranış tarzları her milletin kendi kültürünü oluşturmuş; topluluklara ait davranış ve teknik kuruluşlar kültürü meydana getirmiştir (Kafesoğlu, 1998: 16).

Kaplan (2009)’ a göre ise kültür, tabiatın insana verdikleri ile yetinmeyerek onu değiştirmesi, yenilikler ortaya çıkarması ve bu amaç için yapılmış maddi ve manevi her şeydir. Kültür, çok uzun sürede oluşur ve diğerkültürler ile münasebet halindedir (s. 33). Bu tanımda ise kültürden doğalin karşıtı ve birbirlerinden etkilenen bir süreç olduğu şeklinde bahsedildiği görülmektedir.

Kuşkusuz kültür tanımlarını arttırmak mümkündür; ancak burada coğrafyacının ilgisini çeken hususlar; özellikle üzerinde çalıştığı kültürlerin dağılış düzenleri, mekânı nasıl şekillendirdikleri, nasıl yayıldıkları vb. konulardır. Kültür coğrafyasının ilgilendiği temel sorunlar: Kültür, kültür alanları, kültürel mekân, kültür tarihi ve kültürel ekolojidir (Wagner ve Mikesell, 1962’den Aktaran: Tümertekin ve Özgüç, 2002: 108). Bu tip sorunlar incelenirken ve haritalandırılırken, çeşitli özellikler dikkate alınmaktadır. Bunların başında arazi kullanımı ve maddi kültür öğeleri, dinler, diller, ırklar, nüfusun dağılışı ve siyasal örgütlenmeler gelmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 149).

## **Amaç**

Bu çalışmada, Anadolu’nun kültürel bir ögesi olan, şehirlerde ve kırsal alanlarda kendine özgü yaşam tarzları ile hayatlarını devam ettiren Çingenerler-Romanlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Genel olarak, kendilerine has tarzları nedeniyle yaşadıkları çevredeki diğergruplardan ayrı olarak yaşamayı tercih eden Çingenerler-Romanlar hakkında birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de yeterince çalışma yapılmadığı görülmektedir. Az sayıdaki bu çalışmaların önemli bir kısmında da ön kabul ve önyargıların olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu metinde genel olarak geçmiş çalışmalardan derlemeler yapılmış, yer yer de arazi gözlemleri yoluyla elde edilen örneklerle Türkiye’deki Çingene-Romanların kim olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bu konu çok geniş bir şekilde ele alınabileceğinden ve bu durumda böyle bir metin içerisine sığdıramayacağından Çingene-Romanların tüm özelliklerinden ziyade, seçilmiş bazı karakteristikleri üzerinde durulmuştur.

## Çingene ve Roman Tabiri

Anadolu coğrafi konumunun verdiği özellikleri sayesinde, her dönem önemli bir yerleşme ve ekonomik faaliyet sahası olmuştur. Türkiye Yarımburgaz mağarasındaki insana ait ilk doğal meskenlerden günümüze kadar farklı medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. En eski uygarlıklardan olan Hititlere, Frigyalılara, Truvalılara, Urartulara, vb. ait yerleşmeler ve kültür belgelerine Anadolu'nun tamamında rastlanmaktadır. Bu kadim uygarlıkların ardından Perslerin, Yunan kolonilerinin, Makedonların ve Romalıların hâkimiyet sahasına girmiş olan Anadolu, 1071 Malazgirt Savaşı ve öncesinde ise Türklerin yoğun göçü ile Türk hâkimiyeti dönemine girmiştir. Hâkim her unsurun izlerinin görüldüğü coğrafyada değişmeyen en önemli özellik ise bölgenin önemli bir göç bölgesi ve doğu-batı arasındaki geçiş özelliği olmasıdır. Anadolu üzerinden batıya göç eden, bir kısmı ise bu toprakları terk etmeyip yurt edinen, Anadolu'nun ve Türkiye'nin kültürel zenginliğinin parçası olan gruplardan biri de Çingeneler- Romanlardır. Hindistan'dan göç ederek Karadeniz'in kuzeyi, Mısır, Kuzey Afrika ve Anadolu üzerinden batıya doğru göç eden bu gruplar, birçok yerde izole olmuş hayatları ile özgün bir kültür oluşturmuşlardır.

Çingeneler-Romanlar; bu iki isim dışında birçok farklı isimle de anılmaktadırlar. Roman-Roma adı Çingene'ye göre daha yeni bir tabirdir. Bu araştırma sürecinde ise da özellikle 'Çingene' terimine yüklenen kötü anlamlardan dolayı Roman adı da kullanılmıştır. Ancak bazı kesimlerin Roman adını sevmediklerine ve Çingene adının gerçek isimleri olduğunu söylediklerine de tesadüf edilmiştir. Örneğin; Uşak ilinde yapılan bir mülâkatta: "Biz Çingene'yiz, eskiden hep Çingene bilinirdik. Roman adı sonradan çıktı." şeklindeki ifadesiyle Çingene adını esas isimleri olarak kabul edenlere rastlanmıştır. Ayrıca, bu toplum içinde bazı kesimlerin farklı sebeplerle Çingene adını tamamıyla reddetmediklerine de rastlanılmaktadır. Örneğin; bugün Roman toplumu içinde tanınmış bir sima olan, Romanlar ile ilgili bir kısa film de çeken yönetmen Elmas Arus bir gazeteye verdiği röportajda konuya şu şekilde değinmiştir:

*"Üç sene önceki Roman Açılımı'na kadar toplumun bütün marjinaleri için kullanılan tabir 'Çingene'ydi. Açılımdan sonra artık 'Roman' daha popüler ve temiz bir kavram gibi algılanıyor. Oysa 'Çingene' kelimesinin bir suçu yok. Onun altını olumsuzluklarla dolduran önyargıların ve ayrımcı politikaların ortadan kaldırılması gerekiyor. Grupların içinde karışık bir dinamik olduğundan kimlik ve kavram kargaşası devam ediyor. Ama başka kimlikler altında gizlenerek kendinizi ifade ederseniz sorunları çözemezsiniz."* (http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25304756.asp (11,06,2015))

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, içine yüklenen anlama bağlı olarak bazı kesimler tarafından reddedilen ve bazıları içinse hâlâ kabul gören 'Çingene' terimine metin boyunca yer verilmiştir. Ancak buradaki amaç Arus'un da belirttiği gibi kelimeye bir suç yükleyip, toplumu damgalamak değildir. Çingene tabiri toplumu adlandırmak için kullanılan, tarihten gelen bir isim olduğu için tercih edilmiştir. Ayrıca metnin ilerleyen kısımlarında da belirtileceği üzere Türkiye'de yaşayan Çingenelerin sadece bir kolu olan "Rom-Roman" adı esasen diğer grupları tam olarak kapsamamaktadır. Dolayısıyla, topluluğu bir kola indirgemekten ziyade Çingene adının tüm grupları birleştirici yönü de dikkate alınmıştır.

## Romanlar-Çingeneler

Çingeneler-Romanların Türkiye'de ve dünyada çok çeşitli adlar ile anıldığı görülmektedir. Dünya'da Romanlar için kullanılan 70'ten fazla etnik adlandırma yer almaktadır (Atasoy ve Ertürk, 2010: 90). Çingenelerin isminin kökenine gelince bu adların Yunanca bir kelime olan *Atsinganoi* veya *Atzinganoi'den* geldiği üzerinde durulmaktadır. Farklı kaynaklarda ve bölgelerde kullanılan Zigenuner (Almanya), Tsiganes (Fransa),

Zingari (İtalyanca) Cigányok (Macarca) gibi isimlerin tamamı Bizanslıların verdiği bu isimden kaynaklanmış ve dinsiz bir mezhep adı olan Athínganoi falcı ve büyücü oldukları için Çingenelele verilmiştir (Fraser, 2005: 48).

Marsh (2008a: 5) ve Şanlıer (2013: 21), Türkiye'deki Çingenelelerin kökenini Bizans'a dayandırmaktadır. Marsh, kelimenin Yunanca *Atsinganoi* ya da *Athinganoi'den*; Şanlıer ise *Athingoni* kelimesinden türediğini belirtmektedir. Rom adı ise Romanide erkek manasına gelen tekil bir anlam taşıırken, "Roma" kendilerini tanımlayan çoğul bir terimi ifade eder (Seeman, 1998: 39).

Türkçede Çingenelele-Romanlara çok çeşitli isimler verilmiştir. Örneğin; bir araştırmada Çingenelelerin sıkça kullanılanları "Kıptî", "poşa", "karaçı" ve "roman" sözcükleri olan Lûlû, Mutrib/Mutrip, Arabacı, Sepetçi, Gurbetî, Abdal, Esmer Vatandaş, Teber, Kara Kuvvetleri, Köçer, Karaoğlan, Beyzâde, Cuki, Balamoron, Pırpır, Todi, Mango (Yıldız, 2007: 77-78) gibi birçok tabirden bahsedilmektedir. Çingenelele isim verilirken coğrafi farklılıklar söz konusudur. Yaşanılan bölgedeki farklılıklar ve Çingenelelerin kollarına göre çeşitli isimler tercih edilmiştir. Ayrıca mesleklerin de Çingenelelerin adlandırılmasında etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye'nin çeşitli yörelerine göre yaygın kullanılan isimlere gelince Kolukırık, (2013: 8-9) "Roman" adının Ege, Marmara ve Karadeniz'de tercih edildiğini; Akdeniz Bölgesinde "Arabacı" ya da "Manuş", Adana ve Osmaniye yöresinde ise "Cono" adlarının; Erzurum, Artvin, Bayburt, Erzincan ve Sivas'ta "Poşa" adının; Van, Hakkâri, Mardin ve Siirt'te "Mıtrıb", İç Anadolu'da "Elekçi" adlarının özellikle kullanıldığını belirtmiştir.

Osmanlı döneminde Romanlar; Kıptî ve Çingene olarak iki şekilde adlandırılmışlardır (Altınöz, 2007: 14). Kıptî, aynı zamanda Mısır'ın eski kadim halklarından birine verilen addır (Erdem, 1997: 177). Geçmişte Batı dünyasının Çingenelelerin Mısır üzerinden gelen büyücü ve falcılar olduğuna inandığını görmekteyiz. Mısırdan geldiklerine inanıldığı için Mısırlı manasında bu kelimeyi kullanmış olabilecekleri de belirtilmiştir (Fraser, 2005: 49). "*Mısırlının İngilizcesi Egyptian; Çingene'nin İngilizcesi ise Egyptian kelimesinden türemiş olan Gipsy/Gypsy'dir.*" (Bkz. Fraser, 2005: 123 ÇN; O'Hanlon ve Holmes, 2004: 3)

Fraser (2005: 36), Çingenelelerin kökenini bilmenin çok güç ve hatta bunu aramanın boş olduğunu belirtmektedir. Özellikle Osmanlı topraklarına Çingenelelerin Balkanlar üzerinden geldiği de rivayet edilmektedir (Altınöz, 1995: 24-25). Kaynakların bir kısmı, 9. ve 14. yüzyıllar arasında kuzey Hindistan'dan Avrupa'ya geldiklerini (Ringold vd., 2005: 3) veya Büyük İskender'in M.Ö. 327-326'daki Hint seferleri sırasında İran'a gelmiş olabileceklerini söylemektedir (Kaufman, 1984: 42'den Aktaran: Fraser, 2005: 28). Çingenelelerin (Kıptilerin) dünyaya yayılışlarının bir sebebinin de Mısır'dan kovulmaları olduğuna inanılmaktadır (Onur, 1995: 16). Rivayetlere göre Suriye üzerinden Afrika'ya diğer bir kısmı ise Anadolu'yu kullanarak Avrupa'ya ulaşmışlardır (Orkun, 1952: 1734). Bazı kaynaklar ise Çingenelelerin 5. yüzyılda Hindistan'dan ayrılmaya başladıklarını (Altınöz, 2013: 27) yazar. Önce Ortadoğu'ya ulaşan Çingeneleler yaklaşık olarak XII – XV. yüzyıllarda Avrupa kıtasına ulaşip yerleşmeye başlamışlardır (Karahasan-Çınar, 2005: 147-148'den Aktaran: Atasoy ve Ertürk, 2010: 91). Kim oldukları tam olarak bilinmeyen bu insanların Ortaçağ ve Yeniçağa girerken Avrupa'da Küçük Mısırlılar olarak anıldıkları görülmektedir (Bkz. Fraser, 2005: 19-167). Avrupa'da Küçük Mısır adında bir yerden geldiklerine inanıldığından Mısırlı manasına gelen *Gypsies* ve Küçük Mısır Dükü-Kontu gibi adlar aldıklarından bahsedilmektedir (Fraser, 2005: 67-68; Bkz. O'Hanlon ve Holmes, 2004: 3).

Harita 1. ve Harita 2. incelendiğinde Çingenelelerin tahmini göç yolları daha iyi anlaşılacaktır. Tarihlendirmeler araştırmacıdan araştırmacıya değişebilmesine rağmen, haritalarda görüldüğü üzere kavimler Kuzey Hindistan'dan batıya doğru hareket etmişlerdir.

Önce Afganistan ve İran topraklarına, oradan da Anadolu ve Kuzey Afrika'ya ulaşarak Avrupa'ya geçmişlerdir. Çingenerin Avrupa'ya ulaştıklarında farklı sebepler ve farklı tarihlerde Avrupa'nın dört bir köşesine yerleştikleri görülmektedir (Harita 1. ve Harita 2). Avrupa'ya göç eden Çingener sadece Romlar değildir (Fraser, 2005: 203). Ancak Uluslararası Çingene Komitesi (CIT) 1971'de 14 ülkenin katılımıyla gerçekleşen ilk Dünya Çingene Kongresi'nde Çingene yerine Rom adını (Fraser, 2005: 269) kabul edince Lom, Dom ya da diğer kullanımlardan vazgeçilmiştir. Günümüzde Türkiye'deki Roman nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Rom'lar, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşması gereğince Yunanistan ile aramızda yapılan nüfus mübadelesi ile gelmişlerdir. Bu grup özellikle ülkenin batı yarısında yaşamaktadır (Kolukırık, 2008: 149; Kolukırık, 2013: 8-9).

**Harita 1.** Çingenerin anayurtlarından göçleri



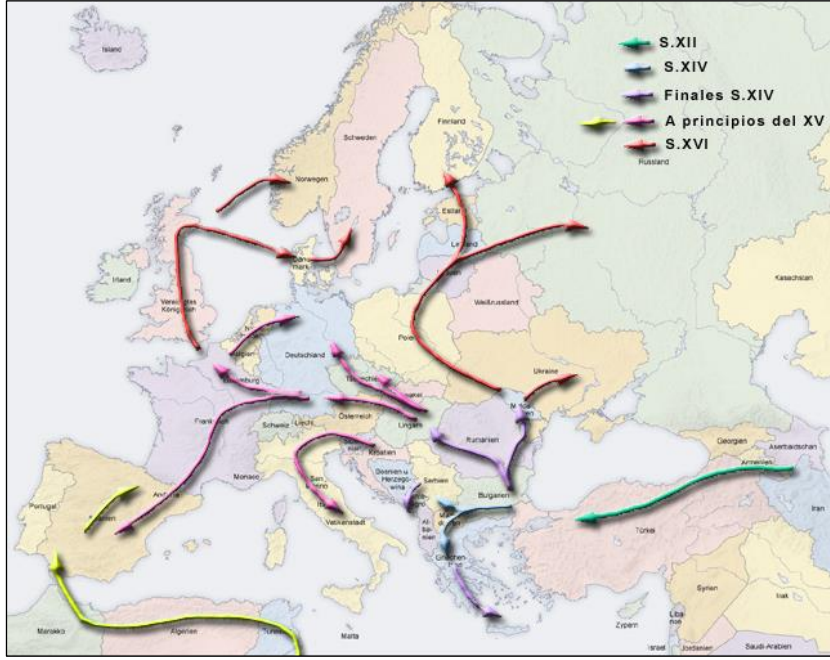
**Kaynak:** <http://www.romahistory.com/en/1-11.htm> 'den aynı (26/06/15)

Çingenerin diğer bir karakteristik özelliği ise, kendilerine özgü dilleridir. Romani dili Sanskritçenin Prakrit kolundan bir dildir (O'Hanlon ve Holmes, 2004: 3). Avrupa'da 60'dan fazla lehçeyle konuşulan Romani dili için dünyada standart bir yazı dili yoktur (Fraser, 2005: 19). Farklı dillerden etkilendiği gibi yaşadıkları bölgelerin dillerini de etkilemişlerdir. Dillerinden Türkçeye de özellikle argo cinsinden kelimelerin girdiği görülmektedir. Örneğin gürültü-patırtı anlamındaki *çingar* ve *papel* kelimeleri Çingene dilinden Türkçeye girmiştir (Orkun, 1952: 1734-1735).

Çingenerin Ermenistan'da uzun süre kalmaları nedeniyle Avrupalı Çingenerin dilinde Ermenicenin izlerine çokça rastlanır. Türkiye, Kafkaslar, İran ve Ermenistan'da boşa olarak bilinen ve Lomavren bir dil kullanan Çingenerde Ermenicenin etkisi çok olmasına rağmen Avrupa'daki Çingenerle ortak kelimeler azdır (Fraser, 2005: 43).

Türkiye'de yaşayan farklı Çingene grupları olan Rom, Lom ve Dom'lar yaşadıkları çevrede hangi dil yaygın olarak kullanılıyorsa Romani, Domari ve Lomani'nin yanında bu dilleri de kullanmaktadır (Kolukırık, 2008: 149; Bkz. Marsh, 2008a: 18).

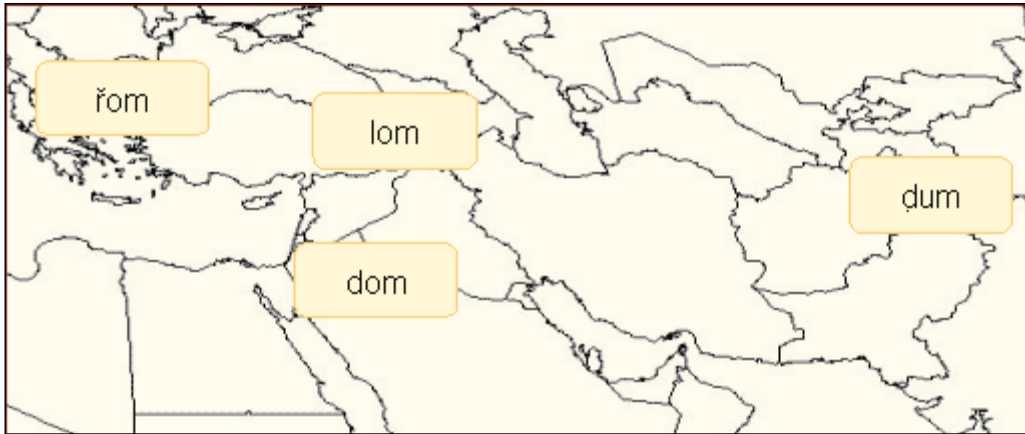
**Harita 2.** Çingenerin Anadolu üzerinden Avrupa'ya göçleri



**Kaynak:** [http://en.wikipedia.org/wiki/Romani\\_people#/media/File:Movimiento\\_gitano.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/Romani_people#/media/File:Movimiento_gitano.jpg)  
(15.03.2015)'den aynı

Türkiye'deki Romanların (Rom) özellikle çocukluk çağındakiler, Romani dilini bilmezler ve günlük hayatta Türkçe konuşmaktadırlar (Kyuchukov, 2007: 80). Örneğin; Uşak ve çevresinde yaşayan Çingenerin-Romanların bu dili büyük ölçüde unuttukları; yaşlılar dışında bilen de pek kalmadığı, onların da günlük hayatta kullanmadıkları ve bir kaç kelime dışında konuşulmadığı görülmüştür.

**Harita 3.** İndik Diller Konuşan Hindistan Dışındaki Göçebe Nüfusun Dağılışı



**Kaynak:** <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/origins.shtml> (26/06/15)'den aynı.

Çingenerler genel olarak göçebe bir hayat sürerler ve gittikleri bölgelerin dil, din, gelenek ve göreneklerine kolaylıkla uyum sağlayabilirler. Özellikle yaşadıkları yerin dili

kolaylıkla alınırken, dini inanışları ise zahiren kabul ettikleri belirtilmektedir (Altınöz, 1995: 23). Bu sebeple dini kurallara çok sıkı bağlı olmadıkları birçok araştırmacı tarafından da dile getirilir. Geçmişte Sofya'da yaşayan ve neredeyse tamamı Müslüman olan Romanların zamanla Hıristiyanlaşması ve çok azının dinini değiştirmemesi (Kyuchukov, 2007: 74) buna bir örnektir. Osmanlı topraklarında Müslüman olanlarından dahi cizye\* alınmış, birçok asayişsizlik ve huzursuzluğun da sorumlusu olarak görülmüşler ve haklarında birçok kanun çıkarılmıştır (Altınöz, 1995: 25; Altınöz, 2007: 15-19).

Osmanlıdaki cizye alma durumu ile aynı olmasa da Çingenelerin inançlarına karşı tutum Avrupa'da da benzerdir. Örneğin; Hıristiyanların üç ana mezhebi olan Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerince dinsiz olarak görülmüş, belirli bölgelerde kutsal tören vb. faaliyetlere katılmaları engellenmeye çalışılmıştır (Fraser, 2005: 163-164). Osmanlı Devleti'nde ise inanç hususunda samimiyetlerinden kuşku duyulsa da ibadetlerine engel olduğuna veya inançlarını hürce yaşayamadıklarına dair bir tespit tarihçiler tarafından yapılmadığı görülmektedir.

Günümüzde Türkiye'deki Çingenelerin neredeyse tamamı Müslüman'dır (Kyuchukov, 2007: 77). Müslüman Romanlar, itikadi Bektaşî-Alevî (Daha ziyade göçebeler) ve Sünnî (Daha çok yerleşikler) olmak üzere iki gruba ayrılır (Kolukırık, 2013: 9). Kolukırık'ın Ege Bölgesi'nde yaptığı çalışmalara göre Çingenelerin genel olarak Aleviliği kabul etmediği bulgulanmıştır (Kolukırık, 2006: 3). Ancak Uşak genelinde yaşayan Çingenelerin-Romanların büyük kısmı Bektaşî-Alevî mezhebine tabidirler. Türkiye'de Sünnî ve Şiiilerin yanında tarikatlara, şeyhlere yakın olanlara, Doğubayazıt, Ani ve çevresinde Yezidilere, Yehova Şahitliğine inananlara ve Ortodoks Hıristiyan olan Çingenelere de rastlanabilmektedir (Marsh, 2008b: 22-27).

Geçmişte yaptıkları ritüellerin benzerlerini bugün de sürdürdükleri görülmektedir. Örneğin; Kakava Bayramı adını verdikleri ve her yıl 5 Mayıs'ta yaptıkları eğlencelerde Edirne Çingenelerinin şafak sökmeden Tunca Nehri'ne girdikleri ve dua ettikleri görülmektedir. Bunun Ganj nehrinde ibadetlerini yapan Hinduları ve Çingenelerin bu bölgelerden ayrılışını anımsattığı üzerinde durulmaktadır (Onur, 1995: 19).

Çingene kültürünü anlamak için anahtar tanım onun nomadik doğasıdır. Çingeneler genel olarak atlı arabalar ile seyahat etmektedir, ancak günümüzde modern araçlar bunların yerini almışlardır. Bu belki de ana kültür- yerli kültür ile Çingene kültürü arasındaki en büyük farklılıktır (Anderson, 2010: 108). Çingeneler birçok kaynaktan göçebe olarak geçmektedir. Bunun yanında Türkiye'de de önemli bir kesim tarafından Çingenelerin göçebe bir hayat sürdürdüğü fikri yaygındır. Bu sebeple onlara verilen adlardan biri de göçebedir. Oysa Türkiye'de yaşayan Çingeneler büyük oranda yerleşik hayata geçmiş, sabit konutlarda yaşamaya başlamışlardır. Hatta Çingenelerin önemli bir kısmı çok uzun süredir yerleşik hayata geçmiş bulunmaktadır. Bu sebeple günümüzde sedanter yaşayan bu insanları göçebe ismi ile tanımlamak, gerçeği yansıtmadığı gibi özellikle yerleşik nüfusun yoğun olduğu yerlerde verilen bu isim abesle iştiğal etmekten öteye de geçmemektedir.

Ancak Türkiye de dâhil dünyada Çingenelerin bir kısmı hâlâ göçebeliği sürdürmektedir. Bu sebeple birçok sahada onları yerleşik hayata geçirmek için uğraşlar verilmiştir. Toprak verilerek yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmışsa da başarı sağlanamamıştır (Altınöz, 1995: 28-29; Altınöz, 2007: 27). Kuşkusuz ki bunda ekonomik bazı sebeplerin, mesleklerini bu şekilde daha iyi icra edebilmelerinin etkisi vardır. Ancak bazı araştırmacılar bu durumu Çingenelerin bir savunma mekanizması olarak göstermektedir. Örneğin; Fraser, Çingenelerin göçebe olmalarındaki en büyük sebebin,

---

\* İslâm Devletindeki ve Osmanlılarda Gayri Müslim tebaanın erkeklerinden alınan bir vergi çeşidi (İnalçık, 1998; Erkal, 1998).



düşmanlarına karşı güç kullanmaktan ziyade hareket halinde olup problemlerden kurtulmak olduğunu belirtmiştir (Fraser, 2005: 271), şeklinde açıklamaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde Çingene unsurların nerelerde ikamet edebileceği ve hangi alanlar arasında göç edebileceğine dair çeşitli uygulamalar yapıldığı görülmektedir (Altınöz, 2007: 18-19 ve 23). Buradaki amacın kuşkusuz rahatça vergi alabilme isteği ve bu göçebe toplulukların diğer göçerler gibi gittikleri sahalarda çıkardıkları huzursuzluklara engel olunmaya çalışılmasıdır. Zira çeşitli kaynaklarda da görüleceği üzere Çingeneler tarihte birçok kez devlete şikâyet edilmişlerdir (Altınöz, 2007: 16). Bu gibi uygulamaların sadece Türk topraklarında gerçekleştiğini düşünmek de hatalı olur. Çünkü gerek geçmişte gerekse günümüzde birçok bölgede Çingenelerin ayrımcılığa tabi tutulduğu ve hor görüldüğüne rastlanabilir. Örneğin; Batı dünyasının en gelişmiş demokrasilerinden birine sahip olan İngiltere’de dahi bu tip yasal uygulamalara rastlanabilmektedir. Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliğine üye ülkelerin vatandaşı dahi olsa Çingenelerin ülkelerine kabulünde engeller çıkarması (Karaman, 2007: 37) bunun göstergelerindedir.

Çingeneler için göçebelik tarihte hep bir tema olarak varlığını sürdürmüştür (Mayall, 2004: 283). Hâlâ göçebeliği devam ettiren Çingeneler olduğu gibi Orta ve Doğu Avrupa’daki çoğu Çingene, Osmanlı dönemi ya da sosyalizm sırasında yerleşik hayata geçirilmişlerdir (Onaran İncirlioğlu, 2007: 59). Çingenelerin yapılan tanımlamalarda istenmeyen, hoş karşılanmayan göçebeler olarak anılmasının sebebini anlamak için yerleşik toplumlarda göçebelik-seyyarlık- göçmenliğin ne olduğunu kavramak gerekir (Mayall, 2004: 299). Zira yapılan birçok güncel ve tarihi araştırmada Çingene olsun ya da olmasın göçebe hayat sürenler ile sürmeyenler arasında devamlı surette bir çekişmenin olduğu ve göçebelerin geçtikleri alanlarda asayişsizlikler yaşandığı bilinmektedir (Doğanay, 2014: 314; Halaçoğlu, 2006: 7).

Çingenelerin bugün sürdürdükleri işler geleneksel meslekleri ve yeni meslekleri şeklindedir. Ancak, özellikle teknolojiye bağılı olarak bazı geleneksel mesleklerini kaybetmektedirler (Kyuchukov, 2007: 80-83). Teknoloji dışındaki sebepler de bazen geleneksel mesleklerini bırakmalarına neden olabilmektedir. Kültürel değişimler, gelişen hayat şartları nedeniyle ortadan kalkan mesleklerinden birine örnek verilecek olunursa ayı oynatıcılığına değinmek yerinde olacaktır. Geçmişte çok iyi para kazandıkları bu meslek insanların bakış açısının değişmesi, hayvan haklarına olan önemin artması ile günümüzde yapılmamaktadır. Getirilen yasal engeller ile 90’lı yıllardan itibaren Türkiye’de bu faaliyet yasaklanmıştır. Şüphesiz bunun dışında da birçok meslek özellikle Çingeneler-Romanların ilgisini çekmiştir. Birçok yerde müzisyenlik yaparlar. Bu mesleklerin yanında cambazlık, arabacılık, bakırcılık, kalaycılık, kerpiç ustalığı, çiçekçilik ve falcılık Çingene toplumunun en çok uğraştığı mesleklerdendir (Altınöz, 1995: 23; Duygulu, 1995: 38; Kyuchukov, 2007: 80-83).

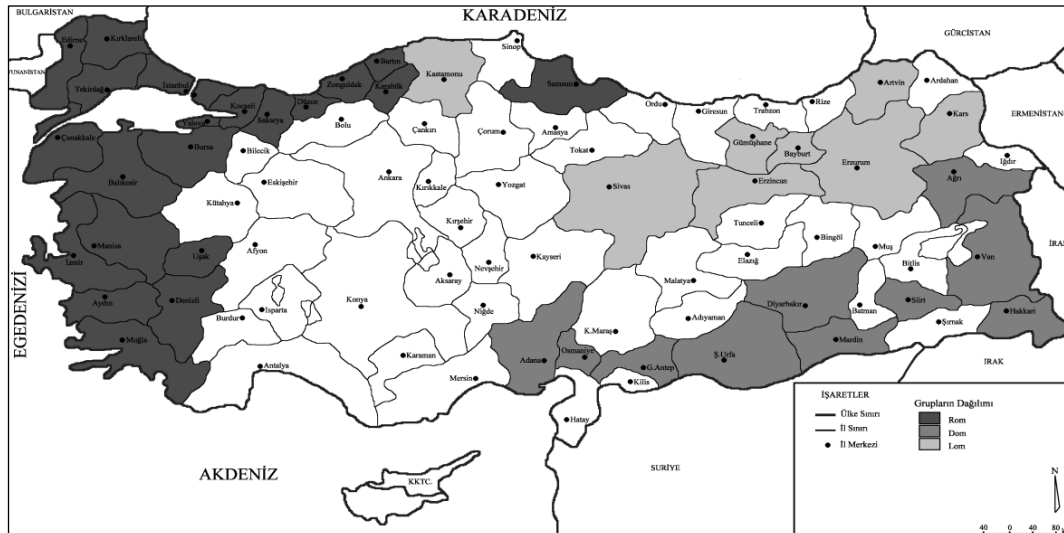
Etnik grup, ortak bir ata ve kültür birlikteliğinden oluşmaktadır. Güçlü bir grup kimliğini hissetmek etnisiteyi karakterize eder. Bir etnisiteye mensup olmak gönüllü olarak gerçekleşmez, yani bir insan bir etnisiteye girmeye karar vermez aksine o grup içinde doğar. Bazı durumlarda ise adaptasyon ya da evlenmeler ile gruba dahil olunur (Domosh vd., 2010: 142). Romanlar dilleri, tarihleri, dinleri bakımından, etnik, ırksal olarak çeşitlilik göstermekte ve Çingenelerin hepsinin aynı gruba ait olup olmadıkları tartışılmaktadır (Onaran İncirlioğlu, 2007: 59). Türkiye’deki Çingeneler Romanlar, Lomlar ve Domlar’dır (Benningaus, 1991’den Aktaran: Onaran İncirlioğlu, 2007: 60; Marsh, 2008a: 18). Rom, Dom ve Lomlar Hindistan’dan birlikte göç eden Hint asıllı üç kavimdir (Kyuchukov, 2007: 72).

Çingeneler kendilerini esasen dillerindeki farklılıktan dolayı Rom, Dom ve Lom olarak ayırmaktadır. Bu kelimelerden Rom Avrupa, Dom İran ve Süryani, Lom ise

Ermenistan Romanisini temsil eder (Fraser, 2005: 31; Bkz. Marsh, 2008a: 18). Türkiye Çingeneri üzerine yapılan çalışmalarda da bu grupların, adı geçen ülke ya da bölgelere yakın kesimlerde, ya da o millette mensup kişilerin yaşadıkları sahalara göre yayıldıklarını göstermiştir (Bkz. Harita 4). Ancak Roman adının Uluslararası Çingene Komitesi tarafından ortak isim olarak seçilmesinden sonra bu diğer adlandırmaların kullanımı azalmıştır. Ancak, Lom ve Domların kendilerini yine bu isimler ile andıkları bilinmektedir.

Günümüzde Rom'lar çoğunlukla Ege, Marmara bölgeleri ve özellikle de Trakya'dadırlar (Kolukırık, 2006: 3). Domlar Dravid kökenli bir kavimdir (Fraser, 2005: 31). 11. yüzyılda Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerine yerleşmişlerdir. Yaklaşık 500,000 nüfusu olan Domlar, yerel dilleri bildikleri gibi Domari- Domca da konuşurlar (Marsh, 2008b: 22-23). Lomların kökenleri Rom ve Domlar kadar iyi bilinmemektedir. Çok azı Lomavren bilen yaklaşık 150,000 nüfuslu Lomlar, Türkiye'nin doğu kesimine 1870'lerde Rus baskısından kaçarak gelmişlerdir. Günümüzde çoğunlukla Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu da yaşarlar (Marsh, 2008b: 23).

**Harita 4. Türkiye'deki Rom, Dom ve Lom Gruplarının Coğrafi Dağılışı**



**Kaynak:**(Kolukırık, 2013: 8). [www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel\\_donusum/romancalistayi.pdf](http://www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel_donusum/romancalistayi.pdf)(28/12/2014)'den aynı

Dünya ve Türkiye'de yaşayan Çingenerin sayılarına bakıldığında çok farklı rakamlara ulaşmak mümkündür. Atasoy ve Ertürk de Bulgaristan Çingene ve Romanları üzerine yaptıkları çalışmada, bu etnik grubun ülke içindeki sayısının tespitinin zorluğundan, farklı kaynaklarda çeşitli verilerin olduğundan bahsetmektedir. Bu durumda Çingene ve Romanların bir kısmının kendi gizlemesi ya da kendini Roman olarak algılamaması vb. sebeplerin etkili olduğuna değinmişlerdir (Atasoy ve Ertürk, 2010: 97-100). Bunun yanında bir kısmının göçebe olmasının da sayılmalarını zorlaştırdığı düşünülebilir. Ancak aynı çalışmada görüldüğü üzere Bulgaristan gibi ülkelerde Türkiye'deki sayım tekniğinin aksine Çingenerler ayrı bir grup olarak sayılmakta ve nüfusları beyan edilmektedir. Farklı bir çalışmada ise Fraser (2005: 254) Çingenerleri tespit etmek için yapılacak sayımların hüsrana sonuçlanacağını belirtmektedir. Osmanlının ilk nüfus sayımı olan 1831 sayımı üzerine çalışan farklı araştırmacıların dahi aynı sayımdan Çingenerlerin sayısı hakkında farklı sonuçlar çıkardıkları görülür. Karal, bu sayımda Çingenerlerin sayısının 36.675 olduğunu

ifade ederken; Karpat ise bu sayının 35.707 olduğunu belirtmektedir (Bkz. Karpat, 2003: 154; Karal, 1997: 215).

Türkiye'de yaşayan Çingenerin toplam nüfusu hakkında doğru bir rakam vermek şu anda imkânsız gibidir. Zira yapılan araştırmaların azlığının yanında bu grup hakkında bir sayım yapılmamış, herhangi bir kayıt da tutulmamıştır. Ayrıca Kolukırık'ında değindiği üzere çalışmalar birbirinden farklı değerler içermektedir (Kolukırık, 2006: 3). Farklı çalışmalarda yaklaşık 400 bin ila 5 milyon arasında değişen rakamlar zikredilmektedir.

Ringold vd. (2005) göre Avrupa'da yaşayan Romanların tahmini nüfusu İsveç ve Avusturya gibi ülkelerin nüfusuna denk gelen 7 ila 9 milyon arasında değişmektedir. Tahmini olarak Romanya 1 ila 2 milyon; Türkiye Slovakya, Sırbistan Karadağ, Macaristan ve Bulgaristan 400 bin ila 1 milyon; İspanya 630.000, Fransa 310.000, İtalya 130.000, Almanya 70.000 Roman nüfusunu barındırmaktadır. Toplam nüfuslarının %70'i eski Sovyet ülkelerinde, bunun yanından %80'i 2004 yılı itibari ile AB'ye katılan ya da katılım sürecindeki ülkelerdir (s. xiv ve 3-4).

Özkan, 1998 yılında yerinde yaptığı gözlemler neticesinde Türkiye'de yaşayan Çingene sayısının en fazla 450.000 olabileceği yönünde bir tahminde bulunmuştur (Özkan, 2000: 44). Bazı araştırmacılara göre ise bu sayı bundan çok daha yüksektir. Örneğin Kyuchukov (2007: 75)'a göre Türkiye'de Romanların sayısı 3 milyon kadardır. International Romani Studies Network'de (2005) ise bu sayının 4,5-5 milyona çıkabileceğini belirtilmektedir (International Romani Studies Network, 2005'den Aktaran: Marsh, 2008b: 22). Marsh'a göre Türkiye'de sadece Lomların 150.000, Domların ise yaklaşık 500.000 nüfusları vardır (Marsh, 2008b: 22-23). Buradan da anlaşılacağı üzere Çingenerin-Romanların nüfusları hakkındaki veriler tahminlerden ibaret olup, araştırmacının bakış açısına göre çok yüksek ya da az verilebilmektedir. Bu nedenle toplam nüfusları hakkında bir rakam vermekten ziyade çoğunluğunun büyük şehirlerde yaşadığının bilindiği ve tüm Türkiye'ye yayılmış halde olduklarını belirtebiliriz.

## **Sonuç**

Türkiye'nin tamamına yayılmış olan Çingener-Romanlar nüfusumuz içinde gerek sosyo-ekonomik yapıları gerekse kültürleri açısından izole olmuşlardır. Yaşadıkları bölgede genel olarak belirli mahallelerde hatta o mahallenin de belirli kısımlarında kendilerine has yaşam tarzlarını sürdürmektedirler.

Çalışmada Çingenerler-Romanların dilleri, dini inanışları, kökenleri, göç yolları, adlarının kökeni, ekonomik faaliyetleri ve Türkiye'deki dağılışı gibi konulara yer verilmiştir. Ancak onları diğer gruplardan ayıran özelliklerinin tamamına değinilmemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye'nin tamamına yayılmış olmalarına rağmen nüfusları hakkında bir rakam vermek zor hatta yanıltıcıdır. Zira farklı araştırmacılar tarafından sayıları için çok çeşitli rakamlar zikredilmektedir. Hangi tahminin doğruya ne kadar yakın olduğu da maalesef ki belirli değildir.

Son zamanlarda haklarında yapılan çalışmaların artması ve problemlerinin çözülebilmesine dair yapılan çalışmalar dikkatleri Çingenerin-Romanların üzerine çekmiştir. Hatta son yıllarda yapılan seçimlerde Çingenerin-Romanların şimdiye kadar olanın aksine milletvekili adayı olarak gösterilmeleri dikkat çekmektedir. Ancak kim oldukları, sosyal, kültürel, ekonomik yapıları ve nüfusları hakkında kesin bilgilerin olmayışı sorunların çözümüne dair politikalar üretmeyi de güçleştirmektedir. Bu sebeple Türkiye ölçeğinde araştırmaların sayısının ve derinliğinin artırılması gerekmektedir.

Çingene grupları ve onların menşei hakkında yapılan çalışmalar hem sayı bakımından hem de Çingeneleri tanımak, onların problemlerine çözüm bulmak için yeterli olmayan, birçoğu da önyargılı çalışmalardır. Bu sebeple Çingene-Roman toplumu üzerinde daha fazla araştırma yapılmalı ve toplumsal bir sorun haline gelen birçok probleme de çözüm aranmalıdır. Zira ülkemizde de farklı tarihlerde ve yerlerde mağdur ya da fail olarak problemlere dâhil oldukları görülebilmektedir. 2002 yılında İstanbul'da gerçekleşen ve bir kişinin ölümü ile sonuçlanan olaylar, 2010 yılında Manisa'nın Selendi ilçesinde yaşanan olaylar buna birkaç örnektir. Kendilerine has yaşam tarzı ile hayatlarını devam ettiren Çingeneler-Romanların kentlerin varoş diye adlandırılan kısımlarında oturdukları bilinmektedir. Günümüzde bu tip sahaların bir kısmı kentsel dönüşüm kapsamına alınmıştır. Türkiye'de buna örnek olabilecek sahalardan biri de İstanbul Sulukule'dir. Ancak kendilerine has ekonomik faaliyetleri ve kültürlerine uygun olmayan yeni konutlara yerleştirilmeleri de başka sorunları doğurmaktadır. Bu ve buna benzer birçok sebep nedeniyle Türkiye'de dönem dönem Çingeneler-Romanlarla ilgili sorunların tekrar etmemesi, yaşadıkları problemlerin çözümü için çalışmaların nicelik ve niteliğinin artırılması ve daha yakından tanınmaları gerekmektedir.

### **Kaynakça**

- Altınöz, İ. H. (1995). Osmanlı toplumunda Çingeneler, *Tarih ve Toplum*,: 137, 22-29.
- Altınöz, İ. (2007). XVI. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi içerisinde Çingeneler. (Hazırlayan: Suat Kolukırık) *Yeryüzünün yabancıları Çingeneler*. ss. 13-31 İstanbul: Simurg yayıncılık.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplumunda Çingeneler* (Birinci baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anderson, Jon (2010). *Understanding cultural geography: places and traces*. London and New York :Taylor & Francis e-Library.
- Arı, Y. ve Köse, A. (2005). İnsan- Çevre Etkileşimini Sorgulamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya. *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına Bildiriler Kitabı 29-30 Eylül*. ss. 51-59 İstanbul: Çantay Yayıncılık,
- Atasoy, E. ve Ertürk, M. (2010). Etnocoğrafya perspektifinden Bulgaristan romanları, *Doğu Coğrafya Dergisi*,: 24 87-116.
- Benningaus, Rüdiger. (1991). "Les Tsiganes de la Turquie orientale", *Etudes Tsiganes 3*, 'den aktaran: Onaran İncirlioğlu, E. (2007). Genişleyen Avrupa'da "Çingeneler": Orta ve Doğu Avrupa'daki Roman yoksulluğunun Türkiye Romanları için düşündürdükleri. (Hazırlayan: Suat Kolukırık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*. ss. 55-68. İstanbul: Simurg yayıncılık.
- Doğanay, H. (2002a). *Coğrafyaya giriş İ Genel ve fiziki coğrafya* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Doğanay, H. (2002b). *Coğrafya öğretim yöntemleri* (5. Baskı). İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşeri coğrafyası* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğanay, H. ve Sever, R. (2011). *Genel ve fiziki coğrafya* (9. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Domosh, M., Neumann, R. P., Price, P. L. ve Jordan-Bychkov, T. G. (2010). *The human mosaic. A cultural approach to human geography*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Duygulu. M. (1995). Türkiye Çingenerinde Müzik. *Tarih ve Toplum*, 137, 38-41.
- Erdem, M. (1997). Kıpti kilisesi üzerine bir araştırma, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 143-178.
- Erkal, M. (1993). Cizye. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 8, ss. 42-45). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fraser, A. (2005). *Avrupa Halkları Çingener*. (Çeviren: İ. İnanç). (Birinci basım). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Gibson C. ve Waitt G. (2009). Cultural geography. R. Kitchin ve N. Thrift (Ed.), *International encyclopedia of human geography*. Cilt 2. Amsterdam: Set-Elsevier Science.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*. (Hazırlayan: Mehmet Kaplan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk uygarlığı tarihi* (Hazırlayan: Yusuf Çotuksöken) İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2006). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskan siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi* (4. Baskı) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., VII. Dizi- Sa. 92<sup>3</sup>.
- İnalçık, H. (1993). Cizye. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 8, ss. 45-48) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- International Romani Studies Network (2005). "Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roman (Gypsy) communities in İstanbul." British Council, Türkiye.
- Jordan-Bychkov, T. ve Domosh, M. (2003). *The human mosaic: A thematic introduction to cultural geography* (9. Baskı) dan Aktan: Arı, Y. ve Köse, A. (2005). İnsan-Çevre Etkileşimini Sorgulamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya. *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına Bildiriler Kitabı 29-30 Eylül*. ss. 51-59 İstanbul: Çantay Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü* (19. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, M. (2009) *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları: 95
- Karahasan-Çınar, İ. (2005). Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya, Sofya: İzdatelska Kasta Lik s. 147-148'den aktaran: Atasoy, E. ve Ertürk, M. (2010). Etnocoğrafya perspektifinden Bulgaristan Romanları, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24, 87-116
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831* (2. Baskı) Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914). Demografik ve sosyal özellikleri*. (Çeviren: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 133.
- Kaufman, T. (1984). "Explorations in protoGypsy phonology and classification", 6. Güney Asya dilleri analiz toplantısında okunan tez, Austin, Texas, 25-26 Mayıs 1984, s. 42'den aktaran: Fraser, A. (2005). *Avrupa Halkları Çingener*. (Çeviren: İ. İnanç). (Birinci basım). İstanbul: Homer Kitabevi.

- Kolukırık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(ıye) Çingeneleeri: İzmir Çingeneleeri üzerine bir araştırma, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-24.
- Kolukırık, S. (2008). Türkiye’de Rom, Dom ve Lom gruplarının görünümü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 144–153.
- Kolukırık, S. (2013). *Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Romanlar ve Akraba Gruplar Taslak Eylem Planı (2013-2015), 2023 Hedefleri Çerçevesinde Yoksul Gruplara Yönelik Destekleyici Müdahaleler ve Sosyal Politikalar*. [www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel\\_donusum/romancalistayi.pdf](http://www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel_donusum/romancalistayi.pdf) (28/12/2014)
- Kyuchukov, H. (2007). Bulgar ve Türk Müslüman Romanların tarihi, kültürü ve dili. (Hazırlayan: Suat Kolukırık) *Yeryüzünün yabancıları Çingeneleeri*. (ss. 71-84) İstanbul: Simurg yayıncılık.
- Marsh, A. (2008a). Türkiye Çingeneleerinin Tarihi Hakkında. (Hazırlayanlar: Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik ve Sinan Gökçen). *Biz buradayız: Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi*, ss. 5-18. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marsh, A. (2008b). Etnisite ve kimlik: Çingeneleerinin kökeni. (Hazırlayanlar: Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik ve Sinan Gökçen). *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi*, ss. 19-27. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Mayall, D. (2004). *Gypsy Identities 1500–2000 From Egipcians and Moon-men to the ethnic Romany history of Gypsy identities*, London: Routledge Taylor & Francis Group.
- O’Hanlon, C. ve Holmes, P. (2004). *The Education of Gypsy and Traveller Children towards inclusion and educational achievement* (Birinci Baskı). Stoke on Trent, UK ve Sterling, USA: Trentham Books.
- Onaran İncirlioğlu, E. (2007). Genişleyen Avrupa’da "Çingeneleeri": Orta ve Doğu Avrupa’daki Roman yoksulluğunun Türkiye Romanları için düşündürdükleri. (Hazırlayan: Suat Kolukırık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneleeri*. ss. 55-68 İstanbul: Simurg yayıncılık.
- Onur, O. (1995). Çingeneleeri. *Tarih ve Toplum*, 137, 16-21.
- Orkun, H. N. (1952). Çingeneleere dair. *Resimli Tarih Mecmuası*, 3(33), 1734-1735.
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmatları, *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2) 1-25
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya geçmiş-kavramlar-coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özkan, A. R. (2000). *Türkiye çingeneleeri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ringold, R., Orenstein, M. A. ve Wilkens, E. (2005). *Roma in an expanding Europe: Breaking the poverty cycle*. Washington D.C.: World Bank.
- Seeman, S. (1998). Müziksel icra ve kimlik: Makedon Roma Batı Türkiye Roman topluluklarının karşılaştırmalı bir incelemesi (Çeviren: Bediz Yılmaz). *Müzikalite*, 6, 39-45.
- Şanlıer, S. (2013). *Hukuki düzenlemeler ışığında Osmanlı Çingeneleeri* (Birinci baskı). İstanbul: Ofset Yayıncılık.

- Karaman, Z. T. (2007). Siyasi ve idari yönüyle Romanlar (Hazırlayan: Suat Kolukırık). *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*. İstanbul: Simurg yayıncılık.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2002). *Beşeri coğrafya insan kültür mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Wagner, P.L. ve Mikesell, M.V. (1962). *Readings in cultural geography*, Chicago'dan aktaran: Tümertekin, E. ve Nazmiye Ö. (2002). *Beşeri coğrafya insan kültür mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Williams, R. (2008). Culture. Timothy S. Oakes ve Patricia L. Price (Eds) *The cultural geography reader*. London and NY: Routledge.
- Yıldız, H. (2007). Türkçede Çingeneler için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 61-82.
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25304756.asp> (11,06,2015)
- [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55787deb46e915.91449213](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55787deb46e915.91449213) (11,06,2015)
- [www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel\\_donusum/romancalistayi.pdf](http://www.kocaeli.bel.tr/Files/Dokumanlar/kentsel_donusum/romancalistayi.pdf) (28/12/2014)
- <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/origins.shtml> (26/06/2015)
- <http://www.romahistory.com/en/1-11.htm> (26/06/2015)
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Romani\\_people#/media/File:Movimiento\\_gitano.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/Romani_people#/media/File:Movimiento_gitano.jpg) (15.03.2015)
- [www.wikipedia.com](http://www.wikipedia.com)





## **Bosna Hersek Nüfus Yapısının Coğrafi Analizi**

### *Geographical Analysis of Demographic Structure in Bosnia Herzegovina*

**Aşır Yüksel KAYA\* - İlhan Oğuz AKDEMİR\*\***

#### **Özet:**

20. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar'da, siyasî, ekonomik ve kültürel dengelerin yeniden kurulmasına sebep olan çok hızlı değişmeler ve gelişmeler yaşanmaktadır. Balkanların nüfus yapısı daima değişken ve yüksek dinamizm değerlerine sahiptir. Balkanlar'da yaşanan siyasi çalkantılar beraberinde kimlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle Bosna Hersek demografik yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Dünyada meydana gelen pek çok olay Bosna Hersek'in nüfusunu etkilemiştir. Bosna Hersek nüfus yapısını etkileyen en önemli olaylar; Siyasi paktlar, I. ve II. Dünya Savaşları, Balkan Savaşları, Yugoslavya'nın dağılması, Bosna Savaşı, Avrupa Birliğine üyelik gibi birçok siyasi faktörler nüfusun büyüklüğünü, yapı ve bileşenleri ile dağılışı yoğunluğunu doğrudan etkilemiştir. Bosna Hersek'te yaşanan bu dinamikler, coğrafi arazi kullanımını, konut ve yerleşme özelliklerini adeta nüfusu içeren döngüde değiştirmektedir.

**Anahtar kelimeler:** *Bosna Hersek, Nüfus değişkenleri, Balkanlar, Coğrafya*

#### **Abstract:**

Towards the end of the 20 century, rapid changes and happenings which has caused to rebuild new political, economic and cultural balance in Balkans, took place. The population in Balkans has unsteady and high dynamism. The political unrests in Balkans has revealed identity problems which caused to significant demographic changes in especially Bosnia Herzegovina. Most of the happenings in World has affected to the population of Bosnia Herzegovina. The most important events that affected the population of Bosnia Herzegovina, such as political pacts, I. and II. World Wars, Balkan Wars, the collapse of Yugoslavia, Bosnia War, the membership of EU, had direct effects on the amount, the structure, the components and the distribution of the population. Above-mentioned dynamics are changing the geographic land-use, the features of housing and settlements in a circle including the population.

**Key Words:** *Bosnia Herzegovina, Demographic Change, Balkans, Geography*

### **1.Giriş**

Nüfus (İng. ve Fr. Population, Alm. Bevölkerung), dünya, kıta, ülke, bölge, idarî ünite (il, ilçe, bucak gibi) veya bir yerleşme (köy, kasaba, şehir) gibi sınırları kesin olarak belirlenmiş bir alanda, belli bir zaman diliminde yaşayan insanların sayısına denilmektedir. Başka bir deyişle nüfus, belirli bir zamanda, sınırları tanımlı bir bölgede yaşayan insan sayısıdır. Nüfus belirli bir bölgede, belirli bir anda yaşayan bireylerin oluşturduğu toplam sayıdır (Üner, 1972 s. 11, Small ve Witherick, 1986 s. 176, Özgür, 2011, s. 5).

Toplumun en önemli unsuru nüfus olduğu gibi bir ülkenin en büyük kuvvet ve zenginlik kaynağı da onun nüfusedir. Ekonominin kuvvetli oluşu ve nedeni nüfusa bağlıdır. Bunun yanında bu ekonomik hayatın düzenlenmesinde, nüfus dağılışı miktarının ve nüfusun kültürel yapısının önemi azımsanmayacak kadar önemlidir. Bir ülke beşeri insanın yaşama sahası olarak araştırılmak istenince en önde gelen meselelerden biri şüphesiz nüfustur (Karaboran, 1992, s.1). Bölgesel coğrafyanın öncülerinden Paul Vidal de la Blache "insan bütün coğrafyanın esasını oluşturur" diyerek insan ögesinin önemini açıkça ifade etmiştir (Tümertekin-Özgüç, 2002, s.12). Şu halde yeryüzünde insanla ilgili bütün coğrafi olayların

\* Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, aykaya@firat.edu.tr

\*\* Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, ioakdemir@firat.edu.tr

temelinde yatan ve bütün olaylara ışık tutan olay olarak, başta nüfusa yer vermek gerekir (Tanoğlu, 1966, s.29).

Bosna-Hersek, Balkan yarımadasında yer alan doğusunda Sırbistan, güneydoğusunda Karadağ, batı ve kuzeyde ise Hırvatistan ile çevrilidir (Harita 1). Adriyatik Denizi'ne Neum şehrinin bulunduğu yerde yalnızca 20 km'lik (limanı olmayan) bir kıyısı bulunmaktadır.

**Harita 7: Bosna Hersek Lokasyonu**



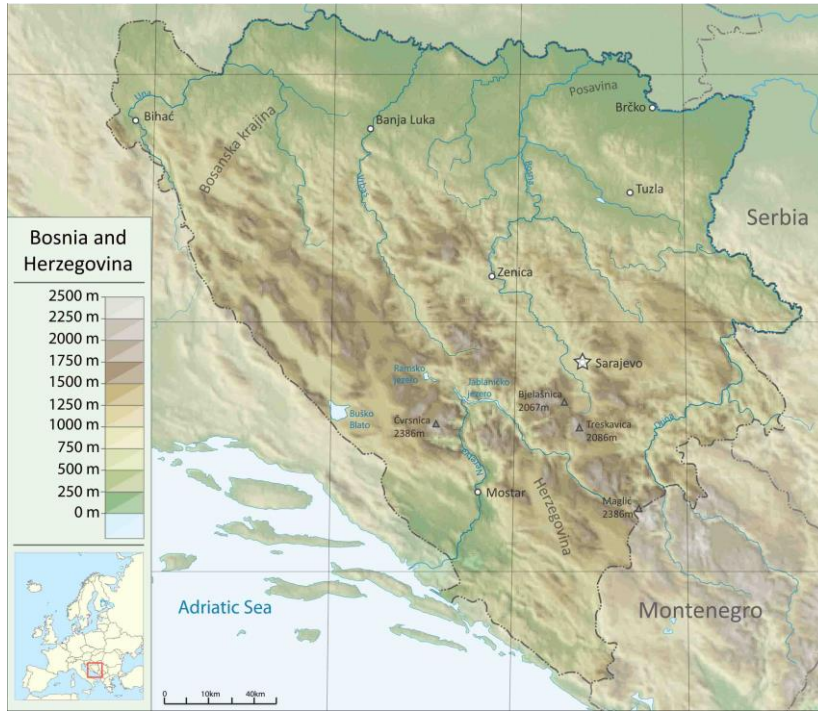
Bosna Hersek'in doğal ortam özelliklerine bakıldığında ülkenin orta ve güneydoğu kesimlerinin dağlık bir karakter gösterdiği görülmektedir. Buna karşılık kuzey ve kuzeydoğuda ise geniş düzlük alanlar yer almaktadır (Harita 2). Genel olarak dağlık bir görünüme sahip olan Bosna Hersek'in 1/3'ünü 500 ile 1000 metre yükseklikte olan alanlar, 1/4 'ünü 1000 ile 1500 metre yükseklikte olan alanlar ve % 3,6'sını 1500 metrenin üstünde olan alanlar oluşturmaktadır (Kondo 2003 s.15). Ülkenin en önemli dağlık kütlesi Dinarid dağ sistemleridir. Genel olarak kuzeyde Posatvina ovası ile güneyde Hersek'e doğru kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır.

Bosna Hersek'te dağlık alanlar birbirlerinden karstik vadilerle ayrılmaktadır. Bu vadilere Bosna akarsuyunun oluşturduğu Saraybosna-Zenisa Vadisi'ni, Vrbas Nehri'nin oluşturduğu Sdkopalyska ve Banya Luka Vadisi'ni, Una Nehri'nin ortasında geçen Bihaç Vadisi'ni, Spreça akarsuyunun oluşturduğu Tuzla Vadisi ile Neretva Nehri'nin oluşturduğu Mostar Vadisini örnek verebiliriz (Kondo 2003 s.17). Bu akarsular tarafından yarılarak oluşturulan vadiler aynı zamanda önemli yerleşim alanlarını da oluşturmaktadır. Ülkenin ön önemli kentleri olan Saraybosna, Zenika, Mostar, Bahiç, Banjo Luka gibi şehirler bu vadilerde gelişmiştir. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı buralarda yaşamaktadır (Harita 2).

Bosna Hersek çalkantılı bir tarihi geçmişe sahiptir. Akdeniz'e yakın olan tüm ülkelerde olduğu gibi farklı dönemlerde önemli imparatorlukların egemenliği altına girmiştir. Romalılarla başlayan süreçle birlikte Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Bosna'nın yönetimi 1200'lü yıllarda bağımsızlığını elde edene kadar çok fazla el değiştirmiştir. Bağımsızlığını 260 yılı aşkın bir süre koruyan Bosna Krallığı bu süre boyunca Macarlar ve Sırlara karşı topraklarını savunmak zorunda kalmıştır. Sonraki dönemlerde ise 463 yılında

Osmanlı idaresi altına geçen Boşnaklar aynı zamanda Müslümanlığı da benimsemiştir. Müslümanlığı benimsemeyen Boşnakların dini vecibelerini yerine getirmesine izin veren Osmanlı idaresi Bosna topraklarında inşa ettiği yapılar ve camilerle aynı zamanda Boşnakların gelenekleri ile kültürüne de etki etmiştir. 1878 yılına kadar devam edecek olan Osmanlı idaresi altındaki dönemde pek çok Boşnak Osmanlı idaresinde, devlet yönetiminde önemli görevlere getirilmiştir. Zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar veren müttefiklerin finansal sıkıntılar içerisindeki İstanbul'a baskısı sonucu Bosna'daki Osmanlı idaresi savaşılmadan, masa başında son bularak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiştir.

**Harita 8:** Bosna Hersek Fiziki Haritası



II. Dünya savaşı dönemlerinde Yugoslavya'nın Nazi Almanya'sı tarafından işkâl edilmesiyle birlikte balkanlarda zorlu bir süreç yaşanmıştır. 1945 - 1990 yılları arasındaki soğuk savaş döneminin 35 yılı Tito'nun liderliği altında geçti. Bu dönemde Bosna - Hersek'in sınırları 1918 öncesi döndü ve Boşnak'lar kültürel kimliklerine yeniden kavuştular. 1986 - 1992 yılları arasında yaşanan kanlı iç savaşların sonrasında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti parçalandı. Aşırı milliyetçi Slobodan Miloseviç ve onun desteklediği militanlarca büyük Sırbistan'ı kurmak için büyük bir savaşa girmiştir. Bu dönemde 10.000'in üzerinde Boşnak yaşamını kaybetti. Sırpların başta Saraybosna olmak üzere kuşatma altında tuttuğu şehirlerde siviller dâhil birçok Boşnağı öldürmüştür. şubat 1992'de bağımsızlığını ilan eden Bosna - Hersek 7 Nisan 1992'de ABD ve diğer batılı ülkelerce tanındı ve 22 Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletlere yaptığu üyelik başvurusu kabul edildi.

Bosna'daki savaş 1992 yılının ilkbaharında başladı. Bosna'nın kuzeyini hedef alan saldırıların amacı bu bölgelerden Boşnak ve Hırvatları uzaklaştırarak Sırp devletini kurmaktı. Sırpların bu saldırıları bölgedeki diğer etnik gruplar için tam bir felakete dönüştü. Kuşatma altındaki şehirler ve mülteci kamplarında pek çoğu öldürüldü ve işkenceye uğradı.

Savaşın ilk aylarında doğudaki pek çok Boşnak şehri Sırpların saldırıları sonucu kolayca düştü. Ancak şehri çeviren tepelerinde yardımıyla Srebrenizka saldırılara karşı kendisini başarıyla savundu (Url 1).

Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin altı federe cumhuriyetinden biri olan Bosna-Hersek, bağımsızlığını 1990'lı yıllardaki Yugoslavya'nın çözüldüğü yıllarda kazanmıştır. 1992 yılında Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıyan AB ve BM, Makedonya ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığını referandum şartına bağlamıştı. Bu nedenle 1992 yılında Bosna-Hersek'te yapılan referandumda halk bağımsızlıktan yana oy kullanınca yeni devlet kuruldu. Ancak bu devleti, ülkedeki Sırp lar tanımadı ve Boşnaklar ve Hırvatlar karşı savaş açtı. 1995 yılına kadar süren Bosna Savaşı'ndan sonra Dayton Barış Antlaşması imzalandı. Buna göre ülkede barışı uygulayacak uluslararası bir konsey kuruldu. Bu konsey bir Bosna-Hersek Yüksek Temsilciği kurdu. Sonuçta ülkede bulunan bu yüksek temsilcilik şu anda cumhurbaşkanı görevden alma dâhil birçok yetkiyle donatılmıştır. Ayrıca bu anlaşmaya göre Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi'yle de ülkedeki üç etnik grup temsil edilecektir. Günümüzde gelinen noktada Bosna-Hersek'in bölünmüşlüğü devam etmektedir. Az da olsa bazı bakanlıkların (Savunma, Gümrük vb.) birleştirilmesi çalışmaları sürmektedir (Url 2).

## **2. Bosna Hersek Nüfusu**

Bosna Hersek nüfusu ile ilgili Osmanlı yönetimi döneminden öncesine ait kesin bilgiler bulunmamaktadır. İlk sayımlar 1879 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak günümüzde bile halen çalkantılı dönemler geçiren Bosna Hersek'in demografik yapısı oldukça karmaşıktır. 2011 yılında Avrupa birliğine üye olma ihtimali olan ülkelerin nüfus sayımı yapmaları gerektiğinden balkanlarda büyük bir soruna neden olmuş ve karmaşık bir etnisite sahip ülkeler sayım yapmaktan kaçınmıştır.

Bosna-Hersek'te 1991 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre, ülkenin toplam nüfusu 4,3 milyondur. 1992–1995 yılları arasında yaşanan savaş nedeniyle ise yaklaşık 2,2 milyon kişi savaş öncesi evlerini terk etti. Bunların içinden 1,2 milyonu 100'den fazla ülkeye sığınmış, geri kalanı ise Bosna-Hersek sınırları içinde yerinden edilmiş statüsüne girmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verileri, Bosna-Hersek'te günümüze kadar sadece bir milyonun üzerinde insanın savaş öncesi evlerine geri döndüğünü gösteriyor. Bir başka ifadeyle, Bosna savaşı yüzünden evlerini terk edenlerden sadece yarısı eski ikamet yerlerine geri dönmüş bulunuyor. 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'i terk edenlerden yaklaşık 500 bininin yabancı ülkelerde kalmaya devam ettikleri, bunların içinden yüzde 80'inin ise buldukları ülkelerde kalıcı bir şekilde yerleştikleri tahmin ediliyor. Bu yüzden Boşnak liderler nüfus sayımında herkesin "Bosnalı" olarak sayılmasını, konuşulan dilin, etnik ve dini kimliğin ise dikkate alınmamasını istiyor. Bosnalı Sırp lar ve Hırvatlar ise böyle bir öneriye karşı çıkıyor. Durum böyle olunca, Bosna-Hersek'te politikacılar nüfus sayımı konusunda bir anlaşmaya varamıyor (Türbedar, 2011 s. 2-3). Bu yüzden Bosna Hersek'te 2011 yılında gerçekleştirmesi gereken nüfus sayımını erteleyerek 2013 yılında ön sayım yaparak gerçekleştirmiştir (Tablo 1).

Osmanlı hükümetinin Bosna-Hersek'te ilk defa 1851 (1870) yılında yaptırdığı nüfus sayımına göre, ülke nüfusunun 315.228'i Müslüman, 306 000'i ise gayrimüslim olarak belgelere geçmiştir (Kondo 2003 s.57). Gayrimüslim nüfusunun 226.312'sini Ortodokslar'ın, 78.383'ünü Katoliklerin ve 1305'ini de Yahudilerin oluşturduğu belirtilmektedir (Kondo 2003 s.56). 1879 yılında Avusturya Macaristan egemenliği altında yapılan ilk nüfus sayımında Bosna Hersek nüfusunun 496,485 'i Ortadoks Hristiyan, 448,413'ü Müslüman, 209,391'i Katolik ve 3,426'sını ise Yahudiler oluşturmaktaydı (Url 3).

**Tablo 1:** Bosna Hersek Nüfus Seyri (1879-2013)

Yıllar	Nüfus	Değişim	Alan (km <sup>2</sup> )	Nüfus Yoğunluğu km <sup>2</sup>	Açıklama
1879	1,158,440	—	51,246	22.6	Avusturya-Macaristan (1878–1918)
1885	1,336,091	+15.3%	51,246	26.1	
1895	1,568,092	+17.4%	51,246	30.6	
1910	1,898,044	+21.0%	51,2	37.1	
1921	1,890,440	-0.4%	51,2	36.9	Yugoslavya (1918–1941)
1931	2,323,555	+22.9%	51,564	45.1	
1948	2,564,308	+10.4%	51,189	50.1	Yugoslavya içinde Boşnak Nüfusu (1945–1992)
1953	2,847,459	+11.0%	51,221	55.6	
1961	3,277,948	+15.1%	51,197	64.0	
1971	3,746,111	+14.3%	51,197	73.2	
1981	4,124,256	+10.1%	51,197	80.6	
1991	4,377,033	+6.1%	51,197	85.5	
2001*	3,922,205	-10.4%	51,197	76.6	Bosna Hersek Nüfusu
2011*	4,622,163	+17.8%	51,197	90.3	
2013**	3,791,622		51,197	74.0	

\*= Tahmini \*\* = Ön Sayım Sonucu Kaynak: For period 1879–1991, Institute for Statistics of Federation of Bosnia and Herzegovina;[1] For 2001 and 2011, various editions of Central Intelligence Agency's publication The World Factbook.

Bosna Hersek'te farklı inanışlara sahip grupların birbirleriyle olan mücadelelerinde ülke nüfusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Her dönem devam eden bir etnik grubun diğerini yok etme mücadelesi, Boşnakların sürekli baskı altında olması, demografik yapısını olumsuz etkilemiştir. 1910 yılına gelindiğinde % 32.25'ini Müslümanlar, % 22.87'ini Katolikler ve % 43.49'unu Ortodokslar oluşturmaktadır. Yugoslavya'nın kurulmasından sonra yapılan nüfus sayımları sonucunda Bosna Hersek Müslüman nüfusunda azda olsa bir azalma görülmektedir. Bu dönemde ülke nüfusunun % 31.12 oranında Müslümanlardan oluşmaktayken 1931 yılında yapılan sayımlarda bu oran % 30.92'ye gerilemiştir. Bu tarihten sonra yapılan sayımlarda Müslüman nüfusun toplam nüfus içindeki sayısı "Bosna Savaşı"na kadar artış göstermiştir. Ancak yaşanan savaş sonrasında çok sayıda Boşnak Müslüman mülteci durumuna düşmüştür.

**Tablo 2:** Bosna Hersek Kadın Erkek Nüfusu

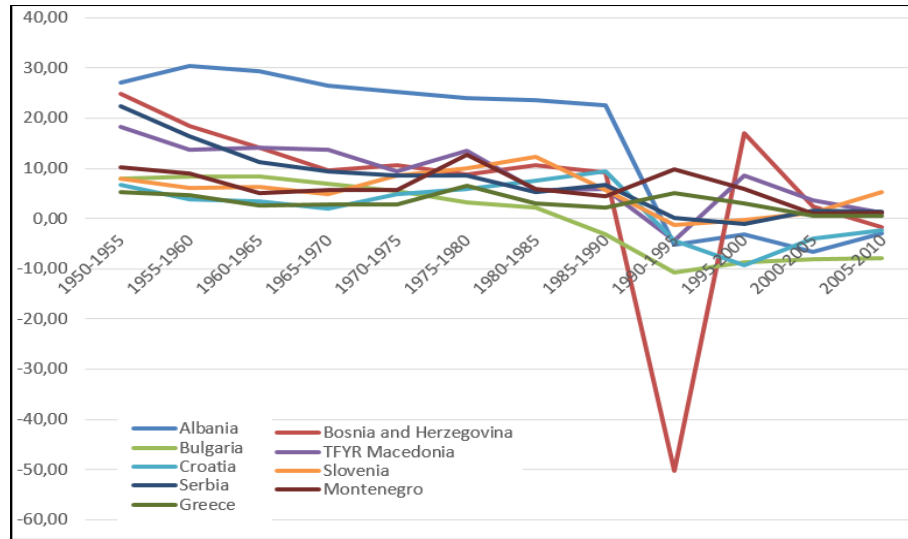
Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1879	607789	550651	1158440
1885	705025	631066	1336091
1895	828190	739902	1568092
1910	994852	903192	1898044
1921	166209	924231	1090440
1931	1185040	1138515	2323555
1948	1236932	1327376	2564308
1953	1385559	1461900	2847459
1961	1599665	1678283	3277948
1971	1834600	1911511	3746111
1981	2050913	2073433	4124346
1991	2183795	2193238	4377033

**Kaynak:** Kondo, S., 2003: Bosna Hersek Coğrafyası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Türkiye Coğrafyası) Anabilim Dalı, Ankara

Bosna-Hersek'te son olarak 1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 4.377.033 kişi olarak belirtilmiştir. Fakat 1992-1995 yılları arasında ülkede cereyan eden savaş bugünkü Bosna-Hersek'in nüfusu, demografik yapısı ve gelişimi üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu tarihten sonra düzenli bir nüfus sayımının olmamasından dolayı tahmini değerler üzerinden Bosna Hersek nüfusu hesaplanabilmiştir (Tablo1). Savaş sonrasında genel bir nüfus sayımı yapılmayan ülkede şu anki nüfusun 4.170.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahminin içerisine, Bosna-Hersek'te yerleşik nüfusun yaklaşık 1.000.000 kadarını teşkil eden ve yerlerinden edilmiş kişiler de dahil edilmiştir. Uluslararası kuruluşlarca; savaşta 150.000-250.000 kişinin öldüğü, yaklaşık 2 milyondan fazla kişinin mülteci, yada yerinden edilmiş kişiler durumuna düştüğü, 50.000 kişinin ise sakat kaldığı tahmin edilmektedir (Kondo 2003 s.58). Bu dönemde Balkanlarda nüfusu en fazla etkilenen ülke Bosna Hersek olmuştur. 1992-1995 yılları arasında nüfusun artış hızı eksi değerler göstermektedir (Grafik 1).

Bu savaş ve iç karışıklık döneminde özellikle demografik yapıda meydana gelen olumsuz etkilerin yanı sıra kentler ve kırsal alanlarda da olumsuz etkilenmiştir. Bosna Hersek'in en önemli kentlerine yapılan saldırılarda adeta taş üstünde taş kalmamıştır. Savaştan en çok etkilenen Saray Bosna ve Mostar kentlerinde savaşın izleri halen görülebilmektedir. 1995 yılından sonra Bosna Hersek hızlı bir toparlanma dönemine girmiştir.

**Grafik 1:** Balkanlarda Nüfus Artış Hızlarının Ünelere Göre Kıyaslaması (1950-2010)



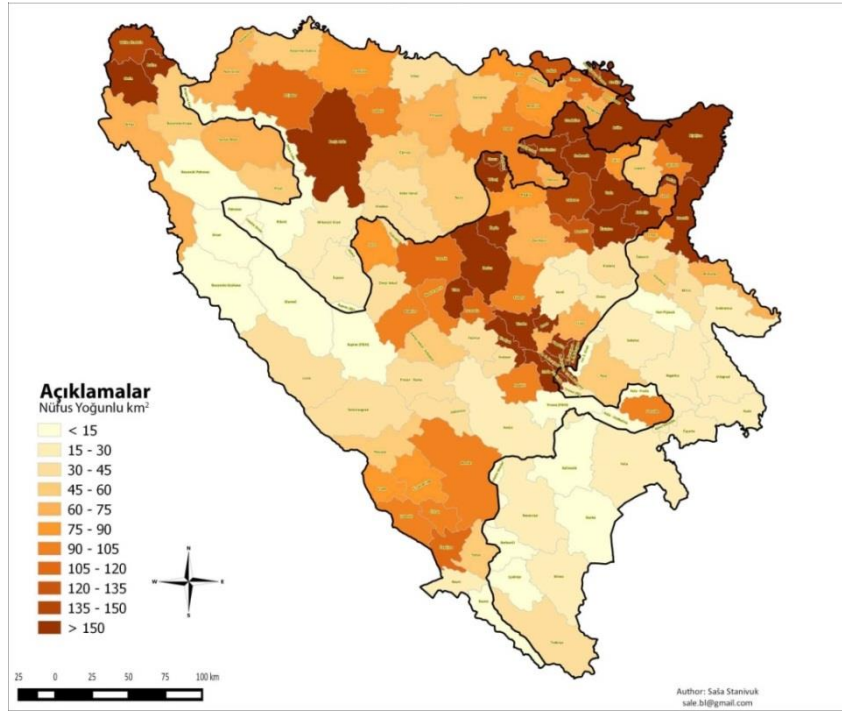
## 2.1. Bosna Hersek'te Nüfus Yoğunluğu ve Dağılışı

Nüfus yoğunluğu, insan ile alan ilişkisini yansıtan, nüfusun mekânsal dağılımında, doğal ve beşerî pek çok faktörün oynadığı rolü aksettirmeye çalışan bir kavramdır. Basit olarak söylenecek olursa nüfus yoğunluğu, belli bir ünitenin alanı ile oradaki nüfus arasındaki oransal ifadedir. Yoğunluk, nüfusta sıklaşma derecesidir. Belli bir alanda yaşayanların sıklaşması, insanların birbirine yakın olma düzeyi; sosyal ve ekonomik zenginliklerin mekânsal dağılımının bir sonucudur. Nüfus yoğunluğu, aynı zamanda nüfusun çevre üzerindeki baskısını ölçebileceğimiz bir ölçüt özelliği de taşımaktadır. Ancak, nüfus yoğunluğu kavramları, tam anlamıyla hedeflediği gibi insan ile yeryüzü arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden yola çıkarak, çeşitli ülke ve bölgelerin oldukça karmaşık demografik, sosyal ve ekonomik durumlarını gözler önüne serebilecek yetenekte değildir. Kavramların önem veya gerçeğe yakınlık derecesi değişmekle birlikte, nüfus çalışmalarında bir başlangıç noktası ve araç olarak kabul edilmeleri gerekir (Özgür 2011, s. 87).

Akdemir'e göre nüfus yoğunluğu sınırları belirli bir alanda yaşayan insan sayısıdır ve yoğunluk ise birim alana düşen insan sayısıdır. Genellikle 3 tip yoğunluktan bahsedilir. Aritmetik nüfus yoğunluğu, Fizyolojik nüfus yoğunluğu ve Zirai (tarımsal) nüfus yoğunluğu olarak ayrılır. Fakat günümüzde bunlara Kentsel nüfus yoğunluğu da eklenir. İnsanların yoğunlukla kentlerde yaşaması, Şehrin farklı bölümlerinde farklı nedenlerle farklı yoğunluk değerlerine bağlı olarak bunları zorunlu kılmıştır (Akdemir 2012).

Kentsel nüfus yoğunluğu ile Fizyolojik nüfus yoğunluğu aynıdır. Fizyolojik nüfus yoğunluğu; toplam nüfusun ekili dikili alanlara bölünmesi ile elde edilir. Fakat bu metodun sonuçları tam güvenilir değildir. Doğanay'ında belirttiği gibi ayır ve otlak arazisi ile bağ ve bahçe tarım arazisinin hesaba katılıp katılmayacağı sorunu, tartışmalıdır (Doğanay, 1994 s. 207). Bu yüzden Fizyolojik nüfus yoğunluğu hesaplamaları yapılırken ekili dikili alanlar değil de, kullanılan alanlar dikkate alınmalıdır. Kentsel nüfus yoğunluğu saptanırken ise, kentlerde kullanılan alan hesap edilmelidir. Bunun dışında kalan alanların hesaba katılması yanlış sonuçlar verebilir. Kentsel nüfus yoğunluğu hesapları, toplam nüfusun, kullanılan alana bölünmesi ile bulunur.

**Harita 3.** Bosna Hersek Nüfus Yoğunluğu (2013)



Nüfus miktarının herhangi bir sahada dağılışının neden ve sonuçlarının ortaya çıkardığı nüfus yapısının analizinde, arazi ile nüfus arasındaki ilgi derecesini ortaya koyan önemli göstergelerden birisi nüfus yoğunluğudur (Doğanay, 1997, s.210). Dünya bankasına göre 2011 yılında Bosna Hersek'te km<sup>2</sup> 75.28 olduğu görülmektedir (Url 4). Ancak tüm dünyada olduğu gibi Bosna Hersek'te de nüfusun büyük bir yoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. Bunun yanı sıra ülkenin genel olarak dağlık olması nüfusun yerleşmeye uygun ovalarda toplanmasına neden olmuştur. Ülkede nüfusun en yoğun olduğu yerler kuzey ve kuzeydoğu da bulunan kentler ve yakın çevreleridir. Tuzla, Zivinice, Kalesija, Srebrenik, Gradacac, Zvornik gibi kentlerde km<sup>2</sup> 150 den fazla kişi düşmektedir. Bu alanlar ayrıca ülkenin en düzlük sahalarına da karşılık gelmektedir. Bu bölgede bulunan en önemli kent olan Tuzla'da km<sup>2</sup> ye 435 kişi düşmektedir. Ayrıca Bosna nehri havzasında kurulan kentlerde

de nüfus yoğunluğu fazladır. Saray Bosna ülkenin en önemli kentidir ve nüfus yoğunluğu en fazla olan kenttir (Harita 4). Resmi hükümet istatistiklerine göre  $\text{km}^2$  ye 2.470 kişi düşmektedir. Saraybosna kentinde ise nüfusun en yoğun olduğu kısım Nova Saraybosna'da  $\text{km}^2$  ye 7524,5 kişi düşmektedir. Buna karşılık ülkenin batı ve güneydoğu kesimlerinde ise seyrek nüfusludur.

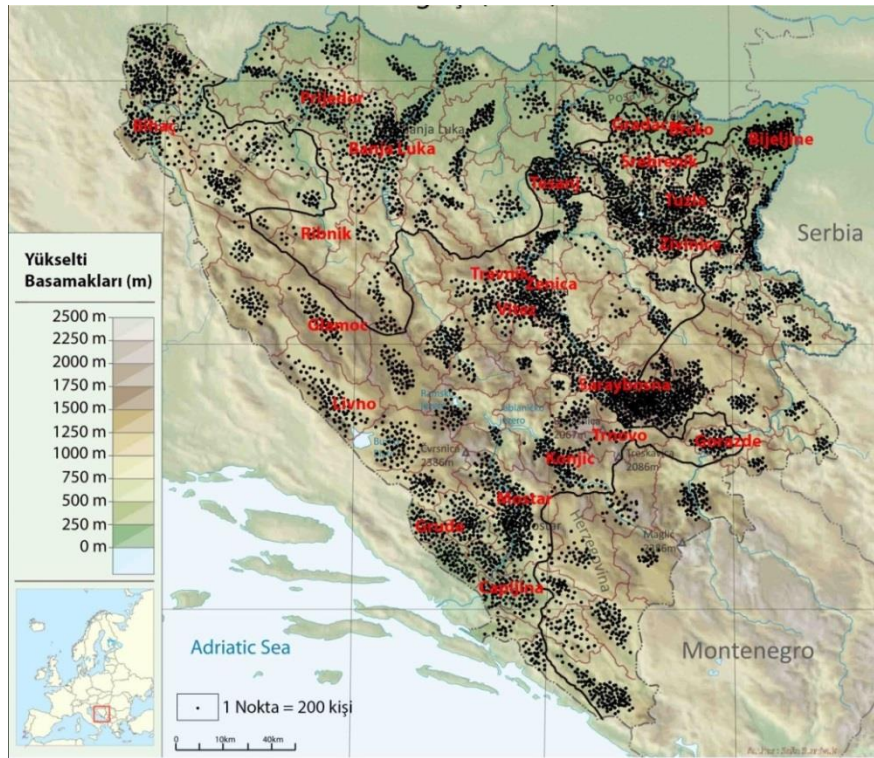
Bosna Hersek'te nüfusun büyük bir çoğunluğu kentlerde toplanmıştır. Bu durumun en önemli sebebi özellikle II. Dünya savaşından sonra hızlı kentleşme, sanayileşme, maden ocaklarının açılması, elektrik ve termik santrallerin kurulması ile turizm sektörünün ülkede gelişmesinin etkisi büyük bir rol oynamıştır. Ancak ülkenin kırsal nüfusu kentlere akın etmekte ve dağlık ve karstik alanları sürekli nüfus kaybetmektedir.

## 2.2. Bosna Hersek'te Nüfus Dağılışı

Nüfus dağılışı doğal veya beşeri faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Doğal faktörler genellikle yerleşim birimlerinin yer seçiminden nüfusun dağılışına kadar birçok hususta belirleyici faktördür. Yerleşim sahası olarak seçilen topografya (dağ ova, vadi kenarında, yamaç) üzerinde nüfusun gelişimi farklı farklı olabilmektedir fakat şehirler özellikle büyük şehirlerde doğal özellikler önemini yitirmektedir. Çünkü ülkemizde daha çok antropojen unsurlar, yani iktisadi fonksiyonlar, ulaşım, ticaret, turizm, teknoloji oldukça belirleyici faktör olabilmektedir (Akdemir, 2004, s.59).

İnsanların nerede yaşadığı, mekânı nasıl kullandıkları önemli bir kriterdir. Çünkü Rowland'ın da vurguladığı gibi; insanların nerede yaşadığı, planlama ve karar verme süreçlerinde yaşamsal öneme sahiptir. Yönetim kademelerinde, sivil örgütlerde (organizasyonlarda) planlama faaliyeti, düzenli olarak ülkenin çeşitli düzeylerdeki alansal birimlerindeki (bölge, il vb.) nüfusa bakmayı gerektirir (Rowland, 2006, s. 348-349).

**Harita 4. Bosna Hersek Nüfus Dağılışı (2013)**



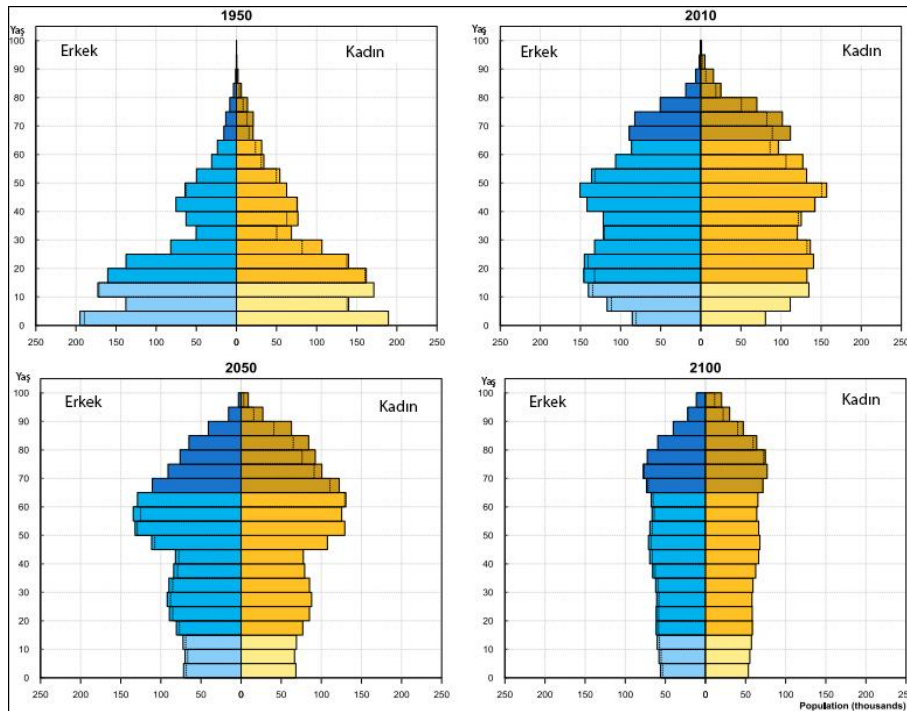


Bosna Hersek nüfusunun dağılışı incelendiğinde kuzeyde geniş düzlüklerin yoğun olduğu alanların sık nüfuslu alanlar olduğu görölmektedir (Harita 4). Ülke nüfusunun büyük bir bölümü kuzey ve kuzeydoğuda kentlerde toplanmıştır. Önemli akarsulardan olan Bosna akarsuyu boyunca nüfusun toplandığı görölmektedir. Ülke genelinde dağlık alanların yoğun bulunduğu orta ve batı kesimler ise seyrek nüfuslu alanlardır. Ülkenin önemli nüfus toplama alanları Saraybosna, Mostar, Tuzla, Srebrenik ve Zivinice şehirleridir. Bu şehirlerde km<sup>2</sup> ye 500'den fazla kiři düşmektedir. Buna karşılık Ribnik, Glamac, Livnove Maplić gibi dağlık alanlarda bulunan kentler ve çevresi seyrek nüfuslu alanlardır. Nüfus genel olarak akarsu boylarına ve vadi içlerinde toplanmaktadır. Bu kentlerin kurulduğu alanların nüfus taşıma kapasiteleri topografyanın yerleşmeye uygun olmamasından dolayı az nüfuslu olanlardır. Fakat Tuzla, Mostar ve Saraybosna gibi önemli kentlerde topografyanın olumsuzluklarına rağmen mekânın nüfus taşıma kapasitesi aşılmaktadır.

### 3. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar'da, siyasî, ekonomik ve kültürel dengelerin yeniden kurulmasına sebep olan çok hızlı değişmeler ve gelişmeler yaşanmaktadır. Balkanların nüfus yapısı daima değişken ve yüksek dinamizm değerlerine sahiptir. Balkanlar'da yaşanan siyasî çalkantılar beraberinde kimlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle Bosna Hersek demografik yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Sırp ve Hırvatlar ile yapılan mücadeleler Bosna Hersek demografik yapısını olumsuz etkimiştir. Özellikle yaşanan savaşlar sonrasında Bosna nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Savaş yıllarında özellikle Boşnak erkeklerin toplu olarak katledilmesi nüfusun cins oranını olumsuz etkilemiştir.

**Grafik 2:** Bosna Hersek Nüfus Piramidi



**Kaynak:** United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division

Bosna Hersek nüfusunda genç nüfusun oranı her geçen gün azalmaktadır. 1950 yılında üçgene benzer bir nüfus piramidine sahip olan Bosna Hersek'te nüfusun önemli bir bölümü genç ve yetişkin nüfustan oluşturmaktayken, 2010 yılında 0-14 yaş grubunun toplam

nüfus içindeki payı azalmakta iken özellikle 65+ nüfusun payı artmıştır. Bu durumun en önemli sebebi ise artık geçmişe göre daha stabil nüfusa sahip bir ortamın sağlanmasıdır. Bosna Hersek'te Nüfus artış hızı gün geçtikçe yavaşlamakta, ortalama yaşam süresi uzamaktadır. Eğer nüfus artış hızı bugünkü seyrinde devam ederse ülke nüfusunda azalmalar yaşanacaktır. 2050 yılında 0-14 yaş grubu ve 15-64 yaş grubu nüfusta önemli azalmalar beklenirken ülke nüfusunun önemli bir kısmı ise 65 ve üstü yaş grubundan oluşacaktır. 2010 yılına gelindiğinde ise Bosna Hersek nüfus piramidi düze yakın bir hal alacaktır.

### **Sonuç**

Dünyada meydana gelen pek çok olay Bosna Hersek'in nüfusunu etkilemiştir. Bosna Hersek nüfus yapısını etkileyen en önemli olaylar; Siyasi paktlar, I. ve II. Dünya Savaşları, Balkan Savaşları, Yugoslavya'nın dağılması, Bosna Savaşı, Avrupa Birliğine üyelik gibi birçok siyasi faktörler nüfusun büyüklüğünü, yapı ve bileşenleri ile dağılım yoğunluğunu doğrudan etkilemiştir. Bosna Hersek'te yaşanan bu dinamikler, coğrafi arazi kullanımını, konut ve yerleşme özelliklerini adeta nüfusu içeren döngüde değiştirmektedir.

1991 yılında Yugoslavya Cumhuriyetine bağlı olan Hırvatlar ve Slovenlerin ardından Bosna Hersek'te referandum sonucunda bağımsızlığını ilan etmiştir. 6 Mart 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen 3 Nisan 1992 yılında Boşnaklar hem Hırvatlar ile hem de Sırp'lar ile büyük bir var olma savaşına girmiştir. Bu süreç boyunca milyonlarca insan mülteci durumuna düşmüş ve yüzbinlerce kişi ise hayatını kaybetmiştir.

Bosna Hersek günümüzde halen savaşın yaralarını sarmaya çalışmaktadır. Savaş yıllarında ülke sanayi ve alt yapısı neredeyse tamamen çökmüştür. Günümüzde hızlı bir yapılanma sürecine girilmiş olmasına rağmen etkisini uzun yıllar daha koruyacağına benzemektedir. Nüfusun büyük bir kısmı işsizlik ve etnisiteler arasında yaşanan çekişmelerle mücadele etmektedir.

Bosna Hersek'te hem coğrafyanın hem de nüfusun karmaşık olmasından dolayı demografik olarak sürekli değişim içindedir. Günümüzde Balkanlar siyasi olarak durağan bir görünümde olmasına rağmen gelecekte neler olabileceğiyle ilgili endişeler halen varlığını devam ettirmektedir.

### **Kaynakça**

- AKARSLAN, M., 1993: "Bosna-Hersek ve Türkiye", Ağaç Yay., İstanbul
- AKDEMİR İ.O., 2004 (a); Gölbaşı İlçesi'nin (Adıyaman) Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Elazığ
- AKDEMİR İ.O., 2012 (c); Nüfus Coğrafyası Ders Notları, Fırat Üniversitesi Coğrafya Bölümü, Teksir Basım, Elazığ
- BOSNA-HERSEK ÜLKE RAPORU, TİKA Yay., Mayıs 1999, Ankara
- DOĞANAY H., 1994; Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitapevi, Ankara
- DOĞANAY H., 1997; Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. Ankara.
- Federal Office of Statistics, Federation of Bosnia and Herzegovina. 2011-08-31. Retrieved 2013-02-03.

GEOGRAFSKİ ATLAS BOSNE İ HERSEGOVİNE (Bosna-Hersek'in Coğrafi atlas ı), Geodetski Zavod, Sarajevo, 1998.

KONDO S., 2003; Bosna-Hersek Coğrafyası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafi Bilimler Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

ÖZGÜR M.E., 2011; "Nüfus Coğrafyası", Ders Notları, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü, Url: <http://www.geography.humanity.ankara.edu.tr>

ROWLAND, D. T., 2006; Demographic Methods and Concepts, Oxford University Press, New York.

United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division

Url 1: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Bosna-Hersek\\_tarihi](https://tr.wikipedia.org/wiki/Bosna-Hersek_tarihi) son görüntülenme : 22.04. 2015

Url 2: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bosna-Hersek> son görüntülenme : 22.04. 2015

Url 3: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bosna-Hersek> son görüntülenme : 22.04. 2015

Url 4: World Development Indicators. Click on a metadata icon for original source information to be used for citati. Son görüntüleme 01.05. 2015

<http://www.musaid.org.tr/dik/raporlar/bosna> 2000. <http://ydmh.foreigntrade.gov.tr/Ülkeler/Bosna-Hersek>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DunyaRapor/bosna>



## **Rumeli Türkülerinde Coğrafi Motifler\***

### *Geographical Motifs in Rumeli Songs*

**Hasan KARA\*\***

#### **Özet**

Türküler konularını çok farklı öğelerden alırlar. Türkülere rehberlik eden temel etkenlerden birisi de coğrafyadır. Türkülerin bulunduğu coğrafyadan etkilenmemesi düşünölemeyeceği gibi, türküler doğdukları coğrafyadan da ayrı değerlendirilemezler. Türkülerin yörelerine göre gruplandırılarak tasnifi yapılır. Türkiye’de her ile ait türküler olduğu gibi, Orta Anadolu, Rumeli, Ege türküleri gibi belli bir coğrafi bölgenin türkülerini şemsiyesi altına alan geniş yöreler vardır. Rumeli; Anadolu yarımadası dışında kalan geniş bir coğrafyayı ifade ederken, Rumeli türküleri denildiğinde, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale dışında Balkan yarımadası içerisinde kalan Türk yurtlarında söylenen türküler akla gelmektedir. Bu türkülerin seçiminde Türk Halk Musikisi TRT Nota Arşivi temel alınmıştır. TRT nota arşivi içerisinde kayıtlı repertuarda 4440 türkü taranarak, ezgi adı, yöresi, kaynak kişisi ve derleyeni arşivde kayıtlı olan 274 adet Rumeli Yöresine ait türkü belirlenmiştir.

Rumeli türkülerine ait sözler incelenmiş, Türkülerin ait olduğu alt yöreler çıkarılarak bir tablo haline getirilmiştir. Ayrıca Rumeli türkülerinin alt yöreleri Balkan haritası üzerine işaretlenerek Rumeli Türkülerinin coğrafi sınırı oluşturulmuştur. Rumeli Türkülerinin içinde geçen coğrafi öğeler belirlenerek sınıflandırılmış ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Coğrafya, Türkü, Rumeli, Coğrafi Motif, Türk Halk Müziği*

#### **Abstract**

Turkish folk songs take their themes from various cultural and local elements. One of those fundamental elements is the geography. As it is unthinkable that the folk songs are not affected by the geographies form where they originated, folk songs can’t be analysed without taking geography into account. Folk songs are classified according to their original region. Every province in Turkey has peculiar folk songs, these provincial folk songs are also grouped under the heading of larger regions such as; Middle Anatolia, Rumelia, Aegean regions. Rumelia refers to large piece of land neighboring Anatolia, and Rumelian folk songs includes songs from turkish provinces in Balkans apart from İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ and Çanakkale. The folk songs are chosen with regard to Turkish Folk Music musical note archive of TRT. 4440 folk songs in this archive were scanned with respect to their mode, melody, region, source and compiler, and 274 Balkan folk songs were found.

Lyrics of Rumelian folk songs were studied, and the original regions of the songs are demonstrated on a table. Also, the regions of the folk songs are marked on a map and the geographical borders of Rumelian folk songs. Finally, the geographical elements present in Rumelian folk songs are categorised and analysed.

**Keywords:** *Geography, Song, Rumeli, Geographical Motifs, Turkish Folk Music*

#### **Giriş**

Milletlerin, kendilerine has gelenek-göreneklere, sözlü-yazılı edebiyatları, müzikleri, masalları, destanları, mimari tarzları, yapı tipleri, yerleşme modelleri, giyim tarzları vs. değerleri vardır. Bu değerler o milletin kolayca tanınması ve diğer milletlerden ayrılmasını sağlar. Türk milletine has olan değerlerden birisi de müziği ve kendine has türkülerdir.

---

\* Bu çalışma; Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon birimi tarafından 2013KRM024 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

\*\* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Denizli, TÜRKİYE hasankara@pau.edu.tr

Türkü; bir coğrafi bölgede doğar ve kulaktan kulağa sözlü olarak dolaşır. Nasıl ki bir taş parçası koptuğu bölgeden bir akarsu vasıtasıyla yüzlerce kilometre uzağa yolculuk yaparak farklı cisimlere çarpa çarpa küçülerek asli şeklini alır ise; türküler de yakıcısında kaynağından yolculuğa başlayarak yol boyunca geçtiği yerlerde temas ettiği kültürleri ve geçtiği coğrafyaları etkileyerek o coğrafyalardan da etkilenecek kendi özgün şeklini bulur. Kulağa hoş gelmeyen ya da yöreye uymayan kısımları insanlar tarafından törpülenerek türkünün yaşadığı/yaşayacağı yerin özellikleri ile uyumlu hale getirilir.

Türküler konularını çok farklı öğelerden alırlar. Aşk, ayrılık, tabiat, gurbet, akarsu, kahramanlık, askerlik, meslek, ölüm, oyun, hayvan, bitki, başkaldırı, komik olaylar, gök cisimleri, sular, meteorolojik olaylar, insanlar, yerleşimler vs. türkülerle konu olabilmektedir.

### **Materyal ve Metot**

Rumeli türkülerinin özelliklerini ele alan araştırmada TRT Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan Rumeli türkülerini diğer türkülerden ayıklanarak türkü sözleri gözden geçirilmiştir. Rumeli yöresi ile benzer adlar taşıyan türküler ile aynı adı taşıyan ve benzer sözlere sahip türküler de karşılaştırılmış ve türkülerin göçü yönünden değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sınırlandırılmasında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Müzik Dairesi Türk Halk Müziği Repertuarı kaynak olarak temel alınmıştır. TRT repertuarı dışında kalan yöre ile ilgili söylenen türkülerle ya da bazı araştırmalarda geçen türkülerle bu çalışmada yer verilmemiştir.

Bir türküde bir kereden fazla olarak iki veya daha fazla tekrarlanan aynı coğrafi unsur bir kez değerlendirmeye alınmış, ikinci ve sonraki tekrarlar değerlendirme dışında tutulmuştur. Bir türkü içerisinde geçen farklı coğrafi terimler kendine en yakın kategori içerisinde ele alınmıştır. Farklı anlamlar taşıyan coğrafi terim; ilk dikkati çeken anlamı hangi guruba daha yakın ise o grup içerisinde değerlendirilirken diğer anlamları da dikkate alınmamıştır.

### **Rumeli Yöresi**

Rumeli; günümüzde Avrupa kıtasının güney doğusunda geniş bir coğrafyayı içine alan ve sınırları yaklaşık olarak Adriyatik'ten Kırım'a uzanan bir hattın güneyinde kalan bölgeyi ifade etmektedir. Rumeli; Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova Cumhuriyeti, Karadağ ve Bulgaristan'ın tamamı, Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın Karadeniz sahili, Yunanistan ana karası, Rodos, İstanköy ve Midilli adaları, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları ve Sırbistan'ın Tuna ve Sava nehirlerinin güneyinde kalan bölümü ile Türkiye topraklarındaki Trakya'yı içine almakta ve Osmanlı Devleti tarafından 1530 yılından itibaren Rumeli Eyaleti olarak adlandırılmaktadır (BDAGM, 2013:2).

Türkiye Türkçesinde Rumeli adı; Balkan adlandırmasına yakın bir anlamda kullanılmıştır. Rumeli; Osmanlı Devletinin Doğu Roma İmparatorluğundan fethettiği topraklar için kullanılmış geniş bir bölgeyi ifade eder. Osmanlı Türkleri, eski dönemlerde Anadolu için Rumeli terimini kullanırken, sonradan Balkan yarımadasına verdikleri coğrafi isim ve bu bölgeyi içine alan eyaletin adı olmuştur (İnalçık, 2008:232). Rumeli; Türkler tarafından sadece coğrafi anlamda "Balkanlar" olarak da adlandırılmıştır. Balkan; adını Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden almıştır. Balkan sıradağlarının adı zaman içerisinde tüm Rumeli için kullanılmaya başlanmıştır. (BDAGM, 2013:3), Balkan kelimesi; Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğünde karın erimesinden ve yağmurdan meydana gelen sulu çamur, sazlık, bataklık yer, su birikintisi anlamlarına da gelmektedir. Balkan kelimesi anlam yönüyle de coğrafyada hidrografik bir terimi ifade eder.

## **Türkü**

Adında Türk kelimesinin geçtiği Türkü, Türki olarak adlandırılabilir. Türki; türkü, Türkle ilgili, Türke ait gibi birbirine yakın anlamlar taşır(TDK, BTS), O halde türküler Türkler tarafından çalımp, söylenen ve dinlenen halk ezgileridir denilebilir. Türkülerin farklı tanımları yapıldığında; hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzumeler, hece vezniyle yazılmış ve halk ezgisiyle bestelenmiş şiirler, halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş, saz ozanlarının koşma biçiminde söyledikleri, dördüncü dizeleri her dörtlükte olduğu gibi yinelenen kavuştaklı koşuklar da türküdür (TDK, BTS) şeklinde ifadeler kullanılabilir. Türkü, halk tarafından sevilip söylenen, yöreye göre sözleri ve söylenişi değişiklikler gösteren ezgilerdir. Türküler kulaktan kulağa, nesilden nesile aktarılarak bugünlere ulaşmış milli değerlerdir.

## **Rumeli Türkülerinin Kaynak Sahası Olan Coğrafi Yörelere**

TRT Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan Türkü sayısı 4440 dur. Bu türküler alt yörelere göre ayrılmaktadır, İl adları bir yöre grubu oluştururken, Rumeli Türküleri, Ege Türküleri, Orta Anadolu Türküleri gibi bir ilden çok geniş bölgeleri ifade eden alt yörelere gruplar oluşturmaktadır. “Rumeli Türküleri” şemsiyesi altında toplanan türkü sayısı 274 dır. Bazı çalışmalarda Doğu Trakya’da Rumeli’ye dâhil edilerek türkü sayısı 356 ya kadar çıkarılmıştır (Yahya Kaçar, 2008:1). Bu çalışmada Türkiye sınırları içerisinde bulunan Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve İstanbul yöresi türküleri değerlendirmeye alınmamıştır. Rumeli türkülerinin bütün türküler içindeki oranı yaklaşık % 6,10 dur. TRT repertuarındaki her 100 türküden 6 sı Rumeli yöresi kaynaklıdır. Bu oran Türkiye toprakları dışında bulunan saha için oldukça önemli bir orandır.

Rumeli Türkülerinin kendi içerisinde alt yörelere göre dağılımı değerlendirildiğinde, alt yöresi belli olmayan veya sadece genel olarak Rumeli yöresi olarak kayıtlara geçen türkü sayısı 157’dir. Bu sayı bütün Rumeli türküleri içinde % 57,3 lük bir değer ifade eder. Kırcaali yöresi (% 6,93), Selanik yöresi (% 6,57), Üsküp yöresi (% 6,57) lik oranlara sahiptir. Bu alt yörelere; Deliorman, Varna, Eskicuma, Silistre, Manastır, Burgaz, Prizren yörelere takip eder. Diğer alt yörelere türkü sayıları ise 1 veya 2 türkü ile temsil edilmektedir (Tablo 1). Türkü sözlerinden veya türkülerde anlatılan olaylardan yola çıkarak bazı türküler için yaklaşık alt yöre belirlemek mümkün olsa da kesin olmadığı ve saha çalışması ile ispat edilemediği için bu yola başvurulmamıştır.

**Tablo 1.** Rumeli Türkülerinde Alt Yörelere

Alt Yöre	Türkü Sayısı	%	Alt Yöre	Türkü Sayısı	%
Rumeli Genel	157	57,30	İskeçe	2	0,73
Kırcaali	19	6,93	İştip	2	0,73
Selanik	18	6,57	Kavala	2	0,73
Üsküp	18	6,57	Koçana	2	0,73
Deliorman	8	2,92	Vlandova	2	0,73
Varna	8	2,92	Grades köyü	1	0,36
Eskicuma	7	2,55	Kubrat	1	0,36
Silistre	5	1,82	Lofça	1	0,36
Manastır	4	1,46	Ohrit	1	0,36
Burgaz	3	1,09	Priştine	1	0,36
Prizren	3	1,09	Razgrat	1	0,36
Drama	2	0,73	Şumnu	1	0,36
Gostivar	2	0,73	Tutrakan	1	0,36
Gümülcine	2	0,73	<b>Toplam</b>	<b>274</b>	<b>100,00</b>

Rumeli türkülerinin ortaya çıktığı alt yöreler ele alındığında % 57,3 gibi çok yüksek oranda alt yörenin belirsiz olması bölgenin her yerinde türkülere rastlanılabileceğinin bir göstergesidir. Alt yöresi belirsiz 157 türkü bir kenara bırakılacak olursa; alt yöresi belirli olan 117 türkünün kaynak sahası 4 farklı Balkan ülkesine dağılmıştır. Bu ülkeler sırasıyla Bulgaristan 55 türkü (% 47,0), Makedonya 32 türkü (% 27,4), Yunanistan 26 türkü (% 22,2) ve Kosova 4 türkü (% 3,4) dir (Tablo 2).

**Tablo 2.** Alt Yöresi Belli Olan Rumeli Türkülerinin Ülkelere Göre Dağılımı.

Ülke	Türkü Sayısı	Oran
Bulgaristan	55	47,0
Makedonya	32	27,4
Yunanistan	26	22,2
Kosova	4	3,4
<b>Toplam</b>	<b>117</b>	<b>100,0</b>

Bulgaristan'da Batı Trakya'da yer alan Kırcaali en fazla türküye rastlanılan yöredir. Bulgaristan'da türküler Kırcaali dışında genellikle ülkenin kuzeydoğusunda Romanya sınırına yakın Deliorman ve çevresinde toplanmıştır. Varna, Eskicuma, Deliorman bölgesinin geneli ve Silistre, Bulgaristan türkülerinin önemli alt yöreleridir (Şekil 1).



**Şekil 1.** Rumeli Türkülerinin Kaynağını Aldığı Yöreler.

Makedonya'da türkülerin dağıldığı alt yöreler Başkent Üsküp, Manastır ve ülkenin hem Bulgaristan hem de Yunanistan sınırına yakın olan bölgelerdir. Yapılan bir araştırmada Makedonya ve Türkiye'de söylenen türkülerin konularının birbirlerine büyük benzerlik gösterdiğini tespit edilmiştir (Bekki, 2013:4).

Yunanistan'da Selanik; türkülerin çoğunluğunun kaynak sahasıdır. Diğer alt yöreler ise Batı Trakya'daki Drama, Kavala, İskeçe ve Gümülcine'dir. Yunanistan'ın batısından veya Yunan adalarından kaynağını alan türküler rastlanılmamaktadır.

4 Balkan ülkesi içinde en küçük alana sahip olan Kosova'da; türküler başkent Priştine ve Prizren çevresi kaynaklıdır. Bu iki yöre dışında Kosova kaynaklı derlenmiş başka türkü bulunmamaktadır.



Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Romanya gibi ũlkelerden hiç tũrkũye rastlanmaması buralardan tũrkũ çıkmadığı anlamını taşıamaz. Alt yŕresi belirlenemeyen 157 tũrkũ ile detaylı çalışmalarla repertuara kazandırılacak yeni tũrkũlerin alt yŕreleri ortaya konulabildiğinde aynı zamanda Rumeli’de Tũrk coğrafyasının zaten bilinen sınırları tũrkũler sayesinde bir kez daha tescillenmiş olacaktır.

### **Rumeli Tũrkũlerinde Coğrafi Unsurlar**

Rumeli’de tũrkũlerin konuları en fazla coğrafyadan etkilenmiştir. 274 adet tũrkũden sŕzlerine ulaşılan 257’si dikkate alınmıştır. 593 farklı coğrafi kelime, toplam olarak 1521 defa geçmekte ve coğrafya ile ilişkilendirilmektedir (Tablo 3). Neredeyse her tũrkũde ortalama altı civarında coğrafi unsur geçmektedir. Beş tũrkũde coğrafi unsura hiç rastlanılamamıştır. Diğer tũrkũlerin tamamında; fiziki coğrafya da jeomorfoloji (yer Şekilleri) ile ilgili olanlar (dağ, taş, ova, toprak), klimatoloji (iklim) ile ilgili olanlar (yağmur, kar, bulut, rũzgar, yel, toz), hidroloji (su) ile ilgili olanlar (su, ırmak, çay, akar, derya), bitkilerle ilgili olanlar (bağ, gũl, iek, ağaç), hayvanlarla ilgili olanlar (kır at, şahin, bũlbũl), beşeri coğrafya unsurlarla ilgili olanlar (ev, oda, yayla, mahpushane, kŕprũ, dam), yerleşme adları ile ilgili olanlar (Arda, Tuna, Edirne, Kırcaali), renklerle ilgili olanlar (al, mor, ak), astronomi, mevsim ve zaman kavramları ile ilgili olanlar (ilk yaz, gece, seher, yıldız), madenlerle ilgili olanlar (altın, demir, mermer), mesleklerle ilgili olanlar (doktor, katip, demirci) gibi ŕđeleri gŕrmek mũmkũndũr.

Tũrkũlerde geçen coğrafya ile ilgili terimler incelendiğinde hem Fiziki Coğrafya hem de Beşeri Coğrafya ile ilgili kavramların birbirine yakın olarak yer aldığı gŕrũlũr (Tablo 4). Coğrafi unsurlar; Bitki adları, Jeomorfoloji terimleri, Hidroloji terimleri, Hayvan adları, Klimatoloji terimleri, Beşeri coğrafya terimleri, Yerleşme coğrafyası (mesken-mimari adları), Astronomi/zaman kavramları, Renkler, Maden ve değerli taşlar, Yerleşim yerleri (yer/ũlke/mevki) adları ve Meslek adları yŕnũyle değerlendirilmiştir. Geriye kalan unsurlar; coğrafya ile ilgili nesnelere başlığı altında gruplandırılmıştır. Tũrkũlerde sıkça geçen kişi adları coğrafi unsurlara dâhil edilmemekle birlikte; ayrı bir tablo halinde sunulurken Rumeli yŕresi hakkında tũrkũlere katkı sağlaması amaçlanmıştır.

**Tablo 4.** Rumeli Tũrkũlerinde En Fazla Rastlanılan Coğrafi Unsurlar

<b>Terim Gurubu</b>	<b>Adet</b>	<b>%</b>
Coğrafya İle İlgili Nesnelere	266	17,49
Bitki Adları	187	12,29
Beşeri Coğrafya Terimleri	172	11,31
Mesken/Mimari Adları	141	9,27
Renkler	129	8,48
Yer, ũlke, Mevki Adları	126	8,28
Astronomi/Zaman Kavramları	111	7,30
Jeomorfoloji Terimleri	96	6,31
Hidroloji Terimleri	83	5,46
Hayvanlarla İlgili Adlar	80	5,26
Klimatoloji Terimleri	68	4,47
Meslek Adları	35	2,30
Maden ve Değerli Taşlar	27	1,78
<b>Toplam</b>	<b>1521</b>	<b>100,00</b>

Jeomorfoloji terimleri bũtũn tũrkũler açısından değerlendirildiğinde 96 adet terim ve % 6,31 lık bir değer ile ifade edilmektedir. Tũrkũlerde en fazla geçen jeomorfoloji terimi dağ ve taş kelimeleridir. Dağ kelimesi 32 tũrkũde gŕrũlmektedir (Tablo 5).

*Evlerimizin Önü Taşlık (Aman)  
Taşlığa Düşürdüm Beşlik<sup>1</sup>*

*Gece geçtim şu dağları kar idi  
Bir ah çektim ateşlendi eridi<sup>2</sup>*

Dağ/day/dağlar kelimesine bu kadar sık rastlanması Balkanların dağlık bir bölge olması ile çok yakından ilgilidir. Coğrafyada yeryüzü şekli ve yükselti olarak dağlar belirgin olarak türkülerde yansımaktadır. Ayrıca 8 adet türküde de Dağ başı kelimesine rastlanması bu görüşü pekiştirmektedir. Taş kelimesi de dağlardan sonra ikinci sırada gelmektedir. Ova, toprak, kum, düzlük, yüksek (yükselti), bayır gibi yer şekillerini ifade eden kelimeleri de sıkça görmek mümkündür.

**Tablo 5.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Jeomorfoloji Terimleri.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Dağ	32	Düz	4
Taş	26	Yüksek	3
Ova	6	Bayır	2
Toprak	6	Derin	2
Kum	4	Diğer	11

Balkan coğrafyasındaki halk türkülerinde klimatoloji terimlerine de rastlanmaktadır. İklimle ilgili 22 farklı terim, toplamda 68 adet % 4,47 lik orana sahiptir. İklim terimleri çeşit yönünden fazla değildir (Tablo 6). İklim özelliklerini yansıtan Duman kelimesi 12 türküde geçmektedir. Bu türkülerde geçen duman; genellikle dağlarla birlikte yer almakta ve “dağların başı dumanlı” anlamlarında yerini almaktadır. Duman çoğu türküde sis, bulut vs. anlamlarında kullanılmaktadır.

*Karşı Dağı (Aman) Duman Duman Bürüdü  
Üç Yüz Atlı Beş Yüz Yaya (Efem) Yürüdü<sup>3</sup>*

Yağmur, kar, yel, rüzgâr, bulut, serin, toz, tipi boran gibi günümüzde faal olarak kullanılan ve herkes tarafından bilinen iklim terimleri aynen günümüzde kullanıldığı şekliyle değişiklik göstermeden Rumeli türkülerinde yerini almaktadır. 14 iklim terimi ise türkülerde birer kez geçmektedir.

*Harmanlı'yı aman tipi boran bürüdü  
Rüstem Çavuş aman yüz atıyla da yürüdü<sup>4</sup>*

**Tablo 6.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Klimatoloji Terimleri.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Duman	12	Buz	3
Kar	10	Serin	3
Yağmur	6	Soğuk	3
Yel	5	Ayaz	2
Toz	4	Rüzgâr	2
Bulut	4	Diğer	14

<sup>1</sup> Evlerimizin önü cami (TRT Rep. No:3704)

<sup>2</sup> Aşık Kerem düş eylemiş daylere (TRT Rep. No:351)

<sup>3</sup> Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır (TRT Rep. No:1652)

<sup>4</sup> Beşli martin çay başından patladı (TRT Rep. No:4053)

Fiziki coğrafyanın alt disiplini olan ve bütün yeryüzündeki suları kapsayan hidroloji ile ilgili terimlerin sayısı 20 farklı türde olmak üzere toplam 83 terim ve % 5,46 lık orana sahiptir (Tablo 7). Su hayatın her alanında önemli olduğundan hem yerleşme adları olarak hem de hidroloji terimi olarak türkülerde geçmektedir. Burada sadece hidroloji terimi olarak sular dikkate alınmış ve yerleşme adı olan terimler yerleşme gurubu içerisinde değerlendirilmiştir.

Genel olarak su terimi türkülerde 23 defa geçmektedir. Suya farklı türkülerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Bazı türkülerde içme suyu olarak ifade edilirken, bazı türkülerde ise dere veya genellikle akarsu olarak anlam kazanmaktadır.

*Olucag'ın suları ne soğuktur içilmez  
Gökçe de Burnu'ndan al kandan geçilmez<sup>5</sup>*

Su teriminden sonra hidroloji de dere 9 adet ile ikinci sırayı almakta, Çeşme 6 adetle üçüncü hidrolojik terimdir. Dalga kelimesine deniz kıyısındaki anlamının yanı sıra akarsuların hareketi olarak da anlam yüklenmiştir.

*Arda boylarına ben kendim gittim  
Dalgalar vurdukça can teslim ettim<sup>6</sup>*

**Tablo 7.** Rumeli Türkülerinde Geçen Hidroloji Terimleri.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Su	23	Derya	4
Dere	9	Kuyu	4
Çeşme	6	Deniz	4
Dalga	5	Çay	3
Akar	5	Irmak	3
Testi	5	Diğer	12

Rumeli türkülerinde en fazla coğrafi terim içeren alt gurubu bitki ile ilgili terim ve bitki adları meydana getirmektedir (Tablo 8). Bitki ile ilgili olarak 187 terim karşımıza çıkmakta ve % 12,29 luk gibi yüksek bir değer oluşturmaktadır. Bitki ile ilgili terimler hem toplam terim yönüyle hem de terim çeşitliliği yönüyle oldukça önemli görülmektedir.

Anadolu türkülerinin de baş tacı olan gül bitkisi Rumeli türkülerinde aynı önemini korumakta ve 38 farklı türküde yer almaktadır. Gülün taşıdığı değer ve güle verilen önem Rumeli yöresinde de kendini gösterir. Gül bazen bitki olarak, bazen de sevgiliyi temsilen türkülere girmiştir.

*Ayva yeşillendi (aman) güller çimlendi  
Yârimin boynunda (aman) yazması kirlendi<sup>7</sup>*

Dal ve bağ terimleri gülün ardından sıralanmaktadır. Çiçek, diken, ağaç, çıra, gazel gibi genel bitki terimlerinin yanı sıra çok farklı bitki adları türkülerde geçmektedir. Meyvelerden elma, üzüm, nar, ayva, vişne, armut, portakal, fındık, iğde; tahıllardan buğday, arpa, pirinç, çiçeklerden gonca, sümbül, lale, menekşe, diğer ağaç türlerinden çınar, meşe, selvi, kavak, söğüt gibi çok çeşitli bitki adlarına rastlanması ve burada geçen 80 farklı türdeki bitki teriminin hepsinin Türkiye'de yetişen ve bilinen bitkiler olması ayrıca son derece önem arz eder.

<sup>5</sup> Çaldağı'nın kayınları (TRT Rep. No:3991)

<sup>6</sup> Arda boylarında kırmızı erik (TRT Rep. No:1826)

<sup>7</sup> Kız pınar başında desti doldurur (TRT Rep. No:372)

*Şu Dağların Çiçekleri Solmasın  
Kavuşmamız Kıyamete Kalmasın*<sup>8</sup>

**Tablo 8.** Rumeli Türkülerinde Rastlanılan Bitkilerle İlgili Adlar.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Gül	38	Üzüm	4
Dal	10	Ayva	3
Bağ	8	Bostan	3
Çiçek	7	Kavak	3
Elma	5	Menekşe	3
Çınar	4	Saz	3
Diken	4	Vişne	3
Meşe	4	Armut	2
Nar	4	Diğer	80

29 farklı hayvan adı türküleri 80 kez şenlendirmiştir. Gül; bitkiler için ne kadar önem ifade ediyor ise, bülbül de hayvanlar açısından aynı derece de önemlidir. Bülbül 17 kez türkülerde geçerken genellikle de edebiyatın birçok türünde gülle beraber yer aldığı şekliyle türkülerde de gül-bülbül ikilisi çoğunlukla yine ayrılmamışlardır.

*Bülbülüm Altın Kafeste  
Öter Aheste Aheste*<sup>9</sup>

At; bülbülden sonra 13 kez geçmekte; doru at, kır at, çil at gibi at çeşitlerine rastlanmaktadır. Ulaşımın en önemli araçlarından olan atın Rumeli yöresinde çeşitleri ile birlikte tanınmakta ve kullanılmakta olduğunu türküler bize söylemektedir. Koyun, kuzu, keklik, kaz, keçi, beygir güvercin gibi günlük hayatın içinde olan hayvanların varlığı, bu hayvanların yöre insanının açısından değerli olduğunu gösterir.

*Ata binestim geldi  
Çayda inestim geldi*<sup>10</sup>

**Tablo 9.** Rumeli Türkülerinde Geçen Hayvan Adları.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Bülbül	17	Kaz	3
At/ Doru at / Kır at/ Çil at/	13	Kuş	3
Koyun	5	Keçi	2
Şahin	4	Beygir	2
Atmaca	3	Güvercin	2
Balık	3	Karınca	2
Keklik	3	Yılan	2
Kuzu	3	Diğer	11

Rumeli türküleri astronomi ve zaman kavramları yönüyle de zengindir. Türkülerde 28 farklı türde toplam 111 terim geçmekte ve bütün terimler içerisinde % 7,30 luk bir değer ifade etmektedir (Tablo 10).

<sup>8</sup> Demirciler demir döğer tunç olur (TRT Rep. No:2921)

<sup>9</sup> Bülbülüm altın kafeste (TRT Rep. No:226)

<sup>10</sup> Ata binestim geldi (TRT Rep. No: 2260)

*Uyan Yârim Sabahlar Oldu  
Sabah Yıldızları Doğdu<sup>11</sup>*

Gece ve akşam terimleri 28 adet türkûde yerini almış ve birbirine yakın anlamlarda kullanılmıştır. Sabah, gün seher, seher vakti, dün, bugün, her gün gibi zaman ifade eden terimlerin yanı sıra, Dünya, ay, güneş, yıldız, terazi, mizan, ÷lker gibi gök cisimlerine de türkûlerde rastlanmaktadır

*Yâr gelmezse ben boynumu bükerim  
Gece gündüz yollarını beklerim<sup>12</sup>*

**Tablo 10.** Rumeli Türkûlerinde Geçen Astronomi/Zaman Terimleri.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Gece	18	Bahar	4
Sabah	13	Seher	4
Akşam	10	Yaz	4
Dünya	7	Gök	3
Yıldız	6	Güneş	3
Ay	6	Vakit	3
Gün / gündüz	6	Yıl	3
Bugün	5	Diğeri	20

87 farklı yerleşme; toplamda 126 kez yer/mevki/÷lke/bölge adı olarak türkûlerde yerini alırken oranı % 8,48'dir. Türkûlerde geçen yerleşim adlarının büyük bölümü Rumeli yöresindeki şehir, kasaba, köy, akarsu, dağ vs. adını taşımaktadır. Fakat Rumeli'nin dışında Arap, Yemen, Kırım, Bağdat, Alaman gibi farklı ÷lkelerin adının geçmesi de bu yörelerle bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir.

*Beligrat kal'ası (dilber aman aman) Zemlin ovası  
Atlısı geçemez (dilber aman aman) değil ki yayası<sup>13</sup>*

*Kırcaliyle Arda arası saat sekiz sırası  
Ardalılar ağlıyor (Yusufum)yoktur çaresi<sup>14</sup>*

Türkûlerin % 57 sinin yöresi genel olarak Rumeli olarak isimlendirilmekle ve alt yöresi bilinmemekle birlikte 87 farklı yer adının 126 kez türkûlerde geçmesi aslında bu türkûlerin alt yörelerini aslında gayri resmi olarak bizlere ilan etmektedir. Nemçe, Leh, Belgrat, Arnavut, Bosna, Akdeniz, Karadeniz gibi farklı yerlerin adının geçmesi, aslında Nemçe'den (Avusturya-Macaristan) Bosna'ya oradan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına yani bütün Balkan yarımadası ve geniş çevresine kadar yer adlarının türkûlere girdiğini, aslında türkûlerin kaynak sahasının da buralara kadar çok geniş bir coğrafyaya uzandığını bize ispatlamaktadır (Tablo 11).

*Küffar Sanur hüccet almış Eğri'ye  
Hali benzer nefes çekmiş Bengiye  
Bire sorun Nemçeliyle Lehliye  
Ne de çabuk unuttular  
Muhaç Zigetvarı, Temişvarı Uyvarı<sup>15</sup>*

<sup>11</sup> Sabah oldu uyansana (TRT Rep. No:4101)

<sup>12</sup> Çeşme başında ben yârimi beklerim (TRT Rep. No: 3513)

<sup>13</sup> Beligrat kalası, Zemlin ovası (TRT Rep. No:429)

<sup>14</sup> Kırcaliyle Arda arası (Deryalar) (TRT Rep. No:2221)

<sup>15</sup> Küffar Sanur hüccet almış Eğri'ye (TRT Rep. No:1744)

**Tablo 11.** Rumeli Türkülerinde Geçen Yerleşim/Ülke/Bölge Adları.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Tuna	8	Vardar	3
Arda	6	Belgrat	2
İstanbul	4	İştib	2
Kumanova	4	Kalkandelen	2
Manastır	4	Kırcaali	2
Balkan	3	Nemçe	2
Edirne	3	Şardağı	2
Rumeli	3	Yemen	2
Üsküp	3	Diğer	71

Yerleşme coğrafyası mekân 44 farklı terim ile ifade edilirken bunlar 141 defa geçmekte ve % 9,27 lik orana sahip bulunmaktadır (Tablo 12). Ev ve bahçe birbirine yakın olarak toplamda 40 defa yer alırken bütün yerleşme unsurlarının % 30'dan fazlasını oluşturmaktadır. Yerleşme terimleri içerisinde oda, pencere, duvar, kapı, ocak gibi eve ait unsurlar yer alırken bunların dışında; mahpushane, kale, cami, minare, konak, köşk gibi birbirinden farklı özelliklere sahip yapılar da türkülerde geçmekte ve mimari zenginliği ortaya koymaktadır.

*Konduracak Evim Yoktur  
Ev Sahibim Evde Yoktur<sup>16</sup>*

*İndim Yârin Bahçesine  
Güller Açmış Kırmızı  
Yaneğinde Üç Beni Var  
Sandım Sabah Yıldızı<sup>17</sup>*

**Tablo 12.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Yerleşme Coğrafyası Terimleri.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Ev	21	Cami	4
Bahçe	19	Minare	4
Mahpushane	7	Yuva	4
Oda	7	Avlu	3
Pencere	7	Konak	3
Duvar	6	Köşk	3
Kale	6	Ocak	3
Kapı	6	Diğer	36

Beşeri coğrafyanın 64 farklı terimi türkülerde 172 defa geçmekte ve % 9,27 gibi yüksek bir oranla temsil edilmektedir (Tablo 13). Yol, beşeri coğrafyanın en sık tekrarlanan unsurudur. 34 farklı türküde yol birleştirici, ayırıcı ve beklenen unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Ulaşım coğrafyasının temel ögesi olan yol türkülerde, yolcu, araba, payton, gemi, kervan, otomobil, vapur gibi ulaşım araçları ile de desteklenmiştir.

*Ladevsa'nın yolleri (halil) uzun daracık  
Hayriye'yi sen urdun (halil) değil idin ufacık<sup>18</sup>*

<sup>16</sup> Yeni kapının gelini (TRT Rep. No:4393)

<sup>17</sup> İndim yârin bahçesine (TRT Rep. No:2391)

<sup>18</sup> Kumanova yolleri (TRT Rep. No:3407)

Köy, kasaba, yer, bucak, mahalle, semt, sokak gibi yerleşim birimleri türkülerde geçerken, yayla, Yörük, çadır gibi dönemlik yerleşme faaliyetleri ya da göçmen, gurbet, yaban eller, sıla gibi kelimelerle asıl yaşanan yerden (memleketinden) uzakta bulunma ifade edilmiştir.

*Doğru söyle göçmen kızı annen var mıdır?  
Ne annen var ne baban var kalmışım öksüz  
Sen bir öksüz ben bir garip alayım seni  
Alayımda gurbet elde sarayım seni<sup>19</sup>*

**Tablo 13.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Beşeri Coğrafya Terimleri

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Yol	34	Saman	4
Gurbet	8	Okka	4
Yer	7	Çadır	3
Şavk/Işık	7	Fener	3
Köprü	6	Harman	3
Köy	5	Memleket	3
Mahalle	5	Yolcu	3
Yayla	5	Vatan	3
Araba	4	Hendek	3
Pazar	4	Çadır	3
Mezar	4	diğer	49

Rumeli türkülerinde az da olsa maden ve değerli taşlara rastlanmaktadır. Maden ve değerli ürünler 11 farklı türde 27 kez türkülerde geçmekte ve yaklaşık % 1,78 lik orana sahip bulunmaktadır (Tablo 14). Altın ve gümüş en önemli olanlarıdır ve bu gurubun yarısını altın ve gümüş oluşturmaktadır. Altın Anadolu insanı için ne kadar değerli ise, Rumeli insanı için de önemlidir ve türkülerdeki yerini almıştır.

*Bir Evler Yaptırdım Hamama Karşı  
Nasıl Çıkacaksın Kız Babana Karşı  
Verdiğim Altınları Gerdana Takti<sup>20</sup>*

Altın ve gümüşün yanı sıra bakır, demir, kalay, tunç gibi günlük hayatın içinde olan madenlerle, mermer gibi yapı malzemeleri, Pırlanta, sedef, kehribar gibi değerli taşlarda türkülerde yer alarak kendi değerlerini türkülerde eklemektedir.

*Demirciler Demir Döğer Tunç Olur  
Sevip Sevip Ayrılması Güç Olur<sup>21</sup>*

**Tablo 14.** Rumeli Türkülerinde Geçen Maden ve Değerli Taş Adları.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Altın	9	Kalay	1
Gümüş	4	Kehribar	1
Mermer	3	Tunç	1
Bakır	2	Pırlanta	1
Mercan	2	Sedef	1
Demir	2		

<sup>19</sup> Ben bir göçmen kızı gördüm (TRT Rep. No:3105)

<sup>20</sup> Çubuğumu saldı ben bir dikene (TRT Rep. No:4110)

<sup>21</sup> Demirciler demir döğer tunç olur (TRT Rep. No:2921)

Türkülerde en geniş yelpazeyi oluşturan ve direk coğrafya ile ilgili olan nesne çeşidi 144 ve sayısı 266 adettir. Bütün türkülerde geçen coğrafya ile ilgili terimlerin en büyük kısmını bu nesnelere oluşturur (% 17,49). Kendi içerisinde guruplara ayrılabilir ve diğer coğrafi guruplarla ilişki kurulabilecek bu nesnelere çeşidinin fazla olması ayrı bir kategoride değerlendirilmesini gerektirmiştir (Tablo 15).

*Yüksek minareden attım fesimi  
Türlü de çiçeklerden aldım rengimi<sup>22</sup>*

*Ahmet'in saçları kınalı Ahmet oyun oynuyor  
Vursun davul çalsın zurna artık düğün oluyor<sup>23</sup>*

*Kahve Olsam Dolaplarda Kavrulsam  
Toz Duman Olsam Dağ Başında Savrulsam  
Kemer Olsam Yar Beline Sarılsam<sup>24</sup>*

Fes, gömlek, fistan, aba, entari, kürk, şalvar, çizme, çorap, pantolon, şal, kundura, nalın, yemeni gibi giyeceklerin yanı sıra, top, tüfek, barut, martın, piştov, kasatura, bıçak, hançer, tabanca, kama benzeri silahlar yer almaktadır. Süt, yumurta, bal, kahve, lokum, şeker, hurma, pekmez, yağ, kaymak, ekme, un gibi yiyecekler veya cezve, fincan, bardak, kaşık, tabak, tepsi, şişe, masa, tencere gibi mutfak gereçleri saz guruplarından davul, zurna, saz, darbuka, bağlama, tambura gibi müzik aletleri coğrafyayı yakından ilgilendiren unsurlardır.

**Tablo 15.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Nesne Adları.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Fes	11	Kazan	4
Kına	7	Yumurta	4
Davul	6	Ayna	3
Bıçak	5	Basma	3
Mendil	5	Bilezik	3
Para	5	Fistan	3
Yastık	5	Hançer	3
Fincan	4	Kürk	3
Gömlek	4	Silah	3
Kahve	4	Diğer	181

Rumeli türkülerinde 16 farklı renk görülürken bu renklerle 129 kez karşılaşmaktadır (Tablo 16). Bütün türküler içinde % 8,48 lik bir oran oluşturmaktadır. Kara, yeşil, al, beyaz en fazla karşımıza çıkan renklerdir. Renklerin içerisinde kömür, gök gibi farklı coğrafi anlamlar ifade eden terimler renk anlamında kullanılmıştır. 32 kez kullanılan Kara kelimesi; taşıdığı renkten farklı olarak, sık sık kara baht, kara gün, kara yazı, karaları bağlamak, kara toprak gibi olumsuz anlamlarının yanı sıra karadut, karaçalı gibi bitki anlamlarında da ayrıca kullanılmaktadır.

*Kar beyaz ellerine kara kına vurmuş al diyor beni  
Giyinmiş kuşanmış Hatice'm sar diyor beni<sup>25</sup>*

*Al giydim alsın diye  
Mor giydim görsün diye<sup>26</sup>*

<sup>22</sup> Yüksek minareden attım fesimi (TRT Rep. No:245)

<sup>23</sup> Ahmet'in saçları kınalı (TRT Rep. No:3857)

<sup>24</sup> Aliverin bağlamamı çalayım (TRT Rep. No:3655)

<sup>25</sup> Evimizin önü Haticem (TRT Rep. No:3029)



**Tablo 16.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan Renkler.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Kara	32	Mavi	4
Yeşil	14	Siyah	4
Al	13	Çakır	3
Beyaz	13	Kırmızı	3
Mor	12	Ela	2
Ak	12	Boz	1
Sarı	9	Gök	1
Pembe	5	Kömür	1

Rumeli türkülerinde fazla olmamakla birlikte 28 meslek grubu 35 defa geçmekte ve türküler içinde % 2,30 pay almaktadır (Tablo 17). Meslekler içerisinde Kaymakam, beylerbeyi, zaptiye, kâtip, doktor, asker, yazıcı, ormancı, presendik (belediye başkanı) gibi elit sayılabilecek meslekler olduğu gibi, çoban, berber, demirci, nalbant, kasap, hamamcı, aynacı gibi sıradan kişilerin sahip olabileceği türden meslekler de vardır.

*Alan çayırlarında yanıyor fener  
Mehmet'in başında Doktorlar döner<sup>27</sup>*

*Kâtip midir odamızda okuyan  
Bülbül müdür gül dalında şakıyan<sup>28</sup>*

**Tablo 17.** Rumeli Türkülerinde Geçen Meslekler

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Asker	3	Berber	1
Doktor	3	Çoban	1
Kâtip	2	Demirci	1
Ormancı	2	Kaymakam	1
Yazıcı	2	Diğer	19

Kişi adları coğrafi terimlerin dışında genel bir fikir vermesi dolayısı ile değerlendirilmiştir. Rumeli türkülerinde 76 farklı isim 123 kez karşımıza çıkmaktadır (Tablo 18). Neredeyse her 2 türküden birisinde mutlaka bir isim geçmektedir. İsimlerden 7 kez Emine, altışar kez Ali, Ayşe ve Hasan kullanılan adlardır. Onları üçer kez ile Ahmet, Feride, Halil, Hatice, Mehmet, Osman ve Ramize takip etmektedir. Diğer isimler genellikle iki veya bir kez geçmektedir. Kadın isimleri erkek isimlerinden biraz daha fazladır. Kadın isimlerinde daha çok Ramize, Halime, Muradiye, Feride, Safiye, Pakize, Melike, Nazife gibi birbirine benzeyen ve Rumeli'yi çağrıştıran isimler karşımıza çıkar. Türkülerde geçen adların Anadolu'da yaygın olarak kullanılan adlardan hiçbir farkının olmaması, her iki coğrafyanın birbiriyle kültürel yönden ayrılmaz bir bütün olduğunu da göstermektedir.

*Demirköy çeşmeleri akmaz mı oldu  
Sevgili Mehmedim kara gözlü Eminen kalkmaz mı oldu  
Yürü Mehmedim yürü geceler ayaz  
Sevgili Mehmedim kara gözlü Eminen kardan mı beyaz<sup>29</sup>*

<sup>26</sup> Arda'ya suya varma (TRT Rep. No:3104)

<sup>27</sup> Alan çayırlarında koyun güdersin (TRT Rep. No:2252)

<sup>28</sup> Yazan katip kara yazmış yazımı (TRT Rep.No: 1813)

Türkülerde Küffar Sanur, Kâfir Şumar (ormancı), Şefo, Tina, İrma gibi yabancı isimlere de rastlanması; Türklerin bölge insanı ile iç içe yaşadığını, Türklerle farklı milletlerden insanlar arasında, aşk, öldürme, ayrılık gibi olayların vuku bulunduğunun canlı şahididir.

*Gitme Hamdim Gitme Oğlum Sen Bugün Oduna  
Kâfir Şumar Çıkacak Oğlum Senin Yoluna<sup>30</sup>*

**Tablo 18.** Rumeli Türkülerinde En Fazla Rastlanılan İnsan Adları.

Coğrafi Terim	Adet	Coğrafi Terim	Adet
Emine	7	Ramize	3
Ali	6	Bekir	2
Hasan	6	Dudu	2
Ayşe	6	Fadime	2
Ahmet	3	Fatma	2
Feride	3	Halime	2
Halil	3	İbrahim	2
Hatice	3	Muradiye	2
Mehmet	3	Recep	2
Osman	3	Diğer	61

### **Rumeli Türkülerinde Göç**

Göç canlılar açısından son derece önemli bir olgudur. Bütün canlılar hayatta kalabilmek için günü geldiğinde bir yârden başka bir yere göç ederler. Göçmen kuşlar kavramı bunun en iyi göstergesidir. İnsanlarda göçe katılan canlılardan biridir. Daha iyi bir yaşam, ekonomik nedenler, can güvenliği, savaş ve işgaller, iklim olayları, kuraklık, ticaret vs. olaylar insanları bir yerden başka bir yere göç ettirir. Bu göç sırasında, gelenek, görenek, yemek kültürü, türküler, masallar, destanlar, folklor, el sanatları vs de bu göçe dâhil olan insanlarla birlikte göç ederler. Yüzyıllar boyu Türkler orta Asya'dan başlayarak önce Anadolu'ya sonra Rumeli'ye göç etmişlerdir. Osmanlı devletinin zayıflama ve gerileme devrinde ise özellikle Kafkaslar ve Rumeli'den Anadolu'ya büyük göçler yaşanmıştır. İnsanların buldukları yerden göç ederek yeni bir alana yerleşerek sahip oldukları kültürel unsurları yeni bir alana taşıması ile türküler de göç etmişlerdir (Say 2008: 210).

Üç kıtanın kavşak noktasında yer alan Anadolu, yüzyıllar boyunca göçlerin en fazla yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Bu göçler hem çevre bölgelerden Anadolu'ya hem de Anadolu'dan çevresine olmuştur. Nitekim fetihlerle birçok kültürel unsur gibi türküler de Balkanlar başta olmak üzere çevre alanlara da yayılmıştır. Osmanlıların dağılma sürecine girmesiyle başta Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere Anadolu'ya tersine göçler başlamış ve bu alanlarda ortaya çıkmış türküler de bu göçlerle beraber Anadolu'nun farkı alanlarına dağılmışlardır (Uğur, 2015:251)

Ticaret kervanları da türkülerin yeniden yerleşme şeklindeki yayılmada önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu anlamda kervanların bir başka yükü de türküler olmuştur. Bu konuda başka bir yayıcı eleman askerlerdir. Askerlik görevi nedeniyle yurdun değişik yörelerinde bulunan gençler kendi bölgelerinin türkülerini gittikleri yere taşıyor ve arkadaşlarına da öğretirler (Öztelli 2002). Bir bölgeden başka bir bölgeye gelin gidilmesinde de benzer durumun ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim gelin olan kızın içinde büyüdüğü kültüre ait türkülerini gittiği yeni bölgeye taşıması ve yeni çevresine öğretmesiyle benzer durum meydana

<sup>29</sup> Demirköy başlarında (TRT Rep. No:3813)

<sup>30</sup> Gitme Hamdim gitme sen bugün oduna (TRT Rep. No:2864)

gelmektedir. Günümüze yakın dönemlerde, derlemecilerin de aynı işlevi yerine getirdikleri söylenebilir. (Uğur, 2015:252)

Yaşanılan göçler sırasında türküler de göç etmiş ve değişikliklere uğramıştır. Anadolu'da yakılan birçok türkü değişik yollarla Bosna-Hersek'e taşınmış, bu taşınma sonrasında Bosna'da tespit edilen türkülerin ana kaynaktan binlerce kilometre uzakta, canlılıklarını korudukları tespit edilmiştir (Bekki 2013:8).

Dama bulgur sererler türküsü hem Rumeli yöresine hem de Niğde yöresine aittir. Her iki türkünün de ilk dördlük aynıdır. Sadece son mısradaki Rumeli yöresinde “*Hançere bağ örerler*” ifadesi Niğde yöresinde “*Hançere kaytan örerler*” şeklinde geçmektedir. Kaytan kelimesi; pamuk veya ipekten sicim, halat anlamları taşır (TDK, BTS)

*Dama bulgur sererler  
Çıkma boyun görerler  
Saçın ibrişim teli  
Hançere bağ örerler*

**(Rumeli)**

*Dama bulgur sererler  
Çıkma (da) boyun görerler  
Saçın ibrişim telli  
Hançere kaytan örerler*

**(Niğde)**

Kahvenin önünden gelir geçersin türküsü hem Rumeli hem de Konya yöresine ait türkülerdendir. Her iki türkünün ilk üç satırı birbirine çok yakın ifadeler içerirken, bağlantı dizesi farklı olmakla birlikte anlam yönünden birbirine yakındır.

*Kahvenin önünden gelir geçersin  
Lavantalı kokuları sürer tütersin  
Ya beni alırsın ya vaz vaz geçersin  
Memedim Memedim de öldüm elinden  
Bir kadeh de gönder de kibar elinden*

**(Konya)**

*Kahvenin önünden gelir geçersin  
Salına (yar) salına sigara da içersin  
Ne candan seversin ne vaz vaz geçersin  
Yar orada ben burada hoş şimden geru  
Buz gibi mastıkayı iç şimden geru*

**(Rumeli)**

Rumeli türkülleri ile Anadolu türkülleri arasında tıpa tıpa aynı sözlere sahip ilginç türkülerden birisi “Sıra sıra kazanlar” türküsüdür. Bu türkünün hem Aksaray hem de Muğla/Fethiye türküsü olarak Anadolu'da iki versiyonu bulunurken; aynı türkünün Rumeli/Drama versiyonu da bulunmaktadır.

***Sıra Sıra Kazanlar***

*Sıra sıra kazanlar (gelin gelin)  
Kara yazı yazanlar (aman)  
Cennet yüzü görmesin (gelin gelin)  
Aramızı bozanlar (aman)*

**(Aksaray)**

***Sıra Sıra Kazanlar***

*Sıra sıra kazanlar (aman)  
Kara yazı yazanlar  
Cennet yüzü görmesin (aman)  
Aramızı bozanlar*

**(Muğla-Fethiye)**

Aksaray türküsünde birinci ve üçüncü dizelerin sonuna “*Gelin*” ifadesi eklenmiş iken Muğla versiyonunun sonuna “*Aman*” kelimesi dâhil edilmiştir. Aynı türkünün Rumeli/Drama yöresinde söylenilenin sonuna ise “*Ayşem*” kelimesi eklenmiştir. Aksaray Orta Anadolu'da, Muğla Güneybatı Anadolu'da, Drama ise Batı Trakya'da yer almakta ve üç yörenin folkloru, kültürü birbirinden büyük farklılıklar göstermesine rağmen üç türkünün ilk kıtalarının sözlerinin birbirinin aynısı olması türkülerin ve kültürel değerlerin binlerce kilometre uzağa taşındığının en iyi göstergesidir.

***Sıra Sıra Kazanlar***

*Sıra sıra kazanlar (hanım Ayşe'm)  
Kara yazı yazanlar  
Cennet yüzü görmesin (Ayşe'm)  
Aramızı bozanlar (Ayşe'm)*

**(Rumeli-Drama)**

Türkülerin aynı yörelerden kaynağını aldığı için en güzel göstergelerinden birisi Rumeli yöresinden bir Selanik türküsü olan “*Atımı bayledim delikli taşa*” türküsü ile Muş yöresine ait “*Yemen türküsü*” arasındaki akrabalık ilişkisidir. Her iki türkünün ilk üç mısraı ele alındığında iki türkünün birbirine çok benzediği net olarak görülmektedir. Aralarında iki bin km mesafe olan Muş ile Selanik arasında kültürel bir bağ olmadan bu iki türkünün de yakılması mümkün değildir.

*Atımı Bayledim Delikli Taşa*  
*Şu dağın ardında macır sesi var*  
*Varın bakın çantasında nesi var*  
*Bir kuru ekmekle bir mor fesi var*

.....

**Rumeli-Selanik**

*Yemen Türküsü*  
*Kışlanın önünde redif sesi var*  
*Bakın çantasında acep nesi var*  
*Bir çift kundurayla bir de fesi var*

.....

**Muş**

Türkülerin göçü ile ilgili Rumeli yöresinden birbirine büyük benzerlik gösteren 22 türkü tespit edilmiştir. Bu türkülerden 17 tanesinin birer çeşidi hem Anadolu'nun farklı illerinde (Denizli, İzmir, Konya, Tekirdağ, Manisa, Muğla, Bolu, Adana, Kırklareli, Çanakkale, Hatay, Kayseri, Erzurum, Burdur ve Aksaray) hem de Rumeli'nin farklı yörelerinde söylenmektedir (Tablo 18).

**Tablo 18.** Rumeli Türküleri İle Anadolu Türküleri Arasındaki Yöresel Benzerlikler

	<b>Türkü Adı</b>	<b>Yöre 1</b>	<b>Yöre 2</b>
1	Alim Yatar Taş (Yol) Üstüne	Rumeli 1	Rumeli 2 (Gostivar)
2	Arabaya Taş (Daş) Koydum	Denizli	Rumeli
3	Ata Binesim Geldi	İzmir	Rumeli- Lofça
4	Ayağına Giymiş Sedef Nalini	Konya	Rumeli
5	Bir Evler Yaptırdım	Tekirdağ-Şarköy	Rumeli- Prizren
6	Bugün Benim Efkârım Var	Rumeli- Üsküp 1	Rumeli- Üsküp 2
7	Dama Bulgur Sererler	Niğde	Rumeli
8	Demirciler Demir Döver Tunç Olur	Manisa- Alaşehir Muğla Bodrum	Rumeli
9	Elveda Dost Deli Gönül Elveda	Rumeli- Varna 1	Rumeli 2
10	Evlerim Evlerim Yüksek Evlerim	Bolu	Rumeli
11	Evlerinin Önü Handır	Adana	Rumeli
12	Hacı Sarıklı Molla	Kırklareli	Rumeli- Koçana
13	İndim Bahçeye durdun Sepet Sepet Yumurta	Rumeli-1	Rumeli- 2 (Kırcaali)
14	İndim Yârin Bahçesine	Rumeli 1 (Priştine)	Rumeli 2 (Gümilcine)
15	Kahvenin Önünden Gelir Geçersin	Konya	Rumeli
16	Kız Pınar Başında Testi Doldurur	Çanakkale	Rumeli
17	Lofça'nın Ardında Kaya	Hatay	Rumeli
18	Oduncular Dağdan Odun İndirir Oduncular Kısa Keser Odunu	Kayseri- Bünyan Erzurum	Rumeli
19	Sarı Zeybek Şu Dağlara Yaslanır	Burdur- Yeşilova	Rumeli
20	Sıra Sıra Kazanlar	Aksaray Muğla	Rumeli
21	Yemen Yemen Şanlı Yemen	Rumeli 1	Rumeli 2
22	Yüksek Minareden Attım Kendimi Yüksek Minareden Attım Fesimi	Erzurum	Rumeli

Beş adet türkünün ise Rumeli yöresine ait ikişer farklı versiyonu bulunmaktadır. Kısacası Rumeli yöresi türküleri; hem Rumeli'nin kendi içerisinde hem Anadolu'nun

Rumeli'ye yakın bölgelerinden (Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, İzmir) hem de Anadolu'nun Rumeli'ye uzak köşelerinden (Hatay, Konya, Aksaray, Kayseri, Erzurum, Adana) türkü alışverişinde bulunmuştur. Türküler birbirine akraba bölgelere çeşitli faktörlerin etkisiyle göç etmişler, sadece göç etmekle kalmayarak, asli özellikleri farklı diyarlarda yüzyıllar boyu sürdürmeyi başarmışlardır.

### **Sonuç**

Kültürümüzün vazgeçilmez ögesi olan ve nesilden nesile aktarıla gelen türkülerimiz bizim öz değerlerimizdir. İlk söyleyeni (yakıcısı) bilinmeyen, yüzyıllar boyu tarih ve coğrafya içerisinde filtre edilerek süzülen anonim türkülerin; sadece müzik alanındaki bilim adamlarınca değil, tarih, coğrafya, dil bilim, sosyoloji, felsefe gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerince de ele alınması büyük önem taşımaktadır. Türkülere kaynaklık eden onu hikayeleri ile birlikte kuşaktan kuşağa aktaran az sayıdaki insanın günden güne sayılarının azalması, türküler gibi zengin kültürel mirasla uğraşan bilim insanlarının biraz daha acele davranmalarını zorunlu kılmaktadır.

Rumeli türküleri coğrafi unsurlar yönüyle ele alındığında burada geçen farklı coğrafya gruplarındaki terimlerin Anadolu da kullanılan terimlerle bire bir örtüştüğü net olarak görülmektedir. Sadece türküler açısından bile ele alındığı taktirde Güneydoğu Avrupa topraklarının büyük bir bölümünü oluşturan Rumeli'nin % 100 Türk kültürünün izlerini her yönden taşıdığı ve Anadolu ile adeta bütünleştiği söylenebilir.

### **Kaynakça**

- Akpınar, E., (2012) Eğin Türkülerinin Coğrafi Analizi, Turkish Studies Volume 7/4, Fall 2012, p. 253-274, Ankara
- Aydemir, Ö.K., (2006) Türk Halk Türküleri İçerisinde Denizli Türkülerinin Dilbilimsel Özellikleri, Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli
- Başgöz, İ., (2008), Türkü, Pan Yayıncılık, İstanbul
- BDAGM., (2013), Osmanlı Yer Adları I, Rumeli Eyaleti, Ankara
- Bekki, S., (2010), "Saraybosna ve Anadolu'daki Bazı Türkülerin Benzerlikleri Üzerine, TUBAR 28, 2010-Güz, s.79-116
- Bekki, S., (2013), Makedonya ve Anadolu'da Söylenen Bazı Türkülerin Benzerlikleri Üzerine Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri (21-25 Ekim 2011), Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s.257-284., Sivas
- Güven, M., (2009), Türküler Dile Geldi, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Hasan, H., (2008), Makedonya Türklerince Söylenen Türküler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- Özbek, M., (1975), Folklor ve Türkülerimiz, Ötüken Yayınevi. İstanbul
- Öztelli, C., (2002), Evlerinin Önü, Türküler, Özgür Yay., İstanbul
- Say, A., (2008), Müzik Nedir, Nasıl Bir Sanattır? Evrensel Basım Yay., İstanbul
- Soysal, F., (2007), "Rumeli Olay Türküleri" İTÜ.: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Şahin, M., (2010) “Türk Halk Müziğinde Coğrafi Motifler ve Türküler Atlası”, KSU. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş
- Şimşek, E., (2010), “Gurbet Elde Kalan Türküler”, Türk Yurdu Dergisi (Türkü Dosyası Özel Sayı), Sayı:269, s.71-76.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_bts](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts) (Erişim Tarihi, 15 Nisan 2015)
- Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 1, 2006, TRT Müzik Dairesi Yayınları, İkinci Baskı, Ankara
- Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 2, 2006, TRT Müzik Dairesi Yayınları, İkinci Baskı, Ankara
- Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 3, 2002, TRT Müzik Dairesi Yayınları, Ankara
- Uğur, A., (2015), “Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya”, BİLİG, Yaz-2015, Sayı:74, s.239-260
- Yahya Kaçar, G., (2008), “Rumeli Türküleri”, Erdem, S. 51, s. 217-234.
- İnalçık, H., (2008) Rumeli, İslam Ansiklopedisi, Cilt:35, s.232-235

## **Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Saraybosna'nın Coğrafi Özellikleri ve Kültürel Hayatı**

*According to Evliya Çelebi Geographical Features and Cultural Life of Sarajevo in the 17. Century*

**Turhan ÇETİN\* - Ayşegül ÇELİK\*\***

### **Özet**

Bu araştırmada Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde verdiği bilgilere göre, 17. yüzyılda Balkanlar, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, kültürel ve ticaret açısından büyük ve önemli kentlerinden biri olan Saraybosna şehrinin coğrafi, sosyal ve kültürel özellikleri ortaya konulmuştur. Nitekim Osmanlı'nın fethetmesiyle hızlı bir şekilde gelişen Saraybosna kentinin nüfusu 1530 tarihli tahrir defterinde 5.632 kişi iken, 1580'de 23.485 kişiye, 1870'te 179.675 kişiye ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama Dönemine girmesi ve 1876 yılında Sırp'ların Osmanlı'ya karşı başlattıkları isyan 1877/1878'de Osmanlı-Rus Savaşı'na dönmüştür. Bu tarihte Saraybosna'nın nüfusu 167.776 kişiye gerilemiştir.

Evliya Çelebi Saraybosna kentini 1661 yılında Melek Ahmet Paşa ile birlikte resmi görevli olarak ziyaret etmiş ve Seyahatnamesinde bu şehre yaklaşık 10 sayfa yer ayırmıştır.

Bu araştırmada Evliya Çelebi ve seyahatname hakkında kısa bilgi verildikten sonra şehrin tarihi, kalesi, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü, akarsu ve kaynak suları, nüfus, yerleşme, tarım ürünleri, meyveler, hayvancılık, madencilik, ulaşım ve ticaret özellikleri ile camileri, çarşıları, sarayları, diğer mimari eserleri ve sosyal ve kültürel hayat ile ilgili bilgiler verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Evliya Çelebi, Seyahatname, Bosna Hersek, Saraybosna, Kültürel hayat*

### **Abstract**

In this study, according to Evliya Celebi's Travelogue, it has been revealed that geographical, social and cultural characteristics of Sarajevo city which is one of the big and important cities of Balkans, Europe and Ottoman Empire in terms of social, culture and trade in the seventeen century. Indeed, while the population of the city of Sarajevo growing quickly with conquest of the Ottoman has been 5.632 in cadastral record books from 1530, it has reached 23.485 in 1580 and 179.675 in 1870.

The Ottoman Empire's entrance into the period of stagnation and rebellion that the Serbs started against the Ottoman in 1876 have turned into the Ottoman-Russian war in 1877/1878. In this date, the population of Sarajevo declined by 167.776. Evliya Celebi has visited the city of Sarajevo as an official with Melek Ahmet Pasha in 1661 and has included about 10 pages for this city in his Travelogue. In the study, we have a short review about Evliya Celebi and his Travelogue. Also we gave information about the history of Edirne, castles of Edirne and topographic features of city, climate, vegetation, river and vegetation, mineral water, population, settlement, agriculture produce, fruits, husbandry, mining, transportation, and trade properties, mosques, bazaars, palaces, and other architectural structure' with social and cultural features.

**Keywords:** *Evliya Çelebi, Travelogue, Bosnia Herzegovina, Sarajevo, Cultural Life.*

---

\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, cetin.turhan@gmail.com

\*\* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi, aysegull\_clk@hotmail.com

## **1. Giriş**

Seyahatnameler toplumların kültür tarihi, sosyal tarihi ve tarihi coğrafya açısından en önemli kaynakları arasında yer almaktadır (Ortaylı, 2010:65). Bu açıdan bakıldığında seyahatnameler toplumların tarihsel, kültürel gelişiminin yanı sıra yaşadıkları bölgenin fiziki ve beşeri coğrafyası hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Seyahatnamelerin önem ve değeri seyyahın gözlem gücüne ve kaleme almadaki hüneri ile yakından ilgilidir. Bunun yanında gördüklerini imkân nispetinde nesnel bir halde anlatabilmesi de beklenen bir hususiyettir. Bu nesnelliğin sağlanabilmesi içinde gezilip görülen yerin insan davranışları, tarihi, coğrafyası, kültürü, inancı, siyaseti, iklimi ve ticareti hakkında derin bir bilgi gerekliliğinin yanında hemen her türlü önyargıdan arınmış olmak da bir beklentidir. Bir seyahatnamenin, ilgili toplum ve mekânın anlaşılmasına hizmeti, sözü edilen gereksinimleri gerçekleştirme düzeyine bağlıdır. Aksi halde, ciddi önyargılara, nefretlere hatta düşmanlıklara, ayrımcılıklara, ötekileştirmeye kadar giden bir dizi sosyal hastalığın oluşmasına bir şekilde katkı verici hale gelebilir. Gezi yazıları diğer bir yönüyle de gezginlerin kendilerinin ve kendi toplumlarının tecessüs (merakını gidermeye çalışma, anlama, merakını giderme) dünyalarını, ilgi alanlarını ele vermesi bakımından ilginçtir. Gezginler aslında kendi ruh hallerinin tercümanıdır. Özellikle modern dönem öncesi toplum hayatına ilişkin belgeseller olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar büyük oranda subjektiflik içerse ve doğrudan belge olarak kullanılmasa da dönemin sosyal hayatına ilişkin güçlü karineler (belirti) olarak kullanılabilir (Gündüz, 2013:212).

Gündüz (2013)'ün de vurguladığı gibi seyahatnameler, yazarın subjektifliğinin içinde objektifliği yakalayabilmesidir. Çünkü seyahatnameler, bir nevi duygu ve düşünce aktarımı olan edebi tür olarak karşımıza çıktığı için seyyahın ya da yazarın kendi düşüncesini ortaya koyması olağandır. Ancak toplumsal anlamda ön yargıdan olabildiğine uzak olmalıdır. Bu ön yargılar, toplumları sosyal çözümlere sürükleyebilir. Çözümüne yerine seyahatnamelerin olabildiğince birleştirici gücünün kullanılması yerinde olacaktır.

Her edebi tür vücuda geldiği toplumun aynası durumundadır. Bir edebi tür olan seyahatnamede, yeşerdiği toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik yaşantısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Seyyahlar kimi zaman edebi bir hazla toplumlar hakkında bilimsel bilgiler sunmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de hiç kuşkusuz Evliya Çelebi Seyahatnamesidir. Seyyahların farklı yerleri, farklı kültürleri tanıması ve bunları tanıtmaya isteği duyması ile bilgilerin, fikirlerin ve duyguların aktarımındaki en kalıcı vasitalardan biri olan yazıya başvurmaları neticesinde seyahatname bir edebi tür olarak edebiyattaki yerini almıştır. Pek çok seyahatname bilimsel doğruları, tarih ve coğrafi gerçeklikleri şahsi duygu ve düşüncelerle örülü bir anlatım içinde okuyucuya aktarır. Bu nedenle edebi bir ürün olarak edebiyatın içerisinde değerlendirilen seyahatnameler; iyi bir inceleme ve değerlendirme neticesinde tarih, sanat, kültür, coğrafya, ekonomi, sosyoloji gibi pek çok farklı disipline de kaynaklık edebilmektedir (Işık, 2013:216).

## **2. Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi**

Aslen Kütahyalı olan Evliya Çelebi 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Büyük dedesi Fatih Sultan Mehmed'in bayraktarlarından olup İstanbul'un fethine katılmış olan Yavuz Er Bey'dir. Babası ise, Saray-ı Amire'nin kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Annesi Abazadır ve ileride hayatında çok önemli yeri olacak Melek Ahmed Paşa'nın akrabasıdır. Atalarının, Türklerin büyük velisi Hoca Ahmed Yesevi'ye ulaştığını Seyahatnamesinde birçok kez tekrar eder. Evliya Çelebi, babasının sarayda nüfuzlu kişilerden olması dolayısıyla zamanın önemli hocalarından eğitim almıştır. Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesinde 7 yıl okuduktan sonra Müderris Ahfeş Efendi'den ders



görmüştür. Musiki eğitimi Derviş Ömer Efendi'den alarak iyi bir musiki bilgisine sahip olmuştur. Sadizade Darülkurrasında okuyarak hafız olmuştur. Padişah emriyle Saraya alındıktan sonra eğitimine devam etmiş, hat ve musiki dersleri almıştır. Evliya Çelebi hiç evlenmemiştir. Bütün ömrü boyunca gezmiiştir. Kendi ifadesiyle seyyah-ı alem ve nedim-i benî ademdir. Sakalı ve bıyığı olmayan tıraşlı bir çelebidir. 51 yıllık gezi hayatı boyunca devamlı not tutmuş, nerelere gittiğini, ne yaptığını, kimlerle görüştüğünü uzun uzun yazmıştır. Hangi tarihte ve nerde öldüğü kesin olarak tespit edilemeyen Evliya Çelebi'nin yalnızlık köşesine çekildiği Mısır'da 1685 tarihinden sonra öldüğü tahmin edilmektedir (Kahraman, 2013: 16).

Evliya Çelebi'nin sarayla ve devletin ileri gelenleriyle bu kadar yakından ilgisinin olması çok istediği seyahatlerini gerçekteştirmede büyük bir fırsat oluşturmuştur. Bunların yanı sıra saraya yakın olmasının onu iyi bir eğitim almasında etkili olduğu söylenebilir. Ertaş (2012:459), Evliya Çelebi'nin Osmanlı dünyasını anlattığı seyahatnamesinde gezi güzergâhını adım adım yazmıştır. Yol üzerindeki yerleşimleri ve menzilleri ihmal etmeden kaydetmiştir. Evliya ulak olarak yaptığı yolculuklar ve katıldığı seferler dışında mümkün olduğu kadar yeni yerleri görme arzusuyla farklı yolları tercih etmekten kaçınmamıştır. Evliya Çelebi seyahatleri sırasında uğradığı ve konakladığı yöreler hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Evliya Çelebi yaklaşık elli bir yıldır gezileriyle Osmanlı dünyasını keşfederken Osmanlı yollarını anlatısının bir parçası haline getirmiştir. Çünkü onun için görüğü her ayrıntı kayda değer bilgi içermekteydi. Gerekli görüğü yerlerde yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanmıştır. Bu durum seyahatnamesini oluştururken bilgileri ne kadar ciddiyle kaydettiğinin göstergesidir.

Evliya Çelebi, seyahatnamesini oluştururken adeta yüzyıllar sonra bilimsel araştırmalara kaynaklık etmesi amacıyla bir planlı bir şekilde hazırlamıştır. Notlarını hazırlarken gözlem yeteneğinin yanı sıra gerek sözlü gerekse yazılı kaynakları da kullanmıştır. Gittiği güzergâhlarda o yerin isminin nereden geldiği hakkında bilgi sunduktan sonra, tarihi, kalesi, imarı, ekonomik, sosyal, kültürel yaşamı hakkında bilgiler vermiştir. Notlarının arasında kendiyile ilgili anekdotlara da sıklıkla yer vermiştir. Kendi hakkında bilgilere sadece buradan verdiği bilgiler sayesinde ulaşılmaktadır. Bütün verdiği bilgilerin yanı sıra dönemin kısıtlı imkânlarına rağmen yol durumu hakkında da bilgi sunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'na dair gözlemlerini kaleme almış seyyahlar arasında Evliya Çelebi'nin yeri oldukça farklıdır. Evliya Çelebi, Osmanlı imparatorluğunu yaklaşık 51 yıl boyunca enine boyuna dolaşıp şahsi gözlemlerini, tanıklığına dayanan tasvirlerini anekdotlar, söylentiler, başkalarından duyulan bilgiler ve söylencelerle çeşitlendirerek on ciltlik Seyahatnamesini yazmıştır. Üst düzey devlet görevlilerinin maiyetinde sık sık, bazen de tek başına Anadolu, Balkanlar ve Arap vilayetlerine seyahat ederek imparatorluğun pek çok şehir ve kasabasını gezdiiği gibi imparatorluk sınırlarının ötesine de gitmiştir. Evliya Çelebi gittiği her yerde cami, medrese, mektep, hamam, çarşı, şifahane, çeşme ve imaret gibi kamu hizmetine yönelik binalar hakkında kıymetli bilgiler vermiştir (Singer, 2011: 222).

Seyahatname, hoş sohbet, nüktedan, şakacı, yeri geldiğinde sözünü esirgemeyen, ama daima hayatta kalmak içinde kendince formüller geliştiren zeki, çevik ve bu özelliklerini eserine yansıtabilmiş bir aydının kaleminden çıkmış bir hazinedir. Tarihi ve coğrafi bilgilerin içinde, latifeler, fıkralar, anekdotlar, menkıbeler, yerlilerin ağzından nakledilen ilginç olaylarla birlikte halk etimolojileri de önemli yer tutmaktadır. Okuyucu, ciddi bilgilerden sıkılacağı sırada kendini ya bir anekdotun, ya bir latifenin ya da halk etimolojisinin içinde bulabilir. Evliya Çelebi bunu, sanki farkında değilmiş gibi tam bir doğallık içinde yapar. Evliya Çelebi'nin halk etimolojileri sonuç olarak hangi düzeyde bilimsel olursa olsun, açıklamalarında başka dil ve kültürlerle ilgili kendi bilgi birikimini görmek mümkündür. Seyahatnamedeki halk etimolojilerinde kelimelerin veya ibarenin yalnızca bilimsel açıklamasını değer, Evliya Çelebi'nin temsil ettiği bir toplumsal katmanın

konuyla ilgili düşünceleri de öğrenilmektedir (Tütüncü, 2012:367). Anlatım gücü yüksek olan Evliya Çelebi, kalemini ustaca kullanarak okuyucusunun sıkılmadan bilgilenmesini sağlamıştır. Evliya Çelebi'nin belki de en önemli özelliği ön yargıdan uzak bir anlatımla eserini sürükleyici bir şekilde kaleme almasıdır. Evliya Çelebi Seyahatnamede, usta gözlem gücü ve anlatımının kıvraklığını sentezlemiştir.

### **3. Osmanlı Devleti'nden Günümüze Bosna Hersek**

Bosna Hersek'in coğrafi konumu incelendiğinde, Bosna Hersek Avrupa kıtasının güneybatı, Balkan Yarımadasının ise kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Neretva nehrinin denize döküldüğü mevkide 20 km uzunluğunda kıyısı bulunmakta ancak limanı yoktur. Kuzey ve batıda Hırvatistan, doğuda Sırbistan, güneydoğuda ise Karadağ ile çevrilidir. Bosna Hersek'in yüzölçümü 51.129 km<sup>2</sup>'dir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992:3).

Bosna-Hersek Devleti, Bosna ve Hersek olarak adlandırılan iki ayrı bölgeden oluşmaktadır. Bosna; Saraybosna, Travnik, Tuzla gibi şehirleri içine alan ülkenin kuzeyine denilmektedir. Hersek ise daha çok Dalmaçya ve Adriyatik'e yakın Mostar, Konyis gibi şehirlerin bulunduğu bölge için kullanılmaktadır (Özder, 2012:222).

Bosna Hersek'in Balkanlarda jeopolitik öneme sahip bir konumda bulunması tarih boyunca Osmanlı Devleti gibi büyük devletlerin daima ilgi odağı olmuştur. Osmanlı Devleti de bu bölgeleri fetih edene kadar sık sık Bosna Hersek'e akınlar düzenlemiştir.

Balkanlarda yer alan ve gerek geçmişte gerekse bugün hala jeopolitik önemini koruyan Bosna Sancağı ve Hersek Sancağının tahrir defterleri incelendiğinde, yayınlanan 4 icmal defterine göre Hersek livasında 4 kaza ve 24 nahiye; Bosna livasında 6 kaza ve 78 nahiye; İZvornik livasında 2 kaza ve 31 nahiye bulunmaktadır. Yayınlanan 4 icmal defterine göre Hersek livasında 11; Bosna livasında 56; İZvornik livasında 10 kale bulunmaktadır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005:5).

Bosna Eyaleti, önceleri Osmanlı Devleti teşkilatı içinde Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir liva statüsünde iken Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra en büyük idari teşkilat hüviyetini almıştır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Hırvatistan taraflarında ve Adriyatik sahillerinde Avusturya ve Venedik Devletleri ile hudut olan yerlerde yeni fütuhat yapıldıkça o bölgenin savunması için yeni yeni kaleler kuruldukça Bosna ile Hersek bölgelerinin Rumeli Eyaleti'nden ayrılarak yeni müstakil eyalet haline getirilmesi zorunlu olmuştur. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yerin eyalet statüsüne kavuşması için en büyük ve önemli faktör stratejik koşulların ve ihtiyacın varlığı idi. Bosna Eyaleti'nin III. Murad döneminde teşekkül ettiğini kabul etmek mümkündür. Zira 1576-1588 senelere ait tahrir defterlerinde Bosna Eyaleti'ne ilk tayinin 1582 tarihinde yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık aynı defterde diğer eyaletlerdeki tayin ve nakillerin daha eski tarihli oldukları da anlaşılmaktadır. Bosna Eyaleti'ni kuruldukları tarihlerde ve daha sonraları, oluşturan sancakları şöyle sıralayabiliriz: Bosna Sancağı, Hersek Sancağı, Kilis Livası, Pozsega Livası, Rahovica Livası, Kırka Livası, İZvornik Livası, Çernik Livası, Bihaç Sancağı. Bosna Eyaleti XVIII. yy'da ve XIX. yy başlarında değişik bir idari taksimatta görülmektedir. Göze çarpan özellik, Eyalet-i Bosna bölgesi içerisinde 2 şehir, kasaba ve kale bulunması, bunlardan bazılarının sancaklık hüviyetlerini kaybettikleri, buna karşılık sadece Hersek, İZvornik ve Kilis Sancaklarını ihtiva etmesidir (Gökbilgin, 1978:38).

Bosna Sancağı, Osmanlı Devleti'nin batıya doğru ilerleme faaliyetlerinde uç vazifesi gördüğünden sınırları sürekli değişiklik göstermiştir (Oruç, 2012:249). 17. yy ve öncesinde Balkanlarda, Bosna Sancağı ve Hersek Sancağı olarak ayrı ayrı nitelendirilen Bosna Hersek'in her bir köşesinde halen Osmanlı Devleti'nin izlerini görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki yaklaşık 500 yıllık hâkimiyeti bu bölgeyi siyasal, sosyal,

iktisadi, kültürel, demografik açılardan büyük oranda etkilemiştir. Bu alanlarda yer alan Osmanlı eserleri ve izleri günümüzde de açık bir şekilde görülmektedir (Sancaktar, 2012:53).

Bosna Hersek; Osmanlı Rus Harbi sonundan 1. Dünya Savaşına kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idaresinde kalmıştır. 24 Kasım 1918'de Sırbistan Krallığına ilhakı ilan edilmiş, 1 Aralık 1918'de yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırbistan'ın bir parçası olarak geçmiş ve bu durum 1919'daki St. Germain ile Trianon barış anlaşmalarıyla tasdik edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Hırvatistan, Almanya ve İtalya arasında imzalanan 15 Mayıs 1941 Zagreb ve 18 Mayıs 1941 Roma antlaşmaları gereğince Bosna-Hersek'in bir kısmı yeni kurulan Hırvatistan Devleti'ne geçmiş, diğer kısmı da Alman işgali altında kalmıştır. Almanya'nın yenilmesinden sonra Bosna Hersek 1945'te birleştirilerek 31 Ocak 1946 tarihli Teskilât-ı Esasiyye Kanunu'na göre kurulan Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti'ni oluşturan altı cumhuriyetten biri olmuştur. Diğer beş cumhuriyet Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ'dır. Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde ise 1990 yılı sonlarında yapılan seçimleri Aliya İzzet Begoviç liderliğindeki Demokratik Eylem Partisi (SDA) kazanmış ve Begoviç devlet başkanı seçilmiştir. Bosna-Hersek Cumhuriyeti, ırkçı Sırp'ların boykotuna rağmen bir referandum düzenlemiş ve çıkan sonuç üzerine Mart 1992'de bağımsızlığını ilân etmiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992:24).

1992'de bağımsızlığını kazanan Bosna Hersek'te kısa bir süre sonra Sırp'lar ve Hırvatların saldırılarıyla savaş başlamış ve 1995 yılında Bosna Hersek'in imzalatılması zorlanarak Dayton antlaşması yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma Sırp ve Hırvatların silah gücü ile yenemediği Bosna Hersek'i masada yenmelerini sağlayan koşullarla anılmaktadır.

#### **4. Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Saraybosna'nın Özellikleri**

Saraybosna, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun (Boşnak ve Hırvat Federasyonu), ayrıca Saraybosna Kantonu'nun merkezidir. Bosna-Hersek bölgesinin tam ortasında yer alan Bjelašnica, Igman ve Trebeviç dağları arasındaki Saraybosna ovası üzerinde, Bosna nehrinin Miljacka ırmağı ile birleştiği kesimde yer almaktadır. Şehir, Trebeviç (1629 m.), Ozren (1452 m.), Hrasnica (1550 m.), Crni Vrh (1502 m.), Bukovik (1532 m.) ve Crepoljsko (1526 m.) gibi tepelerle çevrili olup denizden yüksekliği 537-700 m. arasında değişir.

Osmanlı'nın yükselme dönemindeki sosyal, kültürel ve ticaret açısından büyük ve önemli şehirler sırası ile İstanbul, Edirne, Sofya, Belgrad, Budin, Saraybosna ve Selanik diye sıralanmaktadır. Bu durum Saraybosna'nın Osmanlı döneminde önemli ticaret, kültür, ekonomik ve sosyal bir merkez olduğunu ve batı ile ilişkilerde anahtar rol oynadığını göstermektedir.

Saraybosna ise 1468'de beş Müslüman, altmış beş Hristiyan hanesine sahip küçük bir yerleşim birimidir ve Trgovišta pazarı adıyla anılıyordu. Ancak Saraybosna XVI ve XVII. yüzyıllarda önemli bir gelişme gösterdi. Bosna sancak beyliğine getirilen Gazi Hüsrev Bey tarafından yaptırılan külliye ve kurulan vakıflarla bir Türk-İslâm şehri haline gelmiştir. 1521-1541 yılları arasında üç defa Bosna sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna ve çevresinin İslamlaşması için önemli olan dinî, ticarî ve kültürel tesisler yaptırmıştır (Foto 1).



**Fotoğraf 1.** Saraybosna'nın imarında Gazi Hüsrev Bey'in önemli yeri vardır. Başçarşı'daki Gazi Hüsrev Bey Camii ve Külliyesi.

Saraybosna'da 1542'de Hristiyanlar 14 hane, 6 bekâr nüfusa sahipken Müslümanlar 1418 hane, 1094 mücerret nüfusla önemli bir sayıya ulaşmıştır. Bu tarihte şehrin toplam nüfusu tahminen 9000'e yaklaşmıştır. 1570'te nüfusun 20.000'i bulması dikkat çekicidir. Toplam 88 hane, dört bekâr Hristiyan nüfus yer alırken, 3579 hane ve 2079 mücerret nüfus ile Müslümanlar % 97'lik bir orana sahip olmuştur. 1851'de nüfus 21.102 kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun 15.224'ü Müslüman, 3.575'i Ortodoks, 239'u Katolik, 1.714'ü ise Yahudi idi.

**Tablo 1.** 1870 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu

Vilayet	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene	Toplam
Saraybosna	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.675
İzornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	560.199
Bihke	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.393
Yeni Pazar	147.942	85.952	0	112	2.086	236.093
Banya Luka	84.061	126.288	40.554	65	1.656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
Toplam	870.128	636.208	220.353	3.669	16.041	1.746.399

1895'te şehrin nüfusu 38.083 kişiye ulaşmış ve kentte 17.787 kişi Müslüman, 5.858 kişi Ortodoks, 10.672 kişi Katolik ve 4.054 kişi de Yahudi yaşamaktaydı. 1910'da nüfusun 51.919 kişiye yükseldiği görülür ve bu nüfusun 18.460'ı Müslüman, 8.450'si Ortodoks, 17.922'si Katolik ve 6.397'si de Yahudi'dir. Şemseddin Sâmî de 1850-1904 yılları arasında Saraybosna'daki halkın üçte ikisinin Müslüman ve şehirdeki toplam nüfusun 50.000 olduğunu, 120 kadar cami ve mescidin, birkaç medresenin, bir gureba hastanesinin, bir rüştiye, bir dârümuallimîn, 20 sıbyan mektebinin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hristiyanlara ait bir mekteb-i idâdînin ve Saraybosna ile Brod arasında bir demiryolu hattının bulunduğunu belirtir. (Kâmûsü'l-a'lâm, II:1388).

**Tablo 2.** Bazı Yıllarda Saraybosna Kenti Nüfusun Milletlere Dağılımı

Yıl	1921	1971	1981	1991
Boşnaklar	50.270 (%35)	161.088 (%45)	189.139 (%42)	259.470 (%49)
Sırpalar	55.477 (%39)	130.138 (%35)	132.646 (%30)	157.143 (%29)
Hırvatlar	29.395 (%20)	41.354 (%12)	36.714 (%9)	34.873 (%7)
Yugoslavlar	-	13.551 (%4)	75.563 (%16)	56.470 (%11)
Diğer	8.768 (%6)	13.321 (%4)	14.457 (%3)	19.093 (%4)
Toplam	-	359.452	448.519	527.049

Pasic ve İhsanoğlu (1994) Bosna Hersek'teki İslam kùltür mirasının derinlemesine bir araştırması ve Saraybosna'nın da İslam medeniyeti şehirlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Buna göre şehrin merkezi olan çarşı, bu merkezin oluşumunda suyun önemi, mahalle düzeni ve bu düzenin çekirdeği olan cami ve külliye Osmanlı şehir kùltürünün en önemli parçalarıdır.

Camiler, türbeler, eğitim amaçlı yapılan mektep, medrese ve tekkeler, sokak ve yollar, sebiller (Foto 2), köprüler, çeşmeler, hamamlar, saat kuleleri ile ticarî hayatın bir parçası olan hanlar, kervansaraylar, bedesten ve dükkânlar ise diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Saraybosna'da da açıkça gör÷lmektedir.



**Fotoğraf 2.** Başçarşıda Osmanlı Döneminde yapılan Sebil ve çevresindeki camiler ve ticaret merkezleri halen Saraybosna'nın en önemli merkezi olma özelliğini sürdürmektedir.

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlere ön yargıdan tamamen arınmış bir gözlemci olarak incelemelerde bulunmuştur. Saraybosna anlatımında, Saraybosna'nın isminin nereden aldığı konusunda okuyucusunu bilgilendirerek başlar daha sonra, Saraybosna'nın imaretleri, şehrin hâkimlerini, ileri gelenlerin saraylarını, camilerini, mescitlerini, âlim ders evlerini, darùlcurralarını, darùlhadislerini, çocuk mekteplerini, abdâlân fukarası tekkelerini, çeşmeleri, sebilhaneleri, âbıhayat nehirleri, evlerdeki su kuyuları, un öğüten değirmenleri, hamamları, kervansarayları, hanları, çarşı, pazar, bedestenleri, köprüleri, ibretlik yapıları, şehrin tılsımlarını, insanların şekli ve yüz renklerini, sevilen ve ileri gelen kişileri, erkek isimleri, kölelerin isimleri, erkeklerin giysileri, kadın ve kızların isimleri, kadınların giysileri, menkıbeleri, iklimleri, rahip ve kiliseleri, aşevi imaretleri, erkeklerin işleri ve kazançları, tahıl ürünleri, bu diyarda olmayan sebze ve meyve ağaçları, büyük nimet yiyecekleri, yenen meyveleri, içecekleri, İrem bağları, gezinti yerleri, maden hazineleri, Boşnak kavminin dili, şehrin külliyyatı, ziyaret yerleri hakkında bilgilendirir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde eksik ya da yanlış bilgi vermemek için ya da geri dönmeyi düşündüğu yerler için noktalar koyarak boş bırakmuştur. Bu yüzden Saraybosna'nın ileri gelenlerinin isimleri, alimleri, cerrahları, şeyhleri, şairleri kısmına noktalar koyarak boş bırakmuştur.

#### 4. 1. Saraybosna'nın Adı

Saraybosna; Slav dillerinde, Boşnakça'da ve Batı literatüründe Sarajevo, Osmanlı Türkçesi'nde Saray, Saray ovası, Saray kasabası, Saray-Bosna veya Bosna Sarayı (Bosnasaray) adlarıyla anılırken, günümüz Türkçesinde ise Saraybosna olarak kullanılmaktadır.

Evliya Çelebi, oluşturduğu on ciltlik eserinin beşinci cildinin on sayfasını, Bosna Hersek anlatısı içerisinde Saraybosna'ya ayırmıştır. Evliya Çelebi, 1661 yılında Melek Ahmed Paşa'yla yaptığı Bosna Hersek seyahatinde, Saraybosna'yı zenginlik şehri olarak adlandırır ve Saraybosna hakkında; *Osmanoğullarından Fatih Sultan Mehmed Han çıkıp Hersekoğlu Ahmed Paşa kuvvetiyle önce Hersek diyarını ve İzvorni Kalesini fetheder. Sonra bu Bosna Kalesi'ni fethedip hisar içine yetecek kadar İslam askeri ve bolca cephaneye koyup aşağı şehirde hala Hunkâr Cami olan yerde büyük bir saray yaptığından bu şehrin ismine Saray derler ve büyük nehrinin ismine Bosna derler. O nehir ismi şehir ismine muzaf olup Bosnasaray derler...* diye tanımlamaktadır (Dağlı ve Kahraman, 2013:268).

#### 4.2. Saraybosna'nın Coğrafi Özellikleri

Evliya Çelebi kimi yerlerde okuyucusunu inandırmak için sorumluluğu bilgi aldığı sözlü ya da yazılı kaynağa bırakır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ışığında, Saraybosna'nın iklimi ve yeryüzü şekilleri hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Evliya Çelebi Saraybosna'nın kışının sert olduğunu vurgular ve Saraybosna'da su bolluğu olduğuna dair bilgiler verir. İklim ve iklimin sebep olduğu bu su bolluğu, elbette Saraybosna halkının günlük yaşamını da ciddi anlamda etkiler ve kolaylık sağlar. Hatta iklim cilt renklerine de yansır. Saraybosna'daki akarsular, nehirleri, su kuyuları ve iklimi hakkında şöyle der:

*“Şehir içinde 1060 adet küçük akarsular ve hoş sulu kaynaklar akar” derler, sorumluluk söyleyene... (Dağlı ve Kahraman, 2013:271).*

*Evvla Saray şehrinin ortasından akan Milačka Nehri, Ravna Yaylalarından, Mačkosa ve Mokra Dağlarından toplanıp akarak şehir içinde Hunkâr köprüsü altından geçip 2 saat aşağı Saray Nehri'ne karışır ve Saray Nehri'de kible yönünde ve batı tarafında Foniçe, Lipete ve Biyelemik Hersek Dağlarından beri gelip aşağıda Sava Nehri'ne, Sava Nehri'de Hırvatistan'dan ve Dodoška Dağlarından gelip Belgrad dibinde Tuna Nehri'ne katılır... Kısacası Saray şehri sudan ibarettir ki elbette her zengin ve yoksul hanelerinden birer pınar akar... (Dağlı ve Kahraman, 2013:272).*

Nitekim günümüzde yapılan incelemeler sonucunda da Saraybosna ve yakın çevresinde mevsimlik ve sürekli akarsuların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. *Tamamı 700 adet su kuyuları vardır. Kış günlerinde bazı sular donup kuyu suları kullanırlar. Zira kış vaktinde kuyu suları ılıktır. Bosna halkı hekim tabiat olduklarından “Kış günleri yararlıdır” diye kuyu suları içerler. Gerçekten de âbıhayat suları vardır... (Dağlı ve Kahraman, 2013:272).*

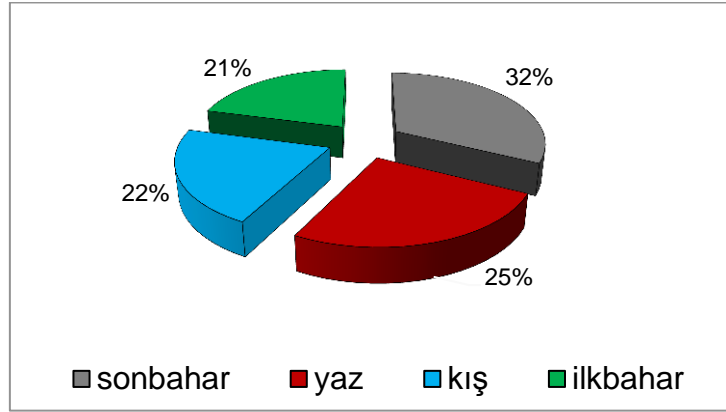
**Tablo 3.** Saraybosna'da Ortalama En yüksek ve En düşük Sıcaklıklar ile Yağışın Aylara Dağılımı.

Ay	O	Ş	M	N	My	H	T	A	E	Ek	K	Ar
En Yüksek Sıcaklık (°C)	3	5	12	16	22	25	27	28	20	18	10	3
En Düşük Sıcaklık (°C)	-3	-2	2	5	9	12	14	14	10	18	4	-1

Yağış(mm)	51.6	55.3	36.7	67.4	68.5	72	79	58.2	113.4	72.6	80.7	69.9
-----------	------	------	------	------	------	----	----	------	-------	------	------	------

Saraybosna kenti ve yakın çevresinde nemli ve ılıman okyanusal iklim özellikleri ile karasal iklimi arasında geçiş özellikleri hüküm sürmektedir. Kentte yıllık ortalama yağış miktarı 825,3 mm'dir. En fazla yağış sonbahar mevsiminde düşer (266,7 mm). Bu mevsimi 209,2 mm ile yaz ve 176,8 mm kış mevsimi izlemektedir. En az yağış ise ilkbaharda görülür (172,6 mm).

Şekil 1. Saraybosna kentinde ortalama yağışın mevsimlere dağılışı



Bu bölgede yağışın mevsimlere dağılışının düzenli olduğu görülmektedir. Yani kurak mevsim yoktur. Grafikte de görüldüğü gibi yaz mevsimindeki yağış oranı ilkbahar ve kış aylarına göre daha fazla görülmektedir.

Nitekim araştırmacı tarafından Bosna Hersek ve özellikle de Saraybosna'da yapılan incelemeler neticesinde Hersek bölgesi ve Mostar çevrelerinde Akdeniz ikliminin etkisine bağlı olarak zeytin, nar, incir, turuncgiller gibi bu iklime özgü tarım ürünlerinin yetiştirildiği, ancak Saraybosna ve yakın çevresinde söz konusu tarım ürünlerinin yetişmediği gözlemlenmiştir. Saraybosna ve yakın çevresinde ılıman okyanus iklimi ile karasal iklim arasında geçiş iklimi özellikleri etkili olmaktadır. Bu bağlamda yağışın mevsimlere dağılışı bu tezi doğrulamaktadır.

Yer altı suları termal ve mineral su kaynakları bakımından ülke için önemlidir. Ülkede sıcak sulara daha çok volkanik kayalarda ve tektonik kırıklarda rastlamak mümkündür. Saray-Bosna'nın kuzey batısında yer alan Kiselyak bölgesinde bu tip mineral su kaynakları bulunmaktadır. Saray-Bosna'da Ilıca adını taşıyan bir termal kaynak da bulunmaktadır. Adından da anlaşıldığı gibi sıcak su özelliğini taşıyan kaynağın sıcaklığı 58 °C civarındadır. Ve bu kaynağın suyu aynı zamanda şifa özelliği de taşımaktadır (Kondo, 2003:38).

Kondo (2003)'nun da vurguladığı gibi Saraybosna'nın düzenli bir yağış rejimine sahip olması su kaynağının bol olmasını sağlamıştır. Evliya Çelebi'de seyahatnamesinde sık sık Saraybosna'nın sahip olduğu su bolluğundan bahsetmiş ve *suyu ve havası gayet tatlı olduğundan, yazı yaz ve kışı kış olduğundan bütün halkın yüz renkleri kızılcadır, zira bu şehrin dört tarafı yaylalardır ve âbihayat suları boldur...* (Dağlı ve Kahraman, 2013:273) ifadesini kullanmıştır.

Evliya Çelebi adeta bir coğrafyacı gibi gittiği yerlerin tarım ürünlerini, bitki örtüsünü ve tıpkı bir gurme gibi yiyecek ve içecekleri hakkında bilgi vermiştir. Saraybosna'nın

tarımsal ürünleri ve bitki örtüsü ile yiyecek ve içecekleri hakkında; *Dağı ve taşı çok olmak ile iri buğdayı İstarı Ulah'dan ve Hersek'den gelir, ama Saray toprağında darı, kırak (bezelye), arpa, bakla, mercimek, nohut ve heldine adında bir şey biter, ondan bir çeşit bal gibi lezzetli ekmek olur ki insan yemekle doymaz. Ancak darı ekmeği gibi sıcak yemekler soğuğu taş gibi olur. Yulaf, çavdar.... çok olur...tespitlerini belirtmiştir* (Dağlı ve Kahraman, 2013:275).

Günümüzde de Saraybosna kenti ve yakın çevresinde yetiştirilen tarım ürünlerinden buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, patates, şekerpancarı, ayçiçeği, kolza, soya fasulyesi, tütün, elma, üzüm, kiraz, vişne, ceviz, badem ve erik gibi ürünler dikkate alındığında, 17. Yüzyılda yetiştirilen tarım ürünleri ile günümüzdeki tarım ürünleri çeşitliliği arasında büyük bir değişiminin olmadığı arazi gözlemlerinden ve istatistik verilerinden anlaşılmaktadır.

*Evvla servi, sanevber (çam fıstığı kozalağı), şimşad (şimşir), ardıç, zeytin, incir, turunç, limon, nar, hurma, badem, hünnap... bu gibi şeyler yoktur, ama Hersek'de, Mostar'da ve deniz kıyılarında hurmadan başka meyve var...* (Dağlı ve Kahraman, 2013:275).

Saraybosna ve yakın çevresindeki bitki örtüsü incelendiğinde; genelde geniş yapraklı ormanlara ait kayın, kestane, gürgen, yabani fındık, meşe, akçaağaç, kızılağaç, dişbudak gibi ağaç türlerin yaygın olarak bulunduğu gözlemlenmiştir. Yine geniş yapraklı orman örtüsünün üzerinde sıcaklığın azalmasına bağlı olarak iğne yapraklı ağaçlar yer almaktadır. Ancak özellikle iğne yapraklı ağaçların savaş yılları olan 1992 ile 1995 yılları arasında çok fazla tahrip edildiği gözlemlenmiştir. Bu arada yağış miktarı ve rejimine bağlı olarak yüksekliğin az olduğu kesimlerde çayırlara, yüksekliğin fazla olduğu yerlerde ise alpin çayırlara rastlanılmaktadır.

*Evvla has ve beyaz Latin somunu, ručka çöreği, yani kahvealtı yenir bir tür yağlı çörektir ki insan yemekle doymaz, tavuk böreği, kaymak baklavası, türlü türlü otlı çorbaları ve meşe odunu isinde kurumuş koyunun ve sığırların is pastırması, yahnisi, kaputsa, yani lahana turşusu, surutka peyniri... Bunların hepsi beğenilen yiyeceklerdir...*(Dağlı ve Kahraman, 2013:275).

*Evvla yemesi hoş üzümü, Mevlevihane kirazı, başka yerlerde vişnesi, yere basmaz armudu, elması ve eriği...meşhurdur...*(Dağlı ve Kahraman, 2013:275).

*Evvla bahar günlerinde bu şehir içinde nice kere yüz bin fiçı keçi sütünden tam 3 ay surutka suyu, yani peynir suyu edip çarşı pazarda fiçı fiçı surutka satarlar... Vişne suyu, hardaliyesi ve bal suyu da keyif verir, ama bir tür ramazaniye derler, müselles gibi üzümden olur, o da adamı ayağından alır. Ancak bu ramazaniyenin al alalı imamlarda bulunup ibadete güç verir hoş şerbettir. Şarabı içen uğursuzdur diye ayıplarlar. Şarhoş olan bu şehirde hor görülür ve yerilir...*(Dağlı ve Kahraman, 2013:275).

*Tamamı 176 adet su değirmenleridir ki bu şehrin aşağısında ve yukarısında suları birbirinden birbirine akar çok hızlı dönen su değirmenleri vardır ki bir gecede 50 kile buğdayı kendi kendine öğütüp ince şeffaf eder ki her anayol üzerinde değirmenler vardır...*(Dağlı ve Kahraman, 2013:272).

Evliya Çelebi, Saraybosna'nın mesire yerleri yani günümüzün ormanlık ya da piknik alanları hakkında da bilgi vermiştir: *Tamamı 26 bin bağ, cennet bahçesi ve Rıdvan cenneti bağıdır. Her birinde birer berrak sular akıp türlü türlü maksureler ile bezenmiş, havuzlar ve şadırvanlar ile süslenmiş irem bağlarıdır...*(Dağlı ve Kahraman, 2013:276).

*Evvla Milačka Nehri kenarında Mevlevihane dinlenme yeri, bu nehir kenarına bütün Saray şehrinin zevk ehli çadırlarıyla bu nehir kenarında konarlar. Beşer onar okka gelir alabalıkları olur ki her biri kudret eliyle süslenmiş balıklardır. Başka yüzlerce çeşit*



*balıkları seleler ile kuzaya düşürüp lezzetli tereyağıyla pişirirler, yiyip içip ibadet ederler...(Dağlı ve Kahraman, 2013:276).*

Bosna-Hersek'in bugünkü stratejik önemi, coğrafi konumunun yanında yeraltı zenginliklerinden de gelir. Bu ülke ilk ve orta çağlarda bir maden memleketi olarak tanınırdı. Dinar Dağları iç sıralarından birine bugün de Bosna Maden Dağları denilir. Sırp Kralları XIII. Asırda Saksonyalı madencileri memleketine çağırıp iskan etmişler ve bu kaynaklardan istifade etmeye çalışmıştır. Evliya Çelebi de Saraybosna'nın maden zenginliği hakkında aşağıda verilen bilgileri sunmaktadır.

*Bu eyalette 9 tür maden vardır ki başka diyarın toprağında üçü bulunmaz. Hatta bu Bosna diyarında altın madeni de vardır, ama geliri masrafına yetmediğinden Ferhad Paşa kapatmıştır. Serebrenişçe Kalesi'nde bir tür saf gümüş çıkar ki Novaborda kasabasında ve Selanik yakınında Sidirkapsi şehrinde eyle saf gümüş çıkmaz. Ve nora taşı, yani hırızma bu diyarda olur...Sonra laciverd taş madeni olur, ama Frengi gibi bin renk değildir. Ve kurşun madeni olur. Onun için bu saray şehrinde kurşun ile örtülmüş yapılar çoktur. Saf bakır madeni olur, ama azdır, ancak "içinde altını vardır" derler. Onun için Bosnasaray'nda işlenen bakır kapları Belgrad, İstanbul, Kastamonu ve Tokat'da işlenmez. Hatta altın ile kaplanmış çeşit çeşit şamdan, buhurdan ve gülabdanlar işlerler ki görenler anları Bundukani altını zanneder. Demir madeni gayet çoktur. Hatta Foniçse adlı kasaba dağlarında sınırsız kıyassız demir, meğer Sofya Samakov'unda çıka. Bu Foniçse Kasabası'nda işlenen demir silah aletleri Virene Şehri'nde, Taşlıca'da ve Çaniçse kasabalarında işlenmez...(Dağlı ve Kahraman, 2013:276).*

#### **4.3. Saraybosna'nın Ekonomik ve Mimari Özellikleri**

Evliya Çelebi, ziyaret ettiği yerlerin ekonomik faaliyetlerine dair bilgiler aktarmıştır. Çarşı, bedesten, han, kervansaray, çarşı, Pazar, bedesten ve hamamlar gibi dönemin önemli ticaret merkezleri hakkında da bilgi sunmaktadır. Yine şehirlerin peyzajı ve mimarisi hakkında da bilgiler sunmaktadır. Saraybosna'nın ekonomik faaliyetleri ile mimari yapısıyla ilgili olarak aşağıda belirtilen hususları tespit etmiştir.

*Ancak üç yerde minnetsiz hane, gelen gidenler için kervansaraylar vardır ki onlarda konuklardan kira ve gümrük alınmaz... (Dağlı ve Kahraman 2013:272).*

*Hepsi 23 adet donanımlı, bakımlı ve süslü kale gibi benzersiz hanlardır, ama bunlardan meşhur çarşı içinde Hacı Beşir Hanı ve Hacı Nezir Hanı...(Dağlı ve Kahraman 2013:272).*

*Toplam 8 adet bekar odaları var ki kapıcıları bir adamdan kefilini almayınca bu hanlara adam koymazlar. Gayet mazbut bekar hanlarıdır. Bir gece kapıcıdan izinsiz dışarıda kalanı ertesi günü hana koymazlar ve her gece akşamdan sonra kapılarını kapatıp girip çıkana izin vermezler...(Dağlı ve Kahraman 2013:272).*

*Tamamı 1080 adet güzellik pazarı dükkanlardır, ama gayet süslü, şirin ve sıralı yapılmış olup bütün sokakları üzeri Haleb şehri ve Bursa şehri gibi kap örtülü sultan çarşısıdır, ancak örtüleri kargir kemer yapıları değildir. Baştanbaşa kalın direkler üzerinde örtülüdür. Bütün anayolları pak kaldırım döşelidir...(Dağlı ve Kahraman 2013:272).*

Evliya Çelebi gittiği şehirlerin ekonomik faaliyetleri ile ilgili olarak Saraybosna'daki erkeklerin işleri ve kazançları hakkında ise şöyle der: *Bir bölük halkı serhad gazileridir, bir bölüğü hizmet ehlidir, bir sınıfı esnaftır, bir kısmı genellikle tüccardır ve bir bölük halkı pašalara ve ağalara sekban yazılıp mîrî mal tahsil ederler...(Dağlı ve Kahraman, 2013:275).*

Evliya Çelebi, Saraybosna'nın 17. yy İslami unsurların yoğun etkisinin görüldüğü şehir mimarisini oluşturan diğer unsurlar içerisinde yer alan camileri, mescitleri, darükkurraları, darühadisleri, mektepleri ve tekkeleri hakkında da ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

*Tamamı 170 adet mihrapdır, ama 77 cuma kılınır vezir, ayan, kibar, hacı ve gazi camileridir ki elimizden geldiği kadar isimleri yazılır. Evvela Sultan Fatih Cami ufak tefek küçük camidir. Sonra bu aşağı şehirde Ferhad Paşa Cami kurşun ile örtülü aydınlık camidir... Şehrin ta ortasında saat kulesi olan yerde Hüsrev Paşa Cami... Bu camide kalabalık cemaat ile gece gündüz dopdoludur, zira şehrin kalabalık yerinde bulunmaktadır. Bir minareli ve bütün kubbeleri kurşunlu eski mabetgahtır ki Süleyman Han beylerindedir. gaza malıyla yapıldığından bu cami bir ruhaniyetli büyük camidir. Vakıfları gayet çok olduğundan mütevellisi vakıf tarafından bütün kalabalık cemaate o Bosna diyarının şiddetli kışında imaret kazanları gibi büyük kazanlarla sular kaynatıp bütün Hanefi musluklarından selsebil gibi sıcak sular akıtıp bütün cemaat ondan abdest tazeleyip ibadet ettikçe hayrat sahibi Hüsrev Paşa'ya hayır dualar ederler. Birkaç camide de böyle sıcak sulu musluklar vardır. Sonra Gazi Ali Paşa Cami...Sonra İsa Paşa Cami...Bundan sonra aşağı Milička Vakıfları gayet çok olduğundan mütevellisi vakıf tarafından bütün kalabalık cemaate o Bosna diyarının şiddetli kışında imaret kazanları gibi büyük kazanlarla sular kaynatıp bütün Hanefi musluklarından selsebil gibi sıcak sular akıtıp bütün cemaat ondan abdest tazeleyip ibadet ettikçe hayrat sahibi Hüsrev Paşa'ya hayır dualar ederler. Birkaç camide de böyle sıcak sulu musluklar vardır. Sonra Gazi Ali Paşa Cami... Sonra İsa Paşa Cami... Bundan sonra aşağı Milička Nehri üzerinde Hunkâr Köprüsünün karşı tarafında Hunkâr Cami hepsinden büyüktür ve cemaati çoktur. Bunun da abdest musluklarının suları sıcaktır... Ve bu yazılan camilerden başka kurşun ile örtülü mamur camiler çoktur, ama nice kere ibadet ettiğimiz eski mabetgâh kurşunlu ve sanatlı tarihli camiler bunlardır...(Dağlı ve Kahraman, 2013:270).*

*Tamamı 100 adet mescit ve zaviyelerdir, ama bunlardan kalabalık cemaat ile dolu olan Hunkâr Köprüsü başında Hacı Osman Mescidi... Tamamı (...) adet alim medreseleridir, ama bunlardan donanımlı, bakımlı, şenlikli ve şirin Gazi Hüsrev Paşa Medresesidir ki onun kapısı üzre mermer üzerine yazılan tarihtir...(Dağlı ve Kahraman, 2013:271).*

*Hepsi 8 mahalde Hazret-i Kur'an-ı Azim ve Furkan-ı mecidi Hafs kırâati ve Seb'a kırâati üzere okurlar, ama Kur'an hafızı azdır. Özel yüksek kubbeli ve büyük vakıflı kurrâlar yoktur, ancak ulu camilerde şeyhü'l-kurrâlar vardır... Hepsi 10 yerde hadis ilmi görülür. Evvela Hunkâr Caminde, Ferhadiye ve Hüsreviye'de, Koca Ali Paşa'da, İsa Bey'de ve nice yerlerde hasbî şeyhler şeyhi muhaddisler vardır, ancak özel kubbeli darühadis yapılmamıştır...(Dağlı v Kahraman, 2013:271).*

*Hepsi 180 adet yerde sıbyan mektepleri (ilköğretim okulu) vardır. Camilerin birer mektebi vardır ki akıllı ve yetkin çocuklara vakıf tarafından her sene esvap verilir... (Dağlı ve Kahraman, 2013:271).*

*Tamamı 47 adet şanlı derviş tekkeleridir. Bunlardan Mevlevi Tekkesi Milačka Nehri kenarında bir cennet bağı gibi zeminde semahane meydanlı, 70-80 adet fukara odalı, mutribân mahfilli ve aşevili sağlam vakıflı Celaleddin-i Rumi Tekkesidir. Ve maarif erbabı dervişlerinden evvela duası kabul olunur şeyhi (...) efendidir ve Neyzenbaşı, Hattat Derviş Mustafa'dır ki Hattat şeyh kadar hattı vardır. Sonra Misafir Şeyh Tekkesi, Abdülkadir Gilan-i Tekkesi, Halveti Tekkesi ve Şerifi İbrahim Efendi Tekkesi...(Dağlı ve Kahraman, 2013:271).*

#### **4.4. Saraybosna'nın Sosyal ve Kültürel Özellikleri**

Evliya Çelebi, Saraybosna'nın kültürel özellikleri ve günlük yaşamı hakkında aşağıda verilen tespitleri not etmiştir.

*Bu anılan köprülerden yukarı Mevlevihane yakınında Milačka Nehri üzerinde büyük bir bent vardır. Bu şehrin bütün odun kesenleri Milačka Nehri başında olan yüksek dağlardaki ormanlarda uzun boylu ağaçları kesip odun ederler, herkes kestiği odunlarını Milačka Nehri'ne atar. Daha sonra bütün kereste ve odunlar su ile akarak anılan bent başında durunca odun sahipleri gelip birbirlerinin kertiklerine bakıp odunlarına ip takıp evlerinde yakıp zevk ederler. Bir tuhaf acayip ve garip seyirliktir...(Dağlı ve Kahraman, 2013:273).*

Bu durum 17. yy'da Saraybosna'daki akarsulardan ulaşımda (özellikle kereste taşımacılığı) basit de olsa yararlandırdığının göstergesidir. Bu durumun gerçekleşmiş olmasında yatağının düz olması ve rejiminin düzenli olması gibi faktörler etkili olmuştur.

*Bir ibret de bu şehirde kar ve buzu saman içine koyup mahzenlerde saklarlar. Daha sonra Temmuz'un şiddetli sıcaklığında billur gibi buzları vişne hoşaflarına koyup buz pareli hoşaf yerler...(Dağlı ve Kahraman, 2013:273).*

Evliya Çelebi, dönemin halk kültürü açısından önemli olan giysileri ve etnografik özelliklerini de sunmuştur. Saraybosna'da yaşayan erkeklerin ve kadınlarının giysileri hakkında aşağıda verilen tespitlerde bulunmuştur.

*Evvela ileri gelenleri gayet çoktur, bu kimseler tamamen saya çuka ferace ve saya kontoş ile samur kürk giyerler. Kış günlerinde Bosna'nın kırmızı makbul tilki nafesi ve tilki boğazi kürk ile atlas kaftan giyerler, zira bu diyarda çuka (tekir) ve atlas boldur. Ayakkabıları hepten sarı ve sarıkları baştanbaşa hünkari ve hezari yaldızlı tül bent sarınırlar. Orta halli olanlar yine İskerled çukalar giyip kubadî papuçlar ile salınıp kış günlerinde Dobra-Venedik'in siyah makbul kuzu kürkü giyerler. Daha fakir halkı yine çukalar giyip nicesi başlarına serhadli yeşil kalpak giyerler...(Dağlı ve Kahraman, 2013:274).*

*Genellikle kadın taifesi tamamen yeşil, kırmızı ve türlü türlü renkte çuka giyerler, sarı papuç ve iç edik giyip başlarında kıymetli terpuş takke ve diba takkeler üzere beyaz tül bent üstlük ile siyah peçe giyerler, ama nadir gezerler... (Dağlı ve Kahraman, 2013:274).*

## **Sonuç ve Öneriler**

Halkının büyük bir bölümünü Müslümanların oluşturduğu Bosna Hersek, hem bugün hem de tarihte Türkler için oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaklaşık 51 yıl boyunca seyahat eden Evliya Çelebi 17. Yüzyılda Bosna Hersek'i ziyaret etmiş ve Fatih Sultan Mehmed'in Bosna Hersek'i fethetmesini, ismin menşeyini, yönetsel özelliklerini, sosyal, kültürel, ekonomik ve doğal ortam özelliklerine dair ayrıntılı bilgiler derleyerek bizlere sunmuştur.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yer alan sosyal, siyasal, kültürel, ulaşım, ticaret, üretim, Pazar, tarım, hayvancılık, madencilik, iklim, yer şekilleri, bitki örtüsü özellikleri ve su varlığı gibi bölgelere/yörelere/kentlere ait betimlemelerin ilgili bölgelerin günümüzdeki durumları kıyaslandığında oldukça fazla benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu durum Evliya Çelebi'nin döneminin en önemli gözlemci ve analizcilerden biri olduğunu göstermektedir.

Türk ve İslam kültürü için önemli bir kaynak olan Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi, Bosna Hersek ve Türkiye arasında ilelebet sürmesi beklenen ortak mirasın korunarak ve geliştirilerek gelecek nesillere aktarılmasında önem taşımaktadır.

1 Mart 1992 tarihinde yapılan bağımsızlık referandumunun hemen ardından 1996'ya kadar sürecek olan savaş başladı. 5 Nisan 1992'de Sırp yanlısı Yugoslav ordusu tarafından

işgal edilen Saraybosna Havaalanı ile 2 Mayıs 1992’de Sırp güçleri tarafından resmen ilân edilen 1425 günlük Saraybosna Muhasarası 29 Şubat 1996 tarihinde sona erdi. Bu süre içerisinde Saraybosna, Sırp güçleri tarafından yoğun biçimde roket saldırısına mâruz kaldı. Stalingrad (St. Petersburg) muhasarasından sonra dünya tarihinde en şiddetli muhasara günlerini yaşayan Saraybosna’nın dış dünya ile ilişkisi 1993’te Butmir bölgesinde yaptırılan 800 metrelik bir tünelle sağlandı.

Dayton Antlaşması’nda (1995) muhasaranın kaldırılması kararı alındığı tarihten itibaren günümüze kadar Saraybosna hem yeni kurulan Bosna-Hersek Devleti’nin hem de Müslüman-Hırvat Federasyonu’nun başşehridir. Savaş esnasında meydana gelen tahribatın bir kısmı günümüze kadar ancak giderilebilmiştir.

Sırp 1389 Kosova yenilgisinin intikamını alırcasına 1992 yılında Müslüman sivil halka saldırılara giriştiler, kadınların ırzına geçtiler ve birçok zulüm ve katliamlar yaptılar. Balkanlara yüzyıllarca önce hoşgörü ve o dönemde Batıda bilinmeyen insan haklarını getiren Osmanlı’nın kültür mirasını Avrupa’na gözü önünde Saraybosna’da bombalarla yok etmeye çalışmışlardır. Bu durum karşısında ne Avrupa devletleri ne ABD ne de bazı Müslüman devletler sesini çıkarmamıştır. Bu durum dünyada insan hakları, hoşgörü ve ahlaki konularda yeterli gelişmenin görülmediğini ispat etmektedir.

Türk kültür çalışmalarında önemli bir kaynak olan Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi’nin diğer Türk ve Müslüman bölgelerdeki araştırmalarında mutlaka incelenmesi gerektiği önerilmektedir.

Sosyal bilimler alanlarında çalışma yapanların Osmanlı İmparatorluğu’nun bakiyesi olan beldelerde detaylı araştırmalar yapması, bu araştırmalarda ilgili bölgelerdeki meslektaşları ile iletişim halinde olmaları ve Türkiye’nin bu bölgeler için liderlik üstlenmesinin gerekliliğinin ortaya bilimsel anlamda konulması gerekmektedir.

### **Kaynakça**

- Akpınar, A. (2006). Sarayova Osmanlı’nın Bıraktığı Gibi Duruyor. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1): 279-285.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919). Ankara.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005). Hersek, Bosna ve İzvornik Livaları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533).
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2:135-160.
- Ertaş, M. Y. (2012). Bir Seyyahın Gözüyle Osmanlı Yolları. (Ed. Çoşkun Yılmaz). *Evliya Çelebi Atlası*. S. 456-459.
- Gökbilgin, T. (1978). Prof. M. Tayyib Okıç ve Bosna Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gündüz, M. (2013). Bazı XIX. yy Batılı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı’da Eğitim, Bilim ve Kültür. *Türk Yurdu Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, 30, s. 204-213.
- Işık, S. (2013). Pierre Loti ve Seyyahların Şehri İstanbul. *Türk Yurdu Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, 30, s. 316-321.

- Kahraman, S. A. (2013). Evliya Çelebi ile Devr-i Alem. Ankara: TDK Yayınları.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. (2013). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1.-6. Kitaplar. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakuyu, M., Sariusta, F. (2011). Evliya Çelebiye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24):124-149.
- Karasu, M.A. (2008). Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna Hersek Örneği). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17 (3): 51-64.
- Karpat Kemal H. (2010). Osmanlı Nüfusu 1830-1914. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keser, Ulvi. (2012 ). Manevi Miras Katliamı; Bosna Hersek'te Kentkırım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Balkan Özel Sayısı):274-298.
- Kondo, S. (2003). Bosna Hersek Coğrafyası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Ortaylı, İ. (2010). Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oruç, H. (2005). 15. Yüzyıl'da Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 18:249-271.
- Oruç, H. (2012). Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları- 19.Yüzyıl İlk Yarıısı) Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu (9-12 Mayıs 2012) Bildiri Kitabı, S. 67-88.
- Özder, A. (2012). Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 25: 213-237.
- Pašić, A., İhsanođlu, E. (1994). Islamic architecture in Bosnia and Hercegovina. Organisation of Islamic Conference Research Center.
- Sami, Ş. (1996). Kâmusu'l-Âlâm. Tıpkıbasım), İstanbul: Kaşgar Neşriyât.
- Sancaktar, C. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Kültürel ve Demografik Mirası. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2: 53-93.
- Seyhan, Ercan. (2007). Bosna Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Singer, A. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki İmaretler. (Nazlı Pişkin, Çev.). (Ed. Coşkun Yılmaz). *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazmaları*. S. 222-235.
- Türbedar, E. (2009). Bosna Hersek Ekonomisi Yokluğun Gölgesinde Kalan Bir Makroekonomik İstikrar. *Ekonomik Yaklaşım*, 20 (73): 69-88.
- Tütüncü, M. (2012). Evliya Çelebi'nin İzi Sürülebilen Yazı ve Kitabe Örnekleri. (Ed. Coşkun Yılmaz). *Evliya Çelebi Atlası*. S. 356-360.
- Yılmaz, S. (2012). Bosna Hersek'te Durum ve Türkiye. <http://acikarsiv.aydin.edu.tr/erişim tarihi 21.02.2015>.
- Yüksel, A., Karademir, Z. (2014). Osmanlı İdaresinde Tuzla Sancağı'nın Sosyal, İktisadi ve Askeri Vaziyeti Hakkında Bazı Bilgiler. *Tarih Okulu Dergisi*, 18: 269-283.



## **Coğrafyada Mekânı İnceleme Aracı Olarak Dendrokronoloji (Batı Anadolu Örneğinde)**

*Dendrochronology as an Analyzing Method for Natural Environment in  
Geography (A Case Study on Aegean Sub Region)*

**Hasan Çukur\***

### **Özet**

Bu çalışmada Orman Mühendisliğinin kullandığı yöntemlerden biri olan dendrokronolojik yöntemlerin Coğrafya'da veri kaynağı olarak kullanımına dikkat çekilecektir.

Dendrokronoloji kelime anlamı olarak; odun/ağaç yaşlandırma bilimi olarak ifade etmek mümkündür. Bu temel inceleme alanı, dendroloji, dendro-klimatoloji, dendro-jeomorfoloji gibi değişik alt dallara da ayrılmaktadır.

Dendrokronoloji, Orman Mühendisliği yanında, Arkeoloji, Jeomorfoloji, Çevre Mühendisliği ve Coğrafya çalışmalarında ortam analizinde kullanılması mümkündür. Bu yöntemin temelinde ağaçların yıllık halka genişliklerinde ortaya çıkan değişimlerin, ortamdaki bağımsız değişkenlerde meydana gelen farklılıkların yorumlanması/sorgulanması prensibi yatmaktadır. Burada bağımlı değişken ortamın verimliliği ve/veya ağacın çap/boy gelişimi iken; bağımsız değişkenler topografik özellikler (eğimi, yükselti, bakı vb.), anakaya-anamateryal özellikleri, hidrografik şartlar vb. olmaktadır.

Coğrafya da mekânı analiz etmeye, sorgulamaya, ortamda etkili olan etken ve süreçlerin etkilerini ve/veya etki derecelerini belirlemeyi amaçladığına göre, dendrokronoloji bu amaç için çok etkin bir araç olabilir. Dendrokronoloji ile Coğrafya'nın mekânı inceleme prensipleri önemli ölçüde örtüşmektedir.

Bu çalışmada dendrokronolojinin veri toplama, veri üretme, veri analizi yöntemleriyle ilgili Batı Anadolu örneğinde mekânın sınıflandırmasında dendrokronoloji metoduyla ayırımı/sınıflandırmanın nasıl yapıldığına dair örnekler verilecektir. Zonobiyo, orobiyo ve/veya jeobiyo ayırımında dendrokronolojinin katkıları üzerinde durulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *Dendrokronoloji, Coğrafya, Batı Anadolu, Mekan*

### **Abstract**

In this study, the method of Dendrochronology, which is one of the methods used by the forest engineering, will draw attention to the use as a data source in Geography.

The meaning of dendrochronology is science of tree-ring dating. Dendrochronology is also divided into various sub-disciplines such as dendro-geomorphology, dendro-climatology.

The changing of the annual tree ring width depends on environmental conditions. Some arguments topographical features (slope, elevation, aspect and so on.), bedrock-main material features, hydrographic conditions are independent variables; tree diameter growth is dependent variables.

Geography aimed to determine the effects of influential factors and processes in the environment; dendrochronology can be a very good tool for this purpose.

In this study of dendrochronology data collection, data generation, classification of space in western Anatolia, for example on data analysis with dendrochronology methods of separation / classification will be given examples of how it's done. Zonobiome, orobiome and / or geobiome distinction will focus on the contribution of dendrochronology.

**Key Words:** *Dendrochronology, Geography, Aegean Sub Region, Natural Environment*

---

\* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, OÖSAEB., Coğrafya Eğitimi ABD., Buca, İzmir, Türkiye

## 1. Giriş

**1.1. Çalışma sahasının yeri ve sınırları:** Anadolu'nun batı kısmını kapsayan Ege Bölümü'nün kuzeyde Bababurnu'ndan başlayan sınır, Edremit Körfezi kuzeyinde yükselen Kazdağları'nın su bölümünden geçerek doğuda Ege ovalarının bitip İç Batı Anadolu yüksek reliefinin başladığı hattı izleyerek kuzeybatı-güneydoğu uzanışla Denizli'ye ulaşır. Daha sonra Ege ve Akdeniz bölgelerini ayıran sınırı takip ederek Köyceğiz Gölü batısında Akdeniz kıyılarına ulaşır. Çalışma alanının batı sınırını, 2400 km'lik uzunluğa sahip Ege Denizi kıyıları oluşturur. Bu sınırlar dâhilinde Ege Bölümü yaklaşık olarak 37 184 km<sup>2</sup> alan kaplamaktadır.

## 1.2. Çalışma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri

Ege Bölümü'nün jeomorfolojik karakterini, genelde doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ sıraları ve platolar ile bunların arasında kalan geniş tabanlı vadi olukları (alüviyal ovalar) meydana getirmiştir. Bu ovaların tabanları deniz seviyesinden başlar, yükseklikleri 200 m'ye kadar çıkar. Ege bölümünün doğusunda kalan İç Batı Anadolu bölümünde ise, yükseltisi 1000 m dolayında olan **plato** düzlükleri üzerinde dağ sıraları çok belirgin değildir. Oysa Ege bölümünde Neojen'den itibaren başlayan ve Kuvaterner başlarında da devam eden faylanmalara bağlı olarak oluşmuş horst-graben sisteminin egemen olduğu bir topografya mevcuttur (Şekil 1). Graben ve horstlar arasındaki yükselti farkı yer yer 1000 m'nin üzerindedir (Şekil 1).

Topografik özellikleri kısaca belirtilen Ege bölümü; konumu, yer şekillerinin çeşitliliği ve buna bağlı olarak iklim koşulları ve sosyo-ekonomik etkinlikler açısından çok çeşitli özelliklere sahiptir. Nitekim bölgede doğu-batı doğrultulu dağlık kütleler ve aralarındaki geniş tabanlı vadi oluklarının varlığı, denizel şartların bölgenin iç kısımlarına kadar sokulmasını sağlamıştır. Bu durum geniş bir alanda tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesine, ürünlerin çeşitliliğine, taşımacılık açısından ulaşım kolaylığına imkân tanımaktadır.

Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde olduğu gibi, kıyıya paralel uzanan yüksek reliefin yarattığı iklim farklılıkları ve dolayısıyla doğal vejetasyondaki çok belirgin değişiklikler, Ege bölümünde görülmez. Ege bölümünün kıyıya dik uzanan relief özellikleri, Akdeniz iklim rejimine özgü doğal bitki örtüsünün iç kısımlara kadar sokulmasına imkân vermiştir. Bölgenin asli vejetasyonunu kızılçam ormanları oluşturur. Yüksek kesimlerde (800 m'den sonra) ise meşe ve karaçam ormanları yer alır (Çukur, 1998).

Bölge, doğal ortam şartlarının son derece elverişli olması nedeniyle, çok eski dönemlerden (Helenistik, Roma dönemi) günümüze değin yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur. Bu nedenle Akdeniz iklim şartlarının eseri olan kızılçam ormanlarının yerini, tahrip sonucu pek çok yerde çalı topluluklarından oluşan her dem yeşil makilikler almıştır (Atalay, 1994; Kantarcı, 1991).

Bugün Ege ovalarında çeşitli kültür ağaçları, zeytin, üzüm ve narenciye en yoğun şekilde üretilirken, tarla kültürü içinde endüstri bitkileri (pamuk, tütün gibi), çeşitli sebzeler ve tahıl tarımı yapılmaktadır. Ege bölümünde yer alan ovalar, başta iklim koşulları olmak üzere coğrafi ortamın sağladığı büyük imkânlar, Türkiye'nin yoğun nüfuslu sahalılarını meydana getirir. Bu nedenle, doğal ortam şartları yanında insanın ortam üzerindeki etkisi/baskısı göz ardı edilmeyecek düzeydedir (Koçman, 1989; Koçman 1993).

İşte çalışma alanındaki fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri bakımından farklı özelliklerin bir arada bulunması, dendrokronolojik verilerin ortam ayırımında ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından, Ege Bölümü'nün çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 1, Çizelge 1).





**1.4. Malzeme Metot:**Sahanın doğal ortam özelliklerinin belirlenmesi maksadıyla dendrokronoloji yönteminden yararlanılmıştır. Bunun için doğal dengenin bozulmadığı yerlerdeki ağaçlardan “Pressler artım burgusu” yardımıyla sahanın özelliklerini yansıtabilecek her ağaçtan iki karot/örnek alınmıştır (Şekil 2). Daha sonra, blümelays ile ağacın boyu ve pusula yardımıyla örnek alınan yerin bakı durumu tespit edilmiştir. Örneğin alındığı konum, yükselti, bakı, anakaya, toprak özellikleri, bitki topluluklarının özellikleri arazi gözlem çizelgelerine kaydedilerek örnek alım işlemi tamamlanmaktadır. Sahada doğal ortam şartlarını, farklı biyomların;

- zonobiyom-orobiyom arasındaki sınırın belirlenmesi,
- Litolojik özelliklerden jeobiyom alanlarının belirlenmesi,
- Jeomorfolojik özelliklerden yükseltinin etkilerinin tespiti, gibi analizlerin dendrokronolojik yöntemlerle belirlenebileceğinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

## **2. Dendrokronolojik Verilerin Toplanması**

Doğal ortamın analizi için dendrokronolojik yöntemle toplanacak veriler için bir takım ekipmana ve bunları kullanmak için temel bir takım bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların neler olduğu ve veri alınacak saha ve ağacın nasıl belirleneceğine dair açıklamalar aşağıda sıralanmıştır.

**2.1 Veri alınacak yerlerin belirlenmesi:** Öncelikle örnek alınmaması gereken yerleri sıralarsak, diğerleri daha kolay açıklanabilecektir. Bu çalışmada doğal ortamdaki özellikleri ağaçlardan alacağımız örneklerle kanıtlamaya çalışılacağına göre, doğal şartları gölgeleyen özellikler elenmelidir. Bunlar;

- İnsan tahribatının olduğu sahalar, yangın alanları, otlatma alanları,
- Yerleşim alanı, tarım arazisi yakınları,
- Sulama kanalı, sulama alanı, su-kaynak sahası yakını, akarsu yakını,

gibi doğal ortamdaki süreci gölgeleyecek özelliklere sahip alanlardan örnek alınmamalıdır.

Alınacak örneklerle ortamın etkileri belirlenmeye çalışılacağına göre, ortamdaki farklılıklar iyi gözlemlenerek, değişimlerin/farklılıkların olduğu yerlerde bu farklılığı en iyi yansıtacak yerlerden/ağaçlardan örnekler alınmalıdır. Bunlar;

- Farklı yükselti örneklerinin 100 m aralıklarla örnek toplanmalıdır. Ancak özellikle iklim şartları (zonobiyom) ile dağ (orobiyom) şartlarının değişime uğradığının gözlemlendiği yükseltilerden,
- Anakaya farklılıkları takip edilerek farklı anakaya/anamateryallerden,
- Farklı bakı özelliklerinin olduğu yerlerden,
- Arazi geneli itibarıyla eğimin az ve fazla (toprak profilinin derin-sığ) olduğu yerlerden,
- Genel bitki örtüsünün/vejetasyon türlerinin değişime uğradığı, farklılaştığı sahalardan,
- Bu genel başlıklara ek olarak, örnek alınan ağaçlara eşlik eden diğer otsu ve çalı türlerinin (kurakcıl/kıserofit, nemcil/hidrofit) gibi temel istekleri farklılaşmış bitki türlerinin gözlemlendiği yerlerden de örnekler alınmalıdır.

Bu alınan örnekler, laboratuvar ortamında değerlendirilince nihai veri, yıllık çap ve/veya boy artımı şeklindedir. Örneklerin yıllık hem çap artımları hem de boy artımları

dikkate alınmalıdır. Ortam şartlarının değişimi ile çap/boy artımı arasında anlamlı ilişki/korelasyon ararken bu özellik çok önemlidir. Çünkü ormanın sık kapalılık durumu iyi olan bir yerde ağaçların çap artımı veya yıllık halka genişliği az olmakta. Ancak boy artımı çok anlamlı olmakta, çünkü ağaçlar ışık rekabeti nedeniyle boy artımı çok belirgin olmaktadır.

Ancak kapalılık iyi değilse seyrek ağaçlık bir yerde de ağaçların yıllık boy artımları az olurken çap artımı veya yıllık halka genişlikleri oldukça belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

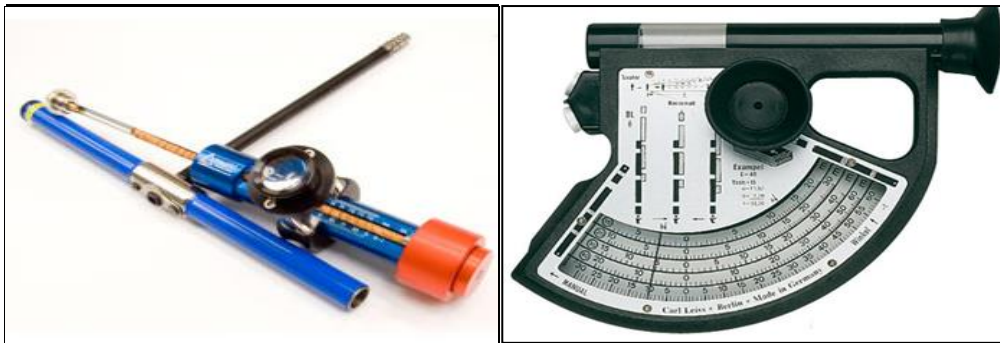
Ortam şartları ile boy/çap artımı arasındaki ilişkileri yorumlamaya çalışırken bu özellik mutlaka dikkate alınmalıdır.

rnek alınan yerin/ağaın özellikleri bir çizelgeye mutlaka kaydedilmelidir. Bu zellikler;

- rnek alınan ağaın türü (kızılçam, karaçam, vb gibi),
- Bulunulan yerin bakı (N, S), ve yükselti (rakım) durumu,
- rnek alınan ağaın yeri, koordinatları (GPS ile) alınmalı,
- Hangi anakaya/anamateryal üzerinden örnek alındığı,
- Akarsu/göl veya bir kaynağa yakınlık durumu,
- Varsa toprağın profil durumu,
- Çevrede var olan kserofit, hidrofit çalı yada otsu türlerin (bitki sosyolojisi) neler olduğu, gibi veriler tabloya girilmelidir.

**2.2 Dendrokronolojide veri toplamada kullanılan aletler/gereçler:**Bu yöntemle ağaçlardan örnek almak için gerekli bazı araçlar şunlardır:

- Ağaç boy ler/Blumeleis
- Artım burgusu/Pressler Artım Burgusu
- rnek taşıyıcı ahşap veya plastik koruyucu/tutucu
- Ağaç ap ler
- Yıllık halka genişliklerini değerlendirmek için 1/10 mm hassasiyetle ölçüm yapabilen ‘‘Achromat lup’’ vb. ihtiyaç bulunmaktadır.



**şekil 3.** Solda Pressler artım burgusu, sağda, ağaç boy ler Blumeleis.

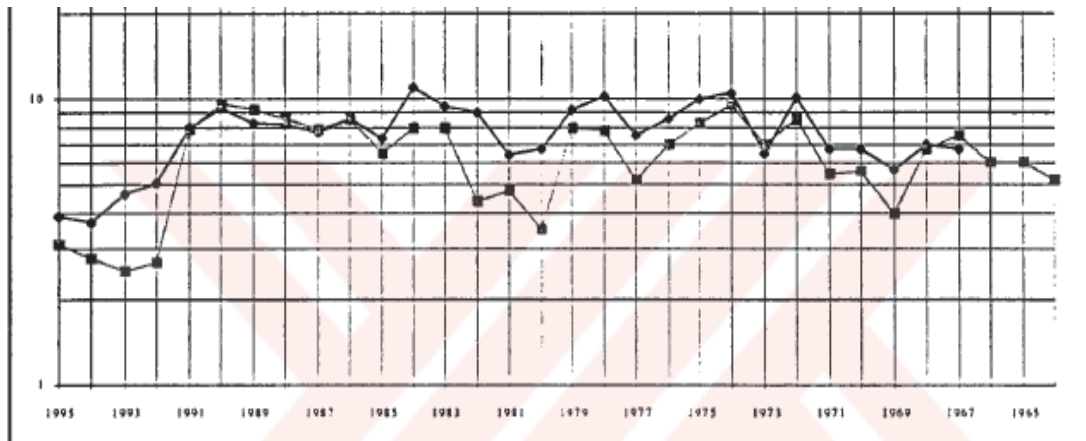
**2.3. Ağaçtan rneğin alınması işlemi:** rnek ağaın yaralı, budaklı olmayan kısmından, Pressler artım burgusu yardımıyla alınmalıdır (şekil 3). rnek alınırken, yaklaşık

araştırmacı kendi göğüs hizasında olacak kadar bir yükseklikten, rahat çalışabileceği bir yerde/yönde, kollarını ve burguyu ağaç gövdesine dik, yere paralel vaziyette iken; burguyu basınçla ağaca doğru iterken yavaş yavaş aynı anda saat yönünde çevirerek, burgunun doğrultusu değiştirilmeden bu işlem sürmelidir (Foto1). Artım burgusu yivli kısmı ağaca girdikten sonra çevirmek yeterlidir.



**Foto 1.** Pressler artım burgusu ile ağaçtan örnek alma işlemi. Altta ise alınan örneklerin çıtalanmış hali görülmektedir.

Her 360°'lik bir turda ağaca yaklaşık 12 mm kadar burgu girmektedir. Bu işlem ağacın çapının yarısını geçinceye kadar devam ettirilir. Daha sonra ağacın merkezi geçildiğine ikna olduktan sonra, burgu ters yönde bir tur attırılıp, tekrar ileri bir tur yapılır. Bu şekilde örneğin koparılıp, burgunun içinde kalması sağlanır. En son olarak artım burgusu ile birlikte olan uzun esnek bir çelikten yapılmış "kaşık" tabir edilen alet, burgunun içine örneğin alt kısmından olacak şekilde dikkatli ve yavaş şekilde gidebildiği kadar içeri doğru sokulur. Kaşık iyice içeri girdiği ve sıkıştığından emin olduktan sonra, dikkatli şekilde kaşık yavaşça güçlü bir şekilde dışarı doğru çekilmelidir (Foto1). Bu işlem yapılırken aceleci olunmamalıdır. Bu işlem örnek alma aşamasının son ve en önemli kısmıdır. Kaşık üzerinde örnek geldiğinde, kırılıp bozulmaması için daha önceden hazırlanan ahşap veya plastik koruma/taşıma çıtalarına yerleştirilmelidir.



**Şekil 4** Bir ağaçtan alınan örneklerin uyumu. Logaritmik grafik.



**Foto 2.** Ağacın boy ölçüm işlemi. (Solda latanın yerleştirilmesi, sağda, Blumeleisin kullanımı).

Bu örnek alma işlemi bir ağaç için iki kez yapılır. Verinin güvenliği için buna ihtiyaç vardır. Çünkü değerlendirme sırasında ifade edileceği gibi "yalancı halka" (False Ring) denilen yıllık halka gibi bizi yanıltabilecek verilerden kurtulmanın bir yolu da budur (Caner 1993). Yani aynı ağaçtan alınan iki örnek örneğin birine göre ağaç 40, bir diğerine göre 42 gibi birşey olamayacağına göre en basit doğrulama yöntemidir (Şekil 4).

Bir ağaçtan iki örnek alınıp çıtalar arasında emniyete alındıktan sonra, laboratuvar çalışmalarına hazırlık için örnekte belli ölçüde nemini kaybettikten sonra, ağaç tutkalı ile çıtaya sabitlenmelidir. Tutkallar kurduktan sonra örneğin üst kısmı, maket bıçağı gibi bir kesici ve/veya tank zımpara olarak ifade edilen düz zeminli zımpara makinesi yardımı ile örneğin üzeri, yaş halkaları net görülebilecek ve yıllık halkalar rahatlıkla ölçülüp değerlendirilebilecek hâle getirilmiş olur (Foto1).

**2.4. Ağacın boyunun ölçülmesi:**Örnek alınan ağacın boyunu ölçmek için blumeleis denilen ağaç boy ölçer kullanılmaktadır. Blumeleis üzerinde 15, 20, 30 ve 40m mesafeden ağacın ölçüme uygun kadraj bulunmaktadır (Şekil 3). Bu ağaçtan ne kadar uzakta durduğumuzun cevabını bulmak için lata dediğimiz duvar ustalarının ahşap metresi gibi katlı sistem açılarak ağaca görebileceğimiz bir yere asılır (Foto 2).

Blumeleis üzerindeki bir mercek yardımıyla bu latadaki mesafe etiketlerine baktığımızda; örneğin eğer ağaçtan 15 m mesafede değilsek, göz kusuru gibi latadaki 15 m etiketini çift görürüz. Bu sınamayı sürdürüp, 15 m etiketini net ve tek olarak gördüğümüzde, ağaçtan 15 m mesafede olduğumuzdan emin oluruz. Ağaç ölçümü sırasında 15 m kadranı okunarak ağacın boyu ölçülecektir (Foto 2).

Bu işlemden sonra blumeleis üzerindeki ibreyi sabitleyen kilit devre dışı bırakılır. İbre rahat hareket ettiğinden emin olduktan sonra, blumeleis'i bir silahın hedefe

doğrultulması gibi ağacın en üstünde görülen noktasına doğru aleti tutuyoruz. Silahtakine benzer "göz-gez-arpacık" mantığına benzer mercek sistemi vardır. Bu şekilde ağacın en üst noktasına baktığımızda, alet üzerindeki ibrenin salınımının bittiğine emin olunca, tetiği/kitleme mekanizmasını aktif hâle getiriyoruz. Bu işlemden sonra ağacın göz seviyemize göre ne kadar yükseklikte olduğunu 15m kadranından okuyoruz (Foto 2).

Ancak 15 m mesafede ağaç bizden daha yukarıda veya daha aşağıda olabilir. Bunun için bir ölçüm daha yaparak bu sorunun da cevabını öğreniyoruz. Bunun için aynı işlemi ağacın en tepe noktasına değil de ağac gövdesinin zeminde gördüğümüz en alt kısmı için ölçüm işlemi tekrarlıyoruz. Yine 15m kadranına bakıyoruz. Eğer ibre 0'ı gösteriyorsa başka bir işleme gerek yok. Önceki ölçü bize ağacın boyunu veriyor demektir. Hayır 0 değil de artı veya eksi yönde bir değer varsa; yani ağaç bizim göz hizamızdan (ikinci okuduğumuz değer kadar) daha yukarıda ise bu değeri, ilk değerden çıkaracağız; aksine bir durum ise ekleyerek ağacın boy ölçüm işlemi tamamlayarak ilgili çizelgeye boy verisini gireceğiz.

### **3. Dendrokronolojik Verilerin Analizi**

Ağacın yaşı, yıl bazında gerçekleştirdiği çap artımı 1/10 mm hassasiyetle ölçüm yapabilen "Achromat lup" veya Lintab gibi 0.001 mm hassasiyette ölçüm yapabilen cihazlar yardımıyla yaş halkaları ölçülerek tespit edilmelidir. Daha sonra ağaçlardan alınan örnekler, laboratuvar çalışmaları ile standartlaştırılmış grafikler (Şekil 4) elde edildikten sonra, bu veriler (SPSS gibi) bir istatistik programında değerlendirilmelidir.

Ağaçtan alınan örnek düzgün okunacak hâle geldikten sonra merceğinde ölçek olan bir lup veya lintab gibi bir cihaz yardımıyla yıllık halka kalınlıkları okunur. Okunan bütün halka kalınlıkları toplamı ağacın yarı-çapını, veri sayısı da ağacın yaşını verir. Her bir halka kalınlığı da ilgili yılda ortamdaki şartları verir. Yıllık halka bir önceki yıla göre daha geniş ise yağışın ortam şartlarının iyi olduğunu; tersi ise kuraklık veya ortamdaki sorunların göstergesi olmaktadır.

Yıllık boy ve/veya çap-artım değerleri bağımlı değişken; ortam şartları (yükseklik, bakı, anakaya vb.) bağımsız değişken olarak ele alınıp, aralarındaki korelasyonlar incelenmelidir. Böylece belli bir biyom üzerinde; anakaya, yükselti, bakı, enlem ve yağış gibi etken veya etkenlerden hangilerinin ne düzeyde etkili oldukları saptanmaya çalışılmıştır.

Konu şöyle daha belirgin hâle getirilebilir: Alınan örnekteki yıl sayısına göre aritmetik ortalama olarak yıl bazında çap artım veyaboy artımı durumu "bağımlı değişken"; ağacın yükseltisi, bakısı, hangi anakaya üzerinde olduğu gibi bilgilerin her biri ise "bağımsız değişken" olarak istatistik programında değerlendirilir.

Bu ilişki biçimi kurulduktan sonra, bütün örnekler, ortam şartlarını belirleyen, eğim, yükselti, bakı gibi jeomorfolojik özelliklere göre; anakaya, anamateryal durumuna göre litolojik özelliklerin ağaç gelişimindeki etkileri gibi korelasyonlar aranarak çalışma sürdürülür. Bu korelasyon sonuçlarına göre de ortam (biyom) ayırımları yapılır.

Yukarıda özetlenen yöntem ve materyallerle elde edilen en son verilere göre, ortamda etkili olan süreçlerin bir sentezi olarak; geniş bir ekolojik sistemi meydana getiren ve bağımsız bir birim olan biyom/lar (biome), belirlenebilir.

Doğal ortamda iklim şartları egemen ise buna **zonobiyom**, toprak ve anamateryal şartları hakim ise **pedobiyom-jeobiyom**, toprakların tuzluluk özelliği hissedilir düzeydeyse **halobiyom**, kumlu alüvyonlar mevcut ise **psammabiyom**, yükseklik şartları egemen ise **orobiyom** gibi bir takım yetişme ortamları ayırt edilebilmektedir.

Ege bölümünün doğal ortam şartları dikkate alınarak; Akdeniz Zonobiyomu ve Akdeniz Orobiyomu olmak üzere iki ayrı biyom tespit edilmiştir.

#### **4. Dendrokronolojik Verilerin Değerlendirilmesi:**

Çalışma alanı genel olarak Akdeniz zonobiyomu içerisinde yer almaktadır. Ancak birinci derecede yükseltiye bağlı olarak pek çok özellik değişime uğramaktadır. Bu değişim farklı ortamı (orobiyom) oluşturmaktadır. Bu iki ortam arasındaki sınırın belirlenmesinde; vejetasyon dağılışındaki farklılık ve iklim elemanlarının önemli düzeydeki (sıcaklık, yağış, yağış etkinliği gibi) değişimi esas alınmıştır.

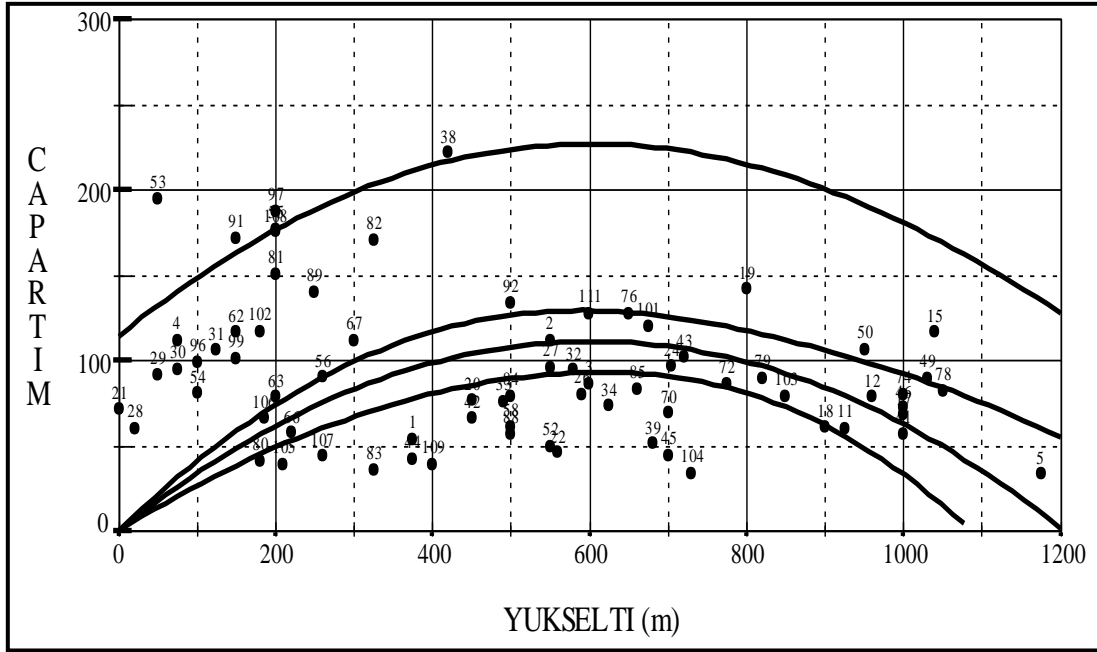
Araştırma alanında bulunan çeşitli vejetasyon toplulukları sayesinde, yetişme ortamını tayin eden diğer faktörlere bakılmaksızın dahi, farklı biyomlar açık seçik biçimde ayırt edilebilmektedir. Ege bölümünde “Asıl Akdeniz Zonobiyomu”nu genel olarak kızılçam ormanlarının yayılışı sınırlandırmaktadır (Foto 3). Araştırma alanının güneyinde Menteşe dağlarında 1000-1100 m’ye, İzmir Kemalpaşa-Nif dağında 800-900 m’ye, kuzeyde Kazdağı’nda ise 500-600 m’ye kadar çıkan sahalarda dhilinde bulunan kızılamlar, Akdeniz ikliminin egemen olduğu alanları net olarak yansıtmaktadır (Foto 3). Belirtilen değerlerden daha yüksek kuşaklarda ise düşük sıcaklık, etkili/yeterli yağış ve nemli ortamlarda, derin ve porozitesi iyi olan toprakların bulunduğu sahalarda, karaçam (*Pinus nigra*) ormanları bulunmaktadır. Karaçam orman kuşağı yükseltiye bağlı olarak, sıcaklık ve yağış şartlarındaki modifikasyonlar sonucu Akdeniz zonobiyomunun bitip; Akdeniz orobiyomuna geçildiğini yansıtmaktadır (Foto 3).

Bu değerlendirmeyi dendrokronolojik veriler ile açıklamaya/ilişkilendirmeye çalışıldığında aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür. Dendrokronolojik veriler bağımlı değişken olan çap ve/veya boy artımı ile ortam özellikleri (anakaya, yükselti, bakı vb) arasındaki ilişkiler belli örneklerle ortaya konacaktır.

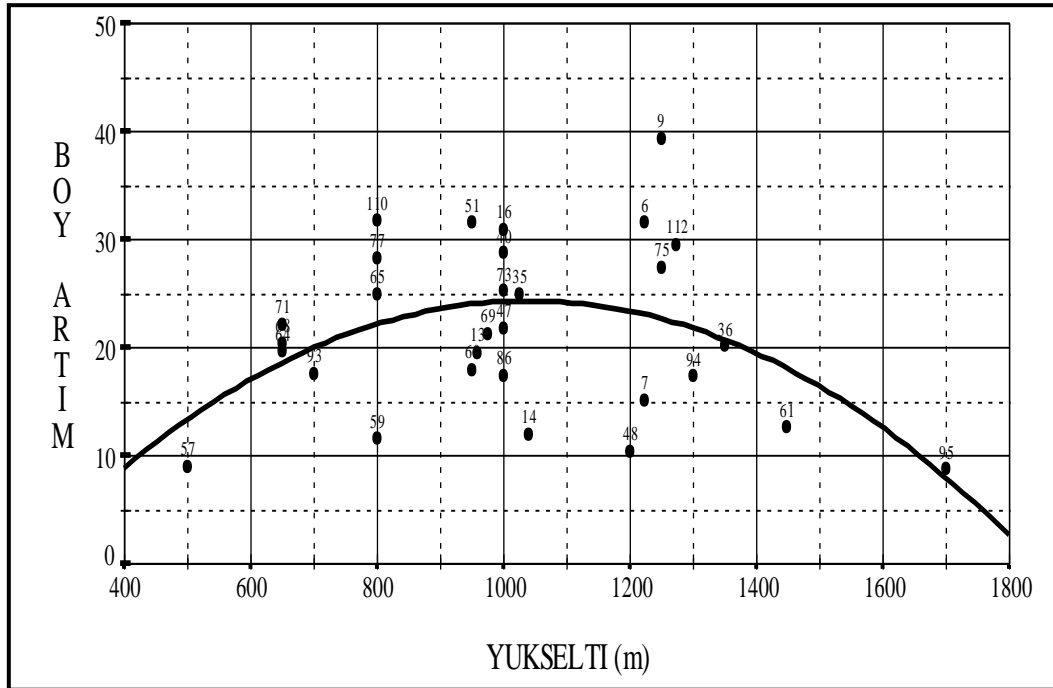


**Foto 3** Zonobiyomun temsilcisi kızılçam solda, orobiyomun temsilcisi karaçam sağda.

şekil 5’de görüldüğü gibi, Ege Bölümünde zonobiyomun temsilcisi olan kızılamlarda optimum çap artımı 500-600 m’lerde gözlenmiştir. Oysa orobiyomun temsilcisi olarak belirlenen karaamların en iyi boy artımı 1000-1100 m’lerde olduğu görülmektedir (şekil 6). Bu iki grafiğe bakarak zonobiyom orobiyom arasındaki sınırın (enleme göre de değişmek koşulu ile) 900-1000 m’lerden geçtiğini söylemek mümkündür. Yapılan çalışmada (ukur, 1998) bu sınır, örnekler detaylı incelendiğinde; Muğla evresinde (Sandıras dağı) 1100 m; İzmir evresinde (Nif dağı) 800 m; Edremit tarafında (Kaz dağ) 500 m’ler civarındadır.



Şekil 5. Kızıldağlarda yükselti çap artım ilişkisi (Çukur, 1998)

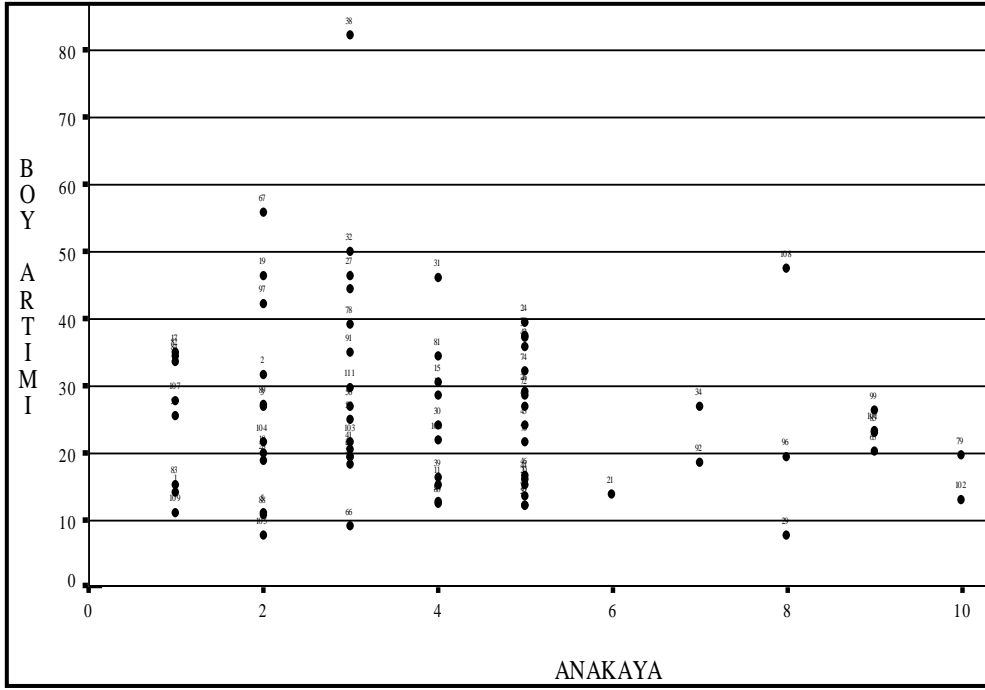


Şekil 6. Karaçaylarda yükselti boy artım ilişkisi, (Çukur, 1998).

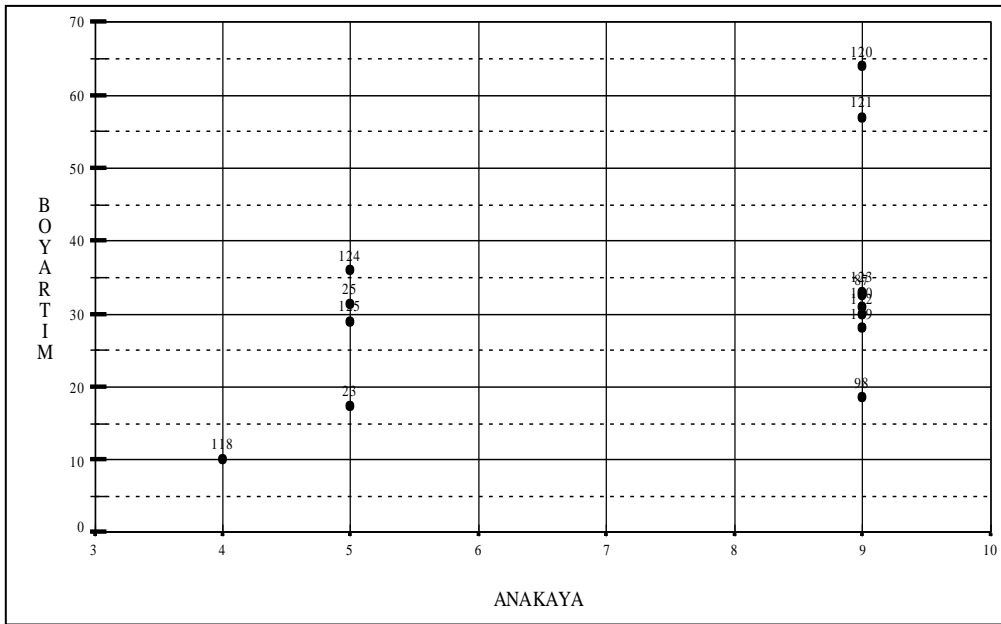
Ortam ayırımında anakayanın etkilerinin belirlenmesine gelince; burada belli bitki türlerinin anakaya isteklerini bilmek yerinde olacaktır. Örneğin fıstıkçamı (*Pinus pinea*) kazık kök yapan, hafif bünyeli toprak isteği olan, su ve hava dolaşımı iyi olan hafif bünyeli toprak veren anakayalar üzerinde iyi geliştiği bilinmektedir (Çukur, 1995).

Oysa fıstıkçamlarının boy artımı ile anakaya arasındaki ilişkilerine bakıldığında ise Neojen üzerinde ağır bünyeli toprak veren sahalarda boy artımı zayıf olurken, granitler üzerinde boy artımı çok belirgin seviyede iyidir (Şekil 8).





Şekil 7 Kızılcamlarda anakaya boy artım ilişkisi (Boy artım birimi (cm), Anakayalar: 1. Fliş, 2.Kireçtaşı, 3. Şist, 4. Neojen, 5. Gnays, 6. Tüf, 7. Mermer, 8. Andezit, 9. Granit, 10. Diğerleri), (Çukur,1998).



## **Sonuç**

Ege Bölümü'nde zonobiyom orobiyom sınırını belirlemek konusunda yükselti-çap/boy artım ilişkisi anlamlı sonuçlar vermiştir. Kızılçam (zonobiyom) ve karaçam (orobiyom) yükselti ilişkisi zonobiyom-orobiyom sınırını belirleme etkili olmuştur. Bu çalışmada bu sınır güneyde 1100 m, kuzeyde 500 m olarak belirlenmiştir. Bu farklılıkta enlem değerleri etkili olmuştur.

Zonobiyom içerisinde jeobiyom/litobiyom ayırımı için, bu çalışmada kızılçam-fıstıkçanı tepkilerine/örneklerine bakılmıştır. Çünkü fıstıkçanı ile kızılçamın anakaya-toprak istekleri farklıdır. Bu farklılık dendrokronolojik çap/boy artımı verilerinde aranmış, ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Anlamlı farklılıklar nedeniyle, hafif bünyeli toprak veren, derin şekilde altere olmuş granitlerin bulunduğu yerler diğer sahalardan anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Bunların üzerinde fıstıkçamları saf birlikler hâlinde ormanlar oluşturmuştur. Aynı zonobiyom içerisinde bu farklılık, anakayadan kaynaklandığı için bu sahalarda jeobiyom/litobiyom olarak ayırt edilmiştir.

Doğal ortamdaki etken ve süreçlerin ne denli etkili ve/veya pay sahibi olduğu dendrokronolojik çalışmalarla bir yere kadar kanıtlamak, somutlaştırmak mümkün görülmektedir. Doğal ortam ile ilgili çalışmalarda zaman zaman yapılan gözlemler tabii ki yararlı ve gereklidir. Ancak bu yöntem ile gözlemlerimizi somutlaştıran, gözle görülür hâle getiren dendrokronolojidir. Doğal ortam şartlarını belirleyen özellikler, biyomun belirlenmesinde/diğerlerinden ayrılmasında; bazen rolleri/payları diğer süreçler tarafından gölgelenebilmektedir.

Bu yöntem ile eğer sahadan yeterli veri/örnek alınmış ise süreçlerin (anakayanın, yükseltinin vb) etkisini daha açık biçimde ortaya koymak kanıtlamak mümkün olmaktadır. Bu çalışma Ege Bölümünde yapılmıştır. Genel hatlarıyla sonuçlar anlamlı ve yararlıdır. Sonuçların daha somut ve tutarlı olması için havza bazında çalışmalar, daha çok farklı ortamı yansıtan dendrokronolojik veriler ile desteklenmelidir.

## **Kaynakça**

- ATALAY İ.,**Türkiye Vegetasyon Coğrafyası**, Ege Üniv. Basımevi, İzmir, 1994
- CANER H.,**Dendrokronoloji ve Coğrafya Çalışmalarındaki Uygulamaları**, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü **BÜLTEN**, Sayı: 10, 1993
- ÇUKUR H., Ege Bölgesinde Fıstıkçanı (*Pinus pinea*) Topluluklarının Ekolojisi ve Ekonomiye Olan Katkısı, **Eğitim Bilimleri Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, İzmir, 1995
- ÇUKUR, H.,**Ege Bölümünün Ekosistemleri**, Dokuz Eylül Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998.
- FRITTS H, C.,**Tree Rings and Climate**, Laboratory of Tree Ring Research University of Arizona, Tucson, Arizona, USA, Academic Press, London, New York, San Francisco, 1976.
- KANTARCI D.,**Akdeniz Bölgesinin Yetiştirme Ortamı Bölgesel Sınıflandırması**, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Sıra No: 668, Seri No:64, Ankara, 1991.
- KOÇMAN, A.,**Uygulamalı Fiziki Coğrafya Çalışmaları ve İzmir Bozdağlar Yöresi**
- KOÇMAN, A.,**Ege Ovalarının İklimi**, Ege Üniv. Edebiyat Fak., Yayınları:73, İzmir, 1993

## **Çürüksu Havzası'nda (Denizli) Yaşayan Bir Grup Çiftçinin Tarım Arazilerine Yönelik Farkındalıkları ve Çevre Bilinci Açısından Önemi\***

*A Group Of Farmers, Who Are Living in The Çürüksu Basin (Denizli) Agricultural Land is Importance of Awareness and Their Environmental Awareness For Land*

**Tülay Aygören\*\***

### **Özet**

Bu çalışmada Çürüksu Havzası'nda (Denizli) yaşayan bir grup çiftçinin tarım arazileri ve tarımsal uygulamalarına yönelik farkındalıklarının tespit edilmesi ve bu durumun çevre bilinci açısından öneminin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaçla Çürüksu Havzası sınırları içinde tarımsal faaliyetlerde bulunan kadın ve erkek çiftçilerle görüşülmüştür. Betimsel tarama modeli yöntemi kullanılarak 298 çiftçiye anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda Çürüksu Havzası'nda bulunan çiftçilerin %30,2'si arazilerini bilinçli kullandıklarını, %69,8'i bilinçli kullanmadıklarını belirtirken, bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duyduklarını belirten çiftçilerin oranı %67,8 olarak tespit edilmiştir. Doğal ortamda yaşayan ve faaliyetlerini sürdüren çiftçilerin yaptıkları tarımsal faaliyetler ve çevreleri konusunda farkındalıklara sahip olması doğal ortamın korunması açısından son derece önemlidir. Bu nedenle tarımsal uygulamaların yol açtığı çevre sorunlarının önlenmesi ve çevreye karşı farkındalığın artırılması amacıyla çiftçilere yönelik çevre eğitiminin verilmesi önerilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Çürüksu Havzası (Denizli), çevre bilinci, çiftçi*

### **Abstract**

The aim of this study is to reveal the identification of awareness for a group of farmers, living in farmland and agricultural practices, Çürüksu Basin and the importance of environmental awareness of the condition. For this purpose in Çürüksu Basin's boundaries, men and women farmers were interviewed. Using descriptive method of questionnaire was applied to 298 farmers. According to research results %30,2 of farmers use their land consciously, %69,8 use their land unconsciously. %67,8 of farmers that use their land consciously declared that they need support for land use. It is important that farmers's awareness of agricultural activities and environment is of importance in terms of protecting the natural environment. Therefore, prevention of environmental problems caused by agricultural practices and the granting of environmental education for farmers in order to raise awareness towards the environment is recommended. Thus, environmentally conscious farmers is very important in the preservation of the solution of environmental problems originating from agriculture and the natural environment,

**Key Words:** *Çürüksu basin (Denizli), farmers, awareness of environment and consciousness*

### **1. Giriş**

İnsanların ve diğer canlıların içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ortamlar çevre olarak adlandırılmaktadır (Davran, 2007/2, s.37). İnsan çevrenin önemli bir ögesidir. İnsanın, var olduğu günden bu yana, çevresi ile olan ilişkileri değişik aşamalardan geçerek farklılık göstermiştir. İlk olarak çevre-insan etkileşimi, uyum içinde gerçekleşirken, doğal kaynakların insanlar tarafından sınır tanımayan, insafsız bir biçimde

\* Bu çalışma; Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon birimi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Denizli

kullanılması, kaynakların bilinçsizce tüketilmesi sonucunda bu uyum bozulmaya başlamış, çevreden yararlanma daha sonra çevre olanaklarını sınırsızca kullanmaya dönüşmüştür. İnsan çevresini etkilerken aynı zamanda çevresinden de etkilenmektedir. Bu etkileşim sürecinde, özellikle 19. yy. sonlarında başlayan sanayi devrimiyle birlikte insanoğlu artan ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılayabilmek için bilerek veya bilmeyerek yaşadığı çevreye zarar vermiştir (Çelikkıran, 1995). Hızlı nüfus artışı, denetimsiz kentleşme, katı atıklardaki artış, baca ve egzozlardan çıkan zehirli gazlar, yanlış arazi kullanımı, kullanılan tarım ilaçları ve yapay gübreler ile çeşitli kimyasal maddelerin yaygın kullanımı vb. sonucunda çevre sorunları yaşanmaya başlamıştır (Uluğ, 1992, s.19). Çevre sorunlarının temelinde doğal kaynakların doğru ve düzenli kullanılmaması gelmektedir.

Ülkelerin kalkınmalarında, doğal kaynakların varlığı ve bu kaynakların korunarak kullanımı önemli bir etkidir. Bu nedenle doğal kaynaklarını koruyan ve sürdürülebilir kullanımını gerçekleştiren toplumların kalkınma konusunda kalıcı başarılar elde edecekleri açıktır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. Xiii).

Doğal kaynakların başında, üzerinde yaşadığımız ve beslenmemizi sağlayan, tarım ürünlerinin üretildiği, bitki ve hayvanlar için yaşam alanı olan toprak gelmektedir. Toprak; tarımın temelini oluşturan, geri kazanımı çok zor ve yerine başka bir şeyin konulmasının mümkün olmadığı, aynı zamanda canlı, dinamik ve üç boyutlu çok değerli bir varlıktır. Ancak yeterli önlemler alınmadığında da çok kolay kaybedilen bir kaynaktır. (Taşkaya, 2004, s.1-8).

Günümüzde hızlı nüfus artışı, yeni yerleşim ve sanayi alanlarının açılması gibi çeşitli nedenlerle bu verimli ve sınırlı tarım arazilerinin amaç dışı kullanımları artmaktadır. Ayrıca erozyon başta olmak üzere, küresel ısınma nedeniyle yaşanan iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı kuraklık ve çölleşme gibi nedenlerle her yıl önemli miktarda tarım arazisi kaybedilmektedir. Sürekli olarak tarımsal hammadde ve gıda ihtiyacının arttığı dünyada, tarım arazilerine yönelik yaşanan bu olumsuz gelişmeler çevre sorunlarına neden olarak insanoğlunun geleceğini tehdit etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. Xiii).

Çevre sorunlarının doğal yaşamı ve insanlığı tehdit eden bir seviyeye gelmesi, sorunun yaşamsal önemini ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2009, s.79). Doğal kaynaklar kullanılarak artan nüfusun gereksinimleri karşılanırken, gelecek nesillerin de aynı doğal kaynaklara gereksinim duyacağı bir gerçek olmakla beraber, özellikle topraklarımızın besin dengesinin korunması da dikkat edilmesi gereken bir diğer konudur (Bellitürk, 2006, s.46-49).

Dünya’da ve Türkiye’de çevre sorunlarının nedenlerinden biri de tarımsal uygulamalardır. Türkiye’de özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından 1990’lı yılların başlarına kadar tarım arazisi miktarında önemli artış yaşanırken, daha sonraları tarım arazilerinde daralma görülmüştür. Bunun nedeni ise özellikle sanayi alanında yaşanan ilerlemeler, ekonomik gelişmeler ve hızlı nüfus artışıyla birlikte yeni yerleşim yerlerinin kurulması, plansız kentleşmenin yaygınlaşması ile tarım alanları üzerindeki baskının artmasıdır (Taşkaya 2004).

Ayrıca tarımsal mekanizasyon başta olmak üzere, tarım teknolojisindeki gelişmeler, ilaç ve gübre kullanımında yaşanan artış, özellikle 1950-1984 döneminde birçok tarım ürününde önemli verim ve üretim artışını beraberinde getirmiştir. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak üretimin artırılması düşüncesi ve yeşil devrim (Green Revolution) olarak bilinen bu dönemde entansif tarımın toprak ve çevre üzerine olumsuz etkileri yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Kılıç, 2013, s.10)

1990’lı yıllara gelindiğinde tarım arazilerinin potansiyeline uygun kullanılmaması, yanlış uygulamalar, toprak ve su kaynaklarının dengeli kullanılmaması ve koruma

tedbirlerinin alınmaması gibi nedenler sonucunda ortaya olumsuz bir tablo çıkmıştır. Bu durum çevre koruma tedbirlerinin bir an önce alınması gerekliliğini göstermiştir (Tarım özel ihtisas komisyonu, 2014, s.2-3).

Çevre sorunlarının artmasıyla birlikte çevre koruma çabaları da artmaya başlamıştır. Çevrenin korunması, geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve çevre sorunlarının çözümünde çevre bilinci önemli bir faktördür. Çevre bilinci ancak eğitimle sağlanabilir (Çelikkıran, 1995, s.). Eğitim, bireye çevre konusunda doğru bilgi ve davranışlar kazandırması açasından son derece önemlidir. Pek çok sorun eğitimsizlik ve duyarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Çevre bilincine sahip bireylerin varlığı çevreyle ilgili sorunların çözümünde etkili olacaktır. Bu eğitim, toplumun her kesimine verilmelidir (Kızılaslan ve Kızılaslan, s.68-69).

Bu araştırmada Çürüksu Havzası'nda tarımsal faaliyetlerde bulunan çiftçilerin tarım arazilerine yönelik uygulamaları ve bunun çevre bilinci açasından önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Tarım arazilerini olumsuz etkileyen pek çok faktör vardır. Doğal ortamla iç içe yaşayan çiftçiler, yanlış tarım teknikleri, yanlış gübre ve ilaç kullanımı, yanlış ürün seçimi vb uygulamaları sonucunda doğal ortama ve insan başta olmak üzere tüm canlılara zarar verebilmektedir. Bu nedenle çiftçiler bu araştırmada konu edinilmiştir

Çiftçilerin kısıtlı tarım arazileri ve uygulamaları konusunda farkındalık kazanmaları ve çevre bilincine sahip olmaları çok önemlidir. Çevre ve insan sağlığı konusunda duyarlı, çevre bilincine sahip çiftçilerin varlığı sağlıklı bir üretimi ve temiz bir çevreyi beraberinde getirecektir. Çiftçilerin çevreye karşı duyarlı olması tarımdan kaynaklanan ya da tarımı etkileyen çevre sorunlarının çözümlenmesinde son derece önemli bir konudur. Çevreye daha duyarlı toplum; bilinçli tarım yapan, çevreyi korumaya dikkat eden bir toplum demektir (Kızılaslan ve Kızılaslan, s.70-71). Bu nedenle araştırmanın konusu olarak belirlenen tarımsal faaliyetlerde bulunan çiftçilerin tarım arazilerine ve uygulamalarına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesi amacıyla çiftçilere bir anket uygulanmıştır.

## **2. Yöntem**

Bu araştırma, çiftçilerin kullandıkları tarım alanlarına yönelik uygulamaları ve düşüncelerinin ortaya konması, var olan durumun tespit edilmesi amacı taşıdığından betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

### **Örnekleme**

Araştırmanın örneklemini Çürüksu Havzası'nda (Denizli) yaşayan çiftçiler oluşturmaktadır. Araştırmaya Çürüksu Havzası içerisinde rastgele seçilen 298 çiftçi katılmıştır. Tablo 1'de örnekleme grubuna ait bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir.

### **Veri Toplama Araçları**

Araştırma sahasında çiftçilerin tarım arazilerine yönelik kişisel ve genel görüşlerini ortaya koymak amacıyla uygulanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çiftçilere ilişkin demografik özellikler ve ikinci bölümde çiftçilerin tarım arazilerine yönelik uygulamalarına ilişkin kişisel görüşlerini yansıtan 15 soru bulunmaktadır.

### **Verilerin Analizi**

Çiftçilere uygulanan anket verileri "SPSS 16" programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları yüzde ifadeleriyle tablolar halinde belirtilerek, yorumlamalar yapılmıştır. Çiftçilerin çeşitli sorulara verdikleri cevaplar arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Khi-Kare bağımsızlık testi yapılmıştır (Hovardaoğlu, 1994). Ayrıca ki kare testi uygulanan soruların kontenjans katsayısı (Contingency coefficient) da

bulunmuştur. Ki kare sadece iki nesne arasında bir ilişki olup olmadığı hakkında bilgi verirken, kontenjans katsayısı (Contingency coefficient) yani bağımlılık katsayısı iki nitel değişken arasındaki ilişkinin gücü hakkında bilgi vermektedir. Bu katsayı 0'a yaklaştıkça ilişkinin gücü azalmakta, 1'e yaklaştıkça ilişkinin gücü artmaktadır (Düzgüneş vd., 1983).

### 3. Araştırma Bulguları

#### Araştırma Alanındaki Çiftçilerin Demografik Özellikleri

Örnekleme oluşturan 298 çiftçinin %76,8'i erkek, %23,2'si kadındır. Çiftçilerin yaş gruplarına göre dağılımı ise; %7,4'ü 15-24 yaş grubu, %10,4'ü 25-34 yaş grubu, %22,5'i 35-44 yaş grubu, %32,6'sı 45-54 yaş grubu, %20,8'i 55-64 yaş grubu ve %6,4'ü 65 ve üstü yaş grubu şeklindedir (Tablo 1). Araştırma alanında çiftçilerin % 32,6 ile en fazla 45-54 yaş grubunda toplandığı görülmektedir.

**Tablo 1.** Çiftçilerin demografik özellikleri

Kişisel Bilgiler						
<b>Cinsiyeti</b>	<b>Kadın</b>	<b>Erkek</b>				
Frekans	69	229				
Yüzde (%)	23,2	76,8				
<b>Yaş grupları</b>	<b>15-24</b>	<b>25-34</b>	<b>35-44</b>	<b>45-54</b>	<b>55-64</b>	<b>64 ve üzeri</b>
Frekans	22	31	67	97	62	19
Yüzde (%)	7,4	10,4	22,5	32,6	20,8	6,4
<b>Eğitim Durumu</b>	<b>İlkokul</b>	<b>Ortaokul</b>	<b>Lise</b>	<b>Üniversite</b>	<b>Diğer</b>	
Frekans	177	40	53	18	10	
Yüzde (%)	59,4	13,4	17,8	6	3,4	

Eğitim durumu ise; çiftçilerin %59,4'ü ilkökul, %13,4'ü ortaokul, %17,8'i lise, %6,0'sı üniversite mezunu olup, %3,4'ü ise hiç okula gitmemiş ancak sonradan açılan kurslardan okuma yazmayı öğrenen çiftçilerden oluşmaktadır (Tablo 1). Buna göre araştırma sahasındaki çiftçilerin eğitim durumunun düşük olduğu görülmektedir

#### Araştırma Alanındaki Çiftçilerin Tarım Alanlarına İlişkin Görüşleri

Anketin ikinci bölümünde çiftçilerin tarım alanlarına ve uygulamalarına ilişkin kişisel görüşlerini tespit etmek amacıyla 15 soru sorulmuştur. Bu sorular ve verilen cevapların % dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'ye göre; çiftçilere ilk olarak sorulan "Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz?" Sorusuna çiftçilerin %69,8'i evet, %30,2'si hayır cevabını vermiştir. Arazinizi daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duyuyor musunuz? Sorusuna çiftçilerin %67,8'i evet, %19,8'si hayır ve %12,4'ü kısmen cevabını vermiştir. Bu sonuçlara göre çiftçilerin büyük çoğunluğunun arazilerini bilinçli kullanmadıklarının farkında oldukları ve bu konuda desteğe fazlasıyla ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bu sorular arasındaki ilişki tablo 3 ve 4'te verilmiştir.

**Tablo 2.** Çiftçilerin Tarım Alanlarına ve Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin % Dağılımı

Anket Soruları	% Durumu		
	Evet	Kısmen	Hayır
1. Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz?	30,2		69,8
2. Arazinizi daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duyuyor musunuz?	67,8	12,4	19,8
3.Arazinizi konut yapımı, sanayi tesisi vb. nedenler için satmayı düşünür müsünüz?	16,1	0,7	83,2
3a. Evetse neden?			
3b. Hayırsa neden?			
4.Ekeceğiniz ürünü seçerken elinizdeki tarım arazisinin yapısını göz önünde bulunduruyor musunuz?	67,4	11,1	21,5
5.İşlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz?	22,5	9,7	67,8
6.Ekilecek ürünün türünü (desenini) bir yıl önceki piyasa değerine göre mi belirliyorsunuz?	30,2	20,1	49,7
7.Organik tarım yapıyor musunuz?	16,8	22,5	60,4
8.İl-İlçenizdeki Tarım, Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden yeterince destek alıyor musunuz?	20,1	36,6	43,3
9.Yaşadığımız yerde heyelan veya heyelan riski var mı?	8,4	5,7	85,9
10.Topraklarınızda çoraklaşma var mı?	20,1	17,8	62,1
11.Topraklarınızda verim düşüklüğü var mı?	23,8	25,5	50,7
12.Fazla ve bilinçsizce kullanılan tarım ilaçları doğal ortama zarar verir mi?	86,2	4,7	9,1
13.Çevrenizdeki doğal bitki örtüsünde azalma veya zayıflama var mı?	23,2	21,8	55
14.Şu an tarımsal faaliyetlerden elde ettiğiniz kazancınız daha önceki yıllara göre arttı mı?	12,4	14,8	72,8
15. Her geçen gün gübre kullanımı ihtiyacınız artıyor mu?	62,1		37,9

**Tablo 3.** Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz? İle Arazinizi daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duyuyor musunuz? Soruları arasındaki ilişki

			Arazinizi daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duyuyor musunuz?			Toplam
			Hayır	Kısmen	Evet	
Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz?	Hayır	Sayı	49	28	131	208
		%	23,6	13,5	63	100
	Evet	Sayı	10	9	71	90
		%	11,1	10	78,9	100
	Toplam	Sayı	59	37	202	298
		%	19,8	12,4	67,8	100

Tablo 3'e göre Çürüksu Havzası'nda ankete katılan çiftçilerden arazisini bilinçli kullanmadığını söyleyen çiftçilerin %63'ü; arazisini bilinçli kullandığını söyleyenlerin de %79'u arazilerini daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.

Toplamda çiftçilerin %19'u arazisini daha bilinçli kullanmak için desteğe ihtiyaç duymadığını belirtmiştir.

Bu iki soru arasında ilişki olup olmadığını öğrenmek için ise Ki-kare testi uygulanmıştır. Tablo 4'e göre bu iki soru arasında anlamlı bir ilişki vardır.

**Tablo 4.** Ki Kare testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Ki Kare testi	7,867 <sup>a</sup>	2	0,020

$\alpha = 0,05$  (çalışmada hata payı %5 olarak belirlendi.)

Bu iki soru arasındaki ilişkinin gücüne bakıldığında ise Kontenjans katsayısı (Contingency coefficient) (,160) 0'a yakın olduğu için aralarında güçlü bir ilişki olmadığı görülmektedir. Buna göre Çürüksu Havzası'ndaki çiftçiler arazilerini bilinçli kullanmadıklarını belirtse de bu konuda gerekenleri yapma konusunda yetersiz kaldıkları söylenebilir (Tablo 5).

**Tablo 5.** Kontenjans Katsayısı (Contingency coefficient)

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	<b>,160</b>	,020
N of Valid Cases	298	

“Arazinizi konut yapımı, sanayi tesisi vb. nedenler için satmayı düşünür müsünüz?” sorusuna çiftçilerin %83,2'si hayır, %16,1'i ise evet cevabını vermiştir (Tablo 2). Hayır cevabını veren çiftçilerin %42,3'ü toprağın kendileri ve yaşamlarının devamı için vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtirken, evet cevabını veren çiftçiler ise neden olarak ekonomik durumu ilk sırada belirtmişlerdir. Araştırma alanında çiftçilerin 3. soruya verdikleri cevapların nedenleri ve % dağılımı tablo 6 ve 7'de verilmiştir.

**Tablo 6.** “Hayır” cevabı veren çiftçilerin nedenleri ve % oranları

Nedenleri	% dağılımı	Nedenleri	% dağılımı
Geçim kaynağım toprak	8.2	Çok iyi para verirlerse	12.7
Toprak önemli satılmaz	20.1	Tarımsal gelirim çok düştü	3.1
Diğer	9.1	Köyüm geliyecekse	1.7
Tarım alanı az	4.8	Yeni iş imkanları olacaksa	0.8
Toprakla uğraşmayı seviyorum	3.3	Çocuklarımın geleceği için	0.7
Çocuklarıma bırakacağım	2.8	Diğer	0.3
Konutlaşmaya karşıyım	0.2		

**Tablo 7.** “Evet” cevabı veren çiftçilerin nedenleri ve % oranları



Tarım arazisinin yapısının bilinmesi ve uygunluğu ölçüsünde tarımsal faaliyetlerin yapılması tarım arazilerinin korunması açısından son derece önemlidir. Çiftçilerin bu konudaki duyarlılıklarını ölçmek amacıyla sorulan “Ekeceğiniz ürünü seçerken elinizdeki tarım arazisinin yapısını göz önünde bulunduruyor musunuz?” sorusuna çiftçilerin %67,5’i evet, %21,5’i hayır cevabını vermiştir. Çürüksu Havzası’nda çiftçilerin tarımsal faaliyetleri tarım arazisinin yapısına uygun olarak yaptıklarını belirtmeleri, bilinçli tarım ve çevre bilinci açısından önemli bir göstergedir.

**Tablo 8.** Ekeceğiniz ürünü seçerken elinizdeki tarım arazisinin yapısını göz önünde bulunduruyor musunuz? ile işlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz? Soruları arasındaki ilişki

			İşlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz?			Toplam
			Hayır	Kısmen	Evet	
Ekeceğiniz ürünü seçerken elinizdeki tarım arazisinin yapısını göz önünde bulunduruyor musunuz?	Hayır	Sayı	53	5	6	64
		%	82,8%	7,8%	9,4%	100%
	Kısmen	Sayı	25	3	5	33
		%	75,8%	9,1%	15,2%	100%
	Evet	Sayı	124	21	56	201
		%	61,7%	10,4%	27,9%	100%
Toplam		Sayı	202	29	67	298
		%	67,8%	9,7%	22,5%	100%

Arazinin doğru kullanılması ve tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin artması için dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da toprak analizidir. Araştırma sahasında çiftçilere sorulan “İşlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz? Sorusuna genel olarak çiftçilerin %67,8’i hayır, %22,5’i ise evet ve %9,7’si ise kısmen cevabını vermiştir. Araştırma alanında çiftçilerin toprak analizi yaptırmamaları bilinçli tarım ve çevre açısından son derece üzücü bir sonuçtur. Toprakların korunması ve düzenli kullanılabilmesi için ilk olarak toprak analizinin yapılması gereklidir. Ayrıca bu cevap bir önceki (6. Soru) soruya verdikleri cevapla tezatlık göstermektedir. Ekeceği ürünü seçerken çiftçilerin ellerindeki tarım arazisinin yapısını göz önünde bulundurmaları toprak analizi yaptırmaları anlamına gelmektedir. Çiftçiler topraklarının yapısını ancak toprak analizi sonucunda öğrenebilirler. Ancak tablo 8 incelendiğinde ekeceği ürünü seçerken tarım arazisinin yapısına dikkat ederim diyen çiftçilerin %62’sinin toprak analizi yaptırmadığı görülmektedir. Bu durum çiftçilerin söylemleri ile uygulamaları arasında farklılık olduğunu göstermektedir.

**Tablo 9.** Ki Kare Testi (Chi-Square Tests)

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,170 <sup>a</sup>	4	,016

Tablo 9’a göre bu iki soru arasında anlamlı bir ilişki olduğu ancak kontenjans katsayısına bakıldığında aralarında güçlü bir ilişki olmadığı görülmüştür (tablo 10). Çürüksu

Havzası'ndaki çiftçilerin sorulara verdikleri cevaplar birbirini desteklememektedir. Bu da tarımsal uygulamalarla ilgili bilgi eksikliklerinin olduğunu göstermektedir.

**Tablo 10.** Kontenjans katsayısı (Contingency coefficient)

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Contingency Coefficient	0,198	0,016
N of Valid Cases	298	

Toprak analizi yaptırmak, araziyi bilinçli kullanmak ve dolayısıyla çevre bilincine sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle toprak analizi yaptırıyor musunuz ile arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında;

**Tablo 11.** Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz? sorusu ile İşlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz? sorusu arasındaki ilişki

			İşlediğiniz toprakların belirli aralıklarla analizini yaptırıyor musunuz?			Total
			Hayır	Kısmen	Evet	
Arazinizi bilinçli kullanıyor musunuz?	Hayır	Sayı	136	22	50	208
		%	65,4%	10,6%	24,0%	100%
	Evet	Sayı	66	7	17	90
		%	73,30%	7,8%	18,9%	100%
<b>Total</b>		Sayı	202	29	67	298
		%	67,8%	9,7%	22,5%	100%

Tablo 11'e göre arazisini bilinçli kullanmadığını söyleyen çiftçilerin %65'i toprak analizi yaptırmadığını belirtirken, arazisini bilinçli kullandığını söyleyen çiftçilerin %73'ünün belirli aralıklarla toprak analizi yaptırmaması ilginç bir sonuçtur. Çürüksu Havzası'ndaki çiftçilerin "arazinin bilinçli kullanılması"nın ne anlama geldiği konusunda bilgisinin yetersiz olduğu, bu tanımları bilinçsizce kullandığı görülmüştür. Bilinçli arazi kullanımı demek toprakların belirli aralıklarla analiz edilmesini gerektirmektedir.

"Ekilecek ürünün türünü (desenini) bir yıl önceki piyasa değerine göre mi belirliyorsunuz?" sorusuna ise çiftçilerin %49,7'si hayır, %30,2'si evet ve %20,1'i kısmen şeklinde yanıt vermiştir (Tablo 2). Genel olarak çiftçiler ürün türünü alışkanlıkları ve tecrübelerine göre belirlerken, o dönem daha fazla gelir sağlayarak popüler olan ürüne göre tarımsal faaliyetlerini sürdürenler de vardır. Bunlar genellikle tek yıllık tarım ürünü yetiştirenlerdir.

Çevreye ilişkin bir diğer önemli konu da organik tarım olup çiftçilere "Organik tarım yapıyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Çiftçilerden bu soruya hayır cevabını verenlerin oranı %60,4, evet %16,8 ve kısmen %22,5'dir (Tablo 2).

"İl-İlçenizdeki Tarım Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden yeterince destek alıyor musunuz?" sorusuna ise çiftçilerin %43,3'ü hayır, %36,6'sı kısmen ve %20,1'i evet demiştir (Tablo 2). Araştırma alanındaki çiftçilerin büyük çoğunluğu resmi kurumlardan yeterli desteği alamadıklarını düşünmektedirler.

“Topraklarınızda çoraklaşma var mı?” sorusuna çiftçilerin %62,1’i hayır, %20,1’i evet ve %17,8’i kısmen cevabını; “Topraklarınızda verim düşüklüğü var mı?” sorusuna ise çiftçilerin %50,7’si hayır, %23,8’i evet ve %25,5’i ise kısmen yanıtını vermiştir (Tablo 2).

Bu iki soru arasındaki ilişkiye bakıldığında da çoraklaşma yok cevabını veren çiftçilerin %71’i topraklarında verim düşüklüğü yok cevabını vermiştir. Topraklarında çoraklaşma olduğunu belirten çiftçilerin %73’ü topraklarında aynı zamanda verim düşüklüğü olduğunu belirtmiştir (tablo 12). Bu iki soru arasında tablo 12’ye göre anlamlı bir ilişki vardır.

**Tablo 12.** Topraklarınızda çoraklaşma var mı? \* topraklarınızda verim düşüklüğü var mı?

			Topraklarınızda verim düşüklüğü var mı?			Total
			Hayır	Kısmen	Evet	
Topraklarınızda çoraklaşma var mı?	Hayır	Sayı	132	30	23	185
		%	71,4%	16,2%	12,4%	
	Kısmen	Sayı	9	40	4	53
		%	17%	75,5%	7,5%	
	Evet	Sayı	10	6	44	60
		%	16,7%	10%	73,3%	
<b>Total</b>		Sayı	151	76	71	298
		%	50,7%	25,5%	23,8%	

**Tablo 13**

**Ki Kare Testi (Chi-Square Tests)**

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	182,675 <sup>a</sup>	4	0

Kontenjans katsayısı ise 0,616 olup bu iki soru arasında orta derecede bir ilişki olduğu görülmektedir (tablo 14).

**Tablo 14.** Kontenjans katsayısı (Contingency coefficient)

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Contingency Coefficient	0,616	0
		298	

Çiftçilere sorulan bir diğer soruda şuan tarımsal faaliyetlerden elde ettikleri kazançlarının daha önceki yıllara göre artıp artmadığıdır. Çiftçilerin %73’ü artmadığını

belirtmiştir. Bu soru ile ekilecek ürününün türünü bir önceki piyasa değerine göre mi belirliyorsunuz sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında; tablo 15'e göre ekilecek ürünün türünü bir önceki piyasa değerine göre belirleyen çiftçilerin %65,6'sı gelirlerinin daha önceki yıllara göre artmadığını belirtmiştir. Buna göre ekilecek ürünün belirlenmesinde farklı kriterlere bakılması ve tarım politikalarının olması hem çiftçiler hem de çevre açısından son derece önemli ve etkili olacaktır.

**Tablo 15.** Ekilecek ürünün türünü (desenini) bir yıl önceki piyasa değerine göre mi belirliyorsunuz?  
\*Şu an tarımsal faaliyetlerden elde ettiğiniz kazancınız daha önceki yıllara göre arttı mı?  
soruları arasındaki ilişki

			Şu an tarımsal faaliyetlerden elde ettiğiniz kazancınız daha önceki yıllara göre arttı mı?			Toplam
			Hayır	Kısmen	Evet	
Ekilecek ürünün türünü (desenini) bir yıl önceki piyasa değerine göre mi belirliyorsunuz?	Hayır	Sayı	120	14	14	148
		%	81,1%	9,5%	9,5%	100%
	Kısmen	Sayı	38	16	6	60
		%	63,3%	26,7%	10%	100%
	Evet	Sayı	59	14	17	90
		%	65,6%	15,6%	18,9%	100%
Toplam	Sayı	217	44	37	298	
	%	72,8%	14,8%	12,4%	100%	

**Tablo 16.** Kontenjans katsayısı (Contingency coefficient)

	Value	Approx. Sig.
Contingency Coefficient	0,224	0,003
N of Valid Cases	298	

Bu iki soru arasında anlamlı bir ilişki olup, güçlü bir ilişki yoktur (tablo 16).

Çevre duyarlılığı konusunda bir diğer önemli unsur da tarımsal faaliyetler sırasında kullanılan kimyasal ilaçlardır. Özellikle son yıllarda kullanımı artan bu ilaçlar hem doğal çevreyi hem de canlıları tehdit eder duruma gelmiştir. Bu nedenle çiftçilere “*Fazla ve bilinçsizce kullanılan tarım ilaçları doğal ortama zarar verir mi?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya çiftçilerin %86,2'si evet, %9,1'i hayır ve %4,7'si de kısmen cevabını vermiştir (Tablo 2). Çiftçilerin fazla ve bilinçsiz ilaç kullanımının doğal ortama zarar verdiğini bilmeleri çevre bilinci açısından önemli bir kazançtır. Ancak bilmek ile uygulamak arasında farklılık olabileceği bilinen bir gerçektir.

Çevre konusunda bir diğer önemli konuda son yıllarda daha da artan gübre kullanımınıdır. Çiftçilerin gübre kullanım durumunu anlamak amacıyla çiftçilere “*Her geçen gün gübre kullanımınız artıyor mu?*” sorusu sorulmuş ve çiftçilerin %62,1'i artıyor, %37,9'u azalıyor cevabını vermiştir. Gübre kullanımının her geçen gün artması çevre açısından

olumsuz bir gelişmedir. Toprakta potansiyelinin üstünde ürün ve dolayısıyla gelir elde etme isteği fazla gübre kullanımını artırmaktadır. Toprakların dinlendirilmeden sürekli kullanılması toprağın verim gücünü düşürmekte ve bu durum gübreleme ile düzeltilmeye çalışılmaktadır. Oysaki fazla ve bilinçsizce kullanılan gübreler ve kimyasal ilaçlar toprak ve tüm canlılara zarar vermektedir. Bu nedenle ilaç ve gübre kullanımının bilinçli yapılması toprağın korunması ve çevre sağlığı açısından çok önemlidir. Çevre bilincine sahip çiftçilerin bu konularda daha duyarlı olması beklenmektedir.

#### **4. Sonuç**

Doğal ortamda yaşayan ve tarımsal faaliyetlerini gerçekleştiren çiftçilerin düşünceleri ve buna göre geliştirdikleri davranışları arazi kullanımı üzerinde son derece etkilidir. Çiftçilerin yanlış tarımsal faaliyetleri, sınırlı tarım arazilerinin kaybedilmesine ve çevre sorunlarının yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada Çürüksu Havzası'ndaki çiftçilerin tarım arazilerine yönelik uygulamaları ortaya konularak durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar çevre bilinci açısından çok önemlidir.

Bu çalışma ile araştırma alanında çiftçilerin en fazla %32,6 ile 45-54 yaş grubunda toplandığı görülmüştür. Genç nüfus başta eğitim durumu olmak üzere çeşitli nedenlerle tarım sektöründe faal olarak bulunmamaktadır. Yine çiftçilerin %59,4'nün ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça çevre bilinci düzeyi de artmaktadır. Buna göre Çürüksu Havzası'nda çevre bilinci konusunda yetersizliklerin olduğu söylenebilir.

Çürüksu Havza'sında çiftçilerin "arazilerini bilinçli kullanma"nın ne anlama geldiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Çiftçilerin arazilerini bilinçli kullanmadıklarının farkında olmaları ve bu konuda destek istemeleri çevre bilinci açısından önemlidir. Toprak analizi yaptırmamaları çevre açısından olumsuz bir durumdur. Fazla ve bilinçsizce ilaç kullanımının doğal ortama zarar verdiğini bilmeleri çevre açısından olumlu bir sonuçtur. Çiftçiler sorunların çözümünde ilgili kurum ve kuruluşları ilk sırada görmekte ve yetersiz olduklarını düşünmektedir. Havza bazında tarım politikalarının olması hem çiftçi hem de çevre açısından son derece önemlidir. Bu konuda karar vericilere ve yöneticilere büyük sorumluluk düşmektedir.

Araştırma alanında çiftçilerin çevre bilinci konusunda eğitilmesi ve tarımsal uygulamalarının incelenmesi (sulama, gübreleme, ilaçlama) ve bu konularda destek verilmesi gereklidir. Bu eğitimlerin süreklilik göstermesi önemlidir. Bu eğitimler sonucunda çevresine karşı daha duyarlı bireyler olarak doğru tarımsal faaliyetler yapacaklardır. Böylece en azından tarım alanlarının korunması ve dengeli kullanılması ile tarımsal faaliyetlere bağlı olarak meydana gelen çevre sorunlarının önlenmesi ve gelecek kuşaklara sağlıklı yaşam alanlarının bırakılabilmesi için önemli bir adım atılmış olacaktır. Çiftçilerin yanı sıra çiftçilerin okul çağındaki çocuklarına da eğitim verilmelidir. Böylece toplumsal bir çevre bilincinin oluşması sağlanacaktır.

#### **Kaynakça**

- Bellitürk Korkmaz: (2011, Mayıs-Haziran). Tarım topraklarının kullanımında ve gübrenenmesinde yapılması ve yapılmaması gerekenler üzerine bir değerlendirme, *Gübretaşla Verim Dergisi*, sayı 25, s.1
- Çelikkıran Ahmet (1995). İnsan, Çevre, Eğitim, *Eğitim Yönetimi*, yıl 1, sayı 4
- Davran, K. Müge (2007). Türkiye'de kalkınma sürecinde kırsal çevre sorunları, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 2. Sayı, s:37

- Düzgüneş, O., Kesici, T., Gürbüz, F., (1983). *İstatistik Metodları I, AÜ Zir.Fak. Yayınları: 861, Ders Kitabı: 229, Ankara.*
- Hovardaoğlu, S. (1994). *Davranış bilimleri için istatistik. Ankara: Hatipoğlu Yayınları.*
- Kılıç Selim (2013). Çevre sorunları ve yoksulluk, *Uluslararası Alanya İşletme Fak. Dergisi cilt 5, sayı 1, s: 10*
- Kızılaslan Halil ve Kızılaslan Nuray (2005). Çevre konularında kırsal halkın bilinç düzeyi ve davranışları (Tokat ili Artova İlçesi örneği), *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s.67-89.*
- Taşkaya Berrin (2004). Tarım ve çevre, *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Sayı 5, Nüsha 1: 1-8, Ankara.*
- TC Kalkınma Bakanlığı (2014). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Tarım Özel İhtisas Komisyonu Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu, s:1-10, Ankara*
- Uluğ Erol (1992). *Çevre Kirlenmesinin Boyutları, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi Yayınları 46, s:19.*
- Yılmaz R (2009). Edirne’de çevre bilincinin belirlenmesi ve sosyo-ekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkileri, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi 6 (1), s:79, Tekirdağ*

## **Türkiye’de Kentsel Alanlarda İkametgâh Memnuniyeti ve Konut Yeri Seçimi Üzerine Ampirik Bir Çalışma**

*An Empirical Study on Residential Satisfaction and Housing Choice in Urban Areas in Turkey*

**Üzeyir YASAK\***

### **Özet**

Türkiye’de hızlı kentleşmeyle birlikte kentler, sürekli bir değişime uğramaktadır. Alansal olarak büyüyen kentlerdeki bu değişim, farklı sosyo-ekonomik ve fiziksel konut çevreleri ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılık, hane halkının kent içinde ikametgâh hareketliliği ve konut yeri seçim tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Yaşanılan bu süreç, alansal olarak büyüyen kentlerde bireylerin konut değiştirme karakterinin analiz edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışmanın temelini, kentsel alanlarda ikametgâh memnuniyetine bağlı olarak konut yeri seçiminin tespiti oluşturmaktadır. Araştırmada, kent içi ikametgâh hareketliliği kuramlarından Speare'in (1974) “İkametgâh Memnuniyeti” yaklaşımı dikkate alınmıştır. Ampirik çalışmanın yapılacağı alan olarak İskenderun kenti benimsenmiştir. Kent, sanayi ve liman kenti olma özelliğinden dolayı doğal nüfus artışıyla birlikte her dönem göç almaktadır. Dolayısıyla kentte, bu gelişmelere bağlı konut yeri seçimini etkileyen alansal büyüme ve mekânsal farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Araştırmada, öncelikle memnuniyete göre hareketliliği etkileyen faktörlerin neler olduğu öneri olarak sunulmuştur. Buna göre, İskenderun kentinde konut ve konut çevresi özellikleri, erişebilirlik ve sosyal bağlardan memnuniyete göre ikametgâh hareketliliğinin gerçekleştiği öngörülmüştür. Nicel araştırmanın ilk bulgularına göre ikametgâh memnuniyeti bağlamında önerilen hareketliliği etkileyen faktörlerin uygunluğu test edilmiştir. Sonuç olarak İskenderun kentinde memnuniyete bağlı ikametgâh hareketliliğini etkileyen faktörler belirlenmiştir. Buna göre erişebilirlik, konut özellikleri, konut çevresinin sıkışık olma durumu, sosyal bağlar (akraba-arkadaşlık ilişkileri, komşuluk ilişkileri) ve güvenlik faktörlerinden memnuniyetin kent içi hareketliliği ve konut yeri seçimini etkilediği anlaşılmaktadır.

*Anahtar kelimeler: Konut Memnuniyeti, Konut Seçimi, Kentsel Büyüme.*

### **Abstract**

Cities are in a constant evolution due to rapid urbanization. As cities get wider in size, there appear various socio-economic and physical residence environments. This variation has impact on urban mobility and housing choice of households. The process has made the analysis of mobility characteristics necessary. Aim of the paper is to determine housing choice depending on residential satisfaction. Speare's (1974) “Residential Satisfaction” approach, one of the theories of intra urban mobility, was taken into consideration in the paper. İskenderun was selected as field of empiric study. As it is the city of industry and port, it allows immigrants in very period within natural increase of population. Accordingly, areal enlargement and spatial differentiation which affect housing choice based on these developments occur in the city. In the research, firstly, a pattern was presented in order to determine factors of satisfaction which have impact on mobility. According to the pattern, it was observed that the motilities in İskenderun occurred in correlation with the features of housing and residence environment, accessibility and satisfaction with the social network. According to first findings of quantitative research, appropriateness of the factors affecting mobility which was presented in terms of residential satisfaction was tested. In conclusion, the factors which affect residential mobility based on satisfaction were identified. It is understood that satisfaction of accessibility, housing characteristics, building- vehicle density, relative- friend relations, neighbourhood and social relations, and security affect intra urban mobility and housing choice.

*Key words: Residential Satisfaction, Housing Choice, Urban Growth.*

---

\* Yard. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

## **1. Giriş**

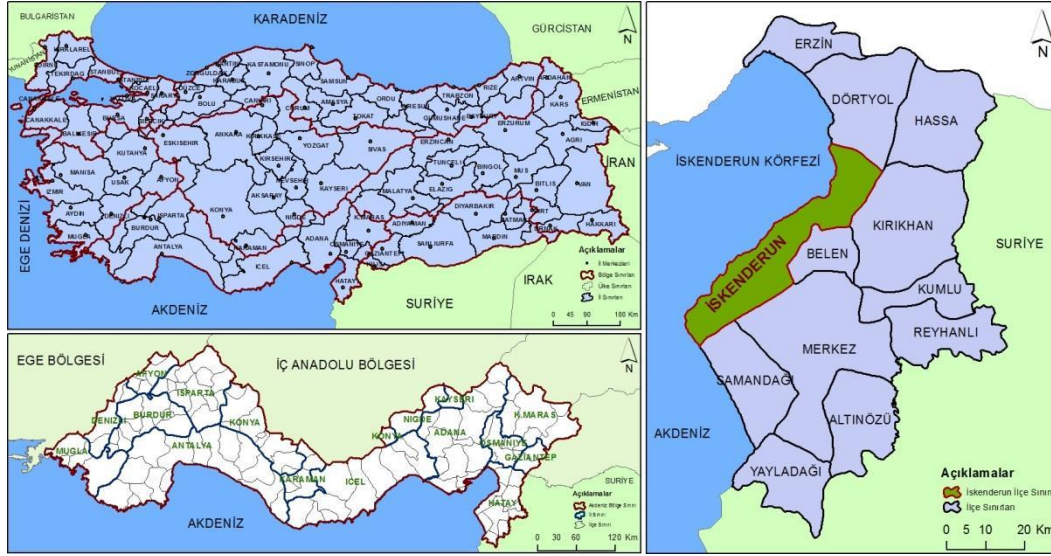
Bu çalışma, daha önce Uşak ve Bolu gibi kentlerde gerçekleştirilen memnuniyet eksenli ikametgâh hareketliliği çalışmalarının bir benzerini daha da geliştirerek İskenderun kenti örneğinde analizini içermektedir (Kalelioğlu ve Özgür; 2013; Yasak, 2014) Kapsam olarak araştırma alanında yapılan çalışmanın ilk bulgular üzerine durulmuştur. Bilindiği üzere Türkiye özellikle 1950 yılından sonra hızlı bir kentleşmeye sürecini yaşamaktadır. Kırdan kente göçü tetikleyen bu süreçle birlikte kentsel alanlar, sürekli bir değişime uğramaktadır. Özellikle sanayileşme neticesinde hızlı nüfus artışı, sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziksel baskı, kentlerde alansal genişlemeye yol açmaktadır. Alansal büyümeye koşut kentlerde farklı sosyo-ekonomik ve fiziksel konut çevreleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum, yeni konut alanlarının kurulmasını ve kentsel hayat tarzları ile kentleşme deneyimlerinin farklılaşmasını ortaya çıkarmaktadır (Yasak, 2014). Ayrıca bu farklılaşma kent içinde farklı gelir grupları ve konut çevrelerine göre de değişim göstermektedir Yeni süreçler sonucunda kentler yeniden biçimlenmekte ve sosyo-mekânsal değişimlere ve hatta ayrışmalara sahne olmaktadır (Alver, 2007; Firdin Özgür, E., 2006). Bu farklılık, hane halkının kent içinde ikametgâh hareketliliği ve konut yeri seçim tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Yaşanılan bu süreç, alansal olarak büyüyen kentlerde bireylerin konut değiştirme karakterinin analiz edilmesini zorunlu hale getirmiştir.

İkametgâh hareketliliği çalışmaları incelendiğinde yayınların denge ve memnuniyet ekseninde ele alındığı anlaşılmaktadır (Özgür, 2009). Kentsel alanlarda hareketlilik konusu farklı disiplinlerce ele alındığından konut yeri tercih süreçlerin analizleri farklı perspektiften yapılmıştır. Kent içinde konut yeri seçimi ve ikametgâh hareketliliğine ilişkin çeşitli kuramlar bulunmaktadır (Baker, 2003). Bu kuramlar, konut yeri seçiminde birey ve hane halkının karmaşık hareketlilik kararlarının mantığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu kuramların ortak özelliği, daha ziyade hareketliliğin nedenlerini ortaya koymaya yönelik sosyo-psikolojik, kültürel ve ekonomik temelli yaklaşımlar olmalarıdır (Yasak, 2014). Bu çalışmanın temelini, kentsel alanlarda ikametgâh memnuniyetine bağlı olarak konut yeri seçiminin tespiti oluşturmaktadır. Araştırmada, kent içi ikametgâh hareketliliği kuramlarından Speare'in (1974) "İkametgâh Memnuniyeti" yaklaşımı dikkate alınmıştır. Bu yaklaşımda, hane halkının özellikleri, konut ve iş yeri lokasyon özellikleri ve sosyal bağlar birlikte ikametgâh çevresine ilişkin memnuniyet düzeyini belirlemektir. Hane halkının memnuniyet düzeyine bağlı olarak da taşınma düşüncesi oluşmaktadır (Galster, 1987; Lu, 1999; Newman ve Duncan, 1979). Speare (1974) memnuniyetin, hareketlilik davranışında konut yeri seçimi ile hane halkı özellikleriyle arasındaki ilişkiye göre şekillendiğini belirtir. Yaklaşımda temel diğer değişken ise hane halkının sosyal bağlarıdır. Yaşanılan yerdeki sosyal bağlardan memnuniyet ya da memnuniyetsizlik konut yeri seçimi etkilemiştir.

Türkiye'de kentsel alanlarda ikametgâh memnuniyeti ile konut yeri seçimini ve tercihlerini belirleyen süreçleri analiz eden yayınlar sınırlı sayıdadır (Yirmibeşoğlu, 1997; Dündar, 2002; Çubukçu ve Girginer, 2006; Alkay, 2011; Dökmeci ve Berköz, 2000; Kocatürk ve Bölen, 2005; Marın ve Altıntaş, 2004; Özcan-Kocatürk, 2006; Özgür, 2009, Özgür ve Yasak, 2009, Yasak, 2014; Kalelioğlu ve Özgür, 2013). Yapılan çalışmalar, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentleri kapsadığı gibi son dönemlerde Uşak ve Bolu gibi orta büyüklükteki kentleri de kapsamaktadır.



**Harita 1.** İskenderun Kentinin Lokasyon Haritası



Ampirik çalışmanın yapılacağı alan olarak İskenderun kenti benimsenmiştir (Harita 1). İskenderun kenti, sanayi ve liman kenti olma özelliğindedir. Bu özelliğiyle doğal nüfus artışıyla birlikte her dönem göç almaktadır. Kent nüfusu sürekli bir artış göstermiştir (Tablo 1).

**Tablo 1.** İskenderun Kentinde Yıllara Göre Kır, Kent ve Toplam Nüfuslar (1965-2013).

Yıl	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus
1965	69.382	49.411	118.793
1970	79.297	55.408	134.705
1975	107.437	66.379	173.816
1980	124.824	84.991	209.815
1985	152.096	109.548	261.644
1990	154.807	104.668	259.475
2000	159.149	128.235	287.384
2007	177.294	129.300	306.594
2010	201.183	130.514	331.697
2012	184.833	133.947	318.780
2013	245.083	-	245.083

**Kaynak:** TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Özellikle demir ve çelik sanayinin kurulup gelişmeye başladığı 1970 yılında sonra kent nüfusundaki artış daha da belirgin olmuştur. Kentin kurulduğu alanın, kara ve deniz yolu ulaşımına uygunluğu sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Sanayileşen kent, nüfus çekim merkezi haline gelmiştir. Kentsel nüfusunun değişimini belirleyen önemli faktörlerin bir diğeri ise 2012 yılında çıkarılan büyük şehir yasasıdır. 6360 sayılı bu yasayla, İskenderun İlçesi'nin idari sınırları İskenderun Belediyesi'ne bağlanmış ve belde belediyeleri kapatılmıştır. Böylece 2013 yılında kent nüfusu bir önceki yıla göre %30 yakın artmıştır. İskenderun kenti mücavir alanı içinde 45 mahalle bulunmaktadır. Kentte, bu gelişmeler ekseninde konut yeri seçimini etkileyen alansal büyüme ve mekânsal farklılaşma kendini göstermiştir.

## **2. Yöntem**

Araştırmada, öncelikle memnuniyete göre hareketliliği etkileyen faktörlerin neler olduğu öneri olarak sunulmuştur. Buna göre, İskenderun kentinde konut ve konut çevresi özellikleri, erişebilirlik ve sosyal bağlardan memnuniyete göre ikametgâh hareketliliğinin gerçekleştiği öngörülmüştür. Çalışmada, bu durumu sorgulamayı amaçlayan nicel araştırma tasarlanmıştır. Yöntemin esasına uygun bir şekilde memnuniyet ve konut yeri tercihinde önemli bulmayı ilişkin soru kâğıdı oluşturulmuştur. Bu kapsamda kent içinde farklı konut çevrelerinde ve farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip katılımcılar belirlenmiştir. İskenderun kenti 2015 yılı itibarıyla 45 mahalleden oluşmakta ve kentte 77223 hane bulunmaktadır. Araştırma evrenini temsil etmek üzere olasılık temelli örnekleme türlerinden küme örnekleme (cluster sampling) yöntemi seçilmiştir. Böylece İskenderun'da ikametgâh memnuniyetine ilişkin değişkenlerin yardımıyla konut yeri seçiminde etkili olan faktörlerin gruplandırılması amaçlanmaktadır. Mahalleler gelir durumu ve fiziksel çevre özelliklerine göre kümelendirilmiştir. Örneklem büyüklüğü için İskenderun Belediyesi'nden mahalle ölçeğinde hane halkı sayıları elde edilmiştir. Buna bağlı olarak örneklem büyüklüğü, evreni oluşturan hane sayısının büyüklüğüne oranıyla tespit edilmiş ve +/- % 5 hata payı ile 755 hane olarak belirlenmiştir. Bu büyüklükteki bir örneklemin evreni yeterli derecede (%95 güven aralığında) temsil edeceği varsayılmıştır. Çalışmada, 200 anketi sonucu ön bulgular için değerlendirmeye alınmış ve elde edilen ilk sonuçlar analiz edilmiştir. Anketin oluşturulmasından sonra 2015 yılının Ocak ayı ile Mart ayları arasında Uşak Üniversitesi Coğrafya Bölümü öğrencileriyle birlikte veri toplama işlemine geçilmiştir. Toplanan verilerin öncelikle bilgisayarda kodlamaları yapılmıştır. Daha sonra veriler SPSS 21.0 programına aktararak analiz edilmiştir. Analiz aşamasında çalışmanın amacına uygun olarak faktör analizi uygulanmıştır.

## **3. Bulgular**

Araştırmada 755 adet yapılaması tasarlanan anketin 200 adedi uygulanmıştır. Konut çevresi ve ekonomik özellikler dikkate alınarak önceden belirlenmiş üst gelir grubunda 40 haneye orta gelir grubunda 100 haneye ve alt gelir grubunda ise 60 haneye uygulanmıştır. 18 yaş üstü belirlenen katılımcıların yaklaşık %57'si erkeklerden %43'ü kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, % 24,4'ü 20-30 yaş, % 34'ü 31-40 yaş, % 20,6' sını 41-50 yaş, % 17,2'ü 51-60 yaş ve % 3,8'i 60 yaş ve üstündeki kişilerden oluşmaktadır. Katılımcılar arasında yetişkin nüfusun fazla yaşlı nüfusun ise az olduğu anlaşılmıştır. Örneklem dâhilinde katılımcıların % 1,1'i 1000 TL altında aylık gelirinin olduğu, % 35,3'nün 1001-2500 TL, % 43,5 'nin 2501-5000 TL ve % 19,2'sinin ise 5001 TL den yüksek gelire sahip olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların %53'ü mülk sahibi durumundadır ve %77'si müstakil olmayan konutlarda oturmaktadır.

Araştırmada likert tipi soru yöntemi ile tespit edilen konut özellikleri, konut çevresi özellikleri, erişebilirlik ve sosyal bağlar olarak belirlenen dört grup içinde 63 değişken faktör analizine sokulmuştur. Bu faktör gruplarını saptamak için faktör ayrıştırma tekniği olarak "*Temel Bileşen Analizi*" ile eksen döndürme yöntemi olarak da "*Varimax Döndürme*" uygulanmıştır. Anlamli faktörlerin belirlenmesinde öz değerler kullanılmıştır. Faktör ağırlığı ,40'dan büyük değerler kabul edilerek daha güçlü ve belirgin sonuçlara ulaşmak amaçlanmıştır. Analiz neticesinde hemen hemen bütün değişkenlerin faktör ağırlığı ,50'den yüksek çıkmıştır ki bu durum faktörleri etkinliğini göstermesi yönüyle önemli bulunmuştur. Örneklem faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçüsü değerine bakılmıştır. KMO değeri ise 0,855 gibi yüksek bir değer göstermiştir.

**Tablo 2.** İskenderun Kentinde Konut Değiştirmede Etkili Olan İkametgâh Memnuniyeti Unsurlarının Faktör Analizi

FAKTÖRLER	Faktör Ağırlığı	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)
<b>1.Faktör: ERİŞEBİLİRLİK</b>		<b>6,732</b>	<b>22,4</b>
V34 Merkezi iş sahasına	,875		
V35 Büyük alış-veriş merkezlerine	,841		
V41 Günlük ihtiyaçların karşılandığı alış veriş mekânlarına	,825		
V36 Hane halkı üyelerinin iş yerlerine	,808		
V39 Okullara	,741		
V38 Sağlık tesislerine	,709		
V42 Eğlence-dinlenme, spor tesislerine	,698		
V40 Polis, itfaiye, ambulans gibi hizmetlere	,683		
V37 Konut çevresin ulaşım-toplu taşıma olanaklarına	,660		
<b>2.Faktör: KONUTA İLİŞKİN ÖZELLİKLER</b>		<b>4,368</b>	<b>14,6</b>
V22 Evin ışık ve havadarlık durumu	,790		
V19 Evin oda sayısı	,786		
V18 Evin büyüklüğü	,740		
V23 Evin yalıtımı ve ısınma durumu	,734		
V24 Evin sağlam ve bakımlı oluşu	,714		
V21 Evin altyapı yeterliliği	,704		
V20 Evin kullanılabilirliği	,555		
<b>3.Faktör: KONUT ÇEVRESİNİN SIKIŞIKLIĞI</b>		<b>3,787</b>	<b>12,6</b>
V29 Araç park sorunu	,828		
V27 Konut çevresinin yoğun araç trafiğı	,816		
V26 Konut çevresindeki binaların sıklığı	,769		
V25 Konut çevresinin iş yerlerinin işgaline uğraması	,760		
V28 Konut çevresindeki insan kalabalığı	,738		
<b>4.Faktör: SOSYAL İLİŞKİLERİ</b>		<b>3,486</b>	<b>11,6</b>
V43 Akrabalara yakınlık	,826		
V45 Hemşerilere yakınlık	,818		
V44 Arkadaşlara yakınlık	,764		
V46 Komşuların dayanışması ve ortak sorunları çözmesi	,641		
V48 Gerektiğinde komşulardan yardım alabilme	,486		
<b>5.Faktör: GÜVENLİK</b>		<b>3,267</b>	<b>10,9</b>
V30 Konutun doğal afetlere karşı güvenliği	,768		
V33 Konut ve çevresinde can güvenliği	,760		
V31 Trafik kazalarına karşı güvenlik	,741		
V32 Konut ve çevresindeki mal güvenliği	,739		
<b>TOPLAM</b>			<b>72,1</b>
<b>KMO: 0,855</b>			

Nicel araştırmanın ilk bulgularına göre ikametgâh memnuniyeti bağlamında önerilen hareketliliği etkileyen faktörlerin uygunluğu test edilmiştir. Sonuç olarak İskenderun kentinde memnuniyete bağlı ikametgâh hareketliliğini etkileyen faktörler belirlenmiştir. Buna göre erişebilirlik, konut özellikleri, konut çevresinin sıkışık olma durumu, sosyal bağlar (akraba-arkadaşlık ilişkileri ve komşuluk ilişkileri) ve güvenlik faktörlerinden memnuniyetin kent içi hareketliliği ve konut yeri seçimini etkilediği anlaşılmaktadır (Tablo 2). Alansal olarak sürekli gelişen bir kent olan İskenderun'da erişebilirlik faktörünün birinci derecede önemli çıkması manidar bulunmuştur. Özellikle merkezi iş sahası, alış-veriş mekânları ve iş yerlerine kolay ve kısa sürede erişimin önemsendiği ortaya çıkmaktadır. Konutun planı, büyüklüğü, konutta bulunan oda sayısı, konutun konforu gibi hane halkının sosyo-ekonomik seviyesine vurgu yapan değişkenlerin hareketlilikte önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır. Özellikle eskiyen kent dokusunun bulunduğu alanlarda bu faktörün daha da yüksek çıkması beklenmektedir.

İskenderun kenti, orta ölçekli kent olma özelliğine sahip olsa da sanayileşme ve ticaret sürekli gelişme göstermektedir. Bu nedenle kentin nüfusunda düzenli bir artış yaşanmaktadır. Böylelikle kentin merkezi iş alanı genişleme göstererek önceden konutları bulunduğu yerler iş merkezlerinin işgaline uğramaya başlamıştır. Katılımcıların oturdukları konut çevresinin bina yoğunluğu ve trafik sıkışıklığına gönderme yapan konut çevresinin sıkışık olma durumu taşınmada üçüncü öncelikli faktör olmuştur.

Özellikle araç sahipliğinin artmasıyla birlikte bu özelliği olan katılımcılar, park sorunu olmayan ayırık nizam konut çevrelerine taşınmayı istemektedirler. Katılımcıların kenti içinde taşınmada önemsedikleri bir diğer faktör komşuluk ve akraba-arkadaşlık bağlarını içeren sosyal bağlardır. Kentlerde konut çevresinde zayıflayan toplumsal ilişkilere karşıt bir tavır olarak akraba, hemşeri ve arkadaşlara yakın olmayı önemsendiği söylenebilir. Bununla birlikte iyi komşuluk ilişkilerinin dikkate alınmış olması önceki cümlede belirtilen tavır destekler niteliktedir. Hareketliliği açıklayan son faktör olarak ise güvenlidir. Araştırmacı tarafından kentsel alanlarda konut yeri seçimi ve memnuniyet bağlamında önceki diğer çalışmalarda da olduğu gibi (İstanbul, Ankara, Uşak ve Bolu kentleriyle ilgili) en öncelikli çıkması beklenen faktör güvenlik faktörü olmuştur. İskenderun kenti özellikle yakın ve uzak çevreden gelen göçle gelişen bir kenttir. Son dönemlerde kent içinde ve çevresinde, ekonomik seviyesi yüksek bireylerin talepleri doğrultusunda oluşan ve mekânsal ayrışmaya neden olan yeni konut alanlarını ortaya çıkıştır. Ayrıca Suriye'den gelenlerin kentteki durumunun belirsizliği ve son dönem yaşanan olayların güvenlikle ilgili endişeleri artırmış olabileceği düşünülmektedir<sup>1</sup>. Bütün bu unsurlar bir araya geldiğinde konut alanındaki can ve mal güvenliğinden memnuniyet yer değiştirmede önem kazanmaya başlamıştır.

### **Değerlendirme ve Sonuç**

Türkiye'de kent içinde memnuniyet bağlamında konut yeri seçimi sürecini anlamaya dönük çalışmalara, orta büyüklükteki kentlerde az sayıda rastlanır. Bu çalışma, özellikle de Uşak ve Bolu gibi kentlerle konut yeri seçimi çalışmalarının bir yönüyle devamı şeklinde tasarlanmıştır. Bununla birlikte tecrübelerden hareketle yeni soru biçimleri oluşturmaya çalışarak memnuniyet ekseninde konut yeri seçim davranışı analiz edilmiştir. Çalışmada, nicel araştırmanın ön bulguları değerlendirilmektedir.

---

<sup>1</sup>Bu çalışmada, alan araştırmasına ilişkin ilk bulgular paylaşılmıştır. Suriye'den gelenlerin kent sakinlerin konut yeri seçimine hangi düzeyde etkilemiş olduğu ya da güvenlik gibi değişkenlerin etkisinin olup olmadığı nicel araştırma bitince tam olarak ortaya çıkacaktır.

İlk bulgulara göre araştırma öncesi memnuniyetle ilgili öngörülen faktörlerin dışında *güvenlik* faktörünün ortaya çıktığı göstermektedir. Konut yeri seçiminin en temel belirleyicisinin erişebilirlik olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçlara göre ikametgâh memnuniyeti bağlamında Uşak ve Bolu kentlerinde ortaya çıkan bazı faktörlerin İskenderun kentinde de konut yeri seçimini belirlemede önemli bulunduğu sonucuna varılmıştır. Konuta ilişkin özellikler ve bu özelliklerden memnuniyet, taşınma sürecinde, belirleyici bir diğer önemli faktör olmuştur. Konuta dönük beklenti düzeyi kent içinde konut sunum biçimlerini şekillendirmesi bakımında önemli bulunmuştur. Benzer şekilde kent sakinlerinin konut çevresiyle ilgili tavırlarının kent içinde ve çevreye doğru genişleyen iş alanları, bina ve trafik sıklığı gibi olaylara bir tepki olduğunu anlamak mümkündür. Güvenlik, son yıllarda orta büyüklükteki kentlerde de artık önemli bir problem haline gelmiştir. Özellikle İskenderun gibi son dönemlerde dış göç alan bir kentte güvenlik faktörünün ortaya çıkarması gayet anlamlı bulunmuştur. Sonuç olarak, İskenderun kentinde ikametgâh memnuniyet ve konut yeri seçimi inceleyen bu çalışmada, alan araştırması devam ederken elde edilen ön bulgular üzerinde bazı neticelere ulaşılmıştır. Araştırma tamamlanıp çok yönlü yapılacak analizlerle daha açıklayıcı çıkarımların yapılacağı düşünülmektedir.

### **Kaynakça**

- Alkay, E., (2011) The Residential Mobility Pattern in the İstanbul Metropolitan Area, *Housing Studies*, 26(4), 521-539.
- Alver, K., (2007) *Siteril Hayatlar- Kentsel Mekânsal Ayrışma ve Güvenlik Siteleri*, Hece Yay., Ankara.
- Baker, E., (2003) *Public Housing Tenant Relocation: Residential Mobility, Satisfaction, and the Development of a Tenant's Spatial Decision Support System (Basılmamış Doktora Tezi)*, The Adelaide University, Adelaide.
- Çubukçu, E., Girginer-Akdeniz, S., (2006) Toplu Konut Ve Kent Merkezi Konut Yerleşimlerinde Kullanıcı Memnuniyeti, *Ege Mimarlık Dergisi*, 57, 18-21.
- Dökmeci, V., Berköz, L., (2000) Residential-Location Preferences According To Demographic Characteristics in Istanbul. *Landscape and Urban Planning*, 48, 45-55.
- Firidin Özgür, E., (2006) "Sosyal ve Mekânsal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği", *Planlama*, 2006/4, S. 38, s. 79-96.
- Galster, G., (1987) "Identifying the Correlates of Dwelling Satisfaction: An Empirical Critique", *Environment and Behavior*, S. 19 (5), s. 539-568.
- Kalelioğlu, M. R., Özgür, E. M., (2013) "İkametgâh Memnuniyeti Bağlamında Konut Yeri Seçimi ve İkametgâh Hareketliliği: Bolu Kenti Örneği" *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11 (2), 149-168
- Kocatürk, F., Bölen, F. (2005) Kayseri'de konut alanı yer seçimi ve hanehalkı hareketliliği. *GTÜ Dergisi*, 4 (2), 17- 24.
- Lu, M., (1999) "Determinants of Residential Satisfaction: Ordered Logit Vs. Regression Model", *Growth and Change*, S. 30 (2), s. 264-276
- Marın, M.C., Altıntaş, H., (2004) Konut Yer Seçimi-Ulaşım Etkileşim Teorileri: Kritik Bir Literatür İncelemesi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 73-88.

- Newman, S.J., Duncan, G.J., (1979) Residential Problems, Dissatisfaction and Mobility, Journal of The American Planning Association, 45, 154-166.
- Özgür, E. M.; Yasak, Ü., (2009) “Şehir İçi İkametgah Hareketliliğine Kuramsal Bir Bakış” Coğrafi Bilimler Dergisi, S. 7 (1), s. 39-50.
- Özgür, M. E., (2009) “İkametgâh Memnuniyeti ve Şehir İçi İkametgâh Hareketliliği”, Coğrafi Bilimler Dergisi, S. 7 (2), s. 111-127.
- Özcan-Kocatürk, F., (2006) Konut Alanı Yer Seçimi ve Hanehalkı Hareketliliğine Yönelik Kuramsal Bir İnceleme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 73-95.
- Yasak, Ü., (2014) Türkiye’de Kent İçi İkametgâh Hareketliliğine Bir Örnek: Uşak Kenti, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Speare, A. Jr., (1974) Residential Satisfaction as an Intervening Variable in Residential Mobility, Demography, 11, 173-188.
- Yirmibesoğlu, F., (1997) İstanbul’da İskân Alanlarının Yer Seçiminde Hane Halkı Nitelikleri ve Konut Talebi, (Basılmamış Doktora Tezi) İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

## **Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Antalya İli Örneği\***

*An Investigation of the Competency Level in the Use of Information and Communication Technologies in Social Sciences Education the Province of Antalya Case*

**Dr. Nurettin BİLGEN\*\* - Tülay AYGÖREN\*\*\* - M Buğra AYDIN\*\*\*\***

### **Özet**

Bu çalışmanın amacı Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Antalya İli Örneğini ortaya koymaktadır. Bu temel amaca yönelik olarak Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin yaş, cinsiyet, hizmet yılı, laboratuvar imkânına sahip olma durumu, bilişim teknolojilerinden yararlanma durumu gibi değişkenlerle göre yeterlilik düzeyi ortaya konulmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli eğitime gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili yapılacak bilimsel çalışmalara da veri oluşturacağı ve ileriye dönük proje ve çalışmaların belirlenmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle ayrı bir önem taşımaktadır.

*Anahtar Sözcükler: Teknoloji, Eğitim, Bilgisayar, Öğretim Teknolojisi, Eğitim Teknolojisi, Bilgisayar Destekli Öğretim*

### **Abstract**

The study's aim is to reveal examination of level of competence about using information and communication technologies in education of social studies in terms of diverse variables: example of city Antalya. Intended for this basic goal, level of competence depending on such variables as teachers' age, gender, service years, whether there is any lab and the condition of benefiting from computer technology was revealed.

This study has a particular importance with the thought of generating data for scientific works that will be conducted as to whether the education which is supported by information and communication technologies becomes reality or not and contributing to determination of further projects and studies.

*Keywords: Technology, Education, Computer, Educational Technology, Educational Technology, Computer Aided Instruction*

### **1. Giriş**

Bilim ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişmeler, birçok alanda olduğu gibi eğitim sistemlerinde de köklü değişikliklere yol açmıştır. Bilgi teknolojisinin hızla gelişmesi bilgi toplumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda toplumların yeni teknolojik gelişmeleri izlemeleri, kendilerine uyarlamaları ve yeni teknolojilerin eğitim kurumlarına girmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

---

\* Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon birimi tarafından desteklenmiştir.

\*\* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

\*\*\* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

\*\*\*\* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

Eğitim ve teknoloji, insan yetiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Her ikisinin temel amacı, insanın gelişimine etkili olarak katkı sağlamaktır. Eğitim ve teknoloji ayrı kavramlar olmasına rağmen, eğitim-öğretim ortamlarında niteliği arttırmak için birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanım zaman içerisinde, Eğitim Teknolojisi kavramını ortaya çıkartmıştır. Eğitim Teknolojisi, davranış bilimlerinin iletişim ve öğrenmeyle ilgili verilerine dayalı olarak, eğitimle ilgili ulaşılabilir insan gücü ve insan gücü dışı kaynakları, uygun yöntem ve tekniklerle akıllıca ve ustaca kullanıp, sonuçları değerlendirerek, bireyleri, eğitimin özel amaçlarına ulaştırma yollarını inceleyen bilim dalıdır (Çilenti, 1984).

Ülkemizde mevcut okullarda görev yapan öğretmenlerin eğitim teknolojilerini ne kadar tanıdıkları, ne derece kullanabildikleri ve eğitim-öğretim etkinliklerinde ne kadar kullanabildikleri merak edilen ve araştırılan konular arasındadır. Bu konu aslında öğretmenlerin eğitim aracı olarak kullanılan bilgisayara ve bilgisayardan eğitimde yararlanmanın adı olan bilgisayar destekli eğitime ilişkin görüşlerinin ne olduğu problemidir.

### **1.2 Araştırmanın Amacı**

Araştırmanın temel amacı “Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Antalya İli Örneği” ni ortaya koymaktır. Bu temel amaca yönelik olarak Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin yaş, cinsiyet, hizmet yılı, laboratuvar imkânına sahip olma durumu, bilişim teknolojilerinden yararlanma durumu gibi değişkenlerle göre yeterlilik düzeyi ortaya konulmuştur.

### **1.3 Araştırmanın Önemi**

Sosyal Bilgiler öğretiminde amaç öğrencilere işlevsel değeri yüksek bir coğrafya, tarih ve vatandaşlık edinimi kazandırmaktır. Bu amaca ulaşmak için eğitim sistemi sürekli olarak yeni yöntemleri ve öğretim teknolojilerini kullanmak zorundadır. Yeni yöntem ve öğretim teknolojilerinin eğitim sisteminde başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için uygulamaların sürekli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Araştırma, ortaya konan saptamalar ile bilgi ve iletişim teknolojileri destekli eğitime daha yaygın hale getirilebilmesi için neler yapılabileceği konusunda önerilere yer verilmesi açısından önem taşımaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli eğitime gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili yapılacak bilimsel çalışmalara da veri oluşturacağı ve ileriye dönük proje ve çalışmaların belirlenmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle ayrı bir önem taşımaktadır

### **1.4 Araştırmanın Problemi**

Araştırmanın problemi; “Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Antalya İli Örneği” şeklindedir.

### **1.5 Alt Problemler**

1. Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyi

a) Yaşlarına

b) Hizmet Yılına

c) Cinsiyetine

d) Laboratuvar imkânına sahip olma durumuna

e) Bilişim Teknolojilerinden yararlanma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?



### **1.6 Sayıtlılar**

1. Alan yazınla ilgili yeterli sayıda yurt içinde ve yurt dışında yer alan kaynaklara ulaşıldığı varsayılmaktadır.

2. Araştırmaya katılan öğretmenler anketleri yanıtlarken içten ve gerçek düşüncelerini yansıttıkları varsayılmaktadır.

### **1.7 Sınırlılıklar**

1-Araştırma 2012-2013 eğitim öğretim yılında Antalya il merkezinde bulunan ilköğretim okullarında çalışan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin oluşturduğu evrenle sınırlıdır.

2-Araştırma konuyla ilgili ulaşılabilen kaynaklarla sınırlıdır.

3-Araştırma İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüş ölçeği formuna verdikleri yanıtlar ile sınırlıdır.

### **1.8 Tanımlar**

**Teknoloji:** Bilimin üretim, ulaşım vb. alanlardaki sorunlara uygulanması olup, bu kavram makineler, işlemler, yöntemler, süreçler, sistemler, yönetim ve kontrol mekanizmaları gibi çeşitli öğelerin belirli bir düzende bir araya getirilmesiyle oluşan ve bilim ile uygulama arasında köprü görevi yapan bir disiplindir.” (Koşar, Yüksel ve Alyaz, 2003).

**Öğretim Teknolojisi:** İletişim devrinin yarattığı, öğretmen, kitap ve yazı tahtası yanında öğretimsel amaçlar için kullanılabilen kitle iletişim araçlarıdır.” Öğretim teknolojisini oluşturan araçlar şunları içerir: Televizyon, filmler, tepegöz projektörleri, bilgisayarlar, diğer donanımlar ve yazılımlar (Yalın, 1999).

**Bilgisayar:** Gerek sayısal gerekse alfabetik verileri işleyen elektronik bir aytıttır. Bilgisayar, verileri belirli bir program mantığı içinde okuyarak, onları kendi anlayabileceği bir dile çeviren ve sonuçları kullanıcıya sunan, ayrıca verileri saklayabilen ve belleğinde tutabilen elektronik bir araçtır (Demirel, Seferoğlu ve Yağcı, 2001).

**Bilgisayar Destekli Eğitim:** Eğitim-öğretim sürecinde bilgisayarın öğretmen ve öğrencilere yardımcı bir araç olarak kullanılmasıdır (Aytaç, 2006).

## **2. Eğitim Teknolojisi**

Bugünkü anlamıyla eğitim teknolojisi, insanın öğrenme olgusunu tüm yönleriyle sistematik ve bilimsel olarak analiz etmek ve bunlara çözümler getirmek üzere ilgili tüm öğeleri (insan gücünü, bilgiyi, yöntem ve teknikleri, araç-gereçleri ve gerekli düzenlemeleri) işe koşarak uygun tasarımlar geliştiren, uygulayan, değerlendiren ve yöneten eğitim bilimleri ile ilgili bir teknolojidir. Diğer bir ifadeyle eğitim teknolojisi öğrenme-öğretim süreçleriyle ilgili özgün bir disiplindir (Alkan ve ark., 1995).

Davranış bilimlerinin iletişim ve öğrenmeyle ilgili verilerine dayalı olarak, eğitimle ilgili ulaşılabilir insan gücü ve insan gücü dışı kaynakları, uygun yöntem ve tekniklerle akıllıca ve ustaca kullanıp, sonuçları değerlendirerek, bireyleri, eğitimin özel amaçlarına ulaştırma yollarını inceleyen bilim dalıdır.” (Çilenti, 1984).

### **2.1 Bilgisayar Destekli Öğretim (BDÖ):**

Bilgisayarın öğretim-öğrenme sürecinde bir araç olarak kullanılması ise Bilgisayar Destekli Öğretim’dir. Bilgisayar Destekli Öğretimde, herhangi bir derste bir konu, önceden hazırlanmış olan yazılımlarla öğretilir (Akkoyunlu, 1998).

Bilgisayarlardan sınıf ortamında ders içeriklerini doğrudan sunma, başka yöntemlerle öğretilenleri tekrar etme, problem çözme, çeşitli alıştırmalar yapma gibi etkinliklerde öğretim aracı olarak faydalanılmasına Bilgisayar Destekli Öğretim (B.D.Ö.) adı verilir (Özmen, 2004).

Bilgisayar Destekli Öğretim; Bilgisayarın Öğretimde Öğrenmenin meydana geldiği bir ortam olarak kullanıldığı, öğretim sürecini ve öğrenci motivasyonunu güçlendiren, öğrencinin kendi öğrenme hızına göre yararlanabileceği, kendi kendine öğrenme ilkelerinin bilgisayar teknolojisi ile birleşmesinden oluşmuş bir öğretim yöntemidir (Uşun, 2000).

## **2.2 Bilgisayar Destekli Öğretimin Yararları**

Bilgisayar Destekli Öğretimin yararları şöyle sıralanabilir (Keser, 1988);

- Anlaşılmayan noktalar öğrenci tarafından istenildiği kadar tekrar edilebilir.
- Öğrenme sırasında başkasına bağımlılık söz konusu değildir. Her öğrenci kendi öğrenme hızında öğrenim sağlar.

- Bilgisayar destekli öğretimin uygulanması sırasında öğrenci derse aktif olarak katılmak zorundadır.

- Hatalar, eksikler öğrenme sırasında anında görülür ve düzeltilir.

- Yanlış karşı hoşgörü ve öğrencinin her zaman yeniden cevaplama şansı vardır.

- Öğrencilerin derse karşı olan ilgilerini her zaman canlı tutar.

Öğretmeni dersi tekrar etme, hata, ödev düzeltme vb. işlerden kurtararak, öğrencilerle daha yakından ilgilenebilme fırsatı verir.

- Tehlikeli ya da pahalı deney ya da çalışmalar Bilgisayar Destekli Öğretimde, Benzetim Yöntemi ile kolaylıkla yapılabilir.

- Öğretmenlerin dersleri sırasında uyguladıkları öğretim yöntemleri arasındaki farklılıklar, Bilgisayar Destekli Öğretim ile en alt düzeye indirilebilir.

- Öğrenciler daha kısa zamanda ve sistematik bir şekilde öğrenebilir.

- Öğrencilerin dersi izlerken çizimler, renkler, şekiller, resimler vasıtası ile dikkat düzeyleri oldukça yüksek tutulabilir.

- Öğrenim küçük birimlere indirildiğinden, başarı bu birimler üzerinde sınanarak adım adım gerçekleştirilebilir.

## **3. Araştırmanın Yöntemi**

Bu araştırma betimsel nitelikte bir alan araştırmasıdır. Betimsel araştırmalar; geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle saptamayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Bu modeller çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla kullanılır. 137 Soruna ilişkin var olan durum herhangi bir dışsal uyarıcı olmaksızın betimlenmeye çalışılır (Karasar, 1998).

### **3.1 Araştırmanın Evreni ve Örnekleme**

Antalya İlinde, ilköğretim kurumlarında görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Öğretmenlere ait okul ve isim bilgileri Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Elde edilen listeye göre araştırmanın yapıldığı tarihte evren kapsamında yer alan toplam öğretmen sayısı 200'dür. Araştırma evreni örneklem olarak alındığından, ayrıca bir örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Ancak

araştırmada, Antalya ilinde görev yapan ve anketi geçerli sayılan 198 ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretmeninin verileri değerlendirilmiştir.

### **3.2 Veri Toplama Aracı ve Geliştirilmesi**

Verileri toplamak amacıyla Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesine yönelik ilgili alan literatürü taranmış, alanda yapılmış olan benzer anketlerden yararlanılarak uzman görüşü alınmış ve görüş ölçeği formu geliştirilmiştir. Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanılması Hakkında Yeterlilik Düzeyi ile ilgili 16 maddeden oluşan ölçek formu geliştirilmiştir.

Geliştirilen ölçek Antalya İlinde görev yapan İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretmenleri arasından 15 kişilik bir grup üzerinde ön deneme yapılmıştır. Bu ön deneme sonrasında geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak faktör yükü 0.60 değerinden düşük olan maddeler ölçme aracından çıkarılarak ölçme aracına son şekli verilmiştir.

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşleri Likert tipi dörütlü derecelendirme ölçeğiyle toplanmıştır. Öğretmenlerin belirtilen görüşlere sahip olma düzeyleri toplam puanlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Bunun için her bir bölümdeki maddelere sahip olma düzeylerine ilişkin toplam puanlar hesaplanarak, bu değerler büyükten küçüğe “1” den başlanarak sıraya konulmuştur. Her bir görüşe sahip olma düzeyine ait ortalama puanlar kullanılarak, öğretmenlerin o görüşte hangi düzeyde sahip olduğu ölçeklendirilmiştir.

### **3.3 Veri Toplama Aracının Geçerlik ve Güvenirlik alışmaları**

Ölçme aracının geçerliliği, ölçmeyi amaçladığı özelliği tam ve doğru olarak, bir başka özellikle karıştırmadan ölçebilme derecesidir (Tavşancıl, 2005). Ölçme aracının güvenilirliği ise “ölçme aracının ölçtüğü özelliği ya da özellikleri ne derece bir kararlılıkta ölçmekte olduğunun göstergesidir.” (Tekin, 2000). Likert tipi ölçekte güvenilirlik düzeyini saptamak için iç tutarlılığın bir ölçütü olan, Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır.

Alfa katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme;

$0.00 \leq \alpha < 0.40$  ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$  ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$  ise ölçek oldukça güveniliridir.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$  ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.(Özdamar, 2004)

Öleğimiz 2 boyutlu olarak ele alınmış ve bu boyutların altında yer alan ölçeklerin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini test etmek için faktör analizi uygulanmıştır (Büyüköztürk, 2005). Ayrıca İlişki analizinde Spearman's rho korelasyon katsayısı, karşılaştırmalar için ise non-parametrik testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Sonuçlar aşağıda verilmektedir.

## **4. Bulgular**

Korelasyon analizi: iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ve varsa bu ilişkinin şiddetini ve yönünü ölçmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Korelasyon analizi sonucunda, doğrusal ilişki olup olmadığı, ve varsa bu ilişkinin derecesi ve yönü korelasyon katsayısı ile hesaplanır. Bu katsayı -1 ile +1 arasında değişir. 0-1 arasında pozitif ilişki, 0'dan küçük değerlerde negatif ilişki vardır.

Tablo 1 de öğretmenlerin ölçeklere verdikleri cevapların yeterlilik düzeyi bazında korelasyon matrisi verilmiştir. Tabloda gösterilen değerler korelasyon katsayılarıdır.

Tabloya bakacak olursak şu sonuçları çıkarabiliriz.

- ✓ Teknolojik cihaz kullanımı arttıkça yazılımların derste kullanımı artmaktadır.( $p<0,01$ )
- ✓ Yazılımlar hakkında bilgi düzeyi arttıkça yazılımların derste kullanımı artmaktadır.( $p<0,01$ )
- ✓ Teknolojik yeterlilik arttıkça teknolojik cihaz kullanımı ve derste kullanım sıklığı artmaktadır .( $p<0,01$ )

**Tablo 1:** Ölçekler arasındaki korelasyon matrisi

<b>Spearman's rho</b>	1	2	3	9	10
1 Teknolojik cihaz kullanımı	1,000	,294**	,396**	,162*	,187*
2 Yazılımlar hakkında bilgi düzeyi	,294**	1,000	,637**	,331**	,254**
3 Yazılımları derste kullanım sıklığı	,396**	,637**	1,000	,292**	,278**
Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme	,162*	,331**	,292**	1,000	,765**
Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme	,187*	,254**	,278**	,765**	1,000

\*\* . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

\*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 2 ye göre yazılımlar hakkındaki bilgi düzeyi yaş ve hizmet yılı ile negatif korelasyonludur. Yaş ve hizmet yılı arttıkça yazılımlar hakkındaki bilgi düzeyi düşmektedir.( $p<0,05$ ). Aynı şekilde yazılımların derste kullanım sıklığı da yaş ve hizmet yılı ile negatif korelasyonludur Yaş ve hizmet yılı arttıkça yazılımların derste kullanım sıklığı düşmektedir. ( $p<0,05$ ).

**Tablo 2:** Ölçekler ile yaş ve hizmet yılı arasındaki korelasyon matrisi

<b>Spearman's rho</b>	Yaş	Hizmet yılı
1 Teknolojik cihaz kullanımı	-,109	-,114
2 Yazılımlar hakkında bilgi düzeyi	-,184*	-,166*
3 Yazılımları derste kullanım sıklığı	-,149*	-,170*
Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme	-,205**	-,197**
Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme	-,185*	-,174*

\*\* . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

\*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Teknolojik yeterlilik düzeyi ölçeğinin hem kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme hem de bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme yaş ve hizmet yılı ile negatif korelasyonludur. Yaş ve hizmet yılı arttıkça Teknolojik yeterlilik düzeyi düşmektedir. ( $p<0,05$ )

**Tablo 3:** Ölçeklerin Öğretmenlerin cinsiyetine göre karşılaştırılması

	Cinsiyet	n	Ort.	S.S	U	p
Teknolojik cihaz kullanımı	Erkek	86	1,174	0,813	3608,0	0,684
	Bayan	87	1,118	0,792		
Yazılımlar hakkında bilgi düzeyi	Erkek	92	1,485	0,871	4152,0	0,556
	Bayan	95	1,430	0,897		
Yazılımları derste kullanım sıklığı	Erkek	88	0,853	0,704	3824,0	0,787
	Bayan	89	0,806	0,639		
Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme	Erkek	91	1,943	0,723	3691,5	0,435
	Bayan	87	1,902	0,624		
Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme	Erkek	93	1,860	0,688	3959,5	0,449
	Bayan	91	1,739	0,643		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan öğretmenlerin ölçeklere verdikleri cevapların faktörler bazında öğretmenlerin cinsiyetlerine göre karşılaştırılması verilmiştir. Buna göre istatistiksel açıdan cinsiyete göre herhangi bir farklılık yoktur( $p>0,05$ )

**Tablo 4:** Derslerde laboratuvarlardan yararlanmaya göre ölçeklerin analizi

		n	Ort.	S.S.	Chi-Square	P
Teknolojik yeterlilik düzeyi materyal eksikliği	Laboratuvar yok	29	2,100	0,545	8,590	0,035
	Hayır	79	1,907	0,714		
	Kısmen	42	1,727	0,620		
	Evet	24	2,117	0,707		
Teknolojik yeterlilik düzeyi materyal kullanma becerisi	Laboratuvar yok	29	1,975	0,616	14,024	0,003
	Hayır	80	1,715	0,723		
	Kısmen	45	1,615	0,612		
	Evet	26	2,137	0,505		

Yukarıdaki tabloda öğretmenlerin derslerde laboratuvarlardan yararlanıp yararlanmamalarına göre ölçeklere verilen cevapların yeterlilik düzeyi bazında karşılaştırılması verilmiştir. Buna göre; teknolojik yeterlilik düzeyi materyal eksikliği ve materyal kullanma becerisi öğretmenlerin derslerde laboratuvarlardan yararlanıp yararlanmamalarına göre farklılık göstermektedir.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla 2'li karşılaştırmalar yapılmıştır (Mann-Whitney U). Test sonuçlarına göre; teknolojik yeterlilik düzeyi materyal eksikliği için derslerde laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı olmayanlar arasında ( $p<0,05$ ), laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı kullanmayanlar arasında ( $p<0,05$ ) ve laboratuvarı kullananlar ile laboratuvarı kısmen kullananlar arasında ( $p<0,05$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Teknolojik yeterlilik düzeyi materyal kullanma becerisi için derslerde laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı olmayanlar arasında ( $p<0,05$ ), laboratuvarı kullanmayanlar ile laboratuvarı kullananlar arasında ( $p<0,01$ ) laboratuvarı kısmen kullananlar ve laboratuvarı kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

**Tablo 5:** Derslerde bilişim teknolojilerinden yararlanmaya göre ölçeklerin analizi

		n	Ort.	S.S.	Chi-Square	P
Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme	Hayır	22	1,586	0,895	19,795	0,000
	Kısmen	60	1,738	0,546		
	Evet	88	2,150	0,627		
Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme	Hayır	22	1,380	0,830	28,188	0,000
	Kısmen	62	1,624	0,570		
	Evet	91	2,053	0,584		

Yukarıdaki tabloda öğretmenlerin derslerde bilişim teknolojilerinden yararlanıp yararlanmamalarına göre ölçeklere verilen cevapların yeterlilik düzeyleri bazında karşılaştırılması verilmiştir. Buna göre; Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme ve bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme öğretmenlerin derslerde bilişim teknolojilerinden yararlanıp yararlanmamalarına göre farklılık göstermektedir.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla 2'li karşılaştırmalar yapılmıştır (Mann-Whitney U). Test sonuçlarına göre; teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme adına bilişim teknolojilerini kullanmayanlar ile derslerde bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,05$ ) ve bilişim teknolojilerini kısmen kullananlar ile bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme için bilişim teknolojilerini kullanmayanlar ile derslerde bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) bilişim teknolojilerini kısmen kullananlar ile bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

### **Sonuç ve Öneriler**

Teknolojik cihaz kullanımı arttıkça yazılımların derste kullanımı artmaktadır. ( $p<0,01$ ) Yazılımlar hakkında bilgi düzeyi arttıkça yazılımların derste kullanımı artmaktadır ( $p<0,01$ ). Teknolojik yeterlilik arttıkça teknolojik cihaz kullanımı ve derste kullanım sıklığı artmaktadır. ( $p<0,01$ )

Yaş ve hizmet yılı arttıkça yazılımlar hakkındaki bilgi düzeyi düşmektedir. ( $p<0,05$ ). Aynı şekilde yazılımların derste kullanım sıklığı da yaş ve hizmet yılı ile negatif korelasyonludur. Yaş ve hizmet yılı arttıkça yazılımların derste kullanım sıklığı düşmektedir. ( $p<0,05$ ).

Teknolojik yeterlilik düzeyi ölçeğinin hem kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme hem de bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme yaş ve hizmet yılı

ile negatif korelasyonludur. Yař ve hizmet yılı arttıka Teknolojik yeterlilik düzeyi dūřmektedir. ( $p<0,05$ )

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ölçeklere verdikleri cevapların faktörler bazında öğretmenlerin cinsiyetlerine göre karşılaştırılmasında herhangi bir farklılık yoktur( $p>0,05$ )

Teknolojik yeterlilik düzeyi materyal eksikliği ve materyal kullanma becerisi öğretmenlerin derslerde laboratuvarlardan yararlanıp yararlanmamalarına göre farklılık göstermektedir.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla 2'li karşılaştırmalar yapılmıştır (Mann-Whitney U). Test sonuçlarına göre; teknolojik yeterlilik düzeyi materyal eksikliği için derslerde laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı olmayanlar arasında ( $p<0,05$ ), laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı kullanmayanlar arasında ( $p<0,05$ ) ve laboratuvarı kullananlar ile laboratuvarı kısmen kullananlar arasında ( $p<0,05$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Teknolojik yeterlilik düzeyi materyal kullanma becerisi için derslerde laboratuvarı kısmen kullananlar ile laboratuvarı olmayanlar arasında ( $p<0,05$ ), laboratuvarı kullanmayanlar ile laboratuvarı kullananlar arasında ( $p<0,01$ ) laboratuvarı kısmen kullananlar ve laboratuvarı kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme ve bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme açısından öğretmenlerin derslerde bilişim teknolojilerinden yararlanıp yararlanmamalarına göre farklılık göstermektedir.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla 2'li karşılaştırmalar yapılmıştır (Mann-Whitney U). Test sonuçlarına göre; derslerde bilişim teknolojilerini kullananlar ile teknolojik yeterlilik düzeyi kurumsal ve kişisel amaçlar için kullanabilme adına bilişim teknolojilerini kullanmayanlar arasında ( $p<0,05$ ) bilişim teknolojilerini kısmen kullananlar ve ile bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Teknolojik yeterlilik düzeyi bilişim teknolojilerini derslerde etkin kullanabilme için bilişim teknolojilerini kullanmayanlar ile derslerde bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) bilişim teknolojilerini kısmen kullananlar ile bilişim teknolojilerini kullananlar arasında ( $p<0,001$ ) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Derslerde öğretmenlerin teknolojik cihaz kullanmaları teşvik edilmelidir. Bunun için ödül sistemi uygulanabilir. Yazılımlar hakkında bilgi düzeyinin artırılması için hizmet içi eğitim verilmelidir. Öğretmenlerin bilgi düzeyi arttıka buna paralel teknolojik cihaz ve yazılım kullanımının da artığı görülmüştür. Bunun için öğretmenlere uygulama imkânı verilecek projeler geliştirilmelidir.

Yaşça büyük ve deneyimli öğretmenlerimize, teknolojiyi kullanma konusunda gösterdikleri direnci aşmak için onlara bu teknolojilerin eğitime getirdiğı avantajlar anlatılmalıdır. Böylece, onların bilişim teknolojilerinden yararlanmalarını sağlayabiliriz. Öğretmenlerimizin teknolojiyi kullanma bilgisini arttırarak onların daha sık bilişim teknolojilerine başvurmasını sağlanmalıdır. Yaşça ileri öğretmenlerin yeterlilik düzeyi teşviklerle ve verilecek eğitimlerle yeterli seviyeye ulaştırılmalıdır. Bunun için gerekli materyal desteğı sağlanmalıdır.

Öğretmenlerimizin laboratuvar kullanımları sağlanmalı bunun için idareciler azami gayret göstermelidir. Bu konuda teknik destekte değerli öğretmenlerimize temin edilmelidir.

Bilişim teknolojilerinden sadece kurumsal baz da yazışmalar gibi kullanmaktan ziyade çok farklı boyutlarda yararlanılması sağlanabilir. Bunun için gelişmiş yazılımların sunduğu imkânlar öğretmenlere tanıtılmalıdır. Bu ise eğitimde çeşitliliği arttırabilecek önemli bir unsurdur.

### **Kaynakça**

- Alkan, C., Deryakulu, D., Şimşek, N. (1995). “**Eğitim Teknolojisine Giriş: Disiplin, Süreç, Ürün.**”
- Akkoyunlu, B. (1998). “**Bilgisayar ve eğitimde kullanılması, çağdaş eğitimde yeni teknolojiler.**” Anadolu üniversitesi yayınları No:1021, Eskişehir.
- Aytaç, T. (2006). “**Eğitimde Bilişim Teknolojileri.**” Ankara: Asil Yay. s.37.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). “**Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.**” Ankara: Pegem A Yay. 5. Baskı, s.123.
- Çilenti, K. (1984). “**Eğitim Teknolojisi ve Öğretim.**” Ankara: Kadioğlu Matbaası, s. 29.
- Demirel, Ö, Seferoğlu, S., Yağcı E. (2001). “**Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme.**” Ankara: Pegem A Yayıncılık, s.115.
- Karasar, N. (1998). “**Bilimsel Araştırma Yöntemi.**” Ankara: Nobel Yayınevi, s.36.
- Keser, H. (1988). “**Bilgisayar Destekli Öğretim için Bir Model Önerisi.**” Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Koşar, E., Yüksel, S., Alyaz Y. (2003). “**Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme.**” Ankara: Pegem A Yayıncılık, s.3
- Özdamar, K. (2004). “**Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi.**” Eskişehir: Kaan Kitapevi, 5. Baskı, s.633
- Özmen, H. ve Kolomuç, A. (2004). “**Bilgisayarlı öğretimin çözümler konusundaki öğrenci başarısına etkisi.**” Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 12(1), s. 57-68. Ankara.
- Tavşancıl, E. (2005). “**Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi.**” Ankara: Nobel Yayıncılık, s.35.
- Tekin, H. (2000). “**Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.**” Gözden Geçirilmiş 14. Baskı. Ankara: Yargı Yayınları s.57
- Uşun, S. (2000). “**Dünya’da ve Türkiye’de Bilgisayar Destekli Öğretim**” Pegem A Yay. Ankara
- Yalın, H., İ. (1999). “**Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme.**” Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s.3.



## **Coğrafya Dersi 10. Sınıf Çevre ve Toplum Öğrenme Alanında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi\***

*The Effect of Conceptual Change Approach in “Environment and Society”, a learning domain of 10<sup>th</sup> grade Geography Course On Student’s Achievement and remedy for misconceptions.*

**Servet KARABAĞ\*\* - Ömer TÜRKSEVER\*\*\***

### **Özet**

Bu araştırma, Orta öğretim 10.sınıf öğrencilerinin, Çevre ve Toplum öğrenme alanında yer alan konulardaki kavramları anlama düzeylerinin ve kavram yanlışlarının belirlenmesi ve kavramsal değişim yaklaşımı ile giderilmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara Altındağ ilçesi İskitler Anadolu Mesleki ve Teknik Lisesi 10. Sınıflarında öğrenim gören iki şubedeki öğrencilerden oluşturmuştur. Araştırmada, deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen sınıflardan biri kontrol (n=24) diğeri deney grubu olarak (n=24) atanmıştır. Deney grubunda çevre ve toplum öğrenme alanının öğretiminde, kavramsal değişim yaklaşımına uygun olarak kavramsal değişim metinleri ve kavram haritaları kullanılırken, kontrol grubunda ise programa dayalı diğeryapılandırıcı yaklaşım yöntemleri kullanılarak ders işlenmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla Başarı Testi uygulanmış, ayrıca öğretmenlerle mülakat ve sınıf içi gözlemler yapılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puanlarının analizinde tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ön testte, kavram anlama başarısı açısından, deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı, son testte ise deney grubunun lehine anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda, çevre ve toplum öğrenme alanının öğretiminde, kavramsal değişim yaklaşımına dayalı öğretim yöntemleri ve materyallerin kullanılan diğeryöntemlere göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda araştırmacılara, öğretmenlere ve program geliştirme uzmanlarına bazı önerilerde bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** *Coğrafya öğretimi, Kavram, Kavram Öğrenimi, Kavramsal Değişim Yaklaşımı*

### **Abstract**

This research aims to determine 10th grade student’s level of understanding concepts taking place in “Environment and Society”, a learning domain and misconceptions in addition to arming to overcome misconceptions with the approach of conceptual change. The sample of the research is composed of two 10<sup>th</sup> grade classes in a vocational high school of Altındağ, the county of Ankara. Semi experimental design was used in the research. One of the classes was chosen as the control group (n = 24) whereas the other was determined as an experimental group (n = 24) In teaching of “Environment and Society” a learning domain of Geography course, conceptual change text and concept maps were used in the experimental group while the other teaching methods concerning the curriculum were used. Achievement test, interview with teachers and classroom observations were used to collect data. The analysis of experimental and control group pretest and past-test scores were made with one way analysis of variance. Results of the analysis showed that there was no statistically meaningful difference between the experimental and control groups.

In pre-test in terms of the success to understand concept whereas there was a meaningful difference on behalf of the experimental group in past-test. At the end of the research, it was found

\* Bu çalışma “Coğrafya Dersi 10. Sınıf Çevre ve Toplum Öğrenme Alanında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Coğrafya Eğitimi

\*\*\* Dr. MEB. İskitler Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

that teaching methods and materials based on conceptual change approach in teaching of “Environment and Society”, a learning domain of the course were more effective than the other teaching methods. Moreover, some suggestions were made to researchers, teachers and curriculum specialists.

**Keywords;** *Geography Teaching, Concept, Concept Teaching, Conceptual Approach*

## **Giriş**

Eğitim toplumsal bir olgudur ve ana ögesi öğrencidir ve eğitim, günümüzün en önemsenmesi gereken konularından birisidir.

Bugünkü içeriği ile coğrafya, doğa ve insana ait birçok konuda hem uygulamalı hem de teorik çalışmaları gerçekleştirir. Dolayısıyla günümüz dünyasının karmaşık ilişkilerini anlamak, doğa ve insana ait çeşitli problemlere çözümler üretebilmek, sürdürülebilir bir geleceği tasarlayabilmek ancak coğrafya eğitimi ile doğru ve kalıcı olur (Öztürk, 2007).

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen ve son zamanlarda öğrenme-öğretme ortamlarında sıklıkla kullanılan, kavramsal değişim yaklaşımında da öğrencileri ön bilgileri ön planda tutulmakta ve öğretim etkinlikleri buna göre planlanmaktadır (Yürük, 2000; Uzuntiryaki ve diğ., 2000; Canpolat ve Pınarbaşı, 2002; Mason, 2002).

Kavramsal değişim, öğrencilerin kavram yanlışlarından, yani bilimsel olmayan bilgilerinden, bilimsel olarak doğru kabul edilen bilgilere geçiş yapabilmeleri konusunda cesaretlendiren, alternatif bir yaklaşımı temsil etmektedir (Canpolat ve Pınarbaşı, 2002, Canpolat ve diğ., 2004).

Kavramsal değişimin gerçekleşme sürecinde ilk olarak, kavram yanlışları ön planda tutulmakta ve bu yanlışların değiştirilmesi ya da yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmaktadır. Bu süreçte öğrencilerin, öncelikle karşılaştıkları yeni bir problemin çözümünde mevcut bilgilerinin yetersiz olduğunun farkına varmaları gerekmektedir. Bu yetersizlik hissedildiğinde, öğrencilerde önceki bilgileri ile yeni bilgileri arasında bir uyumsuzluk ve bunun sonucunda da zihinsel çatışma meydana gelecektir. Böylece, öğrenci kavramsal değişime hazır hale gelecektir. Bu noktadan sonra öğrencilere verilecek yeni kavram, onlar tarafından anlaşılır, mantıklı ve verimli bulunmalıdır (Posner ve diğ. 1982).

Kavramsal Değişim Yaklaşımları, kavramsal değişim modeline uygun olarak, kavramsal değişim sürecini gerçekleştirmek için birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Öğrencilerde kavramsal değişimi gerçekleştirmeyi amaçlayan çalışmalarda genellikle; kavramsal değişim metinleri, kavram haritalama, analogi, çalışma yapıları ve rehber materyaller kullanılmaktadır

Kavramsal Değişim Metinleri, Kavramsal değişim yaklaşımının uygulanmasında, kavramsal değişim metinleri önemli öğretim araçlarıdır (Yürük, 2000; Toka ve Aşkar, 2002; Özmen ve Demircioğlu, 2003; Köse, 2004; Tekin ve diğ. 2004; Köse ve Uşak, 2007).

Kavramsal değişim metinleri, öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarını keşfetmelerini sağlayan ve onlara bilimsel olarak kabul edilen doğru kavram veya fikri sunan yazılı dokümanlardır (Uzuntiryaki ve diğ. 2001; Ölmez ve diğ. 2001; Ünal, 2007). Öğretim sırasında öğretmenlerin çoğunlukla ders kitaplarını ve yazılı materyalleri kullandıkları düşünülürse, kavramsal değişim metinleri öğretmenlere daha alışılmış bir araç olarak gelmektedir (Tekin ve diğ., 2004).

Kavramsal değişim metinleri, öğrencilerin sahip oldukları olası kavram yanlışları ile bilimsel olarak doğru kabul edilen bilgiler arasındaki çelişkileri açık bir şekilde ortaya koyan metinlerdir (Toka ve Aşkar, 2002).

Kavram haritaları da öğrencileri kavramsal değişime yönlendiren etkili yöntemlerden biridir. Kavram haritaları, kavramlar arasındaki ilişkileri ve hiyerarşiyi görselleştiren eğitim araçlarıdır (Kılıç ve Sağlam, 2004; Köse ve Uşak, 2007). İnsanların olaylar ve fikirler arasında nasıl bağlantı kurduklarını göstermeyi amaçlamaktadır (Çimer ve Çimer, 2002). Öğrenciler, kavram haritasını oluştururken, yeni öğrendikleri kavramlar ile mevcut bilgileri arasında yer alan kavramları hiyerarşik bir ağ oluşturacak şekilde yeniden organize ederler. Böylece kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarırlar. Bu şekilde, öğrencilerin konuyla ilgili ön kavramları tespit edildiği gibi, bilgi aktarımından sonra ilk kavramlarının ne derece değiştiği ya da değişmediği de somut olarak belirlenebilmektedir (Ekiz, 2001; Duru, 2001; Köse ve Uşak, 2007).

Kavramsal değişim metinleri, kavram haritalarıyla birlikte kullanıldığında, kavram yanlışlarının giderilmesinde daha etkili olduğu belirtilmektedir (Uzuntiryaki ve Geban, 1998; Ölmez ve diğ. 2001; Köse, 2004;).

Bu çalışmada “Çevre ve Toplum” öğrenme alanındaki konuların öğretiminde, kavramsal değişimin gerçekleştirilmesi amacıyla kavramsal değişim metinleri ve kavram haritaları birlikte kullanılmıştır. Ülkemizde ve uluslararası literatürde kavramsal değişim yaklaşımı, matematik ve fen bilimleri eğitimi alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın sosyal bilimlerde de kullanılabileceği belirtilmektedir. Ülkemizde fen bilimleri eğitiminde kavramsal değişim yaklaşımının yaygın olarak kullanılmasına karşılık, sosyal bilimler, dolayısıyla coğrafya eğitiminde bu yaklaşıma dayalı araştırmalara pek rastlanmamıştır.

Kavramsal değişim yaklaşımı ve bu yaklaşıma bağlı öğretim stratejileri ve materyallerin kullanılmasının, öğrencilerin çevre ve toplum öğrenme alanını anlamasına katkı yapacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışmada belirlenen yanlışlar ve bu yanlışları gidermede kullanılan öğretim stratejisi ve materyaller ile ilgili sonuçların, öğretmenlere ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

#### **Araştırmanın Amacı**

Bu araştırmanın amacı; ortaöğretim 10.sınıf öğrencilerinin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında yaşadıkları kavram yanlışları belirlemek; öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarının giderilmesinde ve öğrenci başarılarının artırılmasında kavramsal değişim yaklaşımının etkisini ortaya çıkarmaktır.

#### **Alt Amaçlar**

- 1- Ortaöğretim 10.sınıf öğrencilerinin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında yaşadıkları kavram yanlışları nelerdir?
- 2- Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin coğrafya dersi “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında yer alan kazanımlarla ilgili başarı testi puanları
  - a) Gruplara (deney-kontrol) göre farklılaşmakta mıdır?
  - b) Ölçümlere (öntest-sontest) göre farklılaşmakta mıdır?
  - c) Grup\*ölçüm faktörlerinin ortak etkisine göre farklılaşmakta mıdır?

#### **Araştırmanın Önemi**

Öğrencilerin, önceden sahip oldukları ön bilgilerle okula başladıkları bilinen bir gerçektir. Bu ön bilgilerin bir kısmını kavram yanlışları oluşturmaktadır. Son zamanlarda yapılan çok sayıdaki araştırmalar, öğrencilerin, öğretim sürecine girmeden önce çeşitli konularda ön bilgilere sahip olduğunu ve öğrencilerin sahip olduğu bu ön bilgilerin, müfredat içerisindeki bilimsel bilgilerden önemli derecede farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna dayalı olarak, öğrencilerin doğru olmayan bilgilerinin ortaya çıkış

nedenlerinin tespiti ile bunların giderilmesine yardımcı olacak öğretim tekniklerinin değerlendirilmesine yönelik araştırmalar da önem kazanmaktadır (Pınarbaşı, 2002).

Bu bağlamda, öğrencinin sahip olduğu ön bilgilerinin, varsa kavram yanlışlarının bilinmesi gerekir. Bu şekilde daha sonraki öğrenmelerine olumsuz etki edecek bilgilerin tespit edilip düzeltilmesi sonucunda daha etkili ve doğru bir eğitim öğretim süreci oluşabilir. Zaten amaçlanan da etkili, doğru ve öğrencinin sürekli aktif olduğu bir eğitim öğretim sürecidir. Araştırmanın konusu olan kavramsal değişim yaklaşımı; yapılandırmacı yaklaşım ile temellenen ve onun ilkelerini barındıran ilk kavramlarla bilimsel kavramları ilişkilendirerek kavram yanlışlarının yok edilmesini sağlamaktadır yani bilimsel kavramların kavram organizasyonuna yerleştirilmesine imkan veren modern kavram öğretimi yaklaşımlarından biri olduğu söylenebilir.

Bu araştırma coğrafya öğretiminde yeni program çerçevesinde yer alan “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında öğrencilerin sahip olduğu kavram yanlışlarının tespit edilip giderilmesine yönelik ilk çalışma olması ve coğrafya alanında yine kavramsal değişim yaklaşımını kullanması bakımından önemli bir çalışma olacaktır. Yapılan bu araştırmanın konuyla ilgili yapılacak olan diğer çalışmalara da örnek olacağı düşünülmektedir.

### **Sayıtlar**

Bu araştırmanın temelinde aşağıdaki varsayımlardan hareket edilecektir:

1. Araştırmada, veri toplama amacıyla kullanılan testlere katılan öğrencilerin, soruları samimi olarak cevaplandıkları ve bu cevapların, araştırılan kavramla ilgili anlamalarını tam olarak yansıttığı,
2. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının amaca uygun olarak hazırlandığı,
3. Uygulama aşamasında deney ve kontrol grubundaki öğrenciler arasında çalışmayı etkileyecek herhangi bir etkileşim olmadığı varsayılmıştır.

### **Sınırlılıklar**

Araştırma,

1. Kavram yanlışlarının belirlenmesinde kullanılan “Çevre ve Toplum” Başarı Testi’nin uygulanması ile,
2. Araştırma, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim 10. sınıf coğrafya dersi öğretim programında yer alan Çevre ve Toplum öğrenme alanı ile,
3. Ankara il merkezinde yer alan Ortaöğretim onuncu sınıfında eğitim gören 46 öğrenci ile,
4. Öğrencilerinin Çevre ve Toplum öğrenme alanında yaşadıkları kavram yanlışları belirlemek amacıyla 10. sınıf şubelerinin her birinden intact olarak seçilen öğrenciler ile yapılandırılmamış görüşme tekniği uygulaması ile sınırlıdır.

### **Yöntem**

Bu bölümde; araştırmanın modeli ve deseni, araştırmanın yürütüldüğü grup, ders materyallerinin ve ölçme araçlarının hazırlanması, özellikleri, uygulanması ile araştırmadan elde edilen veriler ve bu verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler açıklanmıştır.

### **Araştırma Modeli**

Bu bölüm; ortaöğretim 10.sınıf öğrencilerinin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında yaşadıkları kavram yanlışları belirlemek ve öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarını kavram değiştirme metinleriyle giderilmesine yönelik uygulama ve veri toplama araçlarının geliştirilmesi, uygulanması ve uygulamalardan elde edilen verilerin değerlendirme sonuçlarından oluşmaktadır. Bu çalışmada, kavramsal değişim metinlerinin,

öğrencilerin kavram yanlışlarını gidermede etkinliğinin ölçülmesi amaçlandığından, araştırmanın yöntemi deneysel yöntem olarak belirlenmiştir.

### **Verilerin Analizi**

Çoktan seçmeli sorulardan oluşan Başarı Testi'nin analizinde, gruplar içinde ve aralarında yapılan karşılaştırmalar SPSS kullanılarak yapılmıştır. Hesaplamalarda doğru cevap 1, yanlış ve boş cevaplar ise 0 puan olarak dikkate alınmıştır. Gruplar içindeki anlamlılık bağımlı t-testi ile araştırılırken, gruplar arasındaki fark bağımsız t-testi ile analiz edilmiştir. Uygulama öncesinde ve sonrasında deney ve kontrol grubu arasında, kavramları anlama bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla test sonuçlarına göre gruplar arasında bağımsız t testi yapılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puanları SPSS istatistik programı yardımıyla çift yönlü varyans analizi (Two-Way ANOVA For Repeated Measure) yapılarak karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada araştırmanın alt problemlerin uygun olarak frekans yüzde aritmetik ortalama ve tek faktör üzerinde tekrarlı ölçümler için iki faktörlü Anova (Repeated Measure Anova) testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları tablolar halinde sunulmuştur. Bulguları yorumlanmasında  $\alpha$  .005 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

### **Bulgular ve Yorum**

Bu bölümde, çalışmada ele alınan alt problemlerin test edilmesine ilişkin bulgular sunulmuş ve bulgulara dayanılarak yorumlar yapılmıştır.

### **Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum**

Araştırmanın birinci alt probleminin analizinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin çevre ve toplum öğrenme alanında yer alan konulardaki kavramlarına ilişkin mevcut kavram yanlışlarının neler olduğu araştırılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesi kavram yanlışlarının neler olduğuna ilişkin veriler yüzde (%) ve frekans (f) olarak Tablo-1'de verilmiştir.

**Tablo 1:** *Deney-Kontrol Grubu Öğrencilerinin Uygulama Öncesinde Kavram Testine Verdikleri Cevapların Seçeneklere Göre Dağılımı*

Sorular		A		B		C		D		E	
		Kontrol	Deney	Kontrol	Deney	Kontrol	Deney	Kontrol	Deney	Kontrol	Deney
1	F	1	0	0	0	2	0	9	18	12	6
	%	4,1	0	0	0	8,3	0	37,5	75	50	25
2	F	7	6	9	9	2	1	6	8	0	0
	%	29,1	25	37,5	37,5	8,3	4,1	25	33,3	0	0
3	F	3	5	5	3	3	1	1	4	12	11
	%	12,5	20,8	20,8	12,5	12,5	4,1	4,1	16,6	50	45,8
4	F	0	3	1	2	9	6	1	2	12	11
	%	0	12,5	4,1	8,3	37,5	25	4,1	8,3	50	45,8
5	F	6	5	0	0	13	15	3	1	2	3
	%	25	20,8	0	0	54,1	62,5	12,	4,1	8,3	12,5
6	F	14	17	6	2	2	4	1	1	0	0
	%	58,3	70,8	25	8,3	37,5	25	4,1	8,3	50	45,8
7	F	0	2	18	17	1	2	3	1	2	2
	%	0	8,3	75	70,8	4,1	8,3	12,5	4,1	8,3	8,3
8	F	14	9	3	5	7	5	0	3	0	2
	%	58,3	37,5	12,5	20,8	29,1	20,8	0	12,5	0	8,3
9	F	6	5	0	0	13	15	3	1	2	3

	%	25	20,8	0	0	54,1	62,5	12,5	4,1	8,3	12,5
10	F	1	5	2	2	7	3	5	3	8	12
	%	4,1	20,8	8,3	8,3	29,1	12,5	20,8	12,5	33,3	50
11	F	2	2	2	4	10	6	6	4	4	8
	%	8,3	8,3	8,3	16,6	4	25	25	16,6	16,6	33,3
12	F	3	5	1	3	5	4	12	11	3	1
	%	12,5	20,8	4,1	12,5	20,8	16,6	50	45,8	12,5	4,1
13	F	5	6	4	2	16	10	0	2	1	2
	%	20,8	25	16,6	8,3	66,6	42	0	8,3	4,1	8,3
14	F	2	1	6	9	4	3	8	7	3	4
	%	8,3	4,1	25	20,8	42	16,6	0	12,5	12,5	4,1
15	F	10	6	6	5	10	4	0	3	3	1
	%	42	25	25	20,8	42	16,6	0	12,5	12,5	4,1
16	F	10	8	0	4	5	4	6	5	3	3
	%	42	33,3	0	16,6	20,8	16,6	25	20,8	12,5	12,8
17	F	5	9	2	3	5	2	3	5	8	6
	%	20,8	37,5	8,3	12,5	20,8	8,3	12,5	20,8	33,3	25
18	F	8	8	11	6	0	4	3	1	2	5
	%	33,3	33,3	54,1	25	8,3	16,6	16,6	4,1	8,3	20,8
19	F	1	8	13	6	2	4	4	1	4	5
	%	4,1	33,3	54,1	25	8,3	16,6	16,6	4,1	8,3	20,8
20	F	4	4	2	3	13	11	4	4	1	2
	%	16,6	16,6	8,3	12,5	54,1	45,8	16,6	16,6	4,1	8,3
21	F	0	5	0	0	15	14	6	1	3	4
	%	0	20,8	0	0	62,5	58,3	25	4,1	12,5	16,6
22	F	5	3	7	10	5	4	4	5	3	2
	%	20,8	12,5	29,1	42	20,8	16,6	16,6	20,8	12,5	8,3
23	F	3	3	1	4	4	3	2	0	14	14
	%	12,5	12,5	4,1	46,6	46,6	12,5	8,3	0	58,3	58,3
24	F	1	4	1	1	16	12	5	5	1	2
	%	4,1	16,6	4,1	4,1	66,6	50	20,8	20,8	4,1	8,3
25	F	7	5	1	1	1	4	5	2	10	12
	%	29,1	20,8	4,1	4,1	4,1	16,6	20,8	8,3	42	50
26	F	6	5	5	4	4	4	6	7	3	4
	%	25	20,8	20,8	16,6	16,6	16,6	25	29,1	12,5	16,6
27	F	0	2	2	2	5	0	1	2	16	18
	%	0	8,3	8,3	8,3	20,8	0	4,1	8,3	66,6	75
28	F	1	3	0	1	5	3	13	15	3	2
	%	4,1	12,5	0	4,1	20,8	12,5	12,5	62,5	12,5	8,3
29	F	7	4	2	3	2	4	5	8	8	6
	%	29,1	16,6	8,3	12,5	8,3	16,6	20,8	33,3	33,3	25
30	F	2	10	16	12	0	3	1	3	5	2
	%	8,3	42	66,6	50	0	2,5	4,1	12,5	20,8	8,3
31	F	14	1	5	7	0	3	1	1	4	3
	%	58,3	4,1	20,8	29,1	0	12,5	4,1	4,1	16,6	12,5
32	F	1	8	3	5	10	11	4	4	3	3
	%	4,1	33,3	12,5	20,8	42	45,8	16,6	16,6	12,5	12,5
33	F	5	3	0	2	1	1	0	1	18	12
	%	20,8	12,5	0	8,3	4,1	4,1	0	4,1	75	50
34	F	7	3	8	5	2	2	6	11	1	3
	%	29,1	12,5	33,3	20,8	8,3	8,3	25	45,8	4,1	12,5

### **İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum**

Araştırmanın ikinci alt probleminin analizinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin coğrafya dersi “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarı puanlarının gruplara (deney-kontrol), ölçümlere (öntest-sontest) ve grup\*ölçüm faktörlerinin ortak etkisine göre

farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır.

Öğrencilerin Çevre ve Toplum öğrenme alanı başarı testinden aldıkları öntest-sontest ortalama puan ve standart sapma değerleri Tablo-2’de verilmiştir.

**Tablo 2:** Öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı Başarı Testinden Aldıkları Öntest-Sontest Ortalama Puan ve Standart Sapma Değerleri

GRUP	ÖNTEST			SONTEST		
	N	X	S	N	X	S
<b>Deney</b>	<b>24</b>	<b>18.00</b>	<b>4.81</b>	<b>24</b>	<b>33.12</b>	<b>1.70</b>
<b>Kontrol</b>	<b>24</b>	<b>17.67</b>	<b>5.23</b>	<b>24</b>	<b>22.71</b>	<b>3.90</b>

Tablo-2’de görüldüğü üzere, kavramsal değişim yaklaşımının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesi 10. sınıf “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı testi ortalama puanı  $X = 18.00$  iken, bu değer deney sonrasında  $X = 33.12$  olmuştur. Programa dayalı öğretimin uygulandığı kontrol grubundaki öğrencilerin aynı puanları sırasıyla  $X = 17.67$  ve  $X = 22.71$ ’dir. Buna göre hem kavramsal değişim yaklaşımının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin hem de programa dayalı öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin çevre ve toplum öğrenme alanı başarı düzeylerinde bir artış gözlemlendiği söylenebilir.

İki ayrı deneysel işleme maruz kalan öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarı puanlarında deney öncesine göre, deney sonrasında gözlenen söz konusu değişmelerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin çift yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-3’te verilmiştir.

**Tablo 3:** Çevre ve Toplum öğrenme alanı Öntest - Sontest Başarı Puanlarının ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Gruplar Arası	1626.50	47			
<b>Grup (D/K)</b>	693.375	1	693.375	34.181	.000
Hata	933.125	46	20.285		
Gruplarıçi	3694.001	48			
<b>Ölçüm (Öntest-Sontest)</b>	2440.167	1	2440.167	174.354	.000
<b>Grup* Ölçüm</b>	610.042	1	610.042	43.589	.000
Hata	643.792	46	13.995		
Toplam	5320.501	95			

Tablo-3 incelendiğinde, araştırmanın daha önce belirtilen hipotezlerine ilişkin bulgular aşağıda verildiği şekilde açıklanabilir.

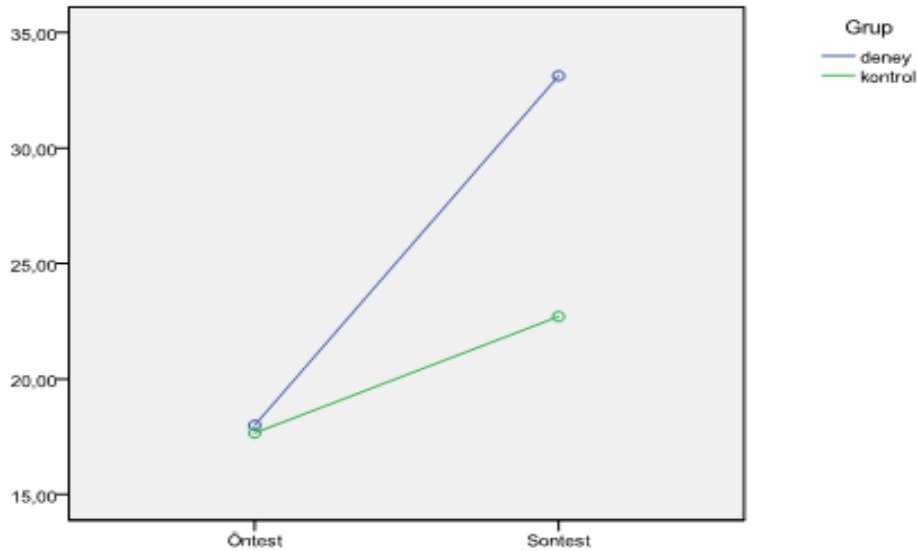
- A) Deney ve kontrol grubunun deney öncesi ve deney sonrası öntest ve sontest toplam “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı testi başarı puanları arasında anlamlı bir fark vardır [ $F_{(1, 46)} = 34.181$ ;  $p < 0.05$ ]. Bu bulgu, deney ve kontrol gruplarında bulunan öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarı puanlarının ölçüm ayrımı

(deney öncesi ve deney sonrası) yapmaksızın farklılaştığını gösterir.

- B) Öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarıları ile ilgili olarak, öntest - sontest ortalama başarı puanları arasında anlamlı bir fark vardır. [ $F_{(1-46)} = 174.354$ ;  $p < 0.05$ ]. Bu bulgu, grup ayrımı yapmaksızın öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarılarının uygulanan öğretim modeline bağlı olarak değiştiği söylenebilir.
- C) Tablo-3’teki analiz sonuçlarına göre iki ayrı öğretim modelinin uygulandığı deney ve kontrol grubu öğrencilerinin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı testine ait başarı puanlarının deney öncesinden sonrasına anlamlı farklılık gösterdiği, yani farklı işlem gruplarında (deney ve kontrol grubu) olmak ile tekrarlı ölçümler faktörlerinin çevre ve toplum öğrenme alanı testi başarı düzeyleri üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduğu bulunmuştur [ $F_{(1-46)} = 43.589$ ;  $p < 0.05$ ]. Bu bulgu, Kavramsal Değişim Yaklaşımı ve Programa Dayalı öğretim yöntemlerini uygulamanın öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanına ait başarılarını artırmada farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Yani, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanına ait başarıları denemelere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Başka bir anlatımla uygulanan deneysel işlemin bir sonucu olarak “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarıları değişmektedir. Öğrencilerin “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı başarılarında gözlenen bu farklılıkların kavramsal değişim yaklaşımından kaynaklandığı söylenebilir. “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı testi puanlarında deney öncesine göre daha fazla artış gözlenen kavramsal değişim yaklaşımının, programa dayalı öğretime göre öğrencilerin çevre ve toplum öğrenme alanına ait başarılarını artırmada daha etkili olduğu görülmektedir.

*Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin “Çevre ve Toplum” Öğrenme Alanı Testine İlişkin Öntest-Sontest Başarı Puanlarını Gösteren Diyagram*





## **Sonuçlar**

Araştırma sürecinde elde edilen bulgu ve yorumlardan ulaşılan sonuçlar ařaēıda verilmiştir.

### **Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar**

1. Araştırma öncesinde öğrencilerin, ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanında yer alan konulara ait kavramlara ilişkin yanılgılarını belirlemek için yapılan ön test sonuçlarında her iki araştırma grubunda yer alan öğrencilerin kavramları anlamakta zorlandıkları ve birçok kavram yanılgısına sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır. Araştırmanın bu sonucu başka araştırmalarla da paralellik göstermektedir (Akbaş, 2002; Başıbyk ve diē., 2004; Alım ve diē. 2008; Gülüm, 2010; Kılıoēlu 2011).

2. Çalışmada, deney ve kontrol grubunun birbiri ile denk olup olmadığını belirlenmesi amacıyla uygulama öncesi başarı testi ntest olarak uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre ntestte uygulanan başarı testi sonucunda deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanında yer alan kavramları ile ilgili ön bilgilerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılık gstermediēi tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ilgili kavramlarla ilgili ön bilgilerinin arasında anlamlı farkın olmaması, uygulanan kavram deēiřim metinleri ve programa dayalı ğretim yaklaşımlarının karşılaştırılması açısından önem arz etmektedir.

3. İki ayrı ğretim yönteminin uygulandıēı deney ve kontrol grubu ğrencilerinin ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanında yer alan kavramlarla ilgili teste ait başarı puanlarının deney öncesinden sonrasına anlamlı farklılık gsterdiēi, başka bir ifade ile farklı işlem gruplarında (deney ve kontrol grubu) tekrarlı ölümler faktörlerinin ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanındaki başarı düzeyleri üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduēu bulunmuştur. Bu bulgu, kavramsal deēiřim metinleri ve programa dayalı ğretim uygulamalarının öğrencilerin ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanındaki kavramlara ait başarılarını artırmada farklı etkilere sahip olduēunu göstermektedir. Başka bir anlatımla uygulanan deneysel işlemin bir sonucu olarak öğrencilerin kavramlara yönelik başarıları deēiřmektedir. Bu farklılıkların kavramsal deēiřim metinlerinden kaynaklandıēı söylenebilir. Öğrencilerin başarı testi puanlarında deney öncesine göre daha fazla artış gözlenen kavramsal deēiřim metinlerinin, programa dayalı ğretim yapılan gruba göre öğrencilerin ‘evre ve Toplum’ ğrenme alanında yer alan kavramlara ait başarılarını artırmada daha etkili olduēu görülmektedir. Kavram deēiřim metinlerinin başarıyı arttırdıēına ilişkin bulgu, benzer araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (zdemir ve Geban, 1998; Geban ve Bayır, 2000; Yrk, 2000; lmez ve diē. 2001; Sönmez ve diē., 2001; Canpolat, 2002; Gedik ve diē., 2003; Pınarbaşı, 2002; Sevim, 2007; Akbaş, 2008; Kılıoēlu, 2011).

Kavramsal deēiřim metinlerinin kullanıldıēı deney grubundaki öğrencilerin yanılgılarının giderilmesinde programa dayalı yaklaşımın uygulandıēı kontrol grubundan daha etkili olmasının sebebi bu metinlerin hazırlanmasında öğrencilerin mevcut kavram yanılgılarının belirlenip bilimsel bilgilerle olan uyumsuzluk ya da çelişkilerine dikkat çekilerek hazırlanmalarından kaynaklandıēı düşünülebilir. Çünkü bu şekilde deney grubundaki öğrenciler kendi yanlış fikirlerini farkına varmış ve mevcut bilgilerinin yeniden düzenleme yoluna gitmişlerdir. Bu da kavram yanılgılarının büyük lde giderilmesine yardımcı olmuştur. Oysa programa dayalı öğretimin gerekleřtirildiēi kontrol grubunda ğretim öğrencilerin ön bilgileri dikkate alınmadan gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle de kavram yanılgılarının giderilme oranı daha düşük seviyelerde kalmıştır(Kılıoēlu, 2011).

4. Uygulama sonrasında yanlış olduğu tespit edilen “Çevre ve Toplum” kazanım alanında yer alan kavramlarla ilgili öğrencilerin kavramları anlama düzeylerinde önemli oranda değişimler meydana gelmiştir.

### **Öneriler**

Orta öğretim 10.sınıf öğrencilerinin, “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında yer alan konulardaki kavramları anlama düzeylerinin ve kavram yanlışlarının belirlenmesi ve kavramsal değişim yaklaşımı ile giderilmesini amaçlayan bu çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanılarak bazı önerilerde bulunulabilir.

1. Öğretim esnasında öğrencilerin kavram yanlışları aktif hale getirilerek onların doğru olmayan bilgileri ile bilimsel bilgiler arasındaki uyumsuzluk açık bir şekilde ortaya konulmalı. Öğrencilerde kavramsal değişimi sağlayacak şekilde ikna edici bilgiler sunulmalıdır. Bunun devamında ise yanlış içeren fikirlerin doğru olmadığını ispatlayan kanıtlar sunulmalı ve son olarak konu ile ilgili bilimsel bilgiler verilmelidir. Bu esaslara göre hazırlanan kavram değişim metinleri ile kavram haritaları yöntemi, özellikle “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında diğer öğretim yöntemlerindeki uygulamalardan daha etkili olmuştur.

2. Kavramsal değişimin gerçekleşmesi için gerekli zaman ve ortamın sağlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle kavramsal değişim sürecinde; yanlışların ve bunların nedenlerinin tartışılması, öğrencilere düşüncelerini özgürce ifade etme fırsatı sunulması ve günlük yaşamlarından başlamak kaydıyla yeni kavramlara ilişkin doğru örnek ve bilgilerin uygun materyallerle verilmesi gibi adımların önemi iyi anlaşılmalıdır. Bu sürecin başarılı olması için gerekli önlemler alınmalıdır. Öğrencilerin kavram yanlışlarının fazla olduğu konulara öğretim programlarında daha fazla zaman ayrılması yararlı olacaktır.

3. Kavramsal değişim yaklaşımı ile ilgili yapılan bu uygulamada lise onuncu sınıf öğrencilerinin coğrafya dersine ilişkin olumlu tutum geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Kavramları somutlaştırarak çeşitli basamaklarda öğrenci etkileşimiyle uygulanan bu stratejinin öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Bu amaçla başta coğrafya dersi olmak üzere orta öğretimde öğrencilerin tutumlarını olumlu bir şekilde etkilemek için bu strateji kullanılabilir.

4. Kavram yanlışlarını yok etmek adına hazırlanan kavram değiştirme metinlerinin hem yanlış olan kavramların neden yanlış olduğunu açıklaması hem de bu metinlerin, bilişsel çatışma yaratacak diğer bazı öğretim yöntemleri ile birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu araştırmacılara göre, ders kitaplarında fazlaca yer alan ve genellikle teorik konu anlatımına dayanan geleneksel metinler, kavram yanlışlarını gidermede yeterince etkili değildir. Bu nedenle Ülkemizdeki eğitim sisteminde kavramsal değişim yaklaşımı ve bu yaklaşımın içerisinde yer alan kavramsal değişim metinleri, öğretmen eğitiminde ve ders kitaplarının hazırlanmasında dikkate alınmalıdır.

5. Kavram öğretiminde etkili olan stratejiler yanında önemli teknik, materyal ve yöntemlerde vardır. İlgili çalışma yapılırken, başta kavramsal değişim yaklaşımı olmak üzere kavramsal değişimi sağlayan yöntem, teknik ve materyallerin Fen ve Teknoloji derslerinde kullanıldığı ve bu konuda pek çok araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın kavramsal boyutunda bu yöntem, teknik ve materyallerin başta coğrafya dersi olmak üzere sosyal bilimlerde de kullanılabileceği ve etkili sonuçlar doğurabileceğine söylenebilir.

6. Milli Eğitim Bakanlığı'nca 2005 yılında uygulanmaya başlayan yeni coğrafya oğretim Programının oğrenciyi merkez alan yaklaşımların ve stratejilerin kullanılması benimsenmiştir. Bununla birlikte programın amacına uygun olarak uygulanması için oğrenme alanları ve bu oğrenme alanlarında yer alan kazanmaların oğretmenler tarafından doğru anlaşılması gerekmektedir. Oğrenci merkezli yaklaşımı temel alan farklı oğretim stratejilerinin oğretmelere tanıtılması sağlanmalıdır. Ozellikle farklı oğretim yontemlerine ilişkin uygulamaları da içine alan bu türden araştırmalar, programın amacına uygun olarak yürütülmesine fayda sağlayacaktır. Bu çalışmaların uygulayıcılara, farklı oğretim yontemleri ve bunların sınıf içinde nasıl uygulanacağı konusunda önemli katkılar sağlayacakları dşnlmektedir.

### **Kaynakça**

- CANPOLAT, N. ve PINARBAŞI, T. (2002). **Fen Eğitiminde Kavramsal Değişim Yaklaşımı-I. Teorik Temelleri**. Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi. 10 (1), 59-66.
- CANPOLAT, N. PINARBAŞI, T. BAYRAKÇEKEN, S. GEBAN, . (2004). **Kavramsal Değişim Yaklaşımı-III:Model Kullanımı**, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:12, No:2 s.377-384, Ekim.
- DURU, M. K. (2001). **İlkretim Fen Bilgisi Dersinde Kavram Haritasıyla ve Gruplara Kavram Haritası izdirilerek Oğretimin Oğrenci Başarisına ve Hatırlamaya Etkisi**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- EKİZ, D. (2001). **İlkretimde Fen Bilimi Oğretimi ve Oğrenimi**, Derya Yayınevi, Trabzon.
- KARABAĞ, S. (1994). **Türkiye'de Doğal Afetler ve Kara Yollarımız**. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD), 2(211:230).
- KARABAĞ, S. (1998). **Sel Su Baskımı ve Türkiye'deki Durumu**. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi(GEFAD), 18:1998:1(23:43).
- KARABAĞ, S. (2009-2010). **AB-MEB Oğretmen Yeterlilikleri Belirleme ve Performansa Dayalı Yönetim Projesi**, Coğrafya Alan Yeterliliği Komisyonu, 2009-2010
- KARABAĞ, S., ŞAHİN, S. (2005). **Coğrafya Dersi Oğretim Programı**. Gazi Kitabevi.
- KILIçOğLU, G. (2011). **Sosyal Bilgiler Derslerinde Kavramsal Değişim Metnlerinin Kavram Yanılgılarını Giderme zerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- KÖSE, S. (2004). **Fen Bilgisi Oğretmen Adaylarında Fotosentez ve Bitkilerde Solunum Konularında Görülen Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi ve Bu Yanılgıların Giderilmesinde Kavram Haritalarıyla Verilen Kavram Değişim Metnlerinin Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, K.T.. Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- KÖSE S. UŞAK, M. (2007). **Fen Eğitiminde Kavram Değişim Metinleri: rnek Bir Ders Uygulaması**, 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tokat, 5-7 Eylül.
- ÖZTÜRK, M. (2007). **Coğrafya: Gelişimi, İçeriği, Eğitimi**, Karabağ, S ve. Şahin S. (Ed), Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi, Gazi Kitabevi.

- ÖZMEN, H. DEMİRCİOĞLU, G. (2003). **Asitler ve Bazlar Konusundaki Öğrenci Yanlış Anlamalarının Giderilmesinde Kavram Değişim Metinlerinin Etkisi**, Milli Eğitim Dergisi, Sayı:159, s.111-119.
- ÖLMEZ, O. GEBAN, Ö. ERTEPINAR, H. (2001). **Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Dünya ve Gökyüzü Konularındaki Anlamalarında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Etkisi**, Yeni Binyılın Başında Fen Bilgisi Eğitimi Sempozyumu, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 7-8 Eylül.
- PINARBAŞI, T. (2002). **Çözünürlükle İlgili Kavramların Anlaşılmasında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Etkinliğinin İncelenmesi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kimya Eğitimi Anabilim Dalı.
- TEKİN, S. KOLOMAÇ, A. AYAS, A. (2004). **Kavramsal Değişim Metinlerini Kullanarak Çözünürlük Kavramını Daha Etkili Öğretebilir miyim?** Türk Fen Eğitimi Dergisi, Yıl 1, Say: 2, s. 85-102, Aralık. <http://www.tused.org>.
- TOKA, Y. AŞKAR, P. (2002). **Bilişsel Çelişki ve Kavramsal Değişim Metni Yöntemlerinin Bir Bilinmeyenli Birinci Dereceden Denklemlerle İlgili Öğrenci Başarısına Etkisi**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, s. 211-217.
- UZUNTİRYAKI, E. ÇAKIR, Ö. S. GEBAN, Ö. (2000). **Kavram Haritaları ve Kavramsal Değişim Metinlerinin Öğrencilerin Asit Bazlar Konusundaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesine Etkisi**, Yeni Binyılın Başında Fen Bilgisi Eğitimi Sempozyumu, Eylül, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 7-8 Eylül.

## **Integration of Bosnian Migrants to American Society: Perceptions of Returnees**

*Bosnalı Göçmenlerin Amerikan Toplumuna Uyumunu: Geri Dnenlerin  
Algıları*

**Hrustan ŐiŐic\***

### **Abstract**

One of the most significant features regarding the Bosnia and Herzegovina is its political variety throughout the history. The mass migration of Bosnian society, especially migration of Bosniaks is not a new phenomenon. Bosnian citizens migrated not because they wanted, but because they did not have any choice to stay. A main aim of this work is to stress the importance of connecting people inside and outside the Bosnia and Herzegovina and to emphasize the importance of being familiar with its own diaspora. This paper seeks to explain how Bosnian migrants integrated in American society because integration is often used as a term, but rarely defined as a concept. This research is mainly based on interviews with returnees and their perception about Bosnian population in diaspora. People who have been interviewed represent those who lived in United States of America for years and returned to Bosnia and Herzegovina for various reasons.

**Key words:** Diaspora, Integration, Bosnia and Herzegovina, Migrants

### **1. Introduction**

Bosnian people suffered a lot through the history. One of the most significant features regarding this country is its political variety through the history. The mass migration of Bosnian society, especially migration of Bosniaks is not a new phenomenon. They migrated not because they wanted, but because they did not have any choice to stay. However, we know that people do not feel relaxed without home and they do not have peace without homeland. This was actually the leading thought of Bosnian migrants in diaspora throughout the years.

The number of people living outside the Bosnia and Herzegovina is bigger than those living inside. Unfortunately, this country does not possess clearly defined politics towards diaspora citizens. This work aims to stress the importance of connecting people inside and outside the Bosnia and Herzegovina and to emphasize the importance of being familiar with own diaspora.

However, the main part of this work is to explain how Bosnian population integrated in American society. “Integration is often used as a term, but rarely defined as a concept. As a concept, it is used in many academic disciplines, of which sociology is most relevant for our purpose. Seen from a macro perspective integration refers to a characteristics of a social system, e.g. society. The more a society is integrated, the more closely and the more intensely its constituent parts (groups or individuals) relate to one another.”<sup>1</sup>

This research is mainly based on interviews with returnees and their perception about Bosnian population in diaspora. People who have been interviewed represent those who lived in United States of America for years and returned to Bosnia and Herzegovina. Face-to-face interviews have a distinct advantage of enabling the researcher to gain cooperation

---

\* MA, International University of Sarajevo

<sup>1</sup> Benchmarking in Immigrant Integration; Han Entzinger and Renske Biezeveld

with participants. They also allow the researcher to clarify ambiguous answers and when appropriate, seek following information.

## **2. Migration in Waves**

Bosnia and Herzegovina experienced the variety of rules during the history. Because of many changes regarding the rule and social conditions for life, many migrations occurred. Studying these migrations more deeply, it is possible to see that there is a big difference in characteristics and ways of migration. Scholars divided migrations of Bosnian society in five periods:

1. Period of Austro-Hungarian occupation; It is well-known that the biggest number of migration of Bosniaks occurred in this period. In data of Austro-Hungarian government, there is a number from 61 000 to 300 000 Bosniaks migrated at that time to Turkey.<sup>2</sup> This mainly happened because of the previous long lasting Ottoman rule in this region. One of the factors marked as very important was religion. Arrival of Austro-Hungarian Empire was shock for Bosnian Muslims. Many people migrated. They suffered a lot because of leaving motherland, but still, road to Turkey seemed to be the only solution. Because of that, number of Bosniaks in Turkey today is counted in millions.

While the Bosniaks were mainly migrating to the Ottoman Empire at the end of nineteenth century and beginning of twentieth century, Bosnian Serbs and Bosnian Croats migrated mainly to Slavic countries. The basic goal of such leavings was to settle in the 'motherland' with basic life conditions and social security. Later on, a migration wave to the United States of America occurred and it was called economic migration. It meant kind of reunion for Bosnian people even in the term of migration. The most important issue was that Bosnia continued to lose its citizens.

2. Period between World War I and World War II; Bosnian Communities Abroad defined this period in many writings, such as: "This period was characterized by the policy of colonization and emigration pursued by the first Yugoslavia"<sup>3</sup> In this period, Bosnian people migrated even to the neighbor countries such are Croatia, Serbia, Montenegro and Macedonia but mainly because it had been part of the policies of agricultural politics of Yugoslavia at that time. Financial situation of people was not so shining, so a lot of people tried very bravely to find new life opportunities across the Ocean.
3. Period of World War II and Independent State of Croatia (NDH); Events of World War II damaged demographic map of Bosnian society at that time. As it is written in name of this rule, it is not hard to conclude that Croats with the help of German forces have lead in forming politics of people from this region. A lot of Bosnian Serbs moved back to the Republic of Serbia and Bosnian Muslims moved mainly to Sandzak and Kosovo. Exact numbers of people who migrated in this period is not defined. However, a lot of them returned back to the Bosnia after the World War II.
4. Period of 'Second Yugoslavia' (Yugoslavia after World War II, from 1945 to 1991); Level of natality of Bosnian citizenship was really high, but industrial production was lower than in other Yugoslavian countries. Large number of Bosnian people

---

<sup>2</sup> A Centennial of Bosniaks in America, Emigration in Waves;

<sup>3</sup> A Centennial of Bosniaks in America, Bosnian Communities Abroad;

migrated to the neighbor countries and also to the ‘far’ countries. Migrations from this period are usually called ‘work or job migrations’.

5. Period of aggression against Bosnia and Herzegovina (1992-1995) and period after signing Dayton Peace Agreement; Consequences of war influenced the migrations of Bosnian people from all society levels, especially young population. It is said that the largest number of population migrated to the West-European Countries. As it is written in some documents: “Germany (167,000, with a significant number of Bosnia and Herzegovina citizens having become German citizens); Austria (90,000); Switzerland (60,000); Holland (30,000); Denmark (20,000); Sweden (60,000); Norway (15,000), and considerable numbers in Finland, Belgium (5,000); Luxembourg (3,000), France (10,000), Ireland (2,000), Great Britain (8,000), and Slovenia (47,000). However, the largest number of emigrants in this period went to the United States, and the total number of emigrants there reached somewhere in the region of 200,000. The number of Bosnian emigrants to Canada is estimated to be 40,000 and to Australia, 45,000. In the United States, there are several cities with quite large numbers of citizens from Bosnia and Herzegovina, particularly Bosniaks, in Chicago (40,000), New York (40,000), St. Louis (50,000), Atlanta (10,000), Detroit (8,000), and Phoenix (6,000).”<sup>4</sup>

Population which migrated after the war represent population who survived conflicts, who saw mass killings, and some of them got serious injuries. They witnessed the destruction of life properties and losses of loved ones. Those people started their integration in another society with the traumatic stress disorders and lack of self-confidence.

Considering the characteristics of all migrations it can be concluded that the last wave of migration was significantly different regarding the education component of Bosnians, especially youth. While arriving at the United States of America as a young population, Bosnian youth had a chance to educate themselves at the most prestige schools and universities. The most significant fact is that Bosnians really succeeded and they were representing the most successful students at their schools and universities. As a result of this, chance was given to them to speak loudly about their experience of aggression against B&H.

### **3. Integration Process: Factors**

One important aspect for migrants leaving Bosnia in 1980s was that almost every part of America was populated by some Yugoslavians. In that period, it was not so hard for Yugoslavians to migrate in terms of job. From its history until today, Americans mainly were giving physical jobs or tasks to the outsiders. Yugoslavia was powerful country at that time, but its unemployment rate influenced the life of many citizens.

A lot of things depended on personal contacts and connections at the beginning. If we just talk about migrants who went in terms of finding better life conditions, it was easier for them to decide to leave if there was someone who is willing to help them in all ways. Such help meant mainly finding a job or explaining the environment conditions. However, there is a big number of those who just went and relied on personal capabilities. It is unwritten rule that personal contacts are going before any organizations or associations. Following the logic, it is obvious that people first settled with secured job conditions, and later on they stood together in terms of finding and forming some organizations and associations.

American society is a great place for people who have working capabilities to improve themselves. It was the case with Bosnian people. They were starting from the jobs with

---

<sup>4</sup>A Centennial of Bosniaks in America, Emigration in Waves;

lowest salary price and later on they were moving from the place to place because of better conditions. The other examples were those who stayed at same jobs but they improved themselves to the level of professionalism. All this influenced their financial situation. After being financially stable they were in a position to work more on their connections with people from motherland.

### **3.1 Role of Humanitarian Organizations**

The biggest number of Bosnian migrants who settled in the United States of America had a status of refugee. Organizations which played a significant role in integration to American society were *humanitarian* organizations, and many of them were Christian organizations.

The first contact with such organizations meant the first step of socialization and entrance to the American society. It went in a way that humanitarian organizations are finding some place of residence for migrants, and they help them to find first jobs.

### **3.2 Lack of Education**

Analyzing Bosnian migrants, especially those in the period of communism (from 1945 up to 1990s) and war refugees, we can conclude that low percentage of population was educated. That number from past until today did not exceed 10 percent. They stayed on previous education, mainly high school. In that sense, migrants did not integrate completely. Many factors influenced their refusal to study. A big percentage of American population was not educating themselves, especially because universities are very expensive. So far, one factor for Bosnians was this financial side. Some say that another factor is a lack of ambitions for improvements. But there were some cases. One of the returnee said:

*‘I had a big motivation. I had been working from five until eight o’clock. From five to six I was driving to the university. I was at university from six until half past ten. This was the life I had lived for twelve years. Every success I achieved was accomplished with my own work.’*

### **3.3 Previous Education and Integration to the New Environment**

At the very beginnings, physical jobs were the only solution for Bosnians, whether they were educated or not. Of course, this was for most of them if they did not speak English language. There was difference in the ways of integration for those who were educated and were learning new language faster than others. Physical jobs did not last long for them. In most of the cases, such physical jobs were lasting around one year. We can take this number of one year as average number in terms of managing proper working fields. However, it is important to mention that some working fields in America are different than European. The main two are Law field and field of Medicine.

While answering to the question regarding this, one returnee stated:

*‘It is true that people in 90 percent of cases were working on physical jobs at the beginning. We are clear example of that. My father was mechanical engineer working on maintenance of one industry in Bosnia and Herzegovina. He used to work, to be manager of 1200 people. You can imagine scene when you are settling to America and you start to work on forklift repair, or he used to work on paint later iron. Believe me, he used to work there for five-six years until they moved him to the job of computer add design and computer add maintenance department in one industry. It was industry of plastic containers. He had more knowledge than Americans regarding engineering. But generally, our people were in deficit regarding work on computer. It was benefit for Americans.’*

There is a need to mention that great examples of educated Bosnian migrants exist today, as it was the case before. There are people working in public administrations, working as



professors, media owners, etc. One thing which was missing in Bosnian approach to the integration process was self-confidence. There were a lot of cases where Bosnian educated persons did not trust that their diplomas will be approved in America. In general, everything was depending on education field of certain person. In some fields, it was easier for them to reach 'their' jobs. This was in a way that at the beginning they were working some manual jobs until they improve language skills. Later on, their previous professionalism was just showing up. In other fields, there was a need for additional education within some field. But still, those who were educated were just minorities considering the whole number of people who left as a migrants.

#### **4. Integration & Assimilation**

America represents a country where people are assimilating very fast. It is more progressive process than in other parts of the world and it is obvious that people generally start to love their values, especially language.

Unfortunately, negative aspects of American society life affected Bosnian migrants in large scale. One of them is frequent divorces. Also, a lot of Bosnian migrants suffer from American system of life: to live from paycheck to paycheck; this means life from zero to zero, or in a lot of cases going to credit depths, with interest rates above twenty percent. One of the most painful things is that Bosnian migrants are not familiar with Bosnian language. When they come to their homeland, they still talk in English. It is miserable that they are proud of their knowledge of English while at the same time choking of Bosnian language occurs.

Different sorts and groups of people migrated from Bosnia to all parts of the world. In the case of America, integration of Bosnian society was different between people, especially because they had different backgrounds. So far, it is hard to describe Bosnian migrants and their integration process in general. But this is not the case just with Bosnians; it is also valid for other nationalities and groups. Through the sample of ten interviews which have been conducted, there were a different opinions of returnees regarding Bosnian population in America. This dissimilarity was presented about the people staying in American society for long period. Person N1 stated:

*‘Bosnian population there lost many things. Maybe not first generation, but those who came 50 or 80 years before definitely did. People who migrated there and who have kids which are growing up in such an environment go through different periods. Start of losing language is however present in such situations. America is equal to Melting Pot. It is beautiful country, but you lose yourself there, however. I don't know about the outcome of war refugees, what will happen. They are putting effort; kids are graduating from universities and then usually marrying with Bosnians. But it is hard to resist from whole process of Melting Pot. Definitely those who are living there longer than three generations lost too much, even with trying of preserving language and tradition.’*

While being asked the same question, person N2 stated next:

*‘I have met Bosniaks there, generation which was living there from II World War and after. People living there migrated mainly from Hercegovina, but some from Krajina part also. Yes, they were nationally conscious. They were more conscious than we did, as persons coming to America at that time of war events. They knew everything, all was clear to them. They knew that they are Muslims; they knew that aggression happened in Bosnia and Herzegovina. Bosnian 'natives' there were culturally and religiously conscious. They have completely integrated but they did not assimilated.’*

A main explanation lies in a fact that these migrants spent their time in different parts of the United States of America. Analyzing it more deeply, we can conclude that Bosnians living in regions as Chicago or St. Louis did not let off their identities and values so easily. Organizations they made or different associations however helped in such process of preserving values they have brought from Bosnia and Herzegovina. Because of that, in such areas many places exist which describe mentality and originality of Bosnian population.

Many people have negative approach to those who relied on whole process of globalization, who are giving back their credits until the end of life. Analyzing their way of life, we could see that they were working more above average. The worst thing was that money did not go to the savings, but it went for purchase of new cars and luxury. What is the most interesting fact is the classical competition between the people in terms of who possesses more luxury. It happened mainly because of refugees. Many cases showed that migrants were buying things which they did not need at that moments, but because neighbors owed something modern, they had to do it.

## **5. Reasons for Returns**

There is always dilemma inside the man regarding returning. Generally, no one is imagining leaving homeland forever. Even in situations when you are forced to leave, something still exists that pushes people to think about possible returning back. A main idea for people who are leaving in normal conditions is to go to find some job, earn some money and come back to the Bosnia and Herzegovina. Also, another proposal is to stay in America until they are able to work. Of course, many problems are coming and it is not possible in most of cases to live life as you imagine. The main barriers are kids and they represent milestone in life of Bosnian migrant over-there. It is different when kids grew up there. Then they become more attached to American society and all its values. Most of the people who want to come back cannot do that because kids grew up there, got educated and married there, and simply they do not have same feelings to the Bosnia as their parents have.

It seems that kids are just main turning point for migrants living in America; they are turning points in terms of making decisions for future places of residence and possible come back to the homeland. There are a lot of cases where people are coming back when their children are still young. It is definitely because they want their kids to grow up in same environment as they did.

### **5.1 Homesickness**

As an important component of homesickness, social life in Bosnia and Herzegovina had significant role in terms of migrants' returns. Some analysis showed that Americans in average have 13 days of complete vacation from the work. In Europe, that average number goes above 20 days.

America cannot replace Bosnia and Herzegovina in some intimate life, but replacement is possible in practical life. Migrants are generally satisfied with the jobs they have abroad, and so far, motherland goes at the second place in this sense. When these migrants are close to retirement, they are just waiting a moment to come back to Bosnia. It is mainly because of economic reasons. So far, this cannot be presented as a return because of the homesickness.

There is famous saying referring to all people who migrated from Bosnia and Herzegovina: *'They all went to come back'*. At the start of new life in America, people were not aware that system has just captured them completely. While getting used in faster way of living, critical period when people wanted to come back to Bosnia just passed, and they even did not feel it. Later on, they just have feeling that they do not have anyone there, and there is no reason for

return. Some will say that homesickness can be cured in a way of visiting Bosnia and staying here for one month. But a lot of people are returning because of homesickness. They are just missing Bosnian system of life, everything is considered as easy even it is not. People are just more relaxed in this society, even they live in crises periods.

One of the returnees explained that women want more to stay in United States of America than men. He explained it in this way:

*‘‘Mainly females want to stay there more than men. In most cases, males want to come back. One couple coming from middle of Bosnia has been working too much there. It was hard life standard for man. But his wife was saying that they are enjoying many benefits there and that there is no reason for return back. Explaining that, she stated that in America it is possible to buy jeans from social help, but in Bosnia it is impossible.’’*

Nowadays, a lot of Bosnian communities and associations exist in America. So far, they are working really successfully. Some of them include:

***ST. Louis Bosnian:*** ‘‘The St. Louis Bosnian is a history/archive project of the Bosnian community in St. Louis, first developed by Patrick McCarthy of SLU, and later on re-branded from a simple history class thesis by AkifCogo into a complete historical database of the Bosnian community. Information, gathered mainly in electronic form, includes newspapers articles, books, research completed at other institutions, private research, testimonies, photographs, videos and other resources significant to local Bosnians. The main goal of the St. Louis Bosnian project is to gather information about the Bosnian people in St. Louis for the purpose of acquiring insight into the ideas and realities that shaped the lives of men and women of Bosnian descent who lived in Saint Louis-past, present and future.’’<sup>5</sup>

***Bosnian Community Center for Resource Development (BCCRD):*** ‘‘It is a non-profit that serves the refugee and immigrant populations in Massachusetts. This organization is committed to immigrant and refugee advocacy. Also, it strives to provide culturally and linguistically appropriate services to refugees and immigrants who have resettled in the Greater Boston Area. One of the main goals is to support and empower refugees as they rebuild their lives in the United States of America and help them become able participants in all facets of American life.’’<sup>6</sup>

***Bosnian Herzegovinian Community Center (BHACC):*** ‘‘Its mission is defined through the five features:

- 1) to provide a voice to those who cannot speak;
- 2) to provide new eyes to those who cannot see clearly;
- 3) to provide services to those least able to help themselves;
- 4) to enable all Bosnian & Herzegovinian refugees to have a safe environment;
- 5) to build dreams;<sup>7</sup>

***Congress of North American Bosniaks (CNAB):*** ‘‘The Congress of North American Bosniaks (CNAB) is a National Umbrella Organization, representing at least 350,000 Americans and Canadians of Bosniaks descent and origin. Its membership is comprised of fraternal, educational, veteran, religious, cultural, social, business, political organizations and individual members. The Bosniak American – Canadian community prides itself on its deeply rooted commitment to the values of family, faith, democracy, hard work and

---

<sup>5</sup>www.stlbosnians.com

<sup>6</sup>www.bccrd.org

<sup>7</sup>www.bhacchicago.org

fulfillment of the American and Canadian dreams. We are present in every state and virtually every community in America and Canada on various social, business and economic levels.

**Some facts about the Congress of North American Bosniaks:**

- The CNAB, an ‘umbrella’ organization, is a federation of many Bosniak American – Canadian organizations and clubs.
- The CNAB promotes civic, educational and cultural programs designed to further not only the knowledge of Bosniak history, language and culture, but to stimulate Bosniak American – Canadian involvement and accomplishments.
- The CNAB as an umbrella organization established by Bosniak Americans and Canadians to coordinate the activities and to articulate the concerns of the American-Canadian Bosniak community on public policy issues. One of its related aims is to promote Bosniak culture, language, tradition and knowledge of Bosniak and Bosnia and Herzegovina history in Canada and the USA.
- The CNAB strongly supports Canada’s and the America’s official policies of multiculturalism as a means of fostering tolerance and understanding among Canada’s and America’s vibrant and diverse mosaic.
- The CNAB initiates and provides representation to the federal and provincial governments on issues of concern to the Bosniak community in Canada and the USA. It speaks for some 350,000 Bosniaks in USA and Canada.
- The CNAB is a strong voice in support of the democratic proces in Bosnia nad Herzegovina, and provided material and moral support for democratic initiatives.
- The CNAB makes representations to the Bosnian government on issues of direct concern to the Canadian and American Bosniaks Community while maintaining its independence from the Bosnian government.”<sup>8</sup>

***Bosnian-American Genocide Institute and Education Center (BAGI):*** “The Bosnian American Genocide Institute and Education Center (BAGI) is a newly established not-for profit charitable and educational organization. BAGI is dedicated to scientific research pertaining to the genocide of Bosniaks/ Bosnian Muslims and to educate others about the holocaust, genocide and other forms of crimes against humanity and international law. The purpose of the mission is reconciliation by teaching universal lessons that combat hatred.

The process of reconstruction of Bosnia and Herzegovina and the common life of all its constituent peoples must begin from the truth about the acts of aggression by Serbia, Croatia and Montenegro against Bosnia and Herzegovina, the genocidal policies which were created in Serbia and enforced in Bosnia, the truth about the genocide of Bosniaks (1992-1995) and conviction of its perpetrators in the Hague International Court of Justice.”<sup>9</sup>

A lot of analysis should be implemented until we get answer on question did Bosnian people preserve their identity today and do they still keep own originality. This goes especially because of the history of this country and its inclusion to Yugoslavia for many years. One of the returnees who migrated from Bosnia at the time when Yugoslavia still existed, stated next:

*‘It’s a bit different and complicated when we talk about preservation of identity, because at the time I was there things were normally going on and people didn’t feel coming of war*

---

<sup>8</sup>www.bosniak.org

<sup>9</sup>www.baginst.org

*events. Then suddenly things were changing so fast, years of war and period after. When I arrived in America, it was still Yugoslavia. It was still that feeling. During the war, things were more crystallized regarding who is who, mainly. Fact is that I left my country before these events. But people who arrived at the same time me, or after, were really resourceful. Bosnian people are resourceful in terms of job, education. Mostly, those people I've met were successful, educated and uneducated. Process of affirmation was really progressive, because they didn't need so much time to find job. War events brought refugees, but they were also integrating really fast. From the practical point of view, our people were working and kids were going to school there. They were always top students.''*

## **6. Conclusion**

The main part of this work was to explain how Bosnian migrants integrated to American society. Bosnian originality and mentality was the main factor for progressive integration process. Concerning the fact that migrants were forced to migrate, it is interesting fact how some of them stand close to assimilation today. But process of integration does not require assimilation. There is a dearth of scholarly literature on the subject of the contributions on benefits of integration of Bosnian people to American society. It is a process of mutual giving and taking between immigrant societies, and also between immigrants and host society. Regarding this, Americans are surprised today about what they have received from Bosnian migrants. They are amazed with the beauty of Bosnian food, dances, songs, love for home country. Bosnian citizens also have to accept that their previous fellow citizens live abroad today. So far, citizens of Bosnia should upgrade their communication level with the migrants abroad. Bosnian diaspora is significant for future development of this country. Some plans and programs exist today, but Bosnians need to put much more effort because of their potential in every field. Further research can be conducted on the diaspora of this country which is mainly populated by young, educated and perspective youth. So far, mutual cooperation is needed, mainly in economic field concerning employment rate.

## **References:**

- Agić, Senad. *A Centennial of Bosniaks in America*. Bosnian American Cultural Society, 2006.
- Benson, Molly A., et al. "Measurement of post-war coping and stress responses: A study of Bosnian adolescents." *Journal of Applied Developmental Psychology* (2011): 323-352.
- Berry, John W. "Integration and Multiculturalism." *Peer Reviewed Online Journal* (2011): 11-17.
- Contini, Rina Manuela. "New generations and intercultural integration in a multi-ethnic society." *ScienceDirect* (2013).
- Entzinger, Han and Renke Biezeveld. "Benchmark in Immigrant Integration." (2003): 6-30.
- Europe, Council of. "Measurements and indicators of integration." *Community Relations* (n.d.).
- Galić, Mirko. *Politika u emigraciji*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1990.
- Interviewees, 7. *Integration of Bosnian Migrants to American Society* Hrustan Šišić. May 2014.

Koinova, Maria. "Diasporas and democratization in the post-communist world." *Communist and Post-Communist Studies* (2009): 46-58.

Momartin, S., et al. "Dimensions of trauma associated with posttraumatic stress disorder (PTSD) caseness, severity and functional impairment: a study of Bosnian refugees resettled in Australia." *Social Science & Medicine* (2003).

Sundquist, Kristina, et al. "Posttraumatic stress disorder and psychiatric co-morbidity: symptoms in a random sample of female Bosnian refugees." *European Psychiatry* 20 (2005).

## **“The Greater Middle East Initiative and the Turkish-American Strategies Towards the Middle East at the Beginning of the 21<sup>st</sup> Century”**

*Büyük Ortadoğu Girişimi ve 21. Yüzyılın Başında Ortadoğu'ya Karşı Türk-Amerikan Stratejileri*

**Muhamed ALI\* – Serap FISO\*\***

### **Abstract**

During the 90's of the previous century, we witnessed preparation of series of projections and strategies under the name “new world order”, which can be considered as first theoretic steps on the way of implementation of the Greater Middle East Initiative. The notion Greater Middle East Plan was mentioned in Pentagon documents for the first time in 1999. According to this plan, the Middle East region was supposed to be redesigned through removal of nationalistic identities, unification of people of this region into Middle Eastern identity and the establishment of the United Middle Eastern States, administered by Istanbul. During the 1990's of last century, the new projections, especially the notion named the Greater Middle East Initiative, were most usually used in academic circles. However, their application in political circles and real politics began at the beginning of XXI century, especially after the 11 September attacks, when a new era of American foreign politics began, characterized by implementation of the Doctrine of George Walker Bush, a doctrine that had serious implications on the international community and the Middle East region as well..

The application of Bush Doctrine in American foreign politics caused series of reactions over the world, especially on the international stage. US international credibility suffered damage and anti-Americanism reached its peak level after the Vietnam War. The high rate of anti-Americanism at the Middle East population, especially Turkish citizens, which is considered as a traditional ally of the USA, is a good example for the level of political damages caused by the implementation of the above mentioned foreign politics US vision. It should be highlighted that Turkey, by joining the American Greater Middle East Initiative, aimed to develop its own economy through development of its relations with the USA, and on the other hand, it was trying to increase its own credibility in the eyes of the people of Middle East through actualization of their everyday problems on the international stage.

**Key words:** *Greater Middle East Initiative, 11 September, Bush Doctrine, Turkey, USA*

### **The Greater Middle East Initiative**

In conditions of breakdown of the Soviet Union and communism (1991) and the progressive trend of the European Union and China in global proportions during the 1990's, USA as a superpower faced the need of redefining its enemy who, though his role, was supposed to strengthen the American hegemony on the international stage. In relation with confrontation against this problem, the American authorities were warned in 1987 by G. Arbatov, one of the main councillors of the Soviet Union President at the time, Mihail Gorbachov, who said during one occasion with a threatening expression “leaving you without an enemy is indeed provoking evil”. In these conditions, the American intellectual public started the debates about the ideal portrait of the new enemy, who, according to American strategists and creators of foreign politics, was supposed to be the following: ideologically opposed, different from the aspect of race and culture and strong enough to

---

\* Assist. Prof. Dr., International University of Sarajevo

\*\* International University of Sarajevo

cause a threat for American security. The most ideal enemy which fulfilled the above mentioned criteria was exactly the “terrorism” or “radical islam”, which through the 11 September attacks reinforced its first place position on the list of biggest enemies towards American security and state interests. The beginnings of political relations between muslim countries and the USA can be found after World War II, when the muslim countries during the 1970’s played the role of surrounding the hegemony of the Soviet Union. However, after the Cold War, the need for defining the new enemy of the USA on international stage was fulfilled through the terms “terrorism” and “radical islam” (Haytoğlu, 2007, p. 36).

It was quite surprising fact that as a symbol of this new enemy was exactly Osama Bin Laden, who transformed from an ally of the American authorities in the Afghan war against the Soviet Union into a number one threat for American security. Simultaneously, it was also quite surprising that Bin Laden’s appearance coincided at the period when the debate about the clash of civilizations in the USA appeared as a main subject inside the American academic circles. In these conditions, the creators of American foreign politics started a debate about the manner of strengthening of American hegemony in the Middle East region, with the aim of reinforcement of American security and maintenance of political, strategic, economic and energetic interest of the USA. During the 90’s of the previous century, we witnessed preparation of series of projections and strategies under the name “new world order”, which can be considered as first theoretic steps on the way of implementation of the Greater Middle East Initiative. Namely, in 1992, in the period when Dick Cheney was the Defense Minister of the USA, Paul Wolfowitz and Lewis Libby prepared a scheme named Defense Policy Guidance which had foreseen monitoring of the American peace. This strategic scheme was sharply criticized by the American public, after which the State Secretary at the time, James Baker, removed it from the agenda of American diplomacy. In this context, in 1994, the previous State Secretary of the USA, Henry Kissinger, in his column for the well-known newspaper Washington Post, asserted that the region around which the USA should be interested is the area between Western India and the Mediterranean. One condition for application for democracy in this region is the establishment of liberal economy. Equally, in 1995, in the main file of the well-known American military magazine “Joint Force Quarterly”, the Greater Middle East Initiative was analyzed. In this context, in 1997, on the initiative of Robert Kagan and William Kristol, the think-tank named “Project for the New American Century” was established. For the wider public, this organization published a Document of principles, signed by famous American conservative personalities, like: Paul Wolfowitz, Louis Libby, Donald Rumsfeld, Richard Chaney, Zalmay Khalilzad and Francis Fukuyama<sup>1147</sup>. The most important segments of this document were the principles of one-directionality, prevention of rival power appearance in the Euro-Asia region and “priority invasion” (preventive attack) application (Çınar, 2008, p. 5; Haytoğlu, 2007, p. 32-33). The notion Greater Middle East Plan was mentioned in Pentagon documents for the first time in 1999. According to this plan, the Middle East region was supposed to be redesigned through removal of nationalistic identities, unification of people of this region into Middle Eastern identity and the establishment of the United Middle Eastern States, administered by Istanbul (Çınar, 2008, p. 5-6). From the above mentioned, we can conclude that during the 1990’s of last century, the new projections, especially the notion named the Greater Middle East Initiative, were most usually used in academic circles (Şahin, 2006, p. 55-82; Tangülü, 2006, p. 104-105). However, their application in political circles and real politics began at the beginning of XXI century, especially after the 11 September attacks, when a new era of American foreign politics

---

<sup>1147</sup> For more detailed information and ideas of Fukuyama about the “End of history”, see in: Fukujama, F. (2006). *The End of History and the last man*. translation: Gëzim Selaci & Ardian Gola. Prishtina: Zenith.



began, characterized by implementation of the Doctrine of George Walker Bush (Çınar, 2008, p. 6), a doctrine that had serious implications on the international community and the Middle East region as well. Before elaboration of the Bush Doctrine, which represents the main reflection of the implementation process of the Greater Middle East Initiative in the State Department foreign politics, the first moments of public actualization of this project by the most important personalities of President Bush's administration should be analyzed.

The process named the Greater Middle East Initiative during Bush period was initially actualized in 2002 by the State Secretary Colin Powell who stated that except Iraq, the whole Middle East should be democratized. In 2004, the American president Bush stated that the USA began with the application of a long-term strategy for the Middle East region. Equally, the American vice president Dick Cheney, in his speech at the World Economic Forum held in Davos, presented the new American strategy about the Middle East, stating he will knock at the doors of American allies for support of the initiative for strengthening of democracy at the Greater Middle East. On the other hand, the counselor of US National Security Council, Condoleeza Rice, in 2003 in the well-known newspaper *The Washington Post*, published a column named "Transforming the Middle East", where she highlighted the necessity of re-establishment of 22 states in the Middle East region (Tangülü, 2006, p. 78-79, 124). Although there is a wide debate around the aims of this initiative of the USA, the most important aims could be the control over the oil and energetic sources, democratizing<sup>1148</sup> the politics for easier integration of the region into the western system, preservation of Israel's security, modernization of societies, as well as advancing and encouragement of moderate or "light" Islam for more efficient war against radical Islam<sup>1149</sup>. All this was supposed to result with strengthening of US leadership and hegemony on the international stage (Tangülü, 2006, p. 80; Şahin, 2006, p. 99). In this context, the application of Bush Doctrine as a main reflection of the Greater Middle East Initiative began with the speech of American president on the 27 September 2001 at the US Congress, where he highlighted the main principles of his doctrine with the words: "We will destroy global terrorism using all our capacities from the field of finance, intelligence and military-legal sanctions. We will destroy terrorists by destroying their financial sources. We will always monitor them and the states or factors which offer them assistance. Simultaneously, every state in the world should decide if they are with us or with the terrorists against us. From this moment, every country which will help the terrorists will be considered as an enemy of the USA. Our people should know we will take all necessary measures for defense from the terrorist attacks (Arı, 2003, p. 267). This doctrine is based on theories and strategic visions created in the 1990's, which were a subject of our analysis. In the period after the terrorist attacks of 11 September, this new theoretic vision debated in academic circles turned into a practice by the Bush administration and caused series of reactions in the international community. According to this doctrine, it was foreseen to introduce American control over the military, diplomatic and cultural regions of the Middle East. Simultaneously, according to this vision, the implementation of American overpower was foreseen to become realized over application of military power, without simultaneous establishment of diplomatic or legal base (Haytoğlu, 2007, p. 33).

Through the application of this new strategy, abandonment of military strategy based on "defense war" was foreseen and realization of new military concept named "preventive war" and "preemptive war" (Arı, 2003, p. 270; Haytoğlu, 2007, p. 33). Through this new

---

<sup>1148</sup> The death of thousands of civilians as a result of US Army military activities and happenings like the one of Abu Ghuraib, are factors which brought the sincerity of American democratization in the region under a question mark.

<sup>1149</sup> The terms radical and moderate Islam were roughly criticized by some circles Middle East region. As an example, we will mention Erdogan's opinion according to whom: "Islam is one and only, we can't divide it into radical and moderate".

doctrine, the creators of American foreign politics stated that the USA after the 11 September attacks, unlike the past (when it came to their own security, they should have acted independently without taking into consideration coalition of allies countries), encouraged other countries to join them in the war against global terrorism by forcing them to make a choice between the American or the other side, with the well-known phrase of the Bush administration – you are either with us, or against us. Despite Bush’s famous speech, where he highlighted that the new USA war is “civilized” or a “crusade” war, the American authorities, fearing from the possible negative implications on the American state interests, on many occasions they highlighted that the US war is not a civilized or a crusade war, but an overall war against “global terrorism” (Arı, 2003, p. 268; Şahin, 2006, p. 42) Equally, this new vision of American foreign policies, unlike their foreign policies from the time of Reagan, Bush and Clinton, which affected between unilateral and multilateral immobility and avoided military clashes until American national interests were not affected, now the international stage was facing an American president who thought that unilateral affection of the USA is corresponding with American world leadership. As a result of this new vision and strategy, the USA decided to retreat from the “Antiballistic Missile” agreement and not to ratify the Kyoto and International Crime Court agreements (Arı, 2003, p. 269). Simultaneously, the agreement between the wars of USA against Iraq in 1991 and 2003 could serve us as a great example for the manner of application of unilateral immobility on the international stage. Namely, in the Gulf War (1991), the USA gave a lot of effort to create international legacy of the war against Iraq, with an aim to withdraw the Iraqi army from Kuwait. However, as far as the Iraqi war in 2003 (*see* Yilmaz, 2004) is concerned, the negative attitude of the Security Council about the invasion’s safety didn’t represent an obstacle for the American occupation of this country, which confirms the fact that after the 11 September attacks, unilateral immobility started to be applied as the main characteristic of the new American foreign strategy (Arı, 2003, p. 269).

### **Turkish-American Strategies Towards the Middle East at the Beginning of the 21<sup>st</sup> Century**

The application of Bush Doctrine in American foreign politics caused series of reactions over the world, especially on the international stage. US international credibility suffered damage and anti-Americanism reached its peak level after the Vietnam War. The high rate of anti-Americanism at the Middle East population, especially Turkish citizens<sup>1150</sup>, which is considered as a traditional ally of the USA, is a good example for the level of political damages caused by the implementation of the above mentioned foreign politics US vision. Before the application of the Greater Middle East initiative in American foreign politics, the well-known think-tank organization RAND, in its report delivered to the American State Department, asked to realize Turkey’s inclusion in the initiative. This request was explained with the following arguments:

- As a result of ruling by the concept of secularism, Turkey is considered as the most successful country of the Islamic world;
- In recent years, Turkey is representing a good model of moderate Islam; therefore, the actual headship under the leadership of the conservative democrats of AKP should be supported (Çınar, 2008, p. 73)

Along with the beginning of application of the Greater Middle East Initiative by the American authorities, the first steps for Turkey’s inclusion towards this American long term

---

<sup>1150</sup> The rate of anti-Americanism between Turkish populations in 2010 was 49%, while in 2011 it was 38%.

project began, with an aim of maintenance of US strategic interests, so that, four days following Dick Chaney's speech delivered at the "World Economic Forum" held on the 24 January 2004 in Davos, Erdogan visited Washington, where he met American president Bush. The new American initiative around the Middle East was the main topic of the meeting. After Erdogan's return from the USA, he declared he had an opportunity to hear directly from the president of the USA his perceptions about the Greater Middle East Initiative. Simultaneously, he added that he made the Turkish government attitude towards this issue very clear and he shares the same ideas about this initiative's aims (Tekkaya, 2007, p. 116; Tangülü, 2006, p. 105; Çınar, 2008, p. 74) Also, Bush's visit to Ankara for the occasion of NATO Summit in 2004 and naming Turkish-American relations in the official documents as "strategic partnership", is considered as important signals for the new era of relations between these two countries about the application of the new American strategy around the Middle East region (Tangülü, 2006, p. 105).

In this context, according to American strategies, Turkey should play a vital role for the application of the Greater Middle East Initiative. Namely, according to this American strategy, Turkey with its democracy and economic activity should represent a model for the countries of the Middle East region. The theoretic base for Turkey's new role around the implementation of this initiative can be seen in the theories of some prominent American theorists and strategists who, through their analysis and theories, gave significant contribution for the establishment of the new Turkish role in this vital region. The well-known American theorist and strategist Samuel Huntington, in his study *The Clash of Civilizations*, explains that all the big civilizations of the world have one leader country. According to him, countries like Russia, USA, India, China and Japan are countries which are considered as leaders of their civilizations, however, the Islamic civilization is the only one that lacks a country with a leader function. In his opinion, this American theorist points out the importance of the establishment of a leader country of the Islamic civilization, which according to him should be Turkey (Şahin, 2006, p. 155). Simultaneously, according to the American strategist Zbigniew Brzezinski, Turkey is considered as an important factor in the Middle East within the frames of the application of the Greater Middle East Initiative. According to him, Turkey as a part of the Middle East is under the influence of all military, economic, religious and cultural movements of that region, because this country, as seen from the historic, geographic, religious and cultural aspect, is a part of this region. Simultaneously, he adds, having in mind the geographic vicinity and neighboring relations with this region's countries, Turkey can be considered as a very important partner for the application of this initiative (Çınar, 2008, p. 79). In the process of the Greater Middle East Initiative application, US officials on many occasions have highlighted Turkey's new role within the frames of Middle East redesigning. Namely, the new role of Turkey was sometimes named as leader mission in the transformation process of this region, and sometimes as a model or an example for the other countries in the Middle East.

In this context, President Bush's words should be highlighted, as when he spoke about Turkey's importance in the process of Middle East redesigning, he pointed out that the success of Turkey is of a vital importance for the development of Europe and the Greater Middle East. Equally, the former American ambassador in Ankara, E. Edelman, explaining the above mentioned initiative, highlighted that this project does not belong to the Bush administration, but is considered as an American long term strategy that will be implemented even after he leaves his position. According to him, in order to realize this new vision, Turkey should represent an example that should be followed by other Middle Eastern countries (Tangülü, 2006, p. 125) These opinions of US administration officials were also confirmed by the US General Headquarters President, General Richard Myers, who confirmed the attitudes of the above mentioned personalities about the role of Turkey with the words: "As a democratic and secular country, Turkey represents a model for the Middle

East region” (Tekkaya, 2007, p. 117). However, if we ask the question which is the main factor that contributes for the transformation of Turkey into a main key in the process of implementation of the new American vision for Middle East redesigning, the answer is this country produces democracy and modernization in conditions of stabile economy, it possesses efficient army, it has a system of secular rule inside a country of Turkish Muslim population, it sets parallels of its own foreign politics with American ones and has a constructive dialogue with Israel<sup>1151</sup>. All these factors are important segments which transform Turkey into a model country for the Middle East region (Tangülü, 2006, p. 126) It should not be forgotten that this new role of Turkey, as well as the Greater Middle East Initiative are important segments of the new American politics and strategies for redesigning equilibriums on the Middle East, with an aim of strengthening of American hegemony on the international stage.

Along with the beginning of the Greater Middle East Initiative, where Turkey was seen as the key country in the process of its application, the inner-political factors of this country were forced to create their own strategies around their role in the following period. The beginning of application of this new vision coincided with the ruling period of the conservative party AKP of Erdogan. Having in mind the fact the American strategists and administration officials within the frames of realization of their goals in the Middle East were giving special importance to the Muslim identity of this country for taking over the leadership around this region’s transformation, AKP’s position for this initiative had important reflections on the Turkish-American relations. Globally looked, although the Turkish government under Erdogan’s leadership was supportive towards the Greater Middle East Initiative, at the same time it had fears of possible negative reactions of this region’s countries. Turkish authorities supported this new initiative under the condition to take into consideration the inner dynamics of the Middle East region. Prime Minister Erdogan gave special importance to the perceptions and reactions of the neighboring countries about the above mentioned initiative. In this context, the Turkish ministry of foreign affairs requested from its embassies in the Middle East a report which should name the main reasons of the countries in the region suspicious approach towards the American initiative. According to the report prepared by Turkish ambassadors in the Middle East, the American initiative in the countries of the region was perceived as external intervention inside the matters of the region. Simultaneously, it was underlined that the countries of the region believe in the need for transformation, however, according to them, the dynamics of these reforms should have an origin from the region itself (Çınar, 2008, p. 76).

When he was asked about the Turkish support of this initiative, having in mind the reaction of the countries about this project, Erdogan answered: “We support all projects that are aiming democracy and welfare development of this region. However, it can be made under the condition these reforms are not imposed from outside. Also, I would like to point out that every project which doesn’t consider the internal dynamics of this region will not get out support”. On another occasion, while he was speaking about the Turkish support of this initiative, Erdogan pointed out the following: “We support these projects, but the people of the Middle East are going through a process filled with disappointing events. Israel applies politics of violence and the situation in Iraq is still not normalized. These happenings are

---

<sup>1151</sup> It should be underlined that, at the beginning of XXI century, Turkey-Israel relations are worsening and have a falling trend. All this as a result of Israeli aggression on Palestinian people, especially after the attack of Israeli special forces of the Turkish humanitarian fleet in international waters, an act that caused serious turnover in their good mutual relations. After this event, the normalization of bilateral relations was conditioned by Turkey’s several requests, which in March 2013, through the initiative of American diplomacy, was fulfilled by the Israeli side. This act of Israel was commented by many as a Turkish diplomacy success.

increasing the reactions of people from the Middle East and Northern Africa. Unless the violence in Palestine doesn't stop and the situation in Iraq doesn't normalize, only then the Greater Middle East Initiative will have positive meaning for the people of the region. Otherwise, this project will remain on the table" (Tangülü, 2006, p. 129-130).

Finally, it should be underlined that Turkey, by joining the American Greater Middle East Initiative, aims to develop its own economy through development of its relations with the USA, and on the other hand, it's trying to increase its own credibility in the eyes of the people of Middle East through actualization of their everyday problems on the international stage (Tangülü, 2006, p. 130). Simultaneously, Turkish authorities are very carefully trying to avoid usage of the term model for their country, which is actually often being used by the American authorities, from the fear of possibility of growth of negative reactions in the Middle East region; however as an alternative option, they prefer usage of the term democratic partner (Çınar, 2008, p. 77).

The joining of Turkey towards the Greater Middle East Initiative has strategic importance for Turkish foreign politics. Namely, the Turkish political elites through this step are advocating strengthening of Turkish presence in the Middle East, intensifying cooperation with the USA and, if possible, to have the function of balance of American strategies in the Turkish hinterland.

#### **References:**

- Arı, T. (2003). Irak, İran, ABD Ve Petrol. İstanbul: Alfa Yayınları. Atasoy Y (2005) Turkey, Islamists And Democracy: Transition And Globalisation In A Muslim State. London & New York: I. B. Tauris.
- Çınar, Ş. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi'nin Irak Savaşı'na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım (MA thesis). Trabzon: K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fukujama, F. (2006) The End of History and the last man. translation: Gëzim Selaci & Ardian Gola. Prishtina: Zenith
- Haytoğlu, A. M. (2007) Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiyenin Projedeki Rolü (MA thesis). Hatay: M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, A. (2006) Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. İstanbul: Truva Yayınları
- Tangülü, B. (2006) Büyük Ortadoğu Projesi (MA thesis). Sivas: C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekkaya, D. (2007) Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye'nin Konumu (MA thesis). Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, M. et. al. (2004) IRAK Baas Diktatörlüğünden ABD Hegemonyasına İnsani Durum. İstanbul: İ.H.H.Yayınları.



## **Foreign fighters in the Bosnian War**

### *Bosna Savaşında Yabancı Savaşçılar*

**Mehmet Can\***

#### **Summary**

The Bosnian War essentially fought between Bosnian Muslim Population, Croatia, and Serbia. The only army that consists of 100% local people was Army of Bosnia and Herzegovina (ABiH). Although to save the face in front of the international community, Bosnian Croats created a shallow military organization named Croatian Defense Council (HVO), the actual fighters in the Bosnian Croats side was the Croatian Army. In the case of the Army of the Republika Srpska (VRS), with its commanding team, troops, and armament, was completely an organic extension of Yugoslavian National Army (JNA).

The war in Bosnia and Herzegovina attracted foreign fighters and mercenaries from various countries. The presence of foreign fighters is well documented, and it is clear that none of these groups comprised more than five percent of any of the respective armies' total manpower strength. People found many reasons to join one of the fighting parties: affinity to one of the involved parties, for example out of religious reasons, the own descent, for example expatriates in other countries, personal perception of a "just cause" or simply money, mercenaries.

The fact that the Dayton Peace Agreement signed by Serbian President Slobodan Milosevic and Croatia President Franjo Tuğman in November 21, 1995 is the proof of the reality that the main actors in Bosnia War 1992-1995 was Serbian and Croatian armies, not the local Bosnians.

#### **1. Introduction**

The Bosnian War essentially fought between Bosnian Muslim Population, Croatia, and Serbia. The only army that consists of 100% local people was Army of Bosnia and Herzegovina (ABiH). Although to save the face in front of the international community, Bosnian Croats created a shallow military organization named Croatian Defense Council (HVO) the, the actual fighters in the Bosnian Croats side was the Croatian Army. In the case of the Army of the Republika Srpska (VRS), with its commanding team, and armament, was completely an organic subunit of Yugoslavian National Army (JNA).<sup>1</sup>

Although the war in Bosnia and Herzegovina attracted foreign fighters and mercenaries from various countries, the presence of foreign fighters is well documented, and none of these groups comprised more than five percent of any of the respective armies' total manpower strength. People found many reasons to join one of the fighting parties: affinity to one of the involved parties, for example out of religious reasons, the own descent, for example expatriates in other countries, personal perception of a "just cause" or simply money, mercenaries.<sup>2</sup>

#### **2. Foreign Fighters on The Muslims of Bosnia Side**

##### **2.1 The Army of Republic of Bosnia and Herzegovina April 15 1992**

On the Muslims of Bosnia Side the Main Military Force was Army of Bosnia and Herzegovina (ARBiH). The only army that consists of 100% local people was (ARBiH). The Army of Republic of Bosnia and Herzegovina, was formed on 15 April 1992 during the early days of the Bosnian War. The army was formed in poor circumstances, and suffered from a

---

\* Prof. Dr., International University of Sarajevo

<sup>1</sup> [http://en.wikipedia.org/wiki/Foreign...he\\_Bosnian\\_War](http://en.wikipedia.org/wiki/Foreign...he_Bosnian_War)

<sup>2</sup> <http://www.ww2incolor.com/forum/showthread.php/13719ForeginVolunteersintheYugoslavWars>

very limited supply of arms. Critical deficiencies included tanks and other heavy weaponry. The first commander of the army was Sefer Halilović.



Two High School Students in the Trenches at JUC in June 1993 as Recruited Soldiers of Bosnian Army ARBiH

Before the ARBiH was officially created, a number of paramilitary and civil defense groups were established. The Patriotic League (PL) and the local Territorial Defense Force of the Republic of Bosnia and Hercegovina (TORBIH) were the official army while paramilitaries such as the Zelene Beretke (Green Berets) and Crni Labudovi (Black Swans) units have been founded. Other irregular groups included criminal groups, as well as collections of police and former Yugoslav People's Army soldiers.

1st Corps: Sarajevo (HQ),

2nd Corps: Tuzla (HQ)

3rd Corps: Zenica (HQ),

4th Corps: Mostar (HQ)

5th Corps: Bihać (HQ),

6th Corps: Konjic (HQ) formed 9 June 1993. Disbanded February 1994, some units incorporated in 7th Corps and the rest in 4th Corps.

7th Corps: Jajce and Travnik (HQ) formed 26 February 1994.

Eastern Bosnian Operational Group, later formed as the Independent 81 Division: Goražde (HQ)



The first commander of the ARBiH was Sefer Halilović.



## **2.2. Foreign Fighters at The Bosniaks Side**

On the Bosniak (Muslims of Bosnia) side, most often the foreign fighters came from predominantly Muslim countries. While some joined the regular forces as regular soldiers, some participated as mujahideen. The mujahideen were used as a hate propaganda object by both the Serbian and the Croatian forces, with their numbers being bloated.<sup>3</sup>



Sedma Muslimanske Brigade in a Parade in Zenica

## **3. On the Bosnian Croats Side**

### **3.1. Croatian Defense Council (HVO)**

On the Croat side, the most powerful foreign power was the Croatia Army itself collaborating freely with CROATIAN DEFENSE COUNCIL (HVO) in Bosnia and Herzegovina.<sup>4</sup>

### **3.2 Croatia State Army**

On 16 June 1992, Presidents Izetbegovic and Tudjman signed a formal military alliance between Bosnia and Croatia that would legitimize the use of both regular Croat army troops and HVO combatants. Under such circumstances, the main opposition to the Bosnian Serbs advance came from 15,000 Croat fighters of the "Croat Defense Council" (HVO) and 15,000 Croat regular army troops.

### **3.3 Foreign Volunteers on the Bosnian Croats Side**

On the Croat side, fighters originated from many different places of the Earth, be it Europe, the Americas or even Africa; most often the foreign soldiers on the Croatian side had a Catholic background. 72 were killed in action, and 88 wounded in action. Present in every frontline brigade, volunteers could be found on all of Croatia's five fronts [10].

**In Memory of the Fallen Foreign  
Volunteers of the Homeland War.**

**1991**



**1995**

<sup>3</sup> <http://www.cfiva.org/cfiva/home/index.cfm>

<sup>4</sup> <http://www.usddr.org/index.html>



Partial List of foreign volunteer fighters for the Croats

- England (139) = 15 killed, 20 wounded
- Germany (53) = 14 killed, 8 wounded
- France (67) = 8 killed, 20 wounded
- USA (18) = 3 Killed, 1 wounded
- Hungaria (33) = 2 killed, 5 wounded
- Austria (10) = 2 killed, 1 wounded
- The Netherlands (27) = 2 killed, 2 wounded
- Italy (7) = 2 killed, 1 wounded
- Canada (7) = 2 killed
- Switzerland (4) = 2 killed
- Belgium (4) = 1 killed, 1 wounded
- Australia (15) = 1 killed, 2 wounded



From the Vukovar Cemetery where Foreign Fighters on the Croatian side are buried.

- Portugal (2) = 1 Killed
- Ukraine (1) = 1 killed
- Slovakia (4) = 1 killed, 1 wounded
- Bulgaria (2) = 1 killed
- Rhodesia (1) = 1 Killed
- Danmark (4) = 1 Killed
- Gambia (1) = 1 Killed

Finland (3) = 2 wounded

Scotland (5) = 1 killed, 2 wounded

Ireland (10) = 1 killed, 2 wounded



About the USDDR

The USDDR is a non political organization consisting of foreign volunteers who fought against Serb aggression in the war in former Yugoslavia. So far there are almost 500 confirmed names of foreigners from every part of the world who fought in Croatia and Bosnia [7].

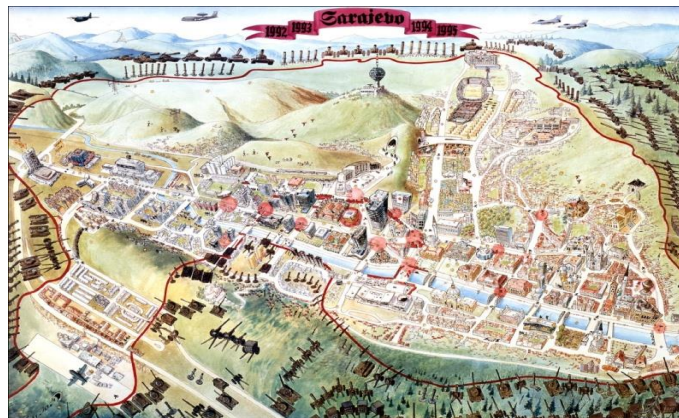
#### **4. On the Bosnian Serbs Side**

##### **4.1. Yugoslav National Army (JNA)**

On the Serbian side, the most powerful foreign power was the Serbia itself with its fourth largest army of Europe (JNA) and its extension, the Army of the Republika Srpska (VRS) [1].

Yugoslav People's Army itself Sieged Sarajevo in 1992

Yugoslav People's Army siege Sarajevo, the capital of Bosna and Herzeovina. In 1992, 70% of Bosnia was under JNA (Yugoslav People's Army) control.



Yugoslav People's Army Siege Sarajevo in 1992  
Serbia Army Was Operational Also in Bosnia Along Drina River [6].



Klotjevac: Serbian artillery positioned on the Serbia side of the Drina destroyed this Bosnian village

#### **4.2 Army of the Republika Srpska (VRS)**

Bosnian Serb Assembly established the Serbian Republic of Bosnia and Herzegovina on 9 January 1992, which became the Republika Srpska in August 1992. In May 1992, President Milosevic "announced that he would withdraw those soldiers in the army in Bosnia who were citizens of the new two-republic Yugoslavia; those who were Bosnian Serbs would be transferred, together with all the armaments and supplies, to the so-called 'Serb Republic,' and placed under the command of General Ratko Mladic [2].

In reality Milosevic did not withdraw those soldiers in the JN army in Bosnia who were Serbia Serbs. Serb army in Bosnia (VRS) had 100 000 fighters, 300 tanks, 200 APCs, 800 artillery pieces and 40 aircraft. Also most of the key armaments factories in Bosnia were located in predominantly Serb areas. For example, the Bosnian Serbs had seized the artillery shell factory in the Vogosca district outside Sarajevo at the beginning of the war [3].



Army of the Republika Srpska (VRS) 1993

1st Krajina Corps - Banja Luka

2nd Krajina Corps - Drvar

3rd Corps - Bijeljina

East Bosnia Corps - Han Pijesak

Herzegovina Corps - Bileća



VRS Artillery

Army of the Republika Srpska (VRS) 1995

1st Krajina Corps - Banja Luka

2nd Krajina Corps - Drvar

East Bosnia Corps - Bijeljina

Sarajevo-Romanija Corps - Pale

Drina Corps - Han Pijesak

Herzegovina Corps - Bileća

#### **4.3 Other foreign fighters On the Serbian side**

Other foreign fighters most often had an Orthodox background. There were two Russian volunteer units, one Cossack unit and the Greek Volunteer Guard fighting mostly in the eastern part of Bosnia. There seem to have been plans to create another unit in eastern Hercegovina composing of Russian and Greek volunteers.

Other foreign fighters most often had an Orthodox background. There were two Russian volunteer units, one Cossack unit and the Greek Volunteer Guard fighting mostly in the eastern part of Bosnia. There seem to have been plans to create another unit in eastern Hercegovina composing of Russian and Greek volunteers.

#### **Greek volunteers in Bosnia**

The first detachment of Greek volunteers in Bosnia arrived in 1993. In March 1995, the Greek Volunteer Guard (ΕΕΦ), a contingent of one hundred Greek paramilitaries formed at the request of the Chief of Staff of the Bosnian Serb Army Ratko Mladić, became a regular fighting unit of the Drina Corps with its own insignia, a white doubleheaded eagle on a black background [11].

Greek Volunteer Guard, or GVG, unit had hoisted the Greek flag over Srebrenica after the town's fall. Upon Gen. Ratko Mladić's specific request for the Greek flag to be hoisted over the town to honor "the brave Greeks fighting on our side." The Greek government had sent shipments of light arms and ammunition to the Bosnian Serb army between 1994 and 1995 [8].



“They raised the Greek flag in Srebrenica.” With Radovan Karacic

#### Russian military unit of volunteers

The first Russian military unit of volunteers was formed in Herzegovina in September of 1992 not far from the town of Visegrad. Valery Vlasenko was the unit's commander. The second unit was formed the same year in November the unit was known as Tsarist Wolves with commander Alexander Mukharev, nicknamed the Ace. A company of Cossacks was fighting together with the second unit of Russian volunteers. The Cossack unit was commanded by Alexander Zagrebov [9].

#### Tsarist Wolves

Tsarist Wolves became known as the most efficient Russian military unit. The black and gold banner of the unit is kept at the Holy Trinity temple in Belgrade. There is also a memorial board in the city in honor of the Russian men who died in battles for Serbia.

#### **4.4 Serbia Irregulars In Bosnia**

##### Arkan's Tigers

The Serb Volunteer Guard (SDG) (Srpska dobrovoljačka garda) also known as Arkan's Tigers (Arkanovi Tigrovi) was a Serbian volunteer paramilitary unit founded and led by Željko Ražnatović (known as Arkan), with headquarters in Belgrade, Serbia, and Erdut, Croatia, that fought in Croatia (1991–93) and Bosnia and Herzegovina (1992–95) during the Yugoslav Wars [4].



Arkan's Tigers (Arkanovi Tigrovi) with the founder Željko Ražnatović

In autumn 1995, Arkan's troops fought in the area of Banja Luka, Sanski Most and Prijedor where they were routed. Arkan personally led most war-crime actions, and rewarded his most efficient officers and soldiers with ranks, medals and eventually the products of the lootings. Besides Arkan, a notable member of the Guard was his righthand man, Colonel Nebojša Djordjević, who was murdered in late 1996. Another notable member was Milorad Ulemek, who is now serving a 40 year sentence for his involvement in the assassination of Serbia's pro Western prime minister Zoran Đinđić in 2003.

#### *ICTY charged the Serbian Volunteer Guard*

United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) charged the Serbian Volunteer Guard, under the command or supervision of Željko Ražnatović of among others [5]:

Forcibly detaining approximately thirty non Serb men and one woman, without food or water, in an inadequately ventilated boiler room of approximately five square meters (54 sq ft) in size.

Transporting twelve non Serb men from Sanski Most to an isolated location in the village of Trnova, where they shot and killed eleven of the men and critically wounded the twelfth.

Transporting approximately sixty-seven non Serb men and one woman from Sanski Most, Šehovci, and Pobježe to an isolated location in the village of Sasina and shooting them, killing sixty-five of the captives and wounding two survivors.

Forcibly detaining approximately thirty-five non Serb men in an inadequately ventilated boiler room of about five square meters in size, beating them, and depriving them of food and water, resulting in the deaths of two men.

The rape of a Muslim woman on a bus outside the Hotel Sanus in Sanski Most.

#### **5. Conclusion**

The Bosnian War essentially fought between Bosnian Muslim Population, Croatia, and Serbia. The only army that consists of 100% local people was Army of Bosnia and Herzegovina (ABiH). Although the war in Bosnia and Herzegovina attracted foreign fighters and mercenaries from various countries, the presence of foreign fighters is well documented, and none of these groups comprised more than five percent of any of the respective armies' total manpower strength.



Dayton Peace Agreement signed by Serbian President Slobodan Milosevic and Croatia President Franjo Tucman in November 21, 1995

The fact that the Dayton Peace Agreement signed by Serbian President Slobodan Milosevic and Croatia President Franjo Tucman in November 21, 1995 is the proof of the reality that the main actors in Bosnia War 1992-1995 was Serbian and Croatian armies, not the local Bosnians.

### **References**

1. "ICTY: Duško Tadić judgement Greater Serbia" ([http://www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/tadtj970507e.htm#\\_Toc387417236](http://www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/tadtj970507e.htm#_Toc387417236)).
2. "ICTY: Kordić and Čerkez verdict" ([http://www.icty.org/x/cases/kordic\\_cerkez/tjug/en/kortj010226e.pdf](http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kortj010226e.pdf)).
3. "SENSE Tribunal: Poziv na predaju" (<http://www.senseagency.com/ba/stream.php?sta=3&pid=8670&kat=6>).
4. "SENSE Tribunal: Ko je počeo rat u Gornjem Vakufu" (<http://www.senseagency.com/ba/stream.php?sta=3&pid=8652&kat=6>).
5. "SENSE Tribunal: "James Dean" u Gornjem Vakufu" (<http://www.senseagency.com/ba/stream.php?sta=3&pid=8662&kat=6>).
6. "Srebrenica a 'safe' area" (<http://discovery.ucl.ac.uk/37544/>). Netherlands Institute for War Documentation. 10 April 2002. Retrieved 17 February 2010.
7. Karli, Sina (11 November 2006). "Švedanin priznao krivnju za ratne zločine u BiH" [Swede confesses to war crimes in Bosnia and Herzegovina] (<http://www.nacional.hr/articles/view/29027/>) (in Croatian). Nacional (weekly). Archived (<http://www.webcitation.org/68ofaOrj8>) from the original on 30 June 2012. Retrieved 17 February 2010.
8. Cohen, Roger (12 April 1995). "U.N. Dismisses Russian From Croatia Peacekeeping Post" <http://www.nytimes.com/1995/04/12/world/undismissesrussianfromcroatiacekeepingpost.html?pagewanted=1>). The New York Times. Retrieved 17 February 2010.
9. Koknar, Ali M. (14 July 2003). "The Kontraktniki: Russian mercenaries at war in the Balkans" ([http://www.bosnia.org.uk/news/news\\_body.cfm?newsid=1766](http://www.bosnia.org.uk/news/news_body.cfm?newsid=1766)). Bosnian Institute. Retrieved 17 February 2010.
10. Granić, Mate (30 June 1995). "Letter dated 30 June 1995 from the Deputy Prime Minister and Minister for Foreign Affairs of the Republic of Croatia addressed to the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the question of the use of mercenaries" (<http://www.un.org/documents/ga/docs/50/plenary/a50390add1.htm>). UN. Retrieved 17 February 2010.
11. Smith, Helena (5 January 2003). "Greece faces shame of role in Serb massacre" (<http://observer.guardian.co.uk/milosevic/story/0,868869,00.html>). The Guardian. Retrieved 17 February 2010.



## **Kentsel Yaşamın Demir Kafesi**

### *Iron Cage of Urban Life*

**Merve Çetin Dağdelen\***

#### **Özet**

Kent hayatı genel olarak eski Mezopotamya uygarlıklarına kadar götürülebilir fakat bizim bildiğimiz anlamda kentleşmenin sanayi devrimi ile başladığını söyleyebiliriz. Kapitalizm hızla gelişmeye başlamış, kırdan kente göçler artmış, buna paralel olarak kent nüfusu artmış ve bu durumda tüketim kültürünün yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bu anlamda kentli insanlar kimlik kargaşası yaşar hale gelmiştir. Günümüze doğru geldikçe teknolojik gelişmeler ve bunun ışığında devam eden küreselleşme hareketleri doğrultusunda, özellikle medyanın gücüyle yeni ve farklı, fakat tüm dünyada birbirine benzeyen kültürlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gibi değişimler bireylerin özgürlüğünü de etkilemiştir. Bu çalışmada kısaca kent hayatının geçmişten günümüze değişim süreçleri ve bunun özgürlükle ilintisi ele alınmak istenmektedir. Göç, gecekondulaşma, kentleşme sürecinde yaşananlar ile günümüze geldiğinde kapalı siteler, tokiler, çipler üzerinden insanların nasıl özgürlüklerinin kısıtlandığını göstermek amaçlanmaktadır. Sosyolojik bakış açısıyla kentleşmedeki özgürsüzleşmeyi anlamak açısından öneme sahip bir çalışma olduğu söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** *Kent, Özgürlük, Kapitalizm, Demir Kafes*

#### **Abstract**

Urban life goes back to Mesopotamia civilizations but it is possible to say that base urbanization began with the industrial revolution. Capitalism began to develop expeditiously. Immigration increased from countryside to city. City population increased and this conditons also caused an increase consumption culture increased. Urban people have identity problem. In contemporary age technological innovations and globalization movements that continue in the light of these innovations, especially with power of media caused to appearance of new and different but at the same time similar cultures in the whole World. This article endeavours to demonstrate the alteration proces relation of this condition with freedom. This article say that migration, squattering, urbanization and site, toki and cips restrict freedom of people. This paper has importance in to understand the freedom in urbanization frem a sociological point of view.

**Key Words:** *City, Freedom, Capitalism, Iron Cage*

#### **Giriş**

Kent kavramı ile ilgili birçok farklı tanım yapılabilir. Kent yaşayan ve yaşatılan, kendine özgü sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve mekânsal ilişkiler ağı ve örgütlenme biçimi olan yaşam birimleri olarak tanımlanabilir (Beyazıt vd. vd., 2013: 150). Kent kavramının olumlu tanımı dışında olumsuz tanımları da yapılabilir.

Kent kavramını; yoğun trafiği, geniş yollar, sokak ve caddeleri olan, ikincil ilişkilerin hüküm sürdüğü, tarımın bırakılıp hizmet sektörünün devam ettiği, apartmanlar gibi yüksek ve gözü yoran binaların olduğu, güvenlik önlemlerinin yoğun olduğu nüfusu fazla olmakla birlikte insanların yalnızlaşmayı ve yabancılaşmayı yoğun bir şekilde hissettiği, tüketim kültürünün hüküm sürdüğü, özgürlüğün içinde esaretin yaşandığı alanlar olarak tanımlayabiliriz.

Çalışmanın temel savı; kent insanının özgür olmadığı üzerine kuruludur. Özgürlük kavramı; kişinin kendiliğinin oluşturan hür iradesi ve bu hür iradenin kent tarafından alışı

---

\* Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Kent insanı özgür müdür? Ne kadar özgürdür? Hangi konularda özgürdür? Tutsaklığını özgürlük olarak mı düşünmektedir? Bu çalışma bu soruları cevaplamayı hedeflemektedir. Bu durum anlatılırken Max Weber'in "Demir Kafes" kavramı kullanılmıştır. Weber bu kavramı içinde bulunulan toplumsal durum ve özellikle kapitalizm için kullanmıştır. Weber'e göre; kapitalist yapılanmadan kurtulmak çok zordur. Paralel olarak düşünüldüğünde aynı şekilde kentli insan için, içinde bulunduğu bir demir kafes mevcuttur ve bu kafesten kurtulması çok zordur. Daha doğrusu bu kafesin içindeki yaşam tarzından kurtulması çok zordur. Bu kafesi oluşturan birçok olgu vardır. Bu olguların toplamı bağımlı kentliyi oluşturmaktadır.

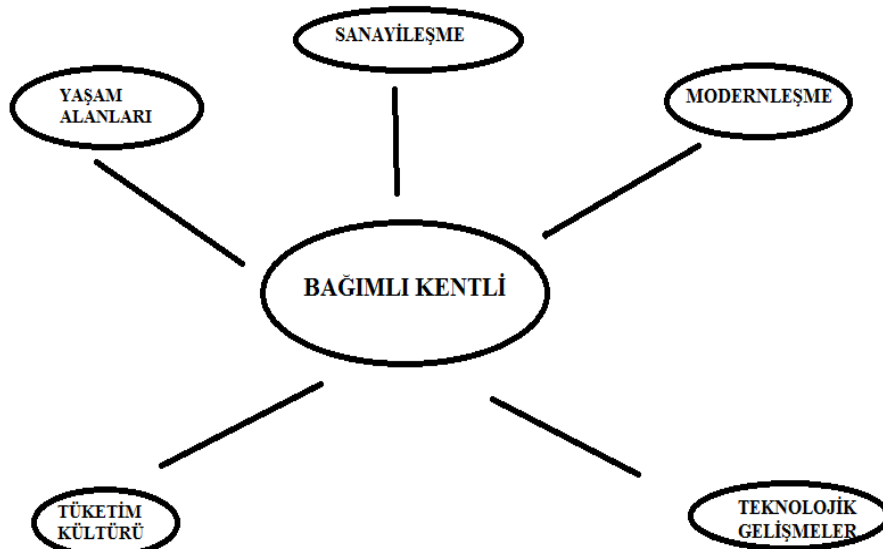
Çalışma beş başlık altında toplanmıştır. Her bir başlık kentli insanı bağımlı kılan her bir olgudan oluşmaktadır. Bu bağlamda kentli insanın yaşam profili ortaya konulmuştur. Bu olgular; sanayileşme, modernleşme, teknolojik gelişmeler, tüketim kültürü ve yeni yaşam alanları olarak belirlenmiştir. Bu olguların toplamı kapitalist sistemi tesis etmektedir. Bu bağlamda eleştirel bakış açısıyla kentli insan gözlemlenmiştir.

### **1. Kentlerin Tarihçesi**

İlk olarak M.Ö. 6000 yıllarında ortaya çıkan M.Ö. 400 dolaylarında tam anlamıyla kurumsallaşan bir sisteme sahip olan kentler, o dönemde küçük ölçekli köy ve kasabalardan çok az farkla ayrılan yerleşim yerleriydi. Bu kentler el sanatlarının, zanaatlarının pazarlandığı, el ustalığı ile yapılan eşyaların satışa çıkarıldığı yerlerdi.(Çan, 2011: 3). Birçok kişinin mesleği belliydi ve mesleklerde usta-çırak ilişkisi mevcuttu. Marx'ın kullandığı anlamda işçi emek harcadığı işine yabancılaşmamıştı.

Kentlerin büyümesi 15.yy'dan sonra artış göstermiştir. Tabloda gösterilen olguların oluşmasıyla kentli insanın hayatında değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle 1980 sonrasında belirginleşen neoliberal politikalarla birlikte kentlerde kısa sürede büyük değişimler yaşanmıştır (Ergun vd., 2013: 40)

### **2. Bağımlı Kentliyi Oluşturan Olgular**



**Tablo 1:** Bağımlı Kentliyi Oluşturan Olgular

## **2.1.Sanayileşme ve Bağımlı Kentli**

Kentlerdeki bağımlılık sanayileşmeyle çok yakından ilintilidir. Sanayi devrimi kentlerin her anlamda değişim ve dönüşüm yaşamasını tetiklemiştir. Sanayi devrimine kadar çok az değişim ve dönüşüm geçiren kentler sanayileşmeyle birlikte çok hızlı bir şekilde değişmiştir. Bu büyüme bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kentlerde ortaya çıkan farklı iş kolları kırsalda yaşayan bireyleri kente çağırıştır bu bağlamda kentlerde işçi nüfusuna ihtiyaç artmıştır. Buna bağlı olarak bir nüfus hareketi gerçekleşmiştir. Sanayileşme ile birlikte oluşan işçi sınıfı kentteki nüfusu hızla artırmıştır (Çan, 2011: 4).

Bu durumun sonucunda kentli olmanın bazı gereklilikleri (kıyafetler, müzik, tüketim alışkanlıkları) insanların “kentli olma” ayrıcalığına bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Bireylerin” kentli olma “ayrıcalığına sahip olmak için gündelik hayatta ortaya koyduğu davranışlar onları kafes içine almaya başlamıştır. Kişiler kırsal alanlardaki davranışların kentte sorun olacağını düşünmüş ve bu yüzden kentli gibi davranmaya başlamıştır.

Sanayileşme sonucu oluşan kentleşmeye yine sanayileşmenin kabul ettirdiği olumlu ve olumsuz yönler eşlik eder. Bilim ve tekniğin gelişmesi olumlu bir durum iken, kentlerin yapısal değişimi ve bu yapısal değişimlere maruz kalmış kente göç ederek kentlileşen insanların hayatında, daha önceki yüzyılların kentlilerinin sebep olmadığı kadar ahlak, hayat üslubu ve yabancılaşma sorunu olumsuz durumlardır (Aydoğan, 2009:211). Sanayi devriminden sonraki süreçte kentlerin üretimle ilgili maddi dokusunun yanında, kentsel yaşamın diğer tüm öğeleri de değişime uğramış, yeni bir kentli birey tipi, yeni davranış kalıpları ve kentli olma bilinci sanayileşme ile birlikte oluşturulmuş ve aynı zamanda bireylere kabul ettirilmiştir (Aslanoğlu, 1998:41). Harvey’e göre; Sanayi kapitalizmi, kendi ürettiklerine etkin bir talep oluşturabilmek amacıyla, kentleşme ve kentleşme ile ilgili yatırımları sürekli olarak genişletme kararı almayı hedefler. Bu bağlamda mekânın düzenlenmesi kapitalizmin yaygınlık kazanması için idealdir. Buna bağlı olarak sanayileşme sonrası değişimler bireylere yeni kentli nüfus kültürünü aşılarken aynı zamanda kapitalizme bağımlı hale getirmektedir (Gül ve Kahraman, 2013: 262-268).

## **2.2.Modernleşme ve Bağımlı Kentli**

Modernleşme ve sanayileşme ile doğrudan ilintili olan kentleşme süreci; meydana geldiği toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel alanda anlamlı değişimlere sebep olmuştur. Kapitalizm; siyasi, iktisadi uzantısı olan sosyal dönüşüm projesi modernizm ile topluma, kente ve insana yönelik yeni olgular geliştirmiştir (Çan, 2011: 2).

Günümüz kentli insanın bencil, bireyselci, sözde özgür davranışlar sergilemesindeki temel neden modernizmin kabul ettirdiği davranış kalıplarıdır. Modern insan “ben”ine, egosuna bağımlı hale gelmiştir. Bugün modernleşmeyle birlikte insanlar köylerindeki dostlarını, kentlerde devam eden akrabalık bağlarını ve yakınlarını, aynı mahallede yıllarda birlikte yaşamının verdiği komşuluk ilişkilerini, sadakatlerini ve dayanışmalarını yitirmektedir (Aydoğan, 2009:211). Tüm bunlar modernleşmenin getirdiği bireysellik ve özgürlük adına yitirmektedir. Fakat bunlar bireye özgürlük ve mutluluk getirmek yerine, kişinin kendisine ya da başka şeylere bağımlı hale getirmekte ve aynı zamanda mutsuz etmektedir.

“Modernizm kuramı evrensel akıl dediği modernist aklı; karşı çıkılmaması gereken ve bütün insanlığa sonucunda mutluluk getirecek olan bir hedef olarak göstermiştir” (Erol, 2013: 74). İnsanları ikna etmekte başarılı olmuş, fakat mutlu etmekte başarısız olmuştur.

### **2.3. Teknolojik Gelişmeler ve Bağımlı Kentli**

Sanayileşmeyle birlikte birçok alanda teknolojik gelişme yaşanmıştır. Bu teknolojik gelişmeler hayatımızı kolaylaştırmakla birlikte, bizi bu aletlere bağımlı hale getirmiştir. Televizyon, telefon, internet bağımlılığı bunlardan bazılarıdır.

Günümüzde televizyonlar evin en güzel köşesine sahiptir. Evin bir üyesi gibi muamele görmektedir. Son yıllarda satışa sunulan bir mobilya örnek verilebilir. Yaşam ünitesi; televizyon sehpasının post-modern halidir. Sadece televizyon için değil odadaki diğer eşyaların kullanımını kolaylaştırmak içinde bölmeleri vardır. Fakat yaşam ünitesinde en güzel bölüm televizyona ayrılmıştır. Televizyonsuz yaşam düşünülememektedir. Televizyon insanların en büyük boş zaman etkinliğidir. Kişilerin günlük hayatın sıkıntılarını, streslerini televizyonda geçirilen zaman ile unutmaktadır. Geleneksel anlamda aile bağlarının kentlerde çözülmeye başlamasının sebeplerinden birisi de televizyondur. Televizyon aynı zamanda kişilere nasıl daha iyi kentli olacaklarını öğretme görevini üstlenmiştir. Fakat bu durum kişilerin televizyon bağımlısı olmalarına sebep olmaktadır.

Son beş yıl içerisinde telefon bağımlılığı artmıştır. Özellikle akıllı telefonların üretilmesi ile birlikte internet ve telefon bağımlılığı birbirine paralel olarak ilerlemektedir. Telefonlar bireylerin yeni bir organı haline gelmiştir. Telefonu olmayan kişi anında telaşa kapılmaktadır. Hayatın durduğu düşüncesine sahip olmaktadır. Sosyal medya kavramı kentli insanın en bağımlı olduğu olgulardan biri haline gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte kişiler arası iletişimin kolaylaşması bağımlılığı artırmıştır. Kentli bireyler karşılıklı iletişim yerine telefon ve internet iletişimini tercih etmektedir. Kentlerin sokakları bilgisayar ya da telefonda oyun oynayan çocuklar nedeniyle boşalmış ve sessizleşmiştir. Kentli insanların hizmet sektöründe masa başı işinde internete bağımlılığı söz konusudur. Artık bilgisayarsız hiçbir bürokratik iş halledilememektedir. Bu bağımlılık kentli bireylerin birçok psikolojik rahatsızlığa sahip olmalarına neden olmuştur.

Kenti insanlarda otomobil bağımlılığı da oluşmuştur. Otomobil sektöründeki teknolojik gelişmeler bireylerin otomobil alıp satmasını artırmıştır. Tıpkı akıllı telefonlarda olduğu gibi otomobillerde de, çok büyük bir değere sahip olmayan özelliklerin eklenmesi, kişilerin o telefona ya da otomobile sahip olma isteğini artırmaktadır. Buna bağlı olarak çok kısa mesafelere dahi, kişilerin otomobil ile gitmesine sebep olmaktadır. Geçmişte bir şehirden diğer şehre yürüyerek giden insanlar varken, günümüzde tam tersi otomobile bağımlı olan kişilerin olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır.

Mobese kameraları ve çipli kartlar( kredi kartı vb.) kişilerin özgürlüğünü elinden almaktadır. Ne satın aldığımız, ne yediğimiz, ne okuduğumuz, nerelere gittiğimiz hepsi kayıt altındadır. Kentli birey özgür değildir, yaptığı her davranış izlemekte, takip edilmekte ve kayıt altına alınmaktadır. Bu durum tıpkı Foucault'nun "Panopticon"ına benzemektedir. Tıpkı bu şekilde kentli birey sürekli olarak Panopticon içindeymiş gibi gözetlenmekte ve her hareketi kaydedilmektedir.

### **2.4. Tüketim Kültürü ve Bağımlı Kentli**

Kültür endüstrisi teorisyenleri "düşünüyorum, öyleyse varım" söyleminin yerine "tüketiyorum, öyleyse varım" söyleminin kullanılmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Bu söylem günümüz kentli insanının tüketime olan bağımlılığını özetlemektedir. Özellikle kentli kadınlar tüketerek rahatladıklarına, mutlu olduklarına ve "özgür" olduklarına inandırıldılar. Fakat tüketim bağımlılığı kentli bireyleri köleleştiren en büyük kapitalizm araçlarından biri haline gelmiştir. "Moda" kavramı da tüketim bağlamında bir meşrulaştırma sağlamıştır. Kişiler eskimeden eskiyen metalara sahip olmakta, Marx'ın deyişiyle "meta fetişizmi"ne maruz kalmaktadırlar. Birbirine benzeyen kadınlar, erkekler, ev eşyaları, arabalar,

aksesuarlar vs... tümü modaya uymanın dayanılmaz hafifliğini yaşamak için birer araç haline getirildi. Kentli kadın ya da erkek fiziksel güzelliğini dahi, modanın emirleri doğrultusunda yaşamaktadır. Fiziksel görünüşünü bile kendi istekleri doğrultusunda düzenleyemeyen kentli insanın "özgür"lüğünden bahsedilemez.

Geç kapitalist toplumun gündelik yaşamlarının vazgeçilmezleri haline gelen AVM'ler de tüketim kültürünü yoğun bir şekilde beslemektedir. AVM'ler Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1960'lı yıllardan itibaren boy gösterirken, Türkiye'de 1990'ların başında görülmeye başlanmıştır. Bugüne gelindiğinde ise ülkenin hemen her kentinde AVM bulunmaktadır (Güney ve Aydoğan, 2013:106). Tüketim mabetleri olan AVM'lerde bireylerin yeniden üretildikleri söylenebilir. Alışveriş merkezleri Ritzer tarafından "tüketim katedralleri" olarak isimlendirilmiştir (Ritzer, 2010). AVM'ler tüketimin kontrollü ve sistematik bir şekilde gerçekleşmesini sağlarken, aynı zamanda kentli bireylerin tüketime her an hazır olabilecek bir toplumsal yaşama sahip olmalarının koşullarını oluşturmaktadır(Güney ve Aydoğan, 2013: 111).

### **2.5. Yaşam Alanları ve Bağımlı Kentli**

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de mekânsal gelişme ve eğilimler adaletsiz bir şekilde gelişmiş ülke yerleşme sistemi ve yerleşmeler arası ilişkiler olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda gettolaşmadan söz edilebilir. Getto; tanım olarak bir kette bulunan azınlık gruplarının sosyal, siyasal veya ekonomik nedenlerden dolayı bir arada yaşamak zorunda kaldığı bir bölgedir (Erkan, 2010:29). Kentlerde bu gettolaşmalar yoğun bir şekilde görülmektedir. Özellikle neo-liberal politikalar sonucunda kentler günden güne daha fazla demir parmaklıklarla çevrilmiş topluluklardan ve sürekli gözetim altında tutulan özelleştirilmiş kamusal mekanlardan oluşmaya başlamıştır (Gül vd., 2013: 258). Bunlardan başında, girişte güvenlik görevlisi olan, kendi içine kapalı, sözde "özgürlük" vaat eden ama gerçek hayata kapalı "gettolaşma"ya sebep olan siteler vardır. Çok lüks, tüm olanaklara sahip olunan bu yaşam alanlarında insanlar ruhtan yoksun hale getirilir ve bireyselleştirilir. Ben merkezli yaşam "gettolaşma"ya sebep olan sitelerle beslenir. Bunlardan başka yüksek katlı rezidanslar da bireyleri bağımlı hale getirmektedir. Çok katlı olmakla birlikte oda sayısı az olan bu rezidanslar benmerkezciliği beslerken aynı zamanda bireylerin yabancılaşma sorunu yaşamalarına sebep olmaktadır. Kentlerde artan bu tarz yapılanmalar komşuluk kavramının içini boşaltmakta ve bireyleri yalnızlaştırmaktadır. Bireyler "özgür" olduklarını düşünseler bile, esasında özgürlüklerini yitirmişlerdir. Çünkü yaşama ve insanlara karşı yabancılaşmak kişiye özgürlük getirmek yerine, tutsaklık ve mutsuzluk getirmektedir.

### **Sonuç**

Çalışmada gösterildiği üzere, kentli bireylerin sanayi devrimi sonrasında özgürlüğü elinden alınmıştır. Özgürlük içinde yaşandığı bir esaret söz konusudur. Günümüz kentli insanının sürekli olarak stres yaşaması, psikolojik sorunlarla boğuşması kent hayatında boğulduğunu fakat kurtulamadığını göstermektedir. Eğer kişiler kent hayatında gerçekten "özgür" olsalardı, gün geçtikçe daha fazla utlu olmaları gerekirdi. Fakat günümüz kentli insanı gün geçtikçe daha fazla mutsuzlaşmaktadır. Çünkü tutsaklığı sonuna kadar yaşamaktadır.

Bu durumda kentli insan bir demir kafes içindedir ve bu kafesten çıkmak çok zor olacaktır. Tıpkı Weber'in söylediği gibi;

Hiç kimse henüz gelecekte demir kafeste kimin yaşayacağını ve bu devasa gelişimin sonunda da tamamen yeni peygamberler mi yoksa eski düşünce ve ideallerin mi güçlü bir

biçimde yeniden doğacağını ya da bunların ikisi de olmayacaksa bir tür mekanikleşmiş taşlaşma ve bunun yanısıra kasılmış bir kendini beğenmişliğe mi geçileceğini bilmiyor. Ruh yoksunu uzman insanları, yürek yoksunu zevk insanları, bu hiçler, kendi kendine hiç ulaşılmamış bir insanlık düzeyine tırmandıklarını zannederler (Weber, 1997: 60).

### **Kaynakça**

- Aslanoğlu R. (1998), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Kitabevi, Bursa.
- Beyazıt E.- Gül H. Vd. (2013), *Kent Kimliği ve Kimliksizleştirilen Kentler Üzerine bir Tartışma*, Kent Üzerine Özgür Yazılar, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Aydoğan F. (2009), Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı II, S. 203-215.
- Çan M.F. (2011), Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi <http://www.fka.org.tr/SayfaDownload/Kentle%C5%9Fme%20Sempozyum%20Bildiri%20Metni%20-%20M.%20Fatih%20%C3%87AN.pdf>
- Ergun C.- Gül H. Vd. (2013), *Neoliberal Küreselleşme ve Küresel Kent*, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Kent Üzerine Özgür Yazılar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Erkan R. (2010), *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, İstanbul.
- Erol A. (2013) *Kapitalizm Bağlamında Modernizm, Postmodernizm ve Kentleşme( Eleştirel Bir Bakış)*, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Kent Üzerine Özgür Yazılar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Gül S.-Kahraman F. (2013), *Kent İçin Sosyal Adaleti Savunmak ya da David Harvey Üzerinden Kentsel Adaleti Okumak*, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Kent Üzerine Özgür Yazılar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Güney A.- Aydoğan D. (2013), *Geç Kapitalizmin Derebeylikleri: Alışveriş Merkezleri*, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Kent Üzerine Özgür Yazılar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Ritzer G. (2010), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, (çev: Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Şen B. (2013), *Konut ve Çalışma Hakkı'nın Uzağına Düşmek: Güvencesizliğin Mekânları Olarak Bekâr Odaları*, (Cem Ergun, Muharrem Güneş, Ayşe Dericioğlu), Kent Üzerine Özgür Yazılar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Weber M. (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*, (Çev: Zeynep Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul.

## **The Effects of Extracurricular Activities on Academic Achievement of Students at the University of Sarajevo and the International University of Sarajevo**

*Müfredat Dışı Etkinliklerin Saraybosna Üniversitesi ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Etkileri*

**Yasin Demirtaş\***

### **Abstract**

This paper aims to discover the effects of students' engagement in extracurricular activities on academic success at university level of education. Another attempt of the paper is to analyze students' perception regarding extracurricular activities at the University of Sarajevo and the International University of Sarajevo. A sample of 100 students from each university is included in this research. In order to analyze effects of extracurricular activities on academic achievement of students in both universities, a Likert-style questionnaire is specially designed and it includes 15 questions related to students' motivation and willingness to engage in extracurricular activities, as well as their current attitudes towards additional work and volunteering. Students will be asked to provide data on their grade point average as well. It is expected that the involvement into extracurricular activities has significant effect on academic achievement, since students who are included in more than one extracurricular activity will show more intrinsic motivation towards studying as well as better grade point average (regardless of whether they study at public or private university). Also, these students will be more likely to express positive attitudes towards the engagement to extracurricular activities and volunteering work, which will be slightly higher in a group of students studying at private university. That is explained by the fact that majority of these students come from abroad and therefore perceive extracurricular engagement as one way of overcoming homesickness.

**Keywords:** *Extracurricular activities; private university; public university; academic success*

### **1. Introduction**

During 1992-1995, Bosnia has faced the most terrifying scenes that a country may ever face. The war happened during this period was damaging the society and the country in every way. Of course, high education has also been damaged during this period of time. According to Mulalic (2012), since 1995 Bosnia and Herzegovina was in a socio-political transformation process, cause of that needed changes and innovations have not been followed. For this reason, it is a must to study the subject of education in every way to define, analyze, and suggest observed problems to society.

During 16th century, Sarajevo and Bosnia – Herzegovina were the center for many different academic activities, thanks to the book of endowment which was signed by Gazi Husrev Beg<sup>1</sup>. Of course, this is just one sign that demonstrates Sarajevo's intellectual structure but there are many others could be mentioned as the library of Vijećnica that was built in 1896.

On the other hand, University of Sarajevo was built in 1940 by establishment of The Faculty of Agriculture and Forestry and in 1944 by the establishment of Faculty of Medicine. However these establishments were the very first steps of the university, they have been

---

\* Dr., International University of Sarajevo.

<sup>1</sup> History of Sarajevo,

[http://unsa.ba/s/index.php?option=com\\_content&task=blogcategory&id=26&Itemid=78](http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=26&Itemid=78)

growing till 1970's. Today, University of Sarajevo is holding 23 different faculties and education young Bosnian's and other national students in Sarajevo.<sup>2</sup>

Having in mind this, holding 23 different faculties and enormous numbers of students and academicians would challenge the university. Because, high education is perceived as its an advance level of learning, and doing research.

As it was mentioned previous, Sarajevo is having intellectual fiber. And after the war, former president of Bosnia – Herzegovina Alija Izetbegovic has looked for ways to improve higher education in the country. After this initiatives, International University of Sarajevo (IUS) was established in 2003 and they have started education with small number of students in 2004. Today, International University of Sarajevo is holding three different faculties and 14 different program for first study cycles.<sup>3</sup>

By establishment of International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina has taken other directions for the sake of improving the quality of higher education in BIH.

However, there are some new tendencies in BIH, its not covered all new fashion educational approaches. Thus, the study has tried the see and analyze, and is going to try to give suggestions to the observed problem by refering to the study findings.

## **2. Extracurricular Activities**

Extracurricular activities are the out-program activities that are provided in high schools, and universities in developed countries in order to encourage them to socialize, improve interpersonal, teamworking, leadership skills and etc in developed countries.

According to Eccles & Barber (1999), extracurricular activities are helpful to keep youth away from risky activities, to give them an opportunity to learn social values, attitudes, and to improve positive relational networks. Considering mentioned benefits, these kind of activities should be included in university curriculums in order to achieve a better result with offered education. As well, all these benefits are an earlier prevention of future potential antisocial behaviors, physical or psychological problems.

On the other hand, Marsh's study (1992) has slightly proved that extracurricular activities are helping students to achieve better results, since by these activities they are not at risk of any sort of distractions and unwilling behaviors.

Beside these findings, according to a recent doctoral dissertation, Samuel S. Kim (2008) analyzed 1,400 Korean students registered at 14 top American universities between 1985 and 2007, 44% of Korean students in these schools drop out before their third year. His findings demonstrated that these droppings were caused because of parental pressure to study instead of participating in extracurricular activities.<sup>4</sup>

## **3. Methodology**

A sample of 100 students from International University of Sarajevo and 65 students from University of Sarajevo is included in this research. In order to analyze effects of extracurricular activities on academic achievement of students in both universities, a Likert-style questionnaire is specially designed and it includes 15 questions related to students' motivation and willingness to engage in extracurricular activities, as well as their current attitudes towards additional work and volunteering. Students are asked to provide data on their grade point average as well. Participants' age is between 19 – 31 years.

---

<sup>2</sup> The University of Sarajevo, <http://www.sarajevo.ba/en/stream.php?kat=145>

<sup>3</sup> Our University - <http://www.ius.edu.ba/ius/our-university>

<sup>4</sup> 44% of Korean Ivy League Students Quit Course Halfway, [http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/117\\_32124.html](http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2008/10/117_32124.html)



**4. Aims and Objectives**

It is expected that the involvement into extracurricular activities has significant effect on academic achievement, since students who are included in more than one extracurricular activity will show more intrinsic motivation towards studying as well as better grade point average (regardless of whether they study at public or private university). Also, these students will be more likely to express positive attitudes towards the engagement to extracurricular activities and volunteering work, which will be slightly higher in a group of students studying at private university.

**5. Results and Discussion – International University of Sarajevo**

**Case Processing Summary**

	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Age of Participant	96	96,0%	4	4,0%	100	100,0%
Grade Point Average of Participant	67	67,0%	33	33,0%	100	100,0%

**Table 1.** Case Processing Summary

Given answers for the question of age is %96 and mean of participant age is 22.21. On the other hand given answers for GPA is quite less than it was expected. The mean of participants for GPA is 2.73

**Report**

	Age of Participant	Grade Point Average of Participant
Mean	22,2187	2,7304
N	96	67
Std. Deviation	2,89901	,74751

**Table 2.** Means of Participants from IUS

I know what extracurricular activities are					
		Frequen cy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	12	12,0	12,1	12,1
	slightly disagree	6	6,0	6,1	18,2
	Neither agree or disagree	13	13,0	13,1	31,3
	slightly agree	37	37,0	37,4	68,7
	strongly agree	31	31,0	31,3	100,0
	Total	99	99,0	100,0	
Missing	99,00	1	1,0		
Total		100	100,0		

**Table 3.** Question 1

For the sake of analyzing the awareness of university students, this paper needs to investigate students awareness of existence of extracurricular activities. From the given answer, it would be concluded that population included in the study is quite aware of extracurricular activities and they can differentiate these from all other program activities.

I do participate extra curricular activities organized by my university					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	21	21,0	21,0	21,0
	slightly disagree	18	18,0	18,0	39,0
	Neither agree or disagree	33	33,0	33,0	72,0
	slightly agree	23	23,0	23,0	95,0
	strongly agree	5	5,0	5,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

**Table 4. Question 2**

The question looks for the answer of the participation of IUS students. From the answers, it could be concluded that the population is not so interested in participation in extracurricular activities organized by International University of Sarajevo.

I believe that participating extracurricular activities would help me to achieve better results					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	4	4,0	4,0	4,0
	slightly disagree	7	7,0	7,1	11,1
	Neither agree or disagree	23	23,0	23,2	34,3
	slightly agree	42	42,0	42,4	76,8
	strongly agree	23	23,0	23,2	100,0
	Total	99	99,0	100,0	
Missing	99,00	1	1,0		
Total		100	100,0		

**Table 5. Question 7**

Table 5. Shows us the general perception of students in order to see if they consider extracurricular activities have positive effect on their studies. The answer given by students demonstrates that they perceive extracurricular activities that it would slightly be helpful to achieve better results.

I think that my university provides sufficient number of sport activities for both males and females.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	26	26,0	26,0	26,0
	slightly disagree	22	22,0	22,0	48,0
	Neither agree or disagree	30	30,0	30,0	78,0
	slightly agree	19	19,0	19,0	97,0
	strongly agree	3	3,0	3,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

**Table 6. Question 8**

Table 6. is providing another perspective of the study which investigates the support and attitude of the institution for both genders. According to given answers, it would be concluded that institution is lacking activities for both genders in equal distribution.

Being a part of sport teams would help me achieve better results					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	11	11,0	11,2	11,2
	slightly disagree	19	19,0	19,4	30,6
	Neither agree or disagree	32	32,0	32,7	63,3
	slightly agree	22	22,0	22,4	85,7
	strongly agree	14	14,0	14,3	100,0
	Total	98	98,0	100,0	
Missing	99,00	2	2,0		
Total		100	100,0		

**Table 7.** Question 9

This statement is quite similar to given statement in Table.5 but in a different sense. Since sport activities are one part of extracurricular activities, it is essential to demonstrate students perception. However, the given answers points out that students are kind of confused and they are mostly neither agree nor disagree.

I would prefer studying in a university where they organize more activities for students					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	5	5,0	5,1	5,1
	slightly disagree	9	9,0	9,1	14,1
	Neither agree or disagree	18	18,0	18,2	32,3
	slightly agree	39	39,0	39,4	71,7
	strongly agree	28	28,0	28,3	100,0
	Total	99	99,0	100,0	
Missing	99,00	1	1,0		
Total		100	100,0		

**Table 8.** Question 12

According to given answers previously, this results would be concluded that students are having tendencies to leave their current institution that they are studying. Also, this could be analyzed as a representation of their positive attitude toward extracurricular activities.

My university is not providing sufficient number of activities that can help me to improve skills for my career after graduation.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	8	8,0	8,0	8,0
	slightly disagree	15	15,0	15,0	23,0
	Neither agree or disagree	23	23,0	23,0	46,0
	slightly agree	20	20,0	20,0	66,0
	strongly agree	34	34,0	34,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

**Table 9.** Question 15

Previously, it was mentioned that extracurricular activities are helping students to improve their social and interpersonal skills. According to the results for this statement students have agreed mostly that their current institution is not sufficient enough to allow them to acquire the required skills for their future career.

## 6. Results and Discussion – University of Sarajevo

Case Processing Summary						
	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Age of Participant	65	100,0%	0	0,0%	65	100,0%
Grade Point Average of Participant	57	87,7%	8	12,3%	65	100,0%

**Table 10.** Case Processing Summary

Given answers for the question of age is %100 and mean of participant age is 22.27 which is almost the same as International University of Sarajevo. On the other hand given answers for GPA is %87.7. The mean of participants for GPA is 7.96 out of 10. (3.18 is out of 4)

Report		
	Age of Participant	Grade Point Average of Participant
Mean	22,2769	7,9696
N	65	57
Std. Deviation	1,62507	,40958

**Table 11.** Means of Participants from UNSA

I know what extracurricular activities are					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	slightly disagree	1	1,5	1,5	1,5
	Neither agree or disagree	1	1,5	1,5	3,1
	slightly agree	9	13,8	13,8	16,9
	strongly agree	54	83,1	83,1	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 12.** Question 1

The awareness of extracurricular activities is %96.9 which quite higher then International University of Sarajevo.

I do participate extra curricular activities organized by my university					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	29	44,6	44,6	44,6
	slightly disagree	8	12,3	12,3	56,9
	Neither agree or disagree	12	18,5	18,5	75,4
	slightly agree	13	20,0	20,0	95,4
	strongly agree	3	4,6	4,6	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 13.** Question 2

The participation rate of extracurricular activities from University of Sarajevo is quite low which might show us that students are not interested in events organized by their university.

I believe that participating extracurricular activities would help me to achieve better results					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	2	3,1	3,1	3,1
	slightly disagree	1	1,5	1,5	4,6
	Neither agree or disagree	3	4,6	4,6	9,2
	slightly agree	19	29,2	29,2	38,5
	strongly agree	40	61,5	61,5	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 14.** Question 7

In Table.14 given answers showing us that students are perceiving extracurricular activities as a possibility to achieve better results in their studies.

I think that my university provides sufficient number of sport activities for both males and females.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	32	49,2	49,2	49,2
	slightly disagree	13	20,0	20,0	69,2
	Neither agree or disagree	13	20,0	20,0	89,2
	slightly agree	6	9,2	9,2	98,5
	strongly agree	1	1,5	1,5	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 15.** Question 8

Students represent quite negative attitude toward institution approach in organizing extracurricular activities for both genders.

Being a part of sport teams would help me achieve better results					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	5	7,7	7,7	7,7
	slightly disagree	8	12,3	12,3	20,0
	Neither agree or disagree	20	30,8	30,8	50,8
	slightly agree	21	32,3	32,3	83,1
	strongly agree	11	16,9	16,9	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 16.** Question 9

However more than half of the students who have participated to the research have demonstrated a positive perception for sport activities effect on their studies, there is a quite amount of participants that are not sure.

I would prefer studying in a university where they organize more activities for students					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	9	13,8	14,1	14,1
	slightly disagree	4	6,2	6,3	20,3
	Neither agree or disagree	13	20,0	20,3	40,6
	slightly agree	21	32,3	32,8	73,4
	strongly agree	17	26,2	26,6	100,0
	Total	64	98,5	100,0	
Missing	99,00	1	1,5		
Total		65	100,0		

**Table 17.** Question 12

According to given answers, %58.5 of participants want to leave their current institution and go to another university where they can join more extracurricular activities. This case is slightly similar to International University of Sarajevo students.

My university is not providing sufficient number of activities that can help me to improve skills for my career after graduation.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	strongly disagree	5	7,7	7,7	7,7
	slightly disagree	8	12,3	12,3	20,0
	Neither agree or disagree	12	18,5	18,5	38,5
	slightly agree	14	21,5	21,5	60,0
	strongly agree	26	40,0	40,0	100,0
	Total	65	100,0	100,0	

**Table 18.** Question 15

%61.5 of participants from University of Sarajevo have agreed that their university is not providing sufficient number of extracurricular activities where they can improve their skills which might help them for their future career.

## **7. Conclusion**

It was expected that the involvement into extracurricular activities has significant effect on academic achievement, since students who are included in more than one extracurricular activity would show more intrinsic motivation towards studying as well as better grade point average (regardless of whether they study at public or private university).

Considering the means ( Mean of GPA-IUS: 2,7304 < Mean of GPA-UNSA: 3.18) and participations IUS %28 > participation UNSA %24.6, the expected result is disproved by the given answers from both universities. So, this can be concluded that it's not an effecting matter in university success whether students participate or not to extracurricular activities. The results have shown us that they do not have to participate in order to have academic achievement.

Secondly, it was expected that these students would be more likely to express positive attitudes towards the engagement to extracurricular activities and volunteering work, which will be slightly higher in a group of students studying at private university. According to the results shown in Table.5 and Table.14 positive attitude toward extracurricular activities slightly higher in University of Sarajevo then International University of Sarajevo. (IUS students: %65.6 < UNSA students: %90.7) On the other hand, given results in Table.17 and Table.8 shows us similar results but a little bit different. (IUS students: %67.7 > UNSA students: %59.4).

Having in mind statistical data's, statement expresses the willingness of students to join in another university which they can find more extracurricular activities. In this sense, IUS students has shown slightly higher positive attitude toward extracurricular activities because their willingness is higher than state university students.

However the involvement of extracurricular activities is not effecting academic success, students of both universities have positive attitudes and thoughts of having extracurricular activities. Unfortunately, by referring collected data's its not possible to conclude that the expectations have been disproved or proved by participants.

Considering the research bias, given data's by IUS students, might be a little bit confusing because the questionnaire was designed in English with advance terminology. This could be thearetening collected data since some students are better and some are not as good as other participants. Also, it should be considered that the given questionnaire in state university was translated in Bosnian, which makes participants answering procedure easier than private univeristy students.

### **References**

1. Eccles, J.S and Baber, B. (1999), *Student Council, Volunteering, Basketball, or Marching Band: What Kind of Extracurricular Involvement Matters?*, Journal of Adolescent Research, Vol.14, pp.10-43
2. Marsh, H. (1992). *Extracurricular activities: Beneficial extension of the traditional curriculum or subversion of academic goals?* Journal of Educational Psychology, 84, 553-562.
3. Mulalic, M. (2012), *Prospects and Challenges of Private Higher Education in Bosnia and Herzegovina*, The Journal of International Social Research



## **The Reconciliation Process in Post-War Bosnia: The Case Study of Vitez Municipality**

*Savaş Sonrası Bosna'da Uzlaşma Süreci: Vitez Belediyesi Örnek Olay Çalışması*

**Ahmed Mehmedović\* - Mirsad Karić\*\***

### **Abstract**

After three and a half years of aggression on independent and internationally recognized state of the Republic of Bosnia and Herzegovina carried out by its Eastern and Western neighboring countries, the Dayton Peace Agreement of 1995 ended the war. However, this agreement didn't provide a stable political situation and reconciliation among three largest ethnic groups, namely Bosniaks, Bosnian Serbs and Bosnian Croats. The process of reconciliation, which is identified with justice, truth, punishment, restoration, reparation, apology, forgiveness and remembrance, is generally difficult and slow, but it is essential for the future Bosnia and its citizens. The process that is inseparable from reconciliation is transitional justice process, which represents a respond to a widespread human rights violations. The study of post-war reconciliation process in Vitez municipality provides us an insight into the overall reconciliation process in post-war Bosnia, its achievements and obstacles. The major achievements related to the reconciliation process in post-war period are following: unification of municipality, police and health institutions, return process, employment, renovated infrastructure, improved relations between political representatives, correct relations between religious communities, decreased number of incidents and prosecution of certain number of war criminals. On the other side, there is a plenty of obstacles to the reconciliation process, such as partial justice, the need for truth, the need for apology, soft approach of the international community, lack of concrete projects by the local authorities and the phenomenon "two schools under one roof."

**Key words:** *War, reconciliation, transitional justice, Bosnia, Vitez municipality*

### **1. Introduction**

One of the most difficult challenges which nations that have gone through the war face and try to overcome afterwards is the issue of the past. When conflict between groups is brought to an end, the building of constructive and nonviolent relations between groups becomes possible. However, enmity, antagonism and mistrust often resume for a long time. The psychological wounds that resulted from the conflict might be the main obstacle in building better relations or even lead to a crisis and consequently to a new conflict. Violence between groups may resume even if the conflict was stopped by negotiations and agreement signed by groups' representatives such as the case with the Dayton Peace Agreement (DPA) that stopped three and a half year long war in Bosnia and Herzegovina<sup>1</sup>. Agreements are often not satisfying to all segments of the groups being in conflict because they might be signed under the strong pressure from the international community, or not implemented in a proper way. Process of reconciliation and implementation of transitional justice have special importance and urgency for preventing new violence and promoting coexistence in situations, like Bosnia, where groups in the post-war period in many parts of the country still leave next to each Other.

---

\* International University of Sarajevo

\*\* International University of Sarajevo

<sup>1</sup> Hence forth Bosnia

### **1.1. Problem Statement**

The aim of this study is to examine the process of reconciliation in Bosnia since the end of the war, with the main focus on a municipality of Vitez in Central Bosnia which has suffered many atrocities and has lost numerous innocent lives and which is also, as many other towns and cities in our country, composed of two major ethnic groups (Bosniaks and Croats) and other small minority groups.

This study shall provide answers to a few important questions:

1. To what extent demographic structure has changed during the war and what changes in demographic structure have occurred after the war in municipality of Vitez, in respect to a pre-war situation?
2. To what extent local authorities have encouraged the reconciliation process and what they have done to solve the problem of “two schools under one roof”?
3. What has been the role of religious communities in the process of reconciliation?
4. What has been the role of international community to accelerate the process of reconciliation?

### **1.2. Problem Justification**

This subject is not well explored in domestic literature. Besides the fact that Bosnian war and post-war events deserve an attention of both, domestic and international authors, only few of them have mentioned Bosnia in their study. For this reason, it is highly important to do research on this issue. The process of reconciliation in post-war Bosnia is difficult and slow, but it is essential for the future of all citizens of Bosnia and for consistency and development of Bosnia and Herzegovina as a state. This process has to develop gradually from all three levels, namely international, state and local level, and requires both, bottom-up and top-down approaches. Therefore, it is of a crucial matter to investigate the achievements that have been accomplished in the post-war period in municipalities like Vitez which is not ethnically pure and in which still Bosniaks and Croats live side by side. Studying local communities and representatives will give as a clearer image of the post-war inter-ethnic relations in Bosnia, its achievements and obstacles. Based on this research we will be able to predict future development of this process.

### **1.3. Theoretical Framework**

#### **1.3.1. Reconciliation**

At the very beginning it has to be emphasized that reconciliation is often complex, slow, painful and costly process that requires moral compromise. The fact that reconciliation is identified with *apology, reparation, restoration, forgiveness, remembrance and punishment*, and that all these processes are inseparable, confirms the complexity of the process. The concept of reconciliation, in its most basic sense, might be defined in terms of building solidarity: developing a collective identity, shared values or common commitment in an effort to overcome and prevent repetition of the past. While this requires a certain amount of moral transformation, it has to be done without placing an excessive and unreasonable burden upon individual victims to reconcile with former oppressors.<sup>2</sup> It cannot be imposed, because it takes time. Reconciliation may also be defined as mutual acceptance

---

<sup>2</sup> Rosemary Nagy, “Reconciliation in Post-Commission South Africa: Thick and Thin Accounts of Solidarity,” *Canadian Journal of Political Science*, vol. 35, no. 2 (2002), 326.

by members of formerly hostile groups of each other. Such acceptance includes positive attitudes and positive actions which express them.

For the sake of better understanding of reconciliation it is needed to define key concepts related to this process. *Apology* can be defined as acknowledging responsibility, expressing grief and regret and reaffirming one's own commitment to the values of the community. The main aim of *reparation* is to set things right, to try to compensate for violations and injustice caused to the people and property. Both, apology and reparation, are aimed to restore relationships damaged by past conflict.<sup>3</sup> There are various forms of *restoration*, such as restoration of relationship among confliction groups, social harmony, and restoration of the rule of law, security, dignity, or democracy. The term restoration most commonly refers to the normative pull of the old order.<sup>4</sup> According to Nadler, *forgiveness* is offering a possibility for us to escape from the grip of past. Apology by the perpetrator would allow the victim to give forgiveness and in such a way significantly contribute to the reconciliation.<sup>5</sup> It is forgiveness that makes reconciliation achievable, especially in the cases of unequal responsibility. All societies tend to remember their glory or their past. *Remembrance* is crucial in order to make people aware of what happened to society in the past, as well as to ensure that similar things never happen in the future. Desmond Tutu also stated that remembering is important if we don't want to repeat what happened. Organizing days of remembrance in a country that has experienced human rights violations is a way of emphasizing and remembering what happened in the past.<sup>6</sup> *Punishment*, as a necessarily step toward reconciliation, involves bringing in front of justice those who have committed various kinds of crimes during a conflict. Punishment "symbolizes a collective condemnation of past wrongs."<sup>7</sup> The concepts of shared truth, justice, regard and security are four dimensions of reconciliation essential for conflict transformation and peace-building in post-war societies.

### **1.3.2. Transitional Justice**

International Center for Transitional Justice (ICTJ) defines transitional justice as "a response to systematic or widespread violations of human rights. It seeks recognition for victims and promotion of possibilities for peace, reconciliation and democracy."<sup>8</sup> Transitional justice is a method that is applied in societies that are burdened with the legacy of heavy, massive and systematic violations of human rights and international humanitarian law and it is a response to these violations, in order to ensure the establishment of the rule of law, to implement activities aimed at alleviating the effects of crimes committed and to create conditions for the promotion of peace and democracy, in order to prevent repetition of the past.

According to the United Nations system, "transitional justice is the full range of processes and mechanisms associated with a society's attempt to come to terms with a legacy of large-scale past abuses, in order to ensure accountability, serve justice and achieve reconciliation."<sup>9</sup> Majority of the key concepts related to transitional justice overlap with the

---

<sup>3</sup>Andrew Schaap, *Political Reconciliation* (New York: Routledge, 2005), 12.

<sup>4</sup>Ruti G. Teitel, *Transitional Justice* (New York: Oxford University Press, 2000), 206.

<sup>5</sup> Arie Nadler, Thomas Malloy and Jeffrey D. Fisher, eds., *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (Oxford NY: Oxford University Press, 2008), 39.

<sup>6</sup>EdelHughes, William A. Schabas and RameshThakur, eds., *Atrocities and International Accountability: BeyondTransitionalJustice* (New York: United Nations University Press, 2007), 6.

<sup>7</sup>Schaap, *Political Reconciliation*, 105.

<sup>8</sup>„What is Transitional Justice?“,“International Center for Transitional Justice, 2009, accessed on April 24, 2014, available at: <http://ictj.org/about/transitional-justice>.

<sup>9</sup>„Transitional Justice“,“ United Nations Rule of Law, accessed on April 24, 2014, available at: [http://www.unrol.org/article.aspx?article\\_id=29](http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=29).

main concepts of reconciliation process, such as truth, justice, apology, reparation, criminal prosecution and punishment. Speaking about the notion ‘transitional’, it fully references the political transformation of the country, for example from authoritarian, i.e. post-authoritarian, to democratic, or from post-conflict to democratic, i.e. sustainable peace. Sustainable peace refers to the achievement of justice and the rule of law, while all those activities that are needed to be implemented are called ‘transitional justice’.

#### **1.4. Methods of Data Collection**

In order to provide necessary data for this research, primary as well as secondary sources have been used. Primary sources include interviews and official documents, while, on the other side, secondary sources include variety of books, journal articles, newspaper articles and websites. Qualitative and quantitative data will be provided through both, primary and secondary sources.

### **2. The Post-War Reconciliation Process in Vitez Municipality**

The need for reconciliation is especially emphasized in societies that went through ethnic conflicts that resulted in the lost trust, strong grievance, hatred and polarization, such as was the case with Vitez municipality. Bringing to justice and punishment of all those who planned, instigated, ordered or committed war crimes, no matter what ethnic group they belong to, is practically one of the most important conditions for the reconciliation of ethnic groups and reintegration of this municipality. However, the ICTY is unable to prosecute all persons who are, more or less, responsible for their crimes. Therefore, it is very important to gradually create conditions for domestic courts to be able to complete the job. Among the most important measures for reconciliation and reintegration of the municipality of Vitez is, without any doubt, the return of refugees and displaced population to their pre-war residences. Also, a very important factor for the reintegration of the municipality of Vitez is the establishment of effective joint local authority.

#### **2.1. The Return of Refugees and Displaced Persons**

In the period 1992-1995, in Vitez municipality, a total of 9,695 persons have been displaced or have become refugees. Out of this number 5,129 were Bosniaks, 1,879 were Croats, 1,001 were Serbs and 1,686 were Yugoslavs and others. A total number of the population in 1995 was 18,033. The national structure of the population was following: 10,800 Croats (59.89% of the population), 6,342 Bosniaks (35.17%), 501 Serbs (2.77%) and 390 Yugoslavs and others (2.16%). It is notable that Bosniak population of Vitez municipality have been the most affected by the war casualties, whose number was reduced by 44.71%, as well as Serbs, whose number was reduced by 66.64% and Yugoslavs and others whose number was reduced by 81.21%.

The results of the process of return were surprisingly successful after the bloody conflict between Bosniaks and Croats: out of the 5,129 Bosniak refugees and displaced persons, 5,057 (98.6%) had returned; out of the 1,879 Croat refugees and displaced persons, 1,784 (95.1%) had returned; out of the 1,001 Serb refugees and displaced persons, 489 (49%) had returned and; out of the 1,686 Yugoslavs and others, 32 or 2% had returned. According to the data of the Municipal Office for Social Activities, the most intense volume of return was in the period 1997-2001. During this period, according to this data, 6,988 refugees and displaced persons had returned to Vitez municipality, while 374 persons had returned in the period 2002-2012.<sup>10</sup> As Kajmović noted, the return of Serbs in Vitez would be crucial, not only for themselves, but also because of the fact that their return could

---

<sup>10</sup> „Information About the Number of Returnees in Vitez Municipality,“ The Municipality of Vitez, Municipal Office for Social Activities, No. 03-36-3-SI., 2012.

significantly contribute to the stabilization of inter-ethnic relations.<sup>11</sup> However, more than a half of the expelled Serbs had not expressed a desire to return to Vitez. To date, in this municipality had returned a total number of 7,362 returnees of all nationalities or 76% of the expelled population.

Osman Smajić, a former Senior Officer for Displaced Persons and Refugees of Vitez municipality, when asked about the return, emphasized the following:

“...Vitez was among the first municipalities which brought a decision for open return of all people regardless to which ethnic group they belong to in 1998, when the return of property and displaced persons began. Until today, 98% of the property has been returned to the pre-war owners and for this result municipality has received certificate from the international community as a confirmation of the success of the project. With the exception of an incident in village Gačice produced by local Croat population during the return of Bosniaks, one can say that the overall process of return in the Vitez Municipality went almost without any obstacles...”<sup>12</sup>

Vlado Alilović, the former Mayor of Vitez municipality from HDZ, performed the function of the Assistant Mayor for property-legal affairs, cadaster and urban planning in the period from 1999 to 2004, in whose jurisdiction was, among other issues, the return of refugees and displaced persons. He highlighted the following facts related to this issue:

...” In 2003, we completed the return process in Vitez municipality, except for individual cases where we could not get in contact with some people who were registered as refugees and displaced persons. It is not a challenge to perform administrative and formal return of property, as it is done in the RS, but it is a challenge to restore a living man and create the conditions for his existence. We had approximately 9,000 refugees and internally displaced persons, which is not a small figure. Right from the start, conditions were created to make people quite freely to return to their pre-war property and there were no serious incidents during the return. The success of the overall process depended solely on the political will of all participants in the return process and actions of local institutions. To the delight of all of us, there was enough political will to complete the process successfully...”<sup>13</sup>

The main reason of the success of the return process in Vitez municipality is that there were no any major security obstacles to the return of all those who decided to return. Unlike the post-war situation in the RS, Vitez remained multi-ethnic town with equivalent number of political representatives of both major ethnic groups. It was in the interest of both sides to accelerate the process of the return, because not only Bosniaks were displaced, but also an evident number of Bosnian Croats.

## **2.2. Prosecution and Punishment of War Criminals**

Prosecution and punishment of war criminals, as stated above, is one of the key conditions for reintegration of the municipality and reconciliation among its ethnic groups. As Andreevska emphasized, *justice process* is a process in which states have an obligation to, through a fair trial, prosecute perpetrators responsible for violations of human rights and to punish them for the crimes committed. The aim of this mechanism is to determine individual criminal responsibility of the accused, as well as the protection of the democratic

<sup>11</sup>Munib Kajmović, *48 sati pepela*, (Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 436.

<sup>12</sup> Interview with Osman Smajić, Former Senior Officer for Displaced Persons and Refugees of Vitez Municipality, conducted on 22 September, 2014.

<sup>13</sup> Interview with Vlado Alilović, the Former Mayor of Vitez Municipality, conducted on 13 June, 2016.

and social values and human rights, and to ensure the prevention of a repetition of the traumatic past.<sup>14</sup> Punishment of war criminals and their apology to the victim, as Shaap noted, would allow the victim to give forgiveness and in such a way significantly contribute to the reconciliation.<sup>15</sup> It cannot be expected that reconciliation could be achieved without punishment of all those who were responsible for and involved in the war crimes and without their apology to the victims.

Trials for war crimes committed during the war in Bosnia and Herzegovina take place before the ICTY, the Bosnian courts, courts in the region of former Yugoslavia, as well as before the courts in third countries. When it comes to the crimes in Lašva valley, in which Vitez municipality is placed, the ICTY has prosecuted and punished a certain number of planners and executors of crimes against humanity, among whom were highly ranked politicians of the HZHB and military commanders of the HVO units. It is also important to mention that majority of direct executors of the crimes have never been prosecuted. Here is the list of sentenced individuals for war crimes in the area of Vitez municipality: Tihomir Blaškić, Miroslav Bralo, Anto Furundžija, Dario Kordić, Mario Čerkez, Paško Ljubčić, Drago Josipović and Vladimir Šantić. It is important to mention that, within a case “Kupreškic et al.,” Zoran Kupreškić, Mirjan Kupreškić, Vlatko Kupreškić and Dragan Papić were also prosecuted, but they have been found not guilty for the charges. The fact is that all prosecuted by the ICTY for the crimes committed in the municipality of Vitez were members of Croat ethnic group, while, on the other side, there were no any sentences against members of the ARBIH or Bosniak political leaders. This fact clearly defines the character of the war in the municipality of Vitez and clearly shows the line between criminals and victims.

### **2.3. Religious Communities in the Reconciliation Process**

There are two religious communities that operate in the area of Vitez municipality: Majlis of Islamic Community Vitez and the Parish of St. George the Martyr – Vitez (Catholic Church). In the area of Vitez Municipality, there is no Orthodox Church. This could also be a reason for the refusal of most of the Serb population to return to Vitez.

It is important to state that, in total, 16 religious objects were destroyed or damaged during the aggression on this municipality. Out of this number, 14 of them were Islamic, while on the other side, 2 of them were Catholic. This data clearly shows the nature of the war and distinguishes aggressor from the victim. The head imam of the Majlis of Islamic Community, Mihnet Mehmedović, pointed out that “by 2008, all Islamic buildings which were destroyed, in greater or lesser extent, have been reconstructed. Moreover, the return of Bosniak refugees and displaced persons was enabled to all those who expressed a willingness to return to Vitez municipality.” He also stated that, when it comes to the incidents, “there were only a few cases in the beginning of the return process, from 1997 to 2000, in which the actors were irresponsible individuals.” He describes relations between two religious communities as “satisfactory and correct.”<sup>16</sup> Also, Fr Zoran Livančić agrees with Mehmedović, describing relations as “correct”. Talking about the incidents, he stated that „there were no recorded attacks directed against Bosnian Croat returnees.“ In addition, according to Livančić, in the period of his service, there was no any registered attack on the representatives of Catholic Church in Vitez municipality. Also, related to the attacks on the

---

<sup>14</sup>Elena Andreevska, „Transitional Justice and Democratic Change: Key Concepts,“ *Lex ET Scientia International Journal*, vol. 1, no. 20 (2013), 56.

<sup>15</sup>Arie Nadler, Thomas Malloy and Jeffrey D. Fisher, eds., *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (Oxford NY: Oxford University Press, 2008), 39.

<sup>16</sup> Interview with Mihnet Mehmedović, the head imam of the Majlis of Islamic Community Vitez, conducted on 21 September, 2014.

Catholic religious objects, Livančić mentioned a few minor attacks on the unlighted chapels and graveyards. However, as he stated, “attacks have been committed by irresponsible individuals who aimed to achieve material benefit.”<sup>17</sup> There have also been a certain number of meetings between representatives of these communities. Regarding these meetings, an imam Mihnet Mehmedović pointed out the following:

“...At first, we exchanged greetings on the occasion of holidays, Eid and Christmas. Then, we have met several times at the Day of the Municipality and attended meetings that were organized by the Municipality/Mayor of the Municipality of Vitez. After these receptions and meetings, I've informally talked several times with the parish priest Fr Zoran Livančić. We talked generally about the situation of Bosniaks and Croats in Vitez. Two or three years ago, together with Cardinal Vinko Puljić and Reis-ulema Mustafa Cerić, we visited memorials to civilian victims and fallen soldiers in Ahmići and Križančevo Selo. There were no other specific joint projects of these two religious communities...”<sup>18</sup>

It can be concluded that those meetings of religious leaders were only trip to the field because they were initiated by other institutions or individuals. It is noticeable that overall situation among members of religious communities has improved, because there were no any organized attacks on religious buildings, representatives or leaders, as it is still the case in the entity of Republika Srpska. On the other side, having in mind the authority that religious leaders enjoy, it can be concluded that these communities failed to provide a bigger contribution to the acceleration of the reconciliation process. Mutual respect is evident, but still joint projects are missing, which would foster reconciliation process among ethnic groups.

#### **2.4. Ahmići Today**

On April 16 1993, members of the HVO committed war crimes against Bosniak civilians in the village of Ahmići, near Vitez in central Bosnia. On that occasion, 116 people were killed, including 32 women and 11 children. The youngest victim was a month-old, the oldest 81-year-old woman. Beside the fact that 21 years passed, the remains of 30 victims have never been found. Unfortunately, out of those war criminals mentioned above, only Miroslav Bralo pleaded guilty and expressed his regret for committed crime. For each of the eight counts of indictment, Bralo repeated: “I am guilty and I am really sorry.”<sup>19</sup> The fact that criminals do not repent for their crimes significantly slows down the process of reconciliation in this village. Remembering this horrific crime is commemorated every year on April 16, when senior government officials visit the memorials to fallen inhabitants of Ahmići. It has to be emphasized that this act of remembrance is particularly important in order to make people aware of what happened to Bosniaks in this village in the past, as well as to ensure that similar things never happen in the future.

Until today, the entire village has been reconstructed, including two mosques that were mined and destroyed, houses and the local primary school. According to the local imam, Mahir Husić, “almost all Bosniaks have returned, except 5-6 families that live in Zenica or abroad.” In village Ahmići now live about ten Croat families, or approximately 50 residents. When it comes to the return of refugees and displaced Bosniak population and inter-ethnic relations in this village, Husić emphasized that “there have not been any

<sup>17</sup> Interview with Fr Zoran Livančić, the head priest of the Catholic Church in Vitez in the period from 2000 to 2009, conducted on 4 May, 2015.

<sup>18</sup> Interview with Mihnet Mehmedović.

<sup>19</sup> „Bralo bezuvjetno priznaje i žali,“ Sense Agency, accessed on 24 September, 2014, available at: [http://www.sense-agency.com/tribunal\\_\(mksj\)/bralo-bezuvjetno-priznaje-i-zali.25.html?news\\_id=2991](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/bralo-bezuvjetno-priznaje-i-zali.25.html?news_id=2991)

incidents instigated by local Croat residents. However, inter-ethnic relations are not even close to the level at which they were before the war. Mutual communication is mainly reduced to greeting without visits.” He pointed out that “today, Bosniaks and Croats of the village do not live with each other, but rather beside each other.” Husić concluded that “16 April, 1993 is still a fresh wound that heals slowly and therefore, a long time-period is needed to renew the pre-war inter-ethnic trust.”<sup>20</sup>

An apology of the perpetrator to the victim is one of the key conditions for the achievement of reconciliation. If there is no apology, there cannot be forgiveness by the victims. In the case of Ahmići, there was no any official admission of guilt and expression of apology by those who were responsible for crimes and thus, it cannot be expected that the victims who survived the aggression can forgive war crimes.

## **2.5. Post-War Political Processes**

According to Rose, war in Vitez started as a command and, also, it stopped in the same way. In 1994, British soldiers from the UN removed barricades that have separated the old part of the town (Stari Vitez) from the rest of the municipality for eleven months. Bosniaks and Croats signed the Washington Agreement and, since then, the war in Vitez was not repeated.<sup>21</sup> At the beginning of the war, two parallel political structures were formed in the area of Vitez municipality on the ethnic basis, i.e. Vitez municipality was separated on Bosniak- and Croat-led municipalities. This situation remained until 1997, when, after the local elections, the interim municipal council was formed.

A former President of the Municipal Council Vitez, Muharem Grabus, who currently performs the functions of the President of SDA Vitez and the Advisor to the Mayor of Vitez Municipality, when asked about the post-war developments, regarding the functionality of Vitez Municipality and inter-ethnic relations, pointed out the following:

“...In the beginning, there were obstructions to the return of Bosniaks by local Croats in local communities Gačice, Večeriska, Grbavica and Vitez 1 (a new part of town Vitez). On the other hand, if we take into account the level of war activities in the municipality, we can be relatively satisfied with the functioning of joint authorities in the postwar period. Municipal authorities have been systematically working on reconciliation between ethnic groups, particularly through the return process, but, unfortunately, there were no other concrete projects. In general, due to the hard work, mutual tolerance and understanding, the overall political situation in the municipality of Vitez has improved in the post-war period...”<sup>22</sup>

The Mayor of the municipality with the longest mandate was Vlado Alilović (HDZ), who performed this function from 2004 to 2012. He evaluated cooperation among Bosniak and Croat representatives as “very good,” because, besides the existence of the conflict of opinions on certain projects, he didn’t notice any mayor obstacles to the cooperation. The former Mayor argues that “ethnic division in this municipality is still visible and that people still live next to each other rather than with each other. A borders of mistrust have not been erased yet.” According to him, “the biggest obstacle to the reconciliation is unemployment, because there are still about 4,000 unemployed people or 16% of the entire population

---

<sup>20</sup> Interview with Mahir Husić, an imam in village Ahmići, conducted on 26 September, 2014.

<sup>21</sup> Jasmina Rose, „Vitez, grad sa dvije vrste ljudi?!,“ *Deutsche Welle*, June 21, 2011, accessed on 27 September, 2014, available at: <http://www.dw.de/vitez-grad-sa-dvije-vrste-ljudi/a-15176288>

<sup>22</sup> Interview with Muharem Grabus, Advisor to the Mayor of Vitez Municipality, conducted on 25 September, 2014.



number. Unable to deal with useful activities,” Alilović continues, “those people are dealing with certain problems with which they wouldn’t deal in normal circumstances.”<sup>23</sup>

As other political representatives, the Mayor of the Municipality, Advan Akeljić also evaluated the cooperation among the representatives of different ethnic groups in the municipality of Vitez as “satisfactory, with sporadic disagreements.” When he spoke to the project related to the reconciliation process, the Mayor emphasizes infrastructural projects that should contribute to the reconciliation process, such as construction of city stadium, co-financing of school reconstruction, reconstruction of school playgrounds, etc. When it comes to the ethnic division, Akeljić added:

“...In real life, we still have the collectives that are separated: from sports clubs, cultural organizations to public institutions which are not adequately represented by Bosniaks and Serbs. It is certain that we would improve the quality of sport, economy and all other segments of the real life if we try to unite those collectives, but there is a lack of political will...”<sup>24</sup>

It can be concluded that, when it comes to the political situation, there have been significant improvements in relations between representatives of the two main ethnic groups. When it comes to concrete projects related to the reconciliation process, the authorities have systematically worked on the return of displaced persons and refugees, renovation and building of infrastructure and employment process. In addition, institutions of municipality, health and police have been united in the postwar period. Despite of all the achievements, the town of Vitez has ‘two schools under one roof’, two postal systems, two electricity companies, two fire units, two alpine and two hunting clubs, two football and two basketball clubs. All these institutions and clubs are separated purely on ethnic grounds. Like other cities in Bosnia and Herzegovina in which the war activities between Bosniaks and Croats took place, Vitez is still visibly divided and it will take a long period before achieving the reunification of all these institutions within the municipality.

## **2.6. Two Schools Under One Roof**

The concept of ‘two schools under one roof’ was introduced in Bosnia and Herzegovina's education system more than ten years ago, in order to accommodate different educational needs, especially the needs of the returning minority ethnic groups. A system that was conceived as a tool for integration produced the opposite effect - pupils of different ethnicities attend classes formally within the same school, yet following different national programs, using different classrooms, sometimes entering the school using different entrances or even different buildings in the process.<sup>25</sup> The existence of a divided school, known as the ‘two schools under one roof’ is the most obvious example of segregation and discrimination against children in the educational system of Bosnia and Herzegovina.

War and conflict in the municipality of Vitez led to the establishment of separate schools on a national basis, so that in 1994, in Stari Vitez, education for Bosniaks children was organized in facilities that were inappropriate. A transitional compromise solution was achieved with the help of the OHR on 25 October 2000, when the children from Stari Vitez returned to the main building of the Primary School “Vitez.” Preliminary agreement between the two schools was signed by the principals of schools, representatives of cantonal

---

<sup>23</sup> Interview with Vlado Alilović.

<sup>24</sup> Interview with Advan Akeljić, the Mayor of the Vitez Municipality, conducted on 10 November, 2014.

<sup>25</sup> Dženana Kalaš, „Kako obrazujemo i odgajamo našu djecu?“, in *Dvije škole pod jednim krovom: Studija o segregaciji u obrazovanju* (Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije-ACIPS, 2012), 138.

government, as well as by the Senior Advisor for Education of the OHR, Claude Kieffer. Based on this agreement, “two schools under one roof” have been created as a transitional solution with an aim of cohabitation. Also, this agreement enabled the continuation of functioning of two curricula based purely on ethnic grounds, namely Bosnian and Croatian curricula.<sup>26</sup>

After an admission to the Council of Europe on 24 April 2002, the obligations of Bosnia and Herzegovina include the termination of segregation in education. In this regard, in 2005, the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights required from the member states, including Bosnia and Herzegovina, to create conditions for the elimination of organized forms of ‘two schools under one roof’.<sup>27</sup> However, so far, cantonal ministries have done almost nothing regarding the implementation of the UN’s request on termination of segregation in education.

Unfortunately, cooperation among the principals is not at a satisfactory level. There are no common competitions for children from courses which are taught in the same way in both schools, such as mathematics, English language or computer science. Due to this fact, children of different nationalities have almost no opportunity to meet and socialize. In addition, space requirements of Bosniaks are reduced with the reconstruction of the part of the building, so that now they use two classrooms in the main building where Croat children are placed. According to Imamović, the neighboring school demanded of Bosniaks to leave completely the part of the building they use. However with the help of inspections and appeals to the ministry, they managed to prove that the space is necessary for normal process of teaching. He also finds this phenomenon as discriminatory and as a huge obstacle to the reconciliation process in the Vitez municipality. “Any kind of separation of children on any grounds, and especially on the ethnic,” according to Imamović, “is discriminatory, especially because children are educated alongside each other rather than with each other. If children grow up in the same place and do not meet each other, that condition automatically creates enemies for the next generation.”<sup>28</sup> Unfortunately, attitudes of the Bosniak principal toward this phenomenon do not overlap with the attitude of the representatives of the neighboring school.

### **3. Findings**

A prerequisite condition for coexistence of different ethnic groups is to enable the return of all those who were expelled from their homes during the war. Due to the monitoring and pressure of the international community and to the willingness of both, Bosniak and Bosnian Croat representatives, the return process was completed surprisingly successfully, as 76% of the expelled population has returned and 98% of the property was returned. All expelled population from the village Ahmići which suffered the horrific massacre have returned and all of the destroyed houses have been rebuilt. With the return process, the local authorities simultaneously implemented the Anex 7 of the DPA, reserved for the return of refugees and displaced persons. Another major achievement which preceded the return process was the unification of the Municipality institution in 1997. It was also an introduction to the unification of other institutions, such as police and health institutions, what followed later. Therefore, the Municipality institution, together with investors, started

---

<sup>26</sup> „Preliminarni sporazum,“ Osnovna škola „Vitez,“ No. 01/1-318, October 25, 2000.

<sup>27</sup> „UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Addendum to the Initial Reports Submitted by States Parties, Bosnia and Herzegovina,“ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), 3 February 2005, E/1990/5/Add.65, accessed on 15 March, 2015, available at: <http://www.refworld.org/docid/45377f8c0.html>.

<sup>28</sup> Interview with Armin Imamović, the Principal of the Primary School „Vitez“ for Bosniak children, conducted on 29 September, 2014.

the project of business zone. The employment process have brought people together and significantly contributed to the new beginning of relations among members of different ethnic groups.

Among other important projects which were implemented in post-war period, the most important ones were rebuilding of old and building of new road communications, as well as building of water and electricity networks, especially in rural areas. All interviewed political representatives highlighted the correct relations and cooperation among Bosniak and Bosnian Croat representatives of this municipality. Also, a very important data is that the number of inter-ethnic incidents has been noticeably reduced in recent period in respect to the period immediately after the war. When it comes to the punishment of war criminals as one of the key conditions for reconciliation, the ICTY has prosecuted and sentenced a certain number of leading individuals who planned and ordered crimes during the war, among whom were the leading politicians of the HZHB and military commanders of the HVO.

The following important achievement that could lead toward reconciliation is the correct relationship between two existing religious communities in this municipality, namely Islamic Community and the Catholic Church. The leaders of these communities noted that all destroyed and devastated religious building were rebuilt or renovated in post-war period and that there were no recorded incidents directed against religious buildings or members of religious communities, except some acts of irresponsible individuals. There was a certain number of formal meetings between religious leaders on the occasion of the day of the municipality, public debates and the like, but those meetings were initiated by the Municipality institution or certain international organizations.

The war scars are still visible in the municipality of Vitez and there is still a lot of barriers that slow down the process of inter-ethnic reconciliation. There is still a need for truth because the remains of 30 victims of the massacre in villages Ahmići and Šantići have never been found. Furthermore, justice, which is one of the key concepts of reconciliation, has been executed partially. Even though the ICTY and the Court of Bosnia and Herzegovina have prosecuted and sentenced leading individuals who planned and ordered war crimes, a majority of direct executors have never been punished or even prosecuted. There is also the need for apology because none of the political representatives from that time and of those who were responsible for crimes, except of Miroslav Bralo, has ever apologized to the victims.

The lack of political will is one of the major obstacles to the reconciliation process in Bosnia as a state, and in Vitez as the municipality. The leading political elites are struggling for power and use the past events as a method for manipulation with the feelings and attitudes of the people they represent. There is still a plenty of collectives and institutions that are ethnically polarized, such as sport collectives, electricity companies, postal offices and schools. Although the political representatives in Vitez municipality have positive thoughts regarding the mutual relations and cooperation, there is a lack of concrete project which would accelerate the process of reconciliation. Moreover, very often, the media prefer to report about conflict and negative trends in our society, rather than about positive examples of mutual understanding, respect and cooperation. Finally, one of the largest obstacles to the reconciliation process in this municipality is the phenomenon known as “the two schools under one roof.” Besides court verdict against ethnical segregation of children, the OHR and the Cantonal Ministry of Education have shown no interest to solve this problem. It is hard to believe that those children who are taught to be separated from the children who are “different” from them will be able to carry out such a complex process as the reconciliation is.

#### **4. Recommendations**

First of all, new generations of educated citizens who did not participate in the war events have to involve more actively in politics and try to change its course with fresh and positive ideas. In addition, civil society and media should take proactive role in changing the political climate by implementing a concrete projects and creating a positive image within the society. In order to accelerate the process of reconciliation, there is also a need for more aggressive approach of international community, especially of the OHR, led by High Representative who had power to force the domestic politicians to make a shift in politics. When it comes to Vitez municipality, the biggest need for the intervention of the OHR is in the case of “the two schools under one roof.” Those who produced this problem have the moral responsibility to find the solution for it. Parents of the children can also play an important role in solving this problem by organizing protests and putting the pressure on Cantonal Ministry of Education.

Religious communities in this country have the power to influence the consciousness of the believers and their attitudes toward each other. The leaders of these communities should insist on more frequent formal and informal meeting at which they would share opinions and initiate certain mutual projects that would positively affect the level of tolerance and mutual understanding among religious groups. Also, the economy should be used as a tool for reconciliation. Although the business zone employ the significant number of people who are brought together, a local authorities have to continue with this path and reduce the number of unemployed people within the municipality.

Finally, Croatia, as the neighboring country and the signatory country of the DPA, should be more included and give more contribution to the reconciliation process by financing different projects and providing a guidelines to the local Bosnian Croat political leaders, directed toward reconciliation process. Also, Turkey, as the Steering Board member of the Peace Implementation Council (PIC) and as a friendly state of our homeland, should use her influence and initiate a certain processes and projects that would contribute to the reconciliation process. Both of these countries should insist more on justice, truth, apology of the perpetrator and forgiveness of the victim. Still, people in Bosnia together with their political representatives need the help from outside to overcome the barriers they face.

#### **References**

- Hughes, Edel, William A. Schabas and Ramesh Thakur, eds. *Atrocities and International Accountability: Beyond Transitional Justice*. New York: United Nations University Press, 2007.
- Kajmović, Munib. *48 sati pepela*. Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.
- Kajmović, Munib. *Temporekriminalis - U doba zločina: Monografija o stradalim pripadnicima ARBIH općine Vitez u periodu od 1992. do 1995. godine*. Vitez: Organizacija porodica šehida, poginulih boraca i nestalih lica općine Vitez, 2014.
- Kalaš, Dženana. „Kako obrazujemo i odgajamo našu djecu?“. In *Dvije škole pod jednim krovom: Studija o segregaciji u obrazovanju*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije-ACIPS, 2012.
- Nadler, Arie, Thomas Malloy and Jeffrey D. Fisher, eds. *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. Oxford NY: Oxford University Press, 2008.

- Phillips, Douglas A. *Bosnia and Herzegovina*. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2004.
- Roht-Arriaza, Naomi, and Javier Mariezcurrena, eds. *Transitional Justice in the Twenty-first Century: Beyond Truth versus Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Schaap, Andrew. *Political Reconciliation*. New York: Routledge, 2005.
- Teitel, Ruti G. *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Andreevska, Elena. „Transitional Justice and Democratic Change: Key Concepts.“ *Lex ET Scientia International Journal*. Vol. 1, No. 20 (2013).
- Nagy, Rosemary. “Reconciliation in Post-Commission South Africa: Thick and Thin Accounts of Solidarity.” *Canadian Journal of Political Science*. Vol. 35, No. 2 (2002).
- Rose, Jasmina. „Vitez, grad sa dvije vrste ljudi?!.“ *Deutsche Welle*. June 21, 2011. Accessed on 27 September, 2014. Available at: <http://www.dw.de/vitez-grad-sa-dvije-vrste-ljudi/a-15176288>
- Sense Agency. „Bralo bezuvjetno priznaje i žali.“ Accessed on 24 September, 2014. Available at: [http://www.sense-agency.com/tribunal\\_\(mksj\)/bralo-bezuvjetno-priznaje-i-zali.25.html?news\\_id=2991](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/bralo-bezuvjetno-priznaje-i-zali.25.html?news_id=2991)
- The Municipality of Vitez. Municipal Office for Social Activities. „Information About the Number of Returnees in Vitez Municipality.“ No. 03-36-3-Sl., 2012.
- Osnovna škola „Vitez.“ „Preliminarni sporazum.“ No. 01/1-318. October 25, 2000.
- Interview with Advan Akeljić. The Mayor of the Vitez Municipality. Conducted on 10 November, 2014.
- Interview with Armin Imamović. The Principal of the Primary School „Vitez“ for Bosniak children. Conducted on 29 September, 2014.
- Interview with Fr. Zoran Livančić. The head priest of the Catholic Church in Vitez in the period from 2000 to 2009. Conducted on 4 May, 2015.
- Interview with Mahir Husić. An imam in village Ahmići. Conducted on 26 September, 2014.
- Interview with Mihnet Mehmedović. The head imam of the Majlis of Islamic Community Vitez. Conducted on 21 September, 2014.
- Interview with Muharem Grabus. The President of the SDA Vitez and Advisor to the Mayor of Vitez Municipality. Conducted on 25 September, 2014.
- Interview with Munib Kajmović. The President of the SDA from 1991 to 1996. Conducted on 23 September, 2014.
- Interview with Osman Smajić. The Former Senior Officer for Displaced Persons and Refugees of Vitez Municipality. Conducted on 22 September, 2014.
- Interview with Slavica Šerbetić. The Principal of the Primary School „Vitez“ for Bosnian Croat children. Conducted on 8 June, 2015.
- Interview with Tomislav Bošnjak-Matić. The President of the Municipal Council Vitez. Conducted on 25 September, 2014.
- Interview with Vlado Alilović. The Former Mayor of Vitez Municipality. Conducted on 13 June, 2016.



## **Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi\***

*Investigating the Attitudes of University Students About Turkic World Geography in Terms of Several Variables*

**Yusuf İNEL\*\* - Erhan TOPAL\*\*\***

### **Özet**

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası'na ilişkin tutumlarını farklı değişkenler açısından incelemektir. Tarama modelinde gerçekleştirilen araştırmanın çalışma evrenini 2013 - 2014 Eğitim-Öğretim yılında Uşak Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler; örneklemini ise Eğitim Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültelerinden tabakalı oranlı örnekleme yoluyla seçilen 800 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak, Topal (2014), tarafından geliştirilen "Türk Dünyası Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin cronbach alfa değeri .906 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde t-testi, One-Way ANOVA testleri kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre; Fen Edebiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilere göre; sosyal bilimler alanında okuyan öğrencilerin, diğer alanlarda öğrenim gören öğrencilere göre, ikinci sınıf öğrencilerinin diğer sınıf düzeyindeki öğrencilere göre Türk Dünyasına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin mezun oldukları lise türü değişkenine göre Türk Dünyası tutum puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Türk Dünyası Coğrafyası, Tutum, Üniversite Öğrencileri*

### **Abstract**

The purpose of this study is to investigate the attitudes of university students about Turkic World in terms of several variables. The study was designed by survey method. The corpus composed of students studying at Uşak University. The sample includes 800 students chosen from faculties of Education, Science & Art, Engineering, Economy and Administration Sciences, Theology, Communication, and Fine Arts. As data collection tool, the Attitude Scale of Turkic World Geography was utilized by Topal (2014). The reliability coefficient is found to be .906. The data were analyzed by using independent t test, and one way variance analysis.

The findings indicate that male students have more positive attitudes toward Turkic World Geography than those of female students. Also, students at faculty of science and art regard Turkic World Geography as more positive than those of students at faculties of Engineering, Education, and Economy and Administration. Furthermore, students studying at Social Sciences have positive attitude about Turkic World Geography than those of Science and Turkish-Math areas. On the other hand, the study proved that there is no significant difference in terms of the type of high school that they graduated.

**Key Word:** *Turkic World Geography, Attitude, University Students*

---

\* Bu çalışmada Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak 2014 yılında kabul edilen "Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi" adlı çalışmanın verileri kullanılmıştır.

\*\* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilimler Öğretmenliği ABD, ysf.inel@gmail.com

\*\*\* Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, erhan.topal.42@hotmail.com

## **Giriş**

İnsanların çevrelerine uymasında onlara yol gösterici, uyumlarını kolaylaştırıcı bir rol oynadığı iddia edilen (Tufan ve Güdek, 2008) ve davranışları yönlendirici bir güce sahip olduğuna ilişkin genel bir kabul oluşan tutum, "yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur" (Allport, 1965'den aktaran Tavşancıl, 2010, s.65) şeklinde tanımlanmaktadır. Benzer şekilde, Plotnik (2009), kişinin davranışı sergilemeye yatkın hale gelmesinde, tutumları temel faktörlerden olduğunu vurgulamıştır.

Bilişsel, Duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç ögesi (Morgan, 1991, Keskin, 2003; Çetin, 2006; Tay ve Akyürek Tay, 2006; Plotnik, 2009; Tavşancıl, 2010) bulunan tutumlar, birçok psikolojik durum gibi doğrudan ölçülemeyen (Morgan, 1991, Özmenteş, 2006; Uğurlu ve Polat, 2011), kişinin sözel ifadelerinden ve sergilediği davranışlardan anlaşılabilen (Morgan, 1991, Bem, 1968'den akt. Baker, 1995; Özkal, 2002, Özmenteş, 2006) psikolojik bir değişkendir. Konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için bu noktada bahsi geçen üç bileşeni kısaca açıklamakta fayda vardır. Bilişsel öge tutum nesnesiyle ilgili inançlar oluşturur. Duyuşsal öge, inançlara dayalı tutumun nesnesi, kişisi ya da duruma ilişkin göreceli olarak olumlu veya olumsuz (heyecansal) duygulardan oluşur. Tutumun duyuşsal ögesi bilişsel ögesine oranla daha basittir ve tutumların ölçülmesinde daha ön plandadır. Üçüncüsü ise duygu ve inançlara uygun davranma eğilimi olarak ifade edilebilecek davranışsal ögedir (Morgan, 1991, Çetin, 2006).

Davranışların ortaya çıkmasında tutumların etkisi olduğundan yukarıda da bahsedilmişti. Buradan hareketle tutumların ölçülmesi, ortaya çıkacak davranışlar hakkında öngörülebilirliği arttırmakta ve davranışta istenilen yönde bir değişiklik yaratılmak istenildiğinde öncelikle tutumları değiştirme fikrini öne çıkarmaktadır (Özmenteş, 2006). Ancak tutumlar değiştirilmesi zor ama imkânsız olmayan (Ralflinton'dan akt. Ülgen, 1997; Ajzen, 2005; Underwood, 2003'ten akt. Özmenteş, 2006) öğrenilebilir eğilimlerdir (Morgan, 2001; Senemoğlu, 2010; Ajzen 2005). Dolayısıyla, Senemoğlu (2010)'un, üçüncü düzey tutum grubu diye ifade ettiği, vatanını sevmek, toplumun amaçları ve ihtiyaçları ile ilgilenmek gibi vatandaşlık özelliklerine ilişkin tutumlarda öğrenilebilir tutumlar olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle, Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eden (MEB, 2005) vatandaşların yetiştirilebilmesi için Türk Dünyası Coğrafyasına ilişkin olumlu tutumların öğrenilmesini sağlamak oldukça önemlidir.

Özellikle, Türkiye'nin Türk Dünyası coğrafyasında yaşayan Türklerle ve Türk Cumhuriyetleri ile yapmış olduğu siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi göz önünde bulundurulduğunda (Topal, 2014), yakın bir gelecekte ülke yönetiminde söz sahibi olması beklenen üniversite öğrencilerinin ortak tarih, dil, din ve kültür birlikteliği bulunan Türk Dünyası Coğrafyasına yönelik tutumlarının ölçülmesi, ortaya çıkacak davranışlar hakkında önceden fikir sahibi olunabilmesi ve bu temelde olumlu tutum kazandırmaya yönelik öğretim planlarının oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

## **Araştırmanın Amacı**

Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası'na ilişkin tutumlarını "Cinsiyet", "Fakülte", "Sınıf Düzeyi", "Bilim Alanı (Sosyal, Fen, Türkçe - Matematik)", "Mezun olunan lise türü" değişkenleri açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda verilen alt problemlere cevap aranmıştır.

- Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyasına ilişkin tutumları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?



- Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyasına ilişkin tutumları fakülte değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- "Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?"
- Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyasına ilişkin tutumları bilim alanları değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyasına ilişkin tutumları mezun oldukları lise türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

### **Yöntem**

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli ile desenlenmiştir.

### **Çalışma Evreni ve Örneklemi**

Çalışma evrenini, Uşak Üniversitesinde 2013-2014 Eğitim - Öğretim yılında öğrenim gören öğrenciler; Eğitim Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültelerinden tabakalı oranlı örnekleme yoluyla seçilen 800 üniversite öğrencisi oluşturmuştur.

### **Veri toplama aracı**

Veri toplama aracı olarak Topal (2014), tarafından geliştirilen "Türk Dünyası Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. 5'li likert tipinde derecelendirilen ölçek 1 (hiç), 2 (çok az), 3 (orta), 4 (oldukça), 5 (çok fazla) anlamına gelecek şekilde düzenlenmiştir. Tek boyutlu olan ölçeğin Cronbach alfa değeri .906 olarak hesaplanmıştır.

### **Verilerin Analizi**

Elde edilen verilerin analizinde, anlamlılık testlerinden t-testi, One-Way ANOVA testleri kullanılmıştır.

### **Bulgular**

#### **Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular**

"Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?" sorusu araştırmanın birinci alt problemini oluşturmaktadır. Problemin çözümüne ilişkin bağımsız gruplar için t - testi yapılmıştır.

**Tablo 1.** Üniversite öğrencilerinin Cinsiyet değişkenine göre Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanlarına ait bulgular

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Kız	472	23,5593	6,79614			
Erkek	287	26,6202	8,23807	757	5.545	.000

Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası Coğrafyasına yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir [ $t_{(757)}=5.545$ ,  $p<.05$ ]. Erkek öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumları ( $\bar{X}=26.62$ ), kız öğrencilere ( $\bar{X}=23.55$ ) göre daha çok anlamlıdır. Bu bulgu, Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlar ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

### **İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular**

"Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları fakülte değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?" sorusu araştırmanın ikinci alt problemini oluşturmaktadır. Problemin çözümüne ilişkin One-way Anova testi yapılmış, bulgular aşağıda verilmiştir.

**Tablo 2.** Üniversite öğrencilerinin Fakülte değişkenine göre Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanlarına ait bulgular

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Fark
Gruplar Arası	34,422	3	11,474			
Grup İçi	476,586	736	,648	17,719	,000	<b>1-2</b> <b>1-3</b> <b>1-4</b>
Toplam	511,008	739				

(1) Fen Edebiyat Fakültesi, (2) Eğitim Fakültesi, (3) Mühendislik Fakültesi, (4) İİBF

Analiz sonuçları, öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlarının fakülte değişkeni bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [ $F_{(3-736)}=17.719$ ,  $p<.05$ ]. Başka bir ifadeyle öğrencilerin tutum puanları öğrenim gördükleri fakülteye bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Tutum puanları arası farkların hangi fakülteler arasında olduğunu tespit etmek amacıyla scheffe testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda Fen Edebiyat Fakültesinde ( $\bar{X}=3,0925$ ) öğrenim gören öğrencilerin tutum puanları, Eğitim Fakültesinde ( $\bar{X}=2,7325$ ), İİBF'nde ( $\bar{X}=2,6450$ ), Mühendislik Fakültesinde ( $\bar{X}=2,4595$ ) öğrenim gören öğrencilere göre çok daha olumlu olduğu belirlenmiştir.

### **Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular:**

"Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?" sorusu araştırmanın üçüncü alt problemini oluşturmaktadır. Problemin çözümüne ilişkin One-way Anova testi yapılmış, bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 3'te verilen analiz sonuçlarına göre, Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyası tutum puanları, sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [ $F_{(3-754)}=4.024$ ,  $p<.05$ ]. Başka bir deyişle öğrencilerin tutum puanları öğrenim görülen sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Tutum puanları arası farkların hangi sınıf düzeyleri arasında olduğunu bulmak amacıyla scheffe testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, 2. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlarının ( $\bar{X}=25,7978$ ), 1. sınıf ( $\bar{X}=23,8485$ ) ve 4.sınıf ( $\bar{X}=23,7786$ ) öğrencilerinin tutum puanlarına göre daha olumlu olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 3.** Üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkenine göre Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanlarına ait bulgular

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Fark
Gruplar Arası	673,719	3	224,573			
Grup İçi	42080,752	754	55,810	4,024	,007	2-1 2-4
Toplam	42754,471	757				

#### **Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular:**

"Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları (Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Türkçe-Matematik) değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?" sorusu araştırmanın dördüncü alt problemini oluşturmaktadır. Problemin çözümüne ilişkin One-way Anova testi yapılmış, bulgular aşağıda verilmiştir.

**Tablo 4.** Üniversite öğrencilerinin (Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Türkçe-Matematik) değişkenine göre Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanlarına ait bulgular

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Fark
Gruplar Arası	4107,202	2	2053,601			
Grup İçi	38734,102	757	51,168	40,135	,000	1- 2 1 - 3
Toplam	42841,304	759				

(1) Sosyal Bilimler (2) Fen Bilimleri (3) Türkçe-Matematik

Analiz sonuçları, üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutum puanları ile okudukları alan arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [ $F_{(2-757)}=40.135$ ,  $p<.05$ ]. Diğer bir ifadeyle öğrencilerin tutum puanları okumuş oldukları alana bağlı olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Tutum puanları arası farkların hangi alanlar arasında olduğunu bulmak için scheffe testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal bilimler alanında ( $\bar{X}=27,4026$ ) öğrenim gören öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutum puanları Türkçe- Matematik alanında ( $\bar{X}=23,8213$ ) öğrenim gören öğrencilere ve Fen Bilimleri alanında ( $\bar{X}=21,7474$ ) öğrenim gören öğrencilere göre daha olumludur.

#### **Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular:**

"Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanları mezun olunan lise türü değişkenine göre farklılık göstermekte midir?" sorusu araştırmanın beşinci alt problemini oluşturmaktadır. Problemin çözümüne ilişkin One-way Anova testi yapılmış, bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 5'de verilen analiz sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutum puanları mezun olunan lise değişkenine göre anlamlı bir fark

göstermemektedir [ $F_{(4-793)} = 749, p > 05$ ]. Başka bir ifade ile üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumları mezun olunan lise türüne göre değişmemektedir.

**Tablo 5.** Üniversite öğrencilerinin mezun olunan lise türü değişkenine göre Türk Dünyası coğrafyasına ilişkin tutum puanlarına ait bulgular

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Fark
Gruplar Arası	167,901	4	41,975			
Grup İçi	44468,185	793	56,076	,749	,559	
Toplam	44636,086	797				

### Sonuç

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlarının cinsiyet değişkene göre anlamlı bir fark olduğu ve bu anlamlılığın erkek öğrencilerin lehine olduğu; Fen edebiyat fakültesinde okuyan öğrencilerin diğer fakültelerde okuyan öğrencilere göre Türk Dünyası Coğrafyasına ilişkin daha olumlu tutuma sahip olduğu; fakültelerin 2.sınıfında öğrenim gören öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlarının, diğer sınıf düzeylerine göre Türk Dünyası Coğrafyasına ilişkin daha olumlu tutuma sahip olduğu; sosyal bilimler alanında öğrenim gören öğrencilerin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumlarının, diğer alanlarda öğrenim gören öğrencilere göre daha olumlu olduğu ve son olarak üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına yönelik tutumları mezun olunan lise türüne göre değişmediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara bağlı olarak, özellikle öğrencilerin tutum puanlarında gözlenen düşük değerler dikkate alındığında, İlk, orta ve lise düzeyinde ilgili olabilecek (tarih, coğrafya vb.) derslerde Türk Dünyası Coğrafyası'na ait kazanımların artırılması; Türk Dünyası Coğrafyası adlı bir dersin üniversite programlarında yer alması ve Türk Dünyası Coğrafyasına yönelik etkinlikler düzenlenmesi önerilebilir.

### Kaynakça

- Ajzen, I. (2005). *Attitudes, Personality and Behavior*. New York: Open University Press.
- Baker, C. (1995). *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Çetin, Ş. (2006). Öğretmenlik mesleği tutum ölçeğinin geliştirilmesi (Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması). *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 28-37.
- Keskin, A. (2003). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin İngilizceye yönelik tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- MEB. (1998). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programları (4, 5, 6, 7)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye Giriş*. (S. Karakaş ve R. Eski Çev. Ed.). Konya: Eğitim Kitabevi.

- Özkal, N. (2002). Sosyal bilgiler dersine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 124(27), 52- 55.
- Özmenteş, G. (2006). Müzik dersine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 5(1), 23-29.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye Giriş*. (T. Geniş, Çev.). İstanbul: Kaknüs.
- Senemoğlu, N. (2010). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi*. 4. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tay, B. ve Tay, B.A. (2006). Sosyal bilgiler dersine yönelik tutumun başarıya etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(4).
- Topal, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tufan, E. ve Güdek, B. (2008). Müzik öğretmenliği mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 25 - 40.
- Uğurlu, C. T. ve Polat, S.(2011). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(35), 68-74.
- Ülgen, G. (1997). *Eğitim Psikolojisi: Kavramlar, İlkeler, Yöntemler, Kuramlar ve Uygulamalar* (3. Basım). İstanbul: Alkım Yayınları.





**Yrd. Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA**

***Davetli Sanatçı***

Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,  
El Sanatları Bölümü

**Özgeçmiş**

1980 tarihinde Denizli-Çivril’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Çivril’de tamamladı. 2001 yılında Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümü Çiçek-Örgü-Dokuma Öğretmenliğinden derece ile mezun oldu. 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı’nda yüksek lisansını tamamladı. 2011 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı’nda sanatta yeterlik eğitimini tamamladı. 2007 yılında Öğretim Görevlisi olarak başladığı akademisyenliğe 2012 yılından itibaren Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümünde Yardımcı Doçent olarak devam etmektedir. Akademik çalışmalarında geleneksel dokumalar (özellikle halı ve kilim dokuma) ve kültür varlıkları konusu ile ilgilenmektedir. Sanatsal çalışmalarında toplumsal sorunlara dikkat çekmeye çalışan sanatçı, toplumu bilinçlendirmeyi kendisine amaç olarak seçmiştir. Kişisel sergileri, katıldığı ulusal ve uluslararası karma sergileri, yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış makaleleri, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda ve kongrelerde sunulmuş çok sayıda bildirisi bulunmaktadır.



**Fotoğraf 1:** Eli Belinde 3<sup>ü</sup> Kilim Tasarımları Sergisi Açılışından Görüntüler



**Fotoğraf 2:** Eli Belinde 3<sup>ü</sup> Kilim Tasarımları Sergisi Açılışından Görüntüler





**Fotoğraf 3:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisinden Görüntüler



**Fotoğraf 4:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisinden Görüntüler



**Fotoğraf 5:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisinden Görüntüler



**Fotoğraf 6:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisinden Görüntüler



**Fotoğraf 7:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergisinden Görüntüler



**Fotoğraf 8:** “Eli Belinde 3” Kilim Tasarımları Sergi Hatırası



## KONGRE FOTOĞRAFLARI



**Fotođraf 1.** Kongre Heyeti Kongre Bařlamadan Önce, Merhum Bosna Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzetbegović'in Mezarına Çiçek Bırakıp Dua Ederken.



**Fotoğraf 2.** Kongre Heyetinin Saraybosna Őehitlik Ziyareti.



**Fotoğraf 3.** Kongre Koordinatörü Doç. Dr. Hasan Kara'nın Kongre Açış Konuşması.



**Fotoğraf 4.** ISU Rektörü Prof. Dr. Yücel Oğurlu ve PAU Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Selahittin Özçelik'in Karşılıklı Olarak Üniversiteleri Adına Plaket Takdimleri



**Fotoğraf 5.** Kongre Düzenleme Kurulu, Davetli Konuşmacı ve Sanatçılara ISU Rektörü Prof. Dr. Yücel Oğurlu ve PAU Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Selahittin Özçelik'in Plaket Verme Seromonisi



**Fotoğraf 6.** Kongre Koordinatörü Doç. Dr. Hasan KARA, Bosna BHRT Televizyonu ile Röportaj Yaparken



**Fotoğraf 7.** ISU Rektörü, Prof. Dr. Yücel Oğurlu'nun Kongre Açılış Yemeği İkramı



**Fotoğraf 8.** Kongre Heyeti "Eli Belinde 3" Kilim Sergisini Gezerken





**Fotoğraf 9.** Kongre Dzenleme Kurulu, Davetli Konuşmacılar ve Davetli Sanatçılar.



**Fotoğraf 10.** Kongre Oturumlarından Bir Görüntü



**Fotoğraf 11.** Kongre Oturumlarından Bir Görüntü



**Fotoğraf 12.** Kongre Oturumlarından Bir Görüntü



**Fotoğraf 13.** Kongre Oturumlarından Bir Görüntü



**Fotoğraf 14.** Oturum Başkanları Tarafından Katılımcılara Sertifikası Verilmesi



**Fotoğraf 15.** Konuşmacılar, Kongre Oturumları Arası Fuaye Alanında



**Fotoğraf 16.** Kongre Heyeti Öğle Yemeğinde



**Fotoğraf 17.** Kongre Heyetinden Bir Grup, Bosna'daki İlk Türk Köyü Poçitel'de.



**Fotoğraf 18.** Kongre Hatırası.